Migne, Jacques Paul.

PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS,

SEU

BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRA, UNIFORMIS, COMMODA, ŒCONOMICA

OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM, SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD ÆTATEM INNOCENTII III (ANN. 1216) PRO LATINIS ET AD PHOTII TEMPORA (ANN. 863) PRO GRÆCIS FLORUERUNT :

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER DUODECIM PRIORA ECCLESIÆ SÆCULA ET AMPLIUS,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS, PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA;
DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS, VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA;
OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS DETECTIS AUCTA;
INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS SIVE AUCTORES ALICUJUS MOMENTI SUBSEQUENTIBUS, DONATA;
CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA;
OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA;
DUCENTIS ET AMPLIUS INDICIBUS LOCUPLETATA; SED PRÆSERTIM DUOBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS, ALTERO SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE PATRUM, ABSQUE ULLA EXCEPTIONE, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR; ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT OBVIUM QUINAM PATRES ET IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ VERSUS, A PRIMO GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPSIS, COMMENTATI SINT.
EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS, CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANTER SIMILIS, PRETII EXIGUITAS, PRÆSERTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA, SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM, PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES, LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES GRÆCA

IN QUA PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIÆ GRÆCÆ A S. BARNABA AD PHOTIUM,

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ,

SIVE

CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIÆ, IN DUAS PARTES DIVIDITUR, ALIA NEMPE LATINA, ALIA GRÆCO-LATINA; LATINA, JAM INTEGRE EXARATA, VIGINTI ET DUCENTIS VOLUMINIBUS MOLE SUA STAT, CENTUMQUE ET MILLE FRANCIS VENIT. GRÆCA DUPLICI EDITIONE TYPIS MANDATA EST. PRIOR GRÆCUM TEXTUM CUM VERSIONE LATINA LATERALIS COMPLECTITUR, ET FORSAN CENTUM VOLUMINUM EXCEDET NUMERUM. POSTERIOR AUTEM VERSIONEM LATINAM TANTUM EXHIBET IDEOQUE INTRA QUINQUAGINTA CIRCITER VOLUMINA RETINEBITUR. UNUMQUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM OCTO, UNUMQUODQUE MERE LATINUM QUINQUE FRANCIS SOLUMMODO EMITUR : UTROBIQUE VERO, UT PRETII HUJUS BENEFICIO FRUATUR EMPTOR, COLLECTIONEM INTEGRAM SIVE GRÆCAM SIVE LATINAM COMPARET NECESSE ERIT; SECUS ENIM, CUJUSQUE VOLUMINIS AMPLITUDINEM NECNON ET DIFFICULTATES VARIA PRETIA ÆQUABUNT.

PATROLOGIÆ GRÆCÆ TOMUS XXIV.

EUSEBIUS PAMPHILI CÆSARIENSIS EPISCOPUS.

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA *D'AMBOISE*, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO *D'ENFER* NOMINATAM SEU PETIT-MONTROUGE.

1857

SÆCULUM IV.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ

ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ,

ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΤΗΣ ΕΝ ΠΑΛΑΙΣΤΙΝΗ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ,

ΤΑ ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΑ ΠΑΝΤΑ.

—

EUSEBII PAMPHILI,

CÆSAREÆ PALÆSTINÆ EPISCOPI,

OPERA OMNIA QUÆ EXSTANT,

CURIS VARIORUM, NEMPE :

HENRICI VALESII, FRANCISCI VIGERI, BERNARDI MONTFAUCONII, CARD. ANGELO MAII

EDITA ;

COLLEGIT ET DENUO RECOGNOVIT J.-P. MIGNE,

BIBLIOTHECÆ CLERI UNIVERSÆ,

SIVE

CURSUUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITOR.

TOMUS SEXTUS.

VENEUNT SEX VOLUMINA 60 FRANCIS GALLICIS.

—

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA *D'AMBOISE*, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO *D'ENFER* NOMINATAM,
SEU PETIT-MONTROUGE.

1857

ELENCHUS

AUCTORUM ET OPERUM QUI IN HOC TOMO XXIV CONTINENTUR.

EUSEBIUS PAMPHILI CÆSARIENSIS EPISCOPUS.

Ex Typis MIGNE, au Petit-Montrouge.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ

ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ

ΕΙΣ ΤΟΥΣ ΨΑΛΜΟΥΣ

ΑΠΟ ΡΙΘ' ΕΩΣ ΡΝ'.

EUSEBII PAMPHILI

COMMENTARIORUM IN PSALMOS

A CXIX AD CL

RELIQUIÆ SUPERSTITES IN CODICIBUS VATICANIS.

(Ex *Bibliotheca nova Patrum* cardinalis Angelo Mai, t. IV, p. 67. Ejus præfationem superiori tomo præmisimus.)

ΨΑΛΜΟΣ ΡΙΘ'.

A

Ὠδὴ τῶν ἀναβαθμῶν.

Οἱ καταπεσόντες ἀπὸ τῶν τοῦ Θεοῦ καλῶν, ἀναβαίνουσιν ἐπὶ ταῦτα, παρασκευάσαντες εἰς τὴν ἀνάβασιν ἑαυτούς· τὴν οὖν παρασκευὴν ἱκανῶς ἐπιδείξας ὁ Ψαλμῳδὸς διὰ τοῦ πρώτου ψαλμοῦ εἰσάγει τὴν ἀνάβασιν τὴν διὰ τῶν θλίψεων.

Ἀπὸ γλώσσης δολίας.

Τουτέστιν ἀπὸ πάσης ψευδοδοξίας καὶ ἀπάτης· δεῖται γὰρ ὁ ἐν ἀρχῇ προκοπῆς τυγχάνων ὅπως μηδεὶς αὐτὸν παραλογίζηται ἐν πιθανολογίᾳ.

Τί δοθείη σοι; κ. τ. λ.

Ἐπακούσας ὁ Λόγος τοῦ προσευξαμένου, κατὰ τὸ, *Ἔτι λαλοῦντός σου, ἰδοὺ πάρειμι*, ἀποκρίνεται

B

αὐτῷ καί φησι· Θάρσει, ὦ οὗτος, εἰδὼς ὅτι προστάτην καὶ ὑπέρμαχον ἔχεις δυνατὸν, ὅπλοις χρώμενον ὑπὲρ σοῦ κατὰ τῶν σῶν πολεμίων· βέλη τε γὰρ ἠκόνησεν κατ' αὐτῶν, καὶ ἄνθρακας ἡτοίμασεν ἐρημοποιοὺς εἰς αὐτοὺς, μετελεύσεται ἐν ταῖς κατ' αὐτῶν τιμωρίαις· τί οὖν πλέον αἰτεῖς δοθῆναί σοι; ἢ τί θέλῃς προστιθέναι σοι μετὰ τὴν τοσαύτην τοῦ Δυνατοῦ κατὰ τῶν ἀσεβῶν παρασκευήν;

Μετὰ τῶν σκηνωμάτων Κηδάρ (1).

Κηδὰρ πάγος γενεᾶς δύναται καὶ σκοτασμός· Κατεσκήνωσα οὖν, φησὶ, μετὰ τῶν σκηνωμάτων τοῦ σκοτασμοῦ, ὅπερ ἐστὶ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου· καὶ ἡ ψυχή μου αὐτὴ, φησὶ, πολλὰ πλεονάκις παρῴκησεν.

PSALMUS CXIX.

VERS. 1. *Canticum graduum.*

Qui a Dei bonis exciderunt, ad hæc denuo assurgunt, si ad hujusmodi ascensionem semet comparaverint. Hanc ergo præparationem præ se ferens Psalmista, primo hoc graduum psalmo ascensionem, quæ per tribulationem fit, exponit.

VERS. 2. *A lingua dolosa.*

Id est ab omni fallaci sententia et deceptione. Oportet enim eum qui initium proficiendi facit, a nemine falsis persuasionibus in errorem abduci.

VERS. 3. *Quid detur tibi?* etc.

Audito orante Deus, veluti illud, *Adhuc te loquente, ecce adsum* [1], respondet ei, dicitque : Macte animo, o homo; nosti enim validum te protectorem defensoremque habere, armis pro te adversus hostes decertantem : nam sagittas contra ipsos acuit, desolatorios carbones adversus eos paravit, et instructus suppliciis venturus est. Quid ergo insuper tibi dari postulas? vel quidnam tibi addi velis, post tantum potentis Dei contra impios apparatum?

VERS. 5. *Cum tabernaculis Cedar.*

Cedar gelu generationis et obscuritatis significat. Habitavi itaque, ait, in tabernaculis obscuritatis, id est in mortali corpore : et anima mea ipsa sæpe, inquit, diuque incola fuit.

[1] Isa. LVIII, 9

(1) Recte cod. C. tantummodo sic : Ὁ Εὐσέβιος Κηδὰρ ἑρμηνεύεται *σκοτασμόν* (a קדר).

PSALMUS CXX.

VERS. 1. *Levavi oculos meos in montes.*

Ab hostili servitute expeditus, atque in ipsa jam via constitutus, quæ ad Dei civitatem ducit, oculos ad montes hac illac attollit, observans atque vestigans, undenam sibi auxilium sit adfuturum. Porro cunctis mundi partibus ac summitatibus exploratis, nulla in re sensibili rem quæsitam comperit. Mente igitur animæque oculis ad auctorem creatoremque rerum omnium confugiens, ibi sistit, alterumque hoc canticum concinit dicens: *Auxilium meum a Domino, qui fecit cælum et terram.*

VERS. 5. *Dominus custodiet te.*

Eum qui semper ad Deum spectat, ipse vigil custodit Deus, ejusque dexteram protegit manum, quia et ille dexteris actibus utitur, et inimicos sua dextera repellit. Certe Deo dilectorum dexteræ insidiantur potissimum hostes. Sic itaque dictum fuit: *Et Jesus indutus erat vestibus sordidis, stabatque diabolus a dextris ejus* [1]. — Præcipue vero Deus a nequitia tuetur, etiamsi forte exteriora nostra seu corpus affligat. Quamobrem et de Jobo mandavit: *Animam ejus tantum serva* [2]. Porro anima indiget tutela, cum vitæ exitus tempus instat, et cum ad Dei civitatem iter carpit. Quid enim proderit, si quispiam in medio itinere cadens pereat? Itaque neminem ante mortem beatum dicas.

VERS. 6. *Per diem sol non uret te.*

Splendida nubes haud eos sinit uri sole, qui ad Deum pergunt. Parique ratione opem fert, quominus ne a nocturno quidem luminari detrimentum patiantur.

PSALMUS CXXI.

VERS. 1. *Lætatus sum in his quæ dicta sunt mihi*, etc.

Dum via proficiscitur ad Deum ducente, cognito ejus termino, gaudio repletur, futurarum rerum nuntio audito. Quare et prædicat, se bonos egregiosque magistros nactum esse, qui sibi aiunt: *In domum Domini ibimus.* Ideoque magis festinat, viam cum gaudio carpens.— Illorum qui Babylone redibant pars major, populus novellus erat in ipsa genitus Babylone. Pauci vero quidam inter eos erant prisci viri, senes admodum, qui Hierosolymis illuc descenderant, et, septuaginta ibi annis transactis, postea cum novo populo revertebantur. Ii autem a novo populo interrogati, quonam iter tenderent, respondent quodammodo aientes: *In domum Domini ibimus.* Rursus, hoc audito, novus ille populus exhilaratus, denuo sciscitari videtur, undenam illis hæc notitia esset? Hi porro respondent: *Stantes erant pedes nostri in atriis Jerusalem;* hi nimirum ipsi pedes qui vobiscum nunc gradiuntur, in atriis olim steterе Jerusalem. Quamobrem rei probe conscii, eam vobis nuntiamus: nam et ædificiorum urbis rationem, ejusque typum ac propemodum delineationem, memoria accurate tenemus. Non

[1] Zach. III, 3. [2] Job II, 6.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΚʹ.

Ἦρα τοὺς ὀφθαλμούς μου εἰς τὰ ὄρη.

Ὁ τῆς δουλείας ὑπὸ τοῖς ἐχθροῖς ἀπαλλαγεὶς, καὶ κατ' αὐτὴν ἤδη γεγονὼς τὴν ὁδὸν τὴν ἄγουσαν ἐπὶ τὴν τοῦ Θεοῦ πόλιν, ἄνω τοὺς ὀφθαλμοὺς ὧδε κἀκεῖσε εἰς τὰ ὄρη ἐπαίρει, κατανοῶν καὶ πολυπραγμονῶν πόθεν αὐτῷ ἥξει βοήθεια· τὰ μέρη δὲ πάντα τοῦ κόσμου καὶ τὰ ὕψη περιαθρήσας, ἐν οὐδενὶ τῶν αἰσθητῶν εὑρίσκει τὸ ζητούμενον· νῷ δὲ καὶ ψυχῆς ὀφθαλμοῖς ἐπὶ τὸν ποιητὴν (2) καὶ δημιουργὸν τῶν ὅλων ἀναδραμὼν, ἐνταῦθα ἵσταται, καὶ τὴν δευτέραν ᾠδὴν ᾄδει λέγων· *Ἡ βοήθειά μου παρὰ Κυρίου τοῦ ποιήσαντος τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν.*

Κύριος φυλάξει σε.

Τὸν διαπαντὸς εἰς τὸν Θεὸν ἀφορῶντα αὐτὸς ὁ ἄϋπνος φυλάττει Θεὸς, καὶ τούτου τὴν δεξιὰν χεῖρα σκέπει, ἅτε δεξιαῖς πράξεσι χρωμένου, καὶ τοὺς ἐχθροὺς ἐλαύνοντος τῇ ἑαυτοῦ δεξιᾷ· μάλιστα γὰρ τῇ δεξιᾷ τῶν θεοφιλῶν ἐπιβουλεύειν πειρῶνται οἱ ἐχθροί· οὕτω γοῦν εἴρηται· *Καὶ Ἰησοῦς ἦν ἐνδεδυμένος ἱμάτια ῥυπαρὰ, καὶ ὁ διάβολος ἑστήκει ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ.* — Μάλιστα δὲ Θεὸς ἀπὸ κακίας φυλάττει, κἂν τὰ ἐκτὸς ἢ τὸ σῶμα λυπῇ· περὶ γοῦν Ἰὼβ παρήγγειλε· *Μόνην τὴν ψυχὴν αὐτοῦ διαφύλαξον*· δεῖται δὲ φυλακῆς ἡ ψυχὴ κατὰ τὸν τῆς ἐξόδου τοῦ βίου καιρὸν, καὶ κατὰ τὴν εἴσοδον τὴν εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ πόλιν· τί γὰρ ὄφελος εἰ ἐν μέσῳ τῆς ὁδοῦ πεσών τις ἀπώλετο; διὸ μὴ μακαρίσῃς ἄνθρωπον πρὸ τῆς τελευτῆς αὐτοῦ.

Ἡμέρας ὁ ἥλιος οὐ συγκαύσει σε.

Νεφέλη φωτεινὴ οὐκ ἐᾷ συγκαίεσθαι ὑπὸ ἡλίου τοὺς κατὰ Θεὸν ὁδεύοντας· καὶ ἀναλογοῦντι ταύτης βοηθεῖ εἰς τὸ μηδὲ ὑπὸ νυκτερινοῦ φωστῆρος παθεῖν αὐτούς.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΚΑʹ.

Εὐφράνθην ἐπὶ τοῖς εἰρηκόσι μοι, κ. τ. λ.

Τὴν ὁδὸν βαδίζων τὴν ἐπὶ τὸν Θεὸν ἄγουσαν, παιδευόμενος περὶ τοῦ τέλους αὐτῆς, εὐφροσύνης ἐπ' αὐτῇ τῇ τῶν μελλόντων ἀκοῇ πληροῦται· διὸ καὶ ὁμολογεῖ καλῶν καὶ ἀγαθῶν διδασκάλων τυχὼν τῶν εἰρηκότων αὐτῷ· *Εἰς οἶκον Κυρίου πορευσώμεθα*· καὶ μᾶλλον ἐπείγεται, τὴν πορείαν μετ' εὐφροσύνης ποιούμενος. — Τῶν ἐπανιόντων ἀπὸ Βαβυλῶνος, ὁ μὲν πολὺς νέος ἦν λαὸς ἐν αὐτῇ γεννηθεὶς Βαβυλῶνι· βραχεῖς δέ τινες ἐν αὐτοῖς ὑπῆρχον παλαιοὶ ἄνδρες καὶ σφόδρα πρεσβύτεροι, οἱ ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ καταβεβηκότες ἐκεῖ, καὶ παραμείναντες τὸν ἑβδομήκοντα ἔτι (2*) χρόνον, μεθ' ὃν ὑπέστρεφον ἅμα τῷ νέῳ λαῷ· τούτων τοίνυν ἐρωτωμένων παρὰ τοῦ νέου λαοῦ ὅπου τὴν πορείαν ποιοῖντο, ἀποκρινομένους οἱονεὶ καὶ λέγοντας· *Εἰς οἶκον Κυρίου πορευσώμεθα.* Ἐπὶ δὲ τοιαύτῃ ἀκοῇ τὸν νέον λαὸν εὐφρανθέντα, δεύτερον ἐξετάσαι πόθεν τοῖς λέγουσιν ἡ γνῶσις; Τοὺς δὲ ἀποκρίνασθαι πρὸς αὐτοὺς, καὶ εἰπεῖν· *Ἑστῶτες ἦσαν οἱ πόδες ἡμῶν ἐν ταῖς αὐλαῖς Ἱερουσαλήμ*· καὶ οἱ πόδες οὗτοι οἱ νῦν ἐνταῦθα ἅμα ὑμῖν βαδίζοντες, ἑστῶτές ποτε ἐτύγχανον ἐν ταῖς αὐλαῖς Ἱερουσαλήμ· ὅθεν ἀκριβῶς εἰδότες,

(2) Duo codd. Σωτῆρα.

(2*) *Ἑβδομήκοντα ἔτι.* Sic editi: ut forte legendum sit ἑβδομηκονταετῆ. EDIT.

ταῦτα ὑμᾶς εὐαγγελιζόμεθα, καὶ τὸν τρόπον δὲ τῆς οἰκοδομῆς τῆς πόλεως, καὶ τὸν τύπον αὐτὸν, ὡς ἂν εἴποι τις, καὶ τὸ σχῆμα, ἀκριβῶς φέρομεν διὰ μνήμης· ἦν γὰρ ὡς πόλις οὐ διεσπαρμένη ὧδε κἀκεῖσε, οὐδὲ ἀπεσχισμένη καὶ διεστῶσα εἰς μέρη πολλὰ, ἀλλ' οὕτως ἦν ᾠκοδομημένη ὡς δοκεῖν ἕνα εἶναι οἶκον, διὰ τὴν συνάφειαν καὶ ἁρμονίαν τῶν ἐν αὐτῇ οἰκοδομημάτων· διὸ λέλεκται· *Ὡς πόλις ἧς ἡ μετοχὴ αὐτῆς ἐπὶ τὸ αὐτό*· τοιαῦται δέ εἰσι κατὰ διάνοιαν πᾶσαι αἱ παρὰ Θεῷ ψυχαὶ, καὶ οἱ ζῶντες λίθοι δι' ὧν ᾠκοδόμηται ὁ ἀληθινὸς νεὼς τοῦ Θεοῦ, τῷ αὐτῷ νοΐ [καὶ] τῇ αὐτῇ γνώμῃ κατηρτισμένος.

Ἐκεῖ γὰρ ἀνέβησαν αἱ φυλαὶ, φυλαὶ Κυρίου, μαρτύριον τῷ Ἰσραὴλ, τοῦ ἐξομολογήσασθαι τῷ ὀνόματι Κυρίου.

Ἐκεῖ γὰρ θύειν, εὔχεσθαι, πανηγυρίζειν, ἐκέλευσεν· ὡς ἂν μὴ πανταχοῦ πλανώμενοι, πρόφασιν ἔχωσιν ἐξόδους ποιεῖσθαι πρὸς εἴδωλα· Θεοῦ γὰρ τοῦτο *μαρτυρίαν* ἐκάλεσεν· τῆς γὰρ αὐτοῦ προνοίας τοῦτο μέγιστον τεκμήριον ἦν· καὶ γὰρ ἐκεῖ ὁ νόμος ἀνεγινώσκετο, διηγήματά τε κατορθωμάτων ἀρχαίων, καὶ σύνοδον ἐποιοῦντο τὴν πρὸς ἀλλήλους ἀγάπην συσφίγγουσαν.

Ἐρωτήσατε δὴ τὰ εἰς εἰρήνην τὴν Ἱερουσαλήμ.

Ἀεὶ γὰρ, φησὶ, καὶ πάντοτε μνημονεύοντές σου, ὦ Ἱερουσαλὴμ, τὰ περὶ τῆς σῆς εἰρήνης διαλεγόμεθα τοῖς ἀδελφοῖς τοῖς ἡμετέροις καὶ τοῖς πλησίον ἡμῶν, τουτέστι τῷ νέῳ λαῷ, εἰς πόθον αὐτοὺς ἄγοντες τὸν περὶ σὲ διὰ τῆς περὶ σοῦ διδασκαλίας· ἀλλὰ καὶ ἡ πᾶσα ἡμῶν εὐχὴ ἕνεκα τοῦ οἴκου τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἐγίνετο, ζητούντων ἀγαθά σοι τὰ παρὰ τοῦ Θεοῦ.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΚΒʹ.

Πρὸς σὲ ἦρα τοὺς ὀφθαλμούς μου τὸν κατοικοῦντα ἐν τῷ οὐρανῷ.

Ἐπείπερ οὐρανὸς θρόνος ἐστὶ τοῦ Θεοῦ, διὰ τοῦτο κατοικεῖν λέγεται ἐν τῷ οὐρανῷ· οὐδεὶς δὲ θησαυρίζων ἐπὶ γῆς, εἴποι ἂν τῷ Θεῷ· *Πρὸς σὲ ἦρα τοὺς ὀφθαλμούς μου τὸν κατοικοῦντα ἐν τῷ οὐρανῷ*· ὅπου γὰρ *ὁ θησαυρός σου, ἐκεῖ ἔσται καὶ ἡ καρδία σου*· οἱ μὲν οὖν ὀφθαλμοὶ τοῦ ἄφρονος, ἐπ' ἄκρα γῆς, ἢ ἐφ' ὁτιδήποτε οὗ ἐπιθυμεῖ· ἐμβλέπει γάρ ποτε γυναῖκα πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς· οἱ δὲ τοῦ δικαίου, διαπαντὸς πρὸς τὸν Θεόν.

Ἰδοὺ ὡς ὀφθαλμοὶ δούλων εἰς χεῖρας τῶν κυρίων αὐτῶν.

Εὐαγγελισθεὶς ὁ νέος παρὰ τῶν πρεσβυτέρων λαὸς διὰ τῆς πρὸ ταύτης ᾠδῆς, Οὐκ ἐπ' ἄλλο τι, φησὶν, ἐλπίζω, ἢ ἐπὶ σὲ τὸν οὐκ ἐν τῇ κάτω Ἱερουσαλὴμ, ἀλλ' ἐν οὐρανῷ κατοικοῦντα· μόνοις δὲ τοῦτο λέγειν ἁρμόττει τοῖς ἀπηλλαγμένοις αἰχμαλωσίας, καὶ τὸ τῆς ψυχῆς διορατικὸν ἐῤῥωμένοις· ψυχῆς δὲ ὀφθαλμὸς ἄνω μὲν ὁρῶν, ὠφελεῖται· κάτω δὲ, βλάπτεται.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΚΓʹ.

Ἐν τῷ ἐπαναστῆναι ἀνθρώπους ἐφ' ἡμᾶς.

Οἱ φήσαντες, *Ἐλέησον ἡμᾶς, Κύριε, ἐλέησον ἡμᾶς*, νῦν ὡς ἐπακουσθέντες εὐχαριστοῦσι Θεῷ· τὰ δὲ παρόντα διδάσκεται λέγειν ὁ διορατικὸς, τὸν Θεὸν ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν· οὕτως γὰρ Ἰσραὴλ ἐπινίκιον ᾠδὴν τῷ νικοποιῷ προσάγων Θεῷ· διδάσκουσι δὲ τοὺς

A enim erat urbs hæc illac sparsa, et scissa, atque in multas partes secta, sed ita ædificata, ut una videretur domus, propter ædificiorum ejus cohærentiam atque harmoniam. Ideo dictum est: *Ut civitas, cujus participatio ejus in idipsum*. Hujusmodi sunt, ad sententiam quod attinet, cunctæ apud Deum diversantes animæ, vivi lapides, quibus verum Dei templum ædificatur, una mente unaque concordi sententia compactum.

VERS. 4. *Illuc enim ascenderunt tribus, tribus Domini, testimonium Israel ad confitendum nomini Domini.*

Illic enim sacrificare, orare, sacros conventus agere jussit Deus; ne late dispersi, occasionem pergendi ad idola nanciscerentur. Dei vero *testimonium* locum illum appellavit, quippe quod erat maximum providentiæ illius indicium: namque ibi lex legebatur, et egregia prisca facinora narrabantur, gentisque conventus fiebat quo charitas mutua constringebatur.

B

VERS. 6. *Rogate quæ ad pacem sunt Jerusalem.*

Semper enim et omni tempore tui memores, o Jerusalem, de pace tua cum fratribus nostris proximisque loquimur, id est cum populo novo, ut tui desiderium hæc narrantes eis excitemus. Sed et preces nostræ omnes ob Dei domum fiebant, quia huic bona omnia a Deo imprecabamur.

PSALMUS CXXII.

C VERS. 1. *Ad te levavi oculos meos, qui habitas in cœlo.*

Quia cœlum thronus Dei est, idcirco hic in cœlo habitare dicitur. Nemo autem qui in terra opes congerit, Deo dicet: *Ad te levavi oculos meos, qui habitas in cœlo*: namque, *ubi thesaurus tuus, ibi et cor tuum erit* [a]. Ergo insipientis hominis oculi terræ superficiem spectant, vel aliud quidvis concupitum: nam et mulierem quandoque aspicit, ut eam concupiscat. Justi tamen hominis oculi Deum semper spectant.

VERS. 2. *Ecce sicut oculi servorum in manibus dominorum suorum.*

Eruditus a senioribus novus populus in superiore psalmo, In nulla, inquit, re spem colloco, nisi in te, D qui non inferiorem Jerusalem, sed cœlestem incolis. Ab iis autem tantummodo hæc dici decet qui servitute sunt expediti, validaque animæ visuali vi sunt præditi. Porro animæ oculus si sursum spectet, bene illi est; sin deorsum, detrimentum patitur.

PSALMUS CXXIII.

VERS. 2. *Cum exsurgerent homines adversum nos.*

Qui dixerant, *Miserere nostri, Domine, miserere nostri* [b]; nunc ceu precibus suis auditis, gratias Deo agunt. Hæc autem dicere docetur homo perspicax, qui Deum scilicet præ oculis habet. Sic enim se habet Israel triumphalem hymnum Deo victoriæ datori

[a] Matth. VI, 21. [b] Psal. CXXII, 3.

concinens. Porro ita seniores docent adolescentulos, qui discipulorum instar auscultant. Israeli autem, Deum intra se possidenti, dicere congruit : *Nisi Dominus fuisset in nobis.* Hujusmodi erat sub Moyse Israel, cui dicebatur : *Sile, et audi, Israel. Dominus pro vobis pugnabit, et vos silebitis* *.

VERS. 3. *Fortasse vivos deglutissent nos.*

Calamitatis tempus, quamvis sit vehemens, nihilominus torrentis instar breve est.

VERS. 6. *Benedictus Dominus*, etc.

Quem vero laudare hymnisque celebrare oportebat, propterea quod prædæ non fuerimus hominibus qui deglutire nos volebant, nisi Dominum qui apud nos est? Utique illi ad capturam nostram ruentes, ut nos devorarent, consilia sua exsequi haud potuerunt. Exasperati enim crudeli animo leones, dentibus suis nos capere avebant; sed tamen scopo suo potiri nequiverunt, haud nos illis tradente Domino : cui etiam benedicimus, qui nos a furentibus hostibus liberavit.

PSALMUS CXXIV.

VERS. 2. *Montes in circuitu ejus.*

Hæc aiunt qui longa emensa via ad materialem Jerusalem reversi sunt, ceu jam in tuto constituti, nec tam loco quam fiducia erga Dominum alacres; quod sane melius est quam urbis Hierusalem incolatus. Præterea ubinam melius se haberet populus? Nam locum quidem circumstare montes hic dicuntur; populi autem, cujus causa etiam locus honoratur, vere Deus est custos, simulque loci, si modo populus dignus fuerit.

VERS. 5. *Abducet Dominus cum operantibus iniquitatem.*

Verbum *abducet* hic significat *tradet;* nempe abducet in immunditiam quam sibi elegerunt, in passiones ignominiæ reprobamque mentem, ut agant quæ minime oportet.

PSALMUS CXXV.

VERS. 1. *Cum converteret Dominus captivitatem Sion.*

Apostoli vaticinantur hæc de se dictum iri et de gentibus; deinde res eventuras semini et messi. Certe Davidis tempore nulla captivitas fuit; quamobrem de spiritali fortasse sermo est. Alius dicet hæc prophetice significari futura. Nempe aliquanta captivorum pars Babylone redux, recuperata Jerusalem, de iis qui Babylone remanserant, canticum hoc non sine bona exspectatione Deo extollit. Aiunt ergo nondum suum gaudium esse completum; fore autem, cum universa natio ex hostili regione ad propriam redierit. Hanc nimirum loci sententiam reliqui interpretes sistunt : nam pro, *facti sumus sicut consolati*, concorditer omnes aiunt : *facti sumus quasi somniantes;* non autem vera libertatem nostram visione spectantes. Porro instar veræ perspicuæque visionis erit lætitia nostra, post-

* Exod. XIV, 14.

(3) Ἐπεὶ τοῦτο. Interpres legisse videtur ἐπὶ τούτῳ, vel ἐπὶ τούτοις, ut et sententia postulat EDIT.

νέους οἱ γεγηρακότες, καὶ οἱ μαθηταὶ ὑπακούουσιν· Ἰσραὴλ δὲ τοῦ ἔχοντος ἐν ἑαυτῷ τὸν Θεὸν, τὸ δύνασθαι λέγειν· *Εἰ μὴ ὅτι Κύριος ἦν ἐν ἡμῖν.* Τοιοῦτος ἦν ὁ ὑπὸ Μωϋσέως γενόμενος Ἰσραὴλ, ᾧ ἐλέγετο· *Σιώπα, καὶ ἄκουε, Ἰσραήλ· καὶ Κύριος πολεμήσει ὑπὲρ ὑμῶν, καὶ ὑμεῖς σιγήσεσθε.*

Ἄρα ζῶντας ἂν κατέπιον ἡμᾶς.

Καὶ ὁ περιστατικὸς δὲ καιρὸς, εἰ καὶ σφοδρὸς, ἀλλὰ χειμάῤῥου δίκην ὀλιγοχρόνιος.

Εὐλογητὸς Κύριος, κ. τ. λ.

Καὶ τίνα εὐλογεῖν καὶ ὑμνεῖν ἔδει ἐπὶ τῷ μὴ ἁλῶναι τοῖς βουλομένοις ζῶντας καταπιεῖν ἡμᾶς ἀνθρώποις, ἢ τὸν Κύριον τὸν ὄντα ἐν ἡμῖν; Οἱ ἐπὶ τὸ θηρεῦσαι ἡμᾶς ὁρμήσαντες, ἵνα καταφάγωσιν ἡμᾶς, οὐ δεδύνηνται ὡς ἔσπευδον διαθεῖναι· ἐξηγριωμένοι γὰρ οἱ ὠμόθυμοι λέοντες τοῖς ὀδοῦσιν αὐτῶν θηρεῦσαι ἡμᾶς ἐγλίχοντο· ἀλλ' οὐκ ἐπέτυχον τοῦ σπουδαζομένου, μὴ δόντος ἡμᾶς τοῦ Κυρίου· ὃν καὶ εὐλογοῦμεν ῥυσάμενον ἡμᾶς ἀπὸ τῶν φονικῶν καθ' ἡμῶν διατεθέντων.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΚΔ'.

Ὄρη κύκλῳ αὐτῆς.

Ταῦτά φασιν οἱ μετὰ τὴν μακρὰν ἐπανελθόντες ὁδοιπορίαν ἐπὶ τὴν αἰσθητὴν Ἱερουσαλὴμ, ὡς ἤδη λοιπὸν ἐν ἀσφαλείᾳ γενόμενοι, οὐ τῷ τόπῳ, τῇ δὲ πεποιθήσει τοῦ Κυρίου θαῤῥοῦντες· ὃ δὴ κρεῖττον τοῦ κατοικεῖν Ἱερουσαλήμ· καὶ ἐπεὶ τοῦτο (3) ποῦ κρείττων ἦν ὁ λαός; τοῦ μὲν τόπου ὄρη λέγεται κύκλῳ· τοῦ δὲ λαοῦ, δι' ὃν καὶ ὁ τόπος τετίμηται, ὄντως ὁ Θεὸς, ὁ καὶ τὸν τόπον φυλάττων, ὅτε ἄξιος ὁ λαός.

Ἀπάξει Κύριος μετὰ τῶν ἐργαζομένων τὴν ἀνομίαν.

Τὸ *ἀπάξει*, τὸ *παραδώσει* δηλοῖ· εἰς τὴν ἀκαθαρσίαν ἣν εἵλοντο, εἰς πάθη τε ἀτιμίας καὶ ἀδόκιμον νοῦν, ποιεῖν τὰ μὴ καθήκοντα.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΚΕ'.

Ἐν τῷ ἐπιστρέψαι Κύριον τὴν αἰχμαλωσίαν Σιών.

Οἱ ἀπόστολοι ταῦτα προφητεύονται λέξειν περὶ ἑαυτῶν καὶ τῶν ἐν τοῖς ἔθνεσι, καὶ μετὰ ταῦτα ἀποφανεῖσθαι περὶ σπόρου καὶ θερισμοῦ· κατὰ τοὺς τοῦ Δαβὶδ χρόνους οὐκ ἦν ἡ αἰχμαλωσία· τάχα οὖν περὶ τῆς νοητῆς ταῦτά φησιν· ἐρεῖ δὲ ἄλλος, ὅτι προφητικῶς τὸ μέλλον δηλοῦται (3*). — Μέρος τι τῆς αἰχμαλωσίας ἐπανελθὸν ἀπὸ τῆς Βαβυλῶνος, καὶ ἀπολαβὸν τὴν Ἱερουσαλὴμ, περὶ τῶν ἀπομεινάντων ἐν Βαβυλῶνι τὴν προκειμένην ᾠδὴν ἐπ' ἀγαθαῖς προσδοκίαις ἀναπέμπει· φασὶ δὲ, ὅτι οὔπω μὲν τελείως τὰ τῆς ἡμετέρας χαρᾶς πεπλήρωται· ἔσται δὲ τοῦτο ὅτε τὸ πᾶν ἔθνος ἀπὸ τῆς πολεμίας ἐπὶ τὴν οἰκείαν γῆν ἐπανέλθῃ· ταύτην δὲ τὴν διάνοιαν παρίστησιν ἡ τῶν λοιπῶν ἑρμηνεία· ἀντὶ γὰρ τοῦ, *ἐγενήθημεν ὡς παρακεκλημένοι*, συμφώνως οἱ πάντες φασὶν, *ἐγενήθημεν ὡς ἐνυπνιαζόμενοι*, ἀλλ' οὐχ ὕπαρ τὴν ἐλευθε-

(3*) Nonnullis Patribus, qui gradualium quoque psalmorum auctorem Davidem existimaverunt, nunc addatur Eusebius.

ρίαν ἡμῶν φανταζόμενοι· ἔσται δὲ ὕπαρ καὶ ἐναργής ἡμῶν ἡ χαρὰ, ἐπειδὰν καὶ οἱ λοιποὶ ἡμῶν ἀδελφοὶ ἀπὸ τῆς αἰχμαλωσίας ἐπανέλθωσιν· ἐφ' ᾧ καὶ τὰ ἔθνη μακαριοῦσιν ἡμᾶς, ὡς ἴδια μέλη κομισαμένους· ἓν γὰρ τὸ σῶμα τῶν σωζομένων.

Τότε ἐπλήσθη χαρᾶς τὸ στόμα ἡμῶν.

Τοὺς λέγοντας (4) τὰ θεῖα ἐφ' οἷς καρπὸς πνεύματος, χαρὰ τοῖς ἀκούουσιν τὸ μὲν στόμα γίνεται καὶ ἐπληρώθη χαρᾶς, ἡ δὲ γλῶσσα ἀγαλλιάσεως, ἀφ' ὧν ῥεῖ χαρὰ καὶ ἀγαλλίασις· τούτων δὲ γινομένων, οἱ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν διδασκόμενοι λέγουσιν· Ἐμεγάλυνε Κύριος τοῦ ποιῆσαι μετ' αὐτῶν· καὶ περὶ ἑαυτῶν δέ φασιν εὐχαριστοῦντες· *Ἐμεγάλυνε Κύριος τοῦ ποιῆσαι μεθ' ἡμῶν*· ἐγενήθημεν εὐφραινόμενοι. *Ἐπὶ μὲν τῶν ποταμῶν Βαβυλῶνος ἐκαθίσαμεν καὶ ἐκλαύσαμεν*· ἐν δὲ τῷ ἐπιστρέψαι τὸν Κύριον τὴν αἰχμαλωσίαν, *ἐπλήσθη χαρᾶς τὸ στόμα ἡμῶν* (5)· *Ἐπὰν ποιήσωμεν τῷ στόματι φυλακήν*· καὶ τὸ, *Στόμα δικαίου μελετᾷ σοφίαν*· καὶ τὸ, *Ἄνοιγε σὸν στόμα, λέγει Θεός*· καὶ ὅμοια· *Τὸ στόμα ἡμῶν ἀνέῳγε πρὸς ὑμᾶς, Κορίνθιοι*· τότε ἀληθεύοντες φήσομεν· *Τότε ἐπλήσθη χαρᾶς τὸ στόμα ἡμῶν*. Καὶ μετ' ὀλίγα· Ἐπὰν δὲ φυλάξωμεν τὰς ὁδοὺς τοῦ μὴ ἁμαρτάνειν, τότε πληρωθήσεται ἡ γλῶσσα ἡμῶν ἀγαλλιάσεως· ἐπλήσθη δὲ χαρᾶς καὶ τὸ Φιλίππου στόμα, ὅτε ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτοῦ, καὶ ἀρξάμενος ἀπὸ τοῦ, *Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη*, εὐηγγελίσατο τὸν Ἰησοῦν τῷ εὐνούχῳ Αἰθίοπι.

Ἐμεγάλυνε Κύριος τοῦ ποιῆσαι μεθ' ἡμῶν.

Ἀνωτέρω μὲν ὡς ἤδη ἐπιστροφῆς ἀπὸ τῆς αἰχμαλωσίας γινομένης, εἴρηνται οἱ δύο στίχοι· νῦν δὲ ὡς ἔτι ἐν αἰχμαλωσίᾳ ὤν, ταῦτά φησιν ὁ Προφήτης, τὸ μὲν πρότερον προφητεύων, οἶμαι, περὶ τῶν ἀποστόλων, τὸ δὲ δεύτερον ἐκ προσώπου λέγων τῶν ἐθνῶν· τῶν γὰρ ἐν τοῖς ἔθνεσίν ἐστιν τὰ ἀπὸ τοῦ, *Ἐμεγάλυνε Κύριος τοῦ ποιῆσαι μεθ' ἡμῶν*, ἕως τοῦ, *ὡς χειμάῤῥους ἐν τῷ νότῳ*.

Ἐπίστρεψον, Κύριε, τὴν αἰχμαλωσίαν ἡμῶν.

Ἀκολούθως καὶ ταῦτα προσέθηκαν τοῖς πρώτοις· οὐ γὰρ ἀναισθητοῦντες, φησὶ, τῆς εἰς ἡμᾶς ἤδη γενομένης εὐεργεσίας, ταῦτά φαμεν, ἀλλ' ὁμολογοῦντες, ὅτι μεγάλα μὲν ἐποίησε μεθ' ἡμῶν ὁ Θεὸς, καὶ ἤδη γεγόναμεν ἐν εὐφροσύνῃ· οὕτω δὲ ἔχοντες, ὅμως ὑπὲρ τῶν καταλοίπων μελῶν ἡμῶν δεόμεθα καὶ ἱκετεύομεν λέγοντες· *Ἐπίστρεψον, Κύριε, τὴν αἰχμαλωσίαν ἡμῶν ὡς χειμάῤῥους ἐν τῷ νότῳ*· ἄτοπον γὰρ τοὺς μὲν τῆς θείας γνώσεως ἐστερημένους, τὴν εἰς ἡμᾶς γεγενημένην φιλανθρωπίαν θαυμάζειν, ἡμᾶς δὲ τοὺς τῆς εὐσεβείας τετυχηκότας, ἀχαριστίαν νοσεῖν.

Οἱ σπείροντες ἐν δάκρυσιν, κ. τ. λ.

Ὁ σπείρων ἐν δάκρυσι, εἰς τὸ πνεῦμα σπείρει τῶν ἐπὶ τοῖς δάκρυσι μακαριζομένων· ἐν ἀγαλλιάσει δὲ θερίζει ζωὴν αἰώνιον, ὁ τυγχάνων ἤδη τοῦ γελᾷν τῷ πνεύματι. — Τοῖς περὶ τῶν λοιπῶν αἰχμαλώτων αἰτήσασι τὸ θεῖον ἀποκρίνεται τὸ, *Μακάριοι οἱ κλαίοντες*

(4) Ita codd.

(5) Deest aliquid.

A quam reliqui quoque fratres nostri a captivitate fuerint reversi. Quam rem gentes quoque nobis gratulabuntur, ceu qui membra nostra recuperaverimus. Unum quippe salvatorum hominum corpus est.

VERS. 2. *Tunc repletum est gaudio os nostrum.*

Eorum, qui divina eloquuntur, in quibus spiritus fructus est, gaudium audientibus creat os jucunditate redundans, et lingua diffluit exsultatione. Quæ cum fieri gentes cognoscunt, aiunt: Magnificavit Dominus facere cum eis. Imo et de se ipsis cum gratiarum actione dicunt: *Magnificavit Dominus facere nobiscum*; ideoque lætati sumus. *Et super flumina* quidem *Babylonis* (Judæi inquiunt) *sedimus ac flevimus* [7]; cum autem Deus captivos revocavit,
B *repletum est gaudio os nostrum* [8]. Similes porro locutiones sunt: *Cum ponemus ori custodiam* [9]; et, *Os justi meditatur sapientiam* [10]: et, *Aperi os tuum, dicit Dominus* [11]; aliaque hujusmodi: veluti, *Os nostrum patet ad vos, Corinthii* [12]. Tum vere dicemus: *Tunc repletum est gaudio os nostrum*. Et paucis interjectis: Cum custodierimus vias nostras, ne forte peccemus, tunc lingua nostra replebitur exsultatione. Gaudio quoque Philippi os redundavit, cum illud aperiens, incipiensque a verbis illis, *Tanquam ovis ad occisionem ductus est* [13], Jesum eunucho Æthiopi evangelizavit [13*].

VERS. 3. *Magnificavit Dominus facere nobiscum.*

Superius ceu post reditum a captivitate, dicti fuere duo versiculi. Nunc tanquam adhuc in ca-
C ptivitate detentus, hæc ait Propheta; antea quidem de apostolis, ut puto, vaticinans, deinde vero ex ethnicorum persona loquens. Namque ethnicorum sunt verba, a *Magnificavit Dominus facere nobiscum*, usque ad, *sicut torrens in austro*.

VERS. 4. *Converte, Domine, captivitatem nostram.*

Consentanea præcedentibus hæc subjungunt. Haud equidem collati nobis beneficii immemores hæc dicimus, sed grandia nobiscum fecisse Deum fatentes, gaudio efferimur. Nihilo tamen minus pro reliquis membris nostris oramus, supplicesque dicimus: *Converte, Domine, captivitatem nostram, sic-*
D *ut torrens in austro*. Absurdum enim foret, si dum ethnici divinæ notitiæ ignari, clementiam in nos collatam admirantur, nos veram religionem sortiti, ingrati animi morbo laboraremus.

VERS. 5. *Qui seminant in lacrymis*, etc.

Qui seminat in lacrymis, secundum spiritum seminat illorum qui ob lacrymas beati dicuntur; cum exsultatione autem vitam æternam metit; quippe qui, ut spiritu rideat, jam consecutus est. — Iis qui pro reliquis captivis orarunt, Deus respondet effato

[7] Psal. CXXXVI, 1. [8] Psal. CXXV, 2. [9] Psal. XXXVIII, 2. [10] Psal. XXXVI, 30. [11] Psal. LXXX, 11. [12] II Cor. VI, 11. [13] Isa. LIII, 7. [13*] Act. VIII, 35.

illo : *Beati qui lugent, quia ridebunt* [14]. Quod si ii faciant qui Babylone adhuc sunt, bonam spem lugendo serentes, gaudium metent; lacrymis quas fuderunt amorem indepti, et reditus gaudium recepturi. Et si quidem germen aliquod veræ pietatis servaverint, animas suas veluti excolentes, multum in reditu fructum percipient. Usque ad hoc septimum canticum, de captivis Judæis vaticinia fuerunt.

PSALMUS CXXVI.

Secundum Hebraicam editionem omnesque interpretes, præsens canticum Salomonis est (sicuti alii aliis inscribuntur auctoribus psalmi), quod dictum fuit eo tempore quo templum ædificavit. Nam cum Judæi ob ejus ædificii molem valde superbirent, ipse divino Spiritu prævidens supremam illius desolationem, necnon futuram Ecclesiam quæ a Domino toto orbe terrarum ædificanda erat, facta cum exstructo templo comparatione, illam præfert magisque admiratur, rem præsentem vituperans ceu temporalem, neque vel paulisper absque Dei custodia duraturam. Quæ nunc opportune cecinit Judæis Babylone regressis, et restituendi templi studiosis, atque ob eam rem fastu elatis. Ait ergo : *Si tamen Dominus custodierit;* nam custode recedente, desertum fiet, et quævis hominum sedulitas vana erit. Et templi quidem structorem dicit Dominum; urbis autem ædificatores homines, sed Deum custodem. Utile hoc dictum adversus superbiæ cogitationes.

VERS. 2. *Qui manducatis panem doloris.*

Theodotio et quinta editio, *panem idolorum*, scripserunt. Et merito, namque Hebraicus textus habet, *irreligiose agere*, quomodo aliis etiam in locis *idolum* interpretatum videmus. Prævidet autem in spiritu Salomon fore ut qui templum a se conditum incolent, idolis studeant, dæmonas intra illud colentes. Ait ergo se post abscessum, illuc denuo rediturum, atque id ex intervallo semper facturum. Quid enim prodest locum honorari ab iis, qui ob idololatriam procul se Deo removent? Unde Symmachus dixit : *Vanum est vobis matutinos surgere ad habitandum, vel ad hymnos dicendos.*

PSALMUS CXXVII.

Consentanee superiori cantico vocatio gentium in præsenti prædicatur. Qui ergo timent Dominum, diversi esse dicuntur ab Israele, et a nobiliore apud Israelem ordine, id est sacerdotali. Demonstrant id verba illa : *Israelis domus speravit in Domino* [15]. Et postea : *Timentes Dominum speraverunt in eo* [16]. Et rursus : *Dominus nostri memor, benedixit nobis. Benedixit domui Israelis, benedixit domui Aaronis* [17]. Et mox : *Benedixit timentibus Dominum* [18]. Ex norma igitur prædictarum dictio-

A *ὅτι αὐτοὶ γελάσονται·* ὅπερ εἰ ποιήσουσιν οἱ ἐν Βαβυλῶνι, ἀγαθὰς ἐλπίδας δι' ὧν κλαίουσι σπείροντες, θεριοῦσιν ἀγαλλίασιν· ἀντὶ δακρύων ἅπερ ἔσχον ἀγαπώμενοι, δεξόμενοι τὴν τῆς ἐπανόδου χαράν· καὶ εἰ τότε βραχύ τι σπέρμα θεοσεβείας ἐφύλαττον, ἀλλὰ τὰς ἑαυτῶν ἐκεῖ ψυχὰς γεωργήσαντες, πολλοὺς ἐπανιόντες οἴσουσι τοὺς καρπούς. Μέχρι τῆς ζ' ᾠδῆς τὰ περὶ τῶν ἐκ περιτομῆς αἰχμαλώτων προεθεσπίσθη.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΚϚ'.

Κατὰ τὸ Ἑβραϊκὸν καὶ τοὺς ἑρμηνεύσαντας ἅπαντας, ἡ παροῦσα νῦν ᾠδὴ Σολομῶντός ἐστιν (ὥσπερ ἄλλοι ἄλλων εἰσὶν ἐπιγεγραμμένοι ψαλμοὶ) προφητικῶς ὑπ' αὐτοῦ λεχθεῖσα ὁπηνίκα τὸν ναὸν κατεσκεύαζε· τῶν γὰρ Ἰουδαίων μεγαλοφρονούντων ἐπὶ τῷ τῆς B κατασκευῆς ὀχυρῷ, θείῳ Πνεύματι συνορῶν τὴν ἐσχάτην ἐρημίαν αὐτοῦ, καὶ τὴν ὑπὸ τοῦ Κυρίου μέλλουσαν Ἐκκλησίαν καθ' ὅλης οἰκοδομεῖσθαι τῆς οἰκουμένης, ἀντιπαρατιθεὶς τῇ παρ' αὐτοῦ κατασκευῇ τοῦ ναοῦ, ἐκείνην τε προκρίνει καὶ ὑπεράγαται, τὴν τότε παρουσίαν ἐλέγχων ὡς πρόσκαιρον καὶ μηδὲ πρὸς βραχὺ συνισταμένην ἄνευ Θεοῦ φυλακῆς· ἅπερ νῦν εἰς καιρὸν ᾖσε τῶν ἐκ Βαβυλῶνος ἐπανιόντων, ἐσπουδακότων περὶ τὴν ἀνάκτισιν τοῦ ναοῦ, καὶ φρονούντων ἐπὶ τούτῳ μεγάλα μέν. Εἰ γάρ φησιν, *Ἐστ' ἂν ὁ Κύριος φυλάττῃ*, τοῦ δὲ φύλακος ἀναχωρήσαντος, ἔρημος ἔσται, ματαίας ἐσομένης τῆς ἐξ ἀνθρώπων σπουδῆς· ἐπὶ μὲν τοῦ ναοῦ, οἰκοδόμον εἰσάγει τὸν Κύριον· ἐπὶ δὲ τῆς πόλεως, ἀνθρώπους μὲν οἰκοδόμους, φύλακα δὲ τὸν Θεόν· χρήσιμον τὸ ῥητὸν C πρὸς τοὺς τῆς ὑπερηφανίας λογισμούς.

Οἱ ἐσθίοντες ἄρτον ὀδύνης.

Θεοδοτίων, καὶ ἡ ε' *ἄρτον εἰδώλων* ἐξέδωκαν εἰκότως· τὸ γὰρ Ἑβραϊκὸν τὸ *ἀσεβεῖν* ἔχει, ὅπερ καὶ ἐν ἑτέροις *εἴδωλον* ἑρμηνεύεται· προορᾷ δὲ τῷ πνεύματι Σολομῶν, ὡς οἱ μέλλοντες οἰκεῖν τὸν ὑπ' αὐτοῦ γινόμενον οἶκον, εἰδώλοις προσκείσονται, δαίμοσι λατρεύοντες ἐν αὐτῷ· λέγει τοίνυν, μετὰ τὴν ἀναχώρησιν αὖθις ἐπὶ τοῦτον ἐλθεῖν, καὶ τοῦτο συνεχῶς ἐκ διαλειμμάτων ποιεῖν· τί γὰρ ὄφελος τὸν τόπον τιμᾶν, τοῖς διὰ τῆς εἰδωλολατρείας μακρύνουσιν ἑαυτοὺς τοῦ Θεοῦ; Ὅθεν ὁ Σύμμαχος ἔφη· *Μάταιον ὑμῖν ἐξ ὄρθρου ἀνίστασθαι εἰς τὸ οἰκῆσαι, ἢ εἰς τὸ ὑμνῆσαι.*

D

ΨΑΛΜΟΣ ΡΚΖ'.

Ἀκολούθως τῇ πρὸ ταύτης ᾠδῇ ἡ κλῆσις τῶν ἐθνῶν διὰ ταύτης κηρύσσεται (6)· οἱ γοῦν φοβούμενοι τὸν Κύριον, ἕτεροι λέγονται εἶναι παρὰ τὸν Ἰσραὴλ, καὶ παρὰ τὸ κρεῖττον ἐν τῷ Ἰσραὴλ τάγμα, λέγω δὲ τὸ ἱερατικόν· δηλοῖ δὲ τοῦτο ὁ φάσκων λόγος· *Οἶκος Ἰσραὴλ ἤλπισεν ἐπὶ Κύριον*· καὶ μετὰ ταῦτα· *Οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον ἤλπισαν ἐπὶ Κύριον*· καὶ πάλιν· *Κύριος μνησθεὶς ἡμῶν εὐλόγησεν ἡμᾶς· εὐλόγησε τὸν οἶκον Ἰσραήλ· εὐλόγησε τὸν οἶκον Ἀαρών*· καὶ μετὰ ταῦτα· *Εὐλόγησε*

[14] Luc. VI, 21. [15] Psal. CXIII, 9. [16] ibid. 11. [17] ibid. 12. [18] ibid. 13.

(6) Al. προθεσπίζεται.

τοὺς φοβουμένους τὸν Κύριον. Ἀκολούθως οὖν τούτοις νοήσεις τοὺς ἐπὶ τῆς παρούσης ᾠδῆς μακαριζομένους· οὗτοι δὲ ἦσαν πάντες οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον· κρείττων δέ ἐστιν, καὶ ἐπαναβεβηκὼς τοὺς φοβουμένους τὸν Κύριον, ὁ ἐν τελείᾳ γεγενημένος ἀγάπῃ· *Ἔξω γὰρ ἐκβάλλει ἡ τελεία ἀγάπη τὸν φόβον*· καὶ οἱ μὲν φοβούμενοι, ἐν πολλαῖς ὁδοῖς πορεύσονται· τάχα δὲ ὁ ἀγαπῶν ἐν μιᾷ, τῷ εἰρηκότι, *Ἐγώ εἰμι ἡ ὁδός*, ἐφ' ἣν καὶ αἱ πολλαὶ ὥσπερ εἰς λιμένα καταντῶσιν· καὶ καλῶς εἶπεν· *Μακάριοι πάντες*· κἂν δοῦλος, κἂν δεσπότης, κἂν τὸ σῶμα ἀνάπηρος, κἂν ὁτιοῦν, οὐδὲν τούτων κωλύει τὸν μακαρισμὸν τοῦτον, ὃν αὐτός φησιν· ὁ δὲ παρὰ ἀνθρώποις μακαρισμὸς, ἐπισφαλής τε καὶ περίτρεπτος, καὶ λόγῳ μόνῳ πλαττόμενος, μυρίαις δὲ περιστάσεσι περιαντλούμενος· ἀλλ' οὐχ ὁ τὸν Θεὸν φοβούμενος τοιοῦτος, ἀλλὰ τῶν κυμάτων τούτων ἀπηλλαγμένος ἐν γαλήνῃ κάθηται καὶ λιμένι, τὴν ὄντως δρεπόμενος μακαριότητα.

Τοὺς πόνους τῶν καρπῶν σου φάγεσαι.

Οἱ λοιποὶ *κόπον χειρῶν* ἐξέδωκαν· ὡς ἐπὶ γεωργοῦ δέ φασιν ἅπερ ἐγεώργησε καρπουμένου· καὶ τὸν ἐναθλοῦντα τῇ τῆς θεοσεβείας ὁδῷ, τροφὴν ἑαυτῷ θησαυρίζοντα πρὸς τὴν μέλλουσαν ζωὴν ἀναλογοῦσαν οἷς κατεβάλετο πόνοις· καὶ ἀρετὴ δὲ καὶ πόνος ὁ κατὰ Θεὸν, ἔστι τροφὴ καὶ χαρὰ τῇ ψυχῇ· τοιοῦτος μὲν ὁ φοβούμενος τὸν Κύριον· ὁ δὲ ἀγαπῶν, ὡς ἤδη τέλειος φάγεται τὸν οὐράνιον ἄρτον· κατὰ τὸ, *Μακάριος ὃς φάγεται ἄρτον ἐν τῇ βασιλείᾳ οὐρανῶν.*

Ἡ γυνή σου ὡς ἄμπελος εὐθηνοῦσα.

Καὶ κατὰ τὸ ῥητὸν, ὡς ἀτελεῖ δίδοται ταῦτα φοβουμένῳ τὸν Κύριον, ἀλλ' οὐχὶ τῷ ἀγαπῶντι αὐτὸν ἐξ ὅλης ψυχῆς καὶ ἐξ ὅλης τῆς καρδίας καὶ τῆς δυνάμεως· *Ὀφθαλμὸς γὰρ οὐκ εἶδεν*, καὶ τὰ ἑξῆς· τῷ δὲ φοβουμένῳ τὸν Κύριον δίδοται σύζυγος, περὶ ἧς φησι τὸ, *Γυνὴ ἀγαθὴ, μερὶς ἀγαθή*· καὶ, *Γυναῖκα ἀνδρείαν τίς εὑρήσει;* τιμιωτέρα δέ ἐστι λίθων πολυτελῶν ἡ τοιαύτη· οὕτως ἡ πονηρὰ σύζυγος εἴη ἂν ὀργὴ ἐκ Θεοῦ.

Οἱ υἱοί σου ὡς νεόφυτα ἐλαιῶν.

Οὕτω καὶ υἱοὶ ἐκ Θεοῦ δίδονται τῷ φοβουμένῳ τὸν Κύριον, οὐχ ὅμοιοι τοῖς πολλοῖς υἱοῖς, ἀλλὰ οἱ ὡς νεόφυτα ἐλαιῶν κυκλοῦντα καὶ στεφανοῦντα τὴν τράπεζαν αὐτοῦ· εἰ δέ τις μὴ φοβουμένους τὸν Κύριόν φησι, πολλάκις ἐν περιουσίᾳ υἱῶν ὑπάρχειν καὶ ἐν εὐθηνίᾳ γυναικὸς, ἀλλ' ἐροῦμεν ὅτι ὁ παρὼν μακαρισμὸς οὐχ ἁπλῶς γυναῖκα καὶ τέκνα ἐπαγγέλλεται, ἀλλ' ὅλον αὐτὸ τοῦτο, ἀμπέλῳ μὲν ἀπεικασμένην γυναῖκα, νεοφύτοις δὲ ἐλαιῶν τέκνα· οὐ τοιαῦτα δὲ τὰ τῶν ἀσεβῶν (7).

A num, æstimabis eos qui præsente cantico beati dicuntur. Hi erant nimirum quotquot Dominum timebant. Potior autem est, et Dei ipsos timoratos superans, qui perfecta in charitate versatur. Nam *perfecta charitas excludit timorem* [19]. Et quidem timorati, multas terunt vias; amans autem unam fortasse, illam, inquam, de qua dixit, *Ego sum via* [20], in quam tanquam in portum multæ quoque illæ desinunt. Pulchreque dixit: *Beati omnes*, sive famulus sit, sive dominus, sive etiam corpore mutilus, sive alius quivis; nihil enim hujusmodi hanc impedit beatitudinem, de qua is loquitur. Verum quam nobis attribuunt homines beatitudinem, ea fallax est, et volubilis, et verbis tantum conficta,
B sexcentis vero adversis casibus obnoxia. At non ita se habet qui Deum timet, sed his fluctibus liberatus, in pace portuque sedet, vera fruens beatitate.

VERS. 2. *Labores volarum tuarum* (vel *fructuum*) *manducabis.*

Cæteri interpretes ediderunt *laborem manuum*. Nempe tanquam de agricola loquentes, qui de sua agricultura fructum percipit. Designantque laborantem in pietatis via, sibique escam cumulantem ad futuram vitam, quæ exantlatis laboribus erit consentanea. Nam virtus et propter Deum toleratus labor, cibus gaudiumque animæ est. Ita se habet qui timet Dominum. Veruntamen is qui amat, ceu jam perfectus, cœlestem panem manducat;
C secundum ea verba: *Beatus qui panem edit in regno cœlorum* [21]!

VERS. 3. *Uxor tua sicut vitis abundans.*

Sicut jam diximus, dantur hæc imperfecto homini, Dominum timenti, haud ei qui illum tota anima totoque corde ac viribus amat: *Non enim oculus vidit* [22], et reliqua. Timenti autem Dominum datur uxor, de qua dictum est: *Bona uxor, pars bona* [23]. Et: *Mulierem fortem quis inveniet* [24]? æstimabilior est lapidibus pretiosis quæ est ejusmodi. Vicissim mala uxor, ira Dei est.

VERS. 3. *Filii tui sicut novellæ olearum.*

Sic etiam filii dantur timenti Dominum, haud
D similes plerisque filiorum, sed veluti olearum surculi circumsistentes coronantesque mensam patris. Quod si quis dicat illos etiam qui Dominum minime timent, sæpe liberis abundare et uxoris fecunditate; respondebimus, dici hoc loco beatitudinem haud absolute de uxore et liberis, sed viti comparari uxorem, novellis vero olearum liberos. Atqui impiorum familia non est hujusmodi.

[19] I Joan. IV, 18. [20] Joan. XIV, 6. [21] Luc. XIV, 15. [22] I Cor. II, 9. [23] Eccli. XXVI, 3. [24] Prov. XXXI, 10.

(7) Paulo aliter in cod. E. f. 271: Καὶ υἱοὶ διαφέροντες τῶν ἄλλων δίδονται τῷ φοβουμένῳ τὸν Κύριον. ἀπὸ τοῦ τελείου τοῦ λέγοντος· *Ἐγὼ δὲ ὡσεὶ ἐλαία κατάκαρπος*, καὶ τὰ ἑξῆς· τῆς γὰρ τοιαύτης ἐλαίας τὰ γεννήματα ὡς νεόφυτα ἐλαιῶν εἶναι λέγεται· τί οὖν; οὐχ εἰσὶν ἄδικοι ἐν εὐθηνίᾳ γυναικῶν τε καὶ παιδίων; ἀλλ' οὐκ ἀμπέλῳ μὲν ἀπεικασμένην ἔχουσι γυναῖκα, νεοφύτοις δὲ ἐλαιῶν τέκνα. *Filii quoque a cæteris diversi dantur timenti Dominum, a perfecto qui ait: « Ego quasi olea fructifera*, »

PSALMUS CXXVIII.

VERS. 4. *Dominus justus concidit cervices peccatorum.*

Cuncti enim improbi persecutores male peribunt. — Cædit cervicem justus Dominus, quam levi jugo noluerunt subjicere. Pio autem fine hoc dicit, ut illi abjecto nequitiæ studio et impetu, subjiciantur Domino, cui omnia nuda et distincta sunt. Pro *concidit* autem, Aquilas, *præcidit laqueos impiorum;* Symmachus, *præcidit laqueos prævaricatorum;* quinta demum editio, *clavos improborum* ediderunt: quibus verbis significantur subornati ab impiis ut justo insidientur homines. Prædicunt item hæ locutiones supremum finem, mortesque eorum qui per tempora Ecclesiam Dei ejusque populum persequi voluerint.

PSALMUS CXXIX.

De Christi populo dici non potest: *Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me* [25]. Non enim est ut prior populus, sed ex intimo corde clamat, utpote illius Spiritus compos, qui, ut ait Paulus, *omnia scrutatur, etiam profunda Dei* [26]. Hic sane laudativum sensum habet de more vox *profundum;* velut illud: *O profunditas divitiarum sapientiæ et scientiæ Dei* [27]! Atque Ezechieli etiam dicit Deus: *Non ad populum profundi labii et gravis linguæ ego te mitto* [28]. Sed profundæ mentis populus, qui præcedentem quoque odam recitavit, ex ipso pectore gemitibus ineloquacibus orans, clamat ad Deum, non autem labiis: sicuti ne Moyses quidem, cui silenti licet dictum fuit: *Quid clamas ad me* [29]? Præsens vero oratio est postulantis ea quæ oportet, seque alacriter ad postulata comparantis. Apprime vero testatus est in præcedente quoque oda: *Sæpe oppugnaverunt me, nec tamen mihi prævaluerunt.* Isti etiam dicent: *Propter nomen tuum sustinui te, Domine. Aures intendentes* dictum est, quasi solius Dei vis sit acustica et visualis. Clamorem denique non vocis intensionem dicit, sed mentis affectum.

VERS. 3. *Si iniquitates observaveris, Domine.*

Quoniam haud omnes dicere queunt in Ecclesia: *Sæpe oppugnaverunt me, nec tamen mihi prævaluerunt* [30], de infirmioribus præsentem locutionem profert, qui persecutiones non tolerant. Nisi forte qui psalmum recitat, de peccatis suis ante vocationem hæc dicit.

VERS. 7. *Copiosa apud eum redemptio.*

Pretiosum enim sanguinem suum pro nobis redemptionem dedit, factus Dei Agnus. Hic peccata nostra gestat, et pro nobis dolet. *Operatus est autem redemptionem populo suo,* ut ait Zacharias [31]; atque ut sancta Virgo, *Israelem suscepit* [32].

A

ΨΑΛΜΟΣ ΡΚΗ'.

Κύριος δίκαιος συνέκοψεν αὐχένας ἁμαρτωλῶν.

Πάντες γὰρ οἱ διώξαντες κακοὶ κακῶς ἀπολοῦνται. — Συγκόπτει τὸν αὐχένα, ὃν οὐχ ὑποβάλλουσι τῷ χρηστῷ ζυγῷ, ὁ δίκαιος Κύριος· χρηστῇ δὲ προθέσει τοῦτο ποιεῖ, ὅπως ἀποβαλόντες τὴν πρὸς τὰ φαῦλα εὐτονίαν καὶ ἰσχὺν, ὑποταγῶσι τῷ Κυρίῳ, ᾧ πάντα γυμνὰ καὶ τετραχηλισμένα ἐστίν. Ἀντὶ δὲ τοῦ, *συνέκοψεν αὐχένας ἁμαρτωλῶν*, Ἀκύλας *κατέκοψεν βρόχους ἀσεβῶν*· ὁ δὲ Σύμμαχος, *κατέκοψεν βρόχους παρανόμων*· ἡ δὲ πέμπτη ἔκδοσις, *κλοιοὺς ἀνόμων*, ἐκδεδώκασιν· δηλοῦντος τοῦ λόγου, τοὺς ὑπὸ τῶν ἀσεβῶν εἰς ἐπιβουλὴν τοῦ δικαίου κατεσκευασμένους· θεσπίζει δὲ καὶ διὰ τούτων ὁ λόγος τὰ ἔσχατα τέλη, καὶ τὸν ὄλεθρον τῶν κατὰ καιροὺς τὴν Ἐκκλη-
B σίαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὸν λαὸν αὐτοῦ πολεμεῖν ἐπιχειρούντων.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΚΘ'.

Περὶ τοῦ λαοῦ οὐκ ἔστιν εἰπεῖν τοῦ Χριστοῦ τὸ, *Ὁ λαὸς οὗτος τοῖς χείλεσί με τιμᾷ, ἡ δὲ καρδία αὐτῶν πόῤῥω ἀφέστηκεν ἀπ' ἐμοῦ.* Οὐ γὰρ ὡς ὁ πρῶτος λαὸς, ἀλλ' ἐκ βαθέων ἐκέκραξεν, ἅτε δὴ μετέχων τοῦ Πνεύματος, ὃ, κατὰ Παῦλον, *πάντα ἐρευνᾷ, καὶ τὰ βάθη τοῦ Θεοῦ*· ἐν ἐπαίνῳ δὲ τὸ *βαθὺ* κἀν τῇ συνηθείᾳ· ὁποῖον καὶ τὸ, *Ὦ βάθος πλούτου σοφίας καὶ γνώσεως Θεοῦ.* Καὶ πρὸς Ἰεζεκιὴλ δέ φησιν· *Οὐ πρὸς λαὸν βαθύχειλον καὶ βαρύγλωσσον ἐγὼ ἐξαποστελῶ σε.* Ἀλλ' ὁ βαθὺς τῇ διανοίᾳ λαὸς, ὁ καὶ τὴν ᾠδὴν τὴν πρὸ ταύτης εἰπὼν, ἐκ τῶν στέρνων αὐτῶν στεναγμοῖς ἀλαλήτοις ὑπερεντυγχά-
C νων βοᾷ πρὸς τὸν Θεὸν, ἀλλ' οὐ χείλεσιν· ὥσπερ οὐδὲ Μωϋσῆς, πρὸς ὃν ἐῤῥέθη, καίτοι σιγῶντα, τὸ, *Τί βοᾷς πρός με;* Ἡ δὲ νῦν εὐχὴ τοῦ αἰτοῦντος ἃ δεῖ, καὶ τοῖς αἰτουμένοις ἑαυτὸν ἑτοίμως παρέχοντος· μαρτυρῶν δὲ μάλιστα καὶ διὰ τῆς προλαβούσης εἶπεν ᾠδῆς· *Πλεονάκις ἐπολέμησάν με, καὶ γὰρ οὐκ ἠδυνήθησάν μοι*· οἳ καὶ λέξουσιν· *Ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός σου ὑπέμεινά σε, Κύριε*· ὦτα δὲ προσέχοντα λέλεκται, ὡς τῆς μιᾶς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως οὔσης ἀκουστικῆς καὶ ὁρατικῆς· κραυγὴν δὲ οὐ τόνον λέγει φωνῆς, ἀλλὰ γνώμης διάθεσιν.

Ἐὰν ἀνομίας παρατηρήσῃ, Κύριε.

Ἐπειδὴ δὲ τῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ οὐ πάντες δύνανται λέγειν· *Πλεονάκις ἐπολέμησάν με, καὶ γὰρ οὐκ ἠδυνήθησάν μοι*, περὶ τῶν ἀσθενεστέρων τὴν παρ-
D οῦσαν ἀναπέμπει φωνὴν, καὶ μὴ φερόντων τοὺς διωγμούς· εἰ μὴ ἄρα ὁ αὐτὸς περὶ τῶν πρὸ τῆς κλήσεως ἀνομιῶν αὐτοῦ ταῦτά φησιν.

Πολλὴ παρ' αὐτῷ λύτρωσις.

Τὸ γὰρ τίμιον αὐτοῦ αἷμα ὑπὲρ ἡμῶν δέδωκε λύτρον, γενόμενος Ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ· οὗτος γὰρ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶται. *Ἐποίησε δὲ καὶ λύτρωσιν τῷ λαῷ αὐτοῦ*, κατὰ τὸν Ζαχαρίαν· καὶ κατὰ τὴν ἁγίαν Παρθένον, *Ἀντελάβετο Ἰσραήλ.*

[25] Matth. xv, 8. [26] I Cor. ii, 10. [27] Rom. xi, 33. [28] Ezech. iii, 5. [29] Exod. xiv, 15. [30] Psal. cxxviii, 1, 2. [31] Luc. i, 68. [32] ibid. 54.

et reliqua. Nam hujus oleæ germina, tanquam surculi novelli dicuntur. Quid ergo? Non est injustis uxorum ubertas ac liberorum? Utique; sed tamen haud viti similem habent conjugem, neque ut novos olearum surculos, filios.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΛ'.

Ἀκολούθως ἡ ᾠδὴ ἡ παροῦσα καὶ ἡ πρὸ αὐτῆς τοῦ ἐν Κυρίῳ τετελειωμένου ταπεινοφροσύνης φωνὰς περιέχουσα, καὶ μάλιστα τοῦ δυναμένου λέγειν· *Ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός σου ὑπέμεινά σε, Κύριε.* Ὁ δὲ Δαυῒδ ὡς εἰκὸς μεμαθηκὼς ἀπὸ τῶν τοῦ ἁγίου Πνεύματος φωνῶν, ὅτι τις ἱλασμὸς παρὰ τῷ Θεῷ, καὶ πολλὴ παρ' αὐτῷ λύτρωσις εἰ πιστεύσειεν, ἀναγκαίως ἑαυτὸν προσφέρει τῷ Λυτρωτῇ· διὸ καὶ ἐπιγέγραπται· *Τοῦ Δαυῒδ εἰς παραίτησιν πλημμελημάτων, τὰς ἰδίας ἐξαριθμοῦντος ἀνδραγαθίας.* Οὐ πώποτε γάρ, φησὶν, ἐπήρθην καθὼς ἄρχων ἐπ' ἔθνος αὐτοῦ· οὔτε μὴν ἐχαυνώθην βλέψας ἔξω Θεοῦ, καὶ τῆς πρὸς τὸν αὐτοῦ φόβον συστάσεως καθυφείς· οὔτε πάλιν ἐν τρυφῇ πλουσίως διεξῆγον τὸν βίον· οὐδέ τι μεῖζον B ἐφρόνησα, φησὶ, περὶ ἐμαυτοῦ, τῶν προσόντων ἐμοί· ὁποῖοί τινές εἰσιν οἱ συνετοὶ παρ' ἑαυτοῖς, καὶ ἐνώπιον αὐτῶν ἐπιστήμονες.

Ἐλπισάτω Ἰσραὴλ ἐπὶ τὸν Κύριον

Ὥσπερ ἐγὼ, φησὶν ὁ βασιλεὺς Δαυῒδ, τοσοῦτος ὢν καὶ τοιοῦτος ἀνὴρ, ταπεινὸν ἐμαυτὸν κατέστησα, καὶ προσήγαγον ἐμαυτὸν τῷ ἱλασμῷ καὶ τῷ Λυτρωτῇ καὶ Σωτῆρι, οὕτως καὶ τῷ λοιπῷ Ἰσραὴλ ἐπαγγέλλομαι θαρσούντως προσιέναι τῷ ἱλασμῷ· ἀκριβῶς εἰδὼς, ὅτι αὐτὸς λυτρώσεται τὸν Ἰσραὴλ, εἰ προσδράμοι αὐτῷ, ἐκ πασῶν τῶν ἀνομιῶν αὐτοῦ.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΛΑ'.

Ὤμοσε Κύριος τῷ Δαυῒδ ἀλήθειαν.

Ὁμωμοκότι δὲ τῷ Δαυῒδ, ἀντώμοσεν ὁ Θεὸς ζητήσαντι τὸν τόπον μαθεῖν, δωρεὰν δοὺς τὸ καὶ ἐξ αὐτοῦ C προελθεῖν· *Ἵνα διὰ δύο πραγμάτων ἀμεταθέτων*, ὡς ὁ Παῦλός φησιν, *ἐν οἷς ἀδύνατον ψεύσασθαι τὸν Θεὸν, ἰσχυρὰν παράκλησιν*, περὶ ὧν ηὔξατο, *λάβωμεν.*

Ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου θήσομαι ἐπὶ τοῦ θρόνου σου.

Ἐπειδὴ σὺ, φησὶν, οὕτω πιστεύσας τοιαῦτα ηὔξω γνῶναι, βουλόμενος μαθεῖν περὶ τοῦ τόπου τῆς εἰς ἀνθρώπους ἀφίξεως τοῦ Σωτῆρος, δέχου δὴ καὶ αὐτὸς τὴν ἐπαγγελίαν, καὶ γίνου διάκονος τῆς σωτηρίου γενέσεως. Σὸς γὰρ ἔσται καρπὸς ὁ γενησόμενος, ἐκ σῆς διαδοχῆς καὶ ἐκ σοῦ σπέρματος προελευσόμενος· διὸ καὶ αὐτῷ δοθήσεται ὡσεὶ ἐπηγγελμένος θρόνος, διὰ τὸ μηδένα ἕτερον ἢ μόνον τὸν ἐκ σοῦ προελευσόμενον, ἄξιον εἶναι τοῦ σοὶ ἐπηγγελμένου θρόνου. D Τοιγαροῦν καὶ ὁ Γαβριὴλ πρὸς τὴν Μαριὰμ φησι· *Καὶ δώσει αὐτῷ ὁ Θεὸς τὸν θρόνον Δαυῒδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, καὶ βασιλεύσει ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰακὼβ εἰς τὸν αἰῶνα.*

Ἐὰν φυλάξωνται οἱ υἱοί σου τὴν διαθήκην μου.

Καθεσθήσονται ἐπ' αὐτὸν δηλαδὴ τὸν τοῦ Χριστοῦ θρόνον οἱ αὐτοῦ μαθηταὶ καὶ διάδοχοι· πλὴν οὐδεὶς φθόνος καὶ τοῖς σοῖς υἱοῖς, ὦ Δαυῒδ, τουτέστι τοῖς ἐκ περιτομῆς, καὶ εἰ παραδέξοιντο τὸν Χριστὸν, καὶ εἰ φυλάξοιντο τὴν διαθήκην μου καὶ τὰ μαρτύριά μου, οὐ τὰ διὰ τῆς πρώτης νομοθεσίας δεδομένα, ἀλλὰ ταῦτα ἃ διδάξω αὐτοὺς, μέλλοντα αὐτοῖς ὕστερόν ποτε παραδοθήσεσθαι διὰ τῆς καινῆς διαθήκης· εἰ γὰρ

A

PSALMUS CXXX.

Congrue præsens oda, itemque præcedens, hominis in Deo perfecti humiles voces continet, præcipueque ejus qui possit dicere: *Propter nomen tuum sustinui te, Domine* [33]. David autem edoctus, ut credibile est, a sancti Spiritus oraculis, misericordiam apud Deum inveniri copiosamque redemptionem, si modo crederet, necessario seipsum exhibet Redemptori. Quare et inscribitur: *Davidis ad deprecationem peccatorum, res a se egregie gestas recensentis.* Nunquam enim, inquit, fastu elatus sum, ceu gentis princeps; neque ita superbia tumui ut Dei præsentiam non spectarem, et in eo timendo constantiam omitterem. Neque item in deliciis affluenter vixi; neque de me meisque rebus præter modestiam sensi: quod faciunt ii qui sibimet ipsi videntur ingeniosi ac sapientes.

VERS. 3. *Speret Israel in Domino.*

Sicut enim ego, ait rex David, talis tantusque vir humilem me feci, meque obtuli misericordiæ, Redemptorique ac Servatori; ita reliquo etiam Israeli denuntio ut confidenter ad misericordiam accedat. Nam probe scio, fore ut Deus Israelem redimat, si ad eum confugerit, ex omnibus iniquitatibus ejus.

PSALMUS CXXXI.

VERS. 11. *Juravit Dominus Davidi veritatem.*

Juranti Davidi vicissim juravit Deus, ei qui locum cognoscere avebat, gratuito donans prærogativam ut et ipsemet ejus stirpe oriretur; *Ut per duas res immobiles*, prout Paulus ait, *quibus impossibile est mentiri Deum, validum solatium* [34], circa ea quæ quisque petit, *habeamus.*

VERS. 11. *De fructu ventris tui ponam super thronum tuum.*

Quoniam tu, inquit, ita credens, cognoscere hæc optasti, nempe locum quo ad homines venturus est Salvator, accipe hanc notitiam, et esto salutaris ejus nativitatis minister. Fructus enim tuus erit qui futurus est, ex tua progenie ac semine proventurus: ideoque et ipsi dabitur thronus promissus, quia nemo est alius, præter illum ex te oriturum, qui in promisso throno sedere mereatur. Quare et Gabriel Mariæ dixit: *Et dabit illi Deus thronum Davidis patris ejus, regnabitque super domum Jacob in æternum* [35].

VERS. 12. *Si custodierint filii tui testamentum meum.*

Sedebunt super ipso videlicet Christi throno discipuli ejus ac successores. Verumtamen ne tui quidem filii, o David, ulla re fraudabuntur, id est circumcisionis asseclæ, si modo Christum receperint, et pactum meum ac testimonia servaverint, non illa ad priorem legislationem pertinentia, sed ea quæ deinde ipsos docebo, quæque novi fœderis tempore tradenda sunt. Omnino si hæc servave-

[33] Psal. CXXIX, 4. [34] Hebr. VI, 18. [35] Luc. I, 32.

rint, ipsi quoque in throno tuo, qui Christo paratus est, sedebunt.

Vers. 15. *Prædam ejus benedicens benedicam, pauperes ejus saturabo panibus.*

Secundum anagogen, præda Sionis ii sunt qui piscium instar ab evangelicis apostolicisque retibus quotidie capiuntur. Pauperes autem ejus beati, quorum est regnum Dei, qui panem de cœlo delapsum edunt. Sed et ejusdem Sionis sacerdotes, postquam se justitia, ut ait, induerint, a Deo salute induuntur. Deinde de viris sanctis verba facit, virtute ac vitæ genere in Ecclesia præcellentibus. De quibus Aquilas dicit: *Laudatione laudabunt;* Symmachus autem, *Benedicentes benedicent.*

Vers. 18. *Super ipsum autem efflorebit sanctificatio mea.*

Hoc de Joanne dicit, juxta Domini effatum: *Ille erat lucerna ardens et relucens* [36]. Licet hoc et aliter per tempora persecutionum cognoscere. Symmachus vero *consecratio* scripsit. Consecrat reapse per universum orbem sanctificatio Servatoris nostri Ecclesiam.

PSALMUS CXXXII.

Vers. 1. *Ecce quid bonum et quid jucundum, præter quam habitare,* etc.

Non omne bonum, pariter et jucundum est; neque omne jucundum, simul et bonum est. Multa enim sunt dulcia, et tamen prava: et vicissim alia laboriosa sunt, sed tamen bona. Veruntamen concordia et pax animarum parem mentem sententiamque foventium, utramque rem laudabiliter, nempe et bonum et jucundum tenere dicitur. Neque id dicitur de fratribus una tantum habitantibus, sed de unitatem simul servantibus, prout ait Apostolus: *Ut id ipsum omnes dicatis, neque schismata inter vos sint; sed una eademque mente ac sententia estote coagmentati* [37]. Monet autem, ne bonum atque jucundum in corpore carnisque voluptate reponendum putemus.

Vers. 3. *Sicut ros Hermonis qui descendit in montes Sionis.*

Mons est Hermon Libano adjacens, in quo nix multa congeritur, quam Scriptura roris nomine designat. Quia ergo ros ille, ex multis collectus guttis unum corpus efficitur et compingitur, recte Ecclesiæ concordiam atque consensum comparavit diverso exemplo non nivi permanenti in Hermope monte, sed ei quæ in Sionis montes descendit. Namque ut nivis copiam intelligamus, mons Hermon in exemplum sumptus est; ut autem morum secundum Deum concordiam significaret Psalmista, rorem in montes Sionis descendentem nominavit.

Vers. 3. *Quoniam illic mandavit Dominus benedictionem.*

Illic dicit, apud fratres concorditer habitantes. Neque hanc communem vitam, sed immortalem, intelligit.

[36] Joan. v, 35. [37] I Cor. I, 10.

A φυλάξοιντο ταῦτα, καὶ αὐτοὶ καθεδοῦνται ἐπὶ τὸν θρόνον σου τὸν τῷ Χριστῷ ἡτοιμασμένον.

Τὴν θήραν αὐτῆς εὐλογῶν εὐλογήσω, τοὺς πτωχοὺς αὐτῆς χορτάσω ἄρτων.

Κατὰ δὲ ἀναγωγὴν, θήρα Σιὼν οἱ δίκην ἰχθύων διὰ τῶν εὐαγγελικῶν καὶ ἀποστολικῶν δικτύων ὁσημέραι ζωγρούμενοι· πτωχοὶ δὲ αὐτῆς οἱ μακάριοι, ὅτι αὐτῶν ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν· οἳ τὸν ἄρτον σιτοῦνται τὸν ἐξ οὐρανοῦ καταβάντα· ἀλλὰ καὶ οἱ ταύτης ἱερεῖς, πρῶτον ἑαυτοὺς δικαιοσύνην, ὡς εἶπεν, ἐνδύσαντες, ὑπὸ Θεοῦ περιβάλλονται σωτηρίαν· εἶτα λέγει περὶ τῶν ὁσίων, τῶν ἀρετῇ καὶ βίῳ διαπρεπόντων ἐν Ἐκκλησίᾳ· περὶ ὧν Ἀκύλας μὲν ἔφη· *Αἰνέσει αἰνέσουσιν*· ὁ δὲ Σύμμαχος, *Εὐφημοῦντες εὐφημήσουσιν.*

B *Ἐπὶ δὲ αὐτὸν ἐξανθήσει τὸ ἁγίασμά μου.*

Τοῦτο περὶ Ἰωάννου φησὶ, κατὰ τὸ εἰρημένον παρὰ Κυρίου· *Ἐκεῖνος ἦν ὁ λύχνος ὁ καιόμενος καὶ φαίνων.* Ἔστι δὲ ταῦτα καὶ ἄλλως ἰδεῖν κατὰ τοὺς τῶν διωγμῶν καιρούς· ὁ δὲ Σύμμαχος, *ὁ ἁγιασμὸς,* εἶπεν, *αὐτοῦ*· ἁγιάζει γὰρ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης τὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ ἁγίασμα.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΛΒ'.

Ἰδοὺ δὴ τί καλὸν ἢ τί τερπνὸν, ἀλλ' ἢ τὸ κατοικεῖν, κ. τ. λ.

Οὐ πᾶν τὸ καλὸν, ἤδη καὶ τερπνόν· οὐδὲ τὸ τερπνὸν, πάντως καὶ καλόν· πολλὰ γὰρ ἡδέα μὲν, φαῦλα δέ· ὡς καὶ ἕτερα ἐπίπονα μὲν, ἀγαθὰ δέ· ὁμόνοια δὲ καὶ εἰρήνη ψυχῶν ὁμοφρονούντων καὶ ὁμοδοξούντων,
C ἄμφω κατὰ τὸ αὐτὸ καὶ τὸ τερπνὸν καὶ τὸ καλὸν ἔχειν ἐπαινεῖται· οὐ τὸ κατοικεῖν ἀδελφοὺς ἁπλῶς, ἀλλ' ὅταν ἐπὶ τὸ αὐτὸ ὦσι, κατὰ τὸν Ἀπόστολον λέγοντα· *Ἵνα τὸ αὐτὸ λέγητε πάντες, καὶ μὴ εἶεν ἐν ὑμῖν σχίσματα· ἦτε δὲ κατηρτισμένοι τῷ αὐτῷ νοῒ καὶ τῇ αὐτῇ γνώμῃ·* διδάσκει δὲ τὸ καλὸν καὶ τὸ τερπνὸν μὴ ἐν σώματι, μηδὲ ἐν ἡδονῇ σαρκῶν τίθεσθαι.

Ὡς δρόσος Ἀερμὼν ἡ καταβαίνουσα ἐπὶ τὰ ὄρη Σιών.

Ὄρος ἐστὶν Ἀερμὼν, τὸ παραχείμενεον τῷ Λιβάνῳ, ἐφ' ὃ χιὼν συνάγεται πολλὴ, ἥντινα ὁ Λόγος δρόσον ὠνόμασεν· ἐπειδὴ δὲ ἡ δρόσος ἐκείνη ἡ ἐκ πολ-
D λῶν συναγομένη σταγόνων, ὑφ' ἓν σωματοποιεῖται καὶ συμπήγνυται, εἰκότως τὴν τῆς Ἐκκλησίας ὁμόνοιαν καὶ συμφωνίαν ἀπείκασε δι' ἑτέρου παραδείγματος οὐ τῇ χιόνι τῇ ἀπομενούσῃ ἐν τῷ Ἀερμὼν ὄρει, ἀλλὰ τῇ καταβαινούσῃ ἐπὶ τὰ ὄρη Σιών· ἵνα μὲν γὰρ νοήσωμεν τὸ πλῆθος τῆς χιόνος, τὸ Ἀερμὼν ὄρος παρείληπται· ἵνα δὲ τοῦ κατὰ Θεὸν πολιτεύματος τὴν συμφωνίαν δηλώσῃ, ἐπὶ τὰ ὄρη Σιὼν ἔφη κατιέναι τὴν δρόσον.

Ὅτι ἐκεῖ ἐνετείλατο Κύριος τὴν εὐλογίαν.

Ἐκεῖ λέγει παρὰ τοῖς κατοικοῦσιν ἀδελφοῖς ἐπὶ τὸ αὐτό· καὶ ζωὴν οὐ τὴν κοινὴν, ἀλλὰ τὴν ἀθάνατον.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΛΓ'.

Εὐλογήσαι σε Κύριος ἐκ Σιών.

Ἤδη τῷ Ἀβραὰμ εἴρηται· *Οἱ εὐλογοῦντές σε, εὐλόγηνται*· δυνάμει δὲ ἑαυτὸν εὐλογεῖ ὁ τοῦτο ποιῶν· εἰ δὲ ἐπὶ τοῦ Ἀβραάμ, πόσῳ μᾶλλον ἐπὶ τοῦ Κυρίου; οὐ γὰρ δεῖται τῆς παρ' ἡμῶν εὐλογίας. Ἕκαστος δὲ ἑαυτῷ χαρίζεται, καὶ ἑαυτὸν εὐλογεῖ, ἀντευλογούμενος ὑπὸ τοῦ τῶν ὅλων Ποιητοῦ. Διὸ πρῶτον εἴρηται· *Εὐλογεῖτε τὸν Κύριον*· εἶθ' ἑξῆς· *Εὐλογήσαι σε Κύριος.*

ΨΑΛΜΟΣ ΡΛΔ'.

Τῇ τῶν ᾠδῶν ἐσχάτῃ τὰς αὐτὰς ἔχων λέξεις, ὁ παρὼν αἶνος εἰκότως παράκειται· διὸ τὸ *ἀλληλούϊα* προγέγραπται· τοῦ μὲν *ἀλληλοὺ* δηλοῦντος τὸ *αἰνεῖτε*, τοῦ δ' *ἴα, τὸν Κύριον*. Εἴποι δ' ἄν τις ὕμνον εἶναι τὰ πρῶτα, ὡς ἐν προοιμίῳ διεγείροντα τοὺς προσταττομένους αἰνεῖν τὸν Θεόν· ἀρχομένους τοῦ αἴνου ἀπὸ τοῦ, *Κύριε, τὸ ὄνομά σου εἰς τὸν αἰῶνα.* Κατηχεῖ δὲ ἀποστρέφων εἰδώλων, καὶ διδάσκει γνῶσιν Θεοῦ. Τοιαύτης γὰρ τοὺς νῦν (8) ἐξ ἐθνῶν προσιόντας ἔδει τυχεῖν παραινέσεως· οὓς καὶ δούλους καλεῖ, μήπω τὸ πνεῦμα τῆς υἱοθεσίας ἀνειληφότας. Συμβαίνει δὲ τούτους πρὸ (8*) τῆς παλιγγενεσίας λουτροῦ, στάσιν ἔχειν ἐν οἴκῳ Θεοῦ τῶν αὐτοῦ προπύλων, ἀλλ' οὐ τῶν ἐνδοτάτω τυχόντας· εἰσαγωγὴν γὰρ ἔσχον, ἀλλ' οὐ τελείωσιν. Διάφοροί γε μὴν αὐλαί, ἐπεὶ καὶ διάφοροι τῶν εἰσαγομένων οἱ βίοι· προκοπῆς δὲ, τὸ μετὰ τὸ αἰνεῖν τὸ ὄνομα Κυρίου, αὐτὸν δὴ αἰνέσαι τὸν Κύριον· δεῖ γὰρ πρῶτον μαθεῖν, ὅτι ἔστι Θεοῦ Λόγος, ἐφεστηκὼς τῷ παντὶ κόσμῳ, καὶ δεσπόζων αὐτοῦ· εἶτα περί τε οὐσίας αὐτοῦ μαθεῖν καὶ δυνάμεως, Υἱόν τε γνῶναι μονογενῆ τοῦ Θεοῦ.

A

PSALMUS CXXXIII.

VERS. 3. *Benedicat te Dominus ex Sion.*

Olim Abrahamo dictum fuit: *Qui te benedicunt, benedicti sunt* [88]. Virtualiter autem semel benedicit, qui id agit. Quod si in Abrahamo valuit, quanto magis in Domino? Non enim is nostra benedictione indiget. Unusquisque autem sibi gratificatur, et sibi benedicit, quia vicissim ab omnium rerum Creatore benedicitur. Ideo primo dictum est: *Benedicite Dominum.* Deinde: *Benedicat te Dominus.*

PSALMUS CXXXIV.

Laudativus hic psalmus merito subjungitur postremo canticorum, quia iisdem locutionibus utitur; quam ob rem *alleluia* quoque ei præponitur: namque *allelu, laudate* significat, *ia, Dominum.* Dicet

B sane aliquis priorem psalmi partem, hymni locum tenere, excitatis in procemio iis qui Dei laudibus dicendis addicti sunt; qui reapse laudandi initium faciunt ab illis verbis, *nomen tuum, Domine, in æternum.* Doctrina autem traditur ab idolis avertens, et Dei notitiam ingerens. Hæc illis fieri debebat adhortatio, qui nunc ex ethnicis ad fidem accedunt, quos etiam servos appellat, utpote spiritum adoptionis nondum adeptos. Solent autem hi ante regenerationis lavacrum, stationem habere in domo Dei ante fores, nondum in interiora recepti: erudiuntur enim, sed adhuc non sunt perfecti. Porro diversæ sunt aulæ, quia diversa est catechumenorum vita: gradus vero provectio est post laudatum

C nomen Domini, Dominum ipsum laudare. Oportet enim primum discere, Dei esse Verbum quod universo mundo præsidet ac dominatur: deinde et ejus substantiam potentiamque cognoscere, et quod Dei sit Unigenitus.

Αἰνεῖτε τὸν Κύριον, ὅτι ἀγαθὸς Κύριος, κ. τ. λ.

Ἐπεὶ ἀγαθὸς Κύριος, αἰνεῖτε αὐτόν. Αἰτία δὲ τοῦ αἰνεῖν, τὸ ἀγαθὸν οὐ κατὰ μέθεξιν εἶναι, ὡσαύτως δὲ τῷ Πατρί (9). Αἰνοῦμεν δὲ οὐ τῇ λέξει μόνον, ἀλλὰ καὶ μεθέξει τῶν ἀγαθῶν αὐτοῦ, ὡς δέον δὲ τῇ θεωρίᾳ καὶ τοῖς θεολογουμένοις ἔργοις πράττειν ἁρμόδια, τό, *Ψάλατε τῷ ὀνόματι αὐτοῦ,* ἐπενήνεκται· τοῦτο γὰρ ἡδὺ καὶ ὑπὲρ πᾶσαν χρηστότητα· αἰνοῦμεν δὲ αὐτὸν ἐπεὶ ἐξελέξατο ἑαυτῷ τὸν πτερνίζοντα τὰ πάθη καὶ τὰς κακίας Ἰακώβ, ἐκλεκτὸν αὐτὸν τιθέμενος διὰ τὸ καταλελυκέναι τὰς ἐκ κακίας καὶ παθῶν πάλας· ἀλλὰ καὶ τὸν μετ' αὐτὸν τὸν Ἰακώβ, ἐκ προκοπῆς ἀποδειχθέντα Ἰσραήλ, εἰς περιουσιασμὸν ἑαυτῷ ἐξελέξατο· καὶ διὰ τοῦτο λαός ἐστι περιούσιος ἀπὸ πάντων τῶν ἐθνῶν περιουσίου γενομένου, πάντων περὶ τὴν οὐσίαν καὶ τὴν ὕπαρξιν καταγινομένου, τῷ μετέχειν αὐτῆς ὄντος καὶ σοφοῦ καὶ Λόγου Θεοῦ.

Πάντα ὅσα ἠθέλησεν ὁ Κύριος ἐποίησεν ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐν τῇ γῇ, ἐν ταῖς θαλάσσαις καὶ ἐν πάσαις ταῖς ἀβύσσοις.

Πάντα ὅσα ἐποίησεν ὁ Κύριος, καλά ἐστιν, ἅτε

VERS. 3. *Laudate Dominum, quia bonus Dominus,* etc.

Quoniam bonus est Dominus, ipsum laudate. Causa autem laudandi est, bonitas ejus non ex quadam participatione, sed quia perinde est ac Pater. Laudamus autem non verbis solum, sed etiam participatione bonorum ejus: quia nimirum oportet theoreticæ speculationi et theologicæ regulæ actibus, reliquos mores consentire, *Psallite,* additum est, *nomini ejus,* quia dulce id est, et super omnem

D suavitatem. Porro eum laudamus, quia sibi delegit evertentem mala et iniquitates Jacob, electum eum constituens, quia solvit nequitiæ dolorumque certamina. Sed et illum qui post Jacobum fuit, nempe eum qui temporis progressu dictus est Israel, peculiarem sibi ceu possessionem delegit: ideoque populus est peculiaris, ex omnibus gentibus; peculiaris, inquam, possessio et substantia effectus, quatenus eam tenet sapiens Dei Verbum.

VERS. 6. *Omnia quæcunque voluit Dominus fecit in cælo et in terra, in maribus et in cunctis abyssis.*

Quæcunque Dominus fecit, bona sunt, quia vo-

[88] Gen. XII, 3.

(8) Hic vides Eusebii Cæsariensis tempora, quibus præcipue ethnicorum ad Christum conversio flebat.

(8*) Deest τοῦ. EDIT.

(9) Animadverte Eusebii doctrinam orthodoxam de Deo Verbo.

lente Deo ad exsistendum perducta. Si quid tamen est in cœlo, veluti spiritalia nequitiæ, aut in terra, veluti homines peccatores, aut in maribus, velut draconis improbitas, aut in abyssis, velut iniquitas scelestorum illorum, qui illuc abire jussi sunt; hæc, inquam, Deus non effecit voluntate sua. Namque ex ore Domini haud prodibunt mala simul et bonum.

VERS. 7. *Qui educit ventos de thesauris suis.*

Dum hic dicit thesauros, haud sane indicat quosdam esse ventorum thesauros, sed jubentis potius celeritatem, et rei possessæ paratam facilitatem. Sicut enim qui thesaurum apud se habet, expedite admodum, quotiescunque vult, cuncta inde profert; ita et omnium Creator cuncta facile effecit, et ad exsistentiam perduxit.

VERS. 8. *Qui percussit primogenita Ægypti.*

Quia nonnulli mundana tantummodo ac cœlestia dicunt providentia Dei gubernari, demonstrat humana quoque curæ esse eidem, qui et nunc impios punit, et piorum genus protegit. Sed enim olim quidem portio erat Domini, id est Dei Verbi, populus ejus Jacob, funiculus hæreditatis ejus Israel. Postquam vero ob suam irreligiositatem ille prolapsus est, dictum fuit humanato Verbo: *Pete a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam* [39].

VERS. 13. *Domine, nomen tuum in æternum.*

Nihil tantopere ad divinam Providentiam spectat, quam docere homines, ne rerum hanc universitatem sine gubernatore esse credant. Quare et continua apud nos est Dei memoria, cujus magnitudinem a majoribus servi ejus edocti, præsentia dicere discunt et audent, satis gnari fore ut recreentur, quia judicium fiet de reliquo populo, eorum causa qui Dei nomen sciunt et memoria versant. Pro eis itaque, tanquam pro servis venia egentibus, deprecatur.

VERS. 15. *Idola gentium argentum et aurum.*

Absoluto theologico circa Dominum sermone, et providentiæ ejus magnis operibus enumeratis, tanquam adhuc servos eos alloquens, qui ex errore polytheismi nuper accesserant, objicit putatorum olim ab ipsis deorum vituperationem; consentanee nimirum his quæ supra dixerat, nempe, *Ego cognovi quod magnus est Dominus. Et Dominus noster supra omnes deos* [40]. Dominus noster hæc et illa fecit, tum universim tum etiam partiatim. Gentium autem dii, quibus vos quoque decepti errore antea credebatis, nihil erant aliud quam mortua et muta simulacra. Scite autem et Symmachus pro, *similes illis fiant qui faciunt ea*, interpretatus est dicens: *velut ipsa fiant qui faciunt ea, et quicunque ipsis confidunt.* Revera enim qui inanimatis rebus tanquam diis attendunt, lapidescente anima, idem patiuntur quod abs se culta idola, nempe oculos habent et non vident, aures habent et non audiunt.

[39] Psal. II, 8. [40] Psal. CXXXIV, 5.

A θελήματι Θεοῦ γεγενημένα· εἰ δέ τί ἐστιν ἐν οὐρανῷ, ὡς τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας, ἢ ἐν τῇ γῇ ὡς οἱ ἁμαρτωλοὶ ἄνθρωποι, ἢ ἐν ταῖς θαλάσσαις, ὡς ἡ τοῦ δράκοντος κακία, ἢ ἐν ταῖς ἀβύσσοις ὡς ἡ πονηρία τῶν προστασσομένων ἐκεῖ ἀπελθεῖν κακῶν, τοῦτο οὐχ ὁ Θεὸς ἐποίησε τῷ θελήματι αὐτοῦ· ἐκ γὰρ στόματος Κυρίου οὐκ ἐξελεύσεται τὰ κακὰ καὶ τὸ ἀγαθόν.

Ὁ ἐξάγων ἀνέμους ἐκ θησαυρῶν αὐτοῦ.

Τὸ εἰπεῖν ἐκ θησαυρῶν, οὐ τοῦτο δηλοῖ ὅτι θησαυροί τινές εἰσι τῶν ἀνέμων, ἀλλὰ τὸ ἕτοιμον τοῦ ἐπιτάττοντος, τὸ εὔκολον τῆς κτήσεως παρεσκευασμένον· ὥσπερ ἂν ὁ ἐν θησαυρῷ ἔχων μετὰ ἀδείας ἐξάγει πάντα καὶ ὅτε βούλεται, οὕτως καὶ ὁ τοῦ παντὸς Δημιουργὸς πάντα εὐκόλως ἐποίησε καὶ τῇ φύσει B παρέδωκεν.

Ὃς ἐπάταξε τὰ πρωτότοκα Αἰγύπτου.

Ἐπειδὴ δὲ τὰ καθόλου καὶ οὐράνιά φασί τινες προνοίᾳ διοικεῖσθαι μόνῃ Θεοῦ, δείκνυσιν ὡς μέλει καὶ τῶν ἀνθρωπίνων αὐτῷ, καὶ νῦν τοὺς ἀσεβεῖς κολάζοντι καὶ τῶν εὐσεβῶν οἰκειουμένῳ τὸ γένος. Ἀλλὰ πάλαι μὲν ἦν μερὶς Κυρίου, δηλαδὴ τοῦ Θεοῦ Λόγου, λαὸς αὐτοῦ Ἰακὼβ, σχοίνισμα κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραήλ· ἐπειδὴ δὲ δι' ἣν ἔδρασεν ἀσέβειαν ἐκεῖνος ἐκπέπτωκεν, ἐνανθρωπήσαντι λέλεκται· *Αἴτησαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου.*

Κύριε, τὸ ὄνομά σου εἰς τὸν αἰῶνα.

Οὐδὲν οὕτω τῆς θείας Προνοίας, ὡς τὸ διδάξαι τοὺς C ἀνθρώπους μὴ ἀδέσποτον εἶναι τὸ πᾶν· ὅθεν καὶ ἡ διηνεκὴς αὐτοῦ μνήμη καθέστηκε παρ' ἡμῖν, οὗ τὸ μέγεθος διὰ τῶν προλαβόντων οἱ δοῦλοι μαθόντες αὐτοῦ, τὰ παρόντα λέγειν διδάσκονται καὶ παραθαῤῥύνονται, μαθόντες ὡς ἐπ' αὐτοῖς παρακληθήσονται, τῆς κρίσεως ἀκολουθούσης τοῖς λοιποῖς τοῦ λαοῦ, τοῖς ἐπεγνωκόσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ, καὶ τὸ μνημόσυνον ἔχουσιν· ἐπ' ἐκείνοις δὲ ὡς ἂν ἐπὶ δούλοις συγγνώμης ἐπιδεομένοις παρακαλεῖται.

Τὰ εἴδωλα τῶν ἐθνῶν ἀργύριον καὶ χρυσίον.

Συντελέσας τὴν περὶ τοῦ Κυρίου θεολογίαν, καὶ τῆς προνοίας αὐτοῦ τὰς μεγαλουργίας καταλέξας, ὡς ἔτι δούλοις ὁμιλῶν τοῖς ἐκ τῆς πολυθέου πλάνης ἄρτι προσεληλυθόσιν, ἀντιπαραβάλλει τῶν πάλαι παρ' αὐτοῖς νενομισμένων θεῶν τὸν ἔλεγχον, ἀκολούθως D οἷς ἀνωτέρω εἰρήκει· ὅτι, *Ἐγὼ ἔγνωκα ὅτι μέγας Κύριος, καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν παρὰ πάντας τοὺς θεούς*· ὁ μὲν γὰρ Κύριος ἡμῶν τάδε καὶ τάδε εἰργάσατο ἔν τε τοῖς καθόλου καὶ ἐν τοῖς ἐπὶ μέρους· οἱ δὲ τῶν ἐθνῶν θεοὶ, οὓς καὶ αὐτοὶ πεπλανημένως ἐνομίζετε πρότερον, οὐδὲν ἦσαν ἕτερον ἢ εἴδωλα νεκρὰ καὶ κωφά. Χαριέντως δὲ καὶ ὁ Σύμμαχος ἀντὶ τοῦ, *ὅμοιοι αὐτοῖς γένοιντο οἱ ποιοῦντες αὐτά*, ἡρμήνευσεν εἰπὼν, ὡς *αὐτὰ γένοιντο οἱ ποιοῦντες αὐτὰ, καὶ πᾶς ὁ πεποιθὼς αὐτοῖς*. Καὶ γὰρ ὄντως οἱ τοῖς ἀψύχοις ὡς θεοῖς προσέχοντες, ὥσπερ ἀπολιθωθέντες τὴν ψυχὴν, καὶ αὐτοὶ τὸ αὐτὸ πεπόνθασιν τοῖς προσκυνουμένοις ὑπ' αὐτῶν, ὀφθαλμοὺς ἔχοντες καὶ οὐ βλέποντες, ὦτα ἔχοντες καὶ οὐκ ἀκούοντες.

Ὅμοιοι αὐτοῖς γένοιντο οἱ ποιοῦντες αὐτά.

Οἱ μὲν προειρημένοι ὅμοιοι γενήσονται, ἢ καὶ γεγόνασι τοῖς ἑαυτῶν θεοῖς· οἱ δὲ εἰς τὸν κλῆρον παραληφθέντες τοῦ Θεοῦ, καὶ λαὸς αὐτοῦ χρηματίσαντες, *Εὐλογήσατε*, φησὶ, *τὸν Κύριον*, τουτέστιν ἀνευφημήσατε, τὰ μεγάλα ἑαυτοὺς ὠφελοῦντες· καλεῖται δὲ πρῶτον ἐπὶ τὴν εὐλογίαν ὁ (9*) Θεοῦ λαὸς, ὁ καλούμενος οἶκος Ἰσραὴλ, τὸ ὑποβεβηκὸς τάγμα τοῦ πλήθους· δεύτερον δὲ κατὰ ἀνάβασιν καὶ ὑπεροχὴν οἶκος Ἀαρών· καὶ τρίτον ἡ φυλὴ πᾶσα ἡ ἱερατικὴ καλουμένη οἶκος Λευΐ· καὶ μετὰ πάντας ἀνωτέρω οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον· οὗτοι δὲ ἦσαν πρὸς οὓς ὁ πᾶς ὕμνος προσπεφώνηται· οἱ δὴ ἐν ἀρχῇ τοῦ παντὸς ψαλμοῦ ὠνομασμένοι δοῦλοι, δηλαδὴ οἱ ἐξ ἐθνῶν προσιόντες τῇ πίστει. Εἰ γὰρ τὸ πᾶν Ἰουδαίων ἔθνος περιείληπται διὰ τῶν εἰρημένων τριῶν ταγμάτων, τοῦ τε Ἰσραὴλ, καὶ τοῦ οἴκου Ἀαρὼν, καὶ οἴκου Λευΐ, ἕτεροι παρὰ τούτους τίνες ἂν εἶεν οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον, εἰ μὴ ἐξ ἐθνῶν τῷ τοῦ Θεοῦ λόγῳ προσεληλυθότες; οἳ καὶ διδάσκονται εὐλογεῖν· *Εὐλογητὸς Κύριος ἐκ Σιὼν, ὁ κατοικῶν Ἱερουσαλὴμ*, ἢ τὴν ἀεὶ μένουσαν τοῦ Θεοῦ πόλιν, ἐν ᾗ τὸ ἀληθὲς νοοῖτο ἂν κατοικητήριον τοῦ Θεοῦ (10).

A VERS. 18. *Similes illis fiant qui faciunt ea.*

Prædicti idololatræ similes fient, vel jam sunt facti, diis suis. Secus vero, qui in sortem Dei assumpti estis, et populus ejus censemini, *Benedicite*, inquit, *Domino*; id est, collaudate, non sine magna utilitate vestra. Primus autem ad laudandum vocatur Dei populus, qui dicitur domus Israelis, ordo inferior plebis. Secundo loco, uti gradus excelsior et eminens, domus Aaronis. Tertio sacerdotalis universa domus Levi. Postremo denique tanquam omnibus subliminores qui timent Dominum. Hi sunt, quos universus hymnus alloquitur. Qui autem initio totius psalmi appellantur servi, ii sunt qui ex ethnicis ad fidem accesserunt. Nam si universa Judæorum natio prædictis tribus ordinibus comprehenditur, Israelis
B videlicet, et familiarum Aaronis ac Levi; reliqui præ his timentes Dominum, quinam erunt nisi qui ex ethnicis ad Dei doctrinam accesserunt? qui etiam docentur sic benedicere: *Benedictus Dominus ex Sion, qui habitat Jerusalem*, sive manentem semper Dei civitatem, in qua vera Dei intelligitur habitatio.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΛΕ'.

Τῷ ποιήσαντι θαυμάσια μεγάλα μόνῳ.

Θαυμαστὸν δὲ καὶ πρὸς λέξιν, εἰ οὐρανὸς μὲν καὶ μόνῃ θέᾳ τὴν σοφίαν δηλοῦν τοῦ (10) Θεοῦ, μεγέθει τε καὶ κάλλει καὶ πολυχρονίῳ μονῇ· γῆ δὲ πανταχόθεν περικλυζομένη τοῖς ὕδασι καὶ σύστασιν τὴν ἰδίαν φυλάττουσαν· πᾶσι δὲ τὸν αἰώνιον ἔλεον ὁ μελογράφος συνέζευξεν, ἐπειδὴ οὐ διὰ χρείαν οἰκείαν ὁ Θεὸς, ἀλλὰ διὰ μόνην φιλανθρωπίαν ἐδημιούργησεν ἅπαντα.

PSALMUS CXXXV.

VERS. 4. *Ei qui facit mirabilia magna solus.*

Sane ad litteram mirabile est, quandoquidem cœlum solo intuitu sapientiam Dei magnitudine ac pulchritudine sua, et tam spatiosa ævitate demonstrat: terra autem alluentibus undique fluctibus
C firmitatem suam retinens. His omnibus æternam misoricordiam melodus innexuit, siquidem haud ob aliquem suum usum Deus, sed ob solam erga homines benignitatem omnia creavit.

Τῷ πατάξαντι Αἴγυπτον.

Εἰ μὴ πέπεισαι, φησὶ, προνοίᾳ Θεοῦ καὶ δυνάμει τὸν σύμπαντα κόσμον καὶ τὰ τούτου μέρη διακυβερνᾶσθαι, ἐν ἀμφιβόλῳ δὲ ἔχεις μή πη τὰ κατὰ μέρος καὶ τὰ ἀνθρώπινα παροpᾶται ὑπ' αὐτοῦ, γνῶθι, ὅτι καὶ τῶν ἐπὶ γῆς οὐχ ἧττον ἢ τῶν κατ' οὐρανὸν προνοεῖ· μετέρχεται γοῦν κατὰ χρόνους τῶν ἀνθρώπων καθ' ὑπερβολὴν ἀθέους καὶ ἀσεβεῖς, ὥσπερ ποτὲ τοὺς Αἰγυπτίους μετῆλθεν, καὶ αὐτὴν τὴν Αἰγυπτίαν γῆν. Προΐσταται δὲ πάλιν καὶ ὑπερμαχεῖ τῶν θεοφιλῶν, καὶ οὐ μόνων αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν τούτων ἀπογόνων, ὥσπερ τῶν διὰ Μωϋσέως ἠλευθερωμένων τότε τῆς παρ' Αἰγυπτίοις δουλείας, οὓς ἠλευθέρωσεν αὐτὸς ὁ ἐπὶ πάντων Θεὸς, οὐκ ἄλλως ἢ ἐκτεταμένῃ χειρὶ καὶ ἰσχυρῷ βραχίονι χρησάμενος· εἴη δ' ἂν οὗτος ὁ τοῦ

VERS. 10. *Qui percussit Ægyptum.*

Si forte haud credis, inquit, Dei providentia ac virtute universum mundum ejusque partes gubernari, dubitasque res singillatim humanas ab eo fortasse negligi, velim scias, ipsum res haud minus terrenas quam cœlestes curare. Ergo persequitur, temporibus idoneis, homines præsertim insigniter irreligiosos et impios; sicuti aliquando Ægyptiis eorumque regioni incubuit. Protegit vicissim atque defendit dilectos suos, neque hos tantum, verum etiam ipsorum posteros; sicuti reapse fecit
D ereptis tunc per Moysem ab Ægyptiorum servitute; quos ipse communis Deus liberavit haud aliter, quam manu sua extenta, brachioque forti utens. Est autem hoc ipsum Dei Verbum, per quod et

(9*) Deest τοῦ. EDIT.

(10) In codicibus D. f. 237. b, et G. f. 207, aliis partim verbis idem fere fragmentum scribitur. ΕΥΣΕΒΙΟΥ. Ταῦτα μὲν εἴη, φασὶ, τοῖς ποιοῦσι τὰ εἴδωλα· ὁ δὲ λαὸς τοῦ Κυρίου καὶ ὁ κλῆρος αὐτοῦ ἀπολαυέτω τῆς εἰς αὐτὸν εὐφημίας· πρῶτον ὁ οἶκος Ἰσραὴλ τάγμα τὸ ὑποβεβηκός· εἶτα τὸ ὑπερανέχον, οἶκος τοῦ Ἀαρών· εἶτα τῶν ἱερέων ἡ πᾶσα φυλὴ, οἶκος Λευΐ· καὶ πάντων ἀνώτερον οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον, πρὸς οὓς ὁ πᾶς ὕμνος προσπεφώνηται· καὶ κατ' ἀρχὰς ἐῤῥέθησαν δοῦλοι, δι' ὧν τοὺς ἐξ ἐθνῶν πεπιστευκότας ἐδήλωσεν· τίνες γὰρ οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον, παρὰ τὰ τρία τάγματα τῶν Ἰουδαίων; Σιὼν δὲ λέγει καὶ Ἱερουσαλὴμ, τὴν ἀεὶ μένουσαν τοῦ Θεοῦ πόλιν, ἐν ᾗ τὸ ἀληθὲς κατοικητήριον τοῦ Θεοῦ· κατὰ δὲ νόησιν, οἱ διορατικοὶ μὲν οἶκος τοῦ Ἰσραὴλ ὀψόμενοι καθαρᾷ καρδίᾳ Θεόν· οἱ δὲ τελείως καὶ ἱερατικῶς αὐτὸν ἀεὶ θεραπεύοντες, οἶκος Ἀαρών· καὶ οἱ τούτων ὑποδεέστερον μὲν, ἐξυπηρετούμενοι δὲ τῷ ναῷ, οἶκος Λευΐ, οὓς ἄν τις νεωκόρους καλέσειεν· εἶτα οἱ ἐξ ἀλλογενῶν φόβῳ Θεοῦ προστιθέμενοι· πάντες μὲν οὖν εὐλογοῦσιν, ἀναλόγως δὲ ἕκαστοι· δηλοῖ δὲ καὶ τὴν Ἐκκλησίαν Ἱερουσαλὴμ, τὴν μὴ ἔχουσαν σπῖλον ἢ ῥυτίδα, τὴν εἰρήνην ὁρῶσαν, ἣν Ἰησοῦς δίδωσι λέγων· *Εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν*.

(10*) *Δηλοῦν*. Forte δηλοῖ. EDIT.

olim et nunc etiam cuncta hominibus beneficia A benignitas Dei optimi confert.

Vers. 19. *Seon regem Amorrhæorum.*

Interpretari solemus Amorrhæos quidem *loquaces exasperantes*; et horum regem Seon, *tentationem* et *exacerbationem*. Namque homines sophisticæ fraudis periti aspere sæpe loquuntur, pariterque vellent veritatis quoque amatores fraudulenter loqui et occinere, atque omnino nihil aliud spectant quam ut vexent atque exasperent. Basan vero, quod *ignominiam* significat, improborum pudendam malitiam denotat: cujus rex On cum Seon occiditur; ut Israeli terra quam male retinebant tradatur, qui callido et iniquo possessu, malignoque eam administrantes ingenio, regnare videbantur. Verumtamen dicta terra his erepta traditur in sortem Israeli, fideli servo illius qui rerum omnium auctor est. B

Vers. 23. *Quia in humilitate nostra memor fuit nostri Dominus.*

In superioribus quoque varie demonstratum fuit, non eum qui de Judaico genere oritur, Israelem esse, sed eum qui moribus dignus hoc nomine est. *Non enim omnes qui de Israele sunt, hi sunt Israel* [41]: *neque illa quæ publice fit, circumcisio est*, ut ait Apostolus, *sed in occulto potius Judæus, et cordis circumcisio, non secundum litteram, sed in spiritu: cujus laus non ex hominibus, sed ex Deo* [42]. Nos quoque igitur qui ex ethnicis venimus (nos enim reapse circumcisio sumus verusque Israel) C nos, inquam, potius ex inimicis liberavit, quam illos. Etenim illi ex Ægypto discedentes, corporeos fugerunt tyrannos. Verumtamen pravis moribus animas suas inficientes, occubuerunt in deserto idololatriæ dediti. Nos autem revera redemit de animæ nostræ hostibus, memorque nostri magis fuit in humilitate nostra quam illorum. Namque illi quidem corpore serviebant Ægyptiis, nostræ vero animæ ludibrio erant dæmonibus, et sub malis spiritibus humiliati eramus. Tanta vero est misericordia Dei, ut non solum piorum curam gerat, et sibi propinquantibus consulat, verum etiam terrestres omnes providentia sua complectatur, neque rationales solum sed etiam irrationales, cunctisque in terra D alimenta animantibus præbeat, unicuique generi idonea, et vitæ necessaria suppeditet: et nos demum in cœlos hinc transferat. Quamobrem sermo Psalmistæ postquam dixit, *Qui dat escam omni carni* nos in cœlum transmittit, rursus dicens: *Confitemini Deo, cœli, quoniam in æternum misericordia ejus.*

PSALMUS CXXXVI.

Caret hic psalmus titulo apud Hebræos; nam

Θεοῦ Λόγος (11), δι' οὗ καὶ πάλαι καὶ νῦν τὰς εἰς ἀνθρώπους εὐεργεσίας ἡ φιλανθρωπία τοῦ παναγάθου Θεοῦ κατειργάσατο.

Τὸν Σηὼν βασιλέα τῶν Ἀμοῤῥαίων.

Ἑρμηνεύονται δὲ Ἀμοῤῥαῖοι μὲν *λαλητοὶ παραπικραίνοντες*, καὶ ὁ τούτων βασιλεὺς Σηὼν, *πειρασμὸς* καὶ *παροργισμός*· οἱ δεινοὶ γὰρ πρὸς ἀπάτην σοφιστικὴν καταπικραίνοντές εἰσιν λαλητοὶ, τοὺς ὅσοι τῆς ἀληθείας εἰσὶν ἐρασταὶ θέλοντες ἐπὶ ἀπάτης λαλεῖσθαι καὶ ᾄδεσθαι, πειράζειν τε καὶ παροργίζειν ἔχοντες τὸν σκοπόν. Βασὰν δὲ *αἰσχύνην* μεθερμηνευομένη, τὴν τοὺς κακοὺς καταισχύνουσαν κακίαν δηλοῖ· ἧς ὁ βασιλεὺς Ὢν, σὺν τῷ Σηὼν ἀποκτίννυται· ὅπως τῷ Ἰσραὴλ ἡ γῆ, ἣν κακῶς ἐκράτουν, σοφιστικῶς καὶ μετὰ μοχθηρᾶς ἕξεως περὶ τὴν τῶν πραγμάτων διατρίβοντες φύσιν, δοκοῦντες βασιλεύειν αὐτῆς· ἀλλ' ἀφαιρεθεῖσα αὐτῶν ἡ ἑρμηνευομένη γῆ, εἰς κατάσχεσιν τῷ Ἰσραὴλ δίδοται ἐπὶ τῷ κληρονομεῖν αὐτὴν, δούλῳ γνησίῳ τοῦ πάντων αἰτίου τυγχάνοντι.

Ὅτι ἐν τῇ ταπεινώσει ἡμῶν ἐμνήσθη ἡμῶν ὁ Κύριος.

Καὶ ἐν τοῖς ἀνωτέρω διαφόρως ἐπεδείκνυτο Ἰσραὴλ, οὐ τὸ γένος τῶν Ἰουδαίων ὑπάρχων, ἀλλ' ὁ τοιόσδε τῆς θεοσεβείας τρόποις (12)· *Οὐ γὰρ πάντες οἱ ἐξ Ἰσραὴλ, οὗτοι Ἰσραήλ· οὐδὲ ἡ ἐν τῷ φανερῷ ἐν σαρκὶ περιτομὴ*, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, *ἀλλ' ὁ ἐν τῷ κρυπτῷ Ἰουδαῖος, καὶ περιτομὴ καρδίας οὐ γράμματι ἀλλὰ πνεύματι· οὗ ὁ ἔπαινος οὐκ ἐξ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐκ τοῦ Θεοῦ*· καὶ ἡμᾶς οὖν τοὺς ἐξ ἐθνῶν (ἡμεῖς γάρ ἐσμεν ἡ περιτομὴ καὶ ἀληθινὸς Ἰσραὴλ), ἐλυτρώσατο ἐκ τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν μᾶλλον ἢ ἐκείνους· οἱ μὲν γὰρ ἐξ Αἰγύπτου προελθόντες, τοὺς σωματικοὺς ἐξέφυγον τυράννους· ἐπαγόμενοι δὲ ἐν ταῖς ἑαυτῶν ψυχαῖς τοὺς ἀσεβεῖς τρόπους, πεπτώκασιν ἐν τῇ ἐρήμῳ εἰδωλολατρήσαντες. Ἡμᾶς δὲ ἀληθῶς ἐλυτρώσατο ἐκ τῶν τῆς ψυχῆς ἡμῶν ἐχθρῶν, καὶ ἐμνήσθη ἡμῶν ἐν τῇ ταπεινώσει ἡμῶν μᾶλλον ἢ ἐκείνων· οἱ μὲν γὰρ σώμασιν ἐδούλευον τοῖς Αἰγυπτίοις, ἡμεῖς δὲ ταῖς ψυχαῖς αὐταῖς δαιμόνων ἦμεν παίγνια, καὶ ὑπὸ τοῖς πονηροῖς πνεύμασιν ἦμεν τεταπεινωμένοι. Τοσοῦτον δέ ἐστι τὸ ἔλεος τοῦ Θεοῦ, ὡς μὴ μόνον κήδεσθαι τῶν θεοσεβῶν, καὶ τῶν αὐτῷ πλησιαζόντων φροντίζειν, ἀλλὰ καὶ πάντων ἅπαξ ἁπλῶς τῶν ἐπὶ γῆς τὴν πρόνοιαν ποιεῖσθαι, καὶ οὐ λογικῶν μόνων ἀλλὰ καὶ ἀλόγων, ὡς ἐπιχορηγεῖν τροφὰς πᾶσι τοῖς ἐπὶ γῆς ζώοις, ἑκάστῳ τε γένει τὰ πρόσφορα, καὶ τὰ κατάλληλα πρὸς τὴν ζωὴν δωρεῖσθαι, ἐντεῦθέν τε πάλιν εἰς οὐρανὸν διήκειν. Διόπερ ὁ λόγος μετὰ τὸ φάναι, *Ὁ διδοὺς τροφὴν πάσῃ σαρκὶ*, ἀναπέμπει ἡμᾶς εἰς οὐρανὸν, αὖθις λέγων· *Ἐξομολογεῖσθε τῷ Θεῷ τοῦ οὐρανοῦ, ὅτι εἰς τὸν αἰῶνα τὸ ἔλεος αὐτοῦ.*

ΨΑΛΜΟΣ ΡΛϚ'.

Ὁ παρὼν ψαλμὸς, ἀνεπίγραφος ὑπάρχει παρ'

[41] Rom. IX, 6. [42] Rom. II, 28, 29.

(11) Recole omnino adnotata a nobis in tractatu S. Cyrilli *De Maria deipara*, cap. 5, de Domino Jesu, pro Josue, exeuntium Ægypto Israelitarum duce. Nam et Eusebius conspirare cum Cyrilli aliorumque sententia videtur.

(12) Cod. τρόπος.

Ἑβραίοις, καὶ οὔτε τίνος ἐστὶ προγέγραπται, οὔτε A ποίου τυγχάνει εἴδους· ἀλλ' ἔστι ψιλὴ προφητεία ἐκ προσώπου τῶν ἐν Βαβυλῶνι γενομένων λεγομένη· καὶ τοῦτο δὲ σημειώσει ὡς ἔν τισιν τῶν ἀντιγράφων, κατὰ τοὺς Ἑβδομήκοντα, ἐπιγέγραπται Ἀγγαίου καὶ Ζαχαρίου.

Μακάριος ὃς ἀνταποδώσει σοι τὸ ἀνταπόδομά σου!

Ὁ μακαρισμὸς εἰς ἐκείνους περιστήσεται τοὺς ἀποδιδόντας τὰ ἀμοιβαῖα τῇ Βαβυλῶνι, καὶ τὸν τὰ νήπια αὐτῶν προσαράσσοντα τῇ πέτρᾳ καὶ ἀναιροῦντα αὐτά· καὶ γὰρ τῷ ὄντι, τὸ μὲν πρῶτον μακάριον ἦν τὸ μὴ θεάσασθαί ποτε τὴν Βαβυλῶνα, μηδὲ ἐν τῇ συγχύσει γενέσθαι τῶν ταύτης κακῶν· εἰ δὲ ἅπαξ τις γένοιτο ἐν αὐτῇ ἀποπεσὼν τῶν κρειττόνων, μακάριος ἂν εἴη εἰ ἃ πέπονθεν ποιήσειεν, καὶ ἀνται- B χμαλωτήσειεν τοὺς Βαβυλωνίους, καὶ αὐτὰς τὰς τῶν Βαβυλωνίων ψυχὰς μεταγάγοι ἐπὶ τὸν τοῦ Θεοῦ φόβον. Εἰ δὲ καὶ τὰ νήπια αὐτῶν μὴ συγχωρήσειεν αὐξῆσαι, ἀλλὰ συντρίψειεν πρὸς τῇ πέτρᾳ, πολλῶν ἂν γένοιτο μακαριώτερος. Βαβυλῶνος δὲ νήπια τὰ σπέρματα τῆς κακίας, καὶ τὰς ἀρχὰς τῶν συγχυτικῶν ἁμαρτημάτων, οὐκ ἂν ἁμάρτοις εἰπών· ἃ δὴ τῷ λόγῳ τῷ σωτηρίῳ (ἡ πέτρα γὰρ ἦν ὁ Χριστὸς) ἀναιρεῖν πρὸς τὸ μὴ αὔξειν, μηδὲ εἰς ἔργα προέρχεσθαι σπουδάσει ὁ ἐν τούτοις μακαριζόμενος.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΛΖ'.

Ἐξομολογήσομαί σοι, Κύριε, ἐν ὅλῃ καρδίᾳ μου.

Ὥσπερ ὁ τέλειος ἐξ ὅλης ψυχῆς καὶ δυνάμεως καὶ ἰσχύος ἀγαπᾷ τὸν Θεὸν, οὐ διασπῶν τὰς δυνάμεις τῆς C ἑαυτοῦ ἀγάπης περὶ ἄλλο τι, ἀλλ' ὅλως ἀνηρτημένος μόνου τοῦ Θεοῦ, οὕτως καὶ αὐτὸς ἐν ὅλῃ καρδίᾳ ἐξομολογεῖται εὐχαριστῶν τῷ Θεῷ. Θαρσῶν δὲ τῇ τοιαύτῃ αὐτοῦ παῤῥησίᾳ, καὶ εἰδὼς, ὅτι ἐν μεγάλῳ θεάτρῳ τῷ τῶν ἀνθρώπων βίῳ, θείων ἀγγέλων καὶ λειτουργῶν Θεοῦ ἐφορώντων, καὶ θεωμένων τὰς ἐν θεῷ προκοπὰς αὐτοῦ, τὴν προσήκουσαν ἀποδίδωσι τῷ Θεῷ λατρείαν, καί φησιν· *Καὶ ἐναντίον ἀγγέλων ψαλῶ σοι.*

Προσκυνήσω πρὸς τὸν ναὸν ἅγιόν σου.

Προσκυνεῖν ἐπαγγέλλεται πρὸς ναὸν ἅγιον, τὴν Ἐκκλησίαν δηλῶν, ἢ τὴν ἐπουράνιον Ἱερουσαλὴμ, ἧς τύπος ὁ ἐπὶ γῆς ὑπῆρχε ναός· εἶτα χάριν ὁμολογεῖ καταξιωθεὶς ἐλέου καὶ ἀληθείας Θεοῦ. Ἀνθ' οὗ ὁ Σύμμαχος, *περὶ τοῦ ἐλέους σου καὶ τῆς ἀληθείας* D *σου*, λέγει· τυχὼν γὰρ ἐλέου Θεοῦ, τύπων καὶ συμβόλων ἀπήλλακται, ἐν πνεύματι δὲ καὶ ἀληθείᾳ λατρεύειν Θεῷ κατηξίωται.

Ἐξομολογησάσθωσάν σοι, Κύριε, πάντες οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς.

Πολλάκις παρετηρήσαμεν, ὅτι τῶν ψαλμῶν οἱ μήτε ὕμνον, μήτε ᾠδὴν, μήτε ψαλμὸν, ἤ τι ἕτερον ἔχοντες προγραφὴν, ἄλλου παρὰ ταῦτα τυγχάνουσι χαρακτῆρος. ὁποῖος ὁ παρὼν προφητικῆς μετέχων δυνάμεως· διὰ γὰρ τῶν προλαβόντων ἐξομολογησάμενος ὁ Δαυΐδ, Ἀλλ' οὐκ ἐγὼ, φησὶ, ἐν βασιλεῦσι μόνος τούτου κατηξιώθην, πλεῖστοι δὲ τοιοῦτοι γενήσονται, δηλαδὴ μετὰ τὸ κήρυγμα τοῦ Σωτῆρος· καὶ μάλιστα ὅτε τὸ

A neque ejus auctor inscribitur, neque cujus generis carmen sit, dicitur. Porro est simplex prophetia, quæ recitatur ex captivorum Babylone persona. Ejus rei indicium est, quod in aliquot Septuaginta interpretum exemplaribus inscribitur Aggæo et Zachariæ.

VERS. 8. *Beatus qui retribuet tibi retributionem tuam!*

Beatitudo illis reputatur, qui talionem Babyloni reddent, et qui parvulos ejus petræ illisos necabunt. Revera enim in primis beatum fuisset nunquam cernere Babylonem, neque in malorum ejus colluvie versari. Sed postquam aliquis prosperitate dejectus, illic exstitisset, beatus sane reputaretur, si quæ passus esset, invicem retribueret, et Babylo- B nios vicissim captivaret, atque ipsas Babyloniorum animas ad Dei timorem transferret. Quod si et illorum parvulos haud siverit adolescere, sed illiserit petræ, multo erit felicior. Jam vero Babylonis parvulos, recte intelliges nequitiæ semina, et variorum scaturigines peccatorum, quæ Servatoris doctrinis (nam petra est Christus) occidere, ne adolescant atque in actum erumpant, curabit is qui hoc loco beatus prædicatur.

PSALMUS CXXXVII.

VERS. 1. *Confitebor tibi, Domine, in toto corde meo.*

Sicuti perfectus homo, Deum tota anima, nervis, C ac viribus amat, haud equidem amoris sui facultates distrahens ad aliud quidvis, sed a solo Deo dependens; sic et Psalmista toto corde confitetur, gratias agens Deo. Tum elatus hac sua fiducia, vidensque se in magno humanæ vitæ theatro, necnon cœlestium angelorum, qui ipsius apud Deum profectum spectant, convenientem Deo tribuit cultum, aitque: *Et in conspectu angelorum psallam tibi.*

VERS. 2. *Adorabo ad templum sanctum tuum.*

Adoraturum se spondet in sancto templo, Ecclesiam denotans, vel cœlestem Jerusalem, cujus erat typus terrestre templum. Deinde gratiam profitetur, quia dignus sit habitus misericordia et ve- D ritate Dei. Pro quibus verbis Symmachus, *propter misericordiam tuam et veritatem tuam*, dicit. Nam Dei misericordiam adeptus, typis symbolisque sepositis, in spiritu ac veritate Deum adorare impetravit.

VERS. 4. *Confiteantur tibi, Domine, omnes reges terræ.*

Sæpe observavimus psalmos illos qui neque cantici neque psalmi, neque quamlibet aliam inscriptionem habent, diversum ab his characterem gerere, cujusmodi est hic prophetica virtute imbutus. Nam superiore confessione facta David, Atqui, ait, non ego solus inter reges his prærogativis sum decoratus, sed plurimi posthac erunt, nempe post Servatoris prædicationem; præcipue vero cum

multitudo gentium ingressa fuerit, et secundus Christi adventus acciderit. Tunc enim magna apparebit gloria Domini. Namque imperativo modo vel optativo, futura interdum denotantur secundum peculiarem Hebræorum consuetudinem. — Vaticinatur diffusum iri per omnes gentes Dei notitiam; Cuncti enim, inquit, reges terræ confitebuntur tibi, audientque omnia verba oris Dei, et cantabunt in viis Domini. Hæc autem nonnisi post Servatoris nostri prædicationem exitum nacta sunt. Viæ autem virtutes sunt, quæ ad Dei notitiam perducunt.

VERS. 6. *Excelsus Dominus et humilia respicit.*

Quæ propheticus spiritus in ipso et per ipsum locutus fuerat, David cognoscens, lætatur quia Deus humilia respicit, et pressuris ejus protector adest.

VERS. 7. *Si ambulavero in medio tribulationis, vivificabis me*, etc.

Clarius Symmachus dixit : *Si ambulavero in medio tribulationis, conservabis me : contra anhelantes inimicos meos manum tuam extendes, servabitque me dextera tua. Dominus rem pro me conficiet.*

PSALMUS CXXXVIII.

VERS. 1. *Domine, probasti me, et cognovisti me.*

Quoniam igitur nostræ quoque vitæ tempus habet dimensa a Deo intervalla, universum vitæ meæ tempus, inquit, viamque hactenus confectam ipse scrutatus es.

VERS. 6. *Mirabilis facta est scientia tua ex me.*

Superat, inquit, vires meas, et extra meam comprehensionem est horum cognitio, ita ut ea neque excogitare neque enarrare queam. Quantumvis enim dixero, ea parva ac minima præ divina potentia fuerint, cujus comprehensio meam fugit tenuitatem, imo omnium virium defectum.

VERS. 16. *Imperfectum meum viderunt oculi tui.*

Quod nondum feci, inquit, tanquam jam factum intueris; et nondum natos, tanquam jam in lucem editos nosti. Potest autem dupliciter intelligi innocentia mea, et malitiæ carentia, nulla indigens inquisitione. Nam curiosa observantia dici opus potest : est autem imperfecta anima, quæ nondum virtute et scientia informata fuerit.

VERS. 19. *Viri sanguinum, declinate a me.*
VERS. 20. *Accipient in vanitate civitates tuas.*

Cum dixisset (v. 17) : *Mihi vero nimis honorati sunt amici tui, Deus;* merito inimicos Dei detestatur atque a se removet. Imo cum item dixisset fore tempus, quo peccatores Deus ipse interficiet, jam nunc illos procul se arcet, ne quid habeat cum illis commune, neque ex ipsorum propinquitate detrimentum capiat. Namque ad contentiosos sermones et controversias, incassum tuas civitates accipient, vocabulo civitatum divinas Scripturas significans, quas frustra sumunt heterodoxi, et non ut

A πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσέλθῃ, καὶ ἡ δευτέρα τοῦ Σωτῆρος γένηται παρουσία· τότε γὰρ ὀφθήσεται μεγάλη τοῦ Κυρίου ἡ δόξα· προσταχτικῶς δὲ καὶ εὐκτικῶς ἔσθ' ὅτε τὰ μέλλοντα δηλοῦται, κατά τινα τῶν Ἑβραίων συνήθειαν. — Προφητεύει περὶ τῆς μελλούσης ἐξαπλοῦσθαι εἰς πάντα ἔθνη τοῦ Θεοῦ γνώσεως· Ἔσται γάρ, φησίν, ὅτε πάντες οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς ἐξομολογήσονταί σοι καὶ ἀκούσονται πάντα τὰ ῥήματα τοῦ στόματος Θεοῦ, καὶ ὅτι ᾄσονται ἐν ταῖς ὁδοῖς Κυρίου. Ταῦτα δὲ οὐκ ἄλλοτε ἢ μετὰ τὸ εὐαγγελικὸν κήρυγμα τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τέλους τετύχηκεν. Ὁδοὶ δέ εἰσιν αἱ ἀρεταί, αἱ φέρουσαι ἐπὶ τὴν γνῶσιν τοῦ Θεοῦ.

Ὑψηλὸς Κύριος, καὶ τὰ ταπεινὰ ἐφορᾷ.

Τὰ ὑπὸ τοῦ προφητικοῦ πνεύματος ἐν αὐτῷ καὶ δι'
B αὐτοῦ λαληθέντα μαθὼν ὁ Δαυΐδ, θαῤῥεῖ ὡς ἐφορῶντος τὰ ταπεινὰ τοῦ Θεοῦ, ὡς ἐν ταῖς θλίψεσιν αὐτῷ συνασπιζομένου.

Ἐὰν πορευθῶ ἐν μέσῳ θλίψεως, ζήσῃς με, κ. τ. λ.

Σαφέστερον δὲ ὁ Σύμμαχος ἔφη· *Ἐὰν πορευθῶ διὰ μέσης θλίψεως, περισώσεις με· κατὰ τῆς ἀναπνοῆς τῶν ἐχθρῶν μου ἐκτενεῖς χεῖρά σου, καὶ σώσει με ἡ δεξιά σου· Κύριος ἐπιτελέσει ὑπὲρ ἐμοῦ.*

ΨΑΛΜΟΣ ΡΛΗ'.

Κύριε, ἐδοκίμασάς με, καὶ ἔγνως με.

Ἐπεὶ τοίνυν καὶ ὁ χρόνος τῆς ἡμετέρας ζωῆς ἔχει τινὰ διαστήματα μεμετρημένα παρὰ Θεῷ, πάντα
C μου τῆς ζωῆς τὸν χρόνον, φησί, καὶ τὴν ὁδὸν ἣν διῆλθον αὐτὸς ἐξιχνίασας.

Ἐθαυμαστώθη ἡ γνῶσίς σου ἐξ ἐμοῦ.

Ἐπιβαίνει, φησί, τὴν ἐμὴν δύναμιν, καὶ ἐπέκεινά ἐστιν τῆς ἐμῆς καταλήψεως ἡ τούτων γνῶσις, ὡς μὴ δύνασθαί με ἐξευρεῖν μηδὲ ἐξειπεῖν αὐτά. Ὅσα γὰρ ἂν εἴπω, μικρὰ καὶ ἐλάχιστα τυγχάνει τῆς θείας δυνάμεως, ἧς κατάληψις τὴν ἐμὴν σμικρότητα καὶ οὐδενίαν διαφεύγει.

Ἀκατέργαστόν μου εἶδον οἱ ὀφθαλμοί σου.

Τὸ μήπω πραχθέν μοι, φησίν, ὡς ἤδη τελεσθὲν καθορᾷς, καὶ τοὺς τέως μὴ τεχθέντας, ὡς ἤδη τεχθέντας ἐπίστασαι. Δύναται δὲ νοεῖσθαι διχῶς τὸ ἄκακον καὶ ἀπόνηρον, καὶ ἀνεξέταστόν μου· ἔργον γὰρ ἡ περίνοια λέγεσθαι ὀφείλει· ἀκατέργαστος δέ ἐστι ψυχὴ
D ἡ μήπω δι' ἀρετῆς μορφωθεῖσα καὶ γνώσεως.

Ἄνδρες αἱμάτων, ἐκκλίνατε ἀπ' ἐμοῦ. Λήψονται εἰς ματαιότητα τὰς πόλεις σου.

Εἰπών, *Ἐμοὶ δὲ λίαν ἐτιμήθησαν οἱ φίλοι σου, ὁ Θεός*, εἰκότως τοὺς ἐχθροὺς τοῦ Θεοῦ παραιτεῖται καὶ ἀπελαύνει ἑαυτοῦ· ἀλλὰ καὶ μνημονεύσας ὅτι ἔσται τις καιρὸς ἐν ᾧ τοὺς ἁμαρτωλοὺς αὐτὸς ὁ Θεὸς ἀποκτενεῖ, ἐντεῦθεν ἤδη καὶ τούτους ἑαυτοῦ μακρὰν ἐλαύνει, ὡς ἂν μὴ κοινωνὸς αὐτῶν γένοιτο, μηδὲ ἐκ τοῦ πλησιάζειν μετάσχῃ τῆς παρ' αὐτῶν βλάβης. Ἐπεὶ δὲ καὶ εἰς ἐριστικοὺς λόγους καὶ ἔριδας, τὰς σὰς εἰς ματαιότητα λήψονται πόλεις, τὰς θείας Γραφὰς πόλεις χρηματιζούσας, ματαίως δὲ ταύτας λαμ-

θάνουσιν οἱ ἑτερόδοξοι, καὶ οὐχ ὡς δεῖ (13)· ἀποστρέφομαι καὶ ἐκκλίνω ἀπ' αὐτῶν.

Δοκίμασόν με, ὁ Θεός.

Εἰπὼν ἐν ἀρχῇ, *Κύριε, ἐδοκίμασάς με καὶ ἔγνως με*, νῦν ὡς μήπω δοκιμασθεὶς ἔφη, *Δοκίμασόν με, Κύριε, καὶ γνῶθι τὴν καρδίαν μου.* Καὶ τότε μὲν εἴρηται, *Τὴν τρίβον μου καὶ τὴν σχοῖνόν μου ἐξιχνίασας, καὶ πάσας τὰς ὁδούς μου προεῖδες·* ἄρτι δὲ, *Ἔτασόν με, καὶ γνῶθι τὰς τρίβους μου·* μήποτ' οὖν οὐκ ἐναντία λέγει. Τότε γὰρ ἁπλῶς δεδοκιμάσθαι καὶ ἐγνῶσθαι εἶπε, νῦν δὲ εὔχεται δοκιμασθῆναι, ὅπως γνωσθῇ ἡ καρδία αὐτοῦ· μεῖζον γὰρ τὸ καθαρὸν καὶ εὐθὲς τῇ καρδίᾳ τοῦ ἁπλῶς καθαρὸν καὶ εὐθῆ ὑπάρχειν· καὶ ὑπεραίρει τοῦ ἁπλῶς δοκιμασθέντα γνωσθῆναι τῷ δοκιμασθῆναι ἐπὶ τῷ γνωσθῆναι τὴν καρδίαν αὐτοῦ· ἀλλὰ καὶ τοῦ ἁπλῶς προορασθῆναι τὰς ὁδοὺς αὐτοῦ, μεῖζον τὸ γνωσθῆναι τὰς τρίβους ἐτασθέντας αὐτοῦ. Διὸ καὶ ἐπήγαγε· *Καὶ ἰδὲ εἰ εἶδες ἀνομίαν ἐν ἐμοὶ*, τουτέστιν ἐν ἕξει καὶ διαθέσει μου. Φέρεται καὶ οὕτως· *Καὶ ἰδὲ εἰ ὁδὸς ἀνομίας ἐν ἐμοί·* τουτέστι, κατανόησον εἰ ὥδευσέ ποτε ἐν τῇ ψυχῇ μου ἀνομία, ὡς ἴχνη τῆς ὁδοῦ αὐτῆς μεῖναι παρ' ἐμοί. Ὅμως δὲ καὶ εἰ τοσαύτη ἐκ σοῦ καὶ διὰ σὲ κατώρθωταί μοι ἀναμαρτησία, ἀλλ' οὖν σὺ ὡδήγησάς με ἐν ὁδῷ αἰωνίᾳ, ἐπὶ ἀθανασίαν καὶ ἀφθαρσίαν ἀγούσῃ.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΛΘ'.

Πεσοῦνται ἐπ' αὐτοὺς ἄνθρακες πυρός.

Δίκην γὰρ ὑφέξει πρὸς αὐτοῦ, νόσον ἔχων τοιαύτην.

Ἄνδρα ἄδικον κακὰ θηρεύσει εἰς διαφθοράν.

Τί δέ ἐστιν εἰς διαφθοράν; ὅτι πολλοὶ θηρεύονται εἰς σωτηρίαν, ὡς οἱ παρὰ τῶν ἀποστόλων, ὡς οἱ παρὰ τῶν ἁγίων ἀνδρῶν· ἀλλ' οἵ γε πονηροὶ ὅταν ὑπὸ τῆς κακίας θηρεύονται καὶ φθορᾶς· πᾶς γὰρ ἄδικος, ὥσπερ ὑπὸ οἰκείας νόσου διαφθαρεὶς ὑπὸ τῆς ἑαυτοῦ κακίας, δίκην ὑφέξει τὴν προσήκουσαν· ἱκανὴ γάρ ἐστιν ἀντὶ πάσης τιμωρίας τὴν ἔχουσαν αὐτὴν ψυχὴν διαφθεῖραι.

Ἔγνων ὅτι ποιήσει Κύριος τὴν κρίσιν τοῦ πτωχοῦ.

Ἐντεῦθεν ὁ Σολομὼν ὠφεληθεὶς τὸν πατέρα φησὶν ἐν τῷ Ἐκκλησιαστῇ· *Τέλος λόγου τὸ πᾶν ἄκουε, ὅτι πᾶν τὸ ποίημα ἄξει ὁ Θεὸς εἰς κρίσιν, ἐν παντὶ παρεωραμένῳ, ἐάν τε ἀγαθὸν, ἐάν τε πονηρόν·* καὶ νῦν γὰρ, φησὶν, ὡς κρινεῖ ὁ Θεὸς ἐκδικῶν τὸν νῦν καταπονούμενον πένητα καὶ πτωχόν. Ἐπὶ χρηστὸν δὲ μετὰ ταῦτα τέλος κατέστρεψε τὸν ψαλμόν· διὸ καὶ *Εἰς τέλος* ἐπιγέγραπται, τὴν ἀποκειμένην τοῖς δικαίοις λέγων ἐλπίδα. Ὁ δὲ Σύμμαχος, *παρὰ τῷ προσώπῳ σου*, λέγει. Τί δὲ κρεῖττον τοῦ κεκαθαρμένῃ διανοίᾳ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον ὁρᾷν τὸν Θεόν; κατὰ τὸν τοῦ Σωτῆρος μακαρισμὸν εἰπόντος· *Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται·* οὗ τυχόντες εὐχαριστήσουσιν.

A oporteret. Hoc ego hominum genus aversor et fugio.

Proba me, Deus.

Quum initio dixisset, *Domine, probasti me et cognovisti me*, nunc ceu nondum probatus ait : *Proba me, Domine, et scito cor meum.* Et tunc quidem dictum fuit : *Et funiculum meum investigasti, et omnes vias meas prævidisti;* nunc vero, *Scrutare me, et cognosce semitas meas.* Neutrubi tamen contraria loquitur. Tunc enim simpliciter exploratum se et cognitum dixit; nunc vero orat explorari se. Majus enim quid est, purum rectumque habere cor, quam simpliciter esse purum et rectum. Longeque præstat cognito per explorationem simpliciter homini, ille qui probatus est per cordis cognitionem. B Rursus majus quid est, si viæ ejus exploratæ noscantur, quam si tantummodo prævideantur. Idcirco addidit : *Et vide an via iniquitatis in me sit*, id est in habitu ac genere vitæ meæ. Fertur et alia explanatio : *Et vide num via iniquitatis in me sit :* id est, observa an aliquando iniquitas in me sit grassata, ita ut vestigia semitæ ejus in me supersint. Nihilominus etsi tanta fuit ex te et per te innocentia mea, tu tamen mihi dux es in via æterna, quæ ad immortalitem incorruptibilitatemque perducit.

PSALMUS CXXXIX.

VERS. 11. *Cadent super eos ignis carbones.*

Pœnam quippe a Deo referet, qui hujusmodi morbo laborat.

C VERS. 12. *Virum injustum mala capient ad corruptionem.*

Quid est ad corruptionem? nempe quia multi capiuntur ad salutem, ut illi qui ab apostolis sanctisque viris. Verumtamen illi improbi sunt qui a malitia capiuntur et corruptela. Quivis enim injustus tanquam intimo morbo corruptus nequitia sua, pœnam congruam perferet. Namque ad corrumpendam animam, cujusvis pœnæ loco, nequitia sufficit.

VERS. 13. *Cognovi quia faciet Dominus judicium inopis.*

Hinc Salomon Patri suffragans ait in Ecclesiaste : *Finem summamque totius sermonis audi;* nempe quod *omne factum adducet Deus in judicium, de* D *omni abscondito, sive id bonum fuerit, sive malum* [42]. Et nunc enim, inquit, judicabit vindex Deus de paupere oppresso et de inope. Felici mox fine psalmum concludit (ideoque et in titulo scriptum est *In finem*) repositam justis spem recitans. Symmachus autem, *apud faciem tuam*, dicit. Quid vero præstantius quam puro corde Deum coram spectare? prout dixit Servator : *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt* [43]! quam rem adepti, gratias agent.

[42] Eccle. XII, 13, 14. [43] Matth. V, 8.

(13) Insignis Eusebii sententia de sacris libris, nihil utilitatis apud hæreticos habentibus

PSALMUS CXL.

Psalmus hic parem ac superior titulum gerit. Est autem Davidis, eamdemque vim precis continet. Hoc tamen amplius habet, quod magis est dogmaticus, et plura atque utiliora sub initio docet. Ait igitur : *Clamavi*. Haud sane magna voce et clamore usum esse psalmistam, credere decet ; nam silentes quoque audit Deus. Sic etiam Moysi traditur dictum : *Quid ad me clamas* [44]? Sed qui magna dogmata a Deo didicerat, eximio animi affectu fideque aliquid a Deo petens, ita ad eum clamabat. Quare et fidenter ait : Quoniam talis sum, et ita clamo, attende voci meæ dum ad te clamo. Quippe qui puram habeo non mentem tantummodo, sed et labiorum vocem a mendacio, perjurio et convicio. His etiam consequenter addit :

VERS. 2. *Elevatio manuum mearum sacrificium vespertinum.*

Hoc intelliges ex dicto Apostoli : *Volo viros orare levantes puras manus, sine ira et murmurationibus* [45] : namque et ille tam cogitationum facit mentionem quam actuum. Verum impii nequaquam manus sustollunt. Ideo dictum est illis : *Cum manus vestras ad me extendetis, faciem meam a vobis avertam* [46]. Oportet vero in altum actus sustollere, atque eos prout Deo placuerit perficere.

VERS. 4. *Ne declines cor meum ad malitiæ sermones, ad excusandas excusationes in peccatis.*

Ne subverti sinas atque in contrarium inclinari donatam semel a te mihi mentem. Pro, *ad excusandas excusationes in peccatis*, Symmachus edidit, *ad cogitandas iniquas cogitationes*, clarius equidem dictionis mentem exprimens. Deinde Psalmista ad praxim revertitur dicens, *cum hominibus operantibus iniquitatem, et non combinabo cum electis eorum*. Pro quo rursus Symmachus clarius interpretatus est dicens : *Cum hominibus operantibus iniquitatem, ne dulcibus quidem ipsorum convescar. Non ero*, inquit, *cum istis, si tu, Domine, custodiam ori meo posueris, et præparatum mihi thesaurum conservaveris*. Electi porro eorum, credendi sunt illi qui malorum actuum suorum prætextus quærunt, qui pejores sunt illis qui sine prætextu palamque peccant.

VERS. 6. *Absorpti sunt juncti petræ judices eorum.*

Symmachus autem : *Adhuc enim oratio mea intra nequitias illorum : evellentur petræ manibus judices eorum : audient verba mea dulcissima. Sicuti agricola cum terram frangit, ita ossa vestra dissipata sunt secus inferos*. Nunc vero rationem reddit, cur cum peccatoribus non combinet : sufficit enim illorum societas ad animam meam dissipandam, atque ad ipsorum nequitiam mihi insinuandam. Jam

[44] Exod. XIV, 15. [45] I Tim. II, 8. [46] Isa. I, 15.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΜ'.

A 'Ακολούθως τῷ προάγοντι ψαλμῷ καὶ οὗτος ἐπιγέγραπται· ἔστι δὲ τοῦ Δαυῒδ, καὶ τὴν αὐτὴν ἔχει τῆς προσευχῆς δύναμιν. Ἔχει δέ τι πλέον οὗτος δογματικώτερος ὤν, καὶ πλείονα καὶ ὠφελιμώτερα διὰ τῆς ἀρχῆς παιδεύων· καί φησιν· *Ἐκέκραξα*· οὐ πάντως φωνῇ μεγάλῃ καὶ βοῇ κεχρῆσθαι αὐτὸν προσήκει ὑπολαμβάνειν· καὶ σιωπώντων γὰρ ἀκούει ὁ Θεός· οὕτω καὶ Μωϋσῇ λέγεται εἰρηκέναι· *Τί βοᾷς πρός μέ;* Ἀλλ' ὁ μεγάλα δόγματα περὶ Θεοῦ κεκτημένος, ὑπερβαλλούσῃ τε διαθέσει καὶ πίστει αἰτῶν τι παρὰ τοῦ Θεοῦ, οὕτως ἐκέκραξε πρὸς αὐτόν· διὸ καὶ θαρσῶν φησιν· Ἐπειδὴ τοιοῦτός εἰμι, καὶ τοιαῦτα βοῶ, πρόσχες τῇ φωνῇ μου ἐν τῷ κεκραγέναι με πρὸς σέ· ὡς καθαρὰν ἔχων οὐ μόνον τὴν διάνοιαν, ἀλλὰ καὶ τὴν διὰ

B τῶν χειλέων φωνὴν ἀπὸ ψεύδους, ἐπιορκίας τε καὶ λοιδορίας. Οἷς καὶ ἀκολούθως ἐπήγαγεν·

Ἔπαρσις τῶν χειρῶν μου θυσία ἑσπερινή.

Νοήσεις δὲ τοῦτο ἀπὸ τοῦ λέγειν τὸν Ἀπόστολον· *Βούλομαι τοὺς ἄνδρας προσεύχεσθαι ἐπαίροντας ὁσίους χεῖρας, χωρὶς ὀργῆς καὶ διαγογγυσμῶν*· κἀκεῖνος γὰρ ὁμοῦ καὶ τῶν κατὰ διάνοιαν ἐμνημόνευσε, καὶ τῶν κατὰ πρᾶξιν· οἱ δὲ ἀσεβεῖς οὐδέποτε χεῖρας ἐπαίρουσι· διὸ λέλεκται πρὸς αὐτούς· *Ὅτ' ἂν τὰς χεῖρας ἐκτείνητε πρός μέ, ἀποστρέψω τὸ πρόσωπόν μου ἀφ' ὑμῶν*· ἐπαίρειν δὲ δεῖ εἰς ὕψος τὰς πράξεις, καὶ ἀρεσκόντως αὐτὰς τῷ Θεῷ ἐπιτελεῖν.

C *Μὴ ἐκκλίνῃς τὴν καρδίαν μου εἰς λόγους πονηρίας, τοῦ προφασίζεσθαι προφάσεις ἐν ἁμαρτίαις.*

Μὴ συγχωρήσῃς παρατραπῆναι καὶ παρακλιθῆναι εἰς τὸ ἐναντίον τὴν ἅπαξ ἁπλῶς κατασκευασθεῖσάν μου διάνοιαν· ἀντὶ δὲ τοῦ, *προφασίζεσθαι προφάσεις ἐν ἁμαρτίαις*, ὁ Σύμμαχος, *ἐννοεῖν ἐννοίας παρανόμους* ἐξέδωκε, σαφέστερον ἑρμηνεύσας τὴν θεωρίαν τοῦ λόγου. Εἶτα πάλιν μεταβαίνει ἐπὶ τὸ πρακτικὸν φάσκων, *σὺν ἀνθρώποις ἐργαζομένοις τὴν ἀνομίαν, καὶ οὐ μὴ συνδυάσω μετὰ τῶν ἐκλεκτῶν αὐτῶν*. Ἀνθ' οὗ πάλιν ὁ Σύμμαχος σαφέστερον ἡρμήνευσεν εἰπὼν, *Σὺν ἀνθρώποις ἐργαζομένοις ἀδικίαν, μηδὲ συμφάγοιμι τὰ ἡδέα αὐτῶν. Οὐκ ἔσομαι γὰρ*, φησὶν, *ἅμα τούτοις, ἐὰν σὺ, Κύριε, φυλακὴν τῷ στόματι θείῃς, καὶ τὸν προκατα-*

D *σκευασθέντα μοι θησαυρὸν διατηρήσῃς*. Ἐκλεκτοὶ δὲ τούτων εἶεν οἱ σκηπτόμενοι προφάσεις ἐφ' οἷς δρῶσι κακῶς· χειρόνων ὄντων τῶν ἄνευ προφάσεως, καὶ ἀνεπικαλύπτως ἀνομούντων.

Κατεπόθησαν ἐχόμενα πέτρας οἱ κριταὶ αὐτῶν.

Ὁ δὲ Σύμμαχος· *Ἔτι γὰρ καὶ ἡ προσευχή μου ἐντὸς τῶν κακιῶν αὐτῶν· ἐκτιλήσονται ἐν χερσὶ πέτρας οἱ κριταὶ αὐτῶν· ἀκούσονται ῥήσεις μου ἡδίστας· ὥσπερ γεωργὸς ὅτ' ἂν ῥήσσῃ τὴν γῆν, ὡς ἐσκορπίσθη ὑμῶν τὰ ὀστᾶ παρὰ τὸν ᾅδην.* Τὴν αἰτίαν δὲ νῦν ἐπάγει τοῦ μὴ συνδυάζειν ἁμαρτωλοῖς· ἱκανὴ γὰρ αὐτῶν ἡ κοινωνία, φησὶ, διασκορπίσαι μου τὴν ψυχὴν, καὶ τῶν κακιῶν αὐτῶν ἔνδον

ἀπολαβεῖν· τὸ δὲ *ἐκτιλήσονται* δηλοῖ, ὅτι καὶ τοὺς A ἑαυτῶν ἄρχοντας καὶ κριτὰς ἴδωσι κατασπωμένους ἐκ ῥιζῶν, ὥσπερ ἀποτιλλομένους δυνάμει τοῦ στερεοῦ λόγου.

verbum *evellentur* demonstrat, fore ut suos principes judicesque radicitus exstirpatos cernant, evulsos veluti fortis verbi virtute.

Μὴ ἀντανέλῃς τὴν ψυχήν μου.

Ὁ Σύμμαχος ἀντὶ τοῦ, *οὐκ ἀντανέλῃς, μὴ ἀποκενώσῃς*, τουτέστι, μὴ συγχωρήσῃς τὸν ἀποκείμενον ἐν τῇ ψυχῇ μου ἀγαθὸν θησαυρὸν ἀποκενωθῆναι· τότε γὰρ ἀφόβως ἀπελεύσομαι, φησὶν, ὅτ' ἂν ἁμαρτωλοὶ τοῖς ἑαυτῶν περιπαρῶσι δικτύοις.

VERS. 8. *Ne auferas animam meam.*

Symmachus pro *auferas* dicit, *ne evacues*, id est, ne sinas repositum in anima mea thesaurum evacuari. Tunc enim securus, inquit, abibo, cum suis ipsis peccatores implicabuntur retibus.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΜΑ'.

Συνέσεως τῷ Δαυῒδ, ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν ἐν τῷ σπηλαίῳ, προσευχή.

Καὶ ὁ νς' ὁμοίαν ἔχει τὴν ἐπιγραφὴν οὕτως· *Εἰς τὸ τέλος, μὴ διαφθείρῃς, τῷ Δαυῒδ εἰς στηλογραφίαν, ἐν τῷ αὐτὸν ἀποδιδράσκειν ἀπὸ προσώπου* B *Σαοὺλ εἰς τὸ σπήλαιον.* Κεῖται δὲ ἡ ἱστορία ἐν τῇ πρώτῃ τῶν Βασιλειῶν· *Καὶ ἀνέβη Δαυῒδ ἐκεῖθεν, καὶ ἐκάθισεν ἐν τοῖς σπηλαίοις τοῖς ὀχυροῖς Ἐγγαδδί· καὶ ἐγένετο ὡς ἐπέστρεψε Σαοὺλ ὄπισθεν τῶν ἀλλοφύλων· καὶ ἀνήγγειλαν αὐτῷ λέγοντες, Ἰδοὺ Δαυῒδ ἐν τῇ ἐρήμῳ Ἐγγαδδί. Καὶ παρέλαβε Σαοὺλ τρισχιλίους ἄνδρας ἐκλεκτοὺς ἐκ παντὸς Ἰσραὴλ, καὶ ἐπορεύθη τοῦ ζητεῖν τὸν Δαυῒδ καὶ τοὺς ἄνδρας τοὺς μετ' αὐτοῦ, ἐπὶ πρόσωπον τῆς θήρας τῶν ἐλάφων· καὶ ἦλθον εἰς τὰς μάνδρας τῶν προβάτων ἐπὶ τὴν ὁδὸν καὶ ἐπὶ τὸ σπήλαιον· καὶ εἰσῆλθε Σαοὺλ εἰς τὸ σπήλαιον ἀποκοινῶσαι* (14) *τοὺς πόδας αὐτοῦ· καὶ Δαυῒδ καὶ οἱ ἄνδρες μετ' αὐτοῦ ἐν μέρεσι τοῖς ἐσωτέροις τοῦ σπηλαίου ἐκάθηντο.*

PSALMUS CXLI.

VERS. 1. *Intellectus Davidi, cum esset in spelunca; oratio.*

Similem huic quinquagesimus quoque sextus psalmus titulum habet, nempe: *In finem, ne corrumpas, Davidi in tituli inscriptionem, cum a facie Saulis fugeret in speluncam.* Exstat autem historia in primo Regnorum libro. *Et ascendit illuc David, consedit que in locis munitis Engaddi. Contigitque, ut revertenti Sauli de alienigenarum persecutione, diceretur ei: Ecce David in deserto Engaddi est. Sumptis ergo Saul tribus hominum delectorum millibus ex universo Israele, perrexit ad investigandum Davidem ejusque comites, ad locum qui dicitur venatio cervorum: veneruntque ad caulas ovium in via quæ ad specum ducit. Ingressusque est Saul ad purgandos pedes suos in specum. Et David comitesque ejus in interioribus antri partibus latebant* [47].

Προεγράφη ἡ ἱστορία ἡ περὶ Σαοὺλ καὶ τοῦ σπηλαίου· τὸ δὲ τοῦ Δαβὶδ ὄνομα διαφόρως ἑρμηνεύεται, ὡς πολλάκις εἰρήκαμεν, καὶ διαφόρως λαμβάνεται· ὅτε γὰρ εἰς πρόσωπον τοῦ Κυρίου εὑρήσεις, οὕτω κείμενον ἑρμηνεύεται *πεποθημένος*· ὅτε δὲ εἰς πρόσωπον τῶν ἁμαρτανόντων καὶ ἐπιστρεφόντων, ἑρμηνεύεται *ἐξουθενημένος*, διὰ τὰς ἁμαρτίας αὐτοῦ. Νῦν τοῦ Δαυῒδ ὄνομα λαβεῖν ἔστιν εἰς τὸν λαὸν τὸν ἡμαρτηκότα καὶ εἰς σύνεσιν ἐλθόντα, καὶ ἐν σπηλαίῳ αὐτὸν κατακλείσαντα, καὶ προσευχόμενον μετὰ δακρύων ἰσχυρῶς, καὶ ἐξομολογούμενον, ὡς καὶ αὐτὸ τὸ ἐπίγραμμα τοῦτο δηλοῖ· ὁμοίως δὲ καὶ ὁ ψαλμὸς ταῦτα διδάσκει.

C Supra scripta jam fuit Saulis historia atque speluncæ. Davidis autem nomen varie interpretari licet, ut sæpe jam diximus varieque intelligitur. Nam cum de homine Dei dictum invenies, tunc sic positum, significat *desideratum*. Cum autem in persona peccantium et tamen resipiscentium usurpatur, tunc *spretum* interpretamur propter ejus peccata. Nunc Davidis nomen de populo peccatore adhibetur; resipiscente tamen, et in specu se concludente, et cum lacrymis valide orante et confitente, ut ipsa inscriptio demonstrat. Psalmus quoque ipse eadem docet.

Ἐν τῷ ἐκλείπειν ἐξ ἐμοῦ τὸ πνεῦμά μου.

Σφόδρα καταλλήλως τῇ τοῦ καιροῦ καὶ τοῦ τόπου συνοχῇ καὶ ταῦτα λέλεκται· ὅσον γὰρ ἐπ' ἀνθρώποις D ἔνδον ἐν τῷ σπηλαίῳ συνεχόμενος, παντὸς δρασμοῦ καὶ φυγῆς ἐπεκέκλειστο, οὔτε μία τε παρῆν αὐτῷ βοηθείας ἐλπίς· ἀλλ' οὐδὲ ἦν ὁ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ῥυόμενος ἢ ἐπιζητῶν. Ὁρῶν δὲ τοὺς τῆς ψυχῆς αὐτοῦ νοητοὺς ἐχθροὺς, ὅλον τοῦτο κατεργασαμένους, λέγω δὲ τὸ εἰσελθεῖν Σαοὺλ εἰς τὸ σπήλαιον ὑπὲρ τοῦ συλληφθῆναι τὸν Δαυῒδ, εἰκότως ἔλεγεν τὸ, *Ἔκρυψαν παγίδα μοι.* Ἀλλ' οὐ προκεχωρήκει αὐτοῖς τὰ τῆς παγίδος διὰ τὴν προκειμένην προσευχήν· θαρσῶν δὲ τῇ τοῦ βίου αὐτοῦ πορείᾳ, ταῖς τε πράξεσι καὶ ταῖς

VERS. 4. *In deficiendo ex me spiritum meum.*

Convenienter admodum et temporis et loci angustiis hæc quoque dicta fuere. Nam quantum res humanæ ferebant, intra specum conclusus omni evadendi facultate effugioque carebat, nullaque erat auxilii spes, nec quisquam vitam ejus liberare satagebat. Videns autem animæ suæ intellectuales hostes huic negotio intentos, Saulem, inquam, intra specum ingressum ad capiendum Davidem, recte aiebat: *Laqueum absconderunt mihi.* Sed caruerunt effectu insidiæ illorum propter hanc precem. Ipse autem confisus vitæ suæ rationi, actibusque et viis quibus institerat, injuste expulsus et oppugnatus,

[47] I Reg. XXIV, 1-4.

(14) Ita cod. Sed num pro ἀποκενῶσαι?

dicit Deo : et tu cognovisti semitas meas.

VERS. 6. *Ad te, Domine, clamavi.*

Rursus hoc etiam loco clamare se fatetur, non simpliciter, sed ad Dominum. Alioqui nec fieri poterat ut vocem attolleret, præsente hoste. Jam vero in Deo tantummodo spem suam reposuisse confitens, a scopo non aberravit; etenim spes non confundit. Nam etsi aliqua viventium terra sit, equidem, inquit, fateor meam te solum esse spem. Tu enim spes mea es in terra viventium, ita ut, nisi te haberem, haud jam viventibus terræ incolis adnumerarer. Porro viventium terra, nequaquam hæc est quæ a nobis calcatur, mortis enim ea potius terra est, sed quam mites hæreditabunt, in qua omnes viventes æterna cum vita habitant.

VERS. 5. *Non erat qui cognosceret me. — Et non est qui requirat animam meam.*

Si quis ab iis, qui ecclesiis præesse existimantur, negligitur et nullatenus requiritur, tempestive hoc dicet ; et quod sequitur addet, clamorem scilicet ad Deum, et se non sperare a principibus, sed a Domino ; et portionem se habere in terra viventium, non autem in terra oblivionis.

PSALMUS CXLII.

Quicunque maximis tentationibus immodicisque pressuris urgetur, commode utetur præsenti prece. Propterea psalmus sine titulo est. Audit quidem omnes Dominus, paucos tamen exaudit. Cæteroqui si iis qui nos orant aurem præberemus, nostræ pariter preces audirentur. Certe qui cum fiducia orat, auditorem provocat Deum. Alii aiunt non esse sine titulo psalmum, sed inscribi : *Psalmus Davidi, cum eum filius persequeretur :* sed non in cunctis interpretationibus hoc ponitur. Attamen quæ hic dicuntur, non repugnant. Sed nihil obstat, quominus de Saulis persecutione hæc dicta fuerint.

VERS. 4. *Tædium passus est spiritus meus.*

Spiritus hominis tædium patitur, cum cor turbatur rememorans quomodo inimicus prostraverit humi vitam ejus, eamque in tenebrosis locis constituerit ut mortuos sæculi. Turbatum, inquit, cor meum, passionem intus continuit, non adeo concidens, ut palam cunctis extraneis foret ejus turbatio.

VERS. 5. *Memor fui dierum antiquorum.*

Quia et Moyses mandat dicens : *Recordamini dierum sæculi* [48] ; et David pariter ait : *Annorum æternorum memini, et consideravi* [49] ; recte sibi consulens hic, cujus cor turbatum est, recurrit animo ad antiquos dies suos, quibus ante turbationem felix erat, vel antiquas historias in mentem revocat : resumptaque rerum memoria, meditatur opera Dei, et manuum ejus facturas, non modicum ex antiquis lectionibus solamen capiens, dum ex ipsis

[48] Deut. XXXII, 7. [49] Psal. LXXVI, 6.

A ὁδοῖς αἷς ἐβάδιζεν, ἀδίκως ἐλαυνόμενος καὶ πολεμούμενος, φησὶ τῷ Θεῷ· καὶ σὺ ἔγνως τὰς τρίβους μου.

Πρὸς σὲ, Κύριε, ἐκέκραξα.

Πάλιν καὶ ἐνταῦθα κράζειν ὁμολογεῖ, οὐχ ἁπλῶς, ἀλλὰ πρὸς τὸν Κύριον· ἄλλως γὰρ ἀδύνατον ἦν αὐτῷ φωνὴν ἀφιέναι, πλησίον παρόντος τοῦ ἐχθροῦ· τὴν μόνην δὲ ἐλπίδα αὐτοῦ τὸν Θεὸν ἔχειν ὁμολογήσας, οὐκ ἐξέπεσε τοῦ σκοποῦ· ἡ γὰρ ἐλπὶς οὐ καταισχύνει· ἀλλὰ καὶ εἴ τις ἔσται γῆ ζώντων, ὁμολογῶ, φησὶ, μηδεμίαν ἔχειν χώραν ἐν ταύτῃ ἢ σὲ μόνον τὴν ἐμὴν ἐλπίδα· σὺ γὰρ εἶ Θεὸς, ἡ μερίς μου ἐν γῇ ζώντων· ὡς εἰ μὴ σὲ εἶχον, οὐκ ἂν ἐξετάσθην ποτὲ ἐν γῇ ζώντων. Ζώντων δὲ γῆ, οὐχ ἡ πατουμένη νῦν πρὸς ἡμῶν, θανάτου γὰρ γῆ καὶ νεκρῶν αὕτη, ἀλλ' ἣν κληB ρονομήσουσιν οἱ πραεῖς· ἐφ' ᾗ ζῶντες πάντες κατὰ τὴν αἰώνιον ζωὴν διατρίβουσιν.

Οὐκ ἦν ὁ ἐπιγινώσκων με.—Οὐκ ἔστιν ὁ ἐκζητῶν τὴν ψυχήν μου.

Ὁ ὑπὸ τῶν προΐστασθαι τῶν ἐκκλησιῶν νομιζομένων ἀμελούμενος καὶ μηδόλως ἐκζητούμενος εὐκαίρως τοῦτο ἐρεῖ· καὶ τὸ ἑξῆς ἐπιφέρει τὸ κεκραγὸς πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ μὴ ἐλπίζειν ἐπὶ ἡγουμένοις, ἀλλ' ἐπὶ Κυρίῳ, καὶ μερίδα ἔχειν ἐν γῇ ζώντων καὶ οὐκ ἐν ἐπιλελησμένῃ γῇ.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΜΒ'.

Πᾶς ὁ ἐν μεγίστοις πειρασμοῖς καὶ θλίψεσιν ὑπερβαλλούσαις ἐξεταζόμενος, εὐκαίρως χρήσαιτο τῇ προκειμένῃ προσευχῇ· διὸ καὶ ἀνεπίγραφος ὁ ψαλμός. Ἀκούει μὲν οὖν πάντων ὁ Κύριος, ὀλίγων δὲ εἰσακούει·
C ἐὰν τῶν δεομένων ἡμῶν ἐπακούσωμεν, ἀκουσθησόμεθα καὶ αὐτοί· ὁ θαρσῶν δὲ τῇ ἑαυτοῦ προσευχῇ ἀκροατὴν καλεῖ τὸν Θεόν. Ἄλλοι δέ φασι μὴ εἶναι ἀνεπίγραφον τὸν ψαλμὸν, ἀλλ' ἐπιγεγράφθαι, *Ψαλμὸς τῷ Δαυΐδ, ὅτε αὐτὸν ὁ υἱὸς κατεδίωκεν.* Οὐ διὰ πασῶν μέντοι τῶν ἑρμηνειῶν πρόσκειται τοῦτο· τὰ δὲ λεγόμενα οὐκ ἀλλότρια· οὐδὲν δὲ κωλύει περὶ τῆς ὑπὸ Σαοὺλ διώξεως εἰρῆσθαι αὐτά.

Ἠκηδίασεν ἐπ' ἐμὲ τὸ πνεῦμά μου.

Τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ ἀκηδιᾷ, ἐπειδὰν ἡ καρδία ταραχθῇ μνησθεῖσα πῶς ὁ ἐχθρὸς ἐταπείνωσεν εἰς τὴν γῆν τὴν ζωὴν αὐτῆς, καὶ ὡς ἐκάθισεν αὐτὴν ἐν σκοτεινοῖς ὡς νεκροὺς αἰῶνος· ταραχθεῖσα δὲ, φησὶν, ἡ καρδία μου ἐν αὐτῇ, ἔνδον ἐπD έσχε τὸ πάθος παντελῶς μὴ ἐκπεσοῦσα, ὡς εἰς φανερὸν ἐλθεῖν τοῖς πᾶσι, καὶ τοῖς ἐκτὸς γνωσθῆναι τὴν ταραχήν.

Ἐμνήσθην ἡμερῶν ἀρχαίων.

Ἐπεὶ καὶ ὁ Μωϋσῆς προστάττει λέγων, *Μνήσθητε ἡμέρας αἰῶνος*· καὶ ὁ Δαυΐδ πάλιν φησὶ, *Καὶ ἔτη αἰώνια ἐμνήσθην, καὶ ἐμελέτησα*· εἰκότως θεραπεύων ἑαυτὸν ὁ ταραχθεὶς τὴν καρδίαν, ἀνατρέχει ἐπὶ τὰς παλαιὰς αὐτοῦ ἡμέρας, τὰς πρὸ τῆς ταραχῆς, ἐν αἷς κατώρθου, ἢ ἐπὶ τὰς παλαιὰς ἱστορίας· καὶ τὴν μνήμην ἀναλαβὼν, μελετᾷ ἐν τοῖς ἔργοις τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐν τοῖς ποιήμασι τῶν χειρῶν αὐτοῦ, οὐ μικρᾶς τυγχάνων παραμυθίας ἀπὸ τῶν παλαιῶν

ἀναγνωσμάτων, μανθάνων ἐξ αὐτῶν, ὅτι τοὺς παλαιοὺς μετὰ μυρίας θλίψεις καὶ πειρασμοὺς ἐπεσκέπτετο ὁ Θεὸς, καὶ ὅσας παρέσχεν αὐτοῖς θεραπείας τε καὶ εὐεργεσίας. Ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς τῆς δημιουργίας λόγοις μελετῶν ἐθεραπεύετο τὴν ψυχὴν, παιδευόμενος, ὡς οὐκ ἔστιν ἀπρονόητος ὁ τῶν ἀνθρώπων βίος, οὐδὲ ἀθεράπευτος ἡ τοῦ ταραχθέντος ψυχή· ἐφορᾷ δὲ καὶ ἐφέστηκε πᾶσιν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ἰώμενος τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν.

Διεπέτασα πρὸς σὲ τὰς χεῖράς μου· ἡ ψυχή μου ὡς γῆ ἄνυδρός σοι.

Μνησθεὶς τῶν ἀρχαίων ἡμερῶν ἐκ τῆς μελέτης τῶν θείων ἀναγνωσμάτων, τὰς χεῖράς μου, καὶ τὰς διὰ μετανοίας πράξεις καθαράς σοι ἐπιδεικνὺς διεπέτασα, οὕτως διψῶν σου, ὁ Θεὸς, καὶ τῆς παρὰ σοῦ ἰάσεως, οὐ μόνον ὃν τρόπον ἔλαφος ἐπὶ τὰς πηγὰς B τῶν ὑδάτων, ἀλλὰ καὶ ὡς ἄνυδρος καὶ ξηρὰ γῆ ὀρέγεται τοῦ ἐπ' αὐτὴν κατιόντος ὑετοῦ. Εἰ δὲ καὶ ἔστιν ἡ ψυχή μου ὡς γῆ ἄνυδρος, ὡς πρὸς σὲ τὸν Θεὸν τοιαύτη ἐστίν· καθ' ἑαυτὴν γὰρ καὶ ὡς ἐν ἀνθρώπων συγκρίσει γόνιμος καὶ τεθηλυῖα καρπῶν ἀγαθῶν ὑπάρχει· σοὶ δὲ ἄνυδρός ἐστιν οὕτως, ὡς οὐ δικαιωθήσεται ἐνώπιόν σου πᾶς ζῶν.

Ταχὺ εἰσάκουσόν με, κ. τ. λ. *Μὴ ἀποστρέψῃς τὸ πρόσωπόν σου ἀπ' ἐμοῦ.*

Ἐν τοῖς κατεπείγουσι καιροῖς τῶν περιστάσεων ἤτοι ἐν διωγμοῖς ἢ τοῖς ἐσχάτοις κινδύνοις, ἐπειδὰν παρακινδυνεύει τινὸς ἡ ψυχὴ, ἐκλείποντος τοῦ ἐν αὐτῇ πνεύματος, καὶ τῆς καρδίας ἐν αὐτῇ ταραττομένης, προσήκει ὁμοίως τῷ Δαυῒδ λέγειν εὐχομένους τὰ Χριστοῦ, *Εἰσάκουσόν με, Κύριε*· οὐ μὴν ἐπὶ τοῖς C ἀνθρωπίνοις πράγμασιν ἀναγκαῖον κεχρῆσθαι. — Ἐφ' ὅσον μὲν τὸ πρόσωπόν σου καταξιοῖ με τῶν ἰδίων αὐτοῦ, τὸ φῶς σου ἐστὶν ἐν ἐμοὶ, καὶ πᾶσά μου ἀπελήλαται σκοτία· ὥστ' ἂν εἰπεῖν· *Ἐσημειώθη ἐφ' ἡμᾶς τὸ φῶς τοῦ προσώπου σου, Κύριε*· εἰ δὲ ἀποστρέψειάς ποτε τὸ πρόσωπόν σου ἀπ' ἐμοῦ, γίνομαι ἐν σκοτίᾳ ἐν ᾗ γίνονται πάντες οἱ καταβαίνοντες εἰς λάκκον· ἐν ᾧ λάκκῳ οὐδὲν ἕτερόν ἐστιν ἢ τὸ καλούμενον σκότος ἐξώτερον.

Ἀκουστὸν ποίησόν μοι τὸ πρωῒ τὸ ἔλεός σου.

Ἐν τοῖς πειρασμοῖς ἐλέους θείου δεόμεθα· ὅπερ γένοιτ' ἂν ἐν ταῖς προσευχαῖς ἐγρηγορότως σχολάζοιμεν, καὶ μάλιστα κατὰ καιρὸν τὸν ἑωθινὸν, ὥστε δύνασθαι λέγειν· *Ὁ Θεὸς, ὁ Θεός μου, πρὸς σὲ* D *ὀρθρίζω.*

Γνώρισόν μοι, Κύριε, ὁδὸν ἐν ᾗ πορεύσομαι.

Ἀπὸ τοῦ χαμαὶ κεῖσθαι τὴν ἐμὴν πρὸς σὲ ψυχὴν ἀνατείναντι μετανοίας δεῖξον ὁδὸν, ἣ τὴν ἄγουσαν μετὰ σώματος ἀπαλλαγὴν ἐπὶ τὰ οὐράνια (15)· θνητὸς γὰρ πῶς ἂν νοῆσαι τὰς ὁδοὺς αὐτοῦ; τάχα δέ τις τὰς προτέρας ὁδοὺς Μωϋσέα καὶ τοὺς προφήτας βαδίσας, κατὰ τό, *Στῆτε ἐν ταῖς ὁδοῖς, καὶ ἐρωτήσατε τρίβους Κυρίου αἰωνίας*, μετὰ ταύτας τὴν ὁδὸν ζητῶν τὴν ἀγαθὴν, τῷ ταύτης ἐρεῖ πατρὶ, καὶ γινώσκοντι

A cognoscit, veteres illos plurimis pressuris ac tentationibus a Deo fuisse visitatos, et quanta hic remedia iisdem contulerit ac beneficia. Insuper dum rerum creationem secum reputat, animo recreatur, quia discit vitam hominum Providentia non destitui, neque suum turbatum animum remedio carere, cum omnibus inspectans præsit Dei Verbum, a quo contriti corde sanantur.

VERS. 6. *Expandi manus meas ad te; anima mea sicut terra sine aqua tibi.*

Dierum antiquorum propter divinas lectiones memor, manus meas pœnitentiæ operibus mundatas ad te expandens, te sitiens, Deus, præbendamque a te curationem, non modo ceu cervus ad fontes aquarum, verum ut arida et sine humore terra deplorentem in se imbrem exoptat. Etiamsi vero anima mea est veluti sine aqua terra, erga te nimirum ita se habet; cæterum præ aliis hominibus fertilis est, et bonorum fructuum non infecunda: tibi, inquam, est arida, quia non justificabitur coram te quisquam vivens.

Vers. 7. *Cito exaudi me*, etc. *Ne avertas faciem tuam a me.*

Urgentibus calamitatum temporibus sive persecutionibus extremisque discriminibus, cum alicujus anima periclitatur, deficientibus ejus viribus, conturbato corde, utile est cum Davide orantes dicere Christo: *Exaudi me, Domine.* Neque tamen in humanis negotiis hoc precum genere uti necessarium est.—Quandiu facies tua suo me respectu dignatur, lumen tuum in me est, atque omnes recedunt tenebræ; ita ut dicam: *Signatum est super nos lumen vultus tui, Domine* [80]. Quod si vultum tuum avertas, decido in tenebras quas ii patiuntur qui descendunt in lacum; quo in lacu nihil aliud est quam exteriores, uti appellantur, tenebræ.

VERS. 8. *Auditam fac mihi mane misericordiam tuam.*

Dei misericordia in tentationibus indigemus; quæ ut nobis obveniat, vigilanter precibus vacemus, matutino præsertim tempore, ut dicere possimus: *Deus, Deus meus, ad te de luce vigilo* [81].

VERS. 8. *Notam fac mihi, Domine, viam in qua ambulem.*

Dum anima mea jacet humi prostrata, imploranti mihi pœnitentiæ viam ostende, quæ post corporis depositionem ducit in cœlum. Nam mortuus, quomodo vias suas cognoscet? Fortasse aliquis qui antiquiores vias, Moysem, inquam, et prophetas, decurrerit; juxta illud: *State in viis, et sciscitamini de semitis Domini æternis* [82]; post has, bonam deinde viam quærens dicet hujus patri, viarumque

[80] Psal. IV, 7. [81] Psal. LXII, 2. [82] Jer. VI, 16.

(15) Vides hic de animabus sine corporibus etiam in cœlum recipiendis sententiam, antiquissimi Eusebii contra recentiorum Græcorum cacodoxiam.

filiis idonearum perito : *Ostende mihi viam in qua ambulem :* quæ quidem annuente Patre semet ostendens ait dignis : *Ego sum via, nemo enim venit ad Patrem nisi per me* [13].

VERS. 11. *Propter nomen tuum, Domine.*

Simile hoc dictioni illi : *Non nobis, Domine, non nobis, sed nomini tuo da gloriam* [14]. Non enim in semetipsis oportet confidere. Qui autem tentationes fortiter toleraverit, his bonis potiri speret, utpote qui angusta ærumnosaque via iter fecerit.

VERS. 11. *Æquitate tua educes de tribulatione animam meam.*

Vere tribulatio animæ est, cum hominis vita ad terram prosternitur, et ipse in tenebris sedet. Pravis quoque cogitationibus et cupiditatum flamma anima ejus vexata affligitur, nemine ex his pressuris liberante, præter cordium conscium Deum. Sed et ille, cui deceptores negotium facessunt, turbatur animo magnopere, præsertim cum illorum sophismata haud valens coarguere, ne veritate depellatur timet. Sed hujus animam Deus omni pressura eripiet, illuminans eam suisque radiis collustrans, atque ut in sua justitia vivat adjuvans, uti supra demonstratum fuit. Porro misericordia Dei destruentur inimici, non substantialiter, hoc enim fieri nequit, sed dempta iis facultate, qua justo homini adversantur, ejusque animam vexant. Sic enim requies justo erit, et extra bellum in pace deget. Mox provocans invocatum suum ad annuendum, addit : *Quia servus tuus ego sum.* Et quidem omni possessione gloriaque longe melius est servum esse Dei : cujus rei magnitudinem Servator quoque exposuit astantibus, dicens : *Vos me appellatis Dominum et Magistrum, et bene dicitis, sum enim* [15]. Nihil demum tantopere hostes nostros fugat, quam spiritalis meditatio.

PSALMUS CXLIII.

Si hujus psalmi continentiam ad Davidem referas, præsertim quia in nonnullis exemplaribus inscribitur de Goliath, dices psalmum Davidi congruere, qui, ut est in historia, virum illum vicit non communi armatura, sed sua erga Deum fiducia : quo sibi magistro assumpto, tunc quidem Goliathum funda ictum interfecit; alias vero in agro feras strangulans interemit. Decuit vero potissimum hæc canere ad psalterium, cum manibus digitisque pro plectro utens, invisibiles dæmonas Saulem vexantes fugavit. Quod si ad quemvis justum hæc referantur, dices cunctas hominis Deo dilecti actiones in adversariarum potestatum exitium vergere, Deo ipso has manuum operationes dirigente. Digitos ejus dicit, opera etiam minima humanæ vitæ denotans. Et quidem manuum suarum extensione Moyses Amalecitas in

A τὴν ὁδὸν τῶν υἱῶν τὸ, *Γνώρισόν μοι ὁδὸν ταύτην ἐν ᾗ πορεύσομαι·* ἥτις ἐπινεύσαντος τοῦ Πατρὸς ἑαυτὴν ἐμφανίζουσα λέγει τοῖς ἀξίοις· *Ἐγώ εἰμι ἡ ὁδός· οὐδεὶς γὰρ ἔρχεται πρὸς τὸν Πατέρα εἰ μὴ δι' ἐμοῦ.*

Ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός σου, Κύριε.

Ὅμοιον τοῦτο τῷ, *Μὴ ἡμῖν, Κύριε, μὴ ἡμῖν, ἀλλ' ἢ τῷ ὀνόματί σου δὸς δόξαν·* οὐ γὰρ ἐφ' ἑαυτοῖς χρὴ θαῤῥεῖν. Ὁ δὲ τοὺς πειρασμοὺς ὑπομείνας γενναίως ἐλπιζέτω τούτων τυχεῖν, ὡς ἂν στενὴν καὶ τεθλιμμένην ὁδεύσας.

Ἐν τῇ δικαιοσύνῃ σου ἐξάξεις ἐκ θλίψεως τὴν ψυχήν μου.

Ψυχῆς ἀληθῶς θλίψις τὸ ταπεινωθῆναι εἰς γῆν τὴν ζωὴν αὐτοῦ, καὶ ἐν σκοτεινοῖς αὐτὸν καθῆσαι·
B καὶ ὁ ὑπὸ λογισμῶν δὲ φαύλων καὶ πυρώσεως παθῶν ἐνοχλούμενος τὴν ψυχὴν θλίβεται· οὐδενὸς δὲ ἄλλου ἐν.. ν τοιαύτης θλίψεως ἐλευθεροῦντος, ἢ τοῦ τὸ κρυπτὸν τῆς καρδίας εἰδότος Θεοῦ. Ἀλλὰ καὶ ὁ ὑπὸ διοχλήσεων ἀπατεώνων τὴν ψυχὴν ταραττόμενος θλίβοιτο ἂν μεγάλως ὅτε μάλιστα, οὐ δυνάμενος διελέγχειν τὰ σοφίσματα, εὐλαβεῖται μὴ ἀποσφαλῇ τῆς ἀληθείας· ἐξάγει δὲ ψυχὴν πάσης θλίψεως τοιαύτης, ἐπιλάμπων αὐτὴν καὶ καταλάμπων ταῖς ἰδίαις μαρμαρυγαῖς καὶ ἄγων αὐτὴν εἰς τὸ ζῆσαι κατὰ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, ὡς ἔναγχος ἀποδέδεικται. Ἐλέει δὲ Θεοῦ ἐξολοθρευθήσονται οἱ ἐχθροί, οὐ κατ' οὐσίαν φθειρόμενοι (16), ἀδύνατον γὰρ τοῦτο, ἀλλὰ τὴν ἕξιν ἀποβαλόντες, δι' ἣν ἐχθροὶ τοῦ δικαίου καὶ θλίβοντες τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τυγχάνουσιν· οὕτω γὰρ
C ἐν ἀνέσει ἔσται ὁ δίκαιος ἄνευ πολέμου ἐν εἰρήνῃ διάγων. Ἐκκαλούμενος δὲ πρὸς τὸ ἐπινεῦσαι τὸν παρακαλούμενον, ἐπήγαγε τὸ, *Ὅτι ὁ δοῦλός σου εἰμὶ ἐγώ.* Κτημάτων δὲ καὶ αὐχημάτων τὸ μέγιστον χρηματίσαι Θεοῦ δοῦλον. Δείκνυσι δὲ τὸ μέγεθος τούτου καὶ ὁ Σωτὴρ λέγων τοῖς συνοῦσιν αὐτῷ· *Ὑμεῖς φωνεῖτέ με ὁ Κύριος καὶ ὁ Διδάσκαλος, καὶ καλῶς λέγετε, εἰμὶ γάρ·* οὐδὲν οὕτως ἀποδιώκει τοὺς ἐχθροὺς ἡμῶν, ὡς θεωρία πνευματική (17).

ΨΑΛΜΟΣ ΡΜΓ'.

Εἰ μὲν ἀναφέρεις ταῦτα ἐπὶ τὸν Δαυὶδ, μάλιστα ὅτι κατά τινα τῶν ἀντιγράφων ἐπιγέγραπται πρὸς τὸν Γολιὰθ, ἐρεῖς ἁρμόζειν αὐτῷ, κατὰ τὴν ἱστορίαν νενικηκότι τὸν ἄνδρα οὐ τῇ κοινῇ παντευχίᾳ, πεποιθήσει δὲ τῇ ἐπὶ τὸν Θεόν· ὃν ὥσπερ διδάσκαλον
D ἐπιγραφόμενος, τότε μὲν τὸν Γολιὰθ τῇ σφενδόνῃ καθεῖλε βαλών· ἄλλοτε δὲ τοὺς κατ' ἀγρὸν θῆρας ταῖς χερσὶ πνίγων ἀνῄρει. Ἔπρεπε δὲ μάλιστα ἐπὶ τῇ τοῦ ψαλτηρίου ἀνακρούσει ταῦτα λέγειν αὐτὸν, ὅτε, ταῖς χερσὶ καὶ τοῖς δακτύλοις ἀντὶ τοῦ πλήκτρου χρώμενος, τοὺς ἀοράτους δαίμονας ἤλαυνε τῷ Σαοὺλ ἐνοχλοῦντας. Εἰ δ' ἐπὶ πάντα δίκαιον ἀνάγοιτο τὰ ῥητὰ, ἐρεῖς πάσας τοῦ θεοφιλοῦς πράξεις καθαίρεσιν τῶν ἀντικειμένων δυνάμεων ἐνεργεῖν, τοῦ Θεοῦ διδασκάλου τῆς τοιᾶσδε τῶν χειρῶν ἐκτάσεως γινομένου· τοὺς δὲ δακτύλους αὐτοῦ τὰς μέχρι τῶν

[13] Joan. XIV, 6. [14] Psal. CXIII, 1. [15] Joan. XIII, 13.

(16) In codice carioso lacuna suppletur recentiore manu φθεγγόμενοι. Ego tamen malui φθειρόμενοι.

(17) Animadverte piæ meditationis laudem.

μικροτάτων ἐνεργείας τῶν κατὰ τὸν ἀνθρώπινον βίον ἐδήλωσε· καὶ Μωϋσῆς δὲ τὰς χεῖρας ἐκτείνων ἐτροποῦτο τὸν Ἀμαλήκ. Ὅρα δὲ μὴ Χριστὸς ὁ λέγων, τροπωσάμενος τοὺς ἀοράτους ἐχθρούς· δηλοῖ γὰρ ὁ ψαλμὸς, ὡς δειχθήσεται, καὶ κάθοδον αὐτοῦ τὴν ἐξ οὐρανοῦ, καὶ τροπὴν δαιμόνων, καὶ κλῆσιν ἐθνῶν, καὶ δύο λαούς.

Ὁ ὑποτάσσων τὸν λαόν μου ὑπ' ἐμέ.

Θεοῦ ἐστι τὸ ὑποτάσσειν τὸν ἑαυτοῦ λαὸν ἀνθρώποις· ὅπερ εἰ μὴ ἐκ Θεοῦ γίνοιτο, οὐκ ἄν ποτε γένοιτο (18)· οὐδὲ γὰρ Μωϋσῆς ἡγήσατο ἂν τοῦ τοσούτου πλήθους, μὴ τοῦ Κυρίου ὑποτάξαντος αὐτῷ τὸν ἑαυτοῦ λαὸν, οὐ δι' ὅπλων ἢ διὰ παρατάξεως ἀνθρωπίνης, διὰ δὲ τῆς κρείττονος δυνάμεως.

Κύριε, τί ἐστιν ἄνθρωπος, ὅτι ἐγνώσθης αὐτῷ;

Πυνθάνεται ὁ λόγος ἐρωτηματικῶς τὸ, τί ἔστιν ἄνθρωπος, ἡμᾶς διδάξαι βουλόμενος, ὅτι μέγα τι ἄνθρωπος· οὐ γὰρ ἂν ἐχώρησε Θεοῦ γνῶσιν, οὐδ' ἂν ἐμνήσθη αὐτοῦ ὁ Θεὸς οὕτως, ὡς καὶ Σωτῆρα καὶ Λυτρωτὴν ἐξαποστεῖλαι αὐτῷ τὸν ἑαυτοῦ Λόγον. Παραινεῖ δὲ ἐν τῷ αὐτῷ καὶ μηδενὸς ἀνθρώπου καταφρονεῖν, καὶ ὅτι μηδεὶς ἄξιον κατορθοῖ τῆς τοιαύτης εὐεργεσίας.

Κύριε, κλῖνον οὐρανούς σου, καὶ κατάβηθι.

Σφόδρα ἀναγκαίως καὶ ἀκολούθως [λέγει] καὶ αὐτὸν καταβῆναι τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον εἰς καθαίρεσιν τῶν πολεμίων· εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα, φησὶ, διδάσκει τὰς ἐμὰς χεῖρας καὶ τοὺς δακτύλους ὅπως χρὴ πολεμεῖν, ἀλλὰ καὶ τίς ἰσχὺς ἀνθρώπου, καὶ πόση δύναμις τοῦ θνητοῦ καὶ ματαιότητι ὁμοιωθέντος, πρὸς τὸ δυνηθῆναι στῆναι κατὰ τῆς τοσαύτης παρατάξεως; διὸ σὺ αὐτὸς, ὦ Κύριε, κλῖνον οὐρανοὺς, καὶ κατάβηθι. Οὐρανοὺς δέ φησι τὰς ἐπινοουμένας ἐν αὐτῷ δυνάμεις· ὡς δὲ πατὴρ νηπίοις, καὶ ὡς μαθηταῖς διδάσκαλος συγκαταβαίνει.

Ἐξαπόστειλον τὴν χεῖρά σου ἐξ ὕψους.

Ἐξαπόστειλον, φησὶν ὁ ψαλμὸς, τὴν ποιητικὴν καὶ φυλακτικὴν τῶν ὅλων χεῖρα ἐπὶ τῷ ἐξελέσθαι καὶ ῥύσασθαί με ἐκ τῶν πολλῶν ὑδάτων καὶ τῶν χειρῶν τῶν ἀλλοτρίων υἱῶν· δυνατὸν δὲ τὸ ἐξ ὑδάτων πολλῶν ῥυσθῆναι εἰπεῖν τῶν πονηρῶν δυνάμεων καὶ τοῦ διαβόλου τοῦ βασιλέως πάντων τῶν τοιούτων· ἐξαιρεθῆναι δὲ καὶ ἐκ χειρὸς τῶν ἀλλοτρίων υἱῶν, τῶν ἐνεργουμένων ὑπ' αὐτῶν ἀνθρώπων· τὰς ἐπαναστάσεις γὰρ τῶν πειρασμῶν καὶ τῶν ἀσεβῶν ὕδατα ἐκάλεσεν, ὡς καὶ ἀλλαχοῦ φησιν· *Ἄρα τὸ ὕδωρ κατεπόντισεν ἡμᾶς*· καὶ πάλιν· *Σῶσόν με, ὁ Θεὸς, ὅτι εἰσήλθοσαν ὕδατα ἕως ψυχῆς μου*· ἀκολούθως δὲ μετὰ τὴν κατάβασιν τοῦ Θεοῦ Λόγου, τὴν ἐπιβουλὴν τῶν ἀσεβῶν... αὐτοῦ τῳ.. θεασάμενος, τὰ προκείμενα θεσπίζει.

Ὠδὴν καινὴν ᾄσομαί σοι.

Ἄδει, καὶ τὴν καινὴν διαθήκην ἐν τοῖς περὶ τῆς καθόδου τοῦ Θεοῦ Λόγου προφητευομένοις μνημονευθῆναι· διὸ δηλοῦται αὕτη διὰ τῆς καινῆς ᾠδῆς. Ἐν τῷ δὲ λέγειν καινὴν, πεπαλαίωκε τὴν πρώτην, ὡς

A fugam vertebat. Videsis etiam ne forte sit Christus, qui ait : in fugam conjiciens invisibiles hostes. Nam psalmus, ut demonstrabitur, et reditum ejus de cœlo, et fugam dæmonum, et gentium vocationem, duos denique populos, denotat.

VERS. 2. *Qui subdidit populum meum sub me.*

Dei est populum suum hominibus subjicere, quod nisi a Deo fiat, nunquam fiet. Nam neque Moyses talem tantamque multitudinem rexisset, nisi ei Dominus populum suum subdidisset, non armis neque hominum exercitu, sed meliore potentia.

VERS. 2. *Domine, quid est homo, quia innotuisti ei ?*

B Interrogativo modo quærit Psalmista, quid sit homo ; docere nos volens, magnum quid esse hominem. Secus enim, neque ipse Dei notitiam caperet, neque Deus tantopere ejus meminisset, ut etiam Servatorem Redemptoremque ei mitteret proprium Verbum. Monet simul ne quemquam hominem contemnamus ; et quod nemo beneficio tanto dignum aliquid agat.

VERS. 5. *Domine, inclina cœlos tuos, et descende.*

Necessario admodum et consentanee [dicit], ipsum descendisse Dei Verbum ad hostium destructionem. Etiamsi enim, inquit, egregie docet manus meas ad bellum, attamen quantula est vis hominis, et morituri virtus qui vanitati similis est, ut tantæ C hostium aciei resistere possit ? Ergo tu ipse, Domine, cœlos inclina, et descende. Cœlos autem dicit, quæ ibi intelliguntur esse potestates. Porro ceu pater ad parvulos filios, ceu ad discipulos magister descendit.

VERS. 7. *Emitte manum tuam ex alto.*

Emitte, ait psalmus, operatricem tutelaremque omnium manum, ut eruas liberesque me de multis fluctibus, et alienorum filiorum manibus. Jam eripi de multis fluctibus, intelligi potest de malis potestatibus, et de harum omnium rege diabolo. Item liberari de alienorum filiorum manibus, nempe de commotis illorum obsessu hominibus. Etenim impetum tentationum atque impiorum, aquas appel- D lavit, ut et alibi ait : *Forsitan aquæ submersissent nos* [56]. Item : *Salva me, Domine, quia intraverunt aquæ usque ad animam meam* [57]. Consentanee vero post Dei Verbi descensum, impiorum insidias videns, suprascripta vaticinatur.

VERS. 9. *Canticum novum cantabo tibi.*

Canit, se novum quoque fœdus in his quæ de reditu Dei Verbi vaticinatur, memoravisse. Idcirco id fœdus novo cantico demonstratur. Dum autem novum dicit, prius illud antiquavit, ut ait Aposto-

[56] Psal. CXXIII, 4. [57] Psal. LXVIII, 2.

(18) Congruit Eusebius cum divo Paulo Rom. XIII, 1, *Non est potestas nisi a Deo.*

lus [58]. De hujusmodi cantico dicta sunt et illa : *Cantate Domino canticum novum, cantate Domino, omnis terra* [59]. Insuper : *Psallant*, inquit, *psalterio decachordo;* practicam innuens vitam, anima simul et corpore operantem. Sunt enim quinque carnis sensus, quinque item animæ potentiæ, quibus corporei sensus moventur.

VERS. 10. *Qui dat salutem regibus.*

Qui cœlorum regnum nos docuit, reges eos efficit qui illo digni fuerint, quibus etiam vi propria salutem confert ; simulque recte agentes, extra peccati dominatum ponit. Utique Christus in Proverbiis dicit : *Per me reges regnant* [60]. Hæc cernens Apostolus scribebat : *Sine nobis regnavistis, et utinam regnaveritis, ut et nos vobiscum conregnemus* [61]. Quoniam ergo his salutem Deus largitur, merito ipsi quoque Davidi spem bonam oraculum injicit, fore ut a peccatis, in quæ aliquando cecidit, redimatur. Nam Verbi Dei descensus Davidi quoque cum aliis beneficus exstitit, qui nativitati ejus in carne inserviit.

VERS. 10. *Qui redimit Davidem servum suum de gladio maligno.*

Gladius malignus, lingua est atheorum, et illorum sermones qui sophismata adversus Deum excogitant, ut animas interficiant. Manus autem filiorum alienorum, actus sunt et vita illorum qui Dei cultu alieni sunt ; quorum os fabulosis figmentis et idolorum erroribus loquitur vanitates. Horum etiam dextera, id est vis operosior, avaritia et rapinis occupatur. Hujusmodi erant prioris populi homines, sicuti dictum est. Ex his jam nunc denuo orat David se eripi, ne pari peccatorum genere irretiatur.

VERS. 12. *Quorum filii sicut novellæ plantationes in juventute sua.*

Non prioris tantummodo populi filii, sed omnium a Dei cultu alienorum, ceu novæ plantationes sunt in juventute sua. Justi autem hominis caro infirma est, et ejus mentis fastus emortuus. Illorum, qui de circumcisione sunt, filiæ quoque meretricio more sunt exornatæ, ad templi imaginem ubi spiritus malus inhabitat. Ideo de illis dicit propheta : *Propterea incesserunt filiæ Sionis erecto collo, et cum nutibus oculorum* [62], et reliqua. Sancti autem homines templum Dei sunt, et Dei spiritus in ipsis inhabitat. Et illorum quidem abundant redundantque penora thesaurizantium in terra et dicentium : *Destruam horrea mea et ampliora ædificabo* [63] ; horum contra thesaurus in cœlo est. Illorum oves fecundæ ac numerosæ, bovesque crassi, cujusmodi in Ægypti ubertate, nempe illi pulchra specie et eximiis carnibus quos vidit Pharao. Sed justi viri ovile puras animas, et bonas ac rationales oves complectitur.

φησιν ὁ Ἀπόστολος· περὶ ταύτης λέλεκται τῆς ᾠδῆς· *Ἄσατε τῷ Κυρίῳ ᾆσμα καινὸν, ᾄσατε τῷ Κυρίῳ, πᾶσα ἡ γῆ*· ἀλλὰ καὶ, *Ψαλῶσι*, φησὶν, *ἐν ψαλτηρίῳ δεκαχόρδῳ*, τὸν πρακτικὸν αἰνιττόμενος βίον διὰ ψυχῆς καὶ σώματος ἐνεργούμενον· πέντε μὲν ὄντων σαρκὸς αἰσθητηρίων, πέντε δὲ τῶν τῆς ψυχῆς δυνάμεων, δι' ὧν τὰ αἰσθητήρια τοῦ σώματος κινεῖται (19).

Τῷ διδόντι τὴν σωτηρίαν τοῖς βασιλεῦσι

Ὁ διδάξας βασιλείαν οὐρανῶν, βασιλεῖς ἐργάζεται τοὺς καταξιουμένους αὐτῆς, οἷς δίδωσι τὴν παρ' αὐτοῦ σωτηρίαν· ἅμα δὲ κατορθώσασι τὸ μὴ βασιλεύεσθαι ὑπὸ ἁμαρτίας· Χριστὸς δ' ἐστὶν ὁ ἐν Παροιμίαις λέγων· *Δι' ἐμοῦ βασιλεῖς βασιλεύουσι*· ταῦτα εἰδὼς ὁ Ἀπόστολος ἔγραφε· *Χωρὶς ἡμῶν ἐβασιλεύσατε, καὶ ὄφελόν γε ἐβασιλεύσατε, ἵνα καὶ ἡμεῖς ὑμῖν συμβασιλεύσωμεν*· ἐπεὶ οὖν τούτοις χαρίζεται ὁ Θεὸς τὴν σωτηρίαν, εἰκότως καὶ τῷ Δαυῒδ ἀγαθὰς ἐλπίδας ὑπογράφει τὸ λόγιον, ὡς λυτρωθησομένῳ ἀφ' ὧν πώποτε πέπτωκεν ἁμαρτιῶν· ἡ γὰρ κάθοδος τοῦ Θεοῦ Λόγου μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τῷ Δαυῒδ εὐεργετικὴ γεγένηται, ἅτε διακονησαμένῳ τῇ ἐνσάρκῳ αὐτοῦ γενέσει.

Τῷ λυτρουμένῳ Δαυῒδ τὸν δοῦλον αὐτοῦ ἐκ ῥομφαίας πονηρᾶς.

Ῥομφαία πονηρὰ ἡ γλῶττά ἐστι τῶν ἀθέων, καὶ οἱ λόγοι τῶν τὰ σοφίσματα κατὰ τοῦ Θεοῦ μελετώντων εἰς τὸ φονεύειν ψυχάς· χεὶρ δὲ υἱῶν ἀλλοτρίων, πρᾶξις καὶ ὁ βίος τῶν ἀλλοτρίων τῆς θεοσεβείας, ὧν ἐν μύθοις ἀναπλάσμασι καὶ ταῖς περὶ εἰδώλων πλάναις τὸ στόμα λαλεῖ ματαιότητας· τούτων δὲ καὶ δεξιὰ, τουτέστιν ἡ πρακτικωτέρα δύναμις, περὶ πλεονεξίας καὶ ἁρπαγὰς ἀσχολεῖται. Τοιοῦτοι δ' ἂν εἶεν καὶ οἱ ἐκ τοῦ προτέρου λαοῦ, καθ' ἃ εἴρηται· ἀπὸ τούτων οὖν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἤδη δεύτερον ὁ Δαυῒδ ῥυσθῆναι εὔχεται, ἵνα μὴ ἁλῷ τοῖς ὁμοίοις ἁμαρτήμασιν.

Ὧν οἱ υἱοὶ ὡς νεόφυτα ἱδρυμένα ἐν τῇ νεότητι αὐτῶν.

Τοῦ προτέρου λαοῦ οἱ υἱοὶ οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ πάντων τῶν ἀλλοτρίων τῆς θεοσεβείας ὡς νεόφυτά ἐστιν ἱδρυμένα ἐν τῇ νεότητι αὐτῶν· τοῦ δὲ δικαίου ἡ σάρξ ἐστιν ἀσθενὴς, καὶ τὸ φρόνημά ἐστι νενεκρωμένον· τούτων τῶν ἐκ περιτομῆς καὶ αἱ θυγατέρες ἑταιρικῶς εἰσι κεκοσμημέναι ὡς ὁμοίωμα ναοῦ ἐν ᾧ πονηρὸν πνεῦμα ἐνοικεῖ· διό φησι περὶ αὐτῶν ὁ προφήτης· *Ἀνθ' ὧν ἐπορεύθησαν αἱ θυγατέρες Σιὼν ἐν ὑψηλῷ τραχήλῳ καὶ ἐν νεύμασιν ὀφθαλμῶν*, καὶ τὰ ἑξῆς· οἱ δὲ ἅγιοι ναός εἰσι Θεοῦ, καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ οἰκεῖ ἐν αὐτοῖς· καὶ τῶν μὲν περιττεύει καὶ ὑπερχεῖ τὰ ταμεῖα θησαυριζόντων ἐπὶ τῆς γῆς· καὶ λεγόντων, *Καθελῶ μου τὰς ἀποθήκας καὶ μείζονας οἰκοδομήσω*· τῶν δὲ ὁ θησαυρός ἐστιν ἐν οὐρανῷ· καὶ τῶν μὲν ἔστι πρόβατα πολύτοκα πληθύνοντα, καὶ βόες παχεῖς, ὁποῖοι τῆς Αἰγύπτου εὐθηνίας· καλοὶ γὰρ τῷ εἴδει καὶ ἐκλεκτοὶ ταῖς σαρξὶν ἦσαν οὓς εἶδεν ὁ Φαραώ· τοῦ δὲ δικαίου ἡ ποίμνη ψυχὰς ἀκεραίους, καὶ ἀγαθὰ καὶ λογικὰ πρόβατα ἐμπεριείληφε.

[58] Hebr. VIII, 13. [59] Psal. XCV, 1. [60] Prov. VIII, 15. [61] I Cor. IV, 8. [62] Isa. III, 16. [63] Luc. XII, 18.

(19) Videsis Nicetæ Serrarum episcopi procemium a nobis editum ad catenam in Psalmos.

Τοῦ [δικαίου] μὲν διὰ τὸ φοβεῖσθαι τὸν Κύριον, A μακάριοι οἱ υἱοὶ ὡσεὶ νεόφυτά εἰσιν ἐλαιῶν κύκλῳ τῆς τραπέζης αὐτοῦ· τῶν δὲ ἀλλοτρίων οἱ υἱοὶ ὡς νεόφυτα ἱδρυμένα ἐν τῇ νεότητι αὐτῶν. Κἀκείνῳ μὲν οὐκ εἰσὶ θυγατέρες· τούτοις δέ εἰσι κεκαλλωπισμέναι, περικεκοσμημέναι ὡς ὁμοίωμα ναοῦ· κἀκείνῳ μὲν εἰσὶν υἱοὶ υἱῶν, τούτοις δὲ οὐχί· ἔτι ἐκείνῳ μὲν οὐκέτι ταμεῖον οὐδὲ ἀποθήκη· τούτων δὲ τὰ ταμεῖα πλήρη ἐξερευγόμενα ἐκ τούτου εἰς τοῦτο· καὶ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον δὲ τοῖς τρεφομένοις ὑπὸ τοῦ οὐρανίου Πατρὸς πετεινοῖς τοῦ οὐρανοῦ οὐκέτι ταμεῖον οὐδὲ ἀποθήκη. Υἱοὶ οἱ αἱρετικοὶ λόγοι, καὶ τὰ νοήματα ὡς νεόφυτα, διὰ τὴν καινοτομίαν· θυγατέρες αἱ λέξεις· κεκαλλωπισμέναι δὲ διὰ τὴν φράσιν, ναὸν οὖσαι τοῦ φρονήματος.

Οὐκ ἔστι κατάπτωμα φραγμοῦ, κ. τ. λ. B

Καὶ ἐν τῷ Ἰὼβ εἴρηται· *Διὰ τί ἀσεβεῖς ζῶσι, πεπαλαίωνται δὲ καὶ ἐν πλούτῳ;* καὶ τὰ ἑξῆς· πλὴν ἐπιφέρει· *Οὐ μὴν καὶ ἀσεβῶν λύχνος σβεσθήσεται.* Καὶ ἐν ἑβδομηκοστῷ δευτέρῳ ψαλμῷ λέγεται· *Ἐζήλωσα ἐπὶ τοῖς ἀνόμοις, εἰρήνην ἁμαρτωλῶν θεωρῶν*, καὶ τὰ ἑξῆς· ὧν καὶ αὐτῶν ἡ λύσις ἐπάγεται ἐν τῷ, Πῶς ἐγένοντο εἰς ἐρήμωσιν; ἐξάπινα ἀπώλοντο διὰ τὴν ἀβουλίαν αὐτῶν, ὡς ἐνύπνιον ἐξεγειρομένων.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΜΔ'.

Οὔτε δι' ὀργάνου τοῦ καλουμένου ψαλτηρίου λέλεκται τὰ προκείμενα, οὔτε δι' ᾠδῆς, καθ' ἕτερον δὲ τρόπον, *Αἴνεσις* ἐπιγέγραπται.

Καθ' ἑκάστην ἡμέραν εὐλογήσω σε. C

Ἀρχὴ παρ' Ἑβραίοις τοῦ παρόντος στίχου τὸ βὴθ (20). Διδάσκει δὲ ὅτι προσήκει ὥσπερ ὀφειλὴν ἑκάστης ἡμέρας τῷ Θεῷ τὸν ὕμνον ἀποδιδόναι. . μηδεμιᾶς ἡμέρας τῷ Θεῷ ὕμνον ὀλιγωρεῖν καὶ ἀπολιμπάνεσθαι (21). Διανοίᾳ μὲν οὖν καὶ λογισμοῖς, καὶ αὐτῇ τοῦ ἐν ἡμῖν πνεύματος δυνάμει αὐτὸν τὸν Θεὸν ὑψοῦμεν καὶ εὐλογοῦμεν· χείλεσι δὲ καὶ θνητοῖς ῥήμασι τοῦ Θεοῦ τὸ ὄνομα δοξάζομεν· Ἀεὶ σέ, φησὶν, ὑμνῶν διατελῶ, καὶ οὐδεμίαν ἄμοιρον ἐάσω τῆς ὑμνῳδίας. Ἀντὶ δὲ τοῦ, *εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος*, ὁ μὲν Ἀκύλας *εἰσέτι*, ὁ δὲ Σύμμαχος *διηνεκῶς* ἡρμήνευσαν. — Ἀκόλουθα δὲ πάντα τοῖς προλαβοῦσι· εἰπὼν γὰρ *εὐλογήσω καὶ ὑψώσω*, δείκνυσιν ὡς οὐδὲν αὐτῷ προστίθησιν ἡ παρ' ἡμῶν εὐφημία· ἑαυτοὺς δὲ λαμπρύνομεν, αἶνον δὲ εἰς τὸν αἶνον προσάγοντες. D

Καὶ τῇ δικαιοσύνῃ σου ἀγαλλιάσονται.

Διὰ τούτων διδάσκει τοῦ Θεοῦ τὰς ἀρετὰς, ὅσαι εἰς ἡμᾶς διήκουσιν, ἀφ' ὧν αὐτὸν καὶ γνωρίζομεν· τὰς γὰρ ὑπὲρ ἡμᾶς ἀθεωρήτους ἡμῖν οὔσας καὶ ἀκαταλήπτους, οὐχ οἷόν τέ ἐστι θνητῇ φύσει περιλαβεῖν. Ἀεὶ δὲ εἰς ἡμᾶς φθάνουσαι τοῦ Θεοῦ ἀρεταὶ, ἀφ' ὧν αὐτὸν γινώσκομεν, αἱ φωναί εἰσιν αὗται.

Justi viri, propterea quod Dominum timet, beati filii tanquam novellæ oleæ sunt circa mensam ejus. Sed alienorum a Deo hominum filii, novellæ sunt plantationes in juventute sua. Et priori quidem, filiæ non sunt; his autem specie pulchra et ornatæ instar templi. Priori sunt filii filiorum; his nequaquam. Insuper priori non est arca, neque horreum; his autem promptuaria hac illac perfluentia. Atqui, secundum Evangelium, cœli volatilibus a cœlesti Patre nutritis non est promptuarium neque horreum [64]. Filii, intelliguntur hæreticorum sermones, eorumque commenta tanquam novæ plantationes ob rei novitatem. Filiæ, intelliguntur vocabula pulchra et ornata ad loquendum, et veluti fastus templum.

VERS. 14. *Non est ruina maceriæ*, etc.

In Job quoque dicitur: *Cur impii vivunt, et in divitiis consenescunt* [65]? et reliqua. Verumtamen subjicit: *Tametsi impiorum lucerna exstinguetur* [66]. Et in septuagesimo secundo psalmo: *Zelavi super iniquos, pacem peccatorum videns* [67], et reliqua. Quorum solutio subjungitur his verbis: Quomodo redacti sunt ad solitudinem? subito perierunt ob inconsiderantiam suam. ceu somnium evigilantis mente defluit.

PSALMUS CXLIV.

Neque ad organum neque ad psalterium dictus fuit hic psalmus, neque cantici aut cujuslibet metri nomen habet, sed *Laus* inscribitur.

VERS. 2. *Per singulos dies benedicam tibi.*

Initium apud Hebræos præsentis versiculi est littera *beth*. Docemur autem, oportere tanquam uniuscujusque diei debitum, hymnum Deo persolvere, nullo, inquam, die hymnodiam divinam negligere aut omittere. Et mente quidem, et cogitationibus, et ipsa spiritus vi Deum extollimus atque laudamus: labiis vero et perituris verbis Dei nomen glorificamus. Te, inquit, semper hymnis celebro, nullamque diem absque hymnodia prætermitto. Jam pro verbis, *in sæculum sæculi*, Aquila interpretatus est, *usque adhuc*, Symmachus autem *continenter*. — Cuncta autem consentanea sunt prioribus. Nam cum dixerit, laudabo et exaltabo, significat nihil Deo addi a nostris laudibus. Nosmet potius illustramus, dum laudem laude connectimus.

VERS. 7. *Et justitia tua exsultabunt.*

His verbis declarat Dei virtutes, quatenus ad nos deveniunt, ex quibus eumdem cognoscimus; virtutes, inquam, nobis superiores, invisibiles et incomprehensibiles, quas mortalis natura mente complecti nequit. Attamen Dei virtutes perpetuo ad nos decurrentes, ex quibus eum cognoscimus, hæ totidem voces sunt.

[64] Matth. vi, 26. [65] Job xxi, 7. [66] ibid. 17. [67] Psal. lxxii, 3.

(20) Nempe בכל־יום, *in omni die*.
(21) Observemus, teste Eusebio, hymnodiæ quotidianæ in Ecclesia consuetudinem.

VERS. 8. *Miserator et misericors Dominus*, et reliqua.

Cum nihil nos essemus, neque adhuc exsistentes, in lucem protulit. Deinde prava multa agentes, et superbo contemptu viventes, non pro meritis persequitur, sed miseretur, diuque nos vocat ad pœnitentiam, quia mortem peccatoris non vult, sed magis ejus pœnitentiam. Neque ita erga suos tantum se gerit, sed erga omnes omnino; est enim cunctis benignus.

A *Οἰκτίρμων καὶ ἐλεήμων ὁ Κύριος*, καὶ τὰ ἀκόλουθα.

Μὴ γὰρ ὄντας ἡμᾶς, μηδὲ ὑφεστῶτας, παρήγαγεν εἰς φῶς· εἶτα πολλὰ δρῶντας κακὰ καὶ καταφρονητικῶς ἔχοντας αὐτοὺς οὐ μετέρχεται κατ' ἀξίαν· ἐμ. . δὲ ἐλεεῖ, ἀλλὰ καὶ μακροθυμεῖ προσκαλούμενος ἡμᾶς εἰς μετάνοιαν, διὰ τὸ μὴ βούλεσθαι τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ὡς τὴν μετάνοιαν αὐτοῦ· οὐ μόνον δὲ περὶ τοὺς οἰκείους τοῦτό ἐστιν, ἀλλὰ καὶ περὶ πάντας ἁπαξαπλῶς, ἐπεὶ καὶ χρηστός ἐστι τοῖς σύμπασιν.

VERS. 9. *Et miserationes ejus super omnia opera ejusdem.*

Quoniam miserationes ejus cunctis prævalent ejusdem operibus, consequenter dictum est: *Confiteantur tibi in omnia opera tua.* Debetur ei insuper, ut ipsæ quæ inanimes existimantur creaturæ, voce propemodum emissa gratias ei agant, et confiteantur creatori suo. Participat enim sapientiam ejus unaquæque ab eo varie constructa creatura, et vim creationis mirabili artificio sentit. Specialiter vero præcipueque sancti ejus majorem laudis partem retribuunt: nam iis quæ cogitant atque agunt, regnum ejus prædicant, in antecessum id manifestantes, ut tanquam ei militantes, gloria sint regni ejus. Prædicabunt item connaturalem regno ejus dominatum, et quod unaquæque creatura ordinate ei subest. Cum sint benevoli hi qui gratia tua ad te per sanctitatem conversi sunt, bona sua sine invidia communicant per magisterium filiis hominum. Rerum tantummodo, quæ humanam vitam excedunt, magister atque antecessor Christus est; cum ii qui adhuc filii hominum erant, magistri essent effecti ab iis quos ipse Christus erudiverat. Paulus igitur non ab hominibus, aut per homines, sed a revelatione Jesu Christi accepto Evangelio[68], idque edoctus, gentium doctor in fide ac veritate evasit. Quin adeo Servator ipse misit apostolos ad docendas gentes; quos antea monuerat ne quem magistrum in terra appellarent. Quæ ergo ab eo sancti discunt, hæc filiis hominum notificant.

Καὶ οἱ οἰκτιρμοὶ αὐτοῦ ἐπὶ πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ.

Ἐπειδὴ οἱ οἰκτιρμοὶ αὐτοῦ ἐπὶ πάντα τὰ ἔργα αὐτοῦ, ἀκολούθως λέλεκται· *Ἐξομολογησάσθωσάν* B *σοι πάντα τὰ ἔργα σου*· προσοφείλεται αὐτῷ ὡς καὶ αὐτὰ τὰ νομιζόμενα εἶναι ἄψυχα, φωνὴν ἀφιέντα μονονουχὶ εὐχαριστεῖν καὶ ἐξομολογεῖσθαι τῷ ποιήσαντι αὐτά. Μετέχει γὰρ τῆς αὐτοῦ σοφίας ἕκαστον αὐτοῦ τῶν ἔργων ποικίλως κατεσκευασμένον, καὶ πανσόφως μετέχον τῆς δημιουργικῆς δυνάμεως· ἀφωρισμένως δὲ καὶ ἐξαιρέτως οἱ ὅσιοι αὐτοῦ τὸ μεῖζον τῆς ἐξομολογήσεως ἀποδιδόασι· δι' ὧν γὰρ φρονοῦσι καὶ πράττουσι, τὴν βασιλείαν αὐτοῦ ἐροῦσιν, ἐμφανίζοντες προγευστικῶς, ὡς αὐτῷ στρατευσάμενοι δόξαν εἶναι τῆς βασιλείας αὐτοῦ· λαλήσουσι δὲ καὶ συμφυῆ δυναστείαν τῇ βασιλείᾳ, ὡς ἕκαστα τῶν κτισμάτων τεταμένως αὐτῷ ὑποτέτακται· ὄντες φιλάνθρωποι οἱ τῆς πρὸς σὲ καὶ παρὰ σοῦ ὁσιότητος μεταποιούμενοι, ἀφθόνως ὧν ἔσχον ἀγαθῶν μεταδιδόασι C τοῖς τῶν ἀνθρώπων υἱοῖς διδασκαλικῶς· μόνων γὰρ τῶν τὴν ἀνθρωπίνην ζωὴν ὑπεραναβεβηκότων διδάσκαλος καὶ καθηγητὴς ὁ Χριστὸς, τῶν ἔτι τυγχανόντων υἱῶν ἀνθρώπων διδασκάλων γινομένων ὑπὸ τῶν ὑπὸ Χριστοῦ πεπαιδευμένων· Παῦλος γοῦν ὁ μὴ παρὰ ἀνθρώπων, ἢ δι' ἀνθρώπων, ἀλλὰ δι' ἀποκαλύψεως Ἰησοῦ Χριστοῦ παραλαβὼν καὶ διδαχθεὶς τὸ Εὐαγγέλιον, διδάσκαλος ἐθνῶν ἐν πίστει καὶ ἀληθείᾳ· ἀμέλει γοῦν καὶ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἐκπέμπει τοὺς ἀποστόλους ἐπὶ τῷ μαθητεῦσαι πάντα τὰ ἔθνη, πρότερον παιδεύσας αὐτοὺς μὴ καλεῖν διδάσκαλον ἐπὶ τῆς γῆς· ἃ τοίνυν παρ' αὐτοῦ μανθάνουσιν οἱ ὅσιοι, γνωρίζουσι τοῖς τῶν ἀνθρώπων υἱοῖς.

VERS. 14. *Fidelis Dominus in sermonibus suis.*

Fidelis Deus, non quasi fidem participans, sed quia fide dignus dicitur. Cuncta enim quæ dicit, fiunt, juxta illud: *Ipse dixit: Nonne faciet, et non manebit*[69]? Insuper illud: *Cœlum et terra transibunt, sermones autem mei non præteribunt*[70]. Justus item est, quatenus impertitur creaturis suis justitiam: sicuti etiam sanctus in iis, qui sanctitatem ejus participant. Denique sapientia Servator est in iis, qui instar ejus sapientes sunt.

Πιστὸς Κύριος ἐν τοῖς λόγοις αὐτοῦ.

Πιστὸς δὲ ὁ Θεὸς οὐχ ὡς μετέχων πίστεως, ἀλλ' D ὡς ἀξιόπιστος εἴρηται· πάντα γὰρ ἃ λέγει γίνεται· κατὰ τὸ, *Αὐτὸς εἶπεν· Οὐχὶ ποιήσει καὶ οὐχὶ ἐμμενεῖ;* λέγει δὲ καὶ τό· *Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσεται, οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσι.* Καὶ ὅσιος δὲ, ὡς ὁσιότητος μεταδιδοὺς τοῖς ἔργοις αὐτοῦ· ὥσπερ καὶ ἅγιος ἐν τοῖς μετέχουσι τῆς ἁγιότητος αὐτοῦ· καὶ σοφία ἐστὶν ὁ Σωτὴρ ἐν τοῖς κατ' αὐτὸν σοφοῖς.

VERS. 15. *Tu das escam illorum tempore opportuno.*

Ait etiam Eusebius Deum non tantum esse lapsorum medicum et confractorum sanatorem, sed et

Σὺ δίδως τὴν τροφὴν αὐτῶν ἐν εὐκαιρίᾳ.

Φησὶ δὲ καὶ ὁ Εὐσέβιος (22), ὡς οὐ μόνον ἰατρός ἐστιν ὁ Θεὸς τῶν πεπτωκότων, καὶ θεραπευτὴς τῶν

[68] Gal. I, 1. [69] Num. XXIII, 19. [70] Luc. XXI, 33.

(22) Eusebii nomen in codicibus quos adhibuimus constanter in marginibus scribitur omnium quæ edidimus fragmentorum. Hoc tamen loco auctor Catenæ codicis C etiam in contextu posuit.

κατεῤῥαγμένων, ἀλλὰ καὶ τροφεὺς τῶν ἁπάντων· διὸ καὶ πάντων τῶν λογικῶν τε καὶ ἀλόγων ζώων οἱ ὀφθαλμοὶ ἄνω εἰς αὐτὸν ἀναβλέπουσι, καὶ φυσικαῖς τισι καὶ διδακταῖς ὁρμαῖς πρὸς αὐτὸν πάντων ἀφορώντων, αὐτὸς οἷα πατὴρ ἀγαθὸς τὰς τροφὰς τοῖς καιροῖς ἐπιτηδείως ἄλλοτε ἄλλας χορηγεῖ, τοῖς πᾶσιν τὴν χεῖρά τε τὴν δημιουργικὴν, τουτέστι τὴν δύναμιν, ἐξαπλῶν ἀφθόνως καὶ ἀνεπικωλύτως πᾶν ζῶον ἐμπίπλησι τῆς τῶν ὑπ' αὐτοῦ δωρουμένων ἀπολαύσεως.

Ἐγγὺς Κύριος πᾶσι τοῖς ἐπικαλουμένοις αὐτὸν ἐν ἀληθείᾳ.

Εἶτα ἐπειδὴ ὀλίγων ἐστὶ τὸ δύνασθαι ἐπιστημόνως αὐτὸν ἐπικαλεῖσθαι, καὶ καταξιοῦσθαι αὐτοῦ τῆς ἀκοῆς, ἐπιφέρει ἀναγκαίως ἐπαναλαβὼν τὸν λόγον καὶ φησὶν ὅτι οὐ πᾶσι τοῖς ἐπικαλουμένοις αὐτὸν, ἀλλὰ μόνοις τοῖς ἐν ἀληθείᾳ τοῦτο πράττουσιν ἐπιτυγχάνει· τῶν γὰρ μὴ τοιούτων μακρὰν ἀφέστηκεν· οἷς καὶ φησίν· *Αἱ ἁμαρτίαι ὑμῶν διιστῶσιν ἀνὰ μέσον ἐμοῦ καὶ ὑμῶν*· περὶ τούτων δὲ καὶ ἀλλαχοῦ λέλεκται· *Διότι οἱ μακρύνοντες ἑαυτοὺς ἀπὸ σοῦ ἀπολοῦνται.* Πᾶσι μὲν οὖν ἐγγὺς κατὰ πρόνοιαν, κατὰ σχέσιν δὲ τοῖς σὺν ἐπιστήμῃ καλοῦσι· τοῦτο γὰρ τὸ, *ἐν ἀληθείᾳ.* — Μετὰ τὴν κοινὴν δὲ πρόνοιαν ἐξαίρετον τὴν περὶ τῶν πιστῶν ἐπενήνοχε, τὸ τοιούτων ἐγγὺς εἶναι, καὶ μειζόνως αὐτῶν προνοεῖσθαι.

Αἴνεσιν Κυρίου λαλήσει τὸ στόμα μου, καὶ εὐλογείτω πᾶσα σὰρξ τὸ ὄνομα τὸ ἅγιον αὐτοῦ.

Τέως μὲν αἰνῶν οὐ διαλείψω Θεόν. Εὔχομαι δὲ καὶ θᾶττον ἀποβῆναι τὴν λέγουσαν προφητείαν· *Ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα*· καί· *Πᾶσα πνοὴ αἰνεσάτω τὸν Κύριον*· ἔσται δὲ τοῦτο ἡνίκα τὸ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσέλθῃ, ὅτε καὶ πᾶν γένος ἀνθρώπων σωθήσεται· στόμα δὲ λέγει τὸ νοητὸν, περὶ οὗ καὶ ἀλλαχοῦ· *Πᾶσα σὰρξ εὐλογοῦσα τὸ ὄνομα Κυρίου ἔσται*, δηλονότι *εἰς τὸν αἰῶνα καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος*, ὀψομένη τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ, καὶ οὐκ οὖσα ὡς χόρτος.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΜΕ'.

Τὸ ἀλληλούϊα αἶνον Κυρίου σημαίνει· οὕτως γὰρ ἑρμηνεύεται ἡ λέξις· ἔστιν οὖν καὶ τὸ προκείμενον, αἶνος· διὸ δὴ ἀρχόμενός φησιν ὁ λόγος· *Αἴνει, ἡ ψυχή μου, τὸν Κύριον*, ἤτοι τοῦ πνεύματος τῇ ψυχῇ παρακελευομένου, ἢ αὐτῆς ἑαυτῇ· εἶθ' ὑπακούσασα τῷ προστάγματι, προθύμως ἀποκρίνεται λέγουσα· *Αἰνέσω Κύριον ἐν ζωῇ μου, ψαλῶ τῷ Θεῷ μου ἕως ὑπάρχω.* Εἰ δὲ ἀθάνατός ἐστιν ἡ ψυχὴ, ἀεί τε ζῇ καὶ ὑπάρχει καὶ μετὰ τὴν τοῦ σώματος ἀπαλλαγὴν δυναμένη, φησίν· Ὡς ἄρα οὐδὲ πώποτε παύσομαι αἰνοῦσα τὸν Κύριον, ἀλλ' εἰς μακροὺς αἰῶνας, καὶ πάντα τὸν τῆς ἀθανάτου ζωῆς μου βίον, οὐδὲν ἕτερον πράττουσα τοῦ αἰνεῖν τὸν Κύριον διατελέσω. Ὡς ψυχῆς δὲ ἀκουστέον λεγούσης τὸ, ἕως ὑπάρχω, οὐχ ὡς μελλούσης μετ' αὐτὰ μὴ ὑπάρχειν, ἀλλ' εἰς ἄπειρον τὸν τῆς ὑπάρξεως αὐτῆς χρόνον (23) αἰνέσειν ἐπαγγελλομένης τὸν Κύριον.

A omnium nutritorem. Quamobrem omnium tam rationalium quam etiam irrationalium animantium oculi ad eum suspiciunt, et naturalibus insitisque motibus illum spectant, dum ipse ut bonus pater temporibus idoneis escas modis variis suppeditat, cunctisque manum suam creatricem, id est suam virtutem, abundanter et sine ullo impedimento impertiens, omne animal replet donorum suorum fructu.

VERS. 18. *Prope est Dominus omnibus invocantibus eum in veritate.*

Deinde quia paucorum est sapienter eum invocare, atque ejus exauditione dignos haberi, necessario sermonem resumens ait: non omnibus invo-
B cantibus eum, sed iis tantummodo qui cum veritate id agunt, occurrit: namque ab iis qui aliter se habent, longe abest. Quibus etiam ait: *Peccata vestra me a vobis separant* [71]. De his alibi quoque dictum est: *Quoniam qui a te se elongant, peribunt* [72]. Cunctis itaque providentia sua prope adest, sed tamen quod ad affectum attinet, adest invocantibus cum sapientia; id enim significat *in veritate.* Post generalem providentiam, specialem erga fideles intulit, nempe quod his prope adsit, magisque consulat.

VERS. 21. *Laudem Domini loquetur os meum, et benedicat omnis caro nomini sancto ejus.*

Interim a Dei laudibus non desistam. Opto au-
C tem celerius in rem conferri prophetiam quæ dicit: *Effundam de Spiritu meo super omnem carnem* [73]; et: *Omnis spiritus laudet Dominum.* Hoc vero continget cum plenitudo gentium introierit, et universum hominum genus salvum fiet. Os dicit intellectuale, ut alibi, *Omnis caro benedicet nomini Domini in sæculum et in sæculum sæculi* [74], salutare Dei spectatura, nec jam instar feni decidua.

PSALMUS CXLV.

Alleluia laudem Domini significat. Sic enim explicatur vocabulum. Laus est itaque præsens psalmus: quare et incipit: *Lauda, anima mea, Dominum;* sive spiritus animam adhortetur, sive ipsa se. Deinde mandato obtemperans, prompte respondet dicens:
D *Laudabo Dominum in vita mea, psallam Deo meo quandiu fuero.* Quod si immortalis est anima, semperque vivit et est etiam post discessum a corpore, jure suo ait: Nunquam desinam laudare Dominum; sed longa sæcula, et totum immortalis meæ vitæ tempus, nonnisi laudans Dominum transigam. Sic etiam audiamus dicentem animam, *donec fuero*, non quod postea non sit duratura, sed quia in infinitum tempus futura sit subsistentia ejus, parique spatio Dominum se laudaturam promittat.

[71] Isa. LIX, 2. [72] Psal. LXXII, 27. [73] Joel. II, 28. [74] Psal. CXLIV, 21.

(23) Perspicuum Eusebii de animæ immortalitate testimonium.

VERS. 3. *Nolite confidere in principibus.*

Hoc simile illi : *Bonum est confidere in Domino, quam confidere in homine. Bonum est sperare a Domino, quam sperare a principibus* [75]. Id autem syllogismo demonstrat. Nam si ipsi, inquit, salutem sibi comparare nequiverunt, quænam erit ab his utilitas? Neque enim valent semetipsos morte eripere post terminum : nam morientis hominis spiritus egressus, illuc vadet quo abducetur. Reliqua hominis pars in pulverem suum revertetur, naturæ legi obsequens, quam initio Deus Adamo statuit dicens : *Pulvis es, et in pulverem reverteris* [76]. Quorum verborum sensus est : Consilia omnia, quæ adhuc vita comite apud se cogitans congesserat, quasi futurus æternus, coacervans in terra thesauros, terribilia se facturum spondens, et aliis comminans, una hora dissipata peribunt, cuncta, inquam, consilia dominantium, qui a plebe suspiciebantur. Et quidem dicit principes hujus sæculi ; namque et hi caducum habent principatum. Unus salutis auctor Servator est, qui ait : Nemo amplius salvabit præter me. Si ergo ab illo, non autem viribus propriis salvantur, quomodo alios salvare poterunt ?

VERS. 6. *Qui custodit veritatem in sæculum.*

Nempe dictorum suorum, quæ in Scripturis exposuit, veritatem comprobans. Promisit enim se eos, cum judicium fiet, puniturum, qui in præsente vita inique se gesserint. Est et alia promissio : *Beati qui esuriunt et sitiunt, quoniam ipsi saturabuntur, vos autem esurietis* [77]. Quin adeo sensibilem quoque escam famelicis in deserto exhibuit manna, et quinque hominum millia saturavit, et per corvum Eliam, et per prophetam Abacucum Danielem. Jus dixit calumniam passis Josepho atque Susannæ, illi ab Ægyptia femina, huic a judicibus Israelis, necnon Davidi a Saule. Plena hujusmodi exemplis divina volumina sunt.

VERS. 7. *Dominus solvit compeditos, Dominus dat cæcis sapientiam.*

Compeditos solvit, remissionem peccatorum largiens iis qui delictorum suorum catenis constringuntur. Videtur autem his verbis vocationem gentium innuere, necnon Domini inter homines præsentiam, et hinc factam omnibus medicinam. Hæc mihi cogitatio incidit, in memoriam revocanti Isaiæ de Servatore nostro prædictionem, qua dicit : *Ecce posui te ut sis fœdus generis, lumen gentium; ut oculos cæcorum aperias, ut vinculis detentos expedias* [78]. Sic enim et hoc loco Dominus compeditos solvit. Tum et illud dicitur : *Dominus dat cæcis sapientiam.* Sane mirum est, corpore cæcis, plus aliquid intelligentiæ inesse solere, quia Deus illos

A *Μὴ πεποίθατε ἐπ' ἄρχοντας*

Ὅμοιον τῷ, *Ἀγαθὸν πεποιθέναι ἐπὶ Κύριον, ἢ πεποιθέναι ἐπ' ἄνθρωπον· ἀγαθὸν ἐλπίζειν ἐπὶ Κύριον, ἢ ἐλπίζειν ἐπ' ἄρχοντας*· τοῦτο δὲ παρίστησι διὰ συλλογισμοῦ· εἰ γὰρ αὐτοὶ, φησὶν, ἑαυτοῖς περιποιήσασθαι σωτηρίαν οὐχ οἷοί τέ εἰσι, τίς ἂν γένοιτο ἀπὸ τῶν τοιούτων ὠφέλεια; οὐδὲ γὰρ δύνανται ἑαυτοὺς ἐξελέσθαι τοῦ θανάτου μετὰ τὸ τέλος (24)· τὸ μὲν γὰρ τοῦ θνήσκοντος ἐξελεύσεται πνεῦμα (25), ἔνθα ἂν ἀπάγῃ ὁ ἀπάγων· ὁ δὲ λοιπὸς ἄνθρωπος ἀποστρέψει εἰς τὴν γῆν αὐτοῦ, νόμον φύσεως πληρῶν ὃν ἐπέσκηψεν ἀρχῆθεν ὁ Θεὸς τῷ Ἀδὰμ εἰπών· *Γῆ εἶ, καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσει*· οὗ λεγόμενον, Οἱ λογισμοὶ πάντες οὓς ἔτι περιὼν τῷ βίῳ συνήγαγε παρ' ἑαυτῷ διανοούμενος, καὶ ὥσπερ τις αἰώνιος συνάγων καὶ B θησαυρίζων ἐπὶ γῆς, ποιήσειν τε τὰ δεινὰ ἐπαγγελλόμενος, καὶ πάλιν ἑτέροις ἀπειλῶν, ὑπὸ μίαν ὥραν σβεσθήσονται, καὶ ἀπολοῦνται πάντες οἱ διαλογισμοὶ αὐτῶν, δηλαδὴ τῶν ἀρχόντων τῶν παρὰ πολλοῖς θαυμαζομένων. Λέγοι δ' ἂν καὶ ἄρχοντας τούτου τοῦ αἰῶνος· μεταπτωτὴν γὰρ καὶ οὗτοι ἔχουσι τὴν ἀρχήν· ὁ δὲ Σωτὴρ μόνος αἴτιος σωτηρίας, ὁ λέγων· Σώζων οὐκέτι πάρεξ ἐμοῦ· εἰ τοίνυν ἐξ αὐτοῦ· καὶ οὐκ οἴκοθεν σώζονται, πῶς ἑτέρους σώζειν δυνήσονται;

Τὸν φυλάσσοντα ἀλήθειαν εἰς τὸν αἰῶνα.

Τῶν λόγων αὐτοῦ, ὧν ἐν ταῖς Γραφαῖς ἐπηγγείλατο, πιστούμενος τὴν ἀλήθειαν· ἐκδικήσειν γὰρ ἐπηγγείλατο τοὺς κατὰ τὸν παρόντα βίον ἀδικουμένους, ἐν καιρῷ τῷ τῆς κρίσεως· καὶ ἄλλη ἐπαγγελία, C τό· *Μακάριοι οἱ πεινῶντες καὶ διψῶντες, ὅτι αὐτοὶ χορτασθήσονται, ὑμεῖς δὲ πεινάσετε*· ἀλλὰ καὶ αἰσθητῶς τροφὴν ἐν ἐρήμῳ τοῖς πεινῶσι τὸ μάννα παρέσχε, καὶ πέντε χιλιάδας διέθρεψε, καὶ διὰ κοράκων Ἠλίαν, καὶ δι' Ἀμβακοὺμ τοῦ προφήτου τὸν Δανιήλ· ἐποίησε δὲ κρίμα τοῖς ἀδικουμένοις Ἰωσὴφ καὶ Σωσάννῃ, τῷ μὲν ὑπὸ τῆς Αἰγυπτίας, τῇ δὲ ὑπὸ τῶν κριτῶν Ἰσραὴλ, καὶ τῷ Δαυῒδ ὑπὸ Σαούλ. Καὶ πλήρη τῶν τοιούτων τὰ θεῖα συγγράμματα

Κύριος λύει πεπεδημένους, Κύριος σοφοῖ τυφλούς.

Πεπεδημένους λύει, ἄφεσιν ἁμαρτιῶν διδοὺς ταῖς σειραῖς τῶν ἰδίων ἁμαρτημάτων κατεσφιγμένοις. Ἔοικε δὲ διὰ τούτων αἰνίττεσθαι τὴν τῶν ἐθνῶν κλῆσιν, D καὶ τοῦ Κυρίου τὴν εἰς ἀνθρώπους παρουσίαν, τήν τε δι' αὐτῆς ἅπασι γενησομένην θεραπείαν. Τοῦτο δὲ νοεῖν μοι ἐπῆλθεν εἰς μνήμην ἀναλαβόντι τὴν Ἡσαΐου περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν πρόῤῥησιν, δι' ἧς φησιν· *Ἰδοὺ τέθεικά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν, ἀνοῖξαι ὀφθαλμοὺς τυφλῶν, ἐξαγαγεῖν ἐκ δεσμῶν δεδεμένους*. Οὕτω γὰρ καὶ ἐνταῦθα ὁ Κύριος λύει πεπεδημένους· εἴρηται δὲ καὶ τὸ, *Ὁ Κύριος σοφοῖ τυφλούς*· θαυμάσαι δ' ἔστιν, ὅπως καὶ τοῖς τὰ σώματα πηροῖς πλεῖόν τι συνέσεως

[75] Psal. CXVII, 8, 9. [76] Gen. III, 19. [77] Matth. V, 6; Luc. VI, 21, 25. [78] Isa. XLII, 6.

(24) De præscripto vitæ termino legesis longam S. Germani patriarchæ CP. dissertationem a nobis alibi editam.

(25) De animæ exitu legitur homilia S. Cyrilli Alex. editionibus, quam tamen codices a me observati Theophilo ejus patruo ac decessori tribuunt.

πάρεστι, τοῦ Θεοῦ σοφίσαντος αὐτοὺς ἀντὶ τῆς τῶν ὀφθαλμῶν στερήσεως.

A acutioris ingenii efficit, propter oculorum orbitatem.

Ὀρφανὸν καὶ χήραν ἀναλήψεται.

Αἱ ἀποβαλοῦσαι ψυχαὶ τὸν γενόμενον ἐν κακίᾳ πατέρα αὐτῶν διάβολον, ἢ καὶ ἄνδρα, ὀρφαναὶ καὶ χῆραι ἀναλαμβανόμεναί εἰσι· τούτων ἀναληφθέντων, ἡ τῶν ἁμαρτωλῶν ὁδὸς οὐκ ἄλλη τῆς κακίας οὖσα ὑπὸ Θεοῦ ἀφανισθήσεται. Καὶ ταῦτα μὲν εἴρηνται ἀλληγορικώτερον. Χηρῶν δὲ λέγει οὐ τῶν τυχουσῶν, ἀλλὰ τῶν σὺν ἁγνείᾳ καὶ σεμνότητι διατελουσῶν, ὀρφανῶν δὲ, τοὺς θεοσεβείας ἕνεκα καταλιπόντας γενεάς (26).

VERS. 9. *Pupillum et viduam suscipiet.*

Animæ quæ a diabolo patre ipsarum aut viro destitutæ fuerunt, hæ videlicet illæ sunt orphanæ ac viduæ quas Deus suscipit. His susceptis, peccatorum seu malitiæ via destruetur a Deo. Atque hæc allegorice potius sunt dicta. De viduis autem loquitur non quibuslibet, sed pudice sancteque viventibus. Pupillos denique appellat qui religionis causa omittunt generis propagationem.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΜϚʹ

Ἐν τῷ παρόντι ψαλμῷ ἀντὶ τοῦ, *αἰνεῖτε τὸν Κύριον*, ὁ μὲν Σύμμαχος, *ἀλληλούϊα, ὅτι ἀγαθὸν ᾠδὴ*, εἴρηκεν, ἀνερμήνευτον φυλάξας τὴν Ἑβραίων λέξιν τὴν σημαίνουσαν τὸ, *αἰνεῖτε τὸν Κύριον*. Ὁμοίως δὲ καὶ ἡ πέμπτη ἔκδοσις, *αἰνεῖτε τὸν Ἰὰ*, ἐξέδωκεν. Ὁ μὲν οὖν πρὸ τούτου ψαλμὸς μιᾷ ψυχῇ αἰνεῖν τὸν Κύριον παρακελεύεται· ἐνταῦθα δὲ πλήθεσι λέγεται τὸ, *αἰνεῖτε τὸν Κύριον*· ἐπειδὴ *οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰ μὴ εἷς ὁ Θεὸς*, εἰκότως πᾶν τὸ εἰς αὐτοῦ δόξαν ἀναφερόμενον, καὶ εἰς αὐτοῦ τιμὴν πραττόμενον, ἀγαθὸν ἂν εἴη· ὥσπερ οὖν καὶ ἀγαθὸν ὁ ψαλμὸς ὡς ἂν εἰς ἀγαθὸν Θεὸν ἀναπεμπόμενος. Ἀνθ' οὗ ὁ μὲν Ἀκύλας, *ἀγαθὸν ἐγκώμιον* ἡρμήνευσεν· ὁ δὲ Σύμμαχος, *ἀγαθὸν ᾠδή*. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἡ αἴνεσις ἡ εἰς τὸν Θεὸν ἀναπεμπομένη παντός τε εὐώδους θυμιάματος καὶ πάσης ἡδονῆς ἡδίων αὐτῷ τυγχάνει· καὶ γὰρ ὡς ἀληθῶς αἶνος Θεοῦ ἐκ λογικῆς καὶ καθαρᾶς ἀναπεμπόμενος ψυχῆς προσφιλὴς ἂν εἴη αὐτῷ, καὶ ὡς ἂν εἴπερ τις ἡδύς· χαίρει γὰρ καὶ ἀποδέχεται τὸν τοιοῦτον τῆς ἀνθρωπίνης διανοίας καρπόν.

PSALMUS CXLVI.

Præsente in psalmo, pro, *laudate Dominum*, Symmachus dixit, *alleluia, quia bona res canticum*, omissa
B interpretatione Hebraici vocabuli, significantis *laudate Dominum*. Similiter et quinta editio, *laudate ia*, posuit. Superior itaque psalmus uni animæ laudare Dominum mandat; hic vero multitudini dicitur, *laudate Dominum*. Quoniam *nemo bonus nisi unus Deus*[79], recte quidquid ad ejus gloriam refertur, atque ob eum honorandum fit, bonum esse existimabitur. Sicuti nunc etiam bona res psalmus dicitur, ceu ad bonum Deum directus. Pro quo Aquila *bonum encomium* interpretatus est. Symmachus vero, *bona res canticum*. Cæteroquin et laus quæ ad Deum extollitur omni odoro thymiamate, omnique jucunditate suavior est. Reapse enim laudatio Dei ex rationali puraque procedens anima, pergrata illi erit et dulcis. Gaudet enim Deus, libenterque recipit
C talem humanæ mentis fructum.

Ὁ ἰώμενος τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν.

Ἐπειδὴ Σωτῆρός ἐστι καὶ ἰατροῦ τὸ ἰάσασθαι καὶ καταδεσμεύειν τὰ συντετριμμένα, εἰκότως καὶ διὰ τούτων νοηθείη αὐτὸς ὢν ὁ Κύριος ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὁ εἰπών· *Οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἰατροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες· οὐκ ἦλθον καλέσαι δικαίους, ἀλλὰ ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν*. Ψυχῶν δὲ ὢν ἰατρὸς, τοὺς τὴν καρδίαν συντετριμμένους, καὶ τῶν κατὰ φύσιν λογισμῶν παρατετραμμένους, ἐκ τῆς νοητῆς αἰχμαλωσίας λυτρωσάμενος ἰάσεται. Ὁ μὲν Σύμμαχός φησιν, *Ὁ ἰώμενος τοὺς κεκλασμένους τὴν καρδίαν, καὶ ἐπιδεσμῶν κατάγματα αὐτῶν*, δηλονότι δεσμοὺς ὑποβάλλων λογικούς· οὕτω γοῦν ἐπέδησε τοῖς πνευματικοῖς καὶ λογικοῖς δεσμοῖς τὸν ὑπὸ λῃστῶν τραυματισθέντα καὶ συντριβέντα ἐν τῷ καταβαίνειν ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ εἰς Ἱεριχώ.

VERS. 3. *Qui sanat contritos corde.*

Quoniam Servatoris medicique officium est sanare et contrita alligare, recte et hinc dignoscitur idem Dominus noster Dei Verbum qui dixit: *Non opus est medico valentibus, sed ægrotis*[80]. *Non veni vocare justos, sed peccatores ad pœnitentiam*[81]. Animarum itaque cum sit medicus, iis qui corde contriti sunt, et a recto naturæ consilio aversi, de spirituali redemptis captivitate medebitur. Symmachus dicit: *Qui sanat confractos corde, et alligat fracturas eorum*, rationales nimirum fascias circumponens. Sic ergo alligavit spiritualibus rationalibusque la-
D queis hominem a latronibus vulneratum et contritum dum Hierosolymis Hierichuntem descenderet.

Καὶ δεσμεύων τὰ συντρίμματα αὐτῶν. Ὁ ἀριθμῶν πλήθη ἄστρων, κ. τ. λ.

Μετὰ τὸ ἰάσασθαι τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν, καὶ δῆσαι τὰ συντρίμματα αὐτῶν, ἐπανάγων εἰς τὴν φυσικὴν ὑγείαν τοὺς πάλαι νενοσηκότας, φωστῆράς τε αὐτοὺς ἀπεργασάμενος, ἀξίους τοῦ παρ' αὐτοῦ ἀριθμοῦ καθίστησι. Συνήθως ὁ λόγος συμπλέκει τό τε περὶ σωτηρίας ἀνθρώπων, καὶ τὰ περὶ

VERS. 3. *Et alligans contritiones eorum.*
VERS. 4. *Qui numerat multitudinem stellarum.*

Post sanatos eos qui fuerant corde contriti, et post ipsorum contritiones alligatas, in naturalem valetudinem olim ægros reponens, eosque luminarium instar in orbe collocans, dignos electo numero suo efficit. More solito Psalmista salutis humanæ argumentum cum universali Providentia connectit,

[79] Marc. x, 18. [80] Matth. ix, 12. [81] Luc. v, 32.

(26) Laus cælibatus religiosi.

demonstrans Deum non partium tantummodo orbis curam gerere, verum etiam humanorum dogmatum: et quod solus noverit astrorum numerum, positiones, et causas, magnitudines quoque et distantias, virtutes et efficaciam, unicuique idoneum nomen imponens.

VERS. 7. *Præcinite Domino in confessione.*

Symmachus, *Recensete Deo confessionem, canite Deo nostro cum lyra.* Aquila: *Recensete Domino cum gratiarum actione, canite Deo nostro cum cithara.* Qui aliis confessionem et psalmum imperant, diversi sine dubio sunt ab iis quibus imperatur. Ergo chorus propheticus et apostolicus ad eumdem Deum eos, qui de numero non erant, vocat, ethnicos nimirum, dicens: *Psallite Deo nostro.* Jubent autem hæc verba, mente quidem et cogitationibus animæ confiteri, corporis autem operibus, veluti pulsa cithara, ipsi psallere. Et quidem more suo corpus psalterii citharæque nomine Psalmista denotat, ceu concinne et sapiente cum harmonia compactum. In hoc enim mens virtutis operibus canens, divinam spiritalemque Deo reddit melodiam.

VERS. 9. *Qui dat escam pullis corvorum invocantibus eum.*

Tradita nobis est physica quædam doctrina, ceu si pulli corvorum a suis parentibus, non æque ac alius generis avium pulli, alantur. Revera destitui dicuntur a genitoribus suis corvorum pulli, sed tamen aliter ali mirabiliter a Dei potentia. Nam et antequam proprii parentes accedant, hiare ore dicuntur, escæ necessitate; et, ut solent illi qui Deum invocant, naturali quodam instinctu cibum petere ab eo qui naturam donavit. Atque ita deferri ad eos per aerem escam aliquam, aura quadam in os delatam.

PSALMUS CXLVII.

VERS. 8. *Annuntians verbum suum Jacob.*

Ait Eusebius. Accurate admodum videtur mihi hoc vocabulum aliquid docere, nempe *annuntians sermonem suum Jacobo.* Non enim dixit *mittens* vel *qui misit.* Aliud vero est annuntiare, aliud mittere vel mitti. Prius enim portendit quod futurum est, et prædicit; alterum vero rem præsentem significat, id est, quem ipse misit ad prædicandum. Ita ut annuntiatio quidem et prædictio futuri, uni Israeli facta fuerit; missio autem non huic uni, verum etiam cunctis aliis gentibus. Sed fortasse dicet aliquis: Si cæteris hominibus revelationem non fecit, quomodo eos punit, nempe etiam illos qui ante legem vixerunt, et toto orbe peccatores fuere? Dicimus ergo hos quidem judicari a Deo ex jure naturali, quod nobis inhæret; Israelitas autem tum jure naturali, tum etiam scripto, ita ut majus bene-

A τῆς καθόλου Προνοίας, δεικνὺς, ὡς οὐ μόνον κήδεται τῶν τοῦ κόσμου μερῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἀνθρωπίνων δογμάτων· καὶ μόνος ἀριθμὸν ἄστρων οἶδε, καὶ θέσεις, καὶ τὰς αἰτίας, μεγέθη τε καὶ ἀποστήματα, δυνάμεις τε καὶ ἐνεργείας, ἑκάστῳ πρόσφορον ὄνομα τίθησιν.

Ἐξάρξατε τῷ Κυρίῳ ἐν ἐξομολογήσει.

Ὁ Σύμμαχος, *Καταλέξατε τῷ Κυρίῳ ἐξομολόγησιν, μελῳδήσατε τῷ Θεῷ ἡμῶν διὰ λύρας.* Ἀκύλας, *Καταλέξατε τῷ Κυρίῳ ἐν εὐχαριστίᾳ, μελῳδήσατε τῷ Θεῷ ἡμῶν ἐν κιθάρᾳ.* Οἱ προστάττοντες ἑτέροις ἐξομολογεῖσθαι καὶ ψάλλειν, ἕτεροι ἂν εἶεν τῶν προσταττομένων· χορὸς τοίνυν προφητικὸς διὰ τούτων καὶ ἀποστολικὸς ἐπὶ τὸν αὐτὸν Θεὸν τοὺς μὴ ὄντας ἐξ αὐτῶν ἀνακαλεῖται, τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν
B δηλονότι, λέγοντες· *Ψάλατε τῷ Θεῷ ἡμῶν.* Προστάττει δὲ ὁ λόγος διανοίᾳ μὲν καὶ λογισμοῖς ψυχῆς ἐξομολογεῖσθαι, ἔργοις δὲ τοῖς διὰ τοῦ σώματος ὥσπερ διὰ κιθάρας ἐνεργουμένης ψάλλειν αὐτῷ· συνήθως δὲ τὸ σῶμα ψαλτήριον καὶ κιθάραν ὠνόμασεν, ἅτε εὐρύθμως καὶ μεθ' ἁρμονίας σοφῆς συγκείμενον· ἐν τούτῳ γὰρ ὁ νοῦς ἀνακρουόμενος διὰ τῶν κατ' ἀρετὴν πράξεων τὴν ἔνθεον καὶ πνευματικὴν μελῳδίαν ἀναπέμπει τῷ Θεῷ (27).

Διδόντι τροφὴν καὶ τοῖς νεοσσοῖς τῶν κοράκων τοῖς ἐπικαλουμένοις αὐτόν.

Ἦλθε δέ τις εἰς ἡμᾶς φυσικὸς λόγος, ὡς μὴ τρεφομένων νεοττῶν τῶν κοράκων ὑπὸ τῶν γεννησάντων, ὁμοίως τοῖς τῶν ἄλλων ὀρνέων νεοττοῖς· καταλείπε-
C σθαι μὲν γὰρ τῶν κοράκων φασὶ τοὺς νεοττοὺς ὑπὸ τῶν γεγεννηκότων, τρέφεσθαι δὲ ἄλλῳ παραδόξῳ τοῦ Θεοῦ δυνάμει· μηκέτι γὰρ αὐτοῖς πλησιαζόντων γεγεννηκότων, κεχηνέναι τὸ στόμα τροφῆς ἐνδείᾳ, καὶ ἐοικέναι ἐπικαλουμένοις τὸν Θεὸν, φυσικῇ τινι ἐνεργείᾳ τὴν τροφὴν αἰτοῦντας παρὰ τοῦ τὸ εἶναι αὐτοῖς δεδωρημένου· οὕτω δὲ φέρεσθαι αὐτοῖς τινα ἐξ ἀέρος τροφὴν κατὰ τοῦ στόματος ὑπό τινος αὔρας συνωθουμένην.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΜΖ'.

Ὁ ἀπαγγέλλων τὸν λόγον αὐτοῦ τῷ Ἰακώβ.

Φησὶ δὲ καὶ ὁ Εὐσέβιος (28). Σφόδρα δὲ ἀπηκριβωμένως μοι δοκεῖ ἡ παροῦσα λέξις διδάσκειν, *Ὁ ἀπαγγέλλων τὸν λόγον αὐτοῦ τῷ Ἰακώβ·* οὐ γὰρ εἴρηκεν, *ὁ ἀποστέλλων*, ἢ *ὁ ἀποστείλας*. Ἄλλο δή-
D που ἐστὶν ἀπαγγεῖλαι, καὶ ἄλλο τὸ ἀποστεῖλαι ἢ ἀποστέλλεσθαι· τὸ μὲν γὰρ προμηνύει τὸ μέλλον καὶ προλέγει· τὸ δὲ παρουσίαν σημαίνει, καὶ τὸν ἀποσταλέντα δι' ἑαυτοῦ κηρύττειν· ὥστε τὴν μὲν ἀπαγγελίαν καὶ τὴν πρόῤῥησιν τοῦ μέλλοντος, γεγενῆσθαι παρὰ μόνῳ τῷ Ἰσραὴλ, τὴν δὲ ἀποστολὴν οὐκ ἂν ἐκείνῳ μόνῳ, ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν. Ἀλλ' ἴσως εἴποι τις ἄν· Καὶ μὴ δηλώσας τοῖς λοιποῖς ἀνθρώποις, πῶς αὐτοὺς κολάζει, καὶ τοὺς πρὸ τοῦ νόμου καὶ τοὺς ἁπανταχοῦ τῆς οἰκουμένης ἁμαρτάνοντας; Καὶ φαμέν· Τούτους μὲν κρίνει ἀπὸ τοῦ φυσικοῦ νόμου καὶ τοῦ ἐν ἡμῖν, τοὺς δὲ Ἰσραηλίτας

(27) Confer rursus hac super re Nicetæ editum a nobis prologum Catenæ Patrum in Psalmos.
(28) Recole adnotata ad psalmum CXLIV, 15.

καὶ ἀπὸ τούτου καὶ ἀπὸ τοῦ γραπτοῦ (29), ὥστε ἡ πολλὴ εὐεργεσία πλείονος αὐτοῖς καταχρίσεως ὑπόθεσις γίνεται ῥερᾳθυμηκόσι· διὰ τοῦτο καὶ αὐτὸς οὐκ εἶπεν, ὅτι οὐκ ἐποίησε παντὶ ἔθνει, ἀλλ' *οὕτως οὐκ ἐποίησε*· τουτέστιν οὐ πλάκας ἔπεμψεν, οὐ γράμματα τὰ ἐπὶ τοῦ Σινέου ὄρους, ἀλλὰ τοῖς Ἰουδαίοις ἐκ περιουσίας.

A ficium, majoris damnationis his causa fiat, obedientiam negligentibus. Idcirco Deus haud dixit: Non fecit omni genti, sed *Sic non fecit*; id est, non tabulas misit, non litteras in monte Sina, sed peculiariter tantum Judæis.

ΨΑΛΜΟΣ ΡΜΗ'.

Ἐν μὲν τῷ ρμε' ψαλμῷ μία καθ' ἑαυτὴν ἡ ψυχὴ τὸν Κύριον αἰνεῖν ἐκελεύετο, φάσκοντος τοῦ λόγου, *Αἴνει, ἡ ψυχή μου, τὸν Κύριον*. Ἐν δὲ τῷ μετ' αὐτὸν πλῆθος ἐπὶ τὸν αἶνον ἐκάλει διὰ τοῦ, *Αἰνεῖτε Κύριον, ὅτι ἀγαθὸν ψαλμός*· ἐπὶ δὲ τοῦ ἑξῆς αὐτὴ Ἱερουσαλὴμ τοῦτο πράττειν προσετάττετο ἐν τῷ, *Ἐπαίνει, Ἱερουσαλήμ, τὸν Κύριον*. Ἀκολούθως οὖν ἐκείνοις ὁ προκείμενος αἶνος ἐπιτείνει τὸ παράγγελμα, μετὰ τὴν μερικὴν παρακέλευσιν αὖξον τὸ πρόσταγμα· ἀθρόως τε ὁμοῦ τὴν γενητὴν ἅπασαν κτίσιν τήν τε ὁρωμένην καὶ τὴν ἀόρατον ἐπὶ τὸν αἶνον τοῦ Θεοῦ παρορμᾷ· κατὰ μὲν τὴν ἀρχὴν τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις ἀνακαλούμενος· προϊὼν δὲ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς καὶ τὰ ἐν ταῖς ἀβύσσοις, οὐχ ὡς πάντων ψυχῆς καὶ λόγου μετεχόντων, ἀλλ' εἰς ταῦτα τοὺς λόγου μετειληχότας ἀποβλέπειν κελεύει, καὶ τὴν τούτοις γενομένην σοφίαν καταμανθάνοντας, τὸν Ποιητὴν ἀνυμνεῖν.

PSALMUS CXLVIII.

In psalmo quidem CXLV, uni per se animæ laudare Dominum imperabatur. Ibi enim dicitur: *Lauda, anima mea, Dominum* [82]. In proximo autem multitudo invitabatur his verbis: *Laudate Dominum, quoniam bona res psalmus* [83]. Denique in alio B subsequente ipsa Hierusalem hoc agere jubebatur: *Lauda, Hierusalem, Dominum* [84]. Consentanea prædictis præsens laus jussum ampliat; et congestim creaturam simul universam tam visibilem quam invisibilem ad Dei laudem excitat: initio quidem cœlestia et excelsissima invitans: mox progrediens, terrestria et quæ in abyssis versantur: non quod omnia anima et loquela prædita sint, sed homines, qui loquela sunt prædili, jubet illas creaturas respicere, et expressam in his Dei sapientiam cognoscentes, Creatorem hymnis celebrare.

Καὶ πᾶσαι ἄβυσσοι.

Ἕτερος ἀβύσσους τὴν τῶν καταχθονίων ἔφησε χώραν, κατὰ Παῦλον εἰπόντα· Μὴ εἴπῃς, *Τίς καταβήσεται εἰς τὴν ἄβυσσον*, τουτέστι Χριστὸν ἐκ νεκρῶν ἀναγαγεῖν; καὶ ἐν Ἰὼβ, *Ἐν δέ*, φησίν, *ἴχνεσιν ἀβύσσου περιεπάτησας*; Μήποτε δὲ καὶ τοῦτο πλῆθος ὑδάτων δηλοῖ καθ' οὗ περιεπάτησε Κύριος; ὡς ἀφ' ἑτέρας ἀρχῆς εἶναι τὸ, *Ἀνοίγονται δέ σοι φόβῳ πύλαι θανάτου*;

VERS. 7. *Et omnes abyssi.*

Alius quidam abyssos dicit esse subterraneam regionem, prout Paulus ait: Ne dicas, *Quis descen-* C *det in abyssum* [85], id est ob Christum a mortuis revocandum? Et apud Jobum: *In profundo*, inquit, *abyssi ambulasti* [86]? Num forte etiam hoc vocabulo, copia aquarum denotatur supra quam ambulavit Dominus? ita ut aliunde repetendus sit sensus verborum: *Aperiuntur tibi*, timoris causa, *portæ mortis* [87]?

Ἄσατε τῷ Κυρίῳ ᾆσμα καινόν, κ. τ. λ.

Τοῦ καινοῦ ᾄσματος (30)... τῇ τῶν ὁσίων Ἐκκλησίᾳ ᾀδομένου, δηλαδὴ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Καινῆς Διαθήκης.. παλαιῷ προσέχων Ἰσραὴλ τῷ διὰ Μωϋσέως· τὸ καινὸν δὲ τοῦτο παράδειγμα.. εὐφραινέσθω· αὐτὸς γὰρ ἦν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ὁ χρηματίσας τῷ Μωϋσεῖ, καὶ τὸν Ἰσραὴλ ἐξαγαγὼν ἐκ τῆς Αἰγύπτου (31), ποιήσας τε αὐτὸν ἑαυτοῦ λαόν. Τοῖς μὲν οὖν υἱοῖς Σιὼν χαίρειν καὶ ἀγαλλιᾷν πρώτοις παρακελεύεται ἐπὶ τῷ βασιλεῖ αὐτῶν· αὐτὸς δὲ ἦν ..τὸς πάλιν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, πάλαι μὲν αὐτῶν βασιλεὺς ὤν, ὕστερον δὲ παραιτηθεὶς [ὑπ' αὐ]τῶν· διὸ πρὸς τὸν προφήτην Σαμουὴλ φησιν· *Οὐ σὲ ἐξουθενήκασιν, ἀλλ' ἐμὲ.. μὴ βασιλεύειν ἐπ' αὐτῶν*. Ἐπεὶ δὲ μὴ ὑπήκουσαν τῇ κλήσει, εἰκότως τῆς χάριτος τῆς εὐφροσύνης ἑαυτοὺς ἐστέρησαν· τά γε μὴν ἔθνη τὸν ἐκείνοις πρώτοις κατηγγελμένον βασι-

VERS. 1. *Cantate Domino canticum novum*, etc.

Novo cantico in sanctorum Ecclesia cantato nempe Novi Fœderis Servatoris nostri... veteri, quæ data fuit per Moysem, legi adhærens Israel. Novum hoc exemplar... exsultet. Ipsum enim erat Dei Verbum, quod Moysi oracula edebat, et Israelem Ægypto eduxit, sibique ex eo populum peculiarem effe- D cit. Filiis ergo apprime Sionis mandat gaudere et exsultare ob regem ipsorum. Hoc autem erat ipsum Dei Verbum, olim quidem rex illorum, quem hi tamen deinde recusarunt... unde prophetæ Samueli aiebat: *Non te contempserunt, sed me, quominus super eos regnem* [88]. Et quia vocationi non obedivorunt, merito semetipsi gratia lætitiæ orbaverunt. Et prædicatum quidem apprime Judæis regem, gentes eum agnoscentes admiserunt, ideoque lætitia, quæ secundum Deum est, et exsultatio ipsis acci-

[82] Psal. CXLV, 2. [83] Psal. CXLVI, 1. [84] Psal. CXLVII, 12. [85] Rom. X, 7. [86] Job XXXVIII, 16. [87] ibid. 17. [88] I Reg. VIII, 7.

(29) Magni pretii est hæc Eusebii doctrina ob solvendas de ethnicorum salute vel damnatione propositas a philosophis difficultates.

(30) Hujus fragmenti lacunæ in antiquiore lacero exemplari supersunt.

(31) Recole dicta a nobis in not. ad vers. 10 psalmi CXXXV.

dit. Hinc toto orbe gentes in suis ecclesiis laudant A nomen ejus ceu proprii regis, Dei scilicet Verbi Jesu Christi nomen pleno choro cum tripudio glorificantes. Sed et qui solitatim degit, bonis suis actibus et corporis exercitationibus hymnum quodammodo et laudationem Deo conficit. Id credibiliter prædicens Psalmista pergit jubere ut tympano et psalterio psallant ei : tympani vocabulo denotans corpus, psalterio spiritum... *mortificantes membra super terram* [89], *et Jesu mortificationem in corpore circumferentes* [90]. Qui exsultant ob regem suum una cum exsultante... qui fecit eum... tympano et psalterio psallunt.

λέα ἐπιγνόντα κατεδέξαντο· διόπερ ἡ κατὰ Θεὸν εὐφροσύνη καὶ ἀγαλλίασις μετῆλθεν ἐπ' αὐτά· ὅθεν τὰ μὲν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἔθνη ταῖς ἑαυτῶν Ἐκκλησίαις αἰνοῦσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ τοῦ βασιλέως ἑαυτῶν, ἐν χορῷ τοῦ Θεοῦ Λόγου τὸ ὄνομα Ἰησοῦν Χριστὸν μετὰ χορείας δοξάζοντες· ἀλλὰ καὶ ὁ καθεὶς παρ' ἑαυτῷ ..νων δ' ἔργων ἀγαθῶν, καὶ διὰ τῶν τοῦ σώματος πράξεων τὰ συντελοῦντα εἰς ὕμνον καὶ δοξολογίαν τοῦ Θεοῦ διαπράττεται. Εἰκότως τοῦτο αὐτὸ προλαβὼν ὁ λόγος προστάττει φάσκων· Ἐν τυμπάνῳ καὶ ψαλτηρίῳ ψαλάτωσαν αὐτῷ· τύμπανον μὲν τὸ σῶμα προσαγορεύων, ψαλτήριον δὲ τὸ πνεῦμα.. *νεκρώσαντες τὰ μέλη τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ τὴν Ἰησοῦ νέκρωσιν ἐν τῷ σώματι περιφέροντες*· οἱ ἀγαλλιώμενοι ἐπὶ τῷ βασιλεῖ αὐτῶν ἅμα τῷ εὐφραινομένῳ. . ποιήσαντι αὐτὸν, ἐν τυμπάνῳ καὶ ψαλτηρίῳ ψάλλουσιν.

PSALMUS CXLIX. B

Vers. 5. *Lætabuntur in cubilibus suis.*

Aliter vero, mortem sanctorum vocabulo *cubilibus* innuit. Dormitionem quippe solet eam vocare Scriptura, dicente Paulo : *De dormientibus autem nolo vos ignorare, fratres* [91]. Vetus quoque Testamentum ait : *Dormivit David cum patribus suis* [92].

Vers. 6. *Exaltationes Dei in gutture eorum, et gladii ancipites in manibus ipsorum.*

Inopinate Aquila præsentem sententiam exposuit, dum Hebræorum vocabulo servit, dicens : *Gladius gemini oris in manu ipsorum.* Sed et his contraria memorantur alicubi. *Filii hominum, dentes eorum arma et sagittæ, et lingua ipsorum gladius acutus* [93], ut occidant quotquot ipsis captivi succumbunt. Proprie vero gladium gemini oris, actibus exerceri docet Psalmista. Dicit autem, *exaltationes Dei in gutture eorum*, quia voce utebantur in verbi ministerio, apud eos qui audire poterant attollentes hymnum. Actibus autem vim exserebant adversariæ potentiæ victricem. Manus illorum, actus dicit, sive rei gerendæ curam susceptam. Erat autem hæc evangelica prædicatio, quæ gladius quoque nominatur, quia malorum et impurorum spirituum greges persequitur, et oppressas inique gentes ulciscitur, et idololatricum populi cultum emendat.

Vers. 8. *Ad alligandos reges eorum compedibus*, etc.

Quandoquidem haud aliter licebat eripere ac liberare eos qui dæmonum olim premebantur servitio, nisi domitis alligatisque ipsorum principibus, merito hæc pergit dicere. Loci sensum cognosces etiam a Servatoris voce dicentis : *Quomodo aliquis ingredi potest domum fortis, ejusque vasa diripere, nisi prius fortem alligaverit, ut tum demum domum*

ΨΑΛΜΟΣ ΡΜΘ'.

Ἀγαλλιάσονται ἐπὶ τῶν κοιτῶν αὐτῶν.

Ἄλλως δὲ τὸν θάνατον τῶν ὁσίων ᾐνίξατο διὰ *τῶν κοιτῶν*. Κοίμησιν γὰρ εἴωθε καλεῖν αὐτὸν ἡ Γραφὴ, λέγοντος καὶ Παύλου· *Περὶ δὲ τῶν κοιμωμένων οὐ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί*· καὶ ἡ Παλαιὰ δέ φησιν· *Ἐκοιμήθη Δαυῒδ μετὰ τῶν πατέρων αὐτοῦ.*

Αἱ ὑψώσεις τοῦ Θεοῦ ἐν λάρυγγι αὐτῶν, καὶ ῥομφαῖαι δίστομοι ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῶν.

Παραδόξως δὲ Ἀκύλας τὴν ἀποδοθεῖσαν διάνοιαν παρέστησε, δουλεύσας τῇ τῶν Ἑβραίων φωνῇ εἰπών· *Μάχαιρα στομάτων* (32) *ἐν χειρὶ αὐτῶν*. Ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν τοιούτοις ἐναντίων (33) εἴρηταί που· *Υἱοὶ ἀνθρώπων, οἱ ὀδόντες αὐτῶν ὅπλα καὶ βέλη, καὶ* C *ἡ γλῶσσα αὐτῶν μάχαιρα ὀξεῖα*, φονευόντων τοὺς ὑπ' αὐτῶν ἡλωκότας. Οἰκείως δὲ τὴν μὲν μάχαιραν τῶν στομάτων ἐν ταῖς πράξεσιν ἐνεργεῖν ὁ λόγος παρέστησε, *τὰς δὲ ὑψώσεις τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ στόματι αὐτῶν*, φωνῇ γὰρ ἐχρῶντο ἐπὶ διδασκαλίᾳ τοῦ λόγου, παρὰ τοῖς ἀκούειν δυναμένοις ἀνυψοῦντες τὸν ὕμνον· ταῖς δὲ πράξεσιν ἰσχὺν εἶχον καθαιρετικὴν πάσης ἀντικειμένης δυνάμεως. Χεῖρας μὲν αὐτῶν τὰς πράξεις φησὶν, ἤτοι ἣν μετεχειρίζοντο πραγματείαν. Αὕτη δὲ ἦν ὁ εὐαγγελικὸς λόγος, ὃς καὶ ῥομφαία ὠνομάσθη, ἐκδιώκουσα τὰς τῶν πονηρῶν καὶ ἀκαθάρτων πνευμάτων ἀγέλας· ποιεῖν τε τὴν ἐκδίκησιν τῶν ἠδικημένων ἐθνῶν, καὶ ἐλέγχειν τοῦ λαοῦ τὴν εἰδωλολατρείαν.

Τοῦ δεῖσθαι τοὺς βασιλεῖς αὐτῶν ἐν πέδαις, κ. τ. λ.

D Ἐπειδὴ οὐκ ἄλλως ἦν ὑπεξαγαγεῖν καὶ ἐλευθερῶσαι τοὺς πάλαι τοῖς δαίμοσι δεδουλωμένους ἢ καθυποτάξαντας πρότερον καὶ καταδήσαντας τοὺς ἄρχοντας αὐτῶν, εἰκότως ἐπιλέλεκται ταῦτα. Νοήσεις δὲ καὶ τοῦτο ἀπὸ τῆς σωτηρίου φωνῆς, δι' ἧς εἴρηται· *Πῶς δύναταί τις εἰσελθεῖν εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἰσχυροῦ καὶ τὰ σκεύη αὐτοῦ διαρπάσαι, ἐὰν μὴ πρῶτον*

[89] Colos. III, 5. [90] II Cor. IV, 10. [91] I Thess. IV, 12. [92] III Reg. II, 10. [93] Psal. LVI, 5.

(32) Alius codex, στόμα αὐτῶν. — Vides Eusebium stricto sensu intellexisse apud Aquilam στομάτων ex Hebraico פיפיות *oris duplicis*. (Sic aio, quia Latine non dicimus *orium* vel *orum* cas. gen. plur.) At in polyglottis Lond. *acierum* sensu metaphorico, quem significatum inde desumptum Montfauconius in *Hexaplis* apposuit ipsi Aquilæ. Atqui Eusebius nisi ad strictum vocabuli originalis sensum respexisset, Aquilam de idiotismo Hebraico reum non egisset.

(33) Al. cod., τῶν τοιούτων ἐναντίον.

δήσῃ τὸν ἰσχυρὸν, καὶ τότε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ διαρπάσει; Εὐχαὶ τοίνυν ἀποστολικαὶ καὶ λόγοι τε αὐτῶν καὶ διδασκαλίαι καὶ βίος ὁ τούτοις-κατάλληλος, αἵ τε κατὰ δαιμόνων ἐνεργοῦσαι πράξεις, δεσμοὺς ἐνεποίουν ταῖς ἀντικειμέναις δυνάμεσιν· καὶ τούτων μάλιστα ταῖς μείζοσι καὶ ἀρχοντικαῖς· ὧν τὰς κατὰ τῶν ἐθνῶν ἐνεργείας τοῖς ἑαυτῶν λόγοις, καὶ ταῖς ἑαυτῶν εὐχαῖς καταδήσαντες οἱ τοῦ Σωτῆρος ἀπόστολοι, ὑπὲρ πάσας τὰς ἐκ σιδήρου πεποιημένας χειροπέδας τὴν δύναμιν αὐτῶν, δι' ἧς περιέτρεχον ὧδε κἀκεῖσε, τὰ ἔθνη πάντα χειρούμενοι, τῷ ἑαυτῶν ἐπηγάγοντο βασιλεῖ.

Τοῦ ποιῆσαι ἐν αὐτοῖς κρῖμα ἔγγραπτον.

Παραλαβόντες δὲ τὰ ἔθνη εἰς μαθητείαν, τὸν περὶ τῆς κρίσεως αὐτοῖς παρεδίδοσαν λόγον, ἔγγραφον καταλιπόντες τὸ δόγμα, ὥστε ἔχειν διὰ παντὸς εἰς ἀνάγνωσιν, τὴν μνήμην τῶν ἐγγεγραμμένων ποιεῖσθαι (34). Μετὰ ταῦτα σφόδρα ἀκολούθως ἐπήγαγεν· *Δόξα αὕτη ἐστὶν πᾶσι τοῖς ὁσίοις αὐτοῦ*· ἑκάστῳ γὰρ τῶν ὁσίων τῶν ἀποδεδομένων ἡμῖν δι' ... αὐτῶν κατορθοῦται ἡ δόξα, οἷον ὡς ἐπὶ παραδείγματος Παύλου δρ ... λέγειν· *Οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἡ πάλη πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, ἀλλὰ πρὸς τοὺς ἄρχοντας ἐξουσίας καὶ τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τούτου*· δόξα δὲ η ... ου καὶ λαοὶ, οὓς ἐλευθερώσας ἀπὸ τῆς δαιμονικῆς πλάνης, τῷ Χριστοῦ λόγῳ προσηγάγετο, ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ καὶ κύκλῳ μέχρι τοῦ Ἰλλυρικοῦ Ἐκκλησίαν συστησάμενος. Δόξα δὲ αὐτοῦ ἦν καὶ τὰ εἰσέτι καὶ νῦν παραδεδομένα ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις ἔγγραφα αὐτοῦ ἀναγνώσματα· ἐν οἷς τὸ κρῖμα τοῦ Θεοῦ τὸ περὶ τῆς δαιμονικῆς καθαιρέσεως περί τε τῆς ἐλευθερίας τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν ἐγγράφως καταβέβληται· οὕτω δὲ καὶ Πέτρου καὶ Ἰωάννου καὶ τῶν λοιπῶν ἀποστόλων (35).

ΨΑΛΜΟΣ ΡΝ'.

Πρόσαπτε δὲ τὸν νοῦν ἐπιστῆσαι, ὡς ὁ μὲν πρῶτος τῆς ὅλης βίβλου ψαλμὸς ὄλεθρον ἀσεβῶν ἐθέσπιζεν, ἐμακάριζέν τε ἕνα τινὰ καὶ ὡς ἂν σπάνιον τὸν δυνάμενον τῶν ἀσεβῶν βίον διαφυγεῖν. Ὁ δέ γε πάντων τελευταῖος πᾶσαν πνοὴν προσάγει τῇ ὑμνολογίᾳ τοῦ Θεοῦ (36). Πλὴν εἰ καὶ πᾶσαν πνοὴν ὁ παρὼν λόγος

A *ejus diripiat* [94]? Apostolorum ergo preces, eorumque sermones ac magisterium, et vita his consentanea, et patrata adversus dæmones acta, vincula injiciebant adversariis potestatibus, et harum præcipue majoribus ac principalioribus: quarum contra gentes efficaciam prædicationibus suis ac precibus alligantes Servatoris apostoli, præ quibuslibet ferri manicis vires suas exserebant; quibus freti hac illac discurrebant, et gentes omnes captivantes, ad regem suum adducebant.

VERS. 9. *Ut faciant in eis judicium conscriptum.*

Tunc autem suscepto gentium magisterio, futuri B judicii prædicationem apud eas fecerunt, scriptum eis tradentes dogma, ut perpetuam rei faciant Scripturarum lectione, commemorationem. Post hæc congruentissime addidit: *Gloria hæc est omnibus sanctis ejus.* Unicuique enim sancto, ex iis qui nobis traditi sunt sacris libris conficitur gloria, exempli causa Pauli exemplo... dicente: *Non est nobis colluctatio adversus sanguinem et carnem, sed adversus principes potestatis, et rectores tenebrarum harum* [95]... populi, quos dæmoniaco errore liberans, Christi prædicatione attraxit, ab Jerusalem et circumstantibus regionibus usque ad Illyricum Ecclesiam constituens [96]. Gloria vero ejus sunt etiam quæ adhuc manent in Ecclesiis scriptæ ejusdem lectiones, in quibus Dei judicium de diaboli expul- C sione, et de humanarum animarum liberatione scriptis paginis commendatum est. Sic autem et de Petro, atque Joanne, deque reliquis apostolis dicendum est.

PSALMUS CL.

Adverte mentem ut scias, primum quidem totius voluminis psalmum, impiorum exitium prædixisse, beatum vero unum aliquem ex paucis appellasse, qui impiorum mores vitare potuerit. Hic autem omnium postremus psalmus omnem spiritum ad Dei hymnologiam excitat. Verumtamen etiamsi omnem

[94] Matth. XII, 29. [95] Ephes. VI, 12. [96] Rom. XV, 19.

(34) Animadverte piam, neque alibi, ut puto, obviam, Eusebii interpretationem dictionis *judicium conscriptum*, intelligentis videlicet sacros ab apostolis scriptos libros.

(35) Præter hic nominatos, habemus Jacobi et Judæ Epistolas. Aliorum quoque apostolorum scripta videtur hic agnoscere Eusebius, quæ tamen ad nos genuina non pervenerunt. Consule Fabricium in *Novi Testamenti pseudepigraphis.*

(36) In codice L. 309 pergit Eusebius sic: Ὁ δὲ τελευταῖος προσάγει τῇ τοῦ Θεοῦ ὑμνολογίᾳ πᾶσαν πνοὴν μετὰ τοῦ προσήκοντος ἑκάστου ὀργάνου τὸν διάφορον τρόπον σημαίνοντος· τῷ μὲν ὑπαναβεβηκότι σάλπιγγος ἦχον διδούς· μεγαλοφωνοτάτη γὰρ καὶ πλείστης δεομένη τοῦ χρωμένου δυνάμεως· ὁποῖα ἦν τοὺς ἀποστόλους ἰδεῖν, ὧν εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος· τὸ γὰρ εὐαγγελικὸν κήρυγμα μεγαλοφωνότατον· τοῖς δὲ τούτων ἐλάττοσι τὰ λοιπὰ διένειμεν ὄργανα· δηλοῖ τῷ προφητικῷ λόγῳ χρῆναι θεολογίαν ὁ Παῦλος· *Εἰ ταῖς γλώσσαις λαλήσω*, μὴ διερμηνεύων, ἀλλ' ἐγὼ, τοῦ ἀκροατοῦ δεχομένου τὸν ἦχον ἄνευ νοήσεως, *γέγονα χαλκὸς ἠχῶν ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον.* D Ὑμνητέον ἄρα καὶ προφορᾷ κατὰ τοὺς τελείους, περὶ ὧν εἴρηται· Διήγησις εὐσεβοῦς διαπαντὸς σοφία· « στόμα δικαίου μελετήσει σοφίαν, » καὶ τὰ ἑξῆς· τουτό ἐστι νῷ καὶ γλώσσῃ καὶ στόματι ὑμνεῖν τὸν Θεόν. Εὔηχον δὲ κύμβαλον εἶπεν, τὴν ἐμμελῆ καὶ μεμουσωμένην φωνὴν, σαφῶς δηλοῦσαν τὰ πράγματα, ἣν καὶ ἀλαλαγμοῦ κύμβαλον ἔφη προφερομένην ἐπινικίῳ. *Postremus autem psalmus omnem spiritum ad Dei hymnologiam adducit, cum congruis singillatim instrumentis, quatenus hæc diversos modos significant. Ei quidem qui jam ascendit, tubæ sonitum attribuit; est enim hæc vocalissima, summumque utentis vigorem requirens. Tales cernere erat apostolos, quorum in omnem terram sonus exivit. Quippe evangelica prædicatio altissime personuit. His vero minores, reliqua sortiti sunt organa. Sane propheticum sermonem non sine theologia esse oportere docet Paulus: « Si linguis loquar, neque interpreter, ego utique, quoniam auditor absque intelligentia sermonem excipit, factus sum æs resonans, et cymbalum*

spiritum præsens sermo ad hymnologiam provocat, A quia tamen non unus est omnium modus neque animi affectus, non sine analogiæ norma unicuique idoneum organum hymno adhibendum decernit. Namque illi qui omnes virtute superaverit, ad laudem canendam tubæ sonitum attribuit, quia videlicet instrumentorum omnium vocalissima est tuba, et majore fortioreque vi opus est ei qui illa uti velit. Hujusmodi erant sacri apostoli Servatoris, quorum sane in universam terram sonus exivit, atque ad mundi terminos verba ipsorum [97], dum vocalissimam Evangelii prædicationem facerent, ita ut aures hominum voce illorum replerentur. Sed cum non omnes valeant tubæ voce, æquo ac apostoli, Deum laudare, condescendit sermo Psalmistæ, mandatque aliis quidem uti psalterio aut cithara, B aliis tympano, aliis ipso opere et corporis actibus, animæque composito et harmonico motu Deum laudare... Spiritu inhabitante... cum dixerit : *Orabo spiritu, orabo et mente* [98]. Jam cum tria sint in nobis... sermo.

Vers. 1. *Laudate Deum in sanctis ejus.*

Aquila quidem *in sanctificato ejus* dicit; Symmachus autem *in sancto ejus. Laudate eum in firmamento virtutis ejus.* Firmamentum cœlorum non dicit, neque alicujus loci supra hos altissimi. Alius est sanctus Dei, quem perhorrescentes dæmones aiebant : *Scimus te quis sis sanctus Dei* [99]; ad quem qui pervenerint, congruum perfecte religiosis hymnum attollere poterunt. C Quid enim beatius, quam ei esse copulatum, et per illum Patri? Quanquam oportet, nos ad prophetas quoque et apostolos martyresque respicientes, laudare eorumdem Deum, qui talem hominibus egregiorum virorum copiam concessit.

Vers. 2. *Laudate eum secundum multitudinem magnitudinis ejus.*

Unaquæque enim ejus creatio plurimam hymnologiam requirit : magnitudinis enim ejus nullus est terminus [1]. Porro haud suadet, ut parem ejus dignitati hymnum dicamus, quod fieri nequit; sed postulat ut pro viribus, magnitudinis ejus multitudinem reputantes, id agamus.

ἐπὶ τὴν ὑμνολογίαν ἀνακαλεῖ, ἀλλ' ἐπεὶ μὴ τρόπος εἷς τῶν πάντων, μηδὲ [μία] διάθεσις, κατ' ἀναλογίαν ἑκάστῳ ὄργανόν τι πρὸς τὸν ὕμνον ἐπιτήδειον ἀφορίζει· ὁ μὲν γάρ τις ἐπαναβεβηκὼς τῇ ἀρετῇ κρειττόνως ὑπὲρ πάντας, τὸν αἶνον ἀποδίδωσιν ἐν ἤχῳ σάλπιγγος, ἐπειδὴ πάντων ὀργάνων μεγαλοφωνοτέρα ἡ σάλπιγξ, καὶ μείζονος καὶ κραταιοτέρας δυνάμεως δεῖ τοῖς αὐτῇ χρωμένοις· τοιοῦτοι ἦσαν οἱ ἱεροὶ τοῦ Σωτῆρος ἀπόστολοι, ὧν δὴ εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν, τῷ μεγαλοφώνῳ τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος χρησαμένων ... ἀνθρώπων πληρωθῆναι τῆς φωνῆς αὐτῶν. Ἐπειδὴ μὴ πάντες οἷοί τέ εἰσι κατὰ τοὺς ἀποστόλους ἐν φωνῇ σάλπιγγος ὑμνεῖν τὸν Θεὸν, συγκαταβαίνει ὁ λόγος καὶ παρακελεύεται ἑτέροις μὲν ψαλτηρίῳ, ἑτέροις δὲ κιθάρᾳ, καὶ ... ἄλλοις ἐν τυμπάνοις ... τοῖς μὲν δι' ἔργων, καὶ διὰ τῶν τοῦ σώματος πράξεων, τοῖς δὲ δι' αὐτῆς ψυχῆς ... κινήσεως εὐρύθμως καὶ ἐναρμονίως ... τοῦ Πνεύματος τοῦ κατοικοῦντος ... ἐπ' ἂν λέγῃ· Προσεύξομαι τῷ πνεύματι, προσεύξομαι δὲ καὶ τῷ νοΐ· τριῶν δὲ ὄντων τῶν ἐν ἡμῖν ... η ὁ λόγος.

Αἰνεῖτε Θεὸν ἐν τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ.

Ὁ μέν τοι Ἀκύλας *ἐν ἡγιασμένῳ αὐτοῦ* φησι· ὁ δὲ Σύμμαχος, *ἐν τῷ ἁγίῳ αὐτοῦ. Αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν στερεώματι δυνάμεως αὐτοῦ.* Καὶ μή ποτε τῶν οὐρανῶν καὶ τῶν ὑπὲρ τούτους ὑψίστων· ἕτερός ἐστιν ἅγιος τοῦ Θεοῦ, ὃν καταπλαγέντες καὶ δαίμονες ἔλεγον· *Οἴδαμέν σε τίς εἶ ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ*· ἐν ᾧ οἱ γενόμενοι, τὸν πρέποντα τοῖς ἄκρως τετελειωμένοις ὕμνον ἀναπέμψαι δυνήσονται. Τί γὰρ μακαριώτερον ἑνωθέντος αὐτῷ, καὶ δι' αὐτοῦ τῷ Πατρί; Χρὴ δὲ καὶ εἰς τοὺς προφήτας καὶ ἀποστόλους καὶ μάρτυρας ἀφορῶντας, ἀνυμνεῖν αὐτῶν τὸν Θεὸν, τὸν τοιαύτην ἀνθρώποις ἀγαθῶν ἀνδρῶν φορὰν χαρισάμενον.

Αἰνεῖτε αὐτὸν κατὰ τὸ πλῆθος τῆς μεγαλωσύνης αὐτοῦ.

Ἕκαστον γὰρ αὐτοῦ δημιούργημα δεῖται πλείστης ὑμνολογίας· τῆς γὰρ μεγαλωσύνης αὐτοῦ οὐκ ἔστι πέρας· οὐ λέγει δὲ ἀντίῤῥοπον αὐτοῖς ἀποδοῦναι τὸν ὕμνον· ἀδύνατον γάρ· ἀλλὰ τὸ κατὰ δύναμιν ἀπαιτεῖ, ἐννοοῦντας τὸ πλῆθος τῆς μεγαλωσύνης αὐτοῦ.

EUSEBII FRAGMENTA IN PROVERBIA.

(Mai, *Bibliotheca nova Patrum*, IV, 316.)

—

7. *Impleamus domos nostras spoliis.* Eusebii. D Spoliant dæmonia illos quos vicerint : auferunt scilicet ab ipsis Dei armaturam, id est galeam, lo-

ζ'. *Πλήσωμεν δὲ οἴκους ἡμετέρους σκύλων* Εὐσεβίου. Σκυλεύουσιν οὓς νικῶσιν οἱ δαίμονες, λαμβάνοντες ἀπ' αὐτῶν τὴν τοῦ Θεοῦ πανοπλίαν, ἤγουν

[97] Psal. xviii, 5. [98] I Cor. xiv, 15. [99] Marc. i, 24; Luc. iv, 34. [1] Psal. cxliv, 3.

tinniens.» Hymni quoque pronuntiandi sunt, de quibus dictum est : Narratio hominis religiosi, semper sapiens. « Os justi meditabitur sapientiam,» et reliqua. Hoc est, mente, lingua, et ore Deum celebrare.

Bene vero sonans cymbalum dicit Psalmista suavem modulatamque vocem, quæ rem clare exprimit, quam etiam jubilationis cymbalum appellavit victoriali hymno idoneum.

ricam, et gladium spiritus. Sunt autem dæmoniorum domus, maleficorum hominum congregationes, quas etiam implere vellent spoliis, id est bonis quæ justis eripiunt. Atqui quomodo spolia appellas ea, quæ haud belli jure cepisti, sed sola iniquitate male tibi parta sunt?

8. *Et torquem aureum circa collum tuum.* Eusebii. Sicuti caput et collum denotant mentem, ita etiam torquis et corona scientiam.

A τὴν περικεφαλαίαν καὶ θώρακα καὶ τὴν μάχαιραν τοῦ πνεύματος· οἶκοι δὲ αὐτῶν αἱ τῶν κακούργων ἐκκλησίαι, ἃς καὶ ἐμπλῆσαι βούλωνται σκύλων, ἤτοι καρπῶν ὧν ἐκ τῶν δικαίων ἁρπάζουσι· πῶς δὲ καὶ σκῦλα προσαγορεύεις τὰ μὴ πολέμου νόμῳ ληφθέντα, ἀλλ' ἐκ γυμνῆς τῆς ἀδικίας κακῶς σοι περιγενόμενα;

η'. *Καὶ κλοιὸν χρύσεον περὶ τῷ τραχήλῳ.* Εὐσεβίου. Ὥσπερ δὲ κεφαλὴ καὶ τράχηλος τὸν νοῦν δηλοῦσιν, οὕτω καὶ κλοιὸς καὶ στέφανος τὴν γνῶσιν.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ
ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ
ΥΠΟΜΝΗΜΑΤΑ ΕΙΣ ΤΟΝ ΗΣΑΙΑΝ.

EUSEBII PAMPHILI
COMMENTARIA IN HESAIAM.

(Montfaucon, *Collectio nova Patrum*, t. II.)

PRÆFATIO.

Non in animo erat, cum ab initio hanc συλλογὴν operum publico destinabamus usui, Eusebii in Hesaiam (1) Commentariis manum admovere: nam cum codex S. Taurini Ebroicensis sexdecim solum Hesaiæ capita cum commentariis circumferat; ut reliqua sarcire possemus, diuturniore opera et perquisitione opus fore putabamus. Verum ubi ad operis restaurationem amplam in codicibus Regiis segetem offerri nobis animadvertimus, spe ac cupidine moti bene gerendæ rei, nec deterriti horumce codicum legendorum difficultate, commentarios demum, ut facultas tulit, eruimus, et in postremam hujusce tomi partem, quod alio tunc non liceret, conjiciendos duximus. Verum tum hac de re, tum de commentario ipso, pro more nostro præfari ne gravemur.

§ I.

De codicibus unde prodeunt Eusebii Commentaria in Hesaiam.

Ut jam dicere occupavimus, codex Ebroicensis, olim cardinalis Perronii, quem ille in Italia ex vetustis codicibus exscribi curavit, inter alia bene multa Commentarium Eusebii in Psalmos, et Eusebii ejusdem in Hesaiam sexdecim capita complectitur. Ad hæc vero ex codice Regio num. 2438, duo- B decimi sæculi, ubi Expositiones Eusebii et aliorum, non excerpti et compendii more, sed fuse, prout in ipsis auctoribus exstabant, assumuntur, Commentarios a vicesimo octavo capite ad quadragesimum primum mutuati sumus. Reliqua vero ex Catenis Regiis manuscriptis sarcimus, num. 1891, 1892 et 2437, quarum prima et postrema, membranaceæ, decimi sæculi sunt. Ea vero quæ 1892 notatur, bombycina, duodecimi sæculi, ac longe melioris notæ et fidei est quam aliæ. Ut autem ex eorum, quæ integra supersunt, comparatione liquidum est, hæc catena admodum pauca omittit, explicationes integras affert, Eusebiique orationem, nec brevius nec secus exprimit. Hujus item rei argumentum ex Hieronymi in Hesaiam Commentariis eruitur. Nam cum C Hieronymus Eusebii interpretationes non infrequenter ad verbum pene transferat, hinc conjectura est, plenas illas integrasque in Catena afferri, quales nimirum Hieronymus ex Commentariis verterat.

Monere ne pigeat codicem Colbertinum numero 2596, olim Bibliothecæ Thuanæ, initium Commentariorum Basilii in Hesaiam, Eusebii nomine circumferre hoc modo, Εὐσεβίου τοῦ Παμφίλου ἑρμηνεία εἰς τὸν προφήτην Ἡσαΐαν λόγος α'. Init. Εὔξασθε μὴ γενέσθαι τὴν φυγὴν ὑμῶν. Deinde vero hæc,

(1) *Hesaiam* non *Isaiam* scribimus, vocem Græcam Ἡσαΐας sequentes, etsi Hebraice ישעיה *Iesaiah* scribatur.

quæ apud Basilium una serie leguntur, cum hoc titulo exstant, ὑπόθεσις Εὐσεβίου. Init. Ἐπειδὴ κατὰ χρόνους γέγονεν ὁ προφήτης. Post hæc Commentarius inchoatur his verbis : Ὅρασις α'. Ὅρασις ἣν εἶδεν Ἡσαΐας, etc. Init. Τῶν παρ' ἡμῖν αἰσθητηρίων τὸ ἐναργέστατον. Utrum autem hæc Commentaria Basilii sint necne, non satis convenit inter scriptores. At ii etiam qui Basilii esse propugnant, initium illud præfationis more præmissum, assumentum quoddam esse fatentur : quod nec Basilii sit, nec Commentario in Hesaiam conveniat, et aliud prorsus agat. Ego vero Eusebio multo minus ascribi posse puto, tum ob styli discrepantiam plane conspicuam, tum quia subsequentes Commentarii, qui perinde Eusebii nomine eodem in codice subjunguntur, diversi prorsus a Commentariis Eusebii sunt. Cujus porro sit assumentum hujusmodi non satis perspectum. Cæterum ὑπόθεσις illa, cujus initium est, Ἐπειδὴ κατὰ χρόνους, ut supra diximus, ad Commentarium illum qui Basilii nomine insignitur, haud dubie pertinet : nam in codice Regio bombycino duodecimi sæculi, in fronte Expositionum in Hesaiam Basilii nomine præmittitur. Quæ autem hypothesi præeunt, aliena et adjectitia esse videntur.

§ II.

I. *Testimonia veterum de Eusebii Commentariis in Hesaiam.* II. *De genere interpretandi.* III. *Nihil dubii περὶ γνησιότητος.* IV. *Quo tempore hæc Commentaria ediderit Eusebius.*

I. Testimonia veterum de Eusebii Commentariis in Hesaiam.

Hieronymus lib. *De scriptoribus ecclesiasticis* inter alia Eusebii opera, hoc item recenset. *Et in Hesaiam*, inquit, *libros decem*. In prologo autem in Expositionem Hesaiæ, sic habet : *Eusebius quoque Pamphili juxta historicam explanationem quindecim edidit volumina.* At Hieronymum sive libros sive volumina memoret, idipsum significare liquet; nam in eodem prologo de Origene talia fatur : *Origenes triginta volumina, e quibus vicesimus sextus liber non invenitur* ; unde igitur modo decem, modo quindecim, Eusebii libros, seu volumina exstare dicit ? Id sane vel exemplarium varietati; parem quippe in *Historia ecclesiastica* ejusdem, distinctionum diversitatem deprehendimus ; vel amanuensium vitio ascribas. Cæterum hæc seu voluminum, seu librorum distinctio jam diu periit, ejusque ne vestigium quidem in codicibus reperitur.

Idem Hieronymus in prologo ad librum v *in Hesaiam* hæc habet : « Quid igitur faciam ? subeamne opus, in quo eruditissimi viri sudaverunt, Origenem loquor et Eusebium Pamphili, quorum alter liberis allegoriæ spatiis evagatur, et interpretatis nominibus singulorum, ingenium suum facit Ecclesiæ sacramenta : alter historicam expositionem titulo repromittens, interdum obliviscitur propositi, et in Origenis scita concedit ? » Sub hæc autem initio capitis decimi octavi, ita loquitur : « Eusebius Cæsariensis historicam interpretationem titulo repromittens, diversis sensibus evagatur ; cujus cum libros legerem, aliud multo reperi, quam indice pro-

A mittebat. Ubicunque enim eum historia defecerit, transit ad allegoriam, et ita separata consociat, ut mirer eum nova sermonis fabrica in unum corpus lapidem ferrumque conjungere. Hoc breviter admonui, ne quis nos putet ex illius fontibus mutuasse quæ dicimus ; nam et in præsenti capitulo adversum Judæos et Hierosolymam dicit prophetiam dirigi : quod in principio fidei Christianæ ad totas gentes epistolas miserint, ne susciperent passionem Christi, et miserint usque ad Æthiopiam et occidentalem plagam, totumque orbem hujus blasphemiæ disseminatione compleverint. » Quam interpretationem ad eumdem locum pluribus prosequitur Eusebius, ut cuique videre liceat. Quod porro ait Hieronymus

B Eusebium modo litteralem et historicam, modo allegoricam narrationem instituere, omnibus palam erit, si vel primoribus quidem labris hos Commentarios attigerint. Quod autem dicit se non ex Eusebii fontibus hausisse, de toto Commentario intelligas. Tot enim tantaque ibidem enarrat Hieronymus, quæ Eusebius ne nosse quidem, nedum enarrare potuit, ut periniquum esset Hieronymiani Commentarii gloriam in Eusebium conferre. Attamen ille bene multa ex hisce Commentariis expiscatus est, quorum minimam partem nos variis in locis notavimus. Cæterum hac cautione jure utitur Hieronymus : quia cum censores multi invido oculo ejus scripta lustrarent, periculum erat ne ipsum plagii nomine incesserent ; sed illud injuria factum esset : nam

C quantuli pretii sunt ea quæ ex Eusebio delibavit, si comparentur cum iis, quæ S. Doctor erudite de Hebraico textu ac de lectione vulgatæ passim disseruit. Nec abs re forte dicas Eusebium et Hieronymum eadem ipsa ex Origenis Commentariis hausisse.

In Præliminaribus ad Procopii Commentarium in Hesaiam curante Petro Curterio editum, hæc leguntur ex codice Renati Marchali : Μετελήφθη ὁ Ἡσαΐας ἀπὸ ἀντιγράφου τοῦ ἀββᾶ Ἀπολλιναρίου τοῦ κοινοβιάρχου, ἐν ᾧ καθυπόκειται ταῦτα.... Μετελήφθη ὁ Ἡσαΐας ἐκ τῶν κατὰ τὰς ἐκδόσεις Ἑξαπλῶν, ἀντεβλήθη δὲ καὶ πρὸς ἕτερον Ἑξαπλοῦν, ἔχον τὴν παρασημείωσιν ταύτην.... Διώρθωνται ἀκριβῶς πᾶσαι

D αἱ ἐκδόσεις· ἀντεβλήθησαν γὰρ πρὸς τετραπλοῦν Ἡσαΐαν· ἔτι δὲ καὶ πρὸς Ἑξαπλοῦν. Πρὸς τούτοις, καὶ ἀπὸ τῆς ἀρχῆς, ἕως τοῦ ὁράματος Τύρου, τόμων ἐξηγητικῶν εἰς τὸν Ἡσαΐαν Ὠριγένους, καὶ ἀκριβῶς ἐπιστήσαντες τῇ ἐννοίᾳ, καθ' ἣν ἐξηγήσατο ἑκάστην λέξιν, καθ' ὡς οἷόν τε ἦν, καὶ πᾶν ἀμφίβολον κατὰ τὴν ἐκείνου ἔννοιαν διωρθωσάμεθα. Πρὸς τούτοις συνεκρίθη ἡ τῶν Ἑβδομήκοντα ἔκδοσις, καὶ πρὸς τὰ ὑπὸ Εὐσεβίου εἰς τὸν Ἡσαΐαν εἰρημένα, καὶ ἐν οἷς διεφώνουν, τῆς ἐξηγήσεως τὴν ἔννοιαν ζητήσαντες, πρὸς αὐτὴν ἐδιωρθώσαμεν. Id est : « Exscriptus est Hesaias ab exemplari abbatis Apollinarii cœnobiarchæ, in quo hæc subjiciuntur. . Desumptus est Hesaias ab Hexaplis editionum, collatus autem est cum Hexaplo alio, in quo ista adnotantur...

Accurate editiones omnes correctæ sunt; collatæ enim fuerunt cum tetraplo Hesaiæ, et cum Hexaplo. Præter hæc, ab initio etiam, usque ad visionem Tyri, accuratius emendatum est. Nam cum tomorum Expositionis Origenis in Hesaiam copia nobis esset, sedulo advertentes quo sensu singulas dictiones accepisset, pro facultate quidquid dubium erat, ad illius sententiam correximus. Præterea collata est etiam Septuaginta Interpretum editio, cum iis, quæ in Hesaiam scripsit Eusebius : et in quibus erat varietas, indagato explicationis sensu, ad ejus fidem emendavimus. » Procopius certe, qui ex veterum collectione suum in Hesaiam Commentarium adornavit, ex Eusebio passim multa decerpit, modo ad litteram et verbum de verbo ; modo, et quidem frequentius, Eusebii sensa paucioribus exprimit. Verum hic Procopii Commentarius media fere sui parte truncatus ad nos devenit, lectionibus Hexaplorum refertus, quarum ut nonnullas habet Eusebius, ita plerasque affert, Procopio intactas et inobservatas. Cæterum, allatum istuc de Hesaiæ libro testimonium, palam est scriptum fuisse antequam Hexapla interirent. Quod quandonam acciderit, in collectione Hexaplorum propediem edenda, indagabimus (2).

His subjicere visum est prologum in codice Regio bombycino Catenæ in Hesaiam præfixum, qui lectori nec injucundus nec infructuosus erit.

Πρόλογος τοῦ λογιωτάτου καὶ πανευγενεστάτου κυροῦ Ἰωάννου τῆς Δρουγγαρίας (sic) εἰς τὸν μακάριον Ἡσαΐαν.

Τῆς προφητείας τοῦ θεσπεσίου Ἡσαΐου τοῦ μεγαλοφωνοτάτου τῶν προφητῶν τὴν βίβλον μετὰ χεῖρας λαβὼν, καὶ ταύτης τὴν ἀνάγνωσιν ποιησάμενος, καὶ μὴ εὑρίσκων τῆς τῶν γεγραμμένων διανοίας ἐφικέσθαι, πρὸς τοὺς ταύτην ἡρμηνευκότας, ἤγουν ὑπομνηματίσαντας ἀνέδραμον, καὶ τὴν λύσιν τῶν ζητουμένων διαφόρως, ὡς οἷόν τε, εὑρὼν, ἀναγκαῖον ἡγησάμην τῇδε τῇ βίβλῳ παραθέσθαι, ἵνα τοῖς ἐντυγχάνουσι καταδηλος ἡ τῶν ἀπορουμένων σαφήνεια γένηται. Μηδεὶς δὲ ὡς ἑτεροδόξων ἑρμηνείας συναγαγόντι ἐγκαλείτω· φημὶ δὴ Ὠριγένους, καὶ Εὐσεβίου τοῦ Καισαρείας, καὶ Θεοδώρου Ἡρακλείας, καὶ Εὐσεβίου Ἐμέσης, καὶ Ἀπολλιναρίου, καὶ Θεοδωρίτου Κύρου· ἐν οἷς γὰρ μὴ περὶ τῶν ἰδίων δογμάτων διαλέγονται, ἔστιν ὅτε καλῶς ἐπιβάλλουσι. Καὶ τοῦτο δὲ οὐκ αὐτονόμως πεποίηκα· ἀλλ' ἀκολουθήσας τῷ ἁγιωτάτῳ ἡμῶν Πατρὶ τῷ τῆς Ἀλεξάνδρου, φιλοχρίστου, Μεγαλουπόλεως ἀρχιεπισκόπῳ Κυρίλλῳ, φήσαντι ἐν τῇ πρὸς Εὐλόγιον ἐπιστολῇ· *Οὐ πάντα ὅσα λέγουσιν οἱ αἱρετικοὶ φεύγειν καὶ παραιτεῖσθαι χρή· πολλὰ γὰρ ὁμολογοῦσιν ὧν καὶ ἡμεῖς ὁμολογοῦμεν.* Καὶ τοῦτο δὲ κατάδηλον ποιῶ τοῖς ἐντυγχάνουσιν, ὡς ὁ ἐν ἁγίοις Βασίλειος, μέρος τι τῆς ἐν χερσὶ προφητείας ἡρμήνευσεν· ἥτις ἑρμηνεία παρὰ πολλοῖς ἀμφιβάλλεται. Ἀναγκαῖον δὲ ᾠήθην καὶ τοῦτο παραθεῖναι τῷδε τῷ προοιμίῳ πρὸς φανέρωσιν καὶ σαφήνειαν τοῖς ἐν-
A τυγχάνουσιν· ἴστωσαν γὰρ ὡς οὐ μόνον διαφόρως ἠνέχθησαν ἐν τοῖς νοήμασι τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς οἱ ταύτην ἡρμηνευκότες, ἀλλὰ δὲ καὶ αὐτὰ τὰ ῥήματα τῆς αὐτῆς θείας Γραφῆς οὐκ ἴσως διεστείλαντο, καὶ οὕτω τὴν ἑρμηνείαν ἐπέθηκαν. Ὁ μὲν γὰρ πλείους, ὁ δὲ ἥττους στίχους προθέμενος, τὴν ἐξήγησιν ἐποιήσατο. Καὶ ἐκ τούτου δοκοῦσιν οἱ ἀριθμοὶ τοῖς κεφαλαίοις ἐπικείμενοι, ἀναχαιτίζειν τὸ ἔδαφος ἀναγινώσκοντας εἰς τὸ πρόσω βαίνειν. Χρὴ οὖν καὶ δεύτερον καὶ τρίτον κεφάλαιον τοῦ ἐδάφους τῆς ἁγίας Γραφῆς ἀναγινώσκειν· καὶ οὕτω τὰς ἐγκειμένας ἑρμηνείας, ἵν' εὐσύνοπτα ἔσται τοῖς ἐντυγχάνουσι τὰ νοήματα.

Prologus eruditissimi et nobilissimi domini Joannis Drungarii in beatum Hesaiam.

« Prophetarum eloquentissimi divini Hesaiæ libro
B prophetiæ præ manibus accepto, eoque perlecto, cum scriptorum assequendæ menti par non essem, ad ejus interpretes, seu commentatores me contuli; ac ubi dubiorum solutionem varie allatam animadverti, necessarium duxi huic libro manum admovere, ut quæ ibidem obscura et dubiæ sententiæ exstant, plana legentibus evaderent. Ne quis vero mihi crimini vertat, quod heterodoxorum interpretationes collegerim, Origenis dico, Eusebii Cæsariensis, Theodori Heracleotæ, Eusebii Emeseni, Apollinarii et Theodoreti Cyri : nam ii, cum non de suis dogmatibus verba faciunt, interdum pulchre ratiocinantur. Id porro non nutu et arbitratu meo feci ; sed obsecutus sanctissimo Patri nostro Cyrillo, Christo ad-
C dictæ et magnæ Alexandrinæ civitatis archiepiscopo, qui in sua ad Eulogium epistola ait : « Non omnia hæreticorum dicta fugienda et respuenda sunt; multa enim confitentur, quæ nos item confitemur. » Hoc item monitum lectorem volui, magnum scilicet Basilium hujus prophetiæ partem interpretatum esse : quæ tamen interpretatio, an ejus sit, a multis in dubium vocatur. Operæ pretium quoque duxi hoc legentibus indicare et notum facere, interpretes et commentatores, non modo, quoad divinæ Scripturæ sensum et intelligentiam, mutuo discrepare, sed etiam ipsa divinæ Scripturæ verba non pari modo distinxisse in suis interpretationibus ; nam alii pluribus, alii paucioribus appositis versibus, expositiones suas adornarunt : indeque est quod
D numeri capitibus præfixi eos, qui textum ipsum legunt, ad ulteriora remittere videantur. Opus igitur est alterum tertiumve caput textus sanctæ Scripturæ legere, et postea appositas interpretationes, ut earum sensus lectori facilis obviusque sit. »

Hi omnes, uti videas, scriptores, videlicet Origenes, Eusebius Cæsariensis, Theodorus Heracleotes, Eusebius Emesenus, Apollinarius et Theodoretus, inter hæreticos numerabantur : qua de re a septimo sæculo una fuit omnium ferme Græcorum sententia. Basilii vero Commentarius ille imperfectus, in νοθείας suspicionem vocatus, ut testificatur Joannes iste Drungarius, a multis hodie inter

(2) Vide hujusce *Patrologiæ* t. XV.

dubia opera censetur. Hodiernis porro scriptoribus hæc dubitandi causa est, silentium nempe Hieronymi, qui cum in prologo suo ad Hesaiæ Commentaria omnes, quotquot antea Hesaiæ interpretes egerant, accurate recenseat, ne γρὺ quidem de Basilii commentario habet; Græcis autem hinc haud dubie suspicio nascebatur, quod stylus Commentariorum Basiliano longe absimilis videatur. Rem mittimus nostris, qui Basilii operum editionem novam adornant.

Hæc catena a Joanne Drungario collecta reperitur item in codice Regio num. 1891, sæculi x, membranaceo, estque ibi magna sui parte mutila ab initio. Catena autem alia in Regio codice 2437 ab hac longe diversa est, ac perquam minimam locorum partem affert, innumerisque mendis fœdatur, etsi perantiqua : nam decimi item sæculi est.

II. De genere interpretandi et de veterum interpretum usu.

Quod ad interpretandi rationem, qua Eusebius hoc in Commentario utitur, adeantur ea quæ in Præliminaribus ad Expositiones in Psalmos hac de re diximus (3) : eodem enim utrobique explicandi genere procedit : ac litteralem modo, mox mystagogicum et allegoricum sensum exquirit et affert. Nimirum ea explanandi via in Psalmis et in prophetia Hesaiæ, ubi frequens Christi et Ecclesiæ mentio, præsertim ineunda est : quam disciplinam evangelistarum apostolorumque exemplo tenuere SS. Patres. Quamobrem Hieronymus non eo Eusebium carpit, quod Hesaiam allegorico subinde more interpretetur; sed quod promissorum immemor, qui se litteralem historicamque sententiam allaturum professus erat, interdum ad allegoriam declinet. Nam ipse Hieronymus in allegoriis frequens, hanc tradit in prologo regulam : « Unde post historiæ veritatem, spiritualiter accipienda sunt omnia : et sic Judæa et Jerusalem, Babylon et Philisthiim, Moab et Damascus, Ægyptus et desertum mare, Idumæa et Arabia, ac Vallis visionis; et ad extremum Tyrus et visio quadrupedum, intelligenda sunt; ut cuncta quæramus in sensu : et in omnibus his, quasi sapiens architectus Paulus apostolus jaciat fundamentum, quod non est aliud præter Jesum Christum. »

Hexaplorum ac veterum interpretum lectiones passim affert Eusebius, et quidem multas queis Hieronymus usus non est. Sicubi vero eamdem uterque lectionem exscribit, Eusebius prolixiores exhibet : nam Hieronymus una alterave vocula contentus, lectionem item Hebraicam adjicit, quod rarius præstat Eusebius.

III. Nihil dubii περὶ γνησιότητος.

Res ex se clara et aperta est, hosce, quos nunc edimus, germanos et veros esse Eusebii in Hesaiam Commentarios. Id Hieronymi testimonio conspi-

A cuum, qui hinc quamplurima expiscatur, et nonnunquam Eusebii interpretationes, ut hic habentur, quasi abs re datas depellit et confutat. Imo ipse Eusebius sese prodit hujus Commentarii auctorem, cum motas ab Ethnicis in Christianum nomen vexationes et carnificinas, itemque principium olim infidelium ad fidem conversionem, ut oculatus testis memorat : sed maxime ubi Chronica ab se edita laudat his verbis ad cap. XIII Hesaiæ, Τῷ δὲ φάσκοντι λόγῳ· *Ἰδοὺ ἐπεγερῶ ὑμῖν τοὺς Μήδους*, μαρτυρεῖ ἡ τῆς ἱστορίας ἔκβασις· ἀνάγραπτος οὖσα παρὰ τοῖς Ἑλλήνων τὰ Χαλδαϊκὰ καὶ τὰ Ἀσσυριακὰ συγγραψαμένοις, τοῖς τε τὰ Μηδικὰ ἱστορηκόσιν· ὧν καὶ ἡμεῖς πλείστας ἀνελεξάμεθα μαρτυρίας ἐν τοῖς πονηθεῖσιν ἡμῖν *Χρονικοῖς*
B *συγγράμμασι*. Id est, « Huic autem dicto : *Ecce suscitabo vobis Medos*, ipse historiæ eventus, testimonium et fidem addit : quæ historia apud Græcos, qui Chaldaica, Assyriaca et Medica scripserunt, reperitur : quorum nos testimonia multa collegimus in *Chronicis* nostris. »

IV. Quo tempore hæc Commentaria Eusebius ediderit.

Hæc porro una in his Commentariis temporis nota comparet. Post edita nempe *Chronica*, id est, post annum 324, Expositiones in Hesaiam edidit, quo autem anno, ne conjectare quidem possumus.

§ III.

C *I. Eusebius parce et sobrie de Filio Dei loquitur in his Commentariis. II. Contra atheos et genethliacos interdum agit. III. Apostolos quatuordecim numerat. IV. Singularis de martyribus narratio. V. Principum sæcularium erga Ecclesiam pietas.*

I. Eusebius parce et sobrie de Filio Dei loquitur in his Commentariis.

Qui in Commentariis in Psalmos errorem de Filio Dei suum passim insperserat Eusebius, hic parce et sobrie ea de re ut plurimum loquitur : quamobrem Hieronymus qui Psalmorum Expositionem Arianicis erroribus aspersam esse testificatur, nihil hujusmodi observat in hoc commentario. Sed quia arduum est diu multumque scribere, quin ex mente scriptoris aliquid vel imprudenter effluat, non obscure sententiam suam prodit Eusebius ad cap. XLIII, ubi in hæc verba : Ἐγὼ ὁ Θεὸς, καὶ οὐκ
D ἔστι παρὲξ ἐμοῦ σώζων, id est : « Ego Deus, et non est præter me qui salvum faciat, » sic ille habet : Μιᾶς γὰρ οὔσης ἀρχῆς, μία εἴη ἂν ἡ θεότης, ᾗ συμπαραλαμβάνεται καὶ ἡ τοῦ Μονογενοῦς αὐτοῦ θεολογία. Hoc est : « Nam cum unum sit principium, una fuerit et deitas, quacum assumitur Unigeniti ejus theologia : » ubi non ideo Filii theologiam cum paterna deitate assumi vult, quod deitas Filii una eademque sit atque paterna : nam eam ille sententiam ut Sabellianam respuit; sed quod ob similitudinem quamdam, ab ortu Deus appellatus sit, siquidem principii et deitatis unitatem in solo Patre servari ait hic, et passim apertiusque in aliis ope-

(3) Vide tomum superiorem.

ribus, ut commonstratur in præliminaribus ad Commentarium in Psalmos, ubi videsis.

II. Contra atheus et genethliacos interdum agit.

Quia Eusebii ævo, athei multi, et religionis nullius homines erant, qui fato omnes rerum eventus ascriberent; ejusdem farinæ homines passim insectatur Eusebius hic, ut in Commentariis in Psalmos: ubi tum ratione, tum exemplis comprobat, numinis providentia mundum administrari. « Nam cum sapientes hujus sæculi, » sic ille ad cap. XL, « omnia spontaneo cuidam rerum motui, ac fortuito naturali casui et fato ascribant; necessario præsens sermo, nullam rerum fortuito casu exsistere, sed omnia cum mensura et numero a Domino, qui Deus prædicatur, constituta fuisse, declarat. » Pari modo invehitur in eos qui, motui astrorum omnia ascribentes, genesim cujusque explorabant: qui frequentes illa tempestate erant. Legimus sane Eusebium Emesenum, quod ἀποτελεσματικὴν exerceret, a plebe pulsum throno fuisse

III. Apostolos quatuordecim numerat Eusebius.

Apostolos quatuordecim recenset Eusebius, nimirum duodecim illos pristinos, Matthia in locum Judæ proditoris duodecimum locum occupante, Paulum et Jacobum fratrem Domini; nam Jacobum illum fratrem Domini, alium a Jacobo Alphæi putat esse. Tres itaque ὁμωνύμους apostolos numerat Eusebius, Jacobum fratrem Joannis, Jacobum Alphæi, et Jacobum fratrem Domini, quem ait ab ipso Christo episcopum Jerosolymitanum constitutum fuisse. Hunc porro locum Hieronymus ex Eusebio ad verbum pene, ut passim solet, transtulit, qui tamen eam ipsam opinionem in libro *Contra Helvidium* oppugnat, duosque tantum Jacobos esse defendit. Trium porro Jacoborum opinionem Eusebius ex Origene mutuatus videtur: nam is quem sibi alterum ejus opinionis auctorem ascribit Eusebius, lib. II *Hist. eccl.*, cap. 1, Clemens videlicet Alexandrinus, Eusebii sententiæ adversatur, δύο δὲ γεγόνασι Ἰάκωβοι, sic ille, εἷς ὁ δίκαιος· ἕτερος δὲ ὁ καρατομηθείς: « Duo autem Jacobi fuere; alius justus, » sive Minor; « alius qui capite truncatus est, » seu Major. Nec felicius eodem libro, cap. 23, Hegesippum ut sibi astipulantem affert. Ille namque Jacobum quidem cum apostolis Ecclesiam Jerosolymitanam rexisse ait, nec ideo tamen ipsum ex 12 apostolorum numero non fuisse, vel declarat, vel innuit. Quod vero in Commentariis in Psalmos ait Eusebius, haud difficile esse cujusque apostolorum tribum assignare, hic confirmare videtur, dum ait Judam apostolum proditorem ex tribu Ephraim fuisse.

IV. Singularis Eusebii de martyribus narratio.

Singulare prorsus est quod habet Eusebius de iis qui, ex gentilibus ad fidem conversi, ad martyrium accedebant; quod scilicet, propriis positis nominibus, priscorum patriarcharum et prophetarum vocabula, ad necem pro Christo subeundam

A accedentes, usurparent. Locum afferre ne pigeat. Ad illum Hesaiæ versum cap. XLIV: *Οὗτος ἐρεῖ· Τοῦ Θεοῦ εἰμι, καὶ οὗτος βοήσεται ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἰακὼβ, καὶ ἕτερος ἐπιγράψει τῇ χειρὶ αὐτοῦ· Τοῦ Θεοῦ εἰμι, καὶ ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἰσραὴλ βοήσεται·* id est: « Hic dicet: Dei sum, et hic clamabit in nomine Jacob; et alius describet manu sua: Dei sum, et in nomine Israel clamabit; » sic habet ille: Θαυμάσαι δὲ ἔστι, καὶ καταπλαγῆναι ἀληθῶς τὴν τῶν προφητικῶν λόγων δύναμιν, ὡς αὐτοῖς ἔργοις τὰ ἀποτελέσματα παρειλήφαμεν. Ἐν γοῦν τοῖς καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς γενομένοις διωγμοῖς, πολλοὺς τῶν ἀλλοφύλων ἐθνῶν ἐθεασάμεθα, προαρπάζοντας ἑαυτοῖς τὰς τῶν ἁγίων ἀνδρῶν προσηγορίας· ὧν ὁ μὲν ἑαυτὸν Ἰακὼβ ἐκάλει, καὶ ἕτερος B Ἰσραὴλ, ἄλλος δὲ Ἱερεμίαν, καὶ Ἡσαΐαν ἕτερος, καὶ Δανιὴλ πάλιν ἄλλος. Τοιαῦτα γοῦν ἐπιγραφόμενοι ὀνόματα ἐπὶ τὸ μαρτύριον τοῦ Θεοῦ σὺν πολλῷ θάρσει καὶ παῤῥησίᾳ παρῄεσαν· ἃ δὴ σημαίνουσα ἡ προφητεία φησίν· *Οὗτος ἐρεῖ· Τοῦ Θεοῦ εἰμι*, κ. τ. λ. Hoc est: « Mirari plane subit prophetiæ vim et efficaciam, et quam vere rei eventum oculis perceperimus. Nam in persecutionibus nostro tempore concitatis, multos ex alienigenis gentibus vidimus, qui sanctorum virorum nomina usurpabant; alius quippe sese Jacobum appellabat; alius Israelem, alius Jeremiam; hic Hesaiam, iste Danielem. Etenim his sibi ascriptis nominibus, ad martyrium pro Deo subeundum cum fiducia et C constantia accedebant. Quæ prophetia indicat, dum ait: *Hic dicet: Dei sum*, etc. »

V. Principum sæcularium erga Ecclesiam pietas.

In hunc versum cap. XLIX: « Et erunt reges nutritii tui, et reginæ nutrices tuæ, » hæc habet Eusebius memoratu plane digna: « Quod ad litteram impletum ipsis oculis cernimus, dum ii qui supremum imperium obtinent, Ecclesiam, nutritiorum instar, gestant et fovent: ac reginæ gentium, id est, singularum gentium et provinciarum magistratus, superno regi ministrantes, tanquam nutrices, pauperibus Ecclesiæ imperatorio nutu annonam suppeditant: quare nutrices ejus vocantur; sive secundum Symmachum, « lac præbentes; » sic enim habet: *Et reginæ eorum lac præbebunt.* D Quis autem memoratos præfectos cernens in ecclesia Dei genua flectere, ac in frontem humi procumbere, non fateatur hanc prophetiam ad litteram completam esse, qua diserte ait: « Super faciem terræ adorabunt te, et pulverem pedum tuorum lingent. » Ubi vides item morem genuflectendi, ac in terram procumbendi, hic ut in Commentariis in Psalmos prædicari.

§ IV.

I. *Deuteroses Judæorum.* II. *De patriarchis et apostolis apud Judæos.* III. *Eusebius Hebræo doctore est usus.* IV. *Ait terram non esse sphærica forma.*

I. Deuteroses Judæorum.

Judæos plerumque insectatur, qui, dimisso Scripturarum vero tramite, « fabulosas deuteroses ad

lectionis explicationem adhiberent. Doctores autem ipsorum, qui doctrinam cauponabantur, e re caupones dicti sunt : qui vinum aqua miscebant, dum sermone in aquam resoluto, meram et restrictam divinarum Scripturarum mentem, per commentitias suas deuteroses fœdarent. » Erant porro deuteroses, sive secundæ traditiones, Epiphanio teste hær. XXXIII, n. 9, quadruplicis generis; primæ Moysis nomine circumferebantur; secundæ Rabbi Ἀκιβα; tertiæ Addæ, sive Judæ; quartæ filiorum Assamonæi erant. Traditiones illas Hebræi vocant משנה, *Misna*, quod idem sonat atque *secunda traditio*. An porro illæ ab antiquis laudatæ traditiones eædem atque hodiernæ sint, edisserere non est instituti nostri.

II. De patriarchis et apostolis apud Judæos.

Quod ad patriarchas Judæorum, quæ dignitas nonnisi post urbis excidium usurpata putatur, eorum mentionem facit Eusebius ad caput Hesaiæ III, v. 4, his verbis : Τίς οὖν ὁρῶν τοὺς παρὰ Ἰουδαίοις ὀνομαζομένους πατριάρχας, νεανίσκους ἀληθῶς, οὐ τὴν τῶν σωμάτων ἡλικίαν, ἀλλὰ τὰς ψυχὰς ἀτελεῖς, καὶ ἐνδεεῖς φρενῶν; τούς τε λοιποὺς αὐτῶν διδασκάλους, οὐκ ἂν εἴποι ἐμπαίκτας εἶναι, καὶ οὓς ἡ προφητεία ἐδήλου; Id est : « Quis ergo conspectis illis, qui apud Judæos patriarchæ vocantur, eos non corporea statura, sed animi imperfectione, ac mentis indigentia, vere pueros non vocet; reliquosque eorum doctores, non dicat esse derisores, quales prophetia indicat? » Erant porro patriarchæ principes Judaicæ gentis, teste Epiphanio hær. XXX, num. 4, et Codice Theodosiano l. XVI, tit. 8. Hunc vero Eusebii locum sic exprimit Hieronymus in eumdem versiculum : « Consideremus patriarchas Judæorum, et juvenes, sive pueros, effeminatosque ac deliciis affluentes, et impletam prophetiam esse cernemus; » id ex Eusebio, ut et pleraque alia, mutuatus. De apostolis item Judæorum verba facit Eusebius ad caput. XVIII, v. 1, *Ὁ ἀποστέλλων ἐν θαλάσσῃ ὅμηρα*· id est : « Qui mittit in mare obsides : » ubi Symmachus vertit, ἀποστέλλων ἀποστόλους ἐν θαλάσσῃ· « Qui mittit apostolos in mare; » hæc enim adjicit : Οἵ τε ἀπόστολοι αὐτῶν, ἐπιστολὰς βιβλίνας κομιζόμενοι, ὑπεράνω τε τῶν ὑδάτων ναυτιλλόμενοι, καὶ τὴν θάλασσαν ἐμπλέοντες, ἁπανταχοῦ γῆς διέτρεχον, τὸν περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐνδιαβάλλοντες λόγον. Ἀποστόλους δὲ εἰσέτι καὶ νῦν ἔθος ἐστὶν Ἰουδαίοις ὀνομάζειν τοὺς τὰ ἐγκύκλια γράμματα παρὰ τῶν ἀρχόντων αὐτῶν ἐπικομιζομένους. Hoc est : « Apostolique eorum, epistolas biblinas deferentes, ac supra dorsum aquarum, et in mari navigantes, ubique terrarum discurrebant, sermonem de Servatore nostro calumniis vellicantes. Apostolos vero etiam nunc Judæi nuncupare solent eos, qui circulares principum suorum litteras circumquaque deferunt. » Hæc porro postrema verba, ἀποστόλους δὲ εἰσέτι καὶ νῦν, etc., ascripta habes apud Œcumenium, *ad Epistolam ad Romanos*. De apostolis Judæorum paulum diversa tradere

A videtur Epiphanius hær. XXVIII, num. 4 : Οὗτος γὰρ ὁ Ἰώσηπος τῶν παρ' αὐτοῖς ἀξιωματικῶν ἀνδρῶν ἐναρίθμιος ἦν. Εἰσὶ δὲ οὗτοι μετὰ τὸν πατριάρχην ἀπόστολοι καλούμενοι· προσεδρεύουσι δὲ τῷ πατριάρχῃ, καὶ σὺν αὐτῷ πολλάκις, καὶ ἐν νυκτὶ καὶ ἐν ἡμέρᾳ, συνεχῶς διάγουσι, διὰ τὸ συμβουλεύειν καὶ ἀναφέρειν αὐτῷ τὰ κατὰ τὸν νόμον. Id est : « Etenim hic ipse Josephus inter dignitate præstantes viros penes Judæos numerabatur : quos post patriarcham apostolos nominant. Assident hi patriarchæ, et cum eo sæpius diu noctuque versantur : quod eidem a consiliis sint, et de iis referant, quæ ad legem pertinere videntur. » Quos igitur ad litteras ultro citroque ferendas constitutos ait Eusebius, eosdem contra, noctu diuque
B astare patriarchæ, ipsique a consiliis esse narrat Epiphanius. Verum Eusebii explicatio cum voce ἀπόστολος, id est *missus*, magis consentit : cui accinit Codex Theodosianus *De Judæis*, lib. XIV, qui sic habet : « Superstitionis, inquit, indignæ est, ut archisynagogi, sive presbyteri Judæorum, vel quos ipsi apostolos vocant, qui ad exigendum aurum atque argentum, a patriarcha certo tempore diriguntur, a singulis exactam summam atque susceptam, ad eumdem reportent. » Sed fortasse concilientur opiniones, si dicamus, apostolos Judæorum utrumque præstitisse munus; ut scilicet patriarchæ assiderent, ac ejus jussa et epistolas ultro citroque deferrent.

C III. Eusebius Hebræo doctore est usus.

Ad caput vero V ait Judæos, qui ab atheorum et idololatrarum consortio minime abhorrebant, solum Christianorum contubernium aversari, piæque religionis cultores ubique pellere et vexare. Nec tamen insitum illud Judæorum animis in Christianum nomen odium Eusebium deterruit, quominus in Commentariis suis Hebræo doctore sit usus, a quo non semel se interpretationes mutuari suas profitetur. Et, quod observes velim, ubicunque Eusebius se ab Hebræo doctore, vel ab Hebræis aliquid edidicisse ait, ibidem Hieronymus se idipsum ab Hebræo doctore accepisse testificatur.

IV. Eusebius ait terram non esse sphærica forma.

Eusebius plerumque in Commentariis in Psalmos
D dicit mundum sphærica forma esse; sed addita cautione, eam esse quorumdam opinionem ait, nec obscure subindicat se item eadem sententia esse : nec tamen id aperte profiteri audet, quia fortassis longe aliud æstimabant illius sæculi Christiani. At hic coactus secundum vulgarem Christianorum mentem illum Hesaiæ locum cap. XL explanare, « Qui statuit cœlum quasi fornicem, et extendit ut tabernaculum ad habitandum, » ad Cosmæ opinionem prorsus accedit : « Deinde, inquit, sermonem e terra erigens, universos excitat, ut cœlestem fornicem, et hemisphærium illud supra terram elatum, et cameræ instar omnibus imminens, admirentur; ac cogitent quanta sit virtus ejus, qui cœlum condidit;

consideréntque, non sine causa ab eo cœlum tabernaculi instar constitutum fuisse, superne quidem expansum supra omnia, quæ intra ipsum continentur; iis vero qui supra cœlum sunt, substratum ad domicilium. » Quæ ipsissima est Cosmæ Ægyptii, ac pene omnium veterum Patrum, sententia, Chrysostomi scilicet, Severiani Gabalorum, Augustini et aliorum, qui cœlum in fornicis morem terræ imminere, ac undequaque muris firmissimis terræ inniti, arbitrati sunt, antipodasque negarunt: rati non posse homines in oppositis terræ partibus adversis vestigiis stare, sphæræque opinionem cum Scriptura divina pugnare. Nimirum Deus, qui nobis sanctos illos in doctrinæ morumque magistros providit, non parem illis in philosophicis astronomicisque peritiam indidit. Quid enim ad sanctitatem morumque sinceritatem conferat hujusce rei notitia? Verum hac de re pluribus actum est in præfatione ad Cosmæ Ægyptii *Topographiam Christianam*. Is enim non modo Patrum opinionem pro viribus defendit, et ab exterorum conatu vindicare satagit; sed etiam, quantum facultas humana potest, explicat et aperit, qui possint secundum sanctorum Patrum sententiam, cursus solis, eclipses lunæ, astrorum motus, cæteraque omnia intelligi. Ibi videsis. Hæc in eruditorum commodum præmittenda duximus. Tu vero, candide lector, vale et his fruere.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΥΠΟΜΝΗΜΑΤΑ

ΕΙΣ ΗΣΑΙΑΝ.

EUSEBII COMMENTARIA IN HESAIAM.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Α'.

« Ὅρασις ἣν ἴδεν Ἡσαΐας υἱὸς Ἀμὼς, ἣν ἴδεν κατὰ τῆς Ἰουδαίας καὶ κατὰ Ἱερουσαλὴμ ἐν βασιλείᾳ Ὀζίου, καὶ Ἰωαθὰμ, καὶ Ἀχὰζ, καὶ Ἐζεκίου, οἱ ἐβασίλευσαν τῆς Ἰουδαίας. Ἄκουε, οὐρανὲ, καὶ ἐνωτίζου, γῆ, ὅτι Κύριος ἐλάλησεν. Υἱοὺς ἐγέννησα καὶ ὕψωσα· αὐτοὶ δέ με ἠθέτησαν. » Σύνθετος ὁ ἄνθρωπος ἐκ ψυχῆς καὶ σώματος· ἡ σὰρξ ἀπὸ τῆς γῆς, ἡ ψυχὴ οὐρανία. Ἐπεὶ οὖν πρὸς ἀμφότερα αὐτῶν ἡ συγγένειά ἐστιν, ἐπὶ τῶν οἰκειοτάτων αὐτοῦ τὴν μαρτυρίαν ἐλέγχει· « Υἱοὺς ἐγέννησα καὶ ὕψωσα. » Γεννήσεως εἴδη δύο· ἡ μὲν ἡ κατὰ Θεὸν μόρφωσις, ἐξ ἔργων καὶ παραδοχῆς δογμάτων ἐπιτελουμένη· ὡς γεννᾷ Παῦλος δι' Εὐαγγελίου τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ.

« Ἔγνω βοῦς τὸν κτησάμενον, καὶ ὄνος τὴν φάτνην τοῦ κυρίου αὐτοῦ· Ἰσραὴλ δέ με οὐκ ἔγνω, καὶ ὁ λαός με οὐ συνῆκεν. » Βοῦς μὲν καὶ ὄνος, φυσικῇ φαντασίᾳ τοὺς τρέφοντας ἐπιγινώσκουσιν· οἱ δὲ τοσαύτης ἀξιωθέντες παρὰ τοῦ Θεοῦ προνοίας, ὡς μὴ μόνον λογικοὺς καταστῆναι, ἀλλὰ καὶ λαὸν Θεοῦ χρηματίσαι καταξιωθῆναι, υἱῶν τε προσηγορίᾳ τιμηθῆναι, οὐδ' ὁμοίως τοῖς ἀλόγοις θρέμμασι τὸν γεννήσαντα καὶ θρέψαντα, τιμήσαντά τε καὶ ὑψώσαντα αὐτοὺς Κύριον ἔγνωσαν. Οἶμαι δὲ διὰ τούτων προφητικῶς αἰνίττεσθαι, ὡς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ αὐτὸν ὄντα τὸν Κύριον, μόνοις αὐτοῖς ἐξ ἁπάντων τῶν ἐθνῶν ἐπιδημήσαντα κατὰ τὴν ἐνανθρώπησιν, οὐ παραδέξονται, οὐδὲ ἐπιγνώσονται αὐτὸν, οὐδὲ νοήσουσιν, ἀλλ' οὐδὲ συνήσουσι.

« Οὐαὶ ἔθνος ἁμαρτωλὸν, λαὸς πλήρης ἁμαρτίας,

CAPUT I.

Vers. 1, 2. « Visio quam vidit Hesaias filius Amos, quam vidit contra Judæam, et contra Jerusalem, regnantibus Ozia, Joatham, Achaz et Ezechia, qui regnaverunt in Judæa. Audi cœlum, et auribus percipe terra, quia Dominus locutus est. Filios genui et exaltavi: illi autem spreverunt me. » Homo ex anima et corpore constitutus est: caro ex terra, anima cœlestis exsistit. Quia vero cum utroque eorum cognationem habet homo, circa ea quæ ipsi maxime propria sunt testimonio suo ipsum coarguit: « Filios genui et exaltavi. » Generationis duæ species sunt, quarum alia est, illa secundum Deum forma, quæ ex operibus et ex mandatorum perceptione perficitur: qua ratione Paulus discipulos suos per Evangelium gignit. I Cor. i

Vers. 3. « Cognovit bos possessorem, et asinus præsepe domini sui, Israel autem me non cognovit, et populus me non intellexit. » Bos quidem et asinus ex naturali instinctu eos, qui alimentum sibi suppeditant, cognoscunt: qui vero tanta a Deo providentia dignati sunt, ut non modo rationabiles essent, sed etiam populus Dei vocarentur, filiorumque nomine ornarentur, non pari atque bruta jumenta modo eum qui se genuit, enutrivit, honoravit et exaltavit, Dominum agnovere. His porro arbitror prophetice subindicari, fore ut Judæi illum, qui Christus Dei et ipse Dominus, quique apud illos, præ aliis omnibus gentibus, homo peregrinatus est, non susciperent, neque cognoscerent, nec mente intelligerent.

Vers. 4. « Væ genti peccatrici, populo pleno

iniquitate, semini malo, filiis iniquis. Dereliquistis Dominum, et irritastis sanctum Israel : abalienati sunt retrorsum. » Ideo ergo Judæorum gentem coarguit miseramque prædicat Spiritus sanctus, quia omnium plane gentium deterior est, et quia illi neque ex adoptione, neque ex honore divinitus sibi collato, exaltati videlicet, ac præcellentibus muneribus ab eo donati, quidpiam utilitatis perceperunt : imo vero ne ex plagis quidem et castigationibus, queis a Deo frequenter vi amoris permoto, impietatis suæ causa affecti sunt, resipuerunt : nam, « quem diligit Dominus, castigat, flagellat autem omnem filium, quem accipit [1]. » Quis autem ille fuit, quem dereliquerunt, nisi Christus, quem quia irritaverunt et dereliquerunt, ea quæ subsequuntur perpessi sunt?

VERS. 5, 6. « Quid adhuc percutiamini adjicientes iniquitatem? omne caput in labore, et omne cor in tristitia ; a pedibus usque ad caput non est in eo sanitas. Vulnus, livor, plaga tumens. Non licet malagma imponere, neque oleum, neque ligamenta. » Qui fieri poterat, ut aliud ad sanitatem et salutem restituendam pharmacum reperirent, qui Dominum abnegarant : quem non noverunt nec intellexerunt advenisse sibi animarum medicum, qui solus omnem morbum et omnem animarum infirmitatem curare poterat?

VERS. 7, 8. « Terra vestra deserta, civitates vestræ succensæ igni : regionem vestram coram vobis alieni devorant : et desolata est, eversa a populis alienis, sicut tabernaculum in vinea, et sicut tugurium in cucumerario, sicut civitas obsessa. » Ad custodiam fructuum in vineis nascentium figuntur tentoria. Cum ergo vinea propriis fructibus probe instructa est, omni cura et sollicitudine tentorium servatur, ita ut custos diligenter prospiciat, ne, qui in via prætereunt, fructus ejus decerpant. Cum autem vinea infructuosa est, illud a custode, ut consentaneum est, negligitur. Quamobrem Israeliticum populum derelictum iri interminatur, utpote qui consentaneum fructum non emittat. Timendum itaque nobis est, ne infructuosi simus, ut ne ex ira Dei deseramur. Spiritus sanctus est qui nos custodit. Cum igitur anima fructus æternorum penuariorum dignos profert, tum permanet ille custos, et singularis feri insidias procul abigit ; cum autem uvam fellis et botrum amaritudinis profert, infructuosam animam ille deserit : et tunc in quemvis brutum cogitatum, et in quamvis irrationabilem concupiscentiam decidit illa. Plerumque porro Scriptura Israelem vineam tropice nuncupat; ut[2], « Vineam ex Ægypto transtulisti ; » et, « Vinea facta est dilecto [3] ;» et, « Ego autem plantavi te vineam fructuosam, totam veram [4]. »

σπέρμα πονηρὸν, υἱοὶ ἄνομοι. Ἐγκατελίπετε τὸν Κύριον, καὶ παρωργίσατε τὸν ἅγιον τοῦ Ἰσραήλ· ἀπηλλοτριώθησαν εἰς τὰ ὀπίσω. » Διὰ ταῦτα γοῦν ἀπελέγχει τὸ Ἰουδαίων ἔθνος, καὶ ταλανίζει αὐτοὺς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὡς πάντων τῶν ἐθνῶν χείρους, καὶ ὡς τὸ μηδὲν ὠφεληθέντας, μήτε ἐκ τῆς υἱοθεσίας, μήτε ἐξ ἧς παρὰ Θεοῦ τιμῆς ἠξιώθησαν· ὑψωθέντες καὶ πλείστων ὅσων ἐξαιρέτων παρὰ αὐτοῦ τετυχηκότες· ἀλλ' οὐδὲ ἐξ ὧν πολλάκις ἐπλήγησαν δι' ὑπερβολὴν ἀγάπης Θεοῦ τυπτόμενοι καὶ κολαζόμενοι, τῶν ἀσεβημάτων αὐτῶν ἕνεκεν· « Ὃν γὰρ ἀγαπᾷ Κύριος παιδεύει, μαστιγοῖ δὲ πάντα υἱὸν, ὃν παραδέχεται. » Τίς δὲ ἦν ὃν ἐγκατέλιπον, ἢ ὁ Χριστός· ὃν διὰ τὸ παρωργικέναι καὶ ἐγκαταλελοιπέναι, τὰ ἑξῆς ἐπιλεγόμενα πεπόνθασιν;

« Τί ἔτι πληγῆτε προστιθέντες ἀνομίαν; πᾶσα κεφαλὴ εἰς πόνον, καὶ πᾶσα καρδία εἰς λύπην· ἀπὸ ποδῶν ἕως κεφαλὴν οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ ὁλοκληρία. Τραῦμα, μώλωψ, πληγὴ φλεγμαίνουσα. Οὐκ ἔστι μάλαγμα ἐπιθεῖναι, οὔτε ἔλαιον, οὔτε καταδεσμούς. » Πῶς δὲ καὶ οἷόν τε ἦν ἕτερον αὐτοὺς ὑγείας καὶ σωτηρίας ποιητικὸν εὑρέσθαι φάρμακον ἀρνησαμένους τὸν Κύριον· μηδὲ ἐπεγνωκότας αὐτὸν, μηδὲ συνιέντας ἐπιδημήσαντα αὐτοῖς τὸν τῶν ψυχῶν ἰατρὸν, τὸν μόνον πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν ψυχῶν ὁμοῦ καὶ σωμάτων ἰάσασθαι δυνάμενον,

« Ἡ γῆ ὑμῶν ἔρημος, αἱ πόλεις ὑμῶν πυρίκαυστοι· τὴν χώραν ὑμῶν ἐνώπιον ὑμῶν ἀλλότριοι κατεσθίουσιν αὐτήν· καὶ ἠρέμωται κατεστραμμένη ὑπὸ λαῶν ἀλλοτρίων, ὡς σκηνὴ ἐν ἀμπελῶνι, καὶ ὡς ὀπωροφυλάκιον ἐν σικυηλάτῳ, ὡς πόλις πολιορκουμένη (4). » Εἰς φρουρὰν τῶν ἐν ταῖς ἀμπέλοις καρπῶν αἱ σκηναὶ πήγνυνται. Ὅταν μὲν οὖν εὐθηνῇ τοῖς οἰκείοις καρποῖς ἡ ἄμπελος, σπουδάζεται ἡ σκηνὴ καὶ πάσης ἀξιοῦται ἐπιμελείας· ὥστε ἀπ' αὐτῆς κατοπτεύειν τὸν φύλακα, μήποτε τρυγῶσιν αὐτὴν οἱ παραπορευόμενοι τὴν ὁδόν. Ὅταν δὲ ἄκαρπος ᾖ, ἀμελεῖται ἀναγκαίως τῆς ἀμπέλου τὰ φυλακτήρια. Διὰ τοῦτο τοῦ Ἰσραηλιτικοῦ λαοῦ τὴν ἐγκατάλειψιν ἀπειλεῖ, ὡς μὴ καρποφοροῦντος τὰ ἐπιβάλλοντα. Φοβηθῶμεν οὖν εἶναι ἄκαρποι, μὴ ἐγκαταλειφθῶμεν ὑπὸ τῆς ὀργῆς τοῦ Θεοῦ. Τὸ φυλάσσον ἡμᾶς, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιόν ἐστιν. Ὅταν μὲν οὖν καρποφορῇ ἡ ψυχὴ ἄξια τῶν αἰωνίων ἀποθηκῶν, παραμένει καὶ φυλάσσει, καὶ πόῤῥωθεν ἀπείργει τὰς τοῦ μονιοῦ τοῦ ἀγρίου ἐπιβουλάς· ὅταν δὲ σταφυλὴν χολῆς γεωργῇ καὶ βότρυν πικρίας ἐκφέρῃ, ἐγκαταλιμπάνει τὴν ἄκαρπον ψυχήν· καὶ τότε ὑπὸ παντὸς λογισμοῦ θηριώδους καὶ πάσης ἀλόγου ἐπιθυμίας καταπεσεῖται. Πολλαχοῦ δὲ τροπικῶς ἀμπελῶνα τὸν Ἰσραὴλ ὁ λόγος προσαγορεύει· ὡς τὸ, « Ἄμπελον ἐξ Αἰγύπτου μετῆρας· » καὶ, « Ἀμπελὼν ἐγενήθη τῷ ἠγαπημένῳ· » καὶ, « Ἐγὼ δὲ ἐφύτευσά σε ἄμπελον καρποφόρον, πᾶσαν ἀληθινήν. » Εἰ δὲ ὁ

[1] Prov. III, 12. [2] Psal. LXXIX, 9. [3] Isa. v, 1. [4] Jer. II, 21.

(4) His similia habet Hieronymus in hunc locum, atque ita loquitur : « In cucumerario quoque, quod LXX *pomorum custodiam* vocant, parvulæ fiunt casulæ propter ardorem solis ac radios declinandos : et inde vel homines, vel bestiolas, quæ insidiari solent natis frugibus, abigunt. Cum autem ablata fuerint istiusmodi genimina, remanent arentia fruticum umbracula, casulæque recedente custode : quia non habet ultra quod servet, » et cætera, quæ item ille transtulit, sed συνοπτικῶς.

Ἰσραὴλ ἀμπελὼν, σκηνὴ τῆς ἀμπέλου ταύτης ὁ οἶκος τάχα ὁ τοῦ ναοῦ· σκήνωμα γὰρ δόξης ἐλέγετο, καὶ, « σκήνωμα, οὗ κατεσκήνωσεν ἐν ἀνθρώποις. » Ἕως μὲν οὖν ὅτε ἐποίει καρπὸν πολὺν, καὶ ἡ σκηνὴ διὰ τὴν τῶν καρπῶν φυλακὴν συνειστήκει· ἐπεὶ δὲ ὁ φυτεύσας αὐτὴν ἔμεινε τοῦ ποιῆσαι σταφυλὴν, ἐποίησε δὲ ἀκάνθας, αἷς τὸν Κύριον ἐστεφάνωσαν, καὶ ἐστράφη πᾶσα εἰς πικρίαν· ἐποίησε γὰρ σταφυλὴν χολῆς καὶ βότρυν πικρίας· διὸ καὶ εἰς τὸ βρῶμα ἔδωκαν τῷ Κυρίῳ χολήν· διὰ τοῦτο ἐγκατελείφθη ἡ σκηνὴ τοῦ ἀμπελῶνος. « Ἰδοὺ γὰρ, φησὶν, ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος· » τότε ἐπληρώθη ἡ ἀπειλὴ αὕτη· « Ἐγκατελείφθη γὰρ ὡς σκηνὴ ἐν ἀμπελῶνι. » Ἐξ ἐκείνου λοιπὸν καὶ ταῖς νεφέλαις ἐνετείλατο τοῦ μὴ βρέξαι ἐπὶ τὸν ἀμπελῶνα. Διὰ τοῦτο οὐκέτι προφῆται παρ' αὐτοῖς, οὐκέτι οὐρανία χάρις· ἀλλὰ γέγονεν εἰς χέρσον καὶ καταπάτημα, οἵ τε φραγμοὶ τοῦ ναοῦ ἐκείνου καθῃρέθησαν, ὁ ὑπερασπισμὸς τῶν ἁγίων δυνάμεων, κἂν τι ἐργάσωνται κατὰ τὸν νόμον, εἰς ἀπώλειάν ἐστι. « Καὶ ὡς ὀπωροφυλάκιον, φησὶν, ἐν σικυηλάτῳ. » Σημαίνει τοίνυν διὰ τούτου τὴν παντελῆ αὐτῶν ἀκαρπίαν· ἕως μὲν γὰρ καρπῶν ἀγαθῶν πεπλήρωται, τὸν φρουροῦντα καὶ φυλάσσοντα ἐκέ[illegible] σκηνὴν πηξάμενος, ἄνωθεν ἀφ' ὑψηλοῦ ἀφορᾷ καὶ περισκοπεῖ, καὶ φυλάττει τὸν ἀμπελῶνα. Εἰ δ' ὁ τούτου καρπὸς ἀφαιρεθῇ, τηνικαῦτα ὁ φύλαξ, ὡς μὴ εἰς μάταιον κάμνῃ, τὴν σκηνὴν ἔρημον ἀπολιπὼν, ἀναχωρεῖ τῆς φυλακῆς.

Quod si Israel vinea fuerit, tabernaculum sane ejus domus templi erit: nam tabernaculum gloriæ dicitur, et, « tabernaculum, ubi habitavit in hominibus [a]. » Donec itaque multum fructum protulit, tabernaculum ad fructuum custodiam substitit: quia vero qui plantavit eam, exspectavit ut faceret uvam, fecit autem spinas, quibus Dominum coronarunt, tota conversa est in amaritudinem: fecit enim uvam fellis et botrum amaritudinis: ideoque in potum Domino fel dederunt; ea sane de causa tabernaculum vineæ derelictum est: nam « ecce, inquit, relinquetur vobis domus vestra deserta [b]. » Tunc vere impleta est illa comminatio, etenim « derelicta est sicut tabernaculum in vinea: » exinde vero nubibus mandavit ne pluerent super vineam. Idcirco non ultra prophetæ penes illos sunt, non cœlestis gratia; sed conversa est in aridam et in conculcationem, sepes templi illius destructæ sunt, necnon sanctarum virtutum propugnaculum: ac etiamsi quidpiam secundum legem agant, id illis in perniciem vertit. « Et sicut tugurium, ait, in cucumerario. » His itaque significat omnimodam apud illos fructuum vacuitatem: donec enim bonis fructibus implebatur, custodem ad præsidium obtinebat eum, qui structo tabernaculo, e sublimi observat et respicit vineam. Quod si fructus ejus auferatur, tunc custos, ne in vanum laboret, tabernaculum desertum relinquens, abscedit a custodia.

« Καὶ εἰ μὴ Κύριος Σαβαὼθ ἐγκατέλιπεν ἡμῖν σπέρμα, ὡς Σόδομα ἂν ἐγενήθημεν, καὶ ὡς Γόμορρα ἂν ὡμοιώθημεν. Ἀκούσατε λόγον Κυρίου, ἄρχοντες Σοδόμων· προσέχετε νόμον Θεοῦ, λαὸς Γομόρρας. » Ἐπειδήπερ ἐπὶ τῇ τῶν πατέρων ἀρετῇ σεμνυνόμενοι, μέγα ἐφρόνουν, ὡς τοῦ Ἀβραὰμ ὄντες σπέρμα καὶ τοῦ Ἰσραὴλ ἀπόγονοι· εἰκότως τὸ μεγάλαυχον αὐτῶν ὁ λόγος ταπεινοῖ, καὶ τὸ μάταιον οἴημα καθαιρεῖ· τοὺς μὲν ἄρχοντας τοῦ διαβοήτου Ἰσραὴλ, Σοδόμων ἄρχοντας ὀνομάζων, αὐτὸν δὲ τὸν χρηματίζοντα λαὸν τοῦ Θεοῦ, λαὸν Γομόρρας ἀποκαλῶν, ὡς διὰ τῶν ἴσων ἐπιτηδευμάτων τοῖς πάλαι ἀσεβήσασιν ὁμοιωθέντα· Σοδόμων ἄρχουσι καὶ Γομόρρας λαῷ παραβάλλει αὐτοὺς, διὰ τὴν μέλλουσαν αὐτοῖς ἐπελεύσεσθαι καταστροφήν· ὡς τοῖς τὰ Σόδομα καὶ Γόμορρα οἰκήσασιν ἀνδράσι πάντων ἀνθρώπων ἀσεβεστάτοις γενέσθαι μνημονευομένοις.

VERS. 9, 10. « Et nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuissemus, et Gomorrhæ similes essemus. Audite verbum Domini, principes Sodomorum, attendite legi Dei, populus Gomorrhæ. » Quia de patrum virtute gloriantes, magnum sapiebant, utpote qui Abrahæ semen et Israelis nepotes essent, illorum arrogantiam jure deprimit, vanamque eorum opinionem de medio tollit, dum præclari illius Israelis principes, Sodomorum principes nuncupat, et populum illum Dei, populum Gomorrhæ vocat; utpote qui ob paria studia illis olim impiis similis evaserit: sive illos principibus Sodomorum et Gomorrhæ comparat, ob venturum illis excidium; ut accidit populis Sodoma et Gomorrham incolentibus, qui omnium hominum impiissimi olim fuisse memorantur.

« Τί μοι πλῆθος τῶν θυσιῶν ὑμῶν, λέγει Κύριος; Πλήρης εἰμὶ ὁλοκαυτωμάτων κριῶν· καὶ στέαρ ἀρνῶν, καὶ αἷμα ταύρων καὶ τράγων οὐ βούλομαι, οὐδ' ἂν ἔρχησθε ὀφθῆναί μοι. Τίς γὰρ ἐξεζήτησε ταῦτα ἐκ τῶν χειρῶν ὑμῶν; » Πρὸς οὖν τοὺς τὰ δεινότατα κατὰ τοῦ Κυρίου τολμήσαντας, θυσίαις δὲ καὶ σπονδαῖς, καὶ ταῖς ἄλλαις κατὰ τὸν νόμον σωματικαῖς λατρείαις ἱλάσκεσθαι τὸν Θεὸν νομίζοντας, ὁ λόγος ἀποτείνεται φάσκων, « Τί μοι πλῆθος τῶν θυσιῶν ὑμῶν, λέγει Κύριος; » καὶ τὰ ἑξῆς.

VERS 11, 12. « Quid mihi multitudo sacrificiorum vestrorum, dicit Dominus? Plenus sum holocaustis arietum: et adipem agnorum, et sanguinem taurorum et hircorum nolo, nec veniatis in conspectum meum. Quis enim requisivit hæc de manibus vestris? » Eos itaque sermo respicit, qui atrocia contra Dominum aggredi ausi, sacrificiis, libaminibus aliisque secundum legem corporeis ministeriis Deum se placare posse putant: aitque: « Quid mihi multitudo sacrificiorum vestrorum, dicit Dominus? » et cætera.

[a] Psal. LXXVII, 60. [b] Matth. XXIII, 38.

VERS. 13-15. « Calcare atrium meum non adjicietis. Si tuleritis similam, vanum thymiama, abominatio mihi est. Neomenias vestras, et Sabbata, et diem magnam non fero : jejunium et cessationem et neomenias vestras et solemnitates vestras odit anima mea. Facti estis mihi in satietatem : non ultra tolerabo peccata vestra. Et cum extenderitis manus vestras ad me, avertam oculos meos a vobis : et si multiplicaveritis supplicationem, non exaudiam vos : nam manus vestræ sanguine plenæ. » Sed quia non cognoverunt Dominum, et quia non intellexerunt eum, quia dereliquerunt eum, et irritaverunt sanctum Israel : et ad hæc omnia, quia manus eorum sanguine plenæ fuerunt, ob cædem Christi, quam post sexcentos interemptos prophetas, perpetrarunt, et sanguine repleti sunt ; his omnibus recensitis, necnon legis solutione, templi excidio, ac omnimodis suppliciis ; peccati, cujus causa hæc perpessi sunt, speciem edocet : ipsosque accusat, non de idolorum cultu, non de adulterio, nec de avaritia ; sed de cæde. Nam omni impietate et iniquitate deterior est eorum contra Dominum insania ; hæc quippe vox illorum est : « Sanguis ejus super nos et super filios nostros [6]. » Hic sanguis illos pristinis optimisque possessionibus privavit : hic sanguis illos per totum orbem inquilinos effecit.

VERS. 16, 17. « Lavamini, mundi estote, auferte malitias de animabus vestris ab oculis vestris : quiescite a malitiis vestris, discite bene facere. » Admodum consequenter postquam prima dixerat Deus, his item memoratos Sodomorum principes, ac populum Gomorrhæ in spem bonam transfert et evocat ; si malitiam deponentes, et a voluntario illo secundum corpoream legem cultu abscedentes, Novo Testamento, novæque legi et verbo obsequentes fuerint. Quamobrem postquam ea quæ Veteris Testamenti erant, carptim tetigit, Novi Testamenti mysteria inducit. Quæ ipse in Evangeliis tradidit, dicens, « Nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu, non intrabit in regnum cœlorum [7]. » — « Quærite judicium, liberate oppressum, judicate pupillo, defendite viduam. » Id est a malitia translati, ne in eo steteritis ; sed vitam virtute ornatam suscipite.

VERS. 18. « Et venite, et disceptemus, dicit Dominus : et si fuerint peccata vestra ut purpura, quasi nivem dealbabo ; et si fuerint ut coccinum, quasi lanam dealbabo. » Deinde quasi in tribunali ego et vos disceptemus : ego quidem enumerans quanta sim a vobis perpessus, et quanta vobis munera contulerim : ac quomodo post tanta facinora, omnium malorum vestrorum oblitus, vestras prædicto sanguine purpureas animas emundaverim, ac per lavacrum regenerationis nive splendidiores

[6] Matth. XXVII, 25. [7] Joan. III, 5.

(5) Hæc item exprimit Hieronymus ad hunc loc.

A « Πατεῖν τὴν αὐλήν μου οὐ προσθήσεσθε. Ἐὰν φέρητε σεμίδαλιν, μάταιον θυμίαμα· βδέλυγμά μοί ἐστι. Τὰς νουμηνίας ὑμῶν, καὶ τὰ Σάββατα, καὶ ἡμέραν μεγάλην οὐκ ἀνέχομαι, νηστείαν καὶ ἀργίαν καὶ τὰς νουμηνίας ὑμῶν καὶ τὰς ἑορτὰς ὑμῶν μισεῖ ἡ ψυχή μου. Ἐγενήθητέ μοι εἰς πλησμονήν· οὐκέτι ἀνήσω τὰς ἁμαρτίας ὑμῶν. Ὅταν τὰς χεῖρας ἐκτείνητε πρὸς μὲ, ἀποστρέψω τοὺς ὀφθαλμούς μου ἀφ' ὑμῶν· καὶ ἐὰν πληθύνητε τὴν δέησιν, οὐκ εἰσακούσομαι ὑμῶν· αἱ γὰρ χεῖρες ὑμῶν αἵματος πλήρεις. » Ἀλλ' ὅτι μὴ ἔγνωσαν τὸν Κύριον, καὶ ὅτι μὴ συνῆκαν αὐτὸν, ὅτι ἐγκατέλιπον αὐτὸν, καὶ παρώξυναν τὸν ἅγιον τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ πρὸς ἅπασι τούτοις, ὅτι αἱ χεῖρες αὐτῶν γεγόνασιν αἵματος πλήρεις διὰ τῆς κατὰ τοῦ Χριστοῦ μιαιφονίας, ἣν μετὰ μυρίας προ-
B φητοκτονίας εἰργάσαντο, καὶ γεγόνασιν αἵματος πλήρεις, πάντα γοῦν διεξελθὼν, καὶ τὴν τοῦ νόμου λύσιν, καὶ τοῦ ναοῦ τὴν κατάλυσιν, καὶ τὰς παντοδαπὰς τιμωρίας, τὸ εἶδος τῆς ἁμαρτίας ἐδίδαξεν, οὗ χάριν πεπόνθασι· καὶ κατηγορεῖ αὐτῶν, οὐκ εἰδώλων θεραπείαν, οὐδὲ μοιχείαν καὶ πλεονεξίαν, ἀλλὰ μιαιφονίαν. Πάσης γὰρ δυσσεβείας καὶ παρανομίας, χαλεπωτέρα ἡ κατὰ τοῦ Κυρίου μανία· αὐτῶν γάρ ἐστιν ἡ φωνὴ, « Τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ἡμῶν. » Τοῦτο τὸ αἷμα, τῆς παλαιᾶς αὐτοὺς ἐστέρησεν εὐκληρίας· τοῦτο τὸ αἷμα μετοίκους τῆς οἰκουμένης ἀπέφηνε.

« Λούσασθε, καθαροὶ γένεσθε, ἀφέλετε τὰς πονηρίας ἀπὸ τῶν ψυχῶν ὑμῶν ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν
C ὑμῶν· παύσασθε ἀπὸ τῶν πονηριῶν ὑμῶν, μάθετε καλὸν ποιεῖν. » Σφόδρα γοῦν ἀκολούθως τὰ πρῶτα εἰρηκὼς ὁ Θεὸς, ἔτι καὶ ταῦτα πρὸς τοὺς δηλωθέντας ἄρχοντας Σοδόμων, καὶ τὸν λαὸν Γομόῤῥας διεξέρχεται (5), ἐπὶ ἀγαθὰς ἐλπίδας αὐτοὺς προκαλούμενος, εἰ μεταθέμενοι τῆς κακίας καὶ τῆς ἐθελοθρησκείας τῆς κατὰ τὸν σωματικὸν νόμον ἀναχωρήσαντες, ὑπήκοοι γένοιντο τῆς Καινῆς Διαθήκης καὶ τοῦ καινοῦ νόμου καὶ λόγου. Διὸ μετὰ τὴν παρόρασιν τῶν ἐν τῇ Παλαιᾷ Διαθήκῃ, τὰ τῆς Καινῆς Διαθήκης εἰσάγει μυστήρια. Ἃ δὴ καὶ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις αὐτὸς παρεδίδου λέγων· « Ἐὰν μή τις ἀναγεννηθῇ ἐξ ὕδατος καὶ πνεύματος, οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. » — « Ἐκζητήσατε κρίσιν, ῥύσασθε ἀδικούμενον, κρίνατε ὀρφανῷ, καὶ δικαιώσατε χήρᾳ. »
D Ἤγουν μεταβαλόντες τῆς κακίας, μὴ μέχρι τούτου στῆτε, τὸν δὲ κατ' ἀρετὴν ἀναλάβετε βίον.

« Καὶ δεῦτε, καὶ διαλεχθῶμεν (6), λέγει Κύριος· καὶ ἐὰν ὦσιν αἱ ἁμαρτίαι ὑμῶν ὡς φοινικοῦν, ὡς χιόνα λευκανῶ· ἐὰν δὲ ὦσιν ὡς κόκκινον, ὡς ἔριον λευκανῶ. » Εἶθ' ὡς ἐν δικαστηρίῳ διελεγχθῶμεν ἐγώ τε καὶ ὑμεῖς· ἐγὼ μὲν ὅσα πέπονθα ὑφ' ὑμῶν, ὅσα τε ὑμᾶς ἔτυχον εὐεργετήσας καταριθμούμενος, καὶ ὡς μετὰ τοσαῦτα πλημμελήματα πάντων κακῶν ἀμνηστείαν ποιούμενος, πεφοινιγμένας ὑμῶν τὰς ψυχὰς ἐκ τοῦ προλεχθέντος αἵματος ἐκάθηρα, λαμπροτέρας χιόνος αὐτὰς διὰ τῆς τοῦ λουτροῦ παλιγγενεσίας κα-

(6) Reg. secunda manu, διελεγχθῶμεν.

καστήσας· ὑμεῖς δὲ εἴ τις ὑμῖν πρὸς τὴν τοσαύτην A χάριν ἔνεστι λόγος, εἰς φανερὸν τοῦτον ἄγετε.

« Καὶ ἐὰν θέλητε καὶ εἰσακούσητέ μου, τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς φάγεσθε· ἐὰν μὴ θέλητε, μηδὲ εἰσακούσητέ μου, μάχαιρα ὑμᾶς κατέδεται· τὸ γὰρ στόμα Κυρίου ἐλάλησε ταῦτα. » Ἐνταῦθα δὲ ὁ λόγος ὡς πρὸς Ἰουδαίους διαλεγόμενος, οἷα νηπίους αὐτοὺς διὰ τῆς σωματικῆς ἐπαγγελίας πείθεσθαι τοῖς εἰρημένοις προτρέπει· πρὸς δὲ τὸν ἀληθῆ λόγον, γῆς τῆς ψυχῆς νοουμένης κατὰ τὴν σωτήριον παραβολήν· ἣ τὸν ἐπουράνιον λέγεται παραδέχεσθαι σπόρον, ἀκόλουθόν ἐστιν ἀγαθὰ ψυχῆς νοεῖν ἤτοι τὰς κατ' ἀρετὴν προκοπὰς καὶ τελειώσεις, ἢ τὰ ἐπηγγελμένα αὐτῇ ἐν τῇ τῶν οὐρανῶν βασιλείᾳ. Ὅθεν πρὸς μὲν τὴν λέξιν, αὐτίκα τοῖς λόγοις ἐπηκολούθει ἡ διὰ τῶν ἔργων ἔκβασις· παραχρῆμα γὰρ καὶ οὐκ εἰς μακρὰν οἱ ἀπει- B θήσαντες, τῇ τῶν πολεμίων μαχαίρᾳ παρεδόθησαν· ἐπελθόντων αὐτοῖς Ῥωμαίων, καὶ πολέμου νόμῳ πάντας χειρωσαμένων· εἰ δὲ καὶ διαβολική τίς ἐστι μάχαιρα, καὶ ταύτῃ ἔκδοτοι γεγόνασι, διὰ τὸ ἀπειθῆσαι τῇ κλήσει τῆς τοῦ Θεοῦ χάριτος.

« Πῶς ἐγένετο πόρνη πόλις πιστὴ Σιὼν, πλήρης κρίσεως; ἐν ᾗ δικαιοσύνη ἐκοιμήθη ἐν αὐτῇ, νῦν δὲ φονευταί. » — « Τίνα τῶν προφητῶν οὐκ ἀπέκτειναν οἱ πατέρες ὑμῶν καὶ ὑμεῖς; » Διδάσκει τοίνυν ὁ λόγος (7), ὡς πάλαι μὲν τὴν πόλιν ᾤκησαν ἄνδρες πιστοὶ, δι' ὧν πιστὴ πόλις ἐχρημάτιζεν· ὥσπερ ἂν εἴ τις εἴποι, πιστῶν πόλις· ἀλλὰ καὶ πλήρης κρίσεως ἦν καὶ δικαιοσύνης, ὡς ἂν ἐναρέτων ψυχῶν οἰκητήριόν ποτε C γενομένη· διὸ κεκοιμᾶσθαι ἐν αὐτῇ δικαιοσύνην, τουτέστιν, ἐνοικῆσαι καὶ ἀναπεπαῦσθαι εἴρηται. Πάλαι γὰρ πλήρης τούτων ἐτύγχανε· τάχα που κατὰ τοὺς χρόνους Δαυῒδ, ὃς πρῶτος ἑλὼν τὴν πόλιν ἐκ χειρὸς ἀλλοφύλων, τὴν κιβωτὸν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν σκηνὴν ἐν αὐτῇ κατεστήσατο, αὐτός τε αὐτὴν ᾤκησε βασίλειον ἀποδείξας ἑαυτοῦ, ὡς χρηματίσαι πόλιν Δαυΐδ.

« Τὸ ἀργύριον ὑμῶν ἀδόκιμον· οἱ κάπηλοί σου μίσγουσι τὸν οἶνον ὕδατι. » Ἦν γὰρ τὸ ἀργύριον αὐτῶν ἀδόκιμον, ἐπειδὴ μετὰ τὸ ἐκπορνεῦσαι, καὶ φονευτὰς γενέσθαι, προσεποιοῦντο θεοσεβείας λόγον ἀπαγγέλλειν καὶ τὰς θείας Γραφὰς διερμηνεύειν καὶ δευτερώσεις μυθικὰς ποιεῖσθαι τῶν ἀναγνωσμάτων. Καὶ αὐτοὶ δὲ οἱ διδάσκαλοι αὐτῶν καπηλεύοντες τὴν διδα- D σκαλίαν, κάπηλοι προσφυῶς ὠνομάσθησαν μιγνύντες τὸν οἶνον ὕδατι, λόγῳ ἐξυδαροῦντι τὸν ἄκρατον καὶ ἐπιστυπτικὸν τῶν θεοπνεύστων Γραφῶν νοῦν διὰ τῆς μυθικῆς αὐτῶν καὶ ληρώδους δευτερώσεως.

« Οἱ ἄρχοντές σου ἀπειθοῦσι, κοινωνοὶ κλεπτῶν. » Οὕτω καλούμενοι ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος οὐχ ὑπήκουον· ἁπλῶς δὲ εἰπεῖν, Θεῷ ἀπειθοῦσιν, ἐκκλίνοντες ἀπ' αὐτοῦ καὶ τοῖς διατεταγμένοις ὑπ' αὐτοῦ μὴ ἐμμένοντες, « ἀγαπῶντες δῶρα, διώκοντες ἀνταπόδομα, ὀρφανοῖς οὐ κρίνοντες, καὶ κρίσιν χηρῶν οὐ προσέχον-

A illas constituerim, vos autem, si aliqua contra tantam gratiam adest ratio, eam publice proferte.

VERS. 19, 20. « Et si volueritis et audieritis me, bona terræ comedetis; quod si nolueritis, nec audieritis me, gladius vos devorabit : nam os Domini hæc locutum est. » Hic quasi Judæos alloquens, ipsos ceu infantes per corpoream promissionem hortatur, ut dictis obtemperent; at secundum veram intelligendi rationem, cum terra pro anima reputanda sit, secundum Salvatoris parabolam : quæ terra cœleste semen suscipere dicitur; hinc consequitur animæ bona hic esse intelligenda, scilicet profectum et perfectionem secundum virtutem acceptam, vel bona ipsi in regno cœlorum promissa. Quapropter secundum litteram quidem, B verba rerum eventus mox consecutus est; nam confestim, nec multo post elapso tempore, immorigeri illi gladio inimicorum traditi sunt, irrumpentibus Romanis ac belli lege cunctis in captivitatem redactis; quod si diabolicus gladius fuerit, huic quoque dediti sunt, quod vocanti gratiæ Dei non obtemperarent.

VERS. 21. « Quomodo facta est meretrix civitas fidelis Sion, plena judicii? in qua justitia dormivit, nunc autem homicidæ. » — « Quem prophetarum non interfecerunt patres vestri et vos [*]? » Docet igitur olim quidem civitatem incoluisse fideles viros, quorum causa civitas fidelis vocabatur; ac si quis diceret, civitas fidelium; imo etiam plena judicii erat et justitiæ, utpote quæ probarum olim C animarum domicilium fuerit : quare justitia in ea dormivisse, id est, inhabitasse et quievisse dicitur. Olim quippe talibus plena viris erat; ut fortasse tempore Davidis, qui primus urbem eripuit ex manibus allophylorum, arcam Dei et tabernaculum ibi posuit, in eaque ipse habitavit, regiamque constituit, ita ut civitas David appellaretur.

VERS. 22. « Argentum vestrum non probatum : caupones tui vinum aqua miscent. » Eratque argentum eorum non probatum, quia postquam fornicarii et homicidæ sunt effecti, se veræ religionis verbum annuntiare et divinas Scripturas interpretari simulabant, dum fabulosas deuteroses ad lectionis D explicationem adhiberent. Doctores vero ipsorum, qui doctrinam cauponabantur, e re caupones dicti sunt, qui vinum aqua miscebant, dum sermone in aquam resoluto, meram et restrictam divinarum Scripturarum mentem per commentitias suas deuteroses fœdarent.

VERS. 23. « Principes tui non obtemperant, socii furum. » Sic vocati a Servatore non obtemperabant : in summa, Deo repugnant, declinantes ab eo, et in præceptis ejus non manentes, « diligentes munera, retributionem persequentes, pupillo non judicantes, et causam viduæ non attendentes : »

[*] Act. VII, 52.

(7) Hæc nonnullis adjectis manifeste transtulit Hieronymus, qui ait : *Nec ambigo fuisse in ea sanctos viros*, et cætera, quæ ibi videsis.

cum proditore Juda furante concurrentes, juris æquitatem donis venumdabant.

VERS. 24-26. « Propterea hæc dicit Dominus Dominus Sabaoth : Væ potentibus Israel : non cessabit enim furor meus in adversariis, et judicium de hostibus meis faciam. Et inferam manum meam contra te, et inflammabo te ad purum : immorigeros autem perdam et consiliarios tuos sicut a principio. » Inflammabo te igitur ad purum, id est, ad purgandum et discernendum improbos ab urbanis. Quare secundum Symmachum dicitur : « Et inflammabo ad purum scoriam tuam ; » secundum Aquilam vero : « Et inflammabo ad purum acinum tuum. » Quemadmodum enim qui æs et ferrum igne purgant, scoriam abjiciunt, et qui botrus vineæ in torcularibus premunt, acinum et superflua calcatarum uvarum expellunt ; eodem, inquit, modo et ego inflammabo ad purum acinum tuum.

VERS. 27. « Et post hæc vocaberis civitas justitiæ, metropolis fidelis Sion : nam cum judicio salvabitur captivitas ejus. » Communem civitatem postea constituendam alloquitur, quam justitiæ civitatem vocat, et metropolim fidelem Sion, piæ religionis institutum et cœtum hoc nomine exornans. Sane vero ille olim apud Judæos sapiens exciderat ; nunc autem in universa terra per Christi Ecclesiam erigitur, fundatus supra petram. Hi vero sunt pulchræ civitatis præsules, judices et consiliarii, qui initium ab apostolis et discipulis Salvatoris nostri acceperunt : ex eorum vero successione etiamnum, quasi ex bono semine orti resplendent, Dei Ecclesiæ præsides constituti. Etenim qui apud Deum salute digni judicati fuerint, ii, inquit, soli promissa consequentur : dum Judæi frustra imaginantur totius gentis suæ conversionem fore. Liberationem autem a captivitate intelligendum est esse mutationem animarum ab errore ad veram Dei cognitionem : quam Salvator declaravit, cum, accepto in synagoga Hesaiæ libro, lectaque clausula ex persona ejus hæc dicente*: « Spiritus Domini super me, eo quod unxerit me, evangelizare pauperibus misit me, » etc., replicato libro intulit : « Hodie hæc Scriptura impleta est in auribus vestris, » docens se redemptorem humanarum animarum esse.

VERS. 28. « Et conterentur iniqui, et peccatores simul, et qui dereliquerunt Dominum conficientur. » Sed de medio tollendos esse ait nequitiæ doctores. Quinam vero ii essent, in præcedentibus declaratur his verbis : « Væ genti peccatrici populo pleno iniquitatis. »

VERS. 29. « Quia confundentur super idola sua, quæ ipsi volebant, et confundentur super hortos suos, quos concupiverunt. » Cæterum pudoris sen-

* Luc. IV, 18, 21.

A τες. » Τῷ οὖν προδότῃ Ἰούδᾳ κλέπτοντι συνιόντες, τὴν ὀρθότητα τοῦ δικαίου δώροις ἐπίπρασκον.

« Διὰ τοῦτο τάδε λέγει Κύριος ὁ Δεσπότης Σαβαὼθ, Οὐαὶ οἱ ἰσχύοντες Ἰσραήλ· οὐ παύσεται γάρ μου ὁ θυμὸς ἐν τοῖς ὑπεναντίοις, καὶ κρίσιν ἐκ τῶν ἐχθρῶν μου ποιήσω· καὶ ἐπάξω τὴν χεῖρά μου ἐπὶ σὲ, καὶ πυρώσω σε εἰς καθαρὸν, τοὺς δὲ ἀπειθοῦντας ἀπολέσω, καὶ τοὺς συμβούλους σου ὡς τὸ ἀπ' ἀρχῆς. » Πυρώσω σε οὖν εἰς καθαρὸν, τουτέστιν, ἐπὶ τῷ καθᾶραι καὶ διακρῖναι τοὺς φαύλους ἀπὸ τῶν ἀστείων. Διὸ κατὰ τὸν Σύμμαχον εἴρηται· « Καὶ πυρώσω εἰς καθαρὸν τὴν σκωρίαν σου· » κατὰ δὲ (8) τὸν Ἀκύλαν· « Καὶ πυρώσω εἰς καθαρὸν τὸ γιγαρτῶδές σου. » Ὥσπερ γὰρ οἱ καθαίροντες διὰ τοῦ πυρὸς χαλκὸν ἢ σίδηρον, τὴν σκωρίαν ἀποβάλλουσι, καὶ οἱ τοὺς βότρυς B τῆς ἀμπέλου ἐν ταῖς ληνοῖς πιέζοντες, τὸ γιγαρτῶδες καὶ τὰ περισσὰ τῶν ἐκπατηθέντων βοτρύων ἀποῤῥίπτουσι, τὸν αὐτὸν τρόπον κἀγὼ, φησὶ, πυρώσω εἰς καθαρὸν τὸ γιγαρτῶδές σου.

« Καὶ μετὰ ταῦτα κληθήσῃ πόλις δικαιοσύνης, μητρόπολις πιστὴ Σιών· μετὰ γὰρ κρίματος σωθήσεται ἡ αἰχμαλωσία αὐτῆς. » Τῇ μετὰ ταῦτα συστησομένῃ κοινῇ πόλει, ἥν τινα καὶ πόλιν δικαιοσύνης ὀνομάζει, καὶ μητρόπολιν πιστὴν Σιὼν, οὕτω προσειπὼν τὸ σύστημα τοῦ θεοφιλοῦς πολιτεύματος. Ὁ πάλαι μὲν συνετὸς παρὰ Ἰουδαίοις διεπεπτώκει· νῦν δὲ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης διὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας ἐγήγερται τεθεμελιωμένος ἐπὶ τὴν πέτραν. Αὐτοὶ δὲ τῆς καλῆς πόλεως οἱ προεστῶτες, κριταὶ, καὶ σύμβουλοι, οἳ ἀρχὴν μὲν ἀπὸ τῶν ἀποστόλων καὶ μαθητῶν C τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εἰλήφασιν· ἐκ δὲ τῆς ἐκείνων διαδοχῆς εἰσέτι καὶ νῦν, ὥσπερ ἐκ σπέρματος ἀγαθοῦ φύντες διαλάμπουσιν, πρόεδροι τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας καθεστῶτες. Οἱ γὰρ σωτηρίας ἄξιοι παρὰ Θεῷ κριθέντες, μόνοι τεύξονται, φησὶ, τῆς ἐπαγγελίας, τῶν Ἰουδαίων μάτην φανταζομένων ἐπιστροφὴν ἔσεσθαι τοῦ παντὸς αὐτῶν ἔθνους. Αἰχμαλωσίας δὲ ἐλευθερίαν χρὴ νοεῖν, τὴν ἀπὸ τῆς πλάνης ἐπὶ τὴν ἀληθῆ τοῦ Θεοῦ γνῶσιν μεταβολὴν τῶν ψυχῶν· ἣν καὶ ὁ Σωτὴρ παρίστη, ὁπηνίκα ἐν τῇ συναγωγῇ λαβὼν τὴν βίβλον τοῦ Ἡσαΐου, τήν τε περικοπὴν ἀναγνοὺς τὴν ἐκ προσώπου αὐτοῦ φήσασαν· « Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὗ εἵνεκεν ἔχρισέ με, εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με· κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν· » καὶ πτύξας τὴν D βίβλον, εἶπε· « Σήμερον ἡ Γραφὴ αὕτη πεπλήρωται ἐν τοῖς ὠσὶν ὑμῶν· » διδάσκων δὴ, ὡς αὐτὸς εἴη ὁ λυτρωτὴς τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν.

« Καὶ συντριβήσονται οἱ ἄνομοι, καὶ οἱ ἁμαρτωλοὶ ἅμα, καὶ οἱ ἐγκαταλιπόντες τὸν Κύριον συντελεσθήσονται. » Ἀλλ' ἐκποδὼν γίνεσθαι τοὺς τῆς πονηρίας διδασκάλους. Τίνες δὲ ἦσαν οὗτοι, ἐδίδαξεν ὁ λόγος διὰ τῶν ἔμπροσθεν, εἰπών· « Οὐαὶ ἔθνος ἁμαρτωλόν· λαὸς πλήρης ἀνομίας. »

« Διότι καταισχυνθήσονται ἐπὶ τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν, ἃ αὐτοὶ ἠβούλοντο, καὶ ἐπαισχυνθήσονται ἐπὶ τοῖς κήποις αὐτῶν, ἃ ἐπεθύμησαν. » Πλὴν ἐπὶ τοῖς αἰ-

(8) Hæc interpretatio, teste Hieronymo, est Theodotionis ; quare Aquilæ nomen irrepsisse videtur.

σχροῖς αἰσχύνη ἐκ συναισθήσεως αὐτοῖς ἐγγενομένη, τῆς ἀναισχύντου καὶ ἀναιδοῦς προαιρέσεως μεταβολὴν αὐτοῖς ἔμελλεν ἐμποιήσειν.

« Ἔσονται γὰρ ὡς τερέβινθος ἀποβεβληκυῖα τὰ φύλλα, καὶ ὡς παράδεισος ὕδωρ μὴ ἔχων· » οἱ πάλαι ὄντες ἀμπελὼν Κυρίου Σαβαὼθ, καὶ ἐλαία εὔσκιος. Εἰ γοῦν τις θεάσαιτο τὰς παρ' αὐτοῖς τῶν θείων Γραφῶν ἐπαγγελίας, νομικῶν τε καὶ προφητικῶν Γραφῶν ἀναγνώσεις, βίβλων τε ἱστορικῶν καὶ στιχηρῶν λόγον, ὑμνῳδίας τε τρόπους, καὶ ψαλμῳδίας· ὄψεται παράδεισον ἀληθῶς, καὶ λειμῶνα παντοίων ἀγαθῶν. Εἰ δὲ ζητήσειε παρ' αὐτοῖς τὸν ἔμψυχον καὶ γόνιμον καὶ ζῶντα Λόγον, οὗ ὁ πίνων πηγὴν ἕξει ὕδατος ζῶντος ἀλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον· οὐκ ἂν εὕροι.

« Καὶ ἔσται ἡ ἰσχὺς αὐτῶν ὡς καλάμη στυππείου, καὶ αἱ ἐργασίαι αὐτῶν ὡς σπινθῆρες· καὶ κατακαυθήσονται οἱ ἄνομοι, καὶ οἱ ἁμαρτωλοὶ ἅμα· καὶ οὐκ ἔσται ὁ σβέσων. » Οὐ σίτου, οὐδέ τινος ἑτέρου τῶν ἀναγκαίων καλάμη, διὰ τὸ ἀφῃρῆσθαι ἀπ' αὐτῶν ἰσχύοντα καὶ ἰσχύουσαν, καὶ ἰσχὺν ἄρτου, καὶ τὰ ἑξῆς. Διὸ οὐδὲ δύνανται λέγειν τοῖς Χριστοῦ μαθηταῖς ὁμοίως· « Πάντα ἰσχύομεν ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντι ἡμᾶς Θεῷ· » καὶ, « Τίς ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ Χριστοῦ; θλίψις ἢ στενοχωρία; » καὶ τὰ ἑξῆς. Οὕτω δὲ γέγονεν αὐτῶν ἡ ἰσχὺς ὡς καλάμη στυππείου, ὡς μὴ μόνον ἀπολέσαι τὴν ἐλευθερίαν, ἐν ᾗ πρότερον ἐχόμενοι, αὐτονομίᾳ καὶ βασιλείᾳ οἰκείᾳ χρώμενοι, ἀλλὰ καὶ τοῖς τυχοῦσι Ῥωμαίων στρατιώταις ἀνδράσι δουλεύειν. Καὶ αὐτῶν γὰρ αἱ ἐργασίαι πυρὶ αἴτιαι, ἅτε οὐ χρυσὸν οὐδὲ ἄργυρον οὐδὲ λίθους τιμίους, ξύλον δὲ μόνον καὶ καλάμην οἰκοδομούντων. Ὁρᾷς ὅπως πυρπόλησιν καὶ ἐμπρησμὸν ἀπειλεῖ αὐτοῖς ὁ λόγος· καὶ τοῦτο τέλος τῆς παρούσης κατ' αὐτῶν προφητείας· ὃ δὴ καὶ παραχρῆμα πρὸς λέξιν ἀπέβη, καὶ οὐκ εἰς μακρὰν μετὰ τὴν κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τόλμαν πυρποληθείσης αὐτοῖς τῆς μητροπόλεως, τῶν τε ἐν αὐτῇ ἀσεβῶν ἐκ τῶν οἰκείων σπινθήρων τὸ ἄσβεστον πῦρ τὸ αἰώνιον, καὶ τὴν ἐκ Θεοῦ ὀργὴν ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς αὐτοῖς ταμιευσαμένων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'.

« Ὁ λόγος ὁ γενόμενος παρὰ Κυρίου πρὸς Ἡσαΐαν υἱὸν Ἀμὼς περὶ τῆς Ἰουδαίας καὶ περὶ Ἱερουσαλήμ· ὅτι ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις ἐμφανὲς τὸ ὄρος τοῦ Κυρίου, καὶ ὁ οἶκος τοῦ Θεοῦ ἐπ' ἄκρων τῶν ὀρέων, καὶ ὑψωθήσεται ὑπεράνω τῶν βουνῶν, καὶ ἥξουσιν ἐπ' αὐτὸ πάντα τὰ ἔθνη. Καὶ πορεύσονται ἔθνη πολλὰ, καὶ ἐροῦσι· Δεῦτε, καὶ ἀναβῶμεν εἰς τὸ ὄρος Κυρίου, καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ· καὶ ἀναγγελεῖ ἡμῖν τὴν ὁδὸν αὐτοῦ, καὶ πορευσόμεθα ἐν αὐτῇ. Ἐκ γὰρ Σιὼν ἐξελεύσεται νόμος, καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ. Καὶ κρινεῖ ἀνὰ μέσον τῶν ἐθνῶν, καὶ ἐξελέγξει λαὸν πολὺν αὐτός. » Αὐτὸς δὲ καὶ διέκρινεν ἀνὰ μέσον τῶν ἐθνῶν, ἀφορίσας ἑαυτῷ τοὺς ἀξίους, καὶ ἐκλεξάμενος τοὺς κλητοὺς ἀπὸ τῶν μὴ τοιούτων. Οὕτως οὖν ἀνὰ μέσον τῶν ἐθνῶν διακρίνας ὁ εὐαγγελικὸς νόμος, λαὸν πολὺν ἤλεγξεν, ἤτοι τοὺς

A sus, quem de fœdis suis gestis percepturi sunt, impudenti et inverecundo eorum proposito mutationem afferet.

Vers. 30. « Erunt enim sicut terebinthus defluentibus foliis, et sicut paradisus sine aqua : » qui olim erant vinea Domini Sabaoth, et oliva umbrosa. Si quis enim respexerit ad promissa quæ in divinis Scripturis penes illos habentur, ad legalium et propheticarum Scripturarum lectiones, ad librorum tam historicorum, quam metricorum concentum, modos et psalmodias, is vere paradisum, et pratum bonis omnibus repletum videat. Quod si quis apud illos animatum, fertile ac vivens Verbum quæsierit, ex quo quisquis biberit, habebit fontem aquæ vivæ, salientis in vitam æternam; neutiquam inveniat.

B

Vers. 31. « Et erit fortitudo illorum ut calamus stuppæ et opus eorum ut scintillæ : et comburentur iniqui et peccatores simul, et non erit qui exstinguat. » Non frumenti, aut alterius cujuspiam necessariæ rei, calamus, quia ablatus est ab illis robustus et robusta, robur panis, etc. Ideo dicere nequeunt perinde atque Christi discipuli : « Omnia possumus in eo, qui nos confortat Deo [10]; » et : « Quis nos separabit a charitate Christi? tribulatio, an angustia [11]? » et cætera. Ita porro fortitudo eorum ut calamus stuppæ facta est; ut non modo libertatem, qua prius proprio jure ac regno utentes florebant, amitterent, sed etiam quibusvis Romanis militibus servirent. Eorum quippe opera ignis causa

C

fuerunt : quippe qui non aurum, non argentum, non lapides pretiosos, sed lignum tantum et calamum ædificarent. Viden' quomodo flammas et incendium comminetur ipsis? Et hic finis est præsentis contra illos prophetiæ, cujus eventus statim, neque ita multo post perpetratum contra Salvatorem nostrum facinus, ad litteram contigit, cum eorum metropolis incendio tradita est, et impii homines in ea commorantes ex scintillis suis ignem inexstinguibilem ac æternum, iramque Dei in die iræ sibi recondiderunt.

CAPUT II.

Vers. 1-4. « Verbum quod factum est a Domino ad Hesaiam filium Amos circa Judæam et Jerusalem : D quia erit in novissimis diebus conspicuus mons Domini et domus Dei supra verticem montium : et elevabitur super colles : et venient ad eum omnes gentes. Et ibunt populi multi et dicent : Venite, ascendamus ad montem Domini et ad domum Dei Jacob : et annuntiabit nobis viam suam, et incedemus in ea. Nam ex Sion exibit lex, et verbum Domini ex Jerusalem. Et judicabit inter gentes, et arguet populum multum ipse. » Ipse autem judicavit inter gentes, eos qui se digni erant sibi segregans, vocatosque a non vocatis seligens. Sic itaque lex evangelica, in medio gentium dijudicans, multum populum coarguit; sive iis, qui in se crediderunt de pristino errore suo convictis; sive

[10] Philipp. IV, 13. [11] Rom. VIII, 35.

iis, qui non crediderunt, ut suapte culpa pereuntibus, confutatis.

« Et confringent gladios suos in aratra, et lanceas suas in falces : et non levabit gens contra gentem gladium, et non exercebuntur ultra ad prælium. » Non ultra bellicam artem ediscunt, in qua se prius a puero, quasi necessaria, per agros et urbes exercebant, vicinorum hostium formidine commoti. Imo etiam qui Dominum nostrum Jesum Christum susceperunt, omni præliandi studio exempti, in pace demum versantur; ita ut non ulterius ab adversariis potestatibus oppugnentur, neque dæmonibus in se olim imperium obtinentibus subditi sint. Quibus Servator ipse pacem procurans suam ait : « Pacem meam do vobis [12]. »

VERS. 5. « Et nunc, domus Jacob, venite, ambulemus in lumine Domini. » Consequenter itaque propheta, postquam gentium vocationem, et effusam in omnes homines pacem recensuit, suum erga familiares suos affectum commonstrat : populum suum commonefaciens, ut Christi gratiam omnibus gentibus datam et lumen evangelicum suscipiat : seseque, ad concitandum instigandumque populum, iisdem adnumerat, auctorque est ut lucem Domini adeant. Lucem porro Domini vocat legem Novi Testamenti ex Sion prodeuntem, et salutare evangelicumque verbum.

VERS. 6. « Dimisit enim populum suum, domum Israel : quia repleta est ut a principio terra eorum vaticiniis, ut terra alienigenarum : et multi filii alienigenæ facti sunt eis. » Hic quasi Deo defensionem parans, causam affert cur eos dimiserit his verbis : « Quia repleta est, ut a principio, terra eorum vaticiniis, » et cætera : quibus declarat ipsum non sine causa eos dimisisse.

VERS. 7-9. « Repleta est enim terra eorum argento et auro, et non erat numerus thesaurorum illorum : et repleta est terra equis, et innumerabiles currus ejus : et repleta est terra abominationibus operum manuum eorum, et adoraverunt ea quæ fecerunt digiti eorum : et incurvavit se homo, et humiliatus est vir. » Eorum, quorumnam, nisi alienigenarum habitatorum qui adoraverunt ea quæ fecerunt digiti eorum? Hæc porro omnia gentes significant alienigenas, quæ in Jerusalem et in Judæa habitaturæ erant. Quæ post Salvatoris nostri adventum, et post emissam lucem evangelicam, quæ illuminavit omnes gentes, completa sunt : quia prophetam non audierunt, se ita compellantem, « Venite, ambulemus in lumine Domini. »

VERS. 10-12. « Et non dimittam eos : et ingredimini in petras, et abscondimini in terra a facie timoris Domini et a gloria fortitudinis ejus : cum

[12] Joan. XIV, 27.

A εἰς αὐτὸν πεπιστευκότας ἀπελέγξας τὴν ἐν αὐτοῖς προτέραν πλάνην, ἢ τοὺς μὴ εἰς αὐτὸν πεπιστευκότας ἐλέγξας παρὰ τὴν αὐτῶν αἰτίαν ἀπολλυμένους.

« Καὶ συγκόψουσι τὰς μαχαίρας αὐτῶν εἰς ἄροτρα, καὶ τὰς ζιβύνας αὐτῶν εἰς δρέπανα· καὶ οὐ μὴ ἄρῃ ἔθνος ἐπ' ἔθνος μάχαιραν, καὶ οὐ μὴ μάθωσιν ἔτι πολεμεῖν. » Οὐκέτι γὰρ διδάσκονται τὰ πολεμικὰ, ἃ δὴ πρότερον ὡς ἀναγκαῖα ἐκ παίδων κατ' ἀγροὺς καὶ κατὰ πόλεις ἠσκοῦντο διὰ τὸν ἀπὸ τῶν πλησιοχώρων πολεμίων φόβον· ἀλλὰ καὶ οἱ καταδεξάμενοι τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, πάσης πολεμικῆς προαιρέσεως ἀπαλλαγέντες, ἐν εἰρήνῃ λοιπὸν διάγουσιν· ὡς μηκέτι ὑπὸ τῶν ἀντικειμένων δυνάμεων πολεμεῖσθαι, μηδὲ ὑποχειρίους εἶναι τῶν πάλαι κρατούντων αὐτῶν δαιμόνων. Οἷς καὶ ὁ Σωτὴρ αὐτὸς τὴν ἑαυτοῦ
B προξενῶν εἰρήνην φησί· « Εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν.

« Καὶ νῦν, ὁ οἶκος τοῦ Ἰακὼβ, δεῦτε, πορευθῶμεν ἐν τῷ φωτὶ Κυρίου. » Ἀκολούθως τοίνυν ὁ προφήτης, διεξελθὼν τῶν ἐθνῶν τὴν κλῆσιν, καὶ τὴν χυθεῖσαν εἰς πάντας ἀνθρώπους εἰρήνην, τὴν εἰς τοὺς οἰκείους ἐνδείκνυται φιλοστοργίαν, παρακαλῶν τὸν λαὸν αὐτοῦ, ὑποδέξασθαι τὴν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι δωρηθεῖσαν τοῦ Χριστοῦ χάριν, καὶ τὸ φῶς τὸ εὐαγγελικόν. Συγκαταλέγει δὲ ἐκείνοις καὶ ἑαυτὸν, εἰς προτροπὴν καὶ παρόρμησιν τοῦ λαοῦ, παραινετικῶς παρακαλῶν τοῦ φωτὸς Κυρίου μεταλαγχάνειν· φῶς Κυρίου ὀνομάζων τὸν ἐκ Σιὼν προελθόντα νόμον τῆς Καινῆς Διαθήκης, καὶ τὸν σωτήριον καὶ εὐαγγελικὸν λόγον.

C « Ἀνῆκε γὰρ τὸν λαὸν αὐτοῦ, τὸν οἶκον Ἰσραὴλ, ὅτι ἐπλήσθη ὡς τὸ ἀπ' ἀρχῆς ἡ χώρα αὐτῶν κληδονισμῶν, ὡς ἡ τῶν ἀλλοφύλων, καὶ τέκνα πολλὰ ἀλλόφυλα ἐγενήθη αὐτοῖς. » Διὰ τί δὲ αὐτὸν ἀνῆκεν, ὥσπερ ἀπολογούμενος ὑπὲρ τοῦ Θεοῦ, τὰς αἰτίας τίθησιν ἑξῆς ἐπιφέρων· « Ὅτι ἐνεπλήσθη ἡ χώρα αὐτῶν ὡς τὸ ἀπ' ἀρχῆς κληδονισμῶν, » καὶ τὰ ἑξῆς· δι' ὧν παρίστησιν, ὅτι μὴ ἀλόγως αὐτοὺς ἀνῆκεν.

« Ἐνεπλήσθη γὰρ ἡ χώρα αὐτῶν ἀργυρίου καὶ χρυσίου, καὶ οὐκ ἦν ἀριθμὸς τῶν θησαυρῶν αὐτῶν· καὶ ἐνεπλήσθη ἡ γῆ ἵππων, καὶ οὐκ ἦν ἀριθμὸς τῶν ἁρμάτων αὐτῶν· καὶ ἐνεπλήσθη ἡ γῆ βδελυγμάτων τῶν ἔργων τῶν χειρῶν αὐτῶν, καὶ προσεκύνησαν οἷς ἐποίησαν οἱ δάκτυλοι αὐτῶν· καὶ ἔκυψεν ἄνθρω-
D πος, καὶ ἐταπεινώθη ἀνήρ. » Τίνων αὐτῶν, ἢ τῶν ἀλλοφύλων οἰκητόρων οἳ καὶ προσεκύνησαν οἷς ἐποίησαν οἱ δάκτυλοι αὐτῶν; Ταῦτα πάντα σημαντικὰ τυγχάνει ἀλλοφύλων ἐθνῶν, μελλόντων οἰκεῖν αὐτήν τε τὴν Ἱερουσαλὴμ καὶ τὴν Ἰουδαίαν χώραν. Ἃ δὴ ἐπληροῦτο μετὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίαν, καὶ μετὰ τὸν λόγον τὸν φωτίσαντα πάντα τὰ ἔθνη· ἐπειδὴ μὴ ὑπήκουσαν τοῦ κεκληκότος αὐτοὺς προφήτου· « Δεῦτε καὶ πορευθῶμεν ἐν τῷ φωτὶ Κυρίου. »

« Καὶ οὐ μὴ ἀνήσω αὐτοὺς, καὶ συνεισέλθετε εἰς τὰς πέτρας, καὶ κρύπτεσθε εἰς τὴν γῆν ἀπὸ προσώπου τοῦ φόβου Κυρίου, καὶ ἀπὸ τῆς δόξης τῆς ἰσχύος

αὐτοῦ, ὅταν ἀναστῇ θραῦσαι τὴν γῆν. Οἱ γὰρ ὀφθαλμοὶ Κυρίου ὑψηλοὶ, ὁ δὲ ἄνθρωπος ταπεινός. Καὶ ταπεινωθήσεται τὸ ὕψος τῶν ἀνθρώπων, καὶ ὑψωθήσεται Κύριος μόνος ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ· ἡμέρα γὰρ Κυρίου Σαβαὼθ ἐπὶ πάντα ὑβριστὴν καὶ ὑπερήφανον, καὶ ἐπὶ πάντα ὑψηλὸν καὶ μετέωρον, καὶ ταπεινωθήσονται· » ὅπερ ἡγοῦμαι περὶ τῆς ἡμέρας τῆς κρίσεως λέγεσθαι· διὸ οὐ περὶ μόνων Ἰουδαίων ὁ λόγος τὰ παρόντα θεσπίζει, καθολικῶς δὲ περὶ πάντων τῶν τοιῶνδε ἀνθρώπων. Προαναφωνεῖ τοίνυν καθαίρεσιν ἔσεσθαι τῆς ἐν ἀνθρώποις εἰδωλολατρείας· μόνον δὲ παρὰ τοῖς πᾶσιν ἀνθρώποις ὑψοῦσθαι τὸν Κύριον, παντὸς ὑψώματος ἐπαιρομένου κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, ταπεινουμένου.

« Καὶ ἐπὶ πᾶσαν κέδρον τοῦ Λιβάνου τῶν ὑψηλῶν καὶ μετεώρων, καὶ ἐπὶ πᾶν δένδρον βαλάνου Βασὰν, καὶ ἐπὶ πᾶν ὑψηλὸν ὄρος, καὶ ἐπὶ πάντα βουνὸν ὑψηλὸν, καὶ ἐπὶ πάντα πύργον ὑψηλὸν, καὶ ἐπὶ πᾶν τεῖχος ὑψηλὸν, καὶ ἐπὶ πᾶν πλοῖον θαλάσσης, καὶ ἐπὶ πᾶσαν θέαν πλοίων κάλλους· καὶ ταπεινωθήσεται πᾶς ἄνθρωπος, καὶ πεσεῖται ὕβρις τῶν ἀνθρώπων. » Ἐπιβαλῶ ἐπ' αὐτοὺς τὸ δίκτυόν μου, καθὼς τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατάξω αὐτούς. Τάχα δὲ καὶ κατὰ τὴν προσδοκωμένην τοῦ Κυρίου ἡμέραν τῆς κρίσεως, τὴν τῶν τοιούτων πάντων ἀπώλειαν ἔσεσθαι προφητεύει· ὡδέ πως αἰνιξάμενος ἐπικεκαλυμμένως τοὺς κρατοῦντας τοῦ αἰῶνος τούτου, καὶ τὰ ὕψη, καὶ τὰ ἀξιώματα, τάς τε ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας, καὶ τοὺς ἐν τῷ βίῳ κοσμοκράτορας τοὺς τὸν Θεὸν μὴ ἐπεγνωκότας.

« Καὶ ὑψωθήσεται Κύριος μόνος ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, καὶ τὰ χειροποίητα πάντα κατακρύψουσιν, εἰσενέγκαντες εἰς τὰ σπήλαια καὶ εἰς τὰς σχισμὰς τῶν πετρῶν, καὶ εἰς τὰς τρώγλας τῆς γῆς, ἀπὸ προσώπου τοῦ φόβου Κυρίου, καὶ ἀπὸ τῆς δόξης τῆς ἰσχύος αὐτοῦ, ὅταν ἀναστῇ θραῦσαι τὴν γῆν. » Ἀλλὰ καὶ οἱ ἀσεβεῖς, τῆς τοῦ Κυρίου ἐπιστάσης ἡμέρας, τὰς δόξας αὐτῶν, ἃς εἶχον πρότερον ἐν τῇ ψυχῇ περὶ τῆς πολυθέου πλάνης, κατακρύψουσιν ἐν ταῖς διεῤῥωγυίαις αὐτῶν διανοίαις, ἐκβαλοῦσί τε καὶ ἀποῤῥίψουσι τοῦ ἑαυτῶν λογισμοῦ πᾶσαν τὴν ψευδῆ περὶ τῶν εἰδώλων ὑπόληψιν.

« Τῇ γὰρ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἐκβαλεῖ ἄνθρωπος τὰ βδελύγματα αὐτοῦ τὰ ἀργυρᾶ καὶ τὰ χρυσᾶ, ἃ ἐποίησε προσκυνεῖν τοῖς ματαίοις καὶ ταῖς νυκτερίσι, τοῦ εἰσελθεῖν εἰς τὰς τρώγλας τῆς στερεᾶς πέτρας καὶ τὰς σχισμὰς τῶν πετρῶν ἀπὸ προσώπου τοῦ φόβου Κυρίου καὶ ἀπὸ τῆς δόξης τῆς ἰσχύος αὐτοῦ, ὅταν ἀναστῇ θραῦσαι τὴν γῆν. » Εἰδωλολατρούσης τῆς Ἱερουσαλὴμ, μᾶλλον δὲ ἁπάσης πεπυρωμένης τῆς Ἰουδαίας, κατεχεῖτο τρόπον τινὰ τῆς Ἰουδαίας ὁ Βαβυλωνίων πόλεμος· οἱ, πᾶσαν καταδῃώσαντες, ἀπεκτόνασι μὲν τοὺς κατειλημμένους· γύναια δὲ καὶ παῖδας ἀπεκόμισαν εἰς τὴν ἑαυτῶν γῆν. Πλὴν τῆς ἐφόδου προαπηγγελμένης καὶ μελλούσης ἔσεσθαι, τοσοῦτον τοῖς Ἰουδαίοις γέγονε δεῖμα, καὶ ἀγωνίας εἰς τοῦτο πεπτώκασιν, ὡς ἐν σπηλαίοις καὶ ταῖς τῶν ὀρῶν ῥωγμαῖς κατακρύπτεσθαι, καὶ τόπους ἀβάτους καταλαμβάνειν, ἁπάσης αὐτῶν ἀτονούσης χειρὸς πρὸς τὴν τῶν ἐπιόντων ἀντίστασιν.

A surrexerit ad conterendam terram. Nam oculi Domini sublimes, homo autem humilis. Et humiliabitur altitudo hominum, et exaltabitur Dominus solus in die illa: dies enim Domini Sabaoth super omnem contumeliosum et superbum, et super omnem excelsum et sublimem, et humiliabuntur. » Quæ puto de die judicii prolata fuisse. Quamobrem non de Judæis tantum hæc vaticinatur, sed universim de omnibus hujusmodi hominibus. Prænuntiat itaque evertendam esse apud homines idololatriam, solumque in hominibus exaltandum Dominum esse, depressa omni contra Dei cognitionem insurgente celsitudine.

VERS. 13-17. « Et super omnes cedros Libani excelsas et sublimes, et super omnem quercum Basan, et super omnem montem excelsum, et super omnem collem excelsum, et super omnem turrim sublimem, et super omnem murum excelsum, et super omnem navem maris, et super omnem aspectum pulchritudinis navium : et humiliabitur omnis homo, et cadet altitudo virorum. » Injiciam in eos rete meum, ipsosque instar volucrum cœli detraham. Fortasse vero omnium perniciem in illa exspectata Domini die fore vaticinatur, hisque obscure subindicat principes hujus sæculi, celsitudines, dignitates, principatus et potestates, hujusque mundi rectores, qui Deum non noverunt.

VERS. 18, 19. « Et exaltabitur Dominus solus in die illa, et omnia manufacta abscondent, inferentes in speluncas et in scissuras petrarum, et in foramina terræ, a facie timoris Domini, et a gloria virtutis ejus : cum surrexerit ad percutiendum terram. » Quin etiam impii, adveniente Domini die, opiniones suas, quas circa pluralitatis deorum errorem mente prius tenebant, in discissis et diruptis mentibus suis occultabunt, atque omnem mendacem de idolis opinionem eliminabunt et abjicient ex cogitatione sua.

VERS. 20-22. « Nam in die illa ejiciet homo abominationes suas argenteas et aureas, quas fecit, ut adoraret vana et vespertiliones, ut ingrediatur in foramina duræ petræ et scissuras petrarum, a facie timoris Domini et a gloria fortitudinis ejus, cum surrexerit ad conterendam terram. » Dum Jerusalem idola coleret, imo potius cum tota Judæa incenderetur, in Judæa diffusum quodammodo est Babyloniorum bellum : qui, illa penitus vastata, captos viros interfecerunt ; mulieres vero et pueros in terram suam transtulerunt. Cæterum cum talis irruptio prænuntiata fuisset et futura esset, tanto Judæi metu perterriti sunt, et in tantas angustias redacti, ut in speluncis et in montium scissuris sese occultarent, et invia loca peterent, cum manus eorum ad obsistendum invadentibus prorsus debiles essent.

CAPUT III.

Vers. 1-2. « Ecce Dominus Sabaoth auferet a Judæa et a Jerusalem, robustum et robustam, robur panis et robur aquæ, gigantem et fortem virum, bellatorem et judicem, et prophetam, et ariolum, et senem. » Id porro continget illis, non ob idololatriam, nec ob alia quædam facinora; sed ob solum consilium vere impium, nefarium et improbum contra Dominum initum. Animadverte igitur quo pacto post illas omnes adversus illos intentatas minas, his verbis inferat :

« Peccatum autem eorum, quasi Sodomorum, annuntiaverunt et declaraverunt. Væ animæ eorum, quia inierunt consilium malum contra seipsos, dicentes: Alligemus justum, quia difficilis nobis est. » Hæc quippe causa minarum omnium erat. Hinc porro sine controversia probari æstimo hæc post Salvatoris adventum finem accepisse. Confertim ergo et una secundum prophetiam, omnia ab Jerusalem et a Judæa defecerunt et ablata sunt, non alio, quam structarum contra Salvatorem nostrum insidiarum tempore. Ac primo ablati sunt robustus et robusta, sive, secundum Aquilam, « fulcrum et fulcimentum, » vel, secundum Symmachum, « sustentaculum et sustentatio. » Quod intelligas secundum apostolicum sermonem, qui homines sancta vita exornatos, columnas et firmamentum vocavit. Et quidem etiam apud priscum illum populum quidam erant, qui pro totius gentis sustentaculo haberi poterant : quos de medio eorum tollendos esse comminatur.

« Robur panis et robur aquæ. » Hæc vero spirituali more accipiens, advertas velim, non panem, non aquam auferendam esse dici, sed robur panis et robur aquæ; quod ex alterius prophetæ verbis intelligas: « Ecce, inquit, dies veniunt, dicit Dominus, et mittam famem super terram; non famem panis, nec sitim aquæ; sed famem audiendi verbum Domini [13]. » Est igitur animæ panis, sermo quispiam alendi vi præditus; similiterque potus rationabilis: quorum etsi Judæi se participes esse putent, dum divinas Scripturas transcurrunt, et circa disciplinam promissionesque earum studiose versantur: at robur nutrientis sermonis, vivificæque terræ alimentum, nemo apud ipsos reperiat. Panem ergo sensilem neutiquam memorat; nec aquas itidem quæ triti ac communis sint usus; sed illum potius panem, de quo ait David : « Panem cœli dedit eis, panem angelorum manducavit homo [14]. » Aquas item ipsum meminisse dicimus spirituales, de quibus Isaias propheta alibi [15] talia fatur: « Et haurient aquam cum gaudio de fontibus Salutaris: » quin et ipse Salvator: « Omnis qui bibit ex hac aqua, sitiet iterum ; qui vero biberit ex aqua, quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam [16]. « Hu-

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

A « Ἰδοὺ δὴ ὁ δεσπότης Κύριος Σαβαὼθ ἀφελεῖ ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας καὶ ἀπὸ Ἱερουσαλὴμ, ἰσχύοντα καὶ ἰσχύουσαν, ἰσχὺν ἄρτου καὶ ἰσχὺν ὕδατος, γίγαντα καὶ ἰσχύοντα ἄνθρωπον, πολεμιστὴν καὶ δικαστὴν, καὶ προφήτην, καὶ στοχαστὴν, καὶ πρεσβύτερον. » Τοῦτο δὲ συμβήσεται αὐτοῖς, οὔτε δι' εἰδωλολατρείαν, οὔτε δι' ἑτέρας πράξεις τινάς· διὰ μόνην δὲ βουλὴν ἄθεον ἀληθῶς, καὶ ἀσεβῆ, καὶ πονηρὰν, τὴν κατὰ τοῦ Κυρίου. Θέα γοῦν ὅπως μετὰ πάσας τὰς κατ' αὐτῶν ἀπειλὰς ἐπάγει λέγων·

« Τὴν δὲ ἁμαρτίαν αὐτῶν ὡς Σοδόμων ἀπήγγειλαν καὶ ἐνεφάνισαν. Οὐαὶ τῇ ψυχῇ αὐτῶν, ὅτι βεβούλευνται βουλὴν πονηρὰν καθ' ἑαυτῶν εἰπόντες, ὅτι
B Δήσωμεν τὸν δίκαιον, ὅτι δύσχρηστος ἡμῖν ἐστι. » Τὸ γὰρ αἴτιον τῶν ἀπειλουμένων ἁπάντων τοῦτο ἦν. Καὶ ἐκ τούτων δὲ ἀναμφιλέκτως οἶμαι συνίστασθαι τὸ μετὰ τὴν σωτήριον παρουσίαν ταῦτα τέλους τετυχηκέναι. Ἀθρόως οὖν ἐξέλιπε καὶ ἀφῃρέθη κατὰ τὴν προφητείαν, ἀπό τε τῆς Ἱερουσαλὴμ καὶ ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας, ὁμοῦ τὰ πάντα, οὐκ ἄλλοτε ἢ κατὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιβουλήν. Καὶ πρῶτον ἀφῃρέθησαν ἰσχύοντα καὶ ἰσχύουσαν· ἢ κατὰ τὸν Ἀκύλαν, « ἔρεισμα καὶ ἐρεισμόν· » ἢ κατὰ τὸν Σύμμαχον, « στήριγμα καὶ στηριγμόν. » Ὅπερ νοήσεις κατὰ τὸν ἀποστολικὸν λόγον, ὃς τοὺς βίῳ τῷ κατὰ Θεὸν ἐμπρέποντας στύλους τε καὶ ἑδραίωμα ὠνόμασε. Πάντως δέ που καὶ παρὰ τῷ προτέρῳ λαῷ ἦσάν τινες ὥσπερ ἑδραιώματα τοῦ παντὸς αὐτῶν ἔθνους, οὓς ἀρθήσεσθαι ἀπ' αὐτῶν ὁ λόγος ἀπειλεῖ.
C « Ἰσχὺν ἄρτου καὶ ἰσχὺν ὕδατος. » Νοητῶς δὲ ἐκλαμβανόμενος ταῦτα, ὅρα, ὅτι οὐκ ἄρτον, οὔτε ὕδωρ εἶπεν ἀφελεῖν, ἀλλ' ἰσχὺν ἄρτου καὶ ἰσχὺν ὕδατος· ὅπερ νοήσεις ἀφ' ἑτέρου προφήτου φήσαντος· « Ἰδοὺ ἡμέραι ἔρχονται, λέγει Κύριος, καὶ ἀποστελῶ λιμὸν ἐπὶ τὴν γῆν· οὐ λιμὸν ἄρτου, οὐδὲ δίψαν ὕδατος, ἀλλὰ λιμὸν τοῦ ἀκοῦσαι λόγον Κυρίου. » Ἔστιν οὖν ψυχῆς ἄρτος θρεπτικός τις λόγος, καὶ ποτὸν ὡσαύτως λογικόν· ὧν εἰ καὶ νομίζουσι μεταλαμβάνειν Ἰουδαίων παῖδες, ἐν τῷ τὰς θείας διέρχεσθαι Γραφὰς, καὶ περὶ τὰς ἐκμαθήσεις καὶ ἐπαγγελίας αὐτῶν φιλοκαλεῖν· ἀλλὰ τὴν (6) ἰσχὺν τῶν θρεπτικῶν λόγων, καὶ τὸ θρεπτικὸν τῆς ζωοποιοῦ γῆς οὐκ ἂν εὕροις παρ' αὐτοῖς. Ἄρτου τοίνυν πάλιν οὐχ αἰσθητοῦ
D μνημονεύει· ἀλλ' οὐδὲ ὑδάτων τῶν ἐν καταχρήσει κοινῇ· ἐκείνου δὲ μᾶλλον περὶ οὗ φησιν ὁ Δαυῒδ « ἄρτον οὐρανοῦ ἔδωκεν αὐτοῖς, ἄρτον ἀγγέλων ἔφαγεν ἄνθρωπος. » Ὑδάτων τε διαμεμνῆσθαί φαμεν αὐτὸν νοητῶν, περὶ ὧν αὐτός πού φησιν ὁ προφήτης Ἠσαΐας· « Καὶ ἀντλήσουσιν ὕδωρ μετ' εὐφροσύνης ἐκ τῶν πηγῶν τοῦ Σωτηρίου· » καὶ μὴν καὶ αὐτὸς ὁ Σωτήρ· « Πᾶς ὁ πίνων ἐκ τοῦ ὕδατος τούτου, διψήσει πάλιν· ὃς δ' ἂν πίῃ ἐκ τοῦ ὕδατος οὗ ἐγὼ δώσω αὐτῷ, γενήσεται ἐν αὐτῷ πηγὴ ὕδατος ἀλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον. » Συνὲς δὲ ἀκριβῶς τὰς περὶ τούτων τοῦ

[13] Amos VIII, 11. [14] Psal. LXXVII, 24. [15] Cap. XII, 3. [16] Joan. IV, 13, 14.

(9-6) Hunc item locum expressit Hieronymus, initio secundi libri.

προφήτου φωνάς· οὐ γὰρ εἴρηκεν ἁπλῶς ἀφαιρεθήσεσθαι τῶν Ἰουδαίων ἄρτον τε καὶ ὕδωρ, ἀλλ' « ἰσχὺν ἄρτου καὶ ἰσχὺν ὕδατος· » καὶ δεῖ ἡμᾶς οἴεσθαι τοιοῦτόν τι διδάσκειν βούλεσθαι αὐτόν. Ἡμεῖς γὰρ τοῖς ἱεροῖς περιτυγχάνοντες λόγοις, καὶ τὰς θείας ἀναγινώσκοντες Γραφάς, εἶτα συνιέντες αὐτάς, ἰσχὺν ἄρτου νοητοῦ δεχόμεθα· « Οὐ γὰρ ἐπ' ἄρτῳ μόνῳ, φησί, ζήσεται ἄνθρωπος· ἀλλ' ἐπὶ παντὶ ῥήματι ἐκπορευομένῳ διὰ στόματος Θεοῦ. » Ὁμοίως δὲ νοήσεις καὶ ἐφ' ὑδάτων νοητῶν. Ἰουδαῖοί γε μὴν ἔχουσι μὲν τὸν ἄρτον καὶ τὸ ὕδωρ ἔτι· πολυπραγμονοῦσι γὰρ τὰ Μωϋσέως γράμματα, καὶ ἀναγινώσκουσι τὸν νόμον· ἐπειδὴ δὲ γινώσκουσιν οὐδὲν, οὐκ ἔχουσι τὴν ἰσχὺν τοῦ ἄρτου, οὔτε μὴν τὴν ἰσχὺν τοῦ ὕδατος. Ψιλὸν γὰρ αὐτοῖς καὶ μόνον τὸ γράμμα δέδοται, ἄρτου μὲν καὶ ὕδατος ὑπόληψιν ἔχον, τρέφον δὲ αὐτοὺς κατ' οὐδένα τρόπον εἰς εὐεξίαν τὴν νοητήν. Καὶ μαρτυρήσει γράφων ὁ Παῦλος· « Ἄχρι γὰρ σήμερον, ἡνίκα ἀναγινώσκεται Μωϋσῆς, κάλυμμα ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτῶν κεῖται, » μὴ ἀνακαλυπτόμενον, ὅτι ἐν Χριστῷ καταργεῖται. Καὶ καθ' ἕτερον δὲ τρόπον ἀφῃρῆσθαί φαμεν ἐκ τῆς Ἰουδαίων συναγωγῆς ἰσχὺν ἄρτου καὶ ἰσχὺν ὕδατος· καὶ λόγος ἐστὶ μυστικός. Ἡμεῖς μὲν γὰρ οἱ διὰ πίστεως κεκλημένοι πρὸς ἁγιασμὸν, τὸν ἄρτον ἔχομεν τὸν ἐξ οὐρανοῦ, τουτέστι Χριστὸν, ἤτοι τὸ σῶμα αὐτοῦ. Εἰ δὲ δή τις ἔροιτο, ποία τίς ἐστιν ἡ ἰσχὺς αὐτοῦ, φαμὲν ὅτι ζωοποιός· δίδωσι γὰρ τῷ κόσμῳ ζωήν. Προσίεμεν δὲ ὁμοίως καὶ τῇ διὰ τοῦ ἁγίου βαπτίσματος χάριτι, τοῦ ἁγιάζοντος ἡμᾶς ὕδατος τὴν ἰσχὺν εἶναι λέγοντες, ἁμαρτιῶν ἀπόθεσιν, ἀναγέννησιν πνευματικὴν εἰς συμμορφίαν τὴν εἰς αὐτὸν τὸν Χριστόν· καὶ πρὸς ἐπὶ τούτοις, παῤῥησίαν εἰσόδου τῆς εἰς τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν. Ἐὰν γάρ τις, φησί, « μὴ γεννηθῇ ἐξ ὕδατος καὶ πνεύματος, οὐ δύναται εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. » Ἐστέρηνται δὲ οἱ Ἰουδαῖοι τῶν τοιούτων ἀγαθῶν· οὐ γάρ ἐστι παρ' αὐτοῖς ἰσχὺς ἄρτου, τουτέστιν ἡ ἐν Χριστῷ ζωοποίησις, οὐδ' ἔχουσι τὴν τοῦ ὕδατος ἰσχύν· ἀπομεμένηκε γὰρ ἐν αὐτοῖς ἀναπόνιπτος ἡ ἁμαρτία· οὐκ εἰσελαύνουσιν εἰς τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν, τὸν εἰσκομίζοντα Χριστὸν ἀτιμάζοντες. Οὐ γὰρ ἐπίστευον λέγοντι· « Ἐγώ εἰμι ἡ ὁδὸς, » καὶ, « Ἐγώ εἰμι ἡ θύρα. »

Καὶ πεντηκόνταρχον, καὶ θαυμαστὸν σύμβουλον, καὶ σοφὸν ἀρχιτέκτονα, καὶ συνετὸν ἀκροατήν. Καὶ ἐπιστήσω νεανίσκους ἄρχοντας αὐτῶν, καὶ ἐμπαῖκται κυριεύσουσιν αὐτῶν. » (7) Τίς οὖν ὁρῶν τοὺς παρὰ Ἰουδαίοις ὀνομαζομένους πατριάρχας, νεανίσκους ἀληθῶς, οὐ τὴν τῶν σωμάτων ἡλικίαν, ἀλλὰ τὰς ψυχὰς ἀτελεῖς καὶ ἐνδεεῖς φρενῶν, τούς τε λοιποὺς αὐτῶν διδασκάλους, οὐκ ἂν εἴποι ἐμπαίκτας εἶναι, καὶ οὓς ἡ προφητεία ἐδήλου;

« Καὶ συμπεσεῖται ὁ λαὸς, ἄνθρωπος πρὸς ἄνθρωπον, καὶ ἄνθρωπος πρὸς τὸν πλησίον αὐτοῦ· » μηδε-

A jus porro prophetæ ea de re voces accurate intelligas : non enim simpliciter dixit, auferendum a Judæis esse panem et aquam ; sed « robur panis et robur aquæ : » parque est ut nos eum quidpiam simile edocere arbitremur. Nos quippe in sacris sermonibus versantes, ac divinas Scripturas persæpe legentes, ac demum ipsas intelligentes, hic spiritualis panis vim intelligimus : « Non enim in pane solo, ait, vivet homo ; sed in omni verbo quod egreditur per os Dei [17]. » Aquas pariter spirituales intelligas oportet. Judæi sane panem et aquam habent hactenus ; nam Moysis scripta curiosius evolvunt, legemque perlegunt ; quia vero nihil intelligunt, robur panis non habent, neque robur aquæ obtinent. Sola quippe et nuda littera B concessa illis est, quæ quidem aliquam panis et aquæ rationem et opinionem habeat, neque tamen illos ullatenus alat ad bonam spiritus valetudinem. Quam rem Paulus testificatur, his verbis : « Sed usque in hodiernum diem, cum legitur Moyses, velamen positum est super cor eorum [18], » non revelatum, quia in Christo aufertur. Alio item modo dicimus ablatum fuisse a Judæorum synagoga robur panis et robur aquæ : sermo autem mysticus est. Nos quippe qui per fidem vocati sumus ad sanctificationem, panem habemus de cœlo, scilicet Christum, sive corpus ejus. Quod si quis quærat, quodnam sit robur ejus, dicimus, vivificum esse : nam dat vitam mundo. Accedimus similiter ad gratiam sacri baptismi : ac dicimus aquæ nos C sanctificantis robur esse peccatorum depositionem, regenerationem spiritualem ad conformationem in ipsum Christum ; ad hæc vero, fiduciam ingrediendi in regnum cœlorum ; nam ait : « Nisi quis renatus fuerit ex aqua et Spiritu, non potest intrare in regnum cœlorum [19]. » Judæi autem his bonis privantur : non enim penes illos est robur panis, id est, vivificatio in Christo : neque item robur aquæ obtinent : nam penes illos peccatum sine ablutione remanet ; neque ad regnum cœlorum tendunt, qui Christum eo ducentem dedecore affecerint. Neque enim crediderunt dicenti, « Ego sum via [20], » et, « Ego sum ostium [21]. »

VERS. 3-4. « Et principem super quinquaginta, D et admirabilem consiliarium, et sapientem architectum et prudentem auditorem. Et constituam pueros principes eorum, et derisores dominabuntur eis. » Quis ergo conspectis iis, qui apud Judæos patriarchæ vocantur ; non vere pueros, non corporea statura, sed animi imperfectione, ac mentis indigentia, nuncupet, reliquosque eorum doctores, non derisores dicat, et quales hic propheta significat?

VERS. 5. « Et irruet populus, homo ad hominem, et homo ad proximum suum : » quod nullus

[17] Matth. IV, 4. [18] II Cor. III, 15. [19] Joan. III, 5. [20] Joan. XIV, 6. [21] Joan. X, 7.

(7) Hic Hieronymus, « Consideremus patriarchas Judæorum : et juvenes, sive pueros, effeminatosque ac deliciis affluentes : et impletam prophetiam esse cernemus. »

ordo esset, neque verbum Dei in illis versaretur.

VERS. 6-8. « Quia apprehendet homo fratrem suum, aut domesticum patris sui, dicens, Vestimentum habes, princeps esto nobis, et cibus meus sub te sit. Et respondens in die illa dicet: Non ero princeps tuus; non enim in domo mea est panis, neque vestimentum. Non ero princeps populi hujus: quia relinquitur Jerusalem, et Judæa corruit. » Quare in tantam mentis penuriam et indigentiam venturos illos esse dicit, ut neque vestimentum neque panem habeant, ita ut vestimentum spiritualiter accipi possit, pro decoro ornatoque sermone, qui animæ eorum turpitudinem obtegat, panis autem intelligi possit is, qui animam enutriat.

« Et linguæ eorum cum iniquitate, Domino non obtemperantes: quoniam nunc humiliata est gloria eorum. » Annon linguas suas exacuerunt contra Dominum, quando hasce impias emisere voces, « Tolle, tolle eum; et sanguis ejus super nos et super filios nostros [22]? » Tunc revera lingua eorum et studia eorum, secundum Aquilam, contra Dominum fuere, ad exacerbandum illum, secundum Symmachum.

VERS. 9-12. « Et linguæ eorum iniquæ: quæ Domini sunt non credunt. Itaque nunc humiliata gloria eorum, et confusio vultus eorum restitit eis. Peccatum autem suum quasi Sodomorum prædicarunt et publicarunt. Væ animæ eorum, quia inierunt consilium malum contra se, dicentes: Alligemus justum, quia inutilis est nobis. Itaque fructus operum suorum comedent. Væ iniquo, mala pro operibus manuum ejus evenient ei. Popule meus, exactores vestri demetunt vos, et exigentes dominantur vobis. Popule meus, qui beatos vos prædicunt, decipiunt vos, et semitam pedum vestrorum turbant. » Cum Judaici populi principes, Judæorum bona sibi colligere vellent per primitias et decimas, aliasque res sibi, utpote principibus et doctoribus, oblatas, non sinebant eos ad Christi cognitionem accedere. Cum ergo supra memorata lucra exigerent, ideo peccantes non coarguebant, sed omnia ad adulationem in colloquiis temperantes, beatos eos prædicabant; et a recta via ad salutare verbum ducente avertentes, gressus animæ eorum deviabant.

VERS. 13-14. « Sed nunc constituetur in judicium, sistet in judicium populum suum: ipse Dominus in judicium veniet cum senioribus populi et cum principibus ejus. » Admodum consentanee, postquam primum Salvatoris adventum ac principum populi eversionem vaticinatus est, secundi adventus ejus notitiam tradit his verbis: « Ipse Dominus veniet

A μιᾶς τάξεως οὔσης, μηδὲ λόγου Θεοῦ ἐν αὐτοῖς πολιτευομένου.

« Ὅτι ἐπιλήψεται ἄνθρωπος τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, ἢ τοῦ οἰκείου τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, λέγων· Ἱμάτιον ἔχεις, ἀρχηγὸς γενοῦ ἡμῶν, καὶ τὸ βρῶμα τὸ ἐμὸν ὑπὸ σὲ ἔστω. Καὶ ἀποκριθεὶς ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἐρεῖ· Οὐκ ἔσομαί σου ἀρχηγός· οὐ γὰρ ἐν τῷ οἴκῳ μοῦ ἐστιν ἄρτος, οὐδὲ ἱμάτιον. Οὐκ ἔσομαι ἀρχηγὸς τοῦ λαοῦ τούτου, ὅτι ἀνεῖται Ἱερουσαλὴμ, καὶ ἡ Ἰουδαία συμπέπτωκε. » Διὸ καὶ εἰς τοσαύτην πτωχείαν φρενῶν καὶ ἔνδειαν ἐλάσειν αὐτούς φησιν, ὡς μηδὲ ἱματίου, μηδὲ ἄρτου εὐπορεῖν· ἱματίου μὲν, ἐκλαμβάνεσθαι δυναμένου νοητῶς, τοῦ εὐσχήμονος καὶ κοσμίου λόγου τοῦ καλύπτοντος αὐτῶν τῆς ψυχῆς τὴν ἀσχημοσύνην· ἄρτου δὲ τοῦ τῆς διανοίας θρεπτι-
B κοῦ.

« Καὶ αἱ γλῶσσαι αὐτῶν μετὰ ἀνομίας, τὰ πρὸς Κύριον ἀπειθοῦντες· διότι νῦν ἐταπεινώθη ἡ δόξα αὐτῶν. » (8) Ἢ οὐχὶ τὰς ἑαυτῶν ἠκόνησαν γλώσσας κατὰ τοῦ Κυρίου, ὁπηνίκα τὰς ἀσεβεῖς ἠφίεσαν φωνὰς λέγοντες· « Αἶρε, αἶρε αὐτόν· τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ἡμῶν; » Τότε γὰρ ὡς ἀληθῶς ἡ γλῶσσα αὐτῶν καὶ τὰ ἐπιτηδεύματα αὐτῶν, κατὰ τὸν Ἀκύλαν, κατὰ τοῦ Κυρίου γέγονεν, εἰς τὸ παραπικρᾶναι αὐτὸν, κατὰ Σύμμαχον.

« Καὶ αἱ γλῶσσαι αὐτῶν μετὰ ἀνομίας, τὰ πρὸς Κύριον ἀπειθοῦντες. Διότι νῦν ἐταπεινώθη ἡ δόξα αὐτῶν, καὶ ἡ αἰσχύνη αὐτῶν τοῦ προσώπου ἀντέστη αὐτοῖς. Τὴν δὲ ἁμαρτίαν αὐτῶν ὡς Σοδόμων ἀνήγ-
C γειλαν καὶ ἐνεφάνισαν. Οὐαὶ τῇ ψυχῇ αὐτῶν, διότι βεβούλευνται βουλὴν πονηρὰν καθ' ἑαυτῶν, εἰπόντες· Δήσωμεν τὸν δίκαιον, ὅτι δύσχρηστος ἡμῖν ἐστιν. Τοίνυν τὰ γεννήματα τῶν ἔργων αὐτῶν φάγονται. Οὐαὶ τῷ ἀνόμῳ, πονηρὰ κατὰ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ συμβήσεται αὐτῷ. Λαός μου, οἱ πράκτορες ὑμῶν καλαμῶνται ὑμᾶς, καὶ οἱ ἀπαιτοῦντες κυριεύουσιν ὑμῶν. Λαός μου, οἱ μακαρίζοντες ὑμᾶς πλανῶσιν ὑμᾶς, καὶ τὴν τρίβον τῶν ποδῶν ὑμῶν ἐκταράσσουσι (9). » Βουλόμενοι τὰ παρὰ τοῦ λαοῦ συνάγειν οἱ ἄρχοντες τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους δι' ἀπαρχῶν καὶ δεκατῶν, καὶ ἄλλων τῶν αὐτοῖς ὡς ἄρχουσι καὶ διδασκάλοις προσφερομένων, οὐκ ἐπέτρεπον τὴν εἰς Χριστὸν γνῶσιν αὐτοὺς ἀναλαβεῖν. Ἀπαιτοῦντες τοίνυν τὰ προλεχθέντα κέρδη, τούτων ἕνεκα οὐδὲ τοὺς ἁμαρ-
D τάνοντας ἤλεγχον· πάντα δὲ πρὸς κολακείαν ὁμιλοῦντες, ἐμακάριζον αὐτούς· καὶ ἀποτρέποντες τῆς εὐθείας ὁδοῦ, τῆς ἀγούσης ἐπὶ τὸν σωτήριον λόγον, διέστρεφον αὐτῶν τὰ τῆς ψυχῆς βήματα.

« Ἀλλὰ νῦν καταστήσεται εἰς κρίσιν, καὶ στήσει εἰς κρίσιν τὸν λαὸν αὐτοῦ· αὐτὸς Κύριος εἰς κρίσιν ἥξει μετὰ τῶν πρεσβυτέρων τοῦ λαοῦ καὶ μετὰ τῶν ἀρχόντων αὐτοῦ. » Σφόδρα δὲ ἀκολούθως τὴν πρώτην τοῦ Σωτῆρος παρουσίαν θεσπίσας, καὶ τὴν τῶν ἀρχόντων τοῦ λαοῦ διαστροφὴν, τῆς δευτέρας ἀφίξεως αὐτοῦ παραδίδωσι τὴν γνῶσιν, λέγων· « Αὐτὸς Κύριος

[22] Joan. XIX, 15. Matth. XXVII, 25.

(8) Hinc quoque Hieronymus quædam excerpsit.

(9) Hæc ita exprimit Hieronymus: « Loquitur autem sermo propheticus contra Scribas et Pharisæos, qui turpis lucri gratia, ut acciperent decimas, » etc., ubi item quæ subsequuntur legesis.

ἥξει εἰς κρίσιν, » καὶ τὰ ἑξῆς. « Ὑμεῖς δὲ ἐνεπυρίσατε τὸν ἀμπελῶνά μου, καὶ ἁρπαγὴ τοῦ πτωχοῦ ἐν τοῖς οἴκοις ὑμῶν. » Οὓς ὡς παραστάντας τῷ τοῦ Κυρίου βήματι καταμέμφεται, καὶ εἰς πρόσωπον αὐτοὺς ἀπελέγχει· λαὸν δὲ αὐτοῦ ἀποκαλεῖ, καὶ ἀμπελῶνα αὐτοῦ ἐμπεπυρισμένον, τοὺς κατὰ συναρπαγὴν καὶ διαστροφὴν τῶν διδασκάλων ἠπατημένους, οὓς ἀνακαλούμενος καὶ πρὸς ἑαυτὸν ἐπιστρέφων, ἀποτρέπει τῆς τῶν προλεχθέντων διαστρόφου διδασκαλίας.

« Τί ὑμεῖς ἀδικεῖτε τὸν λαόν μου, καὶ τὸ πρόσωπον τῶν πτωχῶν καταισχύνετε; » Ἔθος τοῖς ἀδικοῦσι καὶ ἀποστεροῦσιν, ἐπειδὰν ἐγκαλοῦνται παρὰ τῶν ἠδικημένων, ὕβρεσι καὶ λοιδορίαις καταισχύνειν αὐτούς, ἐξευτελίζοντες καὶ πληγὰς ἀπειλοῦντες. Τοῦτο οὖν φησι, Τὴν ὑμῖν προσήκουσαν ἐκ τῆς ἀδικίας αἰσχύνην ταύτην, ἐκ τῆς τυραννίδος ὑμῶν τοῖς πτωχοῖς περιτρέπετε.

« Τάδε λέγει Κύριος· Ἀνθ' ὧν ὑψώθησαν αἱ θυγατέρες Σιὼν, καὶ ἐπορεύθησαν ὑψηλῷ τραχήλῳ, καὶ ἐν νεύμασιν ὀφθαλμῶν, καὶ τῇ πορείᾳ τῶν ποδῶν, ἅμα σύρουσαι τοὺς χιτῶνας, καὶ τοῖς ποσὶν ἅμα παίζουσαι· καὶ ταπεινώσει Κύριος ὁ Θεὸς ἀρχούσας θυγατέρας Σιὼν, καὶ Κύριος ἀποκαλύψει τὸ σχῆμα αὐτῶν. » Δύναται δὲ ταῦτα μὴ περὶ μόνων γυναικῶν λέγεσθαι, ἀλλὰ καὶ περὶ ψυχῶν χαύνων καὶ τεθηλυμένων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Δ'.

« Καὶ ἐπιλήψονται ἑπτὰ γυναῖκες ἀνθρώπου ἑνὸς λέγουσαι· Τὸν ἄρτον ἡμῶν φαγόμεθα, καὶ τὰ ἱμάτια ἡμῶν περιβαλούμεθα· πλὴν τὸ ὄνομα τὸ σὸν κεκλήσθω ἐφ' ἡμᾶς. » Μὴ γὰρ ἐνδεῖν τι αὐταῖς ἢ μόνον τὸ αὐτοῦ ὄνομα, καὶ δοκεῖν ἔχειν τὸν προεστῶτα. Διὸ ὡς πρὸς σπάνιόν τινα τοῦτον, τῶν πολλῶν ἀπολωλότων, φασὶ πρὸς αὐτόν· « Πλὴν τὸ ὄνομά σου κεκλήσθω ἐφ' ἡμᾶς, » καὶ τὰ ἑξῆς.

« Τῇ δὲ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἐπιλάμψει ὁ Θεὸς ἐν βουλῇ μετὰ δόξης ἐπὶ τῆς γῆς, τοῦ ὑψῶσαι καὶ δοξάσαι τὸ καταλειφθὲν τοῦ Ἰσραήλ. Καὶ ἔσται τὸ ὑπολειφθὲν ἐν Σιὼν, καὶ τὸ καταλειφθὲν ἐν Ἱερουσαλὴμ, οἳ κληθήσονται πάντες, οἱ γραφέντες εἰς ζωὴν ἐν Ἱερουσαλήμ. » Καὶ ἔστιν ἔργῳ παραλαβεῖν ὅπως οἱ πρῶτοι ἐκ τοῦ Ἰσραὴλ εἰς τὸν Χριστὸν πεπιστευκότες, ἀπόστολοι, καὶ μαθηταὶ, καὶ εὐαγγελισταὶ τοῦ Σωτῆρος, ὑψώθησαν καὶ ἐδοξάσθησαν, ὡς πανταχοῦ γῆς καὶ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἐπιφανεῖς αὐτοὺς γενέσθαι· καὶ εἰσέτι καὶ νῦν παρὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν, Ἕλλησί τε καὶ βαρβάροις, δοξάζεσθαι αὐτῶν καὶ τοὔνομα καὶ τὴν διδασκαλίαν. Μόνοι οὖν οὗτοι ἅγιοι κληθήσονται οἱ καταξιωθέντες γραφῆναι εἰς τὴν αἰώνιον ζωὴν τῆς ἐπουρανίου Ἱερουσαλήμ. Καὶ τούτοις παράθες τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τὴν πρὸς τοὺς ἀποστόλους φωνὴν, δι' ἧς εἴρηται, « Ὅτι τὰ ὀνόματα ὑμῶν ἐγράφη ἐν τοῖς οὐρανοῖς. »

« Ὅτι ἐκπλυνεῖ Κύριος τὸν ῥύπον των υἱῶν καὶ τῶν θυγατέρων Σιὼν, καὶ τὸ αἷμα Ἱερουσαλὴμ ἐκκαθαριεῖ ἐκ μέσου αὐτῶν ἐν πνεύματι κρίσεως καὶ πνεύματι

A in judicium, » etc. « Vos autem incendistis vineam meam, et rapina pauperis in domibus vestris. » Quos ut tribunali Domini astantes objurgat, et ipsos coram coarguit. Populum autem suum et vineam suam incensam vocat eos, qui ex rapina et perversitate doctorum decepti sunt : quos evocans et ad se reducens, a perversa memoratorum hominum doctrina avertit.

VERS. 15. « Quid vos injuria afficitis populum meum, et vultum pauperum confunditis ? » Mos est iis qui injuriam inferunt et abripiunt, ut cum a læsis expostulantur, contumeliis et conviciis ipsos confundant, vilipendentes ac plagas comminantes. Hoc igitur ait, Congruentem vobis ex illata injuria

B pudorem, tyrannica vi utentes, in pauperes refunditis.

VERS. 16, 17. « Hæc dicit Dominus : Pro eo quod elevatæ sunt filiæ Sion, et ambulaverunt erecto collo, et nutibus oculorum, et gressu pedum simul trahentes tunicas, et pedibus simul ludentes : et humiliabit Dominus Deus principatum agentes filias Sion, et Dominus revelabit habitum earum. » Possunt hæc non de mulieribus tantum, sed de mollibus etiam et effeminatis animabus dicta fuisse.

CAPUT IV.

VERS. 1. « Et apprehendent septem mulieres hominem unum, dicentes, Panem nostrum manducabimus, et vestimentis nostris operiemur :

C cæterum nomen tuum vocetur super nos. » Nihil enim aiunt deesse sibi, nisi nomen ejus tantummodo, et ut patronum habere videantur. Quamobrem eum, utpote qui, multis in perniciem datis, perrarus sit relictus, sic alloquuntur, « Cæterum nomen tuum vocetur super nos, » et cætera.

VERS. 2, 3. « In die illa illucebit Deus in consilio cum gloria super terram, ad exaltandum et glorificandum quod derelictum est ex Israel. Et erit quod relictum est in Sion, et quod relictum in Jerusalem, qui vocabuntur omnes, qui scripti sunt in vita in Jerusalem. » Licet autem ipso opere perspicere, quomodo primi ex Israele, qui in Christum crediderunt, apostoli, discipuli et evangelistæ

D Servatoris, exaltati et gloria affecti sint, ita ut ubique terrarum ac per universum orbem conspicui evaderent : et ad hoc usque tempus apud omnes gentes, tam Græcas quam barbaras, nomen et doctrina eorum celebretur. Hi ergo soli sancti vocabuntur, qui digni habiti sunt ut scriberentur in æterna vita cœlestis Jerusalem. His porro adde Salvatoris nostri vocem ad apostolos emissam, qua dicitur, « Quia nomina vestra scripta sunt in cœlis [22]. »

VERS. 3-6. « Quia abluet Dominus sordes filiorum et filiarum Sion, et sanguinem Jerusalem purgabit ex medio eorum in spiritu judicii et spiritu

[22] Luc. x, 20.

combustionis. Et veniet, et erit totus locus montis Sion, et omnia quæ in circuitu ejus sunt, nebula diei obumbrabit, et quasi fumo, et quasi lumine noctu ardente, omni gloria obtegetur. Et erit in umbram ab æstu, et in protectionem et absconsionem a duritie et pluvia. » Lavacrum regenerationis, quod prius declarabat his verbis, « Lavamini, mundi estote, » etiam nunc aperte pollicetur. Hæc porro dicit de iis, qui cum cædis Christi participes fuissent, nec multum postea resipuerunt, et Evangelium ipsius agnoverunt. Hinc de filiabus Sion agit, quæ in superiori clausula incusabantur his verbis : « Quia exaltatæ sunt filiæ Sion, et erecta cervice incedebant, » et cætera. Sanguinem vero Jerusalem miro sane modo vocat cædem ibi in Servatore perpetratam : quia isthæc causa fuit extremæ loci illius vastationis. Et consideres velim annon hic sermo apprime conveniat cum evangelico illo testimonio de Servatore nostro, ubi sic habetur, « Ipse vos baptizabit in Spiritu sancto et igne [24]. » Illud enim, « in spiritu judicii et in spiritu combustionis, » nihil differt ab illo, « in Spiritu sancto et igne. » Ignei vero sermones illis admoti, peccatorum emundationem peragebant. Itemque Salvator noster in Evangelio dicitur baptizare non in aqua, sed in Spiritu et igne. Hoc enim edocet Joannes, de se quidem dicens, « Ego vos baptizo in aqua [25]; » de Salvatore autem, « Ipse vos baptizabit in Spiritu sancto et igne [26]. »

CAPUT V.

VERS. 1. « Cantabo dilecto canticum Dilecti mei, vineæ meæ. Vinea facta est dilecto in cornu, in loco pingui. » Hoc igitur cantico, quæ in vinea sua operatus est enumerat, vineæque improbitatem coarguit : ac ea quæ ipsi eventura sunt vaticinatur. Dicitur ergo in cornu esse, quia in ipsa Hierosolyma regia metropolis consistit : solet autem Scriptura cornua regni memorare.

VERS. 2. « Et sepem circumposui et vallavi, et plantavi vineam Sorec : et ædificavi turrim in medio ejus, et protorcular fodi in ea. » Sepem vero circumposuit ei, videlicet omni populo, quem angelis circumquaque munivit. Alio item modo vallavit eam, prophetis et sanctis viris ipsam fulciens et sustentans. Quin etiam plantavit eam vineam Sorec, quam Symmachus interpretatur, electam. Quæ autem isthæc vinea erat, nisi plane Scriptura divinitus inspirata, et piæ religionis sermo, vel etiam ipsum Dei Verbum, quod in Evangeliis hæc de se docet ac loquitur, « Ego sum vitis vera, et Pater meus agricola est [27] ? » Ex ipso quippe prior item populus divinarum disciplinarum plantationem accepit. Protorcular autem fodit in ea, altare scilicet positum ante templum.

A καύσεως. Καὶ ἥξει, καὶ ἔσται πᾶς τόπος τοῦ ὄρους Σιὼν, καὶ πάντα τὰ περικύκλῳ αὐτῆς σκιάσει νεφέλη ἡμέρας, καὶ ὡς καπνοῦ, καὶ ὡς φωτὸς καιομένου νυκτὸς, πάσῃ τῇ δόξῃ σκεπασθήσεται. Καὶ ἔσται εἰς σκιὰν ἀπὸ καύματος, καὶ ἐν σκέπῃ καὶ ἐν ἀποκρύφῳ, ἀπὸ σκληρότητος καὶ ὑετοῦ. » Σαφῶς γὰρ τὸ λουτρὸν τῆς παλιγγενεσίας, ὃ καὶ διὰ τῶν ἔμπροσθεν ἐδήλου λέγων· « Λούσασθε, καὶ καθαροὶ γένεσθε, » καὶ νῦν ἐπαγγέλλεται. Λέγει δὲ ταῦτα περὶ τῶν κεκοινωνηκότων μὲν τῇ κατὰ τοῦ Σωτῆρος μιαιφονίᾳ, μικρὸν δὲ ὕστερον μεταβαλόντων καὶ γνωρισάντων αὐτοῦ τὸ Εὐαγγέλιον. Καὶ θυγατέρας Σιὼν ἐπιφέρει, τὰς ἐν τῇ ἔμπροσθεν περικοπῇ κατηγορηθείσας, ἐν τῷ λέγεσθαι· « Ἀνθ' ὧν ὑψώθησαν αἱ θυγατέρες Σιὼν, καὶ ἐπορεύθησαν ὑψηλῷ τραχήλῳ, » καὶ τὰ τούτοις ἑπόμενα. Αἷμα δὲ
B Ἱερουσαλὴμ θαυμαστῶς ἀποκαλεῖ τὴν κατὰ τοῦ Σωτῆρος προαχθεῖσαν ἐν αὐτῇ μιαιφονίαν, διὰ τὸ ταύτην αἰτίαν γεγονέναι τῆς ἐσχάτης ἐρημίας τοῦ τόπου. Καὶ θέα εἰ μὴ σφόδρα σύμφωνός ἐστιν ὁ παρὼν λόγος τῇ εὐαγγελικῇ μαρτυρίᾳ περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, ἡ ἐδίδασκε λέγουσα· « Αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρί. » Τὸ γὰρ, « ἐν πνεύματι κρίσεως καὶ πνεύματι καύσεως » τοῦ, « ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρὶ, » οὐδὲν διαφέρει. Καὶ οἱ πυρωτικοὶ δὲ λόγοι, καθαπτόμενοι αὐτῶν, κάθαρσιν ἐνεποίουν τῶν ἁμαρτημάτων. Καὶ ὁ Σωτὴρ ὁμοίως ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ βαπτίζειν λέγεται οὐχὶ ὕδατι, ἀλλ' ἐν Πνεύματι καὶ ἐν πυρί. Τοῦτο γὰρ ἐδίδαξεν ὁ Ἰωάννης, περὶ μὲν ἑαυτοῦ εἰπὼν, « Ἐγὼ μὲν ὑμᾶς βαπτίζω ἐν
C ὕδατι· » περὶ δὲ τοῦ Σωτῆρος· « Αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρί. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ε'.

« Ἄσω δὴ τῷ ἠγαπημένῳ ᾆσμα τοῦ Ἀγαπητοῦ μου, τῷ ἀμπελῶνί μου. Ἀμπελὼν ἐγενήθη τῷ ἠγαπημένῳ ἐν κέρατι, ἐν τόπῳ πίονι. » Διὰ τοίνυν τῆς ᾠδῆς ταύτης τὰς εἰς τὸν ἀμπελῶνα ἑαυτοῦ ἐργασίας καταριθμεῖται, καὶ τοῦ ἀμπελῶνος τὴν μοχθηρίαν ἐλέγχει· θεσπίζει δὲ καὶ τὰ μέλλοντα αὐτῷ συμβήσεσθαι. Λέγεται γοῦν ἐν κέρατι εἶναι, διὰ τὸ συστῆναι βασιλικὴν μητρόπολιν ἐν αὐτῇ τῇ Ἱερουσαλήμ· εἴωθε γὰρ ἡ Γραφὴ κέρατα τῆς βασιλείας ὀνομάζειν.

« Καὶ φραγμὸν περιέθηκα καὶ ἐχαράκωσα, καὶ ἐφύτευσα ἄμπελον Σορήκ· καὶ ᾠκοδόμησα πύργον ἐν μέσῳ αὐτοῦ, καὶ προλήνιον ὤρυξα ἐν αὐτῷ » Περι-
D έθηκεν οὖν αὐτῷ φραγμὸν, δηλαδὴ τῷ παντὶ λαῷ, πάντως που ἀγγέλοις αὐτὸν περιφράξας. Ἐχαράκωσε δὲ καὶ ἄλλως αὐτὸν, προφήταις καὶ ἁγίοις ἀνδράσιν ὑποστηρίξας. Ἀλλὰ καὶ κατεφύτευσεν αὐτὴν ἄμπελον Σορήκ· ἣν ὁ Σύμμαχος ἡρμήνευσεν ἐκλεκτήν. Τίς δὲ ἦν αὕτη ἡ ἄμπελος ἢ πάντως που ἡ θεόπνευστος Γραφὴ, καὶ ὁ τῆς θεοσεβείας λόγος, ἢ καὶ αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὁ ἐν Εὐαγγελίοις περὶ ἑαυτοῦ διδάξας καὶ εἰπὼν, « Ἐγώ εἰμι ἡ ἄμπελος ἡ ἀληθινὴ, καὶ ὁ Πατήρ μου ὁ γεωργός ; » Ἐξ αὐτοῦ γὰρ καὶ ὁ πρῶτος λαὸς τὴν τῶν θείων μαθητῶν [μαθημάτων] φυτείαν εἴληφε. Προλήνιον οὖν ὀρύττει ἐν αὐτῷ τὸ πρὸ τοῦ ναοῦ θυσιαστήριον.

[24] Matth. III, 11. [25] Joan. I, 26. [26] Ibid. 33. [27] Joan. XV, 1.

« Καὶ ἔμεινα τοῦ ποιῆσαι σταφυλὴν, καὶ ἐποίησεν ἀκάνθας. Καὶ νῦν οἱ ἐνοικοῦντες ἐν Ἱερουσαλὴμ, καὶ ἄνθρωπος τοῦ Ἰούδα, κρίνατε ἐν ἐμοὶ, καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ ἀμπελῶνός μου. Τί ποιήσω ἔτι τῷ ἀμπελῶνί μου, καὶ οὐκ ἐποίησα αὐτῷ; διότι ἔμεινα τοῦ ποιῆσαι σταφυλὴν, ἐποίησε δὲ ἀκάνθας. Νῦν οὖν ἀναγγελῶ ὑμῖν τί ποιήσω τῷ ἀμπελῶνί μου· Ἀφελῶ τὸν φραγμὸν αὐτοῦ, καὶ ἔσται εἰς διαρπαγήν· καὶ καθελῶ τὸν τοῖχον αὐτοῦ, καὶ ἔσται εἰς καταπάτημα· καὶ ἀνήσω τὸν ἀμπελῶνά μου, καὶ οὐ μὴ τιμηθῇ, οὐδ' οὐ μὴ σκαφῇ, καὶ ἀναβήσεται εἰς αὐτὸν, ὡς εἰς χέρσον, ἄκανθα. Καὶ ταῖς νεφέλαις ἐντελοῦμαι τοῦ μὴ βρέξαι εἰς αὐτὸν ὑετόν. » Νεφέλας δηλῶν τοὺς προφήτας· ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ καθαρὸν αὐτῶν καὶ διαυγὲς τοῦ βίου, νεφέλας αὐτοὺς καλεῖ· διὰ τούτων γὰρ ὁ οὐράνιος αὐτοῖς ἐχορηγεῖτο λόγος· οἷς ἀπειλεῖ ὁ Κύριος ἀποστήσειν αὐτῶν.

A VERS. 3-6. « Et exspectavi ut faceret uvas, et fecit spinas. Et nunc qui incolitis Jerusalem, et homo Juda, judicate inter me et inter vineam meam. Quid faciam adhuc vineæ meæ, quod non feci ei? quia exspectavi ut faceret uvas, sed fecit spinas? Nunc igitur annuntiabo vobis quid faciam vineæ meæ: Auferam sepem ejus, et erit in direptionem: diruam maceriam ejus, et erit in conculcationem: et relinquam vineam meam, et non putabitur, neque fodietur, et crescent in ea, tanquam in inculta terra, spinæ. Et nubibus mandabo ne pluant super eam pluviam. » Nubes vocans prophetas: quos ob puritatem et vitæ splendorem nubes appellat: horum enim opera cœlestis ipsis sermo dabatur, quibus Dominus se discessurum interminatur.

B

« Ἔμεινα τοῦ ποιῆσαι κρίσιν, ἐποίησε δὲ ἀνομίαν, καὶ οὐ δικαιοσύνην, ἀλλὰ κραυγήν. » Κραυγὴν γὰρ ἀφίησι πᾶσα πρὸς θάνατον ἁμαρτία, βοώσης τῆς πράξεως αὐτῆς· οὕτω γοῦν εἴρηται τὸ, « Φωνὴ αἵματος Ἄβελ τοῦ ἀδελφοῦ σου βοᾷ πρὸς μέ.

VERS. 7. « Exspectavi ut faceret judicium, fecit autem iniquitatem, et non justitiam, sed clamorem. » Nam omne peccatum ad mortem, clamorem emittit, clamante vel ipsa actione: sic enim dictum est, « Vox sanguinis Abel fratris tui clamat ad me [28]. »

« Οὗ γὰρ ἐργῶνται δέκα ζεύγη βοῶν, ποιήσει κεράμιον ἕν· καὶ ὁ σπείρων ἀρτάβας ἕξ, ποιήσει μέτρα τρία. » Σπανίους τινὰς τοὺς ἐν αὐτοῖς εὑρεθησομένους σωτηρίας ἀξίους αἰνίττεται.

VERS. 10. « Ubi enim arant decem juga boum, faciet lagunculam unam: et qui seminat artabas sex, faciet mensuras tres. » Raros quosdam homines, qui apud ipsos salute digni reperientur, subindicat.

« Οὐαὶ οἱ ἐγειρόμενοι τὸ πρωῒ, καὶ τὸ σίκερα διώκοντες, οἱ μένοντες τὸ ὀψέ· ὁ γὰρ οἶνος αὐτοὺς συγκαύσει. » Τῆς ἀποστολικῆς λέξεως τὴν ἐξήγησιν τὸ παρὸν τοῦτο μέρος τῆς προφητείας περιέχει· διότι γὰρ, φησὶ, « Μέθυσοι βασιλείαν Θεοῦ οὐ κληρονομήσουσι· » τουτέστιν οἱ ἄρτι τὴν ἐκ τῆς νεότητος ἄνοιαν ἀποθέμενοι, καὶ ἀντὶ τῆς τοῦ λόγου δυνάμεως εὐτόνως καταπαλαίειν τὰ πάθη, ἀνατρεπόμενοι παρ' αὐτῶν, καὶ οἷόν τινα μέθην τὰ πάθη μεταδιώκοντες. Εἰκὸς δὲ τοὺς Ἰουδαίους καὶ μετὰ τὴν κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τόλμαν, ὅτε ἐχρῆν αὐτοὺς πενθεῖν διὰ τὴν μέλλουσαν καταλήψεσθαι αὐτοὺς ὀργὴν, κραιπάλαις, καὶ οἰνοφλυγίαις, καὶ τῇ ἄλλῃ τρυφῇ σχολάζειν. Διὸ ταλανίζονται ὑπὸ τοῦ λόγου, ὡς ἀνεπαισθήτως ἔχοντες τῶν ὅσον οὔπω καταληψομένων αὐτοὺς κακῶν.

VERS. 11. « Væ iis qui mane surgunt, et siceram persequuntur; qui manent vespere: vinum enim comburet eos. » C Apostolici dicti explanationem pars hæc prophetiæ continet: nam ideo, inquit, « Ebrii regnum Dei non possidebunt [29]; » id est, qui nondum juventutis insipientiam deposuerunt, et qui, cum turbulentos animi motus strenue oppugnare debeant, ab iis contra subvertuntur, et ceu quamdam ebrietatem, animi morbos sectantur. Verisimile porro est Judæos post editum contra Salvatorem nostrum scelus, cum par fuisset eos, ultionis qua invadendi erant metu, lugere, crapulis, ebrietatibus, aliisque voluptatibus vacasse. Quapropter miseri a Scriptura prædicantur, utpote qui nullo mox futurorum malorum sensu moverentur.

« Μετὰ γὰρ κιθάρας καὶ ψαλτηρίου, καὶ τυμπάνων τὸν οἶνον πίνουσι· τὰ δὲ ἔργα Κυρίου οὐκ ἐμβλέπουσι, καὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ οὐ κατανοοῦσιν. » Ἀλλ' οὐδὲ τοῖς θείοις προσέχειν λογίοις, καὶ τὴν ἐκεῖθεν ὠφέλειαν καρποῦσθαι οἷόν τε τοὺς κωμαστικὸν βίον ἀσπαζομένους, καὶ μέθῃ καὶ χορδακισμοῖς κεχρημένους.

D VERS. 12. « Nam cum cithara, psalterio et tympanis vinum potant: opera autem Domini non respiciunt, et opera manuum ejus non considerant. » Verum nec fieri poterat, ut ii, qui lascivam vitam amplectebantur, ac ebrietati saltationibusque dediti erant, divinis attenderent oraculis ab iisque fructum perciperent.

« Τοίνυν αἰχμάλωτος ὁ λαός μου ἐγενήθη, διὰ τὸ μὴ εἰδέναι αὐτοὺς τὸν Κύριον, καὶ πλῆθος ἐγενήθη νεκρῶν διὰ λιμὸν καὶ δίψος ὕδατος (10). » Ῥητῶς

VERS. 13. « Igitur captivus populus meus factus est, eo quod non cognoverint Dominum: et multitudo mortuorum fuit propter famem et sitim aquæ. »

[28] Gen. IV, 10. [29] I Cor. VI, 10.

(10) Hæc ita Hieronymus vertit, « Hæc juxta litteram accidisse populo Judæorum sub Vespasiano et Tito Romanis principibus, tam Græca quam Latina narrat historia. Quod spiritualiter, hodie quoque patiuntur, » etc.

Hæc ipsis ad litteram et secundum historiam evenerunt sub Vespasiano et Adriano Romanorum imperatoribus; secundum mentem vero etiam nunc rationabili pane vitæ privati, fame cœlestis alimenti premuntur, secundum Scripturam de illis ita loquentem, « Convertentur ad vesperam, et famem patientur ut canis, et circuibunt civitatem [20]. » Ac cum principem vitæ negaverint, in mortem animæ lapsi sunt: cumque redemptorem captivitatis animarum, qui prædicatum venerat captivis remissionem, et cæcis visus restitutionem, aversati sint, inimicis spiritualibus traditi, et captivitatem animarum perpessi sunt.

VERS. 20. « Væ qui dicitis malum bonum, et bonum malum; qui ponitis tenebras lucem, et lucem tenebras; qui ponitis amarum dulce, et dulce amarum. » Et hæc quoque præcedentibus subjiciuntur, quasi de tempore Christi dicta. Nam cum multos doctrinæ sermones a Salvatore audivissent, necnon postea ab apostolis ejus, nihil hinc utilitatis consecuti sunt, sed in incredulitate et gestorum absurditate perseverantes, peccatis suis accessionem attulerunt. Alio item modo hæc iis, qui prius incusabantur, conveniunt: etenim iidem sanam doctrinam aversantes, et in lucem Evangelii salutaris blasphema proferentes, putantesque dulces illos ac alendi vi præditos Salvatoris nostri sermones, amaros esse, improbas econtrario et malignas cogitationes, ut bonas amplectebantur, ac tenebras erroris, quæ mentem suam occupabant, vice luminis ponebant: malitiæ vero acerbam et exitiosam naturam, quasi dulcem aliquam voluptatem persequebantur. Et sane ad hoc usque tempus videas ejusdem moris Judæos esse: nam Evangelii veritatem aversantur, aniles autem fabulas, et ignorantiæ tenebras sectantur. Hoc affectu instructi, Christum quidem abnegarunt, Barabbam vero expetierunt, cum latronibus et facinorosis portionem suam ponentes. Imo etiam cum atheis et impiis nationibus congregati, idololatras quidem recipiunt, probum autem et temperantem Christi populum aversantur et persequuntur.

VERS. 21, 22. « Væ qui sapientes estis in vobismetipsis, et coram vobis ipsis prudentes. Væ fortes vestri, qui bibunt vinum, et potentes, qui miscent siceram. » Secundum aliud vero propositum, Judæorum magistri Salvatoris sermonibus animum non adhibentes, se ipsis improbis doctoribus sunt usi, utpote sapientes in seipsis, et coram semetipsis prudentes. Deinde vero, quasi potentes et multum apud plebem auctoritate valentes, animam suam ebrietate circumdedere, ignorantiæ tenebris sopiti. Jam vero aliis dolosum potum miscuere, qui vocatur sicera, quemque interpretes alii, ebrietatem appellarunt. Hoc porro fecerunt cauponantes verbum Dei.

VERS. 24. « Radix eorum pulvis erit, et flos eo-

A μὲν οὖν ἐπῆλθεν αὐτοῖς ταῦτα καθ' ἱστορίαν ἐπὶ Οὐεσπασιανοῦ καὶ Ἀδριανοῦ Ῥωμαίων αὐτοκρατόρων· καὶ κατὰ διάνοιαν δὲ στερηθέντες τοῦ λογικοῦ ἄρτου τῆς ζωῆς, ἔτι καὶ νῦν τροφῆς ἐπουρανίου τὰς ψυχὰς λιμώττουσι κατὰ τὴν φάσκουσαν περὶ αὐτῶν Γραφήν· « Ἐπιστρέψουσιν εἰς ἑσπέραν, καὶ λιμώξουσιν ὡς κύων, καὶ κυκλώσουσι πόλιν. » Καὶ τὸν ἀρχηγὸν δὲ τῆς ζωῆς ἀπαρνησάμενοι, τῷ τῆς ψυχῆς θανάτῳ περιπεπτώκασι· τόν τε λυτρωτὴν τῆς τῶν ψυχῶν αἰχμαλωσίας ἀποστραφέντες, τὸν ἐλθόντα κηρῦξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν, τοῖς νοητοῖς πολεμίοις παρεδόθησαν, καὶ τὴν ψυχῶν ὑπέμειναν αἰχμαλωσίαν.

« Οὐαὶ οἱ λέγοντες τὸ πονηρὸν καλὸν, καὶ τὸ καλὸν πονηρόν· οἱ τιθέντες τὸ σκότος φῶς, καὶ τὸ φῶς B σκότος· οἱ τιθέντες τὸ πικρὸν γλυκὺ, καὶ τὸ γλυκὺ πικρόν. » Καὶ ταῦτα δὲ τοῖς προλεχθεῖσιν ἕπεται ὡς ἐπὶ Χριστοῦ. Πολλῶν γὰρ ἐπακούσαντες διδασκαλικῶν λόγων τοῦ Σωτῆρος, τῶν τε μετ' αὐτὸν ἀποστόλων αὐτοῦ, οὐδὲν μὲν πρὸς ὠφέλειαν ἐκαρποῦντο· τῇ δὲ ἀπιστίᾳ ἐπιμένοντες καὶ τοῖς τῶν ἔργων ἀτοπήμασι, προσθήκας ἐποιοῦντο τῶν ἁμαρτημάτων. Καὶ ἄλλως δὲ ταῦτα τοῖς ἀνωτέρω κατηγορηθεῖσιν ἁρμόζει· οἱ γὰρ αὐτοὶ τὸν ὑγιῆ διαστρέφοντες λόγον, καὶ τὸ φῶς τοῦ σωτηρίου Εὐαγγελίου βλασφημοῦντες, πικρούς τε εἶναι τοὺς γλυκεῖς καὶ τροφίμους τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν λόγους ἡγούμενοι, ἀνάπαλιν τοὺς μοχθηροὺς καὶ πονηροὺς λογισμοὺς ὡς ἀγαθοὺς προσεδέχοντο, καὶ τὸ σκότος τῆς πλάνης τὸ συνέχον αὐτῶν τὰς ψυχὰς, ἐν χώρᾳ φωτὸς ἐτίθεν- C το· τῆς τε κακίας τὴν πικρὰν καὶ δηλητήριον φύσιν, ὥσπερ τινὰ γλυκερὰν ἡδονὴν κατεδίωκον. Ἴδοις δ' ἂν εἰσέτι καὶ νῦν τοιούτους τοὺς τῶν Ἰουδαίων παῖδας, τὴν μὲν ἀλήθειαν τοῦ Εὐαγγελίου ἀποστρεφομένους, τοὺς δὲ γραώδεις μύθους καὶ τὸ τῆς ἀγνοίας σκότος μεταδιώκοντας. Ταύτῃ τῇ προαιρέσει ἠρνήσαντο μὲν τὸν Χριστὸν, ᾐτήσαντο δὲ τὸν Βαραββᾶν, μετὰ λῃστῶν καὶ κακούργων τὴν ἑαυτῶν θέμενοι μερίδα. Ἀλλὰ καὶ τοῖς ἀθέοις καὶ ἀσεβέσιν ἔθνεσι συναγελαζόμενοι, τοὺς μὲν εἰδωλολάτρας ἀποδέχονται, τὸν δὲ σεμνὸν καὶ σώφρονα τοῦ Χριστοῦ λαὸν ἀποστρέφονται καὶ διώκουσιν.

« Οὐαὶ οἱ συνετοὶ ἐν ἑαυτοῖς, καὶ ἐνώπιον αὐτῶν ἐπιστήμονες. Οὐαὶ οἱ ἰσχύοντες ὑμῶν, οἱ πίνοντες D τὸν οἶνον, καὶ οἱ δυνάσται οἱ κεραννύντες τὰ σίκερα. » Καθ' ἑτέραν δὲ ἐπιβολὴν μὴ προσέχοντες οἱ τῶν Ἰουδαίων καθηγηταὶ τοῖς τοῦ Σωτῆρος λόγοις, κακοῖς διδασκάλοις αὐτοὶ ἑαυτοῖς ἐχρήσαντο, ὡς συνετοὶ ἐν ἑαυτοῖς, καὶ ἐνώπιον ἑαυτῶν ἐπιστήμονες. Ἔπειτα ὡς ἰσχύοντες καὶ πολλὰ δυνάμενοι ἐν τῷ λαῷ, μέθῃ μὲν τὴν ἑαυτῶν ψυχὴν περιέβαλλον, τῷ τῆς ἀγνοίας σκότῳ καρούμενοι. Ἤδη δὲ καὶ ἑτέροις ποτὸν δεδολιωμένον ἐκίρνων, τὸ καλούμενον σίκερα· ὅπερ οἱ λοιποὶ ἑρμηνευταὶ μέθυσμα ὠνόμασαν· καὶ τοῦτο ἔπραττον, καπηλεύοντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ.

« Ἡ ῥίζα αὐτῶν ὁ χοῦς ἔσται, καὶ τὸ ἄνθος αὐ-

[20] Psal. LVIII, 7.

τῶν ὡσεὶ κονιορτὸς ἀναβήσεται.» Ἡ ὡραιότης, φησὶ, τοῦ σώματος, καὶ ἡ τοῦ πλούτου δόξα καὶ τοῦ παντὸς ἔθνους ἡ εὐπρέπεια, ὅσον οὐδέπω κονιορτοῦ δίκην διασκεδασθήσεται. «Οὐ γὰρ ἠθέλησαν τὸν νόμον Κυρίου Σαβαώθ· ἀλλὰ τὸ λόγιον τοῦ ἁγίου Ἰσραὴλ παρώξυναν.» Ποῖον νόμον, ἢ τάχα περὶ οὗ ἀνωτέρω ἔλεγεν, «Ἐκ γὰρ Σιὼν ἐξελεύσεται νόμος, καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ;» Ἐπειδὴ, φησὶν, οὐκ ἠβουλήθησαν τὸν νόμον τῆς καινῆς Διαθήκης· ἀλλὰ τὸν ζῶντα τοῦ Θεοῦ Λόγον παρώξυναν.

«Τούτου χάριν ἐθυμώθη Κύριος ἐπὶ τὸν λαὸν αὐτοῦ·» ὃν αὐτὸς μὲν ἠβούλετο οἰκεῖον αὐτοῦ λαὸν εἶναί τε καὶ χρηματίζειν· οἱ δ' οὐκ ἐβούλοντο. Σημαίνει δὲ διὰ τούτων πολεμίων ἔφοδον καὶ πλῆθος τῶν ἀναιρουμένων· ὡς καὶ αὐτὰ πληροῦσθαι τὰ ὄρη νεκρῶν σωμάτων, καὶ τὴν χώραν ἅπασαν τῶν θνησιμαίων αὐτῶν μεστὴν γενέσθαι. Πάντα δὲ ταῦτα αὐτοῖς συμβήσεται ἐκ τῆς τῶν πολεμίων ἐφόδου· ἣν οὐκ ἐξ ἑαυτῶν ἐποιήσαντο· Θεὸς δὲ ἦγεν αὐτοὺς, μονονουχὶ σύρων καὶ ἕλκων ἐπὶ τὴν τῶν καταγυρηθέντων πολιορκίαν.

«Ἀλλ' ἔτι ἡ χεὶρ ὑψηλή· τοιγαροῦν ἀρεῖ σύσσημον τοῖς ἔθνεσι τοῖς μακρόθεν, καὶ συριεῖ αὐτοὺς ἀπ' ἄκρου τῆς γῆς.» Ὑψηλὴ γοῦν ἡ τοῦ Θεοῦ χεὶρ κατ' αὐτῶν ὑπῆρχε διὰ τὸ ἐπίμονον αὐτῶν τῆς ἀπιστίας. Τὸ γὰρ δὴ χεῖρον, ὅτι οὐδὲ τούτων γινομένων, φησὶ, ἐπιεικέστεροι γεγόνασιν, ἀλλὰ τοῖς αὐτοῖς ἐπιμένουσιν.

«Καὶ βοήσει δι' αὐτοὺς ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ὡς φωνὴ θαλάσσης κυμαινούσης.» Ἐνταῦθα οὖν προσήκει ἐπιστῆσαι τὸν νοῦν, ὡς τὸ πλῆθος τῶν πολεμίων φωνῇ θαλάσσης ἐξομοιοῖ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ϛ'.

«Καὶ ἐγένετο τοῦ ἐνιαυτοῦ, οὗ ἀπέθανεν Ὀζίας ὁ βασιλεύς.» Διὰ τί μὴ ἔτι ζῶντος Ὀζίου τὴν προκειμένην ὄψιν ἑώρα, ἀλλ' ἐν τῷ ἔτει ᾧ ἀπέθανεν; οἶμαι, ὅτι, διὰ τὸ ἐπαρθῆναι αὐτὸν, καὶ τὴν μηδαμῶς προσήκουσαν αὐτῷ ἐγχειρῆσαι θυσίαν προσενεγκεῖν, ὥστε καὶ τὴν λέπραν ἐπανθῆσαι τῷ προσώπῳ αὐτοῦ, εἰκὸς ἦν ἀνακεχωρηκέναι τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ πάντα τὸν χρόνον τῆς αὐτοῦ ζωῆς, καθ' ὃν λελεπρωμένος κατῴκει τὴν Ἱερουσαλήμ. Λεπροῦ γὰρ βασιλέως οἰκοῦντος τὸν τόπον, εἰκότως ἀνακεχωρήκει ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ. Ἐπεὶ δὲ ἐτελεύτα μὲν ἐκεῖνος, Ἰωάθαν δὲ ὁ υἱὸς αὐτοῦ τὴν βασιλείαν διεδέξατο, περὶ οὗ γέγραπται, «Καὶ ἐποίησε τὸ εὐθὲς ἐν ὀφθαλμοῖς Κυρίου·» εἰκότως κατ' αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν ἐνιαυτὸν ἐν ᾧ ὁ λελεπρωμένος μετηλλάχει τὸν βίον, ὁ δὲ εὐάρεστος τῷ Θεῷ τὴν βασιλείαν διεδέξατο, αὖθις ἡ δόξα Κυρίου ἐπανῄει ἐπὶ τὸν οἶκον, δηλαδὴ τὸν ναὸν Κυρίου. Ὃ δὴ καὶ ἱστορεῖ ὁ προφήτης λέγων, «Καὶ ἐγένετο τοῦ ἐνιαυτοῦ, οὗ ἀπέθανεν Ὀζίας ὁ βασιλεὺς, εἶδον τὸν Κύριον καθήμενον ἐπὶ θρόνου ὑψηλοῦ καὶ ἐπηρμένου· καὶ πλήρης ὁ οἶκος τῆς δόξης αὐτοῦ.» Οἶμαι δὲ καὶ διὰ τούτων παρίστασθαι τίς ποτ' ἦν ὁ διὰ πάσης τῆς προφητείας δηλούμενος Κύριος Σαβαώθ. Τίς δὲ οὗτος; Ὁ Μονογενὴς Υἱὸς, ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρὸς,

rum quasi pulvis ascendet.» Species, inquit, corporis, divitiarum gloria et totius gentis decor, pulveris fere instar dissipabitur. «Noluerunt enim legem Domini Sabaoth; sed verbum sancti Israel irritaverunt.» Quam legem, nisi eam de qua superius dicebat, «Nam de Sion exibit lex, et verbum Domini de Jerusalem?» Quia, inquit, Novi Testamenti legem noluerunt; imo etiam Verbum Dei vivens irritaverunt.

VERS. 25. «Ideo iratus est Dominus in populum suum.» Quem ipse quidem proprium sibi populum esse et appellari volebat; ipsi vero abnuerunt. His porro significat inimicorum irruptionem ac cæsorum multitudinem, ita ut etiam montes cadaveribus repleantur, et universa regio morticiniis eorum plena evadat. Hæc autem omnia ex hostium invasione ipsis evenient: quam ipsi non suopte motu fecerunt, sed Deo agente, et tantum non trahente ac pellente illos ad reorum obsidionem.

VERS. 26. «Sed insuper manus Dei excelsa: igitur elevabit signum gentibus longinquis, et trahet eas ab extremo terræ.» Excelsa igitur contra illos fuit manus Dei, ob incredulitatis eorum perseverantiam. Quod enim deterius est, ne illis quidem ita gestis æquiores facti sunt, sed eodem in statu perseverant.

VERS. 30. «Et clamabit propter eos in die illa quasi vox maris æstuantis.» Hic animadvertendum est, ipsum multitudinem hostium maris sonitui comparare.

CAPUT VI.

VERS. 1. «Et factum est in anno, quo mortuus est rex Ozias.» Quare non vivente adhuc Ozia hanc visionem habuit, sed eo anno quo ille mortuus est? quia ille elatus animo, sacrificium offerre, quod officii sui non erat, aggressus est, ita ut lepra in vultu ejus erumperet, arbitror par fuisse, ut gratia Dei recederet toto vitæ illius tempore, quo leprosus habitabat in Jerusalem. Nam leproso rege locum incolente, gloria Dei merito recesserat. Postquam autem obiisset ille, et Joatham filius ejus regnum excepisset, de quo scriptum est, «Et fecit rectum in oculis Domini [31];» jure eodem ipso anno, quo et leprosus vitam obierat, et vir Deo placitus regnum exceperat, gloria Domini super domum reversa est, scilicet super templum Domini. Quod videlicet enarrat propheta dicens: «Et factum est in anno, quo mortuus est rex Ozias, vidi Dominum sedentem super thronum excelsum et elevatum: et plena erat domus gloria ejus.» Æstimo his significari, quis sit ille Dominus Sabaoth in hac tota prophetia indicatus. Ecquis autem ille? Unigenitus Filius, qui est in sinu Patris, qui descendens ex propria magnitudine, inde sese visibilem et comprehensibilem hominibus efficit. Visus

[31] IV Reg. xv, 34.

John i. 18.

est et Abrahamo, cum dixit ei, « Semini tuo dabo A terram hanc [33]. » Infert itaque Scriptura, « Et ædificavit ibi altare Domino, qui visus fuerat ei [34]; » ac rursum, « Abraham factus est annorum nonaginta, et visus est ei Dominus [35]; » iterumque, « Et visus est Dominus Abrahæ ad quercum Mambre [36]. » De Isaac quoque dictum est, « Et profectus est et ascendit ad puteum juramenti, et visus est Dominus ipsi in nocte illa [37]. » Rursumque de Jacob dicitur, « Ego sum Deus, qui visus sum tibi; » sed etiam cum venit « in Bethel ipse et populus, qui cum eo erat, ædificavit ibi altare: et vocavit nomen domus Bethel; ibi enim ipsi apparuit Deus [38]; » iterumque dictum est, « Visus est autem Deus Jacob adhuc in Luza [39]; » aliasque dixit illi in hominis specie apparens, « Non ultra B vocabitur nomen tuum Jacob: sed Israel erit nomen tuum [40]. » Quando vocavit nomen loci, *Species Dei*, dicens, « Vidi enim Deum facie ad faciem, et salva facta est anima mea [41]. » Moyses quoque Deum qui oracula sibi edebat, rogavit dicens, « Si inveni gratiam in conspectu tuo, ostende mihi teipsum, cognoscibiliter te videam [42]. » Ille vero respondit ei dicens, « Et hoc verbum quod locutus es, faciam: invenisti enim gratiam in conspectu meo [43]. » Ezechiel item eum qui sedet super cherubim vidit, quasi speciem hominis: a lumbis ejus usque ad imum ignis erat, et a lumbis ejus usque ad summum, species electri. Quibus omnibus ediscimus visiones a prædictis viris habitas non C similes fuisse, sed diversas; nam Moysi quidem dictum est, « Non poteris videre faciem meam: non enim videbit homo faciem meam, et vivet [44]. » Siquidem vultus Dei Verbi, et deitas Unigeniti Filii Dei, mortali naturæ comprehensibilis neutiquam fuerit. Ezechieli autem Verbi gloria per ænigmata visa fuit: Abrahæ vero sub hominis forma figurate visus est, ita ut sub quercu consisteret, pedes ablueret, et mensæ consors esset. Similiterque cum Jacobo homo luctans inducitur, quem Scriptura quidem hominem appellat; ille vero qui oraculum edebat, « Non vocabitur, inquit, nomen tuum Jacob; sed Israel erit nomen tuum, quia fortis fuisti cum Deo [45]; » unde et Jacob dicebat, « Vidi enim Deum facie ad faciem, et salva D facta est anima mea [46]. » Hic vero propheta se quoque gloriam ejus vidisse testificatur. Igitur Salvatoris nostri Jesu Christi gloriam, ut in præsenti narrat, conspexit: non plane corporis, sed mentis oculis a Spiritu sancto illustratis: sicut enim corporis oculi a lucis radio exterius subministrato ad sensibilia videnda juvantur; eodem modo purgatæ mentis oculi, ab intelligibili luce irradiati, divina contemplari possunt. Quamobrem Servator

ὑποκαταβαίνων τοῦ ἰδίου μεγέθους, σμικρύνων δὲ ἑαυτὸν, ἐξ ἐκείνου ὁρατὸν καὶ καταληπτὸν ἀνθρώποις ποιεῖ. Ὤφθη καὶ τῷ Ἀβραὰμ, ἡνίκα εἶπεν αὐτῷ· « Σπέρματί σου δώσω τὴν γῆν ταύτην (11). » Ἐπιλέγει οὖν ἡ Γραφή· « Καὶ ᾠκοδόμησεν ἐκεῖ θυσιαστήριον τῷ Κυρίῳ τῷ ὀφθέντι αὐτῷ· » καὶ πάλιν· « Ἀβραὰμ ἐγένετο ἐτῶν ἐνενήκοντα, καὶ ὤφθη αὐτῷ Κύριος· » καὶ πάλιν· « Καὶ ὤφθη Κύριος τῷ Ἀβραὰμ πρὸς τῇ δρυῒ τῇ Μαμβρῇ. » Καὶ περὶ τοῦ Ἰσαὰκ εἴρηται· « Καὶ ἐπορεύθη, καὶ ἀνέβη ἐπὶ τὸ φρέαρ τοῦ ὅρκου, καὶ ὤφθη Κύριος αὐτῷ ἐν τῇ νυκτὶ ἐκείνῃ· » καὶ αὖθις ἐπὶ τοῦ Ἰακὼβ εἴρηται· « Ἐγώ εἰμι ὁ Θεὸς, ὁ ὀφθείς σοι· » ἀλλὰ καὶ ὅτε ἦλθεν « εἰς Βαιθὴλ αὐτὸς καὶ ὁ λαὸς ὁ μετ' αὐτοῦ, ᾠκοδόμησεν ἐκεῖ θυσιαστήριον, καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα τοῦ οἴκου Βαιθήλ· ἐκεῖ γὰρ αὐτῷ ἐφάνη ὁ Θεός. » Καὶ πάλιν εἴρηται· « Ὤφθη δὲ ὁ Θεὸς τῷ Ἰακὼβ καὶ ἔτι ἐν Λουζᾷ· » καὶ ἄλλοτε εἶπεν αὐτῷ ἐν σχήματι ἀνθρώπου ὀφθείς· « Οὐκ ἔτι κληθήσεται τὸ ὄνομά σου Ἰακώβ· ἀλλ' Ἰσραὴλ ἔσται τὸ ὄνομά σου· » ὅτε καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα τοῦ τόπου *Εἶδος Θεοῦ* εἰπών· « Εἶδον γὰρ Θεὸν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, καὶ ἐσώθη μου ἡ ψυχή. » Καὶ Μωϋσῆς δὲ τὸν χρηματίζοντα αὐτῷ Θεὸν ἱκέτευσε λέγων· « Εἰ εὕρηκα χάριν ἐνώπιόν σου, ἐμφάνισόν μοι σεαυτόν· γνωστῶς ἴδω σε. » Ὁ δὲ ἀπεκρίνατο αὐτῷ λέγων· « Καὶ τοῦτόν σοι τὸν λόγον ὃν εἴρηκας ποιήσω· εὕρηκας γὰρ χάριν ἐνώπιόν μου. » Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἰεζεκιὴλ τὸν ἐπὶ τῶν χερουβὶμ καθήμενον εἶδεν, ὡς ὅρασιν ἀνθρώπου, ἀπὸ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ καὶ ἕως κάτω πῦρ, καὶ ἀπὸ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ καὶ ἕως ἄνω ὑπὲρ, ὅρασιν ἠλέκτρου. Δι' ὧν ἁπάντων μανθάνομεν οὐχ ὁμοίας τὰς ὀπτασίας γεγενῆσθαι τοῖς προλεχθεῖσιν, ἀλλὰ διαφόρους· τῷ μὲν γὰρ Μωϋσῇ εἴρητο· « Οὐ δυνήσῃ ἰδεῖν τὸ πρόσωπόν μου· οὐ γὰρ ἴδῃ ἄνθρωπος τὸ πρόσωπόν μου, καὶ ζήσεται· » τὸ γὰρ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ Λόγου καὶ ἡ θεότης τοῦ Μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ θνητῇ φύσει οὐκ ἂν γένοιτο καταληπτή· καὶ τῷ Ἰεζεκιὴλ δὲ ἡ τοῦ Λόγου δόξα δι' αἰνιγμάτων ἐθεωρεῖτο· τῷ δὲ Ἀβραὰμ ἐσχηματισμένος ἑωρᾶτο ἐν ἀνθρώπου μορφῇ, ὡς καὶ ὑπὸ τὴν δρῦν γενέσθαι, καὶ τοὺς πόδας ἀπονίψασθαι, καὶ τραπέζης κοινωνῆσαι· ὁμοίως καὶ ἐπὶ τοῦ Ἰακὼβ ἄνθρωπος εἰσῆκται παλαίων, ὃν ἡ μὲν Γραφὴ ἄνθρωπον ὀνομάζει, αὐτὸς δὲ ὁ χρηματίζων, « Οὐ κληθήσεται τὸ ὄνομά σου, φησὶν, Ἰακώβ· ἀλλ' Ἰσραὴλ ἔσται τὸ ὄνομά σου, ὅτι ἐνίσχυσας μετὰ Θεοῦ· » ὅθεν καὶ Ἰακὼβ ἔλεγεν· « Εἶδον γὰρ Θεὸν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, καὶ ἐσώθη μου ἡ ψυχή. » Ὁ δὲ παρὼν προφήτης ἰδεῖν καὶ αὐτὸς μαρτυρεῖται τὴν δόξαν αὐτοῦ. Οὐκοῦν τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ δόξαν διὰ τῶν προκειμένων ἑώρακεν, οὐ πάντως σαρκὸς ὀφθαλμοῖς, τοῖς δὲ τῆς διανοίας, πεφωτισμένοις ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· ὡς γὰρ οἱ τοῦ σώματος ὑπὸ τῆς ἔξωθεν χορηγουμένης τοῦ φωτὸς αὐγῆς συν-

[33] Gen. XII, 7. [34] Ibid. [35] Gen. XVII, 1. [36] Gen. XVIII, 1. [37] Gen. XXVI, 23. [38] Gen. XXXV, 7. [39] Gen. XLVIII, 3. [40] Gen. XXXII, 28. [41] Ibid. 30. [42] Exod. XXXIII, 13. [43] Ibid. 14. [44] Exod. XXXIII, 20. [45] Gen. XXXII, 28. [46] Gen. XXXII, 30.

(16) Hæc quoque Hieronymus exprimit, sed paucioribus.

ἐργοῦνται εἰς τὸ βλέπειν τὰ αἰσθητὰ, τὸν αὐτὸν τρό- A
πον τὰ τῆς κεκαθαρμένης ψυχῆς ὄμματα ὑπὸ νοεροῦ φωτὸς καταυγαζόμενα, τὰ θεῖα κατοπτεύειν δύναται. Διὸ καὶ ὁ Σωτὴρ τοῦτ' ἐδίδασκε· « Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται. »

« Καὶ σεραφὶμ εἱστήκεισαν κύκλῳ αὐτοῦ, ἓξ πτέρυγες τῷ ἑνὶ, καὶ ἓξ πτέρυγες τῷ ἑνί. » Ἀσώματοί τινες θεῖαι καὶ ὑπερκόσμιοι δυνάμεις, ἃς καὶ ὁ Δανιὴλ ἐδήλου λέγων, « Χίλιαι χιλιάδες ἐλειτούργουν αὐτῷ, καὶ μύριαι μυριάδες παρειστήκεισαν ἔμπροσθεν αὐτοῦ. » Δύο μὲν εἶναι τὰ σεραφὶμ ἐντεῦθεν ἐνόμισαν ἄλλοι· ἐγὼ δὲ, ἐπιστήσας τῇ διανοίᾳ τῆς λεγούσης Γραφῆς κύκλῳ αὐτοῦ τὰ σεραφὶμ ἑστάναι, ἡγοῦμαι ταῦτα στεφάνου δίκην πανταχόθεν ὥσπερ μέγαν βασιλέα δορυφοροῦντα. Ἓξ δὲ πτέρυγες τῷ ἑνὶ λέγονται προσπεφυκέναι, τῷ ἕκαστον κεκοσμῆσθαι, ὥσπερ πτέρυξιν, ἐμφύτοις ἀρεταῖς καὶ μετεωροπόροις, αἷς διιπτάμενα δι' οὐρανοῦ καὶ αἰθεροφόροι φέρονται, νοηταῖς τισι χρώμενα ἐνεργείαις, πραγμάτων τινῶν ἀῤῥήτων ἡμῖν ἀποτελεστικαῖς. Ὡς γὰρ B
ἐν ἀνθρώποις οἱ ἅγιοι τοῦ Θεοῦ χαρισμάτων μετεῖχον κρειττόνων, ὡς προφητεύειν τὰ μέλλοντα, καὶ νόσους ἰᾶσθαι, καὶ νεκροὺς ἀνιστᾷν, καὶ γλώσσαις λαλεῖν, σοφίας τε καὶ γνώσεως μετέχειν· ἢ καὶ ὥσπερ κατὰ τὸ σῶμα φυσικοῖς αἰσθητηρίοις κεχρήμεθα τὸν ἀριθμὸν πέντε, οὕτω που τάχα τὴν τῶν ἀγγέλων φύσιν εἰκὸς, δυνάμεσι θείαις τισὶ καί τινων παραδόξων ἐνεργητικαῖς, ἡμῖν δὲ ἀγνώστοις, κεχρῆσθαι· ἃς δὴ πτέρυγας ὁ λόγος ὠνόμασεν· ἐπεὶ καὶ περὶ τῶν ἀνέμων εἴρηται· « Ὁ περιπατῶν ἐπὶ πτερύγων ἀνέμων· » οὐ πάντως ἐκπιπτόντων ἡμῶν ἐπὶ τὰ σωματικὰ σχήματα, ὡς τῶν ἀνέμων ὀρνέων δίκην πτερυσσομένων.

« Καὶ ταῖς μὲν δυσὶ κατεκάλυπτον τὸ πρόσωπον, καὶ ταῖς δυσὶ κατεκάλυπτον τοὺς πόδας, καὶ ταῖς C
δυσὶν ἐπέταντο. » Τὸ πρόσωπον τοίνυν ἐκάλυπτον, οὐ τὸ τοῦ Κυρίου, ὡς ἂν οἰηθείη τις, ἀλλὰ τὸ ἑαυτῶν· ὡς μὴ τολμᾷν ἀτενὲς ἀφορᾷν εἰς τὸ θεωρούμενον. « Διὸ οὐδεὶς ἔγνω τὸν Υἱὸν, εἰ μὴ μόνος ὁ γεννήσας αὐτὸν Πατήρ. » Ἐκάλυπτον δὲ καὶ τοὺς πόδας, τὰ ἔσχατα τῆς οἰκείας πορείας καὶ ὡς ἂν εἴποι τις, τὰ βήματα τοῦ βίου τὰς πράξεις ἐπισκιάζοντα, μὴ ἀκαλύπτοις ποσὶ τῷ ἑαυτῶν παραστήκοιεν βασιλεῖ.

« Καὶ ἐκέκραγον ἕτερος πρὸς ἕτερον, Ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος Κύριος Σαβαώθ· πλήρης πᾶσα ἡ γῆ τῆς δόξης αὐτοῦ. » Οὐ μίαν γὰρ ἠφίεσαν φωνὴν, οὐδὲ ἀθρόως ὁμοῦ πάντα κοινῇ ταύτην ἀνέπεμπον, ἀλλ' ἕτερον πρὸς τὸ ἕτερον ἐμφαῖνον τὸ ἑαυτοῦ θαῦμα, καὶ D
τὴν ἔκπληξιν τὴν ἐπὶ τῷ θεωρουμένῳ· μᾶλλον δὲ ὑπερεξέπληττεν αὐτὰ ἡ ἀπὸ τῶν ὑψηλοτάτων ἐπὶ τὰ ταπεινὰ κατάβασις τοῦ Θεοῦ Λόγου. Ἐκέκραγον οὖν οὐχ ἅπαξ τὸν ἁγιασμὸν αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ πολλάκις· μᾶλλον δὲ εἰς ἀναρίθμητον καὶ εἰς ἄπειρον, καὶ εἰς ἀεὶ ὑπερεκπληττόμενα. Προγνώσει τοίνυν τοῦ μέλλοντος ὑπερεθαύμαζον τὰ σεραφὶμ, ὃ δὴ καὶ ἀκολούθως τοῖς θεσπίσμασιν ἐτελεῖτο, μετὰ τὴν εἰς ἀνθρώπους τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίαν. Ἐξ ἐκείνου

A hæc docuit : « Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt [46]. »

VERS. 2. « Et seraphim stabant in circuitu ejus, sex alæ uni, et sex alæ alteri. » Incorporeæ nempe quædam, divinæ et supra mundum positæ virtutes, quas Daniel declarabat, dicens : « Millia millium ministrabant ei, et decies millies dena millia astabant in conspectu ejus [47]. » Hinc alii arbitrati sunt duo esse seraphim : ego accuratius explorata Scripturæ mente, quæ ait, seraphim in circuitu ejus stetisse, æstimo hos coronæ instar eum undique ceu regem magnum stipasse. Sex autem alæ uni esse dicuntur, quod singuli innatis et sublimibus virtutibus quasi alis ornentur : quibus volantes per cœlum et aerem feruntur, intelligibili quadam agendi vi utentes, qua nobis res
B quasdam arcanas operantur. Quemadmodum enim inter homines, sancti Dei, charismatum meliorum participes erant, ita ut futura prænuntiarent, morbos curarent, mortuos suscitarent, variisque linguis loquerentur, sapientia et scientia instructi essent; aut quemadmodum secundum corpus, naturalibus sensibus utimur numero quinque; ita et angelorum naturam divinis quibusdam, ac mirabilium effectricibus virtutibus ignotisque nobis uti verisimile est, quas scilicet alas Scriptura vocat. Quandoquidem de ventis etiam dictum est, « Qui ambulat super pennas ventorum [48]; » ubi nos non ad corporeas figuras decurrimus, quasi scilicet venti, instar avium, pennis instructi sint.

« Et duabus quidem tegebant faciem, duabus
C autem velabant pedes, et duabus volabant. » Faciem itaque velabant, non Domini, ut quis putet, sed suam : quod non auderent objectam rem defixis oculis intueri. « Quare nemo novit Filium, nisi qui genuit ipsum Pater. » Pedes quoque velabant, scilicet extrema progressionis suæ, et ut quispiam dixerit, vitæ gressus, quo actiones suas inumbrarent, ut ne nudis pedibus regi suo astarent.

VERS. 3. « Et clamabant alter ad alterum, Sanctus, sanctus, sanctus Dominus Sabaoth : plena est omnis terra gloria ejus. » Non unam quippe emittebant vocem, neque omnes simul hanc profe-
D rebant, sed alter ad alterum, admirationem suam exhibentes, necnon stuporem ex tali spectaculo conceptum ; imo potius obstupescebant ob descensum Dei Verbi ex celsissimis ad humilia. Non semel itaque, neque sæpius tantum sanctificationem ejus clamabant ; sed in infinitum tempus ac semper stupore perculsi vociferabantur ; ex futuri ergo præscientia seraphim summopere mirabantur illud, quod scilicet, consequenter ad vaticinia, post adventum Salvatoris nostri ad homines, completum

[46] Matth. v, 8. [47] Dan. vii, 10. [48] Psal. ciii, 3.

est. Illinc enim revera in omnium gentium notitiam venit, et in omnem terram, non modo cognitio, sed etiam gloria theologiæ ipsum spectantis pervasit.

VERS. 4. « Et sublatum est superliminare a voce, qua clamabant : et domus repleta est fumo. » His subindicatur fore ut, toto orbe gloria ejus repleto, revelaretur is qui eo in loco stabat, ita ut, sublato superliminari, comprehendi posset : locumque fumo replendum esse, igni traditum : nam fumus ignis signum est. His ergo Scriptura incendium loco huic eventurum obscure indicat : quo peracto, repleta est universa terra gloria Domini : non una domo ut antea, sed innumeris multo præstantioribus per universam terram excitatis.

VERS. 5. « Et dixi, O miser ego, quia compunctus sum : quia homo cum sim, et impura labia habeam, in medio populi impura labia habentis ego habito : et regem Dominum Sabaoth vidi oculis meis. » Se autem impurum esse confitetur, non anima, neque toto corpore, quoniam nullius impuræ actionis sibi conscius erat; sed sola sibi labia impura esse ait, quasi videlicet reliquum corpus et anima pura fuerit, secundum illud, « Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt [49]. » Labia vero non aliunde impura habebat, quam a colloquio cum impuris hominibus inito. Nam quia cum impuris viris versabatur, eorum improbitate digna verba proferre coactus, inde labiis impurus erat.

VERS. 6, 7. « Et missus est ad me unus de seraphim, et in manu sua habebat carbonem ignis, quem forcipe tulerat de altari : et tetigit labia mea. Et dixit, Ecce tetigit hoc labia tua. » Talis est carbo altaris : ac fortasse clemens ille Dominus altare suum salutaribus hujusmodi ac purgantibus carbonibus replet. Quare dictum est alicubi [50], « Carbones succensi sunt ab eo. » Deusque ipse apud Moysem ignis consumens dictus est : atque in Evangeliis Servator dicitur baptizare in Spiritu sancto et igne. His porro omnibus edocemur, neminem posse, nisi per divinum ignem, remissionem peccatorum consequi. Merito itaque tantus ille propheta carbone ignis purgatur. Quænam vero iniquitates et peccata auferuntur ab eo, nisi ea quibus repleta labia sua esse confitetur? Post peractam vero eorum purgationem, consequenter voce sedentis in throno dignatur, qua dicitur :

VERS. 8. « Quem mittam? Et quis ibit ad populum hunc? Et dixi, Ecce ego, mitte me. » Hac voce, quæ intermedia posita est, prophetæ alacritatem expertus est, ut is vel boni saltem propositi mercedem reciperet. Quamobrem, non imperantis more ipsum jussit abire, sed in medio sermonis interrogat, quis sit ad id agendum paratus.

VERS. 9. « Et dixit, Vade, et dic populo huic : Auditu audietis et non intelligetis; et respicientes

A γὰρ ὡς ἀληθῶς πᾶσιν ἐγνώσθη τοῖς ἔθνεσι, καὶ εἰς πᾶσαν ἐκηρύχθη τὴν γῆν, οὐ μόνον ἡ γνῶσις, ἀλλὰ καὶ ἡ δόξα τῆς περὶ αὐτοῦ θεολογίας.

« Καὶ ἐπήρθη ὑπέρθυρον ἀπὸ τῆς φωνῆς, ἧς ἐκέκραγον, καὶ ὁ οἶκος ἐπλήσθη καπνοῦ. » Αἰνίττεται τοίνυν ὁ λόγος, ὡς ἄρα, πληρουμένης τῆς γῆς τῆς δόξης αὐτοῦ, γυμνοῦσθαι ἔμελλεν ὁ ἐν ἐκείνῳ τῷ τόπῳ, ὡς καὶ τοῦ ὑπερθύρου ἀρθέντος, καταληφθήσεσθαι, καπνοῦ τε πλήρης ἔσεσθαι παραδοθεὶς πυρί· πυρὸς γὰρ σημεῖον ὁ καπνός. Ἠνίξατο τοίνυν διὰ τούτων ὁ λόγος, τὸν ἐπὶ τέλει κατειληφότα τὸν τόπον ἐμπρησμόν· μεθ' ὃν ἐπληρώθη πᾶσα ἡ γῆ τῆς δόξης Κυρίου· οὐκ ἔτι ἑνὸς οἴκου, μυρίων δὲ καθ' ὅλην τὴν οἰκουμένην πολὺ κρειττόνων ἐκείνου συστάντων.

« Καὶ εἶπα· Ὦ τάλας ἐγὼ, ὅτι κατανένυγμαι, ὅτι
B ἄνθρωπος ὢν καὶ ἀκάθαρτα τὰ χείλη ἔχων, ἐν μέσῳ λαοῦ ἀκάθαρτα χείλη ἔχοντος ἐγὼ οἰκῶ· καὶ τὸν βασιλέα Κύριον Σαβαὼθ εἶδον τοῖς ὀφθαλμοῖς μου. » Ὁμολογεῖ δὲ ἀκάθαρτος εἶναι οὐ τὴν ψυχὴν, ἀλλ' οὐδὲ τὸ σῶμα· ἐπεὶ μηδεμίαν ἑαυτῷ ἀκάθαρτον πρᾶξιν συνῄδει· μόνα δὲ τὰ χείλη ἀκάθαρτα ἐσχηκέναι φησὶ, ὡς τοῦ λοιποῦ σώματος αὐτῷ καθαρεύοντος καὶ τῆς ψυχῆς, κατὰ τὸ, « Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται (12) » Καὶ τὰ χείλη δὲ ἀκάθαρτα εἶχεν οὐκ ἄλλοθεν, ἢ ἀπὸ τῆς πρὸς τοὺς ἀκαθάρτους ὁμιλίας. Ἠναγκάζετο γὰρ, ὡς εἰκὸς, ἀκαθάρτοις ἀνδράσι προσομιλῶν, ἄξια τῆς ἐκείνων φθέγγεσθαι μοχθηρίας, δι' ὧν ἐμολύνετο τὰ χείλη.

« Καὶ ἀπεστάλη πρὸς μὲ ἓν τῶν σεραφὶμ, καὶ ἐν
C τῇ χειρὶ αὐτοῦ εἶχεν ἄνθρακα πυρὸς, ὃν τῇ λαβίδι ἔλαβεν ἀπὸ τοῦ θυσιαστηρίου, καὶ ἥψατο τὰ χείλη μου. Καὶ εἶπε· Ἰδοὺ ἥψατο τοῦτο τῶν χειλέων σου. » Τοιοῦτός ἐστιν ὁ ἄνθραξ τοῦ θυσιαστηρίου, τάχα που τοῦ φιλανθρώπου Κυρίου πληροῦντος τὸ ἑαυτοῦ θυσιαστήριον τοιούτων τινῶν σωτηρίων καὶ καθαρτικῶν ἀνθράκων. Διὸ λέλεκταί που· « Ἄνθρακες ἀνήφθησαν ἀπ' αὐτοῦ. » Καὶ ὁ Θεὸς δὲ αὐτὸς παρὰ Μωϋσῇ πῦρ καταναλίσκον εἴρηται· καὶ Σωτὴρ ἐν Εὐαγγελίοις βαπτίσαι ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρὶ μεμαρτύρηται· διὰ τούτων ἁπάντων παιδεύοντος ἡμᾶς τοῦ λόγου μὴ ἄλλως δύνασθαί τινα τυχεῖν ἀφέσεως ἁμαρτημάτων ἢ διὰ τοῦ θείου πυρός. Εἰκότως οὖν καὶ ὁ τοσοῦτος προφήτης δι' ἄνθρακος πυρὸς καθαίρεται. Ποίας δὲ ἀνομίας καὶ ἁμαρτίας ἀφαιρεῖται ἢ ὧν τὰ χείλη αὐ-
D τοῦ πεπληρῶσθαι ὁμολογεῖ; Μετὰ δὲ τὴν τούτων κάθαρσιν, ἀκολούθως καὶ φωνῇ ἀξιοῦται τοῦ καθημένου ἐπὶ θρόνου, λεγούσης·

« Τίνα ἀποστελῶ; Καὶ τίς πορεύσεται πρὸς τὸν λαὸν τοῦτον; Καὶ εἶπα· Ἰδοὺ ἐγὼ, ἀπόστειλόν με. » Ἐδοκίμαζε δὲ ἄρα τοιαύτη φωνῇ μέσως ἀφειμένῃ τὴν τοῦ προφήτου προθυμίαν, ὡς ἂν τῆς ἀγαθῆς προαιρέσεως μισθὸν κτήσηται. Διὸ οὐ προστακτικῶς αὐτὸν ἐκέλευσεν ἀπιέναι· μέσως δὲ ἠρώτα, τίς εἴη ἕτοιμος τοῦτο πράττειν.

« Καὶ εἶπε· Πορεύθητι, καὶ εἶπον τῷ λαῷ τούτῳ· Ἀκοῇ ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε· καὶ βλέποντες

[49] Matth. v, 8. [50] Psal. xvii, 9.

(12) Hæc apud Hieronymum habentur in hunc locum.

βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε. » Τίνα δὲ βλέποντες βλέψουσι, καὶ τίνος ἀκοῇ ἀκούσονται, οὐ παρέστησεν· ἡμῖν καταλιπὼν σκοπεῖν ἐκ τῆς τοῦ λόγου ἀκολουθίας, λεγούσης ὅτι, Τοῦτον ὃν σὺ τεθέασαι Κύριον, καὶ ὃν τοῖς σοῖς ὀφθαλμοῖς εἶδες, ὦ προφῆτα, τοῦτον καὶ ὁ λαὸς οὗτός ποτε ὄψεται· ἀλλὰ καὶ τῆς φωνῆς ἧς ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀκήκοας, ἐπακούσεται καιρῷ τινι καὶ αὐτὸς, οὐ μὴν καὶ συνήσει, οὐδὲ γνώσεται, οὐδὲ βουλήσεται αὐτοῦ τὴν χάριν παραδέξασθαι. Σαφῶς δὲ διὰ τούτων τὴν εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ παρουσίαν ἐδήλου.

« Ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὠσὶν αὐτῶν βαρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν, μήποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς. » Ὁ μὲν γὰρ Σωτὴρ, ἅτε φῶς ὑπάρχων, πάντων ἐφώτιζε τὰς ψυχάς· ὡς καὶ τυφλοῖς τὸ βλέπειν χαρίζεσθαι· οἱ δὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἔμυον, ὥστε μὴ βλέπειν· καὶ οὕτω βλέποντες οὐκ ἔβλεπον. Ὅταν γάρ τις, ἐνατενίσας καὶ ἀκριβῶς θεασάμενος, ὑπερίδῃ, καὶ καταφρονήσῃ τοῦ ὁρωμένου, ἢ μύσῃ τὰ ὄμματα προσποιούμενος μὴ ἑωρακέναι, τότε βλέπων οὐκ εἶδε. Τὸ μὲν οὖν βλέψαι ὑπῆρξεν αὐτοῖς ἀπὸ τῆς χάριτος τοῦ ὀφθέντος· τὸ δὲ μὴ ἰδεῖν συμβέβηκεν ἀπὸ τοῦ αὐτοὺς μῦσαι τοὺς ἑαυτῶν ὀφθαλμοὺς, καὶ προσποιηθῆναι μὴ βλέπειν. Οὕτω δὲ καὶ ἀκοῇ ἀκούει τις, καὶ πάλιν οὐκ ἀκούει· ἐπειδὰν μὴ συνῇ τὰ λεγόμενα, ἢ ὅταν παρακούῃ καὶ καταφρονῇ τῶν λεγομένων. Συμβαίνει δὲ τοῦτο, ἐπειδάν τις τὰ ὦτα ἑαυτοῦ βαρύνῃ, ὥσπερ ἀποφράξας καὶ ἀποκωφώσας αὐτά. Ταῦτ᾽ οὖν ἔσεσθαι περὶ τὸν τῶν Ἰουδαίων λαὸν ἡ φωνὴ τοῦ Κυρίου ἐθέσπισεν. Ἐπληροῦτο δὲ τὸ ἔργον ἐπὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιδημίας, καθ᾽ ἣν, παρόντα αὐτὸν ὀφθαλμοῖς ὁρῶντες, οὐκ ἔβλεπον, καὶ διδάσκοντα τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας οὐ συνῆκαν.

« Καὶ εἶπα· Ἕως πότε, Κύριε; Καὶ εἶπεν· Ἕως ἂν ἐρημωθῶσι πόλεις, » καὶ τὰ ἑξῆς. Καὶ μέχρι τίνος παρατείνῃ τὸ ἀῤῥώστημα; Καὶ ἐρωτᾷ λέγων· « Ἕως πότε, Κύριε; » τί γὰρ ἔσται τέλος τῆς τοιαύτης αὐτῶν ἀβλεψίας (13); Σημαίνει οὖν διὰ τούτων τὴν ἐπελθοῦσαν πρώτην ὑπὸ Ῥωμαίων τῷ τόπῳ πολιορκίαν, μετὰ τὰ κατὰ τοῦ Σωτῆρος αὐτοῖς τολμηθέντα, καθ᾽ ἣν τῶν Ἰουδαίων πλεῖσται πόλεις ἐπὶ αὐτοκράτορος Οὐεσπασιανοῦ δῃωθεῖσαι ἀφανεῖς παντελῶς κατέστησαν· ὡς μηδὲ μνήμην αὐτῶν μηδὲ ὄνομα περιλείπεσθαι. Οὕτω πως ἐρημίαν παντελῆ προαγορεύοντος τοῦ λόγου, ἐπληροῦτο δὲ καὶ αὕτη κατὰ τοὺς Ἀδριανοῦ χρόνους, καθ᾽ οὓς δευτέραν ὑπομείναντες Ἰουδαῖοι πολιορκίαν, εἰς τοῦτο τὸ κακὸν περιέστησαν, ὡς νόμοις καὶ διατάγμασιν αὐτοκρατορικοῖς μηδὲ ἐξ ἀπόπτου τὴν ἐρημίαν τῆς ἑαυτῶν μητροπόλεως θεωρεῖν ἐπιτρέπεσθαι.

« Καὶ μετὰ ταῦτα μακρυνεῖ ὁ Θεὸς τοὺς ἀνθρώπους, καὶ οἱ καταλειφθέντες πληθυνθήσονται ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ ἔτ᾽ ἐπ᾽ αὐτῆς ἐστι τὸ ἐπιδέκατον. » Σύμμαχος ἐξέδωκε· « Μακρὰν ποιήσει Κύριος τοὺς ἀνθρώπους. » Σημαίνει γὰρ ὁ λόγος διὰ τῆς τοιᾶσδε τοῦ, « μακρυνεῖ, » ἑρμηνείας, ἤγουν τοῦ, « μακρὰν ποιήσει, » ἣν κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον ὑπέμειναν αἰχμα-

A respicietis, et non videbitis. » Quænam videntes videbunt, et quænam auditu audient, non declaravit, id considerandum nobis relinquens ex sermonis serie, quæ sic habet : Quem tu intueris Dominum, et quem ipsis oculis vides, o propheta, hunc et hic populus aliquando videbit ; sed etiam vocem, quam tu in præsenti audivisti, et ipse quodam tempore audiet : neque tamen intelliget vel cognoscet, neque gratiam ejus suscipere volet. His autem aperte suum ad homines adventum indicabat.

VERS. 10. « Aggravatum est enim cor populi hujus, et auribus graviter audierunt, et oculos suos clauserunt, ne forte videant oculis. » Nam Salvator quidem noster, lumen cum sit, omnium B animas illuminavit, ita ut et cæcis visum largiretur ; illi vero oculos claudebant, ut non viderent; atque sic videntes non videbant. Cum enim quis intuitus, et re conspecta diligenter, rem visam despicit et contemnit, ac claudit oculos, se non videre simulans; tunc respiciens, non vidit. Quod igitur viderent, id ex gratia ejus qui videbatur, ipsis inerat; quod autem non viderent, id ex eo veniebat quod oculos clauderent, et se non videre simularent. Ita pariter quis auditu audit, et tamen non audit; quando ea quæ dicuntur non intelligit, aut cum dictis non obtemperat, eaque despicit. Hoc porro contingit, cum quis aures suas aggravat, eas quasi obturans et surdas efficiens. C Hæc igitur Judaico populo futura esse, vox Domini vaticinatur. Impletum autem illud fuit in adventu Salvatoris nostri, quo, dum præsentem illum oculis cernerent, non videbant, et docentem mysteria regni, non intelligebant.

VERS. 11. « Et dixi, Usquequo, Domine? Et dixit, Donec desolentur civitates, » etc. Et usquequo durabit infirmitas? Interrogat dicens, « Usque quo, Domine? » quis enim finis erit hujusmodi illorum cæcitatis? His enim significat primam sub Romanis futuram loci obsidionem, post edita ab ipsis contra Salvatorem facinora : qua multæ Judæorum civitates sub Vespasiano imperatore vastatæ, solo penitus æquatæ sunt, ita ut earum nec memoria nec nomen relinqueretur. Cum autem D omnimodam desolationem sermo significet, contigit et illa Adriani tempore, cum Judæi, secundam passi obsidionem, in tantum calamitatis devenerunt, ut legibus et jussis imperatoriis, ne quidem procul metropolis suæ vastitatem conspicere permitterentur.

VERS. 12. « Et postea elongabit Deus homines, et qui relicti fuerint multiplicabuntur super terram. Et adhuc super eam est decimatio. » Symmachus edidit, « Longe faciet Dominus homines. » Hac interpretatione, « elongabit, » sive « longe faciet, » indicat Scriptura captivitatem illam, quam eo ipso tempore multitudo Judaicæ gentis perpessa

(13) Hæc item in Hieronymi Commentario, sed pluribus.

est, necnon dispersionem illam qua, dum instantibus calamitatibus se proriperent, disgregati sunt. « Residui vero multiplicabuntur super terram » : alii scilicet a primis. Tot autem numero ipsi erunt, ut, cum primis comparati, multis partibus illorum multitudinem superent.

CAPUT VII.

Vers. 1-3. « Et factum est in diebus Achaz filii Joatham, filii Oziæ regis Juda, ascendit Raasin rex Aram, et Phacee filius Romeliæ rex Israel in Jerusalem, ad præliandum contra eam : et non potuerunt obsidere eam. Et nuntiaverunt domui David dicentes : Consensit Aram cum Ephraim, et stupefacta est anima ejus, et anima populi ejus, sicut lignum in silva a vento movetur. Et dixit Dominus ad Isaiam, Egredere in occursum Achaz, tu et qui derelictus est Jasub filius tuus. » Par quippe erat ut prophetæ filius, qui non una cum populo corruptus, sed paternæ doctrinæ tenax fuerat, hinc præsens institueretur a patre, cum fiducia accedente, ac jussa exsequente.

Vers. 4. « Et dices ei, Cave ut quiescas, et ne timeas, neque infirmetur anima tua a duobus lignis titionibus fumigantibus his, » quibus nihil luminis insit, sed qui exstincto titioni tantum similes sint. Hujusmodi quippe sunt duo illi reges, quorum metu et formidine teneris. Etiamsi enim vis illa mea castigationem immittens, quam iram appellare solent divina oracula, vos antehac sæpius invaserit, ad confutationem eorum, qui penes vos dii vocabantur : quibus vos quidem fidebatis, at illos nihil esse comprobatum est, cum vos inimici vestri subditos ac dedititios caperent; attamen quoniam ira mea iniqua non est, utpote bonus Deus, qui vos antea ad utilitatem vestram corripui; nunc iterum infirmitatem vestram totam curabo, si, a pristino errore vestro resipiscentes, pie agere vere ediscatis.

Vers. 8, 9. « Sed adhuc sexaginta quinque annis, deficiet regnum Ephraim a populo. » Hoc item a propheta Achaz ediscit, non diu postea Samariæ regnum solvendum esse, subdito populo una cum regibus in captivitatem abducto, atque ob nefaria gesta in Assyrios translato. Quod si, ait, tempus nosse peroptes, scito annis abhinc sexaginta quinque venturum Assyriorum regem, ipsosque omnes captivos abducturum, in suamque regionem transportaturum esse. Hæc jussit Deus prophetam enuntiare, tum ipsi Achaz, tum subdito populo : quo illis auctor esset, ut ad se converterentur, ac crederent, neque dictis fidem negarent. Illos porro sexaginta quinque annos, aiunt Hebræorum filii ad unum expletos deprehendi, si quis a xxv Oziæ regni anno computum ordiatur.

Vers. 10, 11. « Et adjecit Dominus loqui ad

A λωσίαν τὸ πλῆθος τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, καὶ τὸν διασχεδασμὸν ὃν διεσχεδάσθησαν φεύγοντες τὰς ἐπικειμένας αὐτοῖς συμφοράς. « Καὶ οἱ καταλειφθέντες δὲ πληθυνθήσονται ἐπὶ τῆς γῆς· » ἕτεροι ὄντες τῶν προτέρων. Τοσοῦτοι δὲ οὗτοι ἔσονται, ὡς, παραβαλλομένους αὐτοὺς τοῖς πρώτοις, πολλοστημόριον εἶναι νομίζεσθαι τοῦ ἐκείνων πλήθους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ζʹ.

« Καὶ ἐγένετο εν ταῖς ἡμέραις Ἀχὰζ τοῦ Ἰωάθαμ, τοῦ υἱοῦ Ὀζίου βασιλέως Ἰούδα, ἀνέβη Ῥαασσὶν βασιλεὺς Ἀρὰμ, καὶ Φακὲε υἱὸς Ῥωμελίου βασιλεὺς Ἰσραὴλ ἐπὶ Ἱερουσαλὴμ, πολεμῆσαι αὐτήν· καὶ οὐκ ἠδυνήθησαν πολιορκῆσαι αὐτήν. Καὶ ἀνηγγέλη εἰς τὸν οἶκον Δαυῒδ, λέγοντες· Συνεφώνησεν Ἀρὰμ πρὸς τὸν Ἐφραΐμ· καὶ ἐξέστη ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, καὶ ἡ ψυχὴ B τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, ὃν τρόπον ἐν δρυμῷ ξύλον ὑπὸ πνεύματος σαλευθῇ. Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς Ἡσαΐαν· Ἔξελθε εἰς συνάντησιν Ἀχὰζ, σὺ καὶ ὁ καταλειφθεὶς Ἰασοὺβ ὁ υἱός σου. » Ἔδει δὲ καὶ τὸν υἱὸν προφήτου, μὴ συνδιαφθαρέντα τῷ πλήθει, ἐναπομείναντα δὲ τῇ πατρικῇ διδασκαλίᾳ, μαθητεύεσθαι ἐξ ἐκείνου τῷ πατρὶ, διὰ τοῦ παρεῖναι αὐτῷ θαρσαλέως προσιόντι καὶ πράττοντι τὰ κελευόμενα.

« Καὶ ἐρεῖς αὐτῷ· Φύλαξαι τοῦ ἡσυχάσαι, καὶ μὴ φοβοῦ, μηδὲ ἀσθενείτω ἡ ψυχή σου ἀπὸ τῶν δύο ξύλων τῶν δαλῶν τῶν καπνιζομένων τούτων, » οὐδαμῶς μὲν φῶς ἐχόντων, δαλῷ δὲ μόνον ἐσβεσμένῳ ἐοικότων. Τοιοῦτοι γάρ τινές εἰσιν οἱ δύο βασιλεῖς, ὧν ἐν φόβῳ καὶ ἀγῶνι καθέστηκας. Εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα C ἡ παιδευτική μου δύναμις, ἣν ὀργὴν ἀποκαλεῖν εἴωθε τὰ λόγια, μετῆλθεν ὑμᾶς τὸ πρότερον, εἰς ἔλεγχον τῶν ὀνομαζομένων ὑμῶν θεων, οἷς ἐθαρσεῖτε μὲν αὐτοὶ, οἳ δὲ τὸ μηδὲν ὄντες ἀπηλέγχοντο, ὁπηνίκα ὑποχειρίους ὑμᾶς εἶλον οἱ πολέμιοι· ὅμως, ἐπεὶ μή ἐστιν ἡ ἐμὴ ὀργὴ παράνομος, ὡς ἀγαθὸς Θεὸς αὐτὸς καὶ τὸ πρῶτον ὑμᾶς ἐπὶ τῷ συμφέροντι παίσας· καὶ νῦν αὖθις πᾶν τὸ νόσημα ὑμῶν ἰάσομαι, ἐὰν, ἐπιστραφέντες τῆς προτέρας πλάνης, μάθοιτε εὐσεβεῖν ἀληθῶς.

« Ἀλλ' ἔτι ἑξήκοντα πέντε ἐτῶν ἐκλείψει ἡ βασιλεία Ἐφραΐμ ἀπὸ λαοῦ. » Μανθάνει τοίνυν καὶ τοῦτο παρὰ τοῦ προφήτου ὁ Ἀχάζ· ὡς ὅσον οὔπω ἡ τῆς Σαμαρείας βασιλεία καταλυθήσεται, τοῦ ἐν αὐτῇ D βασιλευομένου λαοῦ αὐτοῖς βασιλεῦσιν αἰχμαλώτου γενησομένου, καὶ εἰς Ἀσσυρίους ἀποικισθησομένου διὰ τὰς ὑπερβαλλούσας αὐτῶν ἀθεμίτους πράξεις. Εἰ δὲ καὶ τὸν χρόνον ποθεῖς, φησὶ, μαθεῖν, γίνωσκε, ὡς εἴσω ἑξήκοντα καὶ πέντε ἐτῶν, ἐπιβὰς ὁ τῶν Ἀσσυρίων βασιλεὺς, πάντας αὐτοὺς λήψεται καὶ αἰχμαλώτους εἰς τὴν ἑαυτοῦ μετοικιεῖ χώραν. Ταῦτα τῷ προφήτῃ λέγειν ὁ Θεὸς προσέταττεν αὐτῷ τε τῷ Ἀχὰζ, καὶ τῷ ὑπ' αὐτὸν λαῷ· παρορμῶν αὐτοὺς πρὸς αὐτὸν ἐπιστρέφειν, πιστεύειν τε καὶ μὴ ἀπιστεῖν τοῖς εἰρημένοις· τά γε μὴν ἑξήκοντα πέντε ἔτη φασὶν Ἑβραίων παῖδες εἰς τὸ ἀκριβὲς συμπληροῦσθαι, εἴ τις ἀριθμεῖν ἄρξηται τοὺς χρόνους ἀπὸ τοῦ πέμπτου καὶ εἰκοστοῦ ἔτους τῆς Ὀζίου βασιλείας.

« Καὶ προσέθετο Κύριος λαλῆσαι πρὸς Ἀχάζ·

Αἴτησαι σεαυτῷ σημεῖον παρὰ Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου (A) εἰς βάθος, ἢ εἰς ὕψος.» Ἀντὶ δὲ τοῦ, «εἰς βάθος, ἢ εἰς ὕψος,» ὁ μὲν Σύμμαχος, «Αἴτησαι σεαυτῷ, φησὶ, σημεῖον παρὰ Κυρίου Θεοῦ σου· βάθυνον εἰς ᾅδην, ἢ εἰς ὕψος ἄνω·» ὁ δὲ Ἀκύλας, «Ἐπερώτησον σεαυτῷ σημεῖον παρὰ Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου· βάθυνον εἰς ᾅδην, μετεώρισον εἰς ὕψος·» ὁ δὲ Θεοδοτίων, «Αἴτησαι σεαυτῷ παρὰ Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου· βάθυνον εἰς ᾅδην, ὕψωσον ἄνω.» Κελεύεται τοίνυν ὁ Ἀχὰζ σημεῖον αἰτῆσαι, δι' οὗ σωθήσεσθαι ἔμελλεν αὐτός τε καὶ ὁ σὺν αὐτῷ λαός. Ἐξουσίαν δὲ δίδωσιν αὐτῷ ὁ Θεὸς αἱρέσεως τοῦ σημείου, εἴτε ἐκ βάθους αἰτήσειεν, αὐτῷ δοθῆναι τοῦτο, ἐκ βάθους οὐχ ἑτέρου ἢ τοῦ κατὰ τὸν ᾅδην· εἴτε ἐξ ὕψους, καὶ αὐτῶν τῶν ἄνω μετεώρων.

«Καὶ εἶπεν Ἀχὰζ, Οὐ μὴ αἰτήσω, οὐδ' οὐ μὴ πειράσω Κύριον.» (B) Ἀναίνεται δὴ οὖν, ἅτε δὴ ἀσεβὴς ὢν, καὶ μὴ πειθαρχῶν τῷ Θεῷ κελεύοντι, μὴ δὲ θέλων ἀπόπειραν λαβεῖν τῆς τοῦ Θεοῦ παραδοξοποιοῦ δυνάμεως.

«Καὶ εἶπεν· Ἀκούσατε δὴ, οἶκος Δαυΐδ· Μὴ μικρὸν ὑμῖν ἀγῶνα παρέχειν ἀνθρώποις, πῶς Κυρίῳ παρέχετε ἀγῶνα;» Ἐπὶ τῇ τοῦ ἀνδρὸς ἀπονοίᾳ σχετλιάσας ὁ προφήτης, ἐξ οἰκείου προσώπου τὰ ἑξῆς ἐπιλέγει. Ταῦτα δὲ ὁ μὲν Ἀκύλας τοῦτον ἡρμήνευσε τὸν τρόπον· «Ἀκούσατε δὴ, οἶκος Δαυΐδ· Μήτι ὀλίγον μοχθοῦν ἄνδρας, ὅτι μοχθεῖτε καί γε τὸν Θεόν μου;» Ὁ δὲ Θεοδοτίων· «Ἀκούσατε δὴ, οἶκος Δαυΐδ· Μὴ μικρὸν ἀγῶνα παρέχειν ἀνδράσιν, ὅτι ἀγῶνα παρέχετε καί γε τῷ Θεῷ μου;» Ὁ δὲ Σύμμαχος· (C) «Ἀκούσατε δὴ, οἶκος Δαυΐδ· Μὴ οὐχ αὔταρκες ὑμῖν κοποῦν ἀνθρώπους, ὅτι κοποῦτε ἔτι καὶ τὸν Θεόν μου;» Ἔστι δὲ ὁ νοῦς τῶν προκειμένων τοιοῦτος· Οὐ παύσεσθέ ποτε τοῖς τοῦ Θεοῦ ἀνθρώποις, λέγω δὴ τοῖς προφήταις, κόπους καὶ μόχθους, καὶ ἀγῶνας τοὺς ὑπὲρ τῆς ὑμετέρας σωτηρίας παρέχοντες; Ἀλλὰ δὴ καὶ αὐτῷ τῷ ἐμῷ Θεῷ, ὃν ὑμεῖς ἀγνοεῖτε καὶ ἀρνεῖσθε, τῇ πολυθέῳ προσέχοντες πλάνῃ, σκυλμοὺς καὶ κόπους, καὶ ἀγῶνας παρέχοντες, τῷ μὴ βούλεσθαι πιστεύειν αὐτοῦ ταῖς ἐπαγγελίαις, μηδὲ τὰ κεκελευσμένα πράττειν;

«Διὰ τοῦτο δώσει Κύριος αὐτὸς ὑμῖν σημεῖον· Ἰδοὺ παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται, καὶ τέξεται υἱὸν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ.» Τί, φησὶν, ἐστὶ τὸ σωτήριον σημεῖον, ὃ καὶ μὴ βουλομένοις (D) ὑμῖν παρέξει; παράδοξόν τι θαῦμα ἔσται ποτὲ ἐν ἀνθρώποις, καὶ σημεῖον μηδέποτε ἀκουσθὲν ἐκ τοῦ παντὸς αἰῶνος. Παρθένος κυήσει δίχα τῆς πρὸς ἄνδρα κοινωνίας, καὶ Θεὸν γεννήσει, Σωτῆρα τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους. Τοῦτον αὐτὸν τὸν μέλλοντα λαγχάνειν τοιαύτης γεννήσεως Θεὸν σημεῖον ὑμῖν σωτήριον ἐντεῦθεν ἤδη ὁ Θεὸς παρέχει· ὃ δὴ καὶ εἰς βάθος μὲν δι' ἣν ποιήσεται μέχρις ᾅδου κατάβασιν, εἰς ὕψος δὲ διὰ τὴν εἰς οὐρανοὺς ἐπάνοδον. Σὺ οὖν, οἶκος Δαυΐδ, ἐντεῦθεν ἤδη κατὰ τὸν καιρὸν τῆς πρὸς τοὺς παρόντας πολεμίους συμβολῆς ἀνακαλοῦ αὐτὸν, Ἐμμανουὴλ ἐπονομάζων, ὅπερ ἐκ τῆς ἑρμηνείας τὴν τοῦ λόγου παρίστησι δύναμιν· «μεθ' ἡμῶν» γὰρ «ὁ Θεὸς» δηλοῖ τοὔνομα. Πιστεύων οὖν δῆτα τῷ ση-

Achaz dicens, Pete tibi signum a Domino Deo tuo, in profundum, aut in altum.» Pro illo, «in profundum, aut in altum,» Symmachus quidem ait, «Pete tibi signum a Domino Deo tuo, deprime in infernum, aut in excelsum supra;» Aquila vero, «Roga tibi signum a Domino Deo tuo, deprime in infernum, eleva in altum;» Theodotio, «Pete tibi signum a Domino Deo tuo, deprime in infernum, eleva in altum.» Jubetur ergo Achaz signum petere, quo tum ipse, tum populus ejus salutem consecuturus erat. Facultatem autem ipsi præbet Deus eligendi signi, ac si ex profundo petat; ex profundo, non alio scilicet quam inferno, se concessurum; si vero ex alto, aut ex sublimioribus locis, se daturum pollicetur

VERS. 12. «Et dixit Achaz, Non petam, et non tentabo Dominum.» Recusat videlicet ut impius ac Dei præcepto non obsequens, nec volens stupendæ virtutis Dei experimentum capere.

VERS. 13. «Et dixit, Audite ergo, domus David, Numquid parum vobis est molestiam præbere hominibus, cur Domino molestiam præbetis?» Hominis stultitiam miseratus propheta, ex propria persona quæ sequuntur pronuntiat. Hæc porro Aquila hoc modo interpretatur: «Audite ergo, domus David, Numquid parum affligere viros, quia affligitis etiam Deum meum?» Theodotio autem, «Audite ergo, domus David, Numquid parum molestiam præbere viris, quia molestiam præbetis etiam Deo meo?» Symmachus vero, «Audite ergo, domus David, Annon sufficiet vobis defatigare homines, quia defatigatis etiam Deum meum?» Præsentis porro dicti mens hæc est, Nunquamne cessabitis Dei hominibus, videlicet prophetis pro vestra salute laborantibus, defatigationes, labores et molestias præbere? Sed etiamne ipsi Deo meo, quem vos ignoratis et negatis, multorum numinum errori dediti, molestias, defatigationes et labores præbebitis, nolentes ejus promissis fidem habere, nec ejus præcepta exsequi?

VERS. 14. «Propter hoc dabit Dominus ipse vobis signum: Ecce virgo in utero concipiet, et pariet filium, et vocabis nomen ejus Emmanuel.» Quod est, inquit, signum salutare, quod vobis vel nolentibus præbebit? stupendum quoddam miraculum aliquando in hominibus erit, ac signum nunquam omni sæculo auditum. Virgo uterum gestabit sine ulla cum viro consuetudine, et Deum gignet, humani generis Salvatorem. Hunc ipsum, qui talem ortum ducturus est, Deum, in signum vobis salutare jam exhinc Deus exhibet; quod et in profundum et in altum extendetur; in profundum quidem, per descensum suum usque ad infernum; in altum vero, per suum ad cœlos reditum. Tu ergo, domus David, jam in tempore hujus cum inimicis tuis congressus, evoca illum, Emmanuel nuncupans, quod ex significatu verbi virtutem declarat: hoc quippe nomen, «nobiscum Deus,» significat. Signo

itaque fidem habens confide : neque ultra Damasci deos invoces, neque eos, qui non sunt, auxiliares tibi ascribe; sed Emmanuelem, utpote Deum cum hominibus aliquando versaturum, invoca, cum perfecta fiducia sperans, ac nominis virtuti fidem habens.

Sed nos postquam huc devenimus, animadvertere par est, quo pacto prophetia domui David diserte præcipiat, ut eum qui ex Virgine nasciturus est, Emmanuelem nuncupet. Nam tu ipsa, domus David, quæ jam prophetæ ades, ejusque sermones audis, eum qui in vaticinio fertur, vocabis Emmanuel; ac si clarius diceret, Eum tibi adjutorem frequentius evoca, plerumque Emmanuelem appellans, ac ut præsentem tibi Deum vociferans. Licet enim longissimis abhinc temporibus futurum sit, ut eum Virgo in utero gestet et pariat; quando prophetiæ complementum adveniet, quando ille totius generis humani Salvator declarabitur, alio utetur nomine a salute derivato; sed jam hoc tempore tu, domus David, quæ bonum a Deo pignus accepisti, eum invoca, Emmanuelem appellans : salutem quippe tibi credenti et dictis obtemperanti nomen illud conciliabit. Si enim dictum fuisset, « Et vocabunt nomen ejus Emmanuel, » visum fuisset in futurum tempus totam prophetiam remittere; hoc enim pacto dubitandi causa amphibologia in sermone fuisset; quandoquidem is qui ex sancta Virgine natus est Salvator noster, non Emmanuel, sed Jesus vocatus est, secundum angeli oraculum Josepho editum his verbis, « Ne timeas accipere Mariam conjugem tuam : quod enim in ea natum est, ex Spiritu sancto est. Pariet autem filium, et vocabis nomen ejus Jesum : ipse enim salvum faciet populum suum a peccatis ejus [31]. » Si itaque Jesus, non autem Emmanuel, nomen accepit Dominus noster et Salvator ex Virgine natus secundum prophetiam; quomodo verum fuerit oraculum dicens, « Et vocabunt nomen ejus Emmanuel? » Quamobrem non illo modo dictum est, non enim ab omnibus hoc nomine appellandus erat; sed accurate propheticus sermo sic habet, « Et vocabis. » Tu enim ipsa, domus David, cujus causa hoc vaticinium enuntiatur, accepto salutis pignore, quo tempore cum inimicis congrederis, ipsum Emmanuelem voca, et victoriæ de inimicis partæ auctorem ascribe : qui aliquando quidem ex Virgine nasciturus, sed jam Deus et nobiscum est, et jam tibi magna ad salutem tribuit. Divino itaque præcepto fidem habens, frequenter ipsum invoca adjutorem, Emmanuelem appellans. Quadam enim hujusmodi ceu incantatione opus est, ut ne dæmonibus auxiliaribus attendas, sed solum Emmanuelem invoces, ac per ipsum salutem nanciscaris. Nonnulli vero hæc minime cogitantes, in Evangelio secundum Matthæum, pro illo « et vocabis, » « et vocabunt, » scripsere : at prophetica lectio non sic habet; sed Hebraica lectio

[31] Matth. I, 20, 21.

A μείῳ θάρσει, καὶ μηκέτι μὲν θεοὺς ἀνακαλοῦ Δαμασκοῦ, μηδὲ τοὺς μὴ ὄντας βοηθοὺς ἐπιγράφου σεαυτοῦ· τὸν δὲ Ἐμμανουὴλ, ὡς ἂν Θεὸν ἀνθρώποις συνεσόμενόν ποτε, κάλει, θαρσῶν σὺν πεποιθήσει τελείᾳ, πιστεύων τῇ τῆς προσηγορίας δυνάμει.

Ἀλλ' ἐνταῦθα γενομένους ἡμᾶς ἐπιστῆσαι προσήκει, ὡς ἀκριβῶς ἡ προφητεία τῷ οἴκῳ Δαυῒδ προστάττει, καλέσαι τὸν ἐκ τῆς Παρθένου γενησόμενον Ἐμμανουήλ. Σὺ γὰρ αὐτὸς, ὁ οἶκος Δαυῒδ, ὁ νῦν τῷ προφήτῃ συμπαρὼν, καὶ τούτου ἀκροώμενος τῶν λόγων τὸν θεσπιζόμενον καλέσεις Ἐμμανουήλ· ὡς εἰ σαφέστερον ἔλεγεν, Ἐπικαλοῦ βοηθὸν ἑαυτῷ συνεχῶς, πολλάκις Ἐμμανουὴλ ὀνομάζων, καὶ ὡς συνόντα σοι Θεὸν, τοῦτον ἀνακαλούμενος· εἰ γὰρ καὶ
B τὰ μάλιστα μακροῖς ὕστερον χρόνοις ἡ Παρθένος τοῦτον κυήσει καὶ τέξεται· ὅτε καὶ τὸ ἀποτέλεσμα γενήσεται τῆς προφητείας, ὅτε καὶ Σωτὴρ ἀναφανήσεται τοῦ παντὸς ἀνθρώπων γένους, τῷ ἑτέρῳ χρήσεται ὀνόματι τῆς σωτηρίας ἐπωνύμῳ· ἀλλ' ἐντεῦθεν ἤδη, σὺ, ὁ οἶκος Δαυῒδ, ἀγαθὸν σύνθημα παρὰ Θεοῦ λαβὼν, ἀνακαλοῦ, τὸν Ἐμμανουὴλ ὀνομάζων· σωτηρίαν γάρ σοι πιστεύοντι καὶ πειθαρχοῦντι τοῖς λεγομένοις ἡ τοιαύτη προξενήσει κλῆσις. Εἰ μὲν οὖν εἴρητο, « Καὶ καλέσουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουὴλ, » ἔδοξεν ἂν εἰς μέλλοντα χρόνον τὴν πᾶσαν παραπέμπειν προφητείαν· οὕτω γὰρ ἀμφιβολίαν εἶχεν ὁ λόγος· ἐπεὶ μὴ Ἐμμανουὴλ, ἀλλὰ Ἰησοῦς κέκληται τὸ ὄνομα τοῦ ἐκ τῆς ἁγίας Παρθένου γεννηθέντος Σωτῆρος ἡμῶν,
C κατὰ τὸν τοῦ ἀγγέλου χρηματισμὸν φήσαντα τῷ Ἰωσήφ· « Μὴ φοβηθῇς παραλαβεῖν Μαρίαν τὴν γυναῖκά σου· τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν ἐκ Πνεύματός ἐστιν ἁγίου. Τέξεται δὲ υἱὸν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν· αὐτὸς γὰρ σώσει τὸν λαὸν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτοῦ. » Εἰ οὖν Ἰησοῦς, ἀλλ' οὐχὶ Ἐμμανουὴλ τὸ ἐπώνυμον εἴληφεν ὁ Κύριος ἡμῶν καὶ Σωτὴρ, ἐκ τῆς Παρθένου γεννηθεὶς κατὰ τὴν προφητείαν· πῶς ἂν ἔτι ἠλήθευσε τὸ λόγιον φῆσαν, « Καὶ καλέσουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ; » Διόπερ οὐχ εἴρηται μὲν οὕτως· οὐ γὰρ ἔμελλεν ὑπὸ πάντων τούτῳ καλεῖσθαι τῷ προσρήματι· ἀκριβῶς δὲ ὁ προφητικὸς λόγος, « Καὶ καλέσεις, » περιέχει. Σὺ γὰρ αὐτὸς, ὁ οἶκος Δαυῒδ, δι' ὃν ταῦτα θεσπίζεται, σύνθημα σωτηρίας λαβὼν κατὰ τὸν καιρὸν τῆς πρὸς
D τοὺς πολεμίους συμβολῆς, Ἐμμανουὴλ κάλει, καὶ τῆς τῶν πολεμίων ἥττης ἐπιγράφου τοῦτον αἴτιον· ἐκ Παρθένου μὲν γεννησόμενόν ποτε, ἤδη δὲ Θεὸν ὄντα, καὶ μεθ' ἡμῶν ὄντα, ἐντεῦθεν δὲ ἤδη τὰ μεγάλα πρὸς σωτηρίαν χαριτούμενόν σοι. Πιστεύων οὖν τῷ θείῳ προστάγματι, συνεχῶς αὐτὸν ἐπικαλοῦ βοηθὸν, Ἐμμανουὴλ ὀνομάζων. Τοιαύτης γάρ τινος ὥσπερ ἐπῳδῆς χρεία, πρὸς τὸ μὴ δαίμοσι βοηθοῖς προσέχειν· μόνον δὲ τὸν Ἐμμανουὴλ ἐπικαλεῖσθαι, καὶ δι' αὐτοῦ σώζεσθαι. Ταῦτα μὴ νοήσαντές τινες, ἐν τῷ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίῳ, ἀντὶ τοῦ, « καὶ καλέσεις, » — « καὶ καλέσουσι, » πεποιήκασιν· οὐχ οὕτως ἐχούσης τῆς προφητικῆς λέξεως· ἥ τε γὰρ Ἑβραϊκὴ

φωνή, ταύτῃ τε καταλλήλως, καὶ ἅπαντες οἱ ἑρμηνευταί, *καλέσεις*, ἐκδεδώκασιν.

« Βούτυρον καὶ μέλι φάγεται, πρὶν ἢ γνῶναι αὐτὸν, ἢ προελέσθαι πονηρά, ἐκλέξασθαι τὸ ἀγαθόν. » Εἰ γοῦν θαυμάζεις Θεὸν γεννώμενον ἀκούων, πίστευσον, ὅτι καὶ τροφῇ νηπίων χρήσεται. Οὐ γὰρ κατά τινα φαντασίαν ὀφθήσεται ἄνθρωπος, (14) οὔτε τῷ δοκεῖν ἔσται τὸ γινόμενον· ἀλλ' ἀληθῶς τοιαύτην ὑπομενεῖ γέννησιν, ὡς κοινωνῆσαι νηπίων τροφῇ· βουτύρῳ λέγω καὶ μέλιτι ὁμοίως τοῖς λοιποῖς βρέφεσι. Τοῦτο μὲν οὖν ἀνθρώπινον· τὸ δὲ τῆς θεότητος αὐτοῦ παραστατικὸν ἐκεῖνο ἂν εἴη, ὅτι πρὶν ἢ γνῶναι αὐτὸν, ἢ προελέσθαι πονηρά, ἐκλέξεται τὸ ἀγαθὸν, καὶ τὰ ἑξῆς. Σημαίνει δὲ ὁ λόγος, ὅτι καὶ παρ' αὐτὴν τὴν γέννησιν διακριτικός τις ἦν, καὶ ἀγαθῶν ποιητικὸς, ὁ Ἐμμανουὴλ, τὸ κριτικὸν ἐξ ἐκείνου κεκτημένος, καὶ ἀποσειόμενος μὲν τὸ κακόν· μόνον δὲ τὸ ἀγαθὸν ἀποδεχόμενος. Τοιαύτης γὰρ ἔσται, φησὶ, φύσεως καὶ ἐξ αὐτῆς τῆς γεννήσεως.

« Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, συριεῖ Κύριος μυίαις, αἳ κυριεύσουσι μέρος ποταμοῦ Αἰγύπτου, καὶ τῇ μελίσσῃ, ἥ ἐστιν ἐν χώρᾳ Ἀσσυρίων. » Σημαίνει διὰ τούτων ὁ λόγος Αἰγυπτίων ἀνδρῶν ἔφοδον, οὕς φησιν ἥξειν ἐπὶ τὴν Ἰουδαίαν χώραν οὐκ ἄνευ Θεοῦ, νεύματι αὐτοὺς τοῦ Κυρίου διεγείροντος, καὶ ὥσπερ συρίγματι παρορμῶντος αὐτοὺς ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου· καὶ οὐκ ἀπὸ πάσης ταύτης, ἀλλ' ἐκ μέρους αὐτῆς. Ἢ καὶ διὰ τὸ λύθροις καὶ αἵμασι τοῖς κατὰ τὴν ἀκάθαρτον εἰδωλολατρείαν χαίρειν τοὺς Αἰγυπτίους, παραβάλλει μυίαις αὐτούς· τὴν δὲ τῶν Ἀσσυρίων πολεμικὴν δύναμιν διὰ τὸ πολεμικῷ κέντρῳ κεχρῆσθαι, καὶ τῶν λοιπῶν ἐθνῶν τότε κρατεῖν, μελίσσῃ ἀπείκασε. Ταῦτα δὲ ἐπληροῦτο κατὰ τοὺς χρόνους τῆς πρώτης πολιορκίας Ἱερουσαλὴμ, καθ' οὓς Αἰγύπτιοι μὲν οἱ καλούμενοι μυῖαι (15), ὅτε τούτων βασιλεὺς Φαραὼ ἐπελθὼν τῇ Ἰουδαίων, τὸν Ἰωσίαν τὸν βασιλέα τῆς Ἱερουσαλὴμ, τῶν ἐπιφανῶν καὶ θεοφιλῶν ἀνδρῶν οὐδενὸς δεύτερον, ἀναιρεῖ. Εἶτ' οὐκ εἰς μακρὰν ὁ τῶν Βαβυλωνίων βασιλεὺς Ναβουχοδονόσορ σὺν μεγάλῃ στρατιᾶς δυνάμει ἐπελθὼν, τὴν μὲν πόλιν αὐτὴν ἐκ βάθρων εἷλε, τὸν νεὼν πυρπολήσας· τὸ δὲ πᾶν ἔθνος ἐξανδραποδισάμενος καὶ τὰς λοιπὰς δῃώσας πόλεις, Ἀσσυρίους οἰκήτορας τῆς Ἰουδαίων κατέστησε χώρας.

« Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ξυριεῖ Κύριος τῷ ξυρῷ τῷ μεγάλῳ καὶ μεμεθυσμένῳ, ὅ ἐστι πέραν τοῦ ποταμοῦ τοῦ βασιλέως Ἀσσυρίων. » Οὐ τὴν κεφαλὴν οὖν μόνην ξυρήσει, τὴν πάλαι κομῶσαν, ὅτε τῆς οἰκουμένης ἐκράτουν Ἀσσύριοι, ἀλλὰ καὶ τὰς τρίχας τῶν ποδῶν, δηλαδὴ τὸ ἀνδρεῖον σχῆμα, καὶ τὸν πώγωνα· τουτέστι τὸν κατὰ φύσιν ἀνδράσι πρέποντα κόσμον. Ξυρὸν δὲ μεμεθυσμένον ὑπὸ τοῦ Κυρίου ὁ προφητικὸς ἐκάλεσε λόγος ἕτερόν τι πολεμίων γένος· δι' οὗ τὸν βασιλέα τῶν Ἀσσυρίων, δηλαδὴ τὴν πᾶσαν αὐτῶν βασιλείαν τε καὶ δυναστείαν ξυρήσειν ἔφη τὸν Θεὸν, ὡς ταπεινὴν αὐτὴν, καὶ ἄνανδρον, καὶ ἄκοσμον καὶ ἀσχήμονα δειχθῆναι. Παρ' ἑτέρῳ δὲ, ἀντὶ τοῦ *μεμεθυσμένῳ ξυρῷ, μεμισθωμένῳ* εὕρηται οὕτως εἰπόντι.

cum hac nostra congruit: et omnes interpretes *vocabis* ediderunt.

Vers. 15. « Butyrum et mel comedet, antequam sciat ipse, aut præeligat mala, eligere bonum. » Si ergo miraris, cum audias natum Deum, at crede, quoniam infantium cibo usurus est. Non enim secundum quamdam phantasiam homo apparebit, neque species solum erit id quod gignetur; sed eumdem revera ortum subibit, ita ut infantium alimento utatur, butyro videlicet et melle, perinde atque alii infantes. Et hoc quidem humanum est: quod autem deitatem ejus declarat illud est, quod priusquam ille mala vel noverit vel prætulerit, eliget bonum, etc. His porro significatur vel in ipso ortu discernendi vi præditum, ac bonorum patratorem Emmanuelem fuisse, jam tunc judicii facultate instructum: ac malum quidem excutientem, bonum vero duntaxat amplectentem. Talis quippe naturæ, inquit, vel ab ipso ortu futurus est.

Vers. 18. « Et erit in die illa, sibilabit Dominus muscis, quæ dominabuntur parti fluminis Ægypti, et api, quæ est in regione Assyriorum. » His vero significat Ægyptiorum virorum irruptionem: quos ait non sine Deo venturos esse in Judæorum regionem, Domino per solum nutum commovente, et quasi sibilo excitante illos ex Ægypto: nec ex tota illa, sed ex parte quadam ejusdem. Vel quia Ægyptii, cruore et sanguine ab impura idololatria effuso delectabantur, ipsos muscis comparat: Assyriorum autem bellicam virtutem, quod illi hostili spiculo uterentur, ac cæteris tunc gentibus imperarent, api similem dicit. Hæc porro completa sunt tempore primæ Hierosolymorum obsidionis, quo Ægyptii quidem, muscæ dicti, cum rege suo Pharaone irrumpentes, Josiam Hierosolymorum regem, inter conspicuos religiososque viros nemini secundum interfecerunt. Non diu vero postea Babyloniorum rex Nabuchodonosor, cum exercitu magno superveniens, urbem ipsam funditus delevit, templumque incendit, totaque gente in captivitatem abducta, vastatisque cæteris urbibus, Judæorum regionis Assyrios habitatores constituit.

Vers. 20. « In die illa radet Dominus novacula magna et inebriata, quod est ultra fluvium regis Assyriorum. » Non caput solum radet olim comatum, cum Assyrii orbi imperarent; sed etiam pilos pedum, scilicet virilem formam, et barbam; id est, ornatum viris secundum naturam consentaneum. Novaculam vero a Deo inebriatam aliud genus inimicorum nuncupat propheticus sermo, cujus opera regem Assyriorum, seu totum eorum regnum et potentiam abrasurum Deum esse prænuntiat; ita ut humilis, imbellis, incompta, et deformis appareat. Pro illo autem, « inebriata novacula, » alius interpres, « mercede conducta, » habet.

(14) Eadem plane Hieronymus habet ad hunc locum.
(15) Hæc item apud Hieronymum.

VERS. 21, 22. « Et erit in die illa, nutriet homo vaccam boum, et duas oves. Et erit a copia lactis quam facient, ut butyrum et mel comedat omnis, qui derelictus fuerit in terra. » Extremam paupertatem et inopiam his subindicat; imo etiam et raritatem frumenti ad cibum præstandum. Nam quod non boum greges, sed unam tantum vaccam homo possideat, et quod non ovile, sed duas tantum oves alat, extremæ fuerit inopiæ argumentum; quin etiam quod residuus in terra populus butyro tantum et melle alatur, id famem panis declarat. Hic porro erat populus sub Godolia, quem ob frumenti penuriam, exiguo pecorum lacte et butyro in alimentum usurum prænuntiat: universa regione, ob virorum paucitatem in desertum et in spinas conversa.

VERS. 23. « Et erit in die illa, omnis locus ubi fuerint mille vineæ, mille siclorum, in desertum erit et in spinam. » Quod igitur terra inculta et spinis referta sit, frumento carebit; neque homo qui residuus erit, naturæ congruenti cibo, aut vino nutrietur, imo potius lacte, butyro, et melle; iisque non a numeroso boum grege, neque ab ovilibus congregatis, sed ex ovibus quibusdam et animalibus miseris. Nam alius ex una bucula, alius ex duabus ovibus id mutuabitur.

VERS. 25. « Et omnis mons aratus arabitur, et non veniet illuc timor: erit enim a deserto et spinis in pascua ovis. »

CAPUT VIII.

VERS. 1. « Et dixit Dominus ad me, Sume tibi librum novum grandem: et scribe in illo stylo hominis. » Postquam finem narrandi fecit ea quæ in memoratis diebus futura sunt, narrationem de ortu Emmanuelis resumit. Super quo domui David præceptum erat, ut incantationis loco Emmanuelis nomen invocaret; idque cum spe ac fiducia, quod ejus ope ab imminentibus duobus regibus liberanda sit. Quia vero docuit Emmanuelem illum, stupendam et ab humana natura alienam generationem habiturum esse: nam ex incorrupta puella, et virgine nuptiis experte nasciturus erat; admodum necessario Dominus, hic, non Achaz, neque domui Judæ, sed ipsi soli prophetæ, mysterium arcani ortus Emmanuelis revelat: quomodo scilicet futurum sit ut virgo in utero concipiat et pariat filium. Ut itaque ea quæ ad Emmanuelem spectabant, non ad omnium aures spargerentur, sed potius in arcana quadam scriptura servarentur, jubet prophetam sibi sumere tomum novum et magnum, sive, « librum, » seu, « membranam, » seu « volumen » secundum reliquos, « stylo hominis, » id est, consueta et nota hominibus scriptura: est quippe alia Dei Scriptura non stylo hominis exarata, sed virtute Dei Verbi, qua dignos in libro vitæ describit.

A « Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ θρέψει ἄνθρωπος δάμαλιν βοῶν καὶ δύο πρόβατα. Καὶ ἔσται ἀπὸ τοῦ πλεῖστον ποιεῖν γάλα, βούτυρον καὶ μέλι φαγεῖν πᾶς ὁ καταλειφθεὶς ἐπὶ τὴν γῆν. » Πτωχείαν τε καὶ πενίαν ὑπερβάλλουσαν αἰνίττεται διὰ τούτων· ἀλλὰ καὶ ἔνδειαν καὶ σπάνιν τῆς ἀπὸ τοῦ σίτου τροφῆς· τὸ γὰρ μὴ βοῶν ἀγέλας, μίαν δὲ μόνην δάμαλιν κεκτῆσθαι ἄνθρωπον, καὶ τὸ μὴ ποίμνιον προβάτων, δύο δὲ πρόβατα μόνα τρέφειν, τῆς ἐσχάτης ἂν γένοιτο ἀπορίας σύμβολον· ἀλλὰ καὶ τὸ βουτύρῳ τρέφεσθαι καὶ μέλιτι πάντα τὸν καταλειφθέντα ἐπὶ τῆς γῆς λαὸν, λιμὸν ἄρτου παρίστησιν. Οὗτος δὲ ἦν ὁ ἐπὶ τοῦ Γοδολίου λαὸς, ὃν διὰ ἀπορίαν τῆς ἀπὸ σίτου τροφῆς ἐν βραχυτάτῳ θρεμμάτων γάλακτι καὶ βουτύρῳ τραφήσεσθαι προαγορεύει, τῆς χώρας ἁπάσης εἰς
B χέρσον καὶ ἄκανθαν διὰ ἀνδρῶν ἐρημίαν μεταβληθείσης.

« Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, πᾶς τόπος οὗ ἐὰν ὦσι χίλιαι ἄμπελοι, χιλίων σίκλων, εἰς χέρσον ἔσονται καὶ εἰς ἄκανθαν. » Οὐκοῦν διὰ τὸ χέρσον εἶναι τὴν γῆν καὶ ἀκανθῶν πλήρη, σῖτον οὐχ ἕξει· οὐδὲ τραφήσεται τῇ κατὰ φύσιν ἄνθρωπος τροφῇ περιλειφθεὶς, ἀλλ' οὐδὲ οἴνῳ χρήσεται, γάλακτι δὲ καὶ βουτύρῳ, καὶ μέλιτι· καὶ τούτοις, οὐκ ἀπὸ πλήθους ἀγέλης βοῶν, οὐδ' ἀπὸ ποιμνίων προβάτων συναγομένοις, ἀλλ' ἐξ εὐτελῶν καὶ οἰκτρῶν ζώων. Ὁ μὲν γάρ τις ἀπὸ μιᾶς δαμάλεως, ὁ δὲ ἀπὸ δύο προβάτων ποιήσεται ταῦτα.

« Καὶ πᾶν ὄρος ἠροτριωμένον ἀροτριωθήσεται,
C καὶ οὐ μὴ ἐπέλθῃ ἐκεῖ φόβος· ἔσται γὰρ ἀπὸ τῆς χέρσου καὶ ἀκάνθης εἰς βόσκημα προβάτου. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Η'.

« Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς μὲ, Λάβε σεαυτῷ τόμον καινὸν μέγαν, καὶ γράψον εἰς αὐτὸν γραφίδι ἀνθρώπου. » Συντελέσας ὁ λόγος τὰ γενησόμενα ἐν ταῖς καταλεχθείσαις ἡμέραις, ἐπαναλαμβάνει τὴν διήγησιν τὴν περὶ τῆς γεννήσεως τοῦ Ἐμμανουήλ· περὶ οὗ τῷ οἴκῳ Δαυῒδ παρεκελεύετο ἀντὶ ἐπῳδῆς τὸ τοῦ Ἐμμανουὴλ ἐπικαλεῖσθαι ὄνομα, θαρσοῦντος καὶ πιστεύοντος δι' αὐτοῦ σωθήσεσθαι ἀπὸ τῶν ἐπικειμένων αὐτοῖς δύο βασιλέων. Ἐπειδὴ δὲ ἐδίδαξε τὸν Ἐμμανουὴλ ξένην τινὰ καὶ ἀλλοτρίαν τῆς θνητῆς φύσεως ἕξειν γέννησιν· ἐξ ἀδιαφθόρου γὰρ νεάνιδος καὶ ἐξ ἀπειρογάμου παρθένου τεχθήσεσθαι, σφόδρα ἀναγ-
D καίως ἐν τούτοις αὐτοῖς ὁ Κύριος, οὐκ ἔτι τῷ Ἀχὰζ, οὐδὲ τῷ οἴκῳ Ἰούδα, ἀλλ' αὐτῷ μόνῳ τῷ προφήτῃ τὸ μυστήριον ἀποκαλύπτει τῆς ἀποῤῥήτου γεννήσεως τοῦ Ἐμμανουήλ· ὅπως ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται, καὶ τέξεται υἱόν. Ἵν' οὖν τὰ περὶ τοῦ Ἐμμανουὴλ μὴ εἰς τὰς πάντων ἀκοὰς τῶν ποτε χωρήσῃ, φυλαχθείη δὲ μᾶλλον ἐν ἀποῤῥήτῳ γραφῇ· παρακελεύεται τῷ προφήτῃ λαβεῖν ἑαυτῷ τόμον καινὸν, μέγαν, ἢ « τεῦχος, » ἢ « διφθέρωμα, » ἢ « κεφαλίδα, » κατὰ τοὺς λοιποὺς· « γραφίδι ἀνθρώπου, » τουτέστι, τῇ συνήθει καὶ γνωριζομένῃ ἀνθρώποις γραφῇ· εἶναι γὰρ ἄλλην Θεοῦ Γραφὴν, οὐ γραφίδι ἀνθρώπου γραφομένην, ἀλλὰ δυνάμει Θεοῦ Λόγου, τοὺς ἀξίους ἀπογραφομένην ἐν βίβλῳ ζώντων.

« Καὶ προσῆλθον πρὸς τὴν προφῆτιν, καὶ ἔτεκεν υἱόν. Καὶ εἶπέ μοι Κύριος· Κάλεσον τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ταχέως σκύλευσον, ὀξέως προνόμευσον. » Ἐπείπερ εἴρηται ἀνωτέρω, « Ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται, καὶ τέξεται υἱὸν, » ἀναγκαίως ἐπὶ τοῦ παρόντος, πῶς ἂν γένοιτο τοῦτο διασαφεῖ αὐτὸς ὁ Κύριος λέγων· « Καὶ προσῆλθον πρὸς τὴν προφῆτιν· » ἀντὶ τοῦ, Ἐγὼ αὐτὸς προσελεύσομαι τῇ προφήτιδι. Προφῆτιν γὰρ ὀνομάζει τὴν τὸν Ἐμμανουὴλ τεξομένην, διὰ τὸ Πνεύματος ἁγίου μετασχεῖν κατὰ τὸν φήσαντα πρὸς αὐτήν· « Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σὲ, καὶ δύναμις Ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι. » Αὕτη τοίνυν ἡ δύναμις τοῦ Ὑψίστου, ἡ διὰ τῆς προφητείας λέγουσα, « καὶ προσῆλθον πρὸς τὴν προφῆτιν, » τὰ μέλλοντα ὡς ἤδη γεγονότα διεξέρχεται κατά τινα προφητικὴν συνήθειαν. « Ταχέως σκύλευσον. » Αὐτὸς ἄρα ἦν, ὁ καὶ τὸν πάλαι ἰσχυρὸν τὸν διάβολον καταδήσας, καὶ τὰ σκῦλα αὐτοῦ διαρπάσας.

« Καὶ προσέθετο Κύριος λαλῆσαί μοι ἔτι λέγων, διὰ τὸ μὴ βούλεσθαι τὸν λαὸν τοῦτον τὸ ὕδωρ τοῦ Σιλωὰμ, τὸ πορευόμενον ἡσυχῇ· ἀλλὰ βούλεσθαι ἔχειν τὸν Ῥαασσὶν, καὶ τὸν υἱὸν Ῥωμελίου βασιλέα ἐφ' ὑμῶν. » Τί δὲ τοῦτο ἦν τὸ ὕδωρ τοῦ Σιλωάμ; Ὁ ἐπηγγελμένος αὐτοῖς Ἐμμανουὴλ, « Πηγὴ τυγχάνων ὕδατος ἀλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον, » καὶ πηγὴ ὕδατος πορευομένου εἰς ζωὴν ἡσυχῇ. Ἔτι γὰρ τότε λανθανόντως καὶ ἡσύχως συνεπορεύετο τῷ λαῷ, ἀρδεύειν αὐτὸν καὶ ἐπισκοπεῖν βουλόμενος τὰς ψυχὰς, καὶ μηδέπω κηρυττόμενος εἰς πάντα τὰ ἔθνη. Διὸ κέκληται προσφυῶς τὸ ὕδωρ, πορευόμενον ἡσυχῇ, καὶ πηγὴ τοῦ Σιλωὰμ, ὅ ἐστιν « ἀπεσταλμένος. » Ὁ δὲ ἐνταῦθα κατηγορούμενος ὑπὸ τοῦ Κυρίου λαὸς, οὐ βουληθεὶς πιστεῦσαι τῷ προστάγματι, καὶ τὸν Ἐμμανουὴλ καλεῖν, ὃς ἦν ὕδωρ τὸ πορευόμενον ἡσυχῇ, ἔρημος αὐτοῦ γίνεται. Ἐπεὶ τοίνυν ἄπιστοι ὄντες, ἠγάπων μᾶλλον ὑποτάττειν ἑαυτοὺς τῷ βασιλεῖ Δαμασκοῦ, ἢ βασιλεῖ τῆς Σαμαρείας, πολεμίοις οὖσιν, ἢ πράττειν τὰ κεκελευσμένα· τούτου χάριν ἀπειλεῖ ὁ λόγος μὴ ἐκείνοις αὐτοὺς ὑποχειρίους ἔσεσθαι, ἀλλὰ τῷ τῶν Ἀσσυρίων βασιλεῖ.

« Διὰ τοῦτο ἰδοὺ ἀνάγει Κύριος ἐφ' ὑμᾶς τὸ ὕδωρ τοῦ ποταμοῦ, τὸ ἰσχυρὸν καὶ τὸ πολὺ, τὸν βασιλέα τῶν Ἀσσυρίων, καὶ τὴν δόξαν αὐτοῦ· καὶ ἀναβήσεται ἐπὶ πᾶσαν φάραγγα ὑμῶν, καὶ περιπατήσει ἐπὶ πᾶν τεῖχος ὑμῶν, καὶ ἀφελεῖ ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας ἄνθρωπον. » Πρὸς ἀντιδιαστολὴν γὰρ τοῦ ὕδατος τοῦ Σιλωὰμ τοῦ πορευομένου ἡσυχῇ, τὸ ὕδωρ ἀντέθηκε τοῦ ποταμοῦ, τὸ ἰσχυρὸν καὶ τὸ πολύ· ἦν δὲ οὗτος ὁ βασιλεὺς τῶν Ἀσσυρίων. Τοσοῦτον γὰρ πλῆθος ἥξειν τῶν πολεμίων θεσπίζει, ὡς πᾶν τὸ πλάτος τῆς Ἰουδαϊκῆς χώρας πληρώσειν, ἀφαιρεθῆναι δὲ ἀπ' αὐτῆς ἄνθρωπον, ὃς δυνήσεται κεφαλὴν ἆραι, ἢ δυνατὸν συντελέσασθαί τι· ὡς μηκέτι κεφαλὴν αὐτοὺς ἔχειν τοῦ λοιποῦ, τουτέστιν, ἄρχοντας καὶ βασιλέας. Ἅπερ δι' ἔργων ἐχώρει ἐπὶ τῶν Ἱερεμίου τοῦ προφήτου χρόνων, καθ' οὓς ἐπιστὰς Ναβουχοδονόσορ ὁ τῶν Ἀσσυρίων βασιλεὺς, τέλος ἐπῆγε τοῖς προειρημένοις.

« Καὶ ἔσται ἡ παρεμβολὴ αὐτοῦ, ὥστε πληρῶσαι

A VERS. 3. « Et accessi ad prophetissam, et peperit filium. Et dixit mihi Dominus, Voca nomen ejus, cito spolia detrahe, prædare, velociter prædare. » Quia dictum est superius, « Ecce virgo in utero concipiet et pariet filium, » necessario in præsenti, quomodo id factum sit declarat ipse Dominus his verbis, « Et accessi ad prophetissam; » ac si diceret, ego ipse in prophetissam superveniam. Prophetissam quippe vocat eam, quæ Emmanuelem paritura est, quia Spiritus sancti particeps erit, secundum dictum illud, « Spiritus sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi [31]. » Hæc igitur virtus Altissimi, quæ per prophetiam ait, « Et accessi ad prophetissam, » futura quasi jam præterita recenset secundum quamdam propheticam consue-
B tudinem. « Cito spolia detrahe. » Ipse igitur erat, qui illum olim potentem diabolum alligavit, ac spolia ejus diripuit.

VERS. 5, 6. « Et adjecit Dominus loqui ad me adhuc, dicens: Quia non vult populus hic aquam Siloam, quæ quiete fluit; sed vult habere Raassin et filium Romeliæ in regem super vos. » Quænam illa erat aqua Siloam? Emmanuel ille promissus ipsis, qui est « fons aquæ salientis in vitam æternam, » et fons aquæ fluentis ad vitam quiete. Tunc enim etiam latenter et quiete incedebat cum populo, ut illum irrigaret, et animabus eorum prospiceret, cum nondum prædicatus fuisset in omnes gentes. Quamobrem apposite vocatur aqua quiete manans,
C et fons Siloam, quod significat, « missus. » Populus autem hic a Domino accusatus, cum jussui parere et Emmanuelem vocare nollet, qui erat aqua illa quiete manans, ab eo desertus est. Quia igitur, infideles cum essent, regi Damasci et regi Samariæ inimicis suis sese subjicere malebant, quam jussa exsequi; ideo comminatur Scriptura, ipsos non iis subditos fore, sed regi Assyriorum.

VERS. 7, 8. Ideo ecce reducet Dominus super vos aquam fluminis, fortem et multam, regem Assyriorum et gloriam ejus: et ascendet super omnem
D vallem vestram, et ambulabit super omnem murum vestrum, et auferet a Judæa hominem. » Ad discrimen aquæ Siloam, quiete manantis, aquam fluminis fortem et multam opposuit: quæ erat rex Assyriorum. Tantam enim hostium multitudinem venturam vaticinatur, ut omnem Judaicæ regionis latitudinem impleat, et ab ea auferatur homo, qui possit caput extollere, aut quidpiam perficere: ita ut deinceps illi caput non habeant, id est principes et reges. Quæ reipsa evenerunt Jeremiæ prophetæ tempore, quo irrumpens Nabuchodonosor rex Assyriorum, prænuntiatis finem imposuit.

« Et erit exercitus ejus, ut impleat latitudinem

[31] Luc. I, 35.

regionis tuæ, Nobiscum Deus. » Hæc quoque in eodem Emmanuelis argumento insistunt : incipiunt enim ab Emmanuele, quod significat, *nobiscum Deus, cognoscite gentes;* ac rursum in fine sententiæ: « Et sermo quem loquemini non maneat in vobis, quia nobiscum Deus : » iterum Emmanuel dictus est. Postquam ergo propheta memoratos homines coarguerat, quod noluissent, invocato Emmanuele, inimicis superiores evadere, ipse ex sua et sui similium persona Emmanuelem invocat dicens:

VERS. 9, 10. « Nobiscum Deus. Cognoscite gentes et vincimini, et audite usque ad extremum terræ : qui fortes fuistis, vincimini : nam si iterum fortes sitis, iterum vincemini : et si consilium ineatis, id dissipabit Dominus : et verbum quod loquemini non manebit in vobis, quia nobiscum Deus. » Quem vero cognoscetis? Ipsum Emmanuelem : nam populus ex circumcisione neque cognovit ipsum, neque intellexit, neque prophetiæ credere voluit : sed nec victus est, nec præcepto se subdidit. Vos autem gentes, notitiam ejus, qui in prophetia fertur, accipite, atque hæc intelligentes, nolite reluctari; sed vincimini superati. Audite præceptum vos omnes, qui usque ad extremum terræ habitatis : ac si qui in vobis fortes ac potentes, verbo cedite victi et superati; idque alacriter agite, gnari etsi nolueritis, vel invitos superandos esse. Quod si Dei consilio repugnantes, machinas quasdam et insidias struxeritis contra verbum a quo vocamini; ut inania aggressi arguemini. Hæc porro dicimus, quia nobiscum Emmanuel.

VERS. 11. « Sic dicit Dominus manui forti : Non obsequuntur incessui in via populi hujus. » Transit ergo ad Judaicum populum, ipsumque ut forti manui immorigerum coarguit. Nam ab illa vocati, cum obsequi oportuisset, illi contra non obtemperabant ac contradicebant. Ne dicatis, inquit, durum esse sermonem, quod oporteat abscedere a via populi hujus : nam hic quidem populus durum illum æstimat; vos vero qui abscessistis a via populi hujus, ne dicatis hunc esse durum : quod si ii ex isto populo qui increduli sunt, insidias vobis struxerint, utpote qui defeceritis, at vos timorem eorum ne timeatis, nec ab illis pulsi conturbemini : solumque Dominum virtutum sancte colentes, eum timendum vobis ascribite : nam « initium sapientiæ timor Domini [83], » per quem hominum metus omnis eliminatur.

VERS. 12. « Dominum ipsum sanctificate, et ipse erit timor tuus : et si in ipso confidas, erit tibi sanctificatio. » Si ergo, ait, in ipso confidas, erit tibi in sanctificationem, ita ut corporeo sanctificio non ultra egeas. Sanctificium autem apud Hebræos vocabatur templum olim apud illos consistens, ejusque interiora. Tibi itaque ab illis pulso, sed in Domino confidenti, sanctificium erit, non corporeum

A τὸ πλάτος τῆς χώρας σου, Μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός. » Καὶ ταῦτα τῆς περὶ τοῦ Ἐμμανουὴλ ἔχεται ὑποθέσεως· ἄρχεται γοῦν ἀπὸ τοῦ Ἐμμανουὴλ, ὅπερ ἐστὶ, « μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός· γνῶτε ἔθνη· » καὶ αὖθις πρὸς τῷ τέλει τῷ λέγεσθαι· « Καὶ λόγον ὃν ἂν λαλήσητε, οὐ μὴ ἐμμείνῃ ἐν ὑμῖν, ὅτι μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός· » Ἐμμανουὴλ πάλιν εἴρηται. Διελέγξας τοίνυν ὁ προφήτης τοὺς δηλωθέντας, ὅτι μὴ ἐβουλήθησαν, ἐπικαλεσάμενοι τὸν Ἐμμανουὴλ, κρείττους γενέσθαι τῶν πολεμίων, αὐτὸς ἐπικαλεῖται τὸν Ἐμμανουὴλ ἐξ ἰδίου προσώπου καὶ τῶν αὐτῷ παραπλησίων, λέγων·

« Μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός. Γνῶτε ἔθνη καὶ ἡττᾶσθε, καὶ ἐπακούσατε ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς, ἰσχυκότες ἡττᾶσθε, ἐὰν γὰρ πάλιν ἰσχύσητε. πάλιν ἡττηθήσεσθε· καὶ ἣν ἂν βουλεύσησθε βουλὴν, διασκεδάσει Κύριος· καὶ λόB γον ὃν ἐὰν λαλήσητε, οὐ μὴ ἐμμείνῃ ἐν ὑμῖν, ὅτι μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός. » Τίνα δὲ γνῶτε; Αὐτὸν τὸν Ἐμμανουὴλ· ὁ γὰρ ἐκ περιτομῆς λαὸς οὔτε ἔγνω αὐτὸν, οὔτε συνῆκεν, οὔτε πιστεῦσαι ἠβουλήθη τῇ προφητείᾳ· ἀλλ' οὐδὲ ἡττήθη οὐδὲ ὑπετάγη τῷ προστάγματι. Ὑμεῖς δὲ τὰ ἔθνη, γνῶσιν ἀναλάβετε τοῦ προφητευομένου, καὶ συνέντες αὐτὰ, μὴ τολμᾶτε ἀνθίστασθαι· νικᾶσθε δὲ ἡττώμενοι. Ἐπακούσατε δὲ καὶ τοῦ προστάγματος ὑμεῖς πάντες οἱ μέχρις ἐσχάτου τῆς γῆς οἰκοῦντες· οἵ τε ἐν ὑμῖν ἰσχυροὶ καὶ δυνατοὶ, παραχωρεῖτε τῷ λόγῳ, νικώμενοι καὶ ἡττώμενοι, καὶ τοῦτο πράξετε προθύμως, εἰδότες, ὅτι, κἂν μὴ θέλητε, ἄκοντες ἡττηθήσεσθε. Εἰ δὲ ἀνθιστάμενοι τῇ τοῦ Θεοῦ βουλήσει, μηχανάς τινας, καὶ ἐπιβουλὰς τυρεύετε κατὰ τοῦ καλοῦντος ὑμᾶς λόγου, ματαιοπονοῦνC τες ἐλεγχθήσεσθε. Ταῦτα δέ φαμεν, ἐπεὶ μεθ' ἡμῶν ἐστιν ὁ Ἐμμανουὴλ

« Οὕτω λέγει Κύριος τῇ ἰσχυρᾷ χειρὶ, ἀπειθοῦσι τῇ πορείᾳ τῆς ὁδοῦ τοῦ λαοῦ τούτου » Μεταβαίνει οὖν ἐπὶ τὸν τῶν Ἰουδαίων λαὸν, ἐλέγχων αὐτὸν ὡς ἀπειθοῦντα τῇ ἰσχυρᾷ χειρί· καλούμενοι γὰρ ὑπ' αὐτῆς, δέον ὑπακούειν, οἱ δὲ ἠπείθουν καὶ ἀντέλεγον. Μὴ εἴπητε, φησὶ, σκληρὸν εἶναι τὸν λόγον, τὸν περὶ τοῦ ἀποστῆναι δεῖν τῆς πορείας τοῦ λαοῦ τούτου· ὁ γὰρ λαὸς οὗτος σκληρὸν αὐτὸν νομίζει· ὑμεῖς δὲ, οἱ ἀποστάντες τῆς πορείας τοῦ λαοῦ τούτου, μὴ λέγητε τοῦτον εἶναι σκληρόν· εἰ δὲ ἐπιβουλεύοιεν ὑμῖν ὡς ἀποστᾶσιν, οἱ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ ἄπιστοι, ἀλλ' ὑμεῖς τὸν φόβον αὐτῶν μὴ φοβηθῆτε, μηδὲ ταράσσεσθε ὑπ' αὐτῶν D ἐλαυνόμενοι, μόνον δὲ τὸν Κύριον τῶν δυνάμεων ἁγιάζοντες ἐπιγράφεσθε ἑαυτοῖς φόβον· « ἀρχὴ » γὰρ « σοφίας φόβος Κυρίου· » καὶ διὰ τούτου πᾶς ὁ ἐξ ἀνθρώπων ἀπελαύνεται φόβος.

« Κύριον αὐτὸν ἁγιάσατε, καὶ αὐτὸς ἔσται σου φόβος· καὶ ἐὰν ἐπ' αὐτῷ πεποιθὼς ᾖς, ἔσται σοι εἰς ἁγίασμα. » Ἐὰν οὖν ἐπ' αὐτῷ, φησὶ, πεποιθὼς ᾖς, αὐτὸς ἔσται σοι εἰς ἁγίασμα ὡς μηκέτι δεῖσθαι τοῦ σωματικοῦ ἁγιάσματος. Ἁγίασμα δὲ ἐκαλεῖτο παρ' Ἑβραίοις ὁ πάλαι συνεστὼς παρ' αὐτοῖς νεὼς, καὶ τούτου τὰ ἐνδοτάτω. Ἔσται σοι τοίνυν τῷ ἐλαυνομένῳ ὑπ' ἐκείνων, πεποιθότι δὲ ἐπὶ Κύριον, ἁγίασμα,

[83] Psal. cx, 10.

οὐχ ὁ σωματικὸς νεὼς, ἀλλ' αὐτὸς ὁ Κύριος ἁγιάζων σε, ἐὰν πεποιθὼς ᾖς ἐπ' αὐτόν. Διὸ μηδὲν φοβούμενος τὸν ναὸν τοῦτον, ἀναχώρει αὐτοῦ· πίστευε δὲ καὶ θάρσει τῷ σῷ φόβῳ· ἕξεις γὰρ αὐτὸν ἁγίασμα. « Καὶ οὐχ ὡς λίθου προσκόμματι συναντήσεσθε αὐτῷ, οὐδὲ ὡς πέτρας πτώματος. » Ὁρᾷς ὅπως αὐτὸν τὸν Κύριον λίθον προσκόμματος καὶ πέτραν σκανδάλου ὀνομάζει; καὶ τοιοῦτον μὲν ἔσεσθαι αὐτόν φησι τοῖς καθημένοις ἐν Ἱερουσαλὴμ, καὶ τοῖς δυσὶν οἴκοις Ἰσραήλ· τοῖς δὲ εἰς αὐτὸν πεπιστευκόσιν ἁγίασμα ἔσεσθαι διδάσκει. Πῶς οὖν ἐγένετο λίθος προσκόμματος καὶ πέτρα σκανδάλου τοῖς εἰρημένοις Ἐμμανουήλ; διὰ τῆς ἐκ Παρθένου κυήσεως. Ὅθεν καὶ ὁ θεῖος Ἀπόστολος ταῦτα διδάσκων ἔλεγεν, « Ἰουδαίοις μὲν σκάνδαλον, Ἕλλησι δὲ μωρία. » Οἱ τοίνυν ἀπειθοῦντες τῇ ἰσχυρᾷ χειρὶ Κυρίου ἔσχον αὐτὸν λίθον προσκόμματος καὶ πέτραν πτώσεως, μὴ ὄντα τῇ φύσει τοιοῦτον· τοῖς γὰρ πιστεύουσιν εἰς αὐτὸν ἁγίασμα τυγχάνει. Τίνες δέ; Οἱ οἶκοι, εἶπεν, Ἰακὼβ, καὶ οὐχὶ ὁ οἶκος. Δύο γὰρ ἦσαν οἶκοι Ἰσραὴλ, εἷς μὲν ὁ τῶν ἐν αὐτοῖς ἀρχόντων, ἕτερος δὲ ὁ τῶν ἀρχομένων. Τούτοις δὲ τοῖς δυσὶν οἴκοις, δηλαδὴ ἀθρόως τῷ ὅλῳ ἔθνει ἄρχουσί τε καὶ ἀρχομένοις, τὸν Κύριον εἰς παγίδα καὶ εἰς σκάνδαλον ἔσεσθαί φησιν.

« Τότε φανεροὶ ἔσονται οἱ σφραγιζόμενοι τὸν νόμον τοῦ μὴ μαθεῖν. » Οἱ γὰρ τὸ Εὐαγγέλιον παραδεξάμενοι, καὶ ζῆν δεδιδαγμένοι κατὰ τὴν καινὴν Διαθήκην, ὥσπερ σφραγῖδα ἐπιθέντες τῷ νόμῳ, ἀποτίθενται αὐτὸν, ἅτε οὐκέτι ὄντα χρήσιμον διὰ τὴν τοῦ κρείττονος παράθεσιν· οἱ αὐτοὶ, δηλονότι οἱ τὸ Εὐαγγέλιον παραδεξάμενοι, τὴν διὰ Χριστοῦ περιμένοντες χάριν, ἐροῦσι·

« Μενῶ Κύριον τὸν ἀποστρέψαντα τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ οἴκου Ἰακὼβ, καὶ πεποιθὼς ἔσομαι ἐπ' αὐτῷ. »

« Ἰδοὺ ἐγὼ καὶ τὰ παιδία, ἅ μοι ἔδωκεν ὁ Θεός. » Τὰ μὲν οὖν Ἰουδαϊκὰ παιδία σωματικὰ ἐξ ἀνδρὸς καὶ γυναικός· τὰ δὲ αὐτὰ τοῦ ταῦτα χρηματίζοντος Κυρίου « οὐκ ἐξ αἵματος οὐδὲ ἐκ θελήματος σαρκὸς, ἀλλ' ἐκ Θεοῦ ἐγεννήθησαν, » τοῦ Πατρὸς τοιαῦτα αὐτῷ δεδωρημένου τέκνα· μηκέτι τῷ διὰ Μωϋσέως προσέχοντα νόμῳ, ἀλλ' εἰδότα περιμένειν τὸν Κύριον καὶ εἰς αὐτὸν πεποιθέναι. « Καὶ ἔσται εἰς σημεῖα καὶ τέρατα πολλὰ ἐν τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ παρὰ Κυρίου Σαβαὼθ, ὃς κατοικεῖ ἐν τῷ ὄρει Σιών. » Ἢ καὶ ἄλλως· Οὐ μόνον τὰ παιδία ταῦτα, φησὶ, ἐκ Θεοῦ μοι παραδόξως δέδοται, ἀλλὰ καὶ ἄλλα πλεῖστα σημεῖα καὶ τέρατα γενήσεται ἐν τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ κατὰ τοὺς προφητευομένους χρόνους.

« Καὶ ἐὰν εἴπωσι πρὸς ὑμᾶς, Φωνήσατε τοὺς ἀπὸ τῆς γῆς φωνοῦντας, καὶ τοὺς ἐγγαστριμύθους οἳ ἐκ τῆς κοιλίας φωνοῦσι, οὐκ ἔθνος πρὸς Θεὸν αὐτοῦ ἐκζητήσουσι περὶ τῶν ζώντων τοὺς νεκρούς· νόμον γὰρ εἰς βοήθειαν ἔδωκεν, ἵνα εἴπωσιν, Οὐχ ὡς ῥῆμα τοῦτο, περὶ οὗ οὐκ ἔστι δῶρα δοῦναι περὶ αὐτοῦ. » Προειπὼν οὖν ὁ λόγος τὰ περὶ τῶν παιδίων τοῦ Χριστοῦ,

templum; verum ipse Dominus, qui te sanctum efficit, si tamen illi confidas. Ideo hoc templum nihil pertimescens, abscede ab illo : crede, et in timore tuo confide : ipsum quippe in sanctificium habebis. « Neque ad eum quasi ad petram scandali accedetis, neque quasi ad petram ruinæ. » Viden', quomodo ipsum Dominum lapidem scandali et petram scandali nuncupet? Atqui illum talem futurum prænuntiat iis, qui in Jerusalem, et in duabus Israelis domibus considunt; at contra in se credentibus sanctificium fore docet. Quomodo igitur Emmanuel ille memoratis hominibus factus est lapis scandali et petra scandali? per Virginis partum. Quare divinus Apostolus hæc docens aiebat, « Judæis quidem scandalum, gentibus autem stultitia [84]. » Qui ergo forti manui Domini immorigeri fuerunt, illum in lapidem scandali et petram ruinæ habuerunt, cum natura talis minime esset : nam in se credentibus sanctificium est. Quinam vero illi? Domus, inquit, illæ Jacob, non domus illa. Duæ quippe domus Israelis erant; alia principum, subditorum alia. Duabus porro hisce domibus, id est, universæ simul genti, tam principibus, quam subditis, Dominum in laqueum et in scandalum fore significat.

VERS. 16. « Tunc manifesti erunt qui obsignant legem, ne discant. » Nam qui Evangelium susceperunt, et qui secundum Novum Testamentum vivere didicerunt, quasi sigillum imponentes legi, ipsam deponunt, quia ob meliorem invectam, non amplius utilis est : iidem ipsi, videlicet ii, qui Evangelium susceperunt, gratiam per Christum ferendam exspectantes dicent:

VERS. 17. « Exspectabo Dominum, qui avertit faciem suam a domo Jacob, et confidam in eo. »

VERS. 18. « Ecce ego et pueri mei, quos dedit mihi Deus. » Judaici quidem pueri corporei sunt, ex viro et muliere; pueri vero Domini qui hæc oracula fundit, « non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, sed ex Deo nati sunt [85] : » Patre ipsi tales dante filios, qui non ultra Moysis legi attendant, sed sciant exspectare Dominum et in ipso confidere. « Et erunt in signa et prodigia multa in domo Israel a Domino Sabaoth, qui habitat in monte Sion. » Sive alio modo, non hi tantum pueri a Deo mihi mirabiliter dati sunt; sed etiam alia plurima signa et prodigia fient in domo Israel quo tempore in prophetia enuntiatur

VERS. 19, 20. « Et cum dixerint ad vos : Vocate eos, qui ex terra vociferantur, et engastrimythos qui ex ventre loquuntur : non populus ad Deum suum exquirent de vivis a mortuis : legem quippe in auxilium dedit, ut dicant, Non sicut hoc verbum, de quo non licet dona dare. » Postquam igitur de pueris Christi locutus fuerat, nempe de

[84] I Cor. I, 23. [85] Joan. I, 13.

apostolis et discipulis ejus, necnon de signis et A prodigiis, quæ per eos edita sunt, queis gentium vocatio facta est; hæc consequenter docet populum novum et recentem ex gentibus a Christo constitutum, quem ita fere alloquitur: Hæc audite, discipuli mei, qui a gentilium multiplici superstitione translati estis. Si qui ex iis qui vobis olim noti et familiares erant, sive patres, sive cognati, vos ad pristinum repetendum errorem invitent, ut ab illis adhibitas divinationes, oracula ac similia in admiratione habeatis, ne eorum consilio obtemperetis: ne miremini dæmonas ex ventre hominum loquentes, quos vocant Pythonas, neque eos qui ex præstigiis quibusdam de terra ascendere putantur; sed solum Dominum vestrum colite. Nam si gentes singulæ, etsi errore ductæ, suo tamen Deo adhærent, B quid aliud iis agendum, qui veram notitiam acceperunt, quam ut Deum suum quærant, neque a mortuis, vita penitus orbis, curiosius inquirant, et sciscitentur de rebus ad vivos spectantibus? Dei itaque verbum et legem evangelicam datam vobis in auxilium nacti, ex ipsa discite quæcunque vultis, et hanc sectemini: quia fieri nequit, ut ille donis a vero dimoveatur.

λέγω δὴ τῶν ἀποστόλων καὶ μαθητῶν αὐτοῦ, περί τε τῶν σημείων καὶ τῶν τεράτων τῶν ἐπιτελεσθέντων δι' αὐτῶν· δι' ὧν καὶ ἡ κλῆσις γεγένηται τῶν ἐθνῶν, ἀκολούθως τὸν νέον καὶ καινὸν λαὸν, τὸν ἐξ ἐθνῶν διὰ Χριστοῦ συστάντα διδάσκει τὰ προκείμενα, ὡς πρὸς αὐτοὺς λέγων· Ἀκούσατε ταῦτα, οἱ ἐμοὶ διδακτοὶ, οἱ τῆς τῶν ἐθνῶν πολυθέου πλάνης μεταθέμενοι· εἴ τινες τῶν πάλαι γνωρίμων ὑμῖν καὶ συνήθων, ἢ πατέρες, ἢ συγγενεῖς, παρακαλοῖεν ὑμᾶς ἐπανιέναι ἐπὶ τὴν προτέραν πλάνην, θαυμάζειν τε τὰς ἀπὸ δαιμόνων παρ' αὐτοῖς ἐπιτελουμένας μαντείας καὶ χρησμοὺς, καὶ τὰ τοιαῦτα· μὴ πείθεσθε τῇ τούτων συμβουλῇ· μὴ θαυμάζετε δαίμονας ἀπὸ κοιλίας ἀνθρώπων φωνοῦντας, τοὺς ὀνομαζομένους Πύθωνας, μηδὲ τοὺς ἀπὸ γῆς κατά τινας γοητικὰς τέχνας ἀνιέναι νομιζομένους· τὸν δὲ αὐτῶν Κύριον μόνον περιέπετε. Εἰ γὰρ ἕκαστον ἔθνος, καίτοι πεπλανημένως, ὅμως δ' οὖν τοῦ ἰδίου Θεοῦ περιέχεται· τοὺς τὴν ἀπλανῆ γνῶσιν εἰληφότας, τί χρὴ πράττειν, ἢ τὸν ἑαυτῶν Θεὸν ἐπιζητεῖν, καὶ μὴ τοὺς νεκροὺς πολυπραγμονεῖν, μηδὲ ἐρωτᾷν περὶ πραγμάτων ζώντων, τοὺς πάσης ζωῆς ἐστερημένους; Ἔχοντες οὖν τὸν τοῦ Θεοῦ λόγον καὶ νόμον τὸν εὐαγγελικὸν, εἰς βοήθειαν ὑμῖν δεδομένον, ἐξ αὐτοῦ μανθάνετε περὶ ὧν ἂν ἐθέλοιτε, καὶ τούτῳ στοιχεῖτε, ἐπεὶ μὴ οἷόν τέ ἐστιν αὐτὸν δώροις ἐκστῆναι τοῦ ἀληθοῦς.

VERS. 21. « Et veniet super vos dira fames: et erit ut esurietis, dolebitis, et maledicetis principi et patriis legibus: et respicient in cœlum supra. » Cum ergo quis divinæ legis transgressor ac desertor effectus erit, in offendiculum deductus ab C iis qui oracula et dæmoniacas divinationes prætendunt, hunc fames rationabilium ciborum occupabit, necnon excessus mentis et iracundia: atque in blasphemas cogitationes incidet, maledicens illi olim regi suo, quem deum suum vocabat. « Et non perplexus erit qui in angustia est usque ad tempus. »

« Καὶ ἥξει ἐφ' ὑμᾶς σκληρὰ λιμός· καὶ ἔσται ὡς ἂν πεινάσητε, λυπηθήσεσθε καὶ, κακῶς ἐρεῖτε τὸν ἄρχοντα, καὶ τὰ πάτρια· καὶ ἀναβλέψονται εἰς τὸν οὐρανὸν ἄνω. » Ὅταν οὖν παραβάτης γένοιτό τις τοῦ θείου νόμου, καὶ ἀποστάτης αὐτοῦ, σκανδαλισθεὶς ὑπὸ τῶν τοὺς χρησμοὺς καὶ τὰς μαντείας τὰς δαιμονικὰς προϊσχομένων, λιμὸς τροφῶν λογικῶν τοῦτον διαδέξεται, καὶ ἔκστασις, καὶ παροξυσμός· καὶ εἰς βλασφήμους ἐμπεσεῖται λογισμοὺς, καταρώμενος τὸν πάλαι βασιλέα αὐτοῦ, ὃν καὶ θεὸν ἑαυτοῦ ὠνόμαζε. « Καὶ οὐχ ἀπορηθήσεται ὁ ἐν στενοχωρίᾳ ὢν ἕως καιροῦ. »

CAPUT IX.

VERS. 1. « Hoc primum bibe: cito fac, regio Zabulon et terra Nephthalim, et cæteri qui maritima et trans Jordanem, Galilæa gentium. » Vult enim ut ii, qui magna salutaris Dei adventus luce dignati sunt, fructum rationabilis potus operibus reddant. Primo itaque Galilæis bonum nuntium declarat. Par quippe erat regionem illam non silentio præ- D terire, in qua Emmanuel in suo ad homines adventu moras facturus erat. Regio autem erat Galilæa, imo etiam trans Jordanem erat hæc Galilæa, in qua frequentius versatus Christus est: quare salutarem potum et lucem ejus incolis primo annuntiat. Hujus porro vivifici potus imaginem sensibiliter exhibuit Servator, quando, nuptiis in Cana Galilææ celebratis, primum miraculum edidit, aquæ scilicet in vinum mutationem.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Θ'.

« Τοῦτο πρῶτον πίε· ταχὺ ποίει, χώρα Ζαβουλὼν, ἡ γῆ Νεφθαλεὶμ, καὶ οἱ λοιποὶ οἱ τὴν παραλίαν καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου, Γαλιλαία τῶν ἐθνῶν. » Βούλεται γὰρ δι' ἔργων τὸν καρπὸν τοῦ λογικοῦ πόματος ἀποδιδόναι τοὺς καταξιωθέντας τοῦ μεγάλου φωτὸς τῆς σωτηρίου θεοφανείας. Πρῶτον οὖν τοῖς ἐπὶ τῆς Γαλιλαίας εὐαγγελίζεται. Ἔδει γὰρ μηδὲ τὴν χώραν ἀποσιωπῆσαι, καθ' ἣν τὰς διατριβὰς ποιεῖσθαι ἤμελλεν ἀνθρώποις ἐπιφανεὶς ὁ Ἐμμανουήλ. Ἡ δὲ χώρα ἦν Γαλιλαία· ἀλλὰ καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου τυγχάνει ἡ Γαλιλαία αὕτη, ἐν ᾗ τὰς πλείστας ἐποιήσατο διατριβὰς ὁ Χριστός· διὸ ποτὸν σωτήριον, καὶ φῶς μέγα τοῖς ἐν αὐτῇ εὐαγγελίζεται πρώτοις. Τοῦ δὲ ζωοποιοῦ τούτου ποτοῦ εἰκόνα παρεῖχεν ὁ Σωτὴρ αἰσθητῶς, ὁπηνίκα γάμου συντελουμένου ἐν Κανᾷ τῆς Γαλιλαίας, πρῶτον παράδοξον εἰργάσατο, τὴν τοῦ ὕδατος εἰς οἶνον μεταβολήν.

VERS. 2. « Populus, qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam: habitantes in regione et umbra mortis, lux splendebit super vos. » Et alias quidem in tenebris agebant, qui antequam

« Ὁ λαὸς ὁ καθήμενος ἐν σκότει εἶδε φῶς μέγα· οἱ κατοικοῦντες ἐν χώρᾳ καὶ σκιᾷ θανάτου, φῶς λάμψει ἐφ' ὑμᾶς. » Καὶ ἄλλως δὲ ἐν σκότει ἐτύγχανον οἱ πρὸ τῆς ἐπιλάμψεως τοῦ Χριστοῦ ἐν ἀγνωσίᾳ ὄντες τοῦ

φωτὸς τοῦ ἀληθινοῦ· ἐν σκιᾷ δὲ θανάτου ἦσαν οἱ τὰ πρὸς θάνατον ἁμαρτάνοντες, κατὰ τὸ, «Ψυχὴ ἡ ἁμαρτάνουσα, αὐτὴ ἀποθανεῖται.» Ἀλλ' ἕως μὲν ἐν τῷ παρόντι βίῳ τυγχάνει ὁ πρὸς θάνατον ἁμαρτάνων, οὐχ οὕτω πάντη καταπέποται ὑπὸ τοῦ θανάτου, ὡς μὴ δύνασθαι μεταβαλὼν σωθῆναι, ἀλλ' οὐδὲ ἀπήλλακται αὐτοῦ παντελῶς, διὸ λέγεται εἶναι ἐν σκιᾷ θανάτου. Πλὴν ἐπιλάμψας τούτοις πρώτοις, τὴν χάριν τοῦ μεγάλου φωτὸς ἐδωρήσατο ὁ διὰ τῶν προκειμένων θεσπιζόμενος. Ἐν ταύτῃ τε τῇ χώρᾳ πρώτῃ πλεῖστον λαὸν ἐκτήσατο, ὡς καὶ τὸν ἀποστολικὸν χορὸν ἐξ αὐτῶν ἐκλέξασθαι. Τίνες οὖν ἦσαν οἱ ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου ἢ οἱ ἐν ἀγνωσίᾳ τοῦ Θεοῦ τὸ πρὶν κατεσχημένοι, καὶ οἱ τῷ θανάτῳ τῆς ψυχῆς δεδουλωμένοι;

«Τὸ πλεῖστον τοῦ λαοῦ ὃ κατήγαγες ἐν εὐφροσύνῃ σου, καὶ εὐφρανθήσονται ἐνώπιόν σου, ὡς οἱ εὐφραινόμενοι ἐν ἀμήτῳ, καὶ ὃν τρόπον εὐφρανθήσονται οἱ διαιρούμενοι σκῦλα· διότι ἀφαιρεθήσεται ὁ ζυγὸς ἐπ' αὐτῶν κείμενος.» Ἢ ἐπειδὴ πλεῖστοι μὲν ἐπίστευσαν, πλείους δὲ τῇ ἀπιστίᾳ ἐναπέμειναν, εἰκότως τὸ πλεῖστον τοῦ λαοῦ λέλεκται τῆς σωτηρίου μετειληφέναι εὐφροσύνης. Σημαίνει δὲ διὰ τούτων, πρὸς τὴν πρόχειρον λέξιν· Ἐν ᾗ ποτὲ μὲν ἀπὸ πέντε ἄρτων πλῆθος ἀνδρῶν πεντακισχιλίων ἐθρέψατο ἐν τῇ δηλουμένῃ χώρᾳ, ποτὲ ἐξ ἑπτὰ τετρακισχιλίους ἄνδρας χωρὶς γυναικῶν καὶ παιδίων. Διὸ λέλεκται κατὰ τὸν Σύμμαχον «Εὐφροσύνῃ εὐφράνθησαν ἐνώπιόν σου, ὡς εὐφροσύνην ἐν θερισμῷ.» Οὕτω γοῦν οἱ ἐν θερισμῷ τρεφόμενοι ἠθροισμένως κατὰ τὸ αὐτὸ συμποσιάζειν εἰώθασι. Κατὰ διάνοιαν δὲ οἱ ἀπόστολοι τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν καὶ οἱ τούτων διάδοχοι, οἵ τε εἰς δεῦρο τῶν ἐκκλησιῶν αὐτοῦ προεστῶτες, τῆς ἐνθέου εὐφροσύνης μετελάμβανον ἐνώπιον τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, δίκην ἀμώντων ἐργαζόμενοι· ἐπείπερ ἐργάται ἦσαν τοῦ θερισμοῦ τῶν ἐθνῶν, ἐμπιπλάμενοι εὐφροσύνης ἐπὶ τῷ πλήθει τῶν καθ' ἑκάστην ἐκκλησίαν ληΐων. «Διότι ἀφῄρηται ὁ ζυγὸς ὁ ἐπ' αὐτῶν κείμενος, καὶ ἡ ῥάβδος ἐπὶ τοῦ τραχήλου αὐτῶν.» Ἀπεσείσαντο τὸν βαρὺν ζυγὸν τοῦ τῇ δουλείᾳ τῆς ἁμαρτίας αὐτοὺς ὑποζεύξαντος, καὶ ῥάβδῳ τὸν τράχηλον αὐτῶν κατακάμπτοντος· ἵνα τὸ ἀποστολικὸν κήρυγμα τῆς ψυχῆς καταβάλλοντες μὴ ὑποκύψωσι τῇ δουλείᾳ τῆς ἁμαρτίας. Ἢ τάχα ὁ πάλαι τοῖς σκύλοις ἐπικείμενος, φησὶν, ἀφῄρηται ζυγὸς, καὶ ἡ ῥάβδος ἡ ἐπὶ τοῦ τραχήλου τῶν αὐτῶν σκύλων. Ζυγὸς γὰρ ἦν βαρὺς ταῖς τῷ διαβόλῳ ψυχαῖς δεδουλωμέναις ἐπικείμενος· καὶ ῥάβδος θανατικὴ τὸν τράχηλον αὐτῶν κατακάμπτουσα καὶ κάτω νεύειν ποιοῦσα· ὧν ἀφῃρημένων, εἰκότως ἔχαιρον οἱ διαιρούμενοι τὰ σκῦλα ταῦτα.

«Τὴν γὰρ ῥάβδον τῶν ἀπαιτούντων διεσκέδασε Κύριος, ὡς τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἐπὶ Μαδιάμ.» Θεοδοτίων μέντοι, τοῦ «ἀπαιτοῦντος,» ἡρμήνευσεν, ἑνικῶς τὸν ἀπαιτοῦντα καὶ ἐκπράσσοντα σημήνας· δηλονότι τὸν διάβολον, ὃς ἐκπράσσων διετέλει τὰς τῶν ἀνθρώπων

A Christus illucesceret, in veræ lucis ignorantia erant: in umbra autem mortis erant, quotquot mortaliter peccaverant, secundum illud: «Anima quæ peccaverit, ipsa morietur [44].» Sed quandiu is qui peccat ad mortem, in præsenti vita degit, non ita prorsus absorbetur a morte, ut non possit resipiscendo salutem nancisci; sed nec ex illa penitus liberatur, quare dicitur esse in umbra mortis. Cæterum his prioribus illucescens, magni luminis gratiam elargitus est is, qui in hoc vaticinio fertur. In hac porro regione primo magnam populi multitudinem acquisivit, ita ut etiam apostolicum chorum ex ea deligeret. Quinam ergo erant illi in tenebris et umbra mortis versantes, nisi qui prius ignorantia Dei detinebantur, et mor-
B tis animæ servituti addicti erant?

Vers. 3-4. «Multitudo populi, quam deduxisti in lætitia tua, et lætabuntur coram te, sicut qui lætantur in messe, et quemadmodum lætabuntur qui dividunt spolia: quia auferetur jugum ipsis impositum. «Sive, quia multi quidem crediderunt, sed multo plures in incredulitate manserunt, jure dicitur multos ex populo salutaris lætitiæ consortes fuisse. His porro significat, quoad obvium litteræ sensum, regionem illam, ubi aliquando ex quinque panibus turbam virorum quinque millium enutrivit; aliquando autem ex septem panibus, quatuor millia virorum, præter mulieres et parvulos. Quamobrem dictum est secundum
C Symmachum, «Lætitia lætati sunt in conspectu tuo, sicut lætitia in messe.» Sic itaque qui in messe nutriuntur, confertim et simul epulari solent. Secundum intelligendi rationem vero, apostoli Salvatoris nostri, necnon eorum successores, ac ii, qui ad hoc usque tempus ecclesiarum ejus præsules fuerunt, divinæ lætitiæ in conspectu Salvatoris nostri participes erant, metentium instar operantes, quia messis gentilium operarii erant, perfusi gaudio ob fructuum in singulis ecclesiis abundantiam. «Quia ablatum est jugum ipsis impositum, et virga supra collum eorum.» Grave jugum illud excusserunt, ejus qui peccati servituti se colligabat, quique virga caput ipsorum deprimebat; ut apostolicam prædicationem in anima
D fundantes, se peccati servituti non inflecterent. Sive fortasse, jugum, ait, spoliis olim impositum, ablatum est, necnon virga eorumdem spoliorum collo imposita. Grave quippe jugum erat animabus diaboli servituti subjectis impositum, ac mortalis virga, quæ collum deprimeret, ac deorsum inclinari cogeret: quibus ablatis merito gaudebant ii, qui hæc spolia dividebant.

Vers. 5. «Virgam enim exactorum dissipavit Dominus sicut in die Madian.» Theodotio sane *exactoris* interpretatus est, expetentem et exactorem singulariter exprimens, videlicet diabolum, qui exactoris humanarum animarum vicem agebat

[44] Ezech. xviii, 4.

et quasi vectigalia exposcebat, nimirum peccata quæ illi admittebant. Historia vero Madian spectans exstat in libro Judicum: narratque tempore Gedeonis, inimicos non instructa armorum acie superatos fuisse, sed occulta, invisibili et divina virtute. Sic itaque, perinde atque Madianitis accidit, hostes occulta manu superati sunt; atque nunc ait dissipatam fuisse virgam exactoris diaboli, nec non aliorum qui cum eo animas hominum exigebant. Alius vero non *exigentium*, sed, *inobsequentium*, dixit.

« Quia omnem amictum dolo collectum, et vestimentum cum commutatione restituent et cupient, si fiant igne combusti. » Quia cum diabolus ornatum animæ et amictum ejus, atque tunicam principatus, qua induebatur, illam captivam ducens, diripuisset, nudam illam ac fœdam reliquit: ejus item comites, adversariæ potestates ab ea tributum exigebant, dolo et fallacia contra illam utentes; jure exactores illos omnia persoluturos esse dicit Spiritus propheticus, his verbis, « Omnem amictum dolo collectum, et vestimentum cum commutatione restituent. » Iidem vero ipsi qui olim ab animabus hominum vectigalia exposcerent, omnia in memorato tempore soluturi esse dicuntur.

VERS. 6. « Quia parvulus natus est nobis, et filius datus est nobis: cujus principatus factus est super humerum ejus. Et vocabitur nomen ejus, magni consilii angelus. Adducam enim pacem super principes, pacem et sanitatem ipsi. » Quosnam principes memorat, nisi eos qui ab ipso ad principatum in Ecclesia gerendum constituti sunt? Discipulos dico et apostolos ipsius, necnon eorum per totum orbem successores, quibus datum est ut sana mente essent, et pacem mutuo colerent, cum ipsis diceret, « Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis. Magnus principatus ejus, et pacis ejus non erit finis [37]. » Secundum Theodotionem vero, « Pacis ejus non erit terminus. » Quantus porro fuerit ejus, qui in prophetia fertur, principatus intelligas, si Ecclesiam ejus in toto orbe constitutam consideres; sed multo magis si his de illo Apostoli testimoniis animum adhibeas, quibus ait, « Secundum operationem potentiæ virtutis ejus, quam operatus est in Christo, suscitans illum a mortuis, et constituens illum in dextera sua in cœlestibus, supra omnem principatum et potestatem et virtutem et dominationem, et supra omne nomen quod nominatur [38]. » Ita magnus est Salvatoris nostri principatus, et pacis ejus non est finis; nam interminabilis, senectutis expers et incircumscriptus ille est: quare dictum est, « Orietur in diebus ipsius justitia et abundantia pacis [39]. »

VERS. 7. « Super thronum David et regnum ejus, ad dirigendum illud, et patrocinandum ei in ju-

A ψυχὰς, καὶ φόρους ὥσπερ ἀπαιτῶν, τὰς χορηγουμένας αὐτῶν ἁμαρτίας. Κεῖται δὲ ἡ περὶ τῆς Μαδιὰμ ἱστορία ἐν τοῖς Κριταῖς, περιέχουσα ὡς ἐπὶ τοῦ Γεδεὼν οὐχ ὅπλων παρατάξει νενίκηνται οἱ πολέμιοι, ἀλλ' ἀφανεῖ καὶ ἀοράτῳ, καὶ θεϊκῇ δυνάμει. Οὕτως οὖν ὡς ἐπὶ τοῖς Μαδιὰμ ἐνικήθησαν οἱ πολέμιοι χειρὶ κρυφαίᾳ, καὶ νῦν φησι διεσκεδάσθαι τὴν ῥάβδον τοῦ ἀπαιτοῦντος διαβόλου, καὶ τῶν σὺν αὐτῷ τὰς ψυχὰς, τῶν ἀνθρώπων ἐκπρασσόντων. Ἕτερος δὲ οὐ « τῶν ἀπαιτούντων » ἔφη, ἀλλὰ « τῶν ἀπειθούντων » εἶπεν.

« Ὅτι πᾶσαν στολὴν ἐπισυνηγμένην δόλῳ, καὶ ἱμάτιον μετὰ καταλλαγῆς ἀποτίσουσι, καὶ θελήσουσιν, εἰ ἐγένοντο πυρίκαυστοι. » Ἐπειδὴ τὸν κόσμον τῆς ψυχῆς καὶ τὴν στολὴν αὐτῆς, τόν τε τῆς ἀρχῆς
B χιτῶνα, ὃν περιεβάλετο, συλήσας ὁ διάβολος, ὅτε αὐτὴν ὑποχείριον ἔλαβε, γυμνὴν αὐτὴν καὶ αἰσχρὰν κατέστησεν· αἵ τε σὺν αὐτῷ δυνάμεις ἀντικείμεναι ἐξέπραττον αὐτὴν, δόλῳ καὶ ἀπάτῃ κατ' αὐτῆς χρώμεναι· πάντα εἰκότως ἀποτίσειν λέγεται ὑπὸ τοῦ προφητικοῦ πνεύματος, φήσαντος, ὅτι δὴ « Πᾶσαν στολὴν ἐπισυνηγμένην δόλῳ, καὶ ἱμάτιον μετὰ καταλλαγῆς ἀποτίσουσιν. » Οἱ αὐτοὶ δὲ οὗτοι οἱ πάλαι τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς ἐκπράσσοντες ἀποτιννύειν λέγονται πάντα ἐν τῷ δηλουμένῳ καιρῷ.

« Ὅτι παιδίον ἐγεννήθη ἡμῖν, υἱὸς καὶ ἐδόθη ἡμῖν, οὗ ἡ ἀρχὴ ἐγενήθη ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ· καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ μεγάλης βουλῆς ἄγγελος. Ἄξω γὰρ εἰρήνην ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας, εἰρήνην καὶ ὑγίειαν αὐτῷ.
C » Ποίους δέ φησιν ἄρχοντας, ἢ τοὺς ὑπ' αὐτοῦ ἄρχειν τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ καθεσταμένους; Λέγω δὴ μαθητὰς αὐτοῦ καὶ ἀποστόλους, τούς τε τὴν τούτων διαδοχὴν ὑποδεξαμένους καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης, οἷς ψυχῆς ὑγίειαν καὶ εἰρήνην ἔχειν πρὸς ἀλλήλους ἐδωρεῖτο, ἐν οἷς πρὸς αὐτοὺς ἔλεγεν· « Εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν, εἰρήνην τὴν ἐμὴν ἀφίημι ὑμῖν. Μεγάλη ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ, καὶ τῆς εἰρήνης αὐτοῦ οὐκ ἔσται τέλος. » Κατὰ γοῦν τὸν Θεοδοτίωνα, « Τῆς εἰρήνης αὐτοῦ οὐκ ἔσται πέρας. » Νοήσεις δὲ ὅπως μεγάλη γέγονε τοῦ προφητευομένου ἡ ἀρχὴ, τὴν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης Ἐκκλησίαν αὐτοῦ θεωρῶν· καὶ ἔτι μᾶλλον ἐπιστήσας ταῖς τοῦ Ἀποστόλου περὶ αὐτοῦ μαρτυρίαις, δι' ὧν φησι, « Κατὰ τὴν ἐνέργειαν
D τοῦ κράτους τῆς ἰσχύος αὐτοῦ, ἣν ἐνήργησεν ἐν τῷ Χριστῷ, ἐγείρας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν καὶ καθίσας αὐτὸν ἐν δεξιᾷ αὐτοῦ ἐν τοῖς ἐπουρανίοις, ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας, καὶ δυνάμεως καὶ κυριότητος, καὶ παντὸς ὀνόματος ὀνομαζομένου. » Οὕτω μεγάλη ἡ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀρχὴ, καὶ τῆς εἰρήνης αὐτοῦ οὐκ ἔστι τέλος· ἀτελεύτητος γὰρ καὶ ἀγήρως καὶ ἀπερίγραφος αὕτη τυγχάνει· διὸ λέλεκται· « Ἀνατελεῖ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δικαιοσύνη καὶ πλῆθος εἰρήνης. »

« Ἐπὶ τὸν θρόνον Δαυῒδ καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, κατορθῶσαι αὐτὴν, καὶ ἀντιλαβέσθαι ἐν κρίματι καὶ ἐν δικαιοσύνῃ. Ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸν αἰῶνα ὁ

[37] Joan. XIV, 27. [38] Ephes. I, 19-21. [39] Psal. LXXI, 7.

ζῆλος Κυρίου Σαβαὼθ ποιήσει ταῦτα. » Τήρει δὲ ἀκριβῶς ὅπως οὐκ εἴρηται καθεσθήσεσθαι ἐπὶ τὸν θρόνον Δαυῒδ ἁπλῶς, ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, κατορθῶσαι αὐτήν· ἡμῶν προσυπακουόντων τὸ ἥξειν αὐτὸν ἐπὶ τῷ κατορθῶσαι τὸν θρόνον Δαυῒδ καὶ τὴν σκηνὴν πεπτωκυῖαν. Ἐπειδὴ γὰρ κατέστραπτο καὶ καθῄρητο ἡ βασιλεία Δαυῒδ ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίας τοῦ λαοῦ· ἦσαν δὲ προφητεῖαι θεσπίζουσαι τὸν θρόνον Δαυῒδ διαλάμψειν φωτὸς ἡλιακοῦ δίκην καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης· ταύτην αὐτὴν ἐλήλυθε τὴν ἐπαγγελίαν πληρῶσαι· ἐκ σπέρματος μὲν Δαυῒδ κατὰ σάρκα γεννώμενος, καταλάμπων δὲ τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχάς· καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ κρατύνων διὰ πάντων τῶν καθ' ὅλην τὴν οἰκουμένην ἐθνῶν. Ἐν τούτοις γὰρ τὸν θρόνον Δαυῒδ διωρθώσατο, παρὰ Ἰουδαίοις καθῃρημένον. Καὶ τοῦτο ἔπραξεν ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸν αἰῶνα· τοῦ μὲν, « ἀπὸ τοῦ νῦν, » σημαίνοντος ἀρχὴν χρόνου ὡρισμένην, δι' ἧς ὁ καιρὸς ἐδηλοῦτο τῆς εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίας αὐτοῦ· τοῦ δὲ, « εἰς τὸν αἰῶνα, » τὴν ἄπειρον καὶ διαρκῆ βασιλείαν αὐτοῦ παριστῶντος. Τηρητέον δὲ, ὡς ἡ μὲν πρώτη περὶ τοῦ προφητευομένου πρόῤῥησις ἐκ Παρθένου τεχθήσεσθαι αὐτὸν ἐδήλου· ἡ δὲ δευτέρα, ὡσανεὶ ζητουμένου, πῶς ἔσται τοῦτο, τὸν Κύριον εἰσῆγε λέγοντα, « Καὶ προσῆλθον πρὸς τὴν προφῆτιν· καὶ ἐν γαστρὶ ἔλαβε, καὶ ἔτεκεν υἱόν· » ἡ δὲ τρίτη οὐκέτι μνημονεύει κυήσεως παρθενικῆς, οὐδὲ τοῦ τρόπου τῆς κατὰ Θεὸν παραδόξου συλλήψεως· ἅτε δὴ προμεμαθηκότων ἡμῶν ταῦτα, περὶ τοῦ παιδὸς αὐτοῦ διεξέρχεται, παιδεύουσα ἡμᾶς τὰ ἀπόῤῥητα τῆς περὶ αὐτοῦ θεολογίας· ταῦτα δὲ πάντα περὶ τοῦ τυχόντος παιδίου λέγεσθαι, οὐκ οἶδα πῶς συστήσαιεν οἱ ἐκ περιτομῆς, μὴ βουλόμενοι παραδέξασθαι τὸν ἡμέτερον Σωτῆρα, ᾧ τὰ ἔργα μαρτυρεῖ, καὶ τῶν πραγμάτων ἡ ἔκβασις τοὺς λόγους ἐπισφραγίζεται. « Ζῆλος Κυρίου Σαβαὼθ ποιήσει ταῦτα. » Ποῖος ζῆλος, ἢ ὃν ἐζήλωσεν ἀγαθὸν καὶ αὐτῷ πρέποντα, εἰς τὸ σῶσαι πάντας τοὺς ὑπὸ τοῦ διαβόλου καταδυναστευθέντας, καὶ εἰς ἀθεότητα κατασυρέντας;

A dicio et in justitia. Amodo et in sæculum zelus Domini Sabaoth faciet hæc. » Observes accurate, non simpliciter dictum fuisse ipsum in throno David sessurum esse, sed etiam super regnum ejus ad regendum illud; nobis subaudientibus venturum illum esse ad restaurandum thronum Davidis, et tabernaculum ejus, quod lapsum fuerat. Quia enim a temporibus Babylonicæ captivitatis eversum et sublatum fuerat regnum Davidis, ac prophetiæ aderant, quæ vaticinabantur thronum Davidis solaris luminis instar illustraturum esse totum orbem; hanc ille promissionem impletum venit, ex semine quidem David secundum carnem natus, animas autem hominum illuminans, ac regnum ejus apud omnes totius orbis gentes confirmans. B In his quippe regnum Davidis erexit, a Judæis sublatum. Et hoc præstitit ab hoc tempore usque in sæculum; ita ut illud, « amodo, » initium temporis definitum significet, quo tempus ejus ad homines adventus declaratur; illud autem, « in sempiternum, » infinitum ac perpetuum regnum ejus declarat. Observandum autem est, primam de eo qui in prophetia fertur, prædictionem, illum ex Virgine nasciturum esse declarare; secundam vero, ac si quæratur, quo pacto id futurum sit, ipsum Dominum sic loquentem inducere, « Et accessi ad prophetissam: et in utero accepit, et peperit Filium; » tertiam autem, virgineum partum non ultra memorare, neque modum stupendæ illius secundum Deum conceptionis, utpote nobis C hanc rem jam edoctis; sed de Filio ipsius verba facere, nosque in theologiæ ejus arcanis instituere. Cæterum nescio quo pacto ii qui ex circumcisione sunt, hæc de vulgari puero dici statuant, nolentes admittere Salvatorem nostrum, cui ipsa opera testimonium afferunt, cum eventus rerum sermones obsignet. « Zelus Domini Sabaoth faciet hæc. » Quis zelus nisi ille bonus et condecens, quo ille incensus est, ad salutem iis omnibus parandam, qui sub dominio diaboli erant, et in impietatem pertracti fuerant?

« Θάνατον ἀπέστειλε Κύριος ἐπὶ Ἰακὼβ, καὶ ἦλθεν ἐπὶ Ἰσραήλ· καὶ γνώσονται πᾶς ὁ λαὸς τοῦ Ἐφραῒμ, καὶ οἱ καθήμενοι ἐν Σαμαρείᾳ ἐφ' ὕβρει καὶ ὑψηλῇ καρδίᾳ, λέγοντες· Πλίνθοι πεπτώκασιν· ἀλλὰ δεῦτε λαξεύσωμεν λίθους, καὶ κόψωμεν συκαμίνους, καὶ κέδρους, καὶ οἰκοδομήσωμεν ἑαυτοῖς πύργον. » Ἤτοι οἱ τὴν Σαμάρειαν οἰκοῦντες, Ἰσραὴλ χρηματίζοντες, καὶ λαὸς τοῦ Ἐφραῒμ ὀνομαζόμενοι, διὰ τὸ βασιλευθῆναι ὑπὸ τῶν ἐκ φυλῆς τοῦ Ἐφραῒμ, χλευάζοντες καὶ ἐξευτελίζοντες τὴν Ἱερουσαλὴμ, πλίνθοις ταύτην ἔφασκον οἰκοδομεῖσθαι, καὶ τὰς στέγας ἔχειν « ἀπὸ συκαμίνων » ἢ « συκομόρων » κατὰ τοὺς λοιποὺς ἑρμηνευτάς. Εἶθ' ὡς αὐτοὶ βελτίονα πόλιν κατασκευάσοντες, ἐπηγγέλλοντο διὰ λίθων ξυστῶν καὶ κέδρων οἰκοδομήσειν, καὶ ἀντὶ τοῦ ναοῦ τοῦ ἐν Ἱερουσαλὴμ πύργον ἑαυτοῖς ἀναστήσειν ἐν Σαμαρείᾳ· διὸ καὶ ἐπειδὴ τοιαῦτα τετολμήκασιν

Vers. 8-10. « Mortem misit Dominus super Jacob, et venit super Israel: et cognoscet omnis D populus Ephraim, et qui sedent in Samaria in contumelia et alto corde, dicentes: Lateres ceciderunt; sed venite, dolemus lapides, et cædamus sycaminos et cedros, et ædificemus nobis turrim. » Id est, ii qui Samariam incolunt, Israel nuncupati, et populus Ephraim vocati, quia regibus tribus Ephraim subditi erant, irridentes et vilipendentes Jerusalem, ipsam ex lateribus structam dicebant, ac tegulas habere *ex sycaminis*, sive secundum reliquos interpretes, *ex sycomoris*, factas. Deinde vero, ac si illi præstantiorem urbem structuri essent, eam ex incisis lapidibus et ex cedris se ædificaturos esse pollicebantur: et templi in Jerusalem stantis loco, turrim sibi excitaturos in Samaria; ideo quia illi in tantam arrogantiam ve-

nire ausi fuerant, deinceps comminatur eis his verbis :

Vers. 2. « Et franget Deus eos, qui insurgunt super montem Sion, et inimicos dissipabit. » Secundum historiam enim, quia, inquit, ii qui Samariam incolebant talia ausi sunt, et petulanter agebant contra montem Sion, et contra Deum ibidem cultum; eos se, quasi ex magna superbiæ celsitudine depressurum et fracturum comminatur. Ii quippe qui contra montem Sion insurrexerunt, etiam in ipsum Deum impie agebant: quos se humiliaturum et confracturum esse dicit; nec ipsos solos, sed etiam inimicos ejus dissipaturum esse: significans eos ex Damasco, qui Israelis commilitones erant, ut prius traditum est. Ac reliquos omnes qui contra montem Sion et contra Deum ibidem cultum insurrexerunt, se dissipaturum esse pollicetur: ex quorum numero alii ex oriente erant, alii ex occasu solis, medii autem eorum Græci erant. Hi etenim omnes memoratum Israelem pleno ore devorantes, atque in suum idololatriæ errorem dejicientes, se iis, qui contra montem Sion insurgebant, auxiliaturos ac commilitones eorum futuros esse promittebant.

Vers. 14-15. « Et abstulit Dominus ab Israel caput et caudam, magnum et parvum in una die, senes et eos qui vultum admirantur, hoc est principium; et prophetam docentem iniqua, hic est cauda. » Pro illo, « Abstulit Dominus ab Israel, » Aquila, « Et perdet Dominus; » Symmachus vero, « Et disperdet Dominus; » Theodotio, « Et auferet, » in futuro dixerunt; quasi Deus hæc facturus sit: quæ ante eventum prædicit, ut auditores ad pœnitentiam provocet, ne quæ comminatur ipsis eveniant. Una porro die se prædicta omnia, quæ quidem perspicua sunt, facturum esse dicit, id est, uno eodemque tempore. Cum autem dicit caput et caudam, brutum animal significat; id quippe non hominum proprium est, quod caudam habeant, sed brutorum animalium: quibus populum similem esse dicit: vel caput et caudam, rationabilem et irrationabilem; principem, subditum et ultimum vocat: quod etiam sic declaravit dicens, « magnum et parvum. » Pro illo, « qui vultus admirantur, » Symmachus, « et venerabilem, » interpretatus est. Hic ergo venerabilis et senex, caput esse potest; cauda vero propheta qui iniqua docet, qui quasi bruti animalis ultimum membrum est. Hos igitur de medio tollendos, atque uno tempore exterminandos esse interminatur.

Vers. 18. « Et succendetur quasi ignis iniquitas : et quasi gramen siccum devorabitur ab igne. Et succendetur in densitatibus saltus, et devorabit omnia quæ circum colles sunt. » Se ut bonum animarum agricolam, hæc facturum esse comminatur Dominus; ut iniquitas eorum deleatur instar herbæ silvestris ab igne absumptæ.

Vers. 19-21. « Propter furorem iræ Domini com-

A ἀπαυθαδιάσασθαι, ἀπειλεῖ αὐτοῖς ἑξῆς ὁ λόγος φάσκων·

« Καὶ ῥάξει ὁ Θεὸς τοὺς ἐπανισταμένους ἐπὶ τὸ ὄρος Σιὼν, καὶ τοὺς ἐχθροὺς διασκεδάσει. » Κατὰ γοῦν τὴν ἱστορίαν, ἐπειδὴ, φησὶν, οἱ τὴν Σαμάρειαν οἰκοῦντες τοιαῦτα τετολμήκασι, καὶ κατεθρασύνοντο κατὰ τοῦ ὄρους Σιὼν, καὶ κατὰ τοῦ ἐν αὐτῷ τιμωμένου Θεοῦ, ὡς ἀπὸ μεγάλου ὕψους τῆς ὑπερηφανείας αὐτῶν ταπεινώσειν καὶ καταῤῥάξειν αὐτοὺς ἀπειλεῖ. Τοὺς γὰρ ἐπὶ τὸ ὄρος Σιὼν ἐπανισταμένους ἐπ' αὐτὸν τὸν Θεὸν ἀσεβεῖν συνέβαινεν· οὓς ταπεινώσειν καὶ ῥάξειν φησὶν, οὐ μόνους, ἀλλὰ καὶ πάντας τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ διασκεδάσειν· σημαίνων τοὺς ἐν Δαμασκῷ συμμαχοῦντας τῷ Ἰσραὴλ, κατὰ τὰ ἔμπροσθεν ἀποδεδομένα. Καὶ πάντας δὲ τοὺς ἐκ τῶν B λοιπῶν ἐπανισταμένους τῷ ὄρει Σιὼν, καὶ τῷ Θεῷ τῷ ἐνταῦθα τιμωμένῳ, διασκεδάσειν ἐπαγγέλλεται· ὧν οἱ μὲν ἦσαν ἀνατολικοί τινες, οἱ δὲ ἀφ' ἡλίου δυσμῶν, μέσοι δὲ τούτων οἱ Ἕλληνες. Πάντες γὰρ οὗτοι, τὸν προλεχθέντα Ἰσραὴλ ὅλῳ τῷ στόματι κατεσθίοντες καὶ καταβάλλοντες ἐπὶ τὴν τῆς εἰδωλολατρείας ἑαυτῶν πλάνην, βοηθεῖν καὶ συμμαχεῖν ἐπηγγέλλοντο τοῖς ἐπανισταμένοις κατὰ τοῦ ὄρους Σιών.

« Καὶ ἀφεῖλε Κύριος ἀπὸ Ἰσραὴλ κεφαλὴν καὶ οὐρὰν, μέγαν καὶ μικρὸν ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ, πρεσβύτην καὶ τοὺς τὰ πρόσωπα θαυμάζοντας, αὕτη ἡ ἀρχή· καὶ προφήτην διδάσκοντα ἄνομα, οὗτος ἡ οὐρά. » Ἀντὶ μέντοι τοῦ, « Ἀφεῖλε Κύριος ἀπὸ Ἰσραὴλ, » C ὁ μὲν Ἀκύλας, « καὶ ὀλοθρεύσει Κύριος· » ὁ δὲ Σύμμαχος, « Καὶ ἐξολοθρεύσει Κύριος· » ὁ δὲ Θεοδοτίων, « Καὶ ἀφελεῖ, » μελλητικῶς εἰρήκασιν· ὡς μέλλοντος ταῦτα ποιήσειν τοῦ Θεοῦ· ἃ πρὶν γενέσθαι προλέγει, ἐπιστρέφων εἰς μετάνοιαν τοὺς ἀκροωμένους, ὡς ἂν μὴ πάθοιεν τὰ ἀπειλούμενα. Ἐν ἡμέρᾳ δὲ μιᾷ φησι πάντα ποιήσειν τὰ προλεχθέντα σαφῆ τυγχάνοντα· τουτέστιν ὑφ' ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν καιρόν. Κεφαλὴν δὲ καὶ οὐρὰν εἰπὼν, ᾐνίξατο ζῶον ἄλογον· οὐ γὰρ ἀνθρώπων ἴδιον, ἀλλὰ ζώων ἀλόγων τὸ οὐρὰν ἔχειν· οἷς τὸν λαὸν ἀφωμοίωσεν· ἢ κεφαλὴν καὶ οὐρὰν, τὸν λογικὸν καὶ τὸ ἄλογον, ἢ τὸν ἄρχοντα καὶ τὸν ἀρχόμενον, καὶ ἔσχατον· ὃ δὴ καὶ διεσάφησεν εἰπὼν, « μέγαν καὶ μικρόν. » Ἀντὶ δὲ τοῦ, « τοὺς τὰ πρόσωπα θαυμάζοντας, » ὁ Σύμμαχος, « καὶ αἰ- D δέσιμον, » ἡρμήνευσε. Καὶ οὗτος οὖν ὁ αἰδέσιμος καὶ ὁ πρεσβύτης δύναται εἶναι ἡ κεφαλή· ἡ δὲ οὐρὰ ὁ διδάσκων ἄνομα προφήτης, οἱονεὶ ἀλόγου ζώου ἔσχατον μέλος ὑπάρχων. Ἀφαιρεθήσεσθαι τοίνυν τούτους, καὶ ἐξολοθρευθήσεσθαι ὑφ' ἕνα καιρὸν ὁ λόγος ἀπειλεῖ.

« Καὶ καυθήσεται ὡς πῦρ ἡ ἀνομία, καὶ ὡς ἄγρωστις ξηρὰ βρωθήσεται ὑπὸ πυρός. Καὶ καυθήσεται ἐν τοῖς δάσεσι τοῦ δρυμοῦ, καὶ συγκαταφάγεται τὰ κύκλῳ τῶν βουνῶν πάντα. » Ποιήσειν δὲ ταῦτα, ὡς ἀγαθὸς ψυχῶν γεωργὸς, ὁ Κύριος ἀπειλεῖ· ἵνα ἡ ἐν αὐτοῖς ἀνομία ἀφανισθῇ δίκην ὑλομανοῦς βοτάνης ὑπὸ πυρὸς ἀναλισκομένης.

« Διὰ θυμὸν ὀργῆς Κυρίου συγκέχυται ἡ γῆ ὅλη,

καὶ ἔσται ὁ λαὸς ὡς κατακεκαυμένος ὑπὸ πυρός. Ἄνθρωπος τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ οὐκ ἐλεήσει· ἀλλὰ ἐκκλινεῖ εἰς τὰ δεξιὰ, ὅτι πεινάσει καὶ φάγεται ἐκ τῶν ἀριστερῶν, καὶ οὐ μὴ ἐμπλησθῇ ἄνθρωπος ἔσθων τὰς σάρκας τοῦ βραχίονος αὐτοῦ. Φάγεται γὰρ Μανασσῆς τοῦ Ἐφραΐμ, καὶ Ἐφραΐμ τοῦ Μανασσῆ, ὅτι ἅμα πολιορκήσουσι τὸν Ἰούδαν. Ἐπὶ τούτοις πᾶσιν οὐκ ἀπεστράφη ὁ θυμὸς, ἀλλ' ἔτι ἡ χεὶρ ὑψηλή. » Ὡς ἐπαναστῆναι ἀδελφὸν ἀδελφῷ, καὶ μηδένα τοῦ πέλας φείσασθαι · πάντας δὲ ἀλλήλοις χρήσασθαι ὡς πολεμίοις · ὡς εἰς τοσοῦτον ἐλάσειν ἀναφλεγομένην αὐτοῖς τὴν πρὸς ἀλλήλους στάσιν, καὶ τὸν ἐμφύλιον πόλεμον, ὡς καὶ τὰς δύο φυλὰς, τὴν τοῦ Ἐφραΐμ καὶ τὴν τοῦ Μανασσῆ, ἐξ ἑνὸς πατρὸς γενομένας τοῦ Ἰωσὴφ, ὑπὸ τὴν αὐτὴν ὄντας βασιλείαν, μίαν δὲ καὶ τὴν αὐτὴν πόλιν οἰκοῦντας Σαμάρειαν, ἀλλήλαις ἐπαναστῆναι, καὶ τοὺς ἀλλήλων βραχίονας καταφαγεῖν· μηκέτι μὲν σχολάζοντας τῷ κατὰ Ἰούδα πολέμῳ, μηδὲ τῇ πολιορκίᾳ τῆς Ἱερουσαλὴμ, καθ' ἑαυτῶν δὲ ἀκονήσαντας τὰ ἑαυτῶν ξίφη, ἑαυτοὺς διαχειρίσασθαι, καὶ ἐξ ἀνθρώπων ἀφανίσαι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ι'.

« Οὐαὶ τοῖς γράφουσι πονηρίαν· γράφοντες γὰρ πονηρίαν γράφουσιν· ἐκκλίνοντες κρίσιν πτωχῶν, ἁρπάζοντες κρίμα πενήτων τοῦ λαοῦ μου· ὥστε εἶναι αὐτοῖς χήραν εἰς διαρπαγὴν, καὶ ὀρφανὸν εἰς προνομήν. » Τοῦ καλουμένου οὖν Ἰσραὴλ, λέγω δὴ τοῦ λαοῦ τῶν Ἰουδαίων ἐν Σαμαρείᾳ βασιλευομένου, καὶ ταῦτα πρὸς τοῖς προτέροις ὁ παρὼν λόγος κατηγορεῖ, φάσκων αὐτοὺς πρὸς ἔριν καὶ φιλονεικίαν τῶν τὰς ἀληθεῖς τοῦ Θεοῦ προφητείας παραγραφόντων τὰς ψευδοπροφητείας συντάττειν. Ἦσαν γοῦν, ἦσαν ψευδοπροφῆται πλεῖστοι, ὅσοι ἐν τῷ Ἰσραὴλ ἐναντία φθεγγόμενοι, καὶ ἐναντία γράφοντες τοῖς ἀληθέσι τοῦ Θεοῦ προφήταις. Οἱ δὲ αὐτοὶ καὶ συγγραφὰς ἐποιοῦντο παρανόμους, καὶ πάσης πονηρίας μεστάς· πένητας οἰκτροὺς κατεδυνάστευον, βιαζόμενοί τε ἐπλεονέκτουν ἀπεριστάτους ὀρφανοὺς καὶ χήρας. Τοιούτους δ' ἂν εἴποις καὶ τοὺς διὰ μοχθηρῶν συγγραμμάτων εἰσέτι καὶ νῦν διαστρέφοντας τῶν ἀκεραιοτέρων τὰς ψυχάς.

« Καὶ τί ποιήσουσιν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς ἐπισκοπῆς; ἡ γὰρ θλίψις ὑμῖν πόῤῥωθεν ἥξει. Καὶ πρὸς τίνα καταφεύξεσθε τοῦ βοηθηθῆναι; καὶ ποῦ καταλείψετε τὴν δόξαν ὑμῶν, τοῦ μὴ ἐμπεσεῖν εἰς ἀπαγωγήν; » Ἀπειλεῖ τοίνυν ἐκείνοις ὁ προφητικὸς λόγος φάσκων· « Καὶ τί ποιήσουσιν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς ἐπισκοπῆς, » καθ' ἣν ἡ θλῖψις καὶ ἡ κατὰ τούτων ὀργὴ πόῤῥωθεν ἥξει; Μακρὰν γὰρ οὖσαν αὐτήν φησι, διὰ τὸ ἀπελαύνεσθαι ἐξ ἐμοῦ τοῦ Θεοῦ· ὑμεῖς, ὦ οὗτοι, πρὸς οὓς ταῦτα λέγεται, ὥσπερ βιαζόμενοι καθ' ἑαυτῶν αὐτὴν ἐπεσπάσασθε· ἧς ἐπελθούσης, ἐπὶ τίνα καταφεύξεσθε τοῦ βοηθηθῆναι;. « Ἐπὶ πᾶσι τούτοις οὐκ ἀπεστράφη ἡ ὀργή· ἀλλ' ἔτι ἡ χεὶρ ὑψηλή. » Ἐπιμενόντων γὰρ τοῖς αὐτοῖς ἀτοπήμασι τῶν διὰ τοῦ λόγου κατηγορουμένων, ἀκόλουθον ἦν καὶ τὴν κατ' αὐτῶν παράμονον γίνεσθαι ὀργήν.

« Οὐαὶ Ἀσσυρίοις, ἡ ῥάβδος τοῦ θυμοῦ μου· καὶ ὀργή ἐστιν ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῶν. Τὴν ὀργήν μου εἰς ἔθνος ἄνομον ἀποστελῶ, καὶ τῷ λαῷ ἐμῷ συντάξω

A busta est universa terra, et erit populus quasi succensus ab igne. Homo fratris sui non miserebitur : sed declinabit ad dexteram, quia esuriet, et comedet a sinistris, et non saturabitur homo comedens carnes brachii sui. Devorabit enim Manasses Ephraim, et Ephraim Manassen, quia simul obsidebunt Judam. In his omnibus non aversa est ira, sed adhuc manus excelsa. » Ita ut insurgat frater in fratrem, ac nemo proximo suo parcat : omnesque mutuo agant ut inimici, ita ut coorta et ardens inter utrosque seditio, et civile bellum eo usque veniat, ut duæ illæ tribus Ephraim et Manasses, ex uno patre Joseph ortæ, ac sub eodem regno degentes, atque unam eamdemque urbem incolentes Samariam, contra se mutuo insurgant, ac brachia in-
B vicem devorent, bello contra Judam inferendo, ac obsidioni Hierosolymæ, non ultra vacantes, sed contra se mutuo gladios acuentes, ut se vulneribus conficiant ac deleant.

CAPUT X.

VERS. 1-2. « Væ scribentibus malitiam : nam scribentes, malitiam scribunt : declinantes judicium pauperum, rapientes judicium inopum populi mei ; ita ut sit illis vidua in rapinam, et orphanus in direptionem. » Illum Israelem dictum, videlicet Judaicum populum regno Samariæ subditum, de his item, præter ea quæ superius memorata sunt, ac-
C cusat Scriptura, dicens, eos ob contentionem et disceptationem eorum, qui veras Dei prophetias adulterabant, falsa vaticinia comminisci. Erant itaque, erant pseudoprophetæ multi, in Israele contraria loquentes et contraria scribentes iis, quæ veri Dei prophetæ tradebant. Iidem vero ipsi scripta nefaria edebant, et omni improbitate referta : in miseros pauperes dominatum exercebant, ac violenter superbeque agebant in orphanos et viduas patrocinio carentes. Tales item dixeris eos, qui hodie perversis scriptis simpliciorum animas evertunt.

VERS. 3-4. « Et quid facient in die visitationis? nam tribulatio vobis e longinquo veniet. Et ad cujus auxilium confugietis? Et ubi relinquetis gloriam vestram, ne cadatis in abductionem? » Comminatur
D ergo iis propheticus sermo dicens : « Et quid facient in die visitationis, » qua tribulatio et ira procul ipsis veniet? Nam cum ea procul exsistat, quia ipsa a me Deo eliminata est; vos sane, quibus hæc dicuntur, quasi vi utentes contra vos ipsos, eam attraxistis : qua superveniente, ad cujus auxilium confugietis? « Super his omnibus non aversa est ira ; sed adhuc manus excelsa. » Nam iis qui in præsenti accusantur, eadem in absurditate permanentibus, consequens erat, ut ira quoque permaneret.

VERS. 5-6. « Væ Assyriis, virgæ furoris mei : et ira est in manibus eorum. Iram meam in gentem iniquam mittam, et populo meo præcipiam ut faciat

spolia et depopulationem, et conculcet civitates, et ponat eas in pulverem. » Ad hæc usque perseveravit accusatio populi; post quam, consequenter ad minas a prophetia enuntiatas, non diu Assyrii irrumpentes Samariam obsident, et totam ipsorum regionem depopulantur, novemque Judaicæ gentis tribus in Assyriorum terram captivas abducunt. Post enarratam ergo populi Israel dicti captivitatem, ad eos qui in captivitatem abduxerant sermo transfertur. Hi porro erant Assyrii, quibus hæc præsentia comminatur. Quod autem, cum hæc dicerentur, jam populus ab Assyriis translatus et Samaria obsessa fuisset, hinc palam est, quod iidem ex Assyriorum regis persona dicatur, « Cep Arabiam, et Damascum et Samariam: quemamodum illas, sic et omnes principatus capiam; ac rursum, « Quemadmodum feci Samariæ, et omnibus manufactis ejus, sic faciam Jerosolymæ. » Docet autem historia in diebus Achaz ascendise regem Assyriorum Samariam, et obsedisse illan: ac tunc quidem partem populi captivam duxisse sub Ezechia autem Achazi successore universun populum transtulisse in Assyrios.

Vers. 7-9. « Ipse autem non sic cogitavit, et in anima non sic arbitratus est; sed avertet mens ejus ad gentes exterminandas non paucas. Et si dixerint ei, Tu solus es princep: respondebit, Annon cepi regionem supra Babylonem et Chalanem, cujus turris ædificata est: et cepi Arabiam, et Damascum, et Samariam? » Cum meam, inquit, potestatem acceperit, non sic ille arbitratu est, sed elatus mente fuit, ac si populum meum propria virtute debellasset. Nec illo contentus excidio, infinitas alias gentes se invasurum minatur: quia illam præstantiorem ac sub Dei tutela positam debellaverat. Quamobrem iis qui subjecti fuerat, mirantibus eum, ac dicentibus, « Tu solus es pinceps, » respondet ille his verbis: Me principem nondum vocetis neque dominum, quandoquidem omnes undique regiones nondum cepi: cæterum,

Vers. 10. « Quemadmdum has cepi, sic et omnes principatus capiam. Ululate, sculptilia in Jerusalem et Samaria. » Ad ipsos Assyrios eorumque principem, qui hæc tam arroganter proferebat, sermonem dirigit. Væ Asyriis, ait, quia non intellexerunt iram meam, contra facinorosos illos excitatam, talem ipsis inferendæ ultionis potestatem indidisse: sed opinabantu se suapte virtute gentes debellasse.

Vers. 11. « Quemadmodm enim feci Samariæ et manufactis ejus: sic faciam Hierosolymæ et idolis ejus. » Hierosolymam itaque Samariæ paria perpessuram interminatur. Hæc prro prædicit, auditores ad conversionem et pœnitetiam provocans, atque exempli formidine ad resipiscentiam invitans. Non enim Assyrius, inquit, hæc contra Samariam patravit; sed ego Deus, idque ob incolarum ejus impie-

A ποιῆσαι σκῦλα καὶ προνομὴν, καὶ καταπατεῖν τὰς πόλεις, καὶ θεῖναι αὐτὰς εἰς κονιορτόν. » Μέχρι γὰρ τῶν προειρημένων ἔστη τὰ τῆς τοῦ λαοῦ κατηγορίας, μεθ' ἣν ἀκολούθως τοῖς διὰ τῆς προφητείας ἠπειλημένοις, οὐκ εἰς μακρὰν πόῤῥωθεν ἐπιστάντες Ἀσσύριοι, πολιορκοῦσι τὴν Σαμάρειαν, καὶ πᾶσαν τὴν χώραν αὐτῶν δῃοῦσιν, ὅλας τε ἐννέα φυλὰς τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους αἰχμαλώτους εἰς τὴν Ἀσσυρίων ἀπάγουσι. Μετὰ οὖν τὴν τοῦ λαοῦ τοῦ καλουμένου Ἰσραὴλ αἰχμαλωσίαν ὁ λόγος μεταβαίνει ἐπὶ τοὺς αἰχμαλωτεύσαντας. Ἦσαν δὲ οὗτοι Ἀσσύριοι, οἷς τὰ προκείμενα ἀπειλεῖ. Ὅτι δὲ ἀπῆκτο ὑπὸ Ἀσσυρίων ὁ λαὸς, καὶ πεπολιόρκητο ἡ Σαμάρεια, ὅτε τὰ μετὰ χεῖρας ἐλέγετο, δῆλον τυγχάνει ἐκ τοῦ λέγεσθαι ἐν αὐτοῖς ἐκ προσώπου τοῦ τῶν Ἀσσυρίων βασιλέως· « Ἔλαβον Ἀραβίαν καὶ Δαμασκὸν καὶ Σαμάρειαν· ὃν τρόπον ταύτας ἔλαβον, καὶ πάσας τὰς ἀρχὰς λήψομαι· » καὶ πάλιν· « Ὃν τρόπον ἐποίησα Σαμαρείᾳ καὶ πᾶσι τοῖς χειροποιήτοις αὐτῆς, οὕτω ποιήσω Ἱερουσαλήμ. » Καὶ ἡ ἱστορία δὲ διδάσκει, ὅτι ἐν ταῖς ἡμέραις Ἀχὰζ ἀνέβη ὁ βασιλεὺς Ἀσσυρίων εἰς Σαμάρειαν, καὶ ἐπολιόρκησεν αὐτήν· καὶ τέως μὲν τότε μέρος τι τοῦ λαοῦ ᾐχμαλώτευσεν· ἐπὶ δὲ Ἐζεκίου τοῦ τὸν Ἀχὰζ διαδεδεγμένου πάντα τὸν λαὸν ἀπῴκισεν εἰς Ἀσσυρίους.

« Αὐτὸς δὲ οὐχ οὕτως ἐνεθυμήθη, καὶ τῇ ψυχῇ οὐχ οὕτως λελόγισται, ἀλλὰ ἀπαλλάξει ὁ νοῦς αὐτοῦ καὶ τοῦ ἔθνη ἐξολοθρεῦσαι οὐκ ὀλίγα. Καὶ ἐὰν εἴπωσιν αὐτῷ· Σὺ μόνος εἶ ἄρχων· καὶ ἐρεῖ· Οὐκ ἔλαβον τὴν χώραν τὴν ἐπάνω Βαβυλῶνος καὶ Χαλάνης, οὗ ὁ πύργος ᾠκοδομήθη, καὶ ἔλαβον Ἀραβίαν, καὶ Δαμασκὸν καὶ Σαμάρειαν; » Τὴν ἐμὴν τοίνυν, φησὶ, λαβὼν ἐξουσίαν, οὐχ οὕτως ἐνεθυμήθη, ἀλλ' ὑπερήρθη τῷ λογισμῷ, ὡς οἰκείᾳ δυνάμει τοῦ ἐμοῦ περιγενόμενος λαοῦ. Εἶτα, μὴ ἀρκεσθεὶς τῇ τούτων πολιορκίᾳ, μυρία ἄλλα ἔθνη μετέρχεσθαι ἀπειλεῖ, ὡς τοῦ κρείττονος καὶ Θεῷ ἀνακειμένου κρατήσας. Διὸ δὴ τῶν ὑποχειρίων αὐτῷ γενομένων θαυμαζόντων αὐτὸν, καὶ λεγόντων, « Σὺ μόνος εἶ ἄρχων, » ἀποκρίνεται πρὸς αὐτοὺς καὶ λέγει· Μήποτε καλεῖτε ἄρχοντα, μηδὲ κύριον· ἐπεὶ μηδέπω πάσας εἰλήφειν τὰς ἁπανταχοῦ χώρας· πλὴν,

« Ὃν τρόπον ταύτας ἔλαβον, οὕτω καὶ πάσας τὰς ἀρχὰς λήψομαι. Ὀλολύξατε τὰ γλυπτὰ ἐν Ἱερουσαλὴμ καὶ ἐν Σαμαρείᾳ. » Πρὸς αὐτούς τε τοὺς Ἀσσυρίους καὶ τὸν ἄρχοντα αὐτῶν, τοιαῦτα καταλαζονευομένους ἀποτείνεται λέγων· Οὐαὶ Ἀσσυρίοις, ὅτι μὴ συνῆκαν ὡς ἄρα ἡ ἐμὴ ὀργὴ ἡ κατὰ τῶν πλημμελούντων τὴν ἐξουσίαν αὐτοῖς τῆς τοσαύτης ὀργῆς δέδωκεν· ἀλλὰ τῇ ἑαυτῶν δυνάμει κεκρατηκέναι τῶν ἐθνῶν ὑπέλαβον.

« Ὃν τρόπον γὰρ ἐποίησα Σαμαρείᾳ καὶ τοῖς χειροποιήτοις αὐτῆς, οὕτω ποιήσω καὶ Ἱερουσαλὴμ καὶ τοῖς εἰδώλοις αὐτῆς. » Τὰ ἴσα τοίνυν τῇ Σαμαρείᾳ καὶ τὴν Ἱερουσαλὴμ πείσεσθαι ἀπειλεῖ. Προλέγει δὲ ταῦτα προκαλούμενος εἰς ἐπιστροφὴν καὶ μετάνοιαν τοὺς ἀκούοντας, φόβῳ τε τοῦ παραδείγματος σωφρονίζων αὐτούς. Οὐ γὰρ ὁ Ἀσσύριος, φησὶν, ἐποίησε τὰ κατὰ τῆς Σαμαρείας, ἀλλ' ἐγὼ ὁ Θεὸς διὰ τὰς τῶν

guam illam mentem esse putares. Non enim pacem illam Dei, quæ mentem omnem exsuperat ob oculos ponebas: sed te omnium maximum esse ratus, ac superbis oculis contra Deum datus, gentium terminos confundere cogitasti, quos definivit Deus et pulchre ordinavit, « Quando separabat Altissimus gentes, ut disseminabat filios Adam; constituit terminos gentium secundum numerum angelorum Dei [88]. » Tu vero sapientia et erranti prudentia tua arbitratus es posse te a Deo probe constitutos terminos alio transferre, atque totum orbem ditioni tuæ subigere. Nam æstimasti, neminem iis prospicere vel patrocinari, Deumque homines qui sunt super terram nihil curare: quamobrem gentes orbis universi, quasi pullos desertos, aut ova derelicta, te capturum opinatus es. Oportet igitur recta cogitatione putare, te ne eos quidem quos subegisti, sine nutu Dei domuisse. Unde namque tibi talis potestas adfuisset, nisi Deus id permisisset, neque te ut instrumento ad castigationem et supplicium eorum, qui correptione et conversione opus habebant, usus fuisset?

VERS. 17, 18. « Et erit lumen Israel in ignem, et sanctificabit illum in igne urente: et devorabit quasi fenum silvam. In illa die exstinguentur montes, et colles et silvæ. » Ipse qui olim populum suum illuminabat Deus, et sanctificabat illum, tibi superbo ignis effectus est. Pro illo autem, « Et sanctificabit illum in igne urente, » Symmachus, « Et sanctus ejus in flammam. » Nam tibi, inquit, Assyrio, qui impie et tumide cogitare ausus es, sanctus Israel, et qui olim ejus lux fuit, in flammam et ignem evadet. Collibus vero, montibus et silvis, e re comparat illam Assyriorum multitudinem; duces autem eorum, et qui aliis præerant, quasi colles et montes dicit. Sed illi quidem exstinguentur; id est, illi olim graves et ardentes, vel inviti, frigidi evadent. Mors quippe illos devorabit, tantum non et animas cum corporibus absumens. Quod autem animæ non una cum corporibus tollantur, cuique manifestum est: quod animæ firmitatem subindicat. Cum silvam dicit, multitudinem quæ cum rege Assyriorum erat denotat: Carmelum vero, ut ait Symmachus, ejus divitias nuncupat, necnon voluptates: quæ absumenda dicit ab ultrice prædicti ignis violentia.

VERS. 19. « Et devorabit ab anima usque ad carnes: et erit qui fugiet quasi fugiens a flamma urente. Et qui relinquentur ex ipsis numerus erunt, et puer scribet eos. » Cum hæc, inquit, Assyrio contigerint, ille fuga se proripiet, atque omnes qui cum illo erunt, idipsum agent. Quod si quidam pauci relinquantur, tot erunt, ut possit quivis puerulus illorum numerum assequi, ac scripto consignare, reliqua multitudine de medio sublata. Hæc et secundum litteram et secundum mentem dicta sunt;

[88] Deut. xxxii, 8.

A παραδοὺς τοὺς τούτων ἀξίους. Νυνὶ δὲ τούτων μηδὲν λογισάμενος, ἐπῆρας σεαυτὸν, ὡς ὑπολαβεῖν σαυτὸν εἶναι τὸν μέγαν νοῦν. Οὐ γὰρ ἔθου πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν εἰρήνην τοῦ Θεοῦ τὴν ὑπερέχουσαν πάντα νοῦν· καὶ πάντων μέγιστον νομίσας εἶναι ἑαυτὸν, ὑπερηφάνοις δὲ ὀφθαλμοῖς κατεπαρθεὶς τοῦ Θεοῦ, διενοήθης τὰ ὅρια τῶν ἐθνῶν συγχέειν, ἃ ὁ Θεὸς διώρισε καὶ διέταξε καλῶς, « Ὅτε διεμέριζεν ἔθνη ὁ Ὕψιστος, ὡς διέσπειρεν υἱοὺς Ἀδάμ· ἔστησεν ὅρια ἐθνῶν κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων Θεοῦ. » Σὺ δὲ τῇ σεαυτοῦ σοφίᾳ καὶ τῇ πεπλανημένῃ συνέσει ᾠήθης δύνασθαι μεταθεῖναι μὲν τοὺς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εὖ διατεταγμένους ὅρους, ὑποχείριον δὲ σαυτῷ τὴν οἰκουμένην ποιήσασθαι. Μηδένα γὰρ ἐφορᾷν μηδὲ ἀντιλαμβάνεσθαι, μηδὲ Θεῷ μέλλειν τῶν ἐπὶ γῆς ἀνθρώπων ἐνόμισας· διὸ B ὥσπερ νεοττῶν ἐρήμων, ἢ ᾠῶν καταλελειμμένων, ὑπέλαβες κρατήσειν τῶν ἐπὶ τῆς οἰκουμένης ἐθνῶν. Δεῖ οὖν ὀρθῷ λογισμῷ διανοηθῆναι, ὅτι καὶ αὐτῶν ὧν ἐκράτησας, οὐκ ἄνευ Θεοῦ νεύματος περιεγένου. Πόθεν γάρ σοι παρῆν τοιαύτη ἐξουσία, μὴ τοῦ Θεοῦ συγκεχωρηκότος, καὶ ὥσπερ ὀργάνῳ χρησαμένου σοι ἐπὶ τιμωρίαν καὶ κόλασιν τῶν ἐπιστροφῆς δεομένων;

« Καὶ ἔσται τὸ φῶς τοῦ Ἰσραὴλ εἰς πῦρ, καὶ ἁγιάσει αὐτὸν ἐν πυρὶ καιομένῳ· καὶ καταφάγεται ὡσεὶ χόρτον τὴν ὕλην. Τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἀποσβεσθήσεται τὰ ὄρη καὶ οἱ βουνοὶ, καὶ οἱ δρυμοί. » Αὐτὸς ὁ πάλαι φωτίζων τὸν ἑαυτοῦ λαὸν Θεὸς, καὶ ἁγιάζων αὐτὸν, σοὶ τῷ ὑπερηφάνῳ γινόμενος πῦρ. Ἀντὶ δὲ τοῦ, « Καὶ ἁγιάσει αὐτὸν ἐν πυρὶ καιομένῳ, » ὁ Σύμμαχος, « Καὶ ὁ ἅγιος αὐτοῦ εἰς φλόγα. » Σοὶ γὰρ, C φησὶ, τῷ Ἀσσυρίῳ, ἀσεβῆ καὶ ὑπέρογκα λογίσασθαι τετολμηκότι, ὁ ἅγιος Ἰσραὴλ, καὶ ὁ πάλαι φῶς αὐτοῦ γεγονὼς, εἰς φλόγα καὶ εἰς πῦρ γενήσεται. Βουνοῖς δὲ καὶ ὄρεσι καὶ δρυμοῖς παρεικάζει καλῶς, αὐτήν τε τῶν Ἀσσυρίων πληθὺν, καὶ τοὺς ἡγουμένους αὐτῆς καὶ τῶν ἄλλων ὑπερέχοντας, καθάπερ βουνοὺς ἢ ὄρη. Ἀλλ' οὗτοι μὲν ἀποσβεσθήσονται, τουτέστιν, οἱ πάλαι δεινοὶ καὶ θερμοὶ, καὶ οὐχ ἑκόντες καταψυγήσονται. Καταφάγεται γὰρ αὐτοὺς ὁ θάνατος, μονονουχὶ καὶ ψυχὰς δαπανῶν καὶ σῶμα. Ὅτι μὲν γὰρ οὐ συναναιρῆνται τοῖς σώμασιν αἱ ψυχαὶ, παντί τῳ σαφές ἐστι· ὑπεμφαίνει δὲ δήπου τὸ τῆς ψυχῆς εὐσθενές. Δρυμὸν δὲ λέγων, τὰ πλήθη τὰ σὺν τῷ βασιλεῖ Ἀσσυρίων δηλοῖ· Κάρμηλον δὲ, ὡς ὁ Σύμμαχός φησι, τὸν πλοῦ- D τον αὐτοῦ καὶ τὴν τρυφὴν, ἅπερ πάντα ἀναλωθήσεσθαί φησιν ὑπὸ τῆς κολαστικῆς δυνάμεως τοῦ προλεχθέντος πυρός.

« Καὶ καταφάγεται ἀπὸ ψυχῆς ἕως σαρκῶν, καὶ ἔσται ὁ φεύγων, ὡς ὁ φεύγων ἀπὸ φλογὸς καιομένης. Καὶ οἱ καταλειφθέντες ἀπ' αὐτῶν ἀριθμὸς ἔσονται, καὶ παιδίον γράψει αὐτούς. » Ἐπειδὰν, φησὶ, ταῦτα τῷ Ἀσσυρίῳ συμβῇ, δρασμῷ χρησάμενος φεύξεται, οἵ τε σὺν αὐτῷ πάντες τοῦτο πράξουσιν. Εἰ δέ που βραχεῖς τινες καταλειφθεῖεν, τοσοῦτοι ἔσονται, ὥστε δύνασθαι καὶ τὸ τυχὸν παιδίον τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν περιλαβεῖν, καὶ γραφῇ παραδοῦναι, τοῦ λοιποῦ πλήθους ἀπολωλότος. Ταῦτα καὶ πρὸς λέξιν εἴρηται καὶ πρὸς

διάνοιαν· πρὸς μὲν λέξιν, ἀνηνεγμένα ἐπὶ τὸν Ναβουχοδονόσορ, τὸν ἐμπρήσαντα τὸν ναὸν καὶ τὴν πόλιν· πρὸς δὲ διάνοιαν, ἐπὶ τὴν ἀντικειμένην δύναμιν, ἧς τὰ λελεγμένα ἐν τῇ προφητείᾳ παθούσης, καθῃρέθη αὐτίκα ἡ τῶν ἐναντίων Ἀσσυρίων δυναστεία.

« Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, οὐκέτι προστεθήσεται τὸ καταλειφθὲν Ἰσραὴλ, καὶ οἱ σωθέντες τοῦ Ἰακὼβ οὐκέτι μὴ πεποιθότες ὦσιν ἐπὶ τοὺς ἀδικήσαντας αὐτοὺς, ἀλλὰ ἔσονται πεποιθότες ἐπὶ τὸν Θεὸν τὸν ἅγιον τοῦ Ἰσραὴλ τῇ ἀληθείᾳ. Καὶ ἔσται τὸ καταλειφθὲν τοῦ Ἰακὼβ ἐπὶ Θεὸν ἰσχύοντα. » Φησὶ τῷ καιρῷ, καθ' ὃν πάντα τὰ προλεχθέντα κατὰ τοῦ δηλωθέντος ἄρχοντος τῶν Ἀσσυρίων δι' ἔργων χωρήσειεν, οἱ περιλειφθέντες τοῦ αἰχμαλωτισθέντος λαοῦ τῶν Ἰουδαίων, τῆς πολεμίας χώρας ἐλεύθεροι γενόμενοι, καὶ εἰς τὴν οἰκείαν ἐπανελθόντες, οὐκέτι προσέξουσιν οἷς πάλαι προσεῖχον δαίμοσι πονηροῖς, τοῖς τὰς ψυχὰς αὐτῶν ἠδικηκόσι, καὶ πάντων αὐτοῖς κακῶν αἰτίοις γενομένοις· ἀλλὰ τῷ Θεῷ λοιπὸν προσέξουσι μόνῳ, ἅτε λυτρωτῇ καὶ Σωτῆρι αὐτῶν γενομένῳ. Ἐπληροῦτο δὲ καὶ ταῦτα πρὸς λέξιν κατὰ Κῦρον τὸν Περσῶν βασιλέα, ὃς πάντας ἀνῆκε τοὺς ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ Ἰουδαίους· καθ' ὃν καιρὸν οἱ περὶ τὸν Ζοροβάβελ, καὶ Ἰησοῦν τὸν τοῦ Ἰωσεδὲκ τὸν ἱερέα τὸν μέγαν, οἵ τε ἅμα τῷ Ἔσδρᾳ, καὶ Νεεμίᾳ, τῆς Βαβυλῶνος ἐπανελθόντες, τὸν ναὸν ἤγειραν, καὶ τὴν πόλιν αὐτὴν ἀνεκτίσαντο.

« Καὶ ἐὰν γένηται ὁ λαὸς Ἰσραὴλ ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης, τὸ κατάλειμμα αὐτῶν σωθήσεται. » Τὴν ἄχρηστον πληθὺν ὁ λόγος σημαίνει τοῦ ἔθνους, τῶν μετὰ τὴν ἐπάνοδον τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος οἰκησάντων τὴν χώραν μέχρι τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων· οὗτοι γὰρ ἦσαν ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης, ἐξ ὧν μόνων διεσώθη τὸ κατάλειμμα· οἱ ἐξ αὐτῶν εἰς τὸν Χριστὸν πεπιστευκότες μαθηταὶ αὐτοῦ καὶ ἀπόστολοι, καὶ εὐαγγελισταί. Ψάμμος γὰρ θαλάσσης τὸ μὲν πλῆθος ἀναρίθμητον ἔχει· ἄλλως δὲ ἄχρηστος ὑπάρχει πρὸς γεωργίαν. Ἐπειδὰν οὖν ὁ λαὸς, φησὶν, Ἰσραὴλ εἰς πλῆθος ἀναρίθμητον χυθῇ, ἄχρηστον δὲ γένηται ἐν τῇ κατὰ Θεὸν καρποφορίᾳ, τηνικαῦτα τὸ μὲν πλῆθος αὐτῶν ἀπολεῖται· μόνον δὴ τὸ κατάλειμμα αὐτῶν σωθήσεται.

« Ὅτι λόγον συντετμημένον Κύριος ποιήσει ἐν τῇ οἰκουμένῃ ὅλῃ. » Σαφῶς ἄρα τὸ Εὐαγγέλιον τῆς Καινῆς ᾐνίξατο Διαθήκης, ἐν ὅλῃ τῇ οἰκουμένῃ κηρυχθέν. Συντετμημένος γὰρ ἦν ὁ λόγος ὁ εὐαγγελικὸς, τῷ μὴ περιέχειν πάντα τὰ παρὰ τῷ Μωϋσῇ παραγγέλματα. Τῶν δὲ προκειμένων ῥητῶν μέμνηται καὶ ὁ Ἀπόστολος, τοῦτον λέγων τὸν τρόπον· « Ὁ Ἡσαΐας δὲ λέγει ὑπὲρ τοῦ Ἰσραήλ· Ἐὰν ᾖ ὁ ἀριθμὸς τῶν υἱῶν τοῦ Ἰσραὴλ ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης, τὸ ὑπόλειμμα σωθήσεται. Λόγον γὰρ συντελῶν καὶ συντέμνων ποιήσει Κύριος ἐπὶ τῆς γῆς. »

« Διὰ τοῦτο τάδε λέγει Κύριος Σαβαὼθ· Μὴ φοβοῦ, ὁ λαός μου, οἱ κατοικοῦντες ἐν Σιὼν, ἀπὸ Ἀσσυρίων, ὅτι ἐν ῥάβδῳ πατάξει σε· πληγὴν γὰρ ἐπάγω

A secundum litteram quidem, si ad Nabuchodonosorem referantur, qui templum incendit et urbem; secundum mentem vero, si ad potestatem adversariam, quæ cum ea, quæ in prophetia feruntur, perpessa esset, adversariorum Assyriorum potentia confestim sublata est.

VERS. 20, 21. « Et erit in die illa, non ultra adjicietur residuum Israel, et qui salvi fuerint ex Jacob non ultra fiduciam habebunt in illos qui se injuria affecerunt; sed fiduciam habebunt in Deo sancto Israel in veritate. Et erit residuum Jacob in Deum fortem. » Quo tempore, inquit, prædicta omnia contra memoratum principem Assyriorum, opere complebuntur; qui ex Judæorum populo in captivitatem abducto residui erunt, ab inimica regione B liberi evadentes, et in propriam reversi, non ultra attendent iis, quibus antea animum adhibebant, dæmonibus malignis, qui animas suas læserant, et omnium sibi malorum causa fuerant; sed Deo tandem soli applicabuntur, utpote qui redemptor sibi et Servator effectus sit. Hæc vero reipsa completa sunt Cyri Persarum regis tempore, qui Judæos omnes in captivitate agentes remisit, cum Zorobabel, Jesus filius Josedec Sacerdos magnus, et qui cum Esdra et Nehemia erant, ex Babylone reversi, templum excitarunt, urbemque ipsam restauraverunt.

VERS. 22. « Et si fuerit populus Israel sicut arena maris, residuum ejus salvabitur. » Promiscuam C et inutilem gentis multitudinem, quæ post reditum ex Babylone usque ad Romana tempora regionem incoluit, indicat propheticus sermo: hi quippe erant sicut arena maris, quorum residuum tantum salutem consecutum est. Hi porro ex illis erant qui in Christum crediderunt, discipuli ejus, apostoli et evangelistæ. Nam arena maris multitudine quidem innumerabilis, verum inutilis est ad agriculturam. Cum ergo populus Israel, inquit, in multitudinem innumeram diffusus fuerit, ita tamen ut inutilis sit ad fructum secundum Deum ferendum; tunc multitudo quidem eorum peribit, ac solæ ejus reliquiæ salutem consequentur.

VERS. 23. « Quia verbum abbreviatum faciet D Dominus in universa terra. » Evangelium Novi Testamenti clare subindicat, quod in universa terra prædicatum est. Abbreviatum quippe erat verbum evangelicum, quod omnia Moysis præcepta non complecteretur. Hæc dicta commemorat apostolus his verbis [81], « Isaias autem dicit de Israel: Si fuerit numerus filiorum Israel tanquam arena maris, reliquiæ salvæ fient. Verbum enim consummans, et abbrevians Dominus faciet super terram. »

VERS. 24. « Propterea hæc dicit Dominus Sabaoth, Noli timere, populе meus, qui habitatis in Sion, ab Assyriis, quia in virga percutiet te: pla-

[81] Rom. IX 27.

gam enim inducam super te, ut videas viam Ægypti. » Hortatur itaque ne timeat Assyrios : nam venturum quidem ait eorum regem et Jerusalem oppugnaturum esse, ut ejus incolæ brevem plagam experiantur, ceu virga percussi; at illum re infecta fugientem reversurum esse. Quæ sane completa sunt, Ezechia filio Achaz in Jerusalem regnante : qui vir fuit non patri similis, sed justus et omnimode religiosus. Etsi igitur, me id permittente, rex eorum in te irrumpat, attamen ad correptionem tantum virga percutiet te, non cum gladiis et hastis bellico more victor irruet in te. Hæc porro virgis inflicta tibi plaga non præter rationem erit: causam quippe cur Assyrio concessum sit ut moderata te plaga afficiat, non ignores oportet : quia enim viæ in Ægyptum denuo te commisisti, idololatriæ Achazi tempore deditus; ideo vos Assyrii virgæ tradidi, ut ad sanam mentem et conversionem reducerem.

VERS. 25, 26. « Adhuc enim paululum, et cessabit ira : furor autem meus super consilium eorum. Et suscitabit Deus super eos secundum plagam Madiam in loco tribulationis : et furor ejus in viam ad mare, in viam Ægypti. » Si quidem vobis cum rege vestro Ezechia ad meliorem frugem revertentibus, ac Deum agnoscentibus, indignatio mea contra vos accensa cessabit : me autem vestræ saluti patrocinante, Assyrius turpiter per vestram regionem, perque vestras urbes fugiet, a loco in locum sese fuga subducens.

VERS. 27-33. « Et erit in die illa : auferetur jugum ejus ab humero tuo, et timor ejus super te, et corrumpetur jugum ab humeris vestris. Veniet enim in civitatem Angæ, et transibit in Maggedo, et in Machmas ponet vasa sua. Et transibit vallem, et veniet in Angæ. Timor apprehendet Rama civitatem Saul. Fugiet filia Gallim, audietur in Laisa : audietur in Anathoth. Et obstupuit Madebena, et habitatores Gibbir. Consolamini hodie in via ut maneat. Consolamini manu montem, filiam Sion, et colles in Jerusalem. Ecce dominator Dominus Sabaoth conturbabit gloriosos cum fortitudine, et excelsi injuria conterentur, et humiliabuntur. » Tu quippe, ait ille populum suum alloquens, liber et omni metu vacuus eris : qui vero fugiebat, prius veniet in civitatem Angæ; inde vero alium in locum commigrabit; ibique defatigatus, sarcinas ponet suas : deinde istinc alio transibit, unde veniet in urbem quam vocant Saulis : postea vero in alium locum : atque sic turpiter de medio tolletur; vos autem consolabimini, et solatium accipietis, non amplius Assyriorum jugo subditi. Ut enim ab ingruente illaque brevi correptione non fugiant, sed permaneant, « Consolamini, » ait, « filiam Sion, » videlicet habitatores Jerusalem.

A ἐπὶ σὲ, τοῦ ἰδεῖν ὁδὸν Αἰγύπτου. » Παραινεῖ τοίνυν μὴ φοβεῖσθαι τοὺς Ἀσσυρίους· ἥξειν μὲν γὰρ καὶ ἐπιστρατεύσειν κατὰ τῆς Ἱερουσαλὴμ τὸν τούτων βασιλέα, πρὸς τὸ βραχείας πειραθῆναι πληγῆς τοὺς ἐν αὐτῇ κατοικοῦντας, ὥσπερ ῥάβδῳ παιομένους· ἄπρακτον δὲ αὐτὸν ὑποστρέψειν, φυγῇ χρησάμενον. Ἐπληροῦτο δὲ καὶ ταῦτα ἐπὶ Ἐζεκίου υἱοῦ Ἀχὰζ βασιλεύοντος ἐν Ἱερουσαλὴμ, ἀνδρὸς γενομένου, οὐ κατὰ τὸν πατέρα, δικαίου δὲ ἄλλως, καὶ θεοφιλοῦς κατὰ πάντα τρόπον. Εἰ καὶ τὰ μάλιστα οὖν, φησὶν, ἐμοῦ ἐπιτρέποντος, καὶ ἐν σοὶ ἐπελεύσεται ὁ τούτων βασιλεὺς, ὅμως ἐν ῥάβδῳ ἐπιστρεπτικῇ πατάξει σε, ἀλλ' οὐ ξίφεσιν, οὐδὲ δόρασι πολέμου νόμῳ κρατήσας ἐπεξελεύσεταί σοι. Καὶ αὕτη δὲ ἡ διὰ ῥάβδου κατὰ σοῦ πληγὴ οὐκ ἔσται παράλογος· τὸ γὰρ αἴτιον τοῦ B συγχωρηθῆναι τὸν Ἀσσύριον πεπεισμένῃ πληγῇ χρήσασθαι κατὰ σοῦ μὴ ἀγνόει· ἐπειδὴ γὰρ τῇ ὁδῷ Αἰγύπτου πάλιν σεαυτὸν ἐκδέδωκας, εἰδωλολατρείᾳ προσεσχηκὼς κατὰ τοὺς χρόνους Ἀχὰζ, τούτου χάριν ὑμᾶς τῇ ῥάβδῳ τοῦ Ἀσσυρίου παραδέδωκα εἰς σωφρονισμὸν καὶ ἐπιστροφήν.

« Ἔτι γὰρ μικρὸν καὶ παύσεται ἡ ὀργή· ὁ δὲ θυμός μου ἐπὶ τὴν βουλὴν αὐτῶν. Καὶ ἐγερεῖ ὁ Θεὸς ἐπ' αὐτοὺς κατὰ τὴν πληγὴν Μαδιὰμ ἐν τόπῳ θλίψεως· καὶ ὁ θυμὸς αὐτοῦ τῇ ὁδῷ τῇ κατὰ θάλασσαν, εἰς τὴν ὁδὸν τὴν κατ' Αἴγυπτον. » Μεταβαλόντων μὲν γὰρ ὑμῶν ἐπὶ τὰ κρείττω, καὶ τὸν Θεὸν ἐπεγνωκότων, ἅμα τῷ ὑμετέρῳ βασιλεῖ Ἐζεκίᾳ, καὶ ἡ ἀγανάκτησίς μου ἡ καθ' ὑμῶν παύσεται· ἐμοῦ δὲ τῆς ὑμετέρας C σωτηρίας ὑπερασπίζοντος, φεύξεται ὁ Ἀσσύριος ἀσχημόνως, διὰ τῆς ὑμετέρας χώρας καὶ διὰ τῶν ὑμετέρων πόλεων τόπον ἐκ τόπου διαδιδράσκων.

« Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, ἀφαιρεθήσεται ὁ ζυγὸς αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ὤμου σου, καὶ ὁ φόβος αὐτοῦ ἐπὶ σοῦ, καὶ καταφθαρήσεται ὁ ζυγὸς ἀπὸ τῶν ὤμων ὑμῶν. Ἥξει γὰρ εἰς τὴν πόλιν Ἀγγαὶ, καὶ παρελεύσεται εἰς Μαγγεδὼ, καὶ ἐν Μαχμὰς θήσει τὰ σκεύη αὐτοῦ. Καὶ παρελεύσεται φάραγγα, καὶ ἥξει εἰς Ἀγγαί. Φόβος λήψεται Ῥαμὰ πόλιν Σαούλ. Φεύξεται θυγάτηρ Γαλλείμ· ἐπακούσεται ἐν Λαϊσὰ, ἐπακούσεται ἐν Ἀναθώθ. Καὶ ἐξέστη Μαδεβηνὰ, καὶ οἱ κατοικοῦντες Γιββείρ. Παρακαλεῖτε σήμερον ἐν ὁδῷ τοῦ μεῖναι. Παρακαλεῖτε τῇ χειρὶ τὸ ὄρος τὴν θυγατέρα Σιὼν, καὶ οἱ βουνοὶ οἱ ἐν Ἱερουσαλήμ. Ἰδοὺ ὁ δεσπότης D Κύριος Σαβαὼθ συνταράσσει τοὺς ἐνδόξους μετὰ ἰσχύος· καὶ οἱ ὑψηλοὶ τῇ ὕβρει συντριβήσονται, καὶ ταπεινωθήσονται. » Σὺ μὲν οὖν, φησὶν πρὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ, ἔσῃ ἐλεύθερος καὶ παντὸς ἀπηλλαγμένος φόβου· ὁ δὲ φεύγων, πρότερον μὲν ἥξει εἰς τὴν πόλιν Ἀγγαί· εἶτα ἐκεῖθεν παρελεύσεται εἰς ἕτερον τόπον, καὶ ἀποκαμὼν ἐνταῦθα τὰ σκεύη αὐτοῦ ἀποθήσεται· ἔπειτα διαβήσεται ἐντεῦθεν ἀλλαχοῦ· κἀκεῖθεν εἰς τὴν καλουμένην πόλιν Σαούλ· εἶτα εἰς ἕτερον τόπον· καὶ οὕτως ἀσχημονῶν, ἀφανὴς γενήσεται· ὑμεῖς δὲ παρακληθήσεσθε, καὶ παραμυθίας τεύξεσθε, μηκέτι ὑποκείμενοι τῷ ζυγῷ τῶν Ἀσσυρίων. Ὑπὲρ γὰρ τοῦ μὴ φεύγειν καὶ καρτερεῖν τὴν πρὸς ὀλίγον ἐπελευσομένην παιδείαν, « Παρακαλεῖτε, » φησὶ, « τὴν θυγατέρα Σιών, » δηλαδὴ τοὺς ἐνοικοῦντας τῇ Ἱερουσαλήμ.

« Καὶ πεσοῦνται οἱ ὑψηλοὶ μαχαίρᾳ· ὁ δὲ Λίβανος σὺν τοῖς ὑψηλοῖς πεσεῖται. » Ὅρα δέ μοι, ὅσους καὶ ὁσάκις ὑψηλοὺς ὠνόμασεν· ὧν τὸ σύστημα τῷ Λιβάνῳ, καὶ ταῖς ἐν αὐτῷ ὑψηλοτάταις κέδροις ἀφωμοιοῖ. Διὸ εἴρηται ἀλλαχοῦ· « Εἶδον τὸν ἀσεβῆ ὑπερυψούμενον καὶ ἐπαιρόμενον ὡς τὰς κέδρους τοῦ Λιβάνου· » καὶ ἐν ἑτέρῳ πάλιν· « Φωνὴ Κυρίου συντρίβοντος κέδρους, καὶ συντρίβει Κύριος τὰς κέδρους τοῦ Λιβάνου· καὶ λεπτυνεῖ αὐτὰς ὡς τὸν μόσχον τὸν Λίβανον. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

« Καὶ ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαί, καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ῥίζης ἀναβήσεται. » Πῶς τῶν προειρημένων ἁπάντων ἔσται συντριβὴ καὶ πτῶσις, παρίστησιν ἑξῆς, ἐκ ῥίζης Ἰεσσαὶ προελεύσεσθαι ῥάβδον θεσπίζων· ἥτις ῥάβδος, πάντας τοὺς ὑψηλοὺς συντρίψασα, ταπεινώσει. Διὸ ἐπισυνῆπται· « Καὶ ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαί. » Ἀντὶ δὲ τοῦ, « ἐκ τῆς ῥίζης, » — « ἀπὸ κορμοῦ » συμφώνως ἡρμήνευσαν οἱ λοιποί. Καὶ γὰρ ἦν ἡ φυλὴ καὶ ἡ πατριὰ ἐξ ἧς προῆλθεν ὁ Σωτήρ, ὥσπερ τις κορμὸς, μηκέτι κλάδους ἔχων, διὰ τὸ ἐκλελοιπέναι τοὺς ἐκ διαδοχῆς Δαυῒδ βασιλέας μετὰ τὴν εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίαν· διό μοι δοκεῖ κορμὸς ὠνομάσθαι τὸ κατὰ σάρκα γένος τοῦ Δαυῒδ, οὗ ὁ πατὴρ ἦν ὁ Ἰεσσαί. Τὸν χρόνον τοίνυν καθ' ὃν τὰ προειρημένα ἔσται, παριστὰς, συνάπτει τὴν εἰς ἀνθρώπους πάροδον τοῦ Χριστοῦ σφόδρα εὐκαίρως. Ἐπειδὴ γὰρ προεδίδαξε διὰ τῶν ἔμπροσθεν τὰ περὶ τῆς ἐκ Παρθένου γεννήσεως, τάς τε ἐπωνύμους προσηγορίας τῶν ἐπινοουμένων ἐν αὐτῷ δυνάμεων, ἀκολούθως ἐπὶ τοῦ παρόντος, ἐξ ὁποίου γένους, καὶ ποίας φυλῆς προελεύσεται, ὁποῖά τε κατορθώσει ἡ εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ πάροδος, προαναφωνεῖ.

« Καὶ ἀναπαύσεται ἐπ' αὐτὸν Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, πνεῦμα σοφίας καὶ συνέσεως, πνεῦμα βουλῆς καὶ ἰσχύος, πνεῦμα γνώσεως καὶ εὐσεβείας· ἐμπλήσει αὐτὸν πνεῦμα φόβου Θεοῦ. Οὐ κατὰ τὴν δόξαν κρινεῖ, οὐδὲ κατὰ τὴν λαλιὰν ἐλέγξει. » Εὕροιεν γὰρ ἂν οἱ θέλοντες ὅπως ὁ Σωτὴρ ἡμῶν καὶ Κύριος οὐ κατὰ τὴν δόξαν ἔκρινε. Μηδενὸς γὰρ πρόσωπον λαμβάνων (16), ἤλεγχε σὺν παῤῥησίᾳ πολλῇ ποτὲ μὲν τοὺς γραμματεῖς καὶ Φαρισαίους, ποτὲ δὲ τοὺς ἀρχιερεῖς ἔνδον ἐν τῷ ναῷ, οἷς καὶ ἔλεγεν· « Ἀρθήσεται ἀφ' ὑμῶν ἡ βασιλεία, καὶ δοθήσεται ἔθνει ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς. » Ἀλλ' οὐδὲ κατὰ τὴν λαλιὰν ἤλεγχεν· οἱ μὲν γὰρ προσῄεσαν αὐτῷ λέγοντες· « Διδάσκαλε, οἴδαμεν ὅτι ἀληθὴς εἶ, » καὶ τὰ ἑξῆς. Ὁ δὲ οὐ κατὰ τὴν λαλιὰν αὐτῶν ἤλεγχε· διὸ εἰδὼς τὰς πονηρίας αὐτῶν, ἔλεγε· « Τί με πειράζετε, ὑποκριταί; »

« Ἀλλὰ κρινεῖ ταπεινῷ κρίσιν, καὶ ἐλέγξει τοὺς ταπεινοὺς τῆς γῆς, καὶ πατάξει τὴν γῆν τῷ λόγῳ τοῦ στόματος αὐτοῦ. » Νοήσεις δὲ τὸ, « Πατάξει γῆν τῷ λόγῳ τοῦ στόματος αὐτοῦ, » καὶ ἄλλως, ἐπακούσας

VERS. 34. « Et cadent excelsi gladio. Libanus autem cum excelsis cadet. » Vide mihi quam sæpe et quoties excelsos nominet, quorum cœtum Libano et ejus altissimis cedris similem dicit. Quare dictum est alibi [61]: « Vidi impium superexaltatum, et elevatum sicut cedros Libani; » et alias iterum [62]: « Vox Domini confringentis cedros, et confringit Dominus cedros Libani: et comminuet eas tanquam vitulum Libanum. »

CAPUT XI.

VERS. 1. « Et egredietur virga de radice Jessæ, et flos de radice ascendet. » Quo pacto prædictorum omnium contritio et ruina futura sit deinde declarat; ex radice Jessæ prodituram virgam esse vaticinans: quæ virga omnes sublimes conteret et humiliabit. Quare subdit: « Et egredietur virga de radice Jessæ. » Pro illo autem, « de radice, » reliqui omnes interpretes, « a trunco » verterunt. Etenim tribus et familia, ex qua Salvator prodiit, ceu quidam truncus erat, qui nondum ramos emiserat, quia post captivitatem in Babylone, ex successione Davidis reges defecerant; ideo videtur mihi truncus vocari genus Davidis secundum carnem, cujus pater erat Jessæ. Tempus itaque quo illa prius memorata futura sunt declarans, admodum opportune Christi ad homines adventum subjungit. Quia enim in præcedentibus ea quæ ad ortum ex Virgine spectabant edocuerat, atque vocabula intelligibilia ejus virtutes indicantia protulerat; consequenter in præsenti quo ex genere et ex qua tribu, quæ opera ejus ad homines adventus editurus sit, prænuntiat.

VERS. 2, 3. « Et requiescet super eum Spiritus Dei, spiritus sapientiæ et intelligentiæ, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientiæ et pietatis. Replebit eum spiritus timoris Dei. Non secundum opinionem judicabit, neque secundum loquelam arguet. » Cuivis volenti facile est deprehendere quo pacto Salvator et Dominus noster, non secundum opinionem judicabat. Nullius enim personam accipiens, modo Scribas et Pharisæos, mox summos pontifices in templo fidenter arguebat, quibus etiam hæc dicebat: « Auferetur a vobis regnum, et dabitur genti facienti fructus ejus [63]. » Sed nec secundum loquelam arguebat: nam alii ipsum adibant dicentes: « Magister, scimus quia verax es [64], » etc. Ille vero non secundum loquelam eorum arguebat: quare gnarus malitiæ eorum dicebat: « Quid me tentatis, hypocritæ? »

VERS. 4. « Sed judicabit humili judicium, et arguet humiles terræ, et percutiet terram verbo oris sui. » Illud autem, « Percutiet terram verbo oris sui, » intelliges, si audias eum alibi dicentem,

[61] Psal. XXXVI, 35. [62] Psal. XXVIII, 5. [63] Matth. XXI, 43. [64] Matth. XXII, 16.

(16) Hieronymus ad hunc locum sic Latine Græca translulit, « Nullius enim personam accipit in judicio: sed Scribis et Pharisæis ac principibus loquitur... *Auferetur a vobis,* » et cætera, quæ pene ad verbum ille prosequitur.

« Nolite putare quod venerim pacem mittere super terram: non veni pacem mittere, sed gladium [66]. » Gladius autem erat verbum oris ejus, quo terram et terrenos eorum, qui in ipsum crediderant, sensus de medio tollebat. « Et in spiritu per labia interficiet impium. » Interficiet impium, atheos ac impios dæmones in spiritu increpans et procul abigens verbo per labia ipsius prolato; ita ut illi clament et dicant, « Quid nobis et tibi, Fili Dei? venisti ante tempus torquere nos. Novimus te quis sis, sanctus Dei [67]. »

VERS. 5. « Et erit justitia cinctus lumbos suos, et veritate circumvolutus latera sua. » Quemadmodum enim rex zona aurea, et lapidibus pretiosis præcingitur, sic et ei qui in prophetia fertur zonam assignat justitiam et veritatem. His item Verbi deitas intelligi potest. Ipse quippe erat justitia, ut docet Apostolus his verbis, « Qui factus est nobis sapientia a Deo, justitia quoque et sanctificatio, et redemptio [68]. » Ipse quoque Servator in Evangeliis dixisse scribitur, « Ego sum lux, et veritas et vita [69]. » Hæc igitur, veritas scilicet et justitia ejus, qui ex radice Jessæ prodierat, constringebant latera et lumbos in regio et militari habitu, sermone ejus contra occultos et invisibiles hostes apparatum declarante.

VERS. 6. « Et simul pascet lupus cum agno, et pardus cum hædo accubabit: et vitulus, et taurus, et leo simul pascent, et puer parvulus aget eos: et bos et ursus una pascentur, et catuli eorum simul erunt, et leo quasi bos comedet paleas. » Lupi quidem inter homines sunt viri rapaces: a nequitia vero sua resipiscent, ita ut cum agnis mitibus et mansuetis eorum animæ sub uno Ecclesiæ ovili degant. Alii vero longe immaniores, atque vehementer efferati viri, nihil a pardis discrepantes, belluæ ferocitatem deponentes, una cum hædis simplicioribus ac mitioribus accubabunt. Alii vero leoni moribus perquam similes, crudelitatem et voracitatem suam mutantes, una cum infantibus Ecclesiæ recens ortis, quasi taurus et vitulus pascent, eodem cibo ex divinis Scripturis petito utentes. Quod si videas regios viros dignitate et præstantia in hac vita ornatos, in Ecclesia Dei cum pauperibus ex infima plebe congregatos, ne cuncteris dicere etiam hac ratione impletam esse Scripturam. Omnes itaque jam memoratos lupos, agnos, pardos, hædos, leones, vitulos et tauros, ut dicitur, puer infans aget. Illud autem « aget, » quasi « congregabit, » dictum est. Quod ipsa re gestum perspicere licet iis, qui præsulum multos vident in Ecclesia Christi, ob animi simplicitatem et innocentiam, nihil ab infantibus discrepare: etsi tamen præfecti sint eorum, qui ab omni genere in unum congregantur. Cum porro ait, « Et bos et ursus pascentur simul

A αὐτοῦ λέγοντος, « Μὴ νομίσητε, ὅτι ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην ἐπὶ τὴν γῆν· οὐκ ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην, ἀλλὰ μάχαιραν. » Μάχαιρα δὲ ἦν ὁ λόγος τοῦ στόματος αὐτοῦ, δι' οὗ τὴν γῆν καὶ τὰ γεώδη φρονήματα τῶν εἰς αὐτὸν πεπιστευκότων ἀνῄρει. « Καὶ ἐν πνεύματι διὰ χειλέων ἀνελεῖ ἀσεβῆ. » Ἀνελεῖ τοίνυν ἀσεβῆ, τοῖς ἀθέοις καὶ ἀσεβέσι δαίμοσιν ἐπιτιμῶν τῷ πνεύματι, καὶ μακρὰν αὐτοὺς ἐλαύνων τῷ διὰ τῶν χειλέων αὐτοῦ προφερομένῳ λόγῳ· ὡς βοᾷν αὐτοὺς καὶ λέγειν· « Τί ἡμῖν καὶ σοὶ, Υἱὲ τοῦ Θεοῦ; ἦλθες πρὸ καιροῦ βασανίσαι ἡμᾶς. Οἴδαμέν σε τίς εἶ, ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ. »

« Καὶ ἔσται δικαιοσύνῃ ἐζωσμένος τὴν ὀσφὺν αὐτοῦ, καὶ ἀληθείᾳ εἰλημένος τὰς πλευρὰς αὐτοῦ. » Ὥσπερ γὰρ βασιλεὺς ζώνῃ χρυσῇ καὶ λίθοις πολυτελέσι ζώννυται, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τῷ προφητευομένῳ ζώνην
B ἀφορίζει τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἀλήθειαν. Δυνατὸν δὲ διὰ τούτων καὶ τὴν θεότητα τοῦ Λόγου νοεῖσθαι· αὐτὸς γὰρ ἦν ἡ δικαιοσύνη, ὡς διδάσκει λέγων ὁ Ἀπόστολος· « Ὃς ἐγενήθη ἡμῖν σοφία ἀπὸ Θεοῦ, δικαιοσύνη τε καὶ ἁγιασμὸς, καὶ ἀπολύτρωσις. » Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Σωτὴρ ἐν Εὐαγγελίοις εἰρηκὼς ἀναγέγραπται, « Ἐγώ εἰμι τὸ φῶς, καὶ ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωή. » Αὗται τοίνυν ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ δικαιοσύνη τὸν ἐκ ῥίζης Ἰεσσαὶ περιεσφιγγον πλευρὰς καὶ ὀσφὺν ἐν βασιλικῷ καὶ ἐν στρατιωτικῷ σχήματι, τὸ κατὰ τῶν ἀφανῶν καὶ ἀοράτων πολεμίων παράστημα αὐτοῦ ἐμφαίνοντος τοῦ λόγου.

« Καὶ συμβοσκηθήσεται λύκος μετὰ ἀρνὸς, καὶ πάρδαλις συναναπαύσεται ἐρίφῳ· καὶ μοσχάριον καὶ ταῦρος καὶ λέων ἅμα βοσκηθήσονται, καὶ παιδίον
C μικρὸν ἄξει αὐτούς· καὶ βοῦς καὶ ἄρκτος ἅμα βοσκηθήσονται, καὶ ἅμα τὰ παιδία αὐτῶν ἔσονται, καὶ λέων ὡς βοῦς φάγεται ἄχυρα. » Λύκοι μὲν οὖν οἱ ἐν ἀνθρώποις ἁρπακτικοί· μεταβαλοῦσι δὲ τῆς μοχθηρίας, ὡς μετὰ ἀρνῶν ἡμέρων καὶ πράων τὰς ψυχὰς ὑπὸ μίαν Ἐκκλησίαν ἀγελάζεσθαι. Ἄλλοι δὲ ὠμότεροι καὶ σφόδρα ἀπηγριωμένοι ἄνδρες, οὐδὲν παρδάλεων διαφέροντες, τὸ τοῦ θηρὸς φοβερὸν ἀποθέμενοι, ἐρίφοις ἅμα τοῖς ἁπλουστέροις καὶ ἀκεραιοτέροις συναναπαύσονται. Καὶ λέοντι δὲ τοὺς τρόπους παρεικασμένοι ἄλλοι, τὸ ὠμόθυμον καὶ σαρκοβόρον ἦθος ἐναλλάξαντες, ὁμοῦ τοῖς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ νεογνοῖς, ὥσπερ ταῦρος καὶ μόσχος, βοσκηθήσονται, τῆς αὐτῆς ἐκ τῶν θείων λόγων μεταληψόμενοι τροφῆς (17). Εἰ δὲ καὶ
D βασιλικούς ποτε ἄνδρας, ἀξιώματι καὶ ὑπεροχαῖς ταῖς κατὰ τὸν βίον τετιμημένους, θεάσοιο ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ, μετὰ πενήτων καὶ εὐτελῶν συναγομένους, μὴ ὄκνει λέγειν καὶ οὕτω πεπληρῶσθαι τὴν Γραφήν. Πάντας τοίνυν ὁμοῦ τοὺς ἀποδοθέντας λύκους καὶ ἄρνας, καὶ παρδάλεις, καὶ ἐρίφους, καὶ λέοντας, καὶ μόσχους, καὶ ταύρους, παιδίον νήπιον ἄξειν λέλεκται. Τὸ δὲ, « ἄξει, » ἀντὶ τοῦ, « συνάξει, » λέγεται. Ἔργῳ δὲ ἔστι παραλαβεῖν καὶ τοῦτο, ὁρῶντας ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Χριστοῦ τοὺς πλείστους τῶν προεστώτων δι' ἁπλότητα ψυχῆς καὶ ἀκακίαν οὐδὲν νηπίων διαφέροντας· ὅμως δ' οὖν ἡγουμένους τῶν ἀπὸ παντὸς γέ-

[66] Matth. x, 34. [67] Matth. viii, 29. [68] I Cor. i, 30. [69] Joan. xiv, 6

(17) Hunc item locum, paucis immutatis, exprimit Hieronymus, « Quod quotidie cernimus in Ecclesia, » etc.

νους κατὰ τὸ αὐτὸ συναγομένων. Εἰπὼν δὲ, « Καὶ βοῦς A καὶ ἄρκτος βοσκηθήσονται ἅμα, καὶ ἅμα ἔσονται τὰ παιδία αὐτῶν, » κἀνταῦθα ἡμέρων τε καὶ εἰς γεωργίαν ψυχῆς ἐπιτηδείων ἀνδρῶν, καὶ ἄλλων ἀπηγριωμένων τοῖς τρόποις, τὴν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κοινωνίαν διαγράφει. Σὺ οὖν πλουσίων τε καὶ πενήτων, πονηρῶν τε καὶ ἀγαθῶν παῖδας ὁρῶν συγκροτουμένους ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας, μαρτυρήσεις τῇ προφητείᾳ φησάσῃ, « Καὶ ἅμα τὰ παιδία αὐτῶν ἔσονται. » Ὁ σαρκοβόρος τοίνυν τὴν φύσιν λέων, ἀχύροις τρεφόμενος ποηφάγου ζώου δίκην, ἄνθρωπος ἂν εἴη πάλιν θηριώδης καὶ ἀπηνὴς, ψιλῇ τῇ λέξει τῆς θείας χαίρων Γραφῆς. Ὁ μὲν γὰρ λανθάνων ἐν ἀποκρύφῳ νοῦς, αὐτὸς ἂν εἴη ὁ πυρὸς καὶ ὁ ψυχῶν τρόφιμος λόγος· ἡ δὲ τοῦτον περιβάλλουσα λέξις τὸ ἄχυρον.

B « Καὶ παιδίον νήπιον ἐπὶ τρωγλῶν ἀσπίδων, καὶ ἐπὶ κοίτην ἐκγόνων ἀσπίδων τὴν χεῖρα ἐπιβαλεῖ. » Τάχα δὲ τρῶγλαι καὶ κοῖται ἀσπίδων καὶ τῶν τούτοις γεννημάτων εἶεν ἂν καὶ τὰ σώματα τῶν ὑπὸ δαιμόνων ἐνοχλουμένων, οἷς ἐμφωλεύοντα τὰ ἑρπυστικὰ καὶ ἰοβόλα πνεύματα ἐκοιτάζετο, τρώγλαις ὥσπερ τοῖς τοῦ σώματος αἰσθητηρίοις χρώμενα. Ταῦτα δὲ τὸ Χριστοῦ παιδίον, ἀνὴρ τις ἁπλοῦς καὶ τὴν κακίαν νηπιάζων, τῇ τοῦ Σωτῆρος ἀπελαῦνον δυνάμει, τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπιτίθησι μηδὲν κακοποιεῖν δυναμένοις διὰ τὸν ἐκ ῥίζης Ἰεσσαὶ προελθόντα· ὃς ἐξουσίαν ἐδίδου τοῖς αὐτοῦ παιδίοις πατεῖν ἐπάνω ὄφεων καὶ σκορπίων, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ.

« Καὶ οὐ μὴ κακοποιήσουσι, οὐδὲ μὴ δυνήσονται ἀπολέσαι οὐδένα ἐπὶ τὸ ὄρος τὸ ἅγιόν σου. » Τοῦτο C δέ ἐστι τὸ ὄρος τὸ καὶ διὰ τῶν ἔμπροσθεν δεδηλωμένον, οὐκ ἄλλο τι ὂν τοῦ ἐπουρανίου καὶ εὐαγγελικοῦ λόγου, ἐφ' οὗ ὁ οἶκος τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ Ἐκκλησία αὐτοῦ ᾠκοδόμηται. Ἵνα γοῦν μή τις τὸ ἐνταῦθα λεγόμενον ὄρος νομίσῃ εἶναι τὸ ἐν μέρει γωνίας τῆς Παλαιστίνης Ἰουδαίοις ὑπειλημμένον, διασαφεῖ τὴν διάνοιαν ἑξῆς ἐπιφέρων· « Ὅτι ἐνεπλήσθη ἡ σύμπασα γῆ τοῦ γνῶναι τὸν Κύριον, ὡς ὕδωρ πολὺ κατακαλύψαι θαλάσσας· » οὕτω σημαίνων τὴν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἱδρυμένην Ἐκκλησίαν Θεοῦ, καὶ τὴν ἐν αὐτῇ κηρυττομένην εὐσεβῆ γνῶσιν, τὴν πᾶν τὸ ἁλμυρὸν τῆς κακίας τοῦ βίου, ὥσπερ πολλῷ τῷ ῥεύματι κατακλύζουσαν, καὶ πᾶσαν ψυχῆς μοχθηρίαν ἀποκαθαίρουσαν.

D « Καὶ ἔσται ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἡ ῥίζα τοῦ Ἰεσσαὶ, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν· ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιοῦσι· καὶ ἔσται ἡ ἀνάπαυσις αὐτοῦ τιμή. » Ἐν ἐκείνῃ οὖν τῇ ἡμέρᾳ, δῆλον δὲ ὅτι κατὰ τὸν προφητευόμενον χρόνον, οὗτος αὐτὸς ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαὶ ἀναστησόμενος, μετὰ τὸ ἀναστῆναι, δηλονότι μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν, οὐκ Ἰουδαίων ἔσται βασιλεὺς, ἀλλ' ὥσπερ αὐτὸς ὁ Δαυῒδ οἵ τε τούτου διάδοχοι, βραχείας τινὸς γωνίας κρατήσει, τῆς δ' ἁπανταχοῦ γῆς ἄρξει. Διὸ οὐδαμῶς θάνατον ὑπογράφει αὐτοῦ· ἀνάπαυσιν δὲ ὀνομάζει, καὶ δόξαν, καὶ τιμήν. Τοῦτο γὰρ ἦν τὸ τέλος τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εἰς ἀνθρώπους οἰκονομίας· ὃ δὴ καὶ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν δεικνὺς, ἔλεγεν ἐν τῇ πρὸς τὸν Πατέρα εὐχῇ· « Πάτερ, δόξασόν

A et una erunt catuli eorum, » hic quoque mansuetorum, et ad animæ agriculturam idoneorum hominum, aliorumque moribus efferatorum, communionem describit. Tu ergo qui divitum et pauperum, improborum et bonorum filios in Ecclesia collectos vides, prophetiæ testimonium reddes, quæ ait, « Et simul catuli eorum erunt. » Leo itaque natura carnivorus, instar animalis herbivori palea nutritus, jure habeatur pro homine feroci ac inhumano, qui nudæ divinæ Scripturæ lectioni gaudeat. At enim mens in occulto latens, ipsum triticum ac verbum animabus alendis aptum; littera vero mentem et sensum complectens, palea fuerit.

B VERS. 8. « Et puer infans in foramina aspidum, et in cubilia filiorum aspidum manum injiciet. » Foramina et cubilia aspidum ac progenies eorum, fortasse corpora fuerint eorum qui a dæmonibus agitantur, ubi ceu in latibulis et foveis reptiles illi et venenati spiritus cubant, corporeis sensibus ceu foraminibus utentes. Hos porro puer Christi, vir quivis simplex et malitia infans, Salvatoris virtute depellens, manum suam iis injicit, nihil mali inferre valentibus, propter eum qui ex radice Jessæ prodiit, qui potestatem filiis suis dedit calcandi supra serpentes et scorpiones, et supra omnem virtutem inimici.

VERS. 9. « Et non nocebunt, nec poterunt perdere quemquam in monte sancto tuo. » Hic est C mons ille superius memoratus, nec alius, quam cœleste et evangelicum verbum, in quo domus Dei et Ecclesia ejus ædificata est. Ne quis igitur hic memoratum montem, illum æstimet esse, quem Judæi opinantur, in angulo Palæstinæ situm, dicti mentem explicat ac subjungit, « Quia repleta est universa terra cognitione Domini, ita ut aqua multa operiat maria: » sic indicans Ecclesiam Dei per totum orbem stabilitam, piamque cognitionem in illa prædicatam, quæ totam nequitiæ hujusce vitæ salsuginem ceu magno aquarum fluctu inundet, et totam animæ nequitiam expurget.

D VERS. 10. « Et erit in die illa radix Jessæ, et qui exsurgit imperare gentibus: in ipso gentes sperabunt: et erit requies ejus honor. » In illa ergo die, ut palam est, in tempore a prophetia notato, hic ipse qui ex radice Jessæ surrecturus est, postquam surrexerit, id est, post resurrectionem ex mortuis, non Judæorum rex erit, neque perinde atque David ejusque successores, in parvo quodam angulo imperabit, sed in universam terram imperium obtinebit. Quare nusquam ejus mortem scripto tradit, sed requiem vocat, gloriam et honorem. Hic quippe Servatoris nostri erga homines œconomiæ finis erat: quod ipse Servator indicat in sua ad Patrem oratione his verbis: « Pater, glorifica

spolia et depopulationem, et conculcet civitates, et ponat eas in pulverem. » Ad hæc usque perseveravit accusatio populi; post quam, consequenter ad minas a prophetia enuntiatas, non diu Assyrii irrumpentes Samariam obsident, et totam ipsorum regionem depopulantur, novemque Judaicæ gentis tribus in Assyriorum terram captivas abducunt. Post enarratam ergo populi Israel dicti captivitatem, ad eos qui in captivitatem abduxerant sermo transfertur. Hi porro erant Assyrii, quibus hæc præsentia comminatur. Quod autem, cum hæc dicerentur, jam populus ab Assyriis translatus et Samaria obsessa fuisset, hinc palam est, quod iidem ex Assyriorum regis persona dicatur, « Cepi Arabiam, et Damascum et Samariam: quemadmodum illas, sic et omnes principatus capiam; ac rursum, « Quemadmodum feci Samariæ, et omnibus manufactis ejus, sic faciam Jerosolymæ. » Docet autem historia in diebus Achaz ascendisse regem Assyriorum Samariam, et obsedisse illam: ac tunc quidem partem populi captivam duxisse: sub Ezechia autem Achazi successore universum populum transtulisse in Assyrios.

VERS. 7-9. « Ipse autem non sic cogitavit, et in anima non sic arbitratus est; sed avertet mens ejus ad gentes exterminandas non paucas. Et si dixerint ei, Tu solus es princeps: respondebit, Annon cepi regionem supra Babylonem et Chalanem, cujus turris ædificata est: et cepi Arabiam, et Damascum, et Samariam? » Cum meam, inquit, potestatem acceperit, non sic ille arbitratu est, sed elatus mente fuit, ac si populum meum propria virtute debellasset. Nec illo contentus excidio, infinitas alias gentes se invasurum minatur: quia illam præstantiorem ac sub Dei tutela positam debellaverat. Quamobrem iis qui subjecti fuerat, mirantibus eum, ac dicentibus, « Tu solus es princeps, » respondet ille his verbis: Me principem nondum vocetis neque dominum, quandoquidem omnes undique regiones nondum cepi: cæterum,

VERS. 10. « Quemadmodum has cepi, sic et omnes principatus capiam. Ululate, sculptilia in Jerusalem et Samaria. » At ipsos Assyrios eorumque principem, qui hæc tam arroganter proferebat, sermonem dirigit. Væ Assyriis, ait, quia non intellexerunt iram meam, contra facinorosos illos excitatam, talem ipsis inferendæ ultionis potestatem indidisse: sed opinabantur se suapte virtute gentes debellasse.

VERS. 11. « Quemadmodum enim feci Samariæ et manufactis ejus: sic faciam Hierosolymæ et idolis ejus. » Hierosolymam itaque Samariæ paria perpessuram interminatur. Hæc porro prædicit, auditores ad conversionem et pœnitentiam provocans, atque exempli formidine ad resipiscentiam invitans. Non enim Assyrius, inquit, hæc contra Samariam patravit; sed ego Deus, idque ob incolarum ejus impie-

A ποιῆσαι σκῦλα καὶ προνομὴν, καὶ καταπατεῖν τὰς πόλεις, καὶ θεῖναι αὐτὰς εἰς κονιορτόν. » Μέχρι γὰρ τῶν προειρημένων ἔστη τὰ τῆς τοῦ λαοῦ κατηγορίας, μεθ' ἣν ἀκολούθως τοῖς διὰ τῆς προφητείας ἠπειλημένοις, οὐκ εἰς μακρὰν πόῤῥωθεν ἐπιστάντες Ἀσσύριοι, πολιορκοῦσι τὴν Σαμάρειαν, καὶ πᾶσαν τὴν χώραν αὐτῶν δῃοῦσιν, ὅλας τε ἐννέα φυλὰς τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους αἰχμαλώτους εἰς τὴν Ἀσσυρίων ἀπάγουσι. Μετὰ οὖν τὴν τοῦ λαοῦ τοῦ καλουμένου Ἰσραὴλ αἰχμαλωσίαν ὁ λόγος μεταβαίνει ἐπὶ τοὺς αἰχμαλωτεύσαντας. Ἦσαν δὲ οὗτοι Ἀσσύριοι, οἷς τὰ προκείμενα ἀπειλεῖ. Ὅτι δὲ ἀπῆκτο ὑπὸ Ἀσσυρίων ὁ λαὸς, καὶ πεπολιόρκητο ἡ Σαμάρεια, ὅτε τὰ μετὰ χεῖρας ἐλέγετο, δῆλον τυγχάνει ἐκ τοῦ λέγεσθαι ἐν αὐτοῖς ἐκ προσώπου τοῦ τῶν Ἀσσυρίων βασιλέως· « Ἔλα-
B βον Ἀραβίαν καὶ Δαμασκὸν καὶ Σαμάρειαν· ὃν τρόπον ταύτας ἔλαβον, καὶ πάσας τὰς ἀρχὰς λήψομαι· » καὶ πάλιν· « Ὃν τρόπον ἐποίησα Σαμαρείᾳ καὶ πᾶσι τοῖς χειροποιήτοις αὐτῆς, οὕτω ποιήσω Ἱερουσαλήμ. » Καὶ ἡ ἱστορία δὲ διδάσκει, ὅτι ἐν ταῖς ἡμέραις Ἀχὰζ ἀνέβη ὁ βασιλεὺς Ἀσσυρίων εἰς Σαμάρειαν, καὶ ἐπολιόρκησεν αὐτήν· καὶ τέως μὲν τότε μέρος τι τοῦ λαοῦ ᾐχμαλώτευσεν· ἐπὶ δὲ Ἐζεκίου τοῦ τὸν Ἀχὰζ διαδεδεγμένου πάντα τὸν λαὸν ἀπῴκισεν εἰς Ἀσσυρίους.

« Αὐτὸς δὲ οὐχ οὕτως ἐνεθυμήθη, καὶ τῇ ψυχῇ οὐχ οὕτως λελόγισται, ἀλλὰ ἀπαλλάξει ὁ νοῦς αὐτοῦ καὶ τοῦ ἔθνη ἐξολοθρεῦσαι οὐκ ὀλίγα. Καὶ ἐὰν εἴπωσιν αὐτῷ· Σὺ μόνος εἶ ἄρχων· καὶ ἐρεῖ· Οὐκ ἔλαβον τὴν χώραν τὴν ἐπάνω Βαβυλῶνος καὶ Χαλάνης, οὗ ὁ πύρ-
C γος ᾠκοδομήθη, καὶ ἔλαβον Ἀραβίαν, καὶ Δαμασκὸν καὶ Σαμάρειαν; » Τὴν ἐμὴν τοίνυν, φησὶ, λαβὼν ἐξουσίαν, οὐχ οὕτως ἐνεθυμήθη, ἀλλ' ὑπερήρθη τῷ λογισμῷ, ὡς οἰκείᾳ δυνάμει τοῦ ἐμοῦ περιγενόμενος λαοῦ. Εἶτα, μὴ ἀρκεσθεὶς τῇ τούτων πολιορκίᾳ, μυρία ἄλλα ἔθνη μετέρχεσθαι ἀπειλεῖ, ὡς τοῦ κρείττονος καὶ Θεῷ ἀνακειμένου κρατήσας. Διὸ δὴ τῶν ὑποχειρίων αὐτῷ γενομένων θαυμαζόντων αὐτὸν, καὶ λεγόντων, « Σὺ μόνος εἶ ἄρχων, » ἀποκρίνεται πρὸς αὐτοὺς καὶ λέγει· Μήποτε καλεῖτε ἄρχοντα, μηδὲ κύριον· ἐπεὶ μηδέπω πάσας εἰλήφειν τὰς ἁπανταχοῦ χώρας· πλὴν,

« Ὃν τρόπον ταύτας ἔλαβον, οὕτω καὶ πάσας τὰς ἀρχὰς λήψομαι. Ὀλολύξατε τὰ γλυπτὰ ἐν Ἱερουσαλὴμ καὶ ἐν Σαμαρείᾳ. » Πρὸς αὐτούς τε τοὺς Ἀσσυ-
D ρίους καὶ τὸν ἄρχοντα αὐτῶν, τοιαῦτα καταλαζονευομένους ἀποτείνεται λέγων· Οὐαὶ Ἀσσυρίοις, ὅτι μὴ συνῆκαν ὡς ἄρα ἡ ἐμὴ ὀργὴ ἡ κατὰ τῶν πλημμελούντων τὴν ἐξουσίαν αὐτοῖς τῆς τοσαύτης ὀργῆς δέδωκεν· ἀλλὰ τῇ ἑαυτῶν δυνάμει κεκρατηκέναι τῶν ἐθνῶν ὑπέλαβον.

« Ὃν τρόπον γὰρ ἐποίησα Σαμαρείᾳ καὶ τοῖς χειροποιήτοις αὐτῆς, οὕτω ποιήσω καὶ Ἱερουσαλὴμ καὶ τοῖς εἰδώλοις αὐτῆς. » Τὰ ἴσα τοίνυν τῇ Σαμαρείᾳ καὶ τὴν Ἱερουσαλὴμ πείσεσθαι ἀπειλεῖ. Προλέγει δὲ ταῦτα προκαλούμενος εἰς ἐπιστροφὴν καὶ μετάνοιαν τοὺς ἀκούοντας, φόβῳ τε τοῦ παραδείγματος σωφρονίζων αὐτούς. Οὐ γὰρ ὁ Ἀσσύριος, φησὶν, ἐποίησε τὰ κατὰ τῆς Σαμαρείας, ἀλλ' ἐγὼ ὁ Θεὸς διὰ τὰς τῶν

οἰκητόρων ἀσεβείας. Οὐκοῦν κατὰ τὸν τοῦ δικαίου λόγον καὶ τοὺς ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ εἰκὸς παραδοθήσεσθαι τῇ ἴσῃ πολιορκίᾳ, ὡς τὰ ἀδελφὰ μεταχειριζομένους τοῖς τὰ προλεχθέντα πεπονθόσι.

« Καὶ ἔσται, ὅταν συντελέσῃ Κύριος πάντα ποιῶν ἐν τῷ ὄρει Σιὼν καὶ Ἱερουσαλὴμ, ἐπισκέψομαι ἐπὶ τὸν νοῦν τὸν μέγαν, ἐπὶ τὸν ἄρχοντα τῶν Ἀσσυρίων, καὶ ἐπὶ τὸ ὕψος τῆς δόξης τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ. » Ἀκολούθως διὰ τῶν προκειμένων διδάσκων, ὅτι τέως μὲν Ἀσσύριοι καὶ ὁ τούτων ἄρχων, εἰ καὶ τοιαῦτα ὁποῖα δεδήλωται ἀπηυθαδιάσαντο, τὴν Σαμάρειαν ὑποχείριον πεποιημένοι καὶ τὴν Δαμασκὸν, ὅμως ἕξουσι τὸ ἐνδόσιμον τοῦ χρόνου μέχρι καιροῦ τινος· μεθ' ὃν οὐκ ἔτι συστήσεται αὐτῶν ἡ ἀρχὴ, τῆς μακρᾶς καὶ πολυτελοῦς βασιλείας εἰς τὸ παντελὲς καταλυθησομένης.

« Εἶπε γὰρ, ἐν τῇ ἰσχύϊ ποιήσω, καὶ ἐν τῇ σοφίᾳ τῆς συνέσεως ἀφελῶ ὅρια ἐθνῶν, καὶ τὴν ἰσχὺν αὐτῶν προνομεύσω. » Μὴ δοὺς γὰρ δόξαν τῷ Θεῷ, μηδὲ λογισάμενος, ὅτι ὁ τῶν ὅλων Θεὸς αὐτὸς ἦν ὁ παραδοὺς αὐτῷ καὶ τὸν Ἰσραὴλ καὶ τὸν Ἰούδαν, καὶ πάντας τοὺς τιμωρίας ἀξίους, μέγα ἐφρόνησε, διανοηθεὶς καὶ πρὸς ἑαυτὸν εἰπὼν, κατὰ τὸν Σύμμαχον, « Ἐν τῇ δυνάμει τῆς χειρὸς ἐποίησα, » καὶ τὰ ἑξῆς.

« Καὶ σείσω πόλεις κατοικουμένας, καὶ τὴν οἰκουμένην ὅλην καταλήψομαι τῇ χειρὶ ὡς νοσσιὰν, καὶ ὡς καταλελειμμένα ὠὰ ἀρῶ· καὶ οὐκ ἔστιν ὃς διαφεύξεταί με, ἢ ἀντείπῃ μοι. Μὴ δοξασθήσεται ἀξίνη ἄνευ τοῦ κόπτοντος; ἢ ὑψωθήσεται πρίων ἄνευ τοῦ ἕλκοντος αὐτόν, ὡς ἄν τις ἄρῃ ῥάβδον ἢ ξύλον; Καὶ οὐχ οὕτως, ἀλλ' ἀποστελεῖ Κύριος Σαβαὼθ εἰς τὴν σὴν τιμὴν ἀτιμίαν, καὶ εἰς τὴν σὴν δόξαν πῦρ καιόμενον καυθήσεται. » Πρὸς τοῦτον τὸν ὑπερήφανον λογισμὸν, εἴτε τις ἀντικειμένη δύναμις ἐτύγχανεν, ὥσπερ ὁ ἄρχων βασιλείας Περσῶν, καὶ ὁ ἄρχων βασιλείας Μήδων, καὶ ὁ ἄρχων βασιλείας Ἑλλήνων· οὕτω γὰρ εἴποι ἄν τις καὶ ἄρχοντα βασιλείας Ἀσσυρίων γεγονέναι τινὰ τὸν ἀλαζονευόμενον καὶ τὰς προκειμένας φωνὰς φθεγξάμενον· εἴτε οὖν πρὸς τοῦτον, εἴτε πρὸς τὸν Βαβυλωνίων βασιλέα τὸν πολιορκήσαντα τὴν Ἱερουσαλὴμ, καὶ τὸν ναὸν ἐμπρήσαντα, πάντα τε τὰ αὐτῷ σκεύη ἱερὰ καὶ ἀναθήματα ἑλόντα, καὶ τοῖς αὐτοῦ εἰδώλοις ἀναθέντα ἐν αὐτῇ Βαβυλῶνι, ὥσπερ δεινὰ καὶ ἀπονενοημένα τολμήσαντα εἰπεῖν, ἀποκρίνεται φάσκων ὁ προφητικὸς λόγος· Εἶτα, (16) ὦ πάντων ἀφρονέστατε, οὐ συνορᾷς, ὅτι οὔτε πέλυξ ἑαυτόν ποτε κινήσειεν ἐπὶ κοπὴν ξύλου, μὴ ἑτέρου ἐνεργοῦντος, οὔτε πρίων διέλοι ἂν τὰ πρὸς αὐτοῦ πριζόμενα, μηδενὸς ἕλκοντος, οὐδὲ ῥάβδος τύψειεν ἄν τινα, οὐδὲ ξύλον πλήξειεν αὐτομάτως κινούμενον; Χρὴ δὲ λογίσασθαι, ὅτι οὔτε σοι διακόνῳ ὄντι τῆς τοῦ Θεοῦ ὀργῆς τοσαύτη παρῆν δύναμις, ὡς μυρίων ἐθνῶν καταχρατῆσαι, καὶ τούσδε μὲν κόπτειν, ἑτέρους δὲ παίειν, πόλεις τε ὅλας ἐξανδραποδίζεσθαι, καὶ μυρία πλήθη καταστρωννύναι, παντὸς πρίονος, καὶ πελέκυος, καὶ ῥάβδου χείρονι γενομένῳ, εἰ μὴ Θεὸς ἦν ὁ τῇ σῇ χειρὶ

A tates. Igitur secundum æquitatis leges, par est eos qui in Hierosolymis degunt pari obsidioni et excidio tradi, quia ipsi paria iis, qui jam memorata passi sunt, perpetrarunt.

VERS. 12. « Et erit, cum impleverit Dominus omnia facere in monte Sion et in Jerusalem, visitabo mentem magnam, principem Assyriorum, et celsitudinem gloriæ oculorum ejus. » His consequenter docet, Assyrios tandem et eorum principem, etsi cum tali, quali jam declaratum est, arrogantia egerint, Samariam et Damascum subegerint, tamen ad certum usque terminum usuram temporis habituros; quo elapso, imperium eorum non ultra consistet, diuturno illo ac florenti imperio funditus everso.

B

VERS. 13. « Dixit enim, In fortitudine faciam, et in sapientia prudentiæ meæ auferam terminos gentium, et fortitudinem earum devastabo. » Deo quippe gloriam non tribuens, neque secum reputans universorum Deum esse, qui ipsi et Israelem et Judam, et omnes alios supplicio dignos tradiderat; altum sapiebat, cogitans, et ad seipsum dicens, secundum Symmachum, « In virtute manus feci, » etc.

VERS. 14-16. « Et commovebo urbes habitatas, et universum orbem comprehendam manu quasi nidum, et quasi ova derelicta auferam: et non est qui effugiat me, aut contradicat mihi. Numquid gloriabitur securis sine cædente? aut exaltabitur serra, C sine trahente illam, ut quis efferat virgam aut lignum? At non sic, sed mittet Dominus Sabaoth in honorem tuam ignominiam, et in gloriam tuum ignis comburens accendetur. » Ad hanc superbam cogitationem; sive ea cujusdam adversariæ potestatis fuerit, qualis erat princeps regni Persarum, et princeps regni Medorum, et princeps regni Græcorum: sic enim quispiam dixerit esse principem regni Assyriorum, arroganter agentem, atque has voces emittentem; sive ad hunc, inquam, sive ad regem Babyloniorum, qui Hierosolymam obsedit, et templum incendit, et omnia sacra vasa ejus et donaria abstulit, ac in ipsa Babylone idolis suis consecravit; utpote qui gravia et insana proferre ausus esset, respondet propheticus sermo: Deinde, o omnium D stultissime, non vides non posse securim, nullo operante, ad lignum cædendum se movere; neque serram ligna posita secare, nemine trahente; neque virgam quempiam percutere, neque lignum suopte motu quemvis cædere? Cogitandum sane erat, neque tibi, iræ Dei ministro, talem adfuisse potestatem, ut infinitas gentes domares, neque ut alios quidem cæderes, alios percuteres, civitates integras captivas duceres, ac innumeram multitudinem protereres, quavis serra, securi et virga acerbior: nisi Deus his suppliciis dignos tibi tradidisset. Nunc porro nihil eorum cogitans, altos spiritus cepisti; ita ut te marim tenet, et serra contra illum a quo trahitur: et dicant, » etc.

(16) Hic Eusebii interpretem fere agit Hieronymus: nam sic habet, « O stultissime mortalium.... quomodo si securis glorietur contra eum qui secu-

gnam illam mentem esse putares. Non enim pacem illam Dei, quæ mentem omnem exsuperat ob oculos ponebas: sed te omnium maximum esse ratus, ac superbis oculis contra Deum datus, gentium terminos confundere cogitasti, quos definivit Deus et pulchre ordinavit, « Quando separabat Altissimus gentes, ut disseminabat filios Adam; constituit terminos gentium secundum numerum angelorum Dei [89]. » Tu vero sapientia et erranti prudentia tua arbitratus es posse te a Deo probe constitutos terminos alio transferre, atque totum orbem ditioni tuæ subigere. Nam æstimasti, neminem iis prospicere vel patrocinari, Deumque homines qui sunt super terram nihil curare: quamobrem gentes orbis universi, quasi pullos desertos, aut ova derelicta, te capturum opinatus es. Oportet igitur recta cogitatione putare, te ne eos quidem quos subegisti, sine nutu Dei domuisse. Unde namque tibi talis potestas adfuisset, nisi Deus id permisisset, neque te ut instrumento ad castigationem et supplicium eorum, qui correptione et conversione opus habebant, usus fuisset?

Vers. 17, 18. « Et erit lumen Israel in ignem, et sanctificabit illum in igne urente: et devorabit quasi fenum silvam. In illa die exstinguentur montes, et colles et silvæ. » Ipse qui olim populum suum illuminabat Deus, et sanctificabat illum, tibi superbo ignis effectus est. Pro illo autem, « Et sanctificabit illum in igne urente, » Symmachus, « Et sanctus ejus in flammam. » Nam tibi, inquit, Assyrio, qui impie et tumide cogitare ausus es, sanctus Israel, et qui olim ejus lux fuit, in flammam et ignem evadet. Collibus vero, montibus et silvis, e re comparat illam Assyriorum multitudinem; duces autem eorum, et qui aliis præerant, quasi colles et montes dicit. Sed illi quidem exstinguentur; id est, illi olim graves et ardentes, vel inviti, frigidi evadent. Mors quippe illos devorabit, tantum non et animas cum corporibus absumens. Quod autem animæ non una cum corporibus tollantur, cuique manifestum est: quod animæ firmitatem subindicat. Cum silvam dicit, multitudinem quæ cum rege Assyriorum erat denotat: Carmelum vero, ut ait Symmachus, ejus divitias nuncupat, necnon voluptates: quæ absumenda dicit ab ultrice prædicti ignis violentia.

Vers. 19. « Et devorabit ab anima usque ad carnes: et erit qui fugiet quasi fugiens a flamma urente. Et qui relinquentur ex ipsis numerus erunt, et puer scribet eos. » Cum hæc, inquit, Assyrio contigerint, ille fuga se proripiet, atque omnes qui cum illo erunt, idipsum agent. Quod si quidam pauci relinquantur, tot erunt, ut possit quivis puerulus illorum numerum assequi, ac scripto consignare, reliqua multitudine de medio sublata. Hæc et secundum litteram et secundum mentem dicta sunt;

[89] Deut. xxxii, 8.

A παραδοὺς τοὺς τούτων ἀξίους. Νυνὶ δὲ τούτων μηδὲν λογισάμενος, ἐπῆρας σεαυτὸν, ὡς ὑπολαβεῖν σαυτὸν εἶναι τὸν μέγαν νοῦν. Οὐ γὰρ ἔθου πρὸ ὀφθαλμῶν τὴν εἰρήνην τοῦ Θεοῦ τὴν ὑπερέχουσαν πάντα νοῦν· καὶ πάντων μέγιστον νομίσας εἶναι ἑαυτὸν, ὑπερηφάνοις δὲ ὀφθαλμοῖς κατεπαρθεὶς τοῦ Θεοῦ, διενοήθης τὰ ὅρια τῶν ἐθνῶν συγχέειν, ἃ ὁ Θεὸς διώρισε καὶ διέταξε καλῶς, « Ὅτε διεμέριζεν ἔθνη ὁ Ὕψιστος, ὡς διέσπειρεν υἱοὺς Ἀδάμ· ἔστησεν ὅρια ἐθνῶν κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων Θεοῦ. » Σὺ δὲ τῇ σεαυτοῦ σοφίᾳ καὶ τῇ πεπλανημένῃ συνέσει ᾠήθης δύνασθαι μεταθεῖναι μὲν τοὺς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εὖ διατεταγμένους ὅρους, ὑποχείριον δὲ σαυτῷ τὴν οἰκουμένην ποιήσασθαι. Μηδένα γὰρ ἐφορᾷν μηδὲ ἀντιλαμβάνεσθαι, μηδὲ Θεῷ μέλλειν τῶν ἐπὶ γῆς ἀνθρώπων ἐνόμισας· διὸ B ὥσπερ νεοττῶν ἐρήμων, ἢ ᾠῶν καταλελειμμένων, ὑπέλαβες κρατήσειν τῶν ἐπὶ τῆς οἰκουμένης ἐθνῶν. Δεῖ οὖν ὀρθῷ λογισμῷ διανοηθῆναι, ὅτι καὶ αὐτῶν ὧν ἐκράτησας, οὐκ ἄνευ Θεοῦ νεύματος περιεγένου. Πόθεν γάρ σοι παρῆν τοιαύτη ἐξουσία, μὴ τοῦ Θεοῦ συγκεχωρηκότος, καὶ ὥσπερ ὀργάνῳ χρησαμένου σοι ἐπὶ τιμωρίαν καὶ κόλασιν τῶν ἐπιστροφῆς δεομένων;

« Καὶ ἔσται τὸ φῶς τοῦ Ἰσραὴλ εἰς πῦρ, καὶ ἁγιάσει αὐτὸν ἐν πυρὶ καιομένῳ· καὶ καταφάγεται ὡσεὶ χόρτον τὴν ὕλην. Τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἀποσβεσθήσεται τὰ ὄρη καὶ οἱ βουνοὶ, καὶ οἱ δρυμοί. » Αὐτὸς ὁ πάλαι φωτίζων τὸν ἑαυτοῦ λαὸν Θεὸς, καὶ ἁγιάζων αὐτὸν, σοὶ τῷ ὑπερηφάνῳ γινόμενος πῦρ. Ἀντὶ δὲ τοῦ, « Καὶ ἁγιάσει αὐτὸν ἐν πυρὶ καιομένῳ, » ὁ Σύμμαχος, « Καὶ ὁ ἅγιος αὐτοῦ εἰς φλόγα. » Σοὶ γὰρ, C φησὶ, τῷ Ἀσσυρίῳ, ἀσεβῆ καὶ ὑπέρογκα λογίσασθαι τετολμηκότι, ὁ ἅγιος Ἰσραὴλ, καὶ ὁ πάλαι φῶς αὐτοῦ γεγονὼς, εἰς φλόγα καὶ εἰς πῦρ γενήσεται. Βουνοῖς δὲ καὶ ὄρεσι καὶ δρυμοῖς παρεικάζει καλῶς, αὐτήν τε τῶν Ἀσσυρίων πληθὺν, καὶ τοὺς ἡγουμένους αὐτῆς καὶ τῶν ἄλλων ὑπερέχοντας, καθάπερ βουνοὺς ἢ ὄρη. Ἀλλ' οὗτοι μὲν ἀποσβεσθήσονται, τουτέστιν, οἱ πάλαι δεινοὶ καὶ θερμοὶ, καὶ οὐχ ἑκόντες καταψυγήσονται. Καταφάγεται γὰρ αὐτοὺς ὁ θάνατος, μονονουχὶ καὶ ψυχὰς δαπανῶν καὶ σῶμα. Ὅτι μὲν γὰρ οὐ συναναιρῆνται τοῖς σώμασιν αἱ ψυχαὶ, παντί τῳ σαφές ἐστι· ὑπεμφαίνει δὲ δήπου τὸ τῆς ψυχῆς εὐσθενές. Δρυμὸν δὲ λέγων, τὰ πλήθη τὰ σὺν τῷ βασιλεῖ Ἀσσυρίων δηλοῖ· Κάρμηλον δὲ, ὡς ὁ Σύμμαχός φησι, τὸν πλοῦ-D τον αὐτοῦ καὶ τὴν τρυφὴν, ἅπερ πάντα ἀναλωθήσεσθαί φησιν ὑπὸ τῆς κολαστικῆς δυνάμεως τοῦ προλεχθέντος πυρός.

« Καὶ καταφάγεται ἀπὸ ψυχῆς ἕως σαρκῶν, καὶ ἔσται ὁ φεύγων, ὡς ὁ φεύγων ἀπὸ φλογὸς καιομένης. Καὶ οἱ καταλειφθέντες ἀπ' αὐτῶν ἀριθμὸς ἔσονται, καὶ παιδίον γράψει αὐτούς. » Ἐπειδὰν, φησὶ, ταῦτα τῷ Ἀσσυρίῳ συμβῇ, δρασμῷ χρησάμενος φεύξεται, οἵ τε σὺν αὐτῷ πάντες τοῦτο πράξουσιν. Εἰ δὲ που βραχεῖς τινες καταλειφθεῖεν, τοσοῦτοι ἔσονται, ὥστε δύνασθαι καὶ τὸ τυχὸν παιδίον τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν περιλαβεῖν, καὶ γραφῇ παραδοῦναι, τοῦ λοιποῦ πλήθους ἀπολωλότος. Ταῦτα καὶ πρὸς λέξιν εἴρηται καὶ πρὸς

διάνοιαν· πρὸς μὲν λέξιν, ἀνηνεγμένα ἐπὶ τὸν Ναβουχοδονόσορ, τὸν ἐμπρήσαντα τὸν ναὸν καὶ τὴν πόλιν· πρὸς δὲ διάνοιαν, ἐπὶ τὴν ἀντικειμένην δύναμιν, ἧς τὰ λελεγμένα ἐν τῇ προφητείᾳ παθούσης, καθῃρέθη αὐτίκα ἡ τῶν ἐναντίων Ἀσσυρίων δυναστεία.

« Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, οὐκέτι προστεθήσεται τὸ καταλειφθὲν Ἰσραὴλ, καὶ οἱ σωθέντες τοῦ Ἰακὼβ οὐκέτι μὴ πεποιθότες ὦσιν ἐπὶ τοὺς ἀδικήσαντας αὐτοὺς, ἀλλὰ ἔσονται πεποιθότες ἐπὶ τὸν Θεὸν τὸν ἅγιον τοῦ Ἰσραὴλ τῇ ἀληθείᾳ. Καὶ ἔσται τὸ καταλειφθὲν τοῦ Ἰακὼβ ἐπὶ Θεὸν ἰσχύοντα. » Φησὶ τῷ καιρῷ, καθ' ὃν πάντα τὰ προλεχθέντα κατὰ τοῦ δηλωθέντος ἄρχοντος τῶν Ἀσσυρίων δι' ἔργων χωρήσειεν, οἱ περιλειφθέντες τοῦ αἰχμαλωτισθέντος λαοῦ τῶν Ἰουδαίων, τῆς πολεμίας χώρας ἐλεύθεροι γενόμενοι, καὶ εἰς τὴν οἰκείαν ἐπανελθόντες, οὐκέτι προσέξουσιν οἷς πάλαι προσεῖχον δαίμοσι πονηροῖς, τοῖς τὰς ψυχὰς αὐτῶν ἠδικηκόσι, καὶ πάντων αὐτοῖς κακῶν αἰτίοις γενομένοις· ἀλλὰ τῷ Θεῷ λοιπὸν προσέξουσι μόνῳ, ἅτε λυτρωτῇ καὶ Σωτῆρι αὐτῶν γενομένῳ. Ἐπληροῦτο δὲ καὶ ταῦτα πρὸς λέξιν κατὰ Κῦρον τὸν Περσῶν βασιλέα, ὃς πάντας ἀνῆκε τοὺς ἐν τῇ αἰχμαλωσίᾳ Ἰουδαίους· καθ' ὃν καιρὸν οἱ περὶ τὸν Ζοροβάβελ, καὶ Ἰησοῦν τὸν τοῦ Ἰωσεδὲκ τὸν ἱερέα τὸν μέγαν, οἵ τε ἅμα τῷ Ἔσδρᾳ, καὶ Νεεμίᾳ, τῆς Βαβυλῶνος ἐπανελθόντες, τὸν ναὸν ἤγειραν, καὶ τὴν πόλιν αὐτὴν ἀνεκτίσαντο.

« Καὶ ἐὰν γένηται ὁ λαὸς Ἰσραὴλ ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης, τὸ κατάλειμμα αὐτῶν σωθήσεται. » Τὴν ἄχρηστον πληθὺν ὁ λόγος σημαίνει τοῦ ἔθνους, τῶν μετὰ τὴν ἐπάνοδον τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος οἰκησάντων τὴν χώραν μέχρι τῶν Ῥωμαϊκῶν χρόνων· οὗτοι γὰρ ἦσαν ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης, ἐξ ὧν μόνων διεσώθη τὸ κατάλειμμα· οἱ ἐξ αὐτῶν εἰς τὸν Χριστὸν πεπιστευκότες μαθηταὶ αὐτοῦ καὶ ἀπόστολοι, καὶ εὐαγγελισταί. Ψάμμος γὰρ θαλάσσης τὸ μὲν πλῆθος ἀναρίθμητον ἔχει· ἄλλως δὲ ἄχρηστος ὑπάρχει πρὸς γεωργίαν. Ἐπειδὰν οὖν ὁ λαὸς, φησὶν, Ἰσραὴλ εἰς πλῆθος ἀναρίθμητον χυθῇ, ἄχρηστον δὲ γένηται ἐν τῇ κατὰ Θεὸν καρποφορίᾳ, τηνικαῦτα τὸ μὲν πλῆθος αὐτῶν ἀπολεῖται· μόνον δὴ τὸ κατάλειμμα αὐτῶν σωθήσεται.

« Ὅτι λόγον συντετμημένον Κύριος ποιήσει ἐν τῇ οἰκουμένῃ ὅλῃ. » Σαφῶς ἄρα τὸ Εὐαγγέλιον τῆς Καινῆς ᾐνίξατο Διαθήκης, ἐν ὅλῃ τῇ οἰκουμένῃ κηρυχθέν. Συντετμημένος γὰρ ἦν ὁ λόγος ὁ εὐαγγελικὸς, τῷ μὴ περιέχειν πάντα τὰ παρὰ τῷ Μωϋσῇ παραγγέλματα. Τῶν δὲ προκειμένων ῥητῶν μέμνηται καὶ ὁ Ἀπόστολος, τοῦτον λέγων τὸν τρόπον· « Ὁ Ἡσαΐας δὲ λέγει ὑπὲρ τοῦ Ἰσραήλ· Ἐὰν ᾖ ὁ ἀριθμὸς τῶν υἱῶν τοῦ Ἰσραὴλ ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης, τὸ ὑπόλειμμα σωθήσεται. Λόγον γὰρ συντελῶν καὶ συντέμνων ποιήσει Κύριος ἐπὶ τῆς γῆς. »

« Διὰ τοῦτο τάδε λέγει Κύριος Σαβαώθ· Μὴ φοβοῦ, ὁ λαός μου, οἱ κατοικοῦντες ἐν Σιὼν, ἀπὸ Ἀσσυρίων, ὅτι ἐν ῥάβδῳ πατάξει σε· πληγὴν γὰρ ἐπάγω

secundum litteram quidem, si ad Nabuchodonosorem referantur, qui templum incendit et urbem; secundum mentem vero, si ad potestatem adversariam, quæ cum ea, quæ in prophetia feruntur, perpessa esset, adversariorum Assyriorum potentia confestim sublata est.

VERS. 20, 21. « Et erit in die illa, non ultra adjicietur residuum Israel, et qui salvi fuerint ex Jacob non ultra fiduciam habebunt in illos qui se injuria affecerunt; sed fiduciam habebunt in Deo sancto Israel in veritate. Et erit residuum Jacob in Deum fortem. » Quo tempore, inquit, prædicta omnia contra memoratum principem Assyriorum, opere complebuntur; qui ex Judæorum populo in captivitatem abducto residui erunt, ab inimica regione liberi evadentes, et in propriam reversi, non ultra attendent iis, quibus antea animum adhibebant, dæmonibus malignis, qui animas suas læserant, et omnium sibi malorum causa fuerant; sed Deo tandem soli applicabuntur, utpote qui redemptor sibi et Servator effectus sit. Hæc vero reipsa completa sunt Cyri Persarum regis tempore, qui Judæos omnes in captivitate agentes remisit, cum Zorobabel, Jesus filius Josedec Sacerdos magnus, et qui cum Esdra et Nehemia erant, ex Babylone reversi, templum excitarunt, urbemque ipsam restauraverunt.

VERS. 22. « Et si fuerit populus Israel sicut arena maris, residuum ejus salvabitur. » Promiscuam et inutilem gentis multitudinem, quæ post reditum ex Babylone usque ad Romana tempora regionem incoluit, indicat propheticus sermo: hi quippe erant sicut arena maris, quorum residuum tantum salutem consecutum est. Hi porro ex illis erant qui in Christum crediderunt, discipuli ejus, apostoli et evangelistæ. Nam arena maris multitudine quidem innumerabilis, verum inutilis est ad agriculturam. Cum ergo populus Israel, inquit, in multitudinem innumeram diffusus fuerit, ita tamen ut inutilis sit ad fructum secundum Deum ferendum; tunc multitudo quidem eorum peribit, ac solæ ejus reliquiæ salutem consequentur.

VERS. 23. « Quia verbum abbreviatum faciet Dominus in universa terra. » Evangelium Novi Testamenti clare subindicat, quod in universa terra prædicatum est. Abbreviatum quippe erat verbum evangelicum, quod omnia Moysis præcepta non complecteretur. Hæc dicta commemorat apostolus his verbis [61], « Isaias autem dicit de Israel: Si fuerit numerus filiorum Israel tanquam arena maris, reliquiæ salvæ fient. Verbum enim consummans, et abbrevians Dominus faciet super terram. »

VERS. 24. « Propterea hæc dicit Dominus Sabaoth, Noli timere, popule meus, qui habitatis in Sion, ab Assyriis, quia in virga percutiet te: pla-

[61] Rom. IX 27.

gam enim inducam super te, ut videas viam Ægypti. » Hortatur itaque ne timeat Assyrios : nam venturum quidem ait eorum regem et Jerusalem oppugnaturum esse, ut ejus incolæ brevem plagam experiantur, ceu virga percussi; at illum re infecta fugientem reversurum esse. Quæ sane completa sunt, Ezechia filio Achaz in Jerusalem regnante : qui vir fuit non patri similis, sed justus et omnimode religiosus. Etsi igitur, me id permittente, rex eorum in te irrumpat, attamen ad correptionem tantum virga percutiet te, non cum gladiis et hastis bellico more victor irruet in te. Hæc porro virgis inflicta tibi plaga non præter rationem erit: causam quippe cur Assyrio concessum sit ut moderata te plaga afficiat, non ignores oportet : quia enim viæ in Ægyptum denuo te commisisti, idololatriæ Achazi tempore deditus; ideo vos Assyrii virgæ tradidi, ut ad sanam mentem et conversionem reducerem.

VERS. 25, 26. « Adhuc enim paululum, et cessabit ira : furor autem meus super consilium eorum. Et suscitabit Deus super eos secundum plagam Madiam in loco tribulationis : et furor ejus in viam ad mare, in viam Ægypti. » Si quidem vobis cum rege vestro Ezechia ad meliorem frugem revertentibus, ac Deum agnoscentibus, indignatio mea contra vos accensa cessabit : me autem vestræ saluti patrocinante, Assyrius turpiter per vestram regionem, perque vestras urbes fugiet, a loco in locum sese fuga subducens.

VERS. 27-33. « Et erit in die illa : auferetur jugum ejus ab humero tuo, et timor ejus super te, et corrumpetur jugum ab humeris vestris. Veniet enim in civitatem Angæ, et transibit in Maggedo, et in Machmas ponet vasa sua. Et transibit vallem, et veniet in Angæ. Timor apprehendet Rama civitatem Saul. Fugiet filia Gallim, audietur in Laisa : audietur in Anathoth. Et obstupuit Madebena, et habitatores Gibbir. Consolamini hodie in via ut maneat. Consolamini manu montem, filiam Sion, et colles in Jerusalem. Ecce dominator Dominus Sabaoth conturbabit gloriosos cum fortitudine, et excelsi injuria conterentur, et humiliabuntur. » Tu quippe, ait ille populum suum alloquens, liber et omni metu vacuus eris : qui vero fugiebat, prius veniet in civitatem Angæ; inde vero alium in locum commigrabit; ibique defatigatus, sarcinas ponet suas : deinde istinc alio transibit, unde veniet in urbem quam vocant Saulis : postea vero in alium locum : atque sic turpiter de medio tolletur; vos autem consolabimini, et solatium accipietis, non amplius Assyriorum jugo subditi. Ut enim ab ingruente illaque brevi correptione non fugiant, sed permaneant, « Consolamini, » ait, « filiam Sion, » videlicet habitatores Jerusalem.

A ἐπὶ σὲ, τοῦ ἰδεῖν ὁδὸν Αἰγύπτου. » Παραινεῖ τοίνυν μὴ φοβεῖσθαι τοὺς Ἀσσυρίους· ἥξειν μὲν γὰρ καὶ ἐπιστρατεύσειν κατὰ τῆς Ἱερουσαλὴμ τὸν τούτων βασιλέα, πρὸς τὸ βραχείας πειραθῆναι πληγῆς τοὺς ἐν αὐτῇ κατοικοῦντας, ὥσπερ ῥάβδῳ παιομένους· ἄπρακτον δὲ αὐτὸν ὑποστρέψειν, φυγῇ χρησάμενον. Ἐπληροῦτο δὲ καὶ ταῦτα ἐπὶ Ἐζεκίου υἱοῦ Ἀχὰζ βασιλεύοντος ἐν Ἱερουσαλὴμ, ἀνδρὸς γενομένου, οὐ κατὰ τὸν πατέρα, δικαίου δὲ ἄλλως, καὶ θεοφιλοῦς κατὰ πάντα τρόπον. Εἰ καὶ τὰ μάλιστα οὖν, φησὶν, ἐμοῦ ἐπιτρέποντος, καὶ ἐν σοὶ ἐπελεύσεται ὁ τούτων βασιλεὺς, ὅμως ἐν ῥάβδῳ ἐπιστρεπτικῇ πατάξει σε, ἀλλ' οὐ ξίφεσιν, οὐδὲ δόρασι πολέμου νόμῳ κρατήσας ἐπεξελεύσεταί σοι. Καὶ αὕτη δὲ ἡ διὰ ῥάβδου κατὰ σοῦ πληγὴ οὐκ ἔσται παράλογος· τὸ γὰρ αἴτιον τοῦ B συγχωρηθῆναι τὸν Ἀσσύριον πεπεισμένῃ πληγῇ χρήσασθαι κατὰ σοῦ μὴ ἀγνόει· ἐπειδὴ γὰρ τῇ ὁδῷ Αἰγύπτου πάλιν σεαυτὸν ἐκδέδωκας, εἰδωλολατρείᾳ προσεσχηκὼς κατὰ τοὺς χρόνους Ἀχὰζ, τούτου χάριν ὑμᾶς τῇ ῥάβδῳ τοῦ Ἀσσυρίου παραδέδωκα εἰς σωφρονισμὸν καὶ ἐπιστροφήν.

« Ἔτι γὰρ μικρὸν καὶ παύσεται ἡ ὀργή· ὁ δὲ θυμός μου ἐπὶ τὴν βουλὴν αὐτῶν. Καὶ ἐγερεῖ ὁ Θεὸς ἐπ' αὐτοὺς κατὰ τὴν πληγὴν Μαδιὰμ ἐν τόπῳ θλίψεως· καὶ ὁ θυμὸς αὐτοῦ τῇ ὁδῷ τῇ κατὰ θάλασσαν, εἰς τὴν ὁδὸν τὴν κατ' Αἴγυπτον. » Μεταβαλόντων μὲν γὰρ ὑμῶν ἐπὶ τὰ κρείττω, καὶ τὸν Θεὸν ἐπεγνωκότων, ἅμα τῷ ὑμετέρῳ βασιλεῖ Ἐζεκίᾳ, καὶ ἡ ἀγανάκτησίς μου ἡ καθ' ὑμῶν παύσεται· ἐμοῦ δὲ τῆς ὑμετέρας C σωτηρίας ὑπερασπίζοντος, φεύξεται ὁ Ἀσσύριος ἀσχημόνως, διὰ τῆς ὑμετέρας χώρας καὶ διὰ τῶν ὑμετέρων πόλεων τόπον ἐκ τόπου διαδιδράσκων.

« Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, ἀφαιρεθήσεται ὁ ζυγὸς αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ὤμου σου, καὶ ὁ φόβος αὐτοῦ ἐπὶ σοῦ, καὶ καταφθαρήσεται ὁ ζυγὸς ἀπὸ τῶν ὤμων ὑμῶν. Ἥξει γὰρ εἰς τὴν πόλιν Ἀγγαὶ, καὶ παρελεύσεται εἰς Μαγγεδὼ, καὶ ἐν Μαχμὰς θήσει τὰ σκεύη αὐτοῦ. Καὶ παρελεύσεται φάραγγα, καὶ ἥξει εἰς Ἀγγαί. Φόβος λήψεται Ῥαμὰ πόλιν Σαούλ. Φεύξεται θυγάτηρ Γαλλείμ· ἐπακούσεται ἐν Λαϊσὰ, ἐπακούσεται ἐν Ἀναθώθ. Καὶ ἐξέστη Μαδεβηνὰ, καὶ οἱ κατοικοῦντες Γιββείρ. Παρακαλεῖτε σήμερον ἐν ὁδῷ τοῦ μεῖναι. Παρακαλεῖτε τῇ χειρὶ τὸ ὄρος τὴν θυγατέρα Σιὼν, καὶ οἱ βουνοὶ οἱ ἐν Ἱερουσαλήμ. Ἰδοὺ ὁ δεσπό- D της Κύριος Σαβαὼθ συνταράσσει τοὺς ἐνδόξους μετὰ ἰσχύος· καὶ οἱ ὑψηλοὶ τῇ ὕβρει συντριβήσονται, καὶ ταπεινωθήσονται. » Σὺ μὲν οὖν, φησὶν πρὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ, ἔσῃ ἐλεύθερος καὶ παντὸς ἀπηλλαγμένος φόβου· ὁ δὲ φεύγων, πρότερον μὲν ἥξει εἰς τὴν πόλιν Ἀγγαί· εἶτα ἐκεῖθεν παρελεύσεται εἰς ἕτερον τόπον, καὶ ἀποκαμὼν ἐνταῦθα τὰ σκεύη αὐτοῦ ἀποθήσεται· ἔπειτα διαβήσεται ἐντεῦθεν ἀλλαχοῦ· κἀκεῖθεν εἰς τὴν καλουμένην πόλιν Σαούλ· εἶτα εἰς ἕτερον τόπον· καὶ οὕτως ἀσχημονῶν, ἀφανὴς γενήσεται· ὑμεῖς δὲ παρακληθήσεσθε, καὶ παραμυθίας τεύξεσθε, μηκέτι ὑποκείμενοι τῷ ζυγῷ τῶν Ἀσσυρίων. Ὑπὲρ γὰρ τοῦ μὴ φεύγειν καὶ καρτερεῖν τὴν πρὸς ὀλίγον ἐπελευσομένην παιδείαν, « Παρακαλεῖτε, » φησὶ, « τὴν θυγατέρα Σιὼν, » δηλαδὴ τοὺς ἐνοικοῦντας τῇ Ἱερουσαλήμ.

« Καὶ πεσοῦνται οἱ ὑψηλοὶ μαχαίρᾳ· ὁ δὲ Λίβανος σὺν τοῖς ὑψηλοῖς πεσεῖται. » Ὅρα δέ μοι, ὅσους καὶ ὁσάκις ὑψηλοὺς ὠνόμασεν· ὧν τὸ σύστημα τῷ Λιβάνῳ, καὶ ταῖς ἐν αὐτῷ ὑψηλοτάταις κέδροις ἀφωμοιοῖ. Διὸ εἴρηται ἀλλαχοῦ· « Εἶδον τὸν ἀσεβῆ ὑπερυψούμενον καὶ ἐπαιρόμενον ὡς τὰς κέδρους τοῦ Λιβάνου· » καὶ ἐν ἑτέρῳ πάλιν· « Φωνὴ Κυρίου συντρίβοντος κέδρους, καὶ συντρίβει Κύριος τὰς κέδρους τοῦ Λιβάνου· καὶ λεπτυνεῖ αὐτὰς ὡς τὸν μόσχον τὸν Λίβανον. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

« Καὶ ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαὶ, καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ῥίζης ἀναβήσεται. » Πῶς τῶν προειρημένων ἁπάντων ἔσται συντριβὴ καὶ πτῶσις, παρίστησιν ἑξῆς, ἐκ ῥίζης Ἰεσσαὶ προελεύσεσθαι ῥάβδον θεσπίζων· ἥτις ῥάβδος, πάντας τοὺς ὑψηλοὺς συντρίψασα, ταπεινώσει. Διὸ ἐπισυνῆπται· « Καὶ ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαί. » Ἀντὶ δὲ τοῦ, « ἐκ τῆς ῥίζης, » — « ἀπὸ κορμοῦ » συμφώνως ἡρμήνευσαν οἱ λοιποί. Καὶ γὰρ ἦν ἡ φυλὴ καὶ ἡ πατριὰ ἐξ ἧς προῆλθεν ὁ Σωτὴρ, ὥσπερ τις κορμὸς, μηκέτι κλάδους ἔχων, διὰ τὸ ἐκλελοιπέναι τοὺς ἐκ διαδοχῆς Δαυῒδ βασιλέας μετὰ τὴν εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίαν· διό μοι δοκεῖ κορμὸς ὠνομάσθαι τὸ κατὰ σάρκα γένος τοῦ Δαυῒδ, οὗ ὁ πατὴρ ἦν ὁ Ἰεσσαί. Τὸν χρόνον τοίνυν καθ' ὃν τὰ προειρημένα ἔσται, παριστὰς, συνάπτει τὴν εἰς ἀνθρώπους πάροδον τοῦ Χριστοῦ σφόδρα εὐκαίρως. Ἐπειδὴ γὰρ προεδίδαξε διὰ τῶν ἔμπροσθεν τὰ περὶ τῆς ἐκ Παρθένου γεννήσεως, τάς τε ἐπωνύμους προσηγορίας τῶν ἐπινοουμένων ἐν αὐτῷ δυνάμεων, ἀκολούθως ἐπὶ τοῦ παρόντος, ἐξ ὁποίου γένους, καὶ ποίας φυλῆς προελεύσεται, ὁποῖά τε κατορθώσει ἡ εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ πάροδος, προαναφωνεῖ.

« Καὶ ἀναπαύσεται ἐπ' αὐτὸν Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, πνεῦμα σοφίας καὶ συνέσεως, πνεῦμα βουλῆς καὶ ἰσχύος, πνεῦμα γνώσεως καὶ εὐσεβείας· ἐμπλήσει αὐτὸν πνεῦμα φόβου Θεοῦ. Οὐ κατὰ τὴν δόξαν κρινεῖ, οὐδὲ κατὰ τὴν λαλιὰν ἐλέγξει. » Εὕροιεν γὰρ ἂν οἱ θέλοντες ὅπως ὁ Σωτὴρ ἡμῶν καὶ Κύριος οὐ κατὰ τὴν δόξαν ἔκρινε. Μηδενὸς γὰρ πρόσωπον λαμβάνων (16), ἤλεγχε σὺν παῤῥησίᾳ πολλῇ ποτὲ μὲν τοὺς γραμματεῖς καὶ Φαρισαίους, ποτὲ δὲ τοὺς ἀρχιερεῖς ἔνδον ἐν τῷ ναῷ, οἷς καὶ ἔλεγεν· « Ἀρθήσεται ἀφ' ὑμῶν ἡ βασιλεία, καὶ δοθήσεται ἔθνει ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς. » Ἀλλ' οὐδὲ κατὰ τὴν λαλιὰν ἤλεγχεν· οἱ μὲν γὰρ προσῄεσαν αὐτῷ λέγοντες· « Διδάσκαλε, οἴδαμεν ὅτι ἀληθὴς εἶ, » καὶ τὰ ἑξῆς. Ὁ δὲ οὐ κατὰ τὴν λαλιὰν αὐτῶν ἤλεγχε· διὸ εἰδὼς τὰς πονηρίας αὐτῶν, ἔλεγε· « Τί με πειράζετε, ὑποκριταί; »

« Ἀλλὰ κρινεῖ ταπεινῷ κρίσιν, καὶ ἐλέγξει τοὺς ταπεινοὺς τῆς γῆς, καὶ πατάξει τὴν γῆν τῷ λόγῳ τοῦ στόματος αὐτοῦ. » Νοήσεις δὲ τὸ, « Πατάξει γῆν τῷ λόγῳ τοῦ στόματος αὐτοῦ, » καὶ ἄλλως, ἐπακούσας

Vers. 34. « Et cadent excelsi gladio. Libanus autem cum excelsis cadet. » Vide mihi quam sæpe et quoties excelsos nominet, quorum cœtum Libano et ejus altissimis cedris similem dicit. Quare dictum est alibi [62]: « Vidi impium superexaltatum, et elevatum sicut cedros Libani; » et alias iterum [63]: « Vox Domini confringentis cedros, et confringit Dominus cedros Libani: et comminuet eas tanquam vitulum Libanum. »

CAPUT XI.

Vers. 1. « Et egredietur virga de radice Jessæ, et flos de radice ascendet. » Quo pacto prædictorum omnium contritio et ruina futura sit deinde declarat; ex radice Jessæ prodituram virgam esse vaticinans: quæ virga omnes sublimes conteret et humiliabit. Quare subdit: « Et egredietur virga de radice Jessæ. » Pro illo autem, « de radice, » reliqui omnes interpretes, « a trunco » verterunt. Etenim tribus et familia, ex qua Salvator prodiit, ceu quidam truncus erat, qui nondum ramos emiserat, quia post captivitatem in Babylone, ex successione Davidis reges defecerant; ideo videtur mihi truncus vocari genus Davidis secundum carnem, cujus pater erat Jessæ. Tempus itaque quo illa prius memorata futura sunt declarans, admodum opportune Christi ad homines adventum subjungit. Quia enim in præcedentibus ea quæ ad ortum ex Virgine spectabant edocuerat, atque vocabula intelligibilos ejus virtutes indicantia protulerat; consequenter in præsenti quo ex genere et ex qua tribu, quæ opera ejus ad homines adventus editurus sit, prænuntiat.

Vers. 2, 3. « Et requiescet super eum Spiritus Dei, spiritus sapientiæ et intelligentiæ, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientiæ et pietatis. Replebit eum spiritus timoris Dei. Non secundum opinionem judicabit, neque secundum loquelam arguet. » Cuivis volenti facile est deprehendere quo pacto Salvator et Dominus noster, non secundum opinionem judicabat. Nullius enim personam accipiens, modo Scribas et Pharisæos, mox summos pontifices in templo fidenter arguebat, quibus etiam hæc dicebat: « Auferetur a vobis regnum, et dabitur genti facienti fructus ejus [64]. » Sed nec secundum loquelam arguebat: nam alii ipsum adibant dicentes: « Magister, scimus quia verax es [65], » etc. Ille vero non secundum loquelam eorum arguebat: quare gnarus malitiæ eorum dicebat: « Quid me tentatis, hypocritæ? »

Vers. 4. « Sed judicabit humili judicium, et arguet humiles terræ, et percutiet terram verbo oris sui. » Illud autem, « Percutiet terram verbo oris sui, » intelliges, si audias eum alibi dicentem,

[62] Psal. xxxvi, 35. [63] Psal. xxviii, 5. [64] Matth. xxi, 43. [65] Matth. xxii, 16.

(16) Hieronymus ad hunc locum sic Latine Græca transtulit, « Nullius enim personam accipit in judicio: sed Scribis et Pharisæis ac principibus loquitur... *Auferetur a vobis*, » et cætera, quæ pene ad verbum ille prosequitur.

« Nolite putare quod venerim pacem mittere super terram: non veni pacem mittere, sed gladium [66]. » Gladius autem erat verbum oris ejus, quo terram et terrenos eorum, qui in ipsum crediderant, sensus de medio tollebat. « Et in spiritu per labia interficiet impium. » Interficiet impium, atheos ac impios dæmones in spiritu increpans et procul abigens verbo per labia ipsius prolato; ita ut illi clament et dicant, « Quid nobis et tibi, Fili Dei? venisti ante tempus torquere nos. Novimus te quis sis, sanctus Dei [67]. »

A αὐτοῦ λέγοντος, « Μὴ νομίσητε, ὅτι ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην ἐπὶ τὴν γῆν· οὐκ ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην, ἀλλὰ μάχαιραν. » Μάχαιρα δὲ ἦν ὁ λόγος τοῦ στόματος αὐτοῦ, δι' οὗ τὴν γῆν καὶ τὰ γεώδη φρονήματα τῶν εἰς αὐτὸν πεπιστευκότων ἀνῄρει. « Καὶ ἐν πνεύματι διὰ χειλέων ἀνελεῖ ἀσεβῆ. » Ἀνελεῖ τοίνυν ἀσεβῆ, τοῖς ἀθέοις καὶ ἀσεβέσι δαίμοσιν ἐπιτιμῶν τῷ πνεύματι, καὶ μακρὰν αὐτοὺς ἐλαύνων τῷ διὰ τῶν χειλέων αὐτοῦ προφερομένῳ λόγῳ· ὡς βοᾶν αὐτοὺς καὶ λέγειν· « Τί ἡμῖν καὶ σοί, Υἱὲ τοῦ Θεοῦ; ἦλθες πρὸ καιροῦ βασανίσαι ἡμᾶς. Οἴδαμέν σε τίς εἶ, ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ. »

VERS. 5. « Et erit justitia cinctus lumbos suos, et veritate circumvolutus latera sua. » Quemadmodum enim rex zona aurea, et lapidibus pretiosis præcingitur, sic et ei qui in prophetia fertur zonam assignat justitiam et veritatem. His item Verbi deitas intelligi potest. Ipse quippe erat justitia, ut docet Apostolus his verbis, « Qui factus est nobis sapientia a Deo, justitia quoque et sanctificatio, et redemptio [68]. » Ipse quoque Servator in Evangeliis dixisse scribitur, « Ego sum lux, et veritas et vita [69]. » Hæc igitur, veritas scilicet et justitia ejus, qui ex radice Jessæ prodierat, constringebant latera et lumbos in regio et militari habitu, sermone ejus contra occultos et invisibiles hostes apparatum declarante.

« Καὶ ἔσται δικαιοσύνῃ ἐζωσμένος τὴν ὀσφὺν αὐτοῦ, καὶ ἀληθείᾳ εἰλημένος τὰς πλευρὰς αὐτοῦ. » Ὥσπερ γὰρ βασιλεὺς ζώνῃ χρυσῇ καὶ λίθοις πολυτελέσι ζώννυται, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τῷ προφητευομένῳ ζώνην B ἀφορίζει τὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν ἀλήθειαν. Δυνατὸν δὲ διὰ τούτων καὶ τὴν θεότητα τοῦ Λόγου νοεῖσθαι· αὐτὸς γὰρ ἦν ἡ δικαιοσύνη, ὡς διδάσκει λέγων ὁ Ἀπόστολος· « Ὃς ἐγενήθη ἡμῖν σοφία ἀπὸ Θεοῦ, δικαιοσύνη τε καὶ ἁγιασμός, καὶ ἀπολύτρωσις. » Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Σωτὴρ ἐν Εὐαγγελίοις εἰρηκὼς ἀναγέγραπται, « Ἐγώ εἰμι τὸ φῶς, καὶ ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωή. » Αὗται τοίνυν ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ δικαιοσύνη τὸν ἐκ ῥίζης Ἰεσσαὶ περιεσφιγγον πλευρὰς καὶ ὀσφὺν ἐν βασιλικῷ καὶ ἐν στρατιωτικῷ σχήματι, τὸ κατὰ τῶν ἀφανῶν καὶ ἀοράτων πολεμίων παράστημα αὐτοῦ ἐμφαίνοντος τοῦ λόγου.

VERS. 6. « Et simul pascet lupus cum agno, et pardus cum hædo accubabit: et vitulus, et taurus, et leo simul pascent, et puer parvulus aget eos: et bos et ursus una pascentur, et catuli eorum simul erunt, et leo quasi bos comedet paleas. » Lupi quidem inter homines sunt viri rapaces: a nequitia vero sua resipiscent, ita ut cum agnis mitibus et mansuetis eorum animæ sub uno Ecclesiæ ovili degant. Alii vero longe immaniores, atque vehementer efferati viri, nihil a pardis discrepantes, belluæ ferocitatem deponentes, una cum hædis simplicioribus ac mitioribus accubabunt. Alii vero leoni moribus perquam similes, crudelitatem et voracitatem suam mutantes, una cum infantibus Ecclesiæ recens ortis, quasi taurus et vitulus pascent, eodem cibo ex divinis Scripturis petito utentes. Quod si videas regios viros dignitate et præstantia in hac vita ornatos, in Ecclesia Dei cum pauperibus ex infima plebe congregatos, ne cuncteris dicere etiam hac ratione impletam esse Scripturam. Omnes itaque jam memoratos lupos, agnos, pardos, hædos, leones, vitulos et tauros, ut dicitur, puer infans aget. Illud autem « aget, » quasi « congregabit, » dictum est. Quod ipsa re gestum perspicere licet iis, qui præsulum multos vident in Ecclesia Christi, ob animi simplicitatem et innocentiam, nihil ab infantibus discrepare: etsi tamen præfecti sint eorum, qui ab omni genere in unum congregantur. Cum porro ait, « Et bos et ursus pascentur simul

« Καὶ συμβοσκηθήσεται λύκος μετὰ ἀρνός, καὶ πάρδαλις συναναπαύσεται ἐρίφῳ· καὶ μοσχάριον καὶ ταῦρος καὶ λέων ἅμα βοσκηθήσονται, καὶ παιδίον C μικρὸν ἄξει αὐτούς· καὶ βοῦς καὶ ἄρκτος ἅμα βοσκηθήσονται, καὶ ἅμα τὰ παιδία αὐτῶν ἔσονται, καὶ λέων ὡς βοῦς φάγεται ἄχυρα. » Λύκοι μὲν οὖν οἱ ἐν ἀνθρώποις ἁρπακτικοί· μεταβαλοῦσι δὲ τῆς μοχθηρίας, ὡς μετὰ ἀρνῶν ἡμέρων καὶ πρᾴων τὰς ψυχὰς ὑπὸ μίαν Ἐκκλησίαν ἀγελάζεσθαι. Ἄλλοι δὲ ὠμότεροι καὶ σφόδρα ἀπηγριωμένοι ἄνδρες, οὐδὲν παρδάλεων διαφέροντες, τὸ τοῦ θηρὸς φοβερὸν ἀποθέμενοι, ἐρίφοις ἅμα τοῖς ἁπλουστέροις καὶ ἀκεραιοτέροις συναναπαύσονται. Καὶ λέοντι δὲ τοὺς τρόπους παρεικασμένοι ἄλλοι, τὸ ὠμόθυμον καὶ σαρκοβόρον ἦθος ἐναλλάξαντες, ὁμοῦ τοῖς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ νεογνοῖς, ὥσπερ ταῦρος καὶ μόσχος, βοσκηθήσονται, τῆς αὐτῆς ἐκ τῶν θείων λόγων μεταληψόμενοι τροφῆς (17). Εἰ δὲ καὶ D βασιλικούς ποτε ἄνδρας, ἀξιώματι καὶ ὑπεροχαῖς ταῖς κατὰ τὸν βίον τετιμημένους, θεάσαιο ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ, μετὰ πενήτων καὶ εὐτελῶν συναγομένους, μὴ ὄκνει λέγειν καὶ οὕτω πεπληρῶσθαι τὴν Γραφήν. Πάντας τοίνυν ὁμοῦ τοὺς ἀποδοθέντας λύκους καὶ ἄρνας, καὶ παρδάλεις, καὶ ἐρίφους, καὶ λέοντας, καὶ μόσχους, καὶ ταύρους, παιδίον νήπιον ἄξειν λέλεκται. Τὸ δέ, « ἄξει, » ἀντὶ τοῦ, « συνάξει, » λέγεται. Ἔργῳ δὲ ἔστι παραλαβεῖν καὶ τοῦτο, ὁρῶντας ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Χριστοῦ τοὺς πλείστους τῶν προεστώτων δι' ἁπλότητα ψυχῆς καὶ ἀκακίαν οὐδὲν νηπίων διαφέροντας· ὅμως δ' οὖν ἡγουμένους τῶν ἀπὸ παντὸς γέ-

[66] Matth. x, 34. [67] Matth. viii, 29. [68] I Cor. i, 30. [69] Joan. xiv, 6

(17) Hunc item locum, paucis immutatis, exprimit Hieronymus, « Quod quotidie cernimus in Ecclesia. » etc.

νους κατὰ τὸ αὐτὸ συναγομένων. Εἰπὼν δὲ, « Καὶ βοῦς A καὶ ἄρκτος βοσκηθήσονται ἅμα, καὶ ἅμα ἔσονται τὰ παιδία αὐτῶν, » κἀνταῦθα ἡμέρων τε καὶ εἰς γεωργίαν ψυχῆς ἐπιτηδείων ἀνδρῶν, καὶ ἄλλων ἀπηγριωμένων τοῖς τρόποις, τὴν ἐπὶ τὸ αὐτὸ κοινωνίαν διαγράφει. Σὺ οὖν πλουσίων τε καὶ πενήτων, πονηρῶν τε καὶ ἀγαθῶν παῖδας ὁρῶν συγκροτουμένους ἐπὶ τῆς Ἐκκλησίας, μαρτυρήσεις τῇ προφητείᾳ φησάσῃ, « Καὶ ἅμα τὰ παιδία αὐτῶν ἔσονται. » Ὁ σαρκοβόρος τοίνυν τὴν φύσιν λέων, ἀχύροις τρεφόμενος ποηφάγου ζώου δίκην, ἄνθρωπος ἂν εἴη πάλιν θηριώδης καὶ ἀπηνὴς, ψιλῇ τῇ λέξει τῆς θείας χαίρων Γραφῆς. Ὁ μὲν γὰρ λανθάνων ἐν ἀποκρύφῳ νοῦς, αὐτὸς ἂν εἴη ὁ πυρὸς καὶ ὁ ψυχῶν τρόφιμος λόγος· ἡ δὲ τοῦτον περιβάλλουσα λέξις τὸ ἄχυρον.

B « Καὶ παιδίον νήπιον ἐπὶ τρωγλῶν ἀσπίδων, καὶ ἐπὶ κοίτην ἐκγόνων ἀσπίδων τὴν χεῖρα ἐπιβαλεῖ. » Τάχα δὲ τρῶγλαι καὶ κοῖται ἀσπίδων καὶ τῶν τούτοις γεννημάτων εἶεν ἂν καὶ τὰ σώματα τῶν ὑπὸ δαιμόνων ἐνοχλουμένων, οἷς ἐμφωλεύοντα τὰ ἑρπυστικὰ καὶ ἰοβόλα πνεύματα ἐκοιτάζετο, τρώγλαις ὥσπερ τοῖς τοῦ σώματος αἰσθητηρίοις χρώμενα. Ταῦτα δὲ τὸ Χριστοῦ παιδίον, ἀνήρ τις ἁπλοῦς καὶ τὴν κακίαν νηπιάζων, τῇ τοῦ Σωτῆρος ἀπελαύνον δυνάμει, τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπιτίθησι μηδὲν κακοποιεῖν δυναμένοις διὰ τὸν ἐκ ῥίζης Ἰεσσαὶ προελθόντα· ὃς ἐξουσίαν ἐδίδου τοῖς αὐτοῦ παιδίοις πατεῖν ἐπάνω ὄφεων καὶ σκορπίων, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ.

« Καὶ οὐ μὴ κακοποιήσουσι, οὐδὲ μὴ δυνήσονται ἀπολέσαι οὐδένα ἐπὶ τὸ ὄρος τὸ ἅγιόν σου. » Τοῦτο C δὲ ἐστι τὸ ὄρος τὸ καὶ διὰ τῶν ἔμπροσθεν δεδηλωμένον, οὐκ ἄλλο τι ὂν τοῦ ἐπουρανίου καὶ εὐαγγελικοῦ λόγου, ἐφ' οὗ ὁ οἶκος τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡ Ἐκκλησία αὐτοῦ ᾠκοδόμηται. Ἵνα γοῦν μή τις τὸ ἐνταῦθα λεγόμενον ὄρος νομίσῃ εἶναι τὸ ἐν μέρει γωνίας τῆς Παλαιστίνης Ἰουδαίοις ὑπειλημμένον, διασαφεῖ τὴν διάνοιαν ἑξῆς ἐπιφέρων· « Ὅτι ἐνεπλήσθη ἡ σύμπασα γῆ τοῦ γνῶναι τὸν Κύριον, ὡς ὕδωρ πολὺ κατακαλύψαι θαλάσσας· » οὕτω σημαίνων τὴν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἱδρυμένην Ἐκκλησίαν Θεοῦ, καὶ τὴν ἐν αὐτῇ κηρυττομένην εὐσεβῆ γνῶσιν, τὴν πᾶν τὸ ἁλμυρὸν τῆς κακίας τοῦ βίου, ὥσπερ πολλῷ τῷ ῥεύματι κατακλύζουσαν, καὶ πᾶσαν ψυχῆς μοχθηρίαν ἀποκαθαίρουσαν.

D « Καὶ ἔσται ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἡ ῥίζα τοῦ Ἰεσσαὶ, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν· ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιοῦσι· καὶ ἔσται ἡ ἀνάπαυσις αὐτοῦ τιμή. » Ἐν ἐκείνῃ οὖν τῇ ἡμέρᾳ, δῆλον δὲ ὅτι κατὰ τὸν προφητευόμενον χρόνον, οὗτος αὐτὸς ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαὶ ἀναστησόμενος, μετὰ τὸ ἀναστῆναι, δηλονότι μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν, οὐκ Ἰουδαίων ἔσται βασιλεὺς, οὐδὲ ὥσπερ αὐτὸς ὁ Δαυὶδ οἵ τε τούτου διάδοχοι, βραχείας τινὸς γωνίας κρατήσει, τῆς δ' ἁπανταχοῦ γῆς ἄρξει. Διὸ οὐδαμῶς θάνατον ὑπογράφει αὐτοῦ· ἀνάπαυσιν δὲ ὀνομάζει, καὶ δόξαν, καὶ τιμήν. Τοῦτο γὰρ ἦν τὸ τέλος τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εἰς ἀνθρώπους οἰκονομίας· ὃ δὴ καὶ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν δεικνὺς, ἔλεγεν ἐν τῇ πρὸς τὸν Πατέρα εὐχῇ· « Πάτερ, δόξασόν

A et una erunt catuli eorum, » hic quoque mansuetorum, et ad animæ agriculturam idoneorum hominum, aliorumque moribus efferatorum, communionem describit. Tu ergo qui divitum et pauperum, improborum et bonorum filios in Ecclesia collectos vides, prophetiæ testimonium reddes, quæ ait, « Et simul catuli eorum erunt. » Leo itaque natura carnivorus, instar animalis herbivori palea nutritus, jure habeatur pro homine feroci ac inhumano, qui nudæ divinæ Scripturæ lectioni gaudeat. At enim mens in occulto latens, ipsum triticum ac verbum animabus alendis aptum; littera vero mentem et sensum complectens, palea fuerit.

B Vers. 8. « Et puer infans in foramina aspidum, et in cubilia filiorum aspidum manum injiciet. » Foramina et cubilia aspidum ac progenies eorum, fortasse corpora fuerint eorum qui a dæmonibus agitantur, ubi ceu in latibulis et foveis reptiles illi et venenati spiritus cubant, corporeis sensibus ceu foraminibus utentes. Hos porro puer Christi, vir quivis simplex et malitia infans, Salvatoris virtute depellens, manum suam iis injicit, nihil mali inferre valentibus, propter eum qui ex radice Jessæ prodiit, qui potestatem filiis suis dedit calcandi supra serpentes et scorpiones, et supra omnem virtutem inimici.

Vers. 9. « Et non nocebunt, nec poterunt perdere quemquam in monte sancto tuo. » Hic est C mons ille superius memoratus, nec alius, quam cœleste et evangelicum verbum, in quo domus Dei et Ecclesia ejus ædificata est. Ne quis igitur hic memoratum montem, illum æstimet esse, quem Judæi opinantur, in angulo Palæstinæ situm, dicti mentem explicat ac subjungit, « Quia repleta est universa terra cognitione Domini, ita ut aqua multa operiat maria : » sic indicans Ecclesiam Dei per totum orbem stabilitam, piamque cognitionem in illa prædicatam, quæ totam nequitiæ hujusce vitæ salsuginem ceu magno aquarum fluctu inundet, et totam animæ nequitiam expurget.

D Vers. 10. « Et erit in die illa radix Jessæ, et qui exsurgit imperare gentibus : in ipso gentes sperabunt : et erit requies ejus honor. » In illa ergo die, ut palam est, in tempore a prophetia notato, hic ipse qui ex radice Jessæ surrecturus est, postquam surrexerit, id est, post resurrectionem ex mortuis, non Judæorum rex erit, neque perinde atque David ejusque successores, in parvo quodam angulo imperabit, sed in universam terram imperium obtinebit. Quare nusquam ejus mortem scripto tradit, sed requiem vocat, gloriam et honorem. Hic quippe Servatoris nostri erga homines œconomiæ finis erat : quod ipse Servator indicat in sua ad Patrem oratione his verbis : « Pater, glorifica

me gloria quam habui, antequam mundus esset apud te. »

VERS. 11. « Et erit in die illa, adjiciet Dominus ostendere manum suam, ad zelandum residuum populi, quod relictum fuerit ab Assyriis, et ab Ægypto et a Babylonia, et ab Æthiopia, et ab Elamitis, et ab ortu solis, et ex Arabia. Quia igitur propheta eum, qui ex radice Jessæ surget ad imperandum gentibus, vaticinatus est, adjecitque, « in eum gentes sperabunt; » Judaicum item genus necessario memorat in præsenti; ne quis suspicaretur eum, qui in prophetia fertur, populo ex circumcisione nihil utilitatis allaturum esse. Docet itaque, quo pacto « in die illa; » id est, tempore adventus qui in vaticinio enuntiatur, « adjiciet Dominus ostendere manum suam, ad zelandum residuum populi. » Pro quo Aquila, « Adjiciet, inquit, Dominus secundo manum suam, ad zelandum residuum populi sui; » Symmachus, « Adjiciet Dominus secundo manum suam, ad possidendum residuum populi sui. » Quemadmodum enim afflictum Judaicum populum semel ab oppressione liberavit, manu sua mirabilium effectrice per Moysem extensa: qua manu stupenda illa prodigia in Ægypti regione edidit; eodem modo iterum adjiciet manum suam, quasi secunda vice mirabilibus edendis operibus illam movens; ut residuum populi possideat, ac studiose conservet. Nam sive in Assyriorum regione, sive in Ægypto, in Babylone, in Æthiopia, in Elamitarum terra, ac in reliquis orbis partibus ex Judaica gente quidam dispersi essent: ex eorum numero eos qui in Christum crediderunt, ac secundum electionem gratiæ residuum effecti sunt, gloria afficiendos et studiose servandos esse dictum est. Quod sane ipsis operibus declaratum est: nam per discipulos et apostolos ipsius, ac per alios ex Judæis, qui Christi verbum susceperunt, Ecclesia Dei constituta est: per eos item Ecclesia gentium omnium coaluit, ac universis nationibus Evangelium traditum est: Deo signis, prodigiis, variisque virtutibus ac Spiritu sancto per gratiarum divisiones testimonium suum addente. Eos autem qui verbum ab illis prædicatum accepere, sub tutela sua Deus studiose fovet, et gloriosos apud omnes efficit.

VERS. 12. « Et levabit signum in gentes, et congregabit perditos Israel, et dispersos Juda congregabit ex quatuor alis terræ. Et auferetur zelus Ephraim, et inimici Juda peribunt. Ephraim non æmulabitur Judam, et Judas non tribulabit Ephraim. » Nam Christi discipuli iis qui ex circumcisione erant, primo prædicantes, ex ipsis eos, qui crediderunt, congregarunt in Ecclesia Christi: qui sane olim perierant, ut Servator declarat his verbis, « Ite ad oves, quæ perierunt domus Israel[10]. » Hæc porro fecerunt in quatuor alis sive plagis

A με τῇ δόξῃ ᾗ εἶχον πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι, παρὰ σοί. »

« Καὶ ἔσται τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, προσθήσει ὁ Κύριος τοῦ δεῖξαι τὴν χεῖρα αὐτοῦ, τοῦ ζηλῶσαι τὸ καταλειφθὲν ὑπόλοιπον τοῦ λαοῦ, ὃ ἂν καταλειφθῇ ἀπὸ τῶν Ἀσσυρίων καὶ ἀπὸ Αἰγύπτου, καὶ ἀπὸ Βαβυλωνίας, καὶ ἀπὸ Αἰθιοπίας, καὶ Ἐλαμιτῶν, καὶ ἀπὸ ἡλίου ἀνατολῶν, καὶ ἐξ Ἀραβίας. » Ἐπειδὴ τοίνυν τὸν ἀνιστάμενον ἐκ ῥίζης Ἰεσσαὶ ἄρξειν τῶν ἐθνῶν ἐθέσπισεν ὁ προφήτης, καὶ ἐπήγαγεν, ὅτι « ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιοῦσιν· » ἀναγκαίως καὶ τοῦ Ἰουδαϊκοῦ γένους μέμνηται διὰ τοῦ προκειμένου, πρὸς τὸ μὴ ὑπολαβεῖν τὸν προφητευόμενον μηδὲν ὠφελήσειν τὸν ἐκ περιτομῆς λαόν. Διδάσκει τοίνυν, ὡς ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, τουτέστιν ἐν τῷ χρόνῳ τῆς ἐπιφανείας τοῦ B θεσπιζομένου, « προσθήσει Κύριος τοῦ δεῖξαι τὴν χεῖρα αὐτοῦ, τοῦ ζηλῶσαι τὸ καταλειφθὲν τοῦ λαοῦ. » Ἀνθ' οὗ ὁ μὲν Ἀκύλας, « Προσθήσει, φησὶ, Κύριος δεύτερον τὴν χεῖρα αὐτοῦ, τοῦ ζηλῶσαι τὸ ὑπόλειμμα τοῦ λαοῦ αὐτοῦ· » ὁ δὲ Σύμμαχος, « Προσθήσει Κύριος ἐκ δευτέρου τὴν χεῖρα αὐτοῦ κτήσασθαι τὸ ὑπόλειμμα τοῦ λαοῦ αὐτοῦ. » Ὥσπερ γὰρ ἅπαξ ποτὲ ἐν Αἰγύπτῳ καταπονούμενον τὸν τῶν Ἰουδαίων λαὸν ἠλευθέρωσε τῆς κακώσεως, τὴν χεῖρα αὐτοῦ τὴν παραδοξοποιὸν διὰ Μωϋσέως προστησάμενος, δι' ἧς τὰ παράδοξα θαύματα εἰργάσατο ἐπὶ τῆς Αἰγύπτου χώρας· τὸν αὐτὸν τρόπον προσθήσει πάλιν τὴν χεῖρα αὐτοῦ, ὥσπερ ἐκ δευτέρου κινῶν αὐτὴν διὰ παραδόξων ἔργων, ὑπὲρ τοῦ κτήσασθαι, καὶ ζηλωτὸν ποιῆσαι τὸ καταλει- C φθὲν τοῦ λαοῦ. Εἴτε γὰρ ἐν τῇ τῶν Ἀσσυρίων χώρᾳ, εἴτε ἐν Αἰγύπτῳ, εἴτε ἐν Βαβυλῶνι, εἴτε ἐν Αἰθιοπίᾳ, εἴτε ἐν τῇ γῇ τῶν Ἐλαμιτῶν, εἴτε τῇ λοιπῇ οἰκουμένῃ, διεσπαρμένοι τινὲς ἦσαν τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους· τούτων αὐτῶν τοὺς εἰς τὸν Χριστὸν πεπιστευκότας, λεῖμμα κατ' ἐκλογὴν χάριτος γενομένους, δοξάσειν καὶ ποιήσειν ζηλωτοὺς εἴρηται. Ὃ δὴ καὶ ἔργοις ἐδηλοῦτο· διὰ γὰρ τῶν αὐτοῦ μαθητῶν καὶ ἀποστόλων, τῶν τε λοιπῶν τῶν ἐξ Ἰουδαίων τὸν Χριστοῦ λόγον παραδεδεγμένων, ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ συνέστη, καὶ ἡ Ἐκκλησία τῶν ἐθνῶν ἁπάντων δι' αὐτῶν ἀπετελέσθη, καὶ τὸ Εὐαγγέλιον πᾶσι διεδίδοτο τοῖς ἔθνεσι, συνεπιμαρτυροῦντος τοῦ Θεοῦ σημείοις, καὶ τέρασι, καὶ ποικίλαις δυνάμεσι, καὶ Πνεύματος ἁγίου μερισμοῖς· οὓς καὶ ζηλωτοὺς ὁ Θεὸς ἐποίει, καὶ παρὰ πᾶσιν ἐν- D δόξους, τοὺς τὸν καταγγελλόμενον ὑπ' αὐτῶν λόγον παραδεχομένους.

« Καὶ ἀρεῖ σημεῖον εἰς τὰ ἔθνη, καὶ συνάξει τοὺς ἀπολομένους Ἰσραὴλ, καὶ τοὺς διεσπαρμένους Ἰούδα συνάξει ἐκ τῶν τεσσάρων πτερύγων τῆς γῆς. Καὶ ἀφαιρεθήσεται ὁ ζῆλος Ἐφραΐμ, καὶ οἱ ἐχθροὶ Ἰούδα ἀπολοῦνται. Ἐφραῒμ οὐ ζηλώσει Ἰούδαν, καὶ Ἰούδας οὐ θλίψει Ἐφραΐμ. » Πρώτοις γὰρ κηρύττοντες οἱ Χριστοῦ μαθηταὶ τοῖς ἐκ περιτομῆς, συνῆγον τοὺς ἐξ αὐτῶν πεπιστευκότας εἰς τὴν τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίαν, πάλαι ὄντας ἀπολομένους, καθ' ὃ ἐδίδασκεν ὁ Σωτὴρ λέγων· « Πορεύεσθε πρὸς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραήλ. » Ταῦτα δὲ ἔπραττον ἐν ταῖς τέσσαρσι

[10] Matth. x, 6.

πτέρυξι τῆς γῆς, διατρέχοντες ἀνατολὴν καὶ δύσιν, A ἄρκτον καὶ μεσημβρίαν. Πρώτοις μὲν οὖν ἐκείνοις μετεδίδοσαν τοῦ εὐαγγελικοῦ λόγου, ἔπειτα τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν ἐκήρυττον. Διὸ λέλεκται· « Καὶ συνάξει τοὺς ἀπολωλότας Ἰσραὴλ, καὶ τοὺς διεσπαρμένους Ἰούδα. » Τίς δὲ συνάξει ἢ ὁ ἀποστολικὸς χορὸς, ἢ ὁ δι' αὐτῶν κηρυττόμενος ἐκ ῥίζης Ἰεσσαί; Συνήγοντό τε ὑπὸ μίαν Ἐκκλησίαν, οὐκέτι διεστῶτες, οὐδὲ ἀφωρισμένοι ἀλλήλων, ὡς τὸ πρότερον.

« Καὶ πετασθήσονται ἐν πλοίοις ἀλλοφύλων, θάλασσαν ἅμα προνομεύσουσιν. » Ἐχρῆν τοίνυν αὐτοὺς, τὰ ἔθνη περινοστοῦντας, πάντως που καὶ τῇ διὰ θαλάσσης χρήσασθαι πορείᾳ. Ὥσπερ οὖν ἱπτάμενοι, ᾗ τάχος καὶ τὸν διὰ θαλάττης δρόμον διήνυον· ὡς ἐν βραχεῖ χρόνῳ πλείστοις ἔθνεσι τὸ Εὐαγγέλιον κηρύξαι. Καὶ ποτὲ μὲν διέτρεχον πεζῇ, ποτὲ δὲ διὰ θα- B λάσσης· οὐχ Ἰουδαίοις χρώμενοι κυβερνήταις, ἀλλ' ἀνδράσιν οὔπω τὸν Χριστὸν παραδεδεγμένοις. Κατὰ τοῦτο δὲ καὶ τὴν θάλασσαν ἐπρονόμευον, οὕτω σημαίνοντος τοῦ λόγου τὰς νήσους, ἃς ἐν παρόδῳ διερχόμενοι, τοὺς ἐν αὐταῖς τῇ σωτηρίῳ καθυπέταττον διδασκαλίᾳ.

« Καὶ τοὺς ἀφ' ἡλίου ἀνατολῶν, καὶ Ἰδουμαίαν, καὶ ἐπὶ Μωὰβ πρῶτον τὰς χεῖρας ἐπιβαλοῦσιν. Οἱ υἱοὶ Ἀμμὼν πρῶτοι ὑπακούσονται. » Προνομεύσουσιν οὖν, φησὶν, οἱ Χριστοῦ μαθηταὶ καὶ τοὺς ἀφ' ἡλίου ἀνατολῶν· ἱστοροῦνται γοῦν τινες αὐτῶν μέχρι τῆς Περσῶν καὶ Ἰνδῶν διεληλυθέναι χώρας. Ἐπειδὴ δὲ ἐδόκουν κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ προφήτου Ἰδουμαῖοι, καὶ Μωαβῖται, καὶ Ἀμμανῖται, τὰ περὶ C τὴν Ἰουδαίαν Ἀραβικὰ ἔθνη, πολέμια καὶ ἐχθρὰ τυγχάνειν τοῦ παρ' Ἰουδαίους τιμωμένου, διὰ τὴν ἔκτοπον αὐτῶν εἰδωλολατρείαν· εἰκότως τούτων αὐτῶν ὀνομαστὶ μνήμην ὁ λόγος ἐποιήσατο, ὡς καὶ αὐτῶν παραδεξομένων τὴν ὑπὸ τῶν ἀποστόλων κηρυχθησομένην εὐσέβειαν.

« Καὶ ἐρημώσει Κύριος τὴν θάλασσαν Αἰγύπτου, καὶ ἐπιβαλεῖ τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπὶ τὸν ποταμὸν ἐν πνεύματι βιαίῳ. » Αἴγυπτον μὲν τὴν αἰσθητὴν τῶν Αἰγυπτίων χώραν ἀναγκαῖον ὁμολογεῖν· θάλασσαν δὲ αὐτῆς καὶ ποταμὸν ἀλληγορικῶς ἐκδέχεσθαι· ἅπερ φησὶν ἐρημωθήσεσθαι κατὰ τοὺς προφητευομένους χρόνους, ἐν οἷς προσθήσειν εἴρηται ὁ Κύριος τοῦ δεῖξαι τὴν χεῖρα αὐτοῦ. Ἡ γὰρ προσθήκη προγενομένοις πράγμασιν ἕτερα ὁμοιότροπα ἐπιγενήσεσθαι D δηλοῖ. Πάλαι μὲν οὖν ἐπὶ Μωϋσέως ἡ χεὶρ τοῦ Κυρίου ἐξήγαγε τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ ἐξ Αἰγύπτου· διήγαγε δὲ τὴν θάλασσαν τὴν Ἐρυθρὰν, καὶ εἰσήγαγεν εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας, τὴν οὖσαν ἀλλοφύλων πρότερον· νυνὶ δὲ καὶ διὰ τοῦ ἐκ ῥίζης Ἰεσσαὶ ἡ αὐτὴ χεὶρ τοῦ Κυρίου, προσθήκην ἀγαθῶν ποιουμένη, τοὺς ἀποστόλους τοῦ Σωτῆρος, καὶ τοὺς κήρυκας τοῦ σωτηρίου Εὐαγγελίου, Ἰουδαίους ὄντας καὶ ἐξ Ἰουδαίων ὁρμωμένους, ἐπιδόξους καὶ ζηλωτοὺς ἐποίει καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης, οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ ἐπ' αὐτῆς Αἰγύπτου, ἔνθα παρῄεσαν ἀκωλύτως, μηδενὸς ἐμποδὼν αὐτοῖς γινομένου· καὶ διῄεσαν ἐπὶ καθαιρέσει τῆς Αἰγυπτιακῆς εἰδωλολατρείας. Καὶ οἱ μὲν ἐπὶ Μωϋσέως ἐξῄεσαν, φεύγοντες τὸν Φαραὼ καὶ τοὺς

terræ : Orientem et Occidentem, Septentrionem et Meridiem percurrentes. Illis itaque primo evangelicum verbum tradiderunt, deinde reliquis gentibus prædicarunt. Quamobrem dictum est, « Et congregabit perditos Israel, et dispersos Judæ. » Quis congregabit, nisi apostolicus chorus, sive is qui ab illis prædicatur, ex radice Jessæ ortus? In una porro Ecclesia tunc congregabantur, non ultra dissiti, neque separati, ut antea.

VERS. 14. « Et volabunt in navibus allophylorum, mare simul prædabuntur. » Oportuit igitur eos, postquam gentes circumquaque adierant, etiam maris itinera emetiri. Quasi volantes igitur quam celeriter cursum maris conficiebant, ita ut brevi quamplurimis gentibus Evangelium prædicarent. Et sane modo pedibus, modo mari iter agebant; non Judæis gubernatoribus usi, sed viris, qui nondum Christum susceperant. Hac vero ratione etiam maria prædabantur; his significantur insulæ quarum incolas dum in transcursu peragrarent, salutari doctrinæ subjiciebant.

« Et eos qui sunt ab ortu solis, et Idumæam : et in Moab primo manus injicient. Filii Ammon primi obedient. » Prædabuntur, inquit, Christi discipuli etiam eos qui ab ortu solis sunt : narratur quippe eorum quosdam usque ad Persarum et Indorum regionem penetrasse. Quia vero prophetæ hujus tempore, Idumæi, Moabitæ et Ammonitæ, gentes illæ Arabicæ, circa Judæam positæ, inimici et hostes videbantur esse Deo penes Judæos culto, ob absurdam quam fovebant idololatriam; jure ac merito ii nominatim commemorantur, utpote qui piam religionem ab apostolis annuntiandam suscepturi sint.

VERS. 15. « Et desertum reddet Dominus mare Ægypti : et injiciet manum suam super flumen in spiritu vehementi. » Ægyptum quidem, sensilem illam Ægyptiorum regionem esse necessario confitendum est; sed mare et flumen ejus allegorice accipienda : quæ in tempore a prophetia indicato vastanda fore ait : quando Dominus adjecturus dicitur, ut ostendat manum suam. Etenim adjectio, jam peractis rebus alia similia addenda esse significat. Olim quidem Moysis tempore manus Domini filios Israel eduxit ex Ægypto, per mare Rubrum transire fecit, et induxit in terram promissionis, quæ prius allophylorum erat. Nunc autem per eum, qui ex radice Jessæ prodiit, ipsa Domini manus, bonorum accessionem afferens, apostolos Salvatoris, et salutaris Evangelii præcones ipsosque Judæos et ex Judæis profectos, gloriosos et æmulatione dignos per totum orbem effecit; imo etiam in ipsa Ægypto, quo libere illi, nemine obstante, peragrabant, et ad Ægyptiacam idololatriam evertendam ultro citroque permeabant. Ac illi quidem Moysis tempore, fugientes Pharaonem et Ægyptios, exierunt; discipuli autem Christi ingressi sunt in Ægyptum

spontanei salutaris verbi præcones. Illis tempore Moysis mare sensili more divisum, aqua vero Ægyptii fluminis in sanguinem mutata est; at bonorum accessio memoratis temporibus facta, mari quidem Ægyptio vastationem, flumini vero eorum extremam siccitatem minatur; ut Evangelii præcones nullo obice Ægyptiorum regiones circumeant, ac multorum quidem deorum superstitionem evertant; Dei autem qui supra omnia est, et Christi ejus ex radice Jessæ prodeuntis, notitiam tradant. Observandum autem est quo pacto non regionem Ægypti, sed mare vastaturus esse Dominus dicatur, Scriptura copiosam idololatriæ varietatem his indicante. Pro illo autem, « Desertum faciet Deus mare Ægypti; » tres alii similiter interpretati sunt, « Et anathematizabit Dominus linguam maris Ægypti. » Si itaque malitiæ hujus vitæ colluvies mari comparatur, vide annon merito atheorum impiorumque hominum linguam qui olim Deum ignorabant, ut sic Pharao declarabat, « Non novi Dominum, et Israel non dimittam, » anathematizaturus Dominus esse dicatur secundum tres interpretes; ut ne ultra Ægyptiaca lingua superstitionis errorem confirmarent; sed eloquia Dei proferre, ac jurare in nomine Domini Sabaoth ediscerent, quod futurum esse in sequentibus sermo declarat. Sic porro anathematizata est Ægyptiaci maris lingua, ut malignorum, quos illi colebant, dæmonum oracula penitus silerent, divinationesque, ac malæ artes, quas præstigiatorum opera exercebant, prorsus cessarent : quæ omnia impleta sunt post prædicationem evangelicam Ægyptiis factam. Inde vero etiam penes nos tota eorum, qui apud Ægyptios dii existimabantur, exstincta virtus est : atque omnium improborum et atheorum, qui per totum orbem Ægyptiaco similem idololatriæ morem sectabantur, illud olim exundans et fluctibus agitatum mare, extremam passum est vastitatem.

« Et injiciet manum suam in flumen in spiritu vehementi, et percutiet septem canales, ita ut transeant per illud calceati. » Spiritum vehementem dicit eum, qui primus Ægyptiorum regnum evertit, Romanorum ducem. Septem vero canales, si animo perpenderis, sic intelliges, olim quidem unius fluvii maximum alveum fuisse, quo Ægypti regia indicabatur : ea vero omnibus circum gentibus imperabat : illa autem soluta et eversa, quosdam regulos in partes distributam eam obtinuisse : quorum alii quidem Libycas partes administrabant; alii separatim Thebæorum tractus, alii Ægyptum et Alexandriam. Et ex his alii quidem præfecturis exornati sunt, quibus publicarum et politicarum rerum cura concredita fuit; alii vero bellicorum ordinum duces effecti : et hi omnes a majori potestate ad memoratas dignitates evecti; postea vero ad privatam conditionem redacti, canalibus jure collati sunt, ad

A Αἰγυπτίους· οἱ δὲ Χριστοῦ μαθηταὶ εἰσῄεσαν εἰς Αἴγυπτον αὐτόμολοι κήρυκες τοῦ σωτηρίου λόγου. Καὶ τοῖς μὲν ἐπὶ Μωϋσέως διῄρητο ἡ θάλασσα αἰσθητῶς· τὸ δὲ ὕδωρ τοῦ Αἰγυπτίου ποταμοῦ μετεβάλλετο εἰς αἷμα· ἡ δὲ τῶν ἀγαθῶν προσθήκη ἐπὶ τῶν δηλουμένων χρόνων τῇ μὲν θαλάσσῃ ἐρημίαν ἀπειλεῖ τῇ Αἰγυπτίᾳ, τῷ δὲ ποταμῷ αὐτῶν παντελῆ ἔκλειψιν, πρὸς τὸ δίχα τινὸς κωλύματος τοῦ σωτηρίου Εὐαγγελίου κήρυκας περιελθεῖν τὰς Αἰγυπτίων χώρας, καὶ ἀνατροπὴν μὲν τῆς πολυθέου αὐτῶν δεισιδαιμονίας ἐργάσασθαι, τοῦ δὲ ἐπὶ πάντων Θεοῦ καὶ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, τοῦ ἐκ ῥίζης Ἰεσσαὶ προελθόντος, παραδοῦναι τὴν γνῶσιν. Θεωρητέον δὲ ὅπως οὐ τὴν χώραν Αἰγύπτου, ἀλλὰ τὴν θάλασσαν αὐτῆς λέγεται ὁ Κύριος ἐρημώσειν, τοῦ τῆς εἰδωλολατρείας πλήθους οὕτω δηλουμένου.
B Ἀντὶ μέντοι τοῦ, « Ἐρημώσει Κύριος τὴν θάλασσαν Αἰγύπτου, » οἱ τρεῖς συμφώνως οὕτως ἡρμήνευσαν· « Καὶ ἀναθεματίσει Κύριος τὴν γλῶσσαν θαλάσσης Αἰγύπτου. » Εἰ τοίνυν τὰ πλήθη τῆς κακίας τοῦ βίου θαλάσσῃ παρεικάζεται, ὅρα εἰ εὐλόγως τὴν τῶν ἀθέων καὶ ἀσεβῶν ἀνδρῶν γλῶσσαν, τῶν πάλαι τὸν Θεὸν ἀγνοούντων, ὡς ἐδήλου λέγων ὁ Φαραὼ, « Οὐκ οἶδα τὸν Κύριον, καὶ τὸν Ἰσραὴλ οὐκ ἐξαποστελῶ, » ἀναθεματίσειν τὸν Κύριον λέγεται κατὰ τοὺς τρεῖς ἑρμηνευτάς· ἵνα μηκέτι γλώσσῃ τῇ Αἰγυπτίᾳ τὴν δεισιδαίμονα πλάνην κρατύνωσι, μάθωσι δὲ λαλεῖν τὰ τοῦ Θεοῦ λόγια, καὶ ὀμνύειν ἐν τῷ ὀνόματι Κυρίου Σαβαώθ· ὃ δὴ προϊὼν ὁ λόγος ἔσεσθαι θεσπίζει. Οὕτω δὲ ἀνατεθεμάτισται τῆς Αἰγυπτίας θαλάσσης ἡ γλῶσσα, ὡς ἀποσιωπῆσαι τῶν
C παρ' αὐτῆς πάλαι τιμωμένων πονηρῶν δαιμόνων τὰ χρηστήρια καὶ τὰ μαντεῖα· λελύσθαι δὲ αὐτῶν καὶ τὰς δι' ἀνδρῶν γοήτων κακοτεχνίας· ἃ δὴ πάντα δι' ἔργων ἐπληροῦτο μετὰ τὸ κήρυγμα τὸ εὐαγγελικὸν τὸ κηρυχθὲν Αἰγυπτίοις. Ἐξ ἐκείνων δὲ καὶ εἰς ἡμᾶς αὐτοὺς τῶν παρ' Αἰγυπτίοις νενομισμένων θεῶν ἡ πᾶσα δύναμις ἀπέσβη, καὶ πάντων δὲ τῶν ἀθέων καὶ δυσσεβῶν ἀνδρῶν τῶν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης Αἰγυπτιαζόντων κατὰ τὸν ὅμοιον τῆς εἰδωλολατρείας τρόπον ἡ ποτὲ πλημμυροῦσα καὶ κυματουμένη θάλασσα τὴν ἐσχάτην πέπονθεν ἐρημίαν.

« Καὶ ἐπιβαλεῖ τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπὶ τὸν ποταμὸν ἐν πνεύματι βιαίῳ, καὶ πατάξει ἑπτὰ φάραγγας, ὥστε διαπορεύεσθαι αὐτὸν ἐν ὑποδήμασι. » Πνεῦμα
D βίαιον εἶπε τὸν πρῶτον καθελόντα τὴν βασιλείαν τῶν Αἰγυπτίων Ῥωμαίων ἄρχοντα. Διὰ δὲ τῶν ἑπτὰ φαράγγων νοήσεις ἐπιστήσας τὸν νοῦν, ὡς πάλαι μὲν ἑνὸς ποταμοῦ ῥεῦμα μέγιστον, δι' οὗ τὸ τῆς Αἰγύπτου βασίλειον ἐδηλοῦτο, τῶν αὐτόθι πάντων ἐθνῶν ἐκράτει· παταχθέντος δὲ ἐκείνου καὶ λυθέντος, μερικοί τινες ἄρχοντες αὐτῶν κατὰ χρόνους ἡγοῦντο· οἱ μὲν τὰ Λιβύων διέποντες μέρη, οἱ δὲ ἀφωρισμένως τὰ Θηβαίων, οἱ δὲ αὐτῆς Αἰγύπτου καὶ Ἀλεξανδρείας. Καὶ τούτων οἱ μὲν ἡγεμονίαις τετίμηνται, τῶν δημοτικῶν καὶ πολιτικῶν πραγμάτων ἐγκεχειρισμένοι τὴν φροντίδα· οἱ δὲ ἀφωρισμένως πάλιν τῶν στρατιωτικῶν καθηγοῦνται ταγμάτων· καὶ οὗτοι πάντες ὑπὸ τῆς μείζονος ἐξουσίας ἐπὶ τὰς δηλωθείσας ἀρχὰς προαγόμενοι· κἄπειτα ἰδιωτεύοντες, φά-

ραγξιν εἰκότως παρεϐλήθησαν, ὡς ἐν παραθέσει τοῦ πάλαι πλημμυροῦντος αὐτοῖς ποταμοῦ, λέγω δὴ τοῦ βασιλείου, ὃς δὴ τὴν πᾶσαν ἀθρόως αὐτήν τε Αἴγυπτον καὶ τὰ ἀμφὶ ταύτην ἔθνη ἑνὶ ῥεύματι περιέκλυζε· μιᾷ δυνάμει βασιλικῇ κατακρατούσῃ τῶν ὅλων.

« Καὶ ἔσται δίοδος τῷ καταλειφθέντι μου λαῷ ἐν Αἰγύπτῳ· καὶ ἔσται τῷ Ἰσραὴλ ὡς ἡ ἡμέρα ὅτε ἐξῆλθεν ἐκ γῆς Αἰγύπτου· » ὡς βατὴν εἶναι τοῦ λοιποῦ τὴν Αἴγυπτον τοῖς τοῦ Χριστοῦ Εὐαγγέλιον κηρύττουσι, μηδενὸς ἐμποδὼν αὐτοῖς ἐνισταμένου, μηδ' ἐπιϐαίνειν κωλύοντος. Διόπερ ὡς μηκέτι συνεστώσης τῆς Αἰγυπτίων βασιλείας, ὡς δὲ τῆς δαιμονικῆς ἐνεργείας τῆς ἐν αὐτοῖς ἀποσϐεσθείσης, τὸ κήρυγμα τὸ εὐαγγελικὸν ἐπὶ σχολῆς αὐτοῖς ἐπηγγέλλετο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΒ'.

« Καὶ ἐρεῖς ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ· Εὐλογήσω σε, Κύριε. » (18) Ὡς γὰρ ὁ Μωϋσέως λαὸς διέϐη ποτὲ τὴν Ἐρυθρὰν θάλασσαν ὡς διὰ ξηρᾶς· εἶτα μετὰ τὴν δίοδον τὴν ᾠδὴν ᾖσαν λέγοντες, « Ἄσωμεν τῷ Κυρίῳ, ἐνδόξως γὰρ δεδόξασται· » τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ οἱ προφητευόμενοι τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εὐαγγελισταὶ, αὐτοὶ ὄντες οἱ ἐκ τοῦ παντὸς Ἰουδαίων ἔθνους περιλειφθέντες, ἀκώλυτον ποιούμενοι τὸν δρόμον, καὶ πᾶσαν διατρέχοντες τὴν Αἰγυπτίων χώραν, καὶ Ἰουδαίοις μὲν κηρύττοντες τὸ Εὐαγγέλιον ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, ἐκκλησίας δὲ Χριστοῦ συνιστῶντες ἐκ τῆς τῶν ἐθνῶν ἐπιστροφῆς, καινὸν ᾆσμα, ἐμφερῶς τοῖς ἐπὶ Μωϋσέως, ἐδίδασκον ᾄδειν τοὺς δι' αὐτῶν ὠφελουμένους. Τοῦτο δὲ ἦν τὸ προφωνηθὲν ὑπὸ τοῦ Κυρίου, φάσκοντος διὰ τοῦ προφητικοῦ λόγου· « Καὶ ἐρεῖς ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ· Εὐλογήσω σε, Κύριε, διότι ὠργίσθης μοι, καὶ ἀπέστρεψας τὸν θυμόν σου, καὶ ἠλέησάς με. »

« Ἰδοὺ ὁ Θεός μου, Σωτήρ μου, πεποιθὼς ἔσομαι ἐπ' αὐτῷ, καὶ οὐ φοϐηθήσομαι· διότι ἡ δόξα μου καὶ ἡ αἴνεσίς μου Κύριος, καὶ ἐγένετό μοι εἰς σωτηρίαν, » καὶ ἃ παρακατιὼν ἐνταῦθα διέξεισι. Τὸ γοῦν, « ὠργίσθης μοι, » ἐξομολόγησιν προτέρων ἁμαρτημάτων παρίστησιν· ὧν ἕνεκα Θεοῦ ὀργῆς ἦσαν ἄξιοι πρὸ τῆς σωτηρίου κλήσεως οἱ Αἰγύπτιοι· τὸ δὲ, « Ἀπέστρεψας τὸν θυμόν σου ἀπ' ἐμοῦ, καὶ ἠλέησάς με, » τὴν μετὰ τὴν κλῆσιν δωρηθεῖσαν αὐτοῖς ἄφεσιν τῶν ἁμαρτημάτων σημαίνει. Ἡ γὰρ χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ γενομένη καὶ αὐτοῖς Αἰγυπτίοις, καὶ πᾶσι τοῖς τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ παραδεδεγμένοις, δεσμῶν λύσιν καὶ ἁμαρτιῶν συγχώρησιν ἐδωρήσατο.

« Καὶ ἀντλήσατε ὕδωρ μετ' εὐφροσύνης ἐκ τῶν πηγῶν τοῦ Σωτηρίου. » Πάλιν ἀλληγορικῶς ἐνταῦθα παραδεκτέον τὸ ὕδωρ καὶ τὰς πηγὰς τοῦ Σωτηρίου. Νοήσεις δὲ ταῦτα αὐτοῦ λέγοντος τοῦ Σωτῆρος· « Εἴ τις διψᾷ, ἐρχέσθω πρός με, καὶ πινέτω· ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, « καθὼς εἶπεν ἡ Γραφὴ, » ποταμοὶ ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ ῥεύσουσιν ὕδατος ζῶντος. » Πηγαὶ τοίνυν

comparationem fluminis apud illos exundantis, regii dico, quod omnem una Ægyptum, ac simul gentes circumpositas, uno alveo inundabat, una regia potestate in universos dominatum obtinente.

Vers. 16. « Et erit transitus derelicto populo meo in Ægypto : et erit Israeli, quasi dies, qua exivit ex Ægypto; » ita ut deinceps Ægyptus Evangelii Christi præconibus pervia sit, nullo obstante vel ingressum prohibente. Quapropter, utpote jam sublato Ægyptiorum regno, ac dæmonica operatione apud ipsos exstincta, evangelica prædicatio quiete annuntiabatur.

CAPUT XII.

Vers. 1. « Et dices in die illa, Benedicam te, Domine. » Quemadmodum enim Moysis populus mare Rubrum, quasi per aridam, olim trajecit : ac post transitum, canticum canebant dicentes, « Cantemus Domino, gloriose enim glorificatus est[71] » sic et evangelistæ Salvatoris nostri qui in prophetia feruntur, iidem ipsi videlicet qui ex tota Judaica gente relicti fuerant, cum nullo obstante cursum suum perficerent, ac totam Ægyptiorum regionem pervaderent, Judæis quidem Evangelium prædicantes in synagogis, ex gentium vero conversione Ecclesias Christi constituentes; canticum novum, perinde atque illi tempore Moysis, canere docebant eos, qui opera sua fructum perceperant; hoc scilicet canticum olim a Domino per propheticum sermonem prænuntiatum : « Et dices in die illa, Benedicam te, Domine, quoniam iratus es mihi, et avertisti furorem tuum, et misertus es mihi. »

Vers. 2. « Ecce Deus meus, salvator meus, fiduciam habebo in illo, et non timebo : quia gloria mea et laus mea Dominus, et factus est mihi in salutem, » et quæ sub hæc prosequitur. Illud ergo, « iratus es mihi, » pristinorum peccatorum confessionem exhibet : quorum causa Ægyptii ante salutarem vocationem ira Dei digni erant; illud autem, « Avertisti furorem tuum a me, et misertus es mihi, » peccatorum remissionem, illis post vocationem concessam, significat. Nam gratia et veritas per Jesum Christum facta, cum ipsis Ægyptiis, tum omnibus iis, qui Filium Dei susceperant, vinculorum solutionem, et peccatorum veniam dedit.

Vers. 3. « Et haurite aquam cum gaudio ex fontibus Salutaris. » Hæc item, tam aqua, quam fontes Salutaris, allegorice sunt accipienda. Hæc porro intelligas ipso Servatore dicente, « Si quis sitit, veniat ad me, et bibat : qui credit in me, » sicut dicit Scriptura, « flumina de ventre ejus fluent aquæ vivæ[72]. » Fontes igitur Salutaris, sermones

[71] Exod. xv, 1. [72] Joan. vii, 37.

(18) Hæc item Hieronymus, sed brevius exprimit.

evangelici sunt, ex Spiritu sancto ceu imbres emissi.

Vers. 4, 5. « Et dices in die illa, Hymnis celebrate Dominum, clamate nomen ejus : annuntiate gentibus gloriosa ejus. Mementote quoniam exaltatum est nomen ejus. Hymnis celebrate nomen Domini, quia excelsa fecit : annuntiate hæc in universa terra. » Illud, « dices, » chorum evangelistarum Salvatoris nostri compellat. In illa, inquit, die, scilicet tempore in prophetia significato, tu præco salutaris Evangelii, Ægyptiis qui prædicationem susceperint, dices, « Hymnis celebrate Dominum, clamate nomini Domini, annuntiate in gentibus gloriosa ejus : mementote quoniam exaltatum est nomen ejus. » Hæc quippe tu, chorus apostolicus, cum discipulos docebis tuos, proferes, præcipiens illis, ut ne sileant ; sed salutaris beneficii gratiam omnibus annuntient, clamentque ut audiantur.

Vers. 6. « Exsultate et lætamini, qui habitatis Sion, quia exaltatus est sanctus Israel in medio ejus. » Jam pluribus traditum est Sionem esse evangelicum verbum, in quo Ecclesia Dei ædificata est. Quoniam igitur sanctus Israel in medio Ecclesiæ exaltatus est; jure, inquit, exsultate et lætamini qui in illa estis, utpote qui sanctum Israel in medio vestrum habeatis; secundum promissionem ab ipso factam his verbis, « Ubi duo, vel tres congregati fuerint in nomine meo, illic sum in medio eorum [13]. »

CAPUT XIII.

Vers. 1, 2. « Visio, quam vidit Isaias filius Amos, contra Babylonem. Super montem campestrem levate signum, exaltate vocem ipsis : ne timeatis, advocate manu, aperite, principes. » Vaticinatus ea quæ in adventu Christi futura sunt, aliud init argumentum contra Babylonem : deinde secundum addit de Philistæis ; postea tertium contra Moabitidem, hinc contra Damascum, et post hæc sequitur visio Ægypti ; sextum deinde, visio Idumææ, sub hæc, assumptio Arabiæ ; quam excipit visio vallis Sion, demum visio Tyri. Hæ porro decem prophetiæ mutuo cohærent, de alienigenis gentibus prolatæ, quibuscum vallem Sionis complectitur, cum alienigenis Judaicum item populum evocans. Cur autem horum tantum quasi ex sorte quadam meminit, aliarum vero gentium minime? Respondemus nullas alias tunc temporis Judæorum populo infestas fuisse, nisi supra recensitas, quæ frequenter contra illos insurgebant : modo quidem Jerosolymam expilantes, modo eorum regionem vastantes. Quamobrem eos, qui obsidebantur, necessario Scriptura docet ea, quæ obsidentibus eventura erant. Ipsis vero cum scientiam per Christum conciliandam, tum bonorum promissiones annuntiat : omnibusque universim de judicio Dei verba facit, omnes homines cohortans ad pie vivendum, Dei tribunalis memores. Primam igitur visio-

[13] Matth. xviii, 20.

A Σωτηρίου λόγοι εἰσὶν εὐαγγελικοὶ, ἐξ ἁγίου Πνεύματος ἀνωμβρωμένοι.

« Καὶ ἐρεῖς ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ· Ὑμνεῖτε Κύριον, βοᾶτε τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ἀναγγείλατε τοῖς ἔθνεσι τὰ ἔνδοξα αὐτοῦ, μιμνήσκεσθε, ὅτι ὑψώθη τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Ὑμνήσατε τὸ ὄνομα Κυρίου, ὅτι ὑψηλὰ ἐποίησεν· ἀναγγείλατε ταῦτα ἐν πάσῃ τῇ γῇ. » Τὸ δὲ, « ἐρεῖς, » προσφωνεῖ τῷ χορῷ τῶν εὐαγγελιστῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν. Ἐν ἐκείνῃ, φησὶ, τῇ ἡμέρᾳ, δηλαδὴ ἐν τῷ προφητευομένῳ, ἐρεῖς σὺ, ὁ κήρυξ τοῦ σωτηρίου Εὐαγγελίου, τοῖς τὸ κήρυγμα παραδεξαμένοις Αἰγυπτίοις. « Ὑμνεῖτε Κύριον, βοᾶτε τῷ ὀνόματι Κυρίου· ἀναγγείλατε ἐν τοῖς ἔθνεσι τὰ ἔνδοξα αὐτοῦ· μιμνήσκεσθε, ὅτι ὑψώθη τὸ ὄνομα αὐτοῦ. » Ταῦτα γάρ σὺ, ὁ χορὸς ὁ ἀποστολικὸς, διδάσκων τοὺς B ὑπὸ σὲ μαθητευομένους, ἐρεῖς, παραγγέλλων αὐτοῖς μὴ σιωπᾷν· ἐξαγγέλλειν δὲ τοῖς πᾶσι καὶ εἰς ἐξάκουστον βοᾷν τῆς σωτηρίου εὐεργεσίας τὴν χάριν.

« Ἀγαλλιᾶσθε καὶ εὐφραίνεσθε, οἱ κατοικοῦντες Σιὼν, ὅτι ὑψώθη ὁ ἅγιος τοῦ Ἰσραὴλ ἐν μέσῳ αὐτῆς. » Ἤδη δὲ διὰ πλειόνων Σιὼν ἀπεδόθη ὁ εὐαγγελικὸς λόγος, ἐφ' οὗ ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ ᾠκοδόμηται. Ἐπεὶ τοίνυν ὁ ἅγιος τοῦ Ἰσραὴλ ὑψώθη ἐν μέσῳ τῆς Ἐκκλησίας, εἰκότως ἀγαλλιᾶσθε, φησὶ, καὶ εὐφραίνεσθε, οἱ ἐν αὐτῇ· ἅτε δὴ μέσον αὐτὸν ἔχοντες τὸν ἅγιον τοῦ Ἰσραὴλ, κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν ἣν αὐτὸς πεποίηται φήσας· « Ὅπου εἰσὶ δύο καὶ τρεῖς συνηγμένοι ἐν τῷ ὀνόματί μου, ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΓ'.

C « Ὅρασις ἣν εἶδεν Ἡσαΐας υἱὸς Ἀμὼς κατὰ Βαβυλῶνος. Ἐπ' ὄρους πεδινοῦ ἄρατε σημεῖον, ὑψώσατε τὴν φωνὴν αὐτοῖς· μὴ φοβεῖσθε, παρακαλεῖτε τῇ χειρὶ, ἀνοίξατε, οἱ ἄρχοντες. » Καὶ μετὰ τὰ θεσπισθέντα τὰ ἐπὶ τῆς παρουσίας τοῦ Χριστοῦ γενησόμενα ἑτέρας ἄρχεται ὑποθέσεως τῆς κατὰ Βαβυλῶνος· εἶθ' ἑξῆς δευτέραν τίθησι τὴν περὶ τῶν Φυλιστιαίων· μεθ' ἣν τρίτον ἐστὶ τὸ κατὰ τῆς Μωαβίτιδος· εἶτα καὶ τὸ κατὰ Δαμασκοῦ, καὶ μετὰ ταῦτα ὅρασις Αἰγύπτου· εἶθ' ἕκτον τὸ ὅραμα τῆς Ἰδουμαίας· ἔπειτα λῆμμα τῇ Ἀραβίᾳ· ᾧ ἕπεται τὸ ὅραμα τῆς φάραγγος Σιών· καὶ ἐπὶ πᾶσι τὸ ὅραμα Τύρου. Δέκα δὲ αὗται καὶ συνημμέναι τυγχάνουσι προφητεῖαι περὶ τῶν ἀλλοφύλων ἐθνῶν, αἷς καὶ τὴν D φάραγγα Σιὼν συμπεριείληφε, τοῖς ἀλλοφύλοις καὶ τὸν τῶν Ἰουδαίων συγκαλέσας λαόν. Τί δήποτε δὲ τούτων μόνων ὥσπερ ἀποκληρωτικῶς μέμνηται, οὐχὶ δὲ καὶ ἑτέρων ἐθνῶν; Ἐροῦμεν, ὅτι οὐδένες ἄλλοι κατ' ἐκεῖνο καιροῦ παρηνόχλουν τοῖς Ἰουδαίοις ἢ οἱ καταλεχθέντες, συνεχῶς αὐτοῖς ἐπανιστάμενοι· καὶ ποτὲ μὲν τὴν Ἱερουσαλὴμ πορθοῦντες, ποτὲ δὲ τὴν χώραν αὐτῶν δῃοῦντες. Διόπερ ὁ λόγος τοὺς πολιορκουμένους ἀναγκαίως ἐδίδασκε τὰ συμβησόμενα τοῖς αὐτοὺς πολιορκοῦσι. Γνῶσιν δὲ αὐτοῖς τὴν διὰ Χριστοῦ καὶ ἀγαθῶν ἐπαγγελίας εὐαγγελίζεται· κηρύττει τε καθολικῶς τοῖς πᾶσι τὸν περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ κρίσεως λόγον, προτρέπων ἅπαντας ἀνθρώπους θεο-

σεβῶς ζῆν, τοῦ δικαιωτηρίου τοῦ Θεοῦ μεμνημένους. A Πρώτην οὖν τίθησι τὴν κατὰ Βαβυλῶνος ὅρασιν, προειπὼν ἐν ἀρχῇ τῆς ὅλης βίβλου τὴν κατὰ τῆς Ἱερουσαλήμ. Ἐπειδὴ γὰρ μή ἐστι προσωποληψία παρὰ τῷ Θεῷ, ἀπ' αὐτῶν ἤρξατο τῶν οἰκείων, καὶ εἰς αὐτοὺς πάλιν ἀναστρέφει τὸν λόγον· τῶν δὲ ἀλλοφύλων ἐθνῶν τὴν Βαβυλῶνα προτάσσει. Βασιλικὴ δὲ αὕτη τῶν Ἀσσυρίων πόλις, μεγίστη καὶ δυνατωτάτη. Λέγονται δὲ Ἀσσύριοι πρῶτοι τῆς οἰκουμένης κρατῆσαι ἐφ' ὅλοις χιλίοις καὶ τριακοσίοις ἔτεσι μέχρι τῶν πολιορκούντων τὴν Ἱερουσαλὴμ, καὶ τῶν Ἰουδαίων τὸν λαὸν αἰχμάλωτον ἀγαγόντων εἰς τὴν αὐτῶν χώραν. Ἐπὶ ταύτῃ γὰρ τῇ τῶν Ἀσσυρίων πράξει, αὐτίκα καὶ οὐκ εἰς μακρὰν, τὸ κράτος αὐτῶν κατελύθη.

« Ἀνοίξατε, οἱ ἄρχοντες. » Ταῦτα δὲ τὸ ἐν τῷ B προφήτῃ Πνεῦμα θεῖον ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ Λόγου προφέρει. Αὐτὸς τοίνυν ὁ παρακελευόμενος τοῖς ἀμφ' αὐτὸν ἀγγέλοις ἀνοῖξαι θύρας κεκλεισμένας, καὶ παρακελεύσασθαι τοῖς ἔνδον οὖσι προϊέναι, ἥκειν καὶ σπεύδειν ἐπὶ τὴν τῶν ἀσεβῶν τιμωρίαν. Οἶμαι δὲ διὰ τούτων δηλοῦσθαι τὴν ἀφωρισμένην ταῖς ἀντικειμέναις δυνάμεσιν· ἐν ᾗ ὥσπερ ἐν δεσμωτηρίῳ καθειργμέναι τυγχάνουσι. Καὶ μήποτε αὕτη ἐστὶν ἡ καλουμένη ἄβυσσος, ἐμπεπληρῶσθαι δὲ δρακόντων διδάσκει ὁ φάσκων λόγος, « Δράκοντες καὶ πᾶσαι ἄβυσσοι; » Ὅθεν καὶ τὸν Σωτῆρα παρεκάλουν οἱ δαίμονες, μὴ πέμψαι αὐτοὺς, ὁπηνίκα ἔλεγε τὸ, « Ἦλθες πρὸ καιροῦ βασανίσαι ἡμᾶς. » Οὐ γὰρ ἠγνόουν καιρόν τινα ἔσεσθαι αὐτοῖς τῆς εἰς τὴν ἄβυσσον καθείρξεως.

« Ἐγὼ συντάσσω καὶ ἐγὼ ἄγω αὐτούς. » Τίνες δὲ C εἰσιν οὗτοι ἑξῆς παρίστησι διασαφῶν καὶ λέγων· « Γίγαντες ἔρχονται πληρῶσαι τὸν θυμόν μου, χαίροντες ἅμα καὶ ὑβρίζοντες. » Συμφώνως δὲ τοῖς Ἑβδομήκοντα ἡρμήνευσεν ὁ Θεοδοτίων εἰπών· « Καί γε ἐκάλεσα τοὺς γίγαντάς μου· » ὁ δὲ Ἀκύλας καὶ ὁ Σύμμαχος ἀντὶ τοῦ, « γίγαντας, » — « δυνατοὺς » ἡρμήνευσαν. Οὕτω δὲ καλεῖ τὰς τιμωρητικὰς δυνάμεις, δι' ὧν τὰ τῆς κατὰ τῶν ἀσεβῶν ὀργῆς πληροῦται. Ἐπιχαίρουσι κακοί τινες, οὗτοι οἱ λεγόμενοι γίγαντες, ὥσπερ τὰ κατ' εὐχὰς πράττοντες· χαίροντες ἐπὶ τῷ ὑβρίζειν καὶ κολάζειν τοὺς ἀσεβεῖς, ἅτε δὴ μὴ ἔχοντες σπλάγχνα οἰκτιρμῶν.

« Φωνὴ ἐθνῶν πολλῶν ἐπὶ τῶν ὀρέων, ὁμοία ἐθνῶν πολλῶν. Φωνὴ βασιλέων καὶ ἐθνῶν συνηγμένων. » Οἱ μέλλοντες τότε τῇ τιμωρίᾳ παραδίδοσθαι φωνὰς D ἀφήσουσι, τὰ ἑαυτῶν ἐξομολογούμενοι κακά· ὁμοῦ δὲ καὶ κατὰ ταὐτὸν τὰ ἔθνη πάντα, καὶ οἱ τούτων βασιλεῖς, μίαν τὴν αὐτὴν ἀποδώσουσι φωνὴν, ὀλοφυρόμενοι τὰς ἑαυτῶν συμφοράς. Οἱ δὲ ἀνωτέρω γίγαντες ὀνομασθέντες ὁπλομάχοι ἐνταῦθα λέγονται, μακρὰν ὄντες πάλαι, καὶ ὥσπερ ἐν θεμελίοις τοῦ οὐρανοῦ ἀποκεκλεισμένοι· οὓς, ὅτε καιρὸς καλεῖ, προστάττει ἔρχεσθαι ὁ τῶν ὅλων κριτὴς ἐπὶ τῷ καταφθεῖραι πᾶσαν τὴν τῶν κακῶν οἰκουμένην, μετὰ τὸν ἀφορισμὸν τῶν δικαίων. Ἐπεὶ καὶ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καθήμενος ἐπὶ θρόνου δόξης

nem effert contra Babylonem, postquam in ipso libri exordio visionem contra Jerusalem præmiserat. Quia enim nulla est personarum acceptio apud Deum, a contribulibus suis orsus, in eosdem rursum sermonem convertit; alienigenis vero gentibus Babylonem præmittit. Regia autem illa Assyriorum urbs erat, maxima atque potentissima. Dicuntur porro Assyrii primi omnium orbi imperasse totos mille et trecentos annos, usque ad eos qui Jerosolymam obsederunt, ac Judæorum populum captivum abduxerunt in regionem suam. Propter hoc enim Assyriorum facinus, nec diu postea eorum imperium solutum est.

« Aperite principes. » Hæc porro Spiritus divinus in propheta exsistens ex persona Dei Verbi profert. Idem igitur ipse est qui angelis circumstantibus præcipit, ut clausas portas aperiant, ac jubeant eos qui intra sunt prodire, accedere et festinare ad impiorum supplicium. Æstimo autem his significari ultionem quæ adversariis potestatibus destinatur: in qua ceu in carcere concluduntur. Num forte illa fuerit abyssus, ut vocatur, quam draconibus plenam ait Scriptura his verbis, « Dracones et omnes abyssi [74]? » Unde et Salvatorem rogabant dæmones, ne se illo mitteret, cum dicebant, « Venisti ante tempus torquere nos [75]. » Non ignorabant enim futurum tempus esse quo in abysso concludendi erant.

Vers. 3. « Ego ordino et ego duco eos. » Quinam ii sint sub hæc declarat his verbis, « Gigantes veniunt ad implendum furorem meum, gaudentes simul et contumelias inferentes. » Theodotio autem perinde ac LXX sic interpretatus est, « Et vero vocavi gigantes meos; » Aquila autem et Symmachus, pro illo, « gigantes, » interpretati sunt, « fortes. » Sic porro vocat ultrices virtutes, queis ira et ultio contra impios exercetur. Gaudent igitur maligni quidam, gigantes vocati, quasi rem pro voto agant, in contumelia et supplicio impiis inferendo læti; utpote qui viscera misericordiæ non habeant.

Vers. 4. « Vox gentium multarum in montibus, similis gentibus multis. Vox regum et gentium congregatarum. » Qui tunc supplicio tradendi sunt, voces emittent, mala sua confitentes: simulque eodem tempore gentes omnes et earum reges, unam et eamdem dabunt vocem, calamitates suas lugentes. Illi vero prædicti gigantes, hic armati dicuntur, qui olim procul erant, et quasi in cœli fundamentis inclusi, quos ubi tempus evocat, jubet universorum judex accedere, ut totum improborum orbem, post justorum segregationem, destruant. Quandoquidem et in Evangeliis Filius hominis sedens in throno gloriæ suæ, eos qui a dextris sunt primos ad paratum ipsis regnum ante constitutio-

[74] Psal. CXLVIII, 7. [75] Matth. VIII, 29.

nem mundi, vocat : quibus assumptis et ad promissa deductis, in reliquas gentes a sinistris repertas, ignis comminatio infertur.

VERS. 6, 7. « Ululate, prope enim dies Domini, et contritio a Domino veniet. Propter hoc omnis manus dissolvetur, et omnis anima hominis formidabit : turbabuntur legati, et dolores ipsos occupabunt, quasi mulieris parturientis. » Nondum ergo, ait, instant ea quæ in comminatione feruntur; sed quamprimum ventura sunt. Quare prævertentes illa, fletu, lamentis et ululatu Deum placantes, mala avertite a vobis : jamjam enim prædicta dies iræ Dei affutura est. Legatos autem hic fortasse vocat eos, qui dictis atheorum patrocinantur : atque eos qui idololatriæ errorem tuentur, necnon doctores atheorum et impiorum dogmatum, quos recensita omnia invadent.

VERS. 10-12. « Nam stellæ cœli, Orion et omnis ornatus cœli, lucem non dabunt, et obtenebrabitur sole oriente, et luna non dabit splendorem suum. Et mandabo orbi universo mala, et impiis peccata eorum. Et perdam injuriam iniquorum et contumeliam superborum deprimam. » Etenim consummationis tempore neque sol, neque luna, neque stellæ, iis, qui castigationi et supplicio tradendi sunt, impiis lucem suam dabunt. Luminaria autem a ministerio suo amota ad aliam melioremque sortem transibunt, quasi regenerationem quamdam consecutura, neque ultra corporum vanitati servientia; sed liberata a servitute corruptionis, secundum apostolicum verbum. Cœlum itaque vocat aut cœlestes potestates, aut ipsam creaturam, una cum Deo indignantem super insania, arrogantia et impietate.

VERS. 13, 14. « Et erunt residui quasi damula fugiens, et quasi ovis errans et non erit qui congreget, ita ut homo ad populum suum convertatur : et homo ad regionem suam fugiet. » Fugient quippe ii, ut dexterum quidpiam assequantur, vel ut perfugium apud quempiam ex notis inveniant : sed non invenient :

VERS. 15. « Non erit enim qui congreget eos. Nam qui captus fuerit, opprimetur, et qui congregati sunt, gladio cadent. » Quamvis, ait, eorum quidam fuga salutem consequi conentur, hi quoque captu faciles erunt, non damis perfectis salientibus, quæ levem velocemque cursum habent, similes; sed damulis.

VERS. 16. « Et filios eorum discerpent in conspectu eorum, et domus eorum vastabunt, et mulieres eorum habebunt. » Perinde atque viros supplicio affectos, mulieres quoque irreligiosas et impias, quæ prolem ediderant, paribus cruciatibus afficient : quemadmodum et filios eorum impios, quorum animæ, quantum ad mores, parentibus malitia similes sunt.

A αὐτοῦ τοὺς ἐκ δεξιῶν πρωτους ἐπὶ τὴν ἡτοιμασμένην αὐτοῖς βασιλείαν πρὸ καταβολῆς κόσμου καλεῖ· ὧν παραληφθέντων καὶ εἰσαχθέντων ἐπὶ τὴν ἐπαγγελίαν, ἐπὶ τα λοιπὰ ἔθνη τὰ ἐν τοῖς ἀριστεροῖς εὑρεθησόμενα ἡ ἀπειλὴ τοῦ πυρὸς ἐξενήνεκται.

« Ὀλολύζετε· ἐγγὺς γὰρ ἡμέρα Κυρίου, καὶ συντριβὴ παρὰ τοῦ Κυρίου ἥξει. Διὰ τοῦτο πᾶσα χεὶρ ἐκλυθήσεται, καὶ πᾶσα ψυχὴ ἀνθρώπου δειλιάσει· ταραχθήσονται οἱ πρέσβεις, καὶ ὠδῖνες αὐτοὺς ἕξουσιν, ὡς γυναικὸς τικτούσης. » Οὔπω οὖν, φησὶν, ἐπέστη τὰ ἠπειλημένα· μέλλει δὲ ὅσον οὔπω. Διὸ προλαβόντες, κλαυθμῷ καὶ θρήνῳ, καὶ ὀλολυγῇ ἐξιλεώσασθε τὰ ἑαυτῶν κακά· μέλλει γὰρ ἡ προλεχθεῖσα ἡμέρα τῆς ὀργῆς τοῦ Θεοῦ ἐφίστασθαι. Ἤ πρέσβεις ἐνταῦθα καλεῖ τοὺς προϊσταμένους τῶν τῆς ἀθεότητος B λόγων, καὶ τοὺς πρεσβεύοντας ὑπὲρ τῆς εἰδωλολατρείας πλάνης, τούς τε διδασκάλους τῶν ἀθέων καὶ ἀσεβῶν δογμάτων, οὓς μετελεύσεται τὰ κατηριθμημένα πάντα.

« Οἱ γὰρ ἀστέρες τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ὁ Ὠρίων, καὶ πᾶς ὁ κόσμος τοῦ οὐρανοῦ, τὸ φῶς οὐ δώσουσι, καὶ σκοτισθήσεται τοῦ ἡλίου ἀνατέλλοντος, καὶ ἡ σελήνη οὐ δώσει τὸ φέγγος αὐτῆς. Καὶ ἐντελοῦμαι τῇ οἰκουμένῃ ὅλῃ κακὰ, καὶ τοῖς ἀσεβέσι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν· καὶ ἀπολῶ ὕβριν ἀνόμων, καὶ ὕβριν ὑπερηφάνων ταπεινώσω. » Κατὰ γὰρ τὸν τῆς συντελείας καιρὸν οὔθ' ὁ ἥλιος, οὔθ' ἡ σελήνη, οὔθ' οἱ ἀστέρες τοῖς κολάσει καὶ τιμωρίᾳ παραδοθησομένοις ἀσεβέσι τὸ ἑαυτῶν φῶς οὐ δώσουσι. Μεταβάλλοντες δὲ καὶ οἱ C φωστῆρες ἀπὸ τῆς ἑαυτῶν ὑπηρεσίας ἐπὶ ἑτέραν ἥξουσι κρείττονα λῆξιν, ὥσπερ τινὸς παλιγγενεσίας τευξόμενοι, καὶ μηκέτι μὲν τῇ τῶν σωμάτων δουλεύοντες ματαιότητι, ἐλευθερούμενοι δὲ ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς, κατὰ τὸν ἀποστολικὸν λόγον. Οὐρανὸν τοιγαροῦν λέγει ἢ τὰς οὐρανίας δυνάμεις, ἢ καὶ αὐτὴν τὴν κτίσιν συναγανακτοῦσαν τῷ Θεῷ ἐπὶ ἀπονοίᾳ, καὶ ἀλαζονείᾳ, καὶ ἀθεότητι.

« Καὶ ἔσονται οἱ καταλελειμμένοι ὡς δορκάδιον φεῦγον, καὶ ὡς πρόβατον πλανώμενον, καὶ οὐκ ἔσται ὁ συνάγων· ὥστε ἄνθρωπον εἰς τὸν λαὸν αὐτοῦ ἀποστραφῆναι, καὶ ἄνθρωπος εἰς τὴν χώραν αὐτοῦ φεύξεται. » Φεύξονται μὲν γὰρ οἱ φεύγοντες, δεξιοῦ τινος τυχεῖν, ἢ καταφυγὴν εὑράσθαι παρά τινι τῶν γνωρίμων, οὐ μὴν εὑρήσουσι·

D « Οὐκ ἔσται γὰρ ὁ συνάγων αὐτούς. Ὃς γὰρ ἂν ἁλῷ, ἡττηθήσεται, καὶ οἵτινες συνηγμένοι εἰσὶ, πεσοῦνται μαχαίρᾳ. » Κἂν τινες οὖν, φησὶν, ἐν αὐτοῖς πειραθεῖεν φυγῇ τὴν σωτηρίαν πορίσασθαι· καὶ οὗτοι εὐάλωτοι γενήσονται, οὐ δόρκοις τελείοις ἀποπηδῶσι, κοῦφόν τε καὶ ταχὺν ποιουμένοις τὸν δρόμον ἐοικότες, ἀλλὰ δορκαδίοις.

« Καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν ῥήξουσιν ἐνώπιον αὐτῶν, καὶ τὰς οἰκίας αὐτῶν προνομεύσουσι, καὶ τὰς γυναῖκας αὐτῶν ἕξουσιν. » Ὁμοίως γὰρ ἄρα τοῖς κολαζομένοις ἀνδράσι καὶ τὰς τούτων γυναῖκας ἀθέους καὶ ἀσεβεῖς καὶ τὰς γειναμένας ταῖς ἴσαις ὑποβάλλουσι τιμωρίαις, ὥσπερ οὖν καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν τὰ ἀσεβῆ, τὰς οἰκείας, καὶ τῇ τῶν τρόπων αὐτῶν μοχθηρίᾳ ἐξοικειωθείσας καὶ παρομοιωθείσας ψυχάς.

« Ἰδοὺ ἐπεγερῶ ὑμῖν τοὺς Μήδους, οἳ οὐ λογί- A ζονται ἀργύριον, οὐδὲ χρυσίου χρείαν ἔχουσι, τοξεύματα νεανίσκων συντρίψουσι. » Μέγα μὲν γὰρ αὐτοῖς ἐπὶ ταῖς τοξείαις τὸ φύσημα, καὶ τὸ εὐτεχνὲς ἐν τούτοις ποιοῦνται περὶ πολλοῦ· ἀλλ' ἥττους ἔσονται τῶν ἐχθρῶν. Σκληροὶ δὲ οὕτω καὶ ἀφιλοικτίρμονες οἱ νενικηκότες, ὡς μηδὲ τῆς ἐλεεινῆς ἡλικίας φειδὼ ποιεῖσθαί τινα. Τῷ δὲ φάσκοντι λόγῳ, « Ἰδοὺ ἐπεγερῶ ὑμῖν τοὺς Μήδους, » μαρτυρεῖ ἡ τῆς ἱστορίας ἔκβασις, ἀνάγραπτος οὖσα παρὰ τοῖς Ἑλλήνων τὰ Χαλδαϊκὰ καὶ τὰ Ἀσσυριακὰ συγγραψαμένοις, τοῖς τε τὰ Μηδικὰ ἱστορηκόσιν· ὧν καὶ ἡμεῖς πλείστας ἀνελεξάμεθα μαρτυρίας ἐν τοῖς πονηθεῖσιν ἡμῖν *Χρονικοῖς* συγγράμμασι. Φαίνονται τοίνυν Μῆδοι τὴν Ἀσσυρίων καθελόντες ἀρχήν· τούτους τε Κῦρος ὑποτάξας ὁ Περσῶν βασιλεὺς πρῶτος, ὁ καὶ τὴν αἰχμα- B λωσίαν τῶν Ἰουδαίων ἀνείς· καὶ δοὺς ἐξουσίαν τοῖς θέλουσιν αὐτῶν εἰς τὴν οἰκείαν ἐπανιέναι χώραν, καὶ ἀνεγείρειν τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ.

« Καὶ ἔσται Βαβυλὼν, ἣ καλεῖται ἔνδοξος ἀπὸ βασιλέως Χαλδαίων, ὃν τρόπον κατέστρεψεν ὁ Θεὸς Σόδομα καὶ Γόμοῤῥα, οὐ κατοικηθήσεται εἰς τὸν αἰῶνα. » Ἀοίκητος δὲ καὶ παντελῶς ἔρημος εἰσέτι καὶ νῦν ὁρᾶται ἡ Βαβυλών· μάρτυρες δὲ τούτων οἱ ἐκ τῶν τόπων ἐκείνων πρὸς ἡμᾶς ἀφικνούμενοι.

« Οὐδ' οὐ μὴ εἰσέλθωσιν εἰς αὐτὴν διὰ πολλῶν γενεῶν, οὐδ' οὐ μὴ διέλθωσιν αὐτὴν Ἄραβες, οὐδὲ ποιμένες οὐ μὴ ἀναπαύσωνται ἐν αὐτῇ. » Οὕτω δηλουμένων, ὡς οἶμαι, τῶν παρ' ἡμῖν καλουμένων Σαρακηνῶν, οἳ, τὰς πραγματείας ποιούμενοι, καὶ ἐπ' αὐτῆς Βαβυλῶνος τὸ παλαιὸν ἐσκηνοποιοῦντο. Φευκτὸς C δὲ οὕτω καὶ τοῖς ὁμόροις, καὶ τοῖς ἐξ ἔθνους μακροῦ περινοστοῦσιν αὐτὴν, ὡς μηδὲ ποιμένας τοὺς ἐξ Ἀράβων κατανεμῆσαί τι τῶν ἰδίων θρεμμάτων ἐν αὐτῇ, διά τοι τὸ ἠρημῶσθαι παντελῶς. Ἰστέον δὲ, ὅτι τὰ Σαρακηνῶν ἔθνη, καὶ μέχρις αὐτῆς διήκοντα τῆς Ἀσσυρίων καὶ τὴν ἐσωτάτω νεμόμενα ἔρημον, Ἄραβας ὀνομάζει· γείτονα γὰρ ἔχουσι τὴν Ἀράβων χώραν.

« Καὶ ἀναπαύσονται ἐκεῖ θηρία· καὶ ἐμπλησθήσονται αἱ οἰκίαι ἤχου· καὶ ἀναπαύσονται ἐκεῖ σειρῆνες, καὶ δαιμόνια ἐκεῖ ὀρχήσονται, καὶ ὀνοκένταυροι ἐκεῖ κατοικήσουσιν· καὶ νοσσοποιήσουσιν ἐχῖνοι ἐν τοῖς οἴκοις αὐτῶν, ταχὺ ἔρχεται καὶ οὐ χρονιεῖ. » Τῶν μὲν οὖν ἡμέρων καὶ λογικῶν ζώων ἔρημον κα- D ταστήσας τὴν Βαβυλῶνα, οὐδὲν οἰκήσειν θεσπίζει· θηρία δέ τινα ἄδηλα ἡμῖν καὶ ἄγνωστα, δαίμονάς τινας καὶ πνεύματά τινα ἀπηνῆ καὶ ἀνήμερα ἔσεσθαι ἐν αὐτῇ φησι. Διὸ ἀντὶ τοῦ, « θηρία, » « σείειν » οἱ λοιποὶ ἑρμηνευταὶ ἐκδεδώκασι· καὶ ἀντὶ τοῦ, « σειρῆνες, » « στρουθοκαμήλους, » εἰρήκασι· καὶ ἀντὶ τοῦ, « ὀνοκένταυροι, » « σείειν, » ἀνέγραψαν, αὐτῇ χρησάμενοι τῇ Ἑβραΐδι φωνῇ διὰ τὸ ἄδηλον τῆς ἑρμηνείας· ἀλλὰ καὶ ἀντὶ, « ἐχίνων, » ὁμοίως οἱ τρεῖς ἑρμηνευταὶ, « σειρῆνας, » ἡρμήνευσαν· τάχα που διὰ τὸ ἀπατηλὸν τῶν τοιούτων δαιμόνων. Ἐπεὶ παρ' Ἕλλησιν ἡδύφωνοί τινες αὗται καὶ ἀπατηλοὶ γεγενῆσθαι μνημονεύονται. « Ταχὺ ἔρχεται, καὶ οὐ χρονιεῖ. » Ἅπας γε μὴν καὶ νομιζόμενος παρὰ ἀνθρώποις μα-

VERS. 17. « Ecce suscitabo vobis Medos, qui argentum non curant, nec auro opus habent, arcus juvenum conterent. » Magnus quidem illis tumor inest ob sagittandi peritiam, quam artem pluris faciunt, sed inimicis inferiores erunt. Victores porro tanta duritie et immanitate erunt, ut ne quidem teneræ et ad misericordiam moventi ætati parcant. Huic autem dicto, « Ecce suscitabo vobis Medos, » ipse historiæ eventus testimonium addit: quæ historia apud Græcos, qui Chaldaica, Assyriaca et Medica scripserunt reperitur: quorum nos multa testimonia collegimus in *Chronicis* quæ edidimus. Medi itaque Assyriorum imperium everterunt: illos vero sibi subjecit Cyrus, primus Persarum rex, qui Judæorum captivitatem dimisit: deditque Judæis pro lubito in regionem suam remigrandi ac templi Dei restaurandi facultatem.

VERS. 19. « Et erit Babylon, quæ vocatur gloriosa a rege Chaldæorum, quemadmodum evertit Deus Sodomam et Gomorrham, non habitabitur in sæculum. » Inhabitata et hactenus deserta est Babylon, quam rem testificantur qui ex locis illis ad nos veniunt.

« Non ingredientur in eam per multas generationes, neque transibunt per eam Arabes, neque pastores requiescent in ea. » Queis significantur, ut æstimo, ii, qui apud nos Saraceni vocantur, qui negotiationem exercent, et in ipsa Babylone olim tentoria ponebant. Usque adeo autem perosa erat tum vicinis, tum longinquis et peregrinantibus gentibus, ut ne pastores quidem Arabum pecora sua illic pascendi causa ducerent, quia penitus deserta et inculta erat. Sciendum autem est Saracenorum gentes, quæ usque ad ipsam Assyriorum terram pertingunt, atque interiorem solitudinem incolunt, Arabas hic nominari: nam Arabum regionem finitimam habent.

VERS. 21, 22. « Et accubabunt ibi bestiæ; et replebuntur domus sonitu. Et requiescent ibi sirenes, et dæmonia ibi saltabunt, onocentauri illic habitabunt: et nidificabunt herinacii in domibus eorum, cito veniet, et non tardabit. » Postquam mansuetorum et rationabilium animalium vacuam Babylonem constituerat, a nullo habitandam esse vaticinatur; sed quasdam ignotas nobis feras, et dæmones quosdam spiritusque crudeles et immanes ibi futuros esse ait. Quare pro illo « bestiæ, » reliqui interpretes, « siim » ediderunt; et loco illius, « sirenes, » « struthocamelos, » dixerunt; ac pro illo, « onocentauri, ציים siim, » item interpretati sunt, ipsa usi Hebraica voce, ob significatus obscuritatem, imo etiam pro « herinaciis, tres interpretes pariter, « sirenes, » reddiderunt: fortassis ob talium dæmonum fraudulentiam. Nam apud Græcos Sirenes dulcisonæ et fallaces fuisse narrantur. « Cito veniet, et non tardabit. » Quodvis tempus, etiamsi longissimum apud homines esse putetur,

brevissimum tamen apud Deum judicem habetur. Etenim mille anni in conspectu ejus, tanquam dies hesterna reputantur, et tanquam custodia in nocte. Attamen non post multas annorum periodos vaticinium impletum est: siquidem Babylon sub Medorum imperio supra memorata perpessa est.

CAPUT XIV.

VERS. 1, 2. « Et miserebitur Dominus Jacob, et eliget Israelem; et requiescent in terra sua, et advena adjungetur eis, et adjungetur domui Jacob. Et accipient eos gentes, et inducent in locum suum: et possidebunt et multiplicabuntur super terram in servos et ancillas, et erunt captivi qui captivos ceperant eos, et dominatui eorum subjicientur qui dominatum obtinuerant in eos. » Consequenter igitur post ea, quæ contra Babylonem dicta sunt, his Judaici populi ex inimica terra in Jerusalem reversionem, quæ sub Cyro contigit, significat: declarans fore ut illi post reditum in regione sua quiescant, et advena ipsis adjungatur. Pro illo autem, « advena, » reliqui interpretes, « proselytus » interpretati sunt. Sic enim ait eos in terra sua rem prospere gesturos, ut etiam alienigenæ ipsorum religionem amplectantur, ac proselyti fiant, domuique Jacob adjiciantur.

VERS. 3, 4. « Et erit in die illa requiescere te faciet Deus a dolore tuo et ab ira tua, et a servitute tua dura, qua servivisti eis: et sumes planctum hunc super regem Babylonis: » nam Persæ et Medi, Assyriorum imperio et ipsis Babyloniis in servitutem redactis, eos suæ ditioni subegerunt.

VERS. 5-8. « Et dices in die illa, Quomodo cessavit exactor, et cessavit sollicitator? Contrivit Dominus jugum peccatorum, jugum principum, percutiens gentem ira, plaga insanabili. Feriens gentem plaga iræ, non pepercit, requievit qui confidit. Omnis terra clamat cum lætitia. Et ligna Libani lætata sunt super te, et cedrus Libani: ex quo tu dormivisti, non ascendit qui succideret nos. » Cedri igitur et pinus secundum Symmachum rursum allegorice, tyrannos quosdam superbos significant, a Babylonia obsessos, et a propria regione succisos, quos de prædicti Babyloniorum regis ruina gaudere consentaneum erat.

VERS. 9. « Infernus subter exacerbatus est occurrens tibi: simul excitati sunt tibi omnes gigantes qui terræ imperarunt, qui excitarunt ex thronis suis omnes reges gentium. » Nos quoque jure Satanæ dicemus, qui olim quidem ab illo devastati sumus; sed firmam demum in Christo sententiam retinuimus, mentemque ad pietatem solide radicatam, corque floridissimum: « Ex quo tu dormivisti, non ascendit qui succideret nos. »

VERS. 10-12. « Omnes respondebunt et dicent tibi: Et tu captus es sicut et nos: in nobis autem repu-

A κρότατος εἶναι χρόνος βραχύτατος παρὰ τῷ Θεῷ κριτῇ λελόγισται. Χίλια οὖν ἔτη ἐνώπιον αὐτοῦ ὡς ἡμέρα ἡ χθὲς λελόγισται, καὶ ὡς φυλακὴ ἐν νυκτί. Ἀλλὰ καὶ οὐκ εἰς μακροὺς τῶν χρόνων κύκλους τῆς ἐκβάσεως τὰ θεσπισθέντα ἔτυχε, τὰ προῤῥηθέντα παθούσης τῆς Βαβυλῶνος ἐπὶ τῆς Μήδων ἀρχῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΔ'.

« Καὶ ἐλεήσει Κύριος τὸν Ἰακὼβ, καὶ ἐκλέξεται ἔτι τὸν Ἰσραὴλ, καὶ ἀναπαύσονται ἐπὶ τῆς γῆς αὐτῶν, καὶ ὁ γειώρας προστεθήσεται πρὸς αὐτούς· καὶ προστεθήσεται πρὸς τὸν οἶκον Ἰακώβ. Καὶ λήψονται αὐτοὺς ἔθνη, καὶ εἰσάξουσιν εἰς τὸν τόπον αὐτῶν, καὶ κατακληρονομήσουσι, καὶ πληθυνθήσονται ἐπὶ τῆς γῆς εἰς δούλους καὶ δούλας, καὶ ἔσονται αἰχμάλωτοι οἱ αἰχμαλωτεύσαντες αὐτοὺς, καὶ κυριευθήσονται οἱ
B κυριεύσαντες αὐτούς. » Ἀκολούθως τοίνυν μετὰ τὰ προλεχθέντα κατὰ τῆς Βαβυλῶνος, διὰ τούτων τὴν ἐπὶ Κύρου γενομένην ἐπιστροφὴν τοῦ τῶν Ἰουδαίων λαοῦ τὴν ἀπὸ τῆς πολεμίας ἐπὶ τὴν Ἱερουσαλὴμ σημαίνει, διδάσκων, ὡς ἀναπαύσονται ἐπὶ τῆς ἑαυτῶν χώρας ἐπανελθόντες, καὶ ὡς ὁ γειώρας προστεθήσεται αὐτοῖς. Ἀντὶ δὲ τοῦ, « ὁ γειώρας, » οἱ λοιποὶ ἑρμηνευταὶ, « ὁ προσήλυτος » ἡρμήνευσαν. Οὕτω γὰρ εὖ πράξειν αὐτοὺς ἐπὶ τῆς ἑαυτῶν γῆς φησιν, ὡς καὶ ἀλλοφύλους ἀντιποιηθῆναι τῆς αὐτῶν θεοσεβείας, γενέσθαι τε προσηλύτους, καὶ προστεθῆναι τῷ οἴκῳ Ἰακώβ.

« Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, ἀναπαύσει Κύριός σε ἀπὸ τῆς ὀδύνης καὶ τοῦ θυμοῦ σου, καὶ τῆς δουλείας σου τῆς σκληρᾶς, ἧς ἐδούλευσας, αὐτοῖς·
C καὶ λήψῃ τὸν θρῆνον τοῦτον ἐπὶ βασιλέα Βαβυλῶνος· » Πέρσαι γὰρ καὶ Μῆδοι, πᾶσαν Ἀσσυρίων ἀρχὴν, καὶ αὐτοὺς τοὺς Βαβυλωνίους, ὑποχειρίους λαβόντες, τῇ ἑαυτῶν ὑπέταξαν δυνάμει.

« Καὶ ἐρεῖς ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ· Πῶς ἀναπέπαυται ὁ ἀπαιτῶν, καὶ ἀναπέπαυται ὁ ἐπισπουδαστής; Συνέτριψε Κύριος τὸν ζυγὸν τῶν ἁμαρτωλῶν, τὸν ζυγὸν τῶν ἀρχόντων, πατάξας ἔθνος θυμῷ πληγῇ ἀνιάτῳ. Παίων ἔθνος πληγὴν θυμοῦ, ἣ οὐκ ἐφείσατο, ἀνεπαύσατο πεποιθώς. Πᾶσα ἡ γῆ βοᾷ μετ' εὐφροσύνης. Καὶ τὰ ξύλα τοῦ Λιβάνου εὐφράνθησαν ἐπὶ σοὶ, καὶ ἡ κέδρος τοῦ Λιβάνου· ἀφ' οὗ σὺ κεκοίμησαι, οὐκ ἀνέβη ὁ κόπτων ἡμᾶς. » Κέδροι τοίνυν καὶ πίτυες, κατὰ τὸν Σύμμαχον πάλιν ἀλληγορικῶς τυ-
D ράννους τινὰς ἐπηρμένους σημαίνουσιν, ὑπὸ τῆς Βαβυλωνίας πολιορκηθέντας καὶ τῆς οἰκείας ἀποκοπέντας χώρας· οὓς εἰκὸς ἦν ἐπιχαρῆναι τῇ πτώσει τοῦ δηλουμένου.

« Ἅδης κάτωθεν ἐπικράνθη συναντήσας σοι· συνηγέρθησάν σοι πάντες οἱ γίγαντες οἱ ἄρξαντες τῆς γῆς, οἱ ἐγείραντες ἐκ τῶν θρόνων αὐτῶν πάντας βασιλεῖς ἐθνῶν. » Ἐροῦμεν δὲ καὶ ἡμεῖς εἰκότως τῷ Σατανᾷ, οἱ πάλαι μὲν παρ' ἐκείνου πεπορθημένοι· ἑδραῖον δὲ λοιπὸν ἐσχηκότες ἐν Χριστῷ τὸ φρόνημα, καὶ νοῦν εἰς εὐσέβειαν ἀσφαλῆ καὶ ἐῤῥιζωμένον, καὶ καρδίαν εὐθαλεστάτην· « Ἀφ' οὗ σὺ κεκοίμησαι, οὐκ ἀνέβη ὁ κόπτων ἡμᾶς. »

« Πάντες ἀποκριθήσονται καὶ ἐροῦσί σοι· Καὶ σὺ ἑάλως, ὥσπερ καὶ ἡμεῖς· ἐν ἡμῖν δὲ κατελογίσθης.

Κατέβη εἰς ᾅδου ἡ δόξα σου, ἡ πολλὴ εὐφροσύνη σου. Ὑποκάτω σου στρώσουσι σῆψιν, καὶ τὸ κατακάλυμμά σου σκώληξ. Πῶς ἐξέπεσεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ὁ Ἑωσφόρος ὁ πρωῒ ἀνατέλλων: συνετρίβη πρὸς τὴν γῆν ὁ ἀποστέλλων πρὸς πάντα τὰ ἔθνη; » Οἱ μὲν ἐπὶ γῆς ὄντες, φησὶ, τὰ ἀνωτέρω εἰρημένα φήσουσιν· οἱ δὲ τὸν ἀνθρώπινον ἀπαλλάξαντες βίον, καὶ ὥσπερ ἐν δεσμοῖς τοῖς τοῦ ᾅδου χωρίοις ἀπολειφθέντες, καὶ αὐτοὶ τῇ ἀπωλείᾳ αὐτοῦ λέξουσι τὰ ἐπιφερόμενα. Φθάσας δὲ τοὺς ἐκεῖ πάντας ὁ ᾅδης, καὶ ἡ ἐφεστῶσα ταῖς τῶν τεθνηκότων ψυχαῖς δύναμις, ὥσπερ τις δεσμωτηρίου τυγχάνουσα φρουρὸς, κάτωθεν ἐκ τῶν σκοτεινῶν μυχῶν μετὰ θυμοῦ καὶ ὀργῆς ἐπαναστήσεταί σοι. Τούτου δὲ ὥσπερ ἄρχοντος τῶν ἐκεῖ κρατοῦντος τοῦ οἰκείου διεγερθέντος θρόνου, καὶ οἱ λοιποὶ πάντες γίγαντες, οἱ κατὰ τοὺς ἑρμηνευτὰς « Ῥαφαῒμ, » συνανέστησαν. Τίνες δὲ οὗτοι, διερμηνεύει λέγων· Οἱ ἄρχοντες τῆς γῆς, οἱ ἐγείραντες ἐκ τῶν θρόνων αὐτῶν πάντας βασιλεῖς ἐθνῶν, καὶ τὰ αὐτὰ τῷ κατηγορουμένῳ βασιλεῖ Βαβυλῶνος πράξαντες. Οἳ καὶ γυμνὴν καὶ ἔρημον τοῦ σώματος τὴν τοῦ ποτε βασιλεύσαντος Βαβυλῶνος ψυχὴν ὁρῶντες φήσουσιν αὐτῇ· Καὶ σοῦ κρείττων γέγονε θάνατος, ὡς καὶ σὲ ὅμοιον ἡμῖν ἀπελέγξαι; Οὐδὲν ἄρα ἦν ὁ ὑπὲρ γῆν βίος, καὶ ὁ πλοῦτος καὶ ἡ δόξα, καὶ ἡ τοσαύτη δυναστεία· ἀλλὰ τῶν πάντων ἐκείνων πέρας γῆ καὶ σποδὸς διαδέξεται, σκώληξ τε καὶ σαρκῶν σῆψις. Ἡμεῖς δέ σε οὐ θνητὸν ἐνομίζομεν· ἀπατώμενοι δὲ τῇ περὶ σὲ δόξῃ, τῷ κατ' οὐρανὸν λαμπροτάτῳ φωστῆρι, τῷ τὸν ἥλιον προσκαλουμένῳ Ἑωσφόρῳ ἀπεικάζομεν. Σὺ δὲ ἐπὶ σαυτῷ καὶ μείζονα τούτων ἐφρόνεις γαυριῶν, καὶ μανίᾳ φρενῶν ἀλαζονευόμενος, ὡς σαυτὸν τῷ ὑψίστῳ Θεῷ παραβάλλειν, καὶ ὑπὲρ τὰς οὐρανίας ἀψῖδας τὸν σαυτοῦ θρόνον θήσειν φαντάζεσθαι. Ταῦτα μὲν οὖν περὶ σοῦ ἡμεῖς, θνητοῖς λογισμοῖς ἀπατώμενοι, διενοούμεθα· τοιαῦτα δὲ καὶ σὺ ἐπὶ σαυτῷ φρενῶν ἐκστάσει ἐφρόνεις. Ἦν δ' ἄρα καὶ τοῦ περὶ σὲ τέλους ἔλεγχος ὁ χρόνος καθ' ὃ ἑάλως· οὐδὲ τοῖς λοιποῖς ἀνθρώποις ὁμοίαν ἐσχηκὼς τελευτήν. Οἱ μὲν γὰρ ἐφ' ἡσυχίας, ἠρέμα καὶ πρᾴως ἐπὶ τῆς ἑαυτῶν ἑστίας, τὸ χρέος ἀπέδοσαν· σὺ δὲ, τῇ τῶν πολεμίων μαχαίρᾳ τὴν ζωὴν ἀφαιρεθεὶς, νεκρὸς ἄταφος ῥιφήσῃ, θηρσὶ βορὰ καὶ οἰωνοῖς ἐγκείμενος. Ἕως μὲν οὖν συνειστήκει ἡ Βαβυλὼν, βασίλειόν τε ἦν καὶ δυναστεία μεγάλη τῶν αὐτόθεν κρατούντων· τάχα που καὶ ἡ ἐπιστατοῦσα δύναμις αὐτοῖς τὰ μεγάλα συνέπραττεν· ἐπεὶ δὲ ἠφάνιστο ἡ βασιλεία τοῦ ἔθνους, καὶ ὁ ἐφεστὼς αὐτοῖς ἄρχων, ὡσπερεὶ πληρώσας τοὺς ἑαυτοῦ χρόνους, εἰς τὸν τῶν ὁμοίων αὐτῷ χῶρον παρελαμβάνετο, ἐν ᾧ συνήντησαν αὐτῷ πάντες οἱ Ῥαφαῒμ καλούμενοι, ἢ οἱ γίγαντες· οὗτοι δὲ καὶ αὐτοὶ δυνάμεις εἰσί τινες, αἳ, ὡς εἰκὸς, ἦσαν ἑτέρων ἐθνῶν κατὰ χρόνους οὐκ ὀρθῶς ἡγησάμεναι. Μήτι οὖν αὐτὸς οὗτος ὁ τῆς Βαβυλῶνος ἄρχων ποτὲ γεγονὼς, τὴν ἑαυτοῦ γῆν διέφθειρε, Θεὸς παρ' αὐτοῖς νομιζόμενος, οὕτω δὲ καὶ τὸν ἑαυτοῦ λαὸν ἀπέκτεινε, καὶ τοὺς ἑαυτοῦ υἱοὺς σφαγῇ παραδέδωκεν, εἰς ἀπώλειαν τοῖς ὑπ' αὐτοῦ ἀρχομένοις, διὰ τὸ νομισθῆναι παρ' αὐτοῖς Θεὸς εἶναι γεγονώς; Εἰ δ'

A latus es. Descendit in infernum gloria tua, multa lætitia tua. Subter te sternent tineam, et operimentum tuum vermis. Quomodo cecidit de cœlo Lucifer, qui mane oriebatur? contritus est ad terram qui mittebat ad omnes gentes? » Qui in terra sunt, inquit, ea, quæ superius dicta sunt, proferent; qui autem humana vita functi, et in locis inferni quasi in vinculis detinentur, ipsi quoque super ejus exitio ea quæ superaddita sunt pronuntiabunt. Omnes porro illic versantes prævertens infernus, necnon virtus illa quæ mortuorum animabus præest; ceu quædam carceris custos ex imis tenebrosisque penetralibus cum furore et ira insurget contra te. Hoc autem principe istic imperante, ex throno suo excitato, reliqui omnes gigantes, sive secundum
B reliquos interpretes « Raphaim, » una surrexerunt. Quinam vero hi essent explicat dicens, principes terræ, qui ex thronis suis excitarunt omnes reges gentium : qui paria ac ille reus Babylonis rex perpetrarunt. Hi vero nudam et corpore orbam illius olim Babylonici regis animam cernentes, sic eam compellabunt : Etiamne te fortior mors fuit, ita ut te similem nobis esse evinceret? Nihil ergo erat terrena illa vita, divitiæ, gloria et tanta potentia : sed omnibus his finis erit terra et pulvis, vermis et carnis putredo. Nos vero te mortalem minime esse putabamus : ac gloria te circumdante decepti, te splendidissimo cœlesti luminari, solemque advocanti Lucifero comparabamus. Tu vero te etiam his majorem arbitrabaris, lasciviens ac mentis insania
C ita superbiens, ut te altissimo Deo conferres, ac te thronum tuum supra cœlestes fornices positurum esse jactitares. Hæc igitur nos mortalibus ratiociniis decepti, de te cogitavimus : talia et tu mente captus de te ipso sentiebas. At vel solum tempus quo captus et victus es, manifestum erat finis tui argumentum : neque similem aliis hominibus mortem es consecutus. Illi quippe sensim, quiete et domi debitum solverunt; tu vero inimicorum gladio vita privatus, insepultus projicieris, et eris in escam bestiis et volucribus. Quandiu igitur Babylon superstes fuit, ac principes ejus regnum magnamque ditionem et potentiam obtinebant; virtus, quæ ipsis præfecta erat, magna fortasse perficiebat:
D ubi autem gentis illius regnum deletum est, princeps quoque ipsis præfectus, utpote jam suo elapso tempore, in sibi similium locum receptus est, ubi occurrerunt ipsi omnes qui vocantur Raphaim, sive gigantes : hi etiam virtutes quædam sunt quæ, ut credere est, aliis gentibus, certo temporis spatio non recte præfuerant. Num igitur hic ipse, olim Babylonis princeps terram suam corrupit, Deus penes illos populos existimatus, atque ita populum suum occidit, ac filios suos neci tradidit; atque in perniciem subdito sibi populo fuit, quia ab ipsis ut Deus habitus fuerat? Quod si hæc ita se habeant, restat ut totam prophetiæ sententiam, quæ de Babylonis rege prolata est, in illam virtutem referamus : quæ quia Dei gloriam apud sibi subditum

populum nacta, altum sapiebat, jure arguitur his Scripturæ verbis :

A Ἔχει ταῦτα οὕτως, ὥρα καὶ πάντα τὸν τῆς προφητείας λόγον, τὸν περὶ τοῦ βασιλέως Βαβυλῶνος προσενηνεγμένον, εἰς ἐκείνην ἀναφέρειν τὴν δύναμιν· ἥτις, ἐπειδὴ Θεοῦ δόξαν παρὰ τοῖς ἀρχομένοις κτησαμένη μέγα ἐφρόνησεν, εἰκότως ἀπελέγχεται ὑπὸ τοῦ φάσκοντος λόγου·

VERS. 13, 14. « Tu autem dixisti in mente tua, in cœlum ascendam, et supra stellas cœli ponam thronum meum : et similis ero Altissimo ; » et cætera quoque huic interpretandi rationi aptaveris ; postquam in obvio sensu, quæ in prophetia indicantur sensibili regi applicaveris.

« Σὺ δὲ εἶπας ἐν τῇ διανοίᾳ σου· Εἰς τὸν οὐρανὸν ἀναβήσομαι, καὶ ἐπάνω τῶν ἄστρων τοῦ οὐρανοῦ θήσω τὸν θρόνον μου, καὶ ἔσομαι ὅμοιος τῷ Ὑψίστῳ· » καὶ τὰ λοιπὰ δὲ αὐτῷ ἐφαρμόσεις τῷ ἀποδοθέντι λόγῳ, μετὰ τοῦ καὶ τῷ προχείρως νοουμένῳ αἰσθητῷ βασιλεῖ τὰ διὰ τῆς προφητείας δηλούμενα προσαρμόττειν.

VERS. 24, 25. « Hæc dicit Dominus Sabaoth, Quemadmodum dixi, ita erit : et quemadmodum deliberavi, ita manebit : ut perdam Assyrios in terra mea et in montibus meis. Et erunt in conculcationem, et auferetur ab eis jugum ipsorum, et gloria eorum ab humeris ipsorum auferetur. » Cum dicit, « Ut perdam Assyrios in terra mea et in montibus meis, » docet Babyloniorum regionem, et ejus montes non alienos sibi esse : nam, « Domini est terra, et plenitudo ejus. »[78*] Erunt ergo, ait, Assyrii in conculcationem, subditi iis, qui eos superaturi sunt. Auferetur autem jugum, quod stante imperio suo, subditis imponebant ; jugum certe grave ac durum illis : et gloria sive decus olim humeris ipsorum impositum, auferetur. Quemadmodum enim de Servatore dictum est, « Cujus principatus super humerum ejus[78**] ; » sic et hoc loco gloria Assyriorum super humeros ipsorum, dicitur esse : quam auferendam esse sermo interminatur.

« Τάδε λέγει Κύριος Σαβαώθ· Ὃν τρόπον εἴρηκα, οὕτως ἔσται· καὶ ὃν τρόπον βεβούλευμαι, οὕτως μενεῖ· τοῦ ἀπολέσαι τοὺς Ἀσσυρίους ἐπὶ τῆς γῆς τῆς ἐμῆς, καὶ ἐπὶ τῶν ὀρέων μου. Καὶ ἔσονται εἰς καταπάτημα, καὶ ἀφαιρεθήσεται ἀπ' αὐτῶν ὁ ζυγὸς αὐτῶν, καὶ τὸ κῦδος αὐτῶν ἀπὸ τῶν ὤμων αὐτῶν ἀφαιρεθήσεται. » Εἰπών γε μὴν, « Ἀπολέσαι Ἀσσυ-
B ρίους ἐπὶ τῆς γῆς τῆς ἐμῆς, καὶ ἐπὶ τῶν ὀρέων τῶν ἐμῶν, » διδάσκει, ὡς καὶ ἡ Βαβυλωνίων χώρα, τά τε ἐπ' αὐτῆς ὄρη οὐκ ἦν ἀλλότρια αὐτοῦ· « Τοῦ γὰρ Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς. » Ἔσονται τοίνυν οἱ Ἀσσύριοι, φησὶν, εἰς καταπάτημα, ὑποχείριοι γενόμενοι τοῖς μετὰ ταῦτα αὐτῶν κρατήσασιν. Ἀφαιρεθήσεται δὲ καὶ ὁ ζυγὸς, ὃν ὅτε ἐκράτουν τοῖς ὑπ' αὐτῶν ἀρχομένοις ἐπῆρτων, ζυγὸν βαρὺν καὶ δυσβάστακτον ἀπαιωροῦντες αὐτοῖς· καὶ τὸ κῦδος δὲ αὐτῶν, ὅπερ ἐστὶν ἡ δόξα, ἀφαιρεθήσεται, ἡ πάλαι τοῖς ὤμοις αὐτῶν ἐπικειμένη. Ὡς γὰρ ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος λέλεκται, « Οὗ ἡ ἀρχὴ ἐπὶ τοῦ ὤμου αὐτοῦ, » οὕτως ἐνταῦθα τὸ κῦδος τῶν Ἀσσυρίων ἐπὶ τῶν ὤμων αὐτῶν εἴρηται· ὅπερ ἀφαιρεθήσεσθαι αὐτῶν ὁ λόγος ἀπειλεῖ.

VERS. 26, 27. « Hoc est consilium quod cepit Dominus super omnem terram : et hæc est manus excelsa super omnes gentes. Quæ enim Deus sanctus decrevit, quis dissipabit ? Et manum ejus excelsam quis avertet ? » Id est, quale judicium de Babylone, et de ejus habitatoribus latum est, tale etiam de viris omnibus atheis et impiis, qui orbem obtinuerunt, feretur. Nam secundum æquitatis rationem paria patientur, qui in similes impietates lapsi fuerint. Ubi subintelligamus oportet, gentes atheis et impiis hominibus refertas : non enim hæc sine ullo discrimine, de piis et Deo addictis viris, accipienda sunt. Quo igitur modo orsus est, eodem et desiit, universale Dei de omnibus ferendum judicium commemorans, ut omnes qui Scripturam legerint, ad conversionem invitet.

C « Αὕτη ἡ βουλὴ ἣν βεβούλευται Κύριος ἐπὶ ὅλην τὴν οἰκουμένην, καὶ αὕτη ἡ χεὶρ ἡ ὑψηλὴ ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη. Ἃ γὰρ ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος βεβούλευται, τίς διασκεδάσει ; καὶ τὴν χεῖρα αὐτοῦ τὴν ὑψηλὴν τίς ἀποστρέψει ; » Ἢ καὶ ὅτι ὁποία ἐξενήνεκται κρίσις περὶ τῆς Βαβυλῶνος, καὶ τῶν ταύτης οἰκητόρων, τοιαύτη τις ἔσται καὶ ἡ περὶ πάντων τῶν τῆς οἰκουμένης κρατησάντων ἀθέων καὶ ἀσεβῶν ἀνδρῶν· κατὰ γὰρ τὸν τοῦ δικαίου λόγον παρόμοια πείσονται οἱ τὰ ὅμοια δυσσεβήσαντες· προσεπινοούντων ἡμῶν ἔθνη, τὰ τῶν ἀθέων καὶ ἀσεβῶν ἀνδρῶν· οὐ γὰρ ἀκρίτως ταῦτα κατὰ τῶν εὐσεβῶν καὶ τῶν τῷ Θεῷ ἀνακειμένων ἐκδέχεσθαι προσήκει. Ὥσπερ οὖν ἤρξατο, τοῦτον καὶ συνετέλεσε τὸν τρόπον τῆς κατὰ πάντων καθολικῆς τοῦ Θεοῦ κρίσεως ἀναγκαίως μνημονεύ-
D σας· ὥστε ἐπιστρέψαι πάντας τοὺς ἐντυγχάνοντας τῇ Γραφῇ.

VERS. 28, 29. « In anno quo mortuus est rex Achaz, factum est verbum istud : Ne lætemini, alienigenæ omnes, contritum est enim jugum percutientis vos : nam ex semine serpentum egredietur proles aspidis, et filii eorum egredientur serpentes volantes. » Lætari vobis nondum permittitur, etsi mortuo rege impio, de quo olim gaudebatis, pio autem viro imperium suscipiente, ut in Paralipomenon II libro de Ezechia declaratur, et in quarto Regnorum. Quemadmodum enim sub impio Achaz

« Τοῦ ἔτους οὗ ἀπέθανεν ὁ βασιλεὺς Ἀχὰζ, ἐγενήθη τὸ ῥῆμα τοῦτο· Μὴ εὐφρανθείητε, οἱ ἀλλόφυλοι πάντες· συνετρίβη γὰρ ὁ ζυγὸς τοῦ παίοντος ὑμᾶς· ἐκ γὰρ σπέρματος ὄφεων ἐξελεύσεται ἔγγονα ἀσπίδων, καὶ τὰ ἔγγονα αὐτῶν ἐξελεύσονται ὄφεις πετόμενοι. » Οὐκέτι ἀφίεται ὑμῖν εὐφραίνεσθαι, ἀποθανόντος μὲν τοῦ ἀσεβοῦς βασιλέως ἐφ' ᾧ τὸ πάλαι ἐχάρητε, θεοσεβοῦς δὲ ἀνδρὸς τὴν ἀρχὴν διαδεξαμένου· ὡς ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν Παραλειπομένων τῷ Ἐζεκίᾳ μεμαρτύρηται, καὶ ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν Βασι-

[78*] Psal. XXIII, 1. [78**] Isai. IX, 6.

λειῶν. Ὥσπερ γὰρ ἐπὶ τοῦ ἀσεβοῦς Ἀχὰζ, εἰκὸς ἦν χαίρειν καὶ εὐφραίνεσθαι τοὺς ἀλλοφύλους, οὕτως ἐπὶ τοῦ δικαίου ἀνδρὸς τοῦ Ἐζεκίου, εὐκαίρως ἡ προφητεία ἀποτεινομένη πρὸς αὐτούς φησι· Μὴ εὐφρανθείητε, ἀλλόφυλοι· πάλαι μὲν γὰρ ἔτι ζῶντος τοῦ Ἀχὰζ, καὶ τὰ ἐχθρὰ τῷ Θεῷ πράττοντος, εἰκὸς ἦν ὑμᾶς εὐφραίνεσθαι, ἐπειδὴ συνετέτριπτο τοῦ Ἀχὰζ ὁ ζυγὸς, ὡς μὴ δύνασθαι αὐτὸν ὑποτάττειν ὑμᾶς, μηδὲ τὸν τῆς ἀρχῆς αὐτοῦ ζυγὸν ἐπιτιθέναι ὑμῖν· διόπερ ἐπληθύνετο τὰ κακὰ καὶ ὥσπερ μηδενὸς παίοντος, ἡ ἑρπυστική τε καὶ ἰοβόλος τῶν πονηρῶν πνευμάτων δύναμις ἐπληθύνετο· νυνὶ δὲ τὴν βασιλείαν διαδεξαμένου ἀνδρὸς θεοσεβοῦς, οὐκέτι χαίρετε ὡς τὸ πρίν· ἐφέστηκε γὰρ ὑμῖν ὁ παίων καὶ τύπτων, καὶ σωφρονίζων ὑμᾶς. Ἐπληροῦτο δὲ καὶ ταῦτα πρὸς λέξιν ἐπὶ τοῦ Ἐζεκίου, περὶ οὗ εἴρηται ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν Βασιλειῶν· « Αὐτὸς ἐπάταξε τοὺς ἀλλοφύλους ἕως Γάζης, καὶ ἕως ὁρίων αὐτῆς ἀπὸ πύργου φυλασσόντων ἕως πόλεως ὀχυρᾶς. » Καὶ ταύτην δ' ἂν σχοίη τὴν διάνοιαν τὸ εἰρημένον, « Μὴ εὐφρανθείητε, ἀλλόφυλοι, » μέγα φρονοῦντες ἐπὶ τοῖς νομιζομένοις ὑμῖν θεοῖς, τῷ μηδένα εἶναι τὸν συντρίβοντα ὑμᾶς διὰ τὴν τοῦ παρόντος καιροῦ μοχθηρίαν. Εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα συνετρίβη ὁ ζυγὸς τοῦ παίοντος ὑμᾶς, ἀλλ' οὐ πρὸς ὑμῶν ἐγένετο ταῦτα, ἐπὶ κακῷ δὲ τῷ ὑμετέρῳ. Μηδενὸς γὰρ ὑμᾶς παίοντος, μηδὲ ταπεινοῦντος, μηδὲ ἐπιστρέφοντος, πολλή τις ἐν ὑμῖν γέγονεν ἐπιτριβὴ κακῶν. Οἱ γὰρ πάλαι ὄφεων δίκην ταῖς ὑμετέραις ψυχαῖς ἐμφωλεύοντες, ἔν τε τοῖς ὑμετέροις ἱεροῖς τε καὶ ναοῖς, ὡς δὴ θεοὶ, ἐφεδρεύοντες πονηροὶ δαίμονες, δεινὴν γονὴν καὶ σπέρμα πονηρὸν ἀπεχύησαν· ὡς ἀσπίδας ἐξ αὐτῶν γεννᾶσθαι, τὸ πάντων τῶν ἰοβόλων χείριστον· ἐκ τούτων τε αὐτῶν ἄλλους ὑποστῆναι ὄφεις τὸν ἀέρα διιπταμένους. Ταῦτα μὲν οὖν κατὰ τὸν παρόντα καιρὸν οὐ παρ' ὑμῖν μόνοις τοῖς ἀλλοφύλοις, ἤδη δὲ καὶ παρ' αὐτῷ τῷ χρηματίζοντι λαῷ Θεοῦ πληθύει· ὡς πάντα τρόπον πεπληρῶσθαι τὸν ἀέρα, διιπταμένων ὄφεων, καὶ ἐκγόνων ἀσπίδων, πονηρῶν τινων καὶ λυμαντικῶν πνευμάτων. Ἀναδειχθέντος δὲ κατὰ καιρὸν τοῦ πάντων τούτων ὀλετῆρος, οἰχήσονται καὶ οἱ ὄφεις, καὶ αἱ ἀσπίδες τά τε τούτων πονηρὰ ἔκγονα· ὡς μηκέτι ἐνεργεῖν ταῦτα ἐν ἀνθρώποις.

« Βοσκηθήσονται, » γάρ φησι, « πτωχοὶ δι' αὐτοῦ· πένητες δὲ ἄνθρωποι ἐπ' εἰρήνης ἀναπαύσονται· ἀνελεῖ δὲ λιμῷ τὸ σπέρμα σου, καὶ τὸ κατάλειμμά σου ἀνελεῖ. » Τοῦτο μὲν οὖν τὸ ἑρπυστικὸν καὶ ἰοβόλον γένος λιμῷ ἀνελεῖ ὁ προφητευόμενος, μηκέτι ἐπιτρέπων τροφὴν τὴν συνήθη, δηλαδὴ τὴν διὰ θυσιῶν τῇ δαιμονικῇ πλάνῃ προσφέρεσθαι· τοὺς δὲ ἑαυτοῦ πτωχοὺς ἐκθρέψει, καὶ ἐν εἰρήνῃ ἀναπαύσει, μηκέτι παρενοχλουμένους ὑπὸ τῶν παραδοθέντων ἑρπετῶν. Δύναται μέντοι ταῦτα καὶ ἑτέρως εἰς τὸν Ἐζεκίαν πληροῦσθαι· τοὺς γὰρ πάλαι κατὰ Θεὸν πτωχεύσαντας ἐν παντὶ τῷ Ἰουδαίων ἔθνει ἀνεκτήσατο τροφαῖς λογικαῖς καὶ διδασκαλίαις· οὓς καὶ κατέστησεν ἐπὶ τὴν καλὴν νομὴν τοῦ τῆς θεοσεβείας

[76] IV Reg. XVIII, 8.

allophylis gaudendi et lætandi causa aderat, ita sub justo viro Ezechia, opportune Scriptura ipsos alloquens ait, Ne lætemini, alienigenæ : olim quippe Achazo superstite, ac perosa Deo facinora edente, causa vobis gaudendi erat, quia contritum erat Achazi jugum; ita ut non posset vos subjicere, neque imperii sui jugum vobis imponere : quapropter multiplicabantur mala, ac, utpote nemine percutiente, reptilium et venenatorum spirituum malignorum vis augebatur. Jam vero postquam vir religiosus regnum excepit, ne amplius lætemini ut antea : instat enim vobis qui percutiat et verberet, vosque ad sanam mentem reducat. Hæc porro ad litteram completa sunt sub Ezechia, de quo dictum est in libro quarto Regnorum, « Ipse percussit allophylos usque ad Gazam, et usque ad terminos ejus, a turri Custodum usque ad civitatem munitam [76]. » Et hæc quoque dicti sententia fuerit, « Ne lætemini, alienigenæ, » magnum sentientes super iis, quos deos esse putatis, quasi nullus sit ob præsentis temporis nequitiam, qui vos conterat et opprimat. Etiamsi enim attritum sit jugum ejus, qui vos percutiebat; id certe non e re vestra fuerit; imo potius in damnum vestrum est. At enim nemine vos percutiente, nemine deprimente, vel corripiente, magna in vobis malorum vis invaluit. Nam qui olim serpentium instar in animarum vestrarum latibulis agebant, atque in vestris delubris ac templis, veluti dii, sedes habebant, maligni dæmones, diram prolem ac semen improbum emiserunt; ita ut ex illis aspides gignerentur, quod est omnium venenatorum teterrimum; ex iisque alii editi sint serpentes per aera volantes. Hæc porro in præsenti, non apud vos tantum alienigenas, sed etiam apud eum, qui populus Dei vocatur, magno numero habentur; ita ut prorsus aer repleatur serpentibus volitantibus, ac filiis aspidum, malignis scilicet quibusdam ac exitiosis spiritibus. Cum autem is, qui hæc omnia sublaturus est, suo tempore advenerit, et apparuerit, tunc serpentes, aspides, earumque improba proles abscedent; ita ut hæc in homines vim ultra non exerceant.

VERS. 30. Nam « pascentur, inquit, per eum pauperes : inopes autem homines in pace quiescent : fame vero interficiet semen tuum, et reliquias tuas interimet. » Hoc igitur reptile et venenatum genus fame necabit is, qui in prophetia fertur, nec ultra permittet ut consuetus cibus, videlicet per sacrificia, dæmoniacæ superstitioni offeratur. Pauperes autem suos enutriet, et in pace quiescere faciet, non ultra vexatos a memoratis reptilibus. Possunt etiam isthæc alio modo in Ezechia impleta fuisse : ipse enim eos, qui in universo Judaico populo secundum Deum pauperes olim fuerant, cibis rationalibus et doctrina recreavit; quos item in optimis ejus, quæ piam religionem docet, legis pascuis con-

stituit; ut divinis cogitationibus, et sacra doctrina pascerentur et alerentur.

Vers. 31. « Ululate portæ civitatum, clament civitates turbatæ, allophyli omnes, quia ab aquilone fumus venit, et non est ut sit. » Significat, uti diximus, Assyriorum regem, qui ab aquilonaribus partibus tempore Ezechiæ irrumpens, allophylos Palæstinam incolentes ditionis suæ fecit; ita ut urbes quidem obsideret, earum populos captivos abduceret, urbiumque portas incenderet.

Vers. 32. « Et quid respondebunt reges gentium? Quia Dominus fundavit Sion: et per eum salvabuntur humiles e populo. » Maximum illis argumentum erit, Deum suæ esse custodem civitatis, quod illa nihil tale patiatur, quale cæteræ civitates.

CAPUT XV.

Vers. 1. « Verbum contra Moabitidem: Noctu peribit Moab, noctu enim peribit murus Moabitidis, dolete in vobismetipsis. » In exordio ignorantiam Dei, quæ apud ipsos obtinuerat, noctem et tenebras vocavit: in ipsaque nocte eorum perniciem fore comminatur his verbis, « Noctu peribit Moabitis. » Postea de loco ubi eorum idololatria considebat, hæc subjungit:

Vers. 2. « Peribit enim et Dibon, ubi est ara vestra: illuc ascendetis ad plorandum. » In fine autem prophetiæ, illas rursum aras commemorat verbis his, « Quia fatigata est Moab, » et cætera.

Vers. 3. « In Naban Moabitidis ululate: super omne caput calvities, omnia brachia decisa: in plateis ejus induimini saccis. » Iis porro significat insidentem populo dæmonem malignum, sive principem gentis, ut sub hæc dicitur; qualis erat princeps rex Græcorum, et princeps Babyloniorum. Hujusmodi ergo dæmonem in civitate Moabitarum insidentem, a quo se opem consecuturos sperabant, in congressibus contra inimicos capiendum esse ait, quia animas eorum conculcabat, easque in terram respicere cogebat, ita ut nemo posset caput efferre et sursum intueri; quare ait, « Quia commilitium tuum, et princeps periit, qui in terra ambulabat. »

CAPUT XVI.

Vers. 1-5. « Mittam quasi reptilia super terram. Num petra deserta est mons filiæ Sion? Eris enim quasi ave avolante, pullus ablatus eris, filia Moab. Deinde Arnon plura delibera: fac tentorium luctus tu ipsa semper. In meridianis tenebris fugiunt, obstupuerunt, ne graviter feras. Habitabunt apud te profugi Moab. Erunt vobis tegumentum a facie persequentis, quia sublatum est commilitium tuum, et princeps periit qui ambulabat super terram. Et restaurabitur cum misericordia thronus: et sedebit in eo cum veritate in tabernaculo David; judicans et quærens judicium, et velociter reddens

A νόμου, βόσκεσθαι τοῖς θείοις νοήμασι καὶ ταῖς ἱεραῖς διδασκαλίαις, καὶ ἐντρέφεσθαι ποιήσας.

« Ὀλολύξατε, πύλαι πόλεων, κεκραγέτωσαν πόλεις τεταραγμέναι, οἱ ἀλλόφυλοι πάντες, ὅτι ἀπὸ βοῤῥᾶ καπνὸς ἔρχεται, καὶ οὐκ ἔστι τοῦ εἶναι. » Σημαίνει δὲ, ὡς ἔφημεν, τὸν τῶν Ἀσσυρίων βασιλέα, ὅς, ἐπελθὼν ἀπὸ τῶν βορειοτέρων μερῶν κατὰ τοὺς Ἐζεκίου χρόνους, τοὺς τὴν Παλαιστίνην οἰκοῦντας ἀλλοφύλους, ἐχειρώσατο· ὡς πολιορκῆσαι μὲν τὰς πόλεις αὐτῶν, αἰχμάλωτα δὲ λαβεῖν τὰ ἐν αὐταῖς πλήθη, ἐμπρῆσαι δὲ τῶν πόλεων τὰς πύλας.

« Καὶ τί ἀποκριθήσονται βασιλεῖς ἐθνῶν; Ὅτι Κύριος ἐθεμελίωσε Σιὼν, καὶ δι' αὐτοῦ σωθήσονται οἱ ταπεινοὶ τοῦ λαοῦ. » Μέγιστον γὰρ αὐτοῖς ἔσται δεῖγμα, τὸν Θεὸν εἶναι τὸν τῆς αὐτοῦ πόλεως φύ-
B λακα, τὸ μηδὲν παθεῖν αὐτὴν ὅμοιον ταῖς λοιπαῖς πόλεσιν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΕ'.

« Τὸ ῥῆμα τὸ κατὰ τῆς Μωαβίτιδος· Νυκτὸς ἀπολεῖται ἡ Μωάβ· νυκτὸς γὰρ ἀπολεῖται τὸ τεῖχος τῆς Μωαβίτιδος, λυπεῖσθε ἐφ' ἑαυτούς. » Ὅθεν ἀρχόμενος τὴν ἐπικρατοῦσαν αὐτῶν ἄγνοιαν τοῦ Θεοῦ, νύκτα καὶ σκότος ὠνόμασεν, ἐν αὐτῇ τε τῇ νυκτὶ τὴν ἀπώλειαν αὐτῶν ἔσεσθαι ἀπειλεῖ φήσας· » Νυκτὸς ἀπολεῖται ἡ Μωαβῖτις. » Εἶτα ἑξῆς περὶ τοῦ τόπου, ἐν ᾧ ἵδρυτο αὐτῶν ἡ εἰδωλολατρεία, ἐπιλέγει·

« Ἀπολεῖται γὰρ καὶ Δηβὼν, οὗ ὁ βωμὸς ὑμῶν ἐκεῖ ἀναβήσεσθε κλαίειν. » Ἐπὶ τέλει δὲ τῆς προφητείας τῶν αὐτῶν πάλιν μέμνηται βωμῶν λέγων·
C « Ὅτι ἐκοπίασε Μωάβ, » καὶ τὰ ἑξῆς.

« Ἐπὶ Ναβὰν τῆς Μωαβίτιδος ὀλολύξατε, ἐπὶ πάσης κεφαλῆς φαλάκρωμα, πάντες βραχίονες κατατετμημένοι· ἐν ταῖς πλατείαις αὐτῆς περιζώσασθε σάκκους. » Σημαίνει δὲ διὰ τούτων τὸν ἐφεδρεύοντα τῷ ἔθνει δαίμονα πονηρὸν, ἢ τὸν ἄρχοντα τοῦ ἔθνους, ὡς μετὰ ταῦτα εἴρηται· οἷος ἦν ὁ ἄρχων βασιλεὺς Ἑλλήνων καὶ ὁ τῶν Βαβυλωνίων ἄρχων. Τοιοῦτον τοίνυν τὸν καθήμενον ἐπὶ τῆς Μωαβιτῶν πόλεως δαίμονα, δι' οὗ ἐνόμιζον βοηθείας τυγχάνειν ἐν ταῖς πρὸς τοὺς πολεμίους συμβολαῖς, ἄλεσθαί * φησιν, ἐπείπερ τὰς ψυχὰς αὐτῶν κατεπάτει, κάτω νεύειν αὐτὰς ποιῶν εἰς γῆν· ὡς μηδένα κύπτειν μηδὲ ἄνω βλέπειν δύνασθαι· διό φησιν· « Ὅτι ἤρθη ἡ συμμαχία σου, καὶ ὁ ἄρχων ἀπώλετο, ὁ καταπατῶν ἐπὶ τῆς γῆς. »

D

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ιϛ'.

« Ἀποστελῶ ὡς ἑρπετὰ ἐπὶ τὴν γῆν. Μὴ πέτρα ἔρημός ἐστι τὸ ὄρος θυγατρὸς Σιών; Ἔσῃ γὰρ ὡς πετεινοῦ ἀνιπταμένου, νοσσὸς ἀφῃρημένος ἔσῃ, θυγάτηρ Μωάβ. Ἔπειτα δὲ Ἀρνῶν πλείονα βουλεύου, ποίει τε σκέπην πένθους αὐτὴ διαπαντός. Ἐν μεσημβρινῇ σκοτίᾳ φεύγουσιν, ἐξέστησαν, μὴ ἀχθῇς. Παροικήσουσί σοι οἱ φυγάδες Μωάβ. Ἔσονται σκέπη ὑμῖν ἀπὸ προσώπου διώκοντος, ὅτι ἤρθη ἡ συμμαχία σου, καὶ ὁ ἄρχων ἀπώλετο ὁ καταπατῶν ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ διορθωθήσεται μετ' ἐλέους ὁ θρόνος, καὶ καθιεῖται ἐπ' αὐτοῦ μετὰ ἀληθείας ἐν σκηνῇ Δαυΐδ, κρίνων καὶ ἐκζητῶν κρῖμα, καὶ σπεύδων δικαιοσύ-

* Fortasse legendum, ἁλώσεσθαι vel ὀλεῖσθαι. Edit.

νην. » Ὁρᾷς τὸ θαῦμα τοῦ λόγου ἐν τῷ συμπεράσματι τῆς προφητείας περιεχόμενον. Κατὰ τὸ αὐτὸ γὰρ θεσπίσας ἀφανισμὸν, εὐαγγελίζεται ἐλπίδας· σκηνὴν Δαυῒδ φήσας, καὶ θρόνον Θεοῦ παρ' αὐτοῖς συστήσασθαι· καὶ ταῦτα ἔσεσθαι οὐκέτι ἐξ ἀνθρωπίνης τινὸς σπουδῆς, ἀλλ' ἐξ ἐλέους Θεοῦ καὶ φιλανθρωπίας. Διὸ λέλεκται κατὰ τὸν Ἀκύλαν, « Καὶ ἑτοιμασθήσεται ἐν ἐλέῳ θρόνος· » κατὰ δὲ τὸν Θεοδοτίωνα, « Καὶ ἑτοιμασθήσεται μετ' ἐλέους θρόνος. » Τίνι δὲ ἑτοιμασθήσεται, ἢ πάντως που τῷ Χριστῷ, τῷ ἐκ σπέρματος Δαυῒδ γεγεννημένῳ; Ἔσεσθαι τοίνυν παρὰ τοῖς Μωαβίταις θρόνον Χριστοῦ φησιν, ἐν ᾧ καθιεῖται μετὰ ἀληθείας ἐν σκηνῇ Δαυῒδ γεννηθησόμενος. Οὕτω δὲ καλεῖν εἴωθε τὸ προφητικὸν πνεῦμα τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ· ἐπεὶ καὶ τὸν Χριστὸν αὐτὸν Δαυῒδ ὀνομάζειν ἔθος, διὰ τὸ ἐκ σπέρ- B ματος Δαυῒδ κατὰ σάρκα γεγεννῆσθαι αὐτόν. Διὸ σκηνὴν μὲν Δαυῒδ τὴν Ἐκκλησίαν ἀποκαλεῖ, θρόνον δὲ τὸν ἐπὶ ταύτης τὸν τῆς Ἐκκλησίας πρόεδρον, ὃς τὸν σωματικὸν ἐπέχει θρόνον, τόπον τηρῶν ὥσπερ τοῦ Χριστοῦ. Ἅπερ ὡς ἐν μυστηρίοις κατὰ μέσον τῆς προφητείας παρεμβέβληται, τοῦ ἁγίου Πνεύματος μόνοις τοῖς μέλλουσι συνιέναι, καὶ τῆς τούτων ἀξιοῦσθαι θεωρίας, τὴν τούτων γνῶσιν ταμιευσαμένου.

« Ἠκούσαμεν τὴν ὕβριν Μωάβ· ὑβριστὴς σφόδρα τὴν ὑπερηφανίαν, καὶ ἡ ὕβρις αὐτοῦ καὶ ἡ μῆνις αὐτοῦ· οὐχ οὕτως ἡ μαντεία σου, οὐχ οὕτως. Ὀλολύξει Μωάβ· ἐν γὰρ τῇ Μωαβίτιδι πάντες ὀλολύξουσι· τοῖς κατοικοῦσι δὲ Σὴθ μελετήσεις, καὶ οὐκ ἐντραπήσῃ. » Οὐχ ὅμοιαι αἱ πράξεις τοῖς τῆς ὑπερ- C ηφανίας λόγοις· ἢ καὶ ἐπειδὴ μέγα ἐφρόνουν ἐπὶ τῷ ἑαυτῶν θεῷ, καὶ ταῖς τούτου μαντείαις· οὐχ οὕτω, φησὶν, ἔσται, ὁποῖα μαντεύεται ὁ παρ' αὐτοῖς δαίμων, οὐδ' ὁποῖα διὰ χρησμῶν τοῖς ἐξαπατωμένοις, καὶ Θεὸν αὐτὸν εἶναι νομίζουσιν ἐπηγγέλλετο· ὁ γὰρ ἐπιὼν χρόνος τούτων αὐτῶν τὸ ψεῦδος διελέγξει.

« Τὰ πεδία Ἐσεβὼν πενθήσει, ἄμπελος Σαβαμὰ, καταπίνοντες τὰ ἔθνη, καταπατήσατε τὰς ἀμπέλους αὐτῆς, ἕως Ἰαζὴρ οὐ μὴ συνάψητε, πλανήθητε τὴν ἔρημον· οἱ ἀπεσταλμένοι ἐγκατελείφθησαν, διέβησαν γὰρ πρὸς τὴν θάλασσαν. Διὰ τοῦτο κλαύσομαι ὡς τὸν κλαυθμὸν Ἰαζὴρ, ἄμπελον Σαβαμά. Τὰ δένδρα σου κατέβαλεν Ἐσεβὼν καὶ Ἐλεαλὴ, ὅτι ἐπὶ τῷ θερισμῷ καὶ ἐπὶ τῷ τρυγητῷ σου καταπατήσω, καὶ πάντα D πεσοῦνται. Καὶ ἀρθήσεται εὐφροσύνη καὶ ἀγαλλίαμα ἐκ τῶν ἀμπελώνων, καὶ ἐν τοῖς ἀμπελῶσί σου οὐ μὴ εὐφρανθήσονται, καὶ οὐ μὴ πατήσουσιν οἶνον εἰς τὰ ὑπολήνια· πέπαυται γάρ. » Σημαίνει δὲ διὰ τῆς ὀπώρας καὶ τοῦ θερισμοῦ, καὶ διὰ τῆς πολλάκις ὀνομασθείσης ἀμπέλου τὸ εὐθαλὲς καὶ ἄκμαιον, καὶ τὸ τρυφερὸν καὶ ὡραῖον τῆς τῶν δηλουμένων ζωῆς, ἐν ᾗ ὥσπερ μεθύοντες διῆγον ἐνευφραινόμενοι, καὶ ἐντρυφῶντες ἐπὶ ταῖς ἀθέοις αὐτῶν δυσσεβείαις.

« Διὰ τοῦτο ἡ κοιλία μου ἐπὶ Μωὰβ ὡς κιθάρα ἠχήσει, καὶ τὰ ἐντός μου ὡσεὶ τεῖχος ὃ ἐνεκαίνισας, καὶ ἔσται εἰς τὸ ἐντραπῆναί σε. » Κατὰ δὲ λόγον βαθύτερον, πρὸς αὐτὸν καὶ νῦν ὁ λόγος, πρὸς ὃν καὶ τὸ, « ὡσεὶ τεῖχος ὃ ἐνεκαίνισας, » δηλαδὴ τὸν Θεόν.

A justitiam. » Viden' sermonis mirabilem in fine prophetiæ œconomiam? Nam postquam excidium vaticinatus est, eodem tempore spem bonam annuntiat, dicens, tabernaculum David et thronum Dei apud illos constituendum esse; hæcque non humana quadam opera et sollicitudine, sed ex misericordia et clementia Dei. Quare secundum Aquilam dicitur, « Et præparabitur in misericordia thronus; » secundum Theodotionem vero, « Et præparabitur cum misericordia thronus. » Cui autem præparabitur, nisi plane Christo, qui ex semine David natus est? Ait igitur apud Moabitas Christi thronum futurum esse, in quo cum veritate sedebit is qui in tabernaculo David nasciturus est. Sic porro nuncupare solet Spiritus propheticus Ecclesiam Dei: B nam ipsum quoque Christum Davidem vocare consuevit, quia ex semine David secundum carnem natus est. Quamobrem Ecclesiam quidem tabernaculum David appellat, thronum autem ejusdem Ecclesiæ præsidem, qui corporeum thronum occupat, atque ceu Christi locum tenet. Quæ, ceu in mysteriis, in medio prophetiæ inserta sunt, Spiritu sancto horum notitiam iis tantum qui intellecturi, et harumce rerum spectaculo digni habendi erant, reservante.

Vers. 6, 7. « Audivimus contumeliam Moab, contumeliosus valde superbia, et contumelia ejus, et ira ejus: non sic divinatio tua, non sic. Ululabit Moab: nam in Moabitide omnes ululabunt: habi-tantibus Seth meditaberis et non confunderis. » Ge- C sta superbis dictis similia non sunt; sive quia Deo suo, ejusque vaticiniis multum fidebant: non ita, inquit, erit ut vaticinatur dæmon illorum, neque ut iis, qui decepti illum pro deo habebant, oraculo pollicebatur: futurum quippe tempus illos mendacii arguet.

Vers. 8-10. « Planities Esebon lugebit, vinea Sabama, qui deglutitis gentes, conculcate vineas ejus, usque Jazer ne attingatis, errate per desertum: missi derelicti sunt, pertransierunt enim ad mare. Ideo plorabo tamquam ploratu Jazer, vineam Sabama. Arbores tuas dejecit Esebon et Eleale, quia messem et vindemiam tuam conculcabo, et omnia cadent. Et tolletur lætitia et exsultatio de D vineis: et in vineis tuis lætabuntur, nec calcabunt vinum in torcularibus: cessavit enim. » Per autumnum et messem, ac per vineam sæpius memoratam, florentem, voluptariam et jucundam eorum vitam indicat, qua ceu ebrii degebant lætantes et lascivientes in nefariis suis impietatibus.

Vers. 11. « Ideo venter meus super Moab quasi cithara sonabit, et interiora mea quasi murus, quem innovasti, et erit ut te revereantur. » Secundum profundiorem intelligendi rationem, eum jam alloquitur cui dicit, « quasi murus quem innova-

sti, » videlicet Deum. Quid ergo sibi vult illud, quod sane temere dictum videatur, « Erit, ut te revereantur? » Ideo, inquit, firmas mihi intus cogitationes elargitus es, ita ut qui sese ad te minime convertunt, tui reverentiam habeant, ob argumenta ex inditis mihi prævalidis cogitationibus ipsis oblata. Deest itaque illud, « ipsi, » ut sana verborum sententia reddatur, « Et erit ut ipsi reverentiam tui habeant. » Quemadmodum enim qui in bellis adversa facie consistunt, quandiu æquo marte pugnatur, non terga dant, neque pedem referunt; cum autem altera pars prævalet, tunc fugam faciunt; ita et anima impudenter in acie stabat nec reverebatur; verbo autem efficaci convicta, in pudorem et reverentiam vertitur. Et quia in occulta hominis parte hæc conversio efficitur, ἐντροπή, sive *confusio* nuncupatur. Ideo ergo venter sonabit, et interiora quasi murus, quem innovavit Deus prophetæ: ut mutentur, et confundantur, Deumque revereantur: antehac utilis pudoris ignari. Per illud sane,

VERS. 12. « Quia defatigatus est Moab in altaribus, et ingredietur in manufacta ad orandum, et non poterunt eruere illum, » fortasse omnis idololatriæ destructionem, in fine ex adventu Verbi futuram, vaticinatur Isaias: quia omnes in construendis templis insumpti labores vani sunt, infructuosaque spes in manufactis posita. « Nam, inquit, orabunt, et non poterunt eruere illum. » Cæterum hoc jam in adventu Christi completum est: illa quippe olim famosa templa pro scopulis habentur: nec ultra illæ dæmonum fallaciæ consistunt, adversaria illa potestate per mysterium crucis in toto orbe prædicatum in fugam versa.

VERS. 13, 14. « Hoc verbum quod locutus est Dominus super Moab, quando locutus est. Et nunc dico in tribus annis annorum mercenarii, inhonorabitur gloria Moab, in omnibus divitiis multis: et relinquetur minimus, et non honoratus. » Pro illo apud LXX Interpretes dicto, « In tribus annis mercenarii inhonorabitur gloria Moab, » interposita apud reliquos interpretes distinctio, clariorem sententiam efficit: nam secundum Aquilam dicitur, « In tribus annis mercenarii; » secundum Symmachum vero, « Ex eo tempore et nunc locutus est Dominus dicens, In tribus annis quasi super mercenarium; » secundum Theodotionem autem, « Ab eo tempore et nunc locutus est Dominus dicens, In tribus annis, quasi annis mercenarii. » Deinde, alio resumpto principio, dicitur apud reliquos interpretes, « Et inhonorabitur gloria Moab cum omnibus divitiis multis. » Nam conjunctio, *et*, quæ media interponitur, aliam effert sententiam, ab his verbis, « Et inhonorabitur gloria Moab; » quæ vero superius ponuntur significant Dominum prædicta omnia de Moab in tribus annis locutum esse per prophetam, ac si mercede conduxisset eum, atque ut hujus prophetiæ ministerio vacaret præcepisse. Non enim quemadmodum nos totam lectionem una

A Τί οὖν βούλεται τὸ τολμηρῶς δοκοῦν εἰρῆσθαι, τὸ, « Ἔσται εἰς τὸ ἐντραπῆναί σε. » Διὰ τοῦτό μοι, φησὶν, ἰσχυροὺς ἐχαρίσω ἔνδοθεν τοὺς διαλογισμούς· ὥστε τοὺς νῦν μὴ ἐπιστρέφοντας ἐπὶ σὲ ἐντραπῆναί σε, διὰ τῶν ἐλέγχων τῶν προσαγομένων αὐτοῖς ἐκ τῆς τῶν δεδομένων μοι λογισμῶν εὐτονίας. Λείπει οὖν τὸ, « αὐτοὺς, » ἵνα ὑγιῶς ὁ νοῦς τῶν ῥημάτων ἀποδοθῇ, « Καὶ ἔσται εἰς τὸ ἐντραπῆναι αὐτούς σε. » Ὥσπερ γὰρ οἱ ἐν τοῖς πολέμοις ἀντιπρόσωποι ἑστῶτες, ἕως μὲν ἰσοπαλεῖς δοκοῦσιν εἶναι, οὐ τρέπονται οὐδὲ ἐκκλίνουσιν, ἐπειδὰν δὲ ὑπερέχῃ αὐτῶν τὸ ἕτερον μέρος, τραπέντες φεύγουσιν· οὕτω καὶ ψυχὴ ὑπὸ ἀναιδείας παρατεταγμένη ἕστηκεν οὐκ ἐντρεπομένη, ἐλεγχθεῖσα δὲ ὑπὸ λόγου καθαπτομένου αὐτῆς, τρέπεται πρὸς αἰσχύνην. Καὶ ἐπειδὴ ἐν τῷ κρυπτῷ τοῦ ἀνθρώπου B γίνεται ἡ τροπὴ, ἐντροπὴ προσηγόρευται. Διὰ τοῦτο οὖν ἡ κοιλία ἠχήσει, καὶ τὰ ἐντὸς, ὡσεὶ τεῖχος ὃ ἐνεκαίνισεν ὁ Θεὸς τοῦ προφήτου· ἵνα μεταβάλωσι καὶ ἐντραπῶσι, τοῦ αἰδεῖσθαι Θεὸν, πρότερον οὐκ ἐπιστάμενοι τὴν ὠφέλιμον αἰσχύνην. Διὰ μέντοι τοῦ,

« Ὅτι ἐκοπίασε Μωὰβ ἐπὶ τοῖς βωμοῖς, καὶ εἰσελεύσεται εἰς τὰ χειροποίητα, ὥστε προσεύξασθαι, καὶ οὐ μὴ δύνωνται ἐξελέσθαι αὐτόν· » τάχα τὸν ἐπὶ τέλει ἀφανισμὸν πάσης εἰδωλολατρείας ἐκ τῆς τοῦ λόγου ἐπιφανείας, προφητεύει ὁ Ἡσαΐας· ὅτι μάταιοι πάντες οἱ ἐπὶ ταῖς κατασκευαῖς τῶν ναῶν μόχθοι, καὶ ἀνωφελεῖς αἱ εἰς τὰ χειροποίητα ἐλπίδες. « Προσεύξονται γὰρ, φησὶ, καὶ οὐ μὴ δύνωνται ἐξελέσθαι αὐτόν. » Τοῦτο δὲ νῦν ἐπὶ τῆς Χριστοῦ ἐπιδημίας πεπλήρωται· C ἀντὶ σκοπέλων μὲν γὰρ ἑστήκασιν οἱ ναοὶ περιβόητοι, οὐκέτι δὲ αἱ ἀπὸ τῶν δαιμόνων ἀπάται, φυγαδευθείσης τῆς ἀντικειμένης δυνάμεως διὰ τὸ μυστήριον τοῦ σταυροῦ τοῦ κατὰ πᾶσαν τὴν οἰκουμένην κεκηρυγμένου.

« Τοῦτο τὸ ῥῆμα ὃ ἐλάλησε Κύριος ἐπὶ Μωὰβ, ὁπότε ἐλάλησε. Καὶ νῦν λέγω, ἐν τρισὶν ἔτεσιν ἐτῶν μισθωτοῦ ἀτιμασθήσεται ἡ δόξα Μωὰβ ἐν παντὶ τῷ πλούτῳ τῷ πολλῷ, καὶ καταλειφθήσεται ὀλιγοστὸς, καὶ οὐκ ἔντιμος. » Ἀντὶ μέντοι τοῦ παρὰ τοῖς Ἑβδομήκοντα φάσκοντος λόγου, « Ἐν τρισὶν ἔτεσιν μισθωτοῦ ἀτιμασθήσεται ἡ δόξα Μωὰβ, » ἡ κατὰ τοὺς λοιποὺς ἑρμηνευτὰς διαστολὴ, μεταξὺ βληθεῖσα, σαφεστέραν κατέστησε τὴν διάνοιαν· κατὰ μὲν γὰρ τὸν Ἀκύλαν εἴρηται, « Ἐν τρισὶν ἔτεσι μισθωτοῦ· » D κατὰ δὲ τὸν Σύμμαχον, « Ἔκτοτε καὶ νῦν ἐλάλησε Κύριος λέγων, Ἐν τρισὶν ἔτεσιν ὡς ἐπὶ μισθωτοῦ· » κατὰ δὲ τὸν Θεοδοτίωνα, « Ἀπὸ τότε καὶ νῦν ἐλάλησε Κύριος λέγων, Ἐν τρισὶν ἔτεσιν ὡς ἐνιαυτοῖς μισθωτοῦ. » Εἶτα ἀπὸ ἑτέρας ἀρχῆς εἴρηται παρὰ τοῖς λοιποῖς ἑρμηνευταῖς, « Καὶ ἀτιμασθήσεται ἡ δόξα Μωὰβ σὺν παντὶ τῷ πλήθει τῷ πολλῷ. » Ὁ γὰρ, *καὶ*, σύνδεσμος μέσος παρεμβληθεὶς, ἑτέραν διάνοιαν παρέστησε τὴν ἀπὸ τοῦ, « Καὶ ἀτιμασθήσεται ἡ δόξα Μωάβ· » τὸ δὲ ἔμπροσθεν ἐδήλου ὡς ἐν τρισὶν ἔτεσι τὰ προλεχθέντα πάντα περὶ τῆς Μωὰβ Κύριος ἐλάλησε διὰ τοῦ προφήτου, ὥσπερ μισθωσάμενος αὐτὸν, καὶ ἀπασχολήσας περὶ τὴν ὑπηρεσίαν τῆς περὶ τούτων προφητείας. Οὐ γὰρ ὥσπερ ἡμεῖς ἀθρόως συνάπτοντες τὸ πᾶν ἀνάγνωσμα διερχόμεθα, οὕτω καὶ ὁ

προφήτης κατὰ συνάφειαν πάντα λόγον τῆς προφητείας τροχάδην ἐξηνέγκατο· διῃρημένως δὲ καὶ κατὰ χρόνον ἐν διαφόροις χρόνων διαστήμασι· ὡς τὰ πάντα πληρωθῆναι τρία ἔτη, ἐν οἷς λέλεκται αὐτῷ τὰ εἰρημένα. Ἐλάλησε τοίνυν τὰ ἐν τρισὶν ὁ Κύριος ἔτεσι διὰ τοῦ προφήτου. Τέλος δὲ τῶν λόγων τοῦ Θεοῦ ἦν τό, « Καὶ ἀτιμασθήσεται ἡ δόξα Μωὰβ σὺν παντὶ τῷ πλήθει τῷ πολλῷ. Καὶ καταλειφθήσεται ὀλιγοστὸς, καὶ οὐκ ἔντιμος. » Ὃ δὴ καὶ αὐτὸ πρὸς λέξιν πεπλήρωται, ὡς ἔστιν ὄψει πᾶσι λαβεῖν ῥᾴδιον τοῖς εἰς τοὺς τόπους ἀφικνουμένοις.

A conjunctam percurrimus, ita et propheta cum conjunctione totum prophetiæ sermonem uno cursu extulit; sed divisim et secundum tempus, inque diversis temporum intervallis; ita ut toti tres anni completi sint, in quibus isthæc dicta ipsi fuere. Hæc igitur in tribus annis Dominus per prophetam locutus est. Finis autem verborum Domini illud erat, « Et inhonorabitur gloria Moab cum omnibus divitiis, iisque multis. Et relinquetur minimus, et non honoratus. » Quod ipsum ad litteram impletum est, ut facile ipsis oculis perspicere valeant quotquot in ipsa loca concedunt.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΖ'.

« Τὸ ῥῆμα τὸ κατὰ Δαμασκοῦ. Ἰδοὺ Δαμασκὸς ἀρθήσεται ἀπὸ πόλεων. » Τὴν καθαίρεσιν αἰνίττεται τῆς βασιλικῆς δυνάμεως, ἧς μετεῖχε πρότερον ἡ πόλις B ἐκλάμψασα (19*). Μόνη γὰρ ἦν τότε τῆς Συρίας ἁπάσης κρατοῦσα, μήπω τῶν καθ' ἡμᾶς ἐπιφανῶν ἐν τῇ Συρίᾳ πόλεων ἐγηγερμένων, Ἀντιοχείας φημὶ καὶ τῶν ἄλλων.

« Καὶ ἔσται εἰς πτῶσιν καὶ καταλελειμμένη εἰς τὸν αἰῶνα εἰς κοίτην ποιμνίων καὶ ἀνάπαυσιν· καὶ οὐκ ἔσται ὁ διώκων. Καὶ οὐκέτι ἔσται ὀχυρὰ τοῦ καταφεύγειν Ἐφραΐμ. » Ὥσπερ τῇ Βαβυλωνίᾳ τὰ ἁρμόττοντα ἐλέγετο, καὶ τοῖς ἀλλοφύλοις τοῖς τὴν Παλαιστίνην οἰκοῦσι τὰ κατάλληλα, τῇ τε Μωὰβ ὡσαύτως ἕτερά τινα ἰδιάζοντα· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τὸ κατὰ Δαμασκοῦ προφητικὸν ῥῆμα ἴδιόν τι τέλος ἐπελεύσεσθαι αὐτὴν ἀπειλεῖ· ἀρθήσεσθαί φησι γὰρ αὐτὴν ἀπὸ πόλεων. Κατὰ δὲ τὸν Θεοδοτίωνα, μεταστήσεσθαί C φησιν ἐκ πόλεων. Πέπονθε δὲ τοῦτο κατὰ τοὺς Ἀσσυρίους, ὡς καὶ ἐδήλου διὰ τῶν ἔμπροσθεν ἡ μετὰ χεῖρας Γραφὴ, τὸν τῶν Ἀσσυρίων βασιλέα παριστῶσα λέγοντα· « Καὶ ἔλαβον Ἀραβίαν καὶ Δαμασκὸν καὶ Σαμάρειαν, ὃν τρόπον ἔλαβον ταύτας καὶ πάσας τὰς ἀρχὰς λήψομαι. » Τούτῳ δὲ τῷ λόγῳ καὶ ἡ ἱστορία μαρτυρεῖ· γέγραπται γοῦν ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν Βασιλειῶν· « Καὶ ἀνέβη βασιλεὺς Ἀσσυρίων εἰς Δαμασκὸν, καὶ συνέλαβε αὐτὴν, καὶ ἀπῴκισεν αὐτήν. » Ἃ δὴ καὶ τέλους τετύχηκε ἐπὶ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἀρχῆς, καθ' ἣν συνειστήκει μὲν ἡ Δαμασκὸς, τὴν δὲ παλαιὰν καὶ βασιλικὴν, φησὶ, παντελῶς ἠφανίσθη. Οὕτω δὲ συνέστη ἡ καὶ νῦν ὁρωμένη, ὡς ἡ προφητεία ἐθέσπισε, οὐκέτι μὲν βασιλικὸν ἀξίωμα ἐπαγομένη, οὐδὲ ἄρχουσα τοῦ Σύρων ἔθνους· ἀποπεπτωκυῖα D δὲ ἧς εἶχε δυνάμεως πρότερον, καὶ μονονουχὶ εἰς κοίτην ποιμνίων καὶ ἀνάπαυσιν βουκολίων καταλελειμμένη· οὕτω δὲ τὰ ἀγελαῖα πλήθη καὶ τοὺς εὐτελεῖς δήμους καλεῖν εἴωθεν ὁ λόγος. Κατὰ μόνην τὴν τῶν Ἑβδομήκοντα ἑρμηνείαν εἴρηται, λέγω δὴ τό, « εἰς τὸν αἰῶνα· » οὔτε γὰρ ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ οὔτε παρὰ τοῖς λοιποῖς ἑρμηνευταῖς φέρεται. Διὸ οὐκ ἀνάγκη τὴν πτῶσιν Δαμασκοῦ αἰωνίαν λέγεσθαι νομίζειν· ἐπειδὴ χρονική τις αὐτῶν γέγονε ἡ πτῶσις κατὰ τὴν τῆς Ἀσσυρίας πολιορκίαν, καθ' ἣν καὶ ἡ Ἱερουσαλὴμ ἥλω. Ἀλλ' ὥσπερ αὖθις ἐπανελθόντες Ἰουδαῖοι ἤγειραν τὴν Ἱερουσαλὴμ, καὶ τὴν χώραν

CAPUT XVII.

Vers. 1. « Verbum contra Damascum. Ecce Damascus tolletur a civitatibus. » Eversionem regiæ potestatis subindicat, cujus antea consors erat urbs isthæc. Sola quippe tunc universæ Syriæ imperabat, cum urbes in Syria, nostra ætate conspicuæ, nondum structæ fuissent; Antiochiam dico et alias.

Vers. 2, 3. « Et erit in ruinam et derelicta in sæculum in cubile ovilium : et non erit qui persequatur. Et non erit ultra munita, ut illuc confugiat Ephraim. « Quemadmodum Babyloniæ quæ consentanea erant, allophylis Palæstinæ incolis quæ ipsis competebant, ac regioni Moab similiter alia quædam ipsi propria minabatur; sic et propheticus sermo contra Damascum agens, illam proprio sibi fine excipiendam esse interminatur : nam ipsam a civitatibus tollendam esse ait. Secundum Theodotionem vero, transferendam ex civitatibus. Id autem perpessa est Assyriorum tempore, ut prius significabat præsens Scriptura, cum Assyriorum regem induceret dicentem, « Et cepi Arabiam et Damascum et Samariam : quemadmodum has cepi et omnes principatus capiam[77]. » Huic porro sermoni testimonium affert historia ; siquidem in libro quarto Regnorum scriptum est : « Et ascendit rex Assyriorum Damascum, et cepit eam, et transtulit eam. » Quæ item extremo completa sunt sub Romanorum imperio, cujus tempore Damascus superstes quidem, verum quod ad antiquam et regiam dignitatem, funditus deleta erat. Quo pacto etiam consistit ea, quam hodie videmus, quemadmodum prophetia vaticinatur : quæ tantum abest ut ultra regiam dignitatem obtineat, ac Syrorum genti imperet, ut pristina potestate penitus exciderit, ac tantum non in cubile ovilium, et in caulam armentorum relicta sit : sic porro vulgi multitudinem et infimam plebem vocare solet divina Scriptura. Illud autem, « in sæculum, » secundum solam Septuaginta Interpretum versionem dicitur : nam neque in Hebraico, neque apud reliquos interpretes fertur. Quamobrem necessarium minime est ut putemus ruinam Damasci æternam prædici : quandoquidem ad tempus solum ejus excidium fuit, cum ab Assyriis obsessa est, quando etiam Jerosolyma

[77] Isa. x, 9.

(19*) Hæc pene ad verbum Hieronymus exprimit.

capta est. Verum quemadmodum reversi Judæi Hierosolymam denuo excitarunt, atque regionem incolis repleverunt, ad eumdem modum et Damascus, illa perpessa, quæ in prophetia feruntur, rursus in sequenti tempore structa fuit, ita ut regia sedes in ea iterum poneretur.

« Et non ultra regnum in Damasco : et residuum Syrorum. » Hæc dicuntur quasi Damascus superstes quidem futura sit, sed non munita et regni caput ut olim. Possunt item alio modo hæc loca explicari, quasi scilicet prophetia Damasci incolis depressionem et privatam vitam prænuntiet. Ita enim dicere solemus excidisse divitem, cum in extremam paupertatem devenerit; similiterque virum honoratum, cum dignitate sua spoliatus fuerit. Non enim præstantior tu es filiis Israel et gloria eorum. Nam si ille olim populus Dei nuncupatus, memorato tempore dignitate sua lapsurus est, pristina libertate et regno spoliandus, non est quod tu Damascus de pari casu indigneris.

VERS. 4. « Hæc dicit Dominus Sabaoth : Erit in die illa ut deficiat gloria Jacob, et pinguia gloriæ ejus commoveantur. » Et animadvertas velim, eum non funditus destruendam gentem, sed tantum gloriæ pristinæ jacturam fore significare. Pinguia vero gloriæ prisci illius populi, erant sacerdotium et regnum, sacrum item canticum et cultus secundum legem præstitus, prophetandi gratia et gentis libertas, ac si qua alia penes Judaicam gentem habebantur : quæ confertim concutienda et amovenda fore sermo prædicit.

VERS. 5, 6. « Et erit quemadmodum si quis collegerit messem stantem, et semen spicarum messuerit. Et erit quemadmodum si quis collegerit spicas in valle aspera, et relictus fuerit in ea culmus. » Sicut enim in messe colliguntur quidem spicæ, relinquitur tamen in agro culmus tenuis ; ita futurum ait Judaicum populum, penes quem spicæ olim stantes succidentur, solusque relinquetur culmus. Quod si quis apud eos reperiatur existimatione dignus, is comparabitur spicæ, non in planitie, sed in valle sicca et aspera nascenti. Cæterum spica indicari puto chorum discipulorum et evangelistarum Salvatoris nostri, de quo superius[78] dicebatur, « Et nisi Dominus Sabaoth reliquisset nobis semen, quasi Sodoma fuissemus, et quasi Gomorrha similes facti essemus. »

« Aut tanquam grana olivæ duo vel tria ad summitatem sublimem, vel quatuor vel quinque in ramis eorum relicta fuerint. » Tantam quippe fore ait eorum, qui ex Israele superstites erunt, raritatem in tempore, quod in prophetia notatur, ut omnes spicæ uni comparari possint ; eos autem qui præstantiores apud illos erunt, fore quasi duo vel tria grana olivæ in summitate sublimi. Queis subindi-

[78] Cap. I, vers. 9.

A ἐπλήρωσαν οἰκητόρων, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡ Δαμασκὸς, παθοῦσα τότε τὰ ὑπὸ τῆς προφητείας θεσπισθέντα, αὖθις ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις ἀνῳκοδόμητο, ὡς καὶ βασίλειον ἐν αὐτῇ συστῆναι πάλιν.

« Καὶ οὐκέτι βασιλεία ἐν Δαμασκῷ· καὶ τὸ κατάλοιπον τῶν Σύρων. » Ὡς γὰρ μελλούσης μὲν αὐτῆς ἔσεσθαι, οὐ μὴν καὶ ὀχυρᾶς κατὰ τὸ παλαιὸν γενησομένης, οὐδὲ βασιλευούσης ταῦτα εἴρηται. Ἔστι δὲ καὶ ἄλλως ἐπιβαλεῖν τοῖς τόποις, ὡς τῆς προφητείας ταπείνωσιν τοῖς οἰκήτορσι Δαμασκοῦ, καὶ βίον ἰδιωτικὸν προαναφωνούσης. Οὕτω γοῦν εἰώθαμεν λέγειν ἐκπεπτωκέναι τὸν πλούσιον, ἐπειδὰν εἰς ἐσχάτην ἐλάσῃ πενίαν· καὶ τὸν ἔντιμον, ἐπειδὰν οὗ μετεῖχεν ἀξιώ- B ματος στερηθῇ. Οὐ γὰρ σὺ βελτίων εἶ τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ καὶ τῆς δόξης αὐτῶν. Εἰ γὰρ ὁ πάλαι τοῦ Θεοῦ χρηματίζων λαὸς ἐν τοῖς λεγομένοις χρόνοις ἐκπεσεῖται τοῦ οἰκείου ἀξιώματος, καὶ τῆς πάλαι παρ' αὐτοῖς πολιτευομένης αὐτονομίας καὶ βασιλείας· οὐ χρὴ σε τὴν Δαμασκὸν τὰ ὅμοια πάσχουσαν ἀγανακτεῖν.

« Τάδε λέγει Κύριος Σαβαώθ· Ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἔκλειψις τῆς δόξης Ἰακώβ· καὶ τὰ πίονα τῆς δόξης αὐτοῦ σεισθήσεται. » Καὶ θέα ὅπως οὐκ ἀναίρεσιν παντελῆ τοῦ ἔθνους σημαίνει, ἀλλὰ τῆς δόξης αὐτῶν, ἧς μετεῖχον πρότερον, καθαίρεσιν. Πίονα δὲ ἦν τῆς τοῦ προτέρου λαοῦ δόξης ἡ ἱερωσύνη, καὶ ἡ βασιλεία, τό τε ἅγιον ᾆσμα καὶ ἡ κατὰ νόμους λατρεία, ἥ τε προφητικὴ χάρις, καὶ ἡ τοῦ ἔθνους ἐλευ- C θερία, καὶ ὅσα ἄλλα παρὰ τῷ Ἰουδαίων ἔθνει· ἅπερ ἀθρόως σεισθήσεσθαι, καὶ παντελῶς ἐκλείψειν προαγορεύει ὁ λόγος.

« Καὶ ἔσται ὃν τρόπον ἐάν τις συναγάγῃ ἀμητὸν ἑστηκότα, καὶ σπέρμα σταχύων ἀμήσῃ. Καὶ ἔσται ὃν τρόπον ἐάν τις συναγάγῃ στάχυν ἐν φάραγγι στερεᾷ, καὶ καταλειφθῇ ἐν αὐτῇ καλάμη. » Ὡς γὰρ ἐν ἀμητῷ συνάγονται μὲν οἱ στάχυες, καταλείπεται δὲ ἐν τῇ χώρᾳ καλάμη ψιλή· οὕτω φησὶν ἔσεσθαι τὸν Ἰουδαίων λαὸν, ἀποτμηθέντα μὲν τῶν πάλαι παρ' αὐτοῖς σταχύων, μόνης δὲ τῆς καλάμης ἐν αὐτοῖς καταλειφθείσης. Εἰ δὲ καί πού τις εὑρεθῇ ἐν αὐτοῖς ἄξιος λόγου, παραβληθήσεται οὗτος στάχυϊ, οὐχὶ ἐν τῷ πεδίῳ φύντι, ἀλλ' ἐν κοιλάδι καὶ φάραγγι καταξήρῳ καὶ στερεᾷ. Δηλοῦσθαι δὲ οἶμαι διὰ τοῦ στά- D χυος τὸν χορὸν τῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μαθητῶν καὶ εὐαγγελιστῶν, περὶ οὗ καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐλέγετο· « Καὶ εἰ μὴ Κύριος Σαβαὼθ ἐγκατέλιπεν ἡμῖν σπέρμα, ὡς Σόδομα ἂν ἐγενήθημεν, καὶ ὡς Γόμοῤῥα ἂν ὡμοιώθημεν. »

« Ἢ ὡς ῥῶγες ἐλαίας δύο ἢ τρεῖς ἐπ' ἄκρου μετεώρου, ἢ τέσσαρες, ἢ πέντε ἐπὶ τῶν κλάδων αὐτῶν καταλειφθῶσι. » Τοσαύτην γάρ φησιν ἔσεσθαι σπάνιν τῶν ἐκ τοῦ Ἰσραὴλ σωθησομένων κατὰ τοὺς χρόνους οὓς ἡ προφητεία σημαίνει, ὡς ἑνὶ στάχυϊ παραβάλλεσθαι τοὺς πάντας· τοὺς δὲ ἐν αὐτοῖς ἐξαιρέτους τοσούτους ἔσεσθαί τινας, ὥσπερ εἰ ῥῶγας ἐλαίας δύο ἢ τρεῖς τοὺς ἐπ' ἄκρου μετεώρου, αἰνιττομένου τοῦ

λόγου τοὺς ἀκροτάτους τῶν ἀποστόλων, οὓς ποτὲ μὲν κατὰ συζυγίαν ὁ Σωτὴρ προσεκαλεῖτο, ποτὲ δὲ τρεῖς· οὓς ἡ Γραφὴ τοῦ Εὐαγγελίου ἐκλεκτῶν ἐκλεκτοτέρους εἰσήγαγε· λέγω δὴ Πέτρον καὶ Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην, οὓς ἐπὶ τὸ ὄρος ἀνήγαγε μόνους, ἱστορήσοντας τὴν μεταμόρφωσιν αὐτοῦ, καὶ ἐπὶ τῆς ἀναβιωσκούσης θυγατρὸς τοῦ ἀρχισυναγώγου παρέλαβε (20). Οἱ δὲ λοιποὶ παρὰ τοὺς τρεῖς τούτους οἱ τέσσαρές εἰσι καὶ πέντε, καὶ τοὺς τέσσαρας καὶ τοὺς πέντε, δέκα καὶ τέσσαρας ποιήσει τοὺς πάντας, ὧν δώδεκα μὲν τοὺς πρώτους ἀποστόλους εἴποις ἂν εἶναι, οὐκ ἐλάττω δὲ αὐτῶν τὴν ἀρετὴν Παῦλον, καὶ αὐτὸν ὄντα κλητὸν ἀπόστολον, καὶ τὸν Ἰάκωβον γεγονέναι τὸν ἀδελφὸν τοῦ Κυρίου, ὃς πρῶτος ἐπίσκοπος τῆς Ἱεροσολύμων Ἐκκλησίας ὑπ' αὐτοῦ καταστῆναι τοῦ Σωτῆρος μνημονεύεται. Οὗτοι δὲ πάντες ἐπ' ἄκρου τῆς ἐλαίας, λέγω δὴ τῆς Ἰουδαίων διαδοχῆς εὑρημένοι διὰ τῶν μετὰ χεῖρας μνημονεύονται. Καὶ ὁ θεῖος δὲ Ἀπόστολος οἶδεν ἐλαίᾳ παραβάλλειν τὴν παρὰ Ἰούδα διαδοχὴν, καὶ ῥίζαν ἁγίαν καὶ ἀπαρχὴν, καὶ καλλιελαίαν αὐτὴν καλεῖ.

« Τάδε λέγει Κύριος ὁ Θεὸς Ἰσραήλ· Τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ πεποιθὼς ἔσται ὁ ἄνθρωπος ἐπὶ τῷ ποιήσαντι αὐτόν· οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ εἰς τὸν ἅγιον τοῦ Ἰσραὴλ ἐμβλέψονται· καὶ οὐ μὴ πεποιθότες ὦσιν ἐπὶ τοῖς βωμοῖς, οὐδὲ ἐπὶ τοῖς ἔργοις τῶν χειρῶν αὐτῶν, ἃ ἐποίησαν οἱ δάκτυλοι αὐτῶν· ἀλλ' ἔσονται πεποιθότες ἐπὶ τὸν ἅγιον τοῦ Ἰσραήλ. Καὶ οὐκ ὄψονται τὰ δένδρα αὐτῶν οὐδὲ τὰ βδελύγματα αὐτῶν. Τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἔσονται αἱ πόλεις σου ἐγκαταλελειμμέναι, ὃν τρόπον κατέλιπον οἱ Ἀμοῤῥαῖοι καὶ οἱ Εὐαῖοι ἀπὸ προσώπου τῶν υἱῶν Ἰσραήλ. Καὶ ἔσονται ἔρημοι, διότι κατέλιπες τὸν Θεὸν τὸν Σωτῆρά σου, καὶ Κυρίου τοῦ βοηθοῦ σου οὐκ ἐμνήσθης. Διὰ τοῦτο φυτεύσεις φύτευμα ἄπιστον, καὶ σπέρμα ἄπιστον. Τῇ δὲ ἡμέρᾳ, ᾗ ἂν φυτεύσῃς, πλανηθήσῃ. Τὸ δὲ πρωῒ ἐὰν σπείρῃς, ἀνθήσει εἰς ἀμητὸν, ᾗ ἂν ἡμέρᾳ κληρώσῃ· καὶ ὡς πατὴρ ἀνθρώπου κληρώσῃ τοῖς υἱοῖς σου. » Ὥσπερ γὰρ, φησὶν, ἐκείνων ἀπολωλότων, ἕτεροι παρελθόντες κατέσχον αὐτῶν τὰς πόλεις καὶ τὰς χώρας, οὕτως καὶ αἱ σαὶ πόλεις ἑτέρους ἕξουσιν οἰκήτορας, ὑμῶν ἀποβληθέντων καὶ ἐξωσθέντων. « Καὶ ἔσονται ἔρημοι, διότι κατέλιπες τὸν Θεὸν τὸν σωτῆρά σου, καὶ Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου οὐκ ἐμνήσθης. » Ἔνθα δὴ καὶ αὐτοῦ Ἰησοῦ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μέμνηται ἡ Ἑβραϊκὴ φωνή· *σωτῆρα* γὰρ δηλοῖ τὸ Ἰησοῦ ὄνομα εἰς τὴν Ἑλλάδα γλῶτταν ἑρμηνευόμενον. Καὶ τοῦτο αἴτιον, διὸ συμβήσεσθαι αὐτοῖς τὰ προλεχθέντα πάντα, εἴρηται, διότι κατέλιπον τὸν Θεὸν τὸν Σωτῆρα αὐτῶν, καὶ Κυρίου τοῦ πάντοτε βοηθοῦ αὐτῶν οὐκ ἐμνήσθησαν. Ἐὰν οὖν, φησὶ, τὸ σπέρμα τοῦτο τὸ ἄπιστον καὶ τὴν φυτείαν τὴν ἄπιστον σπείρῃς ἐν τῇ σεαυτοῦ ψυχῇ, τότε πλανηθήσῃ· εἰ δὲ, μεταβαλὼν ἐπὶ τὴν ἀνατείλασαν τῷ κόσμῳ πρωΐαν τοῦ φωτὸς τοῦ εὐαγγελικοῦ, ἕτερον σπέρμα κατάθοιο τῇ σαυτοῦ διανοίᾳ, περὶ οὗ λέλεκται ἐν Εὐαγγελίοις· « Ἐξῆλθεν ὁ σπείρων τοῦ

cantur apostolorum præcipui, quos aliquando binos Servator advocabat, aliquando ternos, quos Evangelii scriptura electis electiores inducit, Petrum scilicet et Jacobum et Joannem, solos in montem adductos, ut transfigurationis spectatores essent: quos item cum archisynagogi filiam suscitavit, secum assumpsit. Et qui post tres illos residui sunt, quatuor sunt et quinque, ac hos quatuor et quinque ad numerum quatuordecim deducet: ex quorum numero duodecim quidem primos apostolos esse dicas, et illis non virtute minorem Paulum, qui et ipse vocatus apostolus est, et Jacobum fratrem Domini, qui primus Hierosolymitanæ Ecclesiæ episcopus ab ipso Salvatore constitutus memoratur. Hi omnes in summitate oleæ, videlicet Judæorum successionis, reperti in præsenti memorantur. Divinus quoque Apostolus Judæ successionem oleæ comparavit, ipsamque radicem sanctam, primitias et bonam olivam vocat.

Vers. 7-10. « Hæc dicit Dominus Deus Israel: In die illa confidens erit homo in eo, qui fecit eum: oculi autem ejus in sanctum Israel respicient: et non confidentes erunt in altaribus, neque in operibus manuum suarum, quæ fecerunt digiti eorum: sed erunt confidentes in sancto Israel. Et non videbunt arbores eorum nec abominationes eorum. In die illa erunt derelictæ urbes tuæ, quemadmodum dereliquerunt Amorrhæi et Evæi a facie filiorum Israel. Et erunt desertæ, quoniam deseruisti Deum Salvatorem tuum, et Domini adjutoris tui non recordatus es. Propter hoc plantabis plantationem infidelem, et semen infidele. Die autem illa, qua plantabis, errabis. Mane vero si seminaveris, florebit in messem, qua die hæreditatem adibis: et tanquam pater hominis hæreditatem sortieris filiis tuis. » Quemadmodum enim, inquit, illis pereuntibus, accedentes alii eorum urbes et regiones obtinuerunt, sic et urbes tuæ, vobis ejectis ac depulsis, incolis aliis replebuntur. « Et erunt desertæ, quia dereliquisti Deum servatorem tuum, et Domini Dei tui recordatus non es. » Hic vero ipsum Jesum Salvatorem nostrum Hebraica vox commemorat: nam Jesu nomen in Græcam linguam translatum *Salvatorem* significat. Hæc vero in causa fore ait, ut ipsis prædicta omnia contingant, quia dereliquerunt Deum Salvatorem suum, et Domini adjutoris semper sui non meminerunt. Cum itaque, ait, hoc semen incredulum, et hanc infidelem plantationem in anima tua seminaveris, tum errabis; sin autem exoriente in mundo evangelici luminis diluculo, mutata sententia aliud semen in mente tua jeceris, de quo dictum est in Evangeliis, « Exiit qui seminat seminare [79]; » et, « Simile factum est regnum cœlorum homini seminanti bonum semen in agro suo [80]; »

[79] Matth. XIII, 3. [80] ibid. 24.

(20) Hæc ipsa Hieronymus ad hunc locum qui totam Eusebii sententiam ut suam extulit. Vide in Præfatione.

et cum in propria luce orientis matutini solis justitiæ fueris, in te ad messem florebit, ita ut iis omnibus, qui tibi per salutarem doctrinam secundum Deum nati fuerint, sortem bonam tribuas.

VERS. 12. « Væ multitudini gentium multarum. Sicut mare fluctuans, sic turbabimini. » Postquam de conversione gentium ad Deum, et de Judæorum incredulitate erga Christum vaticinatus est, ad multitudinem gentium pertransit, quæ cum in ipsa Damasco, tum in aliis regionibus in incredulitate mansuræ, et Ecclesiam Dei vexaturæ et impugnaturæ sunt

VERS. 13. « Et dorsum gentium multarum sicut aqua sonabit. Sicut aqua multa, gentes multæ : sicut aqua vi impulsa. » Quemadmodum enim maris dorsa tumescentia et in sublime elata, dum a ventis agitantur, atque turbantur, sonitum maximum edunt, et metum navigantibus incutiunt ; eodem modo turbæ populorum sive Damasci sive in reliquis regionibus, in infidelitate et idololatria manentes, ab invisibilibus gentibus agitatæ, instar fluctuum maris sonitum edent, contra Ecclesiam Dei insurgentes. Verum illas « eliminabit et procul insequetur : » etsi illæ maris ferme instar contra adversarios suos fluctus attollant. Dorsa autem multarum gentium hic illas nuncupat, quia gentes multas insequentes instant. Qui vero insequuntur, a tergo et a dorso fugientium omnino currunt. « Et eliminabit illum, et longe ipsum persequetur. » Id est, retro mittet et ipsum persequetur. Secundum Aquilam autem, « Comminabitur illi, et fugiet longe ; » secundum Symmachum vero, « Et infremet ipsi, et fugiet procul. » Cui autem eorum infremet aut comminabitur, nisi prædictæ infidelium populorum genti, et ipsam agitanti diabolo ? Quis autem ipsis comminabitur, nisi is de quo dictum est :

VERS. 14. « Comminabitur Dominus in te, qui elegit Jerusalem. Ad vesperam erit luctus, antequam sit diluculum, et non erit. Hæc portio eorum qui populati sunt vos : hæreditas eorum qui vos in hæreditatem possederunt. » Iis quippe qui instar maris fluctuantis contra Ecclesiam sese extulerunt, in occasu vitæ, et in ipso fine luctus aderit, quia non ultra erunt. Nam in futuro sæculo nova lux orientis et matutini tunc ad ultionem ferendam illucebit.

CAPUT XVIII.

VERS. 1, 2. « Væ terræ navium, alæ ultra flumina Æthiopiæ ; qui mittit in mare obsides, et epistolas biblinas supra aquam. » Unde factum ut omnes ubique Judæi pariter et uno consensu Christianæ doctrinæ contradicerent ? In veterum scriptis repe-

A σπεῖραι· » καὶ, « Ὡμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ σπείροντι καλὸν σπέρμα ἐν τῷ ἰδίῳ ἀγρῷ· » καὶ ἐπὰν ἐν τῷ ἰδίῳ φωτὶ γένοιο τῆς πρωϊνῆς ἀνατολῆς τοῦ ἡλίου τῆς δικαιοσύνης, ἀνθήσει ἐν σοὶ εἰς ἄμητόν· ὡς μεταδοῦναι κλῆρον ἀγαθὸν καὶ τοῖς ἑαυτοῦ πᾶσι τοῖς κατὰ Θεὸν γεννησομένοις διὰ τῆς σωτηρίου διδασκαλίας.

« Οὐαὶ πλῆθος ἐθνῶν πολλῶν. Ὡς θάλασσα κυμαίνουσα, οὕτως ταραχθήσεσθε. Περὶ τῆς τῶν ἐθνῶν ἐπὶ τὸν Θεὸν ἐπιστροφῆς, καὶ τῆς εἰς τὸν Χριστὸν ἀπιστίας τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους θεσπίσας ὁ λόγος, μεταβαίνει ἐπὶ τὰ πλήθη τῶν ἐθνῶν, ἐν αὐτῇ τε τῇ Δαμασκῷ καὶ ταῖς λοιπαῖς χώραις ἐν ἀπιστίᾳ ἀπομεινάντων, καὶ τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ ἐλαύνειν καὶ πολιορκεῖν μελλόντων.

B « Καὶ νῶτος ἐθνῶν πολλῶν ὡς ὕδωρ ἠχήσει· ὡς ὕδωρ πολὺ, ἔθνη πολλὰ, ὡς ὕδατος πολλοῦ βίᾳ φερομένου. » Ὡς γὰρ θαλάσσης τὰ νῶτα κυρτούμενα, καὶ εἰς ὕψος αἰρόμενα, ἐν τῷ χειμάζεσθαι καὶ ταράσσεσθαι ὑπὸ ἀνέμων, ἦχον μέγιστον ἐμποιεῖ καὶ φόβον τοῖς πλέουσιν· οὕτω καὶ τὰ πλήθη τῶν ἐν αὐτῇ τε τῇ Δαμασκῷ καὶ ταῖς λοιπαῖς χώραις ἐπ' ἀπιστίᾳ καὶ εἰδωλολατρείᾳ μενόντων ἐθνῶν, ὑπὸ τῶν ἀοράτων ἐθνῶν ἐνεργούμενα, δίκην κυμάτων θαλάσσης ἠχήσουσι, κατὰ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ ἐπανιστάμενα. « Καὶ ἀποσκορακιεῖ αὐτοὺς, καὶ πόῤῥω αὐτοὺς διώξεται· » μονονουχὶ θαλάσσης δίκην τῶν ἀνθεστηκότων κατακυμαίνοντες. Νῶτον δὲ αὐτοὺς πολλῶν ἐθνῶν ἐν τούτοις ἀποκαλεῖ, διὰ τὸ πολλὰ διώκεσθαι παρ' αὐτῶν

C ἔθνη. Τρέχουσι δὲ κατὰ νώτου πάντη τε καὶ πάντως τῶν φευγόντων οἱ διώκοντες. « Καὶ ἀποσκορακιεῖ αὐτὸν, καὶ πόῤῥω αὐτὸν διώξεται. » Τουτέστιν, ὀπίσω πέμψει, καὶ αὐτὸν διώξεται. Κατὰ δὲ τὸν Ἀκύλαν, « Ἐπιτιμήσει ἐν αὐτῷ, καὶ φεύξεται μακράν· » κατὰ δὲ τὸν Σύμμαχον, « Καὶ ἐμβριμήσεται αὐτῷ καὶ φεύξεται πόῤῥω. » Τίνι δὲ αὐτῶν ἐμβριμήσεται ἢ ἐπιτιμήσεται, ἢ τῷ προλεχθέντι ἔθνει τῶν ἀπίστων λαῶν, καὶ τῷ τούτους ἐνεργοῦντι διαβόλῳ; Τίς δὲ αὐτοῖς ἐπιτιμήσει ἀλλ' ἢ ἐκεῖνος περὶ οὗ εἴρηται,

« Ἐπιτιμήσει Κύριος ἐν σοὶ ἐκλεξάμενος τὴν Ἱερουσαλήμ. Πρὸς ἑσπέραν ἔσται πένθος πρινὴ πρωΐ, καὶ οὐκ ἔσται. Αὕτη ἡ μερὶς τῶν προνομευσάντων ὑμᾶς, κληρονομία τοῖς κληρονομήσασι. » Τοῖς γὰρ δίκην θαλάσσης κυμαινούσης κατεπαρθεῖσι τῆς Ἐκ-

D κλησίας πρὸς τῇ δύσει τοῦ βίου καὶ πρὸς αὐτῷ τῷ τέλει πένθος ἔσεται, ὅτι οὐκέτι ὑπάρχουσι· κατὰ τὸν μέλλοντα αἰῶνα, νέου φωτὸς ἀνατολῆς καὶ πρωΐας τὸ τηνικαῦτα ταῖς δίκαις ἐπιλάμψαντος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΗ'.

« Οὐαὶ γῆς πλοίων, πτέρυγες ἐπέκεινα ποταμῶν Αἰθιοπίας· ὁ ἀποστέλλων ἐν θαλάσσῃ ὅμηρα, καὶ ἐπιστολὰς βιβλίνας ἐπάνω τοῦ ὕδατος. » Πόθεν τοὺς πανταχοῦ Ἰουδαίους τοὺς πάντας συμφώνως ἐξ ἑνὸς συνθήματος ἀντιλέγειν τῷ περὶ Χριστοῦ λόγῳ (21);

(21) Hic Eusebium acerbe carpit Hieronymus his verbis, « Eusebius Cæsariensis historicam interpretationem titulo repromittens, diversis sensibus evagatur : cujus cum libros legerem, aliud multo reperi, quam indice promittebat. Ubicunque enim eum historia defecerit, transit ad allegoriam, et ita separata consociat, ut mirer eum nova sermonis fabrica in unum corpus lapidem ferrumque conjungere. Hoc

Εὕρομεν ἐν τοῖς τῶν παλαιῶν συγγράμμασιν, ὡς οἱ τὴν Ἱερουσαλὴμ οἰκοῦντες τοῦ τῶν Ἰουδαίων ἔθνους ἱερεῖς καὶ πρεσβύτεροι γράμματα διαχαράξαντες εἰς πάντα διεπέμψαντο τὰ ἔθνη τοῖς ἁπανταχοῦ Ἰουδαίοις διαβάλλοντες τὴν Χριστοῦ διδασκαλίαν, ὡς αἵρεσιν καινὴν καὶ ἀλλοτρίαν τοῦ Θεοῦ, παρήγγελλόν τε δι' ἐπιστολῶν μὴ παραδέξασθαι αὐτήν. Τοῦτο δὲ οὖν αὐτὸ σημαίνειν ἔοικεν ἡ μετὰ χεῖρας προφητεία, ἐν ᾧ λέγει· « Οὐαὶ γῆς πλοίων, πτέρυγες ἐπέκεινα ποταμῶν Αἰθιοπίας· ὁ ἀποστέλλων ἐν θαλάσσῃ ὅμηρα· » ἀνθ' οὗ ὁ Σύμμαχος *ἀποστόλους* εἶπε φήσας, « Ἀποστέλλων ἀποστόλους ἐν θαλάσσῃ· » ὁ δὲ Ἀκύλας *πρεσβύτας* ἐξέδωκεν εἰπὼν, « Ὁ ἀποστέλλων ἐν θαλάσσῃ πρεσβύτας. » Ὁρᾷς ὅπως ὁ λόγος τοὺς προλεχθέντας Ἰουδαίων ἄρχοντας ταλανίζει, καὶ τὴν γῆν αὐτῶν, ἧς ἡ κακία μέχρις Αἰθιόπων ἔφθασε. Διὸ κατὰ τὸν Σύμμαχον εἴρηται, « Οὐαὶ γῆς ὁ ἦχος πτέρυγος, ἡ πέραθεν ποταμῶν Αἰθιοπίας· » δι' ὧν σημαίνει, ὡς καὶ πέραν τῆς Αἰθιόπων χώρας, ἢ τῶν ἐσχατιῶν τῆς γῆς, ὁ τῆς πονηρίας ἦχος τῶν τὴν Ἰουδαίαν γῆν οἰκούντων διά τινων ὥσπερ ἱπταμένων πλοίων προῆλθεν, οἵ τε ἀπόστολοι αὐτῶν, ἐπιστολὰς βιβλίνας κομιζόμενοι, ὑπεράνω τε τῶν ὑδάτων ναυτιλλόμενοι καὶ τὴν θάλασσαν ἐμπλέοντες, ἁπανταχοῦ γῆς διέτρεχον τὸν περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐνδιαβάλλοντες λόγον. Ἀποστόλους δὲ εἰσέτι καὶ νῦν ἔθος ἐστὶν Ἰουδαίοις ὀνομάζειν τοὺς ἐγκύκλια γράμματα παρὰ τῶν ἀρχόντων αὐτῶν ἐπικομιζομένους.

rimus, Hierosolymitanos Judaicæ gentis sacerdotes et seniores, litteras in omnes gentes misisse ad omnes ubique Judæos, quo Christi doctrinam traducerent, ut novam ac Deo inimicam sectam : ac epistolis monuisse, ut ne illam reciperent. Hoc ipsum ergo significare videtur præsens prophetia ubi dicitur : « Væ terræ navium, alæ ultra flumina Æthiopiæ; qui mittit in mare obsides ; » pro quo Symmachus *apostolos* dixit his verbis, « Qui mittit et apostolos in mare ; » Aquila vero *legatos* edidit, dicens, « Qui mittit in mare legatos. » Viden' quomodo sermo prædictos Judæorum principes miseros prædicet, necnon terram eorum, cujus malitia usque ad Æthiopes pervaserat. Quamobrem secundum Symmachum, « Væ terræ sonitus alæ, quæ ultra flumina Æthiopiæ » : queis significat, etiam ultra Æthiopum regionem, sive ultra extrema terræ, malitiæ incolarum Judææ sonitum, ceu quibusdam volantibus navibus delatum, pervenisse, apostolosque eorum epistolas biblinas deferentes, ac supra dorsum aquarum in marique navigantes, ubique terrarum discurrisse, sermonem de Servatore nostro calumniis vellicantes. Apostolos vero etiam nunc Judæi nuncupare solent eos, qui circulares principum suorum litteras circumquaque deportant.

« Πορεύσονται γὰρ ἄγγελοι κοῦφοι πρὸς ἔθνος μετέωρον καὶ ξένον λαὸν καὶ χαλεπόν. Τίς αὐτοῦ ἐπέκεινα; ἔθνος (22) ἀνέλπιστον καὶ καταπεπατημένον. » Ὡς εἶναι ἀρχὴν πράγματος· καί μοι δοκεῖ τοῦτο τὸ πρόσταγμα πρὸς τοὺς μαθητὰς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εἰρῆσθαι· οὓς διὰ τὸ πᾶσιν ἀνθρώποις ἀγαθῶν εὐαγγελιστὰς εἶναι, ἀγγέλους καὶ κούφους ὠνόμασε πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῶν Ἰουδαϊκῶν ἀποστόλων. Φησὶν οὖν πρὸς αὐτοὺς τοὺς τῶν ἀγαθῶν ἀγγέλους· Ὑμεῖς, οἱ Χριστοῦ μαθηταὶ, πορεύεσθε, ὥσπερ οὖν αὐτὸς ὁ Σωτὴρ διετάξατο πρὸς ὑμᾶς λέγων· « Πορεύεσθε μᾶλλον πρὸς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραὴλ, » καὶ, « Πορευθέντες, μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη ἐν τῷ ὀνόματί μου. » Πορευόμενοι δὲ, φησὶ, κοῦφοι γίνεσθε καὶ εὐσταλεῖς, ὡς ἂν ῥᾳδίαν τὴν πορείαν ποιῆσθε· ὃ δὴ καὶ αὐτοῖς πάλιν παρῄνει λέγων· « Μηδὲν ἄρητε κατὰ τὴν ὁδόν· μὴ κτήσησθε χρυσὸν μηδὲ ἄργυρον, μηδὲ χαλκὸν εἰς τὰς ζώνας ὑμῶν, » καὶ τὰ ἑξῆς. Κελεύει δὲ πορεύεσθαι πρὸς ἔθνος μετέωρον καὶ ξένον, καὶ πρὸς λαὸν χαλεπόν. Οὐ γὰρ πρὸς γνωρίμους

« Ibunt enim nuntii celeres ad gentem excelsam et peregrinum populum, et gravem. Quis ultra illum? gens desperata et conculcata. » Ita ut sit illud rei initium : videturque mihi hoc præceptum Salvatoris nostri discipulis dari ; qui quod omnibus hominibus bonorum nuntii sint, nuntii et celeres ab eo vocantur, ad differentiam Judaicorum apostolorum. Illos igitur bonorum nuntios sic alloquitur : Vos, Christi discipuli, ite, quemadmodum ipse vobis Servator præcepit, « Ite potius ad oves, quæ perierunt, domus Israel [81] ; » et, « Euntes docete omnes gentes in nomine meo [82]. » Euntes autem, ait, leves estote et expediti, ut facilius viam emetiamini : quod etiam illis mandabat his verbis, « Nihil tuleritis in via ; ne possideatis aurum, nec argentum, nec æs in zonis vestris [83], » etc. Jubet autem proficisci eos ad gentem sublimem et peregrinam, et ad populum gravem. Non enim ad notos vel domesticos sive fratres mittebantur, sed ad quosdam peregrinos ignotos viros et alienigenas, apud omnes

[81] Matth. x, 6. [82] Matth. xxviii, 19. [83] Matth. x, 9.

breviter admonui, ne quis nos putet ex illius fontibus mutuasse quæ dicimus : nam et in præsenti capitulo adversum Judæos et Hierosolymam dicit prophetiam dirigi : quod in principio fidei Christianæ ad totas gentes epistolas miserint, ne susciperent passionem Christi, et miserint usque ad Æthiopiam et occidentalem plagam, totumque orbem ejus blasphemiæ disseminatione compleverint. » Et sane quod ait Hieronymus Eusebium ἀλληγορικῶς plerumque dictorum sensum interpretari, cuique legenti palam erit ; quod vero dicit, se non ex Eusebii fontibus mutuasse, de toto commentario intelligas : etenim pleraque ille affert, quæ Eusebius nullatenus attigit ; sed tamen multa ex hisce commentariis, etiam allegorice dicta hausit, quorum perquam minimam partem, nos hinc et inde notavimus.

(22) Hæc in hunc locum S. Hieronymus habet, « LXX, pro eo quod nos diximus *exspectantem, exspectantem*, et in Hebraico scriptum est, *sperantem, sperantem*, e contrario interpretati sunt ἀνέλπιστον, id est, *non sperantem*. Et ob hanc causam dederunt occasionem Eusebio, ut hoc de gentibus magis, quæ nec spem habeant, nec Testamentum Dei, nec prophetas, intelligendum putaverit ; quam de Judæis : quod ab ipsis postea Ecclesiæ, quæ in specula constituta est, dona mittenda sint, et offerendæ victimæ spirituales.

gentes dispersos: in quibus vere sublimes quidam A erant, in nulla firma re consistentes, ac errantes, qui omni superstitionis vento circumferebantur. Iidem porro gens gravis erant, piæ religionis verbo infesti et inimici. Hos tamen ut adeant nuntii veloces præcipit, ac illis prædicent, et usque ad extrema terræ pervadant. Quamobrem subjungit, « Quis ultra illum? » sive secundum Symmachum, « Post quem non est ultra. » Hæc autem gens peregrina et sublimis, sine spe degebat; ita ut dicat Apostolus, « Eramus aliquando spem non habentes et athei in mundo [84]. »

καὶ πρὸς οἰκείους τινὰς καὶ ἀδελφοὺς ἀπεστέλλοντο, ἀλλὰ πρός τινας ἀπεξενωμένους ἀγνώστους ἄνδρας καὶ ἀλλογενεῖς, τοὺς ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι· ἐν οἷς ἦσαν μετέωροι ἀληθῶς, ἐπὶ μηδὲν ἑδραίου ἑστῶτες, πλανώμενοι καὶ περιφερόμενοι παντὶ ἀνέμῳ τῆς πολυθέου πλάνης. Οἱ δ' αὐτοὶ καὶ χαλεπὸν ἔθνος ἦσαν, ἐχθρῶς καὶ πολεμίως διακείμενοι πρὸς τὸν τῆς θεοσεβείας λόγον. Ὅμως δ' οὖν πρὸς τούτους παρακελεύεται ἀπιέναι τοὺς ἀγγέλους κούφους καὶ τούτοις κηρύττειν, διαβαίνειν δὲ καὶ ἐπὶ τὰ πέρατα τῆς γῆς. Διὸ ἐπιλέγει, « Τίς αὐτοῦ ἐπέκεινα; » ἢ κατὰ τὸν Σύμμαχον, « Μεθ' ὃν οὐκ ἔστιν ἐπέκεινα. » Τοῦτο δὲ τὸ ἀπεξενωμένον καὶ μετέωρον ἔθνος, καὶ ἀνέλπιστον ἦν· ὡς λέγειν τὸν Ἀπόστολον· « Ἦμέν που ἐλπίδα μὴ ἔχοντες, καὶ ἄθεοι ἐν τῷ κόσμῳ. »

VERS. 3. « Nunc flumina terræ omnia tamquam B regio habitata: habitabitur regio eorum. » Videtur mihi subindicare, fluminibus quidem, multitudinem gentium quæ Deum cognituræ sunt; regionibus vero earum, ecclesias: quemadmodum enim superius fluctibus maris, fluctibusque turbatis, infidelium gentium turbas comparavit; sic et nunc fluviis dulcibus placideque manantibus, Christi populos similes ait; per regionem autem eorum, indicat Ecclesiam. Olim ergo isthæc flumina inhabitata erant, et a Deo aliena: ac regio eorum pia religione vacua et deserta; jam vero per nostram, inquit, prædicationem, memorata flumina et regio eorum, in habitatam terram versa sunt. Id porro procurabit illis Christi signum: « Veluti signum a monte elevabitur. »

« Νῦν οἱ ποταμοὶ τῆς γῆς πάντες ὡς χώρα κατοικουμένη· κατοικισθήσεται ἡ χώρα αὐτῶν. » Αἰνίττεσθαι δὲ διὰ τούτων μοι δοκεῖ ποταμοὺς μὲν τὰ πλήθη τῶν τὸν Θεὸν ἐπιγνωσομένων λαῶν· χώρας δὲ αὐτῶν τὰς ἐκκλησίας· ὡς γὰρ ἀνωτέρω κύμασι θαλάσσης, καὶ κύμασι τεταραγμένοις τὰ πλήθη τῶν ἀπίστων ἐθνῶν παρέβαλεν, οὕτω νῦν ποταμοῖς γλυκέσι καὶ εὐσταθῶς κινουμένοις τοὺς Χριστοῦ λαοὺς ἀφομοιοῖ, χώραν αὐτῶν δηλώσας τὴν Ἐκκλησίαν. Πάλαι μὲν οὖν ἦσαν οἱ ποταμοὶ οὗτοι ἀοίκητοι, καὶ ἀλλότριοι Θεοῦ, ἥ τε χώρα αὐτῶν ἔρημος θεοσεβείας· νυνὶ δὲ διὰ τοῦ ἡμετέρου, φησὶ, κηρύγματος, οἱ δηλωθέντες ποταμοὶ καὶ ἡ χώρα αὐτῶν εἰς οἰκουμένην ἐστί. Προξενήσει δὲ τοῦτο αὐτοῖς τὸ τοῦ Χριστοῦ σημεῖον· « Ὡσεὶ σημεῖον ἀπὸ ὄρους ἀρθῇ. »

C

VERS. 4. « Tanquam buccinæ vox audietur: quia sic dixit Dominus mihi: Securitas erit in mea civitate. » Prædicta regio mea Domini civitas est: quare securitas in ea erit, utpote custodiente me, et undique illam tutante; ita ut jure de illa dicatur, « Gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei [85]; » et « Fluminis impetus lætificant civitatem Dei. Veluti lux æstus meridiani, et ut nubes roris diei messis [86]. » Ab hujusmodi luce, quæ quasi æstus meridianus in civitate mea effunditur, nihil, inquit, civitati meæ damni infertur, neque dolor iis qui hujusmodi luce perfunduntur. Lux igitur illa, est ipsum Dei Verbum, quod Ecclesiam ejus semper illuminat; nubes autem roris, Spiritus sanctus, qui supremam unigeniti Filii D Dei theologiam, iis, qui eam capere non valent, adumbrate tradit, ut attemperatum quidpiam efficiatur, altam et summam de Christo theologiam complectens; idque ex accessu cujusdam nubis sancti Spiritus. Hæc porro ante messem futura prædicit: hac ratione fructus in Ecclesia Dei pullulantes significans, qui instar spicarum efflorescunt: qua de re superius [87] hæc declarabat, « Et lætabuntur coram te, sicut qui lætantur in messe. » Et Salvator similiter cum diceret, « Levate oculos vestros, et videte agros, quoniam albi sunt ad messem [88]. » Erit itaque lux divinitatis Verbi, in ejus civitate, non temperata quasi vigens et meridiana; quia vero

« Ὡς σάλπιγγος φωνὴ ἀκουστὸν ἔσται· διότι οὕτως εἶπε Κύριός μοι· Ἀσφάλεια ἔσται ἐν τῇ ἐμῇ πόλει. » Ἡ δὲ προλεχθεῖσα χώρα ἐμὴ τοῦ Κυρίου ἐστὶ πόλις· διὸ ἀσφάλεια ἔσται ἐν αὐτῇ, ὡς ἂν ἐμοῦ φυλάττοντος καὶ πανταχόθεν αὐτὴν ἀσφαλιζομένου· ὥστε εἰκότως περὶ αὐτῆς λέγεσθαι· « Δεδοξασμένα ἐλαλήθη περὶ σοῦ, ἡ πόλις τοῦ Θεοῦ, » καί· « Τοῦ ποταμοῦ τὰ ὁρμήματα εὐφραίνουσι τὴν πόλιν τοῦ Θεοῦ. Ὡς φῶς καύματος μεσημβρίας, καὶ ὡς νεφέλη δρόσου ἡμέρας ἀμητοῦ. » Τοιούτου δὲ φωτὸς καὶ ὥσπερ καύματος μεσημβρινοῦ γενομένου ἐν τῇ ἐμῇ πόλει, οὐκ ἔστι, φησὶ, βλάβη, οὐδὲ λύπη τοῖς ὑπὸ τοιούτῳ φωτὶ καταυγαζομένοις. Φῶς μὲν οὖν αὐτός ἐστιν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὁ τὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ διαπαντὸς φωτίζων· νεφέλη δὲ δρόσου τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, τὸ τὴν ἄκραν θεολογίαν τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ τοῖς μὴ οἵοις τε αὐτὴν χωρεῖν ἐπισκιάζον, ὡς κεκραμένον ἀποτελεῖσθαί τι πολὺ καὶ ἀκρότατον τῆς περὶ Χριστοῦ θεολογίας, διὰ τὴν τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὡσπερεί τινος νεφέλης ὑποδρομήν. Καὶ ταῦτα ἔσεσθαί φησι πρὸ τοῦ θερισμοῦ· τοῦτον δηλῶν τὸν τρόπον τὰς ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ Θεοῦ καρποφορίας, δίκην σταχύων ἀνθούσας· περὶ οὗ καὶ ἀνωτέρω ἐδήλου λέγων· « Καὶ εὐφρανθήσονται ἐνώπιόν σου, ὡς οἱ εὐφραινόμενοι ἐν ἀμητῷ. » Καὶ ὁ Σωτὴρ ὁμοίως δι' ὧν ἔλεγεν· « Ἐπάρατε τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν, καὶ ἴδετε τὰς χώρας, ὅτι λευκαί εἰσι πρὸς θερισμόν. »

[84] Ephes. II, 12. [85] Psal. LXXXVI, 3. [86] Psal. XLV, 5. [87] Cap. IX, vers. 3. [88] Joan. IV, 35.

Ἔσται τοίνυν τὸ μὲν φῶς τῆς θεότητος τοῦ Λόγου ἄκρατον ὥσπερ ἀκμαῖον καὶ μεσημβρινὸν ἐν τῇ αὐτοῦ πόλει· διὰ δὲ τὸ μὴ χωρηθῆναι αὐτὸ ὑπὸ ἀνθρώπων, μέση διελθοῦσα ἡ νεφέλη τοῦ ἁγίου Πνεύματος, δρόσου ἔμπλεως, ἐπισκιάσει τὴν αὐτὴν πόλιν, ἵνα, ὡς ἐν ἡμέραις ἀμητοῦ, ταῖς πρὸ τοῦ θερισμοῦ, καὶ τὸ φῶς ἐκλάμπῃ καὶ ἡ νεφέλη ἐπισκιάζῃ αὐτήν.

« Ἔσται πρὸ τοῦ θερισμοῦ, ὅταν συντελεσθῇ ἄνθος, καὶ ὄμφαξ ἐξανθήσῃ ἄνθος ὀμφακίζουσα· καὶ ἀφελεῖ τὰ βοτρύδια τὰ μικρὰ τοῖς δρεπάνοις, καὶ τὰς κληματίδας ἀφελεῖ, καὶ ἀποκόψει. » Ὥσπερ γάρ, φησίν, ἐν ταῖς ἀμπέλοις, ἐπειδὰν ὄμφακες ὦσιν οἱ βότρυες, ἐπιστὰς ὁ γεωργὸς τὰ περιττὰ καὶ ἄχρηστα τῶν κλημάτων ἐκκόπτει, οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ ἀτελεσφόρα καὶ ὡσπερεὶ νεκριμαῖα· καὶ ταῦτα γάρ, ὡς οὐκ ἂν ἀλκαῖα, οὐδὲ ἀγαθὴν ἔχοντα ἐλπίδα πρὸς καρποῦ τελείωσιν, περιαιρεῖ ἐπιστήμῃ γεωργικῇ, ἵνα μὴ λυμαίνηται τοῖς ἐῤῥωμένοις βότρυσι τὰ περιττὰ καὶ ἄχρηστα· διότι ταῦτα μὲν ἀφαιρεῖ καὶ παραδίδωσιν εἰς βρῶσιν « τοῖς πετεινοῖς τοῦ οὐρανοῦ καὶ τοῖς θηρίοις τῆς γῆς, » τὰ δὲ τὸν ἐντελῆ διασώζοντα καρπὸν διὰ πάσης ἐπιμελείας φυλάττει· οὕτω κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ θερισμοῦ γενήσεσθαί φησι, τῶν τῆς ἀμπέλου περιττῶν κλημάτων, καὶ τῶν ἀχρήστων αὐτῇ βοτρύων περιαιρουμένων, καὶ ἀποκοπτομένων, εἰς βοράν τε ἐκδιδομένων ταῖς κολαστικαῖς δυνάμεσιν, οἱ ἀγαθοὶ βότρυες, αἱ καρποφόροι ψυχαί, τῆς παρὰ Θεοῦ τεύξονται ἀγαθῆς ἐλπίδος. Ἐν τούτοις αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἑαυτὸν εἶναι τὴν ἄμπελον ἔφησεν· τοὺς δὲ μαθητὰς τὰ κλήματα· βότρυες δὲ τῶν κλημάτων ἀκόλουθόν ἐστι νοεῖν, τοὺς ὑπὸ τῶν ἀποστόλων μαθητευομένους· ὧν τὰ ὥσπερ νεκριμαῖα βοτρύδια τὰ ἄχρηστα καὶ ζωτικῆς δυνάμεως ἐστερημένα, κατὰ τὸν καιρὸν τῆς κρίσεως ἀποβληθήσεσθαι διδάσκει· καὶ τὰ κλήματα δὲ ὡσαύτως, τὰ μηδένα βότρυν φέροντα, οἷος ἦν ὁ προδότης Ἰούδας, ὁμοίως τοῖς ἀχρήστοις βότρυσιν, ἀποκοπήσεσθαι τοῖς πετεινοῖς τοῦ οὐρανοῦ καὶ τοῖς θηρίοις τῆς γῆς, ἀντικείμεναι κολαστικαὶ δηλονότι δυνάμεις.

« Ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ ἀνενεχθήσεται δῶρα Κυρίῳ Σαβαὼθ ἐκ λαοῦ τεθλιμμένου καὶ τετιλμένου, καὶ ἀπὸ λαοῦ μεγάλου, ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸν αἰῶνα χρόνον. » Εἴη δ' ἂν οὗτος ὁ τὴν στενὴν καὶ τεθλιμμένην ὁδεύων τὴν ἀπάγουσαν εἰς τὴν ζωήν· ὁ αὐτὸς καὶ ἐκτετιλμένος ὑπάρχει, ὡς ἂν τῆς κοινῆς τῶν ἀνθρώπων ζωῆς ἠλλοτριωμένος, καὶ μέγας δέ ἐστι παρὰ τῷ Θεῷ καὶ πολύς· διὸ λέλεκται, « ἀπὸ λαοῦ μεγάλου. » Καὶ γὰρ ἐν τῷ παρόντι βίῳ, καὶ ἐν τῷ μέλλοντι δὲ αἰῶνι τὰ λογικὰ δῶρα καὶ τὰς ἀναιμάκτους τῷ Θεῷ θυσίας ἀναπέμπων οὐ διαλιμπάνει ὁ δηλωθεὶς λαός.

« Ἔθνος ἐλπίζον καὶ καταπεπατημένον, ὅ ἐστιν ἐν μέρει ποταμοῦ τῆς χώρας αὐτοῦ εἰς τὸν τόπον, οὗ τὸ ὄνομα Κυρίου Σαβαὼθ, εἰς ὄρος ἅγιον. » Τὸ γὰρ ἔθνος τοῦτο ἐν μέρει ποταμοῦ τῆς χώρας τοῦ Θεοῦ ἐτύγχανεν, ὅτε ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ ἐπολιτεύετο· ὡς λέγειν· « Ἐν μέρει γινώσκομεν καὶ ἐν μέρει προφητεύομεν. » Οὔτε γὰρ τὸν πάντα ποταμὸν

ab hominibus capi nequit, intercedens media quædam nubes Spiritus sancti, plena roris, eamdem civitatem inumbrabit, ut, quemadmodum in diebus messis, quæ ipsam messem prævertunt, et lumen splendeat, et nubes inumbret illam.

VERS. 5, 6. « Erit ante messem, cum fuerit consummatus flos, et uva non matura eduxerit florem germinans : et auferet racemulos parvos falcibus, et sarmenta tollet et abscindet. » Quemadmodum enim, inquit, in vineis, dum uvæ immaturæ sunt, adventans agricola inutiles palmites excidit, neque id tantum, sed etiam infructuosa quæque et arescentia resecat : etenim illa quoque, utpote quæ nihil vigoris habeant, neque ullam ad fructus perfectionem spem relinquant, ex agriculturæ peritia de medio tollit, ne superflua et inutilia vigentibus uvis noceant : quamobrem illa quidem aufert, et in escam « volatilibus cœli et bestiis terræ » abjicit ; quæ vero perfectum fructum servant retinentque, summa sollicitudine colit et tuetur; sic in tempore messis futurum esse ait, ablatis quippe supervacaneis vineæ palmitibus, succisisque inutilibus uvis, atque in escam ultricium potestatum traditis; bonæ uvæ, sive animæ fructiferæ, bonam spem a Deo consequentur. In his porro ipse Servator se vineam esse dixit; discipulos vero suos, palmites; uvas autem palmitum consequens est ut intelligamus esse eos, qui ab apostolis instituti fuerunt : quorum illos ceu racemulos inutiles ac vitali virtute privatos, in tempore judicii abjiciendos esse docet; similiterque palmites nullam uvam ferentes, qualis erat proditor Judas, perinde atque inutiles uvas, a volatilibus cœli et bestiis terræ, videlicet adversariis et ultricibus virtutibus, excisum iri,

VERS. 7. « In tempore illo afferentur dona Domino Sabaoth, a populo contrito et divulso, et a populo magno, ab hoc tempore usque in perpetuum. » Fuerit autem hic populus is qui in angusta et arcta via, quæ ducit ad vitam, graditur : ipseque divulsus est, utpote qui a communi hominum vita alienus sit, magnus item et multus est apud Deum : quare dictum est, « a populo magno. » At enim in præsenti vita et in futuro sæculo, rationabilia dona, et incruentas hostias Deo emittere nunquam cessat memoratus populus.

« Gens sperans et conculcata, quæ est in parte fluvii regionis ejus, in loco ubi nomen Domini Sabaoth, in monte sancto. » Hæc enim gens in parte fluvii regionis Dei erat, quando in Ecclesia Dei versabatur; ita ut dicat, « In parte cognoscimus et in parte prophetamus [89]. » Neque enim totum fluvium, scilicet Verbum Dei, capiebat illa regio : quare in

[89] I Cor. XIII, 9.

parte fluvii regionis Dei fuisse dicitur memoratus populus.

CAPUT XIX.

VERS. 1. « Visio Ægypti. Ecce Dominus sedet super nubem levem, et veniet in Ægyptum. » Attente considerandum est, quo pacto dicatur, « Visio Ægypti. » Non enim quemadmodum de Babylone dicebatur, « Visio contra Babylonem; » neque sicut de Judæa et Jerusalem, « Visio quam vidit Isaias filius Amos; quam vidit contra Judæam et Jerusalem; » neque ut de Damasco et de Moabitide; eodem modo de Ægypto: non enim dicitur, « Visio contra Ægyptum; » sed quasi Ægyptus visura, et oculis discernendi vi præditis contemplatura erat ea quæ in vaticinio feruntur: vel quia propheta visionem habuerat Ægyptiis pulcherrima prænuntiantes. Quid enim pulchrius, quid beatius Ægyptiis eventurum erat, quam quod Dominus præsentia sua ipsos dignaturus, et notitiam sui ipsis collaturus esset, facturusque alia omnia quæ in Ægyptiorum bonum verterent?

« Et movebuntur manufacta Ægypti a facie ejus, et cor eorum superabitur in ipsis. » Quod sane quis secundum historiæ veritatem tunc completum dixerit, cum ipse Dominus, qui in principio apud Deum erat, Deus Verbum, non incorporeo neque invisibili modo in Ægyptiorum regione peregrinabatur, sed in nube illa levi, ut existimatur, sedens advenit, scilicet in corpore, quod Christus assumpserat, ex Spiritu sancto et ex sancta Virgine constitutum. Nam si non scriptum esset ipsum nubi insidentem venturum esse, posset quispiam dicere, Deum Verbum incorporaliter et divina virtute ubique præsentem, utpote qui omnia impleat, nam « In mundo erat, et mundus per ipsum factus est [90], » eamdem in Ægypto præsentiam exhibere, quandoquidem inspectionem et providentiam ad illos usque extendit. Verum illo modo non magis in Ægypto, quam in alia qualibet mundi parte esse dicatur. At nunc specialiter et distincte dicitur, ipsum nubi levi insidentem venturum in Ægyptum esse, quo proprius quidam et corporeus ejus adventus significatur. Cui dixerit quispiam in eadem explanatione insistens, tunc propheticum dictum finem habuisse, cum is qui ex Virgine natus est Deus, quem Emmanuelem prophetia vocat, ad homines advenit. Quemadmodum enim nubes non aliunde constitutionem habet, quam ex aere et ex vapore terræ, sic et corpus quod assumpsit, ex Spiritu sancto et ex terrena substantia constitutum, jure nubi levi comparatur, cui insidens Christus, in Ægypto, dum adhuc esset infans, peregrinabatur. Id quippe erat Ægyptiis satis, qui virtute ineffabili ex adventu Salvatoris magnam sunt utilitatem nacti. At secundum profundiorem mentem, Domini præsentia Ægyptii præcipue egebant, utpote omnium hominum superstitiosissimi;

A ἐχώρει, λέγω δὲ τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, ἡ δηλωθεῖσα χώρα· διὸ ἐν μέρει τοῦ ποταμοῦ τῆς χώρας τοῦ Θεοῦ λέγεται γεγονέναι τὸ δηλωθὲν ἔθνος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΘ'.

« Ὅρασις Αἰγύπτου. Ἰδοὺ Κύριος κάθηται ἐπὶ νεφέλης κούφης, καὶ ἥξει εἰς Αἴγυπτον. » Προσήκει δὲ τὸν νοῦν ἐπιστῆσαι ὅπως εἴρηται· « Ὅρασις Αἰγύπτου. » Οὐ γὰρ ὡς ἐπὶ τῆς Βαβυλῶνος ἐλέγετο· « Ὅρασις κατὰ Βαβυλῶνος· οὐδ' ὡς ἐπὶ τῆς Ἰουδαίας καὶ τῆς Ἱερουσαλὴμ, « Ὅρασις ἣν εἶδεν Ἡσαΐας υἱὸς Ἀμὼς, ἣν εἶδε κατὰ τῆς Ἰουδαίας καὶ Ἱερουσαλήμ· » οὐδ' ὡς ἐπὶ τῆς Δαμασκοῦ καὶ τῆς Μωαβίτιδος, οὕτως ἐπὶ τῆς Αἰγύπτου· οὐ γὰρ εἴρηται, « Ὅρασις κατὰ τῆς Αἰγύπτου· » ἤτοι ὡς αὐτῆς Αἰγύπτου μελλούσης ὁρᾷν, καὶ θεωρεῖν ὀφθαλμοῖς διορατικοῖς τὰ θεσπιζόμενα· ἢ ὡς τοῦ προφήτου τὴν ὅρασιν B τεθεαμένου τὴν τὰ κάλλιστα τοῖς Αἰγυπτίοις προαναφωνήσασαν. Τί γὰρ κάλλιον, τί δὲ μακαριώτερον ὑπάρχειν ἤμελλεν Αἰγυπτίοις τοῦ τὸν Κύριον τῆς αὐτοῦ παρουσίας καταξιοῦν αὐτοὺς, καὶ τὴν αὐτοῦ γνῶσιν αὐτοῖς παρέξειν, καὶ ποιήσειν ὅσα ἄλλα ἐμφέρεται τοῖς Αἰγυπτίοις;

« Καὶ σεισθήσεται τὰ χειροποίητα Αἰγύπτου ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ, καὶ ἡ καρδία αὐτῶν ἡττηθήσεται ἐν αὐτοῖς. » Ὃ δὴ πεπληρῶσθαι εἴποιεν ἄν τις πρὸς ἱστορίαν, ὅτε αὐτὸς ὁ Κύριος, ὁ ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν, Θεὸς Λόγος οὐχ ἀσωμάτως οὐδὲ ἀφανῶς ἐπεδήμει τῇ τῶν Αἰγυπτίων χώρᾳ, ἀλλὰ μετὰ τῆς νομιζομένης κούφης νεφέλης καθήμενον αὐτὸν ἀφικέσθαι, C τοῦ σώματος δηλαδὴ, οὗ ἀνειλήφει ὁ Χριστὸς, ἐξ ἁγίου Πνεύματος καὶ τῆς ἁγίας Παρθένου ἐπεσκευασμένου. Εἰ μὲν γὰρ μὴ προσέκειτο τὸ ἐπὶ νεφέλην καθήμενον αὐτὸν ἀφικέσθαι, ἦτοι ἠδύνατό τις λέγειν, ὅτι ἀσωμάτως καὶ θεϊκῇ δυνάμει πανταχοῦ παρὼν ὁ Θεὸς Λόγος, ἅτε δὴ πάντα πληρῶν· « Ἐν τῷ κόσμῳ » γὰρ « ἦν, καὶ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ ἐγένετο, » καὶ τῇ Αἰγύπτῳ τὴν αὐτὴν παρουσίαν παρέχει, διὰ τοῦ τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ καὶ τὴν πρόνοιαν μέχρις αὐτῶν ἐκτείνειν. Ἀλλ' οὐ μᾶλλον εἴποι τις αὐτὸν ἐν Αἰγύπτῳ, ἢ ἐν ἑτέρῳ μέρει πάντως κατὰ τοῦτον ὑπάρχειν τὸν τρόπον. Νῦν δὲ ἀφωρισμένως εἰς Αἴγυπτον αὐτὸν ἥξειν ὁ λόγος ἐπὶ νεφέλης αὐτὸν ὀχούμενον κούφης εἶπεν, ἰδιάζουσάν τινα καὶ σωματικὴν τὴν παρουσίαν αὐτοῦ δηλῶν. Ὧ δὴ εἴποι ἄν τις D ὁ ταύτῃ συνιστάμενος τῇ ἐκδοχῇ τέλους ἠξιῶσθαι τὸ ῥητὸν ἐπὶ τῇ εἰς ἀνθρώπους προόδῳ τοῦ ἐκ τῆς ἁγίας Παρθένου γεννηθέντος Θεοῦ, ὃν Ἐμμανουὴλ καλεῖ ἡ προφητεία. Ὡς γὰρ ἡ νεφέλη οὐκ ἄλλοθεν ἔχει τὴν σύστασιν, ἢ ἐξ ἀέρος καὶ ἀναθυμιάσεως τῆς γῆς, οὕτως τὸ σῶμα ὃ ἀνείληφεν, ἐξ ἁγίου Πνεύματος καὶ τῆς γεώδους οὐσίας ὑποστὰν εἰκότως νεφέλῃ κούφῃ παρεβλήθη, ᾗ ἐγκαθήμενος ὁ Χριστὸς ἐπεδήμει τῇ Αἰγύπτῳ κατὰ τὴν νηπίαν ἡλικίαν. Ἀπήρκει γὰρ καὶ τοῦτο Αἰγυπτίοις, ἀῤῥήτῳ δυνάμει μέγιστα ὠφελουμένοις ἐκ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἐπιβάσεως. Κατὰ δὲ βαθύτερον νοῦν, τῆς τοῦ Κυρίου παρουσίας ἐξαιρέτως ἐδεῖτο ἡ Αἴγυπτος, ἐπειδὴ πάντων ἀνθρώπων

[90] Joan. I, 10.

δεισιδαιμονέστεροι γεγόνασιν, ὡς μὴ μόνον εἱμαρμένῃ καὶ τοῖς κατ' οὐρανὸν ἄστροις τὴν τοῦ παντὸς ἀνατιθέναι αἰτίαν, ἐκπεσεῖν δὲ καὶ μέχρι τῆς τῶν ἀλόγων ζώων, καὶ θηρίων ἀτιθάσσων πτηνῶν τε καὶ ἑρπετῶν θεοποιίας. Οὕτω δὲ ἀδέσποτον καὶ ἀπρονόητον ἡγοῦντο τὸ πᾶν, ὡς καὶ βασιλέα αὐτῶν γυμνῇ τῇ κεφαλῇ λέγειν· « Οὐκ οἶδα τὸν Κύριον, » καὶ, « Τίς ἐστιν οὗ εἰσακούσομαι τῆς φωνῆς αὐτοῦ ; » Ταῦτα δὲ αὐτοῖς ἔργοις τέλος ἐλάμβανε καθ' ὃν χρόνον ἐκκλησίαι μὲν Θεοῦ καθ' ὅλης ἵδρυντο τῆς Αἰγύπτου, ἐπεδήμησε δὲ αὐτὸς ὁ Κύριος τοῖς Αἰγυπτίοις, ἐπισκοπῶν τὰς ἐκκλησίας αὐτοῦ κατὰ τό· « Ὅπου δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι εἰσὶν εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα, ἐκεῖ εἰμι ἐν μέσῳ αὐτῶν. » Οὕτω γοῦν αἱ μὲν ἐκκλησίαι τῇ αὐτοῦ διέλαμπον χάριτι, ἡ δὲ τῶν αὐτόθι δαιμόνων καθῃρεῖτο πλάνη.

« Καὶ ἐπεγερθήσονται Αἰγύπτιοι ἐπ' Αἰγυπτίους, καὶ πολεμήσει ἄνθρωπος τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καὶ ἄνθρωπος τὸν πλησίον αὐτοῦ. » Καὶ ταῦτα μὲν ἐπληροῦτο μετὰ τὸ εὐαγγελικὸν κήρυγμα, τὸ εἰς πᾶσαν διαδοθὲν τὴν Αἴγυπτον, ἐφ' ᾧ τὰ μὲν ἄψυχα ξόανα τῆς ἐξ αἰῶνος ἀκινήτου στάσεως αὐτῶν ἐσαλεύθη, ὥστε μὴ καθιδρύσθαι καὶ βεβαίαν ἔχειν αὐτὰ στάσιν διὰ τὸν ἐγγενόμενον αὐτοῖς λαὸν, οἱ δὲ ἐν αὐτοῖς ἐμφωλεύοντες δαίμονες πονηροὶ, τὸ μηδὲν ὄντες διηλέγχοντο ἐπὶ τούτοις. Ὥσπερ γὰρ ἡ ἐμφύλιος στάσις καθ' ὅλης διηγείρετο τῆς Αἰγύπτου· διισταμένων ἀπ' ἀλλήλων καὶ τεμνομένων καὶ μεριζομένων κατ' οἴκους, καὶ πολιτῶν τὴν χώραν οἰκούντων, τῷ τοὺς μὲν αὐτῶν προστρέχειν τῷ κηρύγματι εὐαγγελικῷ ἀναχωροῦντας τῆς δαιμονικῆς καὶ Αἰγυπτιακῆς πλάνης· τοὺς δὲ ἐναπομένοντας ἐν αὐτῇ πόλεμον ἄσπονδον κατὰ τούτων ἐγείρειν· οὕτως οὖν ἐπανίσταντο Αἰγύπτιοι ἐπ' Αἰγυπτίους.

« Πόλις ἐπὶ πόλιν, καὶ νομὸς ἐπὶ νομόν. Καὶ ταραχθήσεται τὸ πνεῦμα τῶν Αἰγυπτίων ἐν αὐτοῖς, καὶ τὴν βουλὴν αὐτῶν διασκεδάσω. Καὶ ἐπερωτήσουσι τοὺς θεοὺς αὐτῶν καὶ τὰ ἀγάλματα αὐτῶν καὶ τοὺς ἐκ τῆς γῆς φωνοῦντας, καὶ τοὺς ἐγγαστριμύθους. Καὶ παραδώσω τὴν Αἴγυπτον εἰς χεῖρας ἀνθρώπων κυρίων σκληρῶν, καὶ βασιλεῖς σκληροὶ κυριεύσουσιν αὐτῶν. » Νομοὶ δὲ καλοῦνται παρ' Αἰγυπτίοις εἰσέτι καὶ νῦν αἱ παρ' αὐτοῖς χῶραι, αἳ καὶ αὐταὶ διίστανται πρὸς ἀλλήλας τῆς αὐτῆς ἕνεκεν ὑποθέσεως. Ἐχωρίζετο δὲ τῆς κατὰ Θεοῦ πολιτείας ὁ τῶν ἀθέων βίος, καὶ νομὸς ἐπηγείρετο νομῷ, τοῦ εὐαγγελικοῦ νόμου τὰ τῶν Αἰγυπτίων ἀνατρέποντος νόμιμα, ὡς αὖ πάλιν τοῦ τῆς εἰδωλολατρείας νόμου πολεμοῦντος τὸν σωτήριον λόγον. Ταῦτα δὲ πάντα ἐγίνετο, τὴν ἐπὶ κακῷ συμφωνίαν τῶν Αἰγυπτίων καὶ τὴν ὁμόνοιαν αὐτῶν τὴν περὶ τὴν πολύθεον πλάνην συγχέοντος τοῦ ἐπιδημήσαντος αὐτοῖς Κυρίου. Διὸ εἴρηται κατὰ τὸν Ἀκύλαν, « Καὶ στασιάσω Αἰγυπτίοις Αἰγυπτίους· » κατὰ δὲ τὸν Σύμμαχον, « Συμβαλῶ Αἰγυπτίους Αἰγυπτίοις. » Συγγενῆ δὲ τούτοις καὶ ἀδελφὰ, μᾶλλον δὲ τὰ αὐτὰ ἑτέροις ῥήμασιν αὐτὸς ὁ Κύριος ἡμῶν

A ita ut non solum fato et stellis cœli universi causam adscriberent, sed etiam ad usque brutorum animantium, ferarum immanium, volucrum et reptilium, ut deorum, cultum delaberentur. Ita vero dominatu et providentia vacuum universum arbitrabantur, ut rex quidam eorum impudenter diceret, « Non novi Dominum, » et, « Quis est cujus vocem audiam [91] ? » Hæc porro ipsis operibus finem acceperunt, quo tempore ecclesiæ Dei per totam Ægyptum constituebantur, ac ipse Dominus ad Ægyptios peregrinatus est, suas visitans ecclesias secundum illud, « Ubi duo vel tres congregati fuerint in nomine meo, illic sum in medio eorum [92]. » Ita igitur ecclesiæ quidem ejus gratia fulgebant, dæmonum autem ibi vigentium error destruebatur.

B

Vers. 2. « Et excitabuntur Ægyptii in Ægyptios, et bellabit homo adversus fratrem suum, et homo adversus proximum suum. » Et hæc quidem implebantur post evangelicam prædicationem, quæ per totam Ægyptum pervasit, quo tempore inanimata simulacra a statione sua quam a sæculo obtinebant, excussa sunt, ut non ultra ex populi frequentia firmiter stare, nec solida subsistere possent : dæmones vero maligni, qui in ipsis ceu in latibulis agebant, in iis ipsis nihil esse comprobati sunt. Quemadmodum enim civilis tumultus per totam Ægyptum concitabatur, populis dissidentibus, divisisque studiis per domos mutuo altercantibus : C quod ex civibus regionis incolis, alii quidem relicto diabolico ac Ægyptiaco errore, ad evangelicam prædicationem accederent, alii vero in eodem errore perseverantes, inexpiabile bellum contra illos excitarent : sic igitur insurgebant Ægyptii contra Ægyptios.

Vers. 3, 4. « Civitas adversus civitatem, et nomus adversus nomum. Et turbabitur spiritus Ægyptiorum in ipsis, et consilium eorum dissipabo. Et interrogabunt deos suos et simulacra sua, et eos, qui de terra loquuntur, et ventriloquos. Et tradam Ægyptum in manus hominum, durorum dominorum, et reges duri dominabuntur eorum. » Nomi apud Ægyptios hodieque vocantur eorum regiones, quæ etiam eadem de causa mutuo dissident. D Atheorum autem vita ab instituto secundum Deum dissentiebat, et nomus adversus nomum insurgebat, evangelica lege (s. νόμῳ) Ægyptiorum legalia subvertente, ac vicissim idololatriæ lege salutare verbum oppugnante. Hæc porro omnia contingebant, Ægyptiorum consensum et concordiam circa multorum deorum errorem confundente Domino, qui ad ipsos advenerat. Quare secundum Aquilam dicitur, « Et seditionem ponam inter Ægyptios et Ægyptios ; » secundum Symmachum vero, « Committam Ægyptios cum Ægyptiis. » His porro affinia et similia, imo potius eadem ipsa aliis verbis Dominus noster in Evan-

[91] Exod. v, 2. [92] Matth. xviii, 20.

gelils docuit, dicens, « Nolite putare quod venerim pacem mittere super terram: non veni pacem mittere, sed gladium [33], » et cætera. His porro gestis, conturbandum esse ait spiritum Ægyptiorum; secundum Symmachum vero, « Et rumpetur spiritus Ægypti in ipsa; » secundum Theodotionem, « Et scindetur spiritus Ægypti in ipsa; » Aquila autem sic ait, « Et tradetur spiritus Ægypti in visceribus ejus. » Hoc autem dirupto ac ex Ecclesia projecto, ad profectum Ægyptiorum consilia prava ineuntium, Ego ipse, ait Dominus, consilium eorum dissipabo. « Et interrogabunt deos suos et simulacra sua, et eos qui de terra loquuntur, et ventriloquos. » Horum nemine pro consueto more apparente, in extremas angustias delabentur. « Et tradam Ægyptum in manus hominum, dominorum durorum, et reges duri dominabuntur eorum. » His indicari puto tempus quo eventura sunt ea quæ in vaticinio feruntur: nam Ægyptiorum regni mutationem fore significat, quo tempore Dominus in Ægyptum proficisceretur. Quis vero non stupeat, si tempus conferat salutaris prædicationis cum regni Ægyptiaci eversione, quomodo scilicet exinde ad hodiernum usque diem, non ultra prisci illi principes, Ptolemæi nempe, ipsis imperent, sed Romani eorum domini?

Pro illo autem, « reges duri, » Aquila, « Et rex roboratus regnabit ipsis: » Symmachus vero, « Et rex durus potestatem habebit in illos; » Theodotio, « Et rex fortis dominabitur illis. » Hunc porro dixeris esse imperatorem, qui tempore ortus Salvatoris nostri Romanorum monarchiam obtinebat. Tunc enim Augustus vere roboratus, ac fortiter imperans, primus Ægyptum Romanis subjecit, postquam diuturnam illam ibi regnantium Ptolemæorum successionem sustulerat.

Vers. 5. « Hæc dicit Dominus Sabaoth. Et bibent Ægyptii aquam quæ est juxta mare. » Pro quo Aquila, » Et haurientur, inquit, « aquæ ex mari; » Symmachus vero, « Et exterminabuntur a mari aquæ. » Hic porro per maria turbulentam Ægyptiorum multitudinem subindicavit.

Vers. 6. « Fluvius autem deficiet et exarescet. Et deficient flumina, et canales fluvii, et exsiccabitur omnis congregatio aquarum. » Ut novo illos potu excipias: cum enim neque flumen neque alia in Ægypto aqua supersit, nec marina ad potum idonea sit, novam et peregrinam illos aquam bibituros ait. Erat porro illa quæ ex fontibus salutaris a Domino ipsis suppeditabatur. Quin etiam Judaicis deficientibus aquis, captores piscium, humanarum nempe animarum, planctori esse dicun-

[33] Matth. x, 34.

A ἐν Εὐαγγελίοις ἐδίδασκε λέγων· « Μὴ νομίσητε ὅτι ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην ἐπὶ τὴν γῆν· οὐκ ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην, ἀλλὰ μάχαιραν, » καὶ τὰ ἑξῆς. Τούτων δὲ γινομένων, ταραχθήσεσθαί φησιν ὁ λόγος τὸ πνεῦμα τῶν Αἰγυπτίων· κατὰ δὲ τὸν Σύμμαχον, « Καὶ ῥαγήσεται πνεῦμα Αἰγύπτου ἐν αὐτῇ. » Κατὰ δὲ τὸν Θεοδοτίωνα, « Καὶ σχισθήσεται τὸ πνεῦμα Αἰγύπτου ἐν αὐτῇ· » ὁ δὲ Ἀκύλας, « Καὶ παραδοθήσεται πνεῦμα Αἰγύπτου ἐν ἐγκάτῳ αὐτῆς. » Τούτου δὲ ῥηγνυμένου καὶ καταῤῥιπτουμένου ἐκ τῆς Ἐκκλησίας, προκοπῇ τῶν Αἰγυπτίων βουλὰς πονηρὰς ἐπινοούντων, Ἐγὼ, φησὶν, αὐτὸς ὁ Κύριος, τὴν βουλὴν αὐτῶν διασκεδάσω. « Καὶ ἐπερωτήσουσι τοὺς θεοὺς αὐτῶν, καὶ τὰ ἀγάλματα αὐτῶν, καὶ τοὺς ἐκ τῆς γῆς φωνοῦντας, καὶ τοὺς ἐγγαστριμύθους. » Οὐκέτι μηδενὸς τούτων αὐ- B τοῖς συνήθως φαινομένου, εἰς ἐσχάτην ἐμπεσοῦνται ἀπορίαν, « Καὶ παραδώσω τὴν Αἴγυπτον εἰς χεῖρας ἀνθρώπων, κυρίων σκληρῶν, καὶ βασιλεῖς σκληροὶ κυριεύσουσιν αὐτῶν. » Ἐνταῦθα δηλοῦσθαι τὸν χρόνον οἶμαι τῆς τῶν θεσπιζομένων ἐκβάσεως· μεταβολὴν γὰρ ἔσεσθαι τῆς βασιλείας τῶν Αἰγυπτίων σημαίνει, κατὰ τοὺς χρόνους τῆς τοῦ Κυρίου εἰς Αἴγυπτον ἀφίξεως. Καὶ τίς οὐκ ἂν ἐκπλαγείη, συμβαλὼν τοὺς τοῦ σωτηρίου κηρύγματος καὶ τῆς ἐν αὐτῷ καταλύσεως τοῦ κατ' Αἴγυπτον βασιλείου, ὡς ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς δεῦρο μηκέτι αὐτῶν τοὺς πρότερον ἄρχοντας, λέγω δὴ τοὺς Πτολεμαίους, κρατεῖν, Ῥωμαίους δὲ αὐτῶν κυρίους ἀποφανθῆναι;

Ἀντὶ δὲ τοῦ, « βασιλεῖς σκληροί, » ὁ μὲν Ἀκύ- C λας, « Καὶ βασιλεὺς κεκραταιωμένος βασιλεύσει αὐτῶν, » εἴρηκεν· ὁ δὲ Σύμμαχος, « Καὶ βασιλεὺς σκληρὸς ἐξουσιάσει αὐτῶν· » ὁ δὲ Θεοδοτίων, « Καὶ βασιλεὺς ἰσχυρὸς κυριεύσει αὐτῶν. » Εἴποις δ' ἂν τοῦτον εἶναι τὸν κατὰ τοὺς χρόνους τῆς γεννήσεως τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τῶν Ῥωμαίων μοναρχήσαντα βασιλέα. Τότε γοῦν Αὔγουστος κεκραταιωμένος ἀληθῶς καὶ ἰσχυρῶς βασιλεύων, πρῶτος τὴν Αἴγυπτον ὑπέταξε Ῥωμαίοις, καθελὼν τὴν ἐκ μακροῦ κρατήσασαν διαδοχὴν τῶν παρ' αὐτοῖς βασιλευσάντων Πτολεμαίων.

« Τάδε λέγει Κύριος Σαβαώθ· Καὶ πίονται ὕδωρ τὸ παρὰ θάλασσαν οἱ Αἰγύπτιοι. » Ἀνθ' οὗ ὁ μὲν Ἀκύλας, « Καὶ ἀναποθήσεται, φησὶν, ὕδατα ἀπὸ θαλάσσης· » ὁ δὲ Σύμμαχος, « Καὶ ἀφανισθήσεται ἀπὸ D θαλάσσης ὕδατα. » Τροπικῶς δὲ ὁ λόγος θαλάσσας ἐν τούτοις τὸ ταραχῶδες πλῆθος τῶν Αἰγυπτίων ᾐνίξατο.

« Ὁ δὲ ποταμὸς ἐκλείψει καὶ ξηρανθήσεται. Καὶ ἐκλείψουσιν οἱ ποταμοὶ, καὶ αἱ διώρυγες τοῦ ποταμοῦ, καὶ ξηρανθήσεται πᾶσα συναγωγὴ ὑδάτων. » Ὡς καινὸν αὐτοῖς ξενίζῃς πότον· μηκέτι γὰρ ὑφεστῶτος τοῦ ποταμοῦ, μηδὲ ἑτέρου Αἰγυπτιακοῦ ὕδατος, ἀλλὰ μηδὲ τοῦ θαλαττίου ἐπιτηδείου ὄντος πρὸς πόσιν, νέον καὶ ξένον ὕδωρ πίεσθαι αὐτούς φησι· τοῦτο δὲ ἦν τὸ ἐκ τῶν πηγῶν τοῦ σωτηρίου παρὰ τοῦ Κυρίου αὐτοῖς χορηγούμενον. Ἀλλὰ γὰρ καὶ ἐκλιπόντων τῶν Ἰουδαϊκῶν ὑδάτων, οἱ θηραταὶ τῶν

ἰχθύων, δηλαδὴ τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν, πενθήσειν λέγονται. Νοήσεις δὲ τοὺς ἐν τῷ προφήτῃ λεγομένους ἁλιεῖς καὶ ἀμφιβολεῖς ἐξ ἑτέρων ἁλιέων καὶ σαγηνευτῶν, λέγω δὴ τῶν ἀποστόλων, καὶ μαθητῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, οἷς ἐλέγετο, « Δεῦτε, καὶ ποιήσω ὑμᾶς ἁλιεῖς ἀνθρώπων. » Εἰ γὰρ οὗτοι διὰ τῆς αὐτῶν διδασκαλίας ἐθήρευον τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς, ἕλκοντες ἐπὶ σωτηρίαν, διὰ τί οὐκ ἂν εἴποις καὶ τοὺς Αἰγυπτίων λεγομένους ἁλιεῖς καὶ ἀμφιβολεῖς τοὺς πάλαι διδασκάλους τῆς παρ' αὐτοῖς φιλοσοφίας εἶναι, οἳ διὰ τῆς Αἰγυπτιακῆς γοητείας, ἐπαγίδευον καὶ ὥσπερ ἐδελέαζον τοὺς ὑπ' αὐτῶν ἁλισκομένους.

« Καὶ ἐν παντὶ ἕλει καλάμου καὶ παπύρου, καὶ τὸ ἀχὶ τὸ χλωρὸν, πᾶν τὸ κύκλῳ τοῦ ποταμοῦ, καὶ πᾶν τὸ σπειρόμενον διὰ τοῦ ποταμοῦ ξηρανθήσεται ἀνεμόφθορον. Καὶ στενάξουσιν οἱ ἁλιεῖς, καὶ στενάξουσι πάντες οἱ βάλλοντες ἄγκιστρον εἰς τὸν ποταμὸν, καὶ οἱ βάλλοντες σαγήνας καὶ ἀμφιβολεῖς πενθήσουσιν. » Παντελῆ δὲ οἶμαι ξηρασίαν ὑδάτων διὰ τούτων σημαίνειν, ὡς μηδὲ ἴχνος νοτίδων ὑδάτων μήτε ἐν τῷ ποταμῷ φαίνεσθαι, μήτε ἐν τῷ ἕλει μήτ' ἀμφὶ τῶν ποταμῶν ἐκτὸς, μήτ' ἐν αὐτῷ μέσῳ, μήτ' ἐν διώρυξιν, μήτ' ἐν στασίμοις ὕδασιν· λεῖψιν δὲ ἀθρόως τούτων ἔσεσθαι ἁπάντων, ὡς μηδαμοῦ τῆς Αἰγυπτίων γῆς ὕδατα ὑφεστάναι. Ἀλλ' οὗτος ὁ λόγος καὶ τὸν οὐκ ἐθέλοντα βιάζεται ἐπὶ τροπικὴν μεταβαίνειν θεωρίαν· ὥστε ἐξ ἀνάγκης ποταμοὺς καὶ ὕδατα νοεῖν Αἰγύπτια ἤτοι τὰ πλήθη τῆς Αἰγυπτιακῆς δυνάμεως, ἢ τὴν βασιλείαν αὐτῶν τὴν πάλαι ποταμοῦ δίκην πλημμυροῦσαν ἢ καθ' ἑτέραν ἐκδοχὴν, τὴν παρ' Αἰγυπτίοις τὸ παλαιὸν ἀκμάζουσαν φιλοσοφίαν, περὶ ἧς λέλεκται· « Καὶ ἐπαιδεύθη Μωϋσῆς πάσῃ σοφίᾳ Αἰγυπτίων. » Πολλὴ γάρ τις ἦν αὐτὴ, καὶ μέγας ὁ παρ' αὐτοῖς ῥέων ποταμὸς, ὁ τῆς παρ' αὐτοῖς θαυμαζομένης σοφίας λόγος. Τούτου δὲ ὑπῆρχε μέρη πολλὰ κατακερματιζομένου εἰς διώρυγας πολλὰς, καὶ εἰς πολλοὺς μαθητὰς τῶν καθ' ἕκαστον τῶν παρ' αὐτοῖς μαθήσεων λόγων, ἐξ ὧν ἔφυον οὐκ ἄμπελοι οὐδὲ ἐλαῖαι, οὐδέ τι τῶν καρπίμων τῶν ἀναγκαίων δένδρων, ἀλλὰ πάπυρος, κάλαμος καὶ τὸ χλωρὸν ἀχί. Σαγήνας δὲ αὐτῶν νοήσεις ἀπὸ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παραβολῆς δι' ἧς εἴρηται· « Ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν σαγήνῃ βληθείσῃ εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ συλλαβούσῃ ἀπὸ παντὸς γένους ἰχθύων. » Ὥσπερ δὲ ἐν τῇ παραβολῇ οἱ ἄνθρωποι ἰχθύες εἴρηνται, καὶ σαγήνη ὁ περὶ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν εὐαγγελικὸς λόγος· οὕτως καὶ ἐνταῦθα ἡ πολύπλοκος δεινότης τοῦ Αἰγυπτίου λόγου, εἴη ἂν σαγήνη καὶ τὰ ἀμφίβληστρα ὁμοίως· οἱ δὲ σαγηνευόμενοι πρὸς αὐτῶν ἰχθύες εἶεν οἱ ταῖς ἀπατηλαῖς σοφιστείαις εἰς πᾶν εἶδος ἀθέου δεισιδαιμονίας ὑποσυρόμενοι. Στενάξειν γοῦν καὶ πενθήσειν λέγονται οἱ ἀμφιβολεῖς τῆς Αἰγύπτου, μηκέτι ἔχοντες ἐργασίαν διὰ τὸν ἐπιδημήσαντα αὐτοῖς Χριστὸν καὶ τὴν πᾶσαν αὐτῶν σοφίαν ἀπολέσαντα, κατὰ τὸ, « Ἀπολῶ τὴν σοφίαν τῶν σοφῶν, καὶ τὴν σύνεσιν τῶν συνετῶν ἀθετήσω. »

A tur. Illos autem a propheta memoratos piscatores et retia jacientes intelligas ex aliis piscatoribus et sagenis utentibus; ex apostolis dico et discipulis Salvatoris nostri, quibus dicebatur, « Venite, et faciam vos piscatores hominum [84]. » Si enim isti doctrina sua hominum animas piscabantur, ad salutem illas trahentes, cur non dixeris memoratos illos Ægyptiorum piscatores et retia jacientes, fuisse illos olim philosophiæ doctores, qui per Ægyptiacas præstigias illaqueabant et inescabant eos quos capere poterant?

Vers. 7, 8. « Et in omni palude calami et papyri, et achi virens omne circum flumen, et omne quod seminatur ad flumen, arescet et vento peribit. Et
B gement piscatores, et gement omnes qui mittunt hamum in flumen, et qui mittunt sagenas, et qui mittunt retia, lugebunt. » His omnimodam arbitror aquarum siccitatem indicari, ita ut neque vestigium humoris aquæ, vel in fluvio, vel in palude, vel extra flumina in circuitu, vel in medio, vel in canalibus, vel in aquis non fluentibus, appareat, sed omnium confertim vacuitas et penuria futura sit, ita ut in Ægypto nusquam aquæ compareant. Verum hic sermo vel invitum quemque ad figuratam speculationem vi pertrahit, ita ut necessario per Ægyptiaca flumina et aquas intelligas Ægyptiacæ potentiæ vim et multitudinem, nec non regnum eorum, quod olim fluminis instar exundabat; sive secundum aliam interpretandi ra-
C tionem, philosophiam olim apud Ægyptios florentem: de qua dictum est, « Institutus est Moyses in omni sapientia Ægyptiorum [85]. » Magna quippe antiquitus illa erat, magnum ibi flumen, magna quoque penes illos erat sapientiæ, quam mirabantur, ratio. Multæ porro partes erant hujus fluminis, divisi nempe in multos canales, in multos nimirum discipulos secundum varias singulorum disciplinas: ex quibus pullulabant non vineæ, neque olivæ, neque alia quæpiam ex fructibus ac necessariis arboribus, sed papyrus, calamus et achi virens. Sagenas porro eorum intelligas ex parabola Salvatoris, qua dicitur, « Simile est regnum cœlorum sagenæ missæ in mare, et ex omni genere
D piscium congreganti [86]. » Quemadmodum vero in parabola homines pro piscibus, et pro sagena evangelicus de regno cœlorum sermo dicitur, ita et hoc loco implicata illa Ægyptiaci sermonis gravitas, pro sagena et retibus similiter accipiatur; pisces vero iis capti fuerint, qui fallacibus sophismatibus in omnem impiæ superstitionis speciem detrahuntur. Luctum ergo et planctum acturi dicuntur Ægyptii piscatores, quia adveniente sibi Christo, et omnem sapientiam suam destruente, nullum superest ipsis opus agendum, secundum illud: « Perdam sapientiam sapientium, et prudentiam prudentium despiciam. »

[84] Matth. IV, 19. [85] Act. VII, 22. [86] Matth. XIII, 47.

VERS. 9. « Et confusio apprehendet eos, qui operantur linum scissile, et qui operantur byssum. » Hoc modo mente capias eos qui operantur linum, neque firmum quod rumpi nequeat, sed scissile, sermonem videlicet dissolutum et discissum, et byssum similiter : quia isthæc ab Ægyptio flumine fovebantur et irrigabantur. Quare ait harumce rerum artifices planctum edituros, quando nulla amplius illa sapientiæ suæ ad amictum et ornatum ipsis aderunt. Lini enim ac byssi copia ornatum sibi et indumentum excogitabant, captiosis quibusdam et fallacibus dictis mendacia sua operientes.

VERS. 10. « Et erunt qui operantur ea in dolore : et omnes qui faciunt zythum dolebunt, et animis cadent. » Gemitum edituros ait qui faciunt, non vinum ex vite, sed Ægyptiacum zythum, quod et ipsum spurium erat et turbidum; quo Ægyptii potu utebantur, antequam ipsis adveniret Dominus. Hoc porro declinante, jure dicitur futurum ut ejus artifices planctum edant et animis doleant. Hæc vero passuros comminatur Ægypti sophistas, zythi artifices, ac lini scissilis byssique operarios et piscium captores, qui Ægyptiacum flumen, et Ægyptiacæ sapientiæ sermonem sollicite curarent.

VERS. 11. « Et stulti erunt principes Taneos, sapientes consiliarii regis, consilium eorum infatuabitur. » Ibi enim maxime prius substitisse ait omnes diabolicæ idololatriæ præstigias : ibidemque tempore Moysis sedem habuisse eos, qui in Ægypto regnabant. Quare dictum est signa in campo Taneos edita fuisse, tam Moysis tempore, quam in præsenti. Itaque peregrinante Domino in Ægypto, cum Ægyptiaco flumine etiam memoratos illos principes dæmones infatuandos ait, etiamsi, absente Domino, sapientiam aperte profiterentur. Verum is argumentum ipsis obtulit, ac evicit, eos nihil sapientiæ habere; sed in Domini adventu vere stultos esse.

VERS. 12, 13. « Quomodo dicetis regi, Filii prudentum nos, filii regum, qui ab initio fuerunt? Ubi nunc sapientes tui ? et annuntient tibi, et dicant quid consilii inierit Dominus Sabaoth super Ægyptum. Defecerunt principes Taneos, et exaltati sunt principes Mempheos, et errare facient Ægyptum secundum tribus. » Cum non amplius regem habeatis, quomodo potestis de prudentia gloriari? Quomodo veterum regum filios vos esse dicitis, Orum, Isin et Osirin et Typhonem objicientes, atque jactitantes deorum, heroum et mortuorum genera olim in Ægypto imperasse : quorum deorum et regum vos, in prophetia indicati principes Taneos et Mempheos, filios et nepotes esse dictitatis ? Qua ratione dii ac omnis sapientiæ consortes esse potestis, qui neque futuram vestram confutationem prævidere vel prædicere po-

A « Καὶ αἰσχύνη λήψεται τοὺς ἐργαζομένους τὸ λίνον τὸ σχιστὸν, καὶ τοὺς ἐργαζομένους τὴν βύσσον. » Οὕτω νοήσεις τοὺς ἐργαζομένους τὸ λίνον, οὔτε τὸ στεῤῥὸν καὶ ἀῤῥαγὲς, ἀλλὰ τὸ σχιστὸν, λόγον δηλαδὴ διεῤῥωγότα, καὶ διεσχισμένον, καὶ τὴν βύσσον δὲ ὡσαύτως· ἐπεὶ καὶ αὐτὰ τοῦ Αἰγυπτίων ποταμοῦ μετεῖχεν, ἐξ αὐτοῦ ἀρδευόμενα. Διὸ καὶ τοὺς τούτων φησὶν ἐργάτας στενάξειν ὁ λόγος· ὅτε μηκέτι αὐτοῖς πρὸς περιβολὴν καὶ κόσμον τῆς παρ' αὐτοῖς σοφίας τὰ διὰ τούτων ὑφάσματα ηὐπόριστο. Διὰ λίνου γὰρ ὥσπερ καὶ βύσσου κόσμον καὶ περιβολὴν ἑαυτοῖς ἐπενόουν, πιθανοῖς τισι καὶ ἀπατηλοῖς λόγοις τὸ παρ' αὐτοῖς ψεῦδος καλύπτοντες.

« Καὶ ἔσονται οἱ ἐργαζόμενοι αὐτὰ ἐν ὀδύνῃ· καὶ πάντες οἱ ποιοῦντες τὸν ζύθον λυπηθήσονται, καὶ B τὰς ψυχὰς πεσοῦνται. » Στενάξειν δὲ πάντας φησὶ τοὺς ποιοῦντας οὐ τὸν ἐξ ἀμπέλου οἶνον, ἀλλὰ τὸν Αἰγυπτιακὸν ζύθον· ὃς καὶ αὐτὸς νόθος ἦν καὶ τεθολωμένος· ᾧ ἐκέχρηντο ἀντὶ ποτοῦ πρὶν αὐτοῖς ἐπιδημῆσαι τὸν Κύριον οἱ Αἰγύπτιοι. Καὶ τούτου δὲ ἐκκλίνοντος, εἰκότως στενάξειν λέγονται καὶ τὰς ψυχὰς ἀλγήσειν οἱ τούτου ποιηταί. Ταῦτα μὲν οὖν πείσεσθαι τοὺς τῆς Αἰγύπτου σοφιστὰς ἀπειλεῖ, ζυθοποιούς τινας καὶ λίνου σχιστοῦ καὶ βύσσου ἐργάτας, ἰχθύων τε θηρευτὰς, τὸν ποταμὸν τὸν Αἰγυπτιακὸν περιέποντας, καὶ τὸν τῆς Αἰγυπτιακῆς σοφίας λόγον.

« Καὶ μωροὶ ἔσονται οἱ ἄρχοντες Τάνεως, οἱ σοφοὶ σύμβουλοι τοῦ βασιλέως, ἡ βουλὴ αὐτῶν μωρανθήσεται. » Ἐν ταύτῃ γὰρ μάλιστά φησι τὴν πᾶσαν μαγγανείαν τῆς δαιμονικῆς εἰδωλολατρείας συνεστάναι C πρότερον· ἐνταῦθα δὲ τὸ βασίλειον ἔχειν τοὺς ἐν τοῖς Μωϋσέως χρόνοις βασιλεύοντας τῆς Αἰγύπτου. Διὸ λέλεκται ἐν πεδίῳ Τάνεως τὰ σημεῖα γεγονέναι, τὰ ἐπὶ Μωϋσέως καὶ ἐπὶ τοῦ παρόντος. Τοιγαροῦν ἐπιδημήσαντος τοῦ Κυρίου τῇ Αἰγύπτῳ, σὺν τῷ Αἰγυπτίῳ ποταμῷ καὶ τοὺς δηλωθέντας ἀρχοντικοὺς δαίμονάς τινας μωρανθήσεσθαί φησι, καίπερ σοφίαν ἐπαγγελλομένους ὅτε οὐ παρῆν αὐτοῖς ὁ Κύριος. Ἀλλὰ γὰρ ἔλεγχον αὐτοῖς ἐπήγαγεν, ὡς οὐδεμιᾶς μετεῖχον σοφίας· μωροὶ δὲ ἦσαν ἀληθῶς ἐν τῇ τοῦ Κυρίου παρουσίᾳ

« Πῶς ἐρεῖτε τῷ βασιλεῖ, Υἱοὶ συνετῶν ἡμεῖς, υἱοὶ βασιλέων τῶν ἐξ ἀρχῆς; Ποῦ εἰσι νῦν οἱ σοφοί σου; καὶ ἀναγγειλάτωσάν σοι, καὶ εἰπάτωσαν τί βεβούλευται Κύριος Σαβαὼθ ἐπ' Αἴγυπτον. D Ἐξέλιπον οἱ ἄρχοντες Τάνεως, καὶ ὑψώθησαν οἱ ἄρχοντες Μέμφεως, καὶ πλανήσουσι τὴν Αἴγυπτον κατὰ φυλάς. » Μηκέτι γὰρ ὑπάρχοντος ὑμῖν βασιλέως, πως οἷοί τέ ἐστε ἐπὶ συνέσει σεμνύνεσθαι; Πῶς δὲ υἱοὺς βασιλέων παλαιῶν ἑαυτοὺς εἶναί φατε, Ὧρον, καὶ Ἶσιν, καὶ Ὄσιριν προβαλλόμενοι καὶ Τυφῶνα (23), καὶ θεῶν, καὶ ἡρώων, καὶ νεκύων γένη φάσκοντες τὸν πάλαι χρόνον τῆς Αἰγύπτου κεκρατηκέναι, ὧν θεῶν καὶ βασιλέων υἱοὺς καὶ ἀπογόνους ἑαυτοὺς εἶναί φατε ὑμεῖς οἱ διὰ τῆς προφητείας δηλούμενοι ἄρχοντες Τάνεως καὶ Μέμφεως; Πῶς δ' ἂν εἴητε θεοὶ ἢ πᾶσαν μετασχοίητε σοφίαν, μηδὲ δυνάμενοι προγνῶναι μηδὲ

(23) S. Hieronymus, « Et deos auctores gentis simulent Oron, et Irin, et Osirin, et Typhonem. »

προαγορεῦσαι τὸν ὑμέτερον ἔλεγχον καὶ τὴν τῆς βασιλείας κατάλυσιν τούτων ὧν ἐτυγχάνετε σύμβουλοι, οὓς καὶ ἐπιτρίβετε παντοίαις πλάναις περιβάλλοντες;

« Κύριος γὰρ ἐκέρασεν αὐτοῖς πνεῦμα πλανήσεως, καὶ ἐπλάνησαν τὴν Αἴγυπτον ἐν πᾶσι τοῖς ἔργοις αὐτῶν, ὡς πλανᾶται ὁ μεθύων καὶ ὁ ἐμῶν ἅμα. » Τεκμαίρεσθαι δέ ἐστι ταύτῃ τῆς μέθης τὴν ὑπερβολὴν ἀπὸ τοῦ μηδὲ ὁμοίως τοῖς λοιποῖς ἀνθρώποις εἰδωλολατρεῦσαι αὐτοὺς, ἐκπεσεῖν δὲ καὶ μέχρι τῆς τῶν ἀλόγων ζώων ἂν εἰδωλοποιήσεως· διὸ λέλεκται, « Ὡς πλανᾶται ὁ μεθύων καὶ ὁ ἐμῶν ἅμα. » Τοιαύτῃ τινὶ μέθῃ τὰς τῶν Αἰγυπτίων ἐπλάνησαν ψυχὰς οἱ δηλωθέντες ἄρχοντες Τάνεως καὶ Μέμφεως, οἷς αὐτὸς ὁ Κύριος πνεύματα πλανήσεως ἐκέρασε. Δαίμονες γὰρ ὄντες πονηροὶ καὶ δυνάμεις ἀντικείμεναι, ἐναντία τῷ Θεῷ ἐφρόνουν, καὶ θεομαχεῖν ἐπειρῶντο. Διὸ παρεδόθησαν πλάνῃ, τοῦ Θεοῦ κρίναντος ἐπαξίως τῆς πονηρίας αὐτῶν πλάνῃ παραδοῦναι αὐτούς. Οἱ δὲ τὴν σφῶν κακίαν ἐπὶ τοὺς Αἰγυπτίους, ὥσπερ τινὰ ἰὸν θανατηφόρον διέχεαν, καὶ ἐπλάνησαν τὴν Αἴγυπτον, « Ὡς πλανᾶται ὁ μεθύων καὶ ὁ ἐμῶν ἅμα. » Ἀλλὰ καὶ τούτων αὐτῶν χάριν ἐπεδήμει ὁ Κύριος τῇ Αἰγύπτῳ, ἵνα, αὐτοὺς τῆς πλάνης ἀνανῆψαι ποιήσας, μακρὰν αὐτῶν ἀποσκεδάσῃ τοὺς λαούς.

« Καὶ οὐκ ἔσται τοῖς Αἰγυπτίοις ἔργον ὃ ποιήσει κεφαλὴν καὶ οὐρὰν, ἀρχὴν καὶ τέλος. » Ἄπρακτα γὰρ αὐτοῖς ἐστι τὰ ἐνεργούμενα τὰ πολλὰ παρ' αὐτοῖς ἐπιτελούμενα, ὡς μηδὲ ἔργον ἐν αὐτοῖς μήτε ἀρχὴν ἔχειν, μήτε τέλος, τοῦ Κυρίου καὶ τοῦτο, ὡς ἀγαθοῦ, ἐργασαμένου. Πολλὰ μὲν γὰρ ἐν τῇ παρ' Αἰγυπτίοις πολυθέῳ πλάνῃ ἔργα ἀρχὴν ἔχοντα ἦν καὶ τέλος νομιζομένῃ ἀκολουθίᾳ. Κατὰ δὲ τοὺς δεδηλωμένους χρόνους τῆς τοῦ Κυρίου εἰς αὐτοὺς παρουσίας οὐκέτι ἔσεσθαι παρ' αὐτοῖς ἔργον τοιοῦτον πλῆρες καὶ ὁλόκληρον καὶ τέλειον· ἀλλ' εἰ καὶ εὑρεθῇ τί ποτε, ἀκέφαλον ἔσται καὶ ἄναρχον, ἀτελές τε καὶ ἀσυμπέραστον· ὃ δὴ καὶ ἔστιν ἔργῳ παραλαβεῖν· ἐπεὶ καὶ ἐκλέλοιπε παντελῶς αὐτῶν ἡ εἰδωλολατρεία. Τοιαῦτα δέ ἐστι μήτε κεφαλὴν ἔχειν μήτε τέλος εἰς λόνον ἱκανούμενα.

« Τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἔσονται Αἰγύπτιοι ὡς γυναῖκες ἐν τρόμῳ καὶ ἐν φόβῳ ἀπὸ προσώπου τῆς χειρὸς Κυρίου Σαβαὼθ, ἣν αὐτὸς ἐπιβαλεῖ αὐτοῖς. » Κατὰ τοὺς ἀποδοθέντας χρόνους τῆς ἀφίξεως τοῦ Κυρίου τῆς εἰς Αἴγυπτον, οὐκέτι ἔσεσθαι τοῖς Αἰγυπτίοις φρόνημα ἀνδρικὸν, γυναικῶν δὲ δίκην ἐν φόβῳ καὶ τρόμῳ διάξειν αὐτῶν τὸν βίον διὰ τὴν ἐπαναστᾶσαν αὐτοῖς χεῖρα τοῦ Θεοῦ θεσπίζει. Χεὶρ δὲ Κυρίου τίς ἂν νοηθείη ἑτέρα παρὰ τὴν λεγομένην δεξιὰν αὐτοῦ, ἀλλ' ἡ Ῥωμαϊκὴ δύναμις ὑποτάξασα τοὺς Αἰγυπτίους καὶ ὑποχειρίους ποιησαμένη διὰ τὴν τοῦ Κυρίου παρουσίαν; Οὕτω γάρ ποτε καὶ ὁ διάβολος πρὸς τὸν Θεὸν ἀναγέγραπται εἰρηκὼς περὶ τοῦ Ἰώβ « Ἀλλ' ἀπόστειλον τὴν χεῖρά σου, καὶ ἅψαι πάντων ὧν ἔχει, εἰ μὴ εἰς πρόσωπόν σε εὐλογήσει. » Οἱ τοί-

[97] Job I, 11.

(24) Locus mutilus.

testis, neque solutionem regni eorum, quorum consiliarii estis, quos etiam opprimitis, dum omnimodis erroribus ipsos complicatis?

VERS. 14. « Dominus enim miscuit eis spiritum erroris, et errare fecerunt Ægyptum in omnibus operibus ipsorum, ut errat qui ebrius est, et qui vomit simul. » Hinc porro conjectandum est quantus ibi fuerit ebrietatis excessus, quod non perinde atque cæteri homines idololatriæ dediti essent, sed eo usque decidissent impietatis, ut brutorum animantium simulacra facerent; quare dictum est, « Ut errat qui ebrius est, et qui vomit simul. » Ad hujusmodi ebrietatem prædicti principes Taneos et Mempheos Ægyptiorum animas deduxerunt, quibus ipse Dominus spiritus erroris miscuit. Nam cum dæmones maligni et adversariæ potestates essent, Deo adversaria sentiebant, ac contra Deum pugnare conabantur. Quamobrem errori traditi sunt, decernente Deo, quod nequitiæ eorum consentaneum erat, ut errori traderentur. Illi vero malitiam, ceu virus quoddam lethiferum, in Ægyptios diffuderunt, et Ægyptum in errorem induxerunt, « Ut errat is, qui ebrius est, et qui vomit simul. » Verum eorum causa Deus in Ægypto peregrinabatur, ut, illis ab errore deductis, populos ab eis procul dimoveret.

VERS. 15. « Et non erit Ægyptiis opus, quod faciat caput et caudam, principium et finem. » Infecta quippe sunt illis opera multa quæ apud illos perficiebantur, ita ut opus penes illos non reperiatur, quod vel principium vel finem habeat, Domino, utpote bono, hoc ita peragente. Siquidem in Ægyptiaca multorum numinum superstitione, multa opera principium et finem, secundum reputatam ibi seriem, habebant. At memorato Dominici ad illos adventus tempore, ait non ultra fore penes illos opus hujusmodi plenum, integrum et perfectum; sed si quodpiam hujuscemodi reperiatur, ipsum sine capite et principio, sine termino et fine futurum esse. Quod etiam ipso opere completum animadvertere est; nam idololatria penitus defecit. (24) Illud porro est, neque caput neque finem habere, ut satis commonstratum est.

VERS. 16. « In die illa erunt Ægyptii velut mulieres in tremore et in timore a facie manus Domini Sabaoth, quam ipse immittet illis. » Memoratis adventus Domini in Ægyptum temporibus, nullum Ægyptiis futurum virilem sensum, sed eos mulierum instar in metu et tremore, ob imminentem ipsis manum Dei, vitam acturos esse vaticinatur. Manus autem Domini quæ alia putetur esse præter eam, quæ vocatur dextera ejus, nisi Romanorum potentia, quæ Ægyptios subegit ac sibi subditos reddidit, idque ob Christi præsentiam? Ita quippe diabolum de Job loquentem Deo dixisse scriptum est: « Sed mitte manum tuam, et tange omnia quæ habet, nisi in faciem benedicat tibi [97]? » Qui ergo voluntatis Dei ad subjugandum Ægyptio-

rum imperium ministri fuerunt, videlicet ipsa Romani exercitus potentia, manus vocatur. Quomodo autem mulierum instar cum timore et angustia Romanis serviant Ægyptii, id sane non est quod explicetur.

Vers. 17. « Et erit regio Judæorum in terrorem. Quicunque eam nominaverit ipsis, extimescent propter consilium, quod consuluit Dominus Sabaoth super eam. » Regionem vero Judæorum si Scripturam divinam dixeris esse, neutiquam aberraveris, quam, ob vim pietatis et fidei, qui Dominum noverunt, cum timore, tremore et reverentia adeunt, non amplius ut olim blasphema dicta in eam proferentes, sed ob Dominum in ea prædicatum, venerantes et colentes. Quamobrem quisquis illam ipsis commemorat, timorem Dei ipsis immittit, nam « Initium sapientiæ timor Domini[98]. »

Vers. 18. « In die illa erunt quinque civitates in terra Ægypti, loquentes lingua Chanaanitide, et jurantes per nomen Domini Sabaoth : civitas Asedec vocabitur una civitas. » Etsi quinque civitates in vaticinio ferantur, at non ignorandum est illas quinque unam esse. Quare nomen unum omnium additur, Asedec, quod interpretatur Symmachus, « solis. » Quam vero dixeris eam esse, nisi sanctam Dei Ecclesiam, quæ secundum LXX quidem dicitur Asedec, quod significat, « justitiæ ; » secundum Symmachum vero, « solis, » de quo dictum est, « Timentibus autem me orietur sol justitiæ, et medelæ in alis ejus ; » secundum accuratam vero disserendi rationem, terræ civitas dicitur, quod ita reddi possit, « Civitas terræ vocabitur una civitas. » Ipsa quippe sola in universa terra Deo civitas constituitur, ita ut de illa dicatur, « Gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei[99]. » Quinque autem civitates in Ecclesia fuerint diversæ instituti et officii rationes ; quinque vero sunt ordines distincti ; tres scilicet ita numeres : primus est præsulum ordo, secundus presbyterorum, diaconorum tertius, quartus illuminatorum in Christo, postremus eorum, qui initiantur. Sciendum ergo est ordines quinque in Ecclesia Dei versari ; quare quinque civitates sub una dicuntur, loquentes lingua quæ olim apud Ægyptios Chananæa reputabatur, et jurantes non per eos, qui dii patrii existimabantur, sed in nomine Domini Sabaoth, qui olim Judæis cognitus Deus erat. Hic ille erat qui in nube levi, hic erat qui ad ipsos advenit Christus.

Vers. 19. « In die illa erit altare Domino in regione Ægyptiorum, et columna ad terminum ejus Domino. » De divinitate Dei in Ægypto constituenda et de diversis in civitate ordinibus, vaticinatus, consequenter altare in civitate Dei futurum commemo-

A νυν διακονησάμενοι τῷ βουλήματι τοῦ Θεοῦ εἰς τὸ χειρώσασθαι τὴν Αἰγυπτίων ἀρχὴν, δύναμις αὕτη δὲ ἦν ἡ Ῥωμαϊκοῦ στρατοῦ, χεὶρ ὠνόμασται. Ὅπως δὲ γυναικῶν δίκην μετὰ φόβου καὶ ἀγωνίας δουλεύουσι Ῥωμαίοις Αἰγύπτιοι, οὐδὲν δεῖ λέγειν.

« Καὶ ἔσται ἡ χώρα τῶν Ἰουδαίων τοῖς Αἰγυπτίοις εἰς φόβητρον. Πᾶς ὃς ἐὰν ὀνομάσῃ αὐτὴν αὐτοῖς, φοβηθήσονται διὰ τὴν βουλὴν, ἣν Κύριος Σαβαὼθ βεβούλευται ἐπ' αὐτήν. » Χώραν δὲ Ἰουδαίων τὴν θείαν οὐκ ἂν ἁμάρτοις εἰπὼν Γραφήν· ἣν δι' ὑπερβολὴν εὐλαβείας καὶ πίστεως οἱ τὸν Κύριον ἐπεγνωκότες μετὰ φόβου καὶ τρόμου καὶ εὐλαβείας προσίενται, οὐκέτι ὡς τὸ πρὶν βλασφημοῦντες αὐτὴν, ἀλλὰ τιμῶντες καὶ σέβοντες διὰ τὸν ἐν αὐτῇ κηρυττόμενον Κύριον· διὸ πᾶς ὁ ὀνομάζων αὐτὴν αὐτοῖς φόβον Θεοῦ
B ἐμποιεῖ αὐτοῖς· « Ἀρχὴ » γὰρ « σοφίας φόβος Κυρίου. »

« Τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἔσονται πέντε πόλεις ἐν γῇ Αἰγύπτου, λαλοῦσαι τῇ γλώσσῃ τῇ Χαναανίτιδι, καὶ ὀμνύοντες τῷ ὀνόματι Κυρίου Σαβαώθ· πόλις Ἀσεδὲκ κληθήσεται μία πόλις. » Εἰ δὲ πέντε λέγονται πόλεις αἱ θεσπιζόμεναι, ἀλλ' οὐ χρὴ ἀγνοεῖν, ὡς αἱ πέντε μίαν τυγχάνουσι. Διὸ καὶ ἓν ὄνομα κατὰ πασῶν ἐπιλέγεται τὸ Ἀσεδὲκ, ὅπερ ὁ Σύμμαχος ἡρμήνευσεν « ἡλίου. » Τίνα μὲν οὖν εἴποις ἂν ταύτην εἶναι ἢ τὴν ἁγίαν τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαν, κατὰ μὲν τοὺς Ἑβδομήκοντα καλουμένην Ἀσεδὲκ, ὃ δὴ σημαίνει « δικαιοσύνης· » κατὰ δὲ τὸν Σύμμαχον, « ἡλίου, » περὶ οὗ λέλεκται· « Τοῖς δὲ φοβουμένοις με ἀνατελεῖ ἥλιος δικαιοσύνης, καὶ ἴασεις ἐν ταῖς πτέρυξιν αὐτοῦ· »
C κατὰ δὲ τὸ ἀκριβὲς τῆς αὐτοῦ διαλέξεως γῆς πόλις λέλεκται, ὅπερ οὕτως ἂν ἑρμηνευθείη, « Πόλις τῆς γῆς κληθήσεται ἡ μία πόλις. » Αὕτη γὰρ μόνη καθ' ὅλης γῆς ἵδρυται τῷ Θεῷ πόλις, ὡς ἐρεῖσθαι περὶ αὐτῆς, « Δεδοξασμένα ἐλαλήθη περὶ σοῦ, ἡ πόλις τοῦ Θεοῦ. » Πέντε δὲ πόλεις ἐν Ἐκκλησίᾳ εἶεν ἂν αἱ διάφοροι πολιτεῖαι· (25) πέντε δὲ τάγματα διῃρημένα, ἤγουν τρεῖς ἀριθμήσεις, τὸ πρῶτον τῶν προέδρων τάγμα, καὶ τὸ δεύτερον τῶν πρεσβυτέρων, τό τε τῶν διακόνων τὸ τρίτον, καὶ τῶν ἐν Χριστῷ πεφωτισμένων τέταρτον, καὶ ἐπὶ τούτοις τῶν ἐν εἰσαγωγῇ τυγχανόντων. Ἰστέον, ὡς πέντε τάγματα πολιτεύεται ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ· διὸ πέντε πόλεις ὑπὸ μίαν εἴρηνται, λαλοῦσαι τῇ γλώσσῃ, πάλαι παρ' Αἰγυπτίοις νομιζομένῃ Χαναανίτιδι, καὶ ὀμνύοντες οὐ τοὺς πα-
D τρῴους θεοὺς οὓς ἐνόμιζον, ἀλλ' ἢ τῷ ὀνόματι Κυρίου Σαβαὼθ, τοῦ πάλαι Ἰουδαίοις γνωριζομένου Θεοῦ. Οὗτος δὲ ἦν ὁ ἐπὶ νεφέλης κούφης, οὗτος δὲ ἦν ὁ ἐπιδημήσας Χριστὸς αὐτοῖς.

« Τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἔσται θυσιαστήριον τῷ Κυρίῳ ἐν χώρᾳ Αἰγυπτίων, στήλη πρὸς τὸ ὅριον αὐτῆς τῷ Κυρίῳ. » Προφητεύσας ὁ λόγος περὶ πόλεως Θεοῦ ἐν Αἰγύπτῳ συστησομένης, καὶ τῶν ἐν τῇ πόλει διαφόρων ταγμάτων, ἀκολούθως θυσιαστηρίου ἐν τῇ πόλει

[98] Psal. cx, 10. [99] Psal. lxxxvi, 3.

(25) Hic Hieronymus, « Porro qui in adventu Christi, » ait, « et Romano imperio prophetiam disserunt, quinque civitates vel legem Domini, quæ in Alexandria primum interpretata est, vel quinque Ecclesiæ ordines, episcopos, presbyteros, diaconos, fideles et catechumenos, » ubi aperte Eusebii interpretem agit.

τοῦ Θεοῦ γενησομένου μνημονεύει, καὶ τοῦτο ἔσεσθαι παραδόξως. Τῶν γὰρ πάλαι παρ' Αἰγυπτίοις νομιζομένων θεῶν ἀπολωλότων, καὶ τοῦ ποταμοῦ αὐτῶν ἐκλελοιπότος, καὶ τῶν ἀρχόντων Τάνεως καὶ Μέμφεως ἀπομωρανθέντων, τὸ παρ' Ἰουδαίοις ὀνομαζόμενον Κυρίῳ θυσιαστήριόν φησι συστήσεσθαι· ὃ δὴ καὶ ἡ τῶν πραγμάτων ἔκβασις ὀφθαλμοῖς ἡμῖν αὐτοῖς δείκνυσιν· ὡς μηκέτι εἰς μέλλοντα καιρὸν προσδοκᾶν τοῦ λόγου τὸ ἀποτέλεσμα. (26) Ὡς δὲ μία πίστις καὶ ἓν βάπτισμα καὶ μία Ἐκκλησία εἴρηται, οὕτω καὶ θυσιαστήριον ἓν καθ' ὅλης τῆς Αἰγύπτου ἐγηγερμένον ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ Θεοῦ θυσιαστήρια τυγχάνει, καὶ μία δὴ (27) στήλη γραφὴ σὺν τῷ θυσιαστηρίῳ ἐν δηλωθείσῃ πόλει συνέστη, διορίζουσα τοὺς πιστοὺς τῶν Αἰγυπτίων, καὶ ἀφορίζουσα αὐτοὺς τῶν ἀπίστων. Ἡ μὲν οὖν ἀνωτέρω εἰς φόβητρον τοῖς Αἰγυπτίοις ἔσεσθαι λεγομένη χώρα τῶν Ἰουδαίων, τὴν Ἰουδαϊκὴν αἰνίττεται Γραφὴν, καὶ τὸν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης λόγον· ἡ δὲ τῷ Χριστοῦ θυσιαστηρίῳ συνεζευγμένη στήλη τὸ τῆς Καινῆς Διαθήκης εἴη ἂν Εὐαγγέλιον, διορίζον τοὺς εἰς τὸν Χριστὸν πιστεύσαντας τῶν Αἰγυπτίων ἀπὸ τῶν ἀπίστων.

« Καὶ ἔσται εἰς σημεῖον εἰς τὸν αἰῶνα Κυρίῳ ἐν χώρᾳ Αἰγύπτου, ὅτι κεκράξονται πρὸς Κύριον διὰ τοὺς θλίβοντας αὐτούς. Καὶ ἀποστελεῖ αὐτοῖς ἄνθρωπον ὃς σώσει αὐτούς· κρίνων σώσει αὐτούς. Καὶ γνωστὸς ἔσται Κύριος τοῖς Αἰγυπτίοις, καὶ γνώσονται οἱ Αἰγύπτιοι τὸν Κύριον ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, καὶ ποιήσουσι θυσίαν καὶ δῶρον, καὶ εὔξονται εὐχὰς τῷ Κυρίῳ, καὶ ἀποδώσουσι. » Διὸ τῷ σημείῳ τούτῳ κατασφραγίζεσθαι μεμαθηκότες οἱ τὸν Κύριον παραδεδεγμένοι Αἰγύπτιοι φυλακτηρίῳ τούτῳ κέχρηνται· ὥστε καὶ ἐν ταῖς θλίψεσιν αὐτῷ σημείῳ βοηθῷ χρώμενοι ἀναβοᾶν καὶ ἐπικαλεῖσθαι τὸν Κύριον διὰ τοὺς θλίβοντας αὐτούς. Τίνες δὲ ἦσαν οὗτοι, ἀλλ' ἢ οἱ ἀπομείναντες τῇ ἀπωλείᾳ Αἰγύπτιοι, περὶ ὧν κατ' ἀρχὰς ἐλέγετο τῆς προφητείας, « Καὶ ἐπαναστήσονται Αἰγύπτιοι πρὸς Αἰγυπτίους, καὶ πολεμήσει ἄνθρωπος τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, πόλις ἐπὶ πόλιν, καὶ νομὸς ἐπὶ νομόν. »

« Καὶ πατάξει Κύριος τοὺς Αἰγυπτίους πληγῇ καὶ ἰάσεται αὐτούς· καὶ ἐπιστραφήσονται πρὸς Κύριον, καὶ εἰσακούσεται αὐτῶν, καὶ ἰάσεται αὐτοὺς ἰάσει. » Ἐπεὶ γὰρ « ὃν ἀγαπᾷ Κύριος, καὶ παιδεύει· μαστιγοῖ δὲ πάντα υἱὸν, ὃν παραδέχεται· » εἰκότως καὶ τοὺς Αἰγυπτίους πατάσσει ἀγαπῶν, ἐπειδὰν ἐν χρείᾳ γίνωνται παιδείας καὶ ἐπιστροφῆς, ἀλλ' οὐκ εἰς μακράν· μηδὲν δὲ ὑπερθέμενος ἰᾶται τῇ αὐτοῦ ἰάσει.

« Τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἔσται ὁδὸς Αἰγύπτου πρὸς Ἀσσυρίους, καὶ εἰσελεύσονται Ἀσσύριοι πρὸς Αἴγυπτον, καὶ Αἰγύπτιοι πορεύσονται πρὸς Ἀσσυρίους, καὶ δουλεύσουσιν Αἰγύπτιοι τοῖς Ἀσσυρίοις. » Ἀσσυρίους δὲ ἐνταῦθα οἶμαι καλεῖν τὴν Γραφὴν τοὺς νῦν καλουμένους Σύρους· κατὰ τὸ πάλαι δὲ οἱ τὴν Συρίαν

[1] Hebr. XII, 6.

(26) « Ita autem unum altare dicitur, quomodo una fides, et unum baptisma, et una Ecclesia. *Et titulus juxta terminum ejus Domino*, haud dubium quin Evangelium et apostolorum scripta significet. » Hæc Hieronymus, qui etiam inferius de Syris et Ægyptiis non pauca hinc mutuatur.

(27) *Στηλογραφία* alius γραφεῖ.

A rat, quod modo perquam mirabili fore dicit. Nam cum illi olim apud Ægyptios reputati dii perierint, flumen ipsorum defecerit, principes Taneos et Mempheos infatuati fuerint, tunc altare apud Judæos Domino nuncupatum, constituendum fore ait, quod sane rei eventus nobis ob oculos ponit; ita ut dicti complementum ad futurum tempus non exspectemus. Quemadmodum autem una fides, unum baptisma, et una Ecclesia dicitur, sic et altaria plurima in tota Ægypto constituta, pro uno altari in Ecclesiis Dei constituto habenda sunt, et una columna sive cippus cum altari in illa civitate posita est, fideles Ægyptios ab infidelibus segregans ac dividens. Regio igitur illa Judæorum, quæ in terrorem Ægyptiis futura dicitur, Judaicam subindicat Scri-
B pturam, ac Veteris Testamenti verbum; columna vero cum Christi altari conjuncta, Novi Testamenti Evangelium fuerit, Christi fideles ex Ægyptiis ab infidelibus disterminans.

VERS. 20, 21. « Et erit in signum in sæculum Domino in regione Ægypti, quoniam clamabunt ad Dominum propter opprimentes eos. Et mittet eis hominem, qui salvabit eos; judicans salvabit eos. Et notus erit Dominus Ægyptiis, et cognoscent Ægyptii Dominum in die illa, et facient sacrificium et donum, et vovebunt vota Domino, et reddent. » Quamobrem, cum hoc signo sese munire didicerint
C Ægyptii, qui Dominum susceperunt, hoc tutamento utentur; ita ut in ærumnis eodem signo pro adjutore usi, clament et invocent Dominum adversus eos qui se oppriment. Quinam autem illi erant, nisi ii qui in pernicie manserunt Ægyptii, de quibus in prophetiæ initio dicebatur, « Et insurgent Ægyptii contra Ægyptios, et bellabit homo adversus fratrem suum, civitas adversus civitatem, et nomus adversus nomum. »

VERS. 22. « Et percutiet Dominus Ægyptios plaga, et sanabit eos. Et convertentur ad Dominum, et exaudiet eos, et sanabit eos sanatione. » Quia enim « quem diligit Deus, castigat; flagellat autem omnem filium, quem suscipit [1]; » jure Ægyptios per-
D cutiet, etsi diligat, si quando castigatione et conversione opus habeant; sed id non ad diuturnum tempus faciet; ac nihil comperendinans curationem et medelam adhibebit.

VERS. 23. « In die illa erit via Ægypti ad Assyrios, et ingredientur Assyrii in Ægyptum, et Ægyptii ibunt ad Assyrios et servient Ægyptii Assyriis. » Assyrios hic puto a Scriptura vocari eos, qui nunc Syri appellantur; olim quippe Assyrii vocabantur ii, qui Syriam et Mesopotamiam incolebant. Inimici

autem mutuo erant Ægyptii et Assyrii, ac semper mutuo infesti. Nunc autem præsens sermo communionem ipsis et commistionem vaticinatur, quod nunquam alias factum fuerat. Nam ante Romanorum imperium proprios reges habebant Ægyptii et Assyrii; Ægyptii quidem Ptolemæos, Syri autem Antiochi et Demetrii posteros, in quorum medio sita Judæa, a propriis item principibus regebatur. Cum autem Judaica gens intermedia esset, modo a Syris, modo a Ptolemæis bello impetebatur. Imo etiam Ægyptiis inimici Syri erant, et Ægyptii Assyriis hostes; ut minime libera esset alterius populi ad alterum profectio. Hoc pacto se res olim habebant. At post adventum Domini in Ægyptum, pacem profundissimam, ac communionem commerciumque ipsis futurum præsens sermo prænuntiat. Ille vero eos, qui olim inimici erant, Syros dico, Assyrios et Israelem, mutuo conciliat, atque unam omnes a Deo benedictionem accepturos dicit; ita ut jam non amplius Israel altum sapiat, neque ut solus benedictus contra alios sese extollat. Quis ergo Romanos exercitus ex Syrorum militia videns Ægyptiorum capitibus imminere, et Ægyptios illis servire, prophetiæ eventum non admiretur? Quis non obstupescat cernens Ægyptios libero transitu Syriam petentes ac vicissim Syros sine obice in Ægyptum accedentes, atque eos vi dominatricis potentiæ subditos esse? Quodque omnium mirabilissimum est, in prophetia dixit, eodem tempore apud Syros et Ægyptios, ac in terra Israel populos Dei fore, ipsosque benedictos: ut Israel non amplius differat ab Ægyptio, neque a Syro; neque apud Deum pluris habeatur Syrus, quam Israel vel Ægyptius; neque vicissim Ægyptius minor sit apud Deum Israele et Syro.

A καὶ Μεσοποταμίαν οἰκοῦντες Ἀσσύριοι ἐχρημάτιζον. Ἐχθροὶ δὲ ἦσαν Αἰγύπτιοι καὶ Ἀσσύριοι, καὶ πολέμιοι διετέλουν ὄντες ἐκ τοῦ παντός. Νῦν δὲ ὁ παρὼν λόγος κοινωνίαν αὐτοῖς καὶ ἐπιμιξίαν θεσπίζει, ὅπερ οὐδὲ ἄλλοτε γέγονέ ποτε. Πρὸ γὰρ τῆς Ῥωμαίων ἀρχῆς ἰδιάζοντας εἶχον βασιλέας οἵ τε Αἰγύπτιοι καὶ Ἀσσύριοι· οἱ Αἰγύπτιοι μὲν τοὺς Πτολεμαίους, Σύροι δὲ τοὺς ἀπὸ Ἀντιόχου καὶ Δημητρίου· ὧν μέση κειμένη ἡ Ἰουδαία καὶ ἰδίοις καὶ αὐτὴ ἄρχουσι ἐκυβερνᾶτο. Μεσολαβούμενον δὲ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος, ποτὲ μὲν ὑπὸ Σύρων ἐπολεμεῖτο, ποτὲ δὲ ὑπὸ Πτολεμαίων. Ἀλλὰ καὶ Αἰγυπτίοις ἐτύγχανον οἱ Σύροι πολέμιοι· Αἰγύπτιοι δὲ τοῖς Ἀσσυρίοις διεμάχοντο, ὡς ἄμικτα εἶναι αὐτοῖς καὶ ἀδιαβάτας τὰς πρὸς ἀλλήλους πορείας. Τοιαῦτα μὲν οὖν ἐτύγχανον τὰ πάλαι.
B Μετὰ δὲ τὴν ἄφιξιν τοῦ Κυρίου τὴν εἰς Αἴγυπτον εἰρήνην βαθυτάτην, κοινωνίας τε καὶ ἐπιμιξίας ὁ παρὼν λόγος αὐτοῖς εὐαγγελίζεται. Ὁ μὲν δὴ οὖν συνάγει τοὺς πάλαι ἐχθρούς, λέγω δὴ Σύρους καὶ Αἰγυπτίους καὶ τὸν Ἰσραήλ, μιᾶς τε εὐλογίας τῆς παρὰ Θεοῦ τεύξεσθαι αὐτούς φησι· ὡς μηκέτι μέγα φρονεῖν τὸν Ἰσραήλ, μηδὲ κατεπαίρεσθαι τῶν ἄλλων, ὡς μόνον ηὐλογημένον. Τίς οὖν, ὀφθαλμοῖς ὁρῶν στρατόπεδα Ῥωμαϊκὰ Σύρων ἀνδρῶν κατὰ κεφαλῆς τῶν Αἰγυπτίων ἐγκαθήμενα, Αἰγυπτίους τε τούτοις δουλεύοντας, οὐκ ἂν ἐκπλαγείη τὴν τῆς προφητείας ἔκβασιν; Τίς δὲ οὐ θαυμάσεται ὁρῶν Αἰγυπτίους ἀδεῶς ἐπὶ τὴν Σύρων διαβαίνοντας χώραν, Σύρους τε ἀκωλύτως ἐπιβαίνοντας τοῖς Αἰγυπτίοις, δυνάμει τε ἀρχοντικῆς ἐξουσίας καταδεδουλωμένους αὐτούς;
C Τὸ δὲ ἁπάντων παραδοξότατον, ταύτην ἤρατο κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον παρὰ Σύροις καὶ παρ' Αἰγυπτίοις καὶ ἐν τῇ γῇ τοῦ Ἰσραὴλ λαοὺς ἔσεσθαι τῷ Θεῷ, καὶ τούτους ηὐλογημένους· ὡς μηδὲ μηκέτι διαφέρειν τὸν Ἰσραὴλ τοῦ Αἰγυπτίου, μήτε τοῦ Σύρου, μηδὲ διαλλάττειν παρὰ Θεῷ κρείττω τὸν Σύρον τοῦ Ἰσραήλ, μηδὲ τοῦ Αἰγυπτίου, μηδ' αὖ πάλιν τὸν Αἰγύπτιον ἐλαττοῦσθαι παρὰ Θεῷ τοῦ Ἰσραὴλ ἢ τοῦ Σύρου.

VERS. 24. « In die illa erit Israel tertius inter Ægyptios, et inter Assyrios benedictus in terra, quam benedixit Dominus Sabaoth, qui dicit, Benedictus populus meus, qui est in Ægypto, et in Assyriis, et hæreditas mea Israel. » Quod si dicatur, tertium Israel inter Ægyptios et Assyrios futurum esse, benedictum in terra, quam benedixit Dominus exercituum, ne aliam putemus esse terram ab Ecclesia Dei. Per Israel autem intelligi potest, chorus omnis sanctorum religiosorumque virorum, qui ex Judaica gente defuncti sunt. Quapropter dicitur, « Et hæreditas mea Israel. Nam quando dividebat Altissimus gentes, facta est pars Domini populus ejus Jacob, funiculus hæreditatis ejus Israel [1]. » Nunc autem Ægyptii populus ejus, et populus ejus benedictus, vocantur; et Assyrii similiter. Illud autem, « In terra, quam benedixit Dominus Sabaoth, » ad cœlestem quoque terram referatur, de qua dicit Salvator, « Beati mites, quoniam ipsi

« Τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἔσται Ἰσραὴλ τρίτος ἐν τοῖς Αἰγυπτίοις, καὶ ἐν τοῖς Ἀσσυρίοις ηὐλογημένος ἐν τῇ γῇ, ἣν ηὐλόγησε Κύριος Σαβαὼθ ὁ λέγων· Εὐλογημένος ὁ λαός μου ὁ ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ ὁ ἐν Ἀσσυρίοις, καὶ ἡ κληρονομία μου Ἰσραήλ. »
D Ἐὰν δὲ λέγηται τρίτος Ἰσραὴλ ἐν τοῖς Αἰγυπτίοις καὶ ἐν τοῖς Ἀσσυρίοις ἔσεσθαι, εὐλογημένος ἐν τῇ γῇ ἣν εὐλόγησε Κύριος Σαβαὼθ, μὴ ἑτέραν νομίζωμεν εἶναι τὴν γῆν τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ. Ἰσραὴλ δὲ νοεῖσθαι δύναται καὶ πᾶς ὁ χορὸς τῶν ἁγίων καὶ θεοφιλῶν ἀνδρῶν ἐκ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους προεξεληλυθότων τοῦ βίου. Διὸ λέλεκται· « Καὶ ἡ κληρονομία μου Ἰσραήλ. Ὅτε γὰρ διεμέριζεν ὁ Ὕψιστος ἔθνη, ἐγενήθη μερὶς Κυρίου λαὸς αὐτοῦ Ἰακώβ, σχοίνισμα κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραήλ. » Νῦν δὲ καὶ Αἰγύπτιοι λαὸς αὐτοῦ εἴρηται, καὶ λαὸς αὐτοῦ εὐλογημένος, καὶ Ἀσσύριοι ὁμοίως. Τὸ δὲ, « Ἐν τῇ γῇ ἣν ηὐλόγησε Κύριος Σαβαὼθ, » ἔχοι ἂν τὴν ἀναφορὰν καὶ ἐπὶ τὴν ἐπουράνιον, περὶ ἧς φησιν ὁ Σωτήρ· « Μακάριοι οἱ πρᾳεῖς, ὅτι αὐτοὶ

[1] Deut. xxxii, 8.

κληρονομήσουσι τὴν γῆν· » ἔνθα καὶ ἡ ἐπουράνιος Ἱερουσαλὴμ, καὶ τὸ Σιὼν ὄρος ἐπουράνιον Θεοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Κ'.

« Τοῦ ἔτους οὗ εἰσῆλθε Ταναθὰν εἰς Ἄζωτον, ἡνίκα ἀπεστάλη ὑπὸ Ἀρνὰ βασιλέως Ἀσσυρίων, καὶ ἐπολέμησε τὴν Ἄζωτον, καὶ κατελάβετο αὐτήν· τότε ἐλάλησε Κύριος πρὸς Ἡσαΐαν λέγων· Πορεύου, καὶ ἄφελε τὸν σάκκον ἀπὸ τῆς ὀσφύος σου. » Θαυμάσαι δὲ ἔστι τὸν προφητικὸν βίον, ὃν ὁ μὲν Ἀπόστολος παρέστησεν εἰπὼν, « Περιῆλθον ἐν μηλωταῖς, ἐν αἰγείοις δέρμασιν, ὑστερούμενοι, θλιβόμενοι, κακουχούμενοι· » ἡ δὲ παροῦσα Γραφὴ ἑνὶ ἐνδύματι σάκκῳ τὸν Ἡσαΐαν κεχρημένον εἰσάγει, πενθοῦντα δηλαδὴ καὶ ἀποκλαιόμενον τοὺς διὰ τὰς οἰκείας ἀσεβείας μακρὰν ἀποπίπτοντας τοῦ Θεοῦ.

« Καὶ τὰ σανδάλιά σου ὑπόλυσαι ἀπὸ τῶν ποδῶν σου. Καὶ ἐποίησεν οὕτως, πορευόμενος γυμνὸς καὶ ἀνυπόδετος. Καὶ εἶπε Κύριος, ὃν τρόπον πεπόρευται Ἡσαΐας ὁ παῖς μου γυμνὸς καὶ ἀνυπόδετος τρία ἔτη, τρία ἔτη ἔσται εἰς σημεῖα καὶ τέρατα τοῖς Αἰγυπτίοις καὶ Αἰθίοψιν. » Τὸ δὲ κελευσθέντα γυμνὸν βαδίσαι καὶ μὴ μελλῆσαι, πρᾶξαι δὲ τοῦτο παραχρῆμα ἐπ' ὀφθαλμῶν τῶν παρόντων αὐτῷ, μεγίστης ὑπακοῆς καὶ προθυμίας τῆς πρὸς τὸν Θεὸν δεῖγμα γένοιτο, παραστήματός τε καὶ φρονήματος ἐπηρμένου, πᾶσαν τὴν παρ' ἀνθρώποις δόξαν ἐν οὐδενὶ τιθεμένου. Ταῦτα δὲ πράξαντος τοῦ προφήτου, τὰ ὅμοια πείσεσθαι τῷ τοῦ προφήτου σχήματι τοὺς Αἰγυπτίους πολεμηθέντας ὑπὸ Ἀσσυρίων φησὶν ὁ Θεὸς, γυμνοὺς καὶ ἀνυποδέτους ἀπαχθήσεσθαι, οὐ μόνους, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐπικουρήσειν καὶ συμμαχήσειν αὐτοῖς ἐλπισθέντας Αἰθίοπας. Τῷ γὰρ πλήθει τῶν Αἰθιόπων καὶ τῇ τούτων χειρὶ, μεγάλα κατ' ἐκεῖνο καιροῦ δυναμένων, θαῤῥοῦντες οἱ Αἰγύπτιοι, καταφρονητικῶς εἴχοντο τῶν Ἀσσυρίων· ἀλλ' ὁ Θεὸς τὸ μέλλον προφαίνει λέγων, « Ὃν τρόπον πεπόρευται ὁ παῖς μου Ἡσαΐας γυμνὸς καὶ ἀνυπόδετος, » καὶ τὰ ἑξῆς.

« Ὅτι οὕτως ἄξει βασιλεὺς Ἀσσυρίων τὴν αἰχμαλωσίαν Αἰγύπτου καὶ Αἰθιόπων, νεανίσκους καὶ πρεσβύτας γυμνοὺς καὶ ἀνυποδέτους, ἀνακεκαλυμμένους τὴν αἰσχύνην Αἰγύπτου. » Δόξει τὰ προκείμενα ἐναντία εἶναι τοῖς ἀρτίως εἰρημένοις, δι' ὧν ἔσεσθαι Αἰγυπτίων καὶ Ἀσσυρίων ἐπιμιξίαν εἴρηκεν ὁ λόγος· νῦν δὲ τὸν βασιλέα τῶν Ἀσσυρίων αἰχμαλώτους λήψεσθαί φησι τῶν Αἰγυπτίων τοὺς νεανίσκους καὶ τοὺς πρεσβύτας γυμνοὺς καὶ ἀνυποδέτους. Εὑρεθείη δ' ἂν λύσις τῆς ἀπορίας, εἰ ἐπιστήσαιμεν τῷ τρόπῳ τοῦ προφητικοῦ πνεύματος. Ὡς γὰρ τῇ Αἰγύπτῳ προσέσχε; συνεῖδε μὲν καὶ τὰ παραυτίκα τοῖς Αἰγυπτίοις μέλλοντα ἔσεσθαι κατὰ τὸν τοῦ προφήτου χρόνον, ἀπέβλεπε δὲ καὶ ἐπὶ τὰ μακροῖς ὕστερον χρόνοις ἀποβησόμενα χρηστὰ περὶ τὴν τῶν Αἰγυπτίων χώραν. Εἶτα πρῶτα χρηστὰ θεσπίσας διὰ τῶν ἔμπροσθεν, ἐπὶ τὰ παραχρῆμα γενησόμενα μεταβαίνει. Λυπηρὰ δὲ τοῖς Αἰγυπτίοις ταῦτα ἦν· ἃ καὶ οὐχ εἰς μακρὰν ἐπληροῦτο κατ' αὐτοὺς ἐκείνους, καθ' οὓς ὁ προφήτης ἐγνωρίζετο χρόνους. Ἀναγκαίως δὲ τὸ θεῖον

possidebunt terram [3], » ubi et cœlestis Jerusalem, et Sion mons cœlestis Dei est.

CAPUT XX.

VERS. 1, 2. « In anno quo ingressus est Tanathan Azotum, cum missus est ab Arna rege Assyriorum, et oppugnavit Azotum, et cepit eam: tunc locutus est Dominus ad Isaiam dicens, Vade, et aufer saccum a lumbis tuis. » Mirari subit propheticam vitam, quam Apostolus declaravit his verbis, « Circuierunt in melotis et in caprinis pellibus, egentes, angustiati, afflicti [4]. » Hæc vero Scriptura Isaiam uno vestitum sacco inducit: lugentem scilicet, et illacrymantem super iis qui ob impietates suas procul exciderant a Deo.

VERS. 3. « Et calceamenta tua solve de pedibus tuis. Et fecit ita, ambulans nudus et discalceatus. Et dixit Dominus, quemadmodum ambulavit servus meus Isaias nudus et discalceatus tres annos, tres anni erunt in signa et prodigia Ægyptiis et Æthiopibus. » Quod jubeatur nudus incedere et nihil cunctari, idque confestim agere in oculis astantium, maximæ sane obsequentiæ erga Deum et alacritatis, parati item sublimisque animi argumentum fuerit, qui humanam gloriam ne flocci quidem faciat. Hæc autem agente propheta, iis quæ propheta repræsentabat, similia passuros Ægyptios ab Assyriis debellatos prædicit Deus; nudos videlicet et discalceatos abductum iri; neque illos tantum, sed etiam Æthiopas, quos ad auxilium et commilitium venturos esse sperabatur. Siquidem Æthiopum eo tempore admodum potentium, multitudini et manui fidentes Ægyptii, Assyrios despectui habebant: at Deus futurum prænuntiat dicens, « Quemadmodum ambulavit servus meus Isaias nudus et discalceatus, » et cætera.

VERS. 4. « Quoniam sic aget rex Assyriorum captivitatem Ægypti et Æthiopum, juvenes et senes nudos et discalceatos, discoopertos pudore Ægypti. » Hæc, certe iis, quæ paulo ante dicta sunt, contraria videantur, queis inter Ægyptios et Assyrios conjunctionem et commercium fore dicebatur: nunc autem ait regem Assyriorum juvenes et senes Ægyptiorum nudos et discalceatos captivos abducturum esse. Cujus tamen difficultatis solutionem reperiemus, si morem attendamus prophetici spiritus. Ut enim Ægypto animum adhibebat, videbat quidem ea quæ mox Ægyptiis in ipso prophetæ tempore, eventura erant; itemque prospiciebat bona illa quæ diuturno post tempore in Ægyptiorum regione futura erant. Hinc cum prius bona vaticinatus esset, ad ea quæ mox eventura erant pertransit. Hæc porro Ægyptiis tristia, quæ nec diu postea impleta sunt, iisdem ipsis quo propheta conspicuus et notus erat temporibus. Necessario autem Spiritus divinus de Domini in Ægyptum ad-

[3] Matth. v, 4. [4] Hebr. xi, 37.

ventu, et de bonis ibidem in Ægyptios conferendis vaticinatus, ea quæ mox finem nactura erant subdidit, ut a præsentium eventu ea, quæ diuturno post tempore futura erant, credibilia essent iis qui tunc propheticorum sermonum auditores erant. Hæc ergo quæ jam tractamus, non erant ante prænuntiatis contraria: illa quippe pro temporibus in prophetia notatis; hæc vero pro rebus mox gerendis enuntiabat.

Vers. 5. « Et confundentur superati Ægyptii ab Æthiopibus, in quibus confidebant Ægyptii: erant enim ipsis gloria. » Erubescentes scilicet de iis in quibus confidebant; ita ut sese ipsi damnarent et arguerent.

Vers. 6. « Et dicent qui habitant in insula hac, Ecce nos confidebamus, ut ad eorum auxilium confugeremus, qui non potuerunt servari a rege Assyriorum, et quomodo nos servabimur? »

CAPUT XXI.

Vers. 1, 2. « Visio deserti. Sicut procella per desertum transit, ex deserto veniens a terra: terribilis visio et dura, renuntiata est mihi. Contemptor contemnit, et iniquus inique agit. Ad me Elamitæ, et legati Persarum ad me veniunt. » Persæ itaque non diu postea Medorum imperium excipientes, Babylonis reliquias everterunt. Jure igitur æstimo hæc hostilia facta de Babylone dici. Quid sibi vult autem cum ait, « Visio deserti? » Jam exhinc Babylonem vocat desertum, propter ea quæ de vastitate ejus in prophetia feruntur. Quare ex persona ipsius Babylonis hæc dicta fuisse arbitror, quasi mala, quæ eventura sibi erant auribus accepisset, ac precaretur, ut horum auditus pertransiret, utque ea, quæ exspectabantur non acciderent.

Vers. 3. « Nunc lugebo et consolabor me. Propterea impletus est lumbus meus solutione, et dolores invaserunt me tanquam parturientem. » Verum, ut par est, nunc lugebo, quod non antea feceram, quia superba eram, et adversus reliquas gentes me extollebam, ita ut aliis essem luctus causa. Nunc vero ego ipsa Babylon, cum populo meo lugebo, et luctu me consolabor; quia me rerum hujusmodi nuntium perculit: cujus causa repletus est lumbus meus solutione, qui olim præcinctus erat et lasciviebat. Dolor item et labores me occuparunt, ita ut ego Babylon, olim cæteris terribilis, nihil differam a muliere pariente. Hæc porro mihi acciderunt, quia fateor me inique egisse, cum neminem commonefacientem me audirem, et cum mihi curæ esset, ut rectum nihil aspicerem. Quare, ait, nunc confitendo dico.

Vers. 4. « Inique egi, quod non viderem: cor meum errat, iniquitas mea demergit me: anima mea in metu versatur. » Hæc sane puto a propheta dicta fuisse, Babylonis personam assumente, et quasi ejusdem, sive gentis eamdem incolentis nomine hæc dicta proferri.

Vers. 5. « Præpara mensam, comedite, bibite;

A Πνεῦμα τῆς περὶ τοῦ Κυρίου εἰς Αἴγυπτον ἀφίξεως, καὶ περὶ τῶν ἐπ' αὐτῇ γενησομένων τοῖς Αἰγυπτίοις ἀγαθῶν θεσπίσαν, τὰ παραχρῆμα μέλλοντα τέλους τυγχάνειν συνῆψεν· ἵνα ἀπὸ τῆς τῶν παρόντων ἐκβάσεως καὶ τὰ μακροῖς ὕστερον χρόνοις μέλλοντα γίνεσθαι πιστευθείη τοῖς τότε τηνικαῦτα τῶν προφητικῶν λόγων ἐπακούουσι. Οὐκ ἦν οὖν ἐναντία τὰ προκείμενα τῶν διὰ τῶν ἔμπροσθεν προφητευομένων· τὰ μὲν γὰρ εἰς τοὺς προφητευομένους χρόνους· τὰ δὲ περὶ τῶν ἔγγιστα γενησομένων ἀνεφώνει

« Καὶ ἀναισχυνθήσονται ἡττηθέντες οἱ Αἰγύπτιοι ἐπὶ τοῖς Αἰθίοψιν, ἐφ' οἷς ἦσαν πεποιθότες οἱ Αἰγύπτιοι· ἦσαν γὰρ αὐτοῖς δόξα· » ἐρυθριῶντες ἐφ' οἷς ἐθάρσουν καὶ ἐπεποίθεισαν· ὡς καταγινώσκειν καὶ μέμφεσθαι αὐτοὺς ἑαυτούς.

B « Καὶ ἐροῦσιν οἱ κατοικοῦντες ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ· Ἰδοὺ ἡμεῖς ἦμεν πεποιθότες τοῦ φυγεῖν εἰς αὐτοὺς εἰς βοήθειαν, οἳ οὐκ ἠδύναντο σωθῆναι ἀπὸ βασιλέως Ἀσσυρίων· καὶ πῶς ἡμεῖς σωθησόμεθα; »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΑ'.

« Τὸ ὅραμα τῆς ἐρήμου. Ὡς καταιγὶς δι' ἐρήμου διέλθοι, ἐξ ἐρήμου ἐρχομένη ἐκ γῆς· φοβερὸν τὸ ὅραμα, καὶ σκληρὸν ἀνηγγέλη μοι. Ὁ ἀθετῶν ἀθετεῖ, ὁ ἀνομῶν ἀνομεῖ. Ἐπ' ἐμοὶ οἱ Ἐλαμῖται καὶ οἱ πρέσβεις τῶν Περσῶν ἐπ' ἐμὲ ἔρχονται. » Πέρσαι γοῦν, Μήδους οὐκ εἰς μακρὰν διαδεξάμενοι, τὰ λείψανα τῆς Βαβυλῶνος καθεῖλον. Εἰκότως οὖν περὶ Βαβυλῶνος τὰ πολεμικὰ εἰρῆσθαι ἡγοῦμαι. Τί δὲ βούλεται ὁ λόγος φάσκων, « Τὸ ὅραμα τῆς ἐρήμου; » Ἐντεῦθεν ἤδη Βαβυλῶνα ἔρημον ὀνομάζει διὰ τὰ θεσπισθέντα περὶ C τῆς ἐρημίας αὐτῆς. Διὸ ἐκ προσώπου τῆς Βαβυλῶνος αὐτῆς οἶμαι ταῦτα λέγεσθαι, ὡς εἰς ἀκοὴν παραδεξαμένης τὰ μέλλοντα αὐτῇ ἐπιέναι κακὰ, εὐχομένης τε παρελθεῖν τὴν ἀκοὴν, καὶ μὴ γενέσθαι τὰ προσδοκώμενα.

« Νῦν στενάξω καὶ παρακαλέσω ἐμαυτόν. Διὰ τοῦτο ἐνεπλήσθη ἡ ὀσφύς μου ἐκλύσεως, καὶ ὠδῖνες ἔλαβόν με ὡς τίκτουσαν. » Ἀλλ' ὡς ἔοικε νῦν στενάξω, ὅπερ πρότερον οὐκ ἔπραττον, ὑπερήφανος οὖσα, καὶ τῶν λοιπῶν ἐθνῶν κατεπαιρομένη· ὡς ἑτέροις ἐμποιεῖν στεναγμούς. Νῦν δὲ αὐτὴ ἐγὼ Βαβυλὼν, καὶ ὁ ἐν ἐμοὶ λαὸς, στενάξω, καὶ παρακαλέσω ἐμαυτὴν διὰ τοῦ στεναγμοῦ· ἐπειδὴ καθήψατό μου ἡ περὶ τῶν λεχθέντων ἀγγελία, ἧς ἕνεκα ἐπλήσθη ἡ ὀσφύς μου ἐκλύσεως D πάλαι κατεσφιγμένη καὶ νεανιευομένη· ὀδύνη τε καὶ πόνοι κατέλαβόν με, ὡς μηδὲν διαφέρειν με τὴν Βαβυλῶνα, τὴν πάλαι ἑτέροις οὖσαν φοβερὰν, γυναικὸς τικτούσης. Ταῦτα δέ μοι συμβέβηκεν, ἐπειδήπερ ὁμολογῶ ἠδικηκέναι, ὅτε μηδενὸς ἤκουον τῶν παραινούντων μοι, καὶ ὅτε σπουδὴν ἐποιούμην μηδὲν ὀρθὸν βλέπειν. Διὸ, φησὶ, νῦν ἐξομολογουμένη φημί·

« Ἠδίκησα τοῦ μὴ βλέπειν· πλανᾶται ἡ καρδία μου, καὶ ἡ ἀνομία μου βαπτίζει με· ἡ ψυχή μου ἐφέστηκεν εἰς φόβον. » Ταῦτα μὲν οἶμαι λελέχθαι τῷ προφήτῃ, προσωποιοῦντι τὴν Βαβυλῶνα, καὶ ὡς ἐξ αὐτῆς, ἢ καὶ τοῦ ἐν αὐτῇ κατοικοῦντος ἔθνους τὰ εἰρημένα προέρχεσθαι.

« Ἑτοίμασον τὴν τράπεζαν, φάγετε, πίετε· ἀνα-

στάντες, οἱ ἄρχοντες, ἀναστάσατε θυρεούς.» Τὸ προφητικὸν πνεῦμα πρὸς τοὺς Μήδους καὶ τοὺς Ἐλαμίτας, καὶ πρὸς τοὺς πρέσβεις τῶν Περσῶν ἀποτείνεται, διεγεῖρον καὶ παρορμῶν αὐτοὺς ἐπὶ τὸν κατὰ Βαβυλωνίων πόλεμον. Διὸ ὡς πρὸς αὐτούς φησιν· «Ἑτοίμασον τὴν τράπεζαν, φάγετε,» καὶ τὰ ἑξῆς.

«Ὅτι οὕτως εἶπε Κύριος πρός μέ· Βαδίσας σεαυτῷ στῆσον σκοπὸν, καὶ ὃ ἐὰν ἴδῃς, ἀνάγγειλον. Καὶ εἶδον ἀναβάτας ἱππεῖς δύο, καὶ ἀναβάτην ὄνου, καὶ ἀναβάτην καμήλου. Ἀκρόασαι ἀκρόασιν πολλὴν, καὶ κάλεσον Οὐρίαν εἰς τὴν σκοπιάν.» Σημεῖα δὲ καὶ σύμβολα ἦν ταῦτα τῆς τῶν πολεμίων παρατάξεως, ὧν οἱ μὲν ἐφ' ἁρμάτων ὀχούμενοι ἐπῄεσαν, οἱ δὲ ἐπὶ νωτοφόρων, τὰ δέοντα πρὸς χρείας ἐπαγόμενοι. «Ἀκρόασαι ἀκρόασιν πολλὴν, καὶ κάλεσον Οὐρίαν εἰς τὴν σκοπιὰν,» τὴν ῥηθήσεσθαι μέλλουσαν ἔπειτα, ἢ τὴν λέαιναν, ἢ τὸν Ἀριὴλ κάλεσαι, ὅπως καὶ αὐτὸς ἐλθὼν ὑπὸ τοῦ σκοποῦ θεαθείη, τοῦ προφήτου ἅμα τῷ σκοπῷ θεωμένου. Ὁ δὲ σημαίνων λέγει τὰ ἑξῆς. Οἶμαι διὰ τούτων σημαίνεσθαι τῆς Ἀσσυρίων βασιλείας τὴν παντελῆ καθαίρεσιν Θεοῦ κρίσει γενομένην. Ἀντὶ δὲ τοῦ, «Οὐρίαν,» ὁ μὲν Ἀκύλας, «λέοντα,» ὁ δὲ Σύμμαχος, «λέαιναν,» ὁ δὲ Θεοδοτίων, «Ἀριὴλ,» ἐξέδωκεν. Οὐδεὶς τοίνυν Οὐρίαν ὠνόμασεν· ἐπεὶ οὐδὲ ἡ Ἑβραϊκὴ φωνὴ ἐμνημόνευσε τοῦ Οὐρία.

«Καὶ εἶπεν· ἔστην διαπαντὸς ἡμέρας, καὶ ἐπὶ τῆς παρεμβολῆς ἔστην ὅλην τὴν νύκτα.» Εἱστήκει τοίνυν καὶ ὁ προφήτης ἅμα τῷ σκοπῷ, καραδοκῶν τὴν μέλλουσαν αὐτοῖς ὀφθήσεσθαι ὄψιν τοῦ λέοντος καὶ τῆς λεαίνης, ἢ τοῦ Ἀριήλ. Διακαρτερήσας δὲ τὸν πάντα τῆς ἡμέρας καὶ τὸν τῆς νυκτὸς χρόνον, ἐπιλέγει· «Καὶ ἰδοὺ αὐτὸς ἔρχεται.» Τίς δὲ οὗτος, ἢ δηλονότι Ἀριὴλ ἐπιβεβηκὼς ξυνωρίδι; Διό φησι· «Καὶ ἰδοὺ αὐτὸς ἔρχεται καὶ ἀναβάτης ξυνωρίδος.» Τίς δὲ οὗτος ἄρα ἦν, ἢ τιμωρός τις ἄγγελος, δι' οὗ τὰ τῆς πολιορκίας τῆς Βαβυλῶνος ἔμελλε πληροῦσθαι; Τάχα που Ἀριὴλ ὀνομαζόμενος, ἢ καὶ αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ ὡς λέων ὠρυόμενος, καὶ περιπατῶν ζητῶν τίνα καταπίῃ. Καὶ δὴ θεασάμενος αὐτὸν ὁ προφήτης, συνεῖδεν ὡς τιμωρητικὸς ὢν ἄγγελος τὴν τῆς Βαβυλῶνος ἀπώλειαν ἐργάζεται· διὸ ἐπιβοᾷ λέγων· «Πέπτωκε, πέπτωκε Βαβυλὼν, καὶ πάντα τὰ ἀγάλματα αὐτῆς, καὶ τὰ χειροποίητα αὐτῆς συνετρίβη εἰς τὴν γῆν.» Ὡς γὰρ ταῦτα πρᾶξαι κεκελευσμένου τοῦ Ἀριὴλ, ταύτην ἠφίει τὴν φωνὴν ὁ προφήτης·

«Ἀκούσατε, οἱ καταλελειμμένοι καὶ οἱ ὀδυνώμενοι, ἀκούσατε, ἃ ἤκουσα παρὰ Κυρίου Σαβαὼθ, ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ ἀνήγγειλεν ἡμῖν.» Ἃ γὰρ ἐμοὶ ἀπεκάλυψε, ταῦτα καὶ ὑμῖν ἐξέφηνεν ὡς δι' ἑρμηνέως ἐμοῦ.

«Τὸ ὅραμα τῆς Ἰδουμαίας. Πρὸς ἐμὲ κάλει παρὰ τοῦ Σηείρ. Φυλάσσετε ἐπάλξεις.» Ἔοικε δὲ τοῖς ἑαυτοῦ γνωρίμοις ὁ Θεὸς προσφωνεῖν λέγων· «Πρὸς ἐμὲ κάλει παρὰ τοῦ Σηείρ·» «τοὺς» γὰρ «φεύγοντας παρὰ τοῦ Σηεὶρ,» κατὰ τοὺς λοιποὺς ἑρμηνευτὰς, «πρὸς ἐμὲ κάλει,» φησίν. Σηεὶρ δὲ ἐκαλεῖτο ἐν τῇ Ἀραβίᾳ ὄρος τοῦ Ἡσαῦ, ἐν ᾧ συνειστήκει αὐτοῦ τὰ βασίλεια· γνωρίζεται δὲ τοῖς ἐπιχωρίοις εἰσέτι καὶ νῦν οὕτω καλούμενον. Τοῖς οὖν ἀγωνιῶσι τὸν ἀπὸ τῶν Ἰδουμαίων φόβον φάσκει· Πρὸς ἐμὲ σπουδάζοντες ἥκετε, καὶ παρ' ἐμοὶ γενόμενοι φυλάσσετε τὰς ἑαυτῶν ἐπάλξεις·

A surgentes, principes, arripite clypeos.» Medos, Elamitas, et Persarum legatos compellat propheticus spiritus, excitans eos ad bellum contra Babylonios Quare quasi ad illos talia fatur, «Præpara mensam, comedite,» et cætera.

VERS. 6-8. Quoniam sic dixit Dominus ad me, Profectus statue tibi speculatorem, et quod videris, renuntia. Et vidi sessores equites duos, sessorem asini, et sessorem cameli. Audi auditionem multam, et voca Uriam ad speculam.» Signa vero et symbola hæc erant aciei inimicorum, quorum alii curribus vecti irruebant, alii jumentis sarcinas et commeatum agebant. «Audi auditionem multam, et voca Uriam ad speculam;» videlicet eam, de B qua postea sermo, sive leænam, sive Ariel evoca; ut et ipse veniens a speculatore videatur, propheta item cum speculatore una conspiciente. Ille vero speculator monens sequentia dicit. His autem puto significari Assyriorum regnum, judicio Dei funditus eversum. Pro illo autem, «Uriam,» Aquila, «leonem,» Symmachus, «leænam,» Theodotio, «Ariel,» edidit. Nemo igitur Uriam memoravit: quoniam nec Hebraica vox Uriam nominat.

VERS. 9. «Et dixit: Steti tota die, et in castris steti tota nocte.» Stetit ergo propheta cum speculatore, exspectans futuram illam visionem, leonis, vel leænæ, vel Ariel. Cum autem toto diei et noctis tempore perstitisset, subdit, «Et ecce ipse venit.» C Quis ille autem est, nisi Ariel biga vectus? Quare ait, «Et ecce ipse venit, ascensor bigæ.» Quis vero erat ille, nisi ultor quidam angelus, cujus opera Babylonis obsidio perficienda erat? Fortasse Ariel dicitur vel idem ipse qui quasi leo rugiens circuit quærens quem devoret. Et sane conspecto illo, propheta intellexit eum, utpote angelum ultorem, Babylonis exitium procurare: quare exclamat his verbis, «Cecidit, cecidit Babylon, et omnia simulacra ejus, et manufacta ejus contrita sunt in terram.» Nam quasi id peragere jussus esset Ariel, hanc emittit propheta vocem:

D VERS. 10. «Audite qui derelicti estis, et qui doletis audite, quæ audivi a Domino Sabaoth, Deus Israel annuntiavit nobis.» Quæ enim ille revelavit mihi, eadem vobis me interprete declaravit.

VERS. 11. «Visio Idumææ. Ad me voca de Seir. Custodite propugnacula,» Notos suos alloqui Deus videtur his verbis, «Ad me voca de Seir:» nam «fugientes de Seir,» secundum reliquos interpretes, «ad me voca,» inquit. Seir autem vocabatur in Arabia mons Esau, in quo stabat ejus regia: hodieque notus incolis est eodem nomine appellatus. Iis itaque ex Idumæis qui metu laborabant, ait, «Ad me festinantes venite, et cum ad me accesseritis, custodite propugnacula vestra:»

VERS. 12. « Et ego custodiam vos die ac nocte, A et apud me eritis. » Si quis in vobis auxilio opus habeat, a me quærat opem : et si quis salutem curat suam, ad me veniat. » Hæc quidem dicta mihi videntur ad eos ex Idumæis, qui terrore consternati erant, quos ad se vocat Deus, pollicitus ipsis auxilium suum, si tamen in se permaneant.

« Κἀγὼ δὲ φυλάξω ὑμᾶς δι' ἡμέρας καὶ νυκτὸς, καὶ παρ' ἐμοὶ γένεσθε. » Εἴ τις ἐν ὑμῖν βοηθείας δεῖται, παρ' ἐμοῦ ζητείτω τὴν βοήθειαν· καὶ εἴ τις αὐτοῦ πεφρόντικε σωτηρίας, παρ' ἐμοὶ ἡκέτω. Ταῦτα μὲν εἰρῆσθαί μοι δοκεῖ πρὸς τοὺς ἐπτοημένους τὸν φόβον τῶν Ἰδουμαίων, οὓς πρὸς ἑαυτὸν ἀνακαλεῖ ὁ Θεὸς, ἐπαγγελλόμενος τὴν παρ' αὐτοῦ βοήθειαν, εἰ παραμένοιεν ἐν αὐτῷ.

VERS. 13-15. « In saltu vespere dormias, aut in via Dædan, in occursum sitienti aquam ferte, qui habitatis in regione Thæman : panibus occurrite fugientibus, propter multitudinem occisorum, propter multitudinem errantium, propter multitudinem gladii, et propter multitudinem arcuum intensorum, et propter multitudinem eorum qui ceciderunt in bello. » Jam enim instantibus vosque cæ- B dentibus adversariis, quam plurimi vestrum peribunt : si autem unus ex vobis, vel duo, vel admodum pauci incolumes evaserint, fuga salutem nacti ; his ego, utpote fugientibus, et fuga defatigatis et solutis, cum urbes incolendas non habeant, præcipio ut in saltu et in desertis locis, occupante vespera, dormiant. Verum ne fame pereant, lassis illis et sitientibus offerri aquam et panem jubeo. His autem vos alloquor, qui Thæman, sic dictam regionem, incolitis : quos convenit fugientes perhumaniter excipere et tractare. Puto autem eos cum civitatem incolere non possint, in viis et saltibus habitaturos esse. Quamobrem ne despiciatis eos qui tam miserabiliter fame pereunt, qui ex C inimicorum gladio salvi evaserunt : quod maxime ex tanta multitudine evaserint, cæteris pereuntibus, aut in aliis desertis locis errantibus.

« Ἐν τῷ δρυμῷ ἑσπέρας κοιμηθῇς, ἢ ἐν τῇ ὁδῷ Δαιδάν· εἰς συνάντησιν διψῶντι ὕδωρ φέρετε, οἱ ἐνοικοῦντες ἐν τῇ χώρᾳ Θαιμάν· ἄρτοις συναντᾶτε τοῖς φεύγουσιν διὰ τὸ πλῆθος τῶν πεφονευμένων, καὶ διὰ τὸ πλῆθος τῶν πλανωμένων, καὶ διὰ τὸ πλῆθος τῆς μαχαίρας, καὶ διὰ τὸ πλῆθος τῶν τοξευμάτων τῶν διατεταμένων, καὶ διὰ τὸ πλῆθος τῶν πεπτωκότων ἐν τῷ πολέμῳ. » Ἤδη γὰρ ἐπιστάντων τῶν κατακοπτόντων ὑμᾶς πολεμίων, οἱ μὲν πλεῖστοι τῶν ἐν ὑμῖν ἀπόλλυνται, εἷς δέ που καὶ δεύτερος, ἢ καὶ σφόδρα βραχεῖς εἰ περισωθεῖεν φυγῇ τὴν σωτηρίαν πορίζόμενοι, τούτοις αὐτοῖς ἐγὼ παρακελεύομαι, ὡσανεὶ φεύγουσι καὶ ἐκ τῆς φυγῆς παρειμένοις ἤδη καὶ ἐκλελυμένοις, μηκέτι γοῦν πόλιν οἰκεῖν ἔχοντες, οὗτοι ἐν δρυμῷ καὶ ἐν ἐρήμοις τόποις, καταλαβούσης αὐτοὺς ἑσπέρας κοιμηθήσονται. Ἀλλ' ἵνα μὴ λιμῷ διαφθαρεῖεν, κεκμηκόσιν αὐτοῖς καὶ διψῶσιν ἀπὸ καμάτου, προσφέρειν ὕδωρ καὶ ἄρτον παρακελεύομαι. Ταῦτα δὲ πρὸς ὑμᾶς φημι τοὺς τὴν Θαιμὰν οὕτω καλουμένην χώραν οἰκοῦντας, οὓς πρέπει δεξιῶς ἀποδέχεσθαι καὶ φιλανθρωπεύεσθαι τοὺς φυγάδας. Οἶμαι δὲ πόλιν ἔτι κατοικεῖν οὐ δυνάμενοι, ἐν ὁδοῖς καὶ δρυμοῖς αὐλισθήσονται. Διὸ μὴ παρίδητε οὕτως οἰκτρῶς λιμῷ φθειρομένους τοὺς διασωθέντας ἐκ τῆς τῶν πολεμίων μαχαίρας· οἳ μάλιστα ἐκ τοσούτου πλήθους δεδύνηνται διαφυγεῖν, τῶν λοιπῶν ἀπολωλότων, ἢ καὶ ἀποπλανηθέντων ἐν ἑτέροις ἀπῳκισμένοις τόποις.

VERS. 16, 17. « Quoniam sic dixit mihi Dominus, Adhuc annus tanquam annus mercenarii, deficiet gloria filiorum Cedar : et quod reliquum est arcuum fortium filiorum Cedar, erit exiguum, quoniam Dominus Deus Israel locutus est. » Quod prope, et quasi intra januas ingressum sit Idumææ exitium : et quod omnino in perniciem ituri sint, Babyloniis eorum urbes incendentibus, ac totam regionem populantibus, clare prænuntiat. Unus quippe, ait, intercedet annus, et sagittarii Cedar, etiamsi, inquit, mirum sit, in ejus rei suspicionem D venientes, deficient et peribunt. Veraque prædictio est, Dominus enim Deus Israel locutus est. Veritas autem nunquam mentietur.

« Διότι οὕτως εἶπέ μοι Κύριος· Ἔτι ἐνιαυτὸς ὡς ἐνιαυτὸς μισθωτοῦ, ἐκλείψει ἡ δόξα τῶν υἱῶν Κηδὰρ, καὶ τὸ κατάλοιπον τῶν τοξευμάτων τῶν ἰσχυρῶν υἱῶν Κηδὰρ ἔσται ὀλίγον, ὅτι Κύριος ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ ἐλάλησεν. » Ὅτι γέγονεν ἐγγὺς, καὶ οἷον εἴσω βέβηκε θυρῶν ὁ τῆς Ἰδουμαίας ὄλεθρος, καὶ ὅτι πάντη τε καὶ πάντως οἰχήσονται πρὸς ἀπώλειαν, κατεμπιπράντων αὐτοῖς τὰς πόλεις τῶν Βαβυλωνίων, καὶ ἅπασαν δὲ καταδῃούντων τὴν χώραν, προαπαγγέλλει σαφῶς. Εἷς γὰρ ἔσται, φησὶν, ὁ ἐνιαυτὸς ὁ μεταξὺ, καὶ οἱ τῆς Κηδὰρ τοξόται, καίτοι, φησὶν, οὐκ ἀθαύμαστον· ἐπ' αὐτῷ δὲ τούτῳ τὴν ὑπόληψιν ἐσχηκότες, ἐκλείψουσί τε καὶ ἀπολοῦνται. Καὶ ἀληθὴς ἡ προαγόρευσις· Κύριος γὰρ ἐλάλησεν ὁ Θεὸς Ἰσραήλ. Ψεύσεται δὲ μᾶλλον οὐδαμῶς ἡ ἀλήθεια.

CAPUT XXII.

VERS. 1. « Visio vallis Sion. Quid factum est tibi, quoniam nunc ascendistis omnes in tecta vana? » Præsens vallis Sionis visio, non de ipsa Sione, sed de adjacente valle dicitur. Quamobrem ait postea : « Et erunt electæ valles tuæ, replebuntur curribus : equites vero occludent portas tuas. » Arbitror porro Deum his abjectionem Israelis et extremam

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΒ'.

« Τὸ ὅραμα τῆς φάραγγος Σιών. Τί ἐγένετό σοι, ὅτι νῦν ἀνέβητε πάντες εἰς δώματα μάταια; » Τό γε μὴν προκείμενον φάραγγος Σιὼν ὅραμα οὐ τῆς αὐτῆς Σιὼν, ἀλλὰ περὶ τῆς προκειμένης αὐτῇ φάραγγος εἴρηται. Διόπερ ἑξῆς προϊὼν ὁ λόγος φησί· « Καὶ ἔσονται ἐκλεκταὶ φάραγγές σου, πλησθήσονται ἁρμάτων· οἱ δὲ ἱππεῖς ἐμφράξουσι τὰς πύλας

σου. » Οἶμαι διὰ τούτων τὸν Θεὸν τὴν ἀποβολὴν τοῦ A Ἰσραὴλ καὶ τὴν ἐσχάτην ἀπόπτωσιν σημῆναι βουλόμενον, ἐν τῷ τάγματι τῶν ἀλλοφύλων αὐτοὺς κατατάξαι, μέσους παραληφθέντας τῆς τῶν ἀλλοφύλων Γραφῆς. Ἀλλὰ καὶ τὴν πτῶσιν τῆς Ἱερουσαλὴμ ἡγοῦμαι δηλοῦσθαι, διὰ τοῦτο φάραγγα Σιὼν ὀνομάζων. Καὶ ἄλλως δὲ μέμφεται ὁ Θεὸς τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους τοὺς ἀποπεσόντας τοῦ ὕψους τοῦ θεοσεβοῦς πολιτεύματος, ὥσπερ δὴ ἐν κοιλάσι καὶ ἐν φάραγξι τοῦ τῆς κακίας βυθοῦ καταπεπτωκότας. Σιὼν μὲν γὰρ ὄρος ἐστὶν ὑψηλὸν, ἐφ' οὗ ὁ νεὼς τοῦ Θεοῦ ᾠκοδόμητο· διὸ λέλεκται· « Ἐπ' ὄρος ὑψηλὸν ἀνάβηθι, ὁ εὐαγγελιζόμενος Σιών· » καὶ, « Προσεληλύθατε Σιὼν ὄρει, καὶ πόλει Θεοῦ ζῶντος Ἱερουσαλὴμ ἐπουρανίῳ. » Καὶ ὁ λόγος δὲ ὁ εὐαγγελικὸς διὰ τοῦ Σιὼν ὄρος σημαίνεσθαι διὰ τῶν ἔμπροσθεν ἐπεδείκνυτο. Οἱ δὲ ταύτης ἐκπε- B σόντες τῆς ἐλπίδος ἐν φάραγγι παρακειμένῃ τῆς Σιὼν πεπτώκασι· πάλιν γὰρ ἀρετῇ κακία παρέπεται, εἰς ἣν ἐμπίπτει ὁ τῆς ἀρετῆς ἐξολισθαίνων. Οὕτω γοῦν οἱ τῆς πίστεως ἐξαμαρτάνοντες εἰς ἀπιστίαν περιτρέπονται. Ὁ τοίνυν ἐκ περιτομῆς λαὸς, τοῦ εὐαγγελικοῦ ὕψους ἐκπεσὼν, καὶ τῆς ἐπουρανίου Σιὼν ἀπαλλοτριωθεὶς, εἰς τὸν τῆς ἀπιστίας περιεστράπη κρημνόν· διὸ καὶ ἐν ἀλλοφύλοις ἐλογίσθη. Ὅθεν ἡ προφητεία τὴν ἐσχάτην αὐτῶν ἀποβολὴν αἰνιττομένη, τὸ ῥῆμα τῆς φάραγγος ἀνέγραψεν. Ἐπεὶ μὴ ἔστι προσωποληψία παρὰ τῷ Θεῷ, τούτου χάριν ἐν τοῖς κατὰ τῶν ἀλλοφύλων ἐλέγχοις μέσος ἐμβέβληται καὶ ὁ περὶ τῆς Σιὼν λόγος. Διὸ καὶ τοὺς τῆς Ἱερουσαλὴμ οἰκήτορας ὥσπερ ἐν ἀλλοφύλοις κατατάττει ὁ Θεὸς, καὶ τὴν κατ' αὐτῶν προφέρει ψῆφον.

C « Ἐνεπλήσθη ἡ πόλις βοώντων· οἱ τραυματίαι σου οὐ τραυματίαι μαχαίρας· οὐδ' οἱ νεκροί σου νεκροὶ πολέμου. » Θεωρῶν δὲ ὁ προφήτης τῷ πνεύματι τὰς κατὰ τοῦ Σωτῆρος βοὰς αὐτῶν, καὶ τὰς ἀθέους κατ' αὐτοῦ βλασφημίας, δι' ἃς ἀπεβλήθησαν, ἐπιφέρει·

« Ἐνεπλήσθη ἡ πόλις βοώντων. Πάντες οἱ ἄρχοντές σου πεφεύγασι, καὶ οἱ ἁλόντες σκληρῶς δεδεμένοι εἰσὶ, καὶ οἱ ἰσχύοντες ἐν σοὶ πόῤῥω πεφεύγασι. » Διὸ οὐκέτι κατὰ τὸ παλαιὸν παρ' αὐτοῖς οὐ βασιλεῖς, οὐχ ἡγούμενοι, οὐκ ἀρχιερεῖς, οὐ προφῆται, ἀλλ' οὐδὲ Φαρισαῖοι, οὐδὲ Σαδδουκαῖοι, οὐδὲ ὅσοι τὸ παλαιὸν ταῖς παρ' αὐτοῖς ἀρχαῖς τετίμηντο. Ταῦτα συνιδὼν ὁ προφήτης τῷ πνεύματι, καὶ τὴν ἐκ τοσούτου ὕψους D ἐπὶ τὴν ἐσχάτην κακίαν ὥσπερ τινὰ φάραγγα, τὴν πτῶσιν τοῦ Ἰουδαίων λαοῦ ἀπολοφύρεται λέγων·

« Διὰ τοῦτο εἶπα, Ἄφετέ με, πικρῶς κλαύσομαι, μὴ κατισχύσητε παρακαλεῖν με ἐπὶ τὸ σύντριμμα τῆς θυγατρὸς τοῦ γένους μου. » Οἶδα γὰρ, φησὶν, ἀκριβῶς, καὶ τῷ πνεύματι προορῶ, καὶ διὰ τὰ προλεχθέντα πάντα, καὶ ἡ πόλις ἡ τῷ Θεῷ ἀνακειμένη ἁλώσεται, καὶ πάντες οἱ ἐν αὐτῇ εἰς χεῖρας ἐχθρῶν παραδοθήσονται. Διόπερ ἐντεῦθεν ἤδη ἀποδύρομαι, καὶ ὥσπερ ἐπὶ γνησίοις ἐμαυτοῦ σπλάγχνοις ἀποκλαίομαι.

ejus ruinam significare velle, ipsosque in alienigenarum ordine reponere; nam medii inter alienigenas in Scriptura locantur. Sed etiam puto eum Hierosolymæ ruinam declarare, ideoque vallem Sion ipsam vocare. Alioquin vero e Judæorum gente Deus eos coarguit, qui a religiosi instituti cacumine deciderunt, ceu in valles et voragines profundissimæ malitiæ delapsi. Etenim Sion mons est præaltus, in quo templum Dei ædificatum erat: quare dicitur: « Super montem excelsum ascende, qui evangelizas Sion[5]; » et: « Accessistis ad Sion montem, et civitatem Dei viventis Jerusalem cœlestem[6]. » Evangelicum autem sermonem per Sion montem significari superius commonstratum est. Qui porro ex hac spe deciderunt, in vallem Sioni adjacentem delapsi sunt: nam rursus virtutem sequitur malitia, in quam decidit qui ex virtute delabitur. Sic igitur qui ex fide aberrant ad incredulitatem vertuntur. Populus itaque ex circumcisione, ex evangelico cacumine lapsus, et a cœlesti Sion abalienatus, in præcipitium incredulitatis corruit: quare inter alienigenas reputatur. Unde prophetia extremam eorum repulsam adumbrans, verbum vallis descripsit. Quia vero non est personarum acceptio apud Deum, ideo in alienigenarum reprehensionibus medius de Sione sermo insertus est. Quocirca Hierosolymæ incolas, quasi in alienigenis Deus constituit, sententiamque profert adversum illos.

VERS. 2. « Repleta est civitas clamantibus: vulnerati tui, non vulnerati gladio; neque mortui tui, mortui bello. » Spiritu conspicatus propheta eorum contra Salvatorem clamores, impiasque in ipsum blasphemias, quarum causa rejecti sunt, subjungit illud:

VERS. 3. « Repleta est civitas clamantibus. Omnes principes tui fugerunt, et capti duriter vincti sunt, et qui potentes sunt in te, longe fugerunt. » Quare non amplius ut antiquitus reges, non duces, non sacerdotes, non prophetæ apud illos sunt; sed neque Pharisæi, neque Saducæi, neque alii quotquot olim eorum magistratibus perfuncti sunt. Hæc cum spiritu cerneret propheta, necnon illum ex tanta sublimitate in extremam malitiam, ceu in quamdam vallem, Judaici populi lapsum, luctu se discruciat dicens:

VERS. 4. « Propterea dixi, sinite me, amare flebo, non poteritis consolari me super contritione filiæ generis mei. » Nam accurate novi, inquit, et spiritu prævideo, etiam ex iis omnibus quæ supra dicta sunt, civitatem Deo addictam capiendam, et omnes qui in illa sunt, in gaudium inimicorum dandos esse. Quare jam exhinc lugeo, et quasi genuina viscera mea deploro.

[5] Isai. XL, 9. [6] Hebr. XII, 22.

VERS. 5. « Quia dies turbationis et interitus, et A conculcationis : et error a Domino Sabaoth. In valle Sion errant : a parvo ad magnum errant in montibus. » Hæc quoque æstimo dicta de iis, qui convenerunt in unum, dum insidiæ contra Servatorem nostrum struerentur.

VERS. 6. « Elamitæ autem sumpserunt pharetras, et homines qui ascendunt equos, et congregatio aciei. » Significat autem virtutes occultas et inimicas, queis a Deo traditi sunt. Quare Elamitæ significant *despicientes*; quia pereuntium salutem negligunt, ac nemini parcunt; ideo verisimiliter ita vocantur eorum turmæ obsidentes. Verum magno cum exercitu instructa acie in valle Sion ab iis obsessa versantes, eam in extremam egerunt vastitatem. B

VERS. 7. « Et erunt electæ valles tuæ, replebuntur curribus, equites autem occludent portas tuas. » Non nunc neque in præsenti tempore, sed in illa die; nimirum in tempore per prophetiam enuntiato.

VERS. 8, 9. « Et recludent portas Juda, et intuebuntur in die illa electas domos urbis. Et retegent abscondita domorum arcis David. Et viderunt, quod plures sunt, et quod avertit aquam veteris piscinæ in civitate. » Hæc porro erant arcana regni symbola, et quæ in sanctuario reposita erant : quæ nemini, præterquam sacerdoti tantum, conspicere licebat : quæ etiam inimicis tradenda dicit. Hac de causa vallis Sion incolas criminatur, quod veteris in urbe piscinæ aquas averterint, aliamque sibi C intra duos muros aquam excogitarint. Aqua porro veteris in urbe piscinæ, erat veteris et divinitus inspiratæ Scripturæ sermo, quem derivantes, alienam sibi aquam excogitarunt, seniorum videlicet traditiones, doctrinas et præcepta hominum edocentes : qua de re ipsos Servator coarguit, eorumque nequitiam criminatur his verbis : « Et irritum fecistis verbum Dei propter traditionem vestram [1]. »

VERS. 10, 11. « Et quod diruerunt domos Jeru- D salem in munitionem muri civitati. Et fecistis vobis aquam in medio murorum duorum intra piscinam veterem. » Id autem illos hodieque peragentes videas, quia, assumptis Scripturæ verbis, iis commenta sua ceu muris muniunt, ipsaque quasi sepem, præsidium et mœnia fabulis suis circumponunt. Quemadmodum enim peregrinum sibi locum excogitarunt, ac murum sibi circumquaque struxerunt, divinarum Scripturarum verbis ceu lapidibus usi, ita et aquam veteris in urbe piscinæ averterunt, et novam sibi aquam inter duos muros excogitarunt, nimirum inter Vetus et Novum Testamentum : hæc quippe muri duo sunt civitatis Dei, scilicet vitæ instituti secundum Deum : in quorum medio ii, qui incusantur, alienam et peregrinam

A « Ὅτι ἡμέρα ταραχῆς καὶ ἀπωλείας, καὶ καταπατήματος· καὶ πλάνησις παρὰ Κυρίου Σαβαώθ. Ἐν φάραγγι Σιὼν πλανῶνται· ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου πλανῶνται ἐπὶ τὰ ὄρη. » Καὶ ταῦτα δὲ οἶμαι λέγεσθαι περὶ τῶν κατὰ τὸ αὐτὸ συνελθόντων ἐν τῇ κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιβουλῇ.

« Οἱ δὲ Ἐλαμῖται ἔλαβον φαρέτρας, καὶ ἀναβάται ἄνθρωποι ἐφ' ἵππους, καὶ συναγωγὴ παρατάξεως. » Δηλοῖ δὲ δυνάμεις ἀφανεῖς καὶ πολεμίους, αἷς ὑπὸ Θεοῦ παρεδόθησαν. Διὸ καὶ οἱ Ἐλαμῖται ἑρμηνεύονται « παραβλέποντες· » διὰ τὸ παρορᾷν τὴν σωτηρίαν τῶν ἀπολλυμένων, καὶ μηδενὸς φείδεσθαι, εἰκὸς οὕτω κεκλῆσθαι τὰ πολιορκήσαντα αὐτοὺς στρατιωτικὰ πλήθη. Ἀλλὰ μετὰ πλείστης δυνάμεως παραταξάμενοι τῇ πολιορκηθείσῃ φάραγγι Σιών, εἰς ἔσχατον B ἐρημίας αὐτὴν ἤγαγον.

« Καὶ ἔσονται αἱ ἐκλεκταὶ φάραγγές σου, πλησθήσονται ἁρμάτων, οἱ δὲ ἱππεῖς ἐμφράξουσι τὰς πύλας σου. » Οὐχὶ νῦν, οὐδὲ κατὰ τὸν παρόντα καιρόν, ἀλλὰ τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ· λέγει δὲ ἐν τῷ προφητευομένῳ καιρῷ.

« Καὶ ἀνακαλύψουσι τὰς πύλας Ἰούδα, καὶ ἐμβλέψονται τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ εἰς τοὺς ἐκλεκτοὺς οἴκους τῆς πόλεως. Καὶ ἀνακαλύψουσι τὰ κρυπτὰ τῶν οἴκων τῆς ἄκρας Δαυίδ. Καὶ εἴδοσαν, ὅτι πλείους εἰσί, καὶ ὅτι ἀπέστρεψε τὸ ὕδωρ τῆς ἀρχαίας κολυμβήθρας εἰς τὴν πόλιν. » Ταῦτα δὲ ἦν τὰ ἀπόῤῥητα τῆς βασιλείας σύμβολα, καὶ τὰ ἐν τῷ ἁγιάσματι ἀποκείμενα· ἃ οὐδενὶ ἐξῆν εἰ μὴ μόνῳ τῷ ἀρχιερεῖ ἐποπτεύειν· ἃ δὴ καὶ αὐτὰ τοῖς πολεμίοις παραδοθήσεσθαί φησιν. C Ἐπὶ τούτοις μέμφεται τοὺς ἐν τῇ φάραγγι Σιών, ὡς ἀποστρέψαντας τὰ ὕδατα τῆς ἀρχαίας κολυμβήθρας τὰ ὄντα ἐν τῇ πόλει, ἕτερον δὲ ὕδωρ αὐτοῖς ἐπινοήσαντας μεταξὺ τῶν δύο τειχέων. Ὕδωρ δὲ ἦν παλαιᾶς κολυμβήθρας ἐν τῇ πόλει ὁ τῆς παλαιᾶς καὶ θεοπνεύστου Γραφῆς λόγος, ὃν ἀποστραφέντες, ἀλλότριον ὕδωρ ἑαυτοῖς ἐπενόησαν, τὰς παραδόσεις τῶν πρεσβυτέρων, διδάσκοντες διδασκαλίας καὶ ἐντάλματα ἀνθρώπων· ἐφ' ᾧ καὶ μέμφεται αὐτοὺς ὁ Σωτήρ, ἀπελέγχων αὐτῶν τὴν παρανομίαν ἐφ' οἷς φησι· « καὶ ἠκυρώσατε τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ διὰ τὴν παράδοσιν ὑμῶν. »

D « Καὶ ὅτι καθεῖλοσαν τοὺς οἴκους Ἱερουσαλὴμ εἰς ὀχύρωμα τείχους τῇ πόλει. Καὶ ἐπεσπάσατε (27*) αὐτοῖς ὕδωρ ἀνὰ μέσον τῶν δύο τειχέων ἐσώτερον τῆς κολυμβήθρας τῆς ἀρχαίας. » Ἴδοις δ' ἂν αὐτοὺς εἰσέτι καὶ νῦν τοῦτο πράττοντας, ἐπειδάν, τὰ ῥήματα τῆς θείας Γραφῆς ἀπολαμβάνοντες, τὰς οἰκείας περιτειχίζωσι μυθολογίας, ὥσπερ τινὰ φραγμὸν καὶ ἀσφάλειαν καὶ τεῖχος τοῖς ἰδίοις περιβάλλοντες μύθοις. Ὥσπερ γὰρ ξένον τόπον ἑαυτοῖς ἐπενόησαν, καὶ τεῖχος ἴδιον περιέβαλον, λίθοις χρησάμενοι ταῖς τῶν θείων Γραφῶν λέξεσι· οὕτως οὖν ἀπέστρεψαν τὸ ὕδωρ τῆς παλαιᾶς κολυμβήθρας τὸ ἐν τῇ πόλει, καὶ ἐπενόησαν ἑαυτοῖς ξένον ὕδωρ μεταξὺ τῶν δύο τειχέων, λέγω δὴ τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης· δύο γὰρ τὰ τείχη τῆς τοῦ Θεοῦ πόλεως, δηλαδὴ τῆς κατὰ Θεὸν πολιτείας τυγχάνει· ὧν μέσον ἀλλότριον καὶ ξένον ὕδωρ ἑαυτοῖς

[1] Matth. XV, 6

(27*) Ἐποιήσατε.

οἱ κατηγορούμενοι ἐπενόησαν, τὰς τῶν πρεσβυτέρων παραδόσεις, ἐφ' αἷς καὶ μέγα φρονοῦσιν οἱ παρ' αὐτοῖς καλούμενοι δευτερωταί. « Καὶ οὐκ ἐνεβλέψατε εἰς τὸν ἀπ' ἀρχῆς ποιήσαντα αὐτήν, καὶ τὸν κτίσαντα αὐτὴν οὐκ εἴδετε. » Λέγω δὴ τὴν παλαιὰν τῶν θεοπνεύστων Γραφῶν κολυμβήθραν, τὴν ἀπὸ πηγῶν τοῦ θείου Πνεύματος προχεομένην.

« Καὶ ἐκάλεσε Κύριος Σαβαὼθ ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ κλαυθμὸν καὶ κοπετὸν καὶ ξύρησιν, καὶ ζῶσιν σάκκων· αὐτοὶ δὲ ἐποιήσαντο εὐφροσύνην καὶ ἀγαλλίαμα, σφάζοντες μόσχους καὶ θύοντες πρόβατα, ὥστε φαγεῖν κρέατα, καὶ πιεῖν οἶνον, λέγοντες, Φάγωμεν καὶ πίωμεν· αὔριον γὰρ ἀποθνήσκομεν. » Ὁ μὲν οὖν Θεὸς μεγάλα τολμήσασι, μὴ βουλόμενος θάνατον ἁμαρτωλοῦ ὡς τὴν μετάνοιαν αὐτοῦ, θρηνεῖν αὐτοὺς καὶ ἀποκλαίεσθαι τὴν ἑαυτῶν ἀπώλειαν παρεκελεύσατο· οἱ δὲ ἐν τοιούτοις κακοῖς ἐξεταζόμενοι, ὡς ἂν ἀπεγνωκότες ἑαυτῶν σωτηρίαν, εἰς ἀπόνοιαν ἐξώκειλαν, μέθῃ καὶ τρυφῇ ἑαυτοὺς ἐκδόντες, ὡς οὐ διαδεξομένης αὐτοὺς Θεοῦ κρίσεως μετὰ τὴν τοῦ θνητοῦ βίου τελευτήν.

« Καὶ ἀνακεκαλυμμένα ταῦτά εἰσι ἐν τοῖς ὠσὶ Κυρίου Σαβαώθ. » Διὸ ὥσπερ δεσμῷ Θεοῦ καταδεθεῖσιν αὐτοῖς τῇ ἁμαρτίᾳ ἀπόφασις ἐξενήνεκται κατ' αὐτῶν, φήσασα· « Οὐκ ἀφεθήσεται ἡ τοιαύτη ἁμαρτία ὑμῶν, ἕως ἀποθάνητε. »

« Τάδε λέγει Κύριος Σαβαώθ· Πορεύου εἰς παστοφόριον πρὸς Σομνὰν τὸν ταμίαν, καὶ εἰπὸν αὐτῷ· Τί σοι ὧδε; Καὶ τί σοί ἐστιν ὧδε, ὅτι ἐλατόμησας σεαυτῷ ὧδε μνημεῖον; καὶ ἐποίησας σεαυτῷ ἐν ὑψηλῷ μνημεῖον, καὶ ἔγραψας σεαυτῷ ἐν πέτρᾳ σκηνήν; Ἰδοὺ δὴ Κύριος Σαβαὼθ ἐκβαλεῖ καὶ ἐκτρίψει ἄνδρα, καὶ ἀφελεῖ τὴν στολήν σου, καὶ τὸν στέφανόν σου τὸν ἔνδοξον, καὶ ῥίψει σε εἰς χώραν μεγάλην καὶ ἀμέτρητον, καὶ ἐκεῖ ἀποθανῇ· καὶ θήσει τὸ ἅρμα σου τὸ καλὸν εἰς ἀτιμίαν, καὶ τὸν οἶκον τοῦ ἄρχοντός σου εἰς καταπάτημα· καὶ ἀφαιρεθήσῃ ἐκ τῆς οἰκονομίας σου καὶ ἐκ τῆς στάσεώς σου. » Ἔλεγε τοίνυν ὁ Ἑβραῖος ἀρχιερέα γεγενῆσθαι τὸν Σομνὰν τρυφητήν τινα, καὶ τὸν βίον ἄσεμνον ἄνδρα· ὡς καὶ προδοῦναι τὸν λαὸν (28) καὶ αὐτομολῆσαι πρὸς Σεναχηρεὶμ τὸν τῶν Ἀσσυρίων βασιλέα, πρὸς ὃν ἐκελεύετο βαδίζειν ὁ προφήτης εἰς τὸ παστοφόριον, ἢ κατὰ τὸν Σύμμαχον, « τὸν σκηνοποιοῦντα, » ἢ κατὰ τὸν Ἀκύλαν, « πρὸς τὸν σκηνοῦντα· » οὕτω γὰρ ἡρμήνευσαν Θεοῦ τὸ παστοφόριον· εἰπεῖν τε αὐτῷ· Μάτην, ὦ οὗτος, καὶ προπετῶς ἐνθάδε σαυτῷ πρὸς τῇ πέτρᾳ τῇ ὑψηλῇ ἐλατόμησας μνημεῖον, κοιλαίνας ἐν αὐτῷ γράμμασι τῆς σαυτοῦ γνώμης σύμβολα· οὐκ εἰδώς, ὅτι ὅρος κατὰ σοῦ ἐξενήνεκται παρὰ Κυρίου Σαβαώθ, ὁ κελεύων καθαιρεθέντα σε τῆς τιμῆς, ἧς ἐπὶ τοῦ παρόντος μετεῖχες, καὶ γυμνωθέντα τῆς περικειμένης σοι στολῆς, τοῦ τε στεφάνου καὶ τῆς ἄλλης δόξης, πορρωτάτω τῆς ἐνταῦθα γῆς, ἐπὶ ξένης τινὸς καὶ μακρὰν ἀπῳκισμένης χώρας ἀποθανεῖν. Περιττῶς ἄρα ἐφιλοκάλεις τὸν πολὺν ἐκεῖνον συνάγων πλοῦτον, τὰ ἅρματα καὶ τὸν λοιπὸν τῦφον, ὃν εἰσέτι καὶ νῦν περιβέβλησαι.

aquam sibi excogitarunt, videlicet seniorum traditiones, in quibus altum sapiunt ii, qui apud illos Deuterotæ appellantur. « Et non respexistis in eum qui ab initio fecit illam, et conditorem ejus non vidistis. » De veteri divinarum Scripturarum piscina loquor, quæ a fontibus divini Spiritus emanat.

Vers. 12, 13. « Et vocavit Dominus Sabaoth in die illa fletum, et planctum, et abrasionem et cincturam saccorum : illi autem lætati et gavisi sunt, jugulantes vitulos et mactantes oves, ut ederent carnes, et biberent vinum, dicentes, comedamus et bibamus, cras enim moriemur. » Deus igitur, qui non vult mortem peccatoris, sed magis pœnitentiam, ipsos magna facinora aggressos, lugere et perniciem flere suam jubet; illi vero in hujusmodi malis versantes, quasi de salute desperantes sua, in insaniam proruerunt, ebrietati et voluptati sese dedentes; quasi nempe post exitum ex hac vita Dei judicium neutiquam illos excepturum esset.

Vers. 14. « Et hæc revelata sunt in auribus Domini Sabaoth. » Quare illis peccato ceu vinculo Dei vinctis, hæc sententia profertur : « Non dimittetur vobis hoc peccatum, donec moriamini. »

Vers. 15-19. « Hæc dicit Dominus Sabaoth : Vade in pastophorium ad Somnam penuarium, et dic ei : Quid tibi hic? Et quid tibi est, quod excidisti tibi hic monumentum? et fecisti tibi in excelso monumentum, et scripsisti tibi in petra tabernaculum? Ecce certe Dominus Sabaoth ejiciet et atteret virum, et auferet amictum tuum, et coronam tuam gloriosam, et projiciet te in regionem magnam et immensam, et ibi morieris; et ponet currum tuum pulchrum in dedecus, et domum principis tui in conculcationem : et a dispensatione tua et a statione tua arceberis. » Ait itaque Hebræus, Somnam fuisse pontificem, voluptarium et indecoræ vitæ hominem, ita ut etiam populum proderet et transfugeret ad Senacherim Assyriorum regem, quem jubetur propheta in pastophorio adire; sive, secundum Symmachum, « ad tabernaculorum artificem ; » seu, secundum Aquilam, « ad tabernacula figentem, » ita enim pastophorium Dei interpretati sunt : ipsique dicere præcipitur, Heus tu, frustra et temere hic tibi in alta petra monumentum excidisti, insculptis litteris voluntatis tuæ symbola repræsentans : ignorans decretum a Domino Sabaoth contra te prodire, quo te jubet, honore quem nunc obtines deturbatum, amictu, quo indueris, corona ac reliquo decore exutum, procul hac terra, in peregrina et remotissima regione defungi. Superflue igitur tantas illas divitias studiose colligere satagebas, ac currus superbumque alium apparatum, quo nunc indueris. Hæc item quispiam tempori passionis Servatoris nostri congruenter apta-

(28) Sic Hieronymus, « Supra diximus Sobnam fuisse pontificem, qui Assyriis prodidit civitatem. Sed quia hoc traditionis est Hebraicæ, et Scriptura non loquitur, etc.

verit, dixeritque Somnam, qui a sacerdotio excidit, figuram esse eorum qui secundum Moysis legem sacerdotium corporeo more obibant apud Judæos; quos post passionem Salvatoris, cessante sacerdotio, ea quæ in prophetia feruntur, passuros esse vaticinatur. Eliacim vero, qui significat *Dei resurrectio*, symbolum esse novi sacerdotii, quod Servatoris nostri resurrectio in ejus Ecclesia per totum orbem constituit.

VERS. 20-24. « Et erit in die illa, vocabo puerum meum Eliacim Chelciæ filium, et induam eum amictu tuo, et coronam tuam dabo ei, et potentiam et dispensationem tuam dabo in manus ejus. Et erit tanquam pater habitantibus Jerusalem, et habitantibus Juda. Et dabo ei clavem domus David in humero ejus: et aperiet, neque erit qui claudat; et claudet, neque erit qui aperiat. Et dabo gloriam David ei, et imperabit, et non erit qui contradicat. Et constituam eum principem in loco tuto: et erit in thronum gloriæ domus patris sui. Et erit confidens in ipso omnis gloriosus in domo patris sui, a parvo usque ad magnum. Omne vas parvum a vase aganoth. Et erunt appensi ei in die illa. » Tibi quidem [Somnæ] illa conferet: alium vero a te diversum Eliacim puerum et servum suum, ab se probatum, amictu induet tuo, et corona sacerdotii exornabit, tradetque ipsi eam, quæ tibi jam concredita est, dispensationem. His quippe dignus est, quia a Deo productus et selectus, non est similis tui, superbus et arrogans. Patris autem loco erit iis, qui sub ejus administratione degent: quamobrem ipsi ut miti et mansueto dabit gloriam regis David mitissimi et justissimi, ita ut populo cum potentia magna imperet, et jussis ejus nullus repugnet. Eritque fixus et firmiter stabilitus in ministerio suo, ita ut quisquis in populo clarus erit, non contendat, neque futura unquam suspicio sit invidiæ aut livoris in eum, sed omnes ipsi tanquam patri confidant. Omnes ergo confertim a parvo usque ad magnum ab ejus ore pendebunt, ejus erga omnia sollicitudini confidentes.

A Ἁρμόσει δέ τις τὰ προκείμενα εἰς τὸν καιρὸν τοῦ πάθους τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν· τὸν μὲν ἐκπίπτοντα τῆς ἱερωσύνης Σομνὰν εἰκόνα εἶναι λέγων τῶν κατὰ τὸν Μωϋσέως νόμον σωματικῶς ἱερωμένων παρὰ Ἰουδαίων· οὕς τε μετὰ τὸ πάθος τὸ σωτήριον πείσεσθαι τὰ προφητευόμενα, παυομένης τῆς ἱερωσύνης, θεσπίζει. Τὸν δὲ Ἐλιακεὶμ, *Θεοῦ ἀνάστασις* ἑρμηνευόμενον, σύμβολον εἶναι τῆς νέας καὶ καινῆς ἱερωσύνης, ἣν ἡ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀνάστασις ἐν τῇ αὐτοῦ Ἐκκλησίᾳ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης συνεστήσατο.

« Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, καλέσω τὸν παῖδά μου Ἐλιακεὶμ τὸν τοῦ Χελκίου, καὶ ἐνδύσω αὐτὸν τὴν στολήν σου, καὶ τὸν στέφανόν σου δώσω αὐτῷ, καὶ τὸ κράτος καὶ τὴν οἰκονομίαν σου δώσω εἰς τὰς B χεῖρας αὐτοῦ. Καὶ ἔσται ὡς πατὴρ τοῖς ἐνοικοῦσι τὴν Ἱερουσαλὴμ, καὶ τοῖς ἐνοικοῦσιν Ἰούδα. Καὶ δώσω αὐτῷ τὴν κλεῖδα οἴκου Δαυῒδ ἐπὶ τῷ ὤμῳ αὐτοῦ· καὶ ἀνοίξει, καὶ οὐκ ἔσται ὁ ἀποκλείων· καὶ κλείσει, καὶ οὐκ ἔσται ὁ ἀνοίγων. Καὶ δώσω τὴν δόξαν Δαυῒδ αὐτῷ, καὶ ἄρξει, καὶ οὐκ ἔσται ὁ ἀντιλέγων. Καὶ στήσω αὐτὸν ἄρχοντα ἐν τόπῳ πιστῷ· καὶ ἔσται εἰς θρόνον δόξης τοῦ οἴκου τοῦ πατρὸς αὐτοῦ. Καὶ ἔσται πεποιθὼς ἐπ' αὐτὸν πᾶς ἔνδοξος ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου. Πᾶν τὸ σκεῦος τὸ μικρὸν ἀπὸ σκεύους τῶν ἀγανώθ. Καὶ ἔσονται ἐπικρεμάμενοι αὐτῷ ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ. » Σοὶ μὲν ταῦτα ἐποίσει· τὸν δὲ ἕτερόν σου τὸν Ἐλιακεὶμ παῖδα καὶ δοῦλον ἑαυτοῦ, δοκιμάσας, C τὴν σὴν ἐνδύσει στολὴν, καὶ τῷ στεφάνῳ τῆς ἀρχιερωσύνης τιμήσει, ἐγχειρίσας αὐτῷ ἣν τέως ἐπὶ τοῦ παρόντος σὺ ἐπιστεύθης οἰκονομίαν· ἄξιος γὰρ ὁ ἀνὴρ τούτων. Ἐπειδὴ δὲ προαχθεὶς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, οὐκ ἔστι σοι ὅμοιος, ὑπερήφανός τε καὶ ἀλαζών. Χώραν δὲ πατρὸς ἐφέξει πρὸς τοὺς μέλλοντας ὑπ' αὐτοῦ διοικεῖσθαι· διόπερ ὡς ἠπίῳ καὶ πρᾴῳ τὴν δόξαν τοῦ βασιλέως Δαυῒδ τοῦ πραοτάτου καὶ δικαιοτάτου καὶ δώσει, ὥστε ἄρχειν τοῦ λαοῦ μετὰ πολλῆς ἐξουσίας, καὶ μηδένα ἀντιλέγειν τοῖς ὑπ' αὐτοῦ προστασσομένοις. Ἔσται δὲ ἐστηλωμένος, βεβαίως ἱδρυμένος ἐπὶ τὴν ἑαυτοῦ λειτουργίαν· ὡς πάντα τὸν ἐν τῷ λαῷ ἔνδοξον μὴ ἀγωνιᾷν μηδὲ ὑφορᾶσθαι φθόνον ἢ βασκανίαν ἐξ αὐτοῦ γενησομένην ποτέ· πεποιθέναι δὲ ἐπ' αὐτῷ ὡς ἐπὶ πατρί. Πάντες γοῦν ἀθρόως ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου ἔσονται ἀνηρτημένοι αὐτοῦ, θαῤῥοῦντες αὐτοῦ τῇ περὶ πάντων κηδεμονίᾳ.

VERS. 25. « Hæc dicit Dominus Sabaoth: Commovebitur homo stabilitus in loco tuto, et auferetur et cadet, et exterminabitur gloria in eo: quia Dominus locutus est. » Quoniam non recte neque fideliter concreditum sibi ministerium obiit, in ordinem redigetur et honore privabitur, cadetque gloria in eo. Et hæc omnia ipsi evenient, Deo ipsum ad hanc calamitatem damnante. His porro nos sermo ad temperantiam hortatur, docetque ne in rebus prosperis molliores evadamus, neque de imperio superbiamus, neve judicium Dei obliviscamur.

D « Τάδε λέγει Κύριος Σαβαώθ· Κινηθήσεται ὁ ἄνθρωπος ὁ ἐστηριγμένος ἐν τόπῳ πιστῷ, καὶ ἀφαιρεθήσεται καὶ πεσεῖται, καὶ ἐξολοθρευθήσεται ἡ δόξα ἐπ' αὐτόν· ὅτι Κύριος ἐλάλησεν. » Ἐπειδὴ μὴ ὀρθῶς, μηδὲ πιστῶς διῴκηκεν ἣν ἐπιστεύθη οἰκονομίαν, μεταταχθήσεται καὶ ἀφαιρεθήσεται τῆς τιμῆς, καὶ πεσεῖται ἡ δόξα ἐπ' αὐτῷ· καὶ ταῦτα πάντα περὶ αὐτὸν ἔσεται, κρίναντος αὐτὸν ταῦτα παθεῖν τοῦ Θεοῦ. Σωφρονίζει δὲ διὰ τούτων καὶ ἡμᾶς ὁ λόγος παιδεύων μὴ χαυνοῦσθαι ἐν ταῖς εὐπραγίαις, μηδὲ ἐπαίρεσθαι ταῖς ἀρχαῖς, μηδὲ τῆς κρίσεως ἀμνημονεῖν τοῦ Θεοῦ.

CAPUT XXIII.

VERS. 1. « Verbum Tyri. Ululate, naves Carthaginis, quia periit. » Verbum igitur Tyri in primis

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΓ'.

« Τὸ ῥῆμα Τύρου. Ὀλολύζετε, πλοῖα Καρχηδόνος, ὅτι ἀπώλετο. » Τὸ ῥῆμα τοίνυν τῆς Τύρου ἐν τοῖς

πρώτοις σημαίνει τὴν ἐπελθοῦσαν τῇ Τύρῳ πολιορκίαν· καθ' ὃν χρόνον ἐπιστὰς ὁ Ἀσσύριος μετὰ τῶν ἄλλων ἐθνῶν καὶ αὐτὴν εἷλε καὶ τὴν Σιδῶνα, ὡς καὶ ἐν ταῖς ἔξωθεν ἐμφέρεται ἱστορίαις. Ἐν τῷ καιρῷ τοίνυν ἐκείνῳ, καθ' ὃν τὴν τοσαύτην ἐκείνην ὑπέμειναν ἐρημίαν ἡ Τυρίων πόλις, εἰκὸς ἦν αὐτοὺς μηκέτι μηδὲ συνήθει κεχρῆσθαι ἐμπορίᾳ, ναυτικοὺς ὄντας, καὶ πάντοτε πραγματείαις ταῖς διὰ θαλάσσης σχολάζοντας. Ἀφανισθείσης τοίνυν τῆς Τύρου, οὐκέτι ἦσαν οἱ τὰς ἐμπορίας ἐξ αὐτῆς κομίζοντες, ἀπὸ Καρχηδόνος εἰωθότες διαπλεῖν ἐπὶ τὴν Τύρον. « Καὶ οὐκέτι ἔρχονται ἐκ γῆς Κιττιέων· ἧκται αἰχμάλωτος. » Λέγεται δὲ ἡ Κύπρος οὕτω δηλοῦσθαι· καὶ Κιττίων εἶναι πόλιν ἐν αὐτῇ, δι' ἧς παρέπλεον οἱ ἀπὸ τῆς Τύρου ναυτιλλόμενοι.

« Τίνι ὅμοιοι γεγόνασιν οἱ κατοικοῦντες ἐν τῇ νήσῳ, μετάβολοι Φοινίκης, διαπερῶντες τὴν θάλασσαν ἐν ὕδατι πολλῷ; σπέρμα μεταβόλων ὡς ἀμητοῦ εἰσφερομένου· οἱ μετάβολοι τῶν ἐθνῶν. Αἰσχύνθητι, Σιδών, εἶπεν ἡ θάλασσα. Ἡ δὲ ἰσχὺς τῆς θαλάσσης εἶπεν· Οὐκ ὤδινον, οὐδὲ ἔτεκον, οὐδὲ ἐξέθρεψα νεανίσκους, οὐδὲ ὕψωσα παρθένους. » Νῦν δὲ πάντων ἀθρόως ἀφῃρημένους, καὶ τῶν νομιζομένων αὐτοῖς ἀγαθῶν στερηθέντας, αἰσχύνην καταχέεσθαι προσήκει· μὴ μόνους, ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐκ γειτόνων αὐτοῖς οἰκοῦντας Σιδωνίους· μονονουχὶ καὶ τῆς θαλάσσης αὐτῆς, φωνὴν ἀφιείσης, καὶ ἀποθρηνούσης αὐτῆς διὰ τὸ μηκέτι ἔχειν οὓς θρέψει νεανίσκους καὶ παρθένους. Ὅτι τὸ παλαιὸν ὥσπερ θαλάσσης αὐτῆς γεννήματα ὑπ' αὐτῆς ἐτρέφοντο, ὅτε ἤνθει τὰ Τυρίων πράγματα· νῦν δὲ ὅτε μηκέτι ἐστὶν, εἰκότως ἀποκλαίεται αὐτοὺς ἡ θάλασσα, καὶ ἡ ἰσχὺς αὐτῆς ἀποθρηνεῖται, ἐπὶ τέκνοις ἀπολωλόσιν ὀλοφυρομένη.

« Ὅταν δὲ ἀκουστὸν γένηται ἐν Αἰγύπτῳ, λήψεται αὐτοὺς ὀδύνη περὶ Τύρου. Ἀπέλθετε εἰς Καρχηδόνα, ὀλολύξατε οἱ κατοικοῦντες ἐν τῇ νήσῳ ταύτῃ. Οὐκ αὕτη ἦν ἡ ὕβρις ἀπ' ἀρχῆς, πρινὴ παραδοθῆναι αὐτήν; Τίς ταῦτα ἐβούλευσεν ἐπὶ Τύρον; Μὴ ἥσσων ἐστὶν, ἢ οὐκ ἰσχύει; Οἱ ἔμποροι αὐτῆς οἱ ἔνδοξοι ἄρχοντες τῆς γῆς. Κύριος Σαβαὼθ ἐβουλεύσατο παραλῦσαι πᾶσαν τὴν ὕβριν τῶν ἐνδόξων, καὶ ἀτιμάσαι πᾶν ἔνδοξον ἐπὶ τῆς γῆς. » Ἀλλὰ καὶ ἡ Αἴγυπτος, ἐκ γειτόνων παρακειμένη, ἐν ὀδύνῃ, φησὶ, καταστήσεται, φροντίζουσα καὶ ἀγωνίζουσα περὶ αὐτῆς, μή πη τὰ ὅμοια πάθῃ τῇ Τυρίων. Ὧν οὕτω γενομένων, εἰ δύνασθε, φησὶ, μετὰ τοὺς ἀπολωλότας ὑπολειφθέντες ἐν τῇ Τύρῳ, διάβητε φεύγοντες ἐπὶ τοὺς ὑμετέρους ἀποίκους τὴν Καρχηδόνα οἰκοῦντας· κἀκεῖσε ἀπομείναντες ἀποκλαύσασθε τὴν ἑαυτῶν πατρίδα, καταμεμφόμενοι μὴ ἑτέρους ἐφ' οἷς πεποίθατε, ἀλλὰ τὴν ὑμῶν αὐτῶν ὑπερηφανίαν καὶ τὴν ὕβριν, ᾗ πάντας αὐτοὺς περιβάλλειν ἐπειρᾶσθε. Τὰ δὲ συμβεβηκότα ὑμῖν, ὦ Τύριοι, μὴ εἱμαρμένης ἐπιγράφετε ἀνάγκῃ· ἀλλὰ ζητήσατε παρ' ἑαυτοῖς, τίς ταῦτα ἐβουλεύσατο, τίς ἔκρινε ταῦτα παθεῖν τὴν ὑμετέραν πατρίδα. Ζητοῦντες γὰρ εὑρήσετε ἐν δικαίᾳ κρίσει τὰ τοιαῦτα συμβεβηκέναι· Κύριος γὰρ Σαβαὼθ, ὁ παρὰ μόνοις Ἑβραίοις θεολογούμενος, τοῦτον ἐξήνεγκε τὸν ὅρον·

A significat futuram Tyri obsidionem: quo tempore superveniens Assyrius cum aliis gentibus, et ipsam et Sidonem cepit, ut etiam in exterorum historiis narratur. Illo itaque tempore, quo Tyriorum civitas tantam passa est vastitatem, consequens erat illos non solito commercio uti; nautici quippe erant, ac semper marinis negotiationibus vacabant. Deleta itaque Tyro, nulli erant qui pro more merces inde transveherent: ii vero Carthagine Tyrum navigare solebant. « Et non ultra veniunt de terra Citiensium: abductus est captivus. » His indicari Cyprum dicitur, Citiorumque urbem ibidem exstare, cui adnavigabant qui Tyro solvebant.

B VERS. 2-4. « Cui similes facti sunt qui habitant in insula, negotiatores Phœniciæ, trajicientes mare in aqua multa? semen negotiatorum quasi messis comportatæ; negotiatores gentium. Erubesce, Sidon, dixit mare. Fortitudo autem maris dixit, Non parturivi, nec peperi, nec enutrivi juvenes, nec exaltavi virgines. » Nunc autem eos omnibus confertim orbatos, et bonis, ita illi opinabantur, suis eversos, pudore suffundi convenit; nec eos solum, sed etiam vicinos eorum Sidonios: vel ipso mari quasi vocem emittente, ac lugente, quod juvenes et virgines, quos enutriat, non habeat. Quoniam antiquitus, ceu maris ipsius proles, ab eo alebantur, quo tempore res Tyriorum florebant: nunc autem, Tyro deleta, jure ipsos luget mare, et fortitudo C ejus lamentatur, filiorum exitium deplorans.

VERS. 5-9. « Quando autem auditum fuerit in Ægypto, eos capiet dolor de Tyro. Abite Carthaginem: ululate qui incolitis insulam hanc. Numquid hæc erat injuria ab initio, priusquam traderetur ipsa? Quis hæc consuluit super Tyrum? Num imbecillior est, aut non viribus valet? Mercatores ejus gloriosi, principes terræ. Dominus Sabaoth deliberavit dissolvere universam contumeliam gloriosorum, et ignominia afficere omne gloriosum in terra. » Verum etiam Ægyptus e vicino posita, in dolore, inquit, constituetur, sollicita et anxia propter illam, ne videlicet parem Tyriæ calamitatem D patiatur. Rebus autem ita gestis, Si potestis, ait, vos qui, cæsis aliis, in urbe Tyro residui estis, trajicite profugi ad colonos vestros Carthaginenses. Illic vero commorantes patriam lugete, et accusate, non alios quospiam, quibus fidebatis, sed vestram superbiam et contumeliam, qua illos omnes complicare conati estis. Casum porro vestrum, o Tyrii, ne fati necessitati ascribatis; sed in vobis ipsis quærite, quis hæc consilia inierit, quis ad tantam calamitatem patriam vestram damnaverit. Nam disquirentes deprehendetis, hæc justo judicio accidisse: Dominus quippe Sabaoth, qui apud solos Hebræos pro Deo habetur, hoc decretum protulit.

VERS. 10, 11. « Operare terram tuam : naves enim non amplius veniunt Carthagine. Manus autem tua nihil potest amplius in mari, quæ provocabat reges. » Ne igitur amplius superbias, neve arroganter agas, ob divitias et opes mari advectas tibi : verum depressa et humilis, colendæ terræ vaca, ut fructibus terræ ex agricultura partis nutriaris : marina siquidem tibi lucra cessarunt. Nam dum iis fruebaris, felicitatem ferre tuam non poteras, sed vicinos reges omnes contumeliis provocabas. Cæterum hæc ultra facere tibi non licebit, neque contra alios quospiam, neque contra finitimam Sidonem, quam lædere tentabas. « Manus autem tua nihil potest amplius ; » videlicet potestas regia, qua olim firmata erat.

VERS. 12-16. « Dominus exercituum præcepit de Chanaan, ut perderetur ejus robur. Et dicent, Non ultra adjicietis contumelias et injurias inferre filiæ Sion. Et si abieris ad Cittienses, neque ibi requies erit tibi : et si ad terram Chaldæorum, ipsa quoque ab Assyriis vastata est, neque ibi erit tibi requies, quia murus ejus cecidit. Ululate, naves Carthaginis, quia periit munitio vestra. Et erit in die illa relinquetur Tyrus LXX annis, sicut tempus regis, sicut tempus hominis. Et erit post annos septuaginta, erit Tyrus tanquam canticum adulteræ. Sume citharam, circui, civitas adultera, oblivioni tradita : bene pulsa citharam, multa cane, ut tui memoria exsistat. » Quæ porro contra Tyrum in vaticinio feruntur, omnia paucis annis absolventur : quibus etiam civitas Deo consecrata, deserta fuit. Decrevit quippe Deus, unius hominis vitæ spatio, sive etiam unius annosi regis dominatu, nempe septuaginta annis, futuram Tyri solitudinem definire. In his autem septuaginta annis, canticum et carmen de vastitate tua canent omnes homines, qui te olim accurate noverant, quemadmodum de muliere a decore suo lapsa. Tu vero ipsa toto solitudinis tuæ tempore, circumquaque oberra, gyrans et a loco in locum transmeans, atque apud reliquas gentes fornicans. Quod si vales, sumas licet citharam tuam, non ut meretricio, sed ut prudenti more, instrumento utaris tuo. Multum cithara lude, et multum cane, ac preces supplicationesque ad Deum emitte : sic enim erit tui memoria apud Deum, si modulationibus cantici, et si sensibus ejus, citharæ instar, prudenter utaris, temperanter vivens, ac Deo placitum cantum edens. Sic erit memoria tui, Deo te recordatione sua dignante.

VERS. 17. « Et erit post annos septuaginta, visitabit Deus Tyrum, et rursum restituetur in pristinum, et erit emporium omnibus regnis orbis super faciem terræ. » Supradicto elapso tempore, visitationem ejus nancisceris, ac restitueris in statum pristinum; ita ut rursum penes te emporium constituatur, ac gentes undequaque festinanter affluant, et merces suas ad te deferant

A « Ἐργάζου τὴν γῆν σου· καὶ γὰρ πλοῖα οὐκέτι ἔρχεται ἐκ Καρχηδόνος. Ἡ δὲ χείρ σου οὐκέτι ἰσχύει κατὰ θάλασσαν, ἡ παροξύνουσα βασιλεῖς. » Μηκέτι τοίνυν ἐπαίρου ὡς αὐτὴ μεγαλαυχουμένη ἐπὶ τῷ ἐκ θαλάσσης ποριζομένῳ σοι πλούτῳ· ταπεινωθεῖσα δὲ, περὶ τὴν σαυτῆς ἀσχολοῦ γῆν γεωπονοῦσα, καὶ ἀπὸ τῶν ἀπὸ γῆς καρπῶν τρεφομένη· πέπαυται γάρ σοι τὰ ἀπὸ τῆς θαλάσσης κέρδη. Καὶ γὰρ τούτων ἀπολαύουσα, οὐκ ἔφερες αὐτῆς τὴν εὐδαιμονίαν· ἀλλ' ἐξύβρισας παροξύνουσα βασιλεῖς πάντας τοὺς πλησιοχώρους. Πλὴν οὐκέτι σοι ταῦτα πράττειν ἐξέσται, οὐδὲ καθ' ἑτέρων, οὐδὲ κατὰ τῆς πλησίον σοι Σιδῶνος, ἣν καὶ αὐτὴν ἀδικεῖν ἐπιχειρεῖς. « Ἡ δὲ χείρ σου οὐκέτι ἰσχύει· » λέγω δὴ ἡ δύναμις ἡ βασιλικὴ, δι' ἧς τὸ πάλαι ὠχύρωται.

B « Κύριος Σαβαὼθ ἐνετείλατο περὶ Χαναὰν, ἀπολέσαι αὐτῆς τὴν ἰσχύν. Καὶ ἐροῦσιν· Οὐκέτι οὐ μὴ προσθήσετε τοῦ ὑβρίζειν καὶ ἀδικεῖν τὴν θυγατέρα Σιών. Καὶ ἐὰν ἀπέλθῃς εἰς Κιττιεῖς, οὐδὲ ἐκεῖ ἀνάπαυσις ἔσται σοι· καὶ εἰς γῆν Χαλδαίων, καὶ αὐτὴ ἠρήμωται ἀπὸ τῶν Ἀσσυρίων, οὐδὲ ἐκεῖ σοι ἀνάπαυσις ἔσται· ὅτι ὁ τοῖχος αὐτῆς πέπτωκεν. Ὀλολύξατε, πλοῖα Καρχηδόνος, ὅτι ἀπώλετο τὸ ὀχύρωμα ὑμῶν. Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ καταλειφθήσεται Τύρος ἔτη ο', ὡς χρόνος βασιλέως, ὡς χρόνος ἀνθρώπου. Καὶ ἔσται μετὰ τὰ ο' ἔτη, ἔσται Τύρος ὡς ᾆσμα πόρνης. Λάβε κιθάραν, ῥέμβευσον, πόλις πόρνη ἐπιλελησμένη, καλῶς κιθάρισον, πολλὰ ᾆσον, ἵνα σου μνεία γένηται. » Τὰ δὲ προφητευόμενα κατὰ τῆς Τύρου πάντα ἐν ὀλίγοις ἔτεσι συντελεσθήσεται·
C ἐν οἷς καὶ ἡ τῷ Θεῷ ἀφιερωμένη πόλις κατέστη ἔρημος. Ἔκρινε γὰρ ὁ Θεὸς ἀνθρώπου ἑνὸς ζωῆς χρόνῳ, λέγω δὲ ἑβδομήκοντα ἔτεσιν, ὁρίσαι τὴν μέλλουσαν διαλήψεσθαι ἐρημίαν τὴν Τύρον, ἢ καὶ βασιλέως ἑνὸς πολυετοῦς ἀρχήν. Ἐν δὲ τούτοις τοῖς ο' ἔτεσιν, ᾠδὴν καὶ ᾆσμα περὶ τῆς σῆς ἐρημίας ᾄσουσι πάντες ἄνθρωποι οἱ πάλαι σε ἀκριβῶς εἰδότες, ὡς ἐπὶ γυναικὶ ἐκπεσούσῃ τῆς ἰδίας τιμῆς. Καὶ σὺ δὲ αὐτὴ περίελθε τὸν σὸν χρόνον τῆς ἐρημίας, ῥεμβομένη, καὶ τόπον ἐκ τόπου μεθισταμένη, καὶ εἰς τὰ λοιπὰ ἔθνη ἐκπορνεύουσα. Εἰ δὲ δύνασαι λαβοῦσα τὴν σεαυτῆς κιθάραν μηκέτι πορνικῷ, ἀλλ' ἐπιστημονικῷ χρήσασθαι τῷ σαυτῆς ὀργάνῳ, πολλὰ κιθάρισον, καὶ πολλὰ ᾆσον, καὶ δι' εὐχῶν καὶ ἱκετηρίων λόγων τῶν
D πρὸς Θεόν· οὕτω γὰρ ἔσται σου μνεία πρὸς τὸν Θεὸν, εἰ τοῖς μέλεσι τοῦ ᾄσματος καὶ τοῖς αἰσθητηρίοις αὐτῆς ἐνηρμοσμένοις κιθάρας δίκην ἐπιστημόνως χρήσαιο, σωφρόνως βιοῦσα, καὶ Θεῷ ἀρεσκόντως ᾄδουσα· οὕτω γάρ σου μνεία γενήσεται, καταξιώσαντός σε τῆς αὐτοῦ μνήμης τοῦ Θεοῦ.

« Καὶ ἔσται μετὰ ο' ἔτη, ἐπισκοπὴν ποιήσει ὁ Θεὸς Τύρου, καὶ πάλιν ἀποκαταστήσεται εἰς τὸ ἀρχαῖον, καὶ ἔσται ἐμπόριον πάσαις ταῖς βασιλείαις τῆς οἰκουμένης ἐπὶ πρόσωπον τῆς γῆς. » Αὐτίκα, συμπερανθέντος τοῦ προλελεγμένου χρόνου, ἐπισκοπῆς τῆς παρ' αὐτοῦ τεύξῃ, καὶ αὖθις ἀποκαταστηθήσῃ εἰς τὸ ἀρχαῖον· ὥστε πάλιν συστῆναι ἐν σοὶ ἐμπόριον, καὶ τοὺς ἁπανταχόθεν συῤῥεῖν ἐπισπεύδοντας, καὶ τὰς ἑαυτῶν ἐπὶ σοὶ πραγματείας κομίζοντας.

« Καὶ ἔσται αὐτῆς ἡ ἐμπορία, καὶ ὁ μισθὸς ἅγιος Κυρίῳ. » (29) Ὃ δὴ καὶ πληροῦται καθ' ἡμᾶς αὐτούς. Τῆς γὰρ Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ ἱδρυμένης ἐν τῇ Τυρίων πόλει, ὥσπερ οὖν καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι, πολλὰ τῶν ἐν αὐτῇ μισθωμάτων ἐκ πραγματείας κομιζομένων ἁγιάζεται τῷ Κυρίῳ προσφερόμενα τῇ Ἐκκλησίᾳ αὐτοῦ· ἅπερ οἱ κομίζοντες προσφέρουσι σὺν εὐλαβείᾳ. « Οὐχ αὐτοῖς συναχθήσεται, ἀλλὰ τοῖς κατοικοῦσιν ἔναντι Κυρίου· πᾶσα ἡ ἐμπορία αὐτῆς, φαγεῖν, καὶ πιεῖν, καὶ ἐμπλησθῆναι, καὶ εἰς συμβολὴν, μνημόσυνον ἔναντι Κυρίου· » δηλαδὴ τοῖς παρέδροις τοῦ θυσιαστηρίου· οὕτω γὰρ Κύριος διετάξατο τοῖς τὸ Εὐαγγέλιον καταγγέλλουσιν ἐκ τοῦ Εὐαγγελίου ζῆν· καὶ οἱ τῷ θυσιαστηρίῳ παρεδρεύοντες, τῷ θυσιαστηρίῳ συμμερίζεσθαι. Τούτοις οὖν αὐτοῖς, ὡς ἂν ἱερεῦσι τοῦ Θεοῦ τοῖς κατοικοῦσιν ἔναντι Κυρίου, τὰς ἀπαρχὰς προσφέροντες οἱ δηλωθέντες, ἔργῳ πληροῦσι τὴν φάσκουσαν προφητείαν· « Καὶ ἔσται ἐμπόριον αὐτοῖς, καὶ μισθὸς αὐτοῖς, » καὶ τὰ ἑξῆς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΔ'.

« Ἰδοὺ Κύριος καταφθείρει τὴν οἰκουμένην ὅλην, καὶ ἐρημώσει αὐτὴν, καὶ ἀνακαλύψει τὸ πρόσωπον αὐτῆς. » Ἐπειδὴ γὰρ « τοῦ Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς, » ὡσανεὶ πάντων ἀνθρώπων κηδόμενος, διαστέλλεται τῇ οἰκουμένῃ τὰ περὶ τῆς μελλούσης ἅπαντας ἀνθρώπους διαλήψεσθαι τοῦ Θεοῦ κρίσεως, ἐν ἡμέρᾳ ὅτε κρινεῖ ὁ Θεὸς τὰ κρυπτὰ τῶν ἀνθρώπων, « καὶ διασπερεῖ τοὺς ἐνοικοῦντας ἐν αὐτῇ. » Ἢ κατὰ τὸν Ἀκύλαν καὶ Θεοδοτίωνα, « διασκορπίζει ἄλλους ἀλλαχοῦ, » κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῶν ἑκάστου πράξεων· πολλαὶ γὰρ μοναὶ παρὰ τῷ Πατρὶ, μέγας τε καὶ πολὺς ὁ τοῦ Θεοῦ κόσμος, ὡς δύνασθαι πάσας ὑποδέχεσθαι καὶ τὰς ἐξ αἰῶνος ἐν τῇ γῇ πεπολιτευμένας ψυχὰς, τῶν μὲν ἀσεβῶν τὸν ᾅδην καὶ τὸ ὑπὸ γῆν οἰκητήριον, σκοτίους καὶ ἀοράτους μυχοὺς κληρωσαμένων, κατὰ τὸ, « Εἰσελεύσονται εἰς τὰ κατώτατα τῆς γῆς· παραδοθήσονται εἰς χεῖρας ῥομφαίας, μερίδες ἀλωπέκων ἔσονται· » τῶν δὲ εὐσεβῶν ἁρπαγησομένων ἐν νεφέλαις εἰς ἀπάντησιν τοῦ Κυρίου εἰς ἀέρα, καὶ οὕτως πάντοτε σὺν Κυρίῳ γενησομένων.

« Καὶ ἔσται ὁ λαὸς ὡς ὁ ἱερεὺς, καὶ ὁ παῖς ὡς ὁ κύριος, καὶ ἡ θεράπαινα ὡς ἡ κυρία. Ἔσται ὁ ἀγοράζων ὡς ὁ πωλῶν, και ὁ δανείζων ὡς ὁ δανειζόμενος, καὶ ὁ ὀφείλων ὡς ὁ ᾧ ὀφείλει· » σημαίνοντος τοῦ λόγου τοῦ προφητικοῦ τὸν τῆς τῶν νεκρῶν ἀναστάσεως τρόπον. Ἐπειδὰν δὲ ἀνακαλυφθῇ τὰ ἐγκεκρυμμένα ἐν τῇ γῇ σώματα, παραστήσονται οἱ κρινόμενοι πρὸ τοῦ βήματος τοῦ μεγάλου κριτοῦ ἐξ ἴσου πάντες, ὡς μηδὲ διαφέρειν τοὺς ἐν τῷ θνητῷ βίῳ ποτὲ δόξαντας πλέον τι ἐσχηκέναι ἤτοι ἐν ἀξιώματι, ἢ γένει, ἢ πλούτῳ, τῶν ἐνδεεστέρων. Πάντες γὰρ ἐξ ἴσου τότε παραστήσονται τῷ βήματι τοῦ Χριστοῦ· καὶ τῷ ἱερεῖ παραπλησίως ὁ λαὸς, καὶ ὁμοίως

[a] Psal. 23, 1. [b] Psal. LXII, 11.

Vers. 18. « Et erit ejus negotiatio et merces sancta Domino. » Quod certe nostro tempore completum cernimus. Nam cum Ecclesia Dei in urbe Tyriorum, perinde atque in reliquis gentibus fundata sit, multæ ex ejus mercibus negotiatione partis Domino consecrantur, Ecclesiæ ejus oblatæ: quæ cum pietate a præbentibus offeruntur. « Non ipsis congregabitur; sed iis, qui habitant coram Domino. Omnis negotiatio ejus, ut edat, et bibat, et satietur, et in symbolum, monumentum coram Domino; videlicet ministris altaris: sic enim præcepit Dominus iis qui Evangelium annuntiant, ut ex Evangelio vivant, et ut ii qui altari astant, in portionem altaris admittantur. His ergo ipsis, utpote sacerdotibus Dei, habitantibus in conspectu Domini, primitias offerentes memorati homines, re ipsa et opere implent prophetiam quæ ait, « Et erit emporium ipsis, et merces ipsis. » et cætera.

CAPUT XXIV.

Vers. 1. « Ecce Dominus corrumpet totum orbem, et vastabit eum, et revelabit faciem ejus. Quia » enim « Domini est terra et plenitudo ejus[a]; » tanquam qui hominum omnium curam gerat, orbi terrarum explicat ea quæ ad Dei judicium pertinent, de universis hominibus habendum, qua die judicabit Deus occulta hominum, « Et disperget eos qui habitant in ipso. » Sive secundum Aquilam et Theodotionem, « Dissipat alios alibi, » pro ratione operum cujusque: nam multæ mansiones apud Patrem: magnusque et vastus est Dei mundus, ut possit illas omnes continere animas, quæ a sæculo in terra versatæ sunt: impiis infernum et subterraneum domicilium, tenebrosos scilicet et occultos recessus nactis, secundum illud, « Introibunt in inferiora terræ: tradentur in manus gladii, partes vulpium erunt[b]; » piis vero raptis in nubibus obviam Domino in aera, et sic semper cum Domino futuris.

Vers. 2. « Et erit populus tanquam sacerdos, et servus tanquam dominus, et famula tanquam domina. Erit qui emit tanquam qui vendit, qui fœnori dat tanquam qui accipit, qui debet tanquam is cui debet. » Prophetico more resurrectionis mortuorum modum significat. Cum autem revelata fuerint ea quæ in terra condita corpora, qui judicandi sunt ante tribunal magni judicis, ex æquo omnes sistentur, ita ut qui olim in mortali vita aliquid plus aliis habere videbantur sive dignitate, sive genere, sive divitiis, nihil differant a pauperioribus. Omnes enim æqualiter tribunali Christi sistentur, perinde ut sacerdos, ita et populus, et

(29) Hæc ita exprimit Hieronymus, « Cernamus in Tyro exstructas Christi ecclesias; consideremus opes omnium, quod non reponantur, nec thesaurizentur, sed dentur his qui habitant coram Domino. »

perinde alii omnes, quia non est personarum acceptio apud Deum. Quamobrem apud Job dictum est : « Parvus et magnus illic sunt, et famulus non metuens dominum suum [10]. »

VERS. 3, 4. « Corruptione corrumpetur terra, et direptione diripietur terra : os enim Domini dixit hæc. Luxit terra, et corruptus est orbis : luxerunt excelsi terræ. » Nam prolata per prophetam a Deo sententia, hæc contingent iis, qui pejorem sortem nacti fuerint : quos terreni sensus causa terram vocat. Quemadmodum enim olim Adæ dictum est, « Terra es, et in terram reverteris [11], » sic et iis qui tempore divini judicii, voluptarii et corporis amantes, ac proinde terreni et carnales deprehensi fuerint, corruptionis supplicium comminatur. Quæ autem sit terra lugens et quis orbis corruptus, in sequentibus declarat, « Luxerunt excelsi terræ : » hos quippe maxime ira Dei invadet, quoniam « superbis resistit, humilibus autem dat gratiam [12]. »

VERS. 5. « Terra egit impie propter habitatores suos : quia prævaricati sunt legem Domini, et dissipaverunt et mutaverunt præcepta, testamentum æternum. » Omnes quippe homines qui a sæculo orbem incoluerunt, Græci simul et barbari, naturali accepta lege, et præcepta Dei in animabus suis insculpta habentes, atque testamentum a sæculo in communi cogitandi modo complectentes : postea ubi se peccatis contra naturam dediderunt, naturalis legis transgressores effecti sunt. Quamobrem jure ad tribunal Dei sistentur, in judicio transgressionis suæ rationem daturi.

VERS. 6-10. « Propter hoc maledictio vorabit terram, quoniam peccaverunt qui incolunt eam. Ideo pauperes erunt habitatores terræ, et relinquentur homines pauci. Lugebit vinum, lugebit vinea : ingemiscent omnes qui lætabantur animo. Cessavit gaudium tympanorum, cessavit vox citharæ. Erubuerunt, non biberunt vinum : amara facta est sicera bibentibus : desolata est omnis civitas ; claudet domum ne pateat ingressus. » Quemadmodum in principio creationis, nondum exsistente peccato, benedixit Deus hominem, sic et in consummatione sæculorum. Neque enim omnes in præsenti vita versantes ingemituros ait, sed tantum eos, qui in lata et spatiosa via incesserunt, qui compotatione et luxu sua omnia dilapidarunt : qui non ultra voluptatibus fruuntur, sed de turpibus ac nefariis gestis suis convicti, pudore suffunduntur. Plerumque autem Theologus vinum memorans, hominum voluptatem subindicavit, sive mercedem malitiæ, atque animæ veternum, qui cogitationum rectarum et naturalium rationem evertit. Qua ebrietate quasi evigilantes qui tunc supplicio afficientur, voces et clamores lugubres effundent.

[10] Job III, 19. [11] Gen. III, 19. [12] Jacob. IV, 6.

A πάντες· ἐπεὶ μή ἐστι προσωποληψία παρὰ τῷ Θεῷ. Διὸ εἴρηται παρὰ τῷ Ἰώβ· « Μικρὸς καὶ μέγας ἐκεῖ ἐστι, καὶ θεράπων οὐ δεδοικὼς τὸν κύριον αὐτοῦ. »

« Φθορᾷ φθαρήσεται ἡ γῆ, καὶ προνομῇ προνομευθήσεται ἡ γῆ· τὸ γὰρ στόμα Κυρίου ἐλάλησε ταῦτα. Ἐπένθησεν ἡ γῆ καὶ ἐφθάρη ἡ οἰκουμένη· ἐπένθησαν οἱ ὑψηλοὶ τῆς γῆς. » Φωνῆς γὰρ ἀποφαντικῆς Θεοῦ διὰ τοῦ προφήτου προενεχθείσης, ταῦτα ἔσται τοῖς τὴν χείρονα λῆξιν εἰληχόσιν· οὓς διὰ τὸ γεῶδες φρόνημα γῆν ὀνομάζει. Ὥσπερ γάρ ποτε ἐλέχθη τῷ Ἀδὰμ, « Γῆ εἶ, καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ, » οὕτω καὶ τοῖς κατὰ τὸν καιρὸν τῆς τοῦ Θεοῦ κρίσεως φιληδόνοις καὶ φιλοσώμασι, καὶ διὰ τοῦτο γηΐνοις καὶ σαρκίνοις εὑρεθησομένοις ἡ διαφθορᾶς ἠπείληται B τιμωρία. Τίς δέ ἐστιν ἡ πενθοῦσα γῆ καὶ φθαρεῖσα οἰκουμένη, διασαφεῖ ἐπιφέρων· « Ἐπένθησαν οἱ ὑψηλοὶ τῆς γῆς· » μάλιστα γὰρ τούτους ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ μετελεύσεται, ἐπεὶ « ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν. »

« Ἡ γῆ ἠνόμησε διὰ τοὺς κατοικοῦντας αὐτήν· διότι παρέβησαν τὸν νόμον Κυρίου καὶ διεσκέδασαν, ἤλλαξαν τὰ προστάγματα, διαθήκην αἰώνιον. » Πάντες γὰρ ἄνθρωποι οἱ ἐξ αἰῶνος τὴν οἰκουμένην οἰκήσαντες, Ἕλληνες ὁμοῦ καὶ βάρβαροι, τὸν φυσικὸν νόμον παρειληφότες καὶ τὰ προστάγματα τοῦ Θεοῦ ταῖς ἑαυτῶν ψυχαῖς ἔχοντες ἐγγεγραμμένα, τήν τε διαθήκην τὴν ἐξ αἰῶνος ἐν ταῖς κοιναῖς ἐννοίαις ὑποδεδεγμένοι, κἄπειτα ἑαυτοὺς τοῖς παρὰ φύσιν ἁμαρτήμασι ἐκδεδωκότες, παραβάται τοῦ φυσικοῦ γεγόνασι C νόμου. Διὸ δὴ εὐλόγως παραστήσονται τῷ θείῳ δικαστηρίῳ, κριθησόμενοι ὡς λόγον ὑφέξοντες τῆς ἑαυτῶν παραβάσεως.

« Διὰ τοῦτο ἀρὰ ἔδεται τὴν γῆν, ὅτι ἡμάρτοσαν οἱ κατοικοῦντες αὐτήν. Διὰ τοῦτο πτωχοὶ ἔσονται οἱ ἐνοικοῦντες ἐν τῇ γῇ, καὶ καταλειφθήσονται ἄνθρωποι ὀλίγοι. Πενθήσει οἶνος, πενθήσει ἄμπελος, στενάξουσι πάντες οἱ εὐφραινόμενοι τὴν ψυχήν. Πέπαυται εὐφροσύνη τυμπάνων, πέπαυται φωνὴ κιθάρας. Ἠσχύνθησαν, οὐκ ἔπινον οἶνον· πικρὸν ἐγίνετο τὸ σίκερα τοῖς πίνουσιν· ἠρημώθη πᾶσα πόλις· κλείσει οἰκίαν τοῦ μὴ εἰσελθεῖν. » Ὥσπερ δὲ ἐν ἀρχῇ τῆς κοσμοποιίας, μήπω ἁμαρτίας ὑποστάσης, ηὐλόγησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον, οὕτως ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώ- D νων. Οὐδὲ γὰρ πάντας στενάξειν φησὶ τοὺς ἐν τῷ παρόντι βίῳ, ἀλλ' ἢ τοὺς τὴν πλατεῖαν καὶ εὐρύχωρον ὡδευκότας, οἰνοφλυγίαις καὶ ἀσωτίαις τὰ ἑαυτῶν κατατρίψαντας· οἱ καὶ μηκέτι ἔχοντες τὴν τῶν ἡδονῶν ἀπόλαυσιν· ἀλλὰ καὶ ἐλεγχόμενοι ἐφ' αἷς ἔπραξαν αἰσχραῖς καὶ ἀθεμίτοις πράξεσιν, αἰσχύνην καταχεοῦνται. Πολλάκις δὲ ὁ Θεολόγος οἴνου μνημονεύσας, τὴν τῶν ἀνθρώπων τρυφὴν ᾐνίξατο, ἢ τὸ τῆς κακίας μίσθωμα καὶ τὸν τῆς ψυχῆς κάρον, παρατρέποντα τὴν διάνοιαν τῶν ὀρθῶν καὶ κατὰ φύσιν λογισμῶν· οὗ μεθύσματος ὥσπερ διανήψαντες οἱ τότε κολαζόμενοι, φωνὰς ἀφήσουσι καὶ βοὰς πενθικάς.

A « Ὀλολύζετε περὶ τοῦ οἴνου πανταχῇ· πέπαυται πᾶσα εὐφροσύνη, ἀπῆλθε πᾶσα εὐφροσύνη τῆς γῆς. Καὶ καταλειφθήσονται πόλεις ἔρημοι, καὶ οἶκοι ἐγκαταλελειμμένοι ἀπολοῦνται. Ταῦτα πάντα ἔσται ἐν τῇ γῇ, ἐν μέσῳ τῶν ἐθνῶν. Ὃν τρόπον ἐάν τις καλαμήσηται ἐλαίαν, οὕτως καλαμήσονται αὐτούς· καὶ ἐὰν παύσηται ὁ τρυγητός. » Ὡς μηδένα περιλειφθῆναι τῶν ἀσεβῶν, ἀλλὰ καὶ μέχρις ἑνὸς τὴν κρίσιν τοῦ Θεοῦ μετελθεῖν. Ὡς γὰρ οἱ τὸν τῆς ἐλαίας καρπὸν ἀναλεγόμενοι καλάμοις εἰώθασι διακρούειν καὶ καταβαλεῖν μέχρι καὶ μιᾶς, εἴπου περιλειφθείη, καὶ ὡς μετὰ τὸν τρυγητὸν ἐπανιόντες τινὲς ἀναλέγονται ῥῶγάς τινας βραχεῖς ἢ βότρυας τοὺς παραλειφθέντας· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τοὺς ἀσεβεῖς ἀναλέξονται καὶ μέχρις ἑνὸς, ὡς μηδένα διαφυγεῖν τὴν τοῦ Θεοῦ κρίσιν.

B « Οὗτοι βοῇ φωνήσουσιν. » Τίνες δὲ οὗτοι ἀλλ' ἢ οἱ τοῦ κρείττονος τάγματος; Εἶεν δ' ἂν οὗτοι οἱ τῆς παρὰ Θεῷ μεγαλειότητος ἠξιωμένοι. « Οἱ δὲ καταλειφθέντες ἐπὶ τῆς γῆς εὐφρανθήσονται ἅμα τῇ δόξῃ Κυρίου· ταραχθήσεται τὸ ὕδωρ τῆς θαλάσσης. » Οἱ δὲ τῆς μερίδος γενόμενοι τοῦ Θεοῦ εὐφρανθήσονται ἅμα τῇ δόξῃ τοῦ Κυρίου· τότε γὰρ αὐτὸς ὁ Κύριος ἐλεύσεται ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς. Ἐπὶ ταύτῃ τοίνυν τῇ δόξῃ τοῦ ἑαυτῶν Κυρίου εὐφρανθήσονται οἱ πάλαι εἰς αὐτὸν ἠλπικότες. Ἀντὶ δὲ τοῦ, « Ταραχθήσεται τὸ ὕδωρ τῆς θαλάσσης, » « Ἤχησαν ὕδατα θαλάσσης, » Θεοδοτίων ἡρμήνευσε, σημαίνων τὸ μέγεθος τῆς ζωῆς, ᾗ χρήσονται οἱ δοξάζοντες τὸν ἑαυτῶν Κύριον· ἤχῳ γὰρ θαλάσσης παραβληθήσεται αὐτῶν ἡ φωνή.

C « Διὰ τοῦτο ἡ δόξα Κυρίου ἐν ταῖς νήσοις ἔσται τῆς θαλάσσης. » Ταῖς Ἐκκλησίαις δηλαδὴ ταῖς μεταξὺ πάλαι τῶν ἀπίστων ἐθνῶν, ὥσπερ ἐν μέσῳ θαλάσσης, ἀπειλημμέναις, ἐφ' ἃς ἡ δόξα Κυρίου ἐπιλάμψει τότε. « Τὸ ὄνομα Κυρίου ἔνδοξον ἔσται. Κύριε ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ, ἀπὸ τῶν πτερύγων τῆς γῆς τέρατα ἠκούομεν, ἐλπὶς τῷ εὐσεβεῖ. Κατὰ δὲ τὸν Σύμμαχον καὶ Θεοδοτίωνα, « Ἀπὸ τῶν πτερύγων τῆς γῆς ψαλμοὺς ἠκούσαμεν· » κατὰ δὲ τὸν Ἀκύλαν, « μελῳδίας. » Οἱ γὰρ τῆς μερίδος τοῦ Θεοῦ, τὴν δικαίαν αὐτοῦ κρίσιν ἀποθαυμάζοντες, εὐφραίνονται ἅμα τῇ δόξῃ τοῦ Κυρίου, καὶ εὐφραινόμενοι ὕμνους αὐτῷ καὶ ψαλμῳδίας εὐχαριστηρίους ἀναπέμπουσιν. Εἶτ' ἐπιλέγει, « Ἐλπὶς τῷ εὐσεβεῖ. » Ἐπειδὴ γὰρ τὰ τοῖς ἀσεβέσι διῆλθεν ἠπειλημένα, ἑξῆς περὶ τῆς μερίδος τῆς Θεοῦ ἐπήγαγεν, ὡς « Εὐφρανθήσονται ἅμα τῇ D δόξῃ Κυρίου, » καὶ ὡς « Ἡ δόξα Κυρίου ἐν ταῖς νήσοις ἔσται· » ὡς δὴ τὴν δικαιοκρισίαν τοῦ Θεοῦ παραστήσας, ἀκολούθως ἐπήγαγε τό· « Ἐλπὶς τῷ εὐσεβεῖ· » παντὶ γὰρ δικαίῳ καὶ εὐσεβεῖ ἀνδρὶ ἐλπὶς ἀγαθὴ σωτηρίας ἀπόκειται.

« Καὶ ἐροῦσι· Οὐαὶ τοῖς ἀθετοῦσι, οἱ ἀθετοῦντες τὸν νόμον· » κατὰ μὲν τὸν Ἀκύλαν εἴρηται, « Ὢ οἴμοι ἀθετοῦντες· ἠθέτησαι. » Ὁρᾷς ὅπως συνέπασχον τοῖς ἀπολλυμένοις, καὶ ὑπερήλγουν αὐτῶν οἱ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωποι διὰ φιλανθρωπίαν, ὡς εἰς ἑαυτοὺς ἀναστρέφειν τὸν ταλανισμὸν, καὶ λέγειν, ὢ οἴμοι ἐφ' οἷς ἠθέτησαν οἱ παραβάται!

VERS. 11-13. « Ululate pro vino ubique : cessavit omnis lætitia, discessit omnis lætitia terræ. Et relinquentur urbes desertæ, et domus derelictæ peribunt. Hæc omnia erunt in terra, in medio gentium. Quemadmodum si quis excutiat olivam, sic excutient ipsos; et si quiescat vindemia. » Ita ut nullus impiorum residuus sit, sed ad unum usque omnes judicium Dei subeant. Quemadmodum enim qui olivæ fructum colligunt, perticis solent olivæ grana excutere ac dejicere usque ad unum, sicubi derelinquatur : ac quemadmodum post vindemiam, revertentes quidam parvos acinos et uvas residuas colligunt, ita et impios colligent usque ad unum; ita ut judicium Dei nemo subterfugiat

VERS. 14. « Ili clamore vociferabuntur. » Quinam hi, nisi qui superioris ordinis sunt? Isti porro fuerint, qui ea, quæ apud Deum est magnificentia, dignati sunt. « Qui autem relicti fuerint super terram, lætabuntur cum gloria Domini : conturbabitur aqua maris. » Qui autem ex portione Dei erunt, lætabuntur cum gloria Domini : tunc enim ipse Dominus veniet in gloria Patris sui cum potestate et majestate grandi. In hac ergo Domini sui gloria lætabuntur, qui olim in ipsum speraverunt. Pro illo autem, « conturbabitur aqua maris, » sic Theodotio interpretatus est, « sonuerunt aquæ maris, » vitæ illius magnitudinem significans, qua fruentur ii qui Dominum suum gloria afficiunt : vox enim eorum sonitui maris comparabitur.

VERS. 15. « Propterea gloria Domini in insulis maris erit. » In Ecclesiis videlicet, quæ olim inter incredulas gentes, quasi in medio mari, inclusæ erant : in queis gloria Domini tunc effulgebit. « Nomen Domini gloriosum erit. Domine Deus Israel, ab alis terræ prodigia audivimus : spes pio. » Secundum Symmachum vero et Theodotionem, « Ab alis terræ psalmos audivimus; » secundum Aquilam, « melodias. » Nam qui ex portione Dei sunt, justum ejus judicium admirantes, lætantur cum gloria Domini, ac læti hymnos ipsi atque psalmodias in gratiarum actionem emittunt. Postea infert, « Spes pio. » Cum enim comminationem impiis intentatam præteriisset, sub hæc de portione Dei ista subjungit, « Lætabuntur cum gloria Domini, » et « Gloria Domini in insulis erit : » ac postquam justum Dei judicium enuntiaverat, consequenter adjecit illud, « Spes pio : » nam omni justo pioque viro bona salutis reposita spes est.

VERS. 16. « Et dicent : Væ prævaricatoribus, qui prævaricantur legem ! » Secundum Aquilam dicitur : « O, væ mihi, prævaricantes ! prævaricatus es. » Viden' quo pacto Dei homines de pereuntium casu dolebant et angebantur, nempe ex humanitatis affectu, ita ut in seipsos miseriæ planctum converterent, ac dicerent : O, væ mihi pro prævaricatione transgressorum !

VERS. 17, 18. « Timor et fovea, et laqueus super vos, qui habitatis terram. Et erit qui fugerit timorem, cadet in foveam ; qui autem exierit de fovea, laqueo capietur : quia fenestræ de cœlo apertæ sunt, et concutientur fundamenta terræ. » Dei inspectionem, et ejus virtutem subindicat, qua omnibus providet, et omnia speculatur quasi ex fenestris cœli universa respiciens. Quæ quidem fenestræ tunc claudi videntur, cum Deus in terra peccatores circumlustrat, nec tamen ipsos castigat : tunc enim ceu aversus nihil peccantes inspicere videtur. Cum autem peccantes ulcisci decrevit, tunc fenestræ cœli apertæ videntur.

A « Φόβος καὶ βόθυνος καὶ παγὶς ἐφ' ὑμᾶς τοὺς ἐνοικοῦντας ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ ἔσται ὁ φεύγων τὸν φόβον, ἐμπεσεῖται εἰς τὸν βόθυνον· ὁ δὲ ἐκβαίνων ἐκ τοῦ βοθύνου ἁλώσεται ὑπὸ τῆς παγίδος· ὅτι θυρίδες ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἀνεῴχθησαν, καὶ σεισθήσεται τὰ θεμέλια τῆς γῆς. » Τὴν ἐπισκοπὴν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν ἐποπτικὴν καὶ τὴν θεωρητικὴν αὐτοῦ τῶν ὅλων δύναμιν αἰνιττόμενος, ἐφορῶσαν τὰ πάντα, ὥσπερ διὰ θυρίδων τοῦ οὐρανοῦ, αἳ δοκοῦσι μὲν κεκλεῖσθαι, ἐπειδὰν τοὺς ἁμαρτάνοντας ἐπὶ γῆς περιέρχεται ὁ Θεὸς, μὴ ἐπεξιὼν τοῖς πλημμελοῦσι· τότε γὰρ ὥσπερ ἀποστραφεὶς, οὐδ' ὁρῶντι τοὺς ἁμαρτάνοντας ἔοικεν. Ἐπειδὰν δὲ κρίνῃ ἐπεξελθεῖν τοῖς ἡμαρτηκόσιν, ὥσπερ ἀναπετάννυνται τοῦ οὐρανοῦ αἱ θυρίδες

VERS. 19, 20. « Turbatione turbabitur, et angustiis angustiabitur terra : inclinavit et movebitur sicut tugurium terra, sicut ebrius et crapulatus. » Hæc porro omnia patietur terra ; sic vocatis illis ejus olim habitatoribus, quos hæc perpessuros ait ; ita ut ex malorum vi et gravitate, ebriis et crapulatis similes sint. « Et cadet, et non poterit resurgere : nam prævaluit in ea iniquitas. »

« Ταραχῇ ταραχθήσεται ἡ γῆ, καὶ ἀπορίᾳ ἀπορηB θήσεται ἡ γῆ· ἔκλινε καὶ σεισθήσεται ὡς ὀπωροφυλάκιον ἡ γῆ, ὡς ὁ μεθύων καὶ κραιπαλῶν. » Καὶ ταῦτα πάντα πείσεται ἡ γῆ, τῶν ποτε κατοικησάντων αὐτὴν οὕτω δὴ καλουμένων· τοιαῦτα δέ φησι πείσεσθαι αὐτοὺς, ὡς ἐοικέναι μεθύουσι καὶ κραιπαλῶσιν ἐκ τῆς τῶν κακῶν ὑπερβολῆς. « Καὶ πεσεῖται, καὶ οὐ μὴ δύνηται ἀναστῆναι· κατίσχυσε γὰρ ἐπ' αὐτῆς ἡ ἀνομία. »

VERS. 21. « Et erit in die illa, inducet Deus in ornatum cœli manum. » Siquidem semel in fine humanæ vitæ lapsa terra, sive carne terrestri et anima corporis amante ; tum ii, qui olim terram incolebant, resurrectionem postea consequentur, ut sistantur tribunali Christi, et unusquisque referat secundum ea quæ corpore perpetravit, sive bonum sive malum. Cum autem lato judicio a bona spe exciderint, et suppliciis olim prænuntiatis traditi fuerint ; tunc a Deo lapsi, non ultra resurgere poterunt. Queis universi consummationem declaravit, qua cœlum et terra transibunt. Ornatum vero cœli solet Moyses appellare solem, lunam et stellas. « Inducet Deus in ornatum cœli manum ; » nempe memorato judicii Dei tempore.

« Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, ἐπάξει ὁ Θεὸς ἐπὶ τὸν κόσμον τοῦ οὐρανοῦ τὴν χεῖρα. » Ἅπαξ μὲν γὰρ πεσοῦσα κατὰ τὴν τοῦ θνητοῦ βίου τελευτὴν ἡ γῆ, ἤτοι σὰρξ γεώδης καὶ φιλοσώματος ψυχὴ, οἱ πάλαι τὴν γῆν οἰκήσαντες τῆς καθεξῆς ἀναστάσεως τεύξονται εἰς τὸ παραστῆναι τῷ βήματι τοῦ Χριστοῦ,
C καὶ κομίσασθαι ἕκαστον τὰ διὰ τοῦ σώματος πρὸς ἃ ἔπραξεν, εἴτε ἀγαθὸν, εἴτε κακόν· ἐπειδὰν δὲ κριθέντες ἐκπέσωσι τῆς ἀγαθῆς ἐλπίδος, καὶ ταῖς ἠπειλημέναις κολάσεσι παραδοθῶσι, τὸ τηνικαῦτα τοῦ Θεοῦ ἐκπεσόντες, οὐκέτι ἀναστῆναι δυνήσονται. Ἐν οἷς τὴν συντέλειαν ἐδήλωσε τοῦ παντὸς, ἐν ᾗ ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται. Κόσμον δὲ οὐρανοῦ εἴωθε λέγειν ὁ Μωϋσῆς τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην καὶ τοὺς ἀστέρας. « Ἐπάξει ὁ Θεὸς ἐπὶ τὸν κόσμον τοῦ οὐρανοῦ τὴν χεῖρα· » λέγω δὲ κατὰ τὸν δηλούμενον τῆς τοῦ Θεοῦ κρίσεως καιρόν.

VERS. 22. « Et in reges terræ, et congregabunt congregationem ejus in carcerem, et occludent in munitionem ; per multas generationes visitatio erit eorum. » Videtur mihi per reges terræ, principes hujus sæculi significare ; sic enim Danieli declarabat Gabriel, dum oracula ipsi ederet his verbis : « Et venit in occursum meum princeps regni Medorum. » Postquam invisibiles hujusmodi gentium reges hic memoravit, ipsos manu Dei congregandos ait, atque in carcerem conjiciendos, et occludendos in munitione. Nam cum futurum esset ut regnum Dei tunc temporis resplenderet, ac novum sæculum, principatus, potestates et rectores mundi tenebrarum, ac spiritualia nequitiæ superaret, consequens erat ut ii in lacum quem foderant conjicerentur. Lacum enim impius omnis aperuit et effodit eum, et cadet in foveam quam fecit.

« Καὶ ἐπὶ τοὺς βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ συνάξουσι συναγωγὴν αὐτῆς εἰς δεσμωτήριον, καὶ ἀποκλείσουσιν εἰς ὀχύρωμα· διὰ πολλῶν γενεῶν ἐπισκοπὴ ἔσται αὐτῶν. » Δοκεῖ μοι τοὺς ἄρχοντας τοῦ αἰῶνος τούτου
D σημαίνειν διὰ τῶν βασιλέων τῆς γῆς· οὕτω γοῦν καὶ τῷ Δανιὴλ ὁ χρηματίζων αὐτῷ Γαβριὴλ ἐδήλου λέγων· « Καὶ ἐξῆλθεν εἰς συνάντησίν μου ἄρχων βασιλείας Μήδων. » Τοὺς τοιούτους ἀοράτους τῶν ἐθνῶν βασιλεῖς ἐνταῦθα προειπὼν ὁ λόγος, συναχθήσεσθαι αὐτούς φησιν ὑπὸ τῆς χειρὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐμβληθήσεσθαι εἰς δεσμωτήριον καὶ ἀποκλεισθήσεσθαι εἰς ὀχύρωμα. Ἀκόλουθόν μοι γὰρ ἦν τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ μελλούσης τότε διαλάμπειν, τοῦ τε νέου αἰῶνος ἐπικρατεῖν τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας καὶ τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τούτου, καὶ τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας, εἰς τὸν προσήκοντα αὐτοὺς καταβληθῆναι λάκκον, ὃν αὐτοὶ ἑαυτοῖς ὤρυξαν. Λάκκον γὰρ πᾶς ἀσεβὴς ὤρυξε καὶ ἀνέσκαψεν αὐτὸν, καὶ ἐμπεσεῖται εἰς βόθρον ὃν εἰργάσατο.

A « Καὶ ταχήσεται ἡ πλίνθος, καὶ πεσεῖται τὸ τεῖχος, ὅτι βασιλεύσει Κύριος ἐκ Σιὼν καὶ ἐξ Ἱερουσαλὴμ, καὶ ἐνώπιον τῶν πρεσβυτέρων δοξασθήσεται. » Ἔδει γὰρ ἡμᾶς ἐν τῷ περὶ συντελείας λόγῳ, καὶ τὰ περὶ τῆς κηρυττομένης τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπουρανίου βασιλείας μαθεῖν, ἥτις ἔσται μετὰ τὴν καθαίρεσιν τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν ἐξουσιῶν. Σιὼν δὲ καὶ Ἱερουσαλὴμ πολλάκις εἶναι ἐπουρανίους ἀπὸ τῆς ἀποστολικῆς μαρτυρίας παρεστήσαμεν· ἔνθα ἡ τοῦ Χριστοῦ βασιλεία στήσεται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΕ'.

« Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, δοξάσω σε, ὑμνήσω τὸ ὄνομά σου, ὅτι ἐποίησας θαυμαστὰ πράγματα, βουλὴν ἀρχαίαν, ἀληθινήν· γένοιτο, Κύριε. » Ταῦτά φησι σπεύδων ὥσπερ καὶ ἐπιθυμῶν ἢ τάχος ἐπιστῆναι τὸ τῶν ἀγαθῶν τέλος. Νοήσομεν δὲ ὅπως ἦν B ἀρχαία ἡ βουλὴ αὕτη, ἐπιστήσαντες τῇ φωνῇ τοῦ Σωτῆρος, τῇ λεγούσῃ τοῖς εἰς τὰ δεξιὰ στησομένοις αὐτοῦ· « Δεῦτε, οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρός μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου. » Καὶ ὁ Ἀπόστολος δὲ ἐντεῦθεν ὁρμώμενος ἔγραφε· « Καθὼς ἐξελέξατο ἡμᾶς ἐν αὐτῷ πρὸ καταβολῆς κόσμου, εἶναι ἡμᾶς ἁγίους καὶ ἀμώμους κατενώπιον αὐτοῦ ἐν ἀγάπῃ, προορίσας ἡμᾶς εἰς υἱοθεσίαν ἑαυτῷ. » Ἀρχαία τοίνυν ἦν αὕτη βουλή. Καὶ ταῦτ' ἦν ἀληθῶς τὰ θαυμαστὰ πράγματα τὰ προωρισμένα μου πρὸ καταβολῆς κόσμου, ἐπὶ συντελείᾳ δὲ τῶν αἰώνιων πληρωθησόμενα. Ἀρχαία μὲν οὖν ἦν ἡ βουλὴ αὕτη διὰ τὴν πρόγνωσιν καὶ προορισμὸν τοῦ Θεοῦ· ἀληθινὴ δὲ διὰ τὴν τοῦ τέλους ἔκβασιν.

C « Ὅτι ἔθηκας πόλεις εἰς χῶμα, πόλεις ὀχυρὰς, τοῦ πεσεῖν αὐτῶν τὰ θεμέλια. Τῶν ἀσεβῶν πόλις τὸν αἰῶνα οὐ μὴ οἰκοδομηθῇ. Διὰ τοῦτο εὐλογεῖ σε ὁ λαὸς ὁ πτωχὸς, καὶ πόλεις ἀνδρῶν ἀδικουμένων εὐλογήσουσί σε. » Καὶ ἐπὶ τούτοις οὖν, φησὶ, δοξάσω σε, ὅτι τῶν ἀσεβῶν περιεῖλες τὰς πόλεις, ἀφανίσας αὐτῶν τὰς ἀθέους πολιτείας καὶ τὰ ἀσεβῆ οἰκοδομήματα. Οἵ γε μὴν, διασωθέντες ἐξ αὐτῶν ἐκείνων, εὐλογήσουσί σε· ἢ κατὰ τοὺς λοιποὺς ἑρμηνευτὰς, « δοξάσουσί σε. » Εἰσὶ δὲ οὗτοι ὁ λαὸς διὰ σὲ πτωχεύσας κατὰ τὸν πρότερον αἰῶνα, καὶ πόλεις τῶν πάλαι ἀδικουμένων, οὓς ἠδίκουν οἱ διῶκται τῆς θεοσεβείας. Οὗτοι εὐλογήσουσί σε ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ σου ἐν διαφόροις πολιτεύμασι ἐξετασθέντες καὶ δικαίως εὐλογήσουσι.

D « Ἐγένου γὰρ πάσῃ πόλει ταπεινῇ βοηθὸς, καὶ τοῖς ἀθυμήσασι δι' ἔνδειαν σκέπη· ἀπὸ ἀνθρώπων πονηρῶν ῥύσῃ αὐτούς· σκέπη διψώντων, καὶ πνεῦμα ἀνθρώπων ἀδικουμένων. »

« Εὐλογήσουσί σε, ὡς ἄνθρωποι διψῶντες ἐν Σιών· ὅτι ῥύσῃ αὐτοὺς ἀπὸ ἀνθρώπων ἀσεβῶν, οἷς ἡμᾶς παρέδωκας. » Καὶ ὅτε ἦσαν ταπεινοὶ καὶ ἐν ἀθυμίᾳ καὶ ἐν ἐνδείᾳ πάσης τρυφῆς μεταξὺ τῶν φαύλων ἀναστρεφόμενοι, σὺ αὐτῶν ἦσθα βοηθὸς καὶ σκέπη·

VERS. 23. « Et tabescet later, et cadet murus : quia regnabit Dominus ex Sion et ex Jerusalem, et coram senioribus glorificabitur. » Par quippe erat nos in sermone de consummatione etiam illa ediscere, quæ ad cœleste nobisque prædicatum Salvatoris nostri regnum spectabant, quod post principatuum et potestatum eversionem futurum est. Sion autem et Jerusalem, cœlestia esse loca jam plerumque ex apostolico testimonio docuimus : ubi Christi regnum consistet.

CAPUT XXV.

VERS. 1. « Domine Deus noster, glorificabo te, laudabo nomen tuum, quoniam fecisti admirabiles res, consilium antiquum, verum : fiat, Domine. » Hæc autem ait quasi festinans et concupiscens bonorum finem celeriter adesse. Qui porro se habuerit antiquum hoc consilium intelligemus, si Salvatoris nostri voci attendamus, quæ ad dexteram positis ait : « Venite, benedicti Patris mei, hæreditate accipite paratum vobis regnum a constitutione mundi [13]. » Atque hinc sumpta occasione Apostolus scribit, « Sicut elegit nos in ipso ante mundi constitutionem, ut essemus sancti et immaculati in conspectu ejus in charitate : qui prædestinavit nos in adoptionem filiorum sibi ipsi [14]. » Antiquum ergo consilium illud erat. Et revera hæc ipsæ erant res admirabiles a me prævisæ ante constitutionem mundi, quæ in consummatione sæculorum implendæ sunt. Igitur antiquum illud consilium erat propter præscientiam et prædestinationem Dei; verum autem, propter finis exitum.

VERS. 2. « Quia posuisti civitates in tumulum, civitates fortes, ut caderent fundamenta earum. Impiorum civitas in sæculum non ædificabitur. Propterea benedicet tibi populus pauper, et civitates virorum injuriam sustinentium benedicent tibi. » Et in his quoque, ait, celebrabo te, quia impiorum urbes evertisti, earum impia instituta delens, impiaque domicilia evertens. Qui autem ex iis evaserint, ii benedicent tibi : sive secundum reliquos interpretes, *glorificabunt te*. Hi vero sunt populus ille qui in priori sæculo propter te pauper effectus est, et urbes eorum, qui olim injuria sunt affecti, quibus injuriam inferebant piæ religionis adversarii. Hi benedicent tibi in Ecclesia tua in variis vitæ institutis versantes, ac jure merito benedicent.

VERS. 4. « Fuisti enim omni civitati humili adjutor, et tristibus propter inopiam protectio, ab hominibus malis liberabis eos : umbraculum sitientium, et spiritus hominum injuriam patientium. »

VERS. 5. « Benedicent tibi, quasi homines sitientes in Sion, quia liberabis eos ab hominibus impiis, quibus nos tradidisti. » Cum autem essent afflicti mœstique, atque omnis voluptatis expertes, in medio improborum versantes tu ipsis adjutor

[13] Matth. xxv, 34. [14] Ephes. i, 4, 5.

et tegumentum eras : imo etiam illis tunc sitientibus, ac dicentibus, « Sitivit anima mea ad Deum fortem et viventem, » tu item fons eras, qui eos sancti Spiritus alveo refrigerabas atque potabas, ac eos animo deficientes recreabas, ipsosque virtute unigeniti Verbi tui confortabas. Ne vero hæc de se dicta fuisse suspicarentur Judæi, effusam in omnes gentes Christi gratiam necessario adjicit his verbis :

Vers. 6. « Et faciet Dominus Sabaoth omnibus gentibus in monte hoc. » Quid vero faciet? Secundum reliquos quidem interpretes, « potum, » dicitur; secundum autem LXX, « Bibent, inquit, lætitiam, bibent vinum. » Convivium ergo non Israeli, neque Judaico populo, sed omnibus gentibus paratum esse Dominum vaticinatur, non in convallibus, non in planitie, sed neque multis in montibus, neque in alio quovis monte, sed in illo, quem explicans dicebat, « Quoniam regnabit Dominus in montibus, et in conspectu seniorum suorum glorificabitur. » Nam in monte regni sui, in quo gloriam suam senioribus suis præbebit, ac gentibus convivium apparabit, immortalitatis potum ipsis elargietur. Hunc vero montem explicat Apostolus dicens [15], « Accessistis ad Sion montem, et civitatem Dei viventis, Jerusalem cœlestem, et multorum millium angelorum frequentiam, et Ecclesiam primitivorum, qui descripti sunt in cœlis. » Hoc igitur in loco constituti, non Israel, sed quotquot ex gentibus omnibus promissionibus dignati sunt, bibent lætitiam, bibent item illud ex vera vite expressum vinum, de quo Salvator ait, « Non utique bibam illud, donec bibam illud novum vobiscum in regno cœlorum [16]. »

Vers. 7. « Ungentur unguento in monte hoc. Trade omnia hæc gentibus : consilium enim hoc super omnes gentes. » Horum porro imagines et symbola in mysteriis novi Testamenti per mysticum chrisma et salutarem sanguinem nobis tradidit evangelicus sermo; ut in his probati, etiam meliorum participes simus : etenim Israel his dignus non est. Quemadmodum autem quis depositum cum mensura tradit, sic, inquit, mysticum de prædictis rebus sermonem trade omnibus gentibus : nam hoc consilium super omnes gentes est.

Vers. 8. « Absorpsit mors prævalens, et rursus abstulit Deus omnem lacrymam ab omni vultu : opprobrium populi abstulit ab universa terra : os enim Domini locutum est. » Tum igitur, cum sancti una cum Filio Dei regnabunt, ipsa mors, quæ olim deglutiebat eos, omnino absorbebitur. Pro illa autem, erit unctio qua inungentur omnes gentes. Etenim uncti illo unguento, non ultra morti erunt obnoxii, sed immortalitatis et æternæ vitæ consor-

A ἀλλὰ καὶ διψώντων κατ' ἐκεῖνο καιροῦ, ὡς λέγειν, « Ἐδίψησεν ἡ ψυχή μου πρὸς τὸν Θεὸν τὸν ἰσχυρὸν καὶ ζῶντα, » σὺ πάλιν ἦσθα πηγὴ, δροσίζων αὐτοὺς καὶ ποτίζων τῇ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπιῤῥοῇ, καὶ σὺ τῆς ὀλιγοψυχίας αὐτοὺς ἀνεκτῶ, ἐνισχύων αὐτοὺς τῇ δυνάμει τοῦ μονογενοῦς σου Λόγου. Ἵνα δὲ μὴ περὶ αὐτῶν ταῦτα λέγεσθαι ὑπολάβωσιν Ἰουδαίων παῖδες, ἀναγκαίως τὴν εἰς πάντα τὰ ἔθνη χυθεῖσαν τοῦ Χριστοῦ χάριν ἐπιφέρει λέγων·

« Καὶ ποιήσει ὁ Κύριος Σαβαὼθ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι ἐπὶ τὸ ὄρος τοῦτο. » Τί δὲ ποιήσει; κατὰ μὲν τοὺς λοιποὺς ἑρμηνευτὰς, « πότον, » ἑξῆς εἴρηται· κατὰ δὲ τοὺς Ἑβδομήκοντα, « Πίονται, » φησὶν, « εὐφροσύνην, πίονται οἶνον. » Συμπόσιον τοίνυν οὐ τῷ Ἰσ-B ραὴλ, οὐδὲ τῷ Ἰουδαίων λαῷ, πᾶσι δὲ τοῖς ἔθνεσι παρασκευάσειν τὸν Κύριον ἐν τούτοις θεσπίζει, οὐκ ἐν κοιλώμασιν, οὐδὲ ἐν φάραγξιν, οὐδὲ ἐν πεδιάσιν· ἀλλ' οὐδὲ ἐν πολλοῖς ὄρεσιν, οὐδ' ὡς ἔτυχεν ἑνὸς ὄρους· ἀλλ' ἐν ἐκείνῳ, ὅπερ δεικνὺς ἔλεγεν· « Ὅτι βασιλεύσει Κύριος ἐν ὄρεσι, καὶ ἐνώπιον τῶν πρεσβυτέρων αὐτοῦ δοξασθήσεται. » Ἐν γὰρ τῷ ὄρει τῆς ἑαυτοῦ βασιλείας, ἐν ᾧ καὶ τὴν δόξαν ἑαυτοῦ τοῖς ἑαυτοῦ πρεσβυτέροις παρέξει, καὶ τοῖς ἔθνεσι τὸ συμπόσιον παρασκευάσας, τὸ τῆς ἀθανασίας αὐτοῖς ποτὸν δωρήσεται. Παρίστησι δὲ τὸ ὄρος ὁ Ἀπόστολος εἰπών· « Προσεληλύθατε Σιὼν ὄρει, καὶ πόλει Θεοῦ ζῶντος Ἱερουσαλὴμ ἐπουρανίῳ, καὶ μυριάσιν ἀγγέλων πανηγύρει, καὶ Ἐκκλησίᾳ πρωτοτόκων ἀπο-C γεγραμμένων ἐν οὐρανοῖς. » Ἐνταῦθα τοίνυν γενόμενοι, οὐχ ὁ Ἰσραὴλ, ἀλλ' οἱ ἐξ ἁπάντων τῶν ἐθνῶν καταξιούμενοι τῶν ἐπαγγελιῶν πίονται εὐφροσύνην, καὶ πίονται τὸν ἐκ τῆς ἀληθινῆς ἀμπέλου οἶνον, περὶ οὗ ὁ Σωτὴρ ἔλεγε· « Οὐ μὴν πίω αὐτὸν, ἕως ἂν πίω αὐτὸν καινὸν μεθ' ὑμῶν ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν. »

« Χρίσονται μύρον ἐν τῷ ὄρει τούτῳ. Παράδος ταῦτα πάντα τοῖς ἔθνεσιν· ἡ γὰρ βουλὴ αὕτη ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη. » Τούτων δὲ εἰκόνας ἡμῖν καὶ σύμβολα ἐν τοῖς μυστηρίοις τῆς καινῆς Διαθήκης διὰ τοῦ μυστικοῦ χρίσματος καὶ τοῦ σωτηρίου αἵματος ὁ εὐαγγελικὸς παραδέδωκε λόγος· ἵνα, ἐν τούτοις δοκιμασθέντες, καὶ τῶν κρειττόνων μεταλάβωμεν· ὁ γὰρ Ἰσραὴλ οὐκ ἄξιος τούτων. Ὥσπερ δέ τις παρα-D καταθήκην ἐν μέτρῳ παραδίδωσι, οὕτω, φησὶ, τὸν περὶ τῶν λεχθέντων μυστικὸν λόγον παράδος πᾶσι τοῖς ἔθνεσι· καὶ γὰρ βουλὴ αὕτη ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη.

« Κατέπιεν ὁ θάνατος ἰσχύσας, καὶ πάλιν ἀφεῖλεν ὁ Θεὸς πᾶν δάκρυον ἀπὸ παντὸς προσώπου· τὸ ὄνειδος τοῦ λαοῦ ἀφεῖλεν ἀπὸ πάσης τῆς γῆς· τὸ γὰρ στόμα Κυρίου ἐλάλησε. » Τότε τοίνυν, ὅτε τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ οἱ ἅγιοι συμβασιλεύσουσιν, αὐτὸς ὁ θάνατος ὁ πάλαι καταπίνων αὐτοὺς, πάντως καταποθήσεται. Ἀντὶ δὲ τούτου ἔσται ἡ χρίσις ἡ κεχρισμένη εἰς πάντα τὰ ἔθνη. Χρισθέντες γὰρ τῷ χρίσματι, οὐκέτι γενήσονται ὑποχείριοι τῷ θανάτῳ· ἀθανασίας δὲ καὶ ζωῆς αἰω-

[15] Hebr. XII, 22. [16] Matth. XXVI, 29.

υἱοὶ μετέχοντες, τὸν θάνατον ἀνενέργητον καὶ ὥσπερ A νεκρὸν καταστήσουσι. Ἀλλ' ὅμως ὁ φιλάνθρωπος τῶν ἀνθρώπων Σωτὴρ, ῥυσάμενος τοῦ θανάτου τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς, τῆς τε πολυθέου καὶ δαιμονικῆς πλάνης ἐλευθερώσας, ἀφεῖλε πᾶν δάκρυον ἀπὸ παντὸς προσώπου. Ὄνειδος δὲ ἦν τοῦ λαοῦ τοῦ ἐξ ἐθνῶν ἡ κρατήσασα αὐτῶν εἰδωλολατρεία· ὅπερ ὄνειδος ἀφεῖλεν ὁ Θεὸς, καὶ τὸ ἐπὶ τούτῳ δάκρυον, τῶν διὰ τὴν φιλανθρωπίαν τὴν τῶν τοσούτων ψυχῶν ἀποκλαιομένων ἀπώλειαν. Ὄνειδος γὰρ ἦν οὐ μικρὸν τοῖς κατ' εἰκόνα τοῦ Θεοῦ πεποιημένοις τὸ ἐκπεσεῖν τῆς αἰωνίου ζωῆς καὶ θανάτῳ ὑποβληθῆναι. Ἀλλ' ἀρθήσεται τὸ ὄνειδος, τοῦ μὲν θανάτου καταργηθέντος καὶ τοῦ σκότους ἀφανισθέντος· τῆς δὲ τοῦ Χριστοῦ βασιλείας αἰωνίῳ ζωῇ διαλαμπούσης, ἀπολαύσουσιν οἱ ἐξ ἁπάντων τῶν ἐθνῶν τῶν μὲν προ- B τέρων ἠλευθερωμένοι κακῶν, τῶν δὲ ἐπαγγελιῶν Θεοῦ καταξιωθησόμενοι.

« Καὶ ἐροῦσι τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ· Ἰδοὺ ὁ Θεὸς ἡμῶν ἐφ' ᾧ ἠλπίζομεν, καὶ σώσει ἡμᾶς. Οὗτος Κύριος, ὑπεμείναμεν αὐτῷ καὶ ἠγαλλιώμεθα, καὶ εὐφρανθησόμεθα ἐπὶ τῇ σωτηρίᾳ ἡμῶν. Ἀνάπαυσιν δώσει ὁ Θεὸς ἐπὶ τὸ ὄρος τοῦτο. » Καταποθέντος τοῦ θανάτου κατὰ τὸν τῆς ἀναστάσεως καιρὸν, οἱ τοῦ νέου αἰῶνος υἱοὶ τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ εὐχαριστήριον ᾄσουσιν ᾠδὴν, ὁρῶντες ἐν δόξῃ τὸν ἑαυτῶν Σωτῆρα, καὶ ἐροῦσιν· « Ἰδοὺ ὁ Θεὸς ἡμῶν ἐφ' ᾧ ἠλπίζομεν. » Πάλαι μὲν γὰρ αὐτὸν ἐν ἐλπίσιν εἴχομεν, πιστεύοντες ταῖς θείαις περὶ αὐτοῦ διδασκαλίαις· νῦν δὲ καὶ ὀφθαλμοῖς ὁρῶμεν αὐτὸν, διὸ ὑπεμένομεν πάλαι τὰ ἐπιόντα ἡμῖν λυπηρά. Καὶ οἱ μὲν ταῦτα ἐροῦσιν· ὁ δὲ ἀνά- C παυσιν αὐτοῖς δώσει ἐν τῷ προλεχθέντι τῆς βασιλείας αὐτοῦ ὄρει.

« Καὶ καταπατηθήσεται ἡ Μωαβῖτις, ὃν τρόπον πατοῦσιν ἅλωνα ἐν ἁμάξαις. Καὶ ἀνήσει τὰς χεῖρας αὐτοῦ, ὃν τρόπον καὶ αὐτὸς ἐταπείνωσε τοῦ ἀπολέσαι. Καὶ ταπεινώσει τὴν ὕβριν αὐτοῦ, ἐφ' ἃ τὰς χεῖρας ἐπέβαλε, καὶ τὸ ὕψος τῆς καταφυγῆς τοῦ τοίχου ταπεινώσει· καὶ καταβήσεται ἕως τοῦ ἐδάφους. » Οἶμαι δὲ ἐνταῦθα Μωὰβ λέγεσθαι τὸν πονηρὸν δαίμονα, καὶ τὴν ἀντικειμένην δύναμιν, τὴν πάλαι παρὰ τοῖς Μωαβίταις ὡς θεὸν τιμωμένην· ἥτις ἐπειδὴ μέγα ἐφρόνει, κατεπαιρομένη τοῦ Θεοῦ Ἰσραὴλ, καὶ τὸ ὑφ' ἑαυτὴν ἔθνος ἐπιτρίβουσα, ὡς καὶ ἐπ' αὐτοῦ Μωϋσέως τοιαῦτα τολμῆσαι, ὡς ἐκπορνεῦσαι τὸν D λαὸν καὶ τελεσθῆναι τῷ Βεελφεγώρ· τοῦτο δὲ ἦν τὸ τῶν Μωαβιτῶν εἴδωλον· τούτου χάριν τὰ προκείμενα ὡς περὶ δεινῆς τινος καὶ θεομάχου δυνάμεως προπεφήτευται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚϚ'.

« Τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ᾄσονται τὸ ᾆσμα τοῦτο ἐπὶ γῆς Ἰούδα λέγοντες. » Μεθ' ἣν, τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τὴν αὐτοῦ βασιλείαν ἀπειληφότος ἐν τῷ ἐπουρανίῳ ὄρει, οἱ τῶν ἐπαγγελιῶν ἄξιοι ᾄσονται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ τὸ ἐπουράνιον ᾆσμα ἐν τῇ ἐπουρανίῳ Ἱερουσαλὴμ γενόμενοι, ἣν ἐπὶ τοῦ παρόντος Ἰουδαίαν ὠνόμασεν ὁ λόγος, ἀκολούθως τῇ χώρᾳ τῆς ἐπιγείου Ἱερουσαλήμ. Οὕτω γὰρ ὁμοῦ καὶ τοῖς ἀκροωμένοις τοῦ Ἰουδαίων λαοῦ ποιεῖ θυμηδίαν τινὰ καὶ προτροπὴν εἰς τὴν τῶν

A tes, mortem imbecillam et quasi mortuam reddent. Attamen clemens ille hominum Servator, ereptis a morte atque a superstitioso et diabolico numinum errore liberatis animabus hominum, abstulit omnem lacrymam ab omni vultu. Opprobrium autem populi ex gentibus erat idololatria penes illos obtinens : quod opprobrium et lacrymas inde consequentes abstulit Deus, iis qui ob humanum affectum animarum hujusmodi perniciem lugebant. Sane opprobrium non modicum erat iis qui ad imaginem Dei conditi erant, quod a vita æterna laberentur ac morti subjicerentur. Sed opprobrium auferetur, deleta morte, tenebrisque sublatis. Christi autem regno in æterna vita fulgente, illo fruentur ii ex gentibus, qui a pristinis quidem malis B erepti sunt, et qui promissis Dei donabuntur.

VERS. 9, 10. « Et dicent in illa die, Ecce Deus noster, in quo sperabamus, et salvabit nos. Iste Dominus, sustinuimus eum, et exsultabamus et lætabimur in salute nostra. Requiem dabit Deus super montem hunc. » Absorpta morte resurrectionis tempore, novi sæculi filii in illa die gratiarum actionis canticum canent, videntes in gloria Servatorem suum, et dicent, « Ecce Deus noster, in quo sperabamus. » Olim namque ipsum in spe habebamus, doctrinæ ipsum annuntianti fidem habentes; jam vero ipsis oculis videmus eum, quare jam diu sustinebamus ingruentia nobis mala. Et illi qui- C dem hæc dicturi sunt; ille vero requiem ipsis dabit in memorato regni sui monte.

VERS. 11, 12. « Et conculcabitur Moabitis, quomodo calcant aream plaustris. Et remittet manus suas, sicut et ipse humiliavit, ut perderet. Et deprimet injuriam ejus, in quæ manus injecit, et altitudinem refugii muri humiliabit : et descendet usque ad pavimentum. » Arbitror hic Moab vocari malignum dæmonem, et adversariam virtutem, quæ olim apud Moabitas ut deus colebatur; quæ quia altum sapiebat, contra Deum Israel superbiens, sibique subditam gentem depravans, ut etiam tempore Moysis talia auderet, ac populum D ad fornicationem, et ad initiationem Beelphegor deduceret; erat autem illud Moabitarum idolum; idcirco hæc quæ jam tractamus, quasi de gravi quadam et Deo inimica virtute prænuntiantur.

CAPUT XXVI.

VERS. 1. « In illa die cantabunt canticum hoc in terra Juda, dicentes. » Post quam diem, ubi Salvator noster in cœlesti monte regnum suum acceperit, qui promissis digni erunt, tunc cœleste canticum emittent, in cœlesti Jerusalem constituti, quam in præsenti Judæam sermo nuncupat, habita regionis in qua terrena Jerusalem sita est, ratione. Ita enim et Judæis qui audiebant, alacritatem et incitamentum ad rerum propositarum spem indi-

dit; atque simul veram Judæam declaravit, nempe cœlestis Hierosolymæ regionem, ingentem ejus latitudinem hoc pacto significans; ut locus quidem Judæa esse intelligeretur, religiosa autem conversatio, quam ibidem servant divini et evangelici spiritus, pro Dei civitate haberetur. Quo in loco constituti ii qui in prophetia indicantur, subsequens canticum in die illa cantabunt.

« Ecce civitas munita, et salutare nobis ponet murum et circummurale. » Siquidem infirma illa et terrena civitas, munita et firma non erat, utpote quæ plerumque ab inimicis capta fuerit; hæc autem vere civitas Dei munita est, et hoc est salutare nostrum; secundum Symmachum autem, « Dicent canentes canticum, civitatem fortem habemus; » et secundum eumdem Symmachum, « civitas imperii, nobis salutare; » Hebraica vero lectio pro illo, « salutare, » nomen Jesu proprie et clare circumfert: ipsissimis quippe litteris Salvator noster Hebraice scribitur. Ipse itaque Salvator noster, beatorum civitas est; ipse murus eorum et antemurale.

VERS. 2. « Aperite portas, ingrediatur populus custodiens veritatem. » Nemine quippe jam obsistente, obice ac impedimento vacua liberaque ipsis via fuit. Cujus rei causa est justum Dei judicium.

VERS. 3-5. « Patrocinans veritati, et custodiens pacem, quia in te speravimus, Domine, usque in sæculum. Deus magnus, æternus, qui postquam humiliasti, eduxisti habitantes in excelsis, civitates munitas evertes et dejicies usque ad pavimentum. » Hæc quippe digna sunt illa apud te recondita spe, et hæc dico tibi, concupiscentia animæ meæ. Tu enim, Domine, concupiscentia mea es, ac divinus amor animæ meæ. Quare anima mea desideravit te, ipsa quippe nominis tui memoria animam nostram in excessum rapit, et ad tui amorem inflammat.

VERS. 6-9. « Et conculcabunt eas pedes mansuetorum, et humilium vestigia. Via piorum recta facta est, et præparata via justorum. Via enim Domini judicium. Speravimus in nomine tuo, et in memoria quam desiderat anima nostra. De nocte vigilat spiritus meus ad te, Deus; quia lux præcepta tua super terram. » Neque enim noctis tempore dormire possumus; sed tunc etiam vigilantes spiritu, te concupiscentiam nostram in mente tenemus. Sic igitur nobis ipsæ noctes tanquam dies illustrantur, quoniam præcepta tua et sermones tui nobis adhuc in terra versantibus, et die et nocte lucis instar data sunt. Hæc ex affectus vehementia locutus propheta Deum compellans, ad nos pertransit, monetque ut eadem, qua ipse, via incedamus.

VERS. 10, 11. « Justitiam discite, qui habitatis terram. Cessavit enim impius: omnis qui non didicerit justitiam in terra, veritatem non faciet.

προχειμένων ἐλπίδα παρεῖχεν· ὁμοῦ καὶ τὴν ἀληθινὴν παρέστησε Ἰουδαίαν, τῆς ἐπουρανίου Ἱερουσαλὴμ τὴν χώραν, καὶ τὸ μέγα πλάτος ὧδέ που σημαίνων· ἵν' ὁ μὲν τόπος νοῆται Ἰουδαία, τὸ δὲ ἐν αὐτῇ θεοσεβὲς πολίτευμα τῶν θείων καὶ εὐαγγελικῶν πνευμάτων ἡ τοῦ Θεοῦ πόλις· ἔνθα γενόμενοι οἱ διὰ τῆς προφητείας δηλούμενοι τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ᾄσονται τὸ ᾆσμα τὸ ἐπιλεγόμενον.

« Ἰδοὺ πόλις ὀχυρὰ, καὶ σωτήριον ἡμῖν θήσει τεῖχος καὶ περίτειχος. » Οὐ γὰρ ἦν ἡ κάτω καὶ ἐπὶ γῆς πόλις ὀχυρὰ, πολλάκις ὑπὸ τῶν πολεμίων ἁλοῦσα, αὕτη δὲ ἀληθῶς ὀχυρὰ τοῦ Θεοῦ τυγχάνει πόλις, καὶ τοῦτ' ἔστι τὸ σωτήριον ἡμῶν. Κατὰ δὲ τὸν Σύμμαχον, « Ἐροῦσι δὲ ᾄδοντες τὸ ᾆσμα, πόλιν ἰσχυρὰν ἔχομεν· » κατὰ δὲ τὸν Σύμμαχον (*sic*), « Πόλις κράτους, ἡμῖν σωτήριον. » Ἡ δὲ Ἑβραϊκὴ λέξις ἀντὶ τοῦ, « σωτήριον, » καὶ ἀντὶ τοῦ, « σωτηρίου, » τὸ ὄνομα λευκῶς τοῦ Ἰησοῦ οὕτω περιέχει· αὐτοῖς γὰρ γράμμασιν ὁ Σωτὴρ ἡμῶν Ἑβραϊκῶς γράφεται. Αὐτὸς οὖν ὁ Σωτὴρ ἡμῶν τῶν μακαρίων πόλις, αὐτὸς καὶ τεῖχος αὐτῶν καὶ περίτειχος.

« Ἀνοίξατε πύλας, εἰσελθέτω λαὸς φυλάσσων δικαιοσύνην, καὶ φυλάσσων ἀλήθειαν. » Μηκέτι γὰρ μηδενὸς ὄντος ἐμποδὼν, ἀκώλυτος καὶ ἀπαραπόδιστος καὶ εὐθεῖα ἡ ὁδὸς αὐτοῖς γέγονε. Τούτοις δὲ αἴτιον ἡ δικαιοκρισία τοῦ Θεοῦ.

« Ἀντιλαμβανόμενος ἀληθείας καὶ φυλάσσων εἰρήνην, ὅτι ἐπὶ σοὶ ἠλπίσαμεν, Κύριε, ἕως τοῦ αἰῶνος. Ὁ Θεὸς ὁ μέγας, ὁ αἰώνιος, ὃς, ταπεινώσας, κατήγαγες τοὺς ἐνοικοῦντας ἐν ὑψηλοῖς, πόλεις ὀχυρὰς καταβαλεῖς, καὶ κατάξεις ἕως ἐδάφους. » Ἄξια γὰρ τῆς ἐλπίδος τῆς παρὰ σοῦ τεθησαυρισμένης, καὶ ταῦτα λέγω πρὸς σὲ, τὴν ἐπιθυμίαν τῆς ψυχῆς μου. Σὺ γὰρ εἶ, Κύριος, ἡ ἐπιθυμία μου, καὶ ὁ θεῖος ἔρως τῆς ἐμῆς ψυχῆς. Διὸ ἡ ψυχή μου ἐπεθύμησέ σε· καὶ αὐτὴ γὰρ ἡ μνήμη τοῦ ὀνόματός σου ἐξίστησιν ἡμῶν τὴν ψυχὴν, καὶ διεγείρει ἐπὶ τὸν σὸν πόθον.

« Καὶ πατήσουσιν αὐτὰς πόδες πραέων, καὶ ταπεινῶν βήματα. Ὁδὸς εὐσεβῶν εὐθεῖα ἐγένετο, καὶ παρεσκευασμένη ἡ ὁδὸς τῶν εὐσεβῶν. Ἡ γὰρ ὁδὸς Κυρίου κρίσις. Ἠλπίσαμεν ἐπὶ τῷ ὀνόματί σου, καὶ ἐπὶ τῇ μνείᾳ ᾗ ἐπιθυμεῖ ἡ ψυχὴ ἡμῶν. Ἐκ νυκτὸς ὀρθρίζει τὸ πνεῦμά μου πρὸς σὲ, ὁ Θεός· διότι φῶς τὰ προστάγματά σου ἐπὶ τῆς γῆς. » Οὔτε γὰρ καθεύδειν οἷοί τέ ἐσμεν τοὺς τῆς νυκτὸς καιροὺς, ἀλλὰ καὶ ἡμῶν ἐγρηγορότων τῷ πνεύματι, σὲ τὴν ἐπιθυμίαν ἡμῶν κατὰ νοῦν ἔχομεν. Οὕτως οὖν καὶ αἱ νύκτες ἡμῶν ὡς ἡμέραι πεφωτισμέναι τυγχάνουσιν· ἐπειδήπερ τὰ προστάγματά σου καὶ οἱ λόγοι σου ἡμῖν τοῖς ἐπὶ τῆς γῆς ἔτι τὰς διατριβὰς ποιουμένοις καὶ διὰ νυκτὸς καὶ δι' ἡμέρας ἀντὶ φωτὸς ἐδόθησαν. Ταῦθ' ὑπερβαλλούσῃ διαθέσει πρὸς τὸν Θεὸν ἀναφωνήσας ὁ προφήτης, μεταβαίνει ἐφ' ἡμᾶς, παραινῶν τὴν αὐτὴν αὐτῷ βαδίζειν ὁδόν.

« Δικαιοσύνην μάθετε, οἱ ἐνοικοῦντες ἐπὶ τῆς γῆς. Πέπαυται γὰρ ἀσεβής· πᾶς ὃς οὐ μὴ μάθῃ δικαιοσύνην ἐπὶ τῆς γῆς, ἀλήθειαν οὐ μὴ ποιήσει. Ἀρθήτω

ὁ ἀσεβὴς, ἵνα μὴ ἴδῃ τὴν δόξαν Κυρίου. Κύριε, ὑψηλός σου ὁ βραχίων, καὶ οὐκ ᾔδεισαν· γνόντες δὲ αἰσχυνθήσονται.» Ταπεινοὶ γὰρ ὄντες οἱ ἀσεβεῖς, καὶ μακρὰν ἀφεστηκότες τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, ἐν σκότῳ τῆς αὐτοῦ ἀγνοίας ἐκαλινδοῦντο· ἀλλὰ τῆς καθόλου γνώσεως ἐπιστάσης, θεασάμενοι τὸν ὑψηλὸν βραχίονα οἱ πάλαι αὐτὸν ὡς μὴ ὄντα βλασφημοῦντες, παύσονται τῆς ἀπονοίας αἰσχύνῃ κατεχόμενοι.

« Ζῆλος λήψεται λαὸν ἀπαίδευτον. » Αἰνίττεται δὲ τοὺς ἐκ περιτομῆς μὴ καταδεξαμένους τὴν διὰ Χριστοῦ χάριν. « Καὶ νῦν πῦρ τοὺς ὑπεναντίους ἔδεται· » ὡς ἂν ἀποφάσει ὑποβληθησομένους τῇ λεγούσῃ· « Πορεύεσθε εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον τὸ ἡτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ. » Ἐπειδὴ τὸ φῶς οὐκ ἐδέξαντο, παραδοθήσονται τῷ πυρὶ καὶ τῷ σκότει.

« Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, εἰρήνην δὸς ἡμῖν· πάντα γὰρ ἀπέδωκας ἡμῖν. Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, κτῆσαι ἡμᾶς. Κύριε, ἐκτὸς σοῦ ἄλλον οὐκ οἴδαμεν· τὸ ὄνομά σου ὀνομάζομεν. » Καλὰ μὲν γὰρ καὶ τὰ ἄλλα παρὰ σοῦ πάντα· τὸ δὲ μέγιστον δῶρον ἡ παρὰ σοῦ, καὶ ἡ πρὸς ἑαυτὸν εἰρήνη τυγχάνει, ἵν' ἀστασίαστοι ὦμεν, καὶ χρονεύουσα πρὸς σὲ διαπαντὸς φυλάττοιτο ἡμῶν ἡ ψυχή. Τοῦτο δ' ἂν γένοιτο, εἰ καταξιώσῃ κτῆμα σαυτοῦ ἴδιον γενέσθαι ἡμᾶς· ἐπεὶ καὶ ἡμεῖς οὐκ ἄλλον τινὰ οἴδαμεν ἢ σὲ, καὶ μόνῳ τῷ ὀνόματί σου τεθαῤῥήκαμεν. Ὥστε τοίνυν οὐδένα ἕτερον ἐκεκτήμεθα ἐν τῷ βίῳ ἢ σὲ, εἰκότως ἀντιβολοῦμεν καταξιωθῆναι τῆς σῆς γενέσθαι μερίδος καὶ τοῦ σοῦ κλήρου.

« Οἱ δὲ νεκροὶ ζωὴν οὐ μὴ ἴδωσιν, οὐδὲ ἰατροὶ οὐ μὴ ἀναστήσωσι. Διὰ τοῦτο ἀπήγαγες, καὶ ἀπώλεσας, καὶ ἦρας πᾶν ἄρσεν αὐτῶν. » Ἡμεῖς μὲν οὖν, φησὶ, σοὶ ἐσμὲν, Κύριε, καὶ σὺ τὸ ἡμέτερον ὑπάρχεις κτῆμα· οἱ δὲ ταῖς πρὸς θάνατον ἁμαρτίαις ἑαυτοὺς ἐκδόντες, καὶ διὰ τοῦτο νεκροὶ τὰς ψυχὰς γενόμενοι· « ψυχὴ » γὰρ « ἁμαρτάνουσα, αὕτη ἀποθανεῖται· » τὴν δὲ ἐπηγγελμένην τοῖς ἁγίοις αἰώνιον ζωὴν οὐκ ὄψονται, οὐδὲ ἰατροί ποθεν ἐπιστάντες κατὰ τὸν τῆς κρίσεως καιρὸν δυνήσονται αὐτοῖς ἐπικουρῆσαι πρὸς σωτηρίαν, οὐδ' ἂν ἀναστῆσαι αὐτῶν τὴν πτῶσιν. Οὓς γὰρ σὺ ὁ μέγας καὶ φοβερὸς καὶ δίκαιος κριτὴς παρέδωκας ἀπωλείᾳ, τίς ἰατρῶν διασώσασθαι δυνήσεται;

« Διὰ τοῦτο ἀπήγαγες καὶ ἀπώλεσας, καὶ ἦρας πᾶν ἄρσεν αὐτῶν. » Ἀντὶ δὲ τοῦ, « καὶ ἦρας πᾶν ἄρσεν αὐτῶν, » ὁ Σύμμαχος, « πᾶσαν τὴν μνήμην αὐτῶν· » ὁ δὲ Ἀκύλας καὶ Θεοδοτίων, « πᾶν τὸ μνημόσυνον αὐτῶν » ἡρμήνευσαν. Ἔδει γὰρ πᾶσαν μνήμην κακίας ἀρθῆναι κατὰ τὸν δηλούμενον τῆς κρίσεως καιρόν. Εἰ δὲ λέγοιτο, « πᾶν ἄρσεν αὐτῶν, » πολλὴν εἰσάγει τὴν φιλανθρωπίαν ὁ λόγος· ὡς αὐτῶν μὲν ἡμαρτηκότων μὴ μελλόντων ἀφανίζεσθαι, μηδὲ εἰς τὸ παντελὲς ἀπόλλυσθαι· τῶν δὲ γεννημάτων οὕτω δηλουμένων, ὧν ἡ ψυχὴ αὐτῶν γεγέννηκε λογισμῶν πονηρῶν, τούτων ἀφανισμὸν γενήσεσθαί φησιν.

Tollatur impius, ut non videat gloriam Domini. Domine, excelsum brachium tuum, et non cognoverunt : scientes autem erubescent. » Impii enim, abjecti cum sint, ac procul cognitione Dei positi, in tenebris ejus ignorantiæ volutabantur : verum adveniente illa universali cognitione, videntes brachium illud excelsum ii, qui olim eum quasi non exsistentem blasphemis dictis incessebant, pudore affecti insaniæ finem facient.

« Zelus apprehendet populum ineruditum. » Subindicat eos ex circumcisione, qui gratiam Christi non amplexi sunt ; « Et jam ignis adversarios devorat ; » utpote qui sententiæ subjiciendi sint dicenti, « Discedite in ignem æternum, præparatum diabolo et angelis ejus [17]. » Quia lucem non acceperunt, igni ac tenebris tradentur.

Vers. 12, 13. « Domine Deus noster, pacem da nobis : omnia enim dedisti nobis. Domine Deus noster, posside nos : Domine, extra te alium non novimus : nomen tuum invocamus. Alia quippe omnia abs te data optima sunt : sed omnium donorum maximum est, pax illa quæ abs te proficiscitur, et quam nobiscum habemus, ut sine tumultu et mutatione degamus, animaque nostra tibi semper vacans servetur. Id autem inveniet, si nos ipse in propriam tibi possessionem habere digneris : quia nos non alium novimus præter te, et in solo nomine tuo confidimus. Cum igitur in vita nostra non alium quam te possederimus ; jure rogamus, ut tuæ portionis et sortis esse mereamur.

Vers. 14. « Mortui autem vitam non videbunt, neque medici suscitabunt. Ideo abduxisti, et perdidisti, et sustulisti omne masculum eorum. » Nos quidem, ait, tui sumus, Domine, et tu nostra possessio es ; qui vero sese peccatis ad mortem dediderunt, ideoque animabus mortui sunt : nam « anima quæ peccaverit, ipsa morietur : » promissam sanctis æternam vitam non videbunt, neque medici undecunque accedant judicii tempore, poterunt ipsis opem ad salutem conferre, neque eos ab exitio suscitare. Si quidem quos tu, magne, terribilis et juste Judex, perniciei tradidisti, quis medicus servare poterit ?

« Ideo abduxisti et perdidisti, et sustulisti omne masculum eorum. » Pro illo autem, « et sustulisti omne masculum eorum, » Symmachus, « omnem memoriam eorum ; » Aquila vero et Theodotio, « omne memoriale eorum, » interpretati sunt. Par erat enim memorato judicii tempore, omnem nequitiæ memoriam de medio tolli. Quod si dicamus, « omne masculum eorum, » magnam sermo præfert humanitatem, quasi scilicet non ipsi peccatores delendi ac funditus perdendi sint, sed eorum fetus, quos eorum anima peperit, malæ videlicet cogitationes, de medio tollendæ sint.

[17] Matth. xxv, 41.

VERS. 15, 16. « Adde eis mala, Domine, adde mala gloriosis terræ. Domine, in tribulatione recordati sumus tui : in tribulatione parva disciplina tua nobis. » Quoniam universalis judicii locum contemplatur propheta, ceu judicio præsens, ac tribunali Dei astans; pro conditione rerum quas videt, modo confitetur, modo precatur, modo gratias agit, mox dignis a Deo pro merito dandas retributiones enarrat. Hæc porro omnia nobis per Scripturam suam offert, ut instituamur, edocti omnia quæ ipse ex divini Spiritus illustratione noverat. Et nunc, inquit, Domine, cum tempus adesset, in angusta et arcta via incedentes, pro pietate concertabamus : verum in afflictione illa, nequaquam eramus tui immemores : sed recordatione tui corroborati patienter ferebamus, ita ut diceremus, « Tribulationem patientes, sed non angustiati; persecutionem ferentes, sed non derelicti; dejecti, sed non perditi [18]. » Hac ergo calamitate erudimur, scientes quia quem diligit Deus, castigat.

VERS. 17, 18. « Et sicut parturiens appropinquat ad partum, et in dolore suo clamat : sic facti sumus Dilecto tuo. Propter timorem tuum, Domine, in utero accepimus, et parturivimus, et peperimus spiritum salutis tuæ, quem fecimus in terra. Non cademus, sed cadent omnes habitatores terræ. » Quare omnem laborem sustinentes, similes eramus mulieri parturienti, et clamorem emittenti, quia id, quod in ventre movetur, in lucem enixura est : ita et nos respectu Dilecti tui fuimus : nam unigenitum Verbum tuum intus in anima habentes, necnon insitum abs te nobis divinum timorem, ac perseveranter ferentes, non spe lapsi sumus; sed peperimus spiritum salutis. Nam finis ille Dilecti tui et timoris ejus partus, spiritus nostri salus erat; quem spiritum ut edidimus, omnibus orbem incolentibus hominibus notum fecimus; ut et ipsi hinc edocti, ex æmulatione parturiendi a timore tuo, et pariendi eumdem spiritum, utilitatem percipiant. Etenim qui hunc salutis spiritum non conceperint, neque pepererint, cum alioquin steriles et infructuosi sint, a spe in te reposita excident : qui autem ex portione tua sunt, quique propter te ærumnarum genus omne tolerant, etiamsi usque ad mortem contra peccatum concertaverint, a vita, quæ apud te est, nequaquam labentur.

VERS. 19. « Resurgent mortui, et excitabuntur qui sunt in monumentis, et lætabuntur qui sunt in terra : ros enim, qui a te est, medela ipsis est : terra autem impiorum cadet. » Resurgent quippe mortui; sive secundum Aquilam, « Vivent qui mortui fuerant tui; » sive secundum Symmachum et Theodotionem, « Vivent mortui tui. » Mortui autem ejus quinam fuerint, nisi sancti ejus martyres, qui alii a prædictis mortuis sunt, de quibus dictum

[18] II Cor. IV, 9.

« Πρόσθες αὐτοῖς κακὰ, Κύριε, πρόσθες κακὰ τοῖς ἐνδόξοις τῆς γῆς. Κύριε, ἐν θλίψει ἐμνήσθημέν σου· ἐν θλίψει μικρᾷ ἡ παιδεία σου ἡμῖν. » Ἐπειδὴ τὸν περὶ τῆς καθόλου κρίσεως τόπον θεωρεῖ ὁ προφήτης, ὡσανεὶ παρὼν τῇ κρίσει, καὶ τῷ βήματι τοῦ Θεοῦ παρεστὼς, ἐφ' οἷς ὁρᾷ, ποτὲ μὲν ἐξομολογεῖται, ποτὲ δὲ ἱκετεύει, ποτὲ δὲ εὐχαριστεῖ, ποτὲ δὲ τὰς ἀποθησομένας ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀμοιβὰς τοῖς ἀξίοις διέρχεται. Πάντα δὲ ταῦτα διὰ τῆς αὐτοῦ Γραφῆς καὶ ἡμῖν παραδίδωσιν, ὡς ἂν παιδευοίμεθα διδασκόμενοι πάνθ' ὅσα καὶ αὐτὸς ἐκ τῆς τοῦ θείου Πνεύματος ἐπιλάμψεως ἔγνω. Καὶ νῦν οὖν, φησὶν, ὅτε καιρὸς ἦν, ὦ Κύριε, τὴν στενὴν καὶ τὴν τεθλιμμένην ὁδεύοντες ὑπὲρ τῆς εὐσεβείας ἠγωνιζόμεθα· πλὴν καὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ θλίψει οὐκ ἦμέν σου ἀμνήμονες· ὑπ' αὐτῆς δὲ τῆς σῆς μνήμης δυναμούμενοι καρτερῶς ὑπεμένομεν· ὥστε λέγειν « Θλιβόμενοι, ἀλλ' οὐ στενοχωρούμενοι· διωκόμενοι, ἀλλ' οὐκ ἐγκαταλιμπανόμενοι· καταβαλλόμενοι, ἀλλ' οὐκ ἀπολλύμενοι. » Διὰ ταύτης γοῦν τῆς θλίψεως παιδευόμεθα, εἰδότες, ὅτι ὃν ἀγαπᾷ Κύριος, παιδεύει.

« Καὶ ὡς ἡ ὠδίνουσα ἐγγίζει τοῦ τεκεῖν, καὶ ἐπὶ τῇ ὠδῖνι αὐτῆς ἐκέκραγεν· οὕτως ἐγενήθημεν τῷ Ἀγαπητῷ σου. Διὰ τὸν φόβον σου, Κύριε, ἐν γαστρὶ ἐλάβομεν, καὶ ὠδινήσαμεν, καὶ ἐτέκομεν πνεῦμα σωτηρίας σου, ὃ ἐποιήσαμεν ἐπὶ τῆς γῆς. Οὐ πεσούμεθα, ἀλλὰ πεσοῦνται πάντες οἱ ἐνοικοῦντες ἐπὶ τῆς γῆς. » Διὸ πάντα πόνον ὑπομένοντες, ἐοικότες ἦμεν ὠδινούσῃ γυναικὶ, καὶ βοὰς ἀφιούσῃ περὶ αὐτὸ τὸ μέλλειν τὸ κατὰ γαστρὸς κινούμενον εἰς φῶς προάγειν· οὕτω γὰρ καὶ ἡμεῖς ἐγενήθη μὲν τῷ σῷ Ἀγαπητῷ· τὸν γὰρ μονογενῆ σου Λόγον ἔνδον ἔχοντες ἐν τῇ ἑαυτῶν ψυχῇ, καὶ τὸν ἐκ σοῦ κατασπαρέντα ἡμῖν ἔνθεον φόβον, καὶ δὴ καρτερήσαντες, οὐκ ἐσφάλημεν τῆς ἐλπίδος, ἀλλ' ἐτέκομεν πνεῦμα σωτηρίας. Τέλος γὰρ τῆς κυήσεως τοῦ Ἀγαπητοῦ σου καὶ τοῦ φόβου αὐτοῦ ἡ σωτηρία ἦν τοῦ ἡμετέρου πνεύματος. Ὅπερ ἀπογεννήσαντες φανερὸν κατεστήσαμεν πᾶσι τοῖς ἐπὶ τῆς γῆς κατοικοῦσιν ἀνθρώποις, ὡς ἂν καὶ αὐτοὶ μαθόντες ὠφεληθεῖεν διὰ τοῦ ζηλῶσαι κυῆσαι καὶ αὐτοὺς ἀπὸ τοῦ φόβου, καὶ ἀποτεκεῖν τὸ αὐτὸ πνεῦμα. Οἱ γὰρ μὴ τοῦτο λαβόντες μηδὲ τεκόντες τὸ πνεῦμα τῆς σωτηρίας, ἄλλως δὲ ἄγονοι καὶ ἄκαρποι γενόμενοι, καὶ ἐκπεσοῦνται τῆς παρὰ σοῦ ἐλπίδος· οἱ δέ γε τῆς σῆς μερίδος ὄντες, οἱ διὰ σὲ πᾶσαν θλῖψιν ὑπομείναντες, εἰ καὶ μέχρι θανάτου ἀγωνίσαιντο πρὸς τὴν ἁμαρτίαν, οὐδαμῶς τῆς παρὰ σοὶ ζωῆς ἀποπεσοῦνται.

« Ἀναστήσονται οἱ νεκροὶ, καὶ ἐγερθήσονται οἱ ἐν τοῖς μνημείοις, καὶ εὐφρανθήσονται οἱ ἐν τῇ γῇ· ἡ γὰρ δρόσος ἡ παρὰ σοῦ ἴαμα αὐτοῖς ἐστιν· ἡ δὲ γῆ τῶν ἀσεβῶν πεσεῖται. » Ἀναστήσονται γὰρ οἱ νεκροὶ, ἢ κατὰ τὸν Ἀκύλαν, « Ζήσονται οἱ τεθνεῶτές σου, » ἢ κατὰ τὸν Σύμμαχον καὶ Θεοδοτίωνα, « Ζήσονται οἱ νεκροί σου. » Νεκροὶ δὲ αὐτοῦ τίνες ἂν εἶεν, ἢ οἱ ἅγιοι αὐτοῦ μάρτυρες, ἕτεροι ὄντες παρὰ τοὺς λεχθέντας νεκροὺς, περὶ ὧν εἴρητο· « Οἱ

δὲ νεκροὶ ζωὴν οὐ μὴ ἴδωσιν, οὐδὲ ἰατροὶ οὐ μὴ ἀναστήσονται; » Ἀλλ' ἐκεῖνοι μὲν ἦσαν νεκροὶ, τὰ πρὸς θάνατον ἡμαρτηκότες, οἱ δὲ νεκροὶ τοῦ Κυρίου οἱ δι' αὐτὸν πᾶσαν θλῖψιν ἕως θανάτου ὑπομένοντες. Ἀντὶ δὲ τοῦ, « ἐγερθήσονται, » οἱ λοιποὶ ἡρμήνευσαν, ὡς κοιμηθέντων αὐτῶν, οὐχὶ δὲ τεθνεώτων. Διὸ ὁ τῶν ἁγίων θάνατος κοίμησις ὀνομάζεται. Ἀκολούθως δὲ τῇ κοιμήσει ἡ ἀνάστασις ἐξυπνισμὸς ἂν λεχθείη. Διὸ κατὰ τοὺς λοιποὺς ἑρμηνευτὰς ἐξυπνισθήσεσθαι οἱ ἐν τοῖς μνημείοις κατὰ τὸ πρῶτον εἴρηνται· κατὰ δὲ τὸ δεύτερον, « ἀγαλλιάσονται, » ἢ « αἰνέσουσι, » κατὰ τὸν Ἀκύλαν, ἢ « ἀλαλάξουσι, » κατὰ τὸν Θεοδοτίωνα. Δρόσος ἡ ἐπὶ γῆς κατιοῦσα ἠρέμα καὶ πράως ἐκτρέφει καὶ αὔξειν ποιεῖ τὰ ἐναποκείμενα αὐτῇ σπέρματα· τὸν αὐτὸν τρόπον ἡ παρὰ σοῦ δρόσος ἴαμα καὶ ζωὴν καὶ σωτηρίαν παρέξει τοῖς σοῖς νεκροῖς, ὧν τὰ σώματα κατὰ καιρὸν ἐπὶ τῆς γῆς ἐσπάρη. Οὐκ ἂν δὲ ἁμάρτοις αὐτὸν εἶναι δρόσον λέγων τὸν μονογενῆ τοῦ Θεοῦ Λόγον, ὃς, ἐπιστάξας τὰς ἑαυτοῦ ζωοποιοὺς σταγόνας τοῖς αὐτοῦ νεκροῖς, ὁμοῦ καὶ ἴασιν ἁμαρτημάτων, εἴ πού τι αὐτοῖς κατ' ἄνθρωπον πεπλημμέληto, παρέξει ὁμοῦ καὶ ἀνάστασιν καὶ σωτηρίαν, καὶ ζωὴν αἰώνιον αὐτοῖς δωρήσεται· ἀλλ' οὐχὶ τὰ τῶν ἀσεβῶν τοιαῦτα.

« Βάδιζε, ὁ λαός μου· εἴσελθε εἰς τὰ ταμιεῖά σου· » μὴ περιεργάζου τὰ πορρωτάτω τυγχάνοντα τῶν σῶν ταμιείων. « Ἀπόκλεισον τὴν θύραν σου· ἀποκρύβηθι μικρὸν ὅσον, ἕως ἂν παρέλθῃ ἡ ὀργὴ Κυρίου. » Μετὰ τὴν διδασκαλίαν τῆς τῶν νεκρῶν ἀναστάσεως, ὡς περιεστῶτας ἔμπροσθεν, καὶ ἐπὶ τὸ αὐτὸ μετὰ τὴν ἀνάστασιν συνηγμένους τοὺς ἁγίους τοῦ Θεοῦ θεασάμενον τὸ πνεῦμα τὸ προφητικὸν, ἔπειτα ἐξ ἑτέρου μέρους τὴν ἐπιοῦσαν τοῖς ἀσεβέσιν ὀργὴν κατανοήσαν, τῷ τάγματι τῶν ἁγίων προσφωνεῖ ἀποχωρεῖν πρὸς βραχὺ τοῦ μακρὰν κρύπτεσθαι, ὡς μηδὲ θεωροὺς τῆς τῶν ἀσεβῶν γίνεσθαι ἀπωλείας. Ταμιεῖα δὲ τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ αἱ πολλαὶ παρὰ τῷ Πατρὶ τυγχάνουσι μοναὶ, ἑκάστῳ τάγματι τῶν ἁγίων κατὰ δικαίαν Θεοῦ κρίσιν ἀφωρισμέναι. Εἰς ταῦτ' οὖν τὰ σοὶ παρεσκευασμένα ταμιεῖά σου, φησὶν, ὁ ἐμὸς λαὸς, εἴσελθε, καὶ ἀπόκλεισον τὴν θύραν σου.

« Ἰδοὺ γὰρ Κύριος ἀπὸ τοῦ ἁγίου ἐπάγει τὴν ὀργὴν ἐπὶ τοὺς ἐνοικοῦντας ἐπὶ τῆς γῆς. » Παρελθούσης δὲ αὐτῆς, ἀναπετάσας λοιπὸν τὰς τῶν σαυτοῦ ταμιείων πύλας, μετὰ πολλῆς ἐξουσίας καὶ παῤῥησίας πρόϊθι τὸν νέον ἐποπτεύων αἰῶνα, καὶ τὴν ἐπηγγελμένην σοι βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. « Καὶ ἀνακαλύψει ἡ γῆ τὸ αἷμα αὐτῆς, καὶ οὐ κατακαλύψει τοὺς ἀνῃρημένους· » ὡς μηδένα λαθεῖν τῶν πάλαι ἐν αὐτῇ τὰς ψυχὰς ἀνῃρημένων διὰ τῶν πρὸς θάνατον ἁμαρτημάτων· ἐπὶ τούτῳ γὰρ τὴν ὀργὴν ἐπάξειν εἴρηται ὁ Θεός· ὀργῆς ἐνταῦθα ὀνομαζομένης τῶν ταῖς κολάσεσι διακονουμένων ἀγγέλων. (30) Δηλοῖ δὲ διὰ τούτων τὴν τῶν ἁγίων τοῦ Θεοῦ ἀναίρεσιν καὶ τὰ τῶν μαρτύρων αἵματα, περὶ ὧν καὶ Μωϋσῆς ἐν μεγάλῃ ᾠδῇ γράφων ἔλεγε· « Ὅτι τὸ αἷμα τῶν υἱῶν αὐτοῦ ἐκδι-

(30) Hæc Hieronymus.

A fuerat, « Mortui autem vitam non videbunt, neque medici suscitabunt? » Sed illi quidem mortui erant, qui ad mortem peccaverant. Mortui autem Domini sunt ii qui propter eum omnem calamitatem ad mortem usque sunt perpessi. Pro illo autem, « excitabuntur, » reliqui interpretantur, ac si dormiant, ac non mortui sint. Quamobrem sanctorum mors, somnus appellatur. Consequenter autem ad somnum, resurrectio, experrectio esse dicatur. Quamobrem secundum reliquos interpretes, experrecturos esse qui in monumentis sunt primo dicitur; secundo autem « lætabuntur; » sive, « laudabunt, » ut Aquila; sive, « jubilabunt, » ut Theodotio vertit. Ros autem in terram delapsus, sensim placideque injecta ibi semina enutrit et accrescere facit: B eodemque modo ros abs te prodiens, medelam, vitam et salutem mortuis afferet tuis, quorum corpora variis temporibus in terram velut semina jacta fuerint. Neque porro aberraveris, si dicas ipsum unigenitum Dei Verbum rorem esse, quod guttulas suas mortuis suis instillare faciens, una remedium peccatis, si quid ab illis humanitus peccatum, ac resurrectionem, salutem et vitam sempiternam ipsis conferet. At res impiorum non eodem modo se habent.

VERS. 20. « Vade, populus meus: intra in cubicula tua; » ne curiosius inquiras ea, quæ procul cubiculis tuis versantur. « Claude ostium tuum: abscondere paululum quantulumcunque, donec pertranseat ira Domini. » Post allatam de resurre- C ctione mortuorum doctrinam, sanctos Dei, qui antea circumsteterant, eodem in loco coactos post resurrectionem videns propheticus spiritus, deinde vero alia ex parte imminentem impiis iram conspicatus, sanctorum cœtum ad modicum tempus secedere ac procul sese occultare monet, ne sint impiorum perniciei spectatores. Cubicula vero populi Dei, intelligas esse multas apud Patrem mansiones, justo Dei judicio singulis ordinibus destinatas. In hæc igitur, popule mi, parata tibi cubicula ingredere, et claude ostium tuum.

VERS. 21. « Ecce enim Dominus de sancto inducit iram super habitatores terræ. » Postquam autem illa pertransierit, reseratis demum cubiculi tui D janius, potestate et fiducia multa instructus prodi, novum sæculum conspecturus, necnon promissum tibi regnum Dei. « Et revelabit terra sanguinem suum, et non abscondet interfectos; » ita ut nemo lateat eorum, qui olim in ea secundum animam ob peccata ad mortem interfecti fuere: hac enim de causa iram inducturus suam Deus dicitur. Hic scilicet ira vocantur angeli inferendæ ultioni ministrantes. His porro significat sanctorum Dei necem, et martyrum sanguinem, de quibus hæc in magno cantico scribit Moyses, « Quia sanguinem filiorum suorum ulciscetur et vindicabit,

et ultionem retribuet inimicis, et odientibus se retribuet [19].

CAPUT XXVII.

VERS. 1. « In die illa inducet Deus gladium sanctum, magnum et validum super draconem, serpentem fugientem, super draconem serpentem tortuosum, et occidet draconem. Virga itaque Dei, recta cum sit, et castigationi apta, secundum illud, « Virga rectitudinis, virga regni tui [20], » iis qui in rebus medelam admittentibus peccarunt, servatur ad ipsorum castigationem, emendationem et ad utilitatem prolata. Qui autem nihil rectum, æquumque nihil habet, sed omnino deflexus et tortuosus est, ac pectore ventreque humi reptat, omniumque pedibus ad supplantationem et dejectionem insidias molitur, post impios omnes, gravi, magno validoque gladio tradetur, quem ipsi soli magnus ille Judex reconditum et paratum habuit. Gladium hic vocat ultionis effectum: quem item sanctum dicit, cum ut minarum terrorem leniat, tum ut ostendat eos qui supplicio afficientur, non ad exitium vertendos, sed castigationem ipsis sanctitatis causam futuram esse. At enim Deus dum castigat, non perdere, sed eos qui convertuntur emendare et sanctificare peroptat.

VERS. 2-4. « In illa die vinea pulchra: desiderium canendi contra illam. Ego civitas munita, civitas obsessa, frustra potum dabo illi: capietur enim noctu, die autem cadet murus ejus. Non est quæ non apprehenderit eam. Quis ponet me custodem culmi in agro? propter inimicam hanc repuli eam. Ideo fecit Dominus omnia quæ disposuit. Combusta sum. » Hæc porro est dicti sententia: Num malum pro malo gentibus reddiderunt, qui pacem illis prædicabant? Illi enim insequebantur eos, plagis etiam additis; illi vero pulcherrima ipsis, pacem scilicet annuntiabant. Num igitur paria patiebantur gentiles illi, dum pacis præcones injuriis afficerent? Verberabant enim, nec vicissim vapulabant; occidebant nec occidebantur: pugnantes autem et opprobria inferentes, ipsos divexabant atque pellebant: illi vero non cessantes, pacem ipsis et bona nuntiabant. Quare subdit:

VERS. 5-8. « Clamabunt habitatores ejus: Faciamus pacem cum eo, faciamus pacem: qui veniunt filii Jacob germinabunt, et florebit Israel: et implebitur terra fructu ejus. Num sicut ipse percussit, et ipse similiter percutietur? et sicut ipse occidit, ita occidetur? Pugnans et exprobrans emittet eos. Nonne tu eras, qui meditabaris spiritu duro interficere eos spiritu furoris? » Hæc enim meditabantur illi ex gentibus infideles, « spiritu duro » contra apostolos Christi occupati, nihilque aliud cogitantes, quam quomodo eodem spiritu interficerent eos. Sed quoniam ærumnis hujusmodi affecti illi, « ex Jacob germinantes, et ex Israel efflore-

[19] Deut. xxxii, 43. [20] Psal. xliv, 7.

κεῖται, καὶ ἐκδικήσει, καὶ ἀνταποδώσει δίκην τοῖς ἐχθροῖς, καὶ τοῖς μισοῦσιν ἀνταποδώσει. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΖ'.

« Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἐπάξει ὁ Θεὸς τὴν μάχαιραν τὴν ἁγίαν, τὴν μεγάλην καὶ τὴν ἰσχυρὰν ἐπὶ τὸν δράκοντα, τὸν ὄφιν φεύγοντα, ἐπὶ τὸν δράκοντα ὄφιν σκολιὸν, καὶ ἀνελεῖ τὸν δράκοντα. » Ἡ μὲν οὖν τοῦ Θεοῦ ῥάβδος, εὐθεῖά τις οὖσα καὶ παιδευτικὴ, κατὰ τὸ, « Ῥάβδος εὐθύτητος ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου· » τοῖς ἰάσιμα ἡμαρτηκόσι τετήρηται εἰς παίδευσιν αὐτῶν καὶ βελτίωσιν καὶ ψυχῆς ὠφέλειαν προσαγομένη· ὁ δὲ μηδὲ ὀρθὸν μηδὲ εὐθὺ κεκτημένος, ὅλος δὲ διόλου καμπύλος καὶ σκολιὸς, χαμαί τε ἐπὶ τὸ στῆθος καὶ κοιλίαν ἕρπων, ἐφεδρεύων τε τοῖς πάντων ποσὶν ἐπὶ τὸ σκελίζειν καὶ καταβάλλειν αὐτοὺς, μετὰ πάντας τοὺς ἀσεβεῖς τῇ σκληρᾷ καὶ μεγάλῃ καὶ ἰσχυρᾷ μαχαίρᾳ παραδοθήσεται, ἣν αὐτῷ μόνῳ ὁ μέγας κριτὴς ἐταμιεύσατο. Μάχαιραν ἐνταῦθα λέγει τὴν ἐνέργειαν τῆς δίκης· ἀλλὰ καὶ ἁγίαν καλεῖ, ὁμοῦ μὲν παραμυθούμενος τὸ φοβερὸν τῆς ἀπειλῆς, ὁμοῦ δὲ καὶ δεικνὺς, ὡς οὐκ εἰς ἀπώλειαν καταστρέψουσιν οἱ τιμωρούμενοι· ἁγιωσύνης τε αὐτοῖς αἴτιον ἔσται μετανοοῦσι. Καὶ γὰρ οὐκ ἀπολέσαι βούλεται ὁ Θεὸς παιδεύων, ἀλλὰ καθᾶραι καὶ ἁγιάσαι ἐπιστρέψαντας.

« Τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἀμπελὼν καλὸς, ἐπιθύμημα ἐξάρχειν κατ' αὐτῆς. Ἐγὼ πόλις ὀχυρὰ, πόλις πολιορκουμένη, μάτην ποτιῶ αὐτήν· ἁλώσεται γὰρ νυκτὸς, ἡμέρας δὲ πεσεῖται τὸ τεῖχος αὐτῆς. Οὐκ ἔστιν ἣ οὐκ ἐπελάβετο αὐτῆς. Τίς με θήσει φυλάσσειν καλάμην ἐν ἀγρῷ; διὰ τὴν πολεμίαν ταύτην ἠθέτηκα αὐτήν. Τοίνυν διὰ τοῦτο ἐποίησε Κύριος πάντα ὅσα συνέταξε. Κατακέκαυμαι. » Ὁ δὲ νοῦς τοῦ λόγου τοιοῦτός ἐστι· Μή τι κακὸν ἀντὶ κακοῦ τοῖς ἔθνεσιν ἀπεδίδοσαν οἱ κηρύττοντες αὐτοῖς εἰρήνην; Οἱ μὲν γὰρ ἐδίωκον αὐτοὺς καὶ πληγὰς ἐπιθέντες· οἱ δὲ τὰ κάλλιστα αὐτοῖς τὴν εἰρήνην εὐηγγελίζοντο. Μήτι οὖν τὰ ἴσα ἔπασχον οἱ ἐξ ἐθνῶν, ἀδικοῦντες τοὺς τῆς εἰρήνης κήρυκας; Ἔτυπτον γὰρ, καὶ οὐκ ἀντετύπτοντο, καὶ ἀνῄρουν, ἀλλ' οὐκ ἀνταναιροῦντο· καὶ μαχόμενοι δὲ καὶ ὀνειδίζοντες, ἐδίωκον αὐτοὺς καὶ ἐξαπέστελλον· οἱ δὲ οὐκ ἀνεχώρουν τοῦ τὴν εἰρήνην καὶ τοῦ τὰ ἀγαθὰ αὐτοῖς εὐαγγελίζεσθαι. Διὸ ἐπιλέγει·

« Βοήσονται οἱ ἐνοικοῦντες ἐν αὐτῇ· ποιήσωμεν εἰρήνην αὐτῷ, ποιήσωμεν εἰρήνην· οἱ ἐρχόμενοι τέκνα Ἰακὼβ βλαστήσει, καὶ ἐξανθήσει Ἰσραὴλ, καὶ ἐμπλησθήσεται ἡ οἰκουμένη τοῦ καρποῦ αὐτοῦ. Μὴ ὡς αὐτὸς ἐπάταξε, καὶ αὐτὸς οὕτως πληγήσεται· καὶ ὡς αὐτὸς ἀνεῖλεν, οὕτως ἀναιρεθήσεται; Μαχόμενος καὶ ὀνειδίζων ἐξαποστελεῖ αὐτούς. Οὐ σὺ ἦσθα μελετῶν τῷ πνεύματι τῷ σκληρῷ, ἀνελεῖν αὐτοὺς πνεύματι θυμοῦ; » Ταῦτα γὰρ ἐμελέτων οἱ ἐξ ἐθνῶν ἄπιστοι κατὰ τῶν ἀποστόλων τοῦ Χριστοῦ « πνεύματι σκληρῷ » κατεχόμενοι, καὶ οὐδὲν ἕτερον διανοούμενοι, ἢ ὅπως ἀνέλωσιν αὐτοὺς τῷ ἐν αὐτοῖς πνεύματι. Ἀλλ' ἐπειδὴ τοιαῦτα πάσχοντες οἱ ἐκ τοῦ

Ἰακὼϐ βλαστήσαντες, καὶ ἐκ τοῦ Ἰσραὴλ ἐξανθήσαντες, » ἔφερον πάντα γενναίως διὰ τὸν Χριστόν· τούτου χάριν ἐπιλέγει·

« Διὰ τοῦτο ἀφαιρεθήσεται ἡ ἀνομία Ἰακὼϐ, καὶ τοῦτό ἐστιν ἡ εὐλογία αὐτοῦ, ὅταν ἀφέλωμαι τὴν ἁμαρτίαν αὐτοῦ, ὅταν θῶσι πάντας τοὺς λίθους τῶν βωμῶν κατακεκομμένους, ὡς κονίαν λεπτὴν, καὶ οὐ μὴ μείνῃ τὰ δένδρα αὐτῶν, καὶ τὰ εἴδωλα αὐτῶν ἐκκεκομμένα, ὥσπερ δρυμὸς μακράν. » Ταῦτα γὰρ, φησὶν, αἴτια γενήσεται τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν Ἰακὼϐ, καὶ διὰ ταῦτα ἐπ' αὐτὸν ἥξει ἡ εὐλογία, ἀφαιρουμένης αὐτοῦ τῆς ἁμαρτίας. Σωθήσεται γὰρ διὰ τῆς τεκνογονίας, ἐὰν μείνωσι ἐν τῇ πίστει καὶ ἀγάπῃ καὶ ἁγιασμῷ μετὰ σωφροσύνης, κατὰ τὸν Ἀπόστολον· ἀκόλουθόν ἐστι καὶ τὸν Ἰακὼϐ τέκνα « βλαστήσαντα, » καὶ τὸν τοιοῦτον καρπὸν « ἐξανθήσαντα » διὰ τῆς τούτων ἀρετῆς κοινωνῆσαι αὐτῶν τῇ εὐλογίᾳ. Σημαίνει δὲ ὁ λόγος πολλοὺς διὰ τῆς ἀποστολικῆς χάριτος καὶ τῶν κατὰ σάρκα γειτνιώντων αὐτοῖς σωθήσεσθαι.

« Τὸ κατοικούμενον ποίμνιον ἀνειμένον ἔσται, ὡς ποίμνιον καταλελειμμένον. Καὶ ἔσται πολὺν χρόνον εἰς βόσκημα, καὶ ἐκεῖ ἀναπαύσονται ποίμνια. » Ἐπεὶ μὴ ἐϐουλήθησαν τὸν καλὸν ποιμένα παραδέξασθαι, τὸν θέντα τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν ὑπὲρ τῶν προϐάτων· διόπερ ἡ χώρα τῆς ψυχῆς αὐτῶν ἔσται πολὺν χρόνον εἰς βόσκημα, ὡς πληροῦσθαι εἰς αὐτοὺς τὸ, « ἐλυμήνατο αὐτὴν ὗς ἐκ δρυμοῦ, καὶ μονιὸς ἄγριος κατενεμήσατο αὐτήν. »

« Καὶ μετὰ χρόνον οὐκ ἔσται ἐν αὐτῇ πᾶν χλωρὸν διὰ τὸ ξηρανθῆναι. » — « Ἐκεῖ, φησὶν, ἀναπαύσονται τὰ ποίμνια, » δῆλον δὲ ὅτι οἱ καταϐόσκοντες καὶ λυμαινόμενοι αὐτήν. Εἰς τοσαύτην δὲ περιτραπήσεται ἐρημίαν, ὡς μηδὲν χλωρὸν ἐν αὐτῇ ὑπάρξαι· διὸ λέλεκται· « Καὶ οὐκ ἔσται ἐν αὐτῷ χλωρόν. Γυναῖκες ἐρχόμεναι ἀπὸ θέας, δεῦτε· οὐ γάρ λαός ἐστιν ἔχων σύνεσιν. » Γυναῖκας ἀνακαλεῖται, ὡς ἀνδρῶν μὴ εὑρισκομένων ἐν αὐτοῖς ἀξίων σωτηρίας. Διὸ ταῖς γυναιξὶ παρακελεύεται σπεύδειν καὶ ἥκειν εἰς μαρτυρίαν ἀπὸ θέας τῶν παραδόξων καὶ θαυμασίων ἔργων, ὡς ἂν ἐλθοῦσαι φωτίσαιεν τὸν ἐν σκότῳ καθήμενον λαὸν καὶ τὴν πόλιν αὐτῶν τὴν ἀφειμένην. Διὸ κατὰ τὸν Ἀκύλαν εἴρηται· « Γυναῖκες ἐρχόμεναι φωτίζουσιν αὐτήν· » κατὰ δὲ τὸν Σύμμαχον, « Γυναῖκες ἐρχόμεναι καὶ δηλοῦσαι αὐτήν. » Τίνα δὲ αὐτὴν, ἢ τὴν ἀνωτέρω λεχθεῖσαν πόλιν; περὶ ἧς εἴρητο· « Πόλις γὰρ ὠχυρωμένη ἡ μόνη καλὴ, καὶ ἀφεῖται καὶ ἐγκαταλείπεται ὡς ἔρημος. » Ταῦτα δὲ ἐπληροῦτο πρὸς λέξιν καὶ πρὸς ἱστορίαν κατὰ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀνάστασιν, ἐν ᾧ, κατὰ μὲν τὸν Ματθαῖον, « Ἦσαν ἐκεῖ γυναῖκες πολλαὶ ἀπὸ μακρὰν θεωροῦσαι, αἵτινες ἠκολούθησαν αὐτῷ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας διακονοῦσαι αὐτῷ· ἐν αἷς ἦν Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ, καὶ Μαρία Ἰακώϐου, καὶ Ἰωσῆ μήτηρ, καὶ ἡ μήτηρ τῶν υἱῶν Ζεϐεδαίου· » κατὰ δὲ τὸν Λουκᾶν· « Κατακολουθήσασαι δὲ γυναῖκές τινες ἦσαν, συνεληλυθυῖαι ἐκ τῆς Γαλιλαίας αὐτῷ, » καὶ τὰ ἑξῆς. « Διὰ τοῦτο οὐ μὴ

A scentes, » omnia fortiter [« ferebant » propter Christum; ideo subjungit :

VERS. 9. « Propterea auferetur iniquitas Jacob, et hæc erit benedictio ejus, cum abstulero peccatum ejus, quando posuerint omnes lapides altarium contritos, quasi cinerem minutum : et non manebunt arbores eorum, et idola eorum excisa, quasi silva procul. » Hæc, inquit, in causa erunt remissionis peccatorum Jacob : et eadem de causa, deleto peccato ejus, benedictio super illum veniet. Nam ob filiorum procreationem servabitur, si tamen illi manserint in fide, dilectione et sanctificatione cum temperantia, secundum Apostolum : ac consequens est Jacobum filios « germinantem, » et in B copiosum fructum « efflorescentem, » ob filiorum virtutem in partem benedictionis venire. Indicatur autem multos per apostolicam gratiam, et per eos qui ipsis carne propinqui sunt, salutem consecuturos esse.

VERS. 10. « Habitatum ovile remissum erit, sicut ovile derelictum. Et erit multo tempore in pascua, et ibi requiescent greges. » Quia bonum illum pastorem accipere noluerunt, qui animam suam posuit pro ovibus suis; ideo ager animæ eorum longo tempore in pabulum erit; ita ut in ipsis impleatur hoc dictum, « exterminavit eam aper de silva, et singularis ferus depastus est eam [31]. »

C VERS. 11. « Et post tempus non erit in ea omne viride, eo quod exsiccata sit. » — « Illic, ait, requiescent greges, » ii videlicet qui ipsam depascunt et exterminant. In tantam porro vastitatem deveniet, ut floridum nihil in illa supersit : quare dicitur « Et non erit in illa viride. Mulieres venientes a spectaculo, adeste : non enim est populus qui habeat intelligentiam. » Mulieres evocat, ac si inter eos viri non reperiantur salute digni. Quamobrem mulieres maturare jubet, et accedere ad testimonium de mirabilibus illis et prodigiosis operibus ferendum; ut accedentes illæ populum in tenebris sedentem, et eorum urbem derelictam illustrent. Quare secundum Aquilam dicitur, *mulieres venientes illuminant eam;* secundum Symmachum vero, *mu-* D *lieres venientes et indicantes eam.* Eam vero, quam, nisi supra memoratam civitatem de qua dictum est, « Civitas enim munita sola pulchra, et dimittitur et deseritur tanquam solitudo? » Hæc autem secundum litteram et historiam impleta sunt in Servatoris nostri resurrectione, quo tempore, secundum Matthæum, « Erant ibi mulieres multæ a longe respicientes, quæ secutæ fuerant eum a Galilæa, ministrantes ei : inter quas erat Maria Magdalene, et Maria Jacobi, et Jose mater, et mater filiorum Zebedæi [32]; » secundum Lucam vero, subsecutæ autem mulieres quædam, quæ cum eo venerant de Galilæa [33], » etc. « Propterea non

[31] Psal. LXXIX, 14. [32] Matth. XXVII, 55. [33] Luc. XXIII, 55.

miserebitur, qui fecit eos, et qui formavit eos non miserebitur. » His significari arbitror bellum Judæis in Palæstinorum gente, post editum contra Christum facinus, illatum.

VERS. 12. « Et erit in die illa, concludet Deus a fossa fluminis, usque ad Rhinocoruram. Vos autem congregate sigillatim filios Israel. » Est hoc oppidum ad montem inter Ægyptum et Palæstinam situm. Quapropter secundum reliquos interpretes, « intra torrentem Ægypti, » dictum est. Queis subindicatur, ut jam dixi, bellum Judæis in Palæstinorum gente positis, inferendum.

VERS. 13. « Et erit in die illa, clangent tuba magna, et venient qui perierant in regione Assyriorum, et qui perierant in Ægypto : et adorabunt Dominum super montem sanctum in Jerusalem. » Expetendum enim est, ut vel unus eorum, vel duo, vel aliquot parvo numero per singulas urbes, aut per singulas gentes salutem obtineant. Illos itaque sigillatim congregate : reliquis vero gentibus tuba magna canet, ac cum clamore loquetur, audientibus universis hominibus. Ægyptiorum nomine idololatras omnes indicat; per Assyrios autem, Israelis inimicos, qui Judæorum regionem obsederunt : nam evangelicæ illius vere magnæ tubæ prædicatione illis enuntiata, qui apud gentes idololatræ, et olim inimici et hostes Israeliticæ religionis erant, conversi ad Deum accedent; ita ut ii qui quondam idolorum cultu et errore perditi erant, resipiscentes et ad Dei cognitionem maturantes, salutem per Christum oblatam nanciscantur.

A οἰκτειρήσῃ ὁ ποιήσας αὐτοὺς, οὐδὲ ὁ πλάσας αὐτοὺς οὐ μὴ ἐλεήσῃ. » Οἶμαι δὲ διὰ τούτων σημαίνεσθαι τὸν ἐπελθόντα τοῖς Ἰουδαίοις πόλεμον κατὰ τὸ Παλαιστίνων ἔθνος, μετὰ τὴν κατὰ Χριστοῦ τόλμαν.

« Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, συμφράξει ὁ Θεὸς ἀπὸ τῆς διώρυγος τοῦ ποταμοῦ ἕως Ῥινοκορούρων. Ὑμεῖς δὲ συναγάγετε κατὰ ἕνα τοὺς υἱοὺς Ἰσραήλ. » Πόλις δὲ αὕτη ἐστὶν ἀμφὶ τοῦ ὄρους τοῦ μεταξὺ τῆς Αἰγύπτου καὶ τῆς Παλαιστίνης κειμένη. Διὸ κατὰ τοὺς λοιποὺς ἑρμηνευτὰς, « ἔσω τοῦ χειμάῤῥου Αἰγύπτου, » εἴρηται· αἰνιττομένου, ὡς ἔφην, τοῦ λόγου τὸν γενησόμενον κατὰ Ἰουδαίων πόλεμον ἐν τῷ Παλαιστίνων ἔθνει. « Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, σαλπιοῦσι τῇ σάλπιγγι τῇ μεγάλῃ, καὶ ἥξουσιν οἱ ἀπολόμενοι ἐν τῇ χώρᾳ τῶν Ἀσσυρίων καὶ οἱ ἀπο- B λόμενοι ἐν Αἰγύπτῳ· καὶ προσκυνήσουσι τῷ Κυρίῳ ἐπὶ τὸ ὄρος τὸ ἅγιον ἐν Ἱερουσαλήμ. » Ἀγαπητὸν γὰρ τὸ κἂν ἕνα, ἢ καὶ δεύτερον, καί τινας εὐαριθμήτους ἐξ αὐτῶν καθ' ἑκάστην πόλιν ἢ καὶ καθ' ἕκαστον ἔθνος σώζεσθαι. Τούτους μὲν οὖν κατὰ ἕνα συναγάγετε· τοῖς δὲ λοιποῖς ἔθνεσι σάλπιγγι σαλπίσει μεγάλῃ, τοῦ λόγου βοῶντος εἰς ἐξάκουστον πᾶσιν ἀνθρώποις. Σημαίνει δὲ διὰ μὲν τῶν Αἰγυπτίων, τοὺς εἰδωλολάτρας πάντας, διὰ δὲ τῶν Ἀσσυρίων τοὺς πολεμίους τοῦ Ἰσραὴλ, τοὺς πολιορκητὰς τῆς Ἰουδαίων χώρας γενομένους, οἷς τοῦ λόγου διὰ τῆς εὐαγγελικῆς σάλπιγγος τῆς ὡς ἀληθῶς μεγάλης κηρύξαντος, μεταβαλόντες οἱ ἐν τοῖς ἔθνεσιν εἰδωλολάτραι, καὶ οἱ πάλαι ἐχθροὶ, καὶ οἱ πολέμιοι τῆς τοῦ Ἰσραὴλ θεοσεβείας, ἥξουσι πρὸς τὸν Θεὸν ἐπιστρέψαντες, ὡς τοὺς πάλαι ἀπολωλότας ἐν τῇ τῆς εἰδωλολατρείας πλάνῃ, μεταβληθέντας καὶ σκεύσαντας ἐλθεῖν ἐπὶ τὴν τοῦ Θεοῦ γνῶσιν, καὶ τῆς διὰ Χριστοῦ σωτηρίας τυχεῖν.

CAPUT XXVIII.

VERS. 1. « Væ coronæ contumeliæ, mercenarii Ephraim. » Hic Pharisæorum, summorum sacerdotum, et reliquorum Judaici populi principum consessum subindicat : quos ex diversis ordinibus et dignitatibus in unum coactos, coronæ comparat, non honoris aut gloriæ, sed contumeliæ et dedecoris. Quare ait, « Væ coronæ contumeliæ; » sive secundum reliquos interpretes, « Coronæ superbiæ. » Nam superbi quidam erant, arrogantes et insani, in quorum numero mercenarii Ephraim computabantur. Judam certe proditorem ex tribu Ephraim fuisse fertur : quem ideo mercenarium vocat, quia pactione pecuniæ ad magistrum prodendum inductus fuerit. « Flos cadens de gloria super verticem montis pinguis, qui ebrii estis absque vino. » Nam gloriæ apostolici chori particeps, inclinato ad rem pessimam animo, flos gloriæ cadens effectus est. Flos autem et germen paulo ante vocabantur apostoli Salvatoris, ubi dicebatur, « Filii Jacob germinabunt, et florebit Israel, et implebitur terra fructu ejus. » Verum his delapsus propheta, flos gloriæ decidens dictus est. His porro significantur ii qui aggravata anima sunt, de quibus

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΗ'.

« Οὐαὶ τῷ στεφάνῳ τῆς ὕβρεως, οἱ μισθωτοὶ Ἐφραΐμ. » Αἰνίττεται δὲ τὸ συνέδριον τῶν Φαρισαίων καὶ ἀρχιερέων καὶ τῶν λοιπῶν ἀρχόντων τοῦ Ἰουδαίων λαοῦ· οὓς, ἐκ διαφόρων ἀξιωμάτων συνελθόντας κατὰ τὸ αὐτὸ, στεφάνῳ παραβάλλει, οὐ τιμῆς τινος οὐδὲ δόξης, ἀλλ' ὕβρεως καὶ ἀτιμίας. Διό φησιν, « Οὐαὶ τῷ στεφάνῳ τῆς ὕβρεως, » ἢ κατὰ τοὺς λοιποὺς ἑρμηνευτὰς, « τῷ στεφάνῳ τῆς ὑπερηφανίας. » Ὑπερήφανοι γάρ τινες ἦσαν, ἀλαζόνες τε καὶ ἀπονενοημένοι, ἐν οἷς ὑπῆρχον καὶ οἱ μισθωτοὶ τοῦ Ἐφραΐμ (31). Ἐλέγετο δὲ Ἰούδας ὁ προδότης ἐκ φυλῆς Ἐφραΐμ γεγονέναι· μισθωτὸν δὲ καλεῖ, ὡς ἂν ἐξηγορασμένον χρήμασιν ἐπὶ τὸ προδοῦναι τὸν διδάσκαλον. « Τὸ ἄνθος τὸ ἐκπεσὸν τῆς δόξης ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ D ὄρους τοῦ παχέος οἱ μεθύοντες ἄνευ οἴνου. » Μετασχὼν γὰρ τῆς δόξης τοῦ ἀποστολικοῦ χοροῦ, διὰ τῆς ἐπὶ τὸ χεῖρον ῥοπῆς, γέγονε τὸ ἄνθος τὸ ἐκπεσὸν τῆς δόξης. Ἄνθος δὲ καὶ βλαστὸς μικρῷ πρόσθεν ὠνομάζοντο οἱ ἀπόστολοι τοῦ Σωτῆρος, ἐν οἷς ἐλέγετο· « Τέκνα Ἰακὼβ βλαστήσει, καὶ ἐξανθήσει Ἰσραὴλ, καὶ πλησθήσεται ἡ οἰκουμένη τοῦ καρποῦ αὐτοῦ. » Ἀλλ' ἐκ τούτων ὁ προφήτης ἐκπεσὼν, τὸ ἄνθος τὸ ἐκπεσὸν τῆς δόξης εἴρηται. Σημαίνει δὲ οὗτος ὁ λόγος τὸ σπέρ-

(31) Ait item Hieronymus Judam Iscariotem ex tribu Ephraim fuisse, ex Eusebio, ut videtur mutuatus. Similiterque quæ inferius de Gethsemani dicuntur, Hieronymus affert. Vox autem Hebraica est גיא־שמנים.

μα τῶν τὴν ψυχὴν πεπαχυμμένων, περὶ ὧν ἐλέχθη· « Ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου. » Ἦσαν τοίνυν ὥσπερ τις κορυφὴ ὄρους τοῦ παχέος οἱ ἄρχοντες τοῦ πεπαχυμμένου λαοῦ, κεφαλὴ τυγχάνοντες αὐτῶν, οἷς συνήφθη τὸ ἄνθος τὸ ἐκπεσὸν τῆς δόξης· διὸ ταλανίζεται. Ἀντὶ δὲ τοῦ, « ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὄρους τοῦ παχέος, » ὁ μὲν Ἀκύλας, « φάραγγος ῥυπαριῶν, » ὁ δὲ Σύμμαχος, « φάραγγος πιοτήτων, » ὁ δὲ Θεοδοτίων, « φάραγγος πιόνων, » ἡρμήνευσαν· ἡ δὲ Ἑβραϊκὴ φωνὴ, « Γηθσημανὶ, » περιέχει. Ὅπερ ἤκουσά τινος τῶν ἡμετέρων ἀγαπητῶν διασαφοῦντος καὶ λέγοντος τὸν τόπον εἶναι τὸν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ « Γεθσημανὶ » ὠνομασμένον, ἔνθα ὁ προδότης μετὰ τοῦ στεφάνου τῆς ὕβρεως ἐπελθὼν τῷ Σωτῆρι, τὰ τῆς προδοσίας εἰργάσατο.

A dictum est, « Inerassatum est enim cor populi hujus [34]. » Erant itaque ceu quoddam montis pinguis cacumen, principes populi impinguati, caput videlicet eorum, quibus flos gloriæ decidens conjunctus est; ideo miseros illos prædicat. Pro illo autem, « super verticem montis pinguis, » Aquila, « vallis sordium; » Symmachus, « vallis pinguedinum; » Theodotio, « vallis pinguium, » interpretati sunt; Hebraica autem lectio, « Gethsemani, » circumfert. Quam vocem audivi quempiam e dilectis nostris, de loco, qui in Evangelio « Gethsemani » dicitur, explicantem, ubi proditor cum illa contumeliæ corona Servatorem adiens, proditionem fecit.

« Ἰδοὺ ἰσχυρὸν καὶ σκληρὸν, ὁ θυμὸς Κυρίου, ὡς χάλαζα καταφερομένη οὐκ ἔχουσα σκέπην, βίᾳ καταφερομένη· ὡς ὕδατος πολὺ πλῆθος σύρον χώραν, τῇ γῇ ποιήσει ἀνάπαυμα ταῖς χερσίν. » Οὕτω γὰρ θυμὸς Κυρίου, φησὶ, κατὰ τούτων αὐτῶν ἐλεύσεται τῶν μεθυόντων ἄνευ οἴνου· ὡς χαλάζῃ παραβάλλεσθαι, κατὰ κεφαλῆς ἀνδρῶν οὐκ ἐχούσης σκέπην καταρασσούσῃ. Οὕτω πως τὸν θυμὸν τοῦ Θεοῦ κατὰ τῶν δηλουμένων ἐπενεχθήσεσθαί φησι.

B VERS. 2. « Ecce forte et durum, furor Domini sicut grando delapsa non habens umbraculum, quæ violenter decidit : sicut aquæ vis magna trahens regionem : in terra faciet quietem manibus. » Ita, inquit, furor Domini eos qui ebrii sunt absque vino, invasurus est, ut grandini compararetur in capita virorum tegumento carentia delapsæ : eodem modo furorem Dei memoratis hominibus inferendum prædicit.

« Καὶ τοῖς ποσὶ καταπατηθήσεται ὁ στέφανος ὕβρεως, οἱ μισθωτοὶ τοῦ Ἐφραΐμ. » Πάλαι μὲν γὰρ ἦσαν στέφανος ὕβρεως εἰς τὸ ὑβρίζειν παρατεταγμένοι· διὸ καὶ στέφανος ὑπερηφανίας ἐλέγοντο· τέλος δὲ αὐτοὺς διαλήψεται τοιοῦτον, ὡς καταπατηθῆναι αὐτούς· διὸ καὶ κατεπατήθησαν ὑπό τε τῶν καταδουλωσαμένων αὐτοὺς πολεμίων· οἳ καὶ τὴν πόλιν αὐτῶν ἑαυτοῖς καταπατήματα πεποιήκασι.

VERS. 3. « Et pedibus conculcabitur corona contumeliæ, mercenarii Ephraim. » Olim siquidem corona contumeliæ erant, ad inferendam contumeliam instructi; quapropter corona item superbiæ vocabantur; talis autem finis occupaturus eos est, C ut conculcentur : et sane conculcati sunt ab inimicis, qui ipsos in servitutem redegerunt : qui etiam civitatem eorum calcaneis suis obterendam curarunt.

« Καὶ ἔσται τὸ ἄνθος τὸ ἐκπεσὸν τῆς ἐλπίδος τῆς δόξης ἐπ' ἄκρου τοῦ ὄρους τοῦ ὑψηλοῦ· ὡς πρόδρομος σύκου· ἰδὼν αὐτὸ, πρὶν εἰς τὴν χεῖρα αὐτοῦ λαβεῖν αὐτὸ, θελήσει αὐτὸ καταπιεῖν. » Τοιοῦτος δέ τις ἦν ὁ Ἰούδας, ἄνθος μὲν γεγονὼς, ἀλλὰ ἐκπεσὼν τῆς ἐλπίδος ὁμοῦ καὶ τῆς δόξης. Καὶ πάλαι μὲν τυγχάνων ἐπάνω ὄρους τοῦ ὑψηλοῦ, περὶ οὗ προϊὼν ὁ προφήτης φησίν· « Ἐπ' ὄρος ὑψηλὸν ἀνάβηθι, ὁ εὐαγγελιζόμενος Σιών. » Ἀλλὰ γέγονε τοιοῦτός τις, ὡς ὁμοιωθῆναι προδρόμῳ σύκου, καρπῷ ἀτελεσφορήτῳ, ὡραίῳ μὲν καὶ καλῷ τῇ θέᾳ, ἀχρήστῳ δὲ ἄλλως διὰ τὸ ἀτελὲς τοῦ πρὸς τροφὴν ἐπιτηδείου καρποῦ. Διὸ πρόδρομον αὐτὸν γενόμενον τεθεαμένος ὁ τῶν καλῶν βάσκανος, προήρπασε σπεύσας· ὡς θελῆσαι αὐτὸν καταπιεῖν πρὶν ἢ τῆς χειρὸς ἐπιλαβέσθαι· οὕτω γοῦν αὐτὸν καὶ κατέπιεν ἰσχύσας.

VERS. 4. « Et erit flos qui decidit de spe gloriæ, in vertice montis excelsi; sicut præmatura ficus; qui viderit eam, priusquam sumat manu, cupiet eam devorare. » Talis erat Judas, qui flos sane fuerat; verum de spe simul et de gloria decidit. Et olim quidem supra montem excelsum erat, de quo in sequentibus propheta dicit, « Supra montem excelsum ascende, qui evangelizas Sion. » Verum ille talis evasit, ut præmaturæ ficui compararetur, imperfecto scilicet fructui; specioso quidem ac forma pulchro, sed alias inutili, quia ob D imperfectionem nondum esui aptus fructus erat. Quamobrem præmaturum eum conspicatus bonorum invidus ille, festinanter præripuit, ita ut vel antequam illum manu caperet, devorare vellet : et sic vere devoravit, quia prævaluit ipsi.

« Τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἔσται Κύριος Σαβαὼθ ὁ στέφανος τῆς ἐλπίδος, ὁ πλακεὶς τῆς δόξης, τῷ καταλειφθέντι τοῦ λαοῦ. Καταλειφθήσονται δὲ ἐπὶ πνεύματι κρίσεως ἐπὶ κρίσιν, καὶ ἰσχὺν κωλυόντων ἀνελεῖν. » Δῆλον δὲ ὅτι τοῖς περιλειφθεῖσιν ἐκ τῆς τοῦ παντὸς λαοῦ ἀπωλείας· οὗτοι δὲ ἦσαν οἱ τοῦ Σωτῆρος ἀπόστολοί τε καὶ μαθηταί· αὐτὸν γὰρ ἔσεσθαι τὸν Κύριον στέφανον ἐλπίδος ἐπαγγέλλεται.

VERS 5, 6. « In die illa erit Dominus Sabaoth corona spei, quæ complicata est gloriæ residuo populi. Relinquentur autem in spiritu judicii in judicium et fortitudinem vetantium interficere. » Videlicet iis qui a totius populi exitio remanserint : hi autem erant apostoli et discipuli Salvatoris : ipsum quippe Dominum coronam spei futurum esse pollicetur.

[34] Matth XIII, 15.

Vers. 7. « Illi enim vino scelerate egerunt : erraverunt propter siceram, » quam reliqui interpretes, « ebrietatem, » vocaverunt. Ne quis vero putet vinum et ebrietatem in vulgari sensu hic intelligi, cautione superius est usus dicens, « qui ebrii estis absque vino. » Aliud itaque vinum erat, alia sicera sive ebrietas, quæ ipsos in errorem induxit. « Sacerdos et propheta mente excesserunt propter siceram : absorpti sunt propter vinum : titubaverunt ab ebrietate, erraverunt : hoc est phasma. »

Vers. 8. « Maledictio devorabit hoc consilium : hoc enim consilium propter avaritiam. » Visum enim vere erat ac phantasma, quod illi omnes et confertim tali essent affectu, ac consilium grave impiumque iniissent, quod Dei maledictio invasura est. Judas igitur pecuniæ et avaritiæ causa Salvatorem prodidit : reliqui vero quæ ex populo referebant emolumenta vindicantes, ac suspicione permoti, ne Christi verbum ipsos principatu everteret, conspirationem in illum conflarunt ; qua de causa dicitur, « Hoc enim consilium propter avaritiam. »

Vers. 9. « Cui annuntiavimus mala ? Et cui annuntiavimus nuntium ? qui avulsi sunt a lacte, qui abstracti sunt ab ubere. » Postquam prophetiam de corona superbiæ, ac de reliquis subjunctis descripserat, rursum ad apostolicum ordinem transitum facit, cujus ipse Dominus Sabaoth corona spei, et tiara gloriæ esse dicebatur. Hunc porro, videlicet apostolicum chorum, docet Dominus Sabaoth, ut ad ærumnas sibi propter Christi verbum inferendas se præparent. Quapropter ceu ipsos compellans ait, « Cui annuntiavimus mala ? Et cui annuntiavimus nuntium ? ac si apertius diceret, Quis alacris et promptus est ad prænuntiata mala subeunda ? Mala porro in communi vocat, ærumnas, et cætera, quæ tristia reputantur, labores scilicet, afflictiones pietatis causa susceptas. Vos etenim apostolos sermo respicit : hæc vobis futura pollicemur. Nam cum infantes essetis, mammarum lacte nutriti, nihil vobis simile imminebat, ob ætatis spiritualiter acceptæ immaturitatem : ac hujusmodi tunc eratis, sub lege Moysis ceu pædagogo versantes, sive prima piæ doctrinæ institutione quasi lacte refecti ; nunc autem cum in perfectiore ætate a pædagogi cura educti, ad perfectiorem magistrum accesseritis, a legali lacte abducti, et a matris, sive Judaici et corporei cultus, sinu abstracti estis.

Vers. 10-12. « Tribulationem super tribulationem exspecta, spem super spem : adhuc parum, adhuc parum : propter despectum labiorum, per linguam aliam · quia loquentur populo huic, dicentes ei, Requies esurienti, et hæc est contritio, et noluerunt audire. » Hæc apostolico choro dicuntur, et

A « Οὗτοι γὰρ οἴνῳ πεπλημμελημένοι εἰσίν· ἐπλανήθησαν διὰ τὸ σίκερα· » ὅπερ οἱ λοιποὶ ἑρμηνευταὶ « μέθυσμα » ὠνόμασαν. Ἵνα δὲ μή τις οἶνον ὑπολάβοι καὶ μέθυσμα τὸ προχείρως νοούμενον, προησφαλίσατο ἀνωτέρω εἰπών, « οἱ μεθύοντες ἄνευ οἴνου. » Οὐκοῦν ἕτερος ἦν οὗτος ὁ οἶνος, καὶ ἄλλο τὸ καλούμενον σίκερα, ἢ τὸ μέθυσμα, δι' οὗ τὰ τῆς πλάνης αὐτοῖς γέγονε. « Ἱερεὺς καὶ προφήτης ἐξέστησαν διὰ τὸ σίκερα· κατεπόθησαν διὰ τὸν οἶνον, ἐσείσθησαν ἀπὸ τῆς μέθης, ἐπλανήθησαν· τουτέστι φάσμα. »

« Ἀρὰ ἔδεται ταύτην τὴν βουλήν· αὕτη γὰρ ἡ βουλὴ ἕνεκα πλεονεξίας. » Φάσμα γὰρ ἦν ἀληθῶς καὶ φάντασμα τὸ πάντας αὐτοὺς ἀθρόως τὰ τοσαῦτα παθεῖν καὶ τὸ βουλὴν βουλεύσασθαι δεινὴν καὶ ἄθεον, ἣν
B καταλήψεται ἡ ἐκ τοῦ Θεοῦ ἀρά. Ἰούδας μὲν οὖν χρημάτων ἕνεκεν καὶ τῆς τούτων πλεονεξίας τὸν Σωτῆρα παρεδίδου· οἱ δὲ λοιποὶ, μεταποιούμενοι τῆς ἐκ τοῦ λαοῦ πλεονεξίας, καὶ μή πη ὁ Χριστοῦ λόγος καθέλοι αὐτοὺς τῆς ἀρχῆς ὑφορώμενοι, τὴν κατ' αὐτοῦ σκευὴν ἐτύρευσαν· διὸ εἴρηται· « Αὕτη γὰρ ἡ βουλὴ ἕνεκεν πλεονεξίας. »

« Τίνι ἀνηγγείλαμεν κακὰ, καὶ τίνι ἀνηγγείλαμεν ἀγγελίαν; οἱ ἀπογεγαλακτισμένοι ἀπὸ γάλακτος, οἱ ἀπεσπασμένοι ἀπὸ μαστοῦ. » Διαγράψας ὁ λόγος τὴν περὶ τοῦ στεφάνου τῆς ὕβρεως καὶ τῶν ἑξῆς ἐπενηνεγμένων προφητείαν, μεταβαίνει πάλιν ἐπὶ τὸ τάγμα τὸ ἀποστολικὸν, οὗ ἐλέγετο εἶναι αὐτὸς ὁ Κύριος Σαβαὼθ
C στέφανος ἐλπίδος καὶ κίδαρις δόξης. Καὶ διδάσκει τοῦτον αὐτὸς ὁ Κύριος Σαβαὼθ, λέγω δὴ τὸν ἀποστολικὸν χορὸν παρασκευάζεσθαι πρὸς θλίψεις μελλούσας αὐτοῖς ἐπάγεσθαι διὰ τὸν Χριστοῦ λόγον. Διὸ ὥσπερ ἐπιφωνῶν αὐτοῖς λέγει· « Τίνι ἀνηγγείλαμεν κακά; καὶ τίνι ἀνηγγείλαμεν ἀγγελίαν; » ὡς εἰ σαφέστερον ἔλεγε· Τίς ἄρα πρόθυμος παραδέξασθαι τὰ ἐπαγγελλόμενα κακά; Κακὰ δὲ ὀνομάζει κοινοτέρως τὰς περιστάσεις καὶ τὰ νομιζόμενα λυπηρά· τοὺς πόνους δηλαδὴ καὶ τὰς θλίψεις τὰς ὑπὲρ εὐσεβείας. Πρὸς ὑμᾶς γὰρ τοὺς ἀποστόλους ἐστὶν ὁ λόγος, καὶ ταῦτα περὶ ὑμῶν ἐπαγγέλλομεν. Ὅτε μὲν γὰρ ἦτε νήπιοι, ὡσανεὶ ὑπὸ μαζῶν τρεφόμενοι γάλακτι, οὐδὲν ἦν ὑμῖν ἐπικείμενον τοιοῦτον διὰ τὸ ἀτελὲς τῆς νοητῆς ἡλικίας· τοιοῦτοι δὲ τυγχάνοντες οἱ ὑπὸ παιδαγω-
D γὸν τὸν Μωϋσέως νόμον, εἴτε γαλουχούμενοι ταῖς πρώταις εἰσαγωγαῖς τοῦ θεοσεβοῦς λόγου· νῦν δὲ ὅτε, προκόψαντες τῇ ἡλικίᾳ, τοῦ μὲν παιδαγωγοῦ ἀπηλλάγητε, τῷ δὲ τελείῳ διδασκάλῳ προσεληλύθατε, ἀπογαλακτισθέντες ἀπὸ νομικοῦ γάλακτος καὶ ἀποσπασθέντες ὡς ἀπὸ μητρὸς τῆς Ἰουδαϊκῆς καὶ σωματικῆς λατρείας.

« Θλίψιν ἐπὶ θλίψιν προσδέχου, ἐλπίδα ἐπ' ἐλπίδα· ἔτι μικρὸν, ἔτι μικρόν· διὰ φαυλισμὸν χειλέων, διὰ γλώσσης ἑτέρας· ὅτι λαλήσουσι τῷ λαῷ τούτῳ λέγοντες αὐτῷ· Ἀνάπαυμα τῷ πεινῶντι, καὶ τοῦτο τὸ σύντριμμα, καὶ οὐκ ἠθέλησαν ἀκούειν (32). » Λέγεται δὲ ταῦτα πρὸς τὸν χορὸν τὸν ἀποστολικὸν καὶ πρὸς

(32) Hieronymus, « Loquitur autem ad chorum apostolicum, omniumque credentium, » etc., quæ ille pari modo, sed paucioribus enuntiat.

πάντας τοὺς τῷ σωτηρίῳ Εὐαγγελίῳ μαθητευομένους. Οὐ δεῖ δὲ ἐν ταῖς θλίψεσιν ἑαυτῶν τὴν σωτηρίαν ἀπογινώσκειν, ὡς ἐν θλίψει πάντοτε προσδοκῶντας ἔσεσθαι· ὅσον γὰρ οὔπω, παυσαμένης τῆς θλίψεως, τὰ ἐκ ταύτης ὑμᾶς βραβεῖα διαδέξεται, νικητὰς ἀποφανθέντας, καὶ τὸν στέφανον τῆς ἐλπίδος τὸν πλακέντα τῆς δόξης ἀναδησαμένους. Διόπερ ἐλπίδα ἐπ' ἐλπίδι ἐπάγει, οὐ μετὰ μακρὸν διάστημα τῆς θλίψεως· βραχὺ γάρ τι ἔσται τὸ μεταξύ· διό φησιν, « Ἔτι μικρόν· Ἡ » γὰρ « θλίψις ὑπομονὴν κατεργάζεται· ἡ δὲ ὑπομονὴ δοκιμήν· ἡ δὲ δοκιμὴ ἐλπίδα· ἡ δὲ ἐλπὶς οὐ καταισχύνει. » Φαυλίζοντες γὰρ ὑμᾶς οἱ θλίβοντες, καὶ χλευάζοντες, λοιδοροῦντες καὶ βλασφημοῦντες, διατελοῦσιν ἀλλοιοτέρᾳ γλώσσῃ χρώμενοι. Ὧν δεῖ καταφρονεῖν διὰ τὴν ἔτι μικρὸν διαδεξομένην ὑμᾶς ἐλπίδα.

« Καὶ ἔσται αὐτοῖς τὸ λόγιον τοῦ Θεοῦ, θλίψις ἐπὶ θλίψει, ἐλπὶς ἐπ' ἐλπίδι· ἔτι μικρὸν, ἔτι μικρόν· ἵνα πορευθῶσιν εἰς τὰ ὀπίσω, καὶ κινδυνεύσωσι, καὶ συντριβήσωνται, καὶ ἁλώσωνται. » Δείκνυσιν ὁ λόγος τοὺς ἐκ περιτομῆς ἀπίστους, οἳ οὐ θελήσουσιν ἀκούειν. Διόπερ « Ἔσται, φησὶ, τὸ λόγιον Κυρίου αὐτοῖς, θλίψις ἐπὶ θλίψει. » Οἱ γὰρ μὴ βουληθέντες διὰ Χριστὸν θλίβεσθαι, μηδὲ τὴν στενὴν καὶ τεθλιμμένην ὁδεῦσαι· τὴν πλατεῖαν δὲ καὶ εὐρύχωρον ἀπελθόντες, πεσοῦνται εἰς τὰ ὀπίσω καὶ συντριβήσονται, καὶ κινδυνεύσουσι, καὶ ἁλώσονται. Ταῦτα γὰρ πάντα διαδέξεται αὐτοὺς μὴ βουληθέντας τὸ προλεχθὲν λόγιον Κυρίου παραδέξασθαι· ἑαυτοῖς δὲ πτώσεως καὶ συντριβῆς γενομένους αἰτίους.

« Διὰ τοῦτο ἀκούσατε λόγον Κυρίου, ἄνδρες τεθλιμμένοι, καὶ οἱ ἄρχοντες τοῦ λαοῦ τούτου τοῦ ἐν Ἱερουσαλήμ. » Ὄντων γὰρ καὶ ἄλλων χλευαστῶν ἀνδρῶν τῶν παρ' Ἕλλησι διασυρόντων τὸν Χριστοῦ λόγον· ἵνα μή τις ὑπολάβῃ περὶ ἑτέρων τὰ προκείμενα λέγεσθαι, ἀκριβῶς καὶ ἀναγκαίως προσέθηκεν τὸ, οἱ ἐξουσιάζοντες τοῦ λαοῦ τούτου. Καὶ ἐπειδήπερ καὶ ἐκτὸς τῆς Ἱερουσαλὴμ ἦσαν πλείους ἀνὰ πᾶσαν τὴν Ἰουδαίαν καὶ Γαλιλαίαν προεστῶτες τοῦ λαοῦ, ἐπισημαίνεται ἀκριβῶς πρὸς ποίους ἄρχοντας καὶ ἐξουσιάζοντας τοῦ λαοῦ ταῦτα γένοιτο.

« Ὅτι εἴπατε· Ἐποιήσαμεν διαθήκην μετὰ τοῦ ᾅδου, καὶ μετὰ τοῦ θανάτου συνθήκας. Καταιγὶς φερομένη ἐὰν παρέλθῃ, οὐ μὴ ἐπέλθῃ ἐφ' ἡμᾶς· ἐθήκαμεν ψεῦδος τὴν ἐλπίδα ἡμῶν, καὶ τῷ ψεύδει σκεπασθησόμεθα. » Ἐπειδὴ τοίνυν ταῦτα διενοήθησαν καὶ ἀλλήλοις ὡμίλησαν οἱ προλεχθέντες χλευασταὶ, τὸν μὲν Χριστοῦ λόγον χλευάσαντες, καὶ διασύραντες, δι' οὗ ἐδιδάσκοντο, ὡς δέοι αὐτοὺς θλῖψιν ἐπὶ θλῖψιν προσδοκᾷν, καὶ τὴν ἐπ' αὐτῇ ἐλπίδα ἐπ' ἐλπίδι· ἑλόμενοι δὲ φιλίαν σπείσασθαι πρὸς τὸν θάνατον καὶ πρὸς τὸν ᾅδην, καταφυγὴν, τοῦτο πράξαντες, προσεδόκησαν οὔτε θλίψεως πειραθήσεσθαι, οὔτε λυπηρῷ τινι καὶ ἀηδεῖ περιπεσεῖσθαι· εἰ δὲ συμβαίη μάλιστά τινά ποθεν ἐπικλύζουσαν ἐξ ἀντικειμένης δυνάμεως ἐπιέναι οὐκ ἐπ' αὐτοὺς ἥξειν ὑπέλαβον διὰ τὸ φίλους

A omnibus qui salutaris Evangelii disciplina instituti sunt. In angustiis autem de salute desperare non oportet, ac si semper vos eodem in statu mansuros exspectetis : quamprimum enim, cessante afflictione, ejus vos præmia excipient, cum victores declarati, corona spei, quæ gloriæ complicata est, redimiemini. Quocirca spem supra spem ingerit, non post multum elapsum afflictionis tempus : modicum enim spatii intercedet : quare ait, « Adhuc modicum ; » nam « tribulatio patientiam operatur ; patientia vero, probationem ; probatio spem ; spes autem non confundit [28]. » Siquidem ii qui vos ærumnis premunt, contemptu, risu, conviciis, blasphemis dictis vos incessunt, aliena utentes lingua. Quos ob spem vos quamprimum excepturam, despectui habeatis oportet.

B VERS. 13. « Et erit eis sermo Dei, tribulatio super tribulationem, spes super spem : adhuc parum, adhuc parum ; ut abeant retrorsum, et periclitentur, et conterantur, et capiantur. » Illis indicantur increduli ex circumcisione, qui audire nolent. Quamobrem ait, « Erit ipsis sermo Domini, tribulatio super tribulationem. » Qui enim afflictionem propter Christum subeundam detrectant, et in angusta arctaque via incedere nolunt, sed in latam et spatiosam abeunt, retrorsum cadent et conterentur, periclitabuntur, et capientur. Hæc quippe omnia illos excipient, quod prædictum sermonem Domini amplecti recusaverint, ac contritionis auctores sibi ipsis fuerint.

C VERS. 14. « Propterea audite verbum Domini, viri tribulati, et principes populi hujus, qui est in Jerusalem. » Etenim cum alii derisores viri sint, qui apud Græcos Christi sermonem traducunt, ne quis suspicaretur hæc ad alios spectare, accurate ac necessario adjecit, *principes hujus populi*. Quoniam vero extra Hierosolymam per totam Judæam et Galilæam, alii quam plurimi erant populi præfecti ; apposite significat ad quos principes et magistratus populi hæc respicerent.

VERS. 15. « Quia dixistis : Fecimus testamentum cum inferno, et cum morte pacta. Procella irruens si transierit, non veniet super nos : posuimus mendacium spem nostram, et mendacio protegemur. »
D Quia igitur memorati derisores hæc cogitarunt, hæc inter se collocuti sunt, Christi sermonem irridentes, eumque traducentes, a quo edocebantur, oportere eos tribulationem super tribulationem exspectare, ac consequenter spem super spem manere ; illi contra ad amicitiam cum morte et inferno ineundam arbitrio suo deducti, ac tale sibi perfugium constituentes, exspectarunt, se nunquam in tristem injucundumque casum lapsuros, neque tribulationem experturos esse : quod si contingeret aliquando, adversariam quamdam virtutem irrum

[28] Rom. v, 3, 4.

pere, non in se venturam esse sperabant, quod ipsi adversariæ potestati et morti amicitia juncti essent: ideo « audite, » inquit, « verbum Domini. »

VERS. 16. « Propterea hæc dicit Dominus: Ecce ego immittam in fundamenta Sion lapidem pretiosum, electum, angularem, honorabilem in fundamenta ejus; et qui crediderit in eo, non confundetur. » Vos quidem primum vobis prædicatam gratiam non suscepistis: ego vero lapidem meum pretiosum et honorabilem in angulis constituens, excelsum eum, illustrem, omnibusque aliis manifestum faciam, ut quisquis in ipsum crediderit, ne spe labatur. Hunc porro lapidem in fundamentis Sion se positurum pollicetur, quod etiam effecit, cum hoc dictum complevit, « Supra petram ædificabo Ecclesiam meam [26]. » Nam montem Sion pro evangelica prædicatione, et pro Ecclesia supra eam fundata plerumque accepimus. Hunc porro lapidem pretiosum, electum et honorabilem in fundamenta Ecclesiæ se positurum promittit; indeque est quod angularis et summus angularis vocetur. Humanum autem Salvatoris nostri corpus sic vocari potuit, quoniam, secundum Danielem, « lapis excisus sine manibus, » visus fuit; ita ut lapis quidem pro humano corpore, mons pro Salvatoris deitate, intelligatur.

VERS. 17. « Et ponam judicium in spem: misericordia autem mea in pondera; et qui fiditis frustra mendacio, quia non pertransibit vos tempestas. » Secundum reliquos autem interpretes « qui credit, non festinabit. » Nam qui credit, perseveranter aget, rem verbo promissam exspectans. Hic vero lapis fuerit, ipsaque petra de qua Salvator dicebat, « Super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam. » Hic lapis, vel cum judicabit, magnam iis, de quibus judicium instituitur, spem afferet, quia ipsi, justissimo pondere et mensura, misericordia adjungitur; quamobrem dicitur:

VERS. 18. « Misericordia autem mea in pondera. Et non auferet vobis testamentum mortis: et spes vestra in infernum, non permanebit: procella veniens si transierit, eritis illi in conculcationem. » Ne vos ipsi decipiatis, inquit, dicentes: Quoniam mortis amici sumus, non irruet in nos tempestas, nec quidpiam doloris experiemur. Verum, heus vos, jam audite et ediscite, qui mendacio fiditis, dicitisque, « Posuimus mendacium spem nostram, et mendacio protegemur; » procella irrumpens nequaquam vos præteribit; sed vestrum cum morte pactum auferet, ac spes vestra, quam in inferno repositam habebatis, non manebit. Siquidem imbecillæ rei vos concredidistis, cum in morte et inferno spem vestram apposuistis.

VERS. 19, 20. « Cum transierit, tollet vos: mane, mane, transibit in die, et in nocte erit spes mala. Discite ut audiatis. In angustiis positi non possumus pugnare: ipsi autem infirmi sumus, ut vos congregemini. » Nam si voluissetis, in portione

[26] Matth. xvi, 18.

A εἶναι τῇ ἀντικειμένῃ δυνάμει καὶ αὐτῷ τῷ θανάτῳ, φησὶν, « ἀκούσατε λόγον Κυρίου. »

« Διὰ τοῦτο τάδε λέγει Κύριος· Ἰδοὺ ἐγὼ ἐμβαλῶ εἰς τὰ θεμέλια Σιὼν λίθον πολυτελῆ, ἐκλεκτὸν, ἀκρογωνιαῖον, ἔντιμον εἰς τὰ θεμέλια αὐτῆς· καὶ ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ, οὐ μὴ καταισχυνθῇ. » Ὑμεῖς μὲν οὐ παρεδέξασθε τὴν πρώτως ὑμῖν κατεπαγγελθεῖσαν χάριν· ἐγὼ δὲ τὸν ἐμαυτοῦ λίθον τὸν πολυτελῆ καὶ τίμιον ἐν ἀκρογωνίαις ἀναθεὶς, ὑψηλὸν καὶ ἐπιφανῆ, καὶ τοῖς ἄλλοις πᾶσιν ἔκδηλον ποιήσω, ὅπως πᾶς ἐπ' αὐτὸν πιστεύων μὴ ἐκπέσῃ τῆς ἐλπίδος. Τοῦτον δὲ τὸν λίθον ἐπαγγέλλεται θήσειν εἰς τὰ θεμέλια Σιὼν, ὃ δὴ καὶ ἔργῳ πεποίηκεν, εἰπὼν καὶ ἐπιτελέσας τό, « Ἐπὶ τὴν πέτραν οἰκοδομήσω μου τὴν Ἐκκλησίαν. »
B Σιὼν γὰρ ὄρος τὸ εὐαγγελικὸν κήρυγμα, καὶ ἐπὶ τούτῳ τεθεμελιωμένην Ἐκκλησίαν πολλάκις ἐξειλήφαμεν. Πολυτελῆ δὲ ὄντα τὸν λίθον τοῦτον καὶ ἐκλεκτὸν καὶ τίμιον θήσειν εἰς τὰ θεμέλια τῆς Ἐκκλησίας ἐπαγγέλλεται· ἐντεῦθεν γωνιαῖος καὶ ἀκρογωνιαῖος κέκληται. Εἴη δ' ἂν τὸ ἀνθρώπινον τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν οὕτως ὠνομασμένον σῶμα· ἐπεὶ καὶ κατὰ τὸν Δανιὴλ, « λίθος τμηθεὶς ἄνευ χειρῶν » ἑωρᾶτο· λίθου μὲν τοῦ ἀνθρωπίνου νοουμένου σώματος· ὄρους δὲ τῆς κατὰ τὸν Σωτῆρα θεότητος.

« Καὶ θήσω κρίσιν εἰς ἐλπίδα· ἡ δὲ ἐλεημοσύνη μου εἰς σταθμοὺς, καὶ οἱ πεποιθότες μάτην ψεύδει, ὅτι οὐ μὴ παρέλθῃ ὑμᾶς καταιγίς. » Κατὰ δὲ τοὺς
C λοιποὺς ἑρμηνευτὰς, « ὁ πιστεύων οὐ σπεύσει. » Μακροθυμήσει γὰρ ὁ πιστεύων, περιμένων τοῦ λόγου τὴν ἐπαγγελίαν. Οὗτος δ' ἂν εἴη ὁ λίθος, ὁ αὐτός τε πέτρα, περὶ ἧς ὁ Σωτὴρ ἔλεγε· « Ἐπὶ τὴν πέτραν ταύτην οἰκοδομήσω μου τὴν Ἐκκλησίαν. » Οὗτος ὁ λίθος καὶ κρίνων ἀγαθὰς παρέξει τοῖς κρινομένοις ἐλπίδας, ἐπειδὴ συνῆπται αὐτῷ ἐλεημοσύνη μετὰ δικαιοτάτου σταθμοῦ καὶ μέτρου· διὸ λέλεκται·

« Ἡ δὲ ἐλεημοσύνη μου εἰς σταθμούς. Μὴ καὶ ἀφέλῃ ὑμῶν τὴν διαθήκην τοῦ θανάτου· καὶ ἡ ἐλπὶς ὑμῶν ἡ πρὸς τὸν ᾅδην οὐ μὴ ἐμμείνῃ. Καταιγὶς φερομένη ἐὰν ἐπέλθῃ, ἔσεσθε αὐτῇ εἰς καταπάτημα. » Μὴ γὰρ ἑαυτοὺς, φησὶν, ἀπατᾶτε φάσκοντες· Ἐπειδὴ τῷ θανάτῳ ἐφιλιώθημεν, οὐ μὴ ἐπέλθῃ ἐφ' ἡμᾶς καταιγίς;
D οὐδὲ πειραθησόμεθά τινος λυπηροῦ. Ἀκούετε γὰρ ἐντεῦθεν ἤδη καὶ μανθάνετε, ὦ οὗτοι οἱ πεποιθότες τῷ ψεύδει καὶ εἰρηκότες, « Ἐθήκαμεν ψεῦδος τὴν ἐλπίδα ἡμῶν, καὶ τῷ ψεύδει σκεπασθησόμεθα· » ὅτι καταιγὶς παρελθοῦσα οὐ παρελεύσεται ὑμᾶς· ἀλλὰ ἀφελεῖ ὑμῶν τὴν πρὸς τὸν θάνατον συνθήκην, καὶ ἡ ἐλπὶς ὑμῶν ἡ πρὸς τὸν ᾅδην οὐ μὴ ἐμμείνῃ. Σαθρῷ γὰρ πράγματι ἑαυτοὺς ἐπιστεύσατε, θανάτῳ καὶ ᾅδῃ τὰς ὑμετέρας ἐλπίδας ἀναρτήσαντες.

« Ὅταν παρέλθῃ, λήψεται ὑμᾶς· πρωῒ πρωῒ παρελεύσεται ἡμέρας, καὶ ἐν νυκτὶ ἔσται ἐλπὶς πονηρά. Μάθετε ἀκούειν. Στενοχωρούμενοι, οὐ δυνάμεθα μάχεσθαι· αὐτοὶ δὲ ἀσθενοῦμεν τοῦ ὑμᾶς συναχθῆναι. » Εἰ γὰρ ἐθέλητε, κἂν ἐν τῇ μερίδι τοῦ Θεοῦ συναχθῆ-

σεσθε, καὶ οὐκ ἀσθενήσετε ὑπὲρ εὐσεβείας ἀγωνιζόμενοι· ἐπειδὴ δὲ ἔχοντες τῷ θανάτῳ καὶ τῷ ᾅδῃ ἑαυτοὺς προσεκληρώσατε, γινώσκετε, ὅτι ἤδη ὑμῖν ἐπελεύσεται αὐτὸς ὁ Κύριος, ἐπάγων καθ' ὑμῶν ὀργὴν διὰ τὰ προλεχθέντα πάντα.

« Ὥσπερ ὄρος ἀσεβῶν ἀναστήσεται Κύριος, καὶ ἔσται ἐν τῇ φάραγγι Γαβαών· μετὰ θυμοῦ ποιήσει τὰ ἔργα αὐτοῦ, πικρίας ἔργον. » Πικρίας ἔργα τοῖς δεηθεῖσιν ὥσπερ ἀντιδότου πικρᾶς διὰ τὴν ὑποκειμένην αὐτῶν τῇ ψυχῇ κακίαν. Πικρία δὲ καὶ ὀργὴ καὶ θυμὸς, καὶ τὰ τοιαῦτα λεγόμενα ἐπὶ Θεοῦ οὐδὲν ἕτερον ἢ τὰς κατὰ τῶν ἀσεβῶν κολάσεις τὰς ἐκ τοῦ θείου δικαστηρίου ἐπελευσομένας εἴωθε σημαίνειν. « Ὁ δὲ θυμὸς αὐτοῦ ἀλλοτρίως χρήσεται, καὶ ἡ σαπρία αὐτοῦ ἀλλοτρία· »

B « Καὶ ὑμεῖς μὴ εὐφρανθείητε, μηδὲ ἰσχυσάτωσαν ὑμῶν οἱ δεσμοί· διότι συντετελεσμένα καὶ συντετμημένα πράγματα ἤκουσα παρὰ Κυρίου Σαβαὼθ, ἃ ποιήσει ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν. » Μηδὲ ἰσχυσάτωσαν οἱ πόδες ὑμῶν, οἷς κατεδήσατε ἑαυτοὺς διαθήκην μετὰ τοῦ θανάτου ποιησάμενοι καὶ μετὰ τοῦ ᾅδου συνθήκας· ἀλλ' εἴ τις ὑμῖν ἐστι σωτηρίας ἐλπὶς, διαῤῥήξατε τοὺς πρὸς τὸν θάνατον δεσμούς· ἀναχωρεῖτε δὲ καὶ τῆς νομιζομένης ὑμῖν εὐφροσύνης, τῆς τε προσκαίρου παύσασθε ἡδονῆς· τούτων γὰρ ὁποῖον ἔσται τὸ τέλος μεμαθήκατε. Ταῦτα δὲ μὴ νομίσητε λέγειν ἐμὲ τὸν προφήτην· ἃ γὰρ ἤκουσα ψυχῆς ἀκοῇ εἰρηκότος τοῦ Κυρίου Σαβαὼθ, ταῦθ' ὑμῖν μεταδέδωκα· ἠβουλήθη γὰρ ὑμᾶς μὴ ἀγνοεῖν τὰ παρ' αὐτῷ κεκρυμμένα καὶ ὡρισμένα καὶ συντεταγμένα πράγματα.

C « Ἐνωτίζεσθε καὶ ἀκούετε τῆς φωνῆς μου· προσέχετε καὶ ἀκούετε τοὺς λόγους μου. » Διὰ μὲν τοῦ τῇ φωνῇ τῇ δι' ἀέρος φερομένῃ τὰ ὦτα παρέχειν τὸ ἐνωτίζεσθαι δηλῶν· διὰ δὲ τοῦ ἀκούειν καὶ πειθαρχεῖν τοῖς λεγομένοις τὸ ἀκούειν· διὰ δὲ τοῦ νοεῖν τοῖς σημαινομένοις νοήμασι, τὴν προσοχὴν καὶ τὴν θεωρίαν σημαίνων.

« Μὴ ὅλην τὴν ἡμέραν ἀροτριάσει ἀροτριῶν; ἢ σπόρον προετοιμάσει, πρὶν ἐργάσασθαι τὴν γῆν; Οὐχ ὅταν ὁμαλίσῃ τὸ πρόσωπον αὐτῆς, τότε σπείρει μικρὸν μελάνθιον ἢ κύμινον; καὶ πάλιν σπείρει πυρὸν, καὶ κριθὴν, καὶ κέγχρον καὶ ζέαν ἐν τοῖς ὁρίοις σου; καὶ παιδευθήσῃ κρίματι Θεοῦ σου, καὶ εὐφρανθήσῃ. Οὐ γὰρ μετὰ σκληρότητος καθαίρεται τὸ μελάνθιον, οὐδὲ τροχὸς ἁμάξης περιάξει ἐπὶ τὸ κύμινον· ἀλλὰ D ῥάβδῳ τινάσσεται τὸ μελάνθιον, τὸ δὲ κύμινον μετὰ ἄρτου βρωθήσεται. » Εἶθ' ὑποδείγματι κέχρηται φυσικῷ· ὡς γὰρ τῆς κατὰ τὴν χώραν γεωργίας ἕτερός ἐστιν ὁ καιρὸς τοῦ ἀροῦν τὴν χώραν, καὶ ἕτερος τοῦ σπείρειν σπέρματα, τῇ ὑποκειμένῃ γῇ κατάλληλα· κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὁ τῶν ψυχῶν γεωργὸς τοῦ Θεοῦ Λόγος, κατὰ μὲν τὸν ἐπιτήδειον καιρὸν τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς νεοῦσθαι βούλεται, διὰ τῆς λογικῆς διδασκαλίας σχιζούσης καὶ ἀνατεμνούσης τοὺς ἐν βάθει κρυπτομένους λογισμοὺς τῷ τοῦ λόγου ἀρότρῳ. Διὸ προστάττει λέγων· « Νεώσατε ἑαυτοῖς νεώματα, καὶ μὴ σπείρητε ἐπ' ἀκάνθαις. » Ἐπειδὰν δὲ ὁμαλισθῇ τὸ ὡσπερεὶ πρόσωπον τῆς ψυχῆς, πάσης κακίας περιαιρεθείσης τῆς πάλαι ἐν αὐτῇ ἀκανθῶν δίκην φυείσης, τηνικαῦτα καταλλήλως τῇ τῶν ὑποδεχομέ-

A Dei congregati fuissetis, nec in pugna pro pietate sustinenda infirmi essetis; quia vero lubenter morti et inferno vos dedidistis, scitote jam ipsum Dominum vos invasurum esse, ut ob memorata omnia iram et ultionem inferat vobis.

Vers. 21. « Sicut mons impiorum consurget Dominus, et erit in valle Gabaon: cum furore faciet opera sua, amaritudinis opus. » Amaritudinis opera iis infliget, qui ob insitam animæ malitiam, quasi acerbo remedio opus habent. Cæterum amaritudo, ira et furor, et similia de Deo prolata, nihil aliud significare solent, quam a divino tribunali immittenda impiis supplicia. « Furor autem ejus alieno modo utetur, et caries ejus aliena: »

Vers. 22. « Et vos nolite lætari, neque confortentur vincula vestra: quia consummatas et abbreviatas res audivi a Domino Sabaoth: quas faciet super universam terram. » Neque confortentur pedes vestri, quibus, inito cum morte fœdere, et pactione cum inferno facta, vos colligastis: sed si qua vobis spes salutis supersit, rumpite mortis vincula: ab ea, quam lætitiam opinamini, abscedite, temporaneæ voluptatis finem facite: horum namque qui futurus finis sit edidicistis. Cæterum ne putetis me prophetam isthæc dicere: nam quæ animæ auribus loquentem Dominum Sabaoth audivi, hæc vobis renuntiavi: ipse quippe occulta et statuta ab se decreta a vobis non ignorari expetiit.

Vers. 23. « Auribus percipite et audite vocem meam: attendite et audite verba mea. » Per illud, « auribus percipere, » voci per aera latæ aures præbere, significat; per illud autem, « audire, » dicta auscultare iisque obsequi: attentionem autem et speculationem vocat declaratarum rerum intelligentiam.

Vers. 24-27. « Numquid tota die arabit, qui arat? aut semen præparabit, antequam operetur terram? Nonne cum æquaverit superficiem ejus, tunc seminabit parvum papaver, aut cyminum? et rursum seminabit triticum, et hordeum, et milium, et speltam in finibus tuis? Et erudieris judicio Dei tui, et lætaberis. Non enim cum duritia purgatur papaver, neque rota plaustri volvetur super cyminum; sed virga excutitur papaver: cyminum autem cum pane comedetur. » Naturali deinde exemplo utitur: quemadmodum enim in agricultura, aliud tempus arandi agrum est, aliud vero semina subactæ terræ congruentia jaciendi; eadem prorsus ratione animarum agricola, Dei Verbum, animas hominum arari, ac per rationabilem doctrinam latentes imo pectore cogitationes verbi aratro sulcari expetit. Quamobrem ita præcipit: « Novate nobis novalia, et ne seminate supra spinas. » Postquam autem illa animæ veluti superficies complanata est, sublata omni, olim in ea spinarum instar pullulante, nequitia; tunc ratione habita discriminis eorum qui semen excipiunt, semina jacit; in alios

infirmiora, et exigua, papaveri et cymino conferenda; in alios præstabiliora et necessaria, frumento, hordeo, milio et speltæ comparanda, ob multam variamque iis insitam virtutem: nam divisiones gratiarum, et divisiones operationum sunt: et alii quidem per Spiritum hæc, alii illa, alii rursum consentanea dantur. Postquam autem messis tempus advenerit, quam messem consummationem esse mundi Salvator docuit; tunc a singulis pro merito ac ratione acceptorum seminum repetetur fructus. Qui vero mediocria acceperunt, nec iis, uti par erat, usi sunt, castigationis et supplicii mediocris experimentum accipient, ceu virga percussi: qui autem majoribus seminibus, perfectioribusque donis dignati, nullum collata sibi virtute dignum fructum reddiderint, majoribus igneisque suppliciorum turbinibus tradentur.

Vers. 28, 29. « Neque enim usque in sæculum irascar vobis, nec vox amaritudinis meæ conculcabit vos. Et hæc a Domino Sabaoth egressa sunt prodigia. Consilium inite, exaltate vanam consolationem. » Non enim, inquit, ita impios ulciscar, ut eorum substantiam funditus deleam, eorumque animas penitus destruam: quandoquidem secundum allatum exemplum, rotæ currus ex ferro constructæ frumentum non delent; sed omnes circum calamos auferunt, ut frumentum servent purumque reddant.

CAPUT XXIX.

Vers. 1. « Væ civitati Ariel, quam expugnavit David: congregate fructus annum supra annum: comedetis enim cum Moab. » Quam hic miseram prædicat Ariel, ipsi Judæi Hierosolymam esse fatentur: narrantque altare illud, quod ante templum constructum fuerat, Ariel vocatum fuisse: quod palam aiunt esse ex Ezechiele, qui sub finem in descriptione urbis sic habet: « Et hæ mensuræ altaris in cubito cubiti, et palmæ sinus profundum in cubito [37]; » deinde vero subjungit, « Et Ariel cubitorum quatuor: et ab Ariel cubitorum quatuor, et ab Ariel supra cornua, cubitus. Et Ariel cubitorum duodecim longitudo cubitorum duodecim: latitudo quadrangula ad quatuor partes suas. » Dicunt autem Ariel significare, *leo Dei*; quia enim altare, quod Dei erat, oblata omnia animalium sacrificia devorabat, ideo id nominis sortitum est. Illud autem, « civitas quam expugnavit David, » aiunt in Hebraico exemplari non exstare; sed ut Aquila interpretatus est, « civitacula victus David; » sive « circumvallationis. » Illam quippe cum antea alienigenarum fuisset, David, iis expulsis, ditioni suæ subdidit; ita ut illam quoque mentem nos septuaginta Interpretum versioni aptare possimus: ita enim apposite dicatur, civitas quam expugnavit David, cum sub alienigenis esset. Potest item hoc significatu di-

A νων τὸν σπόρον διαφορᾷ, καταβάλλει σπέρματα, τοῖς μὲν ἀσθενέστερά τινα καὶ σμικρὰ μελανθίῳ καὶ κυμίνῳ ἀναλογοῦντα· τοῖς δὲ σπουδαιότερα καὶ ἀναγκαῖα, καὶ πυρῷ καὶ κριθῇ, κέγχρῳ τε καὶ ζέᾳ παραβαλλόμενα, διὰ τὴν καὶ ἐν αὐτοῖς τούτοις πολλὴν καὶ διάφορον δύναμιν· διαιρέσεις γὰρ χαρισμάτων εἰσὶ καὶ διαιρεσεις ἐνεργημάτων εἰσί· καὶ ᾧ μὲν διὰ τοῦ Πνεύματος ταῦτα δίδοται, τῷ δὲ ἕτερα, καὶ πάλιν ἑτέρῳ τὰ ἁρμόζοντα. Ἐπειδὰν δὲ ὁ τοῦ θερισμοῦ καιρὸς ἐπιστῇ, συντέλειαν δὲ εἶναι τοῦ κόσμου τὸν θερισμὸν ὁ Σωτὴρ ἐδίδαξε· τότε κατ' ἀξίαν ἕκαστος ὧν εἴληφε σπερμάτων ἀπαιτηθήσεται τὸν καρπόν. Καὶ οἱ μὲν μέτρια εἰληφότες, μὴ καταλλήλως δὲ αὐτοῖς χρησάμενοι, παιδείας καὶ κολάσεως μετριωτέρας πεῖραν λήψονται, ὡσπερεὶ ῥάβδῳ τυπτόμενοι· οἱ δὲ B μειζόνων σπερμάτων, καὶ τελειοτέρων χαρισμάτων ἠξιωμένοι, μηδένα καρπὸν ἄξιον τῆς παρασχεθείσης αὐτοῖς δυνάμεως ἀποδεδωκότες, μείζοσι τοῖς τῆς κολάσεως πρηστῆρσι παραδοθήσονται.

« Οὐ γὰρ εἰς τὸν αἰῶνα ἐγὼ ὑμῖν ὀργισθήσομαι, οὐδὲ φωνὴ τῆς πικρίας μου καταπατήσει ὑμᾶς. Καὶ ταῦτα παρὰ Κυρίου Σαβαὼθ ἐξῆλθε τὰ τέρατα. Βουλεύσασθε, ὑψώσατε ματαίαν παράκλησιν. « Οὐ γὰρ οὕτως, φησὶ, τοῖς ἀσεβέσιν ἐπεξέρχομαι, ὡς καὶ τὴν οὐσίαν αὐτῶν ἀφανίσαι, καὶ εἰς τὸ παντελὲς ἀφανίσαι αὐτῶν τὰς ψυχάς· ἐπεὶ μηδὲ κατὰ τὸ παράδειγμα οἱ τροχοὶ τῆς ἁμάξης οἱ ἐκ σιδήρου κατεσκευασμένοι τὸν σῖτον ἀφανίζουσι· πᾶσαν δὲ τὴν περὶ αὐτὸν περιαίρουσι καλάμην, εἰς τὸ διασῶσαι καὶ καθαρὸν C ἀπεργάσασθαι τὸν σῖτον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΚΘ'.

« Οὐαὶ Ἀριὴλ πόλις, ἣν ἐπολέμησε Δαυῒδ· συναγάγετε σπέρματα ἐνιαυτὸν ἐπ' ἐνιαυτόν· φάγεσθε γὰρ σὺν Μωάβ. » Τὴν διὰ τῶν μετὰ χεῖρας ταλανιζομένην Ἀριὴλ καὶ αὐτοὶ οἱ Ἰουδαίων παῖδες ὁμολογοῦσι τὴν Ἱερουσαλὴμ εἶναι· φασὶ δὲ ἰδίως τὸ θυσιαστήριον τὸ πρὸ τοῦ ναοῦ συνεστὸς, Ἀριὴλ ὠνομάσθαι, καὶ τοῦτο δῆλον εἶναι ἀπὸ τοῦ Ἰεζεκιὴλ, οὗ πρὸς τοῖς τελευταίοις ἐπὶ τῆς διαγραφῆς τῆς πόλεως οὕτως εἴρηται· « Καὶ ταῦτα τὰ μέτρα τοῦ θυσιαστηρίου ἐν πήχει πήχεως, καὶ παλαιστῆς κόλπωμα βάθος ἐπὶ πῆχυν· » καὶ ἑξῆς ἐπιφέρει· « Καὶ τὸ Ἀριὴλ πηχέων τεσσάρων· καὶ ἀπὸ τοῦ Ἀριὴλ πηχέων τεσσάρων, καὶ ἀπὸ τοῦ Ἀριὴλ καὶ ὑπεράνω τῶν κεράτων πῆχυς. Καὶ D τὸ Ἀριὴλ πηχῶν δέκα δύο. μῆκος ἐπὶ πήχεις δώδεκα· πλάτος τετράγωνον ἐπὶ τέσσαρα μέρη αὐτοῦ. » Ἑρμηνεύεσθαι δέ φασι τὸ Ἀριὴλ, *λέων Θεοῦ*· ἐπειδὴ γὰρ τοῦ Θεοῦ ἦν τὸ θυσιαστήριον, κατήσθιέ τε πάντα τὰ ἐν αὐτῷ προσφερόμενα ζώων θύματα, τούτου χάριν ταύτην εἴληφε τὴν προσηγορίαν. Τὸ δὲ, « Πόλις ἣν ἐπολέμησε Δαυῒδ, » οὔ φασιν εἰρῆσθαι ἐν τῷ Ἑβραϊκῷ· ἀλλὰ κατὰ μὲν τὸν Ἀκύλαν, « Πολίχνη βιωτεύσεως Δαυῒδ, » ἤτοι (33) « παρεμβλήσεως· » ἀλλοφύλων γὰρ οὖσαν αὐτὴν πρότερον ὁ Δαυῒδ ὑποχείριον ἐποιήσατο, τοὺς ἀλλοφύλους ἐλάσας ἐξ αὐτῆς· ὥστε δύνασθαι ἡμᾶς καὶ τοῖς Ἑβδομήκοντα ἐφαρμόσαι τὴν διάνοιαν τὴν αὐτήν. Οὕτω γὰρ ἂν λέγοιτο· Πόλις ἣν

[37] Ezech. XLIII, 13.

(33) Sic Reg. membr.; quæ postrema lectio fertur etiam apud Drusium.

ἐπολέμησε Δαυΐδ, ὅτι ὑπὸ ἀλλοφύλοις ἦν. Δύναται A δὲ καὶ ἀντὶ τοῦ, « δι' ἣν ἐπολέμησε Δαυΐδ, » λέγεσθαι. Τὸ δὲ, « Συναγάγετε γεννήματα, » φησίν· ὅσον γὰρ οὔπω στερηθήσεσθε πάσης λογικῆς τροφῆς. Ὡς ἔτι οὖν καιρός ἐστι, χρήσασθε τοῖς ἐνιαυτοῖς τούτοις πρὸς ὠφέλειαν τῶν ὑμετέρων ψυχῶν· καί μοι δοκεῖ διὰ τούτων αἰνίττεσθαι τὸν χρόνον τοῦ σωτηρίου κηρύγματος, καθ' ὃν ἐπιδημήσας αὐτοῖς ὁ Σωτὴρ, ἐκήρυττεν ἐνιαυτὸν Κυρίου δεκτὸν καὶ ἡμέραν ἀνταποδόσεως. Τάχα δὲ καὶ δεύτερον αὐτοῖς ἐνιαυτὸν, ἢ καὶ τρίτον ὁμιλητικῶς φαίνεται. Αὐτὸν οὖν ἐκεῖνον καθ' ὃν παρεῖχεν αὐτοῖς τὰ περὶ τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας μαθήματα, σημαίνων φησί· « Συναγάγετε γεννήματα, ἐνιαυτὸν ἐπ' ἐνιαυτὸν φάγεσθε. »

« Ἐκθλίψω γὰρ Ἀριὴλ, καὶ ἔσται αὐτῆς ἡ ἰσχὺς καὶ ὁ πλοῦτος ἐμοί. Καὶ κυκλώσω ὡς Δαυΐδ ἐπὶ σὲ, B καὶ βαλῶ εἰς χάρακα, καὶ οἰκοδομήσω, θήσω ἐπὶ σὲ πύργους. Καὶ ταπεινωθήσονται οἱ λόγοι σου, καὶ εἰς τὴν γῆν οἱ λόγοι σου δύσονται. Καὶ ἔσται ὡς οἱ φωνοῦντες ἐκ τῆς γῆς ἡ φωνή σου, καὶ πρὸς τὸ ἔδαφος ἡ φωνή σου ἀσθενήσει. Καὶ ἔσται ὡς κονιορτὸς ἀπὸ τροχοῦ ὁ πλοῦτος τῶν ἀσεβῶν, καὶ ὡς χνοῦς φερόμενος τὸ πλῆθος τῶν καταδυναστευόντων σε, καὶ ἔσται ὡς στιγμὴ παραχρῆμα παρὰ Κυρίου Σαβαώθ. » Ὥσπερ γάρ ποτε ὁ Δαυΐδ παρεμβολὴν περὶ σὲ τὴν Ἱερουσαλὴμ ἐκύκλωσε, ὅτε ἀλλοφύλων ἦσθα, καὶ ἐπολέμησέ σε πόλιν οὖσαν ἀλλοφύλων· οὕτω κἀγὼ ὁ ταῦτα λέγων Κύριος νῦν σε κυκλώσω. Ἀλλοφύλων γὰρ οἰκητήριον γέγονας, πληρωθεῖσα κακῶν ἀρχόντων. Ἅπερ ἐπληροῦτο μετὰ τὰ τολμηθέντα τοῖς τὴν Ἱερουσαλὴμ οἰκοῦσι κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀκολούθως, ὡς καὶ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ, ἀποκλαυσάμενος τότε C τὴν Ἱερουσαλὴμ, ἀναγέγραπται εἰρηκώς· « Εἰ ἔγνως καὶ σύ γε τὰ πρὸς εἰρήνην σου, ὅτι ἥξουσιν ἡμέραι ἐπὶ σὲ, καὶ παρεμβαλοῦσιν ἐπὶ σὲ οἱ ἐχθροί σου χάρακα, καὶ κυκλώσουσί σε, καὶ εἰς τὴν γῆν ἐδαφισθήσῃ. »

« Ἐπισκοπὴ γὰρ ἔσται μετὰ βροντῆς, καὶ σεισμοῦ, καὶ φωνῆς μεγάλης, καταιγὶς φερομένη, καὶ φλὸξ πυρὸς κατεσθίουσα. » Δι' ὧν ᾐνίξατο ὡς ἄρα καὶ πυρίκαυστος γενήσεται ἡ πόλις, ἄνωθεν ἐκ Θεοῦ βροντῆς καὶ σεισμοῦ καὶ καταιγίδος κατ' αὐτῆς ἐνεχθείσης.

« Καὶ ἔσται ὡς ὁ ἐνυπνιαζόμενος ἐν ὕπνῳ ὁ πλοῦτος ἐθνῶν πάντων, ὅσοι ἐπεστράτευσαν ἐπὶ Ἀριὴλ, καὶ πάντες οἱ στρατευσάμενοι ἐπὶ Ἱερουσαλὴμ, καὶ D πάντες οἱ συνηγμένοι ἐπ' αὐτὴν, καὶ οἱ θλίβοντες αὐτήν. Καὶ ἔσονται ὡς οἱ ἐν ὕπνῳ πίνοντες, καὶ ἐσθίοντες, καὶ ἐξαναστάντων, μάταιον αὐτῶν τὸ ἐνύπνιον. Καὶ ὃν τρόπον ἐνυπνιάζεται ὁ διψῶν καὶ πίνων, καὶ ἐξαναστὰς ἔτι διψᾷ· ἡ δὲ ψυχὴ αὐτοῦ εἰς κενὸν ἤλπισεν· οὕτως ἔσται ὁ πλοῦτος τῶν ἐθνῶν πάντων, ὅσοι ἐξεστράτευσαν ἐπὶ τὸ ὄρος Σιών. » Δι' ὧν ᾐνίξατο τὴν ἀπόλαυσιν τῆς ἐν τῷ βίῳ τούτῳ τρυφῆς τῶν Ῥωμαϊκῶν ἀρχόντων. Οὗτοι γὰρ ἦσαν οἱ τὴν ἐσχάτην πολιορκίαν ἐπαγαγόντες τῇ Ἱερουσαλήμ. Ἐχρῆν γὰρ ἡμᾶς καὶ περὶ αὐτῶν τι μαθεῖν, καὶ ὁποῖον ἔσται καὶ τὸ αὐτῶν τέλος διδαχθῆναι. Φησὶν οὖν τὸν

ctum fuisse, « per quam expugnavit David. » Illud vero, « congregate fructus, » hoc sensu dicit: siquidem proximum est ut rationabili cibo careatis. Dum igitur tempus est, hisce annis ad animarum vestrarum utilitatem fruimini: mihique videtur his subindicare salutaris prædicationis tempus, quo apud illos peregrinatus Salvator, prædicavit annum Domini acceptabilem et tempus retributionis. Et fortasse alterum annum, imo forte tertium, cum illis conversatus videatur. Illum itaque ipsum annum, quo ipsis de regno cœlorum instituta disciplinamque tradidit, significans ait, « Congregate fructus, annum supra annum comedetis. »

VERS. 2-5. « Affligam enim Ariel, et erit ejus fortitudo et divitiæ mihi. Et circumdabo te sicut David, et cingam te vallo, et exstruam, et ponam contra te turres. Et humiliabuntur sermones tui, et in terram subibunt verba tua. Et erit tanquam qui loquuntur de terra vox tua, et ad pavimentum vox tua infirmabitur; et erunt tanquam pulvis a rota divitiæ impiorum, et sicut favilla commota multitudo eorum qui te subigent: et erit tanquam punctum confestim a Domino Sabaoth. » Quemadmodum enim David quondam castra contra te, Jerusalem, posuit, teque circumsedit, cum in alienigenarum ditione esses, teque expugnavit; sic et ego, qui hæc loquor, Dominus, nunc te obsidebo. Nam alienigenarum domicilium evasisti, improbis repleta principibus. Quæ impleta sunt, post perpetratum ab Jerosolymitanis contra Salvatorem nostrum facinus; sicut ipse Servator Hierosolymam deplorans tunc dixisse legitur: « Si cognovisses et tu, quæ ad pacem tuam, quia venient dies in te, et circumdabunt te inimici tui vallo, et obsidebunt te, et ad terram dejicieris [26]. »

VERS. 6. « Visitatio enim erit cum tonitru, et terræ motu, et voce magna: procella irruens, et flamma ignis devorans. » Quibus subindicat incendio absumendam urbem, immittente Deo sursum contra illam tonitru, terræ motum et procellam.

VERS. 7, 8. « Et erunt tanquam qui somniat in somno opes gentium omnium, quotquot militaverunt adversus Ariel, et quotquot militaverunt adversus Jerusalem, et universi, qui congregati sunt adversus eam, et qui afflixerunt eam. Et erunt sicut qui in somnis bibunt et comedunt; sed cum surrexerunt, vanum est somnium eorum. Et sicut qui per somnium bibit et comedit, et cum surrexit, adhuc sitit: anima autem ejus frustra speravit; sic erunt divitiæ gentium omnium, quæ militaverunt contra montem Sion. » His adumbravit Romanorum principum in hac vita voluptates et opes. Hi quippe erant qui extremam Hierosolymæ obsidionem induxerunt. Consentaneum quippe erat, ut quidpiam ad illos spectans edoceremur, nec igno-

[26] Luc. XIX, 43.

raremus quis illorum futurus finis sit. Ait ergo opes voluptatesque eorum in hac tantum vita manentes, perinde se habere atque somnia dormientium, qui imaginatione duntaxat, illa quæ somniant se habere putant : talem quippe esse hujus mundi divitiarum phantasiam. Nam post præsentem vitam vanum somnium ab ipsis deprehendetur, inanisque finis voluptatis, qua se frui arbitrabantur.

VERS. 9,10. « Deficite et obstupescite, et inebriemini, non sicera, neque vino, quia potavit vos Dominus spiritu compunctionis : et claudet oculos eorum, et prophetarum eorum, et principum eorum, qui vident abscondita. » Quia præsentem Dominum hominem factum audientes, non intellexerunt, ac videntes oculis, animæ visu non conspexerunt, auresque suas, ne audirent, aggravarunt, potabit eos Dominus spiritu compunctionis.

VERS. 11. « Et erunt vobis hæc omnia verba, velut sermones libri signati hujus, quem si dent homini scienti litteras, dicentes : Lege hæc, dicet, Non possum legere ; signatus enim est. » De iis qui sub hæc populi ex circumcisione præfecti futuri sunt, pergit vaticinari : « Et erunt vobis omnia verba libri » : quæ sane illi non intelligebant. Nihil enim differebant illa ab obsignatorum sigillis, ita ut non posset Judæorum ullus scripta perlegere ; ita illis ignotos fore ait propheticos sermones, sive illis ore pronuntientur, sive eorum prorsus imperiti sint.

VERS. 12. « Et dabitur hic liber in manus hominis nescientis litteras : et dicet ei, Lege hoc ; et dicet, Non possum legere, nescio litteras. » Talem futuram ait propheticam mentem, non quidem omnibus, sed iis tantum, de quibus hæc vaticinatur. Nam sedulo animadvertas qua ratione dicatur, « Et erunt vobis hæc verba ; » vobis scilicet præsentibus, videntibus, et audientibus. Judæos autem alloquebatur, queis ignotam esse prophetiæ mentem sub hæc edocet, cum hæc adjicit, « Et audient in die illa surdi verba libri, et oculi cæcorum videbunt, et exsultabunt. »

VERS. 13,14. « Et dixit Dominus : Appropinquat mihi populus hic ore suo, et labiis suis honorant me : cor autem eorum longe est a me. Frustra autem colunt me, docentes præcepta hominum, atque doctrinas. Propterea, ecce adjiciam ut transferam populum hunc, et transferam eum. » Et quia sapientiam hominum præferunt, dum interim sapientiam et verba mea aversantur ; alias vero quasdam seniorum suorum traditiones, ac si sapientium virorum essent, consectantur, ideo Scripturas quidem meas non intelligent : « Ego vero sapientiam sapientium illorum perdam, et prudentiam prudentum abrogabo. »

VERS. 15. « Væ qui profundum consilium ineunt, et non per Deum. Væ qui in abscondito consilium

(33) Lege κατὰ τοὺς ὕπνους, vel ἐν τοῖς ὕπνοις. EDIT.

A πλοῦτον καὶ τὴν τρυφὴν αὐτῶν μέχρι τῆς ἐνεστώσης ζωῆς ὑπάρχουσαν ἐοικέναι τοῖς κατὰ τοῖς ὕπνοις (33) ὀνειρώττουσι καὶ μέχρι τοῦ δοκεῖν διακατέχειν ταῦτα νομίζουσι· τοιαύτην γὰρ εἶναι τὴν τοῦ παρόντος πλούτου φαντασίαν. Μετὰ γὰρ τὸν ἐνεστῶτα βίον μάταιον αὐτοῖς εὑρεθήσεται τὸ ἐνύπνιον, καὶ τὸ τέλος ἧς ἐνόμιζον ἀπολαύειν τρυφῆς.

« Ἐκλύθητε καὶ ἔκστητε, καὶ κραιπαλήσατε οὐκ ἀπὸ σίκερα, οὐδὲ ἀπὸ οἴνου· ὅτι πεπότικεν ὑμᾶς Κύριος πνεύματι κατανύξεως· καὶ καμμύσει τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν, καὶ τῶν προφητῶν αὐτῶν, καὶ τῶν ἀρχόντων αὐτῶν, οἱ ὁρῶντες τὰ κρυπτά. » Ἐπειδήπερ, ὅτε παρῆν αὐτοῖς ἐνανθρωπήσας ὁ Κύριος, ἀκοῇ ἀκούοντες αὐτοῦ, οὐ συνίεσαν, καὶ βλέποντες αὐτὸν
B ὀφθαλμοῖς, τῇ ὁράσει τῆς ψυχῆς οὐχ ἑώρων, καὶ τὰ ὦτα αὐτῶν ἐβάρυναν τοῦ μὴ ἀκούειν, ποτίσει αὐτοὺς Κύριος πνεύματι κατανύξεως.

« Καὶ ἔσονται ὑμῖν τὰ ῥήματα πάντα ταῦτα, ὡς οἱ λόγοι τοῦ βιβλίου τοῦ ἐσφραγισμένου τούτου, ὃ ἐὰν δῶσιν αὐτὸ ἀνθρώπῳ ἐπισταμένῳ γράμματα λέγοντες· Ἀνάγνωθι ταῦτα, καὶ ἐρεῖ, Οὐ δύναμαι ἀναγνῶναι· ἐσφράγισται γάρ. » Περὶ τῶν μετὰ ταῦτα προεστάναι δοκούντων τοῦ ἐκ περιτομῆς λαοῦ διέρχεται θεσπίζων· « Καὶ ἔσονται ὑμῖν πάντα τὰ ῥήματα τοῦ βιβλίου, » οὐ μὴν καὶ συνιέντες αὐτά· μηδὲν γὰρ διαφέρειν αὐτὰ τῶν κατεσφραγισμένων σφραγῖσι, πρὸς τὸ μὴ δύνασθαί τινα τὸν (34) ἐκ τοῦ Ἰουδαίων λαοῦ τὰ ἐγγεγραμμένα διαγινώσκειν· οὕτως αὐτοῖς ἀγνώστους ἔσεσθαι τοὺς προφητικοὺς λόγους κἄν τε ἀπαγγέλληται αὐτοῖς ἀπὸ στόματος, κἄν τε ἄπειροι ὦσιν αὐτῶν.

C « Καὶ δοθήσεται τὸ βιβλίον τοῦτο εἰς χεῖρας ἀνθρώπου μὴ ἐπισταμένου γράμματα· καὶ ἐρεῖ αὐτῷ, Ἀνάγνωθι τοῦτο· καὶ ἐρεῖ, Οὐ δύναμαι ἀναγνῶναι; οὐκ ἐπίσταμαι γράμματα. » Τοιοῦτον δὲ ἔσεσθαι τὸν προφητικὸν νοῦν, οὐ πᾶσιν ἀνθρώποις, ἀλλὰ μόνοις αὐτοῖς, πρὸς οὓς ταῦτα ἐθεσπίζετο. « Πρόσχες γὰρ ἐπιμελῶς ὅπως εἴρηται· « Καὶ ἔσται ὑμῖν τὰ ῥήματα ταῦτα· » ὑμῖν γάρ φησι τοῖς παροῦσι, καὶ ὁρῶσι, καὶ ἀκούουσιν. « Ὁ δὲ λόγος ἦν πρὸς Ἰουδαίους, οἷς τὸν νοῦν τῆς προφητείας ἄγνωστον ὑποκαταβὰς διδάσκει δι' ὧν ἐπιλέγει· « Καὶ ἀκούσονται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ κωφοὶ λόγους βιβλίου, καὶ ὀφθαλμοὶ τυφλῶν ὄψονται; καὶ ἀγαλλιάσονται. »

« Καὶ εἶπε Κύριος· Ἐγγίζει μοι ὁ λαὸς οὗτος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ, καὶ ἐν τοῖς χείλεσιν αὐτῶν τιμῶσί
D με· ἡ δὲ καρδία αὐτῶν πόῤῥω ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ. Μάτην δὲ σέβονταί με, διδάσκοντες ἐντάλματα ἀνθρώπων καὶ διδασκαλίας. Διὰ τοῦτο ἰδοὺ προσθήσω τοῦ μεταθεῖναι τὸν λαὸν τοῦτον, καὶ μεταθήσω αὐτόν. » Καὶ ἐπειδὴ σοφίαν ἀνθρώπων προβάλλονται, τὴν ἐμὴν μὲν ἀποστρέφοντες σοφίαν καὶ τὸν ἐμὸν λόγον, ἑτέρας δέ τινας παραδόσεις τῶν παρ' αὐτοῖς πρεσβυτέρων, ὥσπερ τινῶν σοφῶν κατέχοντες· τούτου χάριν τὰς μὲν ἐμὰς Γραφὰς οὐ συνήσουσιν. « Ἐγὼ δὲ αὐτὸς τῶν σοφῶν αὐτῶν τὴν σοφίαν ἀπολῶ, καὶ τὴν σύνεσιν τῶν συνετῶν ἀθετήσω. »

« Οὐαὶ οἱ βαθεῖαν βουλὴν ποιοῦντες, καὶ οὐ διὰ Θεοῦ. Οὐαὶ οἱ ἐν κρυφῇ βουλὴν ποιοῦντες, καὶ ἔσται ἐν σκό-

(34) Forte legendum τῶν. EDIT.

A τει τὰ ἔργα αὐτῶν· καὶ ἐροῦσι, Τίς ἑώρακεν ἡμᾶς; καὶ τίς ἡμᾶς γνώσεται, ἢ ἃ ἡμεῖς ποιοῦμεν; » Εἶτ' ἐπειδήπερ θεοσεβεῖν ἐπαγγελλόμενοι τοῖς χείλεσιν, ἐν τῷ κρυπτῷ τὰ χείριστα διεπράττοντο, φαρμακείαις καὶ ἀκαθαρσίαις, καὶ ἄλλαις μυρίαις ἀθεμίτοις πράξεσι συμφυρόμενοι· πᾶσι δὲ τούτοις ἐνεχείρουν ὡς μὴ ἐφορῶντος τοῦ Θεοῦ· εἰκότως αὐτοὺς ταλανίζει ταῦτα λέγων·

« Οὐχ ὡς πηλὸς τοῦ κεραμέως λογισθήσεσθε; Μὴ ἐρεῖ τὸ πλάσμα τῷ πλάσαντι αὐτὸ, Οὐ σύ με ἔπλασας; ἢ τὸ ποίημα τῷ ποιήσαντι, Οὐ συνετῶς με ἐποίησας; » Εἰ γὰρ δὴ πάντες ἄνθρωποι πηλῷ κεραμέως ἐοίκαμεν διὰ τὸ πήλινον ἡμῶν σῶμα, πῶς οὐχ ἕπεται νοεῖν, ὅτι μὴ δυνατὸν λαθεῖν τὸν ποιητὴν, ὁποίας ἐργασίας ὑπάρχει τὸ ὑπ' αὐτοῦ πεποιημένον; Τίς δύναται, ἢ τίς τολμήσει φάναι, ὅτι μὴ ὁ Θεὸς αὐτὸν ἔπλασεν; B Εἰ δὲ οὐκ ἂν εἴποι ταῦτά ποτε περὶ τοῦ κεραμέως ὁ ὑποκείμενος αὐτῷ πηλὸς, δῆλον, ὡς μάταιοι πάντες οἱ ἔνδον τῇ ψυχῇ αὐτῶν βουλὴν βαθεῖαν διανοούμενοι, καὶ τὸν Θεὸν οἰόμενοι ἀγνοεῖν τὰ ἐν τῷ σκότῳ πραττόμενα αὐτοῖς ἔργα.

« Οὐκέτι μικρὸν καὶ μετατεθήσεται ὁ Λίβανος, ὡς τὸ ὄρος τὸ Χέρμελ, καὶ τὸ Χέρμελ εἰς δρυμὸν λογισθήσεται; » Λίβανον μὲν τὸν ἐξ ἐθνῶν λαὸν, Κάρμηλον δὲ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος (35). Ἔσεσθαι τοίνυν προφητεύει τὸ μὲν Ἰουδαίων ἔθνος οἷόν τινα δρυμὸν ξύλων ἀγρίων καὶ ἀκάρπων· τὸν δὲ πάλαι δρυμῷ ἐοικότα Λίβανον, τὸν ἐξ ἐθνῶν λαὸν, ὁποῖος ἦν ποτε ὁ Ἰουδαίων λαὸς, πεπληρωμένος δένδρων ἀγαθῶν καὶ παντοίων φυτῶν τε καὶ καρπῶν.

C « Καὶ ἀκούσονται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ κωφοὶ λόγους βιβλίου, καὶ οἱ ἐν τῷ σκότει, καὶ οἱ ἐν τῇ ὁμίχλῃ· ὀφθαλμοὶ τυφλῶν ὄψονται. » Ποίας δὲ βίβλου, ἢ ταύτης αὐτῆς τῆς μετὰ χεῖρας, περὶ ἧς ἀνωτέρω ἐλέγετο· « Ὑμῖν τὰ ῥήματα ταῦτα πάντα, ὡς οἱ λόγοι τοῦ βιβλίου τοῦ ἐσφραγισμένου τούτου. » Ἀλλὰ τῷ μέν ποτε Καρμήλῳ, μεταβληθέντι δὲ εἰς δρυμὸν, ἔσονται οἱ λόγοι τοῦ βιβλίου τῆς προφητείας ἐσφραγισμένοι· τοῖς δὲ πάλαι τυφλοῖς καὶ ἐν τῷ δρυμῷ τοῦ Λιβάνου λελογισμένοις, μεταβληθεῖσιν ἐπὶ τὸ ἥμερον καὶ καρποφόρον, ἀκουστοὶ γενήσονται οἱ λόγοι τῶν θείων γραμμάτων· καὶ οἱ πάλαι δὲ ὄντες ἐν τῷ σκότει καὶ ἐν τῇ ὁμίχλῃ, ὥστε μὴ βλέπειν μήτε συνιέναι, μήτε D νοεῖν, διὰ τὸ τυφλοὺς ἔχειν τοὺς ὀφθαλμοὺς, οὗτοι, παραδόξου μεταβολῆς ἀξιωθέντες, θεωροὶ γενήσονται τῶν ἐναποκειμένων ἐν τοῖς θείοις γράμμασι μυστηρίων.

« Καὶ ἀγαλλιάσονται πτωχοὶ διὰ Κύριον ἐν εὐφροσύνῃ, καὶ οἱ ἀπηλπισμένοι τῶν ἀνθρώπων ἐμπλησθήσονται εὐφροσύνης. » Τίς γὰρ καὶ διενοήθη πώποτε τοὺς ἐκ πατέρων εἰδωλολάτρας, ἀθέους ὄντας καὶ ἀσεβεῖς καὶ ἀλλοτρίους τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, εἰς τοιαύτην ἥξειν ἐλπίδα; Ὅμως δ' οὖν καὶ « οἱ ἀπηλπισμένοι, φησὶ, τῶν ἀνθρώπων ἐμπλησθήσονται εὐφροσύνης. »

« Ἐξέλιπεν ἄνομος, καὶ ἀπώλετο ὑπερήφανος, καὶ ἐξωλοθρεύθησαν οἱ ἀνομοῦντες ἐπὶ κακίᾳ. » Τούτων ἀπολαύσουσιν οὗτοι πάντες, ἐπειδὴ ὁ πάλαι κρατῶν

(35) Deesse videtur aliquod verbum, v. g., καλεῖ. Edit.

ineunt, et erunt in tenebris opera eorum : et dicent, Quis vidit nos ? aut quis nos cognoscet, aut quæ nos facimus ? » Deinde quia se Deum colere labiis profitentes, in occulto pessima quæque perpetrabant, in veneficiis, immunditiis, et sexcentis aliis nefariis gestis sese volutantes : hæcque omnia quasi non prospiciente Deo peragebant ; jure illos his verbis miseros deprædicat :

Vers. 16. « Nonne ut lutum figuli reputabimini? Num dicet figmentum fictori suo, Tu me non finxisti? aut opus opifici, Tu me non sapienter fecisti? » At enim si omnes homines ob luteum corpus luto figuli similes sumus, qui non consequenter putemus non posse opificem latere, quas operationes edat opificium suum? Quis dicere possit vel audeat, se non a Deo efformatum esse? Quod si id figulo subjectum ipsi lutum nunquam dixerit; palam certe est futiles et vanos esse omnes qui intus in animo profunda consilia ineunt, et quæ ipsi in tenebris facinora edunt, Deum ignorare existimant.

Vers. 17. « Nonne adhuc paululum, et transferetur Libanus sicut mons Chermel, et Chermel in saltum reputabitur ? » Libanum quidem populum ex gentibus, Carmelum vero Judaicam gentem vocat. Ceu quemdam saltum agrestium et infructuosarum arborum fore Judaicum populum vaticinatur. Libanum autem, qui olim saltui similis erat, populum videlicet ex gentibus, futurum ait, qualis olim erat Judaicus populus, plenum bonis arboribus, omniumque generum plantis et fructibus.

Vers. 18. « Et audient in die illa surdi sermones libri, et qui in tenebris, et qui in caligine; oculi cæcorum videbunt. » Cujus libri, nisi hujusce, quem præ manibus habemus, de quo supra dicebatur, « Vobis verba hæc omnia, velut sermones signati libri hujus? » Verum ei qui olim quidem Carmelus, sed jam mutatus est in saltum, erunt hujusce libri et prophetiæ sermones obsignati; illi vero qui olim cæci, et in saltu Libani reputabantur esse, postquam ad mansuetum et fructuosum morem translati fuerint, divinarum Scripturarum sermones audient ; et qui olim in tenebris et caligine versabantur, ita ut non viderent, neque intelligerent, neque cogitarent, quia oculis cæci erant, inexspectata mutatione dignati, mysteriorum in sacris litteris reconditorum speculatores erunt.

Vers. 19. « Et exsultabunt pauperes propter Dominum in lætitia, et spe destituti homines, implebuntur lætitia. » Quis enim unquam cogitasset eos, qui a majoribus idololatræ, athei et impii, atque a Dei cognitione alieni erant, tantam in spem venturos fuisse? Attamen, ait, etiam ii, qui « spe destituti erant homines, implebuntur lætitia. »

Vers. 20. « Defecit iniquus, et periit superbus, et deleti sunt inique agentes præ malitia. » His fruentur hi omnes, quia is qui olim imperium et

tyrannidem in eos obtinebat, iniquus et impius quidam princeps, diabolus inquam, defecit et periit longe depulsus, superbus ille, qui olim ipsos in servitutem redegerat. Imo etiam qui sub eo impie et inique agebant, deleti sunt; maligni videlicet dæmones.

VERS. 21. « Qui peccare faciunt homines in sermone. Omnes autem arguentes in portis offendiculum ponent : quoniam detorserunt ad injusta justum. » Nam prophetis se coram arguentibus, seque a peccandi consuetudine avertentibus, laqueos tendebant, occasiones adversus eos captantes, ut ipsos perderent.

VERS. 22,23. « Propterea hæc dicit Dominus super domum Jacob, quam separavit ex Abraham: Non nunc confundetur Jacob, neque nunc faciem mutabit : sed quando videbunt filii eorum opera mea, propter me sanctificabunt nomen meum, et sanctificabunt Sanctum Jacob, et Deum Israel timebunt. » Vos dico, domum Jacob vocatos : quam ut religioso illo Abrahamo indignam separavit, et alienos illos posuit Deus; quia se non Abrahamo dignos esse operibus exhibebant. At enim filii Abrahæ operibus noscuntur, ut docuit Servator his verbis: « Si filii Abrahæ essetis, opera Abrahæ faceretis [37]. » Quodnam vero tempus illud fuerit, nisi quo verba mea complebuntur, cum filii vestri alienigenas et generi vestro extraneos nomen celebrare meum videbunt? Tunc enim ipsi filii vestri confundentur et erubescent, stupendam illam gentium mutationem cernentes, conspicatique alienigenas homines Sanctum Israel et Deum Jacob sanctificare, ac Dei universorum timore affici.

VERS. 24. « Et scient qui errant spiritu, intelligentiam : qui autem obmurmurant, discent obedientiam, et linguæ balbutientes discent loqui pacem. » Linguæ balbutientes, quæ nihil clare, nihil vere loqui poterant, ad naturam regressæ suam, clarissime loquentur, pacis sermones edoctæ; utpote quæ et bello liberæ, et pacem cum Deo amplexæ sint.

CAPUT XXX.

VERS. 1-5. Væ, filii desertores, dicit Dominus. Iniistis consilium, non per me ; et pacta, non per spiritum meum; ut adderetis peccata peccatis : qui vadunt et descendunt in Ægyptum, me autem non interrogarunt, ut auxilium habeant a Pharaone, et protegantur ab Ægyptiis. Erit enim vobis protectio Pharaonis in confusionem, et iis qui confidunt in Ægypto, opprobrium : quoniam sunt in Tani principes, angeli mali. Frustra laborabunt apud populum, qui eis non proderit ad auxilium, sed ad confusionem et opprobrium. » Aperte declarat, tunc dæmonas in Ægypto fuisse, quos angelos malos nuncupat, qui multa operabantur in illa Ægypti civitate quæ dicitur Tanis, ubi illo tempore regia

αὐτῶν καὶ τυραννῶν, ἄνομός τις καὶ ἀσεβὴς ἄρχων, λέγω δὴ αὐτὸς ὁ διάβολος, ἐξέλιπεν καὶ ἀπώλετο μακρὰν διωχθεὶς, ὁ πάλαι καταδουλωσάμενος αὐτοὺς ὑπερήφανος· ἀλλὰ καὶ οἱ ὑπὸ τούτῳ ἀσεβοῦντες ἐπὶ ἀδικίᾳ ἐξωλοθρεύθησαν, δηλαδὴ οἱ πονηροὶ δαίμονες.

« Οἱ ποιοῦντες ἀνθρώπους ἁμαρτάνειν ἐν λόγῳ. Πάντας δὲ τοὺς ἐλέγχοντας ἐν πύλαις πρόσκομμα θήσουσιν· ὅτι ἐπλαγίασαν ἐπ' ἀδίκοις δίκαιον. » Τοὺς γὰρ προφήτας εἰς πρόσωπον αὐτοὺς ἐλέγχοντας, καὶ τῶν ἁμαρτημάτων ἐπιστρέφοντας (36), ἐπαγίδευον, λαβὰς κατ' αὐτῶν θηρώμενοι, ὅπως αὐτοὺς ἀπολέσωσι.

« Διὰ τοῦτο τάδε λέγει Κύριος ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰακὼβ, ὃν ἀφώρισεν ἐξ Ἀβραάμ· Οὐ νῦν αἰσχυνθήσεται Ἰακὼβ, οὐδὲ νῦν τὸ πρόσωπον μεταβαλεῖ· ἀλλ' ὅταν ἴδωσι τὰ τέκνα αὐτῶν τὰ ἔργα μου, δι' ἐμὲ ἁγιάσουσι τὸ ὄνομά μου, καὶ ἁγιάσουσι τὸν Ἅγιον Ἰακὼβ, καὶ τὸν Θεὸν τοῦ Ἰσραὴλ φοβηθήσονται. » Ὑμᾶς δὲ λέγω, τὸν καλούμενον οἶκον Ἰακὼβ, ὃν οὐκ ἄξιον ὄντα τοῦ θεοφιλοῦς ἐκείνου Ἀβραὰμ ἀφώρισε, καὶ ἀπηλλοτρίωσεν αὐτοὺς ὁ Θεὸς, διὰ τὸ μὴ τοῖς ἔργοις ἀξίους τοῦ Ἀβραὰμ καταστῆσαι ἑαυτούς. Τὰ γὰρ τέκνα τοῦ Ἀβραὰμ διὰ τῶν ἔργων γνωρίζεται, ὡς ἐδίδαξεν ὁ Σωτὴρ εἰπών· « Εἰ τέκνα τοῦ Ἀβραὰμ ἦτε, τὰ ἔργα τοῦ Ἀβραὰμ ἐποιεῖτε. » Τίς δ' ἂν εἴη οὗτος ὁ καιρὸς, ἢ ὁ τῆς ἐκβάσεως τῶν ἐμῶν λόγων, καθ' ὃν τὰ τέκνα τὰ ὑμέτερα τοὺς ἀλλογενεῖς καὶ ἀλλοτρίους τοῦ ἡμετέρου γένους ὄψονται δοξάζοντας τὸ ἐμὸν ὄνομα; Τότε γὰρ αὐτὰ τὰ ὑμέτερα τέκνα καταισχυνθήσεται καὶ διατραπήσεται, ὁρῶντα τὸ παράδοξον τῆς τῶν ἐθνῶν μεταβολῆς, καὶ ὡς ἀλλόφυλοί τινες ἄνδρες τὸν Ἅγιον τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τὸν Θεὸν τοῦ Ἰακὼβ ἁγιάζουσι, καὶ φόβον ἀναλάβονται (37) τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ.

« Καὶ γνώσονται οἱ πλανώμενοι τῷ πνεύματι σύνεσιν· οἱ δὲ γογγύζοντες μαθήσονται ὑπακούειν, καὶ αἱ γλῶσσαι αἱ ψελλίζουσαι μαθήσονται λαλεῖν εἰρήνην. » Αἱ γλῶσσαι αἱ ψελλίζουσαι καὶ μηδὲν τρανὸν μηδὲ ἀληθὲς λαλεῖν δυνάμεναι, εἰς τὸ κατὰ φύσιν ἐλθοῦσαι, τρανώτατα λαλήσουσι, μαθοῦσαι εἰρήνης λόγους, ὡς ἂν παντὸς ἀπηλλαγμέναι πολέμου, καὶ τὴν πρὸς Θεὸν εἰρήνην ἀσπασάμεναι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Λ'.

« Οὐαὶ τέκνα ἀποστάται, λέγει Κύριος. Ἐποιήσατε βουλὴν, οὐ δι' ἐμοῦ, καὶ συνθήκας, οὐ διὰ τοῦ πνεύματός μου, προσθεῖναι ἁμαρτίας ἐφ' ἁμαρτίας, οἱ πορευόμενοι καταβῆναι εἰς Αἴγυπτον, ἐμὲ δὲ οὐκ ἐπηρώτησαν, τοῦ βοηθῆναι ὑπὸ Φαραὼ, καὶ σκεπασθῆναι ὑπὸ Αἰγυπτίων. Ἔσται γὰρ ὑμῖν σκέπη Φαραὼ εἰς αἰσχύνην, καὶ τοῖς πεποιθόσιν ἐπ' Αἴγυπτον ὄνειδος· ὅτι εἰσὶν ἐν Τάνει ἀρχηγοὶ, ἄγγελοι πονηροί. Μάτην κοπιάσουσι πρὸς λαὸν, ὃς οὐκ ὠφελήσει αὐτοὺς εἰς βοήθειαν, ἀλλὰ εἰς αἰσχύνην καὶ ὄνειδος. » Σαφῶς παριστᾷ γεγονέναι τότε παρ' Αἰγυπτίοις δαίμονας, ἀγγέλους πονηροὺς ὀνομάζει αὐτοὺς, οἳ μάλιστα ἐνήργουν τὰ πολλὰ ἐν τῇ καλουμένῃ πόλει τῆς Αἰγύπτου Τάνει, ἔνθα τὸ βασίλειον τοῦ Φαραὼ κατ' ἐκεῖνο ἵδρυτο.

[37] Joan. VIII, 39.

(36) Mallem legere ἀποστρέφοντας. EDIT.

(37) Vox ἀναλάβονται merus est barbarismus, cujus loco legendum ἀναλαμβάνονται. EDIT.

Πλὴν ἀλλὰ καὶ οὗτοι, φησὶν, οἱ ἐν Τάνει ἀρχηγοὶ, ἄγγελοι πονηροὶ οὐδὲν ὠφελήσουσιν εἰς τὸ ἐπαμῦναι τοῖς προσφυγοῦσιν αὐτοῖς, καὶ τὴν ἐξ αὐτῶν βοήθειαν ἀνακαλεσαμένοις. Καὶ αὐτοῖς ἔργοις ἐπληροῦτο καθ' ὃν χρόνον ὁ τῶν Βαβυλωνίων βασιλεὺς, ὑποχείριον ποιησάμενος τὴν Αἴγυπτον, οὐ μόνους Αἰγυπτίους, ἀλλὰ καὶ τῶν Ἰουδαίων τοὺς πρόσφυγας αὐτοὺς γενομένους, πολεμῶν ὁμοῦ ἐξηνδραποδίσατο. Τὸ τηνικαῦτα γὰρ ἡ ἐπὶ Φαραὼ τῶν Ἰουδαίων ἐλπὶς εἰς αἰσχύνην καὶ ὄνειδος αὐτοῖς περιετράπη.

« Ἡ ὅρασις τῶν τετραπόδων τῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ. (Σύμμαχος, Λῆμμα κτηνῶν Νότου.) Ἐν τῇ θλίψει καὶ τῇ στενοχωρίᾳ λέων καὶ σκύμνος λέοντος, ἐκεῖθεν καὶ ἀσπίδες καὶ ἔκγονα ἀσπίδων πετομένων, οἳ ἔφερον ἐπὶ ὄνων καὶ καμήλων τὸν πλοῦτον αὐτῶν πρὸς ἔθνος, ὃ B οὐκ ὠφελήσει αὐτούς· » διὰ τὸ ἔρημον εἶναι πᾶσαν Θεοῦ, πεπληρῶσθαι δὲ τετραπόδων τῶν παρ' αὐτοῖς θεοποιουμένων, καὶ τῶν παρ' αὐτοῖς ἐνεργούντων δαιμόνων. Αὕτη τοίνυν ἡ ὅρασις τῶν τετραπόδων τῶν ἐν τῇ Αἰγυπτίων ἐρημίᾳ ἐθεωρεῖτο τῷ προφήτῃ, καὶ τούτοις οἱ πρόσφυγες τῶν Ἰουδαίων ἐπεκόμιζον τὸν ἑαυτῶν πλοῦτον· τὰ γὰρ ταμιεῖα τῆς ἑαυτῶν ψυχῆς τῇ Αἰγυπτιακῇ παρέδοσαν πλάνῃ.

« Αἰγύπτιοι μάταια καὶ κενὰ ὠφελήσουσιν ὑμᾶς. Ἀπάγγειλον αὐτοῖς, ὅτι, Ματαία ἡ παράκλησις ὑμῶν αὕτη. Νῦν οὖν καθίσας γράψον ἐπὶ πυξίου ταῦτα, καὶ εἰς βιβλίον, ὅτι ἔσται εἰς ἡμέρας ταῦτα καιρῷ, καὶ ἕως τὸν αἰῶνα· ὅτι ὁ λαὸς ἀπειθής ἐστιν, υἱοὶ ψευδεῖς, οἳ οὐκ ἠβούλοντο ἀκούειν τὸν νόμον τοῦ Θεοῦ· » τῆς ἀλογίας καὶ ἀφροσύνης αὐτῶν οὕτω πως δη- C λουμένης. Οὔτε γὰρ οἱ αἰσθητοὶ Αἰγύπτιοι, οὔτε οἱ τούτων νομιζόμενοι θεοὶ, βοηθήσειν ἔμελλον τῷ προσφυγόντι αὐτοῖς Ἰουδαίων λαῷ. Κατὰ γὰρ πολλὴν στενοχωρίαν ψυχῆς καὶ καθ' ὑπερβολὴν θλίψεως τοὺς παρ' αὐτοῖς ἀνηγόρευον θεούς· αὐτοὺς δὴ ἐκείνους τοὺς τὰς ψυχὰς αὐτῶν θλίβοντας καὶ στενοχωροῦντας πονηροὺς δαίμονας· ἐν οἷς ἦσαν λέοντες καὶ ἀσπίδες, καὶ τούτων ἔκγονα, καὶ ὄφεις, καὶ ἄλλα μυρία ἑρπετά τε καὶ θηρία· ὧν εἰκόνες ἦσαν καὶ τὰ αἰσθητὰ ζῶα καθ' ὅλης τῆς Αἰγύπτου θεοποιούμενα. Καὶ γὰρ λέοντας ἀληθῶς καὶ ἀσπίδας, καὶ ὄφεις καὶ ἄλλα μυρία οἷα θεοὺς τετιμήκασι. Ἤδη γοῦν ἀπὸ τῆς τῶν νομιζομένων αὐτοῖς θεῶν ἐπωνυμίας καὶ τὰς πόλεις κεκλήκασιν, ἀπὸ τοῦ λέοντος, τὴν Λεοντὼ, ἀπὸ δὲ τοῦ κυνὸς τὴν Κυνὼ, καὶ ἀπὸ ἄλλου πάλιν θηρὸς ἑτέραν πόλιν. D

« Οἱ λέγοντες τοῖς προφήταις, Μὴ ἀναγγέλλετε ἡμῖν· καὶ τοῖς ὁράματα ὁρῶσι, Μὴ λαλεῖτε ἡμῖν· ἀλλὰ ἡμῖν λαλεῖτε καὶ ἀναγγέλλετε ἡμῖν ἑτέραν πλάνησιν· καὶ ἀποστρέψατε ἡμᾶς ἀπὸ τῆς ὁδοῦ ταύτης. Ἀφέλετε ἀφ' ἡμῶν τὸν τρίβον τοῦτον, καὶ ἀφέλετε ἀφ' ἡμῶν τὸ λόγιον τοῦ Ἰσραήλ. » Ταῦτα γὰρ οἱ μὴ πιστεύσαντες ταῖς τοῦ Ἱερεμίου φωναῖς πρὸς αὐτὸν καὶ τοὺς τὰ ὅμοια αὐτῷ φρονοῦντας ἔλεγον.

« Διὰ τοῦτο τάδε λέγει Κύριος ὁ ἅγιος Ἰσραήλ· Ὅτι ἠπειθήσατε τοῖς λόγοις τούτοις, καὶ ἠλπίσατε ἐπὶ ψεύδει, καὶ ὅτι ἐγόγγυσας, καὶ πεποιθὼς ἐγένου ἐπὶ τῷ λόγῳ τούτῳ· διὰ τοῦτο ἔσται ὑμῖν ἡ ἁμαρτία αὕτη ὡς τεῖχος πῖπτον παραχρῆμα πόλεως ὀχυρᾶς ἑαλωκυίας, ἧς παραχρῆμα πάρεστι τὸ πτῶμα· καὶ τὸ

A Pharaonis erat. Cæterum hi quoque, ait, principes Taneos, angeli mali, nihil juvabunt eos, qui ad se confugient, et opem ipsorum implorabunt. Quod re ipsa tunc impletum est, cum rex Babyloniorum, Ægypto capta, non tantum Ægyptios, sed etiam profugos Judæos una debellans, captivos abduxit. Tunc enim Judæorum spes in Pharaonem versa est illis in confusionem et in opprobrium.

Vers. 6. « Visio quadrupedum in deserto. (Symmachus, *Assumptio jumentorum Austri.*) In tribulatione et angustia leo, et catulus leonis, inde et aspides, et progenies aspidum volantium, qui ferebant super asinos et camelos divitias suas ad gentem quæ illis non proderit. » Quia scilicet tota Deo vacua erat, repletaque quadrupedibus, quos ut deos colebant, necnon dæmonibus penes ipsos vigentibus. Hæc igitur prophetæ oblata est visio quadrupedum, in Ægyptiorum solitudine morantium, queis profugi Judæorum opes suas deportabant: nam animæ suæ penuaria Ægyptiaco errori dediderant.

Vers. 7-9. « Ægyptii frustra et inaniter auxiliabuntur vobis. Annuntia eis, quia, Vana est consolatio vestra hæc. Nunc igitur sedens scribe in buxo hæc, et in libro, quia erunt in dies hæc tempore, et usque in sæculum: quia populus inmorigerus est, filii mendaces, qui noluerunt audire legem Dei. » Sic eorum stultitia et insania enarratur. Neque enim sensiles illi Ægyptii, neque illi, qui penes eos dii reputabantur, opitulaturi erant Judæorum populo, ad ipsos confugienti. Siquidem præ magna animi anxietate, ac præ afflictionis violentia, Ægyptiorum deos celebrabant; ipsos videlicet dæmonas malignos, animam suam in angustias et ærumnas conjicientes; in quibus erant leones et aspides, eorumque progenies, ac serpentes, et alia sexcenta reptilia atque feræ, quorum icones, necnon ipsa sensilia animalia per totam Ægyptum pro diis colebantur. Atenim leones revera, aspides, serpentes, et alia sexcenta pro diis venerabantur. Et sane eorum, quos deos putabant, nomine urbes suas appellarunt; a leone scilicet, Leonto; a cane, Cyno, ab alia item fera aliam civitatem.

Vers. 10, 11. Qui dicunt prophetis, Ne annuntietis nobis, et videntibus visiones, Ne loquamini nobis: sed nobis loquimini, et annuntiate nobis alium errorem: et avertite nos ab hac via. Auferte a nobis semitam hanc, et auferte a nobis oraculum Israel. » Hæc quippe Jeremiæ, et paria cum illo sentientibus dicebant, qui eorum vocibus non credebant.

Vers. 12-16. « Ideo hæc dicit Dominus, Sanctus Israel: Quia non obtemperastis his sermonibus, sed sperastis in mendacio, et quia murmurasti, et credidisti sermoni huic; idcirco erit vobis peccatum hoc quasi murus cadens subito urbis munitæ expugnatæ, cujus subito adest ruina: et ruina ejus

erit quasi contritio vasis testacei ex officina, ita comminuti ut non inveniatur in eis testa, qua ignem feras, et paulum aquæ haurias. Sic dicit Dominus Dominus, Sanctus Israel : Cum reversus ingemueris, tunc salvus eris, et scies ubi fueris, cum confidebas super vanis : vana facta est fortitudo vestra, et noluistis audire; sed dixistis, Equis fugiemus : propterea fugietis : et velocibus cursoribus insidebimus. » Fugietis quidem; sed quo effugere valebitis Babyloniorum manum, quæ vos apprehendet et in se detinebit? « Propterea celeres erunt qui persequentur vos. »

Vers. 17. « Ad vocem unius fugient mille, et ad vocem quinque fugient multi : donec relinquamini quasi malus navis in monte, et quasi signum ferens super collem. » Quemadmodum navis in mari perditæ ac demersæ signum est malus in vertice montis positus, quod non ultra illo sit opus; ita conspicuam fore ait memoratorum hominum perniciem. Verum non omnes funditus perituros esse ait; sed quosdam numero paucos relictum iri, quos miseratus Deus, salvos faciet, ob misericordiam ipsis exhibitam laudandus ac celebrandus : sic enim illum justum judicem esse, ut dignos quidem supplicio plectat; eos autem, qui misericordiam consequi valent, salute dignetur sua. Quare ait :

Vers. 18. « Et rursum exspectat Deus, ut misereatur vestri : et propterea extolletur, ut misereatur vestri : quoniam judex Dominus Deus vestri. Beati qui manent in eo. » Nam cum justus sit judex, dignos quidem captivitati tradidit : quos autem miserari par erat, eos salvos fecit : unde beatum est in illo manere; sive ut Symmachus edidit, « ipsum sustinere. » Consentaneum quippe est stationem non deserere, nec de auxilio Dei desperare in calamitatibus occurrentibus. Ut justus itaque judex, et utpote bonus, miserebitur; ita ut Sion et Jerusalem denuo ædificentur, et in illa rursum populus habitet.

Vers. 19. Quoniam populus sanctus in Sion habitabit, et Jerusalem fletu non flevit. Miserere mei : miserebitur tui. Vocem clamoris tui quando vidit, exaudivit te. » Ita enim Hebraica lectio circumfert : quare Symmachus sic habet, « Jerusalem, fletu non flebis; » Theodotio similiter, « In Jerusalem fletu non flebitur. » Siquidem non flendi tempus aderat iis qui ex misericordia Dei paternum solum repetierant; quique ea de causa gaudebant et lætabantur, ut dicitur : « Venientes autem venient in exsultatione, portantes manipulos suos [28]. » Sanctos porro vocat eos qui pœnitentia sanctitatem sibi procurarunt. Hierosolymam vero flentem inducit propheta, quod commiseratione motus talem illam esse sibi mente formaverit. Pro illo autem, « Vocem clamoris tui quando vidit, exaudivit te, » Symmachus ait, « Vocem clamoris tui, sicut auditum fuerit, audiet te. »

[28] Psal. cxxv, 6.

A πτῶμα αὐτῆς ἔσται ὡς σύντριμμα ἀγγείου ὀστρακίνου ἐκ κεραμίου λεπτά, ὥστε μὴ εὑρεῖν ἐν αὐτοῖς ὄστρακον, ἐν ᾧ πῦρ ἀρεῖς, καὶ ἐν ᾧ ἀποσυριεῖς ὕδωρ μικρόν. Οὕτω λέγει Κύριος Κύριος, ὁ Ἅγιος τοῦ Ἰσραήλ· Ὅταν ἀποστραφεὶς στενάξῃς, τότε σωθήσῃ, καὶ γνώσῃ ποῦ ἦσθα, ὅτε ἐπεποίθεις ἐπὶ τοῖς ματαίοις· ματαία ἡ ἰσχὺς ὑμῶν ἐγενήθη· καὶ οὐκ ἠβούλεσθε ἀκούειν· ἀλλ' εἴπατε, Ἐφ' ἵππων φευξόμεθα· διὰ τοῦτο φεύξεσθε· καὶ ἐπὶ κούφοις ἀναβάταις ἐσόμεθα. » Φεύξεσθε μέν· ποῦ μὴν διαφυγεῖν δυνήσεσθε τὴν τῶν Βαβυλωνίων χεῖρα, καταληψομένην ὑμᾶς, καὶ ἐν αὐτῇ ἔχουσαν; « Διὰ τοῦτο κοῦφοι ἔσονται οἱ διώκοντες ὑμᾶς. »

« Χίλιοι διὰ φωνὴν ἑνὸς φεύξονται, καὶ διὰ φωνὴν πέντε φεύξονται πολλοί, ἕως ἂν καταλειφθῆτε ὡς ἱστὸς B ἐπ' ὄρους, καὶ ὡς σημαίαν φέρων ἐπὶ βουνοῦ. » Ὥσπερ νηὸς παραπεσούσης καὶ ἀπολομένης ἐν θαλάττῃ σημεῖον τυγχάνει ἀποτεθεὶς ἐπ' ἄκρου ὄρους ἱστὸς, τοῦ μηκέτι αὐτοῦ χρείαν εἶναι· οὕτως ἐπίσημον γενήσεσθαι τὴν ἀπώλειαν τῶν δηλουμένων· πλὴν οὐ πάντη πάντας ἀπολεῖσθαί φησι, περιλειφθήσεσθαι δὲ βραχεῖς τινας, οὓς ἐλεήσας ὁ Θεὸς, καὶ οἶκτον λαβὼν διασώζει δοξαζόμενος, καὶ ὑψούμενος διὰ τοῦ ἐλεῆσαι αὐτούς· οὕτω γὰρ αὐτὸν κριτὴν δίκαιον εἶναι, ὡς τοὺς μὲν ἀξίους τιμωρίας κολάζειν, τοὺς δὲ δυναμένους ἐλέου τυχεῖν, τῆς παρ' αὐτοῦ καταξιοῦν σωτηρίας. Διό φησι·

« Καὶ πάλιν μένει ὁ Θεὸς τοῦ οἰκτειρῆσαι ὑμᾶς· καὶ διὰ τοῦτο ὑψωθήσεται τοῦ ἐλεῆσαι ὑμᾶς· διότι C κριτὴς Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν. Μακάριοι οἱ ἐμμένοντες ἐν αὐτῷ. » Δίκαιος γὰρ ὢν κριτὴς, τοὺς μὲν ἀξίους αἰχμαλωσίᾳ παρεδίδου· οὓς δὲ δίκαιον ἐλεεῖν, ἔσωζεν· ὅθεν καὶ μακάριόν ἐστι τὸ ἐμμένειν ἐν αὐτῷ· ἢ κατὰ τὸν Σύμμαχον, « ὑπομένειν αὐτόν. » Καλὸν γὰρ τὸ μὴ λειποτακτεῖν, καὶ μὴ ἀπογινώσκειν τὴν τοῦ Θεοῦ βοήθειαν ἐν ταῖς καταλαμβανούσαις συμφοραῖς. Ὡς δίκαιος τοιγαροῦν κριτὴς, καὶ ὡς ἀγαθὸς πάλιν οἰκτειρήσει· ὡς τὴν Σιὼν καὶ τὴν Ἱερουσαλὴμ δεύτερον οἰκοδομηθῆναι, καὶ αὖθις ἐν αὐτῇ κατοικῆσαι λαόν.

« Διότι λαὸς ἅγιος ἐν Σιὼν οἰκήσει, καὶ Ἱερουσαλὴμ κλαυθμῷ οὐκ ἔκλαυσεν. Ἐλέησόν με· ἐλεήσει σε. Τὴν φωνὴν τῆς κραυγῆς σου ἡνίκα εἶδεν, ἐπήκουσέ σου. » Οὕτω γὰρ περιέχει ἡ Ἑβραϊκὴ λέξις· D διὸ κατὰ τὸν Σύμμαχον εἴρηται· « Ἱερουσαλὴμ, κλαυθμὸν οὐ κλαύσεις· » ὁμοίως δὲ καὶ κατὰ τὸν Θεοδοτίωνα εἴρηται· « Ἐν Ἱερουσαλὴμ κλαυθμὸς οὐ κλαυσθήσεται. » Οὐκέτι γὰρ ἦν καιρὸς κλαυθμοῦ τοῖς διὰ τὸν ἔλεον τοῦ Θεοῦ ἀπολαβοῦσι τὸ πατρῷον ἔδαφος, καὶ ἐπὶ τούτῳ χαίρουσι καὶ εὐφραινομένοις, κατὰ τὸ εἰρημένον· « Ἐρχόμενοι δὲ ἥξουσιν ἐν ἀγαλλιάσει, αἴροντες τὰ δράγματα αὐτῶν. » Ἁγίους δὲ καλεῖ τοὺς διὰ τῆς μετανοίας τὸν ἁγιασμὸν ἐφελκυσαμένους. Κλαίουσαν δὲ τὴν Ἱερουσαλὴμ εἰσάγει ὁ προφήτης, προανατυπῶν αὐτὴν τοιαύτην κατὰ νοῦν ἑαυτοῦ τοῖς τῆς συμπαθείας σπλάγχνοις. Ἀντὶ δὲ τοῦ, « Τὴν φωνὴν τῆς κραυγῆς σου ἡνίκα εἶδεν, ἐπήκου-

σέ σου, » ὁ Σύμμαχός φησι, « Τὴν φωνὴν τῆς βοῆς σου, καθὼς ἂν ἀκουσθῇ, ἀκούει σου. » Ὅμοιον δὲ τούτῳ, « Κατὰ τὴν πίστιν σου γενηθήτω σοι, » εἰωθότι λέγεσθαι ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος. Νῦν μὲν γὰρ, φησὶν, οὐκ ἔκλαυσε, καθ' ἕτερον δὲ καιρὸν τοῦτο ποιεῖ. Πλὴν ὁ λόγος παραινεῖ αὐτῇ βοᾷν πρὸς τὸν Θεὸν πάντοτε. « Πρὸς τὴν φωνήν σου, φησὶν, ἀποκριθήσεταί σοι ὁ Θεός. »

« Καὶ δώσει Κύριος ὑμῖν ἄρτον θλίψεως, καὶ ὕδωρ στενόν· καὶ οὐκέτι μὴ ἐγγίσωσί σοι οἱ πλανῶντές σε· ὅτι οἱ ὀφθαλμοί σου ὄψονται τοὺς πλανῶντάς σε· καὶ τὰ ὦτά σου ἀκούσονται τοὺς λόγους τῶν ὀπίσω σε πλανησάντων· οἱ λέγοντες· Αὕτη ἡ ὁδὸς, πορευθῶμεν ἐν αὐτῇ, εἴτε δεξιὰ, εἴτε ἀριστερά. » Διδάσκει δὲ διὰ τούτων, ὡς ἐν μὲν τῇ ἀρχῇ τῆς ἐπανόδου πολλῆς θλίψεως μετέσχον οἱ ἀπὸ τῆς γῆς πολεμίας ἐπανελθόντες, τῶν περιχώρων θλιβόντων αὐτοὺς, ὡς καὶ τὸ ἔργον ἐπισχεῖν τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ἱεροῦ. Τοῦτο οὖν καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ ἐν τῇ βίβλῳ τοῦ Ἔσδρα διδάσκει. Διὸ οὐκέτι πλανήσουσί σε· εἰ γὰρ καὶ πειραθεῖεν τοῦτο πρᾶξαί τινες, ἀλλ' οἱ ὀφθαλμοί σου ὄψονται αὐτούς. Ἰδόντες δὲ αὐτοὺς καὶ νοήσαντες, οὐ πλανηθήσονται. Καὶ πάλιν εἰ πειραθεῖεν ἑτέροις λόγοις ἀπατηλοῖς διαστροφὰς πρὸς ὑμᾶς λαλεῖν, καὶ τούτων τὰ ῥήματα οὐ παραδέξονται τὰ ὦτά σου· κἂν ἀπατῶντες λέγοιεν· « Αὕτη ἡ ὁδὸς, πορευθῶμεν ἐν αὐτῇ, εἴτε δεξιὰ, εἴτε ἀριστερά· » οὐ πεισθήσῃ γὰρ αὐτοῖς λέγουσι ταῦτα· ἀλλ' ὁδῷ βασιλικῇ πορεύσῃ, τὴν μέσην ὁδεύων, καὶ μὴ ἐκκλίνων μήτε εἰς δεξιὰ μήτε εἰς ἀριστερά.

« Καὶ μιανεῖς τὰ εἴδωλα τὰ περιηργυρωμένα, καὶ περικεχρυσωμένα λεπτὰ ποιήσεις, καὶ λικμήσεις ὡς ὕδωρ ἀποκαθημένης, καὶ ὡς κόπρον ὤσεις αὐτά. Τότε ἔσται ὁ ὑετὸς τῷ σπέρματι τῆς γῆς σου, καὶ ὁ ἄρτος τοῦ γεννήματος τῆς γῆς σου ἔσται πλησμονὴ καὶ λιπαρός. » Πάντα εἰς σὲ πληρωθήσεται ἐν εὐθηνίᾳ πολλῇ, καὶ βαθυτάτῃ εἰρήνῃ τὴν ζωὴν διατελοῦντι· ὡς καὶ παρὰ σοὶ ζῶα, καὶ μάλιστα τὴν χώραν γεωργοῦντα, πληροῦσθαι τῆς αὐτοῖς κατὰ φύσιν τροφῆς.

« Καὶ βοσκηθήσεταί σου τὰ κτήνη τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ τόπον πίονα καὶ εὐρύχωρον. Οἱ ταῦροι ὑμῶν καὶ οἱ βόες οἱ ἐργαζόμενοι τὴν γῆν φάγονται ἄχυρα ἀναπεποιημένα ἐν κριθῇ λελικμημένῃ. Καὶ ἔσται ἐπὶ παντὸς ὄρους ὑψηλοῦ καὶ ἐπὶ παντὸς βουνοῦ μετεώρου ὕδωρ διαπορευόμενον ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, ὅταν ἀπόλωνται πολλοὶ, καὶ ὅταν πέσωσι πύργοι, » ἢ κατὰ τὸν Σύμμαχον, « ἐν ἡμέρᾳ σφαγῆς πολλῆς, ἐν τῷ πεσεῖν μεγάλους. » Πότε δὲ ἔσται ἡ πολλὴ σφαγὴ, καὶ πότε πεσοῦνται οἱ μεγάλοι, ἢ κατὰ τὸν καιρὸν τῆς καθόλου κρίσεως τῆς μετὰ τὴν συντέλειαν τοῦ αἰῶνος τούτου γεγενημένης (38); Διὸ εἴρηται κατὰ τοὺς Ἑβδομήκοντα, « Ὅταν πέσωσι πύργοι, καὶ ὅταν ἀπόλωνται πολλοί. » Πολλοὶ γὰρ κατ' ἐκεῖνον ἀπολοῦνται τὸν χρόνον, ἐν ᾧ καὶ τὰ ἐπηγγελμένα τοῖς ἀξίοις ἀποδοθήσεται. Ἐνταῦθα οὔτε τοῦ Ἰσραὴλ μνημονεύει, οὐδὲ ὅλως τῶν Ἰουδαίων, ἀλλὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ· ὡς πάντας τοὺς ἀξίους χρηματίζειν λαὸν Θεοῦ, τῆς ἐπαγγελίας ἐξαπλουμένης.

(38) Forte leg. γενησομένης. Edit.

Simile autem huic est illud, « Secundum fidem tuam fiat tibi, » quod a Salvatore dici solet. Et nunc quidem, ait, non flevit, sed alio tempore id præstabit. Cæterum hic monetur, ut ad Deum semper clamet. « Ad vocem tuam, inquit, respondebit tibi Deus. »

Vers. 20, 21. « Et dabit vobis Dominus panem afflictionis, et aquam angustam : et nequaquam ultra appropinquabunt tibi [qui errare faciunt te, quia oculi tui videbunt eos, qui errare faciunt te : et aures tuæ audient verba eorum qui retrorsum te errare fecerunt : qui dicunt : Hæc via, ambulemus in ea, sive ad dextram, sive ad sinistram. » Hic docet, eos qui ex inimica terra reversi sunt, in principio reditus multas ærumnas atque molestias a finitimis suis esse perpessos, ita ut templi fabricam cohiberent. Id vero in historia libri Esdræ declaratur. Quamobrem non ultra errare te facient; etiamsi enim quidam id tentaverint, at oculi tui videbunt illos. Cum porro videant et intelligant, nequaquam in errorem deducentur. Rursumque si subdolis fallacibusque dictis perversa vobis loqui conentur, horum verba non excipient aures tuæ : etiamsi fallaciter dicant, « Hæc via, ambulemus in ea, sive ad dextram, sive ad sinistram : » his quippe talia effutientibus non obtemperabis; sed in regia via ambulabis, mediam tenens, neque declinans ad dexteram vel ad sinistram.

Vers. 22-25. « Et contaminabis idola deargentata, et deaurata comminues, et disperges sicut aquam menstruatæ, et sicut stercus abjicies ea. Tunc erit pluvia semini terræ tuæ, et panis frugum terræ tuæ erit abundans et pinguis. » Omnia apud te copia rerum implebuntur, et altissima pace frueris; ita ut animalia tua, maximeque ea quæ colendis agris usui sunt, pabulo naturæ suæ congruenti abundent. »

« Et pascentur jumenta tua in die illa in loco pingui et spatioso. Tauri vestri et boves, qui operantur terram, comedent paleas commixtas hordeo ventilato. Et erit super omnem montem excelsum et super omnem collem sublimem aqua decurrens in die illa, cum perierint multi, et cum ceciderint turres, » sive secundum Symmachum, « In die cædis multæ, cum cadent magni. » Quandonam cædes multa continget, et quandonam magni cadent, nisi tempore universalis judicii, quod post consummationem sæculi hujus ferendum est? Quare secundum LXX Interpretes dicitur, « cum cadent turres, et cum peribunt multi. » Nam eo tempore multi peribunt, quo iis, qui digni erunt, promissa retribuentur. Hic porro neque Israelem neque Judæos memorat, sed populum suum; ita ut, expletis promissionibus, omnes qui digni erunt, populus Dei nominentur.

VERS. 26, 27. « Et erit lux lunæ, quasi lux solis, et lux solis erit septempliciter in die, cum sanaverit Dominus contritionem populi sui, et dolorem plagæ tuæ curabit. Ecce nomen Domini venit per multum tempus : ardens furor cum gloria. Eloquium labiorum ejus, eloquium iræ plenum, et ira furoris ejus sicut ignis devorat. » Pro dicto illo, « per multum tempus, » reliqui interpretes, « de longe, » ediderunt. Observes porro velim, non ipsum Dominum venturum dici, sed nomen Domini, quo Christus subindicatur ; de illo quippe dictum est, « Benedictus qui venit in nomine Domini, Deus Dominus et illuxit nobis [99]. » Cum venerit autem, ac secundum gloriosumque adventum suum exhibuerit, subsequentur ultrices virtutes, per quas supplicia impiis inferentur, quas hæc Scriptura furorem iramque vocat : siquidem post prolatam sententiam supplicio dignis ultio inferetur.

A « Καὶ ἔσται τὸ φῶς τῆς σελήνης ὡς τὸ φῶς τοῦ ἡλίου, καὶ τὸ φῶς τοῦ ἡλίου ἔσται ἑπταπλάσιον ἐν τῇ ἡμέρᾳ, ὅταν ἰάσηται Κύριος τὸ σύντριμμα τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, καὶ τὴν ὀδύνην τῆς πληγῆς σου ἰάσεται. Ἰδοὺ τὸ ὄνομα Κυρίου ἔρχεται διὰ πολλοῦ χρόνου, καιόμενος θυμὸς μετὰ δόξης. Τὸ λόγιον τῶν χειλέων αὐτοῦ, λόγιον ὀργῆς πλῆρες, καὶ ἡ ὀργὴ τοῦ θυμοῦ αὐτοῦ ὡς πῦρ ἔδεται. » Ἀντὶ δὲ τοῦ, « διὰ πολλοῦ χρόνου, » οἱ λοιποὶ ἑρμηνευταὶ, « μακρόθεν, » εἰρήκασι. Καὶ τήρει, ὡς οὐκ ἂν αὐτόν φησι τὸν Κύριον ἔρχεσθαι, ἀλλὰ τὸ ὄνομα Κυρίου, τὸν Χριστὸν αἰνιττόμενος, περὶ ου εἴρηται· « Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου, Θεὸς Κύριος καὶ ἐπέφανεν ἡμῖν. » Ἐρχομένου δὲ καὶ τὴν δευτέραν αὐτοῦ ἔνδοξον παρουσίαν ποιουμένου, ἐπακολουθήσουσι τιμωρητικαὶ δυνάμεις, δι' ὧν αἱ κολάσεις τοῖς ἀσεβέσιν B ἐπαχθήσονται, ἃς ἡ παροῦσα Γραφὴ θυμὸν καὶ ὀργὴν ὀνομάζει· ἀκολούθως γὰρ τῇ τοῦ λόγου ἀποφάσει τὰ τῆς ὀργῆς τοῖς κολασθησομένοις ἐπενεχθήσεται.

VERS. 28. « Et spiritus ejus sicut aqua in valle trahens, veniet usque ad collum, et dividetur. » Hic spiritus ultor multas in partes dividetur, quia multum est inter puniendos discrimen. « Ut turbet gentes super errore vano, et persequetur eos error, et capiet eos in conspectu eorum. » Hic Dei inspectio ad omnia extensa declaratur; quia non in his tantum consistet ira, sed gentes pervadet ultio. Atenim ut non possent Israelitæ, soli a Deo reprehensi, dicere, Deum sua tantum, non vero gentium peccata punire, necessario vindictam in gentes quoque transituram declarat, atque erroris ultionem ipsos invasuram esse prædicit.

« Καὶ τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, ὡς ὕδωρ ἐν φάραγγι σύρον, ἥξει ἕως τοῦ τραχήλου, καὶ διαιρεθήσεται. » Καὶ διαιρεθήσεται τὸ κολαστικὸν τοῦτο πνεῦμα εἰς πολλὰς διαιρέσεις, διὰ τὸ πλείστην εἶναι τῶν κολαζομένων διαφοράν. « Τοῦ ταράξαι ἔθνη ἐπὶ πλανήσει ματαίᾳ, καὶ διώξεται αὐτοὺς πλάνησις, καὶ λήψεται αὐτοὺς κατὰ πρόσωπον αὐτῶν. » Τὴν κατὰ πάντων θεοπτίαν καὶ τοῦτο δείκνυσιν, ὅτι οὐκ ἔσω τούτων στήσεται τὰ τῆς ὀργῆς· διαβήσεται δὲ καὶ εἰς τὰ ἔθνη ἡ τιμωρία. Ἵνα γὰρ μὴ ἐξῇ τοῖς Ἰσραηλίταις, μόνοις ὑπὸ τοῦ Θεοῦ C ἐλεγχομένοις, λέγειν αὐτοὺς μόνων τὸν Θεὸν ἐπὶ τοῖς ἁμαρτήμασι τιμωρηθήσεσθαι, οὐχὶ δὲ καὶ τὰ ἔθνη, ἀναγκαίως καὶ τὴν ἐπὶ τὰ ἔθνη διαβήσεσθαι ἐκδικίαν φάσκει, καὶ καταλήψεσθαι τὴν ἐκ τῆς πλανήσεως δίκην προαγορεύει.

VERS. 29-32. « Nunquid semper oportet vos lætari, et semper ingredi in sancta mea, quasi festa celebrantes, quasi lætantes ingredi cum tibia ad montem Domini, ad Deum Israel? Et auditam faciet Dominus gloriam vocis suæ, et furorem brachii sui, ut ostendat cum furore et ira et flamma devorante, fulminabit vehementer, et sicut aqua et grando, quæ vi deorsum fertur. Per vocem enim Domini superabuntur Assyrii plaga, qua percutiet eos : et erit ei in circuitu. » Tunc, ait, ii qui percutiebant et verberabant eos, pœnas dabunt : dæmones enim circumsistentes illos suppliciis afficient. Quinam vero sint illi mox aperit dicens : « Unde erat illis spes auxilii, in quo ipse confidebat. Ipsi cum tympanis et cithara pugnabunt. » Impiis spes auxilii erat a diis suis, adversariis nempe potestatibus, et malignis spiritibus. His quippe quasi diis adhærebant, ac spem auxilii in iis locarant; ignorantes ipsos tortores sibi futuros. Nam ira et furor contra impios immissus per angelos malos inferetur. « Ipsi cum tympanis et cithara pugnabunt

« Μὴ διὰ παντὸς δεῖ ὑμᾶς εὐφραίνεσθαι, καὶ εἰσπορεύεσθαι εἰς τὰ ἅγιά μου διαπαντὸς, ὡσεὶ ἑορτάζοντας, ὡσεὶ εὐφραινομένους εἰσελθεῖν μετ' αὐλοῦ εἰς τὸ ὄρος Κυρίου πρὸς τὸν Θεὸν τοῦ Ἰσραήλ; Καὶ ἀκουστὴν ποιήσει Κύριος τὴν δόξαν τῆς φωνῆς αὐτοῦ, καὶ τὸν θυμὸν τοῦ βραχίονος αὐτοῦ, δεῖξαι μετὰ θυμοῦ καὶ ὀργῆς καὶ φλογὸς κατεσθιούσης, κεραυνώσει βιαίως, καὶ ὡς ὕδωρ καὶ χάλαζα συγκαταφερομένη βίᾳ. Διὰ γὰρ τῆς φωνῆς Κυρίου ἡττηθήσονται Ἀσσύριοι τῇ πληγῇ, ᾗ ἂν πατάξῃ αὐτούς· καὶ ἔσται αὐτῷ κυκλόθεν. » Τότε δὴ, φησὶν, οἱ παίοντες αὐτοὺς καὶ τύπτοντες τιμωρηθήσονται· δαίμονες γὰρ, κυκλόθεν αὐτοὺς περιστοιχησάμενοι, τὰς τιμωρίας ἐπάξουσι. Τίνες δέ εἰσιν οὗτοι διασαφεῖ φάσκων· D « Ὅθεν ἦν αὐτοῖς ἡ ἐλπὶς τῆς βοηθείας, ἐφ' ᾗς αὐτὸς ἐπεποίθει. Αὐτοὶ μετὰ τυμπάνων καὶ κιθάρας πολεμήσουσιν. » Ἐλπὶς τοῖς ἀσεβέσι βοηθείας ἦν ἀπὸ τῶν θεῶν αὐτῶν, τῶν ἀντικειμένων δηλαδὴ δυνάμεων, καὶ τῶν πονηρῶν πνευμάτων. Τούτοις γὰρ ὡς θεοῖς προσεῖχον, καὶ τὴν ἐλπίδα τῆς βοηθείας ἐκ τούτων αὐτοῖς ἔσεσθαι ἤλπιζον, οὐχ εἰδότες, ὅτι οὗτοι κολασταὶ

[99] Psal. CXVII, 26, 27.

αὐτῶν ἔσονται. Ἡ γὰρ ὀργὴ καὶ ὁ θυμὸς κατὰ τῶν ἀσεβῶν ἀποστελλόμενος δι' ἀγγέλων γενήσεται πονηρῶν. « Αὐτοὶ μετὰ τυμπάνων καὶ κιθάρας πολεμήσουσιν αὐτὸν ἐκ μεταβολῆς· » ἅτε ἐπιχαιρεσίκακοί τινες ὄντες· ἀντὶ γὰρ τῶν φίλων ἐχθροὶ καταστήσονται.

A contra eum ex commutatione; » utpote qui alienis malis gaudeant : nam ex amicis inimici evadent.

« Σὺ γὰρ πρὸ ἡμερῶν ἀπαιτηθήσῃ. Μὴ καὶ σοὶ ἡτοιμάσθη βασιλεύειν; » Ταῦτα δὲ, φησὶ, σὲ περιμένει, τὸν πάλαι τρυφερὸν καὶ ὑπερήφανον· εἰ μὴ ἄρα σαυτὸν ἀπατῶν προσδοκᾷς ὅτι καὶ σοὶ βασιλεύειν ἡτοίμασται ὁμοίως τοῖς στενὴν καὶ τεθλιμμένην ὁδεύσασι τρίβον, καὶ πτωχοῖς διὰ Θεὸν γενομένοις ἕνεκεν δικαιοσύνης. Πᾶσι γὰρ ἐκείνοις ἡτοίμασται ἡ βασιλεία, ἀλλ' οὐ σοὶ τῷ τὴν πλατεῖαν καὶ εὐρύχωρον ὁδὸν πορευομένῳ. « Φάραγγα βαθεῖαν, ξύλα κείμενα, πῦρ καὶ ξύλα πολλά. Ὁ θυμὸς Κυρίου ὡς φάραγξ ὑπὸ θείου καιομένη. » Θεῖον καὶ πῦρ ὑποκαίουσιν εἰς τὴν τῶν αὐτόθι κατακριθησομένων κόλασιν. Τοσαῦτα δὲ διὰ μέσου εἰπὼν, ἀναλαμβάνει τὴν πρὸς τοὺς καταφεύγοντας εἰς Αἴγυπτον προφητείαν.

VERS. 33. « Tu enim ante dies rationem reddere cogeris. Numquid etiam tibi paratum est regnare?» Hæc, inquit, te olim voluptarium et superbum exspectant : nisi fortasse teipsum decipiens, exspectas tibi quoque paratum regnum esse, perinde atque iis, qui in angusta et arcta via incesserunt, et pauperes propter Deum propterque justitiam effecti sunt. His quippe omnibus paratum regnum est, non tibi, qui in lata et spatiosa via incedis. « Vallem profundam, ligna jacentia, ignem et ligna multa. Furor Domini sicut vallis sulphure accensa.» B Sulphur et ignem succendunt, ad eorum, qui istic condemnabuntur, supplicium. His porro adductis in medium, prophetiam super iis, qui in Ægyptum confugiebant, resumit.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΑ'.

« Οὐαὶ οἱ καταβαίνοντες εἰς Αἴγυπτον ἐπὶ βοήθειαν, οἱ ἐφ' ἵπποις πεποιθότες καὶ ἐφ' ἅρμασιν. Ἔστι γὰρ πολλὰ, καὶ ἐφ' ἵπποις πλῆθος σφόδρα. Καὶ οὐκ ἦσαν πεποιθότες ἐπὶ τὸν Ἅγιον τοῦ Ἰσραὴλ, καὶ τὸν Κύριον οὐκ ἐζήτησαν. Καὶ αὐτὸς σοφῶς ἦγεν ἐπ' αὐτοὺς κακὰ, καὶ ὁ λόγος αὐτοῦ οὐ μὴ ἀθετηθῇ, καὶ ἐπαναστήσεται ἐπ' οἴκους ἀνθρώπων πονηρῶν, καὶ ἐπὶ τὴν ἐλπίδα αὐτῶν τὴν ματαίαν, Αἰγύπτιον ἄνθρωπον καὶ οὐ Θεὸν, ἵππων σάρκας καὶ οὐκ ἔστι βοήθεια. Ὁ δὲ Κύριος ἐπάγει τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπ' αὐτοὺς, καὶ κοπιάσουσιν οἱ βοηθοῦντες, καὶ ἅμα πάντες ἀπολοῦνται μαχαίρᾳ. » Μέμφεται αὐτοὺς ὁ λόγος, ὅτι, μὴ πεποιθότες ἐπὶ τὸν Ἅγιον τοῦ Ἰσραὴλ, εἰς Αἰγυπτίους κατέφυγον· διὸ καὶ καταλήψεσθαι αὐτοὺς ἃ μὴ προσεδόκησαν κακὰ ἐπ' αὐτῆς τῆς Αἰγύπτου ἀπειλεῖ. Διδάσκει δι' ὅλης τῆς προκειμένης ἱστορίας ὁ λόγος, ἐν τοῖς καιροῖς τῶν διωγμῶν, εἴ ποτε κρινεῖεν ὁ Θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ, ἢ καὶ τὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ παραδοῦναι τοῖς τὴν θεοσέβειαν ἐλαύνουσι, μὴ δεῖν ἀναχωρεῖν τῆς ἐνθέου πίστεως, μηδὲ τῆς ἐπὶ τὸν Θεὸν πεποιθήσεως ἀφίστασθαι, μηδὲ ἀπογινώσκειν τὰς τούτου διαλλαγὰς, μηδὲ ἐπὶ τὸν Αἰγυπτιακὸν βίον αὐτομολεῖν, λέγω δὴ τὸν τῶν εἰδωλολατρῶν. Πολλοὶ γὰρ ἐν τοῖς τοιούτοις καιροῖς, ἀποστήσαντες τοῦ τῆς θεοσεβείας λόγου, τὰς ἐλπίδας ἀνήρτησαν ἑαυτῶν τῆς τῶν εἰδωλολατρῶν βοηθείας.

CAPUT XXXI.

VERS. 1-3. « Væ qui descendunt in Ægyptum ad auxilium, qui confidunt in equis et in curribus. Sunt enim multi, et in equis multitudo ingens. Et non confisi sunt in Sancto Israel, et Dominum non quæsierunt. Et ipse sapienter induxit super eos mala, et verbum ejus non frustrabitur, et insurget in domos hominum malorum, et in spem eorum vanam, Ægyptium hominem et non Deum, equorum carnes, et non est auxilium. Dominus autem inducet manum suam in C eos, et laborabunt qui auxiliantur, et simul omnes peribunt gladio. » Ipsos coarguit, quia Sancto Israel non fidentes, ad Ægyptios confugerunt : quamobrem ipsos inexspectatis malis in Ægypto invadendos esse comminatur. In tota igitur præsenti historia docet, si quando visum Deo fuerit, populum suum, sive Ecclesiam suam, persecutionis tempore piam religionem vexantibus tradere, a divina fide recedendum non esse, neque abstinendum a fiducia erga Deum, nec de ejus reconciliatione desperandum, nec declinandum ad Ægyptiacam vitam, videlicet ad idololatrarum institutum. Multi namque in hujusmodi temporibus a piæ religionis doctrina discedentes, spem suam in idololatrarum auxilio locaverunt.

« Ὅτι οὕτως εἶπέ μοι Κύριος· Ὃν τρόπον ὅταν βοήσῃ ὁ λέων, ἢ ὁ σκύμνος ἐπὶ τῇ θήρᾳ ᾗ ἔλαβε, καὶ κεκράξῃ ἐπ' αὐτὴν ἕως ἂν ἐμπλησθῇ τὰ ὄρη τῆς φωνῆς αὐτοῦ, καὶ ἡττήθησαν, καὶ τὸ πλῆθος τοῦ θυμοῦ ἐπτοήθησαν· οὕτως καταβήσεται Κύριος Σαβαὼθ ἐπιστρατεῦσαι ἐπὶ τὸ ὄρος Σιὼν, ἐπὶ τὰ ὄρη αὐτῆς ὡς ὄρνεα πετόμενα· οὕτως ὑπερασπιεῖ Κύριος, καὶ ἐξελεῖται, καὶ περιποιήσεται, καὶ σώσει. Ἐπιστράφητε οἱ τὴν βαθεῖαν βουλὴν βουλευόμενοι καὶ ἄνομον, υἱοὶ Ἰσραήλ· ὅτι τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἀπαρνηθήσονται οἱ ἄνθρωποι τὰ χειροποίητα αὐτῶν, τὰ ἀργυρᾶ καὶ τὰ χρυσᾶ, ἃ ἐποίησαν αἱ χεῖρες αὐτῶν. » Ἔξεστι

D VERS. 4-7. « Quoniam sic dixit mihi Dominus : Quemadmodum cum clamabit leo, aut catulus, super præda quam cepit, et vociferabitur super ea, donec impleantur montes voce ejus, et victi sunt, et vehementiam furoris ejus expavere; sic descendet Dominus Sabaoth, ut prælietur in monte Sion, supra montes ejus, sicut aves volantes; sic proteget Dominus, et eripiet, et fovebit, et servabit. Convertimini, qui profundum consilium inieratis et iniquum, filii Israel : quia in die illa abnegabunt homines idola sua argentea et aurea, quæ fecerunt manus eorum. » Licet enim ipsis etiam nunc, si

pœnitentiam agant, in suam remigrare terram, cum edidicerint qualia Deus circa eam pollicitus sit. Id etiam declarat historia : nam post reditum ex Babylone, ac excitatum denuo templum in Jerusalem, non ultra idolis usi fuisse videntur.

Vers. 8. « Et cadet Assur non gladio viri, neque gladius viri devorabit eum : et fugiet, non a facie gladii : juvenes autem superabuntur. » Significat autem idololatrarum regni excidium, ruinamque eorum : pristina illa regia dignitate, quasi ab alto humilem in locum dejecta. Id autem illis continget, ait, non ex humana irruptione : sed ex divina contra illos accensa ira. Etiamsi enim homines excidii eorum ministri quam maxime videantur esse; at ipse Deus erat qui hominum opera funditus illos evertit.

Vers. 9. « Petra enim circumdabuntur, quasi vallo, et vincentur. » Petram vocat illam olim Assyriorum firmitatem, regnique robur, quod transiturum esse dicit. « Qui autem fugiet, capietur. Hæc dicit Dominus : Beatus, qui habet in Sion semen, et domesticos in Jerusalem. » His item hortatur eos qui in Ægyptum confugerant, ut ne recederent a loco ubi erat templum Dei : sed etiam beatos prædicat eos, qui semen in Sion habituri sunt, et domesticos in Jerusalem; quoniam illa restauranda, et pristinam gloriam suam recuperatura erat, seu etiam majorem illa, quam prius nacta fuerat. Quapropter aliis dicebatur, « Et erit gloria domus istius novissima super priorem [30]. » Scias oportet, illud, « beatus, » a nemine alio interpretum dictum fuisse : pro illo autem, « Qui habet in Sion semen, et domesticos in Jerusalem, » Symmachus habet, « ignem in Sion et clibanum in Jerusalem; » Aquila vero et Theodotio, « Lux ipsi in Sion, et clibanus ipsi in Jerusalem. » Queis docetur universorum Deum et Dominum, qui hasce contra Assyrios minas protulit, ignem habere in Sion, et clibanum in Jerusalem; ut si quando voluerit, hoc igne et clibano comburat et excoquat eos qui combustione opus habent. Quocirca Dei illa civitas despectui habenda non est. Hæc porro de Ecclesia item jure dicantur, quia ipsa est civitas illa Dei gloriosa, de qua dicitur, « Gloriosa dicta sunt de te, civitas Dei [31]. » Est item in illa ignis et clibanus, quo uniuscujusque animæ ligna, fenum et stipulam comburat et absumat. Quod si dicatur, « Lux ipsi in Sion, et clibanus ipsi in Jerusalem, » ignem intelligamus oportet, propter eos ex cœtu, qui lumine sunt digni; clibanum autem in Jerusalem, propter eos qui combustione et purgatione opus habent.

CAPUT XXXII.

Vers. 1, 2. « Ecce enim rex justus regnabit, et

γὰρ εἰσέτι καὶ νῦν μετανοήσαντας ἐπανελθεῖν εἰς τὴν ἑαυτῶν γῆν, μαθόντας ὁποῖα ἐπήγγελται περὶ αὐτῆς ὁ Θεός. Καὶ τοῦτο δὲ παρίστησιν ἡ ἱστορία· μετὰ γὰρ τὸ ἐπανελθεῖν αὐτοὺς ἀπὸ Βαβυλῶνος, καὶ ἀνεγεῖραι δεύτερον τὸν ἐν Ἱεροσολύμοις ναὸν, οὐκέτι φαίνονται εἰδώλοις χρησάμενοι.

« Καὶ πεσεῖται Ἀσσοὺρ οὐ μαχαίρᾳ ἀνδρὸς, οὐδὲ μάχαιρα ἀνθρώπου καταφάγεται αὐτὸν, καὶ φεύξεται οὐκ ἀπὸ προσώπου μαχαίρας· οἱ δὲ νεανίσκοι ἔσονται εἰς ἥττημα. » Σημαίνει δὲ τὴν καθαίρεσιν τῆς τῶν εἰδωλολατρῶν βασιλείας, καὶ τὴν πτῶσιν αὐτῶν, ὥσπερ ἀφ' ὕψους τοῦ προτέρου βασιλικοῦ ἀξιώματος ἐπὶ τὸ ταπεινὸν φερομένου· καὶ τοῦτο αὐτοῖς, φησὶ, συμβήσεται οὐκ ἐξ ἀνθρωπίνης ἐφόδου, ἀλλ' ἐκ τῆς τοῦ Θεοῦ κατ' αὐτῶν ὀργῆς. Εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα ἐδόκουν ἄνθρωποι ὑπηρέται γεγονέναι τῆς καθαιρέσεως αὐτῶν, ἀλλ' αὐτὸς ἦν ὁ Θεὸς, ὁ διὰ τῶν ἀνθρώπων καθαιρῶν αὐτούς.

« Πέτρᾳ γὰρ περιληφθήσονται ὡς χάρακι, καὶ ἡττηθήσονται. » Πέτραν λέγει τοῦ Ἀσσυρίου τὸ πάλαι στεῤῥὸν καὶ βέβαιον καὶ ἰσχυρὸν τῆς βασιλείας αὐτοῦ, ὅπερ παρελεύσεσθαί φησιν ὁ λόγος. « Ὁ δὲ φεύγων ἁλώσεται. Τάδε λέγει Κύριος· Μακάριος ὃς ἔχει ἐν Σιὼν σπέρμα, καὶ οἰκείους ἐν Ἱερουσαλήμ. » Καὶ διὰ τούτου προτρέπει τοὺς εἰς τὴν Αἴγυπτον ὁρμήσαντας μὴ ἀναχωρεῖν τοῦ τόπου ἔνθα ἦν ὁ νεὼς τοῦ Θεοῦ· ἀλλὰ καὶ μακαρίζει τοὺς ἕξοντας ἐν Σιὼν σπέρμα, καὶ ἐν Ἱερουσαλὴμ οἰκείους, διὰ τὸ μέλλειν αὐτὴν ἀνανεοῦσθαι, καὶ τὴν οἰκείαν αὖθις ἀπολαμβάνειν δόξαν, ἢ καὶ κρείττονα ἧς εἶχε πρότερον. Διὸ ἐλέγετο ἑτέροις· « Καὶ ἔσται ἡ δόξα τοῦ οἴκου τούτου ἡ ἐσχάτη ὑπὲρ τὴν πρώτην. » Εἰδέναι δὲ χρὴ, ὅτι τὸ μὲν, « μακάριος, » οὐδεὶς τῶν ἑρμηνευτῶν εἴρηκεν· ἀντὶ δὲ τοῦ, « Ὃς ἔχει ἐν Σιὼν σπέρμα καὶ οἰκείους ἐν Ἱερουσαλὴμ, » ὁ μὲν Σύμμαχος ἔχει, « πῦρ ἐν Σιὼν, καὶ κλίβανον ἐν Ἱερουσαλήμ· » ὁ Ἀκύλας καὶ Θεοδοτίων, « Φῶς αὐτῷ ἐν Σιὼν καὶ κλίβανος αὐτῷ ἐν Ἱερουσαλὴμ, » εἰρήκασι· διδάσκοντος τοῦ λόγου, ὅτι ὁ τῶν ὅλων Θεὸς καὶ Κύριος, ὁ κατὰ τῶν Ἀσσυρίων ἀπειλήσας τὰ λεγόμενα, ἔχει πῦρ ἐν Σιὼν, καὶ κλίβανον ἐν Ἱερουσαλήμ· ἵν' ὅτε βούληται, τῷ πυρὶ τούτῳ καὶ τῷ κλιβάνῳ κατακαύσῃ καὶ κατοπτήσῃ τοὺς καύσεως δεομένους. Διὸ οὐ προσήκει καταφρονεῖν τῆς τοῦ Θεοῦ πόλεως. Ταῦτα δὲ καὶ περὶ τῆς Ἐκκλησίας εἰκότως ἂν ῥηθείη, ἐπειδήπερ ἡ πόλις τοῦ Θεοῦ ἡ δεδοξασμένη αὐτή ἐστι, περὶ ἧς εἴρηται· « Δεδοξασμένα ἐλαλήθη περὶ σοῦ, ἡ πόλις τοῦ Θεοῦ. » Ἔστι καὶ ἐν αὐτῇ πῦρ καὶ κλίβανος, εἰς τὸ καταφλέγειν καὶ ἀναλίσκειν τὰ ἐν ἑκάστῃ ψυχῇ ξύλα καὶ χόρτον καὶ καλάμην. Ἐὰν δὲ λέγηται, « Φῶς αὐτῷ ἐν Σιὼν, καὶ κλίβανος αὐτῷ ἐν Ἱερουσαλὴμ, » διὰ μὲν τοὺς φωτὸς ἀξίους τῶν συναγομένων τὸ φῶς εἰρῆσθαι ἐκδεξόμεθα· διὰ δὲ τοὺς καύσεως καὶ καθάρσεως χρείαν ἔχοντας τὸ, *κλίβανος ἐν Ἱερουσαλήμ*.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΒ'.

« Ἰδοὺ γὰρ βασιλεὺς δίκαιος βασιλεύσει, καὶ ἄρ-

[30] Agg. II, 10. [31] Psal. LXXXVI, 3.

χοντες μετὰ κρίσεως ἄρξουσι. Καὶ ἔσται ὁ ἄνθρωπος κρύπτων τοὺς λόγους αὐτοῦ, καὶ κρυβήσεται ὡς ἀφ' ὕδατος φερομένου. Καὶ φανήσεται ἐν Σιὼν ὡς ποταμὸς φερόμενος, ἔνδοξος ἐν γῇ διψώσῃ. » Θεσπίζει τὰ περὶ τῆς θεοφανείας τοῦ Χριστοῦ· μόνος γὰρ οὗτος δίκαιος ἐν ἀνθρώποις ἀνεφάνη ὁ βασιλεύς. Καὶ οἱ ἀπόστολοι δὲ αὐτοῦ μετὰ κρίσεως τοῦ ἑαυτῶν βασιλέως, τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ καθηγήσαντο. Ἐβασίλευσε τοίνυν εἰς δικαιοσύνην ὁ Χριστὸς καινήν τινα ταύτην τὴν βασιλείαν· οὐ γὰρ εἰς ἀνθρωπίνην ἀξίαν ἀποβλέπων, οὐδὲ εἰς τιμὴν καὶ δόξαν τὴν παρὰ ἀνθρώποις, τὴν βασιλείαν ἐπανήρατο, ἀλλ' εἰς δικαιοσύνην· ὥσπερ οὖν καὶ οἱ ἄρχοντες αὐτοῦ, οὐκ ἐν ἀξιώμασι κοσμικοῖς προαχθέντες ἦρχον, ἀλλ' εἰς κρίσιν. Διὸ κατὰ τοὺς λοιποὺς ἑρμηνευτὰς εἴρηται, « Καὶ ἄρχοντες εἰς κρῖμα ἄρξουσιν. » Ἀντὶ δὲ τοῦ, « Καὶ ἔσται ὁ ἄνθρωπος κρύπτων τοὺς λόγους αὐτοῦ, » ὁ Σύμμαχος, « Καὶ ἔσται, φησὶν, ἀνὴρ ὡς ἀποκρυφὴ ἀπὸ πνεύματος καὶ λαίλαπος. » Ποῖος οὖν ἄνθρωπος ἔσται ἀλλ' ὁ ἀνωτέρω δίκαιος ὠνομασμένος; Αὐτὸς γὰρ οὗτος ἔσται ἀνὴρ, οὐχοῦν τῇ φύσει ἀνὴρ, ἀλλὰ κρείττων ἢ κατὰ ἀνθρώπου φύσιν. Πλὴν ἔσται ἄνθρωπος ἐπικρύπτων αὐτοῦ τὴν θεότητα. Ὕδωρ γὰρ φερόμενον ἦν καὶ ἀπολλύμενον τὸ πλῆθος τοῦ τῶν Ἰουδαίων λαοῦ· διὸ καὶ ἀπέκρυπτεν αὐτὸν ἐξ αὐτῶν, καὶ τοὺς λόγους αὐτοῦ ἀπ' ἐκείνων μὲν ἐκάλυπτε, τοῖς δὲ αὐτοῦ μαθηταῖς ἐφανέρου. Τίς δὲ φανήσεται ἢ αὐτὸς δίκαιος βασιλεύς; αὐτὸς γὰρ φανήσεται ὡς ποταμὸς φερόμενος ἔνδοξος. Τίς δέ ἐστιν ἡ Σιὼν αὕτη ἢ ἡ τὸν ἀπ' ἐκείνων κρυπτόμενον ἐμφανῶς παραδεξαμένη; ἡ γὰρ πάλαι ἔρημος καὶ διψῶσα ἡ ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησία, αὕτη ἐστὶν ἡ Σιών.

« Καὶ οὐκέτι ἔσονται πεποιθότες ἐπ' ἀνθρώπους, ἀλλὰ τὰ ὦτα δώσουσιν ἀκούειν, καὶ ἡ καρδία τῶν ἀσθενούντων προσέξει τοῦ ἀκούειν, καὶ αἱ γλῶσσαι αἱ ψελλίζουσαι ταχὺ μαθήσονται λαλεῖν εἰρήνην. » Σιὼν τοίνυν καὶ γῆ διψῶσα πάλαι ἔρημος εἴη ἂν ἡ Ἐκκλησία· καὶ καρδία ἀσθενούντων, καὶ γλῶσσαι τραυλίζουσαι, αἱ τῶν πάλαι τὸν Θεὸν μὴ νοούντων, μηδὲ ὀρθὰ λαλούντων ἐθνῶν, οἷς ἐπαγγέλλεται τὴν ἐπὶ τὰ κρείττω μεταβολήν. Τούτοις ἐπιλέγει·

« Καὶ οὐκέτι οὐ μὴ εἴπωσι τῷ μωρῷ ἄρχειν· » ὥσπερ οὖν πρότερον ἐποίουν, ὅτε τοῖς ὡς ἀληθῶς μωροῖς διδασκάλοις αὐτῶν ἐπέτρεπον τὰς ἑαυτῶν ψυχάς· ἦσαν δὲ οὗτοι οἱ σοφοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου, ὧν ἐμώρανεν ὁ Θεὸς τὴν σοφίαν. Τοιοῦτος δὲ ἦν πᾶς ὁ τὴν σοφίαν ἐπαγγελλόμενος τοῦ αἰῶνος τούτου. « Καὶ οὐκέτι μὴ εἴπωσιν οἱ ὑπηρέται σου, Σίγα. »

« Ὁ γὰρ μωρὸς μωρὰ λαλήσει, καὶ ἡ καρδία αὐτοῦ μάταια νοήσει, τοῦ συντελεῖν ἄνομα, καὶ λαλεῖν πρὸς Κύριον πλάνησιν, τοῦ διασπεῖραι ψυχὰς πεινώσας, καὶ τὰς ψυχὰς τὰς διψώσας κενὰς ποιήσει. Ἡ γὰρ βουλὴ τῶν πονηρῶν ἄνομα βουλεύεται, καταφθεῖραι ταπεινοὺς ἐν λόγοις ἀδίκοις, καὶ διασκεδάσαι λόγους ταπεινῶν ἐν κρίσει. » Μωρὰ δὲ ταῦτα γὰρ πάντα πάλαι ἔπραττον οἱ πάλαι μωροὶ ἄρχοντες τῶν ἀνθρώπων· καὶ ἡ βουλὴ αὐτῶν πονηρὰ οὖσα ἄνομα ἐβου-

A principes cum judicio imperabunt. Et erit homo occultans sermones suos, et occultabitur ut ab aqua manante. Et apparebit in Sion, sicut fluvius currens, inclytus in terra sitienti. » Quæ ad divinum Christi adventum spectant vaticinatur: is namque solus rex justus in hominibus apparuit. Apostoli vero ejus cum judicio regis sui Ecclesiæ ipsius præfuerunt. Regnavit itaque in justitiam Christus, novum sane regni genus; non in humanam quippe dignitatem, non in honorem et gloriam hominum respiciens, regnum erexit; sed in justitiam: quemadmodum principes ejus, non ad mundanas dignitates evecti, imperabant; sed ad judicium. Quapropter secundum reliquos interpretes dictum est, « Et principes ad judicium imperabunt. » Pro illo autem, « Et erit

B homo abscondens sermones suos, » Symmachus, « Et erit vir sicut absconsio a spiritu et procella. » Quis igitur homo erit, nisi is qui superius justus appellatus est? Hic enim ipse vir erit, natura vir quidem, sed hominis natura longe præstantior. Cæterum homo erit suam occultans deitatem. Nam aqua fluxa et perdita erat multitudo Judaici populi: quare sese ab illis, et verba sua ab illorum verbis occultabat, sed discipulis suis ea declarabat. Quis autem apparebit, nisi ipse rex justus? ipse quippe sese conspiciendum præbebit, quasi fluvius manans inclytus. Quæ vero Sion illa, nisi quæ eum, qui se ab illis occultabat, publice accepit? nam quæ olim de-serta et sitibunda erat, Ecclesia ex gentibus, ipsa

C vere Sion est.

Vers. 3, 4. « Et non erunt amplius confidentes in hominibus: sed aures ad audiendum dabunt, et cor infirmorum attendet, ut audiat: et linguæ balbutientium cito discent loqui pacem. » Sion itaque et terra sitiens olim deserta, Ecclesia fuerit: et cor infirmorum, et linguæ balbutientes, gentium fuerint, quæ olim nec Deum noverant, nec recte loquebantur, quibus conversionem ad meliora pollicetur. His subjungit:

Vers. 5. « Neque amplius dicent stulto, ut imperet: » quemadmodum olim agebant, cum animas

D suas stultis vere magistris concredebant: erant porro ii sapientes hujus sæculi, quorum Deus sapientiam infatuavit. Talis erat quisquis sapientiam hujus sæculi profitebatur. « Neque amplius dicent servi tui, Tace. »

Vers. 6, 7. « Nam stultus stulta loquetur, et cor ejus vana cogitabit ad perficiendum iniqua, et loquendum errorem ad Dominum, ut dispergat animas esurientes, et animas sitientes vacuas faciet. Consilium enim malorum iniqua cogitabit, ad interficiendum humiles in sermonibus iniquis, et ad dissipanda verba humilium in judicio. » Hæc quippe stulta omnia olim agebant illi olim stulti principes hominum: et consilium eorum malum iniqua deli-

berabat, ut sermonibus suis humilium animas perderet.

VERS. 8. « Pii autem prudentia consilia inierunt: et hoc consilium manebit. » Queis significantur apostoli Servatoris nostri, in principio salutis ab se datæ, quæ ut probe dirigeretur, rex justus datus est.

VERS. 9. « Mulieres divites, surgite, et audite vocem meam: filiæ, in spe audite sermones meos. » Nunc proponit, ad lacrymas, fletum et luctum provocare eos, quod ex sua erga Deum incredulitate a Dei gratia exciderint: eorum autem emollitos et effeminatos animos vituperans, mulieres nuncupat. Aiunt porro hac prophetia synagogas ipsorum indicari. Hortatur itaque illos, ut ne supine et perfunctorie dictis attendant; sed pervigili et composito animo. Fortasse dixeris, per priores illas mulieres significari priscos illos Judæorum conventus, ac multitudinem ibi congregatam; per filias vero, posterioribus temporibus nasciluras, eorum synagogas.

VERS. 10. « Diei anni memoriam facite in dolore cum spe: consumpta est vindemia, cessavit semen, et non amplius veniet. » Annum porro vocat propheticus sermo, tempus prædicationis evangelicæ, quo Salvator et Dominus noster, cum hominibus versans et docens prædicavit. Id vero declarat deinde cum ex persona Dei sic loquitur: « Spiritus Domini super me, eo quod unxerit me, evangelizare pauperibus misit me; prædicare captivis dimissionem, et cæcis visus restitutionem, vocare annum Domini acceptabilem [22]. »

VERS. 11. « Obstupescite, contristemini confidentes, exuite vos, nudæ estote: accingite saccis lumbos vestros. » Illa, inquit, quæ secundum Deum est, tristitia vos compungat, et a pristina incredulitate discedite, pœnitentiæque vos date. Nam ea quæ secundum Deum est tristitia, pœnitentiam ad salutem nulli pœnitentiæ obnoxiam, operatur.

VERS. 12, 13. « Et super mammas tundite vos, propter agrum desiderii, et vineam germinis: terra populi mei, spina et fenum proferet, et ex omni domo lætitia auferetur. » Id vero superius declarabat his verbis, « Et exspectavi ut faceret uvam, fecit autem spinas, » quas spinas mox explicans ait: « Exspectavi ut faceret judicium, fecit autem iniquitatem; et non justitiam, sed clamorem. » De his itaque planctum edere jubebat, maxime ob intentatas minas.

VERS. 14. « Urbs opulenta, domus derelictæ, divitias civitatis relinquent, domos desiderabiles. Et erunt pagi speluncæ usque in sæculum, lætitia onagrorum, pascua pastorum. » Quis advenas cernens Hierosolymæ incolas, ipsosque idololatras variis ex gentibus congregatos, non merito dicat,

[22] Isa. LXI, 1.

(39) Forte leg. παρουσης. EDIT.

A λεύετο, εἰς τὸ καταφθεῖραι τοῖς ἑαυτῶν λόγοις τοὺς τὰς ψυχὰς ταπεινούς.

« Οἱ δὲ εὐσεβεῖς συνετὰ ἐβουλεύσαντο· καὶ αὕτη ἡ βουλὴ μενεῖ. » Δι' ὧν σημαίνονται οἱ ἀπόστολοι τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς σωτηρίας αὐτοῦ, καὶ τὸ ἡγεῖσθαι αὐτῆς, δίκαιος δεδώρηται βασιλεύς.

« Γυναῖκες πλούσιαι, ἀνάστητε, καὶ ἀκούσατε τῆς φωνῆς μου· θυγατέρες, ἐπ' ἐλπίδι ἀκούσατε τοὺς λόγους μου. » Διὰ τῶν προκειμένων προσφωνεῖ παρακελευόμενος ἀποκλαίεσθαι καὶ κόπτεσθαι καὶ θρηνεῖν, ὡς ἂν ἐκπέσοιεν τῆς τοῦ Θεοῦ χάριτος διὰ τὴν εἰς τὸν Θεὸν ἀπιστίαν αὐτῶν· διαβάλλων δὲ τὸ ἄνανδρον τῆς ψυχῆς αὐτῶν καὶ τὸ τεθηλυμένον, γυναῖκας αὐτοὺς ἀποκαλεῖ. Φασὶ δὲ τὰς συναγωγὰς αὐτῶν δη-
B λοῦσθαι διὰ τῆς φασκούσης (39) προφητείας. Παρακελεύεται τοίνυν ὁ λόγος αὐτοῖς μὴ ὑπτίως, μηδὲ παρέργως προσέχειν τοῖς λεγομένοις, διεγηγερμένως δὲ καὶ συντεταγμένως. Εἴποις δ' ἂν τὰς μὲν πρώτας γυναῖκας σημαίνειν τὰς ἐπὶ τῶν παλαιῶν χρόνων παρὰ Ἰουδαίοις συνόδους, καὶ τὰ πλήθη τὰ ἐν αὐτοῖς συναγόμενα· τὰς δὲ θυγατέρας ἐν τοῖς ὑστέροις χρόνοις ὑποστησομένας, τὰς αὐτῶν συναγωγάς.

« Ἡμέρας ἐνιαυτοῦ μνείαν ποιήσασθε ἐν ὀδύνῃ μετ' ἐλπίδος· ἀνήλωται ὁ τρύγητος, πέπαυται ὁ σπόρος, καὶ οὐκέτι μὴ ἔλθῃ. » Ἐνιαυτὸν δὲ καλεῖ ὁ προφητικὸς λόγος τὸν χρόνον τοῦ κηρύγματος τοῦ εὐαγγελικοῦ, καθ' ὃν ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν συνὼν ἀνθρώποις ἐκήρυξε διδάσκων. Καὶ τοῦτο δηλοῖ
C ἀπὸ τοῦ ἑξῆς ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ λέγεσθαι· « Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὗ εἵνεκεν ἔχρισέ με, εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν, καλέσαι ἐνιαυτὸν Κυρίου δεκτόν. »

« Ἔκστητε, λυπήθητε αἱ πεποιθυῖαι, ἐκδύσασθε, γυμναὶ γένεσθε· περιζώσασθε σάκκους τὰς ὀσφύας ὑμῶν. » Ἁψάσθω, φησὶν, ὑμῶν ἡ κατὰ Θεὸν λύπη, καὶ τῆς προτέρας ἀπιστίας ἔκστητε ἐπιδοῦναι ἑαυτὰς εἰς μετάνοιαν. Ἡ γὰρ κατὰ Θεὸν λύπη μετάνοιαν εἰς σωτηρίαν ἀμεταμέλητον κατεργάζεται.

« Καὶ ἐπὶ τῶν μαστῶν κόπτεσθε, περὶ ἀγροῦ ἐπιθυμήματος, καὶ ἀμπέλου γεννήματος. Ἡ γῆ τοῦ λαοῦ μου, ἄκανθα καὶ χόρτος ἀναβήσεται, καὶ ἐκ πάσης
D οἰκίας εὐφροσύνη ἀρθήσεται. » Τοῦτο δὲ ἐδήλου διὰ τῶν ἔμπροσθεν εἰπών· « Καὶ ἔμεινα ἵνα ποιήσῃ σταφυλὴν, ἐποίησε δὲ ἀκάνθας· » καὶ ταύτας διερμηνεύων ἐπήγαγε λέγων· « Ἔμεινα ἵνα ποιήσῃ κρίσιν, ἐποίησε δὲ ἀνομίαν, καὶ οὐ δικαιοσύνην, ἀλλὰ κραυγήν. » Ἐπὶ τούτοις τοιγαροῦν κόπτεσθαι παρεκελεύετο, καὶ μάλιστα διὰ τὴν ἐπιφερομένην ἀπειλήν.

« Πόλις πλουσία, οἶκοι ἐγκαταλελειμμένοι, πλοῦτον πόλεως ἀφήσουσιν, οἴκους ἐπιθυμητούς. Καὶ ἔσονται αἱ κῶμαι σπήλαια ἕως τοῦ αἰῶνος, εὐφροσύνη ὄνων ἀγρίων, βοσκήματα ποιμένων. » Τίς δὲ, ὁρῶν μετοίκους ἄνδρας οἰκοῦντας τὴν Ἱερουσαλὴμ, εἰδωλολάτρας τε ἐκ διαφόρων ἐθνῶν συνειλεγμένους, οὐκ

ἂν εὐλόγως εἴποι ὄνους ἀγρίους, καὶ διαφόρους ἀγέλας καταβόσκεσθαι αὐτήν. Διὸ λέλεκται· « Εὐφροσύνη ὄνων ἀγρίων, βοσκήματα ποιμένων. » Διὰ ταῦτα τοιγαροῦν προσέταξεν ὑμῖν ὁ λόγος ἰσχυρὸν ποιεῖσθαι κοπετὸν, καὶ τῷ θρήνῳ παραμένειν ἐπὶ τοσοῦτον.

« Ἕως ἂν ἐπέλθοι ἐφ' ὑμᾶς Πνεῦμα ἀφ' ὑψηλοῦ. » Τοῦτο δὲ ἦν περὶ οὗ ἔφασκεν ὁ Σωτήρ· « Ἰδοὺ ἐγὼ ἀπέρχομαι, καὶ ἀποστελῶ ὑμῖν τὸν Παράκλητον, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας· » καὶ πάλιν· « Ἕως ἂν λάβητε ἐξ ὕψους δύναμιν. » Ἐπεὶ τοίνυν « Μακάριοι οἱ πενθοῦντες, ὅτι παρακληθήσονται, » καὶ, « Μακάριοι οἱ κλαίοντες, ὅτι γελάσουσιν· » εἰκότως ταῖς προλεχθείσαις, αἳ διὰ θρήνου καὶ κλαυθμοῦ καὶ κοπετοῦ τὴν μετάνοιαν ἐνεδείξαντο, ἐπαγγελίαν δίδωσιν ἀγαθὴν τὴν διὰ τοῦ Πνεύματος.

« Καὶ ἔσται ἔρημος ὁ Χερμὲλ, καὶ ὁ Χερμὲλ εἰς δρυμὸν λογισθήσεται· καὶ ἀναπαύσεται ἐν τῇ ἐρήμῳ κρῖμα, καὶ δικαιοσύνη ἐν τῷ Καρμήλῳ κατοικήσει. » Λίβανος μὲν τὸ ὄρος τὸ ἐπὶ τῆς Φοινίκης ἐδήλου τὰ ἔθνη· Κάρμηλος δὲ τὸ ὄρος τὸ ὑπὸ Ἰουδαίοις ὃν πρότερον τὸν ἐκ περιτομῆς λαὸν, ὅθεν καὶ ἑρμηνεύεται ὁ Χερμὲλ, δηλαδὴ Κάρμηλος, « Ἐπίγνωσις περιτομῆς. » Τὸν Λίβανον τοίνυν, τὸν ἀλλόφυλον καὶ ἀλλογενῆ λαὸν, τὸν ἐξ ἐθνῶν μεταβληθέντα, ἔσεσθαί φησιν, ὁποῖος ἦν ὁ πάλαι παρὰ τῷ Θεῷ τετιμημένος λαὸς ὁ ἐκ περιτομῆς· αὐτὸν δὲ τὸν ἐκ περιτομῆς λαὸν, Χερμὲλ ἢ Κάρμηλον ὀνομαζόμενον, εἰς δρυμὸν λογισθήσεσθαι. Τοῦτο τοίνυν καὶ ἐν τοῖς μετὰ χεῖρας σημαίνει φάσκων ὁ λόγος κατὰ τὸν Σύμμαχον· « Καὶ ἔσται ἡ ἔρημος εἰς Κάρμηλον· » ὡς γὰρ ἐκεῖ ὁ Λίβανος εἰς Κάρμηλον ἐλέγετο μεταβάλλεσθαι, οὕτως ἐνταῦθα ἡ ἔρημος, ἵνα ᾖ ταὐτὸν καὶ ἔρημος ὁ Λίβανος, οὕτω δηλουμένης τῆς ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίας, ἥτις μεταβέβληται εἰς Κάρμηλον. Ὥσπερ γὰρ ἦν πάλαι πρότερον « μερὶς Κυρίου λαὸς αὐτοῦ Ἰακὼβ, σχοίνισμα κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραήλ· » ὅ τε Κάρμηλος ἦν ἐπίγνωσιν ἔχων περὶ ταύτης· οὕτως ὁ Λίβανος καὶ ἡ πάλαι ἔρημος, ἐπὶ τὸ κρεῖττον μεταβαλοῦσα, γέγονε μερὶς τοῦ Θεοῦ· ὡς αὖ πάλιν ὁ Κάρμηλος εἰς δρυμὸν ἐλογίσθη. Δρυμὸς δέ ἐστι χωρίον φυτῶν ἀγρίων καὶ ἀκάρπων πλῆρες· διὸ σύνηθες τῇ θείᾳ Γραφῇ τὰ ἔθνη τὰ τὸν Θεὸν οὐκ εἰδότα, δρυμὸν ὀνομάζειν, ὡς πολλάκις ἀπεδείξαμεν.

« Καὶ ἔσται τὰ ἔργα τῆς δικαιοσύνης εἰρήνη, καὶ κρατήσει ἡ δικαιοσύνη ἀνάπαυσιν, καὶ πεποιθότες ἕως τοῦ αἰῶνος. Καὶ κατοικήσει ὁ λαὸς αὐτοῦ ἐν πόλει εἰρήνης, καὶ ἐνοικήσει πεποιθὼς, καὶ ἀναπαύσονται μετὰ πλούτου. » Ἀντὶ γὰρ τῆς καθαιρεθείσης πόλεως τῆς μεγάλης ἐκείνης καὶ γαυριώσης, ἑτέραν τῷ Θεῷ συστήσεσθαι πόλιν, τὴν ἀπὸ περάτων ἕως περάτων καθολικὴν Ἐκκλησίαν, καὶ τὸ ἐν αὐτῇ πολίτευμα, θεσπίζει. Βέβαιον γὰρ τῶν εἰς Θεὸν πεπιστευκότων τὸ φρόνημα. Πόλιν εἰρήνης τὴν ἐν τοῖς οὐρανοῖς λέγει· « Ἡ γὰρ ἄνω, φησὶ, Ἱερουσαλὴμ ἐλευθέρα ἐστὶ, μήτηρ πάντων ἡμῶν. »

A onagros diversosque greges ipsam depascere? Quamobrem dicitur : « Lætitia onagrorum, pascua pastorum. » Ideo planctum magnum vos edere jubet, et in luctu perseverare.

Vers. 15. « Donec veniat in vos Spiritus ex alto. » Ille autem erat de quo Salvator hæc protulit : « Ecce ego vado, et mittam vobis Paracletum, Spiritum veritatis [23] ; » iterumque : « Donec accipiatis virtutem ex alto [24]. » Quia igitur « Beati qui lugent, quoniam consolabuntur, » et, « Beati qui flent, quoniam ridebunt [25] ; » jure prædictis mulieribus, quæ fletu, lacrymis et planctu pœnitentiam præferebant, promissionem confert bonam per Spiritum
B afferendam.

Vers. 16. « Et erit desertum Chermel, et Chermel in saltum reputabitur : et requiescet in deserto judicium, et justitia in Carmelo habitabit. » Libanus mons Phœniciæ imminens, gentes significabat, Carmelus autem mons, qui antehac Judæorum erat, populum ex circumcisione : unde Chermel, sive Carmelus, ita vertitur : *Cognitio circumcisionis*. Libanum ergo, videlicet alienigenam et extraneum populum ex gentibus conversum, talem futurum ait, qualis erat ille olim populus ex circumcisione, apud Deum honoratus, ipsum vero populum ex circumcisione, qui Chermel aut Carmelus dicitur, in saltum reputandum fore. Quod ipsum indicat præsentis loci interpretatio secundum Sym-
C machum, quæ sic habet : « Et erit desertum in Carmelum. » Quemadmodum enim ibi Libanus in *Carmelum* vertendus dicebatur ; sic et hoc loco *desertum* ; ut idem sit quod desertum Libanus, quo indicatur Ecclesia ex gentibus, quæ mutata est in Carmelum. Quemadmodum enim prius erat « portio Domini populus ejus Jacob, funiculus hæreditatis ejus Israel [26], » et Carmelus in cognitionem ejus venerat ; sic et Libanus, et illud olim desertum in meliorem conditionem mutatum, factum est portio Dei ; ut e contrario Carmelus in saltum reputatus est. Saltus porro locus est agrestibus et infructuosis arboribus repletus : quapropter mos est Scripturæ divinæ gentes, quæ Deum non norunt, saltus
D nuncupare, ut plerumque commonstravimus.

Vers. 17, 18. « Et erunt opera justitiæ pax, et obtinebit justitia requiem, et confidentes erunt usque in æternum. Et habitabit populus ejus in urbe pacis, et inhabitabit confidens, et requiescent cum divitiis. » Nam pro magna et tripudiante urbe jam deleta, aliam Deo constituendam urbem, sive catholicam Ecclesiam, a terminis usque ad terminos terræ pertingentem, et pium in illa vitæ institutum, vaticinatur. Firma quippe est eorum, qui in Deum credunt, mens et sententia. Civitatem pacis vocat illam quæ in cœlis est : nam « illa, inquit, quæ sursum est Jerusalem, libe-

[23] Joan. XV, 26. [24] Luc XXIV, 49. [25] Matth. V, 5. [26] Deut. XXXII, 9.

ra est, mater omnium nostrum [37]. » Urbem autem securitatis vocat varias illas mansiones : nam apud Patrem, inquit [38], mansiones multæ, quæ divitias nunquam expilandas servant. Etenim « Thesaurizate, inquit [39], ubi nec ærugo, nec tinea demolitur, neque fures effodiunt et furantur. »

Vers. 19, 20. « Grando autem si descenderit, non ad vos veniet. Et erunt qui habitant in saltibus confidentes, sicut qui in planitie. Beati qui seminant super omnem aquam, ubi bos et asinus calcant. » Hic beatos prædicat apostolos Salvatoris nostri, et primos Evangelii præcones, qui et Judæis et Græcis prædicarunt, ac semen suum conjecerunt in omnem hominem, Judæum primo, deinde Græcum : bos enim, utpote mundum animal, populus ex circumcisione, patrum suorum causa, vocatur; asinus autem, utpote impurus, dicitur populus ex patribus idololatris progenitus. Quoniam igitur in Judæos primum, deinde in Græcos evangelicum semen apostoli Salvatoris nostri jaciebant; jure dicitur : « Beatus qui seminat super omnem aquam, ubi bos et asinus calcant. » Hic porro per aquam subindicat divinam Scripturam, quæ a Judæorum et gentilium populo calcatur.

CAPUT XXXIII.

Vers. 1. « Væ iis qui vos miseros faciunt, sed nemo vos miseros facit : et qui reprobat vos, non reprobat : capientur reprobantes et tradentur, et quasi tinea in vestimento, sic superabuntur. » His consimilia sunt ea, queis Salvator discipulos suos alloquebatur : « Qui vos spernit, me spernit, » et vos non læditmini, et, « qui me spernit, spernit eum, qui misit me [40]. » Nam cum duo, ut quispiam dixerit, in tempore persecutionis ordines sint, alius agentium, patientium alius; beatus est qui patitur, sed non agit; infelix vero qui agit, sed non patitur.

Vers. 2. « Domine, miserere nostri, in te enim confidimus. Factum est semen incredulorum in perditionem; salus autem nostra in tempore tribulationis. » Ex persona apostolorum orationem emittit : eorum quippe semen, qui evangelicæ prædicationi non crediderunt, perniciei traditum est : nostra vero salus tu ipse es, o Domine, qui nobis ades in tempore tribulationis.

Vers. 3. « Propter vocem timoris tui sedibus moti sunt populi a timore tuo, et dispersæ sunt gentes. » Id dicitur de iis qui sacræ prædicationi fidem non habuerunt. Significat autem Judaicæ gentis obsidionem, et quod, ingruente ipsis hostium multitudine, ex terra sua pulsi, et inter gentes dispersi sint.

Vers. 4. « Nunc autem congregabuntur spolia vestra, parvi et magni, tanquam si quis congreget locustas, sic illudent vobis. » His quam invalidus et quam expugnatu facilis Judaicus populus esset declarat : ac multitudinem eorum locustis comparans,

A Πόλιν δὲ ἀμεριμνίας καὶ τὰς διαφόρους λέγει μονάς· πολλαὶ γάρ, φησὶ, μοναὶ παρὰ τῷ Πατρί μου, ἔχουσι δὲ καὶ τὸν πλοῦτον τὸν ἄσυλον. « Θησαυρίζετε γὰρ, φησὶν, ὅπου σὴς καὶ βρῶσις οὐκ ἀφανίζει, οὐδὲ κλέπται διορύσσουσι καὶ κλέπτουσιν. »

« Ἡ δὲ χάλαζα, ἐὰν καταβῇ, οὐκ ἐφ' ὑμᾶς ἥξει. Καὶ ἔσονται οἱ ἐνοικοῦντες ἐν τοῖς δρυμοῖς πεποιθότες, ὡς οἱ ἐν τῇ πεδινῇ. Μακάριοι οἱ σπείροντες ἐπὶ πᾶν ὕδωρ, οὗ βοῦς καὶ ὄνος πατεῖ. » Μακαρίζει δὲ διὰ τούτων τοὺς ἀποστόλους τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, καὶ τοὺς πρώτους κήρυκας τοῦ Εὐαγγελίου, τοὺς καὶ Ἰουδαίοις καὶ Ἕλλησι κηρύξαντας, καὶ τὸν σπόρον αὐτῶν καταβαλομένους ἐπὶ πάντα ἄνθρωπον Ἰουδαῖόν τε πρῶτον καὶ Ἕλληνα· βοῦς γὰρ διὰ
B τοὺς πατέρας, ὡσανεὶ καθαρὸν ζῶον, ὁ ἐκ περιτομῆς λαὸς ὠνόμασται· ὄνος δὲ, ὡσανεὶ ἀκάθαρτος, ὁ ἐκ πατέρων εἰδωλολατρῶν λαός. Ἐπεὶ τοίνυν Ἰουδαίοις πρώτως, ἔπειτα Ἕλλησι τὸν εὐαγγελικὸν κατεβάλλοντο σπόρον οἱ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀπόστολοι, εἰκότως εἴρηται· « Μακάριος ὁ σπείρων ἐπὶ πᾶν ὕδωρ, οὗ βοῦς καὶ ὄνος πατεῖ. » Ὕδωρ δὲ ἐνταῦθα ᾐνίξατο τὴν θεόπνευστον Γραφὴν, ὑπὸ Ἰουδαίων καὶ τοῦ ἐξ ἐθνῶν λαοῦ πατουμένην.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΓ'.

« Οὐαὶ τοῖς ταλαιπωροῦσιν ὑμᾶς, ὑμᾶς δὲ οὐδεὶς ποιεῖ ταλαιπώρους· καὶ ὁ ἀθετῶν ὑμᾶς οὐκ ἀθετεῖ· ἁλώσονται οἱ ἀθετοῦντες καὶ παραδοθήσονται, καὶ ὡς σὴς ἐφ' ἱματίου, οὕτως ἡττηθήσονται. » Τούτοις ἀδελφὰ τυγχάνει τὰ δι' ὧν ὁ Σωτὴρ τοῖς ἑαυτοῦ μα-
C θηταῖς ἔλεγεν· « Ὁ ὑμᾶς ἀθετῶν ἐμὲ ἀθετεῖ, » καὶ οὐκ ἀδικεῖσθε ὑμεῖς, καὶ, « Ὁ ἐμὲ ἀθετῶν ἀθετεῖ τὸν ἀποστείλαντά με. » Δύο γὰρ ὄντων ταγμάτων, ὡς ἂν εἴποι τις, κατὰ τοὺς καιροὺς τῶν διωγμῶν, τῶν μὲν δρώντων, τῶν δὲ πασχόντων, μακάριος ἂν εἴη ὁ πάσχων, ἀλλὰ μὴ δρῶν· ἄθλιος δὲ ὁ δρῶν, ἀλλὰ μὴ πάσχων.

« Κύριε, ἐλέησον ἡμᾶς· ἐπὶ σοὶ γὰρ πεποίθαμεν. Ἐγενήθη τὸ σπέρμα τῶν ἀπειθούντων εἰς ἀπώλειαν· ἡ δὲ σωτηρία ἡμῶν ἐν καιρῷ θλίψεως. » Ἐκ προσώπου τῶν ἀποστόλων τὴν εὐχὴν ἀναπέμπει· τῶν μὲν γὰρ ἀπειθησάντων τῷ εὐαγγελικῷ κηρύγματι τὸ σπέρμα παρεδόθη ἀπωλείᾳ· ἡμῶν δὲ σωτηρία σὺ αὐτὸς τυγχάνεις, ὦ Κύριε, παριστάμενος ἡμῖν ἐν
D καιρῷ θλίψεως.

« Διὰ φωνὴν τοῦ φόβου σου ἐξέστησαν λαοὶ ἀπὸ τοῦ φόβου σου, καὶ διεσπάρησαν τὰ ἔθνη· » περὶ τῶν ἀπιστησάντων τῷ ἱερῷ κηρύγματι. Σημαίνει δὲ τὴν πολιορκίαν τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, καὶ ὡς πολυπληθείας πολεμίων ἐπελθούσης αὐτοῖς ἐξέστησαν τῆς ἑαυτῶν γῆς, καὶ διεσκορπίσθησαν εἰς τὰ ἔθνη.

« Νῦν δὲ συναχθήσεται τὰ σκῦλα ὑμῶν, μικροῦ καὶ μεγάλου, ὃν τρόπον ἐάν τις συναγάγῃ ἀκρίδας, οὕτως ἐμπαίξουσιν ὑμῖν. » Τὸ εὐχείρωτον καὶ εὐάλωτον τοῦ Ἰουδαίων λαοῦ παριστὰς, τό τε πλῆθος αὐτῶν ἀκρίσι παραβάλλων, σημαίνει ὡς οἱ πολέμιοι

[37] Gal. iv, 26. [38] Joan. xiv, 2. [39] Matth. vi, 19. [40] Luc. x, 16.

ἀντὶ παιγνίου αὐτοὺς ἕξουσιν, οὐ μόνον τὰ σκύλα αὐτῶν διαρπάξοντες μικροῦ καὶ μεγάλου, ἀλλὰ καὶ αὐτοῖς ἐμπαίζοντες. Ταῦτα περὶ τούτων εἰπὼν, μεταβαίνει ἐπὶ τὸ τάγμα τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας, ἐφ' ᾧ καὶ δοξάζει τὸν Θεὸν λέγων·

« Ἅγιος ὁ Θεὸς ὁ κατοικῶν ἐν ὑψηλοῖς· ἐνεπλήσθη Σιὼν κρίσεως καὶ δικαιοσύνης. » Νοήσεις δὲ τὴν Σιὼν ἀπὸ τοῦ λέγεσθαι κρίσεως καὶ δικαιοσύνης πεπληρῶσθαι αὐτήν. Ἐν δὲ τοῖς ἀνωτέρω ἐλέγετο· « Καὶ ἀναπαύσεται ἐν τῇ ἐρήμῳ κρῖμα καὶ δικαιοσύνη. » Τὴν ἀνωτέρω τοίνυν ἔρημον ὠνομασμένην νῦν Σιὼν ἀποκαλεῖ, οὕτω τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ σημαίνων. Αὕτη γὰρ ἦν ἡ πάλαι ἔρημος, ἐν ᾗ ἀνεπαύσατο κρῖμα καὶ δικαιοσύνη· διὸ καὶ εὐλογεῖται νῦν ὁ Θεὸς, ὅτι ἐνεπλήσθη κρίσεως καὶ δικαιοσύνης.

« Ἐν νόμῳ παραδοθήσονται, ἐν θησαυροῖς ἡ σωτηρία ἡμῶν· ἐκεῖ σοφία καὶ ἐπιστήμη καὶ εὐσέβεια πρὸς τὸν Κύριον. Οὗτοί εἰσι θησαυροὶ δικαιοσύνης. » Νόμῳ γὰρ, δηλαδὴ εὐαγγελικῷ, οἳ (40) ἐν τῇ κοινῇ ταύτῃ Σιὼν παρεδόθησαν· ἐν ἐλπίσι γὰρ τοῖς ἁγίοις ἀπόκειται τὰ ἀγαθά. Ποίοις δὲ θησαυροῖς ἢ τοῖς ἀποκειμένοις ἐν οὐρανοῖς;

Ἰδοὺ δὲ ἐν τῷ φόβῳ ὑμῶν οὗτοι φοβηθήσονται, οὓς ἐφοβεῖσθε· βοήσονται ἀφ' ὑμῶν. » Ταῦτα πρὸς τοὺς ἀποστόλους εἴρηται· ἐπιπεσεῖται γὰρ, φησὶν, ἐπὶ τοὺς ἀπίστους ὁ ὑμέτερος φόβος.

« Ἄγγελοι ἀποσταλήσονται πικρῶς κλαίοντες. Ἐρημωθήσονται γὰρ αἱ τούτων ὁδοί· πέπαυται ὁ φόβος τῶν ἐθνῶν, καὶ ἡ πρὸς τούτους διαθήκη αἴρεται, καὶ οὐ μὴ λογίσησθε αὐτοὺς ἀνθρώπους. Ἐπένθησεν ἡ γῆ, ᾐσχύνθη ὁ Λίβανος, ἕλη ἐγένετο ἡ Σάρων, φανερὰ ἔσται ἡ Γαλιλαία καὶ ὁ Χέρμελ. » Ὁ μὲν οὖν φιλάνθρωπος Θεὸς ἀγγέλους εἰρήνης ἀπέστειλε πρὸς τὸν Ἰουδαίων λαὸν, πικρῶς κλαίοντας καὶ παρακαλοῦντας ὑποδέξασθαι τὴν εὐαγγελικὴν αὐτοῖς εἰρήνην. Ἐπεὶ δὲ οὐκ ἐδέξαντο αὐτοὺς, ἐπιφέρει φάσκων·

« Νῦν ἀναστήσομαι, λέγει ὁ Κύριος, νῦν δοξασθήσομαι, νῦν ὑψωθήσομαι· » τοῦ λόγου παριστῶντος σαφῶς ὀφθήσεσθαι τὸν Θεὸν αὐτοῖς. Τίσι δὲ αὐτοῖς, ἢ τοῖς θησαυρίσασιν ἑαυτοῖς τοὺς τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς σοφίας θησαυρούς; Τούτοις γὰρ, φησὶν, ὀφθήσομαι· ἦσαν δὲ οὗτοι οἱ μαθηταὶ καὶ ἀπόστολοι τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, οἷς ἐγὼ μὲν ὤφθην· οἱ δὲ ἔκραξαν ἐκτενῶς, ἄγγελοι ὄντες εἰρήνης· διὸ καὶ πικρῶς ἔκλαυσαν βοῶντες ἐν εὐχαῖς ἐκτενῶς ὑπὲρ τῆς ἀπωλείας τοῦ προτέρου λαοῦ. Ἦσαν γὰρ οἱ ἀπόστολοι τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἄγγελοι, οἳ πικρῶς ἔκλαιον πενθοῦντες, διὰ τὸ μὴ πείθεσθαι μηδὲ πιστεύειν αὐτοῖς τοὺς δι' αὐτῶν κεκλημένους ἐπὶ τὴν τοῦ Χριστοῦ εἰρήνην.

« Νῦν ὄψεσθε, νῦν αἰσθήσεσθε· ματαία ἔσται ἡ ἰσχὺς τοῦ πνεύματος ὑμῶν· » ἡ διὰ Μωσέως αὐτοῖς παραδοθεῖσα, καὶ ὅτι οὐδεὶς οὐκέτι αὐτοὺς εἰς ἀνθρώπους λογιεῖται. « Πῦρ κατέδεται ὑμᾶς· » τὴν δευτέραν αὐτοῦ καὶ ἔνδοξον παρουσίαν ἐπαγγελλόμενος, καθ' ἣν ὄψονται.

significat ipsos ab inimicis ludibrio habendos esse: qui non modo tam parvi, quam magni eorum spolia diripient, sed etiam ipsis illudent. Hæc porro de iis locutus, ad Ecclesiam Dei pertransit, ubi Deum his verbis celebrat:

VERS. 5. « Sanctus Deus, qui habitat in excelsis: repleta est Sion judicio et justitia. » Sion quæ sit vel inde intelligas, quod dicatur illam judicio et justitia repletam esse. Superius autem dicebatur: « Et requiescet in deserto judicium et justitia. » Eam igitur, quæ superius desertum vocatur, jam Sion nuncupat; atque ita Ecclesiam Dei significat. Hæc quippe erat illa olim solitudo, in qua requievit judicium et justitia: quamobrem nunc Deus benedicitur, quia repleta est judicio et justitia.

VERS. 6. « In lege tradentur, in thesauris salus nostra: illic sapientia et scientia et pietas apud Dominum. Hi sunt thesauri justitiæ. » Legi enim, videlicet evangelicæ, qui in hac communi Sion habitant traditi sunt: sanctis quippe bona in spe recondita sunt; in quibus autem thesauris, nisi in iis qui in cœlis sunt repositi?

VERS. 7. « Ecce certe in timore vestro isti timebunt, quos timebatis: clamabunt a vobis. » Hæc apostolis dicuntur: incidet enim, ait, timor vestri in incredulos.

VERS. 8, 9. « Angeli mittentur amare flentes. Deserentur enim eorum viæ: cessavit timor gentium, et testamentum cum illis initum tollitur: nec reputabitis eos homines. Luxit terra; erubuit Libanus; palus facta est Saron, manifesta erit Galilæa et Chermel. » Clemens itaque Deus angelos pacis misit ad Judæorum populum, amare flentes, ac cohortantes ut evangelicam sibi pacem reciperent. Quoniam vero non receperunt eos, ita subjungit:

VERS. 10. « Nunc exsurgam, dicit Dominus, nunc glorificabor, nunc exaltabor. » His porro manifeste declaratur ipsis videndum Deum esse. Quibusnam, nisi iis, qui justitiæ et sapientiæ thesauros sibi compararunt? Ab ipsis, inquit, videbor: erant porro isti discipuli et apostoli Salvatoris nostri; a quibus, inquit, ego quidem visus sum; illi vero assidue clamabant, ut angeli pacis: quapropter amare flebant, clamoribus et orationibus assiduis prisci populi perniciem deplorantes. At enim apostoli Salvatoris nostri angeli erant, qui acerbis sese lacrymis dediderant, quod ii, qui ab se ad pacem Christi vocabantur, non obtemperarent, neque sibi fidem haberent.

VERS. 11. « Nunc videbitis, nunc sentietis: vana erit fortitudo spiritus vestri: » quæ ipsis a Moyse data fuerat, quia nemo ipsos in posterum homines reputabit. « Ignis devorabit vos, » his secundum et gloriosum adventum suum pollicetur, quo illi videbunt.

(40) Vel legendum οἱ sine accentu, vel supplendum verbum οἰκοῦσι. EDIT.

VERS. 12-14. « Et erunt gentes combustæ, ut spina in agro projecta et exusta. Audient qui longe sunt, quæ ego feci, scient qui appropinquant fortitudinem meam. Recesserunt qui erant in Sion iniqui : apprehendet tremor impios. » Etiamsi hæc non de illis ex Judaico populo vaticinetur, qui annuntiatam sibi gratiam acceperunt, vos auditis hisce propheticis sermonibus, non intelligitis, scientes hæc, quæ Hebraice vobis enuntiata et scripta sunt, necnon omnia illa prodigia quæ apud vos operatus sum, et quæ apud vos locutus sum, necnon ea quæ videntibus vobis sum operatus, a gentibus procul et ad extrema terræ auditum iri. Quomodo autem audient, nisi ad Deum accedentes, eum virtutem ejus edidicerint ? Illi vero ipsi, videlicet impii in Sion versantes, quo pacto a me recesserint, cognoscent : qua de causa, ob defectionem scilicet, tremor invadet illos.

VERS. 15. « Quis annuntiabit vobis ignem accensum esse ? Quis annuntiabit vobis locum æternum ? Qui ambulat in justitia, qui loquitur rectam viam, qui odit iniquitatem et injustitiam, qui manus excutit a muneribus, qui obturat aures, ne audiat judicium sanguinis, qui claudit oculos, ne videat iniquitatem. » Ait igitur : « Quis annuntiabit vobis ignem accensum esse, » paratum diabolo et angelis ejus ? Quis ergo ista cognoscit, ut eadem nescientibus testificetur, nisi quisquis ambulat in justitia, et odit impietatem et injustitiam ; ii qui munera respuunt, et aures obturant, ne audiant judicium sanguinis, oculosque claudunt, ne videant iniquum facinus ? Talis erat chorus prophetarum Dei, et quilibet vir religiosus, chorus item apostolorum et discipulorum Salvatoris nostri. Quisquis igitur, aiunt, hujusmodi erit, is annuntiabit nobis, ignem impiis paratum accensum esse : idemque ipse locum nobis æterni judicii indicabit, contestatus cavendum esse, ut ne eo decidamus.

VERS. 16. « Hic habitabit in excelsa spelunca petræ firmæ : panis ei dabitur, et aqua ejus fidelis. » Idem ipse procul igne, et memorato æterno loco remotus, habitabit in excelsa spelunca, et in petra firma. Secundum Symmachum vero, « Ipse in excelsis habitabit, quasi munimenta petrarum sublimitas ejus ; » ut ex his beatorum exercitium, et institutum vitæ in summa philosophia positum intelligamus : quamobrem infertur, « Panis ei dabitur, et aqua ejus fidelis. » Talis autem homo pane et aqua in præsenti vita ad alimentum usus, in exercitationis terminum et fructum, gloriosam regis contemplationem referet : quapropter ait :

VERS. 17-19. « Regem cum gloria videbitis, oculi vestri cernent terram procul : anima vestra meditabitur timorem. Ubi sunt grammatici ? ubi consiliarii ? ubi est, qui numerat eos qui nutriunt parvum et magnum populum ? cui non dedit consilium, neque scivit vocem altiloquam ; ita ut non

A « Καὶ ἔσονται ἔθνη κατακεκαυμένα, ὡς ἄκανθα ἐν ἀγρῷ ἐῤῥιμμένη καὶ κατακεκαυμένη. Ἀκούσονται οἱ πόῤῥωθεν ἃ ἐποίησα, γνώσονται οἱ ἐγγίζοντες τὴν ἰσχύν μου. Ἀπέστησαν οἱ ἐν Σιὼν ἄνομοι· λήψεται τρόμος τοὺς ἀσεβεῖς. » Εἰ καὶ ταῦτα μὴ περὶ τῶν δεξαμένων τὴν εὐαγγελισθεῖσαν αὐτοῖς χάριν Ἰουδαίων λαοῦ θεσπίζει, ὑμεῖς, ἀκοὴν τῶν προφητικῶν τούτων λόγων ἀκούοντες, οὐ συνίετε γινώσκοντες, ὅτι ταῦτα τὰ πρὸς ὑμᾶς Ἑβραϊκῇ φωνῇ λαλούμενά τε καὶ γραφόμενα, ὅσα τε ἄλλα θαύματα εἰς ὑμᾶς ἐξεπραξάμην, οἱ πόῤῥωθεν καὶ μέχρι τῶν ἐσχάτων τῆς γῆς οἰκοῦντες, καὶ ἅπερ παρ' ὑμῖν ἐλάλησα, καὶ ὑμῶν ὁρώντων ἐποίησα, οἱ ἐν τοῖς πέρασι τῆς οἰκουμένης ἀκούσονται. Πῶς δὲ γνώσονται ἀλλ' ἢ ἐγγίσαντες τῷ Θεῷ, καὶ προσελθόντες B αὐτῷ καὶ τὴν ἰσχὺν αὐτοῦ μεμαθηκότες ; Οὗτοι δὲ αὐτοὶ εἴσονται ὅπως ἀπέστησάν μου, οἱ ἐν Σιὼν ἄνομοι· οὗ χάριν διὰ τὴν ἀποστασίαν αὐτῶν, λήψεται αὐτοὺς τρόμος.

« Τίς ἀναγγελεῖ ὑμῖν ὅτι πῦρ καίεται ; Τίς ἀναγγελεῖ ὑμῖν τὸν τόπον τὸν αἰώνιον ; Πορευόμενος ἐν δικαιοσύνῃ, λαλῶν εὐθεῖαν ὁδὸν, μισῶν ἀνομίαν καὶ ἀδικίαν, καὶ τὰς χεῖρας ἀποσειόμενος ἀπὸ δώρων, βαρύνων τὰ ὦτα, ἵνα μὴ ἀκούσῃ κρίσιν αἵματος, καμμύων τοὺς ὀφθαλμοὺς, ἵνα μὴ ἴδῃ ἀδικίαν. » Φησὶ γοῦν, « Τίς ἀναγγελεῖ ὑμῖν ὅτι πῦρ καίεται, » τὸ ἡτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ; Τίς οὖν ἐστιν ὁ ταῦτα εἰδὼς, καὶ τοῖς μὴ εἰδόσι προσμαρτυρούμενος, ἢ πᾶς ὁ πορευόμενος ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ πᾶς ὁ μισῶν ἀσέβειαν καὶ ἀδικίαν, C δωροδοκίαν τε ἀποστρεφόμενοι, καὶ τὰ ὦτα φράττοντες τοῦ μὴ ἀκοῦσαι κρίσιν αἵματος, μύοντες τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ μὴ θεωρεῖν ἄδικον πρᾶξιν ; Τοιοῦτος δὲ ἦν ὁ χορὸς τῶν προφητῶν τοῦ Θεοῦ, καὶ πᾶς θεοφιλὴς ἀνὴρ, ὅ τε χορὸς τῶν ἀποστόλων καὶ μαθητῶν Σωτῆρος ἡμῶν. Πᾶς τοίνυν ὁ τοιοῦτος ἀπαγγέλλει ἡμῖν, φασὶ, διότι πῦρ καίεται τοῖς ἀσεβέσιν ἡτοιμασμένον· ὁ δὲ αὐτὸς καὶ τὸν τόπον τῆς αἰωνίου κρίσεως δηλώσει ἡμῖν, προσμαρτυρούμενος φυλάττεσθαι μὴ περιπεσεῖν εἰς αὐτήν.

« Οὗτος οἰκήσει ἐν ὑψηλῷ σπηλαίῳ πέτρας ἰσχυρᾶς· ἄρτος αὐτῷ δοθήσεται, καὶ τὸ ὕδωρ αὐτοῦ πιστόν. » Αὐτὸς δὲ οὗτος, μακρὰν τοῦ πυρὸς γεγονὼς καὶ τοῦ προλεχθέντος αἰωνίου τόπου, οἰκήσει ἐν ὑψηλῷ σπηλαίῳ, καὶ ἐπὶ πέτρας ἰσχυρᾶς. D Κατὰ δὲ τὸν Σύμμαχον, « Αὐτὸς ἐν ὑψηλοῖς κατασκηνώσει, ὡς περιοχαὶ πετρῶν τὸ ὕψος αὐτοῦ· » ὡς νοεῖν ἡμᾶς διὰ τούτων τὴν τῶν μακαρίων ἄσκησιν, καὶ τὸν ἐν ἀκροτάτῳ φιλοσοφίας βίον αὐτῶν· διὸ ἐπιλέγεται, « ἄρτος αὐτῷ δοθήσεται, καὶ τὸ ὕδωρ αὐτοῦ πιστόν. » Ὁ δὲ τοιοῦτος, ἄρτῳ καὶ ὕδατι τὴν παροῦσαν ζωὴν ἀσκηθεὶς, πέρας ἕξει καὶ καρπὸν τῆς ἀσκήσεως τὴν ἔνδοξον τοῦ βασιλέως θέαν· διό φησιν·

« Βασιλέα μετὰ δόξης ὄψεσθε, οἱ ὀφθαλμοὶ ὑμῶν ὄψονται γῆν πόῤῥωθεν, ἡ ψυχὴ ὑμῶν μελετήσει φόβον. Ποῦ εἰσιν οἱ γραμματικοί ; Ποῦ εἰσιν οἱ συμβουλεύοντες ; Ποῦ ἐστιν ὁ ἀριθμῶν τοὺς τρεφομένους μικρὸν καὶ μέγαν λαόν ; ᾧ οὐ συνεβουλεύσατο, οὐδὲ ᾔδει βαθύφωνον, ὥστε μὴ ἀκοῦσαι· λαὸς πεφαυλι-

σμένος, καὶ οὐκ ἔστι τῷ ἀκούοντι σύνεσις. » Ποῦ A εἰσιν οἱ γραμματεῖς, οἱ τὸ γράμμα τοῦ νόμου πρεσβεύσαντες, καὶ μηδ' ἕτερον εἰδότες νοεῖν ἢ τὰς τῆς λέξεως ἀπαγγελίας; Οὓς ἐταλάνιζεν ὁ Σωτὴρ ἐν Εὐαγγελίοις λέγων· « Οὐαὶ ὑμῖν, γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταί. » Ποῦ γὰρ οὗτοι φανήσονται ἐν ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως; οἱ κόλακες ἐξέστρεφον τοὺς κολακευομένους αὐτοῖς.

« Ἰδοὺ Σιὼν ἡ πόλις, τὸ Σωτήριον ἡμῶν οἱ ὀφθαλμοί σου ὄψονται, Ἱερουσαλὴμ· πόλις πλουσία, σκηναὶ αἳ οὐ μὴ σεισθῶσιν, οὐδὲ μὴ κινηθῶσιν οἱ πάσσαλοι τῆς σκηνῆς αὐτῆς εἰς τὸν αἰῶνα χρόνον, οὐδὲ τὰ σχοινία αὐτῆς οὐ μὴ διαῤῥαγῶσιν. » Σημαίνει δὲ διὰ τούτων ὁ λόγος, Σωτήριον μὲν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, πόλιν δὲ ἑορτῶν τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ. Τῆς μὲν γὰρ Ἰουδαϊκῆς Ἱερουσαλὴμ πολλάκις ἐσείσθησαν αἱ B σκηναί, πολιορκηθείσης διαφόρως καὶ εἰς ἔδαφος κατενεχθείσης ὑπὸ τῶν κατὰ χρόνους πολεμησάντων αὐτήν· τῆς δὲ καινῆς ταύτης πόλεως ἀκινήτους φησὶν ἔσεσθαι τοὺς πασσάλους. Κἂν γὰρ νομίζητέ ποτε ἐν διωγμοῖς ἐλαύνεσθαι καὶ πολιορκεῖσθαι, ἀλλ' ἐπὶ τὴν πέτραν ἑστῶσα μένει δι' αἰῶνος ἄπτωτος· ἀψευδὴς γὰρ ἦν ὁ εἰπών· « Ἐπὶ τὴν πέτραν οἰκοδομήσω μου τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ πύλαι ᾅδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς. »

« Ὅτι τὸ ὄνομα Κυρίου μέγα ὑμῖν, τόπος ὑμῖν ἔσται, ποταμοὶ καὶ διώρυγες πλατεῖς καὶ εὐρύχωροι. Οὐ πορεύσῃ ταύτην τὴν ὁδὸν, οὐδὲ πορεύσεται πλοῖον ἐλαῦνον. Ὁ γὰρ Θεός μου μέγας ἐστίν· οὐ παρελεύσεταί με Κύριος· κριτὴς ἡμῶν, Κύριος ἄρχων C ἡμῶν, Κύριος βασιλεὺς ἡμῶν, Κύριος οὗτος ἡμᾶς σώσει. » Αὐτὸ τὸ ὄνομα, φησὶ, Κυρίου τόπος ἔσται ταύτῃ τῇ καινῇ πόλει τῇ ἀσείστῳ καὶ ἀπτώτῳ· διόπερ, ὡς ἂν ἐπὶ τὸν Κύριον, τόπον ὄντα αὐτῆς, ᾠκοδομημένη, ἄσειστος μένει. Δι' ὧν ὁ λόγος τῆς προλεχθείσης πόλεως τὸν Κύριόν φησιν ἔσεσθαι τόπον, ποταμῶν ῥεῖθρα ἐχόντων καὶ διώρυγας πλατεῖς· ὥστε λέγειν· « Τοῦ ποταμοῦ τὰ ὁρμήματα εὐφραίνουσι τὴν πόλιν τοῦ Θεοῦ, » καὶ « Ὁ ποταμὸς τοῦ Θεοῦ ἐπληρώθη ὑδάτων, » διὰ τὸ αὐτὸν τὸν Κύριον εἶναι τὸν τόπον αὐτῶν. Ὅθεν ἐχθροῖς καὶ πολεμίοις ἀνεπίβατοι τυγχάνουσιν οἱ ποταμοὶ, τὴν προλεχθεῖσαν τοῦ Θεοῦ πόλιν ἀντὶ περιβόλου κυκλοῦντες καὶ περιτειχίζοντες· ὡς πᾶσιν ἀλλοτρίοις ἀδιάβατον εἶναι· ἐπειδὴ ὁ Κύριος, τόπος ὢν αὐτῆς, μέγας ἐστίν· αὐτὸς γὰρ D ἦν ἡ πέτρα, ἐφ' ἣν ᾠκοδόμητο.

« Ἐῤῥάγησαν τὰ σχοινία σου, ὅτι οὐκ ἐνίσχυσαν· ὁ ἱστός σου ἔκλινεν, οὐ χαλάσει τὰ ἱστία· οὐκ ἀρεῖ σημεῖον, ἕως οὗ παραδοθῇ εἰς προνομήν. Τοίνυν πολλοὶ χωλοὶ προνομὴν ποιήσουσι, καὶ οὐ μὴ εἴπωσι, Κοπιῶ, ὁ λαὸς ἐνοικῶν ἐν αὐτοῖς· ἀφέθη γὰρ αὐτοῖς ἡ ἁμαρτία. » Σημαίνει δὲ διὰ τούτων τὴν πτῶσιν τῆς σωματικῆς Ἱερουσαλὴμ, ἧς ἐῤῥάγη τὰ σχοινία· καὶ ὁ ἱστὸς δὲ αὐτῆς, ὥσπερ τινὸς νηὸς ἐν χειμῶσι καὶ κλύδωσι διαπεσούσης, ἐκλίθη πίπτων, διασπασθέντων τῶν διακρατούντων αὐτῶν σχοινίων.

audiat : populus contemptus, et non est audienti intelligentia. » Ubi sunt Scribæ, qui legis litteræ patrocinantur, nihilque aliud cogitant, quam obviam dictionis enuntiationem? Quos miseros prædicabat Salvator in Evangeliis dicens, « Væ vobis, Scribæ et Pharisæi hypocritæ [41]. » Ubinam illi apparebunt in die judicii? qui, utpote adulatores, eos quibus assentabantur avertebant.

Vers. 20. « Ecce Sion civitas, Salutare nostrum oculi tui videbunt, Jerusalem, civitas dives, tabernacula quæ non concutientur, neque movebuntur paxilli tabernaculi ejus in sempiternum tempus, neque funiculi ejus dirumpentur. » His porro significat, Salutare quidem esse Christum Dei, festorum vero civitatem esse Dei Ecclesiam. Nam Judaicæ quidem Hierosolymæ tabernacula plerumque succussa sunt in variis illis obsidionibus, quando illa ab expugnantibus solo non semel æquata fuit; novæ autem hujusce urbis immotos ait fore paxillos. Etiamsi enim putetis nonnunquam vos in persecutionibus pelli et obsideri : at illa semper in petra consistit, et immota manet in sæculum : etenim mentiri nequit is qui dixit : « Super petram ædificabo Ecclesiam meam, et portæ inferi non prævalebunt adversus eam [42]. »

Vers. 21, 22. « Quoniam nomen Domini magnum vobis, locus vobis erit flumina et rivi lati et spatiosi. Non ambulabis per hanc viam, neque ambulabit navigium properans. Deus enim meus magnus est. Non transibit me Dominus judex noster, Dominus princeps noster, Dominus rex noster, Dominus hic salvabit nos. » Huic, inquit, novæ civitati inconcussæ et immobili, ipsum nomen Domini locus erit : quare supra Dominum, locum suum, ædificata, immota manet. His itaque significatur ipsum Dominum prædictæ civitatis locum futurum esse, fluminum alveis et latis rivis instructum, ita ut dicatur, « Fluminis impetus lætificant civitatem Dei [43], » et, « Flumen Dei repletum est aquis [44], » quia scilicet ipse Dominus locus eorum est. Quamobrem isthæc flumina hostibus inimicisque inaccessa sunt, quæ prædictam Dei civitatem munimenti loco circumdant et ambiunt; ita ut extraneis quibusque aditus sit nullus : quoniam Dominus, locus nempe ejus, permagnus est : ipse namque petra erat, supra quam exstruebatur.

Vers. 23, 24. « Dirupti sunt funiculi tui, quia non prævaluerunt : malus tuus inclinatus est, non pendebunt vela : non levabit signum, donec tradatur in vastationem. Multi igitur claudi prædas facient, et non dicent, Fatisco, populus qui habitat in eis : dimissum enim est eis peccatum. » His indicat corporeæ Hierosolymæ exitium, cujus funiculi dirupti sunt; et malus ejus, ceu cujusdam navis tempestatibus et fluctibus demersæ, declinans lapsus est, diruptis funibus ipsum retinentibus.

[41] Matth. XXIII, 13. [42] Matth. XVI, 18. [43] Psal. XLV, 5. [44] Psal. LXIV, 10.

CAPUT XXXIV.

Vers. 1-3. « Accedite, gentes, et audite, principes : audiat terra, et qui in ea habitant, orbis, et populus qui est in eo : quia furor Domini super omnes gentes ; et ira super omnem numerum eorum, ut perdat eos et tradat ad cædem. Vulnerati autem eorum projicientur, et mortui : et ascendet odor eorum. » Quibusnam tradat in cædem, nisi ultricibus virtutibus? His porro castigatis, alii vulnerati, alii mortui erunt, qui scilicet ad mortem peccavere : quorum facinora, in vita mortali perpetrata, judicii tempore fetorem emittent : quare secundum Symmachum dicitur, « Et ascendet fetor. » τῆς κρίσεως καιρὸν δυσωδίας ἀποπνεύσουσι· διὸ δυσωδία. »

Vers. 4. « Et rigabuntur montes sanguine eorum. Et tabescent omnes virtutes cœlorum. » Hi montes erant de quibus dictum est, « Et tabescent montes a sanguine. » Etenim virtutes cœlorum, quæ per montes significantur, tunc tabescere dicuntur, utpote quæ memoratis hominibus in causa perniciei fuerint. Quænam porro illæ fuerint, nisi de quibus Apostolus ait, « Non est nobis lucta adversus sanguinem et carnem ; sed adversus principatus, et potestates, et rectores mundi hujus, et adversus spiritualia nequitiæ in cœlestibus [44]? » Hæ namque potestates, quæ aerium locum obtinent, virtutes cœlorum vocantur : quandoquidem ea, quæ per aera feruntur, volucres cœli vocare solet divina Scriptura dicens, « Volucres cœli et pisces maris [45]. » Cum autem illud, « Et tabescent omnes virtutes cœlorum, » in Septuaginta Interpretum versione non compareat, cum asteriscis ex reliquorum interpretatione additum fuit. Quia vero scitu nobis opus erat quandonam hæc futura essent, id nos edocet propheticus sermo declarans, superius memorata post hujus mundi consummationem eventura esse. Quamobrem infert : « Et plicabitur cœlum, sicut liber, et omnia astra cadent, tanquam folia de vite, et sicut cadunt folia de ficu. » Salvator item in Evangeliis hæc de consummatione tradidit : « Et stellæ cadent de cœlo, et virtutes cœlorum commovebuntur, et tunc apparebit signum filii hominis in cœlo [46]. » Aquila vero, « Et omnis exercitus eorum defluet, sicut defluit folium a vite, et tanquam id, quod delabitur a ficu ; » secundum Symmachum autem, « Et omnis virtus ejus cadet, sicut cadit folium a vite, et tanquam id quod decidit a ficu. » Hæc porro observavimus, ut ostenderemus ea, quæ a LXX Interpretibus astra dicuntur, apud reliquos interpretes virtutes cœlorum vocari. Quæ virtutes, nisi de quibus modo dictum est? Hæ igitur ipsæ, sicut folia de vite, judicii tempore cadere dicuntur, quo cœlum plicabitur quasi liber. Hic vero notandum est, non corruptionem, non exitium, non destructionem cœlorum his

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΔ'.

« Προσαγάγετε, ἔθνη, καὶ ἀκούσατε, ἄρχοντες· ἀκουσάτω ἡ γῆ, καὶ οἱ ἐν αὐτῇ οἰκοῦντες, ἡ οἰκουμένη, καὶ ὁ λαὸς ὁ ἐν αὐτῇ· διότι ὁ θυμὸς Κυρίου ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη, καὶ ὀργὴ ἐπὶ τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν τοῦ ἀπολέσαι αὐτοὺς, καὶ παραδοῦναι εἰς σφαγήν. Οἱ δὲ τραυματίαι αὐτῶν ῥιφήσονται, καὶ οἱ νεκροί· καὶ ἀναβήσεται αὐτῶν ἡ ὀσμή. » Τίσι δὲ παραδοῦναι αὐτοὺς εἰς σφαγὴν, ἢ ταῖς κολαστικαῖς καὶ τιμωρητικαῖς δυνάμεσι; Τούτων δὲ τῶν κολαζομένων οἱ μὲν τραυματίαι ἔσονται, οἱ δὲ νεκροί· οἱ δηλαδὴ τὰ πρὸς θάνατον ἡμαρτηκότες· ὧν αἱ πράξεις, αἱ κατὰ τὸν θνητὸν βίον συντελεσθεῖσαι κατὰ τὸν κατὰ τὸν Σύμμαχον εἴρηται, « Καὶ ἀναβήσεται ἡ

« Καὶ βραχήσεται τὰ ὄρη ἀπὸ τοῦ αἵματος αὐτῶν. Καὶ τακήσονται πᾶσαι αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν. » Ταῦτα τοίνυν ἐτύγχανον ὄρη, περὶ ὧν εἴρηται τὸ, « Καὶ τακήσονται ὄρη ἀπὸ τοῦ αἵματος. » Αἱ γὰρ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν, ὄρη νοούμεναι, τακήσεσθαι λέγονται, ὡς αἰτίαι γενόμεναι ἀπωλείας τῶν εἰρημένων. Τίνες δ' ἂν εἶεν αὗται, ἢ περὶ ὧν φησιν ὁ Ἀπόστολος, « Οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἡ πάλη πρὸς αἷμα καὶ σάρκα· ἀλλὰ πρὸς τὰς ἀρχὰς, πρὸς τὰς ἐξουσίας, πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ κόσμου τούτου, πρὸς τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. » Αὗται γὰρ αἱ δυνάμεις, αἳ τὸν ἀέριον χῶρον διακατέχονται, δυνάμεις οὐρανῶν εἴρηνται· ἐπεὶ καὶ τὰ δι' ἀέρος φερόμενα πετεινὰ οὐρανοῦ καλεῖν εἴωθεν ἡ θεία Γραφὴ λέγουσα, « Τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τοὺς ἰχθύας τῆς θαλάσσης. » Μὴ κείμενον δὲ ἐν τῇ τῶν Ἑβδομήκοντα ἑρμηνείᾳ τὸ, « Καὶ τακήσονται πᾶσαι αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν, » μετὰ ἀστερίσκων ἐκ τῆς τῶν λοιπῶν ἑρμηνείας προσετέθη. Ἐπεὶ δὲ ἐχρῆν ἡμᾶς γνῶναι πότε ταῦτα ἔσται, καὶ τοῦτο διδάσκει ὁ προφητικὸς λόγος, παριστὰς, ὡς μετὰ τὴν συντέλειαν τοῦ κόσμου τούτου γενήσεται τὰ προλεχθέντα. Διὸ ἐπιφέρει· « Καὶ εἱλιγήσεται ὡς βιβλίον ὁ οὐρανὸς, καὶ πάντα τὰ ἄστρα πεσεῖται, ὡς φύλλα ἐξ ἀμπέλου, καὶ ὡς πίπτει φύλλα ἀπὸ συκῆς. » Καὶ ὁ Σωτὴρ δὲ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις περὶ τῆς συντελείας παραδοὺς ἔλεγεν· « Καὶ οἱ ἀστέρες πεσοῦνται ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλευθήσονται, καὶ τότε φανήσεται τὸ σημεῖον τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ οὐρανῷ. » Ὁ μὲν Ἀκύλας, « Καὶ πᾶσα στρατιὰ αὐτῶν ἀποῤῥεύσει, ὡς ἀποῤῥεῖ φύλλον ἀπὸ ἀμπέλου, καὶ ὡς ἀπόπτωμα ἀπὸ συκῆς· » κατὰ δὲ τὸν Σύμμαχον, « Καὶ πᾶσα ἡ δύναμις αὐτοῦ πεσεῖται, ὡς πίπτει φύλλον ἀπὸ ἀμπέλου, καὶ ὡς ἀπόπτωμα ἀπὸ συκῆς. » Τετήρηται δὲ ταῦτα ἡμῖν, εἰς τὸ δεῖξαι, ὅτι τὰ παρὰ τοῖς Ἑβδομήκοντα εἰρημένα ἄστρα παρὰ τοῖς λοιποῖς ἑρμηνευταῖς δυνάμεις τοῦ οὐρανοῦ ὠνομάσθησαν. Ποῖαι δὲ δυνάμεις, ἢ περὶ ὧν ἀρτίως ἐλέγετο; Ταῦτα οὖν αὐτὰ ὡς φύλλα ἐξ ἀμπέλου πεσεῖσθαι εἴρηται κατὰ τὸν τῆς κρίσεως καιρὸν, καθ' ὃν εἱλιγήσεται

[44] Ephes. vi, 12. [45] Psal. viii, 9. [46] Matth. xxiv, 29.

οὐρανὸς ὡς βιϐλίον. Ἐπιτηρῆσαι δὲ ἄξιον, ἐνταῦθα A γενομένους τοῦ λόγου, ὡς οὐ φθορὰν, οὐδὲ ἀπώλειαν καὶ ἀφανισμὸν ἔσεσθαι τοῦ οὐρανοῦ σημαίνει ὁ λόγος· ἀλλ' ὡς ἂν εἱλισσομένης βίβλου φανεροῦται τὰ ἐν αὐτῇ γεγραμμένα, οὐ μὴν φθείρεται ἡ βίβλος· τὸν αὐτὸν τρόπον ἀνελιττομένης τῆς περιεχούσης τὰς τοῦ σύμπαντος αἰῶνος κρίσεις καὶ πράξεις βίβλου, αἱ ἀντικείμεναι δυνάμεις ἀποῤῥέουσι τῆς κατὰ τὸν ἀέρα διατριβῆς. Τότε δὲ αἱ ἀντικείμεναι δυνάμεις, αἱ πάλαι δίκην ἄστρων πολλοὺς ἀδικήσασαι, πεσοῦνται· ἐπεὶ καὶ αὐτὸς ὁ Σατανᾶς, μετασχηματιζόμενος εἰς ἄγγελον φωτὸς, πέπτωκεν ὡς ἀστραπὴ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ.

« Ἐμεθύσθη ἡ μάχαιρά μου ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τὴν Ἰδουμαίαν καταβήσεται, καὶ ἐπὶ τὸν λαὸν B τῆς ἀπωλείας μετὰ κρίσεως. » Ἰδουμαία δὲ ἑρμηνεύεται ἡ γεώδης, ἐφ' ἣν ἡ μάχαιρα καταβᾶσα πληροῦται αἵματος, καὶ ὥσπερ ἀπὸ στέατος τῶν κατασφαττομένων παχύνεται.

« Ἡ μάχαιρα Κυρίου ἐνεπλήσθη αἵματος, ἐπαχύνθη ἀπὸ στέατος, ἀπὸ αἵματος τράγων καὶ ἀμνῶν, καὶ ἀπὸ στέατος τράγων καὶ κριῶν· ὅτι θυσία τῷ Κυρίῳ ἐν Βοσὸρ, καὶ σφαγὴ μεγάλη ἐν τῇ Ἰδουμαίᾳ. » Τίνες δέ εἰσιν οὗτοι ἀμνοὶ καὶ τράγοι καὶ κριοί φησι· τῶν μὲν ἀμνῶν, ἢ κατὰ τοὺς λοιποὺς ἑρμηνευτὰς, ἀρνῶν, σημαινόντων τοὺς τὸν δημώδη καὶ ἰδιωτικὸν μετελθόντας βίον· τῶν δὲ τράγων καὶ κριῶν τοὺς πολλὰ δεδυνημένους ἐν ἀρχαῖς καὶ ἐξουσίαις, οὓς μετελεύσεται ἡ μάχαιρα τοῦ Θεοῦ, ὥσπερ θυσίαν ἐργαζομένη διὰ τοῦ κατασφάττειν καὶ θύειν C τοὺς προλεχθέντας ἀμνοὺς καὶ τράγους καὶ κριούς.

« Καὶ συμπεσοῦνται οἱ ἁδροὶ μετ' αὐτῶν, καὶ οἱ κριοὶ, καὶ οἱ ταῦροι, καὶ μεθυσθήσεται ἡ γῆ ἀπὸ τοῦ αἵματος, καὶ ἀπὸ τοῦ στέατος αὐτῶν ἐμπλησθήσεται. » Ἡ Βοσὸρ μεταλαμβάνεται εἰς τὴν σάρκα, τοῦ λόγου τὴν ἀνάστασιν τῆς σαρκὸς σημαίνοντος ἐν τούτοις. Διὸ τὴν τῶν εἰρημένων σφαγὴν ἐν σαρκὶ ἔσεσθαι διδάσκων φησίν· « Ὅτι θυσία τῷ Θεῷ ἐν Βοσὸρ, καὶ σφαγὴ μεγάλη ἐν τῇ Ἰδουμαίᾳ· » πᾶσαν γὰρ τὴν γεώδη ψυχὴν μετελεύσεται. Ἐδὼμ γὰρ ὁ γήϊνος ἑρμηνεύεται· ὡς καὶ ἀλλαχοῦ δὴ ὁ αὐτὸς οὗτος προφήτης ἑξῆς προϊὼν περὶ τοῦ Σωτῆρος καὶ τῆς ὑπ' αὐτοῦ γενησομένης κρίσεώς φησιν· « Τίς οὗτος ὁ παραγενόμενος ἐξ Ἐδὼμ, ἐρύθημα ἱματίων ἐκ Βοσόρ; » Τὴν γὰρ ἔνσαρκον αὐτοῦ παρουσίαν D ἐπὶ τῆς γῆς γενομένην τοῦτον ἐδήλου τὸν τρόπον. Οἶμαι δὲ τὸ θεῖον Πνεῦμα τοιαύταις χρήσασθαι λέξεσιν ἀπειλητικαῖς εἰς τὸ παραστῆσαι τὴν κατὰ τῶν ἀσεβῶν τοῦ Θεοῦ ἐκδίκησιν, καὶ εἰς τὸ σοβῆσαι τοὺς τούτων ἀκροωμένους τῇ συνήθει καὶ παχυτέρᾳ ἀκοῇ, τῷ μὴ δύνασθαι τοὺς πάντας ἄλλως νοεῖν τὰς ἐπαχθησομένας τοῖς ἀσεβέσι τιμωρίας, μηδὲ τὸν τρόπον τῆς κολάσεως ἐπινοῆσαι δύνασθαι. Διὸ παχυτέροις ῥήμασι καὶ συνηθεστέραις λέξεσι φόβου ποιητικαῖς κέχρηται, ἵνα κἂν οὕτω φοβηθέντες ἐπιστρέψωσιν οἱ τούτων ἀκούοντες.

« Ἡμέρα γὰρ κρίσεως Κυρίου, καὶ ἐνιαυτὸς ἀνταποδόσεως κρίσεως Σιών. » Καὶ ἐν τοῖς ἀνωτέρω δὲ

verbis indicari; verum, sicut evoluto et aperto libro, quæ descripta sunt in conspectum veniunt, neque tamen liber destruitur; eodem prorsus modo, evoluto et aperto illo, totius sæculi judicia et opera complectente, libro, adversariæ potestates ab illa in aere commoratione defluent. Tunc autem eædem ipsæ adversariæ potestates, quæ olim stellarum instar, multos læserant, decident: quandoquidem et ipse Satanas transformatus in angelum lucis, tanquam fulgur de cœlo decidit.

VERS. 5. « Inebriatus est gladius meus in cœlo, et in Idumæam descendet, et in populum perditionis cum judicio. » Idumæa significat, *terrena:* in quam descendens gladius sanguine repletur, et quasi adipe occisorum impinguatur.

VERS. 6. « Gladius Domini impletus est sanguine, impinguatus est adipe, sanguine hircorum et agnorum, adipe hircorum et arietum: quia sacrificium Domino in Bosor, et mactatio magna in Idumæa. » Quinam sunt illi agni, hirci et arietes, dicit: agnorum nomine, sive secundum reliquos interpretes, ἀρνῶν, significantur qui popularem et privatam vitam agunt; hirci vero et arietes ii, qui multa possunt imperio et potestate, quos Dei gladius invadet, qui quasi sacrificium faciet, memoratos agnos, hircos et arietes mactando et immolando.

VERS. 7. « Et concident robusti cum eis, et arietes et tauri: et inebriabitur terra a sanguine, et a pinguedine eorum implebitur. » Bosor carnem significat: atque his carnis resurrectio declaratur. Quapropter hujusmodi mactationem in carne futuram esse docens ait: « Quoniam sacrificium Deo in Bosor, et mactatio magna in Idumæa: » omnem quippe terrestrem animam invadet. Edom enim terrenum significat, quemadmodum alibi hic propheta in sequentibus de Salvatore deque futuro judicio ejus loquens ait: « Quis hic qui venit de Edom, rubor vestimentorum de Bosor [47]? » Carnalem quippe adventum suum in terram hoc modo declaravit. Arbitror autem Spiritum divinum comminatoriis hisce vocibus uti, ut indicet ultionem a Deo de impiis sumendam; atque ex frequentiore et sæpius repetita voce auditores deterreantur, nec valeat quispiam supplicia impiis inferenda aliter intelligere, neque tamen supplicii modum excogitare possit. Quamobrem rudiori sermone, et vulgarioribus verbis terrorem incutientibus utitur, ut qui hæc audiunt, perterriti convertantur.

VERS. 8. « Dies enim judicii Domini, et annus retributionis judicii Sion. » Superius item dicebat

[47] Isa. LXIII, 1.

tur, « Mulieres divites, exsurgite, diei anni memoriam facite in dolore cum spe. » Quis sit ille annus, quo cum dolore planctum edere jubet, hæc prophetia declarat his verbis, « Vocare annum Domini acceptabilem, et diem retributionis Deo nostro, consolari omnes lugentes, dare lugentibus Sion gloriam. » Viden' quo sensu hic dicatur, « annus Domini, et dies retributionis; » ita ut simile sit illud hoc dicto, « Dies enim judicii Sion. » Itaque idem ipse annus, eadem ipsa dies est, qua pauperes evangelizantur, lugentes Sion consolationem accipiunt in Christi adventu, mulieres illæ divites ad planctum evocantur, et quæ hoc in loco de Sion enuntiantur, futura sunt. Hæc porro omnia in Salvatoris nostri Jesu Christi adventu implebantur, quando ii qui in ipsum crediderant, et gratiam ejus susceperant, optimis illis pollicitationibus fruebantur : qui vero sese a gratia ejus sequestraverant, ab omni spe bona lapsi, tristiorum comminationes subierunt. Et sane ipsa eorum conspicua et regia civitas, ea ipsa pertulit, quæ præsens prophetia vaticinatur.

A ἐλέγετο τὸ, « Γυναῖκες πλούσιαι, ἀνάστητε, ἡμέρας ἐνιαυτοῦ μνείαν ποιήσασθε ἐν ὀδύνῃ μετ' ἐλπίδος. » Τίς οὖν ἦν οὗτος ὁ ἐνιαυτὸς, ἐφ' ᾧ κόπτεσθαι μετ' ὀδύνης προστάττει, ἡ παροῦσα προφητεία παρίστησι λέγουσα τὰ προκείμενα· « Καλέσαι ἐνιαυτὸν Κυρίου δεκτὸν, καὶ ἡμέραν ἀνταποδόσεως τῷ Θεῷ ἡμῶν, παρακαλέσαι πάντας τοὺς πενθοῦντας, δοθῆναι τοῖς πενθοῦσι Σιὼν δόξαν. » Ὁρᾷς ὅπως ἐν τούτοις « ἐνιαυτὸς Κυρίου » εἴρηται, « καὶ ἡμέρα ἀνταποδόσεως, » ὡς ὅμοιον τυγχάνῃ τῷ, « Ἡμέρα γὰρ κρίσεως Σιών. » Οὐκοῦν εἷς καὶ ὁ αὐτὸς ἐνιαυτὸς τυγχάνει, καὶ μία καὶ ἡ αὐτὴ ἡμέρα, καθ' ἣν οἱ πτωχοὶ εὐαγγελίζονται, οἵ τε πενθοῦντες τὴν Σιὼν παρακαλοῦνται ἐπὶ τῇ Χριστοῦ παρουσίᾳ, καὶ αἱ λεγόμεναι πλούσιαι γυναῖκες ἐπὶ τὸν κοπετὸν καλοῦνται, καὶ τὰ λεγόμενα διὰ τῶν προκειμένων τῇ Σιὼν
B ἀποβαίνειν ἤμελλε. Ταῦτα δὲ πάντα ἐπὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίας ἐπληροῦτο, καθ' ἣν οἱ μὲν εἰς αὐτὸν πεπιστευκότες, καὶ τὴν χάριν τὴν δι' αὐτοῦ παραδεδεγμένοι, τῶν χρηστοτέρων ἐπαγγελιῶν ἀπήλαυον· οἱ δὲ ἀλλοτρίους ἑαυτοὺς καταστήσαντες τῆς αὐτοῦ χάριτος, πάσης ἀγαθῆς ἐλπίδος ἀποπεσόντες, ταῖς τῶν σκυθρωποτέρων ἀπειλαῖς ὑποπεπτώκασιν. Καὶ αὐτὴ δὲ αὐτῶν ἡ σεμνὴ καὶ βασιλικὴ πόλις τοιαῦτα πέπονθεν, ὁποῖα θεσπίζει ἡ παροῦσα προφητεία.

VERS. 9. « Et vertentur valles ejus in picem, et terra ejus in sulphur. Et erit terra ejus ut pix ardens nocte et die. » Queis clare denuntiat extremam vastitatem et loco et genti inferendam.

« Καὶ στραφήσονται αἱ φάραγγες αὐτῆς εἰς πίσσαν, καὶ ἡ γῆ αὐτῆς εἰς θεῖον. Καὶ ἔσται ἡ γῆ αὐτῆς ὡς πίσσα καιομένη νυκτὸς καὶ ἡμέρας. » Δι' ὧν σαφῶς ὁ λόγος παρίστησιν ἐσχάτην ἐρημίαν καταλήψεσθαι τόν τε τόπον καὶ τὸ ἔθνος.

VERS. 10. « Et non exstinguetur in perpetuum tempus : et ascendet fumus ejus sursum : in generationem ejus desolabitur, et in tempus multum. » Signum supplicii, quod in profundo luunt, iis qui sursum positi sunt præbens conspiciendum, ob insitam illis malitiam, quæ, quod tenebrosa et nigra sit, pici comparatur.

C « Καὶ οὐ σβεσθήσεται εἰς τὸν αἰῶνα χρόνον, καὶ ἀναβήσεται ὁ καπνὸς αὐτῆς ἄνω· εἰς γενεὰν αὐτῆς ἐρημωθήσεται, καὶ εἰς χρόνον πολύν. » Τὸ σημεῖον τῆς ἐν βάθει τιμωρίας αὐτῶν τοῖς ἄνω παρέχων ὁρᾷν διὰ τὴν ὑποκειμένην αὐτοῖς κακίαν, πίσσῃ διὰ τὸ σκοτῶδες καὶ μέλαν παραβαλλομένην.

VERS. 11. « Aves, et ericii, et ibes et corvi habitabunt in ea : et injicietur super eam funiculus geometriæ deserti, et onocentauri habitabunt in ea. » Illis impuras animas significat, quales erant eorum animæ, qui ex alienigenis et extraneis gentibus eo in loco postea habitarunt, idolorum cultores.

« Ὄρνεα, καὶ ἐχῖνοι, καὶ ἴβεις, καὶ κόρακες κατοικήσουσιν ἐν αὐτῇ· καὶ ἐπιβληθήσεται ἐπ' αὐτὴν σπαρτίον γεωμετρίας ἐρήμου, καὶ ὀνοκένταυροι οἰκήσουσιν ἐν αὐτῇ. » Δι' ὧν αἰνίττεται ψυχὰς ἀκαθάρτους, ὁποῖαι ἦσαν αἱ τῶν μετὰ ταῦτα ἐξ ἀλλοφύλων καὶ ἀλλογενῶν ἐθνῶν τὸν τόπον οἰκησάντων εἰδωλολατρῶν.

VERS. 12. « Principes ejus non erunt. Reges enim et magnates ejus erunt in perditionem. » Dæmonas quosdam adumbrat, qui in simulacris et idolis eorum ceu in latebris agebant.

D « Οἱ ἄρχοντες αὐτῆς οὐκ ἔσονται. Οἱ γὰρ βασιλεῖς καὶ οἱ μεγιστᾶνες αὐτῆς ἔσονται εἰς ἀπώλειαν· » δαίμονάς τινας αἰνιττόμενος τοὺς ἐν τοῖς ἀγάλμασι τῆς εἰδωλολατρείας αὐτῶν ἐμφωλεύοντας.

VERS. 13, 14. « Et renascentur in urbibus ejus spinosa et ligna, et in munitionibus ejus. Et erunt cubile sirenum, et stabulum struthionum. Et obviabunt dæmones onocentauris, et clamabunt alter ad alterum. Ibi requiescent onocentauri, invenientes sibi requiem : » infructuosam eorum doctrinam significans. Quamobrem vineam eorum spinas emisisse supra [48] declarabat his verbis, « Exspectavi ut faceret mihi uvam, fecit autem spinas. » Ubi autem in animabus eorum extrema vastitas fuerit,

« Καὶ ἀναφυήσει εἰς τὰς πόλεις αὐτῶν ἀκάνθινα ξύλα, καὶ εἰς τὰ ὀχυρώματα αὐτῆς. Καὶ ἔσται ἔπαυλεις σειρήνων, καὶ αὐλὴ στρουθῶν. Καὶ συναντήσουσι δαιμόνια ὀνοκενταύροις, καὶ βοήσονται ἕτερος πρὸς τὸν ἕτερον. Ἐκεῖ ἀναπαύσονται ὀνοκένταυροι, εὑρόντες αὐτοῖς ἀνάπαυσιν· » δηλῶν τὰς ἀκάρπους αὐτῶν διδασκαλίας. Διὸ καὶ τὸν ἀμπελῶνα αὐτῶν διὰ τῶν ἔμπροσθεν ἐδήλου ἄκανθαν ἀγηοχέναι, λέγων· « Ἔμεινα ἵνα ποιήσῃ μοι σταφυλὴν, ἐποίησε δὲ ἀκάνθας. » Ἐρημίας δὲ τῆς ἐσχάτης ἐν ταῖς ψυχαῖς αὐτῶν γενομέ-

[48] Cap. v, 1.

νης, καὶ ἀκάνθαις πληρωθείσης αὐτῶν τῆς χώρας, εἰκότως ἀναπαύεσθαι ἐν αὐτοῖς τὰ πνεύματα τὰ ἀκάθαρτα προλέγει.

« Ἐκεῖ ἐνόσσευσεν ἐχῖνος, καὶ ἔσωσεν ἡ γῆ τὰ παιδία αὐτῆς μετὰ ἀσφαλείας. Ἐκεῖ συνήντησαν ἔλαφοι, καὶ εἶδον τὰ πρόσωπα ἀλλήλων. » Ἔλαφον καθαρὸν ζῶον οἶδεν ἡ θεία Γραφὴ, καὶ πολλὰ χρηστὰ περὶ ἐλάφων διδάσκει, ὡς ὅταν λέγῃ· « Ὃν τρόπον ἐπιποθεῖ ἡ ἔλαφος·» καὶ πάλιν· « Φωνὴ Κυρίου καταρτιζομένη ἐλάφους· » καὶ αὖθις· « Ἔλαφος φιλίας καὶ πῶλος σῶν χαρίτων ὁμιλείτω σοι· » καὶ ἐν τῷ Ἰὼβ· « Ἐφύλαξας δὲ μῆνας ἐλάφων, ὠδῖνας δὲ αὐτῶν ἐξαποστελεῖς. » Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ τῆς νύμφης, ὁ ἐν τῷ Ἄσματι τῶν ᾀσμάτων, ὁ ἀδελφιδοῦς, ἐλάφῳ παραβέβληται· « Ὅμοιός ἐστι δορκάδι ἢ νεβρῷ ἐλάφων, ἐπὶ τὰ ὄρη ἀρωμάτων. » Ὅτε τοίνυν καὶ B αὐτὸς ὁ νυμφίος ἐλάφῳ παραβάλλεται, τίνας δ' ἂν εἴποις ἐνταῦθα ἐλάφους ἢ τοὺς μαθητὰς καὶ ἀποστόλους; Ἔστι δὲ καὶ ὀφιοκτόνον τὸ ζῶον. Διδάσκει τοίνυν ὁ παρὼν λόγος, ὡς ἀπὸ τῆς ἐρημίας τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἔλαφοί τινες παρῆλθον, οἱ μαθηταὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν· « Ἐκεῖ γὰρ, φησὶ, συνήντησαν ἔλαφοι, καὶ εἶδον τὰ πρόσωπα ἀλλήλων. » Ἐγνώρισαν γὰρ ἑαυτοὺς, καὶ τῆς ψυχῆς αὐτῶν τοὺς κατ' εἰκόνα Θεοῦ γενομένους χαρακτῆρας ἐπέγνωσαν. Ἐπειδὴ δὲ οὐ παρέμειναν ἐν μιᾷ πόλει· διέδραμον δὲ ἄλλος ἀλλαχοῦ πληροῦντες τὸ Εὐαγγέλιον· τούτου χάριν εἴρηται·

« Ἑτέρα τὴν ἑτέραν οὐκ ἐζήτησαν, ὅτι ὁ Κύριος C αὐτοῖς ἐνετείλατο, καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ συνήγαγεν αὐτάς. » Ὁ γὰρ εἰπὼν αὐτοῖς, « Μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη ἐν τῷ ὀνόματί μου, » αὐτὸς ἐνετείλατο μὴ κατὰ τὸ αὐτὸ ποιεῖσθαι τὰ τῆς συστάσεως τῶν Ἐκκλησιῶν αὐτῶν.

« Καὶ αὐτὸς ἐπιβαλεῖ αὐτοῖς κλήρους, καὶ ἡ χεὶρ αὐτοῦ διεμέρισε βόσκεσθαι. Εἰς τὸν αἰῶνα χρόνον κληρονομήσετε, εἰς γενεὰς γενεῶν ἀναπαύσονται ἐπ' αὐτῆς. » Οὐκοῦν καὶ νομὴν αὐτοῖς καὶ βοσκὴν παρεῖχεν, ὥσπερ καὶ κλήρους εἰς γενεὰς γενεῶν, εἰς τὸ ἀναπαύεσθαι αὐτοὺς εἰς τοὺς αὐτῶν κλήρους, δηλαδὴ τοῖς ἔθνεσι τοῖς ἀποκληρωθεῖσιν αὐτοῖς, ἐν οἷς εἰς γενεὰς γενεῶν ἡ μνήμη αὐτῶν ἐν ταῖς ὑπ' αὐτῶν ἱδρυθείσαις Ἐκκλησίαις ἀναζωπυρεῖται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΕ'.

D « Εὐφράνθητι, ἔρημος διψῶσα· ἀγαλλιάσθω ἔρημος, καὶ ἀνθείτω ὡς κρίνον. » Εἴη τοίνυν αὕτη ἡ ἔρημος παρὰ τὴν προλεχθεῖσαν Σιὼν, ἐν ᾗ ἐχίνους, καὶ ἴβεις, καὶ κόρακας, δαιμόνιά τε καὶ ὀνοκενταύρους οἰκήσειν ἐλέγετο, πίσσης τε αὐτῆς καὶ θείου πληρωθήσεσθαι τὰς φάραγγας. Τούτων δὲ περὶ τῆς Σιὼν καὶ περὶ τῆς Ἱερουσαλὴμ εἰρημένων, ὥρα τὰ προκείμενα περὶ ἑτέρας ἐρήμου λέγεσθαι νοεῖν. Διψῶσα γὰρ ἦν αὕτη πρότερον ἡ ἔρημος, ἐστερημένη νάματος οὐρανίου· ἀλλὰ χαίρειν αὐτῇ καὶ εὐφραίνεσθαι ὁ λόγος προστάττει διὰ τὰ λεγόμενα, ἔτι δὲ καὶ ἀνθεῖν ὡς κρίνον· ὥστε λέγειν· « Χριστοῦ εὐωδία

A atque ager ipsorum spinis repletus erit; ibi requiem habituros impuros dæmonas jure prædicit.

VERS. 15. « Ibi nidificavit ericius, et servavit terra pullos ejus cum securitate. Ibi obviaverunt cervi, et viderunt facies suas mutuo. » Cervum inter animalia munda agnoscit Scriptura divina, multaque de illo in bonam partem effert, ut cum ait: « Quemadmodum desiderat cervus [49]; » ac iterum: « Vox Domini præparans cervos [50]; » et rursus: « Cervus amicitiæ, et pullus gratiarum tuarum, colloquatur tecum [51]; » et in libro Job: « Observasti autem menses cervorum, et dolores partus ipsis immittes [52]. » Ipse quoque sponsæ dilectus in Cantico canticorum cervo comparatur: « Similis est B capreæ et hinnulo cervorum, super montes aromatum [53]. » Cum itaque sponsus cervo comparetur, quos hic cervos memorari dicas, nisi discipulos et apostolos? Est autem animal illud serpentibus exitiosum. Hic ergo docetur, ex Judæorum solitudine cervos prodiisse quosdam, videlicet discipulos Servatoris nostri: « Ibi enim, ait, obviaverunt cervi, et viderunt facies suas mutuo. » Sese namque mutuo agnoverunt, animæque ad similitudinem Dei adornatos characteres in se invicem deprehenderunt. Quoniam vero non in una eademque civitate manserunt, sed ultro citroque singuli, Evangelii munus implentes, discurrebant: ideo dicitur:

VERS. 16. « Alter alterum non quæsivit, quia Do- C minus illis præcepit, et Spiritus ejus congregavit eos. » Etenim qui dixerat illis, « Docete omnes gentes in nomine meo; » idem ipse vetuit, ne in uno eodemque loco Ecclesias suas constituerent.

VERS. 17. « Et ipse immittet eis sortes, et manus ejus divisit, ut pascantur. In æternum tempus hæreditatem sortiemini, in generationes generationum requiescent in ea. » Pabulum ergo ipsis et pascua suppeditavit, itemque sortes in generationes generationum; ut singuli in sortibus suis requiescerent, videlicet in gentibus sibi sorte assignatis: ubi, nimirum in iis quas fundaverunt Ecclesiis, memoria eorum in generationes generationum servatur et viget.

CAPUT XXXV.

D VERS. 1. « Lætare, desertum sitiens: exsultet solitudo, et floreat sicut lilium. » Hæc igitur solitudo, alia fuerit a prius memorata Sione, in qua ericios, ibes, corvos, dæmonas et onocentauros habitaturos esse, ac cujus valles pice et sulphure repletum iri, dicebatur. Cum ergo talia de Sione et de Jerosolyma proferantur, restat ut ea, quæ jam tractantur, de alia solitudine pronuntiari intelligamus. Etenim vere sitibunda olim erat illa solitudo, fluentis cœlestibus orbata: verum memoratis de causis lætari et exsultare, itemque sicut lilium florere jubetur; ita ut dicat: « Christi

[49] Psal. XLI, 1. [50] Psal. XXVIII, 9. [51] Prov. V, 19. [52] Job. XXXIX, 1. [53] Cant. II, 9.

bonus odor sumus Deo in omni loco [34]. » Quin etiam, ait, florebunt nova germina et speciosi flores, de quibus in Cantico canticorum dicitur: « Visi sunt flores in terra; mandragoræ dederunt odorem suum [35]. »

VERS. 2. « Et florebunt et exsultabunt deserta Jordanis. Gloria Libani data est ei, et honos Carmeli: et populus meus videbit gloriam Domini, et celsitudinem Dei. » Hic per Jordanem evangelicam Scripturam clare significat: nam ad Jordanem fluvium Joannes primus prædicavit regnum cœlorum: et quia cultus ille, secundum Moysis legem olim Deo præstitus, Hierosolymæ non amplius vigebat, baptismum pœnitentiæ et lavacrum regenerationis in eodem fluvio propheta ille tradidit: ipseque Salvator et Dominus noster Jesus Christus Joannis prædicationem quasi sigillo suo munivit, cum ab eo in Jordane fluvio baptizatus est, ac per seipsum regenerationis mysterium firmavit.

« Gloria Libani data est ei, et honos Carmeli. » Libanus quidem, sive thus, in præmissis verbis significat altare et templum, in quo sacrificia cum ipso thure, legalis etiam cultus offerri consueverat; Carmelus autem, ut plerumque commonstratum est, populum ex circumcisione subindicat. Prisci itaque populi honorem, ac templi Hierosolymitani gloriam, antiquæ illi solitudini, id est, Ecclesiæ ex gentibus datum iri in prophetia fertur. Adjicit postea: « Et populus meus, » non ultra Israel; « sed populus, » inquit, « meus videbit gloriam Domini; » quam promissionem novo populo enuntiat, utpote qui primum Salvatoris adventum exceperit: qua item de causa secundum et gloriosum ejus conspectum, necnon ejus celsitudinem contemplaturus est.

VERS. 3. « Corroboramini, manus remissæ, et genua soluta, consolamini. » Hic jubentur discipuli et apostoli Servatoris nostri animas in gentibus remissas confirmare, et infirmorum genua corroborare.

VERS. 4. « Mente pusillamines confortamini, ne timete. Ecce Deus vester judicium retribuit et retribuet: ipse veniet, et salvabit nos. » Etiamsi enim vos quidam persequantur, vobisque minas et terrorem incutiant, plagas item et tormenta infligant; at vos, inquit, olim pusillanimes, jam robore ac fortitudine instructi, ne timete, quippe qui Deum vobiscum omni tempore versantem habeatis. Hac itaque imbuti disciplina, vos olim pusillanimes, confortamini, et ne timeatis.

VERS. 5, 6. « Tunc aperientur oculi cæcorum, et aures surdorum audient. Tunc saliet sicut cervus claudus, et diserta erit lingua balborum. » Illi olim surdi et cæci, qui divinam doctrinam non audierant, nunc, per ejus gratiam, auditu perceptis divinis eloquiis eruditi evaserunt: imo etiam ii,

A ἐσμὲν τῷ Θεῷ ἐν παντὶ τόπῳ. » Ἀλλὰ καὶ ἐξανθήσει, φησὶ, νεαρὰ βλαστήματα καὶ ἄνθη ὡραῖα, περὶ ὧν εἴρηται ἐν Ἄσματι τῶν ᾀσμάτων· « Τὰ ἄνθη ὤφθη ἐν τῇ γῇ· οἱ μανδραγόραι ἔδωκαν ὀσμὴν αὐτῶν. »

« Καὶ ἐξανθήσει καὶ ἀγαλλιάσεται τὰ ἔρημα τοῦ Ἰορδάνου. Ἡ δόξα τοῦ Λιβάνου ἐδόθη αὐτῇ, καὶ ἡ τιμὴ τοῦ Καρμήλου· καὶ ὁ λαός μου ὄψεται τὴν δόξαν Κυρίου καὶ τὸ ὕψος τοῦ Θεοῦ. » Ἐνταῦθα ἄντικρυς διὰ τοῦ Ἰορδάνου τὴν εὐαγγελικὴν Γραφὴν παρίστησιν· ἐν γὰρ τῷ Ἰορδάνῃ ποταμῷ πρῶτος Ἰωάννης ἐκήρυσσε τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν· καὶ ὡς μηκέτι ἐνεργούσης ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ τῆς κατὰ τὸν Μωϋσέως νόμον ἐπιτελουμένης λατρείας, βάπτισμα μετανοίας καὶ τὸ τῆς παλιγγενεσίας λουτρὸν ἐν αὐτῷ τῷ ποB ταμῷ ὁ αὐτὸς παρεδίδου προφήτης· ὅ τε Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐπεσφραγίσατο τοῦ Ἰωάννου τὸ κήρυγμα ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ποταμῷ βαπτισθεὶς ὑπ' αὐτοῦ, καὶ βεβαιώσας δι' ἑαυτοῦ τὸ τῆς παλιγγενεσίας μυστήριον.

« Ἡ δόξα τοῦ Λιβάνου ἐδόθη αὐτῷ, καὶ ἡ τιμὴ τοῦ Καρμήλου. » Ὁ μὲν Λίβανος διὰ τῶν ἔμπροσθεν ἐδήλου καὶ τὸ θυσιαστήριον καὶ τὸν νεών, ἐν ᾧ αἵ τε θυσίαι σὺν αὐτῷ τῷ Λιβάνῳ καὶ ἡ κατὰ νόμον λατρεία ἐν ταῖς ἀναφοραῖς προσεφέρετο· ὁ δὲ Κάρμηλος τὸν ἐκ περιτομῆς λαὸν αἰνιττόμενος ἀποδέδεικται πολλάκις. Τοῦ λαοῦ τοίνυν τοῦ παλαιοῦ ἡ τιμὴ, καὶ τοῦ ναοῦ τοῦ ἐν Ἱερουσαλὴμ ἡ δόξα τῇ πάλαι ἐρήμῳ, λέγω δὴ τῇ ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίᾳ δοθήσεσθαι προφητεύεται. Εἶτ' ἐπιλέγει· « Καὶ ὁ λαός μου, » οὐκέτι ὁ Ἰσραὴλ, ἀλλ' « ὁ C ἐμός, » φησὶ, « λαὸς ὄψεται τὴν δόξαν Κυρίου· » ταύτην τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ λόγου παρέχοντος τῷ νέῳ λαῷ, ἅτε παραδεξαμένῳ τὴν πρώτην τοῦ Σωτῆρος παρουσίαν· διὸ καὶ τὴν δευτέραν καὶ ἔνδοξον αὐτοῦ θέαν, τό τε ὕψος αὐτοῦ θεωρήσει.

« Ἰσχύσατε, χεῖρες ἀνειμέναι, καὶ γόνατα παραλελυμένα, παρακαλέσατε· » τοῦ λόγου παρακελευομένου τοῖς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μαθηταῖς τε καὶ ἀποστόλοις ἐνισχύειν τὰς παρειμένας ἐν τοῖς ἔθνεσι ψυχὰς, καὶ τὰ τῶν ἠσθενηκότων γόνατα κρατύνειν.

« Οἱ ὀλιγόψυχοι τῇ διανοίᾳ, ἰσχύσατε, μὴ φοβεῖσθε. Ἰδοὺ ὁ Θεὸς ὑμῶν κρίσιν ἀνταποδίδωσι καὶ ἀνταποδώσει· αὐτὸς ἥξει, καὶ σώσει ἡμᾶς. » Κἂν γὰρ D διώκωσί τινες ἀπειλοῦντες, καὶ φόβους ἐμποιοῦντες, αἰκίας τε καὶ βασάνους ἐπάγοντες· ἀλλ' ὑμεῖς, φησὶν, οἵ ποτε ὀλιγόψυχοι, ἰσχύος τε καὶ δυνάμεως μεταλαμβάνοντες, μὴ φοβεῖσθε, ἔχοντες τὸν ὑμέτερον διὰ παντὸς ὑμῖν συνόντα Θεόν. Ταῦτα τοίνυν παιδευθέντες, ὑμεῖς οἵ ποτε ὀλιγόψυχοι, ἰσχύσατε καὶ μὴ φοβεῖσθε.

« Τότε ἀνοιχθήσονται ὀφθαλμοὶ τυφλῶν, καὶ ὦτα κωφῶν ἀκούσονται· τότε ἁλεῖται ὡς ἔλαφος, ὁ χωλὸς, καὶ τρανὴ ἔσται ἡ γλῶσσα μογιλάλων. » Καὶ οἱ κωφοὶ, τυφλοί τε καὶ ἀνήκοοι θείων λόγων πρότερον, νῦν διὰ τῆς αὐτοῦ χάριτος ἐπιστήμονες γεγόνασι ταῖς τῶν θεοπνεύστων λογίων ἀκοαῖς· ἀλλὰ καὶ οἱ παρει-

[34] II Cor. II, 15. [35] Cant. VII, 13.

μενοι τὰς βάσεις τῆς ψυχῆς ἀνεπήδησαν ἐλάφων δίκην, τοῖς αὐτῶν ἐξομοιωθέντες διδασκάλοις· οὓς μικροῦ πρόσθεν ἐλάφους ὠνόμασεν ἡ προφητεία. Καὶ ἡ τῶν μογιλάλων γλῶσσα, ἣν συνέδησεν ὁ Σατανᾶς πρὸς τὸ μὴ θεολογεῖν τὸν ἀληθῆ Θεὸν, τρανὰ φθέγγεσθαι καὶ διηρθρωμένα μεμάθηκεν. Μογιλάλους δὲ οὐκ ἂν ἁμάρτοις εἰπὼν τοὺς παρὰ τοῖς σοφοῖς τοῦ αἰῶνος τούτου, μόγις ποτὲ τολμήσαντας ὀρθόν τι φρονῆσαι καὶ εἰπεῖν περὶ Θεοῦ.

« Ὅτι ἐῤῥάγη ἐν τῇ ἐρήμῳ ὕδωρ, καὶ φάραγξ ἐν γῇ διψώσῃ. Καὶ ἔσται ἡ ἄνυδρος εἰς ἕλη, καὶ εἰς τὴν διψῶσαν γῆν πηγὴ ὕδατος ἔσται. Ἐκεῖ εὐφροσύνη ὀρνέων, ἐπαύλεις καλάμου καὶ ἕλη. » Τὸ μὲν οὖν ὕδωρ, αὐτὸ ἦν ἐκεῖνο τὸ τοῦ Ἰορδάνου· διὸ ἐλέγετο μικρῷ πρόσθεν· « Καὶ ἀγαλλιάσεται τὰ ἔρημα τοῦ Ἰορδάνου. » Δι' οὗ καὶ ᾐνίττετο τὸ λουτρὸν τῆς παλιγγενεσίας, καὶ τὸ τῆς καινῆς Διαθήκης μυστήριον· τὰ δὲ ῥεῖθρα τοὺς εὐαγγελικοὺς ἐδήλου λόγους. « Εὐφροσύνην ὀρνέων· » ψυχῶν ἐπτερωμένων δηλαδὴ, καὶ μετεωροποιῶν, καὶ ἄλλων ἡμέρων καὶ πράων ὑπὸ τῷ καλῷ ποιμένι- διοικουμένων ὡς δύνασθαι λέγειν· « Κύριος ποιμαίνει με, καὶ οὐδέν με ὑστερήσει. »

« Ἔσται ἐκεῖ ὁδὸς καθαρὰ, καὶ ὁδὸς ἁγία κληθήσεται· καὶ οὐ μὴ παρέλθῃ ἐκεῖ ἀκάθαρτος. » Αὕτη δὲ εἴη ἂν ἡ ἀπάγουσα ἐπὶ τὸ τρισμακάριον τέλος τῆς ἐπουρανίου τοῦ Θεοῦ πόλεως, ἣν παριστὰς ὁ Σωτὴρ ἔλεγεν· « Ἐγώ εἰμι ἡ ὁδός. » « Οὐδὲ ἔσται ἐκεῖ ὁδὸς ἀκάθαρτος· οἱ δὲ διεσπαρμένοι πορεύσονται ἐπ' αὐτῆς, καὶ οὐ μὴ πλανηθῶσι. » Τίνες δὲ οὗτοι, ἀλλ' ἢ οἱ πάλαι διεσκεδασμένοι τοῦ Θεοῦ καὶ μακρὰν τῆς ἀληθείας ἀποπλανηθέντες; Οὗτοι γὰρ, παλινδρομήσαντες, καὶ τὴν εὐθεῖαν καὶ ἀπλανῆ ὁδὸν εὑρόντες, πορεύσονται ἐν αὐτῇ.

« Καὶ οὐκ ἔσται ἐκεῖ λέων, οὐδὲ τῶν πονηρῶν θηρίων οὐ μὴ ἀναβῇ εἰς αὐτὴν, οὐδὲ μὴ εὑρεθῇ ἐκεῖ. » Πῶς γὰρ καὶ οἷόν τε ἦν ἐν τῷ εἰρηκότι, « Ἐγώ εἰμι ἡ ὁδὸς, » εὑρεθῆναί τι τῶν πονηρῶν; Οὐδὲ ὁδοὺς ὄφεως ἐπὶ πέτραν δυνατὸν ἦν εὑρεῖν κατὰ τὸν Σολομῶντα.

« Ἀλλὰ πορεύσονται ἐν αὐτῇ λελυτρωμένοι, καὶ συνηγμένοι διὰ Κυρίου· » οὓς αὐτὸς δηλονότι ἐλυτρώσατο τῷ ἰδίῳ αἵματι, καὶ οἱ συνηγμένοι διὰ Κυρίου, ἀλλ' οὐδὲ διὰ προφήτου, οὐδὲ διά τινος σπουδῆς ἀνθρωπίνης· δι' αὐτοῦ δὲ τοῦ Κυρίου οἱ λελυτρωμένοι καὶ συνηγμένοι, οὗτοι πορεύσονται τὴν δηλωθεῖσαν ὁδόν. « Καὶ ἀποστραφήσονται, καὶ ἥξουσιν εἰς Σιὼν μετ' εὐφροσύνης. » Οὐ γὰρ δὴ δυνατὸν ἐνταῦθα Σιὼν ἐκείνην παραδέχεσθαι, περὶ ἧς εἴρητο· « Καὶ ἐνιαυτὸς ἀνταποδόσεως κρίσεως Σιὼν· καὶ στραφήσονται αἱ φάραγγες αὐτῆς εἰς πίσσαν, » καὶ τὰ τούτοις ἑξῆς. Διόπερ ἀνάγκη διαφόρως νοεῖν τὰς ὁμωνύμους προσαγορευομένας Σιών. « Καὶ εὐφροσύνη αἰώνιος ὑπὲρ κεφαλῆς αὐτῶν. » Οἱ γὰρ νικηταὶ τοῦ μεγάλου τούτου ἀγῶνος στεφάνῳ εὐφροσύνης ἀναδήσονται. « Ἐπὶ γὰρ τῆς κεφαλῆς αὐτῶν αἴνεσις καὶ ἀγαλλίαμα, καὶ εὐφροσύνη κατα-

quorum animæ gressus resoluti ac remissi erant, jam cervorum instar exsilierunt, doctoribus suis similes effecti, quos paulo supra cervos prophetia vocavit. Balborum autem lingua, quam, ne verum Deum confiteretur, colligaverat Satanas, clara voce et articulatim verba pronuntiare didicit. Balbos porro neutiquam aberres, si dicas eos esse ex sapientibus hujus sæculi, qui vix recti aliquid de Deo unquam sentire ac dicere ausi sunt.

VERS. 7. « Quia erupit in deserto aqua, et vallis in terra sitienti. Et erit inaquosa in paludes, et in terra sitienti fons aquæ erit. Ibi lætitia avium, caulæ arundinis et paludes. » Aqua isthæc, de qua loquitur, Jordanis erat : quare paulo ante dicebatur. « Et exsultabunt deserta Jordanis. » Quo lavacrum regenerationis subindicabat, necnon Testamenti Novi mysterium : per fluenta autem, evangelicos sermones denotat. « Lætitia avium; » videlicet animarum pennatarum, et altivolantium, aliarumque mansuetarum ac bonæ indolis, quæ a bono pastore reguntur; ut dicere valeant : « Dominus pascit me, et nihil mihi deerit [56]. »

VERS. 8. « Ibi erit via pura, et via sancta vocabitur; et non transibit illac immundus. » Hæc sane fuerit illa, quæ ducit ad felicissimum finem cœlestis Dei civitatis, quam declarans Servator dicebat : « Ego sum via » [57]. « Neque erit ibi via impura : qui autem dispersi sunt, ambulabunt in ea, neque errabunt. » Quinam illi, nisi qui olim a Deo disgregati, a veritate procul aberraverant? Hi namque retrogressi, inventaque recta nullique errori obnoxia via, in ea ambulabunt.

VERS. 9. « Et non erit ibi leo, neque ulla ex malis bestiis ascendet in eam, neque invenietur ibi. » Qui enim fieri poterat, ut in eo, qui dixerat, « Ego sum via, » mali quidpiam reperiretur? Neque vias serpentis in petra invenire erat secundum Salomonem.

VERS. 10. « Sed in ea ambulabunt redempti et congregati per Dominum; » quos videlicet ipse proprio sanguine redemit : et qui congregati sunt a Domino, non a propheta, nec humana quapiam sollicitudine, verum qui ab ipso Domino redempti et congregati sunt, hi in memorata via ambulabunt. « Et avertentur, et venient in Sion cum lætitia. » Hæc quippe nequeunt de illa Sione intelligi, de qua dictum est : « Et annus retributionis judicii Sion : et convertentur valles ejus in picem, » et cætera. Quamobrem illas quæ eodem Sionis nomine vocantur, vario modo intelligere opus est. « Et lætitia sempiterna super caput eorum. » Nam ii qui in magno illo certamine victores erunt, corona lætitiæ redimientur. « In capite enim eorum laus et exsultatio, et lætitia comprehendet eos : abscessit dolor, tristitia et gemitus; » videlicet eos

[56] Psal. XXII, 1. [57] Joan. XIV, 6.

qui in salutari via, nihil ultro citroque deflectendo, ambulaverunt, ideoque ad felicissimum finem pervenerunt : ubi corona Dei exornati, sempiterna vita fruentur, in regno cœlorum, unde « abscessit dolor et gemitus. »

A λήψεται αὐτούς· ἀπέδρα ὀδύνη, καὶ λύπη καὶ στεναγμός· » δηλονότι τοὺς τὴν σωτήριον ὁδὸν ἀκλινῶς βαδίσαντας, καὶ διὰ τοῦτο ἐπὶ τὸ τρισμακάριον τέλος καταντήσαντας· ἐν ᾧ, στεφάνῳ Θεοῦ τιμηθέντες, τῆς αἰωνίου ζωῆς ἀπολαύσουσιν ἐν τῇ τῶν οὐρανῶν βασιλείᾳ, ἔνθα « ἀπέδρα ὀδύνη καὶ στεναγμός. »

CAPUT XXXVI.

VERS. 1-3. « Et factum est anno quartodecimo regis Ezechiæ, ascendit Sennacherim rex Assyriorum adversus urbes Judææ munitas, et cepit eas. Et misit rex Assyriorum Rabsacem ex Lachis in Jerusalem ad regem Ezechiam cum virtute multa. Et stetit in aquæductu piscinæ superioris, in via agri fullonis. Et egressus est ad eum Eliacim filius Chelciæ, œconomus, et Somnas scriba, et Joach filius Asaph, a commentariis. » Mirabilis sane est hæc historia et narratio rerum Ezechiæ tempore gestarum : quæ inter reliquas historias in libro quarto Regum et in secundo Paralipomenon recensetur. Attamen ea huic prophetico libro inserta fuit, quia sub finem historiæ tum prophetia, tum res quædam mirabilis et inexspectata, Ezechiæ tempore gesta narratur.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Λϛ'.

« Καὶ ἐγένετο τοῦ ιδ' ἔτους βασιλεύοντος Ἐζεκίου, ἀνέβη Σενναχηρεὶμ βασιλεὺς Ἀσσυρίων ἐπὶ τὰς πόλεις τῆς Ἰουδαίας τὰς ὀχυράς, καὶ ἔλαβεν αὐτάς. Καὶ ἀπέστειλε βασιλεὺς Ἀσσυρίων τὸν Ῥαβσάκην ἐκ Λάχης εἰς Ἱερουσαλὴμ πρὸς τὸν βασιλέα Ἐζεκίαν μετὰ δυνάμεως πολλῆς. Καὶ ἔστη ἐν τῷ ὑδραγωγῷ τῆς κολυμβήθρας τῆς ἄνω ἐν τῇ ὁδῷ τοῦ ἀγροῦ τοῦ κναφέως. Καὶ ἐξῆλθε πρὸς αὐτὸν Ἐλιακεὶμ ὁ τοῦ
B Χελκίου, ὁ οἰκονόμος, καὶ Σομνᾶς ὁ γραμματεύς, καὶ Ἰωὰχ ὁ τοῦ Ἀσάφ, ὑπομνηματογράφος. » Ἱστορία μέν ἐστιν ἡ προκειμένη καὶ διήγησις θαυμαστὴ πραγμάτων κατὰ τοὺς χρόνους Ἐζεκίου γενομένων· ἀνείληπται δὲ μετὰ τῶν λοιπῶν ἱστοριῶν ἐν τῇ τετάρτῃ τῶν Βασιλειῶν, καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν Παραλειπομένων. Ὅμως δ' οὖν καὶ ἐν τῇ μετὰ χεῖρας προφητικῇ βίβλῳ καταβέβληται, διὰ τὸ ἐμφέρεσθαι πρὸς τὸ τέλος τῆς ἱστορίας προφητείαν, καί τινα μεγάλην καὶ παράδοξον πρᾶξιν ἐπιτελεσθεῖσαν κατὰ τοὺς χρόνους Ἐζεκίου.

VERS. 4. « Et dixit eis Rabsaces : Dicite Ezechiæ : Hæc dicit rex magnus, rex Assyriorum : Quid confidis ? » Nam ceu potestas quædam prophetico sermoni adversaria dicenti, Hæc dicit Dominus, sic et ille clamabat : « Hæc dicit rex magnus, rex Assyriorum. »

« Καὶ εἶπεν αὐτοῖς Ῥαβσάκης· Εἴπατε Ἐζεκίᾳ· Τάδε λέγει ὁ βασιλεὺς ὁ μέγας, βασιλεὺς Ἀσσυρίων·
C Τί πεποιθὼς εἶ; » Ὥσπερ γάρ τις ἀντικειμένη δύναμις τῷ προφητικῷ τῷ φάσκοντι, Τάδε λέγει Κύριος, καὶ οὗτος ἐβόα· « Τάδε λέγει ὁ βασιλεὺς ὁ μέγας, ὁ βασιλεὺς Ἀσσυρίων. »

VERS. 5, 6. « Ecce confidis virgæ arundineæ huic confractæ, Ægypto : cui si vir innitatur, penetrabit manum ejus. Sic est Pharao rex Ægypti, et omnes qui confidunt in eo. » Sycophanta cum esset inimicus, Ezechiam calumniabatur dicens, Ecce confidis Ægypto, et Pharaoni regi Ægypti, qui fidentibus sibi, et sperantibus in se, quovis inimico deterior est, nesciens pacta servare cum iis qui ad ipsum confugiunt : quare similem ait esse virgæ calami, quæ simul natura fragilis, et iis qui ipsi innituntur noxia est.

« Ἰδοὺ πεποιθὼς εἶ ἐπὶ τὴν ῥάβδον τὴν καλαμίνην τὴν τεθλασμένην ταύτην, ἐπ' Αἴγυπτον, ὡς ἂν ἐπιστηριχθῇ ἀνὴρ ἐπ' αὐτήν, εἰσελεύσεται εἰς τὴν χεῖρα αὐτοῦ· οὕτως ἐστὶ Φαραὼ βασιλεὺς Αἰγύπτου, καὶ πάντες οἱ πεποιθότες ἐπ' αὐτῷ. » Συκοφάντης δὲ ὢν ὁ ἐχθρὸς καταψεύδεται τοῦ Ἐζεκίου, λέγων, Ἰδοὺ πεποιθὼς εἶ ἐπ' Αἴγυπτον, καὶ ἐπὶ Φαραὼ βασιλέα Αἰγύπτου, ὃς τοῖς ἐπερειδομένοις ἐπ' αὐτῷ, καὶ ἐπιθαῤῥοῦσι παντὸς γίνεται πολεμίου χείρων, οὐκ εἰδὼς φυλάττειν τὰς συνθήκας τοῖς πρόσφυξιν· ὅθεν ἐοικέναι αὐτὸν ῥάβδῳ καλαμίνῃ, ὁμοῦ καὶ τὸ σαθρὸν ἐχούσῃ ἐκ φύσεως, καὶ τὸ βλαβερὸν τοῖς ἐπερειδομένοις αὐτῇ.

VERS. 7. « Quod si dicitis, In Domino Deo nostro confidimus : annon ipse est, cujus excelsa sustulit Ezechias, et altaria ejus; et dixit Judæ et Jerusalem : Coram altari isto adorate ? » Non ignorabant enim inimici, Ezechiam et qui cum eo erant, precibus ac piis sermonibus ad superandum opus habere. Hæc ipsa criminando dicit dux Assyriorum, Ezechiam quasi præsentem alloquens : cui Ezechias et qui cum eo erant hæc jure reposuerint : « Hi in curribus, et hi in equis; nos autem in nomine Dei nostri invocabimus [38]. »

D « Εἰ δὲ λέγετε, Ἐπὶ Κύριον τὸν Θεὸν ἡμῶν πεποίθαμεν· οὐχ αὐτός ἐστι, οὗ ἀφεῖλεν Ἐζεκίας τὰ ὑψηλὰ αὐτοῦ, καὶ τὰ θυσιαστήρια αὐτοῦ· καὶ εἶπε τῷ Ἰούδᾳ καὶ τῇ Ἱερουσαλήμ· Κατὰ πρόσωπον τοῦ θυσιαστηρίου τούτου προσκυνήσατε; » Οὐ γὰρ ἠγνόουν οἱ πολέμιοι, ὅτι δι' εὐχῶν κρατεῖν καὶ διὰ λόγων θεοσεβῶν δεῖ τὸν Ἐζεκίαν καὶ τοὺς σὺν αὐτῷ. Ταῦτα αὐτὰ διαβάλλει ὁ τοῦ Ἀσσυρίου στρατηγός, λέγων ὡς πρὸς παρόντα τὸν Ἐζεκίαν· πρὸς ὃν ἂν εἶπεν Ἐζεκίας καὶ οἱ σὺν αὐτῷ· « Οὗτοι ἐν ἅρμασι, καὶ οὗτοι ἐν ἵπποις· ἡμεῖς δὲ ἐν ὀνόματι τοῦ Θεοῦ ἡμῶν ἐπικαλεσόμεθα. »

VERS. 8-10. « Nunc adjungite vos Domino meo

« Νῦν μίχθητε τῷ Κυρίῳ μου τῷ βασιλεῖ Ἀσσυ-

[38] Psal. XIX, 8.

A ρίων, καὶ δώσω ὑμῖν δισχιλίαν ἵππων, εἰ δυνήσεσθε δοῦναι ἀναβάτας ἐπ' αὐτούς. Καὶ πῶς δύνασθε ἀποστρέψαι εἰς πρόσωπον τῶν τοπαρχῶν; Οἰκέται εἰσὶν οἱ πεποιθότες ἐπ' Αἰγυπτίους. Καὶ νῦν μὴ ἄνευ Κυρίου ἀνέβημεν ἐπὶ τὴν χώραν ταύτην; Κύριος εἶπε πρός με· Ἀνάβηθι ἐπὶ τὴν γῆν ταύτην, καὶ διάφθειρον αὐτήν. » Δεῖγμα δὲ, φησὶν, ἐναργὲς τοῦ κατὰ πρόσταγμα Θεοῦ ταῦτα γεγενῆσθαι, τὸ τὴν Σαμάρειαν ἑλεῖν καὶ πάντα τὸν Ἰσραὴλ ἀπαγαγεῖν αἰχμάλωτον. Ὡς γὰρ ἐκείνους ἀδελφοὺς ὄντας ὑμετέρους εἷλον, οὐκ ἄλλως ἢ τοῦ Θεοῦ βουλομένου, τὸν αὐτὸν τρόπον αὐτοῦ νεύματι καὶ ὑμᾶς λήψομαι. Εἴτε δὲ ἐκ τοῦ εἰκότος ταῦτα ἔφασκε στοχαζόμενος τὸ κεκρατηκέναι τοῦ χρηματίζοντος λαοῦ τοῦ Θεοῦ, λέγω δὴ τοῦ Ἰσραὴλ· εἴτε καὶ ἀληθῶς ᾔσθετο, Θεοῦ ὑποβάλ-
B λοντος αὐτοῦ τοῖς λογισμοῖς τῇ τῶν Ἰουδαίων ἐπελθεῖν χώρᾳ, διὰ τὰς πεπραγμένας αὐτοῖς κακίας καὶ παρανομίας.

« Καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν Ἐλιακεὶμ, καὶ Σομνᾶς, καὶ Ἰωάχ· Λάλησον πρὸς τοὺς παῖδάς σου Συριστί· ἀκούομεν γὰρ ἡμεῖς· καὶ μὴ λάλει πρὸς ἡμᾶς Ἰουδαϊστί. Καὶ ἵνα τί λαλεῖς εἰς τὰ ὦτα τῶν ἀνθρώπων ἐπὶ τῷ τείχει; » Τηρητέον δὲ, ὡς καὶ τῶν ἐν τούτοις ὀνομαζομένων ἀνδρῶν, λέγω δὴ τοῦ Ἐλιακεὶμ καὶ τοῦ Σομνᾶ, καὶ διὰ τῶν ἔμπροσθεν μνήμην ἐποιεῖτο ὁ προφήτης ἐν τῷ ῥήματι τῆς φάραγγος Σιών. Ἀναγκαία δέ ἐστιν ἡ ἐπιτήρησις εἰς τὸ ἐφαρμόσαι τῇ προκειμένῃ ἱστορίᾳ τοὺς ἐν ἐκείνῃ τῇ προφητείᾳ φερομένους λόγους. Φασὶ δὲ παῖδες Ἑβραίων τὸν Σομνᾶν τοῦτον αὐτομολῆσαι πρὸς τὸν Ἀσσύριον ὕστε-
C ρον, δεξιὰν αὐτῷ σὺν ἑτέροις δεδωκότα διὰ τὸν ἐξ αὐτοῦ φόβον· καὶ τούτου χάριν διὰ τῶν ἔμπροσθεν προφητευθέντων περὶ αὐτοῦ λέλεκται.

« Καὶ εἶπε πρὸς αὐτοὺς Ῥαβσάκης· Μὴ πρὸς τὸν κύριον ὑμῶν, ἢ πρὸς ὑμᾶς ἀπέσταλκέ με ὁ κύριός μου, λαλῆσαι τοὺς λόγους τούτους; Οὐχὶ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους τοὺς καθημένους ἐπὶ τῷ τείχει, ἵνα φάγωσι κόπρον, καὶ πίωσιν οὖρον μεθ' ὑμῶν ἅμα; Καὶ ἔστη Ῥαβσάκης, καὶ ἀνεβόησε φωνῇ μεγάλῃ Ἰουδαϊστὶ καὶ εἶπεν· Ἀκούσατε τοὺς λόγους τοῦ βασιλέως τοῦ μεγάλου, βασιλέως Ἀσσυρίων. Τάδε λέγει ὁ βασιλεύς· Μὴ ἀπατάτω ὑμᾶς Ἐζεκίας λόγοις· οὐ δύνηται ῥύσασθαι ὑμᾶς. Καὶ μὴ λεγέτω ὑμῖν Ἐζεκίας, ὅτι ῥύσεται ὑμᾶς ὁ Θεὸς, καὶ οὐ μὴ παραδοθῇ ἡ πόλις αὕτη ἐν χειρὶ βασιλέως Ἀσσυρίων. Μὴ ἀκούε-
D τε Ἐζεκίου. Τάδε λέγει ὁ βασιλεὺς Ἀσσυρίων· Εἰ βούλεσθε εὐλογηθῆναι, ἐκπορεύεσθε πρός με, καὶ φάγεσθε ἕκαστος τὴν ἄμπελον αὐτοῦ καὶ τὰς συκᾶς, καὶ πίεσθε ὕδωρ ἐκ τοῦ λάκκου ὑμῶν· ἕως ἂν ἔλθω, καὶ λάβω ὑμᾶς εἰς γῆν, ὡς ἡ γῆ ὑμῶν, γῆ σίτου, καὶ οἴνου καὶ ἄρτων, καὶ ἀμπελώνων. Μὴ ἀπατάτω ὑμᾶς Ἐζεκίας, λέγων· Ὁ Θεὸς ῥύσεται ἡμᾶς. Μὴ ἐῤῥύσαντο οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν, ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ χώραν ἐκ χειρὸς βασιλέως Ἀσσυρίων; Ποῦ ἐστιν ὁ θεὸς Ἐμάθ, καὶ Ἀρφάθ; καὶ ποῦ ὁ Θεὸς τῆς πόλεως Ἐχφαρουαΐμ; Μὴ ἐδύναντο ῥύσασθαι Σαμάρειαν ἐκ χειρός μου; » Οὐδὲν διαφέρειν νομίζων τὸν ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ τιμώμενον τῶν παρὰ τοῖς ἄλλοις ἔθνεσι πεπλανημένως θεῶν νομιζομένων. Κατ' ὀλίγον

A regi Assyriorum, et dabo vobis duo millia equorum, si poteritis dare sessores eorum. Et quomodo potestis stare in conspectu toparcharum? Domestici sunt, qui Ægyptiis confidunt. Et nunc an absque Domino ascendimus in terram hanc? Dominus dixit mihi : Ascende in terram hanc, et disperde eam. » Argumentum, inquit, manifestum est, hæc jussu Dei peracta fuisse, quod ille Samariam expugnaverit, et universum Israelem captivum abduxerit. Quemadmodum enim eos, qui fratres vestri sunt, non aliter quam Deo volente, cepi, ita et ejus nutu vos capiam. Hæc porro sive ex veri similitudine dicebat, hinc conjectura ducta, quod eum, qui populus Dei vocabatur, Israelem dico, expugnasset; sive quod revera sentiret, a Deo se
B ad Judæorum terram invadendam immissis cogitationibus instigari, ob mala et scelera ab ipsis perpetrata.

VERS. 11. « Et dixit ei Eliacim, et Somnas, et Joach : Loquere ad servos tuos Syriace : audimus enim nos : et ne loquere ad nos Judaice. Et quid loqueris in aures hominum, qui stant supra murum? » Notandum est, hic memoratorum hominum, videlicet Eliacim et Somnæ, etiam in præmissis mentionem a propheta factam esse, cum de valle Sion sermo haberetur. Hic porro ea observatione est opus, ut huic historiæ, prophetiæ illius sermones adaptemus. Aiunt autem Hebræi, hunc Somnam ad Assyrium postea transfugisse, ac cum aliis ipsi
C dexteram contulisse, ejus formidine permotum : atque ideo ea, quæ superius in prophetia continentur, de illo dicta fuisse.

VERS. 12-20. « Et dixit ad eos Rabsaces : Num ad dominum vestrum, aut ad vos misit me dominus meus, ut loquar sermones istos? Nonne ad homines qui sedent supra murum, ut comedant stercus, et bibant urinam vobiscum simul? Et stetit Rabsaces, et clamavit voce magna Judaice, et dixit : Audite sermones regis magni, regis Assyriorum. Hæc dicit rex : Ne vos decipiat Ezechias verbis : non poterit liberare vos. Et ne dicat vobis Ezechias, quia liberabit vos Deus, et nequaquam tradetur civitas hæc in manum regis Assyriorum.
D Nolite Ezechiam audire. Hæc dicit rex Assyriorum : Si vultis benedici, egredimini ad me, et comedite unusquisque vineam suam et ficus, et bibite aquam ex lacu vestro; donec veniam et assumam vos in terram, quæ est tanquam terra vestra, terra frumenti, et vini, et panum, et vinearum. Ne decipiat vos Ezechias dicens : Deus liberabit nos. Num liberarunt dii gentium, unusquisque regionem suam de manu regis Assyriorum? Ubi est deus Emath, et Arphath? et ubi Deus civitatis Ecpharvaim? An potuerunt eripere Samariam de manu mea? » Nihil differre putans Deum Hierosolymæ cultum, ab iis, qui apud cæteras errore ductas gentes dii esse existimabantur. Gradatim porro barbarus ille suam Deo inimicam linguam instruxit; ac primo quidem

adversus sanctum virum mentitus est, eum Ægypto fidere dictitans; deinde ejus adhortationes solvere et confutare conatus est, queis multitudinem ad fiduciam in Deo ponendam invitabat, vires ejus traducens ac contemnens, quod equitatu non valeret; postea se Deo jubente ascendisse dicebat, quo populum, ut a Deo proditum, perterrefaceret; sub hæc pollicitationibus fructuosarum vinearum, et aliorum quæ bona æstimantur, est usus; demum hæc sibi inutilia esse animadvertens, exsecrandam linguam aperit, qua impias protulit voces. Verum impietatis pœnas dedit, cum angeli manu exercitus ejus funditus deletus est.

Vers. 21, 22. « Et tacuerunt, et nemo respondit ei verbum, quod prohibuisset rex, ne quisquam ipsi responderet. Et ingressus est Eliacim filius Chelciæ œconomus, et Somnas scriba exercitus, et Joach filius Asaph a commentariis ad Ezechiam, scissis tunicis, et renuntiaverunt ei sermones Rabsacis. » Non convenit enim pio, cum blasphemo homine colloqui, ne is concitatus in alia blasphema dicta delabatur: oportet solum homines ceu armis quibusdam communitos esse, ac silentio undique sese tegere, veros apud se sermones occultantes, ac Dei contra blasphemos judicium exspectantes. Cum hæc jussa rex prudenter dedisset, populi præfecti mandatum ejus exsequebantur: quod item præstandum nobis est persecutionis tempore, necnon in communibus impiisque blasphemorum colloquiis.

CAPUT XXXVII.

Vers. 1. « Et factum est cum audiret rex Ezechias, scidit vestimenta, et saccum induit: et ascendit in domum Domini. » Præter alia igitur Ezechiæ proba facinora, virtutis exercitium, majorisque religionis argumentum, Deo procurante, nactus ille est: qui bellico quidem apparatu, quo ille conspicuus erat, et omnibus ad bellum necessariis ut præclarum ducem decebat, instructus, Deo tamen omnia commisit: ac subditæ sibi plebi religiosæ doctrinæ præcepta tradidit. « Et saccum induit, » luctus et afflictionis signa assumens: atque hoc habitu a regia domo ad templum Dei, per mediam urbem incedens, se contulit seseque humilem Deo sistens, vel ipso habitu misericordiam ejus provocabat.

Vers. 2. « Et misit Eliacim œconomum, et Somnam scribam, et seniores sacerdotum indutos saccis, ad Isaiam filium Amos prophetam. » Alios quippe ex sacerdotibus Dei, loco sacerdotalium vestium saccis indutos, ad Isaiam prophetam mittit, dicereque jubet, « Hæc dicit Ezechias; » neque addidit, rex: neque enim temporis conditio id illi, præsenti calamitate dejecto, dicere permittebat.

Ver. 3, 4. « Et dixerunt ei: Hæc dicit Ezechias: Dies afflictionis et opprobrii, et redargutionis et iræ dies hodierna, quia venit dolor parturienti,

A δὲ ὁ βάρβαρος τὴν θεομάχον ἐξώπλισε γλῶσσαν· τὸ μὲν πρῶτον τοῦ ἁγίου καταψευδόμενος, καὶ λέγων αὐτὸν πεποιθέναι ἐπ' Αἴγυπτον· εἶτα ἐπιχειρῶν τὰς παραινέσεις αὐτοῦ διαλύειν τὰς ἐπὶ Θεῷ πεποιθέναι τὸ πλῆθος παρασκευαζούσας, τὴν δύναμιν αὐτοῦ διαβάλλων διὰ τοῦ μὴ κτήσασθαι κατασκευὴν ἱππικήν· εἶτα μετὰ τοῦ Θεοῦ ἀναβῆναι λέγων, ὡς ἂν δειλιάσῃ τὸ πλῆθος ὡς προδοθὲν ἀπὸ Θεοῦ· εἶτα ἐπαγγελίαις χρηστῶν ἀμπελώνων, καὶ τῶν ἄλλων δοκούντων καλῶν· εἶτα εἰδὼς πάντα αὐτοῦ τὰ τοιαῦτα ἄπρακτα, τὴν μιαρὰν αὐτοῦ ἀνοίγει γλῶτταν, ἀσεβείας ἀφιεὶς φωνάς. Ἀλλ' ἐκτέτικε δίκας τῆς ἀσεβείας, ἀγγέλου πανστρατιᾷ δαπανώμενος χειρί.

« Καὶ ἐσιώπησαν, καὶ οὐδεὶς ἀπεκρίθη αὐτῷ λόγον, διὰ τὸ προστάξαι τὸν βασιλέα μηδένα ἀποκριθῆναι.
B Καὶ εἰσῆλθεν Ἐλιακεὶμ ὁ τοῦ Χελκίου οἰκονόμος, καὶ Σομνᾶς ὁ γραμματεὺς τῆς δυνάμεως, καὶ Ἰωὰχ ὁ τοῦ Ἀσὰφ ὁ ὑπομνηματογράφος πρὸς Ἐζεκίαν, ἐσχισμένοι τοὺς χιτῶνας, καὶ ἀπήγγειλαν αὐτῷ τοὺς λόγους Ῥαβσάκου. » Μηδὲ γὰρ προσήκει τὸν εὐσεβῆ βλασφήμῳ προσδιαλέγεσθαι, ὡς ἂν μὴ ἐρεθίζοιτο εἰς ἑτέρας ἐκπίπτειν βλασφημίας· μόνον δὲ πεφράχθαι δεῖ ὥσπερ τισὶν ὅπλοις, καὶ πανταχόθεν ἠσφαλίσθαι τῇ σιωπῇ, κρύπτοντας ἐν ἑαυτοῖς τοὺς ἀληθεῖς λόγους, περιμένοντας δὲ τὴν ἐκ Θεοῦ κατὰ τῶν βλασφήμων κρίσιν. Ταῦτα παραγγείλαντος τοῦ βασιλέως ἐπιστημόνως, τὸ προσταχθὲν ἐποίουν οἱ τοῦ πλήθους προεστῶτες· ὃ δὴ καὶ ἡμῖν ποιητέον ἐστὶν ἐν καιροῖς διωγμῶν, ἢ ἐν κοιναῖς καὶ ἀθέοις βλασφήμων διαλέξεσι.

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΖ'.

« Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ἀκοῦσαι τὸν βασιλέα Ἐζεκίαν, ἔσχισε τὰ ἱμάτια, καὶ περιεβάλετο σάκκον· καὶ ἀνέβη εἰς τὸν οἶκον Κυρίου. » Πρὸς τοῖς ἄλλοις τοίνυν κατορθώμασι τοῦ Ἐζεκίου, γυμνασίαν ἀρετῆς καὶ πλείονος θεοσεβείας ἔνδειξιν παρεῖχεν ὁ Θεὸς αὐτῷ διὰ τῆς πρὸς τὸν πολέμιον παρατάξεως, ἐν ᾗ διέλαμψε, πάντα μὲν στρατηγικῶς τὰ πρὸς τὸν πόλεμον παραταξάμενος, τὸ δὲ πᾶν ἀναθεὶς τῷ Θεῷ, τοῖς δὲ ὑπ' αὐτὸν πλήθεσι θεοσεβῆ διδασκαλίαν παραγγείλας. « Καὶ περιέβαλε σάκκον, » σημεῖα πένθους καὶ κακώσεως ἐπαγόμενος· τούτῳ δὲ τῷ σχήματι διὰ μέσης ἀνῄει τῆς πόλεως ἀπὸ τῶν βασιλείων οἴκων ἐπὶ τὸν νεὼν τοῦ Θεοῦ, καὶ ταπεινὸν ἑαυτὸν τῷ Θεῷ δεικνὺς,
D οἴκτου καὶ ἐλέους τυχεῖν ἠξίου τῷ σχήματι.

« Καὶ ἀπέστειλεν Ἐλιακεὶμ τὸν οἰκονόμον, καὶ Σομνᾶν τὸν γραμματέα, καὶ τοὺς πρεσβυτέρους τῶν ἱερέων περιβεβλημένους σάκκους, πρὸς Ἡσαΐαν υἱὸν Ἀμὼς τὸν προφήτην. » Τοὺς γὰρ ἑτέρους τῶν ἱερέων τοῦ Θεοῦ, σάκκους ἀντὶ τῶν ἱερατικῶν ἠμφιεσμένους στολῶν, πρὸς τὸν προφήτην Ἡσαΐαν πέμπει, φάσκειν αὐτοῖς παραγγείλας· « Τάδε λέγει Ἐζεκίας, » οὐχ ὁ βασιλεὺς προσθείς· οὐ γὰρ ὁ καιρὸς αὐτῷ τοῦτ' ἐπέτρεπε λέγειν, ταπεινουμένῳ ἕνεκα τῆς παρούσης συμφορᾶς.

« Καὶ εἶπαν αὐτῷ· Τάδε λέγει Ἐζεκίας· Ἡμέρα θλίψεως καὶ ὀνειδισμοῦ, καὶ ἐλεγμοῦ καὶ ὀργῆς ἡ σήμερον ἡμέρα, ὅτι ἥκει ἡ ὠδὶν τῇ τικτούσῃ, ἰσχὺν

δὲ οὐκ ἔχει τοῦ τεκεῖν. Εἰσακούσαι Κύριος ὁ Θεός σου A τοὺς λόγους Ῥαβσάκου, οὓς ἀπέστειλε βασιλεὺς Ἀσσυρίων, ὀνειδίζειν Θεὸν ζῶντα, καὶ ὀνειδίζειν λόγους, οὓς ἤκουσε Κύριος ὁ Θεός σου, καὶ δεηθήσῃ πρὸς Κύριόν σου περὶ τῶν καταλελειμμένων τούτων. » Τούτου χάριν ἐπὶ σὲ τὸν τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπον ἀνεπέμψαμεν, διὰ σοῦ τὸν σὸν Θεὸν ἐν καιρῷ παραστῆσαι βοηθὸν ἡμῖν ἀντιβολοῦντες· ὃν οὐδὲ ἑαυτῶν Θεὸν ὀνομάζειν τολμῶμεν· σὸν δὲ Κύριον καὶ Θεὸν ἀκριβῶς ὄντα ἐπιστάμεθα. Τοῦτον οὖν αὐτὸν ἱκετεύομεν μὴ τοῖς ἡμετέροις ἐπιβλέψαι πλημμελήμασι, καὶ μὴ τῶν ἡμετέρων μνήμην ποιήσασθαι ἁμαρτημάτων· ταῖς δὲ ἀθέοις τοῦ πολεμίου φωναῖς, καὶ τῇ τοσαύτῃ ὑπερηφάνῳ προσέχειν ἀλαζονείᾳ.

« Καὶ ἦλθον οἱ παῖδες τοῦ βασιλέως Ἐζεκίου πρὸς Ἡσαΐαν, καὶ εἶπεν αὐτοῖς Ἡσαΐας· Οὕτως ἐρεῖτε B πρὸς τὸν κύριον ὑμῶν· Τάδε λέγει Κύριος· Μὴ φοβηθῇς ἀπὸ τῶν λόγων ὧν ἤκουσας, οὓς ὠνείδισάν με οἱ πρέσβεις βασιλέως Ἀσσυρίων. Ἰδοὺ ἐγὼ ἐμβάλλω εἰς αὐτὸν πνεῦμα, καὶ ἀκούσας ἀγγελίαν, ἀποστραφήσεται εἰς τὴν χώραν αὐτοῦ, καὶ πεσεῖται μαχαίρᾳ ἐν τῇ γῇ αὐτοῦ. » Ὡς δὲ μόνον ἐπέστησαν αὐτοί, φθάσας τοὺς παρ' αὐτῶν λόγους ὁ Ἡσαΐας, ἀπαγγέλλειν προσέταττε τὴν ἐπιφερομένην προφητείαν· δι' ἧς πνεῦμα, φησίν, ἐμβάλλει εἰς αὐτόν· ὑφ' οὗ πνεύματος ἀπατηθείς, ἐπανήξει ἐπὶ τὴν ἑαυτοῦ γῆν, ἔνθα ξίφει τὴν ζωὴν καταστρέψει.

« Καὶ ἀπέστρεψε Ῥαβσάκης, καὶ κατέλαβε τὸν βασιλέα Ἀσσυρίων πολιορκοῦντα Λοβνάν. Καὶ ἤκουσεν ὅτι ἀπῆρεν ἀπὸ Λαχίς, καὶ ἐξῆλθε Θαρακά, βασιλεὺς Αἰθιόπων, πολιορκῆσαι αὐτόν· καὶ ἀκούσας C ἀπέστρεψε. Καὶ ἀπέστειλεν ἀγγέλους πρὸς Ἐζεκίαν λέγων· Οὕτως ἐρεῖτε Ἐζεκίᾳ βασιλεῖ τῆς Ἰουδαίας· Μή σε ἀπατάτω ὁ Θεός σου, ἐφ' ᾧ πέποιθας ἐπ' αὐτῷ, λέγων· Οὐ μὴ παραδοθῇ Ἱερουσαλὴμ ἐν χειρὶ βασιλέως Ἀσσυρίων. Σὺ οὐχ ἤκουσας ἃ ἐποίησαν βασιλεῖς Ἀσσυρίων; Πᾶσαν τὴν γῆν ὡς ἀπώλεσαν, καὶ σὺ ῥυσθήσῃ; Μὴ ἐρρύσαντο αὐτοὺς οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν, οὓς ἀπώλεσαν οἱ πατέρες μου, τήν τε Γωζάν, καὶ Χάῤῥαν, καὶ Ῥαφέθ, αἵ εἰσιν ἐν χώρᾳ Θεμάθ; Ποῦ εἰσι βασιλεῖς Ἐμάθ; καὶ ποῦ Ἀρφάθ; καὶ ποῦ πόλεως Ἐπφαρουαΐμ, Ἀναγουγάνα (41); Καὶ ἔλαβεν Ἐζεκίας τὸ βιβλίον παρὰ τῶν ἀγγέλων, καὶ ἀνέγνω αὐτό, καὶ ἀνέβη εἰς οἶκον Κυρίου, καὶ ἤνοιξεν αὐτὸ ἐναντίον Κυρίου. Καὶ προσηύξατο Ἐζεκίας πρὸς Κύριον λέγων· Κύριος Σαβαώθ, ὁ Θεὸς Ἰσραήλ, ὁ καθήμενος D ἐπὶ τῶν χερουβίμ. » Ὁ δέ γε Ἐζεκίας ὥσπερ καὶ πρότερον ἔσπευδε καὶ νῦν ἐπὶ τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ, καὶ αὐτῷ μόνῳ τὴν ἐπιστολὴν ἐδείκνυ τῷ Θεῷ. Εἶτ' ἐπῆγεν ἱκετηρίαν, διὰ προσευχῆς μόνον αὐτὸν εἶναι λέγων Θεόν, καὶ οὐκ ἄλλον.

« Σὺ εἶ ὁ Θεὸς μόνος πάσης βασιλείας τῆς οἰκουμένης· σὺ ἐποίησας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. Κλῖνον, Κύριε, τὸ οὖς σου· εἰσάκουσον, Κύριε· ἄνοιξον, Κύριε, τοὺς ὀφθαλμούς σου· εἴσβλεψον, Κύριε, καὶ ἴδε τοὺς λόγους Σενναχηρείμ, οὓς ἀπέστειλεν ὀνειδίζειν Θεὸν ζῶντα. Ἐπ' ἀληθείας γάρ, Κύριε, ἠρήμωσαν

nec habet vires pariendi. Audiat Dominus Deus tuus verba Rabsacis, quæ misit rex Assyriorum, ut exprobraret Deo viventi, et exprobraret verbis, quæ audivit Dominus Deus tuus, et deprecaberis Dominum tuum pro derelictis istis. » Ideo ad te virum Dei legatos misimus, per te nobis Deum tuum adjutorem hoc tempore adesse obsecrantes: quem ne quidem Deum nostrum vocare audemus; sed Deum et Dominum tuum esse probe novimus. Huic ergo ipsi supplicamus, ne scelera nostra respiciat, neque peccatorum nostrorum memoriam retineat; sed impiis inimici vocibus et tantæ superbiæ attendat.

VERS. 5-7. « Et venerunt pueri regis Ezechiæ ad Isaiam, et dixit illis Isaias: Sic dicetis ad dominum vestrum: Hæc dicit Dominus: Ne metuas a sermonibus, quos audisti, quos exprobraverunt mihi legati regis Assyriorum. Ecce ego immittam in eum spiritum, et audito nuntio revertetur in regionem suam, et cadet gladio in terra sua. » Ubi primum autem accesserunt, sermonem eorum prævertens Isaias, allatam prophetiam renuntiare jussit; qua spiritum, inquit, immittet in eum, a quo spiritu deceptus revertetur in terram suam, ubi gladio vitam finiet.

VERS. 8-16. « Et reversus est Rabsaces, et deprehendit regem Assyriorum obsidentem Lobnam. Et audivit quod profectus esset de Lachis, et egressus esset Tharaca, rex Æthiopum, ut obsideret eum: et audiens reversus est. Et misit nuntios ad Ezechiam dicens: Sic dicetis Ezechiæ regi Judææ: Non te decipiat Deus tuus, cui confidis, dicens: Non tradetur Jerusalem in manum regis Assyriorum. Tu non audivisti quæ fecerunt reges Assyriorum? Quomodo terram omnem perdiderunt, et tu erueris? Num eruerunt eos dii gentium, quos perdiderunt patres mei, Gozan, et Charran, et Rapheth, quæ sunt in regione Themath? Ubi sunt reges Emath? et ubi Arphath? ubi civitatis Eppharvaim, Anagugana? Et sumpsit Ezechias librum a nuntiis, et legit eum, et ascendit in domum Domini, et aperuit eum coram Domino. Et oravit Ezechias Dominum, dicens: Domine exercituum, Deus Israel, qui sedes super cherubim. » Ezechias vero, quemadmodum et prius, nunc etiam maturavit ad domum Dei, unique Deo epistolam ostendit. Deinde vero supplicationem orando emisit, illum solum, et non alium, Deum esse dicens.

VERS. 17-21. « Tu es Deus solus omnis regni terræ: tu fecisti cœlum et terram. Inclina, Domine, aurem tuam: exaudi, Domine: aperi, Domine, oculos tuos, respice, Domine, et vide sermones Sennacherim, quos misit, ut exprobraret Deo viventi. In veritate enim, Domine, vastarunt reges Assyriorum orbem

(41) Sic Codices Græci ἀναγουγάνα, *anagugana*. In Hebraico legitur הנע ועוה ad cujus fidem Vulgata sic habet, *Ana, et Ava*.

universam, et regionem eorum, et injecerunt idola A eorum in ignem. Non enim dii erant, sed opera manuum hominum, ligna et lapides : et pepulerunt eos. Nunc autem, Domine Deus noster, salva nos de manu ejus; ut cognoscat omne regnum terræ, quia tu es Deus solus. Et missus est Isaias filius Amos ad Ezechiam. » Rex quidem Ezechias, utpote religiosus, in domum Dei concessit, ubi jam descriptam orationem emisit; Deus autem misso ad eum Isaia propheta ipsi respondet : secundum vero ipsi oraculum dedit, docens se sermonem orationemque ejus exaudiisse.

Vers. 21, 22. « Et dixit ei : Hæc dicit Dominus Deus Israel : Audivi quæ precatus es me super Sennacherim rege Assyriorum. Hic est sermo quem locutus est de illo Deus : Contempsit te, et subsannavit te, virgo filia Sion. » Ego vero dico tibi ne temetipsum decipias, non enim virtute tua hos omnes superasti. Ego autem eram qui hæc contra eos definieram, etiamsi tu id minime agnosceres, atque ab initio consilium meum non audires. Etenim jam inde ab antiquis temporibus hæc contra irreligiosas et impias gentes per te effici decreveram. Nunc autem ipsis operibus consilium aperui meum, cum te ad eorum qui supplicio digni sunt perniciem excitavi, atque te quasi signo usus sum ad vastandas gentes et ad pellendos eos qui munitas urbes incolunt : quas quidem urbes prius custodiebam et servabam; postquam autem illi servatorem non agnoscentes suum, impietati se dediderant, manus remisi meas, eosque tibi ad supplicium tradidi. Illi vero inspectione mea orbati, statim deserti sunt. Quare subdit :

Vers. 23-25. « In te caput movit, filia Jerusalem. Cui exprobrasti, et quem irritasti? aut adversus quem sustulisti vocem tuam? et non levasti in altum oculos tuos ad sanctum Israel, quoniam per nuntios exprobrasti Domino. Tu enim dixisti : In multitudine curruum ego ascendi in verticem montium, et in ultima Libani, et succidi fastigia cedri ejus, et pulchritudinem cypressi, et ingressus sum in altitudinem partis saltus. » His porro subindicat sublimia illa et conspicua in reliquis gentibus regna. Magna quippe illa Libani multitudo in altissimis cedris et cupressis, sive, secundum Symmachum, « juniperis, » sive, secundum Aquilam, « abietibus, » ad imaginem et figuram gentium tunc prospere agentium usurpavit.

Vers. 26-29. « Et posui pontem, et vastavi aquas, et omnem congregationem aquæ. Nonne ea audiisti olim, quæ ego feci? Ab antiquis diebus constitui; nunc autem ostendi me vastare gentes in fortibus, et eos, qui habitant in civitatibus munitis. Remisi manus, et exaruerunt, et fuerunt tanquam fenum aridum in tectis et tanquam gramen. Nunc autem requiem tuam, et exitum tuum, et ingressum tuum ego novi. Ira autem tua, qua iratus es, et amaritudo tua ascendit ad me. Et injiciam circulum in

σαν βασιλεῖς Ἀσσυρίων τὴν οἰκουμένην ὅλην, καὶ τὴν χώραν αὐτῶν, καὶ ἀνέβαλον τὰ εἴδωλα αὐτῶν εἰς τὸ πῦρ. Οὐ γὰρ θεοὶ ἦσαν, ἀλλ' ἔργα χειρῶν ἀνθρώπων, ξύλα καὶ λίθοι· καὶ ἀπώσαντο αὐτούς. Νῦν δὲ, Κύριε, ὁ Θεὸς ἡμῶν, σῶσον ἡμᾶς ἐκ χειρῶν αὐτοῦ· ἵνα γνῷ πᾶσα ἡ βασιλεία τῆς γῆς, ὅτι σὺ εἶ ὁ Θεὸς μόνος. Καὶ ἀπεστάλη Ἡσαΐας υἱὸς Ἀμὼς πρὸς Ἐζεκίαν. » Ὁ μὲν βασιλεὺς Ἐζεκίας, οἷα θεοφιλὴς, εἰς τὸν οἶκον ἀνῄει τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν ἀνάγραπτον ἱκετηρίαν ἀνέπεμπε· Θεὸς δὲ αὐτῷ ἀποκρίνεται, τὸν ἑαυτοῦ προφήτην Ἡσαΐαν ὡς αὐτὸν πέμψας· δεύτερον δὲ αὐτῷ τοῦτον ἐκδίδωσι τὸν χρησμὸν, ὡς ἄρα εἴη ἀκηκοὼς τὸν τῆς προσευχῆς αὐτοῦ λόγον διδάσκων.

« Καὶ εἶπεν αὐτῷ· Τάδε λέγει Κύριος ὁ Θεὸς Ἰσ- B ραήλ· Ἤκουσα ἃ προσηύξω πρὸς μὲ περὶ Σενναχηρεὶμ βασιλέως Ἀσσυρίων. Οὗτος ὁ λόγος ὃν ἐλάλησε περὶ αὐτοῦ ὁ Θεός· Ἐφαύλισέ σε καὶ ἐμυκτήρισέ σε, παρθένος θυγάτηρ Σιών. » Ἐγὼ δέ σοί φημι μὴ σαυτὸν ἀπατᾷν, οὐ γὰρ τῇ σαυτοῦ δυνάμει τούτων ἁπάντων περιγέγονας. Ἐγὼ δὲ ἤμην αὐτὰ κατ' αὐτῶν ὁρίσας, εἰ καὶ σὺ μὴ ἐπέγνως, ἢ καὶ μηδὲ ἤκουσας τὴν ἐμὴν ἐξ ἀρχῆς βουλήν. Ταῦτα γὰρ αὐτὸς κέκρικα κατὰ τῶν ἀθέων καὶ ἀσεβῶν ἐθνῶν πάλαι καὶ ἐξ ἡμερῶν ἀρχαίων διὰ σοῦ πραχθῆναι. Νῦν δὲ δι' ἔργων τὴν ἐμὴν ἐπέδειξα βουλὴν, ἐγείρας σε ἐπ' ὀλέθρῳ τῶν τιμωρίας ἀξίων, καί σοι χρησάμενος σημείῳ τοῦ ἐξερημῶσαι ἔθνη, ἀναστάτους ποιῆσαι τοὺς οἰκοῦντας ἐν πόλεσιν ὀχυραῖς· ἃς πρότερον μὲν ἐφύλαττον διασώζων ἐγώ· ἐπεὶ δὲ ἠσέβουν μὴ γνωρίζον- C τες τὸν ἑαυτῶν σωτῆρα, ἀνῆκα τὰς ἐμαυτοῦ χεῖρας σοι παραδιδοὺς ἐπὶ τιμωρίᾳ· οἱ δὲ παραχρῆμα ἔρημοι ἐγένοντο τῆς ἐμῆς στερηθέντες ἐπισκοπῆς. Διὸ ἐπιλέγει·

« Ἐπὶ σοὶ κεφαλὴν ἐκίνησε, θυγάτηρ Ἱερουσαλήμ. Τίνα ὠνείδισας καὶ παρώξυνας; ἢ πρὸς τίνα ὕψωσας τὴν φωνήν σου; καὶ οὐχ ἦρας εἰς ὕψος τοὺς ὀφθαλμούς σου πρὸς τὸν ἅγιον τοῦ Ἰσραὴλ, ὅτι δι' ἀγγέλων ὠνείδισας Κύριον. Σὺ γὰρ εἶπας· Τῷ πλήθει τῶν ἁρμάτων ἐγὼ ἀνέβην εἰς ὕψος ὀρέων, καὶ εἰς τὰ ἔσχατα τοῦ Λιβάνου, καὶ ἔκοψα τὸ ὕψος τῆς κέδρου αὐτοῦ, καὶ τὸ κάλλος τῆς κυπαρίσσου, καὶ εἰσῆλθον εἰς ὕψος μέρους τοῦ δρυμοῦ. » Ἠνίττετο διὰ τούτων τὰς ἐν τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν ἐπηρτημένας καὶ εὐθηνου- D μένας βασιλείας. Τὸ γὰρ πολὺ πλῆθος τοῦ Λιβάνου ἐν ὑψηλοτάταις κέδροις καὶ κυπαρίσσοις, ἢ καὶ « ἀρκεύθοις, » κατὰ τὸν Σύμμαχον, ἢ « ἐλάταις, » κατὰ τὸν Ἀκύλαν, εἰς εἰκόνα περιείληφε τῶν τότε εὐθηνουμένων ἐθνῶν.

« Καὶ ἔθηκα γέφυραν, καὶ ἠρήμωσα ὕδατα, καὶ πᾶσαν συναγωγὴν ὕδατος. Οὐ ταῦτα ἤκουσας πάλαι ἃ ἐγὼ ἐποίησα; Ἐξ ἡμερῶν ἀρχαίων συνέταξα· νῦν δὲ ἐπέδειξα ἐξερημῶσαι ἔθνη ἐν ὀχυροῖς, καὶ οἰκοῦντας ἐν πόλεσιν ὀχυραῖς. Ἀνῆκα τὰς χεῖρας, καὶ ἐξηράνθησαν, καὶ ἐγένοντο ὡς χόρτος ξηρὸς ἐπὶ δωμάτων, καὶ ὡς ἄγρωστις. Νῦν δὲ τὴν ἀνάπαυσίν σου καὶ τὴν ἔξοδόν σου καὶ τὴν εἴσοδόν σου ἐγὼ ἐπίσταμαι. Ὁ δὲ θυμός σου, ὃν ἐθυμώθης, καὶ ἡ πικρία σου ἀνέβη πρὸς μέ. Καὶ ἐμβαλῶ φιμὸν εἰς τὴν ῥῖνά σου,

καὶ χαλινὸν εἰς τὰ χείλη σου, καὶ ἀποστρέψω σε τῇ ὁδῷ ᾗ ἦλθες ἐν αὐτῇ· » ἵνα μὴ ὅποι βούλει ἀπίῃς, ἕλκοιο δὲ καὶ μὴ βουλόμενος εἰς τοὐπίσω· ἀποστραφῆναι γάρ σε δεήσει τῷ ὁδῷ ᾗ τὴν ἐνταῦθα πεποίησαι πορείαν, πρὸς τὸ μὴ τοιαῦτα φθέγγεσθαι τολμᾷν. Πλὴν εἰ καὶ μὴ συναπώλεσε τῷ πλήθει διὰ τὴν εἰρημένην αἰτίαν, δι' ἣν καὶ Φαραὼ, τῶν λοιπῶν Αἰγυπτίων κολαζομένων, θεωρὸς ἐφυλάττετο· ὅμως γοῦν τοὺς αὐτοῦ παῖδας εὗρεν ἑαυτοῦ φονέας ἐπὶ τῆς οἰκείας γενόμενος γῆς.

« Τοῦτο δέ σοι τὸ σημεῖον· φάγε τοῦτον τὸν ἐνιαυτὸν ἃ ἔσπαρκας· τῷ δὲ ἐνιαυτῷ τῷ δευτέρῳ τὸ κατάλειμμα· τῷ δὲ τρίτῳ σπείραντες ἀμήσατε, καὶ φυτεύσατε ἀμπελῶνας, καὶ φάγεσθε τὸν καρπὸν αὐτῶν. » Εἰ δέ σοι δεῖ σημείου πρὸς πίστωσιν τῶν ἐμῶν λόγων, ἴσθι ὅτι τὸν παρόντα ἐνιαυτὸν τοῖς ἀπὸ τῆς γῆς αὐτομάτως ἀναδοθησομένοις πρὸς τροφὴν χρήσῃ, τὸ μηδὲ δύνασθαι συνήθως τὴν χώραν γεωργίας τυχεῖν διὰ τὴν τῶν πολεμίων ἔφοδον.

« Καὶ ἔσονται οἱ καταλελειμμένοι ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, φυήσουσι ῥίζαν κάτω, καὶ ποιήσουσι σπέρμα ἄνω, ὅτι ἐξ Ἱερουσαλὴμ ἔσονται οἱ καταλελειμμένοι, καὶ οἱ σωζόμενοι ἐξ ὄρους Σιών. Ὁ ζῆλος Κυρίου Σαβαὼθ ποιήσει ταῦτα. Διὰ τοῦτο οὕτως λέγει Κύριος ἐπὶ βασιλέα Ἀσσυρίων· Οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς τὴν πόλιν ταύτην, οὐδὲ μὴ βάλῃ ἐπ' αὐτὴν βέλος, οὐδὲ μὴ ἐπιβάλῃ ἐπ' αὐτὴν θυρεὸν, οὐδὲ μὴ κυκλώσῃ ἐπ' αὐτὴν χάρακα, » εὖ εἰδότες, ὡς οἱ περιλειφθέντες ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ μετὰ τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ ἐν Σαμαρείᾳ πλήθους ἐν εἰρήνῃ διατελέσετε, εἰ κατὰ τὴν ἐμὴν βουλὴν, ῥίζαν ἐμβαλόντες ἑδραίαν θεοσεβείας ἐν τῇ ἑαυτῶν ψυχῇ, καρπὸν τῆς ἐμῆς γεωργίας ἄξιον ἀναβλέποντα πρὸς μὲ ἀναδώσετε.

« Ἀλλὰ τῇ ὁδῷ ᾗ ἦλθεν, ἐν αὐτῇ ἀποστραφήσεται, καὶ εἰς τὴν πόλιν ταύτην οὐ μὴ εἰσέλθῃ. Τάδε λέγει Κύριος· Ὑπερασπιῶ ὑπὲρ τῆς πόλεως ταύτης τοῦ σῶσαι αὐτὴν δι' ἐμὲ, καὶ διὰ Δαυῒδ τὸν παῖδά μου. » Τοῦτο γὰρ ἐμοὶ Θεῷ ὄντι πρέπει. Διὸ ταῦτα πράξω δι' ἐμὲ, ἀλλ' οὐ διὰ τοῦ ἀξίους εἶναι τοὺς βοηθουμένους.

« Καὶ ἐξῆλθεν ἄγγελος Κυρίου, καὶ ἀνεῖλεν ἐκ τῆς παρεμβολῆς τῶν Ἀσσυρίων ρπε' χιλιάδας· καὶ ἀναστάντες τὸ πρωῒ, εὗρον πάντα τὰ σώματα νεκρά. Καὶ ἀπῆλθεν ἀποστραφεὶς Σενναχηρεὶμ βασιλεὺς Ἀσσυρίων, καὶ ᾤκησεν ἐν Νινευῇ· καὶ ἐν τῷ αὐτὸν προσκυνεῖν ἐν τῷ οἴκῳ Νασαρὰχ τὸν πάτραρχον αὐτοῦ, Ἀδραμέλεχ καὶ Σαρασὰρ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ ἐπάταξαν αὐτὸν μαχαίραις. Αὐτοὶ δὲ διεσώθησαν εἰς Ἀρμενίαν, καὶ ἐβασίλευσεν Ἀσορδὰν ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἀντ' αὐτοῦ. » Οὐκ εἰς μακρὰν δὲ τοῖς λόγοις φοβερά τις θεϊκὴ πρᾶξις εἵπετο αὐτίκα μετὰ ταύτας τὰς φωνὰς, οὐδ' ἀνθρωπίνης μεθόδου, μυριάδες ἀθρόως ἀνδρῶν εὕρηνται νεκραὶ βεβλημέναι ὑπὸ χειρὸς ἑνὸς ἀγγέλου· τοσοῦτος γὰρ ἦν οὗτος, ὡς Θεοῦ κρίσει διακονήσασθαι καὶ τοσαῦτα πλήθη τῶν πολεμίων ἀνελεῖν· ὅπως ἔργῳ πεῖραν λάβοι ὁ τούτων βασιλεὺς, ὃς κατεβλασφήμει Θεοῦ. Τούτου γοῦν ἕνεκεν τοσούτων ἀπολλυμένων, οὐ συναπώλλυτο, ὡς ἂν θεωρὸς γενόμενος τοῦ πραχθέντος, τὴν ἄθεον αὐτοῦ γλῶτταν ἐπιστομίσειεν.

A nares tuas, et frenum in labia tua : et avertam te ea via, qua venisti : » ut ne quocunque volueris abeas, sed vel invitus retrocedere cogaris : qua enim huc venisti, eadem te discedere via opus erit, ut ne talia loqui audeas. Verum etiamsi memorata de causa non cum multitudine perierit, ob quam etiam Pharao, reliquis Ægyptiis supplicio affectis, spectator reservabatur : attamen in terram reversus propriam, filios parricidas invenit.

Vers. 30, 31. « Hoc autem tibi signum : comede hoc anno, quæ seminasti ; anno autem secundo, quod residuum erit ; tertio, seminantes metite, et plantate vineas, et comedite fructum earum. » Si vero ad sermonum meorum confirmationem signo tibi sit B opus, scito te hoc anno sponte nascentibus ex terra fructibus victurum esse ; quod non potuerit regio, inimicis irrumpentibus, pro more solito excoli.

Vers. 32, 33. « Et erunt reliqui in Judæa, producent radicem deorsum, et facient semen sursum, quia ex Jerusalem erunt residui, et salvati de monte Sion. Zelus Domini Sabaoth faciet hæc. Propterea sic dicit Dominus in regem Assyriorum : Non intrabit in civitatem hanc, neque jaciet in eam sagittam, neque immittet in eam clypeum, neque circumdabit eam vallo, » scientes vos, post abductum in captivitatem Samariæ populum in Judæa derelictos, cum pace acturos esse, si ad placitum meum firmam C pietatis radicem in anima vestra ponentes, fructum agricultura mea dignum, ad me spectantem, attuleritis.

Vers. 34, 35. « Sed qua via venit, eadem revertetur, et in hanc urbem non ingredietur. Hæc dicit Dominus : Protegam civitatem hanc, ut servem eam propter me, et propter David servum meum. » Id enim mihi, ut Deo, congruens est. Quare id propter me agam ; sed non quod illi qui juvantur auxilio digni sint.

Vers. 36-38. « Et egressus est angelus Domini, et interfecit ex castris Assyriorum centum octoginta quinque millia : et surgentes mane, invenerunt omnia cadavera. Et reversus abiit Sennacherim rex D Assyriorum, et habitavit in Ninive, et cum adoraret in domo Nasarach patronum suum, Adramelech et Sarasar filii ejus percusserunt eum gladiis. Ipsi vero confugerunt in Armeniam, et regnavit Asordan filius ejus pro eo. » Nec multo post has editas voces, res perhorrenda divinitus accidit, non humanæ facultatis, myriades virorum unius angeli manu cæsæ repertæ sunt : tantus enim ille angelus erat, ut judicio Dei ministraret, et tantam hostium multitudinem interficeret ; ut rex illorum experimento disceret se contra Deum blasphema protulisse. Ea de causa, tot tantisque pereuntibus aliis, ipse cum illis non periit, ut gestæ rei spectator effectus, impiam linguam frenaret.

CAPUT XXXVIII.

VERS. 1-3. « Contigit autem eo tempore, ut ægrotaret Ezechias usque ad mortem ; et venit ad eum Isaias filius Amos propheta, et dixit ei : Hæc dicit Dominus : Dispone domui tuæ : morieris enim tu, et non vives. Et convertit Ezechias faciem suam ad parietem, et oravit Dominum dicens : Memento, Domine, quomodo ambulaverim coram te in veritate, in corde sincero, et placita in conspectu tuo fecerim. Et flevit Ezechias fletu magno. » Qui dixit Deus, « Ego occidam, et ego vivere faciam ; percutiam et ego sanabo[39] ; » cum per unum angelum hostes justo judicio percussisset, religiosum regem ad incolumitatem et vitam revocat, ac per se eum a morte eripit. Pulchre igitur isthæc enarrat dicens : « Eo tempore ægrotavit Ezechias usque ad mortem : » vel ut Aquila habet, « ad moriendum ; » aut ut reliqui interpretes, « ad mortem. » Nam eo tempore, quo jam recensita perpessi sunt Assyrii, Ezechiæ mortis tempus adfuit. Cum porro vellet Deus ipsum incolumem servare, non in obscuro reliquit, qui finis infirmitatis ejus futurus esset. Quapropter adipiscendæ salutis occasionem præbens, infirmitatis exitum ei per prophetam declaravit ; ut, accepto rei nuntio, precaretur, precibusque vitæ suæ additamentum impetraret, etiam post definitum sibi mortis tempus : ut hinc edoceamur, non necessitate et fato duci vitam humanam, neque immutabile mortis tempus hominibus destinatum esse. Deus enim, qui omnia moderatur, et vitæ mortisque causa est, qua ratione ipse novit, singulos qui ad vitam accedunt, hoc vel illo tempore producit, annos vitæ pro lubito assignat, et alio sive alio mortis genere tollit. Ipsiusque tantum facultatis est, vel eos, qui ad ipsam, ut ita dicam, mortis januam devenerunt, ad sanitatem revocare, ita ut jam Ezechiam ex mortali ægritudine eruerit, ac quindecim annorum accessionem attulerit : qui etiam alios post mortem reviviscere fecit, ut divina Scriptura testificatur. Hinc itaque fati ratio et necessitas penitus solvitur : quippe cum Deus universorum, necessitatem ac substantiam et naturam omnem moderetur. His conspectis Ezechias, ubi corpore sanus fuit, ad templum Dei maturavit : ibique Deum rogavit, ut sui et populi et civitatis servator esset. Cum autem jam premente morbo id præstare non posset, ex ipso lecto orationem Deo emisit, persuasum habens, Deum ubique esse, ac religiosum quemque virum exaudire.

VERS. 4, 5. « Et factum est verbum Domini ad Isaiam dicens : Vade, et dic Ezechiæ : Hæc dicit Dominus Deus David patris tui. » Patrem autem ejus Davidem vocabat Deus, supremum de illo testimonium ferens, quod scilicet ob morum similitudinem dignus esset, qui sibi talem religiosum patrem

[39] Deut. XXXII, 39.

A

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΗ'.

« Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ, ἐμαλακίσθη Ἐζεκίας ἕως θανάτου· καὶ ἦλθε πρὸς αὐτὸν Ἡσαΐας υἱὸς Ἀμὼς ὁ προφήτης, καὶ εἶπε πρὸς αὐτόν· Τάδε λέγει Κύριος· Τάξαι περὶ τοῦ οἴκου σου· ἀποθνήσκεις γὰρ σὺ, καὶ οὐ ζήσῃ. Καὶ ἀπέστρεψεν Ἐζεκίας τὸ πρόσωπον αὐτοῦ πρὸς τὸν τοῖχον, καὶ προσηύξατο πρὸς Κύριον, λέγων· Μνήσθητι, Κύριε, ὡς ἐπορεύθην ἐνώπιόν σου μετὰ ἀληθείας ἐν καρδίᾳ ἀληθινῇ, καὶ τὰ ἀρεστὰ ἐνώπιόν σου ἐποίησα. Καὶ ἔκλαυσεν Ἐζεκίας κλαυθμῷ μεγάλῳ. » Ὁ εἰπὼν Θεός· « Ἐγὼ ἀποκτενῶ καὶ ζωοποιήσω· πατάξω, κἀγὼ ἰάσομαι, » τοὺς πολεμίους πατάξας κρίσει δικαίᾳ δι' ἑνὸς ἀγγέλου, τὸν θεοφιλῆ βασιλέα ἰᾶται καὶ ζωοποιεῖ, ῥυόμενος αὐτὸν ἐκ θανάτου δι' ἑαυτοῦ. Καλῶς οὖν ἀπεσημήνατο φήσας· B « Ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ ἐμαλακίσθη Ἐζεκίας ἕως θανάτου· » ἢ κατὰ τὸν Ἀκύλαν, « τοῦ ἀποθανεῖν, » ἢ κατὰ τοὺς λοιποὺς, « εἰς θάνατον. » Ἐν γὰρ ἐκείνῳ τῷ καιρῷ, καθ' ὃν τὰ προλεχθέντα πεπόνθασιν οἱ Ἀσσύριοι, ὁ τοῦ θανάτου καιρὸς ἐπέστη τῷ Ἐζεκίᾳ. Βουλόμενος δὲ σῶσαι αὐτὸν ὁ Θεὸς, οὐκ ἐν ἀδήλῳ κατέλιπε τὸ μέλλον τὴν μαλακίαν αὐτοῦ διαδέξασθαι τέλος. Διὸ προφάσεις αὐτῷ σωτηρίας παρέχων, τὸ τῆς ἀῤῥωστίας τέλος φανερὸν αὐτῷ καθίστη, διὰ τοῦ προφήτου, ὡς ἂν μαθὼν προσεύξοιτο, καὶ προσευξάμενος τύχοι προσθήκης ζωῆς, καὶ μετὰ τὸν ὡρισμένον κατ' αὐτοῦ θάνατον· διδάσκοντος ἡμᾶς τοῦ λόγου, ὡς οὐκ ἀνάγκη τις ἢ εἱμαρμένη τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς, οὐδὲ ἀπαράτρεπτος ἀνθρώποις καιρὸς C ὥρισται θανάτου. Θεὸς δὲ αὐτὸς, κρατῶν ἁπάντων, καὶ ζωῆς αἴτιος καὶ θανάτου τυγχάνει, δι' οὓς οἶδεν αὐτὸς τρόπους ἑκάστους τῶν εἰς τὸν βίον παριόντων κατὰ τούσδε ἢ τούσδε τοὺς χρόνους παράγων, καὶ ἐπὶ τοσοῖσδε ἢ τοσοῖσδε ἔτεσι, καὶ διὰ τοιᾶσδε ἢ τοιᾶσδε συνάγων τελευτῆς. Μόνῳ τε αὐτῷ καὶ τοὺς ἐν αὐταῖς, ὡς εἰπεῖν, ταῖς τοῦ θανάτου πύλαις γενομένους δυνατόν ἐστιν ἀνακαλεῖσθαι· ὡς νῦν μὲν τὸν Ἐζεκίαν ἐξ ἀῤῥωστίας θανατικῆς διασώσασθαι, καὶ προσθήκην αὐτῷ ζωῆς χαρίσασθαι ὅλων ἐτῶν πέντε καὶ δέκα· ἑτέρους δὲ καὶ μετὰ τὸ τεθνάναι ἐκ νεκρῶν ἀναβιῶναι ποιήσας, ὅσους ἡ θεία παρίστησι Γραφή. Ὡς ἐξ ἅπαντος λελύσθαι τοὺς περὶ εἱμαρμένης λόγους, διὰ τὸ καὶ πάσης ἀνάγκης καὶ πάσης οὐσίας τε καὶ φύσεως τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν κρατεῖν. Ταῦτα ἰδὼν ὁ D Ἐζεκίας, ὅτε μὲν ὑγιὴς τὸ σῶμα ἦν, ἐπὶ τὸν νεὼν ἔσπευδε τοῦ Θεοῦ, κἀκεῖ τὸν Θεὸν αὐτοῦ τε καὶ τοῦ λαοῦ καὶ τῆς πόλεως σωτῆρα γενέσθαι ἐξεκαλεῖτο· ἐπεὶ δὲ τοῦτο πράττειν ἐπὶ τοῦ παρόντος ἀπεῖργεν ἡ νόσος, ἐξ αὐτῆς στρωμνῆς τὴν εὐχὴν ἀνέπεμπε τῷ Θεῷ, πανταχοῦ παρεῖναι καὶ παντὸς εἶναι θεοσεβοῦς ἐπήκοον πεπεισμένος.

« Καὶ ἐγένετο λόγος Κυρίου πρὸς Ἡσαΐαν λέγων· Πορεύθητι, καὶ εἶπον Ἐζεκίᾳ· Τάδε λέγει Κύριος ὁ Θεὸς Δαυῒδ τοῦ πατρός σου. » Πατέρα δὲ αὐτοῦ τὸν Δαυῒδ ὁ Θεὸς ἐκάλει, τὴν ἀνωτάτω μαρτυρίαν αὐτῷ παρέχων, ὡς ἀξίῳ τὸν θεοφιλῆ πατέρα ἐπιγράφεσθαι τῆς τῶν τρόπων ὁμοιότητος χάριν. « Ἤκουσα τῆς

προσευχῆς σου, καὶ εἶδον τὰ δάκρυά σου. Ἰδοὺ προστίθημι πρὸς τὸν χρόνον σου ιε' ἔτη. »

« Καὶ ἐκ χειρὸς βασιλέως Ἀσσυρίων ῥύσομαί σε καὶ τὴν πόλιν ταύτην. » Ἐπεὶ καὶ οἱ λόγοι τῆς εὐχῆς οὐκ ἐν πολυλογίᾳ περιεχόμενοι, ἄξιοι τῶν ἀκοῶν ἦσαν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὸ τῶν δακρύων ἔργον κατὰ καιρὸν εὐλόγως καὶ ἀναγκαίως γενόμενον τοὺς τῆς ἐπισκοπῆς τοῦ Θεοῦ εἷλκε πρὸς αὐτὸν ὀφθαλμούς· διὸ καὶ ἐπινεύει αὐτῷ ζωῆς προσθήκην, ἔργῳ παριστάς, ὡς οὔτε φύσει ἀτάκτῳ θάνατος ἀνθρώποις ὥρισται, οὔτε ἀνάγκῃ ἀπαραιτήτῳ. Οὐ μόνον δὲ χρόνους αὐτῷ ζωῆς, ἀλλ' ἐκ περιουσίας, οἷα Θεός, καὶ εὐζωΐαν αὐτῷ τὴν ἐν συστάσει καὶ εἰρηναίῳ βίῳ ἐπαγγέλλεται, αὐτόν τε ὁμοῦ καὶ τὸν σὺν αὐτῷ λαὸν καὶ τὴν πόλιν ἐκ τῆς τῶν πολεμίων χειρὸς διασώζειν ὑπισχνούμενος, σημεῖόν τε αὐτῷ παρεῖχε τῆς τῶν εἰρημένων πίστεως δι' ἑτέρου παραδόξου.

« Τοῦτο δέ σοι τὸ σημεῖον παρὰ Κυρίου, ὅτι ποιήσει Κύριος τὸ ῥῆμα τοῦτο. Ἰδοὺ ἐγὼ στρέψω τὴν σκιὰν τῶν ἀναβαθμῶν, οὓς κατέβη τοὺς ι' ἀναβαθμοὺς τοῦ οἴκου τοῦ πατρός σου ὁ ἥλιος. Ἀποστρέψω τὸν ἥλιον τοὺς ι' ἀναβαθμούς· καὶ ἀνέβη ὁ ἥλιος τοὺς ι' ἀναβαθμούς, οὓς κατέβη ἡ σκιά. » Σημεῖον μὲν ὑπήρχετο θαυμαστόν, καὶ τὸν Ἐζεκίου ἀπὸ δυσμῶν τοῦ βίου δευτέραν παλινδρομῆσαι ζωήν.

Προσευχὴ Ἐζεκίου βασιλέως τῆς Ἰουδαίας, ἡνίκα ἐμαλακίσθη, καὶ ἀνέστη ἐκ τῆς μαλακίας αὐτοῦ.

« Ἐγὼ εἶπα ἐν τῷ ὕψει τῶν ἡμερῶν μου· Πορεύσομαι ἐν πύλαις ᾅδου, καταλείψω τὰ ἔτη τὰ ἐπίλοιπα. » Συνειδὼς γὰρ ἐμαυτὸν ἤδη λοιπὸν ταῖς τοῦ θανάτου πύλαις πλησιάζοντα, ἀπεῖπον καὶ ἀπήλπικα ἐμαυτοῦ τὴν ἐν ἀνθρώποις ζωήν.

« Εἶπα· Οὐκέτι οὐ μὴ ἴδω τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ ἐπὶ γῆς, οὐκέτι μὴ ἴδω ἄνθρωπον. » Εἰκότως ἐν ἀγῶνι καταστὰς τῶν μετὰ τὴν ἀπαλλαγὴν τοῦ βίου, ὑπομιμνήσκει μὲν τῆς ἑαυτοῦ θεοσεβείας τὸν Θεόν· διὰ δὲ τοῦ κλαυθμοῦ μὴ ἐκπεσεῖν τῆς χώρας τῶν ζώντων κατηντιβόλει. Ἔτι δὲ καὶ τοῦτο πρὸς τοῖς εἰρημένοις ἐλύπει τὸν Ἐζεκίαν, μηδένα διάδοχον ἐκ σπέρματος ὑπάρχειν αὐτοῦ, μήπω παιδὸς αὐτῷ γενομένου, καθ' ὃν χρόνον αὐτὰ ἔλεγεν. Ἐπειδὴ τοίνυν ἄπαις ἔμελλε τελευτᾷν, μηδένα καταλιπὼν διάδοχον, ἐξ οὗ τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ γενέσθαι ἐν ἀνθρώποις προσδοκᾷν, εἰκότως ἂν τῆς τοῦ Χριστοῦ γεννήσεως τῆς ἐκ σπέρματος τοῦ Δαυῒδ ἐπαιρόμενος, καὶ ἀπεκλαίετο.

« Ἐξέλιπεν ἐκ τῆς συγγενείας μου· κατέλιπον τὸ ἐπίλοιπον τῆς ζωῆς μου. Ἐξῆλθε καὶ ἀπῆλθεν ἀπ' ἐμοῦ, ὥσπερ ὁ σκηνὴν καταλύων πήξας. Ὡς ἱστὸς τὸ πνεῦμά μου παρ' ἐμοὶ ἐγένετο, ἐρίθου ἐγγιζούσης ἐκτεμεῖν. » Σκηνὴν καλεῖ τὸ σῶμα, ἔνοικον δὲ τὴν ψυχήν· ἧς ἀναχωρούσης, ἔοικε τὸ σῶμα καταλυομένῃ σκηνῇ· σκηνὴν μὲν λέγων τὸ σῶμα, ἐπεὶ ὁ θεσπέσιος Ἀπόστολος σκηνὴν αὐτὸ ὠνόμασεν. Ἀλλὰ καὶ ὥσπερ ἱστὸν ἐρίθου τὸ ὕφασμα λοιπὸν ἀποτεμνούσης, οὕτω καὶ τὰ τῆς ἐμῆς ζωῆς, καὶ τοῦ βίου παντὸς τὸ ὕφασμα περὶ τέλος ἤλαυνεν ἀποτεμνόμενον. Ἕκαστος οὖν τῶν

A ascriberet. « Audivi orationem tuam, et vidi lacrymas tuas. Ecce adjicio ad tempus tuum annos quindecim. »

VERS. 6. « Et de manu regis Assyriorum eruam te et civitatem hanc. » Quia orationis non loquacitatem præferentis verba divinis auribus digna erant : et quia lacrymarum vis congruenti et necessario tempore emissa, inspectionis divinæ oculos ad ipsum alliciebat, ideo Deus ipsi annuit, accessionem vitæ concedens, opereque declarans, non ex inordinata naturæ lege, neque ex inevitabili necessitate, mortem hominibus destinatam esse. Non modo autem annos vitæ, sed etiam ex munificentia, utpote Deus, tranquillam ipsi et pacatam vitam pollicetur, ac tum ipsum, tum populum ejus et civitatem de B manibus inimicorum erepturum se promittit : ut vero dictis fidem adderet, signum alterius stupendæ rei ipsi præstitit.

VERS. 7, 8. « Hoc autem tibi signum a Domino, quoniam facturus est Dominus verbum istud. Ecce ego vertam umbram graduum, quos ascendit sol decem gradibus domus patris tui. Avertam solem decem gradibus : et ascendit sol decem gradibus, quibus descendit umbra. » Et signum quidem illud etiam admirabile erat, quod Ezechias ab occasu vitæ ad aliam vitam remigraret.

VERS. 9. *Oratio Ezechiæ regis Judææ, cum ægrotavit et ex morbo convaluit.*

C VERS. 10. « Ego dixi in excelso dierum meorum : Vadam ad portas inferi : relinquam annos residuos. » Cum me jam mortis januis proximum esse sciam, de vita mea inter homines desperavi.

VERS. 11. « Dixi : Non amplius videbo salutare Dei in terra, non amplius videbo hominem. » Anxius de iis quæ decessum ex hac vita consequuntur, jure pietatem erga Deum suam ipsi Deo in memoriam revocat ; fletibus autem ne e regione viventium excideret, precabatur. Illud etiam præter cætera Ezechiam dolore afficiebat, quod nullus ex semine suo successor adesset, quandoquidem quo tempore isthæc proferebat, nullum adhuc filium susceperat. Quia D igitur filiis orbus moriturus, nec successorem relicturus erat, ex quo salutare Dei hominibus venturum exspectaretur, merito Christi ex semine David ortu privatus, lamentabatur.

VERS. 12. « Defecit a cognatione mea : defecit quod reliquum est vitæ meæ. Abiit et recessit a me, sicut solvit tabernaculum, qui construxit. Sicut tela spiritus meus factus est apud me, mox a texente succidenda. » Tabernaculum vocat corpus, inhabitantem dicit animam : qua recedente, corpus soluto tabernaculo simile est. Tabernaculum vero corpus appellat, quia divinus item Apostolus tabernaculum ipsum vocavit. Verum etiam sicut tela quæ a texente succiditur, sic et vitæ meæ textura ad finem vergit, mox succidenda. Singuli igitur homines per

gesta et opera sua vestem sibi texunt, et ornatum animæ suæ circumponunt.

VERS. 13. « In die illa traditus sum usque mane veluti leoni, sic contrivit omnia ossa mea. A die enim usque ad noctem traditus sum. » Traditus sum ceu leoni cuidam homines devoranti, qui quasi per illatam mihi infirmitatem, tota die et nocte contrivit omnia ossa mea; parumque abfuit, quin me totum devoraret.

VERS. 14. « Sicut hirundo, sic clamabo, et sicut columba, sic meditabor. Defecerunt enim oculi mei, ut ne aspicerem celsitudinem cœli ad Dominum. » Attamen in hac rerum conditione, non infirmatus sum, nec a Deo meo recessi, sed fide speque bona meipsum confirmans, fletibus et orationi me dedi; me vero assidue orante, atque precibus apud Deum insistente, ipse « eruit me, et abstulit dolorem animæ meæ. » Ille, inquam, nihil cunctatus, eruit me, et sustulit dolorem animæ meæ: ac si videlicet promissis fidem adderet quæ sanctis suis dedit his verbis: « Adhuc te loquente, dicam: Ecce adsum. »

VERS. 16. « Domine, de ipsa quippe renuntiatum est tibi: et excitasti spiritum meum, et consolatus vixi (35). » Non quod iis dignus essem; nam peccatis multis plenus eram, sed ex misericordia et clementia tua hæc adfuerunt.

VERS. 17-19. « Eruisti enim animam meam, ut non periret, et projecisti retro me omnia peccata mea. Neque enim qui in inferno sunt laudabunt te, neque qui mortui sunt, benedicent tibi, neque sperabunt, qui in inferno sunt, misericordiam tuam: qui vivunt benedicent tibi, sicut et ego. Ab hoc enim die filios edam, qui annuntiabunt justitiam tuam. » Impiorum siquidem locus est infernus: quapropter cum anima mea illo erepta sit, Deo lætus gratias refero. Regio autem eorum qui apud Deum vivunt, eos qui ipsum laudant excipiet: ubi me demum futurum esse confido, gratia tua id mihi concedente.

VERS. 20. « Deus salutis meæ, neque desinam laudare te cum psalterio cunctis diebus vitæ meæ in conspectu domus Dei. » Tibi semper astans, et a sanctuario nunquam recedens, te assidue laudabo.

VERS. 21. « Et dixit Isaias Ezechiæ: Sume tibi massam ficuum, et tere, et emplastrum impone vulneri, et sanus eris; » docens non prorsus respuenda esse illa, quæ ab hominibus ad medelam corporis excogitantur: itemque illis utendum esse, quandoquidem propheta id agendum esse monuit. Reliqui vero omnes, *ulcus* vocarunt, quod a massa ficuum curatum est: at non ulcus erat primum, sed infirmitas et ægritudo ad mortem. Quare pro illa qui-

A ἀνθρώπων στολὴν ὑφαίνων, καὶ κόσμον τῇ ἑαυτοῦ περιτιθεὶς ψυχῇ διὰ τῶν αὐτοῦ πράξεων.

« Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ παρεδόθην ἕως πρωῒ ὡς λέοντι, οὕτως συνέτριψε πάντα τὰ ὀστᾶ μου. Ἀπὸ γὰρ τῆς ἡμέρας ἕως νυκτὸς παρεδόθην. » Ὥσπερ τινὶ ἀνθρωποβόρῳ λέοντι, ὅς τε ὡς μὲν διὰ τῆς ἐπιτεθείσης μοι ἀῤῥωστίας διὰ πάσης νυκτὸς καὶ ἡμέρας συνέτριψε πάντα τὰ ὀστᾶ μου· μικροῦ δὲ δεῖν καὶ ὅλον αὐτὸν καταπιεῖν με ἔμελλεν.

« Ὡς χελιδὼν, οὕτω φωνήσω, καὶ ὡς περιστερὰ, οὕτω μελετῶ. Ἐξέλιπον γάρ μου οἱ ὀφθαλμοὶ τοῦ βλέπειν εἰς τὸ ὕψος τοῦ οὐρανοῦ πρὸς τὸν Κύριον. » Ὅμως δ' οὖν ἐν τούτοις γενόμενος, οὐκ ἐξησθένησα, οὐδὲ τοῦ Θεοῦ μου ἀνεχώρησα, ἀναλαβὼν δὲ ἐμαυτὸν πίστει καὶ ἀγαθῇ ἐλπίδι, κλαυθμῷ καὶ προσευχῇ
B παρέδωκα ἐμαυτόν. Εὐχομένου δέ μου, φησὶν, ἐπιμόνως, καὶ ἐγκειμένου τῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἱκετηρίας, ὅς « ἐξείλατό με, καὶ ἀφείλατό μου τὴν ὀδύνην τῆς ψυχῆς. » Ὁ δὴ μὴ μελλήσας ἐξείλετό με, καὶ ἀφείλετό μου τὴν ὀδύνην τῆς ψυχῆς· μονονουχὶ τὸν αὐτοῦ λόγον πιστωσάμενος, ὃν ἐπήγγελται τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ εἰπών· « Ἔτι λαλοῦντός σου, ἐρῶ· Ἰδοὺ πάρειμι. »

« Κύριε, περὶ ταύτης γὰρ ἀνηγγέλη σοι, καὶ ἐξήγειράς μου τὴν πνοήν, καὶ παρακληθεὶς ἔζησα. » Οὐχ ὅτι τούτων ἄξιος ἤμην ἐγώ· πολλῶν γὰρ μεστὸς ἁμαρτιῶν αὐτὸς ὑπῆρχον· ἀλλὰ τῷ σῷ ἐλέῳ καὶ τῇ σῇ φιλανθρωπίᾳ ταῦτα παρέστη.

« Εἵλου γάρ μου τὴν ψυχὴν, ἵνα μὴ ἀπόληται, καὶ
C ἀπέῤῥιψας ὀπίσω μου πάσας τὰς ἁμαρτίας. Οὐ γὰρ οἱ ἐν ᾅδου αἰνέσουσί σε, οὐδὲ οἱ ἀποθανόντες εὐλογήσουσί σε, οὐδὲ ἐλπιοῦσι οἱ ἐν ᾅδου τὴν ἐλεημοσύνην σου· οἱ ζῶντες εὐλογήσουσί σε ὃν τρόπον κἀγώ. Ἀπὸ γὰρ τῆς σήμερον παιδία ποιήσω, ἃ ἀναγγελοῦσι τὴν δικαιοσύνην σου. » Χωρίον γάρ ἐστιν ἀσεβῶν τοῦτο· διὸ τὴν ψυχὴν ἐλευθερωθεὶς ἐξ αὐτοῦ, χαίρων ἀποδίδωμι τῷ Θεῷ τὴν εὐχαριστίαν. Ἡ δὲ χώρα τῶν παρὰ Θεῷ ζώντων καὶ τοὺς αἰνοῦντας ὑποδέξεται· ἔνθα καὶ αὐτὸς λοιπὸν γενήσεσθαι πιστεύω, τοῦτό μοι τῆς σῆς δωρησαμένης χάριτος.

« Θεὲ τῆς σωτηρίας μου, καὶ οὐ παύσομαι εὐλογῶν σε μετὰ ψαλτηρίου πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς μου κατέναντι τοῦ οἴκου τοῦ Θεοῦ. » Σοὶ προσεδρεύων
D διαπαντὸς, καὶ ἀχώριστος γενόμενος τοῦ σοῦ ἁγιάσματος, διαπαντὸς εὐλογήσω σε.

« Καὶ εἶπεν Ἡσαΐας πρὸς Ἐζεκίαν· Λάβε παλάθην ἐκ σύκων, καὶ τρίψον, καὶ κατάπλασαι, καὶ ὑγιὴς ἔσῃ· » διδάσκων, ὡς οὐ πάμπαν ἀπόβλητα γένοιτ' ἄν ποτε καὶ τὰ παρ' ἀνθρώποις πρὸς θεραπείαν τοῦ σώματος ἐπινοούμενα· ἔτι δὲ ὅτι χρηστέον καὶ τούτοις, ὡς καὶ τοῦ προφήτου τοῦτο πρᾶξαι παραινέσαντος. Καὶ οἱ λοιποὶ πάντες *ἕλκος* ὠνόμασαν τὸ διὰ τῆς παλάθης θεραπευθέν· ἀλλ' οὐχ ἕλκος ἦν τὸ πρῶτον, ἀῤῥωστία δὲ καὶ μαλακία πρὸς θάνατον. Διὸ ἐπ' ἐκείνης

(35) Vulg., « Domine, si sic vivitur, et in talibus vita spiritus mei, corripies me et vivificabis me. » Deest vers. 15 apud LXX Int. Ed. Complut. tamen,

VERS. 15. « Καὶ αὐτὸς ἐποίησε καθοδήγησιν πάντας ἐνιαυτούς μου. »

μὲν κλαυθμοὶ καὶ προσευχαὶ, καὶ Θεοῦ ἐπισκοπὴ A παρελαμβάνοντο· ἐπὶ δὲ τοῦ μερικοῦ ἕλκους σωματική τις θεραπεία, ἣν ὁ προφήτης ὑποβέβληκεν.

« Καὶ εἶπεν Ἐζεκίας· Τοῦτο σημεῖον πρὸς Ἐζεκίαν, ὅτι ἀναβήσομαι εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΛΘ'.

« Ἐν τῷ καιρῷ ἐκείνῳ ἀπέστειλε Μαρωδὰχ Βαλαδὰν, ὁ υἱὸς τοῦ Βαλαδὰν, ὁ βασιλεὺς τῆς Βαβυλωνίας, ἐπιστολὰς καὶ πρέσβεις καὶ δῶρα Ἐζεκίᾳ· ἤκουσε γὰρ, ὅτι ἐμαλακίσθη ἕως θανάτου, καὶ ἀνέστη. Καὶ ἐχάρη ἐπ' αὐτοῖς Ἐζεκίας, καὶ ἔδειξεν αὐτοῖς τὸν οἶκον τοῦ Νεχωθᾶ, καὶ τοῦ ἀργυρίου καὶ τοῦ χρυσίου, καὶ τῆς στακτῆς, καὶ τῶν θυμιαμάτων, καὶ τοῦ μύρου, B καὶ πάντας τοὺς οἴκους τῶν σκευῶν τῆς γάζης, καὶ πάντα ὅσα ἦν ἐν τοῖς θησαυροῖς αὐτοῦ. Καὶ οὐκ ἦν οὐθὲν, ὃ οὐκ ἔδειξεν Ἐζεκίας ἐν τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, καὶ ἐν πάσῃ τῇ ἐξουσίᾳ αὐτοῦ. » Συνεξετάζουσιν ἡμῖν καὶ διερευνωμένοις τὰ κατὰ τοὺς παρόντας τόπους (36), ὁ τῶν Ἰουδαίων διδάσκαλος ἔλεγεν νενοσηκέναι μὲν τὸν Ἐζεκίαν, ἐπεὶ μὴ εἰρήκει ᾠδὴν εἰς τὸν Θεὸν εὐχαριστήριον ἐπὶ τῇ πτώσει τῶν Ἀσσυρίων, ὡς Μωϋσῆς ᾖσεν ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ τῶν Αἰγυπτίων, καὶ ὡς Δεββῤῥα ἐπὶ τῇ ἀπωλείᾳ τοῦ Σισάρα, καὶ ὡς Ἄννα ἐπὶ τῇ γεννήσει τοῦ Σαμουήλ· ὅπερ μὴ ποιήσαντα τὸν Ἐζεκίαν, τῇ νόσῳ περιπεσεῖν· τὸν δὲ Βαβυλώνιον ἐγνωκέναι τὴν ἀπὸ τῆς νόσου ῥῶσιν αὐτοῦ, καὶ ἀπεσταλκέναι πρὸς αὐτὸν ἄνδρας, οὐκ ἀργῶς· C ἀλλ' ἐπειδὴ συνέβη τὴν ἡμέραν ἐκείνην καθ' ἣν τὸ σημεῖον τῆς τοῦ ἡλίου ἀναδρομῆς ὡρῶν γεγενῆσθαι διπλασίων· μὴ γὰρ λαθεῖν τοῦτο τοὺς Βαβυλωνίους, δεινοὺς ὄντας περὶ τὴν τῶν ἄστρων θεωρίαν. Καὶ ἐπειδὴ τὸν ἥλιον θεοποιοῦντες, συνεῖδον ὡς ὑπὸ κρείττονος περιηνέχθη εἰς τοὐπίσω δυνάμεως· τούτου χάριν ἧκον ζητῆσαι τὸν τούτου θέλοντες αἴτιον. Εἶτ' ἐπειδὴ πολυπραγμονήσαντες ἔγνων τὸν τῶν Ἑβραίων Θεὸν μέγαν εἶναι, τὸν καὶ τοῦ παντὸς κόσμου δημιουργόν· τοῦ τε βασιλέως Ἐζεκίου τὴν ἀῤῥωστίαν, δι' ἣν καὶ τὸ θαῦμα γέγονεν, εἰκότως καταπλαγέντες τὸ πεπραγμένον, φιλίαν ἐθέλησαν σπείσασθαι πρὸς τὸν Ἐζεκίαν, ὡς πρὸς ἄνδρα θεοφιλῆ. Ταῦτα μὲν ὁ Ἑβραῖος. Ἐγὼ δὲ συνεῖδον, ὡς ὑφ' ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν ἐνιαυτὸν ταῦτα πάντα συνέβη· λέγω δὲ D ἡ ἔφοδος τοῦ Ἀσσυρίου ἡ κατὰ τῆς Ἰουδαίας, καὶ ἡ δι' ἀγγέλου Θεοῦ κατὰ τοῦ Ἀσσυρίου πληγὴ, ἥ τε τοῦ Σενναχερεὶμ φυγὴ, καὶ ἡ τῶν αὐτοῦ παιδίων ἐπανάστασις, ἥ τε τοῦ διαδεδεγμένου αὐτὸν υἱοῦ σεσιωπημένη ἀπώλεια. Ὅτι δὲ καθ' ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν ἐνιαυτὸν ταῦτα συνέβη πραχθῆναι, μάθοις ἂν ἐπιστήσας, ὡς ἡ μὲν ἔφοδος τοῦ Ἀσσυρίου ἔτους τεσσαρεσκαιδεκάτου τῆς Ἐζεκίου βασιλείας γέγονε· τελευτᾷ δὲ βασιλεύσας τὰ πάντα ἐννέα καὶ εἴκοσι ἔτη, ὧν τὰ πέντε καὶ δέκα ἔτη μετὰ τὴν νόσον αὐτῷ προσετέθη. Οὐκοῦν ἐν τῷ τεσσαρεσκαιδεκάτῳ ἔτει νενοσήκει, καὶ

dem ægritudine, fletus, preces et Dei visitatio in remedium assumebatur; pro ulcere autem speciatim, corporea quædam medela, quam propheta subministravit.

VERS. 22. « Et dixit Ezechias: Hoc signum ad Ezechiam, quod ascensurus sim in domum Dei. »

CAPUT XXXIX.

VERS. 1. « In tempore illo misit Marodach Baladan, filius Baladan rex Babyloniæ, epistolas et legatos et munera ad Ezechiam: audierat enim quod ægrotasset usque ad mortem, et quod convaluisset. Et gavisus est super his Ezechias: et ostendit eis domum Nechotha, et argenti, et auri, et stactæ, et thymiamatum, et unguenti, et omnes domos vasorum gazæ, et omnia quæcunque erant in thesauris suis. Neque quidquam fuit, quod non ostenderet ei Ezechias in domo sua, et in omni potestate sua. » Percontantibus nobis, ac disquirentibus ea, quæ ad hæc loca pertinent, dixit Judæorum doctor, ideo ægrotasse Ezechiam, quod canticum Deo non cecinisset in gratiarum actionem, ob Assyriorum cædem, quemadmodum Moyses cecinit super exitio Ægyptiorum, et Debora de pernicie Sisaræ, et Anna de ortu Samuelis; Ezechiam vero, cum id non præstitisset, in morbum incidisse: tuncque Babylonium, accepto restitutæ valetudinis ejus nuntio, ad eum legatos misisse, non sine causa; sed quod dies illa qua solis retrogressio contigit, horas duplicasset; neque id latuisse Babyloniis, in astronomiæ disciplina peritissimis. Qui quoniam, cum solem pro Deo haberent, animadvertebant eum a potentiore quadam virtute retrocedere coactum fuisse; ideo hujusce rei causam sciscitatum venerunt. Hinc qua re curiosius perquisita edidicerunt magnum esse Deum Hebræorum, universique mundi conditorem, et regis Ezechiæ morbum noverunt, cujus causa tantum miraculum editum fuerat; tanto prodigio, ut consentaneum erat, perculsi, fœdus et amicitiam cum Ezechia, utpote religioso viro, inire voluerunt. Hæc Hebræus ille. Ego vero compertum habeo hæc omnia uno eodemque anno contigisse; videlicet Assyrii irruptionem contra Judæam, immissam ab angelo Dei contra Assyrium plagam, Sennacherimi fugam, perpetratum a filiis ejus parricidium, ac demum filii et successoris ejus interitum, qui hic tacetur. Quod autem hæc uno eodemque anno contigerint, facile deprehendas, si animadverteris Assyrii irruptionem anno decimoquarto regni Ezechiæ accidisse: Ezechiam vero totos viginti novem regni annos emensum obiisse; ex quibus quindecim anni ipsi post morbum adjecti fuerant. Hinc porro consequitur, tum morbum, tum cætera, quæ morbum præcessere, anno eodem quartodecimo contigisse. Horum igitur omnium fama,

(36) Hæc pene ad verbum interpretatur Hieronymus, « Tradunt Hebræi ideo ægrotasse Ezechiam, quoniam post inauditam victoriam Judæorum et Assyrii regis interitum, non cecinerit laudes Domino, quas cecinit Moyses Pharaone submerso; Debbora, interfecto Sisara; et Anna, genito Samuele, » etc.

ad fœdus et amicitiam cum Ezechia ineundam regem Babyloniorum induxit, ita ut ipsi et munera et legatos et epistolas mitteret.

Vers. 3-8. « Et venit Isaias propheta ad regem Ezechiam, et dixit ei : Quid dicunt homines isti? et unde venerunt ad te? Et dixit Ezechias : Ex terra longinqua venerunt ad me, Babylone. Et dixit Isaias : Quid viderunt in domo tua? Et dixit Ezechias : Omnia quæ sunt in domo mea viderunt, neque est mihi quidquam domi, quod non viderint : sed etiam quæ in thesauris meis sunt. Et dixit Isaias, Audi verbum Domini Sabaoth : Ecce dies veniunt, et sument omnia quæ in domo tua sunt, et quæcunque congregaverunt patres tui in hunc usque diem, in Babylonem venient, neque quidpiam relinquent. Dixit autem Deus : Etiam ex filiis tuis, quos gignes, accipient, et facient eos spadones in domo regis Babyloniorum. Et dixit Ezechias Isaiæ : Bonus est sermo Domini, quem locutus est : Fiat vero pax et justitia in diebus meis. » Quibus auditis Ezechias, reverenter quidem et pie, omnia quæcunque locutus fuerit Deus, quantumvis tristia esse hominibus videantur, bona esse respondit. Qua de re iterum Hebræus, non Deo acceptum Ezechiæ propositum fuisse dicebat. Nam quod pro se tantum precaretur, populi vero rationem nullam haberet, id sane videri apud Deum non culpa vacare : quæ causa sit ut propheta mox subjungat, « Consolamini populum meum, dicit Deus. » Etiamsi enim hic proprio ductus amore, de se tantum sollicitus precetur, nullamque populi mentionem faciat ; at Deus suo prospiciens populo, præcipit ut qui huic negotio pares sint, populum suum consolentur.

CAPUT XL.

Vers. 1, 2. « Consolamini, consolamini populum meum, dicit Deus. Sacerdotes, loquimini ad cor Jerusalem : consolamini eam. » Quinam ii sint, qui populum consolari jubentur accurate disquirere operæ pretium fuerit : necnon quid sit cor Jerusalem, et quænam illa Jerusalem sit æstimanda, quæ ceu animal quoddam cor habeat. Nam hic animata et rationabilis esse declaratur, cum dicitur, « Loquimini ad cor Jerusalem. » Ac dici forte posset, Jerusalem populum ipsam incolentem significare, ut plerumque urbs pro populo dicitur ; verum hic ipse quoque populus memoratur his verbis, « Consolamini populum meum ; » ac postea seorsim subjungit, « Loquimini ad cor Jerusalem. » Quinam porro sint qui consolari jubentur, et quis populus ille, quem consolantur, quid item sit cor Jerusalem, jam expendendum est. Consolatores sane fuerint, qui Spiritum consolatorem acceperunt, nimirum apostoli, discipuli Salvatoris nostri, evangelistæ, et iis similes, quibus Servator dicebat : « Ego rogabo Patrem, et alium Paracletum dabit vobis, ut sit vobiscum in æternum, Spiritum veritatis ; » ac rursum : « Cum autem venerit Paracletus, Spiritus san-

A τὰ λοιπὰ πάντα τὰ πρὸ τῆς νόσου κατὰ τὸν αὐτὸν συνετελέσθη χρόνον. Ὁμοῦ δὴ οὖν τούτων ἁπάντων ἡ ἀκοὴ τὸν τῶν Βαβυλωνίων βασιλέα ἐνῆγε πρὸς τὴν τοῦ Ἐζεκίου φιλίαν, ὡς ἀποστεῖλαι αὐτῷ δῶρα καὶ πρέσβεις καὶ ἐπιστολάς.

« Καὶ ἦλθεν Ἡσαΐας ὁ προφήτης πρὸς τὸν βασιλέα Ἐζεκίαν, καὶ εἶπε πρὸς αὐτόν· Τί λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι οὗτοι; Καὶ πόθεν ἥκασι πρὸς σέ; Καὶ εἶπεν Ἐζεκίας· Ἐκ γῆς πόῤῥωθεν ἥκασι πρὸς μὲ, ἐκ Βαβυλῶνος. Καὶ εἶπεν Ἡσαΐας· Τί εἴδοσαν ἐν τῷ οἴκῳ σου; Καὶ εἶπεν Ἐζεκίας· Πάντα τὰ ἐν τῷ οἴκῳ μου εἴδοσαν, καὶ οὐκ ἔστιν ἐν τῷ οἴκῳ μου ὃ οὐκ εἴδοσαν, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐν τοῖς θησαυροῖς μου. Καὶ εἶπεν Ἡσαΐας· Ἄκουσον τὸν λόγον Κυρίου Σαβαώθ· Ἰδοὺ B ἡμέραι ἔρχονται, καὶ λήψονται πάντα τὰ ἐν τῷ οἴκῳ σου, καὶ ὅσα συνήγαγον οἱ πατέρες σου ἕως τῆς ἡμέρας ταύτης εἰς Βαβυλῶνα ἥξει, καὶ οὐδὲν οὐ μὴ καταλείπωσιν. Εἶπε δὲ ὁ Θεὸς, ὅτι καὶ ἀπὸ τῶν τέκνων σου, ὧν γεννήσεις, λήψονται, καὶ ποιήσουσι σπάδοντας ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ βασιλέως τῶν Βαβυλωνίων. Καὶ εἶπεν Ἐζεκίας Ἡσαΐᾳ· Ἀγαθὸς ὁ λόγος Κυρίου, ὃν ἐλάλησε· γενέσθω δὴ εἰρήνη, καὶ δικαιοσύνη ἐν ταῖς ἡμέραις μου. » Ἅπερ ἀκούσας ὁ Ἐζεκίας, εὐλαβῶς ἅμα καὶ εὐσεβῶς, πάντα λόγον ἀγαθὸν εἶναι ὃν λαλήσειεν ὁ Θεὸς, κἂν λυπηρὸς εἶναι νομίζοιτο ἀνθρώποις, ἀπεκρίνατο. Ἐφ' οἷς πάλιν ὁ Ἑβραῖος μὴ ἀποδέξασθαι τοῦ Ἐζεκίου τὴν προαίρεσιν τὸν Θεὸν ἔλεγε. Τὸ γὰρ ὑπὲρ μὲν ἑαυτοῦ ἠξιωκέναι, ὑπὲρ δὲ τοῦ λαοῦ μηδένα λόγον πεποιῆσθαι, μεμπτὸν τῷ Θεῷ φανῆναι· C διὸ ἐπιλέγειν ἑξῆς τὸν προφήτην· « Παρακαλεῖτε τὸν λαόν μου, λέγει ὁ Θεός. » Εἰ γὰρ καὶ οὗτος, φησὶ, φίλαυτος ὢν, ὑπὲρ μὲν ἑαυτοῦ φροντίσας ἐδεήθη, τοῦ δὲ λαοῦ μνήμην οὔ τινα ἐποιήσατο· ἀλλ' ὁ Θεὸς, τοῦ ἰδίου κηδόμενος λαοῦ, παρακαλεῖν αὐτὸν τοῖς τοῦτο πράττειν οἵοις τε παρακελεύεται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Μ'.

« Παρακαλεῖτε, παρακαλεῖτε τὸν λαόν μου, λέγει ὁ Θεός. Ἱερεῖς, λαλήσατε εἰς τὴν καρδίαν Ἱερουσαλήμ· παρακαλέσατε αὐτήν. » Τίνες δέ εἰσιν οἷς ὁ λόγος παρακαλεῖν τὸν λαὸν προστάττει, ἄξιον ἐπιστῆσαι· τίς δὲ ἡ καρδία Ἱερουσαλὴμ, καὶ ποταπὴν χρὴ νοεῖν τὴν Ἱερουσαλὴμ, ὥσπερ τι ζῶον καρδίαν ἔχουσαν. Ἔμψυχον γὰρ καὶ λογικὴν σαφῶς παρίστησιν αὐτὴν ὁ φήσας λόγος· « Λαλήσατε εἰς τὴν καρδίαν Ἱερουσαλήμ. D » Καὶ ἦν μὲν εἰπεῖν Ἱερουσαλὴμ τὸν λαὸν εἶναι τὸν ἐν αὐτῇ κατοικοῦντα, ὡς πολλάκις τὴν πόλιν ἀντὶ τῶν οἰκητόρων ὀνομαζομένην· νυνὶ δὲ ὁ λόγος αὐτοῦ τοῦ λαοῦ μέμνηται λέγων· « Παρακαλεῖτε τὸν λαόν μου· » καὶ πάλιν ἰδίως ἐπιφέρει τὸ, « Λαλήσατε εἰς τὴν καρδίαν Ἱερουσαλήμ. » Τίνες οὖν εἰσιν οἱ παρακαλεῖν προσταττόμενοι, καὶ τίς ὁ παρακαλούμενος λαὸς, τί τε ἡ καρδία Ἱερουσαλὴμ, ὥρα διευκρινῆσαι. Οἱ μὲν οὖν παρακαλοῦντες εἶεν ἂν οἱ τὸ Πνεῦμα τὸ παράκλητον ὑποδεδεγμένοι, ἀπόστολοι δηλαδὴ καὶ μαθηταὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, καὶ εὐαγγελισταὶ, καὶ οἱ τούτοις ὅμοιοι, πρὸς οὓς ἔλεγεν ὁ Σωτήρ· « Ἐγὼ ἐρωτήσω τὸν Πατέρα μου, καὶ ἄλλον Παράκλητον δώσει ὑμῖν, ἵνα εἴη μεθ' ὑμῶν εἰς τὸν αἰῶνα, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας· » καὶ αὖθις· « Ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ

Παράκλητος, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὃ πέμψει ὁ Πατήρ A μου, ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πάντα, » καὶ τὰ ἑξῆς. Πάντες τοιγαροῦν οἱ τὸ παράκλητον Πνεῦμα ὑποδεξάμενοι προστάττονται παρακαλεῖν τὸν λαὸν τοῦ Θεοῦ· ἀλλ' οὐ τὸν Ἰσραὴλ, οὐδὲ τὸν Ἰακὼβ, οὐδὲ τὸν Ἰούδαν. Ὥσπερ δὲ ἀποδέδεικται, ὁ λαὸς τοῦ Θεοῦ, οὕτως ἡ καρδία Ἱερουσαλὴμ νοηθήσεται, τὸ κρεῖττον τάγμα τοῦ λαοῦ. Ὡς γὰρ ἐν σώματι ἡ καρδία τὸ κυριώτατόν ἐστι τοῦ παντὸς, οὕτω καὶ ἐν τῷ τῆς Ἐκκλησίας σώματι τὸ κυριώτατον τάγμα εἰκότως ἂν λεχθείη τὸ τῶν λογικωτέρων, φρονήσει τε καὶ διανοίᾳ καὶ λογισμῷ διαφερόντων. Ἐὰν τοίνυν λέγηται, « Λαλήσατε εἰς τὴν καρδίαν Ἱερουσαλὴμ, » οὕτω δεκτέον τὸν λόγον, ὡσεὶ σαφέστερον ἔλεγε· « Λαλήσατε τοῖς ἐν τῷ λαῷ τοῦ Θεοῦ νοήμοσι καὶ λογικωτέροις. » Τούτοις μὲν οὖν λαλεῖν προστάττονται οἱ ἱερεῖς· τὸν δὲ λοιπὸν λαὸν B παρακαλεῖν, ὡς δεόμενον παρακλήσεως καὶ παραμυθίας.

« Ὅτι ἐπλήσθη ἡ ταπείνωσις αὐτῆς· λέλυται αὐτῆς ἡ ἁμαρτία, ὅτι ἐδέξατο ἐκ χειρὸς Κυρίου διπλᾶ τὰ ἁμαρτήματα αὐτῆς. » Προσήκει δὲ λοιπὸν παρακλήσεως καὶ παραμυθίας αὐτὴν τυγχάνειν διὰ τὴν ἐπιλάμψασαν τῷ βίῳ τοῦ καινοῦ πάντων ἀνθρώπων Σωτῆρος ἐπιφάνειαν. Διπλῆν δὲ κόλασιν εἴποις ἂν ἐπεληλυθέναι τῇ καρδίᾳ Ἱερουσαλήμ· ἐπεὶ καὶ κατὰ τὴν ἱστορίαν συναπήλαυον τοῖς κακοῖς τοῦ πλήθους οἱ δηλούμενοι, ὑπ' ἀλλοφύλοις ἔθνεσι ταπεινούμενοι, καὶ κατὰ διάνοιαν ἐκόλαζον ἑαυτοὺς, διὰ τὴν τοῦ πλήθους ἀναβολὴν πενθοῦντες καὶ ἀποκλαιόμενοι τὴν πτῶσιν καὶ τὴν ἀπώλειαν τῶν πολλῶν· C ἀλλὰ δεύτερον πολιορκηθεῖσα ἡ Ἱερουσαλὴμ, ὡς εἰς ἔδαφος κατενεχθῆναι τὸν ἐν αὐτῇ νεὼν, διπλῆν τιμωρίαν τῶν ἐν αὐτῇ τετολμημένων ἀσεβημάτων ὑπέμεινε.

« Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ· Ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. » Σαφῶς παρίστησι μὴ ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ γεγενῆσθαι τὰ θεσπιζόμενα, ἀλλ' ἐπὶ τῆς ἐρήμου· λέγω δὴ τὸ ὀφθήσεσθαι τὴν δόξαν Κυρίου, καὶ τὸ πάσῃ σαρκὶ γνωσθήσεσθαι τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ. Καὶ ταῦτα μὲν ἐπληροῦτο πρὸς ἱστορίαν καὶ λέξιν ἐπὶ τοῦ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου κηρύσσοντος τὴν σωτήριον ἐπιφάνειαν Θεοῦ ἐν τῇ ἐρήμῳ τοῦ Ἰορδάνου, ἐν ᾗ καὶ τὸ σωτήριον ὤφθη τοῦ Θεοῦ. Αὐτὸς γὰρ ὁ Χριστὸς, ἥ τε δόξα αὐτοῦ τοῖς πᾶσιν ἐγνώσθη, ὅτε βαπτισθέντος D αὐτοῦ, ἠνοίχθησαν οἱ οὐρανοὶ, καὶ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐν εἴδει περιστερᾶς καταβὰν ἔμεινεν ἐπ' αὐτοῦ, φωνή τε ἠνέχθη πατρικὴ τῷ Υἱῷ μαρτυροῦσα· « Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, αὐτοῦ ἀκούετε. » Ὡς γὰρ μέλλοντος ἐπιδημεῖν τῇ ἐρήμῳ καὶ τῇ ἐξ αἰῶνος ἀβάτῳ τοῦ Θεοῦ, ταῦτα ἐλέγετο. Ἦν δὲ τὰ ἔθνη πάντα ἔρημα Θεοῦ γνώσεως, καὶ ἄβατα πᾶσι τοῖς τοῦ Θεοῦ δικαίοις τε καὶ προφήταις ἀνδράσι. Διόπερ ἡ φωνὴ παρακελεύεται ὁδὸν εὐτρεπίζειν τῷ τοῦ Θεοῦ Λόγῳ, καὶ τὴν ἄβατον καὶ τραχεῖαν ὁμαλὴν ποιεῖν, ἵν' ἐπιβῇ ἐπιδημήσας ὁ Θεὸς ἡμῶν. « Ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου· » τουτέστι τὸ εὐαγγελικὸν

ctus, quem mittet Pater meus, ille vos docebit omnia [60], » et cætera. Quotquot igitur Spiritum sanctum acceperunt, populum Dei consolari jubentur; sed non Israelem, non Jacobum, non Judam. Ut autem populum Dei intelligendum esse commonstratum est, ita et cor Jerusalem intelligatur oportet, pro populi scilicet ordine et parte præstantiore. Quemadmodum enim in corpore cor præstantissimum omnium est; ita et in Ecclesiæ corpore, præstantissima portio jure dicatur esse eorum, qui ratione, prudentia, mente et cogitandi vi cæteris antecellunt. Cum ergo dicitur, « Loquimini ad cor Jerusalem, » sic dictum accipias, ac si clarius ita loqueretur, « Loquimini iis e populo Dei, qui intelligentia et ratione præstantiores sunt. » Hos itaque alloqui jubentur sacerdotes; residuum vero populum consolari præcipiuntur, utpote qui consolatione opus habeat.

« Quia repleta est humiliatio ejus: solutum est peccatum illius, quoniam suscepit de manu Domini duplicia peccata sua. » Par est ut demum consolationem obtineat, ob illucescentem toti humano generi novi Salvatoris adventum. Duplex vero supplicium cordi Jerusalem inflictum dicas: tum quia secundum historiam memorati homines ab alienigenis gentibus oppressi, in partem calamitatis populi veniebant; tum quia secundum mentem de multitudinis abjectione flentes ac multorum perniciem et exitium lugentes, sese macerabant: quia etiam secundo obsessa Jerosolyma, ita ut templum ejus solo æquaretur, duplex scelerum ab se perpetratorum supplicium luit.

VERS. 3. Vox clamantis in deserto, Parate viam Domini, rectas facite semitas Dei nostri. » Aperte declarat ea, quæ in vaticinio feruntur, non Jerosolymæ, sed in deserto gerenda esse; nempe quod futurum sit, ut gloria Domini appareat, et salutare Dei in omnis carnis notitiam veniat Et hæc quidem secundum historiam et ad verbum, tunc impleta sunt, cum Joannes Baptista salutarem Dei adventum prædicavit in deserto Jordanis, ubi salutare Dei visum fuit. Nam tunc Christus ejusque gloria omnibus innotuit, cum, ipso baptizato, aperti sunt cœli, et Spiritus sanctus in columbæ specie descendens, super eo insedit, paternaque vox delata est, Filio testimonium reddens, « Hic est Filius meus dilectus, ipsum audite [61]. » Hæc quippe dicebantur, quia Deus in desertum, a sæculo imperviun et inaccessum, adventurus erat. Erant porro gentes omnes Dei cognitione vacuæ, a quarum aditu omnes justi Dei ac prophetæ arcebantur. Quamobrem jubet vox illa, viam parare Dei Verbo, et inviam asperamque complanare, ut eo adveniens Deus noster progredi valeat. « Parate viam Domini; » ea est evangelica prædicatio, novaque consolatio,

[60] Joan. XIV, 16. [61] Matth. III, 17.

quæ salutare Dei in omnium hominum notitiam venire exoptat.

Deinde vero, in profundo malitiæ depressas animas excitat, his additis verbis:

VERS. 4. « Omnis vallis implebitur. » Superbis vero illis animabus, quæ contra Dei cognitionem sese erigebant, contrarium eventurum esse docet his verbis: « Et omnis mons et collis humiliabitur; » sed etiam, inquit, erunt « omnia tortuosa in rectam, et aspera in planities. » Hic asperam animam planam effici jubet, ut adventum Dei excipere valeat.

VERS. 5. « Et videbitur gloria Domini, et videbit omnis caro salutare Dei, quia Dominus locutus est. » Caro autem erant homines omnes, qui solummodo carnei, Spiritus sancti participes nullatenus erant. « Quia Dominus locutus est: » mentiri enim nequit is, qui promisit.

VERS. 6-8. « Vox dicentis, Clama. Et dixi, Quid clamabo? Omnis caro fenum, et omnis gloria hominis, sicut flos feni. Exaruit fenum, et flos decidit: verbum autem Dei nostri manet in æternum. » Hæc quippe universæ carnis natura est, necnon hominis imaginem terreni ferentis, videlicet corpus amantis, et secundum carnem viventis: nam perinde atque fenum terræ ac speciosi flores, ad breve tempus floret, et decore nitescit; nec diu postea, ob infirmam et fluxam naturam marcescit: quod his verbis Scriptura docet, « Exaruit fenum, et flos decidit. »

VERS. 9. « Super montem excelsum ascende, qui evangelizas Sion. Exalta in fortitudine vocem tuam, qui evangelizas Jerusalem. » Hæc præmissorum sententiæ apprime conveniunt, atque opportune evangelistarum mentionem faciunt, et adventum Dei ad homines annuntiant, postquam de voce in deserto clamante sermo habitus est. Atenim prophetiam de Joanne Baptista, evangelistarum mentio congruenter sequebatur. Quænam igitur hæc Sion est, nisi quæ antea Jerusalem vocabatur? Nam et ipsa mons erat, quod declarat Scriptura illa quæ dicit: « Mons Sion hic, in quo habitasti [61]; » et Apostolus: « Accessistis ad Sion montem [62]. » Num forte chorus apostolicus ex prisco populo ex circumcisione delectus, hac ratione significatur? Hæc enim Sion et Jerusalem est, quæ salutare Dei accepit, quæ et ipsa monti Dei, videlicet unigenito Verbo ejus, sublimis imponitur: quam jubet, conscenso monte sublimi, salutare verbum annuntiare. Quis autem ille est, qui evangelizat, nisi evangelicus chorus? Quid est evangelizare? universis hominibus, et ante omnes, civitatibus Juda, Christi in terram adventum prædicare.

VERS. 10. « Attollite, nolite timere. Dic civitatibus

A κήρυγμα, ἡ καινὴ παράκλησις αὕτη, ἡ πᾶσιν ἀνθρώποις γνωσθήσεσθαι τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ ἐπιζητοῦσα.

Εἶτα διεγείρει τὰς ἐν βάθει κακίας τεταπεινωμένας ψυχὰς, ἐπιλέγων·

« Πᾶσα φάραγξ πληρωθήσεται. » Καὶ τὰς ὑπερηφάνους τε καὶ ὑπεραιρομένας κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ τὸ ἐναντίον πείσεσθαι διδάσκει λέγων· « Καὶ πᾶν ὄρος καὶ βουνὸς ταπεινωθήσεται » ἀλλὰ καὶ ἔσται, « Πάντα τὰ σκολιὰ, » φησὶν, « εἰς εὐθεῖαν, καὶ ἡ τραχεῖα εἰς πεδία. » Καὶ τὴν τραχεῖαν δὲ ψυχὴν ὁμαλὴν γίνεσθαι προστάττει, ὡς ἂν δεκτικὴ γένοιτο τῆς ἐπιβάσεως τοῦ Θεοῦ.

« Καὶ ὀφθήσεται ἡ δόξα Κυρίου, καὶ ὄψεται πᾶσα
B σὰρξ τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ, ὅτι Κύριος ἐλάλησε. » Σάρξ δὲ ἦσαν οἱ αὐτοὶ μόνον σάρκινοι, καὶ οὐδαμῶς Πνεύματος ἁγίου μέτοχοι πάντες ἄνθρωποι. « Ὅτι Κύριος ἐλάλησεν· » ἀψευδὴς γὰρ ὁ ἐπαγγειλάμενος.

« Φωνὴ λέγοντος, Βόησον. Καὶ εἶπα, Τί βοήσω; Πᾶσα σὰρξ χόρτος, καὶ πᾶσα δόξα ἀνθρώπου ὡς ἄνθος χόρτου. Ἐξηράνθη ὁ χόρτος, καὶ τὸ ἄνθος ἐξέπεσε· τὸ δὲ ῥῆμα τοῦ Θεοῦ ἡμῶν μένει εἰς τὸν αἰῶνα. » Αὕτη γοῦν ἐστι πάσης σαρκὸς φύσις καὶ τοῦ τὴν εἰκόνα τοῦ χοϊκοῦ φέροντος ἀνθρώπου, λέγω δὴ τοῦ φιλοσωμάτου καὶ τοῦ κατὰ σάρκα ζῶντος· ὁμοίως γοῦν τῷ χόρτῳ τῆς γῆς, καὶ τοῖς ὡραίοις ἄνθεσι πρὸς βραχὺ θάλλει καὶ ὡραΐζεται, εἶτ' οὐκ εἰς μακρὰν ὑπὸ τῆς ἀστάτου καὶ ῥευστῆς φύσεως ἀπομα-
C ραίνεται· ὅπερ διδάσκει ἡ Γραφὴ λέγουσα· « Ἐξηράνθη ὁ χόρτος, καὶ τὸ ἄνθος ἐξέπεσεν. »

« Ἐπ' ὄρος ὑψηλὸν ἀνάβηθι ὁ εὐαγγελιζόμενος Σιών. Ὕψωσον τῇ ἰσχύϊ τὴν φωνήν σου, ὁ εὐαγγελιζόμενος Ἱερουσαλήμ. » Σφόδρα καὶ ταῦτα τῇ τῶν προλεχθέντων ἕπεται διανοίᾳ, εὐκαίρως καὶ τῶν εὐαγγελιστῶν μνήμην ποιούμενα, καὶ παρουσίαν Θεοῦ ἀνθρώποις εὐαγγελιζόμενα, μετὰ τὰ περὶ τῆς ἐν τῇ ἐρήμῳ βοώσης φωνῆς. Εἵπετο γὰρ τῇ περὶ Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ προφητείᾳ ὁ περὶ τῶν εὐαγγελιστῶν τοῦ Σωτῆρος λόγος. Τίς οὖν ἐστιν αὕτη ἡ Σιὼν, ἢ πάντως που ἡ διὰ τῶν ἔμπροσθεν Ἱερουσαλὴμ ὠνομασμένη; Καὶ αὕτη γὰρ ὄρος ἦν, ὃ δηλοῖ ἡ φάσκουσα Γραφή· « Ὄρος Σιὼν τοῦτο ὃ κατεσκήνωσας ἐν αὐτῷ· » καὶ ὁ Ἀπόστολος· « Προσεληλύθατε Σιὼν ὄρει. »
D Καὶ μήποτε νῦν ὁ χορὸς ὁ ἀποστολικὸς, ὁ ἐκ τοῦ προτέρου λαοῦ, ὁ ἐκ περιτομῆς ἐξειλεγμένος, τοῦτον σημαίνεται τὸν τρόπον; Αὕτη γάρ ἐστι Σιὼν καὶ Ἱερουσαλὴμ, ἡ τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ παραδεδεγμένη, ἐπηρτημένη τις οὖσα καὶ αὕτη τῷ ὄρει τοῦ Θεοῦ τῷ μονογενεῖ αὐτοῦ Λόγῳ· ᾗ προστάττει εὐαγγελίζεσθαι ἀνελθούσῃ ἐπ' ὄρος ὑψηλὸν, αὐτὸν τὸν σωτήριον λόγον. Τίς δὲ ὁ εὐαγγελιζόμενος, ἢ ὁ εὐαγγελικὸς χορός; Τί δὲ εὐαγγελίζεσθαι; κηρύττειν πᾶσιν ἀνθρώποις τοῦ Χριστοῦ τὴν ἐπὶ γῆς παρουσίαν, καὶ πρὸ πάντων ταῖς πόλεσιν Ἰούδα.

« Ὑψώσατε, μὴ φοβεῖσθε. Εἶπον ταῖς πόλεσιν

[61] Psal. LXXIII, 2. [62] Hebr. XII, 22.

Ἰούδα· Ἰδοὺ ὁ Θεὸς ἡμῶν· » λέγω δὴ ταῖς Ἰουδαϊ- A καῖς συναγωγαῖς, ὡς ἄρα εἴη ἐληλυθὼς ὁ πάλαι ἥξειν καὶ ἐπιδημήσειν ἀνθρώποις διὰ τῶν προφητῶν κηρυττόμενος Θεὸς, καὶ αὐτὸς Κύριος, ὁ ἐκ μακροῦ προσδοκώμενος αὐτοῖς.

« Ἰδοὺ Κύριος, Κύριος μετὰ ἰσχύος ἔρχεται, καὶ ὁ βραχίων μετὰ κυρίας· » ὡς εἰ σαφέστερον ἔλεγεν, μετὰ δεσποτικῆς κυρίας καὶ αὐθεντίας. « Ἰδοὺ ὁ μισθὸς αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ, καὶ τὸ ἔργον ἐναντίον αὐτοῦ. » Ταῦτα μὲν περὶ τῆς δευτέρας τοῦ Χριστοῦ παρουσίας, καθ' ἣν ἥξει ἐν δόξῃ ἀποδώσων ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ. Τοῦτο μὲν οὖν ὡς δεσπότης καὶ Κύριος ποιήσει μετὰ ἰσχύος καὶ μετὰ τοῦ καλουμένου βραχίονος αὐτοῦ.

« Ὡς ποιμὴν ποιμανεῖ τὸ ποίμνιον αὐτοῦ. » Κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ πάροδον ἐπληροῦτο, ἐν ᾗ, « κε- B νώσας ἑαυτὸν, καὶ μορφὴν δούλου λαβὼν, » ἐποίμαινε τὸ ποίμνιον αὐτοῦ· ἢ κατὰ τὸν Σύμμαχον, « τὴν ἀγέλην αὐτοῦ ἔβοσκεν. » Οὐ γὰρ ὡς Κύριος μετὰ ἰσχύος, οὐδ' ὡς βραχίων μετὰ τῆς οἰκείας κυρίας καὶ δεσποτείας· ἀλλ' ὡς ποιμὴν, φησὶ, ποιμανεῖ τὸ ποίμνιον αὐτοῦ. Ὃ δὴ καὶ ἐμαρτύρει λέγων αὐτὸς ἐν Εὐαγγελίοις· « Ἐγώ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς, καὶ γινώσκω τὰ ἐμὰ, καὶ γινώσκουσί με τὰ ἐμά· καὶ τὴν ψυχήν μου τίθημι ὑπὲρ τῶν προβάτων. »

« Καὶ τῷ βραχίονι αὐτοῦ συνάξει ἄρνας, καὶ ἐν γαστρὶ ἐχούσας παρακαλέσει. » Ἄρνας δὲ τοὺς ἀρτιγενεῖς καὶ ἐν Χριστῷ ἀναγεννωμένους δηλοῖ (37). Καὶ ἄλλως δὲ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ αἱ ψυχαὶ κύουσαι καὶ ὠδίνουσαι τοὺς δι' αὐτῶν ἐν Χριστῷ ἀναγεννωμένους, C παράκλητον αὐτὸν εἶχον· ὅπερ νοήσεις ἐξ ἑνὸς τοῦ λέγοντος· « Τεκνία μου, οὓς πάλιν ὠδίνω, ἄχρις οὗ μορφωθῇ Χριστὸς ἐν ὑμῖν. » Ὁρᾷς πῶς ὁ Παῦλος ὑπὲρ τῶν μαθητευομένων αὐτῷ εἶχεν ὠδῖνας· οὕτως οὖν καὶ οἱ λοιποὶ ἀπόστολοι. Ὥσπερ γὰρ ἐν γαστρὶ κύουσι μητέρες, τοὺς δι' αὐτῶν ἐν Χριστῷ γεννωμένους ὤδινον, ὑπεραγωνιῶντες μήπου τις ἔκτρωμα γένηται ἀπολισθήσας καὶ ἐξαμβλωθεὶς τῆς ἐν Χριστῷ μορφώσεώς τε καὶ τελειώσεως. Διόπερ αὐτὸς ὁ προλεχθεὶς ποιμὴν παρακαλέσειν αὐτοὺς εἴρηται.

« Τίς ἐμέτρησε τῇ χειρὶ τὸ ὕδωρ, καὶ τὸν οὐρανὸν σπιθαμῇ, καὶ πᾶσαν τὴν γῆν δρακί; Τίς ἔστησε τὰ ὄρη σταθμῷ, καὶ τὰς νάπας ζυγῷ; » Τῶν γὰρ D σοφῶν τοῦ αἰῶνος τούτου τὸ πᾶν ἀναθέντων αὐτοματισμῷ καί τινι συντυχίᾳ φυσικῇ εἱμαρμένης, ἀνάγκῃ ὁ παρὼν λόγος μηδὲν ὡς ἔτυχε τῶν ὄντων εἶναι, πάντα δὲ μέτρῳ καὶ ἀριθμῷ ὑπὸ τοῦ θεολογουμένου Κυρίου συνεστάναι παρίστησι. Τροπικῶς δὲ τοῖς παρ' ἡμῶν συνήθεσι μέτροις κέχρηται, ὡς ἂν ἐκ τῶν ἡμῖν γνωρίμων καὶ συνήθων ὀνομάτων εἰς ἔννοιαν ἀφικοίμεθα τῆς τῶν δηλουμένων διδασκαλίας. Εἶτ' ἐπειδήπερ ἐκ μεγέθους καὶ καλλονῆς κτισμάτων ἀναλόγως ὁ γενεσιουργὸς θεωρεῖται, εἰκότως τὰ ἡμῖν ὑπερ-

A Juda, Ecce Deus noster, » Judaicis videlicet synagogis, advenisse eum, quem olim prophetæ apud homines peregrinaturum annuntiabant, Deum, ipsumque Dominum, qui jamdiu ab illis exspectabatur.

« Ecce Dominus, Dominus cum fortitudine venit, et brachium ejus cum dominatione; » ac si apertius diceret, cum imperio et auctoritate. « Ecce merces ejus cum eo, et opus in conspectu illius. » Hæc quidem de secundo Christi adventu, quo cum gloria venturus est, redditurus unicuique secundum opera sua. Id igitur, utpote dominator et Dominus cum fortitudine et cum memorato brachio suo præstabit.

Vers. 11. « Sicut pastor pascet ovile suum. » Id B in primo ejus adventu impletum est, quando « humilians semetipsum, et formam servi accipiens, » pascebat ovile suum, sive, secundum Symmachum, « gregem suum pascebat. » Non enim tanquam Dominus cum fortitudine, neque tanquam brachium proprio dominatu et auctoritate instructum; sed sicut pastor, ait, pascet gregem suum. Quod etiam ipse testificabatur in Evangeliis, hæc dicens: « Ego sum pastor bonus, et cognosco meas, et cognoscunt me meæ, et animam meam pono pro ovibus [64]. »

« Et brachio suo congregabit agnos, et prægnantes consolabitur. » Agnos, recens natos, et in Christo regeneratos appellat. Alio autem modo, apostolorum ipsius animæ prægnantes et partu- C rientes eos, qui ipsorum opera in Christo regenerabantur, ipsum consolatorem habebant: quod ex unius testimonio intelligas, sic loquentis, « Filioli mei, quos iterum parturio, donec formetur Christus in vobis [65]. » Viden' quomodo Paulus pro discipulis suis dolores partus subierit; sic et reliqui apostoli. Quemadmodum enim matres in utero gestant, sic illi eos, qui ipsorum opera in Christo nascebantur, parturiebant, anxii ne quis abortivus esset, atque ex immaturo partu excideret a Christi conformatione et perfectione. Quapropter præfatus ille pastor ipsos consolaturus dicitur.

Vers. 12. « Quis mensus est manu aquam, et cœlum palmo, et omnem terram pugillo? Quis libravit D pondere montes, et valles statera? » Nam cum sapientes hujus sæculi omnia spontaneo cuidam rerum motui ac fortuito naturali casui, et fato ascriberent, necessario præsens sermo nullam rerum fortuito casu exsistere, sed omnia cum mensura et numero a Domino, qui Deus prædicatur, constituta fuisse declarat. Tropice vero, vulgarium apud nos mensurarum exemplo est usus; ut ex rebus nobis cognitis, et ex assuetis vocabulis, ad rei traditæ doctrinam accedamus. Deinde quoniam ex magnitudine et pulchritudine creaturarum, proportione quadam

[64] Joan. x, 14. [65] Galat. iv, 19.

(37) Hæc ita exprimit Hieronymus: « Possumus oves fetas apostolos et apostolicos viros, omnesque Ecclesiæ doctores dicere, qui salutem parturiunt plurimorum, et dicunt cum Apostolo: *Filioli mei, quos iterum parturio, donec Christus formetur in vobis.* »

opifex dignoscitur, jure ea quæ penes nos maxima habentur, collata cum Deo extenuat, ad conditoris omnium notitiam nos evocans.

VERS. 13, 14. « Quis novit mentem Domini? et quis ejus consiliarius fuit, qui instruat eum? aut quem consuluit qui instruxerit eum? aut quis ostendit ei judicium, aut viam prudentiæ quis monstravit ei? » Quia enim interrogaverat, quis esset qui hæc exsistere fecisset, et quis cum mensura et pondere hæc adornasset, consequenter tradit neminem, nisi unam tantum omnibus incomprehensibilem mentem: quare subdit, « Quis novit mentem Domini? » quæ prædicta omnia condidit, quæ nullo egens consiliario, neque alicujus sententia usa, suapte sapientia, quæ nullatenus exsistebant ad essentiam traduxit.

VERS. 15, 16. « Si omnes gentes tanquam gutta situlæ, et tanquam momentum stateræ reputatæ sunt, tanquam saliva habebuntur. Libanus autem non sufficit ad comburendum, et omnia quadrupedia non sufficiunt ad holocaustum. » Quænam hæ gentes, nisi quæ Deum non noverunt, sed idololatriæ errori addictæ sunt? Quæ tanquam stilla situlæ, tanquam momentum stateræ, et tanquam saliva reputandæ dicuntur.

VERS. 17, 18. « Et omnes gentes quasi nihil sunt, et in nihilum reputabuntur. Cui assimilastis Dominum? et cui imagini eum assimilastis? » Quæ consequenter induxit, postquam Dei theologiam in medium attulit, et postquam gentibus enuntiavit, quantus esset is, qui aquam manu mensus est, palma cœlum, et terram omnem pugillo, quique montes pondere, et valles statera constituit. His itaque apposite confert errorem illum, quo gentes detinebantur: ab eoque illas avertens, ad notitiam ejus, qui Deus esse prædicatur, evocat.

VERS. 19-23. « Annon imaginem fecit faber, et aurifex conflato auro inauravit eam? similitudinem fecit eam? Lignum enim, quod non putrescat, eligit faber, et sapienter quæret quomodo statuat imaginem ex eo, et ut non commoveatur. Nonne scietis? nonne audietis? Annon annuntiatum est vobis a principio? non cognovistis fundamenta terræ: qui continet gyrum terræ, et habitatores ejus quasi locustæ. Qui statuit cœlum quasi fornicem, et extendit ut tabernaculum ad habitandum: qui dat principes ut nihilum ad imperandum: terram autem tanquam nihil fecit. » Etiamsi a patribus eruditi non estis; at vel nunc saltem ad sapientiam revocati, ejus ope ediscite, quis sit qui continet fundamenta terræ. Nam si non potuistis, inquit, mentem ad cœlum erigere; at saltem in terram cogitationes et ratiocinia vestra flectite, in iisque moramini. Quærite in quo illa fundetur, quis ille sit qui tantum elementum, immotum et inconcussum detinet. Quis, ait, est ille, qui tot gentes in terra disseminavit, ut locustis parvitatis corporeæ causa compararentur? Deinde sermonem e terra erigens, ad cœlestem fornicem, et ad

A μεγέθη τῇ τοῦ κρείττονος παραθέσει σμικρύνει, ἡμᾶς εἰς ἔννοιαν προσκαλούμενος τοῦ τὰ σύμπαντα συστησαμένου.

« Τίς ἔγνω νοῦν Κυρίου; καὶ τίς αὐτοῦ σύμβουλος ἐγένετο, ὃς συμβιβᾷ αὐτόν; ἢ πρὸς τίνα συνεβουλεύσατο, καὶ συνεβίβασεν αὐτόν; ἢ τίς ἔδειξεν αὐτῷ κρίσιν; ἢ ὁδὸν συνέσεως τίς ἔδειξεν αὐτῷ; « Ἐπειδὴ γὰρ ἠρώτησε, τίς ὁ ταῦτα ὑποστησάμενος, καὶ τίς ὁ μέτρῳ καὶ σταθμῷ ταῦτα διαταξάμενος, ἀκολούθως ἀποδίδωσιν, ὡς οὐδεὶς ἢ εἷς μόνος ὁ τοῖς πᾶσιν ἀκατάληπτος νοῦς, διὸ ἐπιλέγει· « Τίς ἔγνω νοῦν Κυρίου; » τὸν τῶν εἰρημένων ἁπάντων ποιητικὸν, ὃς οὔτε συμβούλου δεηθεὶς, οὔτε παρά τινος γνώμην λαβὼν, τῇ αὐτοῦ σοφίᾳ τὰ μηδαμῇ μηδαμῶς ὑφεστῶτα ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παρήγαγεν.

B « Εἰ πάντα τὰ ἔθνη ὡς σταγὼν ἀπὸ κάδου, καὶ ὡς ῥοπὴ ζυγοῦ ἐλογίσθησαν, ὡς σίελος λογισθήσονται. Ὁ δὲ Λίβανος οὐχ ἱκανὸς εἰς καῦσιν, καὶ πάντα τὰ τετράποδα οὐχ ἱκανὰ εἰς ὁλοκάρπωσιν. » Ποῖα δὲ ταῦτα ἢ τὰ τὸν Θεὸν μὴ εἰδότα, προστετηκότα δὲ τῇ πλάνῃ τῆς εἰδωλολατρείας; Ἃ δὴ καὶ ὡς σταγὼν ἀπὸ κάδου, καὶ ὡς ῥοπὴ ζυγοῦ, καὶ ὡς σίελος λογισθήσεσθαι ἐλέγετο.

« Καὶ πάντα τὰ ἔθνη ὡς οὐδέν εἰσι, καὶ εἰς οὐθὲν ἐλογίσθησαν. Τίνι ὡμοιώσατε Κύριον; καὶ τίνι ὁμοιώματι ὡμοιώσατε αὐτόν; » Ἃ καὶ ἀκολούθως ἐπήγαγε μετὰ τὸ παραθέσθαι τὴν περὶ Θεοῦ θεολογίαν, κηρύξαι τε τοῖς ἔθνεσιν ὅσος ἦν ὁ μετρήσας
C τῇ χειρὶ τὸ ὕδωρ, καὶ τὸν οὐρανὸν σπιθαμῇ, καὶ τὴν γῆν πᾶσαν δρακὶ, τά τε ὄρη σταθμῷ καὶ τὰς νάπας ζυγῷ συστησάμενος. Τούτοις γοῦν ἀναγκαίως παραβάλλει τὴν κατέχουσαν πλάνην τῶν ἐθνῶν, ἀποστρέφων αὐτῆς, ἀνακαλούμενος δὲ εἰς ἐπίγνωσιν τοῦ θεολογουμένου.

« Μὴ εἰκόνα ἐποίησε τέκτων; ἢ χρυσοχόος χωνεύσας χρυσίον περιεχρύσωσεν αὐτόν; ὁμοίωμα κατεσκεύασεν αὐτόν; Ξύλον γὰρ ἄσηπτον ἐκλέγεται τέκτων, καὶ σοφῶς ζητήσει πῶς στήσει εἰκόνα αὐτοῦ, καὶ ἵνα μὴ σαλεύηται. Οὐ γνώσεσθε; οὐκ ἀκούσεσθε; Οὐκ ἀνηγγέλη ἐξ ἀρχῆς ὑμῖν; οὐκ ἔγνωτε τὰ θεμέλια τῆς γῆς. Ὁ κατέχων τὸν γῦρον τῆς γῆς, καὶ οἱ ἐνοικοῦντες ἐν αὐτῇ ὡς ἀκρίδες· ὁ στήσας ὡς καμάραν τὸν οὐρανὸν, καὶ διατείνας ὡς σκηνὴν κατοικεῖν· ὁ διδοὺς ἄρχον-
D τας ὡς οὐδὲν ἄρχειν, τὴν δὲ γῆν ὡς οὐδὲν ἐποίησε. » Εἰ καὶ μὴ ἐκ πατέρων ἐδιδάχθητε, ἀλλὰ νῦν γοῦν σωφρονισθέντες, ὠφελήθητε, καὶ μάθετε τίς ποτέ ἐστιν ὁ κατέχων τὰ θεμέλια τῆς γῆς. Εἰ γὰρ μὴ ἠδύνασθε, φησὶν, εἰς τὸν οὐρανὸν τὴν διάνοιαν ἐπαίρειν, ἀλλ' ἐπιστήσατε, φησὶν, ἐν τῇ γῇ ἐμποιεῖσθαι τὰς διατριβάς. Ἐπὶ τίνος τε ἥδρασται ζητήσατε, καὶ τίς ἐστιν οὗτος, ὁ τὸ τοσοῦτον στοιχεῖον ἀκλινές τε καὶ ἀσάλευτον διακρατῶν. Τίς δὲ, φησὶν, ἐστὶν ὁ καὶ τὰ τοσαῦτα σπείρας ἐπὶ τῆς γῆς ἔθνη, ὡς παραβάλλεσθαι αὐτὰ σμικρότητος ἕνεκα τῶν σωμάτων ἀκρίσιν; Εἶτα, πάλιν ἀναβὰς ἀπὸ τῆς γῆς τῷ λόγῳ, τὴν ἀψῖδα τὴν οὐράνιον, τό τε ὑπὲρ γῆν ἡμισφαίριον, καμάρας δίκην ἐπῃωρημένον, τοῖς πᾶσιν ἀποθαυμάζειν, καὶ τὸν

συστησάμενον τὸν οὐρανὸν ἐννοῆσαι ὁπόσης ἐστὶ δυνάμεως, παρορμᾷ, λογίσασθαί τε, ὡς οὐκ ἀργῶς αὐτὸν ὑπεστήσατο σκηνῆς δίκην, ἄνωθεν μὲν ἐφηπλωμένον κατὰ τῶν εἴσω οὐρανοῦ πάντων, τοῖς δὲ ἐπέκεινα οὐρανοῦ ὑπεστρῶσθαι ἐνδιαίτημα, ὥσπερ δὲ τῆς σκηνῆς προυνόησεν, οὕτω καὶ τῶν εἴσω τῆς σκηνῆς οἰκούντων. Διόπερ κατὰ χρόνους καὶ καιροὺς τοῖς ἐν τῇ γῇ βιοῦσιν ἀνθρώποις ἄρχοντας ἐφίστησι, προνοησάμενος ἀρχόντων τοῖς ἀρχομένοις κατ' ἀλλήλων. Διὸ ἐπιλέγει· « Διδοὺς ἄρχοντας εἰς οὐδὲν ἄρχειν. » Οὐδὲν δὲ ὀνομάζει τὸν θνητὸν βίον, ἢ καὶ τὴν γῆν αὐτήν· ὥσπερ οὖν διδάσκει φάσκων ἑξῆς· « Τὴν δὲ γῆν εἰς οὐδὲν ἐποίησε. » Ταῦτα πάντα περὶ τῶν κατὰ καιροὺς ἀρξάντων καὶ τυραννησάντων ἐπὶ τῆς γῆς εἴρηται, ὡς εἰς τοιοῦτο περιστησαμένων τέλος.

A hemisphærium, cameræ instar elatum omnibusque imminens, admirandum, et ad eum qui cœlum condidit (quantæ nempe sit virtutis), contemplandum invitat, et ad considerandum, non sine causa cœlum ab eo tabernaculi instar constitutum fuisse, superne quidem expansum, super omnia, quæ intra cœlum continentur; iis vero qui supra cœlum sunt substratum ad domicilium. Quemadmodum autem tabernaculo, ita et iis, qui intra tabernaculum sunt, providit. Quapropter variis temporibus hominibus in terra viventibus principes constituit, congruentes subditis moderatores procurans. Quare subdit, « Dans principes in nihilum ad imperandum. » Nihilum porro dixit mortalem vitam, sive ipsam terram, ut etiam docet inferius his verbis,
B « Terram autem in nihilum fecit. » Hæc omnia ait de iis, qui variis temporibus imperarunt, et tyrannidem obtinuerunt, utpote qui talem finem et exitum habuerint.

« Οὐ γὰρ μὴ φυτεύσωσιν, οὐδὲ μὴ σπείρωσιν, οὐδὲ μὴ ῥιζωθῇ εἰς τὴν γῆν ἡ ῥίζα αὐτῶν. Ἔπνευσεν ἐπ' αὐτοὺς, καὶ ἐξηράνθησαν, καὶ καταιγὶς ὡς φρύγανα λήψεται αὐτούς. Νῦν οὖν τίνι με ὡμοιώσατε, καὶ ὑψωθήσομαι; εἶπεν ὁ ἅγιος. Ἀναβλέψατε εἰς ὕψος τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν, καὶ ἴδετε, τίς κατέδειξε ταῦτα πάντα; Ὁ ἐκφέρων κατ' ἀριθμὸν τὸν κόσμον αὐτοῦ πάντας ἐπ' ὀνόματι καλέσει ἀπὸ πολλῆς δόξης, καὶ ἐν κράτει ἰσχύος αὐτοῦ· οὐδέν σε ἔλαθε. » Διὸ πρὸς αὐτοὺς ἀποτείνεται λέγων· Διὰ τί παρὰ σεαυτῷ ταῦτα λογίζῃ, καὶ λέγειν τολμᾷς, ὡς τὸν Θεὸν ἡ σὴ ὁδὸς ἔλαθε, καὶ οὐχ ὑπόκεισαι κρίσει, διὰ τὸ ἀγνοεῖν αὐτὸν τὰ ὑπὸ σοῦ δρώμενα;

VERS. 24-26. « Siquidem non plantabunt, neque seminabunt, neque radices aget in terra radix eorum. Flavit super eos, et exaruerunt, et procella tanquam stipulas apprehendet eos. Nunc igitur cui me assimilastis, et exaltabor? dicit sanctus. Attollite sursum oculos vestros, et videte, quis ostendit hæc omnia? Qui effert in numero ornatum suum: omnes nomine vocabit a multa gloria et in robore fortitudinis suæ; nihil tibi latet. » Quamobrem eos sic alloquitur: Cur apud te talia cogitas, et dicere audes; quod scilicet Deo lateat via tua, et quod tu judicium non subiturus sis, quia ipse gesta tua ignorat?

« Μὴ γὰρ εἴπῃς, Ἰακὼβ, καὶ τί ἐλάλησας, Ἰσραήλ; Ἀπεκρύβη ἡ ὁδός μου ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ Θεός μου
C τὴν κρίσιν ἀφεῖλε, καὶ ἀπέστη. Καὶ νῦν οὐκ ἔγνως; εἰ μὴ ἤκουσας; Θεὸς αἰώνιος, ὁ Θεὸς ὁ κατασκευάσας τὰ ἄκρα τῆς γῆς, οὐ πεινάσει, οὐδὲ κοπιάσει, οὐδέ ἐστιν ἐξεύρεσις τῆς φρονήσεως αὐτοῦ· διδοὺς τοῖς πεινῶσιν ἰσχὺν. καὶ τοῖς μὴ ὀδυνωμένοις λύπην. Πεινάσουσι γὰρ νεώτεροι, καὶ κοπιάσουσι νεανίσκοι, καὶ ἐκλεκτοὶ ἀνίσχυες ἔσονται. » Ἀκατάληπτος δὲ καὶ ἀνέφικτος ἡ παρ' αὐτῷ τυγχάνει σοφία, δι' ἧς τὰ σύμπαντα διοικεῖ· οὕτω δ' οὖν αὐτῷ μέλει καὶ τῶν καθ' ἕκαστον καὶ κατὰ μέρος, ὡς, διὰ τὸ ἐφορᾷν αὐτὸν καὶ λόγῳ θείῳ διακρίνειν τὰ κατ' ἀνθρώπους πράγματα, ἰδιάζειν ἑκάστῳ μεμερισμένον τὸν βίον· ὡς τοῖς μὲν δι' ἔνδειαν τροφῆς πεινῶσιν ἰσχὺν παρεῖναι πολλάκις καὶ ῥώμην σώματος φυσικὴν,
D τοῖς δὲ μὴ πεινῶσι, πλούτῳ δὲ περιῤῥεομένοις, φροντίδας ὑπάρχειν καὶ λύπας, τὰς τὴν τρυφὴν αὐτῶν κολαζούσας. Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ λόγον, νέους μὲν καὶ νεανίσκους, οὓς εἰς τὸ ἀνδρίζεσθαι προσήκει, ἀσθενεῖς ἀπεργάζεται, πάθεσι καὶ νοσήμασι περιβάλλων. Μυρίους δὲ νεότητι σφριγῶντας θᾶττον ἀποβῆναι παρεσκεύασε τοῦ βίου. Ἀνάπαλιν δὲ τούτοις οἱ ἐν διωγμῶν καιροῖς τὸν Θεὸν ὑπομένοντες, ἀσθενεῖς ὄντες καὶ οἰκτροὶ κατὰ τὴν παροῦσαν ζωὴν, μεταβολῆς θείας ἠξιώθησαν, ὡς μὴ μόνον ἀνέσεως καὶ ἐλευθερίας τυχεῖν, ἀλλὰ καὶ δίκην ἀετῶν πτεροφυῆσαι· ὥστε ἀναβῆναι καὶ ὑψωθῆναι καὶ μετεωροπορῆσαι,

VERS. 27-30. « Ne dixeris enim, Jacob, et quid locutus es, Israel? Abscondita est via mea a Deo, et Deus meus judicium abstulit et recessit. Et nunc an nescis? Annon audivisti? Deus æternus, Deus qui fabricatus est terminos terræ, non esuriet, non laborabit, neque est investigatio sapientiæ ejus: qui dat esurientibus virtutem, et non dolentibus dolorem. Esurient enim juvenes, et laborabunt adolescentes, et electi infirmi erunt. » Incomprehensibilis quippe est ejus sapientia, qua omnia moderatur: atque ita singulatim minutatimque omnia curat, ut illo dispiciente, et ratione quadam divina res hominum discernente, singulis quæ sibi propria ad vitam sunt distribuantur; ita ut iis qui ex cibi penuria fame laborant, robur ac naturalis corporis valetudo plerumque adsit; iis vero qui non esuriunt, sed divitiis abundant, sollicitudines et dolores adsint, queis eorum voluptas castigetur. Eademque ratione juvenes et adolescentes, quos vegetos et fortes esse convenit, infirmos reddit, ægritudinibus et morbis subjiciens. Innumeros autem juventute florentes, quam celerrime e vita decedere fecit. Vice versa autem, qui persecutionum tempore Deum exspectantes, infirmi miserabilesque in præsenti vita erant, divina mutatione dignati sunt, ut non modo dimissionem ac libertatem assequerentur, sed etiam instar aquilarum seu pennis su-

blimes volarent; ita ut ascenderent, exaltarentur, ac demum in cœlos cursum dirigerent. Hæc quippe aquilarum natura est.

VERS. 31. « Qui autem exspectant Deum, mutabunt fortitudinem, assument pennas ut aquilæ; current, et non laborabunt; ambulabunt, et non esurient. » Ingentibus perfuncti doloribus, demum visitatione Dei dignati, in pace vitam egerunt, aquilarum instar pennis instructi, ac in sublime elati. Quod si contigerit eos, qui pro pietate concertarunt et vicerunt, martyrio consummatos esse; multo magis illis memorata promissio competat.

CAPUT XLI.

VERS. 1. « Innovamini ad me, insulæ, principes enim mutabunt potentiam: accedant et loquantur simul; tunc judicium annuntient. » Jubet nimirum insulas, « obmutescere et tacere, » secundum Theodotionem, ut divinum sermonem et salutarem prædicationem audire valeant. Insulas vero frequenter vocat Ecclesias omnibus ex gentibus constitutas, quia illas nequitiæ salsugo ceu mare circumfluit. « Principes enim mutabunt potentiam; » ut mores mutent, et a pejoribus ad meliora convertantur. « Accedant et loquantur simul; » nimirum gentes, inquit, ad me Deum suum accedant, et verba mea loquantur, quæ simul et in cœtu recitabuntur, videlicet in Ecclesia mea.

VERS. 2. « Tunc judicium annuntient. Quis excitavit ab oriente justitiam? vocavit eam ad pedes suos et vadet? » Peroptat enim ut gentes, quem didicerunt Dei sermonem aliis annuntient. Justitiæ namque opus erat, ut non domestici tantum, sed etiam reliquæ gentes ad Dei notitiam evocarentur.

« Dabit in conspectu gentium, et reges obstupefaciet: et dabit in terram gladios eorum, et sicut stipulas expulsas arcus eorum. » Subdidit illi multos, ut Babylonem, quod jus postulabat, dirueret. Ipse namque erat, qui et priscis illis olim religiosis hominibus notus fuit, et qui post priscum illum populum Ecclesiam gentium sibi concreditam habuit.

VERS. 3, 4. « Et persequetur eos: transibit in pace via pedum ejus. Quis operatus est et fecit hæc? Vocavit eam, qui vocat eam a generationum principio. » Testificatur non vulgarem utilitatem gentibus obventuram, si a pristina cæcitate et deorum multitudine translatæ, videant eum qui dixit, « Ego Deus primus, et in ventura tempora ego sum. » Quem cum viderent extimuerunt, ad initium sapientiæ profectæ; nam « Initium sapientiæ timor Domini [66]. »

VERS. 5-7. « Termini terræ accesserunt, et venerunt simul, judicans unusquisque proximo suo, et fratri auxiliari. Et dicet, Prævaluit vir artifex, et ærarius percutiens malleo: simul cudens, aliquando quidem dicet, Solidatio bona est. Corroborarunt ea clavis, ponent ea, et non movebuntur. »

[66] Psal. cx, 10

A καὶ τέλος τὴν εἰς οὐρανοὺς πορείαν στείλασθαι. Τοιαύτη γὰρ ἡ ἀετῶν φύσις.

« Οἱ δὲ ὑπομένοντες τὸν Θεὸν ἀλλάξουσιν ἰσχὺν, πτεροφυήσουσιν ὡς ἀετοί· δραμοῦνται, καὶ οὐ κοπιάσουσι· βαδιοῦνται, καὶ οὐ πεινάσουσιν. » Μετὰ οὖν τὰς ὑπερβαλλούσας θλίψεις, ἐπισκοπῆς Θεοῦ καταξιωθέντες, ἐν εἰρήνῃ διετέλεσαν τὸν βίον, ἀετῶν δίκην πτεροφυήσαντες, καὶ εἰς ὕψος ἀρθέντες. Εἰ δὲ καὶ μαρτυρίῳ τελειωθῆναι συμβέβηκε τοὺς ὑπὲρ εὐσεβείας ἠγωνισμένους καὶ νενικηκότας, πολὺ μᾶλλον τούτοις ἁρμόσειεν ἡ εἰρημένη ἐπαγγελία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΑ'.

Ἐγκαινίζεσθε πρός μὲ, νῆσοι· οἱ γὰρ ἄρχοντες ἀλλάξουσιν ἰσχύν· ἐγγισάτωσαν καὶ λαλησάτωσαν
B ἅμα· τότε κρίσιν ἀναγγειλάτωσαν. » Παρακελεύεται δῆτα ταῖς νήσοις, κατὰ Θεοδοτίωνα, « κωφεύειν καὶ σιγᾷν, » ὡς ἂν ἐπήκοοι γένοιντο θεϊκῆς ὁμιλίας, σωτηρίου τε κηρύγματος. Νήσους δὲ ὀνομάζει συνεχῶς τὰς ἐξ ἁπάντων τῶν ἐθνῶν Ἐκκλησίας, διὰ τὸ ὥσπερ ὑπὸ θαλάσσης περιῤῥέεσθαι ὑπὸ τῆς ἁλμυρᾶς τοῦ βίου κακίας. « Οἱ γὰρ ἄρχοντες ἀλλάξουσιν ἰσχύν· » ὡς ἂν μεταβάλοιεν τὸν ἑαυτῶν τρόπον, καὶ ἀλλαγὴν τὴν ἀπὸ τῶν χειρόνων ἐπὶ τὰ κρείττω ποιήσοιντο. « Ἐγγισάτωσαν καὶ λαλησάτωσαν ἅμα· » δηλονότι τὰ ἔθνη πρὸς μὲ, φησὶ, τὸν Θεὸν ἐγγισάτωσαν, καὶ τὰ ἐμὰ ῥήματα λαλησάτωσαν, ὁμοῦ κατὰ τὸ αὐτὸ γενόμενα, ἐν τῇ ἐμῇ δηλαδὴ Ἐκκλησίᾳ.

« Τότε κρίσιν ἀναγγειλάτωσαν. Τίς ἐξήγειρεν ἀπὸ ἀνατολῶν δικαιοσύνην; ἐκάλεσεν αὐτὴν κατὰ πόδας
C αὐτοῦ, καὶ πορεύσεται; » Τὸν γὰρ περὶ τῆς κρίσεως λόγον βούλεται μαθόντα τὰ ἔθνη καὶ ἑτέροις ἀπαγγέλλειν. Δικαιοσύνης γὰρ ἔργον ἦν τὸ μὴ ἰδίους μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰ λοιπὰ ἔθνη καλεῖσθαι ἐπὶ τὴν τοῦ Θεοῦ γνῶσιν.

« Δώσει ἐναντίον ἐθνῶν, καὶ βασιλεῖς ἐκστήσει· καὶ δώσει εἰς γῆν τὰς μαχαίρας αὐτῶν, καὶ ὡς φρύγανα ἐξωσμένα τὰ τόξα αὐτῶν. » Ὑπέταξεν αὐτῷ πολλοὺς, ἵνα καθέλῃ Βαβυλῶνα δικαίως. Αὐτὸς γὰρ ἦν ὁ καὶ τοῖς πρώτοις πρόπαλαι καὶ ἐξ ἀρχῆς θεοφιλέσι γενομένοις γνωσθεὶς, καὶ ὁ μετὰ τὸν πρότερον λαὸν τῶν ἐθνῶν Ἐκκλησίαν πεπιστευμένος.

« Καὶ διώξεται αὐτούς· διελεύσεται ἐν εἰρήνῃ ἡ ὁδὸς τῶν ποδῶν αὐτοῦ. Τίς ἐνήργησε καὶ ἐποίησε ταῦτα; Ἐκάλεσεν αὐτὴν ὁ καλῶν αὐτὴν ἀπὸ γενεῶν
D ἀρχῆς. » Μαρτυρεῖ δὲ ὁ λόγος ὠφέλειαν οὐ τὴν τυχοῦσαν τοῖς ἔθνεσιν, εἴ γε μεταβάλλοντα τῆς προτέρας ἀβλεψίας καὶ πολυθεΐας, ἴδοιεν τὸν εἰρηκότα· « Ἐγὼ Θεὸς πρῶτος, καὶ εἰς τὰ ἐπερχόμενα ἐγώ εἰμι. » Καὶ ἰδόντα ἐφοβήθησαν, ἐν ἀρχῇ γενόμενα σοφίας· « Ἀρχὴ γὰρ σοφίας φόβος Κυρίου. »

« Τὰ ἄκρα τῆς γῆς ἤγγισαν, καὶ ἦλθον ἅμα, κρίνων ἕκαστος τῷ πλησίον, καὶ τῷ ἀδελφῷ βοηθῆσαι. Καὶ ἐρεῖ· Ἴσχυσεν ἀνὴρ τέκτων, καὶ χαλκεὺς ὁ τύπτων σφύρᾳ, ἅμα ἐλαύνων, ποτὲ μὲν ἐρεῖ, Σύμβλημα καλόν ἐστιν. Ἰσχύρωσαν αὐτὰ ἐν ἥλοις, θήσουσιν αὐτὰ, καὶ οὐ κινηθήσονται. » Τὸ γὰρ παραδοξότατον

A τοῦτό ἐστιν, ὅτι καὶ τὰ βάρβαρα φύλα καὶ τὰ πορρωτάτω ἀπῳκισμένα Ἰουδαϊκῆς χώρας, καθ' ἣν μόνην γνωρίζεσθαι ἐνομίζετο τὸ παλαιὸν ὁ Θεὸς, γνῶσιν ἀνείληφε τῆς εὐσεβείας καὶ τῆς θεοσεβείας· ὡς ἐκπλαγῆναι τῆς τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνης τὴν χάριν, σπεῦσαί τε καὶ ἐλθεῖν ἀκολούθως τῷ φήσαντι κηρύγματι· « Ἐγγισάτωσαν, καὶ λαλησάτωσαν ἅμα. » Οὐ γὰρ μόνον ἑαυτοὺς σώζειν οἱ κεκλημένοι, ἀλλὰ καὶ τοὺς πλησίον κατὰ τοὺς τῆς φιλανθρωπίας νόμους. Ἦν ποτε χρόνος ὅτε καὶ ἡμῶν αὐτῶν κατίσχυσεν ἀνὴρ τέκτων ὁ τὴν εἰδωλολατρείαν κατεργασάμενος, καὶ χαλκεὺς τύπτων σφύρᾳ τοὺς ἑαυτοῦ θεούς· ἀλλὰ νῦν ἔγνωμεν τὸ μηθὲν ὄντας ἐκείνους, καὶ τῆς πατρικῆς κατέγνωμεν πλάνης, ὃ δὴ καὶ ὑμᾶς προσήκει μανθάνοντας ὠφελεῖσθαι. Δεῖγμα δὲ τῆς ἀδρανείας τῶν πάλαι νομισθέντων ἡμῖν θεῶν τὸ μὴ ἑστάναι δύνασθαι, B εἰ μὴ γόμφοις τισὶ καὶ ἥλοις ἐμπαρεῖεν.

« Σὺ δὲ, Ἰσραὴλ παῖς μου, Ἰακὼβ, καὶ ὃν ἐξελεξάμην, σπέρμα Ἀβραὰμ, ὃν ἠγάπησα. » Παῖδα πρῶτον ὀνομάζει, ἔπειτα ἐκλεκτὸν, εἶτα ἀγαπητόν. Τὸν μὲν ὡς ἐν ἀρχαῖς ὄντα καὶ φόβῳ δουλείας παιδαγωγούμενον, οἷος ἦν ὁ ἀποστολικὸς χορὸς, τὸν πρῶτον βίον ὑπὸ τὸν παιδαγωγὸν νόμον γεγονώς· τὸν δὲ αὐτὸν ἐκλεκτὸν ὀνομάζει, ὡς ἂν προκόψαντα καὶ τῆς σωτηρίου κλήσεως καὶ ἐκλογῆς κατηξιωμένον. Σπέρμα δὲ Ἀβραὰμ ἕτερον τάγμα τυγχάνον παρὰ τὸ τῶν ἐκλεκτῶν, ὁποῖον ἂν εἴη τὸ πλῆθος τῶν Ἰουδαίων, πρὸς οὓς διαλεγόμενος ὁ Σωτὴρ ἔλεγεν· « Οἶδα, ὅτι σπέρμα Ἀβραάμ ἐστε. » Ἕτεροι δὲ ἦσαν οὗτοι παρὰ τὰ τέκνα τοῦ Ἀβραὰμ, περὶ ὧν ἐδίδασκε λέγων· C « Εἰ τέκνα τοῦ Ἀβραὰμ ἦτε, τὰ ἔργα τοῦ Ἀβραὰμ ἐποιεῖτε. » Ἀβραὰμ μὲν οὖν ἀγαπητὸς ἦν τοῦ Θεοῦ καὶ φίλος· διὸ λέλεκται· « Σπέρμα Ἀβραὰμ, ὃν ἠγάπησα· » ἢ κατὰ τὸν Σύμμαχον, « Σπέρμα Ἀβραὰμ τοῦ φίλου μου· » κατὰ δὲ τὸν Ἀκύλαν, « Σπέρμα ἀγαπητόν μου. » Τό γε μὴν σπέρμα αὐτοῦ οὐκέτι ἠγαπῆσθαι ὁμοίως τῷ Ἀβραὰμ λέγεται· πλὴν ἀλλὰ καὶ τὸ σπέρμα αὐτοῦ καλεῖ διὰ τῶν ἐκλεκτῶν αὐτοῦ, εἰπὼν αὐτοῖς· « Πορεύεσθε πρὸς τὰ πρόβατα ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραήλ. »

« Οὗ ἀντελαβόμην ἀπ' ἄκρων τῆς γῆς, καὶ ἐκ τῶν σκοπιῶν αὐτῆς ἐκάλεσά σε, καὶ εἶπά σοι· Παῖς μου εἶ· ἐξελεξάμην σε, καὶ οὐκ ἐγκατέλιπόν σε. » Σημαίνει δὲ διὰ τούτων τοὺς ἐν τῇ διασπορᾷ τοῦ Ἰουδαίων λαοῦ, οὓς πρώτους κατηξίου τῆς αὐτοῦ κλήσεως. Πολλοὶ γὰρ D κατὰ τοὺς ἀποστολικοὺς χρόνους οἱ ἀπὸ Ἰουδαίων τὸν Χριστοῦ λόγον παραδεδεγμένοι, οὐ μόνον ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας γῆς, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν.

« Μὴ φοβοῦ· μετὰ σοῦ γάρ εἰμι· μὴ πλανῶ. » Ἐπιθαρσύνει τὴν ἐκλογὴν ταύτην, εἰς τὸ ἀδεῶς εἰς πάντα τὰ ἔθνη κηρύξαι τὸ Εὐαγγέλιον· ὃ δὴ καὶ αὐτὸς ἐδήλου ἐν Εὐαγγελίοις ὁ Σωτὴρ φάσκων· « Ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. Ἐγὼ γάρ εἰμι ὁ Θεός σου, ὁ ἐνισχύσας σε, καὶ ἐβοήθησά σοι.

Nam quod per quidem mirum est, barbaræ nationes, et longissime remotæ a Judaica regione, in qua sola Deus olim notus esse putabatur, ad pietatis et religionis notitiam accesserunt, ita ut de gratia divinæ justitiæ obstupescerent, atque maturarent et venirent, prædicationi obsequentes, quæ ait, « Accedant et loquantur simul. » Vult enim ut secundum humanitatis leges, qui vocati sunt, non suæ tantum, sed proximi etiam saluti consulant. Fuit olim tempus, quo faber idolorum opifex, et ærarius malleo cudens deos suos, in nos prævalerent: at jam novimus eos nihil esse, et paternum errorem damnamus, quod vos ad utilitatem vestram ediscere opus est. Imbecillitatis autem eorum qui a nobis olim pro diis habebantur, argumentum est, quod ne stare quidem possint, nisi palis et clavis defigantur.

Vers. 8. « Tu autem Israel puer meus, Jacob, quem elegi, semen Abraham, quem dilexi. » Puerum primo vocat, hinc electum, postea dilectum. Puerum quidem, quasi in primis initiis degeret, ac metu servitutis institueretur; qualis erat apostolicus chorus, qui primo vitæ suæ tempore sub lege quasi sub pædagogo fuit: eumdem porro electum nuncupat, utpote qui profectu auctus salutari vocatione et electione dignatus sit. Semen autem Abraham alius et distinctus ordo est ab electis, qualis erat multitudo Judæorum, quos alloquens Salvator dicebat, « Scio quia semen Abrahæ estis [67]. » At illi diversi erant a filiis Abrahæ, de quibus hæc edocebat, « Si Abrahæ filii essetis, opera Abrahæ faceretis [68]. » Abraham ergo dilectus et amicus Dei erat: quare dictum est, « semen Abraham, quem dilexi; » sive, secundum Symmachum, « semen Abraham amici mei; » secundum Aquilam vero, « semen dilectum meum. » Et vero semen ejus non perinde atque Abraham amari dicitur. Attamen per electos suos semen ejus vocat; nam ait illis, « Ite ad oves quæ perierunt, domus Israel [69]. »

Vers. 9. « Quem assumpsi ab extremis terræ, et a speculis ejus vocavi te, et dixi tibi, Puer meus es: elegi te, et non dereliqui te. » His porro significat eos in dispersione Judaici populi, quos primos vocatione sua dignatus est. Apostolicis quippe temporibus ex Judæis multi verbum Christi susceperunt, non modo ex iis qui Judæam incolebant, verum etiam ex iis, qui penes reliquas gentes habitabant.

Vers. 10. « Noli timere, tecum enim sum: ne erres. » His ab se electis fiduciam addit, ut Evangelium in omnibus gentibus sine formidine prædicent; quod ipsum declarabat in Evangeliis Servator his verbis, « Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus, usque ad consummationem sæculi [70]. Ego enim sum Deus tuus, qui confortavi te, et auxiliatus sum tibi. »

[67] Joan. VIII, 37. [68] ibid. 39. [69] Matth. X, 6. [70] Matth. XXVIII, 20.

VERS. 11. « Erunt enim quasi non sint, et peribunt omnes adversarii tui. » Cave, inquit, putes te tua virtute posse tantæ prædicationi ministrare. Nihil quippe eras, nec quidquam agere potuisses, nisi ego tecum exsistens tecumque ambulans, apud omnes gentes te corroborassem, teque patientia, perseverantia et virtute muniissem; ut tibi Evangelium omnibus prædicanti impedimentum nullum occurreret.

VERS. 12. « Quæres eos, et non invenies homines, qui debacchentur in te. Erunt enim quasi non sint, et non erunt adversarii tui. » Etiamsi enim quo tempore te impugnabant et divexabant, aliqui ad breve temporis spatium viderentur esse; at tu quidem subsistes ac permanebis, eorumque perniciem videbis; illi vero quamprimum esse desinent, ex hac vita deleti. Quamobrem perseverare te oportet, et ab iis illatas ærumnas sustinere.

VERS. 13, 14. « Quoniam ego Deus tuus, qui teneo dexteram tuam, qui dico tibi, Ne timeas Jacob, perexigue Israel. » Nam paucissimi sane numero erant discipuli Salvatoris nostri; nimirum duodecim apostoli, et post illos septuaginta alii.

VERS. 15. « Ecce feci te quasi plaustri rotas triturantes, recentes, in serrarum modum. » Sic enim virtus corroborantis eos ostendebatur, dum ipsi nihil a verme differrent, sed etiam paucissimi essent, ac mortui cadaveraque Israelis viderentur. Hujusmodi tamen cum essent, rotarum et currus instar, ceu quamdam paleam diffindebant, diabolicum impiarum gentium cultum et idololatriam triturantes et secantes. « Et triturabis montes, et comminues colles, et tanquam pulverem pones. »

VERS. 16. « Et ventilabis, et ventus auferet eos, et turbo disperget eos. Tu autem lætaberis in sanctis Israel. » Per montes et colles adversarias potestates, olim contra Dei cognitionem insurgentes subindicans; ita ut error ille diabolicus apud gentes non ultra subsistat. His porro montibus et collibus de medio sublatis ac deletis, tu ipse servus meus electus, per quem hæc perpetranda sunt, lætaberis in Domino, et in sancto Israel laudaberis.

VERS. 17. « Et exsultabunt pauperes et inopes. Quærent enim aquam, et non erit: lingua eorum præ siti exaruit. Ego Dominus Deus: ego exaudiam Deus Israel, et non derelinquam eos. » Qui autem isthæc ad finem deducta sint, et etiamnum peragantur in ecclesiis Dei, quæ per discipulos Salvatoris nostri omnibus in locis fundatæ sunt, intelliges, si animum adhibueris. Animæ igitur quæ olim in gentibus inopes ac Dei cognitione egentes erant, nec vel stillam vivifici potus habebant, ita ut lingua earum, et sermo ea prolatus exaresceret, quod ne guttæ quidem salutaris verbi participes essent; eædem ipsæ per cœlestem gratiam inexspectatum beneficium acceperunt, fontibus, fluminibus et omnimodis aquis vivificis repletæ; utpote

A « Ἔσονται γὰρ ὡς οὐκ ὄντες, καὶ ἀπολοῦνται πάντες οἱ ἀντίδικοί σου. » Ὅρα γάρ, φησὶ, μήποτε νοηθῇς, ὡς τῇ αὐτοῦ ἰσχύϊ δεδύνησαι τοσούτῳ κηρύγματι διακονήσασθαι. Οὐδεὶς γὰρ ἂν ἦσθα, οὐδ' ἂν ἠδυνήθης τι, εἰ μὴ ἐγὼ μετὰ σοῦ ὢν, καὶ σὺν σοὶ πορευόμενος, εἰς πάντα τὰ ἔθνη ἐνίσχυσά σε, ὑπομονὴν καὶ καρτερίαν καὶ δύναμίν σοι δωρησάμενος· ὡς μηδὲν ἐμποδών σοι γενέσθαι κώλυμα κηρύττοντι τὸ Εὐαγγέλιον εἰς πάντας.

« Ζητήσεις αὐτοὺς, καὶ οὐ μὴ εὕρῃς τοὺς ἀνθρώπους οἳ παροινήσουσιν εἰς σέ. Ἔσονται γὰρ ὡς οὐκ ὄντες, καὶ οὐκ ἔσονται οἱ ἀντιπολεμοῦντές σε. » Εἰ γὰρ καὶ πρὸς ὀλίγον ἔδοξαν εἶναί τινες, καθ' ὃν καιρὸν ἐπολέμουν καὶ ἐδίωκόν σε· ἀλλὰ σὺ μὲν ἔσῃ καὶ διαμενεῖς, καὶ ὄψει αὐτῶν τὴν ἀπώλειαν· οἱ δὲ οὐκ B ἔσονται, ᾗ τάχος ἀφανιζόμενοι τοῦ βίου. Διὸ καρτερεῖν σε προσήκει, καὶ ὑπομένειν τὰς ἐξ αὐτῶν ἐπαγομένας θλίψεις.

« Ὅτι ἐγὼ ὁ Θεός σου, ὁ κρατῶν τῆς δεξιᾶς σου, ὁ λέγων σοι· Μὴ φοβοῦ, Ἰακὼβ, ὀλιγοστὸς Ἰσραήλ. » Ὀλίγοι γὰρ τὸν ἀριθμὸν ἐτύγχανον οἱ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μαθηταὶ, δώδεκα μὲν ὄντες ἀπόστολοι· ἑβδομήκοντα δὲ οἱ μετ' αὐτούς.

« Ἰδοὺ ἐποίησά σε ὡς τροχοὺς ἁμάξης ἀλοῶντας, καινοὺς, πριστηροειδεῖς. » Οὕτω γὰρ ἡ δύναμις τοῦ ἐνισχύοντος αὐτοὺς ἐδεικνύετο, ὅτε αὐτοὶ σκώληκος οὐδὲν διέφερον, ἀλλὰ καὶ ὀλιγοστοὶ ἦσαν, καὶ νεκροὶ καὶ τεθνεῶτες τοῦ Ἰσραὴλ ἐτύγχανον. Ὅμως τοιοῦτοι ὄντες, ὥσπερ τινὰ καλάμην διέτεμνον τροχῶν καὶ ἁμάξης τρόπον, ἀλοῶντες καὶ καταπρίζοντες τῶν C ἀλλοφύλων καὶ ἀθέων ἐθνῶν τὴν δαιμονικὴν θεοποιίαν. « Καὶ ἀλοήσεις ὄρη, καὶ λεπτυνεῖς βουνοὺς, καὶ ὡς χνοῦν θήσεις. »

« Καὶ λικμήσεις, καὶ ἄνεμος λήψεται αὐτοὺς, καὶ καταιγὶς διασπερεῖ αὐτούς. Σὺ δὲ εὐφρανθήσῃ ἐν τοῖς ἁγίοις Ἰσραήλ. » Ὄρη καὶ βουνοὺς τὰς ἀντικειμένας δυνάμεις, πάλαι κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ ἐπαιρομένας, αἰνιττόμενος· ὡς μηκέτι ὑφεστάναι παρὰ τοῖς ἔθνεσι τὴν δαιμονικὴν πλάνην. Τῶν δὲ ἀποδοθέντων ὀρῶν καὶ τῶν δηλωθέντων βουνῶν ἀφανῶν γενομένων, σὺ αὐτὸς ὁ δοῦλός μου ὁ ἐκλεκτὸς, δι' οὗ ταῦτα κατώρθωται, εὐφρανθήσῃ ἐν Κυρίῳ, καὶ ἐν τῷ ἁγίῳ Ἰσραὴλ ἐπαινεθήσῃ.

D « Καὶ ἀγαλλιάσονται οἱ πτωχοὶ καὶ ἐνδεεῖς. Ζητήσουσι γὰρ ὕδωρ, καὶ οὐκ ἔσται· ἡ γλῶσσα αὐτῶν ἀπὸ τῆς δίψης ἐξηράνθη. Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεός· ἐγὼ ἐπακούσομαι ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ, καὶ οὐκ ἐγκαταλείψω αὐτούς. » Ὅπως δὲ ταῦτα τέλους ἔτυχε, καὶ εἰσέτι νῦν ἐνεργεῖται ἐν ταῖς διὰ τῶν μαθητῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν κατὰ πάντα τόπον ἱδρυθείσαις ἐκκλησίαις τοῦ Θεοῦ, τὴν διάνοιαν ἐπιστήσας εἴσῃ. Αἱ γοῦν τὸ παλαιὸν πτωχεύουσαι ἐν τοῖς ἔθνεσι ψυχαὶ καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ γνώσεως ἐνδεεῖς οὖσαι, καὶ μηδὲ ῥανίδα ζωτικοῦ πόματος κεκτημέναι, ὡς τὴν γλῶσσαν αὐτῶν καὶ τὸν δι' αὐτῆς προσφερόμενον λόγον ἐξηράνθαι, διὰ τὸ μηδεμιᾶς νοτίδος λόγου σωτηρίου μετέχειν· αὗται παραδόξου τετυχήκασιν εὐεργεσίας διὰ τῆς οὐρανίου χάριτος πληρωθεῖσαί τε πηγῶν, καὶ ποταμῶν καὶ

παντοίων ζωτικῶν ὑδάτων, ὡς ἀπολαύουσαι ὕδατος, A περὶ οὗ ἀνωτέρω ἐλέγετο· « Καὶ πίονται ὕδωρ ἐκ τῶν πηγῶν τοῦ σωτηρίου· » εἴτε ἀπὸ πηγῶν τοῦ Ἰσραὴλ, ὧν ἐμνημόνευσεν ὁ φήσας λόγος, « Ἐν ἐκκλησίαις εὐλογεῖτε τὸν Θεὸν Κύριον ἐκ πηγῶν Ἰσραήλ. » Τοῦτο δ' ἂν εἴη τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τὸ πηγάζον ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀνομβροῦν ὕδατα ζῶντα, τοτὲ μὲν ἀπὸ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, τοτὲ δὲ ἀπὸ τῆς καινῆς καὶ εὐαγγελικῆς διδασκαλίας.

« Ἀλλὰ ἀνοίξω ἐπὶ τῶν ὀρέων ποταμοὺς, καὶ ἐν μέσῳ πεδίων πηγάς. Ποιήσω τὴν ἔρημον εἰς ἕλη ὑδάτων, καὶ τὴν διψῶσαν γῆν ἐν ὑδραγωγοῖς. Θήσω εἰς τὴν ἄνυδρον γῆν κέδρον καὶ πύξον, μυρσίνην καὶ κυπάρισσον, καὶ λεύκην. » Ταῦτα πάντα, οὐδ' ἄλλως ἢ ἐν ὑδάτων πλήθει τρεφόμενα καὶ αὐξανόμενα, εἰς τὴν εἰκόνα περιείληπται τῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ B εὐθαλῶν ψυχῶν, ἀπὸ πολυπληθίας θείων καὶ λογικῶν ὑδάτων εἰς ὕψος ἐπηρμένων. Ὅτε μὲν οὖν τοὺς καρποὺς τῆς Ἐκκλησίας βούλεται παραστῆσαι ὁ λόγος, εἰκόνι χρῆται ἐλαίας, ἢ φοίνικος, ἢ ἀμπέλου· ὅτε δὲ τὸ εὐθαλὲς καὶ διηρμένον, νεαρόν τε καὶ ἀκμαῖον, τῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ προκοπτόντων δηλοῖ, τῇ τῶν προλεχθέντων φυτῶν συνεχρήσατο εἰκόνι· ἃ οὐκ ἄλλως ἢ ἐξ ὑδάτων πλήθους καὶ γῆς ἑδραίας καὶ μονίμου συνίστασθαι πέφυκεν· ὃ δὴ καὶ ἀντὶ παραδόξου παρείληφεν, εἰ ἐν τῇ ἀνύδρῳ καὶ καταξήρῳ καὶ δειλαίᾳ γῇ τοσαύτην ὑδάτων χορηγίαν ἔσεσθαι ἐπήγγελται, ὡς τοιαῦτα βλαστῆσαι φυτὰ, ὁποῖα κατείλεκται. Τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον ἔσεσθαι καὶ ἐπὶ τῆς πάλαι ἐρήμου καὶ ἀνύδρου γῆς τῶν πάλαι ἀλλοφύλων καὶ ἀθέων ἐθνῶν· τοσαύτην γὰρ γενήσεσθαι καὶ ἐπ' αὐτῷ μεταβολὴν C προφητεύει εἰς ἔνδειξιν τῆς σωτηρίου εὐεργεσίας.

« Ἵνα ἴδωσι καὶ γνῶσι, καὶ ἐννοήσωσι καὶ ἐπίστωνται ἅμα, ὅτι χεὶρ Κυρίου ἐποίησε ταῦτα, καὶ ὁ ἅγιος τοῦ Ἰσραὴλ κατέδειξεν. » Εἰ γὰρ μὴ Θεὸς ἦν καὶ χεὶρ Κυρίου, ἡ διὰ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ τὴν τοσαύτην μεταβολὴν ἐν τοῖς ἔθνεσιν εἰργασμένη, πῶς ἂν συνέστησαν ἐν τῇ τοσαύτῃ τῶν ἐθνῶν ἐρημίᾳ ἐκκλησίαι Θεοῦ, καὶ τὰ ἐν αὐτῇ λογικὰ ὕδατα πληθύνοντα πανταχοῦ γῆς, ὡς γεωργεῖσθαι τῶν πρότερον ἐρήμων κα' ἀνημέρων ἐθνῶν τὰς ψυχὰς τῷ τῆς θεοσεβείας λόγῳ, φύειν τε καὶ ὑψηλὰ καὶ μετέωρα βλαστήματα· καὶ τὰ μὲν ἐπὶ γῆς ἐῤῥιζωμένα, λέγω δὴ ἐν τῷ θνη- D τῷ καὶ ἀνθρωπίνῳ βίῳ· τὰ δὲ εἰς ὕψος ἐπαιρόμενα, ὡς καὶ μέχρι τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν ἐκτείνεσθαι, κἀκεῖ τὰς ἑαυτῶν ἀναρτᾷν ἐλπίδας; Διὸ φυτοῖς εὐώδεσι καὶ εἰς ὕψος ἐπηρμένοις παραβέβληνται.

« Ἐγγίζει ἡ κρίσις ὑμῶν, λέγει Κύριος ὁ Θεός· ἤγγισαν αἱ βουλαὶ ὑμῶν, λέγει ὁ βασιλεὺς Ἰακώβ. » Ἀναπολόγητοι γάρ ἐστε, φησὶν, ὦ εἰδωλολάτραι, οἱ μετὰ τὴν τοσαύτην χάριν τὴν τὰ τοσαῦτα κατεργασαμένην, τῇ πολυθέῳ ἐναπομείναντες πλάνῃ, μὴ ἐννοήσαντες, ὡς χεὶρ ἦν ἀληθῶς Θεοῦ ἡ τὰ τοσαῦτα κατεργαζομένη, καὶ πρὶν γενέσθαι μαρτυραμένη, ὅτι ταῦτα ἔσται.

[71] Cap. XII, vers. 13. [72] Psal. LXVII, 27.

quæ ea ipsa fruerentur aqua, de qua superius [71] dicebatur, « Et bibent aquam ex fontibus salutaris; » sive ex fontibus Israelis, quos memorat sermo ille qui ait, « In ecclesiis benedicite Deo Domino de fontibus Israel [72]. » Hæc porro aqua fuerit Spiritus sanctus, in Ecclesia Dei scaturiens, et aquas viventes instillans, modo ex Veteri Testamento, modo ex nova et evangelica doctrina.

VERS. 18, 19. « Sed aperiam in montibus flumina, et in medio camporum fontes. Faciam desertum in paludes aquarum, et sitientem terram in aquæductus. Ponam in terra inaquosa cedrum, et buxum, et myrtum, et cupressum, et populum. » Hæc omnia, quæ nonnisi in aquarum copia aluntur et accrescunt, ad similitudinem animarum in Ecclesia Dei florentium, quæ ex divinarum et rationabilium aquarum abundantia in altum excreverunt, usurpantur. Cum igitur Scriptura fructus Ecclesiæ repræsentare cupit, imagine utitur olivæ, aut palmæ, aut vitis; cum vero florentem, sublimem, vegetum et prosperum eorum, qui in Ecclesia proficiunt, statum significat, prædictarum arborum similitudine utitur, quæ nonnisi ex aquarum copia atque in terra firma solidaque consistere solent: quod sane pro re stupenda et mirabili usurpavit, quod videlicet in inaquosa, arida, et misera terra, tantam fore aquarum abundantiam polliceatur, ut tales arbores, quales enumerantur, proferre valeat. Eodem autem modo eventurum dicit in illa olim deserta et inaquosa alienarum et impiarum gentium terra: nam ut salutare beneficium exprimat, tantam in illa fore mutationem vaticinatur.

VERS. 20. « Ut videant et cognoscant, et cogitent et sciant simul, quoniam manus Domini fecit hæc, et sanctus Israel ostendit. » Nisi enim Deus et manus Domini esset, quæ per apostolos suos tantam in gentibus mutationem induxit, quomodo in tanto gentium deserto Ecclesiæ Dei constitissent, et rationabiles ejus aquæ ubique terrarum largiter manassent, ita ut illæ olim desertæ et immites gentium animæ, piæ religionis verbo excoli possent, ac celsas sublimesque plantas emittere: quarum aliæ in terra, scilicet in mortali humanaque vita, radices posuere; aliæ vero sursum erectæ sunt, ita ut ad usque regnum cœlorum extenderentur, atque ibi spem suam reponerent? quamobrem suaveolentibus ac celsissimis arboribus comparantur.

VERS. 21. « Appropinquat judicium vestrum, dicit Dominus Deus: appropinquarunt consilia vestra, dicit rex Jacob. » Inexcusabiles quippe estis, ait, o idololatræ, qui post tantam taliaque operantem gratiam, in multorum numinum errore mansistis: non cogitantes, manum Dei esse quæ tam multa edidit, et antequam fierent, hæc futura prænuntiavit.

VERS. 22-23. « Appropinquent et annuntient vobis quæ ventura sunt, aut priora quæ erant. Dicite, et mentem advertemus, et cognoscemus quæ ultima, et quæ ventura. Renuntiate nobis quæ ventura in novissimo, et cognoscemus quia dii estis. » Nam Dei prophetæ quidem, divini consortes Spiritus, novissima prænuntiarunt, inaquosi, sterilis et infructuosi soli in meliorem statum mutationem vaticinantes, necnon Christi adventum, apostolorum ejus prædicationem, cæteraque omnia in eorum prophetiis enuntiata : unde revera Deus esse is, qui hæc in illis et per illos vaticinatus est, agnoscitur. Maligni vero dæmones qui potuerint universorum Dei consilium et cogitationem, ac ejus de Christi adventu, deque ipsorum pernicie et exitio decretum, cognoscere? Quapropter cum futura atque ea quæ in extremis temporibus circa gentium vocationem solitudinemque suam eventura erant, ignorarent; consequenter neque prius edita noverant : quare nullus eorum prophetis suis ista suggerere potuit, quæ scripto consignarunt ii, qui Spiritu Dei digni habiti fuerant.

« Bene facite et male facite, et mirabimur, et videbimus simul. » Etiamsi enim malis inferendis pares sitis, utpote dæmones maligni, attamen divinæ operandi virtutis hinc indicium non habebitis : quare opus est vos quod Deo proprium est, primum exhibere, id est, bene facere : hinc autem justo judicio uti ac dignos supplicio plectere. Ita ut hinc probe commonstretur, operationes illas, ut putant ipsi, sive oracula, præstigiatorum hominum fallacias esse, qui multorum simplicitate abutuntur.

VERS. 24, 25. « Quoniam unde estis vos? et unde opus vestrum? De terra in abominationem elegerunt vos. Ego vero excitavi eum, qui ab Aquilone est, et eum, qui ab ortu solis : vocabuntur nomine meo. » His porro significat per eum qui ab ortu solis venit, Christum ejusque justitiam : id vero indicabat superius his verbis, « Quis excitavit ab oriente justitiam? » quam ipsis gentibus datam testificabatur; per eum vero qui ab Aquilone, populum ex gentibus, qui olim in Aquilone degebat; secundum illud, « A facie Aquilonis accendentur mala in omnes inhabitantes terram. » Hunc itaque gentium populum, ait, excitavi ab Aquilone, ut ne ultra ibi maneat : vocabo autem eum, qui ab ortu solis venit, scilicet Christum.

« Veniant principes, et tanquam lutum figuli, et tanquam figulus conculcans lutum, sic conculcabimini. » Sic vocat eos qui satellitum instar regnum ejus stipant, angelos videlicet : per quos impium errorem sublatum iri prænuntiat; vel principes ac præsules Ecclesiæ suæ. Vos scilicet quibus dicebatur, « Unde estis vos, et unde opus vestrum? ex terra in abominationem elegerunt vos. »

VERS. 26 « Quis enim annuntiabit nobis ea quæ sunt a principio, ut cognoscamus et ea, quæ prius

A « Ἐγγισάτωσαν, καὶ ἀναγγειλάτωσαν ὑμῖν ἃ συμβήσεται, ἢ τὰ πρότερον τίνα ἦν. Εἴπατε, καὶ ἐπιστήσομεν τὸν νοῦν, καὶ γνωσόμεθα τί τὰ ἔσχατα καὶ τὰ ἐπερχόμενα. Ἀναγγείλατε ἡμῖν τὰ ἐπερχόμενα ἐπ' ἐσχάτου, καὶ γνωσόμεθα, ὅτι θεοί ἐστε. » Οἱ μὲν γὰρ τοῦ Θεοῦ προφῆται, ἐνθέου Πνεύματος μετασχόντες, προεῖπον τὰ ἔσχατα διαῤῥήδην θεσπίσαντες τῆς ἀνύδρου καὶ ἀγόνου καὶ ἀκάρπου τῶν ἐθνῶν χώρας τὴν ἐπὶ τὰ κρείττω μεταβολὴν, τήν τε τοῦ Χριστοῦ παρουσίαν, καὶ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ τὸ κήρυγμα, καὶ ὅσα ἄλλα ταῖς αὐτῶν ἐμφέρεται προφητείαις· ὅθεν γνωρίζεται Θεὸς ὢν ἀληθῶς ὁ ἐν αὐτοῖς καὶ δι' αὐτῶν ταῦτα θεσπίσας. Οἱ δὲ πονηροὶ δαίμονες πόθεν ἠδύναντο γινώσκειν βουλὴν καὶ ἐνθύμησιν τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ, ἢ τὰ ὁρισθέντα ὑπ' αὐτῷ περὶ τῆς τοῦ
B Χριστοῦ παρουσίας, περί τε τῆς αὐτῶν καθαιρέσεως καὶ ἀπωλείας; Διὸ, μὴ εἰδότες τὰ ἐπερχόμενα, μηδὲ τὰ ἐν ἐσχάτοις καιροῖς μέλλοντα συμβήσεσθαι περὶ τῆς κλήσεως τῶν ἐθνῶν, τῆς τε αὐτῶν ἐρημίας, εἰκότως οὐδὲ τὰ πρότερα ἐγνώριζον· ὅθεν οὐδεὶς αὐτῶν δεδύνηται τοῖς αὐτῶν προφήταις ὑποβάλλειν ταῦτα, ἅπερ οἱ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ καταξιωθέντες γραφῇ παραδέδωκασιν.

« Εὐποιήσατε καὶ κακώσατε, καὶ θαυμασόμεθα, καὶ ὀψόμεθα ἅμα. » Εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα κακοποιεῖν οἷοί τέ ἐστε, δαίμονες ὄντες πονηροὶ, ἀλλ' οὐκ ἐκ τούτου γνώρισμα τῆς θεϊκῆς ἐνεργείας ἕξετε· διόπερ τὸ ἰδιάζον ἐπὶ Θεοῦ πρῶτον ὑμᾶς ἐπιδείξασθαι χρή· λέγω δὴ τὸ εὐποιῆσαι· ἔπειτα ἄρα κρίσει δικαίᾳ
C χρήσασθαι, καὶ τοὺς ἀξίους κακώσεως τιμωρήσασθαι. Ὡς ἐντεῦθεν παρίστασθαι τὰς νομιζομένας ἐνεργείας, ἢ τοὺς χρησμοὺς ἀνδρῶν εἶναι γοήτων ἀπάτας, τῇ τῶν πολλῶν ἠλιθιότητι καταχρωμένων.

« Ὅτι πόθεν ἐστὲ ὑμεῖς, καὶ πόθεν ἡ ἐργασία ὑμῶν; Ἐκ γῆς βδέλυγμα ἐξελέξαντο ὑμᾶς. Ἐγὼ δὲ ἤγειρα τὸν ἀπὸ Βοῤῥᾶ, καὶ τὸν ἀφ' ἡλίου ἀνατολῶν, κληθήσονται τῷ ὀνόματί μου. » Σημαίνει δὲ διὰ τούτων τὸν μὲν ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου τὸν Χριστὸν καὶ τὴν ἑαυτοῦ δικαιοσύνην· τοῦτο δὲ ἐδήλου καὶ διὰ τῶν ἔμπροσθεν φήσας· « Τίς ἐξήγειρεν ἀπὸ ἀνατολῶν δικαιοσύνην; » ἣν καὶ τοῖς ἔθνεσι δεδωρῆσθαι ἐδήλου· τὸν δὲ ἀπὸ Βοῤῥᾶ, τὸν ἐξ ἐθνῶν λαὸν, πάλαι ὄντα ἐν τῷ Βοῤῥᾷ, κατὰ τὸ, « Ἀπὸ προσώπου Βοῤῥᾶ ἐκκαυ-
D θήσεται κακὰ ἐπὶ πάντας τοὺς κατοικοῦντας τὴν γῆν. » Τοῦτον οὖν τὸν ἐξ ἐθνῶν λαὸν, ἐξήγειρα, φησὶν, ἀπὸ Βοῤῥᾶ, ἵνα μηκέτι ἐν αὐτῷ ᾖ· καλέσω δὲ καὶ τὸν ἀφ' ἡλίου ἀνατολῶν, τουτέστι τὸν Χριστόν.

« Ἐρχέσθωσαν ἄρχοντες, καὶ ὡς πηλὸς κεραμέως, καὶ ὡς κεραμεὺς καταπατῶν τὸν πηλὸν, οὕτω καταπατηθήσεσθε· » ἤτοι τοὺς τὴν αὐτοῦ βασιλείαν δορυφοροῦντας ἀγγέλους οὕτως ὀνομάζων, δι' ὧν τὴν καθαίρεσιν τῆς ἀθέου πλάνης γεγενῆσθαί φησιν· ἢ τοὺς ἄρχοντας καὶ προεστῶτας τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ. Ὑμεῖς δηλαδὴ, οἷς ἐλέγετο, ὅτι « Πόθεν ἐστὲ ὑμεῖς, καὶ πόθεν ἡ ἐργασία ὑμῶν; ἐκ γῆς βδέλυγμα ἐξελέξαντο ὑμᾶς. »

« Τίς γὰρ ἀναγγελεῖ τὰ ἐξ ἀρχῆς, ἵνα γνῶμεν καὶ τὰ ἔμπροσθεν, καὶ ἐροῦμεν, ὅτι ἀληθῆ ἐστιν;

οὐκ ἔστιν ὁ προλέγων, οὐδὲ ὁ ἀκούων ὑμῶν τοὺς A λόγους. » Διπλῆν ἔχει διάνοιαν, ὡς μήτε αὐτῶν ἐχόντων λόγον, διὰ τὸ μηδὲν δύνασθαι, μήτε εἰδέναι, μήτε τῶν πάλαι περὶ αὐτὰ πλανωμένων ἐπιμενόντων τῇ πλάνῃ· ὠφελημένων δὲ ὑπὸ τοῦ τῆς ἀληθείας λόγου, ὡς μηκέτι ἐκείνοις παρέχειν τὰς ἀκοὰς, διὰ τὸ κατεγνωκέναι τῆς παλαιᾶς ἀπάτης.

« Ἀρχὴν Σιὼν δώσω, καὶ Ἱερουσαλὴμ παρακαλέσω εἰς ὁδόν. » Ὁ λέγει τοιοῦτόν ἐστι· Γινώσκετε, ὦ ἄνθρωποι, ὡς τῇ Ἐκκλησίᾳ τῇ ἐμῇ, τῇ καὶ διὰ τῶν ἔμπροσθεν ὠνομασμένῃ Σιὼν καὶ Ἱερουσαλὴμ, αὐτὸς ἐγὼ δώσω τὴν κατὰ πάντων ἀρχὴν, καὶ τὴν Ἐκκλησίαν μου παρακαλέσω, καὶ θήσω αὐτὴν εἰς ὁδόν.

B « Ἀπὸ γὰρ τῶν ἐθνῶν ἰδοὺ οὐδείς· καὶ ἀπὸ τῶν εἰδώλων αὐτῶν οὐκ ἦν ὁ ἀναγγέλλων. Καὶ ἐὰν ἐρωτήσω αὐτοὺς, Πόθεν ἐστέ; οὐ μὴ ἀποκριθῶσί μοι. Εἰσὶ γὰρ οἱ ποιοῦντες ὑμᾶς, καὶ μάτην οἱ πλανῶντες ὑμᾶς. « Ἠλέγχθησαν γοῦν τὸ μηδὲν ὄντες, καὶ διὰ τοῦτο μηδὲν δυνάμενοι· διὸ καὶ ἐὰν ἐπερωτήσω αὐτοὺς ὁπόθεν εἶεν, οὐδεὶς αὐτῶν ἀπόκρισιν δώσει.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΒ'.

« Ἰακὼβ ὁ παῖς μου, ἀντιλήψομαι αὐτοῦ· Ἰσραὴλ ὁ ἐκλεκτός μου, προσεδέξατο αὐτὸν ἡ ψυχή μου. Ἔδωκα τὸ Πνεῦμά μου ἐπ' αὐτόν. » Εὕροις δ' ἂν ταῦτα συνῳδὰ τοῖς διὰ τῶν ἔμπροσθεν περὶ τοῦ ἐκ ῥίζης Ἰεσσαὶ προελευσομένου τεθεσπισμένοις. Ἐκλεκτὸς δὲ οὐκέθ' ὁμοίως τοῖς ἀποστόλοις· ἐπειδὴ μόνῳ αὐτῷ λέλεκται τὸ, « Ὃν ᾑρέτισεν ἡ ψυχή μου· » ἀλλὰ καὶ C τὸ πνεῦμα τοῦ Θεοῦ ἐπὶ μόνον αὐτὸν ἐπαναπαύσατο· « Ἐν αὐτῷ γὰρ κατῴκησε πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς. » Διόπερ ὡς μόνος χωρήσας τὸ Πνεῦμα τὸ πατρικὸν, τὰ ἑξῆς πάντα ἐργάζεται, ἐξαγγέλλων τὰ περὶ τῆς καθολικῆς κρίσεως τοῖς ἔθνεσιν, εἰς τὸ παρασκευάζεσθαι τοὺς πάντας εἰς τὴν μέλλουσαν τοῦ Θεοῦ κρίσιν.

« Οὐ κεκράξεται, οὐδὲ ἀνήσει, οὐδὲ ἀκουσθήσεται ἔξω ἡ φωνὴ αὐτοῦ· κάλαμον τεθλασμένον οὐ συντρίψει, καὶ λίνον καπνιζόμενον οὐ σβέσει· ἀλλ' εἰς ἀλήθειαν ἐξοίσει κρίσιν. » Σύνηθες τῇ θείᾳ Γραφῇ τῷ τῆς ψυχῆς ὄμματι καταχρᾶσθαι ἐπὶ τοῦ Θεοῦ· ἐπεὶ καὶ πόδας, καὶ χεῖρας, καὶ δακτύλους, καὶ ὀφθαλμοὺς Θεοῦ εἴωθεν ἀνθρωπινώτερον προφέρεσθαι. Περὶ αὐτοῦ δὲ τοῦ Χριστοῦ ταῦτα λέγεται, ἐπειδήπερ ἡσύ- D χως καὶ πράως τὸν ἀνθρώπινον διώδευσε βίον, ὡς μηδὲ τοῖς ὑπ' αὐτοῦ θεραπευομένοις ἐπιτρέπειν αὐτὸν φανερὸν ποιεῖν τοῖς πᾶσιν· οὕτω γὰρ, φησὶν, ἀψοφητὶ καὶ ἡσύχως διελεύσεται τὸν ἐν ἀνθρώποις βίον, ὡς μηδὲ τὸν τυχόντα ἄνθρωπον λυπῆσαι τὸν πάντων ταπεινότερον, καὶ ἀσθενέστερον, καλάμῳ διὰ τὸ ἀσθενὲς ἀπεικασμένον. Λίνον δὲ τυφόμενον εἴποις ἂν εἶναι τὸν εἰκῇ φυσιούμενον, ὑπὸ τοῦ νοὸς τῆς σαρκὸς αὐτοῦ ἐπηρμένον καὶ τετυφωμένον, ὃν οὐ κωλύσειν, οὐδὲ παύσειν ἐλέγετο τοῦ ἐπάρματος ὁ προφητευόμενος. Ὃ δὴ καὶ ἔργῳ ἐπλήρου ὁ Χριστὸς ἐπιδημῶν τῷ θνητῷ βίῳ· οὔτε οὖν ταπεινόν τινα καὶ ἀσθενῆ

A fuerunt, et dicamus vera esse? non est qui prædicat, neque qui audiat sermones vestros. » Hæc duplici more intelligi possunt; ut neque illi sermonem, quem proferant, habeant, quod nihil valeant, nihilque sciant; neque illi, olim his in rebus errantes, in errore maneant; sed verbo veritatis adjuti, nullatenus ipsis aures præbeant, quod priscum errorem deprehenderint et damnarint.

VERS. 27. « Principatum Sion dabo, et Jerusalem consolabor in via. » Hæc est dicti sententia: Heus! vos homines, agnoscite, me Ecclesiæ meæ, quæ prius Sion et Jerusalem vocata fuit, principatum in omnes daturum esse, ac Ecclesiam meam consolaturum positurumque in via.

B VERS. 28, 29. « A gentibus enim ecce nullus est, et de idolis earum non erat qui annuntiaret. Et si interrogavero eos, Unde estis? non respondebunt mihi. Sunt enim qui faciunt et qui frustra seducunt vos. » Nihil eos esse, et ideo nihil posse, comprobatum est: quare si interrogavero eos undenam sint, eorum nemo respondebit.

CAPUT XLII.

VERS. 1. « Jacob puer meus, suscipiam eum: Israel electus meus, suscepit eum anima mea. Dedi Spiritum meum super eum. » Hæc consona deprehendas iis, quæ superius de eo, qui ex radice Jessæ proditurus erat, prænuntiantur. Electus autem, non sicut apostoli, quandoquidem de illo tantum C dicitur, « Elegit eum anima mea; » verum etiam Spiritus Dei in ipso solo requievit: in illo quippe « habitavit omnis plenitudo divinitatis corporaliter[72]. » Quamobrem, ut qui solus paternum Spiritum in se receperit, omnia sub hæc enarrata peragit, gentibus annuntians ea, quæ ad illud universale judicium pertinent, ut omnes ad futurum Dei judicium præparet.

VERS. 2, 3. « Non clamabit, neque dimittet, neque audietur foris vox ejus: calamum conquassatum non conteret, et linum fumigans non exstinguet; sed in veritate feret judicium » Solet Scriptura divina mentis oculo uti, cum de Deo loquitur: quandoquidem pedes, manus, digitos et oculos Dei solet humano more proferre. De Christo autem D hæc ideo dicuntur, quia ille placide et quiete humanam emensus est vitam, ita ut ne illis quidem, queis medelam attulit, permitteret ut ipsum omnibus palam facerent. Usque adeo, inquit, sine strepitu ac quiete humanam transiget vitam, ut ne vel minimo ex hominibus molestiam pariat, etiamsi ille humillimus et debilissimus omnium sit, ac imbecillitatis causa calamo comparetur. Linum vero fumigans dixeris eum esse, qui mente carnis suæ elatus, temere inflatur, quem non ab elatione cohibiturus esse dicitur is, qui in prophetia enuntiatur. Idque sane Christus in mortali vita peregrinatus, opere complevit: neque enim humilem

[72] Col. II, 9.

quempiam et apud homines infirmum contristavit unquam, neque ullum ex arrogantibus et superbis adortus est : sed sese omnibus prorsus hominibus mansuetum et humilem corde exhibuit : cum veritate autem et fiducia omnibus aperiens ea, quæ ad Dei judicium spectabant, non prius cessavit, quam lucis instar splendesceret per resurrectionem ex mortuis, quam propheticus sermo his verbis subindicavit, « Resplendebit, et non conteretur. » Siquidem illum conterere et exstinguere tentabant ii, qui necem ipsi moliti sunt : etenim id universo hominum generi natura proprium est, ut morte conteratur. At non illum mors contrivit, sed unus eorum, qui a sæculo fuere, morti superior evasisse jure declaratur a prophetia dicente :

Vers. 4. « Resplendebit, et non conteretur, donec ponat in terra judicium; et in nomine ejus gentes sperabunt. » Quocirca post resurrectionem ex mortuis, lucis instar in toto orbe resplendens, non prius cessavit, quam in terra et in Ecclesia sua regimen ac judicium ordinaret, quod etiam discipulis suis tradidit.

Vers. 5. « Sic dicit Dominus Deus, qui fecit cœlum, et fixit illud, qui firmavit terram, et quæ in ipsa sunt, qui dat flatum populo suo in ea, et spiritum calcantibus eam. » Admodum consequenter : nam opus est nos ediscere ex cujus persona dicta sint quæ de Christo præmittuntur. Quia enim confertim initio dixerat propheticus sermo, « Jacob puer meus, suscipiam eum : Israel electus meus, suscepit eum anima mea : dedi spiritum meum super eum; » nec indicaverat quis hæc dixisset, hujus vaticinii auctorem jam necessario enuntiat : quamobrem subjungit, « Sic dicit Dominus Deus : » ipse quippe erat, qui et prima protulit, et sequentia adjecit. Quamvis enim vos homines, invisibili et incorporeæ Dei substantiæ videndæ pares non sitis; at hujus tanti cœli magnitudinem speculantes, vobiscum reputate quantus qualisve sit is, qui tantam fixit molem, hinc terram ipsam respicientes, ac considerantes, quanta, quam immobilis a sæculo fundata et ceu radicibus firmata sit, ita ut ne vel tantillum moveatur; cogitate quam inenarrabilis virtus sit ejus, qui firmavit eam, et ita fecundam fructuumque feracem condidit, ut tot animalia, tot plantas proferat. Is ergo, qui tantam pulchritudinem et tantam molem condidit, Dominus et Deus universorum, etiam ea, quæ superius dicta sunt, de Christo prænuntiavit.

Vers. 6-7. « Ego Dominus Deus vocavi te in justitia : et apprehendam manum tuam, et corroborabo te, et dedi te in testamentum generis, in lucem gentium, ut aperires oculos cæcorum, et educeres vinctos ex vinculis et ex domo custodiæ et sedentes in tenebris. » His compellat eum, quem superius puerum suum dixit, cui se spiritum suum daturum esse dicebat. Primo autem ipsum in justitia vocat vocationem ejus pro dignitate et justitia peragens : deinde vero se manum ejus appre-

A ἐν ἀνθρώποις ἐλύπησεν, οὔτε τινὰ τῶν ἐπηρμένων καὶ ὑπερηφάνων μετῆλθε· πρὸς ἅπαντας δὲ τοὺς ἀνθρώπους πρᾶός τε ἦν καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ· σὺν ἀληθείᾳ δὲ καὶ παῤῥησίᾳ τοῖς πᾶσι διαστέλλων τὰ περὶ τῆς τοῦ Θεοῦ κρίσεως, καὶ οὐ πρότερόν γε ἐπαύσατο, ἢ φωτὸς δίκην ἐκλάμψαι διὰ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως, ἣν ὁ προφητικὸς λόγος ᾐνίξατο εἰπὼν, « Ἀναλάμψει καὶ οὐ θραυσθήσεται. » Θραῦσαι μὲν γὰρ αὐτὸν, καὶ ἀποσβέσαι πεπείρανται οἱ τὸν θάνατον αὐτῷ κατασκευάσαντες· ἐπεὶ καὶ πᾶν τὸ θνητὸν γένος θανάτῳ θραύεσθαι πέφυκεν. Ἀλλ' οὐ καὶ αὐτὸν ἔθραυσεν· μόνος δὲ τῶν ἐξ αἰῶνος εἷς οὗτος θανάτου κρείττων ἀποφανθεὶς, εἰκότως ὑπὸ τῆς προφητείας μεμαρτύρηται φησάσης·

B « Ἀναλάμψει καὶ οὐ θραυσθήσεται, ἕως ἂν θῇ ἐπὶ τῆς γῆς κρίσιν, καὶ ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιοῦσι. » Διὸ καὶ μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν, φωτὸς δίκην εἰς πάντα τὸν κόσμον ἐκλάμψας, οὐ πρότερον ἐπαύσατο, ἢ διατάξασθαι ἐπὶ τῆς γῆς τὴν περὶ τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ διοίκησίν τε καὶ κρίσιν, ἣν τοῖς αὐτοῦ παρέδωκε μαθηταῖς.

« Οὕτω λέγει Κύριος ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν, καὶ πήξας αὐτὸν, ὁ στερεώσας τὴν γῆν, καὶ τὰ ἐν αὐτῇ, καὶ διδοὺς πνοὴν τῷ λαῷ τῷ ἐπ' αὐτῆς, καὶ τὸ πνεῦμα τοῖς πατοῦσιν αὐτήν. » Σφόδρα ἀκολούθως· χρὴ γὰρ ἡμᾶς μαθεῖν ἐκ τίνος προσώπου ἦν τὰ περὶ Χριστοῦ προλεχθέντα. Ἐπειδὴ γὰρ ἀθρόως ἐπέβαλεν ὁ προφητικὸς λόγος ἐν ἀρχῇ εἰπὼν, « Ἰακὼβ
C ὁ παῖς μου, ἀντιλήψομαι αὐτοῦ· Ἰσραὴλ ὁ ἐκλεκτός μου, προσεδέξατο αὐτὸν ἡ ψυχή μου· ἔδωκα τὸ πνεῦμά μου ἐπ' αὐτόν· » τίς δὲ ἦν ὁ ταῦτα εἰρηκὼς οὐ προεδίδαξεν, ἀναγκαίως ἐπὶ τοῦ παρόντος διασαφεῖ τὸν ταῦτα τεθεσπικότα· διὸ ἐπιφέρει τὸ, « Οὕτως εἶπε Κύριος ὁ Θεός· » αὐτὸς γὰρ ἦν ὁ τὰ πρῶτα εἰρηκὼς, καὶ τὰ ἑξῆς ἐπιλεγόμενος. Εἰ γὰρ καὶ μάλιστα μὴ οἷοί τέ ἐστε, φησὶν, ὑμεῖς οἱ ἄνθρωποι, τὴν ἀφανῆ καὶ ἀσώματον οὐσίαν ἐποπτεῦσαι Θεοῦ· ἀλλ' ἀναβλέψαντες εἰς τὸ μέγεθος τοῦ τοσούτου οὐρανοῦ, λογίσασθε ὁποῖός τις τυγχάνει ὁ τοσοῦτον μέγεθος διαπηξάμενος· ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τὴν γῆν αὐτὴν ἀποβλέψαντες, ὁπόση τίς ἐστι, καὶ ὡς ἀκίνητος τὸν σύμπαντα αἰῶνα ἥδρασται ἐῤῥιζωμένη, καὶ τεθεμελιωμένη, ὡς μηδαμῇ μηδαμῶς κινεῖσθαι· ἐννοή-
D σατε ὅσης ἀῤῥήτου ὑπάρχει δυνάμεως ὁ στερεώσας αὐτὴν, γόνιμόν τε καὶ καρπῶν οἰστικὴν αὐτὴν ἀπεργασάμενος, ὡς τοσαῦτα ζῶα καὶ φυτὰ προβάλλεσθαι. Ὁ δὴ οὖν τοσαῦτα κάλλη καὶ μεγέθη κατασκευάσας, Κύριος καὶ Θεὸς τῶν ὅλων, οὗτος τὰ προλεχθέντα περὶ τοῦ Χριστοῦ ἐθέσπισεν.

« Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς ἐκάλεσά σε ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ κρατήσω τῆς χειρός σου, καὶ ἐνισχύσω σε, καὶ ἔδωκά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν, ἀνοῖξαι ὀφθαλμοὺς τυφλῶν, ἐξαγαγεῖν ἐκ δεσμῶν δεδεμένους, καὶ ἐξ οἴκου φυλακῆς, καὶ καθημένους ἐν σκότει. » Προσφωνεῖ δὲ ταῦτα τῷ ἀνωτέρω λεχθέντι παιδὶ αὐτοῦ, ᾧ τὸ ἑαυτοῦ πνεῦμα δώσειν ἐλέγετο. Πρῶτον δὲ αὐτὸν ἐν δικαιοσύνῃ καλεῖ, κατ' ἀξίαν τὴν κλῆσιν αὐτοῦ καὶ κατὰ τὸ δίκαιον ποιούμενος· ἔπειτα κρατήσειν τῆς χειρὸς αὐτοῦ, καὶ ἐνισχῦσαι αὐτὸν,

καὶ τρίτον χαριεῖσθαι αὐτῷ δῶρον ὥσπερ τι φῶς A μέγα, πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἐπαγγέλλεται λέγων· « Καὶ ἔδωκά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν. » Πάλαι μὲν οὖν διὰ Μωϋσέως τὴν παλαιὰν Διαθήκην τῷ Ἰουδαίων ἐδίδου λαῷ· ἐνταῦθα δὲ τὸν προφητευόμενον εἰς διαθήκην τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων, καὶ εἰς φῶς ἐθνῶν δωρήσασθαί φησιν· ὅπως ἐν αὐτῷ φωτιζόμενοι τῶν πάλαι τὰς ψυχὰς τυφλῶν οἱ ὀφθαλμοὶ διανοίγωνται καὶ ἀναβλέπωσι διορῶντες τὴν τοῦ Θεοῦ γνῶσιν, ὡς μηκέτι ξύλοις καὶ λίθοις καὶ ἀψύχων ὕλῃ τὴν τοῦ Θεοῦ τιμὴν ἀπονέμειν. Ἤμελλε γὰρ τοὺς σειραῖς τῶν ἰδίων ἁμαρτημάτων κατεσφιγμένους, καὶ ἐν σκότῳ τε καὶ κακίᾳ πεπεδημένους διὰ τῆς τοῦ Θεοῦ χάριτος ἁμαρτιῶν ἀφέσεως καταξιοῦν, καὶ ὥσπερ ἐκ δεσμωτηρίων ἀπολύειν ἐλευθέρους τε καὶ ἀπαλλάττειν τῆς τοῦ διαβόλου εἱρκτῆς.

hensurum, ipsumque corroboraturum, ac tertium ipsi donum collaturum, et ceu lucem magnam omnibus gentibus oblaturum esse pollicetur, dicens, « Et dedi te in testamentum generis, in lucem gentium. » Olim itaque per Moysem Vetus Testamentum Judaico populo dedit: hic autem eum, qui in prophetia fertur in testamentum generis hominum, et in lucem gentium dandum ait; ut eo illuminati eorum oculi, qui olim mente cæci erant aperirentur, ac recepto visu Dei cognitionem assequerentur; ut ne ultra lignis, lapidibus et inanimatarum rerum materiæ Dei honorem ascriberent. Atenim eos qui peccatorum suorum vinculis constringebantur, atque in tenebris et malitiæ compedibus erant, per Dei gratiam peccatorum venia donaturus, ceu ex carcere liberos soluturus, ac e diaboli custodia erepturus erat. B

« Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεός· τοῦτό μού ἐστι τὸ ὄνομα, τὴν δόξαν μου ἑτέρῳ οὐ δώσω, οὐδὲ τὰς ἀρετάς μου τοῖς γλυπτοῖς. Τὰ ἀπ' ἀρχῆς ἰδοὺ ἥκασι, καὶ καινὰ ἃ ἐγὼ ἀναγγέλλω, καὶ πρὸ τοῦ ἀναγγεῖλαι ἐδηλώθη ὑμῖν. » Ἐπιστῆσαι ἄξιον, ὡς οὐκ εἴρηται, Τὴν δόξαν μου οὐδενὶ δώσω· δείκνυται γὰρ ὁ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς ἔχων τὴν δόξαν· τὸ μὲν γὰρ οὐδενὶ, ἀναιρετικὸν ἦν παντός· τὸ δὴ ἑτέρῳ μὴ δώσειν, ἑνὶ μόνῳ τὴν συγχώρησιν γεγενῆσθαι ἐμφαίνει, δηλαδὴ τῷ προφητευομένῳ Οὗτος δὲ ἦν πρὸς ὃν ἐλέγετο·

Vers. 8-9. « Ego Dominus Deus: hoc mihi nomen est, et gloriam meam alteri non dabo, neque virtutes meas sculptilibus. Quæ a principio ecce venerunt, et nova quæ ego annuntio, et antequam annuntientur declarata sunt vobis. » Animadvertas velim non dictum fuisse, gloriam meam nemini dabo: nam Filium Patris gloriam habere ostensum est; quod enim nemini detur, id quemlibet excludit; quod autem alteri non detur, hinc uni soli concessam fuisse declaratur, scilicet ei, qui in prophetia fertur. Hic porro erat cui dicebatur:

« Ἐκάλεσά σε ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ κρατήσω τῆς χειρός σου, καὶ ἐνισχύσω σε, καὶ ἔδωκά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν. » Διὰ τούτων δὲ, οἶμαι, τῶν λόγων τὰ ἔθνη πάντα παιδεύει, μηδένα μὲν θεὸν ὑμνεῖν τῶν πάλαι ὀνομαζομένων αὐτοῖς θεῶν· μόνον δὲ τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ καὶ τὸν πέμψαντα αὐτὸν Πατέρα δοξάζειν.

« Vocavi te in justitia, et apprehendam manum tuam, corroborabo te, et dedi te in testamentum generis, C in lucem gentium. » His porro, ut æstimo, sermonibus gentes omnes erudit, ne deum ullum celebrent eorum, qui olim apud eas dii vocabantur; sed solum Christum Dei, et Patrem, qui misit illum, gloria afficiant.

« Ὑμνήσατε τῷ Κυρίῳ ὕμνον καινόν· ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ. » Τοῦτό φησι χρῆναι ποιεῖν πάντας ἀνθρώπους. « Δοξάζετε τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἀπ' ἄκρου τῆς γῆς, οἱ καταβαίνοντες τὴν θάλασσαν, καὶ πλέοντες αὐτὴν, αἱ νῆσοι καὶ οἱ κατοικοῦντες αὐτάς· » ὡς ἀπὸ τῆς τοῦ Χριστοῦ προσηγορίας Χριστιανῶν τὴν σύμπασαν πεπληρῶσθαι. Ἄντικρυς τοὺς ἀποστόλους τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν σημαίνων, οὓς παρὰ τὴν θάλασσαν εἶδε βάλλοντας ἀμφίβληστρον εἰς τὴν θάλασσαν· ἦσαν γὰρ ἁλιεῖς· ὁμοίως δὲ καὶ τοὺς λοιπούς. Οἱ αὐτοὶ δὲ οὗτοι, καὶ τὴν καθ' ἡμᾶς περιπλέοντες θάλατταν, τοτὲ μὲν ἐν ταῖς νήσοις ἐκήρυττον τὸ Εὐαγγέλιον, τοτὲ δὲ διέβαινον ἐπέκεινα Σπανίας τε καὶ Ἰταλίας, ὡς ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ καὶ αὐτὴν βασιλεύουσαν πόλιν πληρῶσαι τῆς τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίας. Καὶ ἄλλως δὲ οἱ τὴν τοῦ ἀνθρωπίνου βίου θάλασσαν ἐμπλέοντες, καὶ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἐν μέσαις ταῖς ἐκκλησίαις κηρύττοντες τὸ Εὐαγγέλιον διὰ τῶν προκειμένων δηλοῦνται· ἐπεὶ καὶ αὐτοὶ τὸν καινὸν ὕμνον πάσῃ κατήγγελλον τῇ γῇ, καὶ ἀνθρώποις ἐν μέσαις ταῖς ἐκκλησίαις κηρύττοντες καὶ διδάσκοντες. « Καὶ οἱ κατοικοῦντες αὐτάς· » τοὺς ἐν ταῖς ἐκκλησίαις συναγομένους τοῦτον ἐμφαίνων τὸν τρόπον.

Vers. 10. « Cantate Domino canticum novum, principatus ejus. » Id ab omnibus hominibus præstandum ait. « Glorificate nomen ejus ab extremo terræ, qui descenditis in mare, et navigatis ipsum, insulæ et habitatores earum: » ita ut a Christi nomine, universa terra Christianis repleta sit. His porro apostolos Servatoris nostri perspicue significat, quos ad littus maris vidit jacientes rete in mare: erant enim piscatores; similiterque alios. D Hi vero ipsi mare nostrum circumnavigantes, modo in insulis Evangelium prædicabant; modo in Hispaniam et Italiam trajiciebant; ita ut brevi regiam ipsam urbem doctrina Christi replerent. Alio item modo, indicari videntur ii, qui in humanæ vitæ mari navigantes, apud omnes gentes in mediis ecclesiis Evangelium prædicabant: quandoquidem et ipsi hymnum novum per omnem terram annuntiabant, et in medio ecclesiarum hominibus prædicabant et docebant. « Et habitatores earum. » His significat eos, qui in ecclesiis cœtus agunt.

« Εὐφράνθητι, ἔρημος, καὶ αἱ κῶμαι αὐτῆς· » ἢ κατὰ τοὺς λοιποὺς ἑρμηνευτὰς, « καὶ πόλεις αὐτῆς. »

Vers. 11. « Lætare desertum, et vici ejus; » sive secundum reliquos interpretes, « et civitates ejus. »

Multæ quippe urbes secundum diversa vitæ instituta in Ecclesia Dei intelliguntur, ut in visione Ægypti declaratum est, ubi dicebatur, quinque urbes in Ægypto fore, quæ lingua Chananitide loquerentur. « Villæ et habitatores Cedar. Lætabuntur qui habitant Petram, de vertice montium clamabunt. » Cedar in ulteriori Arabia sita est ad extremum deserti, quam dicunt obtinere Saracenorum gentem. His omnes deserti et finium terræ incolæ significantur, ita ut rationabilis illa Dei lætitia per Christi gratiam ad nos usque perventura sit. Petra vero urbs quædam Palæstinæ est, superstitiosis viris plena, et in profundum diabolici erroris demersa: cujus item incolas gratiæ consortes fore dicit his verbis, « Lætabuntur qui habitant Petram. » Cujus sermonis veritatem ipse rerum eventus comprobavit, cum in ipsa Petrensium civitate, et in agro ejus, necnon in solitudinibus Saracenorum, Christi Ecclesiæ nostris temporibus fundatæ sint. Alias vero Cedar significat *tenebras*, eorum causa, qui a tenebris ad annuntiatam gentibus lucem translati sunt. Pari lætitia afficiendos ait eos qui inhabitant Petram: « Petra autem erat Christus [74]. »

A Πολλαὶ γὰρ πόλεις κατὰ τὰς διαφόρους πολιτείας ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ ἐπινοοῦνται, ὡς ἐδείκνυτο καὶ ἐν τῇ ὁράσει τῆς Αἰγύπτου, ἐν ᾗ ἐλέγοντο ἔσεσθαι πέντε πόλεις ἐν Αἰγύπτῳ λαλοῦσαι τῇ γλώσσῃ τῇ Χαναντίδι. « Ἐπαύλεις καὶ οἱ κατοικοῦντες Κηδάρ. Εὐφρανθήσονται οἱ κατοικοῦντες Πέτραν, ἀπ' ἄκρου τῶν ὀρέων βοήσουσι. » Ἡ Κηδὰρ δὲ ἐπέκεινα τῆς Ἀραβίας τυγχάνει ἐπὶ τῆς ἐσχάτης ἐρήμου, καὶ κατέχειν φασὶ τὸ τῶν Σαρακηνῶν γένος. Δι' ὧν ὁ λόγος ἐβουλήθη πάντας τοὺς τὰς ἐρήμους καὶ τὰ ἔσχατα τῆς γῆς οἰκοῦντας δηλῶσαι, ὡς τῆς τοῦ Θεοῦ λογικῆς εὐφροσύνης διὰ τῆς τοῦ Χριστοῦ χάριτος καὶ μέχρις ἡμῶν φθάνειν μελλούσης. Καὶ Πέτρα δέ τις ἐστὶ πόλις Παλαιστίνης δεισιδαιμόνων ἀνδρῶν, καὶ πολλῇ τῇ πλάνῃ τῇ δαιμονικῇ βεβαπτισμένη· ἧς καὶ αὐτῆς
B τοὺς ἐνοίκους τῆς χάριτος μεταλήψεσθαί φησι λέγων· « Εὐφρανθήσονται οἱ οἰκοῦντες Πέτραν. » Τούτων δὲ τῶν λόγων τὴν ἀλήθειαν ἡ διὰ τῶν πραγμάτων ἔκβασις ἐπιστώσατο, Ἐκκλησιῶν Χριστοῦ καὶ ἐπ' αὐτῆς τῆς Πετρέων πόλεως, κατά τε τὴν χώραν αὐτῆς, καὶ ἐν ταῖς ἐρήμοις δὲ τῶν Σαρακηνῶν καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς ἱδρυμένων. Καὶ ἄλλως δὲ Κηδὰρ ἑρμηνεύεται σκοτασμὸς, διὰ τοὺς μεταβαλόντας ἀπὸ τοῦ σκοτασμοῦ ἐπὶ τὸ κατηγγελμένον φῶς τοῖς ἔθνεσιν. Εὐφρανθήσεσθαι ὁ λόγος φησὶ καὶ τοὺς κατοικοῦντας τὴν Πέτραν ὁμοίως· « Ἡ δὲ Πέτρα ἦν ὁ Χριστός. »

VERS. 12, 13. « Dabunt Deo gloriam: virtutes ejus in insulis nuntiabunt. » Ita et superius dicebatur, « Supra montem excelsum ascende, qui evangelizas Sion: exalta in fortitudine vocem tuam, qui evangelizas Jerusalem. »

« Δώσουσι τῷ Θεῷ δόξαν· τὰς ἀρετὰς αὐτοῦ ἐν ταῖς νήσοις ἀναγγελοῦσι. » Οὕτω δὲ καὶ ἀνωτέρω ἐλέγετο· « Ἐπ' ὄρος ὑψηλὸν ἀνάβηθι, ὁ εὐαγγελιζόμενος Σιών· ὕψωσον τῇ ἰσχύϊ τὴν φωνήν σου, ὁ εὐαγγελιζόμενος Ἱερουσαλήμ. »

« Dominus Deus exercituum egredietur, et conteret bellum, excitabit zelum, et clamabit super inimicos suos cum fortitudine. » Non sine causa enim ipsis bellum illaturus est; sed postquam causam illam protulit, id magna voce declarabit, ut docet his verbis, « Tacui: num semper tacebo? » Nam dum illi scelerate et impie agerent, patienter ferens ille, ipsosque longanimitate sua tolerans, neque confestim iram et ultionem inferens, tacebat. Et alias tempore passionis suæ dum calumniis impeteretur tacebat, et cum falsa testimonia audiret, nihil respondebat.

C « Κύριος ὁ Θεὸς τῶν δυνάμεων ἐξελεύσεται, καὶ συντρίψει πόλεμον, ἐπεγερεῖ ζῆλον, καὶ βοήσεται ἐπὶ τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ μετ' ἰσχύος. » Οὐ γὰρ ἀλόγως αὐτοὺς πολεμήσει· ἀλλὰ μετὰ τοῦ τὴν αἰτίαν ἐξειπεῖν καὶ μεγάλῃ βοῇ φανερὸν ποιήσει, ἣν καὶ διδάσκει λέγων· « Ἐσιώπησα· μὴ καὶ ἀεὶ σιωπήσομαι; » Ἐν γὰρ τῷ παρανομεῖν αὐτοὺς καὶ ἀσεβεῖν, ἀνεξικακῶν καὶ φέρων αὐτοὺς τῇ αὐτοῦ μακροθυμίᾳ, μηδὲ παραχρῆμα τὴν ὀργὴν αὐτοῖς ἐπάγων ἐσιώπησε. Καὶ ἄλλως δὲ κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους αὐτοῦ, συκοφαντούμενος ἐσιώπα, καὶ ψευδομαρτυρούμενος οὐδὲν ἀπεκρίνατο

VERS. 14, 15. « Tacui: num semper tacebo, et sustinebo? Sicut pariens patienter egi. Dimovebo et arefaciam simul: desertos faciam montes et colles, et omne fenum eorum exsiccabo. Et ponam flumina in insulas, et stagna arefaciam; » videlicet doctrinam, quæ illis olim fluviorum instar suppeditabatur.

« Ἐσιώπησα· μὴ ἀεὶ σιωπήσομαι, καὶ ἀνέξομαι; Ὡς ἡ τίκτουσα ἐκαρτέρησα. Ἐκστήσω καὶ ξηρανῶ
D ἅμα· ἐρημώσω ὄρη καὶ βουνούς, καὶ πάντα χόρτον αὐτῶν ξηρανῶ. Καὶ θήσω ποταμοὺς εἰς νήσους, καὶ ἕλη ξηρανῶ· » τὰς πάλαι ποταμῶν δίκην χορηγουμένας αὐτοῖς διδασκαλίας.

VERS. 16. « Et ducam cæcos in via, quam non noverunt, et in semitis, quas ignorabant, ambulare eos faciam. Reddam illis tenebras in lucem, et tortuosa in rectam. Hæc verba faciam, et non derelinquam eos. » Quinam hi essent superius docuit, de persona Christi dicens, « Dedi te in testamentum generis, in lucem gentium, ut aperias oculos cæcorum. » Hos itaque ipsos olim cæcos in gentibus, qua non noverant via ambulare se facturum polli-

« Καὶ ἄξω τυφλοὺς ἐν ὁδῷ ᾗ οὐκ ἔγνωσαν, καὶ τρίβους ἃς οὐκ ᾔδεισαν, πατῆσαι ποιήσω αὐτούς. Ποιήσω αὐτοῖς τὸ σκότος εἰς φῶς, καὶ τὰ σκολιὰ εἰς εὐθεῖαν. Ταῦτα τὰ ῥήματα ποιήσω, καὶ οὐκ ἐγκαταλείψω αὐτούς. » Τίνες δὲ ἦσαν οὗτοι ἐδίδαξε διὰ τῶν ἔμπροσθεν, εἰπὼν εἰς πρόσωπον τοῦ Χριστοῦ· « Ἔδωκά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν, ἀνοῖξαι ὀφθαλμοὺς τυφλῶν. » Τούτους δὴ οὖν αὐτοὺς τοὺς πάλαι τυφλοὺς ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ἣν μὴ ἐπεγίνω-

[74] I Cor. x, 4.

σκον ὁδὸν βαδίσαι ποιήσειν ἐπαγγέλλεται. Πόθεν γὰρ A ἡμῖν γινώσκειν παρῆν τὴν κατὰ Θεὸν ὁδὸν, ἢ διὰ τῆς θείας αὐτοῦ χάριτος; « Ποιήσω αὐτοῖς τὸ σκότος εἰς φῶς· » τὰς προφητικὰς δηλαδὴ Γραφὰς καὶ τοὺς βίους τοὺς ὑπὸ τῆς θείας διδασκαλίας ὑποβαλλομένους συνήσεσθαι ἡμᾶς φησι. Τὴν γὰρ ἄγνοιαν τοῦ Θεοῦ τὴν πάλαι ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν ἐπιπολάζουσαν εἰς φῶς γνώσεως μεταβαλεῖσθαι· καὶ τὰ πάλαι δὲ σκολιὰ ἡμῖν καὶ ἀσαφῆ νομιζόμενα, καὶ ταῦτα ὁμαλὰ ποιήσειν ἐπαγγέλλεται. Τοὺς ἐκ περιτομῆς αἰνιττόμενος, φησίν·

« Αὐτοὶ δὲ ἀπεστράφησαν εἰς τὰ ὀπίσω. » Εἶθ' ὥσπερ ἐπιδεικνὺς αὐτοῖς τὴν τῶν ἐθνῶν μεταβολὴν, καὶ ἐξ οἵας πλάνης μεταβεβήκασιν εἰς φῶς ἐλθόντες ἀπὸ τοῦ σκότους, ὀνειδιστικῶς πρὸς ἐκείνους εἰδωλολατροῦντας ἐπιλέγει· « Αἰσχύνθητε, οἱ πεποιθότες B ἐπὶ τοῖς γλυπτοῖς, οἱ λέγοντες τοῖς χωνευτοῖς· Ὑμεῖς ἐστε θεοὶ ἡμῶν. » Καὶ ἵνα μή τις ταῦτα νομίσειε περὶ τῶν ἐθνῶν λέγεσθαι, τῶν πάλαι τυφλῶν καὶ κωφῶν, ἀναγκαίως διασαφεῖ καὶ διερμηνεύει τὴν διάνοιαν ἐξεπιλέγων·

« Καὶ τίς τυφλὸς, ἀλλ' οἱ παῖδές μου; καὶ κωφοὶ, ἀλλ' οἱ κυριεύοντες αὐτῶν; Καὶ ἐτυφλώθησαν οἱ δοῦλοι τοῦ Θεοῦ. Εἴδετε πλεονάκις, καὶ οὐκ ἐφυλάξασθε· ἠνοιγμένα τὰ ὦτα, καὶ οὐκ ἠκούσατε. Κύριος ὁ Θεὸς ἐβουλεύσατο ἵνα δικαιωθῇ, καὶ μεγαλύνῃ αἴνεσιν. » Ὁρᾷς, ὅτι ταῦτα πάντα περὶ τοῦ λαοῦ εἴρηται τοῦ ἐκ περιτομῆς. « Ἀλλ' ὁ μὲν Κύριος ἐβουλεύσατο ἵνα δικαιώσῃ αὐτὸν, ἵνα μεγαλύνῃ αἴνεσιν· οἱ δὲ ἐδοξάσθησαν τοῖς τὰς ψυχὰς αὐτῶν πολεμοῦσιν. C

« Καὶ εἶδον, καὶ ἐγένετο ὁ λαὸς προνενομευμένος καὶ διηρπαγμένος· ἡ γὰρ παγὶς ἐν τοῖς ταμείοις πανταχοῦ, καὶ ἐν οἴκοις ἅμα, ὅπου ἔκρυψαν αὐτούς. Ἐγένοντο εἰς προνομὴν, καὶ οὐκ ἦν ἐξαιρούμενος ἅρπαγμα, καὶ οὐκ ἦν ὁ λέγων, Ἀπόδος. » Ἐν γὰρ αὐτοῖς τοῖς λογισμοῖς, οὓς ἔκρυπτον, τὰ κατὰ Χριστοῦ βουλευόμενοι, ἐν αὐτοῖς ἐκείνοις ἡ κατ' αὐτῶν παγὶς, καὶ οὐκ ἦν ὁ ἐξαιρούμενος αὐτοὺς, οὐδὲ ὁ λέγων, Ἀπόδος.

« Τίς ἐν ὑμῖν, ὃς ἐνωτιεῖται ταῦτα; εἰσακούσατε εἰς τὰ ἐπερχόμενα. » Εἰ δέ τις ζητήσειεν τίς ὁ ταῦτα πράξας, εὕροι δ' ἂν, ὅτι οὐδ' ἄλλος ἔδωκεν αὐτοὺς εἰς διαρπαγὴν ἢ αὐτὸς ᾧ ἡμάρτοσαν αὐτῷ, καὶ οὐκ ἠβούλοντο ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ πορεύεσθαι. Καλούμενοι γὰρ εἰς τὰς εὐαγγελικὰς ὁδοὺς, οὐχ ὑπήκουον· D ἀλλ' οὐδὲ ἀκούειν ἤθελον τοῦ νόμου τῆς Καινῆς Διαθήκης.

« Τίς ἔδωκεν εἰς διαρπαγὴν Ἰακὼβ, καὶ Ἰσραὴλ τοῖς προνομεύουσιν αὐτόν; Οὐχὶ ὁ Θεὸς, ᾧ ἡμάρτοσαν αὐτῷ, καὶ οὐκ ἐβούλοντο ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ πορεύεσθαι, οὐδὲ ἀκούειν τοῦ νόμου αὐτοῦ; » Πάλαι μὲν γὰρ πρός καιρόν τινα πολεμούμενοι, αὖθις ἀνελάμβανον ἑαυτούς· ὡς καὶ τὴν Ἱερουσαλὴμ, καὶ τὸ ἐν αὐτῇ βασίλειον αὐτῶν συνεστάναι· νῦν δὲ κατίσχυσεν αὐτῶν ὁ πόλεμος· οὐχ ὁ ἔξωθεν μόνος, ἀλλὰ καὶ ὁ τῶν τὰς ψυχὰς αὐτῶν πολιορκούντων.

« Καὶ ἐπήγαγεν ἐπ' αὐτοὺς ὀργὴν θυμοῦ αὐτοῦ, καὶ κατίσχυσεν αὐτοὺς πόλεμος, καὶ οἱ συμφλέγοντες

cetur. Quo pacto enim eam secundum Deum viam nosse poteramus, nisi per divinam ejus gratiam? « Faciam ipsis tenebras in lucem: » propheticas videlicet Scripturas, et vitam illam, qua divina doctrina suggeritur, nos intellecturos esse ait. Ignorantiam enim Dei quæ olim animas obtegebat nostras, in cognitionis lucem mutandas ait: et ea, quæ olim a nobis tortuosa et obscura esse putabantur, se plana facturum promittit. Eos autem qui ex circumcisione sunt subindicans, ait:

Vers. 17. « Ipsi autem conversi sunt retrorsum. » Deinde gentium mutationem, et quando ex errore illæ reductæ sint, ex tenebris in lucem venientes, ipsis aperit, ac eorum idololatriam vituperando subjungit: « Confundimini qui confiditis in sculptilibus, qui conflatilibus dicitis, Vos estis dii nostri. » Ne vero quis putaret hæc de gentibus, olim cæcis et surdis, dicta fuisse, necessario mentem suam aperit et explicat, hæc adjiciens:

Vers. 18-21. « Et quis cæcus, nisi pueri mei? et quis surdus, nisi qui dominantur eis? Et obcæcati sunt servi Dei. Vidistis sæpe, et non cavistis; apertæ sunt aures, et non audistis. Dominus Deus deliberavit ut justificaretur, et magnificaret laudem. » Vides hæc omnia de populo ex circumcisione dicta fuisse. « Sed Dominus deliberavit, ut justificaret eum, et magnificaret laudem; » illi vero gloriati sunt in iis, qui impugnabant animam suam.

Vers. 22. « Et viderunt, et fuit populus vastatus atque direptus: laqueus enim in cubilibus ubique, et in domibus simul, ubi absconderunt eos. Facti sunt in vastationem, et non erat qui erueret rapinam: et non erat qui diceret, Redde. » Nam occultas in mentibus suis Christo insidias molientes, in iisdem ipsis laqueum sibi invenerunt, nec erat qui eriperet eos, neque qui diceret, Redde.

Vers. 23. « Quis est in vobis, qui hæc audiat, auscultate futura. » Si quis autem quærat, quis hæc fecerit, inveniet non alium ipsos in prædam dedisse, quam eum, in quem peccaverant, et in cujus viis ambulare renuerant. Nam ad evangelicas vias evocati, non obtemperarunt, neque legem Novi Testamenti audire voluerunt.

Vers. 24. « Quis dedit in direptionem Jacob, et Israel vastantibus eum? Annon Deus, cui peccaverunt, et noluerunt in viis ejus ambulare, neque audire legem ejus? » At enim olim quidem cum ad tempus aliquod bello impeterentur, iterum resipiscebant; ita ut Jerusalem et regia ibidem posita consisteret; nunc autem bello oppressi sunt, non exteriore tantum, sed eo quod ab obsidentibus animas suas inferebatur.

Vers. 25. « Et induxit super eos iram furoris sui, et invaluit in eos bellum, et qui comburebant

eos in circuitu : neque cognoverunt unusquisque eorum, neque animum adhibuerunt. » Etsi enim ii, qui apud vos infideles, cæci et surdi effecti sunt, et talia perpetrarunt, iræ Dei traditi sint; at vos vel nunc tandem audite; vos dico, qui conditorem et creatorem vestrum non ignorastis, sed qui opificium in vobis exsistens, salvum et incolume servastis.

CAPUT XLIII.

Vers. 1, 2. « Et nunc sic dicit Dominus Deus, qui fecit te, Jacob, et qui formavit te, Israel : Ne timeas, quoniam redemi te : vocavi te nomine tuo, Meus es tu. » Ego Dominus Deus, qui feci et formavi te ; feci quidem secundum animam ad imaginem Dei factam ; formavi autem secundum corpus, de terra sumptum, et a me constructum. Sanguinemque meum in pretium pro salute tradens tua, redemi te, et vocavi te : verum etiam te possessionem meam effeci; ita ut tu mihi populus, ego tibi Deus essem. Confide igitur, tot a me dignatus bonis, et ea qua jussus es via incede : fiduciaque plenus omnibus per orbem gentibus prædica evangelicum sermonem. Quamvis enim ignis ardens eruperit, quamvis aquæ, quamvis flumina inundaverint, hæc nihil te lædent, quod ego tecum ubique sim. Nam illud sine mendacio enuntiavi, « Ecce ego vobiscum sum usque ad consummationem sæculi [78]. »

Vers. 3. « Et si transieris per aquam, tecum sum, et flumina non operient te : et si transieris per ignem, non combureris, flamma non comburet te; quia ego Dominus Deus tuus sanctus Israel, salvans te. Feci commutationem tuam Ægyptum, et Æthiopiam et Syenem pro te. » Ita quippe pretiosus mihi fuisti, tanta in conspectu meo gloria donatus es, et usque adeo dilexi te, ut salus divina, quæ per te omnibus hominibus parta est, usque ad extrema terræ pertingeret : et ut illi hominum superstitiosissimi Ægyptii per te vocatione dignarentur. Per Ægyptios igitur superstitiosos et idololatras omnes designavit : per Æthiopas et Syenem, eos qui extrema terræ nostræ incolebant. Nec ignorandum est esse quamdam Sabaitarum gentem, unde Salomonis tempore regina Saba profecta est.

Vers. 4, 5. « Ex quo honorabilis factus es in conspectu meo, glorificatus es, et ego dilexi te : et dabo homines pro te, et principes pro capite tuo. Ne timeas, quoniam tecum sum. Ab oriente ducam semen tuum, et ab occidente congregabo te. » Multos filios a me secundum Deum genitos, in cœlesti mea civitate congregabo, ipsosque per aerem sublimes agam, quasi volucres ventis, videlicet angelicis virtutibus sustentatos.

A αὐτοὺς κύκλῳ· καὶ οὐκ ἔγνωσαν ἕκαστος αὐτῶν, οὐδὲ ἔθεντο ἐπὶ ψυχήν. » Εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα οἱ ἐξ ὑμῶν ἄπιστοι, τυφλοὶ καὶ κωφοὶ γενόμενοι, καὶ τοιαῦτα πράξαντες, τῇ ὀργῇ τοῦ Θεοῦ παρεδόθησαν· ἀλλ' ὑμεῖς ἔτι καὶ νῦν ἀκούσατε· ὑμᾶς δὲ λέγω τοὺς τὸν ἑαυτῶν ποιητὴν καὶ πλάστην μὴ ἀγνοήσαντας, ἀλλὰ καὶ τὸ ποίημα τὸ ἐν ὑμῖν καὶ τὸ πλάσμα σῶον καὶ ἀλώβητον διατηρήσαντας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΓ'.

« Καὶ νῦν οὕτως λέγει Κύριος ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας σε, Ἰακὼβ, καὶ ὁ πλάσας σε, Ἰσραήλ· Μὴ φοβοῦ, ὅτι ἐλυτρωσάμην σε· ἐκάλεσά σε τὸ ὄνομά σου· ἐμὸς εἶ σύ. » Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας σε καὶ πλάσας σε· ποιήσας μὲν κατὰ ψυχὴν τὴν κατ' εἰκόνα Θεοῦ πεποιημένην· πλάσας δὲ κατὰ τὸ σῶμα τὸ ἀπὸ γῆς B ληφθὲν καὶ ὑπ' ἐμοῦ πεπλασμένον· λύτρον ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τὸ ἐμαυτοῦ παραδοὺς αἷμα, ἐλυτρωσάμην σε καὶ ἐκάλεσά σε· ἀλλὰ καὶ κτῆμα ἐαυτοῦ ἐποιησάμην σε· ὥστε εἶναι μέν σε ἐμὸν λαὸν, κἀμὲ δὲ σοῦ αὐτοῦ Θεόν. Θάρσει τοιγαροῦν, τοσούτων παρ' ἐμοῦ κατηξιωμένος, καὶ βάδιζε τὴν ὁδὸν ἣν ἐκελεύσθης, θαρσῶν τε κήρυττε τοῖς ἁπανταχοῦ γῆς ἔθνεσι τὸν εὐαγγελικὸν λόγον. Κἂν γὰρ πῦρ φλέγον ἐπίῃ, κἂν ὕδατα, κἂν ποταμοὶ ἐπικλύζωσιν· οὐδέν σε ταῦτα λυπήσει, διὰ τὸ ἐμὲ σὺν σοὶ πανταχοῦ εἶναι. Ἀψευδῶς γὰρ ἀπηγγειλάμην τὸ, « Ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. »

« Καὶ ἐὰν διαβαίνῃς δι' ὕδατος, μετὰ σοῦ εἰμι, καὶ C ποταμοὶ οὐ συγκλύσουσί σε· καὶ ἐὰν διέλθῃς διὰ πυρὸς, οὐ μὴ κατακαυθῇς, φλὸξ οὐ κατακαύσει σε ὅτι ἐγὼ Κύριος ὁ Θεός σου ὁ ἅγιος Ἰσραὴλ, ὁ σώζων σε. Ἐποίησα ἄλλαγμά σου Αἴγυπτον καὶ Αἰθιοπίαν καὶ Σοήνην (38) ὑπὲρ σοῦ. » Οὕτω γὰρ παρ' ἐμοὶ γέγονας τίμιος, καὶ οὕτως ἐναντίον μου ἐδοξάσθης, καὶ οὕτως ἠγάπησά σε, ὡς καὶ μέχρι τῶν ἐσχατιῶν γῆς φθάσαι τὴν διὰ σοῦ πᾶσιν ἀνθρώποις προξενουμένην κατὰ Θεὸν σωτηρίαν· καὶ ὡς αὐτοὺς τῶν πάντων ἀνθρώπων δεισιδαιμονεστάτους Αἰγυπτίους τῆς διὰ σοῦ κλήσεως καταξιωθῆναι. Διὰ μὲν οὖν τῶν Αἰγυπτίων πάντας ἠνίξατο τοὺς δεισιδαίμονας καὶ εἰδωλολάτρας, διὰ δὲ τῆς Αἰθιοπίας καὶ Σοήνης τοὺς μέχρι τῶν ἐσχατιῶν τῆς καθ' ἡμᾶς οἰκουμένης οἰκοῦντας. Ἰστέον, ὡς ἔστι Σαβαϊτῶν ἔθνος, ὅθεν βασίD λισσα Σαβὰ ἐπεδήμει κατὰ τοὺς Σολομῶντος χρόνους.

« Ἀφ' οὗ ἔντιμος ἐγένου ἐναντίον ἐμοῦ, ἐδοξάσθης, καὶ ἐγώ σε ἠγάπησα. Καὶ δώσω ἀνθρώπους ὑπὲρ σοῦ, καὶ ἄρχοντας ὑπὲρ τῆς κεφαλῆς σου. Μὴ φοβοῦ, ὅτι μετὰ σοῦ εἰμι. Ἀπ' ἀνατολῶν ἄξω τὸ σπέρμα σου, καὶ ἀπὸ δυσμῶν συνάξω σε. » Πολλὰ τέκνα κατὰ Θεὸν γεννήσας συνάξω εἰς τὴν ἐπουράνιόν μου πόλιν, μετεώρους αὐτοὺς ἀναλαβὼν δι' ἀέρος ὥσπερ πτηνοὺς ἀνέμοις ὑποκουφιζόμενος, λέγω δὴ ἀγγελικαῖς δυνάμεσιν.

[78] Matth. xxviii, 20.

(38) Syene urbs ad extrema Ægypti posita, Συήνη, Σοήνη et Σοΐνη dicitur apud Origenem, Athanasium et alios, ut in Athanasii edito monuimus.

« Ἐρῶ τῷ βοῤῥᾷ, Ἄγε, καὶ τῷ λιβὶ, Ἄγε, μὴ κώλυε· ἄγε τοὺς υἱούς μου ἀπὸ τῆς πόῤῥωθεν, καὶ τὰς θυγατέρας μου ἀπ' ἄκρων τῆς γῆς. » Ἐγὼ γὰρ ταῖς ἀγγελικαῖς δυνάμεσι τοῦτο ποιεῖν προστάξω, διὰ τὸ ἐμοὺς εἶναι υἱοὺς καὶ θυγατέρας ἐμὰς δι' ὑμῶν σπαρέντας καὶ ἀναγεννηθέντας ἐν τῇ ἐμῇ Ἐκκλησίᾳ.

« Πάντας ὅσοι ἐπικέκληνται τῷ ὀνόματί μου. » Πόθεν δὲ ἄλλοθεν ὑπέστη τὸ Χριστιανῶν ὄνομα ἢ ἐκ τῆς τοῦ Χριστοῦ προσηγορίας; αὐτὸς δὲ ἦν ὁ διὰ τοῦ προφήτου ταῦτα θεσπίζων. « Ἐν γὰρ τῇ δόξῃ μου κατεσκεύασα αὐτὸν, καὶ ἔπλασα αὐτὸν, καὶ ἐποίησα αὐτὸν, ἄπλαστον ὄντα τοῖς τρόποις.

« Καὶ ἐξήγαγον λαὸν τυφλὸν, καὶ ὀφθαλμοί εἰσιν ὡσαύτως τυφλοὶ, καὶ κωφοὶ τὰ ὦτα ἔχοντες. Πάντα τὰ ἔθνη συνήχθησαν ἅμα, καὶ συναχθήσονται ἄρχοντες ἐξ αὐτῶν. » Διὰ γὰρ τῶν ἀποστολικῶν σπερμάτων καὶ τῆς διδασκαλίας αὐτῶν μεταβαλόντες οἱ πάλαι τυφλοὶ καὶ κωφοὶ, συνήχθησαν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ· ἤδη δὲ καὶ ἄρχοντες ἐξ αὐτῶν τούτων τῶν ἐθνῶν ἐπὶ τὸν λαὸν τοῦ Θεοῦ κατέστησαν.

« Τίς ἀναγγελεῖ ταῦτα; ἢ τὰ ἐξ ἀρχῆς τίς ἀναγγελεῖ ὑμῖν; Ἀγαγέτωσαν τοὺς μάρτυρας αὐτῶν, καὶ δικαιωθήτωσαν, καὶ ἀκουσάτωσαν, καὶ εἰπάτωσαν ἀληθῆ. Γένεσθέ μοι μάρτυρες, καὶ ἐγὼ μάρτυς, λέγει Κύριος ὁ Θεὸς, καὶ ὁ παῖς μου, ὃν ἐξελεξάμην. » Ἐπειδὴ κἀγὼ ὁ Θεὸς μάρτυς αὐτῶν γενήσομαι, καὶ ὁ παῖς μου ὃν ἐξελεξάμην· περὶ οὗ ἀνωτέρω ἔλεγεν· « Ἰδοὺ ὁ παῖς μου, ὃν ᾑρέτισα, ὁ ἐκλεκτός μου, προσεδέξατο αὐτὸν ἡ ψυχή μου. » Ἐγὼ τοίνυν αὐτὸς ὁ Θεὸς, καὶ ὁ παῖς οὗτος ὁ ἐκλεκτός μου, μαρτυρήσω τοῖς ἐμοῖς μάρτυσι· ὃ δὴ καὶ ὁ Σωτὴρ ἐν Εὐαγγελίοις ἐδήλου λέγων· « Ὃς ἐὰν ὁμολογήσῃ ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, ὁμολογήσω κἀγὼ ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τοῦ Πατρός μου τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Ἵνα γνῶτε καὶ πιστεύσητε, καὶ συνῆτε, ὅτι ἐγώ εἰμι.

« Ἔμπροσθέν μου οὐκ ἐγένετο ἄλλος Θεὸς, καὶ μετ' ἐμὲ οὐκ ἔστι. » Τὸ γὰρ αἴτιον τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας καὶ τῆς τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ εἰς πάντα τὰ ἔθνη μαρτυρίας οὐδὲν ἕτερον ἦν, ἢ τὸ κηρῦξαι τὴν τοῦ Θεοῦ γνῶσιν, καὶ τὴν εἰς αὐτὸν πίστιν, καὶ τὴν περὶ αὐτοῦ σύνεσιν τοῖς πρὶν ἀσυνέτοις, καὶ ἀσυνθέτοις, καὶ ἀπίστοις, καὶ ἐν ἀγνωσίᾳ οὖσιν αὐτοῦ· ὡς διὰ τοῦτο τυφλώττειν τοὺς τῆς διανοίας ὀφθαλμοὺς, καὶ περὶ τὴν πλάνην τῆς ἀθέου εἰδωλολατρείας εἱλεῖσθαι. « Ἐγὼ ὁ Θεὸς, καὶ οὐκ ἔστι παρὲξ ἐμοῦ σώζων. » Μιᾶς γὰρ οὔσης ἀρχῆς, μία εἴη ἂν ἡ θεότης, ᾗ συμπαραλαμβάνεται καὶ ἡ τοῦ Μονογενοῦς αὐτοῦ θεολογία.

VERS. 6. « Dicam aquiloni, Age; et austro, Age, noli prohibere. Age filios meos de terra remota, et filias meas ab extremis terræ. » Ego enim angelicas virtutes hæc agere præcipiam, quia filii mei et filiæ meæ sunt, per vos sati et regenerati in Ecclesia mea.

VERS. 7. « Omnes, quotquot vocati sunt nomine meo. » Unde constitutum est Christianorum nomen, nisi ex Christi nomine? Ipse autem erat, qui per prophetam hæc vaticinabatur. « In gloria enim mea edidi eum, et finxi eum, et feci eum, » minime fictum moribus.

VERS. 8, 9. « Et eduxi populum cæcum, et oculi sunt pariter cæci, et surdi aures habent. Omnes gentes congregatæ sunt simul, et coibunt principes ex eis. » Per apostolica quippe semina et per doctrinam eorum mutati, qui olim cæci et surdi erant, congregati sunt in Ecclesia Dei: jamque principes ex iisdem gentibus in populum Dei constituti sunt.

VERS. 9-11. « Quis annuntiabit hæc, et quæ ab initio quis enarrabit vobis? Adducant testes suos, et justificentur, et audiant et dicant quæ vera sunt. Estote mihi testes, et ego testis, dicit Dominus Deus, et puer meus, quem elegi. » Quoniam ego Deus testis eorum ero, et puer meus, quem elegi; de quo superius dicebat, « Ecce puer meus, quem elegi, electus meus, suscepit eum anima mea. » Ego itaque ipse Deus, et hic puer electus meus, testificabor testibus meis, quod nimirum Salvator in Evangeliis declarabat his verbis, « Quicunque confitebitur me coram hominibus, confitebor et ego eum coram Patre meo, qui in cœlis est [76]. » — « Ut cognoscatis, et credatis et intelligatis, quia ego sum. »

VERS. 12. « Ante me non fuit Deus alius, et post me non erit. » Nam Christi adventus, et testimonii per apostolos ejus per omnes gentes exhibiti non propter aliud erat, quam ut prædicarent Dei cognitionem, fidem in eum, et intelligentiam ejus, iis, qui prius insipientes, inordinati, et infideles erant atque in ignorantia ejus versabantur; ita ut propterea mentis oculis cæcutirent, et in errore impiæ idololatriæ volutarentur. « Ego Deus, et non est præter me Salvator. » Nam cum unum sit principium, una fuerit et deitas, quacum assumitur Unigeniti ejus theologia.

« Ἐγὼ ἀνήγγειλα καὶ ἔσωσα· ὠνείδισα, καὶ οὐκ ἦν ἐν ὑμῖν ἀλλότριος. Ὑμεῖς ἐμοὶ μάρτυρες, καὶ ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς ἔτι ἀπ' ἀρχῆς· καὶ οὐκ ἔστιν ὁ ἐκ χειρῶν μου ἐξαιρούμενος. Ποιήσω, καὶ τίς ἀποστρέψει αὐτό; » Ὡς γὰρ μάρτυς αὐτὸς ἐλέγετο, καὶ ὁ παῖς ὃν ἐξελέξατο· οὕτω καὶ Θεὸς σώζων εἴη ἂν αὐτός. Ἐὰν δὲ λέγῃ, « Καὶ οὐκ ἔστι παρὲξ ἐμοῦ σώ-

VERS. 13. « Ego annuntiavi et salvavi: exprobravi, et non erat in vobis alienus. Vos mihi testes, et ego Dominus Deus etiam ab initio: et non est qui de manibus meis eruat. Faciam, et quis avertet illud? » Etenim ut testis dicebatur, et puer quem elegerat; ita et ipse quoque Deus Salvator fuerit. Quod si dicat, « Et non est præter me Salvator, »

[76] Matth. x, 32.

non tamen negat puerum, quem elegit, Salvatorem esse: ipsum enim Salvatorem agnoscit hic propheta, cum ait: « Et mittet illis Dominus Salvatorem, qui salvabit eos. » Pro illo autem, « exprobravi, » reliqui omnes interpretes, « et audire feci, » dixerunt.

VERS. 14-17. « Sic dicit Dominus Deus, qui redimit vos, Sanctus Israel: Propter vos mittam in Babylonem: et suscitabo fugientes omnes, et Chaldæi in navibus vincientur. Ego Dominus Deus sanctus vester, qui ostendi Israel regem vestrum. Sic dicit Dominus, qui dat in mari viam, et in aqua vehementi semitam: qui eduxit currus et equitatum, et multitudinem robustam: sed dormierunt, et non resurgent; exstincti sunt ut linum exstinctum. » Horum sensus hic est: Olim quidem Judaico populo beneficia contuli: ac cum, ut ipsos castigarem et ad bonam mentem reducerem, Babyloniis tradidissem, non diu postea eos a Babylonica captivitate liberos dimisi, utpote Deus et Dominus universorum. Ipsosque Babylonios, qui contra Hierosolymam irruperant, extorres feci; ita ut Chaldæi, qui penes eos erant, in fugam se verterent, ac quidam eorum vincti ab aliis se fortioribus in naves conjicerentur in mari sibi adjacente. Hæc ego feci Deus, ut regnum meum hominibus ostenderem.

VERS. 18, 19. « Ne memineritis priorum, et vetera ne recogitetis. Ecce ego facio nova, quæ nunc orientur, et cognoscetis ea. » Indicat rursus Ecclesiam in gentibus constituendam, quæ Dei cognitione vacua erat, antequam adveniret Christus Dei, qui dixit, « Ego sum via. Et faciam in deserto viam, et in inaquoso flumina. » Verum in illo, ait, quondam deserto viam faciam, quemadmodum prius in mari Rubro feci. Fluunt porro divinorum eloquiorum flumina ex doctrina sancti Spiritus, in illa olim inaquosa; quemadmodum et sub Moyse in deserto flumina emanarunt; sed illic quidem corporeæ aquæ erant, et natura sua fluxæ et corruptæ; nunc autem Deo subministrante, rationabilis et spiritualis aquæ flumina manant.

VERS. 20. « Benedicent mihi bestiæ agri, sirenes, et filiæ struthionum: quia dedi in deserto aquam, et flumina in inaquosa, ad potandum genus meum electum. » Efferatæ animæ, fluminis virtute conversæ, a ferino illo statu mutabuntur; ita ut ipsæ feræ benedicant mihi. Quod si etiam Sirenæ fuerint, voluptate et diabolicis canticis hominum animas demulcentes, poeticis carminibus eleganti sermone concinnatis; illæ etiam immutatæ benedicent mihi: insuperque filiæ struthionum; sive secundum reliquos interpretes, « et struthocameli; » estque illud animal in solitudine et desertis locis degens; quod et ipsum ad mansuetudinem reductum, mihi Deo benedicere docebitur. Horum autem causa erit aqua illa, quam in deserto dedi, necnon fluminum in solitudine manantium vis et copia.

A ζων, » οὐκ ἀπαγορεύων τὸν Σωτῆρα εἶναι τὸν παῖδα ὃν ἐξελέξατο, τοῦτ' ἂν εἴποι· οἶδε γοῦν αὐτὸν Σωτῆρα ὁ παρὼν προφήτης ἐν οἷς φησι· « Καὶ ἀποστελεῖ αὐτοῖς Κύριος Σωτῆρα, ὃς σώσει αὐτούς. » Ἀντὶ δὲ τοῦ, « ὠνείδισα, » οἱ λοιποὶ ἑρμηνευταὶ πάντες, « καὶ ἠκούτισα, » εἰρήκασι.

« Οὕτως λέγει Κύριος ὁ Θεὸς, ὁ λυτρούμενος ὑμᾶς, ὁ Ἅγιος τοῦ Ἰσραήλ· Ἕνεκεν ὑμῶν ἀποστελῶ εἰς Βαβυλῶνα, καὶ ἐπεγερῶ φεύγοντας πάντας, καὶ Χαλδαῖοι ἐν πλοίοις δεθήσονται. Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος ὑμῶν, ὁ καταδείξας Ἰσραὴλ βασιλέα ὑμῶν. Οὕτως λέγει Κύριος ὁ διδοὺς ἐν θαλάσσῃ ὁδὸν, καὶ ἐν ὕδατι ἰσχυρῷ τρίβον, ὁ ἐξαγαγὼν ἅρματα καὶ ἵππον καὶ ὄχλον ἰσχυρόν· ἀλλ' ἐκοιμήθησαν, καὶ οὐκ ἀναστήσονται, ἐσβέσθησαν ὡς λίνον ἐσβεσμένον. » Ὁ νοῦς τῶν προκειμένων τοιοῦτός ἐστι· Πάλαι μὲν τὰς ἐμὰς εὐεργεσίας παρεῖχον τῷ Ἰουδαίων ἔθνει· παιδεύων B μὲν αὐτοὺς καὶ σωφρονίζων, Βαβυλωνίοις παρέδωκα, οὐκ εἰς μακρὸν ἐλευθέρους ἀνῆκα τῆς εἰς Βαβυλῶνα αἰχμαλωσίας, ἅτε Θεὸς ὢν καὶ Κύριος τῶν ὅλων. Αὐτούς τε Βαβυλωνίους τοὺς ἐπιστάντας τῇ Ἱερουσαλὴμ ἀναστάτους ἐποίησα, ὡς καὶ φυγῇ χρήσασθαι τοὺς παρ' αὐτοῖς Χαλδαίους, δεσμίους τε ἀπαχθῆναί τινας αὐτῶν, πλοίοις ἐμβληθέντας ἐν τῇ παρ' αὐτοῖς θαλάσσῃ, ὑφ' ἑτέρων τινῶν δυνάμει κραταιοτέρων αὐτῶν. Ταῦτα γὰρ ἐγὼ διεπραξάμην ὁ Θεὸς, δεικνὺς τὴν ἐμὴν βασιλείαν ἀνθρώποις.

« Μὴ μνημονεύετε τὰ πρῶτα, καὶ τὰ ἀρχαῖα μὴ συλλογίζεσθε. Ἰδοὺ ἐγὼ ποιῶ καινὰ, ἃ νῦν ἀνατελεῖ, καὶ γνώσεσθε αὐτά. » Δηλοῖ δὲ πάλιν τὴν ἐν τοῖς ἔθνεσι συστησομένην Ἐκκλησίαν, ἥτις ἔρημος ἦν Θεοῦ γνώσεως πρὶν ἐπιδημῆσαι τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ C τὸν εἰπόντα· « Ἐγώ εἰμι ἡ ὁδός. Καὶ ποιήσω ἐν τῇ ἐρήμῳ ὁδὸν, καὶ ἐν τῇ ἀνύδρῳ ποταμούς. » Ἀλλ' ἐν ἐκείνῃ, φησὶ, τῇ πάλαι ἐρήμῳ ὁδὸν ποιήσω, ὥσπερ καὶ πρότερον ἐπὶ τῆς Ἐρυθρᾶς πεποίηκα θαλάσσης. Ῥέουσι δὲ καὶ ποταμοὶ θείων λογίων ἐκ διδασκαλίας ἁγίου Πνεύματος εἰς τὴν πάλαι ἄνυδρον, ὡς καὶ ἐπὶ Μωϋσέως ἔρρευσαν ἐν τῇ ἐρήμῳ ποταμοί· ἀλλ' ἐκεῖ μὲν ὕδατος σωματικοῦ, ῥευστῆς οὐσίας ὄντος καὶ φθαρτῆς, νυνὶ δὲ ἐκ τῆς ἐνθέου χορηγίας τοῦ λογικοῦ καὶ πνευματικοῦ ὕδατος.

« Εὐλογήσουσί με τὰ θηρία τοῦ ἀγροῦ, σειρῆνες, καὶ θυγατέρες στρουθῶν· ὅτι ἔδωκα ἐν τῇ ἐρήμῳ ὕδωρ, καὶ ποταμοὺς ἐν τῇ ἀνύδρῳ, ποτίσαι τὸ γένος μου τὸ ἐκλεκτόν. » Αἱ ἀπηγριωμέναι ψυχαὶ μεταβληθήσονται τῆς θηριώδους καταστάσεως ἐκ τῆς τοῦ ποD ταμοῦ δυνάμεως ἀλλοιωθεῖσαι, ὡς αὐτοὺς πάλιν τοὺς θῆρας εὐλογῆσαί με. Εἰ δὲ καὶ Σειρῆνες ἦσαν, θέλγουσαι ἡδονῇ καὶ ᾄσμασι δαιμονικοῖς τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς ἐν ποιητῶν πλάσμασιν εὐεπείᾳ λόγων κεκοσμημένοις· ἀλλὰ καὶ αὗται μεταβαλοῦσαι εὐλογήσουσί με· ἔτι γε μὴν καὶ θυγατέρες στρουθῶν· ἢ κατὰ τοὺς λοιποὺς ἑρμηνευτὰς, « καὶ στρουθοκάμηλοι, » ζῶον ἐν ἐρημίαις καὶ χώραις ἀοικήτοις γινόμενον, καὶ αὐτὸ ἡμερωθὲν εὐλογεῖν ἐμὲ τὸν Θεὸν μαθηθήσεται. Τούτων δὲ αἴτιον ἔσται τὸ ὑπ' ἐμοῦ δοθὲν ἐν τῇ ἐρήμῳ ὕδωρ, καὶ ἡ τῶν ποταμῶν δύναμις τῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ ῥευσάντων.

« Λαόν μου ὃν περιεποιησάμην τὰς ἀρετάς μου διηγεῖσθαι· οὐ νῦν ἐκάλεσά σε, Ἰακὼβ, οὐδὲ κοπιάσαι σε ἐποίησα, Ἰσραήλ. » Εἰ μὲν γὰρ θῆρες οἱ ἄγριοι καὶ σειρῆνες καὶ αἱ θυγατέρες τῶν στρουθῶν εὐλογήσουσί με· σὺ δὲ, Ἰακὼβ, οὐδὲν τοιοῦτον διεπράξω· ἀλλ' οὐδὲ ἠξίωσας ἐμὲ ἐπικαλεῖσθαι, « ἐκοπιάθης » δὲ « εἰς ἐμὲ, » κατὰ τὸν Σύμμαχον, καίτοι ἐμοῦ μὴ ποιήσαντός σε κοπιάσαι.

« Οὐκ ἤνεγκάς μοι πρόβατά σου τῆς ὁλοκαρπώσεώς σου, οὐδὲ ἐν ταῖς θυσίαις σου ἐδόξασάς με· οὐκ ἐδούλωσά σε ἐν θυσίαις, οὐδὲ ἔγκοπον ἐποίησά σε ἐν λιβάνῳ. » Ὅπως καὶ ἐν τοῖς προκειμένοις τῇ ἐρήμῳ, καὶ τοῖς ἐν αὐτῇ θηρίοις ἀγαθῶν ἐλπίδας εὐαγγελίζεται· τὸν δὲ λαὸν τὸν ἐκ περιτομῆς ἐπ' ἀσεβείαις ἐλέγχει, ὃν καὶ Ἰακὼβ καλεῖ νῦν καὶ Ἰσραήλ· οὕτως ἁπλῶς ξηροῖς ὀνόμασιν οὔτε δοῦλον αὐτοῦ, οὔτε ἐκλεκτὸν εἰπὼν, ὅπερ ἐποίει ἐπὶ τοῦ κρείττονος τάγματος.

« Οὐδὲ ἐκτήσω μοι ἀργυρίου θυμίαμα, οὐδὲ τὸ στέαρ τῶν θυσιῶν σου ἐπεθύμησα· ἀλλὰ ἐν ταῖς ἁμαρτίαις σου προέστης μου, καὶ ἐν ταῖς ἀδικίαις σου. Ἐγώ εἰμι, ἐγώ εἰμι, ὁ ἐξαλείφων τὰς ἀνομίας σου ἕνεκεν ἐμοῦ, καὶ τὰς ἁμαρτίας σου, καὶ οὐ μὴ μνησθήσομαι. Σὺ δὲ μνήσθητι, καὶ κριθῶμεν. » Καλὴ γὰρ ἡ μνήμη τῶν προτέρων ἁμαρτημάτων δι' ἐξομολογήσεως ἐξηγορευμένη· διὸ ἐπιφέρει· « Λέγε σὺ πρῶτος τὰς ἁμαρτίας σου, ἵνα δικαιωθῇς· » τοῦτο γὰρ ποιῶν δικαιωθήσῃ· ἐπειδὴ δίκαιος αὐτοῦ κατήγορος ἐν πρωτολογίᾳ.

« Οἱ πατέρες ὑμῶν πρῶτοι, καὶ οἱ ἄρχοντες ὑμῶν ἠνόμησαν εἰς ἐμέ. Καὶ ἐμίαναν οἱ ἄρχοντες τὰ ἅγιά μου. Καὶ ἔδωκα ἀπολέσαι Ἰακὼβ, καὶ Ἰσραὴλ εἰς ὀνειδισμόν. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΔ'.

« Νῦν δὲ ἄκουσον, Ἰακὼβ ὁ παῖς μου, καὶ Ἰσραὴλ, ὃν ἐξελεξάμην. » Διὰ τούτων τὸν χορὸν αὖθις τὸν ἀποστολικὸν ἀποκαλεῖται.

« Οὕτω λέγει Κύριος ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας σε, καὶ ὁ πλάσας σε ἐκ κοιλίας· Ἔτι βοηθηθήσῃ· μὴ φοβοῦ, παῖς μου Ἰακὼβ, καὶ ἠγαπημένος Ἰσραὴλ, ὃν ἐξελεξάμην. Ὅτι ἐγὼ δώσω ὕδωρ ἐν δίψει τοῖς πορευομένοις ἐν ἀνύδρῳ, ἐπιθήσω τὸ πνεῦμά μου ἐπὶ τὸ σπέρμα σου, καὶ τὰς εὐλογίας μου ἐπὶ τὰ τέκνα σου. » Διὰ γὰρ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου τὸ λογικὸν καὶ γόνιμον, καὶ πνευματικὸν ὕδωρ τῇ ἀνύδρῳ καὶ ἐρήμῳ χορηγήσειν ἤμελλε. Σπέρμα δὲ τῶν ἀποστόλων αἱ Ἐκκλησίαι τοῦ Θεοῦ, καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν οἱ πανταχοῦ γῆς καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι διὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου ἀναγεννηθέντες· οἳ καὶ

« Ἀνατελοῦσι, » φησὶν, « ἀνὰ μέσον ὕδατος χόρτον, καὶ ὡς ἰτέα ἐπὶ παραῤῥέον ὕδωρ. » Καὶ ἐνταῦθα δὲ τὴν ἰτέαν παρέλαβε διὰ τὸ ἀειθαλὲς καὶ νεαρὸν τοῦ φυτοῦ, εἰς παράστασιν τοῦ πλήθους τῶν λογικῶν ὑδάτων τῶν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ αὐτοῦ ῥευσάντων.

« Οὗτος ἐρεῖ, Τοῦ Θεοῦ εἰμι, καὶ οὗτος βοήσεται ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἰακὼβ, καὶ ἕτερος ἐπιγράψει χειρὶ αὐτοῦ, Τοῦ Θεοῦ εἰμι, καὶ ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἰσραὴλ

VERS. 21, 22. « Populum meum quem acquisivi ut virtutes meas narraret : non nunc vocavi te Jacob, neque laborare te feci, Israel. » Etiamsi enim futurum sit, ut agrestes feræ, sirenæ, et filiæ struthionum benedicant mihi; tu sane, Jacob, nihil simile fecisti ; sed neque dignatus es me invocare, « defatigatus » autem « es in me, » secundum Symmachum, etiamsi ego non te laborare fecerim.

VERS. 23. « Non obtulisti mihi oves holocausti tui : neque in sacrificiis tuis glorificasti me, neque servire te feci in victimis, neque laborem tibi præbui in thure. » Quemadmodum hic solitudini, ferisque eam incolentibus bonorum spem annuntiat, populumque ex circumcisione de impietate coarguit, quem nunc Jacob et Israel nuncupat; ita simpliciter allato ejus nomine, nec servum, nec electum vocat illum, quod tamen de præstantiori ordine loquens observat.

VERS. 24-26. « Neque argento emisti mihi thymiama, neque adipem sacrificiorum tuorum concupivi; sed in peccatis tuis ante me stetisti, et in iniquitatibus tuis. Ego sum, ego sum, qui deleo iniquitates tuas propter me, et peccata tua; et non recordabor. Tu autem memento, et judicemur simul. BONA QUIPPE EST PRISTINORUM PECCATORUM MEMORIA CUM CONFESSIONE CONJUNCTA : quapropter infert, « Dic tu primus peccata tua, ut justificeris : » id agens justificaberis; quia justus in principio sermonis accusator est sui.

VERS. 27, 28. « Patres vestri primi, et principes vestri inique egerunt in me. Et contaminaverunt principes sancta mea. Et dedi in interitum Jacob, et Israel in opprobrium. »

CAPUT XLIV.

VERS. 1. « Nunc autem audi, Jacob puer meus, et Israel, quem elegi. » His iterum apostolicum chorum evocat.

VERS. 2, 3. « Sic dicit Dominus Deus, qui fecit te, et formavit te de ventre : Adhuc habebis auxilium; noli metuere, puer meus Jacob, et dilecte Israel, quem elegi. Quia ego dabo aquam in siti his qui ambulant in inaquosa, imponam spiritum meum super semen tuum, et benedictiones meas super filios tuos. » Nam per Spiritum sanctum, rationabilem, fecundam et spiritualem aquam inaquosæ et solitudini elargiturus erat. Semen autem apostolorum sunt Ecclesiæ Dei; filii vero eorum, quotquot in universa terra et in omnibus gentibus per Spiritum sanctum regenerati sunt : qui

VERS. 4. « Producent, ait, in medio aquæ fenum, et sicut salix ad aquam fluentem. » Hic quoque salicem assumit ob virorem et juvenilitatem arboris; ad declarandam rationabilium aquarum in Ecclesia ejus manantium copiam.

VERS. 5. « Hic dicet, Dei sum; et hic clamabit in nomine Jacob, et alius describet in manu sua, Dei sum, et in nomine Israel clamabit. » Se Israelem

esse gloriando dicet. Mirari plane et stupere subit propheticorum sermonum vim, et quam vere rei effectum et complementum perceperimus. Nam in persecutionibus nostro tempore concitatis, multos ex alienigenis gentibus vidimus, qui sanctorum virorum nomina usurparent; alius quippe sese Jacobum appellabat, alius Israelem, alius Jeremiam, hic Isaiam, iste Danielem : etenim his sibi ascriptis nominibus, ad martyrium pro Deo subeundum cum fiducia et constantia accedebant. Quæ prophetia indicat, dum ait : « Hic dicet, Dei sum, et hic clamabit in nomine Jacob, alius in manu sua describet, Dei sum, et alius in nomine Israel clamabit. »

VERS. 6, 7. « Sic ait Deus, rex Israel, et qui liberavit ipsum Dominus Sabaoth : Ego primus, et ego post hæc : præter me non est Deus. Quis sicut ego? Stet, vocet, annuntiet et præparet mihi : ex quo feci hominem in sæculum : et ventura, antequam fiant, annuntient vobis. » Dicat enim si quis est Deus, quod quantumque opus suum exhibeat in universo. Nam si unus est mundus, ipseque ejusdem naturæ, sibique prorsus conjunctus; unus sane ejus opifex fuerit. Sed hic ex magnitudine et pulchritudine creaturarum, utpote universi conditor, conspicitur. Quod si quis alium inducat, alium item huic similem mundum ostendat; at non est alius mundus, præter eum, quem conspicimus : ergo nec alius Deus est. Si quis vero sit, « Stet, » inquit, primum; id est exsistentiam ostendat suam, et quod in substantia subsistat, quodque in se maneat et stet : deinde vocem emittens rationabilem ac Deo dignam, annuntiet, quæ postea futura in mundo sint; aut quæ olim et a principio contigerunt, ex quo hominem in terra posui, usque ad præsens tempus. Hinc enim agnoscemus, eum isthæc verbo constituisse.

VERS. 8-10. « Nolite abscondi, nolite errare. Annon ab initio attendistis, et annuntiavi vobis? Testes vos estis, num sit Deus præter me. Et tunc non audierunt qui fingunt et sculpunt : omnes vani, qui faciunt desideria sua, quæ non proderunt eis. Sed confundentur qui Deum effingunt, et sculpunt omnes inutilia. » Non ab initio, inquit, ita fuit; id est ante diluvii tempora, cum animo expertium simulacrorum fabri nondum essent. Vosque testes estis, nondum, scilicet initio mortalis vitæ, exstitisse conflatores sculptoresque deorum; cum sculptoria fabrilisque ars apud homines nondum reperiretur.

VERS. 11-17. « Et omnes unde facti sunt exaruerunt, et surdi ab hominibus congregentur omnes, et stent simul, confundantur et erubescant simul : quia acuit faber ferrum : ascia operatus est illud, et terebrum admovit ei, et operatus est illud in bra-

A βοήσεται. » Σεμνύνει ἑαυτὸν λέγων εἶναι Ἰσραήλ. Θαυμάσαι δὲ ἔστι καὶ καταπλαγῆναι ἀληθῶς τὴν τῶν προφητικῶν λόγων δύναμιν, ὡς αὐτοῖς ἔργοις τὰ ἀποτελέσματα παρειλήφαμεν. Ἐν γοῦν τοῖς καθ' ἡμᾶς αὐτοὺς γενομένοις διωγμοῖς πολλοὺς τῶν ἀλλοφύλων ἐθνῶν ἐθεασάμεθα, προαρπάζοντας ἑαυτοῖς τὰς τῶν ἁγίων ἀνδρῶν προσηγορίας, ὧν ὁ μὲν ἑαυτὸν Ἰακὼβ ἐκάλει, καὶ ἕτερος Ἰσραήλ, ἄλλος δὲ Ἰερεμίαν, καὶ Ἡσαΐαν ἕτερος, καὶ Δανιὴλ πάλιν ἄλλος· τοιαῦτα γοῦν ἐπιγραφόμενοι ὀνόματα ἐπὶ τὸ μαρτύριον τοῦ Θεοῦ σὺν πολλῷ θάρσει καὶ παῤῥησίᾳ παρῄεσαν. Ἃ δὴ σημαίνουσα ἡ προφητεία φησίν· « Οὗτος ἐρεῖ, Τοῦ Θεοῦ εἰμι, καὶ οὗτος βοήσεται ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἰακὼβ, καὶ ἄλλος ἐπιγράψει τῇ χειρὶ αὐτοῦ, Θεοῦ εἰμι, καὶ ἄλλος ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἰσραὴλ βοήσεται. »

B « Οὕτως λέγει ὁ Θεὸς ὁ βασιλεὺς Ἰσραὴλ, καὶ ῥυσάμενος αὐτὸν Θεὸς Σαβαώθ· Ἐγὼ πρῶτος, καὶ ἐγὼ μετὰ ταῦτα· πλὴν ἐμοῦ οὐκ ἔστι Θεός. Τίς ὥσπερ ἐγώ; Στήτω, καὶ καλεσάτω, καὶ ἀναγγειλάτω, καὶ ἑτοιμασάτω μοι· ἀφ' οὗ ἐποίησα ἄνθρωπον εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ τὰ ἐπερχόμενα πρὸ τοῦ ἐλθεῖν ἀναγγειλάτωσαν ὑμῖν. » Λεγέτω γὰρ εἴ τίς ἐστι Θεὸς, ὅσον ἔργον ἑαυτοῦ δείκνυσιν ἐν τῷ παντί. Εἰ γὰρ εἷς ὁ κόσμος, καὶ οὗτος συμφυὴς, καὶ αὐτὸς ἑαυτῷ συνημμένος, εἷς ἂν γένοιτο καὶ ὁ τούτου δημιουργός. Ἀλλ' οὗτος ἐκ μεγέθους καὶ καλλονῆς κτισμάτων, οἷα τοῦ παντὸς γενεσιουργὸς θεωρεῖται. Εἰ δέ τις εἰσάγοι ἕτερον, δεικνύτω τοιοῦτον ὁμοίως κόσμον ἕτερον παριστάς· ἀλλ' οὐκ ἔστιν ἕτερος παρὰ τὸν ὁρώμενον κόσμον· οὐδὲ Θεὸς ἄρα ἕτερός ἐστιν. Εἰ δέ τις, « Στή- C τω, » φησὶ, τοῦτο πρῶτον· λέγω δὴ τὴν ἑαυτοῦ δειξάτω ὕπαρξιν· ὅτι τέ ἐστιν ἐν οὐσίας ὑποστάσει, καὶ ὅτι ἐφ' ἑαυτῷ μένει καὶ ἕστηκεν· ἔπειτα φωνὴν ἀφεὶς λογικὴν καὶ Θεῷ πρέπουσαν, ἀναγγειλάτω τίνα ἔσται τὰ μετὰ ταῦτα γενησόμενα ἐν τῷ βίῳ (39)· ἢ τὰ πάλαι ἐξ ἀρχῆς ὑποστάντα, ἀφ' οὗ τὸν ἄνθρωπον ἐθέμην ἐπὶ τῆς γῆς μέχρι τοῦ παρόντος χρόνου. Ἀπὸ γὰρ τούτου γνωσόμεθα, ὅτι ἔστησεν αὐτὰ λόγῳ.

« Μὴ παρακαλύπτεσθε, μηδὲ πλανᾶσθε. Οὐκ ἀπ' ἀρχῆς ἠνωτίσασθε, καὶ ἀπήγγειλα ὑμῖν; Μάρτυρες ὑμεῖς ἐστε, εἰ ἔστι Θεὸς πλὴν ἐμοῦ. Καὶ οὐκ ἤκουσαν τότε οἱ πλάσσοντες καὶ οἱ γλύφοντες, πάντες μάταιοι, ποιοῦντες τὰ καταθύμια αὐτῶν, ἃ οὐκ ὠφελήσει αὐτούς. Ἀλλ' αἰσχυνθήσονται οἱ πλάσσοντες Θεὸν, καὶ D γλύφοντες πάντες ἀνωφελῆ. » Οὐκ ἀπ' ἀρχῆς, φησὶ, τουτέστι πρὸ τῶν τοῦ κατακλυσμοῦ χρόνων, καθ' οὓς οὐδὲ οἱ τῶν ἀψύχων ξοάνων τέκτονες ὑπῆρχον. Καὶ τούτων ὑμεῖς μάρτυρες, ὡς οὐκ ἦσαν τότε, λέγω δὴ κατὰ τὰς ἀρχὰς τῆς τοῦ θνητοῦ βίου συστάσεως, οἱ πλάσσοντες καὶ γλύφοντες θεοὺς, οὔπω γλυπτικῆς, οὐδὲ πλαστικῆς τέχνης ἐν ἀνθρώποις εὑρισκομένης.

« Καὶ πάντες ὅθεν ἐγένοντο ἐξηράνθησαν, καὶ κωφοὶ ἀπὸ ἀνθρώπων συναχθήτωσαν πάντες, καὶ στησάτωσαν ἅμα, καὶ ἐντραπήτωσαν, καὶ αἰσχυνθήτωσαν ἅμα· ὅτι ὤξυνε τέκτων σίδηρον, σκεπάρνῳ εἰργάσατο αὐτὸ, καὶ ἐν τερέτρῳ ἔστησεν αὐτὸ, καὶ εἰργάσα-

(39) Jam in Præfatione ad Eusebii *Commentaria in Psalmos* perspicuis exemplis commonstravimus, vocem *βίος* frequenter ab Eusebio usurpari pro mundo, sive pro hominibus hoc in mundo versantibus : et sic intelligas oportet hoc loco ἐν τῷ βίῳ, scilicet in mundo, ac homines in hac vita degentes.

το αὐτὸ ἐν τῷ βραχίονι τῆς ἰσχύος αὐτοῦ· καὶ πεινάσει, καὶ ἀσθενήσει, καὶ οὐ μὴ πίῃ ὕδωρ. Ἐκλεξάμενος τέκτων ξύλον, ἔστησεν αὐτὸ ἐν μέτρῳ, καὶ ἐν κόλλῃ ἐῤῥύθμισεν αὐτὸ, καὶ ἐποίησεν αὐτὸ ὡς μορφὴν ἀνδρὸς, καὶ ὡς ὡραιότητα ἀνθρώπου, στῆσαι αὐτὸ ἐν οἴκῳ. Ἔκοψε ξύλον ἐκ τοῦ δρυμοῦ, ὃ ἐφύτευσε Κύριος, πίτυν, καὶ ὑετὸς ἐμήκυνεν· ἵνα ᾖ ἀνθρώποις εἰς καῦσιν· καὶ λαβὼν ἀπ' αὐτοῦ, ἐθερμάνθη, καὶ καύσαντες ἔπεψαν ἄρτους ἐπ' αὐτῶν· τὸ δὲ λοιπὸν εἰργάσαντο θεοὺς, καὶ προσκυνοῦσιν αὐτοῖς· οὗ τὸ ἥμισυ αὐτοῦ κατέκαυσεν ἐν πυρὶ, καὶ ἐπὶ τοῦ ἡμίσους αὐτοῦ ἔπεψεν ἐν τοῖς ἄνθραξιν ἄρτους, καὶ ἐπ' αὐτοῦ κρέας ὀπτήσας ἔφαγε, καὶ ἐνεπλήσθη, καὶ θερμανθεὶς εἶπεν· Ἡδύ μοι, ὅτι ἐθερμάνθην, καὶ εἶδον πῦρ. Τὸ δὲ λοιπὸν ἐποίησεν εἰς θεὸν γλυπτὸν, καὶ προσκυνεῖ καὶ προσεύχεται λέγων· Ἐξέλου με, ὅτι Θεός μου εἶ σύ.» Τέως δὲ ὑμεῖς ἐπὶ τοῦ παρόντος, πρὸς οὓς ὁ παρὼν λόγος; Τί δήποτε μὴ λογίζεσθε παρ' ἑαυτοῖς, τίς ἡ φύσις τῶν ἐν ἀψύχοις ἀγάλμασιν θεοποιουμένων ὑμῖν; Ἆρα γὰρ οὐ πρόχειρον τοῖς πᾶσι συνορᾷν, ὡς τεκτόνων εἶεν ἔργα, σκεπάρνοις καὶ τρυπάνοις, καὶ τοιούτοις τισὶν ὀργάνοις σκευωρημένα, πένητος καὶ ἐνδεοῦς ἀνδρὸς ἐπίνοια, ὃς δι' ἔνδειαν τροφῆς ἐνεργείας ἄρτου σχολῆς μηχανὴν πλάνης ἐξηύρατο;

«Οὐκ ἔγνωσαν φρονῆσαι, ὅτι ἀπημαυρώθησαν τοῦ βλέπειν τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ τοῦ νοῆσαι τῇ καρδίᾳ αὐτῶν. Καὶ οὐκ ἐλογίσατο τῇ ψυχῇ αὐτοῦ, οὐδὲ ἔγνω τῇ φρονήσει, ὅτι τὸ ἥμισυ αὐτοῦ κατέκαυσεν ἐν πυρὶ, καὶ ἔπεψεν ἐπὶ τῶν ἀνθράκων αὐτοῦ ἄρτους, καὶ ὀπτήσας κρέα ἔφαγε, καὶ τὸ λοιπὸν αὐτοῦ εἰς βδέλυγμα ἐποίησε, καὶ προσκυνοῦσιν αὐτῷ.» Ὡς ἐπιλελησμένων δὲ καὶ δεομένων τῆς τούτων ὑπομνήσεως διὰ παχύτητος λογισμοῦ, ταῦτά φησι. Διόπερ ὀφείλεις τῆς σαυτοῦ μνημονεύειν ἀξίας, καὶ πλάσμα Θεοῦ ὢν αὐτὸς μὴ καθύβριζε σεαυτὸν, ἄψυχον ὕλην χερσὶ βαναύσων ἀνδρῶν πεπλασμένην σεαυτοῦ προτιμῶν καὶ θεοποιῶν.

«Γνῶθι, ὅτι σποδὸς ἡ καρδία αὐτῶν, καὶ πλανῶνται, καὶ οὐδεὶς δύναται ἐξελέσθαι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ. Ἴδετε καὶ οὐκ ἐρεῖτε, ὅτι ψεῦδος ἐν τῇ δεξιᾷ μου. Μνήσθητι ταῦτα, Ἰακὼβ καὶ Ἰσραὴλ, ὅτι παῖς μου εἶ σύ. Ἔπλασά σε παῖδά μου, καὶ σὺ, Ἰσραὴλ, μὴ ἐπιλανθάνου μου.» Ὡς ἀπεστραμμένῳ καὶ πολεμίοις ἐκδεδομένῳ.

«Ἰδοὺ γὰρ ἀπήλειψα ὡς νεφέλην τὰς ἀνομίας σου, καὶ ὡς γνόφον τὴν ἁμαρτίαν σου. Ἐπιστράφηθι πρός με, καὶ λυτρώσομαί σε. Εὐφράνθητε, οὐρανοὶ, ὅτι ἠλέησεν ὁ Θεὸς τὸν Ἰσραήλ.» Ὡς ἂν χαρᾶς ἐν οὐρανοῖς γενησομένης ἐπὶ τοῖς μέλλουσι μετάνοιαν τῶν κακῶν ποιήσασθαι.

«Σαλπίσατε, τὰ θεμέλια τῆς γῆς, βοήσατε, ὄρη, εὐφροσύνην, οἱ βουνοὶ καὶ πάντα τὰ ξύλα τὰ ἐν αὐτοῖς, ὅτι ἐλυτρώσατο ὁ Θεὸς τὸν Ἰακὼβ, καὶ Ἰσραὴλ δοξασθήσεται.» Εἰ γάρ τινές εἰσιν αἱ τὴν γῆν ὑποστηρίζουσαι θεῖαι δυνάμεις, καὶ αὗται ἀλαλαγμὸν καὶ ὕμνον ἀναπεμπέτωσαν τῷ Θεῷ. Εἰκὸς δὲ θεμέλια τῆς γῆς χρηματίζειν τοὺς προφήτας αὐτοὺς καὶ πάντας τοὺς δικαίους καὶ θεοφιλεῖς ἄνδρας· τοῦτο γοῦν ἐδί-

A chio fortitudinis suæ : et esuriet et infirmabitur, et non bibet aquam. Electo faber ligno, adhibuit ipsi normam, et formavit illud in runcina, et fecit illud ad formam viri, et ad speciem hominis, ut statuat illud domi. Cecidit lignum ex silva, quod plantavit Dominus, pinum, et pluvia auxit ut esset hominibus in combustionem : et cum sumpsisset ab eo, calefactus est, et succendentes coxerunt panes illis : reliquum autem fecerunt in deos, et adorant ipsos, cujus dimidium combussit igne, et in dimidio ejus coxit in carbonibus panes, et in eo carnes assans comedit, et impletus est, et calefactus dixit, Jucundum mihi quod calefactus sum, et vidi ignem. Reliquum autem fecit in deum sculptilem, et adorat et precatur dicens, Libera me, quia Deus meus es tu.»
B Quid vos quos nunc alloquor? Cur non vobiscum reputatis, quænam inanimatorum hujusmodi sculptilium, quæ ut deos colitis, natura sit? Annon propalam omnibus esse valeat, fabrorum opera esse, asciis et terebris atque aliis hujusmodi instrumentis adornata; pauperis scilicet inopisque hominis inventum, qui ob cibi penuriam, ac per otium parandi panis, erroris machinam reperit?

Vers. 18-20. «Non noverunt sapere, quia retusa est acies eorum, ne viderent oculis suis, et ne intelligerent corde suo. Neque agitavit in animo suo, neque cognovit prudentia sua, quia dimidium ejus combussit igni, et coxit super carbones ejus panes,
C et ubi assavit carnes, comedit, et residuum ejus in abominationem fecit, et adorant illud.» Hæc illis, ceu oblitis, et ob mentis crassitiem tali admonitione egentibus loquitur. Quare oportet te dignitatis tuæ memorem esse; ac figmentum Dei cum sis, ne teipsum contumelia afficias, inanimatam materiem, artificum manibus in effigiem actam, tibi anteponens, illamque adorans.

Vers. 21. «Scito quod cinis cor eorum, et falluntur, et nemo potest eripere animam suam. Videte et ne dicatis, quoniam mendacium est in dextera mea. Memento horum, Jacob et Israel, quoniam puer meus es tu. Formavi te puerum meum : et tu, Israel, ne obliviscaris mei.» Hæc ait illi, utpote qui aversus sit, et inimicis sese dedi-
D derit.

Vers. 22, 23. «Ecce enim delevi velut nubem iniquitates tuas, et velut caliginem peccata tua. Convertere ad me, et redimam te. Lætamini, cœli, quoniam misertus est Deus Israel.» Quia in cœlis gaudium futurum est de iis, qui peccatorum pœnitentiam acturi sunt.

«Canite tuba, fundamenta terræ : clamate, montes, lætitiam, colles et omnia ligna, quæ in eis sunt : quoniam redemit Deus Jacob, et Israel glorificabitur.» Nam si quæ sunt divinæ virtutes, quæ terram sustentent, hæ quoque jubilationem et hymnum Deo emittant. Verisimile porro est fundamenta terræ dici ipsos prophetas, atque omnes justos et religiosos viros : id namque docet Apostolus his

verbis : « Superædificati super fundamentum apostolorum et prophetarum[77]. Clamate, montes, lætitiam [77]. » Hi similiter Deum celebrent, de prædictorum pœnitentia et salute. Per montes vero, elatas et sublimes animas subindicat ; per colles autem, eas quæ mediocri in statu sunt ; per ligna, fructiferas. Et alias universo mundo, ejusque partibus Deum celebrare præcipit, adjiciens, « Quia redemit Deus Jacob, et Israel glorificabitur. »

VERS. 24. « Sic dicit Dominus, qui redemit te et formavit ex utero. » Postquam superius idololatriæ confutationem adornavit, iis, qui ex prophetica disciplina fructum perceperant, ut qui jam idololatriæ finem fecissent, promissa effert ; nempe reditum ex captivitate Babylonis. Quia enim ob idololatriam Babylonlis traditi fuerant ; ipsaque Hierosolyma ob civium suorum ausus, Assyriorum tempore obsessa, ac funditus deleta fuerat ; talia perpessis, si tamen errare desinant, ereptionem a malis vaticinatur. Hæc porro Cyri primi Persarum regis temporibus completa sunt. Quamobrem, quod permirum sane est, ipsum Cyrum nominatim memorat, qui tamen ducentis circiter postea annis fuit, ac Judaicum populum a captivitate liberavit, templumque Hierosolymitanum restaurari jussit.

« Ego Dominus, qui perficio omnia : extendi cœlum solus, et firmavi terram. » Nam « omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil [78]. » Extendit vero cœlum solus, et nutu Patris firmavit terram ; « Ipse quippe dixit, et facta sunt ; ipse mandavit, et creata sunt. » Terra igitur, firma et solida cum sit, ut fundata est immota per omne sæculum ; sic firmata esse dicitur : cœlum vero, utpote expansum, omnino extensum fuisse declaratur : quapropter alibi dicitur, « Qui extendit cœlum sicut pellem [79]. » Quænam porro sint, quæ tantus ille Dominus docet, subinde infert his verbis :

VERS. 25, 28. « Quis alius dissipabit signa engastrimythorum, et divinationes a corde ? avertens prudentes retrorsum, et consilium eorum stultum faciens, et statuens verbum pueri sui, et consilium angelorum ejus verum faciens, dicens Jerusalem, Habitaberis, et urbibus Idumææ, Ædificabimini, et deserta ejus germinabunt : dicens abysso, Desolaberis, et flumina tua arefaciam : dicens Cyro, ut sapiat, et omnes voluntates meas faciet : dicens Jerusalem, Ædificaberis, et domum sanctam meam fundabo. » Hæc igitur ita constituam : pueri vero mei dilecti et electi, Christi dico mei, de quo superius quamplurima dicta sunt, verba stabiliam ; necnon angelorum ejus, scilicet apostolorum, discipulorum et evangelistarum consilia vera esse procurabo. Ego vero, qui hæc editurus sum, jam hinc prædico et polliceor me Hierosolymam, post primum

A δαξεν ὁ Ἀπόστολος φήσας· « Ἐποικοδομηθέντες ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τῶν ἀποστόλων καὶ προφητῶν. Βοήσατε, ὄρη, εὐφροσύνην. » Ὁμοίως δοξαζέτωσαν τὸν Θεὸν ἐπὶ τῇ τῶν εἰρημένων μετανοίᾳ τε καὶ σωτηρίᾳ. Ὄρη μὲν τὰς ἐπηρμένας καὶ μετεώρους ψυχὰς αἰνιττόμενος· βουνοὺς δὲ τὰς τούτων μετριωτέρας· ξύλα δὲ τὰς καρποφόρους. Καὶ ἄλλως δὲ πάντα τὸν κόσμον καὶ τὰ τούτου μέρη τὸν Θεὸν ὑμνεῖν προστάττει, ἐπιλέγων· « Ὅτι ἐλυτρώσατο ὁ Θεὸς τὸν Ἰακὼβ, καὶ Ἰσραὴλ δοξασθήσεται.

« Οὕτω λέγει Κύριος ὁ λυτρούμενός σε, καὶ πλάσσων σε ἐκ κοιλίας. » Ἔλεγχον εἰδωλολατρείας προεκθέμενος ὁ λόγος διὰ τῶν προκειμένων, ὡς ἂν παυσαμένοις τῆς εἰδωλολατρείας, τοῖς ὠφελημένοις ἐκ τῆς προφητικῆς διδασκαλίας, ἐπαγγελίας ποιεῖται,
B ἐπάνοδον τῆς ἀπὸ Βαβυλῶνος αἰχμαλωσίας. Ἐπειδὴ γὰρ εἰδωλολατροῦντες τοῖς Βαβυλωνίοις παρεδόθησαν, αὐτή τε ἡ Ἱερουσαλὴμ πολιορκίαν ὑπέμεινε, καὶ παντελῆ καταστροφὴν κατὰ τοὺς Ἀσσυρίων χρόνους, διὰ τὰ ἐν αὐτῇ τετολμημένα τοῖς οἰκήτορσι· θεσπίζει τοιαῦτα πεπονθόσιν ἐλευθερίαν κακῶν, εἰ παύσαιντο τῆς πλάνης. Ἐπληροῦτο δὲ ταῦτα κατὰ τοὺς Κύρου τοῦ πρώτου Περσῶν βασιλεύσαντος χρόνους. Διόπερ καὶ αὐτοῦ μέμνηται ὀνομαστὶ τοῦ Κύρου σφόδρα θαυμασίως, ἐγγύς που διακοσίοις ὕστερον ἔτεσι γενομένου, καὶ τῆς αἰχμαλωσίας ἐλευθερώσαντος τὸν τῶν Ἰουδαίων λαὸν, τόν τε νεὼν προστάξαντος τὸν ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ ἀνεγείρειν.

« Ἐγὼ Κύριος ὁ συντελῶν πάντα, ἐξέτεινα τὸν
C οὐρανὸν μόνος, καὶ ἐστερέωσα τὴν γῆν. Πάντα » γὰρ « δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδέν. Ἐξέτεινε δὲ τὸν οὐρανὸν μόνος, καὶ ἐστερέου τὴν γῆν βουλῇ τοῦ Πατρός· « Αὐτὸς » γὰρ « εἶπε, καὶ ἐγενήθησαν· αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν. » Ἡ μὲν οὖν γῆ, ναστὴ οὖσα καὶ στερέμνιος, ὡς ἡδράσθη ἀκίνητος τὸν σύμπαντα αἰῶνα, καὶ ἐστερεῶσθαι λέγεται· ὁ δὲ οὐρανὸς, ἅτε ἐξηπλωμένος, διόλου ἐκτετάσθαι· διὸ καὶ ἐν ἑτέροις εἴρηται· « Ὁ ἐκτείνας τὸν οὐρανὸν ὡσεὶ δέῤῥιν. » Τίνα δέ ἐστιν ἅπερ ὁ τοσοῦτος διδάσκει Κύριος, ἑξῆς ἐπιφέρει λέγων·

« Τίς ἕτερος διασκεδάσει σημεῖα ἐγγαστριμύθων, καὶ μαντείας ἀπὸ καρδίας ; ἀποστρέφων φρονίμους εἰς τὰ ὀπίσω, καὶ τὴν βουλὴν αὐτῶν μωραίνων, καὶ ἱστῶν ῥῆμα παιδὸς αὐτοῦ, καὶ τὴν βουλὴν τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ
D ἀληθεύων· ὁ λέγων τῇ Ἱερουσαλὴμ, Κατοικηθήσῃ, καὶ ταῖς πόλεσι τῆς Ἰδουμαίας, Οἰκοδομηθήσεσθε, καὶ τὰ ἔρημα αὐτῆς ἀνατελεῖ· ὁ λέγων τῇ ἀβύσσῳ, Ἐρημωθήσῃ, καὶ τοὺς ποταμούς σου ξηρανῶ· ὁ λέγων Κύρῳ φρονεῖν, καὶ πάντα τὰ θελήματά μου ποιήσει· ὁ λέγων Ἱερουσαλὴμ, Οἰκοδομηθήσῃ, καὶ τὸν οἶκον τὸν ἅγιόν μου θεμελιώσω. » Ταῦτα μὲν οὖν οὕτω διαθήσομαι· τοῦ δὲ ἐμοῦ παιδὸς ἀγαπητοῦ καὶ ἐκλεκτοῦ, λέγω δὴ τοῦ Χριστοῦ μου, περὶ οὗ διὰ τῶν ἔμπροσθεν πλεῖστα ὅσα εἴρηται, συστήσω τὰ ῥήματα, καὶ τῶν ἀγγέλων δὲ αὐτοῦ, λέγω δὴ τῶν ἀποστόλων καὶ μαθητῶν καὶ εὐαγγελιστῶν τὰς βουλὰς ἐπαληθεῦσαι ποιήσω. Ἐγὼ δὲ μέλλων ταῦτα ποιεῖν ἐν-

[77] Ephes. II, 20. [78] Joan. I, 3. [79] Psal. CIII, 2.

τεῦθεν ἤδη προλέγω καὶ ἐπαγγέλλομαι, ὅτι τὴν Ἱερουσαλὴμ μετὰ τὴν πρώτην καθαίρεσιν τὴν ὑπὸ Βαβυλωνίων γενησομένην ἀνακαινισθῆναι ποιήσω, ὡς καὶ τὰς τῆς Ἰουδαίας πόλεις κατοικηθῆναι, καὶ τὰ ἐν αὐταῖς ἔρημα πάλιν ὡς τὰ ἀπ' ἀρχῆς συστῆναι. Ἀλλὰ καὶ τὴν πολυθεΐαν, τῆς κακίας ἄβυσσον ὀνομαζομένην, ἔρημον καταστήσω, καὶ τοὺς ποταμοὺς τῆς πολυθεΐας τῶν πολεμίων ἀποξηρανῶ· ὡς μηκέτι τὴν Βαβυλῶνα συστῆναι, μήτε τοὺς ποταμοὺς αὐτῆς τοὺς πολλὰ δεδυνημένους ἐν πλήθεσιν ἰσχυροῖς. Ταῦτα δὲ πάντα ποιήσω διακόνῳ χρησάμενος ἀνδρὶ τοῦ Περσῶν γένους βεβασιλευκότι πρώτῳ. Εἰ δὲ χρὴ καὶ ἐπ' ὀνόματος προφητεῦσαι τούτου τὴν προσηγορίαν, Κῦρος ὄνομα τῷ θεσπιζομένῳ, ὃν προστήσομαι τῶν ἐμῶν λόγων ὑπηρέτην, φρόνησιν αὐτῷ δωρησάμενος εὐσεβῆ, ὡς πάντα τὰ καταθύμιά μοι ποιῆσαι καὶ προστάξαι τὴν Ἱερουσαλὴμ οἰκοδομηθῆναι, καὶ τὸν νεὼν τὸν ἐν αὐτῇ θεμελιωθῆναι.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΕ'.

« Οὕτω λέγει Κύριος ὁ Θεὸς τῷ χριστῷ μου Κύρῳ, οὗ ἐκράτησα τῆς δεξιᾶς ἐπακοῦσαι ἔμπροσθεν αὐτοῦ ἔθνη, καὶ ἰσχὺν βασιλέων διαῤῥήξω. Ἀνοίξω ἔμπροσθεν αὐτοῦ θύρας, καὶ πόλεις οὐ συγκλεισθήσονται. » Ἀγαθὸν δὲ ὑπηρέτην τῆς ἐμῆς βουλῆς εὗρον τὸν προδηλωθέντα ἄνδρα· ἐντεῦθεν ἤδη ἐπαγγέλλομαι κρατήσειν αὐτοῦ τῆς δεξιᾶς, πρὸς τὸ μὴ παρατρέπεσθαι, μηδὲ νικᾶσθαι ὑπό τινος κρείττονος. Ὑποτάσσω δὲ αὐτῷ πλεῖστα ὅσα ἐν τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι βασιλευόντων· δι' αὐτοῦ δὲ τὴν ἰσχὺν διαῤῥήξω πάσης τῆς ἐν τοῖς λοιποῖς ἔθνεσι δυναστείας· πάντα δὲ λεῖα καὶ ὁμαλὰ καταστήσας πρὸ τῶν αὐτοῦ ποδῶν, θύρας πόλεων, καὶ αὐτὰς ὅλας τὰς πόλεις ὑποχειρίους αὐτῷ παραδώσω· ὡς μηδεμίαν ἐναντίαν αὐτῷ γενέσθαι.

« Ἐγὼ ἔμπροσθέν σου πορεύσομαι, καὶ ὄρη ὁμαλιῶ· θύρας χαλκᾶς συντρίψω, καὶ μοχλοὺς σιδηροῦς συγκλάσω. » Καὶ εἴποι δ' ἄν τις τὰ κατὰ τὸν Ζοροβάβελ, ἢ κατὰ Κῦρον ἱστορικῶς γενόμενα, εἰκόνας καὶ σύμβολα περιέχειν τῆς ἀληθείας· τὰ δὲ κατὰ τὸν ἀληθῆ Κύριον καὶ Χριστὸν πνευματικῶς πεπληρῶσθαι· ὡς ἐπ' αὐτὸν μᾶλλον ἀληθεύειν τὸν λόγον τὸν φήσαντα· « Τάδε λέγει Κύριος τῷ χριστῷ μου Κύρῳ. » Κατὰ γὰρ τὴν πρόχειρον λέξιν οὔτε Χριστὸς ὢν τοῦ Θεοῦ φαίνεται ὁ Περσῶν βασιλεὺς οἰκοδομήσας τὴν Ἱερουσαλήμ· ἀλλ' οὐδὲ ὅλως κατὰ τὴν αὐτοῦ ζωὴν προὔκοψε τῆς οἰκοδομῆς τὸ ἔργον· μόνον γὰρ ἤρξαντο τῶν θεμελίων κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους· εἶτ' ἐπισχεθέντος τοῦ ἔργου, διέμεινεν ἔρημος ὁ τόπος μέχρι τῆς Δαρείου βασιλείας. Καὶ τὰ ἑξῆς δὲ ἐπιλεγόμενα μᾶλλον τῷ Χριστῷ ἢ τῷ τῶν Περσῶν βασιλεῖ ἐφαρμόσειεν ἄν· καὶ μᾶλλον τῷ ἡμετέρῳ Σωτῆρι ἢ τῷ Ζοροβάβελ.

« Καὶ δώσω σοι θησαυροὺς σκοτεινούς, ἀποκρύφους, ἀοράτους ἀνοίξω σοι· ἵνα γνῷς, ὅτι ἐγὼ Κύριος ὁ Θεός σου, ὁ καλῶν τὸ ὄνομά σου, ὁ Θεὸς Ἰσραήλ. Ἕνεκεν τοῦ παιδός μου Ἰακώβ, καὶ Ἰσραὴλ τοῦ ἐκλεκτοῦ μου, ἐγὼ καλέσω σε τῷ ὀνόματί σου, καὶ προσδέξομαί σε· σὺ δὲ οὐκ ἔγνως με. » Τούς τε εἴσω τούτων ταμιευομένους θησαυρούς, ἀφανεῖς καὶ ἀοράτους τοῖς προτέροις βασιλεῦσι γενομένους, ἀνα-

A ejus excidium a Babyloniis factum, renovandam et restaurandam curaturum esse; ita ut Judææ urbes incolantur, et quæ in illis deserta fuerant, iterum ut a principio constituenda sint. Quin etiam deorum multiplicitatem, quæ abyssus malitiæ vocatur, desertam faciam, ac flumina multiplicitatis deorum, quæ penes inimicos est, arefaciam; ita ut Babylon non ultra consistat, sed neque flumina ejus, vi multitudinis multum valentia. Hæc porro omnia peragam ministro utens viro, qui primus Persarum rex erit. Quod si opus sit nomen ejus prophetice significare, Cyrus appellabitur is, qui in vaticinio fertur, quem verborum meorum ministrum constituam; piam ipsi mentem indens, ut mihi placita omnia exsequatur, ac Jerusalem B jubeat excitari, templumque ejus a fundamentis exstrui.

CAPUT XLV.

Vers. 1. « Sic dicit Dominus Deus christo meo Cyro, cujus apprehendi dexteram, ut subjiciam ante faciem ejus gentes, et vires regum frangam. Aperiam coram eo portas, et urbes non claudentur. » Bonum autem consilii mei ministrum inveni memoratum virum: jam hinc polliceor me dexteram ejus apprehensurum esse, ut non evertatur, neque superetur a quopiam fortiore. Ipsi vero multa subjiciam ex regum aliarum gentium ditione: per ipsum item omnem in reliquis gentibus potentiam perfringam, omnia plana et facilia pa- C rans ante pedes ejus: portas urbium, et ipsas integras urbes in manus ejus tradam; ita ut nulla ipsi adversetur.

Vers. 2. « Ego ante te ibo, et montes complanabo: portas æreas conteram, et vectes ferreos confringam. » Dixerit quispiam ea, quæ tempore Zorobabelis, vel Cyri, quod ad historiam gesta sunt, imagines et symbola veritatis complecti; quæ autem ad veri Domini et Christi tempus spectant, spiritualiter impleta fuisse; ita ut in ipso magis verus deprehendatur sermo, qui ait, « Hæc dicit Dominus christo meo Cyro. » Nam secundum obviam dictionem, neque christus Dei videtur fuisse Persarum ille rex, qui Hierosolymam construxit, D neque admodum ipso vivente promotum est ædificium, fundamenta quippe tantum ejus ævo ponere cœperunt: deinde, cohibito opere, desertus locus mansit usque ad Darii regnum. Quæ vero sub hæc feruntur, Christo aptius quam Persarum regi competant; magisque Servatori nostro, quam Zorobabeli.

Vers. 3. « Et dabo tibi thesauros absconditos, latentes, occultos tibi aperiam; ut cognoscas, quia ego Dominus Deus tuus, qui voco nomen tuum, Deus Israel: propter puerum meum Jacob, et Israel electum meum, ego vocabo te nomine tuo, et accipiam te. Tu autem non cognovisti me. » Intra urbes reconditos thesauros, latentes illos et occultos, pristinis regibus absconditos, aperiam tibi; ut

ipsis operibus ediscas, quis egó sim, qui ante tot annos ipsissimum nomen tuum propheticis Scripturis meis, quasi cippis æternis, insculpsi. Sum autem Deus Israel, quod ne ignores oportet, o Cyre : omnia quippe jam recensita tradam tibi ; non aliam ob rem, quam propter populum meum, quem mihi elegi ex omnibus gentibus, quod patres eorum in pretio habeam.

A πετάσω σοι ὡς ἂν αὐτοῖς ἔργοις μάθοις ὅστις ποτέ εἰμι ὁ πρὸ τοσούτων ἐτῶν ὀνομαστὶ τὴν σὴν προσηγορίαν ταῖς προφητικαῖς μου Γραφαῖς, ὥσπερ ἐν στήλαις αἰωνίοις, ἐγχαράξας. Εἰμὶ δὲ ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ, ὃ προσήκει καὶ σὲ μὴ ἀγνοεῖν, ὦ Κῦρε· πάντα γὰρ τὰ προλεχθέντα χαριοῦμαί σοι οὐ διά τι ἕτερον, ἀλλ' ἕνεκεν τοῦ ἐμοῦ λαοῦ, ὃν ἐμαυτῷ ἐξελεξάμην ἐξ ἁπάντων τῶν ἐθνῶν διὰ τὴν πρὸς τοὺς πατέρας αὐτῶν τιμήν.

VERS. 5-7. « Quoniam ego Dominus Deus, et non est alius Deus præter me. Corroboravi te, et non cognovisti me ; ut cognoscant qui ab ortu solis, et qui ab occasu, quia non est Deus præter me. Ego Dominus Deus, et non est præterea. Ego qui præparavi lucem, et qui feci tenebras, qui facio pacem, et creo mala. Ego Dominus Deus, qui facio hæc omnia. » Ex his ipsis operibus ediscent ; cum enim ærumnas populo meo ad conversionem et disciplinam infligere opus erat, inimicis ipsum tradidi, quasi tenebris et iræ impietatis causa dedens. Cum autem denuo conversum et ad meliorem se frugem recipientem, reducere opus est, consequenter pacis omniumque bonorum lumen ipsis oriri oportet. A me quippe et lumen et quæ ad pacem spectant omnia subministrantur ; judicio item meo ultio quoque inducitur. Quapropter hanc a me doctrinam accipe ; me scilicet et lucis conditorem, et pacis largitorem esse, similiterque tenebrarum et eorum quæ tristia reputantur, quæ pro malis penes multos habentur : et tamen horum auctor ego dici valeam, justo judicio promerita singulis inducens. Si itaque ego Deus, et non est præter me alius, qui hæc omnia faciat ; etiamsi contraria videantur, attamen natura sua contraria non sunt. Nam quæ mala a me infligi existimantur, ea sane maxime conferunt ad utilitatem et salutem eorum, qui his ad sanam mentem reducuntur.

« Ὅτι ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς, καὶ οὐκ ἔστιν ἔτι πλὴν ἐμοῦ Θεός. Ἐνίσχυσά σε, καὶ οὐκ ᾔδεις με· ἵνα γνῶσιν οἱ ἀπ' ἀνατολῶν ἡλίου καὶ οἱ ἀπὸ δυσμῶν, ὅτι οὐκ ἔστι Θεὸς πλὴν ἐμοῦ. Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς, καὶ οὐκ ἔστιν ἔτι. Ἐγὼ ὁ κατασκευάσας φῶς, καὶ ποιήσας σκότος, ὁ ποιῶν εἰρήνην, καὶ κτίζων κακά. Ἐγὼ Κύριος ὁ B Θεὸς, ὁ ποιῶν πάντα ταῦτα. » Ἐξ αὐτῶν γὰρ τούτων μαθήσονται τῶν ἔργων· ὅτε μὲν γὰρ λυπηρὰ χρῆν ἐπαγαγεῖν τῷ ἐμῷ λαῷ ἐπιστροφῇ καὶ παιδείᾳ, τοῖς πολεμίοις αὐτὸν ἐξέδωκα, ὥσπερ σκότῳ καὶ ὀργῇ παραδοὺς αὐτὸν τῶν ἀσεβημάτων χάριν· ὅτε δὲ, φησὶ, λοιπὸν ἐπιστρέψαντα καὶ ὠφελημένον προσήκει ἀναλαβεῖν, ἀκόλουθον ἂν εἴη φῶς εἰρήνης καὶ πάντων ἀγαθῶν ἀνατέλλειν ἐπ' αὐτόν. Ἐξ ἐμοῦ γὰρ τὸ φῶς χορηγεῖται καὶ τὰ τῆς εἰρήνης πάντα· κρίσει δὲ τῇ ἐμῇ καὶ τὰ τῆς ὀργῆς ἐπάγεται. Διόπερ δόγμα παρ' ἐμοῦ τοῦτο μάνθανε· ὡς ἄρα ἐγὼ αὐτὸς καὶ φωτός εἰμι δημιουργὸς, καὶ εἰρήνης χορηγὸς, ὁμοίως δὲ καὶ σκότους καὶ τῶν νομιζομένων λυπηρῶν· ἅπερ κακὰ τοῖς πολλοῖς εἶναι νενόμισται, ὧν ποιητὴς ἂν λεχθείην, κρίσει δικαίᾳ τὰ κατάλληλα τοῖς ἀξίοις ἐπάγων. Εἰ τοίνυν ἐγὼ Θεὸς, C καὶ οὐκ ἔστι πλὴν ἐμοῦ ἕτερος, ὁ ποιῶν ταῦτα πάντα, κἂν ἐναντία εἶναι δοκῇ, οὐκ ὄντα τῇ φύσει ἐναντία. Ἐπεὶ καὶ τὰ νομιζόμενα ὑπ' ἐμοῦ ἐπάγεσθαι κακὰ τὰ μέγιστα συμβάλλοιντ' ἂν πρὸς ὠφέλειαν καὶ σωτηρίαν τῶν δι' αὐτῶν σωφρονιζομένων.

VERS. 8. « Lætetur cœlum desuper, et nubes stillent justitiam : aperiatur terra, et germinet misericordiam, et justitiam oriri faciat simul. Ego sum Dominus, qui creavi te. » Quemadmodum enim tempus olim fuit, cum nubibus mandavi, « ut non pluerent super vineam pluviam ; » ita et nunc suo tempore rationabilibus nubibus meis præcipiam, ut non sensilem aquam, sed justitiam desuper ex alto stillent iis, qui inhabitant terram.

« Εὐφρανθήτω ὁ οὐρανὸς ἄνωθεν, καὶ αἱ νεφέλαι ῥανάτωσαν δικαιοσύνην· ἀνατειλάτω ἡ γῆ, καὶ βλαστησάτω ἔλεος, καὶ δικαιοσύνην ἀνατειλάτω ἅμα. Ἐγώ εἰμι Κύριος ὁ κτίσας σε. » Ὥσπερ γὰρ ἦν καιρός ποτε, ὅτε ταῖς νεφέλαις ἐνετειλάμην « τοῦ μὴ βρέξαι εἰς τὸν ἀμπελῶνα ὑετὸν, » οὕτω νῦν κατὰ καιρὸν ταῖς ἐμαῖς νεφέλαις λογικαῖς οὔσαις προστάσσω μὴ αἰσθητὸν ὕδωρ, ἀλλὰ τὴν δικαιοσύνην ἄνωθεν ἐξ D ὕψους ἐπιραίνειν τοῖς τὴν γῆν οἰκοῦσι.

VERS. 9, 10. « Quid melius præparavi ut lutum figuli? Num qui arat, arabit terram tota die? Num dicet lutum figulo, Quid facis, quoniam non operaris, neque habes manus ? Num respondit figmentum fictori suo? Qui dicit patri, Quid generabis ? et matri, Quid paries ? » Quasi eos alloquens, qui universali illi providentiæ et administrationi contradicunt, ait : Væ qui contradicit fictori suo. Nam quando castigatione et conversione opus erat, Jerusalem quasi testam contrivi. et templum inimicis et hostibus tradidi ; cum autem post sufficientem illatam pœnam, humanitatem exhibere oportuit ; tunc et templum et urbem pristinis præstantiora

« Ποῖον βέλτιον κατεσκεύασα ὡς πηλὸν κεραμέως ; Μὴ ὁ ἀροτριῶν ἀροτριάσει τὴν γῆν ὅλην τὴν ἡμέραν ; Μὴ ἐρεῖ ὁ πηλὸς τῷ κεραμεῖ, Τί ποιεῖς, ὅτι οὐκ ἐργάζῃ, οὐδὲ ἔχεις χεῖρας ; Μὴ ἀποκριθήσεται τὸ πλάσμα πρὸς τὸν πλάσαντα αὐτό ; Ὁ λέγων τῷ πατρὶ, Τί γεννήσεις ; καὶ τῇ μητρὶ, Τί ὠδίνεις ; Ὡς γὰρ πρὸς τοὺς ἀντιλέγοντας τῇ καθόλου προνοίᾳ τε καὶ διοικήσει φησίν· Οὐαὶ ὁ ἀντιλέγων τῷ πλάσαντι αὐτόν. Ὅτε μὲν γὰρ παιδείας, καὶ ἐπιστροφῆς χρεία ἦν, καὶ συνέτριψα τὴν Ἱερουσαλὴμ ὡς ὄστρακον, καὶ τὸν ναὸν ἐχθροῖς καὶ πολεμίοις παρέδωκα· ὅτε δὲ πάλιν χρὴ μετὰ τὴν αὐτῶν αὐτάρκη παιδείαν, τὰ τῆς φιλανθρωπίας ἐνδείξασθαι, τότε βελτίονα τοῦ προτέρου κατεσκεύασα

τὸν νεὼν καὶ τὴν πόλιν, ὡς πηλὸν κεραμέως μεταβαλὼν καὶ ἀνανεωσάμενος τὰ πάλαι συντετριμμένα.

« Ὅτι οὕτω λέγει Κύριος ὁ Θεὸς, ὁ Ἅγιος Ἰσραὴλ, ὁ ποιήσας τὰ ἐπερχόμενα· Ἐρωτήσατέ με περὶ τῶν υἱῶν μου, καὶ περὶ τῶν ἔργων τῶν χειρῶν μου ἐντείλασθέ μοι. » Παιδευέσθω τοιγαροῦν πᾶς ἄνθρωπος ὁ ἀπὸ γῆς ληφθεὶς καὶ σῶμα γεῶδες περικείμενος, πηλοῦ τε μηδὲν διαφέρων παραθέσει τοῦ κτίσαντος αὐτὸν, μὴ τολμᾷν ταῖς τοῦ Θεοῦ διοικήσεσιν ἀντιλέγειν, μηδὲ καταμέμφεσθαι τῆς προνοίας τοὺς λόγους. Πολλοὶ γάρ εἰσιν οἱ φιλεγκλήμονες αἰτιᾶσθαι εἰωθότες, Καὶ τί γὰρ ἀναγκαῖον ἦν τὴν ἀρχὴν εἰς τὸν βίον παρελθεῖν; λέγοντες· Διὰ τί δὲ ταῦτα οὑτωσὶ γίνεται; Τί δὲ τῶν τοιούτων ἦν χρεία; ἔδει γὰρ οὕτω γεγενῆσθαι. Ἀλλὰ τούτοις πρόκειται τὸ « Οὐαί. Ἐρωτήσατέ με περὶ τῶν υἱῶν μου, καὶ περὶ τῶν ἔργων τῶν χειρῶν μου ἐντείλασθέ μοι· » τῆς μὲν νοερᾶς καὶ λογικῆς οὐσίας διὰ τῶν υἱῶν δηλουμένης· τῶν δὲ τοῦ κόσμου μερῶν διὰ τῶν ἔργων τῶν χειρῶν αὐτοῦ παριστα μένων.

« Ἐγὼ ἐποίησα γῆν καὶ ἄνθρωπον ἐπ' αὐτῆς· ἐγὼ τῇ χειρί μου ἐστερέωσα τὸν οὐρανὸν, ἐγὼ πᾶσι τοῖς ἄστροις ἐνετειλάμην. » Τίνα οὖν ἔχοι ἐνταῦθα μέμψιν; Ποῖον δὲ οὐχ ὑπεραίρει κάλλος, ἢ ποῖον οὐ καλύπτει μέγεθος; Τί δὲ οὐχὶ συμβαλεῖται ταῦτα πρός γε τὴν τοῦ παρόντος κόσμησιν καὶ πρὸς τὸν ἐν ἀνθρώποις βιωφελῆ βίον; Γῆν μὲν γὰρ ἐποίησα οὐχ ἔρημον, οὐδὲ ἄχρηστον στοιχεῖον· οἰκητήριον δὲ ἀνθρώπων. Διὸ καὶ τὰ λοιπὰ ζῶά τε καὶ φυτὰ εἰς χρῆσιν καὶ ὑπηρεσίαν ἀνθρώποις τε παρεσκεύασα· οὐρανόν τε ἐστερέωσα, κοσμήσας ἄστροις· οἷς ἐνετειλάμην εὔτακτον καὶ ἐναρμόνιον ποιεῖσθαι τὴν κίνησιν· ὡς τοτὲ μὲν φαίνειν τοῖς ἐπὶ τῆς γῆς, τοτὲ δὲ εἶναι εἰς σημεῖα, καὶ εἰς καιροὺς, καὶ εἰς ἡμέρας, καὶ μῆνας, καὶ ἐνιαυτούς.

« Ἐγὼ ἤγειρα αὐτὸν μετὰ δικαιοσύνης βασιλέα, καὶ πᾶσαι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ εὐθεῖαι. Οὗτος οἰκοδομήσει τὴν πόλιν μου, καὶ τὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ λαοῦ μου ἐπιστρέψει, οὐ μετὰ λύτρων, οὐδὲ μετὰ δώρων, εἶπε Κύριος Σαβαώθ. » Τίνα δὲ τοῦτον ἢ ποῖον; Ὁ μέν τις ἐρεῖ τὸν τῶν Περσῶν βασιλέα Κῦρον, οὗ καὶ διὰ τῶν ἔμπροσθεν ἐμνημόνευσεν ὁ λόγος· ὡς περὶ αὐτοῦ λέγεσθαι τὸ, « Πᾶσαι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ εὐθεῖαι, » ἢ κατὰ τὸν Σύμμαχον, « Καὶ πάσας τὰς ὁδοὺς αὐτοῦ εὐθυνῶ. Καὶ οὗτος οἰκοδομήσει τὴν πόλιν μου. » Δυνάμει γὰρ αὐτὸς ἦν ὁ τὴν πόλιν οἰκοδομήσας τὴν Ἱερουσαλὴμ, διὰ τοῦ συγχωρεῖσθαι τοῖς ἐθέλουσιν ἀνιέναι ἀπὸ τῆς Βαβυλῶνος, καὶ ἀνεγείρειν τὸν τόπον. Τοῦτο ἐπλήρου κατὰ τὴν ἱστορίαν ὁ δηλωθεὶς Περσῶν βασιλεύς. Ἄλλος δ' ἂν εἴποι ταῦτα λέγεσθαι περὶ τοῦ Ζοροβάβελ, ὃς, ἀπὸ τοῦ βασιλικοῦ γένους ὁρμώμενος, ἦν ἐκ φυλῆς Ἰούδα καὶ τῆς τοῦ Δαυῒδ διαδοχῆς. Ἀλλὰ καὶ τὴν τῶν ψυχῶν αἰχμαλωσίαν μόνος ὁ Χριστὸς ἀπέστρεψε, τῆς δαιμονικῆς πλάνης ἐλευθερώσας καὶ δουλείας· καὶ τοῦτο ἔπραξεν οὐ μετὰ λύτρων, οὐδὲ μετὰ δώρων· ὃ δὴ καὶ διδάσκει ὁ Ἀπόστολος εἰπών· « Χάριτί ἐστε σεσωσμένοι. »

« Οὕτω λέγει Κύριος Σαβαώθ· Ἐκοπίασεν Αἰγυ-

A construxi: quæ olim contrita fuerant, ceu lutum figuli, ad meliorem formam reducens et renovans.

VERS. 11. « Quoniam sic dicit Dominus Deus, Sanctus Israel, qui fecit ventura: Interrogate me de filiis meis, et de operibus manuum mearum præcipite mihi. » Erudiatur itaque quivis homo de terra sumptus, et terreno indutus corpore, nihil differens a luto si cum creatore suo compararetur, ne audeat Dei dispensationi contradicere, neque providentiæ rationem culpare. Nam multi queruli homines sunt, qui criminari et arguere audent his verbis: Quid necesse fuit a principio ad vitam transire? Cur hæc tali modo conduntur? Quid hujusmodi rebus opus? nam hoc fieri modo par erat. Verum ad eos spectat illud, « Væ. Interro-
B gate me de filiis meis, et de operibus manuum mearum præcipite mihi. » Filiorum nomine intellectu prædita et rationabilis substantia significatur; operibus autem manuum ejus, mundi partes declarantur.

VERS. 12. « Ego feci terram, et hominem in ea: ego manu mea firmavi cœlum, ego omnibus astris mandavi. » Quænam igitur hic culpandi causa? Qualem pulchritudinem non superat, aut qualem magnitudinem non operit et excedit? Quomodo hæc non conferantur ad præsentis mundi ornatum, et ad commodam hominum vitam? Terram quippe non desertam condidi, neque inutile elementum; sed in domicilium hominibus. Quapropter reliqua
C animalia, et plantas ad usum et ministerium hominibus apparavi: cœlumque firmavi, et astris exornavi: quibus præcepi ut concinno et harmonico motu procederent; cum ut terram incolentibus lucerent, tum ut essent in signa, in tempora, in dies, menses et annos.

VERS. 13. « Ego excitavi eum cum justitia regem, et omnes viæ ejus rectæ. Hic ædificabit civitatem meam, et captivitatem populi mei reducet, non pretio, neque muneribus, ait Dominus Sabaoth. » Quem aut qualem hic memorat? Cyrum Persarum regem, dicet quispiam, cujus in præcedentibus meminit; ita ut de illo diceretur, « omnes viæ ejus rectæ; » sive secundum Symmachum, « Et
D omnes vias ejus rectas faciam. Et hic ædificabit civitatem meam. » Nam hic quadam ratione civitatem Hierosolymam ædificavit, quia volentem quemque permisit, Babylone proficisci, et locum restaurare. Hæc, secundum historiam, memoratus rex Persarum implevit. Alius vero quispiam dixerit, hæc de Zorobabele dici, qui ex regia stirpe oriundus, ex tribu Juda et ex successione Davidis erat. Imo vero solus Christus animarum captivitatem reduxit, atque a dæmonum errore servituteque liberavit: idque fecit, non pretio ac muneribus: quod etiam docet Apostolus, dicens: « Gratia salvi facti estis. »

VERS. 14. « Sic dicit Dominus Sabaoth: Labora-

vit Ægyptus, et negotiatio Æthiopum, et Sabaim viri excelsi ad te transibunt, et tibi servi erunt, et post te sequentur vincti manicis: et transibunt ad te, et adorabunt te; et in te precabuntur: quia in te Deus est, et non est Deus præter te. » Ægyptum ait idololatriæ errore laborasse, quando diabolo et ministris ejus dæmonibus subjecta erat: attamen a labore recreandam Ægyptum esse pollicetur: qua totum idololatriæ genus subindicat. « Et Sabaim viri excelsi. » Queis significare videtur barbaras quasdam immanesque gentes, extrema terræ incolentes, quas Christo subditas fore vaticinatur; quare subdit:

VERS. 15, 16. « Et post te sequentur vincti manicis. Tu enim es Deus, et nescivimus, Deus Israel salvator. Confundentur et erubescent omnes adversarii ejus: et ambulabunt in confusione. Innovamini ad me, insulæ. » Quomodo confusione et pudore repleti sint, omnes, qui variis temporibus adversarii fuere, ipsique populi ex circumcisione atque ex gentibus universi, qui contra ecclesias ejus persecutionem excitarunt, ipsis operibus magis quam sermone declaratur.

VERS. 17. « Israel salvatur a Domino, salute æterna: non confundentur, neque erubescent usque in æternum. » Hæc porro conjunctim postea de apostolis, discipulis et evangelistis Salvatoris nostri dicuntur: ipsi namque erant Israel ille, qui salute donatur: ac eorum opera plerumque memoratæ insulæ renovatæ sunt. Erant autem illæ Dei ecclesiæ quæ ceu mari vitæ malitia ambiuntur.

VERS. 18, 19. « Sic dicit Dominus, qui fecit cœlum: iste Deus, qui ostendit terram, et fecit eam, ipse distinxit eam. Non frustra fecit eam, sed ut habitaretur plasmavit eam. Ego sum Dominus, et non est alius. » His docetur, non ignorandum nobis, hominum genus magno apud universorum Dominum Deum in honore habitum esse: quare ipsum salutari vocatione dignatus est, necnon omnibus iis, quæ in præsenti prophetia promittuntur. Quemadmodum enim cœlum ad angelorum sanctorumque spirituum domicilium necessario, atque ad universi ornatum constitui; ita et terræ elementum, non in vanum neque inutiliter condidi; sed ipsum ad habitaculum et commorationem eorum, qui ibi rationabili modo conversaturi erant, adornavi, qui sane cognoscendo Deo, ac religiose vivendo pares erant, utpote ad imaginem Dei conditi. Sicut igitur angeli in cœlo ministri Dei sunt; ita et homines in terra sub Dei cura degunt.

VERS. 20. « Non in abscondito locutus sum, neque in loco terræ tenebroso. Non dixi semini Jacob, Vanum quærite. Ego sum, ego sum Dominus, qui loquor justitiam, et annuntio veritatem. » Quoniam enim omnis terra, et qui in ea sunt

A πτος, καὶ ἐμπορία Αἰθιόπων, καὶ οἱ Σαοαεὶμ ἄνδρες ὑψηλοὶ ἐπὶ σὲ διαβήσονται, καὶ σοὶ ἔσονται δοῦλοι, καὶ ὀπίσω σου ἀκολουθήσουσι δεδεμένοι χειροπέδαις· καὶ διαβήσονται πρὸς σὲ, καὶ προσκυνήσουσί σοι· καὶ ἐν σοὶ προσεύξονται· ὅτι ἐν σοὶ ὁ Θεός ἐστι, καὶ οὐκ ἔστι Θεὸς πλὴν σοῦ. » Αἴγυπτον δέ φησι κεκοπιακέναι διὰ τῆς εἰδωλολάτρου πλάνης, ὁπηνίκα τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς περὶ αὐτὸν δαίμοσι πονηροῖς καταδεδούλωτο· πλὴν ἀλλ' ὅμως διαναπαύσεσθαι τοῦ κόπου τὴν Αἴγυπτον ἐπαγγέλλεται· δι' αὐτῆς πᾶν τὸ τῆς εἰδωλολατρείας γένος αἰνιττόμενος. « Καὶ Σαβαεὶμ ἄνδρες ὑψηλοί. » Δι' ὧν σημαίνειν ἔοικε βάρβαρά τινα καὶ ἀνήμερα, καὶ ἐν τοῖς ἐξωτάτω τῆς γῆς οἰκοῦντα ἔθνη· ἃ δὴ δουλεύσειν τῷ Χριστῷ θεσπίζει· διὸ ἐπιλέγει·

B « Καὶ ὀπίσω σου ἀκολουθήσουσι δεδεμένοι χειροπέδαις. Σὺ γὰρ εἶ Θεὸς, καὶ οὐκ ᾔδειμεν, ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ σωτήρ. Αἰσχυνθήσονται καὶ ἐντραπήσονται πάντες οἱ ἀντικείμενοι αὐτῷ, καὶ πορεύσονται ἐν αἰσχύνῃ. Ἐγκαινίζεσθε πρός με, νῆσοι. » Ὅπως δὲ κατῃσχύνθησαν καὶ ἐνετράπησαν πάντες οἱ κατὰ καιροὺς ἀντικείμενοι, αὐτοί τε οἱ ἐκ περιτομῆς καὶ τῶν ἐθνῶν πάντες οἱ τοὺς κατὰ τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ διωγμοὺς ἐξάψαντες, παντὸς λόγου μᾶλλον ἡ διὰ τῶν ἔργων μαρτυρία παρίστησιν.

« Ἰσραὴλ σώζεται ὑπὸ Κυρίου σωτηρίαν αἰώνιον· οὐκ αἰσχυνθήσονται, οὐδὲ μὴ ἐντραπῶσιν ἕως τοῦ αἰῶνος ἔτι. » Καὶ ταῦτα δὲ ἀκολούθως συνῆπται περὶ τῶν ἀποστόλων καὶ μαθητῶν καὶ εὐαγγελιστῶν τοῦ C Σωτῆρος ἡμῶν· αὐτοὶ γὰρ ἦσαν ὁ σωζόμενος Ἰσραήλ· καὶ δι' αὐτῶν ἀνεκαινίσθησαν αἱ πολλάκις διὰ τῶν ἔμπροσθεν δηλωθεῖσαι νῆσοι. Αὗται δὲ ἦσαν αἱ ἐκκλησίαι τοῦ Θεοῦ ὡς ἐπὶ θαλάσσης κυκλούμεναι ὑπὸ τῆς τοῦ βίου κακίας.

« Οὕτως λέγει Κύριος ὁ ποιήσας τὸν οὐρανόν· οὗτος ὁ Θεὸς ὁ καταδείξας τὴν γῆν, καὶ ποιήσας αὐτὴν, αὐτὸς διώρισεν αὐτήν. Οὐκ εἰς κενὸν ἐποίησεν αὐτὴν, ἀλλὰ κατοικεῖσθαι ἔπλασεν αὐτήν. Ἐγώ εἰμι Κύριος, καὶ οὐκ ἔστιν ἔτι. » Διδάσκει διὰ τούτων ὁ λόγος μὴ ἀγνοεῖν, ὡς μεγάλως τετίμηται παρὰ τῷ πάντων δεσπότῃ Θεῷ τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος· διὸ καὶ τῆς κλήσεως αὐτὸ τῆς σωτηρίου κατηξίωσε, καὶ D πάντων τῶν διὰ τῆς παρούσης προφητείας ἐπηγγελμένων. Ὥσπερ γὰρ τὸν οὐρανὸν εἰς διατριβὴν ἀγγέλων καὶ πνευμάτων ἁγίων ἀναγκαίως ὑπεστησάμην, καὶ εἰς κόσμον τοῦ παντὸς, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τὸ τῆς γῆς στοιχεῖον οὐκ εἰς ἀργὸν οὐδ' εἰς ἄχρηστον κατεσκεύασα· οἰκητήριον δὲ αὐτὸ καὶ διατριβὴν τῶν ἐν αὐτῷ λογικῶς πολιτεύεσθαι μελλόντων εἰργασάμην, οἳ καὶ Θεὸν εἰδέναι καὶ θεοσεβῶς βιοῦν οἷοί τε ἦσαν, ἅτε κατ' εἰκόνα Θεοῦ πεποιημένοι. Ὥσπερ δ' οὖν ἐν οὐρανῷ ἄγγελοι λειτουργοὶ Θεοῦ, οὕτω καὶ ἐπὶ γῆς ἄνδρες τῷ Θεῷ μεμελημένοι.

« Οὐκ ἐν κρυφῇ λελάληκα, οὐδὲ ἐν τόπῳ γῆς σκοτεινῷ. Οὐκ εἶπα τῷ σπέρματι Ἰακώβ· Μάταιον ζητήσατε. Ἐγώ εἰμι, ἐγώ εἰμι Κύριος, ὁ λαλῶν δικαιοσύνην, καὶ ἀναγγέλλων ἀλήθειαν. » Ἐπεὶ γὰρ πᾶσα ἡ γῆ καὶ οἱ ἐν αὐτῇ πάντες ἄνθρωποι ἐμοί εἰσι, διὰ

τοῦτο, φησὶ, τοὺς ἐμαυτοῦ λόγους οὐκ εἴασα κρύπτεσθαι, οὐδ' ὥσπερ ἐν σκότῳ λανθάνοντας· εἰς φανερὸν δὲ ἀγαγὼν, πᾶσιν ἠπλωσα, ὡς πᾶσιν ἔθνεσι τὸ σωτήριον κηρυχθῆναι Εὐαγγέλιον. Ἄντικρυ δὲ ταῦτα μόνῳ τῷ εὐαγγελικῷ ἁρμόζοι ἂν κηρύγματι. Τὰ γὰρ Μωϋσέως λόγια εἴ τις ἐξετάζειν ἐθέλοι, εὕροι ἂν αὐτὰ κρυφῇ λελαλημένα· γλώττῃ μὲν Ἑβραΐδι, χαρακτῆρσι δὲ ἰδιάζουσι καὶ μὴ γνωριζομένοις παρὰ πᾶσιν. Ἀλλὰ καὶ εἴ τις ἐννοήσοιεν ἐν ποίᾳ ἐρήμῳ καὶ ἀβάτῳ καὶ ἀνύδρῳ ὁ Μωϋσέως ἐξεδόθη νόμος, εὕροι ἂν αὐτὸν ἐν τόπῳ γῆς σκοτεινῷ λελαλημένον. Οὐ μὴν ὁμοίως καὶ τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ. « Εἰς πᾶσαν » γοῦν « τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν. » Παντοίᾳ δὲ καὶ γλώττῃ, πάσῃ φωνῇ, χαρακτῆρσί τε τοῖς καθ' ἕκαστον ἔθνος παραδέδοται εἰς ἐξάκουστον πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν.

« Συνάχθητε καὶ ἥκετε· βουλεύσασθε ἅμα, οἱ σωζόμενοι ἀπὸ τῶν ἐθνῶν. Οὐκ ἔγνωσαν οἱ αἴροντες τὸ ξύλον γλύμμα αὐτῶν, καὶ οἱ προσευχόμενοι πρὸς θεοὺς, οἳ οὐ σώζουσιν. Εἰ ἀναγγελοῦσιν, ἐγγισάτωσαν, ἵνα γνῶσιν ἅμα. » Πρώτους μὲν γὰρ, φησὶν, ἐκείνους ἀνεκαλεσάμην διὰ τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος, καὶ πρώτοις αὐτοῖς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν ἐπηγγειλάμην, ὥσπερ μισθοὺς τῆς εἰς ἐμὲ πίστεως αὐτοῖς ὑπισχνούμενον, πρὸς τὸ μὴ νομίσαι αὐτοὺς ἐπὶ ματαίῳ θεοσεβεῖν. Διὸ καὶ ζωὴν αἰώνιον ἐπηγγειλάμην, καὶ ἀγαθὰ « ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε, » καὶ τὰ ἑξῆς. Ἐπεὶ δὲ Θεός εἰμι λαλῶν δικαιοσύνην καὶ ἀναγγέλλων ἀλήθειαν, κατὰ τὸν τῆς δικαιοσύνης λόγον, μετ' ἐκείνους πάντας ἀνθρώπους πρὸς ἐμαυτὸν ἀνεκαλεσάμην· καὶ ἐντεῦθεν ἤδη τοῖς πᾶσι κηρύττω λέγων· « Συνάχθητε καὶ ἥκετε, βουλεύσασθε ἅμα, οἱ σωζόμενοι ἀπὸ τῶν ἐθνῶν. » Ὁρᾷς ὅπως τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν βουλομένους σώζεσθαι προσκαλεῖται. « Τίς ἀκουστὰ ἐποίησε ταῦτα ἀπ' ἀρχῆς; » γνώσονται γὰρ ἐγγὺς γενόμενοι τὸν ἀληθινὸν Θεὸν, οὗ μέγα δεῖγμα τῆς θεότητος τοῦ προφητεῦσαι ταῦτα διὰ τῶν ἐμῶν προφητῶν, καὶ τὸ ἀπ' ἀρχῆς ἀπαγγεῖλαι ταῦτα εἰς τὰς ἀκοὰς ἡμῶν. « Τότε ἀνηγγέλη ὑμῖν, Ἐγὼ ὁ Θεὸς, καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλος πλὴν ἐμοῦ. » Παγίδας ἱστάντες τοῖς ἐπὶ τῆς γῆς οἱ ἀλιτήριοι δαίμονες, τὰ τῆς ἑαυτῶν ἀπάτης ἐργαστήρια συγκροτεῖν ἐσπούδαζον, ὑποκρινόμενοι καὶ τὸ εἰδέναι τὰ μέλλοντα καὶ ἀπαγγέλλειν αὐτὰ δύνασθαι τοῖς ἐθέλουσι μαθεῖν, μέχρι καιροῦ διατετελέκασι συναρπάζοντες. Χρηστήρια γοῦν κατά τε πόλεις καὶ χώρας, ψευδομαντεῖαί τε ἦσαν πανταχοῦ καὶ κληδονισμοὶ, καὶ νεκυομάντεις, καὶ οἱ φωνοῦντες ἐκ γῆς, ἐγγαστρίμυθοί τε καὶ ἀλφιτομάντεις, καὶ ἁπαξαπλῶς ψευστῶν καὶ φενάκων ἡ ὑφ' ἡλίῳ πεπλήρωτο. « Δίκαιος καὶ σωτὴρ οὐκ ἔστι παρὲξ ἐμοῦ. » Ἐθέσπισα δὲ καὶ προεῖπον, ἐπεὶ δίκαιός εἰμι καὶ Σωτὴρ, διόπερ κατὰ τὸν τοῦ δικαίου λόγον πάντα τὰ ἔθνη καλῶ εἰς τὴν παρ' ἐμοὶ σωτηρίαν. Ὁρᾷς ὅπως καθολικὸν τὸ κήρυγμα πᾶσι τοῖς ἔθνεσι καταγγέλλει; Ἐν τούτοις εὖ μάλα τῆς διὰ Χοιστοῦ

homines, mei sunt; ideo, inquit, verba mea non occulta neque in tenebris latentia reliqui: sed palam efferens, omnibus nota feci; ita ut salutare Evangelium omnibus gentibus prædicaretur. Hæc sane, ut palam est, evangelicæ prædicationi tantum conveniant. Nam Moysis eloquia si quis expendere velit, ea occulte prolata deprehendat, Hebraica scilicet lingua, characteribus propriis, neque apud omnes cognitis. Quinetiam si quis perpendat qua in solitudine, quam invia et inaquosa lex Moysis tradita fuerit, plane inveniat eam in loco terræ tenebroso pronuntiatam fuisse. At non pari modo Evangelium Christi: nam « in omnem terram exivit sonus apostolorum ejus, et in fines orbis terræ verba eorum [80]. » Omnibus autem linguis, omni voce, characterisque singularum gentium traditum est, ut in omnium gentium auditum veniret.

VERS. 21, 22. « Congregamini et venite: consulite simul, qui salvamini de gentibus. Non cognoverunt, qui portant lignum sculpturam suam, et qui precantur deos non salvantes. Si annuntient, accedant, ut cognoscant simul. » Etenim, ait, primum illos per evangelicam prædicationem vocavi, ipsisque primis regnum cœlorum promisi, quasi in mercedem eorum erga me fidei pollicitus; ut ne putent se frustra piam religionem sectari. Quare vitam æternam promisi, et bona « quæ oculus non vidit [81], » et cætera. Quoniam vero Deus sum loquens justitiam, et annuntians veritatem, pro æqui et boni ratione, post illos universos etiam homines ad me vocavi; et jam hinc omnibus prædico: « Congregamini et venite, consulite simul, qui salvamini de gentibus. » Viden', quomodo illos ex gentibus, qui salutem exoptent, advocet? « Quis audita fecit hæc ab initio? » Cum enim juxta accesserint, verum Deum cognoscent, cujus deitatis magnum argumentum illud est quod hæc per prophetas suos prænuntiarit, et ab initio id ad aures nostras declaraverit. « Tunc annuntiatum est vobis, Ego Deus, et non est alius præter me. » Iis qui in terra sunt laqueos parantes dæmones maligni, fraudis fallaciæque suæ officinam admovere satagebant, se futura nosse simulantes ac posse se illa enuntiare iis, qui ediscere velint, certo tempore multos dolo circumvenerunt. Nam in urbibus et regionibus oracula, divinationes item falsæ, ubique erant, ominationes, necromantes, et qui ex terra loquebantur, engastrimythi, alphitomantes, sive qui e farinis vaticinabantur, atque ut summatim dicam, mendacibus et impostoribus replebatur orbis. « Justus et salvator non est præter me. » Vaticinatus sum et prædixi, quoniam justus et Salvator sum, ideo secundum æquitatis rationem omnes gentes ad eam, quæ penes me est, salutem evoco. Viden' quomodo communem gen-

[80] Psal. xviii, 5. [81] I Cor. ii, 9.

tibus omnibus prædicationem annuntiet? In quo plane Christi gratiæ magnitudinem videas, quæ ad omnes terrigenas pervadat: atenim universa terra per fidem in eum, ad salutem et vitam, quasi sagena capta, deducta est.

Vers. 23, 24. « Per memetipsum juro, Si non egrediatur de ore meo justitia: sermones mei non avertentur. » Qui sermones, nisi queis dicebat, « Convertimini ad me, et salvabimini, qui ab extremo terræ estis: quia mihi curvabitur omne genu, et jurabit omnis lingua per Deum: » non Judæorum tantum, sed etiam reliquarum gentium, quo nihil beatius fuerit. Hujusque prophetiæ complementum in Christi Domini adventu fuit. Post illum enim, populi omnes in ejus Ecclesia per totum orbem congregati, Deo in precando genua flectere didicerunt: etsi id Judæi faciendum esse ignorent. « Et jurabit. » Nam qui me Deum noverunt in omnibus gentibus, quavis lingua et sermone, sive barbaro, sive Græco, in juramentis me in testem assument, qui eorum dictis fidem faciam.

Vers. 25. « Dicens, Justitia et gloria ad eum venient, et confundentur omnes qui separant se. » Omnes hominum virtutes talem nanciscentur finem: et omnis fortitudo hominum, qui pro pietate concertaverunt, ad ipsum accedet: atque tunc illi fructum laborum, et virtutis præmium accipient.

Vers. 26. « A Domino justificabuntur, et in Deo glorificabitur omne semen filiorum Israel. » Et vide mihi, quæso, sermonis accuratam rationem: non enim « Israel, » dixit, neque, « semen Israel; » sed semen filiorum Israel. Filii porro Israel erant primi salutaris Evangelii præcones, quorum semen et successionem justitia et gloria donandam esse dicitur.

CAPUT XLVI.

Vers. 1. « Cecidit Bel, contritus est Dagon. Facta sunt sculptilia eorum in bestias et in jumenta. » Bel idolum erat, sic a Græcis dictum, eumdem, ut aiunt, quem ipsi Saturnum appellant, quem tanta stoliditate veteres colebant, ut ipsi carissima sibi jugularent, ac sexcentas alias hominum victimas ipsi omnibus in locis offerrent. Dagon item simulacrum erat alienigenarum, Ascalonitarum scilicet et Gazensium: quos ubi speciatim memoravit, deinde generatim de omnibus ubique diis hæc subjungit: « Facta sunt sculptilia eorum in bestias et in jumenta. » Quod videre est in tota Ægypto, ubi omnia ferarum ac jumentorum genera ut deos venerari solent.

Vers. 2. « Portatis ea alligata, quasi onus laboranti, deficienti, et sitienti; nec valenti simul: qui non poterunt salvari a bello. Ipsi vero captivi abducti sunt. » Hæc reipsa nostris temporibus ad litteram evenerunt: ac secundum intelligendi rationem grave, durum et diabolicum onus, idolo-

A χάριτος κατίδοι τις ἂν τὸ μέγεθος, εἰς πάντας διῆκον τοὺς ὄντας ἐπὶ τῆς γῆς· σεσαγήνευται γὰρ διὰ πίστεως τῆς εἰς αὐτὸν εἰς σωτηρίαν καὶ ζωὴν ἡ σύμπασα γῆ.

« Κατ' ἐμαυτοῦ ὀμνύω, Εἰ μὴ ἐξελεύσεται ἐκ τοῦ στόματός μου δικαιοσύνη· οἱ λόγοι μου οὐκ ἀποστραφήσονται. » Ποῖοι δὲ λόγοι, ἢ δι' ὧν ἔλεγεν· « Ἐπιστράφητε πρὸς μὲ, καὶ σωθήσεσθε οἱ ἀπ' ἐσχάτου τῆς γῆς· ὅτι ἐμοὶ κάμψει πᾶν γόνυ, καὶ ὀμεῖται πᾶσα γλῶσσα τὸν Θεόν; » Οὐχὶ τὸ Ἰουδαίων μόνον, ἀλλὰ καὶ τῶν λοιπῶν ἐθνῶν, οὗ μακαριώτερον οὐδὲν ἂν γένοιτο. Καὶ ταύτης δὲ τῆς προφητείας τὸ ἀποτέλεσμα ἐπληροῦτο τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ παρουσίᾳ· μεθ' ἣν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ αὐτοῦ τῇ καθ' ὅ- B λης τῆς οἰκουμένης πάντες οἱ συγκροτούμενοι λαοὶ γόνυ κλίνειν τῷ Θεῷ ἐν ταῖς προσευχαῖς ἐδιδάχθησαν, καίτοι Ἰουδαίων τοῦτο ποιεῖν οὐκ εἰδότων. « Καὶ ὀμεῖται. » Οἱ γὰρ ἐμὲ τὸν Θεὸν ἐπιγνόντες ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι διὰ παντοίας γλώσσης καὶ ὁμιλίας, βαρβάρου τε καὶ Ἑλληνικῆς ἐν τοῖς ὅρκοις ἐμὲ μάρτυρα παραλήψονται, βεβαιοῦντα τὰς ἑαυτῶν πίστεις.

« Λέγων· Δικαιοσύνη καὶ δόξα πρὸς αὐτὸν ἥξει, καὶ αἰσχυνθήσονται πάντες οἱ διορίζοντες αὐτούς. » Πᾶσαι αἱ ἐν ἀνθρώποις ἀρεταὶ τέλος αὐτὸ ἕξουσι, καὶ πᾶσα ἰσχὺς ἀνθρώπων τῶν ὑπὲρ θεοσεβείας ἀγωνισαμένων πρὸς αὐτὸν ἐλεύσεται, καὶ τὸν τῶν καμάτων καρπὸν τήν τε ἀμοιβὴν τῆς ἀρετῆς λήψονται.

C « Ἀπὸ Κυρίου δικαιωθήσονται, καὶ ἐν τῷ Θεῷ ἐνδοξασθήσεται πᾶν τὸ σπέρμα τῶν υἱῶν Ἰσραήλ. » Καὶ θέα τὴν ἀκρίβειαν τοῦ λόγου· οὐ γὰρ « τὸν Ἰσραὴλ » εἶπεν, οὐδὲ « τὸ σπέρμα Ἰσραὴλ, » ἀλλὰ τὸ σπέρμα τῶν υἱῶν Ἰσραήλ. Υἱοὶ δὲ Ἰσραὴλ ἐτύγχανον οἱ πρῶτοι κήρυκες τοῦ σωτηρίου Εὐαγγελίου, ὧν τὸ σπέρμα καὶ τὴν διαδοχὴν δικαιωθήσεσθαι καὶ δοξασθήσεσθαι εἴρηται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜϚ'.

« Ἔπεσε Βὴλ, συνετρίβη Δαγών. Ἐγένετο τὰ γλυπτὰ αὐτῶν εἰς θηρία καὶ τὰ κτήνη. » Βὴλ εἴδωλον ἦν, ὅπερ Ἕλληνες οὕτω καλοῦσι· ἑρμηνεύοντες αὐτὸν εἶναι τὸν παρ' αὐτοῖς καλούμενον Κρόνον, περὶ ὃν οὕτως ἦσαν οἱ παλαιοὶ ἐπτοημένοι, ὡς κατασφάττειν αὐτοὺς τὰ ἑαυτῶν φίλτατα, καὶ ἄλλας μυρίας D ἀνθρωποθυσίας αὐτῷ κατὰ πάντα τόπον προσφέρειν. Δαγὼν δὲ καὶ αὐτὸ ξόανον ἦν τῶν ἀλλοφύλων τῶν τὴν Ἀσκάλωνα καὶ τὴν Γάζαν οἰκούντων· καὶ δὴ μερικῶς τούτων μνημονεύσας ὁ λόγος, ἑξῆς καθολικώτερον περὶ πάντων τῶν ἁπανταχοῦ θεοποιουμένων ἐπιφέρει· « Ἐγένετο τὰ γλυπτὰ αὐτῶν εἰς θηρία καὶ κτήνη. » Καὶ ταῦτα δέ ἐστι καθ' ὅλης συνιδεῖν τῆς Αἰγύπτου, ἔνθα πάντων θηρίων καὶ κτηνῶν γένος σέβειν ὡς θεοὺς εἰώθασι.

« Αἴρετε αὐτὰ καταδεδεμένα ὡς φορτίον κοπιῶντι, ἐκλελυμένῳ, καὶ πεινῶντι, οὐκ ἰσχύοντι ἅμα, οἳ οὐ δυνήσονται σωθῆναι ἀπὸ πολέμου. Αὐτοὶ δὲ αἰχμάλωτοι ἤχθησαν. » Ταῦτα δὲ αὐτοῖς ἔργοις καθ' ἡμᾶς ἐπληροῦτο πρὸς λέξιν, καὶ κατὰ διάνοιαν δὲ βαρὺ καὶ δυσβάστακτον, καὶ διαβολικὸν φορτίον ταῖς τῶν ἀνθρώπω-

ψυχαῖς τῆς εἰδωλολάτρου πλάνης ἐπέκειτο πάλαι.

« Ἀκούσατέ μου, οἶκος Ἰακὼβ, καὶ πᾶν τὸ κατάλοιπον τοῦ Ἰσραὴλ, οἱ αἰρόμενοι ἐκ κοιλίας, καὶ παιδευόμενοι ἐκ παιδίου ἕως γήρως. » Ἀλλ' οὔτε Ἰακὼβ αὐτοὺς καλεῖ, οὔτε Ἰσραὴλ ὀνομάζει, οἶκον δὲ αὐτὸν μόνον τοῦ Ἰακὼβ διὰ τῆς κατὰ σάρκα οἰκειότητος, καὶ κατάλοιπον. ὡσανεὶ περίττευμα καὶ τρύγα τοῦ Ἰσραήλ.

« Ἐγώ εἰμι, καὶ ἕως ἂν καταγηράσητε ἐγώ εἰμι, ἐγὼ ἀνέχομαι ὑμῶν, ἐγὼ ἐποίησα, καὶ ἐγὼ ἀνήσω, ἐγὼ ἀναλήψομαι, καὶ σώσω ὑμᾶς. Τίνι με ὡμοιώσατε; Ἴδετε, τεχνάσασθε, οἱ πλανώμενοι, οἱ συμβαλλόμενοι χρυσίον ἐκ μαρσυπίου, καὶ ἀργύριον ἐν ζυγῷ· στήσουσιν ἐν σταθμῷ καὶ μισθωσάμενοι χρυσοχόον ἐποίησαν χειροποίητα, καὶ κύψαντες προσκυνοῦσιν αὐτοῖς. Αἴρουσιν αὐτὸ ἐπὶ τοῦ ὤμου, καὶ πορεύονται. Ἐὰν δὲ θῶσιν αὐτὸ ἐπὶ τοῦ τόπου αὐτοῦ, μένει, οὐ μὴ κινηθῇ· καὶ ὃς ἐὰν βοήσῃ πρὸς αὐτὸν, οὐ μὴ εἰσακούσῃ· ἀπὸ κακῶν οὐ μὴ σώσῃ αὐτόν. » Ὑμεῖς δὲ λογίσασθε εἰς οἵαν ἐκπεπτώκατε θεομαχίαν καὶ δυσσέβειαν, τολμήσαντες ὁμοιῶσαί με τοῖς μὴ οὖσι θεοῖς, καὶ οὐδενὶ λόγῳ θέσθαι τὴν ἐμὴν θεότητα· ἰσότιμον δέ με ἔσεσθαι τῇ ἀψύχῳ ὕλῃ ἀνεπλάσασθε· χρυσίον καὶ ἀργύριον ἐκ συμβολῆς συναγαγόντες, καὶ διὰ χειρῶν ἀνθρωπίνων ἀνειδωλοποιήσαντες· οἷς καὶ προσκυνεῖν οὐκ αἰσχύνεσθε, μήτε βαδίζειν, μήτε κινεῖσθαι δυνατοῖς οὖσιν, ἀλλ' ἐπ' ὤμων φερομένοις, καὶ ὑφ' ἑτέρων ὠθουμένοις, καὶ μήτ' ἀκούειν, μήτ' αὐτοὺς σώζειν δυναμένοις. Τούτοις ὅμοιον κἀμὲ εἶναι ἐλογίσασθε, ὡς τὰς ψυχὰς πεπηρωμένοι.

« Μνήσθητε ταῦτα, καὶ στενάξατε. Μετανοήσατε, οἱ πεπλανημένοι· ἐπιστρέψατε τῇ καρδίᾳ, καὶ μνήσθητε τὰ πρότερα ἀπὸ τοῦ αἰῶνος· ὅτι ἐγώ εἰμι ὁ Θεὸς, καὶ οὐκ ἔστιν ἔτι πλὴν ἐμοῦ· ἀναγγέλλων πρότερον τὰ ἔσχατα πρὶν γενέσθαι· καὶ ἅμα συνετελέσθη. » Τοῦτο δὲ μέγιστον ἀνθρώποις μαρτύριον διὰ τῶν ἐμαυτοῦ προφητῶν παρεστησάμην, τὰ μέλλοντα θεσπίσας, καὶ τὰ μακροῖς ὕστερον χρόνοις γενησόμενα εἰπών· ἃ καὶ δι' ἔργων ἐξετέλεσα. « Καὶ εἶπα· Πᾶσα ἡ βουλή μου στήσεται, καὶ πάντα ὅσα βεβούλευμαι ποιήσω. » Καὶ αὖθις ἐπιτελέσω τοῖς ἐπιοῦσι χρόνοις. Καὶ πάντα ὅσα βεβούλευμαι καὶ ὥρισα, ἀραρότως γενήσεται, ἐμοῦ τέλος ἐπιθήσαντος τοῖς ἐμαυτοῦ λόγοις· ὅτε καὶ βούλομαι, διὰ τοῦ καλεῖν τοὺς ἐμαυτοῦ ὑπηρέτας δι' ἀέρος φερομένους ὀρνέων καὶ πετεινῶν δίκην· λέγω δὴ τὰς ἀγγελικὰς δυνάμεις καὶ τὰ λειτουργικὰ πνεύματα τὰ εἰς διακονίαν ἀποστελλόμενα.

« Καλῶν ἀπὸ ἀνατολῶν πετεινὸν, καὶ ἀπὸ γῆς πόῤῥωθεν· περὶ ὧν βεβούλευμαι ἐλάλησα· καὶ ἤγαγον, ἔκτισα καὶ ἐποίησα. Ἤγαγον αὐτὸν, καὶ εὐώδωσα τὴν ὁδὸν αὐτοῦ. Ἀκούσατέ μου, οἱ ἀπολωλεκότες τὴν καρδίαν, οἱ μακρὰν ἀπὸ τῆς δικαιοσύνης. Ἤγγισα τὴν δικαιοσύνην μου, καὶ τὴν σωτηρίαν τὴν παρ' ἐμοῦ οὐ βραδυνῶ. Δέδωκα ἐν Σιὼν σωτηρίαν τῷ Ἰσραὴλ εἰς δόξασμα. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΖ'.

« Κατάβηθι, κάθισον ἐπὶ τὴν γῆν, παρθένος θυ-

A rum scilicet erroris, hominum animis impositum erat.

VERS. 3. Audite me, domus Jacob, et omnes reliquiæ Israel, qui portamini ex utero, et erudimini a parvulo usque ad senectutem. » Sed neque Jacob ipsos vocat, neque Israel nominat; sed solummodo domum Jacob, ob carnis cognationem, et reliquias, scilicet supervacaneum quidpiam, et fæcem Israelis.

VERS. 4-7. « Ego sum, et donec senescatis ego sum: ego sustinebo vos, ego feci, et ego dimittam, ego suscipiam et salvabo vos. Cui me assimilastis? Videte, excogitate qui erratis, et qui confertis aurum ex marsupio, et argentum in statera: statuent in pondere, et conducentes aurificem, fecerunt simulacra, et inclinantes se adorant illa. Tollunt humero B et ambulant. Si vero ponant illud in loco suo, manet, non movebitur: et si quis clamaverit ad ipsum, non exaudiet: a malis non liberabit eum. » Vos vere cogitate in quantam Dei inimicitiam et impietatem decideritis, dum iis, qui vere dii non sunt, me similem facere, et deitatem meam nihili pendere ausi estis; ac commenti estis me inanimatæ materiæ parem esse: aurum et argentum ex pacto congregantes, hominumque manibus idola fabricantes: quæ adorare non erubescitis; cum tamen neque ambulare, neque se loco movere valeant, sed humeris gestentur, et ab aliis agantur; ita ut neque audiant, neque sese tueri possint. His me quoque similem esse cogitastis, utpote animis ob- C cæcati.

VERS. 8-10. « Mementote istorum, et ingemiscite. Pœnitentiam agite qui erratis. Convertimini corde, et mementote priorum a sæculo: quia ego sum Deus, et non est alius præter me: annuntians novissima antequam sint; et simul complentur. » Hoc maximum hominibus testimonium per prophetas meos præbui, cum futura vaticinatus sum, et quæ diuturnis postea temporibus ventura erant prædixi, et operibus exsecutus sum. « Et dixi, Omne consilium meum stabit, et omnia quæcunque deliberavi faciam; » atque iterum ea complebo in futuris temporibus; et quæcunque deliberavi ac decrevi, congruenter evenient, me dictis meis finem et comple- D mentum statuente: idque quo tempore lubebit, evocans ministros meos, qui avium volucrumque instar per aerem feruntur; angelicas dico virtutes, et administratorios spiritus, in ministerium missos.

VERS. 11-13. « Vocans ab oriente volucrem, et a terra longinqua, de quibus deliberavi locutus sum: et adduxi, creavi et feci. Duxi eum, et prosperum feci iter ejus. Audite me qui periistis corde, qui longe estis a justitia. Admovi justitiam meam, et salutem, quæ a me est, non tardare faciam. Dedi in Sion salutem Israeli in gloriam. »

CAPUT XLVII.

VERS. 1. « Descende, sede super terram, virgo

filia Babylonis. » Hic ceu personam quamdam regnum eorum alloquitur, quod etiam filiam Babylonis vocat : virginem item vocat, quod virginis instar, ornamentis et decore fulgeat, velitque juvenis et puella videri ac existimari. Hinc eam, ceu in sublimi loco sedentem, surgere jubet ac de throno suo descendere, atque humi sedere, ac turpitudinem revelare suam, quam ex illa in deterius mutatione patietur.

VERS. 2, 3. « Sede in terra, filia Chaldæorum : accipe molam, et mole farinam. Revela operimentum tuum, detege canos, denuda tibias, transi fluvios. » Deposita, inquit, regia illa voluptate, ancillæ instar ærumnosæ ac molæ servientis, ad serviendum dominis tuis te apparato. Acceptaque mola, mole ibi, hac dura et laboriosa servitute cum pristina voluptate commutata.....

VERS. 6. « Iratus sum contra populum meum, contaminasti hæreditatem meam. Ego dedi eos in manum tuam : tu vero non dedisti eis misericordiam. » Hæc quippe erat disciplina tua, qua erudiebaris a principio temporis, et a juventute tua....

CAPUT XLVIII.

VERS. 1, 2. « Audite hæc, domus Jacob, qui vocamini nomine Israel, et existis ex Juda, qui juratis in nomine Domini Dei Israel, qui recordamini, non cum veritate, neque cum justitia : qui adhæretis nomini civitatis sanctæ, et super Deum Israel constabiliti estis : Dominus Sabaoth nomen illi. » Postquam ea quæ Babyloni, ac incolis regibusque ejus eventura sunt prænuntiavit, Judaicum populum præmissis verbis coarguit dicens : Quod penes me justitia sit, hæc Chaldæis inferam, non quod tu auxilio dignus sis. Et hæc prædicere occupavi, antequam res eveniant, præscientia divina vaticinatus ; ut postquam ad rem et terminum deducta fuerint ea, quæ contra Chaldæos prædicta fuere, ne horum causam iis, quos deos arbitraris, ascribas.

VERS. 3-5. « Priora adhuc annuntiavi, et ex ore meo exierunt, et auditum factum est : repente feci, et venerunt. Scio quia durus es, et nervus ferreus collum tuum, et frons tua ænea. Et annuntiavi tibi vetera, antequam veniant in te. Auditum tibi feci, ne forte dicas, Sculptilia et conflatilia mandaverunt mihi. » Ne forte rebus evenientibus, te ipse decipiens, putes eos quos errando deos arbitraris, hæc effecisse. Verum hæc præscientiæ meæ non latent, te ne ex his quidem verbis quidpiam utilitatis percepturum esse. Verumtamen clementia motus mea, etiam nunc testificor, ac annuntio tibi ea, quæ Babyloni et Chaldæis te oppugnaturis eventura sunt.

A γάτηρ Βαβυλῶνος. » Προσωποποιεῖται δὲ ἐν τούτοις τὴν βασιλείαν αὐτῶν, θυγατέρα Βαβυλῶνος ὀνομάζων αὐτήν· καλεῖ δὲ αὐτὴν καὶ παρθένον, διὰ τὸ ὡραΐζεσθαι καὶ καλλωπίζεσθαι παρθένου δίκην, βούλεσθαί τε φαίνεσθαι νέαν, καὶ κόρην εἶναι νομίζεσθαι. Εἶθ' ὡς ἐν ὕψει καθημένην, διαναστῆναι αὐτῇ προστάττει καὶ καταβῆναι ἀπὸ τοῦ ἑαυτῆς θρόνου, καὶ καθεσθῆναι ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ἀποκρύψαι ἑαυτῆς τὴν ἀσχημοσύνην, ἣν πείσεται ἐκ τῆς ἐπὶ τὸ χεῖρον μεταβολῆς

« Κάθισον εἰς τὴν γῆν, θύγατερ Χαλδαίων· λάβε μύλον, ἄλεσον ἄλευρον. Ἀποκάλυψαι τὸ κατακάλυμμά σου, ἀνακάλυψαι τὰς πολιὰς, ἀνάσυρε τὰς κνήμας, διάβηθι ποταμούς. » Ἀποθεμένη, φησὶ, τὴν βασιλικὴν ἐκείνην τρυφὴν, θεραπαίνης τρόπον κα-
B κοπαθοῦς τινος καὶ μυλωθρίδος παρασκεύασον σεαυτῇ δουλεύειν τοῖς ἑαυτῆς δεσπόταις. Μύλον δηλαδὴ λαβοῦσα, ἐν αὐτῷ ἄλεσον, τὴν σκληρὰν ταύτην, καὶ ἐπίπονον θητείαν, τῆς πάλαι τρυφῆς ἀντικαταλλαξαμένη...

« Παρωξύνθην ἐπὶ τῷ λαῷ μου, ἐμίανας τὴν κληρονομίαν μου. Ἐγὼ ἔδωκα αὐτοὺς εἰς τὴν χεῖρά σου· σὺ δὲ οὐκ ἔδωκας αὐτοῖς ἔλεος. » Ταῦτα γάρ σοῦ ἦν τὰ μαθήματα, ἃ ἐμάνθανες ἐξ ἀρχῆς χρόνων, καὶ ἐκ νεότητός σου...

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΗʹ.

« Ἀκούσατε ταῦτα, οἶκος Ἰακὼβ, οἱ κεκλημένοι ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ἰσραὴλ, καὶ ἐξ Ἰούδα ἐξελθόντες, οἱ ὀμνύοντες τῷ ὀνόματι Κυρίου Θεοῦ Ἰσραὴλ, μι-
C μνησκόμενοι οὐ μετ' ἀληθείας, οὐδὲ μετὰ δικαιοσύνης· καὶ ἀντεχόμενοι τῷ ὀνόματι τῆς πόλεως τῆς ἁγίας, καὶ ἐπὶ τῷ Θεῷ Ἰσραὴλ ἀντιστηριζόμενοι· Κύριος Σαβαὼθ ὄνομα αὐτῷ. » Τὰ ἐπελευσόμενα τῇ Βαβυλῶνι, τοῖς τε οἰκήτορσι καὶ τοῖς βασιλεῦσι αὐτῆς προαναφωνήσας ὁ λόγος, τὸν τῶν Ἰουδαίων ἀπελέγχει λαὸν διὰ τῶν προκειμένων φάσκων, ὅτι διὰ τὸ παρ' ἐμοὶ δίκαιον ἐπάξω ταῦτα κατὰ τῶν Χαλδαίων· οὐ μὴν ὅτι σὺ βοηθείας ἦσθα ἄξιος. Καὶ ταῦτα προλαβὼν προεῖπον πρὶν γενέσθαι τὰ πράγματα, προγνώσει θεϊκῇ θεσπίσας· ἵν' ἐπειδὰν εἰς πέρας ἀχθῇ, καὶ δι' ἔργων χωρήσῃ τὰ κατὰ τῶν Χαλδαίων προηγορευμένα, μὴ οἷς νομίζεις θεοῖς τὴν αἰτίαν ἀναθείης.

« Τὰ πρότερα ἔτι ἀνήγγειλα, καὶ ἐκ τοῦ στόματός
D μου ἐξῆλθε, καὶ ἀκουστὸν ἐγένετο· ἐξάπινα ἐποίησα, καὶ ἐπῆλθε. Γινώσκω, ὅτι σκληρὸς εἶ, καὶ νεῦρον σιδηροῦν ὁ τράχηλός σου, καὶ τὸ μέτωπόν σου χαλκοῦν. Καὶ ἀνήγγειλά σοι παλαιὰ, πρὶν ἐλθεῖν ἐπὶ σέ· ἀκουστόν σοι ἐποίησα, μήποτε εἴπῃς, ὅτι Τὰ γλυπτὰ καὶ τὰ χωνευτὰ ἐνετείλατό μοι. » Μήποτε τῶν πραγμάτων ἐπελθόντων, ἀπατῶν σαυτὸν, τοὺς πεπλανημένως νομιζομένους σοι θεοὺς πεποιημένους αὐτὰ νομίσειας. Πλὴν καὶ τοῦτο τὴν ἐμὴν οὐ λανθάνει πρόγνωσιν, τὸ μηδ' ἐκ τούτων ὠφεληθήσεσθαι τῶν λόγων. Ὅμως δ' οὖν ἐπὶ μὲν τῇ ἑαυτοῦ φιλανθρωπίᾳ, ἔτι καὶ νῦν μαρτύρομαι, καὶ διαστέλλομαί σε τὰ συμβησόμενα τῇ Βαβυλῶνι καὶ τοῖς Χαλδαίοις τοῖς μέλλουσί σε καταπολεμεῖν.

« Ἠκούσατε πάντα, καὶ ὑμεῖς οὐκ ἔγνωτε. Ἀλλ' ἀκουστά σοι ἐποίησα τὰ καινὰ ἀπὸ τοῦ νῦν, ἃ μέλλει γίνεσθαι· καὶ οὐκ εἶπας, Νῦν γίνεται, καὶ οὐ πάλαι, καὶ οὐ προτέραις ἡμέραις ἤκουσας αὐτά. Μὴ εἴπῃς, Ναὶ γινώσκω αὐτά. Οὔτ' ἔγνως, οὔτ' ἠπίστω, ὅτε ἀπ' ἀρχῆς ἤνοιξά σοι τὰ ὦτα· ἔγνων γὰρ, ὅτι ἀθετῶν ἀθετήσεις, καὶ ἄνομος ἔτι ἐκ κοιλίας κληθήσῃ. » Μὴ γὰρ σαυτὸν ἀπάτα· μὴ λέγε, ὅτι καὶ πρὸ τῆς ἐμῆς προφητείας ἐγίνωσκες αὐτά· πόθεν γάρ σοι παρῆν ταῦτα γινώσκειν; Πλὴν οὐδέν σε ἐκ τούτων ὠφεληθήσεσθαι τῶν λόγων πέπεισμαι.

« Ἕνεκεν τοῦ ἐμοῦ ὀνόματος δείξω σοι τὸν θυμόν μου, καὶ τὰ ἔνδοξά μου ἐπάξω ἐπὶ σὲ, ἵνα μὴ ἐξολοθρεύσω σε. » Ὅμως γοῦν οὐ διὰ σὲ, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐμαυτοῦ φιλανθρωπίαν ἐντεῦθεν ἤδη καὶ προεῖπον καὶ ἐπέδειξά σοι τὰ μέλλοντα, καὶ τὸν κατὰ τῶν πολεμίων μέλλοντα ἐπιέναι ὄλεθρον, σπουδάζων διὰ πάσης προφάσεως σωθῆναί σε.

« Ἰδοὺ πέπρακά σε οὐχ ἕνεκεν ἀργυρίου· ἐξειλάμην δέ σε ἐκ καμίνου πτωχείας· ἕνεκεν ἐμοῦ ποιήσω σοι, ὅτι τὸ ἐμὸν ὄνομα βεβηλοῦται, καὶ τὴν δόξαν μου ἑτέρῳ οὐ δώσω. » Οὐχ ἕνεκεν ἀργυρίου ἐπίπρασκόν σε· ἐπ' ὠφελείᾳ δὲ τῇ σῇ καὶ ταῦτα ἔπραττον, ὡς ἂν τοῦτον σωφρονισθείη τὸν τρόπον· ὅτι μὴ τὴν διὰ λόγων καὶ παραινέσεων ὑπεδέξω παιδείαν. Τοῖς δὲ πολεμίοις οὐχ ἕνεκεν ἀργυρίου ἐπίπρασκόν σε, ἀλλὰ τῶν σῶν ἁμαρτημάτων καὶ ἀσεβημάτων χάριν· ταῖς γὰρ ἁμαρτίαις ὑμῶν ἐπράθητε. Καὶ ὅμως οὐδ' οὕτως ἐάσω ὑμᾶς τοῖς ἐχθροῖς δουλεύειν· ἀλλὰ πάλιν λυτρώσομαι, καὶ ὥσπερ ἀπὸ καμίνου πτωχείας ἐκ τῆς ὑπὸ τοῖς Βαβυλωνίοις κακώσεως αὖθις ἐλευθερώσω.

« Ἄκουέ μου, Ἰακὼβ, καὶ Ἰσραὴλ ὃν ἐγὼ καλῶ. Ἐγώ εἰμι πρῶτος, καὶ ἐγώ εἰμι εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ ἡ χείρ μου ἐθεμελίωσε τὴν γῆν, καὶ ἡ δεξιά μου ἐστερέωσε τὸν οὐρανόν· καλέσω αὐτοὺς, καὶ στήσονται ἅμα. » Ἐν τούτοις τοὺς κατορθοῦντας ἀνακαλεῖται, διὰ τῶν ἔμπροσθεν ἑτέρους τοὺς παρ' αὐτοῖς διαβεβλημένους ὀνομάσας· ἀλλ' ἐνταῦθα τοῖς κρείττοσι διαλέγεται, οὓς « κλητοὺς » ὀνομάζει. Ἦσαν γὰρ ἐξ ἐκείνου πολλοὶ κλητοὶ, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί· πλὴν οἱ δηλούμενοι, οὐκ ἦσαν ἐκλεκτοὶ, ἀλλὰ κλητοί.

« Καὶ συναχθήσονται πάντες, καὶ ἀκούσονται. Τίς αὐτοῖς ἀνήγγειλε ταῦτα; » Ὡς γὰρ δεσπότῃ προστάττοντι ὑπακούουσιν αἱ προλεχθεῖσαι δυνάμεις· ἀλλὰ καὶ συναχθεῖσαι ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἑστᾶσιν ἀκουσόμεναι τῶν αὐτοῦ λόγων. Τοῦτό τοι ἐδήλου καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς βίβλου φάσκων ὁ λόγος, « Ἄκουε, οὐρανὲ, καὶ ἐνωτίζου, ἡ γῆ, ὅτι Κύριος ἐλάλησεν. »

« Ἀγαπῶν σε ἐποίησα τὸ θέλημά σου ἐπὶ Βαβυλῶνα, τοῦ ἆραι σπέρμα Χαλδαίων. Ἐγὼ ἐλάλησα, ἐγὼ ἐκάλεσα. Ἤγαγον αὐτὸν, καὶ εὐόδωσα τὴν ὁδὸν αὐτοῦ. Προσαγάγετε πρὸς μὲ, καὶ ἀκούσατε ταῦτα· Οὐκ ἀπ' ἀρχῆς ἐν κρυφῇ λελάληκα· ἡνίκα ἐγένετο, ἐκεῖ ἤμην. Καὶ νῦν Κύριος Κύριος ἀπέστρεψέ με,

VERS. 6-8. « Audistis omnia, et vos non cognovistis. Sed audita tibi feci nova ab hoc tempore, quæ futura sunt. Et non dixisti, Nunc fiunt, et non olim, et non in pristinis diebus audisti ea. Ne dicas, Etiam cognosco ea. Neque novisti, neque scivisti, quando a principio aperui tibi aures : novi enim quod prævaricans prævaricaberis, et iniquus adhuc ab utero vocaberis. » Ne teipsum decipias : ne dicas te etiam ante prophetiam meam hæc scivisse : nam unde tibi hæc notitia? Cæterum persuasum habeo te ex hisce verbis utilitatis nihil accepturum.

VERS. 9. « Propter nomen meum ostendam tibi iram meam, et gloriosa mea inducam super te, ut non destruam te. » Attamen non propter te, sed ob clementiam meam jam hinc prædixi et ostendi tibi futura, atque perniciem inimicis tuis obventuram : omni modo occasioneque utens ad salutem tuam.

VERS. 10, 11. « Ecce vendidi te, non propter argentum : erui autem te de fornace mendicitatis : propter me faciam tibi, quia nomen meum profanatum est, et gloriam meam alteri non dabo. » Non ob argentum vendidi te, sed ad utilitatem tuam id effeci, ut hoc modo ad sanam mentem reducaris : quoniam verbis et monitis allatam institutionem non admisisti. Inimicis autem non argenti gratia vendidi te; sed peccatorum et impietatum tuarum causa : nam peccatis vestris venditi estis. Attamen ne ita quidem vos inimicis servire permittam; sed iterum redimam, et, ceu ex fornace mendicitatis, ex illa calamitate Babylonica iterum eripiam.

VERS. 12, 13. « Audi me, Jacob, et Israel quem ego voco. Ego sum primus, et ego sum in sæculum, et manus mea fundavit terram, et dextera mea firmavit cœlum : vocabo eos, et stabunt simul. » In his eos evocat, qui bene se gerunt, postquam in præcedentibus alios, qui apud ipsos male audiebant, evocaverat. Verum hic præstantioribus loquitur, quos « vocatos » appellat. Nam tunc quoque erant multi vocati, pauci electi : memorati porro homines non electi, sed tantum vocati erant.

VERS. 14. « Et congregabuntur omnes, et audient. Quis ipsis hæc annuntiavit? » Nam prædictæ virtutes ut jubenti Domino parent; quin etiam in unum congregatæ, stant ut ejus sermonem audiant. Id sane initio declarabat his verbis, « Audi, cœlum, et auribus percipe, terra, quia Dominus locutus est [88]. »

VERS. 15-20. « Diligens te feci voluntatem tuam super Babylonem, ut auferrem semen Chaldæorum. Ego locutus sum, et ego vocavi. Adduxi eum, et prosperam feci viam ejus. Adducite ad me, et audite hæc, Non ab initio in abscondito locutus sum : cum fierent, ibi eram. Et nunc Dominus Dominus

[88] Isa. I, 1.

avertit me, et Spiritus ejus. Sic dicit Dominus, qui eruit te, Sanctus Israel : Ego sum Deus tuus, ostendi tibi, ut invenires viam in qua ambulares. Et si audisses mandata mea, fuisset quasi fluvius pax tua, et justitia tua ut fluctus maris : et fuisset quasi arena semen tuum, et fructus ventris tui sicut pulvis terræ : neque nunc exterminaberis, neque peribit nomen tuum in conspectu meo. Egredere ex Babylone, fugiens a Chaldæis. Vocem jucunditatis annuntiate usque ad extremum terræ : dicite, Liberavit Dominus servum suum Jacob. » Quamobrem, cum jam hinc pollicear me non exterminaturum te, neque nomen tuum deleturum esse, dixi tibi, ut exires de Babylone, dimissus ac liber ab inimicorum metu. Accepta autem ad propria revertendi potestate, ne supine et oscitanter viam capesse, sed cum omni diligentia. Nam occurret tibi vox lætitiæ, quam vel jam hinc audias : quinetiam omnes qui sermones meos audierint, de salute tua una gaudebunt. Et hæc quidem secundum historiam, non reditus ex captivitate Babylonica tempore gesta sunt, cum ii, qui a Cyro et Dario Persarum regibus libertate donati fuerant, reverterunt. Ac secundum intelligendi rationem, cum in historia ad litteram reperiri nequeat petra illa aquas emittens in reditu populi, dicemus in iis qui a spirituali captivitate in perpetuum liberati sunt, de quibus Christus dicebat, « Evangelizare pauperibus misit me, prædicare captivis dimissionem [83], » veram deprehendi promissionem. His quippe ipsis apostolicus ex vera petra potus instillatur : « Petra autem erat Christus [84], » secundum Apostolum.

Vers. 21. « Quod si sitierint, per desertum ducet eos : aquam ex petra educet illis. Scindetur petra, et fluet aqua, et bibet populus meus. Non est gaudium impiis, dicit Dominus. » Etenim pie agentibus omnis a Deo adest voluptas, gaudium et lætitia, necnon alia omnia, quæ in promissis habentur, impiis vero nulla promissorum ratio habetur.

CAPUT XLIX.

Vers. 1. « Audite me, insulæ, et attendite, gentes. » Aperte significat se non Judæos in præsenti compellare, neque ad quasvis obvias insulas verba facere, sed ad gentes et ad Dei Ecclesias in medio gentium positas. Quapropter secundum Symmachum, sic legitur : « Audite me, insulæ, et auscultate, gentes. » Quid igitur Ecclesiæ suæ declarare expetat, ita subdit : « Per multum tempus stabit Dominus. » Ac primo observandum est, hæc et quæ postea subsequuntur, ex persona Domini proferri. Ubi ipse Dominus, qui sermonem exorsus est, quæ adjiciuntur quasi de alio dicta declarat : imo etiam sese genitum esse fatetur, et servum nuncupat, et multa alia in sequentibus aperit. Ne jam, inquit, dum hæc eloquor, verborum effectum vos visuros

A καὶ τὸ Πνεῦμα αὐτοῦ. Οὕτω λέγει Κύριος, ὁ ῥυσάμενός σε, Ἅγιος Ἰσραήλ· Ἐγώ εἰμι ὁ Θεός σου, δέδειχά σοι τὸ εὑρεῖν σε τὴν ὁδὸν ἐν ᾗ πορεύσῃ ἐν αὐτῇ. Καὶ εἰ ἤκουσας τῶν ἐντολῶν μου, ἐγένετο ἂν ὡσεὶ ποταμὸς ἡ εἰρήνη σου, καὶ ἡ δικαιοσύνη σου ὡς κῦμα θαλάσσης· καὶ ἐγένετο ἂν ὡσεὶ ἡ ἄμμος τὸ σπέρμα σου, καὶ τὰ ἔγγονα τῆς κοιλίας σου ὡς ὁ χοῦς τῆς γῆς. Οὐδὲ νῦν οὐ μὴ ἐξολοθρευθῇς, οὐδ' ἀπολεῖται τὸ ὄνομά σου ἐνώπιον ἐμοῦ. Ἔξελθε ἐκ Βαβυλῶνος, φεύγων ἀπὸ τῶν Χαλδαίων. Φωνὴν εὐφροσύνης ἀναγγείλατε ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς· λέγετε, Ἐῤῥύσατο Κύριος τὸν δοῦλον αὐτοῦ Ἰακώβ. » Διόπερ ἐντεῦθεν ἤδη ἐπαγγελλόμενος μὴ ἐξολοθρεῦσαί σε, μηδ' ἐξαλεῖψαι τὸ ὄνομά σου, εἶπά σοι ἐξιέναι
B ἀπὸ Βαβυλῶνος, ἄφετον καὶ ἐλεύθερον τοῦ τῶν πολεμίων φόβου γενόμενον. Λαβὼν δὲ τὴν ἐξουσίαν τῆς εἰς τὰ οἰκεῖα ἐπανόδου, μὴ ὑπτίως μηδὲ νωχελῶς ποιοῦ τὴν πορείαν, σὺν ἁπάσῃ δὲ σπουδῇ. Ἀπαντήσει γάρ σοι φωνὴ εὐφροσύνης, ἐντεῦθεν ἤδη ἀκουομένης· ἀλλὰ καὶ πάντες οἱ τῶν ἐμῶν λόγων ἀκούοντες συγχαρήσονταί σου τῇ σωτηρίᾳ. Καὶ ταῦτα δὲ πρὸς μὲν ἱστορίαν οὐκ ἐπληροῦτο κατὰ τὸν χρόνον τῆς ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπανόδου, τῶν ἠλευθερωμένων ὑπὸ Κύρου καὶ Δαρείου τῶν βασιλευσάντων ἐν Πέρσαις· καὶ πρὸς δὲ διάνοιαν, ἐπεὶ μὴ ἔστι πρὸς λέξιν εὑρεῖν ἐν τῇ ἱστορίᾳ πέτραν ὑδάτων ῥεύσασαν κατὰ τὴν ἐπάνοδον τοῦ λαοῦ, φήσομεν γοῦν τοῖς τῆς αἰχμαλωσίας ἀεὶ ἠλευθερωμένοις, περὶ ὧν ὁ Χριστὸς ἔλεγεν, « Εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, κηρῦξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν, » ἐπαληθεύειν τὴν ἐπαγ-
C γελίαν. Τούτοις γὰρ αὐτοῖς τὸ ἀποστολικὸν πόμα τὸ ἐκ τῆς ἀληθινῆς πέτρας ἐξομβρεῖ· « Ἡ πέτρα δὲ ἦν ὁ Χριστὸς, » κατὰ τὸν Ἀπόστολον.

« Καὶ ἐὰν διψήσωσι, δι' ἐρήμου ἄξει αὐτούς· ὕδωρ ἐκ πέτρας ἐξάξει αὐτοῖς. Σχισθήσεται πέτρα, καὶ ῥυήσεται ὕδωρ, καὶ πίεται ὁ λαός μου. Οὐκ ἔστι χαίρειν, λέγει Κύριος, τοῖς ἀσεβέσιν. » Εὐσεβοῦσι γὰρ πᾶσα πάρεστιν ἡ παρὰ τοῦ Θεοῦ τρυφὴ καὶ εὐφροσύνη, καὶ ὅσα ἐπήγγελται ἀγαθὰ ἄλλα· τοῖς δὲ ἀσεβέσιν οὐδεὶς λόγος πρὸς τὰ ἐπηγγελμένα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΜΘ'.

« Ἀκούσατέ μου, νῆσοι, καὶ προσέχετε, ἔθνη. » Μονονουχὶ σαφῶς διαστελλόμενος, ὅτι, μὴ πρὸς Ἰου-
D δαίους τὰ παρόντα συντείνει, μηδ' ὡς ἔτυχε πρός τινας προχείρους νοουμένας νήσους, ἀλλὰ πρὸς τὰ ἔθνη καὶ τὰς μεταξὺ τῶν ἐθνῶν μεσολαβουμένας τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας. Ὅθεν καὶ κατὰ τὸν Σύμμαχον τοῦτον εἴρηται τὸν τρόπον, « Ἀκούσατέ μου, νῆσοι, καὶ ἀκροάσασθε, ἔθνη. » Τί τοίνυν βούλεται διδάξειν τὴν Ἐκκλησίαν αὐτοῦ, ἐπιλέγει, « Διὰ χρόνου πολλοῦ στήσεται Κύριος. » Καὶ πρῶτον ἐπιτηρητέον, ὡς ἐκ προσώπου τοῦ Κυρίου ταῦτα φέρεται καὶ τὰ ἑξῆς τούτοις ἐπιφερόμενα· ἐν οἷς αὐτὸς ὁ τοῦ λόγου κατάρξας Κύριος ὡς περὶ ἑτέρου διδάσκει τὰ ἐπιλεγόμενα· ἀλλὰ καὶ γεγεννῆσθαι ἑαυτὸν ὁμολογεῖ, καὶ δοῦλον ἑαυτὸν ὀνομάζει, καὶ ὅσα ἄλλα παρίστησι διὰ

[83] Luc. IV, 18. [84] I Cor. x, 4.

τῶν ἑξῆς ἐπιφερομένων. Μὴ νῦν, φησὶν, ὅτε ταῦτα διεξέρχομαι, προσδοκήσητε τῶν λόγων ὄψεσθαι τὰ ἀποτελέσματα· μακρὸς γὰρ ἔσται μεταξὺ χρόνος ἐν ᾧ δι' ἔργων συστήσεται τὰ προφητευόμενα. « Ἐκ κοιλίας μητρός μου ἐκάλεσε τὸ ὄνομά μου. » Τοῦτο γὰρ παιδεύθητε, ὦ ἔθνη, καὶ ὑμεῖς, αἱ νῆσοι. Ποῖον δὲ τοῦτο, ἢ ὅτι Κύριος ὁ πάντων δεσπότης, καὶ πρὶν εἰς ἀνθρώπους ἐμὲ τὸν Κύριον εἰσελθεῖν, ἔτι κυόμενον, καὶ κατὰ γαστρὸς ἀνεκαλέσατο, αὐτὸς δέ μοι καὶ ὄνομα ἐδωρήσατο; Ὅτι μὲν ὡς αὐτῷ μόνῳ γνώριμόν ἐστι· κατὰ καιρὸν δὲ καὶ ὑμῖν αὐτοῖς, λέγω πᾶσι τοῖς ἔθνεσι, φανερὸν γενήσεται.

A esse sperate: nam diuturnum intercedet tempus, antequam ea quæ in prophetia enuntiantur, eveniant. « Ex utero matris meæ vocavit nomen meum. » Id ediscite, gentes, et vos, insulæ. Quidnam illud, nisi quod Dominus omnium dominator, vel antequam ego Dominus ad homines accederem, et dum in utero gestarer, me vocaverit, mihique nomen indiderit? Quia quemadmodum ipsi soli jam notum illud est; sic et vobis ipsis, omnibus nempe gentibus, suo tempore manifestum erit.

« Καὶ ἔθηκε τὸ στόμα μου ὡς μάχαιραν ὀξεῖαν. » Ἀλλὰ καὶ ἔθηκεν ὁ αὐτὸς Θεὸς καὶ Πατὴρ τὸ ἐμὸν τοῦ ταῦτα λέγοντος Κυρίου στόμα, ὡς μάχαιραν ὀξεῖαν, τμητικὴν οὖσαν, εἰς τὸ διαιρεῖν καὶ ἀφορίζειν τοὺς ἀξίους τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τῶν μὴ τοιούτων· ὃ δὴ καὶ ἐν Εὐαγγελίοις ὁ αὐτὸς ἐμαρτύρει λέγων, « Μὴ νομίσητε, ὅτι ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην ἐπὶ τῆς γῆς, » καὶ τὰ ἑξῆς. « Καὶ ὑπὸ τὴν σκέπην τῆς χειρὸς αὐτοῦ ἔκρυψέ με· ἔθηκέ με ὡς βέλος ἐκλεκτὸν, καὶ ἐν τῇ φαρέτρᾳ αὐτοῦ ἔκρυψέ με. » Τὴν κρύφιον καὶ τοῖς πολλοῖς λανθάνουσαν οἰκονομίαν τῆς ἐνσάρκου παρουσίας αὐτοῦ ὡδέ πῃ αἰνιττόμενος. Ὥσπερ δὲ μάχαιραν ὀξεῖαν τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ ὠνόμασεν, οὕτω καὶ βέλος ἐκλεκτόν φησι τεθεῖσθαι ἑαυτὸν ὑπὸ τοῦ Πατρός· ἵν' ὅτε βούλοιτο, τιτρώσκῃ τοὺς ἀξίους τῶν αὐτοῦ κέντρων· ὁποία ἦν ἡ ψυχὴ ἡ λέγουσα, « Ὅτι τετρωμένη ἀγάπης ἐγώ. » Πλὴν ἀλλὰ καὶ τοῦτο τὸ βέλος ὡς ἐν φαρέτρᾳ καὶ θήκῃ βελῶν ἀπέκρυψεν ὁ Θεὸς καὶ Πατήρ· ἵνα μὴ πάντες αὐτὸ θεωρῶσι, μηδὲ νομιῶσιν, εἰ μὴ μόνοι οἱ ἄξιοι. Καταλλήλως δὲ ἐπὶ τῇ τοῦ βέλους ἐπηγορίᾳ τῷ τῆς φαρέτρας ὀνόματι κέχρηται. Φαρέτραν δὲ καὶ βελοθήκην οὐκ ἂν ἁμάρτοις εἰπὼν τὸ σαρκίον ὃ ἀνείληφεν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ἐπιδημῶν ἀνθρώποις. Τοιοῦτον δὲ κατεσκευασμένον τὸν ταῦτα λέγοντα Κύριον ὁ ἐμὸς Θεὸς καὶ Πατὴρ εἶπέ μοι·

VERS. 2. « Et posuit os meum ut gladium acutum. » Sed etiam idem Deus et Pater, mei ista loquentis Dominus os posuit ut gladium acutum, ac
B tenui ad scissionem aciе, ad separandos et sequestrandos eos, qui Deo digni sunt, ab iis, qui non pari modo se habent. Quod etiam ipse in Evangeliis testificabatur dicens: « Nolite putare, quoniam venerim pacem mittere super terram [88], » et cætera. « Et sub tegumento manus suæ abscondit me: posuit me quasi sagittam electam, et in pharetra sua abscondit me. » Occultam ac multis hominibus latentem œconomiam sui in carne adventus his subindicat. Sicut autem linguam suam gladium acutum vocavit, ita et se a Patre sagittam electam positum fuisse testatur; ut quoties vellet, feriret eos, qui hujusmodi spiculo digni essent: qualis erat anima illa, quæ dicebat, « Quia vulnerata amore ego [89]. » Cæterum hanc sagittam, quasi
C in pharetra et sagittarum theca Deus Pater reposuit; ne illam omnes viderent ac æstimare possent, dignis tantum exceptis. Consentanee autem ad sagittæ vocabulum, pharetræ nomine usus est. Pharetram vero et sagittarum thecam neutiquam aberres, si dicas esse carnem, quam Dei Verbum apud homines peregrinans assumpsit. His modis instructo mihi, qui hæc loquor, Domino, Deus et Pater dixit:

« Δοῦλός μου εἶ σὺ, Ἰσραὴλ, καὶ ἐν σοὶ δοξασθήσομαι. » Ἐπειδὴ γὰρ προῆλθες ἐκ κοιλίας μητρὸς, καὶ γένεσιν ὑπέμεινας τὴν ἐκ σπέρματος Ἰσραὴλ, οὐκ ἐν ἑτέρῳ γένει, οὐδὲ ἐν ἀλλοφύλοις ἔθνεσι τὴν ἐνανθρώπησιν ἐποιήσω· ἀλλ' ἐν τῷ Ἰσραὴλ ἐκ σπέρματος Δαυῒδ κατὰ σάρκα, καὶ ἐκ φυλῆς Ἰούδα γενόμενος, εἰκότως καὶ αὐτὸς Ἰσραὴλ χρηματίσας ἂν καὶ δοῦλος, διὰ τὸ μορφὴν δούλου ἀνειληφέναι, καίτοι μονογενῆ ὄντα Θεόν· ἀλλὰ γὰρ ὁμοίως τοῖς ἔμπροσθεν καὶ ἐνταῦθα τὸ μὲν τοῦ υἱοῦ ὄνομα ἀποκρύπτει, δοῦλον δὲ ὀνομάζει, τὴν τοῦ υἱοῦ προσηγορίαν τῇ αὐτοῦ παρουσίᾳ καὶ τῇ δι' αὐτοῦ πᾶσιν ἀνθρώποις ἀνακαλυφθείσῃ χάριτι ταμιευόμενος. Εἶθ' ὅπερ οὐδενὶ τῶν πώποτε δούλων ὑπῆρξε, τοῦτο διὰ σοῦ, φησὶ, γενήσεται· ἐν σοὶ γὰρ δοξασθήσομαι. Ταῦτα μὲν οὖν ὁ Θεὸς καὶ Πατήρ· ἐγὼ δὲ ὁ ταῦτα λέγων Κύριος, τούτων ἀκούσας τῶν λόγων, ἀπεκρινάμην καὶ εἶπον· Καὶ πῶς δοξασθήσῃ ἐν ἐμοὶ, ὦ Πάτερ! ὁπότε πολλὰ

VERS. 3. « Servus meus es tu, Israel, et in te gloriabor. » Quia enim ex utero matris prodiisti, et ortum ex semine Israel tulisti; non alio in genere, neque in alienigenis gentibus, incarnationem edidisti; sed in Israel ex semine David, et ex tribu
D Juda secundum carnem ortus, jure et ipse quoque Israel vocaris, et servus, quia servi formam accepisti, etsi unigenitus sis Deus. At hic, ut in præcedentibus, filii quidem nomen tacet, servumque vocat, filii nomen adventui suo et gratiæ per ipsum hominibus omnibus revelatæ, reservans. Deinde, quod nemini unquam servorum concessum est, id per te, inquit, peragetur: nam in te gloriabor. Hæc quidem Deus et Pater. Ego vero, qui hæc dico, Dominus, his auditis verbis, ita respondi: Et quomodo in me gloriaberis, o Pater! cum multis laboribus doloribusque pro salute hominum perfunctus, nihil perfecerim? multi namque ex illis in in-

[88] Matth. x, 34. [89] Cant. II, 5.

credulitate manserunt; atque in primis Judæi: quare dico:

VERS. 4-5. « Sine causa laboravi, in vanum et in nihilum dedi fortitudinem meam. Propterea judicium meum a Domino, et labor meus in conspectu Dei mei. Et nunc sic dicit Dominus, qui formavit me ex utero servum sibi, ut congregarem Jacob ad eum, et Israel; congregabor et glorificabor in conspectu Domini, et Deus meus erit mihi fortitudo. » Etiamsi enim homines non recte agant, nec ex laboribus meis, quos ipsorum causa perpessus sum, dignam utilitatem accipiant; at ego iis, quæ penes me erant, perfunctus, in conspectu Dei mei paternam explevi voluntatem: quamobrem iis, qui ex circumcisione sunt, primum salutarem et paternam gratiam prædicavi. Nam qui formavit me ab utero servum sibi, et ex Israele corpus meum concinnavit, is voluit ut ipsis prioribus gratiam meam prædicarem, ut Jacob et Israel ad eum congregarem. Jure itaque hæc monita tradit: « In viam gentium ne abieritis, et in civitatem Samaritanorum ne intraveritis: ite potius ad oves, quæ perierunt, domus Israel [87]. » Patri ergo placuit, ut ad congregandum Jacob et Israel, ad homines transitum facerem, unde ait, « In te gloriabor. » Ego vero incredulitatem et duritiem Israelis conspicatus, jam pridem dixi: « Sine causa laboravi: in vanum et in nihilum dedi fortitudinem meam. » In aliis quoque idipsum declarat his verbis: « Quæ utilitas in sanguine meo, dum descendo in corruptionem [88]? » Sola quippe mihi ea, quæ ab ipso est, gloria servatur, et ipse quidem est fortitudo. Admiranda enim et stupenda ejus opera, virtutis ejus argumentum erant.

VERS. 6. « Et dixit mihi, Magnum est tibi ut voceris puer meus, ut statuas tribus Jacob, et dispersionem Israel convertas. » Nam revera maximum erat Salvatoris nostri opus, quod formam servi acceperit, et humanam generationem subierit. Causa porro cur Salvator servus effectus sit, hæc erat, uti scilicet tribus Jacob statueret, et dispersiones Israelis converteret. Ideo ipsis primum prædicabat, qui animis captivi erant, dimissionem, et cæcis visus restitutionem. Quoniam illi gratiam non susceperunt, consequenter dicitur postea: « Ecce posui te in testamentum generis, in lucem gentium; ut sis in salutem usque ad extremum terræ. »

VERS. 7,8. « Sic dicit Dominus, qui eruit te, Deus Israel. » Ipse namque, qui olim Israel eruit de manu Ægyptiorum, vobis quoque gentibus hæc annuntiat, et præcipit dicens, « Sanctificate eum, qui despicit animam suam; » quanto enim magis ille sese humiliavit usque ad mortem, et mor-

A χαμῶν, καὶ μυρίους κόπους ὑπομείνας ὑπὲρ τῆς τῶν ἀνθρώπων σωτηρίας, οὐδὲν ἤνυσα· οἱ πλείους γὰρ αὐτῶν ἐναπέμειναν τῇ ἀπιστίᾳ· καὶ πρῶτόν γε τὸ Ἰουδαίων ἔθνος· διό φημι·

« Κενῶς ἐκοπίασα, εἰς μάταιον καὶ εἰς οὐδὲν ἔδωκα τὴν ἰσχύν μου. Διὰ τοῦτο ἡ κρίσις μου παρὰ Κυρίῳ, καὶ ὁ πόνος μου ἐναντίον τοῦ Θεοῦ μου. Καὶ νῦν οὕτω λέγει Κύριος, ὁ πλάσας με ἐκ κοιλίας δοῦλον ἑαυτῷ, τοῦ συναγαγεῖν τὸν Ἰακὼβ πρὸς αὐτὸν, καὶ Ἰσραήλ· συναχθήσομαι καὶ δοξασθήσομαι ἐναντίον Κυρίου, καὶ ὁ Θεός μου ἔσται μοι ἰσχύς. » Εἰ γὰρ καὶ μὴ ἄνθρωποι κατορθῶσι, μηδ' ἀξίως τῶν ἐμῶν πόνων, ὧν ὑπέμεινα δι' αὐτοὺς, ὠφελοῦνται· ἀλλ' ἐγὼ, τὰ παρ' ἐμαυτοῦ πράξας, ἐναντίον τοῦ Θεοῦ μου τὸ πα- B τρικὸν ἐτελείωσα βούλημα· διὸ πρώτοις αὐτοῖς ἐκήρυξα τοῖς ἐκ περιτομῆς τὴν σωτηρίαν καὶ πατρικὴν χάριν. Ὁ γὰρ πλάσας με ἐκ κοιλίας δοῦλον ἑαυτῷ, καὶ ἐκ τοῦ Ἰσραὴλ τὸ σῶμά μου κατασκευάσας, πρώτοις αὐτοῖς κηρῦξαι βεβούληται τὴν ἐμαυτοῦ χάριν, εἰς τὸ συναγαγεῖν τὸν Ἰακὼβ πρὸς αὐτὸν, καὶ τὸν Ἰσραήλ. Εἰκότως οὖν παραινεῖ λέγων, « Εἰς ὁδὸν ἐθνῶν μὴ ἀπέλθητε, καὶ εἰς πόλιν Σαμαρειτῶν μὴ εἰσέλθητε· πορεύεσθε δὲ μᾶλλον εἰς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραήλ. » Ὁ μὲν οὖν Πατὴρ εἰς τὸ συναγαγεῖν τὸν Ἰακὼβ καὶ τὸν Ἰσραὴλ, ηὐδόκησε τὴν εἰς ἀνθρώπους πάροδόν με ποιήσασθαι, εἰπὼν, « Ἐν σοὶ δοξασθήσομαι· » ἐγὼ δὲ τὴν ἀπιστίαν καὶ τὴν σκληροκαρδίαν θεωρῶν τοῦ Ἰσραὴλ, εἶπον ἤδη πρότερον, ὅτι, « Κενῶς ἐκοπίασα· εἰς μάτην καὶ εἰς C οὐδὲν ἔδωκα τὴν ἰσχύν μου. » Καὶ ἐν ἑτέροις τοῦτ' αὐτὸ δηλοῖ εἰπὼν, « Τίς ὠφέλεια ἐν τῷ αἵματί μου, ἐν τῷ καταβαίνειν με εἰς διαφθοράν; » Μόνη γὰρ ἡ παρ' αὐτοῦ μοι δόξα πεφύλακται, καὶ αὐτὸς μέν ἐστιν ἡ ἰσχύς. Τὰ γοῦν θαυμάσια καὶ τὰ παράδοξα ἔργα διεμπεπραγμένα τῆς αὐτοῦ δυνάμεως ἦν παραστατικά.

« Καὶ εἶπέ μοι, Μέγα σοί ἐστι τοῦ κληθῆναί σε παῖδά μου, τοῦ στῆσαι τὰς φυλὰς Ἰακὼβ, καὶ τὴν διασπορὰν τοῦ Ἰσραὴλ ἐπιστρέψαι. » Καὶ γὰρ ὡς ἀληθῶς μέγιστον ἔργον τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τὸ μορφὴν δούλου ἀναλαβεῖν, καὶ τὴν ἐν ἀνθρώποις ὑπομένειν γέννησιν. Τὸ δὲ αἴτιον τοῦ δοῦλον γενέσθαι τὸν Σωτῆρα, τοῦτο ἦν· λέγω δὴ στῆσαι τὰς φυλὰς Ἰακὼβ, καὶ τὰς διασπορὰς τοῦ Ἰσραὴλ ἐπιστρέψαι. Διὸ αὐ- D τοῖς πρώτοις ἐκήρυττεν, αἰχμαλώτοις οὖσι τὰς ψυχὰς τὴν ἄφεσιν, καὶ τυφλοῖς οὖσι τὴν ἀνάβλεψιν. Ἐπειδὴ μὴ παρεδέχοντο τὴν χάριν ἐκεῖνοι, ἀκολούθως εἴρηται ἑξῆς· « Ἰδοὺ τέθεικά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν, τοῦ εἶναί σε εἰς σωτηρίαν ἕως ἐσχάτου γῆς. »

« Οὕτως λέγει Κύριος, ὁ ῥυσάμενός σε, ὁ Θεὸς Ἰσραήλ. » Αὐτὸς γάρ, φησιν, ἐκεῖνος, ὁ πάλαι τὸν Ἰσραὴλ ῥυσάμενος ἐκ χειρὸς Αἰγυπτίων, αὐτὸς καὶ ὑμῖν τοῖς ἔθνεσι ταῦτα προσφωνεῖ, καὶ διατάττεται λέγων· « Ἁγιάσατε τὸν φαυλίζοντα τὴν ψυχὴν αὐτοῦ· » ὅσον γὰρ ἑαυτὸν ἐταπείνωσε μέχρι θανάτου, καὶ θανάτου

[87] Matth. x, 5, 6. [88] Psal. xxix, 10.

σταυροῦ, τοσοῦτο ὑμεῖς αὐτὸν δοξάζετε. « Τὸν βδελυσσόμενον ὑπὸ τῶν ἐθνῶν, τῶν δούλων τῶν ἀρχόντων. Βασιλεῖς ὄψονται αὐτὸν, καὶ ἀναστήσονται ἄρχοντες, καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ, ἕνεκεν Κυρίου· ὅτι πιστός ἐστιν ὁ Ἅγιος Ἰσραὴλ, καὶ ἐξελεξάμην σε τῶν δούλων τῶν ἀρχόντων· » λέγω δὴ τοῖς πονηροῖς δαίμοσιν, οἱ γὰρ ἔτι τούτοις καταδεδουλωμένοι τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ βλασφημοῦνται. Βδελύσσονται δὲ σύροντες καὶ χλευάζοντες, καὶ φαυλίζοντες αὐτοῦ τὸν θάνατον. Ἀλλὰ γὰρ ὑμεῖς οἷς ὁ λόγος προσφωνεῖ, τοῦτον αὐτὸν ἁγιάσατε δοξάζοντες, ἐπεὶ καὶ « πᾶν γόνυ κάμψει αὐτῷ ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων, καὶ καταχθονίων, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεται, ὅτι Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς εἰς δόξαν Θεοῦ Πατρὸς, » ὅταν ἔλθῃ ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ, καὶ καθίσῃ ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ κρίνων ζῶντας καὶ νεκρούς· τότε γὰρ πάντες προσκυνήσουσιν αὐτῷ ἕνεκεν Κυρίου τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ, ὅτι πιστός ἐστιν ὁ Ἅγιος Ἰσραὴλ ὁ ἐκλεξάμενος αὐτόν. Ἀντὶ δὲ τοῦ, « Καὶ ἐξελεξάμην σε, » ὁ Σύμμαχος, « Ἐξελέξατό σε, » εἴρηκε. Ταῦτα μὲν οὖν τοῖς ἔθνεσι παραδέδοται· τὰ δὲ ἐπιλεγόμενα εἰς αὐτοῦ πρόσωπον τοῦ Σωτῆρος θεσπίζεται· ᾧ καί φησι τὸ Πνεῦμα τὸ προφητικὸν ἐκ προσώπου τοῦ Πατρός· « Καιρῷ δεκτῷ ἐπήκουσά σου, καὶ ἐν ἡμέρᾳ σωτηρίας ἐβοήθησά σοι. » Σφόδρα δὲ θαυμαστῶς εἴρηται τὸ, « Καιρῷ δεκτῷ ἐπήκουσά σου· » οὗτος δὲ ἦν ὁ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ χρόνος. Κατὰ μὲν γὰρ τὸν καιρὸν τοῦ πάθους ἀνεβόησεν ὁ Σωτὴρ εἰπών· « Ἠλεὶ, Ἠλεὶ· λιμὰ σαβαχθανεί· » τουτέστι, « Θεέ μου, Θεέ μου, ἵνα τί με ἐγκατέλιπες; » Ἀλλὰ καὶ προσεύχεται λέγων· « Πάτερ, εἰ δυνατὸν, παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον τοῦτο· » εἶθ' ὡς ἀνανεύοντα τὸν Πατέρα ἑώρα, ἐπήγαγε· « Πάτερ, εἰ μὴ δυνατὸν παρελθεῖν αὐτὸ, γενηθήτω τὸ θέλημά σου. » Ταύτην οὖν τὴν εὐχὴν εἰς καιρὸν δεχόμενος ὁ Πατὴρ, μετὰ τὸ πάθος καὶ μετὰ τὴν εἰς ᾅδου κάθοδον, καιρὸν τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ δεικνύς φησι πρὸς αὐτόν· « Καιρῷ δεκτῷ ἐπήκουσά σου, » καὶ τὰ ἑξῆς. « Καὶ ἔπλασά σε, καὶ ἔδωκά σε εἰς διαθήκην ἐθνῶν, τοῦ καταστῆσαι τὴν γῆν, καὶ κληρονομῆσαι κληρονομίας ἐρήμους. » Τοιαῦται δὲ ἦσαν αἱ τῶν ἀθέων καὶ πολυθέων ψυχαὶ, ἔρημοι Θεοῦ καὶ ἀληθῶς « ἠφανισμέναι, » κατὰ τοὺς λοιπούς.

« Λέγοντα τοῖς ἐν δεσμοῖς, Ἐξέλθετε, καὶ τοῖς ἐν τῷ σκότει, ἀνακαλυφθῆναι. » — « Ἦμεν γάρ ποτε τέκνα ὀργῆς, καὶ ἦμέν ποτε σκότος· νῦν δὲ φῶς ἐν Κυρίῳ. » Εὐαγγελίζεται τοὺς τῶν προτέρων δεσμῶν, καὶ τοῦ προτέρου σκότους ἠλευθερωμένους, λέγων· « Ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς βοσκηθήσονται, καὶ ἐν πάσαις ταῖς τρίβοις ἡ νομὴ αὐτῶν. » Ὁδοὶ δὲ καὶ τρίβοι, ἃς διώδευσαν οἱ πάλαι τοῦ Θεοῦ ἄνδρες, αἱ θεόπνευστοί εἰσι Γραφαὶ, ἐν αἷς βοσκόμενοι οἱ τῆς ἐπαγγελίας τυχόντες, τῆς ἐνθέου καὶ λογικῆς τροφῆς ἀπολαύουσιν, ἀγαθὴν νομὴν ταύτην εὑράμενοι, καὶ τὰ ἑξῆς.

« Οὐ πεινάσουσιν, οὐδὲ διψήσουσιν, οὐδὲ πατάξει αὐτοὺς ὁ καύσων, οὐδ' ὁ ἥλιος. Ἀλλ' ὁ ἐλεῶν αὐτοὺς

A tem crucis, tanto magis vos ipsum celebrate. « Qui est abominationi gentibus, servis principum. Reges videbunt eum, et consurgent principes : et adorabunt eum propter Dominum, quia fidelis est Sanctus Israel, et elegi te a servis principum; » id est, malignorum dæmonum : nam ii qui ab ipsis in servitutem redacti sunt, in Christum Dei blasphema dicta proferunt. Ipsum autem abominationi habent, traducentes, irridentes ac vilipendentes mortem ejus. At vos, quos sermo compellat, eumdem ipsum sanctificate et gloria afficite, quoniam ipsi « omne genu flectetur cœlestium, terrestrium et infernorum, et omnis lingua confitebitur quia Dominus Jesus Christus in gloria est Dei Patris [84], » quando veniet in gloria Patris sui cum angelis ejus, et sedebit in throno gloriæ ejus judicans vivos et mortuos. B Tunc enim omnes ipsum adorabunt, propter Dominum Patrem ejus, quia fidelis est Sanctus Israel, qui elegit eum. Pro illo autem, « Et elegi te, » Symmachus habet, « Elegit te. » Hæc itaque gentibus tradita sunt; quæ vero subjiciuntur, de persona Salvatoris prænuntiantur : cui etiam propheticus Spiritus ex persona Patris ait, « Tempore accepto exaudivi te, et in die salutis adjuvi te. » Mirum autem in modum dicitur, « Tempore accepto exaudivi te; » illud porro erat tempus resurrectionis ejus. Nam passionis tempore clamavit Servator his verbis : « Eli, Eli, lima sabachthani? » id est, « Deus meus, Deus meus, ut quid dereliquisti me [85]? » C Quinetiam precatur his verbis : « Pater, si possibile est, transeat a me calix iste [86]; » deinde ut abnuentem Patrem vidit, ait : « Pater, si non potest hic transire, fiat voluntas tua [87]. » Hanc itaque orationem ad tempus accipiens Pater, post passionem, et post descensum in infernum, ipsum resurrectionis ejus tempus significans, ait illi, « Tempore accepto exaudivi te, » et cætera. « Et formavi te, et dedi te in testamentum gentium, ut constitueres terram, et possideres hæreditates desertas. » Tales erant impiorum, et multis numinibus deditorum hominum animæ, desertæ a Deo, ac vere « destructæ, » secundum reliquos interpretes

D Vers. 9. « Dicentem iis qui vincti sunt, Exite, et iis qui in tenebris, ut revelentur. » — « Eramus enim aliquando filii iræ, et eramus aliquando tenebræ; nunc autem lux in Domino [88]. » Bona nuntia profert iis qui ex pristinis illis vinculis, exque priscis tenebris liberi evaserant, dicens : « In omnibus viis pascentur, et in omnibus semitis pascua eorum. » Viæ semitæque quas pertransierunt illi olim Dei viri, sunt Scripturæ divinitus inspiratæ, ubi pascentes ii, qui promissa tenent, divino et rationabili cibo fruuntur, hæc bona pascua nacti, et cætera.

Vers. 10. « Non esurient, neque sitient, neque percutiet eos æstus, neque sol. Sed qui miseretur

[84] Philip. II, 10. [85] Matth. XXVII, 46. [86] Matth. XXVI, 39. [87] ibid. 42. [88] Ephes. II, 3; V, 8.

eorum consolabitur eos, et per fontes aquarum ducet eos. » Æstum et solem, humanæ vitæ ardorem vocat, ac temporariam ejus, quæ apud homines lux æstimatur, usuram. Sed hæc, inquit, non comburent eos. Multi vero sunt fontes Israel et fontes Salutaris; alii Veteris, alii vero Novi Testamenti. « Et ponam, ait, omnes montes in viam, » ut nihil ipsis acclive, nihil arduum asperumque superesset. Quinetiam omnem semitam in pascua ipsis se positurum esse pollicetur his verbis:

VERS. 11. « Et ponam omnem montem in viam, et omnem semitam in pascua ipsis. » Jam prius audivimus tribus oportere modis Sion et Jerusalem intelligere: uno quidem humili et Judaico; altero autem modo accipitur pro toto piæ religionis instituto ex coalitione et conjunctione animarum intellecto; alio demum, qui supernus est, pro cœlesti et angelica conversatione, de qua ait Apostolus: « Illa autem, quæ sursum est Jerusalem, libera est, quæ est mater nostra [24]; » et, « Accessistis ad Sion montem et civitatem Dei viventis, Jerusalem cœlestem [25]. » Quibus ad istum modum se habentibus, præsens sermo, piæ religionis instituto, quod olim apud Judæos erat, sed penes ipsos destructum et ceu in exitium deductum, in gentium Ecclesiam mutatum fuerat, hæc vaticinatur. Montes igitur, utpote rationabiles, de hominum salute gaudere et exsultare jubet. Montes autem illi fuerint animæ, quæ adhuc quidem in terra vivunt, sed virtutum exercitio admodum sublimes sunt; sive divinæ et cœlestes virtutes, queis gaudere et lætari præcipit.

VERS. 12. « Ecce hi de longe venient: hi ab Aquilone et mari; alii de terra Persarum. » Quinam hi erant, nisi superius memorati, nimirum qui e quatuor universi climatibus vocati fuerant?

VERS. 13. « Lætamini, cœli, et exsultet terra, erumpant montes in lætitiam; quia misertus est Deus populi sui, et humiles populi sui consolatus est. » Neque enim Deus cœleste illud institutum oblivisci potest: exemploque utitur naturali: Quemadmodum enim non potest mater filium suum oblivisci, et sicut non potest quæ genuit, uteri sui prolem non miserari; ita fieri nequit, ut ego, qui rationabiles hominum animas pro filiis meis constitui, piæ religionis institutum in hominibus stabilitum obliviscar. Quare ait:

VERS. 14, 15. « Dixit Sion, Dereliquit me Dominus, et Dominus oblitus est mei. Numquid obliviscetur mulier filii sui, ut non misereatur partus uteri sui? Etiamsi autem horum oblita fuerit mulier, ego tamen tui non obliviscar, dicit Dominus. » Queis aperte significat veram Sion ruinæ et exitio obnoxiam non esse, sed semper manere et consistere. Itaque si quis eam contemplari cupiat, ne deorsum respiciat, neque illam in Pa-

A παρακαλέσει, καὶ διὰ πηγῶν ὑδάτων ἄξει αὐτούς. » Καύσωνα δὲ καὶ ἥλιον τὸν φλογμὸν τοῦ θνητοῦ βίου ἀποκαλεῖ, καὶ τοῦ νομιζομένου ἐν ἀνθρώποις φωτὸς τὴν πρόσκαιρον ἀπόλαυσιν. Ἀλλ' οὐδὲ, φησὶ, ταῦτα καθάψονται αὐτῶν. Πολλαὶ δὲ πηγαὶ Ἰσραὴλ, καὶ πηγαὶ Σωτηρίου· αἱ μὲν τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης, αἱ δὲ τῆς Καινῆς. « Καὶ θήσω δὲ, φησὶ, πᾶν ὄρος εἰς ὁδὸν, » ἵνα μηδὲν αὐτοῖς ἄναντες ᾖ, μηδὲ δύσβατον, ἢ τραχύ. Ἀλλὰ καὶ πᾶσαν τρίβον πάλιν εἰς βόσκημα θήσειν αὐτοῖς ἐπαγγέλλεται, λέγων·

« Καὶ θήσω πᾶν ὄρος εἰς ὁδὸν, καὶ πᾶσαν τρίβον εἰς βόσκημα αὐτοῖς. » Ἤδη καὶ πρότερον ἡμῖν εἴρηται, ὡς κατὰ τρόπους τρεῖς προσήκει νοεῖν τὴν Σιὼν καὶ τὴν Ἱερουσαλὴμ· καθ' ἕνα μὲν τρόπον, ταπεινὸν καὶ Ἰουδαϊκόν· καθ' ἕτερον δὲ, πᾶν τὸ θεοσεβὲς πολίτευμα συγκρίματι ψυχῶν νοούμενον· κατὰ
B δὲ τὸν ἐπαναβεβηκότα τρόπον ἡ ἐν οὐρανοῖς ἀγγελικὴ πολιτεία, περὶ ἧς φησιν ὁ Ἀπόστολος· « Ἡ δὲ ἄνω Ἱερουσαλὴμ ἐλευθέρα ἐστὶν, ἥτις ἐστὶ μήτηρ ἡμῶν· » καὶ, « Προσεληλύθατε Σιὼν ὄρει, καὶ πόλει Θεοῦ ζῶντος Ἱερουσαλὴμ ἐπουρανίῳ. » Ὧν οὕτως ἐχόντων, ὁ παρὼν λόγος πρὸς τὸ θεοσεβὲς πολίτευμα, ὃ πάλαι μὲν παρὰ Ἰουδαίοις συνειστήκει, καθαιρεθὲν δὲ καὶ ὥσπερ πτῶσιν πεπονθὸς παρ' αὐτοῖς μεταβέβληται ἐπὶ τὴν ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίαν, τὰ προκείμενα θεσπίζει. Οὐκοῦν καὶ τὰ ὄρη ὡς λογικὰ χαίρειν καὶ ἀγαλλιᾶν ἐπὶ τῇ τῶν ἀνθρώπων σωτηρίᾳ προστάττεται. Εἶεν δ' ἂν ὄρη ψυχαὶ, ἐπὶ γῆς μὲν ἔτι βιοῦσαι, σφόδρα δὲ εἰς ὕψος ἐπηρμέναι διὰ τῆς τῶν ἀρετῶν κατορθώσεως· ἢ καὶ θεῖαι καὶ οὐράνιαι δυνά-
C μεις, αἷς εὐφραίνεσθαι παρακελεύεται

« Ἰδοὺ οὗτοι πόῤῥωθεν ἥξουσιν, οὗτοι ἀπὸ Βοῤῥᾶ καὶ θαλάσσης, ἄλλοι δὲ ἐκ γῆς Περσῶν. » Τίνες δὲ ἦσαν οὗτοι ἀλλ' ἢ οἱ προδηλωθέντες, δηλαδὴ οἱ ἀπὸ τῶν τεσσάρων κλιμάτων τοῦ παντὸς ἀνακεκλημένοι;

« Εὐφραίνεσθε, οὐρανοὶ, καὶ ἀγαλλιάσθω ἡ γῆ, ῥηξάτωσαν τὰ ὄρη εὐφροσύνην, ὅτι ἠλέησεν ὁ Θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ, καὶ τοὺς ταπεινοὺς τοῦ λαοῦ αὐτοῦ παρεκάλεσεν. » Οὔτε γὰρ δυνατὸν λήθην ποιήσασθαι τὸν Θεὸν τοῦ ἐν οὐρανοῖς πολιτεύματος· καὶ παραδείγματι κέχρηται φυσικῷ· Ὡς γὰρ ἀδύνατον μητέρα τοῦ ἰδίου τέκνου λαθεῖν, καὶ ὡς οὐ δυνατὸν μὴ ἐλεῆσαι τὴν γεννήσασαν τὰ τέκνα αὐτῆς τῆς κοιλίας·
D οὕτως κἀμὲ τὰς ἐν ἀνθρώποις λογικὰς ψυχὰς ὥσπερ τέκνα συστησάμενον, ἀδύνατόν ἐστιν ἐπιλαθέσθαι τοῦ ἐν ἀνθρώποις θεοσεβοῦς πολιτεύματος. Διό φησιν·

« Εἶπε Σιὼν, Ἐγκατέλιπέ με Κύριος, καὶ ὅτι, Κύριος ἐπελάθετό μου. Μὴ ἐπιλήσεται γυνὴ τοῦ παιδίου αὐτῆς, ἢ τοῦ μὴ ἐλεῆσαι τὰ ἔκγονα τῆς κοιλίας αὐτῆς; Εἰ δὲ καὶ ταῦτα ἐπιλάθοιτο γυνὴ, ἀλλ' ἐγὼ οὐκ ἐπιλήσομαί σου, εἶπε Κύριος. » Δι' ὧν ἄντικρυς παρίστησι τὴν ἀληθινὴν Σιὼν ἄπτωτον εἶναι καὶ ἀκαθαίρετον, ἀεὶ μένουσαν καὶ διὰ παντὸς συνεστῶσαν. Ὥστε εἴ τις ἐν θεωρίᾳ αὐτῆς γενέσθαι ποθεῖ, μὴ κάτω περιβλεπέσθω, μηδ' ἐπὶ τῆς Παλαιστίνων χώ-

[24] Gal. IV, 26. [25] Hebr. XII, 22.

ρας αὐτὴν ἀναζητείτω· ἀκουέτω δὲ τοῦ Θεοῦ λέγοντος αὐτῇ·

« Ἰδοὺ ἐπὶ τῶν χειρῶν μου ἐζωγράφησά σου τὰ τείχη, καὶ ἐνώπιόν μου εἶ διὰ παντός. » Χεῖρες γὰρ ὡς ἀληθῶς Θεοῦ τὴν τοιαύτην οἰκοδομοῦσι πόλιν, μᾶλλον δὲ διατυποῦσιν αὐτὴν καὶ διαζωγράφουσιν, ὥσπερ ἐν πίνακος γραφῇ, καὶ διαχαράττουσι τὴν θέσιν καὶ τοὺς τόπους τῆς κατὰ Θεοῦ πολιτείας ἐν ταῖς τῶν ἀνθρώπων ψυχαῖς συνεστώσης. Ὃ δὴ καὶ αὐτὸς τῆς ἑαυτοῦ πόλεως οἰκοδόμος, δηλαδὴ ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ἐδίδασκε, λέγων, « Ἐπὶ τὴν πέτραν οἰκοδομήσω μου τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ πύλαι ᾅδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς. »

« Καὶ ταχὺ οἰκοδομηθήσῃ ὑφ' ὧν καθῃρέθης, καὶ οἱ ἐρημώσαντές σε ἐξελεύσονται ἐκ σοῦ. » Ὥσπερ γὰρ Ἰουδαῖοι τῆς καθαιρέσεως αὐτῆς γεγόνασιν αἴτιοι, οὕτω πάλιν ἐξ αὐτῆς ἦσαν οἱ τῆς νέας οἰκοδομῆς ἐργάται· ἀπόστολοι δηλονότι τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, μαθηταί τε καὶ εὐαγγελισταί, δι' ὧν ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ ἀνεγήγερται.

« Ἆρον κύκλῳ τοὺς ὀφθαλμούς σου, καὶ ἴδε πάντας· ἰδοὺ συνήχθησαν καὶ ἦλθοσαν πρὸς σέ. Ζῶ ἐγὼ, λέγει Κύριος, ὅτι πάντας αὐτοὺς ὡς κόσμον ἐνδύσῃ, καὶ περιθήσεις αὐτοὺς ὡς κόσμον νύμφη· ὅτι τὰ ἔρημά σου, καὶ τὰ κατεφθαρμένα καὶ πεπτωκότα, ὅτι νῦν στενοχωρήσει ἀπὸ τῶν κατοικούντων, καὶ μακρυνθήσονται ἀπὸ σοῦ οἱ καταπίνοντές σε. » Θαυμάσαι δὲ ἔστιν, ὅπως πρὸς τῇ διανοίᾳ καὶ κατὰ τὴν ἱστορίαν ὁ λόγος ἐπληροῦτο τοῦ παντὸς Ἰουδαίων ἔθνους, μετὰ τὴν σύστασιν τῆς ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίας ἀποβλήτους γενομένους τῆς αἰσθητῆς πόλεως τῆς κατὰ Παλαιστίνην κειμένης, πρὸς τὸ καὶ τοῦ θεοσεβοῦς πολιτεύματος ἐκπεσεῖν.

« Ἐροῦσι γὰρ εἰς τὰ ὦτά σου οἱ υἱοί σου, οὓς ἀπολώλεκας· Στενός μοι ὁ τόπος· ποίησόν μοι τόπον, ἵνα κατοικήσω. Καὶ ἐρεῖς ἐν τῇ καρδίᾳ σου· Τίς ἐγέννησέ μοι τούτους; Ἐγὼ δὲ ἄτεκνος καὶ χήρα· τούτους δὲ τίς ἐξέθρεψέ μοι; ἐγὼ δὲ κατελείφθην μόνη, οὗτοι δέ μοι ποῦ ἦσαν; » Τοῦ ἐκ περιτομῆς λαοῦ τὸ πολὺ πλῆθος τῆς Ἐκκλησίας καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἐξ ἁπάντων ἀντεισαχθήσεται ἐθνῶν. Ἦσαν γάρ ποτε ἐν ἀπωλείᾳ οἱ διὰ τῆς σωτηρίου χάριτος τῇ πολιτείᾳ τοῦ Θεοῦ προσδραμόντες· οὓς ὁρῶσα ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ ἀποθαυμάσει λέγουσα, « Τίς ἐγέννησέ μοι τούτους; » τὸ ξένον τῆς τῶν ἐθνῶν κλήσεως ἐκπληττομένη· ὁμολογήσει τε τὴν ἐπισυμβᾶσαν αὐτῇ ἐκ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἀτεκνίαν.

« Οὕτως λέγει Κύριος Κύριος· Ἰδοὺ αἴρω εἰς τὰ ἔθνη τὴν χεῖρά μου, καὶ εἰς τὰς νήσους ἀρῶ σύσσημόν μου, καὶ ἄξουσι τοὺς υἱούς σου ἐν κόλπῳ, τὰς δὲ θυγατέρας σου ἐπ' ὤμων ἀροῦσι· » διδάσκων, ὅτι υἱοὺς αὐτῆς καὶ θυγατέρας, περὶ ὧν εἶπεν, ὅτι « Οὗτοι δέ μοι ποῦ ἦσαν; » ἐκ τῆς ἐκλογῆς τῶν ἐθνῶν πρὸς αὐτὴν συνάξει. Τίνες δὲ τοῦτο πράξωσιν, ἢ πάντως που οἱ τοὺς εἰσαγομένους εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ χειραγωγοῦντες διὰ τὴν φρενῶν νηπιότητα;

[86] Matth. XVI, 18.

A læstinorum regione perquirat; sed audiat Deum sic eam alloquentem :

Vers. 16. « Ecce super manus meas depinxi muros tuos, et in conspectu meo es semper. » Nam manus Dei revera hujusmodi urbem ædificant, imo potius ipsam delineant et depingunt, quasi in tabella quæ depingitur, ac divini instituti in animabus hominum stabiliti positionem et loca, lineamentis designant. Quod etiam ipse quoque civitatis fundator et opifex, videlicet Dei Verbum, docuit his verbis, « Supra petram ædificabo Ecclesiam meam, et portæ inferi non prævalebunt adversus eam [86]. »

Vers. 17. « Citoque ædificaberis, a quibus destructa es, et qui te desolaverunt, egredientur ex te. »
B Quemadmodum enim Judæi hujus excidii auctores fuere, sic rursum ex illa prodierunt novi ædificii artifices : apostoli videlicet Salvatoris nostri, discipuli et evangelistæ, quorum opera Ecclesia Dei excitata fuit.

Vers. 18, 19. « Leva in circuitu oculos tuos, et vide omnes : ecce congregati sunt, et venerunt ad te. Vivo ego, dicit Dominus, quoniam omnibus illis, tamquam ornamento, indueris, et circumpones illos tamquam ornatum sponsæ : quoniam deserta tua et dissipata tua, et quæ ceciderunt, nunc angustiora fient præ habitatoribus, et longe arcebuntur a te qui absorbent te. » Mirari subit quo pacto hæc, tum quoad spiritualem intelligendi rationem, tum quoad
C historiam, completa sint; nempe cum gens Judaica, post fundatam Ecclesiam ex gentibus, a sensili illa urbe Palæstinæ expulsa est, quod a piæ religionis cultu delapsa esset.

Vers. 20, 21. « Dicent enim ad aures tuas filii tui, quos perdidisti : Angustus mihi locus est : fac mihi locum, ut habitem. Et dices in corde tuo : Quis genuit mihi istos ? at ego absque liberis et vidua : hos autem quis enutrivit mihi ? Ego autem derelicta sum sola : hi vero ubi erant mihi ? » Vice populi ex circumcisione, multitudo magna totum per orbem in Ecclesiam ex omnibus gentibus inducetur. Olim quippe in pernicie erant ii, qui per salutarem gratiam ad divinæ religionis institutum accurrerunt : quibus conspectis Ecclesia Dei admi-
D rabunda dicet, « Quis mihi hosce genuit ? » ad novam et insolentem gentium vocationem attonita : ac sterilitatem sibi a Judaica gente inductam fatebitur.

Vers. 22. « Sic dicit Dominus Dominus : Ecce elevo super gentes manum meam, et ad insulas levabo signum meum : et adducent filios tuos in sinu, et filias tuas humeris portabunt : » docens, se filios et filias ejus, de quibus dixit, « Hi vero ubi erant mihi ? » ex electione gentium ad Ecclesiam deducturum esse. Quinam vero id acturi sunt, nisi qui alios ad Ecclesiam Dei accedentes manu ducunt ob eorum mentis imbecillitatem et infantiam ?

VERS. 23. « Et erunt reges nutritii tui, et reginæ eorum, nutrices tuæ. » Quod ad litteram impletum ipsis oculis cernimus, dum ii, qui supremum imperium obtinent, Ecclesiam Dei nutritiorum instar gestant et fovent : ac reginæ gentium, id est, singularum gentium et provinciarum præfecti et magistratus, superno regno ministrantes, tanquam nutrices, pauperibus Ecclesiæ imperatorio nutu annonam suppeditant : quare nutrices ejus vocantur, sive secundum Symmachum, « lac præbentes ; » sic enim habet, « Et reginæ eorum lac præbebunt. » Quis autem memoratos præfectos cernens in Ecclesia Dei genu flectere, ac in frontem humi procumbere, non fateatur hanc prophetiam ad litteram completam esse, quæ diserte ait : « Super faciem terræ adorabunt te, et pulverem pedum tuorum lingent. Et scies quia ego sum Dominus, et non confundentur, qui exspectant te ? » Par est enim non in segnitiem delabi, neque spem promissorum amittere ante rerum eventum.

VERS. 24. « Num accipiet quis a gigante spolia ? et si quis captivum duxerit injuste, salvabitur ? » Gigantem vocat diabolum et adversariam potestatem. Numquid igitur, ait, contra gigantem quivis congredi, ac tanti roboris viro spolia eripere valeat? Quod si quis talem hominem captivum abducere tentaverit, etsi juste agat, an pro insonte habebitur ? Annon a gigante, utpote a fortiore, correptus, de salute periclitabitur ? Pro illo autem, « injuste, » Hebraica lectio, « juste, » habet. Nam qui gigantem captivum duxerit, juste sane agat, pariterque qui ejus spolia diripuerit.

VERS. 25. « Quoniam sic dicit Dominus : Si quis ceperit gigantem, accipiet spolia : qui autem acceperit a forti, salvabitur. Ego autem judicium tuum judicabo, et filios meos eruam. » Aperte declarans nobis, id solum fieri posse, ut prædicti hominis spolia auferantur ; filios suos his significans ; quare subdit, « Filios eruam ; » quibus ereptis, qui ipsos violenter abstulerant, suas ipsi carnes comedent. Cum enim aliorum carnes non ultra comedere possent, suas comedent, et cum animarum hominum sanguinem ebibere non valeant, sanguinem suum bibent, ut illo inebrientur.

VERS. 26. « Et comedent qui tribulaverunt te carnes suas, et bibent, quasi vinum novum, sanguinem suum, et inebriabuntur. » Hæc possunt ad persecutores Ecclesiæ Dei, qui per tempora fuerunt, referri, hisque eorum finis et exitus describitur, quomodo scilicet futurum sit, ut carnes suas comedant, et sanguinem suum bibant.

« Et sentiet omnis caro, quia ego Dominus, qui erui te, et adjuvi fortitudinem Jacob. » Incorporeum Numen est, materiæ expers, intactile et simplex, nec quispiam, si quidem uti fas est egerit, speciem de illo corpoream imaginetur. Attamen sacra Scriptura hos alloquens, humano more de ipso

A « Καὶ ἔσονται βασιλεῖς τιθηνοί σου, αἱ δὲ ἄρχουσαι αὐτῶν, τροφοί σου. » Ὅπερ καὶ αὐτὸ κατὰ λέξιν πληρούμενον αὐτοῖς ἴδομεν ὀφθαλμοῖς, τῶν κρατούντων τῆς ἀνωτάτω ἀρχῆς τιθηνῶν τρόπον διαβασταζόντων τὴν τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαν· αἱ δὲ τούτων ἄρχουσαι, δηλαδὴ αἱ καθ' ἕκαστον ἔθνος, καὶ καθ' ἑκάστην ἐπαρχίαν ἀρχαὶ καὶ ἐξουσίαι, τῇ ἀνωτάτω βασιλείᾳ διακονούμεναι τροφῶν δίκην ἐξυπηρετούμεναι τοῖς ἐνδεέσι τῆς Ἐκκλησίας, νεύματι βασιλικῷ, τὰ σιτηρέσια χορηγοῦσαι αὐτοῖς· διὸ τροφὴ (1) αὐτῆς ὠνομάσθησαν, ἢ κατὰ τὸν Σύμμαχον, « γαλοῦχοι, » φήσαντα, « Καὶ ἄρχουσαι αὐτῶν γαλουχήσουσι. » Τίς δὲ ὀφθαλμοῖς ὁρῶν τὰς εἰρημένας ἀρχὰς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ γόνυ καμπτούσας, καὶ τὸ μέτωπον ἐρειδούσας ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, οὐχ ὁμολογήσειε πρὸς
B λέξιν καὶ πρὸς ἱστορίαν τέλος εἰληφέναι ταύτην τὴν προφητείαν, διαῤῥήδην φήσασαν, « Ἐπὶ πρόσωπον τῆς γῆς προσκυνήσουσί σοι, καὶ τὸν χοῦν τῶν ποδῶν σου λείξουσι. Καὶ γνώσῃ, ὅτι ἐγὼ Κύριος, καὶ οὐκ αἰσχυνθήσονται οἱ ὑπομένοντές σε ; » Καλὸν γὰρ τὸ μὴ ὀλιγωρεῖν μηδὲ ἀπογινώσκειν τὴν ἐλπίδα τῶν ἐπηγγελμένων πρὸ τῆς τῶν πραγμάτων ἐκβάσεως.

« Μὴ λήψεταί τις παρὰ γίγαντος σκῦλα ; καὶ ἐὰν αἰχμαλωτεύσῃ τις ἀδίκως, σωθήσεται ; » γίγαντα σημαίνων τὸν διάβολον καὶ τὴν ἀντικειμένην δύναμιν. Μήτι οὖν τῷ τυχόντι, φησὶ, δυνατόν ἐστι γίγαντι παρατάξασθαι, καὶ σκυλεῦσαι τὸν οὕτως ἰσχυρόν ; Εἰ δὲ καὶ ἐπιχειρήσειέ τις τὸν τοιοῦτον αἰχμαλωτεῦσαι, δικαίως δὲ ποιῶν, ἆρα ἀθωωθήσεται ; Οὐχὶ κρατηθεὶς ὑπὸ τοῦ γίγαντος, ὡς ὑπ' ἰσχυροτέρου, κινδυνεύσει
C περὶ τῆς αὑτοῦ σωτηρίας ; Ἀντὶ δὲ τοῦ, « ἀδίκως, » ἡ Ἑβραϊκὴ λέξις, « δικαίως, » περιέχει. Ὁ γὰρ αἰχμαλωτεύων γίγαντα, δικαίως τοῦτο ποιήσειε, καὶ ὁ σκυλεύων αὐτὸν, ὁμοίως.

« Ὅτι οὕτω λέγει Κύριος· Ἐάν τις αἰχμαλωτεύσῃ γίγαντα, λήψεται σκῦλα, λαμβάνων δὲ παρ' ἰσχύοντος, σωθήσεται. Ἐγὼ δὲ τὴν κρίσιν σου κρινῶ, καὶ ἐγὼ τοὺς υἱούς μου ῥύσομαι· » σαφῶς διδάξας ἡμᾶς, εἶναι τοῦτο μόνον δυνατὸν, ἀφελέσθαι τοῦ δηλωθέντος τὰ σκῦλα· τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ εἶναι λέγων· διὸ ἐπιφέρει· « Τοὺς υἱούς μου ῥύσομαι· » ὧν ῥυσθέντων, οἱ ἀφῃρημένοι αὐτοῖς ἐξ ἐπηρείας, αὐτοὶ τὰς ἑαυτῶν σάρκας φάγονται· οὐκέτι γὰρ ἑτέρων σάρκας ἐσθίειν δυνάμενοι, τὰς ἑαυτῶν φάγονται· οὐδ' ἐκπίνειν ἔτι τὸ αἷμα τῶν ἀνθρωπίνων ψυχῶν δυνάμενοι, τὸ ἑαυτῶν
D αἷμα πίονται, ὡς καὶ μεθυσθῆναι αὐτοὺς ἐξ αὐτοῦ.

« Καὶ φάγονται οἱ θλίψαντές σε τὰς σάρκας αὐτῶν, καὶ πίονται ὡς οἶνον νέον τὸ αἷμα αὐτῶν, καὶ μεθυσθήσονται. » Δύναται ταῦτα ἐπὶ τοὺς κατὰ καιρὸν διώκοντας τὴν τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαν ἀναφέρεσθαι, τοῦ λόγου τὸ τέλος αὐτῶν καὶ τὴν καταστροφὴν διαγράφοντος, καὶ ὡς τὰς ἑαυτῶν σάρκας φάγονται, καὶ τὸ αἷμα αὐτῶν πίονται.

« Καὶ αἰσθανθήσεται πᾶσα σὰρξ, ὅτι ἐγὼ Κύριος ὁ ῥυσάμενός σε, καὶ ἀντιλαμβανόμενος ἰσχύος Ἰακώβ. » Ἀσώματον τὸ Θεῖον, ἄϋλον, ἀναφὲς καὶ ἁπλοῦν· καὶ οὐκ ἄν τις ἐπ' αὐτῷ, τὰ εἰκότα δρῶν, φαντασίαν τινὰ λάβοι σωματικήν. Πλὴν τὸ Γράμμα τὸ ἱερὸν ἀνθρωπίνως ἡμῖν τὰ περὶ αὐτοῦ διαλέγεται. Οὐ γὰρ ἦν ἑτέ-

(1) Forte legendum τροφοί, ut supra. EDIT.

ρως δυνηθῆναι νοεῖν τοὺς ἐν αὐτοῖς καὶ παχέσιν ὄντας σώμασιν, εἰ μὴ καθάπερ ἐν τάξει παραδειγμάτων παρεκομίσθη τὰ καθ' ἡμᾶς· ἵν' ἐκ τῶν ἐν αἰσθήσει καὶ ὁρατῶν πραγμάτων κἂν οὕτωσὶ ἐκ μέρους νοεῖν ἰσχύσωμεν τὰ περὶ τῆς θείας οὐσίας.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ν'.

« Οὕτως λέγει Κύριος· Ποῖον τὸ βιβλίον τοῦ ἀποστασίου τῆς μητρὸς ὑμῶν, ᾧ ἐξαπέστειλα αὐτήν; ἢ τίνι ὑποχρέῳ πέπρακα ὑμᾶς; Ἰδοὺ ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν ἐξαπέστειλα τὴν μητέρα ὑμῶν. Τί ὅτι ἦλθον, καὶ οὐκ ἦν ὁ ὑπακούων; Μὴ οὐκ ἰσχύει ἡ χείρ μου τοῦ ῥύσασθαι; Μὴ οὐκ ἰσχύω τοῦ ἐξελέσθαι; Ἰδοὺ τῷ ἐλεγμῷ μου ἐξερημώσω τὴν θάλασσαν· καὶ θήσω ποταμοὺς ἐρήμους, καὶ ξηρανθήσονται οἱ ἰχθύες αὐτῶν ἀπὸ τοῦ μὴ εἶναι ὕδατα, καὶ ἀποθανοῦνται ἐν δίψει. Ἐνδύσω τὸν οὐρανὸν σκότος, καὶ ὡς σάκκον θήσω τὸ περιβόλαιον αὐτοῦ. Κύριος Κύριος δίδωσί μοι γλῶσσαν παιδείας, τοῦ γνῶναι ἡνίκα δεῖ εἰπεῖν λόγον. Ἔθηκέ μοι πρωΐ, προσέθηκέ μοι ὠτίον ἀκούειν, καὶ ἡ παιδεία Κυρίου Κυρίου ἀνοίγει μου τὰ ὦτα. Ἐγὼ δὲ οὐκ ἀπειθῶ, οὐδὲ ἀντιλέγω. Τὸν νῶτόν μου ἔδωκα εἰς μάστιγας, τὰς δὲ σιαγόνας μου εἰς ῥαπίσματα· τὸ δὲ πρόσωπόν μου οὐκ ἀπέστρεψα ἀπ' αἰσχύνης ἐμπτυσμάτων· καὶ Κύριος Κύριός μου βοηθός μοι ἐγενήθη· διὰ τοῦτο οὐκ ἐνετράπην, ἀλλ' ἔθηκα τὸ πρόσωπόν μου ὡς στερεὰν πέτραν. » Διὸ καὶ τὸ πρόσωπόν μου ὡς στερεὰν πέτραν παρέστησα πεπιστευμένος, ὡς οὐ φέρει μοι αἰσχύνην ἡ πρὸς τὸν Πατέρα ὑπακοή· καὶ πλησίον μου ἑστῶτα καὶ ὥσπερ ἀγωνοθετοῦντα τοῖς γινομένοις, καὶ τὴν ἐμὴν δικαιοῦντα ὑπομονὴν διὰ παντὸς ἑώρων. Εἰ δέ τις ἔχοι τὰς κατ' ἐμοῦ ὕβρεις, καὶ τὸν θάνατον αὐτὸν ἐνδίκως ἐπενηνέχθαι μοι φάναι διά τινα πλημμελήματα, δεικνύτω παρελθὼν εἰς μέσον, εἴ τις αἰτία ἢ πρόφασις ἐξ ἐμοῦ τῆς τοιαύτης κατ' ἐμοῦ ὕβρεως γέγονεν· εἰς μέσον παρελθὼν στήτω καὶ ἐλεγχέτω. Οὐδενὸς δὲ ἔχοντος μέμψιν μετελθεῖν, μήτε τῇ διδασκαλίᾳ μήτε ταῖς πράξεσι ταῖς ὑπ' ἐμοῦ πεπραγμέναις, εἰκότως ὁ Κύριος βοηθός μοι παρέσται.

« Ὅτι ἐγγίζει ὁ δικαιώσας με. Τίς ὁ κρινόμενός μοι; ἀντιστήτω μοι ἅμα. Καὶ τίς ὁ κρινόμενός μοι; ἐγγισάτω μοι. » Ἐπαμύνοντος γάρ, φησί, τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, καὶ πᾶσαν ὑμῶν ἐπήρειαν ἀφανίζοντος, καὶ τὴν ἐμὴν ἱστάντος δόξαν, τίς ἔσται τοσοῦτος ἐν ὑμῖν, ὡς ἀντιτάξεσθαι τῇ ἀνικήτῳ(1) βουλῇ, καὶ κακῶσαι δύνασθαι τὸν παρ' αὐτοῦ βοηθούμενον; Οὐκοῦν εἴπερ τινὲς ἦσαν νουνεχεῖς, οἱ Γραμματεῖς τε καὶ Φαρισαῖοι, ἀπόσχοιντο ἂν τῶν κατ' αὐτοῦ σκεμμάτων τε καὶ ἐγχειρημάτων, διὰ προφητῶν ἁγίων προεγνωκότες, ὡς οὐκ ἂν ἰσχύσειαν ἀδικῆσαι Χριστὸν, Θεὸν ὄντα καὶ Κύριον, καὶ Υἱὸν ἀληθινὸν τοῦ Πατρός;

« Ἰδοὺ Κύριος Κύριος βοηθήσει μοι· τίς κακώσει με; Ἰδοὺ πάντες ὑμεῖς ὡς ἱμάτιον παλαιωθήσεσθε, καὶ σὴς καταφάγεται ὑμᾶς. » Δι' ὧν σημαίνει τὴν παλαίωσιν τῆς κατ' αὐτοῦ σωματικῆς λατρείας· πᾶν γὰρ τὸ παλαιούμενον καὶ γηράσκον ἐγγὺς ἀφα-

(1) Ἀκινήτῳ legit interpres. Edit.

edisserit. Neque enim alias eum intelligere possent ii qui in corpore, ipsoque crasso et materiali, degunt, nisi ea quæ penes nos sunt ad exemplum usurparentur; ut ex iis quæ sub sensum et aspectum cadunt, ea quæ divinam substantiam spectant, saltem ex parte, cogitare possemus.

CAPUT L.

Vers. 1-7. « Sic dicit Dominus: Qualis hic liber repudii matris vestræ, quo dimisi eam? aut cui debitori vendidi vos? Ecce peccatis vestris venumdati estis, et in iniquitatibus vestris dimisi matrem vestram. Quid quia veni, et non erat qui obediret? Annon potest manus mea liberare? Annon possum eruere? Ecce comminatione mea desertum faciam mare, et ponam fluvios desertos, et arescent pisces eorum, eo quod non sit aqua, et morientur siti. Induam cœlum tenebris, et quasi saccum ponam indumentum ejus. Dominus Dominus dat mihi linguam disciplinæ, ut sciam quando oporteat loqui verbum. Posuit mihi mane: addidit mihi aurem ad audiendum, et disciplina Domini aperit aures meas. Ego autem non renuo, neque contradico. Dorsum meum dedi ad flagella, et genas meas ad alapas: faciem autem meam non averti a probro sputorum: et Dominus Dominus meus auxiliator mihi factus est; ideo non sum confusus, sed posui faciem meam, sicut firmam petram. » Ideo faciem meam tanquam firmam petram obtuli, confisus meam erga Patrem obsequentiam non dedecori mihi fore; quem e vicino mihi astantem, concertanti præmia largientem, patientiamque meam approbantem, semper vidi. Quod si quis contumelias ipsamque mortem juste mihi ob scelera quædam illatam esse comprobare possit, in medium prodiens ostendat, si quam causam vel occasionem tantis contumeliis dederim; in medium, inquam, prodiens, stet, meque arguat. Cum autem nemo mihi crimen offerre possit, neque de doctrina, neque de operibus a me editis, jure Dominus adjutor mihi aderit.

Vers. 8. « Quia juxta est qui justificat me. Quis est qui litiget mecum? stet contra me simul. Et quis est qui litiget mecum? accedat ad me. » Nam ulciscente, inquit, Deo et Patre, omnemque molestiam a vobis illatam auferente, meamque gloriam constituente, quis in vobis erit, qui immutabili ejus consilio et voluntati obsistere valeat, et ejus auxilio fruentem opprimat? Itaque si qui in Scribarum et Pharisæorum grege prudentes homines fuissent, abstitissent utique a machinamentis et conspirationibus adversus eum conflatis; cum sanctorum prophetarum testimonio prospicerent, se non posse lædere Christum, qui Deus et Dominus, ac verus Patris Filius esset.

Vers. 9. « Ecce Dominus Dominus auxiliabitur mihi: quis lædet me? Ecce vos omnes tanquam vestimentum veterascetis, et tinea comedet vos. » Queis significat antiquandum fore corporeum cultum: quidquid enim antiquatur et senescit, vul-

næ proximum est. Per tineam vero ipsos comedentem, conscientiam scelerum ab ipsis perpetratorum significat, quæ instar vermis animam exedet. Gentium quippe conversionem ad Deum, ac ruinam, quam impietatis suæ causa sustinuerunt, conspicientes, a conscientia stimulantur et devorantur.

Vers. 10. « Quis est in vobis qui timet Dominum? audiat vocem pueri ejus. Ambulantes in tenebris, et non est eis lux, confidite in nomine Domini, et innitimini Deo. » Neque enim volo mortem peccatoris, sicut pœnitentiam ejus. Quare etiam nunc vos evoco, qui in tenebris ignorantiæ versamini. Cum autem puerum Dei sese nuncupat, intelligendum præbet, se, qui homo factus est, verum Dei et Patris filium esse: quod vero vox ejus audienda foret, id nequaquam legis transgressio erat, sed confirmatio legis, quæ per figuram et umbram, veritatem delineabat: quæ est ipse Deus et ejus vaticinia.

Vers. 11. « Ecce vos omnes ignem accenditis, et corroboratis flammam: ambulate in lumine ignis vestri et in flamma quam succendistis. Propter me facta sunt hæc vobis, et in mœrore dormietis. » Solum accedite, et obedite, ac salutem pollicenti vobis credite. Sed, ut video, vos ab omni bona spe seclusistis, vestrum autem ignem augetis et roboratis in incredulitate vestra, et in blasphemiis vestris perseverantes, illumque æterni supplicii ignem qui vos exspectat, magis magisque accenditis, quamobrem « in mœrore dormietis; » sive secundum Symmachum, « in dolore dormietis. »

CAPUT LI.

Vers. 1. « Audite, qui persequimini quod justum est, et qui quæritis Dominum. » Quia immani stultitia obcæcati Judæorum populi unigenitum Dei Verbum in forma nostra, id est hominem factum videntes, ejus mysterium non intellexerunt: sed amentia ducti sua, plerumque ipsum blasphemis dictis impudenter incessebant: nam, ut paulo ante dixi, eximiam gloriam et virtutem suam ipsis perspicue declarat, atque eorum quosdam ne se parvi æstimarent, deterret his verbis, « Confidite in Domino; » apertissime igitur se Dominum et Deum esse dicit, qui, uti jam dixi, homines deterret, ne de se humiliore modo sentiant et loquantur. « Respicite in firmam petram, quam excidistis, et in foveam lacus, quam effodistis. » Videtur his subindicare illam ipsam petram, quæ Salvatoris corpus excepit, in qua Joseph speluncam excavavit in novo monumento suo.

Vers. 2. « Respicite in Abraham patrem vestrum, et in Saram quæ parturivit vos: quia unus erat, et vocavi eum, et benedixi ei, et dilexi eum, et multiplicavi eum. » Quemadmodum igitur in Abraham feci, sic ne desperetis ex hac petra, quam vos excidistis, quamdam salutis spem omnibus hominibus futuram esse; quod illi non privandi sint illa ad Abraham facta, et per me omnibus gentibus per hujus

A νισμοῦ. Σῆτα δὲ καὶ τὸν καταβιβρώσκοντα αὐτοὺς τὴν συνείδησιν ὧν τετολμήκασι δηλοῖ, δίκην σκώληκος κατεσθιούσης τὴν ψυχήν. Ὁρῶντες γὰρ τὴν τῶν ἐθνῶν πρὸς Θεὸν ἐπιστροφὴν, καὶ τὴν ἑαυτῶν ἀπόπτωσιν, ἣν ὑπέμειναν διὰ τὰς ἀσεβείας αὐτῶν, ὑπὸ τῆς συνειδήσεως τιτρώσκονται καὶ κατεσθίονται.

« Τίς ἐν ὑμῖν ὁ φοβούμενος τὸν Κύριον; ὑπακουσάτω τῆς φωνῆς τοῦ παιδὸς αὐτοῦ. Οἱ πορευόμενοι ἐν σκότει, καὶ οὐκ ἔστιν αὐτοῖς φῶς, πεποίθατε ἐπὶ τῷ ὀνόματι Κυρίου, καὶ ἀντιστηρίσασθε ἐπὶ τῷ Θεῷ. » Οὐ γὰρ βούλομαι τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ὡς τὴν μετάνοιαν αὐτοῦ. Ὅθεν ἔτι καὶ νῦν ὑμᾶς ἀνακαλοῦμαι, ἐν τῷ τῆς ἀγνοίας σκότῳ τυγχάνοντας. Ἑαυτὸν δὲ παῖδα Θεοῦ λέγων, ἐφίησι νοεῖν, ὅτι, ἄνθρωπος γεγονὼς, υἱὸς ἐστιν ἀληθινὸς τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρός· B καὶ τὸ ἀκοῦσαι τῆς αὐτοῦ φωνῆς οὐ νόμου παράβασις ἦν, ἀλλὰ βεβαίωσις νόμου, διὰ τύπου καὶ σκιᾶς προαναγράφοντος τὴν ἀλήθειαν, ἥτις ἐστὶν ὁ Θεὸς καὶ τὰ αὐτοῦ θεσπίσματα.

« Ἰδοὺ πάντες ὑμεῖς πῦρ καίετε, καὶ κατισχύετε φλόγα· πορεύεσθε τῷ φωτὶ τοῦ πυρὸς ὑμῶν, καὶ τῇ φλογὶ ᾗ ἐξεκαύσατε. Δι' ἐμὲ ἐγένετο ταῦτα ὑμῖν, καὶ ἐν λύπῃ κοιμηθήσεσθε. » Μόνον ἥκετε, καὶ ὑπακούσατε, ἐπαγγελλομένῳ τε ὑμῖν σωτηρίαν πιστεύσατε. Ἀλλ' ὡς ὁρῶ, πάσης μὲν ἀγαθῆς ἐλπίδος ἑαυτοὺς ἀποκλείετε, τὸ δὲ αὐτῶν πῦρ σωρεύετε καὶ κατισχύετε τῇ ἑαυτῶν ἐπιμένοντες ἀπιστίᾳ καὶ ταῖς κατ' ἐμοῦ βλασφημίαις, καὶ τὸ περιμένον ὑμᾶς τῆς αἰωνίου κολάσεως πῦρ μειζόνως ἐξάπτοντες· διὸ καὶ « ἐν λύπῃ C κοιμηθήσεσθε· » ἢ κατὰ τὸν Σύμμαχον, « ἐν ὀδύνῃ κοιμηθήσεσθε. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΑ'.

« Ἀκούσατε, οἱ διώκοντες τὸ δίκαιον, καὶ ζητοῦντες τὸν Κύριον. » Ἐπειδὴ ἐκ πολλῆς ἄγαν ἀβελτηρίας οἱ τῶν Ἰουδαίων δῆμοι τὸν μονογενῆ τοῦ Θεοῦ Λόγον ὁρῶντες ἐν εἴδει τῷ καθ' ἡμᾶς, τουτέστι γενόμενον ἄνθρωπον, οὐ συνίεσαν μὲν τὸ ἐπ' αὐτῷ μυστήριον· ἀσυνετοῦντες δὲ πλεισταχοῦ παλιμφήμοις ἐλύπουν φωναῖς ἀναιδῶς· καθάπερ γὰρ ἔφην ἀρτίως, ἐναργῆ καθίστησιν αὐτοῖς τὴν σεμνοπρεπεστάτην αὐτοῦ δόξαν τε καὶ δύναμιν, καὶ τοῦ μικρὰ φρονεῖν ἐπ' αὐτῷ βούλεσθαί τινας ἀποκομίζει, λέγων, « Πεποίθατε ἐπὶ τῷ Κυρίῳ. » Ἐναργέστατα δὴ οὖν Κύριον ἑαυτὸν καὶ Θεὸν εἶναί φησιν, ἀποκομίζων, ὡς ἔφην, τοῦ χαμαιπετῶς D περὶ αὐτοῦ βούλεσθαι φρονεῖν τε καὶ λέγειν. « Ἐμβλέψατε εἰς τὴν στερεὰν πέτραν, ἣν ἐλατομήσατε, καὶ εἰς τὸν βόθυνον τοῦ λάκκου, ὃν ὠρύξατε. » Ἔοικεν ὁ λόγος διὰ τούτων αἰνίττεσθαι αὐτὴν ἐκείνην τὴν τὸ σῶμα τοῦ Σωτῆρος ὑποδεξαμένην πέτραν, ἐν ᾗ ὁ Ἰωσὴφ τὸ σπήλαιον ὤρυξεν ἐν τῷ καινῷ αὐτοῦ μνημείῳ.

« Ἐμβλέψατε εἰς Ἀβραὰμ τὸν πατέρα ὑμῶν, καὶ εἰς Σάῤῥαν τὴν ὠδίνουσαν ὑμᾶς· ὅτι εἷς ἦν, καὶ ἐκάλεσα αὐτὸν, καὶ εὐλόγησα αὐτὸν, καὶ ἠγάπησα αὐτὸν, καὶ ἐπλήθυνα αὐτόν. » Ὥσπερ οὖν ἐπὶ τὸν Ἀβραὰμ πεποίηκα, οὕτως μὴ ἀπογινώσκετε, ὡς καὶ ἀπὸ τῆς πέτρας ταύτης, ἣν ὑμεῖς αὐτοὶ ἐλατομήσατε, ἔσται τις ἐλπὶς ἁπάσης ἀνθρώποις σωτηρίας, ὡς μὴ ἀπολειφθῆναι τῆς πρὸς τὸν Ἀβραὰμ ἐπαγγελίας τὴν

δοθησομένην ἅπασι τοῖς ἔθνεσιν ἐξ ἐμοῦ διὰ τῆς εἰρημένης πέτρας χάριν. Ἦν μὲν οὖν πέτρα καὶ τὸ σπήλαιον δ' ἐλατόμησεν ὁ Ἰωσὴφ εἰς μνημεῖον· ἀλλὰ καὶ τὸν Χριστὸν αὐτὸν οἶδεν ὁ θεῖος Ἀπόστολος πέτραν ὀνομάζειν, λέγων, « Ἡ δὲ πέτρα ἦν ὁ Χριστός. » Ἐπειδὴ χεῖρας ἐπιβαλόντες τὸ σῶμα τοῦ Χριστοῦ ἐλωβήσαντο κατὰ τὸ πάθος οἱ τὸν θάνατον αὐτοῦ τυρεύσαντες, εἰκότως πρὸς αὐτοὺς εἴρηται τὸ, « Ἐμβλέψατε εἰς τὴν στερεὰν πέτραν, ἣν ἐλατομήσατε, καὶ εἰς τὸν βόθυνον τοῦ λάκκου, ὃν ὠρύξατε. » Μήποτε βόθυνον λάκκου ᾐνίξατο τὴν τρωθεῖσαν τοῦ σώματος αὐτοῦ πλευρὰν, ἐξ ἧς αἷμα καὶ ὕδωρ προῆλθεν.

A petræ gratiam danda, promissione. Petra itaque erat illa, et spelunca, quam Joseph in monumentum excavavit. At Christum etiam divinus Apostolus petram appellare novit, dicens [97], « Petra autem erat Christus. » Quia injectis manibus corpus Christi tempore passionis deformarunt, qui mortem ejus machinati sunt, merito dicitur ipsis, « Respicite in firmam petram, quam excidistis, et in foveam lacus, quam effodistis. » Num etiam per foveam lacus latus corporis ejus vulneratum subindicat, ex quo sanguis et aqua profluxerunt?

« Καὶ σὲ νῦν παρακαλέσω, Σιὼν, καὶ παρεκάλεσα πάντα τὰ ἔρημα αὐτῆς· καὶ θήσω τὰ ἔρημα αὐτῆς ὡς παράδεισον, καὶ τὰ πρὸς δυσμὰς αὐτῆς ὡς παράδεισον Κυρίου. Εὐφροσύνην καὶ ἀγαλλίαμα εὑρήσουσιν ἐν αὐτῇ, ἐξομολόγησιν καὶ φωνὴν αἰνέσεως. » Ὡς ἐν παραθέσει δὲ τῆς πάλαι ἐχούσης τὸν ἄνδρα, νῦν ἡ ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησία πάλιν ἔρημος ὠνομάσθη· ὥσπερ οὖν καὶ αὐτὸς ὁ προφήτης θεσπίζει, λέγων· « Εὐφράνθητι στεῖρα, ἡ οὐ τίκτουσα· ῥῆξον καὶ βόησον, ἡ οὐκ ὠδίνουσα· ὅτι πολλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου, μᾶλλον ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα. » Τίς δὲ ἦν ἡ τὸν ἄνδρα ἔχουσα ἀλλ' ἢ ἡ τὸ βιβλίον τοῦ ἀποστασίου ποιησαμένη;

VERS. 3. « Et te nunc consolabor, Sion, et consolatus sum omnia deserta ejus: et ponam deserta ejus B tanquam paradisum, et quæ sunt ad occasum ejus tanquam paradisum Domini. Lætitiam et exsultationem invenient in ea, confessionem et vocem laudis. » Quasi ad discrimen ejus quæ olim virum habebat, nunc Ecclesia ex gentibus desertum denuo vocatur, quemadmodum idem propheta vaticinatur: « Lætare, sterilis, quæ non paris: erumpe et clama, quæ non parturis, quia multi filii desertæ, magis quam ejus quæ habet virum. » Quænam erat illa quæ virum habebat, nisi quæ libellum repudii edidit?

« Ἀκούσατέ μου, ἀκούσατέ μου, λαός μου, καὶ οἱ βασιλεῖς, πρὸς μὲ ἐνωτίσασθε. » Ἔδει γὰρ καινῷ λαῷ καὶ ἐξ ἐθνῶν στησομένῳ, καὶ νόμον δοθῆναι καινόν. Ὁ γὰρ διὰ Μωσέως δοθεὶς ἀκατάλληλος ἦν τῇ τῶν ἐθνῶν πολιτείᾳ, πᾶσαν περιγράφων τὴν σωματικὴν θρησκείαν εἰς ἕνα τόπον τοῖς Ἱεροσολύμοις· διόπερ ἀναγκαίως αἰνιττόμενος τὴν Καινὴν Διαθήκην, καὶ τὸ εὐαγγελικὸν κήρυγμα φάσκει, « Ὅτι νόμος παρ' ἐμοῦ ἐξελεύσεται, καὶ ἡ κρίσις μου εἰς φῶς ἐθνῶν· » πάλιν ἐνταῦθα φῶς τοῖς ἔθνεσιν ὑπισχνούμενος, οὐ μὴν τῷ Ἰσραήλ.

VERS. 4. « Audite me, audite me, popule mi, et reges, ad me attendite. » Novo enim populo, ac ex gentibus constituendo novam dare legem opus erat. Nam quæ per Moysem data fuerat, gentium instituto C incongruens erat, utpote quæ totum corporeum cultum uno loco, scilicet Hierosolymis, circumscriberet: quapropter Novum Testamentum et evangelicam prædicationem subindicans, necessario ait, « Quia lex a me egredietur, et judicium meum in lucem gentium; » hic rursum lucem gentibus, non vero Israeli promittens.

« Ἐγγίζει ταχὺ ἡ δικαιοσύνη μου, καὶ ἐξελεύσεται. ὡς φῶς τὸ Σωτήριόν μου καὶ εἰς τὸν βραχίονά μου ἔθνη ἐλπιοῦσιν· ἐμὲ νῆσοι ὑπομενοῦσι, καὶ εἰς τὸν βραχίονά μου ἐλπιοῦσι. » Δευτεροῖ τὸν λόγον εἰς βεβαίωσιν τῆς ἐπαγγελίας· δικαιοσύνης γὰρ πεπλήρωτο ἡ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἐξ ἴσου δωρουμένη χάρις· τοῦτο δὲ ἦν ὁ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, ὃν λαβὼν Συμεὼν ἐν ἀγκάλαις ἀναγέγραπται εἰρηκὼς, « Νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου, Δέσποτα, ὅτι εἶδον οἱ ὀφθαλμοί μου τὸ Σωτήριόν σου, » καὶ τὰ ἑξῆς.

VERS. 5. « Appropinquat cito justitia mea, et egredietur quasi lux Salutare meum, et in brachium meum gentes sperabunt: me insulæ exspectabunt, et in brachium meum sperabunt. » Ad promissionis confirmationem promissa iterat: nam justitiæ plena erat gratia omnibus gentibus æqualiter distributa; ea erat Christus Dei, quem acci-D piens Symeon in ulnas suas, dixisse scribitur, « Nunc dimittis servum tuum, Domine, quia viderunt oculi mei Salutare tuum [98], » et cætera.

« Ἄρατε εἰς τὸν οὐρανὸν τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν, καὶ ἐμβλέψατε εἰς τὴν γῆν κάτω· ὅτι ὁ οὐρανὸς ὡς καπνὸς ἐστερεώθη, ἡ δὲ γῆ ὡς ἱμάτιον παλαιωθήσεται· οἱ δὲ κατοικοῦντες ὥσπερ ταῦτα ἀποθανοῦνται· τὸ δὲ Σωτήριόν μου εἰς τὸν αἰῶνα ἔσται· ἡ δὲ δικαιοσύνη μου οὐ μὴ ἐκλείψῃ· » τὴν θεότητα τοῦ Λόγου σημαινούσης τῆς προφητείας· ὡς γὰρ τὴν ἀνθρωπότητα ἐδήλου διὰ τοῦ « Σωτηρίου, » οὕτω καὶ τὴν θεότητα τοῦτον ᾐνίξατο τὸν τρόπον.

VERS. 6. « Elevate in cœlum oculos vestros, et respicite in terram deorsum; quoniam cœlum tanquam fumus firmatum est, terra autem sicut vestimentum veterascet: qui autem inhabitant eam sicut ista morientur: Salutare vero meum in sæculum erit; justitia autem mea non deficiet. » Deitatem Verbi significat prophetia: sicut enim per illud, « Salutare, » humanitatem indicabat; sic isto modo deitatem adumbrat.

« Ἀκούσατέ μου, οἱ εἰδότες κρίσιν, λαὸς, οὗ νόμος

VERS. 7. « Audite me, qui scitis judicium, popule,

[97] I Cor. x, 4. [98] Luc. II, 29.

cujus lex mea in corde vestro. » Videbat enim eos, qui pie vivere voluerint in Christo, persecutionem passuros, contumeliis afficiendos, ac contemptui ab hominibus habendos esse; itemque omnis generis vexationes tentationesque perpessuros esse. Quamobrem, ut ipsos muniat et firmet, jam hinc præcipit, « Ne timeatis opprobrium hominum, et contemptu eorum ne vincamini. » Etenim, inquit, finem eos excepturum consideratum oportet.

A μου ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν. » Ἑώρα γάρ, ὅτι οἱ θέλοντες εὐσεβῶς ζῆν ἐν Χριστῷ διωχθήσονται καὶ ὀνειδισθήσονται, καὶ φαυλισθήσονται ὑπὸ ἀνθρώπων, διωγμούς τε παντοίους καὶ πειρασμοὺς ὑπομενοῦσι. Διὸ περιφράττων αὐτοὺς ἐντεῦθεν ἤδη παραγγέλλει λέγων· « Μὴ φοβεῖσθε ὀνειδισμὸν ἀνθρώπων, καὶ τῷ φαυλισμῷ αὐτῶν μὴ ἡττᾶσθε. » Χρὴ γὰρ ἀφορᾷν, φησί, ἐπὶ τὸ διαδεξόμενον αὐτοὺς τέλος.

VERS. 8, 9. « Nam sicut vestimentum, a tempore consumetur, et sicut lana, comedetur a tinea : justitia autem mea in sæculum erit : Salutare vero meum in generationes generationum. Exsurge, exsurge, Jerusalem, et induere fortitudinem brachii tui. Exsurge sicut in principio diei, sicut generatio sæculi. » Hoc additamentum, « Jerusalem, » ut in Hebraica lectione fertur, in reliquis interpretibus non comparet; sed omnes sic ediderunt : « Exsurge, exsurge, induere fortitudinem, brachium Domini. » Secundum omnes igitur non Jerusalem sermo compellat, sed brachium Domini; hinc consequenter par est ut etiam nos ad brachium Domini, ipsius Domini compellationem referamus, de quo superius dictum est, « Et in brachium meum gentes sperabunt. »

« Ὡς γὰρ ἱμάτιον βρωθήσεται ὑπὸ χρόνου, καὶ ὡς ἔρια βρωθήσεται ὑπὸ σητός· ἡ δὲ δικαιοσύνη μου εἰς τὸν αἰῶνα ἔσται· τὸ δὲ Σωτήριόν μου εἰς γενεὰς γενεῶν. Ἐξεγείρου, ἐξεγείρου, Ἱερουσαλὴμ, καὶ ἔνδυσαι τὴν ἰσχὺν τοῦ βραχίονός σου. Ἐξ-
B εγείρου ὡς ἐν ἀρχῇ ἡμέρας, ὡς γενεὰ αἰῶνος. » Ἡ προσθήκη, « Ἱερουσαλὴμ, » ὡς ἐν τῇ Ἑβραϊκῇ ἀναγνώσει, οὔτε ἐν τοῖς λοιποῖς ἑρμηνευταῖς φέρεται, ἀλλὰ πάντες οὕτως ἐξέδωκαν· « Ἐξεγείρου, ἐξεγείρου, ἔνδυσαι κράτος, βραχίων Κυρίου. » Κατὰ πάντας τοίνυν οὐ τῇ Ἱερουσαλὴμ ὁ λόγος προσφωνεῖ, ἀλλὰ τῷ βραχίονι Κυρίου· ἀκόλουθον δ' ἂν εἴη καὶ ἡμᾶς εἰς τὸν βραχίονα Κυρίου τὴν τοῦ Κυρίου προσφώνησιν ἀναφέρειν, περὶ οὗ ἀνωτέρω εἴρηται, « Καὶ ἐπὶ τὸν βραχίονά μου ἔθνη ἐλπιοῦσιν. »

VERS. 10, 11. « Nonne tu es, quæ desertum fecisti mare, aquas abyssi multas? quæ posuisti profundum maris viam transitus iis, qui liberati et redempti fuerunt? A Domino enim reducentur, et venient in Sion cum lætitia et exsultatione sempiterna. In capite enim eorum laus, et lætitia apprehendet eos : fugit dolor et mœror, et gemitus : » quando omni timore exempti, non ultra inimicos et adversarios reformidabunt.

« Οὐ σὺ εἶ ἡ ἐρημοῦσα θάλασσαν, ὕδωρ ἀβύσσου πλῆθος; ἡ θεῖσα τὰ βάθη τῆς θαλάσσης ὁδὸν διαβάσεως ῥυομένοις καὶ λελυτρωμένοις; Ὑπὸ γὰρ Κυρίου
C ἀποστραφήσονται, καὶ ἥξουσιν εἰς Σιὼν μετ' εὐφροσύνης καὶ ἀγαλλιάματος αἰωνίου. Ἐπὶ κεφαλῆς γὰρ αὐτῶν αἴνεσις, καὶ εὐφροσύνη καταλήψεται αὐτούς· ἀπέδρα ὀδύνη καὶ λύπη, καὶ στεναγμός· » ὅτε καὶ, παντὸς φόβου ἐκτὸς γενόμενοι, οὐκέτι πολεμίους οὐδὲ ἐχθροὺς φοβήσονται.

VERS. 12. Nam « ex cœlesti Sion abscessit dolor, mœror et gemitus. Ego sum, ego sum, qui consolor te. Scito quæ fueris, et timueris ab homine mortali, et a filio hominis, qui quasi fenum arefacti sunt. » Ipse namque est propitiatio nostra, qui consolatur humiles. Tu enim ad imaginem meam a me facta, maximo donata es honore, quod me consolatorem haberes : quapropter dico, « Ego sum, qui consolor te. » Ignoro autem quo pacto, dignitatis immemor tuæ, formidini et terrori subjecta fueris. Hæc porro dicit quasi formidolosos et infirmiores, qui in Ecclesia sunt, alloquens : nam perfecti, et qui martyrii corona exornati sunt, ejus sunt gloriam consecuti. Siquidem cum par fuisset te metu et commotione vacuum manere, utpote populum meum, ad finem corruptibilis hominum vitæ respicientem; atque eosdem ipsos, quos extimescebas, a futura pernicie eximere; tu contra. illos reformidans,

« Ἐν » γὰρ « τῇ ἐπουρανίῳ Σιὼν ἀπέδρα ὀδύνη καὶ λύπη, καὶ στεναγμός. Ἐγώ εἰμι, ἐγώ εἰμι, ὁ παρακαλῶν σε. Γνῶθι τίς οὖσα, ἐφοβήθης ἀπὸ ἀνθρώπου θνητοῦ, καὶ ἀπὸ υἱοῦ ἀνθρώπου, οἳ ὡσεὶ χόρτος ἐξηράνθησαν. » Αὐτὸς γάρ ἐστιν ὁ ἱλασμὸς ἡμῶν, καὶ ὁ παρακαλῶν τοὺς ταπεινούς. Σὺ μὲν γὰρ κατ' εἰκόνα γενομένη παρ' ἐμοῦ, μεγίστης ἠξίωσαι τιμῆς, ὡς παρακαλεῖσθαι ὑπ' ἐμοῦ· διό φημι, « Ἐγώ
D εἰμι ὁ παρακαλῶν σε. » Οὐκ οἶδα δὲ ὅπως ἐπιλαθομένη τῆς σαυτῆς ἀξίας, δειλίᾳ ὑπήχθης καὶ ἐφοβήθης. Λέγει δὲ ταῦτα ὡς πρὸς τοὺς δειλοτέρους καὶ ἀσθενεστέρους τῆς Ἐκκλησίας· οἱ γὰρ τελειωθέντες, καὶ τοῖς ἐν μαρτυρίῳ στεφάνοις κατακοσμηθέντες, ἔτυχον τῆς παρ' αὐτοῦ δόξης. Δέον γὰρ ἄφοβόν σε καὶ ἀτάραχον διαμένειν, ὡς ἂν ἐμὸν ὄντα λαὸν, εἰς τὸ τέλος ἀφορῶντα τῆς φθαρτῆς τῶν ἀνθρώπων φύσεως, καὶ τοῦ μέλλοντος ὀλέθρου διαδέξασθαι τούτους αὐτοὺς, οὓς ἐφοβήθης· σὺ δὲ τούτους μὲν ἐφοβήθης,

VERS. 13. « Oblitus es Dei, qui fecit te, qu. fecit cœlum, qui fundavit terram : et timuisti semper omnibus diebus faciem iræ tribulantis te. »

« Ἐπελάθου δὲ Θεὸν τὸν ποιήσαντά σε, τὸν ποιήσαντα τὸν οὐρανὸν καὶ θεμελιώσαντα τὴν γῆν· καὶ ἐφοβοῦ ἀεὶ πάσας τὰς ἡμέρας τὸ πρόσωπον τοῦ θυ-

μοῦ τοῦ θλίβοντός σε. » Διὸ καὶ τοὺς κατὰ τῆς Ἐκκλησίας τῆς ἐμῆς διωγμοὺς εἰς δοκιμὴν τῶν ἐμῶν ἀθλητῶν ἀφίημι καὶ συγχωρῶ γίνεσθαι.

« Ὃν τρόπον γὰρ ἐβουλεύσατο τοῦ ἆραί σε, καὶ νῦν ποῦ ὁ θυμὸς τοῦ θλίβοντός σε; Ἐν γὰρ τῷ σώζεσθαί σε, οὐ στήσεται, οὐδὲ χρονιεῖ· ὅτι ἐγὼ ὁ Θεός σου, ὁ ταράσσων τὴν θάλασσαν, καὶ ἠχῶν τὰ κύματα αὐτῆς, Κύριος Σαβαὼθ ὄνομά μοι. Θήσω τοὺς λόγους μου εἰς τὸ στόμα σου, καὶ ὑπὸ τὴν σκιὰν τῆς χειρός μου σκεπάσω σε, ἐν ᾗ ἔστησα τὸν οὐρανὸν καὶ ἐθεμελίωσα τὴν γῆν. » Ὡς ἂν μή τι πάθοις τῶν ἐναντίων ὑπὸ τῶν πολεμούντων, ἵνα δὲ ἔτι μᾶλλον θαρσαλέα γένῃ καὶ ἀτρεμής, καὶ ἄπτωτος, μάνθανε, ὡς ἐν τῇ ἐμῇ χειρὶ, ἐν ᾗ ἔστησα τὸν οὐρανὸν καὶ ἐθεμελίωσα τὴν γῆν, καὶ τὸν σύμπαντα κόσμον ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παρήγαγον, ἐν ταύτῃ σκεπάσειν σε ἐπαγγέλλομαι. Τί οὖν χρὴ ἀγωνιᾷν ἢ φοβεῖσθαι φόβον ἀνθρώπινον, δέον ὑποτρέχειν τὴν ἐμὴν σκιὰν, μηδὲ ἀναχωρεῖν αὐτῆς, ἀλλὰ καὶ τοὺς λόγους μου πάντοτε φέρειν διὰ στόματος;

« Καὶ ἐρεῖ Σιὼν, Λαός μου εἶ σύ. Ἐξεγείρου, ἐξεγείρου, ἀνάστηθι, Ἱερουσαλὴμ, ἡ πιοῦσα ἐκ χειρὸς Κυρίου τὸ ποτήριον τοῦ θυμοῦ αὐτοῦ· τὸ ποτήριον γὰρ τῆς πτώσεως, τὸ κόνδυ τοῦ θυμοῦ ἐξέπιες καὶ ἐξεκένωσας. » Ἔοικε σημαίνειν διὰ τούτων τὴν ἐσχάτην αὐτῆς πτῶσιν, ἣν πέπονθε μετὰ τὰ τολμηθέντα ἐν αὐτῇ κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν· διὸ καὶ τῆς ὀργῆς τοῦ Θεοῦ ἐπειράθη. Χρηστὸς δὲ ὢν ὁ λόγος καὶ φιλάνθρωπος, καὶ μὴ βουλόμενος τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ, ὡς τὴν μετάνοιαν αὐτοῦ, παραινεῖ αὐτοῖς σπεύδειν εἰς μετάνοιαν, ὑπογράφων ἀγαθὰς ἐλπίδας εἰ μετανοήσειεν. Οὐκοῦν Ἱερουσαλὴμ ἐστιν ἡ πιοῦσα τὸ ποτήριον τῆς ὀργῆς. Καὶ ἔστιν ἑτέρα Ἱερουσαλὴμ, περὶ ἧς τὰ μάλιστα θεσπίζει. Διόπερ οὐ χρὴ συγχεῖσθαι, οὐδὲ νομίζειν περὶ τῆς αὐτῆς λέγεσθαι, οὐδὲ ἐναντία. Ἡ μὲν γάρ ἐστιν ἐν οὐρανῷ, ἧς καὶ βασιλεύειν λέγεται ὁ Θεὸς, ἧς οὔτ' ὀργὴ οὔτε θυμὸς ἅπτεται· ἀπέδρα γὰρ ὀδύνη καὶ λύπη, καὶ στεναγμὸς ἐξ αὐτῆς· ἡ δέ ἐστι συνεστῶσα ἐπὶ γῆς τοῦ Θεοῦ πόλις, δι' ἧς ἀπεδείκνυμεν σημαίνεσθαι τὸ θεοσεβὲς ἐν ἀνθρώποις πολίτευμα· ἑτέρα δὲ παρὰ ταύτας ἐστὶ ἡ τοῦ θυμοῦ τοῦ Θεοῦ πεπειραμένη διὰ τῆς τῶν οἰκητόρων παρανομίας.

« Καὶ οὐκ ἦν ὁ παρακαλῶν σε ἀπὸ πάντων τῶν τέκνων σου, ὧν ἔτεκες· καὶ οὐκ ἦν ὁ ἀντιλαμβανόμενος τῆς χειρός σου, οὐδὲ ἀπὸ πάντων τῶν υἱῶν σου, ὧν ὕψωσας. Διὸ ταῦτα ἀντικείμενά σοι· τίς συλλυπηθήσεταί σοι; Πτῶμα καὶ σύντριμμα, λιμὸς καὶ μάχαιρα· τίς παρακαλέσει σε; » Πίνει δέ τις τὸ ποτήριον θυμοῦ καὶ πτώσεως, καὶ πίνων ἐκστραγγίζει, ὅτι πάσας ὑφίσταται τὰς τιμωρίας καὶ τὰς κολάσεις τὰς ἐπαγομένας ὑπὲρ ὧν ἔπραξεν ἀτοπημάτων. Ὡς δὲ ἰατρῶν παῖδες τοῖς καχεκτοῦσι πικρὰς προσάγουσιν ἀντιδόσεις, ὑπὲρ τοῦ καθᾶραι τὴν ἐν τῷ σώματι προκειμένην κάκωσιν· οὕτω καὶ περὶ τοῦ Θεοῦ λέλεκται, « Ποτήριον ἐν χειρὶ Κυρίου, οἴνου ἀκράτου, »

A Ideo ad probationem athletarum meorum persecutiones contra Ecclesiam meam excitari permitto.

VERS. 14, 16. « Sicut enim cogitavit tollere te, et nunc ubi est furor tribulantis te? Cum enim salvaberis, non stabit, neque diu permanebit: quia ego Deus tuus, qui conturbo mare, et sonare facio fluctus ejus, Dominus Sabaoth nomen mihi. Ponam verba mea in ore tuo, et sub umbra manus meæ protegam te, in qua statui cœlum, et fundavi terram. » Ne quid adversi patiaris ab oppugnantibus, imo ut confidentior, imperterrita et inconcussa persistes, discas me manu mea, qua statui cœlum et fundavi terram, et universum mundum ex nihilo ad exsistentiam produxi, te protecturum esse polliceri. B Quid ergo angeris, aut hominum formidine occuparis, cum ad umbram meam confugere, nec ab ea recedere oporteat, atque sermones meos semper in ore ferre opus sit?

VERS. 17. « Et dicet Sion, Populus meus es tu. Excitare, excitare, exsurge, Jerusalem, quæ bibisti de manu Domini calicem furoris ejus: calicem enim ruinæ, et poculum furoris ejus ebibisti et evacuasti. » His videtur significare extremam ejus ruinam, quam post perpetrata ibidem contra Salvatorem nostrum facinora perpessa est: quare iram Dei experta est. Cum autem hic sermo (40) mansuetudine et humanitate plenus sit, neque velit Deus mortem C peccatoris, sicut pœnitentiam ejus, hortatur ipsos ut ad pœnitentiam agendam maturent, bonam ipsis spem, si resipiscant, ascribens. Itaque Jerusalem est, quæ calicem iræ ebibit. Estque sane alia Jerusalem, de qua frequenter vaticinatur. Quapropter non oportet eas commiscere et confundere, neque putare de eadem contraria proferri. Nam alia in cœlo est, in qua regnare dicitur Deus, et adversus quam nec ira nec furor accenditur; ab ea namque dolor, mœror ac gemitus abscessit; alia vero civitas Dei in terra consistens est, quam significare diximus religiosum apud homines vivendi institutum; præter hasce vero alia est, iram Dei experta ob civium suorum iniquitatem.

VERS. 18, 19. « Et non erat qui consolaretur te D ex omnibus filiis tuis, quos peperisti: et non erat qui apprehenderet manum tuam, ne ex omnibus quidem filiis tuis, quos exaltasti. Quare hæc contraria tibi: quis tecum contristabitur? Ruina et contritio, fames et gladius; quis consolabitur te? » Tum quis calicem iræ et ruinæ ebibit, ac bibens guttatim haurit, cum omnia supplicia, omnes illatos cruciatus sustinet pro sceleribus admissis. Quemadmodum vero medici male habentibus acerba remedia offerunt, ut malignitatem in corpore exsistentem expurgent, ita et de Deo dicitur, « Calix in manu Domini, vini meri [89], » et cætera. Atenim ani-

[89] Psal. LXXIV, 9.

(40) Forte vox Græca, λόγος, pro Filio Dei aptius sumeretur, siquidem ille λόγος dicitur μὴ βουλόμενος τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ, quod de Deo, non de Scriptura dici solet. EDIT.

inarum ille medicus, morbis animæ insidentibus congruentes castigationes, quasi quamdam antidotum ad medelam et purgationem præsentis infirmitatis, profert.

Vers. 20. « Filii tui indigentes, dormientes in compitis omnium viarum, sicut beta semicocta, pleni furore Domini, deficientes per Dominum Deum. » Secundum reliquos interpretes pro illo, « sicut beta semicocta, » sic legitur, « tanquam oryx irretitus. » Oryx autem est avis sic appellata, cui filios Jerusalem comparat, retibus diaboli irretitos : quamobrem iræ traditi sunt.

Vers. 21, 22. « Propterea audi, humiliata et ebria, non vino : sic dicit Dominus Deus, qui judicat populum suum : Ecce accepi de manu tua calicem ruinæ, poculum iræ meæ, nec adjicies ultra bibere illud. » Hierosolymæ pollicetur ablaturum se ab ea esse calicem furoris; si tamen pœnitentiam agat. Illud enim, « Ecce tuli, » dicitur pro, « accipiam. »

Vers. 23. « Et dabo illud in manus eorum, qui te læserunt, et humiliaverunt; qui dixerunt animæ tuæ : Inclinare, ut prætereamus : et posuisti æqualia terræ media tua foris transeuntibus. » Verisimile porro est, hæc etiam de adversariis potestatibus pronuntiari, quibus se subjicit omnis anima quæ a Deo transfugit. Nam quæ ad Deum accedit, erecta est et sursum aspicit, ad ipsumque elevatur : quæ vero sese malignis dæmonibus adjungit, iis utique subjicitur.

CAPUT LII.

Vers. 1. « Excitare, excitare, Sion : induere fortitudine tua, Sion : et tu induere gloria tua, Jerusalem : civitas sancta. Non ultra adjiciet transire per te incircumcisus et immundus. » Anima quippe rationalis maximam vim et fortitudinem, magnamque gloriam habet, utpote quæ secundum imaginem Dei facta sit : quam resumere, et civitatem sanctam fieri, expetit; ut non ultra per eam transeat incircumcisus et immundus. Per incircumcisum igitur alienigenam et extraneum significat; per impurum autem, idololatram.

Vers. 2. « Excute pulverem, et exsurge : sede, Jerusalem, solve vincula colli tui, captiva filia Sion. » Nam penes illam erat, pulverem, quo circumquoque respersa erat, abstergere, et a ruina quæ sibi contigerat, emergere, vinculumque collo suo impositum solvere; quo ceu laqueo animam catenis peccatorum alligaverant adversariæ potestates.

Vers. 3, 4. « Quoniam hæc dicit Dominus : Gratis venumdati estis, et sine argento redimemini. Sic dicit Dominus : In Ægyptum descendit populus meus prius, ut habitaret ibi, et in Assyrios violenter acti sunt. » Non enim corporea captivitas illa erat, ut corporeo pretio libertatem obtinerent, quandoquidem quoad animas venditi erant. Quamobrem

A καὶ τὰ ἑξῆς. Ἀναλόγως γαρ τοῖς ὑποκειμένοις τῇ ψυχῇ πάθεσιν ὁ τῶν ψυχῶν ἰατρὸς τὰς τιμωρίας αὐτῇ προσάγει, ὥσπερ τινὰς ἀντιδότους θεραπευτικὰς ἐπὶ καθάρσει τῆς προκειμένης κακίας.

« Οἱ υἱοί σου οἱ ἀπορούμενοι, οἱ καθεύδοντες ἐπ' ἄκρου πάσης ἐξόδου, ὡς σεύτλιον ἡμίεφθον, οἱ πλήρεις θυμοῦ Κυρίου, ἐκλελυμένοι διὰ Κυρίου τοῦ Θεοῦ. » Κατὰ τοὺς λοιποὺς ἑρμηνευτὰς ἀντὶ τοῦ, « ὡς σεύτλιον ἡμίεφθον, » — « ὡς ὄρυξ, » εἴρηται, « ἠμφιβληστρευμένος. » Ὄρνεον δέ ἐστιν ὄρυξ, οὕτω καλούμενον, ᾧ παραβάλλει τοὺς υἱοὺς τῆς Ἱερουσαλὴμ, ἀμφιβλήστρῳ τοῦ διαβόλου περιβληθέντας· διὸ καὶ τῷ θυμῷ παρεδόθησαν.

« Διὰ τοῦτ' ἄκουε, τεταπεινωμένη καὶ μεθύουσα οὐκ ἀπὸ οἴνου· οὕτω λέγει Κύριος ὁ Θεὸς ὁ κρίνων τὸν
B λαὸν αὐτοῦ· « Ἰδοὺ εἴληφα ἐκ τῆς χειρός σου τὸ ποτήριον τῆς πτώσεως, τὸ κόνδυ τοῦ θυμοῦ μου, καὶ οὐ προσθήσῃ ἔτι πιεῖν αὐτό. » Ἐπαγγέλλεται δὲ τῇ Ἱερουσαλὴμ ὁ λόγος λήψεσθαι ἀπ' αὐτῆς ποτήριον τοῦ θυμοῦ, εἰ μετανοήσειε. Τὸ γὰρ, « Ἰδοὺ ἦρα, » ἀντὶ τοῦ, « λήψομαι, » εἴρηται.

« Καὶ δώσω αὐτὸ εἰς τὰς χεῖρας τῶν ἀδικησάντων σε καὶ τῶν ταπεινωσάντων σε, οἳ εἶπαν τῇ ψυχῇ σου· Κῦψον, ἵνα παρέλθωμεν· καὶ ἔθηκας ἴσα τῇ γῇ τὰ μέσα σου ἔξω τοῖς παραπορευομένοις. » Εἰκὸς δὲ ταῦτα λέγεσθαι καὶ περὶ ἀντικειμένων δυνάμεων, αἷς ὑποτάσσει ἑαυτὴν πᾶσα ψυχὴ ἡ τοῦ Θεοῦ ἀποστᾶσα. Ἡ μὲν γὰρ τῷ Θεῷ προσιοῦσα ὀρθιός ἐστι καὶ ἄνω βλέπουσα, καὶ πρὸς αὐτὸν ἐπηρμένη· ἡ δὲ
C συνάψασα ἑαυτὴν δαίμοσι πονηροῖς, τούτοις δηλονότι καὶ ὑποτέτακται.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΒ'.

« Ἐξεγείρου, ἐξεγείρου, Σιών· ἔνδυσαι τὴν ἰσχύν σου, Σιών· καὶ σὺ ἔνδυσαι τὴν δόξαν σου, Ἱερουσαλὴμ, πόλις ἡ ἁγία. Οὐκέτι προστεθήσεται διελθεῖν διὰ σοῦ ἀπερίτμητος καὶ ἀκάθαρτος. » Ἔχει γάρ τινα μεγίστην δύναμιν καὶ ἰσχὺν ἡ λογικὴ ψυχὴ, καὶ δόξαν ἔχει μεγάλην, ἅτε κατ' εἰκόνα τοῦ Θεοῦ πεποιημένη, καὶ ἐπαναλαβεῖν αὐτὴν βούλεται καὶ γενέσθαι πόλιν ἁγίαν· ὡς μηκέτι διαβαίνειν δι' αὐτῆς ἀπερίτμητον, μηδὲ ἀκάθαρτον. Διὰ μὲν οὖν τοῦ ἀπεριτμήτου τὸν ἀλλόφυλον καὶ ἀλλογενῆ σημαίνει, διὰ δὲ τοῦ ἀκαθάρτου, τὸν εἰδωλολάτρην.

D « Ἐκτίναξαι τὸν χοῦν, καὶ ἀνάστηθι· κάθισον, Ἱερουσαλὴμ, ἔκδυσαι τὸν δεσμὸν τοῦ τραχήλου σου, ἡ αἰχμάλωτος θυγάτηρ Σιών. » Ἐπ' αὐτῇ γὰρ ἦν τὸ ἀποτρίψασθαι τὸν περιπλασθέντα αὐτῇ χοῦν, καὶ διαναστῆναι τῆς ἐπισυμβάσης αὐτῇ πτώσεως, καὶ τὸ ἐκλῦσαι τὸν ἐπιτεθέντα αὐτῇ δεσμὸν τοῦ τραχήλου· ᾧ τὴν ψυχὴν ὥσπερ βρόχῳ κατέδησαν σειραῖς ἁμαρτιῶν αἱ ἀντικείμεναι δυνάμεις.

« Ὅτι τάδε λέγει Κύριος· Δωρεὰν ἐπράθητε, καὶ οὐ μετὰ ἀργυρίου λυτρωθήσεσθε. Οὕτως λέγει Κύριος· Εἰς Αἴγυπτον κατέβη ὁ λαός μου τὸ πρότερον, παροικῆσαι ἐκεῖ, καὶ εἰς Ἀσσυρίους βίᾳ ἤχθησαν. » Οὐ γὰρ ἦν σωματικὴ αὕτη αἰχμαλωσία, ἵνα διὰ λύτρων σωματικῶν τύχωσι τῆς ἐλευθερίας, ἐπειδὴ τὰς ψυχὰς ἦσαν πεπραμένοι. Διὰ τοῦτο οὐκ ἐν ἀργυρίῳ

λυτροῦσθαι ἔμελλον, ἀλλὰ δηλονότι τοῦ Χριστοῦ τῷ A τιμίῳ αἵματι.

« Καὶ νῦν τί ἐστε ὧδε; Τάδε λέγει Κύριος· Ὅτι ἐλήφθη ὁ λαός μου δωρεὰν, θαυμάζετε καὶ ὀλολύζετε. Τάδε λέγει Κύριος· Δι' ὑμᾶς διὰ παντὸς τὸ ὄνομά μου βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσι. » Σημαίνει δὲ διὰ τούτων ἡ προφητεία τὰς κατὰ Χριστοῦ βλασφημίας, ἃς δι' ἡμέρας ἁπάσας καὶ διὰ παντὸς ποιοῦνται οἱ ἄρχοντες τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους.

« Διὰ τοῦτο γνώσεται ὁ λαός μου τὸ ὄνομά μου ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, ὅτι ἐγώ εἰμι· αὐτὸς ὁ λαλῶν πάρειμι. » Ποίᾳ δὲ ταύτῃ, ἀλλ' ὅταν ἐγὼ, φησὶν, αὐτὸς, ὁ νῦν διὰ τῶν προφητῶν ταῦτα φθεγγόμενος, τὴν ἐμαυτοῦ ποιήσομαι παρουσίαν εἰς ἀνθρώπους;

B « Ὡς ὥρα ἐπὶ τῶν ὀρέων, ὡς πόδες εὐαγγελιζομένου ἀκοὴν εἰρήνης, ὡς εὐαγγελιζόμενος ἀγαθὰ, ὅτι ἀκουστὴν ποιήσω τὴν σωτηρίαν σου, λέγων· Σιὼν, βασιλεύσει σου ὁ Θεός· » τοὺς μακαρισμοὺς καταγγέλλοντες, οὓς ὁ Σωτὴρ ἐδίδου διὰ τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας. Ἐλέγετο δὲ τὸ κήρυγμα τῇ Σιὼν, δηλαδὴ τῷ θεοσεβεῖ πολιτεύματι, καὶ τῷ χορῷ τῷ ἀποστολικῷ. Διὸ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν ἅπασι κατήγγελλον ἀνθρώποις.

« Ὅτι φωνὴ τῶν φυλασσόντων σε ὑψώθη, καὶ τῇ φωνῇ ἅμα εὐφρανθήσονται· ὅτι ὀφθαλμοὶ πρὸς ὀφθαλμοὺς ὄψονται, ἡνίκα ἂν ἐλέησε Κύριος τὴν Σιών. » Κατὰ δὲ τὸν Θεοδοτίωνα, « Φωνὴ τῶν σκοπῶν σου ἐπῆρε φωνήν· ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἀγαλλιάσονται, ὅτι ὀφθαλμὸν ἐν ὀφθαλμοῖς ὄψονται· » σκοποὺς ἐνταῦθα τοὺς μαθητὰς C καὶ ἀποστόλους τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ὀνομάζοντος τοῦ λόγου. Ὥσπερ γὰρ ἐκαλοῦντο σκοποὶ τοῦ ἐκ περιτομῆς λαοῦ οἱ παρ' αὐτοῖς γενόμενοι προφῆται, οὕτω καὶ νῦν τῆς νέας καὶ καινῆς Σιὼν, δηλαδὴ τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ θεοσεβοῦς πολιτεύματος οἱ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀπόστολοι γεγόνασι σκοποὶ καὶ φύλακες· οἳ, καὶ ὀφθαλμοφανῶς αὐτόπται καὶ αὐτήκοοι τοῦ Σωτῆρος γενόμενοι, ὕψωσαν τὴν ἑαυτῶν φωνὴν, ὡς ἐξάκουστον αὐτὴν γενέσθαι πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν. Οἱ δ' αὐτοὶ πάσης πνευματικῆς εὐφροσύνης ἐπληροῦντο, ἠλεημένης ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τῆς ἀποδοθείσης ἡμῖν Σιὼν, καὶ τῶν πάλαι ἐρήμων αὐτῆς σωζομένων διὰ τῆς σωτηρίου ἀπολυτρώσεως· διό φησι·

D « Ῥηξάτω εὐφροσύνην ἅμα, τὰ ἔρημα Ἱερουσαλήμ· ὅτι ἠλέησε Κύριος αὐτὴν, καὶ ἐῤῥύσατο Ἱερουσαλήμ. Καὶ ἀποκαλύψει Κύριος τὸν βραχίονα τὸν ἅγιον αὐτοῦ ἐνώπιον πάντων τῶν ἐθνῶν, καὶ ὄψονται πάντα τὰ ἄκρα τῆς γῆς τὴν σωτηρίαν τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. » Ὁρᾷς ὅπως καὶ διὰ τούτων τοῖς ἔθνεσι τὰ εὐαγγελικὰ κηρύγματα ἐπαγγελλόμενος ὑπισχνεῖται; Τὸν γὰρ βραχίονα τὸν ἅγιον αὐτοῦ, οὗτος δὲ ἦν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ἀποκαλύπτειν τὸν Θεόν φησι πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν. Οὐκοῦν, ἐπειδὰν προσφωνῇ τῇ Σιὼν καὶ Ἱερουσαλὴμ, τὰ λεγόμενα ἐπὶ τὴν τῶν ἐθνῶν κλῆσιν ἀναφέρεται.

« Ἀπόστητε, ἀπόστητε, ἐξέλθετε ἐκεῖθεν, καὶ ἀκαθάρτου μὴ ἅψησθε· ἐξέλθετε ἐκ μέσου αὐτῆς· » δῆλον δὲ ὅτι ἐκ τοῦ ἀπίστου λαοῦ καὶ ἀκαθάρτου. « Ἀφορίσθητε, οἱ φέροντες τὰ σκεύη Κυρίου. » Σκεύη

A non argento redimendi erant, sed Christi pretioso sanguine.

VERS. 5. « Et nunc quid estis hic? Hæc dicit Dominus: Quia ablatus est populus meus gratis, admiramini et ululate. Hæc dicit Dominus: Propter vos semper nomen meum blasphematur in gentibus. » His prophetia indicat blasphema contra Christum dicta, quæ principes Judaicæ gentis quotidie evomunt.

VERS. 6. « Propterea sciet populus meus nomen meum in die illa, quia ego sum: ipse loquens adsum. » Qua die, nisi cum ego ipse, ait, qui nunc per prophetas meos hæc loquor, ad homines adveniam?

B VERS. 7. « Sicut hora super montes, sicut pedes evangelizantis auditum pacis, sicut evangelizans bona, quia auditam faciam salutem tuam, dicens: Sion, regnabit Deus tuus: » beatitudines annuntiantes, quas Servator per evangelicam doctrinam dedit. Prædicatio autem Sion annuntiabatur, videlicet religiosæ vitæ cœtui et apostolico choro: quapropter regnum cœlorum omnibus hominibus prædicabant.

VERS. 8. « Quia vox custodientium te exaltata est, et voce simul lætabuntur: quia oculi ad oculos videbunt, quando misertus fuerit Dominus Sion. » Secundum Theodotionem vero, « Vox speculatorum tuorum edidit vocem: in idipsum exsultabunt, quia oculum in oculis videbunt. » Speculatores C hic vocat discipulos et apostolos Salvatoris nostri. Quemadmodum enim speculatores populi ex circumcisione vocabantur prophetæ, qui penes illos erant; ita et nunc novæ illius Sionis, videlicet Ecclesiæ Dei religiosique cœtus, Salvatoris nostri apostoli speculatores effecti sunt, atque custodes: qui ejusdem Salvatoris oculati testes, et auditores, alta voce locuti sunt; ita ut etiam ab omnibus gentibus audirentur. Iidem vero ipsi omni spirituali lætitia replebantur, quia Sionem illam, de qua superius, miseratus est Deus, et quia illa olim deserta ejus, per salutarem redemptionem, salutare nacta sunt: quare ait:

D VERS. 9, 10. « Erumpant in lætitiam simul deserta Jerusalem: quia misertus est Dominus ejus, et eruit Jerusalem. Et revelabit Dominus brachium sanctum suum in conspectu omnium gentium. Et videbunt omnes fines terræ salutem, quæ est a Deo nostro. » Viden' quo pacto his etiam verbis evangelicam prædicationem gentibus polliceatur? Etenim brachium sanctum suum, quod erat ipsum Dei Verbum, omnibus gentibus revelaturum esse Deum declarat. Cum itaque Sion et Jerusalem sic alloquatur, hæc ad gentium vocationem referenda sunt.

VERS. 11. « Recedite, recedite, egredimini inde, et immundum nolite tangere: exite de medio ejus; » videlicet ex incredulo et immundo populo. « Separamini, qui portatis vasa Domini. » Vasa Domini

erant corpora ipsorum, a Domino electa, in sancti- A tate et honore Deo segregata ; sive etiam vasa Domini erant Novi Testamenti Evangelia : quæ qui gestabant, ab incredulitate Judæorum amovere se, ab iisque se segregare, jubentur.

Vers. 12. « Quia non cum tumultu exibitis, neque fugientes ibitis : præcedet enim vos Dominus, et qui congregat vos Deus Israel. » Non enim quasi compulsi ad circumcursandas gentes accedebant apostoli ; sed cum omni alacritate et voluntatis affectu, jussi docere omnes gentes in nomine ejus.

Vers. 13. « Ecce intelliget puer meus, et exaltabitur, et glorificabitur valde. » Queis resurrectionem a mortuis, assumptionem item in cœlum, et B exaltationem significat. Servum porro, secundum Aquilam, eum jure nuncupat, ob servi formam, quam accepit. Nam Deus Verbum, « semetipsum exinanivit cum in forma Dei esset, ut ait sacer Apostolus [1], formam servi accipiens, et habitu inventus ut homo. » Verum ipse puer et servus Dei, omni sapientia et scientia replebatur, quod Verbum Dei in se contineret.

Vers. 14, 15. « Sicut stupebunt super te multi, sic ingloria erit ab hominibus species tua, et gloria tua a filiis hominum. Ita mirabuntur gentes multæ super eo, et continebunt reges os suum : quia quibus non est annuntiatum de illo, videbunt, et qui non audierunt, intelligent. » Id enim reges commovebat, nempe quod evangelicum verbum ad remo- C tissimas gentes pervaderet. Et hæc quidem olim verbo prænuntiabantur, re autem completa sunt in Salvatoris ad eos adventu : quem oculis cum viderent Judæi, vocemque ejus audirent, nec intellexerunt, nec loquenti aures præbuerunt ; ita ut etiam prophetia illa jam præmissa in illis compleretur, « Auditu audietis, et non intelligetis ; et respicientes respicietis, et non videbitis. »

CAPUT LIII.

Vers. 1. « Domine, quis credidit auditui nostro ? et brachium Domini cui revelatum est ? » Mirantium more Dei prophetæ, Judaicæ gentis incredulitatem cernentes, ac gentium conversionem et D obsequentiam videntes, hæc dicebant. Brachium porro Dei, unigenitum Filium vocari plerumque commonstravimus : qui consequenter ad prophetica dicta credentibus in ipsum gentibus cognitus est. « Annuntiavimus : quasi parvulus in conspectu ejus, sicut radix in terra sitienti. Non est species ei, neque gloria : et vidimus eum, et non habebat speciem, neque decorem. » Per terram inviam, Virginem subindicat, quam nemo adiit : per radicem vero, eamdem ipsam de qua dicebatur, « Egredietur virga de radice Jessæ, et flos de radice ejus ascendet [2]. » Nam ibi quoque ascensurus esse dicebatur, sed de radice Jessæ ; hic autem ex memorata terra invia.

[1] Philip. II, 6. [2] Is. XI, 1.

Κυρίου ἦν τὰ ἐκλεχθέντα ὑπὸ τοῦ Κυρίου σώματα αὐτῶν, ἐν ἁγιωσύνῃ καὶ τιμῇ τῷ Θεῷ ἀφωρισμένα· ἢ καὶ σκεύη Κυρίου ἐτύγχανε τὰ τῆς Καινῆς Διαθήκης Εὐαγγέλια· ἅπερ ἐπικομιζομένους ἀπαλλάττεσθαι τῆς ἀπιστίας τοῦ Ἰουδαίων λαοῦ, καὶ ἀφορίζεσθαι αὐτῶν προστάττει.

« Ὅτι οὐ μετὰ ταραχῆς ἐξελεύσεσθε, οὐδὲ φυγῇ πορεύσεσθε· προπορεύσεται γὰρ πρότερος ὑμῶν Κύριος, καὶ ὁ ἐπισυνάγων ὑμᾶς Θεὸς Ἰσραήλ. » Οὐ γὰρ ὡς ἐλαυνόμενοι προσῆλθον εἰς τὴν περίοδον τῶν ἐθνῶν οἱ ἀπόστολοι, ἀλλὰ προθυμίᾳ πάσῃ καὶ προαιρέσει αὐτεξουσίῳ, κελευσθέντες μαθητεῦσαι πάντα τὰ ἔθνη ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ

« Ἰδοὺ συνήσει ὁ παῖς μου, καὶ ὑψωθήσεται, καὶ δοξασθήσεται σφόδρα. » Δι' ὧν τὴν μετὰ τὸν θάνατον ἀνάστασιν, καὶ τὴν εἰς οὐρανοὺς ἀνάληψίν τε καὶ ὕψωσιν σημαίνει. Δοῦλον δὲ αὐτὸν, κατὰ τὸν Ἀκύλαν, εἰκότως ἀποκαλεῖ διὰ τὴν μορφὴν τοῦ δούλου, ἣν ἀνείληφε. « Ἑαυτὸν » γὰρ « ἐκένωσεν ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων Θεὸς Λόγος, » κατὰ τὸν ἱερὸν Ἀπόστολον, « μορφὴν δούλου λαβὼν, καὶ σχήματι εὑρεθεὶς ὡς ἄνθρωπος. » Ἀλλ' αὐτὸς ὁ παῖς τοῦ Θεοῦ καὶ δοῦλος πάσης ἐπληροῦτο σοφίας καὶ ἐπιστήμης, τὸν Θεοῦ Λόγον εἰς αὐτὸν χωρήσας.

« Ὃν τρόπον ἐκστήσονται ἐπὶ σὲ πολλοὶ, οὕτως ἀδοξήσει ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων τὸ εἶδός σου, καὶ ἡ δόξα σου ἀπὸ τῶν υἱῶν ἀνθρώπων. Οὕτω θαυμάσονται ἔθνη πολλὰ ἐπ' αὐτῷ, καὶ συνέξουσι βασιλεῖς τὸ στόμα αὐτῶν· ὅτι οἷς οὐκ ἀνηγγέλη περὶ αὐτοῦ, ὄψονται, καὶ οἳ οὐκ ἀκηκόασι, συνήσουσι. » Τοῦτο γὰρ ἦν τὸ κινῆσαν τοὺς βασιλεῖς, λέγω δὴ τὸ διαδραμεῖν αὐτοῦ τὸν εὐαγγελικὸν λόγον καὶ ἐπὶ τὰ πορρωτάτω ἔθνη. Καὶ ταῦτα μὲν λόγοις ἐθεσπίζετο πάλαι· ἔργοις δὲ ἐπληροῦτο, ἐπὶ τῆς εἰς αὐτοὺς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρόδου· ὃν ὀφθαλμοῖς ἰδόντες Ἰουδαίων παῖδες, φωνῆς τε αὐτοῦ ὑπακούσαντες, οὔτε συνῆκαν, οὔτε λαλοῦντι παρέσχον τὴν ἀκοήν· ὥστε καὶ τὴν ἔμπροσθεν προφητείαν εἰς αὐτοὺς πεπληρῶσθαι, τὴν φήσασαν, « Ἀκοῇ ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε· καὶ βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΓ'.

« Κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν ; καὶ ὁ βραχίων Κυρίου τίνι ἀπεκαλύφθη ; » Ἀποθαυμαστικῶς οἱ τοῦ Θεοῦ προφῆται, τὴν ἀπιστίαν ὁρῶντες τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, τήν τε τῶν ἐθνῶν ἐπιστροφὴν καὶ ὑπακοὴν θεώμενοι, ταῦτ' ἔλεγον. Βραχίονα δὲ τοῦ Θεοῦ λέγεσθαι τὸν μονογενῆ Υἱὸν, πολλάκις ἀπεδείξαμεν· ὃς πᾶσι τοῖς εἰς αὐτὸν πεπιστευκόσιν ἔθνεσιν ἐγνώσθη τοῖς προφήταις ἀκολούθως. « Ἀνηγγείλαμεν· ὡς παιδίον ἐναντίον αὐτοῦ· ὡς ῥίζα ἐν γῇ διψώσῃ. Οὐκ ἔστιν εἶδος αὐτῷ, οὐδὲ δόξα· καὶ εἴδομεν αὐτὸν, καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος, οὔτε κάλλος. » Γῆν μὲν ἄβατον αἰνιττόμενος τὴν Παρθένον, ἧς οὐδεὶς ἐπιβέβηκεν· ῥίζαν δὲ τὴν ἐκείνην, περὶ ἧς ἐλέγετο, « Ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαὶ, καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ῥίζης ἀναβήσεται. » Κἀκεῖ γὰρ ἀναβήσεσθαι ἐδηλοῦτο, ἀλλ' ἐκεῖ μὲν ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαὶ, ἐνταῦθα δὲ ἀπὸ τῆς ἀβάτου γῆς τῆς δηλωθείσης.

« Ἀλλὰ τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον, καὶ ἐκλεῖπον παρὰ A τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. Ἄνθρωπος ἐν πληγῇ ὤν, καὶ εἰδὼς φέρειν μαλακίαν, ὅτι ἀπέστραπται τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, ἠτιμάσθη, καὶ οὐκ ἐλογίσθη. Οὗτος τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶται· καὶ ἡμεῖς ἐλογισάμεθα αὐτὸν εἶναι ἐν πόνῳ, καὶ ἐν πληγῇ, καὶ ἐν κακώσει. » Κοινοποιεῖ δὲ ὁ προφήτης συγκαταλέγων καὶ ἑαυτὸν διὰ φιλανθρωπίαν τοῖς μὴ λογισαμένοις τὸν Σωτῆρα· Οὐκ ἐλογισάμεθα αὐτὸν, οὐδὲ προσεποιησάμεθα, οὐδὲ ἐννοήσαμεν τίς ποτε ἦν. Ὁ δὲ ἦν ἄρα ὁ τῶν ἡμετέρων ψυχῶν Σωτὴρ, ἰατρεύων αὐτῶν, καὶ καθαίρων πάσης ἁμαρτίας. Ἀλλ' ἡμεῖς μὲν οἷα νήπιοι ταύτην εἴχομεν περὶ αὐτοῦ τὴν δόξαν· ὁ δὲ ταῦτα πάντα ἔπασχε δι' ἡμῶν, ἵνα ἡμᾶς ἐλευθερώσῃ πάσης ἁμαρτίας.

Vers. 3, 4. « Sed species ejus inhonorata et deficiens præ filiis hominum. Homo in plaga exsistens, et sciens ferre infirmitatem : quia aversus est vultus ejus, despectus et non reputatus. Ipse peccata nostra portat, et pro nobis dolet : et nos reputavimus eum esse in dolore, et in plaga, et in afflictione. » In communi propheta loquitur, sese præ humanitatis affectu iis connumerans, qui Salvatorem non reputaverunt : Non reputavimus eum, neque ipsum nobis adscivimus, neque cogitavimus quis esset. Ipse vero animarum nostrarum Servator erat, a vulneribus curans, et purgans ab omni peccato. Sed nos quidem, utpote infantes, eam de illo habuimus existimationem : ille vero hæc omnia per nos passus est, ut nos liberaret ab B omni peccato.

« Αὐτὸς δὲ ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, καὶ μεμαλάκισται διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν. Παιδεία εἰρήνης ἡμῶν ἐπ' αὐτόν· τῷ μώλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς ἰάθημεν. » Τότε γοῦν καὶ συνετρίβη καὶ ἐβεβηλώθη, κατὰ τὸν Ἀκύλαν, καὶ πάντα τὰ χείριστα ὑπέμεινε, οὐ διά τινος οἰκείας ἁμαρτίας, διὰ δὲ τὰς ἡμετέρας. Καὶ γέγονεν ἡ παιδεία τῆς εἰρήνης ἡμῶν ἐπ' αὐτόν· ἅπερ γὰρ ἐχρῆν ἡμᾶς παθεῖν παιδευομένους διὰ τὰς ἁμαρτίας τὰς ἡμετέρας, ταῦτ' ἐπ' αὐτὸν ἦλθεν ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας εἰρήνης τῆς πρὸς Θεόν. Ἐπεὶ καὶ μώλωπας εἰκὸς ἦν αὐτὸν φέρειν κατὰ τοῦ σώματος καὶ τραύματα, τυπτόμενον καὶ μαστιγούμενον, καὶ τὰς ὄψεις ῥαπιζόμενον, τήν τε κεφαλὴν καλάμῳ παιόμενον. Πλὴν οἱ μώλωπες οὗτοι σωτῆρες ἦσαν ἡμῶν. C « Τῷ » γὰρ « μώλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς ἰάθημεν. » Τίνες δὲ ἡμεῖς ἀλλ' ἢ οἱ πάλαι πλανηθέντες, καὶ μὴ λογισάμενοι αὐτὸν, μηδὲ συνιέντες τίς ποτε ἦν;

Vers. 5. « Ipse autem vulneratus est propter peccata nostra, et infirmatus est propter iniquitates nostras. Disciplina pacis nostræ super eum : vibice ejus sanati sumus. » Tunc igitur contritus et profanatus est, secundum Aquilam, ac pessima quæque perpessus est, non ob proprium quoddam peccatum, sed ob peccata nostra. Et fuit disciplina pacis nostræ super eum ; cum ea quæ ob peccata nostra nos perpeti opus erat, hæc ipsi supervenerunt pro pace nostra cum Deo stabilienda. Quoniam et vibicibus et vulneribus toto corpore onustum fuisse verisimile est, utpote qui percussus, flagellatus, in facie colaphis cæsus, et in capite calamo percussus fuerit. Cæterum vibices hujusmodi saluti nobis erant : nam « vibice ejus nos sanati sumus. » Nos vero, quinam, nisi qui olim erravimus, nec reputavimus eum, neque cognovimus quis esset ?

« Πάντες ὡς πρόβατα ἐπλανήθημεν· ἄνθρωπος τῇ ὁδῷ αὐτοῦ ἐπλανήθη. Καὶ Κύριος παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν· καὶ αὐτὸς διὰ τὸ κεκακῶσθαι οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ· ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη, καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείροντος ἄφωνος, οὕτως οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα. » Ἄλλος γὰρ ἄλλην ὁδὸν ὥδευσε πλάνης, διάφορα περὶ αὐτοῦ καὶ ἐναντία δοξάσης· τῷ δὲ ἄρα οὐκ ἀθεεὶ ἐγίνετο τὰ γινόμενα. Αὐτὸς γὰρ ἑαυτὸν παρεδίδου ὁ Κύριος ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, ἵνα γένηται ἀντίψυχον καὶ ἀντίλυτρον ἡμῶν. Οὕτω γὰρ καὶ Ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ γέγονεν, αἴρων D καὶ περικαθαίρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου. Ὁ δὲ Σύμμαχος, « Προσηνέχθη, φησὶ, καὶ αὐτὸς ὑπήκουσε. » Τίνι δὲ προσηνέχθη ἀλλ' ἢ τῷ Πιλάτῳ; Καὶ ἐπειδὴ κατηγορούμενος ἐσιώπα, καὶ ψευδομαρτυρούμενος οὐδὲν ἀπεκρίνατο,

Vers. 6, 7. « Omnes quasi oves erravimus ; homo in via sua erravit. Et Dominus tradidit eum peccatis nostris : et ipse propter afflictionem non aperit os suum. Sicut ovis ad occisionem ductus est, et sicut agnus coram tondente sine voce, sic non aperit os. » Alius aliam iniit viam erroris, quia de illo varia et contraria sentiebat ; at illi non sine scopo et fine quodam hæc evenerunt. Ipse namque Dominus sese tradidit pro peccatis nostris, ut pro animarum nostrarum redemptione pretium esset. Sic enim et Agnus Dei factus est, qui tollit atque purgat peccatum mundi. Symmachus autem, « Oblatus est, ait, et ipse obedivit. » Cui vero oblatus est, nisi Pilato? Et quia accusatus tacuit, et falsis testibus nihil respondit,

« Ἐν τῇ κακώσει ἡ κρίσις αὐτοῦ ἤρθη. Τὴν γενεὰν αὐτοῦ τίς διηγήσεται; Ὅτι αἴρεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ· ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν τοῦ λαοῦ μου ἤχθη εἰς θάνατον. » Διελθὼν αὐτοῦ τὰ πάθη, ἀναπέμπει τὴν τῶν ἀκουόντων διάνοιαν ἐπὶ τὴν τῆς γενέσεως αὐτοῦ φαντασίαν, ἐπιλέγων· « Τὴν γενεὰν αὐτοῦ τίς διηγήσεται; » Τότε γὰρ μάλιστά τις μεῖζον λοιπὸν λήψεται θαῦμα τῆς τῶν τοσούτων ὑπομονῆς, ὅταν

Vers. 8. « In afflictione judicium ejus latum est. Generationem ejus quis enarrabit? Quia tollitur de terra vita ejus. Ab iniquitatibus populi mei ductus est ad mortem. » Postquam cruciatus ejus recensuit, auditorum mentem ad generationis ejus cogitationem transmittit, hæc adjiciens : « Generationem ejus quis enarrabit ? » Nam tum maxime quivis majori ob patientiam ejus admiratione capietur,

cum secum reputaverit quis et qualis ille sit, et quod ex Deo natus unigenitusque talia sustinuerit.

VERS. 9. « Et dabo improbos pro sepultura ejus, et divites pro morte ejus : quia iniquitatem non fecit, neque dolum in ore suo. » Quis dabit, nisi universorum judex ? et quos dabit, nisi eos, qui prius memorata perpetrarunt, quos statim, nec diu postea, inimicis et hostibus obsidentibus tradidit? Ac etiam confestim accidit, ut memoria eorum ex hominibus auferretur, qui olim apud Judæos multum auctoritate valebant, Pharisæorum scilicet, Scribarum et Sadducæorum ; ad hæc vero, sacerdotum et summorum pontificum, necnon eorum, qui regia penes ipsos dignitate fulgebant. Nam hi sunt, qui hoc loco divites appellantur : quos non diu postea ira Dei invasit, quia impeccabilem Christum, tali supplicio dediderant. « Quia iniquitatem non fecit, neque dolum in ore suo. » De ejus seu verbo seu opere impeccabilitate loquor, quam in omni vita sua obtinuit. « Nemo igitur purus fuit a sorde, etiamsi unius diei fuerit vita ejus [3], » nisi ipse.

VERS. 10. « Et Dominus vult mundare ipsum a plaga. » Pro omnibus ergo ille mortuus est, ut purgaret et tolleret peccatum mundi; quamobrem e re fore æstimavit Deus et Pater, si eum a plaga, sive ab illata passione purgaret. « Si dederitis pro peccato, anima vestra videbit semen longævum. » Quod ait hujusmodi est : Post ea quæ superius memoravimus, si quis ex iis qui contra ipsum impie egerunt, voluerit hostiam offerre ; id est, confessionem et pœnitentiam peccatorum exhibere, is a spe bona in eum reposita nequaquam delabetur. Etiamsi enim dictum fuerit, « Dabo impios pro sepultura ejus, et divites pro morte ejus ; » attamen si vos, qui talia ausi estis, donum pro peccato obtuleritis, veniam consequemini, anima vestra salutem obtinebit ; quinetiam semen longævum videbit : hoc ipsum videlicet, quod ab ipso in hominibus sparsum fuerat, de quo in parabolis docens, aiebat : « Exiit qui seminat seminare [4] ; » et rursum, « Simile est regnum cœlorum homini seminanti bonum semen in agro suo [5]. »

VERS. 11. « Et vult Dominus auferre de labore animæ ejus, ostendere ei lucem, et formare intelligentia, justificare justum bene servientem multis. » Id de uno Salvatore nostro dici par est : nam semper in manu ejus Patris voluntas recte procedebat. Dedit autem ipsi lucem, ut eos qui justitiam per ipsum assequerentur, illuminaret : intelligentiam item ipsi contulit ; nam requievit super eum spiritus sapientiæ et intelligentiæ, ut prudentes justosque redderet eos, qui justificatione digni erant.

[3] Job xiv, 4. [4] Luc. viii, 5. [5] Matth. xiii, 37.

A εἰς ἔννοιαν ἔλθῃ τίς ὢν καὶ ὁποῖος, καὶ ἐκ Θεοῦ γε γεννημένος μονογενὴς ταῦτα πάντα ὑπέστη.

« Καὶ δώσω τοὺς πονηροὺς ἀντὶ τῆς ταφῆς αὐτοῦ, καὶ τοὺς πλουσίους ἀντὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ· ὅτι ἀνομίαν οὐκ ἐποίησε, οὐδὲ δόλον ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ. » Τίς δὲ δώσει ἢ ὁ τῶν ὅλων κριτής; καὶ τίνας ἢ τοὺς τὰ εἰρημένα δεδρακότας, οὓς καὶ παρέδωκεν αὐτίκα καὶ οὐκ εἰς μακρὰν ἐχθροῖς, καὶ πολεμίοις, καὶ πολιορκηταῖς; Ὃ δὴ καὶ αὐτὸ παραχρῆμα συνέβη, ἐξ ἀνθρώπων ἀφανισθῆναι τὸ μνημόσυνον αὐτῶν πάλαι παρὰ Ἰουδαίων πολλὰ δεδυνημένων, Φαρισαίων καὶ γραμματέων, καὶ Σαδδουκαίων· καὶ ἔτι πρὸς τούτοις, ἱερέων τε καὶ ἀρχιερέων, καὶ τῶν παρ' αὐτοῖς βασιλικῇ ἀξίᾳ τετιμημένων. B Οὗτοι γὰρ ἦσαν οἱ ἐνταῦθα λεγόμενοι πλούσιοι· οὓς μετῆλθεν οὐκ εἰς μακρὰν ἡ ὀργὴ τοῦ Θεοῦ, διότι ἀναμάρτητον ὄντα τὸν Χριστὸν τοιαύτῃ κολάσει ὑποβεβλήκασιν. « Ὅτι ἀνομίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ δόλον ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ. » Λέγω δὴ τὸ δι' ὅλης τῆς τοῦ βίου ζωῆς ἀναμάρτητον ἐν λόγῳ καὶ ἔργῳ. « Οὐδεὶς οὖν καθαρὸς γέγονεν ἀπὸ ῥύπου, οὐδ' εἰ μία ἡμέρα ἦν ἡ ζωὴ αὐτοῦ, » ἢ μόνος αὐτός.

« Καὶ Κύριος βούλεται καθαρίσαι αὐτὸν τῆς πληγῆς. » Οὐκοῦν ὑπὲρ πάντων αὐτὸς ἀπέθανεν, ἵνα καθάρῃ καὶ περιέλῃ τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου· διὸ καὶ ἔκρινεν ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ αὐτοῦ καθαρίσαι αὐτὸν τῆς πληγῆς, τουτέστι τοῦ ἐπενεχθέντος αὐτῷ πάθους. « Ἐὰν δῶτε περὶ ἁμαρτίας, ἡ ψυχὴ ὑμῶν ὄψεται C σπέρμα μακρόβιον. » Ὃ δὲ λέγει τοιοῦτόν ἐστι. Μετὰ τὰ προλεχθέντα πάντα, εἴ τις τῶν εἰς αὐτὸν ἠσεβηκότων βουληθείη θυσίαν ἀνενεγκεῖν ὑπὲρ τῆς ἑαυτοῦ ἁμαρτίας, τουτέστιν ἐξομολόγησιν καὶ μετάνοιαν τῶν ἡμαρτημένων ἐνδείξασθαι, οὐκ ἀποτεύξεται τῆς εἰς αὐτὸν ἀγαθῆς ἐλπίδος. Εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα εἴρηται, ὅτι « Δώσω τοὺς πονηροὺς ἀντὶ τῆς ταφῆς αὐτοῦ, καὶ τοὺς πλουσίους ἀντὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ· » ἀλλ' ὅμως ἐὰν δῶτε ὑμεῖς τὰ τοιαῦτα τολμήσαντες τὸ ὑπὲρ ἁμαρτίας δῶρον, τεύξεσθε ἀφέσεως, ἡ ψυχὴ ὑμῶν σωθήσεται· ἀλλὰ καὶ ὄψεται μακρόβιον σπέρμα· τοῦτο δὲ ἦν τὸ ὑπ' αὐτοῦ καταβληθὲν εἰς ἀνθρώπους, περὶ οὗ ἐν παραβολαῖς διδάσκων ἔλεγεν· « Ἐξῆλθεν ὁ σπείρων τοῦ σπεῖραι· » καὶ πάλιν· « Ὁμοία ἐστὶν D ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ σπείροντι καλὸν σπέρμα ἐν τῷ ἰδίῳ ἀγρῷ. »

« Καὶ βούλεται Κύριος ἀφελεῖν ἀπὸ τοῦ πόνου τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, δεῖξαι αὐτῷ φῶς, καὶ πλάσαι τῇ συνέσει, δικαιῶσαι δίκαιον εὖ δουλεύοντα πολλοῖς. » Τοῦτο δὲ ἐπὶ μόνου τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν λέγεσθαι ἁρμόζει· διὰ παντὸς γὰρ τὸ τοῦ Πατρὸς θέλημα ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ κατευωδοῦτο. Ἔδωκε δὲ αὐτῷ καὶ φῶς εἰς τὸ φωτίζεσθαι τοὺς δι' αὐτοῦ δικαιουμένους· σύνεσιν δὲ αὐτῷ ἐδωρήσατο· ἐπανεπαύσατο γὰρ ἐπ' αὐτὸν πνεῦμα σοφίας καὶ συνέσεως εἰς τὸ συνετοὺς ἀπεργάζεσθαι, καὶ δικαιοῦν τοὺς ἀξίους τοῦ δικαιοῦσθαι.

A « Καὶ τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν αὐτὸς ἀνοίσει. Διὰ τοῦτο αὐτὸς κληρονομήσει πολλοὺς, καὶ τῶν ἰσχυρῶν μεριεῖ σκῦλα· ἀνθ' ὧν παρεδόθη εἰς θάνατον ἡ ψυχὴ αὐτοῦ, καὶ ἐν τοῖς ἀνόμοις ἐλογίσθη· καὶ αὐτὸς ἁμαρτίας πολλῶν ἀνήνεγκε, καὶ διὰ τὰς ἀνομίας αὐτῶν παρεδόθη. » Ἀναλαμβάνων γὰρ τὸ μέτρον τῶν πάλαι ἁμαρτωλῶν, καὶ ἀσεβῶν εἰς ἑαυτὸν τὰς ἀσεβείας, καὶ ἀποδιδύσκων αὐτοὺς τὸν τῆς ἁμαρτίας χιτῶνα, δικαίους αὐτοὺς ἀπεργάζεται. Διὰ τοῦτο γὰρ ἐπειδὴ εἰς ἑαυτὸν τὰς τῶν πολλῶν ἀνέλαβεν ἁμαρτίας, τούτου χάριν καὶ δεδύνηται κλῆρον ἑαυτῷ ποιήσασθαι τοὺς πάντας. Εἰ γὰρ μὴ οἷός τε ἦν ἀφιέναι ἁμαρτίας, διέμειναν ἐν τοῖς ἑαυτῶν πλημμελήμασι, καὶ οὐκ ἂν ἔτυχον σωτηρίας. Νῦν δὲ ἐπειδὴ τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν αὐτὸς ἀνέλαβε, διὰ τοῦτο καὶ κληρονόμους αὐτοὺς εἴληφε παρὰ τοῦ Πατρός· B τῶν ἀντικειμένων δηλαδὴ δυνάμεων τῶν τε πονηρῶν δαιμονίων ἐξαρπάσας τὰς αἰχμαλώτους ὑπ' αὐτῶν γεγενημένας ψυχὰς, σκῦλα ἑαυτῷ ἐποιήσατο· ἅπερ σκῦλα τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς διένειμε, διαφόρους ἐξ αὐτῶν συστησάμενος Ἐκκλησίας· ὥσπερ τινὰ μισθὸν παρὰ τοῦ Πατρὸς τοῦτ' εἰληφὼς, λέγω δὴ τὸ ἀφιέναι ἁμαρτίας τοῖς προημαρτηκόσι, καὶ ὑπὸ τὸν αὐτοῦ κλῆρον ὑπάγειν αὐτούς. Πῶς δὲ ἐν ἀνόμοις ἐλογίσθη, διδάσκει τὸ Εὐαγγέλιον· καθ' ὃν καιρὸν συνεσταύρωντο αὐτῷ παρ' ἑκάτερα οἱ λησταὶ, πεπληρῶσθαι λέγω τὴν προφητείαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΔ'.

« Εὐφράνθητι, στεῖρα ἡ οὐ τίκτουσα· ῥῆξον καὶ βόησον, ἡ οὐκ ὠδίνουσα· ὅτι πολλὰ τὰ τέκνα τῆς C ἐρήμου, μᾶλλον ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα. » Διὰ τῶν προκειμένων ὁ λόγος εὐαγγελίζεται τὴν δι' αὐτοῦ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἱδρυνθεῖσαν Ἐκκλησίαν, πάλαι οὖσαν ἔρημον, καὶ ἄγονον καὶ ἄκαρπον, διὸ καὶ στεῖραν αὐτὴν ὀνομάζει. Ἐπειδὴ τοιαῦταί τινες ἦσαν πάλαι αἱ τῶν ἀπίστων ψυχαί. Καὶ γὰρ ἦν πάλαι ἡ ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησία ἠφανισμένη καὶ ἔρημος, ἅτε μηδέπω τὸν ἐπουράνιον κεκτημένη νυμφίον. Πλὴν πολυκαρπίαν αὐτῇ καὶ πολυπαιδίαν ἐπαγγέλλεται πλείονα τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα. Τίς δὲ ἦν αὕτη ἢ τὸ Ἰουδαίων ἔθνος, καὶ ἡ παρ' αὐτοῖς πάλαι τετιμένη ὡς Θεοῦ πόλις Ἱερουσαλήμ; Ἥτις ἔχουσα τὸν ἄνδρα, τὸν ἐπουράνιον λόγον, ἠλέγχετο ἀποστασίου βιβλίον αὐτῷ δεδωκυῖα. Ἐν παραθέσει τοίνυν τῆς πάλαι τὸν ἄνδρα κεκτημένης, ἡ ἐν τοῖς ἔθνεσιν ἔρημος οὖσα D τὸ πρὶν Θεοῦ ψυχὴ ἐπαγγελίας ἀξιοῦται χρηστῆς, πολυπαιδίαν καὶ πολυτεκνίαν αὐτῇ εὐαγγελιζομένου τοῦ λόγου· ὡς ἐν παραθέσει τοῦ ἐκ περιτομῆς λαοῦ τὰ τέκνα ταύτης πολυπλασιάζεσθαι.

« Εἶπε γὰρ Κύριος· Πλάτυνον τὸν τόπον τῆς σκηνῆς σου, καὶ τὰς δέῤῥεις τῶν αὐλαιῶν σου πῆξον· μὴ φείσῃ· μάκρυνον τὰ σχοινίσματά σου, καὶ τοὺς πασσάλους σου κατίσχυσον. » Λέλεκται δὲ ταῦτα ὡς ἂν καὶ ἐπὶ τῆς σκηνῆς τῆς ὑπὸ Μωϋσέως κατασκευασθείσης· ἐκείνῃ γὰρ χρησάμενος ὁ λόγος εἰκόνι, τῇ ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίᾳ προσφωνεῖ μὴ κατ' ἐκείνην σμικρύναι τὴν ἑαυτῆς οἰκοδομὴν, ἀλλὰ πλατύναι τὴν σκηνοπηγίαν ἑαυτῆς, ἐκτείνασαν εἰς ἄφατον μῆκός

VERS. 12 « Et peccata eorum ipse portabit. Ideo ipse possidebit multos, et fortium dividet spolia: pro eo quod tradita est in mortem anima ejus, et inter iniquos reputatus est: et ipse peccata multorum tulit, et propter iniquitates eorum traditus est. » Siquidem illorum olim peccatorum, et eorum qui impie egerant, mensuram, videlicet iniquitates, in se recipiens, eosque peccati tunica exuens, justos efficit. Quod enim multorum in se peccata receperit, ideo potuit etiam omnes sortem suam et hæreditatem efficere. Nisi enim peccata condonare potuisset, in suis illi sceleribus permansuri, nec salutem consecuturi erant. Nunc vero quia peccata eorum ipse suscepit, ideo ipsos a Patre in hæreditatem accepit; ereptis videlicet e manu adversariarum potestatum et malignorum dæmonum illis olim captivis animabus, eas in spolia sua vertit; quæ spolia discipulis suis distribuit, ut varias ex eis constitueret Ecclesias. Nam ceu quamdam mercedem id a Patre acceperat; videlicet peccata delinquentibus dimittendi atque ipsos in sortem suam reducendi facultatem. Quo pacto autem inter iniquos reputatus sit, docet Evangelium; eo quippe tempore quo ex utroque ejus latere crucifixi latrones sunt, eodem impletam dico prophetiam.

CAPUT LIV.

VERS. 1. « Lætare, sterilis, quæ non paris: erumpe et clama, quæ non parturis: quia plures filii desertæ, quam ejus quæ habet virum. » His Ecclesiæ ab se per totum orbem constitutæ bonum nuntium affert: quæ quidem olim deserta, infecunda et infructuosa erat, ideoque ipsam sterilem appellat. Nam hujusmodi quondam erant infidelium gentium animæ. Siquidem Ecclesia ex gentibus olim, cum cœlestem sponsum nondum obtineret, desolata et deserta erat. Verum fecunditatem ipsi et liberorum frequentiam majorem pollicetur, quam ei, quæ virum habebat. Quænam illa erat, nisi gens Judaica, et ea, quæ olim penes ipsos ut civitas Dei in honore habebatur, Jerusalem? Quæ cum virum haberet, cœleste videlicet verbum, ipsi libellum repudii dedisse comprobatur. Ad comparationem igitur illius, quæ olim virum habebat, anima illa quæ olim in gentibus deserta a Deo erat, promissione optima donatur, dum ipsi fecunditas et liberorum multitudo annuntiatur; ita ut filiorum numero populum ex circumcisione, cui comparatur, longe antecedat.

VERS. 2. « Dixit enim Dominus: Dilata locum tabernaculi tui, et pelles aulæorum tuorum fige: ne parcas; protende funiculos tuos, et clavos tuos consolida. » Hæc dicuntur quasi de tabernaculo a Moyse constructo: nam hoc exemplo usus propheta Ecclesiæ ex gentibus edicit, ut ne ad modum illius augustam structuram suam faciat, sed tentoria sua extendat in longitudinem latitudinemque immensam. Nam quod a Moyse structum tabernaculum

est, centum longitudine cubitorum erat, latitudine vero quinquaginta. Hic vero ait, Ne parce agas, neque te in angustam mensuram redigas, sed longe lateque te extendas ac construas, et cætera. Novi porro hujusce tabernaculi, quod fixit Dominus et non homo, longitudinem, latitudinem et amplitudinem intelligas, si perpendas, quantum esset illud sub Moyse constructum tabernaculum; quanta esset Jerusalem templum habens longitudine quidem quadraginta cubitorum, latitudine viginti. Quod si templum illud in una Palæstinæ urbe admiratione dignum erat, quanto magis mirabilis illa frequentia, magnitudo et pulchritudo ecclesiarum Dei in omni loco excitatarum! nam totus orbis plenus ecclesiis est.

VERS. 3. « Adhuc a dextris et a sinistris dilata, et semen tuum possidebit gentes, et urbes desertas habitabis. » Semen autem Ecclesiæ Dei fuerit evangelicus sermo, de quo dicitur, « Exiit qui seminat seminare[6], » et, « Nonne bonum semen seminasti in agro[7]? » Potest item semen Ecclesiæ esse apostolorum et discipulorum Domini nostri doctrina, quorum opera pia religio in illis olim devastatis Deoque vacuis solitudinibus constituta est.

VERS. 4. « Noli timere, quia confusa es: neque erubescas, quia exprobratum tibi est: quia confusionis perpetuæ oblivisceris, et opprobrii viduitatis tuæ non recordaberis amplius. » Nam cum sterilis esset, neque pareret, neque parturiret, neque virum haberet, contumeliis obnoxia et confusione plena erat; at nunc sic eam compellat: Etiamsi olim confusione et opprobrio digna gesta edideris; confide, « Quia confusionis perpetuæ oblivisceris, et opprobrii viduitatis tuæ non recordaberis. » Viduitatem autem hic vocat Verbi sponsi privationem: cujus, inquit, non recordaberis,

VERS. 5. « Quia Dominus virtutum est, qui fecit te, Dominus nomen illi, et qui eruit te; ipse Deus Israel tota terra vocabitur. » Non enim ex hominibus, neque per hominem hæc constituta sunt, sed per ipsum Dominum.

VERS. 6-10. « Non quasi mulierem derelictam et pusillanimem vocavit te Dominus, neque ut mulierem ex juventute odio habitam. Dixit Deus tuus, Tempore modico reliqui te, et cum misericordia magna miserebor tui, dixit qui eruit te Dominus. Ab aqua quæ sub Noe fuit, hoc mihi est, quemadmodum juravi ei in tempore illo, terræ me non succensurum super te amplius, neque in comminatione tua montes transferendos esse, neque colles meos transmovendos: sic neque misericordia mea tibi deficiet, neque testamentum pacis meæ auferetur: dixit enim: Propitius est tibi Dominus. » Cito enim montes a propriis locis transferentur, et colles turbabuntur potius, quam misericordia

A τε καὶ πλάτος. Ἡ μὲν γὰρ ὑπὸ Μωϋσέως κατασκευασθεῖσα, πηχέων ἦν ρʹ μῆκος· πλάτος δὲ νʹ. Ἐνταῦθα δέ φησι, Μὴ φείσῃ τούτου, μηδὲ στενοχωρήσῃς σεαυτὴν τοῖς μέτροις· ἀλλ' ἐκτείνασα μακρὰν, καὶ κτίσασα, καὶ τὰ ἑξῆς. Νοήσεις δὲ τὸ μῆκος καὶ τὸ πλάτος, καὶ τὸ μέγεθος τῆς νέας ταύτης σκηνῆς, ἣν ἔπηξεν ὁ Κύριος καὶ οὐκ ἄνθρωπος, ἐπὶ νοῦν λαβὼν, ὅση μὲν ὑπῆρχε τοῖς μέτροις ἡ ἐπὶ Μωϋσέως κατασκευασθεῖσα, ὅση ἦν Ἱερουσαλὴμ τὸν νεὼν ἔχουσα, μήκους ἦν πηχῶν (*sic*) μʹ, πλάτους κʹ. Ὡς εἴπερ ἦν θαύματος ἄξιος ὅ τε νεὼς ἐν μιᾷ πόλει τῆς Παλαιστίνης ἱδρυμένος, πόσῳ μᾶλλον τὸ πλῆθος καὶ τὰ μεγέθη, καὶ τὰ κάλλη τῶν κατὰ πάντα τόπον ἀνεγηγερμένων ἐκκλησιῶν τοῦ Θεοῦ· μεστὴ γὰρ ἐκκλησιῶν ἡ ὑπ' οὐρανόν.

B « Ἔτι εἰς τὰ δεξιὰ καὶ τὰ ἀριστερά σου ἐκπέτασον, καὶ τὸ σπέρμα σου ἔθνη κληρονομήσει, καὶ πόλεις ἠρημωμένας κατοικιεῖς. » Σπέρμα δὲ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ εἴη ἂν καὶ ὁ εὐαγγελικὸς λόγος, περὶ οὗ λέγεται· « Ἐξῆλθεν ὁ σπείρων τοῦ σπεῖραι, » καὶ, « Οὐχὶ καλὸν σπέρμα ἔσπειρας ἐν τῷ ἀγρῷ; » Καὶ πάλιν δύναται δὲ σπέρμα εἶναι τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ τῶν ἀποστόλων καὶ μαθητῶν τοῦ Κυρίου ἡμῶν διδαχή· δι' ὧν ἡ θεοσεβὴς πολιτεία ἐν ταῖς πάλαι ἠφανισμέναις καὶ Θεοῦ ἐρήμοις ἐκκλησίαις συνέστη.

« Μὴ φοβοῦ, ὅτι κατῃσχύνθης, μηδὲ ἐντραπῇς, ὅτι ὠνειδίσθης· ὅτι αἰσχύνην αἰώνιον ἐπιλήσῃ, καὶ ὄνειδος τῆς χηρείας σου οὐ μὴ μνησθήσῃ ἔτι. » Ὅτε μὲν γὰρ ἦν στεῖρα, καὶ οὐ τίκτουσα, οὐδὲ ὠδίνουσα, μηδὲ
C τὸν ἄνδρα ἔχουσα, ἐπονείδιστος ἦν καὶ αἰσχύνης ἔμπλεος· ἀλλὰ νῦν φησι πρὸς αὐτήν· Εἰ καὶ πάλαι ποτὲ αἰσχύνης καὶ ὀνείδους ἔπραττες ἄξια, θάρσει· « Ὅτι αἰσχύνην αἰώνιον ἐπιλήσῃ, καὶ ὄνειδος τῆς χηρείας σου οὐ μὴ μνησθήσῃ. » Χηρείαν δὲ ἀποκαλεῖ καὶ ἐνταῦθα τὴν στέρησιν τοῦ νυμφίου Λόγου· ἧς οὐ μνησθήσῃ, φησὶν,

« Ὅτι Κύριος τῶν δυνάμεών ἐστιν ὁ ποιῶν σε, Κύριος ὄνομα αὐτῷ, καὶ ῥυσάμενός σε· αὐτὸς Θεὸς Ἰσραὴλ πάσῃ τῇ γῇ κληθήσεται. » Οὐ γὰρ ἐξ ἀνθρώπων, οὐδὲ δι' ἀνθρώπου τὰ τῆς συστάσεως γέγονεν, ἀλλὰ δι' αὐτοῦ τοῦ Κυρίου.

« Οὐχ ὡς γυναῖκα καταλελειμμένην καὶ ὀλιγόψυχον κέκληκέ σε ὁ Κύριος, οὐδ' ὡς γυναῖκα ἐκ νεότητος
D μεμισημένην. Εἶπεν ὁ Θεός σου· Χρόνον μικρὸν κατέλιπόν σε, καὶ μετ' ἐλέους μεγάλου ἐλεήσω σε, εἶπεν ὁ ῥυσάμενός σε Κύριος. Ἀπὸ τοῦ ὕδατος τοῦ ἐπὶ Νῶε τοῦτό μοί ἐστι, καθότι ὤμοσα αὐτῷ ἐν τῷ χρόνῳ ἐκείνῳ τῇ γῇ μὴ θυμωθήσεσθαι ἐπὶ σοὶ ἔτι, μηδὲ ἐν ἀπειλῇ σου τὰ ὄρη μεταστήσεσθαι, οὐδ' οἱ βουνοί μου μετακινηθήσονται. Οὕτως οὐδὲ τὸ παρ' ἐμοῦ σοι ἔλεος ἐκλείψει, οὐδὲ ἡ διαθήκη τῆς εἰρήνης σου οὐ μὴ μεταστῇ· εἶπε γάρ· Ἵλεώς σοι Κύριος. » Θᾶττον γὰρ τὰ ὄρη μεταστήσονται τῶν οἰκείων τόπων, καὶ οἱ βουνοὶ ταραχθήσονται, ἢ τὸ ἐμὸν ἔλεος ἀπὸ σοῦ κινηθήσεται. Καὶ ταῦτα δὲ τῷ θεοσεβεῖ πολιτεύματι

[6] Matth. XIII, 3. [7] Ibid. 27.

ἐπαγγέλλεται ὁ λόγος, καὶ πάλαι μὲν ἦν παρὰ Ἰουδαίοις, διαπεσὸν δὲ παρ' αὐτοῖς, ἐπὶ τὴν ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίαν μεταβέβηκεν.

« Ταπεινὴ καὶ ἀκατάστατος, οὐ παρεκλήθης. Ἰδοὺ ἐγὼ ἑτοιμάζω σοι ἄνθρακα τὸν λίθον σου, καὶ τὰ θεμέλιά σου σάπφειρον. » Ἦν γὰρ παρὰ Ἰουδαίοις τῷ ὄντι ἡ ταπεινὴ σωματικὴ θρησκεία, ἡ ἐν σώματι περιτομὴ, καὶ ἐν οὐσίαις ζώων καὶ ταῖς τούτων θυσίαις, καὶ τοῖς ἄλλοις παραπλησίοις ἐξεταζομένη· διὸ ταπεινὴν καὶ ἀκατάστατον αὐτὴν ὠνόμασεν. Εἶτ' ἐπιλέγει, « Οὐ παρεκλήθης· » οὐδεὶς γὰρ ἦν τῶν προφητῶν, οὐδὲ τῶν θεοφιλῶν ἀνδρῶν τοσοῦτος, ὡς ἀναλαβεῖν αὐτὴν καὶ ἀνακτήσασθαι.

Ἰδοὺ ἐγὼ ἑτοιμάζω σοι ἄνθρακα τὸν λίθον σου, καὶ τὰ θεμέλιά σου σάπφειρον. » Ἀνθ' οὗ ὁ Σύμμαχος, « Ἰδοὺ ἐγὼ, φησὶ, συντίθημι στιμμίᾳ τοὺς λίθους σου (40) » ὁ Θεοδοτίων, « Ἰδοὺ ἐγὼ εἰμι ἐμβαλὼν στιμμῇ τοὺς λίθους σου. » Ὡς γὰρ ἂν γυνὴ καλλωπιζομένη στιμμίζοιτο τοὺς ὀφθαλμούς· οὕτως αὐτὸς ἐγὼ, φησὶν, ὑπὲρ πάντα ὡραϊσμὸν καὶ καλλωπισμὸν τοὺς τῆς σῆς οἰκοδομῆς λίθους διαθήσω.

« Καὶ θήσω τὰς ἐπάλξεις σου ἴασπιν, καὶ τὰς πύλας σου λίθους κρυστάλλου, καὶ τὸν περίβολόν σου λίθους ἐκλεκτούς. » Τοιοῦτοι δ' ἂν εἶεν ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ Θεοῦ οἱ λογικῇ παρασκευῇ τὴν πίστιν ὠχυρωμένοι, ὥστε προμαχῶνες ὄντες τοῦ θεοσεβοῦς πολιτεύματος, διὰ τὸ δύνασθαι πᾶν ὕψωμα ἐπαιρόμενον κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ καθαιρεῖν, καὶ διελέγχειν πάντα λόγον ψευδῆ τὸν τῆς ἀληθείας πολέμιον. Ὥσπερ γὰρ ἐπὶ τῶν τειχῶν αἱ ἐπάλξεις προμαχῶνές εἰσιν ἐπὶ παρασκευῇ τῆς πρὸς τοὺς πολεμίους παρατάξεως παρεσκευασμένοι· οὕτω καὶ τῆς Ἐκκλησίας οἱ ἐν λόγῳ καὶ ἐν σοφίᾳ δυνατοὶ, λεχθεῖεν ἂν εἰκότως ἐπάλξεις. « Καὶ τὰς πύλας σου λίθους κρυστάλλου· » δι' ὧν τὰς πύλας τῆς πόλεως συστήσας, θεσπίζει τὸ διαυγὲς καὶ καθαρὸν τῆς ὑγιοῦς πίστεως, παριστὰς τῶν πεπιστευμένων τὴν πρώτην καὶ στοιχειώδη, καὶ εἰσακτικὴν διδασκαλίαν. « Καὶ τὸν περίβολόν σου λίθους ἐκλεκτούς. » Τοιοῦτοι δ' ἂν εἶεν οἱ περιφράττοντες, καὶ ἀντὶ παντὸς ἕρκους ἀσφαλιζόμενοι διὰ τῶν πρὸς τὸν Θεὸν εὐχῶν τὴν πᾶσαν οἰκοδομὴν τῆς πόλεως, μεγάλα καὶ πολυτελῆ, καὶ ἔντιμα οἰκοδομήματα.

« Καὶ πάντας τοὺς υἱούς σου διδακτοὺς Θεοῦ, καὶ ἐν πολλῇ εἰρήνῃ τὰ τέκνα σου. » Διδακτοὺς Θεοῦ ἀποκαλεῖ τοὺς υἱοὺς τῆς πάλαι στείρας· ἀλλὰ καὶ ἐν πολλῇ εἰρήνῃ ἔσεσθαι αὐτῆς τὰ τέκνα· τοῦτο γὰρ αὐτοῖς ἐπηγγείλατο εἰπών· « Εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν, εἰρήνην τὴν ἐμὴν ἀφίημι ὑμῖν. »

« Καὶ ἐν δικαιοσύνῃ οἰκοδομηθήσῃ. Ἀπέχου ἀπ' ἀδίκου, καὶ οὐ φοβηθήσῃ, καὶ τρόμος οὐκ ἐγγιεῖ σοι. » Τὰ μὲν γὰρ ἀνθρώπινα ἐπισκευάσματα, καὶ ἐξ ἀνθρωπίνης σπουδῆς συνιστάμενα, τοιαῦτά τινα τυγχάνει· διὸ καὶ εἰς φθορὰν χωρεῖ καὶ εἰς ἀπώ-

A mea a te removeatur. Et hæc piæ religioni sermo pollicetur, imo etiam olim penes Judæos illa erat, sed ab ipsis decidit, et ad Ecclesiam ex gentibus coactam translata est.

Vers. 11. « Humilis et instabilis, consolationem non adepta es. Ecce ego præparo tibi carbunculum lapidem tuum, et fundamenta tua sapphirum. » Erat enim revera penes Judæos abjectus ille corporeus cultus; in corporis circumcisione, in substantiis animalium, et sacrificiis eorum, necnon in aliis similibus, positus: quapropter humilem et instabilem vocat illam. Deinde adjicit, « Non consolationem adepta es: » nemo enim prophetarum, neque religiosorum virorum erat, qui illam suscipere et restaurare posset.

B « Ecce ego præparo tibi carbunculum lapidem tuum, et fundamenta tua sapphirum. » Pro quo Symmachus, « Ecce ego compono stibio lapides tuos; » Theodotio autem, « Ecce ego immittam stibium lapidibus tuis. » Quemadmodum enim cum mulier, ut formæ decorem addat, stibio linit oculos, ita et ego, inquit, omni specie ac decore formosiores ponam structuræ tuæ lapides.

Vers. 12. « Et ponam propugnacula tua jaspin, et portas tuas lapides crystalli, et muros tuos lapides electos. Tales in Ecclesia Dei fuerint ii, qui rationabili structuræ apparatu fide roborati sunt, utpote qui piæ religionis propugnacula sint, quod possint omnem sublimitatem, contra Dei cognitionem sese exserentem, de medio tollere, et omnem C falsum sermonem veritatis inimicum eliminare et confutare. Sicut enim adornatæ in muris pinnæ, propugnacula sunt, ad instruendum contra hostes bellum concinnata; sic et ii, qui in Ecclesia sermone et sapientia potentes sunt, jure propugnacula dicantur. « Et portas tuas lapides crystalli, » quibus lapidibus ad portas urbis constituendas usus, sanæ fidei splendorem et puritatem vaticinatur, declaratque primam elementarem, atque initialem rerum, quæ ad fidem pertinent, doctrinam. « Et muros tuos lapides electos. » Hujusmodi fuerint ii, qui circumquaque munimenti loco sunt, et quasi vallum, totam urbis structuram per orationes ad Deum emissas tutantur: magna sane, D pretiosa et honorabilia ædificia.

Vers. 13. « Et omnes filios tuos, discipulos Dei, et in multa pace filii tui. » Discipulos Dei vocat illius olim sterilis filios: ac in multa pace versaturos ait filios ejus: id enim ipsis pollicitus his verbis est: « Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis *. »

Vers. 14. « Et in justitia ædificaberis. Abstine ab iniquo, et non timebis, et tremor non appropinquabit tibi. » Siquidem humani illi apparatus, humana cura editi, hujusmodi sunt: quare in corruptionem et exitium deveniunt. Opus autem meum

* Joan. xiv, 27.

(40) In alio codice legitur τοῖς λίθοις σου. Hieronymus vero, Ἐγὼ εἰμι ἐμβαλὼν ἐν στίμμι τοὺς λίθους σου. Procopius, ἐμβάλλω ἐν στίμει. Quænam lectio præstet, suo loco indagabimus.

corruptione vacuum est : neque tale quidpiam in opere meo reperiatur quod corrumpat et disperdat illud.

VERS. 15-17. « Ecce proselyti accedent ad te per me, et incolæ tui erunt, et ad te confugient. Ecce ego creavi te, non sicut ærarius sufflans prunas, et educens vas in opus : ego autem creavi te, non ut interitu perderem. Omne vas, quod factum est contra te, non prosperare faciam : et omnis vox insurget super te in judicium. Omnes eos vinces, et erunt obnoxii tui in eo. » Post præmissos Ecclesiæ ordines, proselytos eos esse dixeris, qui germani et sinceri non sunt, neque pure in multitudine procedunt : quos peregrinaturos, non autem habitaturos esse ait in ea, quia quasi in transitu eam adibunt. « Est hæreditas servientibus Domino, et vos eritis mihi justi, dicit Dominus. » Idque admodum congruenter : nam post præmissa omnia, illam in futuro sæculo repositam hæreditatem memorare opus erat. Quænam illa fuerit, nisi regnum cœlorum, et vita æterna?

CAPUT LV.

VERS. 1-3. « Sitientes, ite ad aquam, et qui non habetis argentum, euntes emite, et comedite absque argento vinum et adipem. Quare expenditis argentum, et laborem vestrum, non in saturitatem? Audite me, et vivet in bonis anima vestra, et constituam vobis testamentum sempiternum, sancta David fidelia. » In alia studium confertis vestrum, ex quibus non potest anima enutriri, neque cibo ad saturitatem frui. Præter enim superius dicta, bonorum operum spem, divinumque cibum, obsequentium animis repositum dicit. Non enim corporibus, sed, ut perspicuum est, animabus, futurorum bonorum munus porrigit.

VERS. 4, 5. « Ecce testimonium in gentibus dedi eum, principem et præcipientem gentibus. Gentes quæ nesciebant te, invocabunt te; et populi qui ignorant te, ad te confugient propter Dominum Deum tuum, sanctum Israel, quia glorificavit te. » Ecquis non stupeat sermonis eventum, videns a Christo Dei per totum orbem Christianos nuncupari? Et hoc erit illis æternum salutis, quæ a Deo est, signum, quod nomen Domini sibi adscribent, in æternum perseveraturum, nec unquam desiturum : nam dona Dei sine pœnitentia sunt.

VERS. 6-12. « Quærite Dominum, et cum inveneritis eum, invocate. Quando autem appropinquaverit ad vos, derelinquat impius vias suas, et vir iniquus consilia sua ; et convertatur ad Dominum, et misericordiam consequetur : quia multus erit in dimittendis peccatis vestris. Neque enim sunt consilia mea, sicut consilia vestra, nec viæ meæ, sicut viæ vestræ, dicit Dominus. Sed quantum distat cœlum a terra, tantum via mea a viis vestris, et cogitationes vestræ a cogitatione mea. Ut enim si descendat pluvia de cœlo, et non revertatur donec

A λειαν· τὸ δὲ ἐμὸν ἔργον ἀδιάφθορον πέφυκε· καὶ οὐδὲ τοιοῦτον εὑρεθήσεται ἐπὶ τοῦ ἐμοῦ ἔργου, ὡς διαφθεῖραι καὶ ἀπολέσαι αὐτό

« Ἰδοὺ προσήλυτοι προσελεύσονταί σοι δι' ἐμοῦ, καὶ παροικήσουσί σοι, καὶ ἐπὶ σὲ καταφεύξονται. Ἰδοὺ ἐγὼ ἔκτισά σε, οὐχ ὡς χαλκεὺς φυσῶν ἄνθρακας, καὶ ἐκφέρων σκεῦος εἰς ἔργον· ἐγὼ δ' ἔκτισά σε, οὐκ εἰς ἀπώλειαν φθεῖραι. Πᾶν σκεῦος σκευαστὸν ἐπὶ σὲ, οὐκ εὐοδώσω· καὶ πᾶσα φωνὴ ἀναστήσεται ἐπὶ σὲ εἰς κρίσιν. Πάντας αὐτοὺς ἡττήσεις· οἱ δὲ ἔνοχοί σου ἔσονται ἐν αὐτῇ. » Εἴποις δ' ἂν προσηλύτους μετὰ τὰ προλεχθέντα τῆς Ἐκκλησίας πράγματα, τοὺς οὐ γνησίους, οὐδὲ καθαρῶς προβάλλοντας ἐν τοῖς πλήθεσιν· οὓς καὶ παροικήσειν, ἀλλ' οὐ κατοικήσειν φησὶν αὐτὴν, διὰ τὸ ὡς ἐν παρόδῳ ποιεῖσθαι αὐτοὺς τὴν B εἴσοδον. « Ἔστι κληρονομία τοῖς θεραπεύουσι Κύριον, καὶ ὑμεῖς ἔσεσθέ μοι δίκαιοι, λέγει Κύριος· » σφόδρα ἀκολούθως· μετὰ γὰρ τὰ προλεχθέντα πάντα, ἐχρῆν ὑπομνῆσαι καὶ τῆς ἐγκειμένης ἐν τῷ μέλλοντι αἰῶνι κληρονομίας. Τίς δ' ἂν γένοιτο αὕτη ἀλλ' ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν καὶ ζωὴ αἰώνιος;

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΕ'.

« Οἱ διψῶντες, πορεύεσθε ἐφ' ὕδωρ, καὶ ὅσοι μὴ ἔχετε ἀργύριον, βαδίσαντες ἀγοράσατε, καὶ φάγετε ἄνευ ἀργυρίου οἶνον καὶ στέαρ. Ἵνα τί τιμᾶσθε ἀργυρίου, καὶ τὸν μόχθον ὑμῶν οὐκ εἰς πλησμονήν; Ἀκούσατέ μου, καὶ ζήσεται ἐν ἀγαθοῖς ἡ ψυχὴ ὑμῶν, καὶ διαθήσομαι ὑμῖν διαθήκην αἰώνιον, τὰ ὅσια Δαυῒδ C τὰ πιστά. » Περὶ ἕτερα ἀσχολούμενοι, ἐξ ὧν οὐκ ἔστι ψυχὴν τραφῆναι, οὐδὲ εἰς πλησμονὴν ἀπολαῦσαι τροφῆς. Πρὸς γὰρ τοῖς προτέροις καὶ τῶν ἔργων ἀγαθῶν ἐλπίδα, καὶ τροφὴν ἔνθεον τεταμιεῦσθαί φησι ταῖς τῶν ὑπηκόων ψυχαῖς. Οὐ γὰρ τοῖς σώμασι, διαῤῥήδην δὲ ταῖς ψυχαῖς τὴν τῶν μελλόντων ἀγαθῶν δόσιν προβάλλεται.

« Ἰδοὺ μαρτύριον ἐν ἔθνεσιν ἔδωκα αὐτὸν, ἄρχοντα καὶ προστάσσοντα ἔθνεσιν. Ἔθνη ἃ οὐκ οἴδασί σε, ἐπικαλέσονταί σε, καὶ λαοὶ οἳ οὐκ ἐπίστανταί σε, ἐπὶ σὲ καταφεύξονται, ἕνεκεν Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου, τοῦ ἁγίου Ἰσραὴλ, ὅτι ἐδόξασέ σε. » Καὶ τίς οὐκ ἂν ἐκπλαγείη τοῦ λόγου τὸ ἀποτέλεσμα, ὁρῶν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἀπὸ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ Χριστιανοὺς προσαγορευομένους; Καὶ τοῦτο αὐτοῖς ἔσεσθαι σηD μεῖον αἰώνιον τῆς παρὰ Θεῷ σωτηρίας τὸ ἐπιγράφεσθαι τὸ τοῦ Κυρίου ὄνομα, ὅπερ αὐτοῖς εἰς αἰῶνα παραμένει, καὶ οὐκ ἐκλείψει πώποτε· ἀμεταμέλητα γὰρ τὰ χαρίσματα τοῦ Θεοῦ τυγχάνει.

« Ζητήσατε τὸν Κύριον, καὶ ἐν τῷ εὑρίσκειν αὐτὸν, ἐπικαλέσασθε. Ἡνίκα δ' ἂν ἐγγίζῃ ὑμῖν, ἀπολειπέτω ὁ ἀσεβὴς τὰς ὁδοὺς αὐτοῦ, καὶ ἀνὴρ ἄνομος τὰς βουλὰς αὐτοῦ, καὶ ἐπιστραφήτω ἐπὶ Κύριον, καὶ ἐλεηθήσεται· ὅτι ἐπὶ πολὺ ἀφήσει τὰς ἁμαρτίας ὑμῶν. Οὐ γάρ εἰσιν αἱ βουλαί μου, ὥσπερ αἱ βουλαὶ ὑμῶν, οὐδ' ὥσπερ αἱ ὁδοὶ ὑμῶν, αἱ ὁδοί μου, λέγει Κύριος. Ἀλλ' ὡς ἀπέχει ὁ οὐρανὸς ἀπὸ τῆς γῆς, οὕτως ἀπέχει ἡ ὁδός μου ἀπὸ τῶν ὁδῶν ὑμῶν, καὶ τὰ διανοήματα ὑμῶν ἀπὸ τῆς διανοίας μου. Ὡς γὰρ ἂν καταβῇ ὁ ὑετὸς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ οὐ μὴ ἀποστραφῇ ἕως

ἂν μεθύσῃ τὴν γῆν, καὶ ἐκτέκῃ, καὶ ἐκβλαστήσῃ, καὶ δῷ σπέρμα τῷ σπείροντι, καὶ ἄρτον εἰς βρῶσιν· οὕτως ἔσται τὸ ῥῆμά μου, ὃ ἐὰν ἐξέλθῃ ἐκ τοῦ στόματός μου, οὐ μὴ ἀποστραφῇ, ἕως ἂν τελεσθῇ ὅσα ἂν ἠθέλησα. Καὶ εὐοδώσω τὰς ὁδούς σου, καὶ τὰ ἐντάλματά μου. Ἐν γὰρ εὐφροσύνῃ ἐξελεύσεσθε, καὶ ἐν χαρᾷ διδαχθήσεσθε. Τὰ γὰρ ὄρη καὶ οἱ βουνοὶ ἐξαλοῦνται προσδεχόμενοι ὑμᾶς ἐν χαρᾷ. » Δι' ὧν οἶμαι δυνάμεις συγχαιρούσας τοῖς ἐπὶ γῆς μετανοοῦσι δηλοῦσθαι. « Καὶ πάντα τὰ ξύλα τοῦ ἀγροῦ ἐπικροτήσει τοῖς κλάδοις. » Ξύλα δὲ τοῦ ἀγροῦ ἐπικροτοῦντα κλάδοις τάχα που αἱ καρποφόροι εἶεν ἂν ψυχαὶ, συγχαίρουσαι ταῖς τῶν ἀνόμων ψυχαῖς ἐπιστρεφούσαις πρὸς Κύριον.

A inebriet terram, et pariat, et germinet, et det semen seminanti, et panem ad vescendum; sic erit verbum meum, quodcunque exierit de ore meo, non revertetur, donec perficiantur quæcunque voluerim. Et prosperas faciam vias tuas et præcepta mea. In lætitia enim egrediemini, et in gaudio docebimini. Montes enim et colles exsilient excipientes vos cum gaudio. » Queis existimo significari virtutes, quæ de pœnitentibus in terra lætantur. « Et omnia ligna agri applaudent ramis. » Ligna agri ramis applaudentia, fortasse fuerint animæ fructiferæ, quæ de animabus impiorum ad Dominum revertentibus, lætitia replentur.

« Καὶ ἀντὶ τῆς στοιβῆς ἀναβήσεται κυπάρισσος, ἀντὶ δὲ τῆς κονύζης ἀναβήσεται μυρσίνη. Καὶ ἔσται Κύριος εἰς ὄνομα, καὶ εἰς σημεῖον αἰώνιον, καὶ οὐκ ἐκλείψει. » Ἀλληγορικῶς δὲ διὰ τούτων ᾐνίττετο τὴν ἀπὸ τῶν χειρόνων ἐπὶ τὰ κρείττω τῶν ψυχῶν καρποφορίαν· αἳ πᾶσαι μὲν ἦσαν ἐν ἀθεότητι, οὐδὲν γόνιμον οὐδὲ τρόφιμον ἔφερον· ὡς ἐν ἐρήμῳ δὲ καὶ χέρσῳ, καὶ ἀγεωργήτῳ χώρᾳ, στοιβὴν ὕλης ἀχρήστου καὶ κόνυζαν τὴν δυσσεβεστάτην, καὶ ἄχρηστον παντελῶς βοτάνην ἔφυον. Νῦν δ' ὅτε τῆς θείας μετέσχον χάριτος, μυρσίνην εὐωδεστάτην, καὶ μὲν ὑψηλοτάτην καὶ πάλιν εὐώδη κυπάρισσον ἐκαρποφόρουν· κατὰ δὲ τὸν Σύμμαχον, « Ἀντὶ στοιβῆς, φησὶν, ἀναβήσεται βράθυ, ἀντὶ δὲ κνιδὸς ἀναβήσεται μυρσίνη· » ὡς εἰ σαφέστερον ἐλέγετο, Ἀντὶ κακίας ἀναβήσεται δικαιοσύνη, καὶ ἀντὶ ἀκολασίας σωφροσύνη, καὶ ἀντὶ θράσους ἀνδρεία, καὶ ἀντὶ ἀφροσύνης φρόνησις, καὶ ἁπαξαπλῶς ἀντὶ πονηρίας ἀρετή.

Vers. 13. « Et pro stœba ascendet cyparissus, et B pro conyza ascendet myrtus. Et erit Dominus in nomen et in signum sempiternum, neque deficiet. » His allegorice subindicat animarum a pessimis ad meliora revertentium fecunditatem: quæ quidem olim omnes in impietate versabantur, ac nihil ad productionem, nihilque ad escam utile ferebant; sed quasi in deserta et arida neque culta regione, stœbam inutilis materiæ et conyzam impiissimam prorsusque futilem herbam germinabant. Nunc vero postquam divinæ gratiæ consortes fuerunt, myrtum suaveolentem, necnon celsissimam et odore fragrantem cyparissum emittebant; secundum Symmachum autem dicitur, « Pro stœba ascendet brathy, et pro urtica ascendet myrtus; » ac si clarius diceret, Pro malitia ascendet justitia, et pro lascivia temperantia, pro audacia virtus, pro amentia C prudentia; atque in summa, pro malitia virtus.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝϚ'.

« Τάδε λέγει Κύριος· Φυλάσσεσθε κρίσιν, καὶ ποιήσατε δικαιοσύνην· ἤγγικε γὰρ τὸ σωτήριόν μου παραγίνεσθαι, καὶ τὸ ἔλεός μου ἀποκαλυφθῆναι. Μακάριος ἀνὴρ ὁ ποιῶν ταῦτα. » Πῶς οὐ μακάριος τοιαύτας εἰληφὼς τὰς ἐπαγγελίας; « Καὶ ἄνθρωπος ὁ ἀντεχόμενος αὐτῶν, καὶ φυλάσσων τὰ Σάββατα μὴ βεβηλοῦν, καὶ διατηρῶν τὰς χεῖρας αὐτοῦ μὴ ποιεῖν ἄδικα. » Ὁ γὰρ ταῦτα ποιῶν τοῦ παρὰ Θεοῦ μακαρισμοῦ γένοιτ' ἂν ἄξιος. Σὺν τούτοις καὶ τὰ Σάββατα μὴ βεβηλοῦν ἀναγκαῖον· ὅπερ ἔσται εἰ τὰς ἑαυτῶν χεῖρας καθαρὰς πάσης ἀτόπου πράξεως διατηρήσητε· εἰ δὲ ταῦτα μὴ ποιήσητε, ἐπὶ σχολῆς καὶ ἀργίας διάγοντες τὴν τοῦ Σαββάτου ἡμέραν, ἴστε τὸ μηδὲν ποιοῦντες.

CAPUT LVI.

Vers. 1, 2. « Hæc dicit Dominus: Custodite judicium, et facite justitiam: appropinquavit enim salutare meum, ut veniat, et misericordia mea, ut reveletur. Beatus vir qui facit hæc. » Qui non beatus fuerit, qui tales promissiones acceperit? « Et homo qui adhæret eis, et qui observat Sabbata, ut non profanet ea, et servat manus suas, ne faciat iniqua. » Nam qui hæc fecerit, illa quæ a Deo est beatitudine dignus sane fuerit. Ad hæc item necessarium est Sabbata non violare: quod utique erit, si manus vestras ab omni indigna actione puras servaveritis; si vero hæc non egeritis, atque in otio et vacatione D Sabbati diem transegeritis, vos nihil facere certum habete.

« Μὴ λεγέτω ὁ ἀλλογενὴς ὁ προσκείμενος πρὸς Κύριον· Ἀφοριεῖ με ἄρα Κύριος ἀπὸ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ; » διδάσκων μὴ μέγα φρονεῖν Ἰουδαίων παῖδας ἐπὶ τῷ γένει, μηδὲ ἐπὶ τοῖς προπάτορσι σεμνύνεσθαι. « Καὶ μὴ λεγέτω ὁ εὐνοῦχος, ὅτι Ξύλον ἐγώ εἰμι ξηρόν. »

Vers. 3. « Ne dicat alienigena, qui appositus est Domino: Num separabit me Dominus a populo suo? » docens Judæos ne de genere suo altum sapiant, neque de proavis suis glorientur. « Et ne dicat eunuchus: Lignum aridum ego sum. »

« Τάδε λέγει Κύριος τοῖς εὐνούχοις· Ὅσοι ἂν φυλάξωνται τὰ Σάββατά μου καὶ ἐκλέξωνται ἃ ἐγὼ θέλω, καὶ ἀντέχωνται τῆς Διαθήκης μου, δώσω αὐτοῖς ἐν τῷ οἴκῳ μου, καὶ ἐν τῷ τείχει μου τόπον ὀνομαστὸν, κρείττω υἱῶν καὶ θυγατέρων· ὄνομα αἰώνιον δώσω αὐτοῖς· καὶ οὐκ ἐκλείψει. » Ἐπειδὴ δὲ καὶ τὴν

Vers. 4, 5. « Hæc dicit Dominus eunuchis: Quicunque custodierint Sabbata mea, et elegerint quæ ego volo, et adhæserint Testamento meo, dabo eis in domo mea et intra murum meum, locum nominatum, meliorem filiis et filiabus; nomen sempiternum dabo eis, et non deficiet. » Quoniam Judæi li-

herorum multitudinem benedictionem Dei esse pu-
tabant, mercedemque ac fructum pietatis numerosam prolem esse existimabant, talem eorum sententiam reprimens, ac falsam esse comprobans, sterilibus et iis qui, quod exsecti fuerint, filios procreare non valent, parem promissionem affert, ac eunuchis nihil impedimento fore ait, quominus bona a Deo consequantur, dum secundum Deum vivere in proposito habeant. Nam si multæ mansiones sunt apud Patrem, et si est civitas Dei Jerusalem cœlestis, locus illis intra domum Dei in multis illis mansionibus, ac etiam ipsis mansiones dabuntur, et portionem habebunt intra murum cœlestis Dei civitatis.

Vers. 6, 7. « Et alienigenis, qui addicti sunt Domino ut serviant ei, et diligant nomen Domini, ut sint ei in servos et ancillas : et omnibus qui servant Sab-
bata mea, ne profanent ea, et qui observant Testamentum meum, inducam eos in montem sanctum meum. » Ait quippe domum suam non talem esse, quæ hos quidem spectet, alios vero minime; sed ex humanitatis vi omnibus gentibus apertam esse, ut etiam eunuchi et paralytici ibi recipiantur. « Et lætificabo eos in domo orationis meæ. Holocausta eorum et sacrificia eorum erunt accepta super altare meum. Nam domus mea, domus orationis vocabitur cunctis gentibus. » His arbitror ad litteram dici, Deum per reversionem populi ex Babylone, quæ sub Cyro, Dario et Artaxerxe contigit, ipsum reducere, quare subdit :

Vers. 8. « Dixit Dominus, qui congregat dispersos Israel, Congregabo ad eum congregationem. » Quo tempore verisimile est multos ad eum confluxisse ex alienigenis gentibus, quos ob pristinum statum, et ob alienos extraneosque mores, bestias agri vocat.

Vers. 9. « Omnes feræ bestiæ, adeste, comedite, omnes bestiæ saltus. » Bestiæ illæ, quæ cum Israele congregantur, ii ex gentibus fuerint, qui ad verbum accesserunt, quos evocat his verbis, « Adeste, comedite, omnes bestiæ saltus. » Plerumque vero observatum nobis est, saltum dici, alienigenarum gentium multitudinem. Has porro bestias Dei vocatione dignatur et ad convivium evocat.

Vers. 10. « Videte quoniam excæcati sunt omnes : non noverunt : canes muti sunt, non valebunt latrare, somniantes cubile, et amantes dormitationem. » Et hujusmodi quidem erant Judæorum principes, erga extraneos, queis advigilare opus erat et excubare, atque contra inimicos latrare : erga domesticos vero impudentes erant, devorantes pecora sub eorum regimine posita.

Vers. 11. « Et canes impudentes animo, ne scientes saturitatem. Et sunt mali, nescientes intelligentiam : universi vias suas secuti sunt : unusquisque secundum id, quod suum erat. » Non in viis Dei, sed in suis, quod concupiscentias suas explerent.

A πολυπαιδίαν εὐλογίαν Θεοῦ ἡγοῦντο εἶναι Ἰουδαῖοι, μισθόν τε καὶ καρπὸν θεοσεβείας τὴν πολυτεκνίαν ὑπολαμβάνοντες, ἀναστέλλων αὐτῶν καὶ ταύτην τὴν δόξαν, ἐσφαλμένην τε οὖσαν ἐλέγχων, τοῖς ἀγόνοις καὶ μὴ δυνατοῖς παιδοποιεῖν, διὰ τὸ ἐκτετμῆσθαι, τὴν ἴσην ὑπισχνεῖται ἐπαγγελίαν, μηδὲν ἐμπόδιον ἔσεσθαι τοῖς εὐνούχοις φάσκων πρὸς τὸ τυχεῖν τῶν παρὰ Θεοῦ ἀγαθῶν, εἰ ζῆν κατὰ Θεὸν προέλοιντο. Εἰ γὰρ πολλαὶ μοναὶ παρὰ τῷ Πατρὶ, καὶ ἔστι πόλις Θεοῦ Ἱερουσαλὴμ ἡ ἐπουράνιος, καὶ τόπος αὐτοῖς εἴσω τοῦ οἴκου τοῦ Θεοῦ ἐν ταῖς πολλαῖς μοναῖς, καὶ μοναὶ δοθήσονται, καὶ μερὶς ἐν τῷ τείχει τῆς ἐπουρανίου τοῦ Θεοῦ πόλεως.

« Καὶ τοῖς ἀλλογενέσι τοῖς προκειμένοις Κυρίῳ δουλεύειν αὐτῷ, καὶ ἀγαπᾷν τὸ ὄνομα Κυρίου, τοῦ
B εἶναι αὐτῷ εἰς δούλους καὶ δούλας· καὶ πάντας τοὺς φυλασσομένους τὰ Σάββατά μου μὴ βεβηλοῦν, καὶ ἀντεχομένους τῆς Διαθήκης μου, εἰσάξω αὐτοὺς εἰς τὸ ὄρος τὸ ἅγιόν μου. » Τὸν γὰρ οἶκον αὐτοῦ μὴ τῶνδε μὲν ὑπάρχειν, τῶν δὲ μὴ, ἀνεῷχθαι δὲ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ὑπερβολῇ φιλανθρωπίας· ὡς καὶ εὐνούχους παραδέχεσθαι καὶ παραλύτους. « Καὶ εὐφρανῶ αὐτοὺς ἐν τῷ οἴκῳ τῆς προσευχῆς μου. Τὰ ὁλοκαυτώματα αὐτῶν, καὶ αἱ θυσίαι αὐτῶν ἔσονται δεκταὶ ἐπὶ τὸ θυσιαστήριόν μου. Ὁ γὰρ οἶκός μου οἶκος προσευχῆς κληθήσεται πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν. » Οἶμαι δὲ διὰ τούτων ὡς πρὸς τὴν λέξιν διὰ τὴν ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπιστροφὴν τοῦ λαοῦ τὴν ἐπὶ Κύρου καὶ Δαρείου καὶ Ἀρταξέρξου γενομένην τὸν Θεὸν ἂν εἰρῆσθαι συνάγειν· διὸ ἐπιλέγει·

C « Εἶπε Κύριος ὁ συνάγων τοὺς διεσπαρμένους Ἰσραὴλ, ὅτι Συνάξω ἐπ' αὐτὸν συναγωγήν. » Καθ' οὓς δὲ χρόνους εἰκὸς ἦν καὶ πλῆθος αὐτοῖς ἀλλοφύλων ἐθνῶν προσηλυτεῦσαι· οὓς διὰ τὴν προτέραν κατάστασιν, καὶ διὰ τὸ ἀλλογενὲς καὶ ἀλλότριον τοῦ τρόπου, ἀγροῦ θηρία ὠνόμασεν ὁ λόγος.

« Πάντα τὰ θηρία τὰ ἄγρια, δεῦτε, φάγετε, πάντα τὰ θηρία τοῦ δρυμοῦ. » Τὰ δὲ θηρία τὰ μετὰ τοῦ Ἰσραὴλ συναγόμενα οἱ ἐξ ἐθνῶν προσιόντες τῷ λόγῳ εἶεν ἂν, οὓς ἀνακαλεῖται λέγων· « Δεῦτε, φάγετε, πάντα τὰ θηρία τοῦ δρυμοῦ. » Δρυμὸν δὲ πολλάκις τετηρήκαμεν τὸ πλῆθος τῶν ἀλλοφύλων ἐθνῶν λελέχθαι. Ταῦτ' οὖν τὰ θηρία τῆς τοῦ Θεοῦ κλήσεως καταξιοῖ, καὶ εἰς ἑστίασιν ἀνακαλεῖται.

D « Ἴδετε, ὅτι ἐκτετύφλωνται πάντες· οὐκ ἔγνωσαν· κύνες ἐνεοὶ οὐ δυνήσονται ὑλακτεῖν, ἐνυπνιαζόμενοι κοίτην, φιλοῦντες νυστάξαι. » Καὶ τοιοῦτοι μὲν ἦσαν οἱ τῶν Ἰουδαίων ἄρχοντες πρὸς τοὺς ἐκτὸς, πρὸς οὓς ἔδει ἐγρηγορέναι καὶ νήφειν, καὶ κατὰ τῶν ἐχθρῶν ὑλακτεῖν· πρὸς δὲ τοὺς οἰκείους ἀναιδεῖς τινες ὑπῆρχον, κατεσθίοντες τὰ ὑπ' αὐτοῖς ποιμαινόμενα θρέμματα.

« Καὶ οἱ κύνες ἀναιδεῖς τῇ ψυχῇ, οὐκ εἰδότες πλησμονήν. Καί εἰσι πονηροὶ οὐκ εἰδότες σύνεσιν· πάντες ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν ἐξηκολούθησαν, ἕκαστος κατὰ τὸ ἑαυτοῦ· » οὐ ταῖς ὁδοῖς τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ ταῖς ἑαυτῶν διὰ τοῦ τὰ καταθύμια αὐτοῖς πράττειν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΖ'.

« Ἴδετε, ὡς δίκαιος ἀπώλετο, καὶ οὐδεὶς ἐνδέχεται τῇ καρδίᾳ· καὶ ἄνδρες δίκαιοι αἴρονται, καὶ οὐδεὶς κατανοεῖ. Ἀπὸ γὰρ προσώπου ἀδικίας ἦρται ὁ δίκαιος. » Καὶ πῶς ἔμελλον κατανοεῖν οἱ τὰς ψυχὰς τυφλοί; εἰ γὰρ μὴ οὕτως εἶχον, κἂν ἑώρων τὸν δίκαιον, καὶ συνίεσαν τὴν ἑαυτῶν οἰκονομίαν· ἀλλ' οἱ μὲν τυφλοὶ ὄντες καὶ κύνες ἀναιδεῖς τοιαυτα κατὰ τῶν δικαίων ἐτόλμων· οἱ δὲ ἐν εἰρήνῃ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ παρελαμβάνοντο.

« Ἔσται ἐν εἰρήνῃ ἡ ταφὴ αὐτοῦ, ἦρται ἐκ τοῦ μέσου. » Εἴποι δ' ἄν τις δύνασθαι ταῦτα ἁρμόττειν καὶ τῷ Σωτῆρι καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ τοῖς ὑπὸ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἐπιβεβουλευμένοις· ἀλλὰ καὶ τὴν ἀνάστασιν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν αἰνίττεσθαι τὸ λόγιόν φησι· τοῦ μὲν θανάτου διὰ τῆς ταφῆς αὐτοῦ δηλουμένου, τῆς δ' ἀναστάσεως διὰ τοῦ, « Ἤρθη ἐκ τοῦ μέσου ἡ ταφὴ αὐτοῦ. » Ἀφανὴς γέγονε διὰ τὸ μὴ ἀπομεῖναι αὐτὸν ἐν τῷ τῆς ταφῆς τόπῳ· ὅθεν ὁ ἄγγελος ἐπιστὰς ταῖς γυναιξὶν ἔλεγε· « Τίνα ζητεῖτε; Ἰησοῦν; Οὐκ ἔστιν ὧδε· δεῦτε, ἴδετε τὸν τόπον αὐτοῦ. »

« Ὑμεῖς δὲ προσαγάγετε ὧδε, υἱοὶ ἄνομοι, σπέρμα μοιχῶν καὶ πόρνης. Ἐν τίνι ἐνετρυφήσατε; καὶ ἐπὶ τίνα ἠνοίξατε τὸ στόμα ὑμῶν; καὶ ἐπὶ τίνα ἐχαλάσατε τὴν γλῶσσαν ὑμῶν; Οὐχ ὑμεῖς ἐστε τέκνα ἀπωλείας, σπέρμα ἀνόμων; » Οὐ γὰρ ἄξιον τοῦ Ἀβραὰμ καὶ τῆς Σάῤῥας τέκνα ὑμᾶς καλεῖν· εἰ γὰρ τέκνα τοῦ Ἀβραὰμ ἦτε, τὰ ἔργα τοῦ Ἀβραὰμ ἐποιεῖτε. Μοιχοὺς δ' οἶδεν ὁ λόγος καλεῖν τοὺς πάλαι εἰδωλολατροῦντας, περὶ ὧν εἴρηται· « Καὶ ἐμοίχευσαν τὸ ξύλον καὶ τὸν λίθον· » πόρνην δὲ τὴν Ἱερουσαλὴμ ἐδήλου διὰ τῶν ἔμπροσθεν ὁ παρὼν προφήτης. Μάλιστα γὰρ αὐτῶν τὴν γλῶσσαν καὶ τὸ στόμα καταιτιᾶται διὰ τὰς κατὰ τοῦ Σωτῆρος φωνὰς, καὶ ἃς εἰσέτι καὶ νῦν κατ' αὐτοῦ ποιοῦνται βλασφημίας. Διό φησιν· « Ἐπὶ τίνα ἠνοίξατε τὸ στόμα ὑμῶν; καὶ ἐπὶ τίνα ἐχαλάσατε τὴν γλῶσσαν ὑμῶν; Οὐχ ὑμεῖς ἐστε τέκνα ἀπωλείας; »

« Οἱ παρακαλοῦντες εἴδωλα ὑπὸ δένδρα δασέα, σφάζοντες τὰ τέκνα αὐτῶν ἐν ταῖς φάραγξιν ἀνὰ μέσον τῶν πετρῶν. Ἐκείνη σου ἡ μερὶς, οὗτός σου ὁ κλῆρος· κἀκείνοις ἐξέχεας σπονδὰς, καὶ τούτοις ἀνήνεγκας θυσίας. Ἐπὶ τούτοις οὖν οὐκ ὀργισθήσομαι; » Σαφῶς δὲ διὰ τούτων δείκνυται ἡ παροῦσα προφητεία τοῖς κατὰ τοὺς χρόνους Ἡσαΐου τοῦ προφήτου εἰδωλολάτραις ἁρμόττουσα.

« Ἐπ' ὄρος ὑψηλὸν καὶ μετέωρον, ἐκεῖ σου ἡ κοίτη, καὶ ἐκεῖ ἀνεβίβασας θυσίας σου. » Κατὰ ταῦτα, φησὶν, ἔπραττες, οὐδὲ κεκρυμμένως ἀσεβῶν, ἀλλὰ πεπαῤῥησιασμένως· οὕτως ὡς καὶ ἐπ' αὐτῶν τῶν ὑψηλοτάτων ὀρῶν ἐπιτελεῖν τὰς δαιμονικὰς θυσίας.

« Καὶ ὀπίσω τῶν σταθμῶν τῆς θύρας σου ἔθηκας μνημόσυνά σου. Ὤου, ὅτι, ἐὰν ἀπ' ἐμοῦ ἀποστῇς, πλεῖόν τι ἕξεις. Ἠγάπησας τοὺς κοιμωμένους μετὰ σοῦ, καὶ ἐπλήθυνας τὴν πορνείαν σου μετ' αὐτῶν,

* Marc. XVI, 6.

A

CAPUT LVII.

VERS. 1. « Videte quomodo justus periit, et nemo suscipit corde: et viri justi tolluntur, et nullus est qui consideret. Nam a facie iniquitatis sublatus est justus. » Et quomodo considerarent, qui animis cæci erant: nam si non ita se habuissent, saltem justum vidissent et suam ipsi œconomiam novissent: sed cum cæci, et canes impudentes essent, talia contra justos aggredi audebant: justi vero a Deo in pace suscipiebantur.

VERS. 2. » Erit in pace sepultura ejus, sublata est de medio. « Dixerit quispiam hæc et Salvatori et discipulis ejus competere, qui a Judaica gente insidiis appetebantur: sed etiam hic Salvatoris quoque nostri resurrectionem adumbrari pronuntiave-
B rit: ita ut mors ejus per sepulturam, resurrectio autem, his verbis, « Sublata est de medio sepultura ejus, » indicetur. De medio sublatus est, quia in loco sepulturæ non mansit: quare angelus mulieribus astans dicebat: « Quem quæritis? Jesum? Non est hic, venite, videte locum ejus *. »

VERS. 3, 4. « Vos autem accedite huc, filii iniqui, semen adulterorum et meretricis. In quem insultastis? et in quem aperuistis os vestrum? et in quem laxastis linguam vestram? Nonne vos estis filii perditionis, semen impiorum? » Neque enim digni estis qui Abrahæ et Saræ filii vocemini: nam si filii Abrahæ essetis, opera Abrahæ faceretis. Adulteros
C autem solet Scriptura vocare eos, qui olim idololatriæ dediti erant, de quibus dicitur, « Et adulterarunt lignum et lapidem: » meretricem vero Hierosolymam hic propheta superius nuncupavit. Eorum quippe linguam et os in crimen maxime vocat, propter illas contra Salvatorem emissas voces, et ob blasphema verba, quæ hodieque adversus illum proferunt. Quapropter ait, « In quem aperuistis os vestrum, et in quem laxastis linguam vestram? Nonne vos estis filii perditionis? »

VERS. 5, 6. « Qui advocatis idola sub arboribus opacis, qui jugulatis filios vestros in vallibus, in medio petrarum. Hæc portio tua, hæc sors tua: et illis effudisti libamina, et illis obtulisti sacrificia. Super his ergo non irascar? » His clare ostenditur
D hanc prophetiam idololatris qui tempore Isaiæ erant convenire.

VERS. 7. « Super montem excelsum et altum, ibi cubile tuum, et illuc adduxisti sacrificia tua. » Et hæc, inquit, egisti non clam impie agens, sed palam et confidenter, ita ut etiam in celsissimis montium cacuminibus diabolica sacrificia offerres.

VERS. 8, 9. « Et retro postes ostii tui posuisti memorialia tua. Putabas, si a me recederes, te amplius quid habituram. Dilexisti dormientes tecum, et multiplicasti fornicationes tuas cum eis, multos-

quæ longe a te fecisti (41). » Multi quippe viri Deo A addicti, Hierosolymis se proripiebant, ob impia gesta quæ ibi perpetrabantur. « Et misisti legatos ultra terminos tuos, et humiliata es usque ad infernum. » Hæc omnia quasi de meretrice loquitur, quæ pulchritudini et decori studebat, ac nihil non agebat ad voluptatem eorum qui secum degebant.

- Vers. 10. « Multis itineribus tuis laborasti, et non dixisti, Desinam. » Non enim in una regia via incedebas; sed in multis et deviis. « Invaluisti, quia hæc egisti; ideo me non rogasti : » sed quasi robore et juventute valens, his pejora admisisti, turpibus gestis tuis insistens.

Vers. 11-13. « Quem timens perterrita es : et mentita es mihi, nec meministi mei, nec posuisti B me in mente tua, nec in corde tuo? Et ego te videns, despicio, et me non timuisti. Et ego annuntiabo justitiam meam et mala tua, et non proderunt tibi. Cum clamaveris, eruant te in tribulatione tua. Hos quippe omnes ventus auferet, et tempestas tollet. Qui autem adhærent mihi, possidebunt terram et hæreditate accipient montem sanctum meum. » Omnes itaque eos qui incusantur, ventus tollet et tempestas auferet. Et hujusmodi finis invadet eos qui ob prædicta in crimen vocantur : eos vero qui bonam elegere sortem, me scilicet Deum, ac sinceros illos homines qui pure mihi adhærebant, merces mea excipiet.

Vers. 14. « Et dicent : Purgate vias a facie ejus, C et tollite offendicula de via populi mei. » Nam qui recte apud Deum se gerit, non salutis modo suæ curam habebit, sed etiam populo Dei sese utilem præstabit, præcipiens illi ut viam pietatis complanet, et offendicula, si qua videantur, amoveat.

Vers. 15. « Hæc dicit Altissimus, qui in excelsis habitat in sæculum, Sanctus in sanctis nomen ei : Altissimus, qui in sanctis requiescit, et pusillanimis dat patientiam, et dat vitam contritis corde. » Iis in populo qui pietate et timore Dei præditi erant, quique peccatorum pœnitentiam egerant, quos hæc Scriptura contritos corde et pusillanimes vocat, consolationem affert. Siquidem, etsi pauci numero, hujusmodi tamen nonnulli aderant. Attamen viri D Deo addicti erant; non tantum prophetæ, sed alii eorum imitatores, qui a prophetis edocebantur, eorumque disciplinæ animum adhibebant.

Vers. 16. « Non in perpetuum vos ulciscar, neque semper irascar vobis. Spiritus enim a me egredietur, et flatum omnem ego feci. » Nam curæ mihi est spiritus ille, qui a me profectus, in vobis habitavit : quandoquidem omnis spiritus, qui laudare me valeat, auctor sum, secundum illud,

καὶ πολλοὺς ἐποίησας τοὺς μακρὰν ἀπὸ σοῦ. » Πολλοὶ γὰρ ἔφυγον τὴν Ἱερουσαλὴμ οἱ τῷ Θεῷ ἀνακείμενοι ἄνδρες διὰ τὰς ἐν αὐτῇ συντελουμένας ἀθέους πράξεις. « Καὶ ἀπέστειλας πρέσβεις ὑπὲρ τὰ ὅριά σου, καὶ ἐταπεινώθης ἕως ᾅδου. » Ταῦτα πάντα προσωποποιεῖ ὡς πρὸς ἑταίραν καλλωπιζομένην, καὶ πάντα πράττουσαν ἐφ' ἡδονῇ τῶν προσόντων αὐτῇ.

« Τὰς πολυοδίας σου ἐκοπίασας, καὶ οὐκ εἶπας, Παύσομαι. » Οὐ γὰρ μίαν ὥδευες τὴν βασιλικὴν ὁδὸν, ἀλλὰ πολλὰς καὶ πεπλανημένας. « Ἐνίσχυσας, ὅτι ἔπραξας ταῦτα· διὰ τοῦτο οὐ κατεδεήθης μου σύ· » ἀλλ' ὥσπερ ἰσχύουσα καὶ νεανιευομένη, χείρονα τούτων ἔπραξας ἐπιμένουσα ταῖς οἰκείαις ἀτοπίαις.

« Τίνα εὐλαβηθεῖσα ἐφοβήθης, καὶ ἐψεύσω με, καὶ οὐκ ἐμνήσθης μου, οὐδ' ἔλαβές με εἰς τὴν διάνοιαν, οὐδ' εἰς τὴν καρδίαν σου; Καὶ ἐγώ σε ἰδὼν παρορῶ, καὶ ἐμὲ οὐκ ἐφοβήθης. Καὶ ἐγὼ ἀπαγγελῶ τὴν δικαιοσύνην μου καὶ τὰ κακά σου, καὶ οὐκ ὠφελήσει σε. Ὅταν ἀναβοήσῃς, ἐξελέσθωσάν σε ἐν τῇ θλίψει σου· τούτους γὰρ πάντας ἄνεμος λήψεται, καὶ ἀποίσει καταιγίς. Οἱ δὲ ἀντεχόμενοί μου κτήσονται γῆν, καὶ κληρονομήσουσι τὸ ὄρος τὸ ἅγιόν μου. » Πάντας μὲν οὖν τοὺς κατηγορηθέντας λήψεται ἄνεμος, καὶ ἀποίσει καταιγίς. Καὶ τοιοῦτο τέλος διαλήψεται τοὺς ἐπὶ τοῖς εἰρημένοις διαβληθέντας· τοὺς δὲ τὴν καλὴν ἐκλεξαμένους μερίδα, ἐμὲ δηλαδὴ τὸν Θεὸν καὶ τοὺς γνησίους καὶ καθαρῶς ἀντεχομένους, ἡ παρ' ἐμοῦ ἀμοιβὴ διαδέξεται.

« Καὶ ἐροῦσι· Καθαρίσατε ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ ὁδοὺς, καὶ ἄρατε σκῶλα ἀπὸ τῆς ὁδοῦ τοῦ λαοῦ μου. » Οὐ γὰρ μόνης τῆς σωτηρίας πρόνοιαν ποιήσεται ὁ παρὰ τῷ Θεῷ κατορθώσας, ἀλλ' ἤδη καὶ τῷ λαῷ Θεοῦ χρήσιμον ἑαυτὸν παρέξει προστάττων ἐξομαλίζειν αὐτῷ τὴν ὁδὸν τῆς θεοσεβείας, καὶ τὰ δοκοῦντα προσκόμματα.

« Τάδε λέγει ὁ Ὕψιστος, ὁ ἐν ὑψηλοῖς κατοικῶν εἰς τὸν αἰῶνα, Ἅγιος ἐν ἁγίοις ὄνομα αὐτῷ· Ὕψιστος ἐν ἁγίοις ἀναπαυόμενος, καὶ ὀλιγοψύχοις διδοὺς μακροθυμίαν, καὶ διδοὺς ζωὴν τοῖς συντετριμμένοις τὴν καρδίαν. » Πρὸς τοὺς ἐν τῷ λαῷ εὐλαβεῖς καὶ φόβον Θεοῦ κεκτημένους, καὶ μετανοοῦντας ἐφ' οἷς ἥμαρτον, οὓς ἡ παροῦσα λέξις συντετριμμένους τὴν καρδίαν καὶ ὀλιγοψύχους ὀνομάζει, παράκλησιν καὶ παραμυθίαν προσάγει. Ἦσαν γὰρ ἐν αὐτοῖς, εἰ καὶ βραχεῖς καὶ ἀριθμῷ ληπτοί. Πλὴν ὅμως ἦσαν ἄνδρες ἀνακείμενοι τῷ Θεῷ· οὐχ οἱ προφῆται μόνον, ἀλλὰ καὶ ἕτεροι τούτων ζηλωταὶ, μαθητευόμενοι τοῖς προφήταις, καὶ ταῖς διδασκαλίαις αὐτῶν προσανέχοντες.

« Οὐκ εἰς τὸν αἰῶνα ἐκδικήσω ὑμᾶς, οὐδὲ διὰ παντὸς ὀργισθήσομαι ὑμῖν. Πνεῦμα γὰρ παρ' ἐμοῦ ἐξελεύσεται, καὶ πνοὴν πᾶσαν ἐγὼ ἐποίησα. » Μέλει γάρ μοι τοῦ πνεύματος, ὅπερ ἐξ ἐμοῦ προελθὸν, εἰς ὑμᾶς κατῴκησεν· ἐπειδὴ καὶ ποιητὴς τυγχάνων πάσης πνοῆς τῆς δυναμένης με αἰνεῖν, κατὰ τὸ,

(41) Sic vertimus, quia ad hunc modum interpretatur Eusebius. Verus tamen hujus loci sensus hic esse videtur : « Multosque qui tecum fornicarentur procul accivisti. »

« Πᾶσα πνοὴ αἰνεσάτω τὸν Κύριον, » καὶ ἐν τῇ κο- A σμοποιίᾳ δὲ ἐμφυσήσαντος τοῦ Θεοῦ ἐγένετο ἄνθρωπος εἰς ψυχὴν ζῶσαν.

« Δι' ἁμαρτίαν βραχύ τι ἐλύπησα αὐτὸν, καὶ ἐπάταξα αὐτὸν, καὶ ἀπέστρεψα τὸ πρόσωπόν μου ἀπ' αὐτοῦ, καὶ ἐλυπήθη, καὶ ἐπορεύθη στυγνὸς ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ. Τὰς ὁδοὺς αὐτοῦ ἑώρακα, καὶ ἰασάμην αὐτὸν, καὶ παρεκάλεσα αὐτὸν, καὶ ἔδωκα αὐτῷ παράκλησιν ἀληθινὴν, εἰρήνην ἐπ' εἰρήνῃ τοῖς μακρὰν καὶ τοῖς ἐγγὺς οὖσι. Καὶ εἶπε Κύριος· Ἰάσομαι αὐτούς. Οἱ δὲ ἄδικοι κλυδωνισθήσονται, καὶ ἀναπαύσασθαι οὐ δυνήσονται. Οὐκ ἔστι χαίρειν τοῖς ἀσεβέσιν, εἶπεν ὁ Θεός. » Εἰ καὶ πρὸς βραχύν τινα καιρὸν διά τινας ἐξ ἀνθρωπίνης ἀσθενείας ἐπιγενομένας ἁμαρτίας ἐλύπησα τοὺς ἡμαρτηκότας καὶ ἐπάταξα, οἷα πατὴρ υἱοὺς παιδεύων· « Ὃν » γὰρ « ἀγαπᾷ Κύριος, B παιδεύει· μαστιγοῖ δὲ πάντα υἱὸν ὃν παραδέχεται· » ἀλλ' ἐπειδὴ, συναίσθησιν λαβόντες τῆς ἐμῆς παιδείας, ἐλυπήθητε τὴν κατὰ Θεὸν λύπην, καὶ ἐπορεύθητε στυγνοὶ μεταμεληθέντες· τούτου χάριν, τὴν ἐπιστροφὴν καὶ τὴν μετάνοιαν ὑμῶν θεασάμενος καὶ τὰς μετὰ ταῦτα πράξεις, καὶ τοῦ βίου τὰς ὁδοὺς, ἰασάμην ὑμᾶς καὶ παρεκάλεσα δοὺς παράκλησιν ἀληθινήν· πάντα γὰρ παρ' ἐμοῦ εἰς τοὺς ἐμοὺς οἰκείους χορηγούμενα ἀληθινὰ τυγχάνει. Διόπερ τοῖς ἐκ τῆς ἐμῆς παιδείας σωφρονισθεῖσι παράκλησιν ἀληθινὴν δέδωκα καὶ εἰρηνικὴν, οὐχ ἁπλῆν τινα καὶ πρόσκαιρον, ἀλλὰ πολυπλασιαζομένην· ὡς καὶ ἀπὸ τῶν ἐγγὺς ἔχειν αὐτὴν, καὶ ἀπὸ τῶν πόῤῥω καὶ μακρὰν ἀπῳκισμένοις.

C

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΗ'.

« Ἀνάβόησον ἐν ἰσχύϊ, καὶ μὴ φείσῃ, ὡς σάλπιγγι ὕψωσον τὴν φωνήν σου, καὶ ἀνάγγειλον τῷ λαῷ μου τὰ ἁμαρτήματα αὐτῶν, καὶ τῷ οἴκῳ Ἰακὼβ τὰς ἀνομίας αὐτῶν. » Τοῖς μὲν οὖν εὐαγγελισταῖς τοῦ σωτηρίου λόγου διὰ τῶν ἔμπροσθεν ἐλέγετο· « Ἐπ' ὄρος ὑψηλὸν ἀνάβηθι, ὁ εὐαγγελιζόμενος Ἱερουσαλήμ· ὑψώσατε, μὴ φοβεῖσθε· » ἐνταῦθα δὲ οὐκ ἐπ' ὄρος ὑψηλὸν ἀναβαίνειν ὁ προφήτης κελεύεται· οὐδὲ γὰρ ἦσαν ἐν ὕψει, οἷς ταῦτα προεφώνει· τὸ διαβοῆσαι μόνον ἐν ἰσχύϊ καὶ μὴ φείσασθαι, οἷα εἰς ὦτα κωφῶν λαλοῦντα προστάττεται, καὶ δίκην σάλπιγγος ὑψῶσαι τὴν φωνήν. Σάλπιγξ δὲ πολέμου σημεῖον· διὸ ὡς πρὸς πολέμιον τὸν ἀσεβῆ καὶ ἁμαρτωλὸν τῇ βοῇ χρήσασθαι κελεύει, ὡς ἂν καθάψοιτο τῆς τῶν ἀκουόντων D διανοίας, καὶ τρώσειν αὐτὴν τῷ πληκτικωτάτῳ λόγῳ.

« Ἐμὲ ἡμέραν ἐξ ἡμέρας ζητοῦσι, καὶ γνῶναί μου τὰς ὁδοὺς ἐπιθυμοῦσι, ὡς λαὸς δικαιοσύνην πεποιηκὼς, καὶ κρίσιν Θεοῦ αὐτοῦ μὴ ἐγκαταλελοιπώς. Αἰτοῦσί με νῦν κρίσιν δικαίαν, καὶ ἐγγίζειν Θεῷ ἐπιθυμοῦσι. » Εἰς κατάκρισιν λαὸν αὐτοῦ ὀνομάζων τὸν ἁμαρτωλὸν, ὃν ἐγὼ μὲν, φησὶν, εἰσεποιησάμην, καὶ ὃν κατηξίωσα λαὸν ἐμὸν χρηματίζειν· οἱ δὲ ἐμάκρυνον ἑαυτοὺς ἐμοῦ, ταῖς ἑαυτῶν ἔκδοτοι δεδομένοι κακίαις.

« Omnis spiritus laudet Dominum [10]; » et in creatione mundi, insufflante Deo, factus est homo in animam viventem.

Vers. 17-21. « Propter peccatum paululum contristavi eum, et percussi eum, et averti faciem meam ab eo, et contristatus est, et ambulavit tristis in viis suis. Vias ejus vidi, et sanavi eum, et consolatus sum eum, et dedi ei consolationem veram, pacem super pacem iis qui longe et qui prope sunt. Et dixit Dominus : Sanabo eos : qui autem iniqui sunt fluctuabunt, et non poterunt quiescere. Non est gaudium impiis, dixit Deus. » Etiamsi ad breve quoddam tempus, ob quædam ex humana infirmitate profecta peccata, peccantes tristitia affecerim et percusserim, quasi pater filios corripiens : nam, « Quem diligit Dominus, castigat; flagellat autem omnem filium, quem suscipit [11]; » at quia in castigationis meæ sensum venientes, ilii, quæ secundum Deum est, tristitiæ vos dedidistis, ac pœnitentia ducti cum mœrore ambulastis ; ideo conversionem et pœnitentiam vestram conspicatus, necnon posteriora gesta vestra, et vias vitæ quas iniistis, vos sanavi et consolatus sum vera utique consolatione : etenim omnia a me familiaribus concessa meis vera sunt. Quamobrem iis, qui per castigationem meam resipuerunt, consolationem dedi veram et pacatam, non autem vulgarem quamdam et temporariam, sed abundantissimam ; ita ut et cum proxime positis, et cum procul remotis illa fruantur.

CAPUT LVIII.

Vers. 1. « Clama cum fortitudine, neque parcas, quasi tuba attolle vocem tuam, et annuntia populo meo peccata eorum, et domui Jacob iniquitates eorum. » Superius quidem salutaris verbi prædicatoribus dicebatur : « Super montem excelsum ascende qui evangelizas Jerusalem : exaltate et nolite timere : » hic vero non supra montem excelsum ascendere jubetur propheta : neque enim in cacumine positi erant ii, quibus hæc prænuntiabat : sed tantum ut cum fortitudine clamet, et ne parcat, utpote qui ad aures surdorum loquatur, præcipitur, et ut instar tubæ extollat vocem. Tuba vero militare signum est : quare adversus impium et peccatorem, ut contra inimicum, clamore uti jubet, qui ad auditorum mentem pertingat, ipsamque vi vocis feriat et vulneret.

Vers. 2. « Me de die in diem quærunt, et scire vias meas cupiunt, tanquam populus, qui justitiam fecerit, et judicium Dei sui non dereliquerit. Petunt a me nunc judicium justum, et appropinquare Deo cupiunt. » Populum suum ad ipsius condemnationem peccatorem nuncupat : quem ego, inquit, meum ascripsi, et quem populum vocare meum non dedignatus sum : illi vero malitiæ suæ dediti, sese a me procul removerunt.

[10] Psalm. CL, 6. [11] Hebr. XII, 6.

VERS. 3. « Dicentes : Quare jejunavimus, et non vidisti? humiliavimus animas nostras, et non cognovisti? » Quia talia impudenter effari audent, magna tu, mi propheta, voce utens, responde illis, et coargue eos, quod judicium meum dereliquerint, et quod omnia quæ proferunt, non sincere dicant. « In diebus enim jejuniorum vestrorum invenitis voluntates vestras, et omnes subditos vestros affligitis. » Si ergo de tali jejunio glorientur, longe præstabilius ipsis erat, ut epulis vacarent, et res hujusmodi non aggrederentur. Quapropter initio prophetiæ dictum est illis : « Jejunium et cessationem et solemnitates vestras odit anima mea. » Nam jejunii otium, non in pœnitentiæ occasionem vertitis, sed illo ad debita exigenda et repetenda utimini.

VERS. 4. « Si ad lites et pugnas jejunatis, et pugnis percutitis humilem, ad quid mihi jejunatis? » Videtur ipso quoque prophetiæ tempore tale quidpiam factum esse : id quippe sermo subindicat : « Ut hodie audiatur in clamore vox vestra. »

VERS. 5. « Non ego jejunium istud elegi, et diem, ut humiliet homo animam suam. Non si incurvaveris quasi circulum collum tuum, et cilicium et cinerem substraveris : neque sic vocabitis jejunium acceptabile. » Quod si quis velit modum veri mihique probati jejunii ediscere, hæc agat : Ad lætitiam vultum componat, et oleo caput inungens secundum salutare præceptum, jejunium clam observet, et soli Patri occulta videnti humilitatem animæ ostendat : in publico autem operibus, pietatis fructus videntibus omnibus exhibeat, omne vinculum iniquitatis solvendo. Quare ait :

VERS. 6. « Non tale judicium elegi, dicit Dominus : sed solve omnem nexum iniquitatis; dissolve obligationes violentarum cautionum; dimitte fractos in remissionem; et omnem syngrapham iniquam lacera, » dictum illud Servatoris opere perficiens : « Si offers munus tuum ad altare, et ibi recordatus fueris, quia frater tuus habet aliquid adversum te; relinque ibi munus tuum, et vade prius, reconciliare fratri tuo : et tunc veniens offer munus tuum [11]. »

VERS. 7. « Frange esurienti panem tuum, et pauperes tecto carentes induc in domum tuam. Si videris nudum, tege, et domesticos seminis tui ne despexeris. » Non enim desunt apud homines qui cibo egeant : atque sic tibi abstinentia non lucro erit : sed alio modo animam tuam ales, cum pane tuo indigum et cibi penuria laborantem recreabis.

VERS. 8, 9. « Tunc erumpet matutinum lumen tuum, et sanationes tuæ cito orientur : et præibit ante te justitia tua, et gloria Dei circumdabit te. Tunc clamabis, et Deus exaudiet te : adhuc te loquente dicet, Ecce adsum. »

A « Λέγοντες· Τί ὅτι ἐνηστεύσαμεν, καὶ οὐκ εἶδες; ἐταπεινώσαμεν τὰς ψυχὰς ἡμῶν, καὶ οὐκ ἔγνως; » Ἐπειδὴ τοιαῦτα λέγειν ἀναιδῶς τολμῶσι, μεγάλῃ βοῇ χρησάμενος σὺ ὁ ἐμὸς προφήτης, ἀπόκριναι αὐτοῖς, καὶ ἀπέλεγχε, ὅπως ἐμὴν κρίσιν καταλελοίπασι, καὶ πάνθ' ὅσα φάσκουσιν, οὐκ ἀληθῶς διαβεβαιοῦνται. « Ἐν γὰρ ταῖς ἡμέραις τῶν νηστειῶν ὑμῶν εὑρίσκετε τὰ θελήματα ὑμῶν, καὶ πάντας τοὺς ὑποχειρίους ὑμῶν ὑπονύσσετε. » Εἰ τοίνυν ἐπὶ τοιαύτῃ σεμνύνονται νηστείᾳ, πολὺ κρεῖττον ἦν αὐτοῖς τροφῇ σχολάζειν, καὶ μὴ τοιαῦτα τολμᾷν. Διὰ ταῦτα γοῦν κατ' ἀρχῆς τῆς προφητείας πρὸς αὐτοὺς ἐλέγετο· « Νηστείαν καὶ ἀργίαν, καὶ τὰς ἑορτὰς ὑμῶν μισεῖ ἡ ψυχή μου. » Τὴν γὰρ τῆς νηστείας σχολὴν οὐκ ἀφορμὴν ποιεῖσθε μεταμελείας· ἀλλὰ ταύτην εἰς τὴν
B τῶν ὀφειλόντων εἴσπραξιν ἀναλίσκετε.

« Εἰ εἰς κρίσεις καὶ μάχας νηστεύετε, καὶ τύπτετε πυγμαῖς ταπεινὸν, ἵνα τί μοι νηστεύετε; » Ἔοικε καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τῆς προφητείας καιρὸν τοιοῦτό τι γεγενῆσθαι· τοῦτο γὰρ αἰνίττεται ὁ λόγος· « Ὡς σήμερον ἀκουσθῆναι ἐν κραυγῇ τὴν φωνὴν ὑμῶν.

« Οὐ ταύτην τὴν νηστείαν ἐξελεξάμην, καὶ ἡμέραν ταπεινοῦν ἄνθρωπον τὴν ψυχὴν αὐτοῦ. Οὐδ' ἂν κάμψῃς ὡς κρίκον τὸν τράχηλόν σου, καὶ σάκκον καὶ σπόδον ὑποστρώσῃ, οὐδ' οὕτω καλέσετε νηστείαν δεκτήν. » Εἰ δὲ δὴ ἐθέλοι τις τρόπον ἀληθοῦς καὶ ἐμοὶ τῷ Θεῷ ἀρεστῆς νηστείας διδάσκεσθαι, ταῦτα πραττέτω· Φαιδρὸν τὸ πρόσωπον καταστήσας, καὶ τὴν κεφαλὴν ἀλείψας ἐλαίῳ κατὰ τὴν σωτήριον παρακέλευσιν, τὴν μὲν νηστείαν ἐν τῷ κρυπτῷ φυλατ-
C τέτω, καὶ τῷ Πατρὶ τῷ βλέποντι τὰ κρυπτὰ μόνῳ τὴν ταπείνωσιν τῆς ψυχῆς δεικνύτω· εἰς δὲ τὸ φανερὸν δι' ἔργων τοὺς καρποὺς τῆς κατὰ ψυχὴν εὐλαβείας τοῖς πᾶσιν ὁρῶσι παρεχέτω, διὰ τοῦ λύειν πάντα σύνδεσμον ἀδικίας. Διό φησιν·

« Οὐχὶ τοιαύτην νηστείαν ἐξελεξάμην, λέγει Κύριος· ἀλλὰ λύε πάντα σύνδεσμον ἀδικίας· διάλυε στραγγαλιὰς βιαίων συναλλαγμάτων· ἀπόστελλε τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει· καὶ πᾶσαν συγγραφὴν ἄδικον διάσπα· » αὐτὸ δὴ τὸ λεγόμενον ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἔργῳ πληρῶν, τό· « Ἐὰν προσφέρῃς τὸ δῶρόν σου, κἀκεῖ μνησθῇς, ὅτι ἔχει ὁ ἀδελφός σού τι κατὰ σοῦ· ἄφες ἐκεῖ τὸ δῶρόν σου, καὶ ὕπαγε πρῶτον, διαλλάγηθι τῷ ἀδελφῷ σου· καὶ τότε ἐλθὼν πρόσφερε
D τὸ δῶρόν σου. »

« Διάθρυπτε πεινῶντι τὸν ἄρτον σου, καὶ πτωχοὺς ἀστέγους εἴσαγε εἰς τὸν οἶκόν σου. Ἐὰν ἴδῃς γυμνὸν, περίβαλε, καὶ ἀπὸ τῶν οἰκείων τοῦ σπέρματός σου οὐχ ὑπερόψει. » Οὐ γὰρ λείπουσιν ἐν ἀνθρώποις οἱ τροφῆς ἐνδεεῖς· καὶ οὕτω γάρ σοι γένηται οὐ πρὸς κέρδους ἡ ἀσιτία, ἀλλ' ἑτέρῳ τρόπῳ τραφήσῃ τὴν ψυχὴν τῷ σαυτοῦ ἄρτῳ τὸν ἐνδεῆ καὶ τροφῆς δεόμενον ἀναχτώμενος.

« Τότε ῥαγήσεται πρώϊμον τὸ φῶς σου, καὶ τὰ ἰάματά σου ταχὺ ἀνατελεῖ· καὶ προπορεύσεται ἔμπροσθέν σου ἡ δικαιοσύνη σου, καὶ ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ περιστελεῖ σε. Τότε βοήσῃ, καὶ ὁ Θεὸς εἰσακούσεταί σου· ἔτι λαλοῦντός σου ἐρεῖ· Ἰδοὺ πάρειμι. »

[11] Matth. v, 23

« Ἐὰν ἀφέλῃς ἀπὸ σοῦ σύνδεσμον, καὶ χειροτονίαν, A καὶ ῥῆμα γογγυσμοῦ. » Ὁ γὰρ τῶν ὅλων Θεὸς τοὺς μὲν εὐπορεῖν τροφῆς καὶ χρημάτων, τοὺς δὲ ἐνδεεῖς καὶ πένητας ὑπεστήσατο εἰς δοκιμὴν ἑκατέρων· ἵν' οἱ μὲν ἔχοιεν καρπὸν τῆς ἑαυτῶν εὐπορίας διὰ τῆς εἰς τοὺς ἐνδεεῖς παροχῆς· οἱ δὲ ἐγγυμναζόμενοι τῇ πενίᾳ ἀντὶ πολυκάρπου χώρας τὴν ἀπὸ τῶν εὐπόρων διεποιοῦντο χορηγίαν.

« Καὶ δῷς πεινῶντι τὸν ἄρτον ἐκ ψυχῆς σου, καὶ ψυχὴν τεταπεινωμένην ἐμπλήσῃς· τότε ἀνατελεῖ ἐν τῷ σκότει τὸ φῶς σου, καὶ τὸ σκότος σου ὡς μεσημβρία. » Μάλιστα μὲν γὰρ τὰ πρῶτα τοῖς πᾶσι δεήσει κοινωνεῖν ἀφθόνως· τὰ δὲ ἐξαίρετα τοῖς οἰκείοις τῆς πίστεως ἀπονέμειν. Τοῦτο γὰρ καὶ ἡ ἀποστολικὴ διάταξις παρεκελεύσατο, φήσασα δεξιοὺς εἶναι πρὸς B πάντας.

« Καὶ ἔσται ὁ Θεός σου μετὰ σοῦ διὰ παντός· καὶ ἐμπλησθήσῃ καθάπερ ἐπιθυμεῖ ἡ ψυχή σου, καὶ τὰ ὀστᾶ σου πιανθήσεται· καὶ ἔσται ὡς κῆπος μεθύων, καὶ ὡς πηγὴ ἣν μὴ ἐξέλιπεν ὕδωρ. » Δηλαδὴ τῆς ψυχῆς αὐτῆς αἱ δυνάμεις πιανθήσονται ὑπὸ τῆς πνευματικῆς καὶ ἐνθέου τροφῆς. Καὶ κῆπος ἀειθαλὴς τὰς ἐξ ἁγίου Πνεύματος καρποφορῶν φυτείας, καὶ τὰ πάλαι δὲ τῆς ψυχῆς ἔρημα οἰκοδομηθήσεται ἐν σοὶ, καὶ ἀναπληρωθήσεται διὰ μαθημάτων καὶ λόγων θείων· ὡς καὶ οἰκοδόμον σε γενέσθαι ἑαυτοῦ, διδασκαλίαις ἐνθέοις οἰκοδομοῦντα τοὺς ἐν τῇ αὑτοῦ διανοίᾳ λογισμούς. Ἤδη δὲ καὶ φραγμὸν περιβαλεῖς τῇ σαυτοῦ ψυχῇ, περιφράττων αὐτὴν πανταχόθεν, καὶ C ἀσφαλιζόμενος ἀπὸ τῶν ἔξωθεν ὀχληρῶν. Ὀστᾶ δὲ τοῦ λαοῦ εἶεν ἂν οἱ ἐν αὐτῷ δυνατοὶ, τὸ πᾶν σῶμα ὑποβαστάζοντες.

« Καὶ οἰκοδομηθήσονταί σου αἱ ἔρημοι αἰώνιοι, καὶ ἔσται τὰ θεμέλιά σου αἰώνια γενεῶν γενεαῖς. Καὶ κληθήσῃ οἰκοδόμος φραγμῶν, καὶ τὰς τρίβους σου ἀνὰ μέσον παύσεις. » Φραγμοὺς δὲ οἰκοδομεῖ ὁ περιφράττων καὶ περιτειχίζων διαλεκτικαῖς ἀποδείξεσι τὰ ἐκκλησιαστικὰ δόγματα· ὁ δὲ τὰ δοκοῦντα προσκόμματα ἐκ τῶν θείων ἀναγνωσμάτων περιαιρῶν διὰ τοῦ σαφηνίζειν τὰ λεγόμενα, οὗτός ἐστιν ὁ τοὺς ἀνὰ μέσον τῶν τρίβων λίθους περιαιρῶν. Τῆς γὰρ πλάνης τὰς ἀτραποὺς ἀποφράττων, καὶ τὰς τοιαύτας ἀποτειχίζων διακοπὰς, καὶ πάντοθεν ἑαυτὸν τειχίζων καὶ περιφράττων, εἰκότως οἰκοδόμος φραγμῶν ὀνομάζεται. D

« Ἐὰν ἀποστρέψῃς τὸν πόδα σου ἀπὸ τῶν Σαββάτων, τοῦ μὴ ποιεῖν τὰ θελήματά σου ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἁγίᾳ· καὶ καλέσεις τὰ Σάββατα τρυφερὰ, ἅγια τῷ Θεῷ· οὐκ ἀρεῖς τὸν πόδα σου ἐπ' ἔργῳ, οὐδὲ λαλήσεις λόγον ἐν ὀργῇ ἐκ τοῦ στόματός σου. Καὶ ἔσῃ πεποιθὼς ἐπὶ Κύριον· καὶ ἀναβιβάσει σε ἐπὶ τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς, καὶ ψωμιεῖ σε τὴν κληρονομίαν Ἰακὼβ τοῦ πατρός σου. Τὸ γὰρ στόμα Κυρίου ἐλάλησε ταῦτα. » Ὑποβάλλει δ' ὁ λόγος μὴ θελήματα πράττειν, ὡς ἑαυτοὺς μέθαις καὶ κραιπάλαις σχολάζοντας· ἐν ἁγιασμῷ δὲ καὶ καθαρότητι διάγοντας, οὕτω καὶ τὴν ἡμέραν ἁγιάζειν, τρυφεράν τε αὐτὴν καὶ ἄλυπον διὰ τῆς ἐν αὐτῇ κατὰ Θεὸν ἐπιτελουμένης σχολῆς φυλάτ-

« Si abstuleris a te nexum, et manuum extensionem, et verbum murmurationis. » Nam universorum Deus, alios quidem cibis et pecuniis opulentos, alios vero egenos et pauperes constituit, ad utrumque probationem; ut hi quidem ex largitione egenis præbita, opulentiæ suæ fructum perciperent, alii vero pauperie afflictati et exercitati, divitum largitione, quasi feracissimo agro fruerentur.

Vers. 10. « Et dederis esurienti panem ex animo tuo, et animam humiliatam impleveris, tunc orietur in tenebris lumen tuum, et tenebræ tuæ erunt velut meridies. » Prima sane omnibus sunt largiter distribuenda; præcipua vero domesticis fidei dispensanda. Idipsum enim apostolico præcepto jubetur, scilicet officiosos esse erga omnes.

Vers. 11. « Et erit Deus tuus tecum semper, et impleberis sicut desiderat anima tua, et ossa tua pinguescent: et erit quasi hortus ebrius, et sicut fons, cui non deficit aqua. » Videlicet ipsius animæ virtutes pinguescent a spirituali et divina esca. Et hortus semper virens erit, arborum sancti Spiritus fructibus exornatus, atque illa olim animæ deserta in te ædificabuntur, ac disciplina divinisque sermonibus replebuntur; ita ut ipse tui constructor exsistas, cogitationes mentis tuæ divina doctrina exædificans. Ad hæc autem animam tuam propugnaculo circummunies, ipsamque contra externos tumultus undique sepies et custodies. Ossa vero populi fuerint ii, qui apud illum prævalidi ac robusti sunt, ita ut totum corpus sustentent.

Vers. 12. « Et ædificabuntur deserta tua perpetua, et erunt fundamenta tua sempiterna in generationes generationum. Et vocaberis ædificator maceriarum, et semitas tuas, quæ sunt in medio, quiescere facies. » Sepes autem construit, qui ecclesiastica dogmata dialecticis demonstrationibus circumquaque munit et defendit; qui vero ea, quæ in divinis lectionibus offendicula esse videntur, dicta explicando removet, is est qui lapides in medio semitarum positos amolitur. Nam quia erroris vias obstruit, et ejusmodi clausulas tutatur ac defendit, seseque undique munit et sepit, ædificator maceriarum jure vocatur.

Vers. 13, 14. « Si averteris a Sabbatis pedem tuum, ut non facias voluntates tuas in die sancta: et vocabis Sabbata delicata, sancta Deo; non levabis pedem tuum ad opus, neque loqueris verbum in ira de ore tuo. Et eris fiduciam habens in Domino: et evehet te ad bona terræ, et cibabit te hæreditate Jacob patris tui. Os enim Domini locutum est hæc. » His subindicatur non pro lubito singulos agere debere, ita ut ebrietati et crapulæ indulgeant; sed in sanctitate et puritate degendum esse, atque ita diem sancte celebrandam oportere: ipsamque lætam ac sine tristitia, ob otium illud Deo consecratum custodire, neque vel tantillum pedem movere

ad alia opera, neque vel verbotenus labia fœdare; sed soli divinarum rerum otio tota die vacare.

A τειν, μηδὲ μέχρι τοῦ τυχόντος κινοῦντα τὸν πόδα ἐπὶ πράξεσιν ἑτέραις, μηδὲ μέχρι λόγου μολύνειν τὰ χεῖλη· μόνῃ δὲ τῇ σχολῇ τῶν θείων διὰ πάσης προσανέχειν τῆς ἡμέρας.

CAPUT LIX.

Vers. 1. « Annon potest manus Domini salvare? An aggravata est auris ejus, ut non exaudiat? » Postquam in præcedentibus quæ a Judaico populo agenda erant, præscripsit, atque iis qui agenda perfecerint, congruentes pollicitationes obtulit, ac contraria deligentibus promerita supplicia comminatus est; jam his verbis ipsos coarguit, utpote qui aliqua Dei voluntati contraria delegerint: qua de causa in calamitates delapsi sunt. Ait ergo illis: Nequaquam mihi Deo impossibile erat vos etiam perditos restaurare, neque infirma est manus mea, ut vos, indignos licet, servare nequeam; auris vero mea, quæ omnia audit, non ita aggravata erat, ut non possem vos clamantes exaudire.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΝΘ'.

« Μὴ οὐκ ἰσχύει ἡ χεὶρ Κυρίου τοῦ σῶσαι; Ἢ ἐβάρυνε τὸ οὖς αὐτοῦ τοῦ μὴ εἰσακοῦσαι; » Ὡς πρὸς τὸν τῶν Ἰουδαίων λαὸν διαστειλάμενος ὁ λόγος ἐν τοῖς πρὸ τούτου τὰ πρακτέα, καὶ τοῖς μὲν τὰ πρακτέα δι' ἔργων ἐπιτελέσασι τὰς πρεπούσας ἐπαγγελίας παραθεὶς, τοῖς δὲ τἀναντία ἑλομένοις τὰς καταλλήλους ἀπειλήσας τιμωρίας· διὰ τῶν προκειμένων ἔλεγχον αὐτοῖς προσφέρει, ὥς τινα ἐναντία ἑλομένοις τῇ τοῦ Θεοῦ βουλῇ· οὗ χάριν καὶ τοῖς κακοῖς περιπεπτώκασι. Φησὶν οὖν πρὸς αὐτούς· Οὐκ ἦν ἀδύνα-
B τον ἐμοὶ τῷ Θεῷ, καὶ ἀπολλυμένους ὑμᾶς ἀνακτήσασθαι, οὐδὲ ἀσθενεῖ ἡ ἐμὴ χεὶρ καὶ ἀναξίους ὄντας ὑμᾶς διασῶσαι· καὶ τὸ οὖς δὲ τὸ ἐμὸν τὸ πάντων ἀκουστικὸν οὐχ οὕτως ἦν βαρυήκοον, ὡς μὴ δύνασθαι ὑμῶν εἰσακοῦσαι βοώντων.

Vers. 2. « Sed peccata vestra dissidium faciunt inter vos et Deum: et propter peccata vestra avertit faciem a vobis, ut non misereatur. » Improba vita vestra non sinit vos divina frui providentia, quia Deus peccatum, ut rem putidam, turpem et infamem abominatur. Populo itaque ruinæ ac remotionis a Deo nullam aliam fuisse causam docet, quam peccata eorum: horum vero species deinceps enumerat.

« Ἀλλὰ τὰ ἁμαρτήματα ὑμῶν διιστῶσιν ἀνὰ μέσον ὑμῶν καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ Θεοῦ· καὶ διὰ τὰς ἁμαρτίας ὑμῶν ἀπέστρεψε τὸ πρόσωπον ἀφ' ὑμῶν, τοῦ μὴ ἐλεῆσαι. » Ὁ παράνομος ὑμῶν βίος οὐκ ἐᾷ τῆς θείας ὑμᾶς ἀπολαῦσαι προνοίας, διὰ τὸ βδελύττεσθαι ὥσπερ δυσώδη καὶ αἰσχρὰν καὶ ἄτιμον τὴν ἁμαρτίαν. Τὸ μὲν οὖν αἴτιον τῆς ἀποπτώσεως τοῦ λαοῦ καὶ τῆς πόῤῥωτάτω τοῦ Θεοῦ ἀποβολῆς αὐτοῦ οὐδὲν ἕτερον εἶναι ἐδίδαξεν ἢ τὰς ἁμαρτίας· τὸ δὲ τούτων εἶδος
C ἑξῆς καταριθμεῖται.

Vers. 3. « Manus enim vestræ pollutæ sunt sanguine, et digiti vestri in peccatis: labia vestra locuta sunt iniquitatem, et lingua vestra injustitiam meditatur. » Et perpendas velim eos hic non de idololatria, aut de alio improbo facinore accusari, sed de cæde labiis perpetrata, et de oris sui iniquitate. Queis subindicat eorum contra Servatorem conspirationes, atque insidias ab eis contra probos viros structas. Etiamsi vero Servatorem non propria manu trucidarint; cum tamen sanguinem ejus super se et super filios suos expetierint, ac impiis usi sint clamoribus, reapse declararunt se manus sanguine fœdatas habere, labia eorum iniquitatem locuta esse, et linguam eorum impietatem protulisse. Nam sese decipientes alium Christum exspectant, humana quædam et fabulosa de ipso narrantes.

« Αἱ γὰρ χεῖρες ὑμῶν μεμολυσμέναι αἵματι, καὶ οἱ δάκτυλοι ὑμῶν ἐν ἁμαρτίαις· τὰ χείλη ὑμῶν ἐλάλησαν ἀνομίαν, καὶ ἡ γλῶσσα ὑμῶν ἀδικίαν μελετᾷ. » Καὶ θέα, ὡς οὐκ ἐπιμέμφεται αὐτοῖς ἐν τούτοις εἰδωλολατρείαν, οὐδ' ἑτέραν τινὰ παράνομον πρᾶξιν· ἀλλὰ τὴν διὰ χειλέων μιαιφονίαν, καὶ τὴν διὰ στόματος παρανομίαν. Δι' ὧν ᾐνίξατο τὴν κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἐπανάστασιν αὐτῶν, καὶ τὴν κατὰ τῶν δικαίων ἀνδρῶν ἐπιβουλήν. Εἰ δὲ καὶ μὴ αὐτόχειρες γεγόνασι τοῦ Σωτῆρος, ἀλλὰ τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐπ' αὐτοὺς καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα αὐτῶν αἰτησάμενοι, καὶ βοαῖς ἀθέοις χρησάμενοι, ἔργῳ παρέστησαν τὰς χεῖρας ἔχειν μεμολυσμένας αἵματι, τά τε χείλη αὐτῶν λελαληκέναι ἀνομίαν, καὶ τὴν γλῶσσαν αὐτῶν μεμελετηκέναι. Ἐξ-
D απατῶντες γὰρ ἑαυτοὺς ἕτερον προσδοκῶσι Χριστὸν, ἀνθρώπινά τινα περὶ αὐτοῦ μυθολογοῦντες.

Vers. 4, 5. « Nemo loquitur justa, nec est judicium verum. Confidunt rebus vanis, et loquuntur inania, quia concipiunt dolorem, et pariunt iniquitatem. Ova aspidum fregerunt, et telam araneæ texunt: et qui vult de ovis eorum comedere, frangens urinum invenit, et in ipso regulum. » Adversariarum potestatum semina in se parturiunt: quare malitiæ et improbitatis suæ filiis dicebatur, « Serpentes, genimina viperarum. » Proportione vero quadam ad divinum semen habita, adversariarum potestatum semen, ova appellavit, reptilis generis exemplo insistens: nam aspides, serpentes et alia

« Οὐδεὶς λαλεῖ δίκαια, οὐδέ ἐστι κρίσις ἀληθινή. Πεποίθασιν ἐπὶ ματαίοις, καὶ λαλοῦσι κενὰ, ὅτι κύουσι πόνον, καὶ τίκτουσιν ἀνομίαν. Ὠὰ ἀσπίδων ἔῤῥηξαν, καὶ ἱστὸν ἀράχνης ὑφαίνουσι· καὶ ὁ μέλλων τῶν ᾠῶν αὐτῶν φαγεῖν, συντρίψας οὔριον εὗρε, καὶ ἐν αὐτῷ βασιλίσκον. » Τῶν ἀντικειμένων δυνάμεων τὰ σπέρματα ἐν αὐτοῖς κυήσαντες· διὸ τοῖς τῆς κακίας καὶ πονηρίας αὐτῶν υἱοῖς ἐλέγετο· « Ὄφεις, γεννήματα ἐχιδνῶν. » Ἀναλόγως δὲ τῷ σπέρματι τῷ θείῳ τὸν τῶν ἀντικειμένων δυνάμεων σπόρον ᾠὰ ὠνόμασε διὰ τὸ παράδειγμα τοῦ ἑρπυστικοῦ γένους· ἀσπίδες καὶ ὄφεις, καὶ τὰ τοιαῦτα τῶν ᾠοτόκων ἐστίν.

Ἐπειδὴ μετὰ τοσαύτην κακίαν ἐπαγγέλλονται μὲν A τὰς ἀπὸ θείων Γραφῶν διδασκαλίας, ἐκπίπτουσι δὲ εἰς γραώδεις μύθους, καὶ εἰς παραδόσεις ἀνθρώπων, οὐδὲν ὑγιὲς μηδὲ ὠφέλιμον περιεχούσας· εἰκότως ἐπιλέγει· « Καὶ ἱστὸν ἀράχνης ὑφαίνουσι, » τὸ σαθρὸν καὶ ἄτιμον τῆς τοιαύτης αὐτῶν σπουδῆς τῷ τῆς ἀράχνης ὑφάσματι παραβάλλων. Ποίων δὲ ᾠῶν μνημονεύει, ἢ περὶ ὧν εἴρηται· « Τὰ ᾠὰ ἀσπίδων ἔῤῥηξαν; » Οἱ μὲν οὖν ἐν κακίᾳ τέλειοι, διαῤῥήξαντες τούτων τῶν ᾠῶν, τὰ τελεσφορηθέντα εἰς ἑαυτοὺς ὑπεδέξαντο· οἱ δὲ ἀτελέστεροι, πρὶν διαῤῥαγῆναι καὶ τελεσφορηθῆναι ἐμφαγόντες αὐτῶν, ἀπόλλυνται. Διὸ κατὰ τοὺς λοιποὺς ἑρμηνευτὰς εἴρηται· « Ὁ ἐσθίων ἐκ τῶν ᾠῶν αὐτῶν ἀποθανεῖται. » Εἰ δέ τις εὑρεθείη συνετὸς ἀνὴρ ὁ συντρίβειν αὐτὰ δυνάμενος ἀνατρεπτικῷ καὶ ἐλεγκτικῷ λόγῳ, οὗτος εὕροι ἂν τὸ ἐν B αὐτοῖς ἀνεμιαῖον καὶ οὔριον, καὶ δυσῶδες καὶ φθοριμαῖον, καὶ ἐν τούτοις πᾶσιν ἰλυσπώμενον καὶ ἐγκρυπτόμενον, τὸν πάντων ἑρπετῶν καὶ ἐξ αὐτοῦ τοῦ βλέμματος θανατοποιὸν, τὸν βασιλίσκον λέγω.

« Ὁ ἱστὸς αὐτῶν οὐκ ἔσται εἰς ἱμάτιον, οὐδὲ μὴ περιβάλωνται ἀπὸ τῶν ἔργων αὐτῶν· τὰ ἔργα αὐτῶν ἔργα ἀνομίας· οἱ δὲ πόδες αὐτῶν ἐπὶ πονηρίαν τρέχουσι, ταχινοὶ ἐκχέαι αἷμα, καὶ οἱ διαλογισμοὶ αὐτῶν, διαλογισμοὶ ἀπὸ φόνων. Σύντριμμα καὶ ταλαιπωρία ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν, καὶ ὁδὸν εἰρήνης οὐκ οἴδασιν. » Οὐ γὰρ παρεδέξαντο τὸν τῆς εἰρήνης πρύτανιν, περὶ οὗ εἴρηται· « Αὐτὸς γάρ ἐστιν ἡ εἰρήνη ἡμῶν· » διὸ τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς ταύτην προξενεῖ λέγων· « Εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν, εἰρήνην τὴν ἐμὴν ἀφίημι ὑμῖν. » — « Καὶ οὐκ ἔστι κρίσις ἐν ταῖς C ὁδοῖς αὐτῶν. Αἱ γὰρ τρίβοι αὐτῶν διεστραμμέναι, ἃς διοδεύουσι· καὶ οὐκ οἴδασιν εἰρήνην. » Ψηλαφῶντες γὰρ τὰς θείας Γραφὰς, οὐ συνίασι τὸν ἐν βάθει τῶν λέξεων ἀποκεκρυμμένον νοῦν· περὶ δὲ δὴ μόνην τὴν λέξιν ἀσχολούμενοι, ὥσπερ τινὰ τοῖχον ἐοίκασι ψηλαφᾷν.

Διὰ τοῦτο ἀπέστη ἡ κρίσις ἀπ' αὐτῶν, καὶ οὐ μὴ καταλάβῃ αὐτοὺς δικαιοσύνη· ὑπομεινάντων αὐτῶν φῶς, ἐγένετο αὐτοῖς σκότος· μεινάντες αὐγὴν, ἐν ἀωρίᾳ περιεπάτησαν. Ψηλαφήσουσιν ὡς τυφλοὶ τοῖχον, καὶ ὡς οὐχ ὑπαρχόντων ὀφθαλμῶν ψηλαφήσουσι. Καὶ πεσοῦνται ἐν μεσημβρίᾳ ὡς ἐν μεσονυκτίῳ, ὡς ἀποθνήσκοντες στενάξουσι. » Κατὰ δὲ τὸν καιρὸν τοῦ τῶν ἐθνῶν μεσημβρινοῦ φωτὸς, ταῖς σωτηρίοις D καὶ εὐαγγελικαῖς αὐγαῖς τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ καταλαμπομένης, μόνοι αὐτοὶ, ὡς ἂν τὰ πρὸς θάνατον ἡμαρτηκότες, πεπτώκασι, καὶ ὥσπερ ἐν μεσονυκτίῳ διάγουσιν.

« Ὡς ἄρκτος ἢ ὡς περιστερὰ ἅμα πορεύσονται. Ἀνεμείναμεν κρίσιν, καὶ οὐκ ἔστι σωτηρία· μακρὰν ἀφέστηκεν ἀφ' ἡμῶν. Πολλὴ γὰρ ἡμῶν ἡ ἀνομία ἐναντίον σου, καὶ αἱ ἁμαρτίαι ἡμῶν ἀντέστησαν ἡμῖν· αἱ γὰρ ἀνομίαι ἡμῶν ἐν ἡμῖν, καὶ τὰ ἀδικήματα ἡμῶν ἔγνωμεν. » Οἱ γὰρ στεναγμοὶ αὐτῶν, εἰ μὲν κατὰ λόγον ἐγίνοντο ὑπὲρ ὧν τετολμήκασι κατὰ τοῦ Σωτῆρος, ἐπωφελεῖς ἐγένοντο ἄν. Χρὴ γὰρ αὐ-

hujusmodi, ova pariunt. Quoniam post tantam exhibitam improbitatem, divinarum quidem Scripturarum doctrinam profitentur, in aniles vero fabulas et in traditiones hominum delabuntur, quæ nihil sanum, utile nihil habent; merito infert, « Et telam araneæ texunt, » putidum illud eorum indecorumque studium telæ araneæ comparans. Qualia porro ova memorat, nisi ea de quibus dicitur: « Ova aspidum eruperunt? » Qui igitur in malitiæ cumulum devenerunt, his diruptis ovis, fetum in se susceperunt: simpliciores vero antequam dirumpantur et fetum edant, ipsa comedentes, pereunt. Quapropter secundum reliquos interpretes dictum est: « Qui comederit ex ovis eorum, morietur. » Quod si quis reperiatur vir prudens, qui possit illa hortando et arguendo conterere, is inveniet in illis, venti et lotii odorem putidum atque corruptum, et in his omnibus fœde volutatum et latens omnium reptilium teterrimum, vel visu solo lethiferum, regulum dico.

VERS. 6 - 8. « Tela eorum non erit in vestimentum, neque operientur operibus suis: opera eorum opera iniquitatis: pedes autem eorum ad malitiam currunt, veloces ad effundendum sanguinem, et cogitationes eorum, cogitationes a cædibus. Contritio et miseria in viis eorum, et viam pacis non cognoverunt. » Neque enim pacis principem receperunt, de quo dictum est: « Ipse enim est pax nostra [13]: » quapropter eam discipulis procurat suis dicens, « Pacem meam do vobis, pacem meam relinquo vobis [14]. » — « Et non est judicium in viis eorum. Semitæ enim eorum perversæ, quas pertranseunt, et non noverunt pacem. » Nam cum divinas Scripturas attingunt, in profunditate verborum latentem sententiam non intelligunt: sed uni dictioni vacantes, videntur quasi murum contrectare.

VERS. 9, 10. « Propterea recessit judicium ab eis, nec apprehendet eos justitia; cum exspectarent lucem, factæ sunt eis tenebræ; cum exspectarent fulgorem, in caligine ambulaverunt. Palpabunt tanquam cæci murum: et quasi oculos non habeant, attrectabunt. Et cadent in meridie tanquam in media nocte, quasi morientes ingemiscent. » Tempore meridianæ gentium lucis, salutaribus et evangelicis radiis illustrata Ecclesia Dei, ipsi soli, utpote qui ad mortem peccaverint, delapsi sunt, et quasi in media nocte agunt.

VERS. 11, 12. « Tanquam ursus, aut tanquam columba simul incedent. Exspectavimus judicium, et non est salus: longe recessit a nobis. Multa enim iniquitas nostra in conspectu tuo, et peccata nostra obstiterunt nobis. Iniquitates enim nostræ in nobis sunt, et injustitias nostras cognovimus. » Nam gemitus ipsorum, siquidem ratione eorum quæ contra Salvatorem ausi sunt, emissi fuissent,

[13] Ephes. II, 14. [14] Joan. XIV, 27.

ipsis sane fructuosi futuri erant. Etenim opus est ipsos lugere, ingemiscere, lamentari et plangere, sanguinis, quem effuderunt, causa. Verum quia id agere non videntur, sed urbem illam sensilem, Hierosolymam dico, deplorant, et ruinam ejus stolide lugent, jure bestiæ feræ comparantur. Quamobrem dicitur: « Et ingemiscent tanquam ursus; » in aliis vero dicitur, « Sicut ursa prole orbata. » Ursus itaque vocantur, quia hæc fera homines devorat. Quandoquidem et ipsi homines devorabant, cædibus vacantes, et prophetas occidentes; ursæ item prole orbatæ similes sunt, ob filiorum suorum exitium

VERS. 13. « Impie egimus, et mentiti sumus, et retrocessimus a Deo nostro. Locuti sumus iniqua, et inobsequentes fuimus. Concepimus et meditati sumus de corde nostro verba iniqua. » Hæc autem propheta dicit ex persona populi, docens eos, ut confiteantur Deo peccata, et sese accusent; ut vel ita saltem animo compuncti, gradum revocent et convertantur pœnitentiam edocti.

VERS. 14-20. « Et abduximus retro judicium, et justitia longe discessit: quoniam consumpta est in viis eorum veritas, et per rectum iter transire non potuerunt. Et veritas sublata est, et transtulerunt mentem, ut non intelligerent. Et vidit Dominus, et non placuit ipsi, quia non erat judicium. Et vidit, et non erat vir: et consideravit, et non erat qui defenderet: et ultus est eos brachio suo, et misericordia confirmavit. Et induit justitiam quasi loricam, et circumposuit galeam salutaris in capite, et circumdedit se vestimento ultionis: et amictus ejus, tanquam retributurus sit retributionem, opprobrium adversariis. Et timebunt Occidentales nomen Domini, et qui sunt ab ortu solis, nomen gloriosum. Veniet enim, quasi fluvius violentus ira a Domino: veniet cum furore, et veniet propter Sion qui liberat, et avertet impietates a Jacob. » Hic item per Sion pia religio significatur, quam diversis modis Ecclesiam Dei esse comprobatum est. Hujus itaque Dei civitatis causa venturus liberator esse dicitur, qui jam prope est. Et quid faciet? Dimittet peccata accedentibus ad se.

VERS. 21. « Et hoc ipsis Testamentum a me est, dixit Dominus. Spiritus meus, qui est in te: et verba, quæ dedi in os tuum: et non deficient ex ore tuo, neque ex ore seminis tui. Dixit enim Dominus amodo et usque in sæculum. » Hic itaque Spiritus Testamentum erat: quamobrem Salvator et Dominus noster Jesus Christus discipulis suis Spiritum dedit dicens: « Accipite Spiritum sanctum; si cujuspiam remiseritis peccata, remittentur ei [18]. » Hoc igitur Novum Testamentum est, et caput mysterii, Spiritus sanctus. Et verba, quæ dedi in os tuum, et non deficient. » Manent enim et in præsenti et in futuro sæculo hæc omnia, secundum Servatoris nostri ver-

[18] Joan. xx, 22, 23.

A τοὺς καὶ πενθεῖν καὶ στενάζειν, καὶ ἀποδύρεσθαι, καὶ δακρύειν, ὧν ἐξέχεον αἱμάτων ἕνεκα. Ἐπεὶ δὲ τοῦτο μὲν οὐ προσποιοῦνται, τὴν δὲ πόλιν τὴν αἰσθητὴν, λέγω δὴ τὴν Ἱερουσαλὴμ, ἀποκλαίονται, καὶ τὴν πτῶσιν αὐτῆς στενάζουσιν ἀλόγως· εἰκότως ἀγρίῳ θηρίῳ παρεβλήθησαν. Διὸ λέλεκται· « Καὶ στενάξουσιν ὡς ἄρκτος· » καὶ ἐν ἄλλοις δὲ εἴρηται· « Ὡς ἄρκτος ἀτεκνουμένη. » Ἄρκτος μὲν οὖν διὰ τὸ ἀνθρωποβόρον τοῦ θηρὸς ὠνομάσθησαν. Ἐπεὶ καὶ αὐτοὶ ἀνθρώπους ἔφαγον μιαιφονοῦντες, καὶ τοὺς προφήτας ἀναιροῦντες· ἀτεκνουμένῃ δὲ ἄρκτῳ παρωμοιώθησαν διὰ τὴν ἀπώλειαν τῶν τέκνων αὐτῶν.

« Ἠσεβήσαμεν, καὶ ἐψευσάμεθα, καὶ ἀπέστημεν ὄπισθεν τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. Ἐλαλήσαμεν ἄδικα, καὶ ἠπειB θήσαμεν. Ἐκύομεν, καὶ ἐμελετήσαμεν ἀπὸ καρδίας ἡμῶν λόγους ἀδίκους. » Λέγει δὲ ταῦτα ὁ προφήτης ἐκ προσώπου τοῦ λαοῦ, διδάσκων αὐτοὺς ἐξομολογεῖσθαι τῷ Θεῷ τὰς ἁμαρτίας καὶ κατηγορεῖν αὐτοὺς ἑαυτῶν, ἵνα κἂν οὕτως, πληγέντες τὴν ψυχὴν, ἀνανεύσωσι καὶ ἐπιστρέψωσι, μετανοεῖν διδαχθέντες.

« Καὶ ἀπεστήσαμεν ὀπίσω τὴν κρίσιν, καὶ ἡ δικαιοσύνη μακρὰν ἀφέστηκεν· ὅτι κατηναλώθη ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν ἡ ἀλήθεια, καὶ δι' εὐθείας οὐκ ἐδύναντο διελθεῖν. Καὶ ἡ ἀλήθεια ἦρται, καὶ μετέστησαν τὴν διάνοιαν τοῦ συνιέναι. Καὶ εἶδε Κύριος, καὶ οὐκ ἤρεσεν αὐτῷ, ὅτι οὐκ ἦν κρίσις. Καὶ εἶδε, καὶ οὐκ ἦν ἀνήρ· καὶ κατενόησε, καὶ οὐκ ἦν ἀντιληψόμενος· καὶ ἠμύνατο αὐτοὺς τῷ βραχίονι αὐτοῦ, καὶ τῇ ἐλεημοσύνῃ ἐστηρίσατο. Καὶ ἐνεδύσατο δικαιοσύνην ὡς θώ-C ρακα, καὶ περιέθετο περικεφαλαίαν σωτηρίου ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, καὶ περιεβάλετο ἱμάτιον ἐκδικήσεως· καὶ τὸ περιβόλαιον αὐτοῦ, ὡς ἀνταποδώσων ἀνταπόδοσιν, ὄνειδος τοῖς ὑπεναντίοις. Καὶ φοβηθήσονται οἱ ἀπὸ δυσμῶν τὸ ὄνομα Κυρίου, καὶ οἱ ἀπ' ἀνατολῶν ἡλίου τὸ ὄνομα τὸ ἔνδοξον. Ἥξει γὰρ ὡς ποταμὸς βίαιος ἡ ὀργὴ παρὰ Κυρίου· ἥξει μετὰ θυμοῦ, καὶ ἥξει ἕνεκεν Σιὼν ὁ ῥυόμενος, καὶ ἀποστρέψει ἀσεβείας ἀπὸ Ἰακώβ. » Πάλιν δὲ καὶ ἐνταῦθα τὸ θεοσεβὲς πολίτευμα σημαίνεται διὰ τῆς Σιὼν, ἥτις διαφόρως ἀπεδείκνυτο οὖσα ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ. Ταύτης οὖν ἕνεκεν τῆς τοῦ Θεοῦ πόλεως ἥξειν λέγεται ὁ ῥυόμενος ὁ ἀγχιστεύων. Καὶ τί ποιήσει; Συγχωρήσει τὰς ἀδικίας τοῖς προσιοῦσιν αὐτῷ.

D « Καὶ αὕτη αὐτοῖς ἡ παρ' ἐμοῦ Διαθήκη, εἶπε Κύριος. Τὸ Πνεῦμα τὸ ἐμὸν, ὅ ἐστιν ἐπὶ σοὶ, καὶ τὰ ῥήματα ἃ ἔδωκα εἰς τὸ στόμα σου· καὶ οὐ μὴ ἐκλίπῃ ἐκ τοῦ στόματός σου, καὶ ἐκ τοῦ στόματος τοῦ σπέρματός σου. Εἶπε γὰρ Κύριος ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τὸν αἰῶνα. » Τοῦτο γοῦν τὸ Πνεῦμα ἡ Διαθήκη ἐτύγχανε· διόπερ ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς ἐδίδου τὸ Πνεῦμα λέγων· « Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον, ἐάν τινος ἀφῆτε τὰς ἁμαρτίας, ἀφίενται αὐτῷ. » Αὕτη τοίνυν ἡ Καινὴ Διαθήκη, καὶ τὸ κεφάλαιον τοῦ μυστηρίου, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον. « Καὶ τὰ ῥήματα ἃ ἔδωκα εἰς τὸ οὖς σου, καὶ οὐ μὴ ἐκλίπῃ. » Μένει γὰρ καὶ εἰς τὸν παρόντα αἰῶνα καὶ

εἰς τὸν μέλλοντα ταῦτα πάντα, κατὰ τὰ ῥήματα, ἃ A ἐδίδαξεν αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἐν Εὐαγγελίοις εἰπών· « Ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσεται, οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσιν. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Ξ'.

« Φωτίζου, φωτίζου, Ἱερουσαλήμ· ἥκει γάρ σου τὸ φῶς, καὶ ἡ δόξα Κυρίου ἐπὶ σὲ ἀνατέταλκεν. » Ἐπεὶ τοίνυν ὁ Χριστὸς αὐτὸς ἦν τὸ φῶς καὶ ἡ ἀλήθεια καὶ ἡ ζωή, καὶ φῶς τοῖς εἰς τὸν κόσμον· εἰκότως τῆς τούτου παρουσίας ἀπολαύειν ὁ λόγος τῇ Ἱερουσαλὴμ προσεφώνει λέγων· « Φωτίζου, φωτίζου, Ἱερουσαλήμ· ἥκει γάρ σου τὸ φῶς. » Αὐτῆς δὲ εἶναι φάσκει τὸ φῶς, διὰ τὸ αὐτῇ τὰς περὶ τοῦ Χριστοῦ ἐπαγγελίας ὑπὸ τῶν προφητῶν κεκηρύχθαι. Εἰ μὲν οὖν πεισθεῖσα τῷ παραγγέλματι, τοῦ φωτὸς μετειλήφει, τὸν Χρι- B στὸν τοῦ Θεοῦ παραδεξαμένη, διέμεινεν ἂν ἐν εἰρήνῃ μέχρι τέλους. Τὸ γὰρ πάλαι σοι διὰ τῶν προφητῶν κατηγγελμένον φῶς ἰδοὺ νῦν ἐλήλυθε. Διὸ μὴ μέλλε, φωτίζου δὲ, φωτίζου, καὶ τῆς χάριτος μεταλάμβανε· ἔστι γάρ σοι φωτισθείσῃ τάδε καὶ τάδε.

« Ἰδοὺ σκότος καλύψει γῆν καὶ γνόφος ἐπ' ἔθνη. Ἐπὶ δὲ σὲ φανήσεται Κύριος, καὶ ἡ δόξα αὐτοῦ ἐπὶ σὲ ὀφθήσεται. » Ὡς κατὰ τὴν πρώτην παρουσίαν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν δύνασθαι ταῦτα πληροῦσθαι· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν δευτέραν καὶ ἔνδοξον αὐτοῦ θεοφάνειαν τέλους αὐτὰ τεύξεσθαι.

« Καὶ πορεύσονται βασιλεῖς ἐν τῷ φωτί σου, καὶ ἔθνη τῇ λαμπρότητί σου. » Οὐ γὰρ ἐπὶ πάντας ἀνατελεῖς, ἀλλ' ἐπὶ μόνους τοὺς ἀξίους. Τοὺς γὰρ μὴ τοιούτους διαλήψεται τὸ ἐξώτερον σκότος καὶ τὸ πῦρ τὸ C αἰώνιον, καὶ ὅσα ἄλλα τοῖς ἀσεβέσιν ἠπείληται. Δεῖ δὲ πρότερον φωτὸς καὶ ἀνατολῆς τοῖς μέλλουσιν αὐτοῦ ὄψεσθαι τὴν δόξαν· ὅπως, ἐν ἡμέρᾳ θείου φωτὸς γενόμενοι, θεωροὶ τῆς δόξης τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ καταστῶσιν.

« Ἆρον κύκλῳ τοὺς ὀφθαλμούς σου, καὶ ἴδε συνηγμένα τὰ τέκνα σου. » Διὸ πάντες οἱ ἐξ ἐθνῶν εἰς τὸν Θεὸν διὰ τοῦ Χριστοῦ πεπιστευκότες ἐπαγγελίαν εἰλήφασιν ἀναπαύεσθαι εἰς κόλπους Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ, τοῦτο τοῦ Σωτῆρος αὐτοῦ διδάξαντος. Καὶ ἐν ἑτέροις δὲ πλείοσιν ἡ ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησία θυγάτηρ ἀνηγόρευται Σιὼν καὶ θυγάτηρ Ἱερουσαλήμ. « Ἥκασι πάντες οἱ υἱοί σου μακρόθεν, καὶ αἱ θυγατέρες σου ἐπ' ὤμων ἀρθήσονται. » Ἦμεν γὰρ πόρ- D ρω που καὶ μακρὰν τῆς πολιτείας τοῦ Ἰσραὴλ καὶ ξένοι τῶν δικαίων, τῆς ἐπαγγελίας ἐλπίδα μὴ ἔχοντες, καὶ ἄθεοι ἐν τῷ κόσμῳ. Αἵ τε γὰρ ἁπαλαὶ οὖσαι ψυχαὶ καὶ ἔτι νήπιαι, ὡς ἀρτιγένητα βρέφη, τὸ λογικὸν καὶ ἄδολον γάλα ἐπιποθοῦσι· διά τε τῆς ἐν Χριστῷ ἀναγεννήσεως γενόμεναι τέκνα τοῦ Ἀβραὰμ, ὑποβαστάζονται ἐπ' ὤμων, αἰρόμεναι καὶ ὑποκουφιζόμεναι ὑπὸ τῶν χειραγωγούντων αὐτὰς διδασκάλων· οἷος ἦν ὁ Παῦλος λέγων· « Ὡς ἂν τροφὸς θάλπῃ τὰ ἑαυτῆς τέκνα, οὕτως ἱμειρόμενοι ὑμῶν, » καὶ τὰ ἑξῆς.

« Τότε ὄψῃ, καὶ φοβηθήσῃ, καὶ ἐκστήσῃ τῇ καρδίᾳ, ὅτι μεταβαλεῖ εἰς σὲ πλοῦτος θαλάσσης, καὶ

ba in Evangeliis tradita ab ipso Salvatore dicente, « Cœlum et terra transibunt, verba autem mea non transibunt [16]. »

CAPUT LX.

Vers. 1. « Illuminare, illuminare, Jerusalem, venit enim lumen tuum, et gloria Domini super te orta est. » Quoniam ergo ipse Christus erat lux et veritas et vita, lux scilicet iis qui in mundo sunt, ejus præsentia fruituram Jerusalem merito prænuntiabat his verbis, « Illuminare, illuminare, Jerusalem, venit enim lux tua. » Ejus autem esse lucem ait, quia ipsi venturi Christi pollicitationes a prophetis prædicatæ sunt. Si igitur præcepto morigera, lucis consors fuisset, Christum Dei suscipiendo, usque in finem utique in pace mansisset. Etenim ecce jam venit lux illa, olim tibi per prophetas annuntiata. Quare ne cuncteris, sed illuminare, illuminare, et gratiæ particeps esto; tibi enim illuminatæ hæc et illa aderunt.

Vers. 2. « Ecce tenebræ operient terram, et caligo super gentes. Super te autem apparebit Dominus, et gloria ejus in te videbitur. » Quæ sane in primo Salvatoris adventu accidisse possunt; ac etiam in secunda et gloriosa divinaque ejus præsentia finem consequi valebunt.

Vers. 3. « Et ambulabunt reges in lumine tuo, et gentes in splendore tuo. » Non omnibus enim, sed dignis tantum orieris. Indignos quippe tenebræ exteriores et ignis æternus excipient, necnon alia omnia quæ impiis comminatus Dominus est. Nam qui gloriam ejus visuri sunt, luce primum et ortu ejus opus habent, ut in die divinæ lucis, gloriæ unigeniti Filii Dei speculatores esse valeant.

Vers. 4. « Leva in circuitu oculos tuos, et vide congregatos filios tuos. » Quamobrem quotquot ex gentibus Christi opera in Deum crediderunt, promissionem accepere, quod in sinu Abrahæ, Isaaci et Jacobi requiem habituri sint: id ipso Servatore docente. Aliis item in locis Ecclesia ex gentibus filia Sion et filia Jerusalem vocatur. « Venerunt omnes filii tui de longe, et filiæ tuæ humeris gestabuntur. » Eramus quippe longe et procul positi a republica Israelis, ac justis extranei, spem promissionis non habentes, atque impii in mundo versabamur. Nam teneræ et adhuc infantes animæ, quasi pueruli modo geniti, rationabile et sine dolo lac concupiscunt: ac per regenerationem in Christo, filii Abrahæ effectæ, humeris gestantur a magistris suis, viæ ducibus, sublatæ atque sustentatæ, qualis erat Paulus, qui ait, « Tanquam si nutrix foveat filios suos, ita desiderantes [17], » etc.

Vers. 5. « Tunc videbis, et timebis, et obstupesces corde, quia transferentur in te divitiæ ma-

[16] Matth. xxiv, 35. [17] I Thess. ii, 7.

ris, et gentium et populorum. » Hic quoque observes
velim, quo pacto multitudinem ingentem illam eorum, qui salutem consequuntur, maris fluctibus comparet. Fortitudo autem gentium ii fuerint, qui bonis operibus dediti, a spiritualis vitæ cursu et tenore non deficiunt.

Vers. 6, 7. « Et venient tibi greges camelorum, et operient te cameli Madiam et Gephar. Omnes de Saba venient, ferentes aurum, et thus ferent, et Salutare Domini annuntiabunt. Et omnes oves Cedar congregabuntur, et arietes Nabaioth venient, et offerentur acceptabilia super altare meum. » His subindicari puto eos qui in Ecclesia opibus et divitiis affluunt : sic enim Salvator divitem camelo comparans dicebat, « Facilius est camelum per foramen acus ingredi, quam divitem in regnum cœlorum [18]. »
Cæterum admirabile illud erat, quia quod impossibile hominibus, idipsum Deo possibile est. Quapropter Jerusalem, admiratione capta, gaudio repletur, dum scilicet animas camelis comparatas, immutatas, et quasi per foramen acus, per angustam et arctam viam in vitam æternam ingredientes conspicit. Cameli vero non vacui et sine sarcina venerunt, sed dona Deo, ut par est, offerentes ad animæ suæ redemptionem. Itaque cameli Salutare Domini annuntiabunt, postquam memorata dona obtulerint; thus, scilicet spiritualem suavemque theologiæ odorem; aurum vero, corporeas nimirum opes. Madiam porro et Gephar, regiones barbarorum sunt, camelorum feraces, quemadmodum et Saba, supra Arabiam sita, penes quos populos camelorum genus ingenti numero est : quare horum exemplo sermo utitur. Et mihi sane videtur his verbis Scripturam, juvenculas et infantiles corporeorum Judæorum aures allicere et demulcere, ut eas pertrahat et hortetur ad vitam illam et religionem, quæ secundum Deum est, mature ineundam.

« Et omnes oves Cedar. » Hujusmodi animas alienigenas et extraneas esse subindicans : siquidem per camelos, opulenti et divites homines indicantur ; per oves autem, mansuetiores ac simpliciores ; per arietes, ii maxime ex gentibus qui principatu valentes convertebantur : quos ad altare Dei munera allaturos esse sermo declarat. Et vero jam impletum oraculum videre est : cum ex conversione gentium, hujusmodi animæ sese piæ religionis verbo dedentes, et altaris Dei ministerio assistentes videantur. Nam tunc maxime per horum conversionem et salutem, Ecclesia Dei laudibus celebratur : quare deinceps dicitur : « Et domus orationis meæ glorificabitur. »

Vers. 8. « Quinam hi sunt? ut nubes volant, et sicut columbæ cum pullis super me. » Id porro intelligemus si Pauli vocem perpendamus, quæ sic habet : « Nos qui vivimus, qui residui sumus in adventum Christi, rapiemur in nubibus obviam Do-

A ἐθνῶν καὶ λαῶν. » Καὶ ἐνταῦθα δὲ τήρει ὅπως τὴν πολλὴν πολυπλήθιαν τῶν σωζομένων πλήθει θαλάσσης ἀπείκασε. Δύναμις δὲ τῶν ἐθνῶν οἱ κατορθοῦντες εἶεν ἂν μηδ' ἐξασθενήσαντες πρὸς τὸν τόνον τοῦ νοητοῦ βίου.

« Καὶ ἥξουσί σοι ἀγέλαι καμήλων, καὶ καλύψουσί σε κάμηλοι Μαδιὰμ καὶ Γεφάρ. Πάντες ἐκ Σάβα ἥξουσι, φέροντες χρυσίον, καὶ λίβανον οἴσουσι, καὶ τὸ Σωτήριον Κυρίου εὐαγγελιοῦνται. Καὶ πάντα τὰ πρόβατα Κηδὰρ συναχθήσονται, καὶ κριοὶ Ναβαιὼθ ἥξουσι, καὶ ἀνενεχθήσεται δεκτὰ ἐπὶ τὸ θυσιαστήριόν μου. » Αἰνίττεσθαι δὲ οἶμαι διὰ τούτων τοὺς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ εὐπόρους καὶ πλοῦτον περιῤῥεομένους· οὕτω γοῦν καὶ ὁ Σωτὴρ τὸν πλούσιον καμήλῳ παρα-
B βάλλων ἔλεγεν, « Εὐκοπώτερόν ἐστι κάμηλον διὰ τρυμαλιᾶς ῥαφίδος εἰσελθεῖν ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. » Πλὴν ἀλλὰ τὸ θαῦμα τοῦτ' ἦν, ὅτι τὸ παρὰ ἀνθρώποις ἀδύνατον, τοῦτο δυνατὸν γίνεται τῷ Θεῷ. Διὸ καὶ ἐξίσταται Ἱερουσαλὴμ διὰ τοῦ χαρᾶς πληροῦσθαι· καμήλοις δὴ παραβεβλημένας ψυχὰς θεωμένη μεταβαλούσας, καὶ ὥσπερ διὰ τρυμαλιᾶς ῥαφίδος διὰ τῆς στενῆς καὶ τεθλιμμένης ὁδοῦ εἰς τὴν αἰώνιον ζωὴν εἰσιούσας. Οὐ δίχα δὲ φορτίου προσίεσαν αὗται, δῶρα δὲ τῷ Θεῷ προσφέρουσαι εἰκότως τὰ λύτρα τῆς αὐτῶν ψυχῆς. Οὐκοῦν αἱ κάμηλοι τὸ Σωτήριον Κυρίου εὐαγγελιοῦνται μετὰ τοῦ δῶρα προσφέρειν τὰ προλεχθέντα· λίβανον δὲ τὴν τῆς θεολογίας πνευματικὴν εὐωδίαν, χρυσὸν δὲ τὴν σωματικὴν εὐπορίαν. Ἡ δὲ Μαδιὰμ καὶ Γεφὰρ γό-
C νιμοι καμήλων εἰσὶ χῶραι βαρβάρων, ὡς καὶ ἡ Σαβά, ὑπὲρ τὴν Ἀραβίαν κειμένη, παρ' οἷς πολυπληθεῖ τὸ τῶν καμήλων γένος· διὸ τῇ τούτων κέχρηται ὁ λόγος εἰκόνι. Καί μοι δοκεῖ διὰ τούτων ὁ λόγος θέλγειν καὶ ἐγγλυκαίνειν τὰς ἀκοὰς τὰς νηπιώδεις τῶν σωματικῶν Ἰουδαίων εἰς τὸ ἐφελκύσασθαι αὐτάς, καὶ προτρέψαι σπεύδειν εἰς τὸν κατὰ Θεὸν βίον καὶ πολιτείαν.

« Καὶ πάντα τὰ πρόβατα Κηδάρ· » τὸ ἀλλογενὲς καὶ ἀλλόφυλον τῶν τοιούτων δὴ ψυχῶν αἰνιττόμενος. Διὰ μὲν οὖν τῶν καμήλων οἱ εὔποροι καὶ πλούσιοι τῶν ἐν ἀνθρώποις ἐδηλοῦντο· διὰ δὲ τῶν προβάτων οἱ ἡμερώτατοι καὶ ἁπλούστατοι· διὰ δὲ τῶν κριῶν, οἱ ἀρχικώτατοι τῶν ἐξ ἐθνῶν ἐπιστρεφόντων· οὓς ἀν-
D ενεχθήσεσθαι δῶρα ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον τοῦ Θεοῦ φησιν ὁ λόγος. Καὶ ἔστι τὸ λόγιον πληρούμενον θεάσασθαι· ἐπειδὰν ἐκ τῆς τῶν ἐθνῶν ἐπιστροφῆς τοιάσδε ψυχὰς ἴδοι τις ἀναθείσας ἑαυτὰς τῷ τῆς θεοσεβείας λόγῳ καὶ τῆς λειτουργίας τοῦ θυσιαστηρίου τοῦ Θεοῦ προσεδρευσάσας. Τότε γὰρ μάλιστα διὰ τῆς τῶν τοιούτων ἐπιστροφῆς καὶ σωτηρίας ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ δοξάζεται· διὸ λέλεκται καὶ ἑξῆς· « Καὶ ὁ οἶκος τῆς προσευχῆς μου δοξασθήσεται. »

« Τίνες οἵδε; ὡς νεφέλαι πέτανται, καὶ ὡσεὶ περιστεραὶ σὺν νεοσσοῖς ἐπ' ἐμέ. » Καὶ τοῦτο δὲ νοήσομεν ἐπιστήσαντες τῇ Παύλου φωνῇ διδασκούσῃ, ὡς ἄρα, « Ἡμεῖς οἱ ζῶντες, οἱ περιλειπόμενοι εἰς τὴν παρουσίαν τοῦ Χριστοῦ, ἁρπαγησόμεθα ἐν νεφέλαις

[18] Matth. xix, 24.

εἰς ἀπάντησιν τοῦ Κυρίου εἰς ἀέρα, καὶ οὕτως πάν- A τοτε σὺν Κυρίῳ ἐσόμεθα· » συναφθέντες δηλαδὴ καὶ συγκαταλεγέντες τῷ χορῷ τῶν ἐν τῷ προτέρῳ λαῷ κατωρθωκότων. Διὸ ἀποθαυμάζοντες τὴν εἰς ἀνθρώπους χυθεῖσαν τοῦ Χριστοῦ χάριν καὶ τῶν ἐξ ἐθνῶν σωζομένων τὸ πλῆθος, τήν τε εἰς οὐρανοὺς αὐτῶν ἀνάπτησιν, τὴν μετὰ τὴν ἔξοδον τοῦ βίου φασί· Τίνες οἵδε; ὡς νεφέλαι πέτανται, καὶ ὡς περιστεραὶ σὺν νεοσσοῖς ἐπ' ἐμέ. »

« Ἐμὲ αἱ νῆσοι ὑπέμειναν, καὶ πλοῖα Θαρσεῖς ἐν πρώτοις, ἀγαγεῖν τὰ τέκνα σου μακρόθεν, καὶ τὸν ἄργυρον καὶ τὸν χρυσὸν αὐτῶν μετ' αὐτῶν, καὶ διὰ τὸ ὄνομα Κυρίου τὸ ἅγιον, καὶ διὰ τὸ τὸν ἅγιον τοῦ Ἰσραὴλ ἔνδοξον εἶναι. » Τὰς ἐκκλησίας δὲ νήσους καὶ διὰ τῶν ἔμπροσθεν ὁ λόγος ᾐνίττετο σημαίνων. Ἐπεὶ τοίνυν τὰς ἐπηγγελμένας πρὸς τοὺς πατέρας ἐπαγγελίας αἱ ἐκ- B κλησίαι τοῦ Θεοῦ τὰς προφητείας διερχόμεναι προσεδόκων, εἰκότως φησίν· « Ἐμὲ νῆσοι ὑπέμειναν. Πλοῖα Θαρσεῖς· » αἰνίττεται τὰ σώματα οἷς ἐπενήξαντο κατὰ τὸν θνητὸν βίον αἱ ψυχαί. Θαρσεῖς δὲ ἀλλοφύλων πάλιν ἐτύγχανε χώρα· διὸ περὶ ἀλλοφύλων ἀπίστων εἴρηταί που· « Ἐν πνεύματι βιαίῳ συντρίψεις πλοῖα Θαρσεῖς. » Ἀλλ' ἐκεῖνο μὲν συνετρίβετο· ἐνταῦθα δὲ τὰ τέκνα τῆς παλαιᾶς Ἱερουσαλὴμ τὰ ἐξ ἐθνῶν αὐτῇ προσγενόμενα αὐτοῖς πλοίοις μακρόθεν πρὸς αὐτὴν ἥξει· τουτέστιν, αὐτοῖς σώμασιν ἐπὶ τὸ κρεῖττον μεταβληθεῖσι. Ἥξουσι τοίνυν αὐτοῖς τοῖς σώμασιν οἱ προλεχθέντες τὰς κατ' ἀρετὴν πράξεις ἄργυρον καὶ χρυσὸν ὀνομαζομένας ἐπαγόμενοι. Πράξεις δὲ οἶδε τὸν χρυσὸν καὶ τὸν ἄργυρον ὁ Ἀπόστολος.

« Καὶ οἰκοδομήσουσιν ἀλλογενεῖς τὰ τείχη σου, καὶ C οἱ βασιλεῖς αὐτῶν παραστήσονταί σοι. Διὰ γὰρ ὀργήν μου ἐπάταξά σε, καὶ διὰ ἔλεον ἠγάπησά σε. Καὶ ἀνοιχθήσονται αἱ πύλαι σου διὰ παντὸς, ἡμέρας καὶ νυκτὸς οὐ κλεισθήσονται, εἰσαγαγεῖν πρὸς σὲ δύναμιν ἐθνῶν, καὶ βασιλεῖς αὐτῶν ἀγομένους. » Καὶ αὐτὸ δι' ἔργων ἐπιτελούμενον ὄψει ἐπιστήσας τὸν νοῦν, ὡς ἐξ ἀλλογενῶν καὶ ἀλλοφύλων ἐθνῶν τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ προεστῶτες ἄνδρες διδασκαλίαις περιφράττουσιν, ὥσπερ τισὶ περιβόλοις καὶ τείχεσιν ἀσφαλιζόμενοι τὸν τῆς θεοσεβείας λόγον, εἰς τὸ μὴ παρεισδύεσθαι τοὺς ἀλλοτρίους τῆς πίστεως, μηδὲ χώραν ἔχειν ἐπιβουλῆς κατὰ τῶν τῆς ἀληθείας δογμάτων. Οἱ γοῦν τῶν Ῥωμαϊκῶν ταγμάτων ἄρχοντες, καὶ τῶν κρατούντων βασιλέων ὁ φόβος τὰ μεγάλα συμβάλλεται D πρὸς ἀνατροπὴν τῶν ἐπιβουλεύειν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ πειρωμένων. Πύλαι δὲ τῆς τοῦ Θεοῦ πόλεως τίνες ἂν εἶεν ἢ αἱ στοιχειώδεις καὶ εἰσακτικαὶ διδασκαλίαι; Διὰ νυκτὸς καὶ ἡμέρας, φησὶν, ἠνεῷχθαι πᾶσιν ἀνθρώποις πρὸς τὸ πάντας εἰσδέχεσθαι τοὺς ἐξ ἁπάντων τῶν ἐθνῶν θεοσεβεῖν προῃρημένους. Δυνάμεις μὲν οὖν τῶν ἐθνῶν εἰσιν οἱ δυνάμενοι λέγειν· « Πάντα ἰσχύω ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντί με· » βασιλεῖς δὲ αὐτῶν οἱ ἐξαίρετοι καὶ τῆς ἐπουρανίου βασιλείας ἄξιοι. Ἤδη δὲ καὶ σωματικοὺς Ῥωμαίων αὐτοκράτορας καὶ βασιλεῖς ὁρῶν τις ὑποτρέχοντας τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ τὰς πύλας, καὶ τῶν εἴσω πυλῶν μυστηρίων καταξιουμένους, πῶς οὐχ ἀλήθειαν μαρτυρήσει τῷ θεσπίσματι;

A mino in aera: et sic semper cum Domino erimus [19]; » adjuncti scilicet et annumerati choro eorum, qui in prisco illo populo probe se gesserunt. Quocirca, effusam Christi in homines gratiam admirantes, necnon gentium, quæ salutem obtinent, multitudinem, eorumque post mortem ad cœlum volatum, dicunt, « Quinam hi sunt? ut nubes volant, et sicut columbæ cum pullis super me. »

Vers. 9. « Me insulæ exspectarunt, et naves Tharsis in primis, ut adducant filios tuos de longe, et argentum et aurum eorum cum eis, propter nomen Domini sanctum, et ut sanctus Israel gloriosus sit. » Ecclesias vero in præcedentibus per insulas adumbrari significabat. Quia igitur promissa patri- B bus facta Ecclesiæ Dei, prophetias evolventes, exspectabant, jure ait, « Me insulæ exspectarunt. Naves Tharsis; » his subindicat corpora, in quibus enatabant animæ in hac mortali vita constitutæ. Tharsis item alienigenarum gentium regio erat: quare de incredulis alienigenis alicubi dicitur, « In spiritu vehementi conteres naves Tharsis [20]. » Sed illud quidem conterebatur: hic vero filii antiquæ illius Jerusalem, qui ex gentibus ad eam accedent procul et ad ipsam appellent vecti navibus, id est, corporibus in melius commutatis. Cum ipsis ergo corporibus prædicti venient, opera cum virtute edita, aurum et argentum dicta, advehentes. Opera vero pro auro et argento accipit Apostolus.

C Vers. 10, 11. « Et ædificabunt alienigenæ muros tuos, et reges eorum astabunt tibi. Propter iram enim meam percussi te, et propter misericordiam dilexi te. Et aperientur portæ tuæ semper, die ac nocte non claudentur, ut inducant ad te potentiam gentium, et reges earum duces. » Et hoc re peractum videas, si animo attendas, ex alienigenis et extraneis gentibus viros Ecclesiæ Dei præfectos ipsam doctrina circummunire, piæ religionis verbum quasi septo et muro tutantes, ne alieni a fide subrepant, neve locum habeant insidias contra veritatis dogmata parandi. Romanorum quippe exercituum principes, ac imperantium regum metus maxime conferunt ad depellendum eos, qui Ecclesiæ Dei D insidias struunt. Portæ autem civitatis Dei, quænam fuerint, nisi elementares illæ et initiales doctrinæ? Nocte et die, inquit, omnibus hominibus apertæ sunt, ut excipiant eos ex omnibus gentibus, qui Deum colere in proposito habent. Potentia gentium sunt ii qui dicere valent, « Omnia possum in eo qui me confortat [21]: » reges earum ii sunt qui præstantiores et cœlesti regno digni habentur. Jam vero, cum corporeo more acceptos Romanorum imperatores vidimus ad ecclesias Dei concurrentes, et mysteriorum quæ intra januas peraguntur participes, quomodo vaticinii veritatem non confiteamur?

[19] I Thess. IV, 16. [20] Psal. XLVII, 8. [21] Philipp. IV, 13.

VERS. 12, 13. « Gentes enim et reges, qui tibi non servient, peribunt, et gentes vastitate vastabuntur. Et gloria Libani ad te veniet, in cyparisso et pinu et cedro simul, ad glorificandum locum sanctum meum. » Nam salutari et pulcherrima servitute civitati Dei serviendum est, videlicet Ecclesiæ, et piæ religioni, quæ in ea colitur, pulcherrimæ et celsissimæ Libani arbores deferentur, ut illis locus sanctus meus gloria afficiatur. Tales autem fuerint, eruditi viri ex gentibus, sapientia sæculi hujus imbuti, quos in Ecclesia Dei florentes, ac sermonis apparatu ipsam ornantes conspicatus, neutiquam a vero aberres, si dicas eos allegorico more, ligna Libani, cyparissos, pinus et cedros vocari : queis locus sanctus Dei necnon vestigia pedum ejus, videlicet Ecclesia, glorificatur.

VERS. 14. « Et ibunt ad te timentes filii eorum, qui te humiliaverunt, et irritaverunt : et vocaberis civitas Sion, sancti Israel. » Et sane multos novimus ex iis, qui olim in Ecclesiam blasphema verba protulerunt, ipsamque irritaverunt, qui jam mutata sententia, Deum in ea adoratum venerunt.

VERS. 15-17. « Quia fuisti derelicta, et odio habita, et non erat qui auxiliaretur. Et ponam te in exsultationem sempiternam, in lætitiam generationibus generationum, et suges lac gentium, et divitias regum comedes. Et cognosces, quia ego sum Dominus, qui salvum te facio, et qui eruo te Deus Israel. Et pro ære afferam tibi aurum : pro ferro autem afferam tibi argentum, pro lignis afferam tibi æs, et pro lapidibus ferrum. Et dabo principes tuos in pace, et episcopos tuos in justitia. » Hoc vero quid fuerit, nisi novum mysterium evangelicæ doctrinæ, et elementaris illa Novi Testamenti doctrina, cujus consortes sunt ii qui in Christo regenerantur, qui seipsis meliores futuri sunt, ac Dei structuræ utiliores, quemadmodum et primi, qui pro ære et ferro aurum et argentum in commutationem obtinuerunt?

VERS. 18. « Et non audietur adhuc injustitia in terra tua, neque contritio, neque miseria in finibus tuis : sed vocabuntur Salutare muri tui, et portæ tuæ, sculptura. » Pro illo, « Salutare, » Hebraica scriptura, « Jesum » præfert, ipsissimis elementis et characteribus, queis ipse Salvator scribitur ; ita ut ipsa virtus Salvatoris nostri Jesu, pro septo et muro firmo iis qui Deo digni fuerint, futura sit.

VERS. 19. « Et non erit tibi amplius sol in lucem diei, neque ortus lunæ illuminabit noctem tuam : sed erit tibi Dominus lux sempiterna, et Deus, gloria tua. » Sed columna quædam divinæ lucis erit resplendens, scilicet corpus resurgens, quod dicitur vestimentum Salutaris. Non enim ultra corpus mortis erit, quale Paulus declarabat his verbis, « Quis

A « Τὰ γὰρ ἔθνη καὶ οἱ βασιλεῖς, οἵτινες οὐ δουλεύσουσί σοι, ἀπολοῦνται, καὶ τὰ ἔθνη ἐρημίᾳ ἐρημωθήσεται. Καὶ ἡ δόξα τοῦ Λιβάνου πρὸς σὲ ἥξει ἐν κυπαρίσσῳ, καὶ πεύκῃ, καὶ κέδρῳ ἅμα, δοξάσαι τὸν τόπον τὸν ἅγιόν μου. » Δουλεῦσαι γὰρ δεῖ τὴν σωτήριον καὶ καλλίστην δουλείαν τῇ τοῦ Θεοῦ πόλει, λέγω δὲ τῇ Ἐκκλησίᾳ, καὶ τῷ ἐν αὐτῇ θεοσεβεῖ πολιτεύματι τὰ κάλλιστα καὶ ὑψηλότατα τῶν ἐν τῷ Λιβάνῳ φυτὰ κομισθήσεται, εἰς τὸ δι' αὐτῶν δοξασθῆναι τὸν τόπον τὸν ἅγιόν μου. Τοιοῦτοι δ' ἂν εἶεν οἱ ἐξ ἐθνῶν ἐλλόγιμοι ἄνδρες καὶ σοφίας τοῦ αἰῶνος τούτου μετεσχηκότες· οὓς ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ διαπρέποντας καὶ κοσμοῦντας αὐτὴν τῇ τοῦ λόγου παρασκευῇ θεασάμενος οὐκ ἂν ἁμάρτοις αὐτοὺς εἶναι τὰ ξύλα τοῦ Λιβάνου, κυπάρισσον καὶ πεύκας καὶ κέδρους, κατὰ νό- B μον ἀλληγορίας εἰπών· δι' ὧν δοξάζεται ὁ τόπος ὁ ἅγιος τοῦ Θεοῦ, καὶ ὁ τόπος τῶν ποδῶν αὐτοῦ, δηλαδὴ ἡ Ἐκκλησία.

« Καὶ πορεύσονται πρὸς σὲ δεδοικότες υἱοὶ ταπεινωσάντων σε, καὶ παροξυνάντων σε, καὶ κληθήσῃ πόλις Σιὼν, ἁγίου Ἰσραήλ. » Καὶ ἄλλως δὲ τῶν πάλαι βλασφημησάντων τὴν Ἐκκλησίαν, καὶ παροξυνάντων αὐτὴν, καὶ διωξάντων, πολλοὺς ἴσμεν μεταβαλόντας, καὶ ἐπὶ τὸ προσκυνεῖν τὸν ἐν αὐτῇ Θεὸν ἐληλυθότας.

« Διὰ τὸ γεγενῆσθαί σε ἐγκαταλελειμμένην, καὶ μεμισημένην, καὶ οὐκ ἦν ὁ βοηθῶν. Καὶ θήσω σε ἀγαλλίαμα αἰώνιον, εὐφροσύνην γενεῶν γενεαῖς, καὶ θηλάσεις γάλα ἐθνῶν, καὶ πλοῦτον βασιλέων φάγεσαι. Καὶ γνώσῃ, ὅτι ἐγὼ Κύριος ὁ σώζων σε, καὶ ἐξαι- C ρούμενός σε Θεὸς Ἰσραήλ. Καὶ ἀντὶ χαλκοῦ οἴσω σοι χρυσίον, καὶ ἀντὶ σιδήρου οἴσω σοι ἀργύριον· ἀντὶ δὲ ξύλων οἴσω σοι χαλκὸν, ἀντὶ δὲ λίθων, σίδηρον. Καὶ δώσω τοὺς ἄρχοντάς σου ἐν εἰρήνῃ, καὶ τοὺς ἐπισκόπους σου ἐν δικαιοσύνῃ. » Τοῦτο δὲ τί ποτ' ἂν εἴη εἰ μὴ τὸ καινὸν μυστήριον τῆς εὐαγγελικῆς διδασκαλίας, καὶ ἡ στοιχειώδης διδασκαλία τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἧς μετέχουσιν οἱ ἐν Χριστῷ ἀναγεννώμενοι, βελτίους μὲν ἑαυτῶν γενησόμενοι καὶ χρησιμώτεροι τῇ τοῦ Θεοῦ οἰκοδομῇ κατὰ τοὺς πρώτους, οἳ ἀντὶ χαλκοῦ καὶ σιδήρου χρυσοῦ τε καὶ ἀργύρου τιμὴν ἀντικατηλλάξαντο;

« Καὶ οὐκ ἀκουσθήσεται ἔτι ἀδικία ἐν τῇ γῇ σου, οὐδὲ σύντριμμα, οὐδὲ ταλαιπωρία ἐν τοῖς ὁρίοις σου· D ἀλλὰ κληθήσεται Σωτήριον τὰ τείχη σου, καὶ αἱ πύλαι, γλύμμα. » Ἀντὶ δὲ τοῦ, « Σωτηρίου, » ἡ Ἑβραϊκὴ ἀνάγνωσις τὸν « Ἰησοῦν » αὐτόν τε περιέχει αὐτοῖς στοιχείοις καὶ χαρακτῆρσιν, οἷοις ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ἀναγράφεται· ὡς τὴν αὐτοῦ δύναμιν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ ἀντὶ περιβόλου καὶ τείχους στεῤῥοῦ τοῖς ἀξίοις τοῦ Θεοῦ γενέσθαι.

« Καὶ οὐκ ἔσται ἔτι σοι ὁ ἥλιος εἰς φῶς ἡμέρας, οὐδὲ ἀνατολὴ σελήνης φωτιεῖ σου τὴν νύκτα· ἀλλ' ἔσται σοι Κύριος φῶς αἰώνιον, καὶ ὁ Θεὸς, δόξα σου. » Στήλη δέ τις ἔσται φῶς ἀπαστράπτουσα θεῖον, τὸ σῶμα τῆς ἀναστάσεως, τὸ λεγόμενον ἱμάτιον Σωτηρίου. Οὐκέτι γὰρ θανάτου σῶμα, οἷον ὁ Παῦλος ἐδήλου λέγων· « Τίς με ῥύσεται ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου

τούτου; » ἔσται κἀκεῖνο σωτήριον. Σωτήριον δὲ ἱμάτιον τῇ ψυχῇ περιθήσεται, καὶ χιτῶνα εὐφροσύνης· ἕκαστος γὰρ ταῖς ἑαυτοῦ πράξεσι ταῖς κατὰ δικαιοσύνην πεπραγμέναις τὸν ἑαυτοῦ κόσμον ἐνδύσεται.

« Οὐ γὰρ δύσεταί σοι ὁ ἥλιός σοι, καὶ ἡ σελήνη σοι οὐκ ἐκλείψει· ἔσται γάρ σοι Κύριος φῶς αἰώνιον, καὶ ἀναπληρωθήσονται αἱ ἡμέραι τοῦ πένθους σου. Καὶ ὁ λαός σου πᾶς δίκαιος, δι' αἰῶνος κληρονομήσουσι τὴν γῆν, φυλάσσων τὸ φύτευμα ἔργα χειρῶν αὐτοῦ εἰς δόξαν. Ὁ ὀλιγοστὸς ἔσται εἰς χιλιάδας, καὶ ὁ ἐλάχιστος, εἰς ἔθνος μέγα. Ἐγὼ Κύριος κατὰ καιρὸν συνάξω αὐτούς.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΞΑ'.

« Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὗ εἵνεκεν ἔχρισέ με, εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με..... »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΞΒ'.

« Διὰ Σιὼν οὐ σιωπήσομαι, καὶ διὰ Ἱερουσαλὴμ οὐκ ἀνήσω, ἕως ἂν ἐξέλθῃ ὡς φῶς ἡ δικαιοσύνη αὐτῆς· τὸ δὲ Σωτήριόν μου ὡς λαμπὰς καυθήσεται. Καὶ ὄψονται τὰ ἔθνη τὴν δικαιοσύνην σου, καὶ βασιλεῖς, τὴν δόξαν σου. Καὶ καλέσει σε τὸ ὄνομα τὸ καινὸν, ὃ ὁ Κύριος ὀνομάσει αὐτό. Καὶ ἔσῃ στέφανος κάλλους ἐν χειρὶ Κυρίου, καὶ διάδημα βασιλείας ἐν χειρὶ Θεοῦ σου. » Ὃν ἀπολήψεται τότε λέγουσα· « Τὸν καλὸν ἠγώνισμαι ἀγῶνα, τὸν δρόμον τετέλεκα, τὴν πίστιν τετήρηκα· λοιπὸν ἀπόκειταί μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος. » Ἡ δὲ αὐτὴ, νύμφη τις οὖσα τοῦ νυμφίου Λόγου καὶ τὰ παρ' αὐτοῦ σπέρματα ὑποδεξαμένη, καρποὺς ὡραίους καὶ εὐανθεῖς ἀποδίδωσι. Πάλιν δὲ κἀνταῦθα τὸ θεοσεβὲς πολίτευμα τὸ πάλαι συνεστὸς παρὰ Ἰουδαίοις δηλοῖ. Στέφανος γὰρ ὡς ἀληθῶς Χριστοῦ πάντες οἱ δι' αὐτοῦ κατορθοῦντες τυγχάνουσι, καὶ διάδημα βασιλείας εἰσὶ τῆς αὐτοῦ οἱ τοῖς ὑπὲρ αὐτοῦ ἐνηθληκότες ἀγῶσιν, οἱ ἅγιοι μάρτυρες, οὓς τῇ ἑαυτοῦ χειρὶ ὁ Πατὴρ ἐκλεξάμενος τῷ Υἱῷ περιτίθησι, στεφανῶν αὐτὸν καὶ διαδήματι βασιλικῷ τιμῶν τὸ πλῆθος τῶν δι' αὐτοῦ καὶ ὑπ' αὐτοῦ σεσωσμένων.

« Καὶ καλέσει σε ὄνομα καινὸν, ὃ ὁ Κύριος ὀνομάσει αὐτό· » τουτέστι, κατὰ τὸ θέλημα τὸ ἐμὸν ὀνομασθήσεται.

« Καὶ οὐκέτι κληθήσῃ καταλελειμμένη, καὶ ἡ γῆ σου οὐ κληθήσεται ἔτι ἔρημος· σοὶ γὰρ κληθήσεται, θέλημα ἐμόν· καὶ ἡ γῆ σου, οἰκουμένη· ὅτι εὐδόκησε Κύριος ἐν σοὶ, καὶ ἡ γῆ σου συνοικισθήσεται. Καὶ ὡς συνοικῶν νεανίσκος παρθένῳ, οὕτω κατοικήσουσιν οἱ υἱοί σου. Καὶ ἔσται ὃν τρόπον εὐφρανθήσεται νυμφίος ἐπὶ νύμφῃ, οὕτως εὐφρανθήσεται Κύριος ἐπὶ σοί. » Ἐν τῷ καινῷ αἰῶνι τῆς Χριστοῦ βασιλείας συστήσεται, μόνους ἕξουσα οἰκήτορας τοὺς τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ Θεοῦ καταξιωθησομένους, οἳ καὶ ἐν τοσαύτῃ θυμηδίᾳ καὶ εὐφροσύνῃ διάξουσιν, ὡς ἔοικε νεανίσκῳ ἁγίῳ ἀνδρὶ συνόντι παρθένῳ καθαρᾷ, οὐδαμῶς μὲν αὐτῆς τὴν παρθενίαν σπιλοῦντι· τῇ δὲ ἁγνείᾳ τῇ παρθενικῇ καὶ τῇ καθαρᾷ συνδιατριβῇ, καὶ συνοικεῖ χαίροντι. Καὶ οἱ μὲν υἱοί σου οὕτως εὐφρανθήσονται·

A me liberabit de corpore mortis hujus [22]? » sed erit et illud salutare. Salutare porro vestimentum animæ circumponetur, et tunica lætitiæ: singuli enim operibus suis cum justitia editis ornatu suo induentur.

Vers. 20-22. « Non enim occidet sol tibi, et luna tibi non deficiet: erit quippe tibi Dominus lux sempiterna, et implebuntur dies luctus tui. Et populus tuus omnis justus, in sæculum hæreditabunt terram: custodiens plantationem opera manuum ejus in gloriam. Qui parvo numero, erit in millia; et qui minimus, in gentem magnam. Ego Dominus in tempore congregabo eos. »

CAPUT LXI.

Vers. 1. « Spiritus Domini super me, eo quod
B unxerit me: evangelizare pauperibus misit me..... »

CAPUT LXII.

Vers. 1-3. « Propter Sion non tacebo, et propter Jerusalem non quiescam, donec egrediatur ut lux justitia ejus: Salutare autem meum ut lampas accendetur. Et videbunt gentes justitiam tuam, et reges gloriam tuam. Et vocabit te nomine novo, quod Dominus nominabit. Et eris corona pulchritudinis in manu Domini, et diadema regni in manu Dei tui. » Quam tunc recipiet dicens: « Bonum certamen certavi, cursum consummavi, fidem servavi: in reliquo reposita est mihi corona justitiæ [23]. » Eadem vero, cum sponsi Verbi sponsa sit, et ejus semina susceperit, speciosos et boni odoris
C fructus emittit. Hic autem rursus piam religionem olim apud Judæos vigentem significat. Nam vere Christi corona sunt quotquot per eum bona opera edunt, et diadema regni ejus sunt, qui certamina ejus causa susceperunt, sancti martyres, quos manu sua Pater deligens, ut coronam Filio suo circumponit, et regio diademate multitudinem exornat eorum, qui per ipsum et ab ipso salutem sunt consecuti

« Et vocabit te nomine novo, quod Dominus nominabit; » id est, secundum voluntatem meam nominabitur.

Vers. 4, 5. « Et non vocaberis ultra derelicta, et terra tua non vocabitur ultra deserta: vocaberis
D enim voluntas mea; et terra tua, habitata, quia complacuit sibi Dominus in te, et terra tua inhabitabitur. Et sicut habitat juvenis cum virgine, sic habitabunt filii tui. Et erit, quemadmodum lætabitur sponsus super sponsa, sic lætabitur Dominus in te. » Ea in novo sæculo regni Christi constituetur, eosque tantum incolas habebit, qui promissionum Dei dignati fuerint; qui in tanto gaudio et lætitia versabuntur, ut comparari possint juveni et sancto viro cum pura virgine degenti, nec tamen ejus unquam virginitatem temeranti, sed in castitate virginali, et pura conversatione, cum tota domo gaudenti. Et filii quidem tui ita lætabuntur;

[22] Rom. vii, 24. [23] II Tim. iv, 7.

Ipse vero Dominus est, qui te sanctam Ecclesiam, perfectis membris constantem, ex prisco nempe populo et hoc novo ex gentibus coeunti, in sponsam accepit. Deinde Ecclesiam ipsam alloquitur: Hujus filii secundum carnem fuerunt divini discipuli, qui summam erga ipsam charitatem servarunt; ita ut illa dilectio similis videatur ei qua affectus est juvenis cum virgine habitans. Sic lætabitur Dominus super te, quemadmodum sponsus super sponsa. Etenim de cœlo descendit unigenitum Dei Verbum, ut fructiferam ostenderet Ecclesiam, quam ipse sibi virginem castam admovit, non habentem maculam neque sordem, imo potius sanctam et immaculatam. Ab illo igitur evangelici instituti semina accipiens, spiritualibus sacrificiis et sanctis operibus fulgentem sponsam exhibuit.

VERS. 6-8. « Et super muros tuos, Jerusalem, constitui custodes tota die et tota nocte, qui nunquam tacebunt, memores Domini. Non est enim vobis similis, si corrigat, et faciat Jerusalem gaudium in terra. Juravit Dominus per gloriam suam, et per fortitudinem brachii sui. » Olim quippe gesta sunt ista, cum fructum suum in cibum darent inimicis Dei, id agentes, id curantes, ut gesta sua dæmonibus esca essent. Jam vero iis, qui novo sæculo donandi et promissa accepturi sunt, juramento Dominus affirmat, se non amplius inimicis daturum esse fructus eorum, sed ipsos iis fruituros esse. Nam cum probam vitam agant ac religiose versentur, æquum sane est ut propriis gaudeant fructibus. « Si ultra dedero triticum tuum, et alimenta tua inimicis tuis, et si ultra bibant filii alieni vinum tuum, in quo laborasti:

VERS. 9. « Sed qui collegerint, comedent ea, et laudabunt Dominum, et qui congregaverint, bibent ea in atriis sanctis meis. » Hæc vero fuerint multæ illæ mansiones apud Patrem.

VERS. 10. « Ite per portas meas. » His porro nobis considerandam offert cœlestem Dei civitatem, ejusque portas: quæ omnia in illo, quod pollicetur, sæculo dignis pandentur, ac dicetur: « Ite per portas meas, et viam facite populo meo, lapidesque de via projicite. Elevate signum in gentes. » Nullum enim, inquit, impedimentum, nullus obex erit, non invidia, non livor, non prætextus quispiam, non dæmon, non spiritus malignus, non adversaria potestas oberit populo meo, quominus in regnum cœlorum ingrediatur. Hæc autem quibusdam angelicis virtutibus dicentur.

VERS. 11, 12. « Ecce enim Dominus auditum fecit usque ad extremum terræ, Dicite filiæ Sion, Ecce Salvator tibi venit habens mercedem suam, et opus suum ante faciem suam. Et vocabit eum populum sanctum, redemptum a Domino. Tu autem vocaberis requisita civitas, et non relicta. » Ne existimet quispiam, ait, hæc de Judaico populo dici:

A αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος τὴν ἑαυτοῦ νύμφην ἀπολαβὼν, σὲ τὴν ἁγίαν Ἐκκλησίαν, ἐκ τελείων μελῶν συνεστῶσαν, ἔκ τε τοῦ προτέρου λαοῦ καὶ τοῦ νέου τοῦ ἐξ ἐθνῶν. Εἶτα καὶ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν ποιεῖται τοὺς λόγους· ταύτης γεγόνασιν υἱοὶ κατὰ σάρκα οἱ θεσπέσιοι μαθηταὶ, τὴν εἰς ἄκραν αὐτῆς σώζοντες ἀγάπην· ὥστε δοκεῖν τὴν γενομένην φιλοστοργίαν, οἷά περ νεανίσκῳ συνῳκηκότι παρθένῳ. Οὕτως εὐφρανθήσεται Κύριος ἐπὶ σοὶ, καθάπερ ἀμέλει καὶ νυμφίος ἐπὶ νύμφῃ. Καθήκετο γὰρ ἐξ οὐρανῶν ὁ μονογενὴς τοῦ Θεοῦ Λόγος, ἵν' ἔγκαρπον ἀποφήνῃ τὴν Ἐκκλησίαν, ἣν αὐτὸς ἑαυτῷ παρέστησε παρθένον ἁγνὴν, μὴ ἔχουσαν σπῖλον ἢ ῥυτίδα· ἁγίαν δὲ μᾶλλον καὶ ἄμωμον. Δεξαμένη τοίνυν παρ' αὐτοῦ τῆς εὐαγγελικῆς πολιτείας τὰ σπέρματα, πνευματικαῖς θυσίαις καὶ ἁγιο-
B πρεπέσι κατορθώμασι τὴν νύμφην ἐκλάμπουσαν ἀπέδειξεν.

« Καὶ ἐπὶ τῶν τειχῶν σου, Ἱερουσαλὴμ, κατέστησα φύλακας ὅλην τὴν ἡμέραν καὶ ὅλην τὴν νύκτα, οἳ διὰ τέλους οὐ σιωπηθήσονται, μιμνησκόμενοι Κυρίου. Οὐκ ἔστι γὰρ ὑμῖν ὅμοιος, ἐὰν διορθώσῃ, καὶ ποιήσῃ Ἱερουσαλὴμ γαυρίαμα ἐπὶ τῆς γῆς. Ὤμοσε Κύριος κατὰ τῆς δόξης αὐτοῦ, καὶ κατὰ τῆς ἰσχύος τοῦ βραχίονος αὐτοῦ. » Πάλαι μὲν γὰρ ταῦτα ἐγένετο, ὁπηνίκα τὸν ἑαυτῶν καρπὸν βρῶμα παρεῖχον τοῖς ἐχθροῖς τοῦ Θεοῦ, τοιαῦτα πράττοντες καὶ ἐνεργοῦντες ὡς δαιμονίων γίνεσθαι τροφὴν τὰς ἑαυτῶν πράξεις· νυνὶ δὲ τοῖς τοῦ νέου αἰῶνος καταξιωθησομένοις, καὶ τῶν ἐπηγγελμένων τευξομένοις, ὅρκῳ ὄμνυσιν ὁ Κύριος μηκέτι δώσειν ἐχθροῖς τοὺς καρποὺς αὐτῶν, ἀλλ' αὐ-
C τοὺς αὐτῶν ἀπολαύειν. Κατορθοῦντας γὰρ τὸν κατ' ἀρετὴν βίον καὶ θεοσεβῶς διάγοντας, δίκαιον τῶν οἰκείων ἀπολαύειν καρπῶν. « Εἰ ἔτι δώσω τὸν σῖτόν σου, καὶ τὰ βρώματά σου τοῖς ἐχθροῖς σου, καὶ ἔτι πίονται υἱοὶ ἀλλότριοι τὸν οἶνόν σου, ἐφ' ᾧ ἐμόχθησας·

Ἀλλ' οἱ συναγαγόντες φάγονται αὐτὰ, καὶ αἰνέσουσι Κύριον, καὶ οἱ συναγαγόντες πίονται αὐτὰ ἐν ταῖς ἐπαύλεσι ταῖς ἁγίαις μου. » Εἶεν δ' ἂν αὗται αἱ πολλαὶ μοναὶ αἱ παρὰ τῷ Πατρί.

« Πορεύεσθε διὰ τῶν πυλῶν μου. » Νοεῖν δὲ ἡμῖν παρέχει διὰ τούτων τὴν ἐπουράνιον τοῦ Θεοῦ πόλιν, καὶ τὰς αὐτῆς πύλας· ἃ δὴ πάντα κατὰ τὸν ἐπηγγελμένον αἰῶνα ἀναπετασθήσεται τοῖς ἀξίοις καὶ λεχθήσεται· « Πορεύεσθε διὰ τῶν πυλῶν μου, καὶ ὁδοποιήσατε τῷ λαῷ μου, καὶ τοὺς λίθους ἐκ τῆς ὁδοῦ
D διαῤῥίψατε. Ἐξάρατε σύσσημον εἰς τὰ ἔθνη. » Μηδὲν γὰρ, φησὶν, ἔσται κώλυμα, μηδὲ ἐμπόδιον, μηδέ τις φθόνος, μηδὲ βάσκανος, μὴ πρόφασίς τε, μηδὲ δαίμων, μὴ πνεῦμα πονηρὸν, μὴ δύναμις ἀντικειμένη διακωλυέτω τὸν λαὸν τὸν ἐμὸν εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν εἰσιέναι. Ταῦτα δὲ πρός τινας ἀγγελικὰς λεχθήσεται δυνάμεις.

« Ἰδοὺ γὰρ Κύριος ἐποίησεν ἀκουστὸν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς· Εἴπατε τῇ θυγατρὶ Σιών· Ἰδοὺ ὁ Σωτήρ σοι παραγέγονεν ἔχων τὸν ἑαυτοῦ μισθὸν, καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ πρὸ προσώπου αὐτοῦ. Καὶ καλέσει αὐτὸν λαὸν ἅγιον, λελυτρωμένον ὑπὸ Κυρίου. Σὺ δὲ κληθήσῃ ἐπιζητουμένη πόλις καὶ οὐκ ἐγκαταλελειμμένη. » Μὴ γὰρ νομιζέτω τις, φησὶν, περὶ τοῦ Ἰου-

δαίων λαοῦ ταῦτα εἰρῆσθαι· ἐπειδήπερ πάντα τὰ ἔθνη τὸ σημεῖον αἴρεσθαι προστάττει, καὶ πάντας ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς εὐαγγελίζεται τὰ προλεχθέντα. Πάλαι μὲν οὖν κατὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ παρουσίαν ὁ αὐτὸς ἦν Σωτὴρ δι' ὧν ἔπραξε καὶ πέπονθεν ὑπὲρ τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ σωτηρίαν τοῖς εἰς αὐτὸν πιστεύουσι προξενῶν, παρ' ᾧ καὶ Ἰησοῦς ὠνομάσθη, κατὰ τὴν τοῦ ἀγγέλου μαρτυρίαν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΞΓ'.

«Τίς οὗτος ὁ παραγενόμενος ἐξ Ἐδὼμ, ἐρύθημα ἱματίων ἐκ Βοσόρ; οὕτως ὡραῖος ἐν στολῇ αὐτοῦ· βίᾳ μετὰ ἰσχύος. Ἐγὼ διαλέγομαι δικαιοσύνην καὶ κρίσιν Σωτηρίου.» Προσωποποιεῖ ὁ λόγος ἐρωτήσεις τινῶν ὁρώντων τὸν Χριστὸν πολεμικῷ σχήματι θεωρούμενον καὶ τὴν περιβολὴν ᾑμαγμένον· οἳ καὶ πρὸς ἀλλήλους φασὶ τὸ ξένον τοῦ σχήματος ἐκπληττόμενοι· «Τίς οὗτος ὁ παραγενόμενος ἐξ Ἐδὼμ, ἐρύθημα ἱματίων ἐκ Βοσόρ;» Ἐπειδὴ γὰρ ἡ Ἐδὼμ καὶ ἡ Βοσὸρ τῆς τῶν ἀλλοφύλων χώρας καὶ ἀεὶ τῶν πολεμίων τοῦ Ἰσραὴλ τυγχάνουσιν, εἰκότως διὰ τούτων τῶν ὀνομάτων τὰς ἀντικειμένας δυνάμεις αἰνίττεται, καὶ τῶν ἀνῃρημένων, καὶ ὡσπερεὶ κατεσφαγμένων τὸν ἱματισμὸν αὐτοῦ φησι πεφοινίσθαι. Σφόδρα δὲ αὐτὸν ἀλλοῖον ὁρῶντες ἐκ τῆς κατὰ τῶν ἀσεβῶν τιμωρίας, οὐδὲ γνωρίζειν ἐοίκασιν αὐτὸν, φαιδρὸν καὶ γαληνὸν καὶ ἥμερον αὐτὸν ἐπιστάμενοι· διὸ πυνθάνονται λέγοντες; «Τίς οὗτος ὁ παραγενόμενος ἐξ Ἐδὼμ, ἐρύθημα ἱματίων ἐκ Βοσόρ;» — «Ὑπερμαχῶν» γὰρ, κατὰ τὸν Σύμμαχον, τῶν ἀδίκως ὑπὸ τῶν ἀντικειμένων δυνάμεων καταπονουμένων, τοὺς μὲν ὡς ἐχθροὺς μετήρχετο, τοὺς δὲ ἔσωζεν ἐλευθερῶν τῆς ὑπὸ τοῖς ἐχθροῖς δυναστείας.

«Διὰ τί σου ἐρυθρὰ τὰ ἱμάτια, καὶ τὰ ἐνδύματά σου ὡς ἀπὸ πατητοῦ ληνοῦ; Πλήρης πεπατημένης.» Ὅρα δὲ πῶς εἴρηται ληνὸν πεπατηκέναι μονώτατος. Μόνῳ γὰρ αὐτῷ τὴν κρίσιν δέδωκεν ὁ Πατὴρ, τὴν δὲ τῶν ἁμαρτημάτων ἔκπραξιν ληνὸν εἴωθε καλεῖν· διὸ ἐν τοῖς Θρήνοις Ἱερεμίας φησί· «Ληνὸν ἐπάτησε Κύριος παρθένῳ θυγατρὶ Ἰούδα· ἐπὶ τούτοις ἐγὼ κλαίω.» Ὥσπερ δὲ ἡ ἐπὶ τὸ αὐτὸ τῶν ἁμαρτημάτων εὐθύνη, καὶ ὁ ἔλεγχος ἐπ' αὐτοῖς, ἥ τε ἔκπραξις καὶ ἡ τιμωρία ληνὸς ὠνόμασται· οὕτω καὶ τῶν ἀγαθῶν καρπῶν ἐκ τῆς ἀγαθῆς ἀμπέλου τρυγωμένων ληνοὶ θεοφιλεῖς καὶ Θεῷ ἀρεσταὶ γίνονται· ἐφ' αἷς καὶ «Ἐπιλήνιοι» ὕμνοι εἴρηνται ἐν τοῖς Ψαλμοῖς. «Διὰ τί σου ἐρυθρὰ τὰ ἱμάτια, καὶ τὰ ἐνδύματά σου ὡς ἀπὸ πατητοῦ ληνοῦ; Πλήρης πεπατημένης.» Μολύνει δὲ τὰ ἐνδύματα αὐτοῦ, ὥσπερ ἐρυθρὰ γενέσθαι αὐτὰ λέγεται προσωποποιίᾳ ἐμφατικῇ· ὥσπερ καὶ τὸ αἷμα τῶν ἐχθρῶν, περὶ οὗ φησι· «Καὶ κατήγαγον τὸ αἷμα αὐτῶν εἰς γῆν.» Οὐ γὰρ δὴ αἰσθητὸν αἷμα νοητέον εἶναι περὶ τὰς ἀντικειμένας δυνάμεις.

«Καὶ τῶν ἐθνῶν οὐκ ἔστιν ἀνὴρ μετ' ἐμοῦ. Καὶ κατεπάτησα αὐτοὺς ἐν θυμῷ μου, καὶ κατέθλασα αὐτοὺς ὡς γῆν, καὶ κατήγαγον τὸ αἷμα αὐτῶν εἰς γῆν.» Ἐπειδὴ γὰρ ἐδόκουν τὸ πρότερον ἀνυπότακτοί τινες

A quoniam omnes gentes signum levare jubet, et omnibus usque ad extremum terræ prædicta annuntiat. Olim quidem in primo suo adventu ipse Salvator, per ea quæ pro humano genere fecit et perpessus est, eam quæ a Deo est salutem in se credentibus conciliabat, unde Jesus appellatus est, secundum angeli testimonium.

CAPUT LXIII.

VERS. 1. «Quis est iste qui venit de Edom, rubor vestimentorum de Bosor? sic formosus in stola sua, violentia cum fortitudine. Ego loquor justitiam et judicium Salutaris.» Interrogantes inducit personas quasdam Christum bellico habitu et cruento B amictu videntes: quæ stupendo vestitu perculsæ, ita mutuo colloquuntur: «Quis est iste, qui venit de Edom, rubor vestimentorum ex Bosor?» Nam quia Edom et Bosor alienigenarum regiones erant, Israeli semper infestæ; his nominibus adversarias potestates congruenter indicat, ac vestimentum suum cæsorum ac jugulatorum cruore quasi purpuratum esse dicit. Cum autem ipsum a sumpto de impiis supplicio valde immutatum cernant, ne quidem nosse videntur, quem lætum, tranquillum mansuetumque esse sciebant: quamobrem sciscitantur his verbis: «Quis est iste qui venit de Edom, rubor vestimentorum de Bosor?» — «Propugnans» enim, secundum Symmachum, pro iis, qui ab adversariis C potestatibus affligebantur, illos quidem ut hostes invadebat, hos autem salute donabat, ab inimicorum potentia ereptos.

VERS. 2. «Quare rubra vestimenta tua, et indumenta tua quasi a calcato torculari? Plenus conculcata.» Vide quomodo solus torcular conculcasse dicatur. Ipsi namque soli judicium dedit Pater: peccatorum vero ultionem torcular appellare solet: quare in Threnis ait Jeremias: «Torcular calcavit Dominus virgini filiæ Juda: super his ego ploro [24].» Quemadmodum autem confertim habitæ peccatorum pœnæ, redargutio, ultio et supplicium torcular vocantur; ita et bonorum fructuum ex bona vinea decerptorum, Deo amabilia et placita torcularia D parantur: qua de causa hymni «Pro torcularibus» dicuntur in Psalmis. «Quare rubra vestimenta, et indumenta tua quasi a calcato torculari? Plenus conculcata.» Vestimenta porro inquinat, ita ut rubore tingantur, prosopopœa usus aptissima; ut etiam cum de sanguine inimicorum ita loquitur: «Et deduxi sanguinem eorum in terram.» Neque enim in adversariis potestatibus sanguinem esse cogitandum est.

VERS. 3. «Et de gentibus non est vir mecum. Et conculcavi eos in furore meo, et confregi eos in terram, et deduxi sanguinem eorum in terram.» Nam quia prius non domiti esse, nec victoriam

[24] Thren. I, 15, 16.

concedere videbantur, jure devictos illos ac dejectos subindicans, ait in terram dejectam fuisse victoriam eorum. « Et confregi eos in terram, et deduxi sanguinem eorum in terram. »

VERS. 4. « Dies enim retributionis venit eis, et annus redemptionis adest. » Siquidem uno eodemque tempore suos redimet; aliis vero retribuet, prout apud Moysen scriptum est : « Et retribuet vindictam inimicis, et odientibus se retribuet : » quemadmodum iis, qui pietatem coluerunt, Servator cum mercede sua venisse dicitur, ut præmia tribueret, et bravia supernæ vocationis iis qui pro pietate certaverint; ita et impiis et contrariam viam emensis ipse timor accedit, et ventura ultio prædicitur. « Et retribuet vindictam inimicis, et odientibus se retribuet.

VERS. 5, 6. « Et aspexi, et non erat auxiliator : et consideravi, et nullus erat, qui adjuvaret. Et eruit eos brachium meum, et furor meus adfuit. Et conculcavi eos in ira mea, et deduxi sanguinem eorum in terram. » Cur hæc dicantur intelligemus, si perpendamus, quomodo ipse solus sese evacuaverit, forma servi accepta, ac sese humiliaverit factus obediens usque ad mortem, mortem autem crucis. Nam quæ nullus unquam hominum, nec angelorum, nec divinarum virtutum sustinuit, ipse solus pro salute nostra exhibet : ac ipsi soli Pater nomen dedit, quod est super omne nomen, ac omnium ipsi judicium tradidit. Ille vero, accepta a Patre potestate, alios quidem eruit, quos salute donavit; inimicos autem et adversarios in fugam vertit.

VERS. 7, 8. «Misericordiæ Domini recordatus sum, virtutum Domini in omnibus, quæ retribuit nobis. Dominus judex bonus domui Israel, adducit nobis secundum misericordiam suam, et secundum multitudinem justitiæ suæ. Et dixit : Non populus populus meus : filii nequaquam repudiaverint. Et factus est ipsis in salutem. » Hæc, inquit, omnia recordabor, magnitudinem bonitatis suæ recensens : hanc vero maxime gratiam elargitus est, ut populum filios vocaret suos, si tamen illi gratiam suam non repudiaverint.

VERS. 9-16. « Ex omni tribulatione eorum non legatus, non angelus, sed ipse salvavit eos, quia diligebat eos, et parcebat eis. Ipse redemit eos, et suscepit, et exaltavit eos omnibus diebus sæculi. Ipsi autem non crediderunt, et exacerbaverunt spiritum sanctum ejus : et conversus est ipsis in inimicitiam : ipse oppugnavit eos.Et recordatus est dierum æternorum. Ubi est qui eduxit de mari pastorem ovium? Ubi est qui posuit in ipsis Spiritum sanctum? qui eduxit dextera Moysen, brachium gloriæ ejus? Prævaluit aqua a facie ejus, ut faceret sibi nomen sempiternum. Duxit eos per abyssum, tanquam equum per solitudinem, neque laboraraverunt, et tanquam jumenta per campum descendit

A εἶναι καὶ μηδὲν παραχωροῦντες τῆς νίκης, εἰκότως, τὴν ἧτταν καὶ τὴν ταπείνωσιν αὐτῶν αἰνιττόμενος, φάσκει εἰς γῆν κατενηνοχέναι τὸ νῖκος αὐτῶν. « Καὶ κατεπάτησα αὐτοὺς ὡς γῆν, καὶ κατήγαγον τὸ αἷμα αὐτῶν εἰς γῆν. »

« Ἡμέρα γὰρ ἀνταποδόσεως ἐπῆλθεν αὐτοῖς καὶ ἐνιαυτὸς λυτρώσεως πάρεστι. » Ἐν ταυτῷ γὰρ τοὺς μὲν οἰκείους λυτρώσεται, τοῖς δὲ ἀνταποδώσει, κατὰ τὸ εἰρημένον παρὰ Μωϋσῇ· « Καὶ ἀνταποδώσει δίκην τοῖς ἐχθροῖς, καὶ τοῖς μισοῦσιν ἀνταποδώσει. » Ὥσπερ τοῖς κατορθώσασι τὴν θεοσέβειαν ὁ Σωτὴρ ἐλέγετο ἐληλυθέναι, ἔχων τὸν ἑαυτοῦ μισθὸν, ὡς ἂν τὰς ἀμοιβὰς ἀποδῷ καὶ τὰ βραβεῖα τῆς ἄνω κλήσεως τοῖς ὑπὲρ εὐσεβείας ἠγωνισμένοις· οὕτω τοῖς ἀσεβέσι καὶ τὴν ἐναντίαν ὁδὸν πορευομένοις ὁ αὐτός ἐστι B φόβος καὶ τὸ τιμωρητικὸν ἥξειν θεσπίζεται. « Καὶ ἀνταποδώσει δίκην τοῖς ἐχθροῖς, καὶ τοῖς μισοῦσιν ἀνταποδώσει. »

« Καὶ ἐπέβλεψα, καὶ οὐκ ἦν βοηθός· καὶ προσενόησα, καὶ οὐδεὶς ἀντελαμβάνετο. Καὶ ἐῤῥύσατο αὐτοὺς ὁ βραχίων μου, καὶ ὁ θυμός μου ἐπέστη. Καὶ κατεπάτησα αὐτοὺς τῇ ὀργῇ μου, καὶ κατήγαγον τὸ αἷμα αὐτῶν εἰς γῆν. » Νοήσομεν δὲ πῶς ὁ λόγος εἴρηται, ἐπιστήσαντες πῶς μόνος αὐτὸς ἐκένωσεν ἑαυτὸν μορφὴν δούλου λαβὼν, καὶ ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν ὑπήκοος γενόμενος μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ. Ἃ γὰρ οὐδεὶς πώποτε ἀνθρώπων, οὐδὲ ἀγγέλων, οὐδὲ τῶν θείων δυνάμεων ὑπέστη, μόνος αὐτὸς ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας ἀναδείκνυται σωτηρίας, καὶ μόνῳ αὐτῷ ὁ Πατὴρ ἐχαρίσατο τὸ ὄνομα τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα καὶ C τὴν κατὰ πάντων κρίσιν ἐνεχείρισεν· ὁ δὲ, τὴν παρὰ Πατρὸς λαβὼν ἐξουσίαν, τοὺς μὲν ἐῤῥύετο, οὓς σωτηρίας ἠξίου, τοὺς δὲ πολεμίους καὶ τοὺς ἐχθροὺς ἐτροποῦτο.

« Τὸν ἔλεον Κυρίου ἐμνήσθην, τὰς ἀρετὰς Κυρίου ἐν πᾶσιν, οἷς ἡμῖν ἀνταποδίδωσι. Κύριος κριτὴς ἀγαθὸς τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ, ἐπάγει ἡμῖν κατὰ τὸ ἔλεος αὐτοῦ, καὶ κατὰ τὸ πλῆθος τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ. Καὶ εἶπεν· Οὐχ ὁ λαὸς λαός μου· τέκνα οὐ μὴ ἀθετήσωσι. Καὶ ἐγένετο αὐτοῖς εἰς σωτηρίαν. » Ταῦτα τοίνυν, φησὶ, πάντα ἀναμνήσω τὰ πλήθη καταριθμούμενος τῆς ἀγαθωσύνης αὐτοῦ, ἐν οἷς καὶ τοῦτο μέγιστον ἐδωρήσατο χάρισμα, καταξιώσας τέκνα αὐτοῦ ὀνομάσαι τὸν λαὸν, εἰ μὴ ἀθετοῖεν τὴν αὐτοῦ χάριν.

D « Ἐκ πάσης θλίψεως αὐτῶν οὐ πρέσβυς, οὐδὲ ἄγγελος, ἀλλ' αὐτὸς ἔσωσεν αὐτοὺς, διὰ τὸ ἀγαπᾷν αὐτοὺς καὶ φείδεσθαι αὐτῶν. Αὐτὸς ἐλυτρώσατο αὐτοὺς, καὶ ἀνέλαβεν αὐτοὺς, καὶ ὕψωσεν αὐτοὺς πάσας τὰς ἡμέρας τοῦ αἰῶνος. Αὐτοὶ δὲ ἠπείθησαν, καὶ παρώξυναν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον αὐτοῦ· καὶ ἐστράφη αὐτοῖς εἰς ἔχθραν· αὐτὸς ἐπολέμησεν αὐτούς. Καὶ ἐμνήσθη ἡμερῶν αἰωνίων. Ποῦ ὁ ἀναβιβάσας ἐκ τῆς θαλάσσης τὸν ποιμένα τῶν προβάτων; Ποῦ ἐστιν ὁ θεὶς ἐν αὐτοῖς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον; ὁ ἀγαγὼν τῇ δεξιᾷ Μωϋσῆν, ὁ βραχίων τῆς δόξης αὐτοῦ; Κατίσχυσεν ὕδωρ ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ, ποιῆσαι ἑαυτῷ ὄνομα αἰώνιον. Ἤγαγεν αὐτοὺς δι' ἀβύσσου, ὡς ἵππον δι' ἐρήμου, καὶ οὐκ ἐκοπίασαν, καὶ ὡς κτήνη διὰ πεδίου κατέβη

Πνεῦμα παρὰ Κυρίου, καὶ ὡδήγησεν αὐτούς. Οὕτως ἤγαγες τὸν λαόν σου, ποιῆσαι σεαυτῷ ὄνομα δόξης. Ἐπίστρεψον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἴδε ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ ἁγίου σου. Ποῦ ἐστιν ὁ ζῆλός σου καὶ ἡ ἰσχύς σου; Ποῦ ἐστι τὸ πλῆθος τοῦ ἐλέους σου, καὶ οἰκτιρμῶν σου, ὅτι ἀνέσχου ἡμῶν; Σὺ γὰρ εἶ Πατὴρ ἡμῶν, ὅτι Ἀβραὰμ οὐκ ἔγνω ἡμᾶς, καὶ Ἰσραὴλ οὐκ ἐπέγνω ἡμᾶς. Ἀλλὰ σὺ, Κύριε, Πατὴρ ἡμῶν, ῥῦσαι ἡμᾶς, ἀπ' ἀρχῆς τὸ ὄνομά σου ἐφ' ἡμᾶς ἐστι.» Ἤδη γὰρ καὶ ἄλλοτε πολλάκις ἁμαρτησάντων ἡμῶν ἀνέσχου· καὶ οὐδὲν θαυμαστὸν, ἐπειδὴ ἅπαξ κατηξίωσας εἰπεῖν· «Ὁ λαός μου τέκνα, καὶ ὁ λαός μου υἱοί εἰσιν.» Ὡς οὖν πατὴρ τέκνων καὶ πρότερον ἀνέσχου, καὶ νῦν πάλιν ἀνέσχου· οὐ γὰρ Ἀβραὰμ ἦν πατὴρ ἡμῶν, εἰ καὶ διακονεῖσθαι τῇ κατὰ σάρκα ἡμῶν ἔδοξε γενέσει. Ἀληθεῖ δὲ λόγῳ σὺ Πατὴρ ἡμῶν, οἷα πατὴρ πάντων πνευμάτων ὑπάρχων, καὶ τῶν κατ' εἰκόνα πεποιημένων ψυχῶν. Διὸ ῥύσασθαι ἡμᾶς ἀντιβολοῦμεν· «Ἀπ' ἀρχῆς τὸ ὄνομά σου ἐφ' ἡμᾶς ἐστι.»

«Τί ἐπλάνησας ἡμᾶς, Κύριε, ἀπὸ τῆς ὁδοῦ σου; ἐσκλήρυνας τὰς καρδίας ἡμῶν, τοῦ μὴ φοβεῖσθαί σε; Ἐπίστρεψον διὰ τοὺς δούλους σου, διὰ τὰς φυλὰς τῆς κληρονομίας σου.» Ὁ προφήτης πάντα ἐπὶ τὸν Θεὸν ἀναφέρει· οὐχ ὡς τοῦ Θεοῦ αἰτίου ἡμῖν γινομένου τοῦ ἁμαρτάνειν, ἀλλ' ἐνδιδόντος καὶ συγχωροῦντος ἐκεῖνα πράττειν ἃ ἄν τις αἱρῆται· ὡς τὴν μὲν αἰτίαν ἔχειν ἐξ ἡμῶν, τὴν δὲ ἀναφορὰν ἐπὶ τὸν Θεόν. «Ἵνα μικρὸν κληρονομήσωμεν τοῦ ὄρους τοῦ ἁγίου σου·» ὡσεὶ καταλειφθέντων αὐτῶν, καὶ μὴ ἀνατελλομένων διὰ πληγῶν τῶν κωλυουσῶν ἁμαρτάνειν.

«Ἐγενόμεθα ὡς τὸ ἀπ' ἀρχῆς ὅτε οὐκ ἦρξας ἡμῶν, οὐδὲ ἐκλήθη τὸ ὄνομά σου ἐφ' ἡμᾶς.» Ὡς ἐκ προσώπου τοῦ λαοῦ ταῦτά φησιν. Ὥσπερ γὰρ ἐσκλήρυνας πάντοτε τὴν καρδίαν τοῦ Φαραὼ, οὕτω καὶ νῦν, φησὶν, ἡμᾶς ἐσκλήρυνας, ἀναξίους εἶναι κρίνας τοῦ φόβου σου· ἀλλὰ καὶ ἐπλάνησας ἡμᾶς σὺ αὐτὸς, ὦ Κύριε, τοῦ μὴ γνωρίσαι τὴν ὁδόν σου. Πλὴν ἀλλ' εἰ καὶ ἡμεῖς τοιοῦτοι, σὺ γοῦν ὡς Θεὸς, διὰ τοὺς δούλους σου (εἰκὸς γὰρ εἶναί τινας ἐν τῷ πλήθει τοιούτους), ἐπίστρεψον. Καὶ ἐπειδὴ κλῆρός σου κατηξιώθημεν ὀνομάζεσθαι, ἱκετεύομεν «Ἐπιστρέψαι διὰ τοὺς δούλους σου, καὶ διὰ τὰς φυλὰς τῆς κληρονομίας σου.» Δυνηθῶμεν καὶ ἡμεῖς οἱ ἀνάξιοι μικρᾶς τινος ἐλπίδος τυχεῖν ἐν τῷ ἐπηγγελμένῳ ὑπὸ σοῦ ὄρει ἁγίῳ· οὗ παντελῶς νῦν ἐκπεπτώκαμεν· ἐπείπερ οἱ ὑπεναντίοι ἡμῶν κατεπάτησαν τὸ ἁγίασμά σου· καὶ τοῦτ' ἔπραξαν διὰ τὸ σὲ ἀποστραφῆναι ἡμᾶς. Οὕτω γοῦν καταλειφθέντες ἔρημοι τῆς σῆς ἐπισκοπῆς, τοιοῦτοι νῦν ἐσμεν, ὁποῖοι καὶ πρίν σε ἡμῶν ἄρξαι. Ὡς γὰρ ἦν ποτε χρόνος, ὅτε οὔτε προφήτας, οὔτε ἱερέας, οὔτε βασιλεῖς, οὔτε τι τῶν σῶν χαρισμάτων εἴχομεν· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ νῦν εἰς ἐκείνην κατέστημεν τὴν ἐρημίαν. Ταῦτα πάντα ἔοικεν ἀναφέρεσθαι ἐπὶ τὸν καιρὸν τὸν μετὰ τὴν παρουσίαν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν· ἐν ᾧ παντελῶς κατελείφθησαν διὰ τὰ κατὰ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τολμηθέντα αὐτοῖς. Νῦν γὰρ ὡς ἀληθῶς τοιοῦτοι γεγόνασιν, ὡς τὸ ἀπ' ἀρχῆς, ὅτε οὐκ ἦρχεν αὐτῶν ὁ Θεὸς, ὥστε δύνασθαι λέγειν·

A Spiritus a Domino, et deduxit eos. Sic duxisti populum tuum, ut faceres tibi nomen gloriæ. Convertere de cœlo, et vide de domo sancta tua. Ubi est zelus tuus et fortitudo tua? Ubi est multitudo misericordiæ tuæ, et miserationum tuarum, quoniam sustinuisti nos? Tu enim es Pater noster, quoniam Abraham non novit nos, et Israel nos ignoravit. At tu, Domine, Pater noster, libera nos, ab initio nomen tuum super nos est.» Jam enim sæpe nos peccantes tolerasti, nihilque mirum, quando semel dicere dignatus es: «Populus meus proles, et populus meus filii.» Ut pater itaque filios olim sustinuisti, et jam sustines: non enim Abraham pater noster erat, etsi nostro secundum carnem ortui ministrare visus sit. Sed revera tu Pater noster es, B ut qui omnium spirituum et animarum ad tui similitudinem factarum pater sis. Quare rogamus te, nos eruas: «Ab initio nomen tuum super nos est.»

Vers. 17, 18. «Cur errare nos fecisti, Domine, a via tua? Indurasti corda nostra, ut non timeremus te. Convertere propter servos tuos, et propter tribus hæreditatis tuæ.» Omnia ad Deum propheta refert: non quod Deus nobis peccandi causa fuerit, sed quod permiserit et concesserit illa agere, quæ quivis elegerit; ita ut peccati causa penes nos sit: sed tamen ad Deum referatur. «Ut modicum possideamus montis sancti tui.» Quasi ipsis derelictis, nec resurgere valentibus ob inflictas plagas, quæ C ipsos a peccando arcebant.

Vers. 19. «Facti sumus velut ab initio, cum non dominareris nostri, neque invocaretur nomen tuum super nos.» Quasi ex persona populi hæc effatur. Sicut enim, ait, cor Pharaonis semper indurasti, ita nunc quoque nos indurasti, indignos judicans timore tuo: quinetiam tu ipse, Domine, errare nos fecisti, ut viam tuam ignoraremus. Cæterum etiamsi nos tales simus, tu tamen, utpote Deus, propter servos tuos (nam verisimile est in turba quosdam hujusmodi esse) convertere. Et quia digni habiti sumus qui hæreditas tua vocaremur, ideo precamur, «Convertere propter servos tuos, et propter tribus hæreditatis tuæ.» Et nos D quoque valeamus, licet indigni, modicam saltem spem consequi in monte sancto tuo, quem polliceris: ex quo jam prorsus excidimus; quia adversarii nostri conculcaverunt sanctuarium tuum, idque fecerunt, quia aversatus nos es. Sic igitur derelicti et visitatione tua privati, tales jam sumus, quales eramus antequam imperares nobis. Quemadmodum enim tempus olim fuit, cum neque prophetas, neque sacerdotes, neque reges, neque aliud quidpiam a te munus haberemus, sic et nunc eamdem in solitudinem et conditionem recidimus. Hæc omnia referri videntur ad tempus, quod adventum Salvatoris nostri subsecutum est: quo prorsus derelicti sunt, ob scelera contra eumdem Salvatorem ab ipsis perpetrata. Nunc enim revera tales sunt, quales erant a

principio, cum nondum ipsis Deus dominaretur, ut dicere valeant: « Facti sumus velut ab initio cum non dominareris nostri, neque invocaretur nomen tuum super nos. »

CAPUT LXIV.

VERS. 1. « Si aperias cœlum, tremor apprehendet a te montes, et liquescent. » Cæterum probe novimus et persuasum habemus, si volueris cœlum aperire, utpote Deus omnipotens, tremorem tui montes apprehensurum esse, videlicet adversarias potestates, quæ contra cognitionem tui eriguntur.

VERS. 2, 3. « Sicut cera a facie ignis liquescit, et comburet ignis tuos adversarios, et manifestum erit nomen tuum adversariis: a facie tua gentes turbabuntur. » Sane « Deum nemo vidit unquam [25]; » et, « Nemo videbit faciem meam, et vivet [26]. » Sed his videtur Deum subindicare, qui in deserto Moysi oracula dedit, et qui ab omni populo visus est per gloriam omnibus apparentem, de qua dictum est: « Et vidit omnis populus gloriam Domini [27]. »

VERS. 4-6. « Cum feceris gloriosa, tremor tui invadet montes. A sæculo non audivimus, neque oculi nostri viderunt Deum, præter te, et opera tua, quæ facies exspectantibus misericordiam. Occurret enim iis qui faciunt justitiam, et viarum tuarum recordabuntur. Ecce tu iratus es, et nos peccavimus. Idcirco erravimus, et facti sumus quasi immundi omnes nos: tanquam pannus sedentis omnis justitia nostra. » Quod si qua apud nos reperiri putetur justitia actioque proba, ea sordibus plena et indecora esse deprehenditur.

VERS. 7-12. « Et defluximus quasi folia propter iniquitates nostras: sic ventus auferet nos, et non est qui invocet nomen tuum, nec qui recordatus apprehendat te: quoniam avertisti faciem tuam a nobis, et tradidisti nos propter iniquitates nostras. Et nunc, Domine, Pater noster tu, nos vero lutum, opus manuum tuarum omnes, ne irascaris nobis valde, neque in tempore memineris iniquitatum nostrarum. Et nunc intuere, Domine, quoniam populus tuus omnes nos. Civitas sancti tui facta est deserta Sion: ut desertum facta est Jerusalem, in maledictionem domus, sanctum nostrum, et gloria cui benedixerunt patres nostri, igne combusta, omniaque gloriosa nostra conciderunt. Atque in omnibus istis sustinuisti, Domine, et tacuisti, et humiliasti nos valde. »

CAPUT LXV.

VERS. 1-3. « Apparui non rogantibus me: inventus sum ab iis qui me non quærebant. Dixi: Ecce adsum, genti quæ non invocavit nomen meum. Expandi manus meas tota die ad populum non obtemperantem, et contradicentem, iis, qui ambulabant in via non bona, sed post peccata sua. Populus hic, qui exacerbat me, in conspectu meo semper: ipsi immolant in hortis, et adolent incensum super

A « Ἐγενόμεθα ὡς τὸ ἀπ' ἀρχῆς, ὅτε οὐκ ἦρξας ἡμῶν, οὐδὲ ἐκλήθη τὸ ὄνομά σου ἐφ' ἡμᾶς. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΞΔ'.

« Ἐὰν ἀνοίξῃς τὸν οὐρανὸν, τρόμος λήψεται ἀπὸ σοῦ ὄρη, καὶ ταχήσονται. » Πλὴν ἀλλ' ἴσμεν ἀκριβῶς καὶ πεπείσμεθα, ὅτι, ἐὰν θελήσῃς ἀνοῖξαι τὸν οὐρανὸν Θεὸς ὢν καὶ πάντα δυνάμενος, τρόμος λήψεται ἀπὸ σοῦ ὄρη, τὰς ἀντικειμένας δηλαδὴ δυνάμεις τὰς ἐπαιρομένας κατὰ τῆς γνώσεώς σου.

« Ὡς κηρὸς ἀπὸ προσώπου πυρὸς τήκεται, καὶ κατακαύσει πῦρ τοὺς ὑπεναντίους, καὶ φανερὸν ἔσται τὸ ὄνομά σου τοῖς ὑπεναντίοις. Ἀπὸ προσώπου σου ἔθνη ταραχθήσονται. » Καὶ μὴν « Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε
B πώποτε, » καὶ, « Οὐδεὶς ὄψεταί μου τὸ πρόσωπον, καὶ ζήσεται· » ἀλλ' ἔοικε τὸν Θεὸν διὰ τούτων αἰνίττεσθαι τὸν καὶ ἐπὶ τῆς ἐρήμου χρηματίσαντα Μωϋσῇ, τῷ τε παντὶ λαῷ ἑωραμένῳ διὰ τῆς ἐμφαινομένης τοῖς πᾶσι δόξης περὶ ἧς εἴρηται· « Καὶ ἑώρα πᾶς ὁ λαὸς τὴν δόξαν Κυρίου. »

« Ὅταν ποιῇς τὰ ἔνδοξα, τρόμος λήψεται ἀπὸ σοῦ ὄρη. Ἀπὸ τοῦ αἰῶνος οὐκ ἠκούσαμεν, οὐδὲ ὀφθαλμοὶ ἡμῶν εἶδον Θεὸν πλήν σου, καὶ τὰ ἔργα σου, ἃ ποιήσεις τοῖς ὑπομένουσιν ἔλεον. Συναντήσεται γὰρ τοῖς ποιοῦσι τὸ δίκαιον, καὶ τῶν ὁδῶν σου μνησθήσονται. Ἰδοὺ σὺ ὠργίσθης, καὶ ἡμεῖς ἡμάρτομεν. Διὰ τοῦτο ἐπλανήθημεν καὶ ἐγενήθημεν ὡς ἀκάθαρτοι πάντες ἡμεῖς· ὡς ῥάκος ἀποκαθημένης πᾶσα ἡ δικαιοσύνη ἡμῶν. » Εἰ δὲ καί τις ἐν ἡμῖν ἐνομίσθη εὑρίσκεσθαι
C δικαιοσύνη καὶ πρᾶξις δικαία, ἐῤῥυπωμένη καὶ αὐτὴ καὶ ἄτιμος ἐλήλεγκται.

« Καὶ ἐξεῤῥύημεν ὡς φύλλα διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν· οὕτως ἄνεμος οἴσει ἡμᾶς· καὶ οὐκ ἔστιν ὁ ἐπικαλούμενος τὸ ὄνομά σου, καὶ ὁ μνησθεὶς ἀντιλαβέσθαι σου· ὅτι ἀπέστρεψας τὸ πρόσωπόν σου ἀφ' ἡμῶν, καὶ παρέδωκας ἡμᾶς διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν. Καὶ νῦν, Κύριε, Πατὴρ ἡμῶν σὺ, ἡμεῖς δὲ πηλὸς, ἔργα τῶν χειρῶν σου πάντες, μὴ ὀργίζου ἡμῖν σφόδρα, μὴ ἐν καιρῷ μνησθῇς ἁμαρτιῶν ἡμῶν. Καὶ νῦν ἐπίβλεψον, ὅτι λαός σου πάντες ἡμεῖς. Πόλις τοῦ ἁγίου σου ἐγενήθη ἔρημος Σιὼν, ὡς ἔρημος ἐγενήθη Ἱερουσαλὴμ, εἰς κατάραν ὁ οἶκος, τὸ ἅγιον ἡμῶν, καὶ ἡ δόξα ἣν ηὐλόγησαν οἱ πατέρες ἡμῶν, ἐγενήθη πυρίκαυστος, καὶ πάντα ἔνδοξα ἡμῶν συνέπεσε. Καὶ ἐπὶ πᾶσι
D τούτοις ἀνέσχου, Κύριε, καὶ ἐσιώπησας, καὶ ἐταπείνωσας ἡμᾶς σφόδρα. »

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΞΕ'.

« Ἐμφανὴς ἐγενήθην τοῖς ἐμὲ μὴ ἐπερωτῶσι, εὑρέθην τοῖς ἐμὲ μὴ ζητοῦσιν. Εἶπα· Ἰδού εἰμι τῷ ἔθνει, οἳ οὐκ ἐκάλεσάν μου τὸ ὄνομα. Ἐξεπέτασα τὰς χεῖράς μου ὅλην τὴν ἡμέραν πρὸς λαὸν ἀπειθοῦντα, καὶ ἀντιλέγοντα, τοὺς πορευομένους ὁδῷ οὐ καλῇ, ἀλλ' ὀπίσω τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν. Ὁ λαὸς οὗτος ὁ παροξύνων με ἐναντίον ἐμοῦ διὰ παντός· αὐτοὶ θυσιάζουσιν ἐν τοῖς κήποις, καὶ θυμιῶσιν ἐπὶ ταῖς

[25] Joan. I, 18. [26] Exod. XXXIII, 20. [27] Num. XVI, 19.

πλίνθοις τοῖς δαιμονίοις, ἃ οὐκ ἔστιν. » Εἴ τις θέλει φιλαλήθει λογισμῷ τὴν ἐμὴν ὁρᾷν φιλανθρωπίαν, εὕροι ἂν φθάνοντά με ταῖς εὐεργεσίαις καὶ τοὺς μακρὰν ἀφεστῶτας τῆς ἐμῆς γνώσεως. Αὐτίκα δὴ οὖν τοῖς ἐκτὸς μηδεπώποτε ἐρωτήσασί με ἐμφανῆ κατέστησα ἐμαυτὸν δι' ὑπερβάλλουσαν φιλανθρωπίαν· ὥστε ἤδη τοὺς ἀλλογενεῖς καὶ ἀλλοφύλους τὴν ἐμὴν γνῶσιν ἀνειληφέναι, καίπερ μηδὲν εἰς τοῦτο συμβαλλομένους. Ἀλλὰ καὶ τοῖς μὴ ζητήσασι τὴν ἐμὴν χάριν ταύτης μετέδωκα, φθάσας τε τὰς ἑτέρων παρακλήσεις· πρὶν καὶ εὔξασθαι, πρὶν καὶ ἱκετεῦσαι αὐτούς, εἶπον· Ἰδοὺ πάρειμι.

« Ἐν τοῖς μνήμασι καὶ ἐν τοῖς σπηλαίοις κοιμῶνται διὰ ἐνύπνια οἱ ἐσθοντες κρέας ὕειον, καὶ ζωμὸν θυσιῶν, μεμολυμμένα πάντα τὰ σκεύη αὐτῶν. Οἱ λέγοντες, Πόῤῥω ἀπ' ἐμοῦ, μὴ ἐγγίσῃς μοι, ὅτι καθαρός εἰμι. Οὗτος καπνὸς τοῦ θυμοῦ μου. Πῦρ καίεται ἐν αὐτῷ πάσας τὰς ἡμέρας. Ἰδοὺ γέγραπται ἐνώπιόν μου· Οὐ σιωπήσω ἕως ἂν ἀποδώσω εἰς τὸν κόλπον αὐτῶν τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν καὶ τῶν πατέρων αὐτῶν, λέγει Κύριος. Οἳ ἐθυμίασαν ἐπὶ τῶν ὀρέων καὶ ἐπὶ τῶν βουνῶν ὠνείδισάν με, ἀποδώσω τὰ ἔργα αὐτῶν εἰς τὸν κόλπον αὐτῶν. Οὕτως λέγει Κύριος· Ὃν τρόπον εὑρεθήσεται ὁ ῥὼξ ἐν τῷ βότρυϊ, καὶ ἐροῦσι· Μὴ λυμήνῃ αὐτόν, ὅτι εὐλογία ἐστὶν ἐν αὐτῷ· οὕτως ποιήσω ἕνεκεν τοῦ δουλεύοντός μοι. » Ἀλλ' εἴ πού τις ἐντὸς αὐτῶν εὑρεθείη, ὡς ἐν βότρυϊ ξηρᾷ ὑγιὴς καὶ ἐῤῥωμένος ῥώξ, οὐ διαπεσεῖται παρ' ἐμοὶ τῷ κριτῇ, οὐδὲ συναπολεῖται τοῖς ἀπολλυμένοις, διὰ τὸ μετέχειν αὐτὸν εὐλογίας. Οὕτω δὲ ἔσται ὁ ῥὼξ οὗτος τίμιος παρ' ἐμοί, ὅσῳ καὶ σπάνιος. Κατὰ τοῦτο δὲ τὸ παράδειγμα καὶ ἐπὶ τοῦ παντὸς ἔθνους ποιήσω, εἴπερ τις εὑρεθείη καὶ ἐν τούτοις σωτηρίας ἄξιος.

« Τούτου ἕνεκεν οὐ μὴ ἀπολέσω πάντας, καὶ ἐξάξω τὸ ἐξ Ἰακὼβ σπέρμα καὶ ἐξ Ἰούδα· καὶ κληρονομήσει τὸ ὄρος τὸ ἅγιόν μου· καὶ κληρονομήσουσιν οἱ ἐκλεκτοί μου καὶ οἱ δοῦλοί μου, καὶ κατοικήσουσιν ἐκεῖ. » Τὸ ἀγαθὸν καὶ σπάνιον σπέρμα, δηλαδὴ ὁ ἀποστολικὸς χορὸς τοῦ πλήθους τῶν ἀπολλυμένων ἀφορισθείς. Πάλιν κἀνταῦθα ἐκλεκτοὺς καὶ δούλους αὐτοῦ τοὺς ἀποστόλους σημαίνει, οἵτινες ὡς ῥῶγες εὕρηνται· οὓς καὶ ἐκλεξάμενος περιφυλάττει ἐκ τῶν ἑτέρων, καὶ σπέρμα ἅγιον καὶ ἐκλεκτὸν ὠνόμασεν.

« Καὶ ἔσονται ἐν τῷ δρυμῷ ἐπαύλεις ποιμνίων, καὶ φάραγξ Ἀχὼρ εἰς ἀνάπαυσιν βουκολίων τῷ λαῷ μου, οἳ ἐζήτησάν με. » Δρυμὸν δὲ εἴωθεν ἡ Γραφὴ τὸ πλῆθος τῶν ἀλλοφύλων καλεῖν καὶ ἀλλογενῶν ἐθνῶν· ἐν οἷς ἐπαύλεις ποιμνίων ἔσεσθαι θεσπίζει, τὰς ἐκκλησίας τῶν τοῦ Θεοῦ προβάτων αἰνιττόμενος. Λαὸς δὲ ὁ ἐκζητήσας αὐτὸν ὁ ῥὼξ ἦν καὶ τὸ ἀνωτέρω εἰρημένον σπέρμα οἱ ἐκλεκτοὶ δοῦλοι· δι' ὧν βουκόλια βοῶν καὶ ποίμνια συστήσασθαι οὐχ ἐν τῷ Ἰσραήλ, οὐδὲ ἐν τῇ Ἰουδαίων χώρᾳ, ἀλλὰ ἐν τῷ δρυμῷ καὶ ἐν τῇ λεχθείσῃ φάραγγι Ἀχὼρ προφητεύει.

« Ὑμεῖς δὲ οἱ ἐγκαταλιπόντες με, καὶ ἐπιλανθανόμενοι τὸ ὄρος τὸ ἅγιόν μου, καὶ ἑτοιμάζοντες τῷ δαιμονίῳ τράπεζαν, καὶ πληροῦντες τῇ τύχῃ κέρασμα. Ἐγὼ παραδώσω ὑμᾶς εἰς μάχαιραν· πάντες ἐν σφαγῇ πεσεῖσθε· ὅτι ἐκάλεσα ὑμᾶς, καὶ οὐχ ὑπη-

A lateres dæmoniis, quæ non sunt. » Si quis, veritatis studio motus, meam erga homines clementiam perpendere velit, is inveniet me semper vel eos, qui a cognitione mea procul remoti erant, beneficiis prævenisse. Et vero extraneis, qui me nunquam interrogaverant, ob vim affectus mei, manifeste apparuri, ita ut jam alienigenæ et peregrini cognitionem mei assecuti sint; etsi illi nullam operam ea in re dederint. Imo etiam iis, qui gratiam meam non quærebant, preces eorum prævertens ipsam tradidi : priusquam rogarent, priusquam supplicarent, dixi, Ecce adsum.

VERS. 4-8. « In sepulcris et in speluncis dormiunt propter somnia, qui comedunt carnem suillam, et jus hostiarum, profana vasa omnia eorum. Qui di-B cunt, Longe a me, ne appropinques mihi, quoniam mundus sum. Iste est fumus furoris mei. Ignis ardet in eo cunctis diebus. Ecce scriptum est in conspectu meo : Non tacebo donec reddam in sinum eorum peccata ipsorum et patrum suorum, dicit Dominus. Qui adoleverunt incensum supra montes et supra colles exprobraverunt mihi, retribuam opera eorum in sinum eorum. Sic dicit Dominus : Quemadmodum invenietur acinus in botro, et dicent : Ne perdas illum, quia benedictio est in illo ; sic faciam propter servientem mihi. » Sed si quis inter eos reperiatur, sicut in botro arida, sanus vividusque acinus, non cadet apud me judicem, neque cum pereuntibus peribit, quia benedictionis particeps est. Tanto autem pretiosior C apud me erit hic acinus, quanto rarior. Ad hunc plane modum et formam cum gente tota rem agam, si quis penes illos reperiatur salute dignus.

VERS. 9. « Ideo non perdam omnes, et educam de Jacob semen, et de Juda : et possidebit montem sanctum meum : et hæreditabunt electi mei et servi mei, et habitabunt ibi. » Bonum et rarum semen, videlicet apostolicus chorus, a pereuntium multitudine sequestratus. Hic rursum electos et servos suos apostolos vocat, qui velut acini reperti sunt, quos item ab se electos ex aliis servavit, et semen sanctum et electum vocavit.

VERS. 10. « Et erunt in saltu caulæ gregum, et D vallis Achor in requiem armentorum populo meo, qui quæsierunt me. » Solet Scriptura alienigenarum et extranearum gentium multitudinem saltum vocare, in quibus caulas gregum fore vaticinatur, Dei ovium ecclesias subindicans. Populus vero qui exquisivit eum, acinus erat, et semen superius memoratum, electi ejus famuli : quorum opera caulas boum et ovilia non in Israele, neque in Judæa, sed in saltu et in memorata valle Achor constituenda esse prænuntiat.

VERS. 11, 12. « Vos autem, qui dereliquistis me, et obliti estis montis sancti mei, qui paratis dæmonio mensam, et qui impletis fortunæ libamen. Ego tradam vos in gladium : omnes in cæde corruetis : quoniam vocavi vos, et non audivistis; locutus sum,

et contempsistis, et fecistis malum in conspectu meo, et quæ nolebam elegistis. » Quoniam ego ipse qui vos præsentia mea dignos habui, vos priores per memetipsum vocavi, vos autem non obedivistis : quam item criminationem prius efferebam his verbis, « Quia veni, et non erat homo; vocavi, et non erat qui audiret. » Rursum in populum tales accusationes instituit, docens se, utpote Deum, qui ad justitiæ trutinam omnia faciat, nunquam neglecturum eos esse, qui sibi quovis in loco serviant, ex quacunque gente fuerint. Omnes quippe, qui sibi servire proponunt, salute donat. Ipsos igitur excipiet, ac iis cœlestem cibum suppeditabit, salutare nempe Verbum, quod ait, « Ego sum panis, qui de cœlo descendi [18]. » Et hi quidem memorato pane nutrientur et saturabuntur; vos autem, inquit, qui gratiam meam non suscepistis, rationabilis cibi penuria esurietis : itemque qui mihi serviunt immortalis vitæ potu replebuntur, de quo dictum est, « Quicunque biberit ex aqua quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam [19]. »

VERS. 13-15. « Propterea hæc dicit Dominus, Ecce qui serviunt mihi comedent; vos autem esurietis : ecce qui serviunt mihi bibent, vos autem sitietis : ecce qui serviunt mihi lætabuntur, vos autem confundemini : ecce qui serviunt mihi exsultabunt in lætitia, vos autem clamabitis propter dolorem cordis vestri, et a contritione spiritus vestri ululabitis. Relinquetis enim nomen vestrum in saturitatem electis meis; vos autem interficiet Dominus : servientibus autem mihi vocabitur nomen novum. » Quod si curiose agentes ediscere cupiatis quinam mihi servituri sint, et quod illis sit nomen, scitote Deum nondum ipsorum nomen palam efferre velle, sed id solummodo significare, quod neque Israel vocandi sint, neque Jacob, neque Judæi, neque alio quopiam hominibus noto vocabulo. Novum enim quoddam ac recentissimum nomen imponetur; illudque insolens, ac nunquam alias auditum, quod benedicetur in terra, accrescet item, et multiplicabitur præ omni corporali benedictione. Nam si qua alia augendæ multitudini apta Dei benedictio fuerit, hanc item consequetur nomen servis meis imponendum.

VERS. 16, 17. « Benedicent enim Deo vero : et qui jurant in terra, jurabunt per Deum verum. Obliviscentur enim tribulationis primæ, et non ascendet in cor eorum. Erit enim cœlum novum et terra nova, nec recordabuntur priorum, nec veniet in cor eorum. » Nam alias cum tunc cœlum suspicerent, rem creatam colebant præ Creatore, et terram similiter veluti Deum venerabantur, necnon exortos ex illa fructus : nunc vero cœlum novum et terram novam videntes, opera manuum Dei esse fatentur, non autem deos esse putant

A κούσατε (42)· ἐλάλησα καὶ παρηκούσατε, καὶ ἐποιήσατε τὸ πονηρὸν ἐναντίον ἐμοῦ, καὶ ἃ οὐκ ἐβουλόμην ἐξελέξασθε. » Ἐπειδὴ αὐτὸς ἐγὼ τῆς ἐμαυτοῦ παρουσίας καταξιώσας ὑμᾶς αὐτοὺς πρώτους ὑμᾶς δι' ἐμαυτοῦ κέκληκα· ὑμεῖς δὲ οὐχ ὑπηκούσατε· ὅτι καὶ πρὸ τούτου ᾐτιώμην λέγων· « Διότι ἦλθον, καὶ οὐκ ἦν ἄνθρωπος· ἐκάλεσα, καὶ οὐκ ἦν ὁ ὑπακούων. » Πάλιν πρὸς τὸν λαὸν τὰς προκειμένας ποιεῖται κατηγορίας, διδάσκων, ὡς δικαιοσύνης ζυγῷ πάντα πράττων, ὡς Θεὸς, οὐδαμῶς μὲν παρόψεται τοὺς ὅποι δήποτε αὐτῷ δουλεύοντας, ἐξ οἵου δ' ἂν ἔθνους εἶεν. Πάντας γὰρ ἁπλῶς διασώζει τοὺς δουλεύειν αὐτῷ προῃρημένους. Παραδέξεται οὖν, καὶ τούτοις παρέξει τὴν ἐπουράνιον τροφὴν, τὸν Λόγον τὸν σωτήριον τὸν εἰρηκότα· « Ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς. »
B Οὗτοι μὲν οὖν τῷ λεχθέντι ἄρτῳ τραφήσονται καὶ ἐμπλησθήσονται· ὑμεῖς δὲ, φησὶ, οἱ μὴ τὴν ἐμὴν ὑποδεξάμενοι χάριν, ἐνδείᾳ λογικῆς τροφῆς λιμώξετε· καὶ πάλιν οἱ μὲν ἐμοὶ δουλεύοντες πότου ζωῆς ἀθανάτου πλησθήσονται, περὶ οὗ λέλεκται· « Ὃς ἂν πίῃ ἐκ τοῦ ὕδατος, οὗ ἐγὼ δώσω αὐτῷ, γενήσεται ἐν αὐτῷ πηγὴ ὕδατος ἀλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον. »

« Διὰ τοῦτο τάδε λέγει Κύριος· Ἰδοὺ οἱ δουλεύοντές μοι φάγονται, ὑμεῖς δὲ πεινάσετε· ἰδοὺ οἱ δουλεύοντές μοι πίονται, ὑμεῖς δὲ διψήσετε· ἰδοὺ οἱ δουλεύοντές μοι εὐφρανθήσονται, ὑμεῖς δὲ αἰσχυνθήσεσθε· ἰδοὺ οἱ δουλεύοντές μοι ἀγαλλιάσονται ἐν εὐφροσύνῃ, ὑμεῖς δὲ κεκράξεσθε διὰ τὸν πόνον τῆς καρδίας ὑμῶν, καὶ ἀπὸ συντριβῆς πνεύματος ὑμῶν ὀλολύξετε. Κα-
C ταλείψετε γὰρ τὸ ὄνομα ὑμῶν εἰς πλησμονὴν τοῖς ἐκλεκτοῖς μου· ὑμᾶς δὲ ἀνελεῖ Κύριος· τοῖς δὲ δουλεύουσί μοι κληθήσεται ὄνομα καινόν. » Εἰ δὲ περιεργότερον ἐθέλοιτε μαθεῖν τίνες εἶεν οἱ μέλλοντες δουλεύειν, καὶ τί αὐτοῖς ὄνομα, γινώσκετε, ὅτι οὔπω μὲν εἰς φανερὸν τοὔνομα αὐτῶν ὁ Θεὸς βούλεται ἀγαγεῖν· τοσοῦτον δὲ μόνον σημαίνει, ὡς οὔτε Ἰσραὴλ κληθήσονται, οὔτε Ἰακὼβ, οὔτε Ἰουδαῖοι, οὔτε ὅλως τι τῶν ἀνθρώποις συνεγνωσμένων. Καινὸν γάρ τι καὶ νεώτατον αὐτοῖς ἐπιτεθήσεται ὄνομα, ξένον, καὶ μηδεπώποτε ἀκουσθὲν, ὃ εὐλογηθήσεται ἐπὶ τῆς γῆς αὐξανόμενον, καὶ πληθυνόμενον ὑπὲρ πᾶσαν σωματικὴν εὐλογίαν. Εἰ γάρ τις καὶ ἄλλη πλήθους ποιητικὴ τυγχάνει ἐκ Θεοῦ εὐλογία, ταύτης τεύξεται τὸ ὄνομα τὸ ἐπιτεθησόμενον τοῖς δουλεύουσί μοι

D « Εὐλογήσουσι γὰρ τὸν Θεὸν τὸν ἀληθινόν· καὶ οἱ ὀμνύοντες ἐπὶ τῆς γῆς ὀμοῦνται τὸν Θεὸν τὸν ἀληθινόν. Ἐπιλήσονται γὰρ τὴν θλίψιν τὴν πρώτην, καὶ οὐκ ἀναβήσεται αὐτῶν ἐπὶ τὴν καρδίαν. Ἔσται γὰρ ὁ οὐρανὸς καινὸς καὶ ἡ γῆ καινὴ, καὶ οὐ μὴ μνησθῶσι τῶν προτέρων, οὐδ' οὐ μὴ ἐπέλθῃ αὐτῶν ἐπὶ τὴν καρδίαν. » Ἄλλως μὲν γὰρ τότε ὁρῶντες τὸν οὐρανὸν, ἐσέβοντο τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα, καὶ τὴν γῆν ὁμοίως ἐθεοποίουν, καὶ τοὺς ἐκ ταύτης βλαστῶντας καρπούς· νῦν δ' ὅτε καινὸν ὄψοντες τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, ἔργα χειρῶν Θεοῦ εἶναι ὁμολογοῦσιν, οὐκέτι δὲ θεοὺς εἶναι νομίζουσιν.

[18] Joan. VI, 41. [19] Joan. IV, 14.

42) Hic et in sequentibus locis vocem ὑπακούειν non male vertas *respondere* Nam hoc usu plerumque hæc vox occurrit tum in Scriptura sacra, tum apud alios scriptores.

« Ἀλλ' εὐφροσύνην καὶ ἀγαλλίασιν εὑρήσουσιν ἐν αὐτῇ. Ὅτι ἰδοὺ ἐγὼ ποιῶ ἀγαλλίαμα Ἱερουσαλὴμ, καὶ τὸν λαόν μου εὐφροσύνην· καὶ ἀγαλλιάσομαι ἐπὶ Ἱερουσαλὴμ, καὶ εὐφρανθήσομαι ἐπὶ τῷ λαῷ μου· καὶ οὐκέτι μὴ ἀκουσθῇ ἐν αὐτῇ φωνὴ κλαυθμοῦ οὐδὲ φωνὴ κραυγῆς, οὐδ' οὐ μὴ γένηται ἔτι ἐκεῖ ἄωρος καὶ πρεσβύτης, ὃς οὐκ ἐμπλήσει τὸν χρόνον αὐτοῦ. » Πάντες γὰρ τῆς παρ' ἐμοὶ ἀναστάσεως τυχόντες κατὰ τὸν καιρὸν τῶν ἐπαγγελιῶν εἰς ἄνδρα τέλειον, εἰς μέτρον ἡλικίας ἥξουσι· καὶ πάντες ἔσονται ἀκμαῖοι τὰς ψυχὰς, ὡς μήτε ἄωρον νήπιον καὶ ἀτελῆ, μήτε ὑπερβεβηκότα καὶ γεγηρακότα ἐν αὐτοῖς εὑρίσκεσθαι· πάντες δὲ ὁμήλικες, ὡς ἂν ὑφ' ἕνα καιρὸν τῆς ἀναστάσεως τευξόμενοι, καὶ μιᾶς παλιγγενεσίας μεθέξοντες.

« Ἔσται γὰρ ὁ νέος ἑκατὸν ἐτῶν, ὁ δὲ ἀποθνήσκων ἁμαρτωλὸς ἑκατὸν ἐτῶν, καὶ ἐπικατάρατος ἔσται. » Τὸ ἴσον τοῦ χρόνου τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναστάσεως παρέστησεν. Ἔσται οὖν ὁ ἁμαρτωλὸς καὶ αὐτὸς ἑκατὸν ἐτῶν, καὶ ἐπικατάρατος ἔσται ἀκμαῖος, καὶ ὡς ἐν κακίᾳ τέλειος, ἀποθνήσκων τῇ ἑαυτοῦ ἁμαρτίᾳ· ὅ τε νέος πάλιν ἑκατὸν ἐτῶν, καὶ αὐτὸς τέλειος ἐν τελείοις, εἰς σωτηρίαν παραλαμβανόμενος.

« Καὶ οἰκοδομήσουσιν οἰκίας, καὶ αὐτοὶ ἐνοικήσουσι· καὶ καταφυτεύσουσιν ἀμπελῶνας, καὶ αὐτοὶ φάγονται τὰ γεννήματα αὐτῶν. » Τοῖς γὰρ ἑαυτῶν ἔργοις καὶ ταῖς οἰκείαις πράξεσιν πορίοῦνται ἑαυτοῖς τὰς μονὰς τὰς παρὰ τῷ Πατρί· ἀλλὰ τοὺς καρποὺς τῶν πόνων αὐτῶν φάγονται· διόπερ ἃ γεωργήσαντες συνήγαγον, ταῦτα εὑρήσουσι, καὶ ἐξ αὐτῶν τραφήσονται.

« Οὐ μὴ οἰκοδομήσουσι, καὶ ἄλλοι ἐνοικήσουσι, καὶ οὐ μὴ φυτεύσουσι, καὶ ἄλλοι φάγονται. Κατὰ γὰρ τὰς ἡμέρας τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς ἔσονται αἱ ἡμέραι τοῦ λαοῦ μου· τὰ γὰρ ἔργα τῶν πόνων αὐτῶν παλαιώσουσιν. » Ἀλλ' εἰς ἄπειρον αἰῶνα ἐν ἀθανάτῳ εὐζωΐᾳ διάξουσι· διὸ λέλεκται· « Κατὰ γὰρ τὰς ἡμέρας τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς αἱ ἡμέραι τοῦ λαοῦ μου. » Τὸ ξύλον δὲ εἴρηται ἐν τῷ παραδείσῳ τοῦ Θεοῦ πεφυτεῦσθαι· δείκνυται τοιγαροῦν, ὅτι οὐκ ἔξω τοῦ Θεοῦ αἱ ἐπαγγελίαι τυγχάνουσι. Δι' ὧν ἁπάντων σαφῶς ἕτερον λαὸν εἰσάγει ἑαυτῷ παρὰ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους. Οὗτοι γὰρ παλαιωθήσονται, οὐδὲ ἑτέροις καταλείψουσι, μέλλοντες αὖθις μεθίστασθαι τοῦ βίου, τοὺς ἑαυτῶν πόνους· ἀλλ' οὗτοι τὰ ἔργα τῶν πόνων αὐτῶν εἰς ἑαυτοὺς ἀναλήψονται, καὶ τοῖς οἰκείοις καρποῖς ἐντρυφήσουσιν.

« Οἱ ἐκλεκτοί μου οὐ κοπιάσουσιν εἰς κενὸν, οὐδὲ τεκνοποιήσουσιν εἰς κατάραν· ὅτι σπέρμα εὐλογημένον ὑπὸ Θεοῦ ἐστι, καὶ τὰ ἔκγονα αὐτῶν μετ' αὐτῶν. » Εἰ γὰρ καί τινες ἔσονται κατὰ τὸν καιρὸν τῶν ἐπαγγελιῶν κόποι σωτήριοι καὶ ἀγαθοὶ καὶ ἡδεῖς, ὁποίους πάντως που καὶ ἡ ἀγγελικὴ τάξις ὑπομένει· ἀλλ' οὐκ ἐπικενῶς ἔσται τὰ τῆς ἐργασίας αὐτοῖς· μισθὸς γὰρ αὐτοῖς ἐπάξιος τεθησαύρισται. Τεκνοποιίαν δὲ νοήσωμεν τῶν ψυχῶν τοὺς λογισμοὺς καὶ τῆς διανοίας τοὺς καρποὺς, οὓς κατάρας ἔσεσθαι ἀλλοτρίους, εὐλογίας δὲ ἀξίους θεσπίζει. Ταῦτα καὶ εἰς τὸν παρόντα βίον ἐκλαμβάνεσθαι οἶμαι, τοῦ λόγου πάλιν

VERS. 18-20. « Sed lætitiam et exsultationem invenient in ea. Quoniam ecce ego facio exsultationem Jerusalem, et populum meum lætitiam : et exsultabo super Jerusalem, et lætabor super populo meo : et non ultra audietur in ipsa vox fletus, et vox clamoris, neque ultra erit ibi immaturus et senex, qui non impleat tempus suum. » Quotquot enim resurrectionem a me datam consequentur, tempore promissionum, in virum perfectum et in mensuram ætatis venient : atque omnes anima vegeti erunt, ita ut neque immaturus et non adultus juvenis, neque ætate provectus aut senex ibi reperiatur, sed paris ætatis omnes, utpote qui uno eodemque tempore resurgant, et ejusdem regenerationis consortes sint.

« Erit enim juvenis centum annorum, qui vero moritur, peccator centum annorum et maledictus erit. » Ætatis et temporis in resurrectione æqualitatem fore declarat. Erit igitur peccator et ipse centum annorum, et maledictus erit, vegetus et quasi in malitia perfectus moriens in peccato suo. Juvenis item centum annorum, et ipse perfectus inter perfectos, et in salutem assumetur.

VERS. 21. « Et ædificabunt domos, et ipsi inhabitabunt : et plantabunt vineas, et ipsi comedent fructus earum. » Nam suis ipsi operibus et gestis, mansiones illas quæ apud Patrem sunt, sibi procurabunt : sed etiam fructus laborum suorum comedent : quoniam ea quæ terram colentes suam collegerunt, ea reperient, iis alentur.

VERS. 22. « Nequaquam ædificabunt, et alii inhabitabunt; nequaquam plantabunt, et alii comedent. Nam secundum dies ligni vitæ erunt dies populi mei : opera enim laborum ipsorum veterascent. » Sed per infinita sæcula in immortali illa et felici vita degent : quare dictum est, « Nam secundum dies ligni vitæ erunt dies populi mei. » Lignum autem illud in paradiso Dei plantatum fuisse dicitur; itaque non extra paradisum Dei impleri promissa declaratur. Quibus omnibus alium sibi a Judaico populum asciscit. Illi namque inveterascent, nec aliis, ex hac vita transferendi, labores suos relinquent; hi vero laborum suorum gesta secum assument, propriisque fructibus gaudebunt.

VERS. 23. « Electi mei non laborabunt in vanum, neque filios generabunt in maledictionem : quia semen benedictum a Deo est, et nepotes eorum cum eis. » Etiamsi enim promissionum tempore, quidam salutares, boni suavesque labores sint, quos angelicus ordo sustinet, sed non frustra cedent illis opera : nam condigna ipsis merces reposita est. Liberorum vero procreationem intelligamus esse animæ cogitationes, mentisque fructus, quos a maledictione alienos, benedictione vero dignos fore vaticinatur. Hæc e præsenti quoque vita accipi posse existimo, ita ut his apostolicus

chorus subindicetur. « Ideo electi mei non laborabunt in vanum, neque filios procreabunt in maledictionem. » Apostolorum quippe labores, ut vel ipsis oculis patebit, non in vanum suscepti fuere, quod arguetur ex Ecclesia ab ipsis per totum orbem fundata; et filii eorum per lavacrum regenerationis in Christo nati videbuntur.

VERS. 24. « Et erit antequam clament, ego exaudiam eos : adhuc illis loquentibus dicam, Quid est? » Id porro in Actibus apostolorum impletum deprehendas; nam Deo ipsis astante, multa signa et prodigia edebantur. Apostolis vero hæc agentibus, hinc alienigenarum gentium conversio subsequebatur.

VERS. 25. « Tunc lupi et agni pascentur simul, et leo ut bos comedet paleas, serpens autem terram quasi panem. Non nocebunt, neque devastabunt in monte sancto meo, dicit Dominus. » Nam qui prius rapaces et feroces erant, ita ut lupis comparari possent, in mansuetum morem commutati, cum agnis et bobus gregatim agebantur, ut uno eodemque ex divinis lectionibus excerpto rationabili cibo uterentur. Qui autem moribus nihil a leonibus discrepabant, jam non ultra carnivoris et sanguinariis feris similes, boum instar et ipsi divinæ doctrinæ herbam comedebant. Et qui olim serpentem referebat, atroque veneno plenus vir, repudiata malitia, panem comedet : pro terra quam prius edebat, rationabili et humano utens alimento. Usque adeo autem hujusmodi feræ mansuescent, ut neminem lædant vel pessumdent in monte Dei.

CAPUT LXVI.

VERS. 1-3. « Sic dicit Dominus, Cœlum thronus meus, et terra scabellum pedum meorum. Qualem domum ædificabitis mihi? et quis locus requietionis meæ? Hæc enim omnia fecit manus mea, et hæc omnia mea sunt, dicit Dominus. Quem vero respiciam, nisi humilem, et quietum, et trementem sermones meos? Iniquus autem, qui immolat mihi vitulum, quasi occidat canem : qui vero offert similam, quasi suillum sanguinem : qui dat incensum in memoriam, quasi blasphemus. Et ipsi elegerunt vias suas, et abominationes ipsorum anima eorum voluit. » Non enim hæc, inquit, voluntas mea, neque meæ hujusmodi viæ, sed ad lubitum et placitum eorum sunt.

VERS. 4. « Et ego deligam illusiones eorum, et peccata retribuam eis : quia vocavi eos, et non exaudierunt me; locutus sum, et non audierunt : et fecerunt malum in conspectu meo, et quæ nolebam elegerunt. » Quandonam autem vocantem non intellexerunt, nisi quando præsens ipsis clamabat, « Venite ad me omnes, qui laboratis et onerati estis, et ego reficiam vos [46]? »

VERS. 5. « Audite verba Domini, qui tremitis ad

A τὸν χορὸν τὸν ἀποστολικὸν αἰνιττομένου. « Διὰ τοῦτο οἱ ἐκλεκτοί μου οὐ κοπιάσουσιν εἰς κενὸν οὐδὲ τεκνοποιήσουσιν εἰς κατάραν. » Ἔσται γὰρ ὀφθαλμοῖς παραλαβεῖν τῶν ἀποστόλων τοὺς κόπους, οὐκ εἰς κενὸν γεγενημένους ἀπὸ τῆς ὑπ' αὐτῶν ἱδρυνθείσης καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης Ἐκκλησίας· καὶ τὰ τέκνα αὐτῶν ἐν Χριστῷ γεννηθέντα διὰ τῆς τοῦ λουτροῦ παλιγγενεσίας.

« Καὶ ἔσται πρὶν ἢ κεκράξαι αὐτούς, ἐγὼ ὑπακούσομαι αὐτῶν· ἔτι λαλούντων αὐτῶν ἐρῶ· Τί ἐστιν; » Ἃ δὴ καὶ ἐπληροῦτο ἐπὶ τῶν Πράξεων τῶν ἀποστόλων· πολλὰ γὰρ σημεῖα καὶ τέρατα ἐνηργεῖτο, τοῦ Θεοῦ αὐτοῖς παρεστῶτος. Ὧν τοιαῦτα ἐνεργούντων, ἀκολούθως ἡ τῶν ἀλλοφύλων ἐθνῶν ἐγίνετο ἐπιστροφή.

B « Τότε λύκοι καὶ ἄρνες βοσκηθήσονται ἅμα, καὶ λέων ὡς βοῦς φάγεται ἄχυρα, ὄφις δὲ γῆν ὡς ἄρτον. Οὐκ ἀδικήσουσιν, οὐδὲ λυμανοῦνται ἐπὶ τῷ ὄρει τῷ ἁγίῳ μου, λέγει Κύριος. » Οἱ γὰρ πρότερον ἁρπακτικοὶ καὶ θηριώδεις, ὡς λύκοις παραβάλλεσθαι, μεταβαλλόμενοι ἐπὶ τὸ ἥμερον, ἀρνίοις καὶ βουσὶν συνηγελάζοντο, ὡς μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς μεταλαμβάνειν τῆς ἀπὸ τῶν θείων ἀναγνωσμάτων λογικῆς τροφῆς. Οἱ δὲ τοῖς τρόποις λεόντων οὐδὲν διαφέροντες, οὐκέτι σαρκοφάγοις, οὐδὲ ὠμοβόροις θηρσὶν ἐοικότες, δίκην βοῶν καὶ αὐτοὶ τὴν ἀπὸ τῆς ἐνθέου διδασκαλίας πόαν ἤσθιον. Καὶ ὁ πάλαι δὴ πρότερον ὀφιώδης, καὶ ἰοῦ μεστὸς ἀνήρ, ἀποπτύσας τὴν ἐν αὐτῷ κακίαν, τὸν ἄρτον φάγεται, τροφῇ λογικῇ καὶ ἀνθρωπίνῃ χρώμενος, ἀνθ' ἧς ἤσθιε πρότερον γῆς. Οὕτω δὲ οἱ θῆρες C οὗτοι ἐξημερωθήσονται, ὡς μηδένα ἀδικεῖν, μηδὲ λυμαίνεσθαί τινας ἐν τῷ ὄρει τοῦ Θεοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΞϚʹ.

« Οὕτως λέγει Κύριος· Ὁ οὐρανός μου θρόνος, καὶ ἡ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου. Ποῖον οἶκον οἰκοδομήσετέ μοι; καὶ ποῖος τόπος τῆς καταπαύσεώς μου; Πάντα γὰρ ταῦτα ἐποίησεν ἡ χείρ μου, καὶ ἔστιν ἐμὰ πάντα ταῦτα, λέγει Κύριος. Καὶ ἐπὶ τίνα ἐπιβλέψω, ἀλλ' ἢ ἐπὶ τὸν ταπεινὸν καὶ ἡσύχιον, καὶ τρέμοντα τοὺς λόγους μου; Ὁ δὲ ἄνομος ὁ θύων μοι μόσχον, ὡς ἀποκτείνων κύνα· ὁ δὲ ἀναφέρων σεμίδαλιν, ὡς αἷμα ὕειον· ὁ διδοὺς λίβανον εἰς μνημόσυνον, ὡς βλάσφημος. Καὶ αὐτοὶ ἐξελέξαντο τὰς ὁδοὺς D αὐτῶν, καὶ τὰ βδελύγματα αὐτῶν ἡ ψυχὴ αὐτῶν ἠθέλησε. » Οὐ γὰρ ἐμὰ ταῦτα, φησί, θελήματα, οὐδὲ ἐμοὶ αἱ ὁδοὶ αὗται, ἀλλὰ τῆς αὐτῶν προαιρέσεως καταθύμια.

« Καὶ ἐγὼ ἐκλέξομαι τὰ ἐμπαίγματα αὐτῶν, καὶ τὰς ἁμαρτίας ἀνταποδώσω αὐτοῖς ὅτι ἐκάλεσα αὐτούς, καὶ οὐχ ὑπήκουσάν μου· ἐλάλησα, καὶ οὐκ ἤκουσαν· καὶ ἐποίησαν τὸ πονηρὸν ἐναντίον ἐμοῦ, καὶ ἃ οὐκ ἐβουλόμην ἐξελέξαντο. » Πότε δὲ καλοῦντος αὐτοὺς οὐ συνῆκαν, ἢ ὅτε αὐτοῖς συντρίβων ἐβόα· « Δεῦτε πρός με, πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς; »

« Ἀκούσατε ῥήματα Κυρίου οἱ τρέμοντες τὸν λό-

[46] Matth. XI, 28.

γον αὐτοῦ. Εἴπατε, ἀδελφοὶ ἡμῶν, τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς καὶ βδελυσσομένοις, ἵνα τὸ ὄνομα Κυρίου δοξασθῇ, καὶ ὀφθῇ ἐν τῇ εὐφροσύνῃ αὐτῶν, καὶ ἐκεῖνοι αἰσχυνθήσονται.» Εὐαγγελικὸν αὐτοῖς παραδίδωσι παράγγελμα οὐδὲν διαφέρον τοῦ, «Ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, καλῶς ποιεῖτε τοὺς μισοῦντας ὑμᾶς, προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς καὶ διωκόντων, ἵνα γένησθε υἱοὶ τοῦ Πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς.» Οὕτω καὶ ἡ προφητεία παρακελεύεται καὶ διδάσκει.

«Φωνὴ κραυγῆς ἐκ πόλεως, φωνὴ ἐκ ναοῦ, φωνὴ Κυρίου ἀνταποδιδόντος ἀνταπόδοσιν τοῖς ἀντικειμένοις.» Εἰ γὰρ ταῦτα πράττοιτο, ὑμῶν μὲν κατὰ τὸ τέλος τῶν ἀμοιβῶν εὐφροσύνη ἔκδηλος ἔσται τοῖς πᾶσιν· ἐκεῖνοι δὲ καταισχυνθήσονται τὸ ὑμέτερον θεασάμενοι τέλος, καὶ τὴν ἑαυτῶν ἀπώλειαν κατὰ τὸν τῆς δικαιοκρισίας καιρὸν τοῦ Θεοῦ ἔργοις μαθησόμενοι. «Φωνὴ κραυγῆς ἐκ πόλεως, φωνὴ ἐκ ναοῦ,» αἱ μὲν ἐξ αὐτῆς τῆς πόλεως τῶν οἰκητόρων ἐκβοώντων, αἱ δὲ ἐξ αὐτοῦ τοῦ ναοῦ, τῶν ἱερέων καὶ τῶν λοιπῶν λειτουργῶν ἀποκλαιομένων.

«Πρὶν τὴν ὠδίνουσαν τεκεῖν, πρὶν ἐλθεῖν τὸν πόνον τῶν ὠδίνων, ἐξέφυγε, καὶ ἔτεκεν ἄρσεν. Τίς ἤκουσε τοιοῦτο; καὶ τίς ἑώρακεν οὕτως; Εἰ ὤδινε γῆ ἐν ἡμέρᾳ μιᾷ, ἢ καὶ ἐτέχθη ἔθνος εἰσάπαξ, ὅτι ὤδινε καὶ ἔτεκε Σιὼν τὰ παιδία αὐτῆς;» Τὸ θεοσεβὲς πολίτευμα, καὶ ἡ καινὴ καὶ νέα Σιὼν, δηλαδὴ ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ, ἡ δι' ὑμῶν συστησομένη, τοσοῦτον ἀθρόως γεννήσει πλῆθος ἐθνῶν καὶ λαῶν, ὡς ἐκπλαγῆναι τὸν ἀκούοντα. Οἷα γάρ τις ἐγκύμων γυνὴ κατὰ γαστρὸς ἔχουσα, μηδεμιᾶς ὠδῖνος προσγενομένης, αἰφνίδιον γεννήσειε, καὶ τοῦτο ἄρσεν· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡ νέα Σιὼν λαὸν καινὸν καὶ ὅλον ἔθνος εἰσάπαξ ἀθρόως τέξεται· ὡς εἶναι τὸ πᾶν παραδοξότατον, οἷον οὐδεπώποτε ἠκούσθη. Τὸ μὲν γὰρ Ἰουδαίων ἔθνος, καὶ αὐτὸς ὁ Ἰσραὴλ, οὐκ ἀθρόως παρέστη· ἀλλὰ πρῶτος μὲν ἦν αὐτῶν ὁ προπάτωρ· τούτου δὲ γεγόνασι παῖδες ιβ'· εἶτ' ἐξ ἑνὸς ἑκάστου υἱοί τε καὶ θυγατέρες· ὧν υἱοί τε καὶ ἔγγονοι καὶ ἀπόγονοι ὑπέστησαν· οὕτω τε κατὰ τὴν τῶν γονέων διαδοχὴν ἐν πλείοσι χρόνοις καὶ ἐν διαφόροις γενεαῖς συνέστη τὸ πᾶν αὐτῶν ἔθνος.

«Ἐγὼ δὲ ἔδωκα τὴν προσδοκίαν ταύτην, καὶ οὐκ ἐμνήσθης μου, εἶπε Κύριος. Οὐκ ἰδοὺ ἐγὼ γεννῶσαν καὶ στεῖραν ἐποίησα, εἶπεν ὁ Θεός σου;» Κατὰ τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον εὕροι ἄν τις καὶ τὰ λοιπὰ ἔθνη χρόνοις εἰς πλῆθος ἐπιδεδωκότα· ὁ δὲ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ λαὸς ἀθρόως ὑφ' ἕνα καιρὸν καὶ ὥσπερ ὑπὸ μίαν ἡμέραν ἐπλήρου τὰ πλεῖστα μέρη τῆς οἰκουμένης· ὃ δὴ ξενίζον πρᾶγμα καὶ θαύματος παντὸς ἐπέκεινα ὑπάρχον οὔτε ὀφθαλμὸς ἑώρακε πώποτε, οὔτε οὖς ἤκουσε.

«Εὐφράνθητι, Ἱερουσαλὴμ, καὶ πανηγυρίσατε ἐν αὐτῇ, πάντες οἱ ἀγαπῶντες αὐτήν. Χάρητε ἅμα αὐτῇ χαρᾷ πάντες ὅσοι πενθεῖτε ἐπ' αὐτῇ, ἵνα θηλάσητε, καὶ ἐμπλησθῆτε ἀπὸ μαστοῦ παρακλήσεως αὐτῆς, ἵνα ἐκθηλάσαντες τρυφήσητε ἀπὸ εἰσόδου δόξης αὐτῆς.» Χαίρετε καὶ ἀγαλλιᾶσθε, ὡς μέλλοντες ἐμπί-

A sermonem ejus. Dicite, fratres nostri, odientibus et abominantibus vos, ut nomen Domini glorificetur, et videatur in lætitia eorum, et illi confundentur.» Evangelicum ipsis præceptum tradit, nihil discrepans ab eo, «Diligite inimicos vestros, benefacite iis, qui oderunt vos, orate pro affligentibus et persequentibus vos; ut sitis filii Patris vestri, qui est in cœlis [31].» Eadem prorsus præcipit et docet prophetia.

VERS. 6. «Vox clamoris ex civitate, vox e templo, vox Domini retribuentis retributionem adversariis.» Nam si hæc agantur, lætitia vestra, accedente præmiorum tempore, omnibus manifesta erit: illi vero finem vestrum conspicati confundentur et suam judicii divini tempore perniciem operibus B ediscent. «Vox clamoris ex civitate, vox e templo.» Voces quidem aliæ civium exclamantium ex civitate, aliæ ex templo emissæ, sacerdotum cæterorumque ministrorum lugentium, futuræ sunt.

VERS. 7, 8. «Antequam parturiens pariat, antequam veniant dolores partus, effugit, et peperit masculum. Quis audivit tale? et quis vidit simile? Num parturivit terra die una, num nata est gens simul, quia parturivit et peperit Sion parvulos suos?» Pia religio, et nova recensque Sion, scilicet Ecclesia Dei, per vos constituenda, tantam confertim gentium et populorum multitudinem pariet, ut qui audierit obstupescat. Atenim quemadmodum C si mulier quædam uterum gestans ac prægnans, sine ullo dolore repente masculum pariat; sic et nova Sion populum novum, et universam gentem semel et confertim pariet; ita ut stupenda res tota sit, qualis audita nunquam fuit. Judæorum quippe natio et ipse Israel non confertim productus est: nam prior quidem fuit eorum progenitor: hujus vero duodecim fuere filii: hinc ex singulis filii et filiæ, quibus item filii et nepotes et abnepotes orti sunt, atque ita per parentum successionem, multis annorum curriculis, et variis generationibus universum genus eorum constitit.

VERS. 9. «Ego vero dedi exspectationem hanc, et non recordatus es mei, dixit Dominus. Nonne ego gignentem et sterilem feci, dixit Deus tuus?» D Eodem prorsus modo alias quoque gentes numero ac multitudine cum tempore auctas reperias; Dei autem Ecclesiæ populus, confertim unoque tempore, et quasi una die, maximam orbis partem implevit. Quam rem sane stupendam omniumque mirabilissimam, nec oculus unquam viderat, nec auris audierat.

VERS. 10, 11. «Lætare, Jerusalem, et conventum facite in ea, omnes qui diligitis eam. Gaudete cum ea gaudio omnes quotquot lugetis super ea, ut sugatis, et impleamini ab ubere consolationis ejus; ut postquam suxeritis, delectemini ab introitu gloriæ ejus.» Gaudete et exsultate, utpote eo fruituri,

[31] Matth. v, 44.

qui statim unoque tempore masculum populum ibi Deo genuit, ac utpote replendi lacte, ad infantium ipsius alimentum parato, quod sane lac rationabile, utroque ex ubere effundetur, ex Veteri nempe et Novo Testamento. Ex ambobus enim hujusmodi uberibus, de quibus dicitur in Cantico [31], « Meliora sunt ubera tua vino, » rationabili et sine dolo lacte puerulos irrigabit, sicque perfectos producet viros.

Vers. 12. « Quia hæc dicit Dominus, Ecce ego declino ad eos quasi fluvios pacis, et quasi torrentes, inundans gloriam gentium. Parvuli eorum humeris portabuntur, et super genua consolabuntur. » Consolatorii itaque et ad leniendos simpliciores animos concinnati sermones, lac opportune vocantur : nam solidus cibus in mysticis dogmatibus intelligitur, et in speculationibus, quæ in divinis Scripturis repositæ sunt.

Vers. 13. « Quomodo si quem mater consoletur, ita et ego consolabor vos, et in Hierusalem consolabimini. » Hic rursum gloriam gentium, prædictæ novæ Sioni Hierosolymæque ascribens, pacem gentibus tribuendam inundanti flumini comparat. His autem pollicitationibus superius quoque est usus, significans eos, qui adhuc in Ecclesia infantes sunt, utpote qui lacte nutriantur, nutricibus quibusdam gestandos esse; sive a sinceris Ecclesiæ doctoribus et præfectis, itemque a divinis et cœlestibus angelis. Qui igitur valentiores sunt, infirmiores humeris gestabunt, et ad genua consolabuntur : ac si mater filiis blandiatur, et ego ipse Dominus, utpote eorum omnium Pater, imbecilliorum consolatores consolabor.

Vers. 14. « Et videbitis, et gaudebit cor vestrum, et ossa vestra quasi herba germinabunt. » Hic promissionum finis erit, nempe, Videbitis Deum. Quamobrem Salvator hos beatos prædicabat his verbis, « Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt [32]. » — « Et cognoscetur manus Domini timentibus eum, et minabitur incredulis. »

Vers. 15. « Ecce enim Dominus quasi ignis veniet, et quasi tempestas currus ejus, ut reddat in furore ultionem, et increpationem suam in flamma ignis. » Jam memoratis hominibus quæ superius dicta sunt pollicetur; iis vero, qui contrariam iniere viam, comminatur: ac consequenter comminationis rationem edocet, secundum et gloriosum Servatoris adventum declarans, quando veniet cum gloria Patris, et cum angelis suis, judicare vivos et mortuos.

Vers. 16. « In igne enim Domini judicabitur omnis terra, et in gladio ejus omnis caro : multi vulnerati erunt a Domino. » Furorem ejus esse ultrices potestates intelligi solet ; et increpationem suam in flamma ignis contra eosdem mittet. Gladium vero corporeo more nominat, et vulneratos

πλασθαι τοῦ ἐν αὐτῇ ἀθρόως γεννήσαντος λαὸν τῷ Θεῷ ἄῤῥενα, καὶ γάλακτος ἐκπληροῦσθαι εἰς ἐκτροφὴν τῶν αὐτῆς νηπίων. Ὃ δὴ λογικὸν γάλα ἀπὸ τῶν δύο θηλῶν αὐτῆς ῥεύσει, Παλαιᾶς δηλαδὴ καὶ Νέας Διαθήκης. Ἐξ ἀμφοτέρων γὰρ τούτων τῶν ἑαυτῆς μαζῶν, περὶ ὧν εἴρηται καὶ ἐν τῷ Ἄσματι, ὅτι « Ἀγαθοὶ οἱ μαστοί σου ὑπὲρ οἶνον, » τοῖς ἑαυτῆς νηπίοις ἐπάρδουσα « τὸ λογικὸν καὶ ἄδολον γάλα, » ἄνδρας προσάξει τελείους.

« Ὅτι τάδε λέγει Κύριος· Ἰδοὺ ἐγὼ ἐκκλίνω εἰς αὐτοὺς ὡς ποταμοὺς εἰρήνης, καὶ ὡς χειμάῤῥους, ἐπικλύζων δόξαν ἐθνῶν. Τὰ παιδία αὐτῶν ἐπ' ὤμων ἀρθήσονται, καὶ ἐπὶ γονάτων παρακληθήσονται. » Οἱ γοῦν λόγοι οἱ παρακλητικοὶ καὶ παραμυθητικοὶ τῶν ἀτελεστέρων ψυχῶν γάλα κυρίως ὠνομάσθησαν, στερεᾶς τροφῆς ἐν δόγμασι μυστικοῖς νοουμένης, καὶ ἐν θεωρήμασι τοῖς ἐν ταῖς θείαις Γραφαῖς ἀποκειμένοις.

« Ὡς εἴ τινα μήτηρ παρακαλέσει, οὕτω κἀγὼ παρακαλέσω ὑμᾶς, καὶ ἐν Ἱερουσαλὴμ παρακληθήσεσθε. » Πάλιν κἀνταῦθα τῶν ἐθνῶν δόξαν συνάπτων τῇ προλεχθείσῃ νέᾳ Σιὼν καὶ τῇ Ἱερουσαλὴμ, τὴν δοθησομένην τοῖς ἔθνεσιν εἰρήνην ποταμῷ κατακλύζοντι παραβάλλει. Καὶ ἀνωτέρω δὲ ταῖς αὐταῖς ἐκέχρητο ἐπαγγελίαις, σημαίνων ὡς τοὺς ἔτι νηπίους τῆς Ἐκκλησίας, ἅτε δὴ γάλακτι τρεφομένους, τιθηνοί τινες ὑποβαστάξουσιν, ἤτοι διδάσκαλοι καὶ προεστῶτες γνήσιοι τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ, οἱ θεῖοί τε καὶ οὐράνιοι ἄγγελοι. Οἱ μὲν οὖν δυνατώτεροι τοὺς ἀσθενεστέρους ἐπ' ὤμων βαστάξουσι, καὶ ἐπὶ γονάτων παρακαλέσουσιν, ὥσπερ εἴ τις μήτηρ τὰ ἑαυτῆς παρακαλέσῃ τέκνα, κἀγὼ αὐτὸς ὁ Κύριος, ἅτε δὴ πάντων αὐτῶν ὑπάρχων Πατὴρ, παρακαλέσω τοὺς τῶν ὑποδεεστέρων παρακλήτορας.

« Καὶ ὄψεσθε, καὶ χαρήσεται ἡ καρδία ὑμῶν, καὶ ὀστᾶ ὑμῶν ὡς βοτάνη ἀνατελεῖ. » Καὶ τοῦτο τέλος ἔσται τῶν ἐπαγγελιῶν, τὸ, Ὄψεσθε τὸν Θεόν. Διὸ καὶ ὁ Σωτὴρ τούτους ἐμακάριζε λέγων· « Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται. » — « Καὶ γνωσθήσεται ἡ χεὶρ Κυρίου τοῖς φοβουμένοις αὐτὸν, καὶ ἀπειλήσει τοῖς ἀπειθοῦσιν. »

« Ἰδοὺ γὰρ Κύριος ὡς πῦρ ἥξει, καὶ ὡς καταιγὶς τὰ ἅρματα αὐτοῦ, ἀποδοῦναι ἐν θυμῷ ἐκδίκησιν αὐτοῦ, καὶ ἀποσκορακισμὸν αὐτοῦ ἐν φλογὶ πυρός. » Τοῖς μὲν δηλωθεῖσιν ἐπαγγέλλεται τὰ προλελεγμένα· τοῖς δὲ τὴν ἐναντίαν πεπορευμένοις ὁδὸν ἠπείλησεν ἀπειλήν· καὶ ἀκολούθως διδάσκει τὸν τῆς ἀπειλῆς τρόπον, παριστὰς τὴν δευτέραν καὶ ἔνδοξον τοῦ Σωτῆρος παρουσίαν, ὅτε ἥξει μετὰ τῆς δόξης τοῦ Πατρὸς καὶ μετὰ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ, κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς.

« Ἐν γὰρ τῷ πυρὶ Κυρίου κριθήσεται πᾶσα ἡ γῆ, καὶ ἐν τῇ ῥομφαίᾳ αὐτοῦ πᾶσα σάρξ· πολλοὶ τραυματίαι ἔσονται ὑπὸ Κυρίου. » Θυμὸς δὲ αὐτοῦ αἱ κολαστικαὶ καὶ τιμωρητικαὶ δυνάμεις εἰώθασι νομίζεσθαι, καὶ τὸν ἀποσκορακισμὸν αὐτοῦ ἐν πυρὶ φλογὸς κατὰ τῶν αὐτῶν ἀφήσει. Ῥομφαίαν δὲ ὀνομάζει

[31] Cant. I, 1. [32] Matth. V, 8.

σωματικώτερον, καὶ τραυματίας ὡσαύτως. Ἐπεὶ μὴ ἄλλως ἦν ἀκούειν, Ἰουδαίους ὄντας καὶ μὴ οἵους τε παρακολουθεῖν τῇ τῶν λόγων διανοίᾳ. Ὁ μὲν οὖν Ἀπόστολος τὸν τῶν προκειμένων νοῦν διασαφεῖ λέγων· « Κατὰ δὲ τὴν σκληρότητά σου καὶ ἀμετανόητον καρδίαν θησαυρίζεις σεαυτῷ ὀργὴν ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς καὶ ἀποκαλύψεως, καὶ δικαιοκρισίας Θεοῦ, ὃς ἀποδώσει ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ. »

« Οἱ ἁγνιζόμενοι καὶ καθαριζόμενοι εἰς τοὺς κήπους, καὶ ἐν τοῖς προθύροις ἔσθοντες κρέας ὕειον, καὶ τὰ βδελύγματα καὶ τὸν μῦν, ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἀναλωθήσονται. » Ὡς μηκέτι κατὰ τὸν νόμον ὃν παρέδωκε Μωϋσῆς καθαριζομένους σποδῷ δαμάλεως καὶ περιῤῥαντηρίοις ἡμερῶν ἑπτὰ καὶ ταῖς διὰ θυσιῶν καθάρσεσιν· ἀντὶ δὲ τούτων, ἐν αὐτοῖς περινοστήσαντες, τὸ δι' ὕδατος καθάρσιον ἀπαρκεῖν αὐτοῖς ᾤοντο, τοῖς κατά τινας κήπους ὕδασιν ἀπολούεσθαι, καὶ μηκέτι μηδενὸς δεῖσθαι τῶν νενομοθετημένων. Ἢ καὶ ἄλλως μετὰ μιαρὰς καὶ ἀκαθάρτους πράξεις, ἀθεμίτους τε αἰσχρουργίας ἐνόμιζον ψιλοῖς ὕδασι καθαρίζειν τὰς ἑαυτῶν ψυχάς.

« Κἀγὼ τὰ ἔργα αὐτῶν, καὶ τὸν λογισμὸν αὐτῶν. Ἔρχομαι συναγαγεῖν πάντα τὰ ἔθνη καὶ τὰς γλώσσας, καὶ ἥξουσι καὶ ὄψονται τὴν δόξαν μου. » Σαφέστερον δὲ ὁ Σωτὴρ ἐν τοῖς Εὐαγγελίοις διδάσκει ταῦτα λέγων· « Ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ, καὶ πάντες οἱ ἅγιοι ἄγγελοι μετ' αὐτοῦ· καὶ συνάξουσι πάντα τὰ ἔθνη ἔμπροσθεν αὐτοῦ, καὶ ἀφοριεῖ αὐτοὺς, ὃν τρόπον ἀφορίζει ὁ ποιμὴν τὰ πρόβατα ἀπὸ τῶν ἐρίφων, » καὶ τὰ ἑξῆς. Καὶ τοῦτο δὲ πάλιν τοῖς ἔθνεσιν ἐπαγγέλλεται, τὸ καταξιωθῆναι θεάσασθαι τὴν δόξαν αὐτοῦ.

« Καὶ καταλείψω ἐπ' αὐτῶν σημεῖον, καὶ ἐξαποστελῶ ἐξ αὐτῶν σεσωσμένους εἰς τὰ ἔθνη, εἰς Θαρσεῖς, καὶ Φοὺδ, καὶ Λοὺδ, καὶ Μοσὸχ, καὶ εἰς Θοβὲλ, καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ εἰς τὰς νήσους τὰς πόῤῥω· οἵ οὐκ ἀκηκόασί μου τὸ ὄνομα, οὔτε ἑωράκασί μου τὴν δόξαν. Καὶ ἀναγγελοῦσι τὴν δόξαν μου ἐν τοῖς ἔθνεσι. » Καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἐλέγετο, ὅτι « Οἷς οὐκ ἀνηγγέλη περὶ αὐτοῦ ὄψονται, οἳ οὐκ ἀκηκόασι. » Καὶ πάλιν· « Ἐμφανὴς ἐγενόμην τοῖς ἐμὲ μὴ ἐπερωτῶσιν, εὑρέθην τοῖς ἐμὲ μὴ ἐπιζητοῦσιν· εἶπα· Ἰδού εἰμι, τοῖς μὴ ἐπικαλουμένοις τὸ ὄνομά μου. » Τούτων ἀδελφὰ τυγχάνει τὰ προειρημένα, δι' ὧν τοὺς ἑαυτοῦ ἀποστόλους ἐπαγγέλλεται ἀποστέλλειν ἐπὶ τὰ ἀλλότρια τοῦ Ἰσραὴλ ἔθνη τὰ ποῤῥωτάτω τῆς Ἰουδαίας.

« Καὶ ἄξουσι τοὺς ἀδελφοὺς ὑμῶν ἐκ πάντων τῶν ἐθνῶν, δῶρον Κυρίῳ. » Ἄξουσιν αὐτοὺς, τέλος ἀγαθὸν αὐτοῖς τοῦτο παραχωρήσαντες, ὅτε καὶ ἀναληφθήσονται ὁμοίως τῷ Ἠλίᾳ ἐφ' ἅρματι ἀγγελικῷ ὀχούμενοι, φωτὸς ἐπουρανίου περιαστράπτοντος αὐτούς. « Μεθ' ἵππων καὶ ἁρμάτων ἐν λαμπήναις ἡμιόνων, μετὰ σκιαδίων εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν Ἱερουσαλὴμ, εἶπε Κύριος. » Νοήσεις δὲ τοὺς ἵππους καὶ τὰ ἅρματα ἀγγελικὰ, ἐπιστήσας τοῦ Ζαχαρίου τῇ προφη-

A similiter. Quia illi, utpote Judæi, non alio modo intelligere poterant, ut qui non valerent verborum mentem subsequi. Apostolus certe dicti quod tractamus sensum aperit his verbis, « Secundum autem duritiem tuam et impœnitens cor thesaurizas tibi iram in die iræ et revelationis, et justi judicii Dei, qui reddet unicuique secundum opera sua [24]. »

Vers. 17. « Qui sanctificantur et purificantur in hortis, et in liminibus comedentes carnem porcinam, et abominationes et murem, simul consumentur. » Ita ut non alterius secundum legem, quam tradidit Moyses, cinere vitulæ et aspersionibus dierum septem, sacrificiorumve purgationibus mundarentur: sed horum vice, postquam in his versati fuerant,
B purgationem per aquam sufficere sibi putabant, quorumdam hortorum aquis se ablui et emaculari, nec ultra eorum quæ in lege præcipiuntur ullo se opus habere, existimantes. Nam alias post admissa turpia facinora, et post illicitas turpesque actiones, simplici aqua animas mundari suas arbitrabantur.

Vers. 18. « Et ego opera eorum, et cogitationem eorum [novi]. Et venio ut congregem omnes gentes et linguas: et venient et videbunt gloriam meam. » Hæc clarius Servator in Evangeliis docet his verbis: « Cum venerit Filius hominis in gloria Patris sui, et omnes sancti angeli cum eo: et congregabunt omnes gentes in conspectu ejus, et se-
C gregabit eos, quemadmodum segregat pastor oves ab hædis, » et cætera. Et hoc iterum gentibus pollicetur, quod nempe futurum sit ut gloriam ipsius videre dignæ habeantur.

Vers. 19. « Et relinquam super eos signum: et emittam ex illis eos qui salvati fuerint ad gentes, in Tharsis, et Phud, et Lud, et in Mosoch, et in Thobel, et in Græciam, et in insulas remotas; qui non audierunt nomen meum, neque viderunt gloriam meam. Et annuntiabunt gloriam meam in gentibus. » Superius quoque dicebatur, « Ii quibus annuntiatum non est de illo, videbunt, et qui non audierunt, intelligent: » et iterum, « Apparui iis, qui me non interrogabant; inventus sum ab iis, qui me non quærebant: dixi, Ecce adsum, iis qui
D non invocabant nomen meum. » His affinia sunt præmissa verba, queis apostolos suos ad extraneas Israeli gentes, et a Judæa remotissimas, missurum se pollicetur.

Vers. 20. « Et adducent fratres vestros ex omnibus gentibus, donum Domino. » Adducent eos hunc ipsis bonum finem procurantes, quando assumentur, perinde atque Helias curru angelico vecti, cœlesti lumine ipsis circumfulgente. « Cum equis et curribus, in lampenis mulorum, cum umbraculis in civitatem sanctam Jerusalem, dixit Dominus. » Equos et angelicas rhedas intelliges, si Zachariæ prophetiæ animum applices, ubi equos veloces, va-

[24] Rom. II, 5.

rios et albos, ac currus aliquos describens, angelicas virtutes subindicabat. Lampenæ autem mulorum videntur significare corpora resurgentia, quibus vectæ animæ in cœlestem civitatem assumentur. E re autem dicitur lampenæ, sive fulgores, ob fulgentem ipsis gloriam.

VERS. 21. « Ut offerant filii Israel victimas suas mihi cum psalmis: et ex eis sumam sacerdotes et Levitas, dixit Dominus. » Ut itaque secundum corpoream legem in terrena Jerusalem hæc agebant qui cultum persolvebant; eodem modo secundum terrenum illud exemplum, qui in cœlestem Jerosolymam ascendent, cum propriis fructibus venient, quos singuli ex fructiferis virtutibus ut donum et munus in anima referent.

VERS. 22. « Sicut enim cœlum novum et terra nova, quæ ego facio, permanent in conspectu meo, dicit Dominus; sic stabit semen vestrum et nomen vestrum. » Nam si novum cœlum, et nova terra, et Jerusalem nova est; consequenter sacerdotes et Levitæ novi erunt, quare superius dicebat: « Non recordabuntur priorum, et non ascendet in cor eorum. » Prima itaque non permanentia erant, quapropter dictum est, « Cœlum et terra transibunt; » ac rursum, « Plicabitur cœlum ut liber, et corruptione corrumpetur terra. » Futuri vero sæculi primitiæ Christus; deinde qui Christi sunt in adventu ejus.

VERS. 23. « Et erit mensis ex mense, et sabbatum ex sabbato. Veniet omnis caro ad adorandum in conspectu meo in Jerusalem, dicit Dominus. » Sabbatum autem Christi intelligendi more congruenter accipias pro solemnitatibus in cœlo celebratis, et pro veris illic sabbatis in mensibus, ut ibi usu veniunt, celebrandis. De quibus prolixus et explicatu difficilis sermo instituendus esset, qui longo otio et proprio argumento opus haberet. Carnem autem omnem vocat omnes gentes; ita enim superius dicebatur, » Videbit autem omnis caro Salutare Dei; et alibi, « Effundam de Spiritu meo super omnem carnem, et prophetabunt in Jerusalem. » Cœlestem indicat Jerosolymam, ubi Salvatoris nostri regnum consistet.

VERS. 24. « Et exibunt et videbunt membra hominum, qui prævaricati sunt in me. Vermis enim eorum non morietur, et ignis eorum non exstinguetur, et erunt in conspectum omni carni. » Quinam hi essent initio prophetiæ dixit his verbis: « Filios genui, et exaltavi: ipsi autem spreverunt me. » His ergo subindicat illos ex Judæis, qui salutarem gratiam repudiarunt. Hunc impiorum esse finem definit Salvator noster in Evangeliis, eos qui a sinistris ejus stabunt sic alloquens: « Discedite in ignem æternum, paratum diabolo et angelis ejus [38]. » Quemadmodum igitur ibi æternus dicitur ignis, sic et hoc loco « inexstinguibilis dicitur, una eademque

[38] Matth. xxv, 41.

A τείᾳ, παρ' ᾧ ἵππους ψαροὺς καὶ ποικίλους καὶ λευκοὺς καὶ ἅρματά τινα διαγράψας ὁ λόγος, ἀγγελικὰς ᾐνίττετο δυνάμεις. Λαμπῆναι δὲ ἡμιόνων σημαίνειν ἐοίκασι τὰ τῆς ἀναστάσεως σώματα, οἷς ἐποχούμεναι αἱ ψυχαὶ εἰς τὴν ἐπουράνιον ἀναληφθήσονται πόλιν. Εὖ δὲ εἴρηται λαμπῆναι διὰ τὴν ἐκλάμπουσαν αὐτοῖς δόξαν.

« Ὡς ἀνενέγκαισαν οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ τὰς θυσίας αὐτῶν ἐμοὶ μετὰ ψαλμῶν· καὶ ἀπ' αὐτῶν λήψομαι ἱερεῖς καὶ Λευίτας, εἶπε Κύριος. » Ὥσπερ οὖν τότε κατὰ τὸν σωματικὸν νόμον ἐπὶ τῆς ἐπιγείου Ἱερουσαλὴμ ταῦτ' ἔπραττον οἱ τὴν λατρείαν ἐπιτελοῦντες· τὸν αὐτὸν τρόπον κατὰ τὸ ἐπὶ γῆς παράδειγμα οἱ εἰς τὴν οὐράνιον Ἱερουσαλὴμ ἀνιόντες ἥξουσι μετ' οἰκείων καρπῶν, ὧν ἕκαστος ἐν ψυχῇ μετακομίζεται B δώρων τῆς τῶν ἀρετῶν ἐκ καρποφορίας.

« Ὃν τρόπον γὰρ ὁ οὐρανὸς καινὸς καὶ ἡ γῆ καινή, ἃ ἐγὼ ποιῶ, μένει ἐνώπιον ἐμοῦ, λέγει Κύριος· οὕτω στήσεται τὸ σπέρμα ὑμῶν καὶ τὸ ὄνομα ὑμῶν. » Εἰ γὰρ οὐρανὸς καινός ἐστι καὶ ἡ γῆ καινή, καὶ Ἱερουσαλὴμ καινή, ἀκόλουθον ἂν εἴη καὶ τοὺς ἱερεῖς καὶ Λευίτας καινοὺς ἔσεσθαι· διὸ καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν ἔλεγε· « Οὐ μνησθῶσι τῶν προτέρων, καὶ οὐκ ἀναβήσεται αὐτῶν ἐπὶ τὴν καρδίαν. » Τὰ μὲν οὖν πρῶτα οὐ μένοντα ἦν· διὸ ἐλέγετο· « Οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται· » καὶ πάλιν· « Εἱλιγήσεται οὐρανὸς ὡς βιβλίον, καὶ φθορᾷ φθαρήσεται ἡ γῆ. » Τοῦ δὲ μέλλοντος αἰῶνος ἀπαρχὴ Χριστός· ἔπειτα οἱ τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ.

C « Καὶ ἔσται μὴν ἐκ μηνός, καὶ σάββατον ἐκ σαββάτου. Ἥξει πᾶσα σὰρξ τοῦ προσκυνῆσαι ἐνώπιον ἐμοῦ ἐν Ἱερουσαλήμ, εἶπε Κύριος. » Τὸ δὲ σάββατον Χριστοῦ ἀκόλουθόν ἐστι κατὰ διάνοιαν ἐκλαμβάνειν τὰς ἐν οὐρανῷ ἑορτὰς καὶ τὰ ἐκεῖσε σάββατα ἀληθινὰ ἐπὶ τοὺς μῆνας τοὺς ἐκεῖ. Περὶ ὧν πολὺς ὁ λόγος καὶ δυσερμήνευτος, σχολῆς τε μακρᾶς καὶ οἰκείας ὑποθέσεως δεόμενος. Σάρκα δὲ πᾶσαν λέγει πάντα τὰ ἔθνη τοῦτον ὀνομάζων τὸν τρόπον· οὕτω γοῦν ἐλέγετο καὶ διὰ τῶν ἔμπροσθεν· « Ὄψεται δὲ πᾶσα σὰρξ τὸ Σωτήριον τοῦ Θεοῦ· » καὶ ἀλλαχοῦ· « Ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ Πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα, καὶ προφητεύσουσιν ἐν Ἱερουσαλήμ. » Τὴν ἐπουράνιον σημαίνει Ἱερουσαλήμ, ἔνθα συστήσεται ἡ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν βασιλεία.

D « Καὶ ἐξελεύσονται καὶ ὄψονται τὰ κῶλα τῶν ἀνθρώπων τῶν παραβεβηκότων ἐν ἐμοί. Ὁ γὰρ σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτήσει, καὶ τὸ πῦρ αὐτῶν οὐ σβεσθήσεται, καὶ ἔσονται εἰς ὅρασιν πάσῃ σαρκί. » Τίνες δὲ ἦσαν οὗτοι, ἐν ἀρχῇ τῆς προφητείας ἐδήλου λέγων· « Υἱοὺς ἐγέννησα, καὶ ὕψωσα· αὐτοὶ δέ με ἠθέτησαν. » Ἠνίξατο τοίνυν τοὺς ἐκ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους τὴν σωτήριον ἀθετήσαντας χάριν. Ὃ δὴ τέλος τῶν ἀσεβῶν ὁρίζεται καὶ ὁ Σωτὴρ ἡμῶν ἐν Εὐαγγελίοις εἰπὼν τοῖς εἰς τὰ ἀριστερὰ αὐτοῦ στησομένοις· « Πορεύεσθε εἰς τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον, τὸ ἡτοιμασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ. » Ὥσπερ οὖν ἐκεῖ αἰώνιον εἴρηται πῦρ, οὕτω καὶ ἐνταῦθα ἄσβε-

στον μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς οὐσίας ἐξ ἑκατέρων τῶν Γραφῶν περιισταμένης. « Καὶ ἔσονται εἰς ὅρασιν πάσῃ σαρκί. » Ποίᾳ δὲ σαρκὶ ἢ πάντως που τῇ κολασθησομένῃ, τῆς δὲ ἐπουρανίου θέας καταξιωθησομένῃ; Περὶ ἧς ἀνωτέρω ἐλέγετο· « Ἥξει πᾶσα σὰρξ τοῦ προσκυνῆσαι ἐνώπιόν μου· « ἧς καὶ ἡμεῖς ἀξιωθείημεν εὐχαῖς καὶ πρεσβείαις πάντων τῶν ἁγίων. Ἀμήν.

A substantia ex utraque Scriptura. « Et erunt in conspectum omni carni. » Cui carni, nisi prorsus ei, quæ supplicio addicenda, ac cœlesti contemplatione donanda est, de qua superius dicebatur: « Veniet omnis caro ad adorandum in conspectu meo? » Qua item nos digni habeamur precibus et intercessionibus omnium sanctorum. Amen.

FRAGMENTA IN DANIELEM.

(Mai, *Bibliotheca nova Patrum*, IV, 314)

—

β'. Εὐσεβίου Καισαρείας ῥητοῦ προκειμένου, *Φωνὴ Κυρίου διακόπτοντος φλόγα πυρός* (42). Διεκόπη μὲν ἐν τῇ Βαβυλῶνι ἡ φλὸξ τοῦ πυρὸς διακοπεῖσα τῷ προστάγματι τοῦ Θεοῦ· ἐδέξατο ἐν αὐτῇ ἡδίστην ἀναπνοὴν καὶ ἀναψυχήν, ὥσπερ ἐν σκιᾷ τινι φυτῶν ἐν εἰρηνικῇ καταστάσει παρεχομένη τοῖς παισίν· ἐγένετο γάρ, φησί, ὡσεὶ πνεῦμα δρόσου διασυρίζον. B

γ'. *Ὡσεὶ Υἱὸς ἀνθρώπου*. Εὐσεβίου Καισαρείας (43). Σαφῶς ἡγοῦμαι δηλοῦσθαι τὴν καθόλου κρίσιν, ὅτε πάντες οἱ ἐξ αἰῶνος ἄνθρωποι παραστήσονται τῷ βήματι τοῦ Χριστοῦ· μετὰ δὲ τὴν τῶν τετελευτηκότων ἀναβίωσιν, καὶ μετὰ τὴν κατὰ πάντων κρίσιν, ὁ ἑωραμένος τῷ Δανιὴλ Υἱὸς ἀνθρώπου ἐπιστήσεται ἐπὶ νεφελῶν, τὴν κατὰ πάντων τῶν λαῶν καὶ φυλῶν ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ἐξουσίαν, τὴν καὶ βασιλείαν ἀγήρω καὶ ἀτελεύτητον παραληψόμενος· ὡς καὶ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ C ἡμῶν περὶ ἑαυτοῦ διδάσκει λέγων· *Ὅτε δὲ ἔλθῃ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ, καὶ πάντες οἱ ἄγγελοι μετ' αὐτοῦ, τότε καθίσει ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ, καὶ συναχθήσεται ἔμπροσθεν αὐτοῦ πάντα τὰ ἔθνη*, καὶ τὰ ἑξῆς· συνᾴδει γοῦν ταῦτα ταῖς ἐν χερσὶν μαρτυρίαις τῆς τοῦ Δανιὴλ προφητείας, καθ' ἣν λέλεκται· *Καὶ ἰδοὺ μετὰ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ ὡς Υἱὸς ἀνθρώπου ἐρχόμενος ἦν· καί, Ἕως τοῦ Παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν ἔφθασεν· καὶ προσηνέχθη αὐτῷ, καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ βασιλεία*, καὶ τὰ ἑξῆς.

δ'. *Αὐτῷ ἐδόθη ἡ ἀρχή*. Εὐσεβίου. Οὐ μόνον τὴν τοῦ Υἱοῦ ἀνθρώπου βασιλείαν ὁ προφήτης θεσπίζει, ἀλλὰ καὶ πλείονα, περὶ ὧν φησι.

D ε'. *Καὶ παραλήψονται τὴν βασιλείαν*. Εὐσεβίου Καισαρείας. Συμβασιλεύοντες δηλαδὴ καὶ αὐτοὶ τῷ Θεῷ. Τίνες δ' ἂν εἶεν οὗτοι, ἢ οἱ κληρονόμοι τοῦ Θεοῦ, συγκληρονόμοι δὲ Χριστοῦ; οἷς καὶ ἐπήγγελται, τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, βασιλείαν ἐπιστησομένην τὴν μετὰ τέσσαρας βασιλείας, τὰς τῷ προφήτῃ ἑωραμένας, περὶ ὧν ὡς ἐν βραχέσιν ἀρτίως διειλήφαμεν. Ἐντεῦθεν οἶμαι τὸν ἀπόστολον Παῦλον ὁρμᾶ-

2. Dan. iii, 49. Eusebii Cæsariensis dicto illo proposito: *Vox Domini intercidentis flammam ignis* [36]. Intercisa est Babylone flamma ignis, intercisa scilicet Dei jussu, in jucundissimam versa est recreationem; ac veluti in umbra arborum quietaque statione adolescentulis exhibuit oblectationem. Facta est enim ceu roscidæ auræ sibilus.

3. Dan. vii, 13. *Quasi Filius hominis*. Eusebii Cæsariensis. Manifeste nuntiari arbitror universale judicium, cum omnes ab orbe condito homines ante Christi tribunal sistentur. Porro autem post mortuorum resurrectionem, dictamque in omnes sententiam, ille, qui visus Danieli fuit, Filius hominis in nubibus aderit, ut indeficientem æternamque omnium populorum tribuumque potestatem ac regnum a Patre accipiat. Sicut ipse Servator de se noster ait: *Cum autem venerit Filius hominis in majestate sua, et omnes angeli cum eo, tunc sedebit in throno gloriæ suæ, et congregabuntur coram eo omnes gentes* [37], et reliqua. Hæc igitur consonant testimoniis, quæ nunc habemus in manibus, Danielis prophetæ, apud quem dicitur: *Et ecce aderat Filius hominis in nubibus cœli* [38]. Item: *Donec Antiquus dierum venit; oblatumque ac datum est ei imperium et honor et regnum*, et reliqua.

4. Dan. vii, 14. *Tradita est ipsi potestas*. Eusebii. Haud solum Filii hominis regnum propheta vaticinatur, verum et alias res de quibus verba facit.

5. Dan. vii, 18. *Et regnum suscipient*. Eusebii Cæsariensis. Nempe ipsi quoque cum Deo regnabunt. Quinam vero sunt hi, nisi hæredes Dei, cohæredes autem Christi? quibus item cœlorum regnum promissum a Christo est, quod regnum nempe consurget post illa quatuor per visum prophetæ oblata; de quibus breviter modo disseruimus. Hinc divum apostolum Paulum cepisse occa-

[36] Psal. xxviii, 7. [37] Matth. xxv, 31, 32.

(42) Quin hic locus ex Eusebii commentario in psalmum xxviii sumatur, vix dubitandum videretur; attamen is neque in Corderii ad Psalmos catena Patrum, neque in vulgato a Maurinis Eusebii ad Psalmos commentario apparet.

(43) In hanc Danielicam visionem Filii hominis commentatur idem Eusebius, sed aliis verbis, *Hist. eccl.*, i, 2.

sionem arbitror de secundo Christi adventu scribendi hæc : *In jussu, in voce archangeli, et in tuba Dei descendet de cœlo* [38], et reliqua. Porro idem apostolus extremum quoque Antichristi adventum sive perditionem, posteaque gloriosam Servatoris nostri præsentiam, consentanee vaticinio exhibet dicens : *Nemo vos ullo modo decipiat; nisi certe prius evenerit apostasia, et revelatus fuerit homo peccati seu perditionis filius, qui adversatur et extollitur supra omne quod dicitur Deus, aut quod colitur : ita ut in templo Dei sedeat, ostentans se tanquam sit Deus. Nonne meministis me adhuc apud vos versantem hæc dicere* [39] ? et reliqua. Hæc mirificus ait Apostolus in sua de fine humani generis oratione; Danielis prophetæ vaticinio de Antichristo, et de glorioso Servatoris nostri regno, fidem astruens.

A σθαι περὶ τῆς δευτέρας ἀφίξεως τοῦ Χριστοῦ γράφοντα τοιάδε· *Ὅτι αὐτὸς ὁ Κύριος ἐν κελεύσματι, ἐν φωνῇ ἀρχαγγέλου καὶ ἐν σάλπιγγι Θεοῦ καταβήσεται ἀπ' οὐρανοῦ*, καὶ τὰ ἑξῆς. Ὁ δ' αὐτὸς ἀπόστολος καὶ τὴν ὑστάτην τοῦ Ἀντιχρίστου ἄφιξιν τὴν καὶ ἀπώλειαν, καὶ ἐπὶ ταύτῃ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἔνδοξον παρουσίαν ἀκολούθως τῇ προφητείᾳ παρίστησι λέγων· *Μήτις ὑμᾶς ἐξαπατήσῃ κατὰ μηδένα τρόπον· ὅτι ἐὰν μὴ ἔλθῃ ἡ ἀποστασία πρῶτον, καὶ ἀποκαλυφθῇ ὁ ἄνθρωπος τῆς ἁμαρτίας, ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας, ὁ ἀντικείμενος καὶ ὑπεραιρόμενος ἐπὶ πάντα λεγόμενα Θεὸν ἢ σέβασμα, ὥστε αὐτὸν εἰς τὸν ναὸν τοῦ Θεοῦ καθίσαι, ἀποδεικνύντα ἑαυτὸν ὅτι ἐστὶ Θεός· οὐ μνημονεύετε ὅτι ἔτι ὢν πρὸς ὑμᾶς ταῦτα ἔλεγον ὑμῖν ;* καὶ τὰ ἑξῆς. Το-
B σαῦτα ὁ θαυμάσιος Ἀπόστολος ἐν τοῖς περὶ συντελείας τοῦ βίου διεξῆλθε λόγοις, τὰ διὰ τοῦ προφήτου Δανιὴλ περὶ τοῦ Ἀντιχρίστου, καὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐνδόξου βασιλείας τεθεσπισμένα πιστούμενος.

6. Dan. ix, 26. *Delebitur unctio.* Eusebii. Vanam jam et præter legem unctionem coarguens : quod idem de sacrificiis et de fœdere factum dices. Hæc enim recte legitimeque peragebantur ante Servatoris nostri passionem, quia virtus adhuc cœlestis loca sancta obsidebat. Verum eadem mox sublata fuerunt, propter illud perfectum Deoque dignum sacrificium, quo semetipse obtulit pro peccatis nostris. Est enim is Agnus Dei, qui tollit peccatum mundi, hostia nimirum pro cunctis hominibus. Novis mysteriis, novo fœdere inito, antiquum exolevit. Simul ac enim oraculum illud completum est, *Et roborabit fœdus multis hebdomada una*, antiquum fœdus desiit.

ϛ'. *Ἐξολοθρευθήσεται χρίσμα.* Εὐσεβίου. Τὸ ἄκριτον καὶ παράνομον αὐτῶν διαβάλλουσα· οὕτως δὲ καὶ ἐπὶ τῆς θυσίας καὶ τῆς σπονδῆς συμβεβηκέναι φήσεις· ὀρθῶς μὲν καὶ κατὰ νόμον πρὸ τοῦ πάθους τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιτελουμένης διὰ τὴν εἰς ἔτι τότε τὰ τῶν ἁγίων τόπων ἐφορῶσαν δύναμιν· περιαιρεθείσης δὲ αὐτίκα μετὰ τὴν αὐτοῦ τέλειαν καὶ θεοπρεπῆ θυσίαν, ἣν προσήνεγκεν αὐτὸς ἑαυτὸν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν· αὐτός τε ὢν ὁ Ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου εἰς θυσίαν πᾶσιν ἀν-
C θρώποις· κατὰ τὰ καινὰ μυστήρια τῆς καινῆς διαθήκης παραδοθείσης, τὰ τῆς παλαιᾶς περιῄρετο· ὁμοῦ γὰρ τὸ πληροῦσθαι τὸ φάσκον λόγιον, *Καὶ δυναμώσει διαθήκην πολλοῖς ἑβδομὰς μία*, τὰ τῆς παλαιᾶς διαθήκης περιῄρετο.

Catenæ Græcæ, cura J. A. Crameri anno 1844 Oxonii editæ, sub Eusebii nomine fragmenta satis ampla in Matthæum et in Joannem exhibent. Hæc verbotenus derivavit collector ex Eusebii *Quæstionibus evangelicis* supra editis. Alia insuper bene multa quæ ad eosdem evangelistas et ad Marcum spectant, catenæ Nicetæ, Possinianæ, Corderianæ inserta, leguntur tum supra in Supplemento *Quæstionum ad Stephanum*, tum in sequenti ad Lucam commentario. Edit. Patr.

EUSEBIUS IN LUCAM.

(Angelo Mai, *Bibliotheca nova Patrum*, tom. IV, pag. 159. Romæ 1847, in 4°.)

MONITUM.

Quem in subsequentibus paginis edituri sumus Eusebii commentarium, vel potius ejus partes ad Lucæ Evangelium, ex quatuor sumpsimus bibliothecæ Vaticanæ codicibus. Primus est, quem designamus littera A, magnus ille catenæ Patrum Græcorum in Lucam codex, auctore Niceta Serrarum episcopo, cujus nos catenæ partem mediocrem jam edidimus tomo IX Script. vet., *excepto Eusebio, quem separatim dare constitueramus; excepto item Cyrillo, et aliis aliquot, de quibus alibi verba fecimus. Secundus est codex priscus*

[38] I Thess. iv, 16. [39] II Thess. ii, 3.

Palatinus Vat., a nobis denotatus littera B, qui pariter catenam habet ad Lucam, ab illa Nicetæ aiversam. Tertius est Macarii Chrysocephali codex E Vat. item ineditus, varios ejus in Lucam tractatus continens, ex Patribus, quos inter est etiam Eusebius, ad litteram nominatimque consarcinatos. Quartus denique codex Ottobonianus Vat. æque catenam ad Lucam continens, quem codicem postremum cum inspiceremus, præter alia cum prædictis codicibus congruentia, nova adhuc Eusebii fragmenta nacti sumus. Hunc distinguimus nota L. Jam vero catenæ Patrum in Lucam, præter nostram Græcam quam diximus, duæ Latino tantum sermone editæ exstabant, divi nimirum Thomæ Aquinatis, et Balthasaris Corderii; quarum prior rarius, altera copiosius Eusebium inter cæteros Patres recitant. Verumtamen Græcus adhuc textus totus latebat; et multa insuper ne Latine quidem cognita erant. Porro in Græca catena, quam nuperrime vir cl. J. A. Cramerus Oxonii edidit, quamque ego his diebus ex Anglia accepi, nullum prorsus Eusebii verbum recitatur.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ

ΕΙΣ ΤΟ ΚΑΤΑ ΛΟΥΚΑΝ ΕΥΑΓΓΕΛΙΟΝ.

EUSEBII CÆSARIENSIS

COMMENTARII IN LUCÆ EVANGELIUM

QUANTUM SUPEREST IN CODICIBUS VATICANIS.

A *Ἐν ταῖς ἡμέραις Ἡρώδου τοῦ βασιλέως τῆς Ἰουδαίας.*

Ἡ γὰρ τοῦ Ἰούδα φυλὴ ἄνωθεν ἦν ἀρχική, καὶ ἡγεῖτο πάντων ἕως ἦσαν αὐτόνομοι, κατὰ τὴν προφητείαν. Ἦσαν δὲ μέχρι τῶν Αὐγούστου χρόνων ἐλεύθεροι καὶ αὐτόνομοι, καθ' ὃν, Χριστοῦ φανέντος, τὸ ἔθνος ἅπαν δεδούλωται· ὅτε καὶ πρῶτος ἀλλόφυλος αὐτῶν Ἡρώδης ἡγήσατο, καὶ βασιλεὺς Αὔγουστος, ὁ καὶ τὴν ἀρχὴν ἐγχειρίσας αὐτῷ μετὰ τῆς συγκλήτου, τῆς οἰκουμένης εἶχε τὰ σκῆπτρα. Ἦν δὲ ὁ Ἡρώδης ἐξ Ἀντιπάτρου γεγονὼς, τὸ γένος Ἀσκαλωνίτου, ἱεροδούλου Ἀπόλλωνος, καὶ Κυπρίνης (44) ἐξ Ἀῤῥάβων μητρός. Οὗτος γὰρ, τὸν ἐκ διαδοχῆς τῶν ἀρχιερέων ὕστατον ἡγησάμενον Ὑρκανὸν ἀνελὼν, Ἰουδαίων ἀναγορεύεται βασιλεύς. Τούτου καὶ νῦν ὁ Λουκᾶς μέμνηται, ἵνα δείξῃ, ὅτι ἀληθῶς ἦλθεν ὁ Χριστὸς, B ἐκλιπόντων τῶν παρὰ τοῖς Ἰουδαίοις ἀρχόντων κατὰ τὴν προφητείαν.

Καὶ εἶπε Ζαχαρίας πρὸς τὸν ἄγγελον· Κατὰ τί γνώσομαι τοῦτο;

Ποῖον σημεῖον δεικνύεις μοι, φησὶ, ἵνα πεισθῶ τοῖς ὑπὸ σοῦ προφητευθεῖσιν, ὡς μέλλουσι γίνεσθαι; Σχεδὸν γὰρ παρὰ φύσιν ἐστὶ τὸ λεχθέν· οἱ γὰρ προβεβηκότες οὐ γονοποιοῦσιν. Ἔδει δὲ μὴ πρὸς τὸ γῆρας ἀφορᾷν τὸ ἑαυτοῦ καὶ γυναικὸς, ἀλλὰ πρὸς τὴν δύναμιν τοῦ ἐπαγγελλομένου Θεοῦ. Ἀλλὰ τὰ μεγάλα δυσέφικτα τοῖς ἀνθρώποις, καὶ συγγινώσκει Θεός· καὶ γὰρ οὐδ' αὐτὸς Ἀβραὰμ ὡς ἐχρῆν ἐπίστευσεν, ἀλλὰ τὰ πρῶτα καὶ ἐγέλασε καὶ εἶπεν· « Εἰ τῷ ἑκατον-

[40] Luc. I, 5. [41] Gen. XLIX, 10. [42] Luc. I, 18.

(44) Cod. E, Κυπρίδος.

[40] *In diebus Herodis Judææ regis.*

Scilicet Judæ tribus olim principabatur, totique genti imperabat, donec Judæi sui juris fuerunt, secundum prophetiam [41]. Fuerant quidem hi liberi propriisque legibus utentes usque ad Augusti ætatem, quo tempore, apparente Christo, universa gens in servitium redacta jam erat, et primus alienigena dominabatur Herodes; imperator vero Augustus, qui et illi ex senatus consulto principatum detulerat, universi orbis sceptrum tenebat. Erat autem Herodes Antipatri Ascalonensis filius, Apollinis ministerio addicti, matre Cyprina Arabe. Hic enim, sacerdotalis successionis postremo principe Hyrcano occiso, Judæorum renuntiatus rex fuit. Hujus nunc meminit Lucas, ut demonstret vere venisse Christum, cessantibus Judæorum propriis principibus, prout prædictum fuerat.

[42] *Et dixit angelo Zacharias, unde hoc sciam?*

Quodnam mihi signum ostendis, quo fretus credam vaticinio tuo, tanquam fide non carituro? Nam quod ais, præter naturam propemodum est; senes enim haudquaquam procreant. Atqui oportebat Zachariam haud de suo et uxoris senio, sed de promittentis Dei potentia cogitare. Quanquam res magnas ægre sibi homines persuadent: ideoque Deus indulgentia utitur. Nam ne Abrahamus quidem prout opus erat credidit, sed initio risit di-

cens: « Num centenario viro filius nascetur [43]? » Tum vero et Sara propter risum reprehensa fuit [44]. Modo autem verbis objurgat Deus, modo ipsis operibus arguit. Idcirco Zachariam quoque facto ipso increpuit, dum surdum mutumque reddidit: quia nimirum oportuisset eum prioribus exemplis jam semet erudivisse, et quas passi fuerant majores [sui objurgationes, eas ad disciplinam propriam convertisse.

[45] *Ego sum Gabriel.*

Quid ergo angelus ei respondet? Angelo, inquit, diffidis, qui Deo astat? ipsique mittenti non credis, sed rei summam difficultatem spectas? Ob hoc igitur incredulum verbum voce spoliaberis, quoad res ipsa evenerit: nempe ut tuam noscas incredulitatem Deique simul potentiam.

[46] *Dabit illi Dominus Deus sedem Davidis patris ejus.*

Thronum dicit Davidi nuntiatum, neque tamen datum. *Semel enim*, ait, *juravi in sancto meo, si Davidi mentiar: semen ejus manet in æternum: et thronus ejus sicut sol in conspectu meo.* Et rursus: *Juravi Davidi servo meo, Usque in æternum præparabo semen tuum, et ædificabo in generationem et generationem thronum tuum* [47]. Atque hæc haud de carnea stirpe dicit, neque de visibili throno, sed de illo quem angelus memorat cum Maria loquens, qui nihil temporale habet, qui lucis instar in orbe universo splendet, quique animas spiritaliter illustrat divino magisterio. Porro Jacobi domum ne intelligas Judaicum tantummodo populum, sed eos omnes qui Servatoris vocatione ex universis gentibus divinæ adoptionis prærogativa donantur. Jam Dei populus modo Jacob dicitur modo Israel: idem quippe vir fuit Israel et Jacob. Et natura quidem, Jacob erat priscus ille populus, quia nimirum ex Jacobi sanguine originem ducebat; adoptione autem, Jacob est novus populus propter virtutis cognationem: successit enim veteri novus. Itaque in posterum super hoc populo dominabitur ille rex in sæcula, id est perpetuo. Qui quidem populus ex operibus sermonibusque Christum agnoscet, et huic sponte morem geret. Profecto Christus rex fuit quatenus Deus; ait enim: *Regnum meum non est de hoc mundo* [48]. Imo rex quoque fuit quatenus homo: præ se enim tulit regalia opera, nempe legislationem erga homines sibi subditos, gubernationem eorumdem et curam, necisque pro iis obitæ meritum; qui reapse regis characteres præcipui sunt.

[49] *Spiritus sanctus superveniet in te.*

Deus est, inquit, qui operatur, ne ambigas; ille scilicet, qui etiam senilem emortuamque naturam corroborat, imo si velit innovat.

[50] *Dixit Maria: Ecce ancilla Domini*, etc.

Ancilla Domini sum; tabula pictoria sum; quid-

A ταέτει γενήσεται υἱός; » καὶ ἡ Σάῤῥα δὲ γελάσασα ἐμέμφθη τότε. Ποτὲ μὲν γὰρ λόγῳ μόνῳ ὁ Θεὸς μέμφεται, ποτὲ δὲ καὶ ἔργῳ ἐπιτιμᾷ. Τούτου οὖν χάριν καὶ τῷ Ζαχαρίᾳ δι' ἔργου ἐπετίμησε, καὶ εἰς κωφότητα καὶ ἀφωνίαν αὐτὸν περιέστησεν· ἐχρῆν γὰρ αὐτὸν διὰ τῶν προτέρων παιδεύεσθαι, καὶ τὴν πρὸς τοὺς πατέρας μέμψιν παίδευσιν ἰδίαν ποιήσασθαι.

Ἐγώ εἰμι Γαβριήλ.

Τί οὖν φησι πρὸς αὐτὸν ὁ ἄγγελος; Ἀγγέλῳ, φησὶν, ἀπιστεῖς, ὃς παρέστηκε Θεῷ; καὶ οὐ πιστεύεις τῷ ἀποστείλαντι, ἀλλὰ πρὸς τὴν τοῦ πράγματος ἀδυναμίαν βλέπεις; Οὐκοῦν διὰ τὴν ἄπιστον ταύτην φωνὴν ἀφαιρεθήσῃ τῆς φωνῆς ἕως τοῦ πράγματος
B πληρωθέντος, γνοὺς καὶ τὸ σὸν ἄπιστον καὶ τὸ τοῦ Θεοῦ δυνατόν.

Δώσει αὐτῷ Κύριος ὁ Θεὸς θρόνον Δαυῒδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ.

Θρόνον λέγει τὸν ἐπαγγελθέντα τῷ Δαυῒδ, οὐ μὴν καὶ δοθέντα· *Ἅπαξ γὰρ*, φησὶ, *ὤμοσα ἐν τῷ ἁγίῳ μου, εἰ τῷ Δαυῒδ ψεύσομαι· τὸ σπέρμα αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα μένει, καὶ ὁ θρόνος αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος ἐναντίον μου·* καὶ πάλιν· *Ὤμοσα Δαυῒδ τῷ δούλῳ μου· Ἕως τοῦ αἰῶνος ἑτοιμάσω τὸ σπέρμα σου, καὶ οἰκοδομήσω εἰς γενεὰν καὶ γενεὰν τὸν θρόνον σου.* Ταῦτα δὲ οὐ περὶ σαρκικοῦ σπέρματός φησι, οὐδὲ περὶ αἰσθητοῦ θρόνου, ἀλλὰ περὶ οὗ φησι καὶ ὁ ἄγγελος πρὸς τὴν Παρθένον, τὸν μηδὲν ἐπίκαιρον ἔχοντα, τὸν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης φωτὸς δίκην
C ἐκλάμποντα, καὶ ψυχὰς νοερῶς καταυγάζοντα διὰ τῆς ἐνθέου διδασκαλίας. Οἶκον δὲ Ἰακὼβ, μὴ τὸν Ἰουδαίων λαὸν νόμιζε μόνον, ἀλλὰ πάντας τοὺς διὰ τῆς κλήσεως τοῦ Σωτῆρος ἐξ ἁπάντων τῶν ἐθνῶν εἰς τὴν τῶν ἁγίων υἱοθεσίαν εἰσποιουμένους. Ὁ λαὸς τοῦ Θεοῦ ποτὲ μὲν Ἰακὼβ καλεῖται, ποτὲ δὲ Ἰσραήλ· ὁ αὐτὸς γὰρ ἦν καὶ Ἰσραὴλ καὶ Ἰακώβ· καὶ φύσει μὲν Ἰακὼβ ἦν ὁ παλαιὸς λαὸς, ὡς ἐξ Ἰακὼβ κατὰ τὴν ἐξ αἵματος συγγένειαν· θέσει δὲ, ὁ νέος λαὸς κατὰ τὴν ἐξ ἀρετῆς συγγένειαν· ἀντεισήχθη γὰρ ὁ νέος τοῦ παλαιοῦ. Λοιπὸν οὖν ἐπὶ τοῦτον τὸν λαὸν βασιλεύσει εἰς τὸν αἰῶνα, ἤγουν ἀεὶ, ἔκ τε τῶν ἔργων καὶ τῶν λόγων ἐπιγνόντα αὐτὸν, καὶ ἑκουσίως ὑποτεταγμένον αὐτῷ· ὁ γὰρ Χριστὸς ἦν μὲν βασιλεὺς καὶ ὡς
D Θεός· *Ἡ βασιλεία* γὰρ, φησὶν, *ἡ ἐμὴ οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ κόσμου τούτου*· ἦν δὲ καὶ ὡς ἄνθρωπος· εἶχε γὰρ ἔργα βασιλέως τὸ νομοθετεῖν τοῖς ὑπηκόοις αὐτοῦ, τὸ ῥυθμίζειν, τὸ περιέπειν, τὸ ὑπεραποθνήσκειν αὐτῶν· ἃ μάλιστα χαρακτηρίζουσι τὸν ἀληθῆ βασιλέα.

Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σέ.

Θεὸς, φησὶν, ὁ ἐνεργῶν, μὴ ἀμφίβαλλε· ὁ καὶ τὴν φύσιν γεγηρακυῖαν καὶ ἀσθενοῦσαν ἐπιῤῥωννὺς, καὶ φύσιν καινοτομῶν, ὅτε βούλεται.

Εἶπε Μαριάμ· Ἰδοὺ ἡ δούλη Κυρίου, κ. τ. λ.

Δούλη εἰμὶ Κυρίου· πίναξ εἰμὶ γραφόμενος· ὃ

[43] Gen. XVII, 17. [44] Gen. XVIII, 10. [45] Luc. I, 19. [46] ibid. 32. [47] Psal. LXXXVI, 36 seq. [48] Joan. XVIII, 36. [49] Luc. I, 35. [50] ibid. 38.

βούλεται ὁ γραφεὺς, γραφέτω· ποιείτω ὃ ἐθέλει ὁ A τοῦ παντὸς Κύριος.

Φῶς εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν.

Ὅρα πῶς ἤδη λέγει καὶ τὴν μέλλουσαν ἔσεσθαι τῶν ἐθνῶν σωτηρίαν· τὴν γὰρ τούτου παρουσίαν, φησὶ, τὰ ἔθνη προσδοκᾷ.

Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὗ ἕνεκεν ἔχρισέ με.

Ὁ μὲν Σωτὴρ, τῶν μακαρισμῶν ἀπαρχόμενος, τοῖς πτωχοῖς τὸν οὐράνιον εὐηγγελίζετο πλοῦτον καὶ τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν· Ἡσαΐας δὲ ὁ προφήτης τούτων προλαβὼν ἐμνημόνευσεν, ἐξ αὐτοῦ προσώπου τοῦ Σωτῆρος τὸ μέλλον ὧδε προθεσπίζων· *Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμὲ, οὗ εἵνεκεν ἔχρισέ με, εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με.* Ἄντικρυς γοῦν ἐσήμανε πτωχοῖς εὐαγγελισμὸν ἀγαθῶν· διὸ ἅμα τε B ἐπέφανεν ἀνθρώποις ὁ τῷ ἁγίῳ Πνεύματι κατὰ τὸ ἀνθρώπινον κεχρισμένος· καὶ ἐντεῦθεν ἀπήρχετο τῆς διδασκαλίας, βασιλείαν οὐράνιον δι' αὐτὸν πτωχεύουσιν εὐαγγελιζόμενος.

Οἳ ἦλθον ἀκοῦσαι αὐτοῦ, καὶ ἰαθῆναι ἀπὸ τῶν νόσων αὐτῶν.

Ὅρα γοῦν ἐπὶ τοῦ παρόντος, ἄνωθεν ἀρξαμένους τὰς τοῦ Σωτῆρος διελθεῖν φωνὰς, καὶ παρ' αὐτοῦ τὰς διδασκαλίας ὥσπερ τινὰς νόμους, δι' ὧν ἄν τις τύχοι τῆς οὐρανίου βασιλείας, παραδέξασθαι· καὶ μὴ μέχρι τοῦ μαθεῖν στῆναι, ἀλλὰ καὶ δι' ἔργων χωρῆσαι, ὡς ἂν μὴ ἐκπέσοιεν τῶν ἐπαγγελμάτων· ὅτι οὐκ ἐν λόγῳ ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ἀλλ' ἐν δυνάμει.

Μακάριοι οἱ πτωχοὶ, ὅτι ὑμετέρα ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ. C

Πλὴν τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας ἐν πολλοῖς ἀγαθῶν τάγμασιν ἐπινοουμένης, κατὰ τὸ, *Πολλαὶ μοναὶ παρὰ τῷ Πατρὶ*, τὸ πρῶτον, ὡς ἂν εἴποι τις, ἀξίωμα, καὶ ὁ πρῶτος ἀνιόντων βαθμὸς ὁ τῶν διὰ Θεὸν πτωχευόντων τυγχάνει. Εἶεν δ' ἂν οὗτοι οἱ πάντων τῶν τοῦ παρόντος βίου τιμίων κατολιγωρήσαντες, οἱ πτωχεύοντες τῇ μετριοφροσύνῃ, οἱ καὶ εἰς ἄκρον ἐλάσαντες ἀκτημοσύνης διὰ τὴν κατὰ Θεὸν φιλοσοφίαν, τοῦ σωτηρίου μακαρισμοῦ τεύξονται. Τοιούτους δὲ αὐτοὺς τοὺς πρώτους αὐτῷ μαθητεύοντας ἀπειργάσατο· διὸ καὶ εἰς αὐτῶν πρόσωπον κατὰ θάτερον (45) τῶν εὐαγγελιστῶν ἡρμόττετο λέγων· *Μακάριοι οἱ πτωχοὶ, ὅτι ὑμετέρα ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ*· τὸ γὰρ *ὑμετέρα* δεικτικῶς πρὸς παρόντας ἐλέγετο. Εἰς αὐτοὺς δὲ καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἐπῆρε, καὶ πρὸ τοῦ λό- D γου τῷ ἱλαρῷ βλέμματι πρὸς τὴν ἀκρόασιν αὐτοὺς ἐφελκόμενος· οἱ δὲ προθύμως σφᾶς αὐτοὺς ὑπηκόους τοῖς λεγομένοις παρεῖχον. Πρῶτος μὲν οὖν βαθμὸς τῶν σωτηρίων μακαρισμῶν οὗτος ἦν, ὁ συμβασιλεύειν αὐτῷ παριστὰς τοὺς τὴν δι' αὐτὸν πτωχείαν, καὶ τὸν ἄκρως ἀκτήμονα φιλόσοφόν τε καὶ θεοφιλῆ βίον ἀναδεδεγμένους, ἤγουν τοὺς ταπεινόφρονας.

Δεύτεροι οὖν καὶ τρίτοι ἐφεξῆς καταλέγονται παρ'

quid vult pictor in ea depingat : quod vult omnium rerum Dominus faciat.

[51] *Lumen ad revelationem gentium.*

Cerne quomodo jam dicit futuram gentium salutem. Namque hujus (pueri) adventum gentes exspectant.

[52] *Spiritus Domini super me; propter quod unxit me.*

Servator beatitudines edisserere incipiens, pauperibus supernas nuntiat divitias cœlorumque regnum. Et quidem Isaias propheta hæc in antecessum commemoraverat, dum in Servatoris persona quæ eventura erant hisce verbis prædixit : *Spiritus Domini super me; propterea unxit me, ad evangelizandum pauperibus misit me* [53]. Perspicue igitur significaverat pauperibus felicitatis adventum. Atque idcirco inter homines simul is apparuit, cujus a sancto Spiritu uncta fuerat humanitas. Atque hinc fecit magisterii initium, cœlorum scilicet regnum per se ipse pauperibus nuntians.

[54] *Qui venerant ut audirent eum, et sanarentur a languoribus suis.*

Specta nunc igitur, primitus incipientes Servatoris verba auscultare, atque ab eo doctrinas, legum instar, quibus cœleste regnum assequantur homines, excipere. Neque eos discendo esse contentos, sed ad opera etiam procedere, ne promissis præmiis excidant : quia non in sermone regnum Dei est, sed in virtute.

[55] *Beati pauperes, quoniam vestrum est regnum Dei.*

Quum cœlorum regnum in multis bonorum ordinibus considerari possit, juxta illud, *multæ mansiones sunt apud Patrem* [56], prima, ut ita dicam, dignitas, et primus ascendentium gradus, ille est hominum paupertatem propter Deum sectantium. Sunt autem hi qui omnia vitæ hujus commoda negligunt, qui modestia sua pauperes sunt, qui summam rerum omnium egestatem philosophia sua secundum Deum profitentes, beatitudinem a Servatore propositam consequentur. Tales primos suos voluit esse discipulos. Quare et eorum personam, secundum alterum evangelistam, coram veluti allocutus est, dicens : *Beati pauperes, quia vestrum est regnum Dei.* Nam vocabulum *vestrum* demonstrative ad præsentes dirigitur. Ad illos autem ante verba, oculos quoque suos intendens, hilari respectu ipsos ad audiendum permovens, qui libenter se auditores præbuerunt. Primus itaque beatitudinum a Servatore propositarum gradus hic erat, qui conregnatores ei faciebat illos qui propter ipsum egenam prorsus et philosophicam religiosamque vitæ rationem amplexi fuissent, id est humili mente præditos.

Secunda mox et tertia recensetur a Christo bea-

[51] cap. II, 32. [52] cap. IV, 18. [53] Isa. LXI, 1. [54] cap. VI, 18. [55] cap. VI, 20. [56] Joan. XIV, 2.

(45) Alter hic evangelista, Lucas ipse est, apud quem dicitur ὑμετέρα, *vestrum regnum*, in secunda persona; cum apud Matthæum V, 3, dicatur in tertia αὐτῶν, *ipsorum regnum*. Quamobrem Eusebius videtur hic commentari potius ad Matthæum; quanquam Nicetas catenæ in Lucam auctor Eusebium ad argumentum suum transtulit.

titudo, et quarta, aliæque deinceps. Licere enim docebat secundum aliquod ex prædictis vitæ generibus promissa bona consequi; ita ut possent in Dei regno, si minus cum Christo regnare æque ac pauperes spiritu, at certe recreari, eo quod mortifera sua peccata defleverint, ac pœnitentiæ et confessioni castæque vitæ semet addixerint. Vel promissa terra potiri, et habitatores civesque supernæ Dei civitatis fieri, quia mites se patientesque præbuerint. Vel quia esuriverint in præsenti vita justitiam atque sitiverint, eaque satiari in futuro sæculo optaverint; ita defæcatam ac substantialem virtutem obtineant, et hypostaticam ipsam Dei justitiam aspiciant, ipsamque Dei sapientiam, æternam vitam, et animarum lumen. Quæ omnia secundum inhærentem virtutem in unigenito Dei Verbo esse intelliguntur. Quod si alioqui nonnulli benigni fuerint et eleemosynarii, misericordiamque ac liberalitatem erga proximos demonstraverint, beneficiorum suorum vicem experientur, misericordia clementiaque Dei fruendo. Alius est beatorum secundum promissionem ordo, qui corde, id est mente puri sunt; itemque alius pacificorum. Quorum priores quidem puritatis suæ mercedem percipient, Dei visionem, quia purgatis eum animæ oculis sunt visuri; alteri vero filii Dei fient, propterea quod par opus fecerint, atque Dei Filius, qui omnia per se ipsum pacificavit sive quæ in cœlis sunt, sive quæ in terra. Verumtamen hi omnes pro suorum operum diversitate diversis in promisso cœlorum regno potientur honoribus. Nam regnabunt cum Dei Filio primi qui nominati sunt pauperes spiritu. Post illos autem secundi, fortes Dei martyres, de quibus postea dicit: *Beati qui persecutionem patiuntur propter justitiam.* His enim verbis eos qui pro regno decertaturi erant, tanquam nobiles Dei milites dicebat beatos; necessario his quoque, ut beatificatorum antea pauperum fratribus, mercedis loco cœlorum regnum promittens. Multo autem cum ordine et consentanee his communicat regnum suum post pauperes spiritu. Oportet enim primum vivere Deo gratos toto vitæ tempore, pauperem ac philosophicum morem tenentes: deinde sic ad gratum Deo finem pertingere. Itaque priores illi summam vitæ paupertatem sectantes, toto ætatis suæ tempore pro virtutis præmiis decertarunt. Secundi vero, propter testimonium de Christo, exagitati fuerunt, oppugnati, odio habiti, falsis accusationibus calumniose appetiti, nullam aliam ob causam quam ob Christi confessionem. Sed enim esurientes quidem et flentes, et Christi causa contumeliis affectos apud Lucam quoque videbimus (48); mites

A αὐτῷ μακαρισμοί, καὶ τέταρτοι καὶ ἐφεξῆς (46). Ἐξεῖναι γὰρ ἐδίδασκε καθ' ἕνα τινὰ τρόπον τῶν κατωνομασμένων βίων καταξιωθῆναι τῶν ἐπηγγελμένων φιλοτιμεῖσθαι· ὥστ' εἶναι δυνατὸν, ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ βασιλείᾳ γενομένους, εἰ καὶ μὴ συμβασιλεῦσαι Χριστῷ κατὰ τοὺς πτωχοὺς τῷ πνεύματι, ἀλλὰ γοῦν παρακληθῆναι ἐφ' οἷς τὰ πρὸς θάνατον ἁμαρτήσαντες ἐπένθησαν, μετανοίᾳ καὶ ἐξομολογήσει (47) καὶ βίῳ σώφρονι ἑαυτοὺς ἐπιδεδωκότες· ἢ τῆς ἐπηγγελμένης γῆς τυχεῖν, οἰκήτοράς τε καὶ πολίτας τῆς ἄνω τοῦ Θεοῦ πόλεως γενέσθαι, πράους καὶ ἀνεξικάκους ἀποδειχθέντας· ἢ πεινήσαντας ἐν τῷ παρόντι βίῳ, καὶ διψήσαντας τῆς δικαιοσύνης τυχεῖν αὐτῆς, καὶ χορεσθῆναι κατὰ τὸν ἐπηγγελμένον αἰῶνα, ἐπὰν αὐτῆς καθαρᾶς τῆς οὐσιώδους ἀρετῆς ἀπολαύωσιν, αὐτὴν
B ὑποστατικὴν ὁρῶντες τὴν τοῦ Θεοῦ δικαιοσύνην, καὶ αὐτὴν τὴν σοφίαν τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον, καὶ τὸ ψυχῶν φωτιστικόν· ἃ δὴ πάντα ἐπινοεῖται κατὰ τὰς ἐνυπαρχούσας δυνάμεις τῷ μονογενεῖ τοῦ Θεοῦ Λόγῳ. Εἰ δὲ ἄλλως τινὲς φιλάνθρωποι καὶ ἐλεήμονες γεγόνασι, τὸ συμπαθὲς καὶ κοινωνικὸν πρὸς τοὺς πέλας ἐπιδεικνύμενοι, ταὐτὸν πείσονται οἷς ἔδρασαν, κατ' ἔλεον Θεοῦ καὶ φιλανθρωπίαν ἐλεηθέντες. Ἄλλο δὲ τάγμα γένοιτ' ἂν τῶν κατὰ τὴν ἐπαγγελίαν μακαρίων, τὸ τῶν τὴν καρδίαν τουτέστι τὴν διάνοιαν κεκαθαρμένων· καὶ ἄλλο πάλιν τῶν εἰρηνοποιῶν· ὧν οἱ μὲν πρότεροι γέρας λήψονται τῆς καθαρότητος, τὴν τοῦ Θεοῦ θέαν, ἅτε δὲ ὀφθαλμοῖς ψυχῆς κεκαθαρμένοις αὐτὸν ὀψόμενοι· οἱ δὲ δεύτεροι υἱοὶ
C Θεοῦ γενήσονται, ὡς ἂν ἔργον ὅμοιον κατωρθωκότες· οἷον καὶ ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱὸς εἰρηνοποιήσας τὰ πάντα δι' ἑαυτοῦ, τά τε ἐν οὐρανῷ καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς. Ἀλλ' οὗτοι μὲν ἐπὶ διαφόροις κατορθώμασι διαφόρων τεύξονται τιμῶν ἐν τῇ κατηγγελμένῃ τῶν οὐρανῶν βασιλείᾳ. Οἵ γε μὴν αὐτῷ συμβασιλεύσοντες τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ πρῶτοι μὲν ἦσαν οἱ δηλωθέντες πτωχοὶ τῷ πνεύματι· δεύτεροι δὲ μετ' ἐκείνους οἱ γενναῖοι τοῦ Θεοῦ μάρτυρες, περὶ ὧν ἑξῆς ἐδίδασκε λέγων· *Μακάριοι οἱ δεδιωγμένοι ἕνεκεν δικαιοσύνης·* διὰ τούτων γὰρ τοὺς μέλλοντας ὑπεραγωνίζεσθαι τῆς βασιλείας ὡς εὐγενεῖς Θεοῦ στρατιώτας ἐμακάριζεν· ἀναγκαίως καὶ αὐτοῖς ὡς ἀδελφοῖς τῶν προμεμακαρισμένων πτωχῶν βραβεῖα τῶν ἐπάθλων τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν ὑπισχνούμενος. Τάξει δὲ πολλῇ καὶ
D ἀκολουθίᾳ τούτοις μετεδίδου τῆς αὐτοῦ βασιλείας μετὰ τοὺς πτωχοὺς τῷ πνεύματι· βιῶναι γὰρ δεῖ πρότερον θεοφιλῶς τὸν πάντα χρόνον τῆς ζωῆς ἐν ἀκτήμονι καὶ φιλοσόφῳ τρόπῳ διατελέσαντας, εἶθ' οὕτως ἐπὶ τὸ θεοφιλὲς τέλος ἐλθεῖν. Οἱ μὲν οὖν πρῶτοι τὴν ἄκραν ἀκτήμονα μετήρχοντο ἀγωγὴν τοῦ βίου, διὰ πάσης αὐτῶν τῆς ζωῆς τοῖς τῆς ἀρετῆς ἄθλοις ἐναγωνιζόμενοι· οἱ δὲ δεύτεροι τῆς εἰς αὐτὸν μαρτυρίας

(46) Hoc quoque apud Matthæum, qui octo ponit beatitudines, cum Lucas quatuor tantum scribat. In Matthæo itaque versari videtur Eusebius.

(47) Animadverte pœnitentiam non sine confessione.

(48) Vides rursus Eusebium in Matthæum potius commentari quam in Lucam, ad quem tamen Nicetas Eusebii has meditationes traxit. Nisi fortasse Eusebius generatim ad tetraevangelium, quasi per harmoniam, commentatus fuit. Aut nisi denique sumuntur hæc et alia ex Theophania fortasse pleniore; in cujus certe quarto libro modo ex hoc modo ex alio evangelista facit excerpta Eusebius.

ἕνεκεν ἠλαύνοντο πολεμούμενοι καὶ μισούμενοι, συκοφαντούμενοί τε ψευδέσι διαβολαῖς δι' οὐδὲν ἕτερον ἢ διὰ τὴν εἰς Χριστὸν ὁμολογίαν. Ἀλλὰ γὰρ τοὺς μὲν πεινῶντας καὶ κλαίοντας καὶ διὰ Χριστὸν ὀνειδιζομένους καὶ παρὰ τῷ Λουκᾷ ὀψόμεθα· τοὺς δὲ πραεῖς καὶ τοὺς ἐλεήμονας καὶ τοὺς καθαροὺς τῇ καρδίᾳ καὶ τοὺς εἰρηνοποιοὺς ὁ Ματθαῖος ἡμῖν εἰς ἐξέτασιν παρατίθεται.

autem, et misericordes, et corde puros, et pacificos Matthæus nobis ad considerandum suppeditat.

Καὶ ταῦτ' ἔλεγεν ὁπλίζων καὶ περιφράττων τοὺς μαθητὰς εἰς τὸν κατὰ τῶν ἐναντίων πόλεμον, ὃν ἔμελλον ἐπαναντλεῖσθαι κηρύττοντες παντὶ τῷ κόσμῳ, καὶ μαρτυρόμενοι τὴν ἑνὸς τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ βασιλείαν. Μέλλοντας γὰρ αὐτοὺς διὰ τὸ νέον κήρυγμα πρὸς ἁπάντων ἐλαύνεσθαι καὶ πολεμεῖσθαι, προησφαλίζετο καὶ προέφραττε μακαρισμῶν τε ἠξίου· ὅτι δὴ ἄληπτον βίον προβαλλόμενοι, ὡς μηδὲ τοῖς ἐχθροῖς προφάσεις κατ' αὐτῶν θηρωμένοις ἀφορμὰς διαβολῆς παρέχειν· ὅμως διὰ μόνην τὴν εἰς αὐτὸν ὁμολογίαν, καὶ τῶν αὐτοῦ παραγγελμάτων ἕνεκεν, διώκεσθαι καὶ πολεμεῖσθαι μέλλοιεν, δυσφημούμενοι καὶ πάσας ὑπομένοντες λοιδορίας καὶ ὕβρεις καὶ ὀνειδισμοὺς, οὐ δι' οἰκείας πλημμελείας, διὰ δὲ τὸν ἐνάρετον καὶ ἄκρον ἐν δικαιοσύνῃ βίον αὐτῶν· ὃ δὴ καὶ αὐτὸ κατὰ τὴν θείαν προμήθειαν εἰρημένον τέλους ἐτύγχανεν ἀληθοῦς ἐν τῷ μετὰ ταῦτα χρόνῳ. Πλὴν ἀλλὰ θεραπεύει τὸ λυπηρὸν τοῦ λόγου, ἰσοτίμους αὐτοὺς ἀποφαίνων τοῖς πάλαι τοῦ Θεοῦ προφήταις. Διὸ καὶ χαίρειν καὶ ἀγαλλιᾷν ἐν πᾶσι τοῖς ἐπιοῦσι παρῄνει, ὡς ἂν τὰ ὅμοια τοῖς προφήταις πεισομένους, καὶ δηλαδὴ ὁμοίως αὐτοῖς τῆς παρὰ τῷ Θεῷ τιμῆς ἀξιωθησομένους. Ἔνθεν εἰκότως Παῦλος τούτοις ἐπιθαῤῥῶν ἔλεγεν· *Εἴπερ συμπάσχομεν, ἵνα καὶ συνδοξασθῶμεν*· καὶ, *Οὐκ ἄξια τὰ παθήματα τοῦ νῦν καιροῦ πρὸς τὴν μέλλουσαν δόξαν ἐκκαλυφθῆναι εἰς ἡμᾶς*. Καὶ οὐ λόγοις μὲν ταῦτα ἔλεγεν, ἔργοις δὲ ἀφυστέρει τῶν λελεγμένων, ἀλλὰ καὶ αὐταῖς πράξεσι τοὺς ὑπὲρ εὐσεβείας ἄθλους ἐνεδείκνυτο, οὓς καὶ κατηριθμεῖτο λέγων· *Διὸ εὐδοκῶ ἐν ἀσθενείαις, ἐν ὕβρεσι*, καὶ τὰ ἑξῆς. Καὶ ταῦτα μὲν ἔτι τὰ τῶν ἄθλων προοίμια· τὸ δὲ συμπέρασμα τοῦ παντὸς ἀγῶνος αὐτῷ ἐπὶ τῆς Ῥωμαίων ἐτελειοῦτο πόλεως, ἔνθα μαρτυρίῳ τὴν κεφαλὴν ἀπετμήθη (49). Ὁ Πέτρος δὲ ἁρπαγμὸν τὸν διὰ σταυροῦ θάνατον ἐποιεῖτο διὰ τὰς σωτηρίους ἐλπίδας· Ἰάκωβός τε ὁμοίως ξίφει τὴν κεφαλὴν ἐν Ἱεροσολύμοις ἀποτέμνεται· καὶ Ἰωάννης νῆσον οἰκεῖν Πάτμον κατεκρίνετο· καὶ ἄλλος ἄλλως τὸ καθαρὸν καὶ ἄπλαστον τῆς τῶν αὐτοῦ λόγων ὑπακοῆς ἐνδειξάμενοι, διάφορον ὑπέμειναν τοῦ βίου τελευτήν. Καὶ ταῦτ' οὐ παρὰ γνώμην ἔπασχον, πάσης δὲ ἡδονῆς ἡδίω τιθέμενοι τὴν τῶν σωτηρίων ἐπαγγελιῶν ἐλπίδα· ἐπεὶ γοῦν ποτε συλλαβόντες αὐτοὺς οἱ τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἄρχοντες μαστίγων αἰκίαις ὑπέβαλον, ὡς ἡ περὶ αὐτῶν ἱστορία μαρτυρεῖ, ὡς ἄρα *προῄεσαν ἐκ τοῦ συνεδρίου χαίροντες, ὅτι κατηξιώθησαν ὑπὲρ τοῦ*

Jam vero hæc aiebat armans atque communiens ad bellum cum hostibus discipulos, quod erant tolerat uri dum toti mundo unum universalis Dei regnum prædicarent. Nempe eos, qui ob novam prædicationem ab omnibus exagitandi erant et oppugnandi, ante muniebat atque armabat, et beatitudine dignos definiebat. Quia nimirum irreprehensibilem adeo vitam præ se ferentes, ut ne inimicis quidem ansam quærentibus, calumniæ materiam præberent; nihilominus, propter solam Christi confessionem ejusque mandatorum causa, persecutionum bellum perpessuri erant, maledicti, atque omni genere conviciorum, injuriarum, contumeliarumque obruti, haud ob suum crimen aliquod, sed propter suam exactæ virtutis ac justitiæ vitam. Quod sane secundum divinam præscientiam dictum, verum exitum nactum est sequente tempore. Sed tamen sermonis tristitiam temperat, dum pares illos antiquis Dei prophetis affirmat. Ideo et gaudere et exsultare in omni re futura hortatur, ceu qui paria prophetis sint experturi, id est æque ac illi a Deo honoribus augendi. Unde merito Paulus his dictis fretus aiebat: *Si quidem compatimur, ut et conglorificemur.* Et: *Non sunt condignæ passiones hujus temporis ad futuram gloriam quæ revelabitur in nobis* [87]. Neque vero hæc verbo aiebat, opere autem a dictis distabat, sed ipsis actibus labores pro religione expromebat, quos etiam enumerabat dicens: *Ideo mihi placeo in infirmitatibus, in contumeliis* [87*], et reliqua. Et hæc quidem erant laborum initia. Sed universi agonis consummatio in Romana urbe illi contigit, ubi ei martyri caput est amputatum. Petrus autem regnum rapuit per crucis necem cum spe salutari. Jacobus pariter gladio Hierosolymis capite minutus fuit; et Joannes ad insulæ Patmi incolatum damnatus: aliique aliter dum puram atque sinceram doctrinæ Christi obedientiam exhibent, variis modis violentum vitæ exitum nacti sunt. Atque hæc haud inviti sunt passi, sed qualibet voluptate dulciorem dominicarum promissionum spem habuerunt. Cum eos igitur Judaicæ gentis principes verberum castigationi addixerunt, ut historia de illis narrat, *læti utique de concilio excesserunt, quod digni habiti essent pro nomine Christi contumeliam pati* [87**]. Idque egerunt præcepto ejus obsequentes, qui lætari docuerat si quando propter eum pateren-

Use of ἁρπαγμ. Phil.

[87] Rom. VIII, 17, 18. [87*] II Cor. XII, 10. [87**] Act. V, 41.

(49) Apostolorum Petri ac Pauli mortibus et sepulcris Romæ exstantibus insigne mirumque dat testimonium Eusebius in *Theophaniæ* libro IV, cap. 7, his verbis: *Promissionem suam re confirmavit Servator, nempe hunc ipsum Simonem, cognomine Cepham, oppidulo Galilææ Capharnaumo oriundum, multas hominum animas illuminaturum Dei notitia; ipsumque pariter in universo orbe cognitum iri usque ad Occidentis regiones. Ejus certe memoria usque ad hodiernum tempus apud Romanos celebrior est, quam illa heroum veterum: adeo ut dignus quoque existimatus fuerit sepulcro insigni ante ipsam illorum urbem (nempe trans Tiberim in regione Vaticana) ad quod populorum ex omni Romana ditione, tanquam ad asylum templumque Dei, accurrit multitudo. — Pari modo Pauli mors martyrica, datumque ei sepulcrum, magnopere usque ad hunc diem in Romana urbe honorantur.*

tur. Pari autem eum prophetis honore frui affirmaverat dicens apud Matthæum : *Sic enim persecuti sunt eos qui vos præcesserunt* [48] : tanquam videlicet et ipsi essent prophetæ, minores quidem tempore, sed similitudine passionis exæquati. Nam et illorum alius quidem gladio fuit interfectus, alius lapidibus, alius leonibus objectus, alius in putrem lacum demissus, alius serra medio corpore sectus, alii ignea fornace conclusi. Ideo forti animo esse Servator in cruciatuum perpessione jubebat familiares suos, identidem admonefaciens quanta Dei prophetæ pertulissent, ut illorum comparatione parem eisdem ipsi quoque spem conciperent. *Cum enim*, inquit, *vobis calumniam facient, gaudete; nam et prophetæ idem pertulerunt.*

A *ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ ἀτιμασθῆναι* (50). Καὶ τοῦτ' ἔπραττον, αὐτοῦ παράγγελμα πληροῦντες, ἐπειδὴ χαίρειν ἐδίδασκεν ὑπὲρ αὐτοῦ πάσχοντας. Ἰσοτίμους δ' αὐτοὺς τοῖς προφήταις ἀπέφαινε, λέγων κατὰ Ματθαῖον (51)· *Οὕτω γὰρ ἐδίωξαν τοὺς πρὸ ὑμῶν*· ὡς καὶ τούτων μὲν ὄντων προφητῶν, λειπομένων δὲ χρόνῳ, ἐξισουμένων γε μὴν ἐκείνοις διὰ τὴν ὁμοιοπάθειαν. Ἐπεὶ κἀκείνων ὁ μέν τις ἀνῃρεῖτο ξίφει, ὁ δὲ λίθοις, ὁ δὲ λέουσι παρεβάλλετο, ὁ δὲ ἐν λάκκῳ βορβόρου ἐβάλλετο· καὶ ἄλλος πρίονι τὸ σῶμα κατετέμνετο· οἱ δ' ἐν πυρὸς καμίνῳ συνεκλείοντο. Διὸ δὴ θαῤῥεῖν ὁ Σωτὴρ ἐν τῇ τῶν δεινῶν ὑπομονῇ τοῖς κατ' αὐτοῦ παρεκελεύετο γνωρίμοις, κατὰ καιρὸν ὑπομνήσας ὧν οἱ τοῦ Θεοῦ προφῆται πεπόνθασι· ὅπως διὰ τῆς ἐκείνων παραθέσεως καὶ αὐτοὶ τὰς αὐτὰς ὑπογράφοιεν αὐτοῖς ἐλπίδας· *Ὅταν γάρ*, φησι, *συκοφαντήσωσιν ὑμᾶς, χάρητε· ἐπειδὴ καὶ οἱ προφῆται τὸ αὐτὸ ὑπέστησαν.*

[49] *Et omnis populus audiens, et publicani justificaverunt Deum, baptizati baptismo Joannis. Pharisæi autem et legis periti consilium Dei spreverunt in semetipsos, non baptizati ab eo.*

B *Καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἀκούσας, καὶ οἱ τελῶναι ἐδικαίωσαν τὸν Θεὸν, βαπτισθέντες τὸ βάπτισμα Ἰωάννου. Οἱ δὲ Φαρισαῖοι καὶ οἱ νομικοὶ τὴν βουλὴν τοῦ Θεοῦ ἠθέτησαν εἰς ἑαυτοὺς, μὴ βαπτισθέντες ὑπ' αὐτοῦ.*

Illos ambos innuebat etiam cum diceret in parabola, *Quid vobis videtur? Homo quidam habebat duos filios, et accedens ad primum dixit : Fili, vade, operare hodie in vinea mea. Ille autem respondens, ait : Nolo. Postea vero pœnitentia motus abiit. Accedens autem ad alterum, dixit similiter. At ille respondens ait : En ego* (52), *domine; nec tamen ivit. Quis ex duobus fecit voluntatem patris? Dicunt ei : Primus* [50]. Hoc loco duos hominum ordines sermone suo repræsentavit, quorum unus Israeliticus populus, alter gentis alienigenæ, publicanorum nomine indigitatus : utrumque autem unius patris filium appellavit, quia ex uno Deo omnes, Judæi simul et ethnici. Et priores quidem vocavit ethnicos, secundo loco circumcisos; namque ante Israelem gentes erant; gentibusque primum, nomine Israelitico nondum exsistente, oracula Dei et manifestationes evenerunt. Nam et Enochus, quanquam esset gentilis et incircumcisus, præmium suæ apud Deum gratiæ retulit translationem ex hominibus. Et Noe quia justus in sua generatione erat, divinis alloquiis dignus fuit, quanquam ipse quoque incircumcisus. Melchisedech populo circumciso antiquior, sacerdos Dei altissimi exstitit. Abrahamus vero et Isaacus atque Jacobus, ante populum Israeliticum, Dei oraculis sunt honorati. Utique etiam Jobus, Idumæus de filiis Esau, pietate erga Deum maxima inclaruit. Sed enim reliquus ethnicorum ordo, cum naturalibus legibus jussus esset in vinea operari, id est piam erga Deum vitam degere, renuit restititque mandato patrio, omni tempore idola colens. Verumtamen ad extremum

Ἑκατέρους δὲ τούτους αἰνίττεται καὶ ὅταν ἐν παραβολῇ λέγῃ· *Τί ὑμῖν δοκεῖ; Ἄνθρωπός τις εἶχε τέκνα δύο· καὶ προσελθὼν τῷ πρώτῳ εἶπε· Τέκνον, ὕπαγε, σήμερον ἐργάζου ἐν τῷ ἀμπελῶνί μου. Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Οὐ θέλω· ὕστερον δὲ μεταμεληθεὶς ἀπῆλθε. Καὶ προσελθὼν τῷ ἑτέρῳ ὁμοίως εἶπεν· ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, Ἐγὼ, κύριε· καὶ οὐκ ἀπῆλθε. Τίς ἐκ τῶν δύο ἐποίησε τὸ θέλημα τοῦ πατρός; Λέγουσιν αὐτῷ, Ὁ πρῶτος.* Ἐνταῦθα γὰρ δύο τάγματα τῷ λόγῳ παραστησάμενος, ἓν μὲν τὸ Ἰσραηλιτικὸν, ἕτερον δὲ τὸ τῶν C ἀλλοφύλων ἐθνῶν διὰ τῶν τελωνῶν δηλούμενον, ἄμφω δύο τέκνα ἑνὸς πατρὸς ὠνόμαζεν, ἐπεὶ ἐξ ἑνὸς Θεοῦ πάντες, Ἰουδαῖοί τε καὶ Ἕλληνες. Καὶ πρώτους μὲν ἐκάλεσε τοὺς ἐξ ἐθνῶν, δευτέρους δὲ τοὺς ἐκ περιτομῆς· ἐπειδὴ πρὸ τοῦ Ἰσραὴλ ὑπῆρχε τὰ ἔθνη, καὶ τοῖς ἔθνεσι πρώτοις, μήπω μηδὲ ὀνόματος ὄντος ἐν ἀνθρώποις Ἰσραηλιτικοῦ, οἱ χρησμοὶ παρείχοντο τοῦ Θεοῦ καὶ αἱ θεοφάνειαι. Ὅ τε γὰρ Ἐνὼχ ἐθνικὸς ἦν ἀπερίτμητος ὢν, ὃς ἔπαθλον εἴληφε τῆς εὐαρεστήσεως τὴν ἐξ ἀνθρώπων μετάθεσιν· καὶ Νῶε δίκαιος ἐν τῇ γενεᾷ αὐτοῦ γεγονὼς, χρησμῶν Θεοῦ κατηξιώθη, ἀπερίτμητος ὢν καὶ αὐτός· καὶ Μελχισεδὲκ παλαιότερος γεγονὼς τοῦ ἐκ περιτομῆς λαοῦ, ἱερεὺς τοῦ Θεοῦ τοῦ ὑψίστου κεχρημάτικε· καὶ Ἀβραὰμ δὲ καὶ D Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ πρὸ τοῦ Ἰσραὴλ χρησμῶν Θεοῦ κατηξιώθησαν· ἄντικρυς δὲ καὶ ὁ Ἰὼβ, Ἰδουμαῖος ὢν τῶν υἱῶν Ἠσαῦ, θεοσεβείας ἀνδραγαθήμασι διέλαμψε. Τὸ μὲν λοιπὸν τάγμα τῶν ἐθνῶν κελευόμενον φυσικοῖς νόμοις ἐργάζεσθαι εἰς τὸν ἀμπελῶνα, τοῦτο δ' ἦν τὸ τῆς θεοσεβείας τὸ πολίτευμα, ἀνένευσε καὶ ἀντεῖπε τῷ προστάγματι τῷ πατρικῷ, πάντα τὸν

[48] Matth. v, 12. [49] cap. vii, 29, 30. [50] Matth. xxi, 28.

(50) Hæc et præcedentia partim conspirant cum *Theophania*, lib. iv, 16 et 17.

(51) Ita Græce; et sic *ego*, pro *eo*, habet etiam Latinus codex Cantabrigiensis apud Sabaterium. At vulgatus, pluresque codices, *eo*; sive quia *g* exciderit, sive quia sensum loci potius quam verba exprimere placuit.

(52) Provocat hic ad Matthæum Eusebius, quasi revera commentans in Lucam.

χρόνον εἰδωλολατροῦν· πλὴν ἐπὶ τέλει τὴν ὑπακοὴν ἐνεδείξατο· τὸ δὲ Ἰουδαίων ἔθνος, ὅπερ ἦν τὸ δεύτερον τέκνον, μετὰ τὴν ἀνάνευσιν τοῦ προτέρου κληθὲν ἐπὶ τὴν αὐτὴν ἐργασίαν διὰ Μωϋσέως καὶ τῶν προφητῶν, λόγῳ μὲν τὴν προθυμίαν ἐνεδείξατο· εἶπον γὰρ, ὅτι Πάντα ποιήσομεν καὶ ἀκουσόμεθα· ἔργῳ δὲ πᾶν τοὐναντίον. Διὸ πυνθάνεται τῶν ἀρχιερέων ὁ Σωτήρ· *Τίς ἄρα τῶν δύο τούτων ἐποίησε τὸ θέλημα τοῦ πατρός;* Ἐκείνων δὲ ὁμολογησάντων, ὅτι ὁ πρῶτος, τίς ἦν οὗτος ὁ πρῶτος διασαφεῖ λέγων· *Οἱ τελῶναι καὶ αἱ πόρναι καὶ πᾶν τὸ τῶν ἀπίστων ἐθνῶν τάγμα προσάγουσιν ὑμᾶς εἰς τὴν ἀγάπην* (53) *τοῦ Θεοῦ.* Ὑμᾶς δὲ τίνας, ἢ τοὺς ἀρχιερέας καὶ πρεσβυτέρους, καὶ πᾶν αὐτῶν τὸ ἔθνος, τὸ δὴ λόγῳ μὴν ἐπαγγελλόμενον θεοσεβεῖν, ἔργοις δὲ ἀντιπράττον τῇ ἐπαγγελίᾳ; Διὸ οἱ μὲν ἐξ ἐθνῶν μεταβαλόντες τῆς προτέρας μοχθηρίας, καὶ καρποὺς ἐνδεξάμενοι τῆς βασιλείας ἀξίους, τεύξονται αὐτῆς· ὑμεῖς δὲ, οἱ φάσκοντες ἑαυτοὺς Θεοῦ εἶναι τέκνα, τῆς βασιλείας ἐκκλεισθήσεσθε· ὅτι ὑμεῖς μὲν οὐκ ἐπιστεύσατε αὐτῷ, οἱ δὲ τελῶναι καὶ αἱ πόρναι ἐπίστευσαν. Διὸ καὶ ἐδικαίωσαν τὸν Θεόν· δίκαιος γὰρ ἐφάνη ἐπὶ πᾶσιν οἷς ἐποίησεν, ὑμᾶς μὲν ὡς ἀπειθεῖς καὶ ἀγνώμονας ἀπωσάμενος, ἐκείνους δὲ ὡς εὐπειθεῖς καὶ εὐγνώμονας ἐκλεξάμενος. Καὶ οὐκ ἔχετε λοιπὸν αὐτῷ ἐγκαλεῖν, ὁ προφήτης φησίν· *Ὅπως ἂν δικαιωθῇς ἐν τοῖς λόγοις σου.*

Εἰς τὴν ἄβυσσον ἀπελθεῖν.

Ὅτι τὸν λεγόμενον τάρταρον ἄβυσσον θεῖοι λόγοι καλοῦσι.

Καὶ γυνὴ οὖσα ἐν ῥύσει αἵματος ἀπὸ ἐτῶν δώδεκα, κ. τ. λ. (54).

Ἐγὼ δὲ οὐκ ἄξιον ἡγοῦμαι παρελθεῖν διήγησιν καὶ τοῖς μεθ' ἡμᾶς μνημονεύεσθαι ἀξίαν. Τὴν γὰρ αἱμοῤῥοοῦσαν ἐκ Πανεάδος ἔλεγον ὁρμᾶσθαι, τόν τε οἶκον αὐτῆς ἐπὶ τῆς πόλεως δείκνυσθαι, καὶ τῆς ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος εἰς αὐτὴν εὐεργεσίας θαυμαστὰ τρόπαια παραμένειν. Ἑστάναι γὰρ ἐφ' ὑψηλοῦ λίθου πρὸς μὲν ταῖς πύλαις τοῦ αὐτῆς οἴκου γυναικὸς ἐκτύπωμα χάλκεον, ἐπὶ γόνυ κεκλιμένον, καὶ τεταμέναις ἐπὶ τὸ πρόσθεν ταῖς χερσὶν, ἱκετευούσῃ ἐοικός· τούτου δὲ ἀντικρὺ ἄλλο τῆς αὐτῆς ὕλης ἀνδρὸς ὄρθιον σχῆμα, διπλοΐδα κοσμίως περιβεβλημένον, καὶ τὴν χεῖρα τῇ γυναικὶ προτεῖνον· οὗ παρὰ τοῖς ποσὶν ἐπὶ τῇ στήλῃ ξένον τι βοτάνης εἶδος φυὲν, ὃ, μέχρι τοῦ κρασπέδου τῆς τοῦ χαλκοῦ διπλοΐδος ἀνιὸν, ἀλεξιφάρμακόν τι παντοίων νοσημάτων τυγχάνει. Τοῦτον τὸν ἀνδριάντα τοῦ Ἰησοῦ εἰκόνα φέρειν ἔλεγον, ὃν Μαξιμῖνος τῆς

A obedientiam præstitit. Secus vero Judaicus populus, qui in altero filio repræsentatur, post priorem recusationem vocatus ad eamdem operam per Moysem atque prophetas, verbo quidem se paratum ostendit; dixerunt enim omnia se facturos et auscultaturos [61]; sed opera prorsus contraria fuit. Idcirco interrogat pontifices Servator: *Quis ex duobus voluntatem patris fecerit?* Illis confitentibus, quod prior; quisnam porro hic prior esset, manifestat dicens: *Fore ut publicani ac meretrices, et universus incredularum gentium ordo præcedant vos in dilectione Dei* [62]. Vos vero quosnam? Nempe pontifices et seniores, et totam gentem ipsorum, quæ verbis quidem religiose se agere dicebat, sed actibus professionem negabat. Ideo gentiles quidem,
B priore nequitia omissa, fructusque regno dignos facientes, hoc potientur. Vos autem qui Dei filios vosmet appellatis, regno expellemini; quia vos nimirum Christo non credidistis, publicani vero ac meretrices crediderunt. Quamobrem etiam Deum justificaverunt: quippe quia is justus apparuit in cunctis quæ fecit, vos quidem ut incredulos et ingratos repudians, illos autem ceu morigeros benevolosque eligens. Quamobrem de eo diutius haud potestis conqueri, id quod etiam propheta aiebat: *Ut justificeris in sermonibus tuis* [63].

[64] *Ut in abyssum irent.*

Qui dicitur tartarus, eum appellant abyssum di-
C vinæ Scripturæ.

[65] *Et mulier quædam erat in fluxu sanguinis ab annis duodecim*, etc.

Ego vero æquum non judico prætermittere narrationem, quæ posterorum quoque memoriæ commendari meretur. Namque hanc hæmorrhousam domo Paneade fuisse aiunt, ejusque adhuc ædes in urbe demonstrari, ibique beneficii in eam a Servatore collati mirum monumentum permanere. Stare videlicet in excelsa lapidea basi, prope ejusdem ædium fores, mulieris æneam effigiem, genu flexo, manibus protensis, supplicantis specie. Hujus e regione aliam ejusdem materiæ statuam viri erectam, diploide decente induti, ac mulieri manum porrigentis; ad cujus pedes in basi peregrinum quoddam
D herbæ genus adnatum erat, (quæ usque ad æneæ diploidis fimbriam assurgens, cujusvis morbi remedium est. Hac statua Jesum repræsentari dicebant, quam Maximinus impietatis suæ additamen-

[61] Exod. XIX, 8. [62] Matth. XXI, 31. [63] Psal. L, 6. [64] cap. VIII, 31. [65] cap. VIII, 43.

(53) Ita uterque Vat. cod. pro εἰς τὴν βασιλείαν, *in regnum.* Corderius quoque ita ut nos se legisse apud Eusebium demonstrat.

(54) Scribitur sequens historia in utroque codice A. et L. sub nomine Eusebii. Reapse eadem legitur apud eumdem Eusebium in *Hist. eccl.* VII, 18. Quanquam etiam in hoc suo commentario ad evang., ubi mentio est hæmorrhousæ, fieri vix potest, ut eamdem narrationem auctor non retulerit, variat tamen alter ab altero textu, initio ac fine. Illud vero mirabilius, quod cum in *Historia* Eusebius destructam statuam non scribat, in hoc commentario dejectam a Maximino affirmet, in quo ne cum Philostorgio quidem lib. VII, 3, neque cum ejus assecla Nicephoro Callisto lib. X, 30, congruit, qui statuam a Juliano depositam dicunt, et ab ethnicis Paneadis civibus ignominiose tractatam et comminutam. Cæteroqui Asterius in cod. B, f. 85, *Maximianum* scribit pro *Maximino.* Sic enim Asterius: Αὕτη δέ ἐστιν ἡ ἐν Πανεάδι τῷ Χριστῷ στήσασα τὸν χαλκοῦν ἀνδριάντα εἰς ἀμοιβὴν τῆς εὐεργεσίας· ὃν καὶ ἐπὶ Μαξιμιανοῦ καθαιρεθῆναι τοῦ δυσσεβοῦς, πρὸ τοῦ μεγάλου Κωνσταντίνου βασιλεύσαντος.

tum (destruendo) fecit. Atque hæc hactenus. Nunc reliquum sermonem persequamur.

[66] *Convocatis autem duodecim discipulis suis, dedit illis virtutem et potestatem*, etc.

Per hæc supernis viribus discipulos suos Dominus armabat, ut diabolica in primis agmina et hominum inimicitias, et adversarias acies superarent; deinde a morbis et omnimodis passionibus laborantes sanarent; indicia videlicet prædicati regni cunctis hominibus præbens. Oportebat enim eos qui inexspectatam doctrinam nuntiabant, peregrinorum novorumque bonorum signa alumnis suis exhibere. Vere igitur erant regni Dei demonstrationes, prodigiosæ virtutes, et miracula, atque animarum et corporum curationes a Servatore peractæ. Nam quilibet sermo operibus cassus, nunquam poterit firmam persuasionem audientibus insinuare. Propterea patratis operibus fidem evidentem prædicationi conciliabant. Si ergo verbis tantummodo ac vocibus temere emissis Dei regnum cunctis intimassent, et patriorum deorum abolitionem, quis eis mentem advertisset? cuinam Deum esse persuasissent nuntiatum a se Jesum, si nullam suo testimonio fidem fecissent? Ideo sermonem omnem divinis præoccupans Servator actibus, primo quidem ex inepto vitæ genere, eloquentiæque et mortalis sapientiæ expertes discipulos suos ad totius mundi correctionem delegit. Deinde piscatores animarum humanarum se eos effecturum præmonens, auctor ipse rei propositæ exstitit; unde eos mirabilium prodigiorum operatores reddidit, hos illis hamos animabus salutares suppeditans, ut iis captarent atque ex profundo nequitiæ abysso mortale genus extraherent, malis fugatis spiritibus, morbum quemlibet languoremque sanantes nutu ejus; nondum enim Spiritus datus fuerat [67].

[68] *Nihil tuleritis in via, neque baculos, neque peram.*

Secundum Matthæum quidem [69], auri et argenti ærisque possessu iis interdixit, futuri præscius. Animadvertebat enim fore ut qui morbis ab eis liberarentur, et insanabilibus malis immunes fierent, cuncta sua patrimonia iis cedere vellent. Quare id præoccupans præcipiebat ne gratiam cauponarentur, neque dona Dei venalia haberent. Verum secundum reliquos evangelistas ipsumque Matthæum non sinens eos virgam, neque peram, neque calceamenta, neque duas tunicas, sed neque panem pecuniamque portare, cum peregre essent profecturi, hinc capiebat experimentum illorum fidei et alacritatis, si quidem jussi pauperrimam vitam degere, neque ipsius quotidiani alimenti curam gerere, neque secundam tunicam habere, neque calceis uti, cum tamen universum orbem peragrare deberent, nihilominus jussa haud detrectarent. Sed et omni pecuniæ amore, mundanisque curis carere

A ἑαυτοῦ δυσσεβείας πάρεργον ἐποιήσατο. Καὶ ταῦτα μὲν ταύτῃ. Ἐπὶ δὲ τὸ ἑξῆς τοῦ λόγου προΐωμεν.

Συγκαλεσάμενος δὲ τοὺς δώδεκα μαθητὰς αὐτοῦ, ἔδωκεν αὐτοῖς δύναμιν καὶ ἐξουσίαν, κ. τ. λ.

Διὰ ταῦτα ἐνθέοις δυνάμεσι τοὺς ἑαυτοῦ μαθητὰς ὁ Κύριος ὥπλιζεν, ὡς ἂν ἐν πρώτοις τὰ δαιμονικὰ στίφη καὶ τὰς ἐχθρὰς τῶν ἀνθρώπων καὶ πολεμικὰς παρατάξεις καθαιροῖεν· ἔπειτα νόσων καὶ παντοίων παθῶν θεραπεύοιεν τοὺς καταπονουμένους· γνωρίσματα δὴ τῆς κηρυττομένης βασιλείας παρέχων ὁρᾷν ἅπασιν ἀνθρώποις. Ἐχρῆν γὰρ, παράδοξον κήρυγμα καταγγέλλοντας, ξένων καὶ νέων ἀγαθῶν ἐναργῆ σημεῖα παρέχειν τοῖς μαθητευομένοις. Ἦσαν δ' οὖν ἀληθῶς Θεοῦ βασιλείας δείγματα αἱ τεράστιαι δυνάμεις, τά τε θαύματα καὶ σωτήριοι ψυχῶν καὶ σωμά- B των θεραπεῖαι· ὅτι ἅπας λόγος, ἔργων ἔρημος, οὔποτ' ἂν ἰσχύσῃ πεῖσμα βέβαιον ἐμποιῆσαι τοῖς ἀκροωμένοις. Διὸ ταῖς δι' ἔργων ἐπιτελουμέναις πράξεσι πίστιν ἐναργῆ παρεῖχον τῷ κηρύγματι. Εἰ γοῦν ψιλοῖς ῥηματίοις καὶ φωναῖς εἰκῆ προφερομέναις Θεοῦ βασιλείαν εἰς πάντας ἐβόων, κατάλυσίν τε τῶν πατριῶν θεῶν, τίς ἂν αὐτοῖς παρέσχε τὸν νοῦν; τίνα δ' ἂν ἔπεισαν Θεὸν εἶναι τὸν Ἰησοῦν καταγγέλλοντες, μηδεμίαν δὲ πίστιν τῇ μαρτυρίᾳ προσάγοντες; Διὸ πάντα λόγον θείκαῖς προλαμβάνων πράξεσιν ὁ Σωτὴρ, πρῶτα μὲν ἀνεπιτηδεύτους τὸν τρόπον, λόγων τε καὶ σοφίας θνητῆς ἀπείρους τοὺς αὐτοῦ μαθητὰς ἐπὶ κατορθώσει τῆς ὅλης οἰκουμένης προεχειρίζετο· κἄπειτα ἁλιευτὰς ψυχῶν ἀνθρωπίνων ποιήσειν προφήσας αὐτοὺς, ποιητὴς αὐτὸς ἐγίνετο τῆς ἐπαγγε- C λίας· ὅθεν παραδόξων θαυμάτων ἐργάτας αὐτοὺς ἀπειργάζετο, ἄγκιστρα ταῦτα ψυχῶν σωτήρια παραδιδοὺς αὐτοῖς, ὡς ἂν δι' αὐτῶν σαγηνεύοιεν καὶ ἀνέλκοιεν ἐκ τοῦ τῆς κακίας βυθοῦ τὸ θνητὸν γένος, πνεύματα πονηρὰ φυγαδεύοντες, καὶ πᾶσαν νόσον καὶ μαλακίαν ἰώμενοι ἐπὶ τῆς ἐπιταγῆς τῆς αὐτοῦ· οὔπω γὰρ ἦν Πνεῦμα δεδομένον.

Μηδὲν αἴρετε εἰς τὴν ὁδὸν, μήτε ῥάβδους, μήτε πήραν.

Κατὰ μὲν οὖν τὸν Ματθαῖον χρυσοῦ καὶ ἀργύρου καὶ χαλκοῦ τὴν κτῆσιν αὐτοῖς ἀπηγόρευε, προγνώσει τοῦ μέλλοντος· συνεώρα γὰρ, ὡς ἄρα οἱ τὰς νόσους ὑπ' αὐτῶν θεραπευθησόμενοι καὶ τῶν ἀνιάτων ἀπαλλαγησόμενοι παθῶν, ἐθελήσουσι καὶ πάντων αὐτοῖς D τῶν ὑπαρχόντων ἐκχωρεῖν· διὸ ταῦτα προλαβὼν διεστέλλετο, μὴ καπηλεύειν τὴν χάριν μηδὲ πιπράσκειν τὰ ἐκ Θεοῦ παραινῶν δῶρα· κατὰ δὲ τοὺς λοιποὺς καὶ τὸν αὐτὸν Ματθαῖον μὴ ἐπιτρέπων αὐτοῖς μήτε ῥάβδον, μήτε πήραν, μήτε ὑποδήματα, μήτε δύο χιτῶνας, ἀλλὰ μήτ' ἄρτον, μήτε ἀργύριον ἐπάγεσθαι, μέλλοντας ἐπ' ἀλλοδαπῆς στέλλεσθαι, δοκιμὴν τῆς αὐτῶν πίστεώς τε καὶ προθυμίας ἐλάμβανεν, εἰ, παραγγελθέντες τὸν ἄκρως ἀκτήμονα βίον μετιέναι, ὡς μηδὲ τῆς ἐφημέρου τροφῆς πρόνοιαν ποιεῖσθαι, μηδὲ δεύτερον ἐπάγεσθαι χιτῶνα, μηδὲ ὑποδήμασι χρῆσθαι, μέλλοντες τὴν σύμπασαν ἐκπερινοστεῖν οἰκουμένην, μὴ φεύγοιεν τὰ παραγγέλματα· ἀλλὰ καὶ ἀφι-

[66] cap. ix, 1. [67] Joan. vii, 39. [68] cap. ix, 3. [69] Matth. x, 9,

λοχρημάτους ἀφρόντιδάς τε τοῦ βίου δεῖν αὐτοὺς εἶναι A βουλόμενος. Ταῦτα διεμαρτύρατο, ὡς ἂν τῶν ἐκ Θεοῦ δομάτων ταύτῃ πῃ αὐτοῖς δοθησομένων, εἰ καὶ αὐτοὶ παρ' ἑαυτῶν τὸν κατάλληλον βίον ἐπάξιον τῆς τῶν θείων χαρισμάτων κτήσεως παρασκευάζοιεν· προσήκειν γὰρ ἀμοιβήν τινα ποιήσασθαι καὶ ἀντικαταλλάξασθαι, ὑποδεχομένους μὲν παρὰ τοῦ Θεοῦ τὰς σωτηρίους καὶ εὐεργετικὰς ἀνθρώπων δυνάμεις, ἀντιδιδόντες δὲ αὐτῷ ὑπακοὴν τῶν αὐτοῦ παραγγελμάτων, προθυμίαν τε καὶ προαίρεσιν ἐλευθέραν τῆς πρὸς τὰ βιωτικὰ συμπαθείας. Ἀλλὰ καὶ πλοῦτον οὐράνιον ταῖς αὐτῶν ψυχαῖς ὑποδεχομένους, τῆς τε τοῦ Θεοῦ βασιλείας ἀῤῥαβῶσιν ἐφοδιαζομένους, τῶν ἐπὶ γῆς καταφρονεῖν χρῆναι δεῖν ᾤετο· καὶ μήτε χρυσὸν, μήτε χρήματα, μήτε τι τῶν παρ' ἀνθρώποις τιμίων ἐπάξιον ἡγεῖσθαι τοῦ παρασχεθέντος αὐτοῖς οὐρανίου B πλούτου. Ἀλλὰ καὶ στρατιώτας αὐτοὺς τῆς τοῦ Θεοῦ βασιλείας ἀποτελῶν, εὐζώνους παρεσκεύαζεν ἐπὶ τὸν πρὸς τοὺς ἀντικειμένους πόλεμον. Διὰ ταῦτα ἀκτήμονας εἶναι παρῄνει τοὺς αὐτοῦ στρατιώτας· ἐπεὶ *Μηδεὶς στρατευόμενος ἐμπλέκεται ταῖς τοῦ βίου πραγματείαις, ἵνα τῷ στρατολογήσαντι ἀρέσῃ.*

eos voluit. Porro autem contestabatur, hæc illis a Deo datum iri dona, si vicissim ipsi dignam divinis charismatibus vitam essent ingressi. Oportere enim mutuam quamdam esse retributionem, nempe a Deo accipere salutarem atque beneficam hominibus potestatem, vicissimque ipsos obedientiam mandatis ejus exhibere, promptitudinem et propositum omni mundi affectu liberum. Sed et cœlestibus opibus animo imbutos, et regni Dei arrhis instructos, oportere terrena despicere judicabat: neque aurum, neque divitias neque aliud quidvis apud homines pretiosum pensi habendum præ collato ipsis cœlorum thesauro. Sed et milites eosdem regni Dei conscribens, expeditos esse curabat ad committendum cum hostibus prœlium. Propterea sine patrimonio esse volebat milites suos: etenim *Nemo militans implicat se mundi negotiis, ut ei, a quo conscriptus fuit, placeat* [70].

Καὶ εἰς ἣν ἂν οἰκίαν εἰσέλθητε, ἐκεῖ μένετε.

Ὁ μέντοι Κύριος, ἐπειδὴ χρημάτων καὶ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου καὶ χιτῶνος δευτέρου, πάσης τε ὑπάρξεως τὴν κτῆσιν τοῖς μαθηταῖς ἀπηγόρευσεν, ἑξῆς ἀκολούθως κατὰ τὸν Ματθαῖον, ὅπως τὰ πρὸς τροφὴν αὐτοῖς πορισθήσεται, ἀναγκαίως διεσάφει· διὸ ἐπῆγε λέγων· *Ἄξιος ὁ ἐργάτης τῆς τροφῆς αὐτοῦ.* Καὶ τοῦτ' ἔλεγε τροφῆς μόνης ἐπιτρέπων κοινωνεῖν τοῖς ἐθέλουσιν αὐτοῖς μεταδιδόναι· τοσοῦτον δ' ἀποφέρεσθαι συνεχώρει, ὅσον αὔταρκες ἦν ἀνδρὶ, πρὸς ἐφήμερον ἐργασίαν ἑαυτὸν μεμισθωκότι, τροφῆς μεταλαβεῖν. Οὕτω γοῦν καὶ τοῖς δε ἐξεῖναι οὐ μισθοὺς τῶν εὐεργεσιῶν εἰσπράττεσθαι, *Δωρεὰν γὰρ*, φησὶν, *ἐλάβετε, δωρεὰν δότε*· ἀντὶ δὲ τῆς περὶ τὸ κήρυγμα σχολῆς τε καὶ ἐργασίας, ἀντί τε τῶν πόνων τοῦ C σώματος, οὓς τοσαύτην στελλομένους πορείαν εἰκὸς ἦν ὑπομένειν αὐτοὺς, μόνης τροφῆς τῆς ἀναγκαίας χρῆναι μεταλαμβάνειν· καὶ ταύτης μὴ τοῖς τυχοῦσι κοινωνεῖν, μηδὲ παρὰ τῶν παρέχειν ἐθελόντων ἀβασανίστως λαμβάνειν, μόνους δὲ τοὺς ἀξίους τῇ λήψει τιμᾷν· οἷς καὶ μεγίστην ἀμοιβὴν τῆς τροφῆς προλαμβάνοντας ἀντιδιδόναι, εἰρήνην αὐτοῖς καὶ τὰς τοῦ Θεοῦ διαλλαγὰς εὐαγγελιζομένους. Ταῦτα δ' ἀκολούθως τοῖς τῆς αὐτοῦ βασιλείας στρατιώταις παρῄνει· προμαρτυρούμενος μὴ χρημάτων ἐφίεσθαι, μηδέ τινος τὸ παράπαν κτήματος μικροῦ ἢ μεγάλου, εἰς ἄκρον δ' ἐλαύνειν ἀκτημοσύνης· τῆς τε ἐφημέρου τροφῆς μὴ τοῖς πᾶσιν, ἢ τοῖς ἀξίοις μόνοις κοινωνεῖν· καὶ μηδὲ παρὰ τούτων προῖκα ποιεῖσθαι τὴν μετάληψιν, D προδανείσαντας δὲ καὶ προευεργετήσαντας ταῖς παρ' ἑαυτῶν εὐλογίαις. — Περιφράξας τοὺς μαθητὰς ὁ Κύριος ἐνθέοις δυνάμεσι καὶ τοῖς φιλοσόφοις παραινέσεσιν, εὐζώνους αὐτοὺς οἷα Θεοῦ βασιλείας στρατιώτας ἀπεργασάμενος ἐξέπεμψε, διδασκάλους καὶ ἰατροὺς τοῖς Ἰουδαίοις, μυρίων αὐτοῖς ἐσομένους ἀγαθῶν προξένους καὶ κήρυκας. Οἱ δὲ κατὰ ταῦτα ἐποίουν, καὶ πανταχοῦ περιῄεσαν, ὡς μὲν διδάσκαλοι

[71] *Et in quamcunque domum intraveritis, ibi manete.*

Dominus quidem postquam divitiarum et auri atque argenti, duplicisque tunicæ, et cujuslibet substantiæ possessionem discipulis vetuerat; deinde, ut sequitur apud Matthæum [72], quomodo alimenta habituri sint, necessario demonstravit. Ideo dicere perrexit: *Dignus est operarius alimento suo.* Idque aiebat, volens alimoniam tantummodo participare ab iis qui daturi erant: tantumque sumere permittebat, quantum nutrimenti homini ob diurni operis mercedem satis est accipere. Sic ergo his quoque licere haud sane beneficii remunerationem exigere, *Gratis enim accepistis*, inquit, *gratis date;* sed pro impensa prædicationis opera, proque corporalibus laboribus, quos ab iis exantlari in tantam expeditionem missis opus erat, aliud nihil oportere quam necessariam alimoniam accipere: atque hanc ipsam non ab omnibus indifferenter sumere qui dare vellent, sed eos tantummodo hac muneris acceptione honorare qui digni essent, et qui maximam jam pridem dati cibi remunerationem accepissent ab iis qui pacem et cum Deo reconciliationem evangelizant. Hæc consentanea regni sui militibus monebat; testatus antea, non oportere opibus inhiare, nec cujuslibet omnino sive magnæ sive tenuis rei possessioni; sed paupertatem summam sectari. Quin adeo, ut diximus, ne quotidianum quidem victum ab omnibus indifferenter, sed a dignis tantum participare; neque hunc ipsum gratuito, sed opera in antecessum præstita, et impertitis suis erga illos benedictionibus. — Sic itaque superna potentia et sapientibus adhortationibus communitos discipulos, expeditosque jam Dei regni milites constitutos, misit eos magistros ac medicos ad Judæos, ut his innumerabilium bonorum nuntii essent atque datores. Illi vero ita egerunt, et quaqueversus discurrentes ceu magistri

[70] II Tim. II, 10. [71] cap. IX, 4. [72] Matth. X, 10.

evangelizabant, ceu medici sanabant, et sermones suos operibus miraculisque confirmabant.

εὐαγγελιζόμενοι, ὡς δὲ ἰατροὶ θεραπεύοντες, καὶ τοὺς λόγους διὰ τῶν ἔργων καὶ τῶν σημείων πιστούμενοι.

[73] Audivit autem Herodes tetrarcha omnia quæ fiebant ab eo.

Sub Servatoris adventum jam dissolutum fuerat Judæis avitum regnum, dissolutum etiam proprio jure vivendi privilegium, et libertas, ac regulare sacerdotium. Et legitimi quidem principes nulli erant, sed Herodes ejusque liberi Agrippas atque Archelaus, genere extranei, a Romanis imperium in Judæos acceperant; quorum regio in tetrarchiam fuerat divisa, totaque gens Romanis erat stipendiaria, quæstoribus censum per singula capita statuto tempore exigentibus militari manu. Propterea cum Dei regnum Judæis primo prædicare jussit discipulos suos, *pereuntes oves domus Israelis* Judæos appellavit [74].

Ἤκουσε δὲ Ἡρώδης ὁ τετράρχης τὰ γινόμενα ὑπ' αὐτοῦ πάντα.

Ἐπὶ τῆς παρουσίας τοῦ Σωτῆρος, λέλυτο μὲν Ἰουδαίοις ἤδη λοιπὸν τὰ τῆς ἐκ προγόνων βασιλείας· λέλυτο δὲ τὰ τῆς αὐτονομίας καὶ ἐλευθερίας, τά τε τῆς ἐνθέσμου ἱερωσύνης. Καὶ οἱ μὲν κατὰ νόμους ἄρχοντες οὐκέτι ἦσαν αὐτοῖς· Ἡρώδης δὲ καὶ οἱ τούτου παῖδες Ἀγρίππας καὶ Ἀρχέλαος, τὸ γένος ἀλλόφυλοι, παρὰ Ῥωμαίων τὴν κατ' αὐτῶν ἦσαν ἀρχὴν ἐγκεχειρισμένοι· διῄρητό τε εἰς τετραρχίαν ἡ χώρα αὐτῶν· τό τε πᾶν ἔθνος ὑπόφορον καθειστήκει Ῥωμαίοις, τὸν κῆνσον κατὰ κεφαλὴν ἐπιτρόπων κατὰ καιροὺς εἰσπραττομένων σὺν χειρὶ στρατιωτικῇ. Διὸ, τῆς τοῦ Θεοῦ βασιλείας τὸ κήρυγμα πρώτοις αὐτοῖς ἐπαγγέλλειν ὁ Σωτὴρ τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς παρακελευσάμενος, *ἀπολωλότα πρόβατα οἴκου Ἰσραὴλ* αὐτοὺς ὠνόμασε.

[75] Nam qui me erubuerit, et meos sermones, hunc Filius hominis erubescet.

His peroratis, quod nempe discipulos oporteret imitatores ipsius fieri, neque mortem defugere, neque animæ propriæ vitæque parcere propter spem in Christo collocatam, commode continuat, secundæ suæ divinæ mysteria tradens manifestationis. Valde autem idonee ac necessario hæc aiebat illis, qui cruciatus ejus causa subituri erant, et usque ad mortem decertaturi, præmia scilicet tanti agonis futura proponens. Opus enim erat, ut qui eum sequerentur, ejusque vestigia premerent, et propriam quisque crucem sumerent, prout ejus exemplum docebat; accurate quoque noscerent quisnam demum is esset cujus causa tot tantaque essent passuri. Tempestive autem Filium hominis hoc loco appellat eum qui venerat, ut Danielis vaticinium in mentem revocaret, quod est hujusmodi: *Et ecce Filius hominis adveniebat in nubibus, et usque ad Antiquum dierum pervenit. Et ipsi datum est imperium et honor, et regnum* [76]. Sed cum Petrus ipsum esse Christum confessus est, et Dei vivi Filium, ex eo tempore cœpit illis significare, multa se pati oportere et occidi. Cum autem idem mortis contemptum imperaret, et se multa pati debere, tunc sane opportune de secundo et glorioso adventu suo verba fecit, ut cognoscere possent, quis demum is esset tot tantaque a Judæis passurus, quisve illis certaminis pro eo sustinendi fructus foret. — His ad discipulos dictis, magnoque et arcano mysterio secundæ suæ manifestationis ipsis patefacto, ne oratione tantummodo solisque verbis videretur persuadere, necessario ad opera venit, ipsis eorum oculis divini regni sui objiciens imaginem. Quapropter cum dixisset fore ut ipse illum erubesceret, qui se erubuisset, quo tempore cum Patris sui gloria adveniet, deinde

Ὃς γὰρ ἐπαισχυνθῇ με καὶ τοὺς ἐμοὺς λόγους, τοῦτον ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπαισχυνθήσεται.

Διαλαλήσας τὰ εἰρημένα περὶ τοῦ δεῖν καὶ αὐτοὺς μιμητὰς αὐτοῦ γενέσθαι, καὶ μὴ φεύγειν τὸν θάνατον, ἀφειδεῖν δὲ καὶ τῆς ἑαυτῶν ψυχῆς τε καὶ ζωῆς ἕνεκεν τῆς εἰς αὐτὸν ἐλπίδος, ἐπισυνάπτει εὐκαίρως τὰ περὶ τῆς δευτέρας αὐτοῦ θεοφανείας (55) παραδιδοὺς αὐτοῖς μυστήρια. Σφόδρα δὲ ἀκολούθως καὶ ἀναγκαίως ταῦτα ἔλεγε τοῖς μέλλουσιν ὑπὲρ αὐτοῦ διὰ βασάνων χωρεῖν, καὶ μέχρι θανάτου ἀγωνίζεσθαι, τίς ἔσται ὁ καρπὸς τοῦ τοσούτου ἀγῶνος παριστὰς αὐτοῖς. Ἔδει γὰρ τοὺς μέλλοντας ἕπεσθαι αὐτῷ καὶ ὀπίσω αὐτοῦ ἀπιέναι, τόν τε ἴδιον σταυρὸν ἀναλαμβάνειν κατὰ τὴν αὐτοῦ μίμησιν, γνῶναι ἀκριβῶς τί ποτέ ἐστιν οὗτος ὑπὲρ οὗ τὰ τοσαῦτα μέλλουσι πάσχειν. Εὐκαίρως δὲ Υἱὸν ἀνθρώπου ἐν τούτοις τὸν ἐρχόμενον ὠνόμασεν, εἰς ὑπόμνησιν τῆς παρὰ τοῦ Δανιὴλ προφητείας, ἥτις ἔλεγε· *Καὶ ἰδοὺ Υἱὸς ἀνθρώπου ἐρχόμενος ἦν ἐπὶ τῶν νεφελῶν· καὶ ἕως τοῦ Παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν ἔφθασε. Καὶ αὐτῷ ἐδόθη ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ βασιλεία.* Ἀλλ' ὅτε μὲν ὁ Πέτρος Χριστὸν αὐτὸν εἶναι ὡμολόγησε, καὶ Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος, ἀπὸ τότε ἤρξατο δεικνύναι αὐτοῖς, ὅτι δεῖ αὐτὸν πολλὰ παθεῖν καὶ ἀποκτανθῆναι· ὅτε δὲ αὐτὸς καταφρονητικῶς ἔχειν τοῦ θανάτου παρεκελεύετο, ἐδίδαξε δὲ, ὅτι δεῖ αὐτὸν πολλὰ παθεῖν, τότε κατὰ καιρὸν τοὺς περὶ τῆς δευτέρας αὐτοῦ καὶ ἐνδόξου παρουσίας λόγους παρεδίδου· ὡς ἂν εἰδέναι ἔχοιεν, τίς ποτε ἦν ὁ μέλλων τοσαῦτα πάσχειν ὑπὸ Ἰουδαίων, καὶ τίς ἔσται αὐτοῖς ὁ καρπὸς τοῦ ὑπὲρ αὐτοῦ ἀγῶνος. — Καὶ δὴ ταῦτα τοῖς μαθηταῖς διαλεχθεὶς, καὶ τὸ μέγα καὶ λανθάνον μυστήριον τῆς δευτέρας αὐτοῦ θεοφανείας ἐξειπὼν αὐτοῖς, ἵνα μὴ λόγοις μόνον καὶ ψιλαῖς φράσεσι δοκῇ ἐμπιστεύειν, ἀναγκαίως ἐπὶ τὰ ἔργα ἐχώρει, αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς δεικνὺς αὐτοῖς τὴν εἰκόνα τῆς θεϊκῆς αὐ-

[73] cap. IX, 7. [74] Matth. X, 6. [75] cap. IX, 26. [76] Dan. VII, 13.

(55) Secunda Theophania in mundi fine. Ideo illa prior, qua se Verbum in carne manifestavit, dicitur interdum in codicibus nostris, distinctionis gratia, evangelica Theophania.

τοῦ βασιλείας. Διόπερ εἰπὼν, ὅτι ἐπαισχυνθήσεται A τὸν ἐπαισχυνθέντα αὐτὸν, ὅταν ἔλθῃ ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς, ἑξῆς ἐπισυνάπτει φάσκων· *Λέγω δὲ ὑμῖν ἀληθῶς, εἰσί τινες τῶν ὧδε ἑστώτων*, κ. τ. λ.

Παραλαβὼν τὸν Πέτρον καὶ Ἰωάννην καὶ Ἰάκωβον.

Καὶ ἐν μὲν τῇ μεταμορφώσει τρεῖς μόνοι τὴν δυνάμει ὀφθεῖσαν αὐτοῖς βασιλείαν τῶν οὐρανῶν θεάσασθαι ἠξιώθησαν· ἐν δὲ τῇ συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος, ἐπειδὰν μετὰ τῆς δόξης τῆς πατρικῆς ὁ Κύριος ἀφίκηται, οὐκέτι Μωϋσῆς μόνον καὶ Ἠλίας δορυφορήσουσιν αὐτὸν, οὐδὲ τρεῖς μόνοι τῶν μαθητῶν αὐτῷ συνέσονται, ἀλλὰ πάντες προφῆται καὶ πατριάρχαι καὶ δίκαιοι· καὶ οὐκ εἰς ὄρος ὑψηλὸν, ἀλλ' εἰς τὸν οὐρανὸν ἀνάξει τοὺς ἀξίους τῆς αὐτοῦ θεότητος. Τότε δὲ λάμψει ἡ θεότης αὐτοῦ οὐχ ὡς ὁ ἥλιος, B ἀλλ' ὑπὲρ πᾶν ἐπινοούμενον ἔν τε αἰσθητοῖς καὶ ἐν νοητοῖς γεννητὸν φῶς· ἐπείπερ ἐστὶν αὐτὸς τὸ φῶς τὸ φωτίζον πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον· ὅτε καὶ δείξει αὐτοῦ τὸ πρόσωπον· οὐ γὰρ ὡς πάλαι τῷ Μωϋσεῖ ποτε ἔλεγεν, ὅτι *Τὰ ὀπίσω μου ὄψει, τὸ δὲ πρόσωπόν μου οὐκ ὀφθήσεταί σοι*, οὕτω καὶ τότε ποιήσει· ἀλλ' οὕτως ἑαυτὸν παρέξει τοῖς ἁγίοις, ὡς δύνασθαι πάντας λέγειν· *Ἡμεῖς δὲ, ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν Κυρίου κατοπτριζόμενοι, τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμεθα ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν*. Καὶ τότε οὐ νεφέλη βοήσει, οὐδὲ διὰ νεφέλης ὁ Πατὴρ μαρτυρήσει τῷ Υἱῷ, ἀλλ' αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ δίχα παντὸς ἐπισκιάσματος, καὶ δίχα παντὸς ἑρμηνέως, αὐτῷ τῷ ἔργῳ τὸν μονογενῆ αὐτοῦ Υἱὸν ἐπὶ πάντων τῶν ἁγίων αὐτοῦ δοξάσει, σύνθρο- C νον αὐτὸν ἑαυτῷ καὶ συμβασιλέα ἀποδείξας, καὶ ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς καταστήσας αὐτόν· οὔτε οὐκέτι ὥσπερ τότε οἱ τρεῖς μαθηταὶ μόνοι ἐπὶ τοῦ ὄρους ἀκούσαντες τῆς φωνῆς ἐπὶ πρόσωπον ἔπεσον, καὶ ἐφοβήθησαν, ἀλλὰ καὶ πᾶν γόνυ κάμψει ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων.

Φωνὴ ἐγένετο ἐκ τῆς νεφέλης λέγουσα, κ. τ. λ.

Φωνὴ πατρικὴ διὰ νεφέλης, οὕτως γὰρ φαίνεται ὁ Θεὸς, ἐμαρτύρει Χριστῷ τὴν υἱότητα· ἔδει γὰρ μὴ παρὰ Πέτρου μόνου γνωσθῆναι, ὅτι αὐτὸς εἴη ὁ Χριστὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος· μηδ' αὐτὸν μόνον τῷ Πέτρῳ μεμαρτυρηκέναι ὡς παρὰ τοῦ Πατρὸς τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τὴν περὶ αὐτοῦ γνῶσιν εἰληφὼς εἴη· ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν πατρικὴν φωνὴν ἐπισφραγίσα- D σθαι τὴν ἀλήθειαν τοῦ λόγου, μαρτυροῦσαν αὐτὸν εἶναι Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, δεῖν τε ἀκούειν αὐτοῦ παρακελευομένην.

Ἐὰν μὲν ᾖ ἐκεῖ ὁ υἱὸς εἰρήνης, ἐπαναπαύσεται ἐπ' αὐτὸν ἡ εἰρήνη ὑμῶν.

Ὁρᾷς ὅπως προεξετάζειν καὶ μὴ πᾶσιν ἀνέδην ἑαυτοὺς ἐκδιδόναι παρῄνει, ἀλλὰ καὶ πρώτους τῆς ἐξ αὐτῶν εὐεργεσίας ἀπάρχεσθαι, καὶ πρώτους διδόναι τῶν αὐτοῖς ὑπαρχόντων; Εἰρήνη δὲ ἦν αὕτη, πρέπουσα Θεοῦ στρατιώταις φωνὴ, νικητήρια κατ' ἐχθρῶν ἀραμένοις. Δίωξιν γοῦν ἐχθρῶν, καὶ καθαίρεσιν πολεμίων, Θεοῦ τε φιλικὰς διαλλαγὰς τὸ τῆς εἰρή-

A pergit dicere : *Vere autem dico vobis, sunt quidam de hic astantibus*, etc.

[77] *Assumptis Petro et Joanne atque Jacobo*, etc.

Et in transfiguratione quidem tres tantummodo prodigiose ipsis ostensum digni fuerunt cernere regnum cœlorum. In sæculi vero consummatione cum non sine paterna majestate Dominus adveniet, haud jam Moyses tantummodo atque Elias ipsum comitabuntur, neque tres tantum discipuli aderunt, sed prophetæ omnes, patriarchæ, justique homines; neque in excelsum montem, sed in cœlum usque dignos sua deitate perducet. Tunc deitas ejus splen- B descet non ut sol, sed supra quam quælibet excogitari potest vel sensibilis vel intellectualis creata lux : quandoquidem ipse lux est quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. Tunc etiam faciem suam revelabit. Non enim, ut olim Moysi dictum fuit, *Posteriora mea videbis, vultus tamen a te non spectabitur*[78] ; non sic, inquam, tunc quoque se geret ; sed ita semet sanctis exhibebit, ut omnes dicere queant : *Nos revelata facie gloriam Domini speculantes, in eamdem imaginem transformamur de gloria in gloriam*[79]. Tunc vero haud nubes clamabit, neque de nube Pater testificabitur Filio, sed ipse per se, absque ullo operimento vel interprete, reapse unigenitum Filium suum supra omnes sanctos glorificabit, consessorem suum re- C gnique participem esse demonstrans, et supra omnem principatum constituens. Tunc haud jam, ut tres olim soli discipuli audita in monte voce in faciem prociderunt ac pertimuerunt, sed omne genu flectetur cœlestium, terrestrium et infernorum[80].

[81] *Vox de nube facta est, dicens*, etc.

Vox paterna ex nube, nam sic Deus apparet, dignitatem Filii Christo attestabatur. Oportebat enim haud a solo Petro cognosci, eum esse Christum Dei vivi Filium. Neque ipsum Christum tantummodo testari Petro acceptam a Patre cœlesti de se notitiam; sed ipsam, inquam, paternam vocem veritatem di- D cti quasi sigillo confirmare, testando ipsum esse Christum Dei Filium ; eique esse auscultandum præcipere.

[82] *Si quidem ibi fuerit filius pacis, requiescet super illum pax vestra.*

Viden' quomodo ante perpendere, neque omnibus incaute se committere hortatur, sed et ipsos priores initium beneficii facere, et priores de proprio aliis tribuere ? De pace autem hic agitur, quæ Dei militum vox propria est, qui victoriam de hostibus retulerunt. Ergo inimicorum persecutionem, hostium exitium, benevolam cum Deo reconciliationem, sub

[77] cap. IX, 28. [78] Exod. XXXIII, 23. [79] II Cor. III, 18. [80] Philipp. II, 10. [81] cap. IX, 34. [82] cap. X, 6.

pacis nomine dignis assignabat. Itaque data prius hac pace illorum animabus, qui se hospitio recepe-riut, tunc demum alimenta ab iis accipere suadebat. Quamobrem necessario præmonebat, ne in omni indifferenter domo hospitarentur, neve quemcunque hominem dignum judicarent cujus hospitio uterentur; sed exquirerent num quis in civitate esset vel in agro, bonis actibus sanctaque vita conspicuus, qui regios milites posset virtutis xeniis excipere. Si quando autem hujusmodi aliquis inveniretur, tunc hujus tectum subeuntes, militiæ suæ arma in primis exponerent; sunt autem hæc pacis symbola: ideoque et hospitem et universam domum ejus pacifica salutatione impertirentur: deinde illic manerent, neque abscederent, vel de domo in domum irent. Sic enim exquisiti examinis indicium dedissent: nam temerarium et subitaneum, non est stabile neque constantis moris. Ideo monebat, ne vellent antea commorari, et deinde notitiam exquirere quo facto ad alium transirent cum hospitis injuria. Item si et hic posterior indignus hospitio comperiretur rursus illinc etiam discederent, voluntariam inimicitiam contrahentes, postquam pacem suam ad indignos projecissent. Sed enim oportet prius diligenter inquirere, utrum aliquis dignus sit; deinde ad eum accedentes, pacis bonum communicare; eamque abunde non ei tantummodo qui optimum testimonium habet, sed toti quoque propter eum domui. Quod si digno aliquo excipiente regni militem, forte evenerit, quod sæpe in religiosi hominis domo fieri solet, parentes aut fratres aut alios genere propinquos adversari ac bellum ciere non modo contra repulsum advenam, verum etiam contra hospitio honorantem, necessario horum quoque mentionem Servator non neglexit, sed prædictis addidit: quod si digna domus fuerit, veniat pax vestra super illam; si minus digna fuerit, pax vestra ad vos revertatur. Vos quidem non eum solum qui bonum testimonium habuerit, quique vestro accessu dignus fuerit, pacis benedictionibus impertimini, sed et toti domui ejus, id est familiaribus atque cognatis, pacificam salutem dicite, vestrumque officium abundanter atque copiose ad parentes, fratres, cognatosque, et totam hospitis domum effundite. Si ergo et hi vestra benedictione digni comperti fuerint, veniat pax vestra super omnes, ceu filios pacis. Sin contra hostes osoresque vestræ pacis visi fuerint, ac nullatenus ea digni, tollentes, inquit, bona vestra ab indignis recedite, paxque vestra ad vos revertatur, vestra scilicet benedictione ad vos redeunte quia partes vestras implevistis.

[83] *Et in quamcunque civitatem intraveritis, et susceperint vos*, etc.

His verbis rursus ipsos jubet prædicare Dei regnum, idque jam propinquum nuntiare: neque vanam neque sine demonstratione orationem habentes,

[83] cap. x, 8.

(56) Cod. ἐπιξωμένον.

A νης ὄνομα τοῖς ἀξίοις προὐξένει. Ταύτην τοιγαροῦν προδανείσαντας τὴν εἰρήνην ταῖς τῶν ὑποδεξαμένων αὐτοὺς ψυχαῖς, τῆς παρ' αὐτῶν τροφῆς μεταλαμβάνειν· διὸ ἀναγκαίως προδιεστέλλετο μὴ εἰς πάντα παραβάλλειν οἶκον, μηδὲ πάντα ἄνδρα τῆς ὑποδοχῆς αὐτῶν ἄξιον εἶναι κρίνειν· προερωτᾷν δὲ εἴ τις εἴη τῶν κατὰ τὴν πόλιν ἢ τὴν χώραν ἀγαθαῖς πράξεσι καὶ βίῳ σεμνῷ μεμαρτυρημένος, ὡς τοὺς βασιλικοὺς στρατιώτας δύνασθαι ξενίοις ἀρετῆς ὑποδέξασθαι. Ἐπειδὰν δέ τις εὑρεθείη τοιοῦτος, εἰσιόντας ὑπὸ τὴν τούτου στέγην, προαποτίθεσθαι τὰ οἰκεῖα τῆς στρατείας ὅπλα· ταῦτα δ' ἦν τὰ τῆς εἰρήνης σύμβολα· διὸ καὶ αὐτὸν τὸν ὑποδοχέα, καὶ πάντα τὸν οἶκον αὐτοῦ εἰρηνικῶν ἀσπασμῶν καταξιοῦν· εἶτ' αὐτοῦ μένειν, καὶ μὴ μεθίστασθαι, μηδ' οἴκους ἐξ οἴκων B ἀμείβειν. Τοῦτο γὰρ εἶναι σημεῖον ἀπηκριβωμένης ἐξετάσεως· τὸ γὰρ εὐχερὲς καὶ ἄκριτον, οὐ στεῤῥὸν οὐδὲ βεβαίου τρόπου. Διὸ παρῄνει μὴ πρῶτον καταμένειν, ἔπειτα ἐρωτᾷν καὶ πυνθάνεσθαι, εἶτ' ἐνυβρίσαντας τῷ ξένῳ μεταβαίνειν ἐφ' ἕτερον. Κἂν οὗτος ἀνάξιος τῆς ὑποδοχῆς εὑρεθῇ, πάλιν ἐνθένδε μεταν ίστασθαι, ἔχθραν ἑκούσιον ἐπισπωμένους, μετὰ καὶ τοῦ τὴν αὐτῶν εἰρήνην εἰς ἀναξίους ῥίπτειν. Ἀλλ' ἀκριβῶς πρότερον τὸν ἄξιον πολυπραγμονεῖν· ἔπειθ' οὕτω παρελθόντας, τῶν τῆς εἰρήνης ἀγαθῶν μεταδιδόναι, καὶ παρέχειν ἀφθόνως τῷ μεμαρτυρημένῳ οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ παντὶ τῷ οἴκῳ δι' αὐτόν. Εἰ δ', εὑρεθέντος ἀξίου τινὸς καὶ ὑποδεξαμένου τὸν τῆς βασιλείας στρατιώτην, συμβαίη ποτὲ οἷα πολλάκις ἐν ἀν- C δρὸς οἴκῳ θεοσεβοῦς εἴωθε γίνεσθαι, γονέας ἢ ἀδελφοὺς ἢ ἑτέρους τῷ γένει προσήκοντας ἐναντιοῦσθαι καὶ πολεμεῖν, οὐ μόνον τὸν ἐπεξωσμένον (56), ἀλλὰ καὶ τὸ τῇ ὑποδοχῇ τετιμηκότα, ἀναγκαίως καὶ τούτων ὁ Σωτὴρ οὐ παρῆλθε τὴν μνήμην, ἀλλ' ἐπιλέγει τοῖς προτεταγμένοις· κἂν μὲν ᾖ ἡ οἰκία ἀξία, ἐλθέτω ἡ εἰρήνη ὑμῶν ἐπ' αὐτήν· ἐὰν δὲ μὴ ᾖ ἀξία, ἡ εἰρήνη ὑμῶν ἐφ' ὑμᾶς ἐπιστρεψάτω. Ὑμεῖς μὲν γὰρ, φησὶ, τοῦ μεμαρτυρημένου χάριν, τοῦ καὶ τῆς ἐπιβάσεως τῆς ὑμετέρας ἀξίου, μὴ μόνον αὐτὸν ταῖς τῆς εἰρήνης εὐλογίαις, ἀλλὰ καὶ πάντα τὸν οἶκον, δηλαδὴ τοὺς αὐτοῦ οἰκείους καὶ συγγενεῖς, εἰρήνης ἀσπασμοῖς εὐαγγελίζεσθε, καὶ τὰ παρ' ὑμῶν ἀφθόνως καὶ πλουσίως ἁπλούσθω εἰς γονέας καὶ ἀδελφοὺς καὶ συγγενεῖς πάντα τε τὸν οἶκον τοῦ ὑποδεδεγμένου. Εἰ μὲν οὖν εὑρε- D θεῖεν καὶ οὗτοι τῆς ὑμετέρας εὐλογίας ἄξιοι, ἐλθέτω ἡ εἰρήνη ὑμῶν ἐπὶ πάντας ὡς ἐπὶ υἱοὺς εἰρήνης· εἰ δ' ἐχθροὶ καὶ πολέμιοι τῆς ὑμετέρας ὀφθεῖεν εἰρήνης, καὶ οὐδαμῶς αὐτῆς ἄξιοι, ἄραντες, φησὶ, τὰ ὑμέτερα ἀγαθὰ, τῶν ἀναξίων ὑποχωρεῖτε, καὶ ἡ εἰρήνη ὑμῶν ἐφ' ὑμᾶς ἐπιστρεψάτω, τῆς ἐξ ὑμῶν εὐλογίας ἐφ' ὑμᾶς πάλιν μεταβαινούσης, ὅτι δὴ τὰ παρ' ὑμῶν πεπληρώκατε.

Καὶ εἰς ἣν δ' ἂν πόλιν εἰσέρχησθε καὶ δέχωνται ὑμᾶς, κ. τ. λ.

Ἐν τούτοις γε πάλιν κηρύττειν τοῦ Θεοῦ τὴν βασιλείαν, καὶ ἠγγικέναι λέγειν αὐτὴν παρεκελεύετο· οὐκ ἀργὸν οὐδ' ἀναπόδεικτον ποιουμένους τὸν λόγον, τὰ

γνωρίσματα δὲ παρέχοντας τοῦ κηρύγματος, διὰ τοῦ θεραπεύειν τοὺς παρ' αὐτοῖς ἀσθενεῖς, καὶ οὐδὲν πλέον τῆς ἐφημέρου τροφῆς ἀποφέρεσθαι· ὃ δὴ παρίστη λέγων· Ἐσθίετε τὰ παρατιθέμενα ὑμῖν, καὶ θεραπεύετε τοὺς ἐν αὐτοῖς ἀσθενεῖς. Ἐπειδὴ δ' ἀντέπιπτεν, εἰ οὖν μὴ εὑρεθείη τις ἄξιος τῆς δηλωθείσης ὑποδοχῆς, τί χρὴ πράττειν αὐτούς; ἀκολούθως καὶ περὶ τούτων ἐπάκουσον οἷα διδάσκει λέγων ἑξῆς· *Εἰς ἣν δ' ἂν πόλιν εἰσέρχησθε, καὶ μὴ δέχωνται ὑμᾶς*, κ. τ. λ.

Ὅταν ὁ ἰσχυρὸς καθωπλισμένος φυλάσσῃ τὴν ἑαυτοῦ αὐλὴν, κ. τ. λ.

Ἰσχυρὸν μὲν τὸν κατισχύσαντα τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων διάβολον λέγει· αὐλὴν δὲ αὐτοῦ τὸν περίγειον τῶν θνητῶν τόπον (57)· ὑπάρχοντα δὲ πάντ' ἐκεῖνα ἃ δὴ ἐπιδείξας τῷ Σωτῆρί ποτε ἔλεγεν· *Ταῦτά σοι πάντα δώσω, ἐὰν πεσὼν προσκυνήσῃς μοι*, ὅτε ἐν τῷ ὑψηλῷ ὄρει ἔδειξεν αὐτῷ τὰς βασιλείας τοῦ κόσμου καὶ τὴν δόξαν αὐτοῦ. Ἀλλὰ πάλαι μὲν ταῦτα αὐτοῦ τὰ ὑπάρχοντα ἐν εἰρήνῃ ἦν, μηδενὸς αὐτοῦ ἀφαιρουμένου· ὅτε γε μὴν ὁ ἰσχυρότερος αὐτοῦ ἐπελθὼν καταπαλαίσας τε αὐτὸν δεσμοῖς περιέβαλε, τότε καὶ τὴν πανοπλίαν αὐτοῦ ἀφείλετο, ἐφ' ᾗ ἐπεποίθει, καὶ τὰ σκῦλα αὐτοῦ ἁρπάσας διέδωκε. Πανοπλίαν δὲ αὐτοῦ τὴν τῶν δαιμόνων πολύθεον πλάνην ᾐνίξατο. Ὅπλα γὰρ διαβόλου οἱ πανταχοῦ γῆς ἱδρυμένοι δαίμονες συνεργοῦντες αὐτοῦ τῇ κατὰ τῶν ἀνθρώπων τυραννίδι· σκῦλα δὲ ἦσαν αὐτοῦ αἱ τῶν ἀνθρώπων ψυχαὶ ὑπὸ τῆς διαβολικῆς πανοπλίας αἰχμάλωτοι ἀπηγμέναι. Ἀλλὰ τὸν μὲν δεινὸν ἐκεῖνον τύραννον ὁ Χριστὸς δεσμοῖς περιβαλὼν, πᾶσαν αὐτοῦ διεσκέδασε τὴν πανοπλίαν, τοὺς δαίμονας δηλαδὴ καὶ τὰ πνεύματα τὰ ἀκάθαρτα, τὰς δυνάμεις τε τὰς ἀντικειμένας· τὰ δὲ σκῦλα αὐτοῦ, τὰ πάλαι δεδουλωμένα τῇ τυραννίδι αὐτοῦ, ἔθνη φημὶ πάντα μεταστησάμενα τῆς παλαιᾶς δουλείας, διαδέδωκεν οἰκείοις ἡγεμόσι καὶ ἄρχουσι τοῖς ὑπ' αὐτὸν στρατιώταις τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας, ἀποστόλοις δηλαδὴ καὶ τοῖς τούτων διαδόχοις. Περὶ ὧν σκύλων θαυμαστῶς προανεφωνεῖτο ἐν προφητείᾳ φασκούσῃ· *Ὁ βασιλεὺς τῶν δυνάμεων τοῦ Ἀγαπητοῦ, τῇ ὡραιότητι τοῦ οἴκου διελέσθαι σκῦλα*. Τεκμήρια δὲ ταῦτα ἐναργῆ τῆς τοῦ Θεοῦ βασιλείας καθαιρούσης καὶ ταπεινούσης πᾶσαν ἀρχὴν καὶ ἐξουσίαν καὶ δύναμιν, καὶ πᾶσαν τὴν πολύθεον καὶ δαιμονικὴν τυραννίδα, τῶν δ' ἐπὶ γῆς ἀνθρώπων ἐπικρατεῖν ἀρχομένης. Διό φησι Σωτήρ· *Εἰ δ' ἐγὼ ἐν Πνεύματι Θεοῦ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, ἄρα ἔφθασεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ*.

A sed prædicationis argumenta exhibentes, curandis qui apud illos forent infirmis, neque propterea quidquam ultra quotidiana alimenta accipientes. Quam rem ita edixit : Manducate quæ apponuntur vobis, et curate infirmos, qui apud eos sunt. Quia vero illud obstabat, nempe si ergo nemo dignus vos hospitio recipiendi fuerit, quid factu opus erit? consequenter audi quid hac super re in sequentibus dicat : *Si quam vero in urbem intraveritis, minimeque vos exceperint*, etc.

[84] *Cum fortis armatus custodit atrium suum*, etc.

Fortem quidem dicit diabolum, qui adversus hominum genus prævaluerat. Atrium ejusdem appellat terrenum a mortalibus habitatum spatium : possessiones vero B ejus illa omnia quæ olim Servatori ostendens aiebat : *Hæc omnia tibi dabo, si procidens adoraveris me* [85], nempe cum in excelso monte cuncta illi mundi regna gloriamque ejusdem ostendebat. Sed olim quidem hæ possessiones ejus in pace erant, auferente nemine. Sed cum fortior eo superveniens, eumque oppugnans vinculis alligavit, tunc et ejusdem armaturam abstulit cui confidebat, et spolia direpta distribuit. Porro armaturæ nomine diabolici polytheismi errorem innuit. Arma enim diaboli sunt dæmones ubique terrarum constituti, auxiliares ejus adversus homines tyrannidis. Spolia quidem erant ejusdem, hominum animæ diabolicis armis in captivitatem abductæ ; sed enim illum quoque horribilem tyrannum Christus vinculis irre- C tiens, universam ejus armaturam dissipavit, dæmones videlicet et impuros spiritus, et adversarias potestates. Spolia vero ejus, gentes inquam tyrannide ipsius quondam oppressas, vetere servitute omnes ereptas, ducibus suis tradidit, videlicet nutu ejus pro cœlorum regno militantibus, id est apostolis et horum successoribus. De quibus spoliis mire proclamatum fuerat in prophetia dicente : *Rex virtutum Dilecti, speciei domus dividere spolia* [86]. Signa vero hæc sunt manifesta divini regni prosternentis ac destruentis quemlibet principatum, potestatem ac vim, et diabolicam omnem polytheismi tyrannidem ; quod regnum jam in orbe inter homines prævalere incipiebat. Idcirco ait Servator : *Quod si ego in Spiritu Dei ejicio dæmonia, utique pervenit in vos* D *regnum Dei* [87].

Ὅταν δὲ προσφέρωσιν ὑμᾶς ἐπὶ τὰς συναγωγὰς, κ. τ. λ.

Οὕτω δῆτα φρονήματος αὐτοὺς ἐπλήρου καὶ θάρσους διὰ τοῦ μεθέξειν αὐτοὺς θείου Πνεύματος ἐπαγγέλλεσθαι· δι' αὐτοῦ γὰρ καὶ δυναμοῦσθαι εἰκὸς ἦν αὐτούς. Καὶ πῶς γὰρ οὐκ ἔμελλον παραστήματος καὶ θάρσους καὶ προθυμίας ἐμπίμπλασθαι ἀγαθῆς; πῶς δὲ μὴ θαρσαλέως χωρεῖν ἐφ' ἡγεμονικὰ καὶ βασιλικὰ

[88] *Cum autem inducent vos in synagogas*, etc.

Sic ergo illos bono animo esse jubebat et alacritate replebat, dum divini participes Spiritus esse affirmabat. Quidni enim fiducia eos, confidentia, et alacritate plenos esse oportebat? Quidni audacter ad judicum regumque tribunalia ire, cum præmoniti fuissent non debere eos meditato studio apud ma-

[84] Cap. xi, 21. [85] Matth. iv, 9. [86] Psal. lxvii, 13. [87] Matth. xii, 28. [88] Cap. xii, 11.

(57) De forti armato, id est diabolo, qui a Christo fuit debellatus, breviter dicitur etiam in *Theophania*, lib. iii, 57.

gistratus semel defendere, sed aliam quamdam adfore hærentem ipsis divinam virtutem, cujus instinctu judicibus ipsisque intrepide regibus responsuri essent? Hæc dicenti magistro consentaneum erat discipulos facile credere, ac nullatenus dubitare; quippe qui sermonum horum pondus in superioribus dictis exploraverant, quibus fidem opera fecerant. Qui ergo infirmos divini verbi virtute roboraverant, morbumque apud homines insanabilem lepram et alias corporum passiones purgare potuerant, et noxios hominibus dæmones pellere haud ullis curiosis præstigiis, sed sola a Christo attributa divina gratia; cur vererentur inferioribus his tribunalibus intrepidi astare, et cum magistratibus ac regibus disceptare? Cur denique fiducia non augerentur, propter dandi ipsis Spiritus promissionem?

A δικαστήρια, οἱ προμεμαθηκότες, ὅτι μὴ αὐτοὶ εἶεν οἱ μέλλοντες πεφροντισμένως τοῖς ἄρχουσιν ἀπολογεῖσθαι, ἄλλη δέ τις ἐν αὐτοῖς ἔνθεος δύναμις, δι' ἧς καὶ ἡγεμόσιν ἔμελλον ἀκαταπλήκτως ὁμιλεῖν καὶ αὐτοῖς βασιλεῦσι; Καὶ ταῦτα δὲ λέγοντι τῷ διδασκάλῳ ἀκόλουθον ἦν τοὺς μαθητὰς ἀδιστάκτως πιστεύειν, κατὰ μηδένα τε τρόπον ἀμφιβόλως ἔχειν, προειληφότας τῶν λόγων τὴν πεῖραν διὰ τῶν ἔμπροσθεν ἐπηγγελμένων, ὧν τὴν πίστιν αὐτοῖς ἔργοις παρειλήφεισαν. Οἱ γοῦν ἀσθενοῦντας λόγου δυνάμει θείου ῥωννύντες, νόσον τε τὴν ἀνίατον ἐν ἀνθρώποις λέπραν καὶ τὰ λοιπὰ πάθη τῶν σωμάτων ἀποκαθαίρειν οἷοί τε, δαίμονάς τε λυμαντικοὺς ἀνθρώπων ἐλαύνειν οὐ διά τινος περιέργου μαγγανείας, διὰ δὲ μόνης τῆς ὑπ' αὐτοῦ χορηγηθείσης αὐτοῖς ἐνθέου χάριτος, πῶς οὐκ B ἔμελλον καὶ τοῖς δευτέροις τοῖς περὶ τοῦ μηδὲν μεριμνᾷν μέλλοντας δικαστηρίοις παρεστάναι, ἡγεμόσι τε καὶ βασιλεῦσιν ὁμιλεῖν πιστεύειν; Πῶς δ' οὐκ ἔμελλον ἐπιθαρσεῖν τῇ ἐπαγγελίᾳ τοῦ δοθησομένου αὐτοῖς Πνεύματος

[89] *Nolite solliciti esse animæ vestræ quid manducetis*, etc.

Μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ ὑμῶν τί φάγητε, κ. τ. λ.

Hæc ait Dominus cohortans nos, ne escæ corporisque commoditatum necessariam curam esse putemus; neque id temere faciens sed rationali argumento magisterium suum roborans. Hortabatur enim dicens: *Ne solliciti sitis quid manducetis vel quid bibatis vel quo induamini. Nonne anima plus est quam esca, et corpus plus quam vestimentum* [90]? Et hoc quidem primum argumentum est, demonstrans non debere quemquam de se esse sollicitum. Nam si alimento, quod de terra gignitur, major meliorque est atque pretiosior hominis anima, quæ rationalis est et intellectualis substantia, quamque minime exsistentem ad exsistendum Deus perduxit, nobisque minime de ea cogitantibus attribuit, quos animatos rationalesque fecit, cur de re deteriore, id est esca, solliciti simus? Nam qui rem potiorem dedit, is quæ usui huic sunt dare non impedietur. Et de corporis indumento idem sermo valet. Nam si in confesso est animantis corpus incomparabiliter melius esse, quam quodvis exterius huic impositum vestimentum; et si totum corpus vitæ animæque particeps Creator constituit; cur sit ambigendum utrum ipse possit quod deterius est suppeditare, id est vestimentum, a quo nobilius circumtegitur? Atque hoc primum demonstrativum argumentum est.

Deinde et altero exemplo utitur dicens: *Respicite volatilia cœli, quoniam non serunt, et Pater vester cœlestis pascit illa. Nonne vos magis pluris estis illis* [91]? Nam si his, quorum pater non est, nempe volucribus, sufficientem escam præparavit omnium curator et provisor Deus, cum vos ad ejus imaginem sitis conditi, vestrique propter intellectualem rationalemque substantiam pater sit, cur vitæ vestræ curam non geret? vosque adeo securos non alet, ceu pater filiis prompte suppeditans quæ usui sunt, magis quam cœli volucribus, quibus sine labore, sine satione atque aratione escam præbet,

Καὶ ταῦτα τοῦ Κυρίου ἡμᾶς ἐπιθαρσύνοντος, μὴ χρῆναι περὶ τροφῆς μηδ' ἕνεκεν τῶν τοῦ σώματος χρειῶν μεριμνᾷν, καὶ οὐκ ἀλογίστως προτρέποντος, σὺν παραστάσει δὲ λογικῇ παραμυθουμένου τὴν διδασκαλίαν· παρῄνει γὰρ λέγων· *Μὴ μεριμνήσητε τί φάγητε ἢ τί ἐνδύσεσθε. Οὐχὶ ἡ ψυχὴ πλεῖόν ἐστι τῆς τροφῆς, καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἐνδύματος;* Καὶ πρῶτος μὲν οὗτος συλλογισμὸς, συνάγων, ὅτι μὴ δέοι τινὰ περὶ ἑαυτοῦ μεριμνᾷν. Εἰ γὰρ τροφῆς, τῆς ἀπὸ γῆς φυομένης, μείζων καὶ κρείττων, καὶ τιμιωτέρα τυγχάνει ἡ ἀνθρώπου ψυχὴ, λογικὴ οὖσα καὶ νοερὰ οὐσία, ταύτην δὲ μὴ οὖσαν εἰς τὸ εἶναι παρήγαγεν ὁ C Θεὸς, καὶ ταύτης ἡμῖν μηδὲν μεριμνήσασι μετέδωκε, ἐμψύχους ἡμᾶς καὶ λογικοὺς ἀπεργασάμενος (58), τί χρὴ φροντίζειν περὶ τοῦ χείρονος, ὅπερ ἐστὶν ἡ τροφή; Ὁ γὰρ τὸ κρεῖττον δεδωκὼς οὐκ ἀδυνατήσει καὶ τὸ χρειῶδες αὐτοῦ παρασχεῖν. Καὶ ἐπὶ τῆς τοῦ σώματος περιβολῆς ὁ αὐτὸς λόγος. Εἰ γὰρ ἀνωμολόγηται τὸ τοῦ ζώου σῶμα ἀπαραθέτῳ συγκρίσει κρεῖττον εἶναι τοῦ ἔξωθεν αὐτῷ περικειμένου ἐνδύματος, τὸ δ' ὅλον σῶμα ζωῆς μετέχον καὶ ψυχῆς ὁ Δημιουργὸς αὐτὸς συνεστήσατο· τί χρὴ ἀγωνιᾷν μὴ ἄρα ἀδυνατήσῃ τὸ χεῖρον παρασχεῖν, τοῦτο δ' ἦν τὸ ἔνδυμα, ὁ τὸ κρεῖττον ὑποστησάμενος; Οὗτος μὲν οὖν πρῶτος ἀποδεικτικὸς συλλογισμός.

Καὶ δευτέρῳ κέχρηται παραδείγματι λέγων· *Ἐμβλέψατε εἰς τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, ὅτι οὐ σπείρουσι, καὶ ὁ Πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος τρέφει αὐτά.* D *Οὐχ ὑμεῖς μᾶλλον διαφέρετε αὐτῶν;* Εἰ γὰρ τούτοις, ὧν μὴ πατὴρ τυγχάνει, ταῦτα δ' ἦν τὰ πετεινὰ, τῆς αὐτάρκους τροφῆς προὐνόησεν ὁ τῶν ἁπάντων κηδεμὼν καὶ προνοητὴς Θεὸς, ὑμῶν τῶν κατ' εἰκόνα τὴν αὐτοῦ πεποιημένων, διὰ τὴν ἐν ὑμῖν νοερὰν καὶ λογικὴν οὐσίαν πατὴρ τυγχάνων, πῶς οὐ πᾶσαν ποιήσεται τῆς ζωῆς φροντίδα; καὶ θρέψει γε ὑμᾶς ἀμερίμνως, οἷα πατὴρ υἱοῖς ἐξ ἑτοίμου παρέχων τὰ πρὸς τὴν χρείαν μᾶλλον ἢ τοῖς πετεινοῖς τοῦ οὐρανοῦ, οἷς

[89] CAP. XII, 22. [90] Matth. VI, 25. [91] ibid. 26.

(58) Animadverte Eusebii sententiam de singulis a Deo creatis hominum animabus.

ἀκοπιάτως ἄσπαρτα καὶ ἀνήροτα τὰ πρὸς τροφὴν A ποριζεται, τοῦ ὑμετέρου Πατρὸς ὁμοῦ καὶ ζωὴν αὐτοῖς καὶ τροφὴν δωρουμένου. Σφόδρα δ' ἀκριβῶς ἐπὶ προτροπῇ τῶν αὐτοῦ μαθητῶν οὐχ ἁπλῷ παραδείγματι τῷ τῶν ἀλόγων ἐχρήσατο ζώων· οὐκ οὖν ἑρπετῶν οὐδὲ κτηνῶν οὐδὲ μὴν ἰχθύων ἐμνημόνευσεν, ἀλλ' οὐδ' ὀρνέων ἁπλῶς εἶπεν, ἐπειδὴ καὶ τούτων τὰ μὲν σαρκοφαγεῖ, τὰ δὲ γῆν σιτεῖται, τὰ δ' ἀλληλοφαγεῖ. Διὸ τῶν νεκροβόρων καὶ σαρκοβόρων ἀφορίσας τὰ σπερμοφάγα τῶν πετεινῶν, καὶ ταῦτα δηλώσας διὰ τοῦ φάναι· *Οὐ σπείρουσιν οὐδὲ θερίζουσιν οὐδὲ συνάγουσιν εἰς ἀποθήκας, καὶ ὁ Πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος τρέφει αὐτά·* τούτων τε αὐτῶν ἐμφήνας τὰ ὑψηλοπετῆ διὰ τοῦ προσειπεῖν αὐτὰ οὐρανοῦ πετεινά, τοὺς αὐτοῦ μαθητὰς ἐπὶ τὴν ὁμοίωσιν τῆς τούτων τροφῆς παρώρμα· ὁμοῦ καὶ ἐπὶ τὴν ἀπόδειξιν B τῆς πάντων ἐφόρου προνοίας παραπέμπων αὐτούς, ὡς ἂν τεκμαίρεσθαι δυναμένους ἐκ τοῦ παραδείγματος, ὅτι πολὺ μᾶλλον αὐτῶν ἢ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ τῆς τροφῆς φροντιεῖ ὁ οὐράνιος αὐτῶν Πατήρ. Πατέρα δὲ καλῶν οὐράνιον, δόγμα μέγιστον ἐξεπαίδευεν. Ὄντος γὰρ Πατρὸς σωμάτων τοῦ τὴν σάρκα σπείραντος ἑκάστῳ, ὄντος δὲ καὶ Πατρὸς οὐρανίου τοῦ τὴν λογικὴν καὶ νοερὰν δύναμιν ἐν ἡμῖν ὑποστησαμένου, τί χρὴ μεριμνᾷν; Οὐχὶ ἀκριβῶς πεπεῖσθαι, ὅτι πολὺ πρότερον ἡμῶν ὁ κατὰ φύσιν καὶ κρείττων πατὴρ προνοήσεται ἢ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ, ἃ διὰ τὴν αὐτοῦ πρόνοιαν μέχρι καὶ αὐτῶν ἐκτεινομένην, τοσαύτης ἐξ ἑτοίμου τροφῆς εὐπορεῖ, ὡς εὔτραφῆ καὶ ἰσχυρὰ καὶ ἐῤῥωμένα τυγχάνειν; Κατὰ δὲ τὸν Λουκᾶν λέγων ὁ Κύριος· *Κατανοήσατε τοὺς κόρακας* (59), πλεῖόν τι ἐμφαίνει. Τοῖς μὲν γὰρ σπερμολόγοις τῶν πτηνῶν ἑτοιμοτέρα ἐστὶ τροφή, τοῖς C δὲ σαρκοβόροις, ὥσπερ οἱ κόρακες, δυσχερεστέρα· ἀλλ' ὅμως οὐδὲ τὰ τοιαῦτα τροφῆς ἀπορεῖ διὰ τὴν πανταχοῦ ἐκτεταμένην Πρόνοιαν. Καὶ τρίτῳ συλλογισμῷ εἰς τὸ αὐτὸ ἐχρῆτο λέγων· *Τίς δ' ἐξ ὑμῶν μεριμνῶν δύναται προσθεῖναι ἐπὶ τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ πῆχυν ἕνα; Εἰ οὖν οὔτ' ἐλάχιστον δύνασθε, περὶ τῶν λοιπῶν τί μεριμνᾶτε;* Ἀλλ' εἰ μηδεὶς οἰκείᾳ φροντίδι πώποτε προσθήκην ἑαυτῷ τοῦ σώματος ἐπενόησεν, ἀλλ' οὐδὲ τῇ προθεσμίᾳ τοῦ τῆς ζωῆς χρόνου, μεριμνήσας τις οἷός τ' ἂν εἴη πρὸς τῇ τελευτῇ τοῦ βίου γενόμενος, ἡμέρας μιᾶς διάστημα ἢ καιρὸν βραχύτατον ὥρας ἑαυτῷ περινοῆσαι· τί χρὴ περιττῶς μεριμνᾷν, δέον ἐπιτρέψαντας τῷ Θεῷ D τὴν αὐτοῦ βουλὴν περιμένειν; Βουληθέντος γὰρ αὐτοῦ αὔξειν ἡμᾶς, αὔξομεν, μηδὲν μεριμνήσαντες· καὶ βουληθέντος ἡμᾶς ζῆν καὶ μακροβίους εἶναι, ζησόμεθα καὶ πολυετεῖς γενησόμεθα, μηδὲν μεριμνήσαντες· μὴ βουλομένου δὲ αὐτοῦ παραμένειν τινὰ τῶν βίων, ματαία πᾶσα φροντὶς ἀνθρώπου.

A Patre nimirum vestro vitam illis simul escamque largiente? Solertissime autem in hac ad discipulos suos adhortatione, haud generali aliquo irrationalium animantium exemplo usus est, neque item serpentium aut ferarum, neque jumentorum aut piscium meminit, neque avium simpliciter, quandoquidem et horum aliquæ carnivoræ sunt, aliæ in terra pascuntur, aliæ se invicem vorant. Ideo a cadaverum carniumque voracibus, seminibus pasci solitas secernens volucres, atque has his verbis designans quod nempe *neque serunt neque metunt neque in horrea congregant, et tamen Pater vester cœlestis pascit illa;* easdemque alte volitare significans, dum sicut cœli volatilia discipulos suos ad simile alimenti genus capessendum hortabatur; B simul ipsos ad contemplandam universalis curatoris providentiam mittens, subjecto exemplo quod multo magis ipsorum quam volatilium alendorum curam geret cœlestis Pater. Dum autem cœlestem Patrem appellat, maximum nos dogma docet. Nam cum sit nostrum cujusque Pater is qui carnem nostram sevit; cum sit item cœlestis Pater, qui rationalem intellectualemque vim nobis indidit, cur jam solliciti simus? Nonne firmiter credendum est naturalem nostrum melioremque (animæ) patrem nobis magis consulturum, quam cœli volatilibus, quæ ob Dei providentiam ad illa usque protensam, tanta et tam facili esca abundant, ita ut sint pinguia et fortia et optima prædita valetudine? Jam secundum Lucam dicens Dominus, *Considerate corvos*, plus C aliquid significat. Nam quæ seminibus pascuntur volucres, magis obviam escam habent; carnivoræ autem, cujusmodi corvi sunt, difficiliorem. Sed tamen ne hi quidem alimento carent, propter ad omnia pertinentem Providentiam. Tertio quoque argumento ad idem usus est dicens: *Quis autem vestrum cogitando potest adjicere ad staturam suam cubitum unum? Si ergo neque quod minimum est potestis, cur de cæteris solliciti estis?* Si nemo proprio studio additamentum corpori suo facere potest; si neque, statuto vivendi spatio, quantumvis cogitet, potest quisquam vitæ fini proximus, vel unius diei intervallum aut brevissimum horæ momentum sibi comparare, cur frustra sollicitudinibus angimur, cum opus sit Dei voluntatem exspectantes D perstare? Nam si is voluerit nos augere, utique augebimur nihil cogitantes: et si voluerit nos diu vivere, sane permultis annis sine ulla cura fruemur. Nolente autem eo in vita aliquem perseverare, vana quælibet hominis cura est.

(59) Nempe Luc. XII, 24. Hinc rursus videmur cognoscere Eusebium commentari vel generatim ad Evangelia, vel certe in superioribus commentatum fuisse ad Matth. VI, 25 seq., ut etiam verba evangelica citata τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, etc., suadent. Nicetas igitur traxisse hæc ad catenam in Lucam videtur, de qua re jam in præcedentibus diximus. Attamen qualescunque hæ nostræ dubitationes sunt; duo sunt alioqui certissima: primum, materiam totam esse Eusebii, cujus nomen constanter in citatis omnibus codicum locis legitur: secundum, debuisse nos, ut fecimus, commentarium hunc in Lucam inscribere, quia cuncta hæc deprehensa a nobis fuerunt in quatuor diversis ad Lucam catenis, non vero in aliorum evangelistarum explanationibus. Hoc ergo quatuor codicum testimonium pro Eusebii Commentario in Lucam peremptorium apparet.

Atque hæc de alimentis disserebat; pariterque de indumentis monebat dicens : *Considerate lilia, quomodo crescunt*, et reliqua. Rursus hic quoque argumentando concludit, suadens ut indumentum quoque a Deo ipsis datum iri exspectent. Nam si quis est apud homines pretiosæ vestis atque ornamenti studiosus; spectate, inquit, quomodo universi auctor Deus usque ad enatos tellure flores multiplicem suam sapientiam extendens, omni colorum atque ornatuum genere illos vestit, terram transformans, pulveremque ejus inanimem, eamdemque speciem immutans, melioribus multo tincturis quam videntur purpura et aurum, et tenuibus philyris floridisque, suam quodammodo formositatem in eis collocans : ut nullius delicati regis, neque ipsius Salomonis, qui apud veteres sapientia, opibus deliciisque celebratus est, tantum pulchritudinis artificium compertum fuerit, ut uni ex his pulchris floribus par indumentum habere potuerit. Quid ergo mirum, si qui agri fenum nulli rei utile, quod igne consumptum perit, ita convestit, vobis quoque sensibilia indumenta in præsente vita providentia sua comparabit? — Sic ergo omnia negligere, solum vero regnum (Dei) exquirere præcipiebat. Nam regnum nequaquam quærentibus, nec virtutis curam gerentibus, nihil prædictorum suppeditabitur. Solis autem hæc facile aderunt, qui quæ sunt Dei curant, atque ut ei placeant satagunt, et meliorum rerum studio dant operam. Nam Deo grata curantibus, vicissim curam impendet Deus.

[93] *Ubi enim thesaurus vester est, ibi et cor vestrum erit.*

Natura quippe comparatum est, ut omnis homo rem, cui studet, animo complectatur, atque ibi mentem defigat, unde utilitatem se capere arbitratur. Quare Jesus sententiam addit, ne struendis in terra opibus inhæreamus. Qui enim, ait, in hac mortali vita facultates bonorumque cumulum adeptus est, suamque spem in præsentis vitæ negotiis collocavit, necesse est eum tam gravibus vinculis præpeditum, cunctas suas cogitationes mentemque omnem, quam Jesus cor appellavit, humi depressam habere, atque ibidem concretam volutantemque, ubi thesaurum suum possidere se putat. Qui vero cœlestibus doctrinis nutritus magnopere satagit, ut vota sua sursum erigat, spemque in cœlestibus promissis ponat; quique omissa cumulandarum in terra opum sollicitudine, summam sectatur paupertatem, totoque animo ad meliora converso, suam rem omnem in cœlo sistere studet, atque illuc fortunam universam præmittere; merito is equidem spem egregiam inde lucratur, quia mentem suam atque consilia cœlestibus rebus implicat. Ubi enim thesaurum habet, ibi mens ejus consistet : ita ut corpore tantum versari in terris cum hominibus videatur, animi autem vi cœlestes sedes jam occupare. Ergo unumquemque hominem oportet spe-

[93] Cap. XII, 34.

Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τροφῆς διετάττετο· ὡσαύτως δὲ καὶ περὶ ἐνδύματος παρῄνει λέγων· *Κατανοήσατε τὰ κρίνα πῶς αὐξάνει*, κ. τ. λ. Πάλιν κἀνταῦθα μετὰ συλλογισμοῦ συνάγει, πείθων προσδοκᾷν πάντως ἔνδυμα παρὰ τοῦ Θεοῦ αὐτοῖς δοθήσεσθαι· εἰ γάρ τίς ἐστι φιλότιμος παρ' ἀνθρώποις ἐσθῆτι πολυτελεῖ καὶ φιλοκαλίᾳ, θεάσασθε, φησὶ, τοῖς ὀφθαλμοῖς, ὡς ὁ τοῦ παντὸς ποιητὴς Θεὸς, μέχρι καὶ τῶν γῆς φυομένων ἀνθέων τὴν πολυποίκιλον αὐτοῦ σοφίαν ἐκτείνας, παντοίοις χρώμασί τε καὶ κοσμήμασι κατεκόσμησε ταῦτα, μετασχηματίσας μὲν τὴν γῆν, καὶ τὴν κόνιν αὐτὴν τὴν ἄψυχον, τό τε ταύτης μεταβαλὼν εἶδος, ἁλουργίδος τε καὶ χρυσοῦ πολὺ κρείττοσι βάμμασιν, ἐν ὑμέσι λεπτοῖς καὶ εὐανθέσι τὸν ἐξ αὐτοῦ κόσμον ἐν αὐτῇ καταθέμενος· ὡς μηδενὸς τρυφηλοῦ βασιλέως, μηδ' αὐτοῦ Σολομῶνος τοῦ παρὰ τοῖς παλαιοῖς ἐπὶ σοφίᾳ καὶ πλούτῳ καὶ τρυφῇ βοηθέντος τοσαύτην εὑρεθῆναι φιλόκαλον τέχνην, ὡς ἑνὶ τῶν ἀπὸ γῆς ὡραίων ἀνθέων ὁμοιότατον περίβλημα κτήσασθαι. Τί οὖν χρὴ θαυμάζειν, εἰ ὁ τὸν χόρτον τοῦ ἀγροῦ τὸν εἰς οὐδὲν χρήσιμον, οὗ τέλος ἡ διὰ πυρὸς φθορὰ, τοῦτον ἀμφιέσας τὸν τρόπον, καὶ ὑμῖν αὐτοῖς ἐνδυμάτων αἰσθητῶν ἐπὶ τοῦ παρόντος βίου προνοήσει; — Οὕτως οὖν ἁπάντων ὀλιγωρεῖν, μόνης δὲ τῆς βασιλείας μεταποιεῖσθαι προσέταττε· μὴ γὰρ ζητοῦσι τὴν βασιλεία μηδ' ἀρετῆς πρόνοιαν ποιουμένοις οὐδὲν τῶν ἐπηγγελμένων ἔσται· μόνοις δὲ ταῦτ' ἐξ ἑτοίμου παρέσεσθαι τοῖς μεριμνῶσι τὰ τοῦ Θεοῦ, ὅπως ἂν ἀρέσαιεν αὐτῷ, καὶ τοῖς περὶ τὴν ζήτησιν τῶν κρειττόνων ἠσχολημένοις· μεριμνῶσι γὰρ τὰ τῷ Θεῷ φίλα, ἀντιμεριμνήσειν τὸν Θεόν.

Ὅπου γὰρ ὁ θησαυρὸς ὑμῶν, ἐκεῖ καὶ ἡ καρδία ὑμῶν ἔσται.

Φυσικῶς γὰρ πᾶς ἄνθρωπος περὶ ὃ σπουδάζει διάκειται, κἀκεῖ πάντα τὸν νοῦν ἔχει ἔνθα κεκτῆσθαι τὴν ὠφέλειαν νενόμικε· διὰ τοῦτο καὶ τὸν λογισμὸν ἐπάγει τοῦ μὴ δεῖν ἐπὶ γῆς θησαυρίζειν. Εἰ μὲν γάρ τις, φησὶν, ἐν τῷ θνητῷ βίῳ τὰς κτήσεις καὶ πᾶσαν ὕπαρξιν συνείληχεν, ἀναρτήσας αὐτοῦ τὴν πᾶσαν ἐλπίδα ἐπὶ τὰ παρόντα τοῦ βίου πράγματα, ἐξ ἀνάγκης οἷα δὴ δεσμοῖς τοσούτοις πεπεδημένος, πάντα τὸν αὐτοῦ λογισμὸν καὶ πᾶσαν τὴν διάνοιαν, ἣν δὴ καρδίαν ὠνόμασε, κάτω που πρὸς τῇ γῇ κέκτηται, κἀκεῖ φύρεται καὶ καλινδεῖται, ἔνθα κεκτῆσθαι τὸν αὐτοῦ θησαυρὸν νενόμικεν· εἰ δὲ τοῖς οὐρανίοις μαθήμασιν ἐντραφεὶς πάντα πράττοι, τὸν αὐτοῦ σκοπὸν ἄνω προσαναρτήσας, καὶ τὴν ἐλπίδα ῥίψας ἐπὶ τὰς οὐρανίους ἐπαγγελίας, τοῦ μὲν συνάγειν ἐπὶ γῆς οὐδεμίαν ποιούμενος φροντίδα, τὴν ἄκραν δὲ μετιὼν ἀκτημοσύνην, καὶ ὅλος γινόμενος πρὸς τοῖς κρείττοσιν, ἐν οὐρανῷ τε πάντα συνάγειν, κἀκεῖ τὸν αὐτοῦ πλοῦτον ταμιεύεσθαι, καὶ πᾶσαν τὴν ὕπαρξιν ἐκεῖ προπέμπειν σπουδάζων· εἰκότως ὁ τοιοῦτος ὄνοιτ' ἂν ἐντεῦθεν τῆς ἀγαθῆς ἐλπίδος, τῷ τὴν διάνοιαν καὶ τὸν λογισμὸν οἰκειοῦν ἑαυτοῦ τοῖς οὐρανίοις· ἔνθα γὰρ ἔχει τὸν θησαυρὸν, ἐκεῖ καὶ τὴν διάνοιαν ἕξει· ὡς δοκεῖν μὲν ἐπὶ γῆς παρεπιδημεῖν, καὶ τῷ σώματι μόνῳ συνεῖναι ἀνθρώποις, τῇ δὲ δυνάμει τὰς οὐρανίους

ἤδη διατριβὰς μετιέναι· ὥστε ἄνω βλέπειν δεῖ, καὶ τὰς ἐλπίδας ἔχειν, ὅπου καὶ τὸν θησαυρὸν αὐτοῦ συναγήοχεν.

Καὶ ὑμεῖς ὅμοιοι ἀνθρώποις προσδεχομένοις τὸν κύριον ἑαυτῶν, πότε ἀναλύσει ἐκ τῶν γάμων.

Ἐν ἑτέροις ἤδη ἐδίδαξε περὶ τῶν γάμων εἰπών· *Ὡμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ βασιλεῖ, ὃς ἐποίησε γάμους τῷ υἱῷ αὐτοῦ.* Ὡς οὖν ἤδη τῶν γάμων γεγενημένων, καὶ τοῦ συμποσίου τελεσθέντος, ἐπάνεισιν ὁ κύριος ἐπὶ τοὺς ἐγρηγορότας δούλους, οἵ, ἐπειδὰν ἀφίκηται αὐτὸς ὁ νυμφίος τὴν παράληψιν τῆς νύμφης ποιησόμενος, κρούσαντι αὐτῷ τὴν τῆς ψυχῆς θύραν, ἑτοιμότατα ὑπακούσουσι καὶ ἀνοίξουσι, διὰ παντὸς ἐγρηγορότες, καὶ τὴν αὐτοῦ παρουσίαν ἐκδεχόμενοι. Ἐπιλέγει γοῦν· *Μακάριοι οἱ δοῦλοι ἐκεῖνοι, οὓς ἐλθὼν εὑρήσει γρηγοροῦντας.* Καὶ πῶς γὰρ οὐ μακάριοι οἱ τοσαύτης μέλλοντες ἀξιωθήσεσθαι τιμῆς; Ἐπόμνυται γοῦν αὐτοῖς φάσκων· *Ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι περιζώσεται καὶ ἀνακλινεῖ αὐτοὺς, καὶ παρελθὼν διακονήσει αὐτοῖς.* Νυκτὶ δὲ παραβάλλων τὸν ἀνθρώπινον βίον, ὡς ἀληθῶς σκότους καὶ ἀγνοίας οἰκεῖον, διαφόροις φυλακαῖς, τουτέστιν ὥραις καὶ καιροῖς τῆς νυκτὸς, τὸν τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς παρεικάζει χρόνον· ἐν ᾧ τοὺς διὰ παντὸς ἐγρηγορότας διὰ τὸ ἄδηλον τῆς ἑκάστου τελευτῆς μακαρίους ἀποφαίνει· ταύτης δὲ τῆς προτροπῆς τίς ἂν γένοιτ' ἀνωτέρα, ἣ τὸν δεσπότην ἐπήγγελται αὐτὸν τοῖς δούλοις διακονήσειν, τοὺς δὲ δούλους ἀνακλιθήσεσθαι ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ, τουτέστι διαναπαύσεσθαι; Προϊὼν δ' αὖθις τὴν αὐτὴν ἐπισφραγίζεται ἐπαγγελίαν τοῖς μαθηταῖς λέγων· *Ἐγὼ δ' ἐν μέσῳ ὑμῶν εἰμι ὡς ὁ διακονῶν. Ὑμεῖς δέ ἐστε οἱ διαμεμενηκότες μετ' ἐμοῦ ἐν τοῖς πειρασμοῖς μου· κἀγὼ διατίθεμαι ὑμῖν, καθ' ἃ διέθετό μοι ὁ Πατήρ μου, βασιλείαν· ἵν' ἐσθίητε καὶ πίνητε ἐπὶ τῆς τραπέζης μου ἐν τῇ βασιλείᾳ μου.* Τοιαύτης τεύξονται μακαριότητος οἱ δοῦλοι, οὓς ἐλθὼν ὁ Κύριος εὑρήσει γρηγοροῦντας· κατὰ γὰρ τὸν θνητὸν τοῦτον βίον, ἅτε παῖδες ἔτι ὄντες καὶ νήπιοι, καὶ μήπω τοῦ νυμφῶνος ἠξιωμένοι, ἐπ' ἀλλοδαπῆς δ' οἰκοῦντες, ἅτε ξένοι τῶν ἐνταῦθα, καὶ παρεπίδημοι, καὶ ὑπὸ παιδαγωγοῖς καὶ ἐπιτρόποις ἀνατρεφόμενοι, οὐκ εἶχον πάντοτε τὸν νυμφίον μεθ' ἑαυτῶν. Διὸ καὶ ἐνήστευον, καθὼς εἶπεν ὅτι ἀρθήσεται ἀπ' αὐτῶν ὁ νυμφίος, καὶ τότε νηστεύσουσιν. Ἀλλ' ἐπὶ τέλει αὐξήσαντας αὐτοὺς καὶ τελειωθέντας παραλήψεσθαι ἐπαγγέλλεται, καὶ εἰς τὸν αὐτοῦ συνεισάξειν νυμφῶνα· ὅτε καὶ ἀνακλίνας αὐτοὺς, διακονήσει αὐτοῖς· οἱ δὲ, συνόντες αὐτῷ ἀεὶ, οὐκέτι νηστεύσουσιν, ἀλλὰ διαπαυσάμενοι τῶν καμάτων, τῆς οὐρανίου τρυφῆς ἀπολαύσουσιν.

Εἰ ᾔδει ὁ οἰκοδεσπότης ποίᾳ ὥρᾳ ὁ κλέπτης ἔρχεται.

Διὰ πλειόνων νήφειν καὶ ἐγρηγορέναι ἡμῖν παρακελεύεται, οὐ μόνον διὰ τὴν ἀθρόαν καὶ ἀπροσδόκητον ἄφιξιν τῆς ἡμέρας Κυρίου, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν κλέπτην τὸν τοῖς κατὰ Θεὸν πλουσίοις καὶ οἰκοδεσπόταις ἐφεδρεύοντα. Οὗτος δέ ἐστιν ὁ καιρὸς τῆς

A clare superna, eoque spem dirigere, ubi thesaurum suum jam acervavit.

[93] *Et vos similes hominibus exspectantibus dominum suum quando revertatur a nuptiis.*

Jam alibi docuit cum de nuptiis diceret : *Simile est regnum cœlorum homini regi, qui fecit nuptias filio suo* [94]. Tanquam igitur peractis nuptiis, convivioque absoluto, redit dominus ad servos vigiles, qui sponso ad sumendam sibi sponsam adventanti, et nunc jam animæ fores pulsanti, promptissime morigerabuntur atque aperient, propterea quod perpetuo vigiles, adventum ejus præstolati fuerant. Ait igitur : *Beati servi illi, quos veniens invenerit vigilantes* [95]. Quidni vero hi beati, qui tantam mer- B cedem relaturi erant? Igitur cum sacramento confirmat : *Amen dico vobis, præcincturum se, discumbentibus illis, et transeuntem eisdem ministraturum.* Nocti autem comparans humanam vitam, ceu reapse tenebris et inscitia circumfusam, diversis vigiliis, id est horis temporibusque nocturnis, humanæ vitæ spatium assimilat : in quo si qui sine requie vigilant, propter obitus incertum casum, beatos eos appellat. Jam hac adhortatione quænam sublimior esse potest, qua nimirum dominus dicitur servis suis ministraturus, hi autem in illius regno recubituri, id est requie potituri? Deinde rursus promissum idem firmavit, cum discipulis dixit : *Ego autem in medio vestri sum sicut qui ministrat. Vos quippe estis qui permansistis mecum* C *in tentationibus meis : et ego dispono vobis, sicut disposuit mihi Pater meus, regnum; ut manducetis atque bibatis de mea mensa in regno meo* [96]. Hac potientur beatitate servi, quos Dominus vigilantes invenerit. Namque in hac mortali vita, ceu pueri adhuc et infantes et nondum nuptiali conclavi digni, sed alienam veluti regionem incolentes, quasi peregrini quidam et advenæ, et sub tutoribus adhuc et curatoribus enutriti, nequaquam sponsi pleno consortio utebantur. Quare jejunabant, propterea quod ipsis dictum esset, fore ut sponsus ab iis auferretur, et tum jejunarent [97]. Verumtamen ubi in perfectam ætatem creverint, recepturum se eos spondet, atque in suum conclave ducturum : ac tum iis discumbentibus ministraturum : qui per- D petua consuetudine ejus jam potiti, diutius non jejunabunt, sed laboribus relaxati, cœlestibus deliciis perfruentur.

[98] *Si sciret paterfamilias qua hora fur venturus esset.*

Multis de causis frugi nobis agitare vitam vigilareque mandat, non solum ob subitum inopinumque diei Domini adventum, sed etiam propter furem divinorum bonorum divitibus ac veluti patribusfamilias insidiantem. Is autem est uniuscujusque

[93] Cap. XII, 36. [94] Matth. XXII, 2. [95] Luc. XII 37. [96] Luc. XXII, 27-30. [97] Matth. IX, 15. [98] Cap. XII, 39.

A obitus, vel etiam angelus qui cujusque morientis animam excepturus est. Si ergo sciremus quonam tempore fur ille venturus esset, unicam illam opus foret horam observare, ne nostras pateremur ædes perfodi : nunc quia hæc latet, perpetuo experrectos esse oportebit : neque enim novimus qua ille vigilia incursionem faciet. Quare prorsus vigilandum est, omnique custodia, ut ait Proverbiorum auctor **, servandum cor; universaque hæc mortalis vitæ nox insomnis transigenda, ne forte direptionibus pateamus, neve animæ nostræ thesauros effodi permittamus. Sic enim utrinque recte habebimus; tum quia proprias opes tuiti fuerimus, tum quia Dominum nostrum, cum venerit et pulsaverit animæ nostræ fores, prompte excipiemus, copiosa lampade B instructi, lumbosque succincti.

Ait Dominus : Quisnam est fidelis villicus et prudens ?

Petro roganti sic respondet, ut doceat se indefinite universos allocutum fuisse. Veruntamen superiora illa dicta fuerunt, ut constanter vigilaremus propter furem cavendum et propter Domini adventum. Nunc, quæ fieri inter vigilandum oporteat, necessario addit ; nempe hortatur ut ne nostram tantummodo, verum etiam alienam curemus salutem. Nam lumbos præcingere et lampadem inflammare, propriam cujusque utilitatem significat. Scientiæ enim luminibus oportet semper illustrari ; tum etiam pudicitia omnique virtute lumbos mentis C præcingere ; itemque perpetuo vigilare furemque cavere, ne clam effodiat mentis ærarium, et acervatas ibi opes diripiat : præterea Dominum omni vitæ tempore præstolari. Sed illatenus non est subsistendum : nam ceu pignus quoddam, conservorum curam a Domino nostro accipientes, præstare fidem oportet, et sic fideles ac prudentes evadere ; ne unquam intempestive, sed idoneo tempore, conservis nostris alimoniam præbeamus : neque hanc negligenter aut sero, cum res postulat ; neque rursus immodice ubi non est opus, sed et suo tempore et non sine modulo. Id vero dupliciter faciendum est, nempe et rationali juvamine, dum eorum animas doctrinæ pabulo meliores facimus ; et materiali etiam ope, erga eos qui ejusmodi D subsidio egent. Atque hæc, inquam, omnia continenter curanda sunt, ut si forte Dominus noster subito adventans demigrare secum nos jubeat, in prædictis versantes nos deprehendat, sortemque recte agenti tribuat priore multo majorem. Namque ob vigilias suique adventus exspectationem spondet, illis discumbentibus, succinctum se ministraturum : ob fidelem vero ac prudentem villicationem tempestivamque demensi distributionem, quia vult beatissimos declarare, non alicui parti sed facultatibus universis se præfecturum felicem illum sacramento

ἑκάστου τελευτῆς, ἢ καὶ ὁ μέλλων τὴν ἑκάστου ψυχὴν παραλαμβάνειν ἄγγελος κατὰ καιρὸν τοῦ θανάτου (60). Εἰ μὲν οὖν ᾔδειμεν τὸν καιρὸν τῆς τοῦ κλέπτου παρουσίας, τὴν ὥραν ἐχρῆν ἐκείνην μόνην ἐπιτηρεῖν, πρὸς τὸ μὴ ἀφιέναι διορυγῆναι ἡμῶν τὸν οἶκον· ἐπεὶ δὲ ἄδηλός ἐστιν οὗτος, δεήσει ἀεὶ ἐγρηγορέναι· οὐ γὰρ ἴσμεν ὁποίᾳ φυλακῇ ἐπιθήσεται. Διὸ γρηγορητέον διὰ παντὸς, καὶ πάσῃ φυλακῇ τηρητέον τὴν καρδίαν κατὰ τὸν παροιμιαστὴν, καὶ ἀγρυπνητέον διὰ πάσης τῆς τοῦ θνητοῦ βίου νυκτὸς, ὅπως ἄσυλοι διαμένωμεν, μὴ ἐῶντες διορυγῆναι ἡμῶν τοὺς τῆς ψυχῆς θησαυρούς· οὕτω γὰρ ἔσται ἡμῖν εὖ κατ' ἀμφότερα, ὅτι τε σώαν ἐφυλάξαμεν τὴν ἑαυτῶν ὕπαρξιν, καὶ ὅτι τὸν Κύριον ἡμῶν ἐπιστάντα καὶ κρούσαντα τῆς ψυχῆς ἡμῶν τὴν θύραν, ἑτοίμως ὑπεδεξάμεθα, πολλῷ τῷ φωτὶ παρεσκευασμένοι, καὶ τὰς ὀσφύας ἐζωσμένοι.

Εἶπε δ' ὁ Κύριος· Τίς ἄρα ἐστὶν ὁ πιστὸς οἰκονόμος καὶ φρόνιμος ;

Πρὸς τὴν ἐρώτησιν Πέτρου ἀποκρίνεται διδάσκων ἀορίστως πρὸς πάντα εἰρῆσθαι τὰ λελεγμένα. Ἀλλ' ἐκεῖνα μὲν εἴρηται περὶ τοῦ διὰ παντὸς ἐγρηγορέναι ἕνεκεν τῆς τοῦ κλέπτου φυλακῆς καὶ τῆς αὐτοῦ παρουσίας· τί δὲ χρὴ πράττειν γρηγοροῦντας, νῦν ἀναγκαίως προστίθησι, παραινῶν μὴ τὸ ἑαυτῶν μόνον σκοπεῖν, ἀλλὰ καὶ τῆς ἑτέρων σωτηρίας φροντίζειν. Τὸ μὲν γὰρ ἀνεζῶσθαι τὰς ὀσφύας, καὶ τὸν λύχνον ἀνῆφθαι, τὴν αὐτοῦ τινος εἰς ἑαυτὸν ὠφέλειαν ἐδήλου· γνώσεώς τε γὰρ φωτὶ διὰ παντὸς καταυγάζεσθαι ἀναγκαῖον, σωφροσύνῃ τε καὶ πάσῃ ἀρετῇ τοῦ λογισμοῦ τὴν ὀσφὺν περιεζῶσθαι, ἐγρηγορέναι τε διὰ παντὸς καὶ τὸν κλέπτην διαφυλάττειν, μὴ λαθὼν διορύξειε τὸ τῆς ψυχῆς ταμεῖον, ἀποσυλήσειέ τε τὰ ἐν αὐτῷ συνηγμένα· ἔτι γε μὲν καὶ τὸν ἑαυτοῦ Κύριον πάντα τὸν τῆς ζωῆς χρόνον ἐκδέχεσθαι. Ἀλλὰ μὴ μέχρι τούτων ἑστάναι· παραθήκην δ' ὥσπερ ὑποδεξαμένους παρὰ τοῦ ἑαυτῶν Δεσπότου τὴν τῶν συνδούλων ἡμῶν κηδεμονίαν, φυλάττειν τὴν πίστιν προσήκει, οὕτω τε πιστοὺς γενέσθαι καὶ φρονίμους ὡς μήποτε ἀκαίρως, ἀεὶ δὲ τῷ προσήκοντι καιρῷ, τοῖς ἡμετέροις συνδούλοις τὸ σιτηρέσιον διανέμειν, μήτε παρορῶντας καὶ ὑπερτιθεμένους, ὅτε δεῖ, μήτ' οὐ δεομένοις παρέχοντας ἀκαίρως, ἀλλὰ καὶ καιρῷ τῷ προσήκοντι, καὶ μὴ ἀμέτρως τοῦτο ποιεῖν· τοῦτο δὲ πράττειν κατὰ δύο τρόπους, διά τε τῆς λογικωτέρας ὠφελείας τὰς ψυχὰς αὐτῶν βελτιοῦντας ταῖς διὰ τῶν μαθημάτων τροφαῖς, διά τε τῆς τῶν αἰσθητῶν ὑπαρχόντων πρὸς τοὺς ἐνδεεῖς ἐπικουρίας· ταῦτα δὲ διὰ παντὸς ἐνεργεῖν, ἵνα, εἴ ποτε ἀθρόως ἐπιστὰς ὁ Κύριος ἡμῶν τὴν παράληψιν ἡμῶν ποιοῖτο, εὑρεῖν ταῦτα πράττοντας ἡμᾶς, ἐπαγγελίαν τε τῷ καὶ ταῦτα κατορθοῦντι τοῦ προτέρου πολλαπλασίονα δίδωσιν. Ἐπὶ μὲν γὰρ τῷ ἐγρηγορέναι, καὶ τὴν αὐτοῦ διὰ παντὸς περιμένειν παρουσίαν, ἀνακλίνειν ἐπήγγελται καὶ διακονῆσαι αὐτὸς περιζωσάμενος· ἐπὶ δὲ τῇ πιστῇ καὶ ἔμφρονι οἰκονομίᾳ καὶ τῇ κατὰ καιρὸν διανεμήσει

** Prov. iv, 23. [1] Cap. xii, 42.

(60) Notabilis doctrina Eusebii, antiquissimi auctoris, de angelorum erga homines cura. Profecto ubique cernimus, Ecclesiæ hodiernæ catholicæ doctrinam priscis Patribus inniχam.

τῆς τροφῆς, τρισμακαρίους ἀληθῶς ἀποφαίνων, οὐκ ἐπί τι μέρος, ἀλλ' ἐπὶ πάντων τῶν ὑπαρχόντων καταστήσειν τὸν μακαριζόμενον μετὰ προσθήκης τοῦ ἀμὴν ἐπιστώσατο. Ἔνθεν καὶ ὁ ἱερὸς Ἀπόστολος ὠφελημένος, τοὺς κατὰ Θεὸν τελείους *κληρονόμους Θεοῦ καὶ συγκληρονόμους Χριστοῦ* ἐκάλει, καὶ ἔλεγεν· *Εἴτε ζωή, εἴτε θάνατος, εἴτ' ἐνεστῶτα, εἴτε μέλλοντα,* πάντα ἡμῶν εἶναι. Ὑπάρχοντα δ' αὐτοῦ τὰ ἐν τῇ βασιλείᾳ νοητέον ἀγαθά, ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδεν.

Ἐὰν δ' εἴπῃ ὁ δοῦλος ἐκεῖνος, κ. τ. λ.

Ὁ μὲν πιστὸς καὶ φρόνιμος τοιούτων τεύξεται· ὁ δ' ἐναντίος τούτῳ ὀργῆς Δεσπότου πειραθήσεται, διχοτομηθεὶς καὶ ἀποτεμνόμενος τοῦ σώματος τῶν ἀγαθῶν δούλων, κλῆρόν τε καὶ μερίδα λαμβάνων μετὰ τῶν ὑποκριτῶν ἢ τῶν ἀπίστων· ὧν τὸ τέλος κλαυθμὸς καὶ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων. Ὅσα γὰρ τοῖς ὀδοῦσι κατήσθιε, καὶ ὅσα μεθυσκόμενος ἐπλημμέλει, ταῦτα ἀποκλαύσεται· δίκην τὴν προσήκουσαν διδοὺς τῆς τε κατὰ τῶν συνδούλων παρανομίας, καὶ τῆς ἀκολάστου τρυφῆς, καταφρονήσεώς τε τῆς εἰς τὸν Δεσπότην, ὃν ὡμολόγει μὲν μὴ ἀγνοεῖν, καὶ ᾔδει ὡς ἄρα Κύριον ἔχει, ἀναβάλλεσθαι δὲ αὐτὸν τὴν κρίσιν εἰς μακροὺς χρόνους ὑπολαμβάνων, ἑαυτὸν ἠπάτα.

Τίνι ὁμοιώσω τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ; ὁμοία ἐστὶ ζύμῃ, κ. τ. λ.

Ζύμην τὴν ἀπὸ τοῦ σπόρου τελεσιουργηθεῖσαν δύναμιν ὁ Σωτὴρ ὀνομάζει, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦτον αἰνιξάμενος τὸν τρόπον. Ὁ γοῦν τῆς οὐρανίου βασιλείας Λόγος, μετὰ τὴν πρώτην ἐν οὐρανοῖς σπορὰν αὐξηθείς, καὶ καρπὸν ἀποδοὺς ἐντελῆ, τοῦ ἁγίου Πνεύματος τὴν ἐπιχορηγίαν τοῖς διὰ τῶν πρώτων ὠφελημένοις παρέχει, ζύμης δίκην φύραμα ζυμούσης. Γυνὴ δὲ ταύτην, ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ, εἰς ἀλεύρου σάτα τρία ἐγκρύπτει. Τοῖς γοῦν πορισαμένοις ἐκ πολλῆς ἐπιμελείας καὶ τῆς τοῦ σπόρου γεωργίας ἀλεύρου σάτα τρία, δόγματα θεῖα καὶ γνῶσιν τὴν περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος, ἡ τοῦ Θεοῦ σοφία τὸ ἅγιον Πνεῦμα χορηγεῖ· ἡ δ' αὐτὴ καθ' ἑτέραν διάνοιαν πάντα τὸν τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπον ἐκ σώματος καὶ ψυχῆς καὶ πνεύματος συνεστῶτα, τῇ ἐπιχορηγίᾳ τῆς θείας ἐμπνεύσεως ζυμοῖ, ἐγκρύπτουσα τὴν ἐξ αὐτῆς ὠφέλειαν εἰς ἀλεύρου σάτα τρία τὰ νενοημένα, ἕως οὗ ζυμωθῇ ὅλον. Οὕτω γοῦν τῇ μετοχῇ τῆς οὐρανίου ζύμης ποιηθεὶς καὶ ζυμωθείς, οὐράνιος καὶ πνευματικὸς χρηματίσει ἄνθρωπος, καὶ νέον φύραμα, ὡς ἂν μικρᾶς κράσεως γενομένης, τῶν τριῶν ἀλεύρων ἀποδεδομένων, καὶ τῆς ἐν αὐτοῖς ἐμπνεύσεως. Καὶ δὴ νέος ἄρτος καὶ πνευματικὸς γενόμενοι, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, ὅς φησιν, *Εἷς ἄρτος καὶ ἓν σῶμά ἐσμεν οἱ πολλοί*, εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἀναληψόμεθα τοῦ ζωοποιοῦ τῶν ὅλων ἄρτου, ὃς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβέβηκεν, ἑαυτῷ παραπλησίους καὶ ἡμᾶς ἀπεργασάμενος. Εὖ δὲ γυναικὶ ἀφωμοίωσε τὴν σοφίαν τοῦ Θεοῦ ἐν τούτοις· Χριστὸς δέ ἐστιν ἡ τοῦ Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ σοφία καταλλήλως τῷ τῆς ζύμης ὑποδείγματι. Ὥσπερ γὰρ ἐπὶ τῆς παραβολῆς τοῦ σπόρου γεωργίου πρόσωπον καὶ σπορέως εἰσῆγεν, οὐκ ἂν εὐλόγως ἐν ἐκείνοις μνημονευθείσης γυ-

A confirmat. Hinc etiam eruditus divus Apostolus, perfectos secundum Deum, *hæredes Dei, Christique cohæredes*, vocabat [1], aiebatque : *Sive vita, sive mors, sive præsentia, sive futura*, omnia nostra esse [2]. Opes autem illius intelligenda sunt regni bona, quæ oculus non vidit.

Quod si dixerit servus ille, etc.

Fidelis quidem et prudens hæc bona consequetur : huic dissimilis iram Domini experietur; dividetur scilicet, ac separabitur a bonorum servorum corpore, sortemque suam et partem cum hypocritis sive infidelibus recipiet, quorum finis luctus et stridor dentium. Nam quantum dentibus B devoravit et ebrietate peccavit, tantumdem plorabit; justas dans pœnas iniquitatis suæ adversus conservos, intemperantisque luxuriæ, et spreti Domini, quem sibi non incognitum fatebatur. Et sane probe noverat se Domino non carere, sed dum judicium ab eo diutissime dilatum iri arbitratur, semet ipse fefellit.

[4] *Cui simile æstimabo regnum Dei? Simile est fermento*, etc.

Fermenti nomine appellat Servator efficacem seminis vim, sanctum Spiritum ita significans. Igitur cœlestis regni Verbum post primam in cœlis sationem auctum, fructumque perfectum reddens, sancti Spiritus ministrationem iis qui a primis institutoribus imbuti fuerunt præbet, fermenti in- C star massam fermentantis. Mulier autem, Dei nempe sapientia, in farinæ satis tribus abscondit. Illis itaque qui multa cura et seminis cultura sata farinæ tria obtulerint, divina nempe dogmata Patris, Filii sanctique Spiritus notitiam, sapientia Dei Spiritum sanctum suppeditat : eademque, secundum alium sensum, quemlibet Dei hominem, corpore, anima spirituque constantem, divina inspiratione fermentat, abscondens utilitatem suam in intellectualibus farinæ satis tribus donec totum fermentetur. Sic ergo cœlestis fermenti participatione, cœlestis fiet spiritalisque homo, novaque massa, parva veluti facta crasi ex farinis tribus, et insita illis inspiratione. Novus nimirum nos facti spiri- D talis panis, juxta Apostolum dicentem [5], *Unus panis unumque corpus sumus multi*, imaginem similitudinemque contrahemus vivificantis omnia panis, qui de cœlo descendit, nosque sibi similes effecit. Recte vero mulieri comparavit hoc loco sapientiam Dei; est enim Christus tum Dei virtus, tum Dei sapientia, fermenti exemplo repræsentatus. Nam sicut in seminis parabola, agricolæ personam satorisque induxit, neque enim illic commode mulieris mentio facta fuisset, ita hoc loco ubi de fermento sermo est in farinæ sata tria conjecto, aptissime parabola in muliere panifica eum qui illic dictus est seminator repræsentavit.

[1] Rom. VIII, 17. [2] I Cor. III, 22. [3] Cap. XII, 45. [4] Cap. XIII, 20. [5] I Cor. X, 17.

ναικὸς, οὕτω κἀνταῦθα ἐπὶ ζύμης φυρομένης εἰς ἀλεύρου σάτα τρία οἰκειότατα ἡ παραβολὴ γυναικὶ ἀρτοποιουμένῃ τὸν ἐν ἐκείνοις ὠνομασμένον σπορέα ἀπείκασεν.

Age vero apud Matthæum [6*], postquam cœlorum regnum in fermento repræsentaverat, quo sancti Spiritus donum denotavit, et evangelicæ doctrinæ utilitatem, in subjuncta illic parabola idem regnum thesauro simile dixit. Est autem magnus hic thesaurus secundum cœlestia effata [7] dignis repositus, quem oculus non vidit, quique multos latet. Qui vero hunc novit, utpote qui Dei imaginem in se conservavit, gaudio elatus, ceu qui summum bonum invenerit, reliqua omnia posthabenda judicat, ut hunc possideat. Porro thesauro simul agroque memorato, hominem inventorem apposuit, ut Dei studiosam hominis mentem significet. Igitur suprascripta parabola sub absconsi thesauri nomine cœlestes atque eximias denotat promissiones; multæ enim mansiones apud Patrem sunt; divitiasque Dei, quæ sunt omnis boni thesaurus, demonstrat.

Quæ vero sequitur [8] margaritæ parabola, ea mihi significare videtur pretiosiorem prædictarum opum partem. Est autem hæc divinitas Unigeniti, quæ cunctis in prædicto thesauro contentis exquisitior est; quam qui acquisiverit, superna beatitate dignus ut. Margarita autem merito nominatur incarnatum Dei Verbum; quia hæc margarita, in carne licet et ostracio atque humore genita, pretiosum quid est, et præ omnibus ex humore natis corporibus honorabilis. Certe margarita videtur humidum corpus, splendidum, cœlestibus simile, luce ac spiritu plenum. Sic etiam incarnatum Verbum lumen intellectuale est, de mortali humidoque corpore emicans. Jam cum aliæ multæ exstiterint margaritæ sanctæ Deoque gratæ, prophetæ videlicet justique homines, qui et ipsi carne constipati erant propter carneam hominum vitam, nemo alius, præter hunc solum, vere unigenitus, splendidissimus ac pretiosissimus inventus est. Adeo ut Isaias quoque de eo vaticinatus fuerit dicens: *Ecce pono in Sion lapidem pretiosum, electum, angularem, honorabilem; et qui crediderit in eum, non confundetur* [9]. Qui ergo regno cœlorum dignus futurus est, præclare comparatur mercatori viro, rei bonæ studioso et perito, et multarum doctrinarum exploratori, qui circumiens multas reperit margaritas, omnimodas nempe sanctorum hominum classes. Sed pretiosa illa gemma inventa, quam Verbum obtulit, hanc cum omnibus sibi antea compertis commutavit, idem faciens quod prior ille (qui agrum ubi latebat thesaurus venditis cunctis comparavit). Atque hæc erit summæ beatitatis coronis, nempe si pretiosa margarita ornabimur, id est lumine divinitatis Verbi unigeniti. Initium quippe fuit semen; deinde fructificantis frumenti germinatio; tertium discretio a

Κατὰ μέντοι τὸν Ματθαῖον (61) κεκρυμμένην ζύμην τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν προειπὼν, δι' ἧς ἐδήλου τὴν ἐπιχορηγίαν τοῦ ἁγίου Πνεύματος, καὶ τὴν ὠφέλειαν τὴν ἀπὸ τοῦ εὐαγγελικοῦ λόγου, διὰ τῆς ἑξῆς παραβολῆς τὴν αὐτὴν βασιλείαν ἐοικέναι φησὶ θησαυρῷ. Εἴη δ' ἂν θησαυρὸς μέγας ὁ κατὰ τὰς οὐρανίους ἐπαγγελίας τοῖς ἀξίοις τεταμιευμένος, ὃν ὁ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδεν, ὃς τοὺς πολλοὺς λανθάνει. Ὁ δὲ τοῦτον νοήσας, ὡς τὸ κατ' εἰκόνα τοῦ Θεοῦ σώζων ἐν ἑαυτῷ, χαρᾶς ἔμπλεως γεγονὼς, ὡς ἂν τὸ τέλειον τῶν ἀγαθῶν εὑρηκὼς, τὰ λοιπὰ πάντα δεύτερα τίθεται, καὶ τοῦτον ἀντιλαμβάνει. Καταλλήλως δὲ θησαυρὸν καὶ ἀγρὸν εἰπὼν, ἄνθρωπον αὐτῷ συνῆψε τὸν εὑρηκότα· οὕτω δηλώσας τὸν ἐν ἀνθρώπῳ θεοφιλῆ νοῦν. Ἡ μὲν οὖν ῥηθεῖσα αὕτη παραβολὴ διὰ τοῦ θησαυροῦ τοῦ κεκρυμμένου τὰς οὐρανίας ἐπαγγελίας ἐδήλου τὰς ὑπερβεβηκυίας, πολλαὶ γὰρ μοναὶ παρὰ τῷ Πατρὶ, καὶ τὸν ἐν Θεῷ πλοῦτον, θησαυρὸν ὄντα παντὸς ἀγαθοῦ.

Ἡ δὲ μετὰ ταύτην διὰ τοῦ μαργαρίτου αἰνίττεσθαί μοι δοκεῖ τὸ τιμιώτερον τοῦ δηλωθέντος πλούτου. Εἴη δ' ἂν ἡ θεότης αὐτὴ τοῦ Μονογενοῦς, ἡ πάντων τῶν ἐν τῷ ἀποδοθέντι θησαυρῷ τεταμιευμένων τιμιωτέρα, ἣν ὁ κτησάμενος τῆς ἀνωτάτω μακαριότητος ἠξίωται. Μαργαρίτης δὲ ὠνόμασται εἰκότως ὁ σαρκωθεὶς Θεὸς Λόγος· ἐπεὶ καὶ ὁ μαργαρίτης τοιοῦτος, ἐν σαρκὶ μὲν καὶ ἐν ὀστρέῳ καὶ ἐν ὑγροῖς γεννώμενος, τίμιον δέ τι χρῆμα, καὶ πάντων τῶν ἐν ὑγροῖς σωμάτων τιμαλφέστερον· ἔοικε γοῦν εἶναι τῇ φύσει σῶμα ὑγρὸν, διαυγὲς, θεοειδὲς, φωτὸς καὶ πνεύματος γέμον. Εἴη δ' ἂν καὶ σαρκωθεὶς Λόγος τοιοῦτος, φῶς νοερὸν διὰ θνητοῦ καὶ ὑγροῦ σώματος ἐκλάμψαν. Πολλῶν γε μὴν καὶ ἄλλων μαργαριτῶν ὄντων ἁγίων καὶ θεοφιλῶν, προφητῶν τε καὶ δικαίων ἀνδρῶν, καὶ αὐτῶν ἐν σαρκὶ πεπιλημένων διὰ τὸν ἔνσαρκον τῶν ἀνθρώπων βίον, οὐδεὶς ἕτερος ἢ μόνος εἷς οὗτος ἀληθῶς μονογενὴς καὶ πολυφεγγὴς καὶ πολύτιμος εὕρηται· ὡς καὶ Ἡσαΐαν θεσπίσαι περὶ αὐτοῦ καὶ εἰπεῖν· *Ἰδοὺ τίθημι ἐν Σιὼν λίθον πολυτελῆ, ἐκλεκτὸν, ἀκρογωνιαῖον, ἔντιμον· καὶ ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν οὐ καταισχυνθήσεται.* Ὁ δὴ οὖν μέλλων τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν καταξιοῦσθαι προσφυῶς παραβέβληται ἐμπόρῳ ἀνδρὶ φιλοκάλῳ τινὶ καὶ φιλομαθεῖ καὶ ποικίλων δοκιμαστῇ λόγων, ὃς περιιὼν πολλοὺς μὲν ἀνεῦρε μαργαρίτας, παντοίους ἐν ἀνθρώποις ἁγίους· τέλος δὲ τὸν πολύτιμον εὑρὼν, ὃν ὁ Λόγος παρεστήσατο, πάντων τῶν πρότερον αὐτῷ πεπορισμένων τοῦτον ἀντικατηλλάξατο, ταυτὸν τῷ προτέρῳ πράξας (ὁ πάντα ὅσα εἶχε πωλήσας, καὶ ἀγοράσας τὸν ἀγρὸν ἐκεῖνον). Καὶ τοῦτ' ἂν εἴη τέλος τῆς ἄκρας μακαριότητος, τὸ κατακοσμηθῆναι τῷ πολυτιμήτῳ μαργαρίτῃ, δηλαδὴ τῷ φωτὶ τῆς θεότητος τοῦ μονογενοῦς Λόγου· ἀρχὴ μὲν γὰρ ἦν ὁ σπόρος· εἶτ' ἐπίδοσις τῆς τοῦ σίτου καρ

[6*] Matth. XIII, 33. [7] ibid. 44. [8] ibid. 45. [9] Isa. XXVIII, 16.

(61) Hic quoque a Luca provocat ad Matthæum Eusebius quod cum per se non dedecet, tum rectissime fieri potuit ab eo qui in tetraevangelium fortasse commentabatur.

A ποφορίας· καὶ τρίτον ἡ ἀπὸ τῶν ζιζανίων διάκρισις· τέταρτον ἡ ἐπὶ μέγα δένδρον τοῦ σπόρου φυή· πέμπτον ἡ διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ζύμωσις· ἕκτον ὁ θησαυρὸς τῶν οὐρανίων ἐπαγγελιῶν· ἕβδομον ἡ αὐτοῦ κτῆσις τοῦ Θεοῦ Λόγου, ἐν ᾧ πᾶς κατακοσμεῖται ὁ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν ἄξιος.

Ταῦτα δὲ πρὸ τῶν ἔργων ἀνεφωνεῖτο· προλέγοντος τὰ μέλλοντα ἔσεσθαι τοῦ Σωτῆρος, ἃ δὴ καὶ τέλους οὐκ εἰς μακρὸν ἐτύγχανε, ὥστε μετ' οὐ πολὺν χρόνον ὀφθαλμοῖς ὁρᾶσθαι τῶν ἔργων τὰ ἀποτελέσματα. Καθ' ὅλης οὖν ἐξ ἐκείνου τῆς τῶν ἀνθρώπων οἰκουμένης ἐκ μὲν ἁπάντων τῶν ἐθνῶν τὰ τῆς τοῦ Θεοῦ βασιλείας σύμβολα (62) διὰ τῶν Ἐκκλησιῶν αὐτοῦ ἐθεωρεῖτο, μυρίων ἐν αὐταῖς κατὰ τὸ σωτήριον Εὐαγγέλιον βιούντων, τοῖς τε παλαιοῖς προφήταις καὶ αὐτῷ γε τῷ Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ τῷ Ἰακὼβ ὁμοίως B θεοσεβεῖν φιλοτιμουμένων· ἐπεὶ κἀκεῖνοι, προλαβόντες τοῖς χρόνοις τοὺς Μωϋσέως νόμους, τῷ κατὰ τὸ Εὐαγγέλιον βίῳ τε καὶ τρόπῳ διέλαμψαν, τῆς μὲν ἐκ πατέρων ἡκούσης εἰς αὐτοὺς πολυθέου πλάνης κατεγνωκότες, τοῦ δ' ἐπὶ πάντων Θεοῦ τὴν γνῶσιν ἀνειληφότες. Διὸ δὴ τῶν ἐθνῶν οἱ πολλοὶ ἀπ' ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν ἥξειν εἴρηνται, καὶ ἰσότιμοι γενήσεσθαι τοῖς ἀμφὶ τὸν Ἀβραὰμ μακαρίοις ἀνδράσι διὰ τὴν ἴσην ἐκείνοις ζωήν· οἱ δ' αὐτῶν ἐκείνων ἀπόγονοί τε καὶ διάδοχοι, υἱοὶ τῆς βασιλείας διὰ τοὺς προπάτορας ὠνομασμένοι· δυνάμει γὰρ καὶ αὐτοῖς μετουσία ἦν ὁμοίως τοῖς προπάτορσι τῆς οὐρανίου βασιλείας· ὅπως ἀπόβλητοι τῶν ἐπαγγελιῶν γεγόνασι, δεῖγμα ἐναργὲς τῆς πόλεως ἡ ἐρημία, τοῦ ἱεροῦ ἡ πολιορκία, C καὶ αὐτῶν ἡ εἰς πάντα τὰ ἔθνη διασπορά, καὶ ἡ ὑπὸ τοῖς ἐχθροῖς δουλεία, καὶ ἐπὶ τούτοις ἡ στέρησις τῆς κατὰ τὰ νόμιμα αὐτῶν θρησκείας, τοῦ τε Χριστοῦ ἡ ἀγνωσία, καὶ τῶν εὐαγγελικῶν μαθημάτων ἡ ἀπαλλοτρίωσις· ταῦτα γὰρ ἅπαντα σημεῖα ἐμφανῆ εἴη ἂν τοῦ διαλαβόντος αὐτοὺς σκότους, ᾧ περιπεπτώκασι διὰ τὴν τοῦ σωτηρίου φωτὸς ἐναντίωσιν.

Δι' οὗ δοκεῖ μοι (63) τὸ γνώρισμα τῆς βασιλείας αὐτῆς ὑποφαίνειν, ὅτι δὴ βασιλέως ἐντετυπωμένην εἰκόνα τοῦ δηναρίου τὸ χάραγμα σημαίνει. Ἐπειδὴ τοίνυν πάντας τοὺς ἐπὶ τὸν ἀμπελῶνα καὶ τὸ τῆς θεοσεβείας πολίτευμα παρελθόντας, μιᾶς τε καὶ τῆς αὐτῆς ἐργασίας ἀψαμένους, τῆς αὐτῆς βασιλείας μετασχεῖν ἦν δίκαιον, τούτου χάριν εἰκότως τοῖς πᾶσι τῆς βασιλείας τὸ σύμβολον τὸ δηνάριον ἀποδίδωσιν, ὧν οἱ μὲν ἐν νεότητι ἐκλήθησαν, οἱ δὲ περὶ τὸν μέσον τῆς ἀνθρώπου ζωῆς χρόνον, οἱ δὲ τὸν ἄνδρα τέλειον D ἤδη καὶ ὑπερβεβηκότα ἀνειληφότες, οἱ δὲ κατὰ τὸν πρεσβύτην αὐτὸν γηραλέοι λοιπὸν καὶ περὶ δυσμὰς ἔχοντες τοῦ βίου. Εἴποι δ' ἄν τις καὶ ἑτέρως ἐξηγούμενος ἐφαρμόττειν τὰ διὰ τῆς παραβολῆς δηλούμενα τοῖς ἀνέκαθεν ἐκ πρώτης τοῦ βίου στάσεως μέχρι συντελείας καταξιουμένοις τῆς ἐνθέου κλήσεως· ὥσπερ ἅμα πρωῒ κεκλῆσθαι λέγειν ἐπὶ τὴν θεοσεβείας ἐργασίαν τοὺς κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ βίου πρώτους δικαιωθέντας· δευτέρους δὲ τοὺς ἀμφὶ τὸν Ἐνὼχ καὶ Νῶε·

zizaniis; quartum seminis in magnam arborem incrementum; quintum per sanctum Spiritum fermentatio; sextum divinorum promissorum thesaurus; septimum ipsa Dei Verbi acquisitio, quo unusquisque exornatur, qui regno cœlorum dignus est.

Hæc ante opera loquebatur Servator, nimirum res futuras nuntians, quæ reapse exitum paulo post nactæ sunt, ita ut haud longa mora interposita spectare oculis res gestas licuerit. Per totum igitur ex eo tempore mundum, regni Dei symbola apud omnes populos in Christi Ecclesiis cernebantur, plurimis jam hominibus ad salutaris Evangelii normam viventibus, et prophetas veteres ipsosque Abrahamum, Isaacum atque Jacobum religiosa pietate æmulantibus: siquidem et hi, tempore prævertentes Mosis leges, vita evangelica ac moribus inclaruerunt; quia traditum sibi a majoribus polytheismi errorem damnantes, universalis Dei cognitionem adoptarunt. Quapropter multi ethnici ex oriente atque occasu venturi dicuntur, parique honore futuri atque Abrahamus, vir beatus, propter simile vitæ genus. Horum vero posteri ac successores, filii regni ob suos progenitores nominati sunt. Namque intima vi ipsis quoque inerat, æque ac progenitoribus, cœlestis regni participatio. Sed enim quod a re promissa exciderint, evidens judicium est urbis vastitas, templi obsessio, et ipsorum per omnes gentes dispersio, servitus apud hostes, insuperque legitimi illorum cultus cessatio, Christi ignoratio, et ab evangelica doctrina alienatio. Hæc omnia, inquam, signa perspicua sunt earum in quibus versantur tenebrarum, propterea quod salutari lumini adversati sunt.

Per hoc videtur mihi regni ipsius notionem tradere, quia regis impressam imaginem, denarii cusus typus exhibet. Quia igitur cunctos in vineam profectos et religiosam pietatem amplexos, unaque et eadem opera perfunctos, eodem regno potiri æquum erat, ideo cunctis regni symbolum, denarius videlicet, jure datur; quorum alii quidem ab adolescentia fuerunt vocati, alii circa medium humanæ vitæ tempus, alii in ætatem jam virilem et perfectam proverti, alii denique jam senes et in vitæ occasum decidui. Fortasse aliquis aliter explanans dicet, congruere parabolæ significatum priscis ab exordiente mundo usque ad ejus consummationem divina vocatione dignatis hominibus; ita ut mane vocati dicantur ad religionis opus illi qui initio mundi juste vixerunt: secundo loco Enoch ac Noe: tertia hora Abrahamus: sexta hora Moses et Josue ac judices: nona hora homines ætate prophetarum: denique undecima hora illi qui post

(62) Symbola intelliguntur præsertim cruces, ut passim loqui solet Nicephorus in opere *Pro SS. imaginibus*.

(63) Sequens fragmentum usque ad ἀνεφέρετο in codice A dicitur Eusebii simul et Origenis.

divini Servatoris manifestationem exstiterunt. Atque hos omnes dignos esse habitos dicet una eademque mercede, denario significata, qui in Dei regnum deferebatur.

A τοὺς περὶ τὴν τρίτην τοὺς ἀμφὶ τὸν Ἀβραάμ· τοὺς δὲ περὶ τὴν ἕκτην τοὺς ἀμφὶ τὸν Μωϋσέα καὶ Ἰησοῦν καὶ κριτάς· τοὺς δὲ περὶ τὴν ἐννάτην τοὺς ἐν τοῖς χρόνοις τῶν προφητῶν· τοὺς δὲ περὶ τὴν ἑνδεκάτην, τοὺς μετὰ τὴν σωτήριον θεοφάνειαν· οὓς δὴ πάντας καταξιωθήσεσθαι ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ μισθοῦ τοῦ κατὰ τὸ δηνάριον δεδηλωμένου, ὅπερ εἰς τὴν τοῦ Θεοῦ βασιλείαν ἀνεφέρετο.

[10] *Non me videbitis, donec veniat cum dicetis, Benedictus qui venit in nomine Domini.*

Nempe iidem homines, quibuscum præsentibus præsens ipse loquebatur, statim ac eum divina cum gloria atque angelorum comitatu venientem de cœlo viderint, cogentur eum confiteri benedictum qui venit in nomine Domini Patris sui.

Οὐ μή με ἴδητε ἕως ἂν ἥξῃ ὅτε εἴπητε· Εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι Κυρίου.

Αὐτοὶ γὰρ ἐκεῖνοι, οἷς τότε παρὼν παροῦσι διελέγετο, θεώμενοι αὐτὸν μετὰ τῆς ἐνθέου δόξης, καὶ σὺν ἀγγέλων δορυφορίᾳ ἐρχόμενον ἐξ οὐρανῶν, ὁμολογεῖν ἀναγκασθήσονται αὐτὸν εἶναι τὸν εὐλογημένον τὸν ἐρχόμενον ἐν ὀνόματι Κυρίου τοῦ ἑαυτοῦ Πατρός.

[11] *Homo quidam fecit cœnam magnam, et vocavit multos.*

B Diversa est hæc parabola ab ea quam Matthæus scribit [12]. Ibi enim rex, nuptiæque filii regii, et vocatores multi sunt, et vocati non iverunt, quin imo servos contumeliis affectos occiderunt, et exercitus commovetur in servorum interfectores, et quidam ob vestem sordidam nuptiali convivio expellitur. Hic autem unus homo introducitur, et cœna privata, et unus vocator mittitur, et vocati deprecantur tantummodo vocationem, occupationes suas prætendentes. Quodque adeo præcipuum est, illa in templo dicta fuit apud pontifices senioresque populi, hæc in Galilæa domi cujusdam principis Pharisæi. Et quidem unus discumbentium audit, *Beatus eris quia non habent quod tibi retribuant; retribuetur enim tibi in justorum resurrectione* [13]. C Porro resurrectio idem esse intelligitur atque regnum Dei. Jam vero ei qui dixerat, *Beatus qui panem comedet in regno Dei* [14], quisnam esset hic beatus declaravit Servator per parabolam dicens, *Homo quidam cœnam magnam fecit;* rursus se ipsum his verbis hominem nominans.

Ἄνθρωπός τις ἐποίησε δεῖπνον μέγα, καὶ ἐκάλεσε πολλούς (64).

Ἀλλοτρία αὕτη ἡ παραβολὴ πρὸς τὴν παρὰ τῷ Ματθαίῳ. Ἐκεῖ μὲν γὰρ βασιλεύς, καὶ γάμοι υἱοῦ βασιλέως, καὶ κλήτορες πολλοί, καὶ οἱ κληθέντες οὐκ ἀπῆλθον, ἀλλὰ καὶ τοὺς δούλους ὕβρισαν καὶ ἀπέκτειναν, καὶ στράτευμα κινούμενον κατὰ τῶν ἀνῃρηκότων τοὺς δούλους, καὶ ὁ διὰ τὴν ῥυπαρὰν ἐσθῆτα ἐκβαλλόμενος τοῦ γάμου· ὧδε δὲ ἄνθρωπος εἰσάγεται ψιλός, καὶ δεῖπνον ἁπλῶς, καὶ εἷς ἐπὶ τὴν κλῆσιν ἐκπέμπεται, καὶ οἱ κληθέντες παραιτοῦνται μόνον τὴν κλῆσιν, ἀσχολίαν σκηπτόμενοι. Τὸ δὲ κεφαλαιωδέστερον, ὅτι ἐκείνη μὲν ἐν τῷ ἱερῷ λέλεκτο πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ πρεσβυτέρους τοῦ λαοῦ, αὕτη δ' ἐπὶ τῆς Γαλιλαίας ἐν οἰκίᾳ τινὸς ἄρχοντος Φαρισαίου· τῶν γὰρ συνανακειμένων τις ἀκούσας τό, *Μακάριος ἔσῃ, ὅτι οὐκ ἔχουσιν ἀνταποδοῦναί σοι· ἀνταποδοθήσεται γάρ σοι ἐν τῇ ἀναστάσει τῶν δικαίων·* τῆς ἀναστάσεως καὶ τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς νοουμένης. Πρὸς οὖν τὸν εἰρηκότα, *Μακάριος ὅστις φάγηται ἄρτον ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ*, τίς ἂν γένοιτο οὗτος ὁ μακάριος διὰ τῆς παραβολῆς ὁ Σωτὴρ παρίστησι λέγων, *Ἄνθρωπός τις ἐποίησε δεῖπνον μέγα·* πάλιν αὐτὸς ἑαυτὸν ἐν τούτοις ἄνθρωπον ὀνομάζων.

Ut autem magna cœna quænam sit intelligas, interim quidem specta hoc in orbe universo spiritale convivium sacrorum divinorumque ciborum, quod ubique terrarum per divinitus inspiratas Scripturas cunctis populis exhibetur. Hinc autem mentem transfer ad exspectatum cœlorum regnum, D atque reputa cœnam illam vere magnam, in qua cum angelis, divinisque cœlorum virtutibus beatæ animæ requiescent, angelorumque pane nutrientur: quo sane tempore dictum illud firmiter splendideque complebitur, *Panem angelorum manducavit homo* [15]. Neque enim multiplex erit ille cibus, neque condituris aut obsoniis egebit; sed uno pane immortalitatis satore vitæque æternæ datore nutrientur ii, de quibus Servator loquitur, quique in præsenti vita aliis alimenta præbuerint. Panis vero rursum intelligitur, qui et animas et angelos et rationales quæ in cœlo sunt mentes alit. Id quod ipse docuit

Μέγα δὲ αὐτοῦ δεῖπνον νοήσεις, τέως μὲν ἀπιδὼν εἰς τὸ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης λογικὸν συμπόσιον τῶν ἱερῶν καὶ θείων τροφῶν τῶν πανταχοῦ γῆς διὰ τῶν θεοπνεύστων ἀναγνωσμάτων πᾶσι τοῖς ἔθνεσι παραδεδομένων· ἐντεῦθεν δὲ μετάβα τῇ διανοίᾳ ἐπὶ τὴν προσδοκωμένην τῶν οὐρανῶν βασιλείαν· καὶ εἰς ἔννοιαν ἐλθὲ τοῦ τότε μεγάλου ὡς ἀληθῶς δείπνου, ἐν ᾧ συναναπαύσονται ἀγγέλοις καὶ ταῖς κατ' οὐρανὸν θείαις δυνάμεσιν αἱ τῶν μακαρίων ψυχαί, ἐν ᾧ τραφήσονται τῷ τῶν ἀγγέλων ἄρτῳ· πληρουμένου κυρίως τότε καὶ θεοπρεπῶς τοῦ φάσκοντος λόγου· *Ἄρτον ἀγγέλων ἔφαγεν ἄνθρωπος.* Οὐ γὰρ πολυειδὴς ἔσται ἡ τότε τροφή, οὔτε ἡδυσμάτων οὔτε ὄψων δεομένη, ἄρτῳ δὲ μόνῳ ἀθανατοποιῷ καὶ ζωῆς αἰωνίου παρεκτικῷ τραφήσονται οἱ κατὰ τὸν ἐνεστῶτα βίον θρέψαντες, οὓς ὠνόμασεν ὁ Σωτήρ. Ὁ δὲ ἄρτος πάλιν εἴη ὁ ψυχῶν καὶ ἀγγέλων καὶ τῶν κατ' οὐρανὸν λογικῶν τρόφιμος λόγος· τοῦτο γοῦν αὐτὸς ἐδί-

[10] Cap. XIII, 35. [11] Luc. XIV, 16. [12] Matth. XXII, 2. [13] Luc. XIV, 14. [14] ibid. 15. [15] Psal. LXXVII, 25.

(64) Convivii hæc parabola scribitur etiam in Eusebii *Theophania*, lib. IV, 16, sed tamen ibi Syriacus contextus ab hoc Græco nostro nimis differt.

δαξεν εἰπών· Ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς· τοῦ γὰρ ἐν ἀρχῇ πρὸς Θεὸν Θεοῦ Λόγου μεταλήψει πᾶσα ἡ τῶν ἁγίων λογικὴ φύσις ζωοποιεῖται. Ἃ δὴ δοκεῖ μοι ἐκ προτέρων μαθημάτων πεπαιδευμένος ὁ συνανακείμενος τῷ Ἰησοῦ εἰρηκέναι· *Μακάριος ὅστις φάγηται ἄρτον ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ!* Οὐδὲ γὰρ τῶν τυχόντων τις ἦν ὁ ταύτην ἀφεὶς τὴν φωνήν, ἀλλ' ὡς οἶμαι τῶν σφόδρα μεγάλων καὶ παρὰ τῷ Σωτῆρι τιμῆς ἠξιωμένων. Διὸ καὶ συνανακλίνεται αὐτῷ, καὶ τοῖς αὐτοῦ λόγοις συνετῶς προσεῖχεν, ὡς καὶ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν μὴ ἀγνοεῖν, γνωρίζειν δὲ καὶ τὸν ἄρτον τῆς ζωῆς τὸν θρεπτικὸν τῶν τῆς βασιλείας ἀξίων· τοσαύτην τε ἄγειν παῤῥησίαν, ὡς ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος ἀνακινεῖν δόγματα, καὶ δι' αὐτὸν τὴν πᾶσαν εἰρηκέναι παραβολὴν Σωτῆρα διδάσκοντα, τίς ἂν γένοιτο οὗτος ὁ ἀληθῶς μακάριος, ὃς φάγηται ἄρτον ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ.

Πολλοὺς μὲν οὖν κεκλῆσθαι λέγει διὰ τῆς παραβολῆς ἐπὶ τὸ μέγα δεῖπνον, καὶ τὸν ἐν τούτῳ δεδωρημένον ἄρτον, μὴ μὴν τοὺς πάντας τῆς χάριτος ἐπιτυγχάνειν· ἀποστερεῖσθαι γὰρ αὐτῆς τῶν κεκλημένων τοὺς περὶ ἕτερον ἠσχολημένους· περισπᾷν γὰρ καὶ ἀφέλκειν τῆς κλήσεως τὰς τοῦ βίου φροντίδας διδάσκει· ταύτας δ' εἶναι διαφόρους· ἢ γὰρ περὶ χρήματα καὶ ἀγροὺς ἀσχολούμενοι ταῦτα τῆς κλήσεως προτετιμήκασιν, ὡς παραιτήσασθαι διὰ ταῦτα τὴν κλῆσιν, ἢ περὶ τὰς τοῦ βίου πραγματείας κατατριβόμενοι, ἢ δεσμῷ γάμου καὶ παίδων ἐμπεπλεγμένοι, ἢ τισιν ἄλλοις τοιούτοις φροντίσμασιν ἐνησχολημένοι. Ἀλλὰ περὶ μὲν τούτων ἀπόφασις ἐξενήνεκται λέγουσα· Λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐδεὶς τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων τῶν κεκλημένων, καὶ διὰ τὰς βιωτικὰς ἀσχολίας παραιτησαμένων γεύσεταί μου τοῦ δείπνου· ἑτέρους δὲ ἀντ' αὐτῶν ἀπολαύσεσθαι τοῦ μακαρίου δείπνου φησί, τοὺς μὴ τοιούτοις τισὶ προσδεδεμένους, πτωχούς τινας καὶ ἀναπήρους. Τοιοῦτοι δὲ ἦσαν πάλαι εἰδωλολατροῦντες οἱ ἐξ ἐθνῶν ὑπὸ δαιμόνων πονηρῶν τὰς ψυχὰς λελωβημένοι· οὓς ἀκολούθως τῇ ἐπαγγελίᾳ προσδεξάμενος ὁ ἑστιάτωρ, πᾶσαν τὴν νόσον τῶν ψυχῶν αὐτῶν, καὶ μαλακίαν πᾶσαν ἰασάμενος, ἔπειτα τῆς οἰκείας αὐτοῖς μεταδώσει τραπέζης· ὥστ' εἰπεῖν αὐτούς· *Ἡτοίμασας ἐνώπιόν μου τράπεζαν ἐξ ἐναντίας τῶν θλιβόντων με·* καὶ ἄρτον αὐτοῖς παρέξει καὶ λογικὴν τροφήν· ἐντεῦθεν ἤδη στερεᾶς βρώσεως μεταδιδοὺς αὐτοῖς, καὶ οἴνῳ δὲ αὐτοὺς εὐφρανεῖ λογικῷ· ὥστ' ἂν εἰπεῖν· *Καὶ τὸ ποτήριόν σου μεθύσκον με ὡσεὶ κράτιστον!* Ταῦτα δὲ πάντα παρέχει, τοὺς ἀῤῥαβῶνας τῶν οὐρανίων ἀγαθῶν διὰ τῶν κατὰ τὸν παρόντα βίον χαρισμάτων αὐτοῖς δωρούμενος. Δυνατὸν δὲ καὶ καθ' ἑτέραν ἐκδοχὴν εἰπεῖν, ὅτι οἱ πρῶτοι τῆς κλήσεως ἠξιωμένοι, οὗτοι δ' ἦσαν οἱ ἐκ τῆς περιτομῆς, προφάσει τῆς περὶ τὸ κρεῖττον ἀσχολίας τὴν κλῆσιν ὕβρισαν· ὡς γὰρ ἔχοντες ἀγροὺς τὰ παρ' αὐτοῖς ἀναγνώσματα, καὶ ὡς βόας ἀροτῆρας κεκτημένοι τοὺς προφήτας, καὶ ὡς ἂν σοφίᾳ τινὶ οἷα γυναικὶ συμβιοῦντες, τὴν εὐαγγελικὴν ἐξηυτέλισαν χάριν· οἱ δὲ μετ' ἐκείνους

A dicens, *Ego sum panis vitæ* [16]. Nam per Dei Verbi in principio apud Deum exsistentis participatione universa sanctorum rationalis natura vivificatur. Atque hæc sane videtur mihi a præcedentibus doctrinis edoctus homo ille, qui cum Jesu discumbebat, dixisse : *Beatus qui panem comedet in regno Dei!* Neque enim gregarius quivis hanc emisit vocem, sed ut arbitror principalis aliquis inter eos qui a Servatore honorati fuerant. Quare et cum illo recumbebat, et ejus sermonibus prudenter admodum mentem intendebat, ut jam nec regnum Dei ignoraret, imo et illum nosset vitæ panem, qui regno dignos nutrit : tantaque fiducia erat, ut apud ipsum Servatorem dogmaticam quæstionem commoverit : quare et ejus gratia totam Servator institui B tuit parabolam, docens, quisnam esset hic vere beatus, qui panem comedet in regno Dei.

Multos ergo in parabola ait ad magnam cœnam vocatos, atque ad panem in hac appositum ; cæteroqui haud omnes gratia potitos ; hac enim caruisse vocatos illos, qui aliis negotiis distenti fuerunt, multifariis scilicet; nam vel pecunia agrisque occupati, vocationi opes prætulerunt, imo adeo vocationem præ his deprecati sunt; vel vitæ negotiis pressi, vel nuptiarum prolisque vinculis impediti, vel aliis denique id genus curis irretiti. Atque in hos lata sententia hisce verbis est : Dico vobis, neminem illorum virorum, qui, cum vocati fuissent, vitæ occupationes excusaverunt, cœnam meam gu- C staturum. Porro alios ea fruituros ait rebus hujusmodi minime obnoxios, nempe tenuiores quosdam et membris mutilos. Erant autem hi dediti olim idolis ethnici, quorum animas scelesti dæmones mane mulctaverant : quos convivii auctor pro sua denuntiatione exceptos, omni animi morbo ac languore expedivit. Deinde vero mensæ quoque adhibebit, ita ut illi dicturi sint : *Parasti coram me mensam adversus eos qui tribulant me* [17]. Tum panem illis atque alimoniam spiritalem præbebit : atque hinc solido jam cibo impertiet eos, et intellectuali exhilarabit vino. Quare dicent : *Et calix tuus inebrians quam præclarus est* [18]! Atque hæc omnia Deus suppeditat, dum ipsis cœlestium bonorum arrhas in hujus vitæ muneribus elargitur. Licet D quoque secundum aliam interpretationem dicere, primos vocatione dignanter donatos fuisse qui de circumcisione erant ; verum hi dum melioribus occupatos se dictitant, vocationem contumelia affecerunt : habentesque veluti agros apud se Scripturas, aratores boves prophetas, sapientiæque convictu, uxoris instar, utentes, evangelicam gratiam flocci fecerunt. Qui vero post illos ex alienigenis populis vocati fuerunt, mente antea surdi cæcique, alacriter obaudierunt. Quare et beatitudinem consequentur.

[16] Joan. VI, 35. [17] Psal. XXII, 5. [18] ibid.

ἐκ τῶν ἀλλοφύλων ἐθνῶν κληθέντες, οἱ πρὶν τὰς διανοίας κωφοὶ καὶ τυφλοὶ, προθύμως ὑπήκουσαν· διὸ καὶ τοῦ μακαρισμοῦ τεύξονται.

Existimabit fortasse aliquis eamdem esse parabolam quæ apud Matthæum, in qua rex filii sui nuptias facit, servosque dimittit invitatum convivas. Verumtamen is qui non perfunctorio studio legerit, deprehendet mentis attentione parabolam hanc ab illa prorsus differre. Namque illa Matthæi cœlorum ante omnia regno ea quæ dicuntur comparat; hic nihil ejusmodi fit. Illic convivii auctor regiam personam gerit; hic privatus homo introducitur. Ibi nuptias filii rex celebrat, hic simplex cœna est. Ibi multi legatione funguntur, hic unus vocator mittitur. Ibi partim socordes venire neglexerunt, partim etiam servos contumeliis affectos interemerunt; hic unice obtendunt occupationem, ut se vocati excusent. Rursus ibi rex exercitum commovet adversus servorum suorum interfectores, hic homo quamvis iratus recusantibus invitatis, nihil ejusmodi facit: servo tamen suo mandat, ut pauperes et membris mutilos et cæcos convocet. At ille qui ad filii nuptias invitat rex, famulis pluribus utitur: neque pauperes, membris mutilos, cæcos, claudos ad se cogit: haud enim regiis nuptiis tales interesse invitatos decuit. Tum e numero convivarum quemdam indigna nuptiis veste indutum rex punit. Denique quod est omnium potissimum, Matthæi parabola intra templum dicta fuit, coram pontificibus ac populi senioribus concionante Domino: Lucæ parabola in Galilæa domi cujusdam principis Pharisæi privatam cœnam exhibet, convivante apud eum Servatore. Ergo Lucas sic præfatur parabolæ: nempe Jesum in ædes cujusdam e Pharisæis venisse ut Sabbato cibum sumeret; hos autem mentem illi intendisse. Tum narrat hydropici hominis curationem, atque uti Jesus docuerit quomodo primos accubitus in conviviis ambirent, neque invitarent eos a quibus vicissim invitandi forent, sed eos potius qui remunerari nequirent. Addit, quemdam e discumbentibus hæc audientem dixisse, *Beatus qui panem comedet in regno Dei!* Jesum autem sic orsum loqui: *Homo quidam fecit cœnam magnam.* Atque ita Lucas præsentem parabolam tradit narratam a Servatore ei qui dixerat, *Beatus qui panem comedet in regno Dei.* Quare omnino fatetur diversam hanc esse a superiore parabolam. Sed tamen quia ne ipsa quidem a cœlorum regno abhorret, de quo omnis nobis institutus sermo est, videamus porro quid significent etiam ea quæ in hac proponuntur. Unus recumbentium et convivantium cum Servatore in Pharisæi domo, sermonibus ejus commotus, beatum exclamat illum fore qui ad pa-

A Δόξειεν (65) ἄν τις τὴν αὐτὴν εἶναι παραβολὴν τῇ παρὰ τῷ Ματθαίῳ, ἐν ᾗ βασιλεύς ἐστι γάμους ποιῶν τῷ υἱῷ αὐτοῦ, καὶ δούλους ἀποστέλλων καλέσαι τοὺς κεκλημένους. Ὁ δὲ μὴ παρέργως προσέχων τῇ ἀναγνώσει εὕροι ἂν ἐπιστήσας τὸν νοῦν παντάπασιν ἠλλοτριωμένην ταύτην ἐκείνης. Ἡ μὲν γὰρ παρὰ τῷ Ματθαίῳ πρῶτον ἁπάντων τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν παρέβαλε τὰ λεγόμενα· τοῦτο δ' ἐνταῦθα οὐ λέλεκται. Κἀκεῖ μὲν ἀφωμοίου τὸν κλήτορα βασιλεῖ, ἐνταῦθα δὲ ψιλὸν ἄνθρωπον εἰσάγει· κἀκεῖ μὲν γάμους τῷ υἱῷ ὁ βασιλεὺς ἐτέλει, ἐνταῦθα δὲ ἁπλῶς δεῖπνον· κἀκεῖ μὲν πολλοὶ ἀποστέλλονται, ἐνταῦθα δὲ εἷς μόνος ἐπὶ τὴν κλῆσιν ἐκπέμπεται· κἀκεῖ οἱ μὲν ἀμελήσαντες οὐκ ἀπήντων, οἱ δὲ λοιποὶ καὶ τοὺς δούλους ὕβρισαν καὶ ἀπέκτειναν· ἐνταῦθα δὲ μόνον σκήπτον- B ται ἀσχολίαν, παραιτούμενοι τὴν κλῆσιν· ἐκεῖ πάλιν ὁ βασιλεὺς στράτευμα κινεῖ κατὰ τῶν ἀνῃρηκότων τοὺς αὐτοῦ δούλους· ἐνταῦθα δὲ ὁ ἄνθρωπος ὀργισθεὶς ἐπὶ τῇ παραιτήσει τῶν κεκλημένων, οὐδὲν μὲν τοιοῦτον ποιεῖ, τῷ δ' ἑαυτοῦ δούλῳ προστάττει πτωχοὺς καὶ ἀναπήρους καὶ τυφλοὺς εἰσαγαγεῖν. Ὁ δὲ ἐπὶ τοὺς γάμους τοῦ υἱοῦ συγκαλῶν βασιλεὺς, δούλοις πλείοσιν ὑπηρέταις χρώμενος, οὐ πτωχοὺς καὶ ἀναπήρους, ἀλλ' οὐδὲ τυφλοὺς καὶ χωλοὺς εἰσάγει· ἐπειδὴ μηδ' ἔπρεπεν ἐπικλήσει γάμου βασιλικοῦ τοιούτους παρεῖναι· κληθέντων δὲ πολλῶν, τὸν ἀνάξια γάμου ἐνδεδυμένον ὁ βασιλεὺς τιμωρεῖται. Τὸ δὲ πάντων κεφαλαιωδέστατον, ὅτι ἡ μὲν παρὰ τῷ Ματθαίῳ παραβολὴ ἔνδον ἐν τῷ ἱερῷ λέλεκτο, πρὸς τοὺς ἀρχιερέας C καὶ πρεσβυτέρους τοῦ λαοῦ διαλεγομένου τοῦ Σωτῆρος· ἡ δὲ παρὰ τῷ Λουκᾷ ἐπὶ τῆς Γαλιλαίας ἐν οἰκίᾳ τινὸς ἄρχοντος Φαρισαίου ψιλὸν δεῖπνον κατασκευάζει, ἑστιωμένου παρ' αὐτῷ τοῦ Σωτῆρος. Προλέγει γοῦν τῆς προκειμένης παραβολῆς ὁ Λουκᾶς ταῦτα· ὅτι εἰσῆλθεν εἰς οἶκόν τινος Φαρισαίου ἑστιαθῆναι ἐν Σαββάτῳ· οἱ δὲ παρετηροῦντο αὐτόν. Εἶτα διελθὼν, ὡς ὑδρωπικὸν ἐθεράπευσε, καὶ ὡς ἐδίδαξε μὴ τὰς πρωτοκλισίας ἐν τοῖς δείπνοις μεταδιώκειν, μηδὲ καλεῖν τοὺς ἀντικαλέσοντας, ἀλλὰ τοὺς ἀντιδοῦναι μὴ δυναμένους, ἐπιφέρει, ὅτι ἀκούσας τις τῶν συνανακειμένων ταῦτα εἶπε, *Μακάριος ὅστις φάγεται ἄρτον ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ!* Ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ· *Ἄνθρωπός τις ἐποίησε δεῖπνον μέγα.* Οὕτω δ' ὁ Λουκᾶς τὴν προτεθεῖσαν παραβολὴν ἀνέγραψεν εἰρῆσθαι ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος πρὸς D τὸν εἰρηκότα, *Μακάριος ὅστις φάγεται ἄρτον ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ·* ὥστε ἐξ ἅπαντος ὁμολογεῖν ἑτέραν εἶναι ταύτην παρὰ τὴν πρώτην. Ἐπεὶ δὲ οὐκ ἀλλοτρία τυγχάνει οὐδ' αὕτη τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, περὶ ἧς ἡμῖν ὁ πᾶς ἐνέστηκε λόγος, ἴδωμεν τί βούλεται καὶ τὰ διὰ ταύτην δηλούμενα. Τῶν συνα-

(65) Triplex est loci hujus Eusebiani, mutatis sæpe verbis, excerptum. Primum in præcedentibus dedimus ex catena anonymi auctoris in codice B. Alterum est hoc excerptum, ex catena Nicetæ in codice A. Tertium est in codice E, ex catena item Macarii Chrysocephali, qui cum Niceta congruit, præterquam initio, quod ita se habet: Πολλοῖς τισιν ἔδοξε τὴν αὐτὴν παραβολὴν εἶναι ταύτην τε τὴν παρὰ τῷ Λουκᾷ, καὶ τὴν παρὰ τῷ Ματθαίῳ περὶ τοῦ γάμου διαλαμβάνουσαν, διὰ τὸ καὶ ἐκεῖ παραίτησιν τῶν κεκλημένων εὑρίσκεσθαι. Ὁ δὲ μὴ παρέργως, etc. *Compluribus visum est, eamdem esse parabolam tum quæ apud Lucam tum quæ apud Matthæum recitatur de nuptiis, quia et in hac altera excusationem vocatorum comperimus. Verumtamen qui haud perfunctorio studio*, etc.

νακειμένων τις τῷ Σωτῆρι ἐν τῇ τοῦ Φαρισαίου οἰκίᾳ καὶ συνεστιωμένων, ἐκ τῶν αὐτοῦ λόγων κινηθεὶς, μακαρίζει τὸν καταξιωθησόμενον φαγεῖν ἄρτον ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ. Οἶμαι δ' αὐτὸν τοῦτο εἰρηκέναι διὰ τὸ φάναι τὸν Σωτῆρα τῷ κεκληκότι αὐτόν· Ὅταν ποιῇς ἄριστον, μὴ πλουσίους κάλει, ἀλλὰ πτωχοὺς, καὶ μακάριος ἔσῃ. Πρὸς τοῦτον οὖν φησιν· *Ἄνθρωπός τις ἐποίησε δεῖπνον μέγα*, καὶ τὰ ἑξῆς.

Ἤρξαντο ἀπὸ μιᾶς παραιτεῖσθαι πάντες.

Επὶ τὸ λογικὸν συμπόσιον οὐκ ἀπήντησαν, φιλήδονοι μᾶλλον ὄντες ἢ φιλόθεοι, καὶ τῆς ὕλης ἢ τοῦ Θεοῦ· φιληδονίας μὲν γὰρ δεῖγμα γυνή· ἀγρὸς δὲ καὶ ζεύγη τῆς φιλοχρημοσύνης. Πολλοὺς μὲν οὖν κεκλῆσθαί φησι ἐπὶ τὸ μέγα δεῖπνον καὶ τὸ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης λογικὸν συμπόσιον τῶν ἱερῶν καὶ θείων Γραφῶν, μὴ μὴν τοὺς πάντας τῆς χάριτος ἐπιτυγχάνειν· ἀποστερεῖσθαι γὰρ αὐτῆς τῶν κεκλημένων τοὺς περὶ ἕτερα ἠσχολημένους. Περισπᾷν γὰρ καὶ ἀφέλκειν τῆς κλήσεως τὰς τοῦ βίου φροντίδας διδάσκει· ταύτας δ' εἶναι διαφόρους· ἢ γὰρ περὶ τὰ κτήματα καὶ ἀγροὺς ἀσχολούμενοι, ταῦτα τῆς κλήσεως προτετιμήκασιν, ὡς παραιτήσασθαι τολμῆσαι διὰ ταῦτα τὴν κλῆσιν· ἢ περὶ τὰς τοῦ βίου πραγματείας κατατριβόμενοι· ἢ δεσμῷ γάμων καὶ παίδων ἐμπεπλεγμένοι· ἤ τισιν ἄλλοις τοιούτοις φροντίσμασιν ἠσχολημένοι. Ταῦτα γὰρ καὶ τοιαῦτα ἐπάγειν καὶ περιέλκειν εἴωθε τοὺς διὰ ταῦτα τὴν χάριν παραιτεῖσθαι τολμῶντας, καὶ τὸν κλήτορα, καὶ τὸ τῆς καινῆς διαθήκης συμπόσιον, καὶ τὴν λογικὴν τροφήν· ὧν ἁπάντων ἐστέρησαν ἑαυτούς, κατὰ μὲν τὴν ἀποδοθεῖσαν ἑρμηνείαν, οἱ προτιμήσαντες τῆς οὐρανίου κλήσεως τὰ ἡδέα τοῦ παρόντος βίου, πλοῦτον δηλαδὴ καὶ πραγματείας καὶ γάμον, καὶ διὰ ταῦτα τὴν χάριν παραιτησάμενοι· κατὰ δ' ἑτέραν ἐκδοχὴν οἱ πρῶτοι τῆς κλήσεως ἠξιωμένοι, οὗτοι δ' ἦσαν οἱ ἐκ περιτομῆς, οἳ δὴ προφάσει τῆς περὶ τὸ κρεῖττον ἀσχολίας τὴν κλῆσιν ὕβρισαν. Ὡς γὰρ ἔχοντες ἀγροὺς τὰ παρ' αὐτοῖς ἀμφιλαφῆ ἀναγνώσματα, καὶ ὡς βόας ἀροτῆρας κεκτημένοι τοὺς παρ' αὐτοῖς προφήτας, καὶ ὡς ἂν σοφίᾳ τινὶ οἷα δὴ γυναικὶ συμβιοῦντες, τὴν εὐαγγελικὴν ἐξευτέλισαν χάριν. — Ἐπειδὴ δὲ ἦσαν οὕτω παχεῖς τὴν καρδίαν, ἐξυφαίνει παραβολὴν ἀποχρώντως ἔχουσαν εἰς παράδειξιν τῆς ἐπ' αὐτοῖς ἐσομένης οἰκονομίας· πρὸς γὰρ τὸ *μακάριος ἔσῃ* ἀποβλέπων, καὶ πρὸς τὸ *ἀνταποδοθήσεταί σοι ἐν τῇ ἀναστάσει τῶν δικαίων*, ὁ συνανακείμενος μακαρίζει τὸν μέλλοντα καταξιοῦσθαι τοῦ ἐν τῇ βασιλείᾳ ἄρτου. Οὗτος δὲ ἦν ὁ κατ' ἀνταπόδοσιν τῆς εἰς τοὺς πτωχοὺς φιλανθρωπίας, ἐν τῇ ἀναστάσει τῶν δικαίων ἀποδοθησόμενος τῷ μακαριζομένῳ, τῆς ἀναστάσεως καὶ τῆς τοῦ Θεοῦ βασιλείας μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς νοουμένης. Πρὸς οὖν τὸν εἰρηκότα, *Μακάριος ὅστις φάγεται ἄρτον ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Θεοῦ*, τίς ἂν γένοιτο οὗτος ὁ μακάριος, διὰ τῆς παραβολῆς ὁ Σωτὴρ παρίστησιν.

nem manducandum in regno Dei dignanter fuerit admissus. Puto autem hoc dictum fuisse, quia Servator invitanti se dixerat : Cum prandium feceris, noli divites vocare, sed pauperes, ut beatus sis. Huic ergo respondens ait : *Homo quidam fecit cœnam magnam*, et reliqua.

[19] *Cœperunt simul omnes excusare.*

Ad rationale convivium non venerunt, quia voluptatum potius atque materiæ quam Dei amatores erant. Nam voluptatis argumentum uxor ; ager autem ac boves, avaritiæ. Multos itaque vocatos dicit ad magnam cœnam, et rationale per universum orbem convivium sacrarum ac divinarum Scripturarum, non tamen omnes gratia potiri, qua vocati privantur quia rebus aliis curam impendunt. Etenim distrahere atque avertere a vocatione sollicitudines mundi docet, quæ variæ sunt : nam vel possessionibus agrisque intenti, eas res vocationi anteferunt ; ita ut excusare se vocati idcirco audeant. Vel vitæ negotiis atteruntur, vel nuptiarum ac liberorum vinculis implicantur, vel aliis hujusmodi curis dediti sunt. Hæc enim et alia hujusmodi abducere ac distrahere solent eos qui gratiam repudiare, vocantemque, nec non novi fœderis convivium, et intellectualem escam, audent. Quibus omnibus semet orbaverunt, secundum hanc quidem interpretationem, ii qui cœlesti vocationi jucunditates hujus mundi prætulerunt, divitias nimirum, negotia et nuptias ; quorum causa gratiam recusarunt. Secundum aliam vero interpretationem, priores illi dignanter vocati, id est populus circumcisus, qui melioris instituti prætextu vocationem spreverunt. Nam quasi agros haberent copiosas suas Scripturas, et boum arantium instar prophetas suos, et cum sapientia sua veluti uxore conviventes, evangelicam gratiam despuerunt. — Quia vero tantopere rudi corde erant, nectit parabolam idoneam demonstrando futuram apud ipsos gerendarum rerum rationem. Namque ad illa verba *beatus eris* atque ad illa *retribuetur tibi in resurrectione justorum*, respiciens conviva, beatum appellat eum qui in regno dignus erit vesci pane. Porro hic intelligitur qui dandus erit remunerandi causa benignitatem pauperibus exhibitam ; quique in resurrectione justorum retribuendus est beato illi : nam resurrectio idem esse intelligitur ac regnum Dei. Dicenti ergo, *Beatus qui manducat panem in regno Dei*, parabolam exponit Servator docens quisnam sit ille beatus.

Ἐπειδὴ τοίνυν ἐκλήθησαν πολλοὶ εἰς τὸ [20] πάντα ἕτοιμα φέρον δεῖπνον (τῆς γὰρ βασιλείας ἀξίως ὁ οἰκοδεσπότης τὸ τοιοῦτον ποιεῖ δεῖπνον), παρῃτήσαντο δὲ τὴν χάριν, περὶ μὲν τούτων ἀπόφασις ἐξενήνεκται

Quoniam itaque vocati sunt multi ad paratam cœnam (nam pro dignitate regni sui paterfamilias cœnam hujusmodi facit), sed gratiam repudiarunt, de his lata sententia fuit dicendo : Neminem viro-

[19] Luc. xiv, 18.

rum illorum qui vocati fuere, et ob suas mundanas occupationes recusavere, cœnam meam gustaturum : alios autem, horum loco, vitæ negotiis minime implicitos, dignos habitum iri ait beata cœna, nempe pauperes quosdam et cæcos et mutilos, qui vocationi non restiterunt ; quia neque emebant, neque vendebant, neque nuptiis operam dabant, neque alio quolibet negotio distrahebantur, sed prompte expediteque gratiam admiserunt. Quos invitator, primo quidem incolumes faciet, quia facile omnem morbum atque languorem sanat. Deinde etc. Quæ omnia sibi interdixerunt recusantes illi Judaicæ synagogæ principes ; quorum loco plebs morigera fuit, quæ in plateis urbis, nempe in legali politia, vivebat. — Fortasse autem his hominibus, B ethnicos denotare volebat, qui ad ejus magisterium erant accessuri. Hi antea idololatræ erant, quorum animas mali dæmones vitiaverant ; quos consentanee invitationi suæ suscipiens convivator, primum quidem sanos incolumesque efficiet, cœlorum oculos reserans, omini morbo omnique languori animarum ipsorum medens; deinde iisdem spiritalem cœnam exhibebit. Primi itaque vocati sunt circumcisi, qui adversus gratiam contumeliosi fuerunt. Secundi alienigenæ ethnici, qui antea cæca mente erant, et mutili, et claudi, ac muti, qui etiam alacriter obtemperarunt. Jam in plateis versantes, ii credendi sunt qui lata perditionis via incedunt, et sine doctrina dogmatibusve vivunt. Tum latentes in angulis, ii qui malitiam quolibet prætextu velant. Reliqui demum tertio C loco de viis sæpibusque vocati, animæ in Inferis detentæ. Multa enim sunt illarum itinera quæ hinc abeunt quibus post corporis depositionem prædicavit Servator. Clementer vero iis etiam necessitatem imponit, qui nondum sua voluntate moventur. Talis est cœna quæ hic invitatis parata est. Tales etiam vocati, quorum alii contumaces, ideoque jejuni ; alii morigeri, ideoque admissi. Tu vero mihi hinc mentem transfer, etc. Beati ergo qui nunc esuriunt et sitiunt justitiam, quia tunc saturabuntur, cœna regia epulantes, et vitæ panem participantes, novique calicis lætitiam. Quarum rerum symbola ante passionem peragens Servator : *Non bibam*, inquit, *amodo ex hoc genimine vitis usque in diem illum, quo illud vobiscum novum bibam in re-* D *gno Patris mei* [90]. Plena est bonarum rerum mensa, qua vescentur ii quibuscum fœdus disposuit, propterea quod secum in tentationibus permanserint, ut manducent ac bibant in mensa ejus, pane cœlesti animarum sanctarum nutritore pasti, vinumque novi geniminis veræ vitis participantes, quam ipse omnium Deus ac pater excolens, novum ex ipsa fructum dignis propinabit.

A ἡ φήσασα ὅτι· Οὐδεὶς τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων τῶν κεκλημένων, καὶ διὰ τὰς βιωτικὰς ἀσχολίας παραιτησαμένων, γεύσεταί μου τοῦ δείπνου· ἑτέρους δ' ἀντὶ τούτων τοὺς μὴ περιπεπλεγμένους ταῖς τοῦ βίου πραγματίαις, καταξιωθήσεσθαί φησι τοῦ μακαρίου δείπνου, πτωχούς τινας καὶ τυφλοὺς καὶ ἀναπήρους, τοὺς μηδαμῶς παραιτησαμένους τὴν κλῆσιν, διὰ τὸ μήτε ἀγοράζειν, μήτε πιπράσκειν, μήτε γάμῳ σχολάζειν, μήθ' ὑφ' ἑτέρων τινῶν τοιούτων περιέλκεσθαι, προθύμως δὲ καὶ ἑτοίμως καταδέχεσθαι τὴν χάριν· οὓς ὁ καλέσας πρῶτον μὲν ὑγιεῖς καταστήσει, οἷός τε ὢν ῥαδίως πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν θεραπεύειν· ἔπειτα, etc. (ut col. 573). Ὧν ἁπάντων ἐστέρησαν ἑαυτοὺς οἱ παραιτησάμενοι, τῆς Ἰουδαίων συναγωγῆς οἱ ἄρχοντες· μεθ' οὓς ἡ πληθὺς ὑπήκουσεν, ὡς πλατείαις πόλεως τῇ κατὰ νόμον πολιτείᾳ ζῶσα. — Τάχα δὲ διὰ τούτων τοὺς ἐξ ἐθνῶν ᾐνίττετο, τῷ αὐτοῦ λόγῳ προσιέναι μέλλοντας. Τοιοῦτοι δὲ ὑπῆρχον οἱ πρὶν εἰδωλολάτραι ὑπὸ δαιμόνων πονηρῶν τὰς ψυχὰς λελωβημένοι· οὓς ἀκολούθως τῇ ἐπαγγελίᾳ ὑποδεξάμενος ὁ ἑστιάτωρ, πρῶτα μὲν σώους καὶ ὑγιεῖς ἀποκαταστήσει, ἀνοίξας τυφλῶν ὀφθαλμοὺς, πᾶσάν τε νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν τῶν ψυχῶν αὐτῶν ἰασάμενος· ἔπειτα τὸ πνευματικὸν αὐτοῖς παραθήσει δεῖπνον. Πρῶτοι μὲν οὖν ἐκλήθησαν οἱ ἐκ περιτομῆς, οἳ καὶ τὴν χάριν καθύβρισαν· δεύτεροι δὲ μετ' ἐκείνους οἱ ἐκ τῶν ἀλλοφύλων ἐθνῶν, οἱ πρὶν τὰς διανοίας τυφλοὶ καὶ ἀνάπηροι καὶ χωλοὶ καὶ κωφοὶ, οἳ καὶ προθύμως ὑπήκουσαν· εἶεν δ' ἂν ἐν πλατείαις μὲν C οἱ τὴν εὐρύχωρον τῆς ἀπωλείας ὁδὸν βαδίζοντες, καὶ βιοῦντες ἄνευ διδαχῆς καὶ δογμάτων· ἐν δὲ ῥύμαις, οἱ συστέλλοντες τὴν κακίαν οἵᾳ δήποτε προφάσει· οἱ δὲ λοιποὶ, οἱ ἐξ ἐσχάτων ἀπὸ τῶν ὁδῶν καὶ φραγμῶν καλούμενοι τρίτοι, αἱ ἐν ᾅδου ψυχαί· πολλαὶ γὰρ ὁδοὶ τῶν ἐξελθόντων τὸν βίον τοῦτον· αἷς ἐκήρυξε μετὰ τὴν ἀπόθεσιν τοῦ σώματος ὁ Σωτήρ· φιλανθρώπως δ' ἀνάγκην προσάγει τοῖς οὐκέτι αὐτεξουσίοις. Τοιοῦτον μὲν δὴ τὸ δεῖπνον, ὅπερ ἐνταῦθα τοῖς δαιτυμόσιν ἡτοίμασται· καὶ τοιοῦτοί τινες οἱ καλούμενοι, οἱ μὲν ἀπειθεῖς, καὶ διὰ τοῦτο ἀπομένοντες ἄγευστοι· οἱ δὲ εὐπειθεῖς, καὶ διὰ τοῦτο προλαμβανόμενοι. Σὺ δέ μοι ἐντεῦθεν μετάβα τῇ διανοίᾳ, etc. (ut col. 572). Μακάριοι γοῦν οἱ νῦν πεινῶντες καὶ διψῶντες τὴν δικαιοσύνην, ὅτι τότε χορτασθήσονται, τοῦ D δείπνου τοῦ βασιλικοῦ ἐμφορούμενοι καὶ μεταλαμβάνοντες τοῦ ἄρτου τῆς ζωῆς, καὶ τῆς εὐφροσύνης τοῦ καινοῦ ποτηρίου. Ὧν τὰ σύμβολα ἐπιτελῶν πρὸ τοῦ πάθους ὁ Σωτὴρ, *Οὐ μὴ πίω*, ἔφη, *ἀπ' ἄρτι ἐκ τούτου τοῦ γεννήματος τῆς ἀμπέλου ἕως τῆς ἡμέρας ἐκείνης, ὅταν αὐτὸ πίνω μεθ' ὑμῶν καινὸν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Πατρός μου*· πλήρης ἀγαθῶν τράπεζα, ἧς μεταλήψονται οἷς τὴν διαθήκην διέθετο, διὰ τὸ μεμενηκέναι μετ' αὐτοῦ ἐν τοῖς πειρασμοῖς, ἵν' ἐσθίωσι καὶ πίνωσιν ἐπὶ τῆς τραπέζης αὐτοῦ, ἄρτῳ μὲν οὐρανίῳ ψυχῶν ἁγίων θρεπτικῷ τραφησόμενοι, οἴνου δὲ τοῦ καινοῦ γεννήματος τῆς ἀληθινῆς ἀμπέλου μεταληψόμενοι, ἣν αὐτὸς ὁ τῶν ὅλων Θεὸς καὶ Πατὴρ γεωργῶν τὸ καινὸν ἐξ αὐτῆς γέννημα τοῖς τότε ἀξίοις παρέξει.

[91] *Quod si in te peccaverit frater tuus.*

Hic vult eos, qui injuriis lacessiti fuerunt, erga

Ἐὰν δὲ ἁμάρτῃ εἰς σὲ ὁ ἀδελφός σου.

Ἐνταῦθα τοὺς ἐν προκοπῇ γενομένους συγχωρη-

[90] Matth. XXVI, 29. [91] Luc. XVII, 3.

τικοὺς εἶναι τοῖς πταίουσι βούλεται, θεραπεύων δει- A λὴν νόσον ἐν αὐτοῖς πολλάκις ἐμφυομένην, ἐκκόπτων τὴν κατὰ τῶν πταιόντων ἀποτομήν. Κατεπαίρεσθαι γοῦν εἰώθαμεν, ὡς μήτε παρακλήσεις τῶν ἡμαρτηκότων, μήτε τῶν ὑπὲρ αὐτῶν πρεσβευόντων ἱκετηρίας παραδέχεσθαι· μηδὲ μὴν ὑπολογίζεσθαι ὅσα δὴ καὶ αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι πταίοντες συγγνώμης τῆς παρὰ τοῦ μεγάλου κριτοῦ δεόμεθα. Εἰκότως οὖν παρὰ τῷ Ματθαίῳ καὶ τῇ παραβολῇ κέχρηται, ἐν ᾗ ὀφειλέται ἰσάγονται, ὁ μὲν μυρία τάλαντα ὀφείλων, ἃ καὶ ἀφείθη αὐτῷ προσπεσόντι· ὁ δὲ ἑκατὸν δηνάρια, ἐφ' οἷς ἀπεπνίγετο παρὰ τοῦ ἀφεθέντος τὰ πολλὰ ἐκεῖνα τάλαντα. Δι' ἧς διδάσκει, ὅτι μὴ ἄλλως τυχεῖν δυνατόν ἐστι τῆς βασιλείας, κἂν πολλά τις κατορθώσῃ, μὴ τὸν ἀγαθὸν Θεὸν μιμησάμενος κατὰ τὸ ἀμνησίκακον· ἐπειδήπερ ἡ βασιλεία, κρίσει τοὺς ἀξίους παραδεχο- B μένη, τοὺς μὴ συγχωρητικοὺς καὶ τὸν ἀγαθὸν τῶν ὅλων κριτὴν κατὰ τοῦτο μιμουμένους οὐ παραδέχεται. Οὐ γὰρ ἂν ἔχει τις εἰπεῖν τοσαῦτά τινα πεπλημμεληκέναι εἰς ἑαυτὸν, ὅσα περ αὐτὸς τὸν πάντα χρόνον τῆς αὐτοῦ ζωῆς παρὰ τὸ βούλημα τοῦ Θεοῦ πράξας ὀφειλέτης ἐστί· ποτὲ μὲν γὰρ διὰ τοῦ λόγου πταίομεν, ποτὲ δὲ δι' αἰσχρῶν καὶ πονηρῶν ἐπιθυμημάτων τε καὶ πράξεων. Πλὴν ὅμως τοσαῦτα πταίοντες, οὐκ ἀπογινώσκομεν τὰς παρὰ τῷ Θεῷ ἐλπίδας, διὰ τὸ φιλάνθρωπον καὶ ἀνεξίκακον ἐλεημονικόν τε καὶ συγχωρητικὸν τοῦ Θεοῦ. Οὐκοῦν ἕπεται τῷ αὐτῷ μέτρῳ, καὶ ἡμᾶς μετρεῖν τοῖς εἰς ἡμᾶς ἁμαρτάνουσι· μηδὲ κατὰ τὸν Πέτρον ἀκριβολογεῖσθαι τῇ φιλανθρωπίᾳ, καὶ μέχρις ἑβδόμου ἀριθμοῦ τοῖς εἰς ἡμᾶς ἡμαρτηκόσι συγχωρεῖν· κατὰ δὲ τὸν συμπαθῆ καὶ ἐλεήμονα C Σωτῆρα μέχρι τοῦ ἑβδομηκοντάκις ἑπτά· οὐ πάντως τὰ τοσαῦτα περιεργαζομένους ἁμαρτήματα, καὶ ὥσπερ ἀναγραφὴν αὐτῶν ποιουμένους καθ' ἑκάστην ἡμέραν, ἐκ δὲ τούτου τὸ ἀπεριόριστον διδασκομένους. Πυθομένου γὰρ τοῦ Πέτρου ἐπὶ πόσοις τοῖς εἰς ἡμᾶς ἁμαρτανομένοις συγχωρεῖν δέοι, καὶ ἀριθμὸν ὁρίσαντος τὸν ἕως ἑπτάκις, ὁ Σωτὴρ τὸν ἕως ἑβδομηκοντάκις ἑπτὰ εἰσήγαγε, καθ' ὃν δεῖ καὶ ἡμᾶς ἀφιέναι, εἰδότας καὶ πεπεισμένους, ὡς ἔσται καιρὸς καθ' ὃν συναρθήσεται πρὸς ἡμᾶς λόγος ὑπὸ τοῦ πάντων κριτοῦ τε καὶ βασιλέως, ἐπειδὰν οἱ πάντες παραστῶμεν τῷ βήματι αὐτοῦ, ὅτε ᾧ μέτρῳ μετροῦμεν, ἀντιμετρηθήσεται ἡμῖν. Ὁ μὲν γὰρ μέγας βασιλεὺς ἐντεῦθεν ἤδη πᾶσιν ἡμῖν τοῖς χρεωφειλέταις πολλῶν ταλάντων κατὰ τὸ πρέπον αὐτοῦ τῇ φιλανθρωπίᾳ τὸ πᾶν ἀνῆκε χρέος, D δοὺς ἄφεσιν ἁμαρτημάτων καὶ ἐξαλείψας τὸ καθ' ἡμῶν χειρόγραφον· ἡμεῖς δ' ἐπὶ βραχέσι πταίσμασι τοὺς συνδούλους ἀποπνίγομεν, καὶ παρακαλούμενοι οὐ συγχωροῦμεν τὰ εἰς ἡμᾶς ἐπταισμένα, μὴ ἐπιμετροῦντες τὰ ἴσα οἷς παρὰ Θεοῦ τετυχήκαμεν τοῖς ἡμετέροις οἰκέταις. Εὐλόγως οὖν ἀγανάκτησις καθ' ἡμῶν ἐξενεχθήσεται· καὶ ὁ τὴν πᾶσαν ἡμῖν ὀφειλὴν ἀφεὶς Δεσπότης οὐκέτ' ἀφήσει ἡμῖν· ἀλλ' ᾧ μέτρῳ μεμετρήκαμεν ἀσυμπαθεῖ καὶ ἀνελεεῖ καὶ ἀποτόμῳ, ἐπιμετρήσει ἡμῖν· καὶ τὸν ἐξ ἡμῶν κατὰ τῶν ἡμετέρων συνδούλων ὅρον καθ' ἡμῶν ἐπαρτήσει. Ἐφεύ-

offensores suos indulgentiam expromere : sanatque dirum morbum sæpenumero illorum animis innascentem, atque odium quo sibi maleficos prosequuntur resecat. Quippe adeo exacerbari solemus, ut neque peccantium obtestationes, neque supplices intercessorum preces admittamus, neque reputemus quanta et nos humanæ conditionis peccata ignosci nobis a magno judice egeamus. Apte igitur apud Matthæum [22] parabola Servator utitur, in qua debitores introducuntur quorum alter decem millia talentorum debebat, quæ ipsi supplici condonata fuere; alter autem centum denarios, quorum causa suffocabatur ab eo, cui tantus ille talentorum numerus remissus fuerat. Qua parabola docet, haud licere regnum adipisci, quanquam alioqui multa recte aliquis fecerit, nisi Dei bonitatem injuriarum oblivione imitetur. Nam regnum quod nonnisi judicio probatos recipit, alienis a clementia neque omnium judicem hac virtute imitantibus haudquaquam patet. Neque enim quempiam tanta in nos peccasse affirmabimus, quanta nosmet per universæ vitæ tempus adversus Dei voluntatem patravimus, ideoque debitores evasimus. Nam modo sermone offendimus, modo turpibus vitiosisque cupiditatibus atque actibus. Nihilominus qui tanta delinquimus, fiduciam placandi Dei non omittimus, quem benevolum hominibus, patientem ac misericordem veniæque pronum scimus. Consentaneum est igitur ut eadem mensura iis, quorum offensæ in nos exstiterunt, largiamur : neque, ut olim Petrus [23], minuta benevolentia simus, neque injuriarum remissionem septenario numero coarctemus; imo vero septuagies septies cum clemente misericordique Servatore parcamus. Quare offensas ne sedulo ventilemus, neque harum veluti commentarium in dies conficiamus. Nunc enim indulgentiam sine fine docemur. Etenim interrogante Petro quoties peccantibus adversus nos indulgere oporteret, numerumque septenarium definiente, Servator usque ad septuagies septies produxit veniæ dandæ a nobis numerum; probe nimirum consciis, tempus affore quo rationes nobiscum ponentur ab universali judice ac rege, cum omnes ante ejus tribunal constituemur, et qua mensura mensi fuerimus, remetietur nobis. Etenim nunc magnus rex cunctis nobis multorum talentorum debitoribus, prout suam clementiam decebat, debitum remisit, dans peccatis veniam, delensque scriptum contra nos chirographum : nos autem leves ob culpas conservos suffocamus, atque obsecrati minime remittimus quæ in nos peccata fuerint; familiaribus nostris haud paria facientes iis, quæ nos a Deo consecuti sumus. Merito itaque nobis irascetur is qui omne debitum nobis condonaverat Dominus : neque jam nobis parcet; sed qua mensura mensi fuerimus, dura videlicet, immisericorde et aspera, eadem nobis retribuet; latamque a nobis adversus conservos no-

[22] Matth xviii, 24. [23] ibid., 21.

stros sententiam, de nobismet pariter dicet. Secus vero licet cuique bonæ sententiæ genus sibi apud illud tribunal comparare, si ipse antea sit benignus, et alienis contra se peccatis indulgeat.

[24] *Et dicent vobis : Ecce hic, vel ecce illic.*

Hæc secundum Matthæum dicta sunt de Hierosolymorum excidio. Quare illic addebatur : *Tunc qui in Judæa sunt, fugiant ad montes* [25]. Verumtamen hic de Antichristi temporibus Servator proloquitur; ideoque verba illa non adjunguntur.

[26] *Primum oportet illum multa pati.*

His verbis futuram quoque aliquando apostasiam innuit dum ait : Primum oportet illum multa pati, et reprobari a generatione hac, nempe hominum. Nam repulsum atque improbatum iri Evangelium ejus, populumque ejusdem magnopere afflictum iri, vaticinatus est; sive in consecutis deinde persecutionibus, quibus furentibus sexcenta ipse Servator passus est, maledictis hominum appetitus; sive Ecclesia ejus atque doctrina cum exagitaretur atque oppugnaretur; sive in universi consummatione, cum Evangelium ejus omnino improbabitur, atque ex hominum cœtu exterminabitur.

[27] *Et sicut accidit Noachi temporibus*, etc.

Sic igitur repulso, uti dictum est, per apostasiam sermone evangelico, more malorum quæ diluvii tempore contigerunt, impiis, inquit, hominibus exitium superveniet. Et quidem sicut omnes tunc perierunt, exceptis duntaxat qui cum Noacho in arca constiterant; ita in Domini adventu, scelesti homines per apostasiæ tempus luxuria et ebrietatibus et nuptiis et cæteris vitæ voluptatibus occupati, ea ratione peribunt qua illi Noachi ætate diluvio submersi. Ne quis autem existimaret hos quoque aquis obrutum iri, necesse fuit Loti exemplum commemorare ; *Sicut*, inquit, *Loti tempore edebant et bibebant*, et reliqua : *Porro die qua Lotus Sodomis egressus est, ignis cœlo pluit cunctosque incolas perdidit. Hujusmodi*, inquit, *dies erit qua Filius hominis revelabitur* [28]. Quibus verbis mystice admodum ac terribiliter docet, fore ut igne ac sulfure cœlis misso impios omnes ira Dei corripiat. Idcirco impios hanc diem adesse orantes prophetica vox increpat dicens : *Væ desiderantibus diem Domini! Cur? Vobis hæc dies, tenebræ et non lux, dies tenebrarum et caliginis, dies calamitatis et exterminii* [29]. Sedulo autem Servator hic quoque cavit, quominus diceret ignem et sulfur antea cœlo pluisse in impios Sodomorum cives, quam Lotus egressus eorum cœtu separaretur. Sic diluvium neque inundavit, neque mersit universos orbis incolas, priusquam Noachus in arcam introiret. Ita prorsus in mundi consummatione haud ante eventurum pereuntium impiorum diluvium ait, quam in cœlesti arca congregentur incolumes quicumque tunc pii homines erunt, prorsus ut Noachi exemplum reno-

A ροι δέ τις ἑαυτῷ μέθοδον ἀγαθῆς ἀποφάσεως τῆς ἐπὶ τοῦ δικαιωτηρίου ἐξενεχθησομένης, εἰ προλαβὼν γένοιτο φιλάνθρωπος καὶ τῶν εἰς αὐτὸν ἁμαρτανομένων συγχωρητικός.

Καὶ ἐροῦσιν ὑμῖν· Ἰδοὺ ὧδε, ἢ ἰδοὺ ἐκεῖ.

Ταῦτα κατὰ μὲν τὸν Ματθαῖον ἐλέγετο περὶ τῆς ἐρημώσεως Ἱερουσαλὴμ (66)· διὸ καὶ προσέκειτο· *Τότε οἱ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ φευγέτωσαν εἰς τὰ ὄρη*· ἐνταῦθα δὲ περὶ τῶν καιρῶν τοῦ Ἀντιχρίστου προλέγει· διὸ οὐ πρόσκειται τοῦτο.

Πρῶτον δεῖ αὐτὸν πολλὰ παθεῖν

Αἰνίττεται δὲ καὶ ἐν τούτοις τὴν ποτε γενησομένην ἀποστασίαν εἰπών· Πρῶτον δὲ δεῖ αὐτὸν πολλὰ παθεῖν καὶ ἀποδοκιμασθῆναι ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης, δηλονότι τῆς τῶν ἀνθρώπων· ἀποβληθῆναι γὰρ καὶ B ἀποδοκιμασθῆναι τὸν περὶ αὐτοῦ λόγον, πολλά τε παθεῖν τὸν αὐτοῦ λαὸν, ἐθέσπισεν· εἴτε ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα διωγμοῖς, καθ' οὓς μυρία πέπονθεν αὐτός τε βλασφημούμενος ὁ Σωτὴρ παρὰ τοῖς ἀνθρώποις, ἥ τε Ἐκκλησία αὐτοῦ καὶ ὁ λόγος ἐλαυνόμενος καὶ πολεμούμενος· εἴτε πρὸς τῷ πάντων τέλει, καθ' ὃ ἀποδοκιμασθήσεται πάμπαν ἀποβληθεὶς ἀπὸ τῆς τῶν ἀνθρώπων γενεᾶς.

Καὶ καθὼς ἐγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ Νῶε, κ. τ. λ.

Οὕτω τοίνυν, ὡς εἴρηται, ἐκβληθέντος διὰ τὴν ἀποστασίαν τοῦ λόγου τοῦ εὐαγγελικοῦ, κατὰ τὴν ὁμοίωσιν τῶν ἐπὶ τοῦ κατακλυσμοῦ συμβεβηκότων, ὁ κατὰ τῶν ἀσεβῶν ὄλεθρος ἐπιστήσεται, φησί. Ἀλλ' ὡς τότε πάντας μὲν ἀπώλεσεν, οὐ μὴν καὶ τοὺς συνηγμένους ἅμα τῷ Νῶε ἐν τῇ κιβωτῷ, οὕτω καὶ C ἐπὶ τῆς αὐτοῦ παρουσίας οἱ μὲν ἀσεβεῖς κατὰ τὸν καιρὸν τῆς ἀποστασίας τρυφαῖς καὶ μέθαις καὶ γάμοις καὶ ταῖς τοῦ βίου ἡδοναῖς κατατριβόμενοι ὁμοίως τοῖς ἐπὶ τοῦ Νῶε κατακλυσθέντες ἀπολοῦνται. Ὑπὲρ δὲ τοῦ μή τινα νομίσαι δι' ὕδατος καὶ τούτους κατακλυσθήσεσθαι, ἀναγκαίως τῷ ἐπὶ τοῦ Λὼτ κέχρηται παραδείγματι, *Καθὼς ἐγένετο*, λέγων, *ἐν ταῖς ἡμέραις Λὼτ, ἤσθιον, ἔπινον*, καὶ τὰ ἑξῆς· *Ἡ δὲ ἡμέρᾳ ἐξῆλθε Λὼτ ἀπὸ Σοδόμων ἔβρεξε πῦρ ἀπ' οὐρανοῦ καὶ ἀπώλεσε πάντας. Κατὰ τὰ αὐτὰ ἔσται ᾗ ἡμέρᾳ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀποκαλύπτεται*· σφόδρα ἀποῤῥήτως καὶ φοβερῶς διδάσκων ὅτι πυρὶ καὶ θείῳ ἀπ' οὐρανοῦ καταπεμπομένῳ τοὺς ἀσεβεῖς πάντας ἡ ὀργὴ μετελεύσεται· διὸ τοῖς μὲν ἡμέραν D ταύτην ἐπιστῆναι εὐχομένοις ἀσεβέσιν ἡ προφητικὴ φωνὴ ἐπανατείνεται λέγουσα· *Οὐαὶ οἱ ἐπιθυμοῦντες τὴν ἡμέραν Κυρίου! Ἵνα τί; Ὑμῖν αὕτη ἔσται σκότος, καὶ οὐ φῶς, ἡμέρα σκότους καὶ γνόφου, ἡμέρα ταλαιπωρίας καὶ ἀφανισμοῦ.* Σφόδρα δὲ ἀκριβῶς καὶ ἐνταῦθα ἐτήρησεν ὁ Σωτὴρ οὐ πρότερον τὸ πῦρ εἰπὼν ἀπ' οὐρανοῦ καὶ τὸ θεῖον κατεληλυθέναι ἐπὶ τοὺς ἐν Σοδόμοις ἀσεβεῖς, ἢ τὸν Λὼτ ἐξελθεῖν, καὶ χωρισθῆναι ἐξ αὐτῶν. Οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ κατακλυσμοῦ οὐ πρότερον ἐπῆλθεν οὗτος καὶ πάντας ἀπώλεσε τοὺς κατὰ γῆν οἰκοῦντας, ἢ τὸν Νῶε εἰσελθεῖν εἰς τὴν κιβωτόν. Κατὰ τὰ αὐτὰ τοίνυν καὶ ἐπὶ

[24] Luc. XVII, 23. [25] Matth. XXIV, 16. [26] Luc. XVII, 25. [27] ibid. 26. [28] Luc. XVII, 28-30. [29] Amos V, 18.

(66) Confer Theophaniæ fragmentum X, col. 653.

τῆς συντελείας οὐ πρότερον ἔσεσθαι τὸν κατακλυσμὸν A τῆς ἀπωλείας τῶν ἀσεβῶν φησιν, ἢ συναχθῆναι εἰς τὴν ἐπουράνιον τοῦ Θεοῦ κιβωτὸν, καὶ διασωθῆναι τοὺς τότε εὑρεθησομένους τοῦ Θεοῦ ἀνθρώπους, κατὰ τὸ παράδειγμα τὸ ἐπὶ τοῦ Νῶε· οἷς καὶ λεχθήσεται κατὰ καιρὸν τὸ προφητικὸν ἐκεῖνο· *Βάδιζε, λαός μου, εἴσελθε εἰς τὸ ταμεῖόν σου*, καὶ τὰ ἑξῆς, ἕως *οὗ παρέλθοι ἡ ὀργὴ Κυρίου*· ὥσπερ καὶ ἐπὶ τοῦ Λὼτ ἐποίησεν, ἵνα μὴ οἱ δίκαιοι συναπόλωνται τοῖς ἀσεβέσιν· οὕτως καὶ ἐπὶ τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος οὐ πρότερον αὕτη ἔσται, ἢ πάντας τοὺς ἐπὶ γῆς δικαίους καὶ θεοσεβεῖς ἀφορισθῆναι τῶν ἀσεβῶν, καὶ συναχθῆναι εἰς τὴν ἐπουράνιον τοῦ Θεοῦ κιβωτόν· οὕτω γὰρ μηκέτι μηδενὸς δικαίου ἐν ἀνθρώποις εὑρισκομένου, πάντων δὲ ἀθέων ἀσεβῶν τῶν ὑπὸ τοῦ Ἀντιχρίστου γεγονότων, τῆς τε ἀποστασίας καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης κρατησάσης, ἡ τοῦ Θεοῦ ὀργὴ τοὺς ἀσεβεῖς μετελεύσεται.

vetur. Quibus etiam commode dicetur propheticum illud : *Vade, popule meus, intra in cubiculum tuum*, et reliqua; *donec transeat indignatio Domini* [30] : ceu Loto accidit, ne boni cum improbis morte irretiantur. Ita sæculi consummatio non ante eveniet, quam justi quotquot in orbe erunt ac religiosi ab improbis discernantur, atque in cœlesti Dei arca concludantur. Tunc enim nemine jam inter homines justo superstite, sed irreligiosis omnibus atque scelestis sub Antichristi vexillo degentibus, atque apostasia toto orbe diffusa, ira demum Dei plenos sceleribus homines invadet.

Ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ὃς ἂν ἔσται ἐπὶ τοῦ δώματος, κ. τ. λ. B

Σημαίνει δὲ διὰ τούτων τὸν κατὰ τῶν θεοσεβῶν ἐπενεχθησόμενον διωγμὸν ὑπὸ τοῦ υἱοῦ τῆς ἀπωλείας. Ἡμέραν δὲ ἐκείνην ὀνομάζει τὸν χρόνον τὸν πρὸ τῆς συντελείας, ἐν ᾧ φησιν· *Ὁ φεύγων μὴ ἐπιστρεφέτω, μηδὲ μιμητὴς γινέσθω τῆς γυναικὸς Λώτ*, ἥτις μετὰ τὸ φυγεῖν καὶ ἔξω γενέσθαι τῆς Σοδομιτῶν χώρας, στραφεῖσα εἰς τὰ ὀπίσω, ἀπενεκρώθη, στήλη ἁλὸς γενομένη. Ἀφειδεῖν γὰρ τότε προσήκει οὐχ ὑπαρχόντων μόνον, ἀλλὰ καὶ τῆς ἑαυτῶν ζωῆς τε καὶ ψυχῆς τοὺς ἐν μέσῳ τῆς ἀποστασίας καταληφθησομένους, μήποτε, βουληθέντες τῆς ἑαυτῶν περιποιήσασθαι προσκαίρου ζωῆς, σὺν ταύτῃ καὶ τὴν αἰώνιον ζωὴν ἀπολέσειαν, τῇ ἀποστασίᾳ ἑαυτοὺς παραδόντες.

[31] *Quicunque illa die fuerit in tecto*, etc.

Hoc dicto significat persecutionem quam adversus bonos concitabit perditionis filius. Diei vero illius nomine appellat tempus, quod consummationem proxime præcedet; quo tempore, ait, nemo respiciat, neque Loti uxorem imitetur, quæ in fuga postquam Sodomitarum fines excesserat, cum respicere voluisset, in mortem incidit, statua salis effecta. Prodigos enim tunc esse oportet non rei familiaris tantummodo, verum etiam vitæ suæ animæque (67), eos qui in apostasiæ ætatem incurrent; ne dum animam suam conservare temporalique vitæ parcere student, hanc simul et æternam vitam amittant, dum se apostasiæ victos permittunt. C

Ταύτῃ τῇ νυκτὶ ἔσονται δύο ἐπὶ κλίνης μιᾶς, κ. τ. λ.

Σφόδρα δὲ θαυμαστῶς τὸν τῆς ἀποστασίας καιρὸν καὶ τὴν στέρησιν τοῦ νοεροῦ λογικοῦ φωτὸς νύκτα ὠνόμασε· νυκτὸς γὰρ καὶ σκότους χείρων ἡ τότε τῶν ἀνθρώπων ἔσται κατάστασις διὰ τὴν ἐπικρατήσασαν αὐτῶν ἄνοιάν τε καὶ πλάνην. Διό φησι· *Λέγω ὑμῖν· Δύο ἔσονται ἐπὶ κλίνης καὶ δύο ἐπὶ μυλῶνος, εἷς παραλαμβανόμενος ὡς ἀλλότριος τῆς ὀργῆς, καὶ εἷς ἀφιέμενος, ὥστε τῇ ὀργῇ παραδοθησόμενος, ὁ θησαυρίσας ἑαυτῷ ὀργὴν ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς*· δι' ὧν παρίστησι τὸν χωρισμὸν τῶν ἁγίων καὶ θεοφιλῶν ψυχῶν τὸν ἀπὸ τῶν ἀσεβῶν. Ἵνα γὰρ μὴ ἀδιακρίτως ἐπελθοῦσα ἡ ὀργὴ καὶ τῶν δικαίων παραλήψεται, προλαβὼν ὁ Θεὸς ὥσπερ τὸν Λὼτ προεξήγαγε τῆς Σοδόμων καταστροφῆς. Τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ πρὸ D τῆς συντελείας, πρὶν ἐπελθεῖν τὴν κατὰ τῶν ἀσεβῶν ὀργὴν, ἵνα μὴ σὺν τῷ κόσμῳ κατακριθῶσιν οἱ δίκαιοι, χωρισμὸς ἔσται τῶν θεοφιλῶν ψυχῶν, ἀγγέλων αὐτὰς διαχωριζόντων καὶ παραληψομένων· ὥστε ἐν μιᾷ στρωμνῇ δυεῖν κατακειμένων ἕνα μὲν τὸν τοῦ Θεοῦ ἄξιον παραλαμβάνεσθαι, τὸν δὲ ἕτερον καταλείπεσθαι, ὡς ἄξιον τῆς τότε καταληψομένης τοὺς ἀσεβεῖς ὀργῆς. Καὶ ἐπὶ τῶν ὑφ' ἑνὶ μυλῶνι ἀληθουσῶν, ὁ αὐτὸς λόγος ἔσται. Ἀληθούσας δὲ ὠνόμασε τὰς τὸν εὐτελῆ καὶ

[32] *Illa nocte duo erunt in lecto uno*, etc:

Mirifice admodum apostasiæ tempus ac rationalis orbitatem luminis noctem appellavit. Nocte enim tenebrisque deteriora erunt tunc hominum ingenia propter offusam iis amentiam atque errorem. Quare ait : Dico vobis : Duo erunt in lecto, et duo in pistrino ; unus assumendus, quia iræ immerens; alter relinquendus, utpote ultrici iræ obnoxius, qui sibi videlicet iram thesaurizavit in diem iræ. Quamobrem sistit sanctarum Deoque chararum animarum ab improbis divisionem. Etenim ne temere superveniens ultio justos quoque homines corriperet, dedit mature operam Deus ut Lotum Sodomorum exitio subduceret. Similiter impendente consummatione, priusquam impios ultio invadat, ne cum mundo justi damnentur, discrimen fiet animarum Deo chararum, angelis eas dividentibus atque assumentibus : ita ut e duobus in eodem lecto jacentibus, unus dignus assumatur, alter derelinquatur, utpote ultionis quæ tunc de impiis sumetur merens. Idemque accidet duabus quoque in pistrino commolentibus. Molentes autem dicit feminas, ut significet vilis, pauperrimæ atque infimæ conditionis homines. Jacentes autem in lectis dicit, pro libera-

[30] Isa. XXVI, 20. [31] Luc. XVII, 31. [32] Luc. XVII, 34.

(67) Quo sensu animæ quoque suæ prodigus aliquis esse possit, videsis apud Eusebium in nostris *Theophaniæ* fragmentis, col. 671.

lis et lautæ vitæ mortalibus. Hanc ipsam locutionem habet Moysis Scriptura, ubi dicitur perventura vindicta a Pharaonis primogenito usque ad molentem pinsentemque in pistrino. Extremi enim humanæ conditionis termini, opulentus videlicet, et humilis atque abjectus, his verbis attinguntur. Sic nunc quoque duos in lecto uno memoravit Scriptura, ut liberalis vitæ homines innueret; quorum unus assumetur, qui Dei electione dignus; alter relinquetur, qui pœnæ est affinis. Similiter molentes duæ intelliguntur quæ inter homines obscuram et pauperem vitam agitant: quarum item quæ justa est, assumetur, altera relinquetur.

[33] *Dicunt ei: Ubinam, Domine? Qui respondit: Ubi fuerit corpus, illuc congregabuntur et aquilæ.*

Sciscitantibus discipulis: *Ubinam, Domine?* volentibusque cognoscere, ubinam alter ex illis non assumptis relinquetur: *Ubi*, inquit, *fuerit corpus*, vel *cadaver*, ut ait Matthæus, *illuc congregabuntur et aquilæ* [34]: ex avibus nescio quibus cadaverum voracibus principes hujus sæculi ducta comparatione significans, qui sanctos Dei tunc persequentur: quibus uno in loco coactis, eodem pariter compelletur ille qui indignus delectu est. Est autem jacentium in lecto, alter; vel molentium, una: qui etiam tradentur congregatis adversum ipsos aquilis. Aquilas vero, Hierosolymorum quoque obsessores propheticus sermo appellavit; veluti cum Nabuchodonosorum dicit *grandem et magnarum alarum aquilam* [35]. Nisi forte alio sensu vindices ultricesque potestates, quæ impios invadent, his verbis denotantur: quibus ne forte tradamur, monet deinde Servator ut precibus operam demus.

[36] *Judex quidam erat, qui Deum non timebat.*

Addit etiam parabolam de judice iniquitatis, quo confirmet orandum semper nullaque ignavia cessandum. Quod autem ait [37]: Num Filius hominis, cum venerit, fidem in orbe inveniet? defectum fidei futurum ostendit, ita ut nemo fidelis supersit, aut vix rarus aliquis, circa secundæ ejus manifestationis ætatem. Id porro apostatici temporis magnum signum erit, cum raro occurret qui fidem retineat: imo vero ne unus quidem fortasse erit, propterea quod alii assumpti fuerint, alii relicti, aquilis nempe tradendi. Sic ergo deleta inter homines fide, ipse superveniet, sanctos suos qui ab impiis leto dediti fuerint, vindicaturus. Brevi autem ultionem patrabit, propterea quod hi diu noctuque ad eum clamant. Et quidem ut ad se clament, docuit eos per parabolam de judice iniquitatis.

[38] *Homo quidam nobilis abiit in regionem longinquam accipere sibi regnum, et reverti.*

En quæ in hac parabola edocemur: futurum sci-

A πενιχρὸν καὶ ἔσχατον ἐν ἀνθρώποις διαντλούσας βίον· ἐπὶ κλίνης δὲ τοὺς τὸν ἐλεύθερον καὶ ἄνετον βίον μετερχομένους. Τοῦτο δὲ παραστήσει ἡ Μωϋσέως γραφὴ ἐν ᾗ φησιν ὁ λόγος ἥξειν τὴν ὀργὴν ἀπὸ πρωτοτόκου Φαραὼ, καὶ ἕως τῆς ἀληθούσης καὶ πεσσούσης ἐν τῷ μυλῶνι. Τὰ γὰρ ἄκρα τῶν κατ' ἀνθρώπους βίων, τοῦ τε ἐνδόξου τοῦ ἀπεῤῥιμμένου καὶ ἐσχάτου, διὰ τούτων ὁ λόγος παρέστησεν· οὕτως οὖν καὶ ἐνταῦθα δύο ἐπὶ κλίνης μιᾶς εἰσήγαγε, τοὺς τὴν ἐλευθέραν ζωὴν μετιόντας αἰνιξάμενος· ὁ εἷς παραληφθήσεται, ὁ ἄξιος τῆς ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἐκλογῆς· ὁ δὲ ἕτερος ἀφεθήσεται, δηλονότι ὁ τῆς ὀργῆς οἰκεῖος· ὡσαύτως δύο ἀλήθουσαι εἶεν ἂν αἱ ἐν ἀνθρώποις τὸν ἄτιμον καὶ πενιχρὸν βίον μετιοῦσαι· ὧν πάλιν ἡ κρείττων παραληφθήσεται, ἡ δὲ ἑτέρα ἀφεθήσεται.

B *Λέγουσιν αὐτῷ· Ποῦ, Κύριε; Ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς· Ὅπου τὸ σῶμα, ἐκεῖ συναχθήσονται καὶ οἱ ἀετοί.*

Ἐρωτησάντων τῶν μαθητῶν· *Κύριε, ποῦ;* καὶ βουληθέντων μαθεῖν ποῦ καταλειφθήσεται ὁ ἕτερος τῶν (μὴ) παραληφθέντων· *Ὅπου*, φησὶ, *τὸ σῶμα*, ἢ *τὸ πτῶμα* κατὰ Ματθαῖον, *ἐκεῖ συναχθήσονται καὶ οἱ ἀετοί*· ὥσπερ οἰωνούς τινας νεκροβόρους, τοὺς ἄρχοντας τοῦ αἰῶνος τούτου αἰνιξάμενος, τοὺς τότε διώκοντας τοὺς ἁγίους τοῦ Θεοῦ· ὧν ἐπὶ τὸ αὐτὸ συναχθέντων, ἐκεῖ καὶ παρ' αὐτοῖς συναχθήσεται ὁ ἀνάξιος τῆς παραλήψεως. Ἦν δ' οὗτος τῶν ἐπὶ κλίνης καθευδόντων ὁ ἕτερος· ἢ τῶν ἀληθουσῶν ἡ μία· οἳ καὶ παραδοθήσονται τοῖς ἐπισυναχθεῖσι κατ' αὐτῶν ἀετοῖς. Ἀετοὺς δὲ καὶ τοὺς τῆς Ἱερουσαλὴμ πολιορκητὰς ὁ προφητικὸς λόγος ὠνόμασεν· ὡς ὅτε περὶ τοῦ
C Ναβουχοδονόσορ λέγει· *Ὁ ἀετὸς ὁ μέγας ὁ μεγαλοπτέρυγος*· μή ποτ' οὖν καθ' ἑτέραν διάνοιαν αἱ τιμωρητικαὶ καὶ κολαστικαὶ δυνάμεις, αἱ τοὺς ἀσεβεῖς μετελευσόμεναι, διὰ τῶν ἐνταῦθα λεγομένων ἀετῶν ἐδηλώθησαν· αἷς ἵνα μὴ παραδοθῶμεν, ἑξῆς ὁ Σωτὴρ παραινεῖ εὐχαῖς σχολάζειν.

Κριτής τις ἦν τὸν Θεὸν μὴ φοβούμενος.

Ἐπισυνάπτει γοῦν καὶ παραβολὴν τὴν περὶ τοῦ κριτοῦ τῆς ἀδικίας, πρὸς τὸ δεῖν πάντοτε προσεύχεσθαι καὶ μὴ ἐκκακεῖν. Τὸ δὲ εἰπεῖν· Ἆρα ἐλθὼν ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου εὑρήσει τὴν πίστιν ἐπὶ τῆς γῆς; ἔκλειψιν δηλοῖ τῆς πίστεως, ὡς μηδένα πιστὸν εὑρεθήσεσθαι, ἢ εἴ που ἄρα σπάνιόν τινα κατὰ τὸν τῆς δευτέρας αὐτοῦ θεοφανείας χρόνον. Ὅπερ μέγα τεκμήριον
D τυγχάνει τοῦ καιροῦ τῆς ἀποστασίας, ἐν ᾧ σπάνιος ἔσται ὁ εὑρεθησόμενος πιστός· τάχα δὲ οὐδὲ εἷς ἔσται, διὰ τὸ τοὺς μὲν παραληφθήσεσθαι, τοὺς δὲ καταλειφθήσεσθαι τοῖς ἀετοῖς παραδοθησομένους· οὕτω τε ἐξ ἀνθρώπων ἐκλειπούσης τῆς πίστεως, αὐτὸς λοιπὸν ἐπιστήσεται τὴν ἐκδίκησιν ποιησόμενος τῶν ἁγίων αὐτοῦ τῶν ὑπὸ τῶν ἀσεβῶν ἀνῃρημένων. Ἐν τάχει δὲ ποιήσει τὴν ἐκδίκησιν, διὰ τὸ βοᾷν πρὸς αὐτὸν νυκτὸς καὶ ἡμέρας· βοᾷν δὲ πρὸς αὐτὸν ἐδίδαξε διὰ τῆς παραβολῆς τοῦ κριτοῦ τῆς ἀδικίας.

Ἄνθρωπός τις εὐγενὴς ἐπορεύθη εἰς χώραν μακρὰν λαβεῖν ἑαυτῷ βασιλείαν, καὶ ὑποστρέψαι.

Τοσαῦτα διὰ τῆς παραβολῆς διδασκόμεθα, τὴν

[33] Luc. XVII, 37. [34] Matth. XXIV, 28. [35] Ezech. XVII, 3. [36] Luc. XVIII, 2. [37] ibid. 8. [38] Luc. XIX, 12.

μέλλουσαν αὐτοῦ καὶ μηδέπω παροῦσαν βασιλείαν (68), κἂν αἰσθητὴν ταύτην τινὲς ἐφαντάζοντο, τὴν ἀπὸ γῆς εἰς οὐρανὸν μετάστασίν τε καὶ ἀνάληψιν, τὴν δευτέραν καὶ ἔνδοξον αὐτοῦ θεοφάνειαν, τὴν κριτικὴν καὶ τοῦ κατ' ἀξίαν ἑκάστῳ διανεμητικὴν ἐξουσίαν, τὴν τῶν οἰκείων αὐτοῦ καὶ πιστῶν θεραπευόντων εὐδοκίμησιν, τὴν τῶν μὴ τοιούτων κατάγνωσιν, τὴν τῶν πολιτῶν τοῦ βασιλέως κατ' αὐτοῦ συσκευὴν, τὴν μετελευσομένην αὐτοὺς ἐπαξίως ὧν ἔδρασαν δίκην· ταῦτα γὰρ ὁμοῦ πάντα διὰ τῶν ἐκτεθεισῶν φωνῶν ἐδήλου. Καὶ πρῶτον μὲν ἄνθρωπον αὐτὸς ἑαυτὸν ὠνόμαζε διὰ τὴν κατὰ σάρκα γέννησιν, τὴν κατὰ ἄνθρωπον αὐτῷ συστᾶσαν· ἔπειτα εὐγενῆ, ἀλλ' οὔπω βασιλέα ἑαυτὸν ἐκάλει, διὰ τὸ μηδέπω τῇ βασιλικῇ ἀξίᾳ κατὰ τὴν πρώτην θεοφάνειαν κεχρῆσθαι. Τῆς δ' εὐγενείας αὐτοῦ μάρτυρες οἱ τοῦ γένους καὶ τῆς ἐκ προγόνων διαδοχῆς τὴν ἱστορίαν γραφῇ παραδεδωκότες· ὧν ὁ μέν τις, τὴν κατὰ ἀνθρώπους εὐγένειαν αὐτοῦ παριστὰς, ἔνθεν δή ποθεν εὐηγγελίζετο λέγων· *Βίβλος γενέσεως Ἰησοῦ Χριστοῦ υἱοῦ Δαβὶδ, υἱοῦ Ἀβραάμ*· εἶθ' ἑξῆς τούτοις τὴν γενεαλογίαν δι' ἐπιδήμων ἀνδρῶν καὶ διὰ βασιλικοῦ γένους ἐπ' αὐτὸν κατάγων ἵστησιν· ὁ δὲ τὴν ἀνωτάτω καὶ πρὸ πάντων αἰώνων ἐκ Θεοῦ γέννησιν αὐτοῦ διδάσκων, τὴν ἀληθῶς πρώτην καὶ μόνην εὐγένειαν παρεδίδου λέγων· *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο.*

Ἀλλὰ γὰρ οὗτος ὁ πρὸ πάντων αἰώνων Θεὸς Λόγος, γενόμενος ἄνθρωπος εὐγενὴς, καὶ τὸν σὺν ἀνθρώποις διεξελθὼν βίον τὸν ἐμφερόμενον ταῖς περὶ αὐτοῦ εὐαγγελικαῖς γραφαῖς, μετὰ τὴν παρὰ ἀνθρώποις αὐτάρκη διατριβὴν, ἐπανιὼν πρὸς τὸν ἑαυτοῦ Πατέρα, ἐπορεύθη εἰς χώραν μακρὰν λαβεῖν ἑαυτῷ βασιλείαν καὶ ὑποστρέψαι. Χώραν δὲ μακρὰν τὴν ἀπὸ γῆς εἰς οὐρανὸν ἄνοδον ἐδήλου (69)· λαβεῖν τε τὴν βασιλείαν αὐτὴν ἐκείνην φησὶν, ἣν ὁ προφήτης Δανιὴλ ᾐνίττετο λέγων· *Καὶ ἰδοὺ Υἱὸς ἀνθρώπου ἐπὶ νεφελῶν ἐρχόμενος ἦν· καὶ αὐτῷ ἐδόθη ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ τιμὴ, καὶ ἡ βασιλεία.* Εὖ δὲ καὶ τὸ *λαβεῖν* εἴρηται· πάντως γὰρ τοῦ Πατρὸς διδόντος ἐλάμβανε, κατὰ τό· *Αἴτησαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου*· ἃ δὴ δοθέντα αὐτῷ παρὰ τοῦ Παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν ὑποδεξάμενος, αὖθις ἐπανήξει. Διό φησι λαβεῖν ἑαυτῷ βασιλείαν καὶ ὑποστρέψαι· καὶ ὅπως δὲ ποιήσεται τὴν ἐπάνοδον, ὁ θεῖος Ἀπόστολος διασαφεῖ λέγων· *Ὅτι αὐτὸς ὁ Κύριος ἐν κελεύσματι, ἐν φωνῇ ἀρχαγγέλου, καὶ ἐν σάλπιγγι Θεοῦ καταβήσεται ἀπὸ οὐρανοῦ.* Ἡ δὲ ἀποδημία καὶ τὴν μακροθυμίαν δηλοῖ. Ἔδει δὲ αὐτὸν ἀναγκαίως εἰς τὴν δηλωθεῖσαν μακρὰν χώραν στείλασθαι, κἀκεῖ χρόνον διατρίψαι πολλῶν ἕνεκα· ὡς ἂν ἐν τῷ μεταξὺ οἱ αὐτοῦ θεράποντες τῆς ἑαυτῶν ἐργασίας τὴν δοκιμὴν δοῖεν.

A licet Christi nondumque præsens regnum, quanquam id sensibile nonnulli temere opinabantur; translationem e terra in cœlum, id est assumptionem; secundam ejus gloriosam manifestationem; judiciariam et suum cuique jus reddentem potestatem; familiarium suorum fidelium que servorum collaudationem; eorum qui secus se gesserint condemnationem; civium in regem suum conspirationem et condignam factis pœnam: hæc enim simul omnia prædictis verbis significabat. Et primo quidem hominem se appellavit, propter carnalem nativitatem, quæ ipsi ut homini contigit. Deinde nobilem se dixit, non regem, quia regia nondum dignitate in prima sua manifestatione utebatur. Nobilitatis autem ejus testes ii, qui genus illius ac B seriem progenitorum scriptis historicis commendaverunt; quos inter quidam dum humanam Christi nobilitatem exhibet, sic Evangelium orsus est: *Liber generationis Jesu Christi filii Davidis, filii Abrahami* [59]. Deinde genealogia per populares homines genusque regium usque ad Christum deducta, in hoc postremo consistit. Alius autem supernam ejus ante omnia sæcula ex Deo nativitatem docens, nobilitatem ejus, quæ vere prima solaque est, tradidit dicens: *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Omnia per ipsum facta sunt* [60].

Porro hic ante omnia sæcula Deus Verbum, factus homo nobilis, peragensque inter homines illud vitæ genus, quod in evangelica scripta relatum C est, postquam satis cum mortalibus versatus fuit, ad Patrem suum rediens, profectus est in regionem longinquam, ut regno suo accepto reverteretur. Jam regionem longinquam dicit pro reditu in cœlum: regnum vero acceptum illud ipsum ait, quod propheta Daniel innuebat dicens: Et ecce Filius hominis in nubibus adventabat; ipsique datum est imperium et honor et regnum [61]. Recte etiam dictum est *accipere*; prorsus enim a Patre id dante accepit, secundum illud [62]: *Postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam:* quam simul ac ab Antiquo dierum acceperit, statim revertetur. Idcirco ait, ad accipiendum sibi regnum et revertendum. Quanam autem ratione reditum Christus faciet, di- D vus Apostolus demonstrat his verbis: *Quoniam ipse Dominus in jussu, in voce archangeli, et in tuba Dei descendet de cœlo* [63]. Jam ille abitus patientiam quoque exspectandi significat. Et quidem necessarium erat ut ipse iter in longinquam regionem susciperet, ibique diu maneret, quum aliis multis de causis, tum ut interim servi ejus industriæ suæ documentum ederent.

[59] Matth. I, 1. [60] Joan. I, 1. [61] Dan. VII, 13. [62] Psal. II, 8. [63] I Thess. IV, 15.

(68) Sequentia conferenda sunt cum Eusebii *Theophaniæ* apud nos fragmento XXII. Et quidem Eusebium quæ in aliis operibus dixerat, contulisse non semel in *Theophaniam*, vel vice versa, animadvertit cl. Leus in sua *Theophaniæ* Anglica editione.

(69) Cf. apud nos *Theophaniam*, col. 687, lin. 48.

Vocatis autem decem servis suis, dedit eis decem mnas.[44]

Per hos itaque qui mnas acceperunt, discipulos suos denotavit, quibus singulas mnas tradens, paremque et similem administrationem committens, negotiari eos jussit, donec ipse de longinqua peregrinatione rediret. Negotiatio autem nulla alia erat, nisi regni ejus prædicatio ad omnes homines a discipulis suis peragenda. Porro unum quid hoc erat, quia unum omnium magisterium, una fides, unum baptisma, una doctrina[45]. Propterea una quidem mna, varia tamen opera evasit, negotiatio splendida, et ejus rei fructus dives. Atque horum causa longinquam peregrinationem nobilis ille vir suscepit. Unde dictum est ei a Patre: *Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum*[46]. Quinam vero sint hi inimici, si quis scire avet, parabolæ contextus docebit, ubi cives inducuntur regis osores, ejusque imperium detrectantes, et effronti audacia effrenique ore dicentes: Nolumus hunc regnare super nos. Sed hi, quanquam cives, regem abnuunt; ipse autem a Patre audit: Sede a dextris meis, donec tibi hostes pedibus supponantur; itemque: *Dominare in medio inimicorum tuorum*[47].

A *Καλέσας δὲ δέκα δούλους ἑαυτοῦ, ἔδωκεν αὐτοῖς δέκα μνᾶς.*

Ἐσήμαινε τοίνυν διὰ τῶν λαβόντων τὰς μνᾶς τοὺς ἑαυτοῦ μαθητάς, οἷς ἀνὰ μίαν μνᾶν παραδούς, ἴσην τε καὶ ὁμοίαν πᾶσιν ἐγχειρίσας τὴν οἰκονομίαν, πραγματεύσασθαι παρεκελεύσατο, ἕως (70) ἂν ἐπανέλθῃ τῆς μακρᾶς ἀποδημίας. Ἡ δὲ πραγματεία οὐκ ἄλλη τις ἦν ἀλλὰ τὸ κήρυγμα τὸ περὶ τῆς αὐτοῦ βασιλείας εἰς πάντας ἀνθρώπους ὑπὸ τῶν αὐτῶν αὐτοῦ μαθητῶν κατηγγελμένον. Ἀλλ' ἓν μὲν ἦν τοῦτο, ἐπεὶ καὶ μία τῶν πάντων διδασκαλία, καὶ μία πίστις, καὶ ἓν βάπτισμα καὶ ὁ αὐτὸς λόγος (71)· διὸ καὶ μία ἡ μνᾶ, διάφορος δὲ αὐτοῖς ἡ ἐργασία ἐγένετο, καὶ ἡ πραγματεία λαμπρὰ, ὅ τ' ἐπὶ ταύτῃ πόρος πλούσιος. Καὶ ταῦτα μὲν ἦν ὧν ἕνεκα τὴν μακρὰν πορείαν ὁ εὐγε-B νὴς ἐστέλλετο ἄνθρωπος. Ὅθεν ἐλέγετο αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Πατρός· *Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου.* Ποίους δὲ, εἴ τις πύθοιτο μαθεῖν ἐθέλων, ἐχθροὺς, ὁ διὰ τῆς παραβολῆς διδάξει λόγος, συμπολίτας εἰσάγων τοῦ βασιλέως μισοῦντας αὐτὸν καὶ παραιτουμένους αὐτοῦ τὴν ἀρχὴν, γυμνῇ τε τῇ κεφαλῇ λέγοντας καὶ ἀχαλίνῳ στόματι· Οὐ θέλομεν τοῦτον βασιλεύειν ἐφ' ἡμᾶς. Ἀλλ' οἱ μὲν, καίπερ ὄντες πολῖται, τὸν βασιλέα ἠρνοῦντο, ὁ δὲ ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ἀκούει· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν ὑπὸ πόδας τεθῶσιν οἱ ἐχθροί σου· καί· *Κατακυρίευε ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου.*

Jam quia regnum ejus abnuerunt inimici ipsius cives, merito eis aiebat: *Auferetur a vobis regnum Dei, et dabitur genti facienti fructus ejus*[48]. Quænam vero esset gens regno digna, significavit qui dixit: *Postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam.* Demonstrabat autem, cives inimicos ejus, haud alios esse quam Judæorum gentem, qui primi a Servatoris gratia præventi contraria ei retribuerunt. Ideo de ipsis prophetice aiebat: Mala mihi retribuerunt: pro eo ut me diligerent, detrahebant mihi, et gratis oppugnaverunt, dolosaque lingua contra me sunt locuti, et sermonibus odii circumdederunt me[49]; nempe blasphemis quos in eum jaculari solent sermonibus, imprecantes ei, ipsoque opere propemodum dicentes: Nolumus hunc regnare super nos. Propterea non regno tantum spoliabuntur, verum etiam debitam impietati suæ pœnam referent. Cives vero illos in parabola appellat, quippe ex eadem cognatione oriundos, quoniam et ipse ex iisdem progenitoribus genus ducebat secundum carnis nativitatem, et quia æque sub lege vitam degebat. Atque hæc primi ejus adventus propria sunt. Quæ cum Servator ita docuisset, deinceps reditum suum gloriosum atque regalem sistit, testans fore ut de omnibus tunc justum judicium exerceat. Nam iis qui bene ac fideliter mnam multiplicaverint, congruum præmium conferens, dominari secum et conregnare concedet: ei vero qui per socordiam atque ignaviam dominicum manda-

Ἐπεὶ δὲ ἔξαρνοι τῆς βασιλείας αὐτοῦ ἐγένοντο οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ πολῖται, εἰκότως πρὸς αὐτοὺς ἔφασκεν· C *Ἀρθήσεται ἀφ' ὑμῶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, καὶ δοθήσεται ἔθνει ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς.* Ποῖον δὲ ἦν τὸ ἔθνος τὸ τῆς βασιλείας ἄξιον, ἐδήλου ὁ εἰπών· *Αἴτησαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου.* Ἐδήλου δὲ πολίτας ἐχθροὺς αὐτοῦ οὐχ ἑτέρους τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, οἳ δὴ, πρῶτοι τῆς τοῦ Σωτῆρος χάριτος ἠξιωμένοι, τοῖς ἐναντίοις αὐτὸν ἠμύναντο. Διὸ περὶ αὐτῶν προφητικῶς ἔλεγεν· *Ἀνταπεδίδοσάν μοι πονηρά· ἀντὶ ἀγαπᾷν με, ἐνδιέβαλλόν με, καὶ ἐπολέμησαν δωρεὰν, καὶ ἐλάλησαν κατ' ἐμοῦ γλώσσῃ δολίᾳ, καὶ λόγοις μίσους ἐκύκλωσαν·* δι' ὧν προβάλλεσθαι εἰώθασι κατ' αὐτοῦ βλασφήμων λόγων, κατευχόμενοί τε αὐτοῦ, καὶ μόνον οὐκ αὐτοῖς λέγοντες τοῖς ἔργοις· Οὐ θέλομεν τοῦτον βασιλεῦσαι ἐφ' ἡμᾶς. Διὸ δὴ οὐ μόνον D τῆς βασιλείας στερηθήσονται, ἀλλὰ καὶ πείσονται τὰ ἐπίχειρα τῆς αὐτῶν δυσσεβείας. Πολίτας δὲ αὐτοὺς διὰ τῆς παραβολῆς ὠνόμαζεν, ἅτε δὴ ἐκ τῆς αὐτῆς ὁρμωμένους αὐτῷ συγγενείας· ἐπεὶ καὶ αὐτὸς ἐκ τῶν αὐτῶν ὡρμᾶτο προπατόρων κατὰ τὴν ἔνσαρκον αὐτοῦ γένεσιν, καὶ ἐπείπερ τῆς νομίμου ὁμοίως αὐτοῖς μετῄει πολιτείας. Ταῦτα μὲν οὖν παραστατικὰ ἂν εἴη τῆς πρώτης αὐτοῦ ἀφίξεως. Ἐπεὶ δὲ ταῦτα ὁ Σωτὴρ τοῦτον ἐδίδαξε τὸν τρόπον, ἀκολούθως τὴν ἐπάνοδον αὐτοῦ τὴν ἔνδοξον καὶ βασιλικὴν παρίστη, μαρτυρόμενος ὁποίαν τότε ποιήσεται τὴν κατὰ πάντων δικαιοκρισίαν· τοῖς μὲν γὰρ εὖ καὶ πιστῶς τὴν μνᾶν

[44] Luc. XIX, 13. [45] Ephes. IV, 5. [46] Psal. CIX, 1. [47] ibid. 2. [48] Matth. XXI, 43. [49] Psal. CVIII, 2.

(70) Cod. ἔστ'.

(71) Ita cod.

πολυπλασιάσασι τὴν πρέπουσαν ἀποδιδοὺς ἀμοιβὴν, συνάρχειν αὐτῷ καὶ συμβασιλεύειν ἐπιτρέψει· τῷ δὲ κατ' ὄκνον καὶ ῥᾳθυμίαν ἠμεληκότι τῆς τοῦ Δεσπότου παρακελεύσεως, ἀργίαν τε καὶ σχολὴν ἠγαπηκότι, μηδὲ βουληθέντι τὸν πόνον ὑπομεῖναι τῆς πραγματείας, πικρὰν ἐπαρτήσει δίκην.

Ἴσθι ἐξουσίαν ἔχων ἐπάνω δέκα πόλεων.

Βασιλεῖαι γὰρ αὗται, πρέπουσαι προαγωγαὶ, ἀρχὰς ἀνθρώπων καὶ ἡγεμονίας τῶν ἀτελεστέρων ἔτι ψυχῶν τοῖς ἐν ὀλίγῳ τὴν δοκιμὴν παρεσχημένοις, ἐπαξίως ὧν ἐπραγματεύσαντο κατὰ τὸν πρῶτον βίον, χαριζόμεναι. Μάθοις δ' ἂν τῶν εἰρημένων δούλων τὸ γνήσιον, καὶ τὸ πιστὸν τῆς πραγματείας ἔργοις αὐτοῖς παραλαβών· ὡς *εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος αὐτῶν, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν*. Δι' αὐτῶν γὰρ ἐκείνων τῶν τοῦ Σωτῆρος γνωρίμων, καὶ διὰ τῶν μετὰ ταῦτα τὸν ὅμοιον ἐκείνοις ἐπανῃρημένων ζῆλον, ἐξ ἁπάντων τῶν ἐθνῶν ἀφορισθεῖσα τῷ Θεῷ Ἐκκλησία, ἐν ὀλίγῳ χρόνῳ τὴν σύμπασαν οἰκουμένην ἐπλήρου. Καὶ καθ' ἕτερον δὲ τρόπον τὴν ἐργασίαν ποιήσονται οἱ τὸν σωτήριον λόγον τὸν εὐαγγελικὸν πιστευθέντες, δι' ἔργων καὶ πράξεων, βίου τε καὶ πολιτείας θεοπρεποῦς, τὰς τοῦ λόγου διδασκαλίας ἀποπληροῦντες. Ὧν τοὺς μὲν διαφόρως ἐργασαμένους, διαφόροις τιμαῖς ἀμείψεται ὁ δίκαιος κριτής, ἀποδώσων ἑκάστῳ τὴν προσήκουσαν ἐν ἀγαθοῖς ἀμοιβήν· τῷ δ' ἐγκρύψαντι τοὺς λόγους καὶ καταδήσαντι παρ' ἑαυτῷ, μηδέν τε εἰργασμένῳ πονηρῷ δούλῳ καὶ ὀκνηρῷ, τἀπίχειρα τῆς πονηρίας ἐποίσει. — Τὸ ἐπάνω δέκα ἢ πέντε πόλεων ἀρχήν τινα καὶ ἐξουσίαν δηλοῖ δοθησομένην τοῖς ἁγίοις κατὰ ὑποδεεστέρων καὶ τοῦ διευθύνεσθαι ἀξίων.

Ἀλλὰ γὰρ τῶν μὲν αὐτοῦ θεραπόντων τοιαύτην ποιήσεται τὴν διάκρισιν· τῶν δὲ μὴ τῆς αὐτῆς δουλείας κατηξιωμένων, ἄλλως δὲ πολιτῶν αὐτοῦ γεγενημένων, ἐν ἐχθρῶν δὲ καὶ μισούντων αὐτὸν χώρᾳ ἑαυτοὺς καταλεξάντων, πρεσβείαν τε ἀπεσταλκότων ἀπαρνουμένην αὐτοῦ τὴν βασιλείαν, ὁποῖον ἔσται τέλος, παρίστη δι' ὧν ἐπανελθόντα τὸν βασιλέα κατὰ τὴν δευτέραν καὶ βασιλικὴν αὐτοῦ θεοφάνειαν, φοβερὰν ἀπόφασιν ἐξοίσειν κατ' αὐτῶν προὔλεγε τὴν φήσασαν· Πλὴν τοὺς ἐχθρούς μου ἐκείνους, τοὺς μὴ θελήσαντάς με βασιλεῦσαι ἐπ' αὐτοὺς, ἀγάγετε ὧδε, καὶ κατασφάξατε ἔμπροσθέν μου (72).

Ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιεῖς;

Αὐτὸς μὲν ἔργα θεϊκῆς δυνάμεως ἐπιτελῶν, τεραστίας καὶ παραδόξους πράξεις ἐνεδείκνυτο, ἐδίδασκέ τε οὐράνια μαθήματα· οἱ δ' ἀποθαυμάζειν δέον, γνωρίζειν τε ἐκ τῶν λόγων καὶ τῶν πράξεων, ὡς ἄρα αὐτὸς εἴη ὁ Χριστὸς ὁ ὑπὸ τῶν προφητῶν κεκηρυγμένος, τοῦτο μὲν οὐκ ἔπραττον, ἐπ' ἀνατροπῇ δὲ τοῦ πλήθους ἐπιστάντες ἀθρόως, ἐπετίμων πυνθανόμενοι ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ εἴη ταῦτα ποιῶν, καὶ παρὰ τίνος εἰλήφει τὴν τοῦ τὰ τοιάδε πράττειν ἀδεῶς ἐξουσίαν.

Ἐρωτήσω ὑμᾶς κἀγὼ, κ. τ. λ.

Ἀνεξικάκως καὶ πράως αὐτοὺς δεξάμενος ὁ Κύ-

tum neglexerit, et otiari feriarique prætulerit, neque negotiandi laborem perferre voluerit, acerbam pœnam imponet.

[80] *Esto potestatem habens super decem civitates.*

Regna videlicet hæc sunt, decoræque provectiones, quæ imperium in homines, et imperfectarum adhuc animarum ducatum, iis qui in re levi experimentum præbuerint, pro superioris vitæ meritis, attribuunt. Cognosces autem prædictorum servorum probitatem, et negotiandi fidelitatem, ex operibus ipsis arguens; nempe quod *in omnem terram exiit sonus eorum, et in fines terræ verba ipsorum* [81]. Per illos enim Servatoris comites, perque eos qui postea parem zelum susceperunt, ex cunctis gentibus selecta Deo Ecclesia, brevi tempore universum mundum replevit. Alio quoque modo negotium suum facient ii quibus evangelica Servatoris doctrina commissa fuit, nempe moribus et vitæ actibus, et digna Deo conversatione, doctrinæ præcepta adimplentes. Quos diverse operantes, diversis præmiis justus judex remunerabitur, dans cuique congruam rei bene gestæ retributionem. Veruntamen illum qui traditam doctrinam celaverit atque apud se obvolverit, malum scilicet, ignavum nihilque operantem servum, debita nequitiæ suæ pœna prosequetur. — Decem vel quinque urbium præfectura significat imperium quoddam ac potestatem, quæ sanctis danda erit super infirmiores atque emendatione dignos.

Tale itaque de servis suis judicium exercebit. Illorum autem qui neque in servorum ejus numero esse voluerunt, quanquam cives ipsius essent, sed in hostium atque osorum partibus se collocarunt, legationemque miserunt ut regnum ejus detrectarent, quinam exitus sit futurus, ostendit narrans, regem reversum, secunda videlicet regali Dei manifestatione, terribilem sententiam laturum his verbis: Veruntamen inimicos meos illos, qui me noluerunt regnare super se, adducite huc et interficite coram me.

[82] *In qua potestate hæc facis?*

Ipse quidem divinæ virtutis opera patrans, portenta et mirabiles actus edebat; simulque cœlestem doctrinam tradebat. Illi autem qui hæc suspicere debuissent, atque ex dictis gestisque cognoscere hunc esse Christum de quo prophetæ vaticinati fuerant; minime rerum id fecerunt; verum ad concitandam plebem subito conversi, increpabant eum, interrogantes quanam auctoritate hæc faceret, vel a quonam tanta præditus facultate fuisset, ut hæc confidenter ageret.

[83] *Interrogabo et ego vos*, etc.

Patienter ac mansuete postulata eorum excipiens

[80] Luc. XIX, 17. [81] Psal. XVIII, 5. [82] Luc. XX, 2. [83] ibid. 3.

(72) Confer *Theophaniam*, apud nos col. 690 fin.

Dominus, sciscitatur ipse quoque de Joanne baptizatore; nec unde is esset, sed unde baptismi normam accepisset. Nam sibi ipsi testimonium perhibere, plenum odii negotium existimabat et ostentationis. Cæteroqui provocatio ad Joannem tacitam continebat Christi manifestationem. Universus enim populus fatebatur Joannem divinitus missum. Porro hic idem testimonium præbuerat, unde Servator potestatem accepisset. Cum enim ei quidam nuntiassent Jesum baptizare, hujusmodi responsum edidit : Non potest homo a seipso quidquam accipere, nisi ei datum fuerit de cœlo desuper. Vos mihi dicti mei testes estis, me Christum non esse, verumtamen huic adventanti præmissum [54]; et rursus : *Qui desursum venit, supra omnes est* [55]; denuoque : *Pater diligit Filium, et omnia tradidit manui* B *ejus* [56]. *Qui credit in Filium, habet vitam æternam* [57]. Igitur ex Joannis testimonio perspicuum erat, quanam potestate hæc Servator faceret, et quisnam ei vim hujusmodi impertitus fuisset.

A ριος ἀνερωτᾷ περὶ Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ, οὐ πόθεν εἴη αὐτὸς, ἀλλὰ πόθεν τὸν τοῦ βαπτίσματος νόμον εἰλήφοι. Τὸ μὲν γὰρ αὐτὸν περὶ ἑαυτοῦ μαρτυρεῖν ἐπαχθὲς ἡγεῖτο καὶ περιαυτολόγον· τὸ δ' ἐπὶ Ἰωάννην ἀναπέμπειν λεληθυῖαν τὴν περὶ ἑαυτοῦ διδασκαλίαν περιεῖχεν· ὡμολόγητο γὰρ παρὰ παντὶ τῷ λαῷ Ἰωάννης ἐξ οὐρανῶν ὡρμημένος. Οὗτος δὲ αὐτὸς ἐμαρτύρει τῷ Σωτῆρι πόθεν εἴη τὴν ἐξουσίαν εἰληφώς. Ὡς γὰρ ἀπήγγελλον αὐτῷ τινες, ὅτι Ἰησοῦς βαπτίζει, ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς· Οὐ δύναται ἄνθρωπος λαμβάνειν ἀφ' ἑαυτοῦ οὐδὲν, ἐὰν μὴ ᾖ δεδομένον αὐτῷ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἄνωθεν. Αὐτοὶ ὑμεῖς μαρτυρεῖτέ μοι, ὅτι εἶπον· Οὐκ εἰμὶ ἐγὼ ὁ Χριστὸς, ἀλλ' ὅτι ἀπεσταλμένος εἰμὶ ἔμπροσθεν ἐκείνου· καὶ πάλιν· *Ὁ ἄνωθεν ἐρχόμενος ἐπάνω* B *πάντων ἐστί*· καὶ αὖθις· *Ὁ Πατὴρ ἀγαπᾷ τὸν Υἱὸν, καὶ πάντα δέδωκεν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ. Ὁ πιστεύων εἰς τὸν Υἱὸν ἔχει ζωὴν αἰώνιον*. Οὐκοῦν ἀπὸ τῆς Ἰωάννου περὶ αὐτοῦ μαρτυρίας δῆλος ἦν ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ἔπραττεν ὁ Σωτὴρ, καὶ τίς αὐτῷ δεδώκει τὴν τοιαύτην ἐξουσίαν.

[58] *Erunt signa in sole et luna ac stellis.*

Tunc enim facta jam mortalis hujus vitæ consummatione, prætereunte hujus mundi figura, ut ait Apostolus [59], novum sæculum succedet. Nam pro cunctis sensui obviis luminaribus, qui anterius sæculum illustrabant, splendescet deinceps ipse apparebitque Servator noster, princeps, et luminare, et rex novi sæculi constituendus. Tanta porro erit divinitatis in eo vis, tamque eximia ejusdem gloria, ut præsentem solem ac lunam et cætera cœli luminaria, C potiore suo lumine obvelatura sit et opertura.

Ἔσται σημεῖα ἐν ἡλίῳ καὶ σελήνῃ, καὶ ἄστροις.

Τηνικαῦτα γὰρ τῆς συντελείας τοῦ θνητοῦ βίου γενομένης, παρελθόντος τε τοῦ σχήματος τοῦ κόσμου τούτου κατὰ τὸν Ἀπόστολον, νέος αἰὼν διαλήψεται. Ἀντὶ γὰρ πάντων τῶν αἰσθητῶν φωστήρων τῶν πρὶν φωτιζόντων τὸν πρὸ τούτου αἰῶνα ἐπιλάμψει λοιπὸν αὐτὸς καὶ ἐπιφανήσεται ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, ἀρχηγὸς καὶ φωστὴρ, καὶ βασιλεὺς τοῦ νέου αἰῶνος καταστησόμενος. Τοσαύτη δέ τις ἔσται ἡ τῆς θεότη- C τος αὐτοῦ δύναμις, καὶ ἡ ἀνυπέρβλητος αὐτοῦ δόξα, ὡς τὸν νῦν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην καὶ τοὺς λοιποὺς ἐν οὐρανῷ φωστῆρας διὰ τὴν τοῦ κρείττονος παράθεσιν ἀποκρυβῆναι καὶ καλυφθῆναι τῇ αὐτοῦ δυνάμει.

[60] *Quæ mundo supervenient.*

Nempe res eventuras ipse explicat, dum mox addit : Nam virtutes cœlorum commovebuntur. Etenim cum Dei Filius cum virtute gloriaque ingenti veniet, atque ex impia superbaque tyrannide perditionis filium dejiciet præsentia sua, eumque spiritu oris sui perimet; tunc cœlestibus spiritibus supremisque et angelicis Dei ministris Filium Dei stipantibus cum eoque adventantibus, tunc, inquam, accidet ut cœlorum virtutes commoveantur. Tunc D illud etiam veridicum evadet : *Attollite portas, principes, vestras, et introibit Rex gloriæ* [61]. Quonam vero introibit, nisi in recens sæculum novumque orbem? Sane invisibilibus incorporeisque virtutibus, quæ toti cœlo moderantur, e sua æterna statione commotis, ipsum cœlum universum et sol ac luna stellæque transibunt, patefacto cœlo, et januis quæ ab orbe condito clausæ fuerant, jam reseratis; atque ita supercœlestia patebunt, æternumque Dei regnum conspicuum cunctis erit : quod sane regnum ut cito adsit, votis esse flagitandum Servator docuit, dum in prece illa dicere jussit :

Τῶν ἐπερχομένων τῇ οἰκουμένῃ.

Τίνα δὲ τὰ ἐπερχόμενα, ἑρμηνεύει συνάπτων· *Αἱ γὰρ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλευθήσονται*. Τοῦ γὰρ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς ἐπιστησομένου, καὶ τὴν ἄθεον καὶ μεγάλαυχον τυραννίδα τοῦ υἱοῦ τῆς ἀπωλείας καταργεῖν μέλλοντος τῇ ἐπιφανείᾳ τῆς παρουσίας αὐτοῦ, ἀναλίσκειν τε τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ, τῶν τε ἐπουρανίων πνευμάτων καὶ τῶν θείων καὶ ἀγγελικῶν λειτουργῶν D τοῦ Θεοῦ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ δορυφορούντων καὶ σὺν αὐτῷ παρεσομένων, αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλευθήσονται· ὡς τότε πληροῦσθαι τό· *Ἄρατε πύλας, οἱ ἄρχοντες, ὑμῶν, καὶ εἰσελεύσεται ὁ Βασιλεὺς τῆς δόξης*. Ποῦ δὲ εἰσελεύσεται ἢ εἰς τὸν νέον αἰῶνα καὶ τὴν καινὴν οἰκουμένην; Καὶ δὴ τῶν δυνάμεων τῶν ἀφανῶν καὶ ἀσωμάτων, δι' ὧν ὁ σύμπας οὐρανὸς διοικεῖται, τῆς ἐξ αἰῶνος στάσεως παρακινηθεισῶν, καὶ αὐτὸς ὁ σύμπας οὐρανὸς ἥλιός τε καὶ σελήνη, καὶ ἀστέρες παρελεύσονται, ἀνοιγομένου τοῦ οὐρανοῦ, καὶ τῶν ἐξ αἰῶνος κεκλεισμένων αὐτοῦ πυλῶν ἀναπεταννυμένων, ὡς ἂν ὀφθείεν τὰ ὑπουράνια, καὶ ἡ ἐξ αἰῶνος τοῦ Θεοῦ βασιλεία φανηθείη τοῖς πᾶσιν· ἣν

[54] Joan. III, 26. [55] ibid. 31. [56] ibid. 35. [57] ibid. 36. [58] Luc. XXI, 25. [59] I Cor. VII, 31. [60] Luc. XXI, 26. [61] Psal. XXIII, 7.

δὴ καὶ προσεύχεσθαι ᾗ τάχος ἐπιστῆναι, αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἐδίδαξε, λέγειν ἐν τῇ προσευχῇ παρακελευόμενος· *Ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου, γενηθήτω τὸ θέλημά σου ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς*· οὕτω τε τῶν φθαρτῶν καὶ σωματικῶν παρελθόντων, τὰ νοητὰ καὶ οὐράνια ἐπιστήσεται· ὅτε καὶ ἡ ἀσάλευτος βασιλεία τοῦ μηκέτι παρελευσομένου αἰῶνος καθηγήσεται, καινός τε καὶ νέος οὐρανὸς, γῆ τε καινὴ συστήσεται κατὰ τὸν φήσαντα προφήτην· *Ἔσται οὐρανὸς καινὸς καὶ ἡ γῆ καινὴ, ἃ ἐγὼ ποιῶ μένειν ἐνώπιόν μου, λέγει Κύριος.*

Αἱ γὰρ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλευθήσονται.

Αἱ τὸν πρότερον αἰῶνα διακονησάμεναι δυνάμεις ἐν τῇ συστάσει τοῦ προτέρου κόσμου, τοῖς τε αἰσθητοῖς μέρεσι τοῦ παντὸς ἐπιστατήσασαι, τότε δὴ σαλευθήσονται, ὡς ἂν κρείττονος τύχοιεν στάσεως. Τέως μὲν γὰρ δουλεύουσι φθαρτοῖς σώμασι διακονούμεναι, κατὰ δὲ τὸν νέον αἰῶνα ἐλευθερωθήσονται καὶ αὐταὶ ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ. Ἐπὶ μὲν γὰρ τοῦ παρόντος στενάζει ἡ κτίσις τῇ φθορᾷ τῶν αἰσθητῶν σωμάτων δουλεύουσα, καὶ τὴν οἰκείαν στάσιν φυλάττουσα, ἐν ᾗ κατέστησεν αὐτὴν ὁ τοῦ παντὸς Κύριος· τότε δὲ, κατὰ τὴν σωτήριον θεοφάνειαν ἐλευθερωθεῖσα τῆς νῦν στάσεως, ἐπὶ τὰ κρείττω μεταβήσεται.

Ἀρχομένων δὲ τούτων γίνεσθαι, ἀνακύψατε καὶ ἐπάρατε τὰς κεφαλὰς ὑμῶν.

Λέγει δὲ ταῦτα (73) πρὸς τοὺς μαθητὰς, οὐχ ὡς μέλλοντας αὐτοὺς ζήσεσθαι, καὶ παραμένειν τῷ βίῳ μέχρι τῆς συντελείας, ἀλλ' ὡς ἑνὸς ὄντος σώματος αὐτῶν τε καὶ ἡμῶν, τῶν τε μετὰ ταῦτα μέχρι τῆς συντελείας εἰς αὐτὸν πεπιστευκότων, καὶ δι' αὐτὸν κατὰ τὸν παρόντα βίον τεταπεινωμένων. Τότε γοῦν ἀπολαβόντες τὰς ἐπαγγελίας ἐφ' αἷς ἠλπίζομεν, ἀνακύψομεν οἱ τότε συγκεκυφότες, καὶ ἐπαροῦμεν τὰς κεφαλὰς ἡμῶν οἱ πάλαι τεταπεινωμένοι. Ἡ γὰρ ἀπολύτρωσις ἡμῶν ἡ προσδοκωμένη αὐτὴ ἐκείνη ἔσται, ἣν καὶ ἡ πᾶσα κτίσις προσδοκᾷ κατὰ τὴν ἀποστολικὴν διδασκαλίαν, ἣν καὶ Παῦλος ἀπεκδεχόμενος στενάζει ταῖς σωτηρίοις φωναῖς δουλεύων. Πότε δὲ ἐγγίζει ἡ ἀπολύτρωσις, ἀκριβῶς ἐδίδαξεν εἰπὼν, ὅτι τούτων ἀρχομένων γίνεσθαι. Μὴ γὰρ ἀρχομένων, ἀλλ' ἤδη εἰς ἔργα χωρούντων τῶν λεγομένων, οὐκέτι ἐγγίζειν εἰκὸς τὴν ἀπολύτρωσιν, ἀλλ' ἔργοις ἐπιτελεῖσθαι. Ὁ δὲ θεῖος Ἀπόστολος καὶ ὅλης αὐτῆς τῆς κτίσεως ἀπολύτρωσιν καὶ ἐλευθερίαν τότε γενήσεσθαι διδάσκει, διὰ τὸν μέλλοντα καὶ αὐτῆς γίνεσθαι ἐπὶ τὸ κρεῖττον μετασχηματισμόν. Διό φησι· *Καὶ αὐτὴ ἡ κτίσις ἐλευθερωθήσεται ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ.* Ἀφθάρτων γὰρ ἁπάντων καὶ ἀθανάτων τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ τὸν νέον οἰκησάντων αἰῶνα, ἐχρῆν δήπου καὶ τὴν κτίσιν αὐτὴν τὴν νῦν τῇ φθαρτῇ φύσει δουλεύουσαν, εἰς ἄφθαρτον οὐσίαν μεταβαλεῖν, τῆς παρούσης καταστάσεως ἐλευθερωθεῖσαν. Εὐκαίρως μέντοι τῷ· *Καὶ τότε ὄψονται τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρ-*

A *Adveniat regnum tuum; fiat voluntas tua, sicut in cœlo et in terra.* Atque ita, corruptibilibus corporeisque rebus præteritis, intellectualia et cœlestia succedent. Tunc etiam inconcussum regnum præerit sæculo nunquam transituro; novumque ac recens cœlum, terraque nova exsistet; sicut ait propheta: *Cœlum erit novum, novaque terra: atque hæc ego coram me permanere mandabo, dicit Dominus* [62].

[63] *Nam virtutes cœlorum commovebuntur.*

Quæ priori sæculo deserviebant virtutes, dum prior ille mundus subsisteret, et singulis ejus partibus præpositæ fuerant, tunc demum commove-
B buntur, ut meliorem stationem nanciscantur. Nunc enim corruptilibus serviunt corporibus, sed illo sæculo vindicabuntur et ipsæ ex servitio atque corruptela in libertatem gloriæ filiorum Dei. In præsenti enim creatura ingemiscit dum sensibilium corporum servit corruptelæ, suamque stationem retinet, in qua eam rerum omnium Dominus collocavit. Tunc vero in Servatoris Dei manifestatione, a præsenti expedita statu, in meliorem transibit.

[64] *His autem fieri incipientibus, respicite et levate capita vestra.*

Hæc ait discipulis, non quod ipsis esset usque ad sæculi consummationem vita superfutura, sed quia
C iidem nobiscum unum corpus constituunt, necnon quotquot usque ad consummationem Christo credituri sunt, atque ejus causa præsentem vitam in humilitate traducturi. Tunc igitur, re quam speramus impetrata, tollemus oculos qui hactenus humi defixi erant, caputque erigemus qui olim depressi fuimus. Hæc est enim quam exspectamus redemptio; quam reliqua etiam creatura omnis præstôlatur, juxta apostolicam doctrinam, qua Paulus etiam imbutus ingemiscit [65] Servatoris vocibus obsecundans. Quandonam autem appropinquatura sit redemptio, accurate docuit dicens: *His fieri incipientibus.* Cum enim jam dicta opera decurrent, haud videtur propinquare redemptio, sed opere ipso compleri. Apo-
D stolus autem totius quoque creaturæ redemptionem ac libertatem tunc fore docet, propter futuram scilicet ejus quoque in melius transformationem. Idcirco ait: *Et ipsa creatura vindicabitur e servitute corruptionis in libertatem gloriæ filiorum Dei* [66]. Nam cum omnes incorruptibiles atque immortales sanctique et beati filii Dei novum sæculum incolent, tunc opus erit ipsam quoque mundi fabricam, quæ nunc corruptibili naturæ obnoxia est, in immortalem converti substantiam atque a præsenti conditione expediri. Tempestive autem dictioni: *Tunc videbunt Filium hominis venientem in nubibus cum gloria,* appones Danielis prophetiam [67], in qua

[62] Isa. LXV, 17. [63] Luc. XXI, 26. [64] Luc. XXI, 28. [65] Rom. VII, 24. [66] Rom. VIII, 21. [67] Dan. VII, 13.

(73) Sequens fragmentum partim congruit cum proxime præcedentibus.

item Filius hominis, et nubes, et datum Filio hominis regnum spectabatur. Sed enim tunc quidem unus propheta divino Spiritu instinctus futuram rem cernebat; at consummationis tempore omnes, ut ait Servator [68], videbunt eum venientem in nube cum virtute magna vivifica et illuminatrice novi sæculi, cumque gloria magna, Patris videlicet divinitate.

A *χόμενον ἐν νεφέλῃ μετὰ δόξης*, παραθήσεις τὴν τοῦ Δανιὴλ προφητείαν, δι' ἧς καὶ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ἡ νεφέλη, καὶ ἡ τῷ τοῦ ἀνθρώπου δοθησομένη βασιλεία ἐθεωρεῖτο. Ἀλλὰ τότε μὲν εἷς προφήτης θείῳ Πνεύματι θεοφορούμενος τὸ μέλλον ἔσεσθαι ἐθεᾶτο· κατὰ δὲ τὸν τῆς συντελείας καιρὸν πάντες, ὥς φησιν ὁ Σωτὴρ, αὐτὸν ὄψονται ἐρχόμενον ἐν νεφέλῃ μετὰ δυνάμεως πολλῆς ζωοποιητικῆς καὶ φωτιστικῆς τοῦ νέου αἰῶνος, καὶ μετὰ δόξης πολλῆς, τῆς πατρικῆς δηλαδὴ θεότητος.

Quandonam vero hæc fient? Cum gentium tempora completa fuerint. Etenim absoluto quod iis definitum fuerat ætatum spatio, signa consummandi mundi exstabunt. Cujuscemodi vero signa hæc, Matthæo [69] Lucas dicendum permisit. Oportebit enim, magno luminari, ipso inquam Deo Verbo, cum virtute gloriaque multa alterum adventum suum ostensuro, subtrahere semet ac cedere solem, lunamque et cætera sidera, ut loco omnium ipse Filius hominis lucens, novum sæculum illuminet, priore mundi figura prætereunte, secundum apostolicum testimonium quod ait: *Præterit enim figura hujus mundi* [70]. Cum ergo hæc figura præteribit, simul abibunt sol ac luna et stellæ. Obtenebrabitur autem tunc sol, non quod suum lumen amissurus sit, sed comparatione majoris obscuratus. Ergo laborum veluti suorum præmium capiet, ut fiat septemplex; ipsaque luna ut sol erit; stellæ denique eamdem in melius provectionem experientur. Sed tamen tunc sol et luna otiabuntur, neque ullus erit stellarum usus, quia jam nox non erit; etenim hæ quoque quiescent una cum cœlo servitute liberatæ. Sic igitur novum sæculum absque sole, luna stellisque erit, luminis nostri die sanctas animas illustrante.

Πότε δὲ ταῦτα ἔσται; Ὅταν πληρωθῶσι καιροὶ ἐθνῶν. Περαιωθείσης γὰρ τῆς ὡρισμένης τοῖς ἔθνεσι προθεσμίας, ἔσται σημεῖα τῆς τοῦ κόσμου συντελείας. Ποταπὰ δὲ σημεῖα, τῷ Ματθαίῳ ὁ Λουκᾶς παρεχώρησεν ἐξειπεῖν. B Ἐχρῆν γὰρ, μέλλοντος τοῦ μεγάλου φωστῆρος, αὐτοῦ δὲ τοῦ Θεοῦ Λόγου μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς τὴν δευτέραν αὐτοῦ ποιεῖσθαι παρουσίαν ὑποστέλλεσθαι καὶ ὑπαναχωρεῖν τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην, καὶ τοὺς ἀστέρας, ἵνα ἀντὶ πάντων αὐτὸς ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καταλάμψας φωτίσῃ τὸν νέον αἰῶνα, τοῦ προτέρου σχήματος τοῦ κόσμου παρελθόντος κατὰ τὴν ἀποστολικὴν μαρτυρίαν, ἥ φησι· *Παράγει γὰρ τὸ σχῆμα τοῦ κόσμου τούτου*· ἐπειδὰν οὖν τοῦτο παρέλθοι τὸ σχῆμα, συμπαρελεύσεται αὐτῷ καὶ ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη, καὶ οἱ ἀστέρες. Σκοτισθήσεται δὲ ὁ ἥλιος τότε, οὐχ ὥστε στερηθῆναι τοῦ οἰκείου φωτὸς, ἀλλὰ παραθέσει τοῦ κρείττονος ἀμαυρούμενος· ἀμοιβῆς γοῦν τῶν αὐτοῦ καμάτων καὶ αὐτὸς τεύξεται, ἑπταπλασίων γενησόμενος· ἥ τε C σελήνη καὶ αὐτὴ ἔσται ὡς ὁ ἥλιος· καὶ οἱ ἀστέρες δὲ τῆς ὁμοίας τεύξονται ἐπὶ τὸ κρεῖττον μεταβολῆς. Ἀργήσει δὲ τότε ὁ ἥλιος καὶ ἡ σελήνη· ἀλλ' οὐδὲ ἄστρων τις ἔσται τότε χρεία, νυκτὸς μὴ οὔσης· ἀναπαύσονται δὲ καὶ αὐτοὶ ἐλευθερωθέντες σὺν τῷ οὐρανῷ· οὕτω τε ὁ νέος αἰὼν ἀνήλιος ἔσται καὶ ἀσέληνος, καὶ ἄναστρος, ἡμέρας τοῦ ἡμετέρου φωτὸς τὰς ἁγίας καταυγαζούσης ψυχάς.

Quænam vero superventura sint mundo post luminarium obscurationem, et quamobrem, et unde pressura gentium eventura sit, declarat mox dicens: *Præ confusione sonitus maris et fluctuum arescentibus hominibus.* Et mihi videtur docere futuræ tunc conversionis initium fore ab humidæ substantiæ defectu. Hac enim in primis absorpta vel concreta, ita ut neque sonitus jam maris exaudiatur, neque fluctuum ejus commotio ob nimium æstum fiat, reliquæ mundi partes haud diutius consueta fruentes vaporatione ex humido elemento emissa, mutationem conversionemque patientur, cujus rei signa in sole, luna stellisque exstabunt. Nam sic facta universi perversione, mundique consummatione, exteriore hac figura prætereunte (priora enim abibunt ut posteriora subintroeant), consequens erit ut cœli quoque luminarium conversio quædam eveniat.

Τίνα γε μὴν τὰ ἐπερχόμενα τῇ οἰκουμένῃ μετὰ τὸ τοὺς φωστῆρας σκοτισθῆναι, καὶ διὰ τί, καὶ πόθεν ἡ συνοχὴ τῶν ἐθνῶν ἔσται, παρίστησιν ἑξῆς λέγων· *Ἐν ἀπορίᾳ ἠχούσης θαλάσσης καὶ σάλου ἀποψυχόντων ἀνθρώπων*. Καί μοι δοκεῖ τῆς τότε γενησομένης τοῦ παντὸς τροπῆς τὴν ἀρχὴν ἔσεσθαι διδάσκειν ἀπὸ ἐκλείψεως τῆς ὑγρᾶς οὐσίας. Ταύτης γὰρ D πρώτης ἀναποθείσης ἢ ἀποπαγείσης, ὡς μηκέτ' ἦχον θαλάσσης ἀκούσεσθαι, μηδὲ τὸν τῶν κυμάτων αὐτῆς σάλον γίνεσθαι δι' αὐχμὸν ὑπερβάλλοντα, τὰ λοιπὰ μέρη τοῦ κόσμου μηκέτι τῆς συνήθους μεταλαμβάνοντα ἀναθυμιάσεως ἐκ τῆς ὑγρᾶς οὐσίας ἀναπεμπομένης, τροπὴν καὶ μεταβολὴν πείσεται· ὡς ἐκ τούτου γενήσεται σημεῖα ἐν ἡλίῳ καὶ σελήνῃ, καὶ ἄστροις. Ἀνακλήσεώς τε γὰρ τοῦ παντὸς γενομένης, καὶ συντελείας τοῦ κόσμου, καὶ παράγοντος τοῦ σχήματος τούτου τοῦ φαινομένου (παρελεύσεται γὰρ τὰ πρῶτα ἵν' ἐπιστῇ τὰ δεύτερα), ἀκόλουθον ἦν καὶ τῶν κατ' οὐρανὸν φωστήρων τροπήν τινα ἔσεσθαι.

Hæc in fine temporum erunt, cum apostasia fiet. Nam cum impietatis monstra Servatoris adventus

Ταῦτα δὲ ἐπὶ τέλει τῶν χρόνων ἔσται, τῆς ἀποστασίας ἐνεργουμένης. Μελλούσης γὰρ τὰ τῆς θεομαχίας

[68] Matth. xxvi, 64. [69] Matth xxiv, 29. [70] I Cor. vii, 31.

πέρατα καταργεῖν τῆς ἐπιφανείας τοῦ Σωτῆρος, τὰ A τῆς ὀργῆς προοίμια ἐκ τῶνδε ἄρξεται, ἐξ αὐχμῶν δηλαδὴ καὶ ἀπορίας ἤχου θαλάσσης· οὗ γενομένου ἐπακολουθήσει συνοχὴ τῶν ἐπὶ γῆς ἐθνῶν, ἀποψυχόντων ἀνθρώπων ἀπὸ φόβου καὶ προσδοκίας τῶν ἐπερχομένων τῇ οἰκουμένῃ. Τίνα δὲ τὰ ἐπερχόμενα, ἑρμηνεύει συνάπτων ἑξῆς καὶ λέγων· *Αἱ γὰρ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλευθήσονται*· τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ μετὰ δόξης ἐπιστησομένου, καὶ τὴν μεγάλαυχον τυραννίδα τοῦ υἱοῦ τῆς ἁμαρτίας καταργεῖν μέλλοντος, τῶν τε ὑπερουρανίων ταγμάτων δορυφορούντων.

perimet, iræ initia hinc erunt, ex æstu scilicet et marini sonitus cessatione. Quo facto, pressura gentium per orbem erit, arescentibus hominibus præ timore et eorum exspectatione quæ mundo sunt eventura. Quænam vero hæc sint, ait mox pergens dicere : Nam virtutes cœlorum commovebuntur : Filio Dei scilicet cum gloria adventante, superbamque filii culpæ tyrannidem jamjam eversuro, cœlestibus eum ordinibus comitantibus.

Καὶ εἶπε παραβολὴν αὐτοῖς· Ἴδετε τὴν συκῆν, κ. τ. λ. Οὕτω καὶ ὑμεῖς ὅταν ἴδητε ταῦτα γινόμενα, κ. τ. λ.

[71] *Dixitque eis parabolam. Videte ficulneam, etc. Ita et vos cum videritis hæc fieri, etc.*

Ποῖα ταῦτα γινόμενα ἀλλ' ἢ τὰ προλεγόμενα; Ἱερουσαλὴμ πατουμένην ὑπὸ ἐθνῶν, τὴν συμπλήρωσιν B τῶν καιρῶν τῶν ἐθνῶν, τοὺς τῆς ἀποστασίας χρόνους, τὰ ἐν τοῖς φωστῆρσι καὶ τοῖς ἄστροις σημεῖα, τὴν ἐπὶ γῆς συνοχὴν τῶν ἐθνῶν, τὴν ἔκλειψιν καὶ ἀπορίαν τοῦ ἤχου τοῦ σάλου τῆς θαλάσσης. Ταῦτα, φησὶν, ἅπαντα ὅταν ἴδητε γινόμενα, γινώσκετε ὅτι ἐπὶ θύραις ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, ἑτέρα οὖσα παρὰ τὰ προλεχθέντα. Τὰ μὲν γὰρ προοίμια ἦν καὶ μελλόντων ἀγαθῶν σημεῖα, ὡς καὶ οἱ τῆς συκῆς ἁπαλοὶ κλάδοι καὶ τὰ φύλλα σημεῖα τοῦ μέλλοντος θέρους τῆς τε τῶν λοιπῶν φυτῶν καὶ σπερμάτων καρποφορίας· τὰ δὲ τοῦ μέλλοντος καὶ τῆς ἐν αὐτῷ συστησομένης βασιλείας οὐρανῶν προοίμια καὶ σημεῖα τὰ προλεχθέντα ἦν. Αὕτη δὲ ἡ βασιλεία καὶ τὰ ἐν αὐτῇ οὐκέτι λόγῳ παραδοτέα, οὐδὲ θνητῶν ἀκοαῖς λεκτέα. Διόπερ ἀποσιωπητέον ταῦτα. *Ὀφθαλμὸς γὰρ οὐκ* C *εἶδε, καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη ὅσα ἡτοίμασεν ὁ Θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν*. Πλὴν ὥσπερ κατὰ τὸν ἐνεστῶτα βίον ἥλιος μετὰ χειμερίους τροπὰς ἔαρος ἐνισταμένου θερμὴν ἀκτῖνα βάλλων, τὰ ὑπὸ γῆν κρυπτόμενα ζωοποιεῖ σπέρματα, τοῦ προτέρου μεταβαλόντα σχήματος, νεαρὰ δὲ φύει καὶ τέθηλεν, ὡραίαν καὶ πολυανθῆ τὴν τῶν ἄρτι φυέντων βλάστην παρεχόμενα· κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡ ἔνδοξος τοῦ Μονογενοῦς τοῦ Θεοῦ ἄφιξις, φωτὸς ζωογόνοις ἀκτῖσι τὸν νέον αἰῶνα καταυγάσασα, τὰ ἀποκρυφθέντα πάλαι κατὰ τὸν ἔμπροσθεν αἰῶνα, καὶ εν τῷ παντὶ κόσμῳ διασκεδασθέντα σπέρματα, τουτέστι τοὺς ἐν γῆς χώματι κεκοιμημένους, κρείττοσι σώμασιν ἢ κατὰ τὰ πρότερον θειότερόν τε μετεσχηματισμένοις εἰς φῶς προάξει· καὶ τοῦ θανάτου καταργηθέντος, αὐτὴ λοιπὸν ἡ ζωὴ βασιλεύσει τοῦ νέου αἰῶνος.

Quænam vero facta intelligit? Hierosolyma ab ethnicis conculcata, tempora gentium completa, apostasiæ ætatem, in sole stellisque signa, in orbe pressuram gentium, defectum quietemque sonitus fluctusque marini. Hæc, inquit, omnia cum fieri videritis, tum demum adesse in foribus regnum Dei scitote; et quidem a dictis rebus plane diversum. Illa enim futurorum bonorum exordia fuerunt et indicia ; sicuti teneri ficus rami et folia, venturæ æstatis signa sunt, et cæterarum arborum seminumque fructum portendunt. Futuri autem sæculi, atque in eo constituendi cœlorum regni proœmia atque indicia illa fuerunt. Id vero regnum, ejusque bona haud jam sermone tradi queunt, neque ad mortalium aures prædicari. Quamobrem de his reticendum est. *Neque enim oculus vidit, neque auris audivit, neque in cor hominis ascendit, quæ præparavit Deus diligentibus eum* [72]. Verumtamen sicuti in præsenti rerum statu sol post hibernas conversiones, vere instante, calidioribus radiis emissis, latentia sub solo semina vivificat, quæ priore figura posita, novella enascuntur ac pullulant, pulchrumque et floridum recentis naturæ germen ostendunt; ita gloriosus Unigeniti adventus vivifici luminis radiis novum sæculum illustrans, occulta olim priore in sæculo atque orbe universo dispersa semina, id est homines in terræ sepulcris conditos, melioribus quam antea corporibus formaque augustiore donatos, in lucem emittet : pulsaque morte, ipsa deinceps vita novi sæculi imperium tenebit.

Οὐ μὴ παρέλθῃ ἡ γενεὰ αὕτη. D

[73] *Non præteribit generatio hæc.*

Ποία γενεὰ ἀλλ' ἢ καινὴ καὶ νέα, ἣν αὐτὸς συνεστήσατο; περὶ ἧς ἐν προφητείαις εἴρητο· *Γραφήτω αὕτη* (74) *εἰς γενεὰν ἑτέραν, καὶ λαὸς ὁ κτιζόμενος αἰνέσει τὸν Κύριον*· καὶ πάλιν· *Ἀναγγελήσεται τῷ Κυρίῳ γενεὰ ἡ ἐρχομένη*. Διόπερ δεικτικῶς εἰς τοὺς ἀποστόλους αὐτοῦ, καὶ τὴν ἐξ αὐτῶν καὶ δι' αὐτῶν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης συστησομένην καινὴν γενεὰν τῆς ἁγίας Ἐκκλησίας αὐτοῦ ἀφορῶν, ἔλεγεν· *Οὐ μὴ παρέλθῃ ἡ γενεὰ αὕτη, ἕως ἂν πάντα γέ-*

Quænam est hæc generatio, nisi nova illa recensque ab eo constituta? de qua in vaticiniis dictum est : *Scribatur hæc in generatione altera, et populus qui creatur laudabit Dominum* [74]; rursusque : *Annuntiabitur Domino generatio ventura* [75]. Itaque evidenter ad suos apostolos atque ad institutam ex ipsis et per ipsos in orbe universo novam sanctæ Ecclesiæ generationem Christus respiciens aiebat : *Non præteribit generatio hæc, donec omnia fiant*

[71] Luc. xxi, 29-31. [72] I Cor. ii, 9. [73] Luc. xxi, 32. [74] Psal. ci, 19. [75] Psal. xxi, 32.

(74) Videtur, nisi fallor, Eusebius haud neutraliter αὕτη intelligere, ut alii, sed de ipsa generatione seu ætate.

Mansurum quippe ac duraturum populum suum Ecclesiamque eatenus dicit, quoad ipsa generatio superstes adhuc omnia inspiciat, ac prædictionum dominicarum eventum oculis contempletur.

[76] *Cavete ne forte graventur corda vestra in crapula.*

Discipulos admonet ut prompti sint atque ad ejus adventum excipiendum parati : cujus nempe rei gratia cunctos magisterii sui sermones faciebat : sobriosque ac vigiles esse jubet, et totam mortalis vitæ noctem insomnes transigere : propterea quod consummationis tempus nemini sit exploratum. — Cavenda, inquit, vobis est crapulæ gravedo, ut vigilare possitis; ne inopina vos invadat illa dies : cujus causa sacer etiam Apostolus hortabatur scribens : Fratres, probe scitis, diem Domini, tanquam furem in nocte, venturam[77]. Cum vero dixerint pax et securitas, tunc repentinus eis superveniet interitus. Vos autem haud versamini in tenebris, ita ut vos dies illa tanquam fur comprehendat : omnes enim vos filii lucis estis, filiique dei[77*]. Vigilandum est igitur non solum ob subitum atque inexspectatum Domini adventum, verum etiam propter furis insidias. Fur autem hora cujusque mortualis intelligitur, vel etiam ille qui cujusque animam excepturus est angelus. Tum qui sibi attenderint, tanquam caprea laqueum vitabunt, vel ut avis decipulam : qui vero crapula gravati fuerint atque in mortem consopiti, in periculum inopinum incident.

[78] *Vigilate itaque omni tempore orantes, etc.*

His consonans Apostolus aiebat : *Propterea accipite armaturam Dei, ut possitis resistere in die malo, et in omnibus perfecti stare. State ergo succincti lumbos vestros in veritate*[79].

[80] *Ut manducetis et bibatis in mensa mea.*

Significat plenam bonorum mensam, cujus participes erunt ii quibuscum fœdus icit, propterea quod secum permanserint in tentationibus. Ex ejus igitur mensa manducabunt et bibent ; pane videlicet cœlesti animarum nutritore pasti ; potique vino novi germinis vitis veræ : propinante ipso agricolarum omnium Deo, qui novellum ex ipsa fructum his qui tunc digni erunt, exhibebit.

[81] *At ille negavit dicens : Mulier, non novi eum.*

Vides quantopere veritati studeat evangelista; quomodo Petro haud gratificetur, sed lapsum ejus candide enarret. Videlicet quod cæteri magistro deserto diffugerint, ille autem omnibus iis præpositus apostolus atque discipulus, ille inclytus, inquam, Petrus, procul cruciatibus et magistratuum minis, ter Christum negaverit.

A *νηται.* Διαμενεῖν γάρ φησι καὶ διαρκέσειν τὸν λαὸν αὐτοῦ καὶ τὴν Ἐκκλησίαν εἰς ἐκεῖνο καιροῦ εἰς ὅτε αὐτοπτήσειε πάντα, καὶ τὰς ἐκβάσεις τῶν τοῦ Σωτῆρος προῤῥήσεων ὀφθαλμοῖς παράλαβοι.

Προσέχετε ἑαυτοῖς μήποτε βαρυνθῶσιν ὑμῶν αἱ καρδίαι ἐν κραιπάλῃ.

Διεγείρει τοὺς μαθητὰς ἐπὶ τὸ πάντοτε ἑτοίμους εἶναι παρασκευαζομένους εἰς τὴν αὐτοῦ παρουσίαν, ἐφ' ἣν αὐτὸς ἡμᾶς παρορμῶν τοὺς πάντας τῆς διδασκαλίας ἐποιεῖτο λόγαυς· νήφειν τε καὶ ἐγρηγορέναι παρακελεύεται, καὶ ἀγρυπνεῖν διὰ πάσης τῆς τοῦ θνητοῦ βίου νυκτὸς, διὰ τὸ μηδενὶ γνώριμον τὸν καιρὸν τῆς συντελείας ὑπάρχειν. — Ἀλλ' ὑμῖν γε, φησὶ, φυλακτέον τὸ ἐντεῦθεν βάρος, ἵνα δυνήσησθε νήφειν, μήποτε ἐπιστῇ αἰφνίδιος ἐφ' ὑμᾶς ἡ ἡμέρα ἐκείνη· B περὶ ἧς καὶ ὁ ἱερὸς Ἀπόστολος παρῄνει γράφων· Ἀδελφοὶ, οἴδατε ἀκριβῶς, ὅτι ἡ ἡμέρα Κυρίου, ὡς κλέπτης ἐν νυκτὶ, οὕτως ἔρχεται. Ὅταν δὲ εἴπωσιν εἰρήνη καὶ ἀσφάλεια, τότε αἰφνίδιος αὐτοῖς ἐφίσταται ὄλεθρος. Ὑμεῖς δὲ οὐκ ἐστὲ ἐν σκότει, ἵνα ὑμᾶς ἡ ἡμέρα ὡς κλέπτης καταλάβῃ· πάντες γὰρ ὑμεῖς υἱοὶ φωτός ἐστε καὶ υἱοὶ ἡμέρας. Γρηγορητέον οὖν ἡμῖν οὐ μόνον διὰ τὴν ἀθρόαν καὶ ἀπροσδόκητον τοῦ Δεσπότου ἄφιξιν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸν κλέπτην τὸν ἐφεδρεύοντα. Ὁ δὲ κλέπτης ἐστὶν ὁ καιρὸς τῆς ἑκάστου τελευτῆς· ἢ καὶ ὁ μέλλων τὴν ἑκάστου ψυχὴν παραλαμβάνειν ἄγγελος. Ὡς παγὶς γὰρ ἡ τοῦ Κυρίου παρουσία ἐπελεύσεται ἐπὶ πάντας τοὺς ἐν τῇ γῇ· οἱ μὲν οὖν προσέχοντες ἑαυτοῖς σώζονται, ὥσπερ δορκὰς ἐκ βρόχων, καὶ ὥσπερ ὄρνεον ἐκ παγίδος· οἱ δὲ τῇ C μέθῃ βεβαρημένοι, καὶ εἰς θάνατον ὑπνώττοντες, ἐκπίπτουσιν εἰς ἀδόκητον κίνδυνον.

Ἀγρυπνεῖτε οὖν ἐν παντὶ καιρῷ δεόμενοι, κ. τ. λ.

Τούτοις συνᾴδων ὁ Ἀπόστολος ἔλεγε· *Διὰ τοῦτο ἀναλάβετε τὴν πανοπλίαν τοῦ Θεοῦ, ἵνα δυνηθῆτε ἀντιστῆναι ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ πονηρᾷ, καὶ ἅπαντα κατεργασάμενοι στῆναι. Στῆτε οὖν περιζωσάμενοι τὴν ὀσφὺν ὑμῶν ἐν ἀληθείᾳ.*

Ἵνα ἐσθίητε καὶ πίνητε ἐπὶ τῆς τραπέζης μου.

Τοιούτων ἔσται πλήρης ἀγαθῶν τράπεζα, ἧς μεταλήψονται οἷς τὴν Διαθήκην διέθετο διὰ τὸ μεμενηκέναι μετ' αὐτοῦ ἐν τοῖς πειρασμοῖς· ἵνα ἐσθίωσι καὶ πίωσιν ἐπὶ τῆς τραπέζης αὐτοῦ· ἄρτῳ μὲν οὐρανίῳ ψυχῶν ἁγίων θρεπτικῶς τραφησόμενοι, οἴνου D δὲ τοῦ καινοῦ γεννήματος τῆς ἀληθινῆς ἀμπέλου μεταληψόμενοι· ἣν αὐτὸς ὁ τῶν ὅλων Θεὸς γεωργῶν τὸ καινὸν ἐξ αὐτῆς γέννημα τοῖς τότε ἀξίοις παρέξει.

Ὁ δὲ ἠρνήσατο αὐτὸν, λέγων· Γύναι, οὐκ οἶδα αὐτόν.

Ὅρα δὲ τὸ φιλάληθες τοῦ εὐαγγελιστοῦ, πῶς οὐ καταχαρίζεται τῷ Πέτρῳ, ἀλλὰ τὸ πάθος αὐτοῦ ὡς ἔχει διηγεῖται, ὅτι οἱ μὲν ἄλλοι ἀπολιπόντες τὸν διδάσκαλον ᾤχοντο, ὁ δὲ πάντων αὐτῶν προκεκριμένος ἀπόστολός τε καὶ μαθητὴς, αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ βοώμενος Πέτρος, βασάνων ἐκτὸς καὶ ἀρχοντικῆς ἀπειλῆς, τρίτον αὐτὸν ἐξωμόσατο (75).

[76] Luc. xxi, 34. [77] I Thess. v, 2. [77*] ibid. 4, 5. [78] Luc. xxi, 36. [79] Ephes. vi, 13. [80] Luc. xxii, 30. [81] ibid. 57.

(75) Fragmentum hoc sumptum videtur ex *Theophania*, lib. v, 40. Ibi tamen Eusebius versatur in Marco xiv, 66.

Δύο ἄνδρες ἐπέστησαν αὐταῖς ἐν ἐσθήσεσιν ἀστραπτούσαις. A

Χαρᾶς καὶ γέλωτος σημεῖα γνωρίσματά τε τῆς σωτηρίου ἀναστάσεως ὁρᾶν παρέχονται καὶ διὰ τῆς λευκῆς περιβολῆς, ὥστε καὶ ἀπὸ τοῦ σχήματος συμβαλεῖν τὰς γυναῖκας τὸ φαιδρὸν τῆς ἐγέρσεως, καὶ τῆς τοῦ Πάσχα ἑορτῆς σὺν τοῖς λευχείμοσιν ἀγγέλοις ἀπάρξασθαι. Μωϋσῆς μὲν γὰρ πληγὰς Αἰγυπτίων μέλλων διακονεῖσθαι καταλλήλως ἐν φλογὶ πυρὸς τὸν ἐπὶ τῆς βάτου ἄγγελον ἑώρα· ὁ δ' αὐτὸς μοχθηροῖς ἀνδράσι νομοθετῶν, πῦρ καταναλίσκον τὸν Θεὸν εἶναι ἔλεγεν, τιμωρητικὸν καὶ κολαστὴν αὐτοῖς ἔσεσθαι αὐτὸν αἰνιττόμενος· διὸ καὶ ἐν στύλῳ πυρὸς ἡγεῖτο αὐτῶν ὁ Θεός. Οὕτω τοῖς ἀσεβέσι γενέσθαι τοὺς ἀγγέλους πυρὸς φλόγα ἐδίδαξεν εἰπών· *Ὁ ποιῶν τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς φλόγα.* Ἀλλ' οὐ τοιούτους αἱ γυναῖκες τοὺς εἴσω τοῦ μνήματος ἑώρων, B γαληνοὺς δέ τινας καὶ φαιδρούς, οἵους ἐχρῆν ἐπὶ Δεσπότου χαρᾷ καὶ βασιλείᾳ φαίνεσθαι. Ἐπὶ μὲν γὰρ τῷ πάθει τοῦ Σωτῆρος ὁ ἥλιος ἐξέλιπε, σκότος περιβαλὼν τῷ παντί, θρήνων τε καὶ πένθους σύμβολα τοῖς σταυροῦσι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ δεικνύς· καὶ οὐδεὶς μὲν ἐφαίνετο τῶν ἀγγέλων τὸ τηνικαῦτα ὡς εἰκὸς τοῖς μαθηταῖς, ὁμοίως καὶ αὐτῶν ὧδε κἀκεῖ διασκεδασθέντων. Εἰ δ' ἄρα καὶ ὀφθῆναί τινα ἐχρῆν, τάχα που τὴν ἐναντίαν τοῖς λευχείμοσιν ἀνθρώποις τὴν ἀναστολὴν ἀνεδείξατο· αὐτίκα γοῦν ἐπὶ τῷ πάθει οὐχ ἥλιος μόνον ἐσκότασεν, ἀλλὰ καὶ ὁ Σωτὴρ φωνῇ μεγάλῃ κράξας ἀφῆκε τὸ πνεῦμα, τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐσχίσθη εἰς δύο, μονονουχὶ περιῤῥηξαμένων καὶ αὐτῶν τῶν πάλαι τὸ ἱερὸν ἐνοικούντων ἀγγέλων, C περιῤῥηξάντων τε τὸ σεμνὸν ὕφασμα, ὡς ἄν, γυμνὸς καὶ ἔρημος ἀπολειφθεὶς τῆς αὐτῶν φρουρᾶς, ὁ τῶν ἀβάτων καὶ ἀδύτων τόπος, ἕτοιμος ἐχθροῖς καὶ πολεμίοις κατασταίη. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἐπὶ τῷ πάθει συνέβαινεν· ἐπὶ δὲ τῇ σωτηρίῳ ἀναστάσει, ὡς ζωῆς ἄγγελοι καὶ τῆς ἀναστάσεως κήρυκες, τὸν τόπον οὗ ἔκειτο τὸ σῶμα περιεῖπον, ἐξ αὐτῆς ὥσπερ τῆς ἐπαφῆς τοῦ τόπου ἁγιωσύνης κρείττονος ἢ κατ' αὐτοὺς μετασχόντες, καὶ τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ κοινωνοῦντες. Διὸ φαιδρὰ καὶ μειδιῶντα πρόσωπα, σχῆμά τε σωτηρίου ἑορτῆς παρέφαινον λευχειμονοῦντες.

[82] *Duo viri steterunt secus illas in veste fulgenti.*

Lætitiæ gaudiique signa, et Servatoris resurgentis indicia obtutui exhibent vestium candore, ita ut ex habitu quoque conjectarent mulieres resurrectionis hilaritatem, Paschalisque festi cum albatis angelis initium. Moyses contra Ægyptiacarum plagarum futurus minister, in flamma ignis angelum intra rubum versantem spectavit[83]. Idem pravis hominibus legem scribens, Deum appellabat edacem ignem, punitorem ac vindicem ipsis fore innuens[84]. Quare in ignea columna præcedebat illos Deus[85]. Sic etiam impiis fore angelos quasi ignis flammam demonstravit dicens: *Qui facit ministros suos flammam ignis*[86]. Sed non hac specie viderunt angelos in monumento mulieres, sed hilares atque serenos, cujusmodi eos videri oportebat in Domini gaudio et regno. In Servatoris quidem obitu sol defecit, tenebræ undique se intendentes, lamentorum et luctus symbola crucifigentibus Filium Dei demonstrarunt. Nullusque eo tempore angelus apparuisse discipulis videtur, ipsis quoque hac illac dispersione distractis. Quod si quem apparere opus fuisset, contrariam, ut arbitror, albatis hominibus vestem præ se tulissent. Jam primum, in passione non sol tantummodo obscuratus est, sed et Servator magna voce exclamans spiritum emisit, templi velum bifariam scissum, ipsis propemodum dispersis qui templum incolebant angelis, qui et illud venerandum textum sciderunt, ut nudus ac desertus ipsorum custodia relictus ille arcanarum atque inaccessarum rerum locus, belligerantibus hostibus pervius pateret. Sed hæc quidem passionis tempore contigerunt. Verumtamen Servatore resurgente, ceu vitæ nuntii, et resurrectionis præcones, locum ubi corpus jacuerat stipabant, ipso quodammodo loci contactu sanctitatem propria majorem participantes, ac Domini resurrectioni communicantes. Ideo vultus hilares ac lætabundos, et albam vestem festo Servatoris diei convenientem gestabant.

EUSEBII FRAGMENTUM EX CODICE MEDIOLANENSI, IN QUO EST CATENA PATRUM GRÆCORUM IN EPISTOLAM AD HEBRÆOS.

(MAI, ibid., p. 207.)

Ad cap. XII, 18. ΕΥΣΕΒΙΟΥ. Λέγεται γὰρ κατάβασις θεία ἐπὶ τὸ ὄρος γεγονέναι καθ' ὃν ἐνομοθέτει D καιρόν, ἵνα πάντες θεάσωνται τὴν ἐνέργειαν τοῦ Θεοῦ· κατάβασις γὰρ αὕτη σαφὴς ἐστιν, οὐ μὴ τοπική. Τῶν γοῦν φυομένων κατὰ τὸ ὄρος φλεγομένων σφοδρῶς, οὐδὲν τὸ πῦρ ἐξανάλωσε· σαλπίγγων τε φωναὶ σφοδρότερον συνηχοῦντο, μὴ προκειμένων ὀργάνων τοιούτων, μηδὲ τοῦ φωνήσαντος, ἀλλὰ θείᾳ κατασκευῇ γινομένων ἁπάντων. Ὥστε σαφὲς εἶναι διὰ ταῦτα τὴν κατάβασιν θείαν γεγονέναι, καὶ τὸν Θεὸν ἄνευ τινὸς δεικνύναι τὴν ἑαυτοῦ διὰ πάντων μεγαλειότητα.

EUSEBII. Dicitur Deus in montem descendisse, quo tempore lex tradebatur, ut cuncti scilicet Dei efficaciam viderent. Cæteroqui hæc descensio, externæ ostensionis fuit, non localis. Quamobrem ardentibus licet omnibus, quæ in monte germinabant, nihil tamen igne consumebatur. Tubarum quoque sonitus gravissimi audiebantur, quanquam nullus ibi usus instrumentorum erat, nemoque clamans, sed Dei tantummodo opera hæc omnia fiebant. Quare exploratum est, divinam hujuscemodi fuisse descensionem, Deumque absque ullo adminiculo suam in omnibus ostendisse magnitudinem.

[82] Luc. XXIV, 4. [83] Exod. III, 2. [84] Deut. IV, 24. [85] Exod. XIII, 21. [86] Psal. CIII, 4.

EUSEBII OPERA DOGMATICA.

DE THEOPHANIA.

(Angelo Mai, *Bibliotheca nova Patrum*, IV, 110 et 310.)

MONITUM.

Inter cætera Eusebii Cæsariensis opera divus Hieronymus, De viris ill. *cap.* 81, *libros quinque* Θεοφανείας, *id est* De Dei manifestatione, *nominaverat. Item Syrus Ebediesus in auctorum catalogo, quem Echellensis primo, deinde Assemanus ediderunt, idem Eusebii opus commemoraverat de Græca ad Syriacam linguam translatum. Græci originalis deperditi viginti ego fragmenta in Vaticanis codicibus observata, inter* Veteres *meos* Scriptores *t. I, ed. sec., anno* 1831, *et t. VIII, an.* 1833, *divulgaveram. Ecce autem significatam nobis ab Ebediesu Syriacam Eusebiani operis translationem, duo perdocti et illustres nostræ ætatis Angli e tenebris denique eruerunt, Tatamus atque Leus; quorum ille ex Ægyptiaco in Nitria monasterio Sceteusi codicem anno* 1839 *in Angliam detulit; alter autem Syriacum hunc textum anno* 1842 *Londini, et sequente anno Anglicam ejusdem interpretationem Cantabrigiæ cum eruditis prolegomenis scholiisque impressit. Et Syriacus quidem textus nondum ad me, quod doleo, pervenit; cum tamen Anglicum desinente anno* 1846 *commode demum nactus fuerim, eumque studiose legerim, statim cognovi fragmenta Græca quæ ego multos ante annos edideram, reapse ad Eusebii* Theophaniam, *prout ipsorum tituli ferebant, pertinere (nam sicubi codices mei cum Syriaco non satis congruunt, id suis locis postea dicetur). Sed et insuper comperi, fragmenta alia, nec brevia nec pœnitenda, quæ ego in Vaticanis catenarum ad Lucam codicibus sub Eusebii tantum nomine aspexeram, ideoque tanquam Eusebiani ad Lucam commentarii segmenta in prædicto* Script. vet. *tomo primo attexueram; comperi, inquam, hæc quoque partim ex* Theophania *fuisse detracta, id quod Syriacus textus vel potius Anglicanus me docet. Quæ res cum me magnopere delectavisset, constitui protinus Græca omnia* Theophaniæ *a me olim detecta fragmenta nunc congregare, Latina etiam facere, atque ut monebat impressi Anglice operis series, locis quodque suis collocare. Nam Vaticanarum catenarum auctores Eusebii* Theophaniam *extra libri ordinem pro suo libito excerpserunt, vel potius prout evangelicæ, quam ipsi sequebantur, historiæ cursus poscebat. Exemplo sit narratio de Christi Domini morte, quam Eusebius libro tertio medio scribit, Nicetas autem, unius e catenis auctor, sub finem suæ lucubrationis ut par erat posuit, nempe in pagina codicis trecentesima septima, quæ a fine sui voluminis parum abest. Nicetæ codicem Vat.* 1611 *littera* A *designo. Macarii vero Chrysocephali, diversæ catenæ auctoris, qui item* Theophaniam *nominatim aliquando expilat, codicem Vat.* 1610 *denoto littera* E. *Alias demum catenas duas, Vat. Pal. Vat.* 20 *et Ottob. Vat.* 100, *quæ mihi symbolam fragmentorum horum contulerunt, litteris* B *et* L *demonstro. Unicum denique primum fragmentum ex codd. Mediolanensi et Parisiaco simul adfuit. Hanc itaque Græcorum Theophaniæ fragmentorum tempestivam hercle editionem nunc curo, tum ut Eusebii nativum textum, quantum fas est, ab interitu revocem; tum ut Syrus interpres sicubi mentem auctoris non est assecutus (quod ei identidem accidisse sine dubio animadvertimus), authentico documento emendetur. Nec sane dubito quin opellam meam vir cl. Leus boni consulat, meque ei magnopere favere, certum habeat. Hæc interim; namque et alios tum abs Leo, tum ab ejusdem gloriæ socio cl. W. Curetono, sacros auctores, præsertim magnum Athanasium, Cyrillum atque Ephræmium, exspectamus; quos nunc quidem cupidis votis expetimus; statim ac vero in conspectum venerint, exosculabimur.*

ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΘΕΟΦΑΝΕΙΑΣ.

EUSEBII CÆSARIENSIS

OPERIS DE THEOPHANIA FRAGMENTA.

A

Α′ (1).

(2) Ὥσπερ δὲ ἐπὶ τοῦ καθ' ἡμᾶς παραδείγματος; ὁ μὲν ἀόρατος καὶ ἀφανὴς ἐν ἡμῖν νοῦς, ὃν ὅστις ποτὲ καὶ ὁποῖος ὢν τὴν οὐσίαν ὑπάρχει, οὐδεὶς πώποτε ἀνθρώπων ἔγνω, βασιλεὺς δ' οἷα ἐν ἀποῤῥήτοις εἴσω τοῖς αὑτοῦ ταμείοις καθιδρυμένος τὰ πρακταῖα (2*) βουλεύεται· λόγος δ' ἐξ αὐτοῦ πρόεισι, μονογενὴς οἷα πατρὸς ἐξ ἀδύτων μυχῶν γεγεννημένος, ὃς δὴ καὶ πρῶτος τῶν πατρικῶν τοῖς πᾶσι καθίσταται νοημάτων ἄγγελος, εἰς φανερόν τε κηρύττει τὰ ἐν ἀποῤῥήτοις τῷ πατρὶ βεβουλευμένα, ἔργοις τε ἐπιτελεῖ τὰ βουλεύματα, προϊὼν εἰς τὰς πάντων ἀκοάς· εἶθ' οἱ μὲν τῆς ἐκ τοῦ λόγου μεταλαμβάνουσιν ὠφελείας, τὸν δ' ἀφανῆ καὶ ἀόρατον νοῦν τὸν τοῦ λόγου πατέρα, οὐδεὶς πώποτε ὀφθαλμῶν εἶδε· κατὰ ταῦτα δὴ, μᾶλλον δ' ἐπέκεινα πάσης εἰκόνος καὶ παραδείγματος, ὁ τοῦ B παμβασιλέως Θεοῦ τέλειος Λόγος, οἷα μονογενὴς, οὐ προφορικῇ δυνάμει συνεστὼς, οὐδ' ἐκ συλλαβῶν, ὀνομάτων τε καὶ ῥημάτων τὴν φύσιν κατεσκευασμένος, οὐδ' ἐν φωνῇ δι' ἀέρος πληττομένῃ σημαινόμενος, Θεοῦ δὲ τοῦ ἐπὶ πάντων ζῶν καὶ ἐνεργὴς ὑπάρχων Υἱὸς Λόγος, κατ' οὐσίαν τε ὑφεστὼς οἷα Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ σοφία, πρόεισι μὲν τῆς πατρικῆς θεότητος, ἀγαθοῦ δὲ πατρὸς ἀγαθὸν τυγχάνει γέννημα, αὐτοζωὴ, αὐτοφῶς, γέννημα νοερὸν φωτὸς ἀλήκτου, διὰ πάντων χωρῶν, ἐν πᾶσί τε ὢν καὶ πάντα ἐπιπορευόμενος.

Β′.

(3) Οὗτος ὁ παρ' ἡμῖν θεολογούμενος, προφητικαῖς ἄνωθεν πρὸ μυρίων χρόνων ἐγνώσθη τε καὶ προεκηρύχθη φωναῖς· οἳ καὶ τὸν τόπον τῆς θεοφανείας αὐ- C τοῦ, καὶ χρόνους τῆς ἀφίξεως, καὶ τρόπον τοῦ βίου, καὶ δυνάμεις, καὶ λόγους, καὶ κατορθώματα αὐτοῦ προλαβόντες, βίβλοις ἱεραῖς ἐγκατέθεντο (4). — Τὸ γὰρ Ἰησοῦς ἰάσεως καὶ σωτηρίας προσφυὲς ὄνομα ἂν εἴη· σωτῆρα γὰρ καὶ σωτήριον ἡ Ἑβραίων φωνὴ τὸν Ἰησοῦν εἴωθεν καλεῖν.

Γ′.

(5) Καὶ θάνατος (6) δὲ ὁ βοώμενος, ὃν δὴ ὑποστῆναι τὸ τοῦ Λόγου ἄγαλμα παρὰ τοῖς πᾶσιν ἀνωμο-

I.

Sicut enim, ut exemplum a nobis sumamus, mens in nobis invisibilis latensque est, quam cujusmodi sit, cujusve substantiæ, nullus unquam homo cognovit; sed ea veluti rex quidam in secretis suis conclavibus sedens, quid faciendum sit deliberat; deinde sermo ex ipsa prodit, quasi unigenitus a patre in reconditis penetralibus generatus; qui etiam primus paternarum consultationum fit nuntius, atque in apertum deprædicat arcana patris consilia, et opere rem deliberatam perficit, dum ad omnium aures perfert; interim tamen homines quidem verbi utilitate fruuntur, sed invisibilem mentem verbi parentem prorsus oculis non cernunt; hoc, inquam, modo, imo etiam supra omnem imaginem atque exemplum, supremi Dei regnatoris perfectum Verbum, ceu unigenitum, non ex pronuntiativa aliqua virtute consistens, neque syllabarum, nominum, verborumque naturam gerens, nec ope vocis ex aeris percussione significatum, sed Dei supremi vivens operansque Filius Verbum existens, et quidem substantialiter, utpote Dei virtus atque sapientia, ex paterna divinitate prodit, boni patris bonum germen, vita per se, ac lux, intellectualis perpetuæque lucis genimen, per omnia discurrens, ubique præsens, cuncta pervadens.

II.

Hic, quem nos Deum dicimus, vocibus jam dic ante complura sæcula innotuit et prænuntiatus fuit prophetarum, qui et locum divinæ ejus manifestationis, et adventus tempora, et vitæ rationem, et miracula, et sermones, et egregia facinora, vaticinio præoccupantes, sacris libris commendaverunt. — Nam Jesus sanationi atque saluti congruum nomen est. Salvatorem enim ac salutarem solet lingua Hebræorum dicere Jesum.

III.

Mors quoque illa celebris, quam Verbi simulacrum pertulisse, in confesso apud omnes est, non

(1) In codice Mediolanensi Ambr. E. 63. p. inf. in catena Epist. ad Hebr. IV, 12, præponitur huic fragmento titulus *Εὐσεβίου εὐαγγελικῆς θεοφανείας*. (At in Parisiaco ut certe est in ed. Crameri p. 459, mendose *εὐαγγελικὰ θεοφάνεια*.) Prorsus autem Græcum hoc fragmentum congruit cum Syriaca seu Anglica *Theophaniæ* editione, lib. I, cap. 23, p. 12.

(2) Theophan. Syr. sive Anglican. lib. I, cap. 23.

(2*) Fortasse leg. πρακτέα. EDIT.

(3) Cod. Vat. A. f. 14. Cod. Vat. E. f. 63. b. Th. Syr. lib. III, cap. 25.

(4) Cod. E. f. 37. b. Th. Syr. III, 40.

(5) Cod. A. f. 307. b. Th. Syr. III, 41, 42, 43.

(6) Cod. mendose αὐτός pro θάνατος.

sine ingenti prodigio fuit, nihilque commune cum A reliquis habuit. Neque enim morbo exstinctus est Christus, aut laqueo, aut igne, neque in ipso crucis tropæo æque ac cæteri malefici ferro succisus fuit; neque abs quovis homine mortiferum aliquid passus, violentam sustinuit necem; sed tunc tantummodo cum ipse sponte organum suum inimicis tradidit; moxque illud de terra suscitavit. Quippe is valide exclamans, Patrique spiritum commendare se dicens, ipse semet dimittens corpore suo excessit. Ideo etiam ante mortem, familiaribus suis hoc significaverat dicens: *Nemo tollit animam meam a me, sed ego ipsemet eam pono: potestatem habeo ponendi eam, et potestatem habeo iterum sumendi eam* [87]. B

Quid ergo post hæc jam superest, nisi ipsum totius rei caput, quamnam causam habuerit, enarrare? famigeratum, inquam, vitæ finem, et passionis modum; necnon post necem, resurrectionis ejusdem grande miraculum. Siquidem igitur alio aliquo modo, post suam cum hominibus conversationem, repente invisibilis abiisset, semet ipse suumque corporeum simulacrum clam subtrahens, fuga mortem vitare satagens; et deinde ipse mortalem partem suam corruptela et destructione consumpsisset, ea res par phantasmati omnibus visa esset; neque pro sua dignitate egisset, qui erat Dei Verbum vivens atque virtus; neque rescitum esset quonam excessisset; neque id creditum esset ab C illis quibus significatum non fuisset; neque naturaliter morte fortior apparuisset; neque propriam naturam a mortalitate liberavisset; neque ea res toto ab hominibus habitato orbe exaudita esset; neque discipulis suis mortis contemptum persuasisset; neque magisterii sui alumnis vitæ post obitum apud Deum agendæ spem obtulisset; neque sermonum suorum promissa adimplevisset; neque propheticis de se prædictionibus congruum exitum præstitisset; neque postremum omnium conflictum, videlicet adversus mortem, decertavisset.

Propter hæc omnia, quia prorsus oportebat mortale organum, post sufficiens ministerium Deo Verbo exhibitum, finem Deo dignum nancisci, ideo, inquam, tale mortis genus elegit. Nam quum duæ D consummationis rationes tantummodo adessent, nempe vel corruptelæ atque exitio totum tradere, atque ita turpissimum facere vitæ finem; vel morti superiorem semet ostendere, divina virtute immortale efficiendo quod mortale erat; prior quidem modus promissionibus alienus erat; nam neque ignis proprium est frigescere, neque lucis obtenebrari, neque vitæ mori, neque divinæ sapientiæ insipienter agere. Cur enim is, qui cæteris vitam

[87] Joan. x, 18.

(7) Cod. A. f. 302. b. Th. Syr. III, 45 seq.

(8) His causis mortis Christi nollem in Anglicana editione additas fuisse numerales notas, quasi totidem sint operis capitula.

A λόγηται, πολλοῦ μετέχει τοῦ θαύματος, οὐ κοινὸς τοῖς λοιποῖς γεγενημένος· οὐ γὰρ νόσῳ διαφθαρεὶς οὐδὲ βρόχῳ, οὐδὲ πυρὶ, οὐδὲ μὴν κατ' αὐτὸ τὸ τοῦ σταυροῦ τρόπαιον ὁμοίως τοῖς λοιποῖς κακούργοις ὑποτμηθεὶς σιδήρῳ, οὐδ' ὅλως πρός τινος ἀνθρώπων παθών τι τῶν ἀναιρεῖν εἰωθότων, βιαίαν ὑπέμεινε τελευτήν· ἀλλ' ὡς αὐτὸς μόνον ἑκὼν παρεδίδου τὸ αὐτοῦ ὄργανον τοῖς ἐπιβουλεύουσι· τὸ μὲν ἀπὸ γῆς ἀνωρθοῦτο αὐτίκα· ὁ δὲ φωνήσας μέγα, καὶ τῷ Πατρὶ τὸ πνεῦμα παρατίθεσθαι εἰπὼν, ἄφετος αὐτὸς ἀφ' ἑαυτοῦ τὴν ἐκ τοῦ σώματος ἀναχώρησιν ἐποιεῖτο· διὸ δὴ πρὸ τοῦ θανάτου τοῖς αὐτοῦ γνωρίμοις τοῦτο αὐτὸ παρεδίδου διδάσκων καὶ λέγων· *Οὐδεὶς αἴρει τὴν ψυχήν μου ἀπ' ἐμοῦ, ἀλλ' ἐγὼ τίθημι αὐτὴν ἀπ' ἐμαυτοῦ· ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι αὐτὴν, καὶ πάλιν* B *ἐξουσίαν ἔχω λαβεῖν αὐτήν.*

(7) Τί οὖν ἐπὶ τούτοις λείπεται, ἢ αὐτὸ δὴ τὸ τοῦ παντὸς κεφάλαιον ὁποίαν ἔσχεν αἰτίαν ἐξειπεῖν; λέγω δὲ τὸ πολυθρύλλητον τοῦ βίου τέλος, καὶ τοῦ πάθους τὸν τρόπον, καὶ τῆς μετὰ τὸν θάνατον ἀναβιώσεως αὐτοῦ τὸ μέγα θαῦμα. Εἰ μὲν οὖν ἄλλως πως μετὰ τὰς ἐν ἀνθρώποις διατριβὰς ἀφανὴς γεγονὼς ἐξαίφνης ἀπέπτη, ὑποκλέψας λάθρα ἑαυτὸν καὶ τὸ οἰκεῖον ἄγαλμα, φυγῇ τὸν θάνατον διαδράναι σπουδάσας, κἄπειτά που τὸ θνητὸν αὐτὸς δι' ἑαυτοῦ φθορᾷ καὶ ἀπωλείᾳ συνεψήσας, φάσματι ἂν ἐῴκει τοῖς πᾶσι· καὶ οὐκ ἂν αὐτὸς αὐτῷ τὰ πρέποντα διεπράξατο, ζῶν μὲν τυγχάνων καὶ Θεοῦ Λόγος καὶ δύναμις, οὔτ' ἂν ἐγνώσθη ὅπη ποτὲ ὑπῆρχε χωρήσας, οὔτ' ἂν ἐπιστώθη C τοῖς μὴ παρειληφόσιν, οὔτ' ἂν θανάτου τὴν φύσιν ἐφάνη κρείττων, οὔτ' ἂν τὸ θνητὸν τῆς οἰκείας ἠλευθέρου φύσεως, οὔτ' ἂν καθ' ὅλης τῆς ἀνθρώπων οἰκουμένης ἠκούσθη, οὔτ' ἂν θανάτου καταφρονεῖν τοὺς αὐτοῦ μαθητὰς ἔπεισεν, οὔτ' ἂν τῆς μετὰ θάνατον παρὰ Θεῷ ζωῆς τοῖς τὴν αὐτοῦ διδασκαλίαν μετιοῦσιν [ἐλπίδα] παρεστήσατο, οὔτ' ἂν τῶν αὐτοῦ λόγων τὰς ἐπαγγελίας ἐπλήρου, οὔτ' ἂν ταῖς προφητικαῖς περὶ αὐτοῦ προῤῥήσεσι σύμφωνα παρεῖχε τὰ ἀποτελέσματα, οὔτ' ἂν τὸν ὕστατον ἁπάντων ἀγῶνα διηθλήκει· οὗτος δ' ἦν ὁ κατὰ τοῦ θανάτου (8).

Διὸ δὴ τούτων ἕνεκα πάντων, ἐπειδὴ ἐχρῆν ἐξ ἅπαντος τὸ θνητὸν ὄργανον μετὰ τὴν αὐτάρκη διακονίαν ἣν τῷ Θεῷ Λόγῳ διηκονήσατο, τέλους θεο- D πρεποῦς τυχεῖν, ταύτῃ πῃ αὐτῷ καὶ ὁ θάνατος ᾠκονομεῖτο. Δυοῖν γὰρ λειπομένων τῷ τέλει, ἢ φθορᾷ ἢ ἀπωλείᾳ παραδοῦναι τὸ πᾶν, καὶ αἰσχίστην ποιήσασθαι τὴν τοῦ βίου καταστροφὴν, ἢ θανάτου κρείττονα ἑαυτὸν φῆναι, θεϊκῇ δυνάμει τὸ θνητὸν ἀθάνατον παραστησάμενον· τὸ μὲν πρῶτον ἀνοίκειον τῆς ἐπαγγελίας· οὐ γὰρ δὴ πυρὸς οἰκεῖον τὸ ψύχειν (9), οὐδὲ φωτὸς τὸ σκοτίζειν, οὕτως οὐδὲ ζωῆς τὸ θανατοῦν, οὐδὲ τοῦ Θεοῦ Λόγου τὸ παραλόγως ἐνεργεῖν· ποῖον οὖν εἶχε λόγον τὸν ἑτέροις ζωὴν ἐπαγγελλόμενον, τὸ

(9) Verba ψύχειν, σκοτίζειν, θανατοῦν, non activo sed neutro sensu hic esse accipienda Syrus interpres demonstrat.

οἰκεῖον ὄργανον φθειρόμενον παριδεῖν; Οὐκοῦν τὸ δεύτερον ἀναγκαῖον ἦν, λέγω δὲ τὸ θανάτου κρείττονα ἑαυτὸν φῆναι. Πῶς οὖν ἐχρῆν τοῦτο ποιήσασθαι; Λαθραίως ἄρα καὶ κλοπιμαίως; ἢ τοῖς πᾶσιν ἀριπρεπῶς καὶ διαδήλως; Ἀλλὰ σκότιον μὲν καὶ κρύφιον αὐτὸ πραχθὲν τὸ κατόρθωμα, μηδενὶ δὲ γνωσθὲν, οὐδὲν ἂν ὤνησε· βοηθὲν δὲ καὶ ἀκουσθὲν εἰς πάντας, τοῖς πᾶσι τὴν ἐκ τοῦ θαύματος παρεῖχεν ὠφέλειαν. Εἰκότως ἄρα, ἐπειδὴ ἐχρῆν τὸ αὐτοῦ ὄργανον κρεῖττον θανάτου φῆναι, καὶ τοῦτο πρᾶξαι μὴ εἰς τὸ λεληθὸς, ἀλλ' ἐπ' ὄψεσιν ἀνθρώπων, οὐ φεύγει μὲν τὸν θάνατον· ἦν γὰρ ἂν δειλὸς, καὶ θανάτου χείρων ἐνομίσθη· διὰ δὲ τῆς πρὸς τὸν θάνατον συμπλοκῆς, οἷα πρὸς ἀνταγωνιστὴν (10), τὸ θνητὸν ἀθάνατον παρίστη, ὕστατον ἀγῶνα τοῦτον ὑπὲρ τῆς ἁπάντων σωτηρίας καὶ ἀθανασίας ἀναδεδεγμένος.

(11) Ὁ μὲν γὰρ πρῶτος αὐτῷ [ἀγὼν] κατὰ δαιμόνων ἐνηργεῖτο ἐπὶ καθαιρέσει τῆς πολυθέου πλάνης· ἐπεὶ δὲ ὁ πρὸς τούσδε τέλος εἶχεν ἀγὼν, δεύτερος ἐπὶ λύσει τῆς τοῦ θανάτου καταδυναστείας ἐγίνετο· οἱ μὲν γὰρ κατ' αὐτοῦ συνηγμένοι δαίμονες, ὅ τε τούτων ἐξάρχων, τὰ νῶτα κατὰ τὴν πρώτην αὐτῷ συμβολὴν παραχωρήσαντες, τὸν δεύτερον ἆθλον ἐσκόπουν, τοῦ βίου λοιπὸν τὴν ὑστάτην καταστροφὴν ἐκδεχόμενοι, καὶ τὴν τοῦ θνητοῦ τελευτὴν ὁμοίαν ἔσεσθαι πᾶσιν ἀνθρώποις καραδοκοῦντες· οὐ γὰρ ἂν πώποτε θνητὴν φύσιν θανάτου κρείττονα γενέσθαι προσεδόκησαν· ὁ δὲ μετὰ τὰ πρῶτα κατὰ δαιμόνων τρόπαια ἤδη καὶ κατὰ τοῦ θανάτου παρετάττετο. Ὥσπερ δὲ εἴ τις ἄκαυστον ἡμῖν καὶ πυρὸς τῇ φύσει κρεῖττον δεῖξαί τι σκεῦος ἤθελεν, οὐκ ἄλλως ἂν τὸ θαῦμα παρεστήσατο ἢ πυρὶ παραδοὺς τὸ μετὰ χεῖρας, κἄπειτα σῶον αὐτὸ καὶ ἀδιάφθορον τοῦ πυρὸς ἐξελὼν (12)· κατὰ ταῦτα δὴ καὶ ὁ τῶν ὅλων ζωοποιὸς Θεοῦ Λόγος, τὸ θνητὸν ὄργανον, ᾧ πρὸς ἀνθρώπων ἐκέχρητο σωτηρίαν, κρεῖττον θανάτου φῆναι βουληθεὶς, εὖ μάλα χρησίμην ὑπῄει τὴν οἰκονομίαν, τὸ σῶμα πρὸς βραχὺ καταλιπὼν (13), καὶ τὸ θνητὸν τῷ θανάτῳ πάλιν ὑφαιρούμενος, εἰς παράστασιν τῆς ἐνθέου δυνάμεως. Ἡ μὲν οὖν πρώτη αἰτία ἦν αὕτη.

(14) Δευτέρα δὲ τῆς ἐν τῷ σώματι κατοικησάσης ἐνθέου δυνάμεως ἔνδειξις. Ἐπειδὴ γὰρ τὸ πρότερον τοὺς ὑπὸ τοῦ θανάτου νενικημένους ἄνδρας θνητοὺς ἀληθῶς, καὶ κοινὸν τέλος ὑποδεδεγμένους, ἐθείαζον ἄνθρωποι, ἥρωάς τε καὶ θεοὺς ὠνόμαζον· εἰκότως διδάσκει μόνον τοῦτον ἐν θανάτῳ Θεὸν ἀληθῆ εἶναι ὁμολογεῖν, τὸν τὰ βραβεῖα τῆς κατὰ τοῦ θανάτου νίκης ἀναδησάμενον. (15) Τρίτη δ' ἂν εἴη αἰτία τοῦ σωτη-

promiserat, organum suum corruptionem pati negligeret? Ergo posterior modus necessarius fuit, morti, inquam, superiorem se demonstrare. Quanam vero ratione id exsequi opus erat? Clamne ac furtim? an coram omnibus splendide ac manifeste? Atqui hæc res egregia si obscure et occulte acta fuisset, conscio nemine, nihil profuisset: contra vero famigerata atque omnibus exaudita, miraculo suo paritura erat universalem utilitatem. Recte igitur, quoniam oportebat ipsius organum morti superius apparere, atque id non clam sed in conspectu hominum fieri, mortem non fugit; alioqui visus esset timidus, et morte debilior creditus; sed conflictu cum morte, tanquam cum adversario, inito, quod mortale erat ad immortalitatem transtulit, extremum hunc agonem pro omnium salute et immortalitate suscipiens.

Nam primum illi certamen fuit contra dæmones ob polytheismi errorem destruendum; quo peracto, subsecutum est secundum ob dissolvendam mortis dominationem. Conglobati enim adversus eum dæmones cum suo duce, postquam primo prælio terga verterant, secundum observabant, vitæ Christi deinceps extremam catastropham exspectantes, mortalis hominis finem reliquis omnibus similem fore sperantes: neque enim unquam existimassent mortalem naturam morti fore superiorem. At Christus post priores de dæmonibus relatas manubias, jam contra ipsam mortem in aciem prodibat. Sicut autem si quis igni impervium atque insuperabile vas aliquod demonstrare vellet, haud aliter hanc rem miram comprobaret, quam flammæ tradens quod præ manibus haberet, ac deinde incolume inviolatumque igne retrahens; ita etiam quod omnia vivificat Dei Verbum, mortale organum, quo ad hominum salutem usus fuerat, morte validius demonstrare volens, utile admodum consilium cepit, corpus brevi tempore deserendi; rursusque quod mortuum erat morti eripiendi, ut divinam virtutem ostenderet. Atque hæc prima (cur mori voluerit) causa fuit.

Secunda fuit causa, ut demonstraret divinam virtutem in suo corpore inhabitasse. Nam quia victos antea morte viros, vere mortales et communem finem sortitos, apotheosi donaverant homines, et heroas deosque nominaverant, merito nos docet, hunc unum in morte Deum verum esse confiteri, qui præmiis relatæ de morte victoriæ semel exornaverat. Tertia habeatur mortis Servatoris causa

(10) Hic in Anglica translatione, p. 188, v. 16, video *by this contention with death, as with a contemporary, conflictu hoc cum morte, tanquam cum contemporaneo.* Syriacus quid habeat nescio, quia libro careo. Sed certe vera lectio Græca est, οἷα πρὸς ἀνταγωνιστὴν, *tanquam cum adversario.* Itaque translatio emendanda est. Mitto alios locos, qui æque interdum ad Græcam veritatem reformandi videntur; neque enim ego criticum ago sed editorem. Vicissim tamen, ut nuper dixi, Syriacus textus Græcum illuminat. Et quidem Græcus, utpote quem catenarum auctores pro rei opportunitate excerpserunt, multas operis partes amisit.

(11) Syr. III, 55, 57.

(12) Hanc similitudinem citat ex Eusebio etiam S. Thomas Aquinas in catena sua Latina ad Lucam ed. de Rubeis t. V, p. 364. Videlicet ex catenis Græcis, non originaliter ex *Theophania*, quam Thomas nunquam vidit.

(13) Nempe anima destitutum esse permittens.

(14) Syr. III, 58.

(15) Syr. III, 59.

quam mysticæ litteræ continent. Quænam hæ? Hostia erat pro universi generis vita morti devota, hostia pro toto hominum grege immolata, diabolici erroris averruncatio: qua videlicet oblata, universa deinceps impurorum dæmonum potentia corruebat, omnisque error dissipabatur. Ergo hæc salutaris ex hominibus victima, ipsum videlicet corporeum Verbi organum, pro hominibus immolabatur; de qua sacræ litteræ clamant; modo quidem: *Ecce agnus Dei qui tollit peccatum mundi* [88]; modo autem: *Tanquam ovis ad occisionem ductus est* [89]. Causamque rei docent, ibidem dicentes: *Hic peccata nostra gerit, et pro nobis dolet; et nos reputavimus eum plagatum et afflictum. Ipse autem vulneratus est propter iniquitates nostras, languidus factus est propter scelera nostra. Disciplina pacis nostræ super eum, livore ejus sanati nos sumus. Cuncti sicut oves erravimus, unusquisque a via sua declinavit. Dominus tradidit illum* [pro] *peccatis nostris* [90]. Corporale itaque Verbi organum has ob causas immolatum fuit. Magnus tamen pontifex, cum sit diversus a victima, Dei scilicet Verbum, virtus, atque sapientia, haud diu post a morte mortuum revocavit, eumque communis nostræ salutis inchoationem, vitæque secundum Deum atque immortalitatis participem constituit, victoriale adversus mortem ac dæmoniacam aciem trophæum, et priscorum sacrificiorum destructorem; quem omnium hominum gratia resuscitavit. [Idcirco etiam Christus nominatus fuit.] Nam Christus nomen, sacerdotium simul et regnum significat apud Hebræos. Hæc enim ungi solebant.

Præter supradictas, alia quoque exstitit cur Servator moreretur maxima causa, quæ jam dicetur. Nam quia necesse erat, ipsius discipulos propriis oculis cernere vitæ post obitum manifestam restitutionem, ex qua suam suspendere spem illos docuerat, et cujus causa ad religionis jugum subeundum hortatus fuerat; merito hanc rem perspicue videndam illorum oculis objiciebat. Oportebat enim eos qui piam vitam erant suscepturi, hoc in primis summopere necessarium documentum evidenti intuitu comprehendere; præcipue vero illos qui in universo mundo quantocius erant prædicaturi, propositamque a Christo gentibus doctrinam,

A ρίου θανάτου ἣν ἀπόρρητοι λόγοι περιέχουσι. Τίνες οὗτοι; ἱερεῖον ἦν ἀντίψυχον τοῦ κοινοῦ γένους, παραδιδόμενον τῷ θανάτῳ, ἱερεῖον ὑπὲρ τῆς κοινῆς τῶν ἀνθρώπων ἀγέλης σφαγιαζόμενον, δαιμονικῆς πλάνης ἀποτρόπαιον· τούτου γὰρ ἀνενεχθέντος, πᾶσα λοιπὸν ἡ τῶν ἀνάγνων δαιμόνων δύναμις καθῃρεῖτο, καὶ πᾶσα πλάνη παρεῖτο. Τὸ μὲν οὖν σωτήριον ἐξ ἀνθρώπων θῦμα, αὐτὸ δὴ τοῦ Λόγου σωματικὸν ὄργανον, ὑπὲρ ἀνθρώπων καθιεροῦτο· οὗ πέρι λόγων ἱερῶν βοῶσι φωναί· ποτὲ μέν· *Ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου*· ποτὲ δέ· *Ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη*. Καὶ τό γε αἴτιον διδάσκουσιν ἐπιλέγουσαι· *Οὗτος τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶται, καὶ ἡμεῖς ἐλογισάμεθα αὐτὸν εἶναι ἐν πληγῇ καὶ ἐν κακώσει. Αὐ-* B *τὸς δὲ ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν, καὶ μεμαλάκισται διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν. Παιδεία εἰρήνης ἡμῶν ἐπ' αὐτόν· τῷ μώλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς ἰάθημεν. Πάντες ὡς πρόβατα ἐπλανήθημεν, ἕκαστος τὴν ὁδὸν αὐτοῦ ἐπλανήθη· καὶ Κύριος παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἁμαρτίαις ἡμῶν*. Τὸ μὲν οὖν σωματικὸν τοῦ Λόγου ὄργανον διὰ ταύτας καθιεροῦτο τὰς αἰτίας· ὁ δὲ μέγας ἀρχιερεὺς, ἕτερος ὢν παρὰ τὸ ἱερεῖον, Θεοῦ Λόγος καὶ δύναμις, καὶ σοφία, οὐκ εἰς μακρὰν τὸ θνητὸν ἀνεκαλεῖτο τοῦ θανάτου, καὶ τοῦτο τῆς κοινῆς ἡμῶν σωτηρίας τὴν ἀπαρχὴν, ζωῆς ἐνθέου καὶ ἀθανασίας μέτοχον παρίστη, τρόπαιον ἐπινίκιον κατὰ τοῦ θανάτου καὶ κατὰ τῆς δαιμονικῆς παρατάξεως (16), καὶ τῶν πάλαι θυσιῶν ἀποτρόπαιον, τοῦτο ὑπὲρ ἁπάντων ἀνθρώπων ἀνεγείρας. [Διὸ καὶ C Χριστὸς ὠνομάσθη.] Τὸ γὰρ Χριστὸς ὄνομα σημαντικὸν ἱερωσύνης ἅμα καὶ βασιλείας παρὰ παισὶν Ἑβραίων ἂν γένοιτο· ταῦτα γὰρ ἦσαν τὰ χριόμενα (17).

(18) Πρὸς τοῖς εἰρημένοις καὶ ἄλλη τις γένοιτ' ἂν τοῦ σωτηρίου θανάτου μεγίστη αἰτία ἡ λεχθησομένη. (19) Ἐπειδὴ γὰρ τοῖς αὐτοῦ φοιτηταῖς ὀφθαλμοῖς ἰδεῖν ἀναγκαῖον ἦν ζωῆς τῆς μετὰ θάνατον ἐναργῶς παλιγγενεσίαν, ἐφ' ἣν τὰς αὐτῶν ἐλπίδας ἀναρτᾷν αὐτοὺς ἐδίδασκε, δι' ἣν καὶ προὔτρεπεν αὐτοὺς ἔχεσθαι τοῦ τῆς θεοσεβείας ζυγοῦ· εἰκότως τοῦτον ὁρᾷν αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς ἀκριβῶς παρεῖχεν. Ἐχρῆν γὰρ τοὺς μέλλοντας εὐσεβῆ μετιέναι βίον τοῦτο πρῶτον ἀναγκαιότατον μάθημα δι' ἐναργοῦς ὄψεως παραλαβεῖν· D καὶ πολὺ μᾶλλον ἐκείνους τοὺς εἰς ἅπαντα τὴν οἰκουμένην μέλλοντας ὅσον οὔπω κηρύττειν, καὶ τὴν ὑπ' αὐτοῦ πᾶσι τοῖς ἔθνεσι προβληθεῖσαν διδασκαλίαν τε

[88] Joan. I, 29. [89] Isa. LIII, 7. [90] ibid. 4-7.

(16) Patet Syrum interpretem legisse πράξεως (vel πράξεων), quandoquidem Anglice scribitur *deeds*, *opera*. Sed verior lectio habeatur Græci nostri textus παρατάξεως, quam loci sententia postulat. (Et quidem pars hujus fragmenti legitur etiam in catena codicis tum Mediolanensis tum Parisiaci in Ep. ad Hebr. a cl. Cramero edita, p. 580.) Atque hoc loco antequam ad Syri interpretis vel mendorum vel diversitatum necessariam identidem coargutionem progredior, aio enimvero priscos interpretes, præsertim Orientales (sed nec Latinos excipio) in transferendis Græcorum scriptis haud satis emendate, quæ humana infirmitas est, se gessisse. Testis luculentus nostri item Eusebii *Chronicorum* librorum Armenius interpres, qui cum plurima feliciter transtulerit, in multis tamen evidenter peccavit; quam ego mendorum copiam in præfatione scholiisque editionis Mediolanensis lectoribus demonstravi atque correxi. Item cl. doctor Leus, qui propter hoc opus *Theophaniæ* Eusebianum de sacris litteris immortaliter meritus est, Syrum suum non semel interpretem vel ob obscuritatem vel alias ob causas castigat.

(17) Syriacus textus accedit propius ad Eusebium *Demonstr. Evang.* IV. 11, ed. Vigeri, p. 176: Διόπερ καὶ χριστοὺς ὀνομάζειν αὐτοὺς πάντας ἦν Ἑβραίοις φίλον.

(18) A. f. 300. b. Syr. III, 60.

(19) Aliter Syrus; quod non probo.

καὶ θεογνωσίαν εἰς πάντας καταγγέλλειν (20) ἀνθρώπους· οὓς δὴ πεῖσμα μέγιστον λαβεῖν ἐχρῆν τῆς μετὰ τὸν θάνατον ζωῆς, ὡς ἂν ἀδεεῖς καὶ ἄφοβοι θανάτου τὴν κατὰ τῆς πολυθέου πλάνης ἀγῶνα προθύμως ἀναδέξοιντο· μὴ γὰρ θανάτου καταφρονεῖν μελετήσαντες, οὐκ ἂν πώποτε πρὸς τὰ δεινὰ παρεσκευάζοντο. Διὸ δὴ ἀναγκαίως ὁπλίζων αὐτοὺς κατὰ τῆς τοῦ θανάτου δυναστείας οὐ ῥηματίοις καὶ φωναῖς παρεδίδου τὸ μάθημα, οὐδὲ λόγοις ὁμοίως ἀνθρωπείοις τὸν περὶ ψυχῆς ἀθανασίας πιθανῶς καὶ ἐξ εἰκότων (21) συντάττων· αὐτῷ δὲ ἔργῳ τὰ κατὰ τοῦ θανάτου ἐπεδείκνυ αὐτοῖς τρόπαια.

(22) Ἦν μὲν γὰρ πάλαι πρότερον φοβερὸς τοῖς πᾶσιν ὁ τοῦ θνητοῦ γένους ὀλετὴρ θάνατος, καὶ λύσις ἐνομίζετο τῆς ὅλης ἀνθρώπου φύσεως, ψυχῆς ὁμοῦ καὶ σώματος, ἡ τούτου δυναστεία· οὐδέ τις ἦν τῶν ἐξ αἰῶνος οἷός τε τουτὶ τὸ φόβητρον ἐξ ἀνθρώπων ἀνελεῖν· πάντες δ' ἐπτήχεσαν φόβῳ μικροὶ καὶ μεγάλοι τὸν θάνατον· οὐκ ἦν τε τοῦ κακοῦ παραμύθιον ἀνθρώποις, οὐ λόγος, οὐ τρόπος, οὐ βίος, οὐ σοφῶν λογισμὸς, οὐ παλαιῶν συγγράμματα, οὐ προφητῶν θεσπίσματα, καὶ ἀγγέλων ἐπιφάνειαι· πάντων δὲ κρείττων καὶ ἀνώτερος τὴν κατὰ πάντων νίκην ἐπεῖχεν (23) ὁ θάνατος, ὑψηλὸς, μεγάλαυχος, ὑπερήφανος· ᾧ δὴ καταδεδουλωμένον τὸ θνητὸν γένος παντοίαις ἐκαλινδεῖτο παρανομίαις, μιαιφονίαις, ἀθεμιτουργίαις, δυσσεβείαις, πολυπλόκῳ πλάνῃ· τούτων γὰρ ἦν ἁπάντων θάνατος αἴτιος. Ὡς γὰρ μηκέτι ὄντες μετὰ θάνατον, τὰ μυρίων θανάτων ἄξια δρῶντες διῆγον· καὶ ὡς εὐθύναις οὐδαμῶς ὑποκείμενοι διὰ τὴν ἐκ τοῦ θανάτου λύσιν, βίον ἔζων ἀβίωτον. Οὓς δὴ κατελεήσας ὁ Λόγος, ἐπὶ τὴν ἄμυναν ἔσπευσεν· εἶθ' οἷα βασιλεὺς φιλανθρωπότατος τὸν κατὰ τοῦ θανάτου ἔλεγχον δι' ἀνθρώπου φύσεως ἐμηχανᾶτο, ζωὴ μὲν αὐτὸς τυγχάνων, καὶ Θεοῦ Λόγος, καὶ Θεοῦ δύναμις· ἀλλ' οὐ δίχα τοῦ βοηθουμένου τὸ τῶν ἀνθρώπων φόβητρον διελέγξαι κρίνας. Διὸ δὴ ὅπλῳ χρησάμενος ἀνθρωπείῳ, καὶ θνητῷ σώματι ὁ ἀσώματος, τὸν θάνατον διὰ τοῦ θνητοῦ κατηγωνίσατο· καὶ μέγα θαῦμα τοῖς πᾶσιν ἀπέδειξε, τρόπαιον ἀθανασίας κατὰ τοῦ θανάτου διὰ τοῦ θνητοῦ ὅπλου στήσας (24). Ἠφίει μὲν γὰρ τὸ θνητὸν εἰς βορὰν τῷ θηρίῳ (25)· τὸ δ' αὐτίκα τῷ ἰκρίῳ προσηλοῦτο ἀνασταυρούμενον· ὡς ἂν τοῖς πᾶσιν ἡ τοῦ θνητοῦ γνωρισθείη φύσις, μηδέ τινα λάθοι τὸ πραττόμενον, μὴ ἀνθρώπων, μὴ δαιμόνων· ἐχρῆν γὰρ πάντας ἀκριβῶς τὸ θνητὸν ἰδεῖν, ὡς ἐν μεγίστῳ θεάτρῳ τὴν οἰκείαν ὁμολογοῦν φύσιν· ἵν' ἑξῆς ἐπελθὼν ὁ θάνατος, οἷα θὴρ δεινὸς, οἷός τίς ποτ' ἦν, ἑαυτὸν ἐλέγξῃ· κἄπειτα τῆς ζωῆς ἡ δύναμις, μετὰ θάνατον ἐπελθοῦσα, τοῖς πᾶσιν αὖθις τὴν κατὰ τοῦ θανάτου παραστήσηται νίκην, τὸ θνητὸν ἀθάνατον ἀποδείξασα.

A Deique notitiam, cunctis hominibus nuntiaturi. Discipulos itaque summam habere fiduciam opus erat de vita post obitum recuperanda, ut intrepidi, absque ullo mortis metu adversus polytheismi errorem certamen alacriter susciperent. Nam nisi mortem contemnere assuevissent, nunquam contra terribilia se accinxissent. Quamobrem necessario illos armans adversus mortis potentiam, haud prolatis ore voculis doctrinam hanc tradebat, neque sermonum more humanorum de animæ immortalitate verisimiliter disserebat, sed ipso opere relata de morte tropæa illis ostendebat.

Sane erat olim cunctis terribilis illa mortalis generis pernicies mors; et dissolutio existimabatur universæ hominis naturæ, animæ simul et corporis, B mortis potentatus; nemoque ex omni ævo exstiterat, qui hoc terriculamentum ex hominibus tollere posset, cunctique a magno usque ad minimum mortis timore percellebantur; nihilque erat quod huic malo solatium conferret, non sermo, non modus aliquis, non sapientium consilia, non priscorum litteræ, non prophetarum oracula, non angelorum apparitiones: sed omnibus fortior et superior universalem victoriam obtinebat mors, excelsa, gloriabunda, superba, cui mancipatum humanum genus, in omni volutabatur scelere, cædibus, nefandis operibus, irreligiositate, multiplicique errorum genere. Quippe horum omnium mors causa erat: namque homines, ceu post obitum nihil essent futuri, digna infinitis mortibus perpetrabant: ac C veluti nulli pœnæ obnoxii, propter eam quam morte fieri credebant dissolutionem, vitam sine vita degebant. Quos miserans Verbum, ad auxiliandum festinavit. Deinde ut rex clementissimus coercitionem mortis per hominis naturam molitus est; cumque is vita ipsa sit, et Dei Verbum, atque potentia, non sine tamen ipsa humanitate, cui opem ferebat, terrorem hominum de medio tollendum judicavit. Quamobrem, armis utens humanis, mortali in corpore incorporeum Verbum mortem re mortali debellavit, grandeque miraculum cunctis ostentavit, immortalitatis tropæum adversus mortem mortalibus armis statuens. Quippe suam voraci belluæ mortalem partem tradidit, quæ statim ligno D clavis confixa fuit, ut sui corporis natura mortalis ab omnibus agnosceretur, nec quemquam res acta lateret sive hominem sive dæmonem. Intererat enim ut omnes accurate viderent eum qui moriebatur, propriam confitentem, tanquam in spectaculo maximo, naturam; ut deinde superveniens mors, ceu dira bellua, quænam ipsamet esset, per

(20) Syrus videtur legisse ἀνατέλλειν.
(21) Apparet Syrum legisse εἰκόνων.
(22) Syr. III, 61.
(23) Syrus paulo aliter periodum dividit.
(24) Hactenus hoc fragmentum (nempe ab illis verbis ἦν μὲν γὰρ πάλαι πρότερον φοβερός, etc.) recitatur ad eodem Niceta etiam in catena ad Epist. ad Hebr. cap. II, 17; sed recte quidem in codice Mediolanensi ex Εὐαγγελικῆς θεοφανείας, mendose autem in Parisiaco (ut certe est apud Cramerum, p. 426) Εὐαγγελικῆς ἀποδείξεως.
(25) *Belluæ*, id est *morti*, non *belluis* ut Syrus, seu angl. *beasts*. Nempe paulo infra mors diserte dicitur *bellua*.

se proderet : postremoque vitæ virtus, mortem subsecuta, cunctis vicissim suam adversus mortem victoriam palam faceret, dum mortale corpus immortale jam sisteret. Dimisit itaque brevi tempore corpus, ea quæ hoc possidebat Dei Verbi virtus; et confestim illud quod de ligno pendebat, mortuum est; non tamen vivificum Verbum exstinctum; pars tantummodo Christi mortalis naturam suam testabatur.

Sepulcro secundum hominum leges traditus fuit. Erat autem sepulcrum spelunca nuper in saxo excisa, nullum adhuc cadaver experta, quia oportebat unicum loculum uni insolito mortuo deservire. Miraque visu erat petra spatioso in loco sola exstans erecta, antrumque unicum intus habens; ne si forte plura corpora excepisset, ejus qui mortem debellaverat, miraculum obscuraret. Jacebat ibi exstinctus is qui erat viventis Verbi organum : saxum ingens occludebat speluncam. Mors interea mirifice gloriabatur, ceu si hunc haud secus quam reliquos ex omni ævo superavisset. Sed enim nondum triduano tempore exacto, vita semet iterum conspiciendam obtulit, post sufficientem mortis coargutionem. Nam si citius resurgere properavisset, ne exstinctus quidem creditus fuisset. Sed quoniam vere sublatus (in crucem) fuit, vereque mortuus, atque aliquanto temporis intervallo mortem vere sustinuit, hinc enimvero quod omnia vivificat Dei Verbum, universam hominibus propositam spem per illius, qui tum mortuus fuerat, resurrectionem, ostentavit. [Cumque ejus corpus depositum fuisset a familiaribus, honestæque traditum sepulturæ, post triduum denuo resumpsit illud; rursusque carne semet et corpore indutum, cujusmodi antea fuerat, discipulis demonstravit : quibuscum tantisper confabulans, atque aliquanto tempore versans, mox illuc unde venerat abiit; cœli viam, spectantibus illis, ingrediens.] Quid ergo post hæc? Haud jam ego gestarum rerum narrator tibi sim, verumtamen qui has viderunt, hi totius negotii testes idonei sint; qui sanguine ac vitæ detrimento, actorum veritatem, quam aspexerant, confirmaverunt; totumque orbem ea, quam ipsi prædicabant, religione impleverunt. Hi utique resurrectionem, quam oculis spectaverant, testimoniis suis sanxerunt. Neque enim verbis ac voce tenus facta illa cognoverant, quorum testes exstiterunt, sed coram dum fierent contemplati fuerant, manuque adeo tetigerant. Quare et oculis et rei veritate evidentiam consecuti, victoriæque de morte relatæ tropæis visis, merito contemptum mortis condidicerunt : quam rem ipsam suos disci-

A (26) Ἠφίει (27) τοίνυν πρὸς βραχὺ τὸ σῶμα ἡ τοῦτο διακρατοῦσα τοῦ Θεοῦ Λόγου δύναμις· (28) τὸ δ' ἀνηρτημένον ἐπὶ τοῦ ξύλου παραχρῆμα νεκρὸν ἦν· ἀλλ' οὐχ ὁ Λόγος ὁ ζωοποιὸς τὸ νεκρούμενον ἦν· τὸ δὲ θνητὸν τὴν οἰκείαν ὡμολόγει φύσιν.

(29) Μνήματι δὲ κατὰ νόμους ἀνθρώπων παρεδίδοτο· τὸ δὲ μνῆμα σπήλαιον ἦν ἄρτι κατὰ πέτρας λελαξευμένον, οὔπω σώματος ἑτέρου πεπειραμένον· ἔδει γὰρ μόνῳ (30) σχολάζειν τῷ μόνῳ παραδόξῳ νεκρῷ. Θαυμαστὴ δὲ ἰδεῖν ἡ πέτρα ἐν ἡπλωμένῳ χώρῳ μόνη ὄρθιος ἀνεσταμένη· καὶ μόνον ἓν ἄντρον εἴσω ἐν αὐτῇ περιέχουσα. ὡς ἂν μὴ, πολλῶν γενομένη, τοῦ τὸν θάνατον καταγωνισαμένου ἐπισκιάσῃ τὸ θαῦ- B μα. (31) Ἔκειτο μὲν δὴ νεκρὸς αὐτόθι, τὸ τοῦ ζῶντος Λόγου ὄργανον· λίθος δ' ἀπέκλειε παμμεγέθης τὸ σπήλαιον. Καὶ πολὺς ἦν ἐν τούτῳ γαυριῶν ὁ θάνατος, ὡς ἂν τοῦτον μετὰ τῶν ἐξ αἰῶνος ἑλὼν ὑποχείριον· ἀλλ' οὔπω τριήμερος παρῄει χρόνος, καὶ ἡ ζωὴ πάλιν ἑαυτὴν ἔφαινε μετὰ τὸν αὐτάρκη τοῦ θανάτου ἔλεγχον. Εἰ γὰρ δὴ θᾶττον ἀνέστη φθάσας, οὐκ ἂν οὐδὲ τεθνεὼς ἐνομίσθη· ἀλλ' ὅτε γε ἀληθῶς ὑψοῦτο (32), καὶ ἀληθῶς ἐτεθνήκει, ἐν χρόνῳ δὲ τὸν θάνατον ἀληθῶς ὑποδέδεκτο, τότε δὴ τότε ὁ τῶν ἁπάντων ζωοποιὸς τοῦ Θεοῦ Λόγος τὴν πᾶσαν ἀνθρώποις ἀποκειμένην ἐλπίδα διὰ τῆς τοῦ τότε θνητοῦ παλιγγενεσίας ἐπεδείκνυτο. [Καὶ (33) τοῦ σώματος αὐτοῦ ληφθέντος πρὸς τῶν γνωρίμων καὶ τῇ προσηκούσῃ παραδοθέν- C τος ταφῇ, τριταῖος αὖθις ἀπελάμβανε τοῦτο αὐτός. Καὶ πάλιν αὐτὸς ἑαυτὸν ἔνσαρκον, ἔνσωμον αὐτὸν ἐκεῖνον, οἷος καὶ τὸ πρῶτον ἦν, τοῖς οἰκείοις μαθηταῖς δείκνυσιν· οἷς καὶ ἐπὶ βραχὺ ὁμιλήσας, καί τινα συνδιατρίψας χρόνον, ἄνεισιν ὅθεν καὶ παρῆν, ὑπ' ὀφθαλμοὺς αὐτῶν τὴν εἰς οὐρανοὺς πορείαν στειλάμενος.] (34) Τί οὖν ἐπὶ τούτοις γίνεται; Οὐκέτι ἐγώ σοι γενοίμην ἂν τῶν πεπραγμένων διδάσκαλος· οἱ δὲ τούτων ἐπόπται εἶεν ἂν πάντων ἀξιόχρεοι μάρτυρες. οἱ δι' αἵματος καὶ ψυχῆς τῇ θέᾳ τῶν πεπραγμένων τὴν ἀλήθειαν πιστωσάμενοι, καὶ τὴν σύμπασαν οἰκουμένην τῆς πρὸς αὐτῶν κατηγγελμένης θεοσεβείας καταπλήσαντες. Οἳ δὲ γοῦν τὴν αὐτοῖς ὀφθαλμοῖς καταληφθεῖσαν παλιγγενεσίαν ταῖς ἑαυτῶν παρέδωκαν μαρτυρίαις· οὐκ ἦν γὰρ αὐτοῖς ἄχρι λόγου καὶ φω- D νῆς ἀκουόμενα τὰ πραττόμενα, ἀλλ' ἤδη καὶ ἔργοις ἐθεωρεῖτο καὶ ἐψηλαφᾶτό γε ἀκριβῶς πρὸς τῶν ταῦτα μεμαρτυρηκότων· διὸ δὲ καὶ αὐτοψίᾳ καὶ ἀληθείᾳ τὸ ἐναργὲς κατειληφότες, καὶ τῆς κατὰ τοῦ θανάτου νίκης τὰ τρόπαια τεθεαμένοι, εἰκότως ἔμαθον καταφρονεῖν τοῦ θανάτου· ταὐτὸ δὲ καὶ τοὺς αὐτῶν φοι-

(26) B. f. 307 b.

(27) Transtulerat alio, nempe ad codicis paginam 307 b, hoc quinque versuum fragmentum Nicetas in catena; quod nunc, duce textu Syriaco, ad stationem propriam redit.

(28) Anima Christi corpus destituit, non ipsum Verbum seu Dei virtus. Quamobrem hic intellige, Christi humanitatem, nonnisi Verbo permittente, mortuam esse.

(29) A. f. 310. Syr. III, 61.

(30) Ita omnino Græcus codex. Syrus paulo aliter legit illud παραδόξῳ. Hinc Anglice *a wonder*.

(31) A. f. 311.

(32) Syrus intellexit hoc verbum de resurrectione. Philologi judicent. Sed certe Joan. XII, 32, 33, Christus de sua morte in crucis supplicio loquens, hoc verbo ὑψοῦσθαι, *exaltari*, utitur.

(33) Quæ uncis claudo, ea absunt a Syro, quia fortasse aliunde obrepserunt.

(34) Syr. III, 62.

τητὰς ἐδίδασκον, τῆς ἀθανάτου ζωῆς παρὰ τοῦ Σωτῆρος εἰληφότες τὰ ἐχέγγυα.

Δ'.

(35) Ἐπίδοξος ἦν τις ἀνὴρ τῶν ἐν στρατείαις, ἀξιώματος καὶ ἀρχῆς Ῥωμαϊκῆς ἐπειλημμένος (36)· ἐπειδὴ δὲ ὁ δοῦλος αὐτοῦ γνήσιος πάρετος τὰ μέλη οἴκοι βέβλητο, συνιδὼν οἵας ὁ Σωτὴρ εἰς ἑτέρους ἐπεδείκνυτο δυνάμεις, ἰώμενος τοὺς κάμνοντας, πᾶσάν τε νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν ἀκούμενος, λογισμῷ κρίνας μὴ κατ' ἄνθρωπον εἶναι τὸ θαῦμα, πρόσεισιν ὡς Θεῷ, οὐκ εἰς τὸ φαινόμενον τοῦ σώματος ἀπιδὼν ὄργανον, δι' οὗ τὰς ὁμιλίας ἀνθρώποις ἐποιεῖτο, εἰς δὲ τὸν ἀφανῆ Θεὸν τὸν διὰ τοῦ θνητοῦ τὰς οἰκείας ἀρετὰς ὑποφαίνοντα. Διὸ ἐδεῖτο καὶ αὐτὸς ἐπὶ τῷ παιδὶ τῆς θεϊκῆς εὐεργεσίας τυχεῖν (37). Καὶ οἱ μὲν πρεσβύτεροι τῶν Ἰουδαίων μικρῶν ἕνεκα τὴν χάριν αἰτοῦσι, τῶν εἰς τὴν συναγωγὴν γενομένων ἀναλωμάτων· ὁ δὲ Κύριος οὐκ ἐπὶ τούτῳ δίδωσιν ἑαυτὸν, ἀλλ' ἐπὶ τῷ πολὺ μείζονι, πίστιν κατεργάσασθαι διὰ τῆς δυνάμεως εἰς πάντας ἀνθρώπους βουλόμενος· καὶ χαρίσασθαι μὲν τῷ ἑκατοντάρχῃ ἐπιτηδείως ἔχοντι, καθηγήσασθαι δὲ καὶ τοῖς ἄλλοις διὰ τούτου πρὸς τὴν πίστιν. Καὶ οὐδήπουθεν ἀγνοεῖ τὸ μέλλον, ὅτι μέλλει πυθόμενος ὁ ἑκατόνταρχος ἐφικνούμενον εἰς τὴν οἰκίαν παραιτεῖσθαι· ἀλλ' εἰδὼς τὴν μέλλουσαν ἐξ εὐλαβείας παραίτησιν, ἐπινεύει τῇ πιστῇ ἀξιώσει, ἑκατέρᾳ κινήσει τοῦ ἀνθρώπου τὸ οἰκεῖον ἐφαρμόζων· τῇ μὲν ἀξιώσει τὴν ἐπαγγελίαν καὶ τὴν ἀκολούθησιν, τῇ δὲ παραιτήσει τὴν δύναμιν, ὡς καὶ μὴ παραγενόμενος ἰάσασθαι· ὥστε οὐχ ἵνα τὴν ἑαυτοῦ πρόγνωσιν ἐπιδείξῃ, τὴν ἐκείνου δικαίως ἂν διεκώλυσεν ἀρετήν· ἀλλ' ἀτύφως κατὰ τὸν ἀνθρώπινον τρόπον, ὡς δὴ ἀγνοῶν τὸ μέλλον, ἀκολουθεῖ, ἵνα χώραν τῆς εὐλαβοῦς ἀποκρίσεώς τε καὶ προθέσεως ἐκείνῳ καταλίποι, καὶ τὴν πόῤῥωθεν ἴασιν αἰτοῦντι παράσχοι.

Τοιαῦτα τοῦ πράου Σωτῆρος ὡς καὶ πρὸ τῆς τεραστίας δυνάμεως τὰ θαυμάσια· θαυμάσιος γὰρ ἐν τούτοις οὐκ ἔλαττον ἢ ἐν τῷ τὴν νόσον ἰάσασθαι, καὶ τὸν θάνατον ἀποστῆσαι. (38) Μεθ' ὅσης μὲν ἐξουσίας ἡ τοῦ Σωτῆρος προσενήνεκται φωνὴ, ὁπόσης τε πεπλήρωτο δυνάμεως! ὅσον τε τὸ φιλάνθρωπον καὶ πρόχειρον εἰς εὐεργεσίαν, ὡς ἐξ ἑτοίμου ἐπαγγείλασθαι τὴν αὐτοῦ παρουσίαν! Οἷον δὲ καὶ τὸ θαῦμα τῆς εὐεργεσίας, οὐδ' ἔστιν ἐπαξίως νοῆσαι. Τὸ γὰρ μόνον φθέγξασθαι, καὶ ἅμα λόγῳ τὴν ἴασιν τῷ τοῦ ἑκατοντάρχου παιδὶ παρασχεῖν, καὶ ἀπαλλάξαι παραχρῆμα τοῦ νοσεῖν τὸν παρὰ βραχὺ τῷ θανάτῳ κατεσχημένον, πῶς οὐ Θεὸν ἀληθῶς διὰ θνητῆς φωνῆς φθεγξάμενον παρίστη (39); Οὐ πάρεστι, καὶ ὡς παρὼν ἐνεργεῖ· λόγων γὰρ Θεοῦ καὶ ἔργων οὐδὲν τὸ μεταξύ. Καὶ οὐ μέχρι λόγων γέγονε τῷ ἑκατοντάρχῳ ὁ ἔπαινος, ἀλλὰ καὶ τὸν νοσοῦντα ὑγιῆ ἀπέδωκεν ἐπὶ τῆς πίστεως, καὶ λαμπρὸν αὐτῷ πλέκει τὸν στέφα-

A pulos edocuerunt, quandoquidem immortalis vitæ a Servatore documenta certa perceperant.

IV.

Nobilis quidam vir erat in Romano exercitu ordinem ducens et dignitatem adeptus; cujus cum dilectus famulus paralysi laborans domi jaceret, conscius simul qualia Servator erga alios exprompsisset prodigia, ægrotos sanans, omnemque morbum ac languorem depellens, mente reputans haud esse humanum id genus miraculorum, accedit tanquam ad Deum, haud spectans visibile corporis organum, quo cum hominibus sermones serebat, sed invisibilem potius Deum qui mortali in specie propriam virtutem demonstrabat. Quamobrem rogabat et ipse ut puero suo divinam beneficentiam
B impetraret. Et Judæorum quidem seniores, levi de causa beneficium id postulabant, nempe quia centurio impensas erga ipsorum synagogam fecisset; Dominus autem haud ei rei curam intendebat, sed multo majori, nempe ut fidem potentiæ suæ apud cunctos homines astrueret. Dum enim centurioni bona mente prædito favebat, cæteris simul ad suscipiendam fidem dux fiebat. Neque sane ignorabat fore ut centurio accessum ejus ad suas ædes deprecaretur, sed tamen, sciens licet futuram ejus religiosam deprecationem, ingenuæ petitioni annuit, utrique hominis voto suam accommodans voluntatem; petitioni quidem promissionem et profectionem; deprecationi autem, quominus iret, potentiæ
C vim qua sine præsentia medicinam fecit. Neque enim, ut suam prævisionem ostenderet, illius recte virtutem impedivisset; sed sine fastu, humano more, quasi rem futuram ignorans, sequebatur centurionem, ut locum piæ illius responsioni ac propositioni relinqueret, et valetudinem eminus etiam petenti præberet.

Hi sunt mansueti Servatoris, magis etiam quam prodigiorum potentia, admirandi actus. Plane in his haud minus fuit mirabilis, quam cum morbum depulit mortemque prohibuit. Quanta certe cum potestate Servatoris vox prodiit, quantaque vi prædita! quanta demum benignitas atque ad benefaciendum proclivitas, cum se paratissimum ad proficiscendum nuntiavit! Profecto beneficii hujus
D admirabilitatem nemo digne æstimabit. Nam dicere tantummodo, et una cum verbo sanitatem centurionis puero largiri, ac repente morbo expedire eum qui in mortis limine versabatur, quidni vere Deum humana voce loquentem demonstrat? Non adest, et veluti præsens operatur: nam inter Dei verba et opera nihil interest. Neque laus centurioni tributa verborum tenus fuit, sed et ægrum puerum ob illius fidem sanavit, atque ita splendidum præmium contulit. Dixit enim, moxque opera præ-

(35) Cod. L. f. 4. b. Syr. lib. IV, 2.

(36) Vocabulum ἐπειλημμένος quomodo explicetur ex Syro Anglice, *was in a state of suspense*. non satis intelligo; nisi forte Syrus legit ἀπειλημμένος, et quidem translata interpunctione.

(37) Exin aliquanto tractu Græcus textus tantummodo sine Syriaco.

(38) A. f. 114; L. f. 5, b; Syr. IV, 3.

(39) Hic quoque septem fere versus desiderantur in Syro, vel certe in Græco abundant.

dictionis testis subsecuta est; nam puer statim convaluit.

Quod si quis hanc rem ægre sibi ob prodigii magnitudinem persuadeat, haud tamen de prædictione recte dubitabit, ex qua evidentior facti demonstratio conficitur, si quis reputet, unicum Romanum hominem fuisse qui ad Servatorem accessit, quique majorem etiam magisque benevolam, quam Judaica natio, fecit Christi confessionem; noster vero Servator multos pro uno, æque ac hunc, ad se accessuros affirmat ex orientalibus regionibus, itemque ex occidentalibus, qui ob suam Christi cognitionem et confessionem, haud minorem a Deo consequentur honorem quam Hebræorum parentes. Namque et horum patriarcha, celeber ille Abrahamus, ex irreligiosis parentibus ortus, vitam commutavit, a polytheismi errore recedens, unumque universalem Deum ipse agnovit. Quin etiam ejus filiis Isaaco atque Jacobo similes fores innumeros per universum orbem, præsertim vero orientis et occidui solis populos, prædixit. Denique momenti maximi superaddit his prædictionem; nempe quod Judæi ipsi, Deo charorum illorum posteri, qui Abrahamum jactabant, Isaacum atque Jacobum, propter suam adversus Deum vecordiam et incredulitatem, ceu scientiæ lumine orbati, in tenebras exteriores expellendi essent: sic nimirum imperitiam illorum, summamque inscitiam, et salutaris luminis orbitatem prædicens. Hinc rerum oportet exitum animadvertere, atque adeo oculis contemplari, quomodo Judæi, qui dictorum hominum Deo charorum genus esse gloriantur, ejecti fuerint non regno Dei tantummodo, verum etiam sacra ipsorum regalique metropoli: exemplo autem unius, qui olim ad Servatorem accessit, centurionis, innumerabilis hominum multitudo ex nationibus cunctis, æque ac ille, Christo adjuncta sit, quæ ab eo edocta, eumdem quem inclyti illi apud Hebræos viri, Deum agnoscere, parem illis ab universali rege Deo mercedem recipere digna fuit.

νον. Εἶπε γάρ, καὶ τὸ ἔργον ἠκολούθησε μαρτυροῦν τῇ προῤῥήσει· καὶ ἰάθη ὁ παῖς αὐτίκα.

Ἀλλ' εἰ πρὸς τοῦτό τις δυσπίστως ἔχει διὰ τὴν τοῦ θαύματος ὑπερβολὴν, ἀλλ' οὐκ ἐπὶ προῤῥήσεως σκήπτοιτο ἂν εὐλόγως, ἐφ' ᾗ μείζων ὁ τῆς πράξεως ἔλεγχος ἀποδειχθήσεται, εἴ τις ἐν νῷ λάβοι, ὡς τότε μὲν εἷς Ῥωμαῖος ἦν ὁ τῷ Σωτῆρι προσεληλυθὼς χιλίαρχος, ὁ δὴ μείζονα καὶ εὐγνωμονεστέραν τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἐνδειξάμενος τὴν εἰς αὐτὸν ὁμολογίαν· ὁ δ' ἡμέτερος Σωτὴρ πολλοὺς ἀνθ' ἑνὸς ἔσεσθαι τοὺς κατ' ἐκεῖνον μέλλοντας αὐτῷ προσιέναι ἐκ τῶν τε πρὸς ἕω καὶ ἀνατολὴν κλιμάτων, τῶν τε κατὰ δυόμενον ἥλιον οἰκούντων θεσπίζει, τοὺς διὰ τῆς εἰς αὐτὸν ἐπιγνώσεώς τε καὶ ὁμολογίας τῆς ἴσης παρὰ Θεῷ τιμῆς τοῖς Ἑβραίων προπάτορσι καταξιωθησομένους· ὅτι δὴ κἀκείνων ὁ προπάτωρ, αὐτὸς δὴ ὁ βοώμενος Ἀβραὰμ ἐκ πατέρων ὁρμώμενος δεισιδαιμόνων μετεβάλλετο τὸν βίον, τῆς μὲν πολυθέου πλάνης ἀναχωρήσας, ἕνα δὲ τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν ἐπιγνοὺς ὁδί· καὶ τοῖς αὐτοῦ παισὶ τῷ Ἰσαὰκ καὶ τῷ Ἰακὼβ ὁμοίους ἔσεσθαι μυρίους καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης, καὶ τούτων μάλιστα τὰ πρὸς ἕω ἔθνη, καὶ τοὺς κατὰ δυόμενον ἥλιον οἰκοῦντας προαγορεύει· προστίθησί τε τούτοις τὸ μέγιστον τῆς προῤῥήσεως· αὐτοὶ Ἰουδαῖοι τῶν θεοφιλῶν ἐκείνων ἀπόγονοι, τὸν Ἀβραὰμ αὐχοῦντες καὶ τὸν Ἰσαὰκ καὶ τὸν Ἰακὼβ, διὰ τὴν εἰς αὐτὸν ἀλογίαν τε καὶ ἀπιστίαν, ὡς ἂν τοῦ τῆς γνώσεως φωτὸς ἀπεστερημένοι, ἀπόβλητοι γενήσονται εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον, τὴν ἄγνοιαν αὐτῶν καὶ τὴν ἐσχάτην ἀμαθίαν, τοῦ τε σωτηρίου φωτὸς τὴν στέρησιν ὧδέ πη προαναφωνήσας. Ἔνθα δὴ ἐπιστῆσαι τοῖς ἀποτελέσμασι προσήκει τὸν νοῦν, ὀφθαλμοῖς τε αὐτοῖς παραλαβεῖν, ὡς Ἰουδαῖοι μὲν, οἱ τῶν εἰρημένων θεοφιλῶν ἀνδρῶν γένος εἶναι σεμνυνόμενοι, ἔκβλητοι γεγόνασιν οὐ τῆς τοῦ Θεοῦ βασιλείας μόνον, ἀλλὰ καὶ τῆς αὐτῶν ἱερᾶς καὶ βασιλικῆς μητροπόλεως· ἐπὶ δὲ ἑνὸς τοῦ πάλαι τῷ Σωτῆρι προσεληλυθότος χιλιάρχου ἄφατος ἀνδρῶν ἀριθμὸς ἐξ ἁπάντων τῶν ἐθνῶν ὁμοίως ἐκείνῳ τῷ Χριστῷ προσιόντων, καὶ διὰ τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας τὸν τῶν παρ' Ἑβραίοις λαμψάντων ἀνδρῶν ἐπιγνόντων Θεὸν, τῆς ἴσης αὐτοῖς ἐκείνοις ἠξίωνται παρὰ τῷ παμβασιλεῖ Θεῷ ἀμοιβῆς.

V.

Mandat Petro Dominus ut ad prædam retia demittat; qui quidem jussum exsequitur. Cum autem magnam piscium multitudinem conclusissent, et retia pondere gravata dirumperentur, opem petunt a vicina navicula; atque ita extractis piscibus utramque scapham repleverunt, in tantum ut mergi periclitarentur. Quamobrem admiratione Petrus perculsus, indignum se confitebatur ut Servator ad se veniret. Ille autem, qui tanquam futuri temporis imaginem ipsi ostenderat, interpretationem quoque facit, aitque: *Noli timere; abhinc enim eris homines ad vitam capiens.* Cunctis vero simul: *Venite post me, faciamque vos piscatores hominum.* Galilæos homines, viles rusticanos, nihil præter Syrorum dialectum scientes, arte hu-

Ε'.

(40) Παρακελεύεται μὲν τῷ Πέτρῳ ὁ Κύριος χαλάσαι εἰς ἄγραν τὰ δίκτυα· ὁ δὲ τὸ προστεταγμένον ἐποίει. Ὡς δὲ συνέκλεισαν πλῆθος ἰχθύων πολὺ, καὶ διεῤῥήγνυτο τὰ δίκτυα τῷ πλήθει βαρούμενα, προσκαλοῦνται μὲν εἰς βοήθειαν τοὺς ἐν τῷ γειτνιῶντι πλοίῳ· εἶτ' ἀνελκύσαντες τοὺς ἰχθύας, πληροῦσιν ἄμφω τὰ σκάφη, ὡς κινδυνεύειν αὐτὰ βυθισθῆναι· ἐφ' οἷς ὁ Πέτρος ἀποθαυμάσας ἐξεπλάγη, ἀνάξιόν τε ἑαυτὸν τῆς σωτηρίου ἐπιβάσεως ὡμολόγει (41). Ὁ δ' ὥσπερ ἐπιδείξας αὐτῷ τὴν τοῦ μέλλοντος εἰκόνα διασαφεῖ τὴν ἑρμηνείαν, καί φησι πρὸς αὐτόν· *Μὴ φοβοῦ· ἀπὸ τοῦ νῦν ἀνθρώπους ἔσῃ ζωγρῶν*· πρὸς δὲ πάντας· *Δεῦτε ὀπίσω μου, καὶ ποιήσω ὑμᾶς ἁλιεῖς ἀνθρώπων.* Γαλιλαίους ἄνδρας, εὐτελεῖς,

(40) Cod. A, f. 83. Syr. lib. IV, 6.

(41) Hactenus fragmentum recitatur Græce etiam a cl. Leo p. 216, ex cod. Vindob. Sed multo longius prosequitur in codice nostro Vatic. A. f. 83.

ἀγροίκους, οὐδὲν πλέον τῆς Σύρων φωνῆς ἐπισταμένους, A ἀλλὰ καὶ τὸ ἐπιτήδευμα ταπεινὸν τῆς ἁλιείας μετερχομένους, εἰκότως ὁ Σωτὴρ ἡμῶν θηρευτὰς ἀνθρώπων καὶ κήρυκας τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας ποιήσειν ἐπηγγέλλετο, καὶ πεποίηκεν οὐ ψευσάμενος τὴν ὑπόσχεσιν, παριστὰς Θεοῦ δύναμιν ἐνεργητικὴν τοῦ πράγματος. Εἰ μὲν γὰρ, λογίους τινὰς καὶ σοφοὺς, ἢ καὶ τῶν παρὰ Ἰουδαίοις ἀνθρώπων ἐνδόξων καὶ πλουσίων προσαγόμενος, τούτοις ἐκέχρητο διδασκάλοις τῶν αὐτοῦ λόγων, κἂν εἰκὸς ἦν ἀνθρωπινώτερον ἐπινενοῆσθαι τὸ πρᾶγμα· οὕτω γοῦν οἱ πλείους τῶν ἀνθρώπων εἰώθασιν ὑποτάττεσθαι, ἢ χρήμασιν ὑπὸ πλουσίων δελεαζόμενοι, ἢ λόγων περιβολῇ καὶ φαντασίᾳ σοφίας ἀπατώμενοι, ἢ ὑπεροχὰς ἐνδόξων προσώπων καταπληττόμενοι. Ὁ δὲ μὴ τοιούτοις χρησάμενος μαθηταῖς, τοὐναντίον δὲ πένησι καὶ ἀδόξοις, B καὶ τὸν λόγον ἰδιώταις, Σύροις τε τὴν φωνὴν, καὶ τὸ σχῆμα ταπεινοῖς, καὶ εὐτελέσιν ἔργῳ, δῆλος ἦν μόνῃ τῇ θεϊκῇ δυνάμει χρώμενος, ἣν ἐνεδείξατο πρῶτα μὲν φωνῇ μιᾷ προσκαλεσάμενος αὐτοὺς καὶ ἀκολούθους (42) αὐτοῦ καταστήσας, κἄπειτα ἐπαγγειλάμενος σαγηνευτὰς καὶ ἁλιεῖς ἀνθρώπων ποιήσειν αὐτοὺς, ἵν' ἀνθ' ὧν εἶχον δικτύων, λαβόντες παρ' αὐτοῦ τὴν ἀπὸ παντοίων λόγων νομικῶν τε καὶ προφητῶν, τῶν τε τῆς ἐνθέου διδασκαλίας αὐτοῦ πλακεῖσαν σαγήνην ἐμβάλλωσιν εἰς τὴν τοῦ ἀνθρωπείου βίου θάλατταν, καὶ περιβάλλωσιν ὅσους ἂν εὕρωσι, πληροῦντες τὰ ἑαυτῶν λογικὰ δίκτυα παντὸς γένους λογικῶν ἰχθύων.

Ἀλλὰ ταῦτα μὲν διὰ φωνῆς ἀκουόμενα ῥήματα C καὶ ψόφοι, καὶ πλέον ὑπῆρχεν οὐδέν· τῆς δ' ἐνθέου δυνάμεως τὸ ἔργον οὐκ εἰς μακρὰν παρεστήσατο· αὐτὰ δὴ ταῦτα τὰ διὰ τῶν λόγων προηγορευμένα τοῖς ἔργοις ἐπιτελέσας, ὡς ἐν βραχεῖ χρόνῳ τὴν σύμπασαν ἀνθρώπων οἰκουμένην μυρία πλήθη τῶν σαγηνευθέντων ὑπὸ τῶν ἰδιωτῶν τούτων ἀνδρῶν κτήσασθαι, πληρωθῆναί τε Ἐκκλησιῶν πάντα τόπον Ἑλλήνων τε καὶ βαρβάρων, διὰ μίαν ἐκείνην ἐπαγγελίαν τῆς θεϊκῆς φωνῆς, δι' ἧς οὐ διδάξειν τοὺς ἑαυτοῦ μαθητὰς, ἀλλ' αὐτὸς ποιήσειν αὐτοὺς ἁλιέας ἀνθρώπων ἐπηγγείλατο. Ὥστ' οὐ προέγνω μόνον οὔτε προέφησε τὸ μέλλον, ἀλλὰ καὶ ποιητὴς τοῦ τηλικούτου κατορθώματος ἀποπέφανται· εἶπέ τε τῷ λόγῳ, καὶ πεποίηκε τῷ ἔργῳ· παρέστησέ τε τὸ μέλλον διὰ συμβόλου καὶ εἰκόνος, καὶ δι' αὐτῆς ἐνεργείας ἀπ- D επλήρωσε. Τοῖς γὰρ πάλαι πρότερον ἐν σκοτίᾳ φωτὸς ἀληθείας, καὶ Θεοῦ γνώσεως ἐν νυκτὶ καταπονηθεῖσι, καὶ μηδένα πρὸς σωτηρίαν θηρεῦσαι δεδυνημένοις, ἐπιλάμψας τὸ ἑαυτοῦ φέγγος, ἐν ἡμέρᾳ καὶ φωτὶ γενομένοις προστάττει, οὐ τῇ οἰκείᾳ ἐπιστήμῃ, τῷ δὲ αὐτοῦ ῥήματι θαρσοῦντας, ἐπιβάλλειν τῷ βυθῷ τὰ δίκτυα. Οἱ δὲ τοσαῦτα συνήγαγον ἰχθύων πλήθη, ὡς διαῤῥήγνυσθαι μὲν τὰ θηρευτικὰ ὄργανα, κινδυνεύειν δὲ εἰς βυθὸν χωρεῖν ἀπὸ τοῦ φόρτου τὰ πλοῖα.

Ἐπεὶ δὲ ταῦθ' οὕτως προσταττόμενα τὸν Πέτρον εἰς ἔκπληξιν καὶ φόβον οὐ τὸν τυχόντα ἦγεν· Ἀλλὰ ταῦτά σε, φησὶ πρὸς αὐτὸν ὁ Σωτὴρ, μήπω ἐκπληττέτω· παιδιαὶ γὰρ ἔτι ταῦτα καὶ μελλόντων εἰκόνες· οἱ δὲ μὲν ἰχθύες ἄναυδοι καὶ ἄλογοι, καὶ ταῦτα σκάφη

mili, id est piscatoria, non sine causa Servator noster, venatores hominum suæque doctrinæ præcones se facturum pollicebatur; fecitque, haud fallens promissum, Dei nempe potentiam rei effectricem expromens. Nam si litteratos aliquos et sapientes, vel etiam ex Judæis nobiles divitesque viros eligens, his usus esset magistris doctrinæ suæ, utique humanum potius negotium id credi poterat. Sic enim plerique hominum solent semet subjicere, vel pecunia a divitibus inescati, vel litterarum specie et sapientiæ præstigio decepti, vel eminentiam personarum illustrium admirantes. Jesus autem cum haud talibus sit usus discipulis, sed e contrario pauperibus et obscuris, ac litteratura idiotis, lingua Syris, habitu humili, operaque vili, exploratum est eum divinam tantum adhibuisse potentiam; quam ostendit primo quidem dum una vocula eos invitavit asseclasque suos fecit, deinde spondens captores piscatoresque hominum a se factum iri; ut pro retibus quæ nunc tenebant, sumentes ab eo litterarum omnium legalium ac propheticarum, necnon divinæ ipsius doctrinæ sagenam, in humanæ vitæ mare jactarent, quotquot occurrerent irretirent, genere omni rationalium piscium retia sua rationalia complentes.

Atque hæc ex vi vocis tantum audita, verba erant et sonitus, prætereaque nihil. Sed enim divinæ virtutis efficientia haud multo post rata exhibuit; cum hæc ipsa verbalia promissa factis complevit, ita ut brevi tempore universum humani incolatus orbem, innumeramque multitudinem captorum ab his idiotis hominum, Christus adeptus sit, plenaque Ecclesiis evaserint loca omnia tum Græcorum tum etiam barbarorum, propter illam unicæ divinæ vocis promissionem, qua haud se discipulos suos docturum, sed reapse piscatores hominum effecturum spopondit. Quamobrem non præscivit modo vel prædixit rem futuram, sed effector facinoris tanti apparuit, dixitque verbis, et opere exsecutus est; idque fore, symbolo portendit atque imagine, simulque ipsa efficacia complevit. Namque hos discipulos, qui antea veritatis lumine carebant, et per noctem divina notitia carentem laboraverant, neminemque ad salutem lucrari potuerant, ipse lumine suo illustrans, et in diurna luce constituens, jubet non propria peritia, sed ipsius verbo confisos, retia in pelagus jacere. Hi vero tantam collegerunt piscium multitudinem, ut et piscatoria instrumenta rumperentur, et ipsæ naviculæ demergi pondere periclitarentur.

Quia vero talia imperata, Petrum in stuporem metumque non modicum abduxerant; Haud hæc, inquit ei Servator, magnopere te commoveant: ludicra enim hæc sunt adhuc, et futurarum rerum imagines: pisces quidem muti, et irrationales;

(42) Vocabulum ἀκολούθους magis proprie vellem a Syro fuisse redditum. Ita etiam quod sequitur σαγηνευτάς.

hæque naviculæ ac retia ex inanimi materia constant. Sed non ita se habent res ab ipsis significatæ. Paulo post itaque, imo vero ex hoc tempore, eris homines ad vitam capiens: ab hac laborifera et infructuosa piscatione expeditus, rationalium animantium, non autem irrationalium, factus captator: neque jam ex maris abysso, sed ex salsa mundi amaritudine, et tenebrosis irreligiositatis ac nequitiæ latebris ad intellectualem lucem purumque aerem respirandum protrahes eos quos tu prædaberis: imo incolumi vita capies, quatenus vitam illis, non mortem afferes. Et marini quidem pisces in tenebris atque abysso antea viventes, statim ac lucem aerisque respirationem participant, pereunt: at vero homines, qui a te capientur, ex ignorantiæ tenebris ad divini generis vitam piscatu tuo transferentur. Ideo tu deinceps ad vitam homines capies.

Hæc divina virtute prædixit Servator, hæc fideliter vereque a se dicta idem demonstravit. Nimirum retium ille jaculator, piscator, Syrus, pro captura piscium, quantas hominum myriadas ceperit ineffabilis doctrinæ retibus divina virtute contextis, comprehendi numero nequit. Arcana, ab iis quæ apparuerunt, demonstrantur. Nam quæ spatiosa mundi ætas, ante Servatoris Dei manifestationem, non attulit; quæ neque Moyses, Hebræorum legislator, neque post Moysen prophetæ Dei multum laborantes per totam noctem ante Christi adventum, efficere potuerant; hæc Galilæus, pauper, loquela barbarus, idem, inquam, ille Petrus confecit. Rerum autem a Petro tunc peractarum demonstrationes sunt, quæ mox inclaruerunt Ecclesiæ, multo magis rationalium piscium plenæ, quam illæ naviculæ irrationalium; cujusmodi est Cæsariensis in Palæstina Ecclesia, item Antiochiæ Syriaticæ, itemque ipsius Romanæ urbis Ecclesia. Has enim ipsum Petrum Ecclesias, et circumstantes omnes composuisse, traditum memoriæ est: necnon et illas Ægypti, cum ipsa Alexandrina idem pariter, etsi non per seipsum, per Marcum tamen discipulum suum, constituit. Namque is interim per Italiam et omnes circa illam gentes occupabatur; sed suum alumnum Marcum edocendæ Ægypti genti capiendæque destinavit.

καὶ δίκτυα ἐξ ἀψύχου ὕλης κατεσκευασμένα· ἀλλ' οὐ τοιαῦτα τούτων τὰ παραδείγματα. Μικρὸν γοῦν ὕστερον, μᾶλλον δὲ ἐντεῦθεν ἤδη καὶ ἀπὸ τοῦ νῦν ἀνθρώπους ἔσῃ ζωγρῶν· τῆς μὲν μοχθηρᾶς ταύτης καὶ ἀνωφελοῦς ἀπαλλαγεὶς ἁλιείας, λογικῶν δὲ ζώων ἀντὶ τῶν ἀλόγων θηρευτὴς γινόμενος· καὶ οὐκέτι ἐκ βυθῶν θαλάττης, ἐκ δὲ τῆς ἁλμυρᾶς τοῦ βίου πικρίας, ἐκ σκοτίων τε μυχῶν ἀθεότητος καὶ κακίας εἰς φῶς νοερὸν καὶ καθαρὰν πνοὴν ἀνελκύσεις τοὺς ὑπὸ σοῦ θηρευσομένους, μᾶλλον δὲ ζωγρήσεις αὐτοὺς διὰ τοῦ ζωὴν αὐτοῖς (43) ἀλλ' οὐ θάνατον προξενεῖν. Οἱ μὲν γὰρ ἐκ πελάγους ἰχθύες, ἐν σκότῳ καὶ βυθῷ πρότερον ζῶντες, αὐτίκα φωτὸς καὶ πνοῆς μεταλαχόντες ἀπόλλυνται· οἱ δὲ, ἐξ ἀνθρώπων ὑπὸ σοῦ θηρευθησόμενοι, ἐκ σκότους ἀγνοίας μεταβάλλοντες ἐπὶ ζωὴν ἔνθεον ἀγρευθήσονται. Διὸ καὶ ζωγρῶν ἔσῃ ἀπὸ τοῦ νῦν ἀνθρώπους.

(44) Ταῦτα θεϊκῇ δυνάμει προηγόρευσεν ὁ Σωτήρ· ταῦτα τοῖς ἔργοις πιστὰ καὶ ἀληθῆ ἐπέδειξεν ὁ αὐτός· ἤγουν ἀμφιβολεὺς ἐκεῖνος, ὁ ἁλιεὺς, ὁ Σύρος, ἀντὶ τῆς τῶν ἰχθύων θήρας, ὅσας ἀνθρώπων ἐσαγήνευσε μυριάδας λόγων ἀποῤῥήτων δικτύοις θεϊκῇ δυνάμει πλακεῖσιν, ουκ ἔστιν ἀριθμῷ περιλαβεῖν δυνατόν. Ὄψις δ' ἀῤῥήτων (45) τὰ φαινόμενα· ἃ γὰρ ὁ μακρὸς αἰὼν τοῦ βίου πρὸ τῆς τοῦ Σωτῆρος θεοφανείας οὐκ ἤνεγκεν, ἃ μήτε Μωϋσῆς ὁ τῶν Ἑβραίων νομοθέτης, μήτε οἱ μετὰ Μωϋσέα τοῦ Θεοῦ προφῆται πολλὰ καμόντες διὰ πάσης νυκτὸς τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ καταπράξασθαι μὴ δεδύνηνται, ταῦτα ὁ Γαλιλαῖος, ὁ πένης, ὁ βάρβαρος τὴν φωνὴν (46), αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ Πέτρος κατεπράξατο. Δεῖγμα δὲ τῶν τότε ἐπιτελεσθέντων πρὸς Πέτρου αἱ εἰς δεῦρο διαλάμπουσαι Ἐκκλησίαι, πολὺ μᾶλλον τῶν τότε σκαφῶν λογικῶν ἰχθύων πληθύουσαι· οἷα ἡ κατὰ Καισάρειαν τῆς Παλαιστίνης τυγχάνει, οἷα ἡ ἐπὶ Ἀντιοχείας τῆς κατὰ τὴν Συρίαν, οἷα ἡ ἐπὶ αὐτῆς τῆς Ῥωμαίων πόλεως (47)· τάσδε γὰρ αὐτὸς ὁ Πέτρος τας Ἐκκλησίας, καὶ τὰς ἀμφ' αὐτὰς ἁπάσας συστησάμενος μνημονεύεται (48), καὶ τὰς ἐπ' Αἰγύπτου καὶ κατ' αὐτὴν τὴν Ἀλεξάνδρειαν πάλιν αὐτὸς, οὐ μὴν δι' αὐτοῦ, διὰ δὲ Μάρκου τοῦ μαθητευθέντος αὐτῷ κατεστήσατο. Αὐτὸς μὲν γὰρ ἀμφὶ τὴν Ἰταλίαν καὶ πάντα τὰ ἀμφὶ ταύτην ἔθνη ἐσχόλαζε (49), τὸν δ' αὐτοῦ φοιτητὴν Μάρκον τῶν κατ' Αἴγυπτον διδάσκαλον καὶ σαγηνευτὴν ἀποδέδειχεν.

(43) In his commatibus variat aliquantum seu fit obscurus Syrus.

(44) A. f. 83. b. Syr. IV, 6.

(45) Cod. noster Græcus A. f. 83 b. habet ἀλλήλων. Sed Syrus interpres sine dubio legit ἀῤῥήτων (quod et nos prætulimus), quoniam Anglice video *something hidden*.

(46) Syrus haud intellexisse videtur dictionem, βάρβαρος τὴν φωνήν, si certe dicit *by means of its voice*.

(47) In Syriaco opusculo a me edito (*Script. vet.* t. X) quod inscribitur *Canones seu doctrina Apostolorum*, dicitur p. 7: *Accepit manum sacerdotalem Apostolorum Roma civitas et tota Italia, atque Hispania, ac Britannia et Gallia, cum reliquis aliis regionibus finitimis, ab ipso Simone Cepha, qui ascenderat ab Antiochia, et fuit præceptor ac rector in Ecclesia, quam ibi ædificavit, et in finitimis.* Jam vero quod hoc opusculum, in Romano chartaceo codice cum Ebediesu sæculi XIII auctore copulatum, nunc in codice sæculi sexti aut septimi a doctis quoque Anglis compertum fuerit, sane gaudeo; sic enim ejus cum ætate augetur auctoritas. Quod autem in editionem Latinam meam irrepserit *Bithynia* pro *Britannia*, cum tamen mea ipsa Syriaca editio recte habeat p. 174, *Brutania*, ut Syrus noster pronuntiat, id non sine aliqua, ut puto, mentis evagatione vel typorum mendo fieri potuit. (Namque Aloysii Assemani Latinum scriptum, quid habeat, neque nunc memini, nec scire interest.) Quis enim inter Galliam et Hispaniam, *Bithyniam* potius quam *Britanniam* serio collocet!

(48) Hic aliquantum abludit a Græco Syrus. Porro semel adhuc aio, me Syriacum librum (quo careo), nonnisi ex Anglicana interpretatione cognoscere.

(49) Adhuc a Græci textus sensu deflectit Syrus.

Ὅμοια δ' ἂν εὕροι τις τῷ Πέτρῳ, τὸν νοῦν ἐπιστήσας, καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μαθητῶν, οὓς ἐπαγγειλάμενος ποιήσειν ἁλιεῖς ἀνθρώπων, ἔργῳ τὸν λόγον ἔδειξεν· εἰσέτι γοῦν καὶ νῦν ὁ αὐτὸς ἐνεργεῖ καὶ ποιεῖ, πανταχοῦ γῆς παρὼν, καὶ [κατὰ] πᾶσαν τὴν ἀνθρώπων οἰκουμένην τὰ αὐτοῦ λογικὰ δίκτυα (50) πληρῶν ἐκ παντὸς γένους λογικῶν ἰχθύων καὶ βαρβάρων τε καὶ Ἑλλήνων, ἀνασπῶν τοῦ τῆς κακίας βυθοῦ καὶ τοῦ τῆς ἀθεότητος σκότους τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς, ἀνέλκων τε αὐτὰς ἐπὶ τὸ φῶς τῆς ὑπ' αὐτοῦ παραδοθείσης ἐνθέου γνώσεως. Οὕτω δὲ καὶ Ἰωάννου τοῦ υἱοῦ Ζεβεδαίου, ὃν ἐπὶ τῆς ἁλιείας, ἅμα τῷ πατρὶ καὶ τῷ ἀδελφῷ καταρτίζοντα τὰ δίκτυα θεασάμενος, τῆς αὐτῆς ἠξίωσε κλήσεώς τε καὶ ἐπαγγελίας, καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἐκλάμπει τοὔνομα, καὶ οἱ λόγοι τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς καταυγάζουσι, διὰ τῆς αὐτοῦ παραδοθείσης τοῦ Εὐαγγελίου γραφῆς, παντοίᾳ γλώττῃ Ἑλληνικῇ τε καὶ βαρβάρῳ μεταβληθείσης (51), εἰς ἐξάκουστόν τε πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν ἐφ' ἑκάστης ἡμέρας κηρυττομένης.

(52) α'. Ἐπειδήπερ ἐν προφητείαις ἀναγράπτοις εἰς αὐτοῦ πρόσωπον εἴρηται προφητικῶς, *Αἴτησαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου, καὶ τὴν κατάσχεσίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς*, διὰ τοῦτο, ὡς ἂν τῆς προφητικῆς μαρτυρίας ἔργῳ νῦν πληρωθείσης, φησὶ τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς, κατὰ μὲν τὸν Ματθαῖον, *Ἐδόθη μοι πᾶσα ἐξουσία ὡς ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς*· κατὰ δὲ τὸν Λουκᾶν, ὅτι δεῖ κηρυχθῆναι ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ μετάνοιαν καὶ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν εἰς πάντα τὰ ἔθνη· τῶν μὲν γὰρ κατ' οὐρανὸν ἐξ αἰῶνος ἐπεῖχε τὴν βασιλείαν, τῶν δ' ἐπὶ γῆς νῦν αὐτῷ δεδόσθαι φησὶ τὴν ἀρχήν. Πάλαι μὲν γὰρ, ὡς Μωϋσῆς μαρτυρεῖ, ἄγγελοι Θεοῦ ἦσαν τοὺς ἐπὶ γῆς ἐγκεχειρισμένοι· διατραπείσης δὲ τῆς ἀνθρωπότητος ἐπὶ τὴν πολύθεον πλάνην, καὶ τῶν ἐπιστατούντων ἀγγέλων μηδὲν πρὸς τοῦτο ἐπικουρεῖν δυναμένων, αὐτὸς δὴ λοιπὸν ὁ τῶν ὅλων Σωτὴρ διὰ τῆς αὐτοῦ θεοφανείας, μετὰ τὴν κατὰ τοῦ θανάτου νίκην διδάσκει, ὅτι μηκέτ' ἀγγέλοις, ἀλλ' αὐτῷ πρὸς τοῦ Πατρὸς ἡ τῶν ἐπὶ γῆς ἐθνῶν ἐξουσία δέδοται. Διὸ τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς οὐ πρότερον, ἀλλὰ νῦν παρεκελεύσατο περιελθεῖν καὶ μαθητεῦσαι πάντα τὰ ἔθνη. Ἀναγκαίως δὲ προστίθησι τὸ μυστήριον τῆς ἀποκαθάρσεως· ἐχρῆν γὰρ τοὺς ἐξ ἐθνῶν ἐπιστραφέντας, παντὸς μολυσμοῦ καὶ μιάσματος διὰ τῆς αὐτοῦ δυνάμεως ἀπο-

Petri gestis similia, si quis modo mentem advertat, inveniet cæterorum quoque Servatoris discipulorum gesta, quos cum promisisset piscatores hominum facere, sermonis veritatem opere demonstravit. Ad hanc igitur usque diem idem operatur et efficit, ubique præsens, et per universum humani incolatus orbem rationalia retia sua omni genere rationalium piscium replens, Græcorum et barbarorum, de profundo nequitiæ, extrahens hominum scilicet animas de atheismi tenebris, easque ad lumen traditæ ab se Dei notitiæ extollens. Sic etiam Joannis Zebedæo geniti, quem in piscatione visum cum parente ac fratre retia reficientem, eadem vocatione ac promisso dignatus est, Joannis, inquam, per universum orbem nomen splendet; cujus item sermones hominum animas illuminant in tradita ab eo Evangelii scriptura, quæ in omne idioma Græcum barbaricumque conversa, ad aures omnium gentium quotidie recitatur.

1. Quia in scriptis vaticiniis de ipsius persona prophetice dictum est : *Postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ* [91], propterea tanquam si propheticum testimonium nunc jam in rem collatum fuisset, dicit discipulis suis, secundum Matthæum quidem [92], *Data est mihi omnis potestas in cœlo et in terra*, secundum vero Lucam [93], ait prædicari oportere in nomine ejus pœnitentiam et remissionem, ad omnes gentes. Nam cœlestium quidem ab æterno dominationem tenebat; terrestrium autem, nunc sibi datum principatum dicit. Olim quippe, teste Moyse [94], angelis Dei commissa erat terræ incolarum cura : sed cum genus humanum ad polytheismi errorem deflexisset, nemoque ex præpositis angelis opem ullam hac in re præstare posset, ipse deinde omnium Servator divina sua manifestatione, post relatam de morte victoriam docet, haud jam diutius angelis, sed ipsi a Patre potestatem in terræ gentes datam. Idcirco discipulis suis haud antea, sed nunc, mandavit circumire atque erudire omnes gentes. Necessario autem purgationis mysterium adjicit : oportebat enim conversos ex ethnicis, omni macula et inquinamento per ipsius virtutem purgari, diabolico nimirum et idololatrico errore et abominationibus cunctis olim

[91] Psal. II, 8. [92] Matth. XXVIII, 18. [93] Luc. XXIV, 47. [94] Deut. XXXII, 8.

(50) Cod. Gr. τῶν αὐτοῦ λογικῶν δικτύων.

(51) Animadverte Eusebii testimonium de antiquissimis SS. Bibliorum in omnium gentium linguas translationibus.

(52) Rursus mihi jucunda res accidit, quod dum Eusebii locos, quotquot sunt in Nicetæ ad Lucam catena ms., ex Græcis Latinos facerem, feliciter agnovi, postremum prædicti Eusebii locum, in penultimo scilicet atque ultimo codicis folio scriptum, pertinere totidem verbis ad *Theophaniæ* librum IV, capp. 8 et 9, prout in Anglica cl. Samuelis Lei ex Syriaco idiomate interpretatione legitur, ab initio paginæ 224 usque ad initium item paginæ 229. Nunc vero repertum a nobis originale Græcum fragmentum, in nostra quidem *Theophaniæ* editione Græca inter quintum sextumque numerum p. 121 collocandum erit. Porro Nicetam *Theophaniæ* partes modo cum ipso operis titulo, modo tantum Eusebii ascripto nomine (ut hic fecit) recitare in catena ms. solitum, jam alibi non semel diximus. Quare et nos, ante cognitas seu Anglicam seu Syriacam operis editiones, locos nudo Eusebii nomine præditos, *Theophaniæ* ascribere non potuimus; quod nunc Anglici libri beneficio effecimus : ut Anglus vicissim editor, Græca nostra originalia in librum suum, cum ei commodum erit, libenter, ut reor, transferet. Ne quid vero hic repetamus, lectores nostros ad disputata superius in *Monitis* itemque in adnotationibus sparsim dicta, ablegamus. Certe hinc apparet, citatum aliud a cl. Sam. Leo p. 224 in adn. fragmentum nostrum (apud nos col. 658), ad hunc *Theophaniæ* locum, ut ipse vellet, trahi non posse.

devinctos; nunc autem primo ex impura scelestaque vita revocatos. Atque ut his suadeant admonet, post purgationem, mystici magisterii vi peractam, haud jam præcepta Judaica, neque Moysis legitima, sed quæ ipse iis præciperet, observare. Hæc videlicet uno ore cuncti dum per gentes discurrerent tradebant constitutis in universo orbe Ecclesiis. Atque ut opus erat, hortatur, et alacriores efficit ad adeundas venatorum more gentes, et universum hominum genus erudiendum, addita promissione: *Ecce ego vobiscum sum*; secundum vero Lucam, Spiritum spondens. Hæc autem promissionis verba reipsa cumulavit: nam divina virtute cuique astans, inspirans simul et cooperans, negotii successum confirmavit, eosque magistros apud omnes gentes traditæ a se religionis constituit.

καθαίρεσθαι ἐκ τῆς δαιμονικῆς καὶ εἰδωλολάτρου πλάνης, μιάσμασί τε παντοίοις ἐνισχημένους, ἄρτι τε πρῶτον ἐξ ἀκολάστου καὶ παρανόμου βίου μεταβεβλημένους. Τούτους δὲ καὶ διδάσκειν παραινεῖ μετὰ τὴν ἀποκάθαρσιν τὴν διὰ τῆς αὐτοῦ μυστικῆς διδασκαλίας, οὐ τὰ Ἰουδαϊκὰ παραγγέλματα, οὐδὲ τὰ παρὰ Μωϋσεῖ νόμιμα, ἀλλ' ὅσα αὐτοῖς ἐνετείλατο φυλάττειν. Ταῦτα δ' ἦν ἃ δὴ συμφώνως οἱ πάντες ἐκπεριελθόντες πάντα τὰ ἔθνη παραδεδώκασι ταῖς καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης Ἐκκλησίαις. Ἀναγκαίως δὲ αὐτοὺς προτρέπει, καὶ προθυμοτέρους ἀπεργάζεται ἐπὶ τὸ θηρεῦσαι περιελθεῖν τε πάντα τὰ ἔθνη, καὶ μαθητεῦσαι πᾶν γένος ἀνθρώπων, δι' ἧς πεποίηται πρὸς αὐτοὺς ὑποσχέσεως εἰπών· *Καὶ ἰδοὺ ἐγὼ εἰμι μεθ' ὑμῶν*· κατὰ δὲ Λουκᾶν, τὸ Πνεῦμα ἐπαγγειλάμενος. Τούτῳ δὲ τῷ τῆς ἐπαγγελίας λόγῳ ἔργον ἐπιθεὶς, θεϊκῇ τε δυνάμει ἑκάστῳ συνὼν, συμπνέων τε αὐτοῖς καὶ συνεργῶν, ἐπιστώσατο τὸ κατόρθωμα, διδασκάλους τε αὐτοὺς τῶν ἐθνῶν ἁπάντων τῆς ὑπ' αὐτοῦ παραδοθείσης θεοσεβείας ἀποδεικνύμενος.

2. Hac illi promissione nixi, opere ipso illius verba complebant: protinus enim nihil morantes, omni cum alacritate ad gentium magisterium discurrebant. Tum ipso rei eventu persuasi, oculisque eum viventem cernentes qui paulo antea exstinctus fuerat, et quem cum jurejurando, propter ea quæ acciderant, negaverant; hunc, inquam, spectantes evidenter personaliterque præsentem, et more solito alloquentem, et ea quæ jam nos diximus promittentem: in tantum, ut a promisso se excidere haud posse cognoscerent, propter oblatam oculis apparitionem. Quæ nisi ita se haberent, profecto ad præcepta illa torpuissent, rusticitatis suæ et idioticæ loquelæ conscii, cujus causa officium fortasse detrectassent; recte cogitantes fieri haud posse ut homines lingua Syri, et præter artem piscatoriam omnium ignari, magistri constituerentur Græcorum simul et Romanorum, Ægyptiorum et Persarum, aliarumque gentium barbararum, legesque ferrent coram legum latoribus regibusque, contrarias iis opinionibus quæ de primariis diis ex omni ævo exstiterant. Sed hæc versare animo non licebat illis, qui vocem Dei dicentis audierant: *Ecce ego vobiscum sum;* quoniam evidenter aspexerant loquentis divinitatem morti superiorem apparuisse. Hinc eos inobedientiæ timor incessit, ideoque periculis se objectabant, accepta a magistro arrha vitæ post mortem vivendæ; magnoque animo cunctas gentes obibant, magistri sui promissiones opere confirmantes (55): quibus etiam dixerat: Vos estis horum testes, mortis videlicet ac resurrectionis.

β'. Ταύτῃ γοῦν ἐπιθαρσήσαντες τῇ ἐπαγγελίᾳ. ἔργῳ τοὺς αὐτοῦ λόγους ἐπλήρουν· αὐτίκα μηδὲν ὑπερθέμενοι, σὺν πάσῃ προθυμίᾳ περιῆλθον ἐπὶ τὴν τῶν ἐθνῶν διδασκαλίαν· ἔργῳ μὲν αὐτῷ παραλαβόντες (53), καὶ ὀφθαλμοῖς ὁρῶντες ζῶντα τὸν πρὸ μικροῦ θανόντα, καὶ ὃν ἐξωμόσαντο ἀρνησάμενοι διὰ τὰ συμβεβηκότα, τοῦτον αὐτὸν ἐναργῶς καὶ αὐτοπροσώπως παρόντα καὶ συνήθως προσδιαλεγόμενον, ἐπαγγελλόμενόν τε αὐτοῖς τὰ προλελεγμένα· οὐκ ἔχοντες δὲ ὅπως ἂν ἀποστήσωσι τῆς ἐπαγγελίας διὰ τὴν θεωρουμένην ὄψιν. Ἦ γὰρ ἂν καὶ ἀπώκνησαν πρὸς τὸ ἐπίταγμα, ἀγροικίαν ἑαυτοῖς καὶ λόγων ἰδιωτείαν συγγινώσκοντες, δι' ἣν τάχα ἂν καὶ παρῃτήσαντο· εἰκότως λογισάμενοι, ὡς οὐχ οἷόν τε ἦν Σύρους τὴν γλῶτταν, καὶ πλέον ἁλιείας μηδὲν ἐπισταμένους, διδασκάλους ὁμοῦ Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων, Αἰγυπτίων τε καὶ Περσῶν καὶ τῶν λοιπῶν βαρβάρων ἐθνῶν καταστῆναι, ἀντινομοθετῆσαί τε τοῖς ἁπανταχοῦ γῆς νομοθέταις τε καὶ βασιλεῦσι, τἀναντία τοῖς περὶ τῶν πρώτων θεῶν ἐκ τοῦ παντὸς αἰῶνος δεδογμένοις. Ἀλλ' οὐκ ἐξῆν αὐτοῖς ταῦτα διανοεῖσθαι, ἀκούσασι μὲν Θεοῦ φωνῆς λεγούσης αὐτοῖς, *Ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι*, ὁρῶσι δὲ ἐναργῆ τὴν τοῦ λαλοῦντος θεότητα κρείττονα θανάτου φανθεῖσαν· διὸ καὶ δέος αὐτοῖς τῆς παρακοῆς εἰσῄει (54). Ἔνθεν ὁμόσε τοῖς κινδύνοις ἐχώρουν, τῆς μετὰ θάνατον ζωῆς παρὰ τοῦ διδασκάλου λαβόντες τὰ ἐχέγγυα· προῆλθόν τε εὐθαρσῶς ἐπὶ τὴν τῶν ἁπάντων ἐθνῶν περίοδον, τοῦ σφῶν διδασκάλου τὰς ὑποσχέσεις ἔργοις πιστούμενοι· οἷς καὶ ἔφη· Ὑμεῖς δέ ἐστε μάρτυρες τούτων, τοῦ θανάτου δηλαδὴ καὶ τῆς ἀναστάσεως.

3. Cum ergo semel declarasset oportere in nomine ejus prædicari pœnitentiam in cunctis gentibus; nisi facta verbis postea consensissent, ne illum quidem a mortuis revixisse crederemus. Sin potius ad hanc usque diem et nunc etiam prædictio in rem

(55-56) γ'. Ἅπαξ οὖν ἀποφηναμένου δεῖν κηρυχθῆναι ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ μετάνοιαν ἐπὶ πάντα τὰ ἔθνη, εἰ μὴ τοὔργον ἐπηκολούθηκε τῷ λόγῳ, μηδὲ τὰ τῆς ἐκ νεκρῶν ἀναβιώσεως αὐτοῦ πιστευέσθω· εἰ δὲ εἰσέτι καὶ νῦν τὰ τῆς προῤῥήσεως εἰς ἔργον χωρεῖ, ὅ τε

(53) Aliter hic interpungit, consequenterque interpretatur editor Anglus.

(54) Abit in alium prorsus sensum Anglica ex Syriaco interpretatio: *Respecting wich however they had entertained fear.* (Syriaco textu me carere non semel alibi dixi.)

(55-56) Hic prætermittitur a Niceta eclogario pars aliquanta Eusebiani textus, quæ legitur in Anglicana editione, p. 227. Theoph. IV, 9. Angl. p. 228.

A λόγος αὐτοῦ ζῶν καὶ ἐνεργῶν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ὀφθαλμοῖς ὁρᾶται, ὥρα μηδὲ τῷ τὸν λόγον προεμένῳ ἀπιστεῖν. Οὗ γὰρ ἡ δύναμις ζῶσα καὶ ἐνεργὴς ὁρᾶται, τοῦτον ἀνάγκη πᾶσα πολὺ πρότερον ζῆν, καὶ Θεοῦ ζωὴν τοῦτον ἐκτελεῖν (57), οὗ ζῶντα τὰ ἔργα σύμφωνα ταῖς φωναῖς ἀποδείκνυται. Πᾶσαν γοῦν ἀκοὴν παντοίων ἐθνῶν (58) οἱ αὐτοῦ λόγοι διῆλθον μεταβαλλόμενοι καὶ μεθερμηνευόμενοι εἰς παντοίαν γλῶτταν Ἑλληνικήν τε καὶ βάρβαρον· ὡς ἐξάκουστον αὐτοῦ τὴν διδασκαλίαν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι γενομένην, εἰς ἐπιστροφὴν καὶ μετάνοιαν ἀγαγεῖν μυρία πλήθη τῶν πρότερον ἐν πολυθέῳ πλάνῃ καὶ εἰδωλολατρείᾳ πλημμελῶς καὶ ἀσέμνως βιούντων. Οὐ πρότερον δὲ ἄφεσιν, εἶτα μετάνοιαν, ἀλλὰ μετάνοιαν πρῶτον, εἶτα τὴν ἄφεσιν κηρύττειν παρακελεύεται. Τοῖς γὰρ γνησίοις πρότερον

B κακῶν μετάνοιαν ἐνδειξαμένοις ἡ σωτήριος χάρις τὴν συγχώρησιν τῶν πεπραγμένων ἐδωρήσατο· δι' οὓς καὶ τὸν θάνατον ἀνεδέξατο, λύτρον ἑαυτὸν ἐπιδοὺς καὶ ἀντίψυχον τῶν μελλόντων δι' αὐτοῦ σωθήσεσθαι. Οὕτω δῆτα οἱ αὐτοῦ μαθηταὶ, ἄνδρες ἄπειροι λόγων ὄντες καὶ πάμπαν ἰδιῶται, πένητές τε καὶ εὐτελεῖς τὸ σχῆμα (59), τῇ δυνάμει τοῦ μετὰ θάνατον θεωρουμένου καὶ ἐμφανῶς αὐτοῖς συναυλιζομένου ἐπιθαρσήσαντες, ἀπὸ τῆς Ἱερουσαλὴμ πόλεως ἀρξάμενοι κατὰ τὰς αὐτοῦ παρακελεύσεις, ἵνα ἀναπολόγητα εἴη τοῖς Ἰουδαίοις ἀπιστήσασιν, ἐπὶ πάντα προῆλθον τὰ ἔθνη, καὶ τὰ προστεταγμένα ἐποίουν, κηρύττοντες μετάνοιαν τοῖς πᾶσι, καὶ λύσιν τῶν πρότερον τῆς ψυχῆς ἀμπλακημάτων.

C

Ϛ'.

(60) Συνηγμένων μὲν οὖν ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις τῶν ἀρχόντων τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, ἀρχιερέων τε καὶ νομοδιδασκάλων, ἐν αὐτῷ τῷ ἱερῷ ποιούμενος τὰς διατριβὰς, τὰ μέλλοντα αὐτοῖς κατ' αὐτοῦ τολμᾶσθαι, καὶ τὸν ἐπὶ τῇ τόλμῃ καταληψόμενον αὐτοὺς ὄλεθρον ἐπεσκιασμένως τοῦτον τὸν τρόπον διὰ τῆς παραβολῆς προηγόρευσεν· *Ἄνθρωπός τις ἦν οἰκοδεσπότης, ὅστις ἐφύτευσεν ἀμπελῶνα, καὶ φραγμὸν αὐτῷ περιέθηκε, καὶ ὤρυξεν ἐν αὐτῷ ληνὸν, καὶ ᾠκοδόμησε πύργον, καὶ ἐξέδοτο αὐτὸν γεωργοῖς, καὶ ἀπεδήμησεν. Ὅτε δὲ ἤγγισεν ὁ καιρὸς τῶν καρπῶν, ἀπέστειλε τοὺς δούλους αὐτοῦ πρὸς τοὺς γεωργοὺς λαβεῖν τοὺς καρποὺς αὐτοῦ. Καὶ λαβόντες οἱ γεωργοὶ τοὺς δούλους*

D *αὐτοῦ, ὃν μὲν ἔδειραν, ὃν δὲ ἀπέκτειναν, ὃν δὲ ἐλιθοβόλησαν. Πάλιν ἀπέστειλεν ἄλλους δούλους πλείονας τῶν πρώτων, καὶ ἐποίησαν αὐτοῖς ὡσαύτως. Ὕστερον δὲ ἀπέστειλε πρὸς αὐτοὺς τὸν υἱὸν αὐτοῦ, λέγων· Ἐντραπήσονται τὸν υἱόν μου. Οἱ δὲ γεωργοὶ, ἰδόντες τὸν υἱὸν, εἶπον ἐν ἑαυτοῖς· Οὗτός ἐστιν ὁ κληρονόμος· δεῦτε, ἀποκτείνωμεν αὐτὸν, καὶ κατάσχωμεν τὴν κληρο-*

[56] Matth. xxi, 33 seq.

A convertitur; ejusque verbum, vivum et efficax per universum orbem conspicimus, sequitur ut ne verbi quidem auctori fidem derogemus. Nam cujus vis vivens et effectrix cernitur, hunc necesse est et multo potius vivere, et Dei vitam hunc præstare, cujus viva opera verbis consonantia monstrantur. Ad omnium itaque quantumlibet variarum gentium auditum sermones ejus devenerunt, translati in quamlibet linguam atque explanati, sive Græcam, sive barbaricam: ut nempe doctrina ejus cunctis populis innotesceret, quo converterentur ac resipiscerent innumeræ multitudines, quæ antea in polytheismi errore et idolorum cultu impie turpiterque vivebant. Neque antea dixit remissionem, postea pœnitentiam, sed pœnitentiam primo loco,

B deinde remissionem prædicare jussit. Nam fidelibus qui antea peccatorum pœnitentiam præ se tulerint, Servatoris gratia veniam præteritorum donat. Etenim propter illos mortem ipse excepit, pretium semet conferens ob animarum redemptionem quæ salvandæ sunt. Sic demum ejus discipuli, homines linguarum ignari et omnino idiotæ, pauperes vilique specie, virtuti illius quem post mortem spectaverant, quique manifeste cum ipsis conversatus fuerat, confidentes, capto abs Hierosolymis initio, secundum ipsius jussa, ut jam deinceps excusatione carerent Judæi increduli, ad cunctas gentes devenerunt, et mandata sibi effecerunt, prædicantes omnibus pœnitentiam, et priorum animæ criminum

C absolutionem.

VI.

Cum essent igitur Hierosolymis congregati gentis Judaicæ principes, pontifices ac legis doctores, diversans in templo Christus scelus in se ab iis patrandum, et consecuturam scelus supremam pœnam, arcano sic per parabolam vaticinatus est [56]: *Homo erat paterfamilias, qui plantavit vineam, et sepem circumdedit ei, et fodit in ea torcular, et ædificavit turrim, et tradidit eam agricolis, et peregre profectus est. Cum autem tempus fructuum appropinquasset, misit servos suos ad agricolas ut acciperent fructus ejus. Et agricolæ apprehensis servis ejus, alium pulsaverunt, alium occiderunt, alium vero lapidaverunt. Iterum misit alios servos plures*

D *prioribus, et fecerunt ipsis similiter. Novissime autem misit ad eos filium suum, dicens: Reverebuntur filium meum. Agricolæ autem videntes filium, dixerunt intra se: Hic est hæres, venite, occidamus eum, et occupemus hæreditatem ejus. Et apprehensum eum ejecerunt extra vineam, et occiderunt. Cum ergo venerit dominus vineæ, quid faciet agricolis illis? Aiunt ei: Malos male perdet, et vineam suam tradet aliis agricolis, qui reddent ei fructum tem-*

(57) Potest etiam dici: *et Dei vitam vivere*, id est *parem divinæ vitam degere*, Christum scilicet. Paulo aliter Anglicus textus: *and that he bring to effect the living things of God.*

(58) Non videtur legisse Syrus voc. ἐθνῶν, ideoque Anglus: *These his words then being varied.*

(59) Ambiguus mihi est aliquantum ex Syro Anglus: *needy (as) they were in their character.*

(60) A. f. 262. b. Syr. IV, 13.

poribus suis. Dicit illis Jesus : Nunquam legistis in Scripturis : Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli ? A Domino factum est istud, et est mirabile in oculis nostris ? Ideo dico vobis, quod auferetur a vobis regnum Dei, et dabitur genti facienti fructus ejus. Est hæc quidem parabola similis illi, quæ apud Isaiam his verbis scribitur : *Vinea fuit dilecto in cornu, in pingui loco. Sepem ei circumdedi, eamque vallavi, et consevi, et turrim ædificavi, et torcular fodi. Exspectavi autem ut uvam gigneret, verumtamen spinas reddidit* [96]. Sed enim prophetæ parabola ad vineæ reprehensionem accommodata est. Et quidem propheta declaravit quid eo nomine significaretur : Nam *vinea Domini exercituum, domus Israelis est* [97]. Cæteroquin Servatoris parabola idcirco ad illius propheticæ exemplum dicta fuit, ut a præsenti corona audientium intelligeretur : non tamen de ipsa vinea sermo loquitur : namque ipse propheta vaticinium hujusmodi præoccupaverat. Quæ autem propheta reticuerat, ea Servator in parabola ponit; illa nempe de vinitoribus, qui intelligendi sunt seniores populi et pontifices, principes atque doctores. Horum enim causa contigit, ut malos fructus populus efficeret. Quamobrem ipsa vinea vasta relicta est, nimirum Hebraica ejus temporis gens : vallumque illius dirutum fuit, principes nimirum qui gentem olim protegebant, incolasque simul cum urbe servabant. Et turris quidem, ipsum templum erat : torcular vero, altare. Hæc omnia funditus deleta fuerunt propter patratam a vinitoribus cædem : qui servos semel et iterum ad se missos, variis nempe prophetas temporibus, occiderunt. Vetus quoque Scriptura huic sermoni suffragium dat. Et quidem propheta Elias in sua ad Deum prece ait : *Domine, prophetas interemerunt, altaria suffoderunt, atque ego solus relictus sum, et meam ipsius animam conantur eripere* [98]. Sic enim in prece sua de Judaicæ gentis principibus propheta expostulat. Sed enim hi, haud contenti prophetarum cæde, postremo ipsum Filium, non sane inscii, imo probe gnari hunc esse hæredem, supplicio affecerunt.

A *νομίαν αὐτοῦ. Καὶ λαβόντες αὐτὸν ἐξέβαλον ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος, καὶ ἀπέκτειναν. Ὅταν οὖν ἔλθῃ ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος, τί ποιήσει τοῖς γεωργοῖς ἐκείνοις ; Λέγουσιν αὐτῷ· Κακοὺς κακῶς ἀπολέσει αὐτούς· καὶ τὸν ἀμπελῶνα ἐκδώσεται ἄλλοις γεωργοῖς, οἵτινες ἀποδώσουσιν αὐτῷ τοὺς καρποὺς ἐν τοῖς καιροῖς αὐτῶν. Λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· Οὐδέποτε ἀνέγνωτε ἐν ταῖς Γραφαῖς· Λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας; Παρὰ Κυρίου ἐγένετο αὕτη, καὶ ἔστι θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν ; Διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, ὅτι ἀρθήσεται ἀφ' ὑμῶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, καὶ δοθήσεται ἔθνει ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς.* Ἔστι δὲ ἡ παραβολὴ συγγενὴς τῇ παρὰ τῷ Ἠσαΐᾳ, παρ' ᾧ τοῦτον B ἔχει τὸν τρόπον· *Ἀμπελὼν ἐγενήθη τῷ ἠγαπημένῳ ἐν κέρατι, ἐν τόπῳ πίονι· καὶ φραγμὸν περιέθηκα, καὶ ἐχαράκωσα, καὶ ἐφύτευσα, καὶ πύργον ᾠκοδόμησα, καὶ προλήνιον ὤρυξα, καὶ ἔμεινα τοῦ ποιῆσαι σταφυλήν, ἐποίησε δὲ ἀκάνθας.* Ἀλλ' ἡ μὲν παρὰ τῷ προφήτῃ τὸν ἀμπελῶνα διαβέβληκεν· ὃν καὶ ἡρμήνευσε τίς ποτε ἦν, εἰπών· *Ὁ γὰρ ἀμπελὼν Κυρίου Σαβαὼθ οἶκος τοῦ Ἰσραήλ.* Ἡ δὲ τοῦ Σωτῆρος παραβολὴ εἴρηται μὲν ὁμοίως ἐκείνῃ, ὡς ἂν γνωρισθείη τοῖς παροῦσι καὶ ἀκροωμένοις· οὐ μὴν περὶ τοῦ ἀμπελῶνος λέλεκται, ἐπειδὴ ὁ προφήτης τὴν περὶ τούτου πρόῤῥησιν προλαβὼν εἰρήκει. Ἅπερ δὲ τῷ προφήτῃ σεσιώπητο, ταῦτα αὐτὸς ἐν τῇ παραβολῇ τίθησι· λέγω δὲ τὰ περὶ τῶν C γεωργῶν τοῦ ἀμπελῶνος· οὗτοι δὲ ἦσαν οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ καὶ οἱ ἀρχιερεῖς, ἄρχοντες καὶ διδάσκαλοι· οἳ δὴ καὶ τῷ πλήθει παραίτιοι γεγόνασι τῆς τῶν πονηρῶν καρπῶν ἐκφυῆς· δι' οὓς καὶ ὁ ἀμπελὼν καταλέλειπται ἔρημος, τουτέστι τὸ παρὸν αὐτῶν ἔθνος, καὶ ὁ τούτου καθῃρέθη φραγμὸς, οἱ πάλαι δηλαδὴ τοῦ ἔθνους προμαχοῦντες, καὶ τὸν λαὸν φυλάττοντες σὺν αὐτῷ τῷ τόπῳ· ὅ τε ἐν αὐτῷ πύργος, αὐτὸς ὁ νεώς· καὶ ὁ ληνὸς, τὸ θυσιαστήριον Ταῦτα πάντα ἄρδην ἐκ βάθρων ἤρθη διὰ τὴν τῶν γεωργῶν μιαιφονίαν· οἳ δὴ πρώτους δούλους καὶ δευτέρους ἀποσταλέντας πρὸς αὐτοὺς, δηλαδὴ τοὺς κατὰ χρόνους προφήτας, ἀνεῖλον. Μαρτυρεῖ τῷ λόγῳ καὶ ἡ πάλαι Γραφή· καὶ προφητῶν δὲ Ἠλίας ἐν εὐχῇ πρὸς τὸν Θεὸν λέγων· *Κύριε, τοὺς προφήτας ἀπέκτειναν, καὶ τὰ θυσιαστήρια κατέσκαψαν, κἀγὼ ὑπελείφθην μόνος, καὶ ζητοῦσι τὴν ψυχήν μου λαβεῖν αὐτήν.* Ταῦτα γοῦν ὁ προφήτης τῶν ἀρχόντων τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους διὰ τῆς εὐχῆς κατηγορεῖ. Οἱ δὲ μὴ ἀρκεσθέντες τῇ κατὰ τῶν προφητῶν μιαιφονίᾳ, ὕστερον καὶ αὐτὸν τὸν Υἱὸν, οὐκ ἀγνοοῦντες, ἀλλ' εὖ μάλα καὶ ἀκριβῶς εἰδότες αὐτὸν εἶναι τὸν κληρονόμον, ἀνεῖλον.

Hæc Servator ante passionem suam de se innuebat, præoccupata per præsensionem notitia futuri. Et quidem ita disserebat in templo versans coram coætaneis suis vinitoribus, principibus nimirum populi : sapienter admodum hac parabola curans, ut ii sententiam contra se ipsos ferrent, priusquam intelligerent parabolam de ipsis loqui. Idcirco hoc sermonis involucro usus est, ut ipsi semet condemnarent : quemadmodum Davidi accidit, cum de

D Ταῦτα δὲ ὁ Σωτὴρ πρὸ τοῦ πάθους αὐτὸς περὶ ἑαυτοῦ ᾐνίττετο, προλαμβάνων (61) τὸ μέλλον κατὰ πρόγνωσιν. Καὶ λέγει ταῦτα ἐν αὐτῷ διατρίβων τῷ ἱερῷ τοῖς κατ' αὐτὸν γεωργοῖς τοῦ ἀμπελῶνος, τοῖς τοῦ λαοῦ προεστῶσι· σφόδρα σαφῶς διὰ τῆς παραβολῆς αὐτοὺς καθ' ἑαυτῶν τὴν ἀπόφασιν ἐξενέγκασθαι παρασκευάζων, οὔπω συνιέντας, ὅτι περὶ αὐτῶν εἴρητο. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ διὰ παραβολῆς εἴρηκεν, ἵνα αὐτοὶ τὴν ψῆφον ἐξενέγκωσιν (62)· ὅ τε καὶ ἐπὶ τοῦ

[96] Isa. v, 1, 2. [97] ibid. 7. [98] III Reg. xix, 10.

(61) Syrus interpres videtur legisse διὰ παραβολῆς.

(62) Multa quæ in Græco posthinc sequuntur, continua prorsus scriptura, nexuque sensus aptis-

Δαβὶδ γέγονεν, ὅτε ἔκρινε τὴν παραβολὴν τοῦ Νάθαν. Ἐπειδὴ δὲ ᾔσθοντο τῶν εἰρημένων, τότε εἶπον μὴ γένοιτο. Τοῦτο μέντοι ἤδη τρίτον παρὰ Ματθαίῳ διὰ τριῶν παραβολῶν τοῦ ἀμπελῶνος ἐμνημόνευσεν· ἀλλὰ διὰ μὲν τῆς πρώτης διαφόρους κλήσεις ἐδήλου τῶν ἐπὶ τὴν ἐργασίαν τοῦ ἀμπελῶνος παρελθόντων· οἷς πᾶσιν ἐξ ἴσου μισθὸν ἐνεδίδου τὸ δηνάριον· διὰ δὲ τῆς δευτέρας, δύο υἱῶν κλῆσιν ᾐνίττετο· τοῦ μὲν ἀρνουμένου τὰ πρῶτα, ἐπὶ τέλει δὲ τὴν ὑπακοὴν ἐνδεικνυμένου, καὶ εἰς τὸν ἀμπελῶνα ἐργαζομένου· τοῦ δὲ τῇ ἐναντίᾳ κεχρημένου προαιρέσει· διὰ δὲ τῆς παρούσης παραβολῆς μετάθεσιν παντελῆ τοῦ ἀμπελῶνος ὁ λόγος διδάσκει ἀπὸ προτέρων γεωργῶν ἐπὶ δευτέρους· καὶ τὴν αἰτίαν σημαίνει τῆς μεταθέσεως. Κἀμοὶ δοκεῖ μετατεθεῖσθαι μὲν ἀπὸ τοῦ ἐπαγγειλαμένου μὲν ἐργάσασθαι υἱοῦ, μὴ μὴν ἔργον ἐπιθέντος τῷ λόγῳ· δεδόσθαι δὲ τῷ ἀρνησαμένῳ κατ' ἀρχάς, ἔργῳ δὲ ἐπὶ τέλει τὸ εὐπειθὲς ἐνδειξαμένῳ.

Σαφέστερος δ' ἂν εἴη ὁ λόγος, εἰ τὸ θεοσεβὲς πολίτευμα τὸ τῆς Θεοῦ βασιλείας οἰκεῖον τὸν ἀμπελῶνα εἶναι ἐκλάβοιμεν· προτέρους δὲ αὐτοῦ γεωργοὺς οὐκ ὀρθῶς κεχρημένους τῇ ἐργασίᾳ, τοὺς πρότερον παρὰ Ἰουδαίοις τῆς θείας γνώσεως κατηξιωμένους, τοὺς αὐτοὺς ὄντας ἑνὶ τῶν υἱῶν τῷ διαβεβλημένῳ· δευτέρους δὲ γεωργούς, τοὺς τὸν ὀφειλόμενον καρπὸν κατὰ καιρὸν ἀποδιδόντας, τοὺς ἐξ ἐθνῶν διὰ Χριστοῦ τὴν τοῦ Θεοῦ γνῶσιν ἀνειληφότας, τοὺς αὐτοὺς ὄντας τῷ υἱῷ τῷ τὸ εὐπειθὲς καὶ ὑπήκοον τῷ πατρὶ ἔργοις ἐπιδεδειγμένῳ. Τὸ δὲ αἴτιον τοῦ ληφθῆναι παρ' ἐκείνων τὸν ἀμπελῶνα, ἐπεὶ μὴ εἴρηται διὰ τῆς τῶν υἱῶν παραβολῆς, ἀναγκαίως διὰ τῆς μετὰ χεῖρας παρίστησι. Τοῦτο δ' ἦν τὸ μὴ κατὰ τὸν δέοντα καιρὸν ἀποδοῦναι τοὺς καρποὺς τῷ οἰκοδεσπότῃ· καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐπιβουλεῦσαι τοῖς ἀπεσταλμένοις ἐπὶ λήψει τῶν καρπῶν δούλοις· καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ υἱῷ χεῖρας ἐπιβαλεῖν τολμῆσαι· ὃν ἐπιγνόντες, καὶ αὐτὸν εἶναι τὸν υἱὸν τοῦ οἰκοδεσπότου ὁμολογήσαντες, ὅμως ἀνεῖλον, ἀσεβεῖ χρησάμενοι λογισμῷ. Τῶν δὲ τριῶν παραβολῶν τοῦ ἀμπελῶνος, τὴν μὲν πρώτην τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς παρέθετο, ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ σὺν αὐτοῖς ποιούμενος διατριβάς· διόπερ πάντας ἀνθρώπους ἐργάτας εἰσῆγε διαφόροις ὥραις κεκλημένους· ὑπακούοντάς τε τοὺς πάντας, καὶ μισθὸν λαμβάνοντας τὸν αὐτόν· τὴν δὲ δευτέραν ἐν Ἱεροσολύμοις γενόμενος, ἔνδον τε ἐν αὐτῷ τῷ ἱερῷ διδάσκων, τοῖς ἀρχιερεῦσιν ἐπῆγε, καὶ τοῖς πρεσβυτέροις τοῦ λαοῦ, μετὰ πολλοῦ τοῦ παραστήματος ἐλεγκτικῶς φήσας πρὸς αὐτούς, ὡς ἄρα οἱ τελῶναι καὶ αἱ πόρναι προάγοιεν αὐτοὺς εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν· καὶ τρίτην δὲ τοῖς αὐτοῖς ἀναγκαίως προ-

[99] Matth. xx, 1-16. [1] Matth. xxi, 28-30.

Nathanis parabola judicium tulit. Verumtamen illi re demum intellecta, infortunium a se deprecati sunt. Porro apud Matthæum tribus de vinea parabolis rei hujus mentio fit: quanquam prima quidem [99] variæ illorum vocationes exprimuntur, qui ad vineæ culturam convenerunt; quibus omnibus par denarii merces attributa est. Altera parabola [1] duorum vocatio filiorum ostenditur, quorum alter primo haud morigerus fuit, sed demum officium præstitit, atque in vinea operatus est: alter autem filius contrarium ingenium præ se tulit. Sed præsente demum parabola translatam omnino Servator docet vineæ locationem a prioribus agricolis ad posteriores; causamque translationis aperit. Et mihi videtur translata vineæ locatio ab eo filio, qui se operaturum recepit, mox verba in rem non contulit; tradita autem illi qui initio quidem officium detrectavit, sed mox opere obedientiam præstitit.

Sed enim magis perspicuus sermo fiet, si religiosam vitam, quæ divini regni propria est, vineam esse putabimus: atque ita priores ejus cultores, qui non justam operam in ea collocaverunt, Judæos esse credemus, qui primi divina notitia dignanter collustrati fuerunt: hique pares sunt illi alteri filio, quem evangelicus sermo damnat. Posteriores autem cultores, qui debitum fructum suo tempore exhibuerunt, ethnicos existimabimus, qui per Christum Dei notitiam receperunt, similesque illi filio evaserunt, qui patri obsequium et obedientiam re-ipsa testatus est. Jam causam ablatæ illis vineæ, quia in filiorum parabola Servator non dixit, idcirco necesse fuit ut hac, quæ in manibus est, parabola patefaceret. Causa vero fuit, quia non suo tempore fructus domino debitos obtulerunt: prætereaque servis ad colligendos fructus submissis exitium moliti sunt: necdum his maleficiis contenti, filio ipsi afferre manus non dubitarunt: quem sane agnitum, atque domini filium non diffitentes, nihilominus impio consilio interemerunt. Atque harum de vinea parabolarum trium primam discipulis suis recitavit Servator, dum in Galilæa cum iis versaretur. Quare et omnes homines dixit diversis horis ad operam vocatos; qui cuncti obtemperant, paremque mercedem capiunt. Secundam parabolam Hierosolymis, dum intra templum doceret, coram pontificibus populique senioribus dixit; et quidem confidentissimam addidit increpationem, fore ut ipsos publicani ac meretrices in cœlorum regnum præcederent. Tertiam denique apud eosdem necessario parabolam protulit, causas edisserens, ob

simo, de variis vineæ parabolis, ea absunt a Syriaca *Theophania*; ideoque ex commentariis potius Eusebii in Evangelia huc esse translata aliquis existimabit. Sed certe in codice A. p. 262. b.-263. a., ut dixi, sine ulla intercapedine jacent, nomen que Eusebii gerunt. Mihi autem partes has tam arcte cohærentes, tum sententia, tum loco, separare aut discerpere prorsus non licebat. Hoc aio, quia credere vel sperare licet Syriacam *Theophaniam* apud Syrum interpretem integram esse, non autem aliquando fortasse breviatam (sive per rei compendium, sive per omissionem), sicut certe accidit Ignatii martyris epistolis, quas Syrus interpres breviores Græcis interdum recitat. Nonne vero *Quæstiones* quoque Eusebii *evangelicas*, in codice Vat. Palatino studiose ab anonymo vetere breviatas, nos ipsi edidimus?

quas cœlorum regnum his ereptum, ad alios erat A transferendum: tresque omnino causas recensuit; primam, de fructibus quos improbi agricolæ abnegaverunt: neque enim imperata fecerunt, sed leges eis latas violaverunt. Causam alteram, facinora adversus prophetas dixit: hi quippe præmissi fuerant servi Dei. Tertiam denique causam attulit patrisfamilias filium cæsum. Quamobrem fusi omnis sanguinis pœnæ ab iis reposcentur, a sanguine justi Abelis usque ad sanguinem Zachariæ.

φέρει τὰς αἰτίας παριστὰς, δι' ἃς ἔμελλεν εἰς ἑτέρους μετατίθεσθαι ἀφαιρουμένη ἐξ αὐτῶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. Τρεῖς δὲ τὰς πάσας αἰτίας καταλέγει· πρώτην μὲν, τὴν περὶ τοὺς καρποὺς ἀγνωμοσύνην τῶν γεωργῶν· οὐ γὰρ ἔπραττον κατὰ τὰ παρηγγελμένα αὐτοῖς (63), παραβάται δὲ ἐτύγχανον τοῦ δοθέντος αὐτοῖς νόμου· δευτέραν δὲ, τὴν κατὰ τῶν προφητῶν ἐπιβουλήν· οὗτοι γὰρ ἦσαν οἱ προαπεσταλμένοι τοῦ Θεοῦ δοῦλοι· καὶ τρίτην, τὴν κατὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ οἰκοδεσπότου μιαιφονίαν, δι' ἣν ἐκδικηθήσεται ἐξ αὐτῶν πᾶν αἷμα, ἀπὸ αἵματος Ἄβελ τοῦ δικαίου μέχρις αἵματος Ζαχαρίου.

Hæc pontificibus atque senioribus in faciem objecta, non mediocre his probrum creabant. Quare admirari licet Servatorem, qui præter cætera potestatem quoque sermonis magna cum auctoritate B exserebat, atque instar judicis pœnam iisdem sapientissime coram decernebat. Huic autem Servatoris nostri parabolæ consonat, uti dictum est, illa Isaiæ. Sed tamen propheta vineam objurgat, nulla cultorum facta mentione: at vero Servator vinitores coram objurgat atque præsentes. Hi porro erant principes ducesque populi: apud quos etiam scelus adversus se ab his patrandum commemoravit: foreque ait ut vinea iis auferatur, atque aliis tradatur cultoribus. Exin enucleabat, quænam vitis esset; nempe Dei regnum vineæ nomine intelligi declarabat: quod quidem Dei regnum per piam religionem olim principibus prioris populi creditum fuerat. Sed enim cum hi neque debitos fructus redderent, et C præter legis violationem, cædibus quoque semet inquinavissent, merito Servator hanc in illos sententiam tulit, dicens: *Propterea dico vobis, auferetur a vobis regnum Dei, et dabitur genti quæ fructus ejus exhibebit.*—Quoniam vero dixit *occiderunt* (domini filium), non jam videretur parabolæ series pati, ipsum fore præsentem pœnæ, qua mali agricolæ, domini sui interfectores, merito plectendi erant. Atqui revera esse eumdem constat, quia ipse judex est.

Ταῦτα δὲ εἰς πρόσωπον τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ πρεσβυτέροις λεγόμενα οὐ μικροὺς αὐτοῖς παρεῖχεν ἐλέγχους. Διὸ τοῦ Σωτῆρος θαυμάσαι ἔστι μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τὴν ἐξουσίαν τοῦ λόγου μετὰ πολλῆς αὐθεντίας ἀποφηναμένου, καὶ κριτοῦ δίκην τὴν κατ' αὐτῶν τιμωρίαν εἰς τὸ αὐτῶν πρόσωπον μετὰ βαθυτάτης σοφίας ἐξενεγκόντος. Τῇ παρούσῃ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παραβολῇ συνᾴδει ἡ παρὰ τῷ Ἡσαΐᾳ, ὡς εἴρηται (63*). Πλὴν ἡ μὲν τοῦ προφήτου τὸν ἀμπελῶνα διεμέμφετο, τῶν γεωργῶν μνήμην οὐδαμῶς πεποιημένη· ὁ δὲ Σωτὴρ τοὺς γεωργοὺς ἀπήλεγχεν εἰς πρόσωπον ἑστῶτας καὶ παρόντας. Οὗτοι δ' ἦσαν οἱ ἄρχοντες καὶ ἡγούμενοι τοῦ λαοῦ· οἷς ὁμοῦ καὶ ἣν ποιήσονται κατ' αὐτοῦ ἐπιβουλὴν ἐδήλου· καὶ ὡς ἀρθήσεται ἀπ' αὐτῶν ὁ ἀμπελὼν, καὶ δοθήσεται ἑτέροις γεωργοῖς, προὔλεγε· διασαφῶν ἐφεξῆς τίς ποτε εἴη ὁ ἀμπελὼν, καὶ διδάσκων τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ εἶναι τὸν ἀμπελῶνα· ἥτις βασιλεία Θεοῦ διὰ τοῦ θεοσεβοῦς πολιτεύματος πάλαι πρότερον τοῖς ἄρχουσι τοῦ προτέρου λαοῦ ἐπεπίστευτο. Ἐπειδὴ μηδὲ τοὺς δέοντας καρποὺς ἀπεδίδοσαν, πρὸς δὲ τῇ τοῦ νόμου παραβάσει μιαιφονίαις ἑαυτοὺς περιέσπειραν, εἰκότως τὴν κατ' αὐτῶν ὁ Σωτὴρ ἐξενέγκατο ἀπόφασιν, εἰπών· *Διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, ἀρθήσεται ἀφ' ὑμῶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, καὶ δοθήσεται ἔθνει ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς* (64). — (65) Ἐπειδὴ δὲ εἶπεν, ὅτι *ἀπέκτειναν*, οὐκέθ' ἡ ἀκολουθία τῆς παραβολῆς ἔχειν δύναται αὐτὸν εἶναι τὸν παρεσόμενον ἐπὶ τιμωρίᾳ, ἣν ἦσαν δίκαιοι ὑποσχεῖν κακοὶ γεωργοὶ καὶ φονεῖς τοῦ δεσπότου. Ὅτι δὲ αὐτός ἐστι, δῆλον· αὐτὸς γὰρ κριτής.

Lapis dicitur Dominus propter terrenum corpus: D lapis absque manuum ministerio excisus, prout fertur in Danielis visione [a], propter suam de virgine nativitatem: neque enim illi opus fuit humano semine, cœlesti virtute genituram ejus administrante, matremque habuit nuptiarum expertem puellam, quæ novo inter homines more de Spiritu sancto concepit. Lapis erat, non aurum neque argentum, neque rex aliquis gloriosus, iis similis qui per ejus-

(66) Λίθος ὁ Κύριος λέγεται (67) διὰ τὸ γεῶδες σῶμα· λίθος τεμνόμενος ἄνευ χειρῶν, κατὰ τὴν Δανιὴλ ὅρασιν, διὰ τὴν ἐκ παρθένου γέννησιν· οὐ γὰρ ἐδέησεν αὐτῷ σπορᾶς ἀνθρωπίνης, οὐρανίου δυνάμεως τὰ κατ' αὐτὸν οἰκονομουμένης· καὶ μήτηρ αὐτῷ ἀπειρόγαμος κόρη, καινὸν τρόπον ἢ καθ' ἡμᾶς ἐξ ἁγίου Πνεύματος κύουσα. Λίθος ἦν, ἀλλ' οὐ χρυσὸς οὐδ' ἄργυρος, οὐδὲ βασιλεύς τις ἔνδοξος, ὅμοιος τοῖς διὰ τῶν τοιῶνδε συμβόλων παρὰ τῷ Δανιὴλ δεδηλωμέ-

[a] Dan. II, 45.

(63) Cod. A. f. 263.

(63*) Nimirum sub initiis hujus enarratæ parabolæ, ubi certe Syrus congruebat. Ergo totum hoc, etiamsi in Syro desideretur, ad idem *Theophaniæ* corpus pertinere videtur.

(64) Hucusque sine ulla interruptione, ab initio parabolæ, codex A. Reliquum vero fragmentum, atque sub nomine Eusebii in codice eodem laudatur, sed in pagina versa 263. b.

(65) Cod. A. f. 263. b.

(66) Cod. A. f. 264. Syr. IV, 14.

(67) De hoc mystico saxo verba partim sunt in *Theophania* Syriaca IV, 14; sed Græcus textus sub Eusebii nomine a Niceta relatus multo plura recitat, sive ex *Theophania* sive ex commentariis.

νοις· αλλα τις γυμνὸς, καὶ εὐτελὴς καὶ ἀπεῤῥιμμένος· διὸ καὶ λίθος προσκόμματος, καὶ πέτρα σκανδάλου ἀπηγόρευται. Ὁ μὲν οὖν τίς φησιν· *Οὕτω λέγει Κύριος· Ἰδοὺ ἐγὼ ἐμβάλλω εἰς τὸν θεμέλιον Σιὼν λίθον πολυτελῆ, ἐκλεκτὸν, ἀκρογωνιαῖον, ἔντιμον· καὶ ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτὸν οὐ μὴ καταισχυνθῇ·* ὁ δὲ βοᾷ· *Λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες·* καὶ *Λίθον δὲ προσκόμματος κεκλήκασιν αὐτόν.* Ἡσαΐας δὲ ἀποτολμᾷ, καὶ τὸν Κύριον αὐτὸν εἶναι τὸν λίθον διδάσκει, ὧδέ πη θεσπίζων· *Κύριον αὐτὸν ἁγιάσατε· καὶ αὐτὸς ἔσται σου φόβος. Κἂν ἐπ' αὐτῷ πεποιθὼς ᾖς, ἔσται σοι εἰς ἁγίασμα, καὶ οὐχ ὡς λίθου προσκόμματι συναντήσεσθε, οὐδ' ὡς πέτρας πτώματι. Ὁ δὲ οἶκος Ἰσραὴλ ἐν παγίδι, καὶ ἐν κοιλάσματι οἱ καθήμενοι ἐν Ἱερουσαλήμ· διὰ τοῦτο ἀδυνατήσουσιν.* Ἀνθ' οὗ σαφέστερος ὁ Σύμμαχος ἡρμήνευσε· *Κύριον τῶν δυνάμεων, αὐτὸν ἁγιάσατε· καὶ αὐτὸς ἔσται φόβος ὑμῶν καὶ κραταίωμα ὑμῶν, καὶ ἔσται εἰς ἁγίασμα· εἰς δὲ λίθον προσκόμματος καὶ εἰς πέτραν σκανδάλου τοῖς δυσὶν οἴκοις Ἰσραὴλ, εἰς παγίδα καὶ εἰς σκάνδαλον τῷ οἰκοῦντι ἐν Ἱερουσαλήμ.* Ἔνθα γενόμενος ἐπίστησον τίνα τρόπον αὐτὸν τὸν Κύριον τῶν δυνάμεων τοῖς μὲν ἐπ' αὐτὸν πεποιθόσιν ἔσεσθαι εἰς ἁγίασμά φησιν, ἀλλ' οὐχ ὡς λίθον προσκόμματος, οὐδὲ ὡς πέτραν πτώματος· τοῖς δὲ μὴ ἐπ' αὐτὸν πεποιθόσι λίθον προσκόμματος καὶ πέτραν πτώματος γενήσεσθαι δοκεῖν, διδάσκει. Καὶ τίνες οὗτοι, προφητεύει, σαφῶς δηλώσας τοὺς εἰς τὸν Χριστὸν ἐπιστήσαντας τῶν ἐκ περιτομῆς. Λίθος δὲ καὶ ἄλλως ἐχρημάτιζεν ὁ Σωτὴρ διὰ τὸ θεμέλιος ἀῤῥαγὴς καὶ πετραῖος ὑποβεβλῆσθαι τῇ πάσῃ οἰκοδομίᾳ τῆς κατὰ Θεὸν πολιτείας. *Θεμέλιον ἄλλον,* φησὶν ὁ θεῖος Ἀπόστολος, *οὐδεὶς δύναται θεῖναι παρὰ τὸν κείμενον, ὅς ἐστιν Ἰησοῦς Χριστός·* καὶ αὖθις· *Ἡ δὲ πέτρα ἦν ὁ Χριστός.* Λίθος τοιγαροῦν καὶ πέτρα καὶ θεμέλιος τοῦ κατὰ Θεὸν πολιτεύματος αὐτὸς ἦν· καὶ λίθος ἀκρογωνιαῖος, ἐκλεκτὸς, ἔντιμος, μηδένα τῶν εἰς αὐτὸν ἠλπικότων καὶ πεπιστευκότων αἰσχύνων· ὁ δ' αὐτὸς λίθος ἦν προσκόμματος καὶ πέτρα σκανδάλου διὰ τὸ πάθος, ᾧ προσκόπτειν τοὺς ἀπιστοῦντας συμβαίνει· καὶ λίθος ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες. Ταύτην αὐτὸς ἐπισφραγίζεται τὴν ἑρμηνείαν διὰ τῆς παραβολῆς, ἀμπελῶνα καὶ γεωργοὺς εἰσάγων δούλους τε ἀπεσταλμένους πρώτους καὶ δευτέρους ὑβριζομένους πρὸς τῶν γεωργῶν· καὶ τέλος Υἱὸν ἀγαπητὸν ὑπὸ μὲν τοῦ Πατρὸς ἐκπεμπόμενον, ὑπὸ δὲ ἀσεβῶν γεωργῶν ἀποκτιννύμενον. Μεθ' ἣν παραβολὴν ἐπιφέρει, τί ἐστι τὸ, *Λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας.*

A modi symbola a Daniele demonstrati fuerunt; nudus, inquam, erat, vilis atque abjectus; quare et lapis offensionis ac petra scandali dictus est. Quidam ergo dicit [1]: *Sic ait Dominus, Ecce ego mitto in fundamentum Sionis lapidem pretiosum, electum, angularem, honorabilem. Et qui crediderit in eum, non confundetur.* Ipse vero clamat: *Lapidem quem reprobaverunt ædificantes* [2]. Et, *Lapidem offensionis eum appellarunt* [3]. Isaias vero audet dicere lapidem hunc, ipsum esse Dominum, ita definiens: *Dominum ipsum sanctificate; et ipse erit pavor tuus. Et si ei confisus fueris, erit t bi in sanctificationem, neque ut in lapidem offendiculi impingetis, neque in petram lapsus. Domus autem Israelis in laqueo, habitatores Hierusalem in fovea; propterea impotentes erunt* [4].
B Pro quibus magis perspicue Symmachus interpretatus est: *Dominum virtutum, ipsum sanctificate: et ipse erit pavor vester et fortitudo, eritque in sanctificationem; lapis vero offendiculi et petra scandali duabus domibus Israelis, laqueus et scandalum incolæ Hierusalem.* Atque hoc loco considera, quomodo ipsum Dominum virtutum confidentibus ei futurum esse dicit in sanctificationem, non autem in offendiculi lapidem, et in petram lapsus. Secus vero minime ei confidentibus, lapidem futurum offendiculi, et petram lapsus, videri docet. Quinam autem hi sint, vaticinatur, manifeste demonstrans circumcisum qui adversus Christum consurrexit populum. Aliter quoque lapis est Servator, quia
C ceu fundamentum immobile ac lapideum, suppositus fuit universo ædificio vitæ secundum Deum agendæ. *Fundamentum aliud*, ait divus Apostolus, *nemo potest ponere præter jam positum, quod est Christus Jesus* [7]. Et rursus: *Petra autem erat Christus* [8]. Lapis itaque et petra et fundamentum vitæ secundum Deum agendæ, ipse erat; lapis angularis, electus, honorabilis, neminem in eo sperantium atque confidentium confundens. Rursus idem lapis erat offendiculi et petra scandali propter passionem, in quam offendere incredulis accidit; et lapis quem reprobaverunt ædificantes. Hanc ipse confirmat interpretationem per parabolam, vineam agricolasque inducens, servosque missos primos et alteros ab agricolis injuria affectos: postremoque filium
D a patre missum, et ab impiis agricolis interfectum. Post quam parabolam infert, quid sit, *Lapidem quem reprobaverunt ædificantes, hic factus est in caput anguli* [9].

Z'.

(68) Ἐπειδὴ δὲ καὶ περὶ τοῦ τόπου ἔχρησεν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, φέρε ἴδωμεν τὰς αὐτοῦ περὶ τούτου φωνάς. Οὐ φέροντες αὐτοῦ τὴν σεμνὴν διδασκαλίαν, οὔτε τὴν πρόῤῥησιν (69) καὶ τοὺς ἐλέγχους, οἱ τῶν Ἰουδαίων

VII.

Quia vero de loco etiam oraculum edidit Dei Verbum, agesis ipsius hac de re voces animadvertamus. Cum nec ejus venerandam doctrinam, neque vaticinium, neque reprehensiones æquo animo fer-

[1] Isai. xxviii, 16. [2] Psal. cxvii, 22. [3] Isai. viii, 14. [4] ibid. 15. [7] I Cor. iii, 11. [8] I Cor. x, 4. [9] Psal. cxvii, 22.

(68) Cod. A. f. 199. Syr. iv, 18.
(69) Videtur declinare a sensu Syrus, qui divulgationem, non autem prædictionem, interpretatur.

rent Judæorum principes, urbe illum abire curarunt. Discedens autem Hierosolymis Christus has edidit contra urbem voces : *Hierusalem, Hierusalem, sæpenumero optavi filios tuos congregare, attamen vos renuistis. En relinquitur vobis domus vestra deserta* [10]. Jam non Dei domum templum illud, sanctuariumque esse demonstrans, sed illorum domum, propter scelus infandum quod consecuto mox tempore ibidem patratum est : nempe immane Judæorum contra Servatorem piaculum. Porro necesse erat non urbis solum incolas, verum etiam pavimentum illud, quo tantopere gloriabantur, dignum referre pretium facinorum ab incolis patratorum. Id quod non multo post accidit, cum Romani urbem adorti, cives ejus partim belli jure interemerunt, partim captivos abduxerunt; et præter fame necatos, reliquam multitudinem loco abstractam in orbis terræ vastitatem disperserunt : denique eorum domum seu templum inflammantes, in desertissimam solitudinem converterunt. Sane hæc postero tempore contigerunt ; sed enim Servator, Deus scilicet Verbum, præscientia utens, quæ futura erant suprascriptis verbis ante nuntiavit. Urbis autem filios appellat gentem Judaicam, domum vero eorum dicit pro templo. Deinde testatur fore ut ipsorum culpa diris casibus irretiantur; quandoquidem ipse haud semel conatus fuerat sobolem eorum sub pietatis jugum mittere, dum curam eorumdem perpetuam gereret, per singulos prophetas singulasque ætates a pravitate eos retrahens ac revocans. Cæterum hi vocanti minime obtemperaverunt; quamobrem tulit in eos his verbis sententiam : *Ecce relinquitur vobis domus vestra deserta.* Solertissime vero non urbem desertam fore ait, sed domum quæ ibi erat, id est templum, quod jam non suum neque Dei habitaculum haberi vult, sed illorum esse ait. Desertum vero haud aliter fore vaticinatur, nisi quia consueta illa Dei cura ac patrocinio spoliandum erat. Mirari autem subit sermonis effectum, quia nunquam alias ad tantam solitudinem is locus redactus fuit; ne tum quidem cum ob impietatem incolarum atque idololatriam et prophetarum cædes, in Babyloniorum potestatem venit : illo enim tempore septuagenaria fuit loci solitudo. Quare ne fataliter quidem tunc iis dictum fuit, *Relinquitur vobis domus vestra deserta :* neque enim derelicta, imo visitationem opiferam haud multo post experta est, quo tempore splendidiorem priore statu instaurationem impetravit, ita ut prædixerit propheta quidam, postremam domus hujus gloriam priore illustriorem fore [11]. Verumtamen post Servatoris nostri effatum, quantopere derelicti Judæi fuerint, quantamque in solitudinem domus eorum venerit, iis quidem qui loca illa lustrant, visio ipsa et tot annorum diuturnitas oraculi eventum demonstrat : etenim tempus non duplo solum, quam septuagenarium desolationis sub Ba-

A ἄρχοντες, τῆς πόλεως ἀπαλλαγῆναι ἐποίουν. Ὁ δ' ἀναχωρῶν τῶν Ἱεροσολύμων τοιάσδε προήκατο κατὰ τῆς πόλεως φωνάς· *Ἱερουσαλὴμ, Ἱερουσαλὴμ, ποσάκις ἠθέλησα ἐπισυναγαγεῖν τέκνα σου, καὶ οὐκ ἠθελήσατε. Ἰδοὺ ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος*· οὐκέτι οἶκον Θεοῦ τὸν νεὼν καὶ τὸ ἐν αὐτῷ ἁγίασμα, ἀλλὰ αὐτῶν εἶναι οἶκον ἀποφηνάμενος· μιάσματος γὰρ ἐναγοῦς ἐν τῷ μετὰ ταῦτα χρόνῳ δρασθέντος ὑπ' αὐτῶν, τοῦτο δ' ἦν τὸ τολμηθὲν αὐτοῖς ἄγος κατὰ τοῦ Σωτῆρος, ἐχρῆν δήπου μὴ μόνον τοὺς τῆς πόλεως οἰκήτορας, ἀλλὰ καὶ αὐτὸ τὸ ἔδαφος, ἐφ' ᾧ μέγα ἐφρόνουν, τἀπίχειρα ὧν ἔδρασαν οἰκήτορες, παθεῖν· ἃ δὴ καὶ πεπόνθασιν οὐκ εἰς μακρὸν, Ῥωμαίων ἐπελθόντων τῇ πόλει, καὶ τῶν οἰκητόρων τοὺς μὲν πολέμου νόμῳ κατασφαξάντων, τοὺς δ' αἰχμαλώ- B τους ἀπαγαγόντων, τοὺς δὲ λιμῷ διαφθειράντων, τοὺς δ' ἀπελασάντων καὶ εἰς πάντα τόπον διασκεδασάντων (70), τὸν δ' οἶκον αὐτῶν καὶ τὸν νεὼν ἐμπρησάντων, εἰς ἔσχατά τε ἐρημίας περιβαλόντων. Ἀλλὰ γὰρ τούτων ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις γενομένων, προλαβὼν ὁ Σωτὴρ τὸ μέλλον τῇ προγνώσει, οἷα Θεὸς Λόγος, τὰ συμβησόμενα προαγορεύει διὰ τῶν προκειμένων. Τέκνα δὲ τῆς πόλεως ὀνομάζει τὸ Ἰουδαίων πᾶν ἔθνος· οἶκον δὲ αὐτῶν ἀποκαλεῖ τὸν νεών. Εἶτα μαρτύρεται, ὅτι παρὰ τὴν αὐτῶν αἰτίαν τὰ σκυθρωπὰ αὐτοὺς μετελεύσεται· ἐπειδήπερ αὐτὸς μὲν πολλάκις ἐπισυναγαγεῖν αὐτῶν τὰ τέκνα ὑπὸ τὸν τῆς θεοσεβείας ζυγὸν βεβούληται, οἷα ἐκ τοῦ παντὸς πρόνοιαν αὐτῶν πεποιημένος, δι' ἑκάστου τε προφήτου καὶ καθ' ἑκά- C στην γενεὰν ἐπιστρέφων αὐτοὺς καὶ ἀνακαλούμενος· οἱ δὲ οὐκ ἤθελον ὑπακοῦσαι τῇ κλήσει· οὗ δὴ χάριν τὴν κατ' αὐτῶν ἀπόφασιν προενήνεκται εἰπών· *Ἰδοὺ ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος.* Σφόδρα δὲ ἀκριβῶς οὐ τὴν πόλιν ἔρημον ἔσεσθαί φησιν, ἀλλὰ τὸν ἐν αὐτῇ οἶκον, δηλαδὴ τὸν νεών· ὃν οὐκέτι ἑαυτοῦ, ἀλλ' οὐδὲ τοῦ Θεοῦ οἶκον βούλεται χρηματίζειν, ἀλλ' αὐτῶν εἶναί φησιν. Ἔρημον δὲ αὐτὸν ἔσεσθαι θεσπίζει, οὐκ ἄλλως ἢ ὑπὸ τῆς πρότερον ἐπισκοπούσης αὐτὸν προνοίας καταλειφθησόμενον. Καὶ δὴ θαυμάσαι ἔστι τοῦ λόγου τὸ ἀποτέλεσμα, ὅτι δὴ μηδ' ἄλλοτε πώποτε τοσαύτην ὑπέμεινεν ἐρημίαν ὁ τόπος, οὐδ' ὅτε διὰ τὰς ὑπερβαλλούσας αὐτῶν δυσσεβείας καὶ εἰδωλολατρείας, τάς τε κατὰ τῶν προφητῶν μιαιφονίας, ὑπὸ Βαβυλῶνι ἥλω· ἑβδομηκονταετὴς γὰρ ὁ πᾶς D τῆς ἐρημώσεως τοῦ τόπου χρόνος κατ' ἐκείνους ἐγενήθη. Διὸ οὐκ ἂν κυρίως ἐλέχθη αὐτοῖς τότε τὸ, *Ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος*· οὐ γὰρ ἀφείθη· ἔτυχε δὲ ἐπισκοπῆς μετ' οὐ πολὺν χρόνον, καθ' ὃν ἀνανεώσεως μείζονος ἢ κατὰ τὴν προτέραν ἠξιώθη, ὡς προεῖπόν τινες τῶν προφητῶν, ὅτι δὴ *Ἔσται ἡ δόξα τοῦ οἴκου τούτου ἡ ἐσχάτη ὑπὲρ τὴν προτέραν.* Μετὰ δὲ τὴν τοῦ Σωτῆρος ὑμῶν φωνὴν, ὅπως ἀφείθησαν, ὅ τε οἶκος αὐτῶν εἰς ἔσχατον ἐρημίας ἤλασε, τοῖς εἰς τοὺς τόπους ἀφικνουμένοις ἡ ὄψις αὐτὴ τοῦ λόγου μᾶλλον δείκνυσι τὸ ἀποτέλεσμα· καὶ ὁ χρόνος δὲ πολυετὴς γεγονὼς καὶ μακρὸς, ὡς μὴ μόνον διπλασίονα εἶναι τῆς ἑβδομηκονταετοῦς ἐρη-

[10] Matth. XXIII, 37-38. | [11] Agg. II, 10.

(70) Ab hoc sensu recedunt verba, *and others they persecuted.*

μίας, τῆς ἐπὶ Βαβυλῶνι γεγενημένης, ἀλλὰ καὶ τετραπλασίονα ὑπερβαίνειν τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀπόφασιν πιστοῦται.

Καὶ (71) ὅτι μὲν ἀξιοθέατα ἦν πάντα τὰ τῆς οἰκοδομῆς, τά τε τῆς ἄλλης κατασκευῆς τοῦ αὐτόθι νεὼ, δηλοῦσιν αἱ ἱστορίαι· δείγματος δὲ χάριν εἰσέτι δεῦρο λείψανά τινα πεφύλακται, δι' ὧν τὰ ἴχνη καταλαμβάνεται τῶν πάλαι κατασκευασμάτων. Παντων δὲ θαυμασιωτέρα τυγχάνει ἡ θεϊκὴ φωνὴ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν προγνώσεως· Ὅτι μὲν ἀμφὶ τὸ ἱερὸν ἐβάδιζεν, οἱ δ' αὐτοῦ μαθηταὶ, τοῦ περιβόλου τὰς οἰκοδομὰς αὐτοῦ τε τοῦ ἱεροῦ τὸ μέγεθος καὶ τὸ κάλλος ὑπερθαυμάζοντες, ἐδείκνυον αὐτῷ. Ὁ δὲ καταλλήλως τοῖς τὰς οἰκοδομὰς ἐκπεπληγμένοις ἀπεφήνατο, ἐν οἷς ἐθαυμάζοντο, πῶς οὐ μὴ μείνῃ λίθος ἐπὶ λίθον ἀκαθαίρετος· δεῖν γὰρ διὰ τὰ τολμηθησόμενα τοῖς οἰκήτορσι παντελῆ φθορὰν καὶ ἐρημίαν τὸν τόπον ὑπομεῖναι, ἅτε δὴ ἀσεβῶν ἀνδρῶν γενόμενον οἰκητήριον. Ὅπως δὲ τὰ τῆς προῤῥήσεως εἰς ἔργα προκεχώρηκεν, ὅ τε πᾶς νεὼς καὶ ὁ περίβολος, τά τε ἐν αὐτῷ σεμνὰ καὶ περικαλλῆ ἱδρύματα, πάντα λόγον καλύπτουσαν (72) ἐρημίαν ἐξ ἐκείνου καὶ εἰς δεῦρο ὑπέμεινεν· αὔξει τε κατὰ χρόνους, καὶ ἐπινέμεται ἡ τοῦ λόγου δύναμις, ὡς μηδὲ ἴχνος θεμελίων ἔν τισι φαίνεσθαι τόποις, ὃ ἔξεστι τῷ βουλομένῳ παραλαμβάνειν ὀφθαλμοῖς. Εἰ δὲ φαίη τις μέρη τινὰ ἔτι συνεστάναι, ἀλλὰ καὶ τούτων χρὴ προσδοκᾷν τὸν ἀφανισμὸν, ὁσημέραι τῆς ἐρημίας αὐξούσης, καὶ τῆς εἰρημένης προῤῥήσεως ἀποῤῥήτῳ δυνάμει εἰσαεὶ ἐνεργούσης. Οἶδα δέ τινων ἀκούσας ἑρμηνευσάντων τὴν προειρημένην φωνὴν ἑτέρως· μὴ γὰρ περὶ πάντων τῶν οἰκοδομημάτων εἰρῆσθαι, ἀλλὰ περί τινος μέρους, ὃ δὴ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ θαυμάζοντες ἐπεδείκνυσαν αὐτῷ· κατ' ἐκείνου γὰρ ἐξενηνοχέναι αὐτὸν τὴν πρόῤῥησιν.

H'.

(73) *Ἰδὼν τὴν πόλιν, ἔκλαυσεν ἐπ' αὐτῇ, λέγων, ὅτι, Εἰ ἔγνως καὶ σὺ, καί γε ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ τὰ πρὸς εἰρήνην σοι· νῦν δὲ ἐκρύβη ἀπὸ ὀφθαλμῶν σου. Ὅτι ἥξουσιν ἡμέραι ἐπὶ σὲ, καὶ περικυκλώσουσί σε οἱ ἐχθροί σοι, καὶ συνέξουσί σε πάντοθεν, καὶ ἐδαφιοῦσί σε καὶ τὰ τέκνα σου ἐν σοί.* [Τὰ μὲν προλεγόμενα περὶ τοῦ ναοῦ ἦν·] ταῦτα δὲ περὶ τῆς πόλεως αὐτῆς ἐθεσπίζετο, ἣν Θεοῦ πόλιν ὠνόμαζον οἱ Ἰουδαῖοι διὰ τὸν ἐν αὐτῇ τοῦ Θεοῦ ἱδρυμένον νεών. Ἀποκλαίεται δῆτα τὴν σύμπασαν πόλιν ὁ φιλάνθρωπος, οὐχ οὕτω τὰ οἰκοδομήματα οὐδὲ τοὔδαφος αὐτὸ, ὡς τὰς ψυχὰς τῶν πάλαι οἰκητόρων καὶ τὴν ἀπώλειαν αὐτῶν ἐλεῶν· ἀλλὰ καὶ τὰ τῆς ἐρημίας αὐτῶν παρίστησι λέγων· *Εἰ ἔγνως καί γε σὺ ἐν τῇ ἡμέρᾳ ταύτῃ τὰ πρὸς εἰρήνην σοι.* Σημαίνει δὲ τὴν αὐτοῦ παρουσίαν ἐπ' εἰρήνῃ τοῦ σύμπαντος κόσμου γεγενημένην. Αὐτὸς γὰρ ἦν περὶ οὗ εἴρηται· *Ἀνατελεῖ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ δικαιο-*

[11] Luc. xix, 41-44. [12] Isai. xlv, 8.

A bylone spatium, sed quadruplo etiam majus, post Servatoris nostri sententiam fuisse, exploratum est.

Et quod quidem visu mirabiles essent ædificationes, omnisque reliquus templi illius apparatus, historiæ demonstrant. Indicii autem gratia, aliquot adhuc reliquiæ conservantur, ex quibus veterum ornamentorum vestigia noscuntur. Sed præ omnibus mirabilis est vaticinantis nostri Servatoris divina vox. Nam cum ipse circa templum ambularet, ejus autem discipuli septi ædificia et ipsius templi magnitudinem atque splendorem magnopere admirantes demonstrarent, vicissim ipse iis qui ædificia suspiciebant affirmavit, in his quorum ipsi stupore B tenebantur non remansurum lapidem supra lapidem, quin omnia destruerentur. Etenim necessario fore, ut propter habitatorum facinora, universale exitium ac vastitatem is locus pateretur, quia impiorum hominum evaserat habitaculum. Revera cum exitum nacta est prædictio, totum templum cum septo suo, et cunctis illis splendidis atque ornatissimis ædificiis, ineffabilem dictu vastitatem, ex eo tempore ac deinceps expertum est: quæ imo per tempora augebitur, depascente locum vaticinii potentia, ut jam ne vestigia quidem fundamentorum alicubi appareant, id quod volenti cuilibet spectare coram licebit. Quod si quis dicat, partes aliquot adhuc subsistere, has quoque idem manet exitium, crescente quotidie solitudine, dictique vaticinii C insensibili vi semper urgente. Memini quoque me audire quosdam prædictum oraculum aliter interpretantes; scilicet non de toto ædificio Servatorem esse locutum, sed de illa parte, quam ei discipuli mirabundi ostendebant; de hac nimirum parte Christum prædixisse.

VIII.

Videns civitatem, flevit super illam dicens: Quia si cognovisses et tu, et quidem hac die, quæ ad pacem tibi; nunc autem abscondita sunt ab oculis tuis. Quia dies tibi supervenient, quibus inimici tui circumdabunt te, et coangustabunt te undique, et ad terram prosternent te, et filios qui in te sunt [11]. [Superiora quidem de templo prædicta fuerunt;] hæc autem Christus de ipsa urbe vaticinabatur, quam Dei D urbem appellabant Judæi, propter conditum ibi Dei templum. Sane clemens Servator luget universam civitatem; neque tam ædificia ac solum ejus, quam animas incolarum, horumque exitium miseratur. Tum futuram ejus solitudinem repræsentat dicens: *Si cognovisses et tu die hac, quæ ad pacem tibi.* Significans videlicet adventum suum universo orbi per se esse paciferum. Ipse enim est de quo exstabat oraculum, *fore ut in diebus ejus oriretur justitia et pacis copia* [12]. Reapse is venerat pacem proximis

(71) A. f. 267. Syr. iv, 18. Totus qui sequitur locus usque ad ἐξενηνοχέναι αὐτὸν τὴν πρόῤῥησιν, diserte in codice inscribitur sic: *Εὐσεβίου Εὐαγγελικῆς Θεοφανείας Δ'. Eusebii ex Evangelicæ Theophaniæ libro quarto.* Atqui etiam præcedentem locum, etsi is in codice nonnisi nudum Eusebii nomen gerit, nihilo tamen minus ex *Theophania* ad litteram sumptum vidimus.

(72) Syrus legit καλύπτοντα,, retulitque ejus sensum ad prius comma.

(73) Cod. A. f. 260. b. Syr. iv, 19.

A ac longinquis prædicaturus. Quare et his qui se receperunt ait : *Pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis* [14] : quam sane ipsius pacem exceperunt ethnici qui per orbem universum ei crediderunt. Circumcisus vero populus, dum ei nequaquam credit, haud cognovit quæ paci suæ conferebant. Quare addit Servator : *Nunc autem abscondita sunt ab oculis tuis ; quia dies tibi supervenient, et circumdabunt te inimici tui.* Profecto quæ illis paulo post superventuræ erant clades in urbis obsidione, propterea quod pacem prænuntiatam non excepissent, hæ, inquam, clades illorum oculis interim subducebantur, qui nihil ejusmodi prævidebant ; ipse tamen easdem manifesto vaticinio præcinebat, futuram Romanorum obsidionem innuens, bellique B rationem ipsam graphice exponens. Jam quomodo peracta hæc fuerint, cognoscere licet ex Josephi historiis, qui, Hebraico genere atque in ipsa Judæ tribu genitus, nobilis item atque inter suos populares per obsidionis tempora clarus, facta singula calamo persecutus est, consentaneos vaticiniis eventus exhibens. Quod igitur belli casibus ceciderint sancta illa et famosa Hierosolyma, res ipsa testatur.

σύνη καὶ πλῆθος εἰρήνης· ἐληλύθει τε εἰς αὐτὸ τοῦτο κηρῦξαι εἰρήνην τοῖς ἐγγὺς καὶ τοῖς μακράν· τοῖς τε παραδεχομένοις αὐτόν φησιν· *Εἰρήνην ἀφίημι ὑμῖν, εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν·* ἥντινα εἰρήνην ἑαυτοῦ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης εἰς αὐτὸν πιστεύσαντα ἔθνη παρεδέξατο. Ὁ δὲ ἐκ περιτομῆς λαὸς, μὴ πιστεύσας εἰς αὐτὸν, οὐκ ἔγνω τὰ πρὸς εἰρήνην ἑαυτοῦ. Διὸ καὶ ἐπιλέγει· *Νῦν δὲ ἐκρύβη ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν σου· ὅτι ἥξουσιν ἡμέραι ἐπὶ σὲ, καὶ περικυκλώσουσί σε οἱ ἐχθροί σου.* Τὰ γοῦν μέλλοντα αὐτοὺς καταλήψεσθαι μικρὸν ὕστερον ἐν τῇ κατ' αὐτῶν πολιορκίᾳ, διὰ τὸ μὴ προσδέξασθαι αὐτοὺς τὴν προκαταγγελθεῖσαν αὐτοῖς εἰρήνην, ἐκρύβη ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν. Ἐκεῖνοι μὲν οὖν ταῦτα οὐ προεῖδον· αὐτὸς δὲ αὐτὰ διὰ τῆς προῤῥήσεως θεσπίζει σαφέστατα, τὴν ὑπὸ Ῥωμαίων πολιορκίαν καταλαβοῦσαν αὐτοὺς προσημάνας, καὶ ὑπογράψας τὸν τρόπον τοῦ κατ' αὐτῶν γενησομένου πολέμου. Ὅπως δὲ ἐπὶ πέρας ἤχθη ταῦτα, πάρεστιν ἀπὸ τῆς Ἰωσήπου γραφῆς ἀναλέξασθαι, ὃς δὴ Ἰουδαῖος ὢν, καὶ τῆς παρ' αὐτοῖς Ἰουδαϊκῆς φυλῆς γεγονὼς, τῶν τε ἐπισήμων καὶ ἐπιφανῶν ἐν τῷ ἔθνει κατὰ τοὺς χρόνους τῆς πολιορκίας, ἕκαστα τῶν πεπραγμένων ἱστόρησε, σύμφωνα ταῖς προκειμέναις προῤῥήσεσι τὰ ἀποτελέσματα παραστήσας. Ὅτι μὲν οὖν ταῖς ἐκ τοῦ πολέμου συμφοραῖς περιπέπτωκεν ἡ ἁγία καὶ διαβόητος Ἱερουσαλήμ, ἐξ αὐτῶν ἔνεστι τῶν πραγμάτων ἰδεῖν.

IX.

Cum autem videritis circumdatam ab exercitibus Hierusalem, tunc scitote appropinquare desolationem ejus. Tunc qui in Judæa sunt, fugiant ad mon- C *tes ; et qui in medio ejus, discedant ; et qui in regionibus, non intrent in eam ; quia dies ultionis hi sunt, ut impleantur omnia quæ scripta fuerunt. Væ autem prægnantibus et lactantibus in illis diebus! Erit enim pressura magna super terram, et ira super populo hoc. Et acie gladii cadent, et captivi ducentur in omnes gentes. Et Hierusalem calcabitur a gentibus, donec impleantur tempora nationum* [15]. His verbis Dominus indicia profert ejus temporis, quo ille locus ad omnimodam vastitatem vocandus erat. Nemo quippe, ait, post eam, quæ eventura est, obsessionem, et loci vastitatem inde consecuturam, nemo, inquam, alteram exspectet instaurationem ; cujuscemodi Cyri Persarum regis temporibus accidit, tum etiam sub Antiocho illustri, et denique D sub Pompeio. Sæpe enim bellicas incursiones passa urbs, majorem postea dignitatem recuperavit. Nunc tamen extremam urbi vastitatem atque internecivum excidium adesse creditote, cum eam ab exercitibus obsessam videritis. Jam vero vastitatem Hierosolymorum dicit ipsum templi exterminium, ac cærimoniarum, quæ jamdiu ibi ex instituto Moysis peragebantur, abolitionem. Cave enim putes urbis ipsius futuram solitudinem his verbis significari, quasi nemo in ea deinceps habitaturus esset. Dicit enim infra, fore ut urbs haud jam abs Judæis sed ab ethnicis incoleretur. Solitudinis autem nomine

Θ'.

(74) *Ὅταν δὲ ἴδητε κυκλουμένην ὑπὸ στρατοπέδων τὴν Ἱερουσαλὴμ, τότε γνῶτε, ὅτι ἤγγικεν ἐρήμωσις αὐτῆς. Τότε οἱ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ φευγέτωσαν εἰς τὰ ὄρη· καὶ οἱ ἐν μέσῳ αὐτῆς ἐκχωρείτωσαν· καὶ οἱ ἐν ταῖς χώραις μὴ εἰσελθέτωσαν εἰς αὐτήν· ὅτι ἡμέραι ἐκδικήσεως αὗταί εἰσι, τοῦ πλησθῆναι ἅπαντα τὰ γεγραμμένα. Οὐαὶ δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις καὶ ταῖς θηλαζούσαις ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις! Ἔσται γὰρ ἀνάγκη μεγάλη ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ὀργὴ ἐν τῷ λαῷ τούτῳ. Καὶ πεσοῦνται ἐν στόματι μαχαίρας, καὶ αἰχμαλωτισθήσονται εἰς πάντα τὰ ἔθνη. Καὶ Ἱερουσαλὴμ ἔσται πατουμένη ὑπὸ ἐθνῶν, ἄχρι πληρωθῶσι καιροὶ ἐθνῶν.* Διὰ τῶν προκειμένων σημεῖα δίδωσι τοῦ καιροῦ τῆς παντελοῦς ἐρημίας τοῦ τόπου. Μηδεὶς γὰρ, φησὶ, προσδοκάτω μετὰ τὴν ἐσομένην πολιορκίαν, καὶ τὴν ἐπὶ ταύτην γενησομένην ἐρημίαν τοῦ τόπου, ἑτέραν αὐτῆς ἔσεσθαι ἀνανέωσιν· ὡς ἐπὶ τῶν χρόνων Κύρου τοῦ Περσῶν βασιλέως γέγονε, καὶ μετὰ ταῦτα ἐπ' Ἀντιόχου Ἐπιφανοῦς, καὶ πάλιν ἐπὶ Πομπηΐου. Πολλάκις γὰρ ἤδη πολιορκίας ὑπομείνας ὁ τόπος, μείζονος ἠξιώθη μετὰ ταῦτα τιμῆς. Ἀλλὰ νῦν τὴν ἐσχάτην τῆς πόλεως ἐρημίαν καὶ τὸν παντελῆ ἀφανισμὸν ἐπελεύσεσθαι αὐτῇ γινώσκητε, ἐπειδὰν ἴδητε αὐτὴν ὑπὸ στρατοπέδων πολιορκουμένην. Ἐρήμωσιν δὲ τῆς Ἱερουσαλὴμ ὀνομάζει τοῦ ἱεροῦ τὸν ἀφανισμὸν, καὶ τῶν ἐν αὐτῷ πάλαι πρότερον κατὰ τὸν Μωϋσέως νόμον ἐπιτελουμένων τὴν καθαίρεσιν. Μὴ γὰρ δὴ τῆς πόλεως αὐτῆς ἐρημίαν νόμιζε δηλοῦσθαι διὰ τούτων, ὡς μηδενὸς ἐν αὐτῇ μηκέτι κατοι-

[14] Joan. XIV, 27. [15] Luc. XXI, 20.

(74) Cod. A. f. 270. Syr. IV, 20-24.

κήσοντος· ἐπιλέγει δ' οὖν ἑξῆς, ὅτι κατοικηθήσεται ἡ πόλις, οὐ μὲν ὑπὸ Ἰουδαίων, ἀλλ' ὑπὸ ἐθνῶν. Ἐρήμωσιν δὲ αὐτῆς ἀποκαλεῖ τὸ μηκέτι ὑπὸ τῶν οἰκείων, μηδὲ κατὰ τὴν νόμιμον λατρείαν συστήσασθαι αὐτήν. Ὅπως δὲ καὶ ταῦτα ἐπληροῦτο, οὐδὲν δεῖ πόλλων λόγων· πάρεστι γὰρ ὑπ' ὄψεσιν ὁρᾷν Ἰουδαίους μὲν εἰς πάντα τὰ ἔθνη διεσκεδασμένους, ἀλλοφύλους δὲ καὶ ἀλλογενεῖς οἰκήτορας τῆς πάλαι μὲν Ἱερουσαλὴμ, νῦν δ' ἀπὸ τοῦ πολιορκητοῦ Αἰλίου Ἀδριανοῦ (74*) Αἰλίας μετωνομασμένης. Τὸ γοῦν παράδοξον τοῦ θεσπίσματος τοῦτ' ἂν εἴη, ὅτι περ Ἰουδαῖοι μὲν, φησὶν, αἰχμαλωτισθήσονται εἰς πάντα τὰ ἔθνη· περὶ δὲ τῶν ἐθνῶν, καὶ Ἱερουσαλὴμ ἔσται πατουμένη ὑπ' ἐθνῶν. Ἐκπληκτικὸν δὲ τὸ ἀποτέλεσμα, εἴ γε Ἰουδαῖοι πληροῦντες τὴν σύμπασαν ἀνθρώπων οἰκουμένην, ὥστε καὶ μέχρις Αἰθιόπων χωρῆσαι καὶ Σκυθῶν, καὶ αὐτῶν τῶν περάτων τῆς γῆς, ἐν μόνῃ τῇ αὐτῶν πόλει καὶ τῷ πάλαι θρησκευομένῳ παρ' αὐτοῖς τόπῳ, οὐχ οἷοί τέ εἰσιν ἐπιβαίνειν. Καὶ εἰ μὲν ἦν παντελῶς ἔρημος ἡ πόλις καὶ ἀοίκητος, κἂν ὑπενόησέ τις τοῦτ' εἶναι τὸ αἴτιον· νῦν δὲ ὑπὸ ἀλλογενῶν καὶ ἀλλοφύλων ἐθνῶν τοῦ τόπου κατοικουμένου, μόνοις αὐτοῖς ἄβατος τυγχάνει, ὡς μήτ' ἐξ αὐτόπτου δύνασθαι τὸ πατρῷον αὐτῶν ἔδαφος θεωρεῖν· ἃ δὴ τοῦτον ἀποτετέλεσται τὸν τρόπον ἀκολούθως τῷ φήσαντι χρησμῷ· *Καὶ Ἱερουσαλὴμ ἔσται πατουμένη ὑπὸ ἐθνῶν*.

A intelligit derelictionem a suis, ac sacrarum rerum legitimo ritu operandarum finem. Quod hæc autem ita se habuerint, multis verbis confirmare non interest. Palam quippe videre est Judæos passim in omni gente dispersos, extraneos vero atque alienigenas versari in urbe, quæ olim Hierosolyma, nunc ab expugnatore Ællo Adriano Ælia transformato nomine dicta est. Ergo oraculum idcirco fit mirabile, quia Judæi, inquit, inter omnes populos captivi dispergentur: ad gentes autem quoa attinet, et Hierosolyma, inquit, ethnicorum pede terentur. Terribilis sane eventus! quandoquidem Judæi, qui universum terrarum orbem occupant, atque inter Æthiopes et Scythas usque ad mundi confinia degunt, ad urbem tantum suam propriæque olim B religionis sedem accedere nequeunt. Jam si urbs vastata esset desertaque ab incolis, hanc fortasse aliquis prædicti exsilii causam existimaret: nunc vero ab extraneis atque ab alienigenis locus habitatur, solis autem Judæis inaccessus est, ita ut ne aspicere quidem patrium solum oculis suis possint. Quæ scilicet hunc exitum habuerunt, ut oraculo fieret satis dicenti: *Et Hierosolyma ethnicorum pede terentur.*

Καὶ δεικνὺς, ὅτι οὔτ' ἀναστήσεται λοιπὸν ὁ ναὸς, οὔτ' εἰς τὴν προτέραν ἐπανήξουσιν Ἰουδαῖοι πολιτείαν, προστίθησι ταῖς αὐτοῦ προῤῥήσεσι, χρόνον ὁρίζων, μέχρι τίνος ἔσται Ἱερουσαλὴμ πατουμένη ὑπὸ ἐθνῶν· λέγει δ' οὖν, *ἄχρι πληρωθῶσι καιροὶ ἐθνῶν*· οὕτω σημάνας τὴν τοῦ βίου συντέλειαν, καὶ τὸν μέχρι συντέλειαν λέγων χρόνον· σημαίνει δὲ καὶ τὸν πρὸ τῆς αἰχμαλωσίας (75) πόλεμον, εἰπών· *Ἔσται γὰρ ἀνάγκη ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ὀργὴ μεγάλη ἐν τῷ λαῷ τούτῳ, καὶ πεσοῦνται ἐν στόματι μαχαίρας*. Ταῦτα δὲ ὅπως κατὰ μέρος ἐπράχθη, καὶ ὡς τὰ προηγορευμένα ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τέλους ἔτυχεν, ἔξεστιν ἀπὸ τῆς Ἱστορίας Ἰωσήπου μαθεῖν (76)· ὃς καὶ τῆς φησάσης τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν προῤῥήσεως, *Οὐαὶ δὲ ταῖς θηλαζούσαις ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις!* τὸ ἀποτέλεσμα σαφῶς παρίστησι, μνημονεύσας, ὡς γυναῖκες, τὰ ἑαυτῶν βρέφη ὀπτήσασαι πυρὶ διὰ τὴν ὑπερβολὴν τοῦ κατασχόντος λιμοῦ τὴν πόλιν, ἔφαγον.

Atque ut Christus demonstraret, templum deinceps haud instauratum iri, neque Judæos pristinam suam rempublicam recuperaturos, cæteris suis prædictionibus addidit temporis definitionem, quamdiu scilicet Hierosolyma ethnicorum pede C terenda essent: ait enim, *donec tempora gentium compleantur:* ita significans sæculi consummationem, nec non temporis usque ad consummationem intervallum. Significat etiam bellum quod captivitatem præcessurum erat: *Futura est*, inquit, *pressura in terra, magnaque ira super populo hoc, et acie gladii cadent.* Atque hæc singula quemadmodum acciderint, atque ut Servatoris nostri oracula sint exitum consecuta, ex Josephi Historia cognoscere licet. Idem alterum quoque Servatoris vaticinium, nimirum *Væ lactantibus in diebus illis!* eventu perspicue comprobatum tradit: etenim memorat a mulieribus parvulos proprios igne tostos in summa urbis fame fuisse devoratos.

(77) Τοῦτον γὰρ αὐτὸν τὸν γενησόμενον ἐν τῇ πόλει λιμὸν προθεωρήσας ὁ Σωτὴρ, παρῄνει τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς ἐν τῇ μελλούσῃ κατὰ Ἰουδαίων γενήσεσθαι πολιορκίᾳ, μὴ ὡς ἐπ' ἀσφαλῆ τόπον καὶ φυλαττόμενον ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καταφεύγειν ἐπὶ τὴν πόλιν, ὅπερ πεπόνθασιν οἱ πολλοὶ, ἀλλ' ἐκεῖθεν μὲν ἀναχωρεῖν, φεύγειν δὲ εἰς τὰ ὄρη· καὶ τοὺς ἐν μέσῳ τῆς Ἰουδαίας ἐκχωρεῖν εἰς τὰ ἔθνη (78)· καὶ τοὺς ἐν τῇ

D Hanc ipsam urbi eventuram famem prævidens Servator, admonebat discipulos suos ut in proxima Judæorum obsessione, nollent tanquam ad tutum locum et a Deo custoditum in urbem confugere, quod plurimi fecerunt, sed inde potius recederent atque in montes fugerent; et qui erant in media Judæa ad gentes migrarent, et qui in agro degebant nequaquam ad munitas arces concurrerent, neque

(74*) Non tamen incruenta victoria. Ait enim Fronto *De bello Parthico:* « Adriano imperium obtinente, quantum militum (Romanorum) a Judæis cæsum! » Legesis autem historicos a me ibidem in adnotationibus laudatos.

(75) Hic Syrus deflectit aliquantum a Græco sensu; et præterea desunt Syro præcedentes octo versiculi.

(76) *Bell. Jud.* lib. VII, 8.

(77) Cod. A. f. 270. Syr. IV, 20, 21.

(78) Hic non bene Syrus Græcum videtur intellexisse.

prudentem crederent in oppida secessum, etiamsi id tempus postulare videretur; sed lucrum potius existimarent fugam, propter impendentem Dei iram tum templo tum civitati. Hæc perspicue et extra omnem ambiguitatem demonstrabant causam quamobrem hortabatur ad montes fugere, neque in oppida munita reverti. Ideo ait : Et qui in agris sunt, caveant quominus urbe se concludant. Sunt enim hi dies ultionis, et omnia fiendi quæ præsertim apud Danielem scripta sunt. Sed et minæ, *Væ tunc nutrientibus*, quomodo exitum sint sortitæ Hierosolymorum obsessorum tempore, testis idoneus est Flavius Josephus, qui accurate tempus illud, post Servatoris nostri diras, describit; et quomodo, prementibus Romanis urbemque capientibus, maxima Judæorum multitudo gladio consumpta fuerit, multoque plures fame quam ferro perierint. Quin adeo mulieres quoque parvulos suos igne assantes, escam sibi ob extremam penuriam fecerunt. Atque hæc contigerunt primo quidem sub Tito ac Vespasiano, postea sub Adriano, Romanorum imperatoribus; qua ætate interdictum prorsus Judæis fuit patrio solo, et ab ethnicis Hierusalem fuit conculcata, adeo ut nullos incolas cives haberet nisi extraneos et alienigenas, translatis illuc inquilinis, incolarum priorum loco. Exinde enim circumdata est armis urbs, atque hujus sanctuarium ad summam solitudinem redactum fuit : illa denique desolationis abominatio, quam Daniel prædixerat, medio in sanctuario constituta fuit, æneum dico victoris simulacrum quod in medio templo dedicatum est.

A χώρᾳ μὴ καταφεύγειν ὡς ἐπὶ ὀχυρὸν τόπον, μηδὲ σπουδαίαν ἡγεῖσθαι τὴν ἐπὶ τὴν πόλιν ἐπιστροφήν, κἂν αἱ χρεῖαι καλῶσιν· ἅρπαγμα δὲ τίθεσθαι τὴν φυγήν, διὰ τὴν ἐπελευσομένην ἐκ Θεοῦ ὀργὴν τῷ τε ναῷ καὶ τῇ πόλει. Ταῦτα γὰρ ἄντικρυς καὶ δίχα πάσης ἀμφιβολίας παραστατικὰ ἂν εἴη τῆς αἰτίας, δι' ἣν παρεκελεύετο φεύγειν ἐπὶ τὰ ὄρη, καὶ μὴ ἐπιστρέφειν ἐπὶ τὰς πόλεις. Διό φησι· Καὶ οἱ ἐν ταῖς χώραις, μὴ εἰσελθέτωσαν εἰς αὐτήν· ὅτι ἡμέραι ἐκδικήσεως αὗταί εἰσι, τοῦ πληρωθῆναι πάντα τὰ γεγραμμένα ἐν τῷ Δανιὴλ μάλιστα. Ἀλλὰ καὶ τὸ, *Οὐαὶ ταῖς θηλαζούσαις τότε*, ὅπως τέλους ἔτυχε κατὰ τὸν καιρὸν τῆς πολιορκίας τῶν Ἱεροσολύμων, ἱκανὸς πιστώσασθαι Φλάβιος Ἰώσηπος, ἀκριβῶς τὸν μετὰ τὰς ἀρὰς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν πόλεμον ἱστορήσας· B καὶ ὡς, ἐπιστάντων Ῥωμαίων καὶ τὴν πόλιν ἑλόντων πολιορκίᾳ, μυρία μὲν πλήθη τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἐν στόματι μαχαίρας ἀνῃρέθη, πλείους δὲ τῶν ἀνῃρημένων τῷ λιμῷ διεφθάρησαν· ἤδη δὲ καὶ τὰ ἑαυτῶν βρέφη γυναῖκες ὀπτήσασαι πυρὶ, τροφῇ κέχρηνται δι' ὑπερβάλλουσαν ἔνδειαν. Συνέβαινε δὲ ταῦτα πρότερον μὲν κατὰ Τίτον καὶ Οὐεσπασιανόν· μετὰ δὲ τούτους, κατ' Ἀδριανὸν, τοὺς Ῥωμαίων αὐτοκράτορας, καθ' οὓς ἄβατος μὲν ἐς τὸ παντελὲς Ἰουδαίοις ὁ πάτριος αὐτῶν κατέστη τόπος, γέγονε δὲ Ἱερουσαλὴμ πατουμένη ὑπ' ἐθνῶν, ὡς μηδὲ ἑτέρους ἔχειν οἰκήτορας πολίτας ἢ μόνους ἀλλοφύλους καὶ ἀλλογενεῖς, μετοίκων αὐτόθι κατοικισθέντων ἀντὶ τῶν πρότερον οἰκητόρων. Ἐξ ἐκείνου δὲ κυκλωθείσης ὑπὸ στρατοπέδων τῆς Ἱερουσαλὴμ, καὶ αὐτὸ τὸ ἁγίασμα C τὸ ἐν αὐτῇ εἰς τὴν ἐσχάτην περιετράπη ἐρημίαν· καὶ τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως τὸ ῥηθὲν διὰ Δανιὴλ τοῦ προφήτου ἔστη ἐν τῷ ἁγιάσματι, τὸ χάλκεόν φημι ἀπεικόνισμα τοῦ πολιορκητοῦ ἐν αὐτῷ μέσῳ τῷ ἱερῷ ἱδρυμένον.

Hæc igitur e plurimis adnotanda curavi propter divinum Servatoris nostri vaticinium dicentis, *Væ prægnantibus et lactantibus in diebus illis!* Sed quoniam ad cæteras Servatoris prædictiones hæc quoque accedit : *Erit pressura magna in terra, et ira super populo hoc*; vel secundum Matthæum, *tribulatio cujusmodi antea nunquam fuit* [16]; operæ pretium est audire historicum, qui casus illos sic fere narrat : « Et singillatim quidem crimina civium recenseri nequeunt; summatim vero dicam, neque ullam urbem paria mala passam, neque item generationem ullam ab orbe condito scelerum fecundiorem exstitisse. Et quidem urbem Judæi ipsi pessumdederunt, Romanosque invitos diram victoriam patrare coegerunt, atque ignem propemodum morantem ad templum pertraxerunt. Certe id dum e superiore urbe inflammatum cernerent, neque doluerunt neque lacrymis dignati sunt. » Atque hæc acciderunt propter illa verba, *Erit enim tribulatio magna :* id quod a Servatore prædictum, post annum denique quadragesimum, Vespasiano Romanum imperium tenente, teste historico, reapse confectum est.

(79) Ταῦτα μὲν οὖν ἀπὸ μυρίων τέθεικα διὰ τὴν θείαν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν πρόῤῥησιν τὴν φήσασαν· *Οὐαὶ δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις καὶ ταῖς θηλαζούσαις ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις*· ἐπεὶ δὲ καὶ τοῦτο ταῖς προῤῥήσεσι τοῦ Σωτῆρος πρόσκειται, τὸ, *Ἔσται ἀνάγκη μεγάλη ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ὀργὴ τῷ λαῷ τούτῳ*· ἢ κατὰ τὸν Ματθαῖον, *θλῖψις οἵα οὐδέποτε γέγονεν*· ἐπακοῦσαι καλὸν τοῦ ἱστορικοῦ τούτων αὐτῶν τὰ ἀποτελέσματα ὧδέ πῃ ἱστοροῦντος (80)· « Καθ' ἕκαστον μὲν οὖν ἐπεξιέναι τὴν παρανομίαν αὐτῶν, ἀδύνατον· συνελόντα δ' εἰπεῖν, μήτε πόλιν ἄλλην τοιαῦτα πεπονθέναι, μήτε γενεὰν ἐξ αἰῶνος γεγονέναι κακίας γονιμωτέραν. Τὴν μὲν πόλιν ἀνέτρεψαν αὐτοὶ, Ῥωμαίους δὲ ἄκοντας ἠνάγκασαν D ἐπιγραφῆναι σκυθρωπῷ κατορθώματι· καὶ μόνον οὐχ εἵλκυσαν βραδῦνον ἐπὶ τὸν ναὸν τὸ πῦρ· ἀμέλει καιόμενον ἐκ τῆς ἄνω πόλεως ἀφορῶντες, οὔτε ἤλγησαν, οὔτε ἐδάκρυσαν. » Ταῦτα διὰ τὸ, *Ἔσται γὰρ θλῖψις μεγάλη*· ὃ δὴ καὶ προῤῥηθὲν ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος, μεμαρτύρηται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως μεθ' ὅλα ἔτη τεσσαράκοντα, κατὰ τὴν Οὐεσπασιανοῦ Ῥωμαίων αὐτοκρατορίαν πληρωθέν (81).

[16] Matth. xxiv, 21.

(79) Cod. A. f. 270. Syr. IV, 22.

(80) Josephus *Bell. Jud.* lib. vi, 11.

(81) Præcedentia adamussim sunt in Syriaca *Theophania*. Item quod paulo post sequitur, ταῦτα συγ-

Ι'.

Εἶτα μεθίστησι τοὺς λόγους ὁ Κύριος ἐπὶ τὸν τῆς συντελείας καιρὸν, καί φησι· *Καὶ ἔσται σημεῖα ἐν ἡλίῳ καὶ σελήνῃ καὶ ἄστροις*. Συγκεχῦσθαι δοκεῖ τὰ τῆς κατὰ τὴν λέξιν ἀκολουθίας, διὰ τὸ μὴ διεστάλθαι ἀφωρισμένως τά τε περὶ τῆς πολιορκίας τοῦ τόπου λελεγμένα, καὶ τὰ περὶ τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. Κατ' οἰκονομίαν δὲ ἄρα τοῦ θείου Πνεύματος ἡ ἀσάφεια γέγονε, κρύπτοντος ἐπίτηδες τῆς τῶν πολλῶν γνώσεως τὰ ἐν ἀποῤῥήτοις ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος μόνοις τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς παραδεδομένα· οὕτω τοίνυν ἀναγνωσόμεθα, ὡς εἰ μετὰ διαστολῆς εἴρητο τοῦτον τὸν τρόπον· Περὶ μὲν τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος, βλέπετε μή τις ὑμᾶς πλανήσῃ· πολλοὶ γὰρ ἐλεύσονται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου· καὶ τὰ τούτοις ἑπόμενα· περὶ δὲ τῆς πολιορκίας τοῦ τόπου τῆς ὑστάτης, μεθ' ἣν οὐκ ἔστιν αὖθις αὐτὸν ἀνοικοδομηθήσεσθαι προσδοκᾷν, τοῦτ' ἔχειν ὠφείλετο τὸ σημεῖον· ὅταν ἴδητε κυκλουμένην ὑπὸ τῶν στρατοπέδων τὴν Ἱερουσαλὴμ, τότε γνῶτε ὅτι ἤγγικεν ἡ ἐρήμωσις αὐτῆς, καὶ τὰ τούτοις ἀκόλουθα ποιεῖτε· περὶ δὲ τῆς κατὰ τὴν συντέλειαν τοῦ αἰῶνος παρουσίας τοῦ Ἀντιχρίστου, ταῦθ' ὑμῖν λέγω· *Ἔσται τότε θλῖψις μεγάλη*· ταῦτα μὲν περὶ τῆς κατὰ τὸν τόπον νομιζομένης συγχύσεως.

X.

Exin orationem convertit Servator ad tempora consummationis, aitque : *Et erunt signa in sole, et luna, et stellis* [17]. Confusus videtur sermonis contextus, quia præcise non sunt distincta, quæ de loci obsessione dicuntur, ab iis quæ de sæculi consummatione. Prudenti tamen divini Spiritus voluntate hæc obscuritas accidit, ut multitudinis cognitioni caute subtraherentur, quæ arcano Servator suis tantum discipulis commendaverat. Sic ergo legemus, quasi cum interpunctione dictum fuerit ut sequitur : De consummatione autem sæculi, cavete ne quis vos decipiat; multi enim in nomine meo venient; et quæ ibi sequuntur reliqua. Postremæ autem loci obsidionis, post quam restitutionis nulla spes, hoc indicium esse debet : quum videritis circumdatam ab exercitibus Hierusalem, tunc scitote vastitatem ejus instare, ideoque quæ ei rei sunt idonea facite. Denique de Antichristi circa consummationem sæculi adventu, hoc vobis aio : *Erit tunc tribulatio magna*. Hactenus de hujus evangelici loci putata confusione.

(82) Ταῦτα, συγγενῆ ὄντα τοῖς παρὰ τῷ Ματθαίῳ ἐν τῷ ὄρει τῶν Ἐλαιῶν πρὸς τοὺς ἀποστόλους περὶ συντελείας παραδεδομένοις, φέρεται παρὰ τῷ Λουκᾷ ὡς εἰρημένα πρὸ τῆς εἰσόδου αὐτοῦ τῆς Ἱερουσαλὴμ, ἐνδιατρίβοντι μεταξὺ Σαμαρείας καὶ Γαλιλαίας. Διδάσκει δὲ διὰ τούτων μὴ δεῖν συναρπάζεσθαι, εἴ ποτε, ἐπιστάντος τοῦ Ἀντιχρίστου, διατρέχοι φήμη περὶ αὐτοῦ, ὡς τοῦ Χριστοῦ φανέντος. Διό φησι· *Ἐὰν λέγωσιν ὑμῖν, Ἰδοὺ ὧδε, ἢ ἰδοὺ ἐκεῖ, μὴ ἐξέλθητε, μηδὲ διώξητε*· ἀδύνατον γὰρ λοιπὸν τὸν ἅπαξ ἐπὶ γῆς φανέντα πάλιν ἐν γωνίαις γῆς τὰς διατριβὰς ποιήσασθαι. Εἰ οὖν τις ἔσται ὧδε ἢ ἐκεῖ θρυλλούμενος, μὴ ἐξέρχησθε ὑμεῖς, μηδὲ πιστεύητε τοῖς λεγομένοις· ἄλλος γὰρ ἔσται τις οὗτος, καὶ οὐχ ὁ ἀληθὴς Χριστός· ᾧ χρὴ μὴ προσέχειν. Τὸ γὰρ μέγιστον σημεῖον τῆς δευτέρας τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίας ὡς ἀστραπὴ ἔσται, οὐχ ὁμοία ταῖς πολλαῖς καὶ ἐν μέρει τοῦ παντὸς ἀεὶ φαινομέναις, ἀλλά τις ἰδιάζουσα καὶ ξένη, τὸν πάντα κόσμον ἀθρόως πληροῦσα. Διό φησι· *Ἀστράπτουσα ἐκ τῆς ὑπ' οὐρανὸν εἰς τὴν ὑπ' οὐρανὸν λάμπει· οὕτως οὖν ἔσται*, φησὶν, *ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ παρουσίᾳ αὐτοῦ*· οὐκέτι γὰρ περιβεβλημένος σάρκα φθαρτὴν ἐξ αἵματος καὶ ὀστέων συγκειμένην (83) βαδίζει, οὐδ' ἐπὶ γῆς βαδίζων οἷά τις κοινὸς ἄνθρωπος ὀφθήσεται, ἀλλ' ἢ ἐκλάμψει ὅλος δι' ὅλου, τὸ φῶς τῆς αὐτοῦ θεότητος τοῖς πᾶσι δεικνὺς, ἅτε αὐτὸς ὢν τὸ φωτίζον πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον. Οὕτως οὖν

Hæc, cognata illis quæ apud Matthæum [18] in monte Olivarum dicuntur apostolis de mundi fine, apud Lucam [19] narrantur ceu dicta ante ingressum in urbem Hierusalem, morante Jesu inter Samariam et Galilæam. Docet autem his verbis, non oportere quemquam errore abripi, si aliquando, instante Antichristi tempore, fama de eo pervagetur quasi Christus apparuerit. Idcirco ait : *Si vobis dixerint, Ecce hic, et ecce illic, nolite ire neque sectemini :* impossibile enim est, eum qui semel in terra apparuerit, rursus in angulis terræ moras trahere. Si ergo rumor dicatur, *Ecce hic, et ecce illic*, nolite vos ire, neque dictis credatis. Alius enim quilibet erit iste, non autem verus Christus; cui propterea non est attendendum. Nam signum maximum secundi adventus Servatoris nostri, tanquam fulgur erit minime simile aliis multis in parte aliqua mundi apparentibus, sed singulare ac peregrinum atque universum orbem repente pervadens. Ideo dicit : *Coruscans de subdiali in subdialem regionem. Sic erit*, inquit, *Filius hominis in adventu suo*. Etenim haud jam corruptibili carne indutus, et sanguine ossibusque compactus procedet, neque in terra ambulans more communis hominis conspicietur, sed coruscabit totus per totum, divinitatis suæ lumen cunctis ostendens, quum sit ipse qui illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. Sic itaque a nobis se esse exspectandum docet. Quod si in terra dicant aliquem, vel fando audia-

[17] Luc. xxi, 25. [18] Matth. xxiv, 3. [19] Luc. xvii, 23.

γενῆ, etc., nominatim dicitur in codice A. f. 233, b, ex Eusebii *Theophaniæ* libro quarto. Qui autem hic interjacet tractus εἶτα μεθίστησι, etc., cum in codice A. f. 270, omnino connectatur cum præcedente πληρωθέν, eidemque Eusebio inscribatur, nullaque intercapedine sejungatur, prorsus a nobis hic poni debuit, sive reapse ad *Theophaniam* pertineat, ut videtur, sive ad commentarium.

(82) Cod. A. f. 233. b. Syr. IV, 35.

(83) Hoc refertur ad incorruptibilitatem; non quod Eusebius neget Christi carnem in secundo adventu.

tur ex multorum rumore, ipsum esse præsentem Christum in secundo suo adventu: Vos, inquit, nolite credere, neque de loco vestro exeatis.

Utique Samaritani Dositheum, qui Servatoris ætati successit, prophetam illum esse Moysis vaticinio promissum, firmiter arbitrati sunt; adeo fraudibus ejus capti, ut Christi loco habendum censuerint. Alii vero ipsa Apostolorum ætate Simonem magum magnam Dei virtutem appellabant, et Christum esse putabant: tum alii pariter in Phrygia Montanum: alii denique alios diversis locis hac opinione prosecuti sunt. Neque finem facient veteratores. Nam et alii plures ejusmodi exspectandi sunt: qui sane et ipsi oraculorum a Servatore editorum veritatem confirmant.

XI.

Par est admirari nos sinceram veracemque indolem ac philosophiam evangelistæ Matthæi. Hic enim superiorem vitæ partem haud a sancta auspicatus fuerat professione, sed ab officio telonario atque ab avaritiæ studio. Neque hoc quisquam cæterorum evangelistarum nobis revelaverat, non ejus coapostolus Joannes, non Lucas, neque Marcus, qui cætera Evangelia scripserunt. Sed Lucas quidem, suppresso præsente nomine, antiquam ejus appellationem usurpavit. Verum ipse Matthæus, suam divulgans vitam, suique accusator factus, de se nominatim in proprio volumine ita scribit: *Et cum transiret inde Jesus, vidit hominem sedentem in telonio, Matthæum nomine* [20]. Quibus verbis vulnus suum accusabat, ut medentis artem admirareris. Rursusque pergens ulterius, et catalogum discipulorum percensens, ipse sibi publicani nomen imponit, propter eximiam suam bonitatem haud dissimulans superioris vitæ genus, et peccatoribus se connumerat, seque secundum post coapostolum scribit. Nam se combinans cum Thoma, ut cum Petro Andream, cum Jacobo Joannem, cum Philippo Bartholomæum, sibi quidem Thomam præponit [21], præferens sibi hunc coapostolum quasi potiorem, cum reliqui evangelistæ secus fecerint.

Per hos autem homines polytheismi error paulo post eversus fuit, Deique regnum omnibus prædicatum [22]. Ideoque oportuit nos ne nomina quidem illorum ignorare. Primum ergo par, Petrus et Andreas, quos jam antea diximus piscatores fuisse. Alterum par Jacobus et Joannes, ambo Zebedæo geniti, et hi similiter piscatores. Post hos Philippus et Bartholomæus. Quisnam vero et hic Philippus fuerit, Joannes evangelista docet [23], dum ait fuisse

[20] Matth. IX, 9. [21] Matth. X, 3. [22] Luc. VI, 13.

(84) Cod. A. f. 269. Syr. IV, 35.

(85) Syr. V, 38. Nominatim recitatur hic locus ex Eusebii *evangelica Theophania* in cod. A. f. 88 b; item in Vindobonensi, prout ad Leum scripsit Kopitarius.

A δεῖν προσδοκᾷν αὐτὸν διδάσκει. Εἰ δὲ ἐπὶ γῆς λέγοιτό τις καὶ ἀκούοιτο θρυλλούμενος καὶ φημιζόμενος παρὰ τοῖς πολλοῖς, ὡς αὐτὸς παρὼν ὁ Χριστὸς κατὰ τὴν δευτέραν αὐτοῦ παρουσίαν, Ὑμεῖς, φησὶ, μὴ πιστεύσητε, μηδὲ ἐξέρχησθε τοῦ ἰδίου τόπου

(84) Αὐτίκα Σαμαρεῖται Δοσίθεον μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ Σωτῆρος γενόμενον, αὐτὸν εἶναι τὸν ὑπὸ Μωϋσέως προφητευόμενον προφήτην ἐπείσθησαν· ἀπατηθέντες ὑπ' αὐτοῦ, ὡς τὸν Χριστὸν αὐτὸν εἶναι ἀποφήνασθαι. Ἄλλοι δὲ κατὰ τοὺς χρόνους τῶν ἀποστόλων Σίμωνα τὸν μάγον τὴν μεγάλην τοῦ Θεοῦ δύναμιν ἐκάλουν, αὐτὸν εἶναι νομίσαντες τὸν Χριστόν· καὶ κατὰ τὴν Φρυγίαν δὲ Μοντανὸν ἕτεροι· ἀλλαχοῦ δὲ πάλαι ἑτέρους ἄλλοι νενομίκασι. Καὶ οὐ παύσονταί γε ἀπατεῶνες· προσδοκᾷν γὰρ χρὴ καὶ πλείους τοι-B ούτους ἔσεσθαι· ἐξ ὧν δὴ καὶ αὐτῶν ἡ ἀλήθεια τῶν σωτηρίων προγνώσεων τὴν μαρτυρίαν εἴληφεν.

ΙΑ'.

(85) Ἄξιον θαυμάσαι τὸ ἄπλαστον καὶ φιλάληθες ἦθος, καὶ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ εὐαγγελιστοῦ Ματθαίου· οὗτος γὰρ τὸν πρότερον βίον οὐκ ἀπὸ σεμνῆς διατριβῆς ὡρμᾶτο, ἐκ δὲ τῶν ἀμφὶ τὰς τελωνίας καὶ πλεονεξίας σχολαζόντων. Καὶ τοῦτο τῶν λοιπῶν εὐαγγελιστῶν οὐδεὶς δῆλον ἡμῖν ἐποίησεν, οὐχ ὁ συναπόστολος αὐτοῦ Ἰωάννης, οὐδέ γε Λουκᾶς, οὐδὲ Μάρκος, οἱ τῶν λοιπῶν Εὐαγγελίων συγγραφεῖς· ἀλλ' ὁ μὲν Λουκᾶς συγκαλύπτων τὸ ὄνομα, τῇ ἀρχαιοτέρᾳ προσηγορίᾳ κατεχρήσατο· αὐτὸς δὲ Ματθαῖος τὸν ἑαυτοῦ στηλιτεύων βίον, καὶ κατήγορος ἑαυτοῦ γινόμε-C νος, ὀνομαστὶ αὐτὸς ἑαυτοῦ μεμνημένος, ἐν τῷ οἰκείῳ συγγράμματι τόνδ' ἱστορεῖ τὸν τρόπον· *Καὶ παράγων ἐκεῖθεν ὁ Ἰησοῦς εἶδεν ἄνθρωπον καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον, Ματθαῖον ὀνόματι*· ἐλέγχων ἑαυτοῦ τὸ τραῦμα, ἵνα θαυμάσῃς τὴν τέχνην τοῦ ἰατρεύσαντος. Καὶ πάλιν προϊὼν ἑξῆς τόν τε κατάλογον τῶν λοιπῶν μαθητῶν ἐξαριθμούμενος, αὐτὸς ἑαυτῷ τὸ τοῦ τελώνου προστίθησιν ὄνομα, δι' ὑπερβολὴν ἐπιεικείας μὴ ἐπικρύπτων τὸν πρότερον ἑαυτοῦ βίον· καὶ ἁμαρτωλοῖς ἑαυτὸν συναριθμεῖ, καὶ τοῦ συναποστόλου δεύτερον ἑαυτὸν καταλέγει. Συνεζευγμένος γοῦν τῷ Θωμᾷ, ὡς Πέτρος Ἀνδρέᾳ, καὶ Ἰάκωβος Ἰωάννῃ, Φίλιππός τε καὶ Βαρθολομαῖος, προτάττει ἑαυτοῦ τὸν Θωμᾶν, προτιμῶν ὡς κρείττονα τὸν συναπόστολον, τῶν λοιπῶν εὐαγγελιστῶν τού-D ναντίον πεποιηκότων.

(86) Διὰ δὴ τούτων τῶν ἀνδρῶν ἡ πολύθεος πλάνη μικρὸν ὕστερον ἀνετρέπετο, ἥ τε τοῦ Θεοῦ βασιλεία τοῖς πᾶσιν ἐκηρύττετο. Διὸ καὶ ἀναγκαίως ἐχρῆν ἡμᾶς μηδ' ἐξ ὀνόματος ἀγνοῆσαι τίνες ἦσαν οὗτοι. Ἡ μὲν οὖν πρώτη συζυγία Πέτρος καὶ Ἀνδρέας, οὓς ἔμπροσθεν ἐδηλώσαμεν ἁλιεῖς ὄντας· δευτέρα δὲ Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης, ἄμφω Ζεβεδαίου παῖδες, καὶ οὗτοι ἁλιεῖς· ἑξῆς δὲ τούτοις ἦν Φίλιππος καὶ Βαρθολομαῖος· τίς ποτε δὲ ἦν καὶ οὗτος ὁ Φίλιππος, Ἰωάν-

[23] Joan. I, 45.

Mendum autem Θεοφάνους pro Θεοφανείας, æque in Vaticanum codicem atque in Vindobonensem irrepsit.

(86) Cod. A. f. 94 b; Syr. V, 45.

νης ὁ εὐαγγελιστὴς διδάσκει, φήσας εἶναι αὐτὸν ἀπὸ Βηθσαϊδὰ ἐκ τῆς πόλεως Ἀνδρέου καὶ Πέτρου· καὶ ὁ Βαρθολομαῖος δὲ ἁπλοῦς τις ἀνὴρ, καὶ τῆς τῶν πολλῶν συνέσεώς τε καὶ πικρίας εἰσῆκται ἀλλότριος· καὶ Ματθαῖος δὲ τῶν περὶ τοὺς τελώνας πάλαι πρότερον ἠσχολημένων γέγονε. Τοιοῦτοί τινες ἦσαν οἱ πρῶτοι κήρυκες τῆς οὐρανίου βασιλείας, οἷς ὑπηρέταις καὶ διακόνοις τῶν αὐτοῦ λόγων ὁ Σωτὴρ ἐχρῆτο, παριστὰς αὐτόθεν, ὡς θεϊκῇ δυνάμει, ἀλλ' οὐ θνητοῖς ἐπιτηδεύμασι τὸ κατορθούμενον αὐτῷ συνετελεῖτο. Ἄλλος μὲν γὰρ τάχα τῆς τῶν ἀνθρώπων οἰκουμένης νομοθέτας καὶ διορθωτὰς, εὐσεβείας τε κήρυκας προχειριζόμενος, πάντως που δυνατοὺς ἐν λόγῳ καὶ ἔργῳ πρὸς τὸ μέγεθος τοῦ πράγματος ἀπιδὼν, ἐπενόησεν ἂν, ἐπελέξατο δ' ἂν σοφίᾳ καὶ συνέσει κεχορηγημένους ἄνδρας, ἢ πλουσίους καὶ εὐσχήμονας, τοὺς καὶ χρημάτων δόσεσι προτρεψομένους, καὶ λόγῳ πείσοντας· καὶ τὰς μὲν περὶ θεῶν δόξας ἐπιστημόνως διελέγξοντας, τὴν δὲ περὶ τοῦ πάντων ποιητοῦ τε καὶ δημιουργοῦ Θεοῦ γνῶσίν τε καὶ εὐσέβειαν λογισμοῖς ἀποδεικτικοῖς παραστήσοντας· καὶ πρό γε πάντων προὐνόησεν ἂν, μέλλων αὐτοὺς ἐπὶ πᾶν ἔθνος ἐκπέμπειν, ἑρμηνέας αὐτοῖς παραστήσεσθαι τῶν λόγων, ὡς ἂν ἑκάστοις ἔθνεσι τῇ αὐτῶν γλώττῃ ὁμιλοῖεν, καὶ τῇ πάντων ἀκοῇ γνώριμον προφέροιντο τὸ φθέγμα. Ἀλλ' οὐ τοιούτων ἐδέησε τῷ Σωτῆρι, ὅτι μηδὲ ἀνθρωπίνως ἐπὶ τοῦτο ὥρμα.

ex Bethsaida, quod Andreæ Petrique oppidum natale erat. Bartholomæus vero vir simplex, multarumque rerum curiositate et molestia alienus introducitur. Matthæus fuerat antea professione publicanus. Hi fuere primi cœlestis regni præcones, quibus adjutoribus atque ministris doctrinæ suæ Servator utebatur; hinc demonstrans, divina virtute, non humanis conatibus res suas perfici. Nam certe quivis alius legislatores humani orbis atque correctores, religionisque præcones designaturus, prorsus lingua et opere valentes, spectata rei magnitudine, prætulisset, atque homines sapientia intellectuque præstantes delegisset, vel divites atque insignes, qui et opum largitione permoverent, et verbis persuaderent : et polytheismi quidem sectam sapienter convellerent, omnium autem rerum auctoris et creatoris Dei notitiam cultumque demonstrativis argumentis stabilirent. In primis vero operam dedisset, ut quos per omnes populos missurus erat, eis idiomatum interpretes adjungeret, ut singulas gentes pro illarum sermone alloquerentur, omniumque aures notis verbis pulsarent. Sed nihil horum opus erat Servatori, qui haud humano more ad id negotium accedebat.

(87) Ἑβδομήκοντα δὲ ἀνεδείκνυ μαθητὰς, ὁπόσα λέγεται καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἔθνη τυγχάνειν· τοῦτο δὲ καὶ ἡ Μωϋσέως δηλοῖ Γραφὴ τὸν κατάλογον ποιουμένη τῶν μετὰ τὸν κατακλυσμὸν τοῦ Νῶε γενομένων παίδων· ἐξ ὧν τοὺς πάντας ἑβδομήκοντα φυναι (88), οὓς προπάτορας τῶν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἐθνῶν λόγος ἀληθὴς γεγονέναι κατέχει (89).

Septuaginta elegit discipulos [24], quot nimirum per universum orbem gentes esse dicuntur. Id etiam Moysis ostendit Scriptura dum catalogum texit Noachi post diluvium filiorum; ex quibus geniti cuncti illi septuaginta, quos progenitores omnium totius mundi gentium exstitisse, vera historia tradit.

IB' (90).

XII.

Ἡμεῖς δὲ καὶ τῆς τοῦ Δανιὴλ μνησθῶμεν ἐνταῦθα προφητείας, ἵνα δείξωμεν, ὅτι καὶ ἡ Ῥωμαϊκὴ ἀρχὴ

Nos vero Danielis etiam vaticinium hic commemoremus, ut ostendamus, Romanum quoque impe-

[24] Luc. x, 1.

(87) Cod. L. 54. Syr. V, 45.

(88) Cod. φῆναι.

(89) Fragmentum hoc diserte citatur ex Eusebii *Theophania* in codice Vat. L. f. 54 ; et quidem dicitur ex operis *secundo libro*, si numeralis notæ compendium recte in codice scribitur. Cæterum quum in secundo libro propter argumentum collocari nequeat, huc fere a me transferendum fuit, ubi in Syriaca seu Anglica *Theophania* lib. v, 45, memoratur non duodecim Apostolorum tantummodo electio, verum etiam septuaginta discipulorum : *made his disciples, not only the twelve apostles, or the seventy disciples*. Videtur ergo demonstrari a Vaticano fragmento sermonem in *Theophania* fuisse, paulo amplioribus verbis etiam de electione LXX discipulorum; quod mihi certe persuasum apprime est.

(90) Fragmentum hoc, ab initio usque ad verba ἐν μορφαῖς ἐδείκνυτο, recitatur sub Eusebii nomine a Niceta Serrarum episcopo in Catena ms. ad Lucam cod. A. f. 14 ; itemque cum brevi sub initiis augmento a Macario Chrysocephalo in sua item ad Lucam ms. Catena cod. E. f. 64, inscriptum pariter Eusebio. Deinde in utroque codice, vix brevi spatio interjecto, sequitur pars altera fragmenti quæ incipit : Ὥσπερ μέντοι διὰ τοῦ χρυσοῦ, desinitque τὰ κατ' αὐτὸν οἰκονομουμένης. Jam vero hæc altera pars in codice A. f. 14, b, perspicue inscribitur : *Εὐσεβίου β' Θεοφανείας* : (at in E. tantum *Εὐσεβίου*) litteræ autem β superponitur compendium vocabuli quod tam *τρίτῳ* legi potest quam *τετάρτῳ* : et quanquam olim existimavi β positum pro secundo ordinali numero, nunc malim legere *βιβλίῳ*, ita ut citetur vel tertius vel quartus liber. Atque ita existimandum est in reliquis quoque fragmentis, ubi idem compendium vocabuli occurrit. Age vero cum hæc altera fragmenti pars ex *Theophania* diserte citetur, eaque sine dubio cum priore connectatur, superest ut illa quoque prior ad *Theophaniam* pertineat, quanquam Eusebii tantum nomine titulata; quam rem evidenter et sæpe cognovimus in præcedentibus *Theophaniæ* fragmentis, quæ cum in codicibus Vatt. nonnisi nudum interdum Eusebii nomen gererent, nunc comparata cum Syra *Theophania*, membra ejusdem esse compertum est. — Et præcedentia quidem XI fragmenta cum Syriaca *Theophania* conspirare adamussim prope omnia vidimus : exin sequentia jure nostro addimus, quia in codicibus Vatt. gerunt titulum *Eusebii Theophaniæ*; imo et ad Syriacum exemplar aliquando accedunt. Nonne enim etiam in Catena Epist. ad Hebr. ed. Crameri p. 597, locus Eusebii occurrit, qui non parum congruit cum Syriaca *Theophania* lib. III, 40? Εὐσεβίου. Ἀμέλει οὐ κατὰ Μωσέα πλαξὶ λιθίναις τοὺς αὐτοῦ νόμους κατεβάλλετο, στήλαις δ' ὥσπερ ἱεραῖς ταῖς αὐτοῦ γνωρίμων ψυχαῖς

rium oraculo fuisse prænuntiatum atque a Spiritu A prædictum, fore nimirum ut sub eo nasceretur Christus, qui humana cuncta regna destrueret, et suum tantummodo ubique stabiliret, cujus nullus foret finis. Ergo viri desideriorum oracula hoc ferme argumentum habuerunt.

Quemadmodum olim Ægypti principi interpres somniorum exstitit Joseph, ita Daniel Chaldæorum dominatori Nabuchodonosoro visum declaravit. Nempe quod statua in somnis ipsi ostensa, cujus caput aureum, pectus argenteum, venter æneus, pedes ferrei, quatuor imperia significaret. Ipse quidem caput aureum, propter opes maximas atque delicias regum Assyriacorum. Magnum autem fuit Assyriorum imperium, quia tenuit Ægyptum, Libyam, et universam Asiam, et usque ad Indorum B regionem fines protulit : mansitque longis annorum periodis; nam capto a Nembrodo initio, usque ad Nabuchodonosorum devenit : neque antea desiit, quam ille Dei templo Hierosolymitano manus injecit. Hoc enim patrato facinore, statim Medi Assyriorum imperium dissolverunt; primusque Cyrus ad Persas transtulit potentatum. Secundi igitur post Assyrios Persæ orbi imperitarunt splendide et insigni cum gloria : quam rem significabant partes secundæ in statua, argento constantes. Tertius vero superveniens Alexander Macedo pugnavit cum Persa Dario, eoque victo, imperium ad Macedones devolvit : hique gentibus cunctis potiti sunt, tertii post primos. Significabant autem hos quoque, tertiæ statuæ partes ex ære : est enim hæc materia C valde vocalis, et longe lateque resonans. Hujusmodi fuit Macedonum imperium, qui Græci erant et idiomatis exquisitioris. Post hæc ferreum denotabatur imperium, validum, et super omnia priora fortissimum : nam et ferri natura reliquas materias propellere et superare solet. Quodnam vero hoc est, nisi Romanorum imperium, quod Macedonico successit? Sub hoc ferreo imperio Christus nascitur, lapis de monte nec ferro nec manibus excisus. Hæc vero imperia sub imaginibus irrationalium sævarumque ferarum ostensa prophetæ fuerunt.

Sicut auro Assyriorum opes repræsentavit, sic D leæna effeminatam illorum mollemque vitam denotavit. Persarum vero tarditatem et pondus per ursum. Pantheræ pernicitati Alexandrum comparavit, propter indolis ejus acumen et mobilitatem : hic enim cum tredecim et quidem haud integris annis regnaverit, mundum universum decurrit, qualibet ave volucrior, Europam nempe et Asiam, donec ipsum oceanum attigit. Romani autem Macedones imperio spoliaverunt, postremum illorum deponentes regem Perseum. Syros quoque per Pompeium atque Gabinium duces subjugarunt, Asiamque per eosdem stipendiariam fecerunt.

τοὺς αὐτοῦ κατέγραψε νόμους, καὶ παρεδίδου γε τὴν καινὴν Διαθήκην λογισμοῖς καὶ διανοίαις κεκαθαρμέναις.

A προτεθέσπιστο καὶ προελαλήθη τῷ Πνεύματι, ὡς κατ' αὐτὴν μέλλοντος γεννηθῆναι Χριστοῦ, ὃς ἔμελλε πάσας τὰς ἐν ἀνθρώποις βασιλείας καθαιρεῖν, καὶ τὴν ἰδίαν ἀποδεικνύειν μόνην πάντων κρατοῦσαν, καὶ τέλος οὐκ ἐπιδεχομένην. Τά γε μὴν τοῦ ἀνδρὸς τῶν ἐπιθυμιῶν θεσπίσματα ὧδέ πη εἶχεν ὑποθέσεως.

Ὥσπερ ποτὲ τῷ τῆς Αἰγύπτου ἄρχοντι ἑρμηνεὺς τῶν τεθεαμένων ἐν ὕπνοις κατέστη ὁ Ἰωσὴφ, οὕτως ὁ Δανιὴλ τῷ Χαλδαίων ἄρχοντι Ναβουχοδονόσορ τὴν ὄψιν διασαφεῖ, ὡς ἄρα ἡ εἰκὼν κατὰ τοὺς ὕπνους αὐτῷ ὀφθεῖσα, ἧς ἡ κεφαλὴ χρυσῆ, τὸ δὲ στῆθος ἀργύρεον, ἡ δὲ κοιλία χαλκῆ, καὶ οἱ πόδες σιδηροῖ, τέσσαρας δηλοῖ βασιλείας· αὐτὸς μὲν ἔστιν ἡ χρυσῆ κεφαλὴ διὰ τὸ βαθύπλουτον καὶ τρυφηλὸν τῶν παρὰ Ἀσσυρίοις βεβασιλευκότων. Μεγάλη δὲ καὶ αὕτη ἡ B τῶν Ἀσσυρίων βασιλεία· κατέσχον γὰρ Αἰγύπτου καὶ Λιβύης Ἀσίας τε πάσης, διῆλθόν τε καὶ μέχρι τῆς Ἰνδῶν οἰκουμένης· διήρκεσέ τε μακραῖς ἐτῶν περιόδοις, ἀρξαμένη μὲν ἀπὸ τοῦ Νεβρὼδ, παρατείνασα δὲ ἐπὶ τὸν Ναβουχοδονόσορ· οὐ πρότερον δὲ ἀπεσβέσθη, ἢ χεῖρας ἐπὶ τὸν ἐν Ἱεροσολύμοις νεὼν τοῦ Θεοῦ βαλεῖν. Τούτου γὰρ γενομένου, Μῆδοι παραχρῆμα τὴν Ἀσσυρίων ἀρχὴν καταλύουσιν· ὧν πρῶτος Κῦρος εἰς Πέρσας μετεστήσατο τὴν ἡγεμονίαν. Καὶ δὲ δεύτεροι μετὰ Ἀσσυρίους Πέρσαι τῆς οἰκουμένης ἐπῆρξαν λαμπρότατα καὶ διαφανῶς· ὃ δὴ καὶ ἐδήλου τὰ δεύτερα μέρη τῆς εἰκόνος ἐξ ἀργύρου πεποιημένα. Τρίτος δὲ ἐπελθὼν Ἀλέξανδρος ὁ Μακεδὼν συμβάλλει μὲν τῷ Πέρσῃ Δαρείῳ· ἑλὼν δὲ τοῦτον, τὴν ἀρχὴν εἰς Μακεδόνας μετεστήσατο· καὶ κρα- C τοῦσιν οὗτοι τῶν ἐθνῶν ἁπάντων τρίτοι μετὰ τοὺς πρώτους. Ἐσήμαινε δὲ ἄρα καὶ τούτους τὰ τρίτα μέρη τῆς εἰκόνος διὰ τοῦ χαλκοῦ· εὔφωνος γὰρ αὕτη ἡ ὕλη καὶ μακρὰν ἠχεῖν δυναμένη. Τοιαύτη δέ τις ἡ τῶν Μακεδόνων ἡγεμονία, Ἑλλήνων ὄντων καὶ τὴν γλῶτταν λογικωτέρων· ἐπὶ δὲ τούτοις τὴν σιδήρεον ᾐνίξατο βασιλείαν, κραταιὰν καὶ διαφερόντως παρὰ πάσας τὰς πρὸ αὐτῆς ἰσχυροτάτην· ἐπεὶ καὶ ἡ τοῦ σιδήρου δύναμις ἐλαύνειν καὶ δαμάζειν τὰς λοιπὰς ὕλας φύσιν ἔχει. Τίς δὲ αὕτη, ἢ τῶν Ῥωμαίων ἀρχὴ, τῆς τῶν Μακεδόνων καταστᾶσα διάδοχος; ἐν ταύτῃ τῇ σιδηρᾷ βασιλείᾳ Χριστὸς γεννᾶται, ὁ τμηθεὶς λίθος ἐξ ὄρους, οὐ σιδήρῳ, ἀλλ' ἄνευ χειρῶν· τῷ δὲ προφήτῃ θηρίων ἀλόγων τε καὶ ἀγρίων ἐν μορφαῖς ἐδείκνυτο.

D (90*) Ὥσπερ μέντοι διὰ τοῦ χρυσοῦ τὸ βαθύπλουτον τῶν Ἀσσυρίων παρίστατο, οὕτω διὰ τῆς λεαίνης τὸ τεθηλυμένον αὐτῶν καὶ χαῦνον ἐδηλοῦτο· τὸ δὲ βραδὺ τῶν Περσῶν καὶ δυσκίνητον, διὰ τῆς ἄρκου· παρδάλει δὲ πτερωτῇ τὸν Ἀλέξανδρον ἀφωμοίου διὰ τὸ τῆς φύσεως ὀξὺ καὶ εὐκίνητον· οὐδ' ὅλοις γοῦν ἔτεσι τρισὶ καὶ δέκα τὴν ἀρχὴν ἐπικρατήσας, τὴν οἰκουμένην ἐπῆλθεν ἅπασαν, παντὸς ὀρνέου θᾶττον διαπτὰς, Εὐρώπην ὁμοῦ καὶ Ἀσίαν, ὡς μέχρις αὐτοῦ ψαῦσαι ὠκεανοῦ· Ῥωμαῖοι δὲ Μακεδόνας μὲν τῆς ἀρχῆς ἀφαιροῦνται, ὕστατον αὐτῶν βασιλέα καθελόντες Περσέα· Σύρους δὲ ὑποτάττουσι διὰ Πομπηΐου καὶ Γαβινίου στρατηγῶν, τήν τε Ἀσίαν ἑλόντες διὰ τῶν

(90*) Cod. A. f. 11, b. Cod. E. f. 65.

αὐτῶν, ὑποχείριον ἐποιήσαντο· καὶ ἐπὶ πᾶσιν ὑστάτην ἁπάντων Κλεοπάτραν εἷλεν Αὔγουστος, κρατήσας Αἰγύπτου καὶ Ἀλεξανδρείας (91)· ἐξ ἐκείνου τε ἤδη καθόλου κρατεῖν ἤρξατο ἡ τετάρτη βασιλεία, ἣν ἡ μὲν τῆς εἰκόνος ὄψις σιδηρᾶν ὠνόμασεν, ὡς πάντα δαμάζουσαν καὶ λεπτύνουσαν· ἡ δὲ τοῦ προφήτου ὅρασις ζῶον φοβερὸν καὶ ἔκθαμβον καὶ ἰσχυρὸν περισσῶς· μαρτυρεῖ δὲ τῷ λόγῳ τὰ τῆς προῤῥήσεως τέλη· μόνα γοῦν ἡ Ῥωμαίων ἀρχὴ ὁμοῦ δημοκρατίας καὶ τοπαρχίας τε καὶ ἐθναρχίας καθεῖλε τῶν ἐξ αἰῶνος μακροῦ καθ' ἕκαστον ἔθνος ὑπὸ οἰκείοις ἄρχουσι τυραννουμένων· καὶ μόνη κατὰ πάντων μίαν μόναρχον ἡγεμονίαν συνεστήσατο, ἐφ' ἧς καὶ Χριστὸς γεννᾶται (92).

A Postremam omnium Cleopatram cepit Augustus, Ægypto et Alexandria devictis. Ex eo tempore toto orbe cœpit dominari quartum imperium; quod statuæ quidem repræsentatio ferreum denominavit, ceu quod omnia domuerit atque contriverit; prophetæ autem visio, animal terribile, mirum ac validissimum. Porro verba confirmavit prædictionis exitus. Solum igitur Romanum imperium respublicas, præfecturas, et populorum regna destruxit, eorum scilicet qui a multis sæculis in unaquaque natione a propriis principibus regebantur; unamque super omnes monarchiam constituit, sub qua natus est Christus.

Π' (93).

B Ὁ ὕστατός τε καὶ μέγιστος προφητῶν Ἰωάννης, κήρυξ ὁμοῦ καὶ πρόδρομος Χριστοῦ γεγονὼς, πρῶτος ἁπάντων ἀνεφώνει κηρύττων εἰς πάντας καὶ εὐαγγελιζόμενος τὴν τοῦ Θεοῦ βασιλείαν· οὗ δὴ πρώτου ταύτην ἀφέντος τὴν φωνὴν, μετανοεῖν τε παρακελευομένου, λουτρῷ τε προσιέναι, καὶ τὰς ψυχὰς ἀποκαθαίρεσθαι τῶν προτέρων ἀμπλακημάτων, φαιδρύνεσθαί τε παραινοῦντος, καὶ παρασκευάζεσθαι ἐπὶ τὴν εἴσοδον τῆς βασιλείας, οὐκέτι μὲν ἀμφὶ τὰ Ἱεροσόλυμα, οὐδ' ἐπὶ τὰ ταύτῃ συντελούμενα Μωϋσέως νόμιμα συγκροτοῦντος, ἀμφὶ δὲ τὸν Ἰορδάνην ποταμὸν διὰ νέας καὶ ξενιζούσης ἐπαγγελίας τῆς δι' ὕδατος καθάρσεως τὸν πάντα λεὼν προκαλουμένου· οἱ τῶν ἀνέκαθεν προφητῶν τὰς περὶ τούτων προῤῥήσεις διὰ μνήμης φέροντες ἀρχιερεῖς καὶ διδάσκαλοι, C οἱ τοῦ ἔθνους Ἰουδαίων καθηγούμενοι, τὰς ἀκοὰς ἐπὶ τῷ νέῳ κηρύγματι πληγέντες, αὐτὸν ὑπετόπησαν εἶναι τὸν καὶ πάλαι αὐτοῖς ἥξειν προσδοκώμενον, κοινὸν τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους Σωτῆρα, Ἡσαΐου προφήτου συμβάλλοντες φωνὰς, ὃς δὴ ὀνομαστὶ τῆς ἐρήμου καὶ τοῦ κηρύγματος, καὶ δὴ καὶ τοῦ Ἰορδάνου ὧδέ πῃ ἐμνημόνευσε λέγων· *Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, Ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου*, καὶ τὰ ἑξῆς· καὶ αὖθις· *Εὐφράνθητι, ἔρημος διψῶσα, ἀγαλλιάσθω ἔρημος καὶ ἀνθείτω ὡς κρίνον*· καὶ, *Ἐξανθήσει καὶ ἀγαλλιάσεται τὰ ἔρημα τοῦ Ἰορδάνου*· οἷς ἐπισυνῆπτε λέγων· *Ἰσχύσατε, χεῖρες ἀνειμέναι, καὶ γόνατα παραλελυμένα· παρακαλέσατε οἱ ὀλιγόψυχοι τῇ διανοίᾳ· ἰσχύσατε, μὴ φοβεῖσθε· ἰδοὺ ὁ Θεὸς ἡμῶν κρίσιν ἀνταποδίδωσιν· αὐτὸς ἥξει καὶ σώσει ἡμᾶς· τότε ἀνοιχθή-* D

XIII.

Postremus ac maximus prophetarum Joannes, præco simul et præcursor Christi, primus omnium palam cunctis prædicabat regnum Dei nuntians [25]. Qui cum primus hanc vocem emisisset, et ad pœnitentiam hortaretur; atque ad lavacrum accedere, et animas prioribus peccatis mundare, et hilares purosque esse juberet, atque ad regni initia præparari; neque jam consuetos Hierosolymis Mosaicos ritus commendaret, sed circa Jordanem fluvium, nova inauditaque purgationis per aquam promissione universum populum invitaret; cum hæc, inquam, fierent, ii qui veterum prophetarum de his rebus prædictiones memoria retinebant pontifices atque doctores, Judaicæ gentis duces, novo præconio aures perculsi, ipsum suspicabantur esse illum quem venturum jamdiu exspectabant, communem humani generis Servatorem; Isaiæ prophetæ oracula comparantes, qui deserti nominatim et prædicationis atque Jordanis his verbis meminerat : *Vox clamantis in deserto, Parate viam Domini* [26], et reliqua; et rursus : *Lætare, desertum sitiens, exsultet desertum, et efflorescat sicut lilium* [27]; et, *Florebunt et exsultabunt deserta loca Jordanis;* quibus addidit dicens : *Roboramini, manus remissæ et genua dissoluta : consolamini, pusilli mente; confortamini, nolite timere : ecce Deus noster judicium retribuit : ipse veniet ad salvandum nos : tunc aperientur oculi cæcorum, et aures surdorum audient : tunc claudus saliet sicut cervus, et expedita erit lingua balborum : quia eruperunt in deserto scatebræ, et vallis in terra sitiente* [28].

[25] Matth. III. [26] Isa. XL, 3. [27] Isa. XXXV, 1. [28] ibid. 3 seq.

(91) Ita etiam in *Chronico* Eusebius distinguit ab Ægypto Alexandriam; nempe urbe denotans Ægyptum inferiorem, ipso autem regionis nomine partem regni superiorem. Revera in hieroglyphicis passim inscriptionibus duplex Ægypti pars memoratur, superior et inferior.

(92) De Romanorum universali imperio, sub quo natus est Christus, pulchre Eusebius, etsi aliis verbis, in Syriaca *Theophania* lib. III, 1, 2. Ibidem aliquid etiam dicitur de vaticiniis Christum portendentibus; nimis tamen breviter, id est paucis verbis. Ægre igitur mihi persuadeo tam pauca dixisse de hoc argumento Eusebium; quo fit ut codicum Vaticanorum fragmentum hoc de prophetia Danielis, quod nominatim ex *Theophania* citatur, mihi omnino videatur ad *Theophaniam* reapse pertinere. Porro insigne aliud de vaticinio Danielico fragmentum Eusebii alibi a nobis recitabitur, in codice Vaticano repertum, ex ejus deperdito libro XV *Evangelicæ demonstrationis.*

(93) In codice A. f. 53, inscribitur *Εὐσεβίου β' Θεοφανείας* (mendose absurdeque Θεοφάνους, ut et alibi interdum observavimus); in cod. E. f. 154 (itemque in altero hujus apographo), *Εὐσεβίου Θεοφαν.* Citari igitur hic *Theophaniam* dubitari nequit. Cæterum in Syriaco textu nihil fere hujusmodi reperiebam. Quanquam de Præcursore locutum fuisse Eusebium sub initium vitæ publicæ Christi Domini, quæ incipit *Theoph.* Syr. lib. III, 40, valde est credibile ac prope necessarium.

σονται ὀφθαλμοὶ τυφλῶν, καὶ ὦτα κωφῶν ἀκούσονται· τότε ἁλεῖται ὡς ἔλαφος ὁ χωλὸς, καὶ τρανὴ ἔσται γλῶσσα μογιλάλων· ὅτι ἐῤῥάγη ἐν τῇ ἐρήμῳ ὕδωρ, καὶ ἡ φάραγξ ἐν γῇ διψώσῃ (94).

Hæc in sacris libris, tanquam in columnis, impressa olim apud se habentes Hebrææ gentis duces, postquam ipsis renuntiatum est Joannem in deserto et juxta Jordanem fluvium prædicare; factis prædictiones conferentes, ipsum esse et non alium, a propheta significatum, conjiciebant; missisque legatis rogabant num ipse esset Christus. Is autem negabat; et se non esse communem Servatorem fatebatur : sed enim præsente jam eo qui exspectabatur, ejusdem se præcursorem dicebat : verumtamen se nihil aliud quam vocem Servatoris nuntiam, esse docebat. Idque Evangelii divina exponit Scriptura : Fassus est, inquit, se non esse Christum, sed vocem in deserto clamantem : *Dirigite viam Domini. Ego aqua baptizo, medius autem vestrum stetit, quem vos nescitis* [29]. Lucas item similiter narrat, confabulantibus cunctis circa Jordanem de Joanne, num is Christus esset, respondisse Joannem : *Ego quidem vos aqua baptizo, venit autem qui me fortior est; ipse vos baptizabit Spiritu sancto et igne* [30]. Quid est autem ignis? nempe rei inutilis consumptio, et ardor spiritus. Eodem sensu Joannes quoque (apostolus) aiebat : *Hic venit in testimonium, ut testimonium perhiberet de lumine, ut omnes crederent per ipsum. Non erat ille lumen, sed ut testimonium perhiberet de lumine* [31]. Sed hic quidem ita initium prædicationis faciebat, deducens vocis instar hominum animas ad perfecti verbi susceptionem. Quamobrem Joannem inchoationem esse Evangelii, Marcus demonstrat [32]. Postquam vero vox siluit munere suo defuncta, et quasi exigua phosphori luce mentes hominum jam clarificaverat, tunc demum unigenitum quod antea exsistebat Dei Verbum, proprios caro factum emisit splendores.

A Ταῦτα βίβλοις ἱεραῖς, ὥσπερ ἐν στήλαις, τετυπωμένα πάλαι παρ' ἑαυτοῖς ἔχοντες οἱ καθηγεμόνες τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, ἐπειδὴ Ἰωάννης αὐτοῖς κηρύττειν ἐπὶ τῆς ἐρήμου καὶ ἀμφὶ τὸν Ἰορδάνην ποταμὸν ἠγγέλλετο, τοῖς πράγμασι τὰς προῤῥήσεις συμβάλλοντες, αὐτὸν εἶναι καὶ οὐκ ἄλλον τὸν διὰ τοῦ προφήτου σημαινόμενον ὑπετόπησαν· ἠρώτων τε ἀποστείλαντες, εἰ αὐτὸς εἴη ὁ Χριστός. Ὁ δὲ μὴ εἶναι μὲν ὡμολόγει, ἐπεὶ μηδ' αὐτὸς τὸ κοινὸν ἁπάντων σωτήριον· παρόντος δὲ ἤδη τοῦ προσδοκωμένου, ἑαυτὸν εἶναι πρόδρομον, καὶ τὴν ἐπὶ τῆς ἐρήμου φωνὴν τὴν καταγγελικὴν τοῦ σωτηρίου, αὐτὸς ἑαυτὸν εἶναι ἐδίδασκε· καὶ τοῦτο ἡ θεία τοῦ Εὐαγγελίου παρίστησι Γραφή· Ὡμολόγησε γάρ, φησὶν, ὅτι *Οὐκ εἰμὶ ἐγὼ ὁ Χριστὸς, ἀλλ' ἐγὼ φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ,* B *Εὐθύνατε τὴν ὁδὸν Κυρίου· ἐγὼ βαπτίζω ὑμᾶς ἐν ὕδατι, μέσος δὲ ὑμῶν εἱστήκει, ὃν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε.* Καὶ Λουκᾶς δὲ τὰ ὅμοια ἱστορεῖ, ὅτι *Πάντων διαλογιζομένων περὶ Ἰωάννου, μή ποτε αὐτὸς εἴη ὁ Χριστὸς, ἀπεκρίνατο ὁ Ἰωάννης· Ἐγὼ μὲν ὕδατι βαπτίζω ὑμᾶς, ἔρχεται δὲ ὁ ἰσχυρότερός μου· αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρί.* Τί δὲ τὸ πῦρ; ἡ τοῦ κούφου δαπάνη, καὶ ἡ ζέσις τοῦ πνεύματος. Τῆς αὐτῆς ἔχεται διανοίας καὶ ὁ Ἰωάννης λέγων· *Οὗτος ἦλθεν εἰς μαρτυρίαν, ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτὸς, ἵνα πάντες πιστεύσωσι δι' αὐτοῦ· οὐκ ἦν ἐκεῖνος τὸ φῶς, ἀλλ' ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτός.* Ἀλλ' οὗτος μὲν ὧδέ πῃ προκατήρχετο τοῦ κηρύγματος, ὁδοποιῶν οἷα φωνὴ τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς εἰς ὑποδοχὴν τοῦ C τελείου λόγου· ἔνθεν εἰκότως ἀπαρχὴν τοῦ Εὐαγγελίου αὐτὸν εἶναι ὁ Μάρκος ἐδίδασκεν· ἐπειδὴ δὲ ἐσιώπα μὲν ἡ φωνὴ τὰ οἰκεῖα πληρώσασα μέρη, σμικρῷ τε οἷα φωσφόρῳ φωτὶ τὰς τῶν ἀνθρώπων καταυγάσασα διανοίας, αὐτὸς δὴ λοιπὸν ὁ μονογενὴς καὶ προὼν τοῦ Θεοῦ Λόγος διὰ σαρκὸς τὰς οἰκείας ἐξέπεμπε μαρμαρυγάς.

XIV.

Salis symbolo discipulorum suorum virtutem innuit [33]. Nam quia salis natura ex aqua et flatu constat, parum quid terreni participans, et corruptibilium corporum fluxam naturam constringere solet, ita ut etiam cadavera prævalente vi conservet; convenienter discipulos suos salis naturæ comparat, quoniam et ipsi ex aqua et Spiritu geniti fuerant, atque omnino Spiritu animati, non autem secundum carnem viventes, salis instar quodammodo erant, corruptibilem terrenorum hominum vitam corrigentes atque obdurantes; et eos qui probitate morum ipsis propinquabant, perficientes dulcique veluti sapore donantes. Propterea

ΙΔ' (95).

Διὰ τοῦ τῶν ἁλῶν συμβόλου τὴν δύναμιν αἰνίττεται τῶν μαθητῶν αὐτοῦ. Ἐπεὶ γὰρ οἱ ἅλες τὴν μὲν οὐσίαν ἐξ ὕδατος καὶ πνεύματος συνεστήκασι, σμικρόν τι τοῦ γεώδους μετέχοντες, τῆς δὲ τῶν φθαρτῶν σωμάτων ῥευστῆς φύσεως πυκνωτικοὶ τυγχάνουσιν, ὡς καὶ τὰ νεκρὰ διακρατεῖν σώματα κρείττονι δυ- D νάμει· εἰκότως τοὺς αὐτῷ μαθητευομένους τῇ τῶν ἁλῶν παραβάλλει φύσει, ἐπεὶ καὶ αὐτοὶ ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματός εἰσι γεγεννημένοι ὅλοι τε Πνεύματι ζῶντες, καὶ οὐ κατὰ σάρκα βιοῦντες, ἅλες τινὲς ὥσπερ ὑπῆρχον, τὸν φθαρτικὸν βίον τῶν ἐπὶ γῆς ἀνθρώπων ἐπιστρέφοντες καὶ πυκνοῦντες, τῷ τε κατὰ ἀρετὴν βίῳ τοὺς αὐτοῖς πλησιάζοντας ἀρτύοντες καὶ

[29] Joan. I, 23, 26. [30] Luc. III, 15. [31] Joan. I, 7. [32] Marc. I, 4. [33] Matth. V, 13.

(94) Totum hoc fragmentum unica ferme Græca periodo constat, quam longam circuitionem valde consuetam esse Eusebio observat Montfauconius præf. p. 6. ad ejusdem *Commentarium in psalmos.*

(95) In codice A. f. 205. b. perspicuus titulus *Εὐσεβίου βιβλίῳ τετάρτῳ Θεοφανείας*. Solus enim ordinalis numerus in compendio est.

καθηδύνοντες. Ταύτῃ τοι καὶ Μωϋσῆς ἐνομοθέτει διὰ συμβόλων τοὺς ἅλας προσφέρειν τῷ Θεῷ, ὧδέ πη λέγων· *Καὶ πᾶν δῶρον θυσίας ὑμῶν ἅλι ἁλισθήσεται·* ἀλλ' ὅμως δι' αἰσθητῶν σωμάτων ταῦτ' ἐπιτελεῖν ἐνομοθέτει. Ὁ δὲ τῶν καινῶν αὐθέντης νόμων τοὺς ἅλας ἡμῖν τοὺς θεοφιλεῖς διαῤῥήδην ἐδείκνυ, τούτους εἶναι παριστὰς τοὺς φύλακας τῶν αὐτοῦ παραγγελμάτων· οἷς καὶ εἰς πρόσωπον ἔλεγεν· *Ὑμεῖς ἐστε τὸ ἅλας τῆς γῆς.*

A et Moyses lege sanciebat ut quasi symbolum sal Deo offerretur, sic dicens : *Et omne munus sacrificii vestri sale condietur.* Et ille quidem sensibilibus corporibus hæc fieri mandabat. At novarum auctor legum sale nobis homines Deo caros perspicue denotat [34], hos mandatorum suorum observatores esse affirmans. Quibus etiam aiebat : *Vos estis sal terræ* [35].

ΙΕ' (96).

Φησὶ γάρ· *Πᾶς, ὃς ἂν ὁμολογήσῃ ἐν ἐμοὶ, ὁμολογηθήσεται ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων.* Ὡς γὰρ ἐπὶ ἡγεμόνων καὶ βασιλέων, ὁ τῆς ἐμῆς βασιλείας γνήσιος στρατιώτης πεπαῤῥησιασμένως τὴν εἰς ἐμὲ ποιήσεται ὁμολογίαν, οὕτω κἀγὼ τὸν τοιοῦτον ἀμειβόμενος κατὰ τὸν τῆς ἐμῆς βασιλείας καιρὸν, μάρτυς αὐτῷ παραστήσομαι τῆς εὐσεβοῦς ὁμολογίας, τὰς ἐνστάσεις, καὶ τὴν παῤῥησίαν, καὶ τὴν ὑπομονὴν, καὶ τὸ τέλειον τῆς πρὸς Θεὸν ἀγάπης, τούς τε λοιποὺς ἄθλους τῆς φιλοθέου στρατείας αὐτοῦ καταριθμούμενος, καὶ τὴν ὑπὲρ αὐτοῦ συνηγορίαν ποιησόμενος ἐπὶ τοῦ Πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς· ταύτην ἀμοιβὴν ἐντεῦθεν ἤδη παρέξειν ἐπαγγέλλομαι τοῖς ἐμοῖς ὁμολογηταῖς καὶ μάρτυσι τοῖς ἐπὶ πάντων ἀνθρώπων πεπαῤῥησιασμένως τὴν ἐμὴν ἀνακηρύξασι βασιλείαν. Καὶ τί δ' ἂν γένοιτο μακαριώτερον τῆς τοιαύτης ἐπαγγελίας; Τί δ' ἂν κρεῖττον καὶ ἐνδοξότερον τοῦ πρὸ τοῦ θείου βήματος αὐτὸν τὸν μονογενῆ τοῦ Θεοῦ Λόγον ἀναδέξασθαι τὴν ὑπὲρ ἡμῶν ὁμολογίαν; ἔργῳ τε τῆς μαρτυρίας τὴν ἀμοιβὴν ἐνδείξασθαι, ἐν αὐτῇ ψυχῇ τοῦ μαρτυρουμένου γενόμενον, καὶ ὥσπερ ἐν ἁγίῳ ναῷ ἐν αὐτῷ κατοικήσοντα; Τοῦτο δ' οὖν ἐπήγγελται, οὐ παρέργως εἰπών· *Ὁμολογήσω κἀγὼ ἐν αὐτῷ·* οὐ γὰρ ἔξω που τυγχάνων τοῦ μαρτυρουμένου, ἀλλ' ἐν αὐτῷ κατοικῶ, καὶ τῆς θεότητος αὐτὸν πληρῶν τῆς ἐμῆς, δι' αὐτῆς τῆς ἐνεργείας τὴν ἐν αὐτῷ ποιήσομαι ὁμολογίαν.

XV.

Ait enim : *Quicunque confessus fuerit de me, confessio de eo fiet coram angelis* [36]. Sicut enim apud duces regesque fit, ille qui mei regni fidelis miles confidenter de me confessionem fecerit, B hunc ego vicissim remunerans, regni mei tempore, testis ei adero religiosæ confessionis ; pugnas peractas, animi alacritatem, patientiam, perfectam erga Deum charitatem, et reliqua Deo devotæ ejus militiæ certamina computans, eique patrocinans apud Patrem meum qui in cœlis est. Hanc retributionem jam nunc spondeo me daturum confessoribus testibusque meis, qui coram cunctis hominibus confidenter meum prædicaverint regnum. Quid porro beatius hac promissione fieri potest ? Quid melius vel gloriosius, quam ante divinum tribunal unigenitum ipsum Dei Verbum faciendam suscipere de nobis confessionem ? atque adeo opere præmium nostri de eo testimonii exhibere, dum in ipsa testis sui anima versatur, ac C veluti in sancto templo in eadem habitat ? Atqui hoc promisit, haud casu dicens : *Confitebor et ego eum.* Non enim alicubi, extra eum de quo confiteor, sum, sed in ipso habito, atque eum deitate mea complens, per ipsam efficaciam, qua in illo operor, confessionem de eo peragam.

Πλὴν ἐπιῤῥώσας αὐτοὺς ἐλπίσιν ἀγαθαῖς διὰ τῆς τοσαύτης ἐπαγγελίας, ἐπιστρέφει πάλιν τοὺς αὐτοὺς δι' ἀπειλῆς φοβερωτέρας ἐπιλέγων, ὅτι, *Τὸν ἀρνησάμενον ἀπαρνήσομαι.* Ἀναγκαίως δὲ καὶ ταύτην αὐτοῖς ἐπανετείνατο τὴν ἀπειλὴν, ὡς ἂν μὴ καταφρονήσαιεν τῆς εἰς αὐτὸν ὁμολογίας, ἔμπαλιν δὲ ὅπως φρίττοιεν τὴν ἄρνησιν τῆς αὐτοῦ μαρτυρίας, διὰ τὴν ἐπακολουθοῦσαν αὐτῇ τιμωρίαν, ἥτις ἦν τὸ πρὸς τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ἀρνηθῆναι. Ὅμοιον δ' ἂν εἴη τὸ ἀρνηθῆναι ὑπὸ τοῦ Πατρὸς τῷ ἀρνηθῆναι ὑπὸ τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας, καὶ τῷ ἐκπεσεῖν τῆς ζωῆς, καὶ τῷ στερηθῆναι τοῦ φωτὸς, καὶ τῷ πάντων τῶν ἀγαθῶν ἀποβληθῆναι. Τὸ δὲ καὶ ταῦτα πάντα παθεῖν ἐνώπιον τοῦ Πατρὸς τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, καὶ ἐπὶ τῶν ἀγγέλων μονονουχὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς θείοις βήμασι κατακριθέντας καὶ ἀποβλήτους γενομένους τῆς αὐτοῦ βασιλείας, ποίας οὐκ ἂν γένοιτο χεῖρον ἐσχάτης τιμωρίας;

Postquam illos priore effato in egregiam spem erexerat, rursus attentos facit eos, terribilioribus minis admonens fore ut ipse negantem se neget. Necessario autem has quoque ipsis minas intendit, ne forte aliquando negligant ipsum confiteri, vicissimque ut negare eum perhorrescant propter consecuturam ejus rei pœnam, nempe quia D a Filio Dei negabuntur. Perinde vero est negari a Patre, atque a Dei sapientia negari, et vita excidere, luceque privari, et omni bono depelli. Porro hæc omnia coram Patre cœlesti perpeti, et spectantibus angelis propemodum ante divinum ipsum tribunal condemnari, et illius regno expelli, quidni quovis summo supplicio pejus sit ?

[34] Lev. II, 13. [35] Matth. V, 13. [36] Matth. X, 32, 33.

(96) Cod. A. f. 166. b. Cod. L. f 94 In utroque codice præponitur fragmento titulus *Εὐσεβίου β. Θεοφανείας*, cum compendiis in secundo vocabulo, ut in præcedentibus dixi.

XVI.

Dum ait Dominus [37], se venisse ut gladium immitteret, neque ut pacem daret, sed ut potius separationem inferret, his verbis docuit haud grata, neque multis consueta, neque jucunda daturum mundo advenisse, sed talia quæ ipsis erunt igne urentiora, nequitiam quamlibet et animæ improbitatem ceu alienam materiem prorsus combustura, et auri instar cujusque animam illustratura qui eam vim receperit; per quam mox tanquam gladio acutissimo, genere inter se affines separare non demorabitur, ita ut filios a patribus dividat, filias a matribus, nurus a socrubus, rationali inquam telo divinoque gladio, et divino salutarique igne, ut melioris frugis homines ad cœlestia desideria inflammentur, neque diutius cum improbis societatem habere patiantur: atque ita hinc ipsis civile bellum merito confletur, iniquis patribus fideles filios persequentibus, matribus irreligiosis filias frugi, socrubus pariter nurus suas: ipso scilicet hæc operante, dum humanarum animarum delectum habet, et invisibili divinaque potentia inter has discernit; et dignas quidem gratia sua ac vocatione, pro virtutis merito conscribit, indignas autem electione sua secernit. Hæc in antecessum divina provisione discipulis exponebat, futurum affirmans civile bellum propter suam doctrinam, et se ignem accensurum, et gladium per domos immissurum, et vim suam per cognationes discursuram, ut a noxiis parentibus affinibusque dividat, sed Deo conjungat; futuram quippe plurimam inimicitiam et pugnam suorum militum adversum aliter viventes, in domibus singulis; dum alii irreligiosos, intemperantes, et asperos sectantur mores; alii modeste, composite, pieque vivunt. Hinc odium grave bellumque inconciliabile in singulis familiis conflatum iri. — Dei notitiam atque amicitiam, quam discipulis suis conciliabat, animæque imperturbationem, et mentis serenitatem firmumque statum, pacis vocabulo denotans. Vere enim illa pax est, quæ justitia Dei et pietate gloriatur.

A

ΙϚ' (97).

(98) Λέγων μέντοι ὁ Κύριος, ὅτι *Πῦρ ἦλθον βαλεῖν, καὶ οὐκ εἰρήνην δοῦναι, ἀλλὰ διαμερισμὸν*, ἐδίδασκε διὰ τούτων, ὅτι μὴ τὰ φίλα μηδὲ τὰ συνήθη τοῖς πολλοῖς καὶ τὰ ἡδέα παραδώσων ἐλήλυθε τῷ βίῳ, ἀλλὰ ταῦτα ἃ δὴ πυρὸς αὐτοῖς ἔσεσθαι καυστικώτερα, πᾶσαν κακίαν καὶ μοχθηρίαν ψυχῆς ὥσπερ ἀλλοτρίαν ὕλην καταφλέξαντα, καὶ χρυσοῦ δίκην λαμπρύνοντα πᾶσαν ψυχὴν τῶν παραδεξομένων αὐτοῦ τὴν δύναμιν· δι' ἧς ὅσον οὔπω μέλλειν μαχαίρας δίκην ὀξυτάτης διαιρεῖν τοὺς κατὰ γένος ἀλλήλοις προσήκοντας, ὥστ' ἀφορίζειν υἱοὺς γονέων, καὶ θυγατέρας μητέρων, καὶ νύμφας τῶν κηδεστριῶν, ὑπὸ τοῦ λογικοῦ βέλους καὶ τῆς θεϊκῆς μαχαίρας τοῦ τε θείου καὶ σωτηρίου πυρὸς, τῶν ἐν ἀνθρώποις κρειττόνων B ἐπὶ τὸν οὐράνιον πόθον ἐξαπτομένων, καὶ μηκέτι οἵων τε φέρειν τὴν μετὰ τῶν φαύλων συνουσίαν· ὥστ' ἐνθένδε εἰκότως τὸν ἐμφύλιον αὐτοῖς ἀναῤῥιπίζεσθαι πόλεμον, πατέρων μὲν φαύλων υἱοῖς πιστοῖς ἐπανισταμένων, μητέρων δὲ ἀθέων θυγατράσι σώφροσι, κηδεστριῶν τε ὡσαύτως ταῖς ἑαυτῶν νύμφαις· αὐτοῦ ταῦτ' ἐνεργοῦντος ἐν τῷ στρατολογεῖν τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς, καὶ τὰς ἀξίας τοῦ Θεοῦ βασιλείας ἐκλέγεσθαι, ἀοράτῳ τε καὶ θεϊκῇ δυνάμει ἐν μέσοις τούτοις ἅπασι διακρίνειν (99)· καὶ τοὺς μὲν ἀξίους τῆς αὐτοῦ χάριτός τε καὶ κλήσεως ἀριστίνδην ἀποβάλλειν, τοὺς δ' ἀναξίους τῆς ἐκλογῆς ἀφορίζειν (1). Ταῦτα προλαβὼν ἐνθέῳ προγνώσει διεστέλλετο πρὸς τοὺς μαθητὰς, μαρτυρόμενος τὸν μέλλοντα συστήσεσθαι ἐμφύλιον πόλεμον διὰ τοὺς αὐτοῦ λόγους· καὶ C ὡς πῦρ ἐξάψει, καὶ μάχαιραν ἐμβαλεῖ κατ' οἴκους, καὶ κατὰ συγγενείας ἡ αὐτοῦ δύναμις, χωρίζουσα μὲν τῶν ἐπιβλαβῶν γονέων καὶ συγγενῶν, συνάπτουσα δὲ τῷ Θεῷ, καὶ τῇ τῶν οὐρανῶν βασιλείᾳ ἑνοῦσα τοὺς ἀξίους αὐτῆς· ἔσεσθαι γὰρ πλείστην ὅσην διαφοράν τε καὶ μάχην τῶν αὐτοῦ στρατιωτῶν πρὸς τοὺς ἐναντίως ζῶντας, καθ' ἕκαστον οἶκον, τῷ τοὺς μὲν τὸν ἀκόλαστον καὶ ἄθεον καὶ δυσμενῆ μετιέναι βίου τρόπον, τοὺς δὲ τὸν σώφρονα καὶ κόσμιον καὶ ἐπιεικῆ· διὸ δὴ ἔχθραν δεινὴν καὶ πόλεμον ἄσπονδον ἐκ τούτου συστήσεσθαι ἐφ' ἑκάστης συγγενείας (2). — Τὴν πρὸς Θεὸν γνῶσίν τε καὶ φιλίαν, ἣν τοῖς αὐτοῦ προὐξένει μαθηταῖς, τήν τε τῆς ψυχῆς ἀταραξίαν, καὶ λογισμοῦ τὸ γαληνὸν καὶ εὐσταθὲς τοῦτον ἀποκαλῶν τὸν τρόπον· (3) εἰρήνη γὰρ ὄντως ἐκείνη ἐστὶν, ἡ ἐν τῇ δικαιοσύνῃ τοῦ Θεοῦ καὶ εὐσεβείᾳ σεμνυνομένη.

Verumtamen hæc præcipiebat Servator, haud equidem contra Moysis legem dicentem : *Honora*

D (4) Πλὴν ταῦτα διετάττετο ὁ Κύριος, οὐκ ἀντινομοθετῶν τῷ φάσκοντι παρὰ Μωϋσεῖ, *Τίμα τὸν πα-*

[37] Matth. x, 34.

(97) In codice A. f. 186 fragmentum hoc gerit perspicue titulum *Εὐσεβίου δευτέρῳ* (vel *δευτέρου*) *Θεοφανείας*. Atqui illud δευτέρῳ mendum existimo amanuensis qui in antiquiore codice legerit litteram δ, quarto, praveque explicaverit δευτέρῳ. Reapse in Syriaca *Theophania*, lib. iv, 12 et 28, sermo est de dissidiis bellisque domesticis ac civilibus religionis diversæ causa; quanquam nostrum fragmentum nonnisi alicubi cum prædictis locis congruit.

(98) *Th.* Syr. iv, 12.

(99) Sine dubio pertinet ad hunc locum fragmentum Eusebii in Catena ad Matthæum cap. x, 34, edit. Crameri, p. 84. Εὐσεβίου Καισαρείας. Τὴν τμητικὴν (μάχαιραν) εἰς τὸ διαιρεῖν τοὺς ἀξίους τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τῶν μὴ τοιούτων.

(1) Hæc in Syriaca *Theophania*, lib. iv, 12, ait Eusebius se sumere ex Hebraico Evangelio, quod alibi etiam ab Eusebio citatum postea videbimus.

(2) Hæc valde congruunt cum *Theoph.* Syr. iv, 28.

(3) Vides hunc præcipue locum adamussim pertinere ad Syriacam *Theophaniam*, lib. iv, 12, ita tamen ut Græcus textus mihi lucidior meliorque videatur.

(4) In codice A. f. 204, perspicue, cum compendio tantum in secundo vocabulo : Εὐσεβίου βιβλίῳ τετάρτῳ Θεοφανείας, *Eusebii ex libro quarto Theophaniæ*.

τέρα σου καὶ την μητέρα σου, νόμῳ, βεβαιῶν δὲ κἀκεῖνον καὶ ἐπισφραγιζόμενος διὰ τῆς κρείττονος τε ἐντελεστέρας ἐντολῆς τῆς τὸν Θεὸν ἐξ ὅλης ψυχῆς ἀπᾷν διακελευομένης. Πατέρα μὲν γὰρ καὶ μητέρα ν παντί τῳ νόμιμον κατὰ φύσιν· ὄντος δὲ ἑτέ- ατρὸς τοῦ καὶ τῶν γεγεννηκότων κρείττονος, τε ὑποστησαμένου, ἦν δὲ οὗτος ὁ τοῦ Θεοῦ ὁ τὰ προκείμενα διατατόμενος, οὐ χρῆναί ὑπερβάλλειν τῇ φιλίᾳ τοὺς τὸ σῶμα γεγεννηκό- τοῦ τὴν λογικὴν ὑποστησαμένου Λόγου· ἀλλὰ νοις μὲν προσφέρεσθαι τιμῇ τῇ πάσῃ, διαθέσει τε ροσηκούσῃ, αὐτῷ δὲ ὑπερβαλλόντως τὸ πρῶτον νέμειν σέβας, ὑπεραγαπᾷν τε καὶ φιλεῖν αὐτὸν ρ πάντας· ὡς μὴ κατοκνεῖν δι' αὐτὸν καὶ γονέων βῶν διίστασθαι, καὶ ἀθέων ἀδελφῶν ἀφορίζεσθαι, ούς τε καὶ θυγατέρας ἀποστρέφεσθαι, καὶ τῇ τοῦ όγου τμητικωτάτῃ μαχαίρᾳ τούτων ἁπάντων τὰ φυσικὰ διακόπτειν φίλτρα, εἰ ἐμποδὼν ποτε γένοιντο τῇ περὶ αὐτὸν εὐσεβεῖ διαθέσει. Διὸ ἀκριβῶς ἐν τῷ Ματθαίῳ ἔφη· *Ὁ φιλῶν πατέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ ἐμὲ οὐκ ἔστι μου ἄξιος*· χώραν μὲν γὰρ διὰ τούτων καὶ τοῖς τῷ γένει προσήκουσι διαθέσεως καταλέλοιπεν· ὑπὲρ αὐτὸν δὲ οὐκέτ' αὐτοῖς συνεχώρει τιμᾶσθαι, οὐδὲ διὰ τὴν εἰς τὸν πατέρα αἰδῶ, ἢ τῆς τεκούσης ἕνεκα, ἢ χάριν τῆς πρὸς τὰ φίλτατα στοργῆς, ἐξόμνυσθαι τὴν αὐτοῦ φιλίαν, ἀλλὰ φιλεῖν μὲν κἀκείνους, ὡς καὶ τοῦ τῆς φύσεως νόμου καὶ τοῦ θείου λόγου τοῦτο διαγορεύοντος· μέχρι δὲ τοσούτου φιλεῖν, μέχρις ὅτε μηδὲν καταβλάπτει ἡ περὶ αὐτοὺς διάθεσις τὴν πρὸς τὸν Θεὸν εὐσέβειαν. Εἰ δὲ μέλλοιεν ἐμποδὼν ποτε οὗτοι γίνεσθαι τοῖς τῆς θεοσεβείας νόμοις, προτιμητέος ὁ τῶν ψυχῶν Πατήρ· οὗτος δὲ ἦν αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ὁ ταῦτα διακελευόμενος καὶ νομοθετῶν· δεῖν τοὺς αὐτοῦ στρατιώτας ὑπὲρ πάντας τοὺς τῷ γένει προσήκοντας αὐτὸν ἀγαπᾷν, μηδὲ προτιμᾷν τῆς περὶ αὐτὸν διαθέσεως φίλτρα σαρκῶν ἢ σωμάτων συγγενείας. Τότε δὲ καὶ ἡ μάχαιρα τοῦ Θεοῦ ἡ τμητικωτάτη, τοὺς ἀναξίους ἀπὸ τῶν ἀξίων διακόπτουσα, διέλοι ἂν δικαίως τῶν μὴ ἀσεβῶν (4*) γονέων τοὺς εὐσεβεῖς ἀφορίζουσα υἱούς. Ὡσαύτως τιμητέον καὶ ἀγαπητέον υἱοὺς καὶ θυγατέρας νόμοις φύσεως, οὐ μὴν ὥσθ' ἕνεκεν τούτων ἐξάρνους γίνεσθαι τῆς περὶ αὐτὸν ὁμολογίας· μεγίστης τε τιμωρίας ἀπειλητικὴν προήκατο φωνὴν εἰπὼν κατὰ μὲν Λουκᾶν, *Οὐ δύναταί μου εἶναι μαθητής*· κατὰ δὲ Ματθαῖον, *Οὐκ ἔστι μου ἄξιος*· εἴπερ ὁ ταῦτα λέγων αὐτὸς ἐκεῖνος ἦν ὁ ἐν ἀρχῇ μονογενὴς τοῦ Θεοῦ Λόγος, αὐτὸς ὢν ἡ ζωὴ καὶ ἡ σοφία καὶ τὸ φῶς καὶ τὸ πάντων ἀγαθῶν πλήρωμα· τὸ γοῦν, *Οὐκ ἔστι μου ἄξιος*, ὅμοιον ἂν εἴη τῷ, Οὐκ ἂν γένοιτο ζωῆς ἄξιος, οὐδ' ἄλλου τινὸς ἀγαθοῦ.

Ἐπιτείνων δὲ τοὺς τῆς ψυχῆς τόνους, καὶ τῆς, ὡς ἂν εἴποι τις, στρατιωτικῆς κατὰ Θεὸν ἀνδρείας τὴν ῥώμην ἀναζωπυρῶν, ἐπιλέγει· *Καὶ ὃς οὐ βαστάζει τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καὶ ἔρχεται ὀπίσω μου, οὐ δύναταί μου εἶναι μαθητής*· οὐ γὰρ πατέρων, φησὶν, οὐδὲ μητέρων, οὐδὲ υἱῶν, οὐδὲ θυγατέρων μόνον προτιμᾶσθαι προσήκει τὴν ἐμὴν φιλίαν, ἀλλὰ καὶ τοῦ σώματος αὐτοῦ, καὶ αὐτῆς ὅλης τῆς προσκαίρου ζωῆς. Τὸ

A *patrem tuum et matrem tuam* [38]; imo et illam firmans sigilloque muniens per melius perfectiusque præceptum quo Deum tota anima diligere jubemur [39]. Nam patrem quidem matremque honorare quilibet homo lege naturæ debet. Sed cum et alius pater sit gignentibus melior, qui et hos creavit, nempe ipsum Dei Verbum, qui prædicta præcepit, non oportere ait majore affectu prosequi corporis genitores, quam illud quod rationalem partem nobis indidit Verbum : sed et illis omnem honorem convenientemque affectum exhibere, et Deo eximium ac principale reddere obsequium, ipsumque præ omnibus amare ac diligere; ita ut minime cunctemur, causa ejus a parentibus impiis dissidere, et ab irreligiosis fratribus separari, filiosque et filias B aversari, Verbique acutissimo gladio omnium horum naturales præcidere affectiones, si forte nos a pio erga Deum amore impediant. Diserte itaque apud Matthæum dixit : *Qui amat patrem aut matrem plus quam me, non est me dignus* [40]. Quippe his verbis, locum relinquit amori quoque erga genere proximos ; sed tamen haud magis quam se honorari concedit : neque propter patris matrisve reverentiam, aut carissimorum affectum, ejurare Dei amicitiam; sed et illos diligere, quoniam id tum lex naturæ, tum Dei verbum jubent ; et nihilominus amare eatenus, quatenus erga hos dilectio nihil religioni Deo debitæ nocet. Quod si forte hi impedimento fiant religionis legibus, anteponendus C est animarum Pater : erat autem hic, ipsum Dei Verbum hæc præcipiens et has leges statuens : debere scilicet milites suos supra omnes genere conjunctos ipsum amare nec dilectioni suæ carnales affectus præponere vel corporum consanguinitates. Tunc autem gladius Dei acutissimus indignos a dignis præcidendo juste secernet, ab impiis nimirum parentibus pios filios separans. Similiter in pretio habendi sunt atque amandi filii filiæque naturæ lege; non ita tamen, ut horum causa Christum confiteri recusemus. Maximique supplicii vocem indicem pronuntiavit, dum ait secundum Lucam : *Non potest meus esse discipulus* [41]; secundum vero Matthæum : *Non est me dignus* [42]. Siquidemqui hæc aiebat, illud ipsum erat unigenitum ab initio Dei Verbum, D quod est vita, sapientia, lux, et omnium bonorum cumulus. Ergo dictio : *Non est me dignus*, idem valet quod, Non erit vita neque alio quolibet bono dignus.

Jam vero corroborans animæ nostræ nervos, et militaris, ut ita dicam, secundum Deum fortitudinis vires incendens, pergit dicere : *Et qui non bajulat crucem suam et venit post me, non potest meus esse discipulus* [43]. Non enim patribus tantum ac matribus, filiis filiabusque anteponere debet, inquit, amorem mei, sed et corpori proprio, et universæ huic temporali vitæ. Corpus igitur, quo nunc anima

[38] Exod. xx, 12. [39] Matth. xxii, 37. [40] Matth. x, 37. [41] Luc. xiv, 26. [42] Matth. x, 37. [43] ibid. 38.

(4*) Vel delendum μή, vel legendum εὐσεβῶν, nisi malis legere μήν. Edit.

XVI.

Dum ait Dominus [37], se venisse ut gladium immitteret, neque ut pacem daret, sed ut potius separationem inferret, his verbis docuit haud grata, neque multis consueta, neque jucunda daturum mundo advenisse, sed talia quæ ipsis erunt igne urentiora, nequitiam quamlibet et animæ improbitatem ceu alienam materiem prorsus combustura, et auri instar cujusque animam illustratura qui eam vim receperit; per quam mox tanquam gladio acutissimo, genere inter se affines separare non demorabitur, ita ut filios a patribus dividat, filias a matribus, nurus a socrubus, rationali inquam telo divinoque gladio, et divino salutarique igne, ut melioris frugis homines ad cœlestia desideria inflammentur, neque diutius cum improbis societatem habere patiantur: atque ita hinc ipsis civile bellum merito confletur, iniquis patribus fideles filios persequentibus, matribus irreligiosis filias frugi, socrubus pariter nurus suas: ipso scilicet hæc operante, dum humanarum animarum delectum habet, et invisibili divinaque potentia inter has discernit; et dignas quidem gratia sua ac vocatione, pro virtutis merito conscribit, indignas autem electione sua secernit. Hæc in antecessum divina provisione discipulis exponebat, futurum affirmans civile bellum propter suam doctrinam, et se ignem accensurum, et gladium per domos immissurum, et vim suam per cognationes discursuram, ut a noxiis parentibus affinibusque dividat, sed Deo conjungat; futuram quippe plurimam inimicitiam et pugnam suorum militum adversum aliter viventes, in domibus singulis; dum alii irreligiosos, intemperantes, et asperos sectantur mores; alii modeste, composite, pieque vivunt. Hinc odium grave bellumque inconciliabile in singulis familiis conflatum iri. — Dei notitiam atque amicitiam, quam discipulis suis conciliabat, animæque imperturbationem, et mentis serenitatem firmumque statum, pacis vocabulo denotans. Vere enim illa pax est, quæ justitia Dei et pietate gloriatur.

A ΙϚ' (97).

(98) Λέγων μέντοι ὁ Κύριος, ὅτι *Πῦρ ἦλθον βαλεῖν, καὶ οὐκ εἰρήνην δοῦναι, ἀλλὰ διαμερισμὸν*, ἐδίδασκε διὰ τούτων, ὅτι μὴ τὰ φίλα μηδὲ τὰ συνήθη τοῖς πολλοῖς καὶ τὰ ἡδέα παραδώσων ἐλήλυθε τῷ βίῳ, ἀλλὰ ταῦτα ἃ δὴ πυρὸς αὐτοῖς ἔσεσθαι καυστικώτερα, πᾶσαν κακίαν καὶ μοχθηρίαν ψυχῆς ὥσπερ ἀλλοτρίαν ὕλην καταφλέξαντα, καὶ χρυσοῦ δίκην λαμπρύνοντα πᾶσαν ψυχὴν τῶν παραδεξομένων αὐτοῦ τὴν δύναμιν· δι' ἧς ὅσον οὔπω μέλλειν μαχαίρας δίκην ὀξυτάτης διαιρεῖν τοὺς κατὰ γένος ἀλλήλοις προσήκοντας, ὥστ' ἀφορίζειν υἱοὺς γονέων, καὶ θυγατέρας μητέρων, καὶ νύμφας τῶν κηδεστριῶν, ὑπὸ τοῦ λογικοῦ βέλους καὶ τῆς θεϊκῆς μαχαίρας τοῦ τε θείου καὶ σωτηρίου πυρὸς, τῶν ἐν ἀνθρώποις κρειττόνων B ἐπὶ τὸν οὐράνιον πόθον ἐξαπτομένων, καὶ μηκέτι οἵων τε φέρειν τὴν μετὰ τῶν φαύλων συνουσίαν· ὥστ' ἐνθένδε εἰκότως τὸν ἐμφύλιον αὐτοῖς ἀναῤῥιπίζεσθαι πόλεμον, πατέρων μὲν φαύλων υἱοῖς πιστοῖς ἐπανισταμένων, μητέρων δὲ ἀθέων θυγατράσι σώφροσι, κηδεστριῶν τε ὡσαύτως ταῖς ἑαυτῶν νύμφαις· αὐτοῦ ταῦτ' ἐνεργοῦντος ἐν τῷ στρατολογεῖν τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς, καὶ τὰς ἀξίας τοῦ Θεοῦ βασιλείας ἐκλέγεσθαι, ἀοράτῳ τε καὶ θεϊκῇ δυνάμει ἐν μέσοις τούτοις ἅπασι διακρίνειν (99)· καὶ τοὺς μὲν ἀξίους τῆς αὐτοῦ χάριτός τε καὶ κλήσεως ἀριστίνδην ἀποβάλλειν, τοὺς δ' ἀναξίους τῆς ἐκλογῆς ἀφορίζειν (1). Ταῦτα προλαβὼν ἐνθέῳ προγνώσει διεστέλλετο πρὸς τοὺς μαθητὰς, μαρτυρόμενος τὸν μέλλοντα συστήσεσθαι ἐμφύλιον πόλεμον διὰ τοὺς αὐτοῦ λόγους· καὶ C ὡς πῦρ ἐξάψει, καὶ μάχαιραν ἐμβαλεῖ κατ' οἴκους, καὶ κατὰ συγγενείας ἡ αὐτοῦ δύναμις, χωρίζουσα μὲν τῶν ἐπιβλαβῶν γονέων καὶ συγγενῶν, συνάπτουσα δὲ τῷ Θεῷ, καὶ τῇ τῶν οὐρανῶν βασιλείᾳ ἑνοῦσα τοὺς ἀξίους αὐτῆς· ἔσεσθαι γὰρ πλείστην ὅσην διαφοράν τε καὶ μάχην τῶν αὐτοῦ στρατιωτῶν πρὸς τοὺς ἐναντίως ζῶντας, καθ' ἕκαστον οἶκον, τῷ τοὺς μὲν τὸν ἀκόλαστον καὶ ἄθεον καὶ δυσμενῆ μετιέναι βίου τρόπον, τοὺς δὲ τὸν σώφρονα καὶ κόσμιον καὶ ἐπιεικῆ· διὸ δὴ ἔχθραν δεινὴν καὶ πόλεμον ἄσπονδον ἐκ τούτου συστήσεσθαι ἐφ' ἑκάστης συγγενείας (2). — Τὴν πρὸς Θεὸν γνῶσίν τε καὶ φιλίαν, ἣν τοῖς αὐτοῦ προὐξένει μαθηταῖς, τήν τε τῆς ψυχῆς ἀταραξίαν, καὶ λογισμοῦ τὸ γαληνὸν καὶ εὐσταθὲς τοῦτον ἀποκαλῶν τὸν τρόπον· (3) εἰρήνη γὰρ ὄντως ἐκείνη ἐστὶν, ἡ ἐν τῇ δικαιοσύνῃ τοῦ Θεοῦ καὶ εὐσεβείᾳ σεμνυνομένη.

Verumtamen hæc præcipiebat Servator, haud equidem contra Moysis legem dicentem: *Honora*

D (4) Πλὴν ταῦτα διετάττετο ὁ Κύριος, οὐκ ἀντινομοθετῶν τῷ φάσκοντι παρὰ Μωϋσεῖ, *Τίμα τὸν πα-*

[37] Matth. x, 34.

(97) In codice A. f. 186 fragmentum hoc gerit perspicue titulum *Εὐσεβίου δευτέρῳ* (vel *δευτέρου*) *Θεοφανείας*. Atqui illud δευτέρῳ mendum existimo amanuensis qui in antiquiore codice legerit litteram δ, [quarto, praveque explicaverit δευτέρῳ. Reapse in Syriaca *Theophania*, lib. IV, 12 et 28, sermo est de dissidiis bellisque domesticis ac civilibus religionis diversæ causa; quanquam nostrum fragmentum nonnisi alicubi cum prædictis locis congruit.

(98) *Th.* Syr. IV, 12.

(99) Sine dubio pertinet ad hunc locum fragmentum Eusebii in Catena ad Matthæum cap. x, 34, edit. Crameri, p. 84. Εὐσεβίου Καισαρείας. Τὴν τμητικὴν (μάχαιραν) εἰς τὸ διαιρεῖν τοὺς ἀξίους τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τῶν μὴ τοιούτων.

(1) Hæc in Syriaca *Theophania*, lib. IV, 12, ait Eusebius se sumere ex Hebraico Evangelio, quod alibi etiam ab Eusebio citatum postea videbimus.

(2) Hæc valde congruunt cum *Theoph.* Syr. IV, 28.

(3) Vides hunc præcipue locum adamussim pertinere ad Syriacam *Theophaniam*, lib. IV, 12, ita tamen ut Græcus textus mihi lucidior meliorque videatur.

(4) In codice A. f. 204, perspicue, cum compendio tantum in secundo vocabulo: Εὐσεβίου βιβλίῳ τετάρτῳ Θεοφανείας, *Eusebii ex libro quarto Theophaniæ*.

τέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου, νόμῳ, βεβαιῶν δὲ κἀκεῖνον καὶ ἐπισφραγιζόμενος διὰ τῆς κρείττονος καὶ ἐντελεστέρας ἐντολῆς τῆς τὸν Θεὸν ἐξ ὅλης ψυχῆς ἀγαπᾷν διακελευομένης. Πατέρα μὲν γὰρ καὶ μητέρα τιμᾷν παντί τῳ νόμιμον κατὰ φύσιν· ὄντος δὲ ἑτέρου πατρὸς τοῦ καὶ τῶν γεγεννηκότων κρείττονος, αὐτούς τε ὑποστησαμένου, ἦν δὲ οὗτος ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὁ τὰ προκείμενα διατάττόμενος, οὐ χρῆναί φησι, ὑπερβάλλειν τῇ φιλίᾳ τοὺς τὸ σῶμα γεγεννηκότας τοῦ τὴν λογικὴν ὑποστησαμένου Λόγου· ἀλλὰ κἀκείνοις μὲν προσφέρεσθαι τιμῇ τῇ πάσῃ, διαθέσει τε τῇ προσηκούσῃ, αὐτῷ δὲ ὑπερβαλλόντως τὸ πρῶτον ἀπονέμειν σέβας, ὑπεραγαπᾷν τε καὶ φιλεῖν αὐτὸν ὑπὲρ πάντας· ὡς μὴ κατοκνεῖν δι' αὐτὸν καὶ γονέων ἀσεβῶν διίστασθαι, καὶ ἀθέων ἀδελφῶν ἀφορίζεσθαι, υἱούς τε καὶ θυγατέρας ἀποστρέφεσθαι, καὶ τῇ τοῦ Λόγου τμητικωτάτῃ μαχαίρᾳ τούτων ἁπάντων τὰ φυσικὰ διακόπτειν φίλτρα, εἰ ἐμποδὼν ποτε γένοιντο τῇ περὶ αὐτὸν εὐσεβεῖ διαθέσει. Διὸ ἀκριβῶς ἐν τῷ Ματθαίῳ ἔφη· *Ὁ φιλῶν πατέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ ἐμὲ οὐκ ἔστι μου ἄξιος*· χώραν μὲν γὰρ διὰ τούτων καὶ τοῖς τῷ γένει προσήκουσι διαθέσεως κατελίμπανεν· ὑπὲρ αὐτὸν δὲ οὐκέτ' αὐτοῖς συνεχώρει τιμᾶσθαι, οὐδὲ διὰ τὴν εἰς τὸν πατέρα αἰδῶ, ἢ τῆς τεκούσης ἕνεκα, ἢ χάριν τῆς πρὸς τὰ φίλτατα στοργῆς, ἐξόμνυσθαι τὴν αὐτοῦ φιλίαν, ἀλλὰ φιλεῖν μὲν κἀκείνους, ὡς καὶ τοῦ τῆς φύσεως νόμου καὶ τοῦ θείου λόγου τοῦτο διαγορεύοντος· μέχρι δὲ τοσούτου φιλεῖν, μέχρις ὅτε μηδὲν καταβλάπτει ἡ περὶ αὐτοὺς διάθεσις τὴν πρὸς τὸν Θεὸν εὐσέβειαν. Εἰ δὲ μέλλοιεν ἐμποδὼν ποτε οὗτοι γίνεσθαι τοῖς τῆς θεοσεβείας νόμοις, προτιμητέος ὁ τῶν ψυχῶν Πατήρ· οὗτος δὲ ἦν αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ὁ ταῦτα διακελευόμενος καὶ νομοθετῶν· δεῖν τοὺς αὐτοῦ στρατιώτας ὑπὲρ πάντας τοὺς τῷ γένει προσήκοντας αὐτὸν ἀγαπᾷν, μηδὲ προτιμᾷν τῆς περὶ αὐτὸν διαθέσεως φίλτρα σαρκῶν ἢ σωμάτων συγγενείας. Τότε δὲ καὶ ἡ μάχαιρα τοῦ Θεοῦ ἡ τμητικωτάτη, τοὺς ἀναξίους ἀπὸ τῶν ἀξίων διακόπτουσα, διέλοι ἂν δικαίως τῶν μὴ ἀσεβῶν (4*) γονέων τοὺς εὐσεβεῖς ἀφορίζουσα υἱούς. Ὡσαύτως τιμητέον καὶ ἀγαπητέον υἱοὺς καὶ θυγατέρας νόμοις φύσεως, οὐ μὴν ὥσθ' ἕνεκεν τούτων ἐξάρνους γίνεσθαι τῆς περὶ αὐτὸν ὁμολογίας· μεγίστης τε τιμωρίας ἀπειλητικὴν προήκατο φωνὴν εἰπὼν κατὰ μὲν Λουκᾶν, *Οὐ δύναταί μου εἶναι μαθητής*· κατὰ δὲ Ματθαῖον, *Οὐκ ἔστι μου ἄξιος*· εἴπερ ὁ ταῦτα λέγων αὐτὸς ἐκεῖνος ἦν ὁ ἐν ἀρχῇ μονογενὴς τοῦ Θεοῦ Λόγος, αὐτὸς ὢν ἡ ζωὴ καὶ ἡ σοφία καὶ τὸ φῶς καὶ τὸ πάντων ἀγαθῶν πλήρωμα· τὸ γοῦν, *Οὐκ ἔστι μου ἄξιος*, ὅμοιον ἂν εἴη τῷ, Οὐκ ἂν γένοιτο ζωῆς ἄξιος, οὐδ' ἄλλου τινὸς ἀγαθοῦ.

Ἐπιτείνων δὲ τοὺς τῆς ψυχῆς τόνους, καὶ τῆς, ὡς ἂν εἴποι τις, στρατιωτικῆς κατὰ Θεὸν ἀνδρείας τὴν ῥώμην ἀναζωπυρῶν, ἐπιλέγει· *Καὶ ὃς οὐ βαστάζει τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καὶ ἔρχεται ὀπίσω μου, οὐ δύναταί μου εἶναι μαθητής*· οὐ γὰρ πατέρων, φησὶν, οὐδὲ μητέρων, οὐδὲ υἱῶν, οὐδὲ θυγατέρων μόνον προτιμᾶσθαι προσήκει τὴν ἐμὴν φιλίαν, ἀλλὰ καὶ τοῦ σώματος αὐτοῦ, καὶ αὐτῆς ὅλης τῆς προσκαίρου ζωῆς. Τὸ

A *patrem tuum et matrem tuam* [38]; imo et illam firmans sigilloque muniens per melius perfectiusque præceptum quo Deum tota anima diligere jubemur [39]. Nam patrem quidem matremque honorare quilibet homo lege naturæ debet. Sed cum et alius pater sit gignentibus melior, qui et hos creavit, nempe ipsum Dei Verbum, qui prædicta præcepit, non oportere ait majore affectu prosequi corporis genitores, quam illud quod rationalem partem nobis indidit Verbum : sed et illis omnem honorem convenientemque affectum exhibere, et Deo eximium ac principale reddere obsequium, ipsumque præ omnibus amare ac diligere; ita ut minime cunctemur, causa ejus a parentibus impiis dissidere, et ab irreligiosis fratribus separari, filiosque et filias B aversari, Verbique acutissimo gladio omnium horum naturales præcidere affectiones, si forte nos a pio erga Deum amore impediant. Diserte itaque apud Matthæum dixit : *Qui amat patrem aut matrem plus quam me, non est me dignus* [40]. Quippe his verbis, locum relinquit amori quoque erga genere proximos ; sed tamen haud magis quam se honorari concedit : neque propter patris matrisve reverentiam, aut carissimorum affectum, ejurare Dei amicitiam ; sed et illos diligere, quoniam id tum lex naturæ, tum Dei verbum jubent ; et nihilominus amare eatenus, quatenus erga hos dilectio nihil religioni Deo debitæ nocet. Quod si forte hi impedimento fiant religionis legibus, anteponendus C est animarum Pater : erat autem hic, ipsum Dei Verbum hæc præcipiens et has leges statuens : debere scilicet milites suos supra omnes genere conjunctos ipsum amare nec dilectioni suæ carnales affectus præponere vel corporum consanguinitates. Tunc autem gladius Dei acutissimus indignos a dignis præcidendo juste secernet, ab impiis nimirum parentibus pios filios separans. Similiter in pretio habendi sunt atque amandi filii filiæque naturæ lege ; non ita tamen, ut horum causa Christum confiteri recusemus. Maximique supplicii vocem indicem pronuntiavit, dum ait secundum Lucam : *Non potest meus esse discipulus* [41] ; secundum vero Matthæum : *Non est me dignus* [42]. Siquidem qui hæc aiebat, illud ipsum erat unigenitum ab initio Dei Verbum, D quod est vita, sapientia, lux, et omnium bonorum cumulus. Ergo dictio : *Non est me dignus*, idem valet quod, Non erit vita neque alio quolibet bono dignus.

Jam vero corroborans animæ nostræ nervos, et militaris, ut ita dicam, secundum Deum fortitudinis vires incendens, pergit dicere : *Et qui non bajulat crucem suam et venit post me, non potest meus esse discipulus* [43]. Non enim patribus tantum ac matribus, filiis filiabusque anteponere debet, inquit, amorem mei, sed et corpori proprio, et universæ huic temporali vitæ. Corpus igitur, quo nunc anima

[38] Exod. xx, 12. [39] Matth. xxii, 37. [40] Matth. x, 37. [41] Luc. xiv, 26. [42] Matth. x, 37. [43] ibid. 38.

(4*) Vel delendum μή, vel legendum εὐσεβῶν, nisi malis legere μήν. Edit.

XVI.

Dum ait Dominus [37], se venisse ut gladium immitteret, neque ut pacem daret, sed ut potius separationem inferret, his verbis docuit haud grata, neque multis consueta, neque jucunda daturum mundo advenisse, sed talia quæ ipsis erunt igne urentiora, nequitiam quamlibet et animæ improbitatem ceu alienam materiem prorsus combustura, et auri instar cujusque animam illustratura qui eam vim receperit; per quam mox tanquam gladio acutissimo, genere inter se affines separare non demorabitur, ita ut filios a patribus dividat, filias a matribus, nurus a socrubus, rationali inquam telo divinoque gladio, et divino salutarique igne, ut melioris frugis homines ad cœlestia desideria inflammentur, neque diutius cum improbis societatem habere patiantur: atque ita hinc ipsis civile bellum merito conflctur, iniquis patribus fideles filios persequentibus, matribus irreligiosis filias frugi, socrubus pariter nurus suas: ipso scilicet hæc operante, dum humanarum animarum delectum habet, et invisibili divinaque potentia inter has discernit; et dignas quidem gratia sua ac vocatione, pro virtutis merito conscribit, indignas autem electione sua secernit. Hæc in antecessum divina provisione discipulis exponebat, futurum affirmans civile bellum propter suam doctrinam, et se ignem accensurum, et gladium per domos immissurum, et vim suam per cognationes discursuram, ut a noxiis parentibus affinibusque dividat, sed Deo conjungat; futuram quippe plurimam inimicitiam et pugnam suorum militum adversum aliter viventes, in domibus singulis; dum alii irreligiosos, intemperantes, et asperos sectantur mores; alii modeste, composite, pieque vivunt. Hinc odium grave bellumque inconciliabile in singulis familiis conflatum iri. — Dei notitiam atque amicitiam, quam discipulis suis conciliabat, animæque imperturbationem, et mentis serenitatem firmumque statum, pacis vocabulo denotans. Vere enim illa pax est, quæ justitia Dei et pietate gloriatur.

A

IϚ' (97).

(98) Λέγων μέντοι ὁ Κύριος, ὅτι *Πῦρ ἦλθον βαλεῖν, καὶ οὐκ εἰρήνην δοῦναι, ἀλλὰ διαμερισμόν*, ἐδίδασκε διὰ τούτων, ὅτι μὴ τὰ φίλα μηδὲ τὰ συνήθη τοῖς πολλοῖς καὶ τὰ ἡδέα παραδώσων ἐλήλυθε τῷ βίῳ, ἀλλὰ ταῦτα ἃ δὴ πυρὸς αὐτοῖς ἔσεσθαι καυστικώτερα, πᾶσαν κακίαν καὶ μοχθηρίαν ψυχῆς ὥσπερ ἀλλοτρίαν ὕλην καταφλέξαντα, καὶ χρυσοῦ δίκην λαμπρύνοντα πᾶσαν ψυχὴν τῶν παραδεξομένων αὐτοῦ τὴν δύναμιν· δι' ἧς ὅσον οὔπω μέλλειν μαχαίρας δίκην ὀξυτάτης διαιρεῖν τοὺς κατὰ γένος ἀλλήλοις προσήκοντας, ὥστ' ἀφορίζειν υἱοὺς γονέων, καὶ θυγατέρας μητέρων, καὶ νύμφας τῶν κηδεστριῶν, ὑπὸ τοῦ λογικοῦ βέλους καὶ τῆς θεϊκῆς μαχαίρας τοῦ τε θείου καὶ σωτηρίου πυρὸς, τῶν ἐν ἀνθρώποις κρειττόνων B ἐπὶ τὸν οὐράνιον πόθον ἐξαπτομένων, καὶ μηκέτι οἵων τε φέρειν τὴν μετὰ τῶν φαύλων συνουσίαν· ὥστ' ἐνθένδε εἰκότως τὸν ἐμφύλιον αὐτοῖς ἀναῤῥιπίζεσθαι πόλεμον, πατέρων μὲν φαύλων υἱοῖς πιστοῖς ἐπανισταμένων, μητέρων δὲ ἀθέων θυγατράσι σώφροσι, κηδεστριῶν τε ὡσαύτως ταῖς ἑαυτῶν νύμφαις· αὐτοῦ ταῦτ' ἐνεργοῦντος ἐν τῷ στρατολογεῖν τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς, καὶ τὰς ἀξίας τοῦ Θεοῦ βασιλείας ἐκλέγεσθαι, ἀοράτῳ τε καὶ θεϊκῇ δυνάμει ἐν μέσοις τούτοις ἅπασι διακρίνειν (99)· καὶ τοὺς μὲν ἀξίους τῆς αὐτοῦ χάριτός τε καὶ κλήσεως ἀριστίνδην ἀποβάλλειν, τοὺς δ' ἀναξίους τῆς ἐκλογῆς ἀφορίζειν (1). Ταῦτα προλαβὼν ἐνθέῳ προγνώσει διεστέλλετο πρὸς τοὺς μαθητὰς, μαρτυρόμενος τὸν μέλλοντα συστήσεσθαι ἐμφύλιον πόλεμον διὰ τοὺς αὐτοῦ λόγους· καὶ C ὡς πῦρ ἐξάψει, καὶ μάχαιραν ἐμβαλεῖ κατ' οἴκους, καὶ κατὰ συγγενείας ἡ αὐτοῦ δύναμις, χωρίζουσα μὲν τῶν ἐπιβλαβῶν γονέων καὶ συγγενῶν, συνάπτουσα δὲ τῷ Θεῷ, καὶ τῇ τῶν οὐρανῶν βασιλείᾳ ἑνοῦσα τοὺς ἀξίους αὐτῆς· ἔσεσθαι γὰρ πλείστην ὅσην διαφοράν τε καὶ μάχην τῶν αὐτοῦ στρατιωτῶν πρὸς τοὺς ἐναντίως ζῶντας, καθ' ἕκαστον οἶκον, τῷ τοὺς μὲν τὸν ἀκόλαστον καὶ ἄθεον καὶ δυσμενῆ μετιέναι βίου τρόπον, τοὺς δὲ τὸν σώφρονα καὶ κόσμιον καὶ ἐπιεικῆ· διὸ δὴ ἔχθραν δεινὴν καὶ πόλεμον ἄσπονδον ἐκ τούτου συστήσεσθαι ἐφ' ἑκάστης συγγενείας (2). — Τὴν πρὸς Θεὸν γνῶσίν τε καὶ φιλίαν, ἣν τοῖς αὐτοῦ προὐξένει μαθηταῖς, τήν τε τῆς ψυχῆς ἀταραξίαν, καὶ λογισμοῦ τὸ γαληνὸν καὶ εὐσταθὲς τοῦτον ἀποκαλῶν τὸν τρόπον· (3) εἰρήνη γὰρ ὄντως ἐκείνη ἐστὶν, ἡ ἐν τῇ δικαιοσύνῃ τοῦ Θεοῦ καὶ εὐσεβείᾳ σεμνυνομένη.

Verumtamen hæc præcipiebat Servator, haud equidem contra Moysis legem dicentem: *Honora*

D (4) Πλὴν ταῦτα διετάττετο ὁ Κύριος, οὐκ ἀντινομοθετῶν τῷ φάσκοντι παρὰ Μωϋσεῖ, *Τίμα τὸν πα-*

[37] Matth. x, 34.

(97) In codice A. f. 186 fragmentum hoc gerit perspicue titulum *Εὐσεβίου δευτέρῳ* (vel *δευτέρου*) *Θεοφανείας*. Atqui illud δευτέρῳ mendum existimo amanuensis qui in antiquiore codice legerit litteram δ, *quarto*, praveque explicaverit *δευτέρῳ*. Reapse in Syriaca *Theophania*, lib. IV, 12 et 28, sermo est de dissidiis bellisque domesticis ac civilibus religionis diversæ causa; quanquam nostrum fragmentum nonnisi alicubi cum prædictis locis congruit.

(98) *Th.* Syr. IV, 12.

(99) Sine dubio pertinet ad hunc locum fragmentum Eusebii in Catena ad Matthæum cap. x, 34, edit. Crameri, p. 84. Εὐσεβίου Καισαρείας. Τὴν τμητικὴν (μάχαιραν) εἰς τὸ διαιρεῖν τοὺς ἀξίους τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τῶν μὴ τοιούτων.

(1) Hæc in Syriaca *Theophania*, lib. IV, 12, ait Eusebius se sumere ex Hebraico Evangelio, quod alibi etiam ab Eusebio citatum postea videbimus.

(2) Hæc valde congruunt cum *Theoph.* Syr. IV, 28.

(3) Vides hunc præcipue locum adamussim pertinere ad Syriacam *Theophaniam*, lib. IV, 12, ita tamen ut Græcus textus mihi lucidior meliorque videatur.

(4) In codice A. f. 204, perspicue, cum compendio tantum in secundo vocabulo: Εὐσεβίου βιβλίῳ τετάρτῳ Θεοφανείας, *Eusebii ex libro quarto Theophaniæ*.

τέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου, νόμῳ, βεβαιῶν δὲ κἀκεῖνον καὶ ἐπισφραγιζόμενος διὰ τῆς κρείττονος καὶ ἐντελεστέρας ἐντολῆς τῆς τὸν Θεὸν ἐξ ὅλης ψυχῆς ἀγαπᾷν διακελευομένης. Πατέρα μὲν γὰρ καὶ μητέρα τιμᾷν παντί τῳ νόμιμον κατὰ φύσιν· ὄντος δὲ ἑτέρου πατρὸς τοῦ καὶ τῶν γεγεννηκότων κρείττονος, αὐτούς τε ὑποστησαμένου, ἦν δὲ οὗτος ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὁ τὰ προκείμενα διαταττόμενος, οὐ χρῆναί φησι, ὑπερβάλλειν τῇ φιλίᾳ τοὺς τὸ σῶμα γεγεννηκότας τοῦ τὴν λογικὴν ὑποστησαμένου Λόγου· ἀλλὰ κἀκείνοις μὲν προσφέρεσθαι τιμῇ τῇ πάσῃ, διαθέσει τε τῇ προσηκούσῃ, αὐτῷ δὲ ὑπερβαλλόντως τὸ πρῶτον ἀπονέμειν σέβας, ὑπεραγαπᾷν τε καὶ φιλεῖν αὐτὸν ὑπὲρ πάντας· ὡς μὴ κατοκνεῖν δι' αὐτὸν καὶ γονέων ἀσεβῶν διΐστασθαι, καὶ ἀθέων ἀδελφῶν ἀφορίζεσθαι, B υἱούς τε καὶ θυγατέρας ἀποστρέφεσθαι, καὶ τῇ τοῦ Λόγου τμητικωτάτῃ μαχαίρᾳ τούτων ἁπάντων τὰ φυσικὰ διακόπτειν φίλτρα, εἰ ἐμποδὼν ποτε γένοιντο τῇ περὶ αὐτὸν εὐσεβεῖ διαθέσει. Διὸ ἀκριβῶς ἐν τῷ Ματθαίῳ ἔφη· *Ὁ φιλῶν πατέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ ἐμὲ οὐκ ἔστι μου ἄξιος*· χώραν μὲν γὰρ διὰ τούτων καὶ τοῖς τῷ γένει προσήκουσι διαθέσεως κατελίμπανεν· ὑπὲρ αὐτὸν δὲ οὐκέτ' αὐτοῖς συνεχώρει τιμᾶσθαι, οὐδὲ διὰ τὴν εἰς τὸν πατέρα αἰδῶ, ἢ τῆς τεκούσης ἕνεκα, ἢ χάριν τῆς πρὸς τὰ φίλτατα στοργῆς, ἐξόμνυσθαι τὴν αὐτοῦ φιλίαν, ἀλλὰ φιλεῖν μὲν κἀκείνους, ὡς καὶ τοῦ τῆς φύσεως νόμου καὶ τοῦ θείου λόγου τοῦτο διαγορεύοντος· μέχρι δὲ τοσούτου φιλεῖν, μέχρις ὅτε μηδὲν καταβλάπτει ἡ περὶ αὐτοὺς διάθεσις τὴν πρὸς τὸν Θεὸν εὐσέβειαν. Εἰ δὲ μέλλοιεν C ἐμποδὼν ποτε οὗτοι γίνεσθαι τοῖς τῆς θεοσεβείας νόμοις, προτιμητέος ὁ τῶν ψυχῶν Πατήρ· οὗτος δὲ ἦν αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ὁ ταῦτα διακελευόμενος καὶ νομοθετῶν· δεῖν τοὺς αὐτοῦ στρατιώτας ὑπὲρ πάντας τοὺς τῷ γένει προσήκοντας αὐτὸν ἀγαπᾷν, μηδὲ προτιμᾷν τῆς περὶ αὐτὸν διαθέσεως φίλτρα σαρκῶν ἢ σωμάτων συγγενείας. Τότε δὲ καὶ ἡ μάχαιρα τοῦ Θεοῦ ἡ τμητικωτάτη, τοὺς ἀναξίους ἀπὸ τῶν ἀξίων διακόπτουσα, διέλοι ἂν δικαίως τῶν μὴ ἀσεβῶν (4*) γονέων τοὺς εὐσεβεῖς ἀφορίζουσα υἱούς. Ὡσαύτως τιμητέον καὶ ἀγαπητέον υἱοὺς καὶ θυγατέρας νόμοις φύσεως, οὐ μὴν ὥσθ' ἕνεκεν τούτων ἐξάρνους γίνεσθαι τῆς περὶ αὐτὸν ὁμολογίας· μεγίστης τε τιμωρίας ἀπειλητικὴν προήκατο φωνὴν εἰπὼν κατὰ μὲν Λουκᾶν, *Οὐ δύναταί μου εἶναι μαθητής*· κατὰ δὲ D Ματθαῖον, *Οὐκ ἔστι μου ἄξιος*· εἴπερ ὁ ταῦτα λέγων αὐτὸς ἐκεῖνος ἦν ὁ ἐν ἀρχῇ μονογενὴς τοῦ Θεοῦ Λόγος, αὐτὸς ὢν ἡ ζωὴ καὶ ἡ σοφία καὶ τὸ φῶς καὶ τὸ πάντων ἀγαθῶν πλήρωμα· τὸ γοῦν, *Οὐκ ἔστι μου ἄξιος*, ὅμοιον ἂν εἴη τῷ, Οὐκ ἂν γένοιτο ζωῆς ἄξιος, οὐδ' ἄλλου τινὸς ἀγαθοῦ.

Ἐπιτείνων δὲ τοὺς τῆς ψυχῆς τόνους, καὶ τῆς, ὡς ἂν εἴποι τις, στρατιωτικῆς κατὰ Θεὸν ἀνδρείας τὴν ῥώμην ἀναζωπυρῶν, ἐπιλέγει· *Καὶ ὃς οὐ βαστάζει τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καὶ ἔρχεται ὀπίσω μου, οὐ δύναταί μου εἶναι μαθητής*· οὐ γὰρ πατέρων, φησὶν, οὐδὲ μητέρων, οὐδὲ υἱῶν, οὐδὲ θυγατέρων μόνον προτιμᾶσθαι προσήκει τὴν ἐμὴν φιλίαν, ἀλλὰ καὶ τοῦ σώματος αὐτοῦ, καὶ αὐτῆς ὅλης τῆς προσκαίρου ζωῆς. Τὸ

A *patrem tuum et matrem tuam* [38]; imo et illam firmans sigilloque muniens per melius perfectiusque præceptum quo Deum tota anima diligere jubemur [39]. Nam patrem quidem matremque honorare quilibet homo lege naturæ debet. Sed cum et alius pater sit gignentibus melior, qui et hos creavit, nempe ipsum Dei Verbum, qui prædicta præcepit, non oportere ait majore affectu prosequi corporis genitores, quam illud quod rationalem partem nobis indidit Verbum : sed et illis omnem honorem convenientemque affectum exhibere, et Deo eximium ac principale reddere obsequium, ipsumque præ omnibus amare ac diligere; ita ut minime cunctemur, causa ejus a parentibus impiis dissidere, et ab irreligiosis fratribus separari, filiosque et filias B aversari, Verbique acutissimo gladio omnium horum naturales præcidere affectiones, si forte nos a pio erga Deum amore impediant. Diserte itaque apud Matthæum dixit : *Qui amat patrem aut matrem plus quam me, non est me dignus* [40]. Quippe his verbis, locum relinquit amori quoque erga genere proximos ; sed tamen haud magis quam se honorari concedit : neque propter patris matrisve reverentiam, aut carissimorum affectum, ejurare Dei amicitiam ; sed et illos diligere, quoniam id tum lex naturæ, tum Dei verbum jubent ; et nihilominus amare eatenus, quatenus erga hos dilectio nihil religioni Deo debitæ nocet. Quod si forte hi impedimento fiant religionis legibus, anteponendus C est animarum Pater : erat autem hic, ipsum Dei Verbum hæc præcipiens et has leges statuens : debere scilicet milites suos supra omnes genere conjunctos ipsum amare nec dilectioni suæ carnales affectus præponere vel corporum consanguinitates. Tunc autem gladius Dei acutissimus indignos a dignis præcidendo juste secernet, ab impiis nimirum parentibus pios filios separans. Similiter in pretio habendi sunt atque amandi filii filiæque naturæ lege ; non ita tamen, ut horum causa Christum confiteri recusemus. Maximique supplicii vocem indicem pronuntiavit, dum ait secundum Lucam : *Non potest meus esse discipulus* [41] ; secundum vero Matthæum : *Non est me dignus* [42]. Siquidemqui hæc aiebat, illud ipsum erat unigenitum ab initio Dei Verbum, D quod est vita, sapientia, lux, et omnium bonorum cumulus. Ergo dictio : *Non est me dignus*, idem valet quod, Non erit vita neque alio quolibet bono dignus.

Jam vero corroborans animæ nostræ nervos, et militaris, ut ita dicam, secundum Deum fortitudinis vires incendens, pergit dicere : *Et qui non bajulat crucem suam et venit post me, non potest meus esse discipulus* [43]. Non enim patribus tantum ac matribus, filiis filiabusque anteponere debet, inquit, amorem mei, sed et corpori proprio, et universæ huic temporali vitæ. Corpus igitur, quo nunc anima

[38] Exod. xx, 12. [39] Matth. xxii, 37. [40] Matth. x, 37. [41] Luc. xiv, 26. [42] Matth. x, 37. [43] ibid. 38.

(4*) Vel delendum μὴ, vel legendum εὐσεβῶν, nisi malis legere μήν. Edit.

XVI.

Dum ait Dominus [37], se venisse ut gladium immitteret, neque ut pacem daret, sed ut potius separationem inferret, his verbis docuit haud grata, neque multis consueta, neque jucunda daturum mundo advenisse, sed talia quæ ipsis erunt igne urentiora, nequitiam quamlibet et animæ improbitatem ceu alienam materiem prorsus combustura, et auri instar cujusque animam illustratura qui eam vim receperit; per quam mox tanquam gladio acutissimo, genere inter se affines separare non demorabitur, ita ut filios a patribus dividat, filias a matribus, nurus a socrubus, rationali inquam telo divinoque gladio, et divino salutarique igne, ut melioris frugis homines ad cœlestia desideria inflammentur, neque diutius cum improbis societatem habere patiantur: atque ita hinc ipsis civile bellum merito confletur, iniquis patribus fideles filios persequentibus, matribus irreligiosis filias frugi, socrubus pariter nurus suas: ipso scilicet hæc operante, dum humanarum animarum delectum habet, et invisibili divinaque potentia inter has discernit; et dignas quidem gratia sua ac vocatione, pro virtutis merito conscribit, indignas autem electione sua secernit. Hæc in antecessum divina provisione discipulis exponebat, futurum affirmans civile bellum propter suam doctrinam, et se ignem accensurum, et gladium per domos immissurum, et vim suam per cognationes discursuram, ut a noxiis parentibus affinibusque dividat, sed Deo conjungat; futuram quippe plurimam inimicitiam et pugnam suorum militum adversum aliter viventes, in domibus singulis; dum alii irreligiosos, intemperantes, et asperos sectantur mores; alii modeste, composite, pieque vivunt. Hinc odium grave bellumque inconciliabile in singulis familiis conflatum iri. — Dei notitiam atque amicitiam, quam discipulis suis conciliabat, animæque imperturbationem, et mentis serenitatem firmumque statum, pacis vocabulo denotans. Vere enim illa pax est, quæ justitia Dei et pietate gloriatur.

Verumtamen hæc præcipiebat Servator, haud equidem contra Moysis legem dicentem: *Honora*

Ις' (97).

(98) Λέγων μέντοι ὁ Κύριος, ὅτι *Πῦρ ἦλθον βαλεῖν, καὶ οὐκ εἰρήνην δοῦναι, ἀλλὰ διαμερισμὸν*, ἐδίδασκε διὰ τούτων, ὅτι μὴ τὰ φίλα μηδὲ τὰ συνήθη τοῖς πολλοῖς καὶ τὰ ἡδέα παραδώσων ἐλήλυθε τῷ βίῳ, ἀλλὰ ταῦτα ἃ δὴ πυρὸς αὐτοῖς ἔσεσθαι καυστικώτερα, πᾶσαν κακίαν καὶ μοχθηρίαν ψυχῆς ὥσπερ ἀλλοτρίαν ὕλην καταφλέξαντα, καὶ χρυσοῦ δίκην λαμπρύνοντα πᾶσαν ψυχὴν τῶν παραδεξομένων αὐτοῦ τὴν δύναμιν· δι' ἧς ὅσον οὔπω μέλλειν μαχαίρας δίκην ὀξυτάτης διαιρεῖν τοὺς κατὰ γένος ἀλλήλοις προσήκοντας, ὥστ' ἀφορίζειν υἱοὺς γονέων, καὶ θυγατέρας μητέρων, καὶ νύμφας τῶν κηδεστριῶν, ὑπὸ τοῦ λογικοῦ βέλους καὶ τῆς θεϊκῆς μαχαίρας τοῦ τε θείου καὶ σωτηρίου πυρὸς, τῶν ἐν ἀνθρώποις κρειττόνων ἐπὶ τὸν οὐράνιον πόθον ἐξαπτομένων, καὶ μηκέτι οἵων τε φέρειν τὴν μετὰ τῶν φαύλων συνουσίαν· ὥστ' ἐνθένδε εἰκότως τὸν ἐμφύλιον αὐτοῖς ἀναῤῥιπίζεσθαι πόλεμον, πατέρων μὲν φαύλων υἱοῖς πιστοῖς ἐπανισταμένων, μητέρων δὲ ἀθέων θυγατράσι σώφροσι, κηδεστριῶν τε ὡσαύτως ταῖς ἑαυτῶν νύμφαις· αὐτοῦ ταῦτ' ἐνεργοῦντος ἐν τῷ στρατολογεῖν τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς, καὶ τὰς ἀξίας τοῦ Θεοῦ βασιλείας ἐκλέγεσθαι, ἀοράτῳ τε καὶ θεϊκῇ δυνάμει ἐν μέσοις τούτοις ἅπασι διακρίνειν (99)· καὶ τοὺς μὲν ἀξίους τῆς αὐτοῦ χάριτός τε καὶ κλήσεως ἀριστίνδην ἀποδάλλειν, τοὺς δ' ἀναξίους τῆς ἐκλογῆς ἀφορίζειν (1). Ταῦτα προλαβὼν ἐνθέῳ προγνώσει διεστέλλετο πρὸς τοὺς μαθητὰς, μαρτυρόμενος τὸν μέλλοντα συστήσεσθαι ἐμφύλιον πόλεμον διὰ τοὺς αὐτοῦ λόγους· καὶ ὡς πῦρ ἐξάψει, καὶ μάχαιραν ἐμβαλεῖ κατ' οἴκους, καὶ κατὰ συγγενείας ἡ αὐτοῦ δύναμις, χωρίζουσα μὲν τῶν ἐπιβλαβῶν γονέων καὶ συγγενῶν, συνάπτουσα δὲ τῷ Θεῷ, καὶ τῇ τῶν οὐρανῶν βασιλείᾳ ἑνοῦσα τοὺς ἀξίους αὐτῆς· ἔσεσθαι γὰρ πλείστην ὅσην διαφοράν τε καὶ μάχην τῶν αὐτοῦ στρατιωτῶν πρὸς τοὺς ἐναντίως ζῶντας, καθ' ἕκαστον οἶκον, τῷ τοὺς μὲν τὸν ἀκόλαστον καὶ ἄθεον καὶ δυσμενῆ μετιέναι βίου τρόπον, τοὺς δὲ τὸν σώφρονα καὶ κόσμιον καὶ ἐπιεικῆ· διὸ δὴ ἔχθραν δεινὴν καὶ πόλεμον ἄσπονδον ἐκ τούτου συστήσεσθαι ἐφ' ἑκάστης συγγενείας (2). — Τὴν πρὸς Θεὸν γνῶσίν τε καὶ φιλίαν, ἣν τοῖς αὐτοῦ προὐξένει μαθηταῖς, τήν τε τῆς ψυχῆς ἀταραξίαν, καὶ λογισμοῦ τὸ γαληνὸν καὶ εὐσταθὲς τοῦτον ἀποκαλῶν τὸν τρόπον· (3) εἰρήνη γὰρ ὄντως ἐκείνη ἐστὶν, ἡ ἐν τῇ δικαιοσύνῃ τοῦ Θεοῦ καὶ εὐσεβείᾳ σεμνυνομένη.

(4) Πλὴν ταῦτα διετάττετο ὁ Κύριος, οὐκ ἀντινομοθετῶν τῷ φάσκοντι παρὰ Μωϋσεῖ, *Τίμα τὸν πα-*

[37] Matth. x, 34.

(97) In codice A. f. 186 fragmentum hoc gerit perspicue titulum *Εὐσεβίου δευτέρῳ* (vel *δευτέρου*) *Θεοφανείας*. Atqui illud δευτέρῳ mendum existimo amanuensis qui in antiquiore codice legerit litteram δ, *quarto*, praveque explicaverit *δευτέρῳ*. Reapse in Syriaca *Theophania*, lib. IV, 12 et 28, sermo est de dissidiis bellisque domesticis ac civilibus religionis diversæ causa; quanquam nostrum fragmentum nonnisi alicubi cum prædictis locis congruit.

(98) *Th.* Syr. IV, 12.

(99) Sine dubio pertinet ad hunc locum fragmentum Eusebii in Catena ad Matthæum cap. x, 34, edit. Crameri, p. 84. Εὐσεβίου Καισαρείας. Τὴν τμητικὴν (μάχαιραν) εἰς τὸ διαιρεῖν τοὺς ἀξίους τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τῶν μὴ τοιούτων.

(1) Hæc in Syriaca *Theophania*, lib. IV, 12, ait Eusebius se sumere ex Hebraico Evangelio, quod alibi etiam ab Eusebio citatum postea videbimus.

(2) Hæc valde congruunt cum *Theoph.* Syr. IV, 28.

(3) Vides hunc præcipue locum adamussim pertinere ad Syriacam *Theophaniam*, lib. IV, 12, ita tamen ut Græcus textus mihi lucidior meliorque videatur.

(4) In codice A. f. 204, perspicue, cum compendio tantum in secundo vocabulo: Εὐσεβίου βιβλίῳ τετάρτῳ Θεοφανείας, *Eusebii ex libro quarto Theophaniæ.*

τέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου, νόμῳ, βεβαιῶν δὲ κἀκεῖνον καὶ ἐπισφραγιζόμενος διὰ τῆς κρείττονος καὶ ἐντελεστέρας ἐντολῆς τῆς τὸν Θεὸν ἐξ ὅλης ψυχῆς ἀγαπᾷν διακελευομένης. Πατέρα μὲν γὰρ καὶ μητέρα τιμᾷν παντί τῳ νόμιμον κατὰ φύσιν· ὄντος δὲ ἑτέρου πατρὸς τοῦ καὶ τῶν γεγεννηκότων κρείττονος, αὐτούς τε ὑποστησαμένου, ἦν δὲ οὗτος ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὁ τὰ προκείμενα διαταττόμενος, οὐ χρῆναί φησι, ὑπερβάλλειν τῇ φιλίᾳ τοὺς τὸ σῶμα γεγεννηκότας τοῦ τὴν λογικὴν ὑποστησαμένου Λόγου· ἀλλὰ κἀκείνοις μὲν προσφέρεσθαι τιμῇ τῇ πάσῃ, διαθέσει τε τῇ προσηκούσῃ, αὐτῷ δὲ ὑπερβαλλόντως τὸ πρῶτον ἀπονέμειν σέβας, ὑπεραγαπᾷν τε καὶ φιλεῖν αὐτὸν ὑπὲρ πάντας· ὡς μὴ κατοκνεῖν δι' αὐτὸν καὶ γονέων ἀσεβῶν διΐστασθαι, καὶ ἀθέων ἀδελφῶν ἀφορίζεσθαι, υἱούς τε καὶ θυγατέρας ἀποστρέφεσθαι, καὶ τῇ τοῦ Λόγου τμητικωτάτῃ μαχαίρᾳ τούτων ἁπάντων τὰ φυσικὰ διακόπτειν φίλτρα, εἰ ἐμποδὼν ποτε γένοιντο τῇ περὶ αὐτὸν εὐσεβεῖ διαθέσει. Διὸ ἀκριβῶς ἐν τῷ Ματθαίῳ ἔφη· *Ὁ φιλῶν πατέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ ἐμὲ οὐκ ἔστι μου ἄξιος*· χώραν μὲν γὰρ διὰ τούτων καὶ τοῖς τῷ γένει προσήκουσι διαθέσεως κατελίμπανεν· ὑπὲρ αὐτὸν δὲ οὐκέτ' αὐτοῖς συνεχώρει τιμᾶσθαι, οὐδὲ διὰ τὴν εἰς τὸν πατέρα αἰδῶ, ἢ τῆς τεκούσης ἕνεκα, ἢ χάριν τῆς πρὸς τὰ φίλτατα στοργῆς, ἐξόμνυσθαι τὴν αὐτοῦ φιλίαν, ἀλλὰ φιλεῖν μὲν κἀκείνους, ὡς καὶ τοῦ τῆς φύσεως νόμου καὶ τοῦ θείου λόγου τοῦτο διαγορεύοντος· μέχρι δὲ τοσούτου φιλεῖν, μέχρις ὅτε μηδὲν καταβλάπτει ἡ περὶ αὐτοὺς διάθεσις τὴν πρὸς τὸν Θεὸν εὐσέβειαν. Εἰ δὲ μέλλοιεν ἐμποδὼν ποτε οὗτοι γίνεσθαι τοῖς τῆς θεοσεβείας νόμοις, προτιμητέος ὁ τῶν ψυχῶν Πατήρ· οὗτος δὲ ἦν αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ὁ ταῦτα διακελευόμενος καὶ νομοθετῶν· δεῖν τοὺς αὐτοῦ στρατιώτας ὑπὲρ πάντας τοὺς τῷ γένει προσήκοντας αὐτὸν ἀγαπᾷν, μηδὲ προτιμᾷν τῆς περὶ αὐτὸν διαθέσεως φίλτρα σαρκῶν ἢ σωμάτων συγγενείας. Τότε δὲ καὶ ἡ μάχαιρα τοῦ Θεοῦ ἡ τμητικωτάτη, τοὺς ἀναξίους ἀπὸ τῶν ἀξίων διακόπτουσα, διέλοι ἂν δικαίως τῶν μὴ ἀσεβῶν (4*) γονέων τοὺς εὐσεβεῖς ἀφορίζουσα υἱούς. Ὡσαύτως τιμητέον καὶ ἀγαπητέον υἱοὺς καὶ θυγατέρας νόμοις φύσεως, οὐ μὴν ὥσθ' ἕνεκεν τούτων ἐξάρνους γίνεσθαι τῆς περὶ αὐτὸν ὁμολογίας· μεγίστης τε τιμωρίας ἀπειλητικὴν προήκατο φωνὴν εἰπὼν κατὰ μὲν Λουκᾶν, *Οὐ δύναταί μου εἶναι μαθητής*· κατὰ δὲ Ματθαῖον, *Οὐκ ἔστι μου ἄξιος*· εἴπερ ὁ ταῦτα λέγων αὐτὸς ἐκεῖνος ἦν ὁ ἐν ἀρχῇ μονογενὴς τοῦ Θεοῦ Λόγος, αὐτὸς ὢν ἡ ζωὴ καὶ ἡ σοφία καὶ τὸ φῶς καὶ τὸ πάντων ἀγαθῶν πλήρωμα· τὸ γοῦν, *Οὐκ ἔστι μου ἄξιος*, ὅμοιον ἂν εἴη τῷ, Οὐχ ἂν γένοιτο ζωῆς ἄξιος, οὐδ' ἄλλου τινὸς ἀγαθοῦ.

Ἐπιτείνων δὲ τοὺς τῆς ψυχῆς τόνους, καὶ τῆς, ὡς ἂν εἴποι τις, στρατιωτικῆς κατὰ Θεὸν ἀνδρείας τὴν ῥώμην ἀναζωπυρῶν, ἐπιλέγει· *Καὶ ὃς οὐ βαστάζει τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καὶ ἔρχεται ὀπίσω μου, οὐ δύναταί μου εἶναι μαθητής*· οὐ γὰρ πατέρων, φησὶν, οὐδὲ μητέρων, οὐδὲ υἱῶν, οὐδὲ θυγατέρων μόνον προτιμᾶσθαι προσήκει τὴν ἐμὴν φιλίαν, ἀλλὰ καὶ τοῦ σώματος αὐτοῦ, καὶ αὐτῆς ὅλης τῆς προσκαίρου ζωῆς. Τὸ

A *patrem tuum et matrem tuam* [38]; imo et illam firmans sigilloque muniens per melius perfectiusque præceptum quo Deum tota anima diligere jubemur [39]. Nam patrem quidem matremque honorare quilibet homo lege naturæ debet. Sed cum et alius pater sit gignentibus melior, qui et hos creavit, nempe ipsum Dei Verbum, qui prædicta præcepit, non oportere ait majore affectu prosequi corporis genitores, quam illud quod rationalem partem nobis indidit Verbum: sed et illis omnem honorem convenientemque affectum exhibere, et Deo eximium ac principale reddere obsequium, ipsumque præ omnibus amare ac diligere; ita ut minime cunctemur, causa ejus a parentibus impiis dissidere, et ab irreligiosis fratribus separari, B filiosque et filias aversari, Verbique acutissimo gladio omnium horum naturales præcidere affectiones, si forte nos a pio erga Deum amore impediant. Diserte itaque apud Matthæum dixit: *Qui amat patrem aut matrem plus quam me, non est me dignus* [40]. Quippe his verbis, locum relinquit amori quoque erga genere proximos; sed tamen haud magis quam se honorari concedit: neque propter patris matrisve reverentiam, aut carissimorum affectum, ejurare Dei amicitiam; sed et illos diligere, quoniam id tum lex naturæ, tum Dei verbum jubent; et nihilominus amare eatenus, quatenus erga hos dilectio nihil religioni Deo debitæ nocet. Quod si forte hi impedimento fiant religionis legibus, anteponendus C est animarum Pater: erat autem hic, ipsum Dei Verbum hæc præcipiens et has leges statuens: debere scilicet milites suos supra omnes genere conjunctos ipsum amare nec dilectioni suæ carnales affectus præponere vel corporum consanguinitates. Tunc autem gladius Dei acutissimus indignos a dignis præcidendo juste secernet, ab impiis nimirum parentibus pios filios separans. Similiter in pretio habendi sunt atque amandi filii filiæque naturæ lege; non ita tamen, ut horum causa Christum confiteri recusemus. Maximique supplicii vocem indicem pronuntiavit, dum ait secundum Lucam: *Non potest meus esse discipulus* [41]; secundum vero Matthæum: *Non est me dignus* [42]. Siquidemqui hæc aiebat, illud ipsum erat unigenitum ab initio Dei Verbum, D quod est vita, sapientia, lux, et omnium bonorum cumulus. Ergo dictio: *Non est me dignus*, idem valet quod, Non erit vita neque alio quolibet bono dignus.

Jam vero corroborans animæ nostræ nervos, et militaris, ut ita dicam, secundum Deum fortitudinis vires incendens, pergit dicere: *Et qui non bajulat crucem suam et venit post me, non potest meus esse discipulus* [43]. Non enim patribus tantum ac matribus, filiis filiabusque anteponere debet, inquit, amorem mei, sed et corpori proprio, et universæ huic temporali vitæ. Corpus igitur, quo nunc anima

[38] Exod. xx, 12. [39] Matth. xxii, 37. [40] Matth. x, 37. [41] Luc. xiv, 26. [42] Matth. x, 37. [43] ibid. 38.

(4*) Vel delendum μή, vel legendum εὐσεβῶν, nisi malis legere μήν. Edit.

XVI.

Dum ait Dominus [37], se venisse ut gladium immitteret, neque ut pacem daret, sed ut potius separationem inferret, his verbis docuit haud grata, neque multis consueta, neque jucunda daturum mundo advenisse, sed talia quæ ipsis erunt igne urentiora, nequitiam quamlibet et animæ improbitatem ceu alienam materiem prorsus combustura, et auri instar cujusque animam illustratura qui eam vim receperit; per quam mox tanquam gladio acutissimo, genere inter se affines separare non demorabitur, ita ut filios a patribus dividat, filias a matribus, nurus a socrubus, rationali inquam telo divinoque gladio, et divino salutarique igne, ut melioris frugis homines ad cœlestia desideria inflammentur, neque diutius cum improbis societatem habere patiantur: atque ita hinc ipsis civile bellum merito confletur, iniquis patribus fideles filios persequentibus, matribus irreligiosis filias frugi, socrubus pariter nurus suas: ipso scilicet hæc operante, dum humanarum animarum delectum habet, et invisibili divinaque potentia inter has discernit; et dignas quidem gratia sua ac vocatione, pro virtutis merito conscribit, indignas autem electione sua secernit. Hæc in antecessum divina provisione discipulis exponebat, futurum affirmans civile bellum propter suam doctrinam, et se ignem accensurum, et gladium per domos immissurum, et vim suam per cognationes discursuram, ut a noxiis parentibus affinibusque dividat, sed Deo conjungat; futuram quippe plurimam inimicitiam et pugnam suorum militum adversum aliter viventes, in domibus singulis; dum alii irreligiosos, intemperantes, et asperos sectantur mores; alii modeste, composite, pieque vivunt. Hinc odium grave bellumque inconciliabile in singulis familiis conflatum iri. — Dei notitiam atque amicitiam, quam discipulis suis conciliabat, animæque imperturbationem, et mentis serenitatem firmumque statum, pacis vocabulo denotans. Vere enim illa pax est, quæ justitia Dei et pietate gloriatur.

Verumtamen hæc præcipiebat Servator, haud equidem contra Moysis legem dicentem: *Honora*

A

ΙϚ′ (97).

(98) Λέγων μέντοι ὁ Κύριος, ὅτι *Πῦρ ἦλθον βαλεῖν, καὶ οὐκ εἰρήνην δοῦναι, ἀλλὰ διαμερισμὸν*, ἐδίδασκε διὰ τούτων, ὅτι μὴ τὰ φίλα μηδὲ τὰ συνήθη τοῖς πολλοῖς καὶ τὰ ἡδέα παραδώσων ἐλήλυθε τῷ βίῳ, ἀλλὰ ταῦτα ἃ δὴ πυρὸς αὐτοῖς ἔσεσθαι καυστικώτερα, πᾶσαν κακίαν καὶ μοχθηρίαν ψυχῆς ὥσπερ ἀλλοτρίαν ὕλην καταφλέξαντα, καὶ χρυσοῦ δίκην λαμπρύνοντα πᾶσαν ψυχὴν τῶν παραδεξομένων αὐτοῦ τὴν δύναμιν· δι' ἧς ὅσον οὔπω μέλλειν μαχαίρας δίκην ὀξυτάτης διαιρεῖν τοὺς κατὰ γένος ἀλλήλοις προσήκοντας, ὥστ' ἀφορίζειν υἱοὺς γονέων, καὶ θυγατέρας μητέρων, καὶ νύμφας τῶν κηδεστριῶν, ὑπὸ τοῦ λογικοῦ βέλους καὶ τῆς θεϊκῆς μαχαίρας τοῦ τε θείου καὶ σωτηρίου πυρὸς, τῶν ἐν ἀνθρώποις κρειττόνων
B ἐπὶ τὸν οὐράνιον πόθον ἐξαπτομένων, καὶ μηκέτι οἵων τε φέρειν τὴν μετὰ τῶν φαύλων συνουσίαν· ὥστ' ἐνθένδε εἰκότως τὸν ἐμφύλιον αὐτοῖς ἀναῤῥιπίζεσθαι πόλεμον, πατέρων μὲν φαύλων υἱοῖς πιστοῖς ἐπανισταμένων, μητέρων δὲ ἀθέων θυγατράσι σώφροσι, κηδεστριῶν τε ὡσαύτως ταῖς ἑαυτῶν νύμφαις· αὐτοῦ ταῦτ' ἐνεργοῦντος ἐν τῷ στρατολογεῖν τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς, καὶ τὰς ἀξίας τοῦ Θεοῦ βασιλείας ἐκλέγεσθαι, ἀοράτῳ τε καὶ θεϊκῇ δυνάμει ἐν μέσοις τούτοις ἅπασι διακρίνειν (99)· καὶ τοὺς μὲν ἀξίους τῆς αὐτοῦ χάριτός τε καὶ κλήσεως ἀριστίνδην ἀποβάλλειν, τοὺς δ' ἀναξίους τῆς ἐκλογῆς ἀφορίζειν (1). Ταῦτα προλαβὼν ἐνθέῳ προγνώσει διεστέλλετο πρὸς τοὺς μαθητὰς, μαρτυρόμενος τὸν μέλλοντα συστή-
C σεσθαι ἐμφύλιον πόλεμον διὰ τοὺς αὐτοῦ λόγους· καὶ ὡς πῦρ ἐξάψει, καὶ μάχαιραν ἐμβαλεῖ κατ' οἴκους, καὶ κατὰ συγγενείας ἡ αὐτοῦ δύναμις, χωρίζουσα μὲν τῶν ἐπιβλαβῶν γονέων καὶ συγγενῶν, συνάπτουσα δὲ τῷ Θεῷ, καὶ τῇ τῶν οὐρανῶν βασιλείᾳ ἑνοῦσα τοὺς ἀξίους αὐτῆς· ἔσεσθαι γὰρ πλείστην ὅσην διαφοράν τε καὶ μάχην τῶν αὐτοῦ στρατιωτῶν πρὸς τοὺς ἐναντίως ζῶντας, καθ' ἕκαστον οἶκον, τῷ τοὺς μὲν τὸν ἀκόλαστον καὶ ἄθεον καὶ δυσμενῆ μετιέναι βίου τρόπον, τοὺς δὲ τὸν σώφρονα καὶ κόσμιον καὶ ἐπιεικῆ· διὸ δὴ ἔχθραν δεινὴν καὶ πόλεμον ἄσπονδον ἐκ τούτου συστήσεσθαι ἐφ' ἑκάστης συγγενείας (2). — Τὴν πρὸς Θεὸν γνῶσίν τε καὶ φιλίαν, ἣν τοῖς αὐτοῦ προὐξένει μαθηταῖς, τήν τε τῆς ψυχῆς ἀταραξίαν, καὶ λογισμοῦ τὸ γαληνὸν καὶ εὐσταθὲς τοῦτον ἀποκαλῶν τὸν τρόπον· (3) εἰρήνη γὰρ ὄντως ἐκείνη ἐστὶν, ἡ ἐν τῇ δικαιοσύνῃ τοῦ Θεοῦ καὶ εὐσεβείᾳ σεμνυνομένη.

D (4) Πλὴν ταῦτα διετάττετο ὁ Κύριος, οὐκ ἀντινομοθετῶν τῷ φάσκοντι παρὰ Μωϋσεῖ, *Τίμα τὸν πα-*

[37] Matth. x, 34.

(97) In codice A. f. 186 fragmentum hoc gerit perspicue titulum *Εὐσεβίου δευτέρῳ* (vel *δευτέρου*) *Θεοφανείας*. Atqui illud δευτέρῳ mendum existimo amanuensis qui in antiquiore codice legerit litteram δ, *quarto*, praveque explicaverit δευτέρῳ. Reapse in Syriaca *Theophania*, lib. IV, 12 et 28, sermo est de dissidiis bellisque domesticis ac civilibus religionis diversæ causa; quanquam nostrum fragmentum nonnisi alicubi cum prædictis locis congruit.

(98) *Th.* Syr. IV, 12.

(99) Sine dubio pertinet ad hunc locum fragmentum Eusebii in Catena ad Matthæum cap. x, 34, edit. Crameri, p. 84. Εὐσεβίου Καισαρείας. Τὴν τμητικὴν (μάχαιραν) εἰς τὸ διαιρεῖν τοὺς ἀξίους τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τῶν μὴ τοιούτων.

(1) Hæc in Syriaca *Theophania*, lib. IV, 12, ait Eusebius se sumere ex Hebraico Evangelio, quod alibi etiam ab Eusebio citatum postea videbimus.

(2) Hæc valde congruunt cum *Theoph.* Syr. IV, 28.

(3) Vides hunc præcipue locum adamussim pertinere ad Syriacam *Theophaniam*, lib. IV, 12, ita tamen ut Græcus textus mihi lucidior meliorque videatur.

(4) In codice A. f. 204, perspicue, cum compendio tantum in secundo vocabulo: Εὐσεβίου βιβλίῳ τετάρτῳ Θεοφανείας, *Eusebii ex libro quarto Theophaniæ*.

τέρα σου καὶ την μητέρα σου, νόμῳ, βεβαιῶν δὲ κἀκεῖνον καὶ ἐπισφραγιζόμενος διὰ τῆς κρείττονος καὶ ἐντελεστέρας ἐντολῆς τῆς τὸν Θεὸν ἐξ ὅλης ψυχῆς ἀγαπᾷν διακελευομένης. Πατέρα μὲν γὰρ καὶ μητέρα τιμᾷν παντί τῳ νόμιμον κατὰ φύσιν· ὄντος δὲ ἑτέρου πατρὸς τοῦ καὶ τῶν γεγεννηκότων κρείττονος, αὐτούς τε ὑποστησαμένου, ἦν δὲ οὗτος ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὁ τὰ προκείμενα διατάττόμενος, οὐ χρῆναί φησι, ὑπερβάλλειν τῇ φιλίᾳ τοὺς τὸ σῶμα γεγεννηκότας τοῦ τὴν λογικὴν ὑποστησαμένου Λόγου· ἀλλὰ κἀκείνοις μὲν προσφέρεσθαι τιμῇ τῇ πάσῃ, διαθέσει τε τῇ προσηκούσῃ, αὐτῷ δὲ ὑπερβαλλόντως τὸ πρῶτον ἀπονέμειν σέβας, ὑπεραγαπᾷν τε καὶ φιλεῖν αὐτὸν ὑπὲρ πάντας· ὡς μὴ κατοκνεῖν δι' αὐτὸν καὶ γονέων ἀσεβῶν διίστασθαι, καὶ ἀθέων ἀδελφῶν ἀφορίζεσθαι, υἱούς τε καὶ θυγατέρας ἀποστρέφεσθαι, καὶ τῇ τοῦ Λόγου τμητικωτάτῃ μαχαίρᾳ τούτων ἁπάντων τὰ φυσικὰ διακόπτειν φίλτρα, εἰ ἐμποδὼν ποτε γένοιντο τῇ περὶ αὐτὸν εὐσεβεῖ διαθέσει. Διὸ ἀκριβῶς ἐν τῷ Ματθαίῳ ἔφη· *Ὁ φιλῶν πατέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ ἐμὲ οὐκ ἔστι μου ἄξιος*· χώραν μὲν γὰρ διὰ τούτων καὶ τοῖς τῷ γένει προσήκουσι διαθέσεως κατελίμπανεν· ὑπὲρ αὐτὸν δὲ οὐκέτ' αὐτοῖς συνεχώρει τιμᾶσθαι, οὐδὲ διὰ τὴν εἰς τὸν πατέρα αἰδῶ, ἢ τῆς τεκούσης ἕνεκα, ἢ χάριν τῆς πρὸς τὰ φίλτατα στοργῆς, ἐξόμνυσθαι τὴν αὐτοῦ φιλίαν, ἀλλὰ φιλεῖν μὲν κἀκείνους, ὡς καὶ τοῦ τῆς φύσεως νόμου καὶ τοῦ θείου λόγου τοῦτο διαγορεύοντος· μέχρι δὲ τοσούτου φιλεῖν, μέχρις ὅτε μηδὲν καταβλάπτει ἡ περὶ αὐτοὺς διάθεσις τὴν πρὸς τὸν Θεὸν εὐσέβειαν. Εἰ δὲ μέλλοιεν ἐμποδὼν ποτε οὗτοι γίνεσθαι ταῖς τῆς θεοσεβείας νόμοις, προτιμητέος ὁ τῶν ψυχῶν Πατήρ· οὗτος δὲ ἦν αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ὁ ταῦτα διακελευόμενος καὶ νομοθετῶν· δεῖν τοὺς αὐτοῦ στρατιώτας ὑπὲρ πάντας τοὺς τῷ γένει προσήκοντας αὐτὸν ἀγαπᾷν, μηδὲ προτιμᾷν τῆς περὶ αὐτὸν διαθέσεως φίλτρα σαρκῶν ἢ σωμάτων συγγενείας. Τότε δὲ καὶ ἡ μάχαιρα τοῦ Θεοῦ ἡ τμητικωτάτη, τοὺς ἀναξίους ἀπὸ τῶν ἀξίων διακόπτουσα, διέλοι ἂν δικαίως τῶν μὴ ἀσεβῶν (4*) γονέων τοὺς εὐσεβεῖς ἀφορίζουσα υἱούς. Ὡσαύτως τιμητέον καὶ ἀγαπητέον υἱοὺς καὶ θυγατέρας νόμοις φύσεως, οὐ μὴν ὥσθ' ἕνεκεν τούτων ἐξάρνους γίνεσθαι τῆς περὶ αὐτὸν ὁμολογίας· μεγίστης τε τιμωρίας ἀπειλητικὴν προήκατο φωνὴν εἰπὼν κατὰ μὲν Λουκᾶν, *Οὐ δύναταί μου εἶναι μαθητής*· κατὰ δὲ Ματθαῖον, *Οὐκ ἔστι μου ἄξιος*· εἴπερ ὁ ταῦτα λέγων αὐτὸς ἐκεῖνος ἦν ὁ ἐν ἀρχῇ μονογενὴς τοῦ Θεοῦ Λόγος, αὐτὸς ὢν ἡ ζωὴ καὶ ἡ σοφία καὶ τὸ φῶς καὶ τὸ πάντων ἀγαθῶν πλήρωμα· τὸ γοῦν, *Οὐκ ἔστι μου ἄξιος*, ὅμοιον ἂν εἴη τῷ, Οὐκ ἂν γένοιτο ζωῆς ἄξιος, οὐδ' ἄλλου τινὸς ἀγαθοῦ.

Ἐπιτείνων δὲ τοὺς τῆς ψυχῆς τόνους, καὶ τῆς, ὡς ἂν εἴποι τις, στρατιωτικῆς κατὰ Θεὸν ἀνδρείας τὴν ῥώμην ἀναζωπυρῶν, ἐπιλέγει· *Καὶ ὃς οὐ βαστάζει τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καὶ ἔρχεται ὀπίσω μου, οὐ δύναταί μου εἶναι μαθητής*· οὐ γὰρ πατέρων, φησὶν, οὐδὲ μητέρων, οὐδὲ υἱῶν, οὐδὲ θυγατέρων μόνον προτιμᾶσθαι προσήκει τὴν ἐμὴν φιλίαν, ἀλλὰ καὶ τοῦ σώματος αὐτοῦ, καὶ αὐτῆς ὅλης τῆς προσκαίρου ζωῆς. Τὸ

A *patrem tuum et matrem tuam* [38]; imo et illam firmans sigilloque muniens per melius perfectiusque præceptum quo Deum tota anima diligere jubemur [39]. Nam patrem quidem matremque honorare quilibet homo lege naturæ debet. Sed cum et alius pater sit gignentibus melior, qui et hos creavit, nempe ipsum Dei Verbum, qui prædicta præcepit, non oportere ait majore affectu prosequi corporis genitores, quam illud quod rationalem partem nobis indidit Verbum : sed et illis omnem honorem convenientemque affectum exhibere, et Deo eximium ac principale reddere obsequium, ipsumque præ omnibus amare ac diligere; ita ut minime cunctemur, causa ejus a parentibus impiis dissidere, et ab irreligiosis fratribus separari, filiosque et filias B aversari, Verbique acutissimo gladio omnium horum naturales præcidere affectiones, si forte nos a pio erga Deum amore impediant. Diserte itaque apud Matthæum dixit : *Qui amat patrem aut matrem plus quam me, non est me dignus* [40]. Quippe his verbis, locum relinquit amori quoque erga genere proximos ; sed tamen haud magis quam se honorari concedit : neque propter patris matrisve reverentiam, aut carissimorum affectum, ejurare Dei amicitiam; sed et illos diligere, quoniam id tum lex naturæ, tum Dei verbum jubent ; et nihilominus amare eatenus, quatenus erga hos dilectio nihil religioni Deo debitæ nocet. Quod si forte hi impedimento fiant religionis legibus, anteponendus C est animarum Pater : erat autem hic, ipsum Dei Verbum hæc præcipiens et has leges statuens : debere scilicet milites suos supra omnes genere conjunctos ipsum amare nec dilectioni suæ carnales affectus præponere vel corporum consanguinitates. Tunc autem gladius Dei acutissimus indignos a dignis præcidendo juste secernet, ab impiis nimirum parentibus pios filios separans. Similiter in pretio habendi sunt atque amandi filii filiæque naturæ lege; non ita tamen, ut horum causa Christum confiteri recusemus. Maximique supplicii vocem indicem pronuntiavit, dum ait secundum Lucam : *Non potest meus esse discipulus* [41]; secundum vero Matthæum : *Non est me dignus* [42]. Siquidemqui hæc aiebat, illud ipsum erat unigenitum ab initio Dei Verbum, D quod est vita, sapientia, lux, et omnium bonorum cumulus. Ergo dictio : *Non est me dignus*, idem valet quod, Non erit vita neque alio quolibet bono dignus.

Jam vero corroborans animæ nostræ nervos, et militaris, ut ita dicam, secundum Deum fortitudinis vires incendens, pergit dicere : *Et qui non bajulat crucem suam et venit post me, non potest meus esse discipulus* [43]. Non enim patribus tantum ac matribus, filiis filiabusque anteponere debet, inquit, amorem mei, sed et corpori proprio, et universæ huic temporali vitæ. Corpus igitur, quo nunc anima

[38] Exod. xx, 12. [39] Matth. xxii, 37. [40] Matth. x, 37. [41] Luc. xiv, 26. [42] Matth. x, 37. [43] ibid. 38.

(4*) Vel delendum μή, vel legendum εὐσεβῶν, nisi malis legere μήν. Edit.

XVI.

Dum ait Dominus [37], se venisse ut gladium immitteret, neque ut pacem daret, sed ut potius separationem inferret, his verbis docuit haud grata, neque multis consueta, neque jucunda daturum mundo advenisse, sed talia quæ ipsis erunt igne urentiora, nequitiam quamlibet et animæ improbitatem ceu alienam materiem prorsus combustura, et auri instar cujusque animam illustratura qui eam vim receperit; per quam mox tanquam gladio acutissimo, genere inter se affines separare non demorabitur, ita ut filios a patribus dividat, filias a matribus, nurus a socrubus, rationali inquam telo divinoque gladio, et divino salutarique igne, ut melioris frugis homines ad cœlestia desideria inflammentur, neque diutius cum improbis societatem habere patiantur: atque ita hinc ipsis civile bellum merito confletur, iniquis patribus fideles filios persequentibus, matribus irreligiosis filias frugi, socrubus pariter nurus suas: ipso scilicet hæc operante, dum humanarum animarum delectum habet, et invisibili divinaque potentia inter has discernit; et dignas quidem gratia sua ac vocatione, pro virtutis merito conscribit, indignas autem electione sua secernit. Hæc in antecessum divina provisione discipulis exponebat, futurum affirmans civile bellum propter suam doctrinam, et se ignem accensurum, et gladium per domos immissurum, et vim suam per cognationes discursuram, ut a noxiis parentibus affinibusque dividat, sed Deo conjungat; futuram quippe plurimam inimicitiam et pugnam suorum militum adversum aliter viventes, in domibus singulis; dum alii irreligiosos, intemperantes, et asperos sectantur mores; alii modeste, composite, pieque vivunt. Hinc odium grave bellumque inconciliabile in singulis familiis conflatum iri. — Dei notitiam atque amicitiam, quam discipulis suis conciliabat, animæque imperturbationem, et mentis serenitatem firmumque statum, pacis vocabulo denotans. Vere enim illa pax est, quæ justitia Dei et pietate gloriatur.

Verumtamen hæc præcipiebat Servator, haud equidem contra Moysis legem dicentem: *Honora*

IϚ' (97).

(98) Λέγων μέντοι ὁ Κύριος, ὅτι *Πῦρ ἦλθον βαλεῖν, καὶ οὐκ εἰρήνην δοῦναι, ἀλλὰ διαμερισμὸν*, ἐδίδασκε διὰ τούτων, ὅτι μὴ τὰ φίλα μηδὲ τὰ συνήθη τοῖς πολλοῖς καὶ τὰ ἡδέα παραδώσων ἐλήλυθε τῷ βίῳ, ἀλλὰ ταῦτα ἃ δὴ πυρὸς αὐτοῖς ἔσεσθαι καυστικώτερα, πᾶσαν κακίαν καὶ μοχθηρίαν ψυχῆς ὥσπερ ἀλλοτρίαν ὕλην καταφλέξαντα, καὶ χρυσοῦ δίκην λαμπρύνοντα πᾶσαν ψυχὴν τῶν παραδεξομένων αὐτοῦ τὴν δύναμιν· δι' ἧς ὅσον οὔπω μέλλειν μαχαίρας δίκην ὀξυτάτης διαιρεῖν τοὺς κατὰ γένος ἀλλήλοις προσήκοντας, ὥστ' ἀφορίζειν υἱοὺς γονέων, καὶ θυγατέρας μητέρων, καὶ νύμφας τῶν κηδεστριῶν, ὑπὸ τοῦ λογικοῦ βέλους καὶ τῆς θεϊκῆς μαχαίρας τοῦ τε θείου καὶ σωτηρίου πυρὸς, τῶν ἐν ἀνθρώποις κρειττόνων ἐπὶ τὸν οὐράνιον πόθον ἐξαπτομένων, καὶ μηκέτι οἵων τε φέρειν τὴν μετὰ τῶν φαύλων συνουσίαν· ὥστ' ἐνθένδε εἰκότως τὸν ἐμφύλιον αὐτοῖς ἀναῤῥιπίζεσθαι πόλεμον, πατέρων μὲν φαύλων υἱοῖς πιστοῖς ἐπανισταμένων, μητέρων δὲ ἀθέων θυγατράσι σώφροσι, κηδεστριῶν τε ὡσαύτως ταῖς ἑαυτῶν νύμφαις· αὐτοῦ ταῦτ' ἐνεργοῦντος ἐν τῷ στρατολογεῖν τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς, καὶ τὰς ἀξίας τοῦ Θεοῦ βασιλείας ἐκλέγεσθαι, ἀοράτῳ τε καὶ θεϊκῇ δυνάμει ἐν μέσοις τούτοις ἅπασι διακρίνειν (99)· καὶ τοὺς μὲν ἀξίους τῆς αὐτοῦ χάριτός τε καὶ κλήσεως ἀριστίνδην ἀποβάλλειν, τοὺς δ' ἀναξίους τῆς ἐκλογῆς ἀφορίζειν (1). Ταῦτα προλαβὼν ἐνθέῳ προγνώσει διεστέλλετο πρὸς τοὺς μαθητὰς, μαρτυρόμενος τὸν μέλλοντα συστήσεσθαι ἐμφύλιον πόλεμον διὰ τοὺς αὐτοῦ λόγους· καὶ ὡς πῦρ ἐξάψει, καὶ μάχαιραν ἐμβαλεῖ κατ' οἴκους, καὶ κατὰ συγγενείας ἡ αὐτοῦ δύναμις, χωρίζουσα μὲν τῶν ἐπιβλαβῶν γονέων καὶ συγγενῶν, συνάπτουσα δὲ τῷ Θεῷ, καὶ τῇ τῶν οὐρανῶν βασιλείᾳ ἑνοῦσα τοὺς ἀξίους αὐτῆς· ἔσεσθαι γὰρ πλείστην ὅσην διαφοράν τε καὶ μάχην τῶν αὐτοῦ στρατιωτῶν πρὸς τοὺς ἐναντίως ζῶντας, καθ' ἕκαστον οἶκον, τῷ τοὺς μὲν τὸν ἀκόλαστον καὶ ἄθεον καὶ δυσμενῆ μετιέναι βίου τρόπον, τοὺς δὲ τὸν σώφρονα καὶ κόσμιον καὶ ἐπιεικῆ· διὸ δὴ ἔχθραν δεινὴν καὶ πόλεμον ἄσπονδον ἐκ τούτου συστήσεσθαι ἐφ' ἑκάστης συγγενείας (2). — Τὴν πρὸς Θεὸν γνῶσίν τε καὶ φιλίαν, ἣν τοῖς αὐτοῦ προὐξένει μαθηταῖς, τήν τε τῆς ψυχῆς ἀταραξίαν, καὶ λογισμοῦ τὸ γαληνὸν καὶ εὐσταθὲς τοῦτον ἀποκαλῶν τὸν τρόπον· (3) εἰρήνη γὰρ ὄντως ἐκείνη ἐστὶν, ἡ ἐν τῇ δικαιοσύνῃ τοῦ Θεοῦ καὶ εὐσεβείᾳ σεμνυνομένη.

(4) Πλὴν ταῦτα διετάττετο ὁ Κύριος, οὐκ ἀντινομοθετῶν τῷ φάσκοντι παρὰ Μωϋσεῖ, *Τίμα τὸν πα-*

[37] Matth. x, 34.

(97) In codice A. f. 186 fragmentum hoc gerit perspicue titulum *Εὐσεβίου δευτέρῳ* (vel *δευτέρου*) *Θεοφανείας*. Atquiillud δευτέρῳ mendum existimo amanuensis qui in antiquiore codice legerit litteram δ, *quarto*, praveque explicaverit *δευτέρῳ*. Reapse in Syriaca *Theophania*, lib. IV, 12 et 28, sermo est de dissidiis bellisque domesticis ac civilibus religionis diversæ causa; quanquam nostrum fragmentum nonnisi alicubi cum prædictis locis congruit.

(98) *Th.* Syr. IV, 12.

(99) Sine dubio pertinet ad hunc locum fragmentum Eusebii in Catena ad Matthæum cap. x, 34, edit. Crameri, p. 84. Εὐσεβίου Καισαρείας. Τὴν τμητικὴν (μάχαιραν) εἰς τὸ διαιρεῖν τοὺς ἀξίους τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τῶν μὴ τοιούτων.

(1) Hæc in Syriaca *Theophania*, lib. IV, 12, ait Eusebius se sumere ex Hebraico Evangelio, quod alibi etiam ab Eusebio citatum postea videbimus.

(2) Hæc valde congruunt cum *Theoph.* Syr. IV, 28.

(3) Vides hunc præcipue locum adamussim pertinere ad Syriacam *Theophaniam*, lib. IV, 12, ita tamen ut Græcus textus mihi lucidior meliorque videatur.

(4) In codice A. f. 204, perspicue, cum compendio tantum in secundo vocabulo: Εὐσεβίου βιβλίῳ τετάρτῳ Θεοφανείας, *Eusebii ex libro quarto Theophaniæ.*

τέρα σου καὶ την μητέρα σου, νόμῳ, βεβαιῶν δὲ κἀκεῖνον καὶ ἐπισφραγιζόμενος διὰ τῆς κρείττονος καὶ ἐντελεστέρας ἐντολῆς τῆς τὸν Θεὸν ἐξ ὅλης ψυχῆς ἀγαπᾷν διακελευομένης. Πατέρα μὲν γὰρ καὶ μητέρα τιμᾷν παντί τῳ νόμιμον κατὰ φύσιν· ὄντος δὲ ἑτέρου πατρὸς τοῦ καὶ τῶν γεγεννηκότων κρείττονος, αὐτούς τε ὑποστησαμένου, ἦν δὲ οὗτος ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὁ τὰ προκείμενα διατεττόμενος, οὐ χρῆναί φησι, ὑπερβάλλειν τῇ φιλίᾳ τοὺς τὸ σῶμα γεγεννηκότας τοῦ τὴν λογικὴν ὑποστησαμένου Λόγου· ἀλλὰ κἀκείνοις μὲν προσφέρεσθαι τιμῇ τῇ πάσῃ, διαθέσει τε τῇ προσηκούσῃ, αὐτῷ δὲ ὑπερβαλλόντως τὸ πρῶτον ἀπονέμειν σέβας, ὑπεραγαπᾷν τε καὶ φιλεῖν αὐτὸν ὑπὲρ πάντας· ὡς μὴ κατοκνεῖν δι' αὐτὸν καὶ γονέων ἀσεβῶν διΐστασθαι, καὶ ἀθέων ἀδελφῶν ἀφορίζεσθαι, υἱούς τε καὶ θυγατέρας ἀποστρέφεσθαι, καὶ τῇ τοῦ Λόγου τμητικωτάτῃ μαχαίρᾳ τούτων ἁπάντων τὰ φυσικὰ διακόπτειν φίλτρα, εἰ ἐμποδὼν ποτε γένοιντο τῇ περὶ αὐτὸν εὐσεβεῖ διαθέσει. Διὸ ἀκριβῶς ἐν τῷ Ματθαίῳ ἔφη· *Ὁ φιλῶν πατέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ ἐμὲ οὐκ ἔστι μου ἄξιος*· χώραν μὲν γὰρ διὰ τούτων καὶ τοῖς τῷ γένει προσήκουσι διαθέσεως κατελίμπανεν· ὑπὲρ αὐτὸν δὲ οὐκέτ' αὐτοῖς συνεχώρει τιμᾶσθαι, οὐδὲ διὰ τὴν εἰς τὸν πατέρα αἰδῶ, ἢ τῆς τεκούσης ἕνεκα, ἢ χάριν τῆς πρὸς τὰ φίλτατα στοργῆς, ἐξόμνυσθαι τὴν αὐτοῦ φιλίαν, ἀλλὰ φιλεῖν μὲν κἀκείνοος, ὡς καὶ τοῦ τῆς φύσεως νόμου καὶ τοῦ θείου λόγου τοῦτο διαγορεύοντος· μέχρι δὲ τοσούτου φιλεῖν, μέχρις ὅτε μηδὲν καταβλάπτει ἡ περὶ αὐτοὺς διάθεσις τὴν πρὸς τὸν Θεὸν εὐσέβειαν. Εἰ δὲ μέλλοιεν ἐμποδὼν ποτε οὗτοι γίνεσθαι τοῖς τῆς θεοσεβείας νόμοις, προτιμητέος ὁ τῶν ψυχῶν Πατήρ· οὗτος δὲ ἦν αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ὁ ταῦτα διακελευόμενος καὶ νομοθετῶν· δεῖν τοὺς αὐτοῦ στρατιώτας ὑπὲρ πάντας τοὺς τῷ γένει προσήκοντας αὐτὸν ἀγαπᾷν, μηδὲ προτιμᾷν τῆς περὶ αὐτὸν διαθέσεως φίλτρα σαρκῶν ἢ σωμάτων συγγενείας. Τότε δὲ καὶ ἡ μάχαιρα τοῦ Θεοῦ ἡ τμητικωτάτη, τοὺς ἀναξίους ἀπὸ τῶν ἀξίων διακόπτουσα, διέλοι ἂν δικαίως τῶν μὴ ἀσεβῶν (4*) γονέων τοὺς εὐσεβεῖς ἀφορίζουσα υἱούς. Ὡσαύτως τιμητέον καὶ ἀγαπητέον υἱοὺς καὶ θυγατέρας νόμοις φύσεως, οὐ μὴν ὥσθ' ἕνεκεν τούτων ἐξάρνους γίνεσθαι τῆς περὶ αὐτὸν ὁμολογίας· μεγίστης τε τιμωρίας ἀπειλητικὴν προήκατο φωνὴν εἰπὼν κατὰ μὲν Λουκᾶν, *Οὐ δύναταί μου εἶναι μαθητής*· κατὰ δὲ Ματθαῖον, *Οὐκ ἔστι μου ἄξιος*· εἴπερ ὁ ταῦτα λέγων αὐτὸς ἐκεῖνος ἦν ὁ ἐν ἀρχῇ μονογενὴς τοῦ Θεοῦ Λόγος, αὐτὸς ὢν ἡ ζωὴ καὶ ἡ σοφία καὶ τὸ φῶς καὶ τὸ πάντων ἀγαθῶν πλήρωμα· τὸ γοῦν, *Οὐκ ἔστι μου ἄξιος*, ὅμοιον ἂν εἴη τῷ, Οὐκ ἂν γένοιτο ζωῆς ἄξιος, οὐδ' ἄλλου τινὸς ἀγαθοῦ.

Ἐπιτείνων δὲ τοὺς τῆς ψυχῆς τόνους, καὶ τῆς, ὡς ἂν εἴποι τις, στρατιωτικῆς κατὰ Θεὸν ἀνδρείας τὴν ῥώμην ἀναζωπυρῶν, ἐπιλέγει· *Καὶ ὃς οὐ βαστάζει τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καὶ ἔρχεται ὀπίσω μου, οὐ δύναταί μου εἶναι μαθητής*· οὐ γὰρ πατέρων, φησὶν, οὐδὲ μητέρων, οὐδὲ υἱῶν, οὐδὲ θυγατέρων μόνον προτιμᾶσθαι προσήκει τὴν ἐμὴν φιλίαν, ἀλλὰ καὶ τοῦ σώματος αὐτοῦ, καὶ αὐτῆς ὅλης τῆς προσκαίρου ζωῆς. Τὸ

A *patrem tuum et matrem tuam* [38]; imo et illam firmans sigilloque muniens per melius perfectiusque præceptum quo Deum tota anima diligere jubemur [39]. Nam patrem quidem matremque honorare quilibet homo lege naturæ debet. Sed cum et alius pater sit gignentibus melior, qui et hos creavit, nempe ipsum Dei Verbum, qui prædicta præcepit, non oportere ait majore affectu prosequi corporis genitores, quam illud quod rationalem partem nobis indidit Verbum : sed et illis omnem honorem convenientemque affectum exhibere, et Deo eximium ac principale reddere obsequium, ipsumque præ omnibus amare ac diligere; ita ut minime cunctemur, causa ejus a parentibus impiis dissidere, et ab irreligiosis fratribus separari, filiosque et filias B aversari, Verbique acutissimo gladio omnium horum naturales præcidere affectiones, si forte nos a pio erga Deum amore impediant. Diserte itaque apud Matthæum dixit : *Qui amat patrem aut matrem plus quam me, non est me dignus* [40]. Quippe his verbis, locum relinquit amori quoque erga genere proximos ; sed tamen haud magis quam se honorari concedit : neque propter patris matrisve reverentiam, aut carissimorum affectum, ejurare Dei amicitiam ; sed et illos diligere, quoniam id tum lex naturæ, tum Dei verbum jubent ; et nihilominus amare eatenus, quatenus erga hos dilectio nihil religioni Deo debitæ nocet. Quod si forte hi impedimento fiant religionis legibus, anteponendus C est animarum Pater : erat autem hic, ipsum Dei Verbum hæc præcipiens et has leges statuens : debere scilicet milites suos supra omnes genere conjunctos ipsum amare nec dilectioni suæ carnales affectus præponere vel corporum consanguinitates. Tunc autem gladius Dei acutissimus indignos a dignis præcidendo juste secernet, ab impiis nimirum parentibus pios filios separans. Similiter in pretio habendi sunt atque amandi filii filiæque naturæ lege ; non ita tamen, ut horum causa Christum confiteri recusemus. Maximique supplicii vocem indicem pronuntiavit, dum ait secundum Lucam : *Non potest meus esse discipulus* [41]; secundum vero Matthæum : *Non est me dignus* [42]. Siquidemqui hæc aiebat, illud ipsum erat unigenitum ab initio Dei Verbum, D quod est vita, sapientia, lux, et omnium bonorum cumulus. Ergo dictio : *Non est me dignus*, idem valet quod, Non erit vita neque alio quolibet bono dignus.

Jam vero corroborans animæ nostræ nervos, et militaris, ut ita dicam, secundum Deum fortitudinis vires incendens, pergit dicere : *Et qui non bajulat crucem suam et venit post me, non potest meus esse discipulus* [43]. Non enim patribus tantum ac matribus, filiis filiabusque anteponere debet, inquit, amorem mei, sed et corpori proprio, et universæ huic temporali vitæ. Corpus igitur, quo nunc anima

[38] Exod. xx, 12. [39] Matth. xxii, 37. [40] Matth. x, 37. [41] Luc. xiv, 26. [42] Matth. x, 37. [43] ibid. 38.

(4*) Vel delendum μή, vel legendum εὐσεβῶν, nisi malis legere μήν. Edit.

tur ex multorum rumore, ipsum esse præsentem Christum in secundo suo adventu: Vos, inquit, nolite credere, neque de loco vestro exeatis.

Utique Samaritani Dositheum, qui Servatoris ætati successit, prophetam illum esse Moysis vaticinio promissum, firmiter arbitrati sunt; adeo fraudibus ejus capti, ut Christi loco habendum censuerint. Alii vero ipsa Apostolorum ætate Simonem magum magnam Dei virtutem appellabant, et Christum esse putabant: tum alii pariter in Phrygia Montanum: alii denique alios diversis locis hac opinione prosecuti sunt. Neque finem facient veteratores. Nam et alii plures ejusmodi exspectandi sunt: qui sane et ipsi oraculorum a Servatore editorum veritatem confirmant.

XI.

Par est admirari nos sinceram veracemque indolem ac philosophiam evangelistæ Matthæi. Hic enim superiorem vitæ partem haud a sancta auspicatus fuerat professione, sed ab officio telonario atque ab avaritiæ studio. Neque hoc quisquam cæterorum evangelistarum nobis revelaverat, non ejus coapostolus Joannes, non Lucas, neque Marcus, qui cætera Evangelia scripserunt. Sed Lucas quidem, suppresso præsente nomine, antiquam ejus appellationem usurpavit. Verum ipse Matthæus, suam divulgans vitam, suique accusator factus, de se nominatim in proprio volumine ita scribit: *Et cum transiret inde Jesus, vidit hominem sedentem in telonio, Matthæum nomine* [20]. Quibus verbis vulnus suum accusabat, ut medentis artem admirareris. Rursusque pergens ulterius, et catalogum discipulorum percensens, ipse sibi publicani nomen imponit, propter eximiam suam bonitatem haud dissimulans superioris vitæ genus, et peccatoribus se connumerat, seque secundum post coapostolum scribit. Nam se combinans cum Thoma, ut cum Petro Andream, cum Jacobo Joannem, cum Philippo Bartholomæum, sibi quidem Thomam præponit [21], præferens sibi hunc coapostolum quasi potiorem, cum reliqui evangelistæ secus fecerint.

Per hos autem homines polytheismi error paulo post eversus fuit, Deique regnum omnibus prædicatum [22]. Ideoque oportuit nos ne nomina quidem illorum ignorare. Primum ergo par, Petrus et Andreas, quos jam antea diximus piscatores fuisse. Alterum par Jacobus et Joannes, ambo Zebedæo geniti, et hi similiter piscatores. Post hos Philippus et Bartholomæus. Quisnam vero et hic Philippus fuerit, Joannes evangelista docet [23], dum ait fuisse

A δεῖν προσδοχᾷν αὐτὸν διδάσκει. Εἰ δὲ ἐπὶ γῆς λέγοιτό τις καὶ ἀκούοιτο θρυλλούμενος καὶ φημιζόμενος παρὰ τοῖς πολλοῖς, ὡς αὐτὸς παρὼν ὁ Χριστὸς κατὰ τὴν δευτέραν αὐτοῦ παρουσίαν, Ὑμεῖς, φησὶ, μὴ πιστεύσητε, μηδὲ ἐξέρχησθε τοῦ ἰδίου τόπου

(84) Αὐτίκα Σαμαρεῖται Δοσίθεον μετὰ τοὺς χρόνους τοῦ Σωτῆρος γενόμενον, αὐτὸν εἶναι τὸν ὑπὸ Μωϋσέως προφητευόμενον προφήτην ἐπείσθησαν· ἀπατηθέντες ὑπ' αὐτοῦ, ὡς τὸν Χριστὸν αὐτὸν εἶναι ἀποφήνασθαι. Ἄλλοι δὲ κατὰ τοὺς χρόνους τῶν ἀποστόλων Σίμωνα τὸν μάγον τὴν μεγάλην τοῦ Θεοῦ δύναμιν ἐκάλουν, αὐτὸν εἶναι νομίσαντες τὸν Χριστόν· καὶ κατὰ τὴν Φρυγίαν δὲ Μοντανὸν ἕτεροι· ἀλλαχοῦ δὲ πάλαι ἑτέρους ἄλλοι νενομίκασι. Καὶ οὐ παύσονταί γε ἀπατεῶνες· προσδοχᾷν γὰρ χρὴ καὶ πλείους τοιούτους ἔσεσθαι· B ἐξ ὧν δὴ καὶ αὐτῶν ἡ ἀλήθεια τῶν σωτηρίων προγνώσεων τὴν μαρτυρίαν εἴληφεν.

ΙΑ'.

(85) Ἄξιον θαυμάσαι τὸ ἄπλαστον καὶ φιλάληθες ἦθος, καὶ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ εὐαγγελιστοῦ Ματθαίου· οὗτος γὰρ τὸν πρότερον βίον οὐκ ἀπὸ σεμνῆς διατριβῆς ὡρμᾶτο, ἐκ δὲ τῶν ἀμφὶ τὰς τελωνίας καὶ πλεονεξίας σχολαζόντων. Καὶ τοῦτο τῶν λοιπῶν εὐαγγελιστῶν οὐδεὶς δῆλον ἡμῖν ἐποίησεν, οὐχ ὁ συναπόστολος αὐτοῦ Ἰωάννης, οὐδέ γε Λουκᾶς, οὐδὲ Μάρκος, οἱ τῶν λοιπῶν Εὐαγγελίων συγγραφεῖς· ἀλλ' ὁ μὲν Λουκᾶς συγκαλύπτων τὸ ὄνομα, τῇ ἀρχαιοτέρᾳ προσηγορίᾳ κατεχρήσατο· αὐτὸς δὲ Ματθαῖος τὸν ἑαυτοῦ στηλιτεύων βίον, καὶ κατήγορος ἑαυτοῦ γινόμε- C νος, ὀνομαστὶ αὐτὸς ἑαυτοῦ μεμνημένος, ἐν τῷ οἰκείῳ συγγράμματι τόνδ' ἱστορεῖ τὸν τρόπον· *Καὶ παράγων ἐκεῖθεν ὁ Ἰησοῦς εἶδεν ἄνθρωπον καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον, Ματθαῖον ὀνόματι*· ἐλέγχων ἑαυτοῦ τὸ τραῦμα, ἵνα θαυμάσῃς τὴν τέχνην τοῦ ἰατρεύσαντος. Καὶ πάλιν προϊὼν ἑξῆς τόν τε κατάλογον τῶν λοιπῶν μαθητῶν ἐξαριθμούμενος, αὐτὸς ἑαυτῷ τὸ τοῦ τελώνου προστίθησιν ὄνομα, δι' ὑπερβολὴν ἐπιεικείας μὴ ἐπικρύπτων τὸν πρότερον ἑαυτοῦ βίον· καὶ ἁμαρτωλοῖς ἑαυτὸν συναριθμεῖ, καὶ τοῦ συναποστόλου δεύτερον ἑαυτὸν καταλέγει. Συνεζευγμένος γοῦν τῷ Θωμᾷ, ὡς Πέτρος Ἀνδρέᾳ, καὶ Ἰάκωβος Ἰωάννῃ, Φίλιππός τε καὶ Βαρθολομαῖος, προτάττει ἑαυτοῦ τὸν Θωμᾶν, προτιμῶν ὡς κρείττονα τὸν συναπόστολον, τῶν λοιπῶν εὐαγγελιστῶν τοὐ- D ναντίον πεποιηκότων.

(86) Διὰ δὴ τούτων τῶν ἀνδρῶν ἡ πολύθεος πλάνη μικρὸν ὕστερον ἀνετρέπετο, ἥ τε τοῦ Θεοῦ βασιλεία τοῖς πᾶσιν ἐκηρύττετο. Διὸ καὶ ἀναγκαίως ἐχρῆν ἡμᾶς μηδ' ἐξ ὀνόματος ἀγνοῆσαι τίνες ἦσαν οὗτοι. Ἡ μὲν οὖν πρώτη συζυγία Πέτρος καὶ Ἀνδρέας, οὓς ἔμπροσθεν ἐδηλώσαμεν ἁλιεῖς ὄντας· δευτέρα δὲ Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης, ἄμφω Ζεβεδαίου παῖδες, καὶ οὗτοι ἁλιεῖς· ἑξῆς δὲ τούτοις ἦν Φίλιππος καὶ Βαρθολομαῖος· τίς ποτε δὲ ἦν καὶ οὗτος ὁ Φίλιππος, Ἰωάν-

[20] Matth. IX, 9. [21] Matth. X, 3. [22] Luc. VI, 13. [23] Joan. I, 45.

(84) Cod. A. f. 269. Syr. IV, 35.

(85) Syr. V, 38. Nominatim recitatur hic locus ex Eusebii *evangelica Theophania* in cod. A. f. 88 b; item in Vindobonensi, prout ad Leum scripsit Kopitarius. Mendum autem Θεοφάνους pro Θεοφανείας, æque in Vaticanum codicem atque in Vindobonensem irrepsit.

(86) Cod. A. f. 94 b; Syr. V, 45.

νης ὁ εὐαγγελιστὴς διδάσκει, φήσας εἶναι αὐτὸν ἀπὸ Βηθσαϊδὰ ἐκ τῆς πόλεως Ἀνδρέου καὶ Πέτρου· καὶ ὁ Βαρθολομαῖος δὲ ἁπλοῦς τις ἀνὴρ, καὶ τῆς τῶν πολλῶν συνέσεώς τε καὶ πικρίας εἰσῆκται ἀλλότριος· καὶ Ματθαῖος δὲ τῶν περὶ τοὺς τελώνας πάλαι πρότερον ἠσχολημένων γέγονε. Τοιοῦτοί τινες ἦσαν οἱ πρῶτοι κήρυκες τῆς οὐρανίου βασιλείας, οἷς ὑπηρέταις καὶ διακόνοις τῶν αὐτοῦ λόγων ὁ Σωτὴρ ἐχρῆτο, παριστὰς αὐτόθεν, ὡς θεϊκῇ δυνάμει, ἀλλ' οὐ θνητοῖς ἐπιτηδεύμασι τὸ κατορθούμενον αὐτῷ συνετελεῖτο. Ἄλλος μὲν γὰρ τάχα τῆς τῶν ἀνθρώπων οἰκουμένης νομοθέτας καὶ διορθωτὰς, εὐσεβείας τε κήρυκας προχειριζόμενος, πάντως που δυνατοὺς ἐν λόγῳ καὶ ἔργῳ πρὸς τὸ μέγεθος τοῦ πράγματος ἀπιδὼν, ἐπενόησεν ἂν, ἐπελέξατο δ' ἂν σοφίᾳ καὶ συνέσει κεχορηγημένους ἄνδρας, ἢ πλουσίους καὶ εὐσχήμονας, τοὺς καὶ χρημάτων δόσεσι προτρεψομένους, καὶ λόγῳ πείσοντας· καὶ τὰς μὲν περὶ θεῶν δόξας ἐπιστημόνως διελέγξοντας, τὴν δὲ περὶ τοῦ πάντων ποιητοῦ τε καὶ δημιουργοῦ Θεοῦ γνῶσίν τε καὶ εὐσέβειαν λογισμοῖς ἀποδεικτικοῖς παραστήσοντας· καὶ πρό γε πάντων προὐνόησεν ἂν, μέλλων αὐτοὺς ἐπὶ πᾶν ἔθνος ἐκπέμπειν, ἑρμηνέας αὐτοῖς παραστήσεσθαι τῶν λόγων, ὡς ἂν ἑκάστοις ἔθνεσι τῇ αὐτῶν γλώττῃ ὁμιλοῖεν, καὶ τῇ πάντων ἀκοῇ γνώριμον προφέροιντο τὸ φθέγμα. Ἀλλ' οὐ τοιούτων ἐδέησε τῷ Σωτῆρι, ὅτι μηδὲ ἀνθρωπίνως ἐπὶ τοῦτο ὥρμα.

A ex Bethsaida, quod Andreæ Petrique oppidum natale erat. Bartholomæus vero vir simplex, multarumque rerum curiositate et molestia alienus introducitur. Matthæus fuerat antea professione publicanus. Hi fuere primi cœlestis regni præcones, quibus adjutoribus atque ministris doctrinæ suæ Servator utebatur; hinc demonstrans, divina virtute, non humanis conatibus res suas perfici. Nam certe quivis alius legislatores humani orbis atque correctores, religionisque præcones designaturus, prorsus lingua et opere valentes, spectata rei magnitudine, prætulisset, atque homines sapientia intellectuque præstantes delegisset, vel divites atque insignes, qui et opum largitione permoverent, et verbis persuaderent : et polytheismi quidem sectam B sapienter convellerent, omnium autem rerum auctoris et creatoris Dei notitiam cultumque demonstrativis argumentis stabilirent. In primis vero operam dedisset, ut quos per omnes populos missurus erat, eis idiomatum interpretes adjungeret, ut singulas gentes pro illarum sermone alloquerentur, omniumque aures notis verbis pulsarent. Sed nihil horum opus erat Servatori, qui haud humano more ad id negotium accedebat.

(87) Ἑβδομήκοντα δὲ ἀνεδείκνυ μαθητὰς, ὁπόσα λέγεται καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἔθνη τυγχάνειν· τοῦτο δὲ καὶ ἡ Μωϋσέως δηλοῖ Γραφὴ τὸν κατάλογον ποιουμένη τῶν μετὰ τὸν κατακλυσμὸν τοῦ Νῶε γενομένων παίδων· ἐξ ὧν τοὺς πάντας ἑβδομήκοντα φῦναι (88), οὓς προπάτορας τῶν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἐθνῶν λόγος ἀληθὴς γεγονέναι κατέχει (89).

Septuaginta elegit discipulos [34], quot nimirum per universum orbem gentes esse dicuntur. Id etiam Moysis ostendit Scriptura dum catalogum texit C Noachi post diluvium filiorum; ex quibus geniti cuncti illi septuaginta, quos progenitores omnium totius mundi gentium exstitisse, vera historia tradit.

IB' (90).

Ἡμεῖς δὲ καὶ τῆς τοῦ Δανιὴλ μνησθῶμεν ἐνταῦθα προφητείας, ἵνα δείξωμεν, ὅτι καὶ ἡ Ῥωμαϊκὴ ἀρχὴ

XII.

Nos vero Danielis etiam vaticinium hic commemoremus, ut ostendamus, Romanum quoque impe-

[34] Luc. x, 1.

(87) Cod. L. 54. Syr. V, 45.

(88) Cod. φῆναι.

(89) Fragmentum hoc diserte citatur ex Eusebii *Theophania* in codice Vat. L. f. 54; et quidem dicitur ex operis *secundo libro*, si numeralis notæ compendium recte in codice scribitur. Cæterum quum in secundo libro propter argumentum collocari nequeat, huc fere a me transferendum fuit, ubi in Syriaca seu Anglica *Theophania* lib. v, 45, memoratur non duodecim Apostolorum tantummodo D electio, verum etiam septuaginta discipulorum : *made his disciples, not only the twelve apostles, or the seventy disciples*. Videtur ergo demonstrari a Vaticano fragmento sermonem in *Theophania* fuisse, paulo amplioribus verbis etiam de electione LXX discipulorum; quod mihi certe persuasum apprime est.

(90) Fragmentum hoc, ab initio usque ad verba ἐν μορφαῖς ἐδείκνυτο, recitatur sub Eusebii nomine a Niceta Serrarum episcopo in Catena ms. ad Lucam cod. A. f. 14; itemque cum brevi sub initiis augmento a Macario Chrysocephalo in sua item ad Lucam ms. Catena cod. E. f. 64, inscriptum pariter Eusebio. Deinde in utroque codice, vix brevi spatio interjecto, sequitur pars altera fragmenti quæ incipit : Ὥσπερ μέντοι διὰ τοῦ χρυσοῦ, desinitque τὰ κατ' αὐτὸν οἰκονομουμένης. Jam vero hæc altera pars in codice A. f. 14, b, perspicue inscribitur :

Εὐσεβίου β' Θεοφανείας : (at in E. tantum *Εὐσεβίου*) litteræ autem β superponitur compendium vocabuli quod tam τρίτῳ legi potest quam τετάρτῳ : et quanquam olim existimavi β positum pro secundo ordinali numero, nunc malim legere βιβλίῳ, ita ut citetur vel tertius vel quartus liber. Atque ita existimandum est in reliquis quoque fragmentis, ubi idem compendium vocabuli occurrit. Age vero cum hæc altera fragmenti pars ex *Theophania* diserte citetur, eaque sine dubio cum priore connectatur, superest ut illa quoque prior ad *Theophaniam* pertineat, quanquam Eusebii tantum nomine titulata; quam rem evidenter et sæpe cognovimus in præcedentibus *Theophaniæ* fragmentis, quæ cum in codicibus Vatt. nonnisi nudum interdum Eusebii nomen gererent, nunc comparata cum Syra *Theophania*, membra ejusdem esse compertum est. — Et præcedentia quidem XI fragmenta cum Syriaca *Theophania* conspirare adamussim prope omnia vidimus : exin sequentia jure nostro addimus, quia in codicibus Vatt. gerunt titulum *Eusebii Theophaniæ*; imo et ad Syriacum exemplar aliquando accedunt. Nonne enim etiam in Catena Epist. ad Hebr. ed. Crameri p. 597, locus Eusebii occurrit, qui non parum congruit cum Syriaca *Theophania* lib. III, 40? Εὐσεβίου. Ἀμέλει οὐ κατὰ Μωσέα πλαξὶ λιθίναις τοὺς αὐτοῦ νόμους κατεβάλλετο, στήλαις δ' ὥσπερ ἱεραῖς ταῖς αὐτοῦ γνωρίμων ψυχαῖς

rium oraculo fuisse prænuntiatum atque a Spiritu prædictum, fore nimirum ut sub eo nasceretur Christus, qui humana cuncta regna destrueret, et suum tantummodo ubique stabiliret, cujus nullus foret finis. Ergo viri desideriorum oracula hoc ferme argumentum habuerunt.

Quemadmodum olim Ægypti principi interpres somniorum exstitit Joseph, ita Daniel Chaldæorum dominatori Nabuchodonosoro visum declaravit. Nempe quod statua in somnis ipsi ostensa, cujus caput aureum, pectus argenteum, venter æneus, pedes ferrei, quatuor imperia significaret. Ipse quidem caput aureum, propter opes maximas atque delicias regum Assyriacorum. Magnum autem fuit Assyriorum imperium, quia tenuit Ægyptum, Libyam, et universam Asiam, et usque ad Indorum regionem fines protulit : mansitque longis annorum periodis; nam capto a Nembrodo initio, usque ad Nabuchodonosorum devenit : neque antea desiit, quam ille Dei templo Hierosolymitano manus injecit. Hoc enim patrato facinore, statim Medi Assyriorum imperium dissolverunt; primusque Cyrus ad Persas transtulit potentatum. Secundi igitur post Assyrios Persæ orbi imperitarunt splendide et insigni cum gloria : quam rem significabant partes secundæ in statua, argento constantes. Tertius vero superveniens Alexander Macedo pugnavit cum Persa Dario, eoque victo, imperium ad Macedones devolvit : hique gentibus cunctis potiti sunt, tertii post primos. Significabant autem hos quoque, tertiæ statuæ partes ex ære : est enim hæc materia valde vocalis, et longe lateque resonans. Hujusmodi fuit Macedonum imperium, qui Græci erant et idiomatis exquisitioris. Post hæc ferreum denotabatur imperium, validum, et super omnia priora fortissimum : nam et ferri natura reliquas materias propellere et superare solet. Quodnam vero hoc est, nisi Romanorum imperium, quod Macedonico successit? Sub hoc ferreo imperio Christus nascitur, lapis de monte nec ferro nec manibus excisus. Hæc vero imperia sub imaginibus irrationalium sævarumque ferarum ostensa prophetæ fuerunt.

Sicut auro Assyriorum opes repræsentavit, sic leæna effeminatam illorum mollemque vitam denotavit. Persarum vero tarditatem et pondus per ursum. Pantheræ pernicitati Alexandrum comparavit, propter indolis ejus acumen et mobilitatem : hic enim cum tredecim et quidem haud integris annis regnaverit, mundum universum decurrit, qualibet ave volucrior, Europam nempe et Asiam, donec ipsum oceanum attigit. Romani autem Macedones imperio spoliaverunt, postremum illorum deponentes regem Perseum. Syros quoque per Pompeium atque Gabinium duces subjugarunt, Asiamque per eosdem stipendiariam fecerunt.

τοὺς αὐτοῦ κατέγραψε νόμους, καὶ παρεδίδου γε τὴν καινὴν Διαθήκην λογισμοῖς καὶ διανοίαις κεκαθαρμέναις.

A προτεθέσπιστο καὶ προελαλήθη τῷ Πνεύματι, ὡς κατ' αὐτὴν μέλλοντος γεννηθῆναι Χριστοῦ, ὃς ἔμελλε πάσας τὰς ἐν ἀνθρώποις βασιλείας καθαιρεῖν, καὶ τὴν ἰδίαν ἀποδεικνύειν μόνην πάντων κρατοῦσαν, καὶ τέλος οὐκ ἐπιδεχομένην. Τά γε μὴν τοῦ ἀνδρὸς τῶν ἐπιθυμιῶν θεσπίσματα ὧδέ πη εἶχεν ὑποθέσεως.

Ὥσπερ ποτὲ τῷ τῆς Αἰγύπτου ἄρχοντι ἑρμηνεὺς τῶν τεθεαμένων ἐν ὕπνοις κατέστη ὁ Ἰωσήφ, οὕτως ὁ Δανιὴλ τῷ Χαλδαίων ἄρχοντι Ναβουχοδονόσορ τὴν ὄψιν διασαφεῖ, ὡς ἄρα ἡ εἰκὼν κατὰ τοὺς ὕπνους αὐτῷ ὀφθεῖσα, ἧς ἡ κεφαλὴ χρυσῆ, τὸ δὲ στῆθος ἀργύρεον, ἡ δὲ κοιλία χαλκῆ, καὶ οἱ πόδες σιδηροῖ, τέσσαρας δηλοῖ βασιλείας· αὐτὸς μὲν ἔστιν ἡ χρυσῆ κεφαλὴ διὰ τὸ βαθύπλουτον καὶ τρυφηλὸν τῶν παρὰ Ἀσσυρίοις βεβασιλευκότων. Μεγάλη δὲ καὶ αὕτη ἡ
B τῶν Ἀσσυρίων βασιλεία· κατέσχον γὰρ Αἰγύπτου καὶ Λιβύης Ἀσίας τε πάσης, διῆλθόν τε καὶ μέχρι τῆς Ἰνδῶν οἰκουμένης· διήρκεσέ τε μακραῖς ἐτῶν περιόδοις, ἀρξαμένη μὲν ἀπὸ τοῦ Νεβρὼδ, παρατείνασα δὲ ἐπὶ τὸν Ναβουχοδονόσορ· οὐ πρότερον δὲ ἀπεσβέσθη, ἢ χεῖρας ἐπὶ τὸν ἐν Ἱεροσολύμοις νεὼν τοῦ Θεοῦ βαλεῖν. Τούτου γὰρ γενομένου, Μῆδοι παραχρῆμα τὴν Ἀσσυρίων ἀρχὴν καταλύουσιν· ὧν πρῶτος Κῦρος εἰς Πέρσας μετεστήσατο τὴν ἡγεμονίαν. Καὶ δὲ δεύτεροι μετὰ Ἀσσυρίους Πέρσαι τῆς οἰκουμένης ἐπῆρξαν λαμπρότατα καὶ διαφανῶς· ὃ δὴ καὶ ἐδήλου τὰ δεύτερα μέρη τῆς εἰκόνος ἐξ ἀργύρου πεποιημένα. Τρίτος δὲ ἐπελθὼν Ἀλέξανδρος ὁ Μακεδὼν συμβάλλει μὲν τῷ Πέρσῃ Δαρείῳ· ἑλὼν δὲ τοῦτον, τὴν ἀρχὴν εἰς Μακεδόνας μετεστήσατο· καὶ κρα-
C τοῦσιν οὗτοι τῶν ἐθνῶν ἁπάντων τρίτοι μετὰ τοὺς πρώτους. Ἐσήμαινε δὲ ἄρα καὶ τούτους τὰ τρίτα μέρη τῆς εἰκόνος διὰ τοῦ χαλκοῦ· εὔφωνος γὰρ αὕτη ἡ ὕλη καὶ μακρὰν ἠχεῖν δυναμένη. Τοιαύτη δέ τις ἡ τῶν Μακεδόνων ἡγεμονία, Ἑλλήνων ὄντων καὶ τὴν γλῶτταν λογικωτέρων· ἐπὶ δὲ τούτοις τὴν σιδήρεον ᾐνίξατο βασιλείαν, κραταιὰν καὶ διαφερόντως παρὰ πάσας τὰς πρὸ αὐτῆς ἰσχυροτάτην· ἐπεὶ καὶ ἡ τοῦ σιδήρου δύναμις ἐλαύνειν καὶ δαμάζειν τὰς λοιπὰς ὕλας φύσιν ἔχει. Τίς δὲ αὕτη, ἢ τῶν Ῥωμαίων ἀρχὴ, τῆς τῶν Μακεδόνων καταστᾶσα διάδοχος; ἐν ταύτῃ τῇ σιδηρᾷ βασιλείᾳ Χριστὸς γεννᾶται, ὁ τμηθεὶς λίθος ἐξ ὄρους, οὐ σιδήρῳ, ἀλλ' ἄνευ χειρῶν· τῷ δὲ προφήτῃ θηρίων ἀλόγων τε καὶ ἀγρίων ἐν μορφαῖς ἐδείκνυτο.

D (90*) Ὥσπερ μέντοι διὰ τοῦ χρυσοῦ τὸ βαθύπλουτον τῶν Ἀσσυρίων παρίστατο, οὕτω διὰ τῆς λεαίνης τὸ τεθηλυμένον αὐτῶν καὶ χαῦνον ἐδηλοῦτο· τὸ δὲ βραδὺ τῶν Περσῶν καὶ δυσκίνητον, διὰ τῆς ἄρκου· παρδάλει δὲ πτερωτῇ τὸν Ἀλέξανδρον ἀφωμοίου διὰ τὸ τῆς φύσεως ὀξὺ καὶ εὐκίνητον· οὐδ' ὅλοις γοῦν ἔτεσι τρισὶ καὶ δέκα τὴν ἀρχὴν ἐπικρατήσας, τὴν οἰκουμένην ἐπῆλθεν ἅπασαν, παντὸς ὀρνέου θᾶττον διαπτὰς, Εὐρώπην ὁμοῦ καὶ Ἀσίαν, ὡς μέχρις αὐτοῦ ψαῦσαι ὠκεανοῦ· Ῥωμαῖοι δὲ Μακεδόνας μὲν τῆς ἀρχῆς ἀφαιροῦνται, ὕστατον αὐτῶν βασιλέα καθελόντες Περσέα· Σύρους δὲ ὑποτάττουσι διὰ Πομπηΐου καὶ Γαβινίου στρατηγῶν, τήν τε Ἀσίαν ἑλόντες διὰ τῶν

ναι.

(90*) Cod. A. f. 11, b. Cod. E. f. 65.

αὐτῶν, ὑποχείριον ἐποιήσαντο· καὶ ἐπὶ πᾶσιν ὑστάτην ἁπάντων Κλεοπάτραν εἷλεν Αὔγουστος, κρατήσας Αἰγύπτου καὶ Ἀλεξανδρείας (91)· ἐξ ἐκείνου τε ἤδη καθόλου κρατεῖν ἤρξατο ἡ τετάρτη βασιλεία, ἣν ἡ μὲν τῆς εἰκόνος ὄψις σιδηρᾶν ὠνόμασεν, ὡς πάντα δαμάζουσαν καὶ λεπτύνουσαν· ἡ δὲ τοῦ προφήτου ὅρασις ζῶον φοβερὸν καὶ ἔκθαμβον καὶ ἰσχυρὸν περισσῶς· μαρτυρεῖ δὲ τῷ λόγῳ τὰ τῆς προῤῥήσεως τέλη· μόνα γοῦν ἡ Ῥωμαίων ἀρχὴ ὁμοῦ δημοκρατίας καὶ τοπαρχίας τε καὶ ἐθναρχίας καθεῖλε τῶν ἐξ αἰῶνος μακροῦ καθ' ἕκαστον ἔθνος ὑπὸ οἰκείοις ἄρχουσι τυραννουμένων· καὶ μόνη κατὰ πάντων μίαν μόναρχον ἡγεμονίαν συνεστήσατο, ἐφ' ἧς καὶ Χριστὸς γεννᾶται (92).

Π' (93).

Ὁ ὕστατός τε καὶ μέγιστος προφητῶν Ἰωάννης, κήρυξ ὁμοῦ καὶ πρόδρομος Χριστοῦ γεγονὼς, πρῶτος ἁπάντων ἀνεφώνει κηρύττων εἰς πάντας καὶ εὐαγγελιζόμενος τὴν τοῦ Θεοῦ βασιλείαν· οὗ δὴ πρώτου ταύτην ἀφέντος τὴν φωνὴν, μετανοεῖν τε παρακελευομένου, λουτρῷ τε προσιέναι, καὶ τὰς ψυχὰς ἀποκαθαίρεσθαι τῶν προτέρων ἀμπλακημάτων, φαιδρύνεσθαί τε παραινοῦντος, καὶ παρασκευάζεσθαι ἐπὶ τὴν εἴσοδον τῆς βασιλείας, οὐκέτι μὲν ἀμφὶ τὰ Ἱεροσόλυμα, οὐδ' ἐπὶ τὰ ταύτῃ συντελούμενα Μωϋσέως νόμιμα συγκροτοῦντος, ἀμφὶ δὲ τὸν Ἰορδάνην ποταμὸν διὰ νέας καὶ ξενιζούσης ἐπαγγελίας τῆς δι' ὕδατος καθάρσεως τὸν πάντα λεὼν προκαλουμένου· οἱ τῶν ἀνέκαθεν προφητῶν τὰς περὶ τούτων προῤῥήσεις διὰ μνήμης φέροντες ἀρχιερεῖς καὶ διδάσκαλοι, οἱ τοῦ ἔθνους Ἰουδαίων καθηγούμενοι, τὰς ἀκοὰς ἐπὶ τῷ νέῳ κηρύγματι πληγέντες, αὐτὸν ὑπετόπησαν εἶναι τὸν καὶ πάλαι αὐτοῖς ἥξειν προσδοκώμενον, κοινὸν τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους Σωτῆρα, Ἠσαΐου προφήτου συμβάλλοντες φωνὰς, ὃς δὴ ὀνομαστὶ τῆς ἐρήμου καὶ τοῦ κηρύγματος, καὶ δὴ καὶ τοῦ Ἰορδάνου ὧδέ πῃ ἐμνημόνευσε λέγων· *Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, Ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν Κυρίου*, καὶ τὰ ἑξῆς· καὶ αὖθις· *Εὐφράνθητι, ἔρημος διψῶσα, ἀγαλλιάσθω ἔρημος καὶ ἀνθείτω ὡς κρίνον*· καὶ, *Ἐξανθήσει καὶ ἀγαλλιάσεται τὰ ἔρημα τοῦ Ἰορδάνου*· οἷς ἐπισυνῆπτε λέγων· *Ἰσχύσατε, χεῖρες ἀνειμέναι, καὶ γόνατα παραλελυμένα· παρακαλέσατε οἱ ὀλιγόψυχοι τῇ διανοίᾳ· ἰσχύσατε, μὴ φοβεῖσθε· ἰδοὺ ὁ Θεὸς ἡμῶν κρίσιν ἀνταποδίδωσιν· αὐτὸς ἥξει καὶ σώσει ἡμᾶς· τότε ἀνοιχθή-*

A Postremam omnium Cleopatram cepit Augustus, Ægypto et Alexandria devictis. Ex eo tempore toto orbe cœpit dominari quartum imperium; quod statuæ quidem repræsentatio ferreum denominavit, ceu quod omnia domuerit atque contriverit; prophetæ autem visio, animal terribile, mirum ac validissimum. Porro verba confirmavit prædictionis exitus. Solum igitur Romanum imperium respublicas, præfecturas, et populorum regna destruxit, eorum scilicet qui a multis sæculis in unaquaque natione a propriis principibus regebantur; unamque super omnes monarchiam constituit, sub qua natus est Christus.

XIII.

B Postremus ac maximus prophetarum Joannes, præco simul et præcursor Christi, primus omnium palam cunctis prædicabat regnum Dei nuntians [25]. Qui cum primus hanc vocem emisisset, et ad pœnitentiam hortaretur; atque ad lavacrum accedere, et animas prioribus peccatis mundare, et hilares purosque esse juberet, atque ad regni initia præparari; neque jam consuetos Hierosolymis Mosaicos ritus commendaret, sed circa Jordanem fluvium, nova inauditaque purgationis per aquam promissione universum populum invitaret; cum hæc, inquam, fierent, ii qui veterum prophetarum de his rebus prædictiones memoria retinebant pontifices atque doctores, Judaicæ gentis duces, novo C præconio aures perculsi, ipsum suspicabantur esse illum quem venturum jamdiu exspectabant, communem humani generis Servatorem; Isaiæ prophetæ oracula comparantes, qui deserti nominatim et prædicationis atque Jordanis his verbis meminerat : *Vox clamantis in deserto, Parate viam Domini* [26], et reliqua; et rursus : *Lætare, desertum sitiens, exsultet desertum, et efflorescat sicut lilium* [27]; et, *Florebunt et exsultabunt deserta loca Jordanis*; quibus addidit dicens : *Roboramini, manus remissæ et genua dissoluta : consolamini, pusilli mente; confortamini, nolite timere : ecce Deus noster judicium retribuit : ipse veniet ad salvandum nos : tunc aperientur oculi cæcorum, et aures surdorum audient : tunc claudus saliet sicut cervus, et expedita* D *erit lingua balborum : quia eruperunt in deserto scatebræ, et vallis in terra sitiente* [28].

[25] Matth. III. [26] Isa. XL, 3. [27] Isa. XXXV, 1. [28] ibid. 3 seq.

(91) Ita etiam in *Chronico* Eusebius distinguit ab Ægypto Alexandriam; nempe urbe denotans Ægyptum inferiorem, ipso autem regionis nomine partem regni superiorem. Revera in hieroglyphicis passim inscriptionibus duplex Ægypti pars memoratur, superior et inferior.

(92) De Romanorum universali imperio, sub quo natus est Christus, pulchre Eusebius, etsi aliis verbis, in Syriaca *Theophania* lib. III, 1, 2. Ibidem aliquid etiam dicitur de vaticiniis Christum portendentibus; nimis tamen breviter, id est paucis verbis. Ægre igitur mihi persuadeo tam pauca dixisse de hoc argumento Eusebium; quo fit ut codicum Vaticanorum fragmentum hoc de prophetia Danielis, quod nominatim ex *Theophania* citatur, mihi omnino videatur ad *Theophaniam* reapse pertinere. Porro insigne aliud de vaticinio Danielico fragmentum Eusebii alibi a nobis recitabitur, in codice Vaticano repertum, ex ejus deperdito libro XV *Evangelicæ demonstrationis*.

(93) In codice A. f. 53, inscribitur *Εὐσεβίου β' θεοφανείας* (mendose absurdeque Θεοφάνους, ut et alibi interdum observavimus); in cod. E. f. 154 (itemque in altero hujus apographo), *Εὐσεβίου θεοφαν*. Citari igitur hic *Theophaniam* dubitari nequit. Cæterum in Syriaco textu nihil fere hujusmodi reperiebam. Quanquam de Præcursore locutum fuisse Eusebium sub initium vitæ publicæ Christi Domini, quæ incipit *Theoph.* Syr. lib. III, 40, valde est credibile ac prope necessarium.

σονται ὀφθαλμοὶ τυφλῶν, καὶ ὦτα κωφῶν ἀκούσονται· τότε ἀλεῖται ὡς ἔλαφος ὁ χωλὸς, καὶ τρανὴ ἔσται γλῶσσα μογιλάλων· ὅτι ἐῤῥάγη ἐν τῇ ἐρήμῳ ὕδωρ, καὶ ἡ φάραγξ ἐν τῇ διψώσῃ (94).

Hæc in sacris libris, tanquam in columnis, impressa olim apud se habentes Hebrææ gentis duces, postquam ipsis renuntiatum est Joannem in deserto et juxta Jordanem fluvium prædicare; factis prædictiones conferentes, ipsum esse et non alium, a propheta significatum, conjiciebant; missisque legatis rogabant num ipse esset Christus. Is autem negabat; et se non esse communem Servatorem fatebatur : sed enim præsente jam eo qui exspectabatur, ejusdem se præcursorem dicebat : verumtamen se nihil aliud quam vocem Servatoris nuntiam, esse docebat. Idque Evangelii divina exponit Scriptura : Fassus est, inquit, se non esse Christum, sed vocem in deserto clamantem : *Dirigite viam Domini. Ego aqua baptizo, medius autem vestrum stetit, quem vos nescitis* [29]. Lucas item similiter narrat, confabulantibus cunctis circa Jordanem de Joanne, num is Christus esset, respondisse Joannem : *Ego quidem vos aqua baptizo, venit autem qui me fortior est; ipse vos baptizabit Spiritu sancto et igne* [30]. Quid est autem ignis? nempe rei inutilis consumptio, et ardor spiritus. Eodem sensu Joannes quoque (apostolus) aiebat : *Hic venit in testimonium, ut testimonium perhiberet de lumine, ut omnes crederent per ipsum. Non erat ille lumen, sed ut testimonium perhiberet de lumine* [31]. Sed hic quidem ita initium prædicationis faciebat, deducens vocis instar hominum animas ad perfecti verbi susceptionem. Quamobrem Joannem inchoationem esse Evangelii, Marcus demonstrat [32]. Postquam vero vox siluit munere suo defuncta, et quasi exigua phosphori luce mentes hominum jam clarificaverat, tunc demum unigenitum quod antea exsistebat Dei Verbum, proprios caro factum emisit splendores.

A Ταῦτα βίβλοις ἱεραῖς, ὥσπερ ἐν στήλαις, τετυπωμένα πάλαι παρ' ἑαυτοῖς ἔχοντες οἱ καθηγεμόνες τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους, ἐπειδὴ Ἰωάννης αὐτοῖς κηρύττειν ἐπὶ τῆς ἐρήμου καὶ ἀμφὶ τὸν Ἰορδάνην ποταμὸν ἠγγέλλετο, τοῖς πράγμασι τὰς προῤῥήσεις συμβάλλοντες, αὐτὸν εἶναι καὶ οὐκ ἄλλον τὸν διὰ τοῦ προφήτου σημαινόμενον ὑπετόπησαν· ἠρώτων τε ἀποστείλαντες, εἰ αὐτὸς εἴη ὁ Χριστός. Ὁ δὲ μὴ εἶναι μὲν ὡμολόγει, ἐπεὶ μηδ' αὐτὸς τὸ κοινὸν ἁπάντων σωτήριον· παρόντος δὲ ἤδη τοῦ προσδοκωμένου, ἑαυτὸν εἶναι πρόδρομον, καὶ τὴν ἐπὶ τῆς ἐρήμου φωνὴν τὴν κατ-αγγελικὴν τοῦ σωτηρίου, αὐτὸς ἑαυτὸν εἶναι ἐδίδασκε· καὶ τοῦτο ἡ θεία τοῦ Εὐαγγελίου παρίστησι Γραφή· Ὡμολόγησε γὰρ, φησὶν, ὅτι *Οὐκ εἰμὶ ἐγὼ ὁ Χριστὸς, ἀλλ' ἐγὼ φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ,* B *Εὐθύνατε τὴν ὁδὸν Κυρίου· ἐγὼ βαπτίζω ὑμᾶς ἐν ὕδατι, μέσος δὲ ὑμῶν εἰστήκει, ὃν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε*. Καὶ Λουκᾶς δὲ τὰ ὅμοια ἱστορεῖ, ὅτι *Πάντων διαλογιζομένων περὶ Ἰωάννου, μή ποτε αὐτὸς εἴη ὁ Χριστὸς, ἀπεκρίνατο ὁ Ἰωάννης· Ἐγὼ μὲν ὕδατι βαπτίζω ὑμᾶς, ἔρχεται δὲ ὁ ἰσχυρότερός μου· αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρί*. Τί δὲ τὸ πῦρ; ἡ τοῦ κούφου δαπάνη, καὶ ἡ ζέσις τοῦ πνεύματος. Τῆς αὐτῆς ἔχεται διανοίας καὶ ὁ Ἰωάννης λέγων· *Οὗτος ἦλθεν εἰς μαρτυρίαν, ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτὸς, ἵνα πάντες πιστεύσωσι δι' αὐτοῦ· οὐκ ἦν ἐκεῖνος τὸ φῶς, ἀλλ' ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτός*. Ἀλλ' οὗτος μὲν ὧδέ πῃ προκατήρχετο τοῦ κηρύγματος, ὁδοποιῶν οἷα φωνὴ τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς εἰς ὑποδοχὴν τοῦ C τελείου λόγου· ἔνθεν εἰκότως ἀπαρχὴν τοῦ Εὐαγγελίου αὐτὸν εἶναι ὁ Μάρκος ἐδίδασκεν· ἐπειδὴ δὲ ἐσιώπα μὲν ἡ φωνὴ τὰ οἰκεῖα πληρώσασα μέρη, σμικρῷ τε οἷα φωσφόρῳ φωτὶ τὰς τῶν ἀνθρώπων καταυγάσασα διανοίας, αὐτὸς δὴ λοιπὸν ὁ μονογενὴς καὶ προὼν τοῦ Θεοῦ Λόγος διὰ σαρκὸς τὰς οἰκείας ἐξέπεμπε μαρμαρυγάς.

XIV.

Salis symbolo discipulorum suorum virtutem innuit [33]. Nam quia salis natura ex aqua et flatu constat, parum quid terreni participans, et corruptibilium corporum fluxam naturam constringere solet, ita ut etiam cadavera prævalente vi conservet; convenienter discipulos suos salis naturæ comparat, quoniam et ipsi ex aqua et Spiritu geniti fuerant, atque omnino Spiritu animati, non autem secundum carnem viventes, salis instar quodammodo erant, corruptibilem terrenorum hominum vitam corrigentes atque obdurantes; et eos qui probitate morum ipsis propinquabant, perficientes dulcique veluti sapore donantes. Propterea

ΙΔ' (95).

Διὰ τοῦ τῶν ἁλῶν συμβόλου τὴν δύναμιν αἰνίττεται τῶν μαθητῶν αὐτοῦ. Ἐπεὶ γὰρ οἱ ἅλες τὴν μὲν οὐσίαν ἐξ ὕδατος καὶ πνεύματος συνεστήκασι, σμικρόν τι τοῦ γεώδους μετέχοντες, τῆς δὲ τῶν φθαρτῶν σωμάτων ῥευστῆς φύσεως πυκνωτικοὶ τυγχάνουσιν, ὡς καὶ τὰ νεκρὰ διακρατεῖν σώματα κρείττονι δυ-D νάμει· εἰκότως τοὺς αὐτῷ μαθητευομένους τῇ τῶν ἁλῶν παραβάλλει φύσει, ἐπεὶ καὶ αὐτοὶ ἐξ ὕδατος καὶ Πνεύματός εἰσι γεγενημένοι ὅλοι τε Πνεύματι ζῶντες, καὶ οὐ κατὰ σάρκα βιοῦντες, ἅλες τινὲς ὥσπερ ὑπῆρχον, τὸν φθαρτικὸν βίον τῶν ἐπὶ γῆς ἀνθρώπων ἐπιστρέφοντες καὶ πυκνοῦντες, τῷ τε κατὰ ἀρετὴν βίῳ τοὺς αὐτοῖς πλησιάζοντας ἀρτύοντες καὶ

[29] Joan. I, 23, 26. [30] Luc. III, 15. [31] Joan. I, 7. [32] Marc. I, 4. [33] Matth. V, 13.

(94) Totum hoc fragmentum unica ferme Græca periodo constat, quam longam circuitionem valde consuetam esse Eusebio observat Montfauconius præf. p. 6. ad ejusdem *Commentarium in psalmos*.

(95) In codice A. f. 205. b. perspicuus titulus *Εὐσεβίου βιβλίῳ τετάρτῳ Θεοφανείας*. Solus enim ordinalis numerus in compendio est.

καθηδύνοντες. Ταύτῃ τοι καὶ Μωϋσῆς ἐνομοθέτει διὰ συμβόλων τοὺς ἅλας προσφέρειν τῷ Θεῷ, ὧδέ πη λέγων· *Καὶ πᾶν δῶρον θυσίας ὑμῶν ἁλὶ ἁλισθήσεται*· ἀλλ' ὅμως δι' αἰσθητῶν σωμάτων ταῦτ' ἐπιτελεῖν ἐνομοθέτει. Ὁ δὲ τῶν καινῶν αὐθέντης νόμων τοὺς ἅλας ἡμῖν τοὺς θεοφιλεῖς διαῤῥήδην ἐδείκνυ, τούτους εἶναι παριστὰς τοὺς φύλακας τῶν αὐτοῦ παραγγελμάτων· οἷς καὶ εἰς πρόσωπον ἔλεγεν· *Ὑμεῖς ἐστε τὸ ἅλας τῆς γῆς*.

A et Moyses lege sanciebat ut quasi symbolum sal Deo offerretur, sic dicens : *Et omne munus sacrificii vestri sale condietur*. Et ille quidem sensibilibus corporibus hæc fieri mandabat. At novarum auctor legum sale nobis homines Deo caros perspicue denotat [34], hos mandatorum suorum observatores esse affirmans. Quibus etiam aiebat : *Vos estis sal terræ* [35].

ΙΕ' (96).

Φησὶ γάρ· *Πᾶς, ὃς ἂν ὁμολογήσῃ ἐν ἐμοὶ, ὁμολογηθήσεται ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων*. Ὡς γὰρ ἐπὶ ἡγεμόνων καὶ βασιλέων, ὁ τῆς ἐμῆς βασιλείας γνήσιος στρατιώτης πεπαῤῥησιασμένως τὴν εἰς ἐμὲ ποιήσεται ὁμολογίαν, οὕτω κἀγὼ τὸν τοιοῦτον ἀμειβόμενος κατὰ τὸν τῆς ἐμῆς βασιλείας καιρὸν, μάρτυς αὐτῷ παραστήσομαι τῆς εὐσεβοῦς ὁμολογίας, τὰς ἐνστάσεις, καὶ τὴν παῤῥησίαν, καὶ τὴν ὑπομονὴν, καὶ τὸ τέλειον τῆς πρὸς Θεὸν ἀγάπης, τούς τε λοιποὺς ἄθλους τῆς φιλοθέου στρατείας αὐτοῦ καταριθμούμενος, καὶ τὴν ὑπὲρ αὐτοῦ συνηγορίαν ποιησόμενος ἐπὶ τοῦ Πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς· ταύτην ἀμοιβὴν ἐντεῦθεν ἤδη παρέξειν ἐπαγγέλλομαι τοῖς ἐμοῖς ὁμολογηταῖς καὶ μάρτυσι τοῖς ἐπὶ πάντων ἀνθρώπων πεπαῤῥησιασμένως τὴν ἐμὴν ἀνακηρύξασι βασιλείαν. Καὶ τί δ' ἂν γένοιτο μακαριώτερον τῆς τοιαύτης ἐπαγγελίας; Τί δ' ἂν κρεῖττον καὶ ἐνδοξότερον τοῦ πρὸ τοῦ θείου βήματος αὐτὸν τὸν μονογενῆ τοῦ Θεοῦ Λόγον ἀναδέξασθαι τὴν ὑπὲρ ἡμῶν ὁμολογίαν; ἔργῳ τε τῆς μαρτυρίας τὴν ἀμοιβὴν ἐνδείξασθαι, ἐν αὐτῇ ψυχῇ τοῦ μαρτυρουμένου γενόμενον, καὶ ὥσπερ ἐν ἁγίῳ ναῷ ἐν αὐτῷ κατοικήσοντα; Τοῦτο δ' οὖν ἐπήγγελται, οὐ παρέργως εἰπών· *Ὁμολογήσω κἀγὼ ἐν αὐτῷ*· οὐ γὰρ ἔξω που τυγχάνων τοῦ μαρτυρουμένου, ἀλλ' ἐν αὐτῷ κατοικῶ, καὶ τῆς θεότητος αὐτὸν πληρῶν τῆς ἐμῆς, δι' αὐτῆς τῆς ἐνεργείας τὴν ἐν αὐτῷ ποιήσομαι ὁμολογίαν.

XV.

Ait enim : *Quicunque confessus fuerit de me, confessio de eo fiet coram angelis* [36]. Sicut enim apud duces regesque fit, ille qui mei regni fidelis miles confidenter de me confessionem fecerit, B hunc ego vicissim remunerans, regni mei tempore, testis ei adero religiosæ confessionis ; pugnas peractas, animi alacritatem, patientiam, perfectam erga Deum charitatem, et reliqua Deo devotæ ejus militiæ certamina computans, eique patrocinans apud Patrem meum qui in cœlis est. Hanc retributionem jam nunc spondeo me daturum confessoribus testibusque meis, qui coram cunctis hominibus confidenter meum prædicaverint regnum. Quid porro beatius hac promissione fieri potest? Quid melius vel gloriosius, quam ante divinum tribunal unigenitum ipsum Dei Verbum faciendam suscipere de nobis confessionem? atque adeo opere præmium nostri de eo testimonii exhibere, dum in ipsa testis sui anima versatur, ac C veluti in sancto templo in eadem habitat? Atqui hoc promisit, haud casu dicens : *Confitebor et ego eum*. Non enim alicubi, extra eum de quo confiteor, sum, sed in ipso habito, atque eum deitate mea complens, per ipsam efficaciam, qua in illo operor, confessionem de eo peragam.

Πλὴν ἐπιῤῥώσας αὐτοὺς ἐλπίσιν ἀγαθαῖς διὰ τῆς τοσαύτης ἐπαγγελίας, ἐπιστρέφει πάλιν τοὺς αὐτοὺς δι' ἀπειλῆς φοβερωτέρας ἐπιλέγων, ὅτι, *Τὸν ἀρνησάμενον ἀπαρνήσομαι*. Ἀναγκαίως δὲ καὶ ταύτην αὐτοῖς ἐπανετείνατο τὴν ἀπειλὴν, ὡς ἂν μὴ καταφρονήσαιεν τῆς εἰς αὐτὸν ὁμολογίας, ἔμπαλιν δὲ ὅπως φρίττοιεν τὴν ἄρνησιν τῆς αὐτοῦ μαρτυρίας, διὰ τὴν ἐπακολουθοῦσαν αὐτῇ τιμωρίαν, ἥτις ἦν τὸ πρὸς τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ἀρνηθῆναι. Ὅμοιον δ' ἂν εἴη τὸ ἀρνηθῆναι ὑπὸ τοῦ Πατρὸς τῷ ἀρνηθῆναι ὑπὸ τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας, καὶ τῷ ἐκπεσεῖν τῆς ζωῆς, καὶ τῷ στερηθῆναι τοῦ φωτὸς, καὶ τῷ πάντων τῶν ἀγαθῶν ἀποβληθῆναι. Τὸ δὲ καὶ ταῦτα πάντα παθεῖν ἐνώπιον τοῦ Πατρὸς τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, καὶ ἐπὶ τῶν ἀγγέλων μονονουχὶ παρ' αὐτοῖς τοῖς θείοις βήμασι κατακριθέντας καὶ ἀποβλήτους γενομένους τῆς αὐτοῦ βασιλείας, ποίας οὐκ ἂν γένοιτο χεῖρον ἐσχάτης τιμωρίας;

Postquam illos priore effato in egregiam spem erexerat, rursus attentos facit eos, terribilioribus minis admonens fore ut ipse negantem se neget. Necessario autem has quoque ipsis minas intendit, ne forte aliquando negligant ipsum confiteri, vicissimque ut negare eum perhorrescant propter consecuturam ejus rei pœnam, nempe quia D a Filio Dei negabuntur. Perinde vero est negari a Patre, atque a Dei sapientia negari, et vita excidere, luceque privari, et omni bono depelli. Porro hæc omnia coram Patre cœlesti perpeti, et spectantibus angelis propemodum ante divinum ipsum tribunal condemnari, et illius regno expelli, quidni quovis summo supplicio pejus sit?

[34] Lev. II, 13. [35] Matth. V, 13. [36] Matth. X, 32, 33.

(96) Cod. A. f. 166, b. Cod. L. f 94 In utroque codice præponitur fragmento titulus Εὐσεβίου β. Θεοφανείας, cum compendiis in secundo vocabulo, ut in præcedentibus dixi.

XVI.

Dum ait Dominus [37], se venisse ut gladium immitteret, neque ut pacem daret, sed ut potius separationem inferret, his verbis docuit haud grata, neque multis consueta, neque jucunda daturum mundo advenisse, sed talia quæ ipsis erunt igne urentiora, nequitiam quamlibet et animæ improbitatem ceu alienam materiem prorsus combustura, et auri instar cujusque animam illustratura qui eam vim receperit; per quam mox tanquam gladio acutissimo, genere inter se affines separare non demorabitur, ita ut filios a patribus dividat, filias a matribus, nurus a socrubus, rationali inquam telo divinoque gladio, et divino salutarique igne, ut melioris frugis homines ad cœlestia desideria inflammentur, neque diutius cum improbis societatem habere patiantur: atque ita hinc ipsis civile bellum merito confletur, iniquis patribus fideles filios persequentibus, matribus irreligiosis filias frugi, socrubus pariter nurus suas: ipso scilicet hæc operante, dum humanarum animarum delectum habet, et invisibili divinaque potentia inter has discernit; et dignas quidem gratia sua ac vocatione, pro virtutis merito conscribit, indignas autem electione sua secernit. Hæc in antecessum divina provisione discipulis exponebat, futurum affirmans civile bellum propter suam doctrinam, et se ignem accensurum, et gladium per domos immissurum, et vim suam per cognationes discursuram, ut a noxiis parentibus affinibusque dividat, sed Deo conjungat; futuram quippe plurimam inimicitiam et pugnam suorum militum adversum aliter viventes, in domibus singulis; dum alii irreligiosos, intemperantes, et asperos sectantur mores; alii modeste, composite, pieque vivunt. Hinc odium grave bellumque inconciliabile in singulis familiis conflatum iri. — Dei notitiam atque amicitiam, quam discipulis suis conciliabat, animæque imperturbationem, et mentis serenitatem firmumque statum, pacis vocabulo denotans. Vere enim illa pax est, quæ justitia Dei et pietate gloriatur.

A

ΙϚʹ (97).

(98) Λέγων μέντοι ὁ Κύριος, ὅτι *Πῦρ ἦλθον βαλεῖν, καὶ οὐκ εἰρήνην δοῦναι, ἀλλὰ διαμερισμὸν*, ἐδίδασκε διὰ τούτων, ὅτι μὴ τὰ φίλα μηδὲ τὰ συνήθη τοῖς πολλοῖς καὶ τὰ ἡδέα παραδώσων ἐλήλυθε τῷ βίῳ, ἀλλὰ ταῦτα ἃ δὴ πυρὸς αὐτοῖς ἔσεσθαι καυστικώτερα, πᾶσαν κακίαν καὶ μοχθηρίαν ψυχῆς ὥσπερ ἀλλοτρίαν ὕλην καταφλέξαντα, καὶ χρυσοῦ δίκην λαμπρύνοντα πᾶσαν ψυχὴν τῶν παραδεξομένων αὐτοῦ τὴν δύναμιν· δι' ἧς ὅσον οὔπω μέλλειν μαχαίρας δίκην ὀξυτάτης διαιρεῖν τοὺς κατὰ γένος ἀλλήλοις προσήκοντας, ὥστ' ἀφορίζειν υἱοὺς γονέων, καὶ θυγατέρας μητέρων, καὶ νύμφας τῶν κηδεστριῶν, ὑπὸ τοῦ λογικοῦ βέλους καὶ τῆς θεϊκῆς μαχαίρας τοῦ τε θείου καὶ σωτηρίου πυρὸς, τῶν ἐν ἀνθρώποις κρειττόνων B ἐπὶ τὸν οὐράνιον πόθον ἐξαπτομένων, καὶ μηκέτι οἵων τε φέρειν τὴν μετὰ τῶν φαύλων συνουσίαν· ὥστ' ἐνθένδε εἰκότως τὸν ἐμφύλιον αὐτοῖς ἀναῤῥιπίζεσθαι πόλεμον, πατέρων μὲν φαύλων υἱοῖς πιστοῖς ἐπανισταμένων, μητέρων δὲ ἀθέων θυγατράσι σώφροσι, κηδεστριῶν τε ὡσαύτως ταῖς ἑαυτῶν νύμφαις· αὐτοῦ ταῦτ' ἐνεργοῦντος ἐν τῷ στρατολογεῖν τὰς τῶν ἀνθρώπων ψυχὰς, καὶ τὰς ἀξίας τοῦ Θεοῦ βασιλείας ἐκλέγεσθαι, ἀοράτῳ τε καὶ θεϊκῇ δυνάμει ἐν μέσοις τούτοις ἅπασι διακρίνειν (99)· καὶ τοὺς μὲν ἀξίους τῆς αὐτοῦ χάριτός τε καὶ κλήσεως ἀριστίνδην ἀποβάλλειν, τοὺς δ' ἀναξίους τῆς ἐκλογῆς ἀφορίζειν (1). Ταῦτα προλαβὼν ἐνθέῳ προγνώσει διεστέλλετο πρὸς τοὺς μαθητὰς, μαρτυρόμενος τὸν μέλλοντα συστήσεσθαι ἐμφύλιον πόλεμον διὰ τοὺς αὐτοῦ λόγους· καὶ C ὡς πῦρ ἐξάψει, καὶ μάχαιραν ἐμβαλεῖ κατ' οἴκους, καὶ κατὰ συγγενείας ἡ αὐτοῦ δύναμις, χωρίζουσα μὲν τῶν ἐπιβλαβῶν γονέων καὶ συγγενῶν, συνάπτουσα δὲ τῷ Θεῷ, καὶ τῇ τῶν οὐρανῶν βασιλείᾳ ἑνοῦσα τοὺς ἀξίους αὐτῆς· ἔσεσθαι γὰρ πλείστην ὅσην διαφοράν τε καὶ μάχην τῶν αὐτοῦ στρατιωτῶν πρὸς τοὺς ἐναντίως ζῶντας, καθ' ἕκαστον οἶκον, τῷ τοὺς μὲν τὸν ἀκόλαστον καὶ ἄθεον καὶ δυσμενῆ μετιέναι βίου τρόπον, τοὺς δὲ τὸν σώφρονα καὶ κόσμιον καὶ ἐπιεικῆ· διὸ δὴ ἔχθραν δεινὴν καὶ πόλεμον ἄσπονδον ἐκ τούτου συστήσεσθαι ἐφ' ἑκάστης συγγενείας (2). — Τὴν πρὸς Θεὸν γνῶσίν τε καὶ φιλίαν, ἣν τοῖς αὐτοῦ προὐξένει μαθηταῖς, τήν τε τῆς ψυχῆς ἀταραξίαν, καὶ λογισμοῦ τὸ γαληνὸν καὶ εὐσταθὲς τοῦτον ἀποκαλῶν τὸν τρόπον· (3) εἰρήνη γὰρ ὄντως ἐκείνη ἐστὶν, ἡ ἐν τῇ δικαιοσύνῃ τοῦ Θεοῦ καὶ εὐσεβείᾳ σεμνυνομένη.

Verumtamen hæc præcipiebat Servator, haud equidem contra Moysis legem dicentem: *Honora*

D (4) Πλὴν ταῦτα διετάττετο ὁ Κύριος, οὐχ ἀντινομοθετῶν τῷ φάσκοντι παρὰ Μωϋσεῖ, *Τίμα τὸν πα-*

[37] Matth. x, 34.

(97) In codice A. f. 186 fragmentum hoc gerit perspicue titulum *Εὐσεβίου δευτέρῳ* (vel *δευτέρου*) *Θεοφανείας*. Atqui illud δευτέρῳ mendum existimo amanuensis qui in antiquiore codice legerit litteram δ, quarto, praveque explicaverit *δευτέρῳ*. Reapse in Syriaca *Theophania*, lib. IV, 12 et 28, sermo est de dissidiis bellisque domesticis ac civilibus religionis diversæ causa; quanquam nostrum fragmentum nonnisi alicubi cum prædictis locis congruit.

(98) *Th.* Syr. IV, 12.

(99) Sine dubio pertinet ad hunc locum fragmentum Eusebii in Catena ad Matthæum cap. x, 34, edit. Crameri, p. 84. Εὐσεβίου Καισαρείας. Τὴν τμητικὴν (μάχαιραν) εἰς τὸ διαιρεῖν τοὺς ἀξίους τοῦ Θεοῦ ἀπὸ τῶν μὴ τοιούτων.

(1) Hæc in Syriaca *Theophania*, lib. IV, 12, ait Eusebius se sumere ex Hebraico Evangelio, quod alibi etiam ab Eusebio citatum postea videbimus.

(2) Hæc valde congruunt cum *Theoph.* Syr. IV, 28.

(3) Vides hunc præcipue locum adamussim pertinere ad Syriacam *Theophaniam*, lib. IV, 12, ita tamen ut Græcus textus mihi lucidior meliorque videatur.

(4) In codice A. f. 204, perspicue, cum compendio tantum in secundo vocabulo: Εὐσεβίου βιβλίῳ τετάρτῳ Θεοφανείας, *Eusebii ex libro quarto Theophaniæ.*

τέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου, νόμῳ, βεβαιῶν δὲ κἀκεῖνον καὶ ἐπισφραγιζόμενος διὰ τῆς κρείττονος καὶ ἐντελεστέρας ἐντολῆς τῆς τὸν Θεὸν ἐξ ὅλης ψυχῆς ἀγαπᾷν διακελευομένης. Πατέρα μὲν γὰρ καὶ μητέρα τιμᾷν παντί τῳ νόμιμον κατὰ φύσιν· ὄντος δὲ ἑτέρου πατρὸς τοῦ καὶ τῶν γεγεννηκότων κρείττονος, αὐτούς τε ὑποστησαμένου, ἣν δὲ οὗτος ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὁ τὰ προκείμενα διαταττόμενος, οὐ χρῆναί φησι ὑπερβάλλειν τῇ φιλίᾳ τοὺς τὸ σῶμα γεγεννηκότας τοῦ τὴν λογικὴν ὑποστησαμένου Λόγου· ἀλλὰ κἀκείνοις μὲν προσφέρεσθαι τιμῇ τῇ πάσῃ, διαθέσει τε τῇ προσηκούσῃ, αὐτῷ δὲ ὑπερβαλλόντως τὸ πρῶτον ἀπονέμειν σέβας, ὑπεραγαπᾷν τε καὶ φιλεῖν αὐτὸν ὑπὲρ πάντας· ὡς μὴ κατοχνεῖν δι' αὐτὸν καὶ γονέων ἀσεβῶν διίστασθαι, καὶ ἀθέων ἀδελφῶν ἀφορίζεσθαι, υἱούς τε καὶ θυγατέρας ἀποστρέφεσθαι, καὶ τῇ τοῦ Λόγου τμητικωτάτῃ μαχαίρᾳ τούτων ἁπάντων τὰ φυσικὰ διακόπτειν φίλτρα, εἰ ἐμποδὼν ποτε γένοιντο τῇ περὶ αὐτὸν εὐσεβεῖ διαθέσει. Διὸ ἀκριβῶς ἐν τῷ Ματθαίῳ ἔφη· *Ὁ φιλῶν πατέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ ἐμὲ οὐκ ἔστι μου ἄξιος*· χώραν μὲν γὰρ διὰ τούτων καὶ τοῖς τῷ γένει προσήκουσι διαθέσεως κατελίμπανεν· ὑπὲρ αὐτὸν δὲ οὐκέτ' αὐτοῖς συνεχώρει τιμᾶσθαι, οὐδὲ διὰ τὴν εἰς τὸν πατέρα αἰδῶ, ἢ τῆς τεκούσης ἕνεκα, ἢ χάριν τῆς πρὸς τὰ φίλτατα στοργῆς, ἐξόμνυσθαι τὴν αὐτοῦ φιλίαν, ἀλλὰ φιλεῖν μὲν κἀκείνους, ὡς καὶ τοῦ τῆς φύσεως νόμου καὶ τοῦ θείου λόγου τοῦτο διαγορεύοντος· μέχρι δὲ τοσούτου φιλεῖν, μέχρις ὅτε μηδὲν καταβλάπτει ἡ περὶ αὐτοὺς διάθεσις τὴν πρὸς τὸν Θεὸν εὐσέβειαν. Εἰ δὲ μέλλοιεν ἐμποδὼν ποτε οὗτοι γίνεσθαι τοῖς τῆς θεοσεβείας νόμοις, προτιμητέος ὁ τῶν ψυχῶν Πατήρ· οὗτος δὲ ἦν αὐτὸς ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ὁ ταῦτα διακελευόμενος καὶ νομοθετῶν· δεῖν τοὺς αὐτοῦ στρατιώτας ὑπὲρ πάντας τοὺς τῷ γένει προσήκοντας αὐτὸν ἀγαπᾷν, μηδὲ προτιμᾷν τῆς περὶ αὐτὸν διαθέσεως φίλτρα σαρκῶν ἢ σωμάτων συγγενείας. Τότε δὲ καὶ ἡ μάχαιρα τοῦ Θεοῦ ἡ τμητικωτάτη, τοὺς ἀναξίους ἀπὸ τῶν ἀξίων διακόπτουσα, διέλοι ἂν δικαίως τῶν μὴ ἀσεβῶν (4*) γονέων τοὺς εὐσεβεῖς ἀφορίζουσα υἱούς. Ὡσαύτως τιμητέον καὶ ἀγαπητέον υἱοὺς καὶ θυγατέρας νόμοις φύσεως, οὐ μὴν ὥσθ' ἕνεκεν τούτων ἐξάρνους γίνεσθαι τῆς περὶ αὐτὸν ὁμολογίας· μεγίστης τε τιμωρίας ἀπειλητικὴν προήκατο φωνὴν εἰπὼν κατὰ μὲν Λουκᾶν, *Οὐ δύναταί μου εἶναι μαθητής*· κατὰ δὲ Ματθαῖον, *Οὐκ ἔστι μου ἄξιος*· εἴπερ ὁ ταῦτα λέγων αὐτὸς ἐκεῖνος ἦν ὁ ἐν ἀρχῇ μονογενὴς τοῦ Θεοῦ Λόγος, αὐτὸς ὢν ἡ ζωὴ καὶ ἡ σοφία καὶ τὸ φῶς καὶ *μου ἄξιος*, ὅμοιον ἂν εἴη τῷ, Οὐκ ἂν γένοιτο ζωῆς ἄξιος, οὐδ' ἄλλου τινὸς ἀγαθοῦ.

A patrem tuum et matrem tuam [38]; imo et illam firmans sigilloque muniens per melius perfectiusque præceptum quo Deum tota anima diligere jubemur [39]. Nam patrem quidem matremque honorare quilibet homo lege naturæ debet. Sed cum et alius pater sit gignentibus melior, qui et hos creavit, nempe ipsum Dei Verbum, qui prædicta præcepit, non oportere ait majore affectu prosequi corporis genitores, quam illud quod rationalem partem nobis indidit Verbum : sed et illis omnem honorem convenientemque affectum exhibere, et Deo eximium ac principale reddere obsequium, ipsumque præ omnibus amare ac diligere; ita ut minime cunctemur, causa ejus a parentibus impiis dissidere, et ab irreligiosis fratribus separari, filiosque et filias B aversari, Verbique acutissimo gladio omnium horum naturales præcidere affectiones, si forte nos a pio erga Deum amore impediant. Diserte itaque apud Matthæum dixit : *Qui amat patrem aut matrem plus quam me, non est me dignus* [40]. Quippe his verbis, locum relinquit amori quoque erga genere proximos ; sed tamen haud magis quam se honorari concedit : neque propter patris matrisve reverentiam, aut carissimorum affectum, ejurare Dei amicitiam; sed et illos diligere, quoniam id tum lex naturæ, tum Dei verbum jubent ; et nihilominus amare eatenus, quatenus erga hos dilectio nihil religioni Deo debitæ nocet. Quod si forte hi impedimento fiant religionis legibus, anteponendus C est animarum Pater : erat autem hic, ipsum Dei Verbum hæc præcipiens et has leges statuens : debere scilicet milites suos supra omnes genere conjunctos ipsum amare nec dilectioni suæ carnales affectus præponere vel corporum consanguinitates. Tunc autem gladius Dei acutissimus indignos a dignis præcidendo juste secernet, ab impiis nimirum parentibus pios filios separans. Similiter in pretio habendi sunt atque amandi filii filiæque naturæ lege ; non ita tamen, ut horum causa Christum confiteri recusemus. Maximique supplicii vocem indicem pronuntiavit, dum ait secundum Lucam : *Non potest meus esse discipulus* [41]; secundum vero Matthæum : *Non est me dignus* [42]. Siquidemqui hæc aiebat, illud ipsum erat unigenitum ab initio Dei Verbum, D quod est vita, sapientia, lux, et omnium bonorum cumulus. Ergo dictio : *Non est me dignus*, idem valet quod, Non erit vita neque alio quolibet bono dignus. τὸ πάντων ἀγαθῶν πλήρωμα· τὸ γοῦν, *Οὐκ ἔστι*

Ἐπιτείνων δὲ τοὺς τῆς ψυχῆς τόνους, καὶ τῆς, ὡς ἂν εἴποι τις, στρατιωτικῆς κατὰ Θεὸν ἀνδρείας τὴν ῥώμην ἀναζωπυρῶν, ἐπιλέγει· *Καὶ ὃς οὐ βαστάζει τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καὶ ἔρχεται ὀπίσω μου, οὐ δύναταί μου εἶναι μαθητής*· οὐ γὰρ πατέρων, φησὶν, οὐδὲ μητέρων, οὐδὲ υἱῶν, οὐδὲ θυγατέρων μόνον προτιμᾶσθαι προσήκει τὴν ἐμὴν φιλίαν, ἀλλὰ καὶ τοῦ σώματος αὐτοῦ, καὶ αὐτῆς ὅλης τῆς προσκαίρου ζωῆς. Τὸ

Jam vero corroborans animæ nostræ nervos, et militaris, ut ita dicam, secundum Deum fortitudinis vires incendens, pergit dicere : *Et qui non bajulat crucem suam et venit post me, non potest meus esse discipulus* [43]. Non enim patribus tantum ac matribus, filiis filiabusque anteponere debet, inquit, amorem mei, sed et corpori proprio, et universæ huic temporali vitæ. Corpus igitur, quo nunc anima

[38] Exod. xx, 12. [39] Matth. xxii, 37. [40] Matth. x, 37. [41] Luc. xiv, 26. [42] Matth. x, 37. [43] ibid. 38.

(4*) Vel delendum μή, vel legendum εὐσεβῶν, nisi malis legere μήν. EDIT.

includitur, crucifigere oportet, et veluti mortuum efficere, clavis configentes illius cupiditates et mortificantes, adeo ut non videatur viventem circumferre carnem, sed exstinctam, et divinis præceptis transfixam. Atque ita anima, quæ alia constat substantia incorporea et intellectuali, victoriale tropæum adversus hostes erigens, corpus ceu crucem circumferre videatur, et mortuum veluti instrumentum gestans subsequatur rationem (seu Verbum) præclari instar militis qui victoriæ de hostibus manubias gerat. Nisi enim hoc modo sequatur me, inquit, discipulus corpus suum et carnem mortificans, et quasi exanimem quamdam crucem sibi imponens, minime sit neque esse possit me dignus. Culmen itaque philosophici moris his verbis repræsentat, discipulos suos tanquam viros militares ad fastigium virtutis conscendere invitans.

Quoniam non solum plus quam patrem ac matrem et liberos, verum etiam plus quam proprium corpus, amicitiam ipsius æstimandam esse docuerat; uno adhuc reliquo, magis etiam quam corpus necessario, id est anima; sermonem intendens, de hac quoque ita locutus est : *Qui non oderit etiam animam suam, non potest meus esse discipulus.* Secundum vero Matthæum : *Qui invenerit animam suam, perdet eam : et qui eam perdiderit propter me, inveniet eam*[44]. Non enim mihi, inquit, de exterioribus sermo est, neque de parentibus et liberis, sed ne de ipso quidem corpore et carne hac facile corruptibili, quæ parum curare jubeo, dum contra præ omnibus in pretio habere sermones meos adhortor. Sed quamvis anima pretiosior omnibus sit, ita ut nihil melius quispiam habeat, huic ipsi creator ejus anteponendus est; ita ut si tempus forte exigat huic quoque non parcere, eamque exitio (ut hypothetice loquar) pro Dei cultu tradere, id quoque sine dubitatione agendum sit. Etenim soli Deo, perditam (dico per hypothesim) ipsius causa animam recuperare et invenire possibile est. Nam qui eam nusquam exsistentem primo formavit, et ex non exstante subsistere fecit, haud impos erit eam ex hominum consortio pulsam, et de hac mortali vita abactam, rursus ad luminis auras revocare. Nam quod perditum fuit, haud sane in nihilum dissolvitur, sed subsistit, est, ac permanet; tantum se subtrahit latetque destructores suos, non tamen magnum oculum fugit. Quamobrem nihil reapse apud Deum perit. Quod si quis Deo non credens, neque posse ab eo animam quæ periisse putetur, revocari ac vivificari judicans, confessionem de Deo factam abnegaverit, ac propterea impendentem ab hominibus necem fugerit, seque securam inter homines vitam adeptum putaverit, atque ita animam suam se invenisse speret, quippe qui hominum insidias impendentemque religionis causa necem vitaverit; hic, inquam, sciat vera potius

[44] Matth. x, 39.

(5) Cod. A. f. 204, b.

A γοῦν σῶμα, ὃ περίκειται νῦν ἡ ψυχή, ἀνασταυρῶσαι προσήκει, καὶ ὥσπερ νεκρὸν ἀπεργάσασθαι, καθηλώσαντας αὐτοῦ τὰ πάθη καὶ ἀπονεκρώσαντας, ὡς μηκέτι δοκεῖν ζῶσαν περιφέρειν σάρκα, ἀλλὰ νενεκρωμένην, καὶ τοῖς θείοις παραγγέλμασι πεπερονημένην· ὥστε τὴν ψυχὴν, ἑτέρας οὖσαν οὐσίας τῆς ἀσωμάτου καὶ νοερᾶς, τρόπαιον νικητήριον κατ' ἐχθρῶν ἐγείρουσαν, τὸ σῶμα σταυρὸν δοκεῖν περιφέρειν, καὶ νεκρὸν ὥσπερ ὄργανον ἀχθηφοροῦσαν ἕπεσθαι τῷ λόγῳ δίκην γενναίου στρατιώτου τὰ βραβεῖα τῆς νίκης κατ' ἐχθρῶν ἐπικομιζομένου. Εἰ γὰρ μὴ τοῦτον τὸν τρόπον ἀκολουθήσει μοι, φησὶν, ὁ ἐμοὶ μαθητευόμενος, τὸ ἑαυτοῦ σῶμα καὶ τὴν σάρκα νεκρώσας, καὶ οἷόν τινα σταυρὸν ἄψυχον περιθέμενος, οὐκ ἂν γένοιτό μου ἄξιος, οὐδὲ δύναιτο εἶναι μαθητής. Ἀκρότητα δὲ
B καὶ διὰ τούτων φιλοσόφου τρόπου παρίστη, τοὺς αὐτοῦ μαθητὰς οἷα στρατιωτικοὺς ἄνδρας ἐπ' ἄκρον ἀρετῆς σπεύδειν προκαλούμενος.

(5) Ἀλλ' ἐπειδὴ πατρὸς καὶ μητρὸς καὶ τέκνων οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῦ σώματος αὐτοῦ προτιμᾷν τὴν αὐτοῦ φιλίαν ἐδίδαξεν, ἑνὸς δὲ λοιπὸν ἔτι λείποντος τοῦ καὶ τῶν σωμάτων ἀναγκαιοτέρου, τοῦτο δὴ ἦν ἡ ψυχή· ἐπιτείνων τὸν λόγον, καὶ περὶ ταύτης τοιαύτας προὔφέρετο φωνὰς, ὅτι *Ὁ μὴ μισῶν καὶ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν οὐ δύναταί μου εἶναι μαθητής·* κατὰ δὲ τὸν Ματθαῖον, *Ὁ εὑρὼν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἀπολέσει αὐτήν· καὶ ὁ ἀπολέσας αὐτὴν ἕνεκεν ἐμοῦ, εὑρήσει αὐτήν.* Οὐ γὰρ περὶ τῶν ἐκτός μοι, φησὶν ὁ λόγος, οὐδὲ περὶ γονέων καὶ τέκνων, ἀλλ'
C οὐδὲ περὶ αὐτοῦ τοῦ σώματος καὶ τῆς εὐφθάρτου ταύτης σαρκὸς, ὧν δὴ ἔλαττον φροντίζειν παρακελεύομαι, καὶ πρὸ πάντων τιμᾷν τοὺς ἐμοὺς λόγους παραινῶ· ἀλλ' ὅπερ ἐστὶ πάντων τιμιώτερον ἡ ψυχὴ, ἧς οὐκ ἂν γένοιτό τι κρεῖττον ἑκάστῳ, καὶ ταύτης αὐτῆς δέοι ἂν τὸν ποιητὴν αὐτῆς προτιμᾷν· ὡς, εἰ καιρός ποτε καλέσειεν, ἀφειδῆσαι καὶ ταύτης, ἀπωλείᾳ τε αὐτὴν, ὡς ἐν ὑποθέσει λόγου εἰπεῖν, ὑπὲρ εὐσεβείας Θεοῦ παραδοῦναι, καὶ τοῦτο χρὴ προθύμως ὑπομένειν· ὅτι μόνῳ Θεῷ καὶ τὴν, ὡς ἐν ὑποθέσει, ἀπολωλυῖαν δι' αὐτὸν ψυχὴν ἀνακαλέσασθαι καὶ ἀνευρεῖν δυνατόν. Ὁ γὰρ μηδαμοῦ μηδαμῶς οὖσαν αὐτὴν πρότερον ὑποστησάμενος, καὶ ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παραγαγὼν, οὐκ ἂν εἴη ἀδύνατος ἀπολλυμένην αὐτὴν ἐξ ἀνθρώπων, καὶ ἐκ τοῦ θνητοῦ βίου ἀφανι-
D σθεῖσαν, αὖθις εἰς φῶς παραγαγεῖν. Τὸ γὰρ ἀπολωλὸς οὐκ εἰς ἀνυπαρξίαν κεχώρηκεν, ἀλλ' ὑπάρχει μὲν καὶ ἔστι καὶ μένει· κέκρυπται δὲ καὶ λανθάνει τοὺς ἀπολωλεκότας, ἀλλ' οὐδὲ τὸν μέγαν διαδιδράσκει ὀφθαλμόν· διὸ οὐδὲν ἂν ἀπόλοιτο παρ' αὐτῷ. Εἰ δέ τις, ἀπιστήσας Θεῷ, καὶ μὴ δύνασθαι αὐτὸν τὴν ἀπολωλέναι νομισθεῖσαν ψυχὴν αὖθις ἐπαναγαγεῖν καὶ ζωοποιεῖν ἡγησάμενος, ἔξαρνος γένοιτο τῆς περὶ τὸν Θεὸν ὁμολογίας, εἶτα διαφύγοι μὲν τὸν ἐξ ἀνθρώπων ἐπῃωρημένον θάνατον, ἐν ἀσφαλείᾳ δὲ ἤδη καὶ ἐν ἀμερίμνῳ τῆς ἀνθρώπων ζωῆς ἡγοῖτο ἑαυτὸν γεγονέναι, ὡς δοκεῖν εὑρηκέναι ἑαυτοῦ τὴν ψυχὴν, ἅτε δὴ ἐκφεύγων τὰς ἐξ ἀνθρώπων ἐπιβουλὰς, καὶ τὸν ἠπει-

λημένον ἕνεκεν τοῦ τῆς θεοσεβείας λόγου θάνατον· ἴστω ὁ τοιοῦτος τῆς ἀληθοῦς ζωῆς ἑαυτὸν στερήσας, καὶ τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν, ἣν εὑρηκέναι νενόμικεν, ἀληθεῖ λόγῳ παραδοὺς ἀπωλείᾳ. Πάσης γὰρ ἐσχάτης ἀπωλείας γένοιτ' ἂν χεῖρον τὸ ἐκπεσεῖν Θεοῦ, καὶ ἀρνηθῆναι ὑπὸ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. Τί δὲ καὶ πλέον ἐπορίσατο, ἑαυτὸν ἀπατήσας, καὶ εὑρηκέναι τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν ὑπολαβὼν, ὅτε, φεύγων τὸν θάνατον, τὸν Θεὸν ἠρνεῖτο; Σμικροῦ γὰρ ὄντος καὶ ἐπικαίρου βίου, μετ' οὐ πολὺ τῆς θνητῆς καὶ ὀλιγοχρονίου ζωῆς στερηθεὶς, καὶ τῷ θανάτῳ ὃν φεύγων τὸν Θεὸν ἠρνεῖτο ὑποβληθεὶς, τῇ μετὰ τὸν θάνατον αἰωνίᾳ κολάσει παραδοθήσεται, ἀπολέσας ἀληθῶς τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν, ἣν εὑρηκέναι ὑπειλήφει· ὡς ἀνάπαλιν ὁ διὰ τὴν εἰς Θεὸν ἐλπίδα ἑαυτὸν ἀπογνοὺς, καὶ τὴν ἑαυτοῦ ζωὴν ἀπαρνηθεὶς, ὅσον τε ἐπὶ τῇ ἑαυτοῦ προθέσει τὴν ἑαυτοῦ ψυχὴν ἀπολωλεκὼς, πάντα τε ταῦτα εὐθαρσῶς ὑπομείνας διὰ τὴν εἰς τὸν Θεὸν πίστιν, θαῤῥείτω ὡς μηδενὸς ἀπολωλότος αὐτῷ· οὐ γὰρ ἀπόλωλεν ὁ τοιοῦτος, ἀλλ' εὗρε τὴν ἑαυτοῦ ψυχήν. Εἰ γοῦν ὡς ἐν ὑποθέσει λόγου θνητὴ οὖσα ἐτύγχανε, καὶ οἵα τε ἀληθῶς εἰς τὸ μὴ ὂν χωρεῖν, καὶ εἰ ἀπώλλυτο ὑπὸ ἀνθρώπων ἀναιρουμένη, ὅμως οὐκ εἰς ἀνέλπιστον χρὴ τὸν ὑπὲρ εὐσεβείας ἀγῶνα διακαρτερεῖν· ἐπειδὴ τῷ Θεῷ καὶ τὰ ἀπολωλότα καὶ τὰ μηδαμῇ μηδαμῶς ὄντα παράγειν ἐξ οὐκ ὄντων καὶ ζωοποιεῖν δυνατόν. Διὸ καὶ τὸν νομισθέντα μηκέτι εἶναι, ἀλλὰ δι' αὐτὸν ἐξ ἀνθρώπων ἀπολωλότα, οὐκ ἂν αὐτῷ γένοιτο ἀδύνατον αὖθις ὑποστήσασθαι, καὶ τὴν εὕρεσιν τῆς ἀπολωλυίας ψυχῆς τῷ δι' αὐτὸν αὐτὴν ἀπολωλεκότι παρασχεῖν.

A vita se ipsum privasse, suamque animam, quam sibi invenisse videbatur, perditioni tradidisse. Quovis enim summo exitio deterius est Dei gratiam amittere et a Filio Dei negari. Quid vero quispiam proficit, dum se decipit, et animam suam invenire arbitratur, cum mortem vitans, Deum negat? Nam cum sit arctum et temporale hoc ævum, quantocius mortali brevique vita orbatus, æterno post mortem supplicio tradetur, perdita enimvero propria anima, quam se invenisse putabat. Sicuti versa vice qui ob spem in Deum semetipsum negligit, suamque vitam abnegat, et quantum attinet ad suum propositum, animam propriam perdit, cuncta hæc alacriter propter fidem erga Deum tolerans; hic inquam erecta fiducia sit, quasi nihil B perdiderit. Non enim ipse amisit, sed invenit animam suam. Si ergo per hypothesim mortalis esset anima, ac vere in nihilum posset dissolvi, et si periret ab hominibus extincta, nihilominus haud sine spe foret pro religione depugnandum; quia Deo et perdita et nusquam exstantia, ad exsistendum atque ad vitam perducere non est arduum. Quapropter ea etiam quæ exsistere non creduntur, sed ejus causa ex hominibus excesserunt, non erit ei impossibile rursus instaurare, et perditæ animæ inventionem ei, qui ipsius causa amisisset, concedere.

IZ' (6).

Οὐδεὶς μέντοι πώποτε προφητῶν τὸ κήρυγμα τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας γυμνῶς εἰς πάντας εὐηγγέλιστο· ἀλλ' ᾔδεσαν μὲν αὐτὸ προφῆται πάντες, οὐ μὴν καὶ τῷ Ἰουδαίων λαῷ παρεδίδοσαν, διὰ τὸ νηπιάζειν τὰς φρένας, καὶ ἐξασθενεῖν πρὸς τὸ μέγεθος τοῦ κηρύγματος· πρώτου δὲ Ἰωάννου τηλαυγῶς κηρύξαντος ἠγγικέναι τὴν τῶν οὐρανῶν βασιλείαν, ἄφεσίν τε ἁμαρτιῶν διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας καταγγείλαντος ἀνθρώποις, οἱ τῷ κηρύγματι ἑαυτοὺς ἐπιδόντες περιάρπαστον αὐτὴν ἐσχήκασιν, ἐξ ἐκείνων τῶν ἡμερῶν ἀρξάμενοι, ἐξ ὧν ὁ Ἰωάννης τὸν περὶ αὐτῆς κατήγγειλε λόγον. Τὰ μὲν γὰρ Μωϋσέως νόμιμα καὶ τὴν Ἰουδαϊκὴν λατρείαν καιρόν φησιν ἐσχηκέναι οἰκεῖον· τοῦτον δὲ περιγράφεσθαι μέχρι τῆς Ἰωάννου παρουσίας· καὶ τοὺς προφήτας δὲ μέχρις Ἰωάννου Ἰουδαίοις πεποιῆσθαι τὰς παραγγελίας πρὸς τὸ φυλάττειν τὰ Μωϋσέως νόμιμα· πρῶτον δὲ Ἰωάννην ἀρχηγὸν γεγονέναι τῆς Καινῆς Διαθήκης, ἅτε πρόδρομον αὐτοῦ γενόμενον. Αὐτοῦ τε πρώτου καὶ ἐξ αὐτοῦ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν ἅπασιν ἀνθρώποις εὐηγγελισμένου, τοὺς ἀξίους αὐτῆς εἰς αὐτὴν βιάζεσθαι νοήσομεν, ἐπιστήσαντες, ὡς μέγας ἀγὼν τυγχάνει τοῖς ἐπὶ γῆς ἀνθρώποις πρὸς τὴν ἐν οὐρανοῖς ἄνοδον. Τὸ γὰρ ἀνθρώπους ὄντας καὶ σάρκα θνητὴν περιβεβλημένους, τῶν φυσικῶν ὀρέξεων κρείττους γίνεσθαι, ἡδονῆς τε κρατεῖν καὶ πάσης αἰσχρᾶς ἐπιθυμίας, καὶ τὸ ἐντεῦθεν ἤδη ἀπομιμεῖσθαι τὸν

C XVII.

Nemo unquam ex prophetis præconium regni cœlorum aperte coram populo fecit: sed sciebant quidem id prophetæ omnes, neque tamen Judæorum populo prodebant, propter mentis illorum infantiam, et sustinendæ præconii magnitudinis infirmitatem. Cum autem primus Joannes clare prædicavit appropinquare regnum cœlorum, et peccatorum remissionem per regenerationis lavacrum hominibus nuntiavit, ii qui prædicationi assensum suum præbuerunt, regnum illud ceu ex rapto sibi habuerunt, ex eo tempore incipientes, quo Joannes de ipso sermonem intulit. Nam Moysis legalia et Judaicum cultum proprium tempus habuisse ait; quod Joannis præsentia finitur; prophetas quoque D usque ad Joannem Judæis auctores fuisse ut Moysis legalia servarent. Sed primum Joannem initium Novi Testamenti fecisse, utpote ipsius præcursorem. Ipso autem primo, ætate illa, regnum cœlorum cunctis hominibus nuntiante, dignos illo homines in ipsum vi irrumpere putabimus, si consideremus quam gravis sit conatus hominibus terræ incolis iter ad cœlum tendere. Namque homines natos, et mortali carne circumdatos, naturalibus appetitibus fieri superiores, et voluptatem omnemque turpem cupiditatem cohibere, vitamque angelicam velle in terris imitari; ita ut æque ac Paulus dicere possint: *Nostra autem conversatio in*

(6) Huic quoque fragmento in codice A. f. 218. superscribitur titulus *Εὐσεβίου βιβλίῳ τετάρτῳ* *Θεοφανείας*, cum siglis supra secundum vocabulum.

cœlis est [45]; quidni hoc violentum sit, ac propemodum præter naturam supraque vires esse videatur? Quis vero religionis nostræ ascetas cernens carnem suam propemodum emortuam efficere, ut dicant : *Cum Christo crucifixus sum, vivo autem jam non ego*; quis, inquam, non fatebitur, vere hos vim facere regno cœlorum? Quod si quis præterea observet mirabilem sanctorum martyrum constantiam, quis rursus non dicat vim inferri ab his regno cœlorum, prout Servator jam prædixit?

XVIII.

Congrue admodum non multitudini tantum turbisque tunc astantibus primam parabolam intulit Christus [46], verum etiam iis qui postea ad ejus audiendos sermones conventuri erant; rei gerendæ differentias divina provisione declarans, causasque prædicens ob quas nonnulli divina gratia excident. Initium parabolæ seminator est, et hujus exitus ad eos qui extra erant, tum seminis projectio, et hoc haud pari modo recipientes regiones. Jam hæc esse regni mysteria ipsemet testatus est. Nam et seminator de supernis exiverat, et illuc redibat; nempe ut ipse docebat, dicens : *Ego ex Patre processi, et venio* [47]. Sed et de propriis sui regni conclavibus exiverat ad illos qui exteri ei facti erant, postquam expulit Deus Adamum, et collocavit eum juxta paradisum deliciarum. Ille autem exsul propter inobedientiam factus, et extra paradisum ejectus, interioris agriculturæ semina pessumdedit, instar illius contumacis adversus patrem filii, qui acceptam substantiam in aliena regione dissipavit. Christus vero benignitate optimi Patris exivit, seminator factus, venitque ad nos exteros haud aliam ob causam, nisi ut in nobis seminaret cœleste semen. Solus autem ipse exivit ad seminandum; quandoquidem et is solus erat omnium seminator. Multi quippe de cœlestibus venerunt stationibus, atque ad homines se contulerunt, sed non seminandi causa : non enim seminatores erant, sed administratorii spiritus in ministerium missi. Moyses autem, et post eum prophetæ haud mysteria regni cœlorum hominibus disseruerunt, sed parvulos adhuc erudierunt, insipientes a malitiæ errore averterunt, et idololatrico illorum morbo medicinam facere studuerunt, eorumdem animas, velut novalia quædam, semine vegetantes. Solus autem universalis sator, Dei Verbum, beni-

A ἀγγελικὸν ἐθέλειν βίον ὥστε λέγειν ὁμοίως Παύλῳ δύνασθαι, *Ἡμῶν δὲ τὸ πολίτευμα ἐν οὐρανοῖς ὑπάρχει*, πῶς οὐ βίαιον, καὶ, ὡς ἄν τις εἴποι, παρὰ φύσιν καὶ ὑπὲρ δύναμιν εἶναι δοκεῖ; Τίς δὲ τοὺς τῆς θεοσεβείας ἀσκητὰς ὁρῶν μονονουχὶ νεκροῦν τὴν ἑαυτῶν σάρκα, ὡς ἐπαληθεύοντας λέγειν· *Χριστῷ συνεσταύρωμαι, ζῶ δὲ οὐκέτι ἐγὼ*, οὐκ ἂν ὁμολογήσειεν ἀληθῶς βιάζεσθαι αὐτοὺς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν; Εἰ δ' ἐπιστήσειέ τις τῇ θαυμαστῇ προθέσει τῶν ἁγίων μαρτύρων, πῶς οὐκ ἂν εἴποι βιάζεσθαι αὐτοὺς τὴν βασιλείαν κατὰ τὴν σωτήριον προαγόρευσιν (7);

ΙΗ' (8).

Σφόδρα καταλλήλως τοῖς ὄχλοις καὶ πλήθεσι τὴν πρώτην ἐποιήσατο παραβολὴν ὁ Χριστὸς, οὐ τοῖς τότε παριστῶσιν αὐτῷ μόνοις, ἀλλὰ καὶ τοῖς μετὰ ταῦτα B συνελευσομένοις ἐπ' ἀκροάσει τῶν αὐτοῦ λόγων, τὰς διαφορὰς θείᾳ δηλώσας προγνώσει, προφήσας τε τὰς αἰτίας τῶν τῆς χάριτος τῆς θείας ἀποπεσουμένων. Ἀρχὴ δὲ τῆς παραβολῆς ἐστιν ὁ σπορεὺς καὶ ἡ τούτου ἔξοδος πρὸς τοὺς ἔξω, ἥ τε τοῦ σπόρου πτῶσις καὶ αἱ τοῦτον οὐχ ὁμοίως καταδεξάμεναι χῶραι. Μυστήρια δὲ ταῦτα εἶναι τῆς βασιλείας αὐτὸς ἐμαρτύρει. Ὅ τε γὰρ σπορεὺς ἄνωθεν ἐξῄει καὶ κατῄει· ὥσπερ οὖν αὐτὸς ἐδίδασκε λέγων, *Ἐγὼ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐξῆλθον, καὶ ἥκω*. Ἀλλὰ καὶ ἐκ τῶν οἰκείων ταμιείων τῆς αὐτοῦ βασιλείας ἐξῄει πρὸς ἡμᾶς τοὺς ἔξω γεγονότας ἐξ ἐκείνου (9), ἐξ οὗπερ ἐξέβαλεν ὁ Θεὸς τὸν Ἀδὰμ, καὶ κατῴκισεν αὐτὸν ἀπέναντι τοῦ παραδείσου τῆς τρυφῆς. Ὁ μὲν γὰρ ἀπόβλητος διὰ C τὴν παρακοὴν γεγονὼς, καὶ τοῦ παραδείσου βληθεὶς ἔξω, τὰ ἐκ τῆς ἔνδον γεωργίας σπέρματα ἀπολωλέκει, κατὰ τὸν ἀφηνιάσαντα τοῦ πατρὸς υἱὸν, καὶ τὴν οὐσίαν ἣν εἰλήφει ἐπὶ τῆς ἀλλοδαπῆς χώρας διασπαθήσαντα· ὁ δὲ φιλανθρωπίᾳ τοῦ παναγάθου Πατρὸς ἐξῆλθεν, αὐτὸς ὢν ὁ σπείρων, καὶ ἐξῆλθε πρὸς ἡμᾶς τοὺς ἔξω γενομένους, δι' οὐδὲν ἕτερον ἢ τὸ σπεῖραι, ἐπεὶ καὶ μόνος αὐτὸς ἦν ὁ τῶν ὅλων σπορεύς. Πολλοὶ μὲν γὰρ ἐξῆλθον ἐκ τῶν οὐρανίων διατριβῶν, καὶ κατῆλθον εἰς ἀνθρώπους, ἀλλ' οὐκ ἐπὶ τῷ σπεῖραι· οὐ γὰρ ἦσαν σπορεῖς, ἀλλὰ λειτουργικὰ πνεύματα εἰς διακονίαν ἀποστελλόμενα· Μωϋσῆς δὲ καὶ οἱ μετ' αὐτὸν προφῆται οὐ τὰ μυστήρια τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας ἀνθρώποις κατεβάλοντο, νηπίους ἅτε παιδαγωγοῦντες, καὶ ἄφρονας τῆς κατὰ τὴν κακίαν ἀπείρ- D γοντες πλάνης, θεραπεύειν αὐτῶν πειρώμενοι τὴν τῆς εἰδωλολατρείας νόσον, καὶ ὥσπερ νεοῦντες αὐτῶν καὶ ἀροῦντες τὰς ψυχάς. Μόνος δὲ ὁ τῶν ὅλων σπορεὺς,

[45] Phil. III, 20. [46] Matth. XIII, 3. [47] Joan. VIII, 42.

(7) Videsis partim his similia in Syriaca *Theophania* lib. III, 21, 22, 23, et lib. IV, 32, ubi priscorum Christianorum mira ac severa virtus egregie describitur.

(8) Citatur hoc titulo in cod. A. f. 122, et cod. L. f. 14, b : *Εὐσεβίου βι. θεοφανείας*. Vides hic manifeste dici βιβλίῳ non tantummodo β. Superponitur autem in cod. A. compendium significans τετάρτου vel potius τετάρτῳ (mendose tamen in cod. L. πρώτου vel πρώτῳ). Reapse in *Theophania* Syriaca, lib. IV, 33 et 34, sermo est de parabola seminatoris; verumtamen multo brevius. Neque ego certe titulos codicum Vaticanorum, qui hoc fragmentum ex *Theophania* esse affirmant, negare aut delere queo, præsertim quia, facta textuum comparatione, luce meridiana clarius apparet tractum hunc ex illo prorsus opere esse derivatum.

(9) Animadverte quam hæc congruant cum Syriaca seu Anglica *Theophania*, lib. IV, 34 : *He therefore went forth from within, and came out. Where then was he within, but above the world? where he existed; and in the end of the world he came forth, and came down to us, who were without the kingdom of heaven.* Mitto de aliis locis similibus dicere.

ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, φιλανθρωπίᾳ τοῦ Πατρὸς ἐξῆλθε, καινὰ σπέρματα καὶ βασιλείας οὐρανῶν μυστήρια εὐαγγελιούμενος, τοῖς τε κατ' οὐρανὸν τοῦ Θεοῦ λειτουργοῖς τὸ τῶν ἀνθρώπων συνάψων γένος· ἐπὶ τούτοις οὖν μόνος αὐτὸς τὴν ἀπὸ τῶν πατρικῶν βασιλείων ἐποιεῖτο ἔξοδον· οἱ δὲ τὰ παρ' αὐτοῦ σπέρματα καταδεξάμενοι τὰς ἑαυτῶν ψυχὰς οἷα δὴ χώρας γεωργῷ παρεῖχον τῷ Λόγῳ, καὶ διὰ τῶν ἀκοῶν τὸν οὐράνιον ὑπεδέχοντο σπόρον.

Εἰ μὲν οὖν (10) οἱ μαθητευόμενοι μιᾶς ὑπῆρχον προαιρέσεως, οὐδὲν ἐχρῆν διακρίνειν καὶ ἀφορίζειν τούτους ἀπ' ἀλλήλων· ἐπειδὴ δὲ παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις ἡ τοῦ αὐτεξουσίου ἐκράτει δύναμις, ἄλλοι τε ἄλλως ἑαυτοῖς καὶ τῷ καταβληθέντι ταῖς ψυχαῖς οὐρανίῳ σπόρῳ καταχέχρηνται, εἰκότως οἷα Θεοῦ Λόγος τὴν γνῶσιν προειληφὼς τῶν μελλόντων, ὁποῖα πείσεται εἰς ἀνθρώπους ὁ παρ' αὐτοῦ σπόρος πεσών, θεσπίζει. Πτῶσιν γοῦν θαυμαστῶς τὴν καταβολὴν τῶν οὐρανίων σπερμάτων τὴν εἰς ἀνθρώπους ὠνόμασε· καὶ δὴ δύο τάγματα τῶν τὸν σπόρον καταδεξαμένων ἔσεσθαι, διδάσκει· πρότερον τὸ τῶν καταξιουμένων μὲν τῆς κλήσεως τῆς οὐρανίου, δι' ἀπροσεξίαν δὲ καὶ ῥαθυμίαν τῆς χάριτος ἀπολισθαινόντων· δεύτερον δὲ τὸ τῶν πολυπλασιαζόντων τὸν σπόρον ἐν ἀγαθαῖς καρποφορίαις. Τρεῖς δὲ ἐν ἑκατέρῳ τάγματι διαφορὰς τίθησιν· οἵ τε γὰρ τὸν σπόρον ἀπολλύντες οὐχ ὅμοιον ἴσχουσι τῆς ἀπωλείας τὸν τρόπον· οἵ τ' αὖ γεωργοῦντες αὐτὸν, καὶ τὸν ἐξ αὐτοῦ πoριζόμενοι καρπὸν, οὐχ ἴσην ἀποφέρονται τὴν εὐπορίαν· ἔτι πρὸς τούτοις καὶ τὰς αἰτίας τῆς ἀποπτώσεως τῶν τὸν σπόρον ἀπολλύντων προγνώσει θείκῇ παρίστησιν· ἢ γὰρ διὰ ῥαθυμίας ἀφυλάκτους τὰς ἑαυτῶν ψυχὰς ἀπολιπόντες, τὰ καταβληθέντα αὐτοῖς σωτήρια σπέρματα ἀπολωλέκασιν, ἁρπασάντων αὐτὰ ἐκ τῆς αὐτῶν διανοίας τε καὶ μνήμης, ἐχθρῶν τινων καὶ ἐπιβούλων ἤτοι πνευμάτων καὶ δαιμόνων πονηρῶν τὸν περίγειον διιπταμένων ἀέρα, ἢ ἀνδρῶν γοήτων καὶ ἀπατηλῶν, ἢ λόγων ἐναντίων τῇ ἀληθείᾳ· ἃ δὴ πετεινὰ οὐρανοῦ ὠνόμασεν· ἢ δεύτερον διὰ φιλαργυρίαν καὶ φιληδονίαν, διά τε τὰς τοῦ βίου φιλοπραγμοσύνας, ἃ δὴ ἀκάνθας ἀπεκάλεσε, τὸν ἐν αὐτοῖς σπόρον ἀποπνιγῆναι πεποιήκασιν· ἢ τρίτον διωγμῶν καὶ περιστάσεων τοὺς ἀγῶνας οὐχ ὑπομείναντες, ἃ δὴ καὶ καύσωνα διὰ τῆς παραβολῆς προσεῖπεν, ἀπηλέγχθησαν μὴ κατὰ βάθος τῆς αὐτῶν ψυχῆς τὸν σπόρον ἐῤῥιζωμένοι, ἀλλ' ἐξ ἐπιπολῆς καὶ μέχρι τοῦ δοκεῖν ὡς πρός τινα καιρὸν ἀνθεῖν, καὶ τῇ τῶν πολλῶν φαντασίᾳ σπουδαίους εἶναι νομίζεσθαι· οὓς καὶ μακρῷ λαθόντας χρόνῳ ἐπιστὰς ἀπήλεγξεν ὁ πυρωτικὸς καὶ τῶν οὐ γνησίων διελεγκτικὸς καιρὸς, ὃν δὴ καύσωνα εὐθυβόλως ὁ Σωτὴρ ὠνόμασε.

A gnitate Patris exivit, nova semina et regni cœlorum mysteria fauste nuntiaturus, et supernis Dei ministris humanum genus consociaturus. Hanc ergo ob causam solus ipse e paterno regno processit. Qui autem semina ejus exceperunt, hi suas animas velut agros cultori Verbo exhibuerunt, et aure faventes cœleste semen admiserunt.

Si quidem itaque Christiana doctrina eruditi, uno eodemque proposito essent, nihil opus esset discernere inter ipsos ac separare. Nunc quia in cunctis hominibus liberi arbitrii vis prævalet, aliique aliter indole sua jactoque intra suas animas divino semine utuntur; ideo recte, utpote Dei Verbum, futuri B scientiam præoccupans, quid semini suo inter homines sparso eventurum sit, prædicit. Casum itaque mirifice appellat cœlestium seminum in homines projectionem. Duosque docet fore recipientium semen ordines : priorem illorum qui cœlestem vocationem sortiti, per socordiam tamen atque ignaviam gratia excidunt : secundum ordinem illorum qui semen egregio fructu multiplicant. Tres porro in utroque ordine differentias statuit. Nam et qui semen pessumdant, haud pari modo exstinguunt : vicissimque ii qui illud excolunt, ex eoque fructum gignunt, haud pari ubertate sunt. Insuper causas etiam lapsus eorum qui semen pessumdederunt, divina provisione sistit. Nam vel ignave incustoditas animas suas esse sinentes, injecta in has semina C amiserunt, rapientibus scilicet ex ipsorum mente ac memoria inimicis quibusdam atque insidiosis spiritibus malisque dæmonibus, qui in hoc circa tellurem aere volitant : vel etiam fraudulentis hominibus ac fallacibus, vel contrariis veritati doctrinis ; quæ omnia cœlestium volucrum nomine indigitavit. Vel etiam secundo loco avaritia et voluptatis studium, et variæ mundi curæ, quas spinas dixit, semen in ipsis emori cogunt. Vel denique tertio loco, persecutionum ac pressurarum certamina non sustinentes, quas æstus nomine in parabola appellavit, coarguti sunt haud alte in illorum anima semen fuisse radicatum, sed in superficie tantummodo ac specie, brevi tempore effloruisse, et vana plebis opinione D habitos esse homines frugi ; quos diu latentes demum revelat, ignis instar explorans, et minime genuinos coarguens tempus, quod æstum apto vocabulo appellavit Servator.

ΙΘ' (11).

Ὁ δὲ αὐτὸς ἐδίδαξε τὴν αἰτίαν δι' ἣν τοῖς πλήθεσι δι' αἰνιγμάτων τοὺς λόγους παρεδίδου· αὐτοῖς μὲν ἐφεῖσθαι εἰπὼν τὰ μυστήρια τῆς τοῦ Θεοῦ βασιλείας μανθάνειν, μὴ δίδοσθαι δὲ ἐκείνοις, τοὺς ὄχλους

XIX.

Item Christus causam docuit cur ad multitudinem non absque ænigmate loqueretur : discipulis quidem concedi dicens, ut mysteria regni Dei discerent, non tamen turbis. Ait enim : *Est autem hæc para-*

(10) Cod. A. f. 122, b. Sequentia hæc cum præcedentibus apte connecti, quis non videt? quanquam in codice nonnisi nudum Eusebii nomen gerunt.

(11) Cod. L. f. 16, b. Conferantur sequentia, ut jam dixi, cum Syriaca *Theophania*, IV, 33.

bola : Semen est verbum Dei, etc.[48] — Diversos animarum habitus in iis qui doctrinam ejus subsequente tempore suscepturi erant, recte admodum revelat Dominus. Tres videlicet ordines hominum fore dicit, qui doctrinæ suæ semen haud bene sint recepturi. Tres vicissim egregiorum hominum choros, bonæ terræ instar doctrinæ fructum uberem ac multiplicatum edituros. Ergo illos qui jacta in animam suam semina pessumdant, causas habere dicit tres. Nam vel mundi curis, ac rerum minime necessariarum studio, et opibus deliciisque impliciti, semen suum obruentes, spinis quodammodo suffocare videntur. Vel minime in mentis suæ penetralibus recepto semine, celeriter exstinguunt, angustiis correpti. Vel tertio denique causa amittendi dati seminis sibi fiunt, dum patulas aures præbent hominibus decipiendi studiosis, et jacta in illorum animam semina diripiendi. Hæc igitur secundum suam provisionem a Servatore prædicta fuerunt. Sic autem rem se habere exploratissimum est. Haud aliter enim nonnulli excidunt religionis doctrina, nisi aliquo e prædictis ab eo modis. Similiter melioris quoque ordinis, illorum scilicet qui cœleste regnum sunt adepturi, tres classes Matthæus sistit[49]. Cuncti enim ab uno satore et agricola in animabus suis, ceu fertilibus bonisque agris, unum idemque receptum semen, pro viribus excolunt; neque tamen pari numero multiplicant, verum plurimam singuli in bonis suis differentiam præ se ferunt. Etsi enim unum fuit in his omnibus semen, unus item idemque sator, non tamen singulorum sedulitas ac voluntas parem in omnibus fructum protulit : quamobrem ne agriculturæ quidem reditus par ubique fuit : sed alii triginta retulerunt, alii trigesimum numerum duplicarunt, alii denique labore præcellentes, centuplicem fructum dederunt. Prior ergo ille ordo haud aliter divina fructificatione privatur, nisi aliquo e prædictis modis. Qui autem in contrario ordine sunt, pura anima et genuino mentis proposito, salutari recepto semine, vicissim pro suæ animæ viribus fructificationem suam multiplicant.

δηλώσας· ἔφη γάρ· *Ἔστι δὲ αὕτη ἡ παραβολή· Ὁ σπόρος ἐστὶν ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ*, κ. τ. λ. — (12) Τὰς ἐν ψυχαῖς διαφορὰς τῶν τὴν διδασκαλίαν αὐτοῦ μελλόντων ὑποδέχεσθαι ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις εὖ μάλα ἐκγυμνοῖ ὁ Κύριος· καὶ τρία μὲν τάγματα τῶν οὐ γνησίως τὸν σπόρον τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας παραδεχομένων ἔσεσθαι προαγορεύει· τρεῖς ὡσαύτως ἀγαθῶν χοροὺς τῶν δίκην εὐγείου χώρας πολυφορούντων καὶ πολυπλασιαζόντων τὸν λόγον. Τῶν μὲν οὖν ἀπολλύντων τὰ καταβαλλόμενα τῇ αὐτῶν ψυχῇ σπέρματα αἰτίας εἶναί φησι τρεῖς· ἢ γὰρ ὑπὸ φροντίδων τοῦ βίου, καὶ τῆς παρὰ τὰ μὴ ἀναγκαῖα σπουδῆς, ὑπό τε πλούτου καὶ τρυφῆς, καταχωννύντες τὸν ἐν αὐτοῖς σπόρον ἐοίκασι τοῖς ὑπὸ ἀκανθῶν ἀποπνίγουσι· ἢ οὐκ ἀπὸ βάθους διανοίας αὐτὸν παραδεξάμενοι, θᾶττον ἀποσβέννυνται περιστάσεως καταλαβούσης· ἢ κατὰ τρίτην αἰτίαν αἴτιοι ἀπωλείας καθίστανται τοῦ ἐν αὐτοῖς σπόρου, τὰς αὐτῶν ἀκοὰς ἐκδιδόντες ἀνέτως τοῖς ἐξαπατᾷν ἐθέλουσι καὶ ὑφαρπάζειν τὰ ἐν τῇ αὐτῶν ψυχῇ καταβληθέντα σπέρματα. Ταῦτα μὲν οὖν κατὰ πρόγνωσιν τῷ Σωτῆρι προλέλεκτο· τοῖς δὲ ἔργοις οὕτως ἔχοντα ἡ ἐνάργεια παρίστησιν· οὐκ ἄλλως γὰρ ἐκπίπτουσί τινες τοῦ τῆς θεοσεβείας λόγου ἢ καθ' ἕνα τῶν ὑπ' αὐτοῦ προῤῥηθέντων τρόπων. Ὡσαύτως δὲ καὶ τοῦ κρείττονος τάγματος τῶν τευξομένων τῆς οὐρανίου βασιλείας τρεῖς εἶναι τάξεις παρίστη κατὰ Ματθαῖον, πάντων μὲν ὑφ' ἑνὸς σπορέως τε καὶ γεωργοῦ ταῖς αὐτῶν ψυχαῖς, οἷα δὴ χώραις εὐγείοις καὶ ἀγαθαῖς, ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν ὑποδεδεγμένων σπόρον, γεωργησάντων δὲ αὐτὸν κατὰ δύναμιν, πολυπλασιασάντων τε οὐχ ὁμοίως, ἀλλὰ πλείστην ἑκάστων ἐνδειξαμένων ἐν ἀγαθοῖς διαφοράν· εἰ δὴ εἷς μὲν ἦν πᾶσιν αὐτοῖς ὁ σπόρος, εἷς δὲ καὶ ὁ αὐτὸς σπορεὺς, οὐ μὴν τὸ ἐξ ἐπιμελείας τῆς ἑκάστου προαιρέσεως, ἴσα τοῖς πᾶσιν ἐπορίζετο· διὸ οὐδὲ ὁ τῆς γεωργίας καρπὸς ὅμοιος παρὰ τοῖς πᾶσιν ἦν· ἀλλ' οἱ μὲν τριακοντάχουν ἐκαρποφόρουν, οἱ δὲ παρὰ τούτους ἐδιπλασίαζον, οἱ δὲ ὑπερβάλλοντες τῇ φιλοπονίᾳ ἑκατοντάχουν τὸν καρπὸν ἀπεδίδοσαν. Ἐκεῖνοι μὲν οὖν οὐκ ἄλλως τῆς κατὰ Θεὸν στέρονται καρποφορίας ἢ καθ' ἕνα τῶν λελεγμένων τρόπων· οἱ δὲ ἐναντίως ἐκείνοις διακείμενοι, καθαρᾷ ψυχῇ καὶ προαιρέσει γνησίᾳ τὸν σωτήριον ὑποδεξάμενοι σπόρον, πάλιν κατὰ δύναμιν τῆς αὐτῶν ψυχῆς πολυπλασιάζουσι τοὺς ἑαυτῶν καρπούς.

Etiamsi sæcularibus, inquit, nonnisi per parabolam facta verba sunt, ut videntes non videant, et audientes non intelligant propter suam incredulitatem; nihilominus cuique digno totus sermo erit perspicuus. Nam nec lucerna ut ne luceat incenditur, neque ut sub modio vel lecto condatur[50] : ita nihil adeo erit absconditum, ut nulli omnino innotescat. Sic etiam cœlorum regni mysteria per parabolam dicta, etsi fidei extraneos latent, quorum etiam causa involute sunt prolata, non tamen impenetrabilem omnibus sensum habebunt. Ita ergo sunt dicta, ut a dignis tantummodo cognoscantur. Quamobrem vos, discipuli mei, et cernitis et auditis mentis oculis atque auribus purificatis ea quæ multitu-

(13) Εἰ καὶ τὰ μάλιστα, φησὶ, τοῖς ἔξω διὰ παραβολῆς εἴρηται τὰ λεγόμενα, ἵνα βλέποντες μὴ βλέπωσι, καὶ ἀκούοντες μὴ συνιῶσι διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν, ἀλλὰ τοῖς γε ἀξίοις σαφὴς ἔσται πᾶς λόγος. Οὔτε γὰρ λύχνος ἐπὶ τῷ μὴ φαίνειν ἐξάπτεται, οὐδ' ἐπὶ τῷ καλύπτεσθαι ὑπὸ μόδιον ἢ κλίνην· οὐκέτι κρυπτὸν ἔσται πάντη λανθάνον, ὡς μή τισι γοῦν γνωρίζεσθαι· οὕτως καὶ τὰ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν μυστήρια διὰ παραβολῆς λεγόμενα, εἰ καὶ τοὺς ἔξω τῆς πίστεως λανθάνει, δι' οὓς καὶ ἐπικεκαλυμμένως εἴρηται, ἀλλ' οὐ τοῖς πᾶσιν ἀπόῤῥητον περιέξει τὸν νοῦν· λέλεκται γοῦν ὡς ἂν μόνοις τοῖς ἀξίοις γνωρίζοιτο. Διόπερ ὑμεῖς, οἱ ἐμοὶ μαθηταὶ, καὶ βλέπετε καὶ ἀκούετε διανοίας ὀφθαλμοῖς καὶ ὠσὶ κεκαθαρμένοις τὰ μὴ τοῖς

[48] Luc. VIII, 11. [49] Matth. XIII, 23. [50] Luc. VIII, 16.

(12) Cod. A. f. 124. Cod. L. f. 16. 6.

(13) Cod. A. f. 124, b. Cod. L. f. 18.

πᾶσι καταληπτά· ὑμῖν γὰρ τοῖς ἔχουσι τὴν εἰς ἐμὲ A πίστιν καὶ ἡ τῶν ἀποῤῥήτων προστεθήσεται γνῶσις· τοῖς δὲ μὴ πίστιν ἔχουσιν εἰλικρινῆ, προσποιουμένοις δὲ ἔχειν, πρὸς τὸ μηδὲν πλέον ἐκ τῶν παραβολῶν γινώσκεσθαι, καὶ στέρησις ἔσται τοῦ δοκοῦντος αὐτοῖς ὑπάρχειν, ἐλεγχθείσης αὐτῶν ἐν καιρῷ τῆς προσποιήτου πίστεως.

Ὁ γὰρ χρόνος πάντων ἔλεγχος· κἂν οὖν πρὸς ὀλίγον ἡ καθ' ὑμῶν ἰσχύσῃ διαβολὴ καὶ συκοφαντία, ἀλλ' ἐπιὼν ὁ μακρὸς χρόνος, καὶ διαλάμπουσα δι' ὑμῶν πᾶσιν ἀνθρώποις καταβαλλομένη διδασκαλία (14), τὰ νῦν τέως λανθάνοντα τοὺς πολλοὺς ἐκλάμψαι ποιήσει, καὶ τοὺς συκοφάντας ἐλέγξει. Βλέπετε οὖν πῶς ἀκούετε· ὁ ἔχων γὰρ σπουδαίαν προαίρεσιν λήψεται Πνεύματος χάριν καὶ σοφίας καὶ γνώσεως, καὶ ἀξίαν τῶν πόνων τὴν ἀμοιβήν· B καὶ ὃς ἂν μὴ ἔχῃ, καὶ ὃ δοκεῖ ἔχειν, ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ· τὰ γὰρ ἐκ φύσεως ἡμῖν ἐνόντα, ἢ διὰ χάριτος δοθέντα, ἐὰν μὴ διὰ συνεχοῦς προσοχῆς καὶ σπουδῆς φιλοπόνου φυλάξωμεν, ταῦτα ζημιωθησόμεθα, οὐ μόνον μηδὲν προσλαμβάνοντες, ἀλλὰ προσαπολλύντες καὶ ἃ ἔχειν ἐδόξαμεν· καὶ αὖ ὃς ἔχει τὸ φύσει εὐήκοον πρὸς τὸν λόγον, τούτῳ καὶ ὁ λόγος ἀληθινῶς δίδοται, καὶ προσγίνεται τῇ φυσικῇ συνέσει τὸ ἐκ θείας ἀκροάσεως σοφόν. Ὃς δὲ οὐκ ἔχει τὸ διὰ τῆς ἐξ ἀρχῆς δημιουργίας ὑπάρχον αὐτῷ σῶον φυλαττόμενον, ἴσως τὸ μηδὲ νοῦν ἔχοντι καθίσταται, φρενοβλαβὴς ὑπὸ τοῦ πονηροῦ γενόμενος· καθάπερ καὶ ὁ τοὺς ὀφθαλμοὺς ἔχων, εἰ μὴ βλέποι, ἴσος τῷ τυφλῷ γεγένηται· καὶ φαίη τις ἂν αὐτὸν ἀφῃρῆσθαι τῶν ὀφθαλμῶν· οὕτως οἱ πολλοὶ δι' ἑαυ- C τοὺς πρὸς τὸν λόγον ἀσύνετοι· ὅτι οὐδὲ τὴν ἀρχὴν προσέχοντες ἀκούουσιν, ἀλλ' ἀπέῤῥιψαν ἀμελείᾳ τὸν λόγον.

dini intelligibilia non sunt. Vobis enim, qui in me creditis, arcanorum quoque adjicietur notitia. Ii autem qui puram fidem non habent, sed simulant, præterquam quod nihil de parabolis intelligent, eo etiam spoliabuntur quod videntur habere, cum illorum ficta fides idoneo tempore coarguetur.

[81] Nam tempus cuncta coarguit. Etiamsi igitur tantisper criminatio vel calumnia adversus vos forte prævaleat; at subsequens prolixum tempus et splendida per vos cunctis hominibus impertita doctrina, ea quæ nunc multos latent, illucescere faciet, et calumniatores redarguet. Animadvertite igitur quomodo audiatis. Nam qui habet bonum propositum, accipiet Spiritus gratiam et sapientiæ ac scientiæ, dignamque laborum mercedem: ei vero qui non habet, etiam id quod videtur habere, auferetur. Etenim quæ naturaliter nobis insunt, vel gratis data sunt, nisi continenti attentione, studioque industrio custodiamus, amittemus, non modo nihil insuper accipientes, verum etiam eorum quæ habere putabamus, detrimentum patientes. Sane qui ad doctrinam audiendam alacer est, huic reapse doctrina traditur, et illius naturali intelligentiæ accedit divinæ lectionis sapientia. Qui autem jam inde a primæva creatione datam indolem non habet incolumem, hic par mente carenti est, a malo dæmone vecors effectus. Sicut et ille qui oculos habens nihil tamen videt, par cæco est, meritoque dicetur oculis orbatus. Sic nimirum multi propria culpa hebetes ad doctrinam sunt, quia jam inde ab initio audire illam renuerunt, sed socordia sua abjecerunt.

Κʹ (15).

Ὑπογράφει γε μὴν ἐνταῦθα σπορέα ἑαυτὸν ὁ Κύριος, κῆπον δὲ ὀνομάζει τὸν κόσμον (16). Αἰνιττόμενος δὲ τὴν ἐν τῷ σπόρῳ δύναμιν ὁποία τις εἴη, κόκκῳ σινάπεως αὐτὸν παραβάλλει, ὃς τῶν παρ' ἀνθρώποις λόγων, Ἑλληνικῶν τε καὶ βαρβαρικῶν, τῶν δὴ σοφίαν τινὰ τοῦ αἰῶνος τούτου προϊσχομένων, σμικρότατος εἶναι δοκεῖ καὶ εὐτελέστατος, δύναμίν γε μὴν οὐ τὴν τυχοῦσαν ἐν ἑαυτῷ φέρει. Καὶ ἔστιν ὁ αὐτὸς σῖτος μὲν, καθ' ὃ ψυχῶν τρόφιμός ἐστι, καὶ τροφῆς τῆς παρὰ τῷ Θεῷ παρεκτικός· κόκκος δὲ σινάπεως, D καθ' ὃ βραχύτατος μὲν ἁπάντων τῶν σπερμάτων· οὐδὲ γάρ ἐστιν ἄλλο τῶν ἐπὶ γῆς καταβαλλομένων σπερμάτων τούτου τῇ σμικρότητι συγκρίνεσθαι δυνάμενον, διὰ τὸ κέντρῳ ἐοικέναι, καὶ σχεδὸν ἀτόμῳ καὶ ἀμερεῖ σώματι· ὅμως δὲ εἰς τοσοῦτον μέγεθος ἐπιδίδωσιν, ὡς πᾶν τὸ τῶν λαχάνων καλύψαι γένος. Ὃ δὴ καὶ αὐτὸ ἔκβασιν ἔργοις αὐτοῖς σύμφωνον ἔδειξε ταῖς προῤῥήσεσιν· αὐτίκα γοῦν ὀφθαλμοῖς πάρεστι παραλαμβάνειν, ὡς ὁ σπόρος ὁ εὐαγγελικὸς, σπειρό-

XX.

Dicit se hoc loco[81].[82] Dominus satorem, agrum autem terrarum orbem. Ut autem quanta semini vis sit insita innuat, grano sinapis illud comparat: quod quidem, inter hominum doctrinas, sive Græcas sive barbaricas, quotquot sapientiam aliquam hujus sæculi præ se ferunt, minimum esse videtur atque vilissimum, neque tamen vulgarem virtutem continet. Est autem illa doctrina, frumentum quidem quatenus animarum nutrix est, et alimoniæ a Deo datæ ministra; granum vero sinapis, quatenus seminum omnium est tenuissimum. Neque enim est aliud ex his quæ in terram projiciuntur seminibus, hujus parvitati comparandum, ita ut puncto simile sit, et velut atomo et sine partibus corpori; et tamen in tantam excrescit magnitudinem, ut omne olerum genus superet. Quod profecto habere exitum revera consonum prædictionibus ostendit. Ecce enim oculis spectare licet, quomodo evangelicum semen, sub ipsis sationis primordiis

[81. 82] Matth. XIII, 31; Luc. XIII, 19.

(14) Congruunt hæc belle cum *Theophania* Syriaca, lib. IV, 31.

(15) Grande hoc fragmentum, usque ad verba ὑποδεξαμένων αὐτόν, perspicuum gerit titulum in codice A, f. 164: βιβλίῳ τετάρτῳ Θεοφανείας, cum solitis tantum numeri siglis supra β.

(16) Sic in *Theophania* Syriaca, IV, 34.

invisibile fuerit, et præ doctrina qualibet vere minimum et contemptissimum. Deinde vero tantum cepit incrementum, ut universum orbem repleverit. Fuit ergo revera per cunctas gentes semen hoc majus quam Græcorum et barbarorum sapientia, quam Matthæus oleribus comparavit, infirmitatem ita et corruptibilitatem humanarum doctrinarum significans. Namque et apud prophetas dictum de ipsis est : *Tanquam fenum velociter arescent, et quemadmodum olera herbarum cito decident* [83]. Hujuscemodi sunt sophistarum ac philosophorum doctrinæ disciplinæque, quæ aliquandiu herbescunt, brevique tempore florent, sed non diu post excidunt per se ipsæ corruptæ : ita ut alibi feno tectorum comparet eas David [84], quod, priusquam evellatur, jam exaruit.

Sunt istæ igitur sapientium hujus sæculi doctrinæ, infirmæ nimirum et oleraceæ, feno florescenti similes. Secus vero omnium minimum et tenuissimum inter semina, regni nimirum cœlorum evangelicum verbum, acre mordensque veluti sinapi, quod tamen longe excrevit, et humanæ sapientiæ superius evasit: atque in altum sublatum omnia loca occupavit, ita ut magna arbor ex eo sit orta, cœli volucrum capax qui in ejus ramis consistunt. Olim id quidem simplicibus verbis Servatoris voce prolatis, divina prognosticaque virtute prædicebatur. Jam vero in quale quantumque opus prædictio processerit, quantumque creverit doctrinæ vox, dici pro dignitate non potest. Tantum itaque progressu temporis salutare semen virtutem exseruit, ut germinata ex illo arbor, id est, fundata a Servatore per universam terram Ecclesia, cuncta loca oppleverit; in ejus ramis cœli volucres habitent, angeli divi scilicet et cœlestes potentiæ, quæ terram invisibiliter discurrunt; itemque animæ sanctæ alte gradientes, id est, vita sensuque sublimi ac cœlesti præditæ. Namque has et non aliud quidlibet denotari a cœli avibus, Servatoris hæc parabola significat. Sicut econtrario in parabola seminatoris vocabulo avium, insidiantes hominibus potentias denotabat, pari vocabulo dicens aves cœli diripuisse semen jactum iis qui juxta viam illud susceperant.

A μενος μὲν ἐν ἀρχαῖς ἀφανὴς ἦν, καὶ πάντων ὡς ἀληθῶς εὐτελέστατος καὶ σμικρότατος λόγων· προϊὼν δὲ τοσοῦτον ἐπιδέδωκεν αὔξης τε καὶ μεγέθους, ὡς τὴν σύμπασαν οἰκουμένην πληρῶσαι. Γέγονεν οὖν ἀληθῶς μείζων τῆς παρὰ πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν Ἕλλησί τε καὶ βαρβάροις σοφίας, ἣν λαχάνοις κατὰ Ματθαῖον παραβέβληκε, τὸ ἀσθενὲς καὶ φθοριμαῖον τῶν παρ' ἀνθρώποις μαθημάτων ὧδε αἰνιξάμενος. Ἐπεὶ καὶ ἐν προφήταις ἐλέγετο περὶ αὐτῶν· *Ὡς χόρτος ταχὺ ἀποξηρανθήσονται, καὶ ὡς λάχανα χλόης ταχὺ ἀποπεσοῦνται.* Τοιαῦτα δὲ τὰ σοφιστῶν καὶ φιλοσόφων μαθήματα καὶ παιδεύματα, πρὸς καιρὸν μὲν χλοάζοντα, καὶ πρὸς ὀλίγον ἀνθοῦντα, οὐκ εἰς μακρὸν δὲ ἐκπίπτοντα, καὶ ἐξ ἑαυτῶν φθειρόμενα· ὡς ἐν ἑτέροις χόρτῳ δομάτων ἀφομοιοῦν αὐτά, ὃς πρὸ τοῦ ἐκσπα-
B σθῆναι ἐξηράνθη.

Ἀλλὰ τὰ μὲν παρὰ τοῖς παρὰ τοῦ αἰῶνος τούτου τοιαῦτα, ἀσθενῆ καὶ λαχανώδη, καὶ χόρτῳ εὐθαλεῖ παρεικασμένα μαθήματα· ὁ δὲ βραχύτατος καὶ πάντων τῶν σπερμάτων μικρότατος, τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας καταγγελτικὸς λόγος, δριμὺς μὲν καὶ δηκτικὸς καθάπερ τὸ σίνηπι, ὅμως δὲ ὑπερανέβη καὶ ὑπερηύξησε, κρείττων τῆς ἐν ἀνθρώποις ἀποδειχθεὶς σοφίας· καὶ ὡς ὑψωθεὶς πάντα τόπον ἐκάλυψεν, ὡς καὶ δένδρον ἀποτελεσθῆναι μέγα ἐξ αὐτοῦ, χωρητικὸν πετεινῶν οὐρανοῦ κατασκηνούντων ἐν τοῖς κλάδοις αὐτοῦ· πάλαι μὲν ὑπὸ τῆς σωτηρίου γῆς ψιλοῖς ῥήμασιν, ἐνθέῳ γε μὴν καὶ προγνωστικῷ δυνάμει προανεφωνεῖτο. Ὡς δ' εἰς ἔργα προκεχώρηκεν ἡ πρόγνωσις,
C εἰς αὔξην τε προῆλθεν ἡ φωνὴ τοῦ λόγου, οὐκ ἔστι κατ' ἀξίαν εἰπεῖν· τοσαύτην γοῦν ὁ σωτήριος σπόρος ἐν τοῖς μετὰ ταῦτα χρόνοις ἐπιδέδεικται ἀρετήν, ὡς τὸ ἐξ αὐτοῦ φυὲν δένδρον, τοῦτο δ' ἂν εἴη ἡ πανταχοῦ γῆς ἱδρυμένη αὐτοῦ Ἐκκλησία, τὰ πάντα πληρῶσαι· ὥστε ἐν τοῖς κλάδοις αὐτῆς κατασκηνῶσαι τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, ἀγγέλους δηλαδὴ θείους καὶ οὐρανίας δυνάμεις, τὰς περὶ γῆν ἀφανῶς διιπταμένας, ψυχάς τε ἁγίας καὶ μετεωροπόρους, βίῳ καὶ φρονήματι μεταρσίους καὶ οὐρανίους· ταύτας γὰρ εἶναι καὶ οὐδὲ ἄλλας τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ ἡ σωτήριος ἐν τούτοις ᾐνίξατο παραβολή· ὡς ἔμπαλιν διὰ τῆς τοῦ σπόρου τὰς ἐπιβούλους τῶν ἀνθρώπων ἐδήλου δυνάμεις, ὁμωνύμως πετεινὰ οὐρανοῦ φήσας διηρπακέναι τὸν σπόρον τῶν παρὰ τὴν ὁδὸν ὑποδεξαμένων αὐτόν.

XXI.

Atque hæc necessario Servator discipulis suis mandabat [85], morbum gravissimum ipsorum animæ, tumorem atque jactantiam sanans, vetansque ostentationem, ne ullatenus extollerentur, neve quid magnum aut superbum de se existimarent. Docet contra, nostri esse arbitrii in regnum introire, aut secus. Nam si, ut dicitur apud Matthæum, conversi fiamus sicut parvuli, malitia scilicet parvuli, ut ait Apostolus [86]; et si hoc regnum admittemus more simplicis et nulli adhuc vitio dediti infantis, et si puritatem atque innocentiam puerilis ætatis

D

ΚΑ' (17).

Καὶ ταῦτα δὲ ἀναγκαίως ὁ Σωτὴρ τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς παρεδίδου, νόσον ἀργαλεωτάτην τῆς αὐτῶν ψυχῆς, χαυνότητά τε καὶ ἀλαζονείαν ἰώμενος, καὶ κωλύων τὸ μεγάλαυχον, ὡς ἂν μήποτε ἐπαρθεῖεν, μηδέ τι μέγα μηδὲ ὑπερήφανον περὶ ἑαυτῶν φρονήσαιεν. Διδάσκει δὲ ἄντικρυς ἐφ' ἡμῖν κεῖσθαι τὸ εἰσελθεῖν, ἢ μή, εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ. Εἰ γὰρ κατὰ τὸν Ματθαῖον στραφέντες γενοίμεθα ὡς τὰ νήπια τῇ κακίᾳ νηπιάζοντες κατὰ τὸν Ἀπόστολον, καὶ εἰ δεχοίμεθα τὴν βασιλείαν ὡς ἁπλοῦν καὶ ἀπειρόκακον παιδίον, καὶ εἰ τὸ καθαρὸν καὶ ἀμίαντον τῆς παιδικῆς

[83] Ps. XXXVI, 2. [84] Ps. CXXVIII, 6. [85] Matth. XVIII, 3. [86] I Cor. XIV, 20.

(17) In codice A. f. 243. b. titulus mendose scriptus *Εὐσεβίου δευτέρας θεοφάνους*. sine dubio corrigendus Εὐσεβίου δ' Θεοφανείας, *Eusebii in quarto Theophaniæ.*

ἡλικίας ζηλώσομεν, εἰσελευσόμεθα εἰς αὐτήν· ἀλλὰ καὶ ἐὰν εὐνουχίσωμεν ἑαυτοὺς διὰ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν· οὕτω γάρ τις ἐκτεμὼν τῆς ἑαυτοῦ ψυχῆς πᾶν τὸ αἰσχρὸν καὶ ἀκόλαστον πάθος, εἰ καὶ τὴν τοῦ σώματος ἡλικίαν προβεβηκὼς εἴη ἀνήρ, στραφεὶς γένοιτ' ἂν ὡς παιδίον. Εἰ δὲ μηδὲν τούτων πράξαιμεν, ἀποφάσει τοῦ Σωτῆρος ὑποβληθησόμεθα, μετὰ τοῦ ἀμὴν ἀποφηναμένου, ὅτι εἰ μὴ πράξαιμεν ταῦτα, οὐχ ἔσται ἡμῖν εἰσιτητὸν εἰς τὴν βασιλείαν.

ΚΒ' (19).

Ὁμοία δὲ παρὰ τῷ Ματθαίῳ κεῖται παραβολή. Ὥσπερ, γάρ φησιν, ἄνθρωπος ἀποδημῶν ἐκάλεσε τοὺς ἰδίους δούλους, καὶ ᾧ μὲν ἔδωκε πέντε τάλαντα, ᾧ δὲ δύο, ᾧ δὲ ἕν· ἐπεὶ πολλὰ τυγχάνει τὰ χαρίσματα διάφοροί τε τοῦ ἁγίου Πνεύματος αἱ διαιρέσεις, ἑκάστῳ δὲ δίδοται πρὸς τὸ συμφέρον· γένοιτο ἂν ποτε ὁ μέν τις ἑνὸς μέτοχος χαρίσματος, ὁ δὲ δυοῖν, ὁ δὲ πλειόνων· οὕτως οὖν εἴρηται, τῷ μὲν δεδόσθαι πέντε τάλαντα, τοσούτων χαρισμάτων διὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος αὐτῷ δεδωρημένων· ἑτέρῳ δὲ οὐ τοσαῦτα, ἀλλ' ἓν μόνον δίδοται, ὃς πλείονος τύχοι ἂν κατακρίσεως, ὅτι μηδὲ πολλὰ εἰληφὼς ὡς ἀποκνῆσαι τῇ τῶν πλειόνων ἐργασίᾳ, οὐδὲ τοῦ ἑνὸς τὸν καρπὸν ἐπορίσατο, ἀργὸν δὲ αὐτὸ φυλάξας, καὶ μὴ μεταδοὺς ἑτέροις, στερήσεται καὶ τούτου κατὰ τὴν σωτήριον ἀπόφασιν, ἐλέγχοντος αὐτὸν τοῦ κριτοῦ ἐπὶ ἀργίᾳ καὶ ὀκνηρίᾳ, καὶ φοβερὰν ἀπειλὴν καὶ κρίσιν ἀπότομον κατ' αὐτοῦ ἐκφέροντος. Οἱ δὲ καὶ πλειόνων τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἠξιωμένοι χαρισμάτων, εἶτα τούτων τὸν καρπὸν διὰ τῆς πρακτικῆς ἐργασίας πολυπλασιάσαντες, κατὰ τὸν καιρὸν τῆς τῶν λόγων συνάρσεως δεξιᾶς καὶ ἀγαθῆς μαρτυρίας τεύξονται. Ἐν ὀλίγοις γὰρ δοκιμασθέντας τοῖς κατὰ τὸν ἐνεστῶτα βίον, μειζόνων τῶν κατὰ τὸν μέλλοντα αἰῶνα καὶ οὐρανίων ἐπάθλων καταξιώσει. Τὸν δὲ πονηρὸν καὶ ὀκνηρὸν δοῦλον ἐλέγξας ἐπὶ τῇ πονηρίᾳ καὶ τῷ ὄκνῳ, τῇ προσηκούσῃ παραδώσει δίκῃ· ὀκνηρὸν μὲν αὐτὸν εἰπὼν διὰ τὸ μηδὲν ἐθελῆσαι τῶν δεόντων ἐργάσασθαι, πονηρὸν δὲ διὰ τὸ τολμῆσαι φάναι τῷ ἑαυτοῦ κυρίῳ, Αὐστηρὸς εἶ ἄνθρωπος, καὶ τὰ ἑξῆς. Ἀπελέγξας γοῦν αὐτὸν πρότερον ὡς ἐναντιολογοῦντα, καὶ ἐκ τοῦ στόματος κατακρίνας αὐτὸν, ὅτι, καίπερ αὐτὸν αὐστηρὸν καὶ ἀπαραίτητον κριτὴν εἶναι φήσας, ὅμως κατεφρόνησεν ὡς μηδὲν ἀγαθὸν θελῆσαι πρᾶξαι, δικαιοτάτην ἐξοίσει τὴν κατ' αὐτοῦ ψῆφον, σκότῳ παραδοὺς αὐτὸν ἐξωτάτῳ, ὡς οὐ μόνον ἀργὸν καὶ πονηρὸν, ἀλλὰ καὶ ἀχρεῖον καὶ ἀπόβλητον δοῦλον. Δόξει μὲν οὖν ἀπεριέργως ὅσον ἐπὶ τῇ ἀκολουθίᾳ περὶ τοῦ μηδὲν ἐργασαμένου, ἀλλὰ ἀποκρύψαντος τὸ τάλαντον, τοῦτ' εἰρῆσθαι· ἐπεὶ δὲ τὸ εἰς ἡμᾶς ἧκον (20) Ἑβραϊκοῖς χαρακτῆρσιν Εὐαγγέλιον τὴν ἀπειλὴν οὐ κατὰ τοῦ ἀποκρύψαντος ἐπῆγεν, ἀλλὰ κατὰ τοῦ

[87] Matth. xxv, 14.

adamabimus, in regnum introibimus: imo etiam si nosmet propter regnum cœlorum spadonabimus (18); sic enim homo præcidens ex anima sua turpem quamlibet et intemperantem passionem, etsi corporis ætate jam vir evaserit, conversus fiet tanquam puer. Sin vero nihil horum fecerimus, Servatoris sententiæ subjiciemur, cum dictione amen interminantis, quod nisi ita nos gesserimus, non patebit nobis ad regnum introitus.

XXII.

Par apud Matthæum quoque exstat parabola. Etenim homo, ut ait, peregre proficiscens, vocavit servos suos; et uni quidem dedit quinque talenta, alteri duo, tertio denique unum [87]; quia multa sunt dona, et diversæ sancti Spiritus diribitiones; unicuique autem datur prout expedit. Contingit quippe aliquando ut aliquis uno dono potiatur, duobus alter, alius denique pluribus. Sic ergo dictum est, alii quidem data fuisse quinque talenta, quia totidem sancti Spiritus dona illi attributa sunt: alii autem haud totidem, sed unum datum fuisse; qui graviorem damnationem perferet, quia cum multa non accepisset, ne forte ad operosius negotium torperet; nihilominus ne ex uno quidem fructum retulerit; quod cum iners custodiverit, neque aliis fuerit impertitus, hoc ipso spoliabitur, secundum Servatoris effatum, damnante eum judice de socordia atque ignavia, terribilesque minas et diram sententiam adversus eum ferente. Qui vero plura sancti Spiritus munera collata habuerunt, et deinde harum fructum operoso labore multiplicarunt, hi quo tempore rationum dati et accepti collatio fiet, faustum bonumque testimonium referent. Namque in paucis probatos, in præsente nimirum vita, majoribus in futuro sæculo et cœlestibus præmiis dignabitur Dominus. At vero nequam servum et pigrum, incusata ejus improbitate et ignavia, congrua pœna afficiet; socordem eum appellans, quia officium non præstiterit; nequam autem, quia domino suo dicere ausus fuerit, Austerus es homo, et reliqua. Igitur eo coarguto quod repugnantia loqueretur, et ex ore ejus damnans, quia cum eum austerum et inexorabilem judicem esse dixisset, nihilominus tam fuerit negligens ut nihil agere boni voluerit, justissimam feret in eum sententiam, tenebris exterioribus eum tradens, non modo ut socordem et nequam, verum etiam ut inutilem domoque pellendum famulum. Videbitur ergo apparenter, haud satis accurate quod attinet ad sensuum sequelam, hoc de illo fuisse dictum qui nihil operans talentum abscondit. Certe quod Hebraicis

(18) Utor hoc verbo, quod est in fragmentis antiquissimis veteris Italæ Matth. xix, 12, a me editis cum sancti Augustini genuino *Speculo*; idque vocabulum in meo quoque glossario *Spicil.* t. ix, jure scripsi: *Sunt spadones*, etc., *qui se ipsos spadonaverunt propter regnum*. Quo pio sensu, et quidem huc respiciens, etiam Tertullianus *De cult. fem.* ix, dixit, *se spadonatui assignant propter regnum Dei*.

(19) Hoc quoque ingens fragmentum usque ad verba extrema παραδώσει δίκῃ, gerit titulum in codice A. 254. b. *Εὐσεβίου β.* (cum siglis supra β.) *Θεοφανείας*: *Eusebii, libro quarto Theophaniæ*.

(20) Etiam in Syriaca *Theophania* lib. iv, 12, laudat Eusebius Evangelii exemplar Hebraicis (id est Syriacis) litteris scriptum. Jam vero cum in Vat. bibliotheca codex exstet Syriacus sub numero XIX, priscus adeo ut Eusebii ætatem exæquare posse

litteris conscriptum Evangelium ad nos devenit, A minas illas haud contra talenti occultatorem, sed contra luxuriose viventem intendit. Tres enim ibi repræsentantur servi; alius domini substantiam devorans cum meretricibus et saltricibus; alter opere multiplicans; tertius talentum occultans. Deinde ait unum quidem benevole exceptum, alterum reprehensum tantummodo, tertium in vincula conjectum. Ambigo, an forte apud Matthæum post absolutum contra ignavum servum sermonem, quæ sequitur sententia, haud in hunc, sed per epanalepsin dicta fuerit adversus comedentem et bibentem cum ebriosis.

Hæc igitur ita apud Matthæum dicta fuerunt in monte Olearum, ubi Servator cum discipulis consistens de mundi consummatione disserebat. B Prædictam autem parabolam solus Lucas commemorat tanquam dictam a Servatore quo tempore apud Hierichuntem degebat [84]. Quare nec eamdem hanc cum illa esse putandum est, quoniam quæ in ambabus leguntur, haud similia sunt. Hic enim decem dicuntur servi, illic haud pari numero. Hic singuli singulas minas accipiunt, illic alius quinque talenta, alter duo, tertius unum accipit. Hic qui decuplavit minam, audit: Euge, serve bone et fidelis, quia in minimo fuisti fidelis, esto potestatem habens super decem urbes. Qui autem ex una fecit quinque, similiter audit: Tu quoque supra quinque urbes esto. In talentorum vero parabola dicebatur: euge, serve bone; in paucis fuisti fidelis, super multa te constituam; intra in gaudium domini tui. C

Age vero parabolæ explanationem ad compendium conferentes, ita dicimus. Arbitrabantur nonnulli, primo Servatoris nostri adventu regnum ejus fore, idque tunc incepturum existimabant statim ac Hierosolyma ascendisset. Adeo illos admiratione perculerant patrata ab ipso miracula. Adversus hanc opinionem Servator docet, haud ante a Patre se regnum accepturum, quam peregre ab hominibus ad Patrem abierit. Id vero hac parabola affirmavit dicens: *Homo quidam nobilis abiit in regionem longinquam, ut acciperet sibi regnum, et rediret;* nobilem quidem semet appellans propter carnalem D nativitatem quam ex Abrahamo, Isaaco, Jacobo, Davide, atque horum posteris sortitus erat. Quare et hominem se nominavit. Dum vero ait profectum in regionem longinquam, suum in cœlum de terra reditum significavit. Addens denique, se accepto regno reversurum, secundam suam theophaniam, gloriosam atque regalem, denotavit. Porro prædictæ tempore peregrinationis servos illius dicit acceptas minas diverso successu fuisse negotiatos: cives vero ejusdem ipsi infensos, missa post eum lega-

A ἀσώτως ἐζηκότος. Τρεῖς γὰρ δούλους περιεῖχε, τὸν μὲν καταφαγόντα τὴν ὕπαρξιν τοῦ δεσπότου μετὰ πορνῶν καὶ αὐλητρίδων, τὸν δὲ πολλαπλασιάσαντα τὴν ἐργασίαν, τὸν δὲ καταχρύψαντα τὸ τάλαντον· εἶτα τὸν μὲν ἀποδεχθῆναι, τὸν δὲ μεμφθῆναι μόνον, τὸν δὲ συγκλεισθῆναι δεσμωτηρίῳ. Ἐφίστημι, μήποτε, κατὰ τὸν Ματθαῖον, μετὰ τὴν συμπλήρωσιν τοῦ λόγου τὴν κατὰ τοῦ μηδὲν ἐργασαμένου ἡ ἑξῆς ἐπιλεγομένη ἀπειλὴ οὐ περὶ αὐτοῦ, ἀλλὰ περὶ τοῦ προτέρου κατ' ἐπανάληψιν λέλεκται τοῦ ἐσθίοντος καὶ πίνοντος μετὰ τῶν μεθυόντων.

Ταῦτα μὲν οὖν οὕτως εἴρηται παρὰ τοῦ Ματθαίου ἐπὶ τοῦ ὄρους τῶν Ἐλαιῶν, τοῦ Σωτῆρος τοῖς B αὐτοῦ μαθηταῖς συνόντος καὶ τὰ περὶ τῆς συντελείας προδιαστελλομένου· τὴν δὲ προκειμένην παραβολὴν μόνος Λουκᾶς ἀπεμνημόνευσεν, ὡς τοῦ Σωτῆρος εἰρηκότος αὐτὴν καθ' ὃν χρόνον ἐν Ἱεριχοῖ τὰς διατριβὰς ἐποιεῖτο. Διόπερ οὐδὲ τὴν αὐτὴν ἐκείνῃ ταύτην εἶναι ὑποληπτέον, ἐπεὶ μηδὲ τὰ ἐν αὐτοῖς φερόμενα ὅμοια τυγχάνει. Ἐνταῦθα μὲν γὰρ δέκα λέγονται δοῦλοι, ἐκεῖ δὲ οὐ τοσοῦτοι· καὶ ἐνταῦθα ὁ καθεὶς ἀνὰ μίαν μνᾶν λαμβάνει, ἐκεῖ δὲ ὁ μέν τις πέντε τάλαντα, ὁ δὲ δύο, ὁ δὲ ἕν. Καὶ ἐνταῦθα ὁ μέν τις δεκαπλασιάσας τὴν μνᾶν ἀκούει, *Εὖ, δοῦλε ἀγαθὲ καὶ πιστέ, ὅτι ἐν ἐλαχίστῳ πιστὸς ἐγένου, ἴσθι ἐξουσίαν ἔχων ἐπάνω δέκα πόλεων*· ὁ δὲ τὴν μίαν πέντε ποιήσας ἀκούει, *Καὶ σὺ γίνου ἐπάνω πέντε πόλεων*. C Ἐν δὲ τῇ τῶν ταλάντων παραβολῇ ἐλέγετο, *Εὖ, δοῦλε ἀγαθὲ, ἐπὶ ὀλίγα ἧς πιστὸς, ἐπὶ πολλῶν σε καταστήσω· εἴσελθε εἰς τὴν χαρὰν τοῦ Κυρίου σου.*

Τήν γε μὴν εἰς τὴν παραβολὴν ἑρμηνείαν ἐπιτεμνόμενοί φαμεν· Ὑπέλαβόν τινες κατὰ τὴν πρώτην τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρουσίαν τὴν βασιλείαν αὐτοῦ γενήσεσθαι· καὶ τοῦτο ἐνόμιζον ἔσεσθαι παραχρῆμα τότε ἐπειδὰν ἐπιβῇ τοῖς Ἱεροσολύμοις· οὕτως ἐξέπληττον αὐτοὺς αἱ θεοσημεῖαι ὑπ' αὐτοῦ συντελούμεναι. Πρὸς δὴ οὖν ταύτην τὴν ὑπόνοιαν ὁ Σωτὴρ διδάσκει, μὴ πρότερον αὐτὸν παρὰ τοῦ Πατρὸς τὴν βασιλείαν ἀπολήψεσθαι, ἢ τὴν ἀποδημίαν τὴν ἐξ ἀνθρώπων πρὸς τὸν Πατέρα στείλασθαι. Τοῦτο δὲ διὰ τῆς παραβολῆς παρίστη, λέγων· *Ἄνθρωπός* D *τις εὐγενὴς ἐπορεύθη εἰς χώραν μακρὰν, λαβεῖν ἑαυτῷ βασιλείαν καὶ ὑποστρέψαι*· εὐγενῆ μὲν ἑαυτὸν καλῶν διὰ τὴν κατὰ σάρκα γένεσιν ἐξ Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ, ἔκ τε Δαβὶδ καὶ τῶν τούτου διαδόχων γεγενημένην· διὸ καὶ ἄνθρωπον ἑαυτὸν ὠνόμαζε. Λέγων δὲ, *Ἐπορεύθη εἰς χώραν μακρὰν*, τὴν ἀπὸ γῆς εἰς οὐρανὸν ἄνοδον ἑαυτοῦ ἐσήμανεν. Ἐπιφέρων δὲ τὸ, *λαβεῖν ἑαυτοῦ βασιλείαν καὶ ὑποστρέψαι*, τὴν δευτέραν αὐτοῦ θεοφάνειαν, τὴν ἔνδοξον καὶ βασιλικὴν, παρίστη. Ἀλλὰ γὰρ κατὰ τὴν λεχθεῖσαν ἀποδημίαν τοὺς μὲν αὐτοῦ δούλους

[84] Luc. xix, 12.

videatur; isque lingua Palæstina contineat ss. Evangelia, cupide consului num ibi hæc parabola ita legeretur, ut modo ait Eusebius; sed contrarium comperi; ita ut de alio exemplari loquatur Eusebius necesse sit.

μνᾶς φησιν εἰληφέναι καὶ εἰργάσθαι διαφόρως· ἐχθροὺς δέ τινας πολίτας αὐτοῦ μισεῖν αὐτὸν, καὶ διὰ πρεσβείας παραιτεῖσθαι αὐτοῦ τὴν βασιλείαν. Τοὺς μὲν οὖν αὐτοῦ δούλους πάντας ἐδήλου τοὺς εἰς αὐτὸν πεπιστευκότας· τὴν δὲ μνᾶν τὴν πᾶσιν ἐξ ἴσου δεδομένην τὴν γνῶσιν τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας· τὴν δὲ ἐργασίαν τὴν ἑκάστῳ πρὸς τῇ γνώσει κατορθουμένην ἐν ἀγαθαῖς πράξεσι καρποφορίαν· πολίτας δὲ ἑαυτοῦ μισοῦντας αὐτὸν τοὺς ἐκ περιτομῆς, ὧν τὴν πολιτείαν ὑπομείνας, καὶ ὑπὸ τὸν αὐτὸν γεγονὼς νόμον, εἰκότως πολίτην ἑαυτὸν αὐτῶν ἀνηγόρευσεν· οἱ δὲ μισοῦντες αὐτὸν καὶ τοῦ μίσους ἔργα ἐνδειξάμενοι διὰ τῆς κατ' αὐτοῦ ἐπιβουλῆς οὐκ ἠρκέσθησαν αὐτῇ, ἀλλὰ καὶ μετὰ τὴν ἐξ ἀνθρώπων ἀποδημίαν αὐτοῦ, ταῖς κατ' αὐτοῦ ἀραῖς καὶ ταῖς πρὸς τὸν Θεὸν εὐχαῖς ἀθετοῦντες αὐτὸν, καὶ τὴν αὐτοῦ βασιλείαν παραιτούμενοι, καὶ ἀπευχόμενοι τοῦτο γενέσθαι. Ὁ δὲ, καὶ μὴ βουλομένων αὐτῶν, παραλήψεται τὴν βασιλείαν· ἐπανελθών γε μὴν κατὰ τὴν δευτέραν αὐτοῦ Θεοφάνειαν, τῶν μὲν ἀξίων καὶ αὐτοῦ δούλων βασιλεύσει. Καὶ τούτων αὐτῶν πρότερον τὴν διάκρισιν ποιήσει, τοὺς μὲν ἀποδεξόμενος καὶ βασιλικαῖς τιμήσων δωρεαῖς, ἐφ' οἷς διεπράξαντο κατορθώμασιν· ἡγουμένους γὰρ πόλεων καὶ ἄρχοντας αὐτοὺς ἑτέρων καταστήσει· τοὺς δὲ ἐπ' ἀργίᾳ μεμψάμενος, καὶ ἧς ἐδόκουν πρότερον μετεσχηκέναι μοίρας στερήσει· τοὺς δὲ ὠνομασμένους αὐτοῦ πολίτας τοὺς πάλαι ὄντας ἐχθροὺς, καὶ τὰ ἐχθρῶν ἔργα εἰς αὐτὸν ἐνδειξαμένους, καὶ μετὰ ταῦτα ὀπίσω αὐτοῦ πρεσβείαν ἀπεσταλκότας καὶ παραιτησαμένους αὐτὸν, δι' ὧν εἰώθεισαν κατ' αὐτοῦ ποιεῖσθαι ἀρῶν (21), εἰς μέσον ἀχθῆναι κελεύσει πρὸ τοῦ βασιλικοῦ τῆς δόξης αὐτοῦ θρόνου, κἄπειτα δικαιοσύνῃ (22) κριτηρίῳ χρώμενος, τῇ προσηκούσῃ αὐτοὺς παραδώσει δίκῃ.

tione, dominatum ejus detrectasse. Servorum quidem nomine, cunctos denotat ipsi credentes : mina omnibus æque data, notitiam regni cœlorum : negotiatione, fructum a singulis, post illam notitiam, per sua bona opera collatum. Cives ejus osores, circumcisum populum, cujus cum conversationem pertulerit, et legibus obtemperaverit, recte sese civem illius appellavit. Osores vero ejus, et odii opera exhibentes, insidias ei struendo, haud his contenti fuerunt; verum etiam post ejus ex hominibus excessum maledictis eum incessunt, et suis etiam ad Deum precibus detestantur, regnumque detrectant, et ne hoc ullo tempore eveniat deprecantur. Verumtamen his etiam invitis regnum ipse accipiet. Revertens per suam alteram theophaniam, dignis quidem, servisque se dignis dominabitur. Hos tamen in certas classes distribuet; alios nempe regalibus honorans muneribus propter ipsorum facta præclara; nam præsides urbium, et populorum principes constituet. Alios autem ob ignaviam reprehensos, iis etiam bonorum partibus, quibus antea utebantur, spoliabit. Illos denique cives ejus appellatos, inimicos veteres, et huic appellationi congrua facta executos, et legatione quoque missa ipsum detestatos, per eas nempe quas recitare solent contra eumdem diras, in medium adduci jubebit ante regalem gloriæ suæ thronum; moxque justo judicio exercito, conveniente supplicio afficiet.

DE GRÆCIS THEOPHANIÆ FRAGMENTIS GENERALIS ADNOTATIO.

Hactenus Eusebianæ Theophaniæ fragmenta, vel potius partes, ex tribus codicibus Vatt. A. E. L. edidimus. Et quidem eadem Theophania, in aliis quoque duobus recitatur Vatt. codicibus B. et F., qui tamen nonnisi exemplares sunt, et quidem imperfecti, ex codicibus A. et E. derivati. Itaque neutrius illorum nobis fuit necessarius usus. Jam vero quæcunque a nobis in superioribus foliis edita fuerunt, ea vel Theophaniæ titulo nominatim in codicibus denotabantur, vel cum Syriaca seu Anglica operis interpretatione congruebant, vel in prædictis codicibus adeo connexa erant cum partibus titulum Theophaniæ præ se ferentibus, ut ab iis avelli nequirent, etiamsi aliquando nonnisi nudum Eusebii nomen gererent. De quibus omnibus lectores nostros singulis in locis admonuimus : nihil enim nobis majori curæ fuit, quam ut fideles accuratique videremur. Utique et aliæ partes erant, quibus Eusebii (non tamen Theophaniæ) nomen erat inscriptum, quæque alicubi cum dicto opere partim consentiebant : quia tamen nimis liberum audaxque visum foret, eas cum certioribus Theophaniæ partibus copulare, id consilium merito omisimus. Itaque hæ partes in commentario Eusebii ad Lucam supra dicto apparent ; quibus identidem et pro re nata quidquid erat observandum subscripsimus.

Nunc magna quæstio exoritur, quam nos vix attingere audemus, ne rem quodammodo nostram (quod est præjudicium in re litteraria noxium et odiosum) defendere videamur; quid videlicet de Syriaca Theophania cum Græcis partibus comparata judicandum sit ; utrum videlicet ea plena sit, an compendio aliquo vel omissionibus imminuta fuerit ; quandoquidem Græca ejus, id est originalia, fragmenta in codicibus Vaticanis satis interdum differunt, quodque pluris interest, haud raro sunt prolixiora, interdum denique in tota Theophania Syriaca non apparent. Equidem testor publice, nihil me præter veritatem optare aut velle, nulloque studio teneri huic potius patrocinandi opinioni, quam alteram refellendi, patentemque aream libenter relinquere, in qua se quilibet pro suo libito exerceat aut decertet. Illa tamen me non mediocriter movet similitudo, quod Syriaca trium epistolarum Ignatii translatio, in iisdem Nitriensibus exemplaribus nunc detecta, et a doctissimo Furetono edita, adeo brevior comperta est, ut capitula undecim omissa sparsim fuerint (prout ex Gallicis ephemeridibus disco (a), etenim Anglicana editione careo) quæ in Græco jam diu edito textu leguntur. Præterquam quod tam in epistolis Ignatianis quam in fragmentis Eusebianis aliæ quoque fiunt minoris momenti varietates, modo aliquid interjaciendo, modo immutando, modo denique transferendo. Equidem ad

(21) Videtur Eusebius innuere diras quas Judæi in synagogis suis adversus Christum dicere solent.
(22) Ita cod.
(a) *Auxiliaire catholique*, t. II, p. 234 ; t. III, p. 81, 220, 272 ; t. IV, p. 244, 302.

Eusebium quod attinet, non ignoro paulo liberiorem Græcarum catenarum methodum, qua excerpti textus aliquando tantisper variari solent : quisquis tamen Græca nostra cum Syriacis conferet, ægre ut puto sibi persuadebit, fieri posse ut tot tamque grandia additamenta aliunde quam ab originali opere, desumpta sint. Cur enim catenarum Vaticanarum auctores Nicetas atque Macarius, cur alius anonymus, primo quidem titulum Theophaniæ toties, et quidem sine ulla causa, finxissent, deinde tam longa segmenta huic potius quam alii titulo supposuissent ? Profecto fuit facillimum, Eusebii tantum nomen (quod aliquoties fit) Theophaniæ quoque fragmentis inscribere, sive alicujus amanuensis socordia sive voluntate ; verum enimvero Eusebiano alicui diversi argumenti scripto titulum Theophaniæ tam sæpe a Niceta Macarioque fuisse appictum, valde est incredibile. Quæ si ita se habent, sequitur ut Syrus Eusebii interpres, brevitati studens, partes aliquot operis subtraxisse videatur.

Atque ut ad exemplum epistolarum Ignatii revertar, dicet aliquis, apprimeque in suis perdoctis vindiciis cl. Curetonus, Græcum potius Ignatianarum epistolarum contextum interpolatum auctumque fuisse ; quod idem fortasse de Græcis quoque Eusebianis dicendum alicui videbitur. Ignatianam ego quæstionem aggredi prorsus nolo, quæ nec propositi mei est, et a summis criticis jamdiu fuit ventilata. Cæteroquin ostendendæ epistolarum illarum varietati ego quidem symbolam contuli, fragmento edito epistolæ ad Tarsenses, quod Anastasius presbyter a me vulgatus servavit (Script. vet. *t. VII, p.* 22.), *quodque hoc loco non piget repetere, quandoquidem in Ignatii edita hactenus ad Tarsenses epistola non occurrit.* Ἰγνατίου τοῦ θεοφόρου καὶ μάρτυρος ἐκ τῆς πρὸς τοὺς ἐν Ταρσῷ. Εἰ γὰρ ᾔδεις ὅτι Θεοῦ Υἱὸς ἦν, ἐγίνωσκες ὅτι τεσσαράκοντα ἡμέρας ἀνενδεὲς ποιήσας τὸ φθαρτὸν σῶμα, καὶ εἰς τὸ διηνεκὲς ἠδύνατο τοῦτο ποιῆσαι· διὰ τί οὖν πεινᾷ; ἵνα δείξῃ ὅτι ἀληθῶς ἀνέλαβε σῶμα ὁμοιοπαθὲς ἀνθρώποις· διὰ μὲν γὰρ τοῦ πρώτου ἔδειξεν ὅτι Θεὸς, διὰ δὲ τοῦ δευτέρου ὅτι καὶ ἄνθρωπος. *« Ignatii theophori ac martyris, ex epistola ad Tarsenses. Si enim ipsum Dei Filium fuisse scires, utique etiam cognosceres, eum qui corruptibile corpus suum, quadraginta dierum spatio, cibo non indigum effecerat, potuisse etiam in perpetuum tale præstare. Cur ergo esurit ? Nempe ut ostendat se vere corpus assumpsisse, æque ac cæteros homines passibile. Priore ergo modo Deum, altero etiam hominem se esse demonstravit. » Cæteroquin illa magis sententia mihi arridet, quæ Ignatium imminutum potius a Syris aliarumque gentium hominibus statuit, quam a Græcis Latinisque hominibus auctum : ægerrime enim ferrem tot nobis eripi sacræ et dogmaticæ doctrinæ capita, quot in Nitriensi Syrorum exemplari desunt : præsertim quia partes ab his omissæ, apud perantiquos auctores laudantur.*

Jam ut Theophaniam fortasse decurtatam a Syro interprete vehementer suspicer, ante omnia me cogunt partes Græcæ complures, quæ, prout in singulis locis dixi, partim titulum Theophaniæ gerunt, partim cum illis continuantur. Deinde cum reputo vix fieri potuisse ut Eusebius nullam hoc in opere prophetiam paulo disertius exponeret, ideo partem illam Danielici vaticinii ablegare non potui, præsertim Theophaniæ titulo Eusebiique nomine in codice ornatam. De cæteris additamentis accurate in singulis prope paginis ac fideliter dixi. Age vero Vaticana Theophaniæ fragmenta ex tertio quartoque libro præcipue sumuntur ; pauca ex quinto ; ex primo denique unum, quod Græce catena Patrum in Epist. ad Hebr. IV, *12, mihi suppeditavit. Jam causa cur ex tertio potissimum quartoque libro fragmenta Græca supersint, illa est, quod duobus his libris Eusebius publicam Christi Domini vitam, prædicationem scilicet, miracula ac mortem, concluserat ; catenarum autem auctoribus hæc apprime idonea materia erat, qui ad evangelicam historiam commentarios subnectebant. Porro qui tertium quartumque librum in Syriaca vel Anglica translatione leget, is facile agnoscet totam Eusebii narrationem nullo fere ordine fieri, sumptis modo ex hoc modo ex illo evangelista argumentis, nullo inter se vinculo nexis : quartum vero præcipue librum tam libero marte scribi, ut quidvis addi aut demi aut interponi possit, quin orationis cursus abrumpi aut intercipi videatur. Ipse Eusebius in tertii libri calce ait, multo esse plura quæ de Jesu tractari poterant, a se tamen pauca eligi, quæ volumine quarto complexurus sit, quod cæteris prolixius fore promittit : quo ex dicto intelligimus, libri ejus dilatandi aut contrahendi liberam valde fuisse facultatem : quam rem haud nos equidem considerandam lectoribus proponeremus, nisi Græca nunc deprehensa fragmenta suspicionem nostram conjecturamve firmarent.*

Porro fragmentorum nostrorum duplex quodammodo classis est ; prior, undecim fragmenta continens, cum Syro ad litteram plerumque congruit, iis locis exceptis qui longius excurrunt. Altera classis, parem numerum fragmentorum habens, Theophaniæ æque titulum in codicibus nostris ostentat ; et tamen partim rarius cum Syriaco textu conspirat, partim nova ac inaudita omnino est. Atque hæc causa fuit, cur hæc nos posteriora propemodum secreverimus ; nam si temporis operisque ordinem sequi libuisset, cum superioribus miscenda erant ; quod in hac saltem prima editione noluimus, ut totius rei status evidentius constaret. Dicetne aliquis cum vulgari proverbio, Facile esse inventis seu factis addere ? Equidem in re de qua agimus, adagium nego. Namque et in Ignatianis epistolis, et in Eusebii Theophania longe facilius fuit omittere, quam adjicere : siquidem qui omittit id unum fere cavet, ne orationis seriem incautius abrumpat : qui autem addit, et excogitare nova debet et apte digerere cum styli aliqua imitatione rerumque similitudine. Profecto pauca, si minus nulla, cernimus priscorum opera quæ deinceps ab aliis aucta fuerint ; breviata vero quamplurima. Namque ut omittam quæ jamdiu editis in libris prostant ; ecce in hoc volumine habemus Evangelicas Eusebii Quæstiones ad Stephanum et ad Marinum ab anonymo nescio quo breviatas. Valerii Maximi duo ego compendia in lucem extuli Paradisi ac Nepotiani. In Vaticanis item codicibus compendia vidi historiarum Josephi et Orosii. Chrysostomum æque contractum in mss. cognovi, compendia insuper commentariorum Hieronymi ad Isaiam a Damiano quodam Daniele Remigio, ad Paulum a Claudio Taurianensi. In Vaticanis juris civilis reliquiis leges aliquot edidi integras, quæ postea in Theodosiano codice sunt imminutæ, in Justinianeo denique ad minimam brevitatem redactæ. Denique etiam Augustini librorum De musica *epitomem edidi in pervetusto codice conservatam. Sed hæc hactenus, ne legentium otio videar abuti. Quæ omnia non ideo dixi, quia Syriacæ Theophaniæ, quod est opus pretiosissimum, laudem minuere ullo modo velim, vel dubitationem hanc certo dissolvere, aut fragmentis Græcis plus æquo favere ; sed causam potius* κριτικωτάτοις *viris, ac præsertim doctissimo ac laudatissimo Leo præbere studeo, ut controversiam, si ei videbitur, pro sua sapientia ventilet, judicium exerceat, lancem prout veritas postulabit inclinet. Nihil enim ego magis opto quam ad rectam ejus sententiam accedere.*

MONITUM IN SUBSEQUENS OPUSCULUM.

(Mai, *Bibl. Patr.* IV, 208.)

—

In Constantini Magni Vita, *quam scripsit, Eusebius narrat lib.* IV, *cap.* 34, *compositum a se fuisse de sanctissima solemnitate paschali ejusque ratione declarativum tractatum, quem prædicto Constantino nuncupavit :* Περὶ τῆς ἁγιωτάτης τοῦ Πάσχα ἑορτῆς προσφωνησάντων ἡμῶν αὐτῷ μυστικὴν ἀνακάλυψιν τοῦ τῆς ἑορτῆς λόγου. *Sequente autem capitulo idem Eusebius recitat Constantini ad se litteras, quibus acceptum librum ac lectum valde commendat, et aliorum quoque multorum notitiæ et usui regali suo jussu traditum nuntiat. En autem ipsa Christianissimi Augusti verba :* Τὸ μὲν ἐγχείρημα μέγιστον, καὶ πάσης λόγων δυνάμεως κρεῖττον, Χριστοῦ μυστήρια κατ' ἀξίαν εἰπεῖν, τήν τε τοῦ Πάσχα ἀντιλογίαν τε καὶ γένεσιν, λυσιτελῆ τε καὶ ἐπίπονον τελεσιουργίαν, ἑρμηνεῦσαι τὸν προσήκοντα τρόπον· τὸ γὰρ θεῖον ἀνθρώποις ἀδύνατον κατ' ἀξίαν φράσαι, καὶ τοῖς νοῆσαι δυνατοῖς. Πλὴν ὅμως ὑπερθαυμάσας σε τῆς φιλομαθείας τε καὶ φιλοτιμίας, αὐτός τε τὸ βιβλίον ἀσμένως, καὶ τοῖς πλείοσιν οἵ γε τῇ περὶ τὸ θεῖον λατρείᾳ γνησίως προσέχουσι, καθὰ ἐβουλήθης, ἐκδοθῆναι προσέταξα. Συνορῶν τοίνυν μεθ' ὅσης θυμηδίας τὰ τοιαῦτα παρὰ τῆς σῆς ἀγχινοίας δῶρα λαμβάνομεν, κ. τ. λ. « *Maximum sane negotium est, et quod omnem dicendi vim superat, Christi mysteria pro dignitate edisserere, et controversiam de paschate, festique hujus originem, nec non ejusdem utilem simul ac laboriosam celebrationem decenter exponere. Nam res divinas ne ipsi quidem enarrare sufficiunt, qui eas cogitatione assequi valent. Verumtamen eximiam tuam doctrinam studiique contentionem summopere admiratus, et ipse librum legi, utque in multorum, qui divinæ religionis observantiam sincere profitentur, manus perveniret, quemadmodum volueras mandavi. Cum igitur intelligas quanta cum voluptate hujusmodi munera a solertia tua suscipimus,* » *etc. Pergit mox imperator dicere, eumdem librum in Latinam quoque linguam ex Græca fuisse translatum, quod auctoris justo merito ac famæ tribuit.*

Jam vero hoc adeo laudatum opusculum, quod propter ventilatam in Nicæna synodo controversiam paschalem Eusebius scripserat, jam diu tum Græce tum Latine perierat; nisi Nicetas Serrarum episcopus in sua magna ad Lucam ms. catena partem ejus insignem atque prolixam conservavisset; quam ego Græce, prout in Vaticano codice comperi, ante hos annos edidi; nunc autem Latina quoque interpretatione donandam judicavi. Et gaudeo, quod in hoc scripto, præter reliquam eruditionem, insigne quoque testimonium dat Eusebius SS. Eucharistiæ sacramento. Utique Balthasar Corderius, vir doctus quem honoris causa nomino, in sua quam typis tradidit Patrum ad Lucam catena (quæ diversa a nostra Nicetiana est) p. 544-545, *hoc Eusebii excerptum a se factum Latinum protulisse videtur; sed primo haud integrum, quia totæ apud eum desunt sectiones sexta et octava, necnon propemodum totæ decima et undecima, præter alias sparsim mutilas perturbatasque periochas : tum Corderii interpretatio ejusmodi est, quam si ego singillatim expenderem et castigarem, morosus sane et odiosus judex viderer. Sic enim interdum is loquitur, ut quid fere in Græco suo manuscripto legerit, non facile agnoscas. Sed quod pluris interest, Græcus, id est originalis, Eusebii textus ante librum nostrum totus erat ineditus.*

ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΚΑΙΣΑΡΕΙΑΣ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΤΟΥ ΠΑΣΧΑ ΕΟΡΤΗΣ.

—

EUSEBII CÆSARIENSIS DE SOLEMNITATE PASCHALI.

—

α'. Τάχα οὐκ ἄκαιρον ἂν εἴη καὶ αὖθις περὶ τοῦ Πάσχα διαλαβεῖν, ἄνωθεν Ἑβραίων παισὶν εἰκονικῶς παραδεδομένου. Ὁπηνίκα γοῦν Ἑβραῖοι, σκιὰς μελλόντων ἐπιτελοῦντες, πρῶτοι τὴν τοῦ φασὲκ ἑορτὴν ἐτέλουν, θρέμμα μὲν αὐτοῖς ἐξ ἀγέλης ἐλαμβάνετο· τοῦτο δὲ ἦν ἀμνὸς ἢ πρόβατον (23)· εἶτ' αὐτοὶ τοῦτο δι' ἑαυτῶν ἔθυον· κἄπειτα τῷ μὲν αἵματι πρῶτον ὑπέρθυρα καὶ φλιὰς ἕκαστος τῶν ἰδίων κατέχριον οἴκων· ταύτῃ πῃ εἰς ἀνατροπὴν ὀλοθρευτοῦ αἱμάσσοντες οὐδοὺς καὶ μέλαθρα. Σαρξὶ δὲ τοῦ προβάτου τροφῇ χρώμενοι, καὶ τὰς ὀσφῦς ζώνῃ περιδεδεμένοι,

A 1. Non erit fortasse intempestivum nunc etiam de Paschate sermonem instituere, prout is olim ritus Hebræis, figuræ causa, traditus fuit [59]. Quando itaque Hebræi res futuras adumbrantes, primi sollemnitatem phasec celebrarunt, pecudem sibi de grege sumpserunt : erat autem agnus vel ovis. Hanc victimam manu propria occiderunt. Exin ejus cruore superliminaria primum postesque suæ quisque domus inunxerunt; sic videlicet, ob exterminatorem arcendum, limen trabemque supernam cruentantes. Deinde victimæ carnibus vescentes,

[59] Exod. XII, 3.

(23) Posthinc, nec non alibi, omittuntur partes aut corrumpuntur in catena Latina Balthasaris Corderii ad Lucam.

sona lumbos præcincti, panibus azymis degustatis, intybis etiam appositis, de loco in locum, id est de Ægyptiorum regione in desertum, transierant. Hæc illi agere in mandatis habuerunt, cum cæde ovis esuque. Quamobrem illa ex Ægypto digressio, nomen fecit apud Hebræos festo transitus. Cæterum hæc in figura illis contingebant; nostri autem gratia scripta fuerunt [60]. Atque ita Paulus interpretatur, dum symbolorum veterum veritatem his verbis aperit : nam *Pascha nostrum immolatus est Christus* [61]. Causam vero hujus immolandi Baptista sic exhibet dicens : *Ecce Agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi* [62]. Reapse victima, malorum omnium remedium, neci traditum fuit Servatoris corpus, quod instar expiationis, totius mundi peccatum abstulit. Propterea Isaias clare exclamavit : *Hic peccata nostra fert, et pro nobis patitur* [63].

2. Hujus ergo victimæ, id est Servatoris qui proprio sanguine humanum genus salvavit, intellectualibus pasti carnibus, videlicet dogmatibus atque doctrinis cœlorum regnum nuntiantibus, deliciis merito divinis deliciamur. Sed et fide erga sanguinem ejus, quem pro nostra salute lytrum obtulit, animæ domos, id est corpora, obsignantes, omne genus insidiantium dæmonum a nobis submovemus, transitusque solemnitatem celebrantes, transire ad divina studemus, veluti olim illi in desertum ex Ægypto commigrarunt. Ita nos quoque invium quoddam desertumque a multis iter facimus, vetus irreligiosi erroris fermentum anima expellentes, veraque intyba amaro et insuavi victu simul apponentes. Tempus quoque solemnitatis opportunum est, haud in medium hiemem incurrens, quæ tristis est; neque vicissim in mediam æstatem, quo tempore fervens solstitium, versantium in agris venustatem deterit; nimis item prolixæ sunt horæ, haud æquis partibus divisæ. Sed neque autumnale æquinoctium jucundum aspectum præ se fert, viduato agro, et suis fructibus tanquam filiis spoliato. Superest ex his anni temporibus lætum ver, quod totius anni, ceu corporis caput est, cum sol primam stadii sui partem decurrit, luna autem pariter pleno orbis sui lumine noctis cursum in lucidum transformat diem. Ver, inquam, hiemalium tonitruorum terriculamenta discutit, longa (noctium) interstitia tollit, aquarum exundationes cohibet. Jamque nova splendente serenitate, tranquilla fiunt navigantibus maria, sudusque aer terra iter facientibus. Regiones interim in agris gravidantur seminibus, et fructibus tumentes arbores, Dei donis exornatæ, agricolis laborum mercedem in benedictione præbent.

τροφῆς τε ἀζύμων ἄρτων μετίσχοντες, καὶ πόας πικρίδων προσφερόμενοι, τόπον ἐκ τόπου διέβαινον, τὸν ἀπὸ τῆς Αἰγυπτίων γῆς ἐπὶ τὴν ἔρημον. Ταῦτα γοῦν αὐτοῖς ὁμοῦ τῇ τοῦ προβάτου σφαγῇ τε καὶ τροφῇ πράττειν νενομοθέτητο. Ἔνθεν ἡ ἐξ Αἰγύπτου μετάβασις τὴν τῶν διαβατηρίων αὐτοῖς ἐπωνυμίαν ἐπλήρου. Ἀλλ' ἐκείνοις μὲν τυπικῶς ταῦτα συνέβαινεν, ἐγράφη δὲ δι' ἡμᾶς. Καί γε διερμηνεύει Παῦλος τῶν παλαιῶν συμβόλων διαφαίνων τὴν ἀλήθειαν δι' ὧν φησι· *Καὶ γὰρ τὸ Πάσχα ἡμῶν ἐτύθη Χριστός*. Τὸ δὲ αἴτιον τοῦ τυθῆναι αὐτὸν ὁ Βαπτιστὴς παρίστησιν εἰπών· *Ἴδε ὁ Ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου*. Καὶ γὰρ σφάγιον κακῶν ἁπάντων ἀποτρόπαιον τὸ σῶμα τὸ σωτήριον τῷ θανάτῳ παρεδίδοτο, ὃ δὴ καθαρσίου δίκην τοῦ παντὸς ἀφεῖλε κόσμου τὴν ἁμαρτίαν· κέκραγε γοῦν τηλαυγῶς Ἡσαΐας· *Οὗτος τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν φέρει καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶται.*

β'. Τούτου δὴ τοῦ σωτηρίου θύματος τοῦ τῷ ἰδίῳ αἵματι τὸ πάντων ἀνθρώπων γένος ἀνασωσαμένου ταῖς λογικαῖς σαρξὶ τρεφόμενοι, μαθήμασι δηλαδὴ καὶ λόγοις βασιλείας οὐρανῶν καταγγελτικοῖς, τὴν κατὰ Θεὸν εἰκότως τρυφῶμεν τρυφήν. Ἀλλὰ καὶ πίστει τοῦ αἵματος αὐτοῦ, ὃ δὴ λύτρον ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας ἀντιδέδωκε σωτηρίας, τοὺς ψυχῆς οἴκους τὰ σώματα κατασημαινόμενοι, πᾶν γένος δαιμόνων ἐπιβούλων ἐξ ἑαυτῶν ἀπελαύνομεν· καὶ τὴν τῶν διαβατηρίων ἑορτὴν ἐπιτελοῦντες, διαβαίνειν μελετῶμεν ἐπὶ τὰ θεῖα, ὡς πάλαι τῆς Αἰγύπτου μεταβεβηκότες ἐπὶ τὴν ἔρημον. Ταύτῃ γοῦν καὶ ἡμεῖς ἀτριβῆ τινα καὶ ἔρημον τοῖς πολλοῖς στελλόμεθα πορείαν, παλαιὰν ζύμην ἀθέου πλάνης τῆς αὐτῆς ψυχῆς ἐξόριον ποιούμενοι, καὶ τὰς ἀληθεῖς πικρίδας διὰ τῆς πικρᾶς καὶ ἀλγεινῆς διαίτης προσφερόμενοι. Καὶ ὁ καιρὸς δὲ τῆς ἑορτῆς εὔκαιρος, οὐκ ἐν μέσῃ χειμῶνος ὥρᾳ παρηγμένος· στυγνὸς γὰρ οὗτος· ἀλλ' οὐδ' ἐν μέσῳ θέρει κατάλληλος ἦν, καθ' ὃν ἡ τροπὴ (24) φλεγμαίνουσα, τῶν κατ' ἀγροὺς σχολαζόντων περιαιρεῖται τὸ κάλλος· πλεονεκτεῖ δὲ καὶ τὰ τῶν ὡρῶν, οὐκ ἐπαμφοτερίζοντα τῇ ἰσομοιρίᾳ (25)· μετοπώρου γὰρ τροπῆς οὐκ ἐπιτερπὴς ἡ θέα, χηρευούσης μὲν τῆς χώρας, τῶν δ' οἰκείων καρπῶν ὡς ἂν τέκνων ἀπεστερημένης. Ἔαρ δὴ λείπεται τὸ φαιδρὸν, ὃ δὴ τοῦ παντὸς ἔτους κεφαλή τις οἷα σώματος ἡγεῖται, ἡλίου μὲν δὴ ἄρτι τὸ πρῶτον τμῆμα διιππεύοντος, σελήνης δ' ἐκ παραλλήλου πλησιφαεῖ τῷ φωτὶ τὸν τῆς νυκτὸς δρόμον εἰς λαμπρὰν μεθαρμοζομένης ἡμέραν. Τοῦτο λύει μὲν κτύπων χειμερίων φόβητρα (26), λύει δὲ μακρὰ διαστήματα, πλημμύρας ὑδάτων μεταβάλλει. Ἤδη δὲ νεαρᾶς ἐπιλαμπούσης αἰθρίας, γαλήνη μὲν τοῖς θαλαττεύουσι καθίστησι τὰ πελάγη, εὔδιον δὲ ἀέρα τοῖς κατὰ γῆν ὁδοιπόροις ἐνδίδωσι. Χῶραι δ' ἐν τούτῳ κατ' ἀγροὺς ἐγκύμονες σπερμάτων, καὶ καρπῶν σπαργῶντα φυτὰ τοῖς ἐκ Θεοῦ δώροις ἀγαλλόμενα, γεωργοῖς πόνων τὰς ἀμοιβὰς ἐν εὐλογίαις παρέχει.

[60] I Cor. x, 11. [61] I Cor. v, 7. [62] Joan. i, 29. [63] Isai. liii, 4.

(24) Cod. evidenter τροφή, manifesto tamen mendo pro τροπή.

(25) Loquitur priscorum more, apud quos cum tam æstate quam hieme dies duodenis horis constare deberet, hæ necessario æstate longiores, hieme breviores computabantur.

(26) Æstuosis enim in regionibus hieme etiam tonitrua audiuntur.

γ'. Οὗτος ὁ τῆς ἑορτῆς καιρὸς, Αἰγυπτίοις μὲν A ὄλεθρον τοῖς δαιμόνων φίλοις, Ἑβραίοις δὲ ἑορτάζουσι τῷ Θεῷ, κακῶν ἐλευθερίαν προὐξένει· οὗτος (26*) ἦν αὐτὸς ἐκεῖνος, ὁ δὴ καὶ ἐπὶ τῆς πρώτης τοῦ παντὸς κοσμογονίας τετηρημένος, καθ' ὃν ἡ γῆ ἐβλάστησε, καθ' ὃν οἱ φωστῆρες ἐγένοντο, καθ' ὃν οὐρανὸς καὶ γῆ παρήχθησαν καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς· κατὰ τοῦτον καὶ ὁ Σωτὴρ τοῦ σύμπαντος κόσμου τὸ τῆς οἰκείας ἑορτῆς ἐξετέλεσε μυστήριον, καὶ τὴν οἰκουμένην (27) ὁ μέγας φωστὴρ, εὐσεβείας αὐγαῖς κατελάμπρυνε καὶ δὴ γενέθλιον κόσμου ὁ καιρὸς περιέχειν ἔοικε. Κατὰ τοῦτον δὲ τὸν καιρὸν καὶ τύπος ἐτελεῖτο, τὸ παλαιὸν Πάσχα, ὃ καὶ διαβατήριον εἴρηται· ἀλλὰ καὶ προβάτου σφαγῆς σύμβολον ἔφερεν· ἀλλὰ καὶ τροφῆς ἀζύμων ἄρτων ᾐνίττετο εἰκόνα. Ταῦτα δὲ ἐπὶ τὴν σωτήριον ἑορτὴν ἅπαντα συνεπληροῦτο· τότε γὰρ πρό- B βατον αὐτὸς ἦν καθ' ὃ περιέκειτο σῶμα. Αὐτὸς καὶ ἥλιος δικαιοσύνης, ἔαρος δῆτα θείου καὶ σωτηρίου τροπῆς ἀπὸ χειρόνων ἐπὶ τὰ κρείττω τὸν τῶν ἀνθρώπων βίον διαλαβούσης. Αἰγυπτίων μὲν δαίμοσιν εἰσέτι καὶ νῦν θεήλατοι μάστιγες καταπέμπονται, λαοὶ δὲ πανταχοῦ γῆς οἰκοῦντες τὴν σφῶν ἐλευθερίαν τὴν ἐκ τῆς πολυπλανοῦς ἀθεότητος ἑορτάζουσι. Τῶν λαοπλανῶν δὲ πνευμάτων πεπαυμένων, καὶ χειμῶνος κακῶν, καινῶν καρπῶν εὐφορία διαφόροις χαρίσμασιν ἁγίου Πνεύματος τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ στεφανοῖ· καὶ ἁπλῶς πᾶν γένος ἀνθρώπων ἐπὶ τὸ ἡμέτερον μεταβέβληται· χῶραι δὲ πᾶσαι, πρὸς τοῦ γεωργοῦ Λόγου τῆς κατὰ ψυχὴν γεωργίας τυχοῦσαι, τὰ ὡραῖα τῆς ἀρετῆς ἄνθη βεβλαστήκασιν· ἀλλὰ καὶ τῶν τοῦ σκότους κακῶν ἠλευθερωμένοι, φωτὸς ἐν C ἡμέρᾳ Θεοῦ γνώσεως κατηξιώθημεν.

δ'. Τοιαῦτα τὰ καινὰ μαθήματα πάλαι μὲν διὰ συμβόλων ἐπεσκιασμένα, νεωστὶ δὲ εἰς φῶς ἀνακεκαλυμμένα. Καὶ δὴ καὶ ἡμεῖς τὸ κεφάλαιον τῆς ἑορτῆς κύκλων (28) περιόδοις καθ' ἕκαστον ἔτος ἀναζωπυροῦμεν, προέορτα μὲν προπαρασκευῆς ἕνεκα τὴν τεσσαρακονθήμερον ἄσκησιν παραλαμβάνοντες κατὰ τὸν τῶν ἁγίων ζῆλον Μωϋσέως καὶ Ἡλίου, τὴν δὲ ἑορτὴν αὐτὴν εἰς ἄληστον αἰῶνα ἀνανεούμενοι. Τὴν γοῦν πρὸς τὸν Θεὸν πορείαν στελλόμενοι, τὰς μὲν ὀσφῦς εὖ μάλα δεσμῷ σωφροσύνης περιδούμεθα, τὰ δὲ τῆς ψυχῆς βαδίσματα ἐν ἀσφαλείᾳ φυλάττοντες, ὥσπερ ἐν ὑποδήμασι δὴ τὸν δρόμον τῆς οὐρανίου κλήσεως παρασκευάζομεν· βακτηρίᾳ δὲ λόγου θείου ἐν εὐχῶν D δυνάμει πρὸς ἄμυναν ἐχθρῶν χρώμενοι, σὺν πάσῃ προθυμίᾳ διαβαίνομεν τὴν εἰς οὐρανοὺς φέρουσαν διάβασιν, σπεύδοντες ἀπὸ τῶν τῇδε ἐπὶ τὰ οὐράνια, καὶ ἀπὸ ζωῆς θνητῆς ἐπὶ τὴν ἀθάνατον· οὕτω γὰρ διαδέξεται ἡμᾶς ἐντεῦθεν τὰ διαβατήρια εὖ καὶ καλῶς διαβεβηκότας ἄλλη τις μείζων ἑορτή· Πεντηκοστὴν αὐτὴν ἐπίκλην Ἑβραίων παῖδες ὀνομάζουσιν, εἰκόνα φέρουσαν τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας. Λέγει γοῦν

[64] Deut. XVI, 9.

3. Hoc solemnitatis tempus Ægyptiis quidem, utpote dæmonum amicis, exitium; Hebræis autem Deum festo ritu celebrantibus, malorum finem attulit. Hoc idem erat anni tempus, quod in primitiva etiam universi creatione decurrebat, quo tempore terra germinavit, et luminaria exstiterunt: quo tempore cœlum, terra, et omnia quæ in eis sunt, producta fuerunt. Hoc ipso tempore universi mundi Servator solemnitatis suæ mysterium peregit; atque orbem terrarum luminare magnum veræ religionis splendoribus illustravit, mundique natale reducere visum est. Hoc tempore figura perficiebatur, vetus nimirum Pascha seu transitus: insuper etiam symbolum cæsæ ovis fiebat; denique azymi panis esus, imaginis cujusdam instar erat. Quæ omnia in Servatoris solemnitate completa sunt. Namque illa ovis, ipse erat, quatenus corpus circumpositum habebat. Ipse etiam sol justitiæ, cum jam ver divinæ salutarisque conversionis a deterioribus in meliora, hominum moribus supervenit. Ægyptiorum utique dæmonibus nunc etiam plagæ imponuntur, populi ubique terrarum incolentes libertatem suam a multiformi irreligiositatis errore hilariter celebrant. Compressis ergo deceptoribus populorum spiritibus et malorum hieme, novorum fructuum ubertas variis sancti Spiritus donis Dei Ecclesiam exornat; atque ut summatim dicam, universum hominum genus ad partes nostras transilivit; cunctæ regiones a Verbo agricola animæ culturam expertæ, pulchros virtutis flores germinarunt: nosque tenebris malorum erepti, luce digni habiti fuimus qua die Dei notitiam hausimus.

4. Hæc sunt nova documenta, olim quidem symbolis obumbrata, nuper autem in lucem manifestam prolata. Et quidem nos etiam initium hujus solemnitatis cyclorum periodis singulis annis instauramus; ante festum quidem, præparationis causa, quadragesimale exercitium assumentes, sanctos Moysem et Heliam imitantes, ipsum vero festum per incessabile ævum repetentes. Ergo itinere ad Deum suscepto, lumbos apprime temperantiæ zona præcingimus, animæ vero gressus caute munientes, tanquam calceati cœlestis vocationis cursum instituimus: virgaque divini verbi, non sine precum virtute, ad repellendos hostes utentes, cum omni alacritate ad ferentem in cœlos transitum, ab his infimis ad superna, a mortali vita ad immortalitatem properamus. Sic enim peracto feliciter transitu, major alia excipiet nos solemnitas (quam Pentecosten Hebraei nominant) regni cœlorum imaginem præ se ferens. Ait itaque Moyses: *Ex quo falcem in messem miseris, numerabis tibi septem hebdomadas, novosque panes ex nova messe propones ante Deum* [64].

(26*) Sequentes versiculi undecim usque ad τὸ παλαιὸν Πάσχα, citantur *ex Eusebio* [*De Paschate*, Εὐσεβίου περὶ τοῦ Πάσχα, etiam a Macario Chrysocephalo in sua inedita catena cod. E. f. 95, b, et quidem non sine verbis paulo pluribus quam a Niceta; quamobrem ex Eusebio potius ipso quam ex Niceta hausisse videtur Macarius.

(27) Cod. τὴν ὑφήλιον.

(28) Dicit cyclum paschalem, cujusmodi plures in antiquis monumentis tam scriptis quam sculptis exstant. Videsis Inscript. chr. apud nos, *Script. vet.* t. V, p. 70 et 472.

Significabat nempe prophetica hac figura per messem quidem vocationem gentium, per novos panes, animas Christi meritis oblatas Deo, ecclesiasque ex ethnicis conflatas, quarum causa maximum festum apud benignum Deum fit. Namque rationalibus apostolorum falcibus demessi, cunctis ubique terrarum ecclesiis tanquam in area globatim congregatis, concordi fidei sententia corporati, sale divinarum doctrinarum ac disciplinarum conditi, aqua et igne sancti Spiritus regenerati, panes escales jucundi gratique Deo per Christum offerimur.

5. Sic ergo propheticis Moysis symbolis in rem veram sanctiore effectu collatis, lætiorem nos solemnitatem agere traditione didicimus, ceu jam cum Servatore nostro coadunati, ejusque regno fruentes. Propterea nullo nobis labore ascetico atteri intra hoc festum conceditur, sed speratæ in cœlis quietis imaginem exhibere docemur. Quare nec in precibus genu flectimus, neque cibi abstinentia nosmet affligimus. Etenim eos, quibus in Deo resurgendi gratia fuit, jam non decet denuo humi procumbere ; nec, passionibus liberatos, paria perpeti cum mancipiis cupiditatum. Quamobrem post Pascha Pentecosten septem hebdomadis integris celebramus ; sicut prævium Paschati tempus quadragesimalis exercitii sex hebdomadis viriliter sustinuimus. Nam senarius numerus actuosus, ut ita dicam, est et efficax. Ideo et sex diebus universa Deus condidisse dicitur. Laboribus autem in illa toleratis merito succedet secunda solemnitas in septem hebdomadis, multiplicata nobis requie, cujus symbolum septenarius numerus est. Non tamen ex his septem hebdomadis Pentecostes seu quinquagenarius numerus adamussim conficitur ; nam postrema excedente monade, in hac solemnissimum Christi ascendentis diem obsignamus. Merito igitur sanctæ Pentecostes diebus futuram requiem repræsentantes, lætis animis sumus, simulque corpori quietem indulgemus, quasi cum Sponso jam versemur, ideoque nobis jejunare non liceat.

6. Sed tamen quod sacri evangelistæ Servatoris passionem circa dies azymorum Judaici Paschatis contigisse narrent, nemo dubitabit. Hæc enim causa fuerat legis a Moyse latæ, quæ dicitur paschalis. Nam quia Agnus Dei, tanquam ovis, ab ipsis Judæis ad cædem ducendus erat, quam ob communem hominum salutem passurus erat, haud alio quam prædicto tempore, Deus futuram rem demonstrativis symbolis præoccupans, illo ipso tempore, quod volventibus annorum periodis, occursurum erat, materialem ab Judæis agnum immolari præcepit : idque ab eis singulis annis factitatum fuit, donec completa veritas veteres imagines circumscripsit. Quamobrem ex illo tempore apud gentes quidem vera mysteriorum manet solemnitas ; apud Judæos autem ne ipsorum quidem symbolorum memoria superest, erepto iis loco ubi festi rituum perage-

A Μωῦσῆς· *Ἀρχομένου σου δρέπανον ἐπ' ἄμητον, ἑπτὰ ἑβδομάδας ἀριθμήσεις σεαυτῷ, καὶ νέους ἄρτους ἐκ νέων ἀμήτων παραθήσεις τῷ Θεῷ.* Ἐδήλου δὲ ἄρα προφητικῷ τύπῳ ἄμητον μὲν τῶν ἐθνῶν τὴν κλῆσιν, νέους δὲ ἄρτους τὰς διὰ Χριστοῦ τῷ Θεῷ προσενηνεγμένας ψυχὰς, τάς τε ἐξ ἐθνῶν ἐκκλησίας, ἐφ' αἷς ἑορτὴ μεγίστη τῷ φιλανθρώπῳ Θεῷ συντελεῖται· οἱ ταῖς τῶν ἀποστόλων λογικαῖς δρεπάναις θερισθέντες, καὶ ὥσπερ εἰς ἅλως τὰς ἁπανταχοῦ γῆς Ἐκκλησίας συναχθέντες ὑφ' ἓν, ὁμοφώνῳ τε διαθέσει πίστεως σωματοποιηθέντες, καὶ ἁλσὶ τοῖς ἀπὸ τῶν θείων λόγων μαθήμασιν ἐξαρτυθέντες, δι' ὕδατός τε καὶ πυρὸς ἁγίου Πνεύματος ἀναγεννηθέντες, ἄρτοι τρόφιμοι προσηνεῖς καὶ ἀρεστοὶ τῷ Θεῷ διὰ Χριστοῦ προσφερόμεθα.

B ε'. Ταύτῃ πῃ τῶν παρὰ Μωσεῖ προφητικῶν συμβόλων εἰς ἔργα σεμνοτέροις τοῖς ἀποτελέσμασι χωρούντων, αὐτοί γε μὴν τὴν ἑορτὴν φαιδροτέραν ἄγειν παρειλήφαμεν, ὡς ἂν τῷ Σωτῆρι συναγηγερμένοι, καὶ τῆς αὐτοῦ βασιλείας ἀπολαύοντες. Διὸ οὐκέτι πονεῖσθαι κατὰ τήνδε τὴν ἑορτὴν συγχωρούμεθα, τῆς δ' ἐλπιζομένης ἐν οὐρανοῖς ἀναπαύσεως τὴν εἰκόνα φέρειν διδασκόμεθα· ὅθεν οὐδ' ἐν ταῖς εὐχαῖς γόνυ κλίνομεν, οὐδ' ἀσιτίαις καταπονούμεθα· τοὺς γὰρ τῆς κατὰ Θεὸν ἀναστάσεως ἠξιωμένους οὐκέτ' αὖθις οἷόν τε ἐπὶ γῆς πίπτειν· οὐδὲ τοὺς τῶν παθῶν ἠλευθερωμένους τὰ ἴσα πάσχειν τοῖς καταδεδουλωμένοις. Διὸ μετὰ τὸ Πάσχα τὴν Πεντηκοστὴν ἐν ἑβδομάσιν ἑπτὰ τελείαις ἑορτάζομεν, τὸν μὲν πρότερον αἰῶνα τῆς πρὸ τοῦ Πάσχα τεσσαρακονθημέρου συνασκήσεως ἐν ἓξ C ἑβδομάσιν ἀνδρισάμενοι· πρακτικὴ γὰρ ἡ ἑξὰς καὶ ἐνεργητική· διὸ καὶ ἐν ἓξ ἡμέραις ὁ Θεὸς πεποιηκέναι λέγεται τὰ σύμπαντα. Τοὺς δ' ἐν ἐκείνῃ πόνους εἰκότως ἡ δευτέρα ἑορτὴ ἐν ἑβδομάσιν ἑπτὰ διαδέξεται, πολυπλασιαζομένης ἡμῖν τῆς ἀναπαύσεως, ἧς τὰ σύμβολα ἡ ἑβδομὰς σημαίνειν θέλει. Οὐ μὴν ἐπὶ ταύτας ὁ τῆς Πεντηκοστῆς ἀριθμὸς ἵσταται· ὑπεραχοντίσας δὲ τὰς ἑπτὰ ἑβδομάδας, μονάδι τῇ μετὰ ταύτας ὑστάτῃ τὴν πανέορτον ἡμέραν τῆς Χριστοῦ ἀναλήψεως ἐπισφραγίζεται. Εἰκότως ἄρα ἐν ταῖς τῆς ἁγίας Πεντηκοστῆς ἡμέραις τὴν μέλλουσαν ἀνάπαυσιν διαγράφοντες, τὰς ψυχὰς γαννύμεθα, καὶ τὸ σῶμα διαναπαύομεν, ὡς ἂν αὐτῷ συνόντες ἤδη τῷ Νυμφίῳ, καὶ νηστεύειν μὴ δυνάμενοι.

D ς'. Πλὴν ὅτι οἱ ἱεροὶ εὐαγγελισταὶ τὸ σωτήριον πάθος κατὰ τὰς ἡμέρας τοῦ Ἰουδαϊκοῦ Πάσχα τῶν ἀζύμων ἱστόρησαν γεγονέναι, οὐδεὶς ἂν ἀμφιβάλοι· τοῦτο γὰρ ἦν τοῦ νόμου τοῦ παρὰ Μωσεῖ περὶ τοῦ Πάσχα λεγομένου αἴτιον. Ἐπειδὴ γὰρ ἔμελλεν ὁ Ἀμνὸς τοῦ Θεοῦ ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἄγεσθαι παρ' αὐτοῖς Ἰουδαίοις, καὶ τοῦτο πάσχειν ὑπὲρ τῆς κοινῆς πάντων ἀνθρώπων σωτηρίας, οὐκ ἄλλοτε ἢ κατὰ τὸν δηλούμενον καιρὸν, προλαβὼν τὸ μέλλον ὁ Θεὸς διὰ συμβόλων εἰκονικῶς, κατ' αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν μέλλοντά ποτε κατὰ χρόνων περιόδους ἐπιστήσεσθαι καιρὸν, ἀμνὸν παρὰ Ἰουδαίοις αἰσθητὸν ἐκέλευε θύεσθαι· καὶ τοῦτο αὐτοῖς κατ' ἐνιαυτὸν ἐτελεῖτο, ἕως ἡ ἀλήθεια ἀποπληρωθεῖσα, τὰς παλαιὰς εἰκόνας περιέγραψεν. Ὅθεν ἐξ ἐκείνου παρὰ μὲν τοῖς ἔθνεσιν ἡ ἀληθὴς τῶν μυστηρίων κεκράτηκεν ἑορτὴ, παρὰ δὲ Ἰουδαίοις οὐκέτι οὐδ' αὐτῶν ἡ μνήμη τῶν συμβόλων

φυλάττεται, περιῃρημένου αὐτῶν τοῦ τόπου ἐν ᾧ τὰ τῆς ἑορτῆς τελεῖσθαι νενομοθέτητο. Εἰκότως ἄρα ἡ θεία τῶν Εὐαγγελίων γραφὴ κατὰ τὸν χρόνον τῶν Ἰουδαϊκῶν ἀζύμων πεπονθέναι φησὶ τὸν Σωτῆρα· ἐπειδὴ καὶ τότε ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη ταῖς προφητικαῖς ἀκολούθως φωναῖς.

ζ'. Καὶ οἱ μὲν κατὰ Μωϋσέα ἅπαξ τοῦ παντὸς ἔτους πρόβατον τοῦ Πάσχα ἔθυον τεσσαρεσκαιδεκάτῃ τοῦ πρώτου μηνὸς, τὸ πρὸς ἑσπέραν· ἡμεῖς δὲ οἱ τῆς Καινῆς Διαθήκης ἐφ' ἑκάστης Κυριακῆς ἡμέρας τὸ ἑαυτῶν Πάσχα τελοῦντες, ΑΕΙ ΤΟΥ ΣΩΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΣΩΤΗΡΙΟΥ ΕΜΦΟΡΟΥΜΕΘΑ, ΑΕΙ ΤΟΥ ΑΙΜΑΤΟΣ ΤΟΥ ΠΡΟΒΑΤΟΥ ΜΕΤΑΛΑΜΒΑΝΟΜΕΝ (29). ἀεὶ τὰς ὀσφῦς τῆς ἑαυτῶν ψυχῆς ἁγνείᾳ καὶ σωφροσύνῃ περιεζώσμεθα, ἀεὶ τοὺς πόδας παρεσκευάσμεθα ἐν ἑτοιμασίᾳ τοῦ Εὐαγγελίου, ἀεὶ τὰς βακτηρίας ἔχομεν ἐν ταῖς χερσὶ, καὶ τῇ ῥάβδῳ τῇ ἐκ ῥίζης Ἰεσσαὶ προελθούσῃ ἐπαναπαυόμεθα, ἀεὶ τῆς Αἰγύπτου ἀπαλλαττόμεθα, ἀεὶ τὴν ἐρημίαν τοῦ ἀνθρωπείου βίου μεταδιώκομεν, ἀεὶ τὴν πρὸς Θεὸν πορείαν στελλόμεθα, ἀεὶ τὰ διαβατήρια ἑορτάζομεν. Ταῦτα γὰρ πάντα οὐχ ἅπαξ τοῦ ἔτους πράττειν ἡμᾶς, ἀεὶ δὲ καὶ διὰ πάσης ἡμέρας ὁ εὐαγγελικὸς λόγος βούλεται. Διὸ καὶ καθ' ἑκάστην ἑβδομάδα τὴν τοῦ Πάσχα τοῦ ἡμετέρου ἑορτὴν κατὰ τὴν σωτήριον καὶ Κυριακὴν ἡμέραν ἐπιτελοῦμεν τοῦ ἀληθινοῦ προβάτου, δι' οὗ ἐλυτρώθημεν, τὰ μυστήρια ἀποπληροῦντες· καὶ οὔτε τὸ σῶμα σιδήρῳ περιτέμνομεν, τῆς δὲ ψυχῆς τῷ τμητικῷ λόγῳ πᾶσαν περιαιροῦμεν κακίαν· οὔτε σωματικοῖς ἀζύμοις χρώμεθα, μόνοις δὲ τοῖς τῆς εἰλικρινείας καὶ ἀληθείας. Ἡ χάρις γὰρ, ἡμᾶς τῆς γεγηρακυίας ἐλευθερώσασα συνηθείας, τὸν καινὸν ἄνθρωπον παρέδωκεν ἡμῖν τὸν κατὰ Θεὸν κτισθέντα, καὶ τὸν καινὸν νόμον, καινήν τε περιτομὴν, καινόν τε Πάσχα, καὶ τὸν ἐν κρυπτῷ Ἰουδαῖον· οὕτω καὶ τῶν παλαιῶν καιρῶν ἐλευθέρους ἡμᾶς ἀφῆκε.

η'. Πλὴν τοῦ θεοφιλεστάτου βασιλέως, μέσου τῆς ἁγίας συνόδου προκαθεζομένου (30), ὡς ἤχθη εἰς μέσον τὸ περὶ τοῦ Πάσχα ζήτημα, ἐλέγετο μὲν ὅσα καὶ ἐλέγετο (31)· ἐπλεονέκτει δὲ τῷ πλήθει τῶν ἐπισκόπων ἡ τριπλασίων μοῖρα τῆς ὅλης οἰκουμένης ἑτέρωθεν ἀντιτείνουσα τοῖς τῆς ἀνατολῆς· ἀρκτῷα γὰρ ὁμοῦ καὶ μεσημβρινὰ, καὶ τὰ κατὰ δύοντα ἥλιον ἔθνη, τῇ συμφωνίᾳ φραξάμενα, τὴν ἐναντίαν ἀνθεῖλκε τοῖς τῆς ἑῴας τὴν παλαιὰν διεκδικοῦσι συνήθειαν. Τέλος δὲ λόγου εἶξαν οἱ ἀνατολικοί· καὶ οὕτω μία Χριστοῦ γέγονεν ἑορτή· καὶ οὕτω τῶν μὲν κυριοκτόνων ἀπέστησαν, τοῖς δὲ ὁμοδόξοις συνήφθησαν· ἡ φύσις γὰρ

A re jussi fuerant. Convenienter utique divina Evangeliorum scriptura Judaicorum azymorum tempore passum Servatorem dicit, quia tunc reapse tanquam ovis ad cædem ductus fuit propheticis oraculis consentanee.

7. Et Moysis quidem asseclæ semel in anno paschalem ovem immolabant, quarta decima primi mensis die, circa vesperum. Nos autem Novi Fœderis homines, Dominicis cunctis diebus Pascha nostrum celebrantes, SERVATORIS CORPORE SEMPER SATIAMUR, SEMPER SANGUINEM AGNI PARTICIPAMUS: lumbos semper animæ nostræ castitate et modestia præcingimus, semper pedibus parati sumus ad Evangelii procinctum, semper baculos manu tenemus, et B virgæ de radice Jessæ germinanti innitendo quiescimus, Ægypto semper alienamur, semper humanæ vitæ solitudinem sectamur, semper itinere ad Deum tendimus, semper transitus festum celebramus. Hæc enim haud semel quotannis, sed semper singulisque diebus a nobis fieri evangelicus sermo vult. Propterea singulis hebdomadis paschatis nostri festum, Dominica Salvatoris die peragimus, veri agni, per quem liberati fuimus, mysteria celebrantes. Neque corpus ferro circumcidimus, sed acuta verbi evangelici acie cunctam animæ malitiam abscindimus. Neque corporeis azymis utimur, sed sinceritatis tantummodo ac veritatis. Gratia enim quæ nos veteribus moribus liberavit, novum nobis tradidit hominem, qui secundum Deum conditus est, novam C legem, novam circumcisionem, novum Pascha, et illum qui in abscondito Judæus est [68]. Sic nos antiquorum temporum jugo relevatos dimisit.

8. Verumtamen cum Deo dilectissimus imperator sancta synodo coram medius sederet, commota illic de Paschate quæstione, dixit ea quæ dixit. Prævalebant autem tres ex quatuor partibus episcoporum in toto mundo, qui Orientalibus episcopis contrarium sentiebant. Nam Septentrionis, Austri, itemque Occidentis populi concordia sua roborati sententiam gerebant adversam Orientalibus, qui veterem suam consuetudinem tuebantur. Sed cesserunt demum Orientales; atque ita una Christi facta est D solemnitas; sic a Domini occisoribus recedentes, propriæ religionis hominibus copulati sunt. Natura

[68] Rom. II, 29.

(29) En Eusebii egregium de sacrosancta Eucharistia, prout eam nos catholici confitemur et credimus, testimonium. Undique enim mihi suppeditat (ut verbis Tullianis utar *Pro Scauro*, n. 22) quod pro Christi humanitate sub eucharisticis velis præsente dicam, quocunque non modo mens, verum etiam oculi inciderint, in Eusebium puta, Cyrillum, Sophronium, Eutychium, Nicephorum, Luculentium, aliosque a me editos auctores vel fragmenta ipsorum, ut suis locis adnotavi. De mysterio corporis Christi Eusebius etiam in *Theophania*, lib. III, 61, qui brevior locus lumen plurimum ab hoc *De paschate* tractatu accipit.

(30) Loquitur auctor de Constantino Magno in synodo Nicæna, medio sed humili loco sedente, ac disserente Euseb. in *Vita* ejus lib. III, 10 seqq., et præsertim 18.

(31) Legatur Constantini epistola apud Eusebium *Vit. Const.* III, 17-20. Idem Constantinus die ipso Paschatis sermonem ad sanctos habuit (cap. 1). Quomodo religiosissimus imperator annuum Pascha celebraret, dicitur in ejus *Vita* lib. IV, 22, precibus nempe, splendido cultu, et eleemosynis.

A enim similia trahit ad similia. Quod si quis dicat scriptum esse : Prima azymorum die accedentes discipuli dixerunt Servatori, Ubinam vis paremus tibi manducare Pascha ? ille autem duos misit ad quemdam, ut ei dicerent : Apud te facio Pascha; nos respondemus, non hoc fuisse præceptum, sed historiam esse rei gestæ tempore quo Servator passus est. Aliud vero est priscam rem narrare, aliud legem ferre, et mandata posteris tradere.

ἕλκει τὰ ὅμοια πρὸς τὰ ὅμοια. Εἰ δέ τις εἴποι, ὡς ἄρα γέγραπται· Τῇ πρώτῃ ἡμέρᾳ τῶν ἀζύμων προσελθόντες οἱ μαθηταὶ εἶπον τῷ Σωτῆρι, Ποῦ θέλεις ἑτοιμάσωμέν σοι φαγεῖν τὸ Πάσχα; Ὁ δὲ πρὸς τὸν δεῖνα ἀπέστειλε, παραγγείλας εἰπεῖν· Πρὸς σὲ ποιῶ τὸ Πάσχα· ἐροῦμεν, ὅτι τοῦτο παράγγελμα οὐκ ἔστιν, ἀλλ' ἱστορία πράγματος συμβεβηκότος κατὰ τὸν τοῦ σωτηρίου πάθους καιρόν. Ἕτερον δέ ἐστι τὸ παλαιὸν πρᾶξιν διηγεῖσθαι, καὶ ἕτερον τὸ νομοθετεῖν καὶ τοῖς μετὰ ταῦτα παραγγελίας καταλιμπάνειν.

9. Sed neque Servator cum Judæis Pascha celebravit passionis suæ tempore. Non enim dum illi ovem immolabant, ipse quoque cum suis discipulis proprium Pascha peregit. Nam illi die Parasceves, B in qua patiebatur Servator, celebrabant; unde et nemo prætorium est ingressus, sed Pilatus ad eos exivit : Christus autem die omnino quinta hebdomadæ cum discipulis discubuit, et convescens ait : *Desiderio desideravi hoc Pascha manducare vobiscum.* Viden' quomodo Servator haud cum Judæis Pascha manducaverit ? Quia novum quid illud erat, et a consueto Judaico more abhorrens, necessario instituit dicendo : *Desiderio desideravi hoc Pascha manducare vobiscum, antequam patiar* [66]. Nam prisca illa vel potius antiquata, quæ cum Judæis comedisset, non erant desiderabilia : novum autem mysterium Novi sui Fœderis, quod discipulis propriis tradebat, desiderabile merito ipsi erat : quia multi ante eum prophetæ ac justi videre optaverant Novi C Fœderis mysteria : ipsum imo Verbum communem salutem prorsus sitiens, mysterium tradebat, quo omnes homines festum erant acturi, idque sibi desideratum esse fatebatur. Certe Moysis Pascha haud cunctis gentibus idoneum erat, quandoquidem uno in loco, id est Hierosolymis, fieri jussum erat. Quamobrem haud erat desiderabile. Sed Servatoris mysterium in Novo Fœdere cunctis hominibus congruum, jure optimo desiderabile erat.

θ'. Ἀλλὰ καὶ ὁ Σωτὴρ οὐ μετὰ Ἰουδαίων ἐπετέλεσε τὸ Πάσχα κατὰ τὸν καιρὸν τοῦ ἰδίου πάθους. Οὐ γὰρ ὅτε ἔθυον ἐκεῖνοι τὸ πρόβατον, τότε καὶ αὐτὸς μετὰ τῶν αὐτοῦ μαθητῶν τὸ ἑαυτοῦ ἦγε Πάσχα· οἱ μὲν γὰρ κατὰ τὴν Παρασκευὴν, ἐν ᾗ πέπονθεν ὁ Σωτὴρ, τοῦτ' ἔπραττον· ὅθεν οὐδὲ εἰσῆλθον εἰς τὸ πραιτώριον, ἀλλ' ὁ Πιλάτος πρὸς αὐτοὺς ἔξεισιν· αὐτὸς δὲ πρὸ ὅλης ἡμέρας τῇ πέμπτῃ τοῦ Σαββάτου τοῖς μαθηταῖς συνανέκειτο, καὶ συνεσθίων αὐτοῖς ἔλεγεν· *Ἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ Πάσχα φαγεῖν μεθ' ὑμῶν.* Ὁρᾷς ὅπως ὁ Σωτὴρ οὐ μετὰ Ἰουδαίων τὸ Πάσχα ἤσθιεν; Ἐπειδὴ καινὸν ἦν ἐκεῖνο καὶ ξενίζον παρὰ τὰ συνήθη καὶ Ἰουδαϊκὰ ἔθη, ἀναγκαίως ἐπέστησεν εἰπών· *Ἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ Πάσχα φαγεῖν μεθ' ὑμῶν, πρὸ τοῦ με παθεῖν*· τὰ μὲν γὰρ παλαιὰ ἔθη ὄντα καὶ πεπαλαιωμένα, ἃ δὴ μετὰ Ἰουδαίων ἤσθιεν, οὐκ ἦν ἐπιθυμητά· τὸ δὲ καινὸν μυστήριον τῆς Καινῆς αὐτοῦ Διαθήκης, ὃ δὴ μετεδίδου τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς, ἐπιθυμητὸν ἦν αὐτῷ εἰκότως· ἐπεὶ πολλοὶ πρὸ αὐτοῦ προφῆται καὶ δίκαιοι ἐπεθύμησαν ἰδεῖν τὰ τῆς Νέας Διαθήκης μυστήρια· καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Λόγος, πάντοτε διψῶν τὴν κοινὴν σωτηρίαν, μυστήριον παρεδίδου, δι' οὗ πάντες ἄνθρωποι ἔμελλον ἑορτάζειν, ἐπιθυμητὸν τοῦτο αὐτῷ εἶναι ὡμολόγησε. Τὸ μὲν Μωϋσέως Πάσχα οὐχ ἥρμοζε πᾶσι τοῖς τότε ἔθνεσι· πῶς γάρ; ὁπότε ὑφ' ἕνα τόπον τὸν ἐν τῇ Ἱερουσαλὴμ τελεῖσθαι νενομοθέτητο· διὸ οὐκ ἦν ἐπιθυμητόν· τὸ δὲ σωτήριον μυστήριον τῆς Καινῆς Διαθήκης, πᾶσιν ἀνθρώποις ἁρμόζον, εἰκότως αὐτῷ ἐπιθυμητὸν ἦν.

10. Sed ipse quidem antequam pateretur, cum suis discipulis Pascha comedit, festumque egit, non D cum Judæis. Reapse postquam ipse vespere festum celebrasset, pontifices cum proditore manus ei injecerunt : non enim illi eo vespere Pascha comedebant; alioquin ab ejus persecutione quievissent. Quem mox captum ad Caiphæ domum duxerunt; ubi exacta nocte, illucescente die congregati, primam in eum damnationem tulerunt. Deinde illinc surgentes cum plebe eumdem ad Pilatum [67] traxerunt. Tunc autem ait Scriptura in prætorium eos non introisse; ne sub ethnicum tectum ingressi, ut putabant, inquinarentur, sed puri manentes hi impurissimi, vespere imminente Pascha comederent; hi qui culicem excolantes, camelum glutiebant [68], quique animas simul et corpora Servatoris cæde impiabant, sub tectum ingredi reveriti sunt; sed

ι'. Ἀλλ' αὐτὸς μὲν, πρὸ τοῦ παθεῖν, σὺν τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς ἔφαγε τὸ Πάσχα, καὶ τὴν ἑορτὴν ἐπετέλεσεν, οὐ μετὰ τῶν Ἰουδαίων· ἑορτάσαντος δὲ αὐτοῦ ἑσπέρας, οἱ ἀρχιερεῖς ἅμα τῷ προδότῃ ἐπιστάντες, ἐπέβαλον ἐπ' αὐτὸν τὰς χεῖρας· οὐ γὰρ ἤσθιον αὐτοὶ κατὰ τὴν ἑσπέραν τὸ Πάσχα· ἢ γὰρ ἂν τὴν σχολὴν περὶ αὐτὸν εἶχον· καὶ δῆτα συλλαβόντες ἀπήγαγον εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Καϊάφα, ἔνθα διανυκτερεύσαντες, ὡς ἡμέρα ἐγένετο, συνήχθησαν, καὶ ἀνακρίνουσιν αὐτὸν πρότερον· εἶτα μετὰ ταῦτα ἀναστάντες ἅμα τῷ πλήθει ἤγαγον αὐτὸν πρὸς Πιλάτον. Καὶ τότε φησὶν ἡ Γραφὴ, ὅτι μὴ εἰσῆλθον εἰς τὸ πραιτώριον, ἵνα δὴ μὴ, ὑπὸ στέγην Ἑλληνικὴν εἰσελθόντες, ὥς γε ᾤοντο, μιανθῶσι, καθαροὶ δὲ μείναντες οἱ παμμίαροι, ἑσπέρας ἐπιστάσης, φάγοιεν τὸ Πάσχα, οἱ τὸν κώνωπα διυλίζοντες, τὴν δὲ κάμηλον καταπίνοντες, οἱ τὰς ψυχὰς αὐτοῖς σώμασι κατὰ τοῦ Σωτῆρος μιαι-

[66] Luc. XXII, 15. [67] Joan. XVIII, 28. [68] Matth. XXIII, 24.

φονίᾳ μεμιαμμένοι, τὸν ὄροφον ἐδεδίεσαν ὑπεισελθεῖν· ἀλλ' οἱ μὲν κατ' αὐτὴν ἐκείνην τοῦ πάθους τὴν ἡμέραν τὸ λυμαντικὸν τῆς ἑαυτῶν ψυχῆς ἔφαγον Πάσχα, τὸ αἷμα τὸ σωτήριον οὐχ ὑπὲρ ἑαυτῶν, ἀλλὰ καθ' ἑαυτῶν ἐξαιτησάμενοι. Ὁ δ' ἡμέτερος Σωτὴρ οὐ τότε, πρὸ ἡμέρας δὲ ἀνακείμενος μετὰ τῶν μαθητῶν, τὴν ἐπιθυμητικὴν ἑαυτῷ ἑορτὴν ἦγεν.

ια'. Ὁρᾷς, ὡς ἐξ ἐκείνου, ὁ μὲν αὐτῶν ἐχωρίζετο καὶ τῆς Ἰουδαϊκῆς ἀνεχώρει μιαιφονίας, συνήπτετο δὲ τοῖς μαθηταῖς, ἅμα αὐτοῖς τὴν ἐπιθυμητὴν ἑορτὴν πανηγυρίζων; Οὐκοῦν καὶ ἡμῖν τὸ Πάσχα σὺν Χριστῷ βρωτέον, καθαιροῦσι μὲν τῆς ἑαυτῶν διανοίας πᾶσαν ζύμην κακίας καὶ πονηρίας, ἀζύμων δ' ἀληθείας καὶ εἰλικρινείας ἐμπιπλαμένοις, ἔχουσιν ἐν ἑαυτοῖς ἔνδον ἐν τῇ ψυχῇ τὸν ἐν κρυπτῷ Ἰουδαῖον καὶ τὴν ἀληθῆ περιτομήν, καὶ τοῦ τυθέντος ὑπὲρ ἡμῶν προβάτου τῷ αἵματι τὰς τῆς διανοίας ἡμῶν φλιὰς περιχρίουσιν εἰς ἀποτροπὴν τοῦ καθ' ἡμᾶς ὀλοθρευτοῦ. Καὶ τοῦτο οὐ πρὸς μίαν περίοδον τοῦ παντὸς ἔτους, ἀλλὰ καὶ δι ἑβδομάδος ἁπάσης. Παρασκευὴ μὲν ἡμῖν ἔστω νηστεία, πένθους σύμβολον, τῶν προτέρων ἡμῖν χάριν ἁμαρτημάτων, καὶ μνήμης ἕνεκα τοῦ σωτηρίου πάθους.

ιβ'. Ἰουδαίους γε μὲν ἐξ ἀρχῆς ἀπεσφάλθαι τῆς ἀληθείας φημί, ἐξ οὔπερ αὐτῇ τῇ ἀληθείᾳ ἐπιβεβουλεύκασι, τὸν Λόγον τῆς ζωῆς ἐξ ἑαυτῶν ἀπελαύνοντες. Καὶ τοῦτο σαφῶς ἡ τῶν ἱερῶν Εὐαγγελίων παρίστησι γραφή. Τῷ μὲν γὰρ Κυρίῳ ἐπιμαρτυρεῖ τὸ Πάσχα βεβρωκέναι τῇ πρώτῃ τῶν ἀζύμων· μηδ', ὥς φησιν ὁ Λουκᾶς, ἐν ᾗ ἔδει θύεσθαι τὸ Πάσχα ἡμέρᾳ τὸ σύνηθες αὐτοῖς βεβρώκασι Πάσχα, ἀλλὰ τῇ μετ' ἐκείνην ἑξῆς, ἥτις ἦν τῶν μὲν Ἀζύμων δευτέρα, σελήνης δὲ πεντεκαιδεκάτη, ἐν ᾗ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν κρινομένου ὑπὸ Πιλάτου, οὐκ εἰσῆλθον εἰς τὸ πραιτώριον. Οὐκ ἄρα τῇ πρώτῃ τῶν ἀζύμων, ἐν ᾗ ἔδει θύεσθαι, βεβρώκασιν αὐτὸ κατὰ τὸν νόμον· ᾗ γὰρ ἂν μετὰ τοῦ Σωτῆρος καὶ αὐτοὶ τὸ Πάσχα πεποιήκεσαν· ἀλλ' ἐξ ἐκείνου ἅμα τῇ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐπιβουλῇ, πρὸς τῆς αὐτῶν τυφλωθέντες κακίας, καὶ πάσης ἀληθείας ἐσφάλησαν. Ἡμεῖς δὲ τὰ αὐτὰ μυστήρια δι' ὅλου τοῦ ἔτους ἄγομεν, ἐν παντὶ μὲν προσαββάτῳ τοῦ σωτηρίου πάθους τὴν ἀνάμνησιν ποιούμενοι διὰ νηστείας, ἣν (31) ἐνήστευσαν, ἀρθέντος ἀπ' αὐτῶν τοῦ Νυμφίου, τότε πρῶτον οἱ ἀπόστολοι· διὰ πάσης δὲ Κυριακῆς ἡμέρας τῷ ἡγιασμένῳ σώματι τοῦ αὐτοῦ σωτηρίου Πάσχα ζωοποιούμενοι, καὶ τῷ τιμίῳ αἵματι αὐτοῦ τὰς ψυχὰς κατασφραγιζόμενοι.

A ipsa Dominicæ passionis die cum animæ ipsorum exitio Pascha comederunt, Servatoris sanguinem non pro se, sed contra se expetentes. Noster vero Servator non tunc, sed hesterna die discumbens cum discipulis, desideratum sibi festum peregerat.

11. Viden' quomodo jam ex eo tempore Christus a Judæis secedebat, et illorum cruentam indolem aversabatur, adjungebat autem sibi discipulos, cum iisque desideratam celebritatem agebat? Ergo et nos comedere cum Christo Pascha debemus, mentem nostram omni malitiæ fermento expurgantes, azymis autem veritatis ac simplicitatis nos saturantes, habentesque in anima eum, qui in abscondito est B Judæus [**], veramque circumcisionem, et immolati pro nobis agni sanguine mentis nostræ postes inungentes, ob exterminatorem nostrum propulsandum. Neque hoc in una periodo uniuscujusque anni, sed tota etiam hebdomada. Præparatio tamen nobis sit jejunium, luctus symbolum, propter priora peccata nostra, et ob patientis Servatoris memoriam.

12. Judæos certe jam olim a veritate aberrasse aio, ex quo veritatem ipsam persecuti sunt, et Verbum vitæ a se expulerunt. Atque hoc manifeste affirmat Scriptura evangelica. Nam Dominum prima die Azymorum comedisse Pascha testatur. Ipsi vero non qua die oportebat, ut ait Lucas, consuetum Pascha comederunt, sed die crastina, quæ erat Azymorum secunda, lunæ vero quinta decima; in qua C dum de Servatore nostro judicium exerceret Pilatus, non sunt ingressi prætorium. Non ergo prima die, in qua fuerat immolandum, comederunt, prout lex volebat, Pascha; sic enim cum Servatore et ipsi Pascha comedissent; sed jam tum struendis Servatori insidiis occupati, a sua malitia excæcati, omni veritate exciderunt. Nos vero eadem mysteria toto anno agimus, omni præcedente Sabbatum die Servatoris passionem commemorantes cum jejunio, quod primum tunc apostoli ablato ab ipsis Sponso observarunt. Omni die Dominica per corpus sanctificatum ipsius salutaris Paschatis vivificamur, et pre- D tioso sanguine ipsius in anima obsignamur.

[**] Rom. II, 29.

(31) Dicit sextæ feriæ perpetuum in Græca Ecclesia jejunium, quod tamen in Occidente varias vices passum est. Vide Thomassinum *De jejuniis* part. II, cap. 15.

LECTURIS JOAN. HENR. NOLTE S. P. D.

Libros ab Eusebio contra Marcellum conscriptos ad fidem quattuor codicum, quos ego aut amici contulimus de quibusque olim pluribus alibi explicandum mihi erit, recensui. Unicæ, quæ hucusque exstabat editionis Parisiensis lectiones brevitatis studio ductus voce « vulgo, » *lectiones in margine eiusdem propositas litteris* Mp., *quæ in* Corrigendis *ad eiusdem calcem leguntur,* in corr. *insignivi;* cod. *significat unum,* codd. *plures codices afferre id quod ascriptum est. Montacutii notas integras et littera* M. *a meis distinctas eiusdemque translationem immutatam repetendam curavi. Littera* R. *significat Rettbergium, qui Marcelli fragmenta collecta et disposita* Goettingæ 1794 *edidit; ut numerum, quem singulis fragmentis dedit* R, *in hac editione iis apponeretur faciundum mihi putavi. Quin errorum a me forte commissorum veniam facile a lectore, qui intra paucos dies totum recensionis et annotationum scribendarum negotium a me conficiendum fuisse secum reputaverit, impetraturus sim, non dubito. Paris. Kal. Decembr. MDCCCLVII.*

(1) ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ

ΤΩΝ

(2) ΚΑΤΑ ΜΑΡΚΕΛΛΟΥ ΤΟΥ ΤΗΣ ΑΓΚΥΡΑΣ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ

ΒΙΒΛΟΣ Α'.

EUSEBII PAMPHILI

ADVERSUS MARCELLUM ANCYRÆ EPISCOPUM

LIBER PRIMUS.

CAP. I.

Quandonam incitatus Marcellus ejusmodi librum conscripserit.

※ Materiam illi subjectam et quasi styli argu-

※ Ed. Paris., pag. 1.

ΚΕΦ. Α.

A *Πόθεν ὁρμώμενος ὁ Μάρκελλος τουτὶ τὸ Σύγγραμμα ἔγραψε.*

Ἡ (3) ὑπόθεσις αὐτῷ τῆς γραφῆς μισαδελφία κατ-

(1) *Εὐσεβίου*. Libri istius pater Eusebius, Pamphili martyris familiaritate et cognomine insignis, notior est, quam ut illustratione nostra egeat. *Ecclesiastica historia*, et scripta illa στρωματώδη *De præparatione* et *demonstratione evangelica*, quæ teruntur omnium eruditorum manibus, nomen illi magnificum peperere. Hoc autem ipsius *Κατὰ Μαρκέλλου ἐκπόνημα*, paucis hodie cognitum vel de nomine, paucissimis opinor lectum est, vel oculis alicubi usurpatum. Vidi ego catalogos bibliothecarum, per Europam, celebriorum plurimos: nusquam reperi *Eusebium contra Marcellum*. Vidit tamen alicubi, atque etiam legit, librorum helluo, B et bibliothecarum omnium vorago, Franciscus Turrianus. Memini enim legisse me in hujus viri *Dogmaticis*, Eusebii testimonium contra Marcellum recitatum. Libro enim tertio, pag. 175, ait Eusebium Marcello hæretico exprobrare, in libro quem adversus eum scripsit, illum Scripturas mutilare. Et certe objectum est ab Eusebio istud: ut videatur Turrianus hunc legisse. Sed et apud antiquos rarissima ejus mentio. Non habetur in Photii *Myriobiblo*. Fugerat Hieronymi diligentiam. Solus, quod sciam, Socrates posteritati transmisit, recitatis hinc nonnullis αὐτολεξεί, hujus mentionem. Attulit autem in eum finem, ut auctorem, Arianea fuligine denigratum, dealbaret. Sed frustra, inquit illustrissimus Baronius ad annum Jesu Christi 340, sect. 39, Æthiopem enim conatur dealbare. Fatendum est hunc doctissimum *Annalium* conditorem, Eusebio passim sese prodere iniquiorem. An vero censuram hoc in loco importunam exercuerit, dicemus in loco C σὺν Θεῷ. Interea, quidquid sit de Eusebii Arianismo, hoc constat, vel Socratico testimonio, geminum illius fetum esse libros quos damus, nec mentitum inscriptionem *Εὐσεβίου τοῦ Παμφίλου*, subreptitium aliquem tenebrionem. Opus porro ipsum integrum, quinque libris auctor complexus est: priores duos simpliciter *Κατὰ Μαρκέλλου*, tres autem posteriores *Περὶ ἐκκλησιαστικῆς θεολογίας* inscripsit. Ratio nominis a subjecto operis deducitur. Ita enim in proœmio primi libri, ubi docet cur post παράθεσιν nudam sententiæ Marcellianeæ, ad ἔλεγχον per ἀντίῤῥησιν accesserit, μή ποτ' ἄρα τινὲς τῆς Ἐκκλησιαστικῆς θεολογίας ὑποσυρεῖεν. Utriusque partis τὸ ὑποκείμενον, in epistola ad Flaccillum dedicatoria, exponitur. Sed de hoc toto negotio, per partes multo melius videbimus. Quando, et quoto anno hoc scriptum ab Eusebio, non constat. Constat post concilium Nicænum: post obitum Constantini, quem Græci adulantes, nescio cur, vocant ἰσαπόστολον. Meminit enim ipse auctor, in fine libri secundi, concilii Constantinopolitani, habitum illud concilium ab Arianis episcopis, contra Marcellum, anno ultimo Constantini, et Christi 336. Ita necesse est, hoc e postremis ab Eusebio scriptis fuisse. Nam, ut retulit doctissimus *Annalium* conditor, in vivis esse desiit Eusebius Pamphili ad annum Christi 340, currente jam quinto anno Constantii Cæsaris. Si in his ergo libris reperiatur hic scriptor ad Ἀρειομανίαν inclinare, de qua quæstione ἐν τοῖς κατὰ μέρος, decisum est plane certamen de fide Eusebiana post synodum Nicænam, de qua me fateor subdubitasse. MONTACUTIUS.

(2) *Κατὰ Μαρκέλλου τῆς Ἀγκύρας*. Galatia erat omnis, uti olim Gallia, divisa in partes tres. Unam incolebant Trocmi, alteram Tolistobii sive Tolistobogii, tertiam qui Tectosages dicebantur; hujus partis metropolis erat Ancyra. Strabo in IV: Τριῶν ὄντων ἐθνῶν, ἓν ἐξ αὐτῶν, τὸ περὶ Ἀγκύραν πόλιν, Τεκτοσάγων λέγεται. Hanc Apollonius in Caricis apud Stephanum ab anchoris dictam autumat, quas

(3) *Ὑπόθεσις, μισαδελφία*. Ὑπόθεσις hoc in loco non est substratum homini, et τὸ ὑποκείμενον, sed animi propositum, et consilium scribendi utpote ὅθεν ὁρμώμενος accessit ad scribendum. Vult enim Eusebius Marcellum, odio percitum, contra Asterium et cæteros calamum strinxisse; quod gratis ab eo dicitur, non probatur. M.

ἔστη· τὸ δὲ ταύτης αἴτιον ζῆλος καὶ φθόνος· ἃ δὲ A mentum, odium fraternum suppeditavit: quod ipsum

quas Mithridates et Ariobarzanes a navibus abstulerant Ægyptiorum. Turcæ vocant *Angur*, ut observat Busbequius, qui ruinas illius urbis illustravit, inde translato in Europam exemplo tabularum, quibus indicem rerum a se gestarum Augustus fuerat complexus. Erat Galatiæ primæ, ut deinceps dicebatur, metropolis : et habebat sub se episcopos VIII suffraganeos. Præerat eidem ecclesiæ cum episcopatu sub Constantio Cæsare Marcellus : de quo in rebus Athanasianis et certaminibus Arianeis apud illum Patrem frequens mentio. Sed is et ante Constantii imperium, diu eidem præfuerat, sub Constantino. Nam inter cæteros, qui concilio Ancyrano subscripsere, post Vitalem patriarcham Antiochenum, et Agricolam Cæsareæ Palæstinæ episcopum, tertio loco subscripsit Marcellus Ancyranus. Est autem hoc concilium, Nicæno antiquius, celebratum ad annum Domini, secundum supputationem doctissimi cardinalis Baronii, 314, vel, ut alii, 308. B Merito igitur illum γέροντα appellavit Athanasius. Et certe necesse est, ut inter summe longævos Marcellus censeatur : vixit enim usque ad annum Domini 373. Epiphanius hoc docet, qui in hæresi LXXVII de illius excessu ait, Ἔτι γὰρ καὶ δεῦρο, ἀπὸ τοῦ ἔτους τούτου, ὡς ἀπὸ δύο ἐτῶν ἐτελεύτα· ait obiisse Marcellum ante biennium quam hæc scriberet ipse. Scripsit autem suum *Καθ' αἱρέσεων Panarium*, ut fatetur ipse, Valentiniani et Valentis anno XII, et Gratiani VIII, hoc est anno Domini 375. Illustrissimus Baronius annum anticipat. Ita fuit cum episcopatu annos totos 60, forte verius 65. Vir erat, per illa calamitosissima Ecclesiæ tempora, si quis alius, post Athanasium, variis jactatus tempestatibus, et expertus Arianos infensissimos. Concilio siquidem Nicæno interfuit; et egregiam operam contra Arianeæ perfidiæ propugnatores præstitit, catholicæ Ecclesiæ ὑπερασπιστής. Testatur ipse apud Epiphanium, pag. 835, studium suum : Οὓς ἐγὼ, de Arianis loquitur, ἐν τῇ κατὰ Νικαίαν συνόδῳ C διέλεγξα, κατ' ἐμοῦ γράψαι τῇ θεοσεβείᾳ σου ἐτόλμησαν. Ita ille ad Julium pontificem Romanum : et certe verum est, Eusebianos, ut tum vocabantur ad Julium papam dedisse litteras contra Marcellum, et Athanasium. Sed et Julius ipse, in epistola apud Athanasium, *Apolog.* II : Μάρκελλος μὲν γὰρ ἐμαρτυρήθη ἡμῖν, καὶ ἐν τῇ κατὰ Νικαίαν συνόδῳ τοῖς τὰ Ἀρείου φρονοῦσιν ἀντειρηκώς Neque restitit tantum in concilio præsens : sed et semper deinceps ab illorum abhorruit communione. Conciliabulo ipsorum Tyri obnuntiavit, Hierosolymitano interesse noluit : Asterium sophistam, illorum asseclam et parasitum advocatumque scriptis exagitavit : cujus meminit aliquoties hoc in opere Eusebius : et omni modo illorum conatibus sese opposuit. Propter has ἐναντιώσεις, certum est Arianos odio in illum capitali inflammatos, omnem movisse lapidem, ut una cum Athanasio, sede sua pulsus, ab Ecclesia amoveretur. Quæsiti vero sunt ab illis, ut erant miri D texendarum fraudum artifices, prætextus : nec magno negotio inventi. In concilio Arianorum Hierosolymitano, cui interesse Marcellus noluit, encænia celebrata sunt, templi cujusdam, Constantini jussu et impensis exædificati. Dant litteras igitur ad Constantinum calumniatoris : accusant Marcellum contemptorem se præbere, non tantum ordinis ecclesiastici, sed et majestatis imperatoriæ. Dedignatum quippe dedicationi templi Hierosolymis exstructi interesse. Narrat hoc Sozomenus lib. II, cap. 31. Faciles huic calumniæ præbebat aures Constantinus ; plurimum enim Ariani in aula gratia valebant : et ad Arianismum plusquam propendebat, in fide sua varius, imperator, ut verissime scriptum a Severo Sulpicio lib. II, a Rufino in lib. I, c. 17, a Lucifero et Hieronymo. Nec solum indignatus est, sed depositum ab Arianis in concilio Constantinopolitano, exsilio mulctavit Marcellum. Interpres Athanasii *ad solitariam vitam agentes*, lapsus est; vertit enim *in exsilium ejecisse*, nimirum Arianos illum : cum in Græco sit καὶ πεποιήκασιν ἐξορισθῆναι, nempe obtinuisse hoc eos apud Constantinum. Accessit postremo in partes Eusebius Pamphili, Arianæ fidei desultor : sed semper σαπρός, et hoc suo scripto exagitavit. Is vero, ita pulsus, Romam abiit ad Julium pontificem : cui pro se, et sua fide, ab Eusebio postea hic suggillata, apologiam obtulit. Non statim : sed postquam ibi per annum et tres menses, communione receptus, perstiterat. Nam scripserant adversarii litteras in illum accusatorias : et satis in pontificem insolentes : quod misisset ad illos παραινοῦντας, ut rectam instituere vellent accusationem. Ista Athanasius : et apud Epiphanium Marcellus ipse. De illius porro fidei confessione, ita Julius ipse : Περὶ δὲ Μαρκέλ-B λου, ἐπειδὴ περὶ αὐτοῦ ὡς ἀσεβοῦντος εἰς τὸν Χριστὸν ἐγράψατε, δηλῶσαι ὑμῖν ἐσπούδασα, ὅτι ἐνταῦθα γενόμενος διαβεβαιώσατο μὲν μὴ εἶναι ἀληθῆ περὶ αὐτοῦ γράφειν τὰ παρ' ὑμῶν· ὅμως δὲ ἀπαιτούμενος παρ' ἡμῶν εἰπεῖν περὶ τῆς πίστεως, οὕτω μετὰ παῤῥησίας ἀπεκρίνατο δι' ἑαυτοῦ, ὡς ἐπιγνῶναι μὲν ἡμᾶς, ὅτι μηδὲν ἔξωθεν τῆς ἀληθείας ὁμολογεῖ, οὕτω γὰρ εὐσεβῶς περὶ τοῦ Κυρίου καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ὡμολόγησε φρονεῖν, ὥσπερ καὶ καθολικὴ ἡ Ἐκκλησία. Hæc apud Athanasium Julius in epistola ad synodum Antiochenam. Loquitur autem pontifex e confessione Marcelliana : quam retulit in suum scriptum Epiphanius, de qua variabant sententiæ olim, ut ait Epiphanius, qui, ad se quod attinet, in ambiguo relinquit. Julius pontifex cum aliis, ut videtur, habuit pro orthodoxa : sed ulterius progrediebatur concilium Sardicense : cujus suffragio absolutus est, lecto et approbato hoc ipso syngrammate, quod suscepit Eusebius refutandum. Synodus ipsa, apud Athanasium : Ἀνεγνώσθη δὲ C καὶ τὸ σύγγραμμα τοῦ συλλειτουργοῦ Μαρκέλλου, καὶ εὑρέθη τῶν περὶ Εὐσέβιον κακοτεχνία. Obierat tunc Eusebius uterque, Nicomediensis et Cæsariensis. Κακοτεχνία in scriptis fuit. Ille alastor Nicomediensis nihil scripsit in hoc genere; scripsit autem Cæsariensis. In quo vero versaretur κακοτεχνία docet. Ἃ γὰρ, ὡς ζητῶν, Μάρκελλος εἴρηκε, ταῦτα ὡς ὁμολογούμενα διαβεβλήκασι. Quod est familiare vitium apud Eristicos. Ita quid sentiendum sit de hoc scripto Eusebiano, e suffragio illius synodi Sardicensis, liquet. Opponitur huic concilii Sardicensis determinationi, Basilii Magni auctoritas. Is epistola 74, edit. Parisiensis, e nostra *Bibliotheca*, pag. 876, de Marcelli opinione scribit. Πάσης ἡμῶν τῆς ἐλπίδος ἀθέτησιν ἔχει τὸ Μαρκέλλου δόγμα. De Marcello ipso loquitur. Nam et epistola 52, ait illum ἐπιδείξασθαι τὴν ἀσέβειαν Arianeæ repugnantem e diametro : ne quis ad illius discipulos et sectatores, ut puta Photinum, eam referat, cum D omnia ipse statuerit orthodoxe. Excusant alii, fieri posse, ut Marcellus deinceps inciderit in hanc impietatem, et aliis suis scriptis propagaverit. Non respondebo quod ex hoc Eusebii opere assumi potest, nullum aliud scriptum præter hoc unicum manasse a Marcello : contrarium quippe Hieronymus affirmat : et potest Eusebius exponi, de tempore antegresso suam hanc ἀντίῤῥησιν. Illud constat e Basilio, eadem per omnia a divino illo viro, huic Marcello objecta, quæ prius per Eusebium producebantur : nisi forte pro Marcello dicatur, Basilium non minus quam Eusebium hallucinatum, et accepisse quasi resolutive determinata, quæ ille ζητῶν proposuerat. Certe constat ex eadem illa ipsa epistola, Occidentales in sententia Sardicensis synodi perstitisse : et cum iis Paulinum Antiochenum (cum quo, pro Meletio, in communione abierat Basilius) et Marcellum putasse innocentem. Ῥη-

certe ab æmulatione profectum est, et invidia; quæ A non paucos, ab ipso, alios, in extremas calamitates præcipitarunt. Enimvero, ab exortu statim rerum, per invidiam procuratum et æmulationem fratricidium peragebatur. Unde profectus hic iste noster, cum, hoc unico excepto, nihil unquam litteris mandasset (et utinam ne hoc quidem ipsum), ab ingressu statim scriptionis suæ, sanctissimis Dei sacerdotibus, bellum sibi statuit indicendum, qui tamen hæreticorum illa agmina, quæ catervatim ejus patriam deprædabantur, neque scripto sibi statuit, sed neque dicto lacessenda. Qui, si doctrinæ salutaris aliqua illi affuisset vel scientia vel facultas, eam debebat universam ad istos oppugnandos convertere: et hostes hosce Dei et Ecclesiæ suæ, de finibus Galatarum exterminatos, ut a gre- B gibus suis solent pastores boni, feras atque lupos effugare. Ille vero, suam ipsius gentem, velut terram ✠ quamdam horridam et incultam, serpenti-

καὶ ἄλλους μυρίους εἰς κακῶν ἔσχατα κατεκρήμνισε. Ζῆλος γοῦν καὶ φθόνος (4) ἀρχῆθεν ἀδελφοκτονίαν εἰργάσαντο. (5) Ἔνθεν ὁρμηθεὶς ὁ ἀνὴρ, (6) ἐν τουτὶ γράψας καὶ μόνον (ὡς μήποτ' ὤφελε)· (7) σύγγραμμα, εὐθὺς, ἀρχόμενος, ἀφ' ἑστίας, (8) τοῖς ἁγίοις τοῦ Θεοῦ λειτουργοῖς πολεμεῖν προὔθετο, ἀφέμενος τοῦ λέγειν τε καὶ γράφειν, πρὸς τὸ μέγα καὶ πολὺ στῖφος τῶν (9) τὴν αὐτοῦ χώραν λυμαινομένων αἱρεσιωτῶν. (10) ὃ δὴ καὶ μάλιστα αὐτῷ πράττειν ἐχρῆν, εἴπερ τις (11) παρῆν σωτηρίου λόγου δύναμις, ποιμένος ἀγαθοῦ δίκην, ὥσπερ τινὰς λύκους καὶ θῆρας, τοὺς ἐχθροὺς τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ τοῦ Γαλατῶν ἔθνους, ἀπελαύνοντα. Ὁ δ', ὥσπερ τινὰ χέρσον ἑρπυστικῶν (12) ἰοβόλων ἔμπλεων, παριδὼν τὴν αὐτοῦ χώραν τοῖς τοῦ Θεοῦ λειτουργοῖς, εἰκῇ καὶ μάτην ἀναζέσας, ἐπαφῆκε τὸν θυμόν. Καὶ τούτοις οὐ τοῖς τυχοῦσιν, ἀλλὰ τοῖς καὶ πάνυ Θεοῦ χάριτι (13) βίῳ τε καὶ φιλοσόφῳ πολιτείᾳ (14) παρὰ πᾶσιν ἐμπρέπουσι. Καὶ οὐ τούτοις μόνοις, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἐν Χριστῷ κεκοιμη-

✠ Ed. Paris., pag. 2.

σις est longior quam ut huc transcribi debeat. In hac varietate sententiarum diversa, ἐπιεικῶς beatus Epiphanius relinquit in medio, et Marcellum nec damnat nec absolvit, sed divino tribunali transcribit. Potest fieri ut Arii blasphemiam dum oppugnat vehementius, quod semper solet fieri in hisce litigiosis contentionibus, incautior longius develiatur in contrarium. Potest fieri, ut Eusebius e factione Arianæa, illam κακοτεχνίαν adhibuerit, de qua synodus. Nam deperdito syngrammate Marcelli, ferre sententiam non possumus. Potest fieri, ut tandem in ejusmodi opinionem diverterit Marcellus: sed, quod ante eum fecisse Tertullianus me- C moratur, ad bonam frugem redierit, et mentem sanam. Quod nonnulli hunc contigunt Athanasii testimonio, fateor in libello quodam inter Athanasianos, tom. I, *Quod Christus sit Deus*, Marcellum de nomine conjungi cum Samosateno, quasi Christum seponeret extra Trinitatem: sed cum nusquam alibi suggillet Marcellum Athanasius, semper vero enixissime et summo studio defendat, non est contemnenda conjectura eruditi viri (quæ et ipso quoque dicendi charactere adjuvatur) non esse illud scriptum Athanasianum, sed ψευδεπίγραφον alicujus recentioris. Sed ista, ut diximus, incertissima sunt, et Deo relinquenda καρδιογνώστῃ. Satis autem in genere de Marcello. Quæ supersunt, et occurrent κατὰ μέρος expediemus fortasse. M.

(4) Ἀρχῆθεν, ἀδελφοκτονίαν. Intelligit, quod cuivis obvium est, Abelem illum justum, per invidiam a fratre suo Caino interemptum. Basilius Seleuciensis vocat cædem hanc a Caino patratam, φθόνου καρπόν, et μισαδελφίας γεώργιον, scitissime, et ad mentem Eusebianam. M.

(5) Vulgo ἔνθ'.

(6) Ἐν τουτὶ γράψας. Hoc non semel positum ab Eusebio. Sed dissentit Hieronymus in *Catalogo: Marcellus Ancyranus episcopus*, inquit, *sub Constantio et Constante principibus floruit, multaque diversarum hypotheseων scripsit volumina, et maxime contra Arianos*. Num igitur hæc alia scripsit post Eusebii obitum Marcellus? quæ B. Hieronymus intelligebat. Certe vivebat ille multos annos, sub et post Constantium principem, post collectum ad patres suos Eusebium. Constantem in Hieronymi *Catalogo* non legit codex meus manuscriptus, ut hoc obiter notem: rectius. Sed, nec post hæc tempora tantum, verum et ante, illum alia scripsisse patet ex Athanasio, sexcentis Eusebiis anteferendo auctore: ut vel errore lapsus sit: vel invidia abductus de via Eusebius, retulerit ἓν τουτὶ γράψας, καὶ μόνον τὸ σύγγραμμα; quamvis alia probabilis ratio afferri possit, quam exposuit ad præfationem in tres libros *De ecclesiastica theologia*. M.

(7) Articulum τὸ ante σύγγρ. delevi.

(8) *Τοῖς ἁγίοις τοῦ Θεοῦ λειτουργοῖς*. Explicat deinceps, quos hic intelligat. Asterium nempe vult, Narcissum, Eusebium, Paulinum, alterum Eusebium Qui non erant omnes Θεοῦ λειτουργοί Asterius sophista, et θυτής, ideoque vel ab ipsis Arianis non admissus. Nullus ἅγιος λειτουργός, nisi ratione λειτουργίας ἁγίας. Eusebius certe ille Nicomediensis, perditissimus improbitatis gurges. Sed ἐγὼ οἶδα Σίμωνα, καὶ Σίμων οἶδεν ἐμέ. Consortes suos, et contribules, et συναιρεσιώτας, quidem mirum si tam honorifice compellet Eusebius. M.

(9) *Τὴν αὐτοῦ χώραν λυμαινομένων*. Galatiam, et metropolin ejus Ancyram, ab hæreticis per illa tempora, infestam redditam. Erat autem hæc regio istiusmodi monstrorum ferax. Intelligit autem, opinor, portenta illa nominum et hæresium, de quibus Hieronymus in præfatione ad secundum librum *Commentariorum* suorum *in Epistolam ad Galatas: Galatæ stulti et vecordes pronuntiati sunt. Scit mecum, qui vidit Ancyram metropolim Galatiæ civitatem, quod nunc usque schismatibus dilacerata sit, quod dogmatum varietatibus constuprata, omitto Cataphrygas, Ophitas, Borboritas et Manichæos. Nota enim jam hæc humanæ calamitatis vocabula sunt. Quis unquam Passalornicitas, et Ascodrobos, Artotyritas, et cætera magis portenta, quam nomina* D (non numina) *in aliqua parte Romani orbis audivit?* Quibus Eusebii interpretem, doctissimus Hieronymus agit. M.

(10) Vulgo ὅπερ.

(11) Vulgo αὐτῷ ante πράττειν.

(12) Delevi καί vulgo hic additum.

(13) Male vulgo θείῳ.

(14) *Παρὰ πᾶσιν ἐμπρέπουσι*. Certe noti, et omnibus ubique in ore et præconio: sed tanquam impii, et orbis Christiani pestes. Vivos et mortuos vult. Eusebius ille Nicomediensis alastor, τῷ τοῦ Παμφίλου supervixit. Paulinus credo, solus obierat. Quænam vero fuerat illius φήμη ᾀδομένη, tacent historiæ illorum temporum: fuit forte inter cæteros innocentissimus, non tamen hoc illustri præconio celebrandus. Philosophicam vivendi rationem eorum commendat, hoc est, secundum Deum exactam, et exasciatam, qualem ἀσκηταί illi veterum, celebria nomina, usurpabant: id est enim φιλοσο-

A μένοις· καὶ τούτων ἐκείνοις, ὧν μάλιστα δι' ἀρετὴν θεοσεβείας, λόγων τε θείων ἀσκήσεως, ἡ φήμη καθ' ὅλης, ὡς εἰπεῖν, ᾄδεται τῆς οἰκουμένης. Τούτων δὲ αὐτῶν οὐχ ἅπαξ ἐμνήσθη κακῶς, πολλάκις δὲ καὶ διαφόρως, τὰς κατ' αὐτῶν διαβολάς τε καὶ συκοφαντίας ἀφειδῶς πεποιημένος. Ἤδη δὲ καὶ ἀραῖς κέχρηται κατ' αὐτῶν, οἷα γυναικῶν ἐν μάχῃ, λοιδορούμενος καὶ ἐπαρώμενος (15) τοῖς μηδὲν αὐτὸν ἠδικηκόσι. Διὸ, καὶ πέρα τοῦ δέοντος, εἰς μακρὸν αὐτῷ καὶ ἄμετρον μῆκος ἐξέπεσεν ἡ γραφή. (16) Ὡς μόνον ἐπῶν ἐγγύς που μυρίων τὸν ἀνάλογον ἀπαρτισθῆναι. Εἰκότως οὖν, κατὰ τῶν ἁγίων τοῦ Θεοῦ λειτουργῶν κακήγορον γλῶτταν ὀξύνας, καὶ τὸ ἀνευλαβὲς, καὶ ἄφοβον προγυμνάσας ἐν τούτοις, προϊὼν, ἐξ ἧς προὔκοψεν, ἐπ' αὐτὸ τὸ κορυφαιότατον τοῦ παντὸς, τὸν μονογενῆ καὶ ἀγαπητὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τοιαύταις ἀθέοις (17) ὑποβαλὼν
B βλασφημίαις, οἵας μικρὸν ὕστερον, αὐτοῦ λέγοντος, ἀλλ' οὐκ ἐμοῦ, βέλτιον ἀκούειν. Τῇ δέ γε παραθέσει τῶν αὐτοῦ ῥημάτων χρησάμενος, (18) μέχρι τούτου στήσομαι τέως πρὸς ἐναντίωσιν καὶ ἀνατροπὴν αὐτῶν· οὐ μακροὺς ἐπάγων λόγους, τῷ μήτε τοὺς ἄνδρας τοὺς ὑπ' αὐτοῦ βλασφημηθέντας (19) ἀγνῶτάς τινας εἶναι καὶ ἀφανεῖς, γνωρίζεσθαι δὲ παρὰ πᾶσι, καὶ σιωπῶντας, μήτε τὴν εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ βλασφημίαν (20) ἀμφήριστόν τινα καὶ ἀγνοουμένην ὑπάρχειν, ὡς πολλῆς τινος καὶ λογικωτέρας πρὸς ἔλεγχον δεηθῆναι σπουδῆς· οὕτω (21) δὲ πᾶσι τοῖς τῆς ἐκκλησιαστικῆς χάριτος μετειληχόσι, μικροῖς ὁμοῦ καὶ μεγάλοις, καὶ, αὐτὸ μόνον, λεχθεῖσα, πρόδηλος καθέστηκεν ἡ τοῦ ξένου τούτου θεολόγου καινοφωνία.
C Διὸ βραχέσιν (22) αὐτὸς μόνον παρασημειώσεσι χρήσομαι, εἱρμῷ καὶ τάξει σωματοποιῶν τὸν λόγον, ὑποσημαινόμενός τε αὐτὸ μόνον τὸ παράλογον τῶν ἐμφερομένων. Πρὶν δ' ἐπὶ τὰς αὐτοῦ χωρῆσαι φωνὰς, ἀναγκαίως τοῖς ἐντυγχάνουσι τῷ τοῦ ἀνδρὸς συγγράμματι συμβουλεύσαιμ' ἂν, (εἰ δὲ (23) μάλιστα Γαλατῶν εἶέν τινες,) μὴ ἀμνημονεῖν τῆς θείας φωνῆς Παύλου τοῦ ἀποστόλου, ὃς αὐτοῖς Γαλάταις γράφων παρῄνει *μὴ μετατίθεσθαι ἀπὸ τοῦ καλέσαντος αὐτοὺς ἐν χάριτι Χριστοῦ εἰς ἕτερον Εὐαγγέλιον*,

A bus fetam venenatis, susque deque habuit, ac in Dei sacerdotes, frustra quidem et incassum, iram tamen effudit ebullientem. Neque illos, de plebe nescio quos, sed ipsos illos qui per Dei gratiam, divina plane, hoc est, vivendi philosophica quadam ratione, nominis celebritatem sibi compararerant. Nec vivos tantummodo et videntes impetivit, sed jam dudum et in Christo obdormiscentes : eosque præ cæteris, quos inter cæteras virtutes pietas in Deum commendabat, et sacrarum litterarum exercitata scientia, per terrarum orbem clarissimos propagarat : sed nec una tantum vice conviciari contentus, sæpe repositas, varieque confictas, improbus sycophanta, calumnias sine modo congessit, et mensura : sed et exsecrationibus in-
B super eos, ut mulierculæ in rixis et jurgiis solent, insectatur, homines nulla unquam injuria ipsi cognitos. Atque hinc profecto factum est, ut in immensum adeo illius excreverit oratio, cum ad decies mille versus opus illud unicum intumuerit. Quid miramur autem, si cum linguam adeo suam in sanctos Dei sacerdotes exacuerit, impiamque audaciam suam, ad hunc modum, quasi progymnasmate, exercuerit, adeo gressus promoverit impietatis, ut tandem quod caput est atque apex, unigenitum et dilectum Dei Filium, illiusmodi blasphemiis suis subjecerit, quas mox ipsius verbis, non autem meis, relatas audietis : id enim satius esse judico. Quæ postquam ipsa sic ab illo
C prolata ubi scripto consignavero, ulterius in hoc libro non progrediar, ad illa refellenda refutandave : sed nec opus est orationem contexendo producere, cum sint illi, quos conviciis laceravit, neutiquam ignoti vel ignobiles, sed utcunque silentio se contineant, omnium ore et sermone celebrati : cumque illa, quam in Christum Dei eructavit, blasphemia adeo sit manifesta et in confesso posita, ut ad illam revincendam exactiore aliqua diligentia non sit opus. Quippe qui divinam gratiam in Ecclesia delibarunt, parvi, minimi, mag-

φία Christianorum : et inter eos, ut Isidorus Pelusiota loquitur, οἱ μονάζοντες κορυφαῖοι. Describit hominem istiusmodi Nazianz. orat. III *Contra Julianum*, pag. 77, et orat. 28, pag. 479, ad cujus amussim examinati hujus Eusebii Pancratiastæ, mera mendicabula invenientur. M.

(15) Scripsi ἐπαρ. loco vulg. ἐπαιρόμενος.

(16) *Ὡς μόνον ἐπῶν*. Erat in margine ὅλον. Et tolerari potest, sed potior scriptura, μόνον, ut sit sensus : ut unicum istud opus, quod solum scripsit, tot versibus constiterit; nam pro ἀνάλογον, omnino legendum, loci mutatione, ἵνα λόγον. M. — Duo vitia correxi.

(17) *Ὑποβαλών*. Lego ὑποβάλλει. Hoc est προϊὼν ὑποβάλλει. Forte etiam legi poterit προὔκυψεν. Legendum ἐξῆς, una voce, et una partic., ὑποβαλών dependet a verb. προὔκοψεν.

(18) *Μέχρι τούτο στήσομαι*. Quinque libris institutum suum *contra Marcellum* Eusebius absolvit. In duobus hisce prioribus, τῇ παραθέσει τῶν αὐτοῦ ῥημάτων κέχρηται, hoc est quod vult. In tribus sequentibus, qui inscribuntur *De theologia ecclesiastica*, ad ἐναντίωσιν αυτῶν et ἀνατροπὴν descendit. M

D (19) Vulgo ἀγνώτους τινός. Dein in corr. : Lege πανηγυρίζειν. Forte loco γνωρίζεσθαι.

(20) *Ἀμφήριστον*. Hoc est quod vult. Cum nonnullæ hæreses ita sint comparatæ, ut non nisi difficulter agnosci et deprehendi possint, et vix tandem pro hæresibus habeantur : ait illam a Marcello excultam et propagatam ejus esse generis, ut vel de prima facie, auribus audita, oculis scripto usurpata, pro hæresi, communi hominum in Ecclesia consensu habeatur. Certe illa quam Marcello ascripserant Ariani, erat ejus generis; at utrum illam prout eidem illi objectabant, foveret Marcellus, quamplurimis non minus in religione lynceis, quam Eusebius erat, non patuit, Julio pontifici Romano, Athanasio Alexandrino, illi hæresum ῥαιστῆρι, quamplurimis aliis : concilio Sardicensi non liquebat : ni Marcellus absolvebatur. M

(21) Dele δέ.

(22) Scribe αὐτό.

(23) Lege δή.

ni, novitatem insolentem, hujus nuperi theologi, vel acceptam primis auribus, agnovere. Hanc ob causam adhibiturus sum brevissimas quasdam designationes meas, orationis quoddam corpus, ordine et methodico progressu concatenatum constituens, quo quæ ab illo proferuntur, quam sint ab omni ratione aliena, patefiat. Verum antequam in medium ejus verba protulero, admonendos illos esse omnes existimo, ad quorum manus hoc præsens ipsius scriptum pervenerit, eo magis si sint de Galatia oriundi, ✠ ne velint divinæ beati Pauli vocis unquam oblivisci, qua Galatas ipsos adhortabatur, ne ab eo qui in Christi gratiam vocavit ipsos, *ad aliud Evangelium transferantur, cum revera*, quod docet ibi, *non sit aliud ullum evangelium*, sed, *qui conturbent illos, exsistant, et qui transferre cupiant* B *Christi Evangelium* [1]. Illud autem in primis et ante omnia attendendum fuerat, quod nec sibi quidem pepercerit ille tantus Apostolus, sed ad illos permovendos et convincendos, qui Galatas conturbabant, adjecerit : *Etiamsi vel nos vel de cælo vobis angelus aliud annuntiet Evangelium, præter illud quod jam prædicavimus, anathema sit* [2]. Nec semel posuisse contentus, reponit, *Quod jam prius dixi, et iterum denuntio, si quis vobis evangelizet, præter id quod accepistis, anathema sit* [3]. Illud autem Evangelium quodnam fuit quod acceperant, et præter quod non erat aliud annuntiandum? Equidem illud ipsum quod discipulis suis Dominus tradidisse dicitur, ubi ait : *Profecti docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus* C *sancti* [4]. Nobis utique hanc gratiam in cognoscenda sacrosancta Trinitate solus ille solis patefecit in illa nostra mystica regeneratione, cum nec Moyses, nec quisquam olim prophetarum, priori populo hujus exstiterit administer. Ad Dei quippe Filium atque illum solum pertinebat, hanc a Patre suo gratiam hominibus universis annuntiatam communicare : cum *lex per Moysem data fuerit, gratia autem et veritas per Jesum Christum* [5], eumque solum, utpote Filium unigenitum. Quocirca, nec

A *οὐκ ἔστι γὰρ ἄλλο*, ὡς αὐτός φησιν· *εἰ μή τινές εἰσιν οἱ ταράσσοντες αὐτοὺς, καὶ θέλοντες μεταστρέψαι τὸ Εὐαγγέλιον τοῦ Χριστοῦ*. Κἀκείνῳ δὲ ἀναγκαίως προσέχειν τὸν νοῦν, δι' οὗ καὶ ἑαυτοῦ καθαπτόμενος ὁ τοσοῦτος Ἀπόστολος, εἰς δυσώπησιν τῶν διαστρέφειν τοὺς ἄνδρας πειρωμένων, προσετίθει λέγων· *Ἀλλὰ κἂν ἡμεῖς, ἢ ἄγγελος ἐξ οὐρανοῦ ὑμῖν εὐαγγελίσηται, παρ' ὃ εὐηγγελισάμεθα ὑμῖν, ἀνάθεμα* (23*) *ἔστω*. Ὃ δὴ ἐπαναλαβὼν δευτεροῖ φάσκων· *Ὡς προειρήκαμεν, καὶ ἄρτι πάλιν λέγω, εἴ τις ὑμᾶς εὐαγγελίσηται, παρ' ὃ παρελάβετε, ἀνάθεμα ἔστω*. Τί δὲ ἦν τοῦτο, παρ' ὃ (24) οὐχ ἦν εὐαγγέλιον [ἄλλο εὐαγγελίσασθαι]; Ἤ που πάντως αὐτὸ ἐκεῖνο, ὃ (25) δὴ τοῖς αὐτοῦ παραδιδοὺς μαθηταῖς ὁ Σωτὴρ ἀναγέγραπται εἰρηκώς· B *Πορευθέντες μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος*. Ταύτην γὰρ ἡμῖν τὴν χάριν τῆς γνώσεως τῆς ἁγίας Τριάδος (26) μόνος αὐτὸς διὰ τῆς μυστικῆς δεδώρηται ἀναγεννήσεως, οὔτε Μωϋσέως οὔτε προφητῶν τινος τῷ προτέρῳ λαῷ ταύτην διακονησαμένου. Μόνῳ γὰρ ἔπρεπε τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ τὴν πατρικὴν ἅπασιν ἀνθρώποις εὐαγγελίσασθαι χάριν· ἐπειδήπερ *ὁ νόμος διὰ Μωϋσέως ἐδόθη, διὰ δὲ μόνου Ἰησοῦ τοῦ Χριστοῦ*, ὡς διὰ μονογενοῦς Υἱοῦ, *ἡ χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια ἐγένετο*. Ἔνθεν εἰκότως ὁ μὲν *παιδαγωγοῦ τρόπον* νηπιάζοντι τῷ προτέρῳ λαῷ στοιχεῖα τῆς ἀρχῆς τῶν τοῦ Θεοῦ παρεδίδου λογίων, πολυθέου μὲν ἀπείργων C πλάνης, Θεὸν δὲ κηρύττων ἕνα μόνον εἰδέναι· ἡ δὲ σωτήριος χάρις ὑπερκόσμιόν τινα καὶ ἀγγελικὴν ἡμῖν παρέχουσα γνῶσιν, τὸ πάλαι τῷ προτέρῳ λαῷ σεσιγημένον μυστήριον ἀναφανδὸν ἐξεκάλυπτεν, αὐτὸν τὸν ἐπέκεινα τῶν ὅλων Θεὸν, τὸν τοῖς πάλαι ἀνθρώποις ἐγνωσμένον, Θεὸν ἅμα καὶ Πατέρα εἶναι τοῦ Υἱοῦ τοῦ μονογενοῦς κηρύττουσα, τήν τε τοῦ ἁγίου Πνεύματος διὰ τοῦ Υἱοῦ τοῖς ἀξίοις ἐπιχορηγοῦσα δύναμιν. (26*) Αὐτῷ πως τὴν ἁγίαν καὶ μακαρίαν καὶ μυστικὴν Τριάδα Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος εἰς σωτήριον ἐλπίδα διὰ τῆς ἐν Χριστῷ ἀναγεννήσεως ἡ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησία παραλαβοῦσα

✠ Ed. Paris., pag. 3.

[1] Gal. I, 6, 7. [2] ibid. 8. [3] ibid. 9. [4] Matth. XXVIII, 19. [5] Joan. I, 17.

(23*) Mp. ἔσται.

(24) Mp. ἴσ. ὅτι οὐχ, verba ἄλλο εὐαγγελίσασθαι glossema sapiunt.

(25) Vulgo δέ.

(26) *Μόνος αὐτὸν διὰ τῆς μυστικῆς*. Hoc vult : ante συγκατάβασιν et illam in carne Servatoris nostri οἰκονομίαν, *Qui invenit omnem viam disciplinæ, et tradidit illum Jacob puero suo, et Israel dilecto suo*, doctrinam illam, in Ecclesia διαβόητον, de sacrosancta Trinitate, nusquam in Veteri Testamento, per Moysem aut prophetas, Judæorum populo revelatam. Cujus rationem libro III *De eccles. theol.* ait fuisse populi illius, quem erudiendum susceperat, traditum sibi, a Deo in disciplinam Moyses, ad idololatriam ἐπιῤῥεπές, et βίον ut appellat in α' ἀποδειξ. αἰγυπτιακόν. Certe, in Veteri Testamento nusquam reperitur explicita et distincta mysterii D istius mentio; sed αἰνιγματώδης, et ἐγκεκρυμμένη. Erat enim adhuc tempus καταπετάσματος, nondum remoti veli, et ἀποκαλύψεως. Citant in primis orthodoxi Patres, illud in principio Genesis *Faciamus hominem*, etc., de qua ῥήσει Basilius Seleuciæ. Γινέσθω τοίνυν σύγχρονος ἡ γνῶσις τῇ πλάσει· καὶ μὴ ξενιζέσθω διδασκομένη ὕστερον, ὧν ἐν τῇ ποιήσει τὴν μνήμην ἐδέξατο. Vide Tertullianum *adversus Praxeam*. Epiphanius rem per gradus deducit. *Una Deitas*, inquiens, *a Moyse præcipue annuntiata est personarum dualitas, vehementer a prophetis prædicata, Trinitas vero personarum, manifesta facta est in Evangeliis*. Hæc ille in *Ancorato*, unde doctissimus Nyssenus vocat, cognitionem κατὰ πρόβασιν in libello *De im. et simil. Dei* : Κατὰ πρόβασιν, ἡ ἡμετέρα φύσις τὸ τῆς Τριάδος ἐπέγνω μυστήριον. M.

(26*) *Αὐτῷ πως*. Forte legendum, αὐτόθεν πως,

φυλάττει. Καὶ τοῦτ' ἦν τὸ Εὐαγγέλιον, (26**) οὐ μὴ A θεμιτὸν εἶναι μετατίθεσθαι εἰς ἕτερον Εὐαγγέλιον· *ὃ οὐκ ἔστιν ἄλλο*, ὡς ὁ μέγας Ἀπόστολος εἰσέτι δεῦρο Γαλάταις μαρτύρεται, διὰ τῆς πρὸς αὐτοὺς ἐπιστολῆς βοῶν· *Κἂν ἡμεῖς ἢ ἄγγελος ἐξ οὐρανοῦ εὐαγγελίζηται ὑμᾶς, παρ' ὃ παρελάβετε, ἀνάθεμα ἔστω*· πόῤῥωθεν, ὡς εἰκὸς, μηδ' ἐπισκόποις, μηδὲ ἄρχουσι, μηδὲ διδασκάλοις προσέχειν, εἰ τὸν ἀληθῆ τῆς πίστεως διαστρέφοι τις αὐτῶν λόγον, (27) διδασκόμενος. Τίς δ' ἦν οὗτος; ὁ τὸν Θεὸν Πατέρα εἰδέναι διδάσκων, καὶ Υἱὸν Θεὸν γιγνώσκειν παραδιδούς· καὶ Πνεύματος ἁγίου φιλοτιμεῖσθαι μετέχειν (ἅπερ μόνων ἂν γένοιτο Χριστιανῶν γνωρίσματα,) ὧδέ πη τῆς ἁγίας τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας (28) ἀφοριζόμενος τοῦ Ἰουδαϊκοῦ τρόπου. Ὡς γὰρ ἐκεῖνος τὴν πολύθεον καὶ Ἑλληνικὴν ἀπεδοκίμαζε πλάνην, ἑνὸς B Θεοῦ ὁμολογίᾳ, οὕτω καὶ τῆς Ἐκκλησίας ἡ ἐξαίρετος περὶ Υἱοῦ γνῶσις κρεῖττόν τι καὶ πλέον προὐξενεῖ, τὸν αὐτὸν Θεὸν Πατέρα εἰδέναι μονογενοῦς Υἱοῦ διδάσκουσα, ἀληθῶς Υἱοῦ ὄντος, καὶ ζῶντος, καὶ ὑφεστῶτος. *Ὡς* γὰρ *πατὴρ* (29) *ζωὴν ἔχει ἐν ἑαυτῷ*, αὐτὸς λέγων ἐδίδασκεν ὁ Μονογενὴς τοῦ Θεοῦ, ἵν' ᾖ καὶ ὁ Πατὴρ ἀληθῶς πατὴρ, οὐ μέχρι φωνῆς ὧδέ πη χρηματίζων, οὐδὲ ψευδῆ κεκτημένος τὴν προσηγορίαν, ἀληθείᾳ δὲ καὶ ἔργῳ Πατὴρ Υἱοῦ μονογενοῦς· καὶ ὁ Υἱὸς ἀληθῶς υἱός. Ὁ δὲ ψιλὸν Λόγον εἶναι τὸν Υἱὸν ὑπολαμβάνων, καὶ μόνον Λόγον εἶναι μαρτυρόμενος, καὶ πολλάκις τοῦτ' αὐτὸ λέγων, ὡς οὐδὲν ἕτερον ἦν ὁ Λόγος, ἔνδον μένων ἐν ἡσυχάζοντι τῷ Πατρί· (30) ἐνεργῶν δὲ ἐν τῷ τὴν κτίσιν δημιουργεῖν, ὁμοίως C τῷ ἡμετέρῳ, ἐν σιωπῶσι μὲν ἡσυχάζοντι, ἐν δὲ φθεγγομένοις ἐνεργοῦντι, δῆλον ἂν εἴη Ἰουδαϊκῷ τινι καὶ ἀνθρωπίνῳ συντρέχων φρονήματι, τὸν δ' ἀληθῶς Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἀρνούμενος. Εἰ γοῦν τις Ἰουδαίων ἔροιτό τινα, εἰ Λόγον ἔχοι ὁ Θεός; πάντως που φήσει. Ἐπεὶ καὶ *Λόγον*, καὶ *Λόγους* πλείους ἔχειν αὐτὸν, ὁμολογήσειεν ἂν Ἰουδαίων ἅπας. Εἰ δὲ καὶ υἱὸν ἔχει, οὐκ

A injuria, lex infirmo illi populo et infanti, *pædagogi ad instar*, elementa quædam prima divinorum oraculorum suggerebat, deorum multitudinem et cultum idololatricum disturbans: Deum contra unicum cognoscendum annuntians; *gratia*, vero, *per Christum salutaris*, cognitionem nobis repræsentavit supra mundanam et angelicam, dum populo illi vetusto non retectum, sed silentio prorsus obvolutum mysterium, in apertum profert: Deum nempe illum supremum rerum omnium moderatorem, sæculis prioribus omnibus agnitum Deum; Filii præterea unigeniti Patrem esse prædicandum; Spiritus quoque sancti vim et efficaciam, iis qui digni sunt impertitam: quam sanctam mysticam et beatam Trinitatem Patris, Filii et Spiritus sancti, ad cer- B tissimam spem salutis illius consequendæ, quæ per regenerationem fit, in Christo, inde acceptam, ✠ Ecclesia Dei fideliter custodit. Et hoc est illud Evangelium, quod nullo modo licuit in aliud transformare evangelium, cum revera non sit aliud, quemadmodum secunda vice testatur beatus idem Apostolus, ad eosdem illos Galatas ita profatus: *Etiamsi vel nos vel angelus de cœlo vobis aliter evangelizaverit, quam ut accepistis, anathema sit.* Quasi qui longe ante vellet admonitos, ut equidem reor, nec episcopis credendum esse, nec præpositis, nec doctoribus, si verbi veritatem pervertere et distorquere eorum aliquis attentaverit. Veritas autem illa, quæ? Qua Deum esse Patrem edocemur: nempe, C qua Deum habere Filium nobis traditur: qua ad Spiritus sancti participationem ab ardenti desiderio excitamur. Quæ sunt insignia quædam Christianorum peculiaria, quibus Ecclesia Dei sancta a Judaica politia discriminatur. Nam, ut olim Judaismus per unius solius Dei confessionem, ethnicum de multis diis errorem ablegabat, ita quoque supra illam ipsam, Ecclesiæ singularis et excellens cog-

✠ Ed. Paris., pag 4.

aut ἔνθεν πως, *de Ecclesia Dei accepta institutione*, etc.

(26**) *Οὐ μή*. Leg. ὃ μήτ' ἦν, et deinceps, ὡς καὶ ὁ μέγας ἀπόστολος εἰσέτι δεύτερον legi posset pro δεῦρο, quanquam et illud verum sit: bis enim idem ipsum beatus Paulus testificatur, et ita se Eusebius explicat, quanquam, quæ sequuntur, illam alteram lectionem, δεῦρο, confirment, et exstat locus gemellus apud Vincentium Lirinensem in aureo illo *Commonitorio*, cap. 14, ubi de hoc Pauli libro disserit. *Clamat et repetendo clamat, et semper, et ubique per Litteras suas clamat, illud vas electionis, ille magister genitum.* Itaque nihil temere in hoc loco mutandum. M.

(27) *Διδασκόμενος*. In margine codicis erat διαστελλόμενος, quæ est vera lectio, hoc est διοριζόμενος. Utitur autem hac voce et alibi, et paulo post in sequentibus, ait, κατὰ τῆς ἀποστολικῆς διαστολῆς, ubi in margine ascriptum fuit, διαταγῆς. M.— In corr. dein: Lege Θεοῦ loco Θεόν, in verbis υἱὸν Θεόν.

(28) *Ἀφοριζόμενος τοῦ Ἰουδαϊκοῦ τρόπου*. Legendum, tum, τὴν ἁγίαν τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίαν, vel vice versa, τὸν Ἰουδαϊκὸν τρόπον. Qui Deum unum, unicum, non Patrem agnoscebant, ut se aliquoties explicat. Quam sententiam Nazianz. non semel *paupertatem* appellat. Et Gregorius: Ὑμεῖς οἱ Ἰουδαῖοι, ὁμολογοῦντες τὴν θεότητα, μονωτάτην, πενίαν D ἐκφέροντες τῇ αὐτῆς ἁπλότητι, εὐτελῶς τὰ περὶ τῆς θεότητος διατιθέμενοι. Οἵ τε Ἕλληνες, τοῖς ματαίοις εἰδώλοις προσκυνοῦντες καὶ πληθύνοντες τὴν θεότητα, πολλοῖς θεοῖς ἐξ ἀνάγκης προσκείμενοι ἐναντιουμένοις ἀλλήλοις, εἰς τὴν ἀπάτην τῆς εἰδωλολατρείας ἐκκλίνονται. Ἡμεῖς δὲ, οἱ Χριστιανοὶ τριάζοντες τὴν θεότητα, ὑπέρογκον αὐτὴν ἐν πλούτῳ καὶ δυναστείᾳ κηρύττομεν. Ἕνα Θεὸν τὸ τριαδικὸν ὁμολογοῦντες κράτος. Ὑμῶν τὴν πενηθείαν· κἀκείνων τὴν πολυθείαν ἐξίσης ἀποκρουόμενοι διαφεύγομεν. M.

(29) *Ζωὴν ἔχει ἐν ἑαυτῷ*. Deest hic apodosis, ex Evangelio supplenda, sic: οὕτως ἔδωκε τῷ Υἱῷ, ζωὴν ἔχειν ἐν ἑαυτῷ. Id est, *genuit Filium, qui et ipse sit ζῶων* et *ὑφεστὼς* per se. Quod negasse, Marcellus multoties accusatur ab Eusebio: ut statim, ubi affricat ei quod λόγον ψιλόν eum appellaverit: quam vere, liquidissimo constare non potest, deperdito Marcelli isto opere. M.—Mox vulgo ἵν' ᾖ; mss. οὕτως ἵν'.

(30) *Ἐνεργῶν δὲ ἐν τῷ ἡμετέρῳ*. Legendum

nitio de Filio Dei, longe quiddam majus et præstantius exhibuit, qua edocemur illum ipsum Deum Patrem exstare unigeniti Filii, qui verissime Filius sit, vivus exsistat et subsistens. Nam quemadmodum : *Pater vitam in seipso habet*, docebat Unigenitus ipse Dei, *ita quoque in seipso Filius habet vitam* [6]. Ut ita Pater vere quidem Pater exsistat, non autem verbo tenus Pater falsata usurpatus nominatione : sed veritate et reipsa unigeniti Filii Pater : et ut Filius sit reipsa etiam Filius. Quisquis autem Filium nudum esse *Verbum* existimaverit, aut solummodo *Verbum* confirmaverit, et illud frequenter suo ore usurpaverit, *Verbum* tantummodo exstitisse, intus, dum consisteret, quiescente suo Patre : operatum vero idem ipsum Verbum, cum creaturas effigiaret, perinde ac per omnia in hominibus solet fieri ; ubi in conquiescentibus otiatur Verbum, operatur autem in loquentibus : is profecto conspirat manifestissime cum sententia Judæorum, abnegatque eum, qui vere Dei Filius est. Si quis Judæum interrogaverit, an Deum putet Verbum suum habere? Omnino, certe responsurus est, puto. Libenter siquidem profitetur Judæus, non *Verbum* modo, quin *Verba* infinita habere Deum. Quod si adhuc instes, an Filium habeat? non est hoc perinde, reor, confessurus. Jam vero, si non Judæus quispiam, sed is qui sit cum episcopatu, illam invexerit opinionem, Verbum esse illum, sed Deo tantummodo adunitum : ✠ æternum tamen et ingenitum, unum atque idem numero cum Deo, nominibus diversis Patris atque Filii usurpatum, substantia tamen idem et hypostasi

A ἔτ' ἂν ὁμολογήσειεν, ἐρωτηθείς. Εἰ δὲ μὴ Ἰουδαῖος, ἀλλ' ἐπισκόπων τις ταύτην (30') εἰσαγάγοι τὴν δόξαν, Λόγον αὐτὸν μόνον διδοὺς ἡνωμένον τῷ Θεῷ· (31) καὶ τοῦτον εἶναι ἀΐδιον καὶ ἀγέννητον, ἕν τε εἶναι (32) καὶ ταὐτὸν τῷ Θεῷ ὀνόμασι μὲν διαφόροις, Πατρὸς, καὶ Υἱοῦ χρηματίζοντα, οὐσίᾳ δὲ καὶ ὑποστάσει ἓν ὄντα· πῶς οὐ δῆλος ἂν γένοιτο (33) τὸν μὲν Σαβέλλιον ὑποδυόμενος· τῆς δὲ ἐν Χριστῷ γνώσεώς τε καὶ χάριτος ἠλλοτριωμένος ; Οὐδὲ γὰρ ζητεῖν, οὐδὲ ἀμφιβάλλειν, οὐδ' ἐρωτᾷν τοῖς βουλομένοις, εἰ ἦν καὶ προῆν ὁ μονογενὴς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ τῆς Ἐκκλησίας (34) ἐπιτρέποι ἂν θεσμός· ὁμολογουμένῃ δὲ καὶ ἀναμφιβόλῳ πίστει σὺν πολλῷ (35) καὶ παῤῥησίᾳ διδάσκει τὸν Θεὸν Πατέρα εἶναι Υἱοῦ τοῦ μονογενοῦς ὁμολογεῖν, καὶ μήτε τὸν Πατέρα Υἱὸν εἶναι, ἢ (36) B καὶ τὸν Υἱὸν Πατέρα νομίζειν· ἀλλὰ τὸν μὲν ἀγέννητον καὶ ἀΐδιον καὶ ἄναρχον καὶ πρῶτον καὶ μόνον Πατέρα σέβειν· τὸν δὲ ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθῆναι καὶ ὑποστῆναι, καὶ μόνον Υἱὸν (37) μονογενῆ εἶναι πιστεύειν Θεόν τε αὐτὸν ὡς ἀληθῶς Υἱὸν ὄντα Θεοῦ, γνωρίζειν. Εἰ δὴ (38) οὖν τούτοις μὲν (39) ἀντιλέγων τις φαίνοιτο, Λόγον δὲ Θεοῦ ὁμοίως τῷ ἐν ἀνθρώποις τοῦτον ὁρίζοιτο, οὐκ ἐννοῶν οὐδὲ λογιζόμενος, ὡς οὐδὲν χρὴ θνητὸν, οὐδὲ ἀνθρώπινον τῷ ἐπέκεινα τῶν ὅλων ἀνατιθέναι Θεῷ, οὐδ' ὅλως τι τῶν εἰς ἡμετέραν ἐνθύμησιν ἀνιόντων, κἂν αἱ θεῖαι Γραφαὶ, ὥσπερ τινὰς νηπίους παιδαγωγοῦσαι τοὺς ἐντυγχάνοντας, ἀνθρωπινώτερον περὶ αὐτοῦ (40) διαλέγωνται, χεῖρας αὐτῷ, καὶ πόδας, καὶ ὀφθαλμοὺς, καὶ φωνὰς, καὶ λόγους, καὶ στόματα, καὶ πρόσωπον, καὶ μυρία ἄλλα τοιαῦτα D περιάπτουσαι· ἃ δὴ (41) προσήκει μεταφέρειν ἐπὶ θεοπρεπεῖς ἐννοίας, οὐδὲν θνητὸν οὐδ' ἀνθρώπινον ἐν τῷ

✠ Ed. Paris. pag. 5.

[6] Joan. v, 26.

ἐνεργῶν δέ, ἐν τῷ τὴν κτίσιν δημιουργεῖν. E sequentibus, vocem illam ἡμετέρῳ librarius transcripsit otiosus. [Delevi eam.] M.— Infra Ἰουδαῖος ὢν scripsi.

(30') Vulgo εἰσάγοι.

(31) *Καὶ τοῦτον εἶναι ἀΐδιον καὶ ἀγέννητον.* Nempe, quatenus erat in Deo, αὐτῷ συνὼν, ἡνωμένος αὐτῷ. Nam alioquin, ascribit Eusebius hanc opinionem Marcello, quod quemadmodum extra Patrem, nempe in creando, inceperat esse : sic et olim desineret esse quod erat, et in nihilum redigeretur. Quam vere, nescimus : certe Eusebius hic arianizat, qui Λόγον ἀΐδιον esse negat et in ἀγεννήτῳ ludit ; quod faciebant illi. M.

(32) Καὶ ταὐτόν loco καὶ αὐτόν dedi ; cf. p. 6 D, p. 8 C, etc.

(33) *Τὸν μὲν Σαβέλλιον ὑποδυόμενος.* Semper hunc Marcello objectat auctor, qui Libya oriundus, Ptolemaide nimirum, Noeti discipulus erat, a quo impietatem acceptam auxit et dilatavit, ut usu solet venire in hæreticis. Vixit circa annum Domini 260. Trinitatem in unius personæ angustias coarctavit, et *in tribus vocabulis, trinominem Deum, credebat : cum Ecclesia e contra, tres subsistentes, veras, integras, et perfectas personas, indefessa voce pronuntiet*, ait B. Hieronymus. M.

(34) *Ἐπιτρέπει θεσμός.* Erat enim in confesso positum, εἶναι et προεῖναι τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ, et quæ semel erant πίστει παραδοθέντα, non erant vocanda in quæstionem iterum, non de iis disquirendum ambigendumve : optimo instituto, et summo Ecclesiæ bono in usum revocando. Nam cuicunque Cerdoni, sartori, textori, de rebus sacris garriendi, contra res sacras insaniendi impune permittitur, usurpatur, ἄδεια. Videtur hic Eusebius jugulum saltem ipsum petere Arianismi. Erat enim illud Arii ψήφισμα, in primis κυριώτατον, *ἦν ὅτε οὐκ ἦν*, quod videtur negare : sed revera videtur, nam et εἶναι et προεῖναι concedere illum poterant, et revera concedebant, nec tamen ab illa δόξᾳ κυρίᾳ recedebant, πρὸ χρόνων εἶναι τὸν Υἱὸν ἔλεγον, πεποιῆσθαι μέντοι, καὶ ἕνα τῶν κτισμάτων αὐτὸν ἐδίδασκον, ut lo- D quitur magnus Athanasius, *De synodo Ariminensi.* Nempe, ante alias omnes creaturas factum fatebantur, non tamen ab æterno. Infinita quippe sæcula in æternitate κοσμοποιΐαν antevertisse docebant. Atque ita Eusebius in fidei suæ ἐκθέσει, quam Ecclesiæ ascribit, Deum Patrem ἀγέννητον vocat, Filium fatetur μόνον καὶ μονογενῆ, non autem ἀϊδίως. Sed nec illa quæ mox annectit, Θεόν τε αὐτὸν, ὡς ἀληθῶς Υἱὸν ὄντα Θεοῦ, γνωρίζειν, ab Arianismo illum excludunt ; nam Ariani hocd abant, sed creatum tamen ; et de οὐκ ὄντων vide Athan. orat. III. M.

(35) Θάρσει loco θράσει ex corr. recepi.

(36) Dele καί.

(37) Vulgo καὶ μον.

(38) Vulgo δέ.

(39) Vulgo ἀντιλέγειν.

(40) Vulgo διαλέγονται.

(41) Vulgo δέ.

Θεῷ εἶναι φανταζομένους. *Πνεῦμα γὰρ ὁ Θεὸς καὶ* A *τοὺς προσκυνοῦντας αὐτῷ ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν*, αὐτὸς ἐδίδαξεν ὁ Σωτὴρ. Εἰ δὲ πνεῦμα, δῆλον ὅτι θεῖον, κρεῖττον παντὸς αἰσθητοῦ καὶ συνθέτου σώματος· ὡς μήτε *Λόγον* αἰσθητὸν ἔχειν ὑπὸ γλώττης (42) ἐξηχούμενον, καὶ διὰ προφορᾶς θνητοῖς ὠσὶν ἐξακουόμενον, μήτε γλῶτταν, μήτε φωνὴν, μήτε πρόσωπον, μήτε ἄλλο θνητῷ καὶ ἀνθρωπίνῳ λογισμῷ παραβαλλόμενον. Εἰ γάρ τι ἄλλο, ὃ *ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδεν, οὐδὲ οὖς ἤκουσεν, οὐδὲ ἐπὶ τὴν* (43) *καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη*· (τοιαῦτ' εἶναι, *ἃ ἡτοίμασεν ὁ Θεὸς ἀγαπῶσιν αὐτὸν*, ὁ θεῖος ἐδίδαξεν Ἀπόστολος·) τούτων ἁπάντων αὐτὸς, ὁ τούτων δοτὴρ ἀῤῥήτων ἂν εἴη ἀῤῥητότερος· ὃς (44) πολλῷ μᾶλλον ἀληθέστερον φαίη ἂν ἐν τῇ περὶ αὐτοῦ θεολογίᾳ· B *ὀφθαλμὸν μὴ ἑωρακέναι, μηδὲ οὖς ἀκηκοέναι, μηδὲ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπων ἀναβεβηκέναι* τῆς περὶ αὐτοῦ καταλήψεως τὴν γνῶσιν. Ὁ δ' αὐτὸς ἂν εἴη λόγος καὶ περὶ τῆς τοῦ Υἱοῦ γενεσιουργίας. Τούτων δ' αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἀξιόχρεως γένοιτ' ἂν ἡμῖν ἱεροφάντης, ὧδέ πη φάσκων· *Πάντα μοι παρεδόθη ὑπὸ τοῦ Πατρός μου*· καὶ *Οὐδεὶς ἐπιγινώσκει τὸν Υἱὸν εἰ μὴ ὁ Πατὴρ, οὐδὲ τὸν Πατέρα τις ἐπιγινώσκει εἰ μὴ ὁ Υἱός*. Εἰ δὴ οὖν τούτοις μὲν ἀντιφθέγγοιτό τις, καὶ μὴ τὸν Υἱὸν, ᾧ πάντα παρέδωκεν ὁ Πατὴρ ὑφεστάναι (45) λέγειν τολμῴη, Λόγον δὲ αὐτὸν ὁρίζοιτο μόνον, ὅμοιον τῷ ἐν ἀνθρώποις, ποτὲ μὲν ἐν τῷ Θεῷ ἡσυχάζοντα, ὁμοίως τῷ παρ' ἡμῖν σιωπῶντι, ποτὲ δὲ ἐνεργοῦντα, τῷ παρ' ἡμῖν, ἐν τῷ λαλεῖν, φθεγγομένῳ παραπλησίως· εἶτα τοῦτον αὐτὸν C καιρῷ τινι, οὐδ' (46) ὅλων ἐτῶν ἔμπροσθεν τετρακοσίων, σάρκα φησὶν (οὐκ οἶδ' ὅπως) ἀνειληφέναι, καὶ δι' αὐτῆς *τὴν* κατ' ἄνθρωπον *οἰκονομίαν* (47) τετελεκέναι, καὶ (48) τότε *Υἱὸν Θεοῦ* γεγονέναι, καὶ *Ἰησοῦν Χριστὸν* χρηματίσαι, *βασιλέα τε* (49) ἀναγορεῦσθαι, *εἰκόνα τε τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, καὶ πρωτότοκον πάσης κτίσεως*, μὴ ὄντα πρότερόν ποτε, ἀποδεδεῖχθαι· εἶτ' ἐπὶ τῇ τοσαύτῃ ἀτοπίᾳ, μηδ' ἐξ οὗπερ (50) ὑπέθετο χρόνου τὴν εἰς ἄπειρον καὶ ἀτελεύτητον ζωήν τε καὶ βασιλείαν τῷ Χριστῷ διδούς· τέλος δὲ αὐτῷ μηδ' αἴσιον ἐπάγοι, μηδ' οἷον τοῖς δι' αὐτοῦ τῶν ἐπαγγελιῶν καταξιωθησομένοις, ὧν αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἐπήγγελται, ζωήν τε αἰώνιον καὶ ἀφθαρσίαν ἀθανασίαν τε καὶ βασιλείαν οὐρανῶν, *τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτὸν* ὑποσχόμενος· τηνικαῦτα δὲ κατὰ τὴν προσδοκωμένην D

unum eumdemque, is profecto Sabellium totum sibi induit: ab illa gratia et cognitione alienus excidit, quæ per Christum est. Disquirere non patitur Ecclesiæ lex, nedum subdubitare nos, aut vocare interrogando in quæstionem, utrum Dei Filius unigenitus, *erat*, et ante omnia *præexsistebat*. Docet autem fide ratihabita, et cum summa confidentia profitetur, Deum sui Filii unigeniti esse Patrem, non autem Patrem esse Filium, vel Filium esse Patrem. Hunc esse ingenitum, æternum, sine principio, primum et solum, Patrem adorandum. Illum a Patre suo genitum, subsistentem, solum Filium, et unigenitum. Deum hunc agnoscit veracem esse, utpote cum Dei exsistat Filius. Cui si quis contradicere sententiæ præsumat, et Dei Verbum illi verbo per omnia assimilaverit, quod in hominibus reperitur: si nec cogitet secum, nec animo revolvat, nihil Deo, supremo rerum omnium principi, esse affingendum quod sit mortale et humanum: imo ne quidem illiusmodi aliquid quæ nos solemus animo et cogitatione comprehendere, utcunque interdum Scripturæ sacræ, dum tanquam puerulos lectores erudiunt, humanitus de Deo loqui soleant, dum manus illi, oculos, pedes, vocem, verba, os, vultum, et sexcenta hujusce generis cætera soleant adaptare, quæ nos omnia oportet ad diviniores transferre cogitationes, nec ullatenus imaginari in Deo humani quidquam vel etiam mortale residere. *Deus etenim spiritus est, et qui adorant Deum, in spiritu illum et veritate adorare debent* [7], quemadmodum Servator nos docet. Quod si autem Deus spiritus sit, omnino constat esse eum multo meliorem et præstantiorem, quacunque re sensibili et concreta: unde fiet, ut nec *Verbum* habeat linguæ sono prolatitium, et per linguæ prolationem aliorum auribus insinuatum: sed nec linguam, vocem, vultum, aut aliud quidquam, quod humana ratione constituatur. Siquidem aliud quidquam exsistat, quod nec oculus vidit, nec audivit auris, nec in cor humanum ascendit ejus cogitatio: cujusmodi esse illa docet nos Apostolus, quæ *diligentibus se Dominus præparavit* [8]: tum certe horum omnium dator Deus, inenarrabilibus est inenarrabilior: ✠ adeo ut in ratione de Deo theologica instituenda, multo certe rectius pronuntiari queat, *oculum neque vi-*

✠ Ed. Paris., pag. 6.
[7] Joan. iv, 24. [8] I Cor. ii, 9.

(42) Mp. ἐξηγουμ.
(43) Dele τήν. Mox vulgo δωτήρ.
(44) Vulgo ὡς. Mox vulgo φάναι; Mp. φαίη. φαίνῃ. Infra vulgo γεννησ. et omittitur δ' post τούτων. Denique Mp. γρ. πατὴρ loco Σωτήρ.
(45) Λέγει τολμῶν vulgo, Mp. λέγειν τολμᾷ; statim vulgo ἐν ἡμῖν.
(46) *Οὐδ' ὅλων ἐτῶν τετρακοσίων*. Hæc iterum repetit, ut et sequentia, quæ quasi σύνοψιν continent opinionis Marcelli. Laxe autem loquitur de CD annis, nam ante annum CCCI obierat ipsemet Eusebius. M.
(47) Vulgo τετεληκ.
(48) *Τότε Υἱὸν Θεοῦ γεγονέναι*. Cum factus esset Λόγος προφορικός. Nam prius erat tantum ἐνδιάθετος, sed ab æterno. Videtur autem Marcellus illud posuisse, Λόγον Dei Patris, æternum, ὑφεστῶτα, sed ἐνδιαθέτως, non vocatum Dei Filium ante incarnationem. Quod sic accipit Eusebius, ac si τὸ εἶναι τοῦ υἱοῦ, negasset. M.
(49) Vulgo ἀνηγορεύεσθαι. Mox dele τοῦ ante Θεοῦ et infra Mp. ἴσ. τό τε loco πότε.
(50) *Ὑπέθετο χρόνου*. Immortalitatem et æternitatem ademisse Marcellum Dei Filio, etiam a parte post: quam et angelis, et animabus justorum concedebat. Quam vere, in fine libri quinti, ubi ista exagitantur, apparebit. M

disse, non aurem audivisse, nec in cor humanum aliquando ascendisse [9], scientiam illam, qua possit ipse comprehendi. Quæ quoque ratio in Filii generatione debet obtinere. Hæc non alius nobis [antistes] quam ipsemet Servator, fide dignus enuntiavit. Ait autem : *Omnia mihi tradita sunt a Patre meo* [10], et : *Nemo novit Filium nisi Pater, neque Patrem nisi Filius* [11]. Si quis istis audeat obnuntiare, et Filium, cui tradita sunt a Patre omnia, subsistentem neget : verbum vero solum definiat, humano, per omnia, verbo simile, interdum in Deo conquiescens, uti solet in nobis, ubi conticuerimus, usu venire : interdum operans in eodem Deo : ut, nos cum loquimur, verbum personat : hunc vero ipsum, cum sic Verbum exsistat, ante annos nondum totos quadringentos factum, nescio tamen unde, aut quo pacto, carnem assumpsisse : in qua carne sic assumpta, illam, quæ secundum hominem est, *dispensationem* perfecisse : et tunc primum *Dei Filium* exstitisse : *Jesumque Christum* de nomine nuncupatum; renuntiatum *Regem : Imaginem Dei invisibilis : omnis creaturæ primogenitum* [12], qui nihil horum prius exstiterat, docet. Hisce cumulus accedit impietatis, quod nec vitam perpetuis sæculis duraturam, nec æternum Christo regnum concesserit, ab illo quod supposuit, ex ortus illius tempore decurrendo, sed inauspicato satis, fine circumscripsit consummato, neque ipsum dignatus est eo statu, quo illos, qui per ipsum illam olim consequentur immortalitatem : quibus Servator pollicetur, vitam se æternam, incorruptibilitatem, immortale in cœlis regnum, elargiturum, nimirum *diligentibus se*. Quidni igitur aperte pronuntiare audet, cæteris quidem omnibus concessum illud regnum sine fine duraturum, secundum spem ipsorum atque exspectationem, unum Christum Jesum condum promum horum omnium, spe sua privandum et exspectatione, cum ab ipso sit regnum ejus auferendum, et caro, quam suscepit destituenda. Verbum, quod in Deo olim præexsistebat, separatum a corpore, licet præditum exsistat immortalitate, et corruptioni non sit obnoxium, Deo demum esse coaduniendum, ut, quemadmodum

τούτων ἐλπίδα, τοῖς μὲν ἄλλοις ἅπασι, τὰ τῆς βασιλείας εἰς ἀτελεύτητον διαρκέσειν αἰῶνα φάσκοι, μόνῳ δὲ αὐτῷ τῷ Χριστῷ τούτων ἁπάντων ἀθρόαν γενήσεσθαι στέρησιν, παυθησομένης μὲν αὐτοῦ τῆς βασιλείας, τῆς δὲ σαρκὸς, ἧς ἀνείληφε, καταλειφθησομένης ἐρήμου, τοῦ δὲ τοῦ (51) προσόντος ἐν Θεῷ Λόγου, ἀφοριζομένου δὲ τοῦ σώματος, κἂν ἀθάνατον τοῦτο καὶ ἄφθιτον ᾖ, τῷ δὲ Θεῷ συναφθησομένου, ὡς ἓν καὶ ταὐτὸν πάλιν τῷ Θεῷ γενήσεσθαι, καθὰ καὶ πρότερον ἦν· τίς ἂν λείποιτο τούτῳ δυσσεβείας ὑπερβολή; Διὸ δὴ τούτοις ἀναγκαία ἡ τῆς ἀποστολικῆς διαστολῆς μαρτυρία, φήσασα· *Κἂν ἄγγελος ἐξ οὐρανοῦ εὐαγγελίζηται, παρ' ὃ παρελάβετε, ἀνάθεμα ἔστω*. Θαυμάζειν δέ μοι ἔπεισιν, ἐπιθεωροῦντι τὴν ἀποστολικὴν διάνοιαν. Ὥσπερ γὰρ θεσπίζων τὸ μέλλον αὐτοῖς Γαλάταις τὴν τοῦ Σωτῆρος ἐξηκρίβου θεολογίαν, αὐτόθεν ἐν ἀρχῇ τῆς πρὸς αὐτοὺς ἐπιστολῆς (52), καινότερον ἢ κατὰ τὸ σύνηθες γράφων ὧδε· *Παῦλος ἀπόστολος, οὐκ ἀπ' ἀνθρώπων, οὐδὲ δι'* (53) *ἀνθρώπου, ἀλλὰ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ*. Οὐκ ἂν γοῦν οὕτω γράψαντα εὕροι τις ἂν αὐτὸν ἐν ἑτέροις· τῷ μηδένας εἶναι, ὡς εἰκὸς, περὶ τὴν πίστιν ὁμοίως, οἷς ἔγραφεν, ἑτέρους. Ὡς γὰρ ψιλὸν ἄνθρωπον ὑπολαμβάνουσι τὸν Χριστὸν, προσῆγε τὴν διόρθωσιν, οὐκ ἄνθρωπον αὐτὸν κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἐπιστολῆς διδάσκων. Καὶ προϊὼν τοῖς αὐτοῖς ἔλεγεν, ὅτι· *Τὸ εὐαγγέλιόν μου, τὸ εὐαγγελισθὲν εἰς ὑμᾶς, οὐκ ἔστι κατὰ ἄνθρωπον, οὐδὲ ἐγὼ παρὰ ἀνθρώπου παρέλαβον αὐτὸ, οὐδὲ ἐδιδάχθην, ἀλλὰ δι' ἀποκαλύψεως Ἰησοῦ Χριστοῦ*. Δι' ὧν, αὖθις, ὅτι μὴ ἄνθρωπος ἦν (54) ψιλὸς Ἰησοῦς Χριστὸς, παρίστη. *Τίς δ'* ἦν εἰ μὴ ἄνθρωπος, προϊὼν αὖθις διεσάφει λέγων· *Ὅτε δὲ εὐδόκησεν ὁ Θεὸς, ὁ ἀφορίσας με ἐκ κοιλίας μητρός μου, ἀποκαλύψαι τὸν Υἱὸν αὐτοῦ ἐν ἐμοί*. Ὁρᾷς πῶς Υἱὸν Θεοῦ σαφῶς ἀνηγόρευε τὸν Σωτῆρα, καὶ διὰ τοῦτο Θεόν. Καὶ ὅτι γε πρὸ τῆς ἐνσάρκου παρουσίας Υἱὸν αὐτὸν τοῦ Θεοῦ ὄντα ἠπίστατο τρανότατα παρίστησιν ἐπιλέγων ἐν τῇ αὐτῇ πρὸς Γαλάτας ἐπιστολῇ· *Ὅτε δὲ ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, ἐξαπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸν Υἱὸν αὐτοῦ, γενόμενον ἐκ γυναικός*. Οὐκοῦν οὐ νῦν, ἀλλὰ πρὶν ἢ γενέσθαι ἐκ γυναικὸς, Υἱὸν ὄντα, καὶ (55) προόντα, ἀπέστειλεν ὁ Πατὴρ, ὡς ἂν ὁ πάλαι Υἱὸς Θεοῦ καὶ Υἱὸς ἀνθρώπου

[9] I Cor. II, 9. [10] Matth. XI, 27. [11] ibid. [12] Coloss. I, 15.

(51) *Τοῦ δὲ προσόντος*. Legendum προόντος. Volebat enim Verbum exstitisse in Deo, ab æterno, ante omnem οὐσίαν, et οὐσίωσιν. Idem vero Verbum, a Deo separatum, per emanationem, condidisse creaturas : deinde se revelasse σαρκωθέντα. Rursus vero, post judicii et mundi consummationem, carne deposita, Deo aduniendum. M.— Mox vulgo ἄφθιτον loco ἄφθαρτον quod mss. cor. Porro vulgo διὸ δέ et dein mss. διαταγῆς loco διαστολῆς.

(52) *Καινότερον, ἢ κατὰ τὸ σύνηθες*. Verum est, quod observat Eusebius, nusquam alibi per epistolas suas usum hoc exordio beatum Apostolum ; *non ab hominibus, neque per homines, sed per Jesum Christum* (*Galat*. I, 1). Neque enim alibi, aut alias, ea causa fuerat, ut ministerii sui dignitatem, et apostolatus gratiam contra æmulos tueretur, et obtrectatores. Unde illud statim insinuat ἀπ' ἀρχῆς, se non ut illi calumniabantur, humana χειροτονίᾳ, sed divina et αὐτοπίστῳ vocatum. Hæc est omnium, post Chrysostomum, verissima expositio. Illa ab Eusebio, οἴκοθεν allata, nimis coacta, quanquam verissimum est, inde sequi, Jesum Christum non esse ψιλὸν ἄνθρωπον, per quem vocatus sit ad apostolatum Paulus, cum opponatur ab Apostolo illius designatio, humanæ ordinationi. M.

(53) Vulgo ἀνθρώπων et infra ἔγραψεν.

(54) Ψιλός om. codices ; mox vulgo αὖθις πρ. Dein ἐνσάρκου mss., vulgo ἐν σαρκί. Porro vulgo ἐπιστεύσατο τρανότατα. Denique γρ. ἀντιλέγων mss. loco ἐπιλ.

(55) Προϊόντα, em. in corr. ed. Par.

γένοιτο, *γενόμενος ἐκ γυναικός* (56). Ἀλλὰ καὶ μεσίτην αὐτὸν τοῦ Μωϋσέως νόμου γενέσθαι διδάσκει, διορίζων τὸν τῆς μεσιτείας λόγον, δι' ὧν φησι· *Τί οὖν; Ὁ νόμος τῶν παραβάσεων χάριν ἐτέθη, ἄχρις ἂν ἔλθῃ τὸ σπέρμα ᾧ ἐπήγγελται· διαταγεὶς δι' ἀγγέλων ἐν χειρὶ μεσίτου. Ὁ δὲ μεσίτης ἑνὸς οὐκ ἔστιν· ὁ δὲ Θεὸς εἷς ἐστιν*. Ἀκούεις, ὅπως ἐν τούτοις ὁ Ἀπόστολος Γαλάτας αὐτοὺς (57) ἐδίδαξεν, ἐξ ἐκείνου ἕνα τὸν Θεὸν εἰδέναι, καὶ ἕνα τὸν μεσίτην τοῦ Θεοῦ καὶ ἀγγέλων; Ὃ δὴ καὶ ἐν ἑτέροις ἐδήλου λέγων· *Εἷς γὰρ ὁ Θεός· εἷς καὶ μεσίτης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἄνθρωπος Ἰησοῦς Χριστός*. Ἀλλ' ὅτε μὲν Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων μεσίτην αὐτὸν ὠνόμαζεν (58), εἰκότως ἄνθρωπον αὐτὸν διὰ τὴν ἐνανθρώπησιν ἐκάλει· ὅτε δὲ οὐ μεσίτην Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἀλλὰ Θεοῦ καὶ ἀγγέλων τὸν αὐτὸν εἰσῆγεν, οὐκέτ' ἄνθρωπον ὠνόμαζε, μόνον δὲ μεσίτην φησί· *τὸν νόμον διατετάχθαι* εἰπὼν, *δι' ἀγγέλων ἐν χειρὶ μεσίτου*· διαιρέσει τε ἀναγκαίως τὸ τοῦ μεσίτου ὄνομα διασαφῶν, ἐν τῷ λέγειν· *Ὁ δὲ μεσίτης ἑνὸς οὐκ ἔστιν, ὁ δὲ Θεὸς εἷς ἐστιν*. Οὔτε ἄρα ὁ Θεὸς εἴη ἂν ὁ μεσίτης· τίνος γὰρ (59) καὶ γένοιτ' ἂν ὁ μεσίτης; οὔτε ὁ μεσίτης αὐτὸς, αὐτὸς ἂν εἴη ὁ Θεός· ὁ γὰρ μεσίτης ἑνὸς οὐκ ἔστιν. Δυεῖν δ' ἄρα μέσος ἕστηκε. Τίνων τούτων διασαφεῖ ἀγγέλους ὀνομάζων καὶ τὸν Θεόν· ὧν μέσον ὄντα τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ (60) τὸν νόμον χειρὶ μὲν ἰδίᾳ εἰληφέναι φησὶ παρὰ τοῦ Πατρός· δι' ἀγγέλων δὲ τῷ πρώτῳ διατεταχέναι λαῷ. Ἦν ἄρα, ἐξ ἐκείνου, ὁ Υἱὸς μεσίτης Θεοῦ τε καὶ ἀγγέλων, πρὶν ἢ γενέσθαι μεσίτης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων. Καὶ ἦν οὐχ ὡς ψιλὸς Θεοῦ Λόγος, ἀνυπόστατος, ἓν καὶ ταὐτὸν

A olim fuerat, ita iterum cum Deo exsistat idem. An illum qui hæc opinatus fuerit, impietate transcendere queat aliquis? Valde igitur hisce applicandum est certe necessario, apostolicæ illius determinationis testimonium, ✠ *Etiamsi angelus de cœlo annuntiaverit vobis præter illud quod accepistis, anathema sit*[13]. Dum in sensum apostolicum accuratius hic intendo, admirari mihi subit vehementius. Veluti enim qui vaticinaretur futurum, divinitatem Servatoris, accuratiori stylo Galatis exponit. Nam novo quodam modo, neque alibi ipsi usurpato, Epistolam ad ipsos scriptam ita exorditur, *Paulus apostolus non ex hominibus, neque per homines, sed per Jesum Christum*[14]. Non invenire licet hunc Apostolum ad alios hac verborum formula perscripsisse : eo quod nulli
B inter eos, ad quos scribebat, ita erant ut Galatæ, affecti circa fidem. Nam veluti qui nudum hominem Christum exstitisse opinarentur, ita illos corrigere conatus est, et errorem refingere opinionis, dum in ipso epistolæ exordio docet, eum non esse hominem (nudum scilicet). Pergens deinceps ad eosdem illos, scribit : *Evangelium meum quod in vobis est evangelizatum non est illud secundum hominem : neque ego illud ab homine acceperam, aut edoctus fueram, sed per revelationem Jesu Christi*[15]. Quibus illud expressit satis quidem clare, hominem non fuisse nudum Jesum Christum. Quis vero fuerit, vel quid, si non homo, progrediente declarat epistola sua, *Cum vero placuisset Deo qui me a matris utero separaverat, revelare Filium suum in me*[16]. Ubi vides mani-
C feste, Servatorem nostrum, Filium Dei exstitisse;

✠ Ed. Paris., pag. 7.

[13] Gal. I, 8. [14] ibid. 1. [15] ibid. 11, 12. [16] ibid. 15.

(56) *Ἀλλὰ καὶ μεσίτην αὐτόν*. Hæc est communis expositio recentium et antiquorum interpretum : ad vers. 19, cap. III. Epistolæ ad Galatas; de mediatore Christo : etiam tum, cum differant de voce illa *angelos*, quam quidem, vel ad Moysem et Aaronem referunt, vel ad spiritus illos administratorios, qui de manu Christi assumptam legem populo, per Moysen tradidere. Sed quod ait Eusebius hinc concludere Apostolum, ἕνα εἶναι μεσίτην Θεοῦ καὶ ἀγγέλων, falsum est. Non affirmat hoc Apostolus : et ipsemet Eusebius contradicit, dum affirmat, ὃ δὴ, καὶ ἐν ἑτέροις ἐδήλου λέγων· *Εἷς γὰρ ὁ Θεός, εἷς καὶ μεσίτης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἄνθρωπος Ἰησοῦς Χριστός*; qui locus habetur I ad Tim. II, 5; an non ergo hic pro ἀγγέλων legendum est ἀνθρώπων? Certe apud Paulum ad Galatas, angeli sunt *μεσῖται*, hoc est intercessionis internuntii; agentes in rebus; inter Deum et populum suum intercedentes, et tamen illam correctionem frustratur ipse auctor in sequentibus, ubi disputat eum esse mediatorem angelorum, idque ex sententia Apostoli. Nusquam vero hoc affirmat Apostolus. Imo vero neque debuit hoc ab illo affirmari. Mediator autem ille est, tanquam qui medius ἕστηκε in aliqua actione procuranda : seu qui partes dissidentes componere satagit : unde sequestrum vocant Tertullianus, et Hieronymus. Non fuit autem διάστασις, quæ debebat componi, inter Deum, et angelos in gratia confirmatos, quorum æternum est et solitarium epitheton illud *facientes voluntatem ejus*. Erat vero inter Deum et homines dissidium. Hic interposuit se Dei Filius, καταλλάκτης factus, partes dissidentes reconciliavit. Hoc ut faceret, fuit necesse, ut utriusque naturæ dissidentis particeps fieret. *Mediator inter Deum et homines*, ait Augustinus (*Confess.* X, 42), *oportebat ut haberet aliquid simile hominibus, ne in utroque hominibus similis, longe esset a Deo : aut in utroque Deo similis longe esset ab hominibus*. Jam vero non assumpsit angelos, sed semen Abrahæ; at viderit, quomodo angelorum mediatorem Christum dixerit Eusebius, et concluserit fuisse prius mediatorem Dei et angelorum, quam Dei et hominum mediator esset. Hieronym. in commentariis ad hunc locum Apostoli, verbo Dei οὐσιώδη, priusquam incarnaretur, τὴν μεσιτείαν quidem ascribit, sed Dei et hominum : non Dei et angelorum, sed κατὰ προορισμόν, et effective. *Jesus*
D *enim Christus, hic hodie, idem et in sæcula sæculorum. Ut sciamus, etiam antiquos justos, quicunque esse potuerunt, non nisi per eamdem fidem liberatos, per quam liberamur et nos : fide scilicet incarnationis Christi, quæ illis annuntiabatur, sicut a nobis annuntiatur facta*, ut August. epistola 89. Sed respondebit Eusebius, se non alium intelligere mediatorem, quam illum, qui μέσος ἕστηκε, Filium enim inter Deum et angelos ita medium statuit, ut legem a Patre suo acceptam, angelis tradiderit, angeli vero Mosi, et Israeli : inde infert, eum etiam tum ante suam in carne οἰκονομίαν, tanquam ζῶντα, καὶ ὑφεστῶτα Λόγον, non tantum ἐνδιάθετον, sese exhibuisse, communicatione participandum. M.

(57) Vulgo ἐδίδασκεν. Mox dele τοῦ ante Θεοῦ; deinde vulgo δέ.

(58) Vulgo ὠνόμασεν. Dein infra vulgo οὐκ ὠνόμασε.

(59) Vulgo γὰρ ἂν γένοιτο.

(60) Sic mss.: vulgo τῶν νόμων.

atque ideo fuisse Deum. Ulterius constat liquidissime, Apostolum credidisse illum Dei Filium exstitisse, priusquam huc in carne adveniret, quod in eadem illa ad Galatas epistola addiderit, *Cum temporis plenitudo adveniret, emisit Deus Filium suum factum de muliere* [17]. Erat itaque cum nondum de muliere nasceretur Filius Dei : eumque tum antea Filium Dei exsistentem, emisit Pater, ut is qui jam olim Dei Filius ferebatur, et Filius etiam hominis exstaret, *factus de muliere*. Quin et Mosaicæ legis exstitisse mediatorem illum docet : mediationis rationem determinans, ubi inquit : Quid igitur? *Lex propter transgressiones lata fuerat, usque dum semen illud adveniret, cui promissiones condictæ fuerant; per angelos ordinata in manu mediatoris. Mediator autem unius non est mediator : at Deus unus est* [18]. Audisne in istis, quomodo Galatas ipsos Apostolus instituat : ut unum exinde Deum agnoscant, et unum Dei et angelorum mediatorem ? quod ipsum alibi quoque docuit ad hunc modum : *Unus etenim Deus est : unus* ✠ *etiam Dei atque hominum mediator, homo Jesus Christus* [19]. Enimvero quem Dei atque hominum appellat mediatorem, hominem esse nec immerito declaravit, propter incarnationem. Ubi mediatorem dixit, non Dei et hominum, sed Dei et angelorum, non illum tunc hominem consignavit, sed simpliciter mediatorem. *Legem*, inquiens, *per angelos ordinatam, in manu mediatoris.* Sed et nomen ipsum mediatoris illustrius reddit, per distinctionem, ubi ait : *Mediator autem unius non est, Deus autem unus est.* Non est ergo Deus mediator. Nam cujus tandem esset mediator? Neque ipse ille qui mediator est, eo ipso Deus est. Nam unius non est mediator idem, cum medius inter duos interponatur. Quorum vero exsistat mediator docet, dum de nomine angelos appellat, et Deum. Quorum medium intervenientem Dei Filium, suis manibus a Patre recepisse legem docet, et per angelorum ministerium populo communicasse. Erat igitur exinde Filius priusquam fieret Dei mediator et hominum, mediator Dei et angelorum. Et illo modo erat, non ut qui, velut nudum Dei Verbum in eo subsisteret,

✠ Ed. Paris., pag. 8.

ὑπάρχων τῷ Θεῷ· οὐ γὰρ ἂν εἴη οὕτω γε μεσίτης· ἀλλ' ἦν καὶ προῆν, ὡς *μονογενὴς Υἱὸς πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας*. Καὶ ἦν μεσιτεύων τῷ Πατρὶ, παρέχοντι τὸν νόμον δι' ἀγγέλων ἀνθρώποις. Ὁ (61) δὴ διδάσκων, ἐξ ἐκείνου τοὺς ἀγνῶτας καὶ ἀμαθεῖς τῆς τοῦ Υἱοῦ Θεοῦ θεολογίας, ὁ ἀπόστολος, ἐπεσφραγίζετο λέγων, *Ὁ δὲ μεσίτης ἑνὸς οὐκ ἔστιν.* Οὐ γὰρ ἔχει φύσιν ἐφ' ἑνὸς τὸν μεσίτην ὁρίζεσθαι. Διὸ οὗτος μὲν οὐκ ἔστιν ἑνὸς, δυεῖν δὲ μέσος ἐξ ἀνάγκης (62), οὐδέτερος ὢν ἐκείνων, ὧν μέσος τυγχάνει· ὥστε μήτε αὐτὸν εἶναι τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν ἡγεῖσθαι, μήτε τῶν ἀγγέλων ἕνα· τούτων δὲ μέσον καὶ μεσίτην (63), ὅτε τῷ Πατρὶ καὶ ἀγγέλοις μεσιτεύει. Ὡς αὖ πάλιν, ὅτε μεσίτης γίνεται Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, μέσος ὢν ἑκατέρου τάγματος οὐδέτερός ἐστι, μεσίτης ὑπάρχει οὔτ' αὐτὸς ὢν ὁ εἷς καὶ μόνος Θεὸς, οὔθ' ὁμοίως τοῖς λοιποῖς ἀνθρώποις ἄνθρωπος. Τί δέ; εἰ μηδὲν τούτων; Ἢ Θεοῦ μονογενὴς Υἱὸς, νῦν μὲν ἀνθρώπων καὶ Θεοῦ μεσίτης γεγονὼς, πρόπαλαι δὲ ἐπὶ Μωϋσέως Θεοῦ καὶ ἀγγέλων μεσίτης ὑπάρχων. Ταῦτα (64) δὲ αὐτοῖς γράφων, ὧδέ πη παραδιδοὺς λέγει ὁ μέγας Ἀπόστολος· « Ὁ νόμος διαταγεὶς δι' ἀγγέλων ἐν χειρὶ μεσίτου. Ὁ δὲ μεσίτης ἑνὸς οὐκ ἔστιν· ὁ δὲ Θεὸς εἷς ἐστιν. » Εἷς οὖν ἐστιν ὁ Θεὸς, καὶ εἷς μεσίτης Θεοῦ τε καὶ [ἀνθρώπων καὶ] τῶν γεννητῶν πάντων· οὐ νῦν ἀρξάμενος τῆς σωτηρίου μεσιτείας, ἀλλὰ καὶ πρὸ τῆς εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ θεοφανείας, ὥσπερ οὖν ὁ λόγος ἀπέδειξεν. Τούτων δ' ἐν βραχεῖ Γαλάταις αὐτοῖς, ἐκ μόνης τῆς πρὸς αὐτοὺς ἐπιστολῆς παρατεθέντων, τῆς τε σωτηρίου πίστεως τὴν μυστικὴν ἀναγέννησιν εἰς ὄνομα τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος παρεχούσης, καὶ πρὸς τοῖς θείοις ἐγγράφοις τῆς ἀπὸ περάτων γῆς ἕως περάτων καθολικῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ τὰς ἀπὸ τῶν θείων Γραφῶν μαρτυρίας, ἐξ ἀγράφου παραδόσεως, ἐπισφραγιζομένης· ὥρα λοιπὸν καὶ τὰς Μαρκέλλου διασκέψασθαι λέξεις, τῶν τε ἐπηγγελμένων ἡμῖν τὰς ἀποδείξεις ὑποσχεῖν, ὡς ἂν μή τις τὸν ἄνδρα συκοφαντεῖσθαι πρὸς ἡμῶν νομίσειε. Σκοποῦ δέ μοι προκειμένου διὰ βραχέων ἐκφῆναι τὰ εἰρημένα, (65) οὐ πάσας ἀναλέξομαι τοῦ ἀνδρὸς τὰς φωνὰς, μόναις δὲ ταῖς συνεκτικαῖς χρήσομαι, τὰς

[17] Gal. IV, 4. [18] Gal. III, 19, 20. [19] I Tim. II, 5.

(61) Vulgo δέ.

(62) *Οὐδέτερος δὲ ἐκείνων*. Eusebius arianizat hic manifesto, Filium non Deum esse, nec angelum vult esse : sed inter angelos et Deum, mediantis cujusdam conditionis. Quanquam enim verum sit Filium non esse τὸν ἐπὶ πάντων Θεόν, hoc est, non *esse Patrem*, qui fons et origo est τῆς θεότητος, tamen est ὁ ἐπὶ πάντων Θεός, quoad substantiam, et exsistentiam : Patri coæternus, coæqualis. Ariani agnoscebant Filium esse Deum, sed creatum, ascititium, minorem. Patrem enim eo majorem infinities pronuntiabant, neque facile Eusebius aliter Patrem distinguit a Filio, quam ut sit ὁ ἐπὶ πάντων Θεός, quod Filius non est. Sed quid opus est verba premere? διαῤῥήδην, ait, οὔθ' οὗτος ὢν ὁ εἷς, καὶ μόνος Θεός . sed inferioris ordinis, status, et conditionis. M.

(63) Vulgo ὅτι. Infra vulgo ὑπάρχων.

(64) Vulgo μέν. Mox dele ἀνθρ. καί. Infra codd. καθ. τοῦ Θεοῦ ἐκκλ.

(65) *Οὐ πάσας ἀναλέξομαι*. Utinam exstaret Marcelli hoc qualecunque σύγγραμμα. Liceret tum αὐτόπταις, Eusebii διασκέψασθαι fidelitatem, quæ non nimis casta fuisse videtur. Certe, quod prius observatum est, ut inter veteres Ecclesiæ proceres censendi cum primis Julius et Athanasius, Marcellum et scriptis et sententiis latis absolverunt : ita Basilius ὁ πάνυ, et Hilarius inter hæreticos ipsius nomen reposuerunt. Isti si in causa tacuissent, facile fuisset, Eusebium, Arium, Asterium, Apollinarium, omnes hæreticos contemnere. Τινὲς ὑπὲρ αὐτοῦ ἀπολογήσαντο μὴ οὕτως ἔχειν, ἀλλ' ὀρθῶς αὐτὸν βεβιωκέναι· καὶ τῷ φρονήματι αὐτὸν ὀρθῶς ἔχειν διϊσχυρίζοντο. Διὸ πολλὴ περὶ τούτου ζήτησις γέγονε. Καὶ τὰ μὲν κρύφια τῆς ἐννοίας Θεῷ ἔγνωσται, ait Epiphanius. M. — Mox vulgo ἐξηχοῖδουν.

...ίους, ὡσανεὶ περιττὰς καὶ διὰ τῶν αὐτῶν χωρούσας, ὑπερθησόμενος. Πρὸ δὲ τῆς τῶν εἰρημένων ἀποδείξεως οἶμαι δεῖν ἐν πρώτοις παραστῆσαι τοῖς ἐντυγχάνουσιν ὅτι, μηδὲ τὰς προχείρους λέξεις τῶν θείων ἐξηκρίβου ἀναγνωσμάτων, ὡς ἂν γνωσθῇ τοῖς ἔτι αὐτὸν ἀγνοοῦσιν, ὁποῖός τις ὤν, ἐπὶ τὴν τῶν εἰρημένων προήχθη τόλμαν.

A per se non subsistens unum atque idem cum Deo exsistens; neque enim hoc pacto mediator aliquorum esse poterat. Erat autem, et prius erat, tanquam scilicet *Filius unigenitus, plenus gratia et veritate* [20]. Intermedias autem partes supplebat suo Patri, cum ministerio angelorum, legem hominibus promulgaret. Qui docebat ignorantes et ineruditos, theologicas de Dei Filio rationes, Apostolus idem consignavit ad istum modum inquiens, *Mediator autem non est unius mediator*. Neque certe natura rei patitur mediatorem de uno quoquam definiri. Ideo non est unius alicujus iste, sed medius necessario inter duos, ab utroque diversus, quorum statuitur mediator. Non est ergo existimandum, hunc esse Deum illum, qui est supra omnia Deus : nedum de numero angelorum aliquem : sed medium utrorumque et mediatorem, quippe cum inter Patrem suum et angelos intercedat medius. Ad eumdem modum iterum, ubi Dei atque hominum mediator fit inter ordinem utrumque intermedius, nullius horum est, exsistens mediator. Non est ille unus et solus Deus : non homo, quo modo cæteri homines sunt. Quid tandem, si nihil horum, exsistit? Certe Dei Filius unigenitus, jam constitutus Dei et hominum mediator : olim vero ✠ sub temporibus Mosaicis, Dei mediator et angelorum. Hæc sunt illa quæ magnus Apostolus ille ad Galatas scripturæ tradidit, *Lex per angelos ordinata, in manu mediatoris*, inquiens : *Mediator unius alicujus non est : Deus autem unus est.* Unus itaque Deus est, et unus mediator Dei atque hominum, et omnium insuper generatorum : qui non nunc primum exordiebatur mediationem suam ad salutem, sed olim exstabat mediator, cum nondum inter homines natus versaretur : quod jam prius, in sermone demonstratum est. Hæc sunt illa quæ breviter et per compendium Galatis proponimus consideranda, ex illa ipsa ad Galatas epistola Pauli, in qua fidei salutaris illa mystica continetur regeneratio, *in nomine Patris, et Filii et Spiritus sancti*. Quæ, præterquam quod sint litteris divinis consignata, sunt etiam adhuc majorem in modum confirmata per traditionem catholicæ Ecclesiæ, quæ a fine ad finem terrarum diffunditur, quæ per non scriptam traditionem sacrarum Scripturarum testimonia confirmat et obsignat. Jam vero tempus est ut deinceps Marcelli verba in medium proferamus et quæ polliciti sumus, demonstratione, proponamus quibus illa clarissime proponuntur, quæ sunt a nobis hactenus disputata; ne quis putet per calumniandi libidinem, esse hæc in illum congesta. Quandoquidem vero mihi propositum sit breviter illa describere, quæ sunt ab eo dicta, non tamen ideo sigillatim et verbo tenus illa arbitror in præsenti esse recensenda. Tantum illa quæ præcipua sunt, et causam continent, advocabo, prætermissis quamplurimis, nec necessariis, et in idem ipsum recurrentibus. Prius tamen quam ad rem aggrediar, per demonstrationem necesse est lectori faciam manifestum, non fuisse hunc hominem assecutum divinarum litterarum mentem et sententiam, nedum cum essent cuicunque obviæ : ut illi qui ignorant, quis et qualis sit adhuc, intelligant tandem, quanta cum audacia ad ipsa hæc scriptis proruperit commendanda.

ΚΕΦ. Β'.

Ὅτι οὐδὲ τὰς θείας ἐξηκρίβου Γραφάς (66).

B Αὐτίκα δ' οὖν, τοῦ προφήτου Ζαχαρίου κατὰ τοὺς τῆς ἐπανόδου χρόνους τῆς ἀπὸ Βαβυλῶνος γενομένου, Ἰησοῦ τε μνημονεύσαντος τοῦ ἱερέως τοῦ μεγάλου, δηλαδὴ τοῦ υἱοῦ Ἰωσεδὲκ, ὃς ἅμα Ζοροβάβελ τῶν ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπανελθόντων ἡγήσατο, ὁ γενναῖος οὗτος καὶ θαυμαστὸς ὑπογραφεὺς ταῦτ' ἀγνοήσας, τίθησι μὲν τοῦ Ζαχαρίου τὴν λέξιν, δι' ἧς μέμνηται τοῦ Ἰησοῦ, μακρὰν δὲ τῆς ἱστορίας ἀκοντισθεὶς, λέγειν αὐτὸν ὑπείληφε (67) περὶ Ἰησοῦ Μωϋσέως δια-

CAP. II.

Quod nec sacras Scripturas satis exacte calleat.

Cum propheta Zacharias, is nimirum qui tempore reditus e Babylone fuit, mentionem alicubi [21] faciat Jesu pontificis illius magni, scilicet Josedeco geniti, qui una cum Zorobabele, principatu fungebatur inter Judæos, qui de Babylone revertebantur, præclarus iste et mirificus sane scriptor ✠ horum omnium ignarus, Zachariæ verba quidem illa citat, quæ Jesu illius meminerunt, sed a sensu et sententia narrationis illius recedit quam longissi-

✠ Ed. Paris., pag. 9.
✠ Ed. Paris., pag. 10.
[20] Joan. I, 14. [21] Zach. III, 1.

(66) Continet hoc caput velitationem quamdam inter Marcellum et Eusebium, de locis quibusdam in Scripturis sacrosanctis perperam intellectis, saltem ut nostro videbatur Eusebio, a Marcello. In quibus plerumque λεπτολογεῖ ὁ ξυγγραφεύς, et de lana caprina litigat. Concludit autem eum, qui adeo pueriliter hallucinetur, minime audiendum esse in et de rebus theologicis disserentem. Textus illi de Scripturis male accepti sequuntur. M.— Mox vulgo γιν. et ἀρχιερέως loco τοῦ ἱ. et Ἰωσηδὲκ et Ζοροβάβηλ. Porro in corr. ed. P. « L. ἐννόησεν. » loco C ἐνόησεν. Male; cæterum codd. ἐλάθετο loco ἔλαθεν.

(67) *Περὶ Ἰησοῦ Μωϋσέως διαδόχου*. Ait Marcellum, locum e Zachariæ tertio capit., vers. 1, ubi agitur de Jesu Josedeci, pontifice in Israel, in reditu e Babylone, ab eo de Jesu. Nam Moysis successorem acceptum. Certe valde erat Marcellus ἠλίθιος et infantissimus, si id ita volunt verba ejus quæ recitat ipse Eusebius, non hoc evincunt : neque enim statim, ubi egerat de Jesu pontifice apud Zachariam illa subinfert, quæ calumniatur Eusebius. ὅτι αὐτὸς

me. Nam Jesum illum voluit hic intelligi, qui Moysi succedebat immediate. Deinde, cum Apostolus, in illa quæ est ad Galatas Epistola scribat, *Jerusalem quæ sursum est, libera est, quæ nostrum quidem omnium mater est* [22]; hic idem, per imprudentiam, aut quod ignoret, vel certe sciens volensque verba illa depravat, dum ad istum modum scribit: *Nostra autem Jerusalem sursum est. Ipsa enim in servitute est cum filiis suis.* Tertio ubi Petrum sic affatur Servator [23]: *Abi de post me, Satan; scandalo enim mihi es, cum non sapias ea quæ Dei sunt, sed quæ sunt hominum*, minime intelligens quomodo hæc dicantur ad Apostolum, aut quorsum, affirmat ad diabolum esse dicta. Hujusmodi ille hallucinationes simul congestas una modo periodo comprehendit, totidem enim verbis disertim scribit: « Nullum porro nomen
« [R. I] excellentius exstare, quam est nomen Jesu,
« inter omnia quæ in terris nominantur, testatur
« eo loco Evangelium, ubi Mariam ad hunc mo-
« dum angelus alloquitur: *Ne timeas autem Maria,*
« *invenisti enim gratiam apud Deum. Ecce concipies*
« *in utero, et paries filium, et vocabis nomen ejus*
« *Jesum. Hic erit magnus, et filius Altissimi vocabi-*
« *tur* [24]. Quo in loco, quod pronuntiat angelus, te-
« statur et prophetia Zachariæ, qui de hoc nomine
« ita olim vaticinatus est: *Et ostendit mihi Dominus,*
« inquit, *Jesum sacerdotem magnum stantem ante*
« *faciem angeli Domini. Stabat porro diabolus a*
« *dextris illius, ut illi adversaretur. Dixit autem*
« *Dominus ad Diabolum, Dominus qui elegit Jerusa-*
« *lem increpet te* [25]. Quando autem illum increpabat?
« Tunc nimirum cum dilectum ab ipso hominem
« Verbo suo coadunivit is, qui *Jerusalem*, inquit,
« *elegit*. Patet autem illum hanc nostram Jerusalem
« intelligere, de qua Apostolus loquitur, *Nostra au-*
« *tem Jerusalem, sursum est:* illa autem cum libe-
« ris suis est in servitute. Tunc enim, cum in ma-
« gna illa Jerusalem esset, hoc est, versaretur in

A δόχου. Καὶ πάλιν τοῦ Ἀποστόλου γράψαντος ἐν τῇ πρὸς Γαλάτας ἐπιστολῇ τοῦτον τὸν τρόπον· *Ἡ δὲ ἄνω Ἱερουσαλὴμ ἐλευθέρα ἐστὶν, ἥτις ἐστὶ μήτηρ ἡμῶν ἁπάντων·* ἔλαθεν, ἢ οὐκ ἐνόησεν, ἢ καὶ ἑκὼν διαστρέφει τὸν λόγον γράφων· *Ἡ δὲ ἡμετέρα Ἱερουσαλὴμ, ἄνω ἐστί·* (68) *αὕτη γὰρ δουλεύει μετὰ τῶν τέκνων αὐτῆς.* Καὶ αὖθις τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τῷ Πέτρῳ εἰρηκότος· (69) *Ὕπαγε ὀπίσω μου, Σατανᾶ· σκάνδαλον εἶ ἐμοὶ, ὅτι οὐ φρονεῖς τὰ τοῦ Θεοῦ, ἀλλὰ τὰ τῶν ἀνθρώπων*, οὐ συνεὶς ὅπως ὁ λόγος εἴρητο πρὸς τὸν Ἀπόστολον, καὶ διὰ ποίαν αἰτίαν, πρὸς τὸν διάβολον ταῦτα λελέχθαι φησὶν, ὁμοῦ δὴ τοιαῦτα σφάλματα ὑπὸ μίαν τίθησι περικοπὴν, αὐτολεξεὶ τοῦτον γράφων τὸν τρόπον· « Ὅτι
« δὲ οὐδὲν ὄνομα μεῖζον Ἰησοῦ τῶν ἐπὶ τῆς γῆς
B « ὀνομασθέντων γέγονε, μαρτυρεῖ μὲν τὸ Εὐαγγέλιον,
« ἔνθα ὁ ἄγγελος τῇ Μαριάμ· *Μὴ φοβοῦ*, ἔφη, *εὗρες*
« *γὰρ χάριν παρὰ τοῦ Θεοῦ· καὶ ἰδοὺ συλλήψῃ*
« *ἐν γαστρὶ, καὶ τέξῃ υἱὸν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνο-*
« *μα αὐτοῦ Ἰησοῦν. Οὗτος ἔσται μέγας, καὶ υἱὸς*
« *Ὑψίστου κληθήσεται.* Δῆλον δέ ἐστι καὶ ἀπὸ τῆς
« τοῦ Ζαχαρίου προφητείας, πάλαι περὶ τοῦ ὀνόμα-
« τος τούτου προφητευσάσης· *Ἔδειξε γάρ μοι*, φη-
« σὶ, *Κύριος Ἰησοῦν τὸν ἱερέα τὸν μέγαν, ἑστῶτα*
« *πρὸ προσώπου ἀγγέλου Κυρίου. Καὶ ὁ διάβολος*
« *εἱστήκει ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, τοῦ ἀντικεῖσθαι αὐ-*
« *τῷ. Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς τὸν διάβολον· Ἐπι-*
« *τιμήσαι Κύριος ἐν σοὶ, ὁ ἐκλεξάμενος τὴν*
« *Ἱερουσαλήμ.* Πότε γὰρ αὐτῷ ἐπετίμησεν; Ὅτε
« τὸν ἀγαπηθέντα ὑπ' αὐτοῦ ἄνθρωπον, τῷ ἑαυτοῦ
C « συνῆψε Λόγῳ ὁ ἐκλεξάμενος, φησὶ, τὴν Ἱερουσα-
« λὴμ, δῆλον ὅτι ταύτην τὴν ἡμετέραν περὶ ἧς ὁ
« Ἀπόστολος λέγει· Ἡ δὲ ἡμετέρα Ἱερουσαλὴμ ἄνω
« ἐστίν· αὕτη γὰρ δουλεύει μετὰ τῶν τέκνων αὐ-
« τῆς. Τηνικαῦτα γὰρ, ἐν τῇ μεγάλῃ αὐτῇ Ἱερου-
« σαλὴμ, τουτέστιν ἐν τῇ ἡμετέρᾳ Ἐκκλησίᾳ γενό-
« μενος, ἐπετίμησε τῷ διαβόλῳ, κατὰ τὴν προφη-
« τείαν εἰπών· *Ἄπελθε ὀπίσω μου, Σατανᾶ·* ὅτι

[22] Gal. IV, 26. [23] Matth. XVI, 23. [24] Luc. I, 30-32. [25] Zachar. III, 1, 2.

ἠξιώθη εἰσαγαγεῖν τὸν λαὸν εἰς τὴν ἁγίαν γῆν, sed aliis interpositis: et tandem de Moyse ait, nec illum dictum esse μέγαν: qui tamen ita magnus et illustris erat, ut Dei servus diceretur, tum de Jesu Nave; nec illum μέγαν licet populum induxerat in terram promissionis, et alia miracula effecerat. Certe obscurius, et ἀσυνδέτως, hæc ponuntur a Marcello, ut exinde calumniæ sint exposita, sed non infertur necessario, quod accusationem constituit Eusebianam. Secundo, ut ille Jesus, de quo meminit, post Moysem fuerit, ex animi ejus sententia τοῦ Josedeci: tamen non statim evincitur ille error. Nam verum est, hunc Jesum, una cum Zorobabele populum introduxisse in terram promissionis: non de Ægypto reducem, aut deserto egressum, sed Babylone reversum e captivitate. Idque fassus est ipsemet, ὁ τοῦ Παμφίλου; ait enim: Ὃς ἅμα Ζοροβάβελ τῶν ἀπὸ Βαβυλῶνος ἐπανελθόντων ἡγήσατο. Hoc vult Marcellus, nullum nomen aliquando illustrius in terris fuisse, quam nomen Jesus erat, quia solus is, qui eo nomine vocabatur, ὁ τοῦ Ἰωσεδέκ, sacerdos magnus nominatur, prophetice in eo designato illo, qui cum indueret carnem nostram, magnus futurus apud Deum, angelo Gabriele internuntio designatur. Quo titulo ne Moyses quidem cohonestatur. Quod, ut et alia de Jesu ibidem dicta, τὰ μικρὰ καὶ φαινόμενα ἀντὶ μεγάλων καὶ μὴ βλεπομένων, in Jesu Mariæ adimplebantur. M. — Codd. τοῦ Μωσ., dein vulgo τὸν τρ. τοῦτον, qui ἁπάντων om.

(68) *Αὕτη γὰρ δουλεύει.* Hæc est altera accusa-
D tio. Locus est Gal. IV, 26, quem alludit hoc modo: *Dominus increpet te, Satana*, (ait angelus apud Zachariam) *qui elegit Jerusalem* (*Zach.* III, 2), δῆλον ὅτι ταύτην τὴν ἡμετέραν, inquit Marcellus, quam commemorat Apostolus (*Galat.* IV, 25, 26.), ubi ait, *Ἡ δὲ ἡμετέρα Ἱερουσαλὴμ ἄνω ἐστὶν, αὕτη γὰρ δουλεύει.* Hæc in servitute est. Hæc: nempe terrestris; illa in Palæstina; apertissime Eusebius cavillatur. M

(69) *Ὕπαγε ὀπίσω μου, Σατανᾶ.* Dictum Domini Servatoris Petrum apostolum προσφωνοῦντος. Marcellus ita interpretatur, ut vox, Satana, non ad Petrum, ultimate, aut personaliter, sed ad Satanam, qui ei consilium illud suggesserat, referatur. Qui si erravit, certe non solus, sed cum multis et magnis doctoribus hic erravit. Antiqui enim orthodoxi multi in eodem cum illo errore, si error erat, versabantur. Hilarius distinguit hoc modo: *Vade post me, Satan; mihi scandalo es* (*Matth.* XVI, 23), ut

« *σκάνδαλον εἶ ἐμοί.* (70) Οὗτος τοίνυν ἐστὶν ὁ « ἱερεὺς ὁ μέγας, οὗ τύπον ἔσωζεν ὁ τηνικαῦτα Ἰη- « σοῦς. Οὐ γὰρ ἦν δυνατὸν ἐκεῖνον μέγαν κληθῆναι « ἱερέα, καίτοι ἔνδοξον ἐν πᾶσι γεγονότα, Μωϋ- « σέως μὴ ὀνομασθέντος μεγάλου. (71) Οὕτω γὰρ μέ- « γας ἦν Μωϋσῆς, ὅτι καὶ θεράπων ἤκουσε Θεοῦ καὶ « Θεὸς τοῦ Φαραὼ ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ὠνομάσθη. « Εἰ δέ τις κατὰ τοῦτο μέγαν εἰρῆσθαι τὸν Ἰησοῦν « νομίζοι, ὅτι αὐτὸς ἠξιώθη εἰσαγαγεῖν τὸν λαὸν εἰς « τὴν ἁγίαν γῆν καὶ ἕτερα πολλὰ θαύματα ἐποίησε· « γνώτω καὶ διὰ τοῦτο, ὅτι οὐ τῷ τυπικῷ τοσοῦτον « διέφερε πράγματι τὸ λεχθὲν μέγεθος ἐπὶ τοῦ Ἰη- « σοῦ, ἀλλὰ τὸ μικρὸν ὕστερον τὸν ἑαυτοῦ λαὸν εἰς « τὴν μεγάλην ταύτην εἰσαγαγεῖν Ἱερουσαλὴμ μέλ- « λειν. » Ὁρᾷς ὅσον ἠγνόησεν ἀποπλανηθεὶς τῆς ἱστορίας, καὶ μὴ δυνηθεὶς ἐπιστῆσαι τῷ ὑπὸ τοῦ προφήτου Ζαχαρίου δηλωθέντι Ἰησοῦ. Ὁ μὲν γὰρ ἦν υἱὸς Ἰωσεδὲκ, φυλῆς Λευϊτῶν ἀπὸ γένους Ἀαρὼν τὴν ἀρχιερωσύνην ἀναδεδεγμένος (72)· παρ' ὃ καὶ *μέγας ἱερεὺς* ἐχρημάτιζεν, ὥσπερ οὖν ὁ προφήτης διδάσκει, λέγων· *Καὶ ἔδειξέ μοι Κύριος Ἰησοῦν τὸν ἱερέα τὸν μέγαν.* Ὁ δὲ Μωϋσέως διάδοχος Ἰη- σοῦς, ὁ εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγελίας ἄγων τὸν λαὸν τοῦ Κυρίου, καὶ ἕτερα πολλὰ, καὶ θαυμαστὰ ποι- ήσας, υἱὸς ἐτύγχανε τοῦ Ναυῆ, φυλῆς δὲ τῆς Ἐφραΐμ, οὐδὲν κοινὸν ἐχούσης πρὸς ἱερωσύνην. Ὁ τοίνυν το- σοῦτον ἀποσφαλεὶς τῆς προχείρου λέξεως, ψιλήν τε τὴν ἱστορίαν ἀγνοήσας, πῶς ἂν γένοιτο ἀξιόχρεως

« Ecclesia nostra, diabolum increpavit, prophetia « prædixit dicens quod, *Abi de post me, Satan : eo « quod scandalo mihi sis* [26]. Hic est ergo sacerdos « ille magnus, cujus typum gerebat olim ille Jesus. « Neque enim par est existimare, illum ipsum ap- « pellatum sacerdotem magnum, licet esset per « omnia gloriosus, cum ne Moyses quidem magnus « nominetur : et tamen ita magnus erat Moyses, ut « Dei famulus nominaretur, et Deus insuper Pha- « raonis; idque etiam a Deo ipso. ✠ Si quis porro « ob id Jesum magnum dictum arbitretur, quod di- « gnus fuerit habitus, qui populum introduceret in « terram Chanaan, et miraculis quibusdam aliis co- « ruscaret, is intelligat oportet, commemoratam « illam Jesu magnitudinem, non adeo per typicam « illam actionem emicuisse, quantum propterea « quod non ita diu postea populum suum erat in- « troducturus, in magnam hanc nostram Jerusa- « lem. » Vides ideo quam immaniter aberret in hac historia, qui Jesum illum, per prophetam Zachariam commemoratum, non intellexit quis aut qualis fuerat. Erat autem genitus Josedeco, de tribu Levitica, ab Aarone oriundus summo præditus Judæorum pontificatu : quocirca « magnus sacerdos » nominatur. Hoc docet propheta disertis verbis : *Et ostendit mihi Dominus Jesum sacerdotem magnum.* Moysis porro successor ille Jesus, qui Dei populum in terram promissionis introduxit, et multis incla-

✠ Ed. Paris. pag. 11.

[26] Matth. xvi, 23.

vade post me, ad Petrum dicantur, reliqua vero ad diabolum separatim, a qua sententia, Origenes cum Hieronymo, non fortassis abhorruere. M — Mox vulgo ὁμοῦ δὲ τὰ τ. Dein dele δέ cum codd. Infra vulgo Μαρία φησί μ. φ. Μαριάμ. Dein ἔλεξε, codd. et mss. loco ἔδειξε et denique vulgo προφητ. λέγων.

(70) *Οὗτος τοίνυν ἐστὶν ὁ ἱερεύς.* Satis hic expressit mentem suam hisce dictis Marcellus, se non cepisse hoc vaticinium de Jesu Christo κατὰ γράμμα, et σκοπὸν πρῶτον, sed typico tantum, et secundario sensu. Quomodo exponebat et Eusebius ipse, nullo percitus œstro contradictionis, in IV Ἀποδ. non longe a fine. Quæ interpretatio neque potest, neque debet refelli. Nimirum, cum illis omnia contingerent in figura, certum est, quod quæ secundum litteram, de typo dicebantur; secundum mysticum sensum, de substantia usurpabantur. Quanquam concedatur Marcellum, etiam secundum litteram hæc de Christo usurpasse : non erat ideo imperitiæ postulandus. Tertullianus, vir cum Eusebio saltem componendus, διὰ τὴν πολυμάθειαν, hoc ita habet contra Judæos : *Nec poteritis illum Josedeci filium dicere, qui nulla omnino veste sordida, sed semper sacerdotali fuit exornatus. Nec unquam sacerdotali munere privatus : sed Jesus est Christus, Dei Patris summi Sacerdos*, etc.; cum eo consentit Lactant. lib. IV, cap. 14, et Hieronym. epistola 8. Ille quidem aliorum diversas hic sententias et opiniones recitat, Hieronymus videtur Marcellum in animo habuisse. Scribit Lactant. *Sed illi rursus, eodem modo falsi deceptique sunt : putantes hæc de Jesu filio Nave dicta, qui successor fuit Moysi : aut de sacerdote Jesu, filio Josedeci, in quos nihil congruit eorum quæ propheta narravit. Sed in hoc considerandum, « In illo tempore stabat a dextris Domini, ut adversaretur ei* (*Zachar.* III, 1). » Et beatus Hieronymus : *Quando Jesus habebat sordida vestimenta* (*ibid.* 3), *hoc est quandiu portabat peccata nostra, in peccatis nostris adversatur illi diabolus. Quando autem dicit, in Zacharia, « Tollite, tollite vestimenta* (*ibid.* 4) » : *et continuo, « dicit Jesus ad diabolum, increpet te Dominus*, » etc. Idem doctissimus Pater, in Commentariis ad prophetæ locum, insinuat, aperte communem fuisse Christianorum doctorum, contra Judæos opinionem de Jesu Christo, non autem Jesu Josedeci, hoc in loco institui tractationem. *Nostri autem*, inquit, *ita disserunt, sacerdotem esse magnum, ad quem dicit. « Tu es sacerdos in æternum, secundum ordinem Melchisedec.* (*Psal.* CIX, 4). *Non autem esse Jesum, filium Josedec conantur ostendere, quod non sit appositum in præsenti loco, filius Josedec : qui in aliis locis, ubi vere de Jesu dicitur, filio Josedec, semper de patris cognomine censeatur.* Itaque, quidni Marcellus ita capiendus sit, quasi non locutus fuerit, sensu primo, sed ut illi Patres, et alii præter istos, de quibus videsis doctissimum Riberam, κατὰ δεύτερον σκοπόν, id quod indicat ipse οὗ τύπον ἔσωζεν ὁ τηνικαῦτα Ἰησοῦς. M

(71) Οὕπω R; mox τοῦ delevi ante Θεοῦ; porro codd. αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ ὠνομ. aut αὐτοῦ ὠνομ., vulgo αὐτοῦ Θεοῦ ὠνομ. M. — Porro τῷ λ loco τὸ λ., qui dein μέλλειν vel μέλλοντι conjicit, codd. μέλλον, vulgo μέλλων.

(72) *Παρ' ὃ καὶ μέγας ἱερεύς.* Non est hic titulus adeo frequens in Scripturis, sed summus Pontifex appellari solet ἀρχιερεύς. Solus, quod meminerim, Elias pontifex qui invenit librum legis, Jesus istius abavus, ita usurpatur : et ante eum, Jehoiada : qui tamen non erat pontifex, aut sacerdotum summus. Et in Zacharia legitur, τὸν ἱερέα τὸν μέγαν, quasi non esset communis omnium pontificum titulus : sed nonnullis illustrioribus attributus. M. — Mox vulgo ἐχρημάτισεν.

ruit miraculis, erat filius Nave, de tribu Ephraim, quæ tribus cum sacerdotio nihil habuit commune. Quocirca, qui in voce tam cuivis obvia aberravit, et nudam ignoravit Historiæ seriem, non potest ei tuto satis fides adhiberi in rebus theologicis, et divinam pertingentibus cognitionem. Debemus autem et in Petro insistere, quemadmodum ad illum dictum sit, *Vade post me*, quæque nominis illius, *Satanæ*, sit interpretatio. Propter quid etiam de illo dictum sit, *scandalo mihi es et offensioni*. Et propter quam tandem rationem fiat, ut sub uno et eodem tempore uni et eidem dicatur, *Beatus es tu, Simon Barjona*; et, *Vade post me, Satana* [27]. Quid significet illud, *Vade post me*, et quod statim subjunxit et e vestigio Servator, *Si quis velit post me venire, abneget semet ipsum, attollat suam crucem, et sic sequatur me* [28]. Quod reipsa adimplevit idem ille Petrus, cum deinceps martyrio consummaretur. Sed disquirendum est omnino, cur, cum adeo beatum hunc deprædicaverat, tamen statim vehementius objurgaverit? Horum neutrum cum Marcellus consideraret, ad diabolum referenda illa dicta pronuntiavit, contra Scripturæ manifestam veritatem. Num autem hoc unicum ignoravit? Imo progrediente

πρὸς διδασκαλίαν τῆς ἀνωτάτω θεολογίας; Καὶ ἐπὶ τοῦ Πέτρου δὲ ὡσαύτως ἐπιστῆσαι δέον τὸ, ὅπως ἐλέχθη πρὸς αὐτὸν τὸ, *Ὕπαγε ὀπίσω μου*· καὶ τίς ἡ τοῦ *Σατανᾶ* ὀνόματος ἑρμηνεία· διὰ τί δὲ, καὶ σκάνδαλον αὐτὸν εἶπεν· πῶς δὲ σχεδὸν ὑφ' ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν καιρὸν καὶ τὸ, *Μακάριος εἶ, Σίμων Βαριωνᾶ*, πρὸς αὐτὸν ἐλέγετο καὶ τό· *Ὕπαγε ὀπίσω μου, Σατανᾶ*, καὶ τίς ἡ διάνοια τοῦ *ὀπίσω πορεύεσθαι* (73), τοῦ Σωτῆρος ἣν παρὰ πόδας αὐτὸς διεσάφησε συνάψας ἑξῆς τὸ, *Εἴ τις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν, καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθείτω μοι*· ὃ δὴ καὶ ἔργῳ διεπράξατο μικρὸν ὕστερον αὐτὸς ὁ Πέτρος, μαρτυρίῳ τελειωθείς. Ἀλλὰ καὶ ἐπιζητῆσαι δέον, ἐπὶ ποίοις μὲν αὐτὸν ἐμακάρισεν, ἐπὶ ποίοις δὲ αὐτῷ ἐπέπληξεν; Ὁ δὲ, μηδενὶ τούτων προσεσχηκὼς, ταῦτ' εἰρῆσθαι πρὸς τὸν διάβολον ἀπεφήνατο τῆς Γραφῆς ἐναντίως. Ἆρα οὖν τοῦτο μόνον ἠγνόησεν; Οὐχὶ δὲ καὶ προϊὼν αὖθις, τῆς ἀναστάσεως τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν μνημονεύσας, ἔπειτα βουληθεὶς δεῖξαι, ὅτι καὶ πρὸ αὐτοῦ κατὰ τοὺς χρόνους τοὺς προφητικοὺς φέρεταί τις ἐκ νεκρῶν ἐγηγερμένος, πάλιν κἀνταῦθα σφάλλεται, (74) πρῶτον λέγων τὸν Ἐλισσαῖον τὸν προφήτην ἐκ νεκρῶν ἐγεῖραι· ἀγνο-

[27] Matth. xvi, 17, 23. [28] ibid. 24

(73) *Καὶ τοῦ Σωτῆρος*. Hæc non cohærent. Quid si legamus, καὶ τίς ἡ διάνοια τοῦ, ὀπίσω πορεύεσθαι τοῦ Σωτῆρος, ἣν παρὰ πόδας, etc., nempe διάνοιαν aut, quod secutus sum in versione, καὶ τοῦ, ὃ παρὰ πόδας αὐτὸς ὁ Σωτὴρ διεσάφησε, etc. M — Καὶ ante τοῦ Σ. delevi cum codd. Supra vulgo ἀξιοχρεώς. Infra vulgo ἀκολουθήτω et ὃ δέ et ἄρα (codd. ἆρα) ἂν et ἐγεγερμ.

(74) *Πρὸ τῶν λόγων Ἐλισσαῖον*. Pergit ad aliam accusationem Eusebius: in qua λευκότερον adhuc sycophantam agit. Non enim is qui affirmat Elisæum suscitasse mortuum, ante resurrectionem Christi, aut eum omnium primum atque principem mortuum ad vitam revocasse: aut de Elia negat, non ait illum πρῶτον πάντων resuscitatum, quem reduxit in vitam Elissæus, sed πρότερον; ad istum modum poterat et litem de Lazaro intendere, qui ante Christum et per Christum resurrexit; corrigenda est autem lectio codicis πρώτων λόγων, et legendum, πρῶτον λέγων [sic Mss. cum *Ις.* et margo codd., quod recepi; porro vulgo om. τὸν post Ἐλισσ.]: ut sequentia docent. Disserit Marcellus, Christum non ideo dictum primogenitum mortuorum, quod primus omnium de morte ad vitam resurrexit: nam ante eum, inquit, Elissæus πρότερον resuscitavit mortuum: Lazarus surrexit ante ipsius resurrectionem: et tempore passionis πολλὰ σώματα τῶν κεκοιμημένων ἀνέστησαν. Atque ita patet calumnia Eusebiana de Elissæo. Ait tantum Marcellus, eum mortuum resuscitasse ante Christum; non ait, illum omnium primum, non Elia priorem resuscitasse mortuum. Quod ad mortuos attinet, in Evangelio, certe illud non perinde excusatur: etiamsi locutus sit Marcellus laxe, ἐν τῷ καιρῷ τοῦ πάθους. Constat enim eos, quod notat Eusebius, non nisi cum Christo saltem resurrexisse. Locus Apostoli est, Coloss. i, 15, ubi Christus vocatur *πρωτότοκος πάσης κτίσεως*. Et vers. 18, *πρωτότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν*. In loci istius interpretatione, videtur Marcellus Arianos pupugisse. Illi enim Christum hinc creaturam volebant statui ab Apostolo, ante alia omnia, etiam angelos factum: sed factum tamen; unde primogenitus sit dictus *πάσης κτίσεως*. Imo, inquit Marcellus, Christus eo modo primogenitus creaturæ omnis dicitur, ut statim primogenitus mortuorum; non est autem dictus mortuorum primogenitus, quod primus rediérit a morte ad vitam, cum multi eo anteriores redierint: utpote Lazarus, et is, vel illi, qui ab Elissæo suscitabantur, ita nec primogenitus creaturarum dicitur, quod creatus quidem fuerit, sed ante alias creaturas. Hinc cavillatur Eusebius quasi dixerit Marcellus primum omnium Elissæum resuscitasse mortuum: λεπτολογῶν, et syllabarum captator sycophanticus; omisso quod erat caput: nempe sensu, et sententia apostolici dicti: quod Marcellus dicitur cum Athanasio exposuisse, ita ut dictus fuerit primogenitus, utrobique, quod in eo, per eum, illius vi, potentia, majestate et ἐνεργείᾳ mortui resurrexerant, licet eo priores. Creaturæ constiterant, illo anteriores, scilicet quoad hominem, cujus respectu, et non aliter dici debeat πρωτότοκος, non ut Ariani blasphemabant, etiam quoad deitatem. Vide Athanas., Orat. iii, *contra Arianos*, pag. 234, 235. Quanquam et alia ratione quoque Christus, mortuorum dicatur primogenitus. Quod primus ad æternam vitam resurrexit. Surgens enim de mortuis, non iterum moritur. Illi autem in pulveres suos reversi sunt: et in sepulcris exspectant tubam. Et licet illi, qui post resurrectionem surrexerunt, non sint reversi in pulveres suos, tamen etiam tempore posteriores sunt illi resurrectione Christi: quod disertim notatur in Evangelio. Ita primus tempore surrexit ad æternam vitam. Non surrexit primus tempore ἀπολύτως, secundo surrexit, ipse sua potestate, non aliena. Tertio, in eo, et per eum resuscitati sunt alii, excitabuntur omnes, ut merito primogenitus mortuorum dicatur: et Jacobi illud effatum de Rubene suo (*Gen.* xlix, 3), humanitati Christi sic applicemus, *Ῥουβίμ, πρωτότοκός μου, ἰσχύς μου, καὶ ἀρχὴ τέκνων μου*. Certe qui post Christum, ut comites illius ἀναστάσεως resurrexerunt, iterum, ut mihi videtur, mortui non sunt. Hæc est communis opi-

ἤσας, ὡς καὶ πρὸ Ἐλισσαίου Ἠλίας ὁ μέγας τὸν τῆς A χήρας υἱὸν ἀποθανόντα ἀνέστησεν, ὡς ἔστι μαθεῖν ἐκ τῆς τρίτης τῶν Βασιλειῶν· ὁ δὲ καὶ τοῦτ' ἀγνοήσας φαίνεται, δι' ὧν ταῦθ' οὕτω γράφει· « Οὐ μόνον τοί- « νυν τῆς καινῆς κτίσεως πρωτότοκον αὐτὸν ὁ Ἀπό- « στολος εἶναί φησιν, ἀλλὰ καὶ πρωτότοκον ἐκ νε- « κρῶν, δι' οὐδὲν ἕτερον ἐμοὶ δοκεῖν, ἀλλ' ἵνα διὰ « τοῦ πρωτοτόκου τῶν νεκρῶν (74), ὅπως καὶ πρω- « τότοκος ἁπάσης κτίσεως εἴρηται, γνωσθῆναι δυ- « νηθῇ. Οὐ γὰρ ἐκ νεκρῶν ἀνέστη πρῶτος ὁ δεσπότης « ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, ἀλλ' ὁ δι' Ἐλισσαίου τοῦ « προφήτου ἀναστὰς, ἀνέστη πρότερος. Καὶ Λάζαρος « πρὸ τῆς αὐτοῦ ἀναστάσεως ἀνέστη, καὶ ἐν τῷ « καιρῷ τοῦ πάθους πολλὰ σώματα τῶν κεκοιμημένων « ἀνέστησαν. » Καὶ τοῦτο δὲ ἀθεωρήτως δοκεῖ μοι τεθεικέναι ὁ Μάρκελλος· λέγω δὲ τὸ « πολλὰ σώματα B τῶν κεκοιμημένων ἁγίων πρὸ αὐτοῦ ἐγηγέρθαι. » Οὐ γὰρ προσέσχεν ὅλῃ τῇ τοῦ Εὐαγγελίου γραφῇ διδασκούσῃ, ὅτι μετὰ τὴν αὐτοῦ, τὰ τῶν ἁγίων ἐγήγερται σώματα. Εὕροις δ' ἂν αὐτὸν σφαλλόμενον καὶ ἐν τῇ τοῦ ἀποστολικοῦ ῥητοῦ ἐκθέσει. Ὁ μὲν γὰρ θεῖος Ἀπόστολος, Ῥωμαίοις γράφων, τάδε φησίν· *Ἀφωρισμένος εἰς εὐαγγέλιον Θεοῦ, ὃ προεπηγγείλατο διὰ τῶν προφητῶν αὐτοῦ ἐν Γραφαῖς ἁγίαις περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ τοῦ μονογενοῦς ἐκ σπέρματος Δαβὶδ κατὰ σάρκα, τοῦ ὁρισθέντος υἱοῦ Θεοῦ ἐν δυνάμει κατὰ Πνεῦμα ἁγιωσύνης.* Ὁ δὲ, οὐκ οἶδα, ποίᾳ διανοίᾳ, κἀνταῦθα διαστρέφει τὴν ἀποστολικὴν λέξιν· ἀντὶ τοῦ *ὁρισθέντος* (75) ποιήσας *προορισθέντος*, ἵν' ᾖ ὁμοίως τοῖς κατὰ πρό- C γνωσιν προορισθεῖσιν. Λέγει οὖν κατὰ λέξιν οὕτω· « Ὥσπερ οὖν τὴν Ἐκκλησίαν πάλαι προωρίσατο ὁ « παντοκράτωρ Θεὸς, οὕτω καὶ τὴν κατὰ σάρκα τοῦ « Χριστοῦ οἰκονομίαν· δι' οὗ τὸ τῶν θεοσεβῶν γένος, « εἰς υἱοθεσίαν καλέσαι προωρίσατο, πρότερον θεμε- « λιώσας ἐν τῇ αὐτοῦ διανοίᾳ. Διὰ τοῦτο ὁ Ἀπόστολος τῷ « ἁγίῳ Πνεύματι σαφῶς προαγορεύει, τοῦ προορισθέν- « τος Υἱοῦ Θεοῦ, λέγων. » Καὶ αὖθίς φησιν ἐν ἑτέροις· « Οὗτός ἐστι περὶ οὗ ὁ Παῦλος ἔφη τοῦ προορισθέντος « Υἱοῦ Θεοῦ. » Καὶ ἐνταῦθα δὴ οὐ τὴν λέξιν μόνην τὴν ἀποστολικὴν παρέφθειρεν, ἀλλὰ καὶ τὴν διάνοιαν αὐτὴν διὰ τῆς προσθήκης (76) τῆς τοῦ λόγου προθέσεως. Ἀδελφὰ δὲ τούτοις πράττων, τῆς Ψαλμῳδίας πέρι-

✠ Ed. Paris., pag. 12.

A contextu orationis suæ, mentione de Salvatoris resurrectione injecta, docere aggressus est, ante illum incarnatum, sub temporibus prophetarum, dictum esse, a mortuis quemdam suscitatum. In hoc quidem ipso egregie hallucinatur. Ait enim prophetam Elisæum, mortuum primum excitasse : ignorans scilicet, ✠ Eliam illum maximum, Elisæo fuisse priorem, et viduæ filium de mortuis suscitasse : quod e tertio libro Regnorum cognoscere poterat [29]. Ignorabat autem hoc ipsum, ut apparet, cum disertis verbis ita scribat « Non : [R. II.] solummodo *Primogenitum creaturæ novæ* [30] illum dixit Apostolus, « verum etiam et *de mortuis primogenitum* [31] : non ob « aliam certe causam, ut videtur mihi, quam ut is, « qui omnis creaturæ primogenitus dicitur, intelli- B « gatur et de mortuis esse primogenitus. Non etenim « de mortuis ante alios omnes primus surrexit « Christus Dominus, verum prior surrexerat ante « eum is quem propheta Elisæus suscitabat. Sed « et ante resurrectionem ejus erat Lazarus susci- « tatus. Et quo tempore in cruce passus fuerat, « multorum sanctorum corpora, qui obdormisce- « bant, resurgebant. » Quod inconsulto videtur Marcellus posuisse : corpora illa nempe dormientium sanctorum ante Christum resurrexisse. Nec Scripturæ sententiam integram attendebat, qua constat hæc corpora resurrexisse, postquam ipse de mortuis resuscitatus exstitisset. Ulterius et in dicto quodam apostolico, invenitur idem esse hallucinatus. Divinus Apostolus in illa ad Romanos ita scri- C bit : *Separatus in Evangelium Dei, quod jam ante promiserat per prophetas suos in Scripturis sacrosanctis, de Filio ipsius unigenito e semine Davidis secundum carnem, qui designabatur Filius Dei in virtute secundum spiritum sanctificationis* [32]. Quam ille sententiam, qua mente nescio, sed pervertit sane. Legit enim in textu apostolico, προορισθέντος « præviso » et « prædesignato ; » qui debuerat, ὁρισθέντος, constituto, et determinato ; » in eum nempe finem, ut intelligatur Filius esse, eo modo quo sunt illi qui per præscientiam designantur. Ad verbum idcirco, ita scribit : « Quemadmodum igitur « Ecclesiam suam prævisam omnipotens designavit,

[29] III Reg. xvii, 22. [30] Coloss. i, 15. [31] ibid. 18; Apoc. i, 5. [32] Rom. i, 1.

nio veterum, excepto Theophylacto, et interpretum recentiorum, ut doctissimus Maldonatus docet, comites scilicet reservari triumpho illi in cœlis glorioso, quando, ut loquitur Nazianzenus, παρατρέχοντες, καὶ παραπεμπόμενοι, ᾄσμασιν ἐπινικίοις ἐπανηγύριζον. Certe, κατέβη μόνος, Ignatius ait, ἀνέβη δὲ μετὰ πλειόνων. Utrumque Tertullianus in *Carminibus* ait :

Illos, non tumulos certum est repetisse silentes
Amplius, aut terræ retineri viscere clausos.

Sed mensuram excedimus Adnotationum. Videtur legend. in Euseb. Οὐ μόνον τοίνυν τῆς κοινῆς κτίσεως, etc., ut explicet illud πάσης. Et mox : ὅπερ καὶ διὰ τοῦ πρωτότοκος πάσης κτίσεως εἴρηται, γνωσθῆναι δυνηθῇ. M

(74) Vulgo ὅπερ et πάσης loco ἀπ. dein Mp. γρ. D φαίνεται. Mox vulgo πρότερον et infra τὴν τοῦ αὐτοῦ et ἀφορ. εἰς τὸ εὐαγ.

(75) *Ποιήσας προορισθέντος*. Accusat Marcellum, depravatæ scripturæ apostolicæ : falso. Nam in variantem illam Scripturam procul dubio inciderat. Ita enim in diversis exemplaribus olim legebatur. Ita in suis invenit fidelissimus omnium, et doctissimus vetus Interpres noster, qui vertit *Prædestinatus*, ita legit Epiphanius *contra Theodotianos*, ita alii, et hic etiam Eusebius cavillatur. — Mox vulgo προορ., dein ἀποστ. ἐν τῷ R., porro vulgo ἐντ. δέ et μόνην ἀπ. et ἐπάκουσον γοῦν.

(76) *Τῆς τοῦ λόγου προθέσεως*. At nec λόγον adjecit Marcellus, nec est λόγος πρόθεσις, sed ὄνομα. Legendum igitur διὰ τῆς προσθήκης, τῆς τοῦ πρὸ προθέσεως. M

« ad eumdem modum et Christi etiam secundum « carnem œconomiam, per quem genus illud pio- « rum et colentium Deum, ad adoptionem filiorum « præordinavit[33], posito illo prius fundamento, ita « apud suum animum statuisse. Hanc ob causam, « Apostolus per Spiritum sanctum, manifeste illum « vocat Filium Dei prævisum et prædeterminatum. » Et alio loco : « Hic est ille de quo dicebat Paulus, « præordinatus Filius Dei. » Neque vocem tantummodo depravavit hoc in loco ab Apostolo usurpatam, sed et ipsam ejus mentem per illius præpositionis *pro* appositionem. Istis autem sunt germana et genuina quæ et in Psalmis attentavit. Nam ubi dicitur, *De utero ante Luciferum genui te*, ✠ additamentum adhibet, quod nusquam in Psalmo reperitur, ut illis ita posset obtrectare, qui non pari cum ipso sentiebant. Attende vero quænam sint quæ scribit. [R. XXIII.] « Hanc ob causam « ideo, videtur mihi aliquid omnino dicendum esse « de eo quod nusquam adhuc alibi positum est. » Magna pars etenim ab illo positorum, ex ante nobis dictis manifesta sunt. *De utero*, ait, *ante Luciferum genui te*[34]. Opinatus est autem hanc sententiam, præpositione illa ἐξ, clam furto subducta, cum hæretica ipsius opinione conspiraturam. Quocirca ubi syllabam illam congruentissimam, de voce exemerat regenerationem ejus antiquam, nec aliud quidquam, hoc volebat loco indicatam. Quandoquidem vero vehementiorem in modum pro suo hic errore concertaverit, illo reprehenso qui recte

ἐχούσης· *Ἐκ γαστρὸς πρὸ ἑωσφόρου ἐγέννησά σε.* ὁ δὲ κἀνταῦθα προσθήκῃ 'κέχρηται τῇ μηδαμῶς ἐμφερομένῃ, πρὸς τὸ καταμέμφεσθαι τῷ μὴ ὁμοίως αὐτῷ φάσκοντι· Ἐπάκουσον οὖν ὅπως γράφει λέγων « Διὰ τοῦτο τοίνυν, δοκεῖ μοι καλῶς ἔχειν τι, περὶ « ὧν μηδέ πω πρότερον (77) διῆλθε, νυνὶ διελθεῖν. » Τὰ γὰρ πλεῖστα τῶν ὑπ' αὐτοῦ γραφέντων, ἐκ τῶν ἤδη προειρημένων ἡμῖν γέγονε δῆλα. *Ἐκ γαστρὸς*, φησὶ, *πρὸ ἑωσφόρου* (78) *ἐξεγέννησά σε.* Ὤετο γὰρ πάντως που τὴν, ἐξ, πρόθεσιν κλαπεῖσαν συνδραμεῖσθαι τῇ τῆς αἱρέσεως γνώμῃ. Διὸ, τὸ κυριώτατον τῆς συλλαβῆς ἐξελὼν, τὴν ἀρχαίαν αὐτοῦ ἀναγέννησιν σημῆναι ἐβουλήθη. Καὶ ἐπειδήπερ ἐν τούτοις ἰσχυρῶς διετείνετο περὶ τοῦ οἰκείου σφάλματος, τὸν ὀρθῶς γράψαντα μεμψάμενος, οὐδὲν αὐτὸς εἰπὼν τοῖς ἐντυγχάνουσι, τὴν αὐτὴν τῆς ἀναγνώσεως παραδίδωσι μαρτυρίαν. Προϊὼν δ' αὖθις ὁ αὐτὸς, εἰσάγει τὸν Σωτῆρα λέγοντα· *Ἐγώ εἰμι ἡ ἡμέρα·* ὧδέ πῃ φάσκων· « Σκότους γὰρ ὄντος πρότερον, διὰ τὴν τῆς « θεοσεβείας ἄγνοιαν, τῆς δὲ ἡμέρας φαίνεσθαι μελλούσης, *Ἐγὼ γάρ εἰμι*, φησὶν, *ἡ ἡμέρα* (79). » Εἰκότως τὸν ἀστέρα ἑωσφόρον ὀνομάζει. Καὶ ἐν ἑτέρῳ τόπῳ φησίν· « Ἐπειδὴ μετὰ τὴν τῆς σαρκὸς ἀνάληψιν, « Χριστός τε καὶ Ἰησοῦς κηρύττεται, ζωή τε καὶ ὁδὸς καὶ ἡμέρα. » Καὶ αὖθις προϊὼν τοῦ ἀποστόλου τίθησι τὸ, *Ἡ δὲ ἡμετέρα Ἰερουσαλὴμ ἄνω ἐστίν.* Καὶ τί με δεῖ μηκύνειν, παρὸν τῷ βουλομένῳ ἐκ τῶν προειρημένων τὰ παραπλήσια ἐκ τοῦ παντὸς συγγράμματος ἀναλέγεσθαι, καὶ τὸ εὐχερὲς τοῦ ἀνδρὸς ἐποπτεύειν. Ἐξ ἧς εὐχερείας ἀκούσει αὐτοῦ (80) τὸν

✠ Ed. Paris., pag. 13.

[33] Psal. cx, 9. [34] Psal. cix, 3.

(77) *Διῆλθεν*. Lege διῆλθον [et sic in corr. ed. P.] et transfer, *videor mihi, nec injuria, dicturus de eo, quod nusquam alibi persecutus sum.* De se Marcellus enim loquitur : is autem quem et hic designat ipse, et quem Eusebius intelligebat, in τῷ μὴ ὁμοίως αὐτῷ φάσκοντι, Asterius est, quem, cum primis Arianam hæresim propugnantem, hoc suo scripto, quod traducit Eusebius, exagitandam sibi Marcellus suscepit. M. — Supra ἔχειν ἔτι, R.

(78) *Ἐξεγέννησα*. Fateor me sensum loci non assequi. Dicere debuit Eusebius, Marcellum addidisse præpositionem ἐξ, ad ἐγέννησα. Nam et LXX et omnes, legunt, vel *ἐγέννησα*, vel *γεγέννηκα*, nullibi mentio præpositionis illius, quam vult additam a Marcello; sed præterquam quod vox κλαπεῖσαν, furti subtractionem potius, quam additionem clam factam significet : quid illud est : τὸ καιριώτατον (*sic*) τῆς συλλαβῆς ἐξελών? Sensum videor assecutus. Ariani locum hunc, non de æterna Filii generatione, sed de temporali incarnatione capiebant, ut de noctu natus dicatur ante exortum stellæ matutinæ; videtur hunc sensum, et hanc sententiam oppugnare Marcellus : et ad æternam generationem Filii Dei de substantia Patris retulisse, quam hic vocat Eusebius ἀρχαίαν ἀναγέννησιν, vel ἄνω γένεσιν, et legisse, ἐξεγέννησα, utpote in qua voce magis efficaciter resultet, id quod volebat stabilire. De Patre suo, Filii generationem scilicet, Eusebius, Arii fautor, ansam arripit calumniandi Marcellum. Posita autem illa interpretatione, de æterna Filii generatione, nihil certe impedit, quominus ad litteram exponatur locus, de carnali generatione Filii hominis : qui de nocte nascebatur. Quam licet Chrysostomus *in Psal.* cix, interpretationem improbet : Augustinus tamen et alii probant. Quidni ? cum unius ejusdemque loci, contra quam volunt Novatores nostri, plures iidemque secundum litteram sensus reddi possint. M. — Mox vulgo σεμνῦναι.

(79) *Εἰκότως, τὸν ἀστέρα*. Hæc sunt ἀσύστατα, forte deest, ἑαυτόν, ut legamus, εἰκότως ἑαυτὸν ἀστέρα ἑωσφόρον ὀνομάζει. Quæ mox sequuntur, transposita sunt. Legendum, ἐπειδὴ μετὰ τὴν τῆς [vulgo ἐ. τὴν μετὰ τῆς] σαρκὸς ἀνάληψιν, Χριστός τε καὶ Ἰησοῦς κηρύττεται ; sunt enim τῆς οἰκονομίας, et συγκαταβάσεως tituli M.

(80) *Τὸν Σολομῶντα* [Σολομῶνα codd.] *προφήτην*. Grave crimen scilicet, Salomonem prophetam nominasse quasi non, qui character est prophetiæ, locutus fuerat in Spiritu sancto, aut saltem Canticum canticorum non foret γραφὴ προφητώδης. Locus quem vult, habetur in principio Proverbiorum. Quæ quidem Proverbia sanctissime sumpta, non sunt προφητεῖαι. Sed prophetæ, generali quadam notione, vocantur omnes viri sancti. Prophetiæ sunt, etiam de præteritis notiones, etiam νουθεσίαι, ut istæ sunt, θεόπνευστοι, characteres; sunt certe diversa χαρισμάτων genera, sed nunquam ita fuit coarctatus Spiritus sanctus, quin qui uno aliquo genere præcipue excoleretur, is et aliud haberet, si in remissiori gradu. Nam et apostoli prophetati sunt, et evangelistæ prophetia adornati. Illud vero ridiculum est, quod non περιῆλθεν ἐν μηλωταῖς. Nam nec, qui sic amicti obambulabant, prophetæ erant omnes : nec prophetæ qui fuerant, omnes sic amicti obambulabant. Ineptit ergo hic, non tantum calumniatur ὁ τοῦ Παμφίλου M. — Mox αὐτοῦ post προφητείας om. codd.

Σολομῶνα προφήτην ἀποκαλοῦντος πολλάκις, καὶ τὰς παροιμίας προφητείας ὀνομάζοντος. Ὥσπερ οὖν ἐν οἷς φησιν· « Τούτου γὰρ χάριν ὁ ἁγιώτατος προφή-« της Σολομὼν, *δέξασθαί τε στροφὰς λόγων* ἔφη· » καὶ πάλιν· « *Ῥήσεις τε σοφῶν καὶ αἰνίγματα* » τὴν παροιμίαν προφητείαν ὀνομάζει· καὶ αὖθις· « Διό μοι δοκεῖ ὁ σοφώτατος οὗτος προφήτης καὶ τὰ « πρῶτα ῥήματα τῆς προφητείας παροιμιωδῶς εἰ-« ρηκέναι. » Καὶ δεύτερον δὲ, καὶ τρίτον, καὶ πολλάκις, ὡς ἔφην, τοῦτο ποιεῖ, ἀγνοῶν *ὅτι διαιρέσεις χαρισμάτων εἰσὶν, εἰ καὶ τὸ αὐτὸ πνεῦμα. Καὶ ἄλλῳ μὲν δίδοται λόγος σοφίας*, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, *ἄλλῳ λόγος γνώσεως κατὰ τὸ αὐτὸ πνεῦμα, ἑτέρῳ πίστις ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι, ἄλλῳ προφητεία*. Διόπερ ὁ Σολομὼν σοφίας μὲν εἰληφὼς χάρισμα μεμαρτύρηται. *Καὶ ἔδωκε* (81) *γὰρ Κύριος τῷ Σολομῶντι σοφίαν*, ὡς ἡ Γραφή φησι, *καὶ ἐσοφίσθη ὑπὲρ πάντας ἀνθρώπους*· Οὔτε δὲ τὸν βίον προφητικὸν ἐσχηκὼς, οὔτε τὸν τῆς προφητείας χαρακτῆρα, τὸν ἀπὸ τοῦ *Τάδε λέγει Κύριος*, τῶν τε ὁμοιοτρόπων γνωριζόμενον, διὰ τῶν οἰκείων ἐμφαίνει λόγων. Ὁ δὲ τούτων οὐδὲν ἰδὼν, ὥσπερ τι χαριζόμενος τῷ ἀνδρὶ προφήτην αὐτὸν καλεῖ, οὐ συνιεὶς, ὅτι οἱ προφῆται *περιῆλθον ἐν μηλωταῖς, ἐν αἰγείοις δέρμασιν, ὑστερούμενοι, θλιβόμενοι, κακουχούμενοι*. Καὶ τὰς Παροιμίας δὲ αὐτοῦ προφητείαν εἶναι λέγει, εἰ μηδαμοῦ τῆς θείας Γραφῆς διδασκούσης, αὐτοῦ δὲ τοῦ σοφωτάτου σὺν θείῳ πνεύματι, ταύτῃ μὲν τῇ βίβλῳ Παροιμίας (82) ὄνομα θέντος, τῇ δὲ ἑτέρᾳ, Ἐκκλησιαστής· καὶ τῇ τρίτῃ, *Ἄσματα ᾀσμάτων*, οὐκ ἀθεεὶ, οὐδὲ ἀνθρωπίνῳ λογισμῷ ταύταις ἐπιβάλλοντος ταῖς ἐπιγορίαις. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τὴν θεόπνευστον αὐτοῦ Γραφὴν, δι' Ἑλληνικῶν πειρᾶται (83) παραδειγμάτων ἑρμηνεύειν, οὐκ ἐπακούσας Παύλου τοῦ ἀποστόλου λέγοντος· *Ἡμεῖς δὲ οὐ τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐλάβομεν, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ Θεοῦ, ἵνα ἴδωμεν τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν· ἃ καὶ λαλοῦμεν, οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν διδακτοῖς Πνεύματος ἁγίου, πνευματικὰ* (*πνευματικοῖς*) *συγκρίνοντες. Ψυχικὸς δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ, μωρία γὰρ αὐτῷ ἐστι, καὶ οὐ δύναται γνῶναι ὅτι πνευματικῶς ἀνακρί-*

A scripserat, nihil tamen attulit novi, sed lectori cuicunque idem per omnia exhibet testimonium. Pergit deinceps, et introducit dicentem Servatorem, « Ego sum dies : » verba autem ipsius ad hunc modum se habent : « Cum [R. XXV.] tenebræ « prius obtinerent propter cultus divini ignoratio-« nem, ubi dies jam esset in propinquo oritura, Ego, « inquit, dies sum. » Nec injuria stellam, Luciferum appellavit. Alio deinceps loco ita inquit · [R. XXXVII. cf. pag. 81, B.] « Quandoquidem a sus-« cepta semel carne, Christus simul esse Jesus an-« nuntiatur : vita et via, atque dies. » Pergit porro, et tandem ab Apostolo ita mutuatur. *Nostra autem Jerusalem sursum est.* Quid autem his diutius ego immorari debeo? Cuivis etenim, cui saltem libuerit, B proclive est, hisce quæ dicta sunt quam simillima, alia quoque infinita colligere ab illo ejus opere, observata, unde hominis inscitiam animadvertamus. Hinc quoque factum, ut Salomonem prophetam indigitaverit, ut et proverbia Prophetiam non una vice. Verbi gratia, ad hunc modum ait : *Hujus rei causa sanctissimus propheta Salomon ait : Ad suscipiendam eruditionem doctrinæ* [35] : et iterum : *Verba sapientium, et ænigmata* [36]. Proverbia, prophetiam appellavit. Iterum : « Ob hanc causam videtur mihi « sapientissimus hic propheta prima verba prophe-« tiæ suæ proverbialiter enuntiasse. » Secundo, igitur et tertio sæpius, uti dictum est, hoc ab illo ita factum est. Ignorat interim diversitates donorum esse, licet idem Spiritus sit. *Uni quidem conceditur* C *verbum sapientiæ*, secundum quod Apostolus ait, *alteri verbum intelligentiæ*, secundum eumdem Apostolum : *alii fides per eumdem spiritum : alteri prophetia* [37]. Salomon autem donum accepit sapientiæ, ut Scripturæ testimonio comprobatur : ✠ *Et dedit Dominus sapientiam Salomoni* [38], *et erat omnibus hominibus sapientior* [39]. Vitam autem propheticam non instituebat : neque ullo charactere prophetico erat insignitus : quales erant, *Hæc dicit Dominus*, et huic similes : atque hoc ex iis, quæ scripsit, satis liquet. Marcellus, hoc minime animadverso, tanquam ei de suo elargiri vellet aliquid, prophetam illum indigitabat : minime interim meminit, pro-

✠ Ed. Paris., pag. 14.
[35] Prov. I, 3. [36] ibid. 6. [37] I Cor. XII, 10. [38] III Reg. V, 12. [39] III Reg. IV, 31.

(81) Γάρ et ὡς om. vulgo, dein vulgo Σολομῶντι. Infra vulgo κακόχ. et τάς τε παρ. αὐτοῦ.

(82) *Παροιμίας ὀνομασθέντος*. Lege divisim, παροιμίας [scripsi παροίμιαι et recepi ὄνομα θέντος; et addito καὶ tolerari potest] ὄνομα θέντος. Delendum porro illud εἰ; et tota sententia, sic concipienda, τάς τε παροιμίας αὐτοῦ, προφητείαν εἶναι λέγει μηδαμοῦ τῆς θείας Γραφῆς διδασκούσης· αὐτοῦ δὲ τοῦ σοφωτάτου, σὺν θείῳ Πνεύματι, ταύτῃ μὲν τῇ βίβλῳ Παροιμίας, ὄνομα θέντος, τῇ δὲ ἑτέρᾳ Ἐκκλησιαστήν. Quod verum est. Non enim sunt adjectitiæ inscriptiones, sed ab ipsomet auctore expressæ. Tum sequitur, καὶ οὐκ ἀθεεί. Hoc est, non sine numine, χωρὶς Θεοῦ γνώμης, ut Hesychius exponit. M. — Dein vulgo ὡς Ἄσμα ᾀ.

(83) *Παραδειγμάτων ἑρμηνεύειν*. Morbus est D omnino animi, quasi prohibitum esset ab Apostolo, I Cor. II, 12, ab Ægyptiis ea mutuo accipere, quæ conducerent, ad exstruendum, et adornandum tabernaculum. Quasi ipsemet Paulus, non de Menandro, Arato, Epimenide, vel Callimacho γνώμας et ἀποφθέγματα mutuaretur. Quasi Eusebius ipse non foret scriptor, si quis alius στρωματώδης, qui ἀπόδειξιν illam Evangelicam, tessellato illo opere προπαρασκευῆς, emendatiorem multo, et διδακτικωτέραν non credidisset; sed hæc sunt factionis, et ἀντιλογίας. Certe quidquid Eusebius συκοφαντίζει, non est in eo reprehendendus Marcellus, quod ad Salomoniaca Proverbia sæculares litteras, et ἀναγνώσματα, ut vocat, Ἑλληνικὰ attulerit. M. — Dein. vulgo καὶ ἃ et om. vulgo πνευματικοῖς. deinde vulgo γράψας

phetas circumiisse melotis amictos et hædinis pellibus, egenos, oppressos, angustiatos[40]. Proverbia prophetiarum nomine designat, cum nusquam hoc docuerit Scriptura sacra, sed auctor ipse sapientissimus et Spiritu insuper sancto præditus, *Proverbia* nominaverit : ut alterum librum *Ecclesiasten* : tertium *Canticum canticorum* : quos scriptis hisce titulos non humana ratione aliqua, sed numine ductus, apposuit. Hanc ipsam porro divinitus inspiratam scripturam ethnicis illustrare exemplis vult neglecta Apostoli Pauli voce illa, *Nos spiritum hujus mundi non accepimus, sed spiritum qui ex Deo est, ut, quæ sunt a Deo nobis donata dignoscamus : et quæ loquimur, non sunt in docilibus humanæ sapientiæ verbis, sed Spiritus sancti qui discernit spiritualia. Animalis homo non percipit quæ a Deo sunt, stultitia quippe videntur ipsi : neque potest intelligere ea, quod spiritualiter discernuntur* [41]. Hæc vir egregius cum ignoret, *Proverbiorum* sententiam et intelligentiam conatur paganorum scriptis illustrare. Ita enim disertis verbis ait.

νεται. Καὶ ταῦτα δὲ ἀγνοήσας ὁ γενναῖος, πειρᾶται ἡμῖν ἐξ Ἑλληνικῶν ἀναγνωσμάτων τὴν τῶν θείων Παροιμιῶν διάνοιαν προστιθέναι, τοῦτον γράφων αὐτοῖς ῥήμασι τὸν τρόπον.

CAP. III.

Marcelli de proverbiis apud Græcos.

« Non est a proposito, ut arbitror, alienum, si pauca recensuerim in præsenti, quæ sunt in usu apud Græcos, proverbia. *Sane vel mortuus est, vel litteras docet.* Prima quidem facie putaverit quispiam hoc proverbium, ※ in litterarum professores usurpatum, quasi non aliter apud eos litteræ docerentur. Ego autem, inquit, didici hoc non ita se habere. Sed propterea quod, cum prælio Athenienses Siculi vicerant, solos illos vita donatos servarent, qui litteris erant instructi, ut liberis suis præceptores illos haberent, cæteros vero omnes morte multabant. Cum vero e prælio quidam aufugientes domum remeaverant, ab Atheniensibus interrogati de amicis quibusdam suis aut affinitate conjunctis, dicebant, *Sane vel mortuus est, vel litteras docet.* Quid illud autem, *Capra gladium*, sibi velit? Nonne proverbium dicitur de eo, qui quæ de ipso dicuntur, antea prævidit? propterea quod capra immolanda, intueri solet gladium. Hoc profecto ex antiquis nulli prodidere. Neque enim hoc sensu proverbialiter usurparetur. Erat enim facile et cuivis obvium hoc e re natum animadvertere. Usurpatur vero de iis qui malum sibimetipsis procurant. Nam Medea Corinthi postquam liberos suos sua manu interemerat, dicitur eo loco occultasse cultrum : secutis vero temporibus factum, ut Corinthii oraculo moniti, capram nigram immolare deberent, ubi, cum cultro destituerentur, capra pedibus suis

ΚΕΦ. Γ'.

Μαρκέλλου περὶ τῶν παρ' Ἕλλησι παροιμιῶν.

« Οὐδὲν γὰρ ἄτοπον οἶμαι ἐν τῷ παρόντι (84) ὀλίγον τῶν ἔξωθεν ὑπομνῆσαι παροιμιῶν (85). *Ἀλλ' ἢ τέθνηκεν ἢ διδάσκει γράμματα.* Ταύτην τὴν παροιμίαν πρὸς μὲν τὸ φαινόμενον τοῦ γράμματος, ὑπολάβοι ἄν τις κατὰ τῶν γράμματα διδασκόντων εἰρῆσθαι· ἐπεὶ καὶ ἕτερός τις τῶν παρ' αὐτοῖς ἐδίδασκε τὰ γράμματα. Ἐγὼ δ' ἐφοίτων, ἔφη, τὸ δ' οὐχ οὕτως ἔχειν, οἱ τὰ ὑπομνήματα γράψαντες ἔφασαν. Ἀλλ' ἐπειδὴ Ἀθηναίους Σικελιῶταί φασιν πολέμῳ νικήσαντες, μόνους ἔσωζον τοὺς παιδείαν σκηπτομένους, διδασκάλους αὐτοὺς τοῖς παισὶν ἄγοντες, τοὺς δὲ ἄλλους πάντας ἐφόνευον· ἐξ αὐτῶν δέ τινας φυγόντας, καὶ ἐπανελθόντας, ἐρωτωμένους τε ὑπ' Ἀθηναίων περί τινων διαφερόντων αὐτοῖς, ἔφασαν εἰρηκέναι, *Ἀλλ' ἢ τέθνηκεν, ἢ διδάσκει γράμματα.* Τί δὲ καὶ τὸ (86), *Αἲξ τὴν μάχαιραν*, νομίσειεν ἄν τις ἵνα θῶ πρότερον τὰ περὶ αὐτῆς λεγόμενα πάντως που, διὰ (τὸ) τὴν θυομένην αἶγα εἰς τὴν μάχαιραν ἀφορᾷν, εἰρῆσθαι τὴν παροιμίαν. Ἀλλ' οὔ τινές τοῦτ' ἔφασαν οἱ παλαιοί· οὐδὲ γὰρ παροιμία ἦν ἂν ἡ λεχθεῖσα, εἴγε τοῦθ' οὕτως εἶχε, (τοῦτο γὰρ ἀκόλουθον ἦν ἐκ τῶν φαινομένων ἐννοεῖν,) ἀλλ' ἐπὶ τῶν ἑαυτοῖς κακὰ προξενούντων εἰρῆσθαι τοῦτό φασι. Φασὶ γὰρ Μήδειαν ἐν Κορίνθῳ τὰ τέκνα ἀποκτείνασαν, κατακρύψαι τὴν μάχαιραν αὐτόθι. Τοὺς δὲ Κορινθίους, κατὰ χρησμὸν αὐτοῖς δοθέντα, αἶγα μέλαιναν ἐναγίζοντας, ἀπορεῖν μαχαίρας. Τὴν δὲ αἶγα, σκάλλουσαν τῷ ποδὶ (87),

※ Ed. Paris, pag. 15.

[40] Hebr. xi, 37. [41] I Cor. ii, 12.

(84) Vulgo ὀλίγων.

(85) *Ἀλλ' ἢ τέθνηκεν, ἢ διδάσκει γράμματα.* Nota res ex historia, et Plutarcho : quam recte Marcellus explicabat. Videndi παροιμιογράφοι, a reverendo admodum et clarissimo P. A. Schotto editi; sed locus in codice non constat. Nam quid illa sibi volunt, ἐπεὶ καὶ ἕτερός τις, forte, ἐπεὶ καὶ μὴ ἑτέρως τις τῶν παρ' αὐτοῖς· ἐγὼ δ' ἔμαθον, ἔφη, τοῦτο δ' οὐχ οὕτως ἔχειν, ἀλλ' ὡς οἱ τὰ ὑπομνήματα γράψαντες ἔφασαν. Ἐπειδή. Certe, in miseram eruditorum hominum conditionem, non inepte adagium usurpatur, qui plerumque ἄσιτοι ἀναδώρητοι φορμίζουσι μέλος, ut de se memorat auctor *Etymologici* ; et de Lactantio olim Crispi Cæsaris magistro merum, usurpatum fuit bucis, fungis, fatuis, asinis μυστηριοφόροις grassantibus ad honores, aliis non sibi debitos. Nam vel pueris informandis vacare, vel inediaperire oportet. M — Mox vulgo ἐδιδάσκετο et Σικ. νικήσ. πολ. et φεύγοντας et om. εἰρηκέναι.

(86) *Αἲξ τὴν μάχαιραν.* Locus haud sanus; ego non restituo, verti ut potui, sed mihimet non satisfeci. Nedum, scio, aliis. Ipsum proverbium, et aliunde, et hic etiam satis liquet; sed illa προόδικα, non magnopere ad rem faciunt. M — Dein vulgo εἰρῆσθαι μὴν ἃ Θεῷ et πάντων, et deest τό.

(87) *Μηδείας ἀνευρεῖν.* Quid si legamus ἀνορύττειν? apud Suidam legitur, αἲξ δοῦσα τὴν μάχαιραν· male, dele δοῦσα ὡς ᾤοιτο; redundant ista, nec sunt hic necessaria. Quæ sequuntur, vitiosa sunt; forte legendum, εἰρημένης, καὶ τίνα π. α. γ., etc., μνημονεῦσαι, ἵνα Ἀστέριον, et statim προσποιοῦντα et κατασκευάζειν, ait Asterium, sæcularibus litteris

« την Μηδείας ἀνευρεῖν μάχαιραν, καὶ αὐτῇ τυθῆναι.

« Τί δὲ τὸ, *Ἄλις δρυός*, σημαίνει; φησί τις· οὐ γὰρ δυνατὸν ἐκ τοῦ προχείρου γιγνώσκειν τὴν παροιμίαν. Οἱ παλαιοὶ, ὡς ἔφασαν, πρὸ τῆς τοῦ σίτου γεωργίας, βαλανηφαγοῦντες, ἐπειδὴ, ὡς ᾤοντο, ὁ καρπὸς οὗτος ὕστερον εὑρέθη, ἐκείνῳ προσέχοντες τὸν νοῦν καὶ τῇ μεταβολῇ προσχαίροντες, *Ἄλις δρυὸς*, ἔλεγον. Καὶ τοῦτο τὴν παροιμίαν ἔφασαν εἶναι. Αὖθίς τε ἑτέρας παροιμίας, ὑπὸ πλείστων τῶν παρ' αὐτοῖς σοφῶν ἐν πλείστοις καὶ διαφόροις βιβλίοις εἰρημένης, τίνα περὶ αὐτῆς γεγράφασιν, οἱ τὰς παροιμίας ἑρμηνεῦσαι προελόμενοι, ἀναγκαῖον (88) ἐν τῷ παρόντι μνημονεῦσαι. Ἀλλ' ἵν' ἐλέγξωμεν Ἀστέριον, καὶ ἀπὸ τῶν ἔξωθεν αὐτὸν μαθημάτων εἰδότα μὲν ἀκριβῶς τὸ τῆς παροιμίας ἐξαίρετον, ἐν δὲ τῷ παρόντι ἄγνοιαν προσποιηθέντα, ἵνα τὸ ἑαυτοῦ βούλημα διὰ τῆς τοῦ παροιμιώδους ῥητοῦ χρήσεως πιθανῶς κατασκευάζειν δόξῃ. Ἔστι δὲ, *Γλαύκου τέχνη*· ταύτης οἱ ἔξωθεν σοφοὶ τῆς παροιμίας μνημονεύσαντες διαφόρως αὐτὴν ἐξηγήσαντο. Ὁ μὲν γὰρ αὐτῶν τις ἔφη, Γλαῦκόν τινα ἐπιστήμονα τέχνης τινὸς γεγονότα, πολλῶν οὖσαν θαυμασιωτάτην, ἀπολέσθαι ἅμα (88*) ἐκείνῳ κατὰ θάλατταν, μηδενός πω διακηκοότος αὐτῆς. Ἕτερος δὲ, τὴν ἐπ' ἄκρον μουσικῆς ἐμπειρίαν μαρτυρήσας τῷ Γλαύκῳ, τοὺς κατασκευασθέντας ὑπ' αὐτοῦ δίσκους χαλκοῦς φησι τέσσαρας, πρὸς τὸ ἐμμελῆ τινα τῆς κρούσεως τὴν συμφωνίαν τῶν φθόγγων ἀποτελεῖν· ἔνθεν τε εἰρῆσθαι τὴν παροιμίαν. Ἄλλος δέ τις Ἀλυαττικῶν ἀναθεμάτων φησὶν ἀνακεῖσθαι κρατῆρα· καὶ ὑποκρατήριον θαυμάσιον, Γλαύκου Χίου ποίημα. Ἕτερος δὲ, Γλαῦκον αὐτὸν ἀναθεῖναι εἰς Δελφοὺς τρίποδα χαλκοῦν, οὕτω δημιουργήσαντα τοῖς παχέως τε κρουομένου, τούς τε πόδας, ἐφ' ὧν βέβηκε, καὶ τὸν ἄνω περικείμενον, καὶ τὴν στεφάνην τὴν ἐπὶ τοῦ λέβητος, καὶ τὰς ῥάβδους διὰ μέσου τεταγμένας, φθέγγεσθαι λύρας φωνῇ. Καὶ αὖθις ἕτερος, ἀπὸ Γλαύκου τινὸς δόξαντός τι πλέον πεποιηκέναι εἰρῆσθαι τὴν παροιμίαν.

« Ὁρᾷς (89), ὅπως τὸ δυσχερὲς τῆς παροιμίας καὶ διὰ τούτου δείκνυται, διὰ τοῦ μηδὲ ἐπὶ τῆς αὐτῆς ἑρμηνείας στῆναι τοὺς τὴν παροιμίαν ταύτην ἐξηγήσασθαι βουληθέντας. Οὕτω δυσεύρητόν τι πρᾶγμα τὸ τῆς παροιμίας καὶ παρὰ τοῖς ἔξωθεν εἶναι δοκεῖ. Διὸ καί τις τῶν παρ' αὐτοῖς σοφῶν, συναγαγὼν τὰς

« terram eruens, illum Medeanum detegebat, quo immolabatur.

« At quid hoc sibi vult, inquiet aliquis, *De quercu satis?* Non est facile cuivis obvius hujusce proverbii, sensus. Prisci illi quondam, ante agriculturam adinventam, glandibus vescebantur. Postquam vero fruges deinceps prodiere, animum hisce applicantes dixerunt oblectati, *De quercu satis*. Atque hanc esse mentem et sententiam proverbii prodidere. Necesse autem in præsenti habemus, alterius cujusdam proverbii mentionem facere, quod in multis et diversis auctoribus Græcis habetur: et quid etiam de eodem illi memoriæ prodidere. Non ob aliam causam, quam ut Asterium convictum teneamus: qui, cum, qua est eruditione præditus sæculari, proverbialis sententiæ præstantiam cum primis intelligat, in præsenti tamen illius præ se fert ignorantiam, ut per dicti illius proverbialis usum suam ipsius voluntatem et sententiam probabiliter astruere videatur. Est autem illud, *Glauci ars*, cujus cum meminerint eruditi apud Græcos multi, diversas retulerunt interpretationes. « ✠ Est enim qui docet, Glaucum exstitisse artis cujusdam maxime omnium admirandæ peritissimum, una cum arte sua interiisse, mari submersum, nulli prorsus impertita ejusdem cognitione. Alius peritissimum musices exstitisse docet, et ab eo discos æreos quatuor affabre compositos, ut pulsati quamdam symphoniam sono numerose ederent; atque hinc proverbium usurpatum. Tertius, inter dona Halyattis Lydi Delphis oblatum, et mirandi operis subcratera quemdam, Glauci Chii opus. Quartus, Glaucum ipsum Delphis obtulisse narrat æneam tripodem, ita fabrefactam, ut siquis crassiorem in modum eamdem pulsaret, vel pedes in quibus stabat, vel quod sursum erat redimiculum, vel coronam lebeti circumductam, aut virgulas per medium sese distendentes, lyræ sonum repræsentaret. Alius postremo proverbium existimat usurpari, a Glauco quodam deductum, qui scientia cæteros antecellebat.

« Videtis autem proverbiorum difficultatem exinde satis patefieri, quod nequaquam interpretes hujus unius proverbii inter se in eadem expositione consentiant. Adeo res erat illa inextricabilis habita apud exteros. Quocirca inter eos unus sapientia et eruditione præstans, in unum colle-

✠ Ed. Paris., pag. 16.

eruditum; recte: erat enim sophista professione, et ante Christianismum, ludum in Cappadocia aperuerat. M. — Addidi ex codd. μάχαιραν, unde supra λέγ. γάρ loco φασὶ γάρ scripsi, et τά ante τέχνα arcessivi.

(88) Vulgo ἀναγκαίως et mox παρασκ. contra codd. Posterius jam Mp. corr.

(88*) Mp. γρ. ἐκείνῃ. Mox vulgo που διαδεδωκότος contra codd. qui πω διακ. dant. Porro male vulgo ἀκρῶν, quod ex cod. correxi, ex quo dein χαλκοῦς pro χαλκοῦ et πρός pro πρὸ et τε pro τις posui δοξ.

(89) *Ὁρᾷς, ὅπως τὸ δυσχερές.* Hæc de difficultate Proverbiorum a me olim accepta vir multis nominibus clarissimus, Andreas Schottus, inseruit suæ præfationi, ante Proverbia Zenobii, Diogeniani, et aliorum. Sunt autem ista omnia, non Eusebii, sed Marcelli ab Eusebio quidem relata: erratum est a me, qui illi optimo viro miserim ut Eusebiana. M. — Dein vulgo διά τό.

« ctis multis variisque proverbiis, in eadem com« mentatus est; duobus libris metrica, quatuor « vero numeris soluta proverbia explicans. Parœmias « autem gentiles, sententia quidem mea, ob eam « causam hæc ipsa nominarunt, quod sapientissimi « Salomonis Proverbia legerant et intellexerant, « non esse rem cuivis obviam de prima facie com« prehendere illorum sensum: vellent autem imitari, « atque ita fuerant imitati propheticam scribendi « consuetudinem. Cumque nomen nullum possent « aptius aut convenientius invenire, Proverbia « suum opus indigitarunt. »

Atque ita ad hunc modum Marcellus conatur Ecclesiam Dei Scripturarum intelligentiam docere: longam vero istam et ineptam adeo sermonum ipsius et superfluam seriem ideo visum est contexere, ut amentiam hominis manifestam reddere, multiplicem quoque et intempestivam vanitatem possem, qua utitur, satis quidem cum pompa, quod sæculare:n attinet eruditionem; quod Scripturas autem sacras concernit, jejune. Quod si memor fuisset apostolicæ admonitionis, ad hanc tantum projectus vanitatem, nequaquam procidisset: suadet autem, ut loqui velimus, quæ sunt nobis communicata, ✠ *non in docibilibus humanæ sapientiæ verbis, sed in iis quæ a Spiritu doceri solent, in Spiritu et cum spiritualibus discernendo*[42]. Minime quoque cepit quod scriptum est: *Animalis homo non percipit quæ sunt Spiritus Dei. Stultitia quippe ipsi sunt: et nequit illa intelligere, propterea quod discernuntur spiritualiter*[42*]. Hæc cum ignoraret ille, putavit certe Græcorum sapientes cognitam habuisse sapientiam illam, quam Deus Salomoni impertiverat: et quod cognitam haberent illam, propheticam scripturam, ut inquit ille, imitatos. Quo vero pacto fieri potuit, ut animales homines illi divina cognoscerent et æmulati essent, cum spiritualia spiritualiter discernere nequirent, et ab Apostolo sancitum esset, *Animalem hominem non capere quæ sunt Spiritus Dei*; et adhuc ab eodem statuatur, *Animalem non posse spiritualia intelligere, eo quod spiritualiter discernantur?* Ad oppositum vero Apostolo hic vir egregius ait: Græcorum collectores proverbiorum ad eumdem modum scripsisse, quo Salomon. Verbatim loquitur ad hunc modum: « Quandoquidem « in Proverbia Salomonis sapientissimi inciderant, « et ex illorum cognoverant lectione, difficulter « admodum de prima facie illorum sensum com« prehendi posse, vellent autem propheticam scri« bendi rationem illam æmulari, ad eumdem mo-

« ὑπὸ πολλῶν καὶ διαφόρως λεχθείσας παροιμίας, εἰς « αὐτὰς γέγραφεν ἓξ (90) βιβλία· δύο μὲν τῶν ἐμμέ« τρων, τῶν δὲ ἀμέτρων τέσσαρα. Ταύτας δὲ παροι« μίας ὠνόμασαν οἱ ἔξωθεν δι' οὐδὲν ἕτερον, ἐμοὶ « δοκεῖν, ἀλλ' ἐπειδὴ ταῖς τοῦ σοφωτάτου Σολομῶνος « Παροιμίαις ἐντυχόντες, καὶ γνόντες δι' αὐτῶν, ὅτι « οὐδέν ἐστιν ἐκ τοῦ προχείρου σαφῶς τῶν ἐν αὐταῖς « εἰρημένων μαθεῖν, καὶ αὐτοὶ ζηλῶσαι τὸ προφητι« κὸν βουληθέντες γράμμα, τὸν αὐτὸν ἐκείνῳ γεγρά« φασι τρόπον. Εἶτα, ὡς μηδὲν ἕτερον ὄνομα κυριώ« τερον ἐκείνου ἐπινοῆσαι δυνηθέντες, καὶ ταύτας « Παροιμίας ὠνόμασαν. »

Διὰ τοιούτων Μάρκελλος παραθέσεων τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ διδάσκειν τὰς θεοπνεύστους νοεῖν πειρᾶται Γραφάς. Ὅλην δὲ ταύτην παρεθέμην τὴν μακρὰν καὶ ἀδόλεσχον περιττολογίαν, δεῖξαι βουλόμενος αὐτοῦ τὴν ἄνοιαν τῆς πολλῆς καὶ ἀκαίρου φιλοτιμίας, ᾗ κέχρηται ὁ ἀνὴρ, τῶν μὲν Ἑλληνικῶν λόγων ἐπιδεικτικῶς, τῶν δὲ θείων ἀμνημόνως. Οὐ γὰρ ἄν ποτε εἰς τοσαύτην ἐξέπιπτε φλυαρίαν, εἰ τῶν ἀποστολικῶν ἐμέμνητο παραγγελμάτων, δι' ὧν παραινεῖ χρῆναι, τὰ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν λαλεῖν, *οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν διδακτοῖς Πνεύματος, πνευματικὰ πνευματικοῖς συγκρίνοντας*. Οὐδὲ νοήσας ὅπως ἐλέχθη τὸ, *Ψυχικὸς ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ. Μωρία γὰρ αὐτῷ ἐστι· καὶ οὐ δύναται γνῶναι, ὅτι πνευματικῶς ἀνακρίνεται*. Ταῦτα δὲ ἀγνοήσας, τοὺς Ἑλλήνων σοφοὺς ὑπέλαβε γνῶσιν ἐσχηκέναι τῆς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τῷ Σολομῶνι χαρισθείσης σοφίας, καὶ γνόντας ζηλῶσαι τὸ προφητικὸν, ὡς αὐτός φησι, γράμμα. Καὶ πῶς οἷοί τ' ἦσαν γνῶναι τὰ θεῖα καὶ ζηλῶσαι οἱ ψυχικοὶ, καὶ οὐκ εἰδότες πνευματικὰ (91) πνευματικοῖς συγκρίνειν, τοῦ θείου Ἀποστόλου ἀποφηναμένου, *Ψυχικὸν ἄνθρωπον μὴ δέχεσθαι τὰ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ*· τοῦ δ' αὐτοῦ φήσαντος, *Μὴ δύνασθαι γνῶναι τὸν ψυχικὸν τὰ πνευματικὰ, ὅτι πνευματικῶς ἀνακρίνεται*· ἀντιδοξάζων ὁ γενναῖος τῷ Ἀποστόλῳ φάσκει, τὸν αὐτὸν τρόπον τῷ Σολομῶνι γεγραφέναι τοὺς τὰς Ἑλληνικὰς παροιμίας πεποιημένους. Λέγει δὲ οὖν ἐπὶ λέξεως· « Ἐπειδὴ ταῖς τοῦ σοφωτάτου Σολομῶνος Παροιμίαις « ἐντυχόντες, καὶ γνόντες δι' αὐτῶν ὅτι οὐδέν ἐστιν « ἐκ τοῦ προχείρου (92) σαφῶς τῶν ἐν αὐταῖς εἰρημέ« νων μαθεῖν, καὶ αὐτοὶ ζηλῶσαι τὸ προφητικὸν βου« ληθέντες γράμμα, τὸν αὐτὸν ἐκείνῳ γεγράφασι « τρόπον. » Σκέψαι δὲ καὶ ἄλλως ἐξ αὐτῶν τῶν παραθέσεων, ὅσον τῆς ἀληθείας διήμαρτεν, εἰπὼν τοὺς παρ' Ἕλλησι, τὸν αὐτὸν τῷ Σολομῶνι γεγραφέναι τρόπον. Ὁ μὲν γὰρ Σολομὼν, θεοδωρήτῳ σοφίᾳ κ:-

✠ Ed. Paris., pag. 17.

[42] I Cor. II, 13. [42*] ibid. 14.

(90) *Εἰς αὐτὰς γεγραφέναι*. Deest λέγεται, vel quid simile. De hoc loco vide R. P. A. Schottum, in præfatione ad *Adagia*. M.—In cod. a sec. m. γέγραφεν ἓξ quod pro γεγραφέναι et supra ὑπό loco ἀπό dedi; dein δ' ante ἔξωθεν delevi. Dein vulgo ἣ ante ἐπειδὴ et Σολομῶντος. Porro vulgo ἐντυγχάνοντες καὶ δι' αὐτῶν γινώσκοντες et ὡς οὐδέν et διδακτικοῖς πν. πνεύματι καί.

(91) *Πνεύματι πνευματικοῖς*. Legendum, ut statim recitatur ex Apostolo, πνευματικὰ πνευματικῶς. Hæc autem importune dicuntur ab Eusebio, quia ἐριστικῶς; statim, pro πνευματικοῖς, lege πνευματικῶς. M. — Dein vulgo τοῖς πεποιημένοις.

(92) Mp. ἴσ. καὶ σαφῶς. Infra vulgo ἕνεκα et προενηνεγμένοις, et τοῦτό γ' et ἃ δέ, et ἀλλ' ὡς, et ἐπὶ τοῦ.

νούμενος, πᾶσαν αὐτοῦ τὴν γραφὴν ἐπ' ὠφελείᾳ καὶ σωτηρίᾳ ψυχῶν τῷ τῆς θεοσεβείας ἀνετίθει λόγῳ, γυμνασίου δ' ἕνεκεν τῆς τῶν ἐντυγχανόντων διανοίας, σκοτεινοῖς ἐχρῆτο προβλήμασι, καὶ λόγων στροφαῖς, καὶ φωναῖς δι' αἰνιγμάτων προενηνεγμέναις. Καὶ τοῦτο δ' ἐν ἀρχῇ τῆς βίβλου μαρτύρεται λέγων· « Τῶν δὲ « γὰρ ἀκούσας σοφὸς σοφώτερος ἔσται· ὁ δὲ νοήμων « κυβέρνησιν κτήσεται, νοήσει τε παραβολὴν σκοτει- « νῶν λόγων, ῥήσεις τε σοφῶν καὶ αἰνίγματα. » Καὶ πάλιν, δέξασθαι στροφὰς λόγων· « Ἃ δὴ καὶ οὕτως « ἔχοντα ἐκ τῶν ἐμφερομένων τῇ βίβλῳ καταμαθεῖν « ῥᾴδιον, ἄλλως οὐ δυναμένων νοηθῆναι, ἢ διιόντων ἡμῶν « ἐκ τῆς προχείρου λέξεως ἐπὶ τὸν ἐξ αὐτῆς θεωρού- « μενον νοῦν· οἷόν ἐστι τὸ, *Τῇ βδέλλῃ τρεῖς θυγα- « τέρες ἦσαν ἀγαπήσει ἀγαπώμεναι· καὶ αἱ τρεῖς « αὗται οὐκ ἐνεπίμπλασαν αὐτὴν, καὶ ἡ τετάρτη « οὐκ ἠρκέσθη, εἰπεῖν ἱκανόν*. Καὶ *Ἡ σοφία ᾠκο- « δόμησεν ἑαυτῇ οἶκον, καὶ ὑπήρεισε*,(93) *στύλους « ἑπτὰ, ἔσφαξε τὰ ἑαυτῆς θύματα· ἐκέρασεν εἰς « κρατῆρα τὸν ἑαυτῆς οἶνον*. Καὶ ὅσα ἄλλα τούτοις « παραπλήσια, οὐχ ἑτέρως δυνατὰ νοεῖσθαι, οὔτε « προχείρως, οὔτε ἔκ τινος ἱστορίας, εἰ μὴ κατὰ μό- « νην μεταφορὰν καὶ ἀναστροφὴν τῆς λέξεως. » Αἱ δ' ἐκτεθεῖσαι τῶν Ἑλλήνων παροιμίαι ἀπό τινων ἱστοριῶν τὰς ἀρχὰς εἰλήφασι. Τὸ γὰρ, *Ἢ τέθνηκεν, ἢ διδάσκει γράμματα*, διὰ τήνδε, φησὶν, ἐλέχθη τὴν ἱστορίαν, καὶ δι' ἑτέραν πάλιν γενομένην πρᾶξιν τὸ, *Αἲξ τὴν μάχαιραν*, εἰρῆσθαι· καὶ τὸ, *Ἅλις δρυὸς*, ὡσαύτως, διὰ τὸ βαλανηφαγοῦντάς ποτε παύσασθαι τῆς τοιαύτης τροφῆς. Εἰ δὲ καὶ Γλαῦκός τις, ἐπιστήμων τέχνης τινὸς γεγονὼς, διαφόρως ἐμνημονεύθη παρὰ τοῖς μετὰ ταῦτα διαφωνήσασιν ἐν τῷ περὶ αὐτοῦ λόγῳ, τί τοῦτο πρὸς τὰς θεοπνεύστους παροιμίας; Οὐ γὰρ ὁμοίως ταῖς Ἑλληνικαῖς παροιμίαις, καὶ αὗται ἔκ τινος ἱστορίας τὴν λύσιν ἐπιδέχονται. Ἀμαθῶς ἄρα καὶ ἀπείρως τῆς τῶν θείων Γραφῶν θεωρίας οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐναντίως τῷ Ἀποστόλῳ, Μάρκελλος τοὺς Ἑλλήνων σοφοὺς, τυχόντας ταῖς Παροιμίαις Σολομῶνος, μαθεῖν καὶ ζηλῶσαι τὸ προφητικὸν γράμμα, καὶ τὸν αὐτὸν ἐκείνῳ γράψαι τρόπον, ἀπεφήνατο.

A « dum scripserunt. » Sed et aliter quoque e dictis animadvertere licet, quantopere aberravit is a veritate, cum affirmet Græcos, ad eumdem plane modum, quo Salomon, scripsisse. Salomon enim sapientia, quæ divinitus est, impulsus, suam scripturam universam, ad utilitatem et salutem animarum pietati consecravit : usus est autem, ad ingenia legentium exercenda, tenebricosis problematibus, sermonibus tortuosis et vocibus per ænigmata procedentibus. Testatur hoc ipsum in initio statim libri, ubi ait : « His auditis sapiens sapientior erit ; « intelligens possidebit gubernationem, et obscu- « rorum verborum parabolas cognoscet, sapien- « tum quoque dicta et ænigmata. » Iterum quoque ad percipiendam sermonum intelligentiam : « Et pro- B « fecto hæc ita se habere facile liquet e contentis « per illum librum, quæ non aliter possumus intel- « ligere, nisi ab aperta lectione ad sententiam inde « eliciendam nos conferamus. Exempli gratia : « *Erant hirudini tres filiæ dilectæ admodum. Istæ « autem tres, illam nequaquam adimplebant : quartæ « vero non satisfiebat, neque dicebat, satis et abunde « est.* ✠ Item : *Sapientia sibi domum ædificavit, et « substruxit columnas septem, sacrificia sua jugu- « lavit, vinum suum in cratere commiscuit*. Item alia « non pauca hujus generis, quæ non possunt aliter « comprehendi, non de lectionis facie, non ex ali- « qua historia, sed solummodo per metaphoram, « et dictionis conversionem. » At vero proverbia Græcorum illa ab historia quadam deducebantur. C Illud enim, *Vel mortuus est, vel docet litteras*, ab historia quadam, concedit ipse, oriebatur : ab alia itidem, *Capra gladium :* et illius item, *Satis de quercu*, eo quod qui glandibus olim vescebantur diutius illis vesci destiterunt. Quod si Glaucus quispiam, artifex aliquis egregius, diversimode ab iis ferebatur, qui deinceps in sententias de illo discrepantes abiere, quid hoc ad divinitus inspirata Proverbia? Neque enim, ut in Græcorum fit proverbiis, ab historia quadam illa solutionem sortiuntur suam : ut necesse sit Marcellum, non solum imperite atque indocte, sed contra mentem Apostoli affirmasse sapientes Græcorum, cum in Proverbia Salomonis incidissent, ad imitationem propheticæ scripturæ se ad scribendum applicuisse.

Τούτων ἡμῖν εἰρημένων εἰς ἀπόδειξιν τοῦ μηδὲ ταῖς θείαις Γραφαῖς, ὃν χρὴ τρόπον, ἐντετυχηκέναι τὸν ἄνδρα, καλεῖ δὴ καιρὸς καὶ τὴν οὐχ ὑγιῆ τῆς πίστεως αὐτοῦ δόξαν ἐπισκέψασθαι· ὡς ἐναντία (94) δοξάζων τῇ ἐκκλησιαστικῇ διδασκαλίᾳ, αὐτήν τε καὶ τοὺς προεστῶτας αὐτῆς διέβαλλεν.

D His in eum finem a nobis præmissis, ut certissime appareat hominem nequaquam, ita ut oportuit, versatum in Scripturis, tempus est, ut deinceps fidem illius, quam sit male sana, consideremus : et quam oppositam sententiam tueatur doctrinæ ecclesiasticæ : quam una cum ejusdem antistitibus accusat.

ΚΕΦ. Δ'.

Ὅτι τήν τε ἐκκλησιαστικὴν διδασκαλίαν, καὶ τοὺς προεστῶτας αὐτῆς διέβαλλεν.

(95) Θήσω δὲ πρῶτα, δι' ὧν τοῖς ὀρθῶς καὶ ἐκκλησια-

CAP. IV.

Quod cum doctrinam Ecclesiæ, tum ejusdem præsules accuset.

Ante omnia proponenda sunt a me illa, in qui-

✠ Ed. Paris., pag. 18.

(93) Vulgo στήλας et δύναται νοεῖσθαι et τῶν ἱστοριῶν τινων, et διὰ τὴν δέ, et mox Mp. φασίν loco φησίν. Mox vulgo γινομένην et αὗται ἐκ et Σολομῶντος αἱ δὲ ὁ χρόνος.

(94) *Ὡς ἐναντία*, etc., *διαβάλλει*. — Ego ex codd. dedi διέβαλλεν et in lemmate addidi τε post τήν.

(95) Syllabum hic exhibet illorum Eusebius, quos scripto suo ait Marcellum exagitasse, quos generatim, λόγου ἀρξάμενος commemoraverat. Erant autem omnes Arianorum primipili, et acerrimi defcu-

bus ea oppugnat, quæ recte et secundum Ecclesiæ fidem scripta sunt. In quibus et scriptores ipsos conviciis impetit: et tantum non certamen quoddam generale contra universos instituit, Asterio quandoque repugnantia, quandoque magno illi Eusebio scribens. ✠ Convertit hinc se deinceps contra Paulinum, virum illum Dei beatissimum, dignitate præditum Antiochensis Ecclesiæ, cum prius Tyriæ ea dignitate episcopus præfuisset. In qua quidem Antiochensi gubernatione se ita gessit, ut non secus quam privatum suum bonum, illum Antiochenses amplecterentur. Hunc felici decursu ætatis ad metam beatam mortis devenientem, jamque olim defunctum vita, neque ulla ipsi molestia cognitum, admirabilis hic scriptor irridet. Hinc profectus indicit Origeni bellum, qui ante annos complures B excessit e vita. Armatur deinceps in Narcissum: alterum adhuc Eusebium persequitur, ut verbo dicam, Ecclesiæ Patres omnes nihili facit: solo seipso contentus, sibi placet. Scribit itaque et de nominibus, ad hunc modum singulorum cum conviciis mentionem facit. Exordium porro sumam ab epistola illa quam scripsit, in qua scriptum est, se

A στιχῶς γραφεῖσιν ἀντιλέγειν πειρᾶται, διαβάλλων τοὺς γράψαντας, καὶ μονονουχὶ πάμμαχον συνιστάμενος ἀγῶνα πρὸς πάντας. Ἄρτι μὲν γὰρ πρὸς Ἀστέριον τὴν ἀντίῤῥησιν ποιεῖται· ἄρτι δὲ πρὸς Εὐσέβιον τὸν μέγαν (96), καὶ ἔπειτα ἐπὶ τὸν τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπον τὸν ὡς ἀληθῶς τρισμακάριον, τρέπεται Παυλῖνον (97), ἄνδρα τιμηθέντα μὲν τῆς Ἀντιοχέων Ἐκκλησίας, πρεσβείῳ διαπρεπῶς τ' ἐπισκοπεύσαντα τῆς Τυρίων, οὕτω τε ἐν τῇ ἐπισκοπῇ διαλάμψαντα, ὡς τὴν Ἀντιοχέων Ἐκκλησίαν, ὡς οἰκείου ἀγαθοῦ, μεταποιηθῆναι αὐτοῦ. Ἀλλὰ καὶ τοῦτον μακαρίως μὲν βεβιωκότα, μακαρίως δὲ ἀναπεπαυμένον, πάλαι τε κεκοιμημένον, καὶ μηδὲν αὐτῷ διενοχλοῦντα, ὁ θαυμαστὸς οὗτος συγγραφεὺς σκώπτει. Καὶ ἐκ τούτου μεταβὰς, Ὠριγένει πολεμεῖ, πρόπαλαι καὶ αὐτῷ πεπαυμένῳ B τοῦ βίου. Ἔπειτα Ναρκίσσῳ ἐπιστρατεύεται (98)· καὶ τὸν ἕτερον Εὐσέβιον (99) διώκει· ὁμοῦ τε πάντας τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς Πατέρας ἀθετεῖ (99*), οὐδενὶ τὸ παράπαν ἀρεσκόμενος ἢ μόνῳ ἑαυτῷ. Γράφει δ' οὖν ὀνομαστὶ, κακῶς μνημονεύων ἁπάντων, τοῦτον τὸν τρόπον. Ἄρξομαι τοίνυν ἀπ' αὐτῆς ὑπ' αὐτοῦ γραφείσης ἐπιστολῆς· πρὸς ἕκαστον τῶν μὴ ὀρθῶς γραφέντων ἀντιλέγειν γέγραφε (1)· « Πιστεύειν εἰς Πατέρα

✠ Ed. Paris., pag. 19.

sores, Origene excepto qui veluti supernumerarius est. De Asterio sane semel atque iterum dictum est. Erat passim ille ῥέμβος et περιφοιτητής, episcopatum anhelans et adhinniens, quem tandem opera Arianorum assecutum eum, sunt qui putant; sed vereor falso. Erat enim alius ab eo Asterius, cum episcopatu, qui ab Arianis tandem ad partes orthodoxorum transivit, ut relatum ab Athanasio; erat Petræ in Arabia episcopus, qui detexit flagitia Arianorum: atque ideo ab illis in exsilium pulsus sub Constantio; hunc vero Cappadocem, καππὰ κάκιστον, non potuisse a suis episcopum designari scripsit Athanasius, eo quod erat θυτής. Idolis sub C Maximiano thurificaverat: Ἀστέριος δέ τις ἀπὸ Καππαδοκίας, πολυκέφαλος σοφιστὴς, εἷς ὢν τῶν περὶ Εὐσέβιον, ἐπειδὴ θύσας ἐν τῷ προτέρῳ διωγμῷ τῷ κατὰ τὸν πάππων Κωνσταντίου, οὐκ ἠδύνατο παρ' αὐτῶν εἰς κλῆρον προαχθῆναι, ποιεῖ μετὰ γνώμης τῶν περὶ Εὐσέβιον συνταγμάτιον, ὁποῖον ἂν ἔθελον αὐτοὶ, ἴσον δὲ τῷ τῆς θυσίας αὐτοῦ τολμήματι. Athanas. *De synod. Arimin. et Seleuciæ*, hoc erat illud scriptum, de quo Eusebius. M.

(96) *Εὐσέβιον τὸν μέγαν*. Scelere, audacia, et impietate nimirum. Hic est enim ille, pestis et pernicies orbis et fidei Christianæ, Nicomediensis, Arianorum deus tutelaris, ut suo se indicio prodat sorex, qui hanc furiam tam compellat honorifice, catholicis, nec immerito, invisum caput. M.

(97) *Παυλῖνον*. Cur adeo hunc magnifice dilaudet, ignoro, nisi quod inter primos ad Arii partes tuendas, cum Eusebio Cæsariensi, Theodoto Laodiceæ, Patrophilo Scythopolitano, Eusebio Nicomediensi episcopis accessit, quod docet Athanasius: D et gloriatur ipse Arius in epist. ad Eusebium, apud Theodoret. lib. I, cap. 5. Non est autem ille Paulinus de quo frequentior apud Athanasium mentio, qui a Lucifero Calaritano ordinatus, partes suas habuit in schismate illo Antiocheusi famosissimo: quanquam etiam episcopus Antiochensis; fuit autem hæc antistitum Antiochensium successio: Tyrannus, Vitalius, Philogonius, Paulinus iste, Eustathius, alter Paulinus. Quinquennio præfuit Ecclesiæ Antiochenæ, Tyro translatus. Obierat ante concilium Nicænum. Hunc profusissime in *Historia* dilaudat Eusebius lib. X, cap. 4, ubi totus est panegyristes. Disces autem inde, cur hic ab eo dicatur διαπρεπῶς τῆς τῶν Τυρίων Ἐκκλησίας præfuisse. Exstat ad illum contribulem et σύμψηφον suum, epistola Eusebii Nicomediensis alastoris, apud Theodoret. lib. I, cap. 6, et, ni fallor, idem est cui librum περὶ τοπικῶν ὀνομάτων τῆς θείας Γραφῆς hactenus ineditum scripsit, et eodem elogio isthic quoque exornat. M.—Supra vulgo τρισμακάριστον et μὲν τιμηθ. et πρεσβείῳ διαπρεπῶς δὲ τῆς Τυρ. ἐπισκ. et μεταποιηθῆναι αὐτῷ. Dein vulgo διηνοχλοῦντα, ὁ θαυμάσιος et τὸν βίον.

(98) *Ναρκίσσῳ ἐπιστρατεύεται*. Alius Arianorum C signifer. Erat episcopus Neroniadis, quæ postea dicebatur Irenopolis, urbis in minori Cilicia. Meminit illius Athanasius aliquoties. Vide Theodor. I, 7; de hujus epistola ad Chrestum, inferius agitur, in hoc capite; adhuc orthodoxus interfuerat concilio Ancyrano. M.

(99) *Ἕτερον Εὐσέβιον*. Semetipsum scilicet, quærunt hyperaspistem Arii, ut revera erat, sed clam, exagitat Marcellus; docet hoc deinceps, hoc ipso capite. M.

(99*) *Οὐδενὶ τὸ παράπαν*. Omnino falsum est; multi enim Marcello adhæserunt. Julius Rom. pontifex, ad communionem admisit, concilium Sardicense, absolutum laudavit. Ἀθανάσιος δὲ καὶ Μάρκελλος ἐπίσκοπος πλείονας ἔχουσι τοὺς ὑπὲρ αὐτῶν λέγοντας καὶ γράφοντας. Julius in epistola apud Athan. 2, *Apolog.* cui potior fides adhibenda, quam sexcentis Ariomanitis vel Eusebiis. M.

(1) *Ἀντιλέγειν γέγραφε*. Restitue locum cor- D ruptum, πρὸς ἕκαστον τῶν μὴ ὀρθῶς γραφέντων, ἀντιλέγων· γέγραφε δὲ πιστεύειν, εἰς Πατέρα, etc. De Asterio loquebatur Marcellus hic, qui fraudes et imposturas illius sophistæ detexerat; sunt enim ista omnia Marcelliana. Dixerat Asterius se confiteri Patrem vere Patrem, et Filium vere Filium; hoc laudat et amplectitur Marcellus; sed suspecta se habere ait. Quod ait, Pater est Pater, Filius est Filius. Et merito. Nam quasi differentes toto genere, οὐσιωδῶς, Patrem et Filium distinguebant Ariani, ut esset Pater, Pater; hoc est Deus æternus, increatus, etc. Filius, Filius, hoc est, in suo genere

« Θεὸν παντοκράτορα, καὶ εἰς τὸν Υἱὸν αὐτοῦ τὸν « μονογενῆ Θεὸν, τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, « καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον· » καί φησιν, ἐκ τῶν θείων Γραφῶν μεμαθηκέναι τοῦτον τὸν τῆς θεοσεβείας τρόπον. Ἐγὼ δὲ, ὅταν μὲν τοῦτο λέγῃ, ἀποδέχομαι σφόδρα τὰ λεγόμενα. Κοινὸς γὰρ οὗτος ἁπάντων ἡμῶν τῆς θεοσεβείας ὁ τρόπος· *Πιστεύειν εἰς Πατέρα, καὶ Υἱὸν, καὶ ἅγιον Πνεῦμα.* Ὅταν δὲ, μὴ τῆς θείας ἐστοχασμένος δυνάμεως, ἀνθρωπικώτερον ἡμῖν διά τινος ἐντέχνου θεωρίας, τόν τε Πατέρα Πατέρα λέγῃ, καὶ τὸν Υἱὸν Υἱὸν, οὐκ ἔτ' ἐπαινεῖν τὴν τοιαύτην θεωρίαν ἀκίνδυνον. Διὰ γὰρ τῆς τοιαύτης θεωρίας τὴν νῦν αὐτοῖς ἐπινοουμένην αἵρεσιν αὐξάνεσθαι συμβαίνει· ὥσπερ σαφῶς ἐπιδεῖξαι ῥᾴδιον οἶμαι ἐκ τῶν αὐτοῦ λόγων. Ἔφη γὰρ *τὸν μὲν Πατέρα δεῖν ἀληθῶς Πατέρα εἶναι νομίζειν, καὶ τὸν Υἱὸν ἀληθῶς Υἱόν· καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ὡσαύτως.* Ταῦτα ὁ Μάρκελλος πρὸς Ἀστέριον, οὐκ ἀρεσκόμενος τῷ τὸν Πατέρα δεῖν ἀληθῶς Πατέρα ὁμολογεῖν, καὶ τὸν Υἱὸν ἀληθῶς Υἱὸν, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ὡσαύτως. Ὅθεν ἑξῆς διὰ μακροτέρων ἀνασκευάζειν τὸν περὶ τούτων πειρᾶται λόγον. Ψιλὸν γὰρ καὶ τῷ ἀνθρωπείῳ λόγῳ ὅμοιον, οὐχὶ δὲ Υἱὸν ἀληθῶς ζῶντα καὶ ὑφεστῶτα, τὸν Χριστὸν εἶναι ὁμολογεῖν ἐθέλει. Καὶ ἐπειδὴ ταύτην εἶπε ἐπινοεῖσθαι νῦν αἵρεσιν, δεικτέον, ὡς προϊὼν, Ὠριγένους τοῦ πάλαι (2) γενομένου μέμνηται ὡς ὁμοδοξοῦντος τοῖς νυνὶ πρὸς αὐτοῦ διαβαλλομένοις. Ἐγὼ δὲ καὶ Ὠριγένους παλαιωτέρων ἀνδρῶν πλείστοις ὅσοις ἐκκλησιαστικοῖς συγγράμμασιν ἐντετύχηκα, ἐπισκόπων τε καὶ συνόδων ἐπιστολαῖς διαφόροις, πρόπαλαι γραφείσαις, δι' ὧν εἷς καὶ ὁ αὐτὸς ὁ τῆς πίστεως χαρακτὴρ ἀποδείκνυται. Οὐκ ὀρθῶς ἄρα διαβέβληκεν εἰπὼν ἐπινοεῖσθαι τὴν νῦν αἵρεσιν ὑπὸ τῶν διαβαλλομένων. Μετὰ ταῦτα μικρὸν προελθὼν, οὐ τὸν Ἀστέριον μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν μέγαν Εὐσέβιον (3), οὗ τῆς ἐπισκοπῆς πλεῖσται καὶ διαφανεῖς ἐπαρχίαι τε καὶ πόλεις μετεποιήθησαν, κακῶς ἀγορεύει τοῦτον τὸν τρόπον· « Ὑπομνήσω δέ σε, ὧν αὐτὸς γέ« γραφε συνιστάμενος τοῖς κακῶς ὑπὸ Εὐσεβίου γρα« φεῖσι, ἵνα γνῷς, ὅτι ἀφίσταται σαφῶς τῆς προτέρας « ἀπαγγελίας. Γέγραφε γὰρ αὐταῖς λέξεσιν οὕτως·

A velle contradicere singulis partibus, quæ in fide minus recte fuerant sancitæ : « Credere enim se in « Deum Patrem omnipotentem, et in Filium ipsius « unigenitum Deum, Dominum nostrum Jesum « Christum, et in Spiritum sanctum : » aitque se edoctum e sacris litteris hanc pietatis formam didicisse. Quæ sic ab illo dicta, lubentissimo amplector animo. Est enim communis hæc omnium fidei formula : *Credere in Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum.* At cum idem, potentiam et vim divinam minime advertens, humano more per speculationem quamdam Patrem dicit Patrem ; Filium Filium, non perinde tuto laudare mihi par est, hanc ejus hujuscemodi contemplationem. Per hanc etenim contingit, hæresim ab illis adinventam incrementum sumere; B quod facile me posse demonstrare arbitror, productis quæ ab illo dicta sunt. [R. LIX.] Affirmat enim quod *omnino sit necesse Patrem confiteri veraciter esse Patrem : et Filium ad eumdem modum esse Filium vere, nec non et Spiritum sanctum.* Hæc contra Asterium Marcellus affirmat, non contentus posuisse in confesso, Patrem agnoscendum esse Patrem veraciter, Filium esse Filium, et Spiritum sanctum ad eumdem modum. Hinc factum ut deinceps in consequentibus refellere conetur hanc positionem. Vult enim Christum agnoscendum esse nudum verbum et humano consimillimum, non autem Filium esse Dei vivum et subsistentem. Cum vero ab illo dictum sit, nuperrime hanc hæresim excogitatam fuisse, ✠ ostendendum est, Origenem, C illum ipsum qui vixit cum majoribus nostris, ab hoc ipso Marcello, in processu sermonis introduci, ut eamdem foventem opinionis sententiam, cum iis, quos accusat. Ego autem scriptionibus ecclesiasticis quamplurimis perlectis, ab Origene antiquioribus olim elaboratis : et epistolis diversis synodorum et episcoporum nomine scriptis : in illis singulis eumdem fidei charactera per omnia deprehendi. Ut necesse sit illum parum secundum veritatem hanc accusationem instituisse, nuperrime istam hæresim adinventam. Procedente porro paula-

✠ Ed. Paris., pag. 20.

Deus, verus quidem non ἀΐδιος, sane apud Athanasium, inquiunt Ariani, εἰ δὲ καὶ Θεὸν ἀληθινὸν λέγουσι τὸν Υἱὸν, οὐ λυπεῖ ἡμᾶς· γενόμενος γὰρ ἀληθινός ἐστι. Sic illi nebulones ludebant vafre. Marcellus assuetus illorum technis hoc tetigit : pupugit ergo τὸν σαπρόν Eusebium, et hinc illa immanis calumnia in eum, quasi Filium Dei non revera Filium crederet ille, qui non oppugnabat, ἀληθινὸν Υἱόν simpliciter, sed tantum secundum mentem Arianorum, qui verum Deum, verum Filium, verum Verbum, et omnia de eo vera fatebantur, sed ὑπούλως, utpote non æternum sed creatum. non ὁμούσιον sed ἑτερούσιον, ad summum ὁμοιούσιον. M. — Mox Mp. τύπον loco τρόπον, dein vulgo deest μέν post ὅταν et infra vulgo Πν. ἅγιον.

(2) *Ὠριγένους τοῦ πάλαι.* Jam ante Origenem recensuerat Eusebius inter eos quos vult Marcellum proscidisse ; hic ergo ad eamdem sententiam ait, Origenem ab eo accusatum veluti Arianis σύμ- D ψηφον. Quid de illo χαλκεντέρῳ scripserat Marcellus, non liquet. Certe Athanasius illius advocat testimonium, in quo διαῤῥήδην illud Arianorum ψήφισμα, ἦν ὅτε οὐκ ἦν, refellitur et rejicitur. M.—Supra ὡς ante προϊών; infra ὁ ante αὐτός vulgo deest.

(3) *Τὸν μέγαν Εὐσέβιον.* Semper hoc elogio, hunc alastorem; hic vero apparet illum designari Nicomediensem. Erat enim episcopatuum desultor, Berytensis, Nicomediensis, Constantinopolitanus : et si recte memini, ambitor olim Antiochenæ sedis. Quasi hoc in eo laude fuerat dignum, ita ab hoc altero Eusebio commemoratur; objectum est ei hoc ipsum, ambitionis animali, per Constantinum, nondum ἀρειανίζοντα : is eum depingit apud Theodoret. nondum ab illo inescatus lib. I, cap. 20 ; vide epistolam Ecclesiæ Alexandrinæ apud Athanas. in *Apol.* II, de ejus desultoria ambitione. M.—Dein vulgo ὧν αὐτὸς γ. συνεσταλμένος. Mp. γρ. συνεσταλμένως, idem mox γρ. ἐπαγγελίας loco ἀπαγ.

tim sermone, ad illam contra Asterium calumniam, Eusebii quoque adjunxit accusationem : illius Eusebii, quem sibi quamplures civitates et provinciæ, eædemque clarissimæ, episcopum postularunt. [R. XXIA] « Revocabo te, inquit, in memoriam eorum « quæ scripsit, licet timide consentiens cum iis quæ « scripta erant improbe ab Eusebio, ut cognoscas « eum manifesto a priori suo promisso resiliisse. « Totidem enim verbis reliquit scriptum : Caput et « enim epistolæ est illud, ad Patris consilium et vo- « luntatem Filii generationem referendam esse : « nullo autem pacto Dei genituram passioni ascri- « bendam. Atque hoc est illud quod in scriptis suis « prudentissimi nostri Patres sanciverunt : dum de- « clinant hæreticorum impietates, qui filiorum passi- « vas et corporales generationes in Deo per emissio- « nes comminiscuntur. » Quas voces, in sequentibus latissime confutat : quibus subnectit in hæc verba : « Unde cum Eusebio erranti consentanea per om- « nia Asterius posuerit, injecta mentione de natura « Patris, et ingeniti natura, ipse suimet accusator « exsistit : siquidem omnino præstitisset, Eusebianæ « sententiæ passionem, uti scripsit ipse, inexplica- « tam et brevitate conclusam prætermisisse, quam « per hujuscemodi contemplationem versutam il- « lam scriptionem in lucem protulisse. » Post pauca subnectit : « In præsenti examinabimus unum e « multis ab Asterio positorum. Ait enim : Alius est, « enim, qui gignit Pater, de se, unigenitum Verbum, « et omnis creaturæ primogenitum. Copulavit utrum- « que unigenitum et primogenitum in eodem, cum « pugnent e diametro hæc inter sese, quod quisque « poterit negotio nullo, vel indoctissimus observare. « Patet etenim, Unigenitum, si revera fuerit unige- « nitus, non posse et primogenitum esse, et Primo- « genitum quoque, quatenus sit primogenitus, non « posse unigenitum esse. » Sed frustra hic Asterium accusat. Nam non ille sua, sed Scripturæ divinæ verba usurpabat. Affirmant ✠ etenim Dei Filium nunc, « unigenitum » esse : alias, « creaturæ omnis primogenitum. » Infert deinceps [R. LXXVI] : « Sed « insuper ille, posthabita cognitione vera, speculatio- « nem quamdam artificiosam demonstravit. Et cum

« Τὸ γὰρ κεφάλαιον εἶναι τῆς ἐπιστολῆς ἐπὶ τὴν βου- « λὴν (4) τοῦ Πατρὸς ἀνενεγκεῖν τοῦ Υἱοῦ τὴν γένε- « σιν, καὶ μὴ πάθος ἀποφῆναι τοῦ Θεοῦ τὴν γονήν. « Ὅπερ οἱ σοφώτατοι (5) τῶν Πατέρων, ἐν τοῖς οἰκείοις « συντάγμασιν ἀπεφήναντο, φυλαξάμενοι τῶν αἱρε- « τικῶν τὴν ἀσέβειαν, οἱ σωματικήν τινα καὶ παθητι- « κὴν κατεψεύσαντο τοῦ Θεοῦ τὴν τεκνογονίαν, τὰς « προβολὰς δογματίζοντες. » Καὶ πρὸς ταύτας δὲ τὰς φωνάς, πολλὴν ἑξῆς ποιεῖται τὴν ἀντίῤῥησιν, μεθ' ἣν ἐπισυνάπτει λέγων· « Ὥστε συνηγορῆται Εὐσεβίῳ « κακῶς γράψαντι βουλόμενος Ἀστέριος, φύσεώς τε « Πατρὸς, καὶ φύσεως ἀγεννήτου μνημονεύσας, αὐ- « τὸς ἑαυτῷ κατήγορος γέγονε. Πολὺ γὰρ βέλτιον ἦν « τὸ πάθος τοῦ νοήματος Εὐσεβίου, ὡς αὐτὸς γέγρα- « φεν, ἐν βραχυλογίᾳ κείμενον ἀνεξέταστον καταλι- « πεῖν, ἢ τοιαύτῃ θεωρίᾳ χρησάμενον τὸ πανοῦργον « τοῦ γράμματος εἰς φῶς ἀγαγεῖν. » Καὶ μεθ' ἕτερα ἐπιλέγει· « Νυνὶ δὲ ἐξετάσωμεν ἕν τι ῥητὸν τῶν ὑπὸ « Ἀστερίου γραφέντων. Ἔφη γὰρ οὗτος· Ἄλλος μὲν « ἔστιν ὁ Πατὴρ, ὁ γεννήσας ἐξ αὐτοῦ τὸν μονογενῆ « Λόγον καὶ πρωτότοκον πάσης κτίσεως. Ἀμφότερα « συνάψας γέγραφε, μονογενῆ καὶ πρωτότοκον· πολ- « λῆς ἐναντιότητος ἐν τοῖς ὀνόμασιν οὔσης τούτοις, « ὡς ἔστι ῥᾴδιον καὶ τοῖς σφόδρα δυσμαθέσι γνῶναι. « Δῆλον γὰρ ὅτι ὁ Μονογενὴς, εἰ ὄντως μονογενὴς εἴη, « οὐκ ἔτι πρωτότοκος εἶναι δύναται, καὶ ὁ Πρωτότο- « κος, ᾗ πρωτότοκος, οὐ δύναται μονογενὴς εἶναι. » Καὶ ἐν τούτοις δὲ τὸν Ἀστέριον αἰτιᾶται μάτην. Οὐ γὰρ αὐτοῦ, ἀλλὰ τῆς θείας Γραφῆς ἐτύγχανον εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ποτε μὲν λέγουσαι *μονογενῆ Υἱὸν*, ποτὲ δὲ *Πρωτότοκον πάσης κτίσεως*, φωναί. Αὖθις δὲ συνάπτει τούτοις λέγων· « Ἀλλ' ἀφέμενος τῆς « ἀληθοῦς γνώσεως, τὴν ἔντεχνον ἡμῖν καὶ νῦν ἀπ- « εδείξατο θεωρίαν (6). Οὐκ ἔχων γὰρ ἐκ τῶν θείων « Γραφῶν τὸ ἑαυτοῦ κατασκευάσαι βούλημα, ἐπὶ τοὺς « σοφωτάτους, ὡς οἴεται, ἀνατρέχει Πατέρας, φά- « σκων ὅπερ οἱ σοφώτατοι τῶν Πατέρων ἐν τοῖς οἰ- « κείοις συντάγμασιν ἀπεφήναντο. Ἀπόφασιν ἀπο- « πεφάνθαι τοὺς ἑαυτοῦ Πατέρας Ἀστέριός φησι, καὶ « δόγμα περὶ Θεοῦ γεγραφέναι ἀπὸ τῆς οἰκείας « ἑαυτῶν προαιρέσεως. Τὸ γὰρ τοῦ δόγματος ὄνομα, « τῆς ἀνθρωπίνης ἔχεται βουλῆς τε καὶ γνώμης. Ὅτι « δὲ τοῦθ' οὕτως ἔχει, μαρτυρεῖ μὲν ἡμῖν ἱκανῶς ἡ

✠ Ed. Paris., pag. 21.

(4) *Ἐπὶ τὴν βουλήν*. Eusebius cum suo Ario hoc docebat Christum esse Dei Filium, non natura sed voluntate; at non Marcellus, sed nec Arius πάθος in Deo admittebant, et mox, παθητικὴ τεχνογονία in Deo ab hæreticis introducta damnatur; προβολάς opinor intelligit, illa blasphema deliramenta Gnosticorum. M.

(5) *Ὅπερ σοφώτατος*. Legendum, οἱ σοφώτατοι, ut in præcedentibus; ubi eadem usurpata, ab Eusebio Nicomediensi dicuntur. M.—Infra vulgo γρ. κακῶς et ὁ Ἀστ. Porro R. γεννητοῦ loco ἀγενν. et αὐτοῦ loco ἑαυτῷ et βάθος loco πάθος corr. Dein vulgo ἐξετάσομεν et μαθεῖν loco γνῶναι : denique vulgo ἐτύγχ. εἶναι γὰρ Υἱὸν τ. Θ. π. μ. *μονογ.* π. δ. *πρωτ. π. κτ.* λέγουσαι φάναι.

(6) *Ἀπεδείξατο θεωρίαν*. Perstringit θεωρίαν ἔντεχνον Asterii hujusce : utpote sophisticem olim professi. Sed hic deest vox αὐτοῦ· statim corrige, ἀπόφασιν ἀποπεφάσθαι. Intelligit autem, ut patet e sequentibus, Origenem, quem videri volebant Ariani secuti, ut et Dionysium Alexandrinum. Post καλούμενα, addendum δόγματα. Vult Marcellus humanam tantummodo scientiam humana scita, dogmata nominari : ita λεπτολογοῦσιν utrinque hi ἐξ ἐναντίας. Cur locum Apostoli ex II ad Ephes. 15, produxerit, non capio; intelligam, cum defectus codicis ex Apostoli contextu suppletus fuerit, *τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν τοῖς δόγμασι καταργήσας. Legem mandatorum in dogmatibus evacuans*. Recitat enim, ut doceat, vocem eam non esse humanæ inventionis, aut scholarum tantummodo sæcularium. M. — Mox vulgo ἀμνημονεύσας et dein τοῖς δόγμασιν.

« δογματικὴ τῶν ἰατρῶν τέχνη· μαρτυρεῖ δὲ καὶ τὰ A « τῶν φιλοσόφων καλούμενα (δόγματα). Ὅτι δὲ καὶ « τὰ συγκλήτῳ δόξαντα, ἔτι καὶ νῦν δόγματα συγκλή- « του λέγεται, οὐδένα ἀγνοεῖν οἶμαι. » Καὶ ταῦτα δὲ ὁ Μάρκελλος, ἀμνημονήσας τῆς ἀποστολικῆς φωνῆς, ᾗ φησι περὶ τοῦ Σωτῆρος, *τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν τοῖς δόγμασι καταργήσας*, προήχθη εἰπεῖν. Ἀλλὰ καὶ μέμφεται τῷ δεῖν ἕπεσθαι τοῖς Πατράσι, τῆς θείας φασκούσης Γραφῆς· *Ἐπερώτησον τὸν πατέρα σου, καὶ ἀναγγελεῖ σοι· τοὺς πρεσβυτέρους σου, καὶ ἐροῦσί σοι·* καὶ, *Μὴ μέταιρε ὅρια αἰώνια, ἃ ἔθεντο οἱ Πατέρες σου*. Εἶτ' ἀγανακτῶν ὅτι Παυλῖνον μακάριον ἀπεκάλεσεν, ὁμοῦ τε κακῶς Εὐσεβίου πάλιν μνημονεύων, οὕτω γράφει· « Συνηγορῆσαι γὰρ βου- « ληθεὶς τῷ τὴν ἐπιστολὴν κακῶς γράψαντι Εὐσε- « βίῳ, πρῶτον (7) μὲν, οὐ διδασκαλικῶς ἀναπτύξας B « ἐφ' ᾗ τὸ δόγμα τὴν ἐπιστολὴν συνέταξεν· οὐ γὰρ « πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, οὐδὲ πρὸς τοὺς ἀγνοοῦντας « ἐγίνετο τὸ γράμμα, ἀλλὰ πρὸς τὸν μακάριον Παυ- « λῖνον· μακάριον αὐτὸν διὰ τοῦτο εἰπὼν, ὅτι τὴν « αὐτὴν εἶχεν Ἀστερίῳ δόξαν. Οὐκοῦν ἐπειδήπερ τοὺς « σοφωτάτους Πατέρας Ἀστερίου μεμαθήκαμεν, ἀκό- « λουθον ἡγοῦμαι, λέγειν καὶ τὸν Παυλίνου τε καὶ « τῶν ἄλλων γενόμενον διδάσκαλον. Ἀπὸ γὰρ τῆς « Παυλίνου ἐπιστολῆς, ὁ κἀκείνου διδάσκαλος γεγο- « νὼς εὔδηλος γένοιτ' ἂν ἡμῖν. » Καὶ μεταξύ τινα εἰπὼν, τὸν αὐτὸν αὖθις διαβάλλει, ὡς οὐκ ὀρθῶς ἀποδεξάμενον τὸν Ὠριγένη, λέγων οὕτως· « Οὐκ Εὐαγ- « γελικῆς ὑπομιμνήσκων διδασκαλίας ταῦτ' ἔγραψε « Παυλῖνος, ὁμολογῶν δὲ ἐνίους μὲν ἀφ' ἑαυτῶν οὕτω C « κινεῖσθαι· ἐνίους δὲ ἐκ τῶν ἀναγνωσμάτων τῶν « προειρημένων ἀνδρῶν τοῦτον ἦχθαι τὸν τρόπον. » Εἶτα τέλος, ὥσπερ τινὰ κορωνίδα τῆς ἀποδείξεως ἐπάγων ἐκ τῶν Ὠριγένους ῥητῶν (8), τῆς ἑαυτοῦ ὑπέγραψεν ἐπιστολῆς, ὡς μᾶλλον πεῖσαι δυναμένου, παρὰ τοὺς εὐαγγελιστὰς καὶ τοὺς ἀποστόλους. Ἔστι δὲ τὰ ῥητὰ ταῦτα· « Ὥρα ἐπαναλαβόντα περὶ Πα- « τρὸς, καὶ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος, ὀλίγα τῶν « τότε παραλελειμμένων διεξελθεῖν. Περὶ Πατρὸς, « ὡς ἀδιαίρετος ὢν καὶ ἀμέριστος Υἱοῦ γίνεται Πα- « τήρ· οὐ προβαλὼν αὐτὸν, ὡς οἴονταί τινες. Εἰ « γὰρ πρόβλημά (9) ἐστιν ὁ Υἱὸς τοῦ Πατρὸς καὶ

« de Scripturis, id quod vellet, nequeat confirmare, « ad sapientissimos, uti retur, Patres confugit, et in- « quit quod sapientissimi e Patribus in scriptis suis « concluserunt. Conclusisse suos Patres Asterius pro- « dit, et sententiam de Deo protulisse ex suo ipso- « rum animo derivatam. Dogmatis enim vox, qua uti- « tur ille, ab humana voluntate et opinione pendet. « Quod satis docet ars, quæ dicitur dogmatica, medico- « rum; docent autem et quæ dicuntur philosophorum « dogmata. Neque latet, opinor, aliquem, a senatu « edita, etiamnum dogmata senatus nominari. » Hæc Marcellus, parum memor apostolici dicti de Servatore, *Legem mandatorum decretis cum evacuasset* [43]. Pergit autem, et Scripturæ dicam inscribit, quæ docet sequendos esse Patres : *Interroga patrem tuum, et annuntiabit tibi; seniores et narrabunt tibi* [44]; et, *Terminos antiquos ne transgreditor, quos Patres tui posuere* [44*]. Audito deinde Paulinum *beatum* appellari, indignatur : et Eusebii iterum meminit cum contumelia scribens [R. LXXVII] : « Consentire vo- « lens cum Eusebio, qui illam impiam scripserat « epistolam : inprimis parum magisterialiter, aut « ad docendum apte loquitur, qui dogma non no- « minat cujus gratia illam scripsit epistolam : cum « non ad Ecclesiam illud scriptum, neque ad igno- « rantes dirigeretur sed ad beatum Paulinum, « quem beatum dixisse ideo patet, quod eamdem « cum Asterio sententiam foveat. Postquam vero « sapientissimos Asterii Patres didicerimus, conse- « quens esse arbitror, ut cum Paulini, tum aliorum « doctores nominemus. Nam per epistolam Paulini « illam, patebit quis erat illius informator. » Ubi interea alia quædam cum interseruisset, taxat eum denuo, quasi male cepisset Origenis mentem. Loquitur autem sic [R. XXXII] : « Scripsit hæc Paulinus « injecta quidem Evangelicæ doctrinæ mentione, sed « fatetur quosdam motu suo proprio, quosdam de « lectione prædictorum hominum ad hanc formam « descendisse. » Ad extremum velut qui coronidem apponeret demonstrationi, de dictis Origenianis, quædam ✠ subscripsit suæ epistolæ : quasi plus illa possent, quam evangelistæ et apostoli. Verba

✠ Ed. Paris., pag. 22.
[43] Ephes. II, 15. [44] Deut. XXXII, 7. [44*] Prov. XXII, 28.

(7) *Πρῶτον μὲν οὐ διδασκαλικῶς*. Hæc sunt D Marcelli, de Asterio Eusebianorum advocato illum incusantis, quod Eusebium non taxaverit de voce *dogmatis* usurpata, quam a sacris ille alienam imaginabatur. Legendum, ἔφη τὸ δόγμα. Illa vero quæ sequuntur, non cohærent, videtur aliquis hiatus esse : nam sunt ipsius Eusebii illa ad Marcellum respondentis hoc fere sensu : Frustra, de voce *dogmate* cavillari Marcellum, cum constet, illum qui ἐπιστολὴν συνέταξεν, οὐ πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν, etc. scripsisse, sed ad Paulinum, virum eruditum. M.—Mox vulgo τῷ ante Ἀστ. add. Loco δόξαν Mp. τὸ αὐτὸ δόγμα. Porro εἶναι ante ἡγοῦμαι delevi ; dein vulgo γενομένων et τοῦ ante Παυλίνου.

(8) *Ὠριγένους ῥητῶν*. Forte sic restitues τινὰ τῇ ἑαυτοῦ ἐπέγραψεν ἐπιστολῇ. Et paulo prius : ἔνια, pro ἐνίοις, et ἔνια δέ. Quædam a se inventa, quædam ab aliorum lectione mutuata : statim ubi iterum Origenis mentio et incusatio, legendum μὴ παρὰ τῶν, etc., ἀλλ' ἑαυτῷ δεδωκὼς τὸ πλεῖστον δευτέραν ὑπόστασιν διητήσασθαι τοῦ Λόγου, μὴ μαθὼν, τολμᾷ ; ita enim scribendum illa insinuant, quæ præcesserunt, de Origene, e suo cerebro scripsisse : et vix edoctum Scripturas : ὑπόστασιν vero scribendum, non ὑπόθεσιν docent illa quæ mox sequuntur, μάλισθ' ὅτι τῷ Υἱῷ δέδωκεν ὑπόστασιν. Hæc enim dicitur fuisse Marcelli hæresis, Filium μὴ ἐν ἰδίᾳ ὑποστάσει substitisse. Unde S. Basilius in epistola 52, ait, illum εἰς ὕπαρξιν τῆς τοῦ Μονογενοῦς θεότητος ἀσεβεῖν ; quam hæresim ubique illi objecit Eusebius. M. — Dein τῇ — ἐπιστολῇ coni. R

(9) Vulgo προβολὴ et dein προβάλλοντα et γέγραφε, παρά, ubi Mp. γρ., μή πως, et δέδωκας. Infra R. μαθεῖν del., dein vulgo ἐπιφ. τῷ Ὠριγένη.

autem se ita habent : « Tempus autem est, ut pauca « de prætermissis attexamus, quæ ad Patrem spe- « ctant, et Filium, et Spiritum sanctum. De Patre hæc, « quod indivisibilis cum existat nec dividendus, « Filii tamen Pater sit; non emittens illum, ut « non nemo voluit. Nam si Filius Patris sui sit « emissio, et si illum de seipso genuit, ad eum mo- « dum quo de se animalia gignunt, necesse est « ut corpus ille sit qui emittit, tum etiam et « ille qui emittitur. » Tum postquam de Ori- genianis ista quædam interseruerat, infert ad hunc modum : « Scripsit Origenes non a sanctis « prophetis et apostolis, de æternitate Verbi cu- « piens edoceri; sed cum sibi ipsi plus nimio in- « dulgeret, ausus est secundam quamdam hyposta- « sin Verbi constituere. » Ita illisce quæ rectissime ab Origene dicta sunt, non licere scilicet corporalem quamdam et passivam generationem divinitatis Filii Dei comminisci, per ista contradicit, et inprimis quod hypostasin concesserit Filio. Addit Origenem maledictis impetens, et recte ab illo positis contra- dicens : « Origenes, inquit, dum hæc scriptis suis « mandat, propriis suis utitur assertionibus : id li- « quet autem, quod non una tantum vice, suas « ipsius subvertit assertiones ; consequens autem est « illa hic ideo commemorare, quæ alibi de Deo « dicit. » Ad hæc verba autem scribit : « Non enim « incœpit esse Pater Deus, eo quod, ut inter homines « fieri solet, Pater esse nequiverat. Nam si sem- « per perfectus exstiterit Deus, et potestate præ- « ditus, ut fiat Pater, et si præstet ut sit Pater « hujuscemodi Filii, dum rem differt, se tanto bono « privat, ut non sit Filii Pater. Quod idem et de « Spiritu sancto poterit affirmari. » Qui factum ideo, ut cum Origenes ita scripserit, beatus, illi ut vide- tur, Paulinus existimaverit non esse quidem in tu- tum hoc occultare : ad suas tamen opiniones con- firmandas usus fuerit contrariis ; de quibus ne Ori- genes certe ipse reddiderit rationem ? Mentitus est autem in istis Marcellus, Origenem, quasi sibi con- traria tueretur, cum non intelligat illum per prio- rem suam propositionem docuisse, Patrem sine corpore et omni passione exstare ; per secundo loco positam, Filium suum, non in tempore quidem, sed ante sæcula omnia progenuisse. Post deinceps de Origene ✠ idem iterum scribit [R. LXXVIII] : « Quod si verum fateri de Origene debeamus, illud

A « γεννᾷ μὲν ἐξ αὐτοῦ ὁποῖα τὰ των ζώων γεννήματα, « ἀνάγκη σῶμα εἶναι τὸν προβαλόντα καὶ τὸν προ- « βεβλημένον. » Εἶθ' ἑξῆς μετὰ τὴν τῶν Ὠριγενειῶν φωνῶν παράθεσιν, ἐπιφέρει λέγων· « Ταῦτα Ὠρι- « γένης γέγραφε, μὴ παρὰ τῶν ἱερῶν προφητῶν τε « καὶ ἀποστόλων περὶ τῆς ἀϊδιότητος τοῦ Λόγου μα- « θεῖν βουληθείς· ἀλλ' ἑαυτῷ δεδωκὼς πλεῖον, δευ- « τέραν ὑπόθεσιν διηγήσασθαι τοῦ Λόγου μαθεῖν « τολμᾷ. » Καὶ τούτοις δὲ τοῖς ὑπὸ Ὠριγένους ὀρθῶς εἰρημένοις, περὶ τοῦ μὴ δεῖν σωματικήν τινα καὶ παθητικὴν ὑπολαμβάνειν τῆς θεότητος τοῦ Υἱοῦ γέν- νησιν ἀντιλέγει, μάλισθ' ὅτι τῷ Υἱῷ δέδωκεν ὑπόστασιν, καὶ ἐπιφέρει, τὸν Ὠριγένη πάλιν κακῶς λέγων, τοῖς τε ὑπ' αὐτοῦ ὀρθῶς γραφεῖσιν ἀντιλέγων, ἐν τούτοις· « Ὅτι τὰ τοιαῦτα γράφων Ὠριγένης B « ἰδίοις ἐχρῆτο δόγμασι, δῆλον ἀφ' ὧν καὶ τὰ ἑαυτοῦ « ἀνατρέπει πολλάκις· ἐν γοῦν ἑτέρῳ χωρίῳ ἅτινα « περὶ Θεοῦ λέγει, ἀκόλουθόν ἐστιν ὑπομνῆσαι. » Γράφει δὲ οὕτως· « Οὐ γὰρ ὁ Θεὸς Πατὴρ εἶναι ἤρ- « ξατο, κωλυόμενος, ὡς οἱ γινόμενοι πατέρες ἄνθρω- « ποι, ὑπὸ τοῦ μὴ δύνασθαί πω (10) πατέρες εἶναι. Εἰ « γὰρ ἀεὶ τέλειος ὁ Θεὸς, καὶ πάρεστιν αὐτῷ δύναμις « τοῦ Πατέρα αὐτὸν εἶναι, καὶ καλὸν αὐτὸν εἶναι « Πατέρα τοιούτου Υἱοῦ, ἀναβάλλεται, καὶ τοῦ καλοῦ « ἑαυτὸν στηρίσκει, καὶ ὡς ἔστιν εἰπεῖν, ἐξ οὗ δύ- « ναται Πατὴρ εἶναι Υἱοῦ. Τὸ αὐτὸ μέντοιγε καὶ « περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος λεκτέον. » Πῶς οὖν, Ὠριγένους καὶ τοῦτο γράψαντος, ὁ μακάριος, κατ' αὐτὸν, Παυλῖνος τοῦτο μὲν ἀποκρύψασθαι οὐκ ἀκίν- δυνον ἐνόμισε, χρήσασθαι δὲ εἰς κατασκευὴν τῶν C ἑαυτῷ δοκούντων τοῖς ἐναντίοις (11), ὡς οὐδὲ αὐτὸν ἂν Ὠριγένη, εἴ τι τὸν λόγον ἀποδοῦναι δυνατὸν ἦν; Ἐν τούτοις ὁ Μάρκελλος, ἐναντία φάναι αὐτῷ τὸν Ὠριγένη εἰπὼν, κατεψεύσατο, μὴ δυνηθεὶς συνιέναι, ὡς διὰ μὲν τῆς προτέρας παραθέσεως τὸ ἀσώματον καὶ ἀπαθὲς τοῦ Πατρὸς ἐδήλου, διὰ δὲ τῆς δευτέρας τὸ μὴ χρόνῳ, πρὸ πάντων δὲ αἰώνων τὸν Υἱὸν γε- γεννηκέναι. Αὖθις δὲ μεθ' ἕτερα περὶ τοῦ Ὠριγένους ὁ αὐτὸς ταῦτα γράφει· « Καίτοι, εἰ δεῖ τἀληθὲς περὶ « Ὠριγένους εἰπεῖν, τοῦτο προσήκει λέγειν, ὅτι ἄρτι « τῶν κατὰ φιλοσοφίαν ἀποστὰς μαθημάτων, καὶ τοῖς « θείοις ὁμιλῆσαι προελόμενος λόγοις, πρὸ τῆς ἀκριβοῦς « τῶν Γραφῶν καταλήψεως, διὰ τὸ πολὺ καὶ φιλότιμον « τῆς ἔξωθεν παιδεύσεως, θᾶττον τοῦ δέοντος ἀρξάμε- D « νος ὑπογράφειν, ὑπὸ τῶν τῆς φιλοσοφίας παρήχθη λό- « γων, καί τινα δι' αὐτοὺς οὐ καλῶς γέγραφε. Δῆλον « δέ· ἔτι γὰρ τῶν τοῦ Πλάτωνος (12) μεμνημέ-

✠ Ed. Paris., pag. 23.

(10) *Μὴ δύνασθαί πω πατέρες*. Vel Πατὴρ εἶ- ναι ut ad Deum referatur, aut distinguendum post, πω, ante ἀναβάλλεται, deest εἰ· dele καί ante ἑαυτόν, et ante ὡς M. — Mox vulgo τοῦ τ. Υἱοῦ; dein τί ἀναβ. R., dein vulgo ἑαυτὸν τοῦ κ., porro R. εἶναι Υἱοῦ, οὐ γίνεται Πατήρ ; denique vulgo ἐνόμιζε. Porro ad Ὠριγ. cf. Orig. op. ed. de la Rue t. I, p. 43.

(11) *Τοῖς ἐναντίοις*. Vult Paulinum ea ab Origene mutuatum, quæ sibi contradicerent, et aliis alibi dogmatibus Origenianis, adeo ut ne ipse quidem Origenes ea posset, redivivus reconciliare ; legen- dum ergo : Ὧν οὐδὲ ἂν αὐτὸν Ὠριγένη ἐπὶ τὸν λόγον ἀποδοῦναι, δυνατὸν ἦν. Sane videtur et Athanasius de Origene eadem censuisse, cum in libro *De de- cretis concilii Nicæni* scribat : Ἃ μὲν γὰρ ὡς ζητῶν καὶ γυμνάζων ἔγραψε, ταῦτα, μὴ ὡς αὐτοῦ φρονοῦν- τος λεγέσθω τις. ἀλλὰ τῶν πρὸς ἔριν φιλονεικούντων, ἐν τῷ ζητεῖν ἀδεῶς, ὁρίζων ἀποφαίνοιτο. Sic enim legenda et distinguenda sunt. M. — R. ὧν οὐδ' αὐτὸν ἂν Ὠ. εἴποιμι τ. λ. ἀποδ. δύνασθαι, qui infra γράφειν loco ὑπογράφειν.

(12) *Ἔτι γὰρ τῶν τοῦ Πλάτωνος*. Opinor δῆλον δέ ἐστι· τῶν γὰρ τοῦ Πλάτωνος μεμνημένος. Verum est quod censuit Marcellus de Origene, eum de scho- lis Platonicis, quarum sacris erat non leviter ini- tiatus, sed ut in margine habetur, μεμυημένος, multa

A «νος δογμάτων καὶ τῆς τῶν ἀρχῶν παρὰ αὐτῷ διαφορᾶς, *Περὶ ἀρχῶν* γέγραφε βιβλίον, καὶ ταύτην τῷ συγγράμματι τὴν ἐπιγραφὴν ἔθετο. Δεῖγμα δὲ τοῦτο μέγιστον τὸ μηδὲ ἄλλοθέν ποθεν ἀρχὴν τῶν λέξεων αὐτὸν ἢ τὴν ἐπιγραφὴν τοῦ βιβλίου ποιήσασθαι, ἀλλ' ἀπὸ τῶν Πλάτωνι ῥηθέντων ῥημάτων. Γέγραφε γὰρ ἀρχόμενος οὕτως· Οἱ πεπιστευκότες καὶ πεπιστευμένοι. Τοῦτο τὸ ῥητὸν οὕτως εἰρημένον εὕροις ἂν ἐν τῷ *Γοργίᾳ* Πλάτωνος.» Οὔτ' εἰ ἐφέρετο, ἤνεγκεν ἂν διαβολὴν Ὠριγένει φάντι, οἱ πεπιστευκότες ἢ καὶ πεπιστευμένοι, καὶ συνάψαντι ἑξῆς, «τὴν χάριν καὶ τὴν ἀλήθειαν δι' Ἰησοῦ Χριστοῦ γεγονέναι,» καὶ Χριστὸν εἶναι τὴν ἀλήθειαν, κατὰ τὸ εἰρημένον ὑπ' αὐτοῦ· «Ἐγώ εἰμι ἡ ἀλήθεια.» Ποία γὰρ πρὸς ταῦτα κοινωνία γένοιτ' ἂν ποτε Πλάτωνι; Οὐδὲν Πλάτωνος *Περὶ ἀρχῶν* μνημονεύεται βιβλίον. Οὐδὲ Ὠριγένης ὁμοίως περὶ ἀρχῶν ἐδόξασε Πλάτωνι, ὁ μίαν μόνην τὴν ἀγέννητον καὶ ἄναρχον καὶ ἐπέκεινα τῶν ὅλων εἰδὼς ἀρχὴν, ταύτην τε εἶναι Πατέρα ἑνὸς μονογενοῦς Υἱοῦ, δι' οὗ τὰ πάντα γέγονεν. Ὅδε, καὶ ἐν τούτοις Ὠριγένους καταψευσάμενος, μεθ' ἕτερα προστίθησι λέγων· «Ἀστερίου γὰρ εἰρηκότος, πρὸ τῶν αἰώνων γεγεννῆσθαι τὸν Λόγον, αὐτὸ τὸ ῥητὸν αὐτὸν ἐλέγχει ψευδόμενον· ὥστε μὴ μόνον αὐτὸν τοῦ πράγματος, ἀλλὰ καὶ τοῦ γράμματος διαμαρτεῖν. Εἰ γὰρ, *πρὸ τοῦ αἰῶνος ἐθεμελίωσέν με*, φησὶν ἡ Παροιμία, πῶς αὐτὸς γεγεννῆσθαι αὐτὸν πρὸ τῶν αἰώνων ἔφη; ἕτερον γὰρ πρὸ τοῦ αἰῶνος τεθεμελιῶσθαι αὐτὸν, καὶ ἕτερον, πρὸ τῶν αἰώνων γεγεννῆσθαι.» Ταῦτα εἰπὼν, καὶ προσθεὶς ἕτερα εἰς ἀνατροπὴν τοῦ πρὸ τῶν αἰώνων γεγεννῆσθαι τὸν Υἱὸν, ἐπιλέγει αὐτοῖς ῥήμασιν· «Ἀξιῶ δὲ τοὺς ἐντυγχάνοντας τῶν ἁγίων ὥσπερεὶ σπέρματα καὶ ἀρχὰς τῆσδε τῆς ἐξηγήσεως ἀληθῶς εἰληφότας, πλείονας ἀποδείξεις προσθεῖναι τοῖς εἰρημένοις· ὥστε ἔτι μᾶλλον, τὰς τῶν [περὶ] τὴν πίστιν διαστρεφόντων ἐλέγχεσθαι προαιρέσεις. Οὕτως γὰρ Θεὸν τὸν γεννήσαντα αὐτοὺς ἐγκατέλιπον, καὶ ὤρυξαν ἑαυτοῖς λάκκους συντετριμμένους.» Τοιαῦτα καὶ διὰ τούτων λοιδορησάμενος, ἑξῆς πειρᾶται δεικνύναι, ὅτι μηδὲ «εἰκὼν τοῦ Θεοῦ ἐστιν ὁ Υἱὸς,» λέγων οὕτως· «Ἀκόλουθον ἡγοῦμαι βραχέα καὶ περὶ τῆς εἰκόνος εἰπεῖν· γέγραφε γάρ· Ἄλλος δέ ἐστιν ὁ ἐξ αὐτοῦ γεννηθεὶς, ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου. Εἰκόνος διὰ τοῦτο μέμνηται (13) Θεοῦ τοῦ ἀοράτου Ἀστέριος, ἵνα τοσοῦ-

«tenendum; cum recenter adeo tum a scholis philosophicis divertens, litteris se divinis applicuisset, citius quam par fuerat, nondum eductus Scripturarum exactiorem scientiam, utpote qui et sæcularibus disciplinis erat cumulatissime comparatus, accessit ad scribendum : unde per philosophiam seductus, quædam minus recte in litteras referebat. Exempli gratia : Platonicorum dogmatum memor et principiorum quæ diversa sunt apud illum, librum quemdam inscripsit, *De principiis*. Quæ quidem inscriptio argumento esse poterit non vulgari, non aliunde eum quam a Platone ea omnia mutuatum. Exorditur autem librum ad hunc modum: Qui credunt et quibus creditur. B Quod ita dictum in *Gorgia* Platonis (p. 454 E) reperitur.» Id quod ut ita esse concedatur, calumniam Origeni non inferret, cum statim subjunxerit, «Gratiam et veritatem per Jesum Christum advenisse,» et esse Christum illam veritatem, secundum quod ab ipso dictum exstat : «Ego sum veritas[45].» Quænam vero tandem communio cum istis Platoni intercessit? Nullus liber a Platone scriptus hoc titulo, *De principiis*, memoratur. Nec ut Plato de principiis Origenes sentiebat, qui principium unicum ingeneratum, sine principio, super omnia, cum agnoscat, eum ipsum statuit esse Patrem unius unigeniti Filii, per quem omnia facta sunt. In istis cum Origenem mentiatur, adjungit post pauca [R. XV] : Asterium, C qui affirmat generatum fuisse ante omnia sæcula Filium, vel ipsa quidem littera mentitum convincit, adeo ut non solum in rei veritate, sed in vocibus ipsis aberraverit. Nam si, *Ante sæcula*, uti loquitur Proverbiorum liber, *fundavit me*, quomodo ante sæcula genitum fuisse illum affirmat? Aliud est enim, ante sæculum fundatum fuisse, et aliud *genitum fuisse ante sæcula.*» Hæc ubi dixit, et adjecit simul alia ad illud refellendum, *Ante sæcula fuisse generatum Filium*, subjungit [R. LXXXIX] : «Obtestor viros sanctos, in quorum manus ista mea sunt perventura, ut veluti qui semina et principia istius interpretationis veraciter a me accepta perceperint, plures adhuc demonstrationes adjungere velint ad ea quæ dicta sunt a me, quo magis magisque refelli possint eorum hominum intenta, D quibus fidem pervertere solemne est. Revera enim Deum qui genuit ipsos, dereliquerunt, et pertusos

[45] Joan. xiv, 6.

intulisse in commentationes suas, de religione. Unde sæpius lapsus est, nec illa hominem hac in parte excusant, quæ in responsione Eusebius cavillatur. M. —Dedi ἔτι loco ἔστι. Mox Mp. γρ. μεμνημένος loco μεμν. Porro R. τούτου μέγ., loco τοῦτο μέγ. Dein vulgo ἀπὸ τῶν τῷ Π. ῥηθὲν τῶν ῥ., ubi ἡ ἀπό conc. R. Infra vulgo ὁμοίαν loco ὁ μίαν et αὐτοῦ τοῦ πρ. et πρὸ τῶν αἰώνων ἐθεμελίωσεν ἐμέ et τῆς δέ.

(13) *Μέμνηται... Ἀστέριος*. Verum est quod hic ait Marcellus : ideo Filium Patris imaginem ubique urgebant appellari ab Apostolo, et sic appellandum, quod inde μείωσιν illi credebant astrui; et οὐσίας ἀλλοίωσιν, et ἀλλογένειαν, creationem, posterioritatem : et Eusebius ipse animitus, et clam Arianismo denigratus, ἄνω καὶ κάτω στρέφει hanc vocem : interim etiam verum est quod hic Marcello objectat Eusebius, Christum secundum humanam naturam solum, et quatenus homo, et quando homo, non prius imaginem ab illo dici : ita eludunt, et lacerant, et detorquent hæretici locum illum Apostoli, Coloss. I, 15; sed ut vere Athanasius, et orthodoxe, Ἀΐδιός ἐστιν ὁ Πατὴρ, ἀθάνατος, δυνατὸς, φῶς, βασιλεὺς, παντοκράτωρ, Θεὸς, κύριος, κτιστὴς καὶ ποιητής. Ταῦτα εἶναι δεῖ ἐν τῇ εἰκόνι, ἵνα ἀληθῶς ὁ τὸν Υἱὸν ἰδὼν, ἴδῃ καὶ τὸν Πατέρα. M. — Infra vulgo ἀοράτου ὄντος omisso τοῦ.

« sibi puteos effoderunt. » ✠ Ad istum vero modum calumniatus, conatur ostendere in sequentibus, ne quidem « imaginem sui Patris esse Filium. » Ait autem [R. LXXX] : « Consequens esse arbitror « paucis de imagine disceptare : scripsit enim : « Alius quidem est ab ipso genitus, qui est imago « Dei invisibilis. Meminit autem imaginis Dei invi« sibilis Asterius, ut confirmare possit, Deum a « Verbo suo in tantum differre, in quantum distet « ab imagine sua quilibet homo. » Hisce, postquam nonnulla interposuisset, addit : « Omnino igitur pa« tet, Verbum, cum adhuc carnem sibi nostram non « adunaverat, nullo modo, per se, imaginem exsti« tisse invisibilis Dei. Par est etenim, imago uti « oculis cernatur, ut per imaginem, id quod tum non « usurpatur oculis, videri tamen possit. » Adjungit autem [R. LXXXII, cf. p. 35 D, 47 A] : « Quomodo « igitur Asterius scribebat Verbum Dei esse ima« ginem invisibilis Dei ? Eorum enim, et quidem « omnium universim, imagines ostensivæ sunt, quo« rum esse imagines intelliguntur : adeo ut per il« las, is qui est absens, videatur. Quod si vero Dei, « qui plane invisibilis est, Verbum quoque esse in« visibile contingit, quo pacto potest esse Verbum « per se imago Dei invisibilis, cum et ipsum sit in« visibile ? » Pergit in sequentibus denuo conviciari [R. XXIV] : « Unde igitur dolo repleti et va« fritie, ut cum Apostolo [**] loquar, dictum transfe« runt ad ipsius Verbi, ut rentur, primam conditio« nem, cum de generatione illa, quæ est secundum « carnem, David, uti constat, illud usurparit ? » Longum deinceps intertexens sermonem ait [R. LXXV] : « Quid ad ista igitur dicturus est ? Certe arbitror, « nihil habere illum quod respondeat. Neque credo « in aperta confessione coram aliis illum positurum « quæ tacita apud se celat cogitatione : id quod vi« dere cuivis licet ex iis quæ scripsit. Scripsit au« tem : Alius est Pater qui gignit ex se Verbum « unigenitum, et omnis creaturæ primogenitum, « solus solum, perfectus perfectum, rex regem, « Dominus Dominum, Deus Deum : substantiæ, « consilii, gloriæ, potentiæ imaginem invariabilem. « Quæ quidem ita ab illo posita, manifeste coar-

A « τον τὸν Θεὸν τοῦ Λόγου διαφέρειν διδάξῃ, ὅσον « ἄνθρωπος τῆς ἑαυτοῦ εἰκόνος διαφέρειν δοκεῖ. » Καὶ μεταξύ τινα εἰπὼν, ἐπιφέρει· « Οὐκοῦν πρόδηλον « ὅτι πρὸ τῆς τοῦ ἡμετέρου σώματος ἀναλήψεως, ὁ « Λόγος, καθ' ἑαυτὸν, οὐκ ἦν εἰκὼν τοῦ ἀοράτου Θεοῦ· « τὴν γὰρ εἰκόνα ὁρᾶσθαι προσήκει, ἵνα διὰ τῆς « εἰκόνος τὸ τέως μὴ ὁρώμενον ὁρᾶσθαι δύνηται. » Καὶ ἐπιλέγει· « Πῶς οὖν εἰκόνα τοῦ ἀοράτου Θεοῦ « τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον Ἀστέριος εἶναι γέγραφεν; Αἱ « γὰρ εἰκόνες τούτων ὧν εἰσιν εἰκόνες, καὶ ἀπόντων « δεικτικαί εἰσιν· ὥστε καὶ τὸν ἀπόντα δι' αὐτῶν « φαίνεσθαι δοκεῖν. Εἰ δὲ τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου ὄντος, « ἀόρατον εἶναι καὶ τὸν Λόγον συμβαίνει, πῶς εἰκὼν « τοῦ ἀοράτου Θεοῦ ὁ Λόγος καθ' ἑαυτὸν εἶναι δύνα« ται, καὶ αὐτὸς ἀόρατος ὤν; » Καὶ προϊὼν αὖθις
B λοιδορεῖ, λέγων οὕτω· « Πῶς οὖν οἱ πλήρεις δόλου « καὶ ῥᾳδιουργίας, ἀποστολικῶς (14) εἰπεῖν, μεταφέ« ρουσι τὸ ῥητὸν εἰς τὴν πρώτην αὐτοῦ, ὡς οἴονται, « κτίσιν (15), καὶ ταῦτα τοῦ Δαυῒδ (16) περὶ τῆς « κατὰ σάρκα αὐτοῦ γεννήσεως σαφῶς εἰρηκότος; » Καὶ μεταξὺ τούτων μακρὸν κατατείνας λόγον ἐπιφέρει· « Τί οὖν πρὸς ταῦτα λέξει; οὐ γὰρ οἶμαι αὐ« τὸν ἔχειν τι περὶ τούτου λέγειν. Οὐδὲν γὰρ σαφῶς « αὐτὸν καὶ ἀπαρακαλύπτως ἡγοῦμαι, καὶ πρὸς ἑτέ« ρους ὁμολογῆσαι ἂν ὅπερ αὐτὸς ἐν τῇ ἑαυτοῦ κρύ« πτει διανοίᾳ· ὡς ἔστι σαφῶς ἀφ' ὧν γέγραφε, μαν« θάνειν. Ἄλλος μὲν γὰρ, φησὶν, ἔστιν ὁ Πατὴρ ὁ « γεννήσας ἐξ αὐτοῦ τὸν μονογενῆ Λόγον καὶ πρωτό« τοκον ἁπάσης κτίσεως, μόνος μόνον, τέλειος τέ« λειον, βασιλεὺς βασιλέα, Κύριος Κύριον, Θεὸς Θεὸν,
C « οὐσίας τε καὶ βουλῆς, καὶ δόξης, καὶ δυνάμεως ἀπαρ« άλλακτον εἰκόνα. Ταῦτα τὰ ῥητὰ σαφῶς τὴν φαύλην « αὐτοῦ περὶ θεότητος ἐλέγχει δόξαν. Πῶς γὰρ ὁ Κύ« ριος γεννηθεὶς καὶ Θεὸς, ὡς αὐτὸς προλαβὼν ἔφη, « δύναται εἰκὼν Θεοῦ εἶναι; Ἕτερον γὰρ εἰκὼν Θεοῦ, « καὶ ἕτερον ὁ Θεός. Ὥστε εἰ μὲν εἰκὼν, οὐ Κύριος, « οὐδὲ Θεὸς, ἀλλ' εἰκὼν Κυρίου καὶ Θεοῦ· εἰ δὲ Κύ« ριος ὄντως καὶ Θεὸς, οὐκέτι [ὁ Κύριος καὶ ὁ Θεὸς] « εἰκὼν Κυρίου καὶ Θεοῦ εἶναι δύναται. » Καὶ ταῦτα σφόδρα ἀβλεπτῶν (17) εἴρηκεν, οὐκ ἐννοήσας, ὡς καὶ ὁ Υἱὸς δύναται ἔμψυχός ποτε εἰκὼν τοῦ ἰδίου Πατρὸς λεχθῆναι, ἐπειδὰν ᾖ τῷ Πατρὶ ὁμοιότατος. Τοῦτο γοῦν καὶ ἡ Γραφὴ διδάσκει ἡ λέγουσα· *Ἔζησε δὲ Ἀδὰμ*

✠ Ed. Paris., pag. 24. ** Rom. I, 29.

(14) *Ἀποστολικῶς εἰπεῖν*. Ita enim alloquitur magum Elymam beatus Paulus, Act. XIII, 10, 11. M.

(15) *Πρώτην αὐτοῦ κτίσιν*. Deitatem; dicta πρώτη κτίσις respectu incarnationis. Nam Ariani Filium prædicabant creaturam, secundum deitatem; ad eumdem modum dixit ἀναγέννησιν, respectu τῆς κάτω. M.

(16) *Καὶ τοῦτο τοῦ Δαυῒδ*. Τοῦτο, Quodnam? Ubinam? Nihil enim hic citatum legimus e Psalmis. Illud enim, *Imago invisibilis*, ab Apostolo est, apud eum legitur Coloss. I, 15. Credo illud insinuari, e psal. CIX, *De utero ante Luciferum genui te*. Sed vel libri corrupti sunt, vel admodum negligenter, secure et dissolute, versatus hic est Eusebius : qui Scri-
D pturæ non apposuit testimonium, nec ejus applicationem, ad quod referri debeat illud : Καὶ τοῦτο τοῦ Δαυῒδ, περὶ τῆς κατὰ σάρκα αὐτοῦ γεννήσεως, σαφῶς εἰρηκότος. M.—Scripsi ταῦτα; dein vulgo ἀπεριχαλύπτως et πρωτ. πάσης κτ. Porro vulgo ὁ κυρίως γεν., quod iam R. cor. in Κύριος cod. auctoritate rescripsi. Statim vulgo ὁ Θεός et καὶ Θεὸς οὐκ εἰκὼν κ.

(17) *Καὶ ταῦτα σφόδρα ἀβλεπτῶν*. Hæc Eusebii sunt, et continent superius a Marcello positorum censuram, orthodoxam et veram quatenus ad imaginem, etiam secundum deitatem, Filius sui Patris. Imago enim proprie est, ut loquuntur, quæ procedit ad similitudinem alterius. M. — Dein vulgo τοῦ ante ἰδίου deest. Infra vulgo τὴν εἰκόνα Υἱὸν καὶ ἐπ. et ἀπαύγασμα δόξης.

A *τριάκοντα καὶ διακόσια ἔτη, καὶ ἐγέννησε κατὰ τὴν ἰδέαν αὐτοῦ καὶ κατὰ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, καὶ ἐπωνόμασε τὸ ὄνομα αὐτοῦ Σήθ.* Καὶ περὶ τῆς θεότητος δὲ τοῦ Υἱοῦ ὁ Ἀπόστολος διδάσκει, λέγων· *Ὃς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ, ἀλλ' ἑαυτὸν ἐκένωσε·* καὶ πάλιν· *Ὃς ὢν ἀπαύγασμα τῆς δόξης καὶ χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως.* Καὶ ἐν ἑτέροις δὲ εἴρηται· *Ἀπαύγασμα γάρ ἐστι φωτὸς ἀϊδίου, καὶ εἴσοπτρον ἀκηλίδωτον τῆς τοῦ Θεοῦ ἐνεργείας, καὶ εἰκὼν τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ·* αὖθις δὲ ὁ Ἀπόστολος· *Ἀπεκδυσάμενοι τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον, καὶ ἐνδυσάμενοι τὸν νέον, τὸν ἀνακαινούμενον εἰς ἐπίγνωσιν, κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος,* λέγων, δῆλός ἐστιν, οὐ τὴν σάρκα εἰρῆσθαι διδάσκων τὴν εἰκόνα εἶναι τοῦ Θεοῦ. B Μεταβὰς δὲ αὖθις Μάρκελλος ἐπὶ τοὺς ἐπισκόπους, ὧδε γράφει· « Ἰδοὺ γὰρ τὸ κατὰ Ἀστέριον « ἡμᾶς (18) οὐ τοσοῦτον λυπεῖ, εἰ τοιαῦτα προήχθη « γράφειν, ἀλλ' ὅτι καί τινες τῶν προεστάναι δοκούν« των τῆς Ἐκκλησίας, τῆς μὲν ἀποστολικῆς ἐπιλαθό« μενοι παραδόσεως, τὰ δὲ ἔξωθεν τῶν θείων προτι« μήσαντες, τοιαῦτά τινα γράψαι τε καὶ διδάξαι ἐτόλ« μησαν, ἃ οὐδὲν ἔλαττον τῆς τῶν προειρημένων « ἔχεται πλάνης. » Καὶ μεθ' ἕτερα ἐπιλέγει· « Ἐν« τυχὼν γὰρ Ναρκίσσου τοῦ Νερωνιάδος προεστῶτος « ἐπιστολῇ, ἣν γέγραφε πρὸς Χρηστόν (19) τινα, καὶ « Εὐφρόνιον, καὶ Εὐσέβιον, ὡς Ὁσίου τοῦ ἐπισκόπου « ἐρωτήσαντος αὐτὸν, εἰ, ὥσπερ Εὐσέβιος ὁ τῆς Πα« λαιστίνης δύο οὐσίας εἶναί φησιν, οὕτω καὶ αὐτὸς « λέγοι. Ἔγνων αὐτὸν (20) ἀπὸ τῶν γραφέντων, τρεῖς C « εἶναι πιστεύειν οὐσίας ἀποκρινόμενον. » Ταῦτ' εἰπὼν, ἀπὸ τοῦ Ναρκίσσου ἐπὶ τὸν Εὐσέβιον μεταβαίνει, κατηγορῶν, ὅτι τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ, Θεὸν εἶναι ὁμολογεῖ. Γράφει δὲ καὶ περὶ αὐτοῦ ταῦτα· « Διε« λεῖν γὰρ τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ τολμήσας, καὶ ἕτερον « Θεὸν τὸν Λόγον ὀνομάσαι, οὐσίᾳ τε καὶ δυνάμει « διεστῶτα τοῦ Πατρὸς, εἰς ὅσην βλασφημίαν ἐκ« πέπτωκεν, ἔνεστι σαφῶς ἀπ' αὐτῶν τῶν ὑπ' αὐτοῦ « γραφέντων ῥητῶν ῥᾳδίως μανθάνειν. » Γέγραφε δὲ αὐταῖς λέξεσιν οὕτως· « Οὐ δή που δὲ ἡ εἰκὼν καὶ « τὸ οὗ ἐστιν ἡ εἰκὼν, ἓν καὶ ταὐτὸν ἐπινοεῖται· « ἀλλὰ δύο μὲν οὐσίαι, καὶ δύο πράγματα, καὶ δύο « δυνάμεις, ὧν καὶ τοσαῦται προσηγορίαι. » Καὶ ταῦτα ὡς καλῶς διαβάλλων προστίθησι λέγων· « Πῶς οὖν οὐ τὴν αὐτὴν οὗτοι τοῖς ἔξωθεν κακίστην D « ὁδὸν τραπέντας, τὰ αὐτὰ διδάξαι τε καὶ γράψαι

A « guunt quam impiam tueatur is de deitate opinio« nem. Nam qui potest illud fieri, ut qui Dominus « et Deus natus est, quod erat ab illo in præceden« tibus positum, Dei imago diceretur? Aliud est « quippe Deus : et imago Dei aliud. Ergo qui imago « est, non est is utique Dominus aut Deus : sed « Domini imago, atque Dei. Quod si Dominus re« vera sit et Deus, non potest esse imago Dei atque « Domini. » Hæc inconsideratissime sic ab illo statuuntur : minime autem intellexit, posse Filium ✠ dici, vivam imaginem Patris sui, cum sit suo Patri quam simillimus. Hoc et Scriptura testatur inquiens : *Vixit autem Adam ducentos annos et triginta, et genuit secundum imaginem et similitudinem suam filium, eumque nominavit Seth* [47]. De Filii B autem divinitate Apostolus docet, dicens : *Qui cum in forma Dei exsisteret, non utique rapinam arbitratus est, esse se æqualem Deo : sed semetipsum exinanivit* [48]; et iterum : *Cum esset gloriæ resplendescentia et emanatio, et character hypostasis* [49]. Et alibi dicitur : *Lucis etenim æternæ est emanatio, et speculum immaculatum Dei operationis, et imago ipsius bonitatis* [50]; et Apostolus adhuc : *Devestiti veterem hominem, et novum induti qui renovatur in cognitionem, secundum imaginem Conditoris* [51]. Quæ cum dicat, satis patet non voluisse illum intelligere carnem esse imaginem Dei. Transiens hinc Marcellus ad episcopos ita scribit [R. LXXXVII] : « Ecce « vero, non tam Asterii causa nos mœrore afficit, C « si talia litteris mandavit, quam quod nonnulli « qui præesse videntur Ecclesiæ, apostolicæ traditio« nis obliti, et sæcularia divinis præferentes, ejus« cemodi quædam scribere et docere palam fuerint « ausi, quæ non minus quam præcedentia errorem « implicant. » Deinde subjungit post nonnulla interjecta : « Incidi aliquando in epistolam a Narcisso « scriptam Neroniadis episcopo, quam ad Chrestum « quemdam direxit et Euphronium, et Eusebium, « quasi proposita ipsi ab Hosio episcopo quæstione, « utrum ipse, veluti Eusebius Palæstinus, duas « substantias fateretur. Hanc ubi legeram, animad« verti et ipsum scripto illo suo tres substantias « omnino confiteri. » Hæc ubi dixit, a Narcisso ad Eusebium transcendit, eumque accusat eo nomi- D ne, quod Verbum Dei profiteatur Deum. Scribit autem ad hunc modum : [R. LXXII] « Verbum Dei

✠ Ed. Paris., pag. 25.

[47] Gen. v, 3. [48] Philip. II, 6, 7. [49] Hebr. I, 3. [50] Sap. VII, 26. [51] Col. III, 9, 10.

(18) *Οὐ τοσοῦτον ἡμᾶς λυπεῖ.* Scilicet, quia erat laicus, pene paganus hic Asterius. Nam hic manifeste docetur, non fuisse illum episcopum. Porro ex his quæ sequuntur, manifestarius hæreticus deprehenditur Marcellus, si vere retulerit illius dicta scriptaque Eusebius. M. — Dein vulgo γράφειν et τῆς ἀποστ. et om. γάρ post ἐντυχών.

(19) *Πρὸς Χρηστόν τινα.* Erat Euphronius episcopus Antiochenus, successor Flaccilli : ejus, ad quem tres hosce posteriores suos libros contra Marcellum, misit Eusebius dedicatos; Chrestus vero episcopus Nyssenus in locum Theognidis pulsi a Constantino, et olim depositi a concilio : sed cum videatur hic Arianus, et de eo tanquam per contemptum loquatur Marcellus, opinor, alium ab isto vult. M.

(20) *Ἔγνων αὐτόν.* Loquitur Marcellus de Eusebio, et verum est, fatetur tres οὐσίας, sed Filium, et Spiritum sanctum creatas substantias. Filium Patre minorem, Spiritum sanctum Filio, hunc in tempore, illum ante tempora, sed creatum; statim accusat eum Marcellus de hoc ipso blasphemo, οὐσίᾳ καὶ δυνάμει διεστῶτα τοῦ Πατρός. Nec amolitur Eusebius hanc accusationem. M. — Dein vulgo ἀπὸ τῶν ὑπ' αὐτοῦ et ὧν καὶ τοσ. et τραπόντας.

« dividere ausus, et Verbum illud, alium Deum « nominare, substantia et potestate a Patre distin- « ctum, in quam incidit blasphemiam animadver- « tere licet cuivis cui scripta ejus sunt in mani- « bus. » Scripsit autem idem hisce totidem verbis : « Nunquam nusquam imago rei, et cujus est imago « idem sunt : sed substantiæ duæ, res duæ, « potestates duæ sunt, quæ totidem nominibus « discriminantur. » Et non secus quam si rectissime hæc fuisset cavillatus, adnectit [R. LXXV] : ✠ « Quo- « circa, qui fiat, ut non isti per omnia pessimam « viam illam cum alienis a fide inierint, cum « eadem prorsus et docere, et scribere in animum « induxerint Eusebio, Valentino et Hermæ, sub- « scribente Narcisso Platoni, et Marcioni. » Longam deinceps et ineptam contexit sermocinationem, ex auditu se professus percepisse, quod Eusebius aliquando Laodiceæ exsistens concionabatur ; ubi de incognitis ex auditu disserit, et subjungit statim : *Par fuit, ut cum lacrymis et ejulatu ad Dominum clamaret : Peccavimus : impie atque improbe nos ipsos gessimus : et malum in tuis oculis operati sumus; at resipiscimus, et tuam consequi desideramus misericordiam* [52]. Hæc scilicet ei conveniebant ; hæc dicenda illi fuerant, propter Dei immensam et bonitatem et misericordiam. Sed profecto consequens fuerat, ut Deus, neglecta bonitate, justitiæ habens rationem, in oppositum responderet : Si me hostis conviciis impetivisset, tulissem equidem ; et si osor mei in me verbis intumuisset, ab ipso occultassem me. Tu autem, homo, mihi conjunctissimus, dux meus, et familiaris meus, certe una conversatus cibum meum mihi dulcem reddidisti : in domo Dei simul concordes ambulavimus. Nam certe, versari Deum nobiscum sacerdotibus suis, persuasissimum habemus ex ipsius verbo, *Ecce ero vobiscum omnibus diebus vitæ vestræ, usque ad consummationem sæculi* [53]. Nec inconsequenter ad illa quæ jam dicta sunt attexere licebit : *Veniat super illos mors, et vivi descendant in infernum : quia est iniquitas in cordibus eorum* [54]. Et profecto Scriptura docet illos ab inferno deglutiri, qui in impietatis ignorantia moriuntur. Erant autem mortui etiam cum vivere viderentur. Eusebium denuo accusat in sequentibus, quod cum Ancyram aliquando per-

A « προὔθεντο, τῷ (21) τοῦ μὲν Εὐσεβίου Οὐαλεντίνῳ τε « καὶ Ἑρμῇ ὁμοίως εἰρηκότος, τοῦ δὲ Ναρκίσσου « Μαρκίωνί τε καὶ Πλάτωνι. » Εἶθ' ἑξῆς μακρὰν καὶ ἀδόλεσχον ἀπεραντολογίαν συνηγορεῖ, φάσκων ἐξ ἀκοῆς μεμαθηκέναι τὸν Εὐσέβιον ὡμιληκέναι τινὰ ἐν Λαοδικείᾳ (22) ποτὲ γενόμενον, καὶ περὶ ὧν οὐκ ἠπίστατο, ὡς ἐξ ἀκοῆς μαθὼν γράφει, καὶ ἐπισυνάπτει λέγων· *Δέον, τἀναντία, μετὰ δακρύων τε καὶ πένθους πρὸς Κύριον βοᾶν· Ἡμάρτομεν, ἠσεβήσαμεν, ἠνομήσαμεν, καὶ τὸ πονηρὸν ἐνώπιόν σου ἐποιήσαμεν, καὶ νῦν μεταγνόντες τῆς παρὰ σοῦ τυχεῖν ἀξιοῦμεν φιλανθρωπίας.* Ταῦθ' ἥρμοττεν αὐτῷ· ταῦτα συνέφερε λέγειν διὰ τὴν ἄμετρον τοῦ Θεοῦ χρηστότητα καὶ φιλανθρωπίαν. Καίτοι ἀκόλουθον ἦν τὸν μετὰ φιλανθρωπίας (23) καὶ δικαιοσύνης B ἐπιμελούμενον Θεὸν ἀντειπεῖν λέγοντα· Εἰ ὁ ἐχθρὸς ὠνείδισέ με, ὑπήνεγκα ἄν· καὶ εἰ ὁ μισῶν με ἐπ' ἐμὲ ἐμεγαλοῤῥημόνησε, ἐκρύβην ἂν ἀπὸ αὐτοῦ. Σὺ δὲ, ἄνθρωπε ἰσόψυχε, ἡγεμών μου καὶ γνωστά μου, ὃς ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἐγλύκανάς μοι ἐδέσματα· ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ Θεοῦ ἐπορεύθημεν ἐν ὁμονοίᾳ. Ὅτι γὰρ σύνεστιν ἡμῖν τοῖς αὐτοῦ λειτουργοῖς, ἴσμεν ἀπὸ τῆς αὐτοῦ ῥήσεως· *Ἰδοὺ γὰρ ἔσομαι μεθ' ὑμῶν*, ἔφη, *πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς ὑμῶν, ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος*. Εἶτα ἀκολούθως πάντως που καὶ τὰ ἑπόμενα τοῖς προάγουσιν ἐπήγαγον ἂν ῥητά· *Ἐλθέτω θάνατος ἐπ' αὐτοὺς, καὶ καταβήτωσαν εἰς ᾅδου ζῶντες, ὅτι πονηρία ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν*· τοὺς γὰρ ἐν ἀγνοίᾳ τῆς ἀσεβείας ὄντας νεκροὺς, ὑπὸ C τοῦ ᾅδου καταπίνεσθαί φησιν ἡ Γραφή· νεκροὶ γὰρ, καὶ ζῆν (24) δοκοῦντες, ἐντυγχάνοντες. Καὶ πάλιν ἑξῆς τούτοις αἰτιᾶται τὸν Εὐσέβιον, ὡς ἐν τῷ διιέναι τὴν Ἀγκύραν, τότε ὡμιληκότα ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας, ἅπερ φησὶν ἐξ ἀκοῆς μεμαθηκέναι, ἐφ' οἷς ἀγανακτῶν τοιαῦτα γράφει· « Ἀλλ' ὁ μὲν Ἀπόστολος τοιαῦτα « περὶ τῆς Γαλατῶν πίστεως γράφει· Εὐσέβιος δὲ « μεταφέρων τὴν ἀποστολικὴν ἔννοιαν, δι' ἣν τοῦθ' ὁ « Ἀπόστολος τῆς προειρημένης αἰτίας ἕνεκα, « Τέκνα « μου, » εἰπὼν, « οὓς πάλιν ὠδίνω ἄχρις οὗ μορφωθῇ « Χριστὸς ἐν ὑμῖν, » καθήψατο Γαλατῶν ὡς μὴ ὀρ- « θὴν ἐχόντων περὶ Θεοῦ δόξαν. » Ὤδινε γὰρ ἀληθῶς δριμεῖάν τινα καὶ πικρὰν ὠδῖνα, ὅτι ἠπίστατο Γαλάτας περὶ θεοσεβείας μὴ ὥσπερ ἐκεῖνος δοξάζοντας, μηδὲ δύο μὲν οὐσίας τε καὶ πράγματα, καὶ δυνάμεις καὶ D θεοὺς λέγοντας. Τήρει δὲ ταῦτα ὅπως διαλοιδορεῖται·

✠ Ed. Paris., pag. 26.
[52] III Reg. VIII, 47. [53] Matth. XXVIII, 20. [54] Psal. LIV, 16.

(21) *Τῷ τοῦ μὲν Εὐσεβίου.* Hermes, opinor, est quem vocant Trismegistum, pseudonymum et pseudepigraphum. Sed lege, τοῦ μὲν Εὐσεβ. τῷ Οὐαλεντίνῳ, etc. M.—At scripsi Οὐαλ. τε καί, et delevi τινα post μακράν, addidi tamen τινα post ὡμιληκέναι.

(22) *Ἐν Λαοδικείᾳ.* Quid tum vero? Quid ad propositum istud? aut quænam est hæc accusatio? concionatus est Eusebius Laodiceæ? deest aliquid profecto, de hypothesi, τῆς ὁμιλίας. Itaque hiulca est sententia. M. —Mox vulgo om. μαθών et τε post δακρύων.

(23) *Μετὰ φιλανθρωπίας.* Quæ hic sequuntur potius legendum suggerunt : Καίτοι ἀκόλουθον ἦν, οὐ μετὰ φιλανθρωπίας, ἀλλὰ καὶ τῆς δικαιοσύνης ἐπιμελ., etc., respondere. Ita enim illa Davidica suadent e Psalmis. M.—Supra vulgo φιλ. καὶ χρηστ., porro dedi τὸν μετὰ φ. loco τὸ μετὰ φ., dein vulgo ἐπιμελήμενον et ὡς ἐπί et που κατὰ ἐπ.

(24) *Ζῆν δοκοῦντες, ἐντυγχάνοντες.* Forte, ἐτύγχανον ὄντες, καὶ πάλιν. In sequentibus, idem est defectus, vel eadem negligentia, quæ et in superioribus. Deest enim summa concionis Eusebianæ, quæ videtur, ut colligere est e sequentibus, Galatarum reprehensionem continere nec alludit, cum ἀρχόμενος τῆς γραφῆς disertis verbis accuset Galatas, hæreseon multitudine abreptos. M. — R. τυγχάνουσι. Infra vulgo μεταστρέφων et om. μέν post δύο. Porro Θεὸν λέγοντα loco θεολογοῦντα et ὃν ἐνταῦθα.

πικρῶς, τῷ μηδὲν εἰρηκότι πλεῖον, ὡς αὐτὸς γράφει, ἢ τὸ ἀποστολικὸν ῥητόν. Καὶ νῦν μὲν δύο θεοὺς λέγειν τὸν Εὐσέβιον ὁμολογεῖ, ὡς ἂν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ θεολογοῦντα σὺν τῷ Πατρί· προϊὼν δ' ἐν τοῖς ἑξῆς, ὥσπερ ἐπιλελησμένος ὧν ἐνταῦθα κατηγόρηκε, τὸν αὐτὸν πειρᾶται διαβάλλειν ὡς ψιλὸν ἄνθρωπον τὸν Χριστὸν εἶναι λέγοντα. Ἑξῆς δὲ τοῖς προκειμένοις ἐπισυνάπτει πολλήν τινα καὶ μακρὰν φλυαρίαν, τά τε ὄντα τά τε μὴ ὄντα ἑαυτῷ συνείρων(25)· μονονουχὶ κατὰ τοὺς φήσαντας. *Τὰ χείλη ἡμῶν παρ' ἡμῖν ἐστι, τίς ἡμῶν κύριός ἐστι;* Δι' ὧν δείκνυται, καθὼς ἀρχόμενος ἔφην τοῦ συγγράμματος, ἐξ ὑπερβαλλούσης ἔχθρας τε καὶ μισαδελφίας ἐπιπηδήσας τῇ γραφῇ. Μεταβὰς δ' ἐκ τούτων, Ἀστέριον αὖθις τραγῳδεῖ, μακρὰν ἀποτείνων καὶ περὶ αὐτοῦ διήγησιν, ὅπως τε ἀποδημεῖ (26), καὶ ποῖ, καὶ πότε, καὶ πρὸς τίνας. Καὶ τούτου δὲ ἀφέμενος, αὖθις ἐπὶ τὸν τοῦ Θεοῦ ἄνδρα Παυλῖνον τρέπεται, ταῦτα γράφων αὐτοῖς ῥήμασι· « Τούτοις δὲ τοῖς ῥητοῖς καὶ ὁ τούτου πατὴρ πειθόμενος, Παυλῖνος, ταῦτα λέγειν τε καὶ γράφειν οὐκ ὀκνεῖ, ποτὲ μὲν δεύτερον Θεὸν λέγων τὸν Χριστὸν, καὶ τοῦτον ἀνθρωπικώτερον γεγεννῆσθαι Θεόν· ποτὲ δὲ καὶ κτίσμα αὐτὸν εἶναι διοριζόμενος. Ὅτι δὲ τοῦθ' οὕτως ἔχει, καὶ πρὸς ἡμᾶς ποτε, τὴν Ἀγκύραν διϊὼν, κτίσμα εἶναι τὸν Χριστὸν ἔφασκε. » Καὶ πάλιν μυθολογῶν διελέχθαι τῷ Παυλίνῳ φησίν. Ἔπειτα διαβάλλει τὸν μακάριον, ὡς θεοὺς πολλοὺς εἰρηκότα, καὶ καταλιπὼν τὸν Παυλῖνον, πάλιν τῷ Εὐσεβίῳ σχολάζει φάσκων· « Οὕτω δὲ καὶ Εὐσέβιος ὁ τῆς Καισαρείας γέγραφε καὶ αὐτὸς, τὴν αὐτὴν ἔχων Παυλίνῳ τε καὶ τοῖς ἔξωθεν περὶ Θεοῦ δόξαν. Γέγραφε γὰρ, οὐχ ὡς ὄντος μόνου Θεοῦ, ἀλλ' ἑνὸς ὄντος τοῦ μόνου ἀληθινοῦ Θεοῦ. Ὅθεν τοίνυν μαθὼν καὶ ὁ Ἀστερίου πατὴρ Παυλῖνος νεωτέρους θεοὺς εἶναι ᾤετο. » Καὶ ἐν τούτοις δὲ ὡς θεῶν δόξας εἰσάγοντας αἰτιᾶται, ἀρνούμενος αὐτὸς τὴν θεότητα τοῦ Υἱοῦ· καὶ παραθέμενος τὴν Εὐσεβίου λέξιν, συνίησιν, ὡς οὐκ ἦν αὐτοῦ ἡ τὸν Πατέρα μόνον ἀληθινὸν Θεὸν διδάσκουσα φωνὴ, τοῦ δὲ Σωτῆρος ἡμῶν εἰρηκότος, *Ἵνα γινώσκωσί σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεόν*· καὶ μεθ' ἕτερα προστίθησι λέγων· « Ἐπεὶ πόθεν ἡμῖν ἐκ τῶν θείων δυνήσονται δεῖξαι ῥητῶν, ὅτι εἷς μὲν ἀγέννητος, εἷς δὲ γεννητὸς, ὡς αὐτοὶ γεγεννῆσθαι αὐτὸν πεπιστεύκασιν; οὔτε προφητῶν, οὔτε εὐαγγελιστῶν, ἢ ἀποστόλων (27) τοῦτ' εἰρηκότων. » Εἶθ' ὥσπερ ἐν ἄθλοις ἀπογραψάμενος, ὁμοῦ πρὸς ἅπαντας διαπληκτίσασθαι, μεταβαίνει ἐπὶ τὸν Νάρκισσον, καί φησιν· « Ὥστε κἂν ἐκεῖνό τις λέγοι, κατασκευάζων πρῶτον εἶναι Θεὸν, καὶ δεύτερον, ὡς Νάρκισσος αὐταῖς λέξεσι γέ-

transiret, in ecclesia concionaretur : quod se fando audivisse affirmat, atque ex indignatione scribit [R. LXXIII] : « Apostolus hujusmodi testimonium « Galatarum fidei perhibet : Eusebius autem, per« verso sensu apostolico, quo scripsit : Filioli, quos « iterum parturio, donec efformetur in vobis Chri« stus, Galatis obtrectatus est, ut minus recte de « Deo sentientibus. » Certe inquiens parturivit acerbum quemdam et molestissimum partum tum cum resciverat Galatas, non ita, ut ipse, de fide statuisse : ✠ non duas substantias confitentes, non res duas et potentias, non duos deos agnoscentes. Nota mihi autem quanto cum felle et acerbitate convicietur ei, qui nihil prorsus in scripta retulit, præter nuda ipsissimaque Apostoli verba, idque etiam ipso favente accusatore. Et adhuc qui fatetur hoc in loco Eusebium duos deos profiteri, utpute qui cum Patre suo, una et Filium quoque Deum agnoscat esse, pergens porro in sequentibus, veluti sui oblitus, et accusationis, conatur eumdem et calumniari, quod nudum tantum hominem affirmet esse Christum. Antedictis annectit in sequentibus multiplicem et longam quamdam vaniloquentiam, entia et non entia aggregando, tantum non ad eorum morem qui aiunt : *Labia nostra penes nos ipsos sunt : ecquis nostri dominatur* ** ? Hinc apparet, quod memini scripsisse me ab initio operis, ab hostili inimicitia et fraterno odio ad scribendum prosiluisse Marcellum. Hinc digressus in Asterium denuo tragice ampullatur, bene longam de illo instituens narrationem. Narrat quomodo passim peregrinetur, ubi, quando, et ad quos itet. Dimisso de manibus iterum illo, in Paulinum denuo convertitur, hominem Dei, verbis totidem scribens [R. XXXIII] : « Dictis « hisce ductus et hujus pater, Paulinus, non veretur « dictis et scriptis profiteri interdum Christum Deum « esse ordine secundum; eumdemque humano « more Deum genitum : interdum vero determinat « illum esse creaturam. Idque ita ut esse constet, « sciendum est illum Ancyræ nobiscum versantem « aliquando, Christum prædicasse creaturam : » seque cum eo iniisse disputationem mentitur. Accusat insuper hunc beatum virum, quasi deos multos statuisset. Relicto demum Paulino, iterum vacat Eusebio exagitando, inquiens [R. LXXIV] : « Hoc idem « scripsit et Eusebius Cæsariensis, eamdem fovens « cum Paulino et a fide alienis de Deo opinionem. « Scripsit enim, non quasi esset solus Deus, sed « unus esset verus solus Deus. Unde edoctus et « Asterii pater Paulinus, juniores quosdam deos

✠ Ed. Paris., pag. 27. ** Psal. xi, 5.

(25) *Ἑαυτῷ συνείρων*. Forte εἰς αὐτὸ συνείρων. M. — Mox vulgo ἔσται.

(26) *Ὅπως τε ἀποδημεῖ*. Hoc est quod dixi, cursitasse Asterium : ῥεμβόν et περιφοιτητήν, quod de illo Athanasius observavit Περιήρχετο τὰς ἐν Συρίᾳ, καὶ τὰς ἄλλας ἐκκλησίας, etc. Iterum, Θεοῦ ἀνήρ Paulinus est, minus malus quam cæteri. M. — Infra vulgo γεγ. Θεὸν π. δὲ καὶ κτ. et ὡς Θεός et Παυλ. τε ἔχων et ὄντος μόνου τοῦ et καὶ Ἀστ.

(27) Vulgo ἢ ἀποστ. et ἀπληκτίσασθαι et ὥστε μὲν ἐ. τ. λέγοι (ὥστ' οὐκ ἂν R.); porro vulgo εἰκ. τὴν ἡμετέρ. et uncis inclusa om.; mox vulgo τοῦ Εὐσ. πάλιν et ἀπηχοῆσαι βούλ. et ἐξήχεεν· dein vulgo εἶτα μὲν τ. ἕνα Θ. et κἀκεῖνος et ὁ τὴν ἐλπ., denique vulgo ὁμολογοῦντι, μεμψάμενός γε et νῦν αὐτὴν.

« arbitratus est esse. » Quos, veluti de diis opiniones introducentes accusat, cum Filii deitatem neget ipse. Qui si verba Eusebiana proponere voluisset, intellexisset procul dubio non illa esse, quæ Patrem solum verum Deum docuissent, cum a Servatore prolatum sit illud, *ut te cognoscant solum verum Deum* [56]. Post nonnulla subnectit inquiens [R. XXVII] : « Namque unde ille nobis demonstrare poterit e « Scripturis sacris, unum esse ingenitum, unum « item genitum ✠ (eo modo nimirum quo esse eum « genitum ipsi autumant), cum prophetarum nullus « aut evangelistarum, nullus apostolorum id affir« met?» Deinceps, non secus quam qui in certaminibus describitur, ad manum cum omnibus conserendam, confert se ad Narcissum et ait [R. LXX]: « Quis autem illud affirmat, nedum contendit, ut « Narcissus disertis verbis asserit, primum esse « Deum, et secundum. Non certe confirmat hoc « quod dicitur, illud, *Faciamus hominem ad ima« ginem nostram et similitudinem* [56*] (ipse enim Dominus testatur, et partim audivimus a sanctis Scripturis, quia ipse ipsiusque Pater duo sunt. Si ergo Narcissus idcirco velit Filium a Patre potentia dividere, noverit quia ille qui scripsit propheta quasi Deus dixerit : *Faciamus hominem ad imagi« nem nostram et similitudinem*), ipse ait : « *Et « fecit hominem Deus.* » Relicto Narcisso, in Asterium scribit [R. LXIII] : « Unum atque idem « esse pronuntiat Asterius, Patrem solummodo atque « Filium in eo quod per omnia consentiant et « conspirent ; ait enim : Propter exactissimam « illam consonantiam in omnibus dictis atque « factis, dicitur : *Ego et Pater unum sumus* [57]. » Invehitur deinde in Eusebium ita [R. LXXXIX] : « Servatorem hominem fuisse docet : idque liquet « in eo quod vaferrime sententiam apostolicam « traducit Eusebius ad suam voluntatem constabi« liendam. Veluti enim qui jam dudum parturierat, « ut in lucem blasphemiam horrendam productu« rus, ita de suo proprio thesauro effudit malitiam, « juxta dictum Servatoris. Namque ostensurus homi« nem solum Servatorem exstitisse, non aliter « quam qui mysterium absconditum Apostoli mani« festaturus erat, ita inquit : Quapropter apertis« sime divinus Apostolus absconditam et mysticam « nobis theologiam revelaturus, clamat et vocife« ratur: *Unus est Deus* [58]. Et postquam Deum unum « esse confirmaverat, *Mediatorem* quoque *unum « Dei atque hominum* constituit [59], hominem Jesum « Christum. Quod si ergo hominem ideo illum « appellet, quod respiceret eam, quæ est secundum « carnem, œconomiam, non potest fieri quin simul « profiteatur ille, spem se nullam in eo collocare.

A « γραφεν. Οὐδὲν γὰρ συγχωρεῖ ὁ λέγων· *Ποιήσωμεν « ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίω« σιν* (ὅτι μὲν αὐτὸς καὶ ὁ Πατὴρ αὐτοῦ δύο εἰσὶν, αὐτοῦ « τοῦ Κυρίου μαρτυροῦντος καὶ τῶν ἁγίων Γρα« φῶν ἐκ μέρους ἠκούσαμεν. Εἰ τοίνυν Νάρκισσος « διὰ τοῦτο διαιρεῖν δυνάμει τὸν Λόγον τοῦ Πατρὸς « ἐθέλοι, γνώτω ὅτι ὁ γράψας προφήτης ὡς τοῦ Θεοῦ « εἰρηκότος· *Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα « ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν*), αὐτὸς γέγραφε· « *Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον.* » Καὶ μεταβὰς ἀπὸ Ναρκίσσου ἐπὶ τὸν Ἀστέριον, ταῦτα γράφει· « Ἓν γὰρ εἶναι καὶ ταὐτὸν Ἀστέριος κατὰ τοῦτο « ἀπεφήνατο μόνον τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν, καθ' « ὃ ἐν πᾶσι συμφωνοῦσιν. Οὕτω γὰρ ἔφη· Καὶ διὰ « τὴν ἐν πᾶσι λόγοις τε καὶ ἔργοις ἀκριβῆ συμφω-
B « νίαν, *Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἕν ἐσμεν.* » Καὶ Εὐσεβίου πάλιν καθάπτεται λέγων· « Ἄνθρωπον γὰρ τὸν « Σωτῆρα εἶναι βούλεται. Δῆλον δὲ ἀφ' ὧν πανούρ« γως τὰ τοῦ Ἀποστόλου ῥητὰ Εὐσέβιος πρὸς τὸ « ἑαυτοῦ μετήνεγκε βούλημα. Ὡς γὰρ ἐκ παλαιᾶς « τινος ὠδῖνος, μεγίστην ἀποκυῆσαι βουλόμενος βλασ« φημίαν, ἐξέχεεν ἀπὸ τοῦ ἰδίου θησαυροῦ, κατὰ « τὴν τοῦ Σωτῆρος ῥῆσιν, τὸ πονηρόν. Ἄνθρωπον « γὰρ μόνον τὸν Σωτῆρα δεῖξαι βουλόμενος, ὡς μέ« γιστον ἡμῖν ἀπόρρητον τοῦ Ἀποστόλου ἀνακαλύ« πτων μυστήριον, οὕτως ἔφη· Διὸ σαφέστατα καὶ ὁ « θεῖος Ἀπόστολος, τὴν ἀπόῤῥητον ἡμῖν καὶ μυστι« κὴν παραδιδοὺς θεολογίαν, βοᾷ καὶ κέκραγεν· *Εἷς « ὁ Θεός.* Εἶτα μετὰ τὸν ἕνα Θεόν φησιν· *Εἷς μεσίτης
C « Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἄνθρωπος Ἰησοῦς Χριστός.* « Εἰ τοίνυν ἄνθρωπον αὐτὸν εἶναί φησι, τῇ κατὰ « σάρκα αὐτοῦ μόνῃ προσέχων οἰκονομίᾳ, πάντως « κἀκεῖνο συνομολογεῖ τὸ μηδὲ ἔχειν ἐλπίδα ἐπ' αὐ« τόν. *Ἐπικατάρατος* γὰρ *ἄνθρωπος*, ὁ προφήτης « Ἱερεμίας ἔφη, *ὃς τὴν ἐλπίδα ἔχει ἐπ' ἄνθρωπον.* » Ὁρᾷς ὅπως ἡ κακία τυφλώττει. Ταῦτα γοῦν αὐτὸς μαρτυρήσας Θεὸν ὁμολογοῦντι τὸν Υἱὸν, μεμφόμενός τε ἐπὶ τούτῳ, ὡς Θεὸν οὐσίᾳ καὶ δυνάμει ὑφεστῶτα τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον εἰσάγοντι, νῦν τὸν αὐτὸν συκοφαντεῖ, ὡς ψιλὸν ἄνθρωπον λέγοντα εἶναι τὸν Χριστὸν, προφανῶς καταψευδόμενος, ἔν τε οἷς εἴρηκε, καὶ ἐν οἷς ἑξῆς ἐπάγει αὖθις περὶ αὐτοῦ λέγων· « Ἀλλ' ὁ προειρημένος, βραχέα τῶν ἁγίων προφη« τῶν φροντίσας, ὡς ἀπόρρητόν τινα καὶ λανθάνου-
D « σαν τοῦ Ἀποστόλου θεολογίαν ἐξηγούμενος· *Εἷς « Θεὸς*, ἔφη, *εἷς καὶ μεσίτης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, « ἄνθρωπος Ἰησοῦς Χριστός.* » Καὶ ὁ ταῦτα γράψας, καὶ σφόδρα ἐπὶ τῷ μεμνῆσθαι τῶν Γραφῶν μεγαλαυχῶν, οὐκ ἐνενόησεν, ὅτι ὁ τοῦτο γράψας ἁγιώτατος Ἀπόστολος καὶ ἐκεῖνο (28) γέγραφεν· *Ὃς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ, ἀλλ' ἐκένωσεν ἑαυτὸν, μορφὴν δούλου λαβὼν, ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπου γενόμε-*

✠ Ed. Paris., pag., 28.
[56] Joan. XVII, 3. [56*] Gen. I, 26. [57] Joan. X, 30.

[58] I Tim. II, 5. [59] ibid.

(28) Vulgo ἐκεῖνος, ed. p. in corr. ἐκεῖνο; mox vulgo εὑρηθεὶς; dein Mp. γρ. τούτου (loco τούτων, et infra αὐτοῦ (loco αὐτῶν); porro vulgo βούλημα loco βουλόμενος et ἂν εἶεν et ὅτι δὴ οὐδ. τ. ἀλ. ἔμελλε et εἱρμὸν et τῶν ῥημάτων loco ῥηματίων et εἷς δὲ καὶ μ. et δι' αὐτοῦ et τὰς ἐν αὐτῇ et πεποιημένας ἃ δὲ κατὰ π. τρόπον δ.

νος καὶ σχήματι εὑρεθεὶς ὡς ἄνθρωπος. Ὁρᾷς A ὅπως, ὥσπερ προϊδὼν τῷ πνεύματι τὴν τουτων κακουργίαν ὁ ἱερὸς Ἀπόστολος, οὕτως ἐν ἑτέρῳ μέρει τὸ ὡς ἄνθρωπος, ἔγραψε, καὶ ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπου γενόμενος, ἵνα παύσῃ αὐτῶν τὴν τοσαύτην βλασφημίαν. Καὶ μεθ' ἕτερα τὸν αὐτὸν συκοφαντεῖ ὧδέ πως· « Πῶς οὖν τούτοις μὴ προσχὼν Εὐσέβιος, « μόνον ἄνθρωπον τὸν Σωτῆρα εἶναι βούλεται; » Οὐ φανερῶς μὲν τοῦτο λέγειν τολμῶν, τοῦτο δὲ βουλόμενος ὑπὸ τῶν ἰδίων ἐλέγχεται ῥήσεων. Καὶ ὁ ταῦτα εἰπὼν τὸν αὐτὸν κατεμέμφετο, ὡς Θεὸν ἀναγορεύοντα τὸν Υἱὸν, γράφων οὕτω· Διελεῖν γὰρ τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ τολμήσας, καὶ ἕτερον Θεὸν τὸν Λόγον ὀνομάσας, οὐσίᾳ τε καὶ δυνάμει διεστῶτα τοῦ Πατρὸς, εἰς ὅσην βλασφημίαν ἐκπέπτωκεν; B

« Namque *maledictus homo*, Jeremias propheta « ait [60], *qui in homine collocaverit spem suam.* » Vides ut obcæcat homines malitia. Nam qui testimonium tale perhibuerat Deum Filium confitenti: qui reprehenderat eum a quo Dei Verbum Deus esse dicebatur substantia subsistens et potentia; is, idem nunc, eumdem ideo accusat, quasi qui nudum esse hominem Christum dixerat: apertissime mentitus, tum in istis ita positis, tum in illis quæ deinceps annectit dicens [R. XC]: «Verum supra nominatus, « cum non magni faceret sanctissimos prophetas, tan« quam qui absconditam illam et ineffabilem Apostoli « theologiam interpretaretur, *Unus*, inquit, *Deus est*, « *unus Dei atque hominum mediator homo Jesus Chri*« *stus* [61]. » ✠ Hæc qui scripsit, et vehementer sibi ipsi placuit, quasi Scripturas omnes memoria tenens, nequaquam tamen cogitavit, eumdem qui hoc scripsit divinum Apostolum, et illud in scripta retulisse: *Qui cum in forma Dei exsisteret, non arbitratus est rapinam esse æqualem Deo, sed exinanivit semetipsum assumpta servi forma, in similitudinem hominis exsistens, et figura repertus tanquam homo* [62]. Vides ut sanctus hic Apostolus, veluti qui spiritu istorum improbitatem provideret, alibi, atque alia in parte ita scriptum reliquit, *tanquam homo*, et *in similitudinem hominis exsistens*, quo tantam horum blasphemiam compescere posset. Post alia eumdem calumniatur isto modo [R. XCI]: « Quomodo igitur factum, ut Eusebius cum ad ista non attenderet, Servatorem nostrum solum hominem « exstare contendat? » Non hoc quidem ausus est aperte profari: at hoc voluisse convictus tenetur suis ipsius verbis. Et nihilominus, qui sic eum accusat, reprehendit illum quoque, quod Filium esse Deum asseveret: dividere quidem Dei Verbum ausus, et Verbum Deum alterum nominans, substantia et potentia a Patre differentem, in quantam incidit blasphemiam?

Τοσαῦτα καὶ τούτων ἔτι μακρῷ πλείονα οὐ κατὰ C μόνων τῶν ἐπισκόπων, ἀλλὰ καὶ κατὰ τῆς ὑγιοῦς καὶ ἐκκλησιαστικῆς πίστεως ἐκθέμενος Μάρκελλος, δῆλος ἂν εἴη ὁποίας αὐτὸς ὑπῆρχε προαιρέσεως. Ὅτι δ' οὐδὲν τῆς ἀληθείας ἔμελε τῷ ἀνδρὶ, μάθοις ἂν αὐταῖς ἐντυχὼν ταῖς τῶν ἐπισκόπων ἐπιστολαῖς, ἐν αἷς εὑρήσεις αὐτὸν τὸ μὲν πᾶν σῶμα τῆς διανοίας τῶν λέξεων ἀκρωτηριάζοντα· καὶ τὸν μὲν πάντα εἱρμὸν ἀποκρύπτοντα, ῥηματίων δὲ ἀντιλαμβανόμενον, καὶ τούτων κακούργως ποιούμενον τὴν διαβολήν. Αὐτίκα γοῦν συκοφαντεῖ τὸν Εὐσέβιον ἐκ τοῦ προφανοῦς, ὡς ψιλὸν ἄνθρωπον τὸν Χριστὸν εἰρηκότα· ἐπειδὴ τῆς ἀποστολικῆς φωνῆς ἐν τῇ ἑαυτοῦ ἐπιστολῇ τὴν παράθεσιν πεποίηται, δι' ἧς αὐτὸς εἶπεν ὁ Ἀπόστολος· *Εἷς γὰρ ὁ Θεός· εἷς δὲ καὶ μεσίτης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἄνθρωπος Ἰησοῦς Χριστός.* Ταύτην μὲν οὖν D τὴν ἀποστολικὴν λέξιν, ὡσανεὶ Εὐσεβίου οὖσαν, διαβέβληκε· μὴ συνιεὶς ὁ σοφώτατος, ὅτι τὸν Ἀπόστολον διέβαλλε, τὰς δὲ αὐτοῦ φωνὰς, τὰς ἐν τῇ αὐτῇ φερομένας ἐπιστολῇ, τάς τε ἐν τοῖς λοιποῖς αὐτοῦ συγγράμμασι, τοῖς εἰς τὰς θείας Γραφὰς πεπονημένοις ἃ δὴ κατὰ πάντα τόπον διαδέδοται, σιωπῇ παραδέδωκε· κρύψας τῇ σιωπῇ ἃ μὴ (29) συκοφαντεῖν. Τὸ ὅμοιον δ' ἂν εὕροι τις αὐτὸν πεποιηκότα καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν, ὧν διαβέβληκε γραμμάτων· ἃ δὴ, λόγου συμμετρίᾳ φειδόμενοι, τοῖς ἐθέλουσι τὴν τούτων ἀκριβῆ ποιεῖσθαι διάγνωσιν παραχωρήσομεν, σπεύδοντες αὐτοὶ τὴν αὐτὴν Μαρκέλλου περὶ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ξενοφωνίαν ἤδη λοιπὸν ἀποκαλύψαι, ὡς ἂν φανερὸν γένοιτο τοῖς πᾶσιν, ὅπως αὐτὸς ἐφρόνει περὶ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ.

Tot et talia, et longe adhuc plura non in solos episcopos cum effutivit Marcellus, sed in ipsam quoque sanam et ecclesiasticam fidem, manifeste declarat quo animo præditus et voluntate fuerat. Nullam vero curam illi veritatis fuisse discere poteris, si in ipsas aliquando episcoporum epistolas incideris: invenies etenim illum, corpus universum, sensus et sententiæ earum delumbasse seriem, dictorum vim occultasse: verba arripuisse, et arrepta satis improbe calumniasse. Eusebium aperte calumniis impetit, quasi diceret Christum esse nudum hominem, ideo quod in epistola sua sententiam apostolicam usurparat, quam sic posuit Apostolus: *Unus etenim Deus est: unus mediator Dei atque hominum, homo Jesus Christus* [63]. Hoc effatum idcirco apostolicum, tanquam Eusebianum accusat: nec advertit vir prudens, Apostolum ab eo accusatum, propter has voces positas in epistola illa, et alibi in operibus ejusdem aliis, quæ in sacras Scripturas exaravit; quæ ubique et passim deprædicantur, ✠ silentio involvit; illa reticens quæ calumniari non poterat. Consimilia perpetrasse illum licet observare in cæteris quoque scriptis quæ accusat. Quæ, ne oratio excrescat in immensum, illis permittimus cognoscenda, quibus libitum est exactius ea investigare: eo contendentes ipsi, ut Marcelli novitatem de Dei Filio inusitatam in apertum proferamus, ita ut intelligant universi perspicue, quam sententiam fovebat is de Filio Dei.

✠ Ed. Paris., pag. 29-30.

[60] Jer. xvii, 5. [61] I Tim ii, 5. [62] Philipp. ii, 6, 7. [63] I Tim. ii, 5.

(29) *Μὴ ἦν*, aut ἐξῆν συκοφαντεῖν.

ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ

ΤΩΝ

ΚΑΤΑ ΜΑΡΚΕΛΛΟΥ ΤΟΥ ΤΗΣ ΑΓΚΥΡΑΣ ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ

ΒΙΒΛΟΣ Β'.

EUSEBII PAMPHILI

ADVERSUS MARCELLUM ANCYRÆ EPISCOPUM

LIBER SECUNDUS.

CONTRA MARCELLUM LIBRI SECUNDI CAPITA.

ΤΩΝ ΠΡΟΣ ΜΑΡΚΕΛΛΟΝ ΕΛΕΓΧΩΝ ΤΟΥ ΔΕΥΤΕΡΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΚΕΦΑΛΑΙΑ.

CAP. I.

Qualiter Marcellus opinatus est, et docuit Filium Dei, ante nativitatem de Virgine, neque esse aliquod, nec præexsistentiam possedisse.

Tempus jam tandem a nobis exigit, ut qui jam prius exposuerimus quos viros hic Galata calumniis aspersit, ipsius fidem, quæ sit, vel potius perfidiam, sub aspectu, et in luce collocemus et ✠ impietatem illam opinionis longo jam tempore intus apud illum occultam, detracta persona denudemus, nec non productis de ipsius scripto testimoniis ostendamus, qui vir fuerit et qualis, qui Chri-

ΚΕΦ. Α'.

Ὅπως Μάρκελλος μήτε εἶναι μήτε προϋπάρχειν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ πρὸ τῆς ἐκ Παρθένου γεννήσεως ἐδόξασεν.

Τὴν τοῦ Γαλάτου πίστιν, ἢ καὶ μᾶλλον (30) τὸν ἀπιστίαν τὴν εἰς τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, καιρὸς ἤδη καλεῖ, B μετὰ τὴν ἔκθεσιν τῶν ὑπ' αὐτοῦ διαβληθέντων, εἰς φῶς (31) ἀγαγεῖν· καὶ τὴν χρόνοις (32) μακροῖς ἐνδομυχήσασαν τῷ ἀνδρὶ κακοδοξίαν, βραχὺ περιελθόντας τοῦ τῆς ἐπιστολῆς προσχήματος ἀπογυμνῶσαι· δεῖξαί τε τοῖς πᾶσι διὰ τῆς τῶν αὐτοῦ φωνῶν μαρτυρίας οἷός τις ὤν, τῆς Χριστοῦ καθηγεῖτο Ἐκκλησίας

✠ Ed. Paris., pag. 31-32.

(30) *Τὴν* vulgo om.

(31) Vulgo τὸ φῶς.

(32) *Μακροῖς χρόνοις ἐνδομυχήσασαν*. Certe, delituit admodum diu hujus Galatæ κακοδοξία, ἀπιστία, et an unquam is jure, et plene convictus fuerit, et palam damnatus a catholica Ecclesia non liquet. Neque enim Julius, ab initio hominem absolutum, licet acriter accusatum ab Arianis, in communionem recepit : aut synodus Sardicensis absolutum pronuntiavit, sed et Romana deinceps sub Damaso Ecclesia : et Orthodoxi in Oriente quibus Damasus favebat, et iis communicabat, Marcellum a communione sua non separarunt. Narrat hoc de Paulino secundo Antiocheno Basilius. Qui vir, prout tunc erant tempora, in Occidentales, et in Damasum, quod satis constat, iniquior hic fortasse indulsit paulisper affectibus, sed nihil decerno. M.—Mox vulgo τῆς ἐπ. τοῦ πρ., porro vulgo καθ. Ἐκκλ. μήτε et μόνῃ δὲ ἐνεργ. et εἶναι σημ. et παντὶ τῷ.

ἄνθρωπος, μήτε εἶναι, μήτε προϋφεστάναι, μήτε ὅλως πώποτε Υἱὸν ὑπάρξαι τῷ Θεῷ, πρὸ τοῦ τεχθῆναι διὰ τῆς Παρθένου, δοξάζων· αὐτὸν δὲ μόνον εἶναι Λόγον φάσκων, συμφυᾶ τῷ Θεῷ, ἀϊδίως αὐτῷ συνόντα καὶ ἡνωμένον, οἷος ἂν εἴη καὶ ὁ ἐν ἀνθρώπῳ λόγος. Τούτῳ γὰρ αὐτὸς χρῆται τῷ παραδείγματι, Λόγον εἶναι φήσας ἔνδον ἐν αὐτῷ τῷ Θεῷ, ποτὲ μὲν ἡσυχάζοντα, ποτὲ δὲ σημαντικῶς ἐνεργοῦντα, μόνῃ τε ἐνεργείᾳ προϊόντα τοῦ Πατρός· ὡς ἂν καὶ ἡμεῖς τι προστάττοντες, ἐν τῷ λέγειν τι καὶ λαλεῖν, ἐνεργήσαιμεν. Ὅτι δ' οὐκ ἄν τις οὕτω γε εἴποι Υἱὸν εἶναι τὸν σημαντικὸν καὶ ἐνεργητικὸν Λόγον, παντί τῳ δῆλον. Ὁ δὲ τοῦτο δοὺς ἐπὶ τοῦ Θεοῦ, οὐκ οἶδ' ὅπως τὸν μὴ ὑφεστῶτα Λόγον (33) τὴν σάρκα ἀνειληφέναι, καὶ ἐνεργῆσαι ἐν αὐτῇ φησι· καὶ τότε Χριστὸν γενέσθαι, καὶ Ἰησοῦν, καὶ βασιλέα, καὶ εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀγαπητὸν, καὶ Υἱὸν δεδοξασμένον, καὶ δὴ καὶ Πρωτότοκον πάσης κτίσεως, μὴ ὄντα πρότερον, τότε γενέσθαι, καίπερ οὐχ ὑφεστῶτα· τὸ δὲ παράδοξον τοῦ Λόγου, ἄρξασθαί γε ἀπὸ τετρακοσίων οὐδὲ ὅλων ἐτῶν τούτων ἁπάντων· καὶ πάλιν τοῦτον ἀθρόως παυθήσεσθαι μετὰ τὸν τῆς κρίσεως καιρὸν τοῦ μὲν Λόγου ἡνωμένου τῷ Θεῷ, ὡς μηδὲν ἕτερον εἶναι πλὴν τοῦ Θεοῦ, τῆς δὲ σαρκὸς, ἧς ἀνείληφεν, ἐρήμου καταλειφθησομένης ὑπὸ τοῦ Λόγου, ὡς μήτε τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ποτε ὑφεστάναι, μήτε τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, ὃν ἀνείληφε. Καὶ δὲ εἰς τοῦτο τέλος καταστρέφει ὥσπερ κεκωφωμένος, καὶ μήτε τοῦ ἀγγέλου Γαβριὴλ ἀκούων, εὐαγγελιζομένου τὴν Θεοτόκον σαφῶς τε καὶ διαῤῥήδην περὶ τοῦ ἐξ αὐτῆς τεχθησομένου, καὶ ἐκ σπέρματος Δαβὶδ κατὰ σάρκα προελευσομένου, φάσκοντος· *Ἰδοὺ συλλήψῃ ἐν γαστρὶ, καὶ τέξῃ υἱὸν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν. Οὗτος ἔσται μέγας, καὶ υἱὸς Ὑψίστου κληθήσεται· καὶ δώσει αὐτῷ Κύριος ὁ Θεὸς τὸν θρόνον Δαβὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, καὶ βασιλεύσει ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰακὼβ εἰς τοὺς αἰῶνας, καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ οὐκ ἔσται τέλος.* Μήτε Δανιὴλ τοῦ μεγάλου προφήτου τὰς φωνὰς συνιεὶς, αὐτὰ ταῦτα σφραγιζομένου, δι' ὧν ἐν θείῳ Πνεύματι διεφώνει λέγων· *Καὶ ἰδοὺ μετὰ τῶν νεφελῶν* (34) *τοῦ οὐρανοῦ, Υἱὸς ἀνθρώπου ἐρχόμενος ἦν, καὶ ἕως τοῦ Παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν ἔφθασε, καὶ ἔμπροσθεν αὐτοῦ προσηνέχθη. Καὶ αὐτῷ ἐδόθη ἀρχὴ, καὶ ἡ τιμὴ, καὶ ἡ βασιλεία· καὶ πάντες οἱ λαοὶ, φυλαὶ, γλῶσσαι αὐτῷ δουλεύσουσιν. Ἡ ἐξουσία αὐτοῦ ἐξουσία αἰώνιος, ἥτις οὐ παρελεύσεται· καὶ ἡ βασιλεία αὐτοῦ οὐ διαφθαρήσεται.* Ἀλλ' οὐδὲ Ἡσαΐας αὐτὸν ἔπεισε περὶ τῆς ἀτελευτήτου βασιλείας τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ὧδε καὶ αὐτὸς θεσπίζων, ὅτι, *Παιδίον ἐγενήθη ἡμῖν· υἱὸς καὶ ἐδόθη ἡμῖν οὗ ἡ ἀρχὴ* (35) *ἐπὶ*

A sti Ecclesiæ præsedit: nempe is qui palam asserebat, Filium nequaquam vel fuisse Deo vel præexstitisse, priusquam de Virgine nasceretur. Tantummodo autem Verbum esse illum diceret, Deo congenitum, ab æterno coexsistens, et counitum Deo, ut puta in homine verbum assolet humanum: hoc etenim utitur exemplo: Verbum affirmans intus in Deo ipso exstitisse, quiescens interdum, significative nonnunquam operans, operatione illa sua sola de Patre exiens, quemadmodum et nos operari solemus scribendo, dicendo, loquendo. At enimvero quis non intelligit, non esse statuendum de Filio, illum ad istum solum modum significativum Verbum et operativum esse? Quique hoc ad hanc formam in Deo comminiscitur, nescio quo B pacto affirmet Verbum minime subsistens assumpsisse carnem, et in illa assumpta ita operatum. Et tunc primum Christum exstitisse, Jesum, regem, imaginem Dei, dilectum, filium glorificatum, primogenitum omnis creaturæ, cum non esset prius, nec antea omnino exsisteret. Imprimis paradoxum illud est, incœpisse hoc Verbum, non ab annis hinc retro quadringentis completis: et simul in eamdem non exsistentiam revolvendum, post judicii tempus, Verbo quidem Deo demum adunito, ita ut præter Deum nihil quidquam exsistat; carne, quam assumpsit, desolata et destituta a Verbo, ita ut neque Filius aliquis Dei subsistat, nec Filius hominis quem assumpsit. Eo autem tandem descendit abjectionis, ut Gabrielem non audiat archangelum, Deiparæ manifeste et perspicue annuntiantem, de Filio C ex illa generando, et de semine Davidis, secundum carnem descensuro, cum ita inquiat: *Ecce concipies in utero tuo, et paries filium, et vocabis nomen ejus Jesum. Hic erit magnus, et filius Altissimi vocabitur: et dabit illi Dominus Deus thronum Davidis patris sui, et regnabit super domum Jacob in æternum, et regni illius non erit finis* [64]. Sed nec voces intellexit magni illius vatis Danielis, qui eadem ipsa consignavit, dum spiritu Dei afflatus profatur, inquiens: *Et ecce cum nubibus cœli Filius hominis adveniebat, et usque ad Antiquum* ✠ *dierum pervenit, et delatus est ante conspectum ejus. Ipsi autem dabatur principatus, et honor, et regnum: et servient* D *illi omnes populi, tribus, linguæ. Potestas illius est potestas æterna, quæ non pertransibit: et regnum illius non interibit* [65]. Sed nec illum Isaias de sententia deduxit, qui de regno Filii Dei interminabili, ad istum modum scribit: *Puer nobis natus est: Filius quoque datus est nobis, cujus principatus super humeros ejus: vocabitur insuper nomen ejus, magni*

✠ Ed. Paris., pag. 33. [64] Luc. I, 31-33. [65] Dan. VII, 13, 14.

(33) *Τὸν μὴ ὑφεστῶτα Λόγον.* Hæc est summa accusationis Eusebianæ, de qua, in illis de Theologia. M.

(34) *Καὶ ἰδοὺ μετὰ τῶν νεφελῶν.* Locus est Dan. VII, 17; lege, καὶ ὡς Υἱὸς ἀνθρώπου ἐρχόμενος. M.— Infra vulgo τ. Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου ὧδε et ἐπὶ ὤμου τοῦ. Porro Mp. ἀντιλαμβάνεσθαι, dein ἔσται loco ἔσεσθαι. Dein vulgo δι' οὗ ὁμοῦ et ὡμολόγησαν et ἔλασαν et καὶ αὐτὸν μέν, denique ἐκείνην ἐπαγγ. et γὰρ ἁγίων.

(35) *Οὗ ἡ ἀρχή.* Locus est Isa. IX, 6, in LXX: post ἀρχή sequitur, ἐγενήθη; sed variant ibi etiam codices. Statim in LXX legitur, ἄξω γὰρ εἰρήνην ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας, καὶ ὑγίειαν αὐτῷ, καὶ μεγάλη. Οἱ μὲν μὴ προεῖναι. Ita varie illusit humanæ fragilitati, per nefarios suos emissarios, Satan. Ἐγ-

consilii Angelus : admirabilis consiliarius : Deus fortis : potestate præditus ; princeps pacis : Pater futuri sæculi. Adducam enim sanitatem et pacem cum illo. Magnus erit principatus ejus, et pacis ejus non erit finis. Super solium David, et super regnum ejus, ut corrigat illud, et auxilietur in judicio et justitia, ex hoc nunc et usque in sæculum [66]. Atque istis per omnia consona fuerunt, quæ Virgini Deiparæ annuntiabat Gabriel, ubi ait, regnaturum in æternum qui erat ex illa nasciturus ; *Regni ejus non erit finis*. Quanta autem cum audacia Marcellus hisce testimoniis contraria scripserit et repugnantia, ab ipsius scriptis edocearis licet, in quibus Filii cum deitatem, tum etiam humanitatem pernegavit, ultra omnium hæresium novitatem. Inter enim pravarum opinionum auctores, aliqui, cum Filium Dei supposuissent, neque olim exstitisse, nec ante substitisse, hominem eum unum de multis statuerunt cæteris similem, adoptione tantum, natis de mulieribus, prælatum : et eidem tamen nihilominus attribuunt honorem nunquam terminandum, et regnum in æternum duraturum. Rursus qui renuunt humanitatem ejus, supponunt exstare eum Dei Filium, Deum quoque præexsistentem, sed hactenus progressi sunt errabundi, et ab Ecclesia alieni. Iste vero, qui Dei Ecclesiæ tempore præsedit tam diuturno, subsistentiam Filii Dei tollit, tum cum ipsis ejus serviat altaribus. Seque forsan sperat vitam æternam atque immortalem consecuturum, Pontificem vero ejusdem, eadem vita privat. *Habemus etenim*, secundum Apostoli effatum, *Pontificem magnum, qui cœlos penetravit, Jesum Filium Dei* [67]. Quem neque præexsistere, nec præsubsistere audet iste affirmare, quem nec substiturum, nec cum sanctis Dei conversaturum docet, secundum promissionem factam de cœlorum regno. Certe cum sancti illi omnes in corporibus immortalitate, et incorruptibilitate præditis regnum Dei cœleste possidebunt, ✠ solummodo Christum, et Christus quam assumpsit, carnem ille privat. Neque contremiscit resurrectionis nostræ ducem et originem, vitæ sempiternæ procuratorem omnibus, et causam regno suo deturbare : nec hoc solummodo, sed et vita omnimodo dejectum privare. Non aliter quam si quis oculos largiatur, lucem vero penitus amoliatur, quæ est oculorum visionis per emanationem origo. Et neque tantus ille Dei angelus Gabriel : non magnus ille propheta Daniel, de quo dictum est, *Num tu Daniele sapientior es* [68] ?

τοῦ ὤμου αὐτοῦ, καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ, μεγάλης βουλῆς Ἄγγελος, θαυμαστὸς σύμβουλος, Θεὸς ἰσχυρὸς, ἐξουσιαστὴς, ἄρχων εἰρήνης, Πατὴρ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος. Ἄξω γὰρ εἰρήνην καὶ ὑγείαν αὐτῷ. Μεγάλη ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ· καὶ τῆς εἰρήνης αὐτοῦ οὐκ ἔσται τέλος. Ἐπὶ τὸν θρόνον Δαβὶδ, καὶ ἐπὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ, τοῦ κατορθῶσαι αὐτὴν, καὶ ἀντιλαβέσθαι ἐν κρίματι καὶ ἐν δικαιοσύνῃ, ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας. Τούτοις γοῦν σύμφωνα ἦν καὶ ἅπερ ὁ Γαβριὴλ τὴν Παρθένον εὐηγγελίζετο, εἰς τοὺς αἰῶνας βασιλεύσειν τὸν ἐξ αὐτῆς, λέγων, καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ μὴ ἔσεσθαι τέλος. Μάρκελλος δὲ ὅπως τούτοις ἅπασιν ἐναντία γράφειν ἐτόλμα, μάθοις ἂν ἐκ τῶν αὐτοῦ φωνῶν, δι' ὧν ὁμοῦ τὴν θεότητα καὶ τὴν ἀνθρωπότητα τοῦ Θεοῦ τοῦ Υἱοῦ ἠρνεῖτο, καινότερον ἢ κατὰ πᾶσαν ἄθεον αἵρεσιν. Τῶν γὰρ ἑτεροδόξων οἱ μὲν μὴ προεῖναι μηδὲ προϋπάρχειν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ φάντες, ἄνθρωπον ἕνα αὐτὸν, τοῖς λοιποῖς ὅμοιον, ὑποθέμενοι ἐξ ἀνθρώπου, υἱοθεσίᾳ τετιμῆσθαι αὐτὸν ἔφασαν· καὶ τοῦτο δόντες ἀθάνατον καὶ ἀτελεύτητον αὐτῷ τιμὴν καὶ δόξαν καὶ βασιλείαν αἰώνιον ὡμολογήκασιν· οἱ δὲ τὸν ἄνθρωπον ἀρνησάμενοι, υἱὸν εἶναι Θεοῦ, Θεὸν προόντα, ὑπεστήσαντο. Ἀλλ' οἱ μὲν τῆς Ἐκκλησίας ἀλλότριοι, μέχρι τοσούτου πλάνης ἤλασαν· ὁ δὲ τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ τοσούτοις καθηγησάμενος χρόνοις, τὴν ὕπαρξιν ἀναιρεῖ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, τῷ αὐτοῦ λειτουργήσας θυσιαστηρίῳ· καὶ ἑαυτὸν μὲν αἰωνίου καὶ ἀθανάτου ζωῆς τεύξεσθαι τάχα που πιστεύει, τὸν δ' ἀρχιερέα ταύτης ἀποστερεῖ. *Ἔχομεν δὲ ἀρχιερέα μέγαν*, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, *διεληλυθότα τοὺς οὐρανοὺς, Ἰησοῦν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ*, ὃν οὔτε προεῖναι, οὔτε προϋφεστάναι τολμᾷ λέγειν, ἀλλὰ μηδὲ ἔσεσθαι, μηδὲ τοῖς ἁγίοις τοῦ Θεοῦ συνέσεσθαι, κατ' αὐτὴν ἐκείνην τὴν ἐπαγγελίαν, τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας. Τηνικαῦτα γὰρ τῶν ἁγίων ἁπάντων μεθεξόντων τῆς τοῦ Θεοῦ βασιλείας ἐν ἀφθάρτοις καὶ ἀθανάτοις σώμασι, μόνον τὸν Χριστὸν, καὶ τὴν σάρκα ἣν ἀνείληφεν, ἀποστερεῖ αὐτῆς. Καὶ οὐ φρίττει τὸν ἀρχηγὸν τῆς ἀναστάσεως, τὸν τῆς αἰωνίου ζωῆς τοῖς πᾶσιν αἴτιον ἐκπεσεῖσθαι τῆς βασιλείας οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς ἀποφαινόμενος· ὥσπερ ἂν εἴ τις ὀφθαλμοὺς μὲν δῷ, φῶς δὲ τὸ τῆς τούτων χορηγὸν ἐκλάμψεως, ἀνέλοι. Καὶ οὔτε ὁ τοσοῦτος τοῦ Θεοῦ ἄγγελος Γαβριὴλ, οὔτε ὁ μέγας προφήτης Δανιὴλ, περὶ οὗ ἐλέχθη, *Μὴ σὺ σοφώτερος εἶ τοῦ Δανιήλ;* οὔτε ὁ τοσοῦτος Ἡσαΐας, οὔθ' ὁ λοιπὸς τῶν προφητῶν χορὸς τοιαῦτα μὴ γράφειν, μηδὲ φρονεῖν τὸν ἄνδρα ἔπεισαν, οὐδ' αὐτοὶ Ἰουδαῖοι, παρ' οἷς ὁ

✠ Ed. Paris., pag. 34. [66] Isa. IX, 6, 7. [67] Hebr. IV, 14; VIII, 1. [68] Ezech. XXVIII, 3.

νων, ὅτι τινὲς τῶν τοῦ Σατανᾶ ὑπηρετῶν ἐβουλήθησαν ὑμᾶς ταράσσειν. Οἱ μὲν ὅτι Ἰησοῦς δοκήσει ἐγεννήθη, καὶ δοκήσει ἐσταυρώθη. Οἱ δὲ, ὅτι οὐκ ἔστιν υἱὸς τοῦ δημιουργοῦ. Οἱ δὲ, ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ ἐπὶ πάντων Θεός. Ἄλλοι δὲ ψιλὸς ἄνθρωπος. Ἕτεροι δὲ, ὅτι σὰρξ οὐκ ἐγείρεται, etc. Ita Ignatius epistola 3, et alibi similia ; adversarias hic hæreses commemorat Eusebius. Quæ divinitatem detrahebat concessa humanitate. Quæ humanitatem negabat data divinitate. Carpocras, hominem merum docebat. Samosatenus, Filium Dei, sed κατὰ προκοπήν ; hominem negabant Marcion, Manichæi ; phantasticum Gnosticorum Docitæ. Marcellus ὕπαρξιν accusatur sustulisse Filii Dei : quod nemo prius erat infitiatus ; nam et Δοκῖται τὴν ὕπαρξιν, saltem divinam fatebantur. M.

προσδοκώμενος εἰσέτι νῦν Χριστὸς, ὃν *Ἠλειμμένον* καλεῖν εἰώθασιν, ἀγήρω τὴν βασιλείαν καὶ θάνατον ἕξειν (36) ἐλπίζεται. Ἀλλὰ καὶ τούτων γέγονε χείρων ὁ καὶ εἰς τὴν ἀρχὴν ὁμοῦ καὶ εἰς τὸ τέλος τοῦ Υἱοῦ Θεοῦ ἀσεβῆσαι τολμήσας, ὃν οὐδ' αὐτὸς ὁ θεῖος Ἀπόστολος κατεδυσώπησε μὴ τοιαῦτα ἀσεβεῖν, ἄντικρυς λέγων, *Πιστὸς ὁ λόγος· εἰ γὰρ συναπεθάνομεν, καὶ συζήσομεν, εἰ ὑπομένομεν, καὶ συμβασιλεύσομεν*, καὶ κληρονόμους μὲν ἡμᾶς ἔσεσθαι τοῦ Θεοῦ, οὐ μὴν δίχα τοῦ Χριστοῦ. *Κληρονόμοι* γὰρ, φησὶ, *Θεοῦ, συγκληρονόμοι δὲ τοῦ Χριστοῦ· εἴπερ συμπάσχομεν, ἵνα καὶ συνδοξασθῶμεν*. Καὶ πάλιν· *Εἰ δὲ ἀπεθάνομεν*, φησὶ, *σὺν Χριστῷ, πιστεύομεν, ὅτι καὶ συζήσομεν αὐτῷ, εἰδότες ὅτι Χριστὸς, ἐγερθεὶς ἐκ νεκρῶν, οὐκ ἔτι ἀποθνήσκει· θάνατος αὐτοῦ οὐκ ἔτι κυριεύσει*· καὶ αὖθις· *Τὸ δὲ χάρισμα τοῦ Θεοῦ ζωὴ αἰώνιος ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν*. Οὐκοῦν ἡ αἰώνιος ζωὴ οὐκ ἄλλως ἡμῖν πορισθήσεται ἢ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν· καὶ ἡ ἐλπὶς ἡμῶν οὐχ ἁπλῶς ζῆσαι, ἀλλὰ σὺν αὐτῷ δοξασθῆναι, καὶ σὺν αὐτῷ κληρονομῆσαι, καὶ σὺν αὐτῷ βασιλεῦσαι· πάντα γὰρ ἡμῖν ἐκ τῆς αὐτοῦ κοινωνίας ὑπάρξει· ὃ διδάσκει ὁ αὐτὸς φήσας· *Πιστὸς ὁ Θεὸς, δι' οὗ ἐκλήθητε εἰς κοινωνίαν τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν*. Τίς δὲ ἡ κοινωνία, παρίστησι, καὶ συνήγειρε, λέγων· *Καὶ συνεκάθισεν ἐν τοῖς ἐπουρανίοις, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ἵνα ἐνδείξηται ἐν τοῖς αἰῶσι τοῖς ἐπερχομένοις τὸ ὑπερβάλλον πλοῦτος τῆς χάριτος ἐν χρηστότητι ἐφ' ἡμᾶς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ*. Ὁ δ' αὐτὸς καὶ ταῦτα περὶ τοῦ Σωτῆρος ἐδίδασκε φάσκων· *Ὁ δὲ, διὰ τὸ μένειν αὐτὸν εἰς τὸν αἰῶνα, ἀπαράβατον ἔχει τὴν ἱερωσύνην· ὅθεν καὶ σώζειν εἰς τὸ παντελὲς δύναται τοὺς προσιόντας δι' αὐτοῦ τῷ Θεῷ, πάντοτε ζῶν, εἰς τὸ ἐντυγχάνειν ὑπὲρ αὐτῶν*. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὸν Μελχισεδὲκ εἰς τὸ διηνεκὲς ἱερέα μένειν ἔλεγε, διὰ τὸ ἀφομοιούμενον εἶναι τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ. Ἀλλ' ὅτι μὲν τούτοις ἅπασιν ὁ Μάρκελλος τἀναντία γράφειν ἐτόλμα μικρὸν ὕστερον παρατεθήσεται, νυνὶ δὲ ὅπως ἐφρόνει περὶ τοῦ μηδὲ τὴν ἀρχὴν εἶναι· μηδ' ὑφεστάναι τὸν τοῦ Θεοῦ Υἱὸν, θεασώμεθα πρότερον.

A non talis tantusque vates Isaias: non prophetarum consessus persuadere huic homini potuere, quo minus hæc scriberet, et opinaretur. Imo ne quidem Judæi ipsi, apud quos, qui adhuc quidem exspectatur Christus, quem illi *Elimmenon* appellare solent, creditur habiturus regnum non desiturum, aut mortem ipse obiturus. Longe quidem istis deterior est qui non veretur impietatem fovere, cum de initio Dei Filii, tum de fine. Quem non potuit divinus Apostolus inflectere, ne eo usque prorumperet impietatis, dum ita loquitur: *Fidelis hic sermo est, si cum illo mortui simus, una cum illo vivemus: si sufferamus et conregnabimus*, [69]. Et hæredes quidem nos futuros Dei docet, non tamen sine Christo. *Hæredes*, inquit, *Dei: cohæredes autem* B *Christi, si compatiamur, ut quoque conglorificemur* [70]. Et rursus: *Si mortui sumus*, inquit, *cum Christo, credimus quod vivemus una cum illo; scientes quod Christus de mortuis suscitatus, non ulterius moritur, mors adhuc illi non dominabitur* [71]: et iterum: *Donum vero Dei est vita æterna, in Jesu Christo Domino nostro* [72]. Vitam igitur æternam non aliunde consequemur, quam per Christum Jesum Dominum nostrum. Et spes illa nos fovet, non solum quod vivemus, sed quod etiam cum illo una glorificabimur, et hæreditatem una consequemur, et cum eo simul conregnabimus. Omnia enim nostra nobis proveniunt ab illa, quam habemus cum eo, communione: quod docet ipse Paulus ubi ait: *Fidelis Deus est, per quem vocati estis ad* C *communionem Filii sui, Jesu Christi Domini nostri* [73]. Quænam vero illa sit communio docet. *Et suscitavit*, ait, *et sedere fecit illum a dextris, una secum in cœlestibus in Christo Jesu, ut ostendat in venturis olim sæculis superabundantes divitias gratiæ, in bonitate erga nos in Christo Jesu* [74]. Idem et de Servatore eadem docuit ubi inquit: *Qui, quod maneat in æternum, immutabile habet sacerdotium: unde et servare omnes potest qui accedunt per illum ad Deum, semper vivens, in eum finem, ut pro nobis intercedat* [75]. ✠ Quin et Melchisedec mansurum sacerdotem in æternum confirmat, eo quod assimiletur Filio Dei. Hisce tamen omnibus ausum fuisse Marcellum contraria plane mandare litteris, paulo post proponetur cuicunque intuendum. In præsenti autem despiciendum nobis prius est, quam fovebat ille sententiam, de Filio Dei non exsistente ab initio nec sortito subsistentiam.

✠ Ed. Paris., pag. 35. [69] II Tim. II, 11, 12. [70] Rom. VIII, 17. [71] Rom. VI, 8, 9. [72] Ephes. II, 8. [73] I Cor. I, 9. [74] Ephes. II, 6, 7. [75] Hebr. VII. 24, 25.

(36) *Καὶ θάνατον ἕξειν*. Imo ἀθάνατον, nempe regnum, ut requirit sensus. Et Judæi suo etiamnum exspectato Messiæ attribuebant, quem hominem de homine temporalem principem, μετὰ μεγάλης φαντασίας et δυνάμεως regnaturum, ab Elia ungendum, sui ignorantem ante unctionem: aliis incognitum deblaterant. Vide Justin. Martyrem *Contra Judæum Tryphonem*. Nusquam vero memini legisse, a Judæis Messiam suum Elimmenon appellatum, nisi apud ipsum hunc nostrum Euseb. lib. IV *Demonstrat. ev.* pag. 110, Διόπερ Χριστὸν καὶ Ἠλειμμένον τὸν αὐτῆς D χρίσεως μέτοχον ἀποκαλοῦσι. Et sic hoc loco in textu quoque scribendum; et pro illo Elimmenon in versione Unctum repone. Erudite autem et pie disputat ad finem capitis, de æterna subsistentia, regno perpetuo Filii Dei Eusebius, quod Marcellus vel sustulit, vel sustulisse ab eo signetur. M.— Supra vulgo ἠλιμμένον. dein vulgo καὶ εἰς τ. ἀ. ὁμοῦ om. Porro vulgo συμπάσχωμεν et ἁπλῶς ζήσει et π. γὰρ ἡμῶν; dein κοιν. συνίστησι et συνήγ. φησὶν καὶ συνεκ. ἐκ δεξιῶν. — Paulo post vulgo τὸν ὑπερβάλλοντα πλοῦτον.

CAP. II.

Quæ fuerat Marcelli sententia de Verbo in Deo exsistente.

In eos postquam insultaverat qui Dei Filium vere filium exstitisse vivum arbitrabantur, suam ipsius opinionem profert totidem syllabis in hunc modum comprehensam : [R. XLII, coll. p. 116, D] « Quamobrem priusquam descenderet, et de Virgine nasceretur, Verbum erat solummodo. Nam quid aliud erat priusquam nostram carnem assumeret humanam, id quod descendit in temporibus novissimis, quemadmodum ipse scribit ; et id quod de Virgine nascebatur nihil aliud erat præter quam Verbum? » Pergens deinceps ait, æternum fuisse et ingenitum quoque definit. Scribit autem [R. XLVIII, coll. p. 116, D] : « Quocirca consensum audis Spiritus sancti, quo per multas et differentes personas, æternitati verbi testimonium perhibetur. » Et per hoc ipsum, incipit quidem ab æternitate verbi, hoc modo : *In principio erat Verbum : et Verbum erat apud Deum : et Deus erat illud Verbum* [76]. Ita tribus testimoniis se invicem consequentibus Verbi vult docere æternitatem. Post cætera subjungit [R. XLIII, coll. p. 81, D] : « Prius certe quidem, ut sæpenumero dixi, nihil aliud erat Verbum. » Et adjungit quod nec imago fuit Dei invisibilis, inquiens : [R. LXXXII, coll. p. 24, B. 47, A] « Quocirca manifestum quidem est, quod Verbum ante nostri corporis susceptionem, ne quidem imago Dei fuerat invisibilis. » Et rursus post alia subinfert idem : [R. XLIX, coll. p. 104, A] « Quid erat igitur hoc quod descendit ante incarnationem? Omnino certe Spiritus fuit, si quid enim aliud dicturus est aliquis, non hoc dabit qui ad Virginem locutus est ad hunc modum angelus : *Spiritus sanctus superveniet in te* [77] : si autem Spiritum fuisse asserat, audi dicentem Servatorem : *Spiritus Deus est* [78] ; ubi cum liquidissimo constet Servatorem ✠ de Patre locutum fuisse, Deus est spiritus, » convictus tenetur Marcellus existimasse, ipsum Patrem fuisse incarnatum. Cum sententiam adhuc apertius effert, ad hunc modum scribens : [R. XXXIX, coll. p. 116, D] « Discat igitur, Verbum Dei advenisse : non, ut illi volunt, Verbum catachrestice appellatum, sed revera qui exsistebat Verbum. » Addit iterum et ista antedictis : « Quod si de spiritu disquisitio instituatur sola, unum atque idem, nec injuria, cum

ΚΕΦ. Β'.

Ὅπως Μάρκελλος ἐφρόνει περὶ τοῦ ἐν τῷ Θεῷ Λόγου.

Ἐπισκήψας (37) τοῖς εἰρηκόσι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἀληθῶς υἱὸν εἶναι ζῶντα καὶ ὑφεστῶτα, τὴν ἑαυτοῦ δόξαν φανερὰν καθίστησιν αὐταῖς συλλαβαῖς γράφων οὕτως· « Οὐκοῦν πρὸ μὲν τοῦ κατελθεῖν, καὶ διὰ τῆς Παρθένου τεχθῆναι, Λόγος ἦν μόνον. Ἐπεὶ τί ἕτερον ἦν, πρὸ τοῦ τὴν ἀνθρωπίνην ἀναλαβεῖν σάρκα, τὸ κατελθὸν ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν, ὡς καὶ αὐτὸς γέγραφε, (38) καὶ τὸ γεννηθὲν ἐκ τῆς Παρθένου οὐδὲν ἕτερον ἢ ὁ Λόγος. » Εἶτα προϊὼν ἑξῆς, ἀΐδιον αὐτὸν λέγει, ἀγέννητον αὐτὸν οὕτως ὁριζόμενος. Γράφει δὲ οὕτως· « Ἀκούεις τοίνυν τῆς συμφωνίας τοῦ ἁγίου Πνεύματος διὰ πολλῶν καὶ διαφόρων προσώπων, τῇ τοῦ Λόγου μαρτυρούσης (38*) ἀϊδιότητι. » Καὶ διὰ τοῦτο ἄρχεται μὲν ἀπὸ τῆς ἀϊδιότητος τοῦ Λόγου· *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος*, λέγων, *καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος*. Τρισὶν ἐπαλλήλοις μαρτυρίαις χρώμενος, τὴν ἀϊδιότητα τοῦ Λόγου δεικνύναι βούλεται. Καὶ μεθ' ἕτερα ἐπιλέγει· « Πρότερον γὰρ ὥσπερ πολλάκις ἔφην, οὐδὲν ἕτερον ὁ Λόγος ἦν. » Καὶ προστίθησιν, ὅτι οὐδὲ εἰκὼν ἦν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, φάσκων· « Οὐκοῦν πρόδηλον, ὅτι πρὸ τῆς τοῦ ἡμετέρου σώματος ἀναλήψεως ὁ Λόγος καθ' ἑαυτὸν, οὐκ ἦν εἰκὼν τοῦ ἀοράτου Θεοῦ. » Καὶ αὖθις μεθ' ἕτερα ἐπιφέρει· « Τί τοίνυν ἦν τὸ κατελθὸν τοῦτο, πρὸ τοῦ ἐνανθρωπῆσαι; Πάντως που, φησὶ, Πνεῦμα. Εἰ γάρ τι παρὰ τοῦτο ἐθέλοι λέγειν, οὐ συγχωρήσει αὐτῷ, ὁ πρὸς τὴν Παρθένον εἰρηκὼς ἄγγελος· *Πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σέ*. Εἰ δὲ Πνεῦμα εἶναι φήσει, ἄκουε τοῦ Σωτῆρος λέγοντος, *Πνεῦμα ὁ Θεός*. Σαφῶς ἐντεῦθεν τοῦ Σωτῆρος περὶ τοῦ Πατρὸς εἰρηκότος· » *Πνεῦμα ὁ Θεός*, ἐλέγχεται Μάρκελλος αὐτὸν τὸν Πατέρα ἐνηνθρωπηκέναι (38**) εἰπών. Ὁ δ' ἔτι μᾶλλον φιλοτιμεῖται, γράφων ὧδε· « Καὶ μανθανέτω τοίνυν Θεοῦ Λόγον ἐληλυθέναι, οὐ Λόγον καταχρηστικῶς ὀνομασθέντα, ὡς αὐτοί φασιν, ἀλλ' ἀληθῆ ὄντα Λόγον. » Καὶ αὖθις προστίθησι ταῦτα τοῖς εἰρημένοις· « Εἰ μὲν γὰρ ἡ τοῦ πνεύματος ἐξέτασις γίγνοιτο μόνη, ἓν καὶ ταὐτὸν εἰκότως εἶναι τῷ Θεῷ φαίνοιτο· εἰ δὲ ἡ κατὰ σάρκα προσθήκη ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος ἐξετάζοιτο, ἐνεργείᾳ ἡ θεότης μόνη πλατύνεσθαι δοκεῖ· ὥστε εἰκότως μονὰς ὄντως ἐστὶν ἀδιαίρετος. » Καὶ ἔτι μᾶλλον τοῦτο κατασκευάζει δι' ὧν ἐν τοῖς ἑξῆς οὕτω γράφει· « Τὸ μὲν οὖν πρὸ τῶν αἰώνων αὐτὸν γεγεννῆσθαι φῆσαι ἀκολούθως εἰρηκέναι δοκεῖ· γέννημα γὰρ τὸ προελθὸν τοῦ προεμένου

✠ Ed. Paris., pag. 36. [76] Joan. I, 1. [77] Luc. I, 35. [78] Joan. IV, 24.

(37) Vulgo, ἐπισκέψας.

(38) *Καὶ αὐτὸς γέγραφε*. Quis autem iste? certe Marcellus, cujus, opinor, diversæ ῥήσεις hic recensentur, sed interim tamen hæc sunt ἀσύστατα. (Αὐτός Asterius R., qui infra τρόπων loco προσώπων conj.) Statim : forte ἀΐδιον λέγει, καὶ ἀγέννητον αὐτόν. Quod negabat Eusebius Arianus, mox οὐδὲν ἕτερον ἢ Λόγος ἦν, et οὐ συγχωρήσει. M.

(38*) Vulgo μαρτυρήσας et dein ἐπ' ἀλλήλαις et πρότερον μὲν γ. et ἕτερον ὁ Λόγος; porro vulgo συγχωρῆσαι et φησίν et εἰρηκότος πν. et Πατρὸς λέγοντος.

(38**) *Ἐνηνθρωπηκέναι*. Hoc certe illi ascribitur, ut fuerit Praxeæ, et Patropassianorum ἀποφυάς, scilicet quia Λόγον æternum asserit : Spiritum fuisse docet, hoc est Deum. Quasi solus Pater foret Spiritus, hoc est Deus, quæ erat mens Eusebiana. M. — Mox vulgo ἀλλ' ἀληθῶς et εἰκότως μόνας παρήληπται. Dein τοῦτον μὴ εἶναι et ἀνθρ. φύσεως conj. R. et τὸν Θεὸν Θεοῦ Λ. Mp.

« γίγνεται Πατρός. Θάτερον δ' οὐκ ἔτι ὑγιῶς οὐδ' εὐ- « σεβῶς αὐτῷ παρείληπται. Τὸ γὰρ μὴ Λόγον εἶναι « φῆσαι τὸν ἐξ αὐτοῦ προελθόντα, καὶ τοῦτον εἶναι τὸν « τῆς γεννήσεως ἀληθῆ τρόπον, ἀλλ' ἁπλῶς Υἱὸν μόνον, « ἔμφασίν τινα τοῖς ἀκούουσιν ἀνθρωπίνης ὄψεως παρ- « έχειν εἴωθε. » Καὶ ἐν τούτοις μὲν γυμνῇ τῇ κεφαλῇ τὸν μὲν Υἱὸν ἠρνήσατο, ψιλὸν δὲ Λόγον, ὥσπερ τινὰ προσταχτικὸν τῶν ποιητέων εἰσάγων, δῆλός ἐστιν ἐξ ὧν ἐπιφέρει λέγων· « Ὃν οὕτω πᾶσαι αἱ θεῖαι κηρύττουσι Γραφαί. Δαβὶδ μὲν γὰρ περὶ αὐτοῦ λέγει· *Τῷ Λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν*· αὖθις δὲ, *Αὐτὸς ἐξαποστελεῖ τὸν Λόγον αὐτοῦ καὶ ἰάσεται αὐτούς*· Σολομὼν δέ· *Ζητήσουσί με κακοὶ, καὶ οὐχ εὑρήσουσιν. Ἐμίσησαν γὰρ σοφίαν· τὸν δὲ Λόγον Κυρίου οὐ προείλοντο.* Ἡσαΐας τε, *Ἐκ γὰρ Σιὼν ἐξελεύσεται*, ἔφη, *νόμος καὶ Λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ.* Καὶ αὖθις Ἱερεμίας· *Ἠσχύνθησαν σοφοὶ*, φησὶ, *καὶ ἐπτοήθησαν, καὶ ἑάλωσαν, ὅτι τὸν Λόγον τοῦ Κυρίου ἀπεδοκίμασαν*· καὶ Ὡσηὲ ὁ προφήτης· *Ἐμίσησαν ἐν πύλαις ἐλέγχοντα, καὶ Λόγον ὅσιον ἐβδελύξαντο.* Μιχαίας τε ὁμοίως καὶ αὐτὸς περὶ τοῦ Λόγου μνημονεύων ἔφη· *Ἐξελεύσεται νόμος καὶ Λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ.* » Τοσαῦτα συνάγων περὶ τοῦ προσταχτικοῦ Λόγου ῥητὰ Μάρκελλος, τοιοῦτόν τινα εἶναί φησι καὶ τὸν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν Θεὸν Λόγον. Διὸ ἐπάγει φάσκων· « Ὁ δ' ἱερὸς ἀπόστολός τε καὶ μαθητὴς τοῦ Κυρίου Ἰωάννης, σαφῶς καὶ διαῤῥήδην ἐν ἀρχῇ τοῦ Εὐαγγελίου διδά- « σκων, ὡς ἀγνοούμενον ἐν ἀνθρώποις πρότερον « Λόγον αὐτὸν τοῦ παντοκράτορος ὀνομάζων, οὕτως « ἔφη· *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν* « *πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος.* Οὐ μιᾷ « μαρτυρίᾳ χρώμενος τὴν ἀϊδιότητα τοῦ Λόγου ση- « μαίνει. » Καὶ προστίθησι τούτοις ἐπιλέγων (39) ἑξῆς, « ἵν' ἐν μὲν τῷ φῆσαι, *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος*, « δείξῃ, δυνάμει ἐν τῷ Πατρὶ εἶναι τὸν Λόγον· Ἐν « ἀρχῇ γὰρ ἁπάντων τῶν γεγονότων ὁ Θεὸς, ἐξ οὗ τὰ « πάντα· ἐν δὲ τῷ· « Καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν, » « ἐνεργείᾳ πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι τὸν Λόγον· πάντα γὰρ « δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν. « Ἐν δὲ τῷ *Θεὸν εἶναι τὸν Λόγον* εἰρηκέναι, μὴ « διαιρεῖν τὴν θεότητα· ἐπειδὴ ὁ Λόγος τὸ ἐν αὐτῷ, « καὶ οὗτος ἐν τῷ Λόγῳ· *Ἐν ἐμοὶ* γὰρ, φησὶν, *ὁ Πατὴρ, κἀγὼ ἐν τῷ Πατρί.* » Καὶ ἔτι τούτοις προστίθησιν, ἀπογυμνῶν τὸν ἴδιον νοῦν, δι' ὧν ἑξῆς ἐπάγει λέγων. « Ὁ τοίνυν ἱερὸς ἀπόστολός τε καὶ μα- « θητὴς τοῦ Κυρίου Ἰωάννης, τῆς ἀϊδιότητος αὐτοῦ « μνημονεύων ἀληθὴς ἐγίγνετο τοῦ Λόγου μάρτυς, « *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος*, λέγων, *καὶ ὁ Λόγος ἦν* « *πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος*· οὐδὲν « γενέσεως ἐνταῦθα μνημονεύων τοῦ Λόγου, ἀλλ' « ἐπαλλήλοις τρισὶ μαρτυρίαις χρώμενος, ἐβεβαίου « ἐν ἀρχῇ τὸν Λόγον εἶναι. » Καὶ προστίθησι τούτοις λέγων· « Τὴν μὲν κατὰ σάρκα οἰκονομίαν τῷ ἀν-

A « Deo videbitur esse. Quod si illa additio, secundum « carnem disquisitio, de Servatore adjiciatur, opera- « tione divinitas sola videbitur dilatari, ut merito « quidem unitas sit indivisibilis. » Vehementius adhuc hoc idem conatur astruere in iis quæ deinceps ita scribit : [R. XXXI, coll. p. 112, A] *Dicere idcirco, illum ante sæcula generatum fuisse, videtur de necessaria dici consequentia. Nam quod procedit, genitum est, patris a quo exit. Alterutrum non sano modo, nec conjuncto cum pietate ab illo sumitur. Non enim verbum esse illud, dicere, quod ab eo procedit : et hunc esse generationis verum modum : sed simpliciter Filium solum, solet quidem iis qui illud audiunt emphasin quamdam et apparentiam exhibere humanæ visionis.* In istis, sine omni integumento negavit filium, eumdem vero constat illum introducere nudum tantum Verbum, faciendarum rerum

B mandatorium : id quod liquet ex adjectis : « Quem ad « hunc modum omnes Scripturæ prædicant : David « siquidem de illo inquit [79], *Verbo Domini, stabiliti* « *sunt cœli* : et secundo, *Ipse emittet verbum, et sa-* « *nabit eos* [80]. Salomon autem : *Quærent me impii,* « *nec invenient. Odio etenim habuerunt sapientiam :* « *Verbum vero Domini non elegerunt* [81]; et Isaias : « *Nam de Sion egredietur lex : et Verbum Domini de* « *Jerusalem* [82]; et Jeremias : *Pudefacti sunt*, inquit, « *sapientes, timore concussi, capti sunt, quia Verbum Domini abjecerunt* [83]. Et propheta Osee : *Oderunt in portis reprehendentem : et Verbum sanctum abominati sunt* [84]. Similiter et Michæas mentionem Verbi faciens, ait : *Egredietur lex, et Verbum Do-*

C *mini ex Jerusalem* [85]. » Tot et tanta ubi coacervavit de Verbo mandatorio Marcellus testimonia, ejuscemodi quoque asserit exstitisse et Verbum illud quod apud Deum, Deus exstabat ab initio. [R. XLVI, coll. p. 118, C, 144, A.] Quocirca subinfert inquiens : « Sanctissimus apostolus et discipulus Domini Joannes « exsertim docens apertissime in principio sui Evan- « gelii Verbum, velut prius inter homines ignoratum, « Dei omnipotentis nominatim compellat, inquiens, ✠ « *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud* « *Deum, et Deus erat illud Verbum* [86]. Non unico « contentus testimonio, Verbi significat æternitatem. » [R. XLVII coll. p. 118 D.] Quibus subinfert statim, « ut in eo quod affirmat, *In principio erat Verbum*, « ostendere posset, potentia esse in Patre suo Ver-

D « bum. Erat enim in principio rerum omnium Deus, « de quo omnia. In eo quod ait, *Et Verbum illud erat* « *apud Deum*, Verbum exstitisse docet apud Deum « actu. Nam per illum omnia fiebant, et sine illo « fiebat nihil quod factum fuit ; in eo quod dicitur « Deum esse illud Verbum, divinitatem non dividit « quod Verbum esset, id quod in illo erat, et ille in « Verbo. *In me* enim, inquit, *Pater, et ego in Patre* [87]. »

✠ Ed. Paris., pag. 37. [79] Psal. xxxii, 6. [80] Psal. cvi, 20. [81] Sap. xiii, 6, 7. [82] Isa. ii, 3. [83] Jer. viii, 9. [84] Amos. v, 10. [85] Mich. iv, 2. [86] Joan. i, 1. [87] Joan. x, 38.

(39) Vulgo οὕτως; infra vulgo δι' ὧν ἑξῆς ἐπαγγέλλει λέγων· ἱερός· et γεννήσεως et ἐπαλλήλαις.

Addit ad ista revelans suam ipsius mentem, dum prosequitur: [R. XXVIII] « Sanctus apostolus et « discipulus Domini Joannes, æternitatis ipsius « mentionem faciens, verissimus adest testis de « Verbo, *In principio*, inquiens, *erat Verbum : et* « *Verbum erat apud Deum : et Deus erat Verbum.* « Generationis Verbi nulla hic mentio : tantum « tribus continuo se sequentibus testimoniis usus, « confirmat illud, Verbum in principio exstitisse. » Adjungit istis porro : [R. LXI] « Dispensationem « secundum carnem, homini scimus convenire : « æternitatem vero secundum spiritum Patri cre- « dimus adunitam. » Accedunt eisdem in processu : [R. LXIV coll. p. 107 B] « Quod si ipsemet hoc « affirmet, inquiens, *Ego de Patre exivi, et venio* [88], « et rursus, *Verbum quod auditis non est meum,* « *sed Patris qui misit me* [89]; et, *Omnia quæ Pater* « *habet mea sunt* [90]; manifestum est illud non « injuria dici, *In me Pater est, et ego in Patre* [91] : ut « in Deo subsistat Verbum illud, a quo hoc pro- « fertur. In Verbo autem illo Pater, quoniam Patris « potentia, Verbum est. Testis enim fide dignus, « eum Dei potentiam , et sapientiam Dei nomina- « vit. Non propter illam exactissimam consonan- « tiam, in omnibus verbis et operibus, ut Asterio « visum, Servator dixit, *Ego et Pater unum* « *sumus* [92], verum ideo quod sit impossibile vel « Verbum dividere a Deo, vel Deum a Verbo sepa- « rare. Cum vero propter illam omnimodam conso- « nantiam Asterius putet Servatorem locutum ad « istum modum, nec animum ad secundam œcono- « miam advertens, veritatem voluit ediscere, ne- « cesse est ut illum commonefaciam, docere Scri- « pturam expressissime, videri saltem aliquando in- « consonantiam esse. Quænam erat enim sub pas- « sionis tempore consonantia, cum diceret : *Pater,* « *si possibile est, transeat iste calix?* et inferret : « *verumtamen, non ut ego volo, sed ut tu* [93]. Equi- « dem non erat consonantis dicere, imprimis, « *Transeat iste calix.* Nec cum consonantia quid- « quam habere commune videtur, quod sequitur : « ✠ *Non mea voluntas, sed tua fiat, Pater.* Audis « autem, quod prima quidem facie littera denotet « inconsonantiam : Illo volente, hoc non volente : « Voluisse namque patrem , patet ex eo, quod fac- « tum fuit illud quod volebat : Non voluisse filium,

« θρώπῳ διαφέρειν γιγνώσκομεν· τὴν δὲ κατα πνεῦμα « ἀΐδιότητα ἡνῶσθαι τῷ Πατρὶ πεπιστεύκαμεν. » Τούτοις προϊὼν ἑξῆς ἐπιλέγει ταῦτα · « Εἰ οὖν αὐ- « τὸς λέγει ταῦτα, (40) *Ἐγὼ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐξῆλ-* « *θον, καὶ ἥκω* · καὶ αὖθις · *Ὁ Λόγος, ὃν ἀ-* « *κούετε, οὐκ ἔστιν ἐμὸς, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός* « *με Πατρός* · καὶ, *Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ ἐμά* « *ἐστι*, δῆλον , ὅτι εἰκότως κἀκεῖνο ἔλεγεν · *Ἐν* « *ἐμοὶ ὁ Πατὴρ, κἀγὼ ἐν τῷ Πατρὶ*, ἵνα ἐν Θεῷ μὲν ᾖ ὁ Λόγος, ὁ τοῦτο λέγων, ἐν δὲ τῷ Λόγῳ ὁ Πα- τήρ · ὅτι δύναμις τοῦ Πατρὸς ὁ Λόγος. Θεοῦ γὰρ « αὐτὸν δύναμιν, καὶ Θεοῦ σοφίαν ἀξιόπιστος εἴρηκε « μάρτυς. Οὐ διὰ τὴν ἐν ἅπασιν οὖν λόγοις τε καὶ « ἔργοις ἀκριβῆ συμφωνίαν, ὡς Ἀστέριος ἔφη, ὁ « Σωτὴρ λέγει, *Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἕν ἐσμεν*, ἀλλὰ « διότι ἀδύνατόν ἐστιν, ἢ Λόγον Θεοῦ ἢ Θεὸν τοῦ ἑαυ- « τοῦ μερίζεσθαι Λόγου. Ἐπεὶ εἰ διὰ (41) τὴν ἐν « ἅπασι συμφωνίαν τοῦτο τὸν Σωτῆρα εἰρηκέναι « Ἀστέριος οἴεται, καὶ μὴ τῇ δευτέρᾳ οἰκονομίᾳ « προσέχων, τἀληθὲς μανθάνειν ἐθέλει, ἀναγκαῖόν « ἐστιν ὑπομνῆσαι αὐτὸν, πῶς ἐνίοτε, τὸ κατὰ τὴν « σὴν φαινόμενον ἀσυμφωνίαν ἐστὶν ἰδεῖν. Οὕτω γὰρ « ἡμᾶς τὰ ῥητὰ διδάσκει. Ποία γὰρ ἐν καιρῷ τοῦ « πάθους συμφωνία τοῦτο λέγοντος · *Πάτερ, εἰ δυ-* « *νατὸν, παρελθέτω τὸ ποτήριον τοῦτο*, ἐπιφέρον- « τος δὲ κἀκεῖνο, *Πλὴν μὴ ὡς ἐγὼ θέλω, ἀλλ' ὡς* « *σύ;* Οὐ συμφωνοῦντος γὰρ ἦν πρῶτον μὲν τὸ λέ- « γειν, *Παρελθέτω τὸ ποτήριον τοῦτο*, οὐδὲν δὲ ἐχό- « μενον συμφωνίας καὶ τὸ ἐπιφερόμενον εἶναι δοκεῖ. « Λέγει γὰρ, Μὴ τὸ ἐμὸν, ἀλλὰ τὸ σὸν γενέσθω, « Πάτερ, θέλημα. Ἀκούεις ὅπως ἀσυμφωνίαν κατὰ « τὸ φαινόμενον δηλοῖ τὸ γράμμα, τοῦ μὲν θέλοντος, « τοῦ δὲ μὴ θέλοντος. Ὅτι μὲν γὰρ ἐβούλετο ὁ Πα- « τὴρ, δῆλον ἀφ' ὧν ὃ ἐβούλετο γέγονεν · ὅτι δὲ οὐκ « ἐβούλετο ὁ Υἱὸς, δῆλον δι' ὧν παραιτεῖται. Καὶ « αὖθις, *Οὐ ζητῶ*, φησὶ, *τὸ θέλημα τὸ ἐμὸν, ἀλλὰ* « *τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με Πατρός.* Πῶς « οὖν διὰ τὴν ἐν ἅπασι συμφωνίαν τὸν Σωτῆρα εἰρη- « κέναι φησὶν, *Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἕν ἐσμεν;* » Καὶ μετὰ βραχέα ἐπιλέγει · « Πῶς συμφωνίαν « ἔχειν πρὸς τὸν Πατέρα ὁ Υἱὸς δύναται, ἢ ὁ Πατὴρ « πρὸς τὸν Υἱὸν, τοῦ Υἱοῦ *Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πα-* « *τὴρ, ἐμά ἐστι,* λέγοντος; Ἄντικρυς γὰρ πλεονε- « κτοῦντος ἦν τοῦ Υἱοῦ τὸν Πατέρα, τοῦ λέγοντος, « *Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ ἐμά ἐστι.* « Τούτου « γὰρ χάριν παρεὶς τὸ, *Πάντα, ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ*

✠ Ed. Paris., pag. 58. [88] Joan. xvi, 27, 28. [89] Joan. xiv, 24. [90] Joan. xvi, 15. [91] Joan. x, 38. [92] Joan. x, 30. [93] Matth. xxvi, 39.

(40) *Ἐγὼ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐξῆλθον, καὶ ἥκω.* Hoc ubi dictum sit a Servatore, nescio; Joan. xvi, 27, legitur, *ἐξῆλθον παρὰ τοῦ Πατρὸς, καὶ ἐλήλυθα εἰς τὸν κόσμον.* Ille *μάρτυς ἀξιόπιστος*, Paulus est, I Cor. i. 24. M. — Porro μένῃ pro μὲν ᾖ Mp.; dein vulgo ἢ Λόγον Θεοῦ ἑαυτοῦ μερ.

(41) *Ἐπεὶ ἰδία.* Imo legendum, ἐπεὶ δὲ διὰ τὴν [ἐπεὶ εἰ διά ex codd. reposui]; nota est hæc Arianorum interpretatio unitatis, Patris et Filii, de voluntate non natura aut essentia accipientium illud. *Ego et Pater unum sumus* (*Joan.* x, 30), τῇ δευτέρᾳ οἰκονομίᾳ, est τῇ ἐν δευτέροις, sed forte legendum κἂν μὴ τῇ δευτέρᾳ, etc., πῶς ἐνίοτε κατ' αὐτὴν, φαινομένην ἀσυμφωνίαν ἔστιν ἰδεῖν; vult Asterius in omnibus ubique συμφωνίαν voluntatis summam apparuisse. Imo non inquit Marcellus. Erat quædam ἀσυμφωνία in passione declinanda, voluntatis nempe humanæ, a divina, conditionatæ, ab absoluta. Locus est Joan. x, 30, celebratissimus per certamina Catholicorum veterum et recentiorum. Vide doctissimum Maldonatum. M.—Dein vulgo τὸν Σωτ. εἰρ. et ἐθέλοι; porro mss. ἴσ. κατὰ τὸ φαινόμενον ἀσυμφ.; vulgo dein ἔστιν ἰδεῖν.

« *κοινά ἐστιν* εἰπεῖν, Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ ἐμά ἐστιν ἔφη. Καίτοι οὐχ ἦν ἴδιον τοῦ συμφωνοῦντος οὕτω λέγειν, ἀλλά, « *Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ, κοινά ἐστιν.* » Εἰ γὰρ αἱ τῶν Ἀποστόλων Πράξεις, τὴν τῶν τηνικαῦτα προσιόντων τῇ πίστει συμφωνίαν ἐπαινοῦσαι, « *Πάντα ἦν αὐτοῖς κοινὰ* ἔφασαν, καὶ ἐπ' ἀνθρώπων, τῶν συμφωνεῖν δυναμένων, κοινὰ εἶναι πάντα νομίζειν ὀφειλόντων, (42) πόσῳ μᾶλλον ἔδει τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν κοινωνίας μετέχειν, εἰς δύο ὑποστάσεις διῃρημένους; Νυνὶ δὲ ἐν μὲν τῷ λέγειν, *Πάντα ὅσα ἔχει ὁ Πατὴρ, ἐμά ἐστι*, πλεονεκτῶν ὁ Υἱὸς τὸν Πατέρα φαίνεται· ἐν δὲ τῷ φάσκειν, μηδὲ τοῦ ἑαυτοῦ Λόγου Κύριον εἶναι, ἀλλὰ καὶ τούτου τὸν Πατέρα, (*Ὁ γὰρ Λόγος ὃν ἀκούετε*, φησὶν, *οὐκ ἔστιν ἐμὸς, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με Πατρός*) ἀφαιρεῖσθαι τὸν Πατέρα τὰ ἴδια τοῦ παιδὸς δείκνυσιν. Ἑκάτερα δὲ κατὰ τὴν Ἀστερίου οἴησιν οὐκ ἀκολούθως εἰρημένα φαίνεται. Ἔδει γὰρ τὸν συμφωνοῦντα μὴ τὰ ἑτέρῳ προσόντα παρασπᾶσθαι δίκαια, πλεονεκτικὸν γὰρ τοῦτό γε, ἀλλὰ τὰ ἑκατέρῳ προσόντα κοινὰ εἶναι νομίζειν. Ὥστε, ὅταν μὲν εἰς τὴν ἀνθρωπίνην ἀποβλέπωμεν σάρκα, οὐχ ὥσπερ Ἀστέριος γέγραφεν, οὕτως εὑρήσομεν εἰρηκότα τὸν Σωτῆρα· *Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἕν ἐσμεν*· εἰ γὰρ τοῦτ' ἦν, πάντως ἂν ἔφη· Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἐν ἅπασι πρὸς ἀλλήλους συμφωνοῦμεν. Νυνὶ δὲ, *Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἕν ἐσμεν*, ἔφη. Οὐ γὰρ διὰ τὴν ἐν ἅπασιν λόγοις τε καὶ ἔργοις ἀκριβῆ συμφωνίαν, ὡς αὐτὸς γέγραφεν, ὁ Σωτὴρ εἴρηκεν, ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἕν ἐσμεν. Οὐκοῦν εἰ ἐν ἐκείνοις ἀσυμφωνία τις ἦν, ἀνάγκη δὲ τὸν δεσπότην ἀληθεύειν, τὸν Σωτῆρα ἀκριβῶς εἰδέναι προσήκει, ὅτι, ἡνίκα ἂν *Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἕν ἐσμεν*, λέγῃ, τηνικαῦτα οὐκ εἰς τὸν ἄνθρωπον ὃν ἀνείληφεν ἀποβλέπων τοῦτό φησιν, ἀλλ' εἰς τὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς προελθόντα Λόγον. Εἰ γάρ τις ἀσυμφωνία εἶναι δοκοίη, αὕτη ἀναφέρεσθαι εἰς τὴν τῆς σαρκὸς ἀσθένειαν ὀφείλει, ἣν μὴ πρότερον ἔχων ἀνείληφεν ὁ Λόγος. Εἰ δὲ ἑνότης λέγοιτο αὕτη, τῷ Λόγῳ διαφέρουσα φαίνεται. Ὅθεν οὐ μόνον τὸ, *Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἕν ἐσμεν*, εἰκότως ἔφη, ἀλλὰ κἀκεῖνο, *Τοσούτῳ χρόνῳ μεθ' ὑμῶν εἰμι, Φίλιππε, καὶ λέγεις, Δεῖξόν μοι τὸν Πατέρα.* Δῆλον, ὅτι οὐ τούτοις τοῖς ὀφθαλμοῖς, ἀλλὰ τοῖς νοητοῖς τὰ νοητὰ ὁρᾷν δυναμένοις. Ἀόρατος γὰρ τοῖς τῆς σαρκὸς ὄμμασιν ὅ τε Πατὴρ ὑπάρχει, καὶ ὁ τούτου Λόγος. Οὐ διὰ τὴν ἐν ἅπασιν οὖν συμφωνίαν τοῦτ' ἔφη πρὸς Φίλιππον. » Τοσαῦτα εἰπὼν, ἐπαναλαβὼν ἐξ ὑπαρχῆς τὸν λόγον, τοῦτον δογματίζει τὸν τρόπον· « Πρὸ γὰρ τῆς δημιουργίας ἁπάσης ἡσυχία τις ἦν, ὡς εἰκὸς, ὄντος (43) ἐν τῷ Θεῷ τοῦ Λόγου. Εἰ γὰρ ποιητὴν ἁπάντων τὸν Θεὸν ὁ Ἀστέριος πεπί-

« exinde liquet, ex eo quod declinat, et deprecatur. Atque alia vice, *Non quæro*, inquit, *meam voluntatem, sed voluntatem Patris qui misit me* [94]. Quomodo igitur propter illam ubique et per omnia consonantiam, Servatorem affirmat pronuntiasse, Ego et Pater meus unum sumus? » Et paucis interjectis ait : [R. LXV] « Quomodo erga Filium consonantiam habere Pater poterit, vel Filius erga Patrem, cum dixerit Filius, *Omnia illa quæ Pater habet, mea sunt?* Est enim Filius, qui hoc modo loquitur, abundantior suo Patre. *Omnia quæ Pater habet, mea sunt*, inquit, ideo non autem, Omnia quæ Pater habet, communia sunt; cum dicendum ita esset illi, qui per omnia haberet cum suo Patre consonantiam : siquidem in Actibus apostolicis, ubi eorum qui ad fidem tunc accedebant, laudatur consonantia, Omnia fuisse ipsis communia, dicitur [95] : et omnia sunt communia existimanda inter eos qui consonantiam inter homines amplectuntur : quanto magis par fuit, Patrem atque Filium communionem amplecti, qui in duas hypostases dividebantur? at nunc Filius quam Pater plus habere videtur, cum affirmet, *Omnia quæ Pater habet mea sunt.* In eo autem quod dicit, Verbum non esse sui Dominum, sed ipsius Patrem, (*sermo enim quem auditis*, inquit, *non est meus, sed Patris qui misit me* :) ostenditur Patrem a Filio auferre etiam illa quæ propria sunt. Neutrum istorum, ex Asterii sententia, recte dicitur. Par et æquum enim fuerat consonantem aliquem, nullo modo ad se trahere, quæ de jure alteri competebant, avaritiam quippe hoc denotat, sed quæ utrivis suppetebant, illa esse communia arbitrari. Adeo ut cum humanam carnem intueamur, non quemadmodum Asterius scripsit, Dominum locutum inveniamus, *Ego et Pater meus unum sumus* ; si enim id volebat, omnino diceret, Ego et Pater in omnibus inter nos conspiramus : at nunc dixit, *Ego et Pater unum sumus.* Igitur si aliqua inter eos exstitisset inconsonantia, et fieri nequeat, ut Dominus mentiretur, certe est necesse intelligamus Servatorem, cum diceret, ✠ *Ego et Pater unum sumus*, hoc non dixisse ex intuitu hominis, quem assumpsit, sed Verbi e Patre prodeuntis. Nam si aliqua deprehendi inconsonantia posset, debet illa referri quidem ad carnis infirmitatem, quam cum prius non haberet, suscepit Verbum. Quod si unitas hæc dicatur, certe videtur ad Verbum esse referenda. Unde non istud tantum, *Ego et Pater unum sumus*, merito dictum est ab illo, sed aliud insuper : *Tanto tempore fui vobiscum, Philippe, et tu dicis: Ostende mihi Patrem* [96].

✠ Ed. Paris., pag. 39. [94] Joan. v, 30. [95] Act. II, 44; IV, 32. [96] Joan. XIV, 9.

(42) *Νομίζειν ὀφειλόντων.* Ὀφείλει, statim, forte τῆς αὐτῆς κοινωνίας, aut τῆς ἴσης κ. μ. κἂν εἰς δύο ὑπ. δ. Μ. — Supra vulgo ἐπαινοῦσα et infra νυνὶ μὲν ἐν τῷ et ἀποβλέπομεν et ἕν ἐσμεν· εἰ γὰρ omissis intermediis quæ codd. dant.

(43) Vulgo ὄντος post Λόγου et dein εἶναι ὅτι καὶ συνομολ. ἡ. αὐτός et πάντα ἐν αὐτοῖς ὑπὸ Θεοῦ.

« Nimirum non istis tantum oculis, sed intellectualibus, intelligibilia qui cernere possunt. Nam « corporeis oculis invisibilis est et Pater et Patris « Verbum. Non igitur ad hunc modum allocutus « est Philippum, propter illam in singulis consonantiam. » Postquam tam multis hæc dixerat, resumpto ab initio sermone, ad hunc modum dogmatizat : [R. XCII coll. p. 104 D, 106 B.] « Ante omnem rerum productionem erat, ut « par est credere, quies in Deo, exsistente apud « eum intus Verbo. Nam si omnium rerum conditorem esse Deum Asterius credit (id quod ipse « nobiscum una confitebitur : Deum nimirum semper exsistentem initium suæ existentiæ non sortitum : cætera quidem omnia ab illo producta « fuisse, et quidem producta de nihilo. Neque enim « credo, et illud professurus est, esse quædam « ingenita, nec dicturo crediturus : sed habere « persuasissimum, cœlum, terram, et omnia in iis « a Deo fuisse producta) si credat, inquam, ista, « necesse est ut illud simul confiteatur, nihil prorsus aliud præter Deum exstitisse. Habet ergo « privatam suam quamdam opinionem sermo iste, « exsistens in Patre suo. » Hæc postquam dixerat, subinfert statim [R. XCIII] : « Concessam illi potestatem, gloriam Asterius nominavit ; nec solummodo gloriam, sed et antemundanam gloriam : « non animadvertens, ante mundum conditum, præter unum solum Deum exstitisse omnino nihil. » Hæc Marcellus ubi dixerat, et sine ullo prætextu per illa Filium abnegaverat, ut nobis redderet persuasissimum, qualenam Dei Verbum imaginaretur, mentem suam aperit dilucidius adhuc, et nostro verbo assimilat per omnia, in iis quæ ita scribit : [R. LV coll. p. 79 B, 114 D, 125 B] « Omnia quidem quæ facta sunt, intelliguntur a Patre facta « esse per Verbum. Quocirca et sanctissimus Moyses, angelum appellat hoc in loco Verbum, propterea quod non ob aliam causam apparuit, quam « ut Moysi renuntiaret illa quæ conducere sciebat « filiis Israel. Sciebat autem illud conducere, ut « crederent unum solum Deum esse. ✠ Quocirca « et alloquitur illum, *Ego sum qui sum* [97] : ut ab « ipso cum recesserint, nullum esse Deum alium « arbitrarentur. Proclive est autem istud cuicunque prudenti, uti arbitror, intelligere, ab exemplo « quodam exiguo et satis humili humano. Neque « enim possibile est, cuicunque, verbum hominis, vel « potentia, ab hypostasi separare. Unum est etenim « atque idem cum homine verbum suum ; nec ullo « pacto aliter separandum, quam sola agendi operatione. » Magis adhuc prodige suam mentem insinuat,

« στευχεν εἶναι, δῆλον ὅτι συνομολογήσει ἡμῖν καὶ « αὐτός· τὸν μὲν ἀεὶ ὑπάρχειν, μηδὲ πώποτε εἶναι « ἀρχὴν λαδόντα· τὰ δὲ γεγεννῆσθαί τε ὑπ' αὐτοῦ, « καὶ ἐξ οὐκ ὄντων γεγεννῆσθαι. Οὐ γὰρ οἶμαι καὶ « τοῦτο πιστεύειν αὐτὸν τῷ λέγοντι εἶναί τινα καὶ « ἀγέννητα· ἀλλὰ ἀκριδῶς πεπεῖσθαι, ὅτι οὐρανός « τε καὶ γῆ καὶ πάντα τὰ ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ γῆς « ὄντα ὑπὸ Θεοῦ γεγέννηται. Εἰ τοίνυν τοῦτο πιστεύοι, ἀνάγκη αὐτὸν κἀκεῖνο συνομολογεῖν, ὅτι « πλὴν Θεοῦ οὐδὲν ἕτερον ἦν. Εἶχεν οὖν τὴν οἰκείαν « δόξαν ὁ Λόγος, ὢν ἐν τῷ Πατρί. » Καὶ ταῦτα εἰπὼν, ἐπάγει μεθ' ἕτερα· « Τὴν δοθεῖσαν αὐτῷ « ἐξουσίαν Ἀστέριος δόξαν ὀνομάζει· καὶ οὐ δόξαν « μόνον, ἀλλὰ καὶ προκόσμιον δόξαν, οὐκ ἐννοῶν, « ὅτι, μήπω τοῦ κόσμου γεγονότος, οὐδὲν ἕτερον ἦν « πλὴν Θεοῦ μόνου. » Ταῦτ' εἰπὼν ὁ Μάρκελλος, καὶ τὸν Υἱὸν δι' αὐτῶν ἀπαρακαλύπτως ἀρνησάμενος, ἵνα ἡμᾶς ἀκριδῶς πείσῃ, ὁποῖον εἶναι τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ ἐφρόνει, σαφέστερον ἐμφαίνει τὴν διάνοιαν, τῷ ἡμετέρῳ λόγῳ ἀπεικάζων αὐτὸν, δι' ὧν ταῦτα γράφει· « Ὥσπερ γὰρ τὰ γεγονότα « πάντα ὑπὸ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Λόγου σημαίνεται (44). Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ ὁ ἁγιώτατος Μωϋσῆς « ἄγγελον ἐνταῦθα ὀνομάζει τὸν Λόγον, ὅτι δι' οὐδὲν « ἕτερον ἐφάνη, ἀλλ' ἵνα ἀναγγείλῃ τῷ Μωϋσεῖ, « ταῦτα ἅπερ λυσιτελεῖν τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ ἠπίστατο· « ἠπίστατο δὲ λυσιτελεῖν ἕνα Θεὸν εἶναι νομίζειν. « Διὸ καὶ πρὸς αὐτὸν, *Ἐγώ εἰμι ὁ ὤν*, ἔφη, ἵνα « μηδένα ἐκτὸς ἑαυτοῦ ἕτερον Θεὸν εἶναι διδάξῃ. « Τοῦτο ῥᾴδιον, οἶμαι, τοῖς εὐφρονοῦσι, καὶ ἀπὸ μικροῦ τινος καὶ ταπεινοῦ καθ' ἡμᾶς παραδείγματος « γνῶναι (45). Οὐδὲ γὰρ τὸν τοῦ ἀνθρώπου λόγον « δυνάμει καὶ ὑποστάσει χωρίσαι τινὶ δυνατόν. Ἓν « γάρ ἐστι καὶ ταὐτὸν τῷ ἀνθρώπῳ ὁ λόγος, καὶ οὐδενὶ χωριζόμενος ἑτέρῳ ἢ μόνῃ τῇ τῆς πράξεως « ἐνεργείᾳ. » Καὶ ἐπιδαψιλεύεται ἔτι μᾶλλον τὴν αὐτοῦ διάνοιαν ἐμφαίνων, δι' ὧν ἑξῆς τάδε φησίν· « Οὐ γὰρ δὴ ἑτέρας ὀνομασίας, οἷον ὕλης ἢ ἄλλης « τινὸς ἀνθρωπίνης (46), ὁ Θεὸς ἐδεῖτο πρὸς κατασκευὴν, ἀλλὰ ταύτης τῆς ἐν τῇ αὐτοῦ διανοίᾳ ἑτοιμασίας. Ἐπεὶ οὖν ἀδύνατον ἦν χωρὶς λόγου καὶ τῆς « προσούσης τῷ λόγῳ σοφίας ἐννοῆσαι περὶ τῆς « τοῦ οὐρανοῦ κατασκευῆς τὸν Θεὸν, εἰκότως ἔφη· « *Ἡνίκα ἡτοίμαζε τὸν οὐρανὸν, συμπαρήμην αὐτῷ.* » Καὶ προστίθησιν αὖθις ἐξομοιῶν τῷ ἀνθρωπίνῳ λόγῳ τὸν τοῦ Θεοῦ, εἰς τὸ δεῖξαι αὐτὸν ἀνυπόστατον. Γράφει δὲ οὕτως· « Ἐνταῦθα *ἐγώ εἰμι* « *ὁ ὤν*, λέγει μὲν τῷ Μωϋσεῖ ὁ Πατήρ. Λέγει δὲ, « δηλονότι διὰ τοῦ Λόγου. Πάντα γὰρ ὅσα ἂν ὁ Πατὴρ « λέγῃ, ταῦτα πανταχοῦ διὰ τοῦ Λόγου λέγων φαίνεται. Τοῦτο δὲ δῆλόν ἐστι καὶ ἀφ' ἡμῶν αὐτῶν ὅσα « μικρὰ τοῖς μεγάλοις καὶ θείοις ἀπεικάσαι. Καὶ

✠ Ed. Paris., pag. 40. [97] Exod. III, 14.

(44) *Διὰ τοῦ Λόγου σημαίνεται.* Deest, γεγεννῆσθαι. Ἐνταῦθα, referebatur ad locum aliquem Scripturæ, quem in his suis excerptis reticuit Eusebius. M. — Mox vulgo καὶ ἁγιώτ. et ἀναγγέλῃ.

(45) Statim lege, οὐδὲ γὰρ τοῦ ἀνθρώπου τὸν λόγον δυνάμει, ἢ καὶ ὑποστάσει χ. Impossibile est, ita verbum ab homine suum separare, ut subsistat separatum. M. — Dein vulgo ἐπιδαψ. sine καὶ et δι' ἑτέρας.

(46) *Ἡ ἄλλης τινὸς ἀνθρωπίνης.* Deest aliqua vox fulciendæ sententiæ. M. — Dein vulgo πρὸς τὴν κατασκ. et προσηκούσης τῷ λόγῳ et ἡτοίμασε.

« ἡμεῖς γὰρ πάντα ὅσα ἂν θέλωμεν, κατὰ τὸ δυνατὸν, λέγειν τε καὶ ποιεῖν, τῷ ἡμετέρῳ ποιοῦμεν (47) λόγῳ. » Εἶτα μεταξύ τινα εἰπὼν ἐπιλέγει· Πῶς οὖν « Ἀστέριος, ταῖς ἁγίαις Γραφαῖς ἁπλῶς καὶ ἐμφόδως ἀκολουθεῖν προσποιούμενος, οὐκ ἔγνω τὸ μέρος τοῦτο λέγων· Κύριος ὁ Θεός σου, οὗτος Κύριος εἷς ἐστι· Θεὸς ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς κάτω· καὶ οὐκ ἔστιν ἔτι πλὴν αὐτοῦ; Καὶ ὅτι εἷς ἐστι, καὶ πλὴν αὐτοῦ ἕτερος οὐκ ἔστι. « Καὶ προϊὼν αὖθις διϊσχυρίζεται φάσκων· « Οὐ καταχρηστικῶς λόγος ὀνομασθεὶς, κἂν διαῤῥαγῶσιν οἱ ἑτεροδιδασκαλοῦντες ψευδόμενοι, ἀλλὰ κυρίως τε καὶ ἀληθῶς ὑπάρχων Λόγος· » καὶ προστίθησι· » Τί γὰρ ἕτερον ἦν ἀποκεχρυμμένον μυστήριον ἢ κατὰ τὸν Λόγον; Οὕτω δὲ ἦν ἀποκεχρυμμένον ἐν τῷ Θεῷ τουτὶ πρότερον τὸ μυστήριον, ὥστε μηδένα τοῦ προτέρου λαοῦ σαφῶς τὰ κατὰ τὸν Λόγον εἰδέναι· ἀλλ' ἡμᾶς τοῦ πλούτου τῆς δόξης, καὶ τοῦ ἀποκεχρυμμένου μυστηρίου ἀπολαύειν νυνί (48). » Καὶ μετὰ ταῦτα πάλιν ἀνθρωπίνῃ κέχρηται εἰκόνι, τοῦτον γράφων τὸν τρόπον· « Τίς γὰρ οὕτως ἢ τῶν ἁγίων ἀγγέλων, ἢ ἀνδρῶν δικαίων ἀξιόπιστος ἦν τὴν ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ ὁρισθεῖσαν αὐτῷ τιμωρίαν λῦσαι; εἰ μὴ αὐτὸς ὁ Λόγος ὁ συμπαρών τε (49) καὶ συμπλάττων πρὸς ὃν ὁ Πατὴρ, *Ποιήσωμεν ἄνθρωπον*, ἔφη, *κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ ὁμοίωσιν*, οὐκ ὄντος ἑτέρου Θεοῦ τοῦ συμπλάττειν αὐτῷ δυναμένου. *Ἐγὼ γάρ εἰμι*, φησὶ, *Θεὸς πρῶτος· καὶ ἐγὼ μετὰ ταῦτα, καὶ πλὴν ἐμοῦ Θεὸς ἕτερος οὐκ ἔστιν.* Οὔτε οὖν νεώτερός τις Θεὸς, οὔτε ἐστὶν ἄλλος τις μετὰ ταῦτα Θεὸς ὢν, Θεῷ συνεργεῖν δυνατὸς ἦν. Ἀλλ' εἴ τις, μικρῷ τινι καὶ ἀνθρωπίνῳ καθ' ἡμᾶς παραδείγματι χρώμενος, ὡς διὰ εἰκόνος, τὴν θείαν ἐξετάζοι πρᾶξιν, ὥσπερ ἄν τις ἀνδριαντοποιὸς ἐπιστήμων ἀνὴρ, ἀνδριάντα πλάσαι βουλόμενος, πρῶτον μὲν τοὺς τύπους αὐτοῦ καὶ χαρακτῆρας ἐν ἑαυτῷ σκοπεῖ· ἔπειτα πλάτος τε καὶ μῆκος, ὅσον εὐπρεπὲς, ἐννοεῖ, ἀναλογίαν τε τοῦ παντὸς, ἐν τῷ καθ' ἕκαστον ἐξετάζει μέρει, χαλκοῦ τε τὴν πρόσφορον ἑτοιμάσας ὕλην, καὶ τὸν ἐσόμενον ἀνδριάντα τῇ ἑαυτοῦ προτυπώσας διανοίᾳ, καὶ νοητῶς ὁρᾷν νομίσας, συνειδώς τε ἑαυτῷ συνεργεῖν τὸν λόγον, ᾧ λογίζεται, καὶ ᾧ πάντα πράττειν εἴωθεν, (οὐδὲν γὰρ μὴ λόγῳ γιγνόμενον καλόν·) ἀρχόμενος τῆς αἰσθητῆς ταύτης ἐργασίας, πρὸς αὐτὸν, ὡς πρὸς ἕτερον, παρακελεύεται λέγων· Ἄγε ποιήσωμεν (50)· ἄγε πλάσωμεν ἀνδριάντα· οὕτως ὁ τῶν ὅλων δεσπότης Θεὸς, τὸν ἔμψυχον ἐκ γῆς ἀνδριάντα ποιῶν,

in sequentibus, inquiens: [R. LIII coll. p. 125] « Non certe indigebat Deus, appellatione alia, utputa materiæ, aut rei humanæ cujuscunque: sed illius solius apparatus, qui in ejus mente versabatur. Quandoquidem ergo impossibile fuerat, sine verbo, et verbo conveniente prudentia, Deum cogitare mundi affuisse conditura, non immerito inquit: *Cum præparares cœlum, una aderam tecum* [98]. » Adjicit denuo e similitudine humani verbi, et Verbum Dei esse, ut ostenderet illud minime subsistere. Scribit enim, « Hoc in loco, ait, *Ego sum qui sum*, ad Moysen loquitur Pater. » [R. LVI coll. p. 114 D, 118 B.] Loquitur autem quod constat, per Verbum suum. Quæcunque etenim loquitur Pater, hæc ubique per Verbum suum locutus videtur. Hoc apparet, si parva licet magnis componere et divinis, a nobismetipsis. Nos etenim omnia, quæcunque volumus, quantum saltem in nobis est, facere et dicere, per nostrum verbum procuramus. » [R. LXVIII coll. p. 132 C.] Ubi nonnulla interseruerat, subnectit: « Quinam igitur Asterius, cum præ se ferret simpliciter, et cum timore quodam sequi Scripturarum ductum, illam earum partem tamen non intelligebat, Dominus Deus tuus, iste Deus unus est. Deus, in cœlis sursum, et super terram deorsum, nec alius adhuc est præter illum? Unus est, inquit, et præter illum non est alius. » Pergens deinceps contendit vehementius, : [R. XL coll. p. 116 C] « Non erat verbum, dictus catachrestice, rumpantur licet illi mentiendo, qui contrarium tuentur, sed proprie et simpliciter erat Verbum. » Adjungit: [R. XLV p. 144 B] « Quid vero erat aliud mysterium illud absconditum, quam secundum Verbum Dei? Erat autem illud, ita olim in Deo absconditum prius, ut nullus plane apud populum priorem, perspicue illa cerneret quæ ad Verbum pertinebant. Nos vero in præsenti fruimur divitiis gloriæ ipsius et mysterii revelati. » Humana demum utitur similitudine ad hunc modum scribens: [R. LII coll. p. 125] « Quis vero fuit adeo dignus vel inter homines justos vel sanctos etiam angelos, pœnam a Deo in illos destinatam amoliri? ✠ Verbum solum qui una aderat cum Deo, et una cum illo effigiarat hominem: ad quem dicebat Pater, *Faciamus hominem, ad imaginem et similitudinem nostram* [99], cum non exstaret aliquis alius Deus, qui cum illo una effigiare posset. *Ego*

✠ Ed. Paris., pag. 41. [98] Prov. VIII, 27. [99] Gen. I, 26.

(47) *Ἡμετέρῳ ποιοῦμεν*. Non est plena redditio, adde, καὶ λέγομεν. M.— Dein vulgo τινα λέγων ἐπιφέρει et ἀφόδως mss. loco ἐμφ. Mox vulgo διαῤῥαγοῖεν et κατὰ Λόγον.

(48) *Ἀπολαύειν νυνί*. Non inepte, ἀπολαύοντας. Hæc omnia ad nauseam usque repetuntur in sequentibus libris. M. — Dein vulgo τῇ κεχρ. εἰκόνι et τῶν ἀνδρῶν et τοῦ Θεοῦ προσώπου.

(49) Vulgo τε om., dein vulgo καὶ καθ' ὁμ. et ἀνδρ. π-εεῖν β.

(50) *Ἄγε ποιήσωμεν*. Hoc non probat Basilius, homil. 9 *in Hexameron*, Τίς γὰρ χαλκεὺς ἢ τέκτων, inquiens, ἢ σκυτοτόμος, ἐπὶ τῶν ὀργάνων τῆς τέχνης μόνος καθήμενος, οὐδενὸς αὐτῷ συνεργοῦντος, λέγει αὐτὸς ἑαυτῷ, Ποιήσωμεν τὴν μάχαιραν, ἢ συμπήξωμεν τὸ ἄροτρον, ἢ ἀπεργασώμεθα τὸ ὑπόδημα, ἀλλ' οὐχὶ σιωπῇ τὴν ἐπιβάλλουσαν ἐνέργειαν ἐκτελεῖ; Hæc latius ibidem contra Judæos. Qui quod sequitur de animata statua hominis, sic expressit: Ἔμψυχος εἰκὼν ἐν μέσῃ τῇ κτίσει ἐκτορνευθείς. M.— Statim vulgo πλάσσωμεν, et infra λευκοτέραν et ὁ Θεὸς παντοκρ.

« *enim*, inquit, *Deus sum primus* : *Ego Deus postre-* A *mus, et præter me non est alius Deus* [1]. Non est itaque junior Deus aliquis, nec in secundis positus Deus aliquis, qui poterat una cum Deo operari : sed veluti si quis parvo quodam utatur et humano exemplo, ita rem istam examinet ad similitudinem. Sicut si statuarum artifex excellens, statuam conflare propositum habens, imprimis characteras ejus atque formas secum speculatur : latitudinem deinceps et longitudinem decentem cogitat, et totius proportionem sigillatim per partes animo tenus amussitat atque exigit : tum demum materiam, æs in procinctu comparat, et futuram illam statuam animo suo delineatam complexus, sibique conscius, rationem intus suam, qua ratiocinatur, et qua administra componit omnia (nihil etenim pulchrum est, non secundum rationem exasciatum) ubi manum admovere operi incipit, ita tanquam alteram personam affatur : Age, faciamus, inquiens : age effingamus statuam. Ad eumdem modum universorum Dominus Deus, viventem de terra statuam effinxurus, non ad alium aliquem, sed ad suum ipsius Sermonem se componit, *Faciamus*, aiens, *hominem*, non ad eumdem modum quo cætera : uam certe secundum rationem universa formabantur. » Addit istis post alia : [R. CVIII] « Nunc autem sacris Scripturis credo, quod unus sit Deus, et ejus Verbum Deus e Patre quidem exiit, ut omnia per illum fierent. Post judicii tempus et rerum omnium restaura- C tionem, et oppositæ potestatis cujuscunque amolitionem, *tunc subjicietur ipse illi, qui ei subjecit omnia* [2], Deo et Patri, ut ad eum modum sit in Deo demum Verbum, quo prius olim fuerat, quam mundus crearetur. Nam cum prius nihil prorsus exstaret nisi solus Deus, condenda autem essent omnia per Verbum, prodiit Verbum virtute præditum operatrice : Verbum inquam illud quod in Patre fuit. » Rursus autem eamdem sententiam explicatius ponit in sequentibus : [R. LIV coll. p. 117 D, 163 A] « Prius enim quam mundus conderetur, erat Verbum in Patre suo. Cum vero Deus omnipotens statueret omnia quæ in cœlo sunt, et in terra, condere : mundi creatio illa indigebat operatione effectiva. Idcirco, cum præter Deum nibil prorsus esset, (nam est positum illud in confesso, universa fuisse ab illo condita) tunc procedens Verbum fiebat mundi conditor, quod prius intus intellectualiter residens, *Ipse fuit.* » ✠ Et rursus post omnia addit : « Hanc ob causam non se nominat *Filium Dei*, sed *hominem* : ut ita hominem, per communionem cum ipso copulatum, fieri procuraret Filium Dei : et finita hac dispensationis actione, iterum velut Verbum aduniatur Deo adimplens quod dictum est ab Apostolo, *Tunc et ipse subjectus erit illi*, *qui omnia ipsi subjecerat, ut sic Deus fiat omnia in omnibus* [3]. Tunc enim erit idem quod prius fuerat. » Tam multis Marcellus illud egit, ut revelata facie Dei Filium ejuret. Si enim unus atque idem erat Deus, et quod in Deo erat Verbum, et nemo unquam sibimetipsi exsistat Pater, ut nec Filius quisquam sibi ipsi, qui unus esset, unus autem solus erat et ipsemet suo Verbo Deus, apparet quod non erat Pater, cum nondum exstaret ipsius Filius : item, quod non erat Filius, cum nondum exstaret Pater.

« οὐχ ἄλλῳ τινὶ ἀλλὰ τῷ ἑαυτοῦ Λόγῳ παρακελεύεται λέγων· Ποιήσωμεν ἄνθρωπον οὐ τὸν αὐτὸν τοῖς ἄλλοις τρόπον· λόγῳ γὰρ ἡ πᾶσα ἐγένετο κτίσις. » Καὶ τούτοις μεθ' ἕτερα ἐπιλέγει· « Νυνὶ δὲ πιστεύω ταῖς θείαις Γραφαῖς, ὅτι εἷς Θεὸς, καὶ ὁ τούτου Λόγος Θεὸς προῆλθε μὲν τοῦ Πατρὸς, ἵνα πάντα δι' αὐτοῦ γένηται. Μετὰ δὲ τὸν καιρὸν τῆς κρίσεως, καὶ τὴν τῶν ἁπάντων διόρθωσιν, καὶ τὸν ἀφανισμὸν τῆς ἀντικειμένης ἁπάσης ἐνεργείας, τότε αὐτὸς ὑποταγήσεται τῷ ὑποτάξαντι αὐτῷ τὰ πάντα, Θεῷ καὶ Πατρὶ, ἵν' οὕτως ᾖ ἐν Θεῷ ὁ Λόγος, ὥσπερ καὶ πρότερον ἦν, πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι. Οὐδενὸς γὰρ ὄντος πρότερον ἢ Θεοῦ μόνου, πάντων δὲ διὰ τοῦ Λόγου γίγνεσθαι μελλόντων, προῆλθεν ὁ Λόγος δραστικῇ ἐνεργείᾳ, ὁ Λόγος οὗτος τοῦ Πατρὸς ὤν. » B Καὶ πάλιν τὴν αὐτὴν διάνοιαν λευκότερον τίθησι λέγων· Πρὸ γὰρ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι, ἦν ὁ Λόγος ἐν τῷ Πατρί. Ὅτε δὲ ὁ Θεὸς παντοκράτωρ πάντα τὰ ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ γῆς προὔθετο ποιῆσαι, ἐνεργείας ἡ τοῦ κόσμου γένεσις ἐδεῖτο δραστικῆς· καὶ διὰ τοῦτο, μηδενὸς ὄντος ἑτέρου πλὴν τοῦ Θεοῦ, (πάντα γὰρ ὁμολογεῖται ὑπ' αὐτοῦ γεγεννῆσθαι), τότε ὁ Λόγος προελθὼν ἐγίνετο τοῦ κόσμου ποιητὴς, ὃ καὶ πρότερον ἔνδον νοητῶς ὀνομάζων αὐτόν. » Καὶ αὖθις μετὰ πάντα ἐπιφέρει λέγων· « Καὶ διὰ τοῦτο οὐχ *Υἱὸν Θεοῦ* ἑαυτὸν ὀνομάζει, ἀλλ' *ἄνθρωπον*, ἵνα διὰ τῆς τοιαύτης ὁμολογίας θέσει τὸν ἄνθρωπον διὰ τὴν πρὸς αὐτὸν κοινωνίαν υἱὸν Θεοῦ γενέσθαι παρασκευάσῃ· καὶ μετὰ τὸ τέλος τῆς πράξεως αὖθις, ὡς λόγος, ἑνωθῇ τῷ Θεῷ, πληρῶν ἐκεῖνο τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου προειρημένον. *Τότε αὐτὸς ὑποταγήσεται τῷ ὑποτάξαντι αὐτῷ τὰ πάντα, ἵνα ᾖ πάντα καὶ ἐν πᾶσι Χριστός* (51). « Ἔσται γὰρ τηνικαῦτα τοῦθ' ὅπερ πρότερον ἦν. » Διὰ τοσούτων Μάρκελλος γυμνῇ τῇ κεφαλῇ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἐξωμόσατο. Εἰ γὰρ ἓν καὶ ταὐτὸν ἦν ὁ Θεὸς, καὶ ὁ ἐν αὐτῷ Λόγος, οὐδεὶς δὲ πώποτε αὐτὸς ἑαυτοῦ γένοιτ' ἂν Πατὴρ, ὡς οὐδ' αὐτὸς ἑαυτοῦ υἱὸς ὢν καὶ μόνος, εἷς δὲ μόνος ἦν, καὶ ἑαυτὸς τῷ ἑαυτοῦ Λόγῳ ὁ Θεὸς, δῆλον ὡς οὐ Πατὴρ ἦν, μὴ ὑπάρχοντος αὐτῷ Υἱοῦ· οὔτε Υἱὸς, μὴ ὑφεστῶτος αὐτῷ Πατρός.

Ex antedictis ideo cognoscimus quæ et qualia iste homo commentatus est, de Verbo Dei non exsistente,

Ὁποῖα μὲν οὖν περὶ τοῦ μηδὲ εἶναι, μηδὲ προϋφεστάναι τὸν τοῦ Θεοῦ Υἱὸν, ψιλὸν δὲ Λόγον ἔνδον

✠ Ed. Paris., pag. 42. [1] Deut. III, 24 ; IV, 39. Isa. LXVIII, 12. [2] I Cor. XV, 28. [3] ibid.

(51) *Πάντα καὶ ἐν πᾶσι Χριστός*. Imo Θεός, apud Apostolum et de sententia Marcelli. M. — Supra vulgo αὐτῷ πάντα et infra ἑαυτῷ et τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον.

A ὑπάρχειν ἐν αὐτῷ τῷ Θεῷ, καὶ τοῦτον ποτὲ μὲν ἡσυχάζειν, ποτὲ δὲ ἐνεργεῖν δραστικῇ δυνάμει, διεξῆλθεν ὁ ἀνὴρ, ἔγνωμεν διὰ τῶν προκειμένων (52). Ταῦτα δὲ αὐτὰ πολλάκις καὶ διαφόρως τῇ ἑαυτοῦ παραθέμενος γραφῇ, πολὺν σωρὸν (53) περιττῶν ῥημάτων συνεφόρησε τῷ συγγράμματι. Ἀλλ' ἡμεῖς γε τοῖς αὐτοῦ καθ' ἑαυτοῦ ἐλέγχοις, ἐξ ὧν παρέθετο φωνῶν ἀρκεσθέντες, οὐδ' ἀντιῤῥήσεως ἀξιώσομεν τὴν τοῦ Ἰουδαϊκοῦ τούτου δόγματος ἀτοπίαν. Ἐντεῦθεν δὲ ἐπὶ τὰ εἰρημένα τῷ αὐτῷ περὶ τῆς σαρκὸς, ἣν ἐνεργείᾳ (54) μόνῃ φησὶν ἀνειληφέναι τὸν ἐν τῷ Θεῷ Λόγον, μεταβάντες, φέρ' ἴδωμεν ὅπως τὴν ἐν ταῖς θείαις Γραφαῖς περὶ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ φερομένην θεολογίαν ἐπὶ τὴν σάρκα μεταφέρει· αὐτὸν μὲν τὸν ἀληθῶς προόντα τοῦ Θεοῦ Υἱὸν ἀρνούμενος, τὴν δὲ σάρκα θεολογῶν, ἣν μικρὸν ὕστερον ἔρημον ἔσεσθαι τοῦ Λόγου, ὁ ἀνευλαβὴς ὡρίζετο.

nedum præexsistente, sed quod nudum Verbum in Deo exstaret, ita ut interdum conquiesceret, aliquando autem activa virtute operaretur. Atque hæc non semel, sed diversis modis et temporibus suis scriptis interspersit, adeo ut verborum supervacaneorum struem ingentem per syngramma illud suum accumulaverit. Nos autem contenti e vocibus ipsius refutationem illius scripti contexuisse, hujus dogmatis Judaici absurditatem nulla dignabimur responsione. Hinc porro transvecti, ad illa quæ dicuntur ab eo de carne quam Verbum illud quod in Deo erat, ut ipse loqui amat, sola suscepit operatione: agedum, dispiciamus, qualiter eam, quam in sacris Scripturis reperimus de Filio Dei unigenito theologiam, ad carnem traducit, quam B assumpsit: ipsum quidem, qui præexsistebat, Dei Filium abnegans, carnem vero deificans; quam ipsam tamen sine metu et pietate, mox a Verbo deserendam esse definivit.

ΚΕΦ. Γ'.

Ὅπως ἐφρόνει Μάρκελλος περὶ τῆς σαρκὸς, ἣν ἀνείληφεν ὁ Λόγος.

« Ὁ μὲν γὰρ (55) Λόγος ἐν ἀρχῇ ἦν, μηδὲν ἕτερον ὢν ἢ Λόγος· ὁ δὲ τῷ Λόγῳ ἑνωθεὶς ἄνθρωπος, οὐκ ὢν πρότερον, γέγονεν ἄνθρωπος (56), ὡς διδάσκει ἡμᾶς Ἰωάννης λέγων· *Καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο.* Διὰ τοῦτο τοίνυν τοῦ Λόγου μνημονεύων φαίνεται μόνου· εἴτε γὰρ Ἰησοῦ, εἴτε Χριστοῦ ὀνόματος μνημονεύει ἡ θεία Γραφὴ, τὸν μετὰ τῆς ἀνθρωπίνης ὄντα C σαρκὸς τοῦ Θεοῦ Λόγον ὀνομάζειν φαίνεται. Εἰ δέ τις καὶ πρὸ τῆς Νέας Διαθήκης τὸ τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ ὄνομα ἐπὶ τοῦ Λόγου μόνου δεικνύναι δύνασθαι ἐπαγγέλλοιτο, εὑρήσει τοῦτο προφητικῶς εἰρημένον, (57) ὥσπερ καὶ ἀπὸ τούτου δῆλον· *Παρέστησαν γὰρ, φησὶν, οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ, κατὰ τοῦ Κυρίου, καὶ κατὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ.* » Καὶ μεθ' ἕτερα ἐπάγει· « Εἰκότως οὖν, πρὸ τῆς καθόδου, ὅπερ πολλάκις (58) ἔφαμεν, Λόγος· μετὰ δὲ τὴν κάθοδον, καὶ τὴν τῆς σαρκὸς ἀνάληψιν, διαφόρων καὶ τῶν ἐπηγοριῶν τε-

CAP. III.

Quid Marcellus sentiebat de carne illa, quam assumpsit Dei Verbum.

[R. XXXVI] « Erat in principio Verbum, nec aliud erat quam Verbum. Homo autem Verbo ✠ adunitus, cum non fuisset prius, factus est homo: hoc nos Joannes docuit, inquiens: *Et Verbum caro factum est* [1]. Verbi solius mentionem ideo facit tunc; sive enim nominis Jesu meminerit, seu etiam Christi Scriptura sacra, videtur illud Verbum nominare velle, quod deinceps cum humana carne fuit. Si quis vero audeat profiteri, reperturum se nomen illud Jesu de Verbo solo usurpatum, extra Scripturam Testamenti Novi, id ad morem prophetarum prædictum sic inveniet. Liquet autem hinc ipsum: *Astiterunt reges terræ, et principes in unum convenerunt adversus Dominum, et adversus Christum ejus* [2]. » Post pauca pergit: [R. XLIV coll. p. 82 A] « Non igitur merito, quod sæpe diximus, ante descensum ad homines dicebatur *Verbum*, post descensum et carnis assumptionem, nominibus diversis agno-

✠ Ed. Paris., pag. 43. [1] Joan. I, 14. [2] Psal. II, 2.

(52) *Ἔγνωμεν διὰ τῶν προειρημένων.* Certe, si hæc Eusebius bona fide et sincera de Marcelli scriptis nobis enarravit, negari non potest neque debet, pestilentissimum hæreticum, sub persona orthodoxa delituisse. Et mirum est, potuisse hominem adeo aperte impium latere tamdiu, tam vehementer fallere adeo oculatos et lynceos veritatis hyperaspistas, Julium dico et Athanasium imprimis. Sed nihilo magis orthodoxus Eusebius, ut meo animo verissime illustrissimus Baronius asserebat. Justo etenim Dei judicio, qui semel ab ecclesiastica fide, et Ecclesiæ antiquissima traditione recessere, singuli dissentiunt inter se, nec usquam consistunt, cum sit πολυσχιδὲς τὸ ψεῦδος καὶ πολύτροπον, ut observat Theodoret., ἁπλῆ δὲ ἡ ἀλήθεια. Πᾶσαι πρὸς ἑαυτὰς αἱρέσεις μαχόμεναι, περὶ ὧν ἔπλασαν ἑκάστη κακῶν, ἐν μόνῳ τῷ ψεύδεσθαι συνεδήθησαν ἀλλήλαις, ut Athan., vere. Rationem habes apud B. Ignatium, ποικίλος ἐστὶν ὁ τῆς κακίας στρατηγός. Κλεψίνους ἄστατος, ἑαυτῷ ἐναντίος, καὶ ἄλλα προβαλλόμενος, ἕτερα δεικνύς. M.

(53) *Πολὺν σωρόν.* Nec minus laborat hoc vitio Eusebius, qui σωρηδόν illa ipsa, vicies, tricies, reposuit, ῥημάτων ποταμόν, refutationis solidæ vix σταλαγμόν suppeditans. M.

(54) *Ἣν ἐνεργείᾳ.* At hoc nusquam ponitur a Marcello: vere enim carnem assumpsisse credidit Servatorem, sed εἰς ἐνέργειαν μόνην. Quippe quam D destitutam olim relicturus erat, ubi Patri in manus omnia tradiderat. M.

(55) Vulgo γάρ om.

(56) *Ἄνθρ.* del. R; dein vulgo διὰ τούτων. Mox γὰρ υἱοῦ εἴτε χρ. R; dein vulgo μετὰ τὸν τῆς; dein Χριστοῦ ἢ Υἱοῦ et Λόγου μὲν δεικν. R; cæterum cf. p. 82 A.

(57) *Προφητικῶς εἰρημένον.* Hoc certum est, a Davide prophetice dictum esse, quemadmodum etiam exponit B. Paulus. Sed quid ad sententiam Marcelli? Contra omnes autem hasce de Verbo strophas, ἀπεραντολογίας, legendus Basilius in homil. in illud Joannis I, 1, *In principio erat Verbum*, pag. 502, edit. ult. Parisiens. M.

(58) *Ὅπερ καὶ πολλάκις.* Defectiva sunt: tale aliquid supplendum est, ὅπερ καὶ πολλάκις εἴρηκα, λόγος μόνος ἦν, id enim tuebatur ille. Statim legend. διαφόρων ἐπηγοριῶν τετύχηκε. M. — Delevi καί et addidi ἔφαμεν cum codd. Dein vulgo διαφόρως.

scebatur. » Hic observa mihi autem, qualiter Marcellus nomen Jesu et Christi, et cæteras quoque appellationes, non de Verbo contendit usurpari, sed tantum de carne, quam assumpsit Verbum. Idque quoniam ubi carnem rejicit, demum in Christum Dei impius reperitur : pergit adhuc, et de corpore Servatoris ad hunc modum scribit : [R. VIII] « Ne « hoc ipsum immerito arbitretur Asterius, si poste« rior exsistens suo corpore ad antiquitatem aspirare « nequeat, sed recordetur, quod utcunque contingat, « humanam istam carnem posteriorem esse, nihilo« minus qui illam per sanctissimam Virginem assu« mere dignatus est, Verbum Dei, adunito illi suo, « quod erat, hominem illum suum universæ creaturæ « Primogenitum reddiderit, et rerum omnium princi« pium volens constituerit, earum quæ in terris sunt, « et quæ in cœlis. » Hæc qui scripsit, commemorat aliquanto post Apostoli verba, quibus Filii constabilit divinitatem : illa nimirum, *Qui est imago Dei invisibilis, primogenitus omnis creaturæ, quoniam in ipso condita sunt universa, in cœlis et in terra, visibilia et invisibilia, sive throni, sive dominationes, sive principatus, sive potestates : omnia per ipsum et in ipso creata sunt ; et ipse ante omnes, et omnia in ipso constant* [a]. Hæc omnia ad carnem dicta refert, nec erubuit has voces apostolicas de illa carne dictas interpretari, de qua ipsa in sequentibus ad hunc modum scribit [R. CIV] : « Si fateatur ideo Servator, car« nem non prodesse, unde fit, ut caro, quæ et ✠ orta « est de terra, et nihil prodest, cum profuerit nihil, « in futuro sæculo Verbo assistat ? » (cf. p. 182 A] Iterum de eadem illa ita infit : « Quomodo par fuit « ut servi forma, quam assumpsit sibi Verbum, cum « exsistat forma servi, Verbo permaneat adunita. « Certe nequit fieri. » Et tamen ille ipse qui de carne ita scripsit, in præsenti illam vocat imaginem Dei, et omnis creaturæ primogenitam ; ipsam ante omnia exstitisse dicit : et in illa condita fuisse universa docet, cum quæ in terra sunt, tum quæ in cœlis, thronos, dominationes, principatus, potestates. Verba illius sunt [R. IV-VII] : « Si ipse sit « omnis creaturæ primogenitus, et in ipso condita « sunt universa, intelligere nos oportet, Apostolum « in præsenti mentionem facere de illa secundum « carnem dispensatione. » Confirmat hoc adjectis et istis : « Vocatus est autem omnis creaturæ pri« mogenitus, non ut illi arbitrantur, quod ante

A τύχηκεν, ἐπειδὴ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο. » Τήρει ὅπως διὰ τούτων Μάρκελλος τοῦ Ἰησοῦ καὶ Χριστοῦ ὄνομα, καὶ τὰς λοιπὰς προσηγορίας, οὐ βούλεται κεῖσθαι ἐπὶ τοῦ Λόγου, ἀλλ' ἐπὶ τῆς σαρκὸς ἧς ἀνείληφεν. Ἀναγκαία δὲ ἡ ἐπιτήρησις, ἵν' ὅταν αὐτὸς πάλιν ἀποβάλῃ τὴν σάρκα, ἐλέγχοιτο ἀσεβῶν (59) τὸν εἰς αὐτὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ. Μετὰ δὴ τὰ προλεχθέντα ἑξῆς προϊὼν, τὰ περὶ τοῦ σώματος τοῦ Σωτῆρος, τοιαῦτα γράφει· « Καὶ μὴ τοῦτο ἀπίθανον εἶναι νομιζέτω Ἀστέ« ριος, εἰ νεώτερον ὂν αὐτοῦ σώματος (60), αὐτῆς τυ« χεῖν ἀρχαιότητος ἐδυνήθη· ἀλλ' ἐννοείτω, καὶ ὅτι « μάλιστα τὴν ἀνθρωπίνην σάρκα νεωτέραν εἶναι συμ« βαίνει, ὅμως ὁ ταύτην ἀναλαβεῖν δι' ἁγνῆς ἀξιώσας « Παρθένου Λόγος, ταύτῃ τὸ ἑαυτοῦ ἑνώσας, οὐ μόνον « Πρωτότοκον πάσης κτίσεως τὸν ἐν ἑαυτῷ ἄνθρωπον B « κτισθέντα ἀπειργάσατο, ἀλλὰ καὶ ἀρχὴν ἁπάντων « αὐτὸν εἶναι βούλεται, οὐ τῶν ἐπὶ γῆς μόνον, ἀλλὰ καὶ « τῶν ἐν οὐρανοῖς. » Τοσαῦτα εἰπὼν, μεθ' ἕτερα τὰς ἀποστολικὰς φωνὰς, δι' ὧν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ θεολογεῖ, φάσκων, *Ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, πρωτότοκος πάσης κτίσεως· ὅτι ἐν αὐτῷ* (61) *ἐκτίσθη τὰ πάντα, τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, εἴτε θρόνοι, εἴτε κυριότητες, εἴτε ἀρχαὶ, εἴτε ἐξουσίαι, τὰ πάντα δι' αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτὸν ἔκτισται, καὶ αὐτός ἐστι πρὸ πάντων, καὶ τὰ πάντα εἰς αὐτὸν συνέστηκε*, ἐπὶ τὴν σάρκα ἀναφέρει· οὐκ ἐρυθριῶν τὰς τοιαύτας τοῦ Ἀποστόλου φωνὰς ἐκλαμβάνειν ἐπὶ τὴν σάρκα, περὶ ἧς προϊὼν αὐτὸς Μάρκελλος ταῦτα γράφει· « Εἰ οὖν ὁ Σωτὴρ C « ὁμολογεῖ τὴν σάρκα μηδὲν ὠφελεῖν, πῶς ἐγχωρεῖ τὴν « ἐκ γῆς τε οὖσαν, καὶ μηδὲν ὠφελοῦσαν ἐν τοῖς μέλλου« σιν αἰῶσι ὡς αὐτῷ λυσιτελοῦσαν (62) συνεῖναι τῷ Λό« γῳ; » Κἂν αὖθις περὶ τῆς αὐτῆς σαρκὸς ἐπιλέγει· « Πῶς ἔδει τὴν τοῦ δούλου μορφὴν, ἣν ἀνείληφεν ὁ Λό« γος, μορφὴν οὖσαν δούλου συνεῖναι τῷ Λόγῳ; Διὸ ἀδύ« νατον γένοιτ' ἄν. » Ἀλλ' ὁ τοιαῦτα περὶ τῆς σαρκὸς εἰπὼν νῦν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ αὐτὴν λέγει, καὶ Πρωτότοκον πάσης κτίσεως, αὐτήν τε οὖσαν πρὸ πάντων, καὶ πάντα τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, θρόνους, κυριότητας, ἀρχὰς, ἐξουσίας, ἐν αὐτῇ ἐκτίσθαι. Γράφει δὲ οὕτως· « Οὐκοῦν Πρωτότοκος μέν ἐστιν ἁπάσης « κτίσεως αὐτὸς, ἐν αὐτῷ δὲ ἐκτίσθη τὰ πάντα, προσ« ήκει εἰδέναι ἡμᾶς, ὅτι περὶ τῆς κατὰ σάρκα οἰκονο« μίας αὐτοῦ, ὁ Ἀπόστολος νυνὶ μέμνηται. » Καὶ D ἐπιβεβαιοῖ τὸν λόγον, ἐπιφέρων ἑξῆς· « Πρωτότοκος « οὖν ἁπάσης κτίσεως διὰ τὴν κατὰ σάρκα γένεσιν « ὠνομάσθη, οὐ διὰ τὴν πρώτην, ὡς αὐτοὶ (63) οἴον-

✠ Ed. Paris., pag 44. [a] Coloss. I, 16, 17.

(59) *Εἰς αὐτὸν ἀσεβῶντα.* Satis liquet, legend. εἰς αὐτὸν ἀσεβῶν τὸν [sic codd.] Χριστόν. Nempe quod ipsius corpus nihil aut nihili futurum erat, abeunte Λόγῳ ad Deum, in quo prius erat. M. — Dein vulgo μετὰ δὲ τὰ λεχθέντα.

(60) *Αὐτοῦ σώματος.* Imo σῶμα. Pro σημαίνει, legendum est συμβαίνει. M. — Sic et R, qui dein τῆς αὐτῆς αὐτῷ et ἀρχῆς pro ἀρχαιότητος et ὅτι εἰ καὶ et om. ἀπειργάσατο. Dein vulgo μόνων correxi in μόνον ex codd. qui et συμμαίνει dant.

(61) *Ἐν αὐτῷ.* Chrysostomus exponit διὸ αὐτοῦ. Utrovis modo, impietatem arguit hujus Ancyritani, qui ad humanitatem retulit hanc prærogativam. M. — Mox vulgo ἐκτίσθη καί.

(62) *Αὐτῷ λυσιτελοῦσαν.* Requirit sensus ut legamus, αὐτῷ ὡς λυσιτελοῦσαν, aut, μηδὲν αὐτῷ λυσιτελοῦσαν. M. — Imo ὡς αὐτῷ, cf. p. 176 B. Infra vulgo οὕτως εἰ πρωτ. et ἐστὶ πάσης et πρωτ. οὖν πάσης et ἀναφ. καὶ προσέχων et δίκαιος γραφ. et τριβῶν, porro ἔκτισεν ἐμέ et περὶ τοῦ τ. γ. π.

(63) *Ὡς αὐτοὶ οἴονται κτίσιν.* Arianos intelligit, qui Christum etiam secundum naturam divinam, licet ante sæcula conditam, intelligebant creaturam, et sic πρωτότοκον. M.

« ται, κτίσιν· » καὶ ἐπιλέγει· « Οὐ τοίνυν οὗτος ὁ A « ἁγιώτατος Λόγος πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως Πρωτό« τοκος ἁπάσης κτίσεως ὠνόμαστο (πῶς γὰρ δυνατὸν « τὸν ἀεὶ ὄντα πρωτότοκον εἶναί τινος;) ἀλλὰ τὸν « πρῶτον καινὸν ἄνθρωπον, εἰς ὃν τὰ πάντα ἀνακε« φαλαιώσασθαι ἐβουλήθη ὁ Θεός, τοῦτον αἱ θεῖαι « Γραφαὶ Πρωτότοκον πάσης ὀνομάζουσι κτίσεως. » Καὶ αὖθις ἐπιφέρει· « Ἀκούεις ὅπως οὐ μόνον ταῦ« τα, ἀλλὰ καὶ τὰ προϋπάρχοντα ἔν τε οὐρανοῖς καὶ « ἐπὶ τῆς γῆς ἐν αὐτῷ κατὰ τὴν καινὴν κτίσιν ἐκτί« σθαι συμβαίνει. » Ταῦτα μὲν οὖν δι' ὧν Πρωτότοκον πάσης κτίσεως διὰ τὴν σάρκα αὐτὸν ὠνομάσθαι εἴρηκε. Θέα δὲ ὅπως καὶ τὸ, *Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ*, πάλιν ἐπὶ τὴν σάρκα ἀναφέρει· μὴ προσέχων τῇ θείᾳ Γραφῇ ἐκ προσώπου τῆς σοφίας ἐν ταῖς Παροιμίαις τοῦτον λεγού- B σῃ τὸν τρόπον· *Ἐγὼ ἡ σοφία κατεσκήνωσα βουλὴν, καὶ δόξαν, καὶ ἔννοιαν ἐγὼ ἐπεκαλεσάμην· δι' ἐμοῦ βασιλεῖς βασιλεύουσι, καὶ οἱ δυνάσται δικαιοσύνην γράφουσιν.* Οἷς ἑξῆς ἐπιλέγει ἡ αὐτὴ Σοφία· *Ἐν ὁδοῖς δικαιοσύνης περιπατῶ, καὶ ἀνὰ μέσον τρίβων δικαιώματος ἀναστρέφομαι, ἵνα μερίσω τοῖς ἐμὲ ἀγαπῶσιν ὕπαρξιν, καὶ τοὺς θησαυροὺς αὐτῶν ἐμπλήσω ἀγαθῶν. Ἐὰν ἀναγγείλω ὑμῖν τὰ καθ' ἡμέραν γιγνόμενα, μνημονεύσω τὰ ἐξ αἰῶνος ἀριθμῆσαι. Κύριος ἔκτισέν με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ, πρὸ τοῦ αἰῶνος ἐθεμελίωσέ με, ἐν ἀρχῇ πρὸ τοῦ τὴν γῆν ποιῆσαι·* καὶ τὰ τούτοις ἑξῆς (64). Οἷς μὴ βουληθεὶς τὴν διάνοιαν ἐπιστῆσαι Μάρκελλος, ἑνὸς δὲ μόνου γενό- C μενος σκοποῦ, τοῦ μὴ ὁμολογῆσαι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὴν προκειμένην θεολογίαν ἐπὶ τὴν σάρκα ἀναφέρει, καὶ τὴν εὐθεῖαν παρεκτραπεὶς ὁδὸν, ἀνοδίαν ἑαυτῷ ἐπενόησε γράφων κατὰ λέξιν οὕτως· « Τὸ τοίνυν κε« φάλαιον τουτὶ τῆς Παροιμίας, οὐ τὴν ἀρχὴν τῆς « θεότητος, ὥσπερ αὐτοὶ νομίζουσι, τοῦ Σωτῆρος « ἡμῶν παραστῆσαι βουλόμενον, *Κύριος ἔκτισέ με*, « ἔφη· ἀλλὰ τὴν δευτέραν κατὰ σάρκα οἰκονομίαν· « διὸ καὶ κτίσεως μέμνηται προσφόρως τῆς ἀνθρω« πίνης σαρκός. » Καὶ ἑξῆς ἐπιλέγει· « Οὐκ οὖν (65) ἡ « κτίσις τῇ κατὰ ἄνθρωπον αὐτοῦ διαφέρει πραγμα« τείᾳ. Διό φησι· *Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν « αὐτοῦ, εἰς ἔργα αὐτοῦ ἔκτισέ με*, δηλονότι « διὰ τῆς παρθένου Μαρίας, δι' ἧς ὁ Θεὸς ἑνῶσαι τὴν « ἀνθρωπίνην σάρκα τῷ ἑαυτοῦ Λόγῳ προείλετο. » Καὶ D μεθ' ἕτερα προστίθησι λέγων· « Τούτου τοίνυν οὕ« τως ἔχοντος, ἀκόλουθόν ἐστι σκοπεῖν τῇ διανοίᾳ τὸ « παροιμιωδῶς εἰρημένον τουτὶ κεφάλαιον· *Κύ« ριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ, εἰς ἔργα αὐτοῦ.* « Ἔκτισε γὰρ ἀληθῶς, τὸ μὴ ὂν πεποιηκὼς, ὁ δε« σπότης ἡμῶν Θεὸς οὐκ οὖσαν τὴν σάρκα, ἣν ἀνείλη« φεν ὁ Λόγος. » Καὶ ἐπιφέρει αὖθις λέγων· « Οὐκ« οῦν τοῦτ' ἔστιν, *ὁ Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν « ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ.* Ἐπάγει δὲ, *Πρὸ*

« omnia ipse conditus sit, sed propter illam suam « secundum carnem generationem. » Addit autem: « Quocirca sanctissimum istud Verbum, non dice« batur ante suam incarnationem, omnis creaturæ « Primogenitus. Nam quomodo fieri poterat, ut is « qui semper erat, alicujus esset primogenitus? sed « primus ille novus homo, in quem omnia volebat « Deus recolligere, is in sacra Scriptura nominatur, « omnis creaturæ Primogenitus. » Infert tum: « Au« dis, ut non solum ista, sed et illa omnia præexsi« stentia sive super terram seu in cœlis, in illo se« cundum novam hanc creationem condebantur. » Atque hæc sunt illa quibus pronuntiat illum dictum omnis creaturæ Primogenitum propter assumptam carnem. Vide autem qualiter ad carnem quoque et illud referat, *Dominus condidit me principium viarum suarum, ad opera sua* [7]: et sacram Scripturam attende, in Proverbiis hoc modo loquentem: *Ego sapientia habito in consilio, et eruditis intersum cogitationibus: per me reges regnant, et legum conditores justa decernunt* [8]. Quibus eadem Sapientia hæc annectit: *In viis justitiæ ego ambulo: et conversor in medio semitarum æquitatis, ut dividam exsistentiam diligentibus me, et thesauros ipsorum de bonis repleam: si vobis annuntiavero, quæ quotidie fiebant, memorabo enuntiare quæ erant a sæculo. Dominus possedit me in initio viarum suarum, antequam quidquam faceret a principio ab æterno ordinata sum, in principio antequam terram conderet* [9], et quæ sequuntur: quibus minime volens acquiescere, ✠ aut animum suum advertere Marcellus, illud unicum habens in proposito, ut ne confiteretur Filium Dei, illam ante dictam in Proverbiis de eo theologiam, ad carnem refert, et postquam de recta via declinaverat, invia quædam sibi excogitavit, ista verbatim scribens: [R. IX] « Proverbiorum « igitur caput istud, non ut illi rentur, docere nos « intendit, initium divinitatis Servatoris, ubi ait: « *Dominus possedit me principio viarum suarum* « sed secundam illam quæ in carne fuit facta dis« pensationem; quocirca possessionis meminit, « hoc est carnis noviter creatæ. Non igitur, ita ad« dit, creatura ab humana ejus operatione est dis« tincta. Ideo inquit: *Dominus condidit me initio « viarum suarum ad opera sua.* Per Virginem sci« licet Mariam, quam præelegit Deus ut Verbo suo « carnem humanam uniret. » Tum deinceps adjungit: [R. X] « Hoc sane cum ita se habeat, consenta« neum est animo perpendere dictum illud prover« bialiter: *Dominus condidit me initium viarum sua« rum in opera sua.* Is etenim vere condidit, qui quod « non erat fecit, Dominus nempe noster Deus, illam « carnem quam assumpsit Verbum. » Infert iterum: « Hoc igitur est, *Dominus condidit me ini-*

✠ Ed. Paris., pag. 45. [7] Prov. VIII, 22. [8] ibid. 12. [9] ibid. 20-23.

(64) *Κατὰ τὰ τούτοις.* Legendum, καὶ τὰ τούτοις ἑξῆς ἀκόλουθα, aut simile quid. M. — Καὶ τά codd. et mox σκόπου.

(65) Vulgo οὐ γοῦν, dein διαφέρει = *refertur ad, pertinet ad*, R; cf. e. c. 39 A. Infra vulgo μεμν. ἐφ' οὗ et κοινωνήσασαν τ. ἀγ. πν.

« *tium viarum suarum.* Et addit : *Ante sæcula, fundavit me;* fundamentum intelligens carnem suam, « quam secundum dispensationem præordinarat : « quod ipsum et Apostolus ait : [cf. p. 154 D 155 C] « *Fundamentum aliud nullus ponere potest, præter* « *illud quod positum est, quod est Jesus Christus* [10]. » Sæculi unius porro meminit in quo fundamentum illud debet poni quod est de Christo. Eamdem rursus confirmat opinionem inquiens : [R. XVII coll. p. 155 A] « Non immerito propheta hic dicebat : « *Ante sæculum fundavit me :* nempe illud intelli- « gens fundamentum suæ carnis, nimirum propter « communionem quam habebat Verbum cum illo « vero Filio. » Deinceps adjungit [R. XVIII coll. p. 155 A, 157 D] : « In principio, priusquam ter- « ram produceret. Quamnam vero terram? Illam « nempe, ut patet, quæ est nostra caro : quæ « post commissum peccatum in terram rediit de- « nuo. *Terra es* enim, inquit, *et in terram reverteris* [11]. Par fuit enim, ut huic remedium accom- « modaretur quodam pacto, per sanctissimi illius « Verbi communicationem. » Videte autem ut in istis secum ipsemet Marcellus pugnet. Nam qui alibi dixerat : « Principium viarum Domini con- « ditam esse carnem, » et qui secundo loco, eamdem posuit fundamentum, subjungit : *Priusquam terra conderetur,* ubi denuo per terram intelligit carnem : neque vidit, dictam inconsequenter, ✠ ante carnem conditam esse carnem : et post carnem conditam, iterum in carnis nomine insistere. Ille tamen ista superioribus ad hunc modum subnectit : [R. XIX coll. p. 158 B] « Ante formatas « abyssos. » *Abyssos* proverbialiter, sanctorum corda nuncupat propheta, in quorum nempe profunditatibus dona Spiritus recondebantur. Hic jam in istis attendas autem, quomodo is, qui dictum illud : *Dominus condidit me* [12], de carne intellexerat, a Scriptura deinceps in angustum compactus, quæ dicit, *antequam formarentur abyssi* [13]; interpretatur abyssos, sanctorum corda : nec advertit quod corda sanctorum, puta Abrahami, Isaaci, Jacobi, Moysis, Heliæ, Melchisedeci, et reliquorum prophetarum, ante Servatoris incarnationem fuerant. Qui potest ergo illud ad carnem referri : *Antequam abyssi formarentur?* Post deinceps alia, iterum subinfert inquiens [R. XX coll. p. 159 B] : « Quid illud autem membrum sibi vult : *Antequam* « *fontes producerentur* [14]? Equidem hoc mysterium « enarrat nobis Scriptura Exodi [15-16] in qua olim

A « *τοῦ αἰῶνος ἐθεμελίωσέ με*, θεμέλιον μὲν τοῦ- « τον ὀνομάζων τὴν κατὰ σάρκα αὐτοῦ προορισθεῖσαν « οἰκονομίαν · ὡς καὶ ὁ Ἀπόστολος λέγει, *θεμέλιον* « *γὰρ ἄλλον οὐδεὶς δύναται θεῖναι, παρὰ τὸν κεί-* « *μενον, ὅς ἐστιν Ἰησοῦς Χριστός.* » Ἑνὸς δὲ αἰῶνος ἐνταῦθα μέμνηται, ἀφ' οὗ τὰ κατὰ τὸν Χριστὸν τεθεμελιῶσθαι ἔφη. Καὶ πάλιν τὴν αὐτὴν βεβαιοῖ λέξιν φάσκων · « Εἰκότως ὁ προφήτης ἔφη, « *Πρὸ τοῦ αἰῶνος ἐθεμελίωσέ με* · δῆλον, ὅτι τὸ « κατὰ σάρκα διὰ τὴν πρὸς τὸν ἀληθῶς Υἱὸν αὐτοῦ « Λόγον κοινωνίαν. » Καὶ ἐπιλέγει ἑξῆς · « Εἶτα ἐν « ἀρχῇ, φησὶ, πρὸ τοῦ τὴν γῆν ποιῆσαι. Γῆν ποίαν; « Ταύτην δηλονότι τὴν ἡμετέραν σάρκα, τὴν μετὰ « τὴν παρακοὴν γῆν αὖθις γενομένην. *Γῆ γὰρ εἶ*, « φησὶ, *καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ.* Ἔδει γὰρ ταύτην B « ἰάσεως τυχεῖν, τινὰ τρόπον κοινωνήσασαν τῷ ἁγίῳ « Λόγῳ. » Θέα δὲ πῶς ἐν τούτοις ὁ Μάρκελλος ἑαυτῷ περιπίπτει. Φήσας γοῦν ἐν ἑτέρῳ « εἶναι τὴν ἀρχὴν « ὁδῶν τοῦ Κυρίου καταχτισθεῖσαν, » καὶ πάλιν *θεμέλιον* τὴν αὐτὴν εἶναι εἰπὼν, ἐπάγει τὸ, « Πρὸ « τοῦ τὴν γῆν ποιῆσαι. » Εἶθ' ἑρμηνεύει τὴν γῆν πάλιν τὴν σάρκα εἶναι, οὐχ ὁρῶν ὡς οὐδεμίαν ἔχει ἀκολουθίαν, πρὸ τῆς σαρκὸς τὴν σάρκα ἐκτίσθαι λέγειν, καὶ μετὰ τὴν κτίσιν τῆς σαρκὸς, πάλιν τὴν σάρκα ὀνομάζειν. Ὁ δὲ (66) ἔτι πρὸς τούτοις ἐπιφέρει ἑξῆς λέγων, εἶτα, « Πρὸ τοῦ τὰς ἀβύσσους ποιῆσαι, » παροιμιωδῶς ὁ προφήτης τὰς τῶν ἁγίων καρδίας εἶναι λέγει, τὰς ἐν τῷ ἑαυτῶν βάθει τὴν τοῦ Πνεύματος ἐχούσας δωρεάν. Καὶ ἐν τούτοις δὲ πρόσχες, ὅπως εἰς τὴν σάρκα ἐκλαβὼν εἰρῆσθαι τὸ, *Κύ-* C *ριος ἔκτισέ με*, ἔπειτα στενοχωρούμενος ὑπὸ τῆς Γραφῆς λεγούσης, *Πρὸ τοῦ τὰς ἀβύσσους ποιῆσαι*, τὰς μὲν ἀβύσσους ἑρμηνεύει, τὰς τῶν ἁγίων καρδίας, λέγων αὐτὰς εἶναι, οὐ συνορᾷ δὲ, ὅτι αἱ τῶν ἁγίων καρδίαι, τοῦ Ἀβραὰμ δηλαδὴ καὶ τοῦ Ἰσαὰκ καὶ τοῦ Ἰακὼβ, Μωϋσέως τε καὶ Ἡλίου καὶ Μελχισεδὲκ καὶ τῶν λοιπῶν προφητῶν, πρὸ τῆς σαρκὸς γεγόνασι τοῦ Σωτῆρος. Πῶς οὖν δυνατὸν ἐπὶ τὴν σάρκα ἀναφέρειν *Πρὸ τοῦ τὰς ἀβύσσους ποιῆσαι*; Καὶ μεθ' ἕτερα δὲ αὖθις ἐπάγει λέγων · « Τί τοίνυν ἐστὶ τὸ κεφά- « λαιον, *Πρὸ τοῦ προελθεῖν τὰς πηγάς*; Τοῦτο δὴ « ἡμῖν τὸ μυστήριον παρίστησιν ἡ τῆς Ἐξόδου « γραφὴ, τοὺς τῶν ἀποστόλων τύπους πάλαι προαγο- « ρεύουσα· δώδεκα γὰρ ὄντων τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀπο- D « στόλων δώδεκα πηγῶν μέμνηται. (67) » Καὶ αὖθις ἐπάγει τὸ αὐτὸ, γράφων οὕτως · « Εἰκότως οὖν περὶ « τῆς κατὰ σάρκα γενέσεως ὁ δεσπότης διὰ τοῦ προ- « φήτου Σολομῶνος λέγοντος, (68) *Πρὸ τοῦ προελθεῖν τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων*, ἔφη. » Ἐπὶ τὰ ἑξῆς

✠ Ed. Paris., pag. 46. [10] I Cor. III, 11. [11] Gen. III, 19. [12] Prov. VIII, 22. [13] Ibid. 24. [14] Ibid. [15-16] Exod. XV, 27.

(66) Vulgo ὅδε et οὐ συνορῶν δ' ὅτι αὐτῶν τ. ἁγ. αἱ καρδ. et τοῦτο δέ.

(67) *Δώδεκα τῶν πηγῶν μέμνηται.* Sensu secundo, et mystico hoc verum esse potest, ut XII illi fontes in Elim, unde Israelitæ in deserto refocillabantur, XII apostolos præfiguraverint : id enim multi volunt ita esse. Quomodo, et montes, colles, petræ, nubes, lapides dicuntur. Sed Marcellum ait Eusebius, quam recte viderit, sensu primo, et κατὰ γράμμα intellexisse. M.

(68) *Σολομῶνος λέγοντος.* Legendum λέγει, vel λέγοντος εἴρηκε. M. — Dein vulgo τὸ λεῖπον. Porro R διαδόχους αἰνίττει, quod falsum est p. 70 D fin.; infra vulgo ἢ καθ' ὁμ. et ὡς καὶ πολλάκις.

ἕτερά τινα διελθὼν, ἐπιφέρει· « Οὐκοῦν ἐπειδήπερ A « περὶ τῶν προαγόντων εἰρήκαμεν, ἀκόλουθόν ἐστι « καὶ τὸ λεῖπον ἀναπληρῶσαι. Λείπει δὲ τὸ, « *κατὰ τὰ* « *ὄρη καὶ τοὺς βουνούς*. Πρὸ γὰρ τοῦ τὰ ὄρη ἑδρα« σθῆναι, φησὶ, πρὸ δὲ πάντων τῶν βουνῶν, γεννᾷ « με. Ὄρη καὶ βουνοὺς τοὺς ἀποστόλους καὶ τοὺς τῶν « ἀποστόλων διαδόχους εἶναι, ἵνα παρὰ τοὺς ἄλλους « ἀνθρώπους τὴν κατ' αὐτῶν δικαίαν πολιτείαν παρ« οιμιωδῶς σημαίνῃ. » Τοιαύτας τινὰς ἑρμηνείας ἐκθέμενος, αὖθις ἐπὶ τὰς ἀποστολικὰς μεταβαίνει φωνὰς, τἀναντία τῷ Ἀποστόλῳ φθεγγόμενος. Ὁ μὲν γὰρ τὸν προόντα *Υἱὸν τοῦ Θεοῦ* καὶ *Πρωτότοκον πάσης κτίσεως* αὐτὸν εἶναι ἐδίδασκε· τὰ πάντα ἐν αὐτῷ, καὶ δι' αὐτοῦ ἐκτίσθαι· αὐτόν τε εἶναι πρὸ πάντων μεγάλῃ βοῇ μαρτυρόμενος· ὁ δὲ ἐπὶ τὴν σάρκα, καὶ ταύτην καταβάλλει τὴν θεολογίαν· μικρὸν ὕστε- B ρον καὶ ταύτην ἀρνούμενος. Λέγει δὲ οὕτω· « Διὰ « τοῦτο εἰκότως ἐπιφέρει, *Ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ* « *τοῦ ἀοράτου*. » Πότε γενόμενος εἰκών; Ἢ ὁπηνίκα τὸ κατ' εἰκόνα καὶ καθ' ὁμοίωσιν ἀνείληφε πλάσμα; « Πρότερον γὰρ, ὥσπερ πολλάκις ἔφην, οὐδὲν ἕτερον « ἦν ἢ Λόγος· » καὶ ἐπιμένει τὸ αὐτὸ γυμνώτερον διασαφῶν, δι' ὧν φησιν· « Οὐκοῦν πρόδηλον, ὅτι πρὸ « τῆς τοῦ ἡμετέρου σώματος ἀναλήψεως ὁ Λόγος καθ' « ἑαυτὸν οὐκ ἦν εἰκὼν τοῦ ἀοράτου Θεοῦ. Τὴν γὰρ « εἰκόνα ὁρᾶσθαι προσήκει, ἵνα διὰ τῆς εἰκόνος τὸ τέως « μὴ ὁρώμενον ὁρᾶσθαι δύνηται. » Καὶ πάλιν προστίθησι λέγων· « Πῶς οὖν εἰκόνα τοῦ ἀοράτου Θεοῦ τὸν « τοῦ Θεοῦ Λόγον Ἀστέριος εἶναι γέγραφεν; Αἱ γὰρ « εἰκόνες τούτων, ὧν εἰσιν εἰκόνες, καὶ ἀπόντων, C « δεικτικαί εἰσιν· ὥστε καὶ τὸν ἀπόντα (69) δι' αὐ« τῶν φαίνεσθαι δοκεῖν. Εἰ δὲ τοῦ Θεοῦ ἀοράτου ὄντος, « ἀόρατον εἶναι καὶ τὸν Λόγον συμβαίνει, πῶς εἰκὼν « τοῦ ἀοράτου Θεοῦ καθ' ἑαυτὸν ὁ Λόγος εἶναι δύνα« ται, καὶ αὐτὸς ἀόρατος ὤν; ἀδύνατον γὰρ τὸ μὴ « ὁρατὸν διὰ τοῦ ἀοράτου φανῆναί ποτε. » Καὶ ἐν τούτοις δὲ ὁ Μάρκελλος οὐ συνορᾷ, ὅτι, εἰ τὴν σάρκα δοίημεν εἶναι τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, ὥρα καὶ πάντων ἀνθρώπων τὰς σάρκας, καὶ τὰ τῶν σωμάτων πρόσωπα εἰκόνας εἶναι λέγειν τοῦ Θεοῦ. Ὥστε κατ' αὐτὸν μηδὲν ἐξαίρετον ἐσχηκέναι τὸν Σωτῆρα. Ὁ δ' ὥσπερ ἐπιλαθόμενος ὧν μετὰ ταῦτα περὶ τῆς σαρκὸς συνέγραψε, δούλου μορφὴν αὐτὴν εἰπὼν ἐξ ἀποστολικῆς παραθέσεως, καὶ διὰ τοῦτο μὴ δύνασθαι συνεῖναι (70) τῷ Λόγῳ, διὰ τὸ δούλου μορφὴν εἶναι· ἀλλὰ D καὶ γυμνῇ τῇ κεφαλῇ φήσας, « πῶς ἐγχωρεῖ τὴν ἐκ « γῆς τε οὖσαν, καὶ μηδὲν ὠφελοῦσαν, ἐν τοῖς μέλ« λουσιν αἰῶσι συνεῖναι τῷ Λόγῳ; » εἶναι εἰκόνα τοῦ ἀοράτου Θεοῦ, τὴν σάρκα ἐπὶ τοῦ παρόντος διισχυρίζεται διαβεβαιούμενος ἀποφαντικῶς, ὅτι πρὸ τῆς τοῦ ἡμετέρου σώματος ἀναλήψεως οὐκ ἦν εἰκὼν τοῦ ἀοράτου Θεοῦ, ὁ Λόγος αὐτοῦ. Καὶ αὖθις μετὰ τὰ ἐκτεθέντα ἐπιφέρει λέγων· « Διὸ πανταχόθεν δῆλον, εἰ-

A « apostolorum typi prænuntiabantur. Meminit enim « textus ille duodecim fontium in Elim, cum apo« stolorum chorus esset duodenarius. » Idem iterum ille regerit ad hunc modum, inquiens : « Me« rito igitur de generatione secundum carnem Do« minus per prophetam Salomonem dixit : *Ante*« *quam fontes aquarum provenirent.* » In sequentibus, quædam alia prosecutus stylo, infert : [R. XXII] « Quocirca cum præcedentia fuerimus exsecuti, « consequens est, ut quod restat adhuc expleamus. « Restat autem illud, quo meminit montium atque « saltuum : ait enim : *Antequam montes firmarentur,* « *ante omnes saltus genuit me.* Esse, porro montes « hosce atque saltus apostolos et successores apo« stolorum : ut ita illorum justissima conversatio B « atque vitæ institutio, ante omnes aliorum poli« tias, intelligatur denotari. » Hujuscemodi suas interpretationes ubi proposuerat, pergit demum ad testimonia apostolica, et Apostolo contraria in os obgannit. « *Ille enim præexistentem* Filium Dei, « omnis creaturæ Primogenitum *appellat :* omnia « in illo et per illum condita docet : eumque ante « omnia exstitisse *magna voce protestatur ; at hic* « *hanc ipsam theologiam ad carnem deducit : quam* « *et ipsam statim negat :* ait autem : [R. LXXXI] « Idcirco merito infert, Qui est imago Dei invisibi« lis, quando autem ita factus? Num cum figmen« tum assumpsit illud quod factum est ad imaginem « et similitudinem? ✠ Prius etenim, quod aliquo « ties diximus, nihil aliud quam Verbum erat. » C Perstat, et hoc explicatius elucidat, ubi loquitur : [R. XXXII coll. p. 24 B] « Est ergo manifestum, quod non erat Verbum imago invisibilis Dei ante carnis nostræ assumptionem. Nam necesse est imaginem oculis cerni, ut ita per imaginem discernatur id quod non poterat antea oculis usurpari. » Dein addit : « Que« madmodum igitur Asterius affirmat, Dei Verbum « exstitisse imaginem invisibilis Dei? Imagines « etenim sunt earum rerum demonstrativæ etiam « absentium, quarum sunt imagines : ita ut per « illas vel absentem possimus intueri. Quodsi Dei, « cum sit invisibilis, verbum quoque invisibile sit : « quomodo tandem Verbum, in se invisibile, invi« sibilis Dei imago esse potest ? Certe est prorsus D « impossibile, ut quod non videtur, per aliquid « invisibile manifestetur. » Non hic intelligit Marcellus, quod si sit necesse carnem imaginem fieri Dei, carnes et corpora hominum singulorum et personæ, imagines dicantur esse Dei. Ita ut per semetipsum singulare nihil habeat Servator. Iste vero, tanquam oblitus eorum quæ deinceps de carne mandavit litteris, cum ex auctoritate apostolica servi formam illam nominasset, nec idcirco unien-

✠ Ed. Paris., pag. 47.

(69) Vulgo καὶ δι' αὐτῶν et τοῦ ἀοράτου ὄντος et σάρκα δεῖν μὲν εἶναι.

(70) *Μὴ δύνασθαι συνεῖναι.* Ἀεὶ forte, nam illud posuit. Neque fuisse adunitam verbo ab æterno, nec futuram adunieudam, ut statim ἐν τοῖς μέλλουσιν αἰῶσι. Ubi forte legendum, et distinguendum, εἶναι δὲ εἰκόνα τοῦ ἀοράτου Θεοῦ τὴν σάρκα, ἐπὶ τοῦ παρόντος διισχυρίζεται διαβεβαιούμενος. M. — Dein vulgo εἶναι διισχυρ. et ἀποφατικῶς et ταῦτα τὰ ἐκθέντα τῷ Θεῷ Λόγῳ.

dam esse Verbo : quique etiam apertissima fronte dixerat : « Quomodo concedendum est, illam car« nem quæ de terra sumpta est, et nihil prodest, « unitam Verbo persistere in futuro sæculo ? » Illam tamen carnem imaginem esse Dei invisibilis constanter affirmat : constantissime negans eamdem ipsam, ante corporis nostri assumptionem, imaginem Dei invisibilis exstitisse : sed tantum Verbum ejus. His ita positis subinfert inquiens : [R. LXXXIII] « Quocirca, omni modo patet, imaginem Dei invi« sibilis a sancto Apostolo dici carnem illam, quæ « deinceps accessit verbo : ut per visibile videri « posset quod est invisibile. *Imago est*, inquit « Apostolus, *Dei invisibilis* [17]. Nunc patet, quod « tum primum, cum carnem assumpsit, factum in « imaginem Dei, vere imago flebat invisibilis Dei. « Nam si nos per imaginem istam eo sumus evecti « dignitatis, ut Verbum Dei cognoscere possimus, « Verbo certe ipsi credere debemus per imaginem « affirmanti : *Ego et Pater unum sumus* [18] Impos« sibile est enim, ut absque hac imagine quisquam « vel Verbum, vel Verbi Patrem cognoscat. » Et rursus annectit [R. LXXXIV] : « Sic itaque pronuntiat Apostolus, ✠ ut paulo superius est a nobis positum : *Exinanivit semetipsum, servi formam assumens* [19]. Per servi formam humanam nobis carnem significat, quam Dominus noster Deus, sua efformans sapientia, dixit : *Faciamus hominem ad imaginem nostram et ad similitudinem* [20]. Recte carnem humanam, imaginem nominavit. Bene enim novit imaginem esse illam Verbi sui, paulo post substituri [R. XXVI]. » Deinceps conatur probare, quod illud : *De utero ante luciferum genui te* [21], de carne item usurpatum sit. Loquitur autem ad hunc modum : « Quocirca cum a Davide nominetur lucifer « stella illa, quæ diem designat appropinquare, « non est ulterius disquirendum, quis ille sit lucifer « qui intelligitur. Erat et enim stella illa tunc ap« parens, cum diem et afferret et indicaret magis. « Ut sit manifestum illud, Ante luciferum genui « te : usurpatum ab omnipotenti Deo, de Verbo illo « quod nascebatur cum carne humana per Virgi« nem : idipsum attestante evangelista, primum

« κόνα τοῦ ἀοράτου Θεοῦ ὑπὸ τοῦ ἱεροῦ εἰρῆσθαι « ἀποστόλου, τὴν προσγενομένην τῷ Λόγῳ σάρκα· ἵνα « διὰ τοῦ ἀοράτου (71) καὶ τὸ ὁρατὸν φαίνηται. *Εἰκὼν δέ ἐστι*, φησὶν ὁ Ἀπόστολος, *τοῦ ἀοράτου « Θεοῦ*. Νῦν δῆλον, ὅτι, ὁπηνίκα τὴν κατ' εἰκόνα τοῦ « Θεοῦ γενομένην ἀνείληφε σάρκα, εἰκὼν ἀληθὴς « τοῦ ἀοράτου Θεοῦ γέγονε. Εἰ γὰρ διὰ τῆς εἰκόνος « ταύτης τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον ἠξιώθημεν γνῶναι, πι« στεύειν ὀφείλομεν αὐτῷ τῷ Λόγῳ, διὰ τῆς εἰκόνος « λέγοντι, *Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἕν ἐσμεν*. Οὔτε γὰρ « τὸν Λόγον οὔτε τὸν Πατέρα τοῦ Λόγου, χωρὶς τῆς « εἰκόνος ταύτης γνῶναί τινα δυνατόν. » Καὶ πάλιν ἐπιφέρει· « Οὕτω γοῦν καὶ ὁ Ἀπόστολός φησιν, ὥσπερ « μικρῷ πρόσθεν ἔφαμεν, *Ἐκένωσεν ἑαυτὸν, μορφὴν « δούλου λαβὼν*, διὰ τῆς μορφῆς τοῦ δούλου τὴν « ἀνθρωπίνην ἡμῖν σημαίνων σάρκα, ἣν ὁ δεσπότης « ἡμῶν Θεὸς, τῇ ἑαυτοῦ διαπλάττων σοφίᾳ, *Ποιήσω« μεν ἄνθρωπον*, ἔφη, *κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ « (72) ὁμοίωσιν*, καλῶς τὴν ἀνθρωπίνην σάρκα ὀνο« μάζων εἰκόνα. Ἤδει γὰρ ἀκριβῶς, ὅτι εἰκὼν « ἔσται μικρὸν (73) ὕστερον τοῦ ἑαυτοῦ Λόγου. » Μετὰ ταῦτα πειρᾶται κατασκευάζειν, ὅτι καὶ τὸ, *Ἐκ γαστρὸς πρὸ ἑωσφόρου ἐγέννησά σε*, περὶ τῆς σαρκὸς ἐλέγετο. Γράφει δὲ οὕτως (74)· « Διὰ τοῦτο τοίνυν « τοῦ τὴν ἡμέραν δ ηλοῦντος τοῖ ἀστέρος ἑωσφό« ρου ὑπὸ τοῦ προφήτου Δαβὶδ εἰκότως ὀνομασθέντος, « οὐκ ἔτι ζητεῖσθαι δίκαιον τὸν ἑωσφόρον, τίς δή ποτε « ὢν οὗτος τυγχάνει· οὗτος γὰρ ἦν ὁ τηνικαῦτα φα« νεὶς ἀστὴρ (75), ὁ φέρων τε καὶ δηλῶν τὴν ἡμέραν « τοῖς μάγοις (76). Πρόδηλον οὖν τὸ, *Πρὸ ἑωσφόρου « ἐγέννησά σε*, ὑπὸ τοῦ παντοκράτορος εἰρῆσθαι Δε« σπότου, περὶ τοῦ διὰ τῆς Παρθένου γεννηθέντος σὺν « τῇ ἀνθρωπίνῃ σαρκὶ Λόγου, σαφῶς καὶ τοῦτο τοῦ « Εὐαγγελίου σημαίνοντος, πρότερον μὲν τὸν Δεσπό« την ἡμῶν διὰ τῆς Παρθένου τετέχθαι, ὕστερον δὲ « τὸν ἀστέρα φανῆναι, τὸν τὴν ἡμέραν δεικνύντα. » Ἐπὶ τούτοις προϊὼν αὖθις ἐπιλέγει· « Εἴληφεν γὰρ ὁ « ἄνθρωπος οὐ μόνον τὴν ἐπὶ γῆς τῶν πραγμάτων « ἐξουσίαν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν οὐρανοῖς. Εἰκότως· εἰ « γὰρ ὅτε καὶ ἄνθρωπος ἐγένετο, καὶ μεσίτης Θεοῦ « καὶ ἀνθρώπων, τότε εἰς αὐτὸν ἐκτίσθη τὰ πάντα, « ὡς ἔφη ὁ Ἀπόστολος, τά τε ἐν οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ « γῆς ἀκόλουθόν ἐστιν ἀκριβῶς γινώσκειν, ὅτι ἐξου-

✠ Ed. Paris., pag. 48. [17] Coloss. I, 15. [18] Joan. x, 30. [19] Philip. II, 7. [20] Gen. I, 26. [21] Psal. CIX, 3.

(71) *Ἵνα διὰ τοῦ ἀοράτου*. At hoc impossibile est, et absurdum ut per invisibile, visibile cernatur. Librarius rem et verba, transposuit. Legendum, ἵνα διὰ τοῦ ὁρατοῦ τὸ ἀόρατον φαίνηται. M.—Porro vulgo ἀληθῶς τοῦ ἀορ. θ. et ὠφειλ. et ἐγὼ καὶ π. et τιν (γρ. τινί Mp.) δυνατόν.

(72) Vulgo καθ' ὁμ.

(73) *Εἰκὼν ἐστι μικρόν*. Legend. ἔσται. Prophetice enim dictum voluit in Proverbiis istud : unde et Salomonem vocat prophetam Mont. M.

(74) Vulgo λέγει δὲ οὕτω et δηλοῦντος τοῦ ἀστ.

(75) *Ὁ τηνικαῦτα φανεὶς ἀστήρ*. Nova est hæc interpretatio, Luciferum in psal. CIX, esse illam stellam, quia viæ dux fuerat magis ad Christum in Bethlehem. Quod omnino supponit ut certum, id quod versatur in quæstione, an stella illa ante editum in lucem Servatorem apparuerit? statuit enim hic apparuisse. — M. Dein vulgo δηλῶν ἡμέραν.

(76) *Τοῖς Μάγοις*. Quasi stella Magorum illa fuisset ordinaria : aut, quod ipse, solus credo, ait cum Gregorio Nysseno, cæteri omnes dissentiunt. Nunquam enim prius visa, nec ab eo tempore, observata quod motu mota in gyrum, horsum versum ad occidentem. Quod interdiu visa, quod aliquando per dies quosdam occultata : quod uni alicui de reliquis stellis, sine miraculo non potuit contingere, aut ut huic muneri et officio inserviret. Ideo quidam cometam aiunt : alii angelum, Spiritum sanctum ali., alii veram stellam, sed in nihilum resolutam. M. -- Infra vulgo ἐκτίσθαι ; R ἔντισται ; dein vulgo ἐπὶ γῆς, et λέγῃ, et διὰ τοῦ Θεοῦ εἰλ. et ὑπερβολὴν τῆς φιλ.

A « σία οὐ μόνον τῶν ἐπὶ γῆς, αὐτῷ, ἀλλὰ καὶ τῶν ἐν οὐρανοῖς δέδοται. Καὶ αὖθις μεθ' ἕτερα ἐπάγει· « Εἰ γὰρ περί τινος δόξης δοθείσης αὐτῷ παρὰ τοῦ Πατρὸς τὸ ἱερὸν Εὐαγγέλιον λέγει, ταύτην ὁ ἄνθρωπος διὰ τοῦ Λόγου εἰληφὼς φαίνεται. Μεσίτης γὰρ γενόμενος, κατὰ τὸν ἱερὸν Ἀπόστολον, Θεοῦ τε καὶ ἀνθρώπων, τῇ δοθείσῃ αὐτῷ παρὰ τοῦ Πατρὸς δόξῃ τοὺς θεοσεβεῖς ἐδόξασεν ἀνθρώπους. » Καὶ πάλιν προστίθησι ταῦτα· « Καὶ ἠξίωσε τὸν πεσόντα διὰ τῆς παρακοῆς ἄνθρωπον τῷ ἑαυτοῦ διὰ τῆς Παρθένου συναφθῆναι Λόγῳ. Ποία γὰρ ἐν ἀνθρώποις ἑτέρα μείζων δόξα γένοιτ' ἂν τῆς δόξης ταύτης; Εἰπὼν δὲ, ὅτι, *ἐδόξασά σε*, ἐπιφέρει λέγων· *καὶ πάλιν δοξάσω*, ἵνα δι' ὑπερβολὴν φιλανθρωπίας, ἐν τῇ μετὰ τὴν ἀνάστασιν τῆς σαρκὸς B δευτέρᾳ δόξῃ τὸν πρότερον θνητὸν ἄνθρωπον ἀθάνατον ἀπεργάσηται, καὶ τοσαύτῃ αὐτὸν δοξάσῃ δόξῃ, ὥστε μὴ μόνον αὐτὸν τῆς προτέρας ἀπαλλαγῆναι δουλείας, ἀλλὰ καὶ τῆς ὑπὲρ ἄνθρωπον ἀξιωθῆναι δόξης. » Καὶ αὖθις ἐπιλέγει· « Ἵνα, ὡς ἔφην, ὑπὸ τοῦ διαβόλου ἀπατηθέντα πρότερον τὸν ἄνθρωπον, αὐτὸν αὖθις νικῆσαι τὸν διάβολον παρασκευάσῃ. Διὰ τοῦτο ἀνείληφε τὸν ἄνθρωπον, ἵνα ἀκολούθως τοῦτον ἀπαρχὴν τῆς ἐξουσίας παραλαβεῖν παρασκευάσῃ. » Καὶ προστίθησιν ἔτι λέγων· « Οὗτος γάρ ἐστιν ὁ ἀγαπητὸς, ὁ τῷ Λόγῳ ἑνωθεὶς ἄνθρωπος, περὶ οὗ ὁ εὐαγγελιστὴς ἔφη· *Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἐν ᾧ εὐδόκησα*. » Καὶ αὖθις ἐπιφέρει· « Ὅτι ὁ Λόγος τοῦ ἀοράτου Θεοῦ διὰ Παρθένου (77) C τεχθήσεσθαι ἔμελλε, καὶ τὴν ἀνθρωπίνην ἀναλήψεσθαι σάρκα. Καὶ ἵνα δι' αὐτῆς τὸν πρότερον κατισχύσαντα τοῦ ἀνθρώπου διάβολον καταγωνισάμενος, μὴ μόνον ἄφθαρτον αὐτὸν καὶ ἀθάνατον γενέσθαι παρασκευάσῃ, ἀλλὰ καὶ σύνθρονον ἐν οὐρανοῖς τῷ Θεῷ. » Ταῦτα δὲ πάντα ἀναγκαῖον κατέχειν ἐν μνήμῃ διὰ τὰ μέλλοντα ὑπ' αὐτοῦ (78) Μαρκέλλου κατὰ τῆς σαρκὸς, ἧς ἀνείληφεν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, προφέρεσθαι. Ὡς γὰρ ἀμνημονήσας τούτων ἁπάντων ὧν ἐξέθετο, τέλος οὐκ αἴσιον οὐδ' εὐσεβὲς ἐπάγει τῷ σωτηρίῳ σώματι. Πρὸς τούτοις ἅπασιν, ὥσπερ τῶν προτέρων αὐτῷ κατωρθωμένων, πειρᾶται δεικνύναι καὶ τὸ, *ὁ Κύριος ἐβασίλευσεν, ἀγαλλιάσθω ἡ γῆ*, εἰς τὴν σάρκα ἀναφέρεσθαι. Λέγει δὲ οὕτως· « Ὁ γοῦν καταβὰς, καὶ τὴν σάρκα διὰ τῆς D Παρθένου προσλαβὼν, κατεστάθη βασιλεὺς ἐπὶ τὴν Ἐκκλησίαν, δηλονότι, ἵνα διὰ τοῦ Λόγου ὁ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν πρότερον ἐκπεπτωκὼς ἄνθρωπος βασιλείας δυνηθῇ τυχεῖν. Τοῦτον οὖν τὸν ἄνθρωπον τὸν πρότερον, διὰ τὴν παρακοὴν τῆς βασιλείας ἐκπεπτωκότα, Κύριον καὶ Θεὸν γενέσθαι βουλόμενος ὁ Θεὸς, ταύτην τὴν οἰκονομίαν εἰργάσατο. Ὁ οὖν ἁγιώτατος προφήτης Δαυῒδ προφητι-

A « de Virgine Dominum nostrum generatum, et deinceps ortum fuisse luciferum qui diem indicaret [R. XCIV]. » Progressus adhuc ulterius ista loquitur: « Suscepit enim homo non solum potestatem rerum earum quæ in terra fuerant, sed et etiam quæ in cœlis. Nec injuria. Nam si tum cum homo fieret, et Dei mediator atque hominum, per eum et in eo omnia creata erant, ut asserit Apostolus, quæque in cœlis erant, et quæ in terra [22], consequens est exacte sciendum esse, potestatem ei concessam non tantum eorum quæ in terris, sed etiam et quæ in cœlis erant. Si loquitur sacrosanctum Evangelium de aliqua illi a Patre concessa gloria, hanc certe per Deum homo convincitur accepisse. B Factus siquidem, ut sanctus vult Apostolus, Dei mediator atque hominum [23], viros pios ea gloria glorificavit, quam ipsi donaverat Pater. » Et addit rursus [R. XCVI]: « Et dignitatem illam homini per peccatum lapso concessit, ut suo ipsius Verbo per Virginem uniretur. Ecqua enim alia hacce major gloria inter homines prædicatur? Cum dixisset *glorificavi te*, infert, *et iterum glorificabo* [24]: ut ex immensa sua misericordia, in secunda post carnis resurrectionem gloria, hominem prius mortalem redderet immortalem, et tanta illum gloria glorificaret, ✠ ut non modo servitute priori liberetur, sed majori gloria vestiatur quam capiat homo. » Et iterum, C [R. XCVII]: « Ut hominem illum prius a diabolo superatum, victorem diaboli constitueret. Hominem idcirco in se assumpsit, ut quod consequens fuit, huic primitias potestatis suæ impertiret. » Et annectit [R. XXXV]: « Hic est ille dilectus, homo nempe Verbo adunitus: de quo loquitur evangelista · Hic est Filius meus dilectus in quo complacui. » Adjungit [R. XCVIII]: « Quod Verbum invisibilis Dei qui fuit, per Virginem erat nasciturus, et sumpturus humanam carnem, et in illa diabolum debellaturus qui olim prævaluerat: non in eo tantum quod illum redditurus fuit incorruptibilem et immortalem, sed eodem solio in cœlis cum Deo consessurum. » Sunt ista omnino memoria retinenda, propter illa quæ producet statim D ipsemet Marcellus, contra carnem illam quam assumpsit Dei Verbum. Veluti enim oblitus istorum omnium quæ adduxit, finem minime consentaneum pietati, et infaustum satis corpori superinducit Servatoris. Ultra ista quidem omnia, tanquam recte successerint, et ex animo superiora, conatur ostendere, et illum etiam textum, *Regnavit Dominus, exsultet terra* [25], de carne intelligendum. Ait

✠ Ed. Paris. pag. 49. [22] Coloss. I, 16. [23] I Tim. II, 5. [24] Joan. XII, 28. [25] Psal. XCVI, 1.

(77) Vulgo τῆς Παρθ.

(78) *Μέλλοντα ὑπ' αὐτοῦ*. Omnino, ut Eusebius ait, hæc sunt observanda. Nam stupendum in morem insanivit Marcellus, si vera nobis de illo retulit adversarius. Nam de Christi carne, hoc est Christo homine, delirat, eum ultra omnes homines, post συντέλειαν exinaniendum, quod τέλος οὐκ αἴσιον recte vocat. M.—Infra vulgo ταύτην οἰκον., et λέγει, Κύριος ἐβασ.; dein λαβόντος χρόνου τοῦδ. R.

autem [R. XCIX] : « Qui descendit, ideo et carnem « assumpsit de Virgine, rex est constitutus super « Ecclesiam, nempe in eum finem, ut sic per Verbum, homo qui prius cœlorum regno exciderat, « regnum illud denuo consequeretur. Hominem « ergo istum qui regno prius exciderat per inobedientiam suam, Dominum et Deum fieri volens « Deus, hanc œconomiam ita dispensavit. Quocirca sanctissimus vates David prophetico more « fatur : *Regnavit Dominus, exsultet terra.* » Et post alia quædam subinfert [R. C] : « Ob quam causam « quasi Dominus noster Jesus Christus, regni initium auspicatus fuerat a quodam tempore, vaticinium canit : *Ego autem rex ab illo constitutus* « *sum* [26]. » Et rursus addit : Ob eam causam rex, « ut cum humana carne constitutus, et declaratus « rex, exinanitus prius homo, omne diaboli imperium, vim et potestatem per Verbum evacuaret. » Tot ille, et quidem longe plura, de carne commentus Servatoris, ✠ postquam illam nominarat Dei imaginem invisibilis, et omnis creaturæ primogenitum, et regem, et Jesum, et Christum, et dilectum, et quæ alia commemoravit : insuper addiderat, propter illam ipsam carnem, tot nominibus Verbum insignitum fuisse, finem tamen illi eum affingit, quem nunc tempus est ut consideremus.

A « κῶς λέγει, *Ὁ Κύριος ἐβασίλευσεν, ἀγαλλιάσθω* « *ἡ γῆ.* » Καὶ μεθ' ἕτερα ἐπιφέρει· « Δι' ἣν αἰτίαν « ὥσπερ ἀρχὴν βασιλείας ἀπό τινος λαβόντος χρόνου « τοῦ δεσπότου ἡμῶν Χριστοῦ, ἡ προφητεία φησίν· « *Ἐγὼ δὲ κατεστάθην βασιλεὺς ὑπ' αὐτοῦ.* » Καὶ πάλιν ἐπιφέρει· « Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ βασιλεύει (79), ἵνα « ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ σαρκὶ γενόμενος, βασιλεύς τε καταστὰς, διὰ τοῦ Λόγου, ὁ κενωθεὶς πρότερον ἄνθρωπος, πᾶσαν ἀρχὴν τοῦ διαβόλου, καὶ δύναμιν, « καὶ ἐξουσίαν καταργήσῃ. » Τοσαῦτα περὶ τῆς σαρκὸς τοῦ Σωτῆρος, καὶ τούτων ἔτι πολλὰ πλείονα εἰπὼν, φήσας τε αὐτὴν εἶναι τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, καὶ τὸν Πρωτότοκον πάσης κτίσεως, καὶ τὸν βασιλέα, καὶ τὸν Ἰησοῦν, καὶ τὸν Χριστὸν, καὶ τὸν ἀγαπητὸν, καὶ ὅσα ἄλλα κατέλεξε· δι' αὐτήν τε, B ταῦτα πάντα κληθῆναι τὸν Λόγον ἀποφηνάμενος, ὁποῖον τέλος αὐτῇ περιτίθησιν ἤδη θεωρῆσαι καιρός.

CAP. IV.

Qualemnam finem subinfert Marcellus Christi regno, et carni quam assumpsit.

[R. C] « Hanc etenim ob causam regnaturus est, « humana carne præditus per Verbum constitutus « rex, homo ille olim deceptus : et omnem ita diaboli potestatem, vim et imperium evacuabit. *Oportet enim illum*, inquit, *regnare usque dum inimicos* « *suos statuat sub pedibus suis* [27]. Ait igitur divinus « Apostolus, regni Christi finem tum futurum, cum « sub pedibus ejus omnia collocabuntur. [R. CI coll. « p. 189]. » Post pauca quædam addit : « Maximum « hic mysterium revelat nobis Apostolus, dum « pronuntiat adfuturum finem regno Christi. Finem « porro tum, cum ponentur omnia sub pedibus « ejus. » Et explanans adhuc idem dilucidius scribit [R. CII] : « Dictum est a nobis in superioribus, « Dominum nostrum Christum regni sui principium « accepisse : idque ipsum docuimus e sacra Scriptura demonstratum. Testimonium primum est, *Ego constitutus sum ab illo rex super Sion montem*

ΚΕΦ. Δ'.

Ὁποῖον Μάρκελλος ἐπάγει τέλος τῇ τοῦ Χριστοῦ βασιλείᾳ, καὶ τῇ σαρκὶ ἣν ἀνείληφε.

« Διὰ τοῦτο γὰρ βασιλεύσει, ἐν τῇ ἀνθρωπίνῃ « σαρκὶ γενόμενος, βασιλεύς τε καταστὰς διὰ τοῦ « Λόγου, ὁ ἀπατηθεὶς πρότερον ἄνθρωπος (80), πᾶσαν ἀρχὴν τοῦ διαβόλου καὶ δύναμιν καὶ ἐξουσίαν « καταργήσει. Δεῖ γὰρ αὐτὸν βασιλεύειν, φησὶν, C « ἄχρις οὗ ἂν θῇ τοὺς ἐχθροὺς ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ. « Τῆς τοίνυν τοῦ δεσπότου ἡμῶν Χριστοῦ βασιλείας, « τοῦτο τὸ τέλος εἶναί φησιν ὁ ἱερὸς Ἀπόστολος, τὸ « πάντα ὑποταγῆναι τοῖς ποσὶν αὐτοῦ. » Καὶ μετὰ βραχέα ἐπιλέγει· « Μέγιστον ἡμῖν μυστήριον ἐνταῦθα « Ἀπόστολος ἀνακαλύπτει, τέλος μὲν ἔσεσθαι φάσκων τῆς Χριστοῦ βασιλείας, τέλος δὲ τότε, ὅταν « πάντα ὑποταγῇ τοῖς ποσὶν αὐτοῦ. » Καὶ ἔτι μᾶλλον ἐπεξεργαζόμενος τὸν αὐτὸν λόγον, οὕτω γράφει· « Ἔφαμεν ἐν τοῖς προάγουσιν ἡμῶν ῥητοῖς τὸν δεσπότην ἡμῶν τὸν Χριστὸν ἀρχὴν ἐσχηκέναι βασιλείας, « ἐκ τῶν θείων Γραφῶν ἀποδείξεσι χρώμενοι. Ἔστι « μὲν μία ἡ λέγουσα· *Ἐγὼ δὲ κατεστάθην βασιλεὺς*

✠ Ed. Paris. pag. 50. [26] Psal. II, 6. [27] I Cor. XV, 25.

(79) *Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ βασιλεύει.* Legend. βασιλεύσει ut principio sequentis capitis, ubi eadem Marcelli verba repetuntur, ut et mox pro κενωθεὶς rectius ἀπατηθεὶς, ut paulo post legitur, et ex præcedentibus apparet; tolerari tamen et hæc lectio potest, cum exinanitionem regiæ gloriæ opponat. M.— Infra vulgo ὅσα τἄλλα.

(80) *Ὁ ἀπατηθεὶς πρότερον ἄνθρωπος.* Id est humana nostra natura, quæ in Adamo per prævaricationem ceciderat, in Christo per obedientiam triumphavit. Locum vero beati Apostoli ex illa ad I Corinth. XV, 28, quem sursum atque deorsum adeo versat Eusebius, hic, alibi, et in fine lib. V, recte Marcellus, de Christo homine interpretatur. At prorsus impie, ab illo loco, de regni etiam et essentiæ consummatione blasphemat. Οὐ τέλος ἐπιτιθεὶς τῇ βασιλείᾳ εἶπε τὸ, ἄχρις οὗ ἂν θῇ, καὶ ἑξῆς. Ἀλλ' ἀξιόπιστον ποιῶν τὸ εἰρημένον, καὶ D θαῤῥεῖν παρασκευάζων, ὡσανεὶ ἔλεγε. Semper, et in æternum regnabit. Nam ut recte observat Œcumenius, τὸ *ἄχρις* καὶ τὸ ἕως οὐ κεῖται χρόνου συντελεστικὸν, ἀλλ' ἀεὶ, οἷον τό, ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι, πάσας τὰς ἡμέρας, ἕως τῆς συντελείας. Quod ipsum de *donec* observat Hieronymus contra Helvidium et noster hic in fine. De loci autem sensu et intelligentia, ita ille tradit a Græcorum commentariis : Τὸ βασιλεύειν ἐνταῦθα οὐχ ἁπλῶς, ἀλλ' οἷον δεῖ αὐτὸν τὰ τοῦ βασιλέως ποιεῖν. Τοῦτ' ἔστι πολεμεῖν τοὺς ἐχθροὺς, συμμαχεῖν τοῖς ἰδίοις. Τοὺς μὲν τροποῦσθαι, τοὺς δὲ ῥύεσθαι, ἄχρις οὗ ἂν θῇ, etc. Μετὰ γὰρ ταῦτα, οὐδενὸς τῶν εἰρημένων χρεία. Ἀστασίαστος γὰρ λοιπὸν ἡ βασιλεία. M.—Mox vulgo ἐχθρ. ὑποπόδιον αὐτοῦ, et βασιλ. οὐ τό; Mss. ἴσ. οὕτω, codd. οὗ τό, R τοῦτο et ὑποταγῆναι τοῖς ποσὶν αὐτοῦ, et ὑπ' αὐτοῦ βασιλεύς et εἴληφεν ὁ ἄνθρωπος ἀρχὴν, et τῷ Θεῷ καταστ.

ὑπ' αὐτοῦ, ἐπὶ Σιὼν ὄρος τὸ ἅγιον αὐτοῦ. Ἕτερα δὲ, *Ὁ Κύριος ἐβασίλευσε, ὀργιζέσθωσαν λαοί.* Καὶ αὖθις· *Ὁ Κύριος ἐβασίλευσεν, ἀγαλλιάσθω ἡ γῆ.* Καὶ ὅλως μυρίων ῥητῶν πρὸς μαρτυρίαν ἔστιν εὐπορήσαντα δεῖξαι, ὅτι ἀρχὴν βασιλείας εἴληφεν ὁ ἄνθρωπος διὰ τοῦ Λόγου. Εἰ οὖν εἴληφεν ἀρχὴν βασιλείας πρὸ ἐτῶν ὅλων οὐ πλειόνων τετρακοσίων, οὐδὲν παράδοξον, εἰ τὸν πρὸ οὕτως ὀλίγου χρόνου τῆς βασιλείας ταύτης τυχόντα ὁ Ἀπόστολός φησι, παραδώσειν τὴν βασιλείαν, δηλονότι τῷ Θεῷ τῷ καταστήσαντι αὐτὸν, ὡς ἡ Γραφή φησι, βασιλέα. » Καὶ μεθ' ἕτερα οὕτω γράφει· « Οὐκοῦν ἐνεργείᾳ μόνῃ, διὰ τὴν τῆς σαρκὸς πρόφασιν ἄχρι τοσούτου κεχωρῆσθαι τοῦ Πατρὸς φαίνεται, ἄχρις οὗ ἂν ὁ προσιὼν τῆς κρίσεως ἀναφανῇ καιρὸς, ἵνα τῶν τηνικαῦτα ἐκκεντησάντων, κατὰ τὴν προφητείαν, ἑωρακότων τὸν ἐκκεντηθέντα, οὕτω καὶ τὸ λειπόμενον ἀκολούθως γένηται. Πάντων γὰρ ἐν τῷ καιρῷ τοῦ τέλους ὑποτάσσεσθαι μελλόντων τῷ Χριστῷ, ὡς ὁ Ἀπόστολος ἔφη, *τηνικαῦτα αὐτὸς ὑποταγήσεται τῷ ὑποτάξαντι αὐτῷ τὰ πάντα.* Ὅτε τοίνυν μανθάνομεν περὶ τῆς ἀνθρωπίνης σαρκὸς, ἣν δι' ἡμᾶς ἀνείληφεν ὁ Λόγος, πρὸ τετρακοσίων οὐχ ὅλων ἐτῶν, τότε ταύτην καὶ ἐν τοῖς μέλλουσιν αἰῶσιν ὁ Λόγος ἕξει, ἢ ἄχρι μόνου τοῦ τῆς κρίσεως καιροῦ. Ἀνάγκη γὰρ τὸ ὑπὸ τοῦ προφήτου λεχθὲν ἔργῳ βεβαιωθῆναι. *Ὄψονται γὰρ*, φησὶν, *εἰς ὃν ἐξεκέντησαν*· ἐξεκέντησαν δὲ, δῆλον ὅτι, τὴν σάρκα. » Καὶ προστίθησι μεθ' ἕτερα λέγων· « Ὅτι γὰρ οὐχ ἵν' ὁ Λόγος ὠφεληθῇ, τὴν ἡμετέραν ἀνείληφε σάρκα, ἀλλ' ἵνα ἡ σὰρξ διὰ τὴν πρὸς τὸν Λόγον κοινωνίαν ἀθανασίας τύχῃ, δῆλόν ἐστι καὶ ὑπ' αὐτῆς τῆς τοῦ Σωτῆρος ἀποφάσεως. Περὶ γὰρ τῆς σαρκὸς, ἣν ἔχων ὡμίλει τοῖς μαθηταῖς, οὕτω λέγει· *Τοῦτο ὑμᾶς σκανδαλίζει; ἐὰν οὖν ἴδητε τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἀπιόντα ὅπου ἦν τὸ πρότερον; τὸ πνεῦμα ζωοποιεῖ, ἡ σὰρξ οὐδὲν ὠφελεῖ.* Εἰ οὖν ὁμολογεῖ τὴν σάρκα μηδὲν ὠφελεῖν αὐτὸν, πῶς ἐγχωρεῖ τὴν ἐκ γῆς τε οὖσαν καὶ μηδὲν ὠφελοῦσαν, καὶ ἐν τοῖς μέλλουσιν αἰῶσιν ὡς αὐτῷ λυσιτελοῦσαν (81) συνεῖναι τῷ Λόγῳ; Διὰ τοῦτο γάρ μοι δοκεῖ καὶ ὁ παντοκράτωρ Δεσπότης πρὸς αὐτὸν λέγειν· *Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου*, ἐνεργείᾳ μόνῃ διὰ τὴν ἀνθρωπίνην σάρκα, χωρίζειν αὐτὸν δοκῶν, καὶ ὥσπερ ῥητόν τινα χρόνον ὁρίζων αὐτῷ τῆς ἐν δεξιᾷ καθέδρας, οὕτω φησὶ πρὸς αὐτόν· *Ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου.* Τοῦτο δὲ τὸ προφητικὸν τοῦ Δαυῒδ (82) ῥητὸν σαφέστερον ἡμῖν ἑρμηνεύων ὁ ἱερὸς Ἀπόστολος, οὕτω πως ἔφη·

ejus sanctum [28]. Aliud ibi: *Dominus regnavit, indignentur populi* [29]. » Aliud: *Dominus regnavit, exsultet terra.* Omnino sexcentis licet ex abundanti testimoniis hoc idem comprobare, vix regni sui initium hominem per Verbum accepisse. Quod si regni initium accepit homo ante annos nondum cccc completos, nihil est absurdi si Apostolus affirmet, illum qui accepit regnum, annis abhinc tam paucissimis elapsis, sursum redditurum esse regnum Deo, qui illum, ut Scriptura ait, constituit regem. » Post pauca ita scribit [R. CIII]: ✠ « Igitur sola operatione, et quidem sub prætextu carnis, hucusque separatus a Patre videtur, usque dum advenerit judicii tempus, ut qui eum transfixerant in eum intueantur quem transfixerant, et ita demum id quod sequitur complementum suum sortiatur. Omnia enim, cum post judicium subjicienda Christo sint, quemadmodum asseritur ab Apostolo, *tum et ipse subjicietur illi, qui ipsi omnia supposuit* [30] [cf. p. 190 A]. Quocirca cum didicerimus humanam carnem, quam pro nobis assumpsit Verbum, ante annos cccc totos non assumptam, eamdem ipsum retenturum cognoscimus, non ultra judicii tempus in futuro sæculo. Necesse est enim consummari opere, quod verbo prædictum fuit a propheta. *Videbunt enim*, inquit, *in illum quem transfoderunt* [31]. Carnem vero quod liquet transfixerunt. » Et iterum [R. CIV]: « Non ideo ut suam utilitatem procuraret, carnem assumpsit nostram, sed ut per Verbi communionem, carni largiretur immortalitatem. Hoc vel ab ipso Servatore patet. De carne enim in qua cum suis discipulis versabatur, ait: *Hoccine vos scandalizat? Quid si videatis Filium hominis eo abeuntem, ubi prius fuerat? spiritus vivificat, caro autem nihil prodest* [32] [cf. p. 43 D fin.]. Quod si fateatur nihil ipsis carnem prodesse, quomodo concesserit, illam quæ de terra oriebatur, quæ nihil profuerat, quæ nihil proderit, in futuris sæculis cum Verbo copulari? Ob hanc certe causam omnipotens Dominus videtur mihi sic affatus illum: *Sede a dextris meis, quousque posuero inimicos tuos scabellum pedum tuorum* [33]. Propter carnem humanam videtur mihi sola operatione illum separare, et terminum illi fingere constitutum sessionis a dextris Dei, atque illum ita affatus, *usque dum posuero inimicos tuos scabellum pedibus tuis.* Propheticum hoc Davidis effatum explicatius elucidat sanctus Apostolus ad hunc modum: *Oportet illum regnare quousque posuerit inimicos ipsius suppedaneum pedibus ejus* [34]. » Dispensatio

✠ Ed. Paris. pag. 51. [28] Psal. II, 6. [29] Psal. XCVI, 1. [30] I Cor. XV, 28. [31] Zachar. XII, 10. [32] Joan. VI, 62-64. [33] Psal. CIX, 1. [34] I Cor. XV, 25.

(81) *Λυσιτελοῦσαν.* Deest ante hanc vocem, μηδέν, nihil tum profuturam carnem in futuro sæculo, quemadmodum nec in isto. Pro ὡσαύτως alibi αὐτῷ legitur. Est autem, ac si ita argumentaretur: Deus nihil φαῦλον aut φλυαρὸν fecit; at ipse Christus pronuntiat carnem nihil prodesse; quid ergo ipsi opus illa carne, in futuro sæculo non profutura? M. — Scripsi ὡς αὐτῷ.

(82) *Τοῦτο δὲ τὸ προφητικὸν τοῦ Δαυΐδ.* Recte componit hic Apostolum, et vatem regium, sed

« ergo ejus, quæ secundum hominem est, atque regnum, terminum quemdam fixum habere videtur. Non enim vult aliud quam quod dicitur ab Apostolo, *quousque posuerit inimicos ejus scabellum pedibus ejus*. Cum habuerit inimicos ita constitutos, non est illi opus ulterius partiali regno isto, cum omnium universim inaugurandus sit rex. ✠ Regnat enim nunc cum David et cum Patre suo, cujus fuit et est Verbum. Non enim ipsum per seipsum Verbum regni alicujus initium est sortitus, sed homo in fraudem a diabolo inductus, per virtutem Verbi rex fiebat, ut, factus rex, deceptorem illum suum vincere posset diabolum. Quocirca et Actus apostolici, de homine isto, quem suscepit Verbum, et quo suscepto, a dextris Patris Dei consedit, ad hunc modum docent : Quem oportet cœlos continere, usque dum omnia restaurentur [35], hominem nempe. Ita illæ Scripturæ velut terminum præfiniunt destinatum, in quo oportet hominis illam œconomiam Verbo aduniri. Quid enim aliud sibi vult illud, *usque ad tempus restaurationis*, nisi ut significaret, futurum ut omnia perfectam consummationem consequantur? In tempore igitur illo restaurationis, creaturam liberabit e servitute : quod et ipsum docet Paulus inquiens : *Hæc ipsa creatura liberabitur a servitute corruptionis, asserta in libertatem gloriæ Dei* [36]. Qui fit, ut servi forma, quam assumpsit sibi Verbum, cum sit forma servi [37], perpetuo cum Verbo copuletur? Perspicue idcirco et exsertim, per tempus admodum coarctatum, respectu præteritorum et futurorum sæculorum, Verbi, propter nos, suscepta œconomia durabit. Quam, quemadmodum initium habuit, ita finem habituram divinus Paulus pronuntiavit : *Deinceps finis, cum tradiderit regnum suum Deo et Patri* [38] [R. CVI]. Ideo non sua sed nostra causa, humanam assumpsit

« *Δεῖ γὰρ αὐτὸν βασιλεύειν ἕως ἂν θῇ τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν αὐτοῦ.* Οὐκοῦν ὅρον τινὰ ἔχειν δοκεῖ ἡ κατὰ ἄνθρωπον αὐτοῦ οἰκονομία τε καὶ βασιλεία. Οὐδὲν γὰρ ἕτερον βούλεται ἢ τοῦτο τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου ῥηθὲν, » *Ἕως ἂν θῇ τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν αὐτοῦ.* « Οὐκοῦν ἐπειδὰν τοὺς ἐχθροὺς σχῇ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν, οὐκ ἔτι χρῄζει τῆς ἐν μέρει ταύτης βασιλείας, πάντων καθόλου βασιλεὺς ὑπάρχων. Συμβασιλεύει γὰρ τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ (83), οὗ ὁ Λόγος ἦν τε καὶ ἔστιν. Οὐδὲ γὰρ αὐτὸς καθ' ἑαυτὸν ὁ Λόγος ἀρχὴν βασιλείας εἴληφεν, ἀλλ' ὁ ἀπατηθεὶς ὑπὸ τοῦ διαβόλου ἄνθρωπος, διὰ τῆς τοῦ Λόγου δύναμεως, βασιλεὺς γέγονεν, ἵνα βασιλεὺς γενόμενος τὸν πρότερον ἀπατήσαντα νικήσῃ διάβολον. Διὰ τοῦτο καὶ αἱ Πράξεις τῶν ἀποστόλων περὶ τοῦ ἀνθρώπου τούτου, ὃν ἀνείληφεν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, καὶ ἀνειληφὼς ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς καθέζεται, οὕτω διδάσκουσι λέγουσαι, ὃν δεῖ μὲν οὐρανὸν (84) δέξασθαι ἄχρι χρόνων ἀποκαταστάσεως. Καὶ αὗται ὥσπερ ὅρον τινὰ καὶ προθεσμίαν ὁρίζουσαι ἐν ᾧπερ προσήκει τὴν κατὰ ἄνθρωπον οἰκονομίαν ἡνῶσθαι τῷ Λόγῳ, οὕτω λέγουσι. Τί γὰρ ἕτερον βούλεται τὸ, *ἄχρι χρόνων ἀποκαταστάσεως*, ἢ ὃν ἔμελλεν ἡμῖν συμαίνειν, ἐν ᾧ δεῖ πάντα τῆς τελείας τυχεῖν ἀποκαταστάσεως; Ἡ τοίνυν ἐν τῷ καιρῷ (85) τῆς ἀποκαταστάσεως ἁπάντων καὶ τὴν κτίσιν ἐκ τῆς δουλείας εἰς τὴν ἐλευθερίαν μεταβληθήσεσθαι ὁ Παῦλος ἔφη· λέγει γὰρ ὅτι καὶ, *αὐτὴ ἡ κτίσις ἐλευθερωθήσεται ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ* (86). Πῶς ἐστι (87) τὴν τοῦ δούλου μορφὴν, ἣν ἀνείληφεν ὁ Λόγος μορφὴν οὖσαν δούλου, συνεῖναι τῷ Λόγῳ δυνατὸν γένοιτ' ἄν; Σαφῶς οὖν καὶ διαῤῥήδην ἐν βραχεῖ τινι χρόνῳ τῶν τε παρεληλυθότων καὶ τῶν μελλόντων αἰώνων τὴν κατὰ σάρκα οἰκονομίαν τοῦ Λόγου, δι' ἡμᾶς γεγενῆσθαι συμβέβηκε· καὶ ταύτην, ὥσπερ ἀρχὴν, οὕτω καὶ τέλος ἕξειν ὁ θεσπέ-

✠ Ed. Paris. pag. 52. [35] Act. III, 21. [36] Rom. VIII, 21. [37] Philipp. II, 7. [38] I Cor. XV, 24.

utrumque perverse intellectum. *Huic simile est*, ait Theodoretus, *quod a Davide dictum est* (*Psal.* CIX, 1), *Dixit Dominus Domino meo, sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos, scabellum pedum tuorum*. Sed ille secundum pietatem et fidem orthodoxam de voce, *Donec*, addit : Donec *non significat tempus, sed docet eum esse omnes suos inimicos sub jugum missurum*. Quod expresserat Œcumenius. Usurpatam vero vocem non de Filio tantummodo, ut Ariani volebant et Eunomiani, sed etiam et de Patre, producto ex Isaia testimonio, Isai. XLIII, *Ego sum, ego sum, et donec consenueritis, ego sum*. Ego et semper et in æternum ego sum, immutabilis, etc. quidquid de vobis fiat. Certe de sacrosancta Trinitate. Nam non ob aliud, repetivit tertia vice illud *Ego sum*, vates, nisi ut in æqualitate divinæ potestatis Trinitatem personarum insinuaret. M. — Mox vulgo δοκεῖ ἔχειν.

(83) Vulgo, *Τῷ Δαβὶδ, καὶ Πατρί*. Imo τῷ Θεῷ καὶ Πατρί. Nihil enim David ad regnum Christi. Neque David alicubi nunc regnum obtinet. M. — Dein vulgo ὁ Λόγος τοῦ Θ.

(84) *Ὃν μὲν, ἄνθρωπον*. Lege, ὃν μὲν (ἄνθρωπον δὲ) δεῖ οὐρανὸν δέξασθαι, etc. et sic quoque alibi legitur : ut in sacro textu. M.—Locum ex codd. correxi. Dein vulgo αὐταὶ ὥσπερ.

(85) *Ἡ τοίνυν ἐν τῷ κα*... Defectus erat in exemplari : quem non difficulter tamen supplere poterimus ad hunc modum: Ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἀποκαταστάσεως, ἀποκαταστήσει τὴν κτίσιν· ἐκ τῆς δὲ τῆς δουλείας, .εἰς ἐλευθερίαν μεταφέρων, ὡς ὁ Παῦλος ἔφη λέγων, αὕτη ἡ κτίσις· qui locus est VIII, ad Rom. M. —Supplevi defectus ex p. 176 D.

(86) *Τῆς δόξης τοῦ Θεοῦ*. Verum est, sed non satis. Et quidem Apostolus legit, *τῆς δόξης τῶν υἱῶν τοῦ Θεοῦ*, quomodo hic restituendum est. M. — Correxi locum ex codd.

(87) *Πῶς ἐστι*. Lege ἔτι, et statim δυνατὸν γένοιτ' ἄν· σαφῶς γοῦν καὶ διαῤῥήδην. M. — Vulgo δυνατὸν γὰρ... σαφῶς. Infra vulgo λέγοι, διὰ ταῦτα et ἔτι δὲ οὐ πᾶν et ἑνῶσθαι Θεῷ, dein μηδὲν διαφέρειν R.

« σιος εἴρηκε Παῦλος, οὕτω πως εἰπών· *Εἶτα τὸ τέλος, ὅταν παραδιδῷ τὴν βασιλείαν τῷ Θεῷ καὶ Πατρί.* » Τούτοις μεθ' ἕτερα ἐπιλέγει· « Οὐκοῦν οὐ δι' ἑαυτὸν, ἀλλὰ δι' ἡμᾶς, τὴν ἀνθρωπίνην ἀνείληφε σάρκα. Εἰ δὲ δι' ἡμᾶς ἀνειληφὼς φαίνεται, πάντα δὲ τὰ καθ' ἡμᾶς, τῇ αὐτοῦ προνοίᾳ καὶ ἐνεργείᾳ, ἐν τῷ καιρῷ τῆς κρίσεως τέλους τεύξεται, οὐκέτι οὐδὲ ταύτης τῆς ἐν μέρει βασιλείας ἔσται χρεία. » Ταῦτα Μάρκελλος εἰπὼν, εἶτα συναισθόμενος ἑαυτοῦ εἰς ἄτοπον ἐκπεπτωκότος, προστίθησι τοῖς εἰρημένοις ταῦτα· « Εἰ δέ τις λέγοι, διὰ ταῦτα τὴν ἀνθρωπίνην σάρκα ἀξίαν εἶναι τοῦ Λόγου, ὅτι διὰ τῆς ἀναστάσεως ἀθάνατον αὐτὴν ἀπειργάσατο, γνώτω, ὅτι οὐ πᾶν ὅπερ ἀθάνατον, τοῦτο ἄξιον Θεοῦ. Μείζων γὰρ καὶ αὐτῆς τῆς ἀθανασίας ὁ Θεὸς, ὁ τῇ ἑαυτοῦ βουλήσει καὶ τὰ μὴ ὄντα ἀθάνατα ποιεῖν δυνάμενος. Ὅτι δὲ οὐ πᾶν τὸ ἀθάνατον ἡνῶσθαι Θεῷ ἄξιον δῆλον, ὅτι καὶ ἀπὸ τοῦ, ἀρχὰς, καὶ ἐξουσίας, καὶ ἀγγέλους, ἀθανάτους ὄντας μηδὲν διαφορεῖν τῇ ἑνότητι τοῦ Θεοῦ (88). » Ταῦτ' εἰπὼν καὶ ὥσπερ εἰς βυθὸν ἀτοπίας ἑαυτὸν ἐκπεπτωκότα συναισθόμενος, ἀνακαλεῖσθαι πειρᾶται τρόπον τινὰ, ἐξομολογούμενος, ὅτι μηδὲν ἠπίστατο ὧν ἔλεγε. Διὸ ἐπανάγει (89)· « Εἰ δέ τις περὶ τῆς σαρκὸς ταύτης τῆς ἐν τῷ Λόγῳ, ἀθανάτου γεγονυίας, πυνθάνοιτό τι, φαμὲν πρὸς αὐτόν· Ὅτι δογματίζειν μὲν ἡμεῖς περὶ ὧν μὴ ἀκριβῶς παρὰ τῶν θείων μεμαθήκαμεν Γραφῶν οὐκ ἀσφαλὲς εἶναι νομίζομεν. Πῶς γὰρ τοῦτο πράττειν δυνατὸν τοῖς καὶ τὰ ἑτέρων ἀνατρέπουσι δόγματα; Ἀλλ' ἐροῦμεν πρὸς τοὺς ✠ (90) τὸν ἀκριβῆ περὶ τούτου μαθεῖν παρ' ἡμῶν βουλομένους λόγον (91), ὅτι πειθόμενοι τῷ ἱερῷ Ἀποστόλῳ ἴσμεν, ὅτι οὕτως ἡμᾶς ὁρᾶν τὰ ἀποκεκρυμμένα μυστήρια προσήκει, ὡς αὐτὸς ἔφη, *Βλέπομεν γὰρ ἄρτι*, φησὶ, *δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι· τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον.* Ἄρτι *γινώσκομεν ἐκ μέρους, τότε δὲ ἐπιγνωσόμεθα καθὼς καὶ ἐπεγνώσθημεν.* Ὥστε μή μου πυνθάνου περὶ ὧν σαφῶς παρὰ τῆς θείας Γραφῆς μὴ μεμάθηκα. Διὰ τοῦτο τοίνυν οὐδὲ περὶ τῆς θείας ἐκείνης, τῆς τῷ θείῳ Λόγῳ κοινωνησάσης σαρκὸς, σαφῶς εἰπεῖν δυνήσομαι. Νῦν δὲ πιστεύω ταῖς θείαις Γραφαῖς, ὅτι εἷς Θεὸς, καὶ ὁ τούτου Λόγος, προῆλθε μὲν τοῦ Πατρὸς, ἵνα πάντα δι' αὐτοῦ γένηται, μετὰ δὲ τὸν καιρὸν τῆς κρίσεως, καὶ τὴν τῶν ἁπάντων διόρθωσιν, καὶ τὸν ἀφανισμὸν τῆς ἀντικειμένης ἁπάσης ἐνεργείας (92), τότε αὐτὸς ὑποταγήσεται τῷ ὑποτάξαντι αὐτῷ τὰ πάντα Θεῷ καὶ Πατρὶ, ἵνα οὕτως ᾖ ἐν Θεῷ ὁ Λόγος, ὥσπερ καὶ πρότερον ἦν. » Τοιοῦτο τέλος ἐπήγαγε τῇ σαρκὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ὁ θαυμαστὸς οὗτος συγγραφεὺς,

« carnem. Quod si nostra tantum causa assumpsit illam, certe omnia quæ nostra causa providentia et effectu procurat, judicio consummato, consequentur finem: ut nec opus sit hoc regno particulari. » Hæc ubi posuerat Marcellus, sibi demum conscius quas in absurdas opiniones incidisset, ad superius dicta annectit ista [R. CVII]: « Quod si quis velit pronuntiare, ob hæc ipsa mereri humanam carnem, ut Verbo conjungatur, ob ipsum illud quod per resurrectionem illam reddiderit immortalem, cognoscat is oportet, non si quid immortale exsistat, illud statim dignum Deo fieri. Major est enim ipsa immortalitate Deus, qui sua simplici voluntate, potest ea facere immortalia, quæ non sunt talia. Manifestum vero est, non idem esse dignum Deo copulari, quod est immortale, propterea quod principatus, potestates, angeli ✠ cum sint et ipsi immortales, nihil tamen habent cum Dei unitate commune. » Hæc ubi dixerat, intellecto in quam profundam absurditatis abyssum inciderat, revocare conatur modo quodam, confessione facta, se nihil eorum quæ dixit, intellexisse [R. CVIII coll. p. 177 A]. « Quocirca, ait, si quis nos interroget de carne ista, quæ in Verbo est, an sit immortalis, respondemus, nos non posse dogmatice determinare illa quæ non exacte didicerimus e Scripturis sacris, quod omnino intutum judicamus. Nam quo pacto id illi præstare poterunt, qui scita subvertunt aliorum? Dicemus igitur ad illos, qui scientiam harum rerum exactam a nobis requirunt, nos ita intelligere, uti par est illos qui abscondita mysteria perscrutantur. *Videmus enim*, ait sanctus Apostolus, *quasi per speculum in ænigmate: tunc autem facie ad faciem. In præsenti ex parte cognoscimus, tunc autem cognoscemus quomodo cognoscimur* [89]. Noli igitur me interrogare, de rebus quæ certo cognoscere non possum e Scriptura sacra. Ob hanc causam exactissime respondere non possum de carne illa divina, quæ communionem habuit cum divino Verbo. Fidem vero sacris litteris adhibeo quæ affirmant, unum esse Deum, et ipsius Verbum esse, quod de Patre processit, ut omnia per illud conderentur: post judicii vero tempus et rerum omnium restaurationem, et amolitionem adversæ cujuscunque operationis, tunc et ipse subjicietur ei qui omnia subjecta illi fecit, Deo scilicet atque Patri, ut ad eumdem modum sit iterum in Deo Verbum, ad quem erat olim. » Hunc quidem finem vir hic admirabilis scriptor Christi carni constituit, oblitus eorum quæ in præcedenti-

✠ Ed. Paris. pag. 53. [89] I Cor. XIII, 12.

(88) *Τῇ ἑνότητι τοῦ Θεοῦ.* Deest: οἴδαμεν, aut simile quid ad sententiam fulciendam. M.

(89) *Διὸ ἐπανάγει.* Hiatus erat in exemplari: forte sic supplendus: Εἰ δέ τι γένοιτο, περὶ τῆς, etc. M. — Mox vulgo ἀκρ. περὶ τῶν θείων

(90) Vulgo πρὸς αὐτόν. At cf. p. 177 D.

(91) *Παρ' ἡμῶν... λόγον.* Deest quidam, puto, ζητοῦντα, βουλόμενον, aut aliquid ejusmodi, et statim ἱερῷ ἀποστόλῳ, est enim locus Pauli quem intendit, I Cor. XIII, 12. *Βλέπομεν γὰρ ἄρτι δι' ἐσόπτρου.* M. — Supplevi defectus ex p. 177 D.

(92) Mp. ἴσ. δυναστείας loco ἐνεργείας; porro vulgo ὁ θαυμάσιος οὗτος.

bus de eadem illa carne ipse scripserat. In sequentibus etiam ille ipse qui determinaverat, sine scrupulo, corpus Servatoris futurum post judicii tempus Verbo suo destituendum, metum quemdam et reverentiam præ se fert, et non posse ait respondere, si quis illum de illa carne interrogaverit, dicturum vero se ad interrogantem quemlibet, « Noli « sciscitari de rebus quæ non didicimus. » Hic jam quivis ei oggerat : Quid temetipsum deridiculo habes, homo? Quorsum in rebus quæ non didicisti, te per præcipitia agis, dum in scriptis illas decidis? Quorsum non custodis ea quæ suscepisti ab ecclesiasticis Patribus, et doctoribus, ✠ novitates sequeris, qui nuper natam et a fide alienam distortionem in vitam subintroducis, dum regnum Christi circumscribis novitio quodam principio et temporali, quod fine quoque terminandum esse doces; abnegas vere unigenitum Dei, substituis Verbum insubstantiale et insubsistens, quod ipsum nihil aliud pronuntias esse, quam unum atque idemmet cum Deo? Quæ quisquis dixerit, non injuria dicetur Filium Dei abnegare. Non est enim Filius, verbum quod non subsistit; cum nec verbum hominis dicatur, filius hominis : utpote quod sola operatione subsistit in loquente. Hoc ipsum de Patre suo egressum, ante annos nondum cccc completos, Filium Dei factum inferius narras, per carnis assumptionem, et superius Jesum Christum nominatum, imaginem dictum Dei invisibilis, et primogenitum omnis creaturæ : regem quoque constitutum. Quæ omnia, a tempore illo designato, incepit ille esse; quæ omnia simul depositurus est, post judicii consummationem. Hæc autem ubinam didicisti? Quis horum tibi informator exstitit? Episcopus quis? Synodi quæ? quod scriptum ab homine ecclesiastico? corpus illud Servatoris immortale quo secedet? Nam cum concesseris illud esse immortale, et divinum appellaris, necesse est supponas incorruptibile et indissolvendum. Quod vero natura sua tale est, manet utique subsistens et indissolutum. Sed tu Verbum ab illo tollis, et cum Deo conjungis. Numnam igitur sine Verbo solum subsistet corpus istud in immortali et incorrupta irrationabilitate, et immobilitate? At Verbum ipsum concedet in Deum, et rursus illi conjungetur post carnis separationem.

A ἀμνημονήσας ὧν περὶ αὐτῆς διὰ τῶν ἔμπροσθεν εἴρηκεν. Εἶθ', ὁ σαφῶς οὕτω τὸ σῶμα τὸ σωτήριον ἔρημον τοῦ Λόγου γενήσεσθαι, μετὰ τὸν τῆς κρίσεως καιρὸν ἀποφηνάμενος εὐλάβειαν προσποιεῖται, καὶ μὴ εἰδέναι φησὶν ἀποκρίνεσθαι, εἴ τις αὐτὸν ἔροιτο περὶ τῆς σαρκὸς, φῆσαι δ' ἂν πρὸς τὸν ἐρωτῶντα, *Μή που πυνθάνου* (93) *περὶ ὧν μὴ μεμάθηκα*. Ἀλλὰ καὶ ὁ τυχὼν εἴπεν ἂν πρὸς αὐτόν· τί δὴ οὖν σαυτὸν σκώπτεις, ἄνθρωπε; Τί δὲ κατὰ κρημνῶν ὠθεῖς, περὶ ὧν μὴ μεμάθηκας ὁριζόμενος ἐγγράφως; Τί δὲ μὴ φυλάττεις ἃ παρὰ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πατέρων τε καὶ διδασκάλων παρείληφας, νεωτερίζεις δ' ἄντικρυς νέαν καὶ ξενίζουσαν εἰσάγων τῷ βίῳ διαστροφὴν, ἀρχήν τε πρόσκαιρον καὶ νεωτέραν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Χριστοῦ διδοὺς, καὶ ταύτης τέλος ὑφιστάμενος, καὶ B τὸν μὲν ἀληθῶς μονογενῆ τοῦ Θεοῦ Υἱὸν ἀρνούμενος, Λόγον δὲ ψιλὸν, ἀνούσιον καὶ ἀνυπόστατον ὑποτιθέμενος· ὃν οὐδ' ἕτερον ἢ ἓν καὶ ταὐτὸν τῷ Θεῷ εἶναι φῇς; Ὃ δὴ καὶ (94) πᾶς εἴποι ἂν ἀρνούμενος τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, εἰκότως. Οὐ γὰρ υἱὸς ὁ μὴ ὑφεστὼς Λόγος, ὡς οὐδὲ ἐν ἀνθρώπῳ λόγος υἱὸς ἄν ποτε ῥηθείη ἀνθρώπου, ἐνεργείᾳ μόνῃ ἐν τῷ λαλοῦντι συνιστάμενος. Τοῦτο δ' ἐκ τοῦ Πατρὸς, (95) πρὸ ἐτῶν οὐδ' ὅλων τετρακοσίων, διὰ τῆς ἀναλήψεως τῆς σαρκὸς, Υἱὸν τοῦ Θεοῦ γεγεννῆσθαι καθὼς φῇς, καὶ Ἰησοῦν καὶ Χριστὸν ὠνομάσθαι ἄνω, εἰκόνα τε τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου χρηματίσαι, καὶ πρωτότοκον πάσης κτίσεως, καὶ δὴ καὶ βασιλέα τότε γενέσθαι ἀρξάμενον τούτων ἁπάντων, ἐκ τοῦ δηλωθέντος χρόνου, ἔπειτα καιρῷ τῆς συντελείας τούτων ἁπάντων ἀθρόως C παυθήσεσθαι. Ποῦ δὴ οὖν ταῦτα μεμάθηκας; Τίς δέ σοι τούτων κατέστη διδάσκαλος, τίς ἐπισκόπων, ποῖαι σύνοδοι, ποῖον ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν γράμμα, ποῦ δέ σοι τὸ σῶμα τὸ ἀθάνατον χωρήσειε τοῦ Σωτῆρος; ἀθάνατον γὰρ ὁμολογῶν καὶ θεῖον ὀνομάζων αὐτὸ, πάντως που καὶ ἄφθαρτον καὶ ἀδιάλυτον ὑποθήσῃ· πεφυκὸς δὲ τοιοῦτον, μένει συνεστὼς δηλαδὴ καὶ ἀδιάλυτον. Ἀλλὰ τὸν Λόγον ἀφῄρεις αὐτοῦ, καὶ τῷ Θεῷ συνῆπτες. Οὐκοῦν ἄνευ Λόγου μόνου (96) τὸ σῶμα στήσεται ἐν ἀθανάτῳ καὶ ἀφθάρτῳ ἀλογίᾳ καὶ ἀκινησίᾳ; τὸ δὲ αὐτὸς ὁ Λόγος εἰς τὸν Θεὸν χωρήσει, καὶ συναφθήσεται αὖθις αὐτῷ μετὰ τὸν τῆς σαρκὸς χωρισμόν. Ἆρα μὴ ὢν ἐν τῷ Θεῷ, ὅτε τῇ σαρκὶ συνῆν· ἀλλ' ὢν ἐν αὐτῷ διὰ παντὸς, συναΐδιός τε ὢν καὶ ἓν καὶ ταὐτὸν τῷ Θεῷ; Πῶς οὖν ὑπῆρχεν ἐν τῷ σώ-

✠ Ed. Paris. pag. 54.

(93) *Μή που πυνθάνου*. Leg. μή μου ut paulo ante. M. — Dein vulgo τί δὲ οὖν et ἐγγράφεις.

(94) *Ὃ δὴ καί*. Vulgo ὅδε καί.

(95) *Ἐκ τοῦ Πατρός*. Deest hic, προϊόν. Illud κάτω : ad Christum opinor, non ad Marcellum referendum est, hoc est, Christum olim λόγον, κάτω, in terris incarnatum, factum Filium hominis, non κάτω φῇς, hoc est inferius affirmas istud : nam et inferius et superius affirmat : hinc illud, Χριστὸν ὠνομάσθαι ἄνω : quanquam potius putaverim ἄνω redundare. M.—R. p. 30 τοῦτον—οὐχ ὅλων—γεγενῆσθαι, ἄνω καὶ κάτω φῇς deleto ἄνω post ὠνομάσθαι. Dein vulgo Υἱὸν τοῦ Θ. γ. et καὶ Ἰησοῦν Χριστὸν ὠνομάσθαι et καὶ δὲ καὶ β. et ποῦ ἐξ οὖν et D ἀφαιρεῖς — συνῆπτε ubi συνάπτεσθαι corr.

(96) *Ἄνευ Λόγου μόνου*. Imo, μόνον; hoc vult, solum hoc corpus Christi, sine Λόγῳ suo subsistere debere, immortale, cum cæterorum omnium corpora futura sint λογικά. Totum locum sic lego, et distinguo : Οὐκοῦν, ἄνευ τοῦ Λόγου, μόνον τοῦτο τὸ σῶμα στήσεται ἐ. ἀ. κ. ἀ. ἀ. κ. ἀκινησίᾳ, ὅτε αὐτὸς ὁ λόγος, etc., ἆρα μὴ ὤν, etc., ἀλλὰ προὼν ἐν αὐτῷ διαπαντός. Sic vult Eusebius si erat ἐν ὑποστάσει sua propria cum incarnatus, ἔξω et κεχωρισμένος erat τοῦ Πατρός, cur non et ante sæcula, cum esset συναΐδιος τῷ Πατρί? M.—Infra M. in corr. γρ. δίχα, loco δίχην. Dein vulgo ἔσται ἆρα.

ματι, εἰ μὲν ψυχῆς δίκην οἰκῶν ἐν αὐτῷ; ἔσται ἄρα ἐν ὑποστάσει, τοῦ Πατρὸς κεχωρισμένος, ζῶν τε καὶ ὑφεστὼς ἐν ᾗ ἀνείληφε (97) σαρκί. Τί οὖν ἐκώλυεν, καὶ πρὸ τῆς τοῦ κόσμου συστάσεως, Υἱὸν Θεοῦ ζῶντα αὐτὸν ὁμολογεῖν; Ἀλλ' εἴποι ἂν ἴσως, ἐνεργείᾳ μόνῃ, οὐχὶ δὲ οὐσίας ὑποστάσει, καὶ ἐν τῷ σώματι γεγονέναι· « δραστικῇ γὰρ ἐνεργείᾳ μόνῃ, φησὶ, τῇ « σαρκὶ συνὼν τὸ κινεῖν αὐτὴν, καὶ πράττειν, ὅσαπερ « ἐν Εὐαγγελίοις φέρεται, οὐσίᾳ τῷ Θεῷ συνῆπτο, οἷα « Λόγος ὑπάρχων αὐτοῦ ἀχώριστος καὶ ἀδιάστατος.» Εἰ δὴ ταῦτα λέγει, ἐρωτήσασιν ἡμῖν ἀποκρινάσθω· Ἆρ' ἐπὶ μόνην τὴν σάρκα ταύτην ἡ τοῦ Λόγου ἐνέργεια ἔφθακεν, οὐχὶ δὲ καὶ ἐφ' ἑτέρους ἀνθρώπους τοὺς ἁγίους τοῦ Θεοῦ, καὶ εἰς τὰ λοιπὰ δὴ πάντα τοῦ Λόγου δημιουργήματα; οὐχὶ ὁ αὐτὸς ἐνεργεῖ Λόγος; Καὶ μὴν μεμαθήκαμεν, ὡς « τῷ Λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν, » καὶ « δι' αὐτοῦ πάντα ἐγένετο· καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν. » Οὐκοῦν ὅτι ἐνεργεῖ (98) καὶ ἐπὶ πάντων· ἔγνωμεν ἀπὸ τῶν θείων Γραφῶν, καὶ ὡς *Λόγος Κυρίου ἐγένετο πρὸς Ὠσηὲ τὸν τοῦ Βεηρί*· καὶ, *Λόγος Κυρίου* (99) *ἐγενήθη πρὸς Ἡσαΐαν υἱὸν Ἀμώς*· καὶ ὡς *ἐγένετο Λόγος Κυρίου πρὸς Ἱερεμίαν*· » καὶ ἐφ' ἑκάστου δὲ προφήτου ὁ αὐτὸς ἐνήργει τοῦ Θεοῦ λόγος. Ἆρ' οὖν τῆς ἴσης ἀξίας τῷ μονογενεῖ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ κἀκείνοις ἅπασι μετῆν, καὶ πλέον οὐδὲν ὑπῆρχε τῷ Σωτῆρι, εἰ δὴ ἐνεργείᾳ μόνῃ ὑπὸ τοῦ Λόγου τοῦ τῷ Θεῷ συνημμένου ἐκινεῖτο. Ἀλλ' οὐδὲ τὰ ἴσα τοῖς προφήταις φέρειν δίδωσι Μάρκελλος τῷ Χριστῷ τοῦ Θεοῦ. Οἱ μὲν γὰρ ζωῆς αἰωνίου ἀθανάτου τε καὶ ἀτελευτήτου τεύξονται, εἰς τοὺς ἅπαντας αἰῶνας ἐν τῇ κατηγγελμένῃ τῶν οὐρανῶν βασιλείᾳ βιωσόμενοι, ἀγαθῶν τε ἀπολαύσοντες, *ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη*· ὁ δὲ Χριστὸς τοῦ Θεοῦ, αὐτὸς ὁ κοινὸς ἁπάντων Σωτὴρ, ὁ πρωτότοκος τῶν νεκρῶν, ἡ ἐλπὶς τῆς τῶν ἁγίων ἀναστάσεως, μόνος ἄρα τότε ἀπολειφθήσεται παυθησομένης αὐτοῦ τῆς βασιλείας, καὶ τῆς ζωοποιοῦ σαρκὸς ἐρήμου καὶ ἀλόγου καταλειφθησομένης, ὡς μήτε προϋπάρχειν αὐτὸν Υἱὸν Θεοῦ ὄντα, μήτε διαρκεῖν εἰς ἄπειρον, κατὰ τὴν τοῦ Μαρκέλλου διδασκαλίαν. Εἰκότως ἄρα ταῦτα βασιλέα (1) τὸν ὡς ἀληθῶς θεοφιλῆ καὶ τρισμακάριον κατὰ τοῦ ἀνδρὸς ἐκίνει, καίτοι μυρία κολακεύσαντος, καὶ πολλὰ βασιλέως ἐγκώμια αὐτοῦ ἐν συγγράμματι διελθόντος. Ταῦτα δὲ καὶ τὴν ἁγίαν σύνοδον, ἐν τῇ βασιλικῇ συνελθοῦσαν πόλει ἐξ ἐπαρχιῶν διαφόρων, Πόντου καὶ Καππαδοκίας, Ἀσίας τε καὶ Φρυγίας, καὶ Βιθυνίας, Θρᾴκης τε καὶ τῶν ἐπέκεινα μερῶν, στηλι-

A Eratne ergo extra Deum tum cum carne conversaretur? an in Deo subsistens sempiterno, coæternum exsistens, unum atque idem prorsus cum Deo? Quomodo igitur cum corpore fuit, si anima expers inhabitavit illud? erit ita in substantia Patris separatum, vivens utique et subsistens in carne illa quam assumpsit. Quid ergo prohibet etiam ante mundi hujus constitutionem Filium Dei vivum ipsum confiteri? Sed fortasse dixerit, sola operatione, non substantiæ hypostasi, in corpore exstitisse. « Operativa enim, ait, virtute sola, corpori præsens « erat, ad ipsum movendum et operandum omnia « quæ narrantur in Evangeliis, substantia vero Deo « conjungebatur; utpote Verbum ipsius cum esset, « ab ipso inseparabile et indistinctum. » ✠ Hæc B si dixerit, sciscitantibus nobis tum respondeat: Num pertingebat ad solam illam carnem Verbi illius operatio? nonne etiam et ad cæteros homines Dei sanctos, et ad cæteras omnes a Verbo productas creaturas? Certe quidem edocti sumus, Verbo Domini cœlos constabilitos: et omnia per illum facta fuisse: et, sine illo factum fuisse nihil: scimus e divinis Scripturis, quomodo hic in omnibus operetur. Scriptum est: *Verbum Domini ad Osee, filium Beeri* [60]; et: *Verbum Domini factum est ad Isaiam filium Amos* [61]; et: *Verbum Domini ad Jeremiam* [62]. In unoquoque denique propheta operabatur illud idem verbum Dei; æqualem igitur illi omnes cum Filio Dei dignitatem participabant, nec erat aliqua Ser- C vatoris prærogativa; si sola ille operatione Verbi, quod cum Deo unitum manebat, movebatur. Imo vero Marcellus non admittit Dei Filium, ad æquales portiones cum propheta quovis. Consequenter enim illi vitam æternam, immortalem, et indeterminabilem, per sæcula nempe omnia in promisso illo regno cœlorum victuri, fruitione gaudentes bonorum, quæ nec oculus vidit, nec auris audivit, nec ascendit in cor hominis. Christus autem Dei, communis omnium Servator, mortuorum primogenitus, spes resurrectionis sanctorum, solus tunc derelinquetur, ablato sibi regno, carne vivifica, nuda et irrationali derelicta: ut qui, « non erat prius quam exstaret homo, Filius Dei; » neque per æternitatem perseverabit esse, juxta Marcelli do- D ctrinam. Quocirca non immerito hæc tam horrenda, regem illum vere religiosum, et ter beatum adversus scriptorem concitarunt, licet illi in scripto suo infinitis modis adblandiretur, et multis eum encomiis honestaret. Hæc in illum commoverunt sacrosan-

✠ Ed. Paris. pag. 55. [60] Ose. I, 1. [61] Isa. I, 1. [62] Jer. I, 2; xxv, 1.

(97) *Ἐν ᾗ ἀνείληφε.* Facilis restitutio, ἐν ᾗ ἀνείληφε. M.—Dein vulgo σάρκα loco σαρκί et ἀλλ' εἶπεν et mox εἰ δὲ ταῦτα λ., porro ἐνέργεια ἔφθακεν, corr. ἔφθασεν et ἐστερεώθησαν καὶ δι' αὐτοῦ πάντα ἐγ.

(98) *Οὐκοῦν ἐνεργεῖ.* Lege, οὐκ οὖν, ὅτι ἐνεργεῖ. Et statim, ἀγαθῶν τε ἀπολαύσονται (c. I. 3).

(99) Vulgo ἐγένετο et ἐνήργει ὁ αὐτὸς et εἰ δέ, porro ἤκουε et Θεοῦ ὁ κοινὸς ἀπ. Σ.

(1) *Βασιλέα.* Constantinum intelligit jam defunctum, cui scriptum illud suum Marcellus offerebat. Is Marcellum, ab Eusebianis episcopatu motum, in ejus locum Basilio quodam subrogato, jussit exsulare in concilio Constantinopolitano, anno Constantini ultimo, Christi 336, celebrato, cujus hic meminit Eusebius. In quo Eusebius ille Arianorum protospatarius, olim Nicomediensis, præsidebat. M. — Mox vulgo Πόντου τε καί.

etiam illam synodum, quæ de diversis adeo provinciis, Ponto, Cappadocia, Asia, Phrygia, Bithynia, Thracia, et ulterioribus regionibus in regiam urbem convenerat : et ut scripto in illum inveherentur Patres vel invitos coegerunt. Hæc et nos ipsos protraxerunt ad hanc quæ præ manibus est disquisitionem, ut vestigiis illius synodi insistentes sanctiones tueremur, et comministris nostris satisfaceremus, qui hæc ut aggrederemur nobis dederunt in ✠ mandatis. Inprimis autem, arbitror, necessario mihi hoc faciendum fuerat, propter eos qui existimant hunc injuria affici. Decet enim hanc fratrum nostrorum suspicionem eximere ex animis, et aliquandiu latentem et per latibula occultatam ipsius in Filium Dei impietatem, in apertam lucem protrahere, quam scriptis in præsenti convictam tenemus ipsius quæ sua sponte, nullo incitante regem adiens in manus præsentabat, obtestatus ut perlegeret. Sperabat enim forsan propter imperatoris insertas laudes, fore ut tutelam et protectionem ipsius consequeretur, episcopi vero quos conviciis proscidit, suppliciis traderentur. Sed nequaquam res successit ex animi sententia. Deus erat enim istorum judex, et ipse Jesus Christus a scriptore despicatui habitus. Qui cum cordis abscondita rimetur, ipsum sui accusatorem fieri, nullo impellente, disposuit. Unde cum adiret imperatorem scripto suo gloriabundus, ille synodo transmisit cognitionem scriptis contentorum. Scriptum porro synodus condemnavit. Nec injuria : cum de principio et fine Filii Dei, contra omnem determinet pietatem.

τεύειν τὸν ἄνδρα, διὰ τῆς κατ' αὐτοῦ Γραφῆς, καὶ μὴ θέλουσαν, ἐξεβιάζετο. Ταῦτα καὶ ἡμᾶς (2), ἐπὶ τὴν μετὰ χεῖρα ἐξέτασιν προελθεῖν κατηνάγκασεν, ὁμοῦ δὲ τοῖς δόξασιν τῇ ἁγίᾳ συνόδῳ παρισταμένους, ὁμοῦ καὶ τοῖς συλλειτουργοῖς προστάξασι τοῦτο πρᾶξαι τὸ ἱκανὸν ποιουμένους. Μάλιστα δέ μοι ἀναγκαῖον ἡγοῦμαι γεγεννῆσθαι τὸ γράμμα διὰ τοὺς ἠδικῆσθαι τὸν ἄνδρα νενομικότας. Χρὴ γὰρ ἀποθεραπεῦσαι τὴν τῶν ἡμετέρων ἀδελφῶν ὑπόνοιαν, διὰ τοῦ φανερὰν καταστῆσαι τὴν μακροῖς μὲν χρόνοις ἐμφωλεύσαμεν αὐτῷ εἰς τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἀπιστίαν, νυνὶ δὲ ἐληλεγμένην (3) διὰ τῆς αὐτοῦ γραφῆς· ἣν, μηδενὸς καλοῦντος, αὐτόμολος φέρων παρῆν, βασιλεῖ τε ἐπὶ χεῖρα δοὺς, ἠξίου διαγνῶναι τὰ ἐγγεγραμμένα· τάχα που ἐλπίσας τῶν εἰς αὐτὸν ἐγκωμίων χάριν αὐτὸς μὲν τυχεῖν προνομίας τῆς παρ' αὐτῷ τῷ βασιλεῖ, τοὺς δ' ὑπ' αὐτοῦ κακηγορηθέντας ἐπισκόπους ὑποβληθῆναι τιμωρίᾳ. Οὐ μὴν κατ' ἐλπίδας αὐτῷ τὰ τῆς ἐκβάσεως προχωρεῖ. Θεὸς γὰρ ἦν ὁ τούτων κριτὴς, καὶ αὐτὸς Χριστὸς Ἰησοῦς, ὁ πρὸς τοῦ συγγραφέως ἀθετούμενος, ὃς δὴ τὰ κρύφια τοῦ ἀνδρὸς συνορῶν, αὐτὸν αὐτοῦ κατήγορον ἅμα καὶ ἔλεγχον, μηδενὸς συνελαύνοντος, γίγνεσθαι παρεσκεύαζεν. Ὅθεν ὁ μὲν ἐπὶ τῷ συγγράμματι καλλωπιζόμενος βασιλεῖ προσῄει, ὁ δὲ τῇ συνόδῳ παρεδίδου τὴν διάκρισιν τῶν ἐγγεγραμμένων. Ἡ δ' ἁγία τοῦ Θεοῦ σύνοδος ἀπεδοκίμαζε τὸ γράμμα. Εἰκότως ὅτι μήτε ἀρχὴν μήτε τέλος εὐσεβὲς ὁμολογεῖ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ.

—

✠ *REVERENDO ADMODUM ET DILECTO COMMINISTRO FLACILLO, EUSEBIUS IN DOMINO SALUTEM D.*

Minime profecto mirandum est, si paucis et breviter ea refutasse contentus fuerim, quæ verbosissima Marcello sunt, et garrulitate summa scriptis comprehensa. Neque enim multis necessario refellenda fuerant, quæ a seipsis rejectitia unicuique vel obvio viderentur. Quamobrem suffectura omnino ratus, quæ sunt ab homine profecta, in prioribus duobus libris, retulisse tantummodo contradisputandi labore omni supersedebam, et ipsius solummodo verba ad ipsum refellendum producebam. In

ΤΩ ΤΙΜΙΩΤΑΤΩ ΚΑΙ ΑΓΑΠΗΤΩ ΣΥΛΛΕΙΤΟΥΡΓΩ ΦΛΑΚΙΛΛΩ (4) ΕΥΣΕΒΙΟΣ ΕΝ ΚΥΡΙΩ (4') ΧΑΙΡΕΙΝ.

Εἰ πρὸς τὴν ἀδόλεσχον (5) καὶ πολυεπῆ Μαρκέλλου γραφὴν τὰ παρ' ἡμῶν ἐν βραχέσιν ἤρκεσεν, οὐ χρὴ θαυμάζειν. Οὐ γὰρ δὴ πολλῶν ἔδει λόγων πρὸς ἀνατροπὴν, τῶν αὐτόθεν καὶ τοῖς τυχοῦσι κατεγνωσμένων. Διὸ δὴ ἐν δυσὶ τοῖς πρώτοις, μόνῃ τῇ παραθέσει τῶν τοῦ ἀνδρὸς ῥημάτων χρησάμενος δίχα πάσης ἀντιῤῥήσεως, ἐξ αὐτῶν τὸν κατ' αὐτῶν ἔλεγχον φανερὸν ἐποιούμην. Νυνὶ δὲ πρὸς ἐκείνῃ τῇ φωρᾷ καὶ τὴν ἀνατροπὴν τῶν αὐτῶν διὰ τριῶν τῶν μετὰ χεῖρας προσήγαγον. Ὁ μὲν γὰρ, ἕν τι διωλύγιον (6)

✠ Ed. Paris. pag. 56. ✠ Ed. Paris. pag. 57.

(2) *Ταῦτα καὶ ἡμᾶς*. Exponit hic Eusebius, unde factum, ut ad confutandum hocce scriptum accesserit, concilii scilicet imperium, et Actorum concilii defensionem : sed factio erat. Præsidebat Eusebius Constantinopolitanus. Ariani erant pene omnes in illo concilio congregati : tantum non arianizabat imperator : Marcellum illi oderant odio capitalissimo. Hæc non ideo dicta sunt, ut Marcellum tueamur, sed ut Arianorum operarios, et operas indicemus. Θεὸς γὰρ ἔσται ὁ τούτων κριτὴς, ut verbis Eusebianis, sed sensu Epiphaniano concludam. M.

(3) Vulgo ἐλελεγ. et infra ὃς δὲ τ. χρ. et ἀπεδοκιμάζετο.

(4) Inscribuntur tres sequentes libri, Flaccillo. Erat autem episcopus ille Antiochiæ, τῆς ad Daphnen, Orientis metropolita, Arianæ hæreseos fautor, et ab Arianis inductus, Euphronii, itidem Ariani, successor. Is est, qui apud Sozom. lib. III, cap. 5, dicitur Πλάκητος, ab aliis Placidus, errore librariorum. Aliquoties illius meminit Athanasius. Quid vero hactenus a se præstitum sit, et quid ab eo in sequentibus libris exspectandum sit, docet Eusebius in illis : Διὸ δὲ ἐν δυσὶ τοῖς πρώτοις, etc. M.

(4') *Κυρίῳ*. Vulgo Χριστῷ.

(5) Vulg. *Καὶ πολὺ ἐπὶ Μαρκέλλου*. Saltem πολλήν. Sed omnino legendum est, πολυεπῆ. Id docent illa, statim ab initio primi libri : Διὸ καὶ πέρα τοῦ δέοντος, εἰς μακρὸν αὐτῷ καὶ ἄμετρον μῆκος ἐξέπεσεν ἡ γραφὴ, ὡς μόνον ἐπῶν ἐγγύς που μυρίων, τὸν ἕνα λόγον ἀπαρτισθῆναι. M. — Dein vulgo διὸ δέ et φορᾷ.

(6) *Ἕν τι διωλύγιον*. Non est partitus suum opus

A καὶ πολυπλανὲς σύγγραμμα συντάξας, τοῦτό φησι πεποιηκέναι, διὰ τὸ ἕνα γνωρίζειν Θεόν· μή πη λάθῃ τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ χώραν διδοὺς ὑποστάσεως (7), διελὼν τὴν γραφήν. Ἡμεῖς δὲ τὴν παναγίαν καὶ τρισμακαρίαν τιμῶντες Τριάδα, ἐν τοσούτοις τὴν πᾶσαν ὑπόθεσιν συνειλήφαμεν· φεισάμενοι μὲν πολυλογίας, ἐν ἐπιτόμοις δὲ καὶ βραχέσι τὴν ἀληθῆ παραστήσαντες θεολογίαν. Εἰ μὲν οὖν αὐτάρκως ἔχει τὰ γραφέντα, κρίνειας ἂν αὐτὸς ἐντυγχάνων· εἰ δέ τινα λείποι, καὶ ταῦτα ἀναπληρώσειας· δηλαδὴ, ἅτε ἀδελφὸς ἀδελφοῦ ὑστερήματα, εἴ που καὶ θεραπείας δέοιτο, δι' ἐπανορθώσεως ἀξιώμενος. Ἐῤῥῶσθαί σε καὶ μνημονεύειν ἐμοῦ τῷ Κυρίῳ διὰ παντὸς εὔχομαι.

tribus autem istis præ manibus, libellis, ultra illam superius institutam rationem, refutationem ex adverso adornavi. Ille unicum ubi enixus erat fetum, immensum illud opus, et variis ex erroribus contextum, hoc ob eam causam instituisse se narrat, propterea quod unum solum Deum agnoscebat. Veritus, nimirum, ne, si in plures libros illud scriptum propagasset, subsistentiam exinde Filio Dei alicubi indulsisse videretur. At nos qui sanctissimam Trinitatem, et numeris omnibus beatissimam veneramur, tot libris, hoc est tribus, dispertitum universum styli argumentum exsolvemus. Eam porro scribendi inivimus rationem, ut, multiloquium declinantes, theologiam conjunctam cum veritate, breviter et tanquam per compendium, repræsentemus: si satis hoc pro dignitate fuerimus exsecuti, tuum erit cum perlegeris, judicare. Si quid defuerit, tuum erit adimplere, tanquam frater fraternos defectus. Si et opus alicubi correctione atque medicina fuerit, in hac quoque parte reformationem adhibebis. Bene te semper valere jubeo, meique jugiter in tuis ad Deum orationibus et sacrificiis memor esse velis.

ΤΩΝ ΠΡΟΣ ΜΑΡΚΕΛΛΟΝ ΕΛΕΓΧΩΝ

ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

ΛΟΓΟΣ ΠΡΩΤΟΣ.

EUSEBII PAMPHILI

DE THEOLOGIA ECCLESIASTICA CONTRA MARCELLUM

LIBER PRIMUS.

C *ΤΑΔΕ ΤΟ ΠΡΩΤΟΝ ΠΕΡΙΕΧΕΙ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ.*

α'. Ὅτι μάτην Σαβέλλιον διέβαλλε Μάρκελλος, τὰ ἴσα αὐτῷ δοξάζων.

β'. Ὅτι τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ ἡ Χριστοῦ χάρις, τὴν περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ γνῶσιν ἐξαίρετον ἐδωρήσατο.

γ'. Ὅτι ποικίλως ἐσφάλησαν οἱ ἑτερόδοξοι ἐν τῷ περὶ Υἱοῦ λόγῳ.

δ'. Ὅτι μάτην Χριστιανοὺς λέγουσιν ἑαυτοὺς, οἱ μὴ ὑφιστάναι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ὁμολογοῦντες.

ε'. Ὅπως Μάρκελλος τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἠρνεῖτο, τὴν Σαβελλίου αἵρεσιν μιμούμενος.

LIBRI PRIMI CAPITA. ✠

I. *Sabellium a Marcello inepte reprehensum, cum eodem in errore cum Sabellio ipse per omnia versetur.*

II. *Quod per Christi gratiam collata sit Ecclesiæ Dei excellens quædam cognitio de Patre atque Filio.*

III. *Quod variis erroribus impliciti erraverint, de Filio diversa sentientes ab Ecclesia.*

IV. *Quod frustra se indigitent Christianos qui subsistentiam Filii Dei non confitentur*

V. *Quod Marcellus secutus Sabellii hæresim Filium Dei abneget.*

✠ Ed. Paris. pag. 58.

in sectiones, libros aut tomos Marcellus, quia Deum unicum fatebatur. Eusebius, suam refutationem in tres libros distinxit, ab eodem fonte, quia Trinitatem agnoscebat. Forte illud ἕν τι γράψας, quod initio posuit Eusebius de Marcello, hoc sensu capiendum est, ut non id voluerit, nihil præterea scripsisse Marcellum, quod negat Hieronymus, sed non partitum hoc suum opus in plura, vel partibus distinxisse. M.

(7) Ὑποθέσεως. Vult hypostasin: et tamen pluries ὑπόθεσιν pro altera illa voce positam legimus. Spontene, aut ex errore librarii, nescio. Nam certe constat ex Athanasio, nomen ὑποστάσεως, abominationi fuisse Arianis. M. — Scripsi ὑποστάσεως cum codd. loco ὑποθέσεως· dein vulgo δὲ παναγίαν κ. τρ. et διαπαντός.

VI. *Qualiter credit Ecclesia Dei.*

VII. *Quod ab Ecclesia dissentientes, non unica tantum ratione modoque a theologia de Dei Filio aberraverint.*

VIII. *Constituitur sana et orthodoxa Ecclesiæ doctrina.*

IX. *Quod non similiter atque creaturæ, subsistat Filius.*

X. *Quod cum solus sit de Patre generatus, et Deus ideo et unigenitus Filius, nec injuria, nominetur.*

XI. ✠ *Quod Ecclesia unum agnoscat et notum faciat Deum, licet nuper admiserit illam formam, Deus de Deo.*

XII. *Quod sit inenarrabilis illius de Patre generatio.*

XIII. *Quod adventus et præsidentia Filii Dei, omnibus fuerit necessaria et salutaris.*

XIV. *Quod Ecclesia jure optimo Marcellum ejecerit, in eadem sententia versantem cum Sabellio.*

XV. *Quibus verbis Sabellium Marcellus concidat, dum ab eo se videri vult dissentire.*

XVI. *Quomodo e suis ipsius verbis deprehendatur, eamdem ipsam cum Sabellio fovere opinionem.*

XVII. *Quod aperte neget Filii hypostasim.*

XVIII. *Quod Filium affirmet nihil aliud exstitisse ante assumptum hominem, quam Verbum, ei per omnia omnimodo simile, quod inter homines usurpatur.*

XIX. *Quod divina Scriptura, non solummodo Verbum appellet Dei Filium, sed sexcentis quoque diversis nominibus, etiam ante quam incarnaretur.*

XX. *Propositæ e sacris litteris per partes, explicatæque insuper demonstrationes, xxx capitibus comprehensæ.*

A ϛʹ. *Ὅπως ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ πιστεύει.*

ζʹ. *Ὅπως οἱ ἑτερόδοξοι διαφόρως τῆς περὶ τοῦ Υἱοῦ θεολογίας ἐκπεπτώκασι.*

ηʹ. *Παράθεσις τῆς ὑγιοῦς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ὀρθοδοξίας.*

θʹ. *Ὅτι μὴ τοῖς πολλοῖς κτίσμασιν ὁμοίως, καὶ ὁ Υἱὸς ὑπέστη.*

ιʹ. *Ὅτι μόνος ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθεὶς, εἰκότως καὶ Θεὸς, καὶ μονογενὴς Υἱὸς μόνος αὐτὸς ἂν εἴρηται.*

ιαʹ. *Ὅπως ἕνα Θεὸν ἡ Ἐκκλησία γνωρίζει, καίτοι τὸ νῦν Θεὸν ἐκ Θεοῦ εἶναι παραδεχομένη.*

ιβʹ. *Ὡς ἄῤῥητος αὐτοῦ ἡ ἐκ τοῦ Πατρὸς γέννησις.*

ιγʹ. *Ὅτι ἀναγκαία καὶ σωτήριος τοῖς πᾶσιν ἡ τοῦ Υἱοῦ ἐπιστασία.*

ιδʹ. *Ὅτι εὐλόγως ἡ Ἐκκλησία τὰ αὐτὰ φρονήσαντα Σαβελλίῳ Μάρκελλον ἀπεδοκίμασε.* B

ιεʹ. *Ὁποίοις ῥήμασι Μάρκελλος τὸν Σαβέλλιον ἔκοπτε, προσποιούμενος μὴ τὰ ἴσα αὐτῷ φρονεῖν.*

ιϛʹ. *Ὅπως ἁλίσκεται διὰ τῶν αὐτοῦ φωνῶν τὰ αὐτὰ τῷ Σαβελλίῳ δοξάζων.*

ιζʹ. *Ὅπως ἠρνεῖτο γυμνῇ τῇ κεφαλῇ τὴν ὑπόστασιν τοῦ Υἱοῦ.*

ιηʹ. *Ὅπως πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως οὐδὲν ἕτερον ἔφασκεν εἶναι τὸν Υἱὸν ἢ Λόγον, αὐτῷ μόνον ὅμοιον τῷ παρ' ἀνθρώποις.*

ιθʹ. *Ὅπως αἱ θεῖαι Γραφαὶ οὐ μόνον Λόγον, ἀλλὰ καὶ μυρία ἕτερα, καὶ πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως, ὠνόμαζον τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ.*

κʹ. *Παραθέσεις καὶ ἑρμηνεῖαι μερικαὶ τῶν ἀπὸ τῆς θείας Γραφῆς ἀποδείξεων ἐν ὅλοις τριάκοντα κεφαλαίοις.*

—

PROŒMIUM.

Suffecisse quidem videbatur mihi, vel nudam Marcelli sententiam proposuisse, nec aliam instituendam refutationem ejusdem, cum præ se ferant verba manifestam adeo neque ullo pacto inficiendam Filii Dei abnegationem, ut nos omnes, qui sumus Ecclesiæ Dei alumni, abhorrere debeamus ab illius sententia illa, neque opus sit ulla ulterius redargutione : atque hanc jam partem libris superioribus expeditam dedi. At enim vero ubi animum cogitatio subierat posse contingere, ut ab Ecclesiæ theologia nonnulli excidant, abrepti per variam et multiplicem ✠ quam adhibuit testimoniorum appositionem, ad dogmatis sui confirmationem undequaque accersitam, eorum scilicet, quæ in rem suam conducere arbitrabatur : quorum in præsenti visum est mihi necessario adornandam

C

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ

Ἐγὼ μὲν ᾤμην ἐξαρκεῖν τὰς τῶν αὐτοῦ Μαρκέλλου φωνῶν παραθέσεις, ἃς διὰ τῶν ἔμπροσθεν ἀνελεξάμην, πρὸς τὸν καθ' ἑαυτῶν ἔλεγχον. Οὕτω γὰρ προφανῆ καὶ ἀδιάτρεπτον τὴν ἄρνησιν τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ περιεῖχον, ὡς καὶ δίχα πάσης (8) ἀντιῤῥήσεως τοῖς τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ τροφίμοις φευκτὸν εἶναι τὸν ἐν αὐτοῖς λόγον. Ἐπεὶ δὲ διεσκεψάμην, μήποτ' ἄρα τινὲς τῆς ἐκκλησιαστικῆς θεολογίας (9) ὑποσύρειν τῇ πολλῇ παραθέσει (10), ᾗ κέχρηται ὁ ἀνὴρ, εἰς πίστωσιν ὧν ᾤετο αὐτῷ συμβαλεῖσθαι· καὶ τούτων ἔκρινα δεῖν ἐπὶ τοῦ παρόντος τὸν ἔλεγχον ἐκφῆναι· ὡς ἂν μάθοι πᾶς, ὅτι μηδὲ εἷς αὐτοῦ λόγος τῆς ἐνθέου Γραφῆς, ἀρνουμένῳ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, συνῳδὸν παρείχετο μαρτυρίαν. Πάντες δ' ἄντικρυς D αὐτῷ τὴν ἐναντίαν ἐφθέγγοντο φωναῖς, διαστρόφως τὰς οὐκ ὀρθῶς αὐτοῦ τῶν θείων Γραφῶν παρεξηγή-

✠ Ed. Paris. pagg. 59, 60.

(8) *Ὡς δίχα πάσης*. Sic legendum, non διά : nam αὐτόθεν, et sponte sua corruebant. M.

(9) *Ἐκκλησιαστικῆς θεολογίας*. In scriptis antiquorum θεολογία non est, ut apud nos generatim θεολογουμένη de Deo ratio, sed de Filio, ejusque deitate instituta dissertatio, ut ea quæ de incarnationis mysterio habetur οἰκονομία. Noster in *Hist.* principio fere, Οἰκονομία καὶ θεολογία ὑψηλοτέρα ἢ κατ' ἄνθρωπον, ita et noster et omnes antiqui passim. M.

(10) *Τῇ πολλῇ παραθέσει*. Quarum tandem rerum omnino deest, hic τῶν Γραφῶν (sic mss. cum ſσ.). Id apparet e sequentibus : Ὅτι μηδὲ εἷς αὐτοῦ λόγος τῆς ἐνθέου Γραφῆς ἀρνουμένῳ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ σύνοδον παρείχετο μαρτυρίαν. Et statim repone, διαστρόφους. M. — Infra vulgo ἐφθ. φωνὴν διαστρ. τ. οὐκ ὀρθ. αὐτῷ et σοφᾷ et εὕρημα.

σεις εὐθύνοντες. Συνάψω δὲ κατὰ τὸ αὐτὸ τῇ τούτων φωρᾷ τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν θεολογίαν νεώτερον μὲν λέγειν ἔχων οὐδὲν, οὐδ' ἐμαυτοῦ σοφόν τι καὶ οἰκεῖον εὕρεμα, τῆς δὲ Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ τὴν ἀδιάφθορον διδασκαλίαν προϊσχόμενος, ἣν παρὰ τῶν αὐτοπτῶν καὶ αὐτηκόων τοῦ Λόγου, ἄνωθεν ἐξ ἀρχῆς παραλαβοῦσα, φυλάττει.

A esse refutationem, ut ita singulis constare queat, illum in eo quod Filium Dei abnegaverit, ne unicum de sacris litteris testimonium ad rem appositum, in longissimo illo opere suo protulisse. Imo vero, quidquid de Scripturis attulit, contrariam plane vocem emisisse sciant, et ea quæ ab illo dicebantur impie, in rectum retorquendo sensum et sententiam, direxisse. Istis porro conjunctas copulaturus sum de Servatoris nostri divinitate rationes: nihil a me ipso noviter adinventum, aut domi meæ natum, ex opinione profectum sapientiæ alicujus meæ edicturus: sed Ecclesiæ Dei doctrinam præ me laturus incorruptam, quam a testibus auritis olim atque oculatis Verbi acceptum, ab initio, illa custodit adhuc inviolatam

ΚΕΦ. Α'.

Ὅτι μάτην Σαβέλλιον διέβαλλε Μάρκελλος τὰ ἴσα αὐτῷ δοξάζων.

Πρὸ δὲ τῆς τούτων ἐξετάσεως, ἐπειδὴ μεταξὺ τοῦ συγγράμματος τὸν Σαβέλλιον ὑπ' αὐτοῦ κοπτόμενον εὗρον, καταπλαγεὶς τῆς ἠλιθιότητος τὸν ἄνδρα, ὡς οὐκ ἐφείσατο κακῶς ἀγορεῦσαι, ὃν πάντων μᾶλλον ἐπαινεῖν αὐτὸν ἐχρῆν, ὁμόδοξον αὐτῷ καὶ ὁμογνώμονα γεγονότα, οὐχ ἡγησάμην ἄν τι παρελθεῖν σιγῇ τὸν λόγον, παραδοῦναι δὲ καὶ τούτου ἔλεγχον τῷ παρόντι γράμματι. Τὸ μὲν γὰρ τοὺς τοῦ Υἱοῦ λειτουργοὺς πρὸς (11) αὐτοῦ διαβεβλῆσθαι, εἰ καὶ αὐτῷ μὲν ψόγον, τοῖς δ' ἐλευθερουμένοις τῆς πρὸς αὐτὸν κοινωνίας εὐδοξίαν ἐπήγαγεν, ὅμως εἶχετό τινος (συγγνώμης) εἰκότως τὸ δοκεῖν τὰ μὴ αὐτῷ φίλα φαυλίζειν· C τὸ δὲ λαθεῖν κόπτοντα αὐτὸν διὰ τῆς τοῦ ὁμογνώμονος δυσφημίας (12) ἀναιδείας ἔμοιγε δοκεῖ, ἅμα καὶ ἀναισθησίας, ὑπάρχειν. Ὅτι δὲ ταῦθ' οὕτως ἔχει, γένοιτ' ἂν ἔλεγχος αὐτὸς ἑαυτοῦ, Υἱοπάτορα τὸν Θεὸν κατὰ τὸν Σαβέλλιον, εἰ καὶ μὴ γυμνῷ τῷ λόγῳ, τῇ γοῦν ἀληθείᾳ εἰσάγων, τῷ τὴν ὑπόστασιν (13) ἀναιρεῖν τοῦ Υἱοῦ, ἕνα δὲ Θεὸν ὁρίζεσθαι, καὶ τοῦτον ἑαυτοῦ Πατέρα, καὶ αὖ πάλιν Υἱὸν ἀποκαλεῖν ἑαυτοῦ. Λόγον γὰρ εἶναι δοὺς τὸν ἐν τῷ Θεῷ, ἕν τε καὶ ταὐτὸν ὄντα αὐτῷ τοῦτον ὁρισάμενος, Πατέρα τούτου χρηματίζειν αὐτὸν ἔφη· τόν τε Λόγον Υἱὸν εἶναι αὐτοῦ, οὐκ ἀληθῶς ὄντα Υἱὸν ἐν οὐσίας ὑποστάσει, κυρίως δὲ καὶ ἀληθῶς ὄντα Λόγον. Ἐπισημαίνεται γοῦν, ὅτι μὴ καταχρηστικῶς λόγον, ἀλλὰ κυρίως καὶ ἀληθῶς ὄντα Λόγον, καὶ μηδὲν ἕτερον ἢ Λόγον. (14). D Εἰ δὲ μηδὲν ἕτερον, δῆλον, ὡς οὐδὲ Υἱὸς ἦν κυρίως καὶ ἀληθῶς, μέχρι δὲ φωνῆς καὶ ὀνόματος καταχρηστικῶς ὠνομασμένος. Ἕν τε εἶναι λέγων καὶ ταὐτὸν τῷ Θεῷ τὸν Λόγον, τὸν σαρκωθέντα, καὶ ἐκ τῆς Παρθένου τεχθέντα, Θεὸν αὐτὸν ἀπέφηνεν. Ὃ δὴ πάλαι καὶ πρόπαλαι τὸν Σαβέλλιον φθεγξάμενον ἀπεδο-

B

CAP. I.

Sabellium a Marcello inepte reprehensum, cum eodem in errore cum Sabellio ipse per omnia versetur.

At priusquam his accingar examinandis, cum in operis contextu animadverterem Sabellium ab eo male mulctatum, hominis fatuitatem admiratus sum, quod illi neutiquam pepercerit, sed impetiverit maledictis, quem laudibus ante alios prosequi debebat, utpote sui dogmatis assectatorem, et ejusdem cum seipso opinionis. Decrevi ideo verba ejus neutiquam silentio præterire, sed veluti quamdam accessionem, illius refutationem huic operi adjiciendam. Siquidem quod Dei ministros accuset, licet illud in ipsius contumeliam potius cedat, laudem vero atque existimationem majorem illorum, qui ab ipsius communione sunt alieni, non tamen venia caret et excusatione: non absurda, cum quæ minime probet, ea vituperanda sibi censeat. At illum velle mulctare male, sic ut speret se laliturum, qui eamdem impiam secum foveat opinionem, impudentiæ cujusdam intolerandæ, et frontis perfrictissimæ videtur esse, nec injuria. Hæc autem se habere ad hunc modum patet, neque falso a me calumniis eum proscissum, eo quod de sententia Sabelliana, ✠ Deum compellet Filio-Patrem. Non certe disertim, et totidem, hoc fateor verbis; talibus autem utitur, quæ hypostasin Filii directe tollant: unum solummodo Deum statuant: atque illum ipsum sui ipsius genitorem: et Filium denique sui etiam ipsius. Dato enim et concesso Verbum in Deo esse, quod et unum atque idem cum ipso exsistat, eum hujusce Patrem dicendum docet: et Verbum etiam ejus esse Filium, nequaquam Filium exsistentem in substantiæ subsistentia, proprie vero et secundum veritatem, Verbum exsistentem tamen. Vult ergo intelligi, Verbum illum esse, non catachrestice, sed verissime et propriissime Verbum, atque præter Verbum, aliud ni-

✠ Ed. Paris. pag. 61.

(11) *Τοῦ Υἱοῦ λειτουργούς*. Nusquam alibi ita loquitur Eusebius: sed Θεοῦ, quomodo et hic legi debet. Intelligit eos, quos in primo libro de nominibus citavit, Asterium, Narcissum, Paulinum, etc. M.

(12) *Ὁμογνώμονος δυσφημίας*. Deest, vel τινά, vel Σαβέλλιον de nomine compellatum. Nam αὐτόν ad Marcellum refero. Vult et stupidum et impudentem esse quod Sabellium reprehendat, cum quo consentiebat. M.—Supra vulgo τοῦτον; dein Mp. συγγράμματι loco γράμματι. Dein συγγνώμης om. codd.

(13) *Τὴν ὑπόστασιν*. Lege τῷ τὴν ὑπόστασιν. In eo quod Filii subsistentiam negaret separatam et propriam. M. — Correxi vulgatam ex codd. ἀληθ. εἰσάγοντι τὴν ὑπόστ. et εἶναι αὐτῷ.

(14) *Ἢ Λόγον*. Deest suffulciendæ sententiæ δεῖ λέγειν aut simile; statim, post ὠνομασμένος, deest υἱός. M.

tui, quod si aliud nihil, tum certe liquet, quod non Filium vere atque proprie dicat, sed Verbo tantum tenus atque nomine catachrestice usurpandum. Cumque Verbum doceat unum esse atque idem prorsus cum Deo: illud nempe Verbum incarnatum, natum de Virgine: ipsum esse Deum asseverat. Quod olim aliquando a Sabellio prolatum, ab Ecclesia fuit rejectum, ipsiusque auctor cum hæreticis impiis annumeratus.

CAP. II.

Quod per Christi gratiam collata est Ecclesiæ excellens quædam cognitio de Patre et Filio.

Omnium principes Judæorum natio, Dei unius cognitionem et confessionem susceperunt, contra errores gentilitios de deorum multitudine. At gratia illa salutaris Ecclesiæ communicavit, veluti quamdam excellentem prærogativam, eumdem Deum, Patrem Filii unigeniti, profiteri. Filium autem illum solum agnoscit Jesum Christum, præterea nullum. Nec illum secundum carnis, quam suscepit, generationem (hanc etenim et *servi formam*, et *filium hominis* vocare, edocta fuit), sed secundum illam divinitatem, quam a Patre et Deo eodem habuit ante omnia sæcula, universis incognitam. Secundum quam generationem, paternæ divinitatis plenitudinem, et ipsum Filium, Deum constituit, non a seipso possessam vel a Patre separatam, ✠ sed nec sine principio illam et ingeneratam deitatem, nedum aliunde derivatam peregrinam, hospitam, et a Patre alienam, sed de paterna participatione, veluti de jugi puteo in ipsum effuso, propagatam cum plenitudine. Siquidem in illo solo habitare *plenitudinem paternæ deitatis* [63] magnus edocuit Apostolus. Hanc ob causam in Ecclesia unus solus Deus annuntiatur: neque alius quispiam præter eum: unus itidem Dei Filius unigenitus, imago paternæ deitatis, atque ita Deus ob hoc ipsum.

CAP. III.

Quod variis erroribus impliciti erraverint, de Filio diversa sentientes ab Ecclesia.

Quam quidem theologiæ rationem plerique intelligere non valentes, varios sibi errorum tramites adinvenerunt. Sunt qui Filium Deum esse concedentes hominem ejerant, quem assumpsit. Alii professi eum hominem nudum, Deum in ipso ignorarunt. Tertii, metu Dei alterius introducendi, Patrem atque Filium unum esse eumdemque opinantur. Quas vias dum declinat Ecclesia Dei, evangelicæ præconio veritatis gloriatur. Unum quidem Deum profiteri se, supra omnes venditans; unum quoque Filium unigenitum ejus, Deum de Deo Jesum Christum agnoscens; eumdem ipsum professa Servatorem et Filium hominis. Qui cum nondum homo factus fuerat, Filius Dei tamen exsistebat. Factus, quod non prius fuerat, ob inexplicabilem misericordiæ paternæ transcendentiam.

A κίμασεν ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ, τοῖς ἀθέοις αὐτὸν αἱρεσιώταις καταλέξασα (15).

ΚΕΦ. Β'.

Ὅτι τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ ἡ Χριστοῦ χάρις τὴν περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ γνῶσιν ἐξαίρετον ἐδωρήσατο.

Τὸ μὲν γὰρ Θεὸν ὁμολογεῖν ἕνα πρὸς ἀντιδιαστολὴν τῆς Ἑλλήνων πολυθέου πλάνης πρῶτοι παρειλήφασιν Ἰουδαίων παῖδες· τὸ δὲ καὶ Πατέρα τὸν αὐτὸν Υἱοῦ μονογενοῦς γνωρίζειν ἐξαίρετον γέρας ἡ χάρις ἡ σωτήριος τῇ Ἐκκλησίᾳ δεδώρηται· Υἱὸν δὲ (16) Ἰησοῦν
B Χριστὸν μόνον οἶδε καὶ οὐδένα ἕτερον· οὐ κατὰ τὴν τῆς σαρκὸς, ἣν ἀνείληφε, γένεσιν, (ταύτην γὰρ *δούλου μορφὴν*, καὶ *Υἱὸν ἀνθρώπου* καλεῖν δεδίδακται·) κατὰ δὲ τὴν ἐξ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς πρὸ πάντων αἰώνων· ἄγνωστον τοῖς πᾶσι καθ' ἣν τὸ πλήρωμα τῆς πατρικῆς θεότητος, καὶ αὐτὸν Υἱὸν, Θεὸν ὑπεστήσατο, οὐκ ἰδιόκτητον, καὶ τοῦ Πατρὸς ἀφωρισμένην, οὐδ' ἄναρχόν τινα καὶ ἀγέννητον, οὐδὲ ἀλλοθέν ποθεν ξένην καὶ τοῦ Πατρὸς ἀλλοτρίαν ἐφελκόμενον θεότητα, ἐξ αὐτῆς δὲ τῆς πατρικῆς μετουσίας ὥσπερ ἀπὸ πηγῆς, ἐπ' αὐτὸν προχεομένης πληρούμενον. Μόνῳ γὰρ ἐν αὐτῷ πᾶν *τὸ πλήρωμα* (17) *τῆς πατρικῆς* ἐνοικεῖν *θεότητος*, ὁ μέγας ἐπαίδευσεν (18) Ἀπόστολος. Διὸ δὴ εἷς Θεὸς τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ
C κηρύττεται· καὶ οὐκ ἔστιν ἕτερος πλὴν αὐτοῦ· εἷς δὲ καὶ μονογενὴς τοῦ Θεοῦ Υἱὸς, εἰκὼν τῆς πατρικῆς θεότητος, καὶ διὰ τοῦτο Θεός.

ΚΕΦ. Γ'.

Ὅτι ποικίλως ἐσφάλησαν οἱ ἑτερόδοξοι ἐν τῷ περὶ τοῦ Υἱοῦ λόγῳ.

Ἣν δὴ θεολογίαν οἱ πολλοὶ νοεῖν οὐ χωρήσαντες, ποικίλας ἀτραποὺς ἐπενόησαν πλάνης· οἱ μὲν Θεὸν δόντες τὸν Υἱὸν, τὸν δ' ἄνθρωπον, ὃν ἀνείληφεν, ἀρνησάμενοι· οἱ δὲ ψιλὸν ἄνθρωπόν ὑποθέμενοι, τὸν δ' ἐν αὐτῷ Θεὸν ἀγνοήσαντες· οἱ δὲ, φόβῳ τοῦ δοκεῖν
D δεύτερον εἰσηγεῖσθαι Θεὸν, τὸν αὐτὸν εἶναι Πατέρα καὶ Υἱὸν ὁρισάμενοι, οὓς ἐκτραπεῖσα ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ τῷ τῆς ἀληθείας εὐαγγελικῷ κηρύγματι σεμνύνεται, ἕνα μὲν τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν ἔχειν αὐχοῦσα· ἕνα δὲ καὶ Υἱὸν μονογενῆ, Θεὸν ἐκ Θεοῦ Ἰησοῦν Χριστὸν ἐπιγραφομένη, Σωτῆρα τὸν αὐτὸν καὶ Υἱὸν ἀνθρώπου γινόμενον, ὁμολογοῦσα· ὄντα μὲν Υἱὸν Θεοῦ, πρὶν ἢ καὶ ἀνθρώπου γενέσθαι· καὶ τοῦτο δὲ γενόμενον, ὅπερ οὐκ ἦν, δι' ἄφατον ὑπερβολὴν τῆς τοῦ Πατρὸς φιλανθρωπίας.

✠ Ed. Paris. pag. 62. [63] Coloss. II, 9.

(15) In fine, legend. ἐγκαταλέξασα. M. — Mox vulgo χάρις ἡ τοῦ Σωτῆρος.

(16) *Υἱὸν δέ*. Sic legendum, non, ut alibi νῦν δέ. Illum nempe, cujus cognitio, ut γέρας ἐξαίρετον dabatur Ecclesiæ. M.

(17) *Τὸ πλήρωμα*. Illum qui erat πλήρωμα, aut ἔχοντα. Post θεότητος, qui habebat πλήρωμα.

(18) *Ἐπαίδευσεν*. Apostolus, Coloss. I, 19, docet, πᾶν τὸ πλήρωμα in illo κατοικῆσαι, et quod hic indicatur, Coloss. II, 9, πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς

A

ΚΕΦ. Δ'.

Ὅτι μάτην Χριστιανοὺς ἑαυτοὺς λέγουσιν, οἱ μὴ ὑφιστάναι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ὁμολογοῦντες.

Ὁ μὲν δὴ τῆς ἀληθείας λόγος ταῦτ' ἐκ προσώπου βοᾷ τῆς Ἐκκλησίας· οἱ δὲ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἀρνούμενοι, ἕνα δὲ Θεὸν εἶναι φάσκοντες, καὶ οὐδὲν ἕτερον, τί καὶ παρενοχλοῦσι μάτην τῇ Ἐκκλησίᾳ, ταῖς Ἰουδαίων προσομιλεῖν συναγωγαῖς δέον; Τί δὲ καὶ βλασφήμοις σφᾶς αὐτοὺς περιπείρουσι λόγοις, τὸν ἕνα Θεὸν συκοφαντοῦντες (19) διτταῖς ἐπηγορίαις, εἰ δὴ τὸν αὐτὸν Πατέρα καὶ τὸν αὐτὸν Υἱὸν ὑποτίθενται; Καὶ τίνος γάρ ἐστι πατὴρ μηδενὸς ὑφεστῶτος υἱοῦ; Τίνος δὲ υἱὸς ἔσται, μὴ προϋπάρχοντος τοῦ γεγεννηκότος; Εἷς δὲ ὤν, πάντως που αὐτὸς ἔσται ὁ σαρκωθεὶς καὶ παθὼν καὶ τὸν ἐν ἀνθρώποις διανύσας θνητὸν βίον.

CAP. IV.

Quod frustra se denominent Christianos, qui Filium Dei non fatentur substitisse.

Atque ista quidem veritatis oratio est per Ecclesiæ præconium proclamata. Illi porro qui Filium Dei inficiantur, unum vero solum Deum esse dictitant, nec præter illum aliud : quorsum se molestos Ecclesiæ Dei exhibent ulterius, qui potius debuerant aggregari ad synagogas Judæorum? ✠ Quorsum semet quoque ipsos verbis transadigunt blasphemantibus, unum Deum, sycophantæ velut solent, conviciantes per duo cognomina, si eumdem ipsum Filium, quem et Patrem, per omnia esse contendunt. Cujus etenim pater esset ille, qui filium non habeat qui subsistat? Cujus porro et ille filius, cujus nullus præexstiterit, qui genuit eum pater? Unus siquidem cum exsistat, nec aliud, omnino fieri non potest aliter, quin unus idemque sit incarnatus, passus, et in homine suo, vitam transigens mortalem.

B

ΚΕΦ. Ε'.

Ὅπως Μάρκελλος τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἠρνεῖτο, τὴν τοῦ Σαβελλίου προαίρεσιν μιμούμενος.

Ἀλλὰ ταῦτα λέγοντα Σαβέλλιον ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ ὡς ἄθεα καὶ δυσσεβῆ τολμῶντα, μακρὰν ἤλασε. Ταῦτα δὲ Μάρκελλος ἀνανεοῦσθαι πειρᾶται, προκαλύμματι χρώμενος οὐ πιθανῷ λόγῳ. Θεὸν γὰρ ἕνα ὀρθῶς ὁριζόμενος, τοῦτον αὐτὸν Λόγον ἔχειν ἐν ἑαυτῷ ἡνωμένον καὶ συνημμένον αὐτῷ φησιν· κἄπειτα τοῦ ἑνὸς Θεοῦ τὸ μέν τι Πατέρα καλεῖ, τὸ δὲ Υἱόν· ὡς διπλῆν τινα καὶ σύνθετον οὐσίαν ἐν ἑαυτῷ εἶναι (20). Καὶ πόσῳ τούτου κρείττων ἐν κακῶν ἐκλογῇ ὁ μὴ διαιρῶν μὲν τὴν ἄναρχον καὶ ἀγέννητον καὶ θεϊκὴν δύναμιν, τὸν αὐτὸν δ' εἶναι ὁμολογῶν γυμνῷ τῷ λόγῳ (21). Πόσῳ δὲ ἑκατέρων βελτίων ὁ Ἰουδαῖος, τὸν ἕνα Θεὸν οὐ διαιρῶν εἰς Πατέρα καὶ Υἱὸν Μαρκέλλῳ C παραπλησίως, οὐδὲ τὸν αὐτὸν Υἱοπάτορα κατὰ τὸν Σαβέλλιον εἰσάγων, ἀλλὰ σέβων μὲν τὸν Θεὸν, γνωρίζων δὲ καὶ προσδοκῶν τὸν Χριστὸν αὐτοῦ τὸν διὰ τῶν προφητῶν ἥξειν κηρυττόμενον· ὃν ἐλθόντα, ἐπεὶ μὴ παρεδέξαντο, δίκην τῆς εἰς αὐτὸν ἀπιστίας ὑπέσχον τε καὶ ὑφέξουσι.

CAP. V.

Quomodo Marcellus Filium Dei abnegavit, Sabellii sectam secutus et propositum.

Enimvero Sabellium cum hæc tueretur, tanquam atheum hominem et impie audacem, Ecclesia Dei, procul amandavit. Hæc eadem Marcellus instaurare demum satagit, prætextu quodam usus, sermone non admodum probabili. Unum enim Deum recte professus hunc ipsum Deum, continuisse in se affirmat Verbum suum sibi adunitum, sibique concretum. Atque hinc progressus, illius unius quem tenuit Dei, aliud Patrem vocat, aliud Filium, ac si in uno et eodem foret duplex quædam essentia, eadem et composita. Et quanto quidem rectius, e duobus malis, is qui divinam, ingenitam et imprincipiatam virtutem nequaquam dividens, unum esse atque unicum exsertim affirmavit. Et quanto quidem utroque melius Judæus, unum Deum non dividens in Patrem et in Filium? quod Marcellus facit. Nec eumdem quod Sabellius facit, Filio-Patrem introducit : sed cum Deum veneretur, agnoscit et exspectat Christum ejus per prophetas annuntiatum : quem cum advenisset, quia non susceperant, infidelitatis illius pœnam sufferunt adhuc et sustinebunt.

ΚΕΦ. Ϛ'.

Ὅπως ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ πιστεύει.

Οἱ δὲ πιστεύειν εἰς τὸν ἀφιχόμενον δι' εὐχῆς ἔχοντες τρία ταῦτα γνωριοῦσιν· (22) τὸν ἐκ σπέρματος Δαβὶδ, καὶ τῆς αὐτῆς ἁγίας Παρθένου· καὶ τὸν ἐνοικήσαντα τούτῳ Υἱὸν τοῦ Θεοῦ προόντα καὶ οὐσιωδῶς

| CAP. VI.

Quomodo credat Ecclesia Dei.

At qui in illum, qui advenit, credere desiderant, hæc tria manifeste confitebuntur : natum de semine Davidis, ipsaque adeo sanctissima Virgine : Filium quoque Dei eum inhabitantem, qui prius

✠ Ed. Paris. pag. 63, 64.

θεότητος, σωματικῶς κατοικῆσαι. M.—Mox vulgo διὸ δέ, et ἦν δὲ θεολογ. et οἷς ἐκτραπ. et Υἱὸν τοῦ Θεοῦ π. ἢ κ. ἄνθρωπον et ἕνα δ. τὸν Θ. D

(19) Vulg. *Συκοφαντοῦντα*. Imo συκοφαντοῦντες. Est enim συκοφαντία illud de Deo prædicare, quod Deus non erat. In postremo fine capitis, ferri forsan posset et θνητὸν βίον. M.—Dein et δέ et υἱοῦ ὑφεστ. et ἑνωμένον καὶ συν.

(20) *Οὐσίαν ἐν ἑαυτῷ εἶναι*. Recte, et tamen ἔχειν, ut paulo prius legi poterat. M.

(21) *Γυμνῷ τῷ λόγῳ*. Sabellius namque vult ergo Marcellum clam, non exsertim Σαβελλιάζειν. Judæi Deum non dividebant : quia Christum ejus, adhuc exspectatum credebant, et credunt verum et merum hominem, de hominibus futurum. M.—Mox vulgo σέβων καὶ τὸν Θ.

(22) Vulgo γνωρίζουσι : et ἀπεστάλθη M. in corr.; mox vulgo et Υἱὸς τοῦ ἄνθρ. ὃν et τριῶν δέ et εἶεν ἀποβλ. et τὴν μὲν σάρκα τ. σ. Porro vulgo σκοπὸν et δογματίζοντες.

exstabat, et substantialiter consistebat : nec non istius Patrem Deum, a quo missus advenit ille, quemadmodum ab ipso sæpe ponitur in confesso. Nobis igitur unus Deus est, *a quo sunt omnia* [44], secundum Apostoli dictum. Et unus Dominus Jesus Christus *per quem sunt omnia* [45], qui Deo Filius unigenitus præexsistebat. Et tertius, secundum carnem Filius hominis : quem hominem nostra causa suscepit Filius Dei. Sed nec corpus quod assumpsit, erat idem cum Filio Dei, qui assumpsit : neque ipse Dei Filius unus idemque debet existimari cum genitore suo. E tribus autem subjectis hisce, illi qui duobus concessis tertium rejiciunt, ab Ecclesia Dei sunt rejiciendi.

CAP. VII.

Quod diversum ab Ecclesia dogma tuentes, a theologica de Dei Filio ratione, non uno modo solo exciderunt.

Carnem certe Servatoris athei quidam hæretici abnegando, et opinione tantum nuda, atque per phantasiam in terris apparuisse solam dicendo, primi erant qui in hoc genere a scopo veritatis exciderunt. Atqui dispensationem illam in carne admiserunt, abnegantes præexsistentiam Filii Dei, varias, quod jam dixi, errorum semitas adinvenerunt. Sunt qui merum illum hominem arbitrantur, nihilo meliorem hominum natura communi, nisi quantum ad virtutis prærogativas. At qui ipsum super omnia Deum corpus inhabitasse affirmant, et ipsum sui ipsius Filium exstitisse asserunt, propter illam secundum hominem dispensationem, cum duo concederent, Deum atque hominem, a tertio semetipsos excluserunt, Servatorem ipsum Dei Filium unigenitum abnegando. ✠ Hanc olim Sabellius tuebatur sententiam : et ad illam nunc delatus Marcellus abiit. Qui, non aliter quam Judæi infideles, se Deum agnoscere profitentur, qui est super omnes, et hoc vehementer urgent. Secundo quoque loco carnem agnoscunt de Virgine sumptam sanctissima: tertium vero illud, quod est primum salutis nostræ caput, Filium, quem velut obviis ulnis amplectuntur, lucem atque veritatem, per abnegationem Filii, a veritatis luce exciderunt. Hinc est, ut illos audiamus unum quidem Deum confitentes, et carnem venerantes a Servatore susceptam : at Filium nihilominus Dei inhabitantem hanc carnem, voce tenus atque labiis, cum agnoscant, re ipsa penitus abnegantes. Nam Filium Dei inquirere debemus illum, qui vivat et subsistat vere : non idem qui censeatur, cum illo quod assumpsit corpore; nec idem cum Deo atque Patre. Neque enim secundum pietatem vere senserit is, qui Filium profitetur esse illum Deum qui est super omnia. Eceujus matris esse potest ille Filius, qui divinitate ingenita et absque ullo principio, amicitur? Nec si quis unigenitum Dei Filium, eumdemmet et Patrem esse doceat, judicium poterit declinare, quod est contra maledicos constitutum.

A ὑφεστῶτα· καὶ τὸν τούτου Πατέρα Θεὸν, ὑφ' οὗ καὶ αὐτὸς ἀπεστάλθαι συνεχῶς ὁμολογεῖ. Ἡμῖν τοίνυν εἷς Θεὸς ὁ Πατὴρ, *ἐξ οὗ τὰ πάντα*, κατὰ τὸν Ἀπόστολον· καὶ εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς, *δι' οὗ τὰ πάντα*, ὁ προὼν τοῦ Θεοῦ μονογενὴς Υἱὸς, καὶ τρίτος ὁ κατὰ σάρκα Υἱὸς ἀνθρώπου, ὃν δι' ἡμᾶς ἀνείληφεν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Ἀλλ' οὔτε ὃ ἀνείληφε σῶμα ταὐτὸν ἦν τῷ ἀνειληφότι Υἱῷ τοῦ Θεοῦ· οὔτε αὐτὸς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ εἷς καὶ ὁ αὐτὸς ἂν νομισθείη τῷ γεγεννηκότι· τριῶν δὴ τούτων ὑποκειμένων, οἱ δύο διδόντες, τὸ τρίτον δ' ἐκποδὼν ποιούμενοι, τῆς Ἐκκλησίας εἶεν ἂν ἀπόβλητοι.

ΚΕΦ. Ζʹ.

B *Ὅπως οἱ ἑτερόδοξοι διαφόρως τῆς περὶ τοῦ Υἱοῦ θεολογίας ἐκπεπτώκασιν.*

Τὴν δὴ μὲν σάρκα τοῦ Σωτῆρος ἄθεοί τινες τῶν ἑτεροδόξων παραιτησάμενοι, δόξῃ δέ τινι φαντασίας ὦφθαι αὐτὸν ἐπὶ τῆς γῆς εἰρηκότες, πρῶτοι τοῦ τῆς ἀληθείας σκοποῦ διημαρτήκασιν. Οἱ δὲ τὴν ἔνσαρκον οἰκονομίαν παραδεδεγμένοι, τὸν δὲ προόντα τοῦ Θεοῦ Υἱὸν ἀρνησάμενοι, ποικίλας, ὡς ἔφην, ἑαυτοῖς ἀνοδίας ἐπενόησαν. Οἱ δὲ ψιλὸν ἄνθρωπον, τῆς κοινῆς ἁπάντων φύσεως κατ' οὐδὲν κρείττονα ἢ ὅσον ἀρετῆς προτερήμασι, γεγονέναι αὐτὸν εἰρηκότες. Οἱ δ' αὐτὸν ἐνοικῆσαι τὸν τῶν ὅλων Θεὸν τῷ σώματι δογματίσαντες, Υἱόν τε αὐτὸν ἑαυτοῦ χρηματίσαι φάντες, δι' ἣν ὑπέμεινε κατ' ἄνθρωπον οἰκονομίαν, δύο διδόντες οὗτοι, Θεὸν καὶ ἄνθρωπον, τοῦ τρίτου τὸν C μονογενῆ τοῦ Θεοῦ Υἱὸν, ἀρνησάμενοι. Τούτων πάλαι μὲν Σαβέλλιος, νυνὶ δὲ Μάρκελλος, τῇ γνώμῃ συναπαχθέντες, τὸν μὲν ἐπὶ πάντων Θεὸν Ἰουδαίων τοῖς ἀπίστοις ὁμοίως εὖ μάλα εἰδέναι διισχυρίζονται· καὶ δεύτερον τὴν σάρκα τὴν ἐκ τῆς ἁγίας Παρθένου συνωμολογήκασι· (23) τὸ δὲ τρίτον, αὐτὸ τὸ κεφάλαιον τῆς ἁπάντων ἡμῶν σωτηρίας, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ παραγκωνισάμενοι, φῶς ὄντα καὶ ἀλήθειαν ὁμοῦ, τῇ ἀρνήσει τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ τῆς ἀληθείας φωτὸς ἐκπεπτώκασιν. Ἔνθεν ἕνα μὲν Θεὸν ὁμολογούντων αὐτῶν ἀκούσει, καὶ τὴν σάρκα δὲ τοῦ Σωτῆρος τιμώντων· τὸν δὲ ἐνοικήσαντα τῇ σαρκὶ Θεοῦ Υἱὸν φωνῇ μὲν καὶ χείλεσι παραδεχομένων, ἔργῳ δὲ παραιτουμένων. Υἱὸν γὰρ Θεοῦ χρῆν ζητεῖν, ἀληθῶς ζῶντα D καὶ ὑφεστῶτα· οὔτε τὸν αὐτὸν, ᾧ ἀνείληφεν, ὄντα σώματι, οὔτε τὸν αὐτὸν ὄντα τῷ Θεῷ καὶ Πατρί. Οὔτε γὰρ τὸν ἐπέκεινα τῶν ὅλων Θεὸν Υἱὸν ἄν τις εἰπὼν εὐσεβὴς εἴη· (τίνος γὰρ ἔσται Υἱὸς ὁ τὴν ἄναρχον καὶ ἀγέννητον θεότητα περιβεβλημένος;) οὔτε τὸν μονογενῆ τοῦ Θεοῦ Υἱὸν αὐτὸν εἶναι τὸν Πατέρα τις εἰπὼν δράσεται τὴν κατὰ τῶν δυσφήμων δίκην.

✠ Ed. Paris. pag. 65. [44] Coloss. I, 16. [45] Ibid. 17.

(23) *Τὸ δὲ τρίτον.* Vulgo ἀλλὰ τὸ τρίτον et Mp. γρ. ὁμῶς loco ὁμοῦ, et γρ. ἀκούσεις loco ἀκούσει. Dein vulgo χρὴ ζητεῖν et κατὰ τ. δυσσεβῶν δίκην et διὸ δὲ τήν.

ΚΕΦ. Η'.

Παράθεσις τῆς ὑγιοῦς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ὀρθοδοξίας.

Διὸ δὴ τὴν εὐθεῖαν καὶ βασιλικὴν ὁδὸν ὀρθοτομοῦσα ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ, τὰς μὲν ἄλλας παρεκτροπὰς ἀπεδοκίμασε, τοῖς δ' αὐτῆς θρέμμασι τῆς ἐνθέου χάριτος παραδίδωσι τὴν γνῶσιν, κατ' αὐτὸ τῆς παλιγγενεσίας μυστήριον ὁμολογεῖν διδάσκουσα (καὶ) πιστεύειν (24) εἰς ἕνα Θεὸν, Πατέρα παντοκράτορα, τελείαν καὶ ἀκριβῆ καὶ ὁλόκληρον ταύτην εἰδέναι (25) παρέχουσαν τὴν θεολογίαν, ἣ Θεὸν μὲν ἕνα παραδίδωσιν, ἀφορίζουσα τῆς Ἑλληνικῆς καὶ πολυθέου πλάνης· Πατέρα δὲ αὐτὸν οἶδε τῆς Ἰουδαϊκῆς χωρίζουσα διδασκαλίας, παντοκράτορα δὲ αὐτὸν ὁμολογεῖ, τῆς τῶν ἀθέων ἑτεροδόξων ἀποστρεφομένη τὴν δυσσέβειαν. Οὐδεὶς γοῦν τῶν ἑτεροδόξων εἴποι ἂν τὸν Πατέρα τοῦ Χριστοῦ, αὐτὸν εἶναι τὸν Θεὸν τὸν παντοκράτορα, ὡς οὐδὲ Ἰουδαίων ὁμολογήσειεν ἄν τις τὸν Θεὸν Πατέρα εἶναι, τὸν μονογενῆ Υἱὸν μὴ εἰδώς· οὐδέ γε Ἕλλην ἕνα μόνον φήσειεν εἰδέναι Θεόν. Διά τοι τούτων ἁπάντων ἀποκαθαίρουσα τὴν πλάνην ἡ Ἐκκλησία, τὸν ἕνα Θεὸν κηρύττει, αὐτὸν εἶναι καὶ Πατέρα καὶ παντοκράτορα διδάσκουσα, Πατέρα μὲν ἑνὸς τοῦ Χριστοῦ μόνου, τῶν δὲ λοιπῶν ἁπάντων Θεὸν καὶ κτίστην καὶ Κύριον. Οὕτω καὶ Υἱὸν Θεοῦ μονογενῆ Ἰησοῦν Χριστὸν παραδίδωσι, τὸν πρὸ πάντων αἰώνων ἐκ τοῦ Πατρὸς γεγεννημένον· οὐ τὸν αὐτὸν ὄντα τῷ Πατρὶ, καθ' ἑαυτὸν δὲ ὄντα καὶ ζῶντα, καὶ ἀληθῶς Υἱὸν συνόντα (26), Θεὸν (27) ἐκ Θεοῦ, καὶ φῶς ἐκ φωτὸς, καὶ ζωὴν ἐκ ζωῆς· ἀλέκτοις καὶ ἀῤῥήτοις, καὶ παντάπασιν ἀγνώστοις ἡμῖν, καὶ ἀκαταλήπτοις λόγοις ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν ὅλων γεγεννημένον, καὶ οὐχ ὁμοίως μὲν τοῖς λοιποῖς γεννητοῖς ὑποστάντα, οὐδὲ ζωὴν ἐμφερῆ τοῖς δι' αὐτοῦ γεγεννημένοις ζῶντα, μόνον δὲ ἐξ αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς ἀποτεχθέντα, καὶ αὐτοζωὴν ὄντα. Καὶ ἔπρεπε γὰρ τῷ ἐπὶ πάντων Θεῷ, πρὸ παντὸς γεννητοῦ, καὶ πρὸ πάντων αἰώνων, τὸ μονογενὲς τοῦτο προβάλλεσθαι γέννημα, ὥσπερ τινὰ κρηπῖδα καὶ θεμέλιον ἀῤῥαγῆ, τῶν μελλόντων δι' αὐτοῦ γεννήσεσθαι. Διὸ δὴ πρὸ πάντων τῶν μελλόντων ἔσεσθαι τὸν Υἱὸν ἐγέννα, ὥσπερ τινὸς φωτὸς ἀκτῖνα, καὶ ζωῆς πηγὴν, καὶ θησαυρὸν ἀγαθῶν, « ἐν ᾧ πάντες εἰσὶν οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας καὶ τῆς « γνώσεως ἀπόκρυφοι, » κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον. Τοσούτων ἀγαθῶν, ὁ μόνος ἀγαθὸς Πατὴρ τὸν Υἱὸν ὑφίστη αὐτοζωὴν ὄντα, ζωοποιὸν τῶν ὅλων, καὶ αὐτοφῶς τὸ ἀληθινὸν, καὶ πάσης νοερᾶς καὶ λογικῆς οὐσίας φωτιστικόν· καὶ αὐτόλογον, καὶ σοφίαν, σοφῶς (28) τὰ πάντα καὶ λογικῶς ὑφιστάμενόν τε καὶ διοικοῦντα. Ὧν δὴ χάριν ὁ μονογενὴς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ μόνος αὐτὸς καὶ οὐδὲ ἄλλος ἀνηγόρευταί τε καὶ ἔστιν.

CAP. VIII.

Proponitur orthodoxa et salutaris Ecclesiæ fides.

A Quapropter via regia atque recta incedens Ecclesia Dei, diverticula a se ablegat cujusquemodi: suis, qui sunt, alumnis gratiæ divinæ cognitionem commendat : dum in ipso regenerationis sacramento docet confiteri, et credere in unum Deum Patrem omnipotentem, perfectam suis numeris exactam, et consummatam undique hanc præ se ferens credendam theologiæ rationem, qua Deus esse unus traditur, paganorum de diis multis errores refelluntur; qua agnoscitur idem Deus Pater : per quam confessionem suam discernitur Ecclesia a Judæis; qua agnoscitur idem omnipotens esse, B atheorum et hæreticorum impietatem detestando. Nullus autem plane inter aliter profitentes, quam Ecclesia docet, confitebitur Deum Patrem Christi esse illum qui Deus est omnipotens; ✠ ut nec e Judæorum secta quispiam est professurus Deum Patrem, cum ejus Filium unigenitum non admittat: sed nec paganorum ullus concesserit, unum solum esse Deum. Ab istorum omnium erroribus Ecclesia se mundans, unum Deum prædicat, et eumdem esse docet Patrem et omnipotentem : Patrem quidem unius solius Christi; omnium autem Dominum et conditorem, et Deum. Ad eumdem quoque modum Dei Filium unigenitum agnoscit eum, qui ante omnia sæcula de Patre fuit genitus: non illum certe, eumdem cum Patre exsistentem, C at per se subsistentem, viventemque vere Filium, cum Patre coexsistentem Deum de Deo, lumen de lumine: vitam de vita; inenarrabilibus, ineffabilibus, omnimodo incognitis et imperscrutabilibus rationibus de Patre genitum, ad salutem universis procurandam. Non similiter aliis subsistentem: nec vitam viventem cum illis parem qui ab eo sunt creati : solum de solo Patre genitum : ipsammet vitam exsistentem. Erat enim Deo conveniens et congruum, qui super omnes est, qui ante omnia genita, ante sæcula omnia exsistebat, unigenitum hoc genimen producere, veluti quamdam basim futurum et fundamentum, et sustentaculum immobile eorum omnium quæ erant in secundis produ- D cendo. Hanc ob causam Filium progeneravit, ante ea omnia quæ producenda erant, tanquam lucis cujusdam radium, vitæ fontem, bonorum thesaurum, « in quo sunt omnes sapientiæ thesauri absconditi et cognitionis, » quemadmodum divinus docebat Apostolus [16]. Tantorum taliumque bonorum, qui solus bonus Pater est, Filium progenuit suum, ipsammet vitam exsistentem, et omnium quæ sunt

(24) *Διδάσκουσα πιστεύειν*, lege καὶ πιστεύειν. Corde enim creditur, ore fit confessio : utrumque exigitur in sacro baptismate.

(25) *Παρέχουσαν θεολογίαν*. Lege παρέχουσα. Ecclesia nempe, suis alumnis hanc fidem; sic statim χωρίζουσα. M. — Mox vulgo τὸν Θεὸν Πατέρα.

(26) *Υἱὸν συνόντα*. Deest, τῷ Πατρί.

(27) Mp. γρ. Πατρί ante Θεόν ponendum. Mox vulgo διὸ δὲ et αὐτὸ φῶς, etc.

(28) *Καὶ σοφίαν, σαφῶς*. Potius αὐτοσοφίαν, ut αὐτόλογον. Sic et mss. cf. p. 121 D. Mox vulgo ὧν δὲ et ἀναγορεύεται.

vivificatorem : ipsammet lucem veram, illuminantem omnes substantias ratione præditas et intellectu ; ipsammet rationem, et ipsammet sapientiam, sapienter et secundum rationem optimam omnia producentem et administrantem. Quocirca unigenitus Filius Dei, solus ipse est, neque præter eum alius est, aut esse dicitur.

CAPUT IX.

Quod non similiter atque cæteræ creaturæ subsistat Filius.

Atque ideo reprehendi nec immerito debent ii, qui ausi sunt illum ✠ creaturam nominare, ipsumque dicere e non ente, quemadmodum et cæteræ producuntur creaturæ, progeneratum. Nam qui, quæso, ita esse potest Filius ? Qui Dei unigenitus Filius, si eamdem cum reliquis creaturis naturam sortiatur ; hoc enim pacto, ipsorum potius esset frater, quam Filius Dei : hoc pacto de multis productis ipse unus erit : veluti qui participaverit creationis illius, non de præexsistente subjecto, et ejusdem sit cum creaturis communionis. Enimvero longe aliter de eo divina oracula prædicarunt. Ubi enim de rerum productione sermo instituitur : ibi omnia per illum facta fuisse, non una vice testificantur. *Omnia* enim, inquiunt, *per illum facta sunt, et sine eo nihil factum est* [47]. Et alibi : *In illo condita sunt universa, quæ sunt in cœlis, et quæ super terram; sive visibilia fuerint, seu invisibilia* [48]. Et iterum, *Omnia per ipsum, et in ipso condita sunt : et ipse est ante omnia* [49], et, » *In ipso omnia substiterunt*, secundum doctrinam apostolicam [50]. Cum vero de ipsius divinitate tractationem instituit, a rerum omnium universitate eum separat : Dominum vero ipsum atque herum, conditorem atque Deum et Servatorem agnoscit universorum, illumque solum, nec ab illo alium, Dei agnoscit et fatetur, unigenitum : Sapientiam, Verbum, vitam, lucem ipsum appellat solum : imaginem Dei invisibilis : lucis sempiternæ relucentiam, et hisce congenita sexcenta similia nomina adhibet quibus illum glorificat : quibus omnibus id agit, ut paternæ deitatis peculiarem et propriam relationem ostendat ad illum tantummodo spectare, veluti ad Filium unigenitum. Hinc factum, ut magna voce Pater illi dederit, præconio suo cœlesti, ad Jordanis fluenta testimonium, quod solus ipsi esset dilectus, ubi effatur : *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihimet complacui* [51]. Quod ipsum testimonium secunda vice, cum in monte transformaretur [52], ingeminavit, rem

ΚΕΦ. Θ'.

Ὅτι μὴ τοῖς πολλοῖς κτίσμασιν ὁμοίως καὶ ὁ Υἱὸς ὑπέστη.

(29) Ὅθεν εἰκότως ἄν τις μέμψαιτο, τοῖς κτίσμα αὐτὸν φάναι τετολμηκόσιν ἐξ οὐκ ὄντων ὁμοίως(30)· τοῖς λοιποῖς κτίσμασιν γενόμενον. Καὶ πῶς γὰρ ἔτι ἔσται Υἱός ; Πῶς δὲ μονογενὴς τοῦ Θεοῦ ὁ τὴν αὐτὴν τοῖς λοιποῖς κτίσμασιν ἐπιγραφόμενος φύσιν ; ταύτῃ γὰρ ἀδελφὸς ἂν τούτων γένοιτο μᾶλλον, οὐχὶ δὲ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ· (31) τῶν τε πολλῶν γενητῶν ἔσται εἷς, ἅτε τῆς ἐξ οὐκ ὄντων κτίσεως ὁμοίως αὐτοῖς μετασχὼν (32) κοινωνίας. Ἀλλ' οὐχ ὧδε τὰ θεῖα περὶ αὐτοῦ παιδεύει λόγια· ἀλλ' ὅτε μὲν τῆς τῶν γενητῶν ὑπάρξεως τὴν διδασκαλίαν καλεῖται, (33) ἀθρόως τὰ πάντα μαρτυρεῖ δι' αὐτοῦ γεγονέναι· « Πάντα γὰρ, » « [φησὶ] « δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν· » καὶ « Ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, εἴτε ὁρατὰ εἴτε ἀόρατα, καὶ τὰ πάντα δι' αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτὸν ἔκτισται, καὶ αὐτός ἐστι πρὸ πάντων· » καὶ, « Τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκε, » κατὰ τὰς ἀποστολικὰς διδασκαλίας· ὅτε δὲ τὴν περὶ αὐτοῦ θεολογίαν εἰσάγει, τῶν μὲν λοιπῶν ἁπάντων αὐτὸν ἀφορίζει, Κύριον δὲ αὐτὸν καὶ δεσπότην, καὶ δημιουργὸν, καὶ Θεὸν, καὶ Σωτῆρα τῶν ὅλων οἶδε· μονογενῆ τε Υἱὸν Θεοῦ μόνον αὐτὸν καὶ οὐδένα ἄλλον ἀποφαίνει· Σοφίαν τε καὶ Λόγον, καὶ ζωὴν, καὶ φῶς μόνον αὐτὸν ἀποκαλεῖ, εἰκόνα τε τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου· καὶ ἀπαύγασμα φωτὸς ἀϊδίου, ἕτερά τε μύρια τούτοις ἀδελφὰ περὶ αὐτοῦ δοξάζειν διδάσκει, ὧδέ πη τῆς πατρικῆς θεότητος, τὴν πρὸς μόνον αὐτὸν, ὡσανεὶ πρὸς Υἱὸν μονογενῆ, ἰδιάζουσαν σχέσιν ἐπιδεικνύμενα. Διὸ καὶ Υἱὸν ἀγαπητὸν ἀνεκήρυττε μόνον αὐτόν· ἀμφὶ τὰ Ἰορδάνου ῥεῖθρα ἡ πατρικὴ (34) φωνὴ μεγάλῃ μαρτυροῦσα βοᾷ· « Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἐν ᾧ εὐδόκησα· » Καὶ δευτεροῖ γε τὴν μαρτυρίαν καὶ ἐπὶ τῆς ἐν τῷ ὄρει μεταμορφώσεως, τὸν αὐτὸν ἐπισφραγιζομένη λόγον. Αὐτοῦ τοιγαροῦν τοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ ταύτην αὐτῷ τὴν μαρτυρίαν παρασχομένου, τοῦ τε εὐαγγελιστοῦ διαῤῥήδην αὐτὸν Υἱὸν μονογενῆ εἶναι διδάσκοντος δι' ὧν ἔφη· « Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε· ὁ μονογενὴς Υἱὸς « ἢ μονογενὴς Θεὸς (35), ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πα-

✠ Ed. Paris. pag. 67. [47] Joan. I, 3. [48] Coloss. I, 16. [49] Ibid. 17. [50] Ibid. [51] Matth. III, 17. [52] Matth. XVII, 5.

(29) Quæ hic habentur apud Eusebium, recitat Socrates, lib. I, cap. 21, ut tueatur auctorem a suspicione Arianismi. Sed non persuasit illustrissimo Baronio, ad annum 340 ; neque vero persuadet mihi. M.

(30) Ἐξ οὐκ ὄντων τῶν ὁμοίως. Conjeceram legend. ἐξ οὐκ ὄντων αὐτὸν, ὁμοίως. Sed apud Socratem est, ἐξ οὐκ ὄντων, ὅμοιον τοῖς. M. — Τῶν ante ὁμοίως non est in codd., quare delevi.

(31) *Ταύτῃ γὰρ ἀδελφὸς ἂν τούτων γένοιτο μᾶλλον, οὐχὶ δὲ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ*. Hæc desunt in Socrate.

(32) Ἴσ. καί mss.

(33) *Διδασκαλίαν καλεῖται*. Locus corruptus : nec adjuvat hic Socrates : nam omisit forte · εἰσάγει. M.—Διδ. ποιεῖται codd., qui mox φησί om. Dein vulgo ἐκτ. πάντα τά. Infra vulgo ἐπιδεικνυμένῃ et ἀνακηρύττει.

(34) *Ῥεῖθρα ἡ πατρικὴ*. Forte, ῥεῖθρα, ὅπου γε ἡ πατρική. M. — Vulgo ἀμφὶ Ἰορδ. Dein vulgo μαρτ. ἐπὶ τῆς.

(35) Ἢ *μονογενὴς Θεός*. Non sunt hæc evangelistæ : sed nec credo Eusebii, nisi forsan ἤγουν μονογενὴς Θεός. — Infra vulgo ἔδωκεν ὥστε πᾶς.

τρός, ἐκεῖνος ἐξηγήσατο. » Ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ Σωτῆρος ἐν ταῖς περὶ αὐτοῦ διδασκαλίαις ταῦτ' ἐπισφραγιζομένου, δι' ὧν ἔλεγεν· *Οὕτω γὰρ ἠγάπησεν ὁ Θεὸς τὸν κόσμον, ὥστε τὸν Υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἔδωκεν, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν ἔχῃ ζωὴν αἰώνιον.* Ὁ μετὰ ταύτας τὰς φωνὰς γενητὸν ἐξ οὐκ ὄντων, καὶ κτίσμα (36) προηγμένον ἐκ τοῦ μὴ ὄντος τὸν Υἱὸν ὁριζόμενος, λέληθε τοὔνομα μὲν αὐτῷ μόνον χαριζόμενος, τὸ δ' ἀληθῶς Υἱὸν εἶναι ἀρνούμενος. Ὁ γὰρ ἐξ οὐκ ὄντων γεγονὼς, οὐκ ἂν ἀληθῶς γένοιτ' ἂν Υἱὸς τοῦ Θεοῦ· ὅτι μηδὲ ἄλλο τι τῶν γεννητῶν.

eamdem veluti sigillo suo communiturus. Quocirca cum hujusmodi testimonium ipsi universorum Deus exhibuerit; cumque disertis verbis Evangelista pronuntiet, eum esse Filium unigenitum, dum pronuntiat: *Deum nemo vidit unquam: Unigenitus Filius* (aut Deus unigenitus) *qui erat in sinu Patris, ipse enarravit* [53]. Adhuc cum Servator insuper ipse, inter docendum, hoc assignet, ubi ita loquitur: *Ita Deus dilexit mundum, ut Filium ipsius unigenitum dederit, ut omnis qui in eum crediderit, vitam possideat æternam* [54]. Quisquis igitur ✠ post hæc testimonia progenitum illum de non entibus, et ex non ente productam affirmaverit creaturam, istum Filium; nomen ei nudum tantummodo largiri deprehenditur, revera autem Filium esse, pernegare. Nam qui de non exsistentibus generatus est, is certe Dei Filius esse revera nequit: non magis quam quidvis aliud creatum.

ΚΕΦ. Ι'.

Ὅτι μόνος ἐκ τοῦ Πατρὸς γεννηθεὶς εἰκότως καὶ Θεὸς καὶ μονογενὴς Υἱὸς μόνος αὐτὸς ἀνείρηται.

(37) Ὁ δ' ἀληθῶς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἐξ αὐτοῦ ἅτε δὴ ἐκ Πατρὸς ἀποτεχθεὶς, εἰκότως καὶ Ἀγαπητὸς καὶ Μονογενὴς χρηματίζειεν ἂν τοῦ Πατρός· οὕτω δὲ καὶ Θεὸς ἂν εἴη (38). Τί γὰρ ἂν γένοιτο Θεοῦ γέννημα τῷ γεγεννηκότι ἀφωμοιωμένον; Κτίζει μὲν οὖν βασιλεὺς πόλιν, ἀλλ' οὐ γεννᾷ πόλιν· γεννᾷν δὲ υἱὸν, ἀλλ' οὐ κτίζειν λέγεται· καὶ ὁ δημιουργὸς τεχνίτης, ἀλλ' οὐχὶ πατὴρ γένοιτ' ἂν τοῦ πρὸς αὐτὸν δημιουργουμένου· τοῦ δ' ἐξ αὐτοῦ φύντος υἱοῦ οὐκ ἂν δημιουργὸς λεχθείη. Καὶ δὴ καὶ ὁ τῶν ὅλων Θεὸς τοῦ μὲν Υἱοῦ Πατὴρ, τοῦ δὲ κόσμου κτίστης ἂν εἰκότως καὶ ποιητὴς λέγοιτο. Εἰ δ' ἅπαξ που τῆς Γραφῆς εὑρίσκει τις εἰρημένον, *Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ*, τὸν νοῦν ἐπισκοπεῖν χρὴ τοῦ λόγου, ὃν μικρὸν ὕστερον ἐκθήσομαι· ἀλλὰ μὴ, κατὰ Μάρκελλον, ἐκ μιᾶς λέξεως τὸ κυριώτατον τῆς Ἐκκλησίας παρασαλεύειν δόγμα. Κἀκεῖνος γὰρ, ἅπαξ ἀκούσας Λόγον εἶναι τὸν Υἱὸν, ἐπὶ τὸν ἄνθρωπον καταπεσὼν, τὴν ὕπαρξιν ἠθέτει αὐτοῦ. Ὃν δὴ καὶ πρὸς αὐτοῦ καὶ πρὸς τοῦ Πατρὸς μαρτυρούμενον εἶναι Υἱὸν, πῶς τοῖς λοιποῖς γεννητοῖς παραβάλλειν ὅσιον; Πῶς δ' ἔσται Μονογενὴς, τῷ πλήθει τῶν γεγονότων συναριθμούμενος; Καὶ μὴν ἐξ αὐτῆς τῆς προσηγορίας ὁ υἱὸς τὴν πρὸς τὸν πατέρα φυσικὴν σχέσιν παρίστησιν· ὡς αὖ πάλιν τὸ μονογενὲς ὄνομα καὶ τοῦ γένους ἐφάπτεται, καὶ τῆς γεννήσεως αὐτῆς, καὶ τοῦ μόνον εἶναι, καὶ μηδέτερον αὐτῷ τῆς υἱότητος κοινωνεῖν. Ἀλλ' ἐοίκασι ταὐτὸν Μαρκέλλῳ πάθος πεπονθέναι καὶ οὗτοι. Ὁ μὲν γὰρ δέει τοῦ μὴ δύο Θεοὺς εἰπεῖν, τὴν ἄρνησιν τοῦ Υἱοῦ προὐβάλλετο, τὴν ὑπόστασιν ἀθετῶν αὐτοῦ· οἱ δὲ, δύο δόντες ὑποστάσεις, τὴν μὲν ἀγέννητον, τὴν δ' ἐξ οὐκ ὄντων κτισθεῖσαν, ἕνα μὲν Θεὸν ὑφίστανται. Ὁ δὲ Υἱὸς οὐκ ἔτ' αὐτοῖς, οὐδὲ Μονογε-

CAP. X.

Quod cum solus sit de Patre progenitus, merito solus dicitur ipse et Deus, et Unigenitus, atque Filius.

Qui secundum veritatem Dei Filius est, de illo hoc est, de Patre genitus, quid mirum si et Dilectus audiat, et Patris sui Unigenitus, ob quam ipsam causam et Deus fuerit? De Deo siquidem quid aliud gigni possit, quam quod ipsi per omnia sit simillimum? Condit equidem civitatem rex, non autem gignit civitatem; gignere vero filium, non condere dicitur: artifex etiam constructor, nequaquam vero pater ejus dici debet, quod construxit: qui filii de se progenerati conditor non appellatur. Ad eumdem modum universorum Deus, Filii sui Pater, mundi conditor optimo jure et constructor appellatur. Quod si semel per Scripturas inveniatur dictum: *Dominus condidit me principium viarum ejus, ad opera ejus* [55], penitus sententiam ejus dicti, quam paulo post expositurus sum, debemus introspicere: nec quod Marcello usurpatum fuit, propter hoc unicum testimonium, ecclesiasticum præcipuum dogma labefactare. Ille enim cum audivisset vel semel positum Filium Verbum nominari, ad humanas rationes delapsus, ipsius plane sustulit subsistentiam. Cum qui per seipsum, et per Patris prolatum testimonium, Filius usurparetur, nisi summam per impietatem cum cæteris creaturis nec componi debeat neque comparari. Nam quo pacto Unigenitus appellari queat, qui cum multitudine annumeratur creaturarum? Cum vel de nominis solius usurpatione filius naturalem quamdam obtineat ad genitorem suum relationem, cumque nomen illud, unigenitus, ad genus pertingat, et generationem, solum eum indicet et solitarium: nec in filiatione sua, quocunque cum alio participantem. ✠ At enim videntur iidem isti cum Marcello eodem plane modo affecti.

✠ Ed. Paris., pagg. 68, 69. [53] Joan. I, 18. [54] Joan. III, 16. [55] Prov. VIII, 22.

(36) *Προηγμένον*. Recte, male autem in Socrate, προηγούμενον, forte προαγόμενον: sed hanc nostram lectionem malim. M.—Dein vulgo γένοιτο υἱός.

(37) *Ὁ δ' ἀληθῶς*. Socrates legit, ὁ δ' ἀλύτως, sed minus sincera est illius lectio quam nostra. M. — Dein vulgo ἅτε δέ.

(38) *Τί γὰρ ἂν γένοιτο*. Deest vox γένοιτο apud Socratem male, qui et nostram scripturam corrigit, legend. enim, ἢ τὸ, τῷ γεγεννηκότι. M. —Mox vulgo δημ. τεχνίτης et ἐκκλ. παρασκεύειν δόγμα et ὃν δὲ καί et συναριθμούμενον.

A Præ metu namque ille, ne duos videretur Deos profiteri, ad Filii processit abnegationem, hypostasim ipsius inficiando. Illi vero cum concedant hypostases duas, unam ingenitam, creatam alteram de non exsistentibus, unum quidem substituunt Deum. At nullus interea illis Filius habetur in numerato, non Unigenitus, non Dominus, non Deus: neque enim quidquam habet, secundum eos, cum paterna divinitate commune: sed per omnia componitur cum creaturarum turba in hoc, quod de nihilo procreabatur: sed non ad istum modum Ecclesia. Nam Filium Dei prædicat Deum Dominumque verissime Filium esse eum, atque Deum docet: non communi quadam cum multis ratione, qui denominantur *filii* atque *dii*, utpote de quibus dicitur: *Ego dixi: Dii estis, et filii omnes Altissimi* [86]: sed prout par erat illum solum dici, qui de illo procreabatur Patre, qui in forma Dei exsistebat: et imago fuerat invisibilis Dei, Primogenitus universæ creaturæ. Quocirca ab Ecclesia edocti sumus illum solum colere, venerari, adorare, utpote qui Dominus, Servator, et Deus illius existat.

νῆς ἔσται, οὐδὲ μὴν (38*) Κύριος, οὐδὲ Θεὸς, μηδὲν μὲν ἐπικοινωνῶν τῇ τοῦ Πατρὸς θεότητι, τοῖς δὲ λοιποῖς κτίσμασι, καθ' ὃ ἐξ οὐκ ὄντων ὑπέστη, παραβαλλόμενος. Ἀλλ' οὐχ οὕτως ἡ Ἐκκλησία· τὸν δ' Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, Θεὸν καὶ Κύριον ἀνακηρύττει, καὶ ἀληθῶς Υἱὸν εἶναι καὶ Θεὸν διδάσκει· οὐ κατὰ τοὺς πολλοὺς τοὺς ἐπίκλην ὀνομασθέντας υἱούς τε καὶ θεοὺς περὶ ὧν εἴρηται, *Ἐγὼ εἶπα· Θεοί ἐστε, καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες*, καθ' ὃ δὲ μόνος αὐτὸς, ὁ ἐξ αὐτοῦ γεννηθεὶς τοῦ Πατρὸς ἐν μορφῇ ὑπῆρχε Θεοῦ, εἰκών τ' ἦν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου καὶ Πρωτότοκος ἁπάσης κτίσεως. Διὸ καὶ τιμᾷν καὶ σέβειν καὶ προσκυνεῖν μόνον αὐτὸν, οἷα Κύριον καὶ Σωτῆρα, καὶ Θεὸν, ἑαυτῆς μεμάθηκαμεν.

CAP. XI.

B *Quod Ecclesia unum agnoscat et notum faciat Deum, licet nuper admiserit illam formam, Deus de Deo.*

Quod si autem vereantur, ne duos Deos pronuntiasse videatur, sciant oportet, quod utcunque licet Filium profiteamur Deum, unus tamen, nostra sententia, Deus sit: ille nimirum, qui solus principio caret, qui ingenitus; qui propriam a se possidet divinitatem, qui ipsi insuper Filio exsistendi causam, et taliter exsistendi dedit. Per quem et ipsum se, Filius confitetur vivere, ubi ait, *Quemadmodum me misit vivens Pater: et ego vivo per Patrem* [87]. Et *quemadmodum Pater habet vitam in seipso: ita quoque et Filio dedit habere vitam in seipso* [88]. Quam ob causam nostrum ille Deum esse docet C Patrem, atque suum Deum, ubi loquitur, *Vado ad Patrem meum, et Patrem vestrum: Deum meum et Deum vestrum* [89]: sed et caput quoque Filii esse Deum docet Ecclesiæ ✠ alumnum magnus Apostolus ubi ait, *Caput autem Christi, Deus est* [90]. Nunc iterum de Filio prolocutus: *Atque ipsum dedit caput super omnia, Ecclesiæ suæ quæ est corpus ipsius* [91]. Quocirca, princeps hic Ecclesiæ et dux dicatur: caput autem hujus erit Pater: ita unus iste Deus et unicus fuerit qui est Pater Filii unigeniti: D unicum etiam caput ipsius Christi. Cum vero unicum sit principium, caput etiam unicum sit, quomodo fiet ut sint duo Dii, et non unus, nempe ille solus, qui nullum se superiorem habet: cui nullus alius causam subsistendi contulit? qui, ut suum peculium quoddam, deitatem inprincipiatam et inge-

ΚΕΦ. ΙΑ'.

Ὅπως ἕνα Θεὸν ἡ Ἐκκλησία γνωρίζει, καίτοι Θεὸν ἐκ Θεοῦ εἶναι παραδεχομένη.

Εἰ δὲ φόβον αὐτοῖς ἐμποιεῖ, μή πη ἄρα δύο Θεοὺς (39) ἀναγορεύειν δόξαιεν, ἴστωσαν, ὡς, καὶ τοῦ Υἱοῦ πρὸς ἡμῶν ὁμολογουμένου Θεοῦ, εἷς ἂν γένοιτο Θεὸς μόνος· ἐκεῖνος ὁ μόνος ἄναρχος καὶ ἀγέννητος, ὁ τὴν θεότητα οἰκείαν κεκτημένος, αὐτῷ τε τῷ Υἱῷ τοῦ εἶναι, καὶ τοῦ τοιῷδε εἶναι, γεγονὼς αἴτιος, δι' ὃν καὶ αὐτὸς ὁ Υἱὸς ὁμολογεῖ ζῆν, ἄντικρυς λέγων· *Καθὼς ἀπέστειλέ με ὁ ζῶν Πατὴρ, κἀγὼ ζῶ διὰ τὸν Πατέρα. Καὶ ὥσπερ γὰρ ὁ Πατὴρ ζωὴν ἔχει ἐν ἑαυτῷ, οὕτω καὶ τῷ Υἱῷ ἔδωκε ζωὴν ἔχειν ἐν ἑαυτῷ.* Διὸ καὶ ἡμῶν καὶ ἑαυτοῦ Θεὸν εἶναι διδάσκει τὸν Πατέρα ἐν οἷς φησιν· *Ἀνέρχομαι πρὸς τὸν Πατέρα μου καὶ Πατέρα ὑμῶν, καὶ Θεόν μου καὶ Θεὸν ὑμῶν.* Καὶ κεφαλὴν δὲ αὐτοῦ μὲν τοῦ Υἱοῦ τὸν Θεὸν, τῆς δ' Ἐκκλησίας τὸν Υἱὸν ὁ μέγας Ἀπόστολος διδάσκει, ἡμῖν λέγων· *Κεφαλὴ δὲ τοῦ Χριστοῦ ὁ Θεός*· πῇ δὲ περὶ τοῦ Υἱοῦ φάσκων· *Καὶ αὐτὸν ἔδωκε κεφαλὴν ὑπὲρ πάντα τῇ Ἐκκλησίᾳ, ἥτις ἐστὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ.* Οὐκοῦν τῆς μὲν Ἐκκλησίας αὐτὸς (40) ἀρχηγὸς ἂν εἴη, καὶ κεφαλὴ δὲ αὐτοῦ ὁ Πατήρ· οὗτος εἷς Θεὸς ὁ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ Πατήρ, καὶ μία ἡ καὶ τοῦ αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ κεφαλή. Μιᾶς δὲ οὔσης ἀρχῆς τε καὶ κεφαλῆς, πῶς ἂν γένοιντο Θεοὶ δύο, οὐχὶ δὲ εἷς ἐκεῖνος μόνος, ὁ μηδένα ἀνώτερον, μηδὲ ἑαυτοῦ αἴτιον ἕτερον ἐπιγραφόμενος; οἰκεῖον δὲ καὶ ἄναρχον, καὶ ἀγέννητον τῆς μοναρχικῆς ἐξουσίας τὴν θεότητα κεκτημένος, καὶ τῷ Υἱῷ τῆς ἑαυτοῦ θεότητός τε καὶ ζωῆς μεταδοὺς, ὁ δὲ αὐτοῦ τὰ σύμπαν-

✠ Ed. Paris., pag. 70. [86] Psal. LXXXI, 6. [87] Joan. VI, 57. [88] Joan. V, 26. [89] Joan. XX, 17. [90] I Cor. XI, 3. [91] Ephes. I, 22, 23.

(38*) Vulgo μέν et ὑπῆρχε τοῦ Θεοῦ et μεμάθηκεν.

(39) *Ἀναγορεύειν δόξαι, ἐνίστωσαν.* Lege, et distingue, δόξαιμεν· ἐνέστωσαν. M. — Δόξαιεν, ἴστωσαν cod.; dein vulgo μὲ ζῶν et κ. ὥσπερ ὁ Πατὴρ et κεφαλὴν μὲν τ.

(40) *Ἀρχηγὸς ἂν εἴη.* Forte deest, καὶ κεφαλή. Nam caput est, de quo ταῦτα στρέφει, latet forte arianizans hic Eusebius, hisce enim et similibus testimoniis utebantur illi, et Filium Dei, ἄναρχον negabant, et ἀΐδιον. M. — Dein vulgo ἡ τοῦ αὐτοῦ et γένοιτο et οὐχὶ εἷς.

τα (41) ὑποστησάμενος· ὁ ἀποστέλλων αὐτόν· ὁ προστάττων αὐτῷ, ὁ ἐντελλόμενος· ὁ διδάσκων· ὁ πάντα αὐτῷ παραδιδούς, ὁ δοξάζων αὐτόν· ὁ ὑπερυψῶν· ὁ ἀναδείξας βασιλέα τῶν ὅλων· ὁ πᾶσαν αὐτῷ τὴν κρίσιν παραδιδούς· ὁ καὶ ἡμᾶς αὐτῷ πείθεσθαι βουλόμενος· ὁ τὸν ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλοπρεπείας αὐτοῦ κατέχειν θρόνον ἐγκελευόμενος; ἐν τῷ προσφωνεῖν αὐτῷ καὶ λέγειν· *Κάθου ἐκ δεξιῶν μου*· ὁ διὰ ταῦτα πάντα, καὶ αὐτοῦ ὑπάρχων τοῦ Υἱοῦ Θεός, ᾧ πειθόμενος ὁ Μονογενὴς αὐτοῦ παῖς, *ἐκένωσεν ἑαυτόν, ἐταπείνωσεν ἑαυτόν, μορφὴν δούλου ἀνείληφεν, ὑπήκοος μέχρι θανάτου γέγονεν*· ᾧ καὶ προσεύχεται, ᾧ κελεύοντι πείθεται· ᾧ καὶ εὐχαριστεῖ· ὃν καὶ μόνον ἀληθινὸν Θεὸν ἡγεῖσθαι ἡμᾶς διδάσκει, μείζονά τε εἶναι ἑαυτοῦ ὁμολογεῖ· ὃν ἐπὶ πᾶσι τούτοις καὶ Θεὸν εἶναι ἑαυτοῦ πάντας ἡμᾶς εἰδέναι βούλεται. Ὃν οὕτω δοξάζοντα τὸν ἑαυτοῦ Πατέρα, ἀμοιβαίως ἀντιδοξάζων ὁ Πατήρ, καὶ Κύριον, καὶ Σωτῆρα, καὶ Θεὸν τῶν ὅλων, καὶ σύνθρονον τῆς αὐτοῦ βασιλείας ἀνέδειξε. Ἃ δὴ πεπαιδευμένη ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ, ἑαυτῆς μὲν καὶ Θεόν, καὶ Κύριον καὶ Σωτῆρα, τοῦ δ' ἐπὶ πάντων Θεοῦ Υἱὸν μονογενῆ αὐτὸν γινώσκειν, καὶ οὐδένα μὲν ἄλλον τῶν γεννητῶν ἀναγορεύειν Θεὸν ἀξιοῖ, μόνον δὲ τοῦτον οἶδε Θεόν, ὃν μόνον ὁ Πατὴρ ἐξ ἑαυτοῦ ἐγέννα. Ὥσπερ οὖν αὐτὸς διὰ Σολομῶνος παρίστη λέγων· *Πρὸ τοῦ ὄρη ἑδρασθῆναι, πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾷ με*, ὧδέ πη ὄρη καὶ βουνοὺς τὰς θείας καὶ ὑπερκοσμίους δυνάμεις αἰνιττόμενος.

ΚΕΦ. ΙΒ'.

Ὡς ἄῤῥητος αὐτοῦ ἡ ἐκ τοῦ Πατρὸς γέννησις.

Εἰ δὲ δὴ (42) περιεργάζοιτό τις, καὶ πῶς ἂν γεννήσειεν ὁ Θεός, πῶς δ' ἔσται Πατὴρ (ὁ) ἐπέκεινα τῶν ὅλων; τὸ τολμηρὸν τοῦ πύσματος κατασιγάσῃ ὁ φήσας· *Βαθύτερά* (43) *σου μὴ ζήτει, καὶ ὑψηλότερά σου μὴ ἐξέταζε· ἃ προσετάγη σοι, ταῦτα διανοοῦ· οὐ γάρ ἐστί σοι χρεία τῶν κρυπτῶν*. Καὶ ὁ Παῦλος δὲ εἰπών· *Ὦ βάθος πλούτου καὶ σοφίας, καὶ γνώσεως Θεοῦ! ὡς ἀνεξερεύνητα τὰ κρίματα αὐτοῦ! καὶ ἀνεξιχνίαστοι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ!* Τὸν περαιτέρω χωρεῖν τολμῶντα, μὴ ἀνεφίκτοις ἐπιχειρεῖν ἢ πειθέτω λέγων πρότερον αὐτός, ἃ δή φησιν ἐξ οὐκ ὄντων γεγονέναι, πῶς καὶ τίνα τρόπον ὑπέστη, μηδαμῇ μηδαμῶς ὄντα πρότερον. Οὐ γὰρ δὴ κατὰ τοὺς παρ' ἡμῖν τεχνίτας, ὕλην προϋποκειμένην λαβὼν ταῖς χερσίν, τὸ πᾶν ἐτεκτήνατο. Ὥσπερ δὴ τοῦτο, τῇ φύσει ἀμήχανον, ὅσον ἐπ' ἀνθρώποις, λέγω δὲ τὸ μηδαμῶς ὑπάρχον ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παράγειν, αὐτῷ δυνατὸν κατέστη, καὶ γέγονε (44) τῶν ὅλων ποιητής, οὐ

A neratam cum monarchica potestate suprema possidens, Filium participem fecit suæ vitæ et divinitatis : sua omnia subjecta ei tradidit : cum misit, mandavit illi, in præceptis dedit, docuit, omnia illi donavit, illum glorificavit, illum superexaltavit, regem universorum declaravit, judicium omne illi tradidit, nos voluit illi obtemperare, jussit eum sedem suam constituere a dextra magnificentiæ suæ, cum sic illum affatus proloqueretur, *Sede a dextris meis*, qui ob ista singula et universa, ipsius Filii exsistat Deus: cui obtemperatus unigenitus Filius, semet exinanivit ipsum, sese humiliavit, formam servi accipiens, factus obediens usque ad mortem. Quem precibus interpellat : cui obedit, cui gratias agit, quem solum unicum verum Deum
B credere nos docet : quem se majorem profitetur, quemque adhuc super omnia, suum quoque Deum esse, nos omnes et singulos scire voluit. Quem ad istum modum Patrem suum glorificantem, Pater, vice versa glorificavit, eumque Dominum, Servatorem, Deum universorum, consortem sui quoque imperii palam declaravit. Hæc a Deo edocta Ecclesia illum Deum, Dominum, Servatorem, Filium Dei supremi Unigenitum agnoscit, nec ab eo cum recesserit, inter creaturas, præterea quidquam profitetur Deum. Solum illum quippe Deum novit, quem solum de se genuit Pater. Quemadmodum et ipse per Salomonem loquitur : *Priusquam montes stabilirentur, ante omnes colles progenuit me.* Per
C montes et colles ibi indicare voluit divinas et supermundanas potestates.

CAP. XII.

✠ *Quod sit inenarrabilis illius de Patre generatio.*

Quod si quis curiosius hic sategerit, et quomodo sit ille Deus roget : quomodo erit Pater, qui super omnia est ? audacem hujus hominis interrogationem compescet is qui ait, *Profundiora te , ne quæsiveris , et excelsiora te , ne exquiras : illa cogita, quæ tibi imperavit : neque enim tibi opus est secretorum* [61]; et Paulus ait etiam : *O altitudo divitiarum, sapientiæ et scientiæ Dei ! quam incomprehensibilia sunt judicia ejus ! et imperrestigabiles viæ ejus* [62]. Hunc vero progressurum audaci facinore adhuc ulterius cohibere saltem debeant, ut inaccessa prorD sus aggrediatur, ea quæ sunt ab ipso prius posita, de progeneratione e non exsistentibus : quod quomodo fieri potuit velim explicet, cum neutiquam nullibi exstarent illa. Non enim, ut artifices apud nos solent, materiam præjacentem acceptam manibus, universum exinde conformavit : sed ut ipsum hoc naturæ quidem impossibile fuerat, quantum

✠ Ed. Paris., pag. 71. [61] Eccl. III, 22. [62] Rom. XI, 33.

(41) Ὑποστησάμενος. Deest αὐτῷ, nempe Filio. Hæc omnia, de homine Christo in sacris litteris recitata, ad deitatem retulit Eusebius, Arianæa fide prorsus. M. — Mox vulgo τὸν ἐκ δεξιᾶς τ. μ. et ἐταπ. ἑαυτὸν u. δούλ. λαβὼν γενόμενος, omisso sequente γέγονεν, et καὶ κελεύοντι et τῆς ἑαυτοῦ βασ. et ἆδε πεπ. et Σαλομ.

(42) Vulgo δή om.; dein vulgo τῆς πεύσεως et κατασιγάσῃ.

(43) *Βαθύτερά σου*. Locus est Sirac. III, 22, ubi legimus χαλεπώτερά σου μὴ ζήτει, καὶ ἰσχυρότερά σου μὴ ἐξέταζε, ubi alia sunt in eamdem cum istis sententiam. M. — Dein vulgo ἐπιχωρεῖν ἢ et ἃ δὲ φ. et πᾶν ἐπεκτείνατο et προαγαγεῖν.

(44) *Τῶν ὅλων ποιητής*. Vel ut in margine fuit, ποιητῇ, statim αὐτοῦ υἱοῦ γένησις. M. — Dein τοῦ

quidem ad humanum operandi modum spectat, nimirum, de nullibi exsistente materia, essentiam rerum constructam dare : ipsi tamen universitatis conditori possibile fuit plane, et factum est. Captum hoc humanum transcendit prorsus : neque hujus rei ratio comprehendi sermone aut annuntiari potest. Ad eumdem modum, et multo quidem magis unigeniti ejus Filii generatio, incomprehensibilis et investigabilis, non nobis solummodo, sed et virtutibus iis fuerit, quæ nos longo superant intervallo. Siquidem illa quæ per naturam suam inferius subsidunt, et ab illa divina inenarrabili essentia sunt longissimo et inferiori tractu semota, quomodo poterint cognitione sua ad sublimia et in altissimo posita, aspirare? Qui poterit fieri, ut animo quis ea assequatur (quæ olim omnino non exstabant, sed de non esse, ad subsistere suum, per Deum sunt producta originis auctorem, causamque ipsis exsistendi exsistentem) ante suam ipsorum primam productionem? Aut nos heri atque nudius tertius pellem induti atque carnem : ossibus atque nervis compaginati : qui nec illa quidem novimus quæ juxta nos consistunt, quomodo sine periculo disquisitionem de ineffabilibus instituemus? qualiter ✠ Filium suum progenuit Pater, satagentes : cum innumera sint illa, quæ cum ad pedes etiam nostros provolvantur, nobis tamen penitus sunt incognita. Exemplo rem istam illustrabo. Ecquis enim mihi expedire poterit, anima corpori quomodo concatenatur? qualiter inde exeat? qualiter ingressa fuit ab initio? quæ ipsius species? qualis figura, forma, habitus, essentia? Nondum per curiositatem meam ullam naturam ego dæmonum indagavi : non explicui substantias angelorum : non qualiter se habeant principatus, throni, dominationes : de potestatibus, et mundi moderatoribus rescivi nihil. Et si sane ab istis me non expediam, quid mihi proderit investigare scientiam, de deitate ingenerata et principio omni superiore? Quid de inaccessis quæstiones instituo? quomodo Deus prodierit Pater Filii sui unigeniti? quasi non sufficeret in dilecti sui testimonium paterna illa vox, quam de cœlo promulgavit dicens, *Hic est Filius meus dilectus, in quo complacui, ipsum audite* [63]. Quod si præcipiat, hunc audire, mandato huic regio obtemperantes Filium dilectum audiamus. Quodnam vero illud sit, quod nos de seipso intelligere volebat, ipse nos docebit, ubi ait : *Sic enim Deus dilexit mundum, ut Filium suum unigenitum daret, ut omnis qui credit in eum non pereat, sed habeat vitam æternam* [64]. Illi igitur credendum est, ut vitam æternam consequamur. Nam qui in eum, inquit, credit, habet vitam æternam; non qui cognoscit quomodo natus est de Pa-

A κατ' ἄνθρωπον, ἀῤῥήτοις δὲ καὶ ἀφράστοις ἡμῖν λόγοις, οὕτω καὶ πολὺ πλέον ἡ τοῦ Μονογενοῦς αὐτοῦ γέννησις ἀνεξερεύνητος καὶ ἀνεξιχνίαστος ἂν εἴη, οὐχ ἡμῖν, ὡς ἂν φαίη τις, μόνοις, ἀλλὰ καὶ πάσαις ταῖς κρείττοσιν ἢ καθ' ἡμᾶς δυνάμεσι. Τὰ γὰρ μακρῷ τὴν φύσιν ὑποβεβηκότα, κάτω τε καὶ ποῤῥωτάτω τῆς ἀῤῥήτου καὶ θεϊκῆς καθεστῶτα οὐσίας, πῶς ἂν ἐφίκοιτο τῆς ἐπέκεινα καὶ ἀνωτάτω καταλήψεως; Πῶς δ' ἂν τὰ μὴ ὄντα πρότερον, δι' αὐτοῦ δ' ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι προαχθέντα, τοῦ παραγαγόντος, αἰτίου τε αὐτοῖς τῆς ὑπάρξεως γενομένου, σχοίη ἄν τις πρὸ τῆς γενέσεως τὴν γνῶσιν; Ἤπου γε ἡμεῖς οἱ χθιζοὶ, δέρμα καὶ κρέας ἐνδεδυμένοι· ὀστέοις καὶ νεύροις ἐνειρμένοι, καὶ μηδὲ τὰ καθ' ἡμᾶς εἰδότες, τὴν περὶ τῶν ἀῤῥήτων ἀκίνδυνον ποιησόμεθα ζήτη-
B σιν; πῶς ἐγέννα τὸν Υἱὸν ὁ Πατὴρ πολυπραγμονοῦντες. Ὅτι δὲ καὶ τῶν παρὰ πόδας μυρία τὴν ἡμετέραν διαδιδράσκει γνῶσιν δῆλον ἂν εἴη ἐνθένδε. Τίς γὰρ ἂν εἰπεῖν ἔχοι, πῶς καθεῖρκται τῷ σώματι ἡ ψυχὴ, πῶς ἔξεισι; πῶς δὲ τὴν ἀρχὴν εἰσεκρίθη; ὁποῖον δὲ αὐτῆς τὸ εἶδος; τί τὸ σχῆμα; τίς ἡ μορφή; τίς ἡ οὐσία; Οὔπω μοι τὸν περὶ δαιμόνων (45) (λόγον) πολυπραγμονεῖν, οὐ τὸν περὶ οὐσίας ἀγγέλων· οὐ τὸν περὶ ἀρχῶν καὶ θρόνων, καὶ κυριοτήτων· οὐ τὸν περὶ ἐξουσιῶν, καὶ κοσμοκρατόρων. Εἰ δ' ἐν τούτοις ἅπασιν ἀμηχανοῦμεν, τί δεῖ τὴν περὶ τῆς ἀνάρχου καὶ ἀγεννήτου θεότητος γνῶσιν διερευνᾶσθαι; Τί τὰ ἀνέφικτα ἐρωτᾷν; πῶς Υἱοῦ μονογενοῦς ὁ Θεὸς ὑπέστη Πατήρ; ὡς μὴ ἀπαρκούσης ἡμῖν τῆς πατρικῆς φωνῆς πρὸς μαρτυρίαν τοῦ Ἀγαπητοῦ, ὃν ἀνεκήρυξε
C εἰπών· *Οὗτός ἐστιν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητὸς, ἐν ᾧ ηὐδόκησα, αὐτοῦ ἀκούετε.* Εἰ δὴ ἀκούειν αὐτοῦ ἐγκελεύεται, βασιλικῷ νόμῳ πειθαρχοῦντες, ἀκούσωμεν τοῦ ἀγαπητοῦ Υἱοῦ. Τί δὲ οὗτος περὶ ἑαυτοῦ βούλεται ἡμᾶς εἰδέναι, παραστήσει λέγων· *Οὕτω γὰρ ἠγάπησεν ὁ Θεὸς τὸν κόσμον, ὥστε τὸν Υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἔδωκεν, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν ἔχῃ ζωὴν αἰώνιον.* Πιστευτέον δῆτα αὐτῷ, ὡς ἂν τῆς αἰωνίου τύχοιμεν ζωῆς. *Ὁ γὰρ πιστεύων*, φησὶν, *εἰς αὐτὸν ἔχει ζωὴν αἰώνιον*, οὐχ ὁ γινώσκων ὅπως ἐκ τοῦ Πατρὸς γεγέννηται· οὐ γὰρ ἄν τινι μετῆν ζωῆς αἰωνίου, εἰ δὴ τοῦτ' εἴρηται, ὅτι *Μηδεὶς ἔγνω τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱός· μηδὲ τὸν Υἱόν τις ἔγνω εἰ μὴ μόνος ὁ γεννήσας αὐτὸν ὁ Πατήρ.* Ἀπαρκεῖ τοιγαροῦν ἡμῖν ἡ πίστις πρὸς σω-
D τήριον, ἡ Θεὸν Πατέρα παντοκράτορα παρέχουσα γινώσκειν, καὶ τὸν μονογενῆ αὐτοῦ Υἱὸν ἐπιγράφεσθαι Σωτῆρα. Ὃς δὴ πρὸς τοῖς ἄλλοις, καὶ ταῦθ' ὧδε παρεδίδου, λέγων· *Τὸ γεγεννημένον ἐκ τῆς σαρκὸς σάρξ ἐστι, καὶ τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ πνεύματος πνεῦμά ἐστι· πνεῦμα δὲ ὁ Θεός.* Διὸ ἕπεται νοεῖν, ὡς καὶ τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ Θεοῦ Θεὸς ἂν εἴη. Ὅσῳ δὲ τῆς γεώδους σαρκὸς ὁ ἐπέκεινα τῶν ὅλων Θεὸς ἀπηλλοτρίωται καὶ ἀπεσχοίνισται τῇ φύ-

✠ Ed. Paris., pag. 72. [63] Matth. XVII, 5. [64] Joan. III, 16.

προαγαγόντος αἰτίου — σχοίη ἂν τῆς πρώτης γεννήσεως (codd. γενέσεως) τ. γν. R. p. 99. Porro vulgo ἤ που ἡμεῖς et ποιησώμεθα.

(45) *Πολυπραγμονεῖν*. Deest λόγον, opinor. M. — Dein vulgo ὃν ἐκήρυξε λέγων et εἰ δὲ ἀκούειν et γεγένηται et μετείη ζωῆς et πρὸς σωτηρίαν et τὸν αὐτοῦ μονογενῆ Υἱὸν ὑπογρ. Σωτῆρα· ὃς δέ. Porro ὡς τὸ γεγεν. et θ. Θεός ἐστι et σαρκ. γεννήσεως.

A σει, τοσούτῳ χρὴ νοεῖν καὶ τῆς τῶν σαρκῶν γενέσεως ἀπηλλοτριῶσθαι τὸν τρόπον, καθ' ὃν ὁ Πατὴρ ἐγέννα τὸν Υἱόν. Οὐ γάρ τι προϊέμενος, οὐδ' ἀλλοιούμενος, οὐδέ γε παθητικῶς κινούμενος, οὐδ' ὅλως τι τῶν ἡμῖν συνεγνωσμένων, ὑπομένων, ὑφίστη αὐτόν. Οὐδὲ γὰρ σῶμα ἦν, ὡς ἀπόῤῥοιαν (46) ἢ μείωσιν, ἢ ἔκτασιν, ἢ μεταβολὴν, ἢ τροπὴν, ἢ ῥοὴν, ἢ μέρος, ἢ πάθος ἐπ' αὐτῷ λογίσασθαι· τούτων δ' ἐκτὸς ἁπάντων ἄῤῥητον ἡμῖν καὶ ἀνεπιλόγιστον, μᾶλλον δὲ πάσῃ γεννητῇ φύσει ἀνεξερεύνητον καὶ ἀνεξιχνίαστον τὴν γενεσιουργίαν ὑφίστη. Γεννᾷ μὲν οὖν καὶ ὁ ἥλιος τὴν αὐγὴν, λέγεται δὲ καὶ ὁ Υἱὸς *ἀπαύγασμα φωτὸς ἀϊδίου καὶ ἀπαύγασμα τῆς δόξης*, οὐ μὲν κατὰ τὴν αἰσθητὴν τοῦ φωτὸς εἰκόνα (ἐπέκεινα γὰρ παντὸς παραδείγματος), ἀῤῥήτοις αὐτὸν καὶ ἀκαταλήπτοις λόγοις ὑφίστη, καὶ τοῦτον ἕνα καὶ Μονογενῆ. B Δυσσεβῶν δὲ καὶ ἀθέων ἀνδρῶν, τὴν πολύθεον πλάνην νενοσηκότων, ἀποπεφράχθω πᾶν στόμα, οἱ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τὴν ἐξαίρετον καὶ ἰδιάζουσαν γέννησιν εἰς πλῆθος καταβάλλοντες *Πατέρα ἀνδρῶν τε θεῶν τε* ἀνειρήκασιν, ὁμοῦ μὲν ἄνδρας μίξαντες θεοῖς, ὁμοῦ δὲ τούτοις ὁμοφυῆ καὶ τὸν αὐτὸν εἰσηγούμενοι Πατέρα. Ἀλλ' οὐδὲ μὲν ἐνεργείᾳ δαιμονικῇ τὸ δυσσεβὲς τουτὶ καὶ ἄθεον προήκαντο ῥῆμα, τῷ θνητῷ καὶ παθητικῷ καὶ ἁμαρτητικῷ γένει τῶν ἀνθρώπων ὁμοφυεῖς καὶ ὁμοπαθεῖς θεοὺς, καὶ τὸν τούτων κοινὸν ὑποθέμενοι Πατέρα, πάντως που τοῖς παισὶν παρῳμοιωμένον, ὁ δ' ἐκκλησιαστικὸς κήρυξ ἑνὸς Θεοῦ ἕνα μονογενῆ Υἱὸν τοῖς πᾶσιν ἀνακηρύττει, ὃν ὑπὲρ τῆς τῶν γεννητῶν ἁπάντων σωτηρίας τε καὶ προνοίας ὑφίστη. C

tre. Nemo enim tum vitam consequeretur æternam, si hæc conditio statuta fuisset: quia, *Nemo novit Patrem nisi Filius, neque Filium quis novit nisi Pater solus, qui illum generavit* [65]. Sufficit ergo nobis ad salutem fides, ea quæ Deum nobis exhibet Patrem, omnipotentem, et Filium ipsius subsignat Servatorem. Qui et ipse inter alia nobis ista commendavit inquiens: *Quod natum est ex carne, caro est; et quod natum est ex spiritu, spiritus est* [66]; *Deus autem spiritus est* [67]. Consequens igitur est, ut intelligamus, quod natum est de Deo, Deum esse. Quantum vero Deus ille universorum super carnem hanc terrenam exaltatus, ab illius modo recessit et mensura: in tantum nobis animo concipiendum est, modum illum, secundum quem Pater genuit Filium, multis quidem parasangis, carnalem generandi modum exsuperare. ✠ Neque enim aliquid emittendo, nedum ipse alteratus, aut per passionem affectus aliqualiter, et, ut expediam verbo, nihil eorum subeundo, quæ nostris animis sunt cognitione apprehensibilia, illum subsistere fecit. Non enim corpus erat Patri, ut effluxum ipsi, diminutionem, extensionem, transmutationem, conversionem, fluxum, partes, passionem attribuamus ullo pacto. Ab istis autem omnibus liber et semotus, generationis modum subivit ille, non explicabilem, incomprehensibilem: imo et universæ creaturarum naturæ, nullis vestigiis odorandam, nulla investigatione assequendam. Progignit quidem splendorem de se sol. Dicitur autem Filius, *splendor lucis æternæ* [68]: *et gloriæ splendor* [69], sed non secundum lucis sensibilis imaginem. Nam supra omnis exempli similitudinem, inenarrabilibus eum modis et incomprehendendis produxit Pater: eumque unum et Unigenitum. Impiis autem omnibus, et a pietate remotis, qui morbo laborant de deorum multitudine, obturentur ora: qui singularem istam et æternam unigeniti Filii generationem, in multitudinem deorsum conjiciunt, *Patrem hominum* nominantes *deorumque*, homines diis commiscentes, Patrem supponentes his congenerem. Alii, per dæmonum operationem, impium istud verbum et atheismo plenum protulere, deos congeneres, iisdemque passionibus obnoxios, quibus mortale, passibile, et peccabile genus hominum subjacet, horum omnium et singulorum Patrem Deum, singulis et universis assimilari. Præco autem Ecclesiasticus unius Dei, unum annuntiat, et unigenitum Filium: quem Pater ad salutem universorum, et singulis providendum creaturis, subsistere fecit.

D

ΚΕΦ. ΙΓ'.

Ὅτι ἀναγκαία καὶ σωτήριος τοῖς πᾶσιν ἡ τοῦ Υἱοῦ ἐπιστασία.

Ἐπειδὴ γὰρ ἡ τῶν γεγονότων φύσις ἐν σώμασι καὶ ἀσωμάτοις, ἐμψύχοις τε καὶ ἀψύχοις, λογικοῖς τε καὶ ἀλόγοις, θνητοῖς τε καὶ ἀθανάτοις, τὸ διάφορον κεκτημένη, τῷ ὑπὲρ πάντων καὶ ἐπὶ πάντων Θεῷ πελάζειν καὶ τῶν τῆς αὐτοῦ θεότητος μαρμαρυγῶν οὐχ οἵα τε ἦν μετέχειν δι' ὑπερβολὴν τῆς ἀπὸ τοῦ κρείττονος ἐλλείψεως, μακρὰν δὲ καὶ πορῤωτάτω, φύσεως ἀσθενείᾳ, διολισθὲν ἂν εἴη, (47) εἰ μὴ Θεοῦ Σωτῆρος ἔτυχε βοηθοῦ, εἰκότως ἡ πατρικὴ φιλανθρωπία, τὸν

CAP. XIII.

Quod adventus Filii omnibus fuerit salutaris et necessarius.

Quandoquidem vero rerum progeneratarum natura, quæ differentiam sortita est multiplicem, per corporeas et incorporeas essentias, animatas et inanimatas, rationales, et irrationales, mortales et immortales, appropinquare Deo, qui super omnia et per omnia præest, ✠ illius divinitatis splendores nullo modo potuit participare, ob nimiam illam suam deficientiam, per quam a natura illa sublimissima semovetur. Unde magno, imo longissimo

✠ Ed. Paris., pagg. 73, 74. [65] Matth. xi, 27. [66] Joan. iii, 6. [67] Joan. iv, 24. [68] Sap. vii, 26. [69] Hebr. i, 3.

(46) Vulgo καὶ μείωσιν, dein ῥοὴν et γεννησιουργίαν et καὶ ὁ ἥλιος et ἀπ. δόξης, porro αἰσθητὸν et αἰ ἀΐδιον et καταβάλλοντες et ἀνδρ. καὶ θεῶν. Dein ἄλλοι δὲ μέν et τῷ διαφ. Mp. ἔτ. τό.

(47) *Εἰ μὴ Θεοῦ Σωτῆρος*. Ita legend. omnino patet [vulgo εἴη μὴ], statim, χωροῦντα [sic et codd.] nempe filium. M.

intervallo, propter naturalem suam infirmitatem ab illo excidisset, nisi Deum adjutorem ipsum nancisceretur, paterna illa Dei misericordia, nec immerito, suum Filium unigenitum super omnes constituit, utpote qui per omnia commearet, omnibus loco moderatoris præsideret, et illos largiter de sua munificentia irrigaret. Universis siquidem et singulis eum Pater, qui genuerat, tam qui sunt in cœlis, quam qui super terras, pastorem constituit et Servatorem, curatorem dedit et custodem, medicum et gubernatorem solum. Illi rerum omnium gubernacula in manus dedit, qui et illa produceret, et producta procuraret. Id quod ipse docet, ubi ait, *Omnia mihi tradita sunt a Patre meo* [70]. Et rursus: *Pater enim diligit Filium, et omnia illi in manus dedit* [71]. Isque velut prudens gubernator quispiam, sortem illam ubi de Patre susceperat, super mundum ascendens universum, sursumque ad Patrem suum intuitus, universitatem rerum agit, fert moderando singula, nec vel minutissimas res ope ipsius operaque indigentes, insuper habet, aut vilissimas despectui. Cumque jugiter assistat horum singulis, cuique rei dividit ea quæ conducunt: et tanquam medicus suppeditat universis, quæ salutem videntur allatura. Hinc admodum congrue, neque vitam abhorrebat victumque humanum. Sed cum ab omni retro antiquitate, subsidium subministrabat affluenter, hominibus qui a sæculo vixerunt, Deo caris et amicis: nunc humana forma se conspiciendum insinuans majoribus Hebræorum: nunc vero posteris illorum, leges ipsis congruas promulgans: et postremo per prophetas, vaticiniis variis, apud posteritatem, suam divinam inter homines dispensationem multo ante annuntians. Quarum quidem, apud sæculum prius oraculorum complementum, ubi tempus advenerat, consignatum, reipsa effectum dedit. Sicque factum, ut deinceps, apud homines humano more versaretur. Eratque unigenitus Dei Filius ipse, qui in imagine divina, hoc est corpore instrumento, cum humano genere conversationem habuit, docendo, sanando, divinæ suæ sapientiæ ineffabili doctrina instituendo: ✠ quique adhuc, ad nutum sui Patris, de misericordia ejus exsuperanti usque ad portas mortis evasit, quo et illos, qui ibi detinebantur, gratiæ quoque participes suæ faceret, ad vitam una secum extractos. Ad istum modum Deus in Christo erat, mundum reconcilians sibi: sic in carne obivit œconomiam, antequam ipse subsistebat, divinitate paternæ gloriæ honoratus: non rapinam ducens esse æqualem Deo, semetipsum tamen exinaniens, et formam servi assumens, humiliavit se factus obe-

A αὐτοῦ μονογενῆ Παῖδα ἐπὶ πᾶσι καθίστη, καὶ διὰ πάντων χωροῦντα, καὶ τοῖς πᾶσιν ἐπιστατοῦντα, καὶ τὰς ἐξ αὐτοῦ χορηγίας ἐπάρδοντα. Πάντων γὰρ ἀθρόως, τῶν τε κατ' οὐρανὸν, καὶ τῶν ἐπὶ γῆς ποιμένα καὶ Σωτῆρα, κηδεμόνα τε καὶ φύλακα, καὶ ἰατρὸν, καὶ κυβερνήτην μόνον αὐτὸν. ὁ γεννήσας ἀνέδειξε Πατὴρ, τῆς τῶν ὅλων συστάσεώς τε καὶ διοικήσεως μόνῳ τοὺς οἴακας (47') ἐγχειρίσας· ὃ διδάσκει λέγων αὐτός· *Πάντα μοι παρεδόθη ὑπὸ τοῦ Πατρός μου.* Καὶ αὖθις, *Ὁ γὰρ Πατὴρ φιλεῖ τὸν Υἱὸν, καὶ πάντα δέδωκεν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ.* Ὁ δ', οἷα σοφὸς κυβερνήτης, τὸν κλῆρον παρὰ τοῦ Πατρὸς ὑποδεδεγμένος, ἐπιβὰς τοῦ σύμπαντος κόσμου, ἄνω τε πρὸς τὸν αὐτοῦ Πατέρα βλέπων, ἄγει καὶ φέρει πηδαλιουχῶν τὸ πᾶν, οὐδὲ τὸ σμικρότατον τῶν δεομένων B τῆς ἐξ αὐτοῦ χορηγίας παρορῶν, οὐδ' ὑπερφρονῶν τῶν βραχυτάτων. Διὸ δὴ, τοῖς πᾶσιν, ἐπεὶ πάρεστιν ἑκάστῳ, νέμων τὰ πρόσφορα, τῇ τε τῶν ὅλων θεραπείᾳ δίκην ἰατροῦ τὰ ἁρμόδια πρὸς σωτηρίαν ἐπαρκῶν. Ὅθεν εἰκότως οὐδὲ τοῦ κατ' ἄνθρωπον ὑπερεφρόνησε βίου, ἀλλὰ καὶ πάλαι πρότερον τοῖς ἐξ αἰῶνος φιλοθέοις ἀνδράσι τὴν ἐξ αὐτοῦ παρεῖχεν ἐπικουρίαν, ὧδε μὲν ἀνθρωπείῳ σχήματι τοῖς Ἑβραίων προπάτορσιν ἐπιφαινόμενος, ὧδε δὲ τοῖς τούτων ἀπογόνοις ἁρμοδίους διατατόμενος νόμους, ἤδη δὲ καὶ τοῖς μετέπειτα, διὰ προφητῶν, μελλούσης αὐτοῦ θεοφανείας ἅπασιν ἐκλάμψειν ἀνθρώποις, ἐξεδίδου θεσπίσματα. Ὡς δὲ ὁ (48) τούτων προσήλαυνε χρόνος, ἔργοις ἐπλήρου παλαιῶν χρησμῶν ἀποτελέσματα, καὶ δὴ παρῆν λοιπὸν ἀναμὶξ τῷ θνητῷ βίῳ (49) συναγελαζόμενος. C Αὐτός τε ἦν ὁ τοῦ Θεοῦ μονογενὴς Υἱὸς, ὡς ἐν ἀγάλματι θείῳ, τῷ τοῦ σώματος ὀργάνῳ, τῷ τῶν ἀνθρώπων καθομιλῶν γένει διδασκαλίαις, θεραπείαις ἐνθέου σοφίας, ἀποῤῥήτοις παιδεύμασιν. (50) Ἤδη δὲ αὐτῶν μέχρι θανάτου πυλῶν ἤλαυνε πατρικοῦ νεύματος ὑπερβαλλούσῃ φιλανθρωπίᾳ, ὡς ἂν καὶ τοὺς τῇδε τῆς ἑαυτοῦ καταξιώσειε χάριτος, ἐπὶ τὴν παρ' αὐτῷ ζωὴν παρελκύσας. Οὕτω Θεὸς ἦν ἐν Χριστῷ κόσμον καταλλάσσων ἑαυτῷ· καὶ τὴν ἔνσαρκον ὑπέμεινεν οἰκονομίαν, προὼν μὲν αὐτῆς, καὶ προϋπάρχων, θεότητι πατρικῆς δόξης τετιμημένος· οὐ μὴν « ἁρπαγμὸν ἡγούμενος τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ, « ἑαυτὸν δ' οὖν κενώσας, καὶ μορφὴν δούλου λαβὼν, « ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν, ὑπήκοος τῷ Πατρὶ γενόμενος D « μέχρι θανάτου, » ἵν', ὥσπερ ὁ θάνατος δι' ἑνὸς ἁμαρτήσαντος ἀνθρώπου παντὸς κατεκυρίευσε γένους, οὕτω καὶ ἡ αἰώνιος ζωὴ διὰ τῆς αὐτοῦ χάριτος τῶν (51) εἰς αὐτὸν [πιστευόντων] καὶ δι' αὐτοῦ τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ αὐτοῦ γνωριζομένων, βασιλεύσειεν.

✠ Ed. Paris., pag. 75. [70] Matth. XI, 27. [71] Joan. III, 35.

(47') Vulgo ἐγχειρήσας et πᾶσιν ἐπεὶ πάρεστιν et ᾧ δὲ μέν et ὧδε τοῖς.

(48) *Ὁ τούτων προσέλαυνε.* Τούτων. Nempe, quibus πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως, patres olim allocutus est: ideo legendum παρέλαυνε, præteriit: explicat enim, quod ponitur a B. Paulo ad Heb. I, 2. M. — Mox vulgo καὶ δὲ παρείη.

(49) *Συναγελαζόμενος.* Forte συναυλιζόμενος. M.

(50) Vulgo ἤδη δὴ et Mp. γρ. ᾅδου loco θανάτου; dein vulgo τῇ θεότητι, et ἴσα et ἑνὸς ἁμαρτάνοντος.

(51) *Εἰς αὐτόν.* Apparet deesse hic πιστευόντων. M.

diens Patri usque ad mortem. Ita ut quemadmodum mors per unum hominem peccantem, in genus universum dominata fuerat : sic et vita æterna, per ipsius gratiam, imperium in eos omnes obtineret, qui in illum crederent, et per illum, Deo et Patri ipsius, cogniti commendarentur.

ΚΕΦ. ΙΔ'.

Ὅτι εὐλόγως ἡ Ἐκκλησία τὰ αὐτὰ φρονήσαντα Σαβελλίῳ Μάρκελλον ἀπεδοκίμασε.

A Εἰκότως (52) δὴ ταῦτα κηρύττουσα ἡ Ἐκκλησία, ὥσπερ τι κίβδηλον παραχαράξαντα νόμισμα, τὴν ἄρνησιν τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, τὸν Σαβέλλιον ἀπεδοκίμασε, καίτοι Θεὸν ἕνα εἰδέναι, (53) καὶ πλὴν αὐτοῦ μὴ εἶναι, Μαρκέλλῳ παραπλησίως λέγοντα· καὶ αὐτοῦ δὲ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν οἱ πρωτοκήρυκες Ἐβιωναίους ὠνόμαζον Ἑβραϊκῇ φωνῇ, (54) πτωχους τὴν διάνοιαν ἀποκαλοῦντες, τοὺς ἕνα μὲν Θεὸν λέγοντας εἰδέναι, καὶ τοῦ Σωτῆρος τὸ σῶμα μὴ ἀρνουμένους, τὴν δὲ τοῦ Υἱοῦ θεότητα μὴ εἰδότας. Καὶ τὸν Σαμοσατέα δὴ καίπερ Ἰησοῦν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ εἶναι διδάσκοντα, Θεόν τε ἕνα τὸν ἐπὶ πάντων ὁμοίως ὁμολογοῦντα Μαρκέλλῳ, τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Θεοῦ ἀλλό- B τριον ἀπέφηναν οἱ ἐκκλησιαστικοὶ Πατέρες, ὅτι μὴ καὶ Υἱὸν Θεοῦ, καὶ Θεὸν, πρὸ τῆς ἐνσάρκου γενέσεως ὄντα τὸν Χριστὸν ὡμολόγει. Ἀλλ' οὗτος μὲν, ὡς εἰς τὸν Χριστὸν ἀσεβῶν, τῆς Ἐκκλησίας αὐτοῦ μακρὰν ἠλαύνετο· Σαβέλλιος δ', ὡς εἰς αὐτὸν πλημμελῶν τὸν Πατέρα, ὃν Υἱὸν λέγειν ἐτόλμα, τὴν ἴσην τοῖς ἀθέοις αἱρεσιώταις ὑπεῖχε τιμωρίαν. (55) Τὰ ἴσα δ' αὐτῷ ὑπειδόμενος Μάρκελλος παθεῖν, καινοτέραν ἐξεῦρε τῇ πλάνῃ μηχανὴν, Θεὸν καὶ τὸν ἐν αὐτῷ Λόγον ἕνα μὲν εἶναι ὁριζόμενος, δύο δ' αὐτῷ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ χαριζόμενος ἐπηγορίας. Οὐ μὴν ἔλαθεν, οὐδ' ἐξέφυγεν, ὀψέ ποτε φωραθεὶς τοῖς (56) αὐτὸς αὐτοῦ δικτύοις. Πλὴν, καὶ πρὶν ἁλῶναι, συνειδήσει πληττόμενος, εἰς ἀποσκευὴν τῆς ὑπονοίας, βλασφημεῖν ὥρμητο τὸν Σαβέλλιον.

CAP. XIV.

Quod Ecclesia, nec immerito, Marcellum ejecerit, eamdem cum Sabellio foventem opinionem.

Jure optimo Ecclesia, quæ veritatem istam profitetur, Sabellium a se rejectum ablegavit, qui tanquam adulterinum quoddam numisma, Filii Dei consignavit abnegationem : utcunque unum Deum ille confiteretur, et, quemadmodum nunc Marcellus, palam proloqueretur, se nonnisi unum Deum agniturum. Sed et Servatoris nostri primi illi præcones Ebionæos, hoc est mendicos, Hebraice nominarunt illos, propter intellectus animique mendicitatem, qui se Deum unum tantum agnituros dicebant, et licet carnem Christi non abnegarent, Filii tamen Dei divinitatem non fatebantur. Sed et Paulum de Samosata, alienum ab Ecclesia pronuntiarunt Patres ecclesiastici, licet Jesum Dei Christum profiteretur : Deum unum super omnes, perinde ac Marcellus, agnosceret, propterea quod non simul crederet Christum fuisse Filium Dei et Deum ante suam incarnationem. Quocirca, veluti in Christum impius, longe fuit ab Ecclesia Christi eliminatus. Sabellius insuper ✠ veluti impius in ipsum Patrem, quem Filium appellare ausus fuerat, eamdem quoque pœnam cum hæreticis sacrilegis subivit. Marcellus veritus ne pari cum illo pœna mulctaretur, hæresi suæ machinam suffiaminandæ novam adinvenit ; Deum atque Verbum in Deo, unum quidem determinando, sed eidem geminam nomenclaturam, Patris atque Filii adaptando. Sed neque illo ita C latuit : nec sero licet irretitus, sua ipsius retia effugere potuit. At enimvero, priusquam deprehenderetur, conscientia stimulante propria, ut omnem a se suspicionem amoliretur, ad Sabellium prorupit conviciandum.

ΚΕΦ. ΙΕ'.

Ὁποίοις ῥήμασι Μάρκελλος τὸν Σαβέλλιον ἔκοπτε, προσποιούμενος μὴ τὰ ἴσα αὐτῷ φρονεῖν.

Ὅπως δὲ τὸν ἄνδρα διέβαλεν ὀνομαστὶ μνημονεύσας αὐτοῦ, ἐπάκουσον, ταῦτα περὶ αὐτοῦ γράφοντος αὐταῖς συλλαβαῖς· « Σαβέλλιος γὰρ καὶ αὐτὸς τῆς ὀρθῆς ὀλισθήσας πίστεως, οὔτε τὸν Θεὸν ἀκριβῶς « ἔγνω, οὔτε τὸν ἅγιον αὐτοῦ Λόγον. Ὁ γὰρ μὴ τὸν « Λόγον γνοὺς ἠγνόησε καὶ τὸν Πατέρα. *Οὐδεὶς γὰρ « οἶδε*, φησὶ, *τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱὸς*, (57) D « τουτέστιν, ὁ Λόγος δι' αὐτοῦ τὴν τοῦ Πατρὸς παρ« έχει γνῶσιν. Οὕτω γὰρ καὶ πρὸς τοὺς οἰομένους « τηνικαῦτα τῶν Ἰουδαίων εἰδέναι τὸν Θεὸν, ἀθε-

CAP. XV.

Quibus verbis Marcellus Sabellium concidit, dum ab eo se videri vult dissentire.

Audi vero quibus ille verbis Sabellium accusat, in quibus illum compellat de nomine. Sunt autem quæ scribit hæc ipsissima. [R. XXXVIII] « Sabellius autem ille cum a recta fide deviasset, neque « Deum exacte agnoscebat, neque sanctissimum « ejus Verbum. Nam qui Verbum nesciebat, is et « Patrem utique ignorabat. *Nemo enim*, inquit, *Pa« trem novit nisi Filius* [72], hoc est Verbum per se « Patris cognitionem exhibet. Hoc enim modo Ju-

✠ Ed. Paris., pag. 76. [72] Matth. xi, 27.

(52) Vulgo δέ et Θεοῦ, Σαβέλλιον.

(53) *Καὶ πλήν*. Addendum hic, vel ἑνός, vel αὐτοῦ [hoc est in codd.], etiam εἰδέναι, pro εἶναι. M.

(54) *Πτωχοὺς τὴν διάνοιαν*. Transtulit ab Ignatio, ad Philadelph. καὶ ἔστιν ὁ τοιοῦτος, πένης τὴν διάνοιαν ὡς ἐπίκλην Ἐβιών, de his Origen. *contra Celsum*, lib. II, Οἱ ἀπὸ Ἰουδαίων εἰς Χριστὸν πιστεύοντες, οὐ καταλελοίπασι τὸν πάτριον νόμον. Βιοῦσι γὰρ κατ' αὐτὸν, ἐπώνυμοι τῆς κατὰ τὴν ἐκδοχὴν πτωχείας, τοῦ νόμου γεγενημένοι. Ἐβιὼν τε γὰρ ὁ πτωχὸς παρὰ Ἰουδαίοις καλεῖται· καὶ Ἐβιωναῖοι χρηματίζουσιν, οἱ ἀπὸ Ἰουδαίων τὸν Ἰησοῦν ὡς Χριστὸν παραδεξάμενοι. M.— Mox vulgo ἐνσάρκου γεννήσεως.

(55) Vulgo τὰ δ' ἴσα αὐτῷ et ἐξέφευγεν.

(56) *Τοῖς αὐτοῖς αὐτοῦ δικτύοις*. Deest aliquid sententiæ fulciendæ, irretitum vult suis retibus. M. — Codd. τοῖς αὐτὸς αὐτοῦ ; dein vulgo διέβαλλεν.

(57) Τουτέστιν ὁ λόγος· ὁ γὰρ λόγος δι' αὐτοῦ R et p. 78 A. Dein vulgo παρέχοι, mox οὐδεὶς γινώσκει R; porro vulgo ἠσφάλει. R induxit ἀκριβῶς, mox vulgo ἔγραψε.

« dæos alloquitur, qui tunc temporis se Deum scire A « arbitrabantur, Verbum autem Dei repudiabant; « quo tamen ille solo intermedio agnoscebatur, ait « enim: *Nemo novit Patrem nisi Filius, et cui Filius « revelabit* [73]. Nam cum alio quovis modo impossi- « bile fuisset cognoscere Deum, per suum ipsius « Verbum, sui cognitionem hominibus Deus imper- « tiebat, ut errasse illum certissime constet, cum « neque Patrem exactiore modo, neque ejus Filium « intelligeret. » Hæc ipsa Marcellus mandavit litteris, dum se vult purgare a suspicione omni Sabellianismi: sed lingua tantum et voce tenus. Nam quantum ad animi sententiam sui, et cum illo homine conspirantem, iisdem quibus ille, telis confixus esse deprehenditur, ut mihi quidem illud in votis sit, ne in hujus mentionem istiusmodi inci- B disset: ultra illum quippe videtur progressus impietate. Ille enim fortassis, per ignorantiam erravit: ✠ ille autem, qui cum confiteatur illum hominem aberrasse, et tamen semetipsum in idem protrusit manifeste præcipitium impietatis, venia prorsus omni indignum se præstitit. Sed ipsa ejus dicta introspiciamus.

« τοῦντας δ' αὐτοῦ τὸν Λόγον, δι' οὗ μόνου γινώσκε- « ται ὁ Θεὸς, ἔλεγεν· *Οὐδεὶς ἐπιγινώσκει τὸν Πα- « τέρα εἰ μὴ ὁ Υἱὸς, καὶ ᾧ ἂν ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψει.* « Ἐπειδὴ γὰρ ἀδύνατον ἦν ἑτέρως γνῶναι τὸν Θεὸν, « διὰ τοῦ ἰδίου Λόγου εἰδέναι αὐτὸν τοὺς ἀνθρώ- « πους διδάσκει, ὥστε ἐσφάλη μὲν κἀκεῖνος, μὴ τὸν « Πατέρα καὶ τὸν τούτου Λόγον ἀκριβῶς γνούς. » Ταῦτα Μάρκελλος ἔγραφε, τῆς τοῦ Σαβελλίζειν ὑπονοίας καθαίρων ἑαυτὸν, μέχρι φωνῆς καὶ λόγου· τῇ γε μὲν γνώμῃ, καὶ τῇ πρὸς τὸν ἄνδρα ὁμοφροσύνῃ ἁλίσκεται τοῖς αὐτοῖς ἐκείνῳ περιπειρόμενος βέλεσιν. Ὡς ἔμοιγε καὶ δι' εὐχῆς ὑπῆρξεν ἂν τὸ μὴ τότε αὐτοῖς αὐτὸν περιπεσεῖν· νυνὶ δὲ κάκιον ἢ ἐκεῖνος πλημμελῶν φαίνεται. Ὁ μὲν γὰρ τάχα που σφαλλόμενος ἠγνόει· ὁ δὲ, ὁμολογῶν ἐσφάλθαι (58) τὸν ἄνδρα, κἄπειτα αὐτὸν ὠθῶν ἐπὶ τὸν προφανῆ τῆς αὐτῆς δυσσεβείας κρημνὸν, οὐδεμιᾶς γένοιτ' ἂν ἄξιος συγγνώμης. Ἀλλὰ γὰρ διασκεψώμεθα τὰ λελεγμένα.

CAP. XVI.

Quomodo e suis ipsius verbis deprehenditur eamdem ipsam opinionem cum Sabellio fovere, Marcellus.

Imprimis illud statuit, nec Sabellium nec Judæos agnovisse Deum, eo quod Verbum ignorabant. Verbum vero quodnam intelligebat, dispiciendum nobis est. Siquidem Filium Dei unigenitum, subsistentem vivum esse, enimvero hunc ita neque ipsemet agnovit. Cumque Servator noster diversimode C mentionem Filii fecerit: et multoties Unigenitum illum appellaverit, nec alicubi se Verbum nominaverit, sed ubique per Evangelia se Dei Filium usurpaverit: ob eamque ipsam confessionem, Petrum beatum prædicaverit propter illam confessionem: *Tu es ille Christus, Filius Dei vivi* [74]: cujus revelationem a Patre profectam ei dixit innotuisse, ubi testificatur, *Beatus es, Simon Barjona, quia caro et sanguis hoc tibi non revelavit; sed Pater meus qui est in cælis* [75]. Vir iste admirabilis, obturatas habens aures, hæc disertis verbis scribit: « Et hanc ipsam ob rationem nullibi se Filium Dei nominat, ubique autem Filium hominis, ut per hanc suam confessionem, notum faceret, eum qui revera erat Filius hominis, propter communionem illam, Filium D Dei constitutum. » Vides autem, quod non audet se Dei Filium profiteri: ne a dogmate illo excidat Sabelliano. Filium vero hominis, propter carnem illam quam assumpsit, nominat. Verbum autem ubique in illo suo scripto compellat frequentius, ut indicaret illud, nisi Verbum, nihil prorsus exstitisse.

ΚΕΦ. ΙϚ'.

Ὅπως ἁλίσκεται διὰ τῶν αὐτοῦ φωνῶν, τὰ αὐτὰ τῷ Σαβελλίῳ δοξάζων ὁ Μάρκελλος.

Πρῶτον μὲν οὖν μήτε τὸν Σαβέλλιον, μήτε Ἰουδαίους ἠγνωκέναι τὸν Θεὸν ἔφη, τῷ μὴ τὸν Λόγον ἠγνωκέναι αὐτούς. (59) Σκέψασθαι δὲ χρὴ ὁποῖον ὑποτίθεται Λόγον· Εἰ μὲν γὰρ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τὸν μονογενῆ, τὸν ὑφεστῶτα, καὶ ζῶντα, ἀλλ' οὐδ' αὐτὸς τοῦτον ἔγνω. Αὐτίκα δ' οὖν, τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διαφόρως μνημονεύσαντος τοῦ Υἱοῦ, καὶ πολλάκις μονογενῆ Υἱὸν ἀνειπόντος, καὶ μηδέποτε Λόγον ἑαυτὸν ἀποκαλέσαντος, διὰ πάντων δὲ τῶν Εὐαγγελίων Υἱὸν Θεοῦ εἶναι διδάξαντος, ἐφ' ᾧ καὶ μακαρίζει τὸν Πέτρον εἰρηκότα, *Σὺ εἶ ὁ Χριστὸς, ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος*· καὶ τὴν γνῶσιν αὐτῷ ἀποκαλύψεως τοῦ Πατρὸς γεγονέναι μαρτυρεῖ φησας, *Μακάριος εἶ, Σίμων Βαριωνᾶ, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα οὐκ ἀπεκάλυψέ σοι, ἀλλ' ὁ Πατήρ μου ὁ οὐράνιος*· ὁ θαυμαστὸς οὗτος ὥσπερ βεβυσμένος τὰ ὦτα, ταῦτα κατὰ λέξιν γράφει· « Καὶ διὰ τοῦτο οὐχ Υἱὸν Θεοῦ ἑαυτὸν ὀνο- « μάζει, ἀλλὰ πανταχοῦ Υἱὸν ἀνθρώπου ἑαυτὸν λέγει. « ἵνα διὰ τῆς τοιαύτης ὁμολογίας, (60) θέσει τὸν « ἄνθρωπον, διὰ τῆς πρὸς αὐτὸν κοινωνίας, Υἱὸν Θεοῦ « γενέσθαι παρασκευάσῃ. » Ὁρᾷς ὅπως Υἱὸν μὲν αὐτὸν τοῦ Θεοῦ ὁμολογεῖν οὐ τολμᾷ, ὡς ἂν μὴ ἐκπέσοι τοῦ Σαβελλίου δόγματος· Υἱὸν δὲ ἀνθρώπου καλεῖ, δι' ἣν ἀνείληφε σάρκα. Καὶ Λόγον δὲ δι' ὅλου τοῦ οἰκείου συγγράμματος ὀνομάζει συνεχῶς ἐπισημαινόμενος, ὡς οὐδὲν (61) ἕτερον ἦν Λόγος. Καὶ ἐν οἷς δ' οὖν τὸν Σαβέλλιον καταμέμφεται, παρατίθεται μὲν

✠ Ed. Paris., pag. 77. [73] Matth. xi, 27. [74] Matth. xvi, 16. [75] Ibid. 16, 17.

(58) Vulgo ἠσφάλθαι et ἑαυτὸν ὦθεν et ἄξιος συγγν. Et bis ἠγνωκέναι.

(59) *Σκέψασθαι δὲ χρή*. Ita lego. Nam hoc vult, Sabellius meminit λόγου, quid per λόγον intelligat videamus. Num filium? M. — Mox vulgo μηδέποτε ἑαυτὸν λόγον et μοῦ ὁ ἐπουράνιος et οὗτος ὑπερβεβυσμένος et υἱὸν ἀνθρώπου ἵνα διά.

(60) *Θέσει τὸν ἄνθρωπον*. Trajectitia sunt, et obscura; hoc volebat, τὸν ἄνθρωπον, nempe φύσει, θέσει factum Dei Filium, propter illam κοινωνίαν. M. — Dein vulgo μὲν Θεοῦ αὐτὸν ὁμολ.

(61) *Ἕτερον ἦν ὁ Λόγος*. Lege εἰ μὴ ὁ Λόγος, id enim vult, nullo alio nomine appellatum. — M. Imo legendum si quid video ἦν ἢ λόγος cf. p. 117 D; porro vulgo παρατίθεται τάς.

τὰς τοῦ Σωτῆρος φωνὰς, δι' ὧν ἔφη· *Οὐδεὶς ἔγνω τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱὸς, καὶ ᾧ ἂν ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψει.* Ὥσπερ δὲ ἐπανορθούμενος αὐτὰς, ἀντὶ τοῦ *Υἱοῦ Λόγον* αὖθις ὀνομάζει, ὧδε λέγων· « *Οὐδεὶς* « *γὰρ οἶδε*, φησὶ, *τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱὸς*, τουτέ« στιν ὁ *Λόγος*, » καὶ ἐπιφέρει· « Ὁ γὰρ Λόγος δι' « ἑαυτοῦ τὴν Πατρὸς παρέχει γνῶσιν, » καὶ προστίθησιν· « Ἀδύνατον ἦν ἑτέρως γνῶναι τὸν Θεὸν, ἢ διὰ τοῦ « ἰδίου Λόγου. » Καὶ αὖθις *Λόγον*, ἀντὶ τοῦ *Υἱοῦ*, τίθησι· καὶ τὸν ἅγιον αὐτοῦ Λόγον ἀποκαλεῖ. Καὶ ἐν οὕτω βραχυτάτοις ῥήμασι πολλάκις μὲν ἐμνημόνευσε Λόγου, Υἱοῦ δὲ οὐδ' ἅπαξ. Ἀλλὰ καὶ αὐτὴν τοῦ Σωτῆρος μεταποιεῖ τὴν ῥῆσιν, ἀντὶ τοῦ, ὁ Υἱὸς ἐπάγων, τουτέστιν *ὁ Λόγος*, οὐχὶ μᾶλλον τῆς τοῦ Υἱοῦ σημασίας ἁρμοζούσης τῇ τοῦ Πατρὸς ἐπηγορίᾳ. Ὅθεν εἰκότως ὁ μὲν Σωτὴρ προσφυῶς ἐφήρμοσε τῇ τοῦ Πατρὸς τὴν τοῦ Υἱοῦ συζυγίαν· ὁ δὲ τὸν Υἱὸν εἰπεῖν παραιτησάμενος ἄνω κάτω τὸν Λόγον (62) θρυλεῖ καὶ Σαβελλίου μὲν κατηγορεῖ, τὸν Υἱὸν ἀρνουμένου· ταὐτὸν δὲ πράττων ἐκείνῳ, σχηματίζεται, τῇ κατ' αὐτοῦ διαβολῇ τὴν τῆς κακοδοξίας ὑπόνοιαν ἐκκλίνειν οἰόμενος. Εἰ μὲν οὖν τῷ Σαβελλίῳ μέμφεται τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἀρνουμένῳ, ἑαυτῷ πρότερον χρῆν μέμψασθαι· εἰ δὲ ὅτι ὃν αὐτὸς ὡρίζετο Λόγον, Σαβέλλιος ἠγνόει· οὐκ ὀρθῶς τοῦτό γε ᾐτιᾶτο. Οὔτε γὰρ Σαβέλλιον, οὔτ' αὐτοὺς Ἰουδαίους, τοὺς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ ἀρνουμένους, ὃν φησι Μάρκελλος ἐν τῷ Θεῷ εἶναι Λόγον, δι' οὗ Μωσεῖ καὶ τοῖς προφήταις κεχρημάτικεν, ἀγνοῆσαι, τοῦτον δὲ ἀκριβῶς εἰδέναι, καὶ ὁ πᾶς εἴποι ἂν, οὐ μόνον Ἰουδαίων ἀλλὰ καὶ Ἑλλήνων. Λογικὸν γὰρ τίς οὐκ ἂν ὁμολογήσειεν εἶναι τὸν Θεὸν, ὡς καὶ σοφὸν, καὶ ἀγαθὸν καὶ δυνατόν; Σαβέλλιος δὲ τοῦτο μὲν οὐκ ἂν ἀρνηθείη εἰδέναι; ὅτι δὲ μὴ καὶ Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ζῶντα καὶ ὑφεστῶτα, ὄντα τε καὶ προόντα τῆς σαρκὸς ὁμολογεῖ. Ταύτης ἕνεκα τῆς πρὸς Μάρκελλον συμφωνίας, ὁμοίως αὐτῷ τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας ἠλάθη. Πῶς δὲ τὰ ἴσα Μάρκελλος τῷ Σαβελλίῳ ἐφρόνει, δῆλος ἂν εἴη ἐξ ὧν ἓν καὶ ταὐτὸν εἶναι τὸν Θεὸν καὶ τὸν αὐτοῦ Λόγον διεστείλατο, ποτὲ μὲν αὐτοῖς ῥήμασιν εἰπών.

In illo autem passu quo Sabellium accusat, verba Servatoris commemoravit, quibus ait: *Nemo novit Patrem nisi Filius, et cui Filius voluit revelare* [76]. Quæ dum recitat, tanquam correcturus, ✠ pro *Filio Verbum* eum nominavit. Sic enim fatur: « *Nemo novit Patrem nisi Filius*, hoc est *Verbum*, « quibus addit: Verbum etenim per se Patris ex« hibet cognitionem: quibus adjungit: Impossibile « siquidem erat alioquin Deum cognoscere, nisi per « proprium ipsius Verbum. » Iterum autem pro Filio substituit *Verbum*: et sanctum ejus Verbum nominat. Sæpe numero autem per voces tam paucissimas Verbi, nullibi autem Filii, mentionem facit. Quin et ipsam Servatoris dictionem transformat: ubi pro Filio, subinfert, hoc est Verbum; idque cum Filii appellatio, multo magis paternitatis vocabulo conveniret quam Verbi: cum et ipse Servator juxta congruentiam, Filium cum Patre copulaverat. Ita semper refugiens appellationem Filii, Verbum, vocem susque deque versat. Sabellium certe damnat abnegantem Filium, et tamen se conformem eidem præstat: quasi posset et vellet, ab illius accusatione, suspicionem hæreseos amoliri. Cum si vellet Sabellium ob id ipsum redarguere, quod Filium ille Dei abnegaret, semetipsum ante eum debebat accusare. Quod si Sabellius ignorabat, quem vocat ipse Verbum, non erat hoc nomine incusandus. Nam nec certe Sabellius, ne quidem Judæi qui Christum illum Dei abnuebant, quem Marcellus affirmat, in Deo Verbum esse, per quem Mosem et prophetas alloquebatur. Imo non soli se Judæi hoc dicent apprime intelligere, sed ipsi etiam pagani. Nam quis non Deum mente esse præditum fatebitur, ut sapientem, ut bonum, ut potentem? Sabellius nullo certe modo latercetur se hoc ignorare. Quin Filium Dei vivum et subsistentem, qui et esset, et ante carnem assumptam esset, agnosceret. Et tamen ob hanc ipsam cum hoc Marcello contesserationem, ejectus ille fuit ab Ecclesia Dei. Quo pacto autem Marcellus dicatur, eadem quod unum atque idem profiteatur Deum, atque cum Sabellio opinatus, manifestum fiet, propterea ipsius Dei Verbum, hisce aliquando verbis usus.

ΚΕΦ. ΙΖ'.

Ὅπως ἠρνεῖτο γυμνῇ τῇ κεφαλῇ τὴν ὑπόστασιν τοῦ Υἱοῦ.

« Εἰ μὲν γὰρ ἡ τοῦ (63) πνεύματος ἐξέτασις γί« γνοιτο μόνη, ἓν καὶ ταὐτὸν εἰκότως ἂν ὁ Λόγος « εἶναι τῷ Θεῷ φαίνοιτο· » (64) ποτὲ δὲ παραβάλλων τῷ ἀνθρωπείῳ λόγῳ τὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐπιλέγων, « ἓν καὶ ταὐτὸν εἶναι τῷ ἀνθρωπείῳ τὸν ἐν αὐτῷ « Λόγον, οὐδενὶ χωριζόμενον ἑτέρῳ ἢ μόνῃ τῇ τῆς

✠ CAP. XVII.

Quod manifestissime perneget hypostasin Filii.

« [R. LXII coll. p. 107.] Siquidem solius spiritus « disquisitio fiat, omnino, nec injuria, Verbum « unum atque idem cum Deo videbitur esse. » Componens autem aliquando Verbum Dei cum humano verbo, adjungit: « Unum atque per omnia idem « cum homine esse illud quod in ipso inest, Ver« bum nihilo quidem ab alio discriminatum, nisi

✠ Ed. Paris., pag. 78, 79. [76] Matth. XI, 27.

(62) Vulgo θρύλλει et ἐχρῆν μέμψ. et ὁρίζεται λόγον et Μάρκελλος Σαβελλίῳ.

(63) *Πνεύματος ἐξέτασις*. Vult, opinor, ut secundum deitatem, vel divinam rationem consideremus λόγον, nam πνεῦμα, ipsi ponitur pro Deo: quia Servator dixit, *Deus spiritus est* (*Joan.* IV, 24). M.

(64) *Ποτὲ δὲ παραβάλλων*. Marcellus, Verbum Dei, cum hominis verbo componebat, et ἐνδιάθετον et προφορικόν, legendum τῷ ἐν ἀνθρώπῳ, non τῷ ἀνθρωπείῳ, patet ex paulo post sequentibus. M.—Dein vulgo πλὴν θ. μ. οὐδὲν ἑτ. ἦν. Porro vulgo ἔγραψεν et τούτοις αὐτὸν εἰπών, πρ. et χωρῆσαι et ἐπισκόπτει et οὐ γὰρ ἂν et παρείη.

« operis tantummodo efficacia. » Quocirca ubi ita A statuit, priusquam mundus produceretur, nihil omnino præter Deum exstitisse, et alibi hisce ipsis verbis utitur : « Cum nondum iste mundus « productus fuerat, præter Deum quidem solum, « nihil erat aliud ; » et ubi divinum illud Verbum, nostro indicativo per omnia assimilavit verbo, in quibus ista scribit [R. LV coll. p. 39 D. 114 D. 125 B.] : « Quemadmodum res universæ « quæ productæ fuerunt, a Patre producebantur per « Verbum, ad eumdem modum et quæ a Patre di- « cebantur, per Verbum indicem edebantur. » Atque ita, cum hoc pacto indicativum verbum compellasset ipsum, sermone progrediente tamen eumdem ipsum a Patre inseparabilem pronuntiat, quod spectat ad hypostasin suam, unumque cum Patre B atque idem docet, hisce verbis : « Atque istud, « opinor, qui recte volunt sapere, non admodum « difficulter collecturi sunt ab exili quodam et hu- « mili inter homines exemplo. Nam nec humanum, « ab homine verbum, potestate quivis et hypostasi « separaverit. Est enim verbum, unum atque idem « cum homine : non aliter omnino separabile, quam « solius operationis effectu. » Qua similitudine et alibi usus est, ubi ait [R. LVI] : « Quæcunque sunt « quæ Pater loqui deprehenditur, illa omnia prolo- « quitur per Verbum suum. Atque hoc in nobis « ipsis apparet esse ita, siquidem parvis liceat ma- « gna componere. Nam quæcunque nos juxta no- « strum posse, dicere vel facere cupiverimus, per C « nostrum nos verbum illa effecta damus. » Hæc nos oportet existimare non minus Marcellum dicentem audire, quam Sabellium. Nisi forte ridendum volebat Sabellium Marcellus propinare; quia non audebat, quod ausus est ipse, Verbum illud Dei indicativum, quod existimat tantum, Filium Dei nominare. Certe non eo prorupit is insaniæ, ut sermonem, per omnia humano simillimum ✠ Deo omnium supremo auderet ascribere. Sed nec eo stultitiæ devenit, ut verbum aliquod non subsistens, Filium Dei nominaret. Quocirca qui unum dixit Deum Sabellius, Filium vero abnegavit, consequenter, secundum suam suppositionem eumdem affirmavit Patrem, quem et Filium. Marcellus vero qui perinde atque ille Deum unum idemque D statuebat cum Verbo suo, inepte accusat Sabellium erroris, prorsus nisi se et errasse fateatur. Nam vel cum Sabellio conspirare debebat, vel semetipsum redarguere, aut si redarguere Sabellium volebat, eamdem pravam suam hæresim abjurare eum decuit : nec admodum alicujus statuæ conflatoris, Deum supponere colloquentem, cum sua ratiocinatione, et animi sui intelligentia : ipsumque sibi ipsi imperantem introducere ad hunc modum : Fa-

« πράξεως ἐνεργείᾳ. » Διόπερ, ποτὲ μὲν ἀπεφαίνετο πρὸ τῆς τοῦ κόσμου συστάσεως μηδὲν ἕτερον εἶναι πλὴν Θεοῦ, καὶ πάλιν αὐτοῖς ῥήμασιν ἔλεγεν, ὅτι « μήπω τοῦ κόσμου γεγονότος, οὐδὲν ἕτερον ἦν πλὴν « Θεοῦ μόνου· » ποτὲ δὲ τῷ ἡμετέρῳ σημαντικῷ λόγῳ τὸν τοῦ Θεοῦ παρέβαλλεν, ἐν οἷς ὧδε ἔγραφεν· « Ὥσπερ τὰ γεγονότα πάντα ὑπὸ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ « Λόγου γέγονεν, οὕτω καὶ τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ « Πατρὸς διὰ τοῦ Λόγου σημαίνεται. » Καὶ δὴ λόγον σημαντικὸν ἐν τούτοις αὐτὸν ἀνειπὼν, προϊὼν ἑξῆς, ἀχώριστον αὐτὸν τῇ ὑποστάσει, ἓν καὶ ταὐτὸν εἶναι τῷ Πατρὶ παρίστησιν, ὧδέ πη λέγων· « Τοῦτο δὲ « ῥᾴδιον οἶμαι τοῖς εὐφρονοῦσι, καὶ ἀπὸ μικροῦ τινος « καὶ ταπεινοῦ καθ' ἡμᾶς παραδείγματος γνῶναι. Οὐδὲ « γὰρ τὸν τοῦ ἀνθρώπου λόγον δυνάμει καὶ ὑποστάσει « χωρίσαι τινὶ δυνατόν. Ἓν γάρ ἐστι καὶ ταὐτὸν τῷ « ἀνθρώπῳ ὁ λόγος, καὶ οὐδενὶ χωριζόμενος ἑτέρῳ, « ἢ μόνῃ τῇ τῆς πράξεως ἐνεργείᾳ. » Καὶ αὖθις τῇ αὐτῇ κέχρηται εἰκόνι ἐν οἷς φησι· « Πάντα γὰρ ὅσα « ἂν ὁ Πατὴρ λέγῃ, ταῦτα πανταχοῦ διὰ τοῦ Λόγου « λέγων φαίνεται. Τοῦτο δὲ δῆλόν ἐστι καὶ ἀφ' ἡμῶν « αὐτῶν, ὅσα μικρὰ μεγάλοις καὶ θείοις ἀπεικάσαι. « Καὶ ἡμεῖς γὰρ, πάντα ὅσα ἂν θέλωμεν, κατὰ τὸ « δυνατὸν λέγειν τε καὶ ποιεῖν, τῷ ἡμετέρῳ ποιοῦμεν « λόγῳ. » Ταῦτα οὐ μᾶλλον Μαρκέλλου ἢ Σαβελλίου λέγοντος ἀκούειν προσήκει νομίζειν, εἰ μὴ ἄρα τοῦτ' ἐπισκώπτοι Σαβελλίῳ Μάρκελλος, ὅτι μὴ ἀναιδῶς τὸν ἐν τῷ Θεῷ σημαντικὸν Λόγον, ὡς αὐτὸς οἴεται, Υἱὸν ἐτόλμα ὀνομάζειν. Οὐ γὰρ αὖ τοσαύτη αὐτῷ λογισμοῦ παρῆν ἄνοια, ὡς Λόγον ὁμοίως ἀνθρώποις, καὶ τῷ ἐπὶ πάντων διδόναι Θεῷ. Οὐδ' οὕτως ἠλίθιος ἦν, ὡς τὸν μὴ ὑφεστῶτα λόγον, Υἱὸν Θεοῦ καλεῖν. Διόπερ, Σαβέλλιος ἕνα Θεὸν εἰπὼν, τὸν δὲ Υἱὸν ἀρνησάμενος, ἑπομένως τῇ αὐτῷ δοθείσῃ ὑποθέσει, τὸν αὐτὸν Πατέρα εἶναι καὶ Υἱὸν ἔφασκε. Μάρκελλος δὲ (65), ὁμοίως ἐκείνῳ ἓν καὶ ταὐτὸν εἶναι τὸν Θεὸν, καὶ τὸν ἐν αὐτῷ Λόγον διδοὺς, μάτην ἐσφάλθαι τὸν Σαβέλλιον, οὐχὶ δὲ καὶ ἑαυτὸν ὁμολογεῖ. Ἢ γὰρ κἀκεῖνον ἀποδέχεσθαι χρῆν, ἢ καὶ αὐτὸν μέμφεσθαι· ἢ μεμφόμενον ἐκεῖνον, τὴν ὁμοίαν αὐτῷ κακοδοξίαν ἐκτρέπεσθαι, καὶ μὴ ἀνδριαντοποιοῦ δίκην ὑποτίθεσθαι τὸν Θεὸν, τῇ ἑαυτοῦ ἐνθυμήσει καὶ τῷ ἰδίῳ λογισμῷ προσδιαλεγόμενον, αὐτόν τε ἑαυτῷ παρακελευόμενον λέγειν, (66) Ἄγε ποιήσωμεν, ἄγε πλάσωμεν ἀνδριάντα. Οὕτω γὰρ καὶ τὸν Θεὸν εἰρηκέναι τὸ, *Ποιήσωμεν ἄνθρωπον*, ἔφη, μηδέποτε μὲν ἐνδιάθετον, ὡς ἐπ' ἀνθρώπῳ λόγον, ποτὲ δὲ σημαντικὸν, ὡς τὸν ἐν ἡμῖν προφορικὸν, καὶ ἐν τῷ Θεῷ ὑποτίθεσθαι. Ταῦτα γὰρ Σαβελλίου ἢ Ἰουδαίων τινὸς τῶν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἀπαρακαλύπτως ἀρνουμένων ἀνεκτὸν ἦν μᾶλλον ἢ Χριστιανοῦ λέγοντος ἀκούειν. Ὁ δ', ὥσπερ ἐγκαλλωπιζόμενος τῇ Ἰουδαϊκῇ διδασκαλίᾳ, τῇ Ἐκκλησίᾳ Χριστοῦ περὶ τοῦ μὴ εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὸ δυσσεβὲς τοῦτο καὶ ἄθεον εἰσάγει δόγμα, πρὸ τοῦ τὸν κόσμον γενέσθαι μηδὲν

✠ Ed. Paris., pag. 80.

(65) Vulgo ὁμοίως αὐτῷ et ἀποδ. ἐχρῆν.

(66) Ἄγε *ποιήσωμεν*. Legendum ποιήσωμεν, ut alias habetur, statim pro μηδέποτε, restitue ποτὲ μέν. M. — Vulgo supra πλάσσωμεν. Mox vulgo ποτὲ δὴ σημ. et ἐκκλ. τοῦ χρ. et τοῦ ποιηθέντος αὐτῷ et παραδεδειγμένον.

ἕτερον εἶναι πλὴν Θεοῦ μόνου, δι' ὅλου τοῦ πονηθέντος αὐτῷ συγγράμματος κατασκευάζων, ἵν' ἀποκλείσῃ τῷ Υἱῷ τὴν πάροδον. Ἀλλὰ καὶ σεμνύνεται αὐχῶν ἕνα Θεὸν εἰδέναι· ὡς οὐχὶ καὶ ἡμῶν τοῦτο λεγόντων, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἀληθῶς Υἱὸν εἶναι παραδεδειγμένων, παρ' αὐτοῦ τε μεμαθηκότων ἕνα γνωρίζειν Θεὸν, αὐτόν τε εἶναι Θεὸν ὁμοῦ καὶ Πατέρα (67) Υἱοῦ τοῦ μονογενοῦς, ἑαυτοῦ δηλαδὴ ὄντος ἀληθῶς Υἱοῦ πρὸ πάντων αἰώνων ἐξ αὐτοῦ γεγεννημένου, καὶ οὐ μόνον Λόγου κεκλημένου πρὸ τῆς ἀναλήψεως τῆς σαρκὸς, ὅπερ ὁ γενναῖος διορίζεται, ἀλλὰ καὶ μυρία ἕτερα, ὁ δὲ κἂν τούτῳ, τῆς θείας Γραφῆς καταψεύδεται, πρὸ τῆς ἐνσάρκου παρουσίας μηδὲν ἕτερον κεκλῆσθαι αὐτὸν ἀπισχυριζόμενος ἢ Λόγον.

A ciamus agedum, agedum fingamus, age conflemus statuam. Ita enim supponit Deum aliquando prolocutum, *Faciamus hominem* [77]. Nusquam certe vocat Verbum intus constitutum, quomodo loqui mos est in humanis: at interdum vocat indicativum, simillimum nostro verbo prolatitio. Esset hoc in Sabellio quidem tolerabile: vel in Judæorum aliquo qui sine tergiversatione aliqua Filium Dei pernegaturus esset: at quis hæc dicentem Christianum ferat? At ille veluti qui gloriaretur de Judaismo, impium dogma atque atheum introducit in Ecclesiam, Filium Dei neutiquam exstitisse, ante mundi productionem: cum solo Deo excepto nihil plane exstaret ibi: hocque ipsum constabilire, per scripti illius sui processum conatur universum: in eum finem, ut Filio omnem aditum ad subsistentiam intercludat. Sed et insuper vehementer gloriatur, se unum tantummodo Deum agnoscere: quasi hoc nos non confiteremur cum illo, qui tamen Dei revera Filium esse accepimus, et ab ipsomet etiam Filio unum Deum agnoscere edocti fuimus, ipsumque Deum esse simul atque Patrem Filii unigeniti, sui nempe ipsius, qui nos sic docuit, qui vere Filius exsistebat ante omnia sæcula, de illo Patre genitus, quem non solum Verbum compellare solemus, etiam ante susceptam carnem, uti illum circumscribit bonus iste vir, sed multis aliis nominibus, qui hoc ipso mendacii coarguit Scripturam, dum vehementius asseverat illum nullo alio nomine exstitisse notum, ante suam incarnationem.

ΚΕΦ. ΙΗʹ.

Ὅπως πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως οὐδὲν ἕτερον ἔφασκεν εἶναι τὸν Υἱὸν ἢ Λόγον, αὐτῷ μόνον ὅμοιον τῷ παρ' ἀνθρώποις.

Ἐπάκουσον γοῦν, ὡς διαβεβαιοῦται, αὐτοῖς ῥήμασι τοῦτον γράφων τὸν τρόπον· « Ὥστε πανταχόθεν (68) ἐστὶ δῆλον, μηδὲν ἕτερον τῇ ἀϊδιότητι « τοῦ Λόγου ἁρμόττειν ὄνομα, ἢ τοῦθ', ὅπερ ὁ ἁγιώ« τατος τοῦ Θεοῦ μαθητὴς καὶ ἀπόστολος Ἰωάννης, « ἐν ἀρχῇ τοῦ Εὐαγγελίου εἴρηκεν. Ἐπειδὴ γὰρ « μετὰ τὴν τῆς σαρκὸς ἀνάληψιν Χριστός τε καὶ « Ἰησοῦς κηρύττεται, ζωή τε καὶ ὁδὸς, καὶ ἡμέρα « καὶ ἀνάστασις, καὶ θύρα καὶ ἄρτος, καὶ εἴ τι « ἕτερον ὑπὸ τῶν θείων ὀνομάζοιτο Γραφῶν, οὐ « παρὰ τοῦτο ἀγνοεῖν ἡμᾶς προσήκει τὸ πρῶτον « ὄνομα, ὅτι Λόγος (69) ἦν. Διὰ τοῦτο γὰρ, καὶ ὁ C « ἁγιώτατος εὐαγγελιστὴς καὶ μαθητὴς τοῦ Κυρίου, « σφόδρα ἐγρηγορὼς τῷ πνεύματι, τῆς ἄνωθεν μνη« μονεύων ἀρχῆς, καὶ μηδενὸς (70) νεωτέρου, *Ἐν « ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος*, ἔφη, *καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς « τὸν Θεὸν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος*, ἵνα δείξῃ εἴ τι « καινὸν καὶ νεώτερον ὄνομα, τοῦτ' ἀπὸ τῆς καινῆς « αὐτῷ καὶ νέας ὑπῆρξε κατὰ σάρκα οἰκονομίας. » Καὶ ἑξῆς ἐπιλέγει· « Οὐκοῦν, πρὸ μὲν τοῦ κατελ« θεῖν καὶ διὰ τῆς Παρθένου τεχθῆναι, Λόγος ἦν « μόνον. Ἐπεὶ, τί (71) ἕτερον ἦν, πρὸ τοῦ τὴν ἀν« θρωπίνην ἀναλαβεῖν σάρκα τὸ κατελθὸν ἐπ' ἐσχά« των τῶν ἡμερῶν; ὡς καὶ αὐτὸς ἔγραφε. Καὶ τὸ « γεννηθὲν ἐκ τῆς ἁγίας Παρθένου, οὐδὲν ἕτερον ἢ « Λόγος. » Καὶ πάλιν ἐπιφέρει· « Πρότερον γὰρ, « ὥσπερ πολλάκις ἔφην, οὐδὲν ἕτερον ἦν ἢ Λόγος. »

B

✠ CAP. XVIII.

Quod affirmet Filium ante assumptam carnem nihil prorsus aliud exstitisse quam Verbum, consimillimum humano verbo.

Audi autem quomodo hoc ipsum doceat, dum disertis quidem verbis ita scribit [R. XXXVII]: « Adeo ut « plane omni modo manifestum fuerit, nullum alium « nomen æternitati Verbi convenienter ascribendum, « quam hoc ipsum, quod a sanctissimo Dei apostolo « et discipulo Joanne, in principio ponitur Evan« gelii. Siquidem is, post assumptam carnem, « Christus et Jesus prædicatur, vitaque et via, dies, « resurrectio, ostium, panis, et quæ cætera illi no« mina in Scripturis sacrosanctis ascribuntur, « tamen non debemus ignorare, quod princeps illi « nomen Verbum fuerat. Ob hanc ipsam causam « sanctissimus evangelista et discipulus Domini, « valde quidem ille spiritu vigilans, ubi illius, quod « erat ab omni retro æternitate principii meminit, « nec inferius descendens, *In principio*, dixit, *erat « Verbum: et Verbum erat apud Deum: et Deus « erat illud Verbum* [78], ut sic ostenderet, si quod « aliud de novo et novitium illi adaptabatur nomen, « illud ei accessisse, a nova illa sua secundum car« nem dispensatione. » Quibus adjunxit in sequentibus: « Quocirca priusquam huc ad nos descende« ret, et de Virgine nasceretur, Verbum nec præ« terea quidquam fuit. Nam quid erat aliud, quæso, « priusquam humanam assumeret carnem, id quod « descendit in novissimis diebus? quod et ipsum ab « eo scriptum affirmatur. Enimvero, quod de sancta

✠ Ed. Paris., pag. 81. [77] Gen. I, 26. [78] Joan. I, 1.

(67) *Καὶ Υἱὸν μονογενοῦς*. Patet legendum (ex codd. dedi Πατέρα Υἱοῦ τοῦ μον. et delevi mox τῶν ante αἰώνων) Πατέρα Υἱοῦ μονογενοῦς. Statim rescribe, ὅδε κἂν τούτῳ [sic et codd., vulgo ὧδε]. M.

(68) Vulgo ἐστὶ δῆλον.

(69) Vulgo ὤν.

(70) Post h. v. R. ὀνόματος ἐμνήσθη vel simile quid excidisse credit.

(71) Vulgo ἦν ἕτερον; mox vulgo ἔγραψε.

« Virgine nascebatur, nihil nisi Verbum erat. » Et subinfert denuo [R. XLIII coll. p. 35, D. R. XXXVI.] « Prius enim, uti dictum est sæpe, nihil nisi Verbum fuerat. » Ad quæ deinceps accedunt ista : « Verbum quidem in principio erat, nihil exsistens « aliud, quam Verbum. Verbo autem huic adunitus « homo, cum prius non esset, homo fiebat, quod nos « docuit Joannes : *Et Verbum caro factum est* [79], « ut solius Verbi videatur ob hoc ipsum fecisse « mentionem. Nam sive Christi, seu nominis Jesu « meminerint sacræ Litteræ, videntur his nominibus « compellare Verbum illud Dei, ✠ post susceptam « carnem. Quod si quis receperit se ostensurum « nomen Christi, Filii, ante Novi Testamenti tempora usurpatum, et Verbo ascriptum, is sciat oportet, hæc omnia prophetice ita dicta. » Et post cætera subinfert inquiens : « Non immerito igitur, « jam sæpe diximus, ante suum descensum erat « Verbum : post descensum et carnis assumptionem « varias exinde appellationes obtinuit. » Et hæc sunt quidem illa, quibus demonstratur, Marcellum deprehensum Filium Dei illum viventem vere et exsistentem vere abnegasse : et nudum tantum Verbum imaginari. Sed et insuper apparet, ex iis quæ in præcedentibus de ipsius libro posita sunt, cujusmodi illum Verbum esse opinabatur, cum exemplo de humano verbo uteretur. Unum nempe idemque illum cum Deo esse statuens. Hoc ad hunc modum constituto principio consequenter ad hanc suam suppositionem, pergit ad mendacium Scripturæ impingendum, et ad illam interpretandam, detortam in sententiam suam.

Καὶ προστίθησιν αὖθις φάσκων· « Ὁ μὲν γὰρ Λόγος « ἐν ἀρχῇ ἦν, μηδὲν ἕτερον ὢν ἢ Λόγος· ὁ δὲ τῷ « Λόγῳ ἑνωθεὶς ἄνθρωπος, οὐκ ὢν πρότερον γέγο« νεν ἄνθρωπος, ὡς διδάσκει ἡμᾶς (72) Ἰωάννης· « *Καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο*. Διὰ τοῦτο τοίνυν « τοῦ Λόγου μνημονεύων φαίνεται μόνον. Εἴτε γὰρ « Ἰησοῦ, εἴτε Χριστοῦ ὀνόματος μνημονεύοι ἡ θεία « Γραφὴ, τὸν μετὰ τῆς ἀνθρωπίνης ὄντα σαρκὸς τοῦ « Θεοῦ Λόγον ὀνομάζειν φαίνεται. Εἰ δέ τις καὶ πρὸ « τῆς Νέας Διαθήκης, (73) τοῦ Χριστοῦ, Υἱοῦ ὄνομα, « (74) τῷ Λόγῳ μόνῳ δεικνύναι δύνασθαι ἐπαγγέλ« λοιτο, εὑρήσει τοῦτο προφητικῶς εἰρημένον. » Καὶ μεθ' ἕτερα ἐπάγει λέγων· « Εἰκότως οὖν πρὸ τῆς « καθόδου τοῦτο ἦν, ὅπερ πολλάκις ἔφαμεν, (75) « Λόγος· μετὰ δὲ τὴν κάθοδον, καὶ τὴν τῆς σαρκὸς « ἀνάληψιν διαφόρων καὶ τῶν ἐπηγοριῶν τετύ« χηκε. » Ταῦτα μὲν οὖν, δι' ὧν Μάρκελλος ἁλίσκεται, τὸν μὲν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τὸν ὄντα, καὶ ζῶντα καὶ ἀληθῶς Υἱὸν ὄντα ἀρνούμενος, Λόγον δὲ ψιλὸν εἰσάγων. Δέδεικται δὲ διὰ τῶν ἔμπροσθεν παρατεθεισῶν αὐτοῦ φωνῶν καὶ ὁποῖον αὐτὸν εἶναι Λόγον ὑπετίθετο παραδείγματι χρώμενος τῷ ἀνθρωπείῳ λόγῳ, ἕν τε καὶ ταὐτὸν εἶναι λέγων αὐτὸν τῷ Θεῷ. Καὶ δὴ ταύτην ἀρχὴν ὑποστησάμενος, ἀκολούθως ἐκ τῆς δοθείσης αὐτῷ ὑποστάσεως ἐπὶ τὸ καταψεύδεσθαι τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς διαστρόφους τε αὐτῆς ποιεῖσθαι τὰς ἑρμηνείας.

CAP. XIX.

Quod sacræ Scripturæ, non tantummodo Verbum appellent Dei Filium, sed sexcentis aliis diversis nominibus, etiam ante incarnationem suam.

De quibus quidem, si in præsenti, paulisper dispiciamus, non absurde facturos arbitramur, ut ignari harum rerum intelligant, nullam plane Scripturam illius favere opinioni, qui novitati studens a recta fide aberravit : imo plane contrarium proloquantur omnes : et occlamant suis testimoniis contra perversas ipsius narrationes. Omnino autem necesse fuit istud aggredi, propterea quod sunt, qui suspiciunt istum hominem, ne quis fortasse de illorum numero, per sacrarum Litterarum ignorantiam, existimet ferire illum scopum veritatis. Atque illud ante alia in quæstionem vocemus, quod affirmare ausus est, Filium Dei nullo alio nomine, nisi Verbi notum appellatione, priusquam de Virgine nasceretur. Idque ob eam causam quod ante præsentiam incarnationis nihil aliud ✠ quam Verbum erat : neque alio ullo nomine, nisi prophetice vocaretur. Ver-

ΚΕΦ. ΙΘ'.

Ὅπως αἱ θεῖαι Γραφαὶ οὐ μόνον Λόγον, ἀλλὰ καὶ μυρία ἕτερα, καὶ πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως ὠνόμαζον τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ.

(76) Ὧν βραχείας, ἐπὶ τοῦ παρόντος, καλῶς ἔχειν ἐφάνη μοι διασκέψασθαι, τοῖς τε ἀγνοοῦσιν ἐπιδεῖξαι, ὡς οὐδεμία μὲν αὐτῷ νεωτερίζοντι καὶ τῆς ὑγιοῦς ἐκτρεπομένῳ πίστεως συνᾴδει Γραφὴ, τοὐναντίον δὲ πᾶσαι ἀντιφθέγγονται, καὶ ἀντιμαρτυροῦσι ταῖς οὐκ ὀρθῶς αὐτῷ παραληφθείσαις διηγήσεσιν. Ὅπερ ἐχρῆν μάλιστα τοῖς τὸν ἄνδρα τιμῶσιν ἐνδείξασθαι, μήποτ' ἄρα τις αὐτῶν ἀπειρίᾳ τῶν θείων ἀναγνωμάτων τυγχάνειν αὐτὸν τοῦ τῆς ἀληθείας σκοποῦ νομίσειεν. Καὶ δὴ τοῦτον πρῶτον διασκοπητέον, ὃ δὴ καὶ τετόλμηκεν ἀποφήνασθαι, πρὶν τεχθῆναι διὰ τῆς Παρθένου τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, μὴ (77) κεκλῆσθαι ἑτέρῳ ὀνόματι ἢ Λόγον. Μηδὲ γὰρ εἶναι αὐτόν τι πρὸ τῆς ἐνσάρκου παρουσίας ἢ Λόγον, μηδ' ὠνομάσθαι ἑτέρως, εἰ μὴ ἄρα προφητικῶς· Λόγον γὰρ εἶναί τε καὶ ὠνομάσθαι, καὶ οὐδὲν ἕτερον φάσκει, μετὰ δὲ τὴν ἔνσαρκον παρουσίαν, διαφόρων καὶ τῶν ἐπηγοριῶν

✠ Ed. Paris., pag. 82, 83. [79] Joan. I, 14.

(72) Vulgo ὁ Ἰωάν. R. alterum ἄνθρωπος delet et mox μονον scrib.

(73) *Τοῦ Χριστοῦ, τοῦ Υἱοῦ*. Legend. ἢ τοῦ Υἱοῦ. M.

(74) *Τῷ λόγῳ μόνῳ*. Obscure, et imperfecte illud, quod τῷ λόγῳ μόνῳ, idem est, ac si diceret, τῷ λόγῳ μονον ὄντι, deest autem διαφερόμενον, προστιθέμενον, aut simile quid. Δοθείσης αὐτῷ ὑποστάσεως, antea memini ὑπόθεσιν scriptum, ubi erat legend. ὑπόστασιν, hic pro ὑποστάσεως, legend. ὑποθέσεως [et sic codd.]. M.

(75) Vulgo ὁ Λόγος et infra ὑπέθετο.

(76) Initium ipsum capitis depravatum est, legend. περὶ ὧν διὰ βρα., etc. M. — Mox vulgo οὐδεμίᾳ αὐτῷ v. et ὁ δὲ καί.

(77) *Μὴ κεκλήσθω*. Imo κεκλῆσθαι. M.—Mox vulgo ὠνομάσθαι ἕτερον et τοῦτο δὲ οὖν πρ. δεκτέον.

τετυχηκέναι. Τοῦτο δὴ οὖν πρῶτον δεκτέον, ἀμαθῶς καὶ τῶν θείων Γραφῶν ἀνεπιστημόνως, αὐτὸν ἀποφηνάμενον.

ΚΕΦ. Κ'.

Παραθέσεις καὶ ἑρμηνεῖαι μερικαὶ τῶν ἀπὸ τῆς θείας Γραφῆς ἀποδείξεων, ἐν ὅλοις τριάκοντα κεφαλαίοις.

α'. Πρῶτον μὲν γὰρ αὐτὸς ὁ θεῖος εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης, ὁ δὴ (77*) Λόγον αὐτὸν ἀνειπὼν, οὐχ εἰς μακρὸν, ἀλλ' εὐθὺς καὶ παρὰ πόδα Θεὸν αὐτὸν ὠνόμασε, φήσας· *Καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος*. Δυνάμενος γοῦν εἰπεῖν, (78) καὶ Θεοῦ ἦν ὁ Λόγος, τοῦτο μὲν οὐχ ἔφη, ὡς ἂν μή τις αὐτὸν τῷ παρὰ ἀνθρώποις ὅμοιον εἶναι φήσειε· Θεὸν δὲ αὐτὸν καλεῖ, τὸ ὑπερφυὲς τοῦ περὶ αὐτὸν θεοπρεποῦς ἀξιώματος, οὕτω δεικνύς.

β'. Μεταβὰς δὲ ἐφ' ἑτέραν ἐπίνοιαν τῆς περὶ αὐτοῦ δοξολογίας, Φῶς αὐτὸν ὠνόμασε, προϋπάρχειν αὐτὸν τῆς τοῦ σώματος ἀναλήψεως, κατὰ τοῦτο αὐτὸ δηλώσας, ἐν οἷς περὶ τοῦ Βαπτιστοῦ φησιν·

γ'. *Οὐκ ἦν ἐκεῖνος τὸ φῶς, ἀλλ' ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτὸς, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον. Ἐν τῷ κόσμῳ ἦν, καὶ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ ὁ κόσμος αὐτὸν οὐκ ἔγνω. Εἰς τὰ ἴδια ἦλθε, καὶ οἱ ἴδιοι αὐτὸν οὐ παρέλαβον*. Ὁρᾷς ὅπως τούτοις οὐ Λόγον μόνον, ὡς ἐδόκει Μαρκέλλῳ, ἀλλὰ καὶ Θεὸν, καὶ φῶς αὐτὸν ὠνόμασε, προϋπάρχειν τε αὐτὸν ἐδίδαξε, καὶ τὸν κόσμον δι' αὐτοῦ γεγονέναι. Ὥσπερ γὰρ διὰ τοῦ Θεοῦ (79) Λόγου γεγεννῆσθαι τὰ πάντα, καὶ χωρὶς αὐτοῦ γενέσθαι οὐδὲν προειρήκεν, οὕτω καὶ διὰ (80) τοῦ φωτός· *Ὁ γὰρ κόσμος*, φησὶ, *δι' αὐτοῦ ἐγένετο*. Ὡς εἶναι ἓν καὶ ταὐτὸν *τὸ φῶς καὶ τὸν Θεὸν Λόγον*. Λέγων δὲ δι' αὐτοῦ γεγεννῆσθαι, ποτὲ μὲν τὸν κόσμον, ποτὲ δὲ τὰ πάντα, τὸ (81) ὑπηρετικὸν τοῦ Θεοῦ παρίστησι. Δυνάμενος γοῦν ὁ εὐαγγελιστὴς εἰπεῖν, *Πάντα ὑπ' αὐτοῦ ἐγένετο*, καὶ αὖθις, *Καὶ ὁ κόσμος ὑπ' αὐτοῦ ἐγένετο*, οὐχ, *ὑπ' αὐτοῦ*, ἔφη, ἀλλὰ *δι' αὐτοῦ ἦν*· ἵν' ἡμᾶς ἀναπέμψῃ ἐπὶ τὴν τῶν ὅλων ποιητικὴν, τοῦ Πατρὸς αὐθεντίαν. Ἀλλὰ *καὶ ὁ κόσμος*, φησὶν, *αὐτὸν οὐκ ἔγνω*. Τὸν δὲ ἐπὶ πάντων Θεὸν φυσικαῖς ἐννοίαις ἅπαντες ὁμολογοῦσιν ἄνθρωποι, καὶ πρῶτοί γε Ἰουδαίων παῖδες ἐκ τῶν προφητικῶν Γραφῶν χειραγωγούμενοι, ὡς καὶ αὐτὸς παρίστη Μάρκελλος, ἐν τοῖς ἑξῆς προϊών. Οὐκοῦν ἕτερος ἦν οὗτος, ὃν ὁ κόσμος οὐκ ἔγνω, Θεὸς καὶ Λόγος, φῶς ὑπάρχων τε καὶ ὠνομασμένος· φῶς δὲ οὐκ αἰσθητὸν, οὐδὲ (82) σαρκῶν (82*) ὀφθαλμοὺς ὁμοίως

A bum vero et erat tum et dicebatur, et nihil aliud. At postquam carne sumpta advenit, diversis quidem titulis usurpabatur. Quod ab illo ita positum, imperite dictum, et per summam Scripturarum ignorantiam, ante omnia demonstrandum est.

CAP. XX.

Propositæ per partes e sacris Litteris, et explicatæ XXX *demonstrationes.*

1. Imprimis evangelista Joannes ipse, qui de Verbi appellatione eum agnovit, non multis interpositis, quin statim, et in procinctu velut, Deum eumdem appellat, inquiens : *Et Deus erat Verbum.* Cum enim ei facile fuisset dicere : et divinum erat Verbum, hoc non ita posuit, ne quis illum opinaretur similem humano cuidam verbo exstitisse :
B sed appellat eum Deum : quo divinæ dignitatis ejus excellentissimam indicaret naturam.

2. Transiens hinc ad aliam considerationem quamdam, illius quam habebat glorificationis, *Lucem* illum vocat, et per illum ipsum titulum præexstitisse eum indicare voluit ante assumptum corpus suum : siquidem de Baptista locutus ait :

3. *Non erat ille lux, sed ut testimonium perhiberet de lumine illo, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum. In mundo erat, et mundus per ipsum factus est, et mundus eum non cognovit. In propria venit, et sui eum non receperunt* [**]. Vides autem, ut in istis non Verbum solummodo, sed et Deum et lucem, illum nominavit, contra
C quam Marcello videbatur. Præexstitisse quoque affirmat illum : et mundum per ipsum factum fuisse. Quemadmodum enim in præcedentibus dixerat, omnia producta fuisse per Verbum Dei, et sine illo nihil plane procreatum, ita quoque et per lucem ait : *Nam mundus*, inquit, *per illum factus est*, ut ita unus idemque fuerit, *Lux*, et *Deus Verbum*. Cumque per illum affirmet factum nunc mundum, nunc cætera omnia, subindicat illum Deo subministrasse. Nam ✠ cum posset ad istum modum proferre evangelista : *Omnia ab illo facta sunt*, atque iterum : *Mundus ab illo factus est*, non illud posuit, *ab eo* : sed *per eum*. Quo scilicet remitteret nos ad authenticam Patris omnia creandi potestatem. Sed *et mundus*, inquit, *ipsum non cognovit*.
D Cum Deum, qui sit super omnia, per notiones insitas a natura cognoscant omnes : imprimis autem filii Judæorum, manuductione Scripturarum propheticarum, quod progrediente sermone docuit ipsemet Marcellus. Quocirca erat alius iste quem mundus non cognovit, Deus atque Verbum, Lux

✠ Ed. Paris., pag. 84. [**] Joan. I, 8, 11.

(77*) Vulgo ὅδε.

(78) *Καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος*. Imo, καὶ θεῖος [dedi e codd. x. Θεοῦ], poterat Joannes dixisse, καὶ θεῖος ἦν ὁ λόγος, at dixit, *καὶ Θεὸς ἦν*, aliquid aliud dixit præter, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον; mutilate citat evangelistam, apud quem legitur, *ἦν τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν ὃ φωτίζει*. M.—Infra vulgo προϋπάρχειν τε.

(79) Ἴσ. λόγον Mp. Mox vulgo οὐδὲ ἓν πρ.

(80) *Τοῦ φωτός. Ὁ γὰρ κόσμος*. Legerem, Ἐν τῷ κόσμῳ γὰρ ἦν, καὶ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ. Hoc est, qui lux erat et dicebatur. M.

(81) *Ὑπηρετικόν*. Forte αὐτοῦ, τῷ Θεῷ. M.

(82) Vulgo σαρκικόν.

(82*) Οὐδὲ ὀφθ., Mp.

exsistens et appellatus lux. Lux autem non sensibilis, non corporalis : non quæ oculos, ut sol illumiraret : nam sic illius adeo participes fierent creaturæ irrationales. Nunc qualis erat ille lux nos docet, inquiens : *Erat autem lux illuminans omnem hominem venientem in hunc mundum.* Ad solos ergo homines pertinebat rationalis ista lux. Quocirca per potentiam suam præditus intellectu et ratione, qui est lux, ad imaginem suam et similitudinem rationales animas et intelligentes produxit. Non erat ergo illa lux sensibilis ; ut neque Deus erat ille qui est super universa. Deus enim lux est, et tenebræ non sunt in eo. Lux autem est inaccessa, quod Apostolus docet, ubi ait : *Lucem habitans inaccessam, quem nemo vidit, sed nec potest videre* [81]. *Ille autem in mundo erat, illuminans omnem hominem venientem in mundum.* Sed et mundus, ait, per hanc lucem factus erat ; nimirum, quod supremus Pater, per Filium suum universa constituerat. Atque ita tres istæ appellationes, in unum locum congestæ a theologo, in principio Scripturæ suæ leguntur, quæ pie quidem et sine ulla offensa, potestatem insigniunt Filii Dei, nempe Verbum, Deus atque lux.

4. Quartam his annectit idem eo loco, Unigenitum appellans istis vocibus : *Et Verbum caro factum est, et habitavit in nobis : Et vidimus gloriam ejus, gloriam quasi Unigeniti a Patre, plenum gratiæ et veritatis* [82]. Ita quoque et Unigenitus dicebatur ille, priusquam incarnaretur. Nam utcunque nostra causa, quod ait : *Caro factus est Sermo.* Nihilominus nos ipsi quibus revelare ✠ dignatus est divinitatem suam, neutiquam in carnem respicientes, est enim caro servi forma, sed in ipsius gloriam intuentes, quæ extra quidem corpus a mente pura visitur et defæcata, vidimus ejus gloriam, gloriam ineffabilem, et captum quemlibet humanum transcendentem, qualem nimirum quis imaginari velit gloriam Unigeniti Dei. Erat autem a Patre, ista gloria. Animadvertis non hic dici, vidimus gloriam ejus, gloriam veluti Verbi, ne tum cum dixerat in præcedentibus : *Verbum caro factum fuit*, sed ut intelligi posset cujusmodi Verbum ille eum poneret, (minime quidem indicativum : nam Verbum quidem tale, caro fieri nequibat) Unigenitum prædixerat, et gloriam ejus talem, qualem Filii Dei unigeniti gloriam intelligimus. Et gloriam illi eam a Patre quoque docet et non aliunde advenisse. Nam nec ingenitam, nec principio carentem, nec a se possessam, et non aliunde gloriam habebat, sed a Patre suo acceptam : quod docet ipse inquiens : *Pater, glorifica me gloria illa quam apud te habui, ante constitutionem istius mundi* [83], cui

A ἡλίῳ φωτίζον· οὕτω γὰρ ἂν καὶ ἡ τῶν ἀλόγων ζώων φύσις μετεῖχεν αὐτοῦ. Νυνὶ δὲ διδάσκει ὁποῖον ἦν φῶς, λέγων· *Ἦν* (83) *τὸ φῶς, τὸ φωτίζον πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον.* (83*) Μόνον ἄρα ἦν ἀνθρώπων τὸ λογικὸν τοῦτο φῶς. Διὸ δυνάμει νοερᾷ καὶ λογικῇ τὰς κατ' εἰκόνα τὴν αὐτοῦ καὶ ὁμοίωσιν πεποιημένας ψυχὰς νοερὰς καὶ λογικὰς ἀπειργάζετο. Ὡς δὲ οὐκ αἰσθητὸν ἐτύγχανε φῶς, οὕτως οὐδὲ τὸ ἐπέκεινα τῶν ὅλων αὐτὸς ὁ Θεὸς ἦν. Ὁ γὰρ Θεὸς φῶς ἐστι, καὶ σκοτία οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ οὐδεμία. Καὶ γὰρ ὁ μὲν φῶς ἀπρόσιτον ἦν, ὡς ὁ θεῖος Ἀπόστολος διδάσκει, λέγων· *Φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον, ὃν εἶδεν οὐδεὶς, οὐδ' ἰδεῖν δύναται. Ὁ δ' ἐν τῷ κόσμῳ ἦν, φωτίζων πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον.* Ἀλλὰ καὶ B ὁ κόσμος, φησὶ, διὰ τοῦδε τοῦ φωτὸς γέγονε, τοῦ κρείττονος, δηλαδὴ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ τὸ πᾶν συνισταμένου. Τρεῖς μὲν δὴ αὗται κατὰ τὸ αὐτὸ τῶν τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ (84) δυναμένων εὔφημοι καὶ εὐσεβεῖς ἐπηγορίαι τῷ θεολόγῳ τῆς Γραφῆς ἀρχομένῳ παρελείφθησαν· ὁ Λόγος, καὶ ὁ Θεὸς, καὶ τὸ φῶς.

δ'. Ἤδη δὲ καὶ τετάρτην προστίθησιν ὁ αὐτὸς, Μονογενῆ τὸν αὐτὸν ἀποκαλῶν, ἐν οἷς φησι· *Καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν, καὶ ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς Μονογενοῦς παρὰ Πατρὸς, πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας.* Οὐκοῦν καὶ ὁ Μο- C νογενὴς τοῦ Θεοῦ πρὶν ἢ τὴν σάρκα ἀναλαβεῖν, ἐχρημάτιζεν. Εἰ γὰρ καὶ τὰ μάλιστα, φησὶ, δι' ἡμᾶς, ὁ *Λόγος σὰρξ ἐγένετο*, ἀλλ' ὅμως ἡμεῖς, οἷς κατηξίωσεν ἐνδείξασθαι τὴν ἑαυτοῦ θεότητα, οὐκ εἰς τὴν σάρκα ἀφορῶντες, αὕτη γὰρ (85) μορφὴ δούλου ἦν, ἀλλ' εἰς τὴν δόξαν αὐτοῦ τὴν ἐκτὸς τοῦ σώματος νῷ καθαρῷ θεωρουμένην, ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ἄῤῥητον καὶ πάντα θνητῶν λογισμὸν ὑπερβαίνουσαν, ὁποίαν τις ἐννοήσειε δόξαν Υἱοῦ Θεοῦ μονογενοῦς. Ἦν δὲ αὕτη παρὰ τοῦ Πατρὸς δόξα. Ὁρᾷς, ὅπως οὐκ εἶπε, καὶ ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς Λόγου, καίτοι προειπὼν, *Ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο*, ἀλλ' ἵνα διδάξῃ ὁποῖον αὐτὸν ὑπεστήσατο Λόγον· (ὅτι μὴ σημαντικὸν, πῶς γὰρ καὶ οἷόν τε D ἦν τὸν τοιοῦτον σάρκα γενέσθαι ;) ἀναγκαίως Μονογενῆ αὐτὸν προεῖπε. Καὶ τὴν δόξαν αὐτοῦ ταύτην εἶναι διδάσκει, καθ' ἣν νοεῖται μονογενὴς τοῦ Θεοῦ Υἱός. Ὑπάρχειν τε (86) αὐτῷ, φησὶ, τὴν δόξαν οὐκ ἄλλοθεν ἢ παρὰ τοῦ Πατρός· οὐ γὰρ ἀγέννητον, οὐδὲ ἄναρχον, οὐδὲ ἰδιόκτητον εἶχε τὴν δόξαν, ἀλλὰ παρὰ τοῦ Πατρὸς λαβών (87). Ὃ δὴ καὶ αὐτὸς παρίστη λέγων, *Πάτερ, δόξασόν με τῇ δόξῃ, ἣν εἶχον πρὶ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι παρὰ σοί.* Ὃν καὶ ἀμείβεται

✠ Ed. Paris., pag. 85. [81] I Tim. vi, 16. [82] Joan. i,14. [83] Joan. xvii, 5.

(83) Ἦν ὁ λόγος vulgo.
(83*) Μόνων Mp. Mox vulgo διδάσκει Ἀπόστολος.
(84) Mp. ἴσ. δυνάμεων. Infra vulgo ἐχρημάτισεν.
(85) Vulgo om. καί. Infra θνητὸν) ὑπερβάλλουσαν.
(86) ἴσ. αὐτῷ vel αὐτοῦ Mp., vulgo αὐτόν.
(87) Vulgo ὅδε, et mox παρά σου et ἐδόξασά σε καὶ et αὐτοῦ πάντες et ἀκούει Σαβ.

λέγων ὁ Πατήρ· *Καὶ ἐδόξασα καὶ πάλιν δοξάσω.* A Καὶ ἔτι μᾶλλον τὴν ὑπόστασιν αὐτοῦ συνίστησιν ὁ αὐτὸς εὐαγγελιστὴς ἐπιφέρων, Ἰωάννης μαρτυρεῖ περὶ αὐτοῦ καὶ κέκραγε λέγων· *Οὗτος ἦν ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος, ὃς ἔμπροσθέν μου γέγονεν, ὅτι πρῶτός μου ἦν, ὅτι ἐκ τοῦ πληρώματος αὐτοῦ ἡμεῖς πάντες ἐλάβομεν.* Ἀλλὰ βοῶντος Ἰωάννου, ὅτι πρῶτος ἦν αὐτοῦ, οὐκ ἀκούει ὁ νέος Σαβέλλιος, καίτοι κατὰ σάρκα προῆγε τοῦ (88-89) τὴν γένεσιν ὁ Βαπτιστὴς Ἰωάννης. Πῶς οὖν μαρτύρεται, ὅτι πρῶτος αὐτοῦ ἦν; τῇ μὲν γὰρ κατὰ σάρκα γεννήσει, οὐκ ἦν πρῶτος αὐτοῦ ὁ Σωτήρ· οὐκοῦν καθ' ὃ Μονογενὴς ἦν τοῦ Θεοῦ, πρῶτος ἦν τοῦ Ἰωάννου, καὶ ἔμπροσθεν αὐτοῦ γέγονεν. Ἆρ' οὖν ἐπιδέχεται ταῦτα ἐπὶ τὸν Πατέρα καὶ Θεὸν τῶν ὅλων ἀναφέρεσθαι, ἢ ἐπὶ ἀνούσιον καὶ ἀνυπόστατον ἐν τῷ Θεῷ Λόγον τὸν αὐτὸν ὄντα τῷ B Θεῷ; Καὶ πῶς ἂν εἴη δυνατὸν περὶ τοῦ μὴ ὑφεστῶτος λόγου λέγεσθαι τὸ, *Ἔμπροσθέν μου γέγονε;* Τίς δ' οὕτω μανείη, ὡς νομίσαι Ἰωάννην τὸν Βαπτιστὴν περὶ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων εἰρηκέναι τὸ, *Ἔμπροσθέν μου γέγονε*, καὶ ὅτι *πρῶτός μου ἦν*; Οὐκοῦν δέδεικται διὰ τούτων προϋπάρχων τῆς Ἰωάννου γενέσεως ὁ θεολογούμενος, καὶ ἔμπροσθεν αὐτοῦ γεγονὼς (90) συνέστη τε οὐ μόνον Λόγος, ἀλλὰ καὶ Θεὸς καὶ φῶς, καὶ Μονογενὴς, πρὸ τῆς ἐνσάρκου παρουσίας ὑπάρχων τε καὶ ὠνομασμένος. Τούτων δὲ πόθεν ἡ γνῶσις τῷ εὐαγγελιστῇ, αὐτὸς δηλώσει λέγων ἑξῆς, ὁ Μονογενὴς Υἱὸς ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρὸς, ἐκεῖνος ἐξηγήσατο. Ὁρᾷς παρὰ τίνος μεμάθηκε τοῦ Υἱοῦ τὴν θεολογίαν.

ε'. Οὐ γὰρ Μωσῆς φησιν (91), οὐδὲ προφητῶν τις C τῶν μετὰ Μωσέα· οὐδέ γε ἀγγέλων τις, ἢ τῶν κρειττόνων δυνάμεων, ἀλλ' αὐτὸς ὁ μονογενὴς Υἱὸς τοῦτ' ἐξηγήσατο. Οὐκοῦν ὁ μὲν ἀόρατος Θεὸς οὐκ ἐξηγήσατο, ὁ δὲ μονογενὴς Υἱὸς ὁρατὸς γενόμενος, τὴν περὶ τοῦ Πατρὸς ἀνθρώποις ἐξήγησιν ἐποιήσατο, ἕτερος ὢν δηλαδὴ παρὰ τὸν ἀόρατον Θεόν· ἀλλὰ καὶ προϋπάρχων ἦν, οὐκ ἐν τῇ διανοίᾳ τοῦ Πατρὸς, ὡς ἐδόκει Μαρκέλλῳ, ἀλλ' ἐν τοῖς κόλποις αὐτοῦ, ὥσπερ (92) δὴ ἡμῖν ἐπήγγελται ὁ Σωτὴρ εἰς κόλπους Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ διαναπαύσασθαι, οὕτω καὶ ὁ Υἱὸς εἰς τὸν κόλπον ἦν τοῦ Πατρὸς, οὐχ εἷς καὶ ὁ αὐτὸς ὢν τῷ Πατρὶ, ἐπεὶ μηδὲ ἡμεῖς αὐτοὶ ἐσόμεθα τοῖς ἁγίοις πατράσιν. Ἀλλὰ γὰρ ἐπὶ τούτοις τήρει, ὅπως μετὰ τὸ ἅπαξ ὀνομάσαι Λόγον καὶ Θεὸν τὸν αὐτὸν D ἀνειπεῖν, καὶ φῶς ἀποκαλέσαι, καὶ Μονογενῆ φάναι, καὶ Υἱὸν Θεοῦ ὁμολογῆσαι, οὐκ ἔτι Λόγον ὀνομάζει, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν λοιπὸν ἱστορεῖ τὸν Σωτῆρα, οὐ Λόγον ἑαυτὸν ἀποκαλοῦντα, ἀλλὰ Υἱὸν καὶ Μονογενῆ, καὶ φῶς, καὶ ζωὴν, καὶ ἀλήθειαν, καὶ ἄλλα μυρία· ὥσπερ οὖν ἀκοῦσαι πάρεστιν αὐτοῦ ὧδέ πη διδάσκοντος· *Οὕτω γὰρ ἠγάπησεν ὁ Θεὸς τὸν κόσμον, ὥστε τὸν Υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἔδωκεν, ἵνα πᾶς*

A respondens ait Pater : *Et glorificavi te, et iterum glorificabo* [84]. Sed adhuc ulterius evangelista ille idem de hypostasi ipsius perhibet testimonium, ubi Joannes Baptista testimonium ei perhibuit, et clamavit dicens : *Hic erat qui post me veniens, ante me factus est, quia prior me erat, quia de plenitudine ejus omnes accepimus* [85]. Sed clamantem Joannem quod prior ipso fuerit, Sabellius non audit, utcunque de generatione apud Patrem Baptista instituebat sermonem. Quomodo igitur ei testimonium perhibet, quod ante ipsum erat? Certe quod spectat carnis generationem, Servator non erat ante eum : necessario vult secundum eam, qua Dei dicitur Unigenitus. Secundum hanc prior Joanne fuit, et ante eum nascebatur. Patieturne ista ad B Patrem et universorum Deum referri, an potius ad verbum involuntarium et inexistens in Deo, quod cum Deo idem sit? Sed de verbo non subsistente, est impossibile ut dicatur illud : *Ante me fuerat.* Quis adeo insanus est, ut opinetur Baptistam de universorum Deo isthæc usurpasse : *Erat ante me*, et *prius me genitus est?* ✠ Hinc igitur demonstratum est, eum de cujus divinitate agitur, ante genitum Joannem substitisse : et prius illo genitum exstitisse : qui non solum modo Verbum, sed Deus, lux, Unigenitus, ante adventum in carne et erat et dicebatur. Unde vero hæc cognitio evangelistæ accesserit, ipse nos docebit in sequentibus, Unigenitus Filius, qui erat in sinu Patris, ipse enarravit. Vides Verbi divinitatis rationes unde didicit.

C 5. Non Moyses ait, sed nec prophetarum quispiam post Moysem : non e numero angelorum, aut sublimium aliquis potestatum : sed ipse Filius unigenitus, hoc enarrabat. Unigenitus Filius, factus visibilis, enarrationem de Patre apud homines instituebat alius, nempe existens, ab invisibili Deo : sed et præexsistebat ille non, quod Marcello visum est, in mente Patris; sed in sinu ejus : quomodo promisit Servator nobis, nos in sinu Abraham, Isaac, et Jacob quieturos : ita et ipse erat in sinu Patris, non unus idemque cum suo Patre. Nam nec nos futuri sumus iidem cum sanctis illis patribus. Sed et illud insuper observandum venit, quod ubi semel Verbum nominaverat, eumdem etiam et Deum D et lucem dixit, et Unigenitum appellavit, et Filium Dei confitetur. Nec deinceps illum Verbum usurpat, sed et Servatorem commemorat, insuper ipsum se dicentem non Verbum, sed Filium unigenitum, lucem, vitam, veritatem, et sexcenta quidem alia. Nimirum audire licet ipsum sic docentem : *Sic dilexit Deus mundum, ut Filium suum unigenitum daret, ut omnis qui credet in eum non pereat* [86]. Et iterum : *Neque enim misit Deus Filium suum in*

✠ Ed. Paris., pag. 86. [84] Joan. XII, 28. [85] Joan. I, 15, 16. [86] Joan. III, 16.

(88-89) Vulgo πατρός et infra πρῶτος αὐτοῦ ἦν et ἐπὶ ἀκούσιον et νομίσας.

(90) Συνέστηκεν οὐ vulgo et τοῦ Υἱοῦ θεολογίαν.

(91) Ἀλλ' οὐδὲ προφητῶν τις. Hæc est vera lectio. M.— (Ego codd. secutus sum)

(92) Vulgo δέ.

mundum, ut judicet mundum [87]. Et tertio : *Qui non credit, jam judicatus est, quia non credidit in nomen unigeniti Filii Dei* [88]. Ita hoc in loco iterum : *Deus dedit et misit Filium, mundi Servatorem*; et qui mittebatur, erat omnino alius a mittente. Quocirca mihi videtur Servator in sequentibus, tanquam Marcellum et cæteros qui naturæ Filii invident, pronuntiasse quod scriptum est : *Nonne in lege vestra scriptum est* : ✠ *Ego dixi, dii estis. Eos dixit deos, ad quos factum est verbum Dei : neque poterit dissolvi Scriptura. Quem Pater sanctificavit, et in mundum misit, vos dicitis : Quod blasphemas, quoniam dixi, quod Filius Dei sum* [89]. Audisne hic quoties se Servator nominet non Verbum, sed Filium et Unigenitum : qualiter sese a Patre missum doceat : et priusquam mitteretur, sanctificatum ; et, quemadmodum, eos qui gravantur confiteri ipsum Filium esse Dei, avertetur, e divinis Scripturis docens, quod non tantum filii Dei, sed etiam dii mortales homines appellentur : ut minime blaspheme dictum habeatur, confiteri illum simul, et Dei Filium, et Deum, quem Pater sanctificavit et in mundum misit. Quid ergo ille patiebatur, qui post hasce voces ausus est exsertim dicere, Verbum esse illum, nec præterea quidquam : atque ob eam causam ita totidem verbis scribere, [R. XXIV coll. p. 42] « Non nominat eum Dei Filium : sed ubique Filium hominis se ipse appellat, ut sic per istiusmodi confessionem, hominem naturaliter exsistentem, Dei Filium factum persuadeat, per hujusmodi cum Deo communionem. » Hæc cum dicantur a Marcello, miror ego quibus oculis contra tueri, quibus labellis contradicere tot audeat testimoniis. Quin et ducem esse ipsum se Servator ait congruenter iis quæ de luce sunt prædicta, *Ego*, inquiens, *sum lux mundi* [90]. Et iterum : *Ego sum lux, et veritas, et vita* [91]. Et demum : *Lux venit in mundum, et dilexerunt homines magis tenebras quam lucem* [92]. Quod si quis interroget, unde advenit, respondebit is qui dixit, *Qui desursum venit super omnes est* [93], et *Qui de cœlo venit, quod vidit, et audivit, testificatur.* [94] Quis autem erat ille qui de cœlo venit ? Num non caro, quam assumpsit Servator ? Nequaquam, sed ipse erat, nempe lux Verbum, atque Deus, Unigenitus existens et Filius. Is illa omnia quæ vidit, et audivit, testificatur. An audivit hæc et vidit, cum in terris versaretur ? Non, sed prius. At quænam illa erant, quæ et vidit, nisi Pater ? Quem ille audivit, præter Patrem ? Adeo autem semetipsum Verbum nequaquam significativum esse professus est, ✠ sed Filium vere vivum et subsistentem, ut ita fuerit prolocutus, *Pater diligit Filium, et omnia tradidit in manu ejus : qui credit in Filium, vitam habet æternam* [95]. Cre-

ὁ *πιστεύων εἰς αὐτὸν μὴ ἀπόληται.* Καὶ πάλιν· *Οὐ γὰρ ἀπέστειλεν ὁ Θεὸς τὸν Υἱὸν εἰς τὸν κόσμον, ἵνα κρίνῃ τὸν κόσμον.* Καὶ αὖθις· *Ὁ δὲ μὴ πιστεύων ἤδη κέκριται, ὅτι οὐ πεπίστευκεν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ.* Καὶ ἐνταῦθα πάλιν· *Ὁ μὲν Θεὸς ἐδίδου καὶ ἀπέστελλε τὸν Υἱὸν Σωτῆρα τοῦ κόσμου*, ὁ δὲ ἀπεστέλλετο ἕτερος ὢν δηλαδὴ παρὰ τὸν ἀποστέλλοντα. Διό μοι δοκεῖ διὰ τῶν ἑξῆς, ὡς πρὸς αὐτὸν Μάρκελλον καὶ πρὸς τοὺς διαφθονουμένους τῇ τοῦ Υἱοῦ φύσει ἀναγεγράφθαι αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἡμῶν εἰρηκώς· *Οὐκ ἔστι γεγραμμένον ἐν τῷ νόμῳ, ὅτι ἐγὼ εἶπα· Θεοί ἐστε; Εἰ ἐκείνους εἶπε θεοὺς, πρὸς οὓς ὁ Λόγος ἐγένετο τοῦ Θεοῦ· καὶ οὐ δύναται λυθῆναι ἡ Γραφή. Ὃν ὁ Πατὴρ ἡγίασε, καὶ ἀπέστειλεν εἰς τὸν κόσμον, ὑμεῖς λέγετε, ὅτι βλασφημεῖς, ὅτι εἶπον, Υἱὸς τοῦ Θεοῦ εἰμι.* Ἀκούεις ὁσάκις (93) αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἑαυτὸν οὐ Λόγον, ἀλλὰ Υἱὸν ὠνόμασε, καὶ Μονογενῆ προσεῖπεν· ὅπως δὲ ἀπεστάλθαι ἑαυτὸν, καὶ ἡγιάσθαι πρὸ τοῦ ἀποσταλῆναι ὑπὸ τοῦ Πατρὸς ἐδίδασκε, καὶ ὡς τοὺς ὀκνοῦντας Υἱὸν αὐτὸν ὁμολογεῖν τοῦ Θεοῦ δυσωπεῖ, διδάσκων ἐκ τῆς θείας Γραφῆς, ὡς οὐ μόνον υἱοὶ Θεοῦ, ἀλλὰ καὶ θεοὶ θνητοὶ τὴν φύσιν ἄνδρες ἐκλήθησαν· διὸ μὴ χρῆναι νομίζειν βλάσφημον εἶναι τὸ καὶ Υἱὸν Θεοῦ καὶ Θεὸν ὁμολογεῖν ὃν ὁ Πατὴρ ἡγίασε καὶ ἀπέστειλεν εἰς τὸν κόσμον. Τί οὖν ἐχρῆν παθεῖν τὸν μετὰ τὰς τοσαύτας φωνὰς τολμήσαντα φάναι, (94) « ὅλον εἶναι αὐτὸν, καὶ οὐδὲν ἕτερον, » αὐτολεξεί τε εἰρηκότα, « καὶ διὰ τοῦτο, οὐχ Υἱὸν Θεοῦ αὐτὸν ὀνομάζει, ἀλλὰ πανταχοῦ Υἱὸν ἀνθρώπου ἑαυτὸν λέγει, ἵνα διὰ τῆς τοιαύτης ὁμολογίας (95) θέσει τὸν ἄνθρωπον, διὰ τῆς πρὸς αὐτὸν κοινωνίας, Υἱὸν Θεοῦ γενέσθαι παρασκευάσῃ. » Ταῦτα γὰρ Μάρκελλος εἰπὼν, οὐκ οἶδ' ὅπως ὁποίοις ὀφθαλμοῖς οἷός τε ἦν ἀντιβλέπειν, ἢ ποίοις χείλεσιν ἀντιφθέγγεσθαι, ταῖς τοσαύταις μαρτυρίαις. Καὶ φῶς δὲ αὐτὸν εἶναι ὁ Σωτὴρ παρίστη, συμφώνως τοῖς περὶ τοῦ φωτὸς προαποδοθεῖσι, λέγων, *Ἐγώ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου.* Καὶ πάλιν· *Ἐγώ εἰμι τὸ φῶς, καὶ ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωή.* Καὶ αὖθις· *Ὅτι τὸ φῶς ἐλήλυθεν εἰς τὸν κόσμον, καὶ ἠγάπησαν οἱ ἄνθρωποι μᾶλλον τὸ σκότος ἢ τὸ φῶς.* Καὶ εἴ γέ τις ἔροιτο, πόθεν ἐλήλυθεν, ἀποκρινεῖται ὁ εἰπὼν, *Ὁ ἄνωθεν ἐρχόμενος, ἐπάνω πάντων ἐστὶν*, καὶ, *Ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐρχόμενος, ὃ ἑώρακε καὶ ἤκουσε, μαρτυρεῖ.* Τίς δ' ἦν ὁ ἐρχόμενος ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ; Μήτι γε ἡ σὰρξ, ἣν ἀνείληφεν ὁ Σωτήρ ; Οὐδαμῶς, ἀλλ' αὐτὸς δηλονότι, τὸ φῶς, καὶ ὁ Λόγος, καὶ ὁ Θεὸς, καὶ ὁ Μονογενὴς, καὶ ὁ Υἱὸς, αὐτὸς ὢν ταῦτα πάντα. Ἃ ἑώρακε τοίνυν οὗτος καὶ ἃ ἤκουσε, φησὶ, μαρτυρεῖ. Οὐκοῦν καὶ ἑώρα καὶ ἤκουσε πρὶν ἐπὶ γῆς ἐλθεῖν. Τίνα δὲ ἑώρα (96) ἢ τὸν Πατέρα ; Τίνος δὲ ἤκουσεν ἢ τοῦ Πατρός ; οὕτω δὲ ἑαυτὸν, οὐ Λόγον σημαντικὸν, ἀλλὰ Υἱὸν

✠ Ed. Paris., pag. 87. [87] Joan. III, 17. [88] Ibid. 18. [89] Joan. X, 34-36. [90] Joan. VIII, 12. [91] Joan. XVI 6. [92] Joan. III, 19. [93] Ibid. 31. [94] Ibid. 32. [95] Ibid. 35, 36.

(93) Vulgo om. αὐτός ; mox vulgo ἀπεστάλθη et Θεοῦ Υἱός.
(94) Mp. ἴσ. λόγον.
(95) Mp. ἴσ. φύσει.
(96) Vulgo καί.

ἀληθῶς ζῶντα καὶ ὑφεστῶτα ἐδίδασκεν, ὡς λέγειν, *Ὁ Πατὴρ ἀγαπᾷ τὸν Υἱὸν καὶ πάντα δέδωκεν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ· ὁ πιστεύων* (97) *εἰς τὸν Υἱὸν ἔχει ζωὴν αἰώνιον.* Πιστεύωμεν τοίνυν, ὅτι τὸν Υἱὸν ἀγαπῶν ὁ Πατὴρ πάντα δέδωκεν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ. Ἐπιμελῶς δὲ προσεκτέον τῷ *πάντα* τῆς τῶν γεννητῶν ὑπάρξεως ἁπάντων περιληπτικῷ ὄντι, δι' οὗ τὸ μέγεθος τῆς τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ δυνάμεως, ἴδοι ἄν τις, ἐννοήσας ὅση καὶ ὁποίᾳ χειρὶ παρὰ τοῦ Πατρὸς ὑπεδέδεκτο τὴν τῶν ὄντων ἁπάντων ὕπαρξιν. Εἰ γὰρ δὴ μέγας ὁ σύμπας οὐρανός τε καὶ κόσμος, καὶ τούτων ἔτι μακρῷ κρείττονα καὶ διαφέροντα τυγχάνει τὰ ἐπέκεινα τῶν ὁρωμένων ἐν ἀσωμάτοις καὶ ἀφθάρτοις, νοεραῖς τε καὶ θείαις ὑφεστῶτα δυνάμεσι, πάντα τε ὅσα τὸν ἡμέτερον διαδιδράσκοντα νοῦν, τὴν ἡμετέραν γνῶσιν λανθάνει· τούτων ἁπάντων μία τοῦ Μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ χεὶρ περιδραττομένη, τῆς ἀπειρομεγέθους αὐτοῦ δυνάμεως τὴν ἀρετὴν ἐπιδείκνυται (98). Ὃ δὴ καὶ δι' ἑτέρας πάλιν αὐτὸς ὁ Υἱὸς παρίστη φωνῆς, λέγων, *Πάντα μοι παρεδόθη ὑπὸ τοῦ Πατρός μου.* Εἶθ', ὡς ἡμῶν ἀπορούντων, τίς ποτ' ἦν, καὶ ὁ πηλίκος, ὁ τὴν τοσαύτην παρακαταθήκην ὑποδεδεγμένος, *Μὴ ζήτει*, φησὶ, *μηδ' ἐρώτα.* Οὐ γὰρ ἔχει φύσιν ἀνθρώποις γνωρίζεσθαι, ἀλλ' οὐδὲ ταῖς κρείττοσι καὶ θειοτέραις δυνάμεσιν ἡ ἀκριβὴς τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ κατάληψις. Διὸ προφήσας, *Πάντα μοι παρεδόθη ὑπὸ τοῦ Πατρός μου*, ἐπήγαγε· *Καὶ οὐδεὶς* (99) *ἐπιγινώσκει τὸν Υἱὸν, εἰ μὴ ὁ Πατήρ.* Σεσιγάσθω τοίνυν πᾶς ἀπόῤῥητος περὶ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ Λόγος, καὶ μόνῳ τῷ Πατρὶ παραδεδόσθω ἡ τῆς ἐξ αὐτοῦ γενέσεως αὐτοῦ (1) γνῶσις, μηδὲ περαιτέρω τις ζητῶν χωρείτω φύσεως πέρι καὶ οὐσίας ἀποῤῥήτου. Μόνη δὲ ἡμῖν ἡ αὐτοῦ περὶ αὐτοῦ διδασκαλία τῇ τῆς πίστεως βεβαιούσθω χάριτι, σαφῶς πάντα αὐτῷ ὑπὸ τοῦ Πατρὸς παραδεδόσθαι παιδεύουσα. Οὐκοῦν ὁ μὲν Θεὸς ἐδίδου καὶ παρεδίδου ἐπὶ βελτιώσει καὶ ὠφελείᾳ, οἷα Σωτῆρι καὶ ἰατρῷ καὶ κυβερνήτῃ τῶν ὅλων τὴν παράδοσιν ποιούμενος· ὁ δὲ Υἱὸς ἐλάμβανε, καὶ οἷα πιστὸς παραθηκοφύλαξ τὴν δόσιν ὑπείχετο (2), οὐχ ὡς Λόγος ἀνούσιος καὶ ἀνυπόστατος, ἀλλ' ὡς ἀληθῶς Υἱὸς ὢν Μονογενὴς καὶ ἀγαπητὸς τοῦ Πατρός.

A dimus itaque, quod Filium suum Deus cum diligeret Pater, omnia ipsi in manus tradidit. Attendendum est porro sedulo ad illud, *omnia*, utpote quo rerum omnium subsistentiæ comprehendantur : unde et videre quispiam posset magnitudinem potentiæ Filii Dei; dum recogitet, quantam qualemque in manum tradita sit a Patre rerum universarum subsistentia. Si magnum sit cœlum et hoc universum, certe quæ supra sunt ista oculis usurpata, in potestatibus subsistentia incorporeis, incorruptibilibus, intelligibilibus et divinis, multo quidem hisce sunt majora, et ab istis longe discrepantia : eaque ab istis universa, quæ cum captum transcendant nostrum, nostram quoque refugiunt cognitionem. Ista omnia et singula cum unica illa manus B Filii Dei unigeniti apprehendat, potentiæ suæ virtutem, omnem magnitudinem supergressæ patefacit. Quod ipsum, et per aliam suam vocem indicat Filius ubi loquitur, *Omnia mihi tradita sunt a Patre meo* [96]. Deinde ac si nos in incerto hæreremus, quisnam ille esset, et qualis, qui depositum receperat istiusmodi, *Nolito*, ait, *quærere nec interrogare quis?* Non est enim ille talis qui ab hominibus possit comprehendi : imo ne quidem perfecte intelligi potest ab illisce, quæ sunt superne, potestatibus ; cum sit Filius Dei. Quocirca postquam enuntiaverat, *Omnia mihi data sunt a Patre meo*, intulit : *Et nemo novit Filium, nisi Pater* [97]. Quocirca silentio involvatur omnis de Filio Dei sermo C qui est inenarrabilis, et soli ejus Patri commendetur illius de seipso generationis modus et intelligentia : nec disquirendo quispiam progrediatur ulterius, in natura et substantia inenarrabili. Ipsius autem de seipso doctrina solummodo per gratiam quæ ex fide est obsignata maneat : quæ omnia quidem ipsi tradita a Patre suo manifeste admodum nos docet. Dedit ergo Deus atque tradidit illi, hanc traditionem suam, ad emendationem et profectum universitatis, tanquam Servatori, medico, gubernatori omnium. ✠ Filius ea recepit, et tanquam fidus quispiam depositi custos donum illud apud se detinuit, non ut Verbum insubsistens et substantia carens, sed tanquam is, qui vere cum sit Filius, unigenitus et dilectus Patri, ad hæc, semetipsum ipse nominavit panem vitæ, inquiens :

ζ'. Ἔτι πρὸς τούτοις καὶ ἄρτον τῆς ζωῆς αὐτὸς ἑαυτὸν ὠνόμαζε, λέγων· *Ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς. Ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ ζῶν, ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς.* Καὶ ὅπως ὑπῆρχε ζῶν, διεσάφει τρανότατα διαρθρῶν, ἐν οἷς φησι, *Καθὼς ἀπέστειλέ με ὁ ζῶν Πατὴρ, κἀγὼ ζῶ διὰ τὸν Πατέρα.* Καὶ *Ὁ τρώγων με, κἀκεῖνος ζήσει δι' ἐμέ.* Τοῦτο δὲ καὶ ἐν ἑτέροις ἐδίδαξεν εἰπών· *Ὥσπερ γὰρ ὁ Πατὴρ ζωὴν ἔχει ἐν ἑαυτῷ, οὕτω καὶ τῷ Υἱῷ* (3) *ἔδωκεν ἔχειν ζωὴν*

D 7. *Ego sum panis vitæ. Ego sum panis ille vivus, qui de cœlo descendi* [98]. Qualiter autem vivus exsistebat, apertissime declaravit inquiens, dum affirmat, *Quemadmodum misit me vivens Pater, et ego vivo per Patrem* [99]. Et : *Qui me comedit, ille propter me vivet* [1]. Hoc ipsum alibi edocuit, inquiens : *Et quemadmodum Pater vitam habet in semetipso, ita et Filio dedit habere vitam in semetipso* [2]. Erat igitur panis vitæ : et in cœlo subsistebat, angelicas

✠ Ed. Paris. pag. 88,89.

[96] Matth. XI, 27. [97] ibid. [98] Joan. VI, 35, 41. [99] ibid. 58. [1] ibid. [2] Joan. V, 26.

(97) Vulgo πιστεύομεν et dein ὑπάρξεως ἁπάντων et ἀπεδέδεκτο.

(98) Vulgo ὅδε et ἀπὸ τοῦ π.

(99) Vulgo γινώσκει et mox παραδιδόσθω.

(1) Vulgo om. αὐτοῦ et mox παραδίδοσθαι.

(2) Vulgo ἐπείχ. et mox ἄρτον τῆς ζ. et τρανώτατα.

(3) Vulgo δέδωκεν.

virtutes irrigans atque nutriens, per suæ divinitatis potestatem. Hæc erat ille, priusquam in terram descenderet; Filius erat, vitam in seipso continens: ad eum modum quo in se habebat vitam Pater. Patris enim sui vitam et divinæ suæ vitæ quod proprium fuerat atque peculiare (ob quod solus habere dicitur immortalitatem, quemadmodum locutus est divinus Apostolus) nemo præter Filium possidere poterit: qui et imago sui Patris sit, et factus quoque ad imaginem Patris. Ante vero dictam ille vitam possidet, non sine principio, non ingenitam, suam propriam, velut Patris possessionem, sed quam accepit a Patre. Ita enim ait, ***Et Filio dedit vitam habere in semetipso, quemadmodum Pater habet vitam, in seipso.*** Ille ergo dedit, accepit iste. Solusque hanc habet iste prærogativam, ut non e foris aliunde ad illum accesserit vita, quemadmodum cæteris creaturis accedere solet, sed in seipso scaturientem illam teneat, secundum conditionem ejus quæ in Patre est. Quocirca, quæ participant de vita omnia, vivunt illa de Filii largitate supererogata, solus autem ipse vitam habet in seipso scaturientem, Patre illam largiente, ad eorum usum et fruitionem, qui deinceps erant vita vivificandi. Id quod ipsemet testatur inquiens, ***Quemadmodum me misit vivens Pater, et ego vivo propter Patrem.*** Et: ***Qui comedit, ille propter me vivet. Hic est panis, qui de cœlo descendit***[3]. Vides autem, ut panis erat vitæ, etiam dum adhuc in cœlis esset. ✠ Ob quam ipsam causam legitur alicubi dictum, ***Panem angelorum comedebat homo***[4]. Priusquam ergo mitteretur, vivebat in cœlo, et per Patrem vivebat: non ut Verbum significativum; non ut unum atque idem cum Deo exsistens, sed tanquam is qui subsisteret, et vitam sibi propriam possidebat: illam scilicet, quam Pater elargitus illi fuerat. Progressus denuo, excellentiam paternæ gloriæ dum insinuat, ait: ***Quemadmodum me Pater docuit, ista loquor***[5]. Et, ***Qui me misit, is mecum est: non me dimisit solum, quoniam ego ubique, quæ sunt ipsi complacentia, facio***[6]. Omni modo hic mihi observes velim, quid et quomodo, *ubique*, dicatur. Non enim, Nunc ait, dum in terris per carnem cum hominibus versor, quæ Patri sunt complacentia, facio: sed semper et ubique. Hæc autem ita se locutum testatur, ut qui illa acceperat a Patre suo. Quocirca doctorem suum inscribit Patrem, alius ab eo procul dubio exsistens: siquidem omnis qui ab alio edocetur, diversus plane ab illo exsistit, qui docet. Quod si in Deo Verbum erat (propter quod logicus dicatur ille), cogitationum sui Patris et sensuum tantummodo significativum: qui potest fieri, ut sit ipse magister sui ipsius informator? Quomodo, cum a Deo sit inse-

ἐν ἑαυτῷ. Ἄρ' οὖν καὶ ἄρτος ἦν ζωῆς· καὶ ὑπῆρχεν ἐν τῷ οὐρανῷ, τὰς ἀγγελικὰς δυνάμεις ἐπάρδων καὶ τρέφων τῇ τῆς θεότητος αὐτοῦ δυνάμει. Καὶ τοσαῦτα ἦν, πρὶν ἐπὶ γῆς ἐλθεῖν· Υἱός τε ἦν ζωὴν ἔχων ἐν ἑαυτῷ ὁμοίως τῷ Πατρὶ ζωὴν ἔχοντι ἐν ἑαυτῷ. Τὸ γὰρ ἐξαίρετον καὶ ἰδιάζον τῆς τοῦ Πατρὸς ἀγεννήτου καὶ θεϊκῆς ζωῆς, δι' ἣν μόνος ἔχειν ἀθανασίαν κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον εἴρηται, μόνος ἂν ἔχοι ὁ Υἱός· ἅτε εἰκὼν τοῦ Πατρὸς καὶ κατὰ τοῦτο τυγχάνων. Ἔχει δὲ τὴν εἰρημένην ζωὴν, οὐκ ἄναρχον, οὐδὲ ἀγέννητον, οὐδὲ ἰδιόκτητον ὁμοίως τῷ Πατρὶ, ἀλλὰ παρὰ τοῦ Πατρὸς λαβών. Οὕτω γάρ φησι· ***Καὶ τῷ Υἱῷ ἔδωκε ζωὴν ἐν ἑαυτῷ ἔχειν*** (4), ***καθὼς ὁ Πατὴρ ζωὴν ἔχει ἐν ἑαυτῷ.*** Οὐκοῦν ὁ μὲν ἔδωκεν, ὁ δὲ εἴληφε. Καὶ μόνος τοῦτ' εἴληφε τὸ γέρας, ὡς μὴ ἔξωθέν ποθεν αὐτῷ πορίζεσθαι ὁμοίως τοῖς λοιποῖς ζῶσι τὴν ζωὴν, ἀλλ' ἐν ἑαυτῷ πηγάζουσαν ἔχειν αὐτὴν, κατὰ τὴν ἐν τῷ Πατρί. Διὸ πάντα μὲν τὰ τῆς ζωῆς μέτοχα ἐξ ἐπιχορηγίας τοῦ Υἱοῦ ζῇ· μόνος δὲ αὐτὸς πηγάζουσαν ζωὴν ἔχει ἐν ἑαυτῷ, τοῦ Πατρὸς αὐτῷ τοῦτο δωρησαμένου εἰς ἀπόλαυσιν τῶν μελλόντων δι' αὐτοῦ ζωοποιεῖσθαι. Ὃ δὴ (5) καὶ αὐτὸς διδάσκει λέγων· ***Καθὼς ἀπέστειλέ με ὁ ζῶν Πατὴρ, κἀγὼ ζῶ διὰ τὸν Πατέρα.*** Καί· ***Ὁ τρώγων με, κἀκεῖνος ζήσει δι' ἐμέ. Οὗτός ἐστιν ὁ ἄρτος ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς.*** Ὁρᾷς ὅπως καὶ ἐν οὐρανῷ ὑπάρχων, ἄρτος ἦν ζωῆς. Διὸ λέλεκταί που· ***Ἄρτον ἀγγέλων ἔφαγεν ὁ ἄνθρωπος.*** Καὶ πρὶν ἀπεστάλθαι ἄρα ὑπὸ τοῦ Πατρὸς, ἐν οὐρανῷ ἦν (6), καὶ ἔζη διὰ τὸν Πατέρα οὐχ ὡς Λόγος σημαντικὸς, οὐδ' ὡς ἓν καὶ ταὐτὸν ὑπάρχων τῷ Θεῷ, ἀλλ' ὡς ὑφεστὼς καὶ ζωὴν ἰδίαν ἔχων, ἣν ὁ Πατὴρ αὐτῷ δέδωκε. Καὶ προϊὼν δὲ ἑξῆς τὸ ὑπερέχον τῆς τοῦ Πατρὸς δόξης παριστὰς ἔλεγε· ***Καθὼς ἐδίδαξέ με Πατὴρ, ταῦτα λαλῶ.*** Καί· ***Ὁ πέμψας με μετ' ἐμοῦ ἐστιν. Οὐκ ἀφῆκέ με μόνον, ὅτι ἐγὼ τὰ ἀρεστὰ αὐτῷ ποιῶ πάντοτε.*** Τήρει δὲ ἀκριβῶς, ὅπως εἴρηται ***πάντοτε***. Οὐ γὰρ, Νῦν, φησὶν, ὅτε ἐπὶ γῆς ἀνθρώποις διὰ σαρκὸς ὁμιλῶ, τὰ ἀρεστὰ τῷ (7) Πατρὶ διαπράττομαι, ἀλλὰ καὶ πάντοτε. Καὶ ταῦτα δὲ λαλεῖν μαρτύρεται, ἅπερ, ὡς παρὰ διδασκάλου, παρὰ τοῦ Πατρὸς μεμάθηκεν· οὐκοῦν καὶ διδάσκαλον ἐπιγράφεται τὸν Πατέρα, ἕτερος ὢν, δηλαδὴ, παρ' αὐτὸν, εἴ γε πᾶς ὅτῳ μαθητευόμενος ἕτερος τυγχάνει τοῦ διδάσκοντος. Εἰ δ' ἐν τῷ Θεῷ ἦν ὁ Λόγος, δι' ὃν καὶ λογικὸς ἂν ῥηθείη τῶν τοῦ Πατρὸς νοημάτων σημαντικός τις ὤν· πῶς ἂν αὐτὸς ἑαυτοῦ γένοιτο διδάσκαλος; Πῶς δ' ἀχώριστος ὢν τοῦ Θεοῦ, ἑαυτὸν ἔλεγεν ἀπεστάλθαι; Πῶς δὲ, ἓν καὶ ταὐτὸν ὑπάρχων τῷ Θεῷ, τὰ ἀρεστὰ πράττειν αὐτῷ διεμαρτύρετο; Εἰ δὲ πρὸς ταῦτα λέγοι Μάρκελλος, ἐν τῇ σαρκὶ ὄντα τὸν Λόγον, ταύτας εἰρηκέναι τὰς φωνὰς, καὶ τί τοῦτο φήσομεν πρὸς τὸν μὴ ὁμολογεῖν τὸν Υἱὸν (8) αὐτὸν εἶναι, ἀλλὰ Λόγον μόνον; Πῶς

✠ Ed. Paris. pag. 90.

[3] Joan. VI, 58, 59. [4] Psal. LXXVII, 25; II Esdr. IX, 15. [5] Joan. VIII, 28. [6] ibid. 29.

(4) Vulgo ἐν ἑαυτῷ ἔχειν; supra vulgo κατὰ τοῦτον.

(5) Vulgo δέ.

(6) Mss. ἔζην; mox vulgo οὐδ' ὡς et ἑξῆς ὑπεροχὴν, et infra ὅτι ἐπί.

(7) Vulgo αὐτῷ τῷ.

(8) Vulgo τὸν μὴ ὁμολ. τὸν Υἱόν.

δ' ἐν τῇ σαρκὶ ἦν, ὅτε ταῦτα ἔλεγεν; Ἆρά γε ζῶν, καὶ ὑφεστὼς, καὶ τοῦ Πατρὸς ὑπάρχων ἐκτός; Καὶ τίς ἦν ὁ Πατὴρ τότε, μὴ τὸν οἰκεῖον κεκτημένος ἐν ἑαυτῷ Λόγον, ἀλλ' ὑφεστὼς ἄνευ Λόγου; ἐνοικῶν δὲ ἐν τῇ σαρκὶ ὁ Λόγος, ὅτ' ἐπὶ γῆς ἐποιεῖτο τὰς διατριβὰς, εἰ μὲν τοῦ Πατρὸς ἐκτὸς ἦν, ζῶν καὶ ὑφεστὼς, καὶ τὴν σάρκα κινῶν ψυχῆς δίκην, ἕτερος δηλαδὴ παρὰ τὸν Πατέρα, καὶ δύο πάλιν ὑποστάσεις, αὐτός τε καὶ ὁ Πατὴρ, ὑπῆρχον. Μάταιός τε πᾶς ὁ Μαρκέλλου πεφώραται πόνος, οὐσιώδη Λόγον ζῶντα καὶ ὑφεστῶτα, τὸν ἐν τῇ σαρκὶ γενόμενον ὁριζομένου. Εἰ δ' ἐκτὸς ὑπῆρχε τοῦ Θεοῦ (9) ὁ ἐν τῷ σώματι κατοικῶν Λόγος, ἥνωται δὲ καὶ συνῆπτο τῷ Θεῷ, ὡς ἓν καὶ ταὐτὸν εἶναί τε αὐτῷ ἐξ ἀνάγκης δώσει, ἢ αὐτὸν εἶναι τὸν Πατέρα ἐν τῇ σαρκὶ, ἢ (10) τὸν Υἱὸν ὑφεστῶτα καθ' ἑαυτὸν καὶ ἐνεργοῦντα ἐν τῷ σώματι, ἢ ψυχὴν ἀνθρώπου, ἢ εἰ μηδὲν τούτων, αὐτόματον κινεῖσθαι τὴν σάρκα, ἄψυχον οὖσαν καὶ ἄλογον. Εἰ μὲν οὖν τὸν Πατέρα λέγοι, ἔσται ὁ Πατὴρ αὐτῷ ὁ γεννηθεὶς καὶ παθὼν καὶ πᾶν ἔργον ἀνθρωποπαθὲς ὑπομείνας, ὃ δὴ φθεγξάμενον Σαβέλλιον ἀσεβείας ἐγράψατο γραφὴν τοῦ Θεοῦ ἡ Ἐκκλησία. Εἰ δὲ τὸν Πατέρα λέγειν οὐ θεμιτὸν ἐνανθρωπήσαντα, τὸν Υἱὸν ὁμολογεῖν ἀνάγκη, αὐτῷ μαθητευομένους τοῦτο διδάσκοντι. Εἰ δὲ τοῦτον ἀρνοῖτο Μάρκελλος ὑφεστάναι, ὥρα ψιλὸν ἄνθρωπον αὐτὸν ὑποτίθεσθαι ἐκ σώματος καὶ ψυχῆς συνεστῶτα, ὡς μηδὲν τῆς κοινῆς ἀνθρώπων διαλλάττειν φύσεως. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο τῆς Ἐκκλησίας ἀπελήλαται τὸ δόγμα· ὃ δὲ πάλαι μὲν Ἐβιωναῖοι, νεωστὶ δὲ ὁ Σαμοσατεὺς καὶ οἱ ἐπίκλην ἐξ αὐτοῦ Παυλιανοὶ φρονήσαντες (11), δυσφήμων ὑπέμειναν δίκην. Τί δὴ οὖν λείπεται μετὰ ταῦτα ἢ τὴν σάρκα μόνον εἰσάγειν δίχα παντὸς ἐνοίκου τῶν δίκην παρὰ τοῖς θαυματοποιοῖς αὐτόματον κινουμένην; Καὶ πῶς ἡ σὰρξ, καὶ αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ τὸ σῶμα, δίχα τοῦ ἐνεργοῦντος εἶπεν (12) ἂν, *Καθὼς ἐδίδαξέ με, ταῦτα λαλῶ*; πῶς δὲ ἡ σὰρξ, εἶπεν ἂν ὅτι, *Ἐγὼ τὰ ἀρεστὰ αὐτῷ ποιῶ πάντοτε*; Πῶς δὲ ἡ σὰρξ ἀπεστάλθαι ἑαυτὴν παρὰ τοῦ Πατρὸς ἔλεγεν; Ἆρα δὲ Πατέρα τῆς σαρκὸς τὸν Θεὸν λέγειν ὅσιον, ἢ μᾶλλον τοῦ ἐν αὐτῇ κατοικοῦντός τε καὶ ἐνεργοῦντος; Τίς οὖν ἦν οὗτος; Πότερα ὁ ἐν τῷ (13) Θεῷ Λόγος, αὐτὸς ὢν ὁ Θεὸς κατὰ Σαβέλλιον, ἢ, ὅπερ ὅσιον καὶ ἀληθὲς λέγειν, ὁ ζῶν καὶ ὑφεστὼς Μονογενὴς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Εἰ δὲ μηδέτερα τούτων λέγοι, ἐξ ἀνάγκης ὑποστήσεται ψυχὴν ἀνθρώπου, καὶ ἔσται αὐτῷ ψιλὸς ἄνθρωπος ὁ Χριστός. Καὶ οὐκέτι Σαβέλλιος, Παυλιανὸς δ' ἡμῖν ἔσται, ὁ νέος συγγραφεύς. Εἰ δὲ τὸν ἐν τῷ Θεῷ φαίη Λόγον ἐνοικῆσαι τῇ σαρκὶ, οὐδὲν ἕτερον ὄντα ἢ Λόγον, καὶ Λόγον σημαντικὸν ἢ ἐνεργητικόν· καὶ πῶς οὗτος εἶπεν ἂν ζῆν ἰδιάζουσαν ζωὴν παρὰ τὸν Πατέρα; Ποῦ δὲ αὐτὸς ἀπέσταλτο συνημμένος καὶ ἡνωμένος ἀεὶ τῷ

A parabilis, missum fatetur semetipsum? Quomodo cum sit unum atque idem cum Deo, se Deo complacentia perficere testatur? Quod si respondeat ad hæc Marcellus, Verbum carnem factum hæc pronuntiasse: et quid istud inquam ad illud, non confiteri eum Filium esse, sed solum Verbum. Qualiter vero in carne fuit cum hæc proloqueretur? Numne vivens, subsistens, extra Patrem constitutus? Et quis, quæso, erat tum ille Pater, qui suum in se Verbum tunc non possidebat? sed sine suo Verbo subsistebat? carnem vero Verbum tunc inhabitans, cum in terris hic conversaretur, siquidem extra suum Patrem fuerat, vivens, subsistens, carnem movens ad instar animæ, omnino erat alius a Patre suo, et duæ tum hypostases, ipse atque Pater, subsi- B stebant. Frustraneus erit porro Marcelli labor omnis, qui illum, quod in carne fuit substantiale Verbum, vivum, et subsistens determinavit. Quod si Verbum illud quod inhabitabat carnem, extra Deum fuerat, unitum vero fuit et copulatum eidem, tanquam ✠ unum atque idem cum eo: omnino concessurus est illi exsistentiam, et ipsum quoque esse, cum carne exsistentem Patrem, et Filium a se et per se subsistentem, et in corpore operantem: aut saltem humanam animam: si nihil horum; tum certe sua sponte per se moveri carnem, fateatur necesse est inanimam et irrationalem: sin vero concesserit esse Patrem: erit illi Pater, genitus, passus, et omnia humana opera qui subivit. Quod cum Sabellius olim affirmavit, inscripsit ei dicam impietatis Ec- C clesia Dei. Quod si nefas sit dicere, incarnatum fuisse Patrem; necesse est de Filio hoc pronuntiemus, ab ipsius schola et disciplina, qui hoc docuit, profecti. Quod si illum abnegaverit subsistentem Marcellus, merum illum hominem concedat oportet de corpore atque anima constitutum: ita ut a communi natura hominum nullatenus recedat. Sed et dogma hoc Ecclesia rejecit etiam: quod cum olim Ebionæi tuerentur: et non ita pridem propugnaret Samosatenus, et qui ab illo denominantur, Pauliani, blasphemiæ sententiam, ab Ecclesia latam in eos subierunt. Quid ergo restat aliud, quam ut carnem introducat nudam omni prorsus habitatore? admodum eorum puparum, quos seipsos motitantes, a- D gyrtæ circumducunt. Et quo pacto caro, et ipsummet per seipsum corpus absque ullo inoperante dixerit, *Quæ ille me docuit, ea proloquor?* quomodo caro dixerit, *Ego semper, et ubique ea operor, quæ sunt illi complacentia?* Quo pacto, se caro missam dixerit a patre? Anne carnis patrem dicere Deum, sanctum est? aut potius ejus, qui carnem insidet et inhabitet? Quis tandem ille fuerit? Numne Verbum

✠ Ed. Paris. pag. 91.

(9) *Ἐκτὸς ὑπάρχει τοῦ Θεοῦ*. Potius ὑπῆρχε [sic codd.], ut ἥνωται, et συνῆπται. M. — Mox vulgo σαρκὶ καὶ τ. Υἱόν.

(10) Vulgo ἢ deest, et mox vulgo ὅδε φθεγξ. et infra δόγμα· ὃ δέ.

(11) Δυσφημίας M. in corr.; mox vulgo τί δὲ οἱ δίκην τὴν π.

(12) Mp. εἴπειεν; mox vulgo ἂν ἐγὼ τά.

(13) Vulgo om. τῷ, et infra vulgo συνημμένος ἢ ἡνωμένος.

illud quod in Deo fuerat, ipsemet idem Deus, ut Sabellio placuit? aut potius (quod cum sanctitate stat et veritate) vivens et subsistens unigenitus Filius Dei? Quod si nihil horum ipsi arriserit, omnimodo substituet hic humanam animam; atque ita erit illi nudus homo Christus. Nec ulterius nobis Sabellius prodibit, sed de secta Paulianorum, novus scriptor. Quod si Verbum illud dixerit hominem habitare, quod in Deo fuit, nihil aliud ipsum, nisi Verbum exsistens, et Verbum significativum vel operativum, quo pacto hoc dicatur, vitam propriam et peculiarem vivere sejunctam a Patre? Quo missus fuit ille qui quidem counitus semper, et copulatus Patri consistebat? Quo pacto præceptorem suum affirmat Deum Patrem? quo pacto se semper et ✠ ubique Patri suo complacentia fecisse dicet? Sunt enim hæ voces satis claræ et manifestæ filii illius vivi et subsistentis, qui ubique certe per Evangelium deprecatur Patrem, et a Patre, ut se glorificet, petit. Quæ quidem omnia, quid aliud docent, quam ipsum revera subsitisse? imprimis ubi ait: ***Duorum hominum testimonium verum est. Ego sum, qui testimonium perhibeo mihimetipsi : et qui misit me Pater, de me is perhibet testimonium*** [7]. Tot locis cum se vivum prædicaverit Servator, nusquam se tamen ***Verbum*** nominavit, sed Filium, et lucem, et unigenitum, et panem vitæ. Verba autem sua et verba se habere quidem docet, ubi ait, ***Si quis Verbum meum custodiverit*** [8]: at semetipsum, Verbum nusquam nominat. Et certe erubescendum illi fuerat, qui, hisce omnibus non obstantibus, Verbum illum et nihil aliud nisi Verbum designavit. Audisis ergo quæ scripsit, dixit. [R. XXXVII.] « Adeo ut omnimodo manifestum fuerit, nullum aliud nomen « Verbi æternitati congruere præter hoc ipsum, quod « sanctissimus Dei discipulus et apostolus Joannes « in principio Evangelii nominavit. » Et secundo : « Ut ostenderet, quod si novum nomen aliquod et « nuper datum ei conveniebat, a novo et nuper tra- « dito testamento, hoc erat ipsum congruum illi in « carne dispensationi. » Et tertio : « Quocirca, prius- « quam descenderet, et de Virgine nasceretur. Ver- « bum erat tantummodo. Quid enim esset aliud prius- « quam carnem humanam assumebat, is, qui, « quod ab ipso scriptum est, descendit in novissimis temporibus? certe natus de Virgine nihil a- « liud erat. » Hæc facile fuit sciscere et sentire Marcello, propterea quod Filium Dei non profiteatur, ad quem sua referebat evangelista. Quid ais, mi homo? Non illum solummodo nominavit ***Verbum, sed et Deum : sed lucem, illuminantem omnem hominem in hunc mundum venientem : sed unigenitum Filium, qui fuit in sinu Patris*** [9]. Nemo idcirco de hinc theologum et evangelistam calumnietur, sed cum accuratione illum audiat, qualenam Verbum designabat, cum statim intulerit, ***Et Deus erat Verbum***. Cui et adjecit illud, ***Omnia per illum facta sunt*** [10]. At ab ipsomet Servatore universitatis, ne

A Θεῷ; Πῶς διδάσκαλον αὐτοῦ φησιν εἶναι τὸν Πατέρα; Πῶς δὲ τὰ ἀρεστὰ τῷ Πατρὶ πάντοτε πράττειν ἑαυτὸν ἔλεγεν; αὗται γὰρ διαῤῥήδην Υἱοῦ ὑφεστῶτος καὶ ζῶντος (14) εἶεν ἂν φωναὶ, καὶ δι' ὅλου δὲ (15) τοῦ Εὐαγγελίου ὁ εὐχόμενος τῷ Πατρὶ, δοξάζων τὸν Πατέρα ὁ παρὰ τοῦ Πατρὸς δοξασθῆναι ἀξιῶν, τί ἕτερον ἢ ὑφεστῶτα ἑαυτὸν δείκνυσι, καὶ μάλιστα ὅτε φησὶ, *Δύο ἀνθρώπων ἡ μαρτυρία ἀληθής ἐστιν. Ἐγώ εἰμι ὁ μαρτυρῶν περὶ ἐμαυτοῦ· καί· Ὁ πέμψας με Πατὴρ μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ.* Διὰ τοσούτων αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ζῶντα ἑαυτὸν παραστήσας, οὐδαμοῦ μὲν *Λόγον* ἑαυτὸν ὠνόμασεν, Υἱὸν δὲ, καὶ φῶς, καὶ Μονογενῆ, καὶ ἄρτον ζωῆς (16) [Καὶ πάντα λόγον, ἢ Λόγον,] Καὶ λόγον μὲν ἔχειν διδάσκει φάσκων, *Ἐάν τις ἀγαπᾷ με, τὸν Λόγον μου τηρήσει·* ἑαυτὸν δὲ B Λόγον εἶναι οὔ φησιν. Πῶς οὖν μετὰ ταῦτα πάντα, οὐκ ἐρυθριᾷ ὁ μόνον Λόγον, καὶ οὐδὲν ἕτερον εἶναι αὐτὸν ἀποφηνάμενος; Ἐπάκουσον γοῦν ὅπως ἔγραφε, λέγων, « Ὥστε πανταχόθεν δῆλόν ἐστι μηδὲν ἕτερον « τῇ ἀϊδιότητι τοῦ Λόγου ἁρμόττειν ὄνομα, ἢ τοῦθ', « ὅπερ ὁ ἁγιώτατος τοῦ Θεοῦ μαθητὴς καὶ ἀπόστολος « Ἰωάννης, ἐν ἀρχῇ τοῦ Εὐαγγελίου εἶπεν (17). [Καὶ « πάλιν·] Ἵνα δείξῃ ὅτι εἴ τι καινὸν καὶ νεώτερον ὄνομα, « τοῦτ' ἀπὸ τῆς καινῆς αὐτῷ καὶ νέας ὑπῆρξε κατὰ « σάρκα οἰκονομίας. [Καὶ αὖθις·] Οὐκοῦν πρὸ μὲν τοῦ « κατελθεῖν, καὶ διὰ τῆς Παρθένου τεχθῆναι, Λόγος ἦν « μόνον. Ἐπεὶ τί ἕτερον ἦν, πρὸ τοῦ τὴν ἀνθρωπίνην « ἀναλαβεῖν σάρκα, τὸ κατῆλθον ἐπ' ἐσχάτων τῶν (18) « ἡμερῶν; ὡς καὶ αὐτὸς γέγραφε. Καὶ τὸ γεννηθὲν ἐκ « τῆς Παρθένου οὐδὲν ἕτερον ἦν ἢ Λόγος. » Τοσαῦτα C Μαρκέλλῳ εἰπεῖν καὶ ἀποφήνασθαι πάρεστι, διὰ τὸ μὴ ὁμολογεῖν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, πρὸς ὃν εἶπεν ἂν ὁ Εὐαγγελιστὴς μέγα ἐπιβοήσας. Τί φῄς, ἄνθρωπε; Οὐ *Λόγον* αὐτὸν ἔφην μόνον, *ἀλλὰ καὶ Θεὸν καὶ φῶς τὸ φωτίζον πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον, καὶ Μονογενῆ Υἱὸν τὸν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρός.* Μὴ δὴ μόνον οὖν συκοφαντείτω τις τὸν θεολόγον (19), ἀλλ' ἀκριβῶς ἐπαϊέτω αὐτοῦ, ὁποῖον ὑπέθετο Λόγον, παρὰ πόδας συνάψας, *Καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος·* καὶ προστιθεὶς τὸ, *Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο.* Κατὰ δὲ αὐτὸν τὸν τῶν ὅλων Σωτῆρα οὐδὲ ἅπαξ ὠνόμασται Λόγος, ἀλλὰ Υἱὸς Θεοῦ, καὶ Μονογενής, καὶ φῶς, καὶ ζωὴ, καὶ ἀλήθεια, καὶ πάντα μᾶλλον D ἢ Λόγος.

✠ Ed. Paris. pag. 92.
[7] Joan. VIII, 17, 18. [8] ibid. 51, 52. [9] Joan. I, 1, 9, 18. [10] ibid. 3.

(14) Vulgo ζῶντος καὶ ὑφεστ.
(15) Vulgo ἄν, et mox οὐδαμῇ.
(16) *Καὶ πάντα λόγον, ἢ λόγον.* Ænigmata sunt ista, forte legendum, καὶ πανταχοῦ λόγον στρέφων, καὶ πάντα, ἢ καὶ αὐτὸν λόγον μὲν ἔχειν διδάσκων φάσκει. Sensus opinor est ab istis non admodum diversus. M.—[Καὶ πάντα μᾶλλον ἢ Λόγον R cf. p. 92 D]. — Mox vulgo ἔγραψε.
(17) *Εὐαγγελίου εἰπεῖν.* Lege εἶπεν. M.
(18) Vulgo om. τῶν. Mox vulgo καὶ φῶς τ. φ. π. ἄνθρ. ἐρχ. εἰς τ. κ. καὶ Θεὸν καὶ μ. Υἱὸν τὸν εἰς κ. τ. Π., καὶ οὐ λόγον μόνον ἔφη αὐτόν. Μὴ οὖν.
(19) Vulgo θεολόγον καὶ εὐαγγελιστήν.

semel quidem Verbum nominatur, sed Filius Dei, sed unigenitus, sed lux, sed vita, sed veritas : sed omnia potius quam Verbum.

η'. Εἰ δὲ λέγοι ταῦτα ἐκ τῆς Καινῆς Διαθήκης εἰρῆσθαι, λεχθήσεται αὐτῷ, ὅτι καὶ τὸ, *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος*, οὐδ' ἑτέρωθεν ἦν ἢ ἐξ αὐτῆς. Ἓν (20) δὴ οὖν καὶ τὸ αὐτὸ Εὐαγγέλιον, ὁ αὐτός τε εὐαγγελιστής, ὁ Λόγον αὐτὸν εἰπὼν, καὶ τὰ λοιπὰ πάντα περὶ αὐτοῦ συνεγράψατο. Καὶ Παῦλος δὲ ὁ θεῖος Ἀπόστολος λέγων· A

θ'. *Ἡμῖν εἷς Θεὸς ὁ Πατὴρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα, καὶ εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς, δι' οὗ τὰ πάντα*, δῆλός ἐστι τὸν πρὸ τῆς ἐνσάρκου παρουσίας Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, δι' οὗ τὰ πάντα ἐγένετο, οὐ Λόγον ὀνομάζων, ἀλλὰ Κύριον Ἰησοῦν καὶ Χριστόν. Ἀλλ' (21) εἰ κατὰ Μάρκελλον εἷς καὶ ὁ αὐτὸς ἦν ὁ Θεὸς, καὶ ὁ ἐν αὐτῷ Λόγος (22), ἐπήρκει τῷ Ἀποστόλῳ φάναι· *Ἡμῖν εἷς Θεὸς ὁ Πατὴρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα*. Πλήρης γὰρ ἦν ἡ B διάνοια, καὶ ὁ Λόγος αὐτοτελὴς, τὸν Θεὸν εἰσηγούμενος ποιητὴν τῶν ὅλων. Ἀλλὰ τοῦτο καὶ Ἰουδαῖος ἄν τις εἴποι. Ὁ δὲ τῆς Ἐκκλησίας κήρυξ πρὸς τῷ προτέρῳ καὶ τὸ δεύτερον μὴ ἀγνοεῖν διδάσκει. Τί δὲ ἦν τοῦτο; *Καὶ εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός*. Διὸ προστίθησι τὸ δεύτερον ἑξῆς λέγων, *ἡμῖν*· εἰ γὰρ, καὶ μὴ πᾶσιν, ἀλλ' *ἡμῖν*, φησὶν, *εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστός*. Διὰ τί δὲ μετὰ τὸν *ἕνα Θεὸν* καὶ οὗτος *ἡμῖν εἷς Κύριος* παρίστησιν, ἐπιλέγων, *δι' οὗ τὰ πάντα*; Ἐπειδὴ γὰρ *τὰ πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο*, εἰκότως ἡμῖν, τοῖς τοῦτ' ἐπισταμένοις, Κύριος εἶναι τῶν ὅλων μετὰ τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν πεπίστευται. Ὅτι δὲ οὐ περὶ τῆς σαρκὸς ταῦτ' (23) ἔλεγεν, ἀλλὰ περὶ τοῦ Θεοῦ Λόγου, δῆλός ἐστιν ἐκ τοῦ ἐπιφέρειν, C *δι' οὗ τὰ πάντα*. — *Ἡμῖν γὰρ*, φησὶν, *εἷς Θεὸς ὁ Πατὴρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα, καὶ εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς, δι' οὗ τὰ πάντα*. Ὃ δὴ (24) καὶ περὶ τοῦ φωτὸς, καὶ περὶ τοῦ περιόντος Λόγου (25) εἴρηται. Αὐτὸς οὖν ἦν Ἰησοῦς Χριστὸς τὸ φῶς καὶ ὁ Λόγος, δι' οὗ τὰ πάντα γέγονεν, ἀλλ' οὐχ ἡ σάρξ. Οὐ γὰρ ἂν περὶ τῆς σαρκὸς ἀσυναρτήτως (26) οὕτως εἶπεν ἂν τὸ, *δι' οὗ τὰ πάντα*.

Οὐδὲ δὲ τὸν τῆς σαρκὸς προϋπάρχοντα τοῦ Θεοῦ Υἱὸν Χριστὸν ὀνομάζειν ὁ αὐτὸς Παῦλος, κατὰ τὸ αὐτὸ, *Πέτραν* αὐτὸν ἀποκαλῶν, δι' ὧν γράφει περὶ τῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ συνδιατριψάντων τῷ Μωϋσεῖ, λέγων, *Ἔπινον γὰρ ἐκ πνευματικῆς ἀκολουθούσης πέτρας, ἡ δὲ πέτρα ἦν ὁ Χριστός*. Καὶ ἐπισφραγίζεται τὸ αὐτὸ, μεθ' ἕτερα φάσκων· *Μηδὲ ἐκπειράζωμεν τὸν Χριστὸν, καθώς τινες αὐτῶν ἐπείρασαν, καὶ ὑπὸ τῶν ὄφεων ἀπώλοντο*. Καὶ ἔτι μᾶλλον τοῦτ' αὐτὸ βεβαιοῖ λέγων· *Πίστει Μωϋσῆς μέγας γενόμενος, ἠρνήσατο λέγεσθαι υἱὸς θυγατρὸς Φαραώ· μείζονα πλοῦτον ἡγησάμενος τῶν Αἰγύπτου θησαυρῶν τὸν ὀνειδισμὸν τοῦ Χριστοῦ*. Εὐαγγέ- D

8. Quod si hic opponat, has de Novo Testamento ✠ desumptas esse nomenclaturas, dicendum illi est, quod et illud testimonium, *In principio erat Verbum* [11], non est desumptum aliunde, ut unum atque idem Evangelium, atque ipsemet evangelista, qui nominavit illum, Verbum, illa cætera de eodem scriptis mandaverit. Sed et divinus Apostolus Paulus dixit,

9. *Unus Deus Pater e quo sunt omnia, et unus Dominus Jesus Christus, per quem sunt omnia* [12]; satis clare, Dei Filium, per quem omnia facta sunt etiam ante ipsius in carne adventum, non vocat Verbum, sed Dominum Jesum Christum. Quod si, quemadmodum Marcello placet, idem erat et Deus, et in Deo Verbum, suffecisset Apostolo illud dixisse, *Nobis unus Deus Pater, e quo sunt omnia*. Sensus etenim plene constabat : et sermo perfectus erat, quo Deus universi conditor ponebatur. Sed vel Judæus ita affirmaret. Ecclesiæ ergo præco, ad illud prius, hoc positum in secundis nos noluit ignorare. Quodnam vero illud? *Et unus Dominus Jesus Christus*. Quocirca, in secundis posuit illud, *nobis* hoc sensu, ut, non sit omnibus, at *nobis* tamen est, *unus Dominus Jesus Christus*. Quorsum vero postquam edixerat, *unus Deus*, et *unum* quoque *Dominum* adjecit idem inquiens, *per quem sunt omnia?* Certe quia *per illum omnia facta fuerant*, non injuria, post Deum illum universorum, a nobis, qui hoc probe noverimus, Dominus universorum agnoscetur. Constat vero hæc, non de carne dixisse illum, sed de Dei verbo, propterea quod subinferat, *per quem sunt omnia*. — *Nobis*, inquiens, *unus Deus Pater, e quo sunt omnia, et unus Dominus Jesus Christus, per quem sunt omnia*. Quod ipsum de luce, et de verbo, quod circumit, omnia dictum est. Erat ideo ipse Jesus Christus lux, et Verbum, per quem sunt omnia, non autem caro. Neque enim ita indistincte de carne diceret, *per quem sunt omnia*.

Sed nec Dei Filium ante carnem exsistentem Christum nominasset idem Paulus, ad eumdem modum, ubi eum appellat *petram* in eodem loco, de populo loquens qui cum Moyse in deserto versabantur. *Bibebant de spirituali sequenti eos petra ; petra autem illa erat Christus* [13]. Quod ipsum consignat idem statim inquiens, *Nec tentemus* ✠ *Christum ut nonnulli eorum tentaverunt et a serpentibus occisi sunt* [14]. Sed confirmat illud ipsum ubi ait, *Per fidem Moyses grandior factus, negavit se esse filium filiæ Pharaonis. Majores divitias æstimans thesauris Ægyptiorum improperium Christi* [15]. Sed et idem ipsum adhuc efficacius insinuat ubi ait : *Hoc idem sentiatur*

✠ Ed. Paris. pag. 93, 94.
[11] Joan. I, 1. [12] I Cor. VIII, 6. [13] I Cor. X, 4. [14] ibid. 9. [15] Hebr. XI, 24, 26.

(20) Vulgo δέ.
(21) Vulgo om. ἀλλ'.
(22) Vulgo ὑπῆρχει
(23) Vulgo τοῦθ'.
(24) Vulgo ὃ δέ.
(25) *Περιόντος λόγου*. Forte προόντος. M.
(26) Vulgo ἀσπαρτήτως.

in vobis, quod et in Jesu Christo. Qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est, esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit, formam servi assumens, et figura inventus, ut homo [16]. Vides quod priusquam exinanivit semetipsum, et assumpsit servi formam, erat, ante erat, et in forma Dei subsistebat. Quis autem ille? Non alius certe quam Jesus Christus, et antequam carnem assumeret : audiendus est enim, neque negligenter, beatus Apostolus: *Idem sentiatur in vobis*, dicens, *quod et in Christo Jesu* : dum deinceps exponat, quis ille erat Jesus Christus, in iis quæ adjungit.

10. *Qui cum in forma Dei esset : non arbitratus est rapinam, esse se æqualem Deo, sed exinanivit semetipsum, servi formam assumens.* Non possumus de carne intelligere divinum hoc oraculum. Non congrue de carne dici potest illud, qui et : nec illud, exsistens in forma Dei. Sed neque caro se exinanivit, assumens servi formam. Ridicule hoc imaginamur. Age igitur disquiramus illud, quomodo dici queat, *Qui cum in forma Dei esset, non est arbitratus rapinam, esse se æqualem Deo.* Siquidem fuit Verbum insubsistens, nullibi exsistens extra Deum : sed intus exsistens in ipso : interdum cum silentio atque cum quiete : alias autem operando : quo pacto potuit esse *in forma Dei*, potestate exsistens ipse Deus? quomodo non rapinam arbitratus est, esse se æqualem Deo, cum esset Deus? quomodo semet humiliavit factus obediens Patri? Certe illud, *obedire*, aliquem alicui, duas necessario personas insinuat. Quoniam vero trahit in exemplum, verbum humanum, ejusque similitudinem Marcellus adhibet, interrogemus, an quadrare in humanum verbum possit illud, quod dicitur, *Qui in forma hominis exsistens, non est rapinam arbitratus esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinanivit, factus obediens ad mortem usque.* Quo pacto congenitum homini Verbum hoc præstiterit, idemque cum ✠ homine ipso fuerit? Non erit ergo ille nudum verbum inexsistens, sed revera Filius unigenitus Dei, *Qui in forma Dei exsistens, non est arbitratus rapinam, esse se æqualem Deo; sed exinanivit semetipsum, servi formam assumens.* Quem divinus Apostolus *Jesum Christum* nominavit : utpote qui sciret omnium optime illum ante carnem præexstitisse.

11. Sed eumdem idem Apostolus *mediatorem Dei atque hominum* [18] appellat : legem Mosis in illius manu datam pronuntians, *Lex ordinata per angelos in manu mediatoris; mediator autem unius non est : sed Deus unus est* [17]. Audis ut Deum appellans et angelos nominans, intermedium introducit mediato-

στατα δὲ ἔτι μᾶλλον τοῦτο συνίστησιν ἐν οἷς φάσκει. *Τοῦτο φρονείσθω ἐν ὑμῖν, ὃ καὶ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὃς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ· ἀλλ' ἑαυτὸν ἐκένωσε, μορφὴν δούλου λαβὼν, καὶ σχήματι εὑρεθεὶς ὡς ἄνθρωπος.* Συνορᾷς, ὅτι πρὸ τοῦ κενῶσαι ἑαυτὸν, καὶ μορφὴν δούλου λαβεῖν, ἦν καὶ προσῆν (27), καὶ ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπῆρχε. Τίς δὲ ἦν οὗτος; Οὐδεὶς ἄλλος ἢ Ἰησοῦς Χριστός (28). Αὐτὸς οὖν ἦν Θεὸς Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ πρὶν ἢ τὴν σάρκα λαβεῖν. Ἀκριβῶς γὰρ ἀκουστέον τοῦ θείου Ἀποστόλου λέγοντος, *Τοῦτο φρονείσθω ἐν ὑμῖν, ὃ καὶ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ*, καὶ διασαφοῦντος ἑξῆς, τίς ποτ' ἦν οὗτος Ἰησοῦς Χριστὸς, δι' ὧν ἐπισυνάπτει λέγων·

Ὃς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων (29), *οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ, ἀλλ' ἑαυτὸν ἐκένωσε, μορφὴν δούλου λαβών.* Μήτι οὖν κἀνταῦθα ἐπὶ τὴν σάρκα οἷόν τέ ἐστιν ἐκλαβεῖν τὸ λόγιον; μὴ περὶ τῆς σαρκὸς ἁρμόζει λέγειν τὸ, *ὃς καὶ*, καὶ τὸ, *ὑπάρχων*; ἀλλὰ μὴ σὰρξ ἐκένωσεν ἑαυτὸν, μορφὴν δούλου λαβών· ἀλλὰ γελοῖον τοῦτό γε. Φέρ' οὖν ἐξετάσωμεν ὅπως εἴρηται τὸ, *Ὃς, ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ* (30), ἀλλ' ἑαυτὸν ἐκένωσεν. Εἰ μὲν δὴ Λόγος ἦν ἀνύπαρκτος, μηδαμῶς ἔξωθεν τοῦ Θεοῦ ὑφεστὼς, ἀλλ' ἔνδον ὢν ἐν αὐτῷ, ποτὲ μὲν ἐν ἡσυχίᾳ καὶ σιγῇ, ποτὲ δὲ ἐν τῷ ἐνεργεῖν, καὶ πῶς οὗτος ἦν *ἐν μορφῇ Θεοῦ*, δυνάμει ἴσα Θεῷ αὐτὸς ὢν Θεός; πῶς δὲ οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ, αὐτὸς ὢν ὁ Θεός; πῶς δὲ ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν ὑπήκοος γενόμενος τῷ Πατρί; Τὸ γὰρ *ὑπακούειν* τόνδε τῷδε δυεῖν γένοιτ' ἂν προσώπων παραστατικόν. Καὶ ἐπειδήπερ τῷ παρὰ ἀνθρώποις λόγῳ κέχρηται εἰκόνι Μάρκελλος, πευστέον, εἰ δύναται ἁρμόζειν ἐπὶ τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου τὸ λέγειν· *Ὃς ἐν μορφῇ ἀνθρώπου ὢν, οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ, ἀλλ' ἑαυτὸν ἐκένωσε, γενόμενος ὑπήκοος τῷ θανάτῳ*; Καὶ πῶς ὁ ἐν ἀνθρώπῳ συμφυὴς Λόγος ταῦτα ἂν ποιήσειεν, καὶ ταὐτὸν ὑπάρχων τῷ ἀνθρώπῳ; Οὐκ ἄρα Λόγος ψιλὸς καὶ ἀνυπόστατος ἔσται, ἀλλὰ Υἱὸς ἀληθῶς Μονογενὴς τοῦ Θεοῦ. *Ὁ ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων* (31) *ὃς οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ*· Ὃν καὶ *Ἰησοῦν Χριστὸν* ὠνόμαζεν (32) ὁ θεῖος Ἀπόστολος, προϋπάρχοντα αὐτὸν τῆς σαρκὸς ἀκριβῶς ἐπιστάμενος.

ια'. Πρὸς τούτοις *μεσίτην* (33) *αὐτὸν τοῦ Θεοῦ* (ὁ) αὐτὸς ὠνόμασε, τὴν Μωϋσέως νομοθεσίαν ἐν χειρὶ αὐτοῦ δεδόσθαι (εἰπὼν), δι' ὧν φησιν, *Ὁ νόμος διαταγεὶς δι' ἀγγέλων ἐν χειρὶ μεσίτου, ὁ δὲ μεσίτης ἑνὸς οὐκ ἔστιν, ὁ δὲ Θεὸς εἷς ἐστιν.* Ἀκούεις ὅπως ἰδίως (34) τὸν Θεὸν ἀποκαλῶν, καὶ ἀγγέλους ὀνο-

✠ Ed. Paris. pag. 95.
[16] Philipp. II, 5-7. [17] I Tim. II, 5. [18] Gal. III, 19.

(27) Vulgo προῆν ut supra ἴσα, ut semper.

(28) Vulgo om. αὐτὸς — Χριστός.

(29) *Καὶ τὸ ὑπάρχων*. In uno exemplari aberat, hic ἐν μορφῇ Θεοῦ, recte. Nam sufficit, ad illud quod vult, ὑπάρχων. M. — Mox vulgo γένοιτο γελοῖον.

(30) Vulgo ἀλλ' ἑαυτὸν ἐκένωσεν, et mox ἴσα Θεῷ post δυνάμει om.; dein vulgo ὢν ὁ Θεὸς et τὸ παρὰ ἀνθρ.

(31) *Ὑπάρχων Λόγος*. Forte ὑπάρχων, ὃς [vulgo λόγος; Θεὸς codd. et Mp.] οὐχ ἁρπαγμόν. M.

(32) Vulgo ὠνόμασεν.

(33) Vulgo καὶ μεσίτην et mox δίδοσθαι.

(34) *Ὅπως ἴδιον*. Ita scriptum reperi. Quid sit

μάζων, μεταξὺ τὸν μεσίτην εἰσάγει, λέγων· *Ὁ δὲ* A *μεσίτης ἑνὸς οὐκ ἔστιν*. Ἦν ἄρα καὶ πρὸ τῆς ἐνανθρωπήσεως κατὰ τοὺς Μωϋσέως χρόνους μεσιτεύων τῇ νομοθεσίᾳ.

ιβ'. Καὶ ἀρχιερέα δὲ αὐτὸν ὁ αὐτὸς Ἀπόστολος ἀποκαλεῖ λέγων· *Ἔχοντες οὖν ἀρχιερέα μέγαν, διεληλυθότα τοὺς οὐρανούς, Ἰησοῦν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ.*

ιγ'. Οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ *ἀπαύγασμα τῆς δόξης*, καὶ *χαρακτῆρα τοῦ Θεοῦ* καὶ *Υἱὸν*, καὶ *κληρονόμον*, τὸν αὐτὸν οἶδε, λέγων, *Ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν τούτων ἐλάλησεν ἡμῖν ἐν Υἱῷ, ὃν ἔθηκε κληρονόμον πάντων, δι' οὗ καὶ ἐποίησε τοὺς αἰῶνας, ὃς ὢν ἀπαύγασμα τῆς δόξης καὶ χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ*. Καὶ ἐνταῦθα ὥσπερ ἀνωτέρω ἐλέγετο περὶ τοῦ Λόγου, τὸ (35), πάντα δι' αὐτοῦ B ἐγένετο (36), καὶ περὶ τοῦ φωτὸς τὸ, ἐν τῷ κόσμῳ ἦν καὶ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ περὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ, τὸ, *Ἡμῖν εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς, δι' οὗ τὰ πάντα*, θέα, ὅπως περὶ τοῦ αὐτοῦ ὁμοίως εἴρηται τὸ, *δι' οὗ* (37) *καὶ ἐποίησε τοὺς αἰῶνας*. Ἐπιστῆσαι δὲ (38) τὸν νοῦν ἐν τούτοις ἄξιον, ὅπως ὠνόμασται ἀπαύγασμα. Οἶμαι γὰρ τῆς ἐκ τοῦ Πατρὸς τοῦ Υἱοῦ γεννήσεως παραστατικὸν εἶναι τὸν λόγον. Πολλάκις γὰρ ὠνομασμένου Υἱοῦ, καὶ τοῦ Θεοῦ Πατρὸς χρηματίσαντος (39), ἐπεὶ τὰς τῶν ζώων γενέσεις τοιοῦτόν τινα τρόπον ἐπιλάβοιμεν, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ θεοπρεπεστέρᾳ κέχρηται εἰκόνι ὁ Ἀπόστολος, περὶ μὲν τοῦ Πατρὸς, εἰπὼν, *Φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον*· τὸν δὲ Υἱὸν, ἀπαύγασμα τοῦ πατρικοῦ φωτὸς ὁρισάμενος, C ὥστε εἶναι τὸ ἀπαύγασμα γέννημα τοῦ πρώτου φωτὸς, οὐ κατὰ τὴν τῶν θνητῶν ζώων ὑποστάντα γένεσιν, κατὰ δὲ τὸ ῥηθὲν παράδειγμα. Εἰκότως οὖν καὶ εἰκόνα αὐτὸν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου ἀποκαλεῖ, διὰ τὸ ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχειν, καὶ διὰ τὸ ἀπαύγασμα εἶναι καὶ χαρακτῆρα τῆς ὑποστάσεως.

ιδ'. Διὰ ταῦτα γὰρ περὶ αὐτοῦ γράφων ἔλεγεν· *Ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, Πρωτότοκος πάσης κτίσεως. Ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα, τὰ ἐν οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, εἴτε ἀόρατα, εἴτε θρόνοι, εἴτε κυριότητες, εἴτε ἀρχαὶ, εἴτε ἐξουσίαι· τὰ πάντα δι' αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτὸν ἔκτισται*, (40) *καὶ αὐτός ἐστι πρὸ πάντων, καὶ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκε*. Ταῦτα γὰρ περὶ τῆς θεότητος τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, κἂν μὴ Μαρκέλλῳ δοκῇ, D εἴρηται. Οὐ γὰρ περὶ τῆς σαρκὸς εἶπεν ἂν τοσαῦτα ὁ θεῖος Ἀπόστολος. Μωρὸν γὰρ τοῦτο καὶ ἀδιανόητον, πρὸς τῷ καὶ ἀσυνάρτητον εἶναι (41) τῆς φράσεως τὴν ἑρμηνείαν. Πῶς γὰρ περὶ τῆς σαρκὸς ἥρμοζε

rem, ubi ait, *Sed mediator unius non est*. Erat ideo ante incarnationem suam per ætatem Moysis mediatoris functus munere in ferendo legem.

12. Sed et pontificem vocat eumdem idem Apostolus. *Habentes igitur pontificem magnum, qui cælos penetravit, Jesum Filium Dei* [19].

13. Insuper *splendorem* gloriæ, et *characterem Dei* et *Filium*, et *hæredem* eumdem vocat, *In novissimis hisce diebus locutus est nobis in Filio suo, quem constituit hæredem omnium : per quem fecit et sæcula ; qui cum esset splendor gloriæ, et character substantiæ ejus* [20]. Hic uti et superius dictum est de Verbo, quod omnia per ipsum facta sint. [Et de luce quæ in mundo fuit : et mundus per ipsam factus fuit.] Et de Jesu Christo, *Nobis unus Dominus Jesus Christus per quem omnia* [21]. De eodem videsis, quemadmodum dicitur, *per quem fecit et sæcula*. Hic vero operæ pretium est advertere animum ad id quod dicitur splendor; ita enim statuo vocem istam subindicare, illam de Patre Filii generationem. Cum enim Filii nomen sæpius occurrerat, et Pater etiam frequentius Deus audiverat : ne modum forte aliquem hic imaginemur qui in generatione rerum animatarum occurrit, Apostolus similitudinem diviniorem adhibet, ubi de Deo agit, ad Patrem illud applicans, *Habitans lucem inaccessam :* Filium vero compellans splendorem paternæ lucis; ut splendor sit primi illius luminis genitura : non ad modum creaturis mortalibus usurpatum exsistens, dum generantur, verum juxta allatam similitudinem. Merito eum igitur, et imaginem appellat invisibilis ✠ Dei : propterea quod exsisteret, in forma Dei : et quia erat splendor et character substantiæ.

14. Hanc ob causam de illo scribens ait : *Qui est imago Dei invisibilis : primogenitus omnis creaturæ. Quoniam in ipso creata sunt omnia, quæ sunt in cælo, et quæ super terram, sive visibilia, seu invisibilia; sive throni, seu dominationes : sive principatus, seu potestates : omnia per ipsum, et in ipso condita sunt, et ipse ante est omnia, et in ipso omnia subsistunt* [22]. Hæc omnia, licet secus Marcello videatur, de Filii divinitate dicuntur. Neque enim tot et talia dixisset de carne Apostolus. Stultum enim foret neque cogitatu facile, ut ne dicam incongruum, quod ad dictionem attinet et nominis interpretationem. Qui enim congruenter de carne dici

✠ Ed. Paris. pag. 96.

[19] Hebr. IV, 14. [20] Hebr. I, 1-3. [21] I Cor. VIII, 6. [22] Coloss. I, 15-17.

nescio, forte an, ἔνθα, ut sit, ubi Deum nominat, et angelos memorat, intermedium inducit mediatorem. M. — Scripsi cum codd. ἰδίως; mox vulgo ἐπὶ ἐσχάτου et ὥσπερ καὶ ἀνωτέρω.

(35) Vulgo ὅτι τά.

(36) Vulgo καὶ αὐτοῦ ἐγένετο om.

(37) Mp. αὐτοῦ.

(38) *Ἐπιστήσας δέ*. Legend. ἐπιστῆσαι δέ. M.

(39) *Καὶ πρὸς χρηματίσαντος*. Error ex abbreviata scriptura πρός ortus est : legendum enim Πατρὸς χρηματίσαντος, ἵνα μὴ ἐπὶ τὰς et ὑπολάβοιμεν. M.—Emendavi locum ex codd., ubi vulgo τινὰ ante τρόπον deest et scribitur ἐπιλάβοιμεν ὑπό. Mox vulgo περὶ τοῦ μέν et ὁριζόμενος.

(40) Vulgo ἐκτίσθη et mox δοκεῖ et πρός τό.

(41) *Τῆς φράσεως τὴν ἁρμονίαν*. Ita potius quam ἑρμηνείαν. Nam sequitur, πῶς γὰρ περὶ τῆς σαρκὸς ἥρμοσε. M.

posset, qui est imago? dixisset utique, quæ est imago.

15. Alibi quoque idem eumdem appellat imaginem Dei, « Quod si absconditum sit Evangelium « nostrum, ab iis est absconditum qui pereunt, in « quibus Deus sæculi istius obcæcavit intellectum « incredulorum, ne irradiaret in cordibus ipsorum « illuminatio Evangelii Jesu Christi, qui est imago « Dei. » Ubi advertendum nobis animo est, quod divinus Apostolus determinativum de Christo sermonem instituit, imaginem Dei scilicet appellans ipsum, ne quis duos imaginari deos posset, sed unum, nempe eum qui supra omnia est. Si enim unus est Deus, et præter illum non est alius, ipsius sit oportet, qui per Filium suum tanquam per imaginem agnoscitur. Quapropter et Filius quoque Deus est, propter Patris figuram, in ipso, ut in imagine, resultantem. Id quod divinus Apostolus indicat, dum aliquando inquit, *qui cum in Dei forma esset:* aliquando autem, eum imaginem Dei definit esse. Atque ita inter cæteras nomenclaturas Filius et erat et dicebatur imago Dei, priusquam in carne adveniret. Atque ista quidem pauca de innumeris, ne modum excedamus, e Novo Testamento adducta sint. Quin et olim exsistentes prophetæ Dei, eumdem diversis theologicis nominibus honorarunt.

16. Est qui eum, Spiritum Dei vocat, inquiens: *Egredietur virga de radice Iesse:* ✠ *et flos de radice ejus ascendet, et requiescet super illum Spiritus Domini, spiritus sapientiæ et intelligentiæ* [23], et quæ sequuntur. Perspicue siquidem in istis manifestavit eum qui de semine David fuerat secundum carnem, et inhabitans etiam in illo Dei Verbum. Unde divinus Apostolus nunc loquitur, *Dominus autem spiritus est* [24]; nunc iterum, *Christus Dei potentia, et sapientia Dei* [25]. Alius insuper propheta eum ad eumdem modum spiritum appellat, *Spiritus faciei nostræ Christus Dominus* [26]. Et in Evangelio de eodem liquidissimo dicitur: *Ecce puer meus quem elegi, dilectus meus in quo bene complacuit animæ meæ. Ponam spiritum meum super eum, et judicium gentibus nuntiabit* [27].

17. Alius porro propheta vitam eum vocat, et lucem, ubi Deum sic alloquitur inquiens, *Apud te est fons vitæ, et in lumine tuo videbimus lumen* [28]. Quinam erat ille vitæ fons apud Deum? quis lumen? ipsius nempe, qui in Evangelio dixit, *Ego sum lux mundi* [29]; et, *Ego sum via et veritas, et vita* [30]. Quo-

λέγειν, ὅς ἐστιν εἰκών; δέον εἰ ἄρα φῆσαι, ἥ ἐστιν εἰκών.

ιε'. Καὶ ἐν ἑτέρῳ δὲ πάλιν ὁ αὐτὸς εἰκόνα τοῦ Θεοῦ αὐτὸν ὠνόμαζε λέγων, « Εἰ δὲ καὶ ἔστι κεκαλυμ« μένον τὸ (42) Εὐαγγέλιον ἡμῶν, ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις « ἐστὶ κεκαλυμμένον, ἐν οἷς ὁ Θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου « ἐτύφλωσε τὰ νοήματα τῶν ἀπίστων, πρὸς τὸ μὴ « καταυγάσαι (43) ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν τὸν φωτι« σμὸν τοῦ Εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ, ὅς ἐστιν εἰκὼν « τοῦ Θεοῦ. » Ἔνθα καὶ προσήκει τὸν νοῦν ἐπιστῆσαι, ὡς ὁ θεῖος Ἀπόστολος ὁρικὸν ἐξηνέγκατο λόγον περὶ τοῦ Χριστοῦ, εἰπὼν αὐτὸν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, ἵνα μή τις δύο θεοὺς ὑπολάβοι εἶναι, ἀλλ' ἕνα τὸν ἐπὶ πάντων. Εἰ γὰρ εἷς Θεὸς, καὶ οὐκ ἔστιν ἕτερος πλὴν αὐτοῦ, αὐτὸς ἂν εἴη ὁ καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ ὡς δι' εἰκόνος γνωριζόμενος. Διὸ καὶ ὁ Υἱὸς Θεὸς, διὰ τὴν ἐν αὐτῷ τοῦ Πατρὸς ὡς ἐν εἰκόνι μόρφωσιν. Ὃ δὴ παρίστησιν ὁ θεῖος Ἀπόστολος, τοτὲ μὲν λέγων, ὅς *ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων*, τοτὲ δὲ αὐτὸν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ ὁριζόμενος. Οὐκοῦν μετὰ τῶν ἄλλων ἐπηγοριῶν καὶ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ πρὸ τῆς ἐνσάρκου παρουσίας ὁ Υἱὸς ἦν τε καὶ ὠνόμασται. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἀπὸ τῆς Καινῆς Διαθήκης, ὀλίγα ἀπὸ μυρίων ἡμῖν λόγου συμμετρίας χάριν συνῆκται.

ιϛ'. Καὶ οἱ πάλαι μὲν γενόμενοι τοῦ Θεοῦ προφῆται τὸν αὐτὸν (44) διαφόροις ἐτίμων θεολογίαις. Ὁ μὲν γὰρ ἀπεκάλει αὐτὸν πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, λέγων, *Ἐξελεύσεται ῥάβδος ἐκ τῆς ῥίζης Ἰεσσαί· καὶ ἄνθος ἐκ τῆς ῥίζης* (45) *ἀναβήσεται, καὶ ἐπαναπαύσεται* (46) *ἐπ' αὐτὸν πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, πνεῦμα σοφίας, καὶ συνέσεως*, καὶ τὰ ἑξῆς. Σαφῶς γὰρ τὸν ἐκ σπέρματος Δαβὶδ, κατὰ σάρκα καὶ τὸν ἐνοικήσαντα αὐτῷ Θεὸν Λόγον, διὰ τούτων ἐδήλου. Ἔνθεν ὁ θεῖος Ἀπόστολος ποτὲ μὲν ἔλεγεν· *Ὁ δὲ Κύριος τὸ πνεῦμά ἐστιν*· ποτὲ δὲ, *Χριστὸς Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ σοφία*. Καὶ ἕτερος δὲ ὁμοίως πνεῦμα αὐτὸν ἀποκαλεῖ, λέγων, *Πνεῦμα προσώπου ἡμῶν Χριστὸς Κύριος*. Καὶ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ δὲ περὶ αὐτοῦ σαφῶς εἴρηται· *Ἰδοὺ ὁ παῖς μου, ὃν ᾑρέτισα· ὁ ἀγαπητός μου εἰς ὃν ηὐδόκησεν ἡ ψυχή μου. Ἔδωκα τὸ πνεῦμά μου ἐπ' αὐτὸν, κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἐξοίσει.*

ιζ'. Προφητῶν δὲ ἄλλος ζωὴν αὐτὸν, καὶ φῶς ὠνόμαζε (47), ἐν τῷ προσφωνεῖν τῷ Θεῷ, καὶ λέγειν, ὅτι· *Παρὰ σοὶ πηγὴ ζωῆς, ἐν τῷ φωτί σου ὀψόμεθα φῶς*. Τίς γὰρ ἦν ἡ παρὰ τῷ Θεῷ πηγὴ τῆς ζωῆς, καὶ τὸ φῶς, ἢ αὐτὸς ὁ ἐν Εὐαγγελίοις εἰπὼν, *Ἐγώ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου*· καί· *Ἐγώ εἰμι ἡ ὁδὸς*

✠ Ed. Paris. pag. 97.

[23] Isa. XI, 1, 2. [24] II Cor. III, 17. [25] I Cor. I, 24. [26] Thren. IV, 20. [27] Matth. XII, 18. [28] Psal. XXXV, 10. [29] Joan. VIII, 12; IX, 5. [30] Joan. XIV, 6.

(42) Vulgo τοῦτο τό.

(43) *Πρὸς τὸ μὴ καταυγάσαι*. Apostolus in II Cor. IV, 5, habet: *Εἰς τὸ μὴ αὐγάσαι αὐτοῖς τὸν φωτισμὸν τῶν Εὐαγ. τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ*, et post Θεοῦ, additur, ἀοράτου. M. — Mox vulgo ὁ διὰ τοῦ et ὅδε παρ.

(44) *Διαφόροις σε τίμων*. Depravate; sed facilis correctio, ἐτίμων. M.

(45) Vulgo τῆς ῥ. αὐτοῦ.

(46) *Ἐπαναπαύσεται ἐπ' αὐτόν*. Apud Prophetam legitur, *ἀναπαύσεται ἐπ' αὐτούς*. M. — Mox vulgo λόγον Θεὸν et ἄλλοτε δὲ χρ. et ἐπ' αὐτῷ.

(47) Vulgo ὠνόμασε et ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ εἰπών.

καὶ ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωή. Διὸ, πάλιν ἱκετεύων ὁ Προφήτης ἐν εὐχῇ πρὸς τὸν Θεὸν λέγει, *Ἐξαπόστειλον τὸ φῶς σου, καὶ τὴν ἀλήθειάν σου· αὐτά με ὁδηγήσει.*

ιη'. Ἀλήθειαν δὲ αὐτὸν καὶ (48) Ζοροβάβελ ἀνειπὼν, νικητηρίων ἠξιώθη, ὅτε ἐπὶ τοῦ Περσῶν βασιλέως ἀναγέγραπται εἰρηκώς· *Καὶ ἡ ἀλήθεια μένει, καὶ ἰσχύει εἰς τὸν αἰῶνα. Καὶ ζῇ, καὶ κρατεῖ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. Καὶ οὐκ ἔστι παρ' αὐτῇ λαβεῖν πρόσωπα· ἀλλὰ τὰ δίκαια ποιεῖ, ἀπὸ πάντων τῶν ἀδίκων καὶ πονηρῶν ἀπέχεται.* Οἷς ἐπιλέγει· *Καὶ αὐτῆς ἡ ἰσχὺς, καὶ τὸ βασίλειον, καὶ ἡ ἐξουσία, καὶ ἡ μεγαλοσύνη πάντων τῶν αἰώνων.* Ζῆν γὰρ εἰπὼν τὴν ἀλήθειαν, καὶ νικᾷν καὶ κρατεῖν, ἐμφαντικώτατα παρέστησεν αὐτῆς τὴν ὑπόστασιν. Οἷς ἀκολούθως καὶ αὐτὸς ὁ Σωτὴρ ἀλήθειαν ἑαυτὸν ὀνομάζων τὴν τοῦ Ζοροβάβελ μαρτυρίαν ἐπεσφραγίζετο.

ιθ'. Καὶ ποταμὸν δὲ αὐτὸν ὠνόμασεν ὁ εἰπών· *Τοῦ ποταμοῦ τὰ ὁρμήματα εὐφραίνουσι τὴν πόλιν τοῦ Θεοῦ.* Ἤδη δὲ καὶ ὄρος προσεῖπεν ὁ φήσας· *Τὸ ὄρος ὃ ηὐδόκησεν ὁ Θεὸς, κατοικεῖν ἐν αὐτῷ.*

κ'. Διὸ καὶ παρὰ τῷ Δανιήλ· *Ἐξ ὄρους λίθος τμηθεὶς ἄνευ χειρῶν.* Καὶ πάλιν, ὁ αὐτὸς ἀποκαθιστάμενος εἰς ὄρος ὑψηλὸν, ἑωρᾶτο· τοῦ μὲν ὄρους τὴν προΰπαρξιν τῆς θεότητος αὐτοῦ σημαίνοντος, τοῦ δὲ λίθου, τὴν ἀνθρωπότητα (49).

κα'. Καὶ δικαιοσύνην δὲ αὐτὸν ἐκάλουν· ὡς ὁ λέγων· *Τίς ἐξήγειρε ἀπὸ ἀνατολῶν δικαιοσύνην.* Καὶ, ἥλιον δικαιοσύνης, ὡς ὁ εἰπών· *Τοῖς δὲ φοβουμένοις με ἀνατελεῖ ἥλιος δικαιοσύνης, καὶ ἴασις ἐν ταῖς πτέρυξιν αὐτοῦ.* Καὶ ἄλλος, *Δύσεται*, φησὶν, *ὁ ἥλιος ἐπὶ τοὺς προφήτας τοὺς πλανῶντας τὸν λαόν μου·* οὐ γὰρ δὴ ταῦτα τῷ αἰσθητῷ ἐφαρμόζοι ἂν ἡλίῳ, ἀλλὰ δὴ (50) τῷ ἐνσάρκῳ Λόγῳ.

κβ'. Καὶ σοφίαν δὲ αὐτὸν ὀνομάζει Σολομὼν ἐπὶ Παροιμίαις λέγων· *Ἡ σοφία ᾠκοδόμησεν ἑαυτῇ οἶκον, καὶ ὑπήρεισε στύλους ἑπτὰ*, καὶ τὰ ἑξῆς. Καὶ ὅτι προκόσμιος ἦν ἡ σοφία ζῶσα καὶ ὑφεστῶσα, αὐτὸς ἐδίδασκεν ἐκ προσώπου αὐτῆς ταύτας προέμενος τὰς φωνάς· *Ἐγὼ ἡ σοφία κατεσκήνωσα βουλὴν, καὶ γνῶσιν, καὶ ἔννοιαν. Ἐγὼ ἐπεκαλεσάμην.* Εἶθ' ἑξῆς ἐπιλέγων, *Δι' ἐμοῦ* (51) *βασιλεύουσι βασιλεῖς, καὶ οἱ δυνάσται γράφουσι δικαιοσύνην, δι' ἐμοῦ μεγιστᾶνες μεγαλύνονται, καὶ τύραννοι δι' ἐμοῦ κρατοῦσιν.*

A circa Deum compellans supplex in oratione Propheta loquitur, *Emitte lumen tuum, et veritatem tuam, illa me deducent* [31].

18. Veritatem insuper eum cum vocaret Zorobabel, victoriæ lauream tulit, qui coram Persarum rege, memoratur dixisse, *Veritas manet et prævalet in æternum. Vivit et exsuperat in sæcula sæculorum. Neque est apud illam respectus personarum, sed justitiam facit, ab iniquis omnibus et impiis abstinet.* Ad quæ annectit : *Ipsius autem vis, et regalitas, et potestas, et magnificentia est per omnia sæcula.* Qui enim vivere veritatem dixit, et vincere et exsuperare : evidentissime ostendit exsistentiam ejus. Et consequenter, se Servator ipsam appel-
B lat veritatem, et obsignat testimonium Zorobabelis.

19. Fluvium appellavit eum, is qui dixit, *Fluminis impetus lætificat civitatem Dei* [32]. Montem nominavit insuper qui dixit : *Montem cui benedixit Deus, ut in illo habitaret* [33].

✠ 20. Unde apud Danielem de monte legitur : *Excisus lapis sine manibus* [34]. Idem demum in excelsum montem ubi recesserat videbatur. Per montem intelligitur divinitas præexsistens, per lapidem vero humana natura.

21. Sed et illum justitiam appellarunt : ut is qui
C dixit : *Exsuscita justitiam ab Oriente* [35], et etiam justitiæ solem : ut is qui dixit : *Timentibus autem me, exorietur sol justitiæ : et sanatio in alis ejus* [36] : et alius ait, *Occidet sol super prophetas, qui errare faciunt populum meum* [37]. Hæc non competunt visibili huic soli, sed alteri, nempe Verbo incarnato.

22. Sapientia quin etiam dicitur, Salomon in Proverbiis ait : *Sapientia sibi domum ædificavit, et substituit columnas septem* [38], et quæ sequuntur. Quodque ante mundum erat ista vivens sapientia et subsistens, docet idem, ubi tanquam ex ore ipsius Sapientiæ istas emisit voces : *Ego sapientia habitavi consilium, et scientiam, et cogitationem.*
D *Ego invocavi* [39] : et his sequentia adjungit : *Per me reges regnant, et conditores legum justa decernunt; per me principes imperant, et potentes decernunt justitiam* [40].

✠ Ed. Paris. pag. 98.

[31] Psal. XLII, 3. [32] Psal. XLV, 5. [33] Psal. LXVII, 17. [34] Dan. II, 34. [35] Isa. XLI, 2. [36] Malach. IV, 2. [37] Mich. III, 6. [38] Prov. IX, 1. [39] Prov. VIII, 12, 14. [40] ibid. 15, 16.

(48) Vulgo Ζοροβάβηλ et infra; mox vulgo τῶν Περσῶν.

(49) *Τοῦ δὲ τοῦ λίθου, τὴν ἀνθρωπότητα.* Locus est Daniel II. Quem locum varie exposuerunt. Plerique per montem, beatam Virginem intelligunt : de qua sine manibus, hoc est, interventu humano, Christus processit, atque ita de humana sola generatione intelligunt. Ambrosius legit, montem, pro lapide, ut mons dicatur de monte excisus, et de æterna generatione Filii e Patre, intelligit. Eusebius suam, et novam rationem inivit. M.—Delevi τοῦ ante λίθου et mox ἂν vulgo post ταῦτα positum rejeci post ἐφαρμ.

(50) *Τῷ ἐν σαρκὶ Λόγῳ.* Aliter, ἐνσαρκίῳ, forte ἐνσαρκωθέντι. *Omnia ista, Christus in similitudine, non in proprietate*, ait Augustinus, in *Psal.* CIII. M. — Scripsi ἐνσάρκῳ; mox vulgo προιέμενος.

(51) *Βασιλεύουσι βασιλεῖς.* Ita in Proverbiis

23 et 24. Sed et lignum vitæ illum Salomon, et Dominum appellavit : ubi ait : *Lignum vitæ est, omnibus qui apprehendunt ipsum, et tutus erit qui in eum, veluti in Dominum innititur* [41].

25. Sed et Salomonis pater David in Psalmis, et Dominum simul vocat et sacerdotem : nunc inquiens : *Dixit Dominus Domino meo, sede a dextris meis* [42]; nunc etiam : *Juravit Dominus neque resipiscet, Tu es Sacerdos in æternum, secundum ordinem Melchisedech* [43].

26. Sed et Deum hunc agnoscit et profitetur inquiens : *Sedes tua Deus, in sæculum sæculi : virga directionis virga regni tui. Dilexisti justitiam et odisti iniquitatem; propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo lætitiæ præ consortibus tuis* [44]. Deus qui in istis a Deo, unctus dicitur, quisnam alius esset, quam qui propter unctionem hanc paternam, Christus vocatur.

✠ 27. Erat idem iste et Dilectus Dei : quod Psalmi illius inscriptio docet, *Ode super Dilectum* [45].

28. Isaias autem ipsum appellat brachium : *Revelabit*, inquiens, *Dominus brachium sanctum suum in conspectu nationum* [46]. David ad eumdem modum, justitiam et salutem agnovit illum, inquiens : *Revelavit Dominus salutare suum, in conspectu nationum, revelavit justitiam suam* [47].

29. Et iterum : *Annuntiate diem de die salutare ejus* [48]. Et iterum : *Quis dabit de Sion salutare Israel* [49]? Et, *Ostende nobis, Domine, salutare tuum, misericordiam tuam des nobis* [50]. Quid opus est, ut ista hic colligam sigillatim? cum cuivis liceat studioso de Scriptura divinitus inspirata istiusmodi undicunque colligere. Ubique vero Scripturarum apparet, viros Dei divino Spiritu illustratos, unigeniti Dei Filii cognitionem inenarrabilem manifestasse, licet non ultra populum Judæorum. Quocirca diversimode enuntiaverunt illum obtectis quibusdam nomenclaturis. Gratia enim illa prædicationis, in ipsius præsentiam et adventum reservabatur : quam de ipsius divinitate, per universum nunc terrarum orbem, veluti quoddam olim absconditum mysterium et silentio involutum, Ecclesia proseminavit.

30. Hoc ipsum nos docuit divinus Apostolus inquiens : *Secundum dispensationem Dei, quæ data est mihi erga vos, adimplere verbum Dei, mysterium illud quod a sæculo absconditum fuerat in generationibus : nunc autem manifestatum est sanctis ejus*,

κγ', κδ'. Ἀλλὰ καὶ ξύλον ζωῆς, καὶ Κύριον αὐτὸν Σολομὼν ἀπεκάλει λέγων· *Ξύλον ζωῆς ἐστι πᾶσι τοῖς ἀντεχομένοις αὐτῆς, καὶ τοῖς ἐπερειδομένοις ἐπ' αὐτὴν, ὡς ἐπὶ Κύριον, ἀσφαλής.*

κε'. Καὶ ὁ τοῦ Σολομῶντος δὲ πατὴρ Δαβὶδ ἐν Ψαλμοῖς ὁμοῦ καὶ Κύριον ὁμοῦ καὶ ἱερέα αὐτὸν (52) ὠνόμαζε· τοτὲ μὲν λέγων· *Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου·* τοτὲ δὲ φάσκων· *Ὤμοσε Κύριος, καὶ οὐ μεταμεληθήσεται· Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα, κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ.*

κϛ'. Καὶ Θεὸν δὲ αὐτὸν οἶδεν ὁμολογεῖν ὁ αὐτὸς, φάσκων· *Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεὸς, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος, ῥάβδος εὐθύτητος ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου. Ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν· διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεὸς, ὁ Θεός σου ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου.* Θεὸς γὰρ ἐν τούτοις χριόμενος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τίς ἂν ἕτερος εἴη ἢ αὐτὸς, ὁ διὰ τὸ χρίσμα τὸ πατρικὸν Χριστὸς ἀνηγορευμένος.

κζ'. Ὁ δ' αὐτὸς οὗτος καὶ Ἀγαπητὸς ἦν τοῦ Θεοῦ· ὃ δὴ παρίστησιν (53) ἡ τοῦ Ψαλμοῦ προγραφὴ περιέχουσα, *Ὠδὴ ὑπὲρ τοῦ Ἀγαπητοῦ.*

κη'. Ἡσαΐας δὲ βραχίονα αὐτὸν ἀπεκάλει λέγων· *Ἀποκαλύψει Κύριος τὸν βραχίονα τὸν ἅγιον αὐτοῦ ἐνώπιον πάντων ἐθνῶν.* Καὶ Δαβὶδ ὁμοῦ δικαιοσύνην καὶ σωτηρίαν αὐτὸν ἠπίστατο· διὸ ἔλεγεν· *Ἐγνώρισε Κύριος τὸ σωτήριον αὐτοῦ ἐνώπιον τῶν ἐθνῶν· ἀπεκάλυψε τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ.*

κθ'. Καὶ πάλιν· *Εὐαγγελίζεσθε ἡμέραν ἐξ ἡμέρας τὸ σωτήριον αὐτοῦ·* Καὶ αὖθις· *Τίς δώσει ἐκ Σιὼν τὸ σωτήριον τοῦ Ἰσραήλ;* καί· *Δεῖξον ἡμῖν, Κύριε, τὸ ἔλεός σου, καὶ τὸ σωτήριόν σου δῴης ἡμῖν.* Καὶ τί με δεῖ καθ' ἕκαστον ἀναλέγεσθαι; παρὸν τῷ φιλομαθεῖ τὰ τοιαῦτα συνάγειν ἐξ ἁπάσης τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς· δι' ἧς φαίνονται οἱ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωποι τῷ θείῳ Πνεύματι φωτισθέντες, τὴν τοῦ Μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ γνῶσιν ἀπόῤῥητον οὖσαν τότε, καὶ τὰ πλήθη διαλαμβάνουσαν (54) τοῦ Ἰουδαίων λαοῦ. Διὸ καὶ διαφόρως αὐτὸν ἐξεφώνουν κεκαλυμμέναις ταῖς ἐπηγορίαις. Ἐφυλάττετο γὰρ τῇ αὐτοῦ παρουσίᾳ ἡ χάρις τοῦ κηρύγματος τῆς περὶ αὐτοῦ θεολογίας, ἣν καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἡ αὐτοῦ Ἐκκλησία, ὥσπερ τι πάλαι κρύφιον καὶ σεσιγημένον μυστήριον παραλαβοῦσα, σεμνύνεται.

λ'. Τοῦτο γοῦν καὶ ὁ θεῖος Ἀπόστολος διδάσκει λέγων· *Κατὰ τὴν οἰκονομίαν τοῦ Θεοῦ, τὴν δοθεῖσάν μοι εἰς ὑμᾶς, πληρῶσαι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, τὸ μυστήριον τὸ ἀποκεκρυμμένον ἀπὸ τῶν αἰώνων καὶ ἀπὸ τῶν γενεῶν· νυνὶ δὲ ἐφανερώθη τοῖς ἁγίοις αὐ-*

✠ Ed. Paris. pag. 99.
[41] Prov. III, 18. [42] Psal. CIX, 1. [43] ibid. 4. [44] Psal. XLIV, 7, 8. [45] ibid. 1. [46] Isa. LIII, 1. [47] Psal. XCVII, 2. [48] Psal. XCV, 2. [49] Psal. XIII, 7. [50] Psal. LXXXIV, 8.

legitur : et hic aliquoties, apud nostrum. M. — Mox vulgo μεγαλοῦνται et ἀντερειδομένοις ἐπ. et deest ὁμοῦ post ψαλμοῖς.

(52) Vulgo ὠνόμασε et mox καὶ Δεὸν δὲ αὐτὸν οἶδεν et infra ἀναγορευόμενος.

(53) *Τοῦ Ψαλμοῦ προγραφή.* Ἐκείνου scilicet, aut αὐτοῦ, nempe 44, cujus inscriptio est, ᾠδὴ ὑπὲρ τοῦ ἀγαπητοῦ. M. — Supra vulgo ὁ δὲ παρ. et mox ἐπικαλεῖ et εὐαγγελίσασθε.

(54) *Τῶν Ἰουδαίων λαοῦ.* Locus depravatus, nec sine codicis auxilio sanandus, opinor. M. — Mox vulgo τοῦ Θεοῦ οἱ προφ. et τούτου μυστηρίου et κατὰ τὴν ἐξ.

τοῦ, οἷς ἠθέλησεν ὁ Θεὸς γνωρίσαι, τίς ὁ πλοῦτος A τῆς δόξης τοῦ μυστηρίου τούτου ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ὅς ἐστι Χριστὸς ἐν ὑμῖν, ἡ ἐλπὶς τῆς δόξης. Ὁρᾷς ὅπως μυστήριον ἦν ἀποκεκρυμμένον πρότερον, νυνὶ δὲ φανερωθὲν, ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ. Διόπερ οἱ μὲν τοῦ Θεοῦ προφῆται τῷ προφητικῷ πνεύματι μυστικῶς αὐτὸν ἐθεολόγουν. Τὸ δὲ πλῆθος τοῦ Ἰουδαίων ἔθνους ἐν ἀγνοίᾳ ἐτύγχανε τοῦ κεκρυμμένου μυστηρίου· ὅθεν Θεὸν μὲν ἐδιδάσκετο ἕνα εἰδέναι, διὰ τὸ τῇ πολυθέῳ πλάνῃ συνεχῶς ὑποσύρεσθαι· Πατέρα δὲ ὄντα τὸν Θεὸν Υἱοῦ τοῦ Μονογενοῦς ἠγνόει· τοῦτο γὰρ ἐφυλάττετο τῇ ἐξ ἐθνῶν Ἐκκλησίᾳ τὸ μυστήριον, κατ' ἐξαίρετον χάριν αὐτῇ δεδωρημένον. Ἐν αὐτῷ γάρ εἰσι, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, πάντες οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας καὶ γνώσεως ἀπόκρυφοι. Ἀλλὰ γὰρ διὰ τοσούτων ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος, ὁ ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεὸν, B οὐ μόνον Λόγος κεκλημένος, ὡς Μάρκελλος οἴεται, ἀπεδείχθη, ἀλλὰ καὶ Υἱὸς, καὶ Μονογενὴς, καὶ φῶς, καὶ ἄρτος, καὶ Ἰησοῦς, καὶ Χριστὸς, καὶ Κύριος, καὶ ἀρχιερεὺς, καὶ ἀπαύγασμα, καὶ χαρακτὴρ, καὶ εἰκὼν, καὶ Πρωτότοκος πάσης κτίσεως, καὶ πηγὴ ζωῆς, καὶ ἀλήθεια, καὶ ποταμὸς, καὶ δικαιοσύνη, καὶ ἥλιος δικαιοσύνης, καὶ σοφία, καὶ ξύλον ζωῆς, καὶ Κύριος, καὶ Θεὸς, καὶ Ἀγαπητὸς, καὶ ἱερεὺς, καὶ βραχίων, (55) καὶ σωτήριον, καὶ πάντα ταῦτα, ὢν καὶ προϋπάρχων τῆς σαρκὸς, ὠνομάζετο· ὡς αἱ παρατεθεῖσαι Γραφαὶ δεδηλώκασι. Τίνι τοίνυν λόγῳ, ταῦτα πάντα παρεὶς Μάρκελλος, ἐπὶ μόνου τοῦ Λόγου ἵσταται; οὐ διαβαίνων μὲν καὶ ἐπὶ τὰς λοιπὰς ἐπωνυμίας, μόνον δὲ Λόγον αὐτὸν εἶναι φάσκων τοῦ Θεοῦ· καὶ λόγον C σημαντικὸν, ποτὲ μὲν ἡσυχάζοντα ἐν τῷ Θεῷ, ποτὲ δὲ ἐνεργείᾳ μόνῃ λαλοῦντα ἢ πράττοντα; Ἢ διὰ τὸ Σαβελλιάζειν ἄντικρυς, καὶ μὴ πιστεύειν εἰς τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, μηδὲ γνωρίζειν τὸ μυστήριον τὸ προϋπάρχον μὲν πάλαι, μόνῃ δὲ τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Χριστοῦ διὰ τῆς αὐτοῦ φανερωθὲν χάριτος. Εἰ δὲ λέγοι μυστήριον εἶναι ἀγνοούμενον, τὸ (56) Λόγον ἔχειν ἐν ἑαυτῷ τὸν Θεὸν, κεχρῆσθαι λόγῳ, τοῦτο γὰρ αὐτῷ Μαρκέλλῳ δοκεῖ (57), τοῦτον γράφοντι τὸν τρόπον· « Τί « γὰρ ἕτερον ἦν ἀποκεκρυμμένον μυστήριον, κατὰ « τὸν Λόγον; οὕτως δὲ ἦν ἀποκεκρυμμένον ἐν τῷ Θεῷ « τοῦτο πρότερον τὸ μυστήριον, ὥστε μηδένα τοῦ « προτέρου λαοῦ σαφῶς τὰ κατὰ τὸν Λόγον εἰδέναι· » εἰ δὴ οὖν τοῦτο λέγοι, μανθανέτω, ὅτι καὶ πᾶς Ἰουδαίων τῶν τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ μὴ ἐπεγνωκότων D ὁμολογήσειεν ἂν τὸν Λόγον ἔχειν τὸν Θεὸν, καὶ μὴ εἶναι ἄλογον. Τοῦτο δὲ καὶ Σαβέλλιος αὐτὸς, καὶ πᾶς Ἕλλην τε καὶ βάρβαρος, ὁ Θεὸν εἶναι ὑφιστάμενος, ἀναμφιλέκτως φήσειεν· Ἅμα γὰρ τῷ Θεὸν εἰπεῖν, καὶ σοφὸν αὐτὸν νοεῖ, καὶ λογικὸν, καὶ δυνατὸν, καὶ δίκαιον, καὶ ἀγαθόν. Ποῖον οὖν μυστήριον ἦν ἀποκεκρυμμένον τὸ τοῖς πᾶσιν ὁμολογούμενον; Τίς γὰρ οὐκ ἂν εἴποι ἐν τῷ Θεῷ σοφίαν εἶναι, καὶ δύ-

quos voluit Deus cognoscere, quænam sint divitiæ mysterii istius in gentibus, qui est Christus in vobis, spes gloriæ ejus [81]. Vides ut absconditum hoc mysterium fuerat prius, nunc autem revelatum: Filius Dei. Quapropter prophetæ Dei mysticum in modum prophetico Spiritu eum deificarunt; Judæorum autem omnis multitudo in ignorantia istius mysterii persistebant. Deum quidem unum agnoscere edocti, eo quod in errores de deorum multitudine sæpius abstrahebantur: Patrem vero Deum unigeniti sui Filii ignorabant. Nam hoc de gentibus Ecclesiæ reservabatur mysterium, tanquam gratia quædam excellens, ipsi impertienda. ✠ In ipso enim sunt, quod Apostolus observat [82], omnes thesauri absconditi cognitionis. Enimvero tot jam testimoniis, Dei illud Verbum quod in initio erat apud Deum, non modo quod Marcellus opinatur, Verbum dictum est, sed et Filius, et Unigénitus, et lux, et panis, et Jesus, et Christus, et Dominus, et Pontifex, et splendor, et character, et imago, et Primogenitus omnis creaturæ: et fons vitæ, et veritas, et flumen, et justitia, et sol justitiæ, et sapientia, et lignum vitæ, et Dominus, et Deus, et dilectus, et Sacerdos, et brachium, et salutare: et hisce quidem omnibus appellabatur nominibus, cum exsisteret, et præexsisteret ante carnem sumptam: ut e prolatis hic Scripturis ostensum est. Quæ ratio Marcellum hic commovit, ut istis universis prætermissis, in solo Verbo resideret? Neque enim transivit ad cæteras nomenclaturas, solummodo illum Dei Verbum esse statuit; et verbum quidem significativum, interdum in Deo conquiescens, interdum re et ore prolatum, vel etiam operans. Certe propterea quod Sabellianizaret, nec in Dei Filium crederet, nec agnosceret mysterium illud, quod quidem præexsistebat olim: at soli Christi Ecclesiæ per ipsius gratiam revelatum est. Quod si dicat mysterium illud incognitum esse, Deum cum in se haberet Verbum, verbo illo usum, hoc siquidem Marcello videtur ita esse, cum sic scripserit: « Quid « aliud fuerat mysterium illud absconditum, quam « Verbum? Ita autem in Deo olim, erat hoc absconditum mysterium; ut nemo apud priorem illum « populum intelligeret clare, quæ spectabant ad « Verbum. » Si hoc posuerit, discat oportet, quod Judæorum quilibet, qui Christum Dei non agnoscat, Verbum tamen habere Deum confitebitur, neque esse illum alogum. Hoc ipsemet Sabellius: hoc ethnicus quivis fatebitur: hoc barbarus, qui Deum agnoscit, sine scrupulo confitebitur. Nam hoc ipso quod Deum confiteantur, sapientem intelligunt, rationalem, potentem, justum, bonum. Et quodnam tum mysterium hoc occultum fuerat, quod erat

✠ Ed. Paris. pag. 400.
[81] Coloss. I, 25-27. [82] Coloss. II, 3.

(55) Βρ. καὶ δικαιοσύνη codd.
(56) Τόν vulgo contra cod.
(57) *Μαρκέλλῳ δοκεῖ.* Rectius ἐδόκει, statim, legendum opinor, ἢ τὸ κατὰ τὸν λόγον, mox, ἀναμφιλέκτῳ, et Θεὸν εἰπεῖν, non Θεῷ. M.— Mox vulgo ἦν ἀμφιλέκτως, Mp. ἀναμφιλέκτως et τὸ Θεῷ, Mp. Θεόν.

apud omnes in confesso positum? Quis non dixerit in Deo sapientiam esse, et potentiam, et vitam, et lucem, et veritatem, et justitiam, et rationem, et quidquid bonum et honestum est? Quin potius eum esse, omnia ista : aut si ✠ quid his superius, et melius exstiterit, quod nobis sit incognitum. Hæc natura, a seipsa edocta cogit unumquemque de Deo profiteri. Unde et de Filio edocti sumus hæc etiam singula, unigenitum illum esse, Filium, hæredem Patris sui, omnia possidentem quæ possidet Pater. Unde dicitur fuisse, *in forma Dei*, et *imago Dei*, juxta divinum Apostolum, ubi ait : *Qui cum in forma Dei esset, non est arbitratus rapinam, esse se æqualem Deo* [53]. Et rursus : *Qui est imago Dei* [54]. Quocirca quod Deus erat logicus, non fuit *hoc mysterium, quod a sæculo absconditum fuerat, et a generationibus*. Neque illud nunc revelatum dicitur, quod singulis hominibus, per notiones naturales cognitissimum est. Quod si interroget quispiam, illud qualenam erat? respondet Apostolus, ubi ait, *At nunc in sanctis manifestatum est* [54*], iis nimirum, quibus voluit hoc ipsum Deus revelare, quæ sunt divitiæ gloriæ, mysterii hujus in gentibus quibus est Christus in nobis. Christus erat igitur mysterium illud : Filius is nimirum Dei. Quocirca mysticum in modum, illum olim diversimodis appellationibus prophetæ glorificaverunt, id quod erat inenarrabile abscondentes : illiusque revelationem gratiæ ipsius in omnes diffundendæ, quasi thesaurum reservantes reconditum. Cum vero post tot e sacris Scripturis testimonia contendat Marcellus nihilominus, illud, *In principio erat Verbum* [55], nihil aliud indicare, quam eum, priusquam assumebat carnem, nihil aliud quam Verbum exstitisse : neque ullo præter illud nomine appellatum : tum vero primum per varias indicatum nomenclaturas, quando Verbum caro factum fuerat, cum prius præter Verbum plane nihil exstitisset; certe prorsus hic indoctus deprehenditur, et in Scripturis sacris intelligendis plane infans. Hoc vero sic adornato, agedum deinceps, veluti redivivum, novum hunc Sabellium introspiciamus.

A ναμιν, καὶ ζωὴν, καὶ φῶς, καὶ ἀλήθειαν, καὶ δικαιοσύνην, καὶ λόγον, καὶ πᾶν ὅ τι καλὸν καὶ ἀγαθόν; μᾶλλον δὲ αὐτὸν εἶναι πάντα ταῦτα, καὶ εἴ τι τούτων ἀνώτερόν τε καὶ κρεῖττον, καὶ ἡμῖν ἄγνωστον (58) · ταῦτα γὰρ αὐτοδίδακτος φύσις ὁμολογεῖν περὶ τοῦ Θεοῦ πάντα ἄνθρωπον ἐξαναγκάζει. Ἔνθεν καὶ τὸν Υἱὸν διδασκόμεθα πάντα ταῦτα εἶναι, ἅτε Μονογενῆ Υἱὸν, καὶ κληρονόμον ὄντα τοῦ Πατρὸς, καὶ πάντ' ἔχοντα, ὅσα καὶ ὁ Πατήρ. Διὸ *ἐν μορφῇ Θεοῦ* λέλεκται (59)· καὶ *εἰκὼν τοῦ Θεοῦ* (60), κατὰ τὸν θεῖον Ἀπόστολον, φήσαντα. *Ὃς ἐν μορφῇ Θεοῦ ὑπάρχων, οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο εἶναι* (61) *ἴσα Θεῷ*. Καὶ πάλιν· *Ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ*. Οὐκ ἄρα τὸ λογικὸν εἶναι τὸν Θεὸν τοῦτο ἦν *τὸ μυστήριον τὸ ἀποκεκρυμμένον ἀπὸ τῶν αἰώνων καὶ ἀπὸ τῶν* B *γενεῶν*· οὐδὲ τοῦτο νῦν ἐφανερώθη, τὸ φυσικαῖς ἐννοίαις πᾶσιν ἀνθρώποις ἐγνωσμένον. Ἀλλὰ γὰρ ποῖον, εἰ ἔροιτό τις, ἀποκρίνεται ὁ Ἀπόστολος· *Νυνὶ δὲ ἐφανερώθη*, λέγων, *τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ*, οἷς ἠθέλησεν ὁ Θεὸς γνωρίσαι, τίς ὁ πλοῦτος τῆς δόξης τοῦ μυστηρίου τούτου ἐν τοῖς ἔθνεσιν, οἷς ἐστι Χριστὸς ἐν ὑμῖν. Χριστὸς οὖν ἦν τὸ μυστήριον· δῆλον δ' ὅτι Υἱὸς (62) τοῦ Θεοῦ. Διὸ μυστικῶς πρότερον διαφόροις οἱ τοῦ Θεοῦ προφῆται αὐτὸν ἐδόξαζον ἐπηγορίαις, τὸ ἀπόῤῥητον ἀποκρύπτοντες, καὶ τῇ αὐτοῦ χάριτι τὴν εἰς πάντας ἀποκάλυψιν αὐτοῦ ταμιευόμενοι. Ὅτε τοίνυν μετὰ τοσαύτας τῶν Γραφῶν μαρτυρίας διϊσχυρίζεται Μάρκελλος, *τὸν ἐν ἀρχῇ Λόγον*, πρὶν ἢ τὴν σάρκα ἀναλαβεῖν, μηδὲν ἕτερον εἶναι ἢ Λόγον· καὶ μηδ' ἑτέ- C ρῳ χρηματίσαι ὀνόματι· τότε δὲ διαφόρων ἐπηγοριῶν τετυχηκέναι, ὅτε ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, πρὸ τούτου μηδὲν ἕτερον ὄντα ἢ Λόγον· πῶς οὐκ ἀμαθὴς καὶ ἀσύνετος τῶν θείων ἐλέγχοιτ' ἂν ἀναγνωσμάτων; Ἀλλὰ γὰρ, τούτου συστάντος, φέρε λοιπὸν, ὥσπερ ἀναβεβιωκότα, τὸν νέον Σαβέλλιον ἐποπτεύσωμεν.

✠ Ed. Paris. pag. 101.
[53] Philipp. II, 6. [54] Hebr. I, 3. [54*] Coloss. I, 26. [55] Joan. I, 1.

(58) Vulgo ἄγν. εἴη.
(59) Vulgo λέγεται.
(60) *Εἰκὼν τοῦ Θεοῦ*. Adde ἀοράτου. M.
(61) Vulgo τὸ εἶναι.
(62) *Δῆλον δ' ὅτι Υἱός*. Forte δῆλον δὲ, καθότι Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, nempe ante sæcula exsistens, oppositus filio hominis. M. — Mox vulgo ἐδόξασαν et ταμιευμένοι.

ΤΩΝ ΠΡΟΣ ΜΑΡΚΕΛΛΟΝ ΕΛΕΓΧΩΝ

ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ

ΠΕΡΙ

ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

ΒΙΒΛΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟΣ.

EUSEBII PAMPHILI

DE THEOLOGIA ECCLESIASTICA CONTRA MARCELLUM

LIBER SECUNDUS.

ΤΑΔΕ ΠΕΡΙΕΧΕΙ ΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ.

LIBRI SECUNDI CAPITA.

* Ed. Paris. pag. 102.

22. *Quod et in prophetis per Filium Pater Deus docebatur.*
23. *Quod Ecclesia minime prædicat duos deos.*
24. *Quod Marcellus assimilaverit Dei Verbum unigenitum verbis Dei illisce, quibus imperantur facienda.*
25. *Qualiter ipse sibi contraria scripsit.*

A κβ' *Ὅτι καὶ ἐν τοῖς προφήταις διὰ τοῦ Υἱοῦ ὁ Πατὴρ ἐθεολογεῖτο.*
κγ' *Ὅτι μὴ δύο θεοὺς ἡ Ἐκκλησία κηρύττει.*
κδ'. *Ὅπως Μάρκελλος τοῖς λόγοις τοῦ Θεοῦ τοῖς τῶν πρακτέων παραγγελτικοῖς τὸν Μονογενῆ Λόγον ἀφωμοίου.*
κε'. *Ὅπως αὐτὸς ἑαυτῷ τἀναντία ἔγραψε.*

CAP. I.

Qualiter Sabellii dogma restauravit Marcellus.

Post exhibita testimonia Scripturæ sacræ, quibus illud ostensum est, quod non solummodo Verbum vocabatur Dei Filius ante suum in carne adventum, uti Marcello visum fuerat, sed sexcentis ab eo ✠ diversis nominibus, agedum deinceps intueamur idolum Sabellii, velut de terra se exserentis. Ausus est dicere, ipsum, qui super omnia est, Patrem Domini nostri Jesu Christi, Deum de sancta Virgine genitum; ipsum quoque passum, dum ita scribit : [R. XLIX coll. p. 35 D] « Quidnam erat « ergo, quod descendit ante incarnationem? Omnino dicet, Spiritus erat. Nam si secus pronun« tiaret, obloquetur ei angelus is, qui ad Virginem « ait, *Spiritus sanctus superveniet in te* [56]. Quod si « concesserit esse spiritum, audiat dicentem Ser« vatorem : *Deus spiritus est* [57]. » Hisce verbis, dum qui est super omnes, de quo nos docuit Servator et Dominus, inquiens, *Deus spiritus est, et qui adorant eum, eos in spiritu et veritate adorare oportet* [58], spiritum illum esse pronuntiat, qui supervenit Virginem, Sabellii errorem renovans. In progressu demum, cum Jeremias [Baruch] de Servatoris incarnatione diceret : *Post hæc in terris visus est, et cum hominibus conversatus* [59], oraculum illud iste ad Patrem retulit, totidem verbis scribens : [R. 4 coll. p. 152 D] « Sed videtur et Pater in verbo « esse, licet aliter Asterio et paria cum illo sen« tientibus videatur. » Quin in Servatoris passione hoc ipsum facit. Nam cum de Threnis Jeremiæ retulisset, *Spiritus oris nostri Christus, captus est in peccatis nostris* [60], adjungit : [R 41] « Et hic pro« pheta de verbo qui carnem nostram assumpsit, « disserit. » Et tum infert : « Pater umbræ con« ditor haud dicetur. » Quod vero Deus spiritus fuerit, Servator docet : *Deus Spiritus est.* Quin et quod lux sit, nos etiam docet : *Ego sum lux* [61]. Vides en, ut dicta hæc de Servatore, ad Patris divinitatem referat. Tollit vero Filii hypostasin directissime, dum ante rerum omnium productionem,

ΚΕΦ. Α'.

Ὅπως τὴν Σαβελλίου δόξαν ἀνενεοῦτο ὁ Μάρκελλος.

Μετὰ τὰς παρατεθείσας (63) τῶν θείων ἀναγνωσμάτων μαρτυρίας, (64) δι' ὧν ὅτι μὴ μόνον Λόγος ὠνόμαστο πρὸ τῆς ἐνσάρκου παρουσίας ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, παρέστη, ὥσπερ οὖν ἐδόκει Μαρκέλλῳ, ἀλλὰ καὶ B μυρία ἕτερα, φέρε δὴ λοιπὸν Σαβελλίου εἴδωλον, ὥσπερ ἀπὸ γῆς ἀνακῦψαν, ἐποπτεύσωμεν. Ἐτόλμησεν εἰπεῖν (65) αὐτὸν τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν, τὸν Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, γεγεννῆσθαι ἐκ τῆς ἁγίας Παρθένου, καὶ αὐτὸν πεπονθέναι, τοῦτον γράψας τὸν τρόπον· « Τί τοίνυν ἦν τὸ κατελθὸν, πρὸ τοῦ « ἐνανθρωπῆσαι; Πάντως πού φησι Πνεῦμα. Εἰ γάρ « τι παρὰ τοῦτο λέγειν ἐθέλοι, οὐ συγχωρήσει αὐτῷ « ὁ πρὸς τὴν Παρθένον εἰρηκὼς ἄγγελος· *Πνεῦμα « ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σέ.* Εἰ δὲ Πνεῦμα εἶναί φη« σιν, ἀκουέτω τοῦ Σωτῆρος λέγοντος· *Πνεῦμα ὁ « Θεός.* » Διὰ τούτων τὸν τῶν ὅλων Θεὸν, περὶ οὗ ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν ἐδίδαξεν, εἰπών· *Πνεῦμα ὁ Θεὸς, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν, ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν*, τὸ ἐπελθὸν τῇ C Παρθένῳ Πνεῦμα εἶναι ἔφη· ἄντικρυς τὸν Σαβέλλιον ἀνανεούμενος. Καὶ προϊὼν ἑξῆς, Ἱερεμίου τοῦ προφήτου περὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Σωτῆρος σαφῶς εἰρηκότος, *Μετὰ ταῦτα ἐπὶ τῆς γῆς ὤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη*, ἐπὶ τὸν Πατέρα ἀναφέρει τὸ λόγιον, φάσκων αὐτοῖς ῥήμασιν· « Ἀλλ, ἔοικεν « ἐν τῷ Λόγῳ ὁ Πατὴρ εἶναι, κἂν Ἀστερίῳ μὴ δοκῇ, « καὶ τοῖς ταὐτὰ (66) ἐκείνῳ φρονοῦσιν. » Καὶ ἐπὶ τοῦ πάθους δὲ τοῦ Σωτῆρος ταὐτὸν ποιεῖ. Παραθεὶς γὰρ ἀπὸ τῶν Ἱερεμίου Θρήνων, *Τὸ Πνεῦμα προσώπου ἡμῶν Χριστὸς Κύριος, συνελήφθη ἐν ταῖς διαφθοραῖς αὐτῶν* (67), ἐπιλέγει, « Κἀνταῦθα « ὁμοίως ὁ προφήτης περὶ τοῦ τὴν ἡμετέραν ἀνειλη« φότος σάρκα (68) λόγον διαλέγεται. » Ἐπιφέρει δὲ D λέγων· « Πνεῦμα σκιᾶς (69) ποιητικὸν οὐκ ἄν ποτε γέ« νοιτο. » Πνεῦμα δὲ ὅτι αὐτὸς ὁ Θεὸς, ὁ Σωτὴρ ἔφη· *Πνεῦμα ὁ Θεός.* Ὅτι δὲ ὁ Θεὸς φῶς ἐστι, αὐτὸς διδάσκει ἡμᾶς λέγων· *Εἰμὶ ἐγὼ τὸ φῶς.* Θεωρεῖς ὅπως τὰ περὶ τοῦ Σωτῆρος λελεγμένα ἐπὶ τὴν θεότητα τοῦ Πατρὸς μεταφέρει. Καὶ πάλιν ἀναιρεῖ τὴν

✠ Ed. Paris. pag. 103.
[56] Luc. I, 35. [57] Joan. IV, 24. [58] ibid. [59] Baruch III, 38. [60] Thren. IV, 20. [61] Joan. VIII, 12; IX, 5.

(63) Vulgo παραθέσεις.
(64) *Μαρτυρίας.* Imperfecte, vel legendum μαρτυριῶν, et τῶν ἐκ θείων, vel certe, καὶ μαρτυρίας, vult illa Scripturarum testimonia, in priore libro allata. M. — Infra vulg. φέρε δέ.
(65) *Ἐτόλμησε γὰρ εἰπεῖν.* Nam rationem reddit, cur εἴδωλον Σαβελλίου appellaverit. M.
(66) Vulgo ταῦτα mox πάθους δή.
(67) *Διαφθοραῖς αὐτόν.* Restitue συνελήφθη ἐν ταῖς διαφθοραῖς αὐτῶν ἐπιλέγει· κἀνταῦθα in LXX. est ἡμῶν. M.
(68) Vulgo λόγον.
(69) *Πατέρα δὲ σκιᾶς.* Hæc nec corrigo, nec concoquo; loquebatur, opinor, de luce. M.— Dedi ex codd. πνεῦμα. — Mox vulgo ἡμᾶς λέγων — φῶς. Porro vulgo ἀποφηνάμενος.

ὑπόστασιν τοῦ Υἱοῦ γυμνῇ τῇ κεφαλῇ, πρὸς τῆς τῶν A γεννητῶν δημιουργίας μηδὲν ἕτερον εἶναι πλὴν τοῦ Θεοῦ μόνου ἀποφαινόμενος· γράφει δ' οὖν ὧδε κατὰ λέξιν· «Τὴν δοθεῖσαν αὐτῷ δόξαν Ἀστέριος δόξαν ὀνο« μάζει, καὶ οὐ δόξαν μόνον (70), ἀλλὰ καὶ προκόσμιον « δόξαν. Οὐκ ἐννοῶν, ὅτι, μήπω τοῦ κόσμου γεγονότος, « (71) οὐδὲν ἕτερον ἦν πλὴν Θεοῦ μόνου. » Καὶ αὖθις τὸ αὐτὸ βεβαιοῖ λέγων· « Οὐρανὸς καὶ γῆ καὶ πάντα « τὰ ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ τῆς γῆς ὄντα, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ « γεγένηται. Εἰ τοίνυν τοῦτο πιστεύοι, ἀνάγκη αὐτὸν « κἀκεῖνο συνομολογεῖν, ὅτι πλὴν Θεοῦ οὐδὲν ἕτε« ρον. »

ΚΕΦ. Β'.

Ὅπως καὶ Ἰουδαΐζων τῇ δόξῃ διελέγχεται.

Ὁρᾷς Ἰουδαῖον (72) ἄντικρυς, τὸν Μονογενῆ Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, δι' οὗ τὰ πάντα γέγονεν, ἀρνούμενον. Εἰ B γὰρ πλὴν Θεοῦ οὐδὲν ἕτερον ἦν πρὸ τῆς τοῦ κόσμου γενέσεως, οὐκ ἦν ἄρα ὁ Υἱός. Καὶ πῶς πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν; Ὁ μὲν οὖν Ἰουδαῖος, ὁ τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ ἀρνούμενος, πρὸ τῆς τοῦ κόσμου γενέσεως οὐδὲν οἶδε πλὴν Θεοῦ μόνου, συμμαρτυροῦντος αὐτῷ Μαρκέλλου (73)· ἡ δὲ Χριστοῦ Ἐκκλησία, σὺν παῤῥησίᾳ πάσῃ σεμνύνεται λέγουσα· *Ἡμῖν εἷς Θεὸς ὁ Πατὴρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα· καὶ εἷς Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς, δι' οὗ τὰ πάντα.* Ἐπὰν δὲ λέγῃ, *Δι' οὗ τὰ πάντα*, οἶδεν αὐτὸν πρὸ πάντων. Ὥστε πρὸ τῆς τοῦ κόσμου γενέσεως ὁ λέγων οὐδὲν ἕτερον εἶναι πλὴν Θεοῦ μόνου, τῆς ἀληθείας καταψεύδεται. Σὺν γὰρ τῷ μόνῳ Θεῷ καὶ ὁ Μονογενὴς αὐτοῦ Υἱὸς ἦν πρὸ τῆς τοῦ κόσμου συστά- C σεως, καὶ τῷ Πατρὶ συνῆν. Τοῦτο γὰρ ἐδίδαξε (74) νῦν καὶ ὁ εἰπών· *Ἐπ' ἐσχάτου* (75) *τῶν ἡμερῶν τούτων ἐλάλησεν ἡμῖν ἐν Υἱῷ, ὃν ἔθηκε κληρονόμον πάντων, δι' οὗ καὶ ἐποίησε τοὺς αἰῶνας.* Καὶ ἐν Παροιμίαις διὰ Σολομῶντος, αὐτὸς ὁ Υἱὸς περὶ ἑαυτοῦ διδάσκει λέγων· *Ἡνίκα ἡτοίμαζε τὸν οὐρανὸν, συμπαρήμην αὐτῷ.* Ἀλλὰ καί· *Αὐτὸς ἦν τὸ φῶς, τὸ φωτίζον πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον.* Ἐπειδή· *Ἐν τῷ κόσμῳ ἦν καὶ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ ἐγένετο.* Εἰ δὲ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ ἐγένετο, δῆλον, ὡς προϋπῆρχε τοῦ κόσμου. Οὐκ ἄρα μόνος ἦν ὁ Θεὸς πρὸ τῆς τοῦ κόσμου συστάσεως· συνῆν δὲ αὐτῷ ὁ Μονογενὴς αὐτοῦ Υἱὸς, εἰς ὃν ἀφορῶν ὁ Πατὴρ ἔχαιρεν, ὡς διδάσκει αὐτὸς, ὢν (76) ἡ σοφία, λέγων ἐν Παροιμίαις· *Ἐγὼ ἤμην ᾗ προσέχαιρε* D *καθ' ἡμέραν.* Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Υἱὸς, ταῖς πατρικαῖς ἐννοίαις ἐνατενίζων, εὐφροσύνης ἐπληροῦτο. Διό φησιν· *Ηὐφραινόμην δὲ ἐνώπιον αὐτοῦ ἐν παντὶ καιρῷ.* Ταῦτα μὲν ἡ Χριστοῦ Ἐκκλησία τὰ εὐσεβῆ καὶ θεῖα μυστήρια παραλαβοῦσα φυλάττει. Ὁ δὲ λέ-

A nihil prorsus exstitisse præter Deum docet. Verba autem ejus hæc ipsa sunt: [R XCII et XCIII] « Concessam illi gloriam, Asterius et gloriam, et non « gloriam nominat: dum non reminiscitur, quod « cum nondum mundus esset conditus, nihil ex« stabat aliud præter solum Deum. » Sed et idemmetipsum confirmat, inquiens: « Cœlum et « terra, et quæ in cœlis sunt et in terra universa a « Deo fuerunt facta. Hoc si credat, necesse est « quod conspiret ejus opinio cum ea, Quod præter « Deum nihil erat. »

✠ CAP. II.

Quod Judaizare deprehenditur in opinione sua.

Vides ut tantum non se Judæum præstet, perne- B gans Dei Filium unigenitum, per quem omnia condidit. Siquidem præter Deum nihil erat aliud, priusquam mundus producebatur: tum certe non erat Filius; et tum, quomodo omnia per illum facta fuerant, et sine eo factum est nihil? Certe Judæus qui Christum esse pernegat Dei Filium, ante mundi constitutionem agnoscet exstitisse plane nihil præter solum Deum: cui perhibet Marcellus testimonium. At Christi Ecclesia, cum omni libertate gloriose profitetur: *Nobis unus Deus est Pater, e quo sunt omnia: et unus Dominus Jesus Christus, per quem sunt omnia* [62]. Cum vero dicat: *Per quem sunt omnia*, illum agnoscit ante omnia. Adeo ut qui tuetur, ante mundum conditum, nihil omnino aliud C fuisse præter Deum, veritatem ipsam mentiatur. Una etenim cum illo solo Deo, et unigenitus ipsius Filius erat ante mundi productionem: et cum Patre conversabatur. Hoc etenim edocuit is qui dixit: *In novissimis his diebus, locutus est nobis in Filio suo, quem posuit hæredem omnium, per quem et sæcula condidit* [63]. Et in Proverbiis per Salomonem, Filius ipse de se docuit, *Cum pararet cœlum, aderam ei* [64]. Sed et *Erat ipse lux, illuminans omnem hominem venientem in hunc mundum* [65]. Quandoquidem, *In mundo erat, et mundus per ipsum factus fuit* [66]. Quod si factus fuit per ipsum mundus, certe patet illud quod ante mundum fuerat ipse. Quocirca solus, ante mundum conditum non erat Deus: conversabatur cum eo unigenitus ejus Filius, in quem cum Pater intueba- D tur, gaudebat, quod ipse nos docuit, illa in Proverbiis Sapientia, inquiens: *Ego eram in qua gaudebat continuo* [67]. Sed et ipsemet Filius replebatur oblectatione, dum in paternas cogitationes intueretur. Quocirca dixit, *Oblectabar autem coram illo, omni tempore* [68]. Hæc sunt illa mysteria sacro-

✠ Ed. Paris. pag. 104.

[62] I Cor. VIII, 6. [63] Hebr. I, 2. [64] Prov. VIII, 27. [65] Joan. I, 9. [66] ibid. 10. [67] Prov. VIII, 30. [68] ibid.

(70) Μόνον ἀλ. κ. πρ. δ. vulgo om.

(71) *Οὐδὲν ἕτερον ἦν πλὴν τοῦ Θεοῦ.* Solus Deus erat creatura nulla, hoc toties urgebat Marcellus, contra Asterium, qui Christum creaturam docebat, sed multis sæculis mundo antiquiorem. Eusebius, Asterio σύμψηφος, arreptum interpretatur millies, de negata Filii hypostasi. M. — Infra vulgo αὐτὸν κἀκείνῳ.

(72) *Ἰουδαῖον.* Nam Judæi, paternitatem Deo detrahebant, αὐτῷ. M.

(73) *Μαρκέλλῳ.* Tum legendum Ἰουδαῖοι, et συμμαρτυροῦντες, hic ergo repone, Μαρκέλλου, quod cum Ισ. in Mp. est. M. — Mox vulgo λέγοι.

(74) Mss. ἡμᾶς.

(75) Vulgo ἐσχάτων et mox ἁπάντων.

(76) Ἡ σοφία, καὶ λόγων. Sic legend. M.

sancta, quæ semel accepta Christi Ecclesia pie cu- A stodit. Is vero, qui tuetur, « ante mundum conditum, nihil præter solum Deum exstitisse, » e duobus unum necessario constituit, Sabellium se, vel Judæum. ✠ Nam si de sui animi sententia Filium neget, solum Deum professus, Judæus est qui Christum rejicit. Vel si Verbo tenus agnoscit Filii vocabulum, ipsum autem Filium esse unum Deum dicat, unum atque eumdem, ita et Patrem et Filium arbitrabitur. Nam si ante mundum, nihil exstabat plane præter Deum, ipse vel Pater et Filius simul erit : vel certe non genuerit filium.

CAP. III.

Quomodo Dei Verbum in Deo exsistens, sine principio definivit, et ingenitum.

Sed videtur Marcellus eum, qui in Deo erat Lo- B gon, secundum quem logicos intelligitur, eumdem esse et Filium arbitrari : ut ita ipse sit sui ipsius Pater, et e converso sui ipsius Filius. Audisis ergo, quæ totidem verbis scripsit : [R XCII coll. p. 39 B] « Ante universi conditionem, erat, ut videtur, « quies alta, in Deo Verbo exsistente : si enim « credat Asterius Deum esse universi conditorem, « certe nobis illud concessurus est, illum semper « exstitisse, nunquam exsistendi principium sor- « titum, omnia autem ab illo facta fuisse, et de « nihilo facta. » Vides ut Deum statuens absque omni principio Verbum quod in illo erat, in quiete statuit, ante mundi condituram, constitutum. Pergit porro, et adjungit : « Si istud credat, et « illud quoque eum fateri necesse est, quod C « plane præter Deum nihil erat aliud. Habuit ergo, « Verbum in Patre subsistens, suam peculia- « rem gloriam. » Hinc profectus, et æternum, hoc est ingenitum esse Verbum pronuntiat : [R. XLVIII coll. p. 35 C] « Audis ergo Spiritus sancti conso- « nantiam, qui per multas et diversas personas, « Verbi æternitati testimonium perhibet. » Et rursus : « Et ob hoc ipsum exorditur ab æternitate « Verbi, *In principio erat Verbum, et Verbum erat* « *apud Deum, et Deus erat Verbum* [a]. Tribus hic « continuis testimoniis usus æternitatem Verbi vult « constabilire. » Qualiter vere Verbum counitum erat Deo, et cum illo una ingenitum, tueatur operæ pretium est, ut ipsius verbis positum audiamus. « Dispensationem quidem in carne illius ad hominem D spectare intelligimus : at vero, secundum spiritum æternitatem ejus unitam cum Patre credimus esse. »

CAP. IV.

✠ *Quomodo unum atque idem esse verbum atque Deum dixit.*

Qui ad hunc modum in Deo verbum esse con-

✠ Ed. Paris. pag. 105,106.

[a] Joan. I, 1.

(77) *Ἡ μέχρι λόγου.* Forte μόνου. M.

(78) *Καὶ Πατέρα ἐνανεώσεται.* Forte, ἕνα καὶ αὐτὸν νομίσεται, hoc est, Sabellii tuebitur hæresim. Addidi ex codd. τὸν Σαβέλλιον cf. p. 107 D fin. In fine plenius leges, ἢ αὐτὸς ἔσται Πατὴρ ὁμοῦ καὶ Υἱὸς, ἢ ὅλως, οὐθ' ἕξει Υἱόν, ei hoc est Judaismus. M.

γων, « μήπω τοῦ κόσμου γεγονότος μηδὲν ἕτερον εἶναι πλὴν Θεοῦ μόνου, » δυεῖν θάτερον ἑαυτὸν ὄντα παρίστη, ἢ Ἰουδαῖον, ἢ Σαβέλλιον. Ἢ γὰρ αὐτόθεν ἀρνούμενος τὸν Υἱὸν, Θεὸν δὲ μόνον εἰσάγων, Ἰουδαῖος ἔσται τὸν Χριστὸν ἀρνούμενος· ἢ μέχρι λόγου (77) τὴν τοῦ Υἱοῦ πρόσρησιν ἀποδεχόμενος, αὐτὸν δ' εἶναι φάσκων τὸν ἕνα Θεὸν, Υἱὸν ὁμοῦ (78) καὶ Πατέρα, τὸν Σαβέλλιον ἐνανεώσεται. Εἰ γὰρ πρὸ τοῦ κόσμου οὐδὲν ἕτερον ἦν πλὴν Θεοῦ, αὐτὸς ἔσται Πατὴρ καὶ Υἱὸς, ἢ οὐδὲ ἕξει υἱόν.

ΚΕΦ. Γ'.

Ὅπως τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ Θεῷ ὄντα ἄναρχον εἶναι καὶ ἀγέννητον ὡρίζετο.

Ἀλλ' ἔοικε Μάρκελλος τὸν ἐν αὐτῷ τῷ Θεῷ Λόγον, καθ' ὃν λογικὸς νοεῖται, τοῦτον εἶναι φάσκειν τὸν Υἱόν· ὥστε εἶναι αὐτὸν ἑαυτοῦ Πατέρα καὶ αὖ πάλιν αὐτὸν ἑαυτοῦ Υἱόν. Ἐπάκουσον γοῦν τῶν αὐτοῦ φωνῶν, δι' ὧν τοῦτον γράφει τὸν τρόπον· « Πρὸ γὰρ τῆς δη- « μιουργίας ἁπάσης ἡσυχία τις ἦν, ὡς εἰκὸς, ὄντος « ἐν τῷ Θεῷ τοῦ Λόγου. Εἰ γὰρ ποιητὴν ἁπάντων τὸν « Θεὸν Ἀστέριος πεπίστευκεν εἶναι, δῆλον ὅτι « συνομολογήσει ἡμῖν καὶ αὐτὸς, τὸν μὲν ἀεὶ ὑπάρ- « χειν, μηδὲ πώποτε ἀρχὴν τοῦ εἶναι λαβόντα, τάδε « γεγενῆσθαί τε ὑπὸ αὐτοῦ, καὶ ἐξ οὐκ ὄντων γεγε- « νῆσθαι. » Ὁρᾷς ὅπως, τὸν Θεὸν ἄναρχον ὑποστη- σάμενος, τὸν Λόγον ἐν αὐτῷ ὄντα ἐν ἡσυχίᾳ εἶναι πρὸ τῆς δημιουργίας (79) ἔφη, καὶ προϊὼν ἑξῆς ἐπιλέγει· « Εἰ τοίνυν τοῦτο πιστεύει, ἀνάγκη αὐτὸν κἀκεῖνο « συνομολογεῖν, ὅτι πλὴν Θεοῦ, οὐδὲν ἕτερον ἦν. Εἶχεν « οὖν τὴν οἰκείαν δόξαν ὁ Λόγος, ὢν ἐν τῷ Πατρί. » Ἐντεῦθεν εἰκότως, καὶ ἀΐδιον, τοῦτ' ἔστιν ἀγέννητον, εἶναί φησι τὸν Λόγον, ὧδε γράφων· « Ἀκούεις « τοίνυν τῆς συμφωνίας τοῦ ἁγίου Πνεύματος, διὰ « πολλῶν καὶ διαφόρων προσώπων τῇ τοῦ Λόγου μαρ- « τυρούσης ἀϊδιότητι. » Καὶ πάλιν· « Καὶ διὰ τοῦτο « ἄρχεται μὲν ἀπὸ τῆς ἀϊδιότητος τοῦ Λόγου, *Ἐν* « *ἀρχῇ ἦν* (80) *ὁ Λόγος*, λέγων, *καὶ ὁ Λόγος ἦν* « *πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος*· τρισὶν ἐπαλ- « λήλοις μαρτυρίαις χρώμενος τὴν ἀϊδιότητα τοῦ Λό- « γου δεικνύναι βούλεται. » Ὅπως δὲ ἡνῶσθαι τῷ Θεῷ καὶ συναγέννητον εἶναι αὐτῷ τὸν Λόγον ἔφασκε, πάρεστιν αὐτοῦ ἐπακοῦσαι, ὧδέ πη λέγοντος· « Τὴν μὲν κατὰ σάρκα οἰκονομίαν τῷ ἀνθρώπῳ διαφέρειν γινώσκομεν· τὴν δὲ κατὰ πνεῦμα ἀϊδιότητα ἡνῶσθαι τῷ Πατρί πεπιστεύκαμεν. »

ΚΕΦ. Δ'.

Ὅπως ἓν καὶ αὐτὸν εἶναι τὸν Λόγον καὶ τὸν Θεὸν ἔλεγε.

Τοῦτον (81) δὴ τὸν τρόπον ἐν τῷ Θεῷ δοὺς εἶναι

— Infra τὰ δὲ γεγ. transtulit Mont. *omnia* (πάντα) autem est.

(79) Sic Mp.; codd. et vulgo ἐφ' ᾗ.

(80) Vulgo Ἐν ἀρχῇ οὖν et mox ἐπ' ἀλλήλαις.

(81) Vulgo δέ et ἐν Δεῷ.

τὸν λόγον (82), ἓν καὶ ταὐτὸν εἶναι αὐτῷ ἑξῆς ἀποφαίνεται, κατὰ λέξιν ὧδε γράφων· « Εἰ μὲν γὰρ ἡ « τοῦ Πνεύματος ἐξέτασις γίγνοιτο μόνη, ἓν καὶ ταὐ« τὸν εἰκότως ἂν ὁ Λόγος εἶναι τῷ Θεῷ φαίνοιτο· εἰ « δὲ ἡ *κατὰ σάρκα* προσθήκη ἐπὶ τοῦ Σωτῆρος « ἐξετάζοιτο, ἐνεργείᾳ ἡ θεότης μόνῃ πλατύνεσθαι « δοκεῖ· ὥστε εἰκότως μονὰς ὄντως ἐστὶν ἀδιαίρετος. » Καὶ πάλιν προϊών φησιν· « Οὐ διὰ τὴν ἐν ἅπασιν « οὖν λόγοις τε καὶ ἔργοις ἀκριβῆ συμφωνίαν, ὡς « Ἀστέριος ἔφη, ὁ Σωτὴρ λέγει, *Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ « ἕν ἐσμεν*· ἀλλὰ διότι ἀδύνατόν ἐστιν ἢ Λόγον Θεοῦ, « ἢ Θεὸν τοῦ ἑαυτοῦ μερίζεσθαι Λόγου. » Εἰ (83) δὴ οὖν ἓν καὶ ταὐτὸν ἦν ὁ Θεὸς καὶ ὁ ἐν αὐτῷ Λόγος, ὡς δοκεῖ Μαρκέλλῳ, ὁ ἐν τῇ ἁγίᾳ Παρθένῳ γενόμενος, καὶ σαρκωθεὶς, καὶ ἐνανθρωπήσας, καὶ παθὼν τὰ ἀναγεγραμμένα, καὶ ἀποθανὼν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, αὐτὸς ἦν ὁ ἐπὶ πάντων Θεός. Ὃ δὴ τολμήσαντα φάναι τὸν Σαβέλλιον ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ ἐν ἀθέοις καὶ βλασφήμοις (84) κατέλεξεν.

cessit, unum atque idem cum eo illud deinceps docet exstitisse, ita scribens : [R. LXII coll. p. 79 A] « Siquidem spiritus fiat solius interpretatio, unum « cum Deo atque idem nec immerito videbi« tur esse Verbum ; quod si additamentum illud, « secundum carnem, adjiciatur ut requisitum in « Servatore, sola operatione videtur divinitas ex« tendi : ita unitas nec injuria erit indivisibilis. » Et in progressu iterum [R. LXIV coll. p. 37 D] : « Non propter illam exactissimam ubique in verbis « et factis consonantiam, id quod videtur Asterio, « Servator ait : *Ego et Pater unum sumus* [70], sed « quod plane sit impossibile, vel Verbum a Deo, vel « Deum a Verbo suo separare. » Quod si ita unum erat atque idem Deus cum Verbo, quod in ipso erat, ut Marcello videtur ; tum qui genitus erat in sanctissima Virgine, carnem indutus, homo factus, qui quæ scripta sunt patiebatur, qui mortem oppetiit pro peccatis nostris, erat ipse super universa Deus. Quod cum Sabellius sentiret, illum inter atheos et blasphemos reposuit Ecclesia Dei.

ΚΕΦ. Ε'.

Ὅτι ταῦτα λέγων ἠρνεῖτο τὸν Υἱόν.

Εἰ δὲ λέγοι Μάρκελλος τὸν Λόγον εἶναι τοῦ Θεοῦ τὸν σαρκωθέντα, ἀλλ' ἀχώριστον αὐτὸν ὡρίσατο (85) εἶναι τοῦ Θεοῦ, μονάδα δοὺς ἀδιαίρετον, καὶ μίαν ὑπόστασιν τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ ἐν αὐτῷ Λόγου, ὡς μηδ' ἕτερον νοεῖν τὸν ἐνανθρωπήσαντα κατ' αὐτὸν, ἢ τὸν ἐπὶ πάντων Θεόν· εἰ δὲ μονάς ἐστιν ἀδιαίρετος, ἕν τε καὶ ταὐτὸν ὁ Θεὸς καὶ ὁ ἐν αὐτῷ Λόγος, καὶ (86) ἂν εἴποι τις τίνα Πατέρα· τίνα δὲ Υἱὸν, ἑνὸς ὄντος τοῦ ὑποκειμένου ; Οὕτω μὲν δὴ Μάρκελλος υἱοπάτορα τὸν ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν εἰσάγων, τὸν Σαβέλλιον ἀνενέου.

CAP. V.

Quod cum ita dicat, Filium neget.

Quod si dicat Marcellus Verbum fuisse incarnatum, illudque Verbum a Deo inseparabile statuit, quippe quod unitas sit indivisa : quod una sit hypostasis Dei, et Verbi, quod in ipso erat : non possumus aliter rem concipere, quin secundum eum Deus is, qui est super omnia, sit incarnatus; si unitas est indivisa : si unum atque idem exsistat Deus cum Verbo, quod in ipso est : quemnam dicemus Patrem esse? quem vero Filium, cum sit suppositum idem? Ita unum illum atque eumdem eum introducat Marcellus Filio Patrem, Sabellium renovavit.

ΚΕΦ. Ϛ'.

Ὅπως ἡ Ἐκκλησία τὸν Υἱὸν θεολογεῖ.

Ἡ δὲ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ, καὶ τὴν μονάδα τὴν ἀδιαίρετον γνωρίζει, μίαν ἀρχὴν ὁμολογοῦσα, τὸν ἕνα καὶ ἀγέννητον καὶ ἄναρχον Θεόν· καὶ τὸν ἐξ αὐτοῦ δὲ γεννηθέντα μονογενῆ Υἱὸν, ἀκριβῶς, ὄντα καὶ ζῶντα καὶ ὑφεστῶτα, Σωτῆρα ἐπιγράφεται οὐκ ἄναρχον ὄντα, οὐδὲ ἀγέννητον (87), ἵνα μὴ δύο ἀρχὰς καὶ δύο θεοὺς ὑποστήσηται, ἐξ αὐτοῦ δὲ γεννηθέντα τοῦ Πατρὸς, καὶ ἀρχὴν ἔχοντα τὸν γεγεννηκότα. Διὸ πιστεύειν παρείληφεν εἰς ἕνα Θεὸν Πατέρα παντοκράτορα, καὶ εἰς τὸν Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν, τὸν μονογενῆ τοῦ Θεοῦ Υἱὸν, τῆς ἁγίας ταύτης καὶ μυστικῆς πίστεως τὴν ἐν Χριστῷ παρεχούσης ἀναγέννησιν, τοῖς δι' αὐτῆς

CAP. VI.

✠ *Quid de divinitate Filii sentiat Ecclesia.*

At Dei Ecclesia indivisam certe novit unitatem, quippe quæ fatetur principium unicum : unum illum et ingenitum, et sine principio Deum ; et de ipso genitum, unigenitum Filium, accurate cognitum, exstitisse vivere et substitisse agnoscit Servatorem. Non illum sine principio, non ingenitum : ne duo principia statuat, et deos duos ; verum genitum de Patre suo, et principium habentem genitorem suum. Atque ideo credere accepit, in unum Deum Patrem omnipotentem, et in Dominum nostrum Jesum Christum, unigenitum Dei Filium. Quæ sancta et mystica fides, regenerationem in Christo

✠ Ed. Paris, pag. 107, 108.

[70] Joan. x, 30.

(82) *Ἓν καὶ ταὐτὸν εἶναι.* Vel ὄντα. Marcelli sententia erat, si Christus secundum deitatem (hoc est πνεῦμα, et πνεύματος ἐξέτασις) consideratur, erat συναΐδιος τῷ Πατρὶ, vel ut loquitur, ἡνωμένος τῷ Πατρί· si vero, qua hominem assumpsit, respectu hujus assumptionis ἐνεργείᾳ μόνῃ ἐπλατύνετο ἡ θεότης, non divisa, quippe indivisibilis omnino ut una fuerit et ipsissima deitas in Filio, quæ erat in Patre, unde sequitur, ait Eusebius, Patrem fuisse incarnatum, etc. Ita cap. 5, ubi legend. ὡς μηδ' ἕτερον νοεῖν, ubi paulo post legend. τίνα pro τινα. error ex abbreviatione ortus. M.

(83) Vulgo δέ.

(84) Vulgo ἐγκατέλεξεν.

(85) Vulgo om. εἶναι et mox μηδέτερ.

(86) Vulgo πνεῦμα et mox τίς τόν.

(87) *Ἵνα μὴ δύο ἀρχάς.* Ὁ γὰρ Πατὴρ ἀρχὴ τοῦ υἱοῦ καὶ γεννετής. Sed ludebant Ariomanitæ, in vocum istarum πολυσήμων ambiguitate. M.

exhibet, iis qui per ipsam illuminantur. Sed illud A quod ponitur a Marcello, monadem operatione dilatari, in corporibus locum habet; at de incorporea, inenarrabili et indicibili substantia verum non est. Neque enim dilatatur in operando, neque contrahitur in non operando, neque humano more operatur, aut humano more commovetur. Deus ideo cum sit indivisa unitas, Filium suum unigenitum de seipso generavit; non ille divisus, non alteratus; non conversionem passus neque fluxum, aut alicui subjectus passioni. Neque enim præcipiens, neque imperans, non leges scribens ut homines solent; non lingua locutus aut labiis ista operatur, neque respectu habito ad ornatum universi, simillimis nobis oculis intuetur: cum per virtutem suam inenarrabilem et divinam ea quæ B nondum sunt producta anticipando intueatur, non secus atque jam subsistentia et producta. Sed neque is, ut apud nos artifices solent, in operando et creando materiam præexsistentem manibus acceptam digitis compingit, sed per ineffabilem iterum et incomprehensibilem virtutem suam, rerum productarum omnium substantiam ad Esse suum perduxit. Atque ita quidem omnia effecit ille, rationibus atque modis inscrutabilibus. Quid nos sollicite ideo laboramus, ut similem quamdam passionem in illo imaginemur? ✠ in Filii sui generatione, qualem in cæteris animantibus: quam ille quidem generationem super omnia, et ante omnia subivit, non ad modum et proportionem mortalis naturæ; sed juxta modum illum atque rationem, quæ erat ipsi soli cognita et intellecta.

φωτιζομένοις. (88) Ἀλλὰ τὴν μονάδα φησὶ Μάρκελλος ἐνεργείᾳ πλατύνεσθαι, ἐπὶ μὲν σωμάτων χώραν ἔχει, ἐπὶ δὲ τῆς ἀσωμάτου καὶ ἀλέκτου καὶ ἀνεκφράστου οὐσίας οὐκ ἔτι. Οὐδὲ γὰρ ἐν τῷ ἐνεργεῖν πλατύνεται, οὐδ' ἐν τῷ μὴ ἐνεργεῖν συστέλλεται· οὐδ' ὅλως ὁμοίως ἀνθρώποις ἐνεργεῖ, οὐδ' ὁμοίως ἀνθρώποις κινεῖται· μονὰς δὲ ὢν ἀδιαίρετος ὁ Θεὸς τὸν μονογενῆ αὐτοῦ Υἱὸν ἐξ ἑαυτοῦ ἐγέννα, οὐ διαιρούμενος, οὐδ' ἀλλοίωσιν, ἢ τροπὴν, ἢ ῥοὴν, ἤ τι πάθος ὑπομένων. Οὐδὲ γὰρ προστάττων, οὐδὲ ἐγκελευόμενος, οὐδὲ νομοθετῶν ὁμοίως ἀνθρώποις γλώττῃ καὶ χείλεσι λαλῶν, ταῦτα πράττει· οὐδέ γε ἀφορῶν εἰς τὴν τοῦ παντὸς διακόσμησιν, ὁμοίως ἡμῖν ὀφθαλμοῖς χρώμενος (89) ἐνατενίζει ὅποτε καὶ τὰ μὴ ὄντα προλαβὼν ἀῤῥήτῳ καὶ θεϊκῇ δυνάμει, ὡς ἤδη ὄντα καὶ ὑφεστῶτα θεωρεῖ. Ἀλλ' οὐδὲ ποιῶν καὶ δημιουργῶν ὁμοίως τοῖς παρ' ἡμῖν τεχνίταις προϋποκειμένην ὕλην λαβὼν χερσὶ καὶ δακτύλοις τεκταίνεται (90), ἀῤῥήτῳ δὲ πάλιν καὶ ἀκαταλήπτῳ δυνάμει ἐξ οὐκ ὄντων εἰς τὸ εἶναι τὴν τῶν γενητῶν ἁπάντων ὑπεστήσατο οὐσίαν. Ἤδη οὖν πάντα λόγοις ἡμῖν ἀῤῥήτοις καὶ ἀσυλλογίστοις ἐποίει. Τί δὴ χρὴ ἀγωνιᾷν, μὴ ὁμοίως τοῖς θνητοῖς ζώοις πάθος τι περὶ αὐτὸν εἴποιμεν γεγονέναι ἐπὶ τῇ τοῦ Υἱοῦ γεννήσει; (91) ἣν ὑπὲρ πάντα καὶ πρὸ πάντων ὑπέστη, οὐ κατά τι τῶν τῇ θνητῶν φύσει συνεγνωσμένων, κατὰ δὲ τὸν αὐτῷ μόνῳ γνωριζόμενον τρόπον·

CAP. VII.

Quomodo Ecclesia Patris prædicat monarchiam.

Enimvero vereris, mi homo, illud, ne si duas fateare hypostases, duo itidem principia subintroducas, et a deitatis ita excidas monarchia. Discas ergo, quod cum unus sit sine principio ingenitus Deus, Filius autem de illo progeneretur: unum necessario principium fuerit, monarchia et regnum unum; cum subscribat ipse Filius paterno imperio, et principatui. Caput enim Christi Deus est, secundum Apostolum: sed vereris vehementer ne cogatur is duo principia fateri, qui duas confitebitur hypostases Patris atque Filii: sed et istud disce, quod qui Patris et Filii hypostases duas, duos esse

C

ΚΕΦ. Ζ'.

Ὅπως ἡ Ἐκκλησία τὴν τοῦ Πατρὸς μοναρχίαν κηρύττει.

Ἀλλὰ φοβῇ, ὦ ἄνθρωπε, μὴ, δύο ὑποστάσεις ὁμολογήσας, δύο ἀρχὰς εἰσαγάγοις, καὶ τῆς μοναρχικῆς θεότητος ἐκπέσοις. Μάνθανε τοίνυν, ὡς ἑνὸς ὄντος ἀνάρχου καὶ ἀγεννήτου Θεοῦ, τοῦ δὲ Υἱοῦ ἐξ αὐτοῦ γεγεννημένου, μία ἔσται ἀρχὴ, μοναρχία τε καὶ βασιλεία μία, ἐπεὶ καὶ αὐτὸς ὁ Υἱὸς ἀρχὴν ἐπιγράφεται τὸν αὐτοῦ Πατέρα. (92) Κεφαλὴ γὰρ Χριστοῦ ὁ Θεὸς, κατὰ τὸν Ἀπόστολον. Ἀλλὰ ἀγωνιᾷς, μὴ δύο θεοὺς ἀνάγκη [ᾖ] παραδέξασθαι τὸν δύο ὑποστάσεις Πατρὸς καὶ Υἱοῦ εἶναι ὁμολογοῦντα. Ἀλλὰ καὶ τοῦτο γίνωσκε, ὡς ὁ δύο ὑποστάσεις Πατρὸς καὶ Υἱοῦ (93) δοὺς οὐκ ἀναγκάζεται δύο πατέρας εἰπεῖν, οὐ δύο

✠ Ed. Paris., pag. 109.

(88) *Ἀλλὰ τὴν μονάδα*, etc. Legend. ἀλλ' ὅ τι aut ἐπειδή. In eo quod ait Marcellus, nam alioqui, hiulca est sententia. M.

(89) *Ἐνατενίζει*. Sic scribendum. M. [Cf., p. 105 D 11.]

(90) *Ἀῤῥήτῳ δὲ πάλιν*. In operando ἄῤῥητος erat, uti et in intuendo. M.

(91) *Ἣν ὑπέρ*. Potius ὄν. Quem Filium produxit. Hæc scita sunt contra Arianos, vide Athan. pag. 408, 409. M.

(92) *Κεφαλὴ γὰρ Χριστοῦ ὁ Θεός*. Locus est I Cor. xi, 3, Ἐνταῦθα ἐπιπηδῶσιν ἡμῖν οἱ αἱρετικοὶ, inquit Chrysostomus, ἐλάττωσίν τινα ἐκ τῶν εἰρημένων ἐπινοοῦντες. Hoc facit Eusebius, dum ad D Christi divinitatem retulit, quod de homine assumpto usurpabatur. Regulam tradit idem ibid. in Comment. ad locum. Ὅταν τι ταπεινὸν λέγεται, μετὰ τῆς σαρκὸς ὄντος αὐτοῦ, οὐκ εὐτέλεια τῆς θεότητος, ἀλλὰ τῆς οἰκονομίας δεχομένης τὸ λεχθέν. Quam tradidit Athan. in hom. de humana Christi natura. Ὅσα οὖν εὐτελῆ ῥήματα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ εἴρηται, τῇ πτωχείᾳ αὐτοῦ διαφέρει. Sed ubique hanc regulam habet susque deque Eusebius: nam et in sequentibus locum illum Joan. xx, 17, eodem modo interpretatur: Ὁ μὲν δὴ Θεὸς καὶ Πατὴρ, καὶ αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ Θεὸς ὤν, δείκνυται: ita enim opinor, legendum est. M — Infra [ᾖ] vulgo om.

(93) Vulgo θεοὺς quod delet R: correxi δοὺς coll.

υἱούς· ἀλλὰ τὸν μὲν ἕνα Πατέρα δώσει, τὸν δὲ ἕτερον Υἱόν. Κατὰ τὸν αὐτὸν οὖν τρόπον οὐδὲ δύο θεοὺς ἀνάγκη δοῦναι τὸν τὰς δύο ὑποστάσεις τιθέντα. Οὐδὲ γὰρ ἰσοτίμους αὐτὰς ὁριζόμεθα, οὐδ' ἄμφω ἀνάρχους καὶ ἀγεννήτους· ἀλλὰ μίαν μὲν τὴν ἀγέννητον καὶ ἄναρχον, θατέραν δὲ γεννητὴν καὶ ἀρχὴν τὸν Πατέρα κεκτημένην. Διὸ καὶ αὐτὸς ὁ Υἱὸς καὶ ἑαυτοῦ εἶναι Θεὸν τὸν αὐτοῦ Πατέρα διδάσκει, ἐν οἷς φησι· *Ἀνέρχομαι πρὸς τὸν Πατέρα μου, καὶ Πατέρα ὑμῶν, καὶ Θεόν μου, καὶ Θεὸν ὑμῶν*. Ὁ μὲν δὴ Θεὸς καὶ Πατὴρ καὶ αὐτοῦ τοῦ Υἱοῦ (94) Θεὸς ὢν δείκνυται. Διὸ δὴ εἷς Θεὸς τῇ Ἐκκλησίᾳ (95) τοῦ Υἱοῦ κηρύττεται, ὁ δὲ Υἱὸς, ὅτε μὲν αὐτὸς παραβάλλεται τῷ Πατρὶ οὐκ ἔτ' ἔσται καὶ αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς Θεὸς, ἀλλ' Υἱὸς μονογενὴς καὶ ἀγαπητὸς αὐτοῦ, καὶ εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, καὶ ἀπαύγασμα τῆς πατρικῆς δόξης· σέβει τε καὶ προσκυνεῖ, καὶ δοξάζει τὸν ἑαυτοῦ Πατέρα, *Θεὸν* αὐτὸν καὶ *ἑαυτοῦ* ἐπιγραφόμενος· καὶ εὔχεσθαι ἀναγέγραπται, ᾧ καὶ εὐχαριστεῖ, ᾧ καὶ ὑπήκοος μέχρι θανάτου γίνεται. Ὁμολογεῖ τε ζῆν διὰ τὸν Πατέρα, καὶ μηδὲν δύνασθαι πράττειν ἄνευ τοῦ Πατρὸς· καὶ μὴ τὸ ἑαυτοῦ θέλημα ποιεῖν, ἀλλὰ τὸ τοῦ Πατρός. Λέγει δ' οὖν αὐταῖς συλλαβαῖς· *Ὅτι καταβέβηκα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, οὐχ ἵνα ποιήσω τὸ θέλημα τὸ ἐμὸν, ἀλλὰ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με*· καὶ αὖθις· *Οὐ δύναμαι ἐγὼ ποιεῖν ἀπ' ἐμαυτοῦ οὐδέν· καθὼς ἀκούω, κρίνω, καὶ ἡ κρίσις ἡ ἐμὴ δικαία ἐστὶ, ὅτι οὐ ζητῶ τὸ θέλημα τὸ ἐμὸν, ἀλλὰ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με* (96). Καὶ ὅτι γε ἕτερος ἦν ὁ πέμψας αὐτὸν παρ' αὐτὸν παρίστησιν ἑξῆς λέγων· *Ἐὰν ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ ἐμαυτοῦ, ἡ μαρτυρία μου οὐκ ἔστιν ἀληθής. Ἄλλος ἐστὶν ὁ μαρτυρῶν περὶ ἐμοῦ*. Εἶτα μνημονεύσας τοῦ Βαπτιστοῦ, τὸν Πατέρα μάρτυρα εἶναι αὐτοῦ διδάσκει, φάσκων· *Καὶ ὁ πέμψας με Πατὴρ, αὐτὸς μεμαρτύρηκε περὶ ἐμοῦ*. Καὶ προστίθησιν· *Εἰ* (97) *ἠγαπᾶτέ με, ἐχάρητε ἂν, ὅτι πορεύομαι πρὸς τὸν Πατέρα· ὅτι ὁ Πατήρ μου μείζων μοῦ ἐστι*. Δι' ὧν ἁπάντων ἕτερον ἑαυτὸν τοῦ Πατρὸς δείκνυται. Καὶ τὸ ὑπερέχον τῆς δόξης τοῦ Πατρὸς περίστησι διὰ τοῦ τὸν μὲν ἀπεσταλκέναι λέγειν, ἑαυτὸν δὲ ἀπεστάλθαι· καὶ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ κατεληλυθῆναι οὐχ ἵνα ποιήσῃ τὸ θέλημα τὸ ἑαυτοῦ, ἀλλὰ τὸ τοῦ πέμψαντος αὐτόν. Καὶ τί ἂν πρὸς ταῦτα φαίη (98) Μάρκελλος, ἀκούων τοῦ κατεληλυθότος ἐξ οὐρανοῦ ταῦτα διδάσκοντος; Οὐ γὰρ δήπου καὶ νῦν τὴν σάρκα τοῦ Σωτῆρος ταῦτα φάσκειν ἐρεῖ. Οὐ γὰρ ἡ σὰρξ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ κατελήλυθε. Τίνα τοίνυν ἐρεῖ

A deos statuet, non cogitur fateri duos patres, neque filios duos, sed unum ex iis Patrem, alterum vero concedet esse Filium. Ad eumdem quoque modum neque necesse est eum duos deos fateri, qui duas admiserit hypostases. Nam neque illas honore pares ponimus; neque ambas principio carentes, aut ingenitas; sed unam ex illis ingenitam, sine principio exsistentem; alteram vero genitam, et Patrem sui ipsius principium possidentem. Quamobrem et ipse Filius Deum suum docet esse Patrem suum, in quibus ait, *Vado ad Patrem meum, et Patrem vestrum: Deum meum et Deum vestrum* [71]. Deus certe et Pater, ipsius quoque Filii Deus esse docetur. Quocirca unus Deus apud Ecclesiam prædicatur, Filii Pater. Filius autem quando cum Patre B comparatur, non jam Patris ipsius Deus dicitur, sed Filius unigenitus, et dilectus ejus: et imago Dei invisibilis, et resplendentia paternæ gloriæ: honorat, adorat et veneratur suum Patrem, Deum eum et ipsius Deum inscribens: cui gratias agere, cui preces fundere dicitur, cui obediens usque ad mortem fuerat. ✠ Fatetur se vivere per Patrem, nec quidquam posse facere sine Patre; non suam, sed Patris voluntatem facere. Ait igitur, et totidem quidem verbis, *Quod de cœlo descendi, non ut facerem voluntatem meam, sed voluntatem ejus, qui misit me* [72]. Et iterum: *Non possum ego facere de memetipso quidquam: quemadmodum audio; ita judico, et meum judicium rectum est, quia non quæro voluntatem meam, sed voluntatem Patris, qui* C *misit me* [73]. Alium vero fuisse ipsum, alium autem qui misit ipsum, docet inquiens: *Si ego testimonium perhibeam de meipso, testimonium meum non est verum; alius est qui de me testificatur* [74]. Mentionem dehinc Baptistæ faciens, Patrem suum illi testem esse asseverat, inquiens, *Et qui me misit Pater, ipse testificatus est de me* [75]. Addit autem: *Et si diligitis me, gauderetis utique quod ad Patrem proficiscor. Quoniam Pater me major est* [76]. Quibus omnibus ostendit se alium a Patre, et paternam gloriam majorem insinuat esse; cum se ab illo missum dicat, se vero de cœlo descendisse, non ut suam voluntatem faceret, sed voluntatem ejus, qui misit eum. Quid ad ista dicturus est Marcellus, D cum eum qui de cœlo descendit, ista ipsa docentem audiat. Non, opinor, illud allegare poterit, carnem Servatoris hoc proloculam. Non enim caro de cœlo descendit. Quemnam ergo dicturus est, de

✠ Ed. Paris., pag. 110.

[71] Joan. xx, 17. [72] Joan. vi, 38. [73] Joan. v, 30. [74] ibid. 31, 32. [75] ibid. 37. [76] Joan. xiv, 28.

sequentibus et p. 138 B 11 deleto λέγων quod post Υἱοῦ vulgo legitur. Possis et θεὶς conjicere, cum mox τιθέναι sequatur. In corr. M. « Forte Θεοῦ, et in versione *qui duas* in Deo hypostaseis: Arianizat hic ut passim Eusebius. » — Mox vulgo οὐδὲ δύο υἱούς.

(94) Vulgo Θεοῦ Υἱός.

(95) *Τοῦ Υἱοῦ κηρύττεται.* Utrumne Ecclesiam Filii dixit; an Θεὸν τοῦ Υἱοῦ, hoc potius. Et sic forte deest hic Πατήρ; statim lege, ᾧ καὶ εὔχεσθαι. Hæc omnia de Filio secundum divinam naturam proposuit intelligenda, et tamen etiam apud ipsum quædam sunt, quæ de homine prorsus capiuntur. Ita ludit hic auctor ὕπουλος, et σαπρὸς ubique. M.

(96) *Καὶ ὅτι γε ἕτερος ἦν*, hæc e codice supplevi Biblioth. Bodleianæ altero: deerant enim in meo, usque ad, Ταῦτα γὰρ οἴεσθαι τὸν Πατέρα, exclusive. M.

(97) Vulgo ἀγαπᾶτε.

(98) Vulgo ὁ M. et infra ἐπελέγξει et καὶ καθὼς τὸ θέλημά μου et συμφθῇ.

cœlo descendentem, hæc docuisse? Num Patrem Deum? Anne Patri conjunctum Verbum? Si Patrem dixerit, Sabellium revelate se exhibentem, ipse eum Servator mentitum convincet, inquiens, *De cœlo descendi, non ut ego meam voluntatem facerem, sed ut voluntatem ejus qui misit me* [77]. Et, *Non possum ego de meipso quidquam facere, quemadmodum audio, ita judico. Neque quæro ego voluntatem meam, sed voluntatem ejus qui misit me Patris* [78]. Et *Pater meus, major me est* [79]. Nam certe extremæ cujusdam dementiæ esset hæc Patrem dixisse, existimare. Quod si quis Verbum Deo congenitum dicat, et animi ejus sententiam, qua ratiocinatur, et existimet illum ea enarrare quæ erant apud ipsum intus occultata : quo tandem pacto Dei mens et cogitatio de cœlo descendebat? Quomodo in carne quam assumpsit exsistens ista enarret? Quomodo quod in Deo erat Verbum, dicet, Se de cœlo descendisse, non ut suam voluntatem faceret, sed voluntatem mittentis ipsum? ✠ Atque per ista quidem Filius declarat honorem, quo Patrem prosequebatur. Cum vero rebus genitis præsidet, quæ per ipsum sunt productæ : tanquam qui exsistat Servator omnium, Dominus et Creator, *Omnia*, tunc inquit, *per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil* [80]. Tum et Deus, et Dominus, et Servator, et Rex prædicari poterit. Atque ideo illum adorare veluti Deum, et colere, et venerari, Ecclesia ipsius docet, ipsa ab ipso hoc edocta. Ait igitur Servator ipse: *Neque enim Pater judicat quemquam, sed judicium omne dedit Filio suo, ut omnes honorent Filium, quemadmodum honorant Patrem* [81]. Disertis verbis ipsum honorare jubet, non tanquam prophetas, non velut angelos, aut angelis similes potestates, sed quemadmodum ipsum Patrem. Hoc enim ipse Pater ita voluit, qui omne judicium dedit Filio, ut omnes eum honorent, quemadmodum et honorant Patrem. Quod ipsum cum exacte intelligeret Thomas vocatus Didymus, veluti qui de choro duodecim discipulorum fuerat, clarissimis verbis eum et Deum et Dominum consignavit inquiens : *Dominus meus, et Deus meus* [82]. Et nos ob hanc ipsam causam oportet, Filium non quemcunque alium, divino honore venerari; quomodo scilicet Patrem honoramus ; cum in hoc ipso Pater per Filium honoretur. Quod et ipsum docuit inquiens : *Qui honorat Filium, honorat et Patrem, qui misit eum* [83]. Veluti qui regis imaginem ad se missam honorant, regem ipsum imaginis illius exemplar honorant, ad eumdem modum et Pater honoratus exsistit per Filium, uti et

A τὸν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ κατεληλυθότα, καὶ ταῦτα διδάσκοντα; Πότερα τὸν Θεὸν αὐτὸν, ἢ τὸν τούτῳ συνημμένον Λόγον; Ἀλλ' εἰ λέγοι τὸν Πατέρα, γυμνῶς ἀνακαλύψας τὸν Σαβέλλιον, αὐτὸς αὐτὸν ὁ Σωτὴρ ἐψευσμένον ἀπελέγξει λέγων· *Καταβέβηκα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, οὐχ ἵνα ποιήσω τὸ θέλημα τὸ ἐμὸν, ἀλλὰ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με.* Καὶ, *Οὐ δύναμαι ἐγὼ ἀπ' ἐμαυτοῦ ποιεῖν οὐδέν. Καθὼς ἀκούω, κρίνω. Καὶ οὐ ζητῶ τὸ θέλημα τὸ ἐμὸν, ἀλλὰ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με.* Καὶ, *Ὁ Πατήρ μου μείζων μοῦ ἐστι.* Ταῦτα γὰρ οἴεσθαι τὸν Πατέρα φάσκειν ἐσχάτης ἂν εἴη μανίας. Εἰ δὲ τὸν ἐν τῷ Θεῷ συμφυῆ Λόγον (99), καὶ τὴν διάνοιαν αὐτοῦ, καθ' ἣν λογίζεται καὶ ἔνδον ἐν ἑαυτῷ διανοεῖται, τὰ προκείμενα διεξιέναι φησί· καὶ πῶς ἂν ἡ ἐνθύ-
B μησις τοῦ Θεοῦ· καὶ ἡ ἐν αὐτῷ διάνοια καταβέβηκεν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ; Πῶς δ' ἐν τῇ σαρκὶ (1), ᾗ ἀνείληφε γενομένη, ταῦτα διεξῄει; Πῶς δ' ἐν τῷ Θεῷ Λόγος ἐρεῖ καταβεβηκέναι, οὐχ ἵνα ποιήσῃ τὸ θέλημα αὐτοῦ, ἀλλὰ τὸ τοῦ πέμψαντος αὐτόν; Διὰ τούτων μὲν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τὸ πρὸς τὸν Πατέρα σέβας ἑαυτοῦ παρίστησιν· ὅτε δὲ τῶν γεννητῶν ἁπάντων καθηγεῖται τῶν δι' αὐτοῦ γεγεννημένων, ὡς ἂν ἁπάντων ὑπάρχων Σωτὴρ καὶ Κύριος καὶ δημιουργός (*Πάντα γὰρ δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν*), τηνικαῦτα καὶ Θεὸς καὶ δεσπότης καὶ Σωτὴρ καὶ βασιλεὺς ἀναγορεύοιτο ἄν. Διὸ καὶ σέβειν καὶ προσκυνεῖν, καὶ τιμᾷν αὐτὸν, οἷα Θεὸν, ἡ Ἐκκλησία αὐτοῦ δεδίδακται, τοῦτο πράττειν παρ' αὐτοῦ μαθοῦσα. Λέγει δ' οὖν αὐτὸς ὁ Σωτήρ· *οὐδὲ
C γὰρ ὁ Πατὴρ κρίνει οὐδένα, ἀλλὰ τὴν ἅπασαν κρίσιν δέδωκε τῷ Υἱῷ ἵνα πάντες τιμῶσι τὸν Υἱὸν, καθὼς τιμῶσι τὸν Πατέρα*, διαῤῥήδην παρακελευόμενος τιμᾷν αὐτὸν μὴ ὁμοίως τοῖς προφήταις, μηδ' ὁμοίως (2) ἀγγέλοις, ἢ ταῖς τούτων (3) διαφερούσαις δυνάμεσιν, ἀλλ' αὐτῷ τῷ Πατρὶ παραπλησίως. Τοῦτο γὰρ αὐτὸς ὁ Πατὴρ (4) βουληθεὶς, πᾶσαν τὴν κρίσιν δέδωκε τῷ Υἱῷ, ἵνα πάντες τιμῶσιν αὐτὸν καθὼς τιμῶσι τὸν Πατέρα. Ἃ δὴ καὶ Θωμᾶς ὁ Δίδυμος ἀκριβῶς ἐπιστάμενος, ἅτε τοῦ χοροῦ τῶν δώδεκα γεγονὼς μαθητῶν, λαμπροῖς ῥήμασι καὶ Θεὸν αὐτὸν καὶ Κύριον ἐπεγράφετο λέγων, *Ὁ Κύριός μου, καὶ ὁ Θεός μου.* Διὸ δὴ καὶ ἡμᾶς προσήκει μόνον τὸν Υἱὸν καὶ μηδένα ἕτερον θεϊκῇ τιμῇ
D σέβειν, καθὼς τιμῶμεν τὸν Πατέρα, καὶ ἐν τούτῳ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Υἱοῦ τιμωμένου· Ὃ δὴ καὶ αὐτὸ διδάσκει λέγων· *Ὁ τιμῶν τὸν Υἱὸν, τιμᾷ τὸν Πατέρα τὸν πέμψαντα αὐτόν.* Ὥσπερ γὰρ καὶ βασιλέως καταπεμφθεῖσαν εἰκόνα τιμῶντες, τὸ πρωτότυπον τῆς εἰκόνος, αὐτὸν ἂν τιμήσαιμεν τὸν βασιλέα, τὸν αὐτὸν τρόπον ὁ Πατὴρ ἂν εἴη διὰ τοῦ Υἱοῦ τι-

✠ Ed. Paris, pag. 111.

[77] Joan. VI, 38. [78] Joan. V, 30 [79] Joan. XIV, 28. [80] Joan. I, 3. [81] Joan. V, 22, 23. [82] Joan. XX, 28. [83] Joan. V, 23.

(99) *Καὶ τὴν διάνοιαν*. Esset, κατὰ τὴν δ. M.

(1) Vulgo ἣν ἀνείλ. γενόμενος.

(2) Vulgo τοῖς ἀγγ.

(3) *Διαφερούσαις δυνάμεσι*. Vel differentes ab angelis, utrovis modo, in cœlesti hierarchia distinguit angelos, et potestates. M.

(4) Vulgo μου ληφθεὶς, at Mont. jam dedit in transl. id quod scripsit Euseb. in corr. ἴσ. προληφθεὶς ἔφη.

μώμενος, ὡς καὶ δι' αὐτοῦ ὁρώμενος. Ὁ γὰρ ἑωρακὼς τὸν Υἱὸν ἑώρακε (5) τὸν Πατέρα, τὴν ἀγέννητον θεότητα, οἷον ἐν εἰκόνι καὶ κατόπτρῳ, ἐν τῷ Υἱῷ χαρακτηριζομένην ὁρῶν. *Ἀπαύγασμα γάρ ἐστι φωτὸς ἀϊδίου καὶ εἴσοπτρον ἀκηλίδωτον τῆς τοῦ Θεοῦ ἐνεργείας, καὶ εἰκὼν τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ*· πάντα δὲ ταῦτα παρὰ τοῦ Πατρὸς λαβὼν, ἐξ αὐτοῦ τε καὶ τῆς θεότητος τὴν δόξαν, ὡς ἂν Υἱὸς γνήσιος καὶ μονογενὴς, εἰληφὼς ἔχει. Ἀλλ' οὐ καὶ ὁ Πατὴρ παρά τινος εἴληφε· πάντων δ' αὐτὸς ὢν ἀρχὴ καὶ πηγὴ καὶ ῥίζα τῶν ἀγαθῶν, εἰκότως εἷς καὶ μόνος ἀναγορεύοιτο ἂν Θεός.

A per ipsum visus. Nam qui Filium vidit, is utique et Patrem vidit, dum deitatem ingenitam, veluti in imagine atque speculo in Filio characterisatam, intuetur. *Est enim splendor æternæ lucis : et speculum mundissimum operationis paternæ : et imago bonitatis ipsius* [84]. Hæc autem omnia cum de Patre suscepisset, ab illo et gloriam divinitatis, tanquam Filius dilectus et unigenitus accepit, sed non ita Pater a quoquam accepit, cum sit ipse omnium principium et fons et radix honorum ; unde merito unus et solus prædicatur Deus.

ΚΕΦ. Η'.

Ὁποίοις ῥήμασι Μάρκελλος ἠρνεῖτο τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ.

Ἀλλὰ τούτων ἐν ἀγνοίᾳ τυγχάνων (6) Μάρκελλος, οὐ βούλεται μὲν ἀληθῶς τὸν Υἱὸν ἐκ τοῦ Πατρὸς γεγεννῆσθαι, ὡς Υἱὸν ζῶντα καὶ ὑφεστῶτα· οἷα δὲ λόγον αὐτὸν σημαντικόν τινος ἢ προστακτικὸν, προελθεῖν τοῦ Θεοῦ φάσκει. Ἄκουε δ' οὖν ἀκαλύπτως καὶ τοῦτο λέγοντος αὐτοῦ ταῖσδε ταῖς φωναῖς· « Τὸ μὲν « οὖν πρὸ τῶν αἰώνων αὐτὸν γεγεννῆσθαι φῆσαι (7), « ἀκολούθως εἰρηκέναι δοκεῖ. Γέννημα γὰρ τὸ προ« ελθὸν τοῦ προεμένου γίνεται Πατρὸς, θάτερον δ' « οὐκ ἔτι ὑγιῶς οὐδ' εὐσεβῶς αὐτὸν παραλέλειπται. « Τὸ γὰρ μὴ Λόγον εἶναι φῆσαι τὸν ἐξ αὐτοῦ προελ« θόντα (καὶ τοῦτον εἶναι τὸν τῆς γεννήσεως ἀληθῆ « τρόπον), ἀλλ' ἀληθῶς Υἱὸν μόνον ἔμφασίν τινα « τοῖς ἀκούουσιν ἀνθρωπίνης ὄψεως παρέχειν εἴωθεν. » Εἶθ' ὅτι μηδὲ γεγέννηται ἐκ τοῦ Πατρὸς ὁ Λόγος παριστὰς ὧδε λέγει πρὸς λέξιν. « Ὁ τοίνυν ἱερὸς ἀπόστολος καὶ μαθητὴς τοῦ Κυρίου Ἰωάννης, ἀϊδιότητος αὐτοῦ μνημονεύων, ἀληθὴς ἐγίγνετο τοῦ Λόγου μάρτυς· *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος*· οὐδὲν γενέσεως ἐνταῦθα μνημονεύων τοῦ Λόγου. » Οὕτω δὴ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἀρνούμενος τὸν ἐν τῷ Θεῷ Λόγον ποτὲ μὲν ἔνδον εἶναι ἐν τῷ Θεῷ ἔφασκε, ποτὲ δὲ προϊέναι τοῦ Θεοῦ· καὶ ἄλλοτε πάλιν ἀναδραμεῖσθαι εἰς τὸν Θεὸν, καὶ ἔσεσθαι ἐν αὐτῷ, ὡς καὶ πρότερον ἦν. Ἐπάκουσον δ' ὅπως ταῦτα λέγει τούτοις τοῖς ῥήμασι· « Νυνὶ δὲ πιστεύω ταῖς θείαις Γραφαῖς, « ὅτι εἷς ὁ Θεὸς, καὶ ὁ τούτου Λόγος προῆλθε μὲν « τοῦ Πατρὸς, ἵνα πάντα δι' αὐτοῦ γένηται· μετὰ δὲ « τὸν καιρὸν τῆς κρίσεως, καὶ τὴν τῶν ἁπάντων « διόρθωσιν, καὶ τὸν ἀφανισμὸν τῆς ἀντικειμένης « ἁπάσης ἐνεργείας, τότε αὐτὸς ὑποταγήσεται τῷ « ὑποτάξαντι αὐτῷ τὰ πάντα Θεῷ καὶ Πατρί· ἵν' « οὕτως ᾖ ἐν τῷ Θεῷ ὁ Λόγος, ὥσπερ καὶ πρότερον « ἦν πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι· οὐδενὸς γὰρ ὄντος « πρότερον ἦν τοῦ Θεοῦ μόνου, πάντων δὲ διὰ τοῦ « Λόγου γίνεσθαι μελλόντων, προῆλθεν ὁ Λόγος « δραστικῇ ἐνεργείᾳ, Λόγος τοῦ Πατρὸς ὤν. » Καὶ πάλιν τὴν αὐτὴν διάνοιαν λευκότερον τίθησιν, ὧδε

✠ CAP. VIII.

Quibus verbis Marcellus abnegavit Filium Dei.

B Hæc cum ignoret Marcellus, non vult Filium de Patre revera natum, veluti vivum et subsistentem : at de Deo egressum illum non aliter ait, quam cujusvis imperativa aut indicativa vox de ipso exit. Audi vero ipsum clarissimis verbis hoc idem affirmantem [R. XXXI, coll., p. 36 B.] « Videtur ergo « hisce consequenter dicendum, ante sæcula ipsum « generatum. Nam quod de Patre præexsistente « egreditur, genimen ejus est. Aliud vero ut sit, « dici non potest cum sana pietate conjunctum. « Nam vel affirmare non esse illum Verbum, quod « ex eo egreditur (et hunc ipsum esse veræ gene« rationis modum), sed vere Filium, nec præterea « quidquam : relationem quamdam visionis hu« manæ videtur audientibus exhibere. » Deinde quod C neque Verbum de Patre suo generetur insinuat, dum ita loquitur. « Sanctus ideo apostolus, et Do« mini discipulus Joannes, dum æternitatis ejus « mentionem facit, verissimus verbo testis adhibe« tur, *In principio*, inquiens, *erat Verbum, et Ver« bum illud erat apud Deum, et Deus erat Ver« bum* [85]. Nusquam generationis Verbi isthic me« minit. » Hunc ad modum Filium Dei abnegans, Verbum vero statuens in Deo exsistens, aliquando illud intus in Deo vult esse, interdum ait e Deo egredi, interdum ad Deum recurrere, ipsum iterum et in Deo velut antea residere. Audi vero quibus verbis hoc affirmet. [R. VIII, coll. p. 41 C] « Credo autem ego nunc Scripturis divinis, quod D « unus sit Deus dicentibus, et quod Dei hujus « Verbum processit de Patre, ut omnia per illum « fierent. At post judicii tempus consummati, et « universorum restaurationem, et amolitionem « operationis cujuscunque : ad oppositum tunc et « ipse subjicietur Deo, qui subjecit ipsi universa, « ut deinceps futurus sit denuo in Deo Patre Ver« bum, quemadmodum fuerat, priusquam mundus « conderetur. Nam cum præter Deum nihil plane « exstaret, et per Verbum erant omnia produ-

✠ Ed. Paris., pag. 112.

[84] Sap. VII, 26. [85] Joan. I, 1.

(5) Vulgo καὶ τ. Π.

(6) Vulgo ὁ Μ. et mox ταῖς δέ.

(7) Ἀκολούθως εἰρηκέναι. Cui tandem hoc ἀκόλουθον? humanæ generationi? certe deest aliquid. Quæ sequuntur, videntur corrupta esse, nec a me sananda. M.

« cendo, processit cum effectuali efficacia Verbum A « quod Patris erat. » Quam eamdem demum sententiam expressius ita posuit : [R. LIV, coll. 41 D, 163 A, 164 B.] « Cum nondum esset mundus « hic, Verbum erat in Patre suo : ✠ at cum Deo « complaceret omnipotenti creare omnia quæ in « cœlis erant et in terra, ad mundi productionem « requirebatur operatio effectiva. Et cum præter « Deum solum non exstaret alius (nam ab ipso « fuisse condita universa in confesso ponitur) tum « procedens Verbum illud, quod prius intellectuali « modo intus agebat, comparavit se ut mundi fie« ret conditor, » subinfert autem post hæc omnia demum. « Hanc ob causam, non appellat se Dei « Filium, sed ubique se vocat filium hominis : ut « per hanc suam confessionem eum qui erat homo, B « per communionem cum Verbo Filium Dei esse « disponeret : et consummato hoc suo opere, ite« rum ipse, velut Verbum aduniretur Deo ; sic ut « adimpleret illud quod Apostolus dicebat, *Tunc et « ipse subjicietur ei, qui ipsi omnia subjecit Deo, « ut sit Deus omnia in omnibus* [86]. Tunc autem om« nia fient, quæ prius fuerant. » Hæc cum de Verbo Marcellus edisserat, illo nimirum propter quod logicos Deus dicitur, in maximas incidit angustias, ausus affirmare extra Deum processisse aliquando qui in Deo erat logon : et rursus post judicii tempus Deum denuo ingressurum : ut ita demum adunitus Deo subsistat, quemadmodum et prius substiterat.

γράφων· « Πρὸ γὰρ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι, ἦν ὁ Λό« γος ἐν τῷ Πατρί· ὅτε δὲ (8) ὁ παντοκράτωρ Θεὸς « πάντα τά τε ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ γῆς προέθετο « ποιῆσαι, ἐνεργείας ἡ τοῦ κόσμου γένεσις ἐδεῖτο « δραστικῆς, καὶ διὰ τοῦτο, μηδενὸς ὄντος ἑτέρου « πλὴν Θεοῦ (πάντα γὰρ ὁμολογεῖται ὑπ' αὐτοῦ γε« γεννῆσθαι), τότε ὁ Λόγος, προελθὼν ἐγίνετο τοῦ « κόσμου ποιητής, ὁ καὶ πρότερον ἔνδον νοητῶς « ἑτοιμάζων αὐτόν. » Καὶ αὖθις μετὰ πάντα ἐπιφέρει λέγων· « Καὶ διὰ τοῦτο οὐχ Υἱὸν Θεοῦ ἑαυτὸν « ὀνομάζει, ἀλλὰ πανταχοῦ Υἱὸν ἀνθρώπου ἑαυτὸν « λέγει· ἵνα διὰ τῆς τοιαύτης ὁμολογίας θέσει τὸν « ἄνθρωπον διὰ τῆς πρὸς αὐτὸν κοινωνίας Υἱὸν « Θεοῦ γενέσθαι παρασκευάσῃ· καὶ μετὰ τὸ τέλος « τῆς πράξεως αὖθις, ὡς Λόγος, ἑνωθῇ τῷ Θεῷ, « πληρῶν ἐκεῖνο τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀποστόλου εἰρημένον, « *Τότε αὐτὸς ὑποταγήσεται τῷ ὑποτάξαντι αὐτῷ « τὰ πάντα, ἵνα ᾖ τὰ πάντα καὶ ἐν πᾶσιν ὁ Θεός.* « Ἔσται γὰρ τηνικαῦτα τοῦθ' ὅπερ πρότερον ἦν. » Τοσαῦτα Μάρκελλος περὶ τοῦ Λόγου εἰπών, τοῦ ἐν τῷ Θεῷ, καθ' ὃ νοοῦμεν αὐτὸν λογικὸν εἶναι, δεινῇ δυσχωρίᾳ περιπέπτωκε, τολμήσας ἐκτὸς τοῦ Θεοῦ γεγονέναι ποτὲ φάναι τὸν ἐν αὐτῷ Λόγον, καὶ πάλιν ἐντὸς αὐτοῦ μετὰ τὸν καιρὸν τῆς κρίσεως· ἵν' οὕτως ᾖ ἐν τῷ Θεῷ ἑνωθεὶς αὐτῷ, ὥσπερ καὶ πρότερον ἦν.

CAP. IX.

Refutatio perversæ hujus hominis sententiæ.

C Nunc demum ad interrogationes respondeat. Quid de tempore intermedio sentire debemus, cum extra Deum esset logos? Quomodo egrediebatur ? Qui status Dei fuerat interea dum logon in se sibi proprium non haberet ? si enim post mundi consummationem in Deo erit logos, uti prius fuerat, quomodo erit Logos e Deo egressus ? si enim per se subsistens a Deo erat alius, tum frustraneus est omnis Marcelli labor. Quod si extra Deum egressus logos, ut nostrum prolatitium solet verbum, extra Deum permanebat, inseparatus tum certe semper, et omni tempore etiam tum cum operaretur, erat intus in Deo. ✠ Quod si sic, tamen unde fit, ut in diem judicii comperendinetur? D ait enim tunc Deo illum readuniendum, et perpetuo futurum, sicut olim prius fuit : sed nec logos qui de Deo processit, qualis erat prius, exstabit talis, sed et Deus sui ipsius dissimilis futurus est : utpote qui olim logon suum in se habebat, et in fine mundi eumdem resumpturus, et futurus qualis olim prius fuerat : interea temporis dissimiliter se habiturus. Sed et logos ad eumdem modum extra Deum positus, non futurus est is, qui prius fuerat ante mundi consummationem. Ecquid, hisce ita

ΚΕΦ. Θ'.

Ἔλεγχος τῆς τοῦ ἀνδρὸς κακοδοξίας.

Ὥρα τοίνυν ἐρωτῶσιν ἡμῖν αὐτὸν ἀποκρίνασθαι. Τί οὖν ἐν τῷ μεταξὺ χρόνῳ, ὅτε ἐκτὸς ἦν ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ, προσήκει νοεῖν; Πῶς δὲ προῆλθεν; Ἐν ὁποίᾳ δὲ ἦν ἄρα καταστάσει ὁ Θεός, μὴ ἔχων ἐν ἑαυτῷ τὸν οἰκεῖον Λόγον; εἰ γὰρ ἐπὶ (9) συντελείᾳ τοῦ παντὸς ἔσται ὁ Λόγος ἐν τῷ Θεῷ, ὥσπερ καὶ πρότερον ἦν πρὸ τοῦ καιροῦ τῆς συντελείας, πῶς ἔσται ὁ Λόγος ὁ προελθὼν τοῦ Θεοῦ; Εἰ μὲν γάρ, καθ' ἑαυτὸν ὑφεστώς, ἕτερος ἐγίγνετο τοῦ Θεοῦ, μάταιος ὁ Μαρκέλλου πόνος· εἰ δέ, καὶ προελθὼν τοῦ Θεοῦ, κατὰ τὸν ἐν ἡμῖν προφορικὸν λόγον, ἔμενε τοῦ Πατρὸς ἀχώριστος, οὐκοῦν ἀεὶ καὶ διὰ παντὸς ἦν ἐν τῷ Θεῷ, καὶ ὅτε ἐνήργει. Πῶς οὖν εἰς τὸν τῆς κρίσεως ἀναπέμπει καιρόν, τότε λέγων αὐτὸν ἑνωθήσεσθαι τῷ Θεῷ, καὶ ἔσεσθαι ὥσπερ καὶ πρότερον ἦν; Εἰ γὰρ τότε ἔσται (10) ὥσπερ καὶ πρότερον ἦν, οὔτε ὁ Λόγος, ὁ προελθὼν τοῦ Θεοῦ, ὁποῖος ἦν πρότερον, ὑπάρξει. Ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ὁ Θεὸς ἔσται ἑαυτῷ ἀνόμοιος, πάλαι μὲν ἔχων ἐν ἑαυτῷ τὸν Λόγον, καὶ ἐπὶ συντελείᾳ τοῦ παντὸς ἀποληψόμενος αὐτόν, καὶ γινόμενος τότε. (11) ὥσπερ καὶ πρότερον ἦν· ἐν δὲ τῷ μεταξὺ χρόνῳ ἀνομοίως κείμενος. Καὶ ὁ Λόγος δὲ ὡσαύτως, ἐκτὸς τοῦ Θεοῦ γενόμενος, οὐκ ἔσται πρὸ τῆς συντελείας τοῦ παντός, οἷος ἦν πρότερον. Καὶ τίς ἂν τούτων δυσσεβέστερος

✠ Ed. Paris., pagg. 113, 114.

[86] I Cor. XV, 28.

(8) Vulgo τῷ παντοκράτορα Θεῷ et τὴν πρ. αὐτὸν κοινωνίαν et loco πράξεως R. κρίσεως et dein vulgo οὕτως ἦν.

(9) Vulgo τῇ συντ. et mox καὶ τὸ πρότερον.

(10) Vulgo ὥστε.

(11) Μρ. ἴσ. ὅσπερ.

γένοιτ' ἂν λόγος; Ὅλως γὰρ τὸ ἦν, καὶ τὸ ἔσται, καὶ τὸ γεγονέναι, ποτὲ καὶ πάλιν, μέλλειν, ἔσεσθαι, τῆς ἐν χρόνῳ μεταβολῆς ὄντα δηλωτικὰ, ἀλλότρια ἂν εἴη τῆς ἀχρόνου καὶ ἀνάρχου καὶ ἀγεννήτου καὶ ἀναλλοιώτου οὐσίας. Ἐφ' ἧς, τὸ εἶναι μόνον ἐπιπρέπει νοεῖν· καὶ εἶναι ἀπαραλλάκτως ἀεὶ (12) κατὰ τὰ αὐτὰ, καὶ ὡσαύτως ἔχουσαν, μὴ μειουμένην, μὴ συστελλομένην, μὴ ἐκτεινομένην, μὴ ἐξαπλουμένην, μηδ' ἐκτός τι καὶ ἐντὸς ἑαυτῆς ἔχουσαν, μηδ' ἄλλοτε ἄλλην γιγνομένην, μηδ' ἕτερον μὲν οὖσαν πρότερον, εἶτα ἄλλο τι γιγνομένην, καὶ πάλιν εἰς τὸ ἀρχαῖον ἀποκαθισταμένην. Ἃ δὴ Μάρκελλος ἐτόλμα ὑποτίθεσθαι πάλαι μὲν λέγων εἶναι τὸν Θεὸν, καί τινα ἡσυχίαν ἅμα τῷ Θεῷ ὑπογράφων ἑαυτῷ κατ' αὐτὸν ἐκεῖνον τὸν τῶν ἀθέων αἱρεσιωτῶν ἀρχηγὸν, ὃς τὰ ἄθεα δογματίζων ἀπεφαίνετο λέγων· Ἦν Θεὸς καὶ Σιγή· μετὰ δὲ τὴν Σιγὴν καὶ τὴν Ἡσυχίαν προελθεῖν τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ ἐν ἀρχῇ τῆς κοσμοποιίας δραστικῇ ἐνεργείᾳ· ὡς μηκέτ' εἶναι αὐτὸν οἷος ἦν ἐν σιωπῶντι τῷ Θεῷ πρότερον ἡσυχάζων, ἀλλ' ἐνεργεῖν προερχόμενον τοῦ Θεοῦ. Καὶ πῶς ἄρα προῄει; Πάντως που κατὰ προφορὰν φωνῆς ἐνάρθρου· φθεγγομένου δηλαδὴ καὶ λαλοῦντος τοῦ Θεοῦ ὁμοίως ἀνθρώποις. Τοῦτο γοῦν καὶ αὐτῷ ἐδόκει γράφοντι τοῦτον τὸν τρόπον· « Ὥσπερ γὰρ τὰ γεγονότα πάντα ὑπὸ τοῦ Πατρὸς διὰ « τοῦ Λόγου γέγονεν, οὕτω καὶ τὰ λεγόμενα ὑπὸ τοῦ « Πατρὸς διὰ τοῦ Λόγου σημαίνεται. » Καὶ αὖθις· « Πάντα γὰρ ὅσα ἂν ὁ Πατὴρ λέγῃ, ταῦτα πανταχοῦ « διὰ τοῦ Λόγου λέγων φαίνεται. Τοῦτο δὲ δῆλόν ἐστι « καὶ ἀφ' ἡμῶν αὐτῶν, ὅσα μικρὰ τοῖς μεγάλοις καὶ « θείοις ἀπεικάσαι· καὶ ἡμεῖς γὰρ πάντα ὅσα ἂν θέ« λωμεν κατὰ τὸ δυνατὸν λέγειν τε καὶ ποιεῖν, τῷ ἡμε« τέρῳ ποιοῦμεν λόγῳ. » Εἰ δὴ οὖν οὕτως ὁ Λόγος προῆλθε τοῦ Πατρὸς δραστικῇ ἐνεργείᾳ, πόθεν Μαρκέλλῳ ἐπῆλθε περιορίσαι χρόνον τῇ τοῦ Λόγου ἐνεργείᾳ, τὸν τῆς συντελείας καθ' ὃν ἔσεσθαι φάσκει τὸν Λόγον ἐν τῷ Θεῷ, ὥσπερ καὶ πρότερον ἦν; Πρότερον δὲ ἡσυχάζοντα αὐτὸν ἐδίδου ἐν σιωπῶντι τῷ Θεῷ. Οὐκοῦν καὶ μετὰ τὴν συντέλειαν ἡσυχία τις ἔσται, μηδὲν μέλλοντος ἐνεργεῖν τοῦ Λόγου. Ἀλλὰ πρὸ μὲν τῆς τῶν γενητῶν συστάσεως οὐδὲν ἦν, φησὶ, πλὴν Θεοῦ. Καὶ ἐπεὶ μηδὲν ἦν, εἰκότως ἑαυτῷ τὴν ἡσυχίαν ἐτυποῦτο· κατὰ δὲ τὸν τῆς συντελείας καιρὸν Δανιὴλ ὁ προφήτης πρὸ τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ μυριάδας ἔσεσθαι θεσπίζει λέγων· *Χίλιαι χιλιάδες ἐλειτούργουν αὐτῷ, καὶ μύριαι μυριάδες* (13) *παρειστήκεισαν ἔμπροσθεν αὐτοῦ*. Πάντες δήπου καὶ οἱ υἱοὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος τότε ἔσονται· αἵ τε μακάριαι ψυχαὶ πατριαρχῶν, καὶ προφητῶν, καὶ ἀποστόλων, ἅγιά τε πνεύματα μαρτύρων· πάντα τε πρόβατα τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν, τὰ ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ στησόμενά τε καὶ ἀκουσόμενα· *Δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρός μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς* (14) *κόσμου*. Τοσούτων τοί-

A positis, magis impium poterit esse? Omnino enim, erat, erit, futurum est, aliquando, iterum, contingens, et quæ sunt mutationis indicia in tempore factæ, aliena sunt prorsus a substantia illa quæ est sine tempore, principio, generatione, mutatione. De qua solum Esse cogitandum est; et Esse quidem immutabiliter. Quam eamdem et eodem modo se habentem debemus cogitatione comprehendere: non imminutam, non coarctatam, non dilatatam, non expansam, nihil extra se vel intra se continentem; non hanc modo, modo illam comparantem: neutram permanenter: sed diversam a se priori: et rursus in statum illum priorem revolutam. Hæc supponere tamen ausus est Marcellus, quippe qui olim ait Deum exstitisse: et quietem

B quamdam altam apud Deum imaginatur: ad imitationem illius hæresiarchæ impii sese conformans, qui blasphema istiusmodi dogmatizavit: erat Deus et Sige. Post Sigen et Hesychian processisse ait Logon, in principio conditionis mundi, cum operatione efficaci: ita ut non esset, qualis erat prius in Deo conquiescenti quiescens ipse, sed progressus e Deo operaretur. Et quo modo tandem processit inde? Omnino per prolationem cujusdam articulatæ vocis, personante nimirum et proloquente Deo ad modum humanæ loquelæ. Ita enim illi visum est, dum ita scriberet: [R. LV coll., p. 35 D, 79 B, 125 B]. « Quemadmodum facta omnia a Patre, per « Verbum facta sunt: ita et dicta omnia a Patre

C « per Verbum significantur. » Et iterum: [R. LVI, coll. p. 40 B, 118 B.] « Omnia quæcunque Pater di« cit, ea semper et ubique per Verbum declarantur: « quod et a nobis ipsis satis liquet, siquidem hisce « parvis magna liceat et divina comparare. Nos enim « ea omnia quæ volumus, quantum quidem possumus, « et facimus et dicimus ministerio verbi nostri. » ✠ Quod si ad hunc modum per efficaciam operantem processit de Patre Verbum, unde progressus est Marcellus, ad circumscribendum Verbi operationem tempore quodam determinato, nimirum mundi consummatione? Quando futurum est, quod affirmat, ut Verbum intra Deum subsistat, quemadmodum aliquando subsistebat? Aliquando autem quiescentem Logon illum, in quiescenti Patre nobis

D dedit. Ita, ut videtur, post mundi consummationem quietem statuit, cum nihil Verbum deinceps operabitur. Atenim ante mundi constitutionem, nihil erat prorsus præter Deum, inquiet. Et quando quidem nihil erat, jure merito illi quietem assignavit. Jam in tempore consummationis Daniel propheta ante thronum Dei constitisse affirmat innumerabilem angelorum multitudinem: *Millia millium*, ait, *ministrabant illi: et decies millies centena millia assistebant ei. Judicium sedit, et libri aperti sunt*[87].

✠ Ed. Paris., pag. 115.

[87] Dan. VII, 10.

(12) Vulgo καὶ τὰ. Mox vulgo deest μὴ ἐκτεινομένην. Mox vulgo μηδέτερον μένουσαν pro Ἃ δέ. Ad sententia cf. Pearson *Vind. Ignat.* 2, p. 31.

(13) Vulgo προειστ.

(14) Vulgo τοῦ κ.

Sed et tunc præterea temporis consistent omnes A illi filii futuri sæculi. Beatæ patriarcharum, prophetarum et apostolorum animæ, spiritus illi martyrum sancti. Omnes quoque Servatoris nostri oves, quæ a dextris ipsius constitutæ audient : *Venite, benedicti Patris mei, possidete regnum præparatum vobis a jactis mundi fundamentis* [88]. Quocirca cum vel post judicii tempus, tantus numerus eorum futurus est, qui victuri sunt vitam immortalem, quid causæ subesse poterit, cur non et tum etiam Dei Verbum operetur? Unde scivit Marcellus, quod nequaquam tum sanctos suos Deus sit allocuturus, neque Verbo suo usurus effectivo, sed quod futurum sit in Deo Verbum, quemadmodum et prius fuerat, omnino conquiescens et conticescens? Hoc enim multoties affirmavit dicens : « Tunc erit illud, B « quod et prius fuerat : erat autem prius, ut et « ipse quoque affirmat in quiete. Conticescet ergo « Deus, per illud tempus, qui prius fuerat locutus, « et usus suo Verbo operativo. At tunc per pro« missum illud cœlorum regnum, proprio suo Ver« bo, et omni quæ in illo sita est sapientia, san« ctos suos penitus privaturus est. » Ecce autem in qualenam se præcipitium dederit, dum neminem sibi adhibet manuductorem : nec advocat Scripturas in consilium. Nam hæc omnia ipse sibi fabricata collegit de una voce perperam intellecta. Nam ubi se ad demonstrationes applicuerat, de Testamento Veteri atque Novo : undiquaque certe impellebatur, in angustias conjiciebatur, unam vero voculam vix tandem reperit, ✠ quæ ipsius hæreticæ opinioni favere visa est, huic uni tanquam cum bono Deo adinvento adminiculo se applicuit. Nec erat quidem illud, de persona Servatoris nostri dictum usurpatum, sed evangelistæ. Nam is cum ita appellat, *In principio erat Verbum*, inquiens, *et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum* [89]. Hinc ille profectus Filium planissime pernegavit tanquam qui prius nihil aliud erat, quam verbum simillimum huic nostro.

νυν ἐσομένων καὶ ἀθάνατον ζωὴν ζησομένων μετὰ τὸν τῆς κρίσεως καιρὸν, διὰ τί μὴ ἐνεργήσει ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος καὶ τότε; Πόθεν δὲ Μαρκέλλῳ παρέστη ἀποφήνασθαι, ὅτι οὐκ ἔτι λαλήσει τοῖς ἁγίοις ὁ Θεὸς τότε, οὐδὲ χρήσεται ἐνεργῷ τῷ αὐτοῦ Λόγῳ, ἀλλ' ἔσται, ὡς καὶ πρότερον ἦν, ἐν αὐτῷ, σιωπῶν δηλαδὴ καὶ ἡσυχάζων; Τοῦτο γὰρ παρίστη πολλάκις εἰπὼν, τότε ἔσεσθαι αὐτὸν ὡς καὶ πρότερον ἦν· ἦν δὲ πρότερον, ὡς αὐτὸς ἔφη, ἐν ἡσυχίᾳ. Οὐκοῦν ἀποσιωπήσει τότε ὁ Θεὸς, πρὸ τούτου μὲν λαλῶν, καὶ τῷ Λόγῳ χρώμενος ἐνεργῷ, τότε δὲ κατ' αὐτὴν (15) τὴν ἐπηγγελμένην βασιλείαν οὐρανῶν τοῦ οἰκείου Λόγου καὶ τῆς ἐν αὐτῷ σοφίας ἀποστερῶν τοὺς ἁγίους (16) αὐτοῦ. Ὁρᾷς εἰς οἷον κεχώρηκε κρημνὸν μηδενὶ χειραγωγῷ χρησάμενος, μηδὲ ταῖς θείαις Γραφαῖς. Ταῦτα γοῦν πάντα ἀπὸ μιᾶς φωνῆς, ἣν μὴ νενόηκεν, ἑαυτῷ συνέθηκεν. Αὐτίκα χωρήσας ἐπὶ τὰς ἀποδείξεις τῆς Νέας καὶ Καινῆς Διαθήκης, πανταχόθεν μὲν ἠλαύνετο στενοχωρούμενος· μίαν δὲ μόνην εὑρὼν λέξιν τῇ αὐτοῦ συμβαλλομένην κακοδοξίᾳ, ὥσπερ τινὶ περιτυχὼν ἑρμαίῳ, ταύτῃ μόνῃ συνεπλάκη, οὐδ' αὐτῇ ἐκ προσώπου τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εἰρημένῃ, ἀλλ' ἐκ προσώπου τοῦ εὐαγγελιστοῦ· δι' ἧς αὐτὸν ὠνόμασεν, *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος*, εἰπὼν, *καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος*· ἔνθεν γοῦν ὁρμηθεὶς, ὡς μηδὲν ὄντα ἕτερον ἢ λόγον, ὅμοιον τῷ παρ' ἡμῖν ἐγνωσμένῳ, τὸν Υἱὸν ἠρνήσατο.

CAP. X.

Quod non recte cepit illud : « In principio erat Verbum. »

Enimvero non solum solius Verbi nomine compellavit magnus et divinus evangelista, quod jam sæpius a nobis dictum est, sed Deum, et Lucem, et Filium, et Unigenitum : quinetiam illum seipsum Servatorem, verbum autem solius Scripturæ nequaquam appellasse perhibet; per universum porro Evangelium vitam, et lucem, et unigenitum, et Filium Dei, et veritatem, et resurrectionem; et panem vitæ, et vitem, et pastorem, et innumeras alias nomenclaturas ut in præcedentibus ostensum est. Quid causæ fuerit, ut cum tot sint et tales, in nulla alia substiterit dictione, sed nec curiosius verborum sensum satagat, sed solius Verbi vocem D proprie de illo dixerit usurpatam, quasi præter Verbum hoc nihil foret aliud. Scribit autem totidem verbis : [R. XL.] « Non quidem catachrestice « nominatus ille Verbum, rumpantur licet men« tiendo, qui diversa docent, sed vere atque pro-

C

ΚΕΦ. Γ'.

Ὅτι μὴ ὀρθῶς ἐδέξατο τό· « Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος. »

Καίτοι οὐ Λόγον μόνον αὐτὸς ὁ μέγας καὶ θεῖος εὐαγγελιστὴς κέκληκεν, ὡς πολλάκις ἡμῖν εἴρηται, ἀλλὰ καὶ Θεὸν, καὶ Φῶς, καὶ Υἱὸν, καὶ Μονογενῆ· αὐτόν τε τὸν Σωτῆρα ἱστορεῖ ἑαυτὸν ἀποκαλοῦντα λόγον μὲν οὐδαμοῦ τῆς Γραφῆς, δι' ὅλου δὲ τοῦ Εὐαγγελίου ζωὴν καὶ φῶς, καὶ Μονογενῆ, καὶ Υἱὸν Θεοῦ, καὶ ἀλήθειαν, καὶ ἀνάστασιν, καὶ ἄρτον ζωῆς, καὶ ἄμπελον, καὶ ποιμένα, καὶ μυρία ἕτερα, ὥσπερ οὖν ἤδη προδέδεικται. Τί δή ποτ' οὖν τοσούτων ὄντων, ἐπὶ μὲν τῶν λοιπῶν ἁπάντων οὐχ ἵσταται (18) ἐπὶ τῆς λέξεως, τὴν δὲ τῶν λεγομένων διάνοιαν πολυπραγμονεῖ, ἐπὶ δὲ μόνου τοῦ Λόγου κυριολεκτεῖσθαι αὐτόν φησιν, ὡς οὐδὲν ὄντα ἕτερον ἢ Λόγον; Γράφει δ' οὖν αὐτοῖς ῥήμασι λέγων· « Οὐ καταχρηστικῶς « ὀνομασθεὶς Λόγος, κἂν διαῤῥαγῶσιν οἱ ἑτεροδιδα« σκαλοῦντες ψευδόμενοι, ἀλλὰ κυρίως τε καὶ ἀλη« θῶς ὑπάρχων Λόγος. » Καὶ πάλιν· « Μανθανέτω « τοίνυν Θεοῦ Λόγον (19) ἐληλυθέναι, οὐ Λόγον κα-

✠ Ed., Paris., pag. 116.

[88] Matth. xxv, 34. [89] Joan. i, 1.

(15) Vulgo om. τήν.
(16) Vulgo αὐτῶν.
(17) Vulgo deest τοῦ.
(18) Ἐπὶ τῆς λέξεως. Forte, μηδὲ τὴν λέξιν, μηδὲ τήν, τῶν et voces et significata omisit. M.
(19) Ἐληλυθέναι. Ante κατεληλυθέναι. Quæ disputat in sequentibus, sunt crambe bis posita, οὐδὲν ἕτερον ἢ ζωήν. nam ita in præcedentibus, tum,

« ταχρηστικῶς ὀνομασθέντα, ὡς αὐτοί φασιν, ἀλλ' « ἀληθῆ ὄντα Λόγον. » Καὶ αὖθις· « Πρότερον, ὥσπερ πολλάκις ἔφην, οὐδὲν ἕτερον ἦν ἢ Λόγος· » καὶ πάλιν· « Πρὸ τοῦ κατελθεῖν, καὶ διὰ τῆς Παρθένου « τεχθῆναι, Λόγος ἦν μόνον· ἐπεὶ τί ἕτερον ἦν, « πρὸ τοῦ τὴν ἀνθρωπίνην ἀναλαβεῖν σάρκα τὸ κατ- « ελθὸν ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν, ὡς καὶ αὐτὸς ἔγρα- « φε; Καὶ τὸ γεννηθὲν ἐκ τῆς Παρθένου οὐδὲν ἕτε- « ρον ἦν ἢ Λόγος. » Ταῦτα Μαρκέλλῳ λέγοντι ἦν ἂν δίκαιον τοιανδὶ προσαγαγεῖν πεῦσιν. Καὶ πόθεν ἡμῖν, ὦ οὗτος, τὸ *οὐδὲν ἕτερον* (20) προστίθης, καὶ τὸ *μόνον*; Τὸ μὲν γὰρ, *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος*, ἀκριβῶς ἔγνωμεν καὶ οὐ μόνον, ἀλλὰ τί, *Καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος*, καὶ *φῶς ἦν τὸ φωτίζον πάντα ἄνθρωπον* [(21) *ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον*], καὶ *μονογενὴς ἦν Υἱὸς*, καὶ ὅσα κατείλεκται ἕτερα; Ὅτι δὲ *Λόγος* ἦν *μόνον*, καὶ οὐδὲν ἕτερον ἢ Λόγος, οὐκ ἂν ἔχοι τις εἰρημένον ἀποδεῖξαι. Πόθεν οὖν τὸ τῆς προσθήκης τόλμημα; Διὰ τί γὰρ οὐχὶ μᾶλλον Υἱὸν ἄν τις εἴποι αὐτὸν μόνον, καὶ οὐδὲν ἕτερον ἢ Υἱόν; Διὰ τί δὲ οὐ Θεὸν καὶ οὐδὲν ἕτερον ἢ Θεόν; διὰ τί μὴ φῶς τοῦ κόσμου, καὶ οὐδὲν ἕτερον ἢ τοῦτο; διὰ τί δὲ μὴ ζωὴν, καὶ οὐδὲν ἕτερον; καὶ ἐπὶ τῶν παραπλησίων (22) ταὐτὸν ἄν τις δικαιότατα ἂν προτείνειεν. Ἀλλ' ὥσπερ ἄν τις, εἰ τοῦτο λέγοι, ἐλέγχοιτ' ἂν ἁμαρτάνων (πάντα γὰρ ἀθρόως ἐστὶ ταῦτα, εἷς ὢν Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ εἴ τι τούτων ἀνώτερον, καθ' ἑκάστην ἐπίνοιαν τῶν ἐν αὐτῷ θεϊκῶν δυνάμεων διαφόρων καὶ τῶν ἐπηγοριῶν ἠξιωμένος), οὕτω καὶ ἐπὶ τοῦ Λόγου, ὁ φὰς μόνον Λόγον αὐτὸν εἶναι καὶ οὐδὲν ἕτερον, σφάλλεσθαι ἂν λέγοιτο εἰκότως· μόνου γὰρ τοῦ εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου *Λόγον* αὐτὸν ἀποκαλέσαντος, καὶ οὐ τοῦτο μόνον, ἀλλὰ καὶ ἕτερα· τοῦ δὲ Σωτῆρος *φῶς*, καὶ ἀλήθειαν, καὶ *ζωὴν*, καὶ *μονογενῆ Υἱὸν*, καὶ τὰ λοιπὰ ἑαυτὸν ἀνειπόντος, *Λόγον* δὲ οὐδαμῶς, πῶς οὐκ ἄτοπον (23) ἐπὶ μὲν ὧν αὐτὸς ἑαυτὸν ὠνόμασε, μὴ λέγειν ἓν τούτων εἶναι καὶ οὐδὲν ἕτερον, ἐπὶ δὲ τῆς τοῦ εὐαγγελιστοῦ περὶ αὐτοῦ φωνῆς, τῆς *Λόγον* αὐτὸν ἀνειπούσης, διαβεβαιοῦσθαι, ὡς οὐδὲν ἕτερον ἦν ἢ *Λόγος*; Ἀλλὰ καὶ κυρίως, φησὶ, καὶ ἀληθῶς (24) ὑπάρχων Θεός· οὐ γὰρ δὴ ἕτερος ἦν ὁ Λόγον αὐτὸν ἀνειπὼν, ἕτερος δὲ ὁ Θεὸν ἀποκαλέσας· εἷς δὲ καὶ ὁ αὐτός. Εὐαγγελιστὴς ὁμοῦ καὶ Λόγον αὐτὸν ἐδίδαξεν, εἰπών· *Καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος*· ὁ δ' αὐτὸς καὶ φῶς αὐτὸν ὠνόμασε. Διὰ τί οὖν μὴ κυρίως καὶ ἀληθῶς Υἱὸν, μονογενῆ, καὶ ὅσα ἄλλα αὐτὸς ὁ δεσπότης καὶ Σωτὴρ τοῦ εὐαγγελιστοῦ περὶ ἑαυτοῦ μεμαρτύρηκεν; Ὁ δὲ πάντα παρεὶς, μόνον Λόγον αὐτὸν κυρίως καὶ ἀληθῶς ὑπάρχειν φησί. Καὶ προστίθησιν, ὡς ἄρα μόνον εἴη Λόγος. Ἐντεῦθεν δὲ καταπίπτει ἐπὶ τὴν τοῦ ἀνθρωπείου λόγου ὁμοιότητα.

« prie Verbum exsistit. » Et iterum : [R. XXXIX.] « Discat idcirco Dei Verbum advenisse, non Verbum quidem catachrestice denominatum, ut illi « aiunt, sed Verbum verissime exsistens. » Et iterum. [R. XLII coll. p. 35 B] « Ut jam sæpius a me « positum est, nihil erat aliud quam Verbum. » Et rursus : « Priusquam descenderet, et de Virgine « nasceretur, Verbum erat solum : nam quid illo « aliud poterat, priusquam assumeret humanam « carnem, qui descendit ad nos in novissimis die- « bus, » ut ipse loquitur? Et, « Illud quod de Virgine « nascebatur, nihil erat præter Verbum. » Hæc affirmanti Marcello, talem quamdam interrogatiunculam proponere non absurdum fuerit: Et undenam nobis, o bone ✠ tu, hoc ipsum *nihil aliud* et *solum* proponis? Illud certe : *In principio erat Verbum*, accurate novimus. Sed non illud solum, sed quid quæso? Nimirum : et *Deus erat Verbum*, et *lux erat illuminans omnem hominem venientem in hunc mundum* : et *erat unigenitus Filius* [90]. Et quæ præter ista alia referuntur nomina. At quod *Verbum* erat *solum*, neque quidquam præter *Verbum*, nemo hominum dictum esse potest demonstrare. Unde audax ergo illud additamentum, *solius*. Cur non potius Filium quis appellet eum solum, neque quidquam præter Filium? Cur non Deum, neque quidquam præter Deum? Cur non mundi lucem, neque quidquam præter lucem? Cur non vitam, neque quidquam præter vitam? Quomodo etiam in cæteris, nec immerito loqui nobis licet. Sed quemadmodum is qui ista dixerit errare graviter convincetur (quandoquidem is qui unus est et Dei Filius, hisce omnibus nominibus appelletur, nec hisce tantum, sed aliis multis præter ista et hisce magis divinis forsan, prout diversimodo divinam ipsius potestatem et virtutem apprehendimus). Ita quoque et eum qui Verbum illum solum appellaverit, neque aliud quidquam præter Verbum, omnino falli necesse est et errare. Cum enim Joannes evangelista solus ipsum appellet *Verbum*, neque *Verbum* solum, sed multis aliis nominibus designet; cumque ipse se Servator, *lucem* nominet, et *veritatem*, et *vitam*, et *unigenitum*, et *Filium*, nusquam vero *Verbum* : quomodo non absurdum fuerit nihil quidem eorum allegare, quibus se ipse insignivit? neque dicere ipsum ita ab illis vocatum, et nullo alio nomine; insistere autem in voce illa, *Verbum*, quod de ipso usurpavit evangelista, et constanter affirmare, nihil eum esse aliud præter *Verbum*? Imo vero, inquit, proprie atque verissime erat Deus Verbum, nam non erat ille alius, qui Verbum ipsum dixit, alius qui Deum nominavit, sed idem atque unus evangelista : simul et Ver-

✠ Ed. Paris., pag. 117

[90] Joan. I, 9, 14.

καὶ ἐπὶ τῶν παραπλησίων, ταὐτὸν ἄν τις δικαιότατα προτείνειεν. M. — Infra vulgo ἔγραφε et τοίανδε.

(20) Vulgo προστιθείς.

(21) Hæc om. codd.

(22) Vulgo ταύτην, Mp. ταὐτων.

(23) Ἐπιμένων αὐτὸς ἑαυτόν. Divide, male conjuncta, ἐπὶ μὲν ὧν αὐτός. M. — [Sic et codd.]

(24) Ὑπάρχων Θεός. Lege ὑπῆρχε Θεός. Marcellus vult hoc dicere, statim, lege, διὰ τοῦ εὐαγγελιστοῦ. M.

bum esse ipsum nos docuit : *Et Deus erat Verbum*, et lucem idem eumdem nominavit. Quorsum igitur non proprie atque vere Filium unigenitum, et si quibus aliis nominibus se Servator et Dominus evangelistæ nominavit, cum vocat? Sed omnibus omissis, et insuperhabitis, solum eum Verbum proprie atque vere exstare docet, adjecto hoc etiam insuper, quod tantummodo Verbum est : ubi etiam ad humani verbi similitudinem se demittit.

✠ CAP. XI.

Quod eum aliquando prolatitium Dei Verbum vocet, aliquando autem intus repositum, ut in hominibus solet fieri, atque immanens.

Lucem ubi illum nominatum audit, non quidem aberrat ad corporalem lucem, neque similem eum affirmat solari lumini, at Verbum ubi legerit, significativum eum imaginatur, et humano verbo simile, adeo ut nunc affirmet, eum in Deo conquiescere, nunc extra Deum egredi dicat, atque ita et extra eum, et in eo consistere, ad modum quo nostrum verbum solet, quod intus residere et ore proferri intelligitur. Totidem vero verbis ita loquitur : [R. LVI, coll. p. 40 B, 114 D] « Omnia quæcunque Pater loquitur, ea omnia ubique per « Verbum suum videtur loqui, quod et e nobismetipsis manifestum est, ut magna parvis et divina « humanis comparemus. Nam et nos ea quæ volumus, secundum nostrum posse, vel dicere, vel « facere, per nostrum logon ea quidem facimus. » Rursus demum et ita loquitur : « Priusquam res « omnes crearentur, quiescentia summa erat ejus « quod in Deo exsistebat Verbi. » Addit autem : « Cum nihil prius esset præter solum Deum, at « per Verbum erant omnia proditura, Verbum « præcessit operatrice sua potestate. » Hæc cum de Verbo et hujuscemodi dixerat : audi jam, quemadmodum conatur Evangelii dictum interpretari. Scribit autem : [R. XLVI, coll. p. 36 D, 144 A] « Sed sanctus apostolus et discipulus ille Domini « Joannes, dum nos in principio Evangelii sui docet, perspicue et exsertim, tanquam quod prius « hominibus incognitum fuerat, omnipotentis Dei « Verbum ita nominat. Ait autem : *In principio « erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus « erat illud Verbum*[91]. Unico non contentus testi« monio, hic *Verbi* significat æternitatem. » Ait iterum : [R. XLVII, coll. p. 37 A] « Sed tribus continuis testimoniis usus, verbi significat æternitatem. » Item annectit, « ut, ubi dixit in principio « erat Verbum, ostenderet potestate apud Patrem « Verbum exstitisse. Est enim rerum omnium « exsistentium principium Pater Deus, e quo sunt « omnia. » In illo autem : *Et Verbum illud erat apud Deum*, ✠ operatione insinuat apud Deum exstitisse Verbum. *Omnia* enim *per ipsum facta*

ΚΕΦ. ΙΑʹ.

Ὅτι ποτὲ μὲν αὐτὸν προφορικὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, ποτὲ δὲ ἐνδιάθετον ὁμοίως τῷ ἐν ἀνθρώποις ἔφασκε.

Καὶ φῶς μὲν αὐτὸν ἀκούων, οὐκ ἐκπίπτει ἐπὶ τὸ σωματικὸν φῶς, οὐδ' ὅμοιον αὐτὸν εἶναί φησι τῷ ἡλίου φέγγει, ἐπὶ δὲ τοῦ Λόγου σημαντικὸν αὐτὸν δίζωσι, καὶ ὅμοιον τῷ ἀνθρωπίνῳ· ὡς ποτὲ μὲν λέγειν αὐτὸν ἡσυχάζειν ἐν (25) τῷ Θεῷ, ποτὲ δὲ προϊέναι τοῦ Θεοῦ· καὶ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς γίνεσθαι αὐτοῦ, καθ' ὁμοιότητα τοῦ παρ' ἡμῖν λόγου, τοῦ τε ἐνδιαθέτου καλουμένου, καὶ τοῦ κατὰ (26) προφορὰν διὰ φωνῆς ἐξακουομένου. Λέγει δ' οὖν αὐτοῖς ῥήμασι· « Πάντα γὰρ ὅσα ὁ Πατὴρ λέγει, ταῦτα πανταχοῦ διὰ « τοῦ Λόγου λέγων φαίνεται. Τοῦτο δὲ δῆλόν ἐστι καὶ « ἀφ' ἡμῶν αὐτῶν, ὅσα (27) καὶ μικρὰ τοῖς μεγάλοις « καὶ θείοις ἀπεικάσαι. Καὶ ἡμεῖς γὰρ πάντα, ὅσα « ἂν θέλωμεν, κατὰ τὸ δυνατὸν λέγειν τε καὶ ποιεῖν, « (28) τῷ ἡμετέρῳ ποιοῦμεν λόγῳ. » Καὶ αὖθις ταῦτά φησιν· « Πρὸ γὰρ τῆς δημιουργίας ἁπάσης, ἡσυχία « τις ἦν, ὡς εἰκὸς, ὄντος ἐν τῷ Θεῷ Λόγου. » Εἶτ' ἐπιφέρει· « Οὐδενὸς γὰρ ὄντος πρότερον ἢ Θεοῦ μόνου, « πάντων δὲ διὰ τοῦ Λόγου γίνεσθαι μελλόντων, « προῆλθεν ὁ Λόγος δραστικῇ ἐνεργείᾳ. » Τοσαῦτα περὶ τοῦ Λόγου εἰπὼν, τὴν εὐαγγελικὴν φωνὴν ἐπάκουσον, ὅπως πειρᾶται διερμηνεύειν, ὧδε γράφων· « Ὁ δὲ ἱερὸς ἀπόστολός τε καὶ μαθητὴς τοῦ Κυρίου « Ἰωάννης, σαφῶς καὶ διαῤῥήδην ἐν ἀρχῇ τοῦ Εὐαγ« γελίου διδάσκων, ὡς ἀγνοούμενον ἐν ἀνθρώποις « πρότερον, Λόγον αὐτὸν τοῦ παντοκράτορος ὀνομά« ζων, οὕτως ἔφη· *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λό« γος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος*. Οὐ « μιᾷ μαρτυρίᾳ χρώμενος, τὴν ἀϊδιότητα σημαίνει « τοῦ *Λόγου*. » Καὶ πάλιν φησί· « Τρισὶν ἐπαλλήλοις « μαρτυρίαις χρώμενος, τὴν ἀϊδιότητα τοῦ Λόγου « δεικνῦναι βούλεται. » Καὶ αὖθις ἐπιλέγει· « ἵν' ἐν « μὲν τῷ φῆσαι, Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, δείξῃ (29) « δυνάμει ἐν τῷ Πατρὶ εἶναι τὸν Λόγον. Ἀρχὴ γὰρ « ἁπάντων τῶν γεγονότων ὁ Θεὸς, ἐξ οὗ τὰ πάντα· » Ἐν δὲ τῷ· *Καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν*, ἐνεργείᾳ πρὸς τὸν Θεὸν εἶναι τὸν Λόγον. *Πάντα γὰρ δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν*· ἐν δὲ τῷ (30) *Θεὸν εἶναι τὸν Λόγον* εἰρηκέναι, μὴ διαιρεῖν τὴν θεότητα, ἐπειδὴ ὁ Λόγος τε ἐν αὐτῷ, καὶ αὐτὸς ἐν τῷ Λόγῳ. *Ἐν ἐμοὶ γὰρ*, φησὶν, *ὁ Πατὴρ, κἀγὼ ἐν τῷ Πατρί*. Διὰ τοσούτων Μάρ-

✠ Ed. Paris., pag. 118, 119.
[91] Joan. I, 1.

(25) Vulgo ἐπί.
(26) *Προφορὰν τῆς φωνῆς*. Alius codex recte, τῆς διὰ φωνῆς. [Delevi cum codd. τῆς post προφ.] M.
(27) Vulgo καὶ μικρά.
(28) *Τῷ ἡμετέρῳ ποιοῦμεν*. Adde, καὶ λέγομεν λόγῳ. M.
(29) *Δυνάμει ἐν τῷ Πατρί*. Sic legendum [sic et codd.; supra vulgo ἐπαλλήλαις]. Ἐν δὲ τῷ, καὶ Θεὸν εἶναι τὸν Λόγον. M.
(30) Vulgo Θεῷ, at cf. p. 37 A. Mp. ἴσ. καὶ Θεόν.

κέλλος τὴν ὑπόστασιν τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ ἀναιρῶν, τὸν θεῖον εὐαγγελιστὴν τῆς ἑαυτοῦ κακοδοξίας μαρτύρεται, ὡς οὐδὲν ἕτερον αὐτὸν ἐπιστάμενον ἢ Λόγον, ποτὲ μὲν ἐνεργοῦντα, ἄλλοτε δὲ ἡσυχάζοντα ἐν τῷ Θεῷ, καὶ οὐδὲν ἕτερον ὄντα ἢ αὐτὸν τὸν Θεόν.

A *sunt, et sine ipso factum est nihil* [88]. In eoque dicitur, et *Deus erat Verbum*, non dividit deitatem, quoniam in ipso erat Verbum, et ipse erat in Verbo. *In me enim*, inquit, *Pater, et ego in Patre* [89]. Marcellus per hæc tot et tanta subsistentiam unigeniti Dei Filii tollens testem suæ hæreticæ pravæque opinionis citat evangelistam, quasi nihil aliud ille voluisset intelligi, quam Verbum, nunc operativum, quiescens alias in Deo, nec quidquam aliud exsistens quam Deum.

ΚΕΦ. ΙΒ'.

Ὅτι μὴ, ὡς ἐδόκει Μαρκέλλῳ, ὁ εὐαγγελιστὴς τὴν περὶ τοῦ Λόγου θεολογίαν ἐξέθετο.

Καίτοι ὁ μέγας εὐαγγελιστὴς, ἅμα καὶ θεολόγος, τρίτον ἐν ταὐτῷ μνημονεύσας τοῦ Λόγου, οὐδ' ἅπαξ εἴρηκεν αὐτὸν Θεοῦ Λόγον. Οὐ γὰρ εἶπεν, *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος*· ἀλλ' ἀορίστως, *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος*· ἡμῖν καταλιπὼν ζητεῖν ὁποῖος ἦν ὁ Λόγος. Καὶ πάλιν, *καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν*, εἶπε, δυνάμενος εἰπεῖν, *καὶ ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ ἦν ἐν τῷ Θεῷ*· ἀλλὰ, *καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος*, οὐχὶ, *καὶ Θεοῦ ἦν ὁ Λόγος*, ἔφη, ἵνα μὴ τοῦ Θεοῦ ἐνέργειάν τινα, σημαντικήν τινος ἢ ποιητικὴν εἶναι αὐτὸν ὑπολάβοιμεν. Ὁ δὴ Μάρκελλος, οἰηθεὶς ἀΐδιον εἶναι αὐτὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον, τοῦτ' ἔστιν ἀγέννητον, πολλάκις ὡρίσατο, οὐ συνορῶν, ὅτι, εἰ μὲν ἕτερον τοῦ Θεοῦ τὸν Λόγον φάσκει, δύο ἔσται ἀΐδια, ὁ Λόγος καὶ ὁ Θεὸς, καὶ οὐκ ἔτ' ἔσται ἀρχὴ μία· εἰ δὲ ἓν λέγοιτο ἀΐδιον, τὸν αὐτὸν ὁριζόμενος εἶναι τὸν Θεὸν τῷ Λόγῳ, γυμνὸν τὸν Σαβέλλιον ὁμολογήσει, υἱοπάτορα τὸν ἕνα, κατ' αὐτὸν ἐκεῖνον, εἰσάγων. Ἔσται οὖν ὁ Πατὴρ αὐτῷ γεννηθεὶς καὶ (31) παθὼν καὶ αὐτὸς ἔσται ὁ εὐχόμενος ἑαυτῷ, καὶ ἀπεστάλθαι λέγων ὑφ' ἑαυτοῦ, καὶ Υἱὸν ἑαυτοῦ, καὶ μονογενῆ, οὐκ ἐπαληθεύων, σὺν εἰρωνείᾳ δὲ καταψευδόμενος. Καὶ τίς ἂν ἕτερος τούτου (32) δυσσεβέστερος γένοιτ' ἂν λόγος; Ἀλλὰ γὰρ ἡμεῖς φέρε ἴδωμεν, ὁποῖον ἡμῖν ὁ εὐαγγελιστὴς Λόγον εὐαγγελίζεται, φάσκων· *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος.*

CAP. XII.

Quod non, ut Marcello videbatur, theologiam de Filio evangelista proposuit.

Magnus enimvero evangelista simul et theologus, ter cum Verbi mentionem hoc in loco faciat, ne semel quidem appellat eum Dei Verbum. Non utique dixit, B *In principio erat Verbum Dei*: sed tantum indefinite, *In principio erat Verbum* [90]. Nobis reliquit disquirere cujusmodi illud erat Verbum. Rursus ubi dixit, *et Verbum erat apud Deum* [91], potuit dixisse, *et Verbum Dei erat apud Deum*; sed, *et Deus*, inquit, *erat Verbum* [92]; non, et *Verbum Dei erat Deus*, ne nos existimaremus Verbum illud Dei, operationis significativum esse. Sed Marcellus, cum opinaretur æternum esse ipsum Dei Verbum, hoc est ingenitum, ita prorsus cum definivit: minime advertens, quod si Verbum diversum quid a Deo statuat, duo futura sint æterna: hoc est Deus et Verbum; nec principium hoc pacto statuetur unicum. Quod si unicum dicatur æternum, atque illud ipsum definiat esse Deum cum suo Verbo, nudum prorsus Sabellium C confitebitur se, qui, ut ille fecit, unum Filio Patrem et unicum confinxit. Secundum ergo ipsum, erit Pater genitus, et passus: ipse semetipsi orationem fundet: missum se fatebitur a semetipso, et Filium sui ipsius: atque ita simulatorie se non revera, sed mentitus, fatebitur unigenitum. Quid hoc sermone magis impium excogitari poterit? Nos autem, age, consideremus ✠ quale nobis Verbum evangelista enuntiet, ubi loquitur, *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum.*

ΚΕΦ. ΙΓ'.

Ποσαχῶς τὸ σημαινόμενον ἐκ τῆς τοῦ Λόγου φωνῆς νοεῖται.

Ἡ μὲν οὖν τὸν λόγον δηλοῦσα λέξις, δι' Ἑλληνικῆς γλώττης προενηνεγμένη, πολύσημον ὑποβάλλει τὴν ἐξ αὐτῆς θεωρίαν. α' (33)· Κέκληται γὰρ [ὁ] λόγος D καὶ ὁ ἐν τῇ λογικῇ ψυχῇ καταβεβλημένος, καθ' ὃν τὸ λογίζεσθαι ἡμῖν πάρεστι. β'. Καὶ παρὰ τοῦτον ἕτερος, ὁ διὰ γλώττης καὶ φωνῆς ἐνάρθρου σημαίνων τι. γ'. Καὶ κατὰ τρίτον τρόπον, ὁ διὰ γραφῆς τῷ γραφεῖ συντεταγμένος. δ'. Ἤδη δὲ λόγον εἰώθαμεν καλεῖν καὶ τὸν σπερματικὸν ἢ φυτικὸν, καθ' ὃν δυνάμει τὰ μηδέπω φύντα ἐναπόκειται τοῖς σπέρμασι μέλλοντα, ὅσον οὔπω τῆς ἐνεργείας εἰς φῶς προϊέναι. ε'. Καὶ παρὰ ταῦτα ἑτέρως εἰώθασιν ὀνομάζειν λόγον τὴν ἐπιστημονικὴν τέχνης τινὸς ἢ ἐπιστήμης, καὶ πάν-

CAP. XIII.

Quot modis intelligatur, quod voce Verbi significatur.

Vox illa λόγος, Græca certe lingua si proferatur, variam a se suppeditat significationem. Vocatur logos, id quod disponitur in anima rationali: unde contingit ratiocinari. Est et logos secundo, quod significat aliquid, per linguam et vocem articulatam. Tertio, quod descripsit, et scribendo scriptor deposuit. Solemus et logon appellare seminalem et nascentem facultatem. Secundum quem dicuntur potestate esse, in seminibus illa, quæ nondum enata sunt, sed deinceps actu proditura sunt in lucem. Adhuc et alio modo, solemus logon usurpare, pro intellectiva artis alicujus aut scientiæ facultate, quodque omnium et singulorum istiusmo

✠ Ed. Paris., pag. 120.

[88] ibid. 3. [89] Joan. XIV, 10. [90] Joan. I, 1. [91] ibid. [92] ibid.

(31) Vulgo πάσχων.

(32) Vulgo γένοιτ' ἂν δυσσεβ.

(33) Sic codd., qui om. sequens ὁ, hic et infra addunt numeros omisso δ'.

di theorematum comprehensivum est, veluti medicum, architectonicum, geometricum.

CAP. XIV.

Qualiter exponenda sit evangelica de Verbo doctrina.

Quocirca cum logos ita diversimode intelligatur, et ab evangelista, indefinite dictum sit, *In principio erat Verbum, et Verbum illud erat apud Deum, et Deus erat Verbum*, animadvertendus hic usus est, et dignoscendus vocis illius logi, novus et peregrinus usus, quem, præter illos quos commemoravimus, evangelista tradidit indefinite loquens Verbum: adjiciens autem peregrinum et inexspectatum illius vocis sensum, ad vim et virtutem propriam ejus adaptatum in eo quod addit, *Et Deus erat Logos*. Quasi diceret: Nolito existimare, hoc inter eas esse quæ sunt ad aliquid, ut logos qui in anima est, aut logos qui per vocem percipitur, quive seminibus inest corporalibus, ✠ aut consistit in theoremasi mathematicis. Hi omnes λόγοι, cum sint ad aliquid, in alia et diversa præexsistente substantia intelliguntur: at Deus logos, non altero indiget præexsistente: ut in ipso sit et subsistat: sed per se vivens est et subsistens, veluti qui Deus sit. « Deus » enim « erat Λόγος. » Cum vero Deum illum dictum audias, ne accipias dictum, quasi sine principio ingenitum, quemadmodum Patrem. Disce autem quod ita in principio erat iste Deus, Λόγος. Quodnam vero ipsius intendat principium, manifestat in sequentibus: non inquiens, Et Verbum erat ille Deus, cum adjectione articuli: ut ne illum esse, qui est super omnia, definiret. Verum ne dixit, *In Deo*, ne ad humanam dejiciat eum similitudinem; sed, et *Verbum*, ait, *erat apud Deum*. Nam si protulisset, Et Verbum illud erat, in Deo, veluti quoddam accidens in subjecto, aut tanquam aliud in alio, compositum ita Deum substituisset substernens illum veluti substantiam sine λόγῳ, et logon substantiæ velut accidens. In qua opinione cum Marcellus esset, Patrem atque Filium in idem cogit, substantiam appellans Patrem, Filium vero in ipso exsistentem, accidens. Ita Deum qui concesserit sine λόγῳ, impio se atque blasphemo dogmati implicabit, cum admittat ille Deum ἄλογον, utpote qui λόγον in se habeat tanquam accidens: non autem sit ipse λόγος. Cum omnino fatendum sit divinum, ineffabilem, bonum, simplicem, incompositum, uniformem, supra omnia esse ipsum Deum: ipsum, inquam, αὐτόλογον, αὐτοσοφίαν, αὐτοφῶς, αὐτοζωὴν, αὐτόκαλον, αὐτοάγαθον, aut si quid hisce nominibus majus et præstantius excogitari queat. Imo vero potius quod excedat mentem omnem, superet omnem cogitationem et disquisitionem ani-

A τῶν τῶν τοιῶνδε θεωρημάτων καταληπτικὸν, οἷον ἰατρικὸν, ἢ ἀρχιτεκτονικὸν, ἢ γεωμετρικὸν λόγον.

ΚΕΦ. ΙΔ'.

Ὅπως χρὴ διερμηνεύειν τὴν εὐαγγελικὴν περὶ τοῦ Λόγου διδασκαλίαν

Διαφόρων τοίνυν τρόπων παρισταμένων ἐκ τῆς τοῦ λόγου φωνῆς, τοῦ τε εὐαγγελιστοῦ ἀπολύτως εἰρηκότος, *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος*, προσήκει τὸν νοῦν (34) ἐπιστήσαντα καταμαθεῖν, ὡς ξένον τι χρῆμα λόγου παρὰ τὰ ἐγνωσμένα ἡμῖν ὁ εὐαγγελιστὴς ἐπὶ τοῦ παρόντος παραδίδωσιν, ἀπολύτως μὲν εἰπὼν Λόγον, προσθεὶς δὲ τὸ ξένον καὶ παράδοξον τῆς ἰδιαζούσης αὐτῷ δυνάμεως ἐν τῷ *καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος*. Μὴ γὰρ τῶν πρός τι, φησὶ, νόμιζε εἶναι καὶ τοῦ-
B τον, ὡς τὸν ἐν ψυχῇ λόγον, ἢ ὡς τὸν διὰ φωνῆς ἀκουόμενον, ἢ ὡς τὸν ἐν σωματικοῖς ὄντα σπέρμασιν, ἢ ὡς τὸν ἐν μαθηματικοῖς ὑφεστῶτα θεωρήμασιν. Οὗτοι γὰρ πάντες, τῶν πρός τι ὄντες, ἐν ἑτέρᾳ προϋποκειμένῃ νοοῦνται οὐσίᾳ· ὁ δὲ Θεὸς Λόγος οὐχ ἑτέρου δεῖται τοῦ προϋποκειμένου, ἵν' ἐν αὐτῷ γενόμενος (35) ὑποστῇ· καθ' ἑαυτὸν δέ ἐστι ζῶν, καὶ ὑφεστὼς, ἅτε Θεὸς ὤν· «Θεὸς» γὰρ «ἦν ὁ Λόγος·» Θεὸν δὲ αὐτὸν ἀκούων, φησὶ, μὴ ἄναρχον καὶ ἀγέννητον, ὁμοίως τῷ αὐτοῦ Πατρὶ καὶ αὐτὸν εἶναι ὑπολάβῃς, μάνθανε δὲ, ὅτι ἐν ἀρχῇ ἦν οὗτος ὁ Θεὸς Λόγος. Τίνα δ' αὐτοῦ τὴν ἀρχὴν ὑφίσταται, διασαφεῖ ἑξῆς, οὐκ εἰπὼν, Καὶ ὁ Λόγος ἦν ὁ Θεὸς, μετὰ τῆς τοῦ ἄρθρου προθήκης, ἵνα μὴ αὐτὸν εἶναι τὸν ἐπὶ πάντων ὁρίζηται, ἀλλ' οὐδ', ἐν τῷ Θεῷ, ἵνα μὴ κα-
C ταβάλῃ ἐπὶ τὴν ἀνθρωπίνην ὁμοιότητα· ἀλλὰ *Καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν*, » ἔφη. Εἰ γὰρ εἰρήκει, Καὶ ὁ Λόγος ἦν ἐν τῷ Θεῷ, ὡς ἐν ὑποκειμένῳ συμβεβηκὸς, καὶ ὡς ἕτερον ἐν ἑτέρῳ δοὺς, σύνθετον ὥσπερ εἰσῆγε τὸν Θεὸν οὐσίαν αὐτὸν ὑποτιθέμενος δίχα λόγου, συμβεβηκὸς δὲ τῇ οὐσίᾳ τὸν λόγον. Ὅπερ οἰηθεὶς Μάρκελλος τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνάγει, τὴν (36) μὲν οὐσίαν καλῶν τὸν Πατέρα, τὸν δ' ἐν αὐτῷ Λόγον, τὸν Υἱόν· οὐ λογισόμενος, ὡς ὁ τοῦτο διδοὺς, τὸν Θεὸν ἄνευ λόγου ὑποθέμενος, ἀθέῳ καὶ δυσσεβεῖ περιπέσοι ἂν δόγματι Θεὸν ἄλογον παραδεχόμενος, ἔχοντα μὲν λόγον ὡς (37) συμβεβηκότα ἐν αὐτῷ, οὐ μὴν αὐτὸν ὄντα λόγον· δέον, ἕν τι θεῖον, ἄῤῥητον, ἀγαθὸν, ἁπλοῦν, ἀσύνθετον, μονοει-
D δὲς, τὸ ἐπέκεινα τῶν ὅλων ὁμολογεῖν, (38) αὐτόθεον, αὐτονοῦν, αὐτολόγον, αὐτοσοφίαν, αὐτόφως, αὐτοζωὴν, αὐτόκαλον, αὐτοάγαθον ὄντα, καὶ τούτων (39) ὅ τι ἂν τις κρεῖττον ἐπινοήσειε, μᾶλλον δ' ὑπὲρ πάντα νοῦν, καὶ πάσης ἐπέκεινα διανοίας τε καὶ ἐνθυμήσεως. Τὸν δὲ τούτου μονογενῆ Υἱὸν, ὡς ἂν εἰκόνα τοῦ Πατρὸς, ἐξ αὐτοῦ φύντα, πάντῃ τε καὶ κατὰ πάντα ὁμοιοτάτον ὄντα τῷ γεγεννηκότι, καὶ αὐ-

✠ Ed. Paris. pag. 121.

(34) Vulgo καταστήσαντα et mox εἰπὼν λόγος.
(35) Vulgo ὑπόστῃ. Mox, loco αὐτός in corr. γρ. οὗτος, et ita codd.
(36) Vulgo, μὲν οὐσίαν καλῶν μέν.
(37) Mp. ἴσ. συμβεβηκότι.

(38) *Αὐτὸν οὖν*. Forte αὐτὸ ὄν. M. — Vulgo αὐτὸν θεὸν αὐτὸν οὖν corr. R.
(39) *Ὅτι ἄν τις*. Forte εἴ τι ἄν τις. M. — Mox vulgo ἀμουντὰ τήν.

τὸν Θεὸν, καὶ νοῦν, καὶ λόγον, καὶ σοφίαν, καὶ ζωὴν, καὶ φῶς εἶναι, αὐτοῦ τε τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ εἰκόνα· οὐχ αὐτὸν ὄντα τὸν Πατέρα, ἀλλὰ τὸν τοῦ Πατρὸς μονογενῆ Υἱόν· οὐδ' αὐτὸν ὄντα τὸν ἀγέννητον καὶ ἄναρχον, ἀλλὰ τὸν ἐξ αὐτοῦ φύντα καὶ ἀρχὴν ἐπιγραφόμενον τὸν γεγεννηκότα. Εἰ δὲ, τούτοις ἀντιλέγων Μάρκελλος ταὐτὸν εἶναι (40) φάσκοι τὸν Θεὸν, καὶ τὸν ἐν αὐτῷ Λόγον ἀσύνθετον καὶ ἁπλοῦν τὸν Θεὸν ὁριζόμενος, ὥρα (41) μήτε Πατέρα μήτε Υἱὸν ὁμολογεῖν αὐτὸν, ἄντικρυς δὲ τὸν Ἰουδαῖον προβάλλεσθαι, ἢ τὸν Σαβέλλιον εἰσάγειν, Πατέρα καὶ Υἱὸν τὸν αὐτὸν εἶναι φάσκοντα· ὥστε κατ' αὐτὸν τὸ, *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος*, ἴσον εἶναι τῷ, *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Θεός*, καὶ τὸ, *καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν*, ἴσον εἶναι τῷ, *καὶ ὁ Θεὸς ἦν πρὸς τὸν Θεόν*, ὁμοίως δὲ καὶ τὸ τρίτον ταὐτὸν εἶναι τῷ, *καὶ Θεὸς ἦν ὁ Θεός*, ἃ (42) δὴ πρὸς τῷ ἀσυναρτήτῳ καὶ παραλογώτατα εἴη ἄν. Πῶς δὲ καὶ τὸ *πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο* χώραν ἕξει, ἑνὸς ὄντος τοῦ ὑποκειμένου; Οὐ γὰρ « ὑπ' αὐτοῦ » φησὶν, οὐδ' « ἐξ αὐτοῦ » τὰ πάντα γεγεννῆσθαι, ἀλλὰ « δι' αὐτοῦ. » Ἡ δὲ « διὰ » πρόθεσις τὸ ὑπηρετικὸν σημαίνει· ὡς ὁ αὐτὸς εὐαγγελιστὴς προϊὼν ἑξῆς παρίστησι λέγων, *ὁ νόμος διὰ Μωϋσέως ἐδόθη, ἡ χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια δι' Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο*· ὡς γὰρ ὁ νόμος, οὐχ ὢν ἀνθρώπινος, οὐδ' (43) αὖ τοῦ Μωϋσέως ὑπάρχων, ἀλλ' ἐκ τοῦ Θεοῦ, Μωϋσέα διάκονον καὶ ὑπηρέτην ἐπεγράψατο τῆς εἰς ἀνθρώπους ἐκδόσεως, καὶ διὰ τοῦτο εἴρηται, *ὁ νόμος διὰ Μωϋσέως ἐδόθη*, οὕτω καὶ ἡ χάρις δι' Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο, τοῦ Πατρὸς αὐτὴν διὰ τοῦ Χριστοῦ κατεργασαμένου. Ὡσαύτως οὖν εἴρηται καὶ τὸ, *Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο*· (44) ἑτέρου μὲν πεποιηκότος, αὐτοῦ δὲ διακονησαμένου· ὥσθ' ἕτερον ζητεῖν τὸν ποιητὴν τῶν ὅλων, τὸν διὰ τοῦ θεολογουμένου τὰ πάντα ὑποστησάμενον. Καὶ τίς ἂν γένοιτο οὗτος; Ἀλλ' οὐκ ἂν ἔχοι εἰπεῖν. Ὧν οὕτως ἐχόντων, ὁμολογεῖν ἀνάγκη τὸν θεολογούμενον ὑπὸ τοῦ εὐαγγελιστοῦ μὴ τὸν ἐπὶ πάντων εἶναι Θεὸν, μηδ' αὐτὸν τὸν Πατέρα, τὸν δὲ τούτου μονογενῆ Υἱὸν, οὐ συμβεβηκότα τῷ Πατρὶ, οὐδ', ὡς ἐν ὑποκειμένῳ, ἐν αὐτῷ ὄντα, οὐδὲ ἓν καὶ ταὐτὸν τῷ Θεῷ ὄντα, Υἱὸν δ' ἀληθῶς ὄντα, ζῶντα καὶ ὑφεστῶτα ἐν ἀρχῇ τε ὄντα, καὶ πρὸς τὸν Θεὸν ὄντα, καὶ Θεὸν ὄντα, δι' οὗ τὰ πάντα δημιουργεῖ. Ὡς ὀρθῶς (45) ἄν τινα ἐπὶ τὸ σαφέστερον μεταλαβόντα φάναι ἀντὶ τοῦ, *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος*, τὸ « ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Υἱὸς, » καὶ ἀντὶ τοῦ, *καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν*, τὸ, « καὶ ὁ Υἱὸς ἦν πρὸς τὸν Πατέρα, » καὶ ἀντὶ τοῦ, *καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος*, τὸ, « καὶ Θεὸς ἦν ὁ Υἱός. » Οὕτω δ' ἂν ἁρμόσειε καὶ τὸ ἑξῆς ἐπαγόμενον· *πάντα γὰρ δι' αὐτοῦ, ἐγένετο καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν*. Εἰκότως τοιγαροῦν ὁ θεῖος εὐαγγελιστὴς (46) ἐν ἀρχῇ αὐτὸν ἔφη, δοὺς αὐτῷ ἀρχὴν, δῆλον δὲ ὅτι τὴν γέν-

A mi. Hujus autem Filium unigenitum, veluti Patris imaginem, ex ipso ortum, omnino et per omnia quam simillimum genitori suo, et ipsum quod credat Deum, et mentem, et λόγον, et sapientiam, et vitam, et lucem, illius pulchri imaginem atque boni : non tamen ipsummet genitorem, sed Patris sui Filium unigenitum, non ipsum quidem unigenitum, et imprincipiatum : sed ex illo ortum, sic ut principium sui ascribat Patri. Quod si hisce contradicendo Marcellus, idem esse per omnia dixerit illum Deum, et illud ✠ in eo Verbum Deum incompositum definiens atque simplicem ; videat ne vel Patrem vel Filium eum agnoscat : sed Judæum se prodat, aut cum Sabellio inducat Patrem eumdem plane atque Filium. Ut puta cum idem sonet apud B illum, *In principio erat Verbum*, ac illud, *In principio erat Deus*. Et illud, *Et Verbum erat apud Deum*, æquivaleat illi, *Et Deus erat apud Deum*. Et illud tertium non sit aliud quam, *Et Deus erat Deus*. Quæ prætcrea quod cohæreant minus, ab omni ratione sunt alienissima. Nam quonam pacto locum habere poterit illud, *Omnia per ipsum facta sunt*, cum unicum sit suppositum? et Scriptura doceat, non « ab illo» nedum « ex illo, » sed «per illum» omnia fuisse facta? Et illa præpositio *per* ministrale quid significet, quemadmodum in sequentibus docet evangelista, inquiens, *Lex per Moysem data est : gratia et veritas per Jesum Christum facta est* [97]. Quemadmodum enim lex, non illa hominum vel Moysis exsi- C stens, sed Dei, cui minister et servus subministrabat Moyses, ut illa ad homines promulgaretur : atque ideo dictum est, *Lex per Moysem data fuit*. Ita quoque et gratia data est, quod per Christum Pater eam operatur. Atque ad istum modum dicitur, *Omnia per illum facta sunt* : utpote ab altero producta, cui alteri operaturus hic subministrat : ut quærendus sit a nobis creator alius universorum, qui dicitur a theologo creasse omnia. Is autem ecquis alius esse poterat? certe nemo dixerit. Quæ cum ita sint, fateri nos oportet eum qui ab evangelista deificatur, non esse Deum illum super omnia, neque Patrem, sed illius Filium unigenitum : non cum Patre pari passu ambulantem : nec tanquam in supposito exsistentem unico : non unum atque eumdem cum Deo, D sed Filium vere exsistentem, vivum subsistentem : in principio qui erat : et apud Deum erat, et Deus erat : per quem condit universa. Ut clarius transposita hæc proferre quis possit, pro illo, *In principio erat Verbum*, « In principio erat Filius, » et pro illo, *Et Verbum erat apud Deum*, « et Filius erat apud Patrem, » et pro illo, *Et Deus erat Verbum*, « et Deus erat Filius. » Ita enim congrue cohærebit quod adjicitur in sequentibus : *Omnia enim*

✠ Ed. Paris., pag. 122.

[97] Joan. I, 17.

(40) Vulgo φάσκου.

(41) In corr. ὅρα.

(42) Vulgo δέ.

(43) Vulgo αὐτοῦ τοῦ.

(44) *Ἑτέρου μὲν πεποιηκότος*, directissime arianizat, cum Filium tantummodo διάκονον in creatione supponat : ut Moysen in legis promulgatione. M.

(45) Vulgo ἀκτῖνα.

(46) *Ἐν ἀρχῇ αὐτοῦ*, , ἔφη. Legend. αὐτὸν εἶναι ἔφη. M. — [Correxi locum ex codd.

per illum facta sunt, et sine illo factum est nihil. A ✠ Quocirca recte illum Evangelista in principio fuisse, principium illi concedens, hoc est generationem de Patre : nam quodcunque de quoquam progignitur, genitorem sui principium habet. At non perinde ita intulit, *Et verbum illud erat in Deo*, sed, *et Verbum erat apud Deum*, ita docens : nempe genitum quemvis, et Patrem suum sui principium habentem, non longe a suo Patre semotum, non sejunctum longe ab illo recessisse ; sed adesse illi et cum illo esse. Quod et ipsum docuit in Proverbiis, ubi, ut prius allegatum est, dixit : *Ante omnes colles gignit me* [22]. Cui sic adjunxit, *Cum hominem appararet, præsto illi aderam* [23]. Atque ita quidem Verbum, hoc est unigenitus Filius, erat apud suum Patrem Deum, præsens, astans, assistens semper et ubique, quod quidem insinuat, ita inquiens, *Et Verbum erat apud Deum.* Quandoquidem vero congruerat intelligere, qualem tunc obtinebat dignitatem, necessario adjunxit illud, *Et Deus erat Verbum.* Qui enim aliter fieri poterat, quin esset ille Deus, qui ex uno solo ingenito Deo genitus erat? Nam si « quod de carne nascitur, caro est « et quod nascitur de spiritu, spiritus est, quemadmodum doctrina Servatoris habet [1], certe consequens est, ut quod de Deo gignitur, Deus sit. Quocirca « et Verbum erat Deus : » Deus factor et conditor omnium. Quod intimabat ipse Evangelista inquiens in sequentibus statim, *Omnia per illum facta sunt.* Lex ergo illa Moysis, pædagogi ad instar C quæ fuit, in Cosmopœia Deum omnium conditorem inducens, elementa nobis quædam divini cultus et institutiones tradens, ait, *In principio creavit Deus cœlum et terram* [2], etc. Quibus populum Judæorum erudire is volebat, ut mundum esse conditum arbitrarentur, ne creaturam aliter pro creatore colerent. Quomodo vero Deus, et per quem ista condidit universa, nondum Moyses alumnos suos informabat. Gratia vero et veritas per Jesum Christum, mysterium illud annuntians, quod ille silentio obvolverat, initium auspicatus Ecclesiæ Dei, novæ cujusdam atque mysticæ doctrinæ : unde apud omnes, ut exaudiri possit, enuntiat illud, *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat illud Verbum. Et omnia per illum facta sunt, et sine illo factum est nihil* [3]. Ad quæ accedunt illa : *Quod factum est, in illo vita fuit,* ✠ *et vita erat lux hominum, et lumen in tenebris affulgebat* [4] : et quæ sequuntur ; quibus Filium Dei, et divinæ lucis prærogativam, et vitæ in illo præstantiam docet ; qualiter etiam quæ per Moysem dicta sunt omnia, et quæ illa etiam superant, sunt producta. Cum istorum nihil intelligeret Marcellus, interdum de-

νησιν τὴν (47) ἐκ τοῦ Πατρός· πᾶν γὰρ τὸ ἔκ τινος γεννηθὲν ἀρχὴν ἔχει τὸν γεγεννηκότα. Οὐ μὴν ἔθ' ὁμοίως ἐπήγαγε τὸ, *Καὶ ὁ Λόγος ἦν ἐν τῷ Θεῷ*, ἀλλὰ, *πρὸς τὸν Θεὸν ἦν ὁ Λόγος*, διδάσκων τὸν γεννηθέντα καὶ ἀρχὴν τὸν Πατέρα κτησάμενον μὴ μακράν που εἶναι του Πατρὸς, μηδὲ ἀπεσχοινίσθαι καὶ πόῤῥω που ἀφεστάναι αὐτοῦ, ἀλλὰ παρεῖναι αὐτῷ, καὶ σὺν αὐτῷ εἶναι· Ὁ δὴ καὶ ἐν Παροιμίαις ἐδίδασκε πρότερον φήσας, *Πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾷ με*, ἔπειτα προσθεὶς, *Ἡνίκα ἡτοίμαζε τὸν* (48) *οὐρανὸν, συμπαρήμην αὐτῷ*. Οὕτως οὖν ὁ Λόγος, δῆλον ὅτι ὁ μονογενὴς Υἱὸς, ἦν πρὸς τὸν ἑαυτοῦ Πατέρα τὸν Θεὸν, συνὼν καὶ συμπαρὼν αὐτῷ ἀεὶ καὶ πάντοτε· ὃ δὴ καὶ παρίστη λέγων· *Καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν*. Ἐπεὶ δὲ ἐχρῆν ἡμᾶς γνῶναι καὶ B ὁποίου ὑπῆρχεν ἀξιώματος, ἀναγκαίως συνῆψε τὸ, *Καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος*. Πῶς γὰρ οὐκ ἔμελλε Θεὸς εἶναι, ὁ ἐκ τοῦ ἑνὸς καὶ μόνου ἀγεννήτου Θεοῦ γεννηθείς ; Εἰ γὰρ « τὸ γεγεννημένον ἐκ σαρκὸς σάρξ ἐστι, καὶ τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ πνεύματος πνεῦμά ἐστι, » κατὰ τὴν σωτήριον διδασκαλίαν, ἀκολούθως καὶ τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ Θεοῦ Θεὸς ἂν εἴη. Διὸ « καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος· » καὶ Θεὸς ποιητικὸς καὶ δημιουργικὸς πάντων· Ὁ δὴ καὶ (49) αὐτὸ παρέστησεν ὁ εὐαγγελιστὴς ἑξῆς τὸ *πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο* ἐπισυνάψας. Ὁ μὲν οὖν παιδαγωγὸς νόμος διὰ Μωϋσέως ἐν τῇ Κοσμοποιΐᾳ τὸν Θεὸν ποιητὴν τοῦ παντὸς εἰσάγων, στοιχεῖά τε καὶ εἰσαγωγὰς θεοσεβείας παραδιδοὺς ἐδίδασκε λέγων· *Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν*, καὶ τὰ τούτοις ἑξῆς. Δι' ὧν τὸν Ἰουδαίων παιδαγωγῶν λαὸν γεννητὸν εἶναι τὸν κόσμον ἡγεῖσθαι παρῄνει, « πρὸς τὸ μὴ τὴν κτίσιν παρὰ τὸν κτίσαντα σέβειν. » Ὅπως δὲ ὁ Θεὸς, καὶ διὰ τίνος τὰ σύμπαντα ἐδημιούργει, οὐκ ἔτι Μωϋσῆς τοῖς ὑπ' αὐτὸν παρεδίδου· « ἡ δὲ χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ » τὸ σεσιγημένον ὑπὸ Μωϋσέως μυστήριον εὐαγγελιζομένη καινοτέρας (50) καὶ μυστικῆς τῇ Ἐκκλησίᾳ τοῦ Θεοῦ κατῆρξε διδασκαλίας, ἄντικρυς τοῖς πᾶσιν εἰς ἐξάκουστον βοῶσα τὸ, *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος*· καὶ τὸ, *Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν*· καὶ ἔτι τούτοις προσθεῖσα τὸ, *Ὁ γέγονεν ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων*, D *καὶ τὸ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ φαίνει*, καὶ τὰ τούτοις ἀκόλουθα, δι' ὧν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ καὶ τὰ ἐξαίρετα τοῦ θείου φωτὸς καὶ τῆς ἐν αὐτῷ ζωῆς, ὅπως τε δι' αὐτοῦ τὰ ὑπὸ Μωϋσέως εἰρημένα πάντα καὶ τὰ ἔτι τούτων ἐπέκεινα, συνέστη παιδεύει. Ἀλλὰ τούτων οὐδὲν Μάρκελλος εἰδὼς, ποτὲ μὲν Ἰουδαΐζων, ποτὲ δὲ Σαβελλίζων ἁλίσκεται· κατὰ μὲν τὸν Ἰουδαῖον πρὸ τῆς τοῦ κόσμου συστάσεως μηδὲν εἶναι φάσκων πλὴν τοῦ Θεοῦ μόνου (51), πρὸ τῆς τοῦ κό-

✠ Ed. Paris., pag. 123, 124.

[22] Prov. VIII, 25. [23] ibid. 27. [1] Joan. III, 6. [2] Gen. I, 1. [3] Joan. I, 1, 3. [4] ibid. 4, 5.

(47) Vulgo deest τοῦ.
(48) Vulgo ἄνθρωπον, et mox, οὕτω δ' οὖν, et mox, vulgo ὃ δὲ καί.
(49) Vulgo αὐτὸς παρίστησιν.

(50) Καὶ μυστικοτέρας, lege, Καὶ τὸν Υἱὸν ὁμολογούσης. Lege, ὁμολογούμενος. M.
(51) Vulgo τῆς Ἐκκλ. deest ; in corr. « deest ἐκκλησίας. »

σμου τῆς Ἐκκλησίας συστάσεως τὸν Πατέρα εἶναι καὶ A τὸν Υἱὸν ὁμολογούσης· κατὰ δὲ τὸν Σαβέλλιον ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν εἶναι ἀποφαινόμενος Υἱὸν καὶ Πατέρα· καί ποτε μὲν (52) αὖ τὸν ἐνδιάθετον εἰσάγων Λόγον, ποτὲ δὲ προφορικόν. Εἰ γὰρ προσποιεῖται ταύτας μὴ παραδέχεσθαι τὰς φωνὰς (53), πλὴν δὴ Λόγος τὴν ἐκ τοῦ ποτε μὲν ἔνδον αὐτὸν λέγειν ἐν τῷ Θεῷ, ἄλλοτε δὲ δι' ἐνεργείας δραστικῆς προϊέναι αὐτοῦ, ἀφ' ὧν τε τῷ ἀνθρωπίνῳ ἀπεικάζει αὐτὸν λόγῳ· ὃ (54) γε μὴν θεῖος εὐαγγελιστὴς κατ' οὐδένα τῶν ἀποδεδομένων τρόπων, Λόγον ὑπεστήσατο τὸν πρὸς αὐτοῦ θεολογούμενον, ἀλλ' οἷον ἔπρεπε τὸν μονογενῆ Υἱὸν τοῦ Θεοῦ νοεῖν, Λόγον μὲν ὄντα, καθ' ὃν πάντα λόγῳ συνεστήσατο, καὶ χωρὶς Λόγου τῶν ὄντων οὐδὲν γέγονε· Θεὸν δὲ καὶ Μονογενῆ, καθ' ὃ μόνος ἀληθῶς ἦν Υἱὸς τοῦ ἐπὶ πάντων Θεοῦ· Υἱὸς γνήσιος ὄντως, καὶ ἀγαπητός, B τῷ αὐτοῦ Πατρὶ κατὰ πάντα ἀφομοιούμενος· Διὸ καὶ Θεὸς ἦν ἀληθῶς, καθ' ὃ τὸ νοερὸν καὶ λογικὸν ταῖς κατ' εἰκόνα τὴν αὐτοῦ πεποιημέναις ψυχαῖς ἐναυγάζειν φέγγος. Διὸ οὐ πάντων αὐτὸν φῶς εἶναί φησιν, ἀλλὰ μόνων ἀνθρώπων. *Ἦν γὰρ τὸ φῶς, τὸ φωτίζον πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον*, ἔφη. Οὕτω δὲ καὶ ζωὴ ὑπῆρχεν ἀληθῶς, καθ' ὃ πᾶσι τοῖς ζῶσι, τὸ τῆς ἐξ αὐτοῦ χορηγίας (55), παρέχει νᾶμα καὶ καθ' ἑκάστην δὲ ἐπίνοιαν τῶν ἐν αὐτῷ θεϊκῶν δυνάμεων παραστατικὰς εὕροις ἂν αὐτοῦ καὶ ἀληθεῖς ἐπωνυμίας. Κατὰ πάντα γὰρ ἀλήθεια ἦν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὃ δὴ παρίστησιν αὐτὸς λέγων (56)· *Ἐγώ εἰμι ἡ ἀλήθεια.*

prehenditur judaizare, interdum transfugere ad Sabellium: ut judaizans ante mundi productionem, præter solum Deum docet nihil exstitisse. Cum Ecclesia ante mundi exortum, et Patrem agnoscat ante Filium. Sabellii partes agens, unum et eumdem Patrem designat atque Filium. Interdum introducens Verbum immanens: aliquando prolatitium et emanans. Certe videri vult has voces respuere. At enim quid aliud assignavit, cum Verbum illud intus in Deo nunc affirmet: nunc per operatricem efficaciam prodire pronuntiet? unde et cum humano verbo componit illud. At enim divinus evangelista Verbum a se deificatum secundum nullum istorum modorum intelligendum proposuit. Sed ut par et æquum fuerat unigenitum Dei Filium intelligendo concipere, Verbum esse docuit, per quod omnia secundum suas rationes rationabiliter sunt constituta: sine quo nihil factum est eorum quæ sunt. Deum eum vocat, et unigenitum, propterea quod solus ille vere fuit Filius Dei; Dei, qui est super omnia Filius genuinus, Patri suo dilectus: per omnia suo Patri assimilatus: ut ideo vere Deus exstiterit, eo quod animis a se creatis ad imaginem suam intellectualem lucem rationalem irradiaverit: quocirca vocat lucem illum non rerum omnium, sed hominum tantummodo. *Erat enim*, ait, *lux illuminans omnem hominem venientem in hunc mundum*. Ad hunc modum et vere exsistebat vita: eo quod omnibus viventibus de suo suppeditet. Atque ita invenire nobis licet appellationes ei vere attributas, quibus quæ illi insunt, divinæ virtutes repræsentantur. Ubique autem et per omnia erat, veritas, Dei Filius erat, quod ab ipso edocemur ubi ait: *Ego sum veritas*[a].

C

ΚΕΦ. ΙΕ'.

Τῶν αὐτοῦ Μαρκέλλου φωνῶν παραθέσεις, δι' ὧν ἠρνεῖτο τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ σαφῶς, προφορικὸν Λόγον ἢ ἐνδιάθετον φάσκων εἶναι αὐτόν.

✠ CAP. XV.

Voces proponuntur illæ, quibus Marcellus planissime abnegarit Dei Filium: affirmans illum esse Verbum nunc immanens, nunc emanans.

Ἀλλ' ὁ νέος συγγραφεὺς ταῦτα μὲν οὔτε συνίησιν, οὔτε οἶδεν, οὐθ' ὅτι ἀγνοεῖ οἶδεν· ἃ δὴ καὶ εἰδέναι αὐχεῖ, ὅπως συνίστη. Φέρε πάλιν εἶτα ἀναλαβόντες ἀκούσωμεν, ὡς τῷ ἐν ἀνθρώποις αὐτὸν ἀπεικάζει λόγῳ, τῷ τε κατὰ διάνοιαν, καὶ τῷ κατὰ προφορὰν, τοῦτον γράφων τὸν τρόπον· « Τοῦτο δὲ ῥᾴδιον οἶμαι « τοῖς εὖ φρονοῦσι καὶ ἀπὸ μικροῦ τινος καὶ ταπει« νοῦ καθ' ἡμᾶς παραδείγματος γνῶναι· οὐδὲ γὰρ « τὸν τοῦ ἀνθρώπου λόγον δυνάμει καὶ ὑποστάσει « χωρίσαι τινὶ δυνατόν. Ἓν γάρ ἐστι καὶ ταὐτὸν τῷ « ἀνθρώπῳ ὁ λόγος· καὶ οὐδενὶ χωριζόμενος ἑτέρῳ « ἢ μόνῃ τῇ τῆς πράξεως ἐνεργείᾳ. » Ἐν δὲ τούτοις D τῷ προφορικῷ λόγῳ κέχρηται εἰκόνι· τῷ δέ γε ἐνδιαθέτῳ ἐν οἷς ταῦτά φησιν· « Οὐ γὰρ (57) δὴ ἑτέρας « ἑτοιμασίας, οἷον ὕλης, ἢ ἄλλης τινὸς ἀνθρωπίνης, « ὁ Θεὸς ἐδεῖτο πρὸς κατασκευὴν, ἀλλὰ ταύτης τῆς « ἐν τῇ ἑαυτοῦ διανοίᾳ ἑτοιμασίας. Ἐπεὶ οὖν ἀδύνα« τον ἦν χωρὶς λόγου καὶ τῆς προσούσης τῷ λόγῳ

At novitius iste scriptor hæc neque intellexit, neque novit, neque illud novit quod hæc ignoret: quæ tamen non nescire se gloriatur, qualiter subsistunt. Agedum vero, reassumentes quæ dicta sunt, audiamus ut illum assimilaverit humano verbo: cum quod cogitatione comprehenditur, tum quod profertur. Ita autem ait [R. LV coll. p. 39 D, 79 B, 114 D]: « Facile hoc opinor intelligentes, animo « comprehensuri sunt, ab humanis, similitudine hu« mili quidem illa et contemnenda. Nam neque pos« sibile est cuiquam, vel potestate et hypostasi sepa« rare verbum quod in hominibus est. Idem etenim « unumque cum homine verbum suum exsistit: « neutiquam ab homine separandum, nisi agendi « sola actione. » Utitur hic jam exemplo verbi prolatitii: immanentis autem denuo, ubi ait [R. LIII coll. p. 40 A]: « Neque enim apparatura ulla alia, « nempe materiæ, vel hujusmodi indigebat Deus

✠ Ed. Paris., pag. 125.
[a] Joan. XIV, 6.

(52) Vulgo αὐτόν.
(53) *Πλὴν δὴ Λόγος*. Legendum forte, πλὴν δὲ, ἐκ τοῦ, λέγειν, ποτὲ μὲν ἔνδον αὐτὸν τὸν λόγον, ἐν τῷ Θεῷ, et tamen ad perficiendam sententiam deerit, simile quid, ἁλίσκεται τοῦτο λέγων. M.
(54) Vulgo μέν.
(55) Vulgo παρέχειν νᾶμα; cæterum cf. p. 128 D7.
(56) Vulgo αὐτός.
(57) Vulgo δέ.

« humanæ facultatis ad mundi conditionem : sed sola illa quæ intus illi erat apud animum apparatura. Cum vero non posset fieri, ut sine verbo, aut verbo quæ præsto semper fuit sapientia, cogitaret de cœli apparatu Deus, omnino bene dixit : *Cum cœlum præpararet, illi una aderam* [6]. » Progressus adhuc immanens simul esse et illud Verbum docuit, ita inquiens [R. LII coll. p. 40 D] : « Et quis quæso sive sanctorum e choro angelorum, seu virorum justorum dignus satis erat supplicium illud, a Deo personaliter illi destinatum avertere, nisi Verbum illud, quod præsto illi erat, et res confingebat una : cui Pater dixit illud : *Faciamus hominem* [7]. » In sequentibus ita liquido declarat, quodnam subintroducebat Verbum, inquiens : « Quod si quis humano illo quidem et exiguo uti velit exemplo, et tanquam ad imaginem quamdam, divinam exigere operationem ita statuet. Quod sicuti statuarum fictor quispiam excellens, statuam volens confingere, inprimis ✠ illius formas, et expressas figuras intus revolvit, apud animum considerans : tum adaptat ei longitudinem, quanta sufficiet et latitudinem : proportionemque cujusque partis, ad totius mensuram decenter exigit : curat ut ad manum sit præparata, quæ sufficiat æris materia. Atque ita postquam sua cogitatione statuam præfiguraverit illam : lustrasse eam se reputans intellectu suo conscius rationem illam, per quam ratiocinatur secum una cooperari nec se sine ratione quidquam construere : (nihil enim plane quod caret ratione placere potest, ut pulchrum) ubi aggressus fuerit hoc sensibile suum opus, semetipsum affatur, veluti alium, adhortando, age, inquiens, faciamus : age, fingamus statuam. Ad istum modum universorum Dominus Deus, e limo animatam conficturus statuam; non alium quemvis, sed suum ipsius affatur λόγον, inquiens, *Faciamus hominem*. » In istis, ita clare affingit Deo, cum Verbum immanens, quo cum solet quis colloqui, tum Verbum emanans, per quod solet colloqui, imaginatus Verbum Dei divinum, ejusmodi quale verbum nostrum est.

A « σοφίας ἐννοῆσαι περὶ τῆς τοῦ οὐρανοῦ κατασκευῆς, τὸν Θεὸν εἰκότως ἔφη, » *Ἡνίκα ἡτοίμαζε τὸν οὐρανὸν, συμπαρήμην αὐτῷ*. Εἶθ' ἑξῆς προϊὼν ὁμοῦ καὶ ἐνδιάθετον τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον παρίστη, γράφων οὕτω· « Τίς γὰρ οὕτως ἢ τῶν ἁγίων ἀγγέλων, ἢ ἀνδρῶν δικαίων ἀξιόπιστος ἦν τὴν ἐκ προσώπου τοῦ Θεοῦ ὁρισθεῖσαν αὐτῷ τιμωρίαν λῦσαι, εἰ μὴ αὐτὸς ὁ Λόγος, ὁ συμπαρὼν τε καὶ συμπλάττων, πρὸς ὃν ὁ Πατὴρ, *Ποιήσωμεν ἄνθρωπον*, ἔφη; » Τούτοις ἑξῆς διασαφεῖ ὁ ποῖον εἰσάγει λόγον φάσκων· « ἀλλ' εἴ τις μικρῷ τινι καὶ ἀνθρωπίνῳ καθ' ἡμᾶς παραδείγματι χρώμενος, ὡς διὰ εἰκόνος τὴν θείαν ἐξετάζοι πρᾶξιν, ὥσπερ ἂν εἴ τις ἀνδριαντοποιὸς ἐπιστήμων ἀνὴρ, ἀνδριάντα πλάσαι βουλόμενος, πρῶτον μὲν τοὺς τύπους αὐτοῦ καὶ χαρακτῆρας ἐν ἑαυτῷ σκοπεῖ· ἔπειτα πλάτος τε καὶ μῆκος, ὅσον εὐπρεπὲς, ἐννοεῖ· ἀναλογίαν τε τοῦ παντὸς ἐν τῷ καθ' ἕκαστον ἐξετάζει μέρει, χαλκοῦ τε τὴν πρόσφορον ἑτοιμάσας ὕλην, καὶ τὸν ἐσόμενον ἀνδριάντα τῇ ἑαυτοῦ προτυπώσας διανοίᾳ, καὶ νοητῶς ὁρᾷν νομίσας, συνειδώς τε ἑαυτῷ συνεργεῖν τὸν λόγον ᾧ λογίζεται, καὶ ᾧ πάντα πράττειν εἴωθεν (οὐδὲν γὰρ (58) μὴ λόγῳ γινόμενον καλὸν), ἀρχόμενος τῆς αἰσθητῆς ταύτης ἐργασίας, πρὸς ἑαυτὸν, ὡς πρὸς ἕτερον, παρακελεύεται λέγων, Ἄγε ποιήσωμεν, ἄγε πλάσωμεν ἀνδριάντα· οὕτως ὁ τῶν ὅλων δεσπότης Θεὸς, τὸν ἔμψυχον ἐκ γῆς ἀνδριάντα ποιῶν, οὐχ ἄλλῳ τινὶ ἀλλὰ τῷ ἑαυτοῦ παρεκελεύετο Λόγῳ, *Ποιήσωμεν ἄνθρωπον*, λέγων. » Διὰ τούτων C ἐναργῶς καὶ ἐνδιάθετον Λόγον, ᾧ διαλογίζεταί τις, καὶ προφορικὸν, ᾧ διαλέγεται, προσῆψε τῷ Θεῷ, τοιοῦτόν τινα, οἷον τὸν καθ' ἡμᾶς, καὶ τὸν ἐν τῷ Θεῷ εἶναι Λόγον ὑποθέμενος.

CAP. XVI.

Refutatur perversa hujus hominis opinio.

Non est opus ut ulterius satagamus ostendere, quod per ista negatur Dei Filius : tantummodo ad interrogata respondeat. Si unus erat Deus, nec ab eo quidquam : non Pater, non Filius : quorsum ista nomina, mentiuntur sacræ Litteræ? quid dissimulat Marcellus, dum qui non est Filius, sed Verbum, appellat tamen Filium. Cumque exemplum adhibeat verbi humani, dicendum est, quod non omnis homo licet ratione præditus, et congenitum in se logon possidens, filium habet, ut necessario filius sit diversum quid a logo. Si ergo dixerit, Deum in se logon habuisse, nec præterea quidquam, cum quo col-

ΚΕΦ. ΙϚʹ.

Ἔλεγχος τῆς τἀνδρὸς κακοδοξίας

Ταῦτα μὲν οὖν πάντα ὡς ἀρνητικὰ τυγχάνει τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ οὐδὲν προσεπεξεργάζεσθαι δεῖ· τοσοῦ- D τον δὲ οἶμαι προσήκειν ἐπερωτῆσαι. Εἰ (59) δὴ εἷς Θεὸς ἦν, καὶ οὐδὲν ἕτερον, οὐ Πατὴρ, οὐχ Υἱὸς, τί κατεψεύδετο τῶν τοιούτων ὀνομάτων ἡ Γραφή; τί δὲ καὶ αὐτὸς Μάρκελλος ὑποκρίνεται, τὸν μὴ Υἱόν, ἀλλὰ Λόγον, Υἱὸν ἀποκαλῶν; Καὶ ἐπειδὴ κέχρηται παραδείγματι (60) τῷ ἐν ἀνθρώποις λόγῳ, λεκτέον, ὡς οὐ πᾶς ἄνθρωπος υἱὸν ἔχει, λογικὸς ὢν, καὶ τὸν συμφυῆ λόγον ἐν αὐτῷ κεκτημένος. Οὐκοῦν ἕτερόν τί ἐστιν Υἱὸς παρὰ τὸν λόγον. Τὸν οὖν Θεὸν εἰ λόγον ἔχειν ἐν ἑαυτῷ φάσκοι καὶ (61) οὐδὲν ἕτερον, ᾧ καὶ

✠ Ed. Paris., pag. 126.

[6] Prov. VIII, 27. [7] Gen. I, 26.

(58) Vulgo τὸ μή.
(59) Vulgo δέ.
(60) *Τῷ ἐν ἀνθρώποις*. Vulg. οὐρανοῖς : error ex abbreviatione, ἄνοις, hoc est, ἀνθρώποις. M. [Sic dedi corr. secutus].
(61) *Οὐδὲν ἕτερον*. Deest forte ἢ λόγον, ᾧ καί. M. — Supra vulgo φάσκει.

διενοεῖτο, ᾧ καὶ πρὸς ἑαυτὸν διελέγετο, *Ποιήσωμεν ἄνθρωπον*, λέγων · τί καὶ μάτην υἱὸν ὀνομάζοι; Τί δὲ τὴν Ἐκκλησίαν ὑποκρίνεται; Τί δὲ, μὴ πιστεύων εἰς τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ προσποιεῖται πιστεύειν, σχηματιζόμενος διὰ τοῦ τὸν Λόγον τὸν ἐν τῷ Θεῷ Υἱὸν ἀποκαλεῖν; Σαφῶς τοῦ παραδείγματος μακρῷ διεστάναι διδάσκοντος τὸν ἔμφυτον ἐν ψυχῇ λόγον παρὰ τὸν ἔκ τινος γεννηθέντα, καὶ καθ' ἑαυτὸν ὑφεστῶτα, καὶ ζῶντα, καὶ ἐνεργοῦντα Υἱόν. Ἀλλ' οὐκ ἐγὼ, φησὶ, ὡς εἰκὸς, ἀλλ' ὁ θεῖος εὐαγγελιστὴς Λόγον αὐτὸν προσεῖπεν. Ἀκόλουθον τοίνυν εἴη ἂν καὶ ἡμᾶς τούτῳ συνομολογεῖν (58). Ναὶ, φημὶ καὶ αὐτός.

A loquebatur, *Faciamus hominem*, inquiens, quid eum et frustra quidem, appellat Filium? Quid Ecclesiam decipit? quid cum non credat, fingit tamen se credere in Filium Dei? utpote qui videri vult per Verbum Filium Dei nominasse. Cum ipsius exemplum perspicue doceat, longissime distare insitum animo logon ✠ ab illo quod de aliquo progeneratur, et per se subsistit et vivit, et operatur, et Filius est. Sed fortassis inquiet: Non ego illum appello Verbum, sed divinus evangelista : et nos illud ipsum par est confiteri. Est plane etiam meo animo.

ΚΕΦ. ΙΖ'.

Ἑρμηνεία τῆς ἀληθοῦς διανοίας τοῦ Λόγου.

Πλὴν οὐδ' ἑτέρως προσήκειν οἶμαι ἐξακούειν τῆς B φωνῆς ἢ αὐτῷ πάλιν μαθητευομένους τῷ εὐαγγελιστῇ διδάσκοντι ὁποῖον διωρίζετο Λόγον. Σαφῶς δὲ τοῦτον παρίστη οἷός τις ἦν, ἐπισυνάπτων ἑξῆς καὶ λέγων, *Καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος*. Δυνάμενος γοῦν εἰπεῖν, *Καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος*, μετὰ τῆς τοῦ ἄρθρου προσθήκης, εἴ γε ἓν καὶ ταὐτὸν ἡγεῖτο τὸν Πατέρα εἶναι καὶ τὸν Υἱὸν, αὐτόν τε εἶναι τὸν Λόγον τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν, οὐχ οὕτως (61*) ἐξέδωκε τὴν γραφήν. Ἢ γὰρ, « Καὶ Θεοῦ ἦν ὁ Λόγος » ἐχρῆν εἰπεῖν, ἢ « ὁ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος, » μετὰ προσθήκης τοῦ ἄρθρου, εἰ τῇ Μαρκέλλου διανοίᾳ σύμφωνον τὴν γραφὴν ἐποιεῖτο. Νυνὶ δὲ καὶ αὐτὸν τὸν Λόγον Θεὸν εἶναι παρίστη, ὁμοίως τῷ, πρὸς ὃν ἦν Θεῷ· προειπὼν γὰρ, *Καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν*, ἐπάγει C λέγων, *Καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος*, μονονουχὶ σαφέστερον ἡμᾶς διδάσκων πρῶτον μὲν ἡγεῖσθαι Θεὸν τὸν ἐπέκεινα τῶν ὅλων, αὐτὸν τὸν τοῦ Λόγου Πατέρα, πρὸς ὃν ἦν ὁ Λόγος, ἔπειτα μετ' αὐτὸν μὴ ἀγνοεῖν, ὡς καὶ ὁ Λόγος αὐτοῦ ὁ μονογενὴς Υἱὸς, οὐχὶ αὐτὸς ἦν ὁ ἐπὶ πάντων Θεὸς, ἀλλ' ὅτι καὶ αὐτὸς Θεὸς ἦν. Ὁ γὰρ « καὶ » σύνδεσμος τῷ Πατρὶ συνάπτει τὴν θεότητα τοῦ Υἱοῦ. Διό φησι, *Καὶ ὁ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος*, ἵν' ἴδωμεν Θεὸν τὸν ἐπὶ πάντων, πρὸς ὃν ἦν ὁ Λόγος, καὶ Θεὸν αὐτὸν τὸν Λόγον. Ἄκουε ὡς εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, καὶ εἰκόνα (62) οὐχ ὡς ἐν ἀψύχῳ ὕλῃ, ἀλλ' ὡς ἐν Υἱῷ ζῶντι, καὶ ἀκριβέστατα πρὸς τὴν ἀρχέτυπον θεότητα τοῦ Πατρὸς ἀφωμοιωμένον. Ἐπεὶ δὲ τῷ ἀνθρωπίνῳ λόγῳ τὸν τοῦ Θεοῦ παραβάλλειν ἐδόκει Μαρκέλλῳ, καὶ πόσῳ βελτίω εἶναι D φήσομεν, εἰκόνι χρώμενον τῷ ἀνθρωπίνῳ λόγῳ, τούτῳ μᾶλλον χρήσασθαι τῷ παραδείγματι, καὶ φάναι τοῦ παρ' ἡμῖν λόγου πατέρα εἶναι τὸν νοῦν, ἕτερον ὄντα παρὰ τὸν λόγον. Τὸν μὲν γὰρ (62*) νοῦν, ὅστις ποτὲ καὶ ὁποῖος ὢν τὴν οὐσίαν ὑπάρχει, οὐδεὶς πώποτε ἀνθρώπων ἔγνω, βασιλεὺς δ' οἷα ἐν ἀποῤῥήτοις εἴσω τοῖς αὐτοῦ ταμιείοις ἱδρυμένος τὰ πρακτέα βουλεύεται· ὁ δ' ἐξ αὐτοῦ λόγος, οἷα πατρὸς ἐξ ἀδύτων μυχῶν γεγεννημένος τοῖς ἐκτὸς πᾶσι καθίσταται

CAP. XVII.

Veræ sententiæ de Verbo explicatio.

Sed non aliter omnino vox illa interpretanda est quam quomodo nos docuit ipse evangelista: quodnam ipse Verbum intelligat. Id vero insinuat satis clare in iis quæ adnectit, *et Deus erat Verbum*, cum proloqui potuisset, et ille Deus, addito articulo, erat Verbum, si unum et eumdem, et Patrem et Filium appellasset, si Verbum illud opinaretur esse illum Deum qui est super omnia. Sed non ita prolocutus est. Nam vel dicere debebat, et Dei erat Verbum, vel Deus erat ille Verbum : adjecto nempe articulo, si cum Marcelli sententia Scriptura conspirasset. At nunc et ipsum Verbum Deum esse insinuat, similiter illi Deo, apud quem erat. Nam cum prius edixerat, *Et Verbum erat apud Deum*, subinfert, *et Deus erat Verbum :* planissime nos informans, tantum non ut primum Deum illum intelligamus esse, qui est super omnia, ipsum nempe Verbi Patrem, apud quem erat Verbum; tum in secundis, ut ne ignari simus, quod et Verbum ipsius unigenitus Filius non erat quidem ille super omnia Deus, sed quod et ipse etiam Deus erat; conjunctio etenim illa, et divinitatem Filii connectit Patri; inde ait, *et Deus erat Verbum :* ut Deum illum sciamus esse, qui est super omnia, apud quem et Verbum erat, sed et Verbum quoque Deum audies, veluti qui sit imago Dei, non ut in materia inanimata subsistentem, sed ut in Filio vivo qui quam exactissime repræsentat archetypon illam Patris divinitatem. Quoniam vero visum Marcello fuit logon Dei, nostro hominum assimilare, si omnino hanc adhibere volebat similitudinem, quanto rectius is, ad hunc modum protulisset, ut diceret, ✠ nostri logi parentem esse mentem, quæ diversum quid a logo exsistit. Mentem enim nemo quidem hominum novit quæ sit, qualive prædita sit essentia: sed veluti quidam rex, intus et in secretis suis receptaculis residens, de rebus agendis despicit et determinat : ipsius autem logos, ex eo procedens tanquam a genitore progenitus, in abditissimis pene-

✠ Ed. Paris.. pag. 127, 128.

(61*) Vulgo οὕτως δ'
(62) Καὶ εἰκόνα add. codd.; infra vulgo βελτίων.

(62*) Vulgo om. γάρ

tralibus, manifeste foris exsistentibus omnibus declaratur, qui participes quidem fiunt utilitatis de logo resultantis, mentem vero invisibilem et inapparentem, logi illius genitorem nemo unquam vidit. Ad eumdem modum, imo potius extra omnem similitudinem et exemplum perfectissimus ille universorum Domini Logos, non ad modum prolatitii sermonis humani, qui e syllabis et verbis, et nominibus componitur, sed tanquam unigenitus Dei Filius vivus, subsistens, progreditur de Patris sui divinitate et regno: irrigat autem mundum universum largiter de se emanante vita, ratione, sapientia, luce, omni bono, a Patre quidem participato, et procreatis omnibus inde restagnante. Qui Pater cum sit per omnia inapprehensibilis, incomprehensibilis, ad modum illius mentis invisibilis non apparentis, (unde et lucem dicitur inhabitare incomprehensibilem et inaccessam) inaccessibilis est, et incomprehensibilis omnibus et singulis omnino est: at ille Filius nempe, cum sit in propinquo nobis positus per Spiritum sui Patris, gubernat omnia: quocirca non dicitur de Patre, sed de Filio, *In mundo erat, et mundus per illum factus est*[8]. Ille autem erat super omnia Pater et universa, lucem habitans inaccessam iste per omnia, et in omnibus, gubernatrice sua præsentia permanens, ut ista solummodo ratione, imago illa verbi humani, in illum congruere videatur. His ita per nos demonstratis, tamen quispiam forte discendi cupidus interrogaret.

A γνώριμος. Εἶθ' οἱ μὲν ἐκ τῆς τοῦ λόγου μεταλαμβάνουσι ὠφελείας, τὸν δ' ἀφανῆ καὶ ἀόρατον νοῦν, τὸν δὴ (63) τοῦ λόγου πατέρα οὐδεὶς πώποτε εἶδε. Κατὰ τὰ αὐτὰ δὴ μᾶλλον δὲ ἐπέκεινα (64) πάσης εἰκόνος τε καὶ παραδείγματος ὁ τοῦ παμβασιλέως Θεοῦ τέλειος Λόγος, οὐ κατὰ τὸν προφορικὸν ἀνθρώπων λόγον ἐκ συλλαβῶν καὶ ῥημάτων καὶ ὀνομάτων συγκείμενος, οἷα δὲ μονογενὴς τοῦ Θεοῦ Υἱὸς, ζῶν καὶ ὑφεστὼς, πρόεισι μὲν τῆς πατρικῆς θεότητός τε καὶ βασιλείας, ἐπάρδει δὲ τῷ σύμπαντι κόσμῳ τὰς ἐξ αὐτοῦ χορηγίας ζωῆς καὶ λόγου καὶ σοφίας καὶ φωτὸς καὶ παντὸς ἀγαθοῦ μετουσίας τοῖς γεννητοῖς ἅπασι ἐπιλιμνάζων, τοῦ Πατρὸς καὶ Θεοῦ τῶν ὅλων ἐπέκεινα ὄντος ἀλήπτου τε καὶ ἀχωρήτου τοῖς πᾶσι, κατὰ τὸν ἀφανῆ καὶ ἀόρατον νοῦν, παρ' B ὃ καὶ « φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον » λέλεκται. Ἀλλ' ὁ μὲν ἀπρόσιτος καὶ ἀχώρητος εἴη ἂν τοῖς πᾶσιν ὁ Πατὴρ, ὁ δὲ τοῖς πᾶσιν ἐγγίων, ἅτε δὴ (65) τὰ πάντα πατρικῷ νεύματι διακυβερνῶν· διὸ οὐ περὶ τοῦ Πατρὸς, περὶ δὲ τοῦ Υἱοῦ λέλεκται τὸ, *Ἐν τῷ κόσμῳ ἦν, καὶ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ ἐγένετο.* Καὶ ὁ μὲν ἐπέκεινα ἦν τῶν ὅλων, καὶ ὑπὲρ πάντα (66). φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον· ὁ δὲ διὰ πάντων καὶ ἐν πᾶσι κηδημονικῇ διήκων προνοίᾳ· (67) ὡς κατὰ τοῦτο μόνον αὐτὸν συμβάλλεσθαι τὴν τοῦ ἀνθρωπείου λόγου εἰκόνα. Ἀλλὰ γὰρ τούτων ἡμῖν ἀποδεδειγμένων, εἰκός τινα τῶν φιλομαθῶν ἐρωτᾷν.

CAP. XVIII.

Cur in principio Evangelii sui evangelista Filium Verbum nominavit?

Quid causæ fuerat, quod exordiens suum librum evangelista ✠ Verbi nomine, Filium unigenitum nominavit? Cui respondemus, hoc fuisse factum, propter abstrusa de illo olim vaticinia: cum ubique legitur per prophetas omnes, *Verbum Domini*. Sic apud Isaiam dicitur in principio, *Verbum Domini ad Isaiam*[9]. Sic ad Oseam[10], ad Joel[11]: *Et factum est Verbum Domini ad Jonam*[12], ita ad Michæam[13], et similiter ad prophetas alios dicitur, *factum Verbum*. Voluit sacra hic Scriptura necessario quidem et exacte significare, quod in nullo

ΚΕΦ. ΙΗ'.

C *Διὰ τί Λόγον ὠνόμασε τὸν Υἱὸν ὁ εὐαγγελιστὴς, ἀρχόμενος τῆς ἑαυτοῦ γραφῆς;*

Διὰ τί δὲ τὸν μονογενῆ Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, ἀρχόμενος τῆς ἑαυτοῦ γραφῆς, ὁ εὐαγγελιστὴς Λόγον ἀνεφώνησε; Πρὸς ὃν ἐροῦμεν· Ὅτι διὰ τὰς ἀνακρύπτους πάλαι περὶ αὐτοῦ προφητείας (68)· ἐπειδὴ γὰρ, ἐφ' ἑκάστῳ προφήτῃ, *Λόγος Κυρίου*, « ὃς ἐγενήθη, » φέρε, *πρὸς Ἡσαΐαν*, εἴρηται, καὶ *ἀρχὴ Λόγου* (69) *Κυρίου ἐν Ὠσηὲ*, καὶ *Λόγος Κυρίου* ὃς ἐγενήθη πρὸς Ἰωὴλ, *καὶ ἐγένετο Λόγος Κυρίου πρὸς Ἰωνᾶν*, καὶ πρὸς Μιχαίαν, ὁμοίως καὶ πρὸς τοὺς λοιποὺς προφήτας παραπλησίως ἐφ' ἑκάστῳ προφήτῃ τὸ, *ἐγένετο* προσέκειτο, τῆς θείας Γραφῆς ἀκριβῶς

✠ Ed. Paris., pag. 129. [8] Joan. I, 10. [9] Isa. II, 1. [10] Ose. I, 1. [11] Joel I, 1. [12] Jonas I, 1. [13] Mich. I, 1.

(63) Vulgo δέ.

(64) Vulgo δ' αὐτὰ δὲ μᾶλλον ἐπέκεινα.

(65) Vulgo ἅ τε δέ. Mox vulgo πατρικῷ πνεύματι, et cf. p. 164 D.

(66) Vulgo πάντων.

(67) *Παρουσία*. Vel προνοίᾳ [quod codd. dant ideoque rescripsi], utraque lectio tolerabilis. Sed legendum statim αὐτῷ συμβάλλεσθαι. M.

(68) *Διὰ τὰς ἀνακρύπτους πάλαι περὶ αὐτοῦ προφητείας.* Hoc vult, Joannem in principio Evangelii, Verbum potius nominasse quam Filium, propter veterum vaticinia, in quibus per illam formulam Verbum Domini significabatur hoc ipsum. In quibus recitandis, vel codex est depravatus, vel memoria lapsus est Eusebius, vel utrumque. Neque enim ἐφ' ἑκάστῳ προφήτῃ dictum est Λόγος Κυ- D ρίου, nec ab iis, quos commemorat, ad eum modum quem commemorat; apud Oseam legitur, *Λόγος Κυρίου, ὃς ἐγενήθη*, non καὶ ἀρχὴ λόγου Κυρίου. Et in Isaia cap. II, legitur. Ὁ Λόγος, ὁ γενόμενος πρὸς Ἡσαΐαν. Deinde, codex noster depravatus e I. Nam quomodo hæc cohærent? Ἐπειδὴ γὰρ ἐφ' ἑκάστῳ προφήτῃ λόγος Κυρίου· ὃς ἐγενήθη, φέρε, πρὸς Ἡσαΐαν, εἴρηται, forte legendum. Ἐπεὶ δὴ ἐφ' ἑκάστῳ σχεδὸν προφήτῃ φέρεται, λόγος Κυρίου, ὃς ἐγενήθη, ὡς παρ' Ἡσαΐᾳ, λόγος ὁ γενόμενος πρὸς Ἡσαΐαν, καὶ ἐν ἀρχῇ τοῦ Ὠσηὲ, λόγος Κυρίου, ὃς ἐγενήθη. Quod ait, de nullo prophetarum dictum, *Verbum Domini quod in me*, sed quod *factum est ad*, etc., falsum videtur. M.

(69) Vulgo ἀρχῇ λόγος et infra πρ. καὶ παραπλησίως.

καὶ ἀναγκαίως ἐπισημαινομένης, ὡς ἐν οὐδενὶ τῶν προφητῶν *ἦν*, ἀλλὰ καθ' ἕκαστον *ἐγίγνετο* (70) πρὸς ὃν ἡ ἑκάστου δύναμις, οἷά τε ἦν χωρεῖν, προσιὼν αὐτῇ καὶ τῇ ἑκάστου ψυχῇ τὸ κατάλληλον παρέχων ἐξ αὐτοῦ πνεῦμα καὶ νοερὰν εἰκότως ἐπὶ τοῦ παρόντος ὁ εὐαγγελιστὴς, τοῦ Λόγου μέλλων εὐαγγελίζεσθαι οἰκονομίαν, οὐκ ἔθ' ὁμοίως τοῖς παλαιοῖς γεγονέναι αὐτὸν ἕτερόν (71) τινα διδάσκει, ἀλλ' αὐτὸν σάρκα ἀνειληφέναι καὶ ἄνθρωπον γεγονέναι· εἶτ' ἐπειδὴ τὴν εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ σωτήριον τοῖς πᾶσιν πάροδον κηρύττειν ἔμελλεν, ἑξῆς λέγων, *Καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν*, ἀναγκαίως ἐπὶ τὴν ἀρχὴν ἀνατρέχει, τὸν χθὲς καὶ πρώην σαρκωθέντα Λόγον τίς ποτε ἦν καὶ ὁποῖος δεικνύς· θεολογεῖ τε αὐτὸν, ὁμοῦ τὴν γνῶσιν αὐτοῦ καὶ τὴν εἰς ἀνθρώπους θεοφάνειαν εὐαγγελιζόμενος, εἶθ', ὡς τῶν παλαιῶν, ἐκ τῶν θείων ἀναγνωσμάτων προμεμαθηκότων τὸν ἐφ' ἑκάστῳ προφήτῃ γενόμενον Λόγον, αὐτὸς τὴν θειοτέραν καὶ ἐξαίρετον ἀρχὴν αὐτοῦ κηρύττει, ἣν οὐδεὶς προφητῶν ἀνθρώποις γυμνῶς οὕτω καὶ ἀπαρακαλύπτως ἐξέφηνε. Διὸ μεγάλῃ φωνῇ τοῖς πᾶσι τὸ λεληθὸς καὶ κρύφιον περὶ τοῦ Λόγου μυστήριον παραδιδοὺς ἐβόα λέγων· *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν.* Εἰ γὰρ παρὰ τῶν προτέρων θείων Γραφῶν παιδαγωγούμενοι πάλαι, πρότερον μεμαθήκατε, φησὶν, ὅτι *Λόγος Κυρίου ἐγένετο* πρὸς τόνδε τὸν προφήτην (72) καὶ πρὸς ἕτερον πάλιν ὁμοίως *ἐγένετο*, καὶ αὖθις πρὸς ἄλλον, ἀλλὰ νῦν οὐχ ὅπως *ἐγένετο*, ἀλλ' ὅπως *ἦν* ἐν ἀρχῇ, τοῖς πᾶσιν ἀναγκαῖον εὐαγγελίσασθαι· καὶ ὡς *Θεὸς ἦν*, καὶ ὡς *πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο*, καὶ ὡς αὐτὸς ἐκεῖνος ὁ Θεὸς Λόγος, δι' οὗ τὰ πάντα φιλανθρωπίᾳ τοῦ Πατρὸς *σὰρξ* ἐγένετο, καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν. Ταῦτ' εὐηγγελίζετο Ἰωάννης ὁ μέγας τοῦ Χριστοῦ μαθητὴς καὶ ἀπόστολος, τὰ νέα καὶ καινὰ τοῦ Σωτῆρος παιδεύων ἅπαντας ἀνθρώπους μυστήρια, οὐχ ὅτι λογικὸς ἦν ὁ Θεὸς, οὐδ' ὅτι αὐτὸς πρὸς ἑαυτὸν διενοεῖτο, καὶ ἑαυτῷ προδιελέγετο, *Ποιήσωμεν ἄνθρωπον*, λέγων· οὐδ' ὅτι λόγοις κέχρηται τοῖς τῶν πρακτέων παραγγελτικοῖς. Ταῦτα γὰρ (73) πᾶς ἀρνούμενος τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ εἴποι ἂν, ὃ δὴ καὶ Μάρκελλος ποιῶν, ὡς ἐπὶ κρησφύγετον ἐπὶ τὴν παλαιὰν καταφεύγει Γραφὴν, καὶ τὰ νηπιάζοντι τῷ (74) Ἰουδαίων λαῷ περὶ τοῦ μὴ εἰδωλολατρεῖν, ἕνα δὲ μόνον εἰδέναι τε καὶ σέβειν Θεὸν παρηγγελμένα συνάγειν πειρᾶται. Ἔνθα καὶ ηὐπόρησεν αὐτῷ ἡ περὶ τοῦ ἑνὸς Θεοῦ διδασκαλία, χρησίμως τότε καὶ κατὰ καιρὸν εἰδωλολατροῦσιν Ἰουδαίοις παραδεδομένη. Καὶ δὴ ἐνταῦθα καταφυγὼν, καὶ ὥσπερ ἐν ὀχυρώματι ἑαυτὸν τῇ Ἰουδαϊκῇ περιφράξας σκληροκαρδίᾳ, τὴν ἄρνησιν προὐβάλλετο τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ.

A prophetarum *exsistebat*, quod ad quemlibet eorum *factum est*, ut cujusque ejus capax erat potestas, et cujuslibet animæ suggerebat, de suo spiritu convenienter: ut ita non incongrue hic evangelista dixerit, ubi Verbi illius œconomiam erat traditurus, non perinde ordinatum illum nunc, atque olim apud antiquos illos, sed nostro quodam et diverso modo, nempe carne assumpta, homine facto; deinde quod enuntiaturus erat in sequentibus salutarem ipsius ad homines adventum, ubi ait, *Et Verbum caro factum est, et habitavit in nobis* [14], ideo non incongrue in principio recurrit ad Verbum, tunc nuper incarnatum, quod et quale fuerat demonstrando: Deo illud ascribit, annuntians simul ejus deitatem, et ad homines adventum; tum etiam quod
B cum veteres e lectione Scripturarum olim didicerant cuique prophetæ Verbum superadvenisse, ipse divinius quoddam et excellentius illius principium enarret: quod nullus unquam prophetarum tam aperte et clare enuntiavit. Quocirca latens illud et occultum de Verbo mysterium cum vellet tradere, ait, *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil.* Nam si, inquit, ab antiquissimis olim Scripturis instituti, illud aliquando edocti accepistis, quod *Verbum Domini factum* sit ad hunc prophetam, et ad alium, atque ita deinceps ad alium; at nunc tandem, non quemadmodum *factum* est Verbum Domini, sed
C quemadmodum *erat* in principio, necesse est ut evangelizetur: et quomodo *Deus erat*, et qualiter *omnia per illum facta sunt*, et quod ipse Deus, Verbum illud, per quem omnia facta sunt, e paterna misericordia *caro* facta sit, et in nobis habitavit. ✠ Hæc Joannes ille magnus Christi discipulus et apostolus evangelizavit: omnes quidem homines edocens nova et nupera Servatoris mysteria, non quod erat Deus ratione præditus, non quod ipse apud se cogitavit et secum collocutus sit, *Faciamus hominem*, inquiens, nec quod verbis sit usus rerum gerendarum admonitoriis. Ista enim quivis, qui Dei Filium abnegaret, dicere posset, quemadmodum et Marcellus deprehenditur fecisse, qui tanquam ad refugium quoddam se ad veterem Scri-
D pturam convertit, quæque infantissimo Judæorum populo tradita quondam fuerant, de non adorandis idolis, sed uni Deo cognoscendo, serviendoque in unum coegit: ubi doctrina de Deo solo et uno ei successit abunde, utpote quæ utiliter admodum, et opportune idololatris Judæis tradebatur. Quo ille sese conferens, et Judaica cordis duritia, veluti munito quodam propugnaculo vallatus, ad Filium Dei negandum processit.

✠ Ed. Paris., pag. 130. [14] Joan. I, 14.

(70) Vulgo πρὸς ὅ.
(71) Πρὸς ἕτερον R.
(72) Vulgo τόνδε προφήτην.
(73) Vulgo om. γάρ
(74) Vulgo τῶν.

CAP. XIX.

Quod Marcellus advocatis in testimonium e Veteri Testamento Scripturis de Deo uno, non secus quam Judæi solent, abnegaverit Dei Filium.

[R. LVIII, coll. p. 138 B.] Audisis autem quibus utitur vocibus, dum ita scribit : « Quemnam « vero eum arbitratur Asterius, qui dixit, *Ego sum* « *qui sum* [15], Filium an Patrem? duas etenim hyposta- « ses Patris et Filii affirmat esse, carnem respi- « ciens humanam illam, quam assumpsit Verbum « Dei, et ob illam carnem in hanc descendens opi- « nionem. Atque ita Dei Filium separavit a Patre, « non aliter quam si quis filium hominis a naturali « suo patre separaret. » Et tum adjungit [R. LVIII coll., p. 138 B] : « Si idcirco Patrem se a Filio se- « parantem hæc ad Mosem affirmet proloculum, « profecto fatebitur, non esse Deum qui est Filius. « Quomodo enim qui ait, *Ego sum qui sum*, non « item concessurus est, quod qui est, se dixit esse, « ad differentiam statuendam inter ipsum et « non ens? » Qui si dicat Filium hypostasi distinctum hoc ita pronuntiasse, *Ego sum qui sum*, ✠ idem de Patre quoque dixisse existimabitur : utrumvis autem conjunctum est cum impietate. Rursus vero, dum Patrem esse Filium probare vult, hoc modo scribit : « Ipse enim confitebitur inquiens [R. LXVI], *In me est Pater, et ego in Patre.* Eum vero hoc dixisse non sine ratione, aut a scopo aberrantem, patet ex Apostoli dicto alibi : nempe ubi ait : *Unus enim est Dominus, una fides, unum baptisma, unus Deus et Pater, qui est super omnia, et per omnia et in omnibus* [16]. Vides ut nec hoc in loco a conspiratione recedat : sed eodem etiam et hic laboret vitio. Nam cum dixisset, *Unus est Dominus :* adjecit quoque et *unus est Deus*, ut quoties Domini unius faciat mentionem, Patrem uno eodemque complexu ambiat, cum vero de Patre sermonem instituit, simul testetur non excludi Verbum Dei. » Hæc Marcellus cum edisserat, plurima congerit de Veteri Testamento testimonia, ut evincat non esse Deo Filium. Ait enim Deum indivisam exstitisse unitatem, eumdem et Patrem esse qui est Filius insinuat. Sic autem scribit : [R. LXVIII] « Quid ergo? annon spiritu obtempe- « rantes, unitatem indivisam vel potentia quidem « esse arbitramur? Certe non erraverimus. Cum « exertim nos Verbum illud docuerit, *Dominum* « *Deum tuum adorabis, et illi soli servies* [17]. Quod « idem per Marcum evangelistam prædicat : *Ac-* « *cedente autem ad eum scriba quodam et interro-* « *gante, quod esset mandatum omnium primum,* « *respondet ei, quia mandatum omnium primum est,*

A

ΚΕΦ. ΙΘʹ.

Ὅπως Μάρκελλος τὰς περὶ ἑνὸς Θεοῦ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης Γραφὰς μαρτυρόμενος, ὁμοίως Ἰουδαίοις τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἠρνεῖτο.

Ἐπάκουσον γοῦν, οἵαις κέχρηται φωναῖς, ὧδε γράφων κατὰ λέξιν· « Τίνα τοίνυν τὸν, *Ἐγώ εἰμι* « *ὁ ὢν*, λέγοντα Ἀστέριος εἶναι οἴεται, τὸν Υἱὸν, « ἢ τὸν Πατέρα; δύο γὰρ ὑποστάσεις εἰς τὴν ἀνθρω- « πίνην ἣν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος ἀνείληφε σάρκα ἀφο- « ρῶν, καὶ δι' αὐτὴν οὕτω φανταζόμενος, Πατρός « τε καὶ Υἱοῦ ἔφησεν εἶναι. Οὕτω τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ « χωρίζων (75) τοῦ Πατρὸς, ὡς καὶ υἱὸν (76) ἀν- « θρώπου χωρίσειεν ἄν τις τοῦ κατὰ φύσιν πα- « τρός. » Καὶ ἐπιλέγει ἑξῆς· « Εἰ τοίνυν τὸν Πα- « τέρα χωρίζοντα ἑαυτὸν τοῦ Υἱοῦ πρὸς τὸν Μωϋσέα « ταῦτ' εἰρηκέναι φήσει, οὐκ εἶναι τὸν Υἱὸν Θεὸν

B « ὁμολογήσει. Πῶς γὰρ ἐγχωρεῖ τὸν λέγοντα, « *Ἐγώ εἰμι ὁ ὢν*, μὴ συνομολογεῖν, ὅτι κατὰ ἀν- « τιδιαστολὴν τοῦ μὴ ὄντος ὁ ὢν ἑαυτὸν εἶναί « φησιν; » Εἰ δὲ τὸν Υἱὸν ὑποστάσει διῃρημένον τοῦτο φάσκει λέγειν τὸ *Ἐγώ εἰμι ὁ ὢν*, ταὐτὸν αὖθις περὶ τοῦ Πατρὸς λέγειν νομισθήσεται· ἑκάτερον δὲ τούτων ἀσεβές. Καὶ (77) πάλιν εἶναι τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ἐπιδεῖξαι πειρώμενος, οὕτω γράφει· « Αὐτὸς γὰρ ὁμολογεῖ λέγων, *Ἐν ἐμοὶ ὁ Πατὴρ, κἀγὼ ἐν τῷ Πατρί.* Ὅτι δὲ τοῦτο οὐχ ἁπλῶς οὐδὲ ἀσκόπως εἴρηκε, δῆλον (78) καὶ ἀφ' ἑτέρας ἀποστολικῆς ῥήσεως, *Εἷς γὰρ*, ὁ εἰπὼν, *Κύριος, μία πίστις, ἓν βάπτισμα, εἷς Θεὸς*, ἔφη, *καὶ Πατὴρ, ὁ ἐπὶ πάντων, καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πᾶ-*

C *σιν.* Ὁρᾷς, ὅτι οὐδ' ἐνταῦθα ἀφίσταται τῆς συμφωνίας, ἀλλὰ καὶ ἐνταῦθα τὸ αὐτὸ πέπονθεν. *Εἷς* γὰρ, εἰπὼν, *Κύριος*, αὖθις *εἷς Θεὸς*, ἔφη, ἵνα, ἡνίκα ἂν τοῦ ἑνὸς Κυρίου μνημονεύῃ, περιλαμβάνῃ καὶ τὸν Πατέρα· ἡνίκα δ' ἂν περὶ τοῦ Πατρὸς λέγῃ, μὴ ἐκτὸς εἶναι τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ μαρτυρῇ. » Ταῦτα Μάρκελλος εἰπὼν, ἑξῆς πλείους συνάγει γραφὰς ἀπὸ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης εἰς ἀπόδειξιν τοῦ μὴ ὑπάρχειν Υἱὸν τῷ Θεῷ. Μονάδα γοῦν εἶναι ἀδιαίρετον τὸν Θεὸν φάσκων, αὐτὸν εἶναι Πατέρα καὶ τὸν αὐτὸν εἶναι (79) Υἱὸν παρίστη γράφων τοῦτον τὸν τρόπον· « Τί οὖν, « εἰ (80) μὴ τῷ Πνεύματι προσέχοντες δυνάμει « ἀδιαίρετον τὴν μονάδα εἶναι νομίζοιμεν, ἆρα (81) « οὐχ ἁμαρτησόμεθα, σαφῶς τοῦ Λόγου διδάσκοντος « ἡμᾶς, *Κύριον τὸν Θεόν σου προσκυνήσεις, καὶ*

D « *αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις.* Τὸ αὐτὸ δὲ καὶ διὰ τοῦ « κατὰ Μάρκον εὐαγγελίου κηρύττει· *Ἑνὸς γάρ τι-* « *νος γραμματέως προσελθόντος αὐτῷ, καὶ πυν-* « *θανομένου, τίς εἴη πρώτη τῶν ἐντολῶν, ἀπ-* « *εκρίνατο πρὸς αὐτὸν οὕτως εἰπών· Πάντων πρῶ-* « *τον, Ἄκουε, Ἰσραὴλ, Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν, Κύ-* « *ριος εἷς ἐστι. Καὶ ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεὸν*

✠ Ed. Paris., pag. 131. [15] Exod. III, 14. [16] Ephes. IV, 5, 6. [17] Matth. IV, 10.

(75) *Τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, χωρίζων*, forte τὸν Υἱὸν χωρίζων τοῦ Θεοῦ καὶ Πατρὸς, ὡς καὶ υἱὸν ἀνθρώπου χωρίσειεν ἄν τις.

(76) Vulgo ἂν τὸν υἱόν.

(77) Καί est in codd.

(78) Δῆλον [ἂν] καί vulgo.

(79) Vulgo τὸν υἱόν.

(80) Ἴσ. μέν Mp. Mox vulgo νομίζομεν.

(81) Vulgo οὐκ ἆρα, Mp. ἆρα οὐχ.

« σου, ἐξ ὅλης τῆς *ψυχῆς* (82) *σου, καὶ ἐξ ὅλης* A
« *τῆς ἰσχύος σου. Αὕτη πρώτη· καὶ δευτέρα ὁμοία*
« *ταύτῃ· Ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν.*
« *Μείζων τούτων ἄλλη ἐντολὴ οὐκ ἔστι.* Καὶ εἶ-
« πεν αὐτῷ ὁ γραμματεύς· *Καλῶς, διδάσκαλε, ἐπ'*
« *ἀληθείας εἶπας, ὅτι εἷς ἐστιν ὁ Θεὸς καὶ οὐκ*
« *ἔστι πλὴν αὐτοῦ.* Ἀλλ' ὁ μὲν γραμματεύς, διὰ
« τοῦ νόμου τὴν (83) θεοσέβειαν μεμαθηκέναι δοκῶν,
« ἐπαινῶν τὸ τοῦ Σωτῆρος ῥητὸν φαίνεται, *Ἄκουε,*
« *Ἰσραήλ*, λέγων, *Κύριος ὁ Θεός σου εἷς ἐστι*· καὶ
« ὅρκῳ καλῶς εἰρῆσθαι πιστευόμενος· *Ἐπ' ἀλη-*
« *θείας* γάρ, φησίν, *εἶπας, ὅτι εἷς ἐστιν ὁ Θεός,*
« *καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλος πλὴν αὐτοῦ.* Οἱ δὲ τὰ τῆς
« Νέας Διαθήκης αὐχοῦντες εἰδέναι μυστήρια, οὗτοι
« καὶ δεύτερον ἀναπλάττειν Θεὸν βούλονται ὑποστάσει
« καὶ δυνάμει χωριζόμενον τοῦ Πατρός. » Τούτοις B
προστίθησι κατασκευάζων ὅτι εἷς ἐστιν ὁ Θεός, καὶ ὅτι μή ἐστιν Υἱὸς διὰ τούτων. « Ὅτι δὲ τὴν μο-
« νάδα Κύριον καὶ Θεὸν οἶδε καλεῖν ἡ θεία Γραφή,
« ἤδη καὶ ἐκ τῶν προειρημένων δῆλον γέγονε δι' ὧν
« πρὸς τὸν ἑαυτοῦ θεράποντα Μωσέα ὁ Θεὸς ἔφη·
« *Εἶπε δὲ ὁ Θεὸς πάλιν πρὸς Μωσέα· Οὕτως ἐρεῖς*
« *τοῖς υἱοῖς Ἰσραὴλ* (84)· *Κύριος ὁ Θεὸς τῶν πα-*
« *τέρων ὑμῶν, ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ*
« *καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ, ἀπέσταλκέ με πρὸς ὑμᾶς.* »
Ὁρᾷς ὅπως, ἓν ἐπιδεικνὺς ἡμῖν ἐνταῦθα πρόσωπον, τὸ αὐτὸ Κύριον καὶ Θεὸν προσαγορεύει. Αὖθίς τε ὁμοίως ἡ Γραφὴ λέγει· Καὶ ἐλάλησε Κύριος πάντας τοὺς λόγους τούτους λέγων· *Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεός σου, ὁ ἐξαγαγών σε ἐκ γῆς Αἰγύπτου, ἐξ οἴκου δουλείας·* C *οὐκ ἔσονταί σοι θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ.* Ἀκούεις ὅπως διὰ τῆς ἀντωνυμίας ἕνα εἶναι Θεὸν μόνον ἀποφαίνεται. Καὶ αὖθις μικρὸν ὕστερον, *Ἐγώ εἰμι Κύριος ὁ Θεός σου*, φησίν· ἑαυτὸν Κύριον καὶ Θεὸν εἶναι λέγων. Τί δὲ καὶ δι' ἑτέρας γραφῆς μανθάνομεν; Καὶ *γνώσῃ σήμερον*, φησί, *καὶ οὐ διαστραφήσῃ τῇ διανοίᾳ, ὅτι Κύριος ὁ Θεός σου, οὗτος Θεὸς ἐν τῷ οὐρανῷ καὶ ἐπὶ τῆς γῆς κάτω, καὶ οὐκ ἔστι πλὴν αὐτοῦ.* Καὶ αὖθις ἐν τῷ αὐτῷ Δευτερονομίῳ, *Ἄκουε, Ἰσραήλ*, φησί, *Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν, Κύριος εἷς ἐστι· καὶ ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου, καὶ ἐξ ὅλης ψυχῆς σου, καὶ ἐξ ὅλης διανοίας.* Καὶ πάλιν ἐν τῷ αὐτῷ· *Ἴδετε, ἴδετε, ὅτι ἐγώ εἰμι, καὶ οὐκ ἔστι Θεὸς πλὴν ἐμοῦ, ἐγὼ ἀποκτενῶ καὶ ζῆν ποιήσω, πα-* D *τάξω καὶ ἰάσομαι.* Πῶς οὖν Ἀστέριος, ταῖς ἁγίαις Γραφαῖς ἁπλῶς καὶ ἐμφόβως ἀκολουθεῖν προσποιούμενος, οὐκ ἔγνω τὸ μέρος τοῦτο λέγον· (85) *Κύριος ὁ Θεός σου, οὗτος Θεὸς* (86) *ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς κάτω, καὶ οὐκ ἔστι πλὴν αὐτοῦ.* Καὶ ὅτι εἷς ἐστιν ἔτι καὶ πλὴν αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ἕτερος. Καὶ μεθ' ἕτερα τούτοις αὖθις προστίθησι λέγων· « Πῶς

« *Audi Israel, Dominus Deus noster, Deus unus est.*
« *Et diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo,*
« *et ex tota anima tua, et ex tota mente tua, et ex*
« *tota virtute tua. Hoc est primum et magnum*
« *mandatum. Secundum autem simile est illi, Dili-*
« *ges proximum tuum tanquam teipsum. Majus ho-*
« *rum aliud mandatum non est.* Et ait illi scriba:
« *Bene magister, in veritate dixisti, Quia unus est*
« *Deus, et non est alius præter eum* [18]. Scriba autem
« iste, et lege edoctus pietatem et verum Dei cul-
« tum, videtur collaudasse illud dictum Salva-
« toris, *Audi, Israel, Dominus Deus tuus, Deus unus*
« *est*, et juramento interposito bene dictum con-
« firmasse, inquiens: *In veritate bene dixisti, quod*
« *unus Deus est, non est alius ab illo.* At qui se
« gloriantur Novi Testamenti mysteria intelligere,
« secundum sibi confingere Deum isti volunt, hy-
« postasi quidem illum et potentia a Patre separa-
« tum. » ✠ Subsequuntur quibus constabilire vult unum esse Deum: et quod non sit Filius, ista nempe. « Jam certe constat et manifeste in præcedentibus
« declaratum est, quod novit sacrosancta Scriptura
« unitatem Deum atque Dominum nominare: ubi
« sic affatur famulum suum Mosem: *Dixit autem*
« *Deus iterum ad Mosem, sic dices Filiis Israel:*
« *Dominus Deus patrum vestrorum, Deus Abraham,*
« *Deus Isaac, et Deus Jacob misit me ad vos* [19]. »
Vides uti cum hic unicam personam doceat, eamdem et Dominum appellet et Deum. Sed et iterum Scriptura ita loquitur: Et locutus est Dominus omnia hæc verba, inquiens: *Ego Dominus Deus tuus, qui te eduxi de terra Ægypti, de domo servitutis. Non erunt tibi dii alii præter me* [20]. Vides ut per pronomen hic unum Deum solum indicet. Et post pauca: *Ego sum Dominus Deus tuus*, inquit [21]: se et Deum esse profitetur atque Dominum. Quod et ab alia Scriptura edocemur, quæ sic loquitur, *Cognosces hodie neque cogitatione perverteris, quod Dominus Deus tuus, Deus ille sit in cælo et super terram: et non est præter eum* [22]. Iterum denuo in Deuteronomio ait, *Audi, Israel, Dominus Deus vester, Deus unus est: et diliges Dominum Deum tuum e toto corde tuo et tota anima tua* [23]. Et in eodem iterum: *Videte, videte, quod ego sum et non est deus præter me. Ego occidam, et vivere faciam, percutiam et sanabo* [24]. Quomodo hoc Asterius ignorabat qui se videri vult, cum timore, simpliciter scrutatum sacras Litteras: nimirum partem Scripturarum illam ubi dicitur, *Dominus Deus tuus, Deus unus est, in cœlo sursum, et in terra deorsum, et non est præter eum*: quod unus sit, et non est alius præter illum. Post alia et hisce annectit, in-

✠ Ed. Paris., pag. 132. [18] Marc. XII, 28-32. [19] Exod. III, 15. [20] Exod. XX, 2, 3 [21] ibid. 5. [22] Deut. IV, 39. [23] Deut. VI 4, 5. [24] Deut. XXXII, 39.

(82) Vulgo τῆς καρδίας. Mox vulgo post πρώτη add. καὶ μεγάλη ἡ ἐντολή.
(83) Τὴν vulgo deest.
(84) Vulgo τοῦ Ἰσρ.
(85) Vulgo λέγων.
(86) Vulgo Κύριος, et mox, ἐπὶ γῆς et ἔστι καὶ πλήν.

quiens [R. LXIX]. « Quomodo igitur sacer ille Jeremias [Baruch] vates non aperte convicerit illum « docuisse perversa? Nam de Servatore vaticinatus « ille ita inquit: *Iste est Deus, non reputabitur « alius ad eum, qui invenit omnem viam cognitionis, « et tradidit eam Jacob puero suo, et Israel dilecto « suo: post hæc super terras visus est, et cum ho- « minibus conversatus* [25]. » Iterum infert [R. L, coll. p. 114]: « Sed videtur in Verbo Pater esse: utcun- « que hoc Asterio non sic placeat, nec iis qui « eadem cum illo sentiunt. Sic enim divino illi vati « Isaiæ videtur, qui locutus est per Spiritum « sanctum, *Et adorabunt tibi,* ✠ *et in te orabunt, quod « in te sit Deus et non est alius præter te. Tu etenim « Deus es* [26]. » Vides ut evertat radicitus artificiosam pravitatem aliena docentium? Et subinfert iterum [R. LXVII]: « Quod si lubet, et adhuc alias « ejusdem audire prophetias, quibus unum nobis « confirmat Deum, *Ego*, inquit, *Deus primus, et in « futura ego sum* [27]. Illud, *Ego*, unam nobis perso- « nam declarat. Duæ etenim dictiones unicam no- « bis designant personam. Nam cum dixerat *Ego*, « infert et *sum*, ut ita per has duas orationis partes, « pronomen atque verbum, unitatem deitatis testa- « tam reddat. Quod si alia adhuc velit testimonia, « eumdem prophetam ipsi idem testificantem ad- « huc exhibebo: *Ego primus et ego deinceps, et « præter me non est Deus* [28]. Quod si divisum Dei « Filium a Patris sui substantia velit Asterius, ut « Filius hominis dividitur a carne, quam suscepit « propter nos scandalum hinc passus, ostendere « nobis debet quis ille sit qui hoc affirmat. Certe « dictio illa posita etiam hic unius personæ est indi- « cativa. Quis autem est ille quæso qui loquitur, « *Præter me non est Deus?* Audiat alium prophetam « qui sic loquitur, *Præter me non est justus, et « Servator* [29]. Si duos deos arbitretur esse, necesse « est alterutrum ut agnoscat neque Deum nec Ser- « vatorem. Sin neque justus sit, neque Servator, « quo tandem pacto potest esse Deus? Unum et- « enim vult justum esse et Servatorem. Et iterum: « *Ante me*, inquit, *non erat alius, et post me non « erit. Ego Deus et non est ultra me Servator* [30]. « Quod si alterius propheticæ dictionis cupidus sit « audiendæ, forte de se dictum ab Isaia, et sui si- « millimis qui paria sentiant de deitate, audiat: « *Resipiscite qui erratis, convertimini corde et remi- « niscemini priora, ab omni sæculo, quod ego ille « Deus, et non est præter me* [31]. Non dixit, ego Deus, « sed ut addito articulo, ille, unum Deum manife- « staret. Quid autem et Osee propheta? nonne et

« οὖν ὁ ἱερὸς προφήτης Ἱερεμίας (87) οὐ φανερῶς « αὐτὸν ἑτεροδιδασκαλοῦντα ἐλέγξει; Τὰ γὰρ κατὰ « τὸν Σωτῆρα ἡμῶν προφητεύων, οὕτως ἔφη· *Οὗτος « ὁ Θεὸς ἡμῶν· οὐ λογισθήσεται ἕτερος πρὸς αὐ- « τόν. Ἐξεῦρε πᾶσαν ὁδὸν ἐπιστήμης, καὶ ἔδωκεν « Ἰακὼβ τῷ παιδὶ αὐτοῦ, καὶ Ἰσραὴλ τῷ ἠγαπη- « μένῳ ὑπ' αὐτοῦ. Μετὰ ταῦτα* (88) *ἐπὶ τῆς γῆς « ὤφθη, καὶ τοῖς ἀνθρώποις συνανεστράφη.* » Καὶ πάλιν προστίθησι λέγων· « Ἀλλ' ἔοικεν ἐν τῷ Λόγῳ « ὁ Πατὴρ εἶναι, κἂν Ἀστερίῳ μὴ δοκῇ, καὶ τοῖς τὰ « αὐτὰ ἐκείνῳ φρονοῦσι. Δοκεῖ γὰρ τοῦτο τῷ θεσπε- « σίῳ προφήτῃ Ἡσαΐᾳ, τῷ δι' ἁγίου λέγοντι Πνεύμα- « τος, *Καὶ προσκυνήσουσί* (89) *σοι, καὶ ἐν σοὶ « προσεύξονται, ὅτι ἐν σοὶ ὁ Θεός ἐστι, καὶ οὐκ « ἔστιν ἄλλος πλὴν σοῦ. Σὺ γὰρ εἶ ὁ Θεός* (90). » Ὁρᾷς ὅπως πρόῤῥιζον ἀνατρέπει τὴν τῶν ἑτεροδιδασκαλούντων ἔντεχνον κακουργίαν; Καὶ αὖθις ἐπιλέγει· « Εἰ δὲ καὶ βούλει καὶ ἑτέρας ἀκοῦσαι τοῦ « αὐτοῦ προφητείας ἕνα ἡμῖν Θεὸν βεβαιούσης· *Ἐγὼ « Θεὸς*, φησὶ, *πρῶτος· καὶ εἰς τὰ ἐπερχόμενα ἐγώ « εἰμι.* Τὸ γὰρ ἐγὼ ἑνὸς προσώπου δεικτικόν ἐστιν· « αἱ γὰρ δύο ῥήσεις ἓν ἡμῖν πρόσωπον σημαίνουσιν. « *Ἐγὼ* γὰρ εἰπὼν, ἐπάγει καὶ τὸ, *εἰμί*, ὥστε διὰ τῶν « δύο τοῦ λόγου μερῶν, ἀντωνυμίας τε καὶ ῥήματος, « τὴν τῆς θεότητος μαρτυρεῖσθαι μονάδα. Εἰ δὲ δέοιτο « καὶ ἑτέρας μαρτυρίας, αὖθις τὸν αὐτὸν αὐτῷ παρ- « έξομαι προφήτην λέγοντα, *Ἐγὼ πρῶτος, καὶ ἐγὼ « μετὰ ταῦτα, καὶ πλὴν ἐμοῦ οὐκ ἔστι Θεός.* Εἰ « ὑποστάσει διῃρημένον τὸν Υἱὸν τοῦ Πατρὸς ὡς υἱὸν « ἀνθρώπου Ἀστέριος εἶναι οἴεται, ἀπὸ τῆς ἀνθρωπί- « νης σαρκὸς, ἣν δι' ἡμᾶς ἀνέλαβε, σκανδαλιζόμενος, « δεικνύτω ἡμῖν τὸν ταῦτα λέγοντα· ἑνὸς γάρ ἐστι, « κἀνταῦθα, προσώπου ἡ λεγομένη ῥῆσις. Τίς οὖν « ἐστιν ὁ λέγων, *Οὐκ ἔστι πλὴν ἐμοῦ Θεός;* Ἀκουέ- « τω δὲ καὶ ἑτέρας προφητείας λεγούσης, *Οὐκ ἔστι « πλὴν ἐμοῦ δίκαιος καὶ Σωτήρ.* Εἰ δύο θεοὺς εἶναι « νομίζοι, ἀνάγκη αὐτὸν τὸν ἕτερον μὴ δίκαιον ὁμο- « λογεῖν εἶναι μηδὲ Σωτῆρα (91). Εἰ δὲ οὐ δίκαιος, « οὐδὲ Σωτὴρ, πῶς ἔτι (92) Θεὸς εἶναι δύναται; ἕνα « γὰρ ἀποφαίνεται δίκαιον καὶ Σωτῆρα εἶναι. Καὶ « αὖθις, *Ἔμπροσθέν μου* (93), φησὶν, *οὐκ ἐγένετο « ἄλλος, καὶ μετ' ἐμὲ οὐκ ἔσται. Ἐγὼ Θεὸς, καὶ « οὐκ ἔσται παρὲξ ἐμοῦ σώζων.* Εἰ δὲ βούλεται καὶ « ἑτέρου προφητικοῦ ἀκοῦσαι ῥητοῦ, τάχα που πρὸς « αὐτὸν καὶ τοὺς ὁμοίως περὶ θεότητος αὐτῷ διακει- « μένους λεχθέντος (94), ἀκουέτω αὐτοῦ Ἡσαΐου λέ- « γοντος, *Μετανοήσατε, οἱ πλανώμενοι, ἐπιστρέ- « ψατε τῇ καρδίᾳ, καὶ μνήσθητε τὰ πρότερα, ἀπὸ « τοῦ αἰῶνος, ὅτι ἐγὼ ὁ Θεὸς, καὶ οὐκ ἔστι πλὴν « ἐμοῦ.* Οὐκ εἶπεν, ἐγὼ Θεὸς, ἵνα καὶ διὰ τῆς τοῦ « ἄρθρου προσθήκης, ἕνα Θεὸν ὄντα σαφῶς ἐπιδείξῃ.

✠ Ed. Paris., pag. 133. [25] Baruch III, 36-38. [26] Isa. XLV, 14. [27] ibid. 18. [28] ibid. 21. [29] Isa. XLV, 21. [30] Osc. XIII, 4. [31] Isa. XLV, 22.

(87) *Ἱερὸς προφήτης Ἱερεμίας*. Locus est, in propheta Baruch, cap. III, 37; veteres enim Patres passim Baruch ascribunt Jeremiæ. M.

(88) Τοῦτο Mp.

(89) Προσκυνήσωσι vulgo.

(90) *Σὺ γὰρ εἶ ὁ Θεός*. Sequitur in propheta Isai, XLV, 15, Καὶ οὐκ ᾔδειμεν, ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ Σωτήρ. M.

(91) *Εἶναι μηδὲ Σωτῆρα*. Videtur legendum, μὴ δοδίκαιον, μηδὲ Σωτῆρα. M. [Vulgo loco δίκαιον leg. δοκεῖν.]

(92) Vulgo ὅτι.

(93) Vulgo ἐμοῦ.

(94) Vulgo λεχθέν.

« Τί δὲ καὶ Ὠσηὲ ὁ προφήτης; οὐ καὶ αὐτὸς τὰ αὐτὰ A « μαρτυρεῖ; *Ἐγὼ ἀνήγαγόν σε ἐξ Αἰγύπτου*, λέ« γων, *καὶ Θεὸν πλὴν ἐμοῦ οὐ γνώσῃ, καὶ σώζων « οὐκ ἔστι παρὲξ ἐμοῦ*. Αὖθίς τε ὁ Μαλαχίας, *Οὐχὶ « Θεὸς εἷς ἔκτισεν ὑμᾶς*, φησίν· *Οὐχὶ πατὴρ εἷς « πάντων ὑμῶν;* Ἀλλὰ τὸν Δαβὶδ φησί που Ἀστέ« ριος, μηδὲν εἰρηκέναι περὶ τούτου, καίτοι πρεσβύ« τατον παρὰ Μωσέα τῶν ἄλλων προφητῶν ὄντα, καὶ « διὰ τοῦτο ἀμφιγνοεῖν, εἴτε δύο θεοὺς ὑποστάσει διῃ« ρημένους νομίζειν εἶναι προσήκει, εἴτε καὶ μή. « Οὐκοῦν ἵνα μὴ τοῦτο λέγῃ, ἀκόλουθον ἡγοῦμαι καὶ « αὐτὸν ἐπιδεῖξαι αὐτῷ τὰ αὐτὰ τοῖς προειρημένοις « ἁγίοις λέγοντα· *Ἄκουσον*, φησὶ, *λαός μου, καὶ « λαλήσω σοι, Ἰσραὴλ, καὶ διαμαρτύρομαί σοι· « ἐὰν ἀκούσῃς μου, οὐκ ἔσται ἐν σοὶ Θεὸς πρόσ« φατος, οὐδὲ προσκυνήσεις Θεῷ ἀλλοτρίῳ. Ἐγὼ* B « *γάρ εἰμι Κύριος ὁ Θεός σου*. Ὁ αὐτὸν ἐπιδεικνὺς « καὶ λέγων, ἐγώ εἰμι, οὐ δῆλός ἐστιν ἕνα Θεὸν μό« νον εἶναι λέγων, τοῦτ' ἔστιν ἑαυτόν; »

ΚΕΦ. Κ'.

Διὰ τί Μωσῆς καὶ οἱ προφῆται οὐ γυμνῶς παρέδωκαν Ἰουδαίοις τὴν περὶ τοῦ Υἱοῦ θεολογίαν.

Ταῦτα πάντα Μάρκελλος καὶ ἔτι τούτων πλείονα ἐπὶ ἀρνήσει τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ συνεφόρει, δι' ἀνεπιστημοσύνην· οὐ λογισάμενος, ὅτι πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν τοῦ Ἰουδαίων λαοῦ ἡ τοιαύτη αὐτοῖς παρείχετο διδασκαλία. Οὐδὲ γὰρ οἷόν τε ἦν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, διὰ τῶν προφητῶν τοῦ Θεοῦ ἀνθρώποις ἀτελέσι τὰς φρένας ἐντελῆ παραδοῦναι τὸν τῆς θεοσεβείας λόγον. Οὕτω γοῦν αὐτοῖς καὶ θυσίας ἐπιτελεῖν C ἐνομοθέτει, καὶ σώματος περιτομὴν, καὶ Σαββάτου φυλακὴν, καὶ τοιωνδὶ βρωμάτων ἀποχὴν καὶ καθάρσια σωμάτων, σωματικάς τε εὐλογίας, ναὶ μὴν καὶ γῆς ῥεούσης γάλα καὶ μέλι, ἀλλ' οὐ βασιλείας οὐρανῶν ἐπαγγελίας. Ὁ δὲ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν ἐρωτηθεὶς, πῶς Μωσέως προστάξαντος διδόναι βιβλίον ἀποστασίου καὶ ἀπολύειν τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα τὸν βουλόμενον αὐτὸς τἀναντία διατάττοι, τὸν λόγον ἀπέδωκε καθολικὸν φήσας, *Μωσῆς πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν ἔγραψεν* (95)· *ἀπ' ἀρχῆς δὲ οὐ γέγονεν οὕτω*. Ταὐτὸν οὖν εἶπεν ἂν, καὶ εἴ τις ἤρετο, (96) τί δή ποτε Θεὸν ἕνα σέβειν παρακελευόμενοι Μωσῆς καὶ οἱ μετ' αὐτὸν προφῆται οὐκ ἐδίδασκον αὐτοὺς τὴν περὶ τοῦ Υἱοῦ γνῶσιν; οὐ γὰρ οἷοί τε ἦσαν οἱ συνεχῶς ἀπαγόμενοι τῇ πολυθέῳ D πλάνῃ τὴν εὐαγγελικὴν παραδέχεσθαι χάριν (97). Διὸ πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν αὐτῶν τὴν περὶ ἑνὸς Θεοῦ διδασκαλίαν ἐποιοῦντο, τέως παιδαγωγοῦντες αὐτοὺς διὰ τοῦ ἀποτρέπειν μὲν τοῦ πολλοὺς εἶναι νομίζειν θεοὺς, ἐνάγειν δὲ ἐπὶ τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ ἑνός. Οὕτω δὲ Μωσῆς ἀτελῆ τὴν διδασκαλίαν τοῖς κατ' αὐτὸν παρεδίδου διὰ τὸ ἀτελὲς αὐτῶν τῆς φρονήσεως, ὡς μηδεμίαν αὐτὸν μνήμην ποιήσασθαι ἀγγέλων κτί-

« hoc ipsum ille testificatur? *Ego eduxi te*, dicens, « *ex Ægypto, et Deum non cognosces præter me. « Non est qui servet præter me* [32]. Rursus autem et « Malachias ait, *Nonne Deus unus condidit vos? « nonne Pater unus erat omnium vestrum* [33]? Sed « ait quodam in loco Asterius, nihil de hoc prolo« cutum Davidem, qui tamen excepto Mose, sit an« tiquissimus prophetarum, atque hanc ob causam « dubium fuisse, utrum duos deos ✠ substantia « divisos profiteri deberet, an non. Quocirca ne « hoc vere dixisse arbitretur se, consequens est ut « ostendam hunc quoque vatem consimilia cum « prædictis sanctissimis viris sensisse. *Audi*, in« quit ille, *popule mi, et loquar tibi, Israel, testifi« cabor te, si me audias, non erit in te Deus novitius, « neque adorabis Deum alienum : Ego enim sum « Dominus Deus tuus* [34]. Qui dicit, ego sum, idque tam « evidenter, annon fatetur ille Deum unum esse « solum, hoc est semetipsum? »

CAP. XX.

Quid causæ fuerit quod Moses et prophetæ explicitam de Filio theologiam Judæis non tradiderunt.

Hæc omnia Marcellus et adhuc plura, in abnegationem Filii Dei congessit : propter suam nempe ignorantiam : non enim recordabatur, propter Judæorum cordis duritiem, hanc ipsis doctrinam olim repræsentatam. Non enim poterat Spiritus ille sanctus hominibus adeo imperfectis et mente incapacibus, per prophetas suos, suis numeris absolutam tradere pietatis in Deum rationem. Ideo sacrificia præcepit facere : ideo corporis circumcisionem, et Sabbata, et ciborum quorumdam abstinentiam, corporis ablutiones, corporales benedictiones, promissiones insuper non cœlorum regni, sed terræ lactis et mellis abundantissimæ. Dominus autem et Servator interrogatus, quo modo cum præciperet Moses repudii libellum dare, et demittere uxorem, si cui ita adlubescebat, ipse statuerit his contrarium, rationem reddit universalem, inquiens, *Moses propter duritiem cordium vestrorum ita scripsit : sed a principio non fuit ita* [35]. Quod et ipsum etiam respondisset, si quis interrogasset, Cur cum Deum unum colere Moses, et post Mosem prophetæ præciperent, nihil plane docuerunt, nec scientiam illis insinuarunt de Filio? Neque enim illi poterant, tam frequenter abducti ab errore de deorum multitudine, evangelicam illam gratiam percipere. ✠ Quocirca illius populi per id temporis informatores, propter duritiem cordium illorum unius solius Dei doctrinam iis instillarunt : ut ab opinione abstractos de diis multis, ad unius deducerent cognitionem. Atque ita suo populo doctrinam tradebat Moses imperfectam, propter captum ipsorum et im-

✠ Ed. Paris., pag. 134, 135. [32] Ose. XIII, 4. [33] Malach. II, 10. [34] Psal. LXXX, 9-11. [35] Matth. XIX, 8.

(95) *Σκληροκαρδίαν ὑμῶν ἔγραψεν*. Deest, ex Evangelio supplendum, ὑμῖν ταύτην τὴν ἐντολήν. Locus est Marc. X, 5; posterior pars est e Matth. XIX, 8. M.

(96) Vulgo εἴρετο, et statim, παρακελευόμενος.

(97) *Παραδέχεσθαι χάριν*. De deitate Jesu Christi, Filii Dei. M.

perfectam intelligendi potestatem. Quocirca nec de conditis angelis facit mentionem, in illa cosmopœiæ ratione describenda : cum tamen prophetæ illo posteriores angelorum fecerint mentionem, divinarumque potestatum et spirituum sanctorum, et Dei ministrorum supercœlestium, de quibus docuit et locutus est Daniel, *Millia millium ministrabant ei et decies centies centena millia astabant ei* [36]. Quorum tamen mentionem silentio prorsus Moses involvebat, cum tamen ille eos non ignoraret, utpote qui exactam rerum omnium cognitionem ab afflatu divini Spiritus acceperat. Non tamen inter res creatas memorandas eorum meminit a Deo conditorum. Cujus rei causam non aliam reddiderimus, quam Judæorum duritiem cordis, quod et ipse Servator docuit. Sed et alia sexcenta in rerum exstare universitate discas per Novi Testamenti lectionem, quæ nusquam in historia Mosis comparent. Non meminit principatuum, non potestatum, non mundi dominantium, non spirituum iniquitatis, adversus quos lucta nobis intercedit, ut divinus Apostolus loquitur. Quid ergo refert, si neque apud Mosem, nec prophetas reliquos invenire possemus horum rationes, num fides Apostolo detrahenda? aut cum meminerit ille horum ordinum excellenter supremorum, ubi ait, Christum a dextris Dei considere super omnem principatum, et potestatem, et virtutem, et dominationem, et omne nomen quod nominatur, sive in hoc sæculo seu in futuro [37]; et alibi cum nominet idem thronos, dominationes, et principatus, et potestates, ubi ait : *In ipso enim condita sunt universa, tam quæ in cœlis sunt, quam quæ super terram, visibilia et invisibilia, sive throni, sive dominationes, seu principatus, seu potestates* [38]. Num non par est ut admittamus ista, etiamsi Moses non fecerit, nec prophetarum ullus ullam de istis mentionem? Certe idem hic usurpandum nobis est, quod duri cervice et corde incircumcisi atque si auribus neutiquam istis fidem adhibuissent, quibus ideo nihil de superna illa Jerusalem ✠ divini prophetæ revelarunt : cum in Ecclesia Christi, manifeste pronuntiat de illa Paulus, *Jerusalem vero quæ sursum est libera, est mater nostra* [39]; et : *Appropinquastis ad Sion montem, et civitatem Dei vivi Jerusalem cœlestem, et multitudinem angelorum, et panegyrim et Ecclesiam primogenitorum qui descripti sunt in cœlis* [40]. Hic vero nobis dicat velim Marcellus, si de vetustis Scripturis proferre nobis possit doctrinam de istis : sin nullam inveniat rationem, tum expromat cur et ista, et alia quam plurima his congenita abscondebantur a prophetis, de quibus nostra vice Deum deprecabatur sanctissimus Apostolus, ut possimus *comprehendere cum omnibus*

A σεως, ἐν τῷ τῆς κοσμοποιίας λόγῳ, καίτοι τῶν μετὰ ταῦτα (98) προφητῶν οὐ μόνον ἀγγέλων μνημονευσάντων, ἀλλὰ καὶ θείων δυνάμεων, καὶ πνευμάτων ἁγίων, τῶν τε ὑπερουρανίων Θεοῦ λειτουργῶν· περὶ ὧν ὁ Δανιὴλ διδάσκων ἔλεγε, *Χίλιαι χιλιάδες ἐλειτούργουν αὐτῷ, καὶ μυρίαι μυριάδες παρειστήκεισαν ἔμπροσθεν αὐτοῦ*. Ἀλλὰ γὰρ τούτων ἁπάντων σιωπῇ παρέδωκε τοὺς λόγους Μωσῆς, καίπερ οὐκ ὢν αὐτῶν ἐν ἀγνοίᾳ· πάντων δὲ τὴν ἀκριβῆ γνῶσιν προειληφὼς (99) τῷ θείῳ Πνεύματι. Πλὴν οὐδαμῶς αὐτῶν ἐν τῇ κοσμοποιίᾳ ὡς πρὸς τοῦ Θεοῦ γενομένων ἐποιήσατο μνήμην. Καὶ τούτου τὴν αἰτίαν οὐδ' ἑτέραν εἴποι ἄν τις, ἢ τὴν σκληροκαρδίαν τοῦ λαοῦ γεγενῆσθαι, ὥσπερ οὖν αὐτὸς ἐδίδαξεν ὁ Σωτήρ. Καὶ ἄλλα δὲ μυρία εἶναι ἐν τῇ τοῦ παντὸς συστάσει μάθοις ἂν ἐκ τῶν τῆς Καινῆς Δια- B θήκης ἀναγνωσμάτων, οὐδ' ὅλως ἐν τῇ Μωσέως φερόμενα Γραφῇ (1)· οὐκ οὖν ἐμνημόνευσεν ἀρχῶν, οὐδ' ἐξουσιῶν, οὐδὲ κοσμοκρατόρων, οὐδὲ πνευματικῶν τῆς πονηρίας, πρὸς ἃ τὴν πάλην ἡμῖν συνεστάναι φησὶν ὁ θεῖος Ἀπόστολος. Τί οὖν, ἐπεὶ μήτε παρὰ Μωσεῖ, μήτε παρὰ τοῖς λοιποῖς προφήταις σαφῶς ἐστιν εὑρεῖν τοὺς περὶ τούτων λόγους, ἀπιστητέον (2) τῷ Ἀποστόλῳ; ἢ ἐπειδὰν τοῦ τῶν κρειττόνων τάγματος ὁ αὐτὸς πάλιν μνημονεύῃ λέγων τὸν Χριστὸν ἐν δεξιᾷ τοῦ Θεοῦ καθέζεσθαι, ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς, καὶ ἐξουσίας, καὶ δυνάμεως, καὶ κυριότητος, καὶ παντὸς ὀνόματος ὀνομαζομένου, οὐ μόνον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι· καὶ αὖθις, ἐπειδὰν ὀνομάζῃ θρόνους, καὶ κυριότητας, καὶ ἀρχὰς, καὶ ἐξουσίας, λέγων· *Ἐν αὐτῷ γὰρ ἐκτίσθη τὰ πάντα, τὰ ἐν τοῖς οὐ-* C *ρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, τὰ ὁρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα, εἴτε θρόνοι, εἴτε κυριότητες, εἴτε ἀρχαὶ, εἴτε ἐξουσίαι*, ἆρ' οὐ προσήκει ταῦτα παραδέχεσθαι διὰ τὸ μήτε Μωσέα, μήτε τοὺς λοιποὺς προφήτας, περὶ τούτων προειληφέναι; ἢ ταὐτὸν καὶ περὶ (3) τούτων ἐροῦμεν, ὡς οὐχ οἷοί τε ἦσαν τοὺς περὶ τούτων πιστεύεσθαι λόγους οἱ σκληροτράχηλοι καὶ ἀπερίτμητοι τῇ καρδίᾳ καὶ τοῖς ὠσὶν, « οἷς οὐδὲ περὶ τῆς ἄνω Ἱερουσαλὴμ » ἀνεκάλυπτον οἱ τοῦ Θεοῦ προφῆται, ὥσπερ οὖν τῇ Ἐκκλησίᾳ Χριστοῦ διασαφῶν καὶ τοὺς περὶ ταύτης λόγους ὁ Παῦλος ἐβόα, λέγων, *Ἡ δὲ ἄνω Ἱερουσαλὴμ ἐλευθέρα ἐστὶν, ἥτις ἐστὶ μήτηρ ἡμῶν*· καὶ, *Προσεληλύθατε Σιὼν ὄρει, καὶ πόλει Θεοῦ ζῶντος Ἱερουσαλὴμ ἐπουρανίῳ, καὶ μυριάσιν* D *ἀγγέλων πανηγύρει, καὶ Ἐκκλησίᾳ* (4) *πρωτοτόκων ἀπογεγραμμένων ἐν οὐρανοῖς*. Λεγέτω πρὸς ταῦτα Μάρκελλος, εἰ οἷός τε ἐστὶν ἐκ τῶν παλαιῶν γραμμάτων τὴν τούτων προφέρειν διδασκαλίαν. Εἰ δὲ (5) μὴ εὑρίσκοι, τὴν αἰτίαν ἀποδιδότω, δι' ἣν σεσιώπητο τοῖς τοῦ Θεοῦ προφήταις ταῦτά τε πάντα καὶ ἄλλα τούτοις ἀδελφὰ μυρία, περὶ ὧν ὁ αὐτὸς Ἀπόστολος, ὑπὲρ ἡμῶν ἐδεῖτο τοῦ Θεοῦ, *ἵνα ἐξισχύσωμεν καταλαβέσθαι σὺν πᾶσι τοῖς ἁγίοις, τί τὸ πλάτος καὶ μῆ-*

✠ Ed. Paris., pag. 136. [36] Dan. VII, 10. [37] Ephes. I, 20, 21. [38] Coloss. I, 16. [39] Gal. IV, 26. [40] Hebr. XII, 22, 23.

(98) Mp. τοῦτον.
(99) Vulgo παρειληφώς, at cf. infra C med.
(1) *Φερομένῃ Γραφῇ*. Esset φερόμενα [sic codd.], aut φερομένων, ut referatur ad ἀναγνωσμάτων. M.

(2) Vulgo ἀπιστευτέον, et infra ὀνομάζει.
(3) Vulgo ἢ περί corr. jam Mp.
(4) Vulgo τῶν πρ.
(5) Vulgo δή, et infra, μύρια.

κος καὶ βάθος καὶ ὕψος, γνῶναί τε τὴν ὑπερβάλλουσαν τῆς γνώσεως ἀγάπην τοῦ Θεοῦ. Καὶ αὐτὸς δὲ Σωτὴρ ἡμῶν πλεῖστα ὅσα μυστήρια περὶ τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, περί τε τῆς συντελείας τοῦ παντὸς, περί τε τῶν ἐπαγγελιῶν, ποτὲ μὲν διὰ παραβολῶν, ποτὲ δὲ καὶ ἐν ἀποῤῥήτοις ἐξέφαινε τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς, πρὸς οὓς ἔλεγεν, *Ὑμῖν δέδοται γνῶναι τὰ μυστήρια τοῦ Θεοῦ*, ὧν οὐκ ἂν εὕροι τις τὰ ἴσα παρὰ Μωσεῖ, ἢ παρὰ τοῖς λοιποῖς προφήταις. Τί οὖν; ἐπεὶ μὴ τῷ Ἰουδαίων λαῷ παρεδόθη ταῦτα, εἰς ἐπιτήδειον καιρὸν φυλαττόμενα τῇ Ἐκκλησίᾳ Χριστοῦ, παρὰ τοῦτο χρῆν ὑμᾶς τὴν δωρηθεῖσαν ἡμῖν χάριν ἀθετεῖν; ἢ μειζόνως εὐχαριστεῖν τῷ τῆς τοσαύτης ἡμᾶς καταξιώσαντι γνώσεως (6); Κατὰ τὸν αὐτὸν οὖν τρόπον καὶ τὰς περὶ τοῦ Υἱοῦ διδασκαλίας, ἐκ τῆς αὐτοῦ Καινῆς Διαθήκης προσήκοι ἂν ἀπολαμβάνειν, B οὐδὲν ξενιζόμενους, εἰ μὴ τῷ σκληροκαρδίῳ λαῷ τὴν περὶ αὐτοῦ γνῶσιν ἀνεκάλυπτον οἱ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωποι, εἰς καιρὸν εὔκαιρον, τὸν περὶ αὐτοῦ ταμιευόμενοι λόγον. Οὐ γὰρ ἐδόκει ἐπιτήδειον εἶναι τὸ, τηνικαῦτα ὑποσυρομένοις ἀνδράσι ἐπὶ τὴν πολύθεον πλάνην παραδιδόναι τὸ (7) περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ μυστήριον, οἷς οὐδὲ τοὺς περὶ τῶν ὑποβεβηκότων δυνάμεων ἐξεκάλυπτον λόγους· ὡς ἂν μὴ προφάσει ταύτῃ ἐπὶ τὴν Ἑλληνικὴν καταπέσοιεν πολυθεΐαν, οἱ πατέρα ἀνδρῶν τε θεῶν τε τὸν παρ' αὐτοῖς ἀνεπλάσαντο Θεόν. Διόπερ τῆς τοιαύτης αὐτοὺς ἀναστέλλων πλάνης ὁ λόγος τὸν ἕνα Θεὸν ἐκήρυττεν, οὐ μὴν πατέρα εἶναι τὸν αὐτὸν ἠρνεῖτο· καὶ τὸν ἀληθῆ δὲ σέβειν ἐδίδασκε, καὶ πλὴν αὐτοῦ μηδένα εἰδέναι παρῄνει, οὐ μὴν ἠρνεῖτο εἶναι αὐτὸν Πατέρα. Εἰ δὲ (8) καὶ Κύριον, καὶ C Θεὸν αὐτὸν, καὶ δίκαιον, καὶ Σωτῆρα ἀπεκάλει, ἀλλ' οὐκ ἀπέκλειε τοῦ καὶ Πατέρα εἶναι αὐτὸν ἡγεῖσθαι τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ καὶ ἀγαπητοῦ Υἱοῦ. Εἴτ' οὖν ὁ Πατὴρ λέγων εἴθ' ὁ Υἱὸς τὸ *Ἐγώ εἰμι ὁ ὤν*, ἀληθεύοι ἂν ἑκατέρως ὁ λόγος. Ὅ τε γὰρ Πατὴρ *ὁ ὢν* εἴη ἂν, μόνος αὐτὸς ὢν ἐπὶ πάντων, καὶ διὰ πάντων καὶ ἐν πᾶσι Θεὸς, ὡς ὁ θεῖος ἐδίδαξε Ἀπόστολος, ὅ τε Υἱὸς, καὶ αὐτὸς χρηματίζων *ὁ ὢν*, ἀληθεύοι ἄν· μόνος ὢν Υἱὸς, μονογενὴς τοῦ ὄντος, ἀλλὰ καὶ εἰκὼν τοῦ ἀοράτου Θεοῦ ὑπάρχων. Καὶ τοῦτο εἴη ἂν (9) αὐτοῦ εἰκὼν, καθ' ὃ μόνος ἦν αὐτὸς *ὁ ὤν*. Διὸ καὶ αὐτὸς χρηματίζοι ἂν *ὁ ὢν*, ἐπεὶ καὶ Θεὸς καὶ Κύριος ὁμοίως τῷ Πατρὶ καὶ αὐτὸς διὰ πάσης ἀνηγόρευται τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς.

A *sanctis, quæ esset latitudo, longitudo, profunditas et altitudo, et cognoscere excedentem illam dilectionem cognitionis Dei* [41]. Sed et ipsemet Servator noster plura mysteria de regno cœlorum, de consummatione mundi, de promissionibus, nunc per parabolas, nunc latenter et occulte extulit, et discipulis intimavit, inquiens: *Vobis datum est nosse mysteria Dei* [42], quibus sapparia non inveniet quis apud Mosem, aut reliquos prophetas. Quid ergo? Cum non concessum fuerit Judæorum populo ista percipere, sed in tempus opportunum reservabantur Christi Ecclesiæ patefacienda; ideo nos oportet concessam nobis gratiam negligere? Imo vero majorem in modum gratias illi retribuere, qui nobis hanc tantam scientiam impertivit. Ad istum ergo modum, quæ sunt de Dei filio in Novo Testamento prædicata accipienda sunt, nec ut alienum quid minus acceptare, si quidem illi populo duro corde præditо homines illi Dei cognitionem de illo non tradiderunt, reservato in tempus opportunum de illo dispensatorio sermone. Non videbatur tunc temporis æquum esse, ut hominibus ad errorem de diis multis facile arrepentibus, mysterium de Patre et Filio revelaretur, cum nihil de subjectis hisce potestatibus patefactum fuerit, ne per hunc prætextum illi ad paganorum polytheiam dilaberentur, qui Jovem suum patrem hominumque deorumque vocare solent. Quocirca ut errorem hunc eliminaret Verbum illud Dei, *unum Deum* prædicabat: non tamen negavit eumdem esse Patrem: verum vero Deum illum adorare docuit, et præter illum nullum alium arbitrari Deum erudivit: sed minime inficiatur illum esse Patrem, ✠ si Dominum et Deum illum, et justum nominavit et Servatorem, non exclusit eum a titulo Patris, tamen ut non esset Pater unigeniti et dilecti sui Filii: sive ergo Pater, seu Filius illud ait, *Ego sum qui sum* [43], omnino verissimum est, quod abs utrovis dicitur. Nam et Pater est, *qui sum*, cum sit solus super omnia, per omnia et in omnibus Deus, quod nos divinus docuit Apostolus. Sed et Filius si dicatur *qui sum*, vere sic dicitur: cum solus sit Filius Dei unigenitus ejus, *qui est*, cum sit *imago Dei invisibilis* [44], et eo ipso sit imago ejus, quod solus ipse sit *qui est*. Adeoque vocetur et ille *qui est*, cum et Deus sit et Dominus similiter atque Pater est et Dominus ac Deus: quomodo per Scripturas universas annuntiatur.

ΚΕΦ. ΚΑ'.

Ὅτι ὁ Υἱὸς ἦν τοῦ Θεοῦ, ὁ Μωσεῖ καὶ τῷ Ἀβραὰμ χρηματίσας.

D Τοῦτο δέ ἐστι καὶ ἐκ τοῦ πρὸς τὸν Μωσέα χρηματισμοῦ γνῶναι· λέγει δ' οὖν ἡ Γραφή· *Ἐλάλησε δὲ ὁ Θεὸς πρὸς Μωσῆν, καὶ εἶπε πρὸς αὐτόν* (10)·

CAP. XXI.

Quod Filius is Dei fuerat, qui cum Mose atque Abrahamo loquebatur.

Cognosci potest illud ex illa cum Mose collocutione. Ait enim Scriptura: *Et locutus est Deus ad Mosem, et dixit illi: Ego Dominus, et visus sum,*

✠ Ed. Paris., pag. 137. [41] Ephes. III, 18, 19. [42] Luc. VIII, 10. [43] Exod. III, 14. [44] Coloss. I, 15.

(6) *Γνώσεως*. Deest Χριστῷ aut Θεῷ. M.
(7) Vulgo τί; mox vulgo ἀνεπλάσσοντο.
(8) Vulgo δή.

(9) *Καὶ τοῦτο εἴη ἄν*. Lege καὶ τούτῳ. M.
(10) Vulgo [λέγων] ἐγώ.

Abraham, et Isaac, et Jacob [45]. Vides ut se affirmat patribus apparuisse. Quando autem apparuerit Scriptura docet, inquiens, *Apparuit Deus Abrahæ ad quercum Mambre, dum sederet ad ostium tabernaculi sui* [46]. Qua autem figura, nisi humana apparuit? Quis autem ille esset, nisi Filius Dei, ut in Evangelio ipse docet Judæos alloquens, *Abraham Pater vester exsultavit ut videret diem meum: vidit autem, et gavisus est* [47]: attonitis autem ad sermonem illis adjecit, *Priusquam Abraham esset, ego sum* [48]. Ubi suam liquidissimo præexistentiam docet. Quid enim aliud intimavit illa dictio, quam quod ipsemet Filius Dei fuerat, qui cum Mose loquebatur et dicebat, *Ego sum, qui sum?* Nam se quidem Abrahamo visum affirmat. Jam qualiter erat *Qui est*, ostensum est. Sed et magnus ille apostolus Paulus, agnoscit Filium Dei factum mediatorem legis per Mosem datæ, in quibus loquitur, *Lex tradita per angelos in manu mediatoris. Jam mediator unius non est, Deus autem unus est* [49]. ✠ Ita mediator erat, qui colloquebatur Mosi, etiam ante carnem assumptam, mediator humanæ salutis. Hunc fuisse porro Jesum Christum statuit Apostolus inquiens, *Unus Deus, unus mediator Dei atque hominum, homo Jesus Christus* [50]. Hinc igitur personaliter de se locutus est apud Mosem, *Ego sum* [51], sive fuit Pater, qui per eum hanc emisit vocem: utrovis modo res est cum veritate conjuncta. Ne hæreat ergo adhuc Marcellus, inextricabili usus, quemadmodum ipse retur, syllogismo ubi scribit [R. LVIII coll. p. 130 D]: «Quemnam jam existimat esse eum «Asterius, qui dixit, *Ego sum?* Filiumne, an Pa«trem? inferens deinde: Si quidem Pater erat «qui sic inquiebat, *Ego sum*, tum non est Filius «Deus, quod ex opposito, *Non exsistentis*, de se «dixit, *Ego sum.* Si Filium hypostasi differentem «hoc ipsum protulisse dicat, *Ego sum*, idem rursus «de Patre usurpasse existimabitur.» Horum utrumlibet dicat impium est: et tamen hæc ita ubi statuerat, alterutrum ipse in absurdum incidit, unum dum statuit esse eum *Qui est*, alterum pernegans. Quem vero tandem? forte ipse novit. Si Patrem admittat, negabit Filium: aut Filio admisso, annihilabit Patrem. Vel potius neque Patrem posuisse neque Filium convincetur, cum unum solum admittat, alterum amoveat. Utcunque Deum audiat dicentem, *Ego Dominus Deus tuus, qui eduxi te de terra Ægypti, de domo servitutis, non erunt tibi dii alii coram me* [52]: ne conturbetur, nec mente

A *Ἐγὼ Κύριος, καὶ ὤφθην* (11) *πρὸς Ἀβραὰμ καὶ πρὸς Ἰσαὰκ καὶ πρὸς Ἰακὼβ*, Θεὸς ὢν αὐτῶν (12). Ὁρᾷς ὅπως ὦφθαι ἑαυτὸν τοῖς πατράσιν ἔφη. Πότε δὲ ὤφθη, πάλιν ἡ Γραφὴ μαρτυρεῖ λέγουσα· *Ὤφθη* δὲ (13) *Κύριος ὁ Θεὸς τῷ Ἀβραὰμ, πρὸς τῇ δρυῒ τῇ Μαμβρῇ, καθημένου αὐτοῦ πρὸς τῇ θύρᾳ*. Πῶς δὲ ὤφθη ἄλλως ἢ (14) ἐν σχήματι ἀνθρωπίνῳ; τίνα δὲ (15) χρὴ πιστεύειν εἶναι τοῦτον, ἢ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, ὃ δὴ καὶ αὐτὸς ἐν Εὐαγγελίοις παρίστη λέγων πρὸς τοὺς Ἰουδαίους· *Ἀβραὰμ ὁ πατὴρ ὑμῶν ἠγαλλιάσατο, ἵνα ἴδῃ τὴν ἡμέραν* (16) *τὴν ἐμὴν, καὶ εἶδε καὶ ἐχάρη*. Ὅτι καὶ θαυμασάντων ἐπὶ τῷ λόγῳ, προσέθηκε τὸ, *Πρὶν Ἀβραὰμ γενέσθαι ἐγώ εἰμι*, τὴν προϋπαρξιν ἑαυτοῦ παριστὰς λευκότατα. Τί δὴ οὖν συνίστησιν ὁ λόγος (17), ἢ αὐτὸν εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ,
B τὸν χρηματίσαντα τῷ Μωσεῖ, καὶ εἰρηκότα, *Ἐγώ εἰμι ὁ ὤν*; αὐτὸς γὰρ τῷ Ἀβραὰμ ὦφθαι ἑαυτὸν ἐδίδαξεν. Ὅπως δὲ ἦν αὐτὸς *ὁ ὢν* εἴρηται. Καὶ ὁ μέγας δὲ ἀπόστολος Παῦλος οἶδε τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ μεσίτην γενόμενον τῆς διὰ Μωσέως νομοθεσίας, ἐν οἷς διδάσκει λέγων, *Ὁ νόμος διαταγεὶς δι' ἀγγέλων ἐν χειρὶ μεσίτου· ὁ δὲ μεσίτης ἑνὸς οὐκ ἔστιν* (18). Οὐκοῦν ὁ χρηματίσας τῷ Μωσεῖ ὁ μεσίτης ἦν, ἐξ ἐκείνου μεσιτεύων τῇ τῶν ἀνθρώπων σωτηρίᾳ, πρὶν ἢ τὴν σάρκα ἀναλαβεῖν. Τοῦτον δὲ εἶναι Ἰησοῦν Χριστὸν ὁ αὐτὸς Ἀπόστολος παρέστησε φήσας, *Εἷς Θεὸς, εἷς καὶ μεσίτης Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἄνθρωπος Ἰησοῦς Χριστός*. Εἴτ' οὖν ἐξ αὐτοῦ προσώπου λέγοιτο παρὰ Μωσεῖ, τὸ *Ἐγώ εἰμι ὁ ὤν*, εἴθ' ὁ Πατὴρ ἦν, ὁ δι' αὐτοῦ ταύτην προϊέμενος τὴν φωνὴν, ἑκατέρως ἀλη-
C θεύοι ἂν ὁ λόγος. Μὴ δὴ οὖν ἀπορείτω Μάρκελλος συλλογισμῷ χρώμενος, ὡς οἴεται, ἀφύκτῳ, δι' οὗ φησι, «Τίνα τοίνυν τὸν *Ἐγώ εἰμι ὁ ὢν* λέγοντα Ἀστέ«ριος εἶναι οἴεται; τὸν Υἱὸν ἢ τὸν Πατέρα; εἶθ' ἑξῆς «συνάγων, ὡς εἰ μὲν ὁ Πατὴρ εἴη ὁ ὢν, οὐκ ἔτ' «ἔσται ὁ Υἱὸς Θεὸς, ὅτι κατ' ἀντιδιαστολὴν τοῦ μὴ ὄν«τος, ὁ ὢν ἑαυτὸν εἶναί φησιν. Εἰ δὲ (19) τὸν Υἱὸν «ὑποστάσει διῃρημένον τοῦτο φάσκοι λέγειν τὸ *Ἐγώ* «*εἰμι ὁ ὤν*, ταὐτὸν αὖθις περὶ τοῦ Πατρὸς λέγειν νο«μισθήσεται.» Ἑκάτερον δὲ τούτων ἀσεβές. Ταῦτα δὲ λέγων ὁ αὐτὸς, ἑκατέρῳ περιπέπτωκεν ἀτόπῳ· ἕνα μὲν ὁριζόμενος εἶναι τὸν ὄντα, θάτερον δὲ ἀρνούμενος. Καὶ τίνα τοῦτον αὐτὸς ἂν εἰδείη; Εἰ γὰρ τὸν Πατέρα δοὺς, τὸν Υἱὸν ἀρνήσεται· ἢ τὸν Υἱὸν μόνον
D παραδεξάμενος, ἀθετήσει τὸν Πατέρα· μᾶλλον δὲ οὔτε Πατέρα, οὔτε Υἱὸν εἰδὼς ἐλεγχθήσεται, ἕνα μόνον διδοὺς, τὸν δὲ ἕτερον ἐκποδὼν μεθιστάς· κἂν ἀκούῃ δὲ λέγοντος τοῦ Θεοῦ, *Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεός σου, ὁ* (20) *ἐξαγαγών σε ἐκ γῆς Αἰγύπτου, ἐξ οἴκου δουλείας, οὐκ ἔσονταί σοι θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ*. Πάλιν κἂν-

✠ Ed. Paris., pag. 138. [45] Exod. vi, 2, 3. [46] Gen. xviii, 1. [47] Joan. viii, 56. [48] ibid. 48. [49] Galat. iii, 19, 20. [50] I Timoth. ii, 5. [51] Exod. iii, 14. [52] Exod. xx, 2, 3; Levit. xix, 36.

(11) Vulgo ὤφθην τῷ Ἀβρ. καὶ τῷ Ἰσ.

(12) *Θεὸς ὤν*. In Exodo additur αὐτῶν, recte: legendum ergo hic. Θεὸς ὢν αὐτῶν. Ὁρᾷς, non, ut in codice fuit, ὤν. Αὐτὸν ὁρᾷς. M.

(13) Vulgo om. δέ.

(14) Ἀλλ' ἐν Mp.

(15) Vulgo δή.

(16) *Ἵνα ἴδῃ τὴν ἡμέραν*. Non memini legisse alibi hanc interpretationem; non habetur inter eas quas multas congessit eruditissimus Maldonatus, ad Joan. viii, 56. M.

(17) *Συνίστησιν ὁ γόγος*. Nempe quod locutus est Deus, Ἐγώ εἰμι. M.

(18) Mss. ὁ δὲ Θεὸς εἷς ἐστιν.

(19) Vulgo δή, mox vulgo ἀρνήσηται.

(20) Vulgo om. ὁ.

ταῦθα μὴ ταραττέσθω τὴν ψυχὴν, ἀλλὰ καὶ τῶν ἑξῆς συνημμένων ἀκουέτω· εἰπὼν γὰρ, *Οὐκ ἔσονταί σοι θεοὶ ἕτεροι πλὴν ἐμοῦ*, ἐπήγαγεν· *Οὐ ποιήσεις σεαυτῷ* (21) *εἴδωλον, οὐδὲ παντὸς ὁμοίωμα, ὅσα ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω, καὶ ὅσα ἐν τῇ γῇ κάτω, καὶ ὅσα ἐν τοῖς ὕδασιν ὑποκάτω τῆς γῆς. Οὐ προσκυνήσεις αὐτοῖς, οὐδὲ μὴ λατρεύσεις αὐτοῖς, ἐγὼ γάρ εἰμι Κύριος ὁ Θεός σου, Κύριος ζηλωτής*. Ὁρᾷς ὅπως διεστέλλετο (22), μὴ τῇ τῶν ἐθνῶν πολυθέῳ πλάνῃ συναπάγεσθαι, μόνον δὲ αὐτὸν εἰδέναι Θεὸν καὶ Κύριον. Τίς δ' οὖν οὗτος; Ὁ Υἱὸς τὴν εἰκόνα τοῦ Πατρὸς ἔχων ἐν ἑαυτῷ, ἐξ αὐθεντείας τε αὐτοῦ τοῖς εἰδωλολατρείαν νοσοῦσι ταῦτα διαταττόμενος. Ὡς γὰρ πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ Σωτῆρος τὴν τῶν γενητῶν ἁπάντων οὐσίαν (23) ὑποστησαμένου, οὕτως αὐτὸς ἦν ὁ Πατὴρ τὴν εἰς αὐτὸν γνῶσίν τε καὶ εὐσέβειαν διὰ μεσίτου τοῦ Υἱοῦ παραδιδοὺς ἀνθρώποις. Τοῦτο δὲ καὶ ὁ Ἀπόστολος αὐτοῖς ῥήμασι Γαλάταις γράφων ἐδίδασκε, δι' ὧν ἔφη· *Ὁ νόμος διαταγεὶς δι' ἀγγέλων ἐν χειρὶ μεσίτου· ὁ δὲ μεσίτης ἑνὸς οὐκ ἔστιν· ὁ δὲ Θεὸς εἷς ἐστιν* (24). Κἂν λέγῃ· *Ἴδετε, ὅτι ἐγώ εἰμι, καὶ οὐκ ἔστι Θεὸς πλὴν ἐμοῦ*, πάλιν ὁ Πατὴρ ἦν, ὡς διὰ εἰκόνος καὶ μεσίτου, διὰ τοῦ Υἱοῦ τοῦτο φάσκων· οὐ γὰρ δὴ λέγοντος μὲν Ἡσαΐου τοῦ προφήτου, *Υἱοὺς ἐγέννησα καὶ ὕψωσα*, καὶ πάλιν, *Ἰσραὴλ δέ με οὐκ ἔγνω, καὶ ὁ λαός με οὐ συνῆκε*, καὶ αὖθις, *Ἐγὼ πᾶσι τοῖς ἄστροις ἐνετειλάμην*, καὶ, *Τῇ χειρί μου ἐστερέωσα τὸν οὐρανὸν*, καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα, οὐ τὸν Ἡσαΐαν ταῦτα λέγειν φήσομεν, δι' αὐτοῦ δὲ τὸν ἐν αὐτῷ λαλοῦντα Θεόν· οὐχὶ δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, πρέποι ἂν τὸν Πατέρα δι' αὐτοῦ χρῆναι ταῦτα διαμαρτύρασθαι τοῖς τῶν τοιῶνδε παραγγελμάτων δεομένοις; εἰδωλολάτραι δ' ἦσαν οὗτοι, ὡς ἡ αὐτὴ διδάσκει Γραφὴ λέγουσα· Καὶ εἶπε Κύριος· « Ποῦ εἰσιν οἱ θεοὶ « αὐτῶν; ἐφ' οἷς ἐπεποίθεισαν ἐπ' αὐτοῖς, ὧν τὸ « στέαρ τῶν θυσιῶν αὐτῶν ἤσθίετε, καὶ ἐπίνετε τὸν « οἶνον τῶν σπονδῶν αὐτῶν. Ἀναστήτωσαν, καὶ « βοηθησάτωσαν ὑμῖν, καὶ γενηθήτωσαν ὑμῶν σκε« πασταί. » Τούτοις γὰρ συνῆπται τὸ, « Ἴδετε, « ἴδετε ὅτι ἐγώ εἰμι, καὶ οὐκ ἔστι Θεὸς πλὴν « ἐμοῦ. »

ΚΕΦ. ΚΒ'.

Ὅτι καὶ ἐν τοῖς προφήταις διὰ τοῦ Υἱοῦ ὁ Πατὴρ ἐθεολογεῖτο.

Κἂν μυριάκις τοίνυν διὰ τοῦ προφήτου βοῶν φάσκῃ, *Πλὴν ἐμοῦ οὐκ ἔστι Θεὸς, καὶ πλὴν ἐμοῦ οὐκ ἔστι δίκαιος καὶ Σωτὴρ*, καὶ *Θεὸν πλὴν ἐμοῦ οὐ γνώσῃ, καὶ σώζων οὐκ ἔστι παρὲξ* (25) *ἐμοῦ*, καὶ ὅσα ἄλλα τούτοις ἀδελφὰ ἐν τοῖς λοιποῖς φέρεται προφήταις, *Θεὸς ἦν, καὶ ἐξ ἐκείνου ἐν Χριστῷ κόσμον καταλλάσσων ἑαυτῷ*, καὶ αὐτὸς ἦν ὁ Πατὴρ ταῦτα διὰ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ, οἷα δι' ἑρμηνέως, ἀνθρώποις ὑπο-

A trepidet, sed attendat quæ sequuntur statim. Cum enim dixerat, *Non erunt tibi dii alii præter me*, subintulit, *Non facies tibi idolum, neque omnem similitudinem eorum quæ sunt in cœlo sursum, aut in terra deorsum, aut quæ sunt in aquis subter terram; non adorabis illa, non inservies illis, Ego enim sum Dominus Deus tuus, Deus zelotes* [53]. Vides ut præceperit id solum, ne ab errore gentilitio, de deorum multitudine, abducerentur, sed solum ipsum Dominum atque Deum agnoscerent. Quis erat iste? nempe Filius Patris imaginem in se habens: qui pro sua quam habuit auctoritate idololatris ista in mandatis dedit. Nam ut omnia Pater fecisse dicitur per Servatorem, qui suscepit omnium substantiam quæ generantur; ita et ✠ B ipse Pater fuit qui per Filium mediatorem, pietatem et sui cognitionem hominibus communicavit. Hoc totidem verbis, ad Galatas scribens Apostolus docebat, *Lex ordinata per angelos in manu mediatoris. Mediator autem unius non est: Deus autem unus est* [54]. Et alibi ait, *Videte quod ego sum, et præter me non est alius Deus* [55]. Pater hic erat qui per Filium, tanquam imaginem et mediatorem ista dixit: non enim cum Isaiam audimus prophetam dicentem, *Filios genui et exaltavi* [56]; et iterum, *Israel autem me non cognovit, et populus meus non intellexit* [57]; et rursus, *Omnibus sideribus ego imperavi; et, manu mea firmavi cœlum* [58], et quæ sunt similia; non ab Isaia ista, inquam, prolata dicemus, C sed a Deo in ipso loquente. Quocirca eritne incongruum dixisse, Patrem per Filium suum unigenitum hæc prælocutum affirmare apud eos qui istis indigebant mandatis et admonitionibus? Erant autem quod testatur Scriptura, hi idololatræ. Dixit enim Dominus: *Ubi sunt dii illorum? in quibus confidebant, quorum de sacrificiis adipem comedistis, et bibistis vinum de epulis eorum: surgant et adjuvent vos, et fiant obumbracula vobis* [59]. Nunc hisce verbis adunita sunt, *Videte, videte quod ego sum, et non est alius præter me* [60].

CAP. XXII.

Quod etiam in prophetis Pater per Filium Deus prædicatur.

D Licet ergo millies per prophetam clamet, *Præter me non est Deus, et præter me non est justus et Servator*, et, *Deum non cognosces præter me*, et *Non est qui servet præter me*, et quæ his congemina feruntur in prophetis cæteris, *Deus erat et in Christo mundum sibi reconcilians* [61], et ipse erat Pater ista per Filium unigenitum, veluti per interpretem quemdam hominibus subinsinuans: sed et Filius

✠ Ed. Paris., pag. 139. [53] Exod. xx, 4, 5; Levit. xxvi, 1, 2. [54] Galat. iii, 19, 20. [55] Deut. vi, 4. [56] Isa. i, 2. [57] ibid. 3. [58] Isa. li, 13. [59] Jer. ii, 28. [60] Deut. xxxii, 39. [61] II Cor. v, 19.

(21) Vulgo ἑαυτῷ.
(22) Vulgo διετέλλετο.
(23) Ὑποστησαμένου Quid vult nescio: nisi, qui subsistentiam dedit, et esse universorum substantiæ, hoc est, in esse produxit. M.
(24) Vulgo ἐστιν εἷς. Καὶ λέγει, ἴδετε ὅτι.
(25) Vulgo ἐκείνου, et mox, κόσμον vulgo errore om.; dein vulgo τοῖς εὐαγγ.

quoque in Evangelio, ipse unum solum Deum intimare videtur inquiens: *Hæc est autem* ✠ *vita æterna, ut cognoscant te unum solum Deum, et quem misisti Jesum Christum* [62]. Ille erat ergo verus Deus: qui unus solus est, et non est alius præter ipsum. Qui non solum per prophetas, sed et per Filium suum ista tempori convenientia, idololatrico Judæorum populo præcipiebat. Quocirca Isaias, aut Deus potius per Isaiam ait: *Præter me non est Deus: Quis ut ego*, etc. *Vos estis testes si quis sit Deus præter me* [63]. Subintulit: *Quod non erant tunc qui fingebant et sculpebant, omnes vani facientes quæ placebant illis* [64]. Ubique autem per illius prophetiam licet animadvertas, inanimatas illas statuas flagellatas: et similiter apud singulos prophetarum unum Deum invenies celebratum, ut avertantur homines a deorum multitudine. Ad eumdem modum nos in congressu quocunque cum paganis solemus doctrinam de Christo in tempus opportunum reponere, et in præsenti erroris idololatrici redargutionem proponere, et Dei unitatem demonstrativis rationibus stabilire. Discat ideo Marcellus, si tamen qui obveteraverit cum episcopatu in Ecclesia Christi nondum didicerit, quod mysterii illius absconditi intelligentia, vetusto illi populo non communicabatur de Filio Deo, propterea quod ab idololatria impendebat iis periculum, et quod Ecclesiæ tantummodo mysterium illud a sæculo, et generationibus absconditum reservabatur aperiendum ab ipsius gratia. In quo mysterio de sancta Trinitate ratio, de Patre, Filio, et Spiritu sancto, nimirum comprehendebatur. Atqui tam multa collegit in unum, quot vel de Judæorum gente circumcisa magister in Judaica Synagoga concionabundus coacervasset, et gloriatur se hæc Christi discipulis exhibere, dum ignorat quod multa adhuc plura Judæus secundum carnem protulisset. Horum gratia hic insultat: non verecundatur autem quod theologicam verissimam de Servatore nostro rationem pervertit.

✠ CAP. XXIII.

Quod Ecclesia non prædicat deos duos.

Inprimis non intelligit dictum divini Apostoli, qui diversimode docet esse illum Dei imaginem, verbis a me propositis: unde par fuit ut intelligeret, quod Ecclesia Dei non prædicat duos deos. Nam nec duos ingenitos credit aut imprincipiatos, ut non semel diximus, sed nec duas substantias ex adverso introductas honore pares asserit: itaque neque duos deos, sed unicum principium et Deum prædicat esse Patrem scilicet unigeniti et dilecti Filii, unam quoque imaginem invisibilis Dei, quæ

φθεγγόμενος. Ὁ δὲ καὶ αὐτὸς ὁ Υἱὸς ἐν Εὐαγγελίοις* παρεδίδου, ἕνα μόνον εἰδέναι διδάσκων Θεὸν, ἐν οἷς ἔλεγεν, *Αὕτη δέ ἐστιν ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἵνα γινώσκωσί σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεὸν, καὶ ὃν ἀπέστειλας Ἰησοῦν Χριστόν*. Οὗτος οὖν ὁ ἀληθινὸς ἦν Θεὸς, ὁ εἷς μόνος, καὶ ἕτερος οὐκ ἔστι πλὴν αὐτοῦ, (26) μὴ μόνον διὰ τῶν προφητῶν, ἀλλὰ διὰ τοῦ ἰδίου Υἱοῦ ταῦτα κατ' ἐκεῖνο καιροῦ εἰδωλολατρεύοντι τῷ Ἰουδαίων ἐγκελευόμενος ἔθνει. Αὐτίκα δ' οὖν ὁ Ἠσαΐας, μᾶλλον δὲ ὁ Θεὸς δι' αὐτοῦ, εἰπών· *Πλὴν ἐμοῦ οὐκ ἔστι Θεός. Τίς ὥσπερ ἐγώ;* καὶ ἑξῆς· *Μάρτυρες* (27) *ὑμεῖς ἐστε, εἰ ἔστι Θεὸς πλὴν ἐμοῦ*, ἐπήγαγε τό· *Καὶ οὐκ ἦσαν τότε οἱ πλάσσοντες καὶ οἱ γλύφοντες πάντες μάταιοι, ποιοῦντες τὰ καταθύμια αὐτῶν*. Καὶ δι' ὅλης δὲ τῆς αὐτοῦ προφητείας εὕροις ἂν κοπτόμενα τὰ ἄψυχα ξόανα, καὶ παρ' ἑκάστῳ δὲ προφήτῃ ὁμοίως εἰς ἀποτροπὴν τῆς πολυθέου πλάνης τὸν ἕνα Θεὸν κηρυττόμενον εὑρήσεις. Οὕτω καὶ ἡμεῖς εἰώθαμεν Ἑλλήνων τοῖς δεισιδαίμοσιν, ἐν τοῖς πρὸς αὐτοὺς διαλόγοις, τὴν μὲν περὶ τοῦ Χριστοῦ διδασκαλίαν, εἰς εὔκαιρον ταμιεύεσθαι, τέως δὲ αὐτοῖς τῆς εἰδωλολάτρου πλάνης ἐλέγχους προσφέρειν καὶ τὸν ἕνα εἶναι Θεὸν ἀποδεικτικοῖς κατασκευάζειν λόγοις. Μανθανέτω τοίνυν Μάρκελλος, εἰ καταγηράσας ἐν ἐπισκοπῇ τῆς Χριστοῦ Ἐκκλησίας, οὔπω καὶ νῦν μεμάθηκεν, ὅτι τῷ παλαιῷ λαῷ ἡ τοῦ ἀποκεκρυμμένου μυστηρίου περὶ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ γνῶσις κατάλληλος οὐδαμῶς ἦν, ὀλισθηρῶς ἔχοντι πρὸς εἰδωλολατρείαν, καὶ ὡς μόνῃ τῇ αὐτοῦ Ἐκκλησίᾳ τὸ μυστήριον τὸ ἀποκεκρυμμένον ἀπὸ τῶν αἰώνων, καὶ ἀπὸ τῶν γενεῶν, διὰ τῆς αὐτοῦ χάριτος ἐταμιεύετο. Ἐν ᾧ μυστηρίῳ ὁ περὶ τῆς ἁγίας Τριάδος Πατρὸς καὶ Υἱοῦ, καὶ ἁγίου Πνεύματος περιείχετο λόγος. Ὁ δὲ τοσαῦτα συναγαγὼν, ὅσα ἂν εἴποι καὶ Ἰουδαίων διδάσκαλος περὶ τῆς ἐκτομῆς (28) ὁμιλῶν ἐν Ἰουδαίων συναγωγῇ, σεμνύνεται τοῖς Χριστοῦ μαθηταῖς ταῦτα προβαλλόμενος· οὐκ εἰδὼς ὅτι πλείονα αὐτοῦ εἴποι ἂν ὁ σωματικὸς Ἰουδαῖος. Ἐπὶ τούτοις μὲν οὖν αὐχεῖ, (29) τὰς δ' ἀληθεῖς περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν θεολογίας διαστρέφων οὐκ ἐγκαλύπτεται.

ΚΕΦ. ΚΓ'.

Ὅτι μὴ δύο θεοὺς ἡ Ἐκκλησία κηρύττει.

Αὐτίκα δ' οὖν οὐ συνίησι τὰς φωνὰς τοῦ θείου Ἀποστόλου, διαφόρως διδάξαντος, αὐτὸν εἶναι εἰκόνα τοῦ Θεοῦ, δι' ὧν ἐξεθέμην αὐτοῦ λέξεων· δέον ἐντεῦθεν συνεῖναι, ὡς οὐ δύο θεοὺς ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ κηρύττει· οὐ γὰρ δύο ἀγέννητα, οὐδὲ δύο ἄναρχα, ὡς πολλάκις ἡμῖν εἴρηται, οὐδὲ δύο οὐσίας ἐξ ἰσοτιμίας ἀντιπαρεξαγομένας ἀλλήλαις (30) εἰσάγει· διὸ οὐδὲ δύο θεοὺς, ἀλλὰ μίαν ἀρχὴν καὶ Θεὸν εἶναι, τὸν αὐτὸν Πατέρα διδάσκουσα εἶναι τοῦ μονογενοῦς καὶ ἀγαπητοῦ Υἱοῦ, ὡσαύτως δὲ καὶ μίαν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ τοῦ

✠ Ed. Paris., pag. 140, 141. [62] Joan. XVII, 3. [63] Isa. XLV, 14, 18, 19, 21. [64] ibid. 20.

(26) Vulgo εἰ μή.
(27) Vulgo καὶ μάρτ., et mox, ἐπήγαγεν ὁ.
(28) *Περὶ τῆς ἐκτομῆς*. Non est de circumcisa gente magister, ut in versione, quasi legendum esset παρὰ aut ἀπὸ τῆς περιτομῆς. Sed recta lectio est ἐκτομῆς, de excisione, et eradicatione gentis ab idololatria; statim, καὶ σεμνύνεται. M.
(29) Vulgo μὲν αὐχεῖ.
(30) Vulgo ἀλλήλοις.

A ἀοράτου, τὴν αὐτὴν οὖσαν τῷ μονογενεῖ καὶ ἀγαπητῷ Υἱῷ αὐτοῦ, κἂν λέγῃ δὲ ὁ Ἀπόστολος, θεολογῶν τὸν Πατέρα· *Ὁ μακάριος καὶ μόνος δυνάστης*, καὶ πάλιν· *Ὁ μόνος ἔχων ἀθανασίαν, φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον*, καὶ αὖθις· *Τῷ δὲ βασιλεῖ τῶν αἰώνων, ἀφθάρτῳ, ἀοράτῳ, μόνῳ Θεῷ*, καὶ πάλιν· *Μόνῳ σοφῷ Θεῷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀμήν*. Κἂν τούτων ἔτι πλείονα λέγοιτο εἰς δοξολογίαν τοῦ ἑνὸς καὶ ἐπὶ πάντων Θεοῦ καὶ τούτων ἁπάντων χρὴ νοεῖν εἰκόνα εἶναι τὸν μονογενῆ Υἱὸν τοῦ Θεοῦ οὐχ ὡς ἀψύχῳ ὕλῃ, ἀλλ' ὡς ἐν Υἱῷ ζῶντι μεμορφωμένην· κἂν αὐτὸς ὁ Σωτὴρ μόνον ἀληθινὸν Θεὸν διδάσκῃ εἶναι τὸν Πατέρα λέγων, *Ἵνα γινώσκωσί σε τὸν μόνον ἀληθινὸν Θεὸν*, ἀλλ' οὐκ ἀποκνητέον καὶ αὐτὸν Θεὸν ἀληθινὸν ὁμολογεῖν, ὡς
B ἐν εἰκόνι, καὶ τοῦτο κεκτημένον· ἵνα ἡ τοῦ μόνου προσθήκη μόνῳ τῷ Πατρὶ, ὡς ἂν (31) ἀρχετύπῳ τῆς εἰκόνος, ἁρμόζῃ. Σαφέστατα γοῦν εἰκόνα καὶ ἀπαύγασμα τοῦ Πατρὸς ἐν μορφῇ τε τοῦ Θεοῦ εἶναι αὐτὸν ὁ θεσπέσιος ἐδίδαξε Παῦλος, ὡς διὰ τῶν ἔμπροσθεν ἀποδέδεικται· ὥσπερ οὖν ἑνὸς ὑφεστῶτος Πατρὸς, καὶ ἑνὸς Υἱοῦ φύντος ἐκ τοῦ Πατρὸς οὐκ ἄν τις εὐφρονῶν εἴποι δύο πατέρας ὑπάρχειν, οὐδὲ υἱοὺς δύο. Καὶ ὥσπερ βασιλέως κρατοῦντος ἑνὸς, εἰκόνος δὲ αὐτοῦ πανταχοῦ γῆς προφερομένης (32), οὐκ ἄν τις σωφρονῶν δύο εἴποι τοὺς κρατοῦντας, ἀλλ' ἕνα τὸν καὶ διὰ τῆς εἰκόνος τιμώμενον· κατὰ τὸν αὐτὸν τρόπον, ὡς καὶ πολλάκις ἡμῖν εἴρηται, καὶ ἡ Ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ ἕνα παραλαβοῦσα Θεὸν σέβειν τὸν αὐτὸν, καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ, ὡς διὰ [τοῦ] (33) εἰκόνος
C μένει προσκυνοῦσα. Ἃ δὴ καὶ μὴ συνεὶς Μάρκελλος, τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου τὴν *σάρκα* εἶναι τοῦ Σωτῆρος ἀπεφήνατο, ἣν ὁ Ἀπόστολος *μορφὴν* [*τοῦ*] *δούλου* κέκληκεν· οὐ λογισάμενος, ὅτι καὶ πάντες ἄνθρωποι, κατὰ τὴν σάρκα, τοῦ Σωτῆρος τυγχάνουσι μεμορφωμένοι. Καὶ τὸ μὲν σῶμα ὃ ἀνείληφεν ὁ Σωτὴρ, τῆς ἀγεννήτου καὶ ἀῤῥήτου καὶ πατρικῆς θεότητος εἰκόνα εἶναι διϊσχυρίζεται· τὸν δὲ Υἱὸν τοῦ Θεοῦ τὸν μονογενῆ, δι' οὗ τὰ πάντα συνέστη (*Πάντα γὰρ δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν*), ἀρνεῖται εἶναι εἰκόνα τοῦ Θεοῦ αὐταῖς συλλαβαῖς λέγων, « Οὐκοῦν πρόδηλον, ὅτι πρὸ « τῆς τοῦ ἡμετέρου σώματος ἀναλήψεως, ὁ Λόγος « καθ' ἑαυτὸν οὐκ ἦν εἰκὼν τοῦ ἀοράτου Θεοῦ. »
D Ὁρᾷς ὅσῃ διαστροφῇ κέχρηται τῆς ἀποστολικῆς ἑρμηνείας. Οὕτω δὲ τοῦ εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου, τὸ παρὰ Μωσεῖ καὶ τοῖς λοιποῖς προφήταις κεκρυμμένως ἐγνωσμένον μυστήριον, εὐαγγελιζομένου καὶ ἀνακαλύπτοντος, μεγάλῃ τε (34) κηρύττοντος βοῇ τό· *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεὸν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος· πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο* [(35) *καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν*], καὶ μαρτυρομένου, ὅτι ἦν τὸ φῶς φωτίζον πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμε-

A eadem sit cum unigenito et dilecto Filio: etiamsi dicat Apostolus, deificans Patrem, *Qui beatus et solus potens est* [65]. Et rursus, *Qui solus habet immortalitatem, lucem habitans inaccessam* [66]. Et iterum, *Regi autem sæculorum, incorruptibili, invisibili, soli Deo* [67]. Et iterum, *Soli sapienti Deo, per Jesum Christum sit gloria in sæcula sæculorum, Amen* [68]. Plura adhuc cum poterant allegari in Patris doxologiam, qui unus est, et super omnia Deus, quorum omnium mens est, ut intelligamus Filium unigenitum Dei esse imaginem non ut in materia inanimi, sed ut in Filio vivo assimilatam; quin et ipse Servator cum Deum unum solum verum esse doceat, inquiens, *Ut cognoscant te unum solum verum Deum* [69]; sed non tamen gravemur, et
B verum Deum confiteri, et Filium veluti in imagine resultantem, ut additio illa *solus*, soli Patri adaptetur, utpote qui imaginis sit archetypon. Quocirca clarissime ostendit divinus Paulus, ipsum esse imaginem effluentem, lucem Patris, et in forma Dei exstitisse; quod in superioribus positum est a nobis: veluti igitur cum unus subsistat Pater, et unus de Patre sit ortus Filius, nemo prudens affirmaverit duos patres, aut filios duos; et veluti ubi rex unus est cum imperio, cujus imago ubique terrarum deferatur, nemo prudens duos dixerit esse reges: sed unum qui per et in imagine sua honoratur. Eodem modo ut jam pluries dictum est, Ecclesia Dei, quæ accepit unius ✠ Dei cultum, eumdem
C Deum per Filium imaginem suam scilicet adorare perseverat. Quod cum Marcellus ignoraret, imaginem illam Dei invisibilis dixit esse *carnem* Servatoris, quam Apostolus *servi formam* [70] nominavit: minime recogitans quod secundum carnem Servatoris homines singuli imaginem circumgestent ejus. Corpus itaque quod assumpsit Servator, ille esse ingenitæ, ineffabilis, paternæ deitatis imaginem asseverat: Filium autem unigenitum, per quem omnia subsistunt, *Nam omnia per illum facta sunt, et sine illo factum est nihil* [71], negat imaginem esse Dei, totidem verbis scribens: « Quocirca patet, « quod ante assumptum corpus nostrum, Verbum « per se non erat imago Patris. » Videsis quam pervertat interpretando Apostoli mentem, cum
D Joannes evangelista mysterium illud, quod Moysi et prophetis abstrusius erat, cognitum annuntiaret et efferret magna prædicantis voce: *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum: omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil* [72], cumque testetur eum lucem exstitisse illuminantem omnem hominem venientem in hunc mundum: *In mundo erat, et mundus per ipsum factus est, et mundus eum non cognovit* [73].

✠ Ed. Paris., pag. 142. [65] I Tim. vi, 15. [66] ibid. 16. [67] I Tim. i, 17. [68] Rom. xvi, 27. [69] Joan. xvii, 3. [70] Philipp. ii, 7. [71] Joan. i, 3. [72] Joan. i, 1, 3. [73] ibid. 10.

(31) Vulgo deest ἄν.
(32) Mp. περιφερ.
(33) Τοῦ om. hic et mox codd.; mox Vulgo ἃ δέ.

(34) Vulgo μεγάλῃ τῇ.
(35) Om. codd. Mox vulgo φῶς ἦν τό.

Quibus vocibus clarissime significat filialitatem, cum de Patre dicat : *Deum nemo vidit unquam* [74] : de Filio: Unigenitus Filius qui erat in sinu Patris, is eum revelavit.

A μενον εἰς τὸν κόσμον· *Ἐν τῷ κόσμῳ ἦν, καὶ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ ὁ κόσμος αὐτὸν οὐκ ἔγνω*, τήν τε υἱότητα σαφῶς παριστῶντος ἐν τῷ περὶ μὲν τοῦ Πατρὸς λέγειν· *Θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε*, περὶ δὲ τοῦ Υἱοῦ· Ὁ μονογενὴς Υἱὸς ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρὸς, ἐκεῖνος ἐξηγήσατο.

CAP. XXIV.

Quod Marcellus unigenitum Filium Verbum, verbis Dei agendorum instructivis assimilet.

Admirandus iste verborum Christi doctor, præcepta Dei et agendorum commonefactoria verba, undecunque de Scripturis colligens ejuscemodi describit, Quod *in principio erat Verbum*. Attende autem, quomodo hoc vult probare : scribit autem [R. XLI] : Eorum ✠ doctores cum tantum non vererentur mentionem Verbi facere, quod ad hunc modum omnes divinæ Scripturæ prædicant. Unus enim dicit, *Verbo Domini firmati sunt cœli* [75]. Et iterum, *Emisit Verbum suum et sanavit eos* [76]. Et Salomon ait, *Quærent me improbi, et non invenient : oderunt etenim sapientiam, et Verbum Domini non curaverunt* [77]. Isaias quoque : *De Sion exibit lex, et Verbum Domini de Jerusalem* [78]. Et Jeremias, *Pudefacti sunt sapientes, et terrefacti sunt, et locuti sunt, quod Verbum Domini rejecerunt* [79]. Et Oseas, *Oderunt in portis increpantem, et verbum sanctum abominati sunt* [80]. Michæas similiter Verbi meminit, ut Isaias, *De Sion*, inquiens, *exibit lex, et Verbum Domini de Jerusalem.* Hæc postquam et his similia coacervaverat, confirmatam suam retur ab istis sententiam. Vide autem quod diversa de Scripturis collecta testimonia in unum conjecit : missum Dei Verbum salutiferum illud et curativum, confundens cum admonitorio agendorum verbo. Illud etenim, *Oderunt in portis increpantem, et Verbum sanctum abominati sunt :* quodnam nobis subindicat Verbum? prorsus illud quo de justis actionibus et sanctis homines commonefiunt : omnino, quidvis potius quam Filium Dei profiteri vult, tanquam qui mentionem ejus facere metueret. Nos novimus Dei Filium propriissime esse Filium, vere unigenitum Dei : Verbum quoque eumdem esse probe novimus; sed non simile humano cuicunque verbo. At quale paret, æquum est exstare Verbum Dei vivum, subsistens, tanquam qui sit Filius. Is vero Verbum indicativum, et agendorum commonefactorium introducens, non immerito Filium Dei confiteri gravatur quem reipsa abnegavit.

ΚΕΦ. ΚΔ'.

Ὅπως Μάρκελλος τοῖς λόγοις τοῦ Θεοῦ, τοῖς τῶν πρακτέων παραγγελτικοῖς τὸν μονογενῆ Λόγον ἀφωμοίου.

(36) Ὁ θαυμαστὸς οὗτος τῶν Χριστοῦ λόγων διδάσκαλος, τὰς ἐντολὰς τοῦ Θεοῦ, καὶ τοὺς παραγγελτικοὺς τῶν πρακτέων λόγους, ἀπὸ τῆς θείας συναγαγὼν Γραφῆς, τοιοῦτόν τινα ὁρίζεται τὸν *ἐν ἀρχῇ Λόγον*. Ἐπάκουσον δὲ, ὅπως ταῦτα συνιστᾷν πειρᾶται, τοῦτον γράφων τὸν τρόπον· Τῶν δὲ διδασκόντων αὐτοὺς ὥσπερ αἰδουμένων (37) μεμνῆσθαι τοῦ Λόγου, ὃν

B οὕτω πᾶσαι αἱ θεῖαι κηρύττουσι Γραφαί· ὁ μὲν γὰρ περὶ αὐτοῦ λέγει· *Τῷ Λόγῳ Κυρίου οἱ οὐρανοὶ ἐστερεώθησαν*· αὖθίς τε ὁ αὐτὸς, *Ἐξαπέστειλε τὸν Λόγον αὐτοῦ, καὶ ἰάσατο αὐτούς*. Σολομὼν δὲ, *Ζητήσουσί με κακοὶ, καὶ οὐχ εὑρήσουσιν, ἐμίσησαν γὰρ σοφίαν, τὸν δὲ Λόγον Κυρίου οὐ προείλοντο.* Ἡσαΐας τε· *Ἐκ Σιὼν ἐξελεύσεται* (38) *νόμος καὶ Λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ*· καὶ αὖθις Ἱερεμίας· *Ἠσχύνθησαν σοφοὶ*, φησὶ, *καὶ ἐπτοήθησαν, καὶ ἐλάλησαν, ὅτι τὸν Λόγον* [τοῦ] (39) *Κυρίου ἀπεδοκίμασαν*. Καὶ Ὡσηὲ (40) δὲ ὁ προφήτης, *Ἐμίσησαν*, ἔφη, *ἐν πύλαις ἐλέγχοντα, καὶ λόγον ὅσιον ἐβδελύξαντο*. Μιχαίας τε ὁμοίως καὶ αὐτὸς περὶ τοῦ Λόγου μνημονεύων, *Ἐκ Σιὼν*, ἔφη, *ἐξελεύσεται νό-*

C *μος, καὶ Λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ*. Ταῦτα [δὲ] (41) καὶ τὰ τούτοις ἀδελφὰ συναγαγὼν, κρατύνειν διὰ τούτων τὴν ἑαυτοῦ δόξαν ἡγεῖται. Ὅρα δὲ πῶς (42) φορὰς τὰς ἀπὸ τῆς θείας Γραφῆς μαρτυρίας ὁμοῦ συνήγαγε, καὶ τὸν ἀποστελλόμενον (43) τοῦ Θεοῦ Λόγον, τὸν σωτήριον, καὶ ἰατικὸν, καὶ τὸν τῶν πρακτέων παραγγελτικόν. Τὸ γὰρ, *Ἐμίσησαν ἐν πύλαις ἐλέγχοντα, καὶ λόγον ὅσιον ἐβδελύξαντο*, ποῖον ὑποτίθεται Λόγον; ἢ πάντως που τὸν περὶ τῶν ὁσίων (44) καὶ δικαίων πράξεων παραγγελτικόν· πάντα τε μᾶλλον ἢ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ὁμολογεῖν βούλεται, ὥσπερ αἰδούμενος μνημονεῦσαι τοῦ Υἱοῦ. Ἡμεῖς μὲν γὰρ οἴδαμεν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ κυριώτατον ὄντα Υἱὸν, καὶ ἀληθῶς μονογενῆ τοῦ Θεοῦ, καὶ Λόγον δὲ αὐτὸν ἀκριβῶς ἴσμεν οὐχ ὅμοιον τῷ ἐν ἀνθρώποις·

D ἀλλ' οἷον προσήκει νοεῖν (45) Θεοῦ Λόγον, ζῶντα καὶ ὑφεστῶτα ὡς Υἱόν (46)· ὁ δὲ λόγον σημαντικὸν καὶ τῶν πρακτέων παραγγελτικὸν εἰσάγων, εἰκότως ὤκνει τὸν Υἱὸν ὁμολογεῖν, ὃν αὐτῷ ἔργῳ ἠρνεῖτο.

✠ Ed. Paris., pag. 143. [74] Joan. I, 18. [75] Psal. XXXII 7. [76] Psal. CVI, 20. [77] Prov. XIV, 6. [78] Isa. II, 3. [79] Jer. VIII, 9. [80] Ose. IX, 17.

(36) Caput 24 immediate dependet a superiore, pendente adhuc sententia prioris. M.

(37) Ὥσπερ αἰδουμένων. Sic legendum, non αἰδούμενος. M. [Secutus sum codd.]

(38) Vulgo ἐξελεύσηται.

(39) Τοῦ om. codd.

(40) Imo Ἀμώς v, 10. Mox vulgo αὐτὸς καὶ ὁμοίως.

(41) Omitt. codd.: dein vulgo καὶ τούτοις ὅμοια συναγ.

(42) Ὅπως φόρας. Facilis correctio, διαφοράς· sed quid si φύρας legatur? certe enim vult eum permiscuisse omnia susque deque; statim legend. ἀποστελλόμενον, ut erat in margine. M.

(43) Vulgo ἀποστολικόν.

(44) Vulgo πάντως τοῦτον περὶ τὴν ὁσίων.

(45) Vulgo om. νοεῖν.

(46) Ὡς Υἱόν. Deest, opinor, νομίζειν post προσήκει. M.

ΚΕΦ. ΚΕ'.

Ὅπως ὁ αὐτὸς ἑαυτῷ ἐναντία ἔγραψε.

Εἶτα καὶ αὐτὸς ἑαυτῷ τἀναντία (47) γράφων οὐκ αἴσθεται. Ἐν ἑτέροις μὲν γὰρ διϊσχυρίζεται, μηδένα τοῦ προτέρου λαοῦ, τὰ κατὰ τὸν Λόγον ἐγνωκέναι. Μυστήριον γὰρ εἶναι ἀποκεχρυμμένον. Γράφει δὲ ὧδε αὐταῖς λέξεσι· « Τί γὰρ ἕτερον ἦν ἀποκεχρυμμένον, « μυστήριον ἢ τὸ κατὰ τὸν Λόγον; οὕτω δὲ (48) ἦν ἀπο« κεκρυμμένον ἐν τῷ Θεῷ, τουτὶ πρότερον τὸ μυστή« ριον, ὥστε μηδένα τοῦ προτέρου λαοῦ, σαφῶς τὰ « κατὰ τὸν Λόγον εἰδέναι· ἀλλ' ἡμᾶς, τοῦ πλούτου τῆς « δόξης καὶ τοῦ ἀποκεχρυμμένου μυστηρίου ἀπο« λαύειν νυνί. » Καὶ αὖθις ἐπιλέγει, « Ὁ δὲ ἱερὸς ἀπό« στολός τε καὶ μαθητὴς τοῦ Κυρίου Ἰωάννης, σαφῶς « καὶ διαῤῥήδην ἐν ἀρχῇ τοῦ Εὐαγγελίου διδάσκων, « ὡς ἀγνοούμενον ἐν ἀνθρώποις πρότερον, Λόγον αὐτὸν « τοῦ παντοκράτορος ὀνομάζων, οὕτως ἔφη, *Ἐν ἀρ« χῇ ἦν ὁ Λόγος*. » Ἐν τούτοις μὲν οὖν ἀποκεχρυμμένον μυστήριον διορίζεται εἶναι τὸ, περὶ τοῦ Λόγον ἔχειν τὸν Θεὸν, ἐν δὲ ταῖς ἀρτίως παρατεθείσαις προφητικαῖς φωναῖς, πάσας τὰς θείας Γραφὰς κηρύττειν, τὰ περὶ αὐτοῦ συνίστησι, καὶ συνάγει περὶ Λόγου Θεοῦ, πλείστας ὅσας μαρτυρίας. Οὐκ ἄρα ἦν ἀγνοούμενος τῷ προτέρῳ λαῷ· πάντες γὰρ αὐτοὶ, τοὺς τοιούτους λόγους ᾔδεσαν ἀνὰ στόμα, καὶ διὰ μνήμης τὰ προφητικὰ λόγια φέροντες. Ἀλλὰ τὸν γραμματέα τῶν Ἰουδαίων ἡμῖν ὁ Χριστιανὸς προΐσχεται· οὐκ ἀκούων τοῦ Σωτῆρος λέγοντος, *Οὐαὶ ὑμῖν, γραμματεῖς, καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταὶ*, θαυμάζει τε αὐτὸν (49) ὅρκῳ πιστούμενον ὅτι *Εἷς ἐστιν ὁ Θεὸς, καὶ οὐκ ἔστι πλὴν αὐτοῦ*, οὐκ εἰδὼς, ὅτι καὶ τὰ « δαιμόνια πι« στεύουσι, καὶ φρίττουσι. » Τήρει δὲ ὅπως ἐξ αὐτῶν τῶν προφητικῶν Γραφῶν, τὰ περὶ Λόγου συνάγει τοῦ τῶν πρακτέων διδασκαλικοῦ· ὃν καὶ Ἰουδαίων παῖδες γνωρίζειν ὁμολογήσουσιν (50), ἅτε πρὸ ἡμῶν τοῦτον παρειληφότες. Ἀλλ' οὐδὲ αὐτὸς Σαβέλλιος τὸν τοιοῦτον ἠγνόει Λόγον. Πῶς οὖν Ἰουδαίους καὶ Σαβέλλιον κόπτων, μὴ ἐγνωκέναι τὸν Λόγον ἔφη, δι' ὧν παρεθέμην αὐτοῦ φωνῶν; Καὶ ἐπειδὴ ἀποπέφανται ὁ αὐτὸς, διὰ τῶν ἔμπροσθεν, ὡς οὐδεὶς ἐδύνατο τὸν Θεὸν εἰδέναι, οὐδὲ τὸν Λόγον γνωρίζειν αὐτοῦ εἰ μὴ τὴν εἰκόνα εἰλήφει τοῦ ἀοράτου Θεοῦ, δηλαδὴ τὴν σάρκα, ὡς αὐτὸς ἔφη· (διὰ μόνης γὰρ τῆς εἰκόνος γνωρίζεσθαι τὸν Θεὸν καὶ τὸν τούτου Λόγον διετείνατο, τὴν σάρκα λέγων εἶναι τὴν εἰκόνα·) ὑπομνηστέον διὰ τῶν προκειμένων ὡς δίχα τῆς ἐνσάρκου παρουσίας Ἰουδαῖοι πάντες τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, καὶ τοὺς λόγους τοὺς ἐν ταῖς προφητικαῖς γραφαῖς, τῶν ὁσίων ἔργων παραγγελτικοὺς, ἀκριβῶς ᾔδεσαν, ἐξ ἁπαλῶν ὀνύχων τούτους καταμελετῶντες· καὶ τὸν Θεὸν ὡμολόγουν τὸν πάντων ποιητὴν καὶ δημιουργόν· ὥσπερ οὖν καὶ γραμματεὺς, ὁ δι' ὅρκου πιστούμενος

CAP. XXV.

Qualiter sibi ipsi contraria scribat.

Non intelligit porro quod sibi ipsi contradictoria scribit. Alicubi siquidem asseveranter statuit, nullum penitus de antiquo illo populo quidquam de Verbo cognovisse. Nam erat mysterium ✠ absconditum, inquit. Verba ejus sunt [R. XLV, coll. p. 40 D] : « Quid aliud erat mysterium illud absconditum, « quam illud de Verbo? Nam erat hoc mysterium « adeo olim in Deo absconditum, ut e priori illo po« pulo, nullus plane hoc ipsum intelligeret. Sed no« bis jam concessa est fruitio divitiarum gloriæ « ipsius, et mysterii illius reconditissimi. » Statim vero subinfert [R. XLVI coll. p. 36 D 118 C] : « Sanctissimus vero apostolus, et Domini discipu« lus Joannes, exertim et aperte in exortu Evange« lii, veluti qui doceret quod prius ignorabatur in« ter homines, Verbum omnipotentis eum nominat « ita inquiens, *In principio erat Verbum*[31]. » Ita contendit is per ista absconditum mysterium fuisse illud, Deum habuisse Verbum. Scripturas vero omnes nuper recitatas, et appositas prophetarum voces, prædicare vult quæ sunt de Verbo, quas plurimas in hujus rei testimonium coacervavit. Ita non erat populo illi priori ignoratum hoc mysterium : universi enim noverant, et memoria tenebant et ore usurpabant prophetarum illa oracula. At enim et de Judæis nobis scribam repræsentat Christianus cum sit : non attendens quod Servator dixit, *Væ vobis, Scribæ et Pharisæi hypocritæ*[32]. Illumque suspicit quod cum jurejurando dixerit, *Quod unus Deus et præter eum, non est alius*. Quasi nesciret quod et « dæmones cre« dant et contremiscant. » Nota mihi autem quemadmodum de propheticis Scripturis colligit quæ ad verbum illud pertinent, quod est agendorum commonefactorium : quod ipsum fatebuntur se agnoscere vel Judæi, veluti qui ante nos hoc jam olim edocebantur. Sed nec ipsemet Sabellius hujuscemodi Verbum ignorabat. Quam immerito idcirco flagellat Sabellium et Judæos, in excerptis a me de ipsius libro positis, quod Verbum ignorabant, cum nomen id ab illo scitum sit, quod Deum videre nemo poterat, sed nec ipsius Verbum intelligere, nisi imaginem induerat invisibilis Dei, carnem nempe intendens imaginem illam; nam per solam imaginem cognosci potuisse Deum, et ipsius Dei Verbum contendat carnem asserens fuisse imaginem illam. Sed meminisse debemus in superioribus positum, quod absque carnali præsentia, Judæi omnes verbum Dei, et verba Dei, quæ divinis prophetarum Scripturis insunt, ad sancta opera admonitoria, exactissime callebant, cum a teneris unguiculis,

✠ Ed. Paris. pag. 144. [31] Joan. I, 1. [32] Matth. XXIII 13.

(47) Vulgo ἐναντία

(48) Vulgo οὕτω γάρ.

(49) *Θαυμάζετε αὐτόν*. Imo, θαυμάζει τε. Admiratur Marcellus scribam illum. M.

(50) Vulgo ὁμολογοῦσιν et ἀποπέφαται et mox τ. σάρκα εἶναι τὴν εἰκόνα, ὡς.

✠ hæc studiose recolerent : Deumque confiterentur universorum conditorem creatoremque, veluti manifestum est in illo scriba, qui hoc ipsum asseverando confirmavit. Atque ista sufficient, ut probetur hunc hominem Sabellizare. Reliquum jam illud est, ut percurramus Scripturas, quas perversa interpretatione corrupit, ut quibus est in honore hic homo, intelligant illi omnes, quod non tantum a fide recta deflexit, sed quod insuper sanctissimas et divinitus inspiratas Scripturas, nisi perverse non evolvat aut perscrutetur.

A τοῦτο. Ταῦτα μὲν οὖν εἰς ἀπόδειξιν τοῦ Σαβελλίζειν τὸν ἄνδρα. Ὥρα δὲ λοιπὸν ἐπελθεῖν καὶ ἃς πεποίηται διαστρόφους τῶν θείων Γραφῶν ἑρμηνείας, ὡς ἂν μάθοι πᾶς, τῶν τὸν ἄνδρα τιμώντων, ὅτι μὴ μόνης τῆς ὀρθῆς παρεξετράπη πίστεως, ἀλλὰ καὶ τῆς ὑγιοῦς τῶν θεοπνεύστων Γραφῶν ἐντεύξεώς τε καὶ θεωρίας.

ΤΩΝ ΠΡΟΣ ΜΑΡΚΕΛΛΟΝ ΕΛΕΓΧΩΝ

ΕΥΣΕΒΙΟΥ ΤΟΥ ΠΑΜΦΙΛΟΥ

ΠΕΡΙ

ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗΣ ΘΕΟΛΟΓΙΑΣ

ΒΙΒΛΟΣ ΤΡΙΤΗ.

EUSEBII PAMPHILI

DE THEOLOGIA ECCLESIASTICA CONTRA MARCELLUM

LIBER TERTIUS.

✠ *LIBRI TERTII CAPITA.*

✠ Ed. Paris., pag. 145-147.

B *ΤΑΔΕ ΕΝΕΣΤΙΝ ΕΝ ΤΩ ΤΡΙΤΩ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑΤΙ.*

A *μὲν εἰληφέναι τὴν ἀπὸ τετρακοσίων ἐτῶν, τέλος δὲ ἕξειν ἐν τῇ συντελείᾳ διεβεβαιοῦτο, διαστρόφους ποιούμενος τὰς τῶν θείων Γραφῶν ἑρμηνείας.*

ιδʹ. Ἐξηγήσεις τῆς ὑγιοῦς διανοίας τῶν ἀναγνωσμάτων.

ιεʹ. Ὅπως εἴρηται « Τὰ πάντα ὑποταγήσεται τῷ Υἱῷ, καὶ αὐτὸς τῷ Πατρί. »

ιϛʹ. Ὅπως εἴρηται τῷ Ἀποστόλῳ· « Τότε ἔσται ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσιν. »

ιζʹ. Ὅπως αἱ θεῖαι Γραφαὶ τὰ περὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀτελευτήτου βασιλείας παριστῶσι, καὶ ὡς Μάρκελλος γυμνῇ τῇ κεφαλῇ καυθήσεσθαι αὐτοῦ τὴν βασιλείαν ἀπεφαίνετο.

ιηʹ. Ὅπως ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Υἱοῦ ἓν γενήσονται πάντες οἱ τῆς τότε μακαριότητος ἀξιούμενοι.

ιθʹ. Ὅτι ὥσπερ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς ἓν εἶναι λέγονται, οὕτω καὶ πάντες ἔσονται οἱ ἅγιοι.

B *κʹ. Ὅτι ὡς ὁ Πατὴρ ἐν τῷ Υἱῷ καὶ Υἱὸς ἐν τῷ Πατρὶ, οὕτω καὶ ἐν τοῖς ἁγίοις ἅπασιν ἔσται.*

καʹ. Ὅπως χρὴ νοεῖν τὸ, « Ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ ἑώρακε τὸν Πατέρα. »

ante annos CCCC, finem vero habiturum in consummatione sæculi : ut hoc suum dogma confirmet, quam perverse Scripturas interpretetur.

14. *Explicatio recti et sani sensus locorum allectorum.*

15. *Quomodo dicitur, « Omnia subjecta fient Filio, et ipse subjicietur Patri suo. »*

16. *Quo sensu ab Apostolo dictum est, « Deum futurum omnia in omnibus. »*

17. *Quod sacræ Scripturæ de indeterminabili regno Servatoris nostri doctrinam repræsentant : et quod Marcellus perfricta fronte asseverat habiturum finem ejus regnum.*

18. *Quo sensu in regno Filii unum fient omnes qui tunc beatitudine illa erant digni habiti.*

19. *Quod quemadmodum Pater et Filius unum sunt, ita quoque sancti omnes futuri sunt unum.*

20. *Quod sicut Pater est in Filio, et Filius in Patre suo, ita et in sanctis omnibus erit.*

21. *Quo sensu dictum illud intelligi debet, « Qui me vidit, is vidit et Patrem. »*

ΚΕΦ. Αʹ.

Ὡς διαστρόφως Μάρκελλος τὰς θείας Γραφὰς ἑρμηνεύειν ἐτόλμα.

Ὁ μὲν οὖν μέγας εὐαγγελιστὴς Ἰωάννης τὴν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν θεολογίαν τὸν ἀποδοθέντα τρόπον διαφόρως εὐηγγελίζετο. Μάρκελλος δ' ὅπως ταύτην ἀρνησάμενος ἐπὶ τὴν Ἰουδαϊκὴν ἐξώκειλεν ἀπιστίαν, δεδήλωται (51) δι' ὧν ἐλήλεγκται· ὡς δὲ καὶ διαστρόφως τὰς ὁμολογουμένας καὶ σαφεῖς περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν παρηρμήνευε διδασκαλίας, μάθοις ἂν καὶ C ἐξ ἑτέρων μὲν πλείστων ὅσων αὐτοῦ διηγήσεων, ἀτὰρ δὴ καὶ ἐκ τῆς οὕτως ἐχούσης ἐν τοῖς Σολομῶνος Παροιμίαις. Εἰσάγεται ἡ Σοφία αὐτοπροσώπως περὶ ἑαυτῆς ταῦτα διεξερχομένη (52)· *Ἐγὼ ἡ Σοφία κατεσκήνωσα βουλὴν, καὶ γνῶσιν, καὶ ἔννοιαν ἐγὼ ἐπεκαλεσάμην. Φόβος Κυρίου μισεῖ κακίαν, ὕβριν τε καὶ ὑπερηφανίαν, καὶ ὁδοὺς πονηρῶν, ἐμίσησα δὲ ἐγὼ διεστραμμένας ὁδοὺς κακῶν. Ἐμὴ βουλὴ καὶ ἀσφάλεια· ἐμὴ σύνεσις, ἐμὴ δὲ ἰσχύς. Δι' ἐμοῦ βασιλεῖς βασιλεύουσι, καὶ οἱ δυνάσται γράφουσι δικαιοσύνην. Δι' ἐμοῦ μεγιστᾶνες μεγαλύνονται, καὶ τύραννοι δι' ἐμοῦ κρατοῦσι γῆς. Ἐγὼ τοὺς ἐμὲ φιλοῦντας ἀγαπῶ, οἱ δὲ ἐμὲ ζητοῦντες εὑρήσουσι χάριν. Πλοῦτος καὶ δόξα ἐμοὶ* D *ὑπάρχει, καὶ κτῆσις πολλῶν, καὶ δικαιοσύνη. Βέλτιον ἐμὲ καρπίζεσθαι ὑπὲρ χρυσίον καὶ λίθον τίμιον, τὰ δὲ ἐμὰ γεννήματα κρείσσω ἀργυρίου ἐκλέκτου· ἐν ὁδοῖς δικαιοσύνης περιπατῶ, καὶ ἀνὰ μέσον* (53) *ὁδῶν δικαιώματος ἀναστρέφομαι, ἵνα μερίσω τοῖς ἐμὲ ἀγαπῶσιν ὕπαρξιν, καὶ τοὺς θησαυροὺς αὐτῶν ἐμπλήσω ἀγαθῶν. Ἐὰν ἀναγγείλω ὑμῖν τὰ καθ' ἡμέραν γιγνόμενα, μνημονεύσω τὰ ἐξ αἰῶνος ἀριθμῆσαι. Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ· πρὸ τοῦ αἰῶ-*

✠ CAP. I.

Quam perverse Marcellus interpretari ausus est sacras Litteras.

Magnus ideo Evangelista Joannes, Servatoris nostri divinitatem, ut præfertur, non uno modo annuntiavit. Quomodo autem illam Marcellus abnegando ad Judaicam perfidiam erupit, ibi manifestatur. Quomodo vero perverse interpretatus esset apertam et in confesso positam de eodem Servatore Scripturæ doctrinam, cum e multis aliis ipsius interpretationibus liquet, tum præcipue ex illa, de Proverbiis Salomonis, ubi introducitur Sapientia personaliter de seipsa ita prolocuta [51] : *Ego Sapientia habito in consilio, et eruditis intersum cogitationibus. Timor Domini odit malum, arrogantiam et superbiam, et viam pravam : et os bilingue detestor. Meum est consilium et æquitas, mea est et prudentia, mea est fortitudo. Per me reges regnant, et conditores legum justa decernunt. Per me principes imperant, et potentes decernunt justitiam. Ego diligentes me diligo, et qui quærunt me, invenient gratiam. Mecum sunt divitiæ, et gloria, opes superbæ et justitia. Melior est fructus meus auro et lapide pretioso : et genimina mea argento electo. In viis justitiæ ambulo. In medio semitarum judicii conversor, ut ditem diligentes me, et thesauros eorum repleam. Si annuntiavero vobis quæ per dies creabantur, numeratim recordabor eorum quæ a sæculo. Dominus possedit me initium viarum suarum ad opera sua, ante sæcula fundavit me; in principio, priusquam terram conderet. Nondum erant abyssi, et ego jam concepta fui : necdum fontes aquarum eruperant : necdum montes gravi mole constiterant. Ante colles omnes ego parturiebar. Dominus fecit regiones, et inhabita-*

✠ Ed. Paris., pag. 148. [51] Prov. VIII, 12-31.

(51) Δι' ὧν λέλεκται. In priori libro. Quæ sequuntur ad hunc librum referuntur, cujus veluti epitomen comprehendunt. M. — Mox vulgo Σαλ.

(52) Ἐγὼ ἡ Σοφία. Locus est Prov. VIII, 12; sequitur LXX Eusebius, a quibus differt interpretatio vulgaris; pro βουλήν, Symmachus habebat πανουργίαν, male in cod. nostro εὐνοίαν esset ἔννοιαν. M.

(53) Ὁδῶν δικαιώματος. Alii τριβῶν ἀληθείας legunt. M.

biles, et summitates habitatas sub cœlo. ✠ *Quando præparabat cœlos, aderam ei. Quando separabat sibi thronum super ventos. Quando firmabat nubes supra, et librabat fontes aquarum subter cœlum. Quando appendebat fundamenta terræ, cum eo eram cuncta componens. Delectabar per singulos dies, ludens coram eo, ludens in orbe terrarum. Et deliciæ meæ esse cum filiis hominum.*

νος ἐθεμελίωσέ με· ἐν ἀρχῇ πρὸ τοῦ τὴν γῆν ποιῆσαι, πρὸ τοῦ τὰς ἀβύσσους ποιῆσαι· πρὸ τοῦ προελθεῖν τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων· πρὸ τοῦ ὄρη ἑδρασθῆναι, πρὸ δὲ (54) *πάντων βουνῶν γεννᾷ με. Κύριος ἐποίησε χώρας καὶ ἀοικήτους, καὶ ἄκρα οἰκούμενα τῆς* (55) *ὑπ' οὐρανῶν. Ἡνίκα ἡτοίμαζε τὸν οὐρανὸν, συμπαρήμην αὐτῷ. Ἡνίκα ἀφώριζε τὸν ἑαυτοῦ θρόνον ἐπ' ἀνέμων. Ἡνίκα ἰσχυρὰ ἐποίει* (56) *τὰ ἄνω νέφη, καὶ ὡς ἀσφαλεῖς ἐτίθει πηγὰς τὰς ὑπ' οὐρανὸν, καὶ ἰσχυρὰ ἐποίει τὰ θεμέλια τῆς γῆς, ἤμην παρ' αὐτῷ ἁρμόζουσα· ἐγὼ ἤμην ᾗ προσέχαιρε καθ' ἡμέραν· ηὐφραινόμην δὲ ἐν προσώπῳ αὐτοῦ ἐν παντὶ καιρῷ· ὅτε ηὐφραίνετο τὴν οἰκουμένην συντελέσας, καὶ ηὐφραίνετο ἐφ' υἱοῖς* (57) *ἀνθρώπων.*

CAP. II.

Quomodo illud, « Dominus condidit me principium viarum ejus, » et quæ sequuntur, intelligi debeant. Et quomodo Marcellus ea transtulit ad carnem Servatoris susceptam.

Hæc de seipsa in Proverbiis Sapientia. Integrum vero locum necessario descripsi, ut appareat eamdem personam hæc omnia locutam : nec transitio sit intermedia de persona ad personam. Hæc igitur de seipsa docet et ostendit Sapientia. Ubi inprimis notetur, quod se indefinite Sapientiam vocet : *Ego enim,* inquit, *constitui consilium ;* non adjicitur, *Sapientia Dei*. Sed prout scribitur ab evangelista, *In principio erat Verbum*[83], indefinite. Et rursus, *Verbum erat apud Deum*[84] : nec dicitur, *Verbum Dei*, ne quis tanquam quiddam relative dictum autumet : neque tanquam accidens quoddam Dei ; sed ut vivens et subsistens : unde addit, *Et Deus erat*, non Dei erat, *Verbum*. Ad eumdem modum de Sapientia loquitur. Unum erat enim atque idem Deus Verbum et Sapientia. Quocirca dicitur indefinite in Proverbiis, non solum in supra memoratis, sed istis insuper : *Beatus vir qui invenit Sapientiam*[85]. Et, *Deus in Sapientia fundavit terram*[86]. Et, *Dixi Sapientiæ : Soror mihi es*[87]. Et, *Tu annuntiato Sapientiam, ut adsit tibi intelligentia*[88]. Et, *Præstantior est Sapientia lapidibus pretiosis*[89]. ✠ Et, *Sapientia ædificavit sibi domum : et excidit columnas septem*[90], et quæ his congemina in eodem libro reperiuntur. Ubique indefinite vocatur *Sapientia*, nusquam vero, *Dei Sapientia*, ut ne illam accidens quoddam Deo arbitremur ; ut scientiam in viro intelligenti : sed subsistentem et vivam Sapientiam, eamdem ipsam cum Filio Dei. Quod si quis existimet hanc Sapientiam habitum esse quemdam in Deo sapientem, secundum quem dicitur Deus sapiens : audiat is Scripturam dicentem, *Dixi Sapientiam sororem tuam*[91]. Quis vero adeo velit insanire, ut Deum existimet, qui est super omnia, et suam sa-

ΚΕΦ. Β'.

Ὅπως τὸ, « Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ, » καὶ τὰ τούτῳ συνημμένα νοεῖται· καὶ ὅπως ταῦτα Μάρκελλος ἐπὶ τὴν σάρκα τοῦ Σωτῆρος μετῆγε.

Ταῦτα μὲν ἐν Παροιμίαις περὶ ἑαυτῆς ἡ Σοφία. Ὅλα δ' ἐπιτηδὲς ἀναγκαίως παρεθέμην, δεικνὺς ὡς ἕν ἐστι πρόσωπον τὸ ταῦτα λέγον, οὐδὲ μιᾶς ἐν τῷ μεταξὺ γενομένης μεταβολῆς τοῦ λέγοντος· δείκνυται τοίνυν ἡ Σοφία ταῦτα περὶ ἑαυτῆς διδάσκουσα. Κἀνταῦθα δὲ πρῶτον ἐπιτηρητέον, ὡς ἀπολύτως Σοφία ὠνόμασται· *Ἐγὼ* γὰρ, φησὶ, *κατεσκήνωσα βουλὴν*, καὶ οὐκ εἴρηται, *Σοφία τοῦ Θεοῦ*· ἀλλ' ὥσπερ παρὰ τῷ εὐαγγελιστῇ τὸ, *Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος*, ἀπολύτως ἐγράφετο, καὶ πάλιν, *Ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν*· καὶ οὐκ (58) εἴρητο, *ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ*, ἵνα μὴ τῶν πρός τι νομίσῃ τις αὐτὸν λέγεσθαι, μηδ' ὡς συμβεβηκότα ἐν τῷ Θεῷ, ἀλλ' ὡς ὑφεστῶτα καὶ ζῶντα· διὸ ἐπιλέγει, *Καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος*, οὐκ εἰπὼν, *καὶ Θεοῦ ἦν ὁ Λόγος*. Οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς Σοφίας· ἓν γὰρ καὶ ταὐτὸν ἦν ὁ Θεὸς Λόγος καὶ ἡ Σοφία. Διὸ ἀπολύτως ἐν ταῖς Παροιμίαις ὀνομάζεται, ἔν τε τοῖς προτεθεῖσι ῥητοῖς· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ δι' ὧν (59) τοῦτον εἴρηται τὸν τρόπον· *Μακάριος ἀνὴρ ὃς εὗρε Σοφίαν*· καὶ, *Ὁ Θεὸς τῇ Σοφίᾳ ἐθεμελίωσε τὴν γῆν*· καὶ, *Εἶπον τὴν Σοφίαν* (60) *σὴν ἀδελφὴν εἶναι*· καὶ, *Σὺ τὴν Σοφίαν κήρυξον, ἵνα φρόνησίς σοι ἐπακολουθήσῃ*· καὶ, *Κρείσσων γὰρ Σοφία λιθῶν πολυτελῶν*· καὶ, *Ἡ Σοφία ᾠκοδόμησεν ἑαυτῇ οἶκον, καὶ ὑπήρεισε στύλους ἑπτὰ*, καὶ ἄλλα τούτοις ἀδελφὰ ἐν τῇ αὐτῇ φέρεται βίβλῳ. Δι' ὧν οὐδαμοῦ *Σοφία Θεοῦ* ὠνόμασται· ἀλλὰ ἀδιορίστως ἡ Σοφία, ἵνα μὴ σύμβαμά τι νομίσωμεν αὐτὴν εἶναι περὶ τὸν Θεὸν, ὡς ἐν τῷ ἐπιστήμονι ἀνδρὶ τὴν ἐπιστήμην, ἀλλ' ὑφεστῶσαν καὶ ζῶσαν Σοφίαν τὴν αὐτὴν οὖσαν τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ. Εἰ δέ τις ἕξιν ἐν τῷ Θεῷ σοφὴν καθ' ὃ νοοῦμεν τὸν Θεὸν σοφὸν ὑπολάβοι εἶναι τὴν ἐνταῦθα λεγομένην Σοφίαν, ἐπακουσάτω λεγούσης τῆς Γραφῆς, *Εἶπον τὴν Σοφίαν σὴν ἀδελφὴν εἶναι*. Τίς δ' ἂν οὕτω μανείη, ὡς τὸν ἐπὶ πάντων Θεὸν, καὶ τὴν ἐν

✠ Ed. Paris., pag. 149, 150. [83] Joan. I, 1. [84] ibid. [85] Prov. III, 13. [86] ibid. 19. [87] Prov. VII, 4. [88] Prov. XXIX, 3. [89] Prov. III, 15. [90] Prov. IX, 1. [91] Prov. VII, 4.

(54) Vulgo om. δέ.
(55) Vulgo ὑπερουρανίων.
(56) *Ἡνίκα ἰσχυρὰ ἐποίει.* Rectius apud LXX, *Ἡνίκα ἰσχυρὰ ἐποίει τὰ ἄνω νέφη· καὶ ὡς ἀσφαλεῖς ἐτίθει πηγὰς τῆς ὑπ' οὐρανόν· καὶ ἰσχυρὰ ἐποίει τὰ θεμέλια τῆς γῆς.* Quomodo et in cod. Bodleiano legebatur. M. [Et hæc in textum recepi.]
(57) Vulgo τῶν ἀνθρ.
(58) Vulgo εἴρηται.
(59) Vulgo τοῦτο.
(60) Vulgo τήν.

αὐτῷ (61) σοφὴν ἕξιν ὑπολαβεῖν ἀδελφὴν τῶν ἐν ἀνθρώποις κατορθούντων λέγεσθαι; Εἰ δὲ ἐπὶ τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ ἐκλάβοις τὸ εἰρημένον, Χριστὸς γὰρ Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ Σοφία, οὐδὲν ἐμποδὼν ἔσται τῇ διανοίᾳ, ἐπεὶ καὶ τὴν πρὸς ἡμᾶς οὐκ ἀναίνεται ἀδελφότητα δι' ὑπερβολὴν φιλανθρωπίας. Εἰ δὲ ἓν καὶ ταὐτὸν ἦν ὁ Θεὸς, καὶ ἡ ἐν ταῖς Παροιμίαις εἰσαγομένη Σοφία ἕξις οὖσα σοφὴ ἐν αὐτῷ νοουμένη, καθὸ σοφὸς ὁ Θεὸς, τί ἐκώλυεν ἀντὶ τῆς Σοφίας τὸν Θεὸν ἀναγεγράφθαι; ὥστε τὸ, *Ἡ Σοφία ᾠκοδόμησεν ἑαυτῇ οἶκον, καὶ ὑπήρεισε στύλους ἑπτὰ*, καὶ τὰ τούτοις συνημμένα εἰρῆσθαι ἀντὶ τοῦ, *Ὁ Θεὸς ᾠκοδόμησεν ἑαυτῷ οἶκον*, καὶ τὰ ἑξῆς· καὶ πάλιν ἀντὶ τοῦ· *Εἶπον τὴν Σοφίαν σὴν ἀδελφὴν εἶναι*, λελέχθαι, *Εἶπον τὸν Θεὸν σὸν ἀδελφὸν εἶναι*. Ἀλλ' ὁρᾷς ὡς τὴν ἀκοὴν πλήττει ἡ τοιαύτη φωνὴ, οὐκ ἔχουσα ἁρμονίαν. Εἰ δ' ἐπὶ τὸν Υἱὸν ἐκλάβοις τὰ λόγια, αὐτὸς γὰρ ἦν ἡ Σοφία, πάντα σοι εὐροήσει, μηδενὸς δυσσεβοῦς νοήματος ἐμποδὼν ἱσταμένου, συνεπιμαρτυροῦντος τοῦ ἀποστόλου Παύλου, ὃς τὸν Σωτῆρα καὶ Κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν Χριστὸν λαμπρᾷ τῇ φωνῇ Σοφίαν ὠνόμασεν εἰπών· *Χριστὸς Θεοῦ δύναμις καὶ Θεοῦ Σοφία*. Τούτων ὧδέ πη κατασκευασμένων, ἀκόλουθόν ἐστι μετὰ τῶν προεκτεθέντων ἁπάντων, ἐξ αὐτοῦ τοῦ προσώπου καὶ τὸ, *Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ*, λελέχθαι· εἰ δὲ λέγοι ἐκτίσθαι (62) ἑαυτὸν, οὐχ ὡς ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι παρελθὼν, τοῦτ' ἂν εἴποι, οὐδ' ὡς ὁμοίως τοῖς λοιποῖς κτίσμασι, καὶ αὐτὸς ἐκ τοῦ μὴ ὄντος γεγονὼς, ᾗ τινες οὐκ ὀρθῶς ὑπειλήφασιν, ἀλλ' ὡς ὑφεστὼς μὲν καὶ ζῶν, προών τε καὶ προϋπάρχων τῆς τοῦ πάντος κόσμου συστάσεως, ἄρχειν δὲ τῶν ὅλων ὑπὸ Κυρίου τοῦ αὐτοῦ Πατρὸς κατατεταγμένος· τοῦ, *ἔκτισεν*, ἐνταῦθα ἀντὶ τοῦ, *κατέταξεν*, ἢ *κατέστησεν*, εἰρημένου. Διαῤῥήδην γοῦν τοὺς ἐν ἀνθρώποις ἄρχοντας καὶ ἡγεμόνας κτίσιν ὠνόμασεν ὁ εἰπὼν Ἀπόστολος· *Ὑποτάγητε πάσῃ κτίσει ἀνθρωπίνῃ, διὰ τὸν Κύριον· εἴτε βασιλεῖ, ὡς ὑπερέχοντι· εἴτε ἡγεμόσιν, ὡς δι' αὐτοῦ πεμπομένοις*. Καὶ ὁ εἰπὼν δὲ προφήτης, *Ἑτοιμάζου τοῦ ἐπικαλεῖσθαι τὸν Θεόν σου Ἰσραήλ· διότι ἰδοὺ στερεῶν βροντὴν, καὶ κτίζων πνεῦμα, καὶ ἀναγγέλλων εἰς ἀνθρώπους τὸν Χριστὸν αὐτοῦ*. Καὶ τὸ, *Γραφήτω (63) αὕτη εἰς γενεὰν ἑτέραν, καὶ λαὸς ὁ κτιζόμενος αἰνέσει τὸν Κύριον*· τὸ, *κτίζων*, ἐπὶ τοῦ γεγονότος ἐξ ἀνυπαρξίας παρείληφεν. Οὐ γὰρ τότε ἔκτισεν ὁ Θεὸς τὸ πνεῦμα, ὅτε τὸν Χριστὸν αὐτοῦ δι' αὐτοῦ πᾶσιν ἀνθρώποις κατήγγειλεν· οὐδὲν γὰρ πρόσφατον ὑπὸ τὸν ἥλιον. Ἀλλ' ἦν μὲν, καὶ προϋπῆρχεν, ἀπεστέλλετο δὲ καθ' ὃν καιρὸν ἦσαν οἱ ἀπόστολοι συνηγμένοι· ὅτε δίκην βροντῆς, ἐγένετο ἦχος ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ὥσπερ φερομένης πνοῆς βιαίας, ἐπληρώθησάν τε Πνεύματος ἁγίου· καὶ οὕτως εἰς πάντας ἀνθρώπους τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ κατήγγειλαν, ἀκολούθως τῇ προφητείᾳ φη-

A pientiam, sororem dicat nominatim habitum eorum qui inter homines recta operantur? Quod si de Christo Dei accipiat quis illud dictum: nam Christus Dei potestas est et Sapientia, nihil impedit hanc intelligentiam, quandoquidem ob immensum suum in humanum genus amorem non recusavit hanc fraternitatem. Quod si unum erat idemque Deus, et quæ in Proverbiis introducitur Sapientia, quæ sapiens quidam habitus est in illo intellectus, in quantum Deus sapiens, quid prohibet Deum hic pro Sapientia rescribi: ut sic ubi dictum est, *Sapientia ædificavit sibi domum, et solidavit columnas septem*, et quæ sequuntur, dictum sit pro, *Deus ædificavit sibi domum*, etc.; et iterum pro eo, *Dixi Sapientiam sororem tuam*, dicatur, *Dixi Deum fratrem*
B *tuum*. Sed ut aures percutiat ista dictio, vides tam incongrua. Quod si de Filio Sapientiam capias, omnia bene fluent: nec occurret tibi quidquam hic impietatis, cum perhibeat tibi testimonium beatus Paulus apostolus, qui pronuntiat clare Servatorem et Dominum nostrum Jesum Christum Dei Sapientiam nominandum, ubi ait, *Christus Dei potentia et Sapientia* [93]. His ad hunc modum ita apparatis, ad superius proposita consequens est hoc, *Dominus condidit me principium viarum suarum ad opera ejus* [92], e persona ejus usurpari. Quod si dicat conditum illum fuisse, non ita dixit, quasi vellet intelligi, eum de non ente ad esse processisse: nec quod, ad modum creaturarum reliquarum, de non ente produ-
C cebatur, quod nonnulli minus recte sunt arbitrati: sed quod subsistens et vivens, sed quod præexsistens, et præsubsistens, ante omnem mundi conditionem erat: ✠ quodque a Domino suo Patre constitutus est omnium dominator, posito illo, *condidit*, hoc in loco, pro *constituit*, vel *ordinavit*. Disertis verbis principes et duces inter homines, creaturam Apostolus nominavit, ubi ait: *Subjecti estote omni humanæ creaturæ propter Dominum, sive regi ut excellenti, sive principibus ut ab illo missis* [94]. Et propheta qui dixit: *Præparare, ut vocetur super te Deus Israel: propterea ecce firmat tonitru, et condit ventos, et annuntiat inter homines Christum suum* [95]. Et illud, *Scribatur illa in generationem alteram, ut populus qui conditur laudet Dominum* [96]. Illud *condidit*
D pro eo quod fuit sumptum est, quia jam ante erat. Neque enim tum condidit Deus spiritum, cum Christum suum per illum universis hominibus annuntiaret: quia nihil novi est sub sole: sed erat et exsistebat ante: mittebatur autem eo tempore cum in unum congregati apostoli erant: cum ad instar tonitrus factus est sonitus ingens de cœlo: veluti descendente spiritu vehementiore, et repleti sunt Spiritu sancto. Atque ita Christum Domini, in mundum universum annuntiarunt: juxta vaticinium

✠ Ed. Paris., pag. 151. [93] I Cor. I, 24. [92] Prov. VIII, 22. [94] I Petr. II, 13, 14. [95] Amos IV, 12, 13. [96] Psal. CI, 19.

(61) Vulgo σοφίαν, ἕξιν et mox ἐκλάβοι.
(62) Vulgo αὐτόν.

(63) Vulgo αὐτή, et mox αἰνήσε.

quo dictum est, *Ideo ecce confirmans tonitru, et condens spiritum, et annuntians in hominibus Christum ejus :* ubi illud, *condens*, ponitur pro *mittens* vel *injungens*. *Tonitru* autem Evangelii prædicationem designat. Sic qui dixit, *Cor mundum crea in me, Deus*[97], non dixit tanquam non habens cor. Imo orabat ille ut animus ipsi mundaretur. Sic dicitur et illud, *Ut duos creet in unum novum hominem*[98]. Hoc est, *in unum ducat :* vide autem annon ejus quoque generis sit, *Induamini novum hominem, qui creatus est secundum Deum*[99], et illud, *Si quis igitur in Christo, nova creatura*[1], et quæcunque hujuscemodi reperiri possunt, ab iis qui excutient Scripturas sanctas. Ne mireris igitur si metaphorice in illo passu, *Dominus condidit me principium viarum suarum*[2], *condidit* vox posita sit pro *constituit* vel *ordinavit* ad principium dandum, vel imperandum. Quandoquidem cum in Evangelio dicatur a Servatore nostro, *Confiteor tibi, Pater, Domine cœli atque terræ, quoniam abscondisti ista a sapientibus et prudentibus, et revelasti ea parvulis*[3], non hic peccatorum confessionem vult, quemadmodum ✠ alibi, ubi dicitur, *Confitemini ad invicem peccata vestra*[4], sed gratiarum actionem, propter parvulos, quasi diceret, *Gratias ago tibi, Pater, Domine cœli atque terræ.* Ad hunc modum metaphorice usurpata sexcenta alibi Scripturarum inveniet, qui per otium eas evolvet : alia etiam multiplicem habentia significationem, alia univoce de diversis rebus prædicata : de quibus longum esset nec præsentis temporis disserere. Ita et hoc in loco illud, *Dominus condidit me principium viarum suarum ad opera sua*, dictum est pro, *Dominus constituit me principatum obtinere super opera sua.* Atque ideo non dicitur simpliciter, *condidit me*, sed cum adjectione, *principium viarum suarum ad opera sua.* Quod inprimis declarat vox Hebraica. Si quis igitur genuinum sensum sacratissimæ Scripturæ investigare vellet, inveniet lectionem Hebraicam non habere, *condidit me*, qua neque reliquorum interpretum aliquis usus est. Aquila legit, *Dominus possedit me, caput viarum suarum.* Symmachus, *Dominus possedit me initium viarum suarum.* Sic et Theodotio, *Dominus possedit me initium viæ suæ.* Et non abhorret a ratione interpretatio. Erat enim ille quem genuit Pater Unigenitum, caput progeneratorum omnium, visibilium et invisibilium : quod ad exortum attinebat et salutem eorum. Ubi enim eum genuit, ita statuit eum omnium Servatorem, recapitulans in eo et per eum constitutionem universi, ut edocuit divinus Apostolus, inquiens, *Ut recolligeret omnia in Christo, quæ sunt in cœlis, et quæ sunt super terram*[5]. Adeo ut non modo omnia per ipsum substiterint, a non esse ad

A σάσῃ, *Διότι ἰδοὺ στερεῶν βροντὴν, καὶ κτίζων πνεῦμα, καὶ ἀναγγέλλων εἰς ἀνθρώπους τὸν Χριστὸν αὐτοῦ*· τοῦ μὲν, *κτίζων*, ἀντὶ τοῦ, *καταπέμπων*, ἢ *κατατάσσων*, εἰρημένου· τῆς δὲ *βροντῆς* καθ' ἕτερον τρόπον τὸ εὐαγγελικὸν κήρυγμα δηλούσης. Καὶ ὁ λέγων δὲ, *Καρδίαν καθαρὰν κτίσον ἐν ἐμοὶ, ὁ Θεὸς*, οὐχ ὡς μὴ ἔχων καρδίαν τοῦτ' ἔλεγεν, καθαρὰν δὲ αὐτοῦ τὴν διάνοιαν ἀποτελεσθῆναι ηὔχετο. Οὕτως εἴρηται τὸ, *Ἵνα τοὺς δύο κτίσῃ εἰς ἕνα καινὸν ἄνθρωπον*, ἀντὶ τοῦ, *συναγάγῃ*· ὅρα μήποτε τοιοῦτόν ἐστι καὶ τὸ, *Ἐνδύσασθε τὸν καινὸν ἄνθρωπον, τὸν κατὰ Θεὸν κτισθέντα*· καὶ τὸ, *Εἴ τις οὖν ἐν Χριστῷ, καινὴ κτίσις*, καὶ ὅσα ἄλλα εὕροι ἄν τις τοιουτότροπα τὴν θεόπνευστον Γραφὴν διερευνώμενος· μὴ θαυμάσῃς οὖν, εἰ μεταφορικῶς καὶ ἐν τῷ, *Κύριος*
B *ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ*, τὸ, *ἔκτισεν*, ἀντὶ τοῦ *κατέστησεν*, ἢ *κατέταξεν*, εἰς τὸ ἄρχειν εἴρηται, ἐπεὶ καὶ ἐν Εὐαγγελίοις λεγομένου ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τὸ, *Ἐξομολογοῦμαί σοι, Πάτερ, Κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὅτι ἀπέκρυψας ταῦτα ἀπὸ σοφῶν καὶ συνετῶν, καὶ ἀπεκάλυψας αὐτὰ νηπίοις*, οὐ τὴν (64) ἁμαρτημάτων ὁμολογίαν, καθὸ λέλεκται ἐν ἑτέροις, *Ἐξομολογεῖσθε ἀλλήλοις τὰς ἁμαρτίας*, φαμὲν ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος δηλοῦσθαι, ἀλλὰ τὴν ἐπὶ τοῖς νηπίοις εὐχαριστίαν, ἀντὶ τοῦ, *Εὐχαριστῶ σοι, Πάτερ, Κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς*, τοῦ *ἐξομολογεῖσθαι* λελεγμένου. Μυρία δ' ἄν τις εὕροι σχολῇ ζητήσας τῷ κατὰ μεταφορὰν τρόπῳ δι' ὅλης τῆς θείας Γραφῆς εἰρημένα, καὶ ἄλλα πολύσημον ἔχοντα τὴν διάνοιαν. Καὶ ὁμονύμως ἕτερα διαφόρων πραγμάτων
C κατηγορούμενα, περὶ ὧν μακρὸν ἂν εἴη, καὶ οὐ τοῦ παρόντος καιροῦ διεξιέναι. Οὕτως οὖν καὶ ἐνταῦθα τὸ, *Κύριος* (65) *ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ*, ἀντὶ τοῦ, *Κατέταξέ με εἰς τὸ ἄρχειν τῶν ἔργων αὐτοῦ*, λέλεκται. Διὸ οὐχ ἁπλῶς *ἔκτισέ με* εἴρηται, ἀλλὰ μετὰ προσθήκης (66) τῆς, *ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ*. Τοῦτο δὲ μάλιστα παρίστησιν ἡ Ἑβραϊκὴ λέξις. Εἰ γοῦν τις ἐξακριβώσαιτο τὸν ἀληθῆ νοῦν τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς, εὕροι ἂν τὴν Ἑβραϊκὴν ἀνάγνωσιν οὐ περιέχουσαν τὸ, *ἔκτισέ με*· διόπερ οὐδὲ τῶν λοιπῶν ἑρμηνευτῶν ταύτῃ τις κέχρηται τῇ λέξει. Αὐτίκα δ' οὖν ὁ μὲν Ἀκύλας, *Κύριος ἐκτήσατό* (67) *με κεφάλαιον τῶν ὁδῶν αὐτοῦ*, εἴρηκεν· ὁ δὲ Σύμμαχος, *Κύριος ἐκτήσατό με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ*· ὁ δὲ Θεοδοτίων, *Κύριος ἐκτήσατό με ἀρχὴν*
D *ὁδοῦ αὐτοῦ*· καὶ ἔχοι γ' ἂν λόγον ἡ ἑρμηνεία. Τὸ γὰρ κεφάλαιον τῆς τῶν γεννητῶν ἁπάντων ὁρωμένων τε καὶ ἀφανῶν συστάσεώς τε καὶ σωτηρίας αὐτὸς ἦν, ὃν ἐγέννα μὲν ὁ Πατὴρ Υἱὸν μονογενῆ· γεννήσας δὲ, κατέταττε Σωτῆρα τῶν ὅλων, ἀνακεφαλαιούμενος ἐν αὐτῷ καὶ δι' αὐτοῦ τὴν διάταξιν τοῦ παντὸς, ὡς ἐδίδαξεν ὁ θεῖος Ἀπόστολος εἰπών· *Ἀνακεφαλαιώσασθαι πάντα ἐν τῷ Χριστῷ, τὰ ἐπὶ τοῖς οὐρανοῖς, καὶ*

✠ Ed. Paris., pag. 152. [97] Psal. L, 12. [98] Ephes. II, 15. [99] Ephes. IV, 24. [1] II Cor. V, 17. [2] Prov. VIII, 22. [3] Luc. X, 21. [4] Jac. V, 16. [5] Coloss. I, 20.

(64) Vulgo τῶν ἁμαρτημάτων.
(65) Vulgo ἔκτισεν ἐμέ.
(66) Vulgo προσθήκης, τήν.
(67) *Κύριος ἐκτήσατο.* Aliter in vulgatis LXX editionibus, Aquila, Symmachus, et Theodotion, ista legunt. M. — Cæterum cf. Huet. ad Origen. tom. III, p. 788.

τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, ὡς μὴ μόνον τὰ σύμπαντα δι' αὐτοῦ συστῆναι, ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι προελθόντα, ἀλλὰ καὶ τῆς τῶν ὅλων διοικήσεως τὴν πρόνοιαν ἀναδέχεσθαι αὐτὸν, ἅτε Λόγον ὄντα καὶ Σοφίαν καὶ ζωὴν, παντός τε καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ πλήρωμα· ὡς δι' αὐτοῦ κυβερνᾶσθαι καὶ διασώζεσθαι τὰ σύμπαντα. Τοῦτο δὲ καὶ διὰ τῶν προτεθέντων λογίων αὐτὸς (68) παρίστη, δι' ὧν ἔφασκε· *Δι' ἐμοῦ βασιλεῖς βασιλεύουσι, καὶ οἱ δυνάσται γράφουσι δικαιοσύνην. Δι' ἐμοῦ μεγιστᾶνες μεγαλύνονται, καὶ τύραννοι δι' ἐμοῦ κρατοῦσι γῆς.* Λόγοις δ' οὖν ἀῤῥήτοις τῆς καθόλου σοφίας τε καὶ προνοίας τοῦ Υἱοῦ (69) τοῦ Θεοῦ, τὰ σύμπαντα διοικεῖται. Ταῦτ' οὖν διὰ τῶν προεκτεθέντων ἐδίδασκε, προὔτρεπέ τε ἔχεσθαι αὐτοῦ, φάσκων· *Ἐγὼ τοὺς ἐμὲ φιλοῦντας ἀγαπῶ· οἱ δὲ ἐμὲ ζητοῦντες εὑρήσουσιν.* Ἀπέτρεπέν τε τῆς ἐναντίας ὁδοῦ, δι' ὧν ἐπήγαγεν, *Ἐμίσησα δ' ἐγὼ διεστραμμένας ὁδοὺς κακῶν.* Καὶ δὴ ταῦτα καὶ τὰ τούτοις ἀδελφὰ ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱὸς, αὐτὸς γὰρ ἦν ἡ Σοφία (70), διαστειλάμενος, ἑξῆς τοῖς δι' αὐτῶν προωφελομένοις τὴν μυστικὴν περὶ ἑαυτοῦ γνῶσιν παραδίδωσι λέγων, « Ἐὰν ἀναγγείλω ὑμῖν τὰ καθ' ἡμέραν γιγνόμενα, μνημονεύσω τὰ ἐξ αἰῶνος ἀριθμῆσαι. » Εἰ γὰρ μέλλοιμι, φησὶν, τὰ ἐφ' ἑκάστης ἡμέρας ὑπ' ἐμοῦ πραττόμενα διδάσκειν, ἀνάγκη καὶ τῶν ἐξ ἀρχῆς τοῦ παντὸς αἰῶνος ἔργων ἐμαυτοῦ μνημονεῦσαι, καὶ παραστῆσαι, ὡς ἐπὶ τούτῳ με ὁ γεννήσας Πατὴρ ἄρχειν τῶν ὅλων κατέστησεν, ἐφ' ᾧ τε ἡγεῖσθαι τῶν ὁδῶν αὐτοῦ, καὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ δι' ἐμοῦ πεποιημένων ἔργων. Διὸ ἀκολούθως ἐπάγει τὸ, *Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ, εἰς τὰ ἔργα αὐτοῦ,* ἤ, *Κύριος ἐκτήσατό με,* κατὰ τὴν ἀποδοθεῖσαν ἑρμηνείαν. Τὸ γὰρ μέγα κτῆμα τοῦ Θεοῦ ὁ μονογενὴς Υἱὸς ἦν, καθὸ μὲν ἐξ αὐτοῦ γεγέννητο, Υἱὸς ὢν αὐτοῦ· καθὸ δὲ τοῖς πᾶσιν κοινωφελὴς καὶ σωτήριος καθέστηκε, τὸ μέγιστον καὶ τιμιώτατον κτῆμα τοῦ Πατρὸς ὑπάρχων τε καὶ ὀνομασμένος. Οὐδὲ γὰρ ἄλλο τι γένοιτ' ἂν πατέρι υἱοῦ τιμιώτερον κτῆμα. Ἔνθεν καὶ ὁ πρωτόπλαστος Ἀδὰμ, ὅτε τὸν ἐν ἀνθρώποις πρῶτον υἱὸν ἐκτήσατο, ἐλέχθη καὶ ἐπ' ἐκείνῳ, *Ἐκτησάμην ἄνθρωπον διὰ τοῦ Θεοῦ·* τῆς Ἑβραϊκῆς φωνῆς ἀντὶ τοῦ, *ἐκτησάμην, κανίθει* περιεχούσης. Τὸ δὲ, *ἐκτήσατο, κάνα* παρ' Ἑβραίοις ἐκφωνεῖται. Οὕτως οὖν ἐπὶ τοῦ Ἀβραὰμ εἴρηται, *τὸν ἀγρὸν ὃν ἐκτήσατο Ἀβραὰμ,* ἀνθ' οὗ τὸ Ἑβραϊκὸν *κάνα* περιέχει· τῆς αὐτῆς λέξεως κειμένης παρ' Ἑβραίοις καὶ ἐν τῷ, *Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ.* Καὶ ἐνταῦθα γὰρ κειμένης τῆς *κάνα* λέξεως, τὸ, *ἐκτήσατο,* πάντες συμφώνως ἐκδεδώκασιν οἱ ἑρμηνευταί· τὸ δὲ (71), *ἔκτισε*

A esse provenientia, sed insuper in se susciperet administrationem omnium et providentiam: utpote qui Λόγος esset, Sapientia, vita, omnis boni atque pulchri plenitudo: quo per eum gubernentur omnia et conserventur. Hoc ipsum in ante positis divinis oraculis indicavit ipse, inquiens: *Per me reges regnant, et potentes justitiam determinant: per me magnates magnificantur, et principes per me dominantur terræ*[6]. Modo itaque inexplicabili per sapientiam illam et providentiam universalem Filii Dei, universa administrantur. Hæc nos in prius positis edocuit: hortaturque ut ab illo dependeamus: *Ego enim*, inquit, *diligentes me diligo.* ✠ *Qui me quærunt, invenient*[7]. A contraria rursus via nos avertit, ubi addit, *Ego odio habui vias im-*
B *piorum perversas*[8]. Hæc et his similia ipse Filius Dei, ipse etenim Sapientia erat, in mandatis dedit. Atque ita in sequentibus mysticam sui cognitionem tradit iis quibus prius profuerat, inquiens: « Si annuntiavero vobis quæ de die in diem fiebant, necesse est ut enumerem quæ a sæculo commemorantur. » Hoc est, si vos velim docere illa quæ a me quotidie fiunt, necesse est ut vobis replicem opera mea ab initio sæculorum, et in memoriam revocem, quod me Pater qui genuit, constituit Dominum super omnia: ut ita præsim ego viis ipsius, et imperem operibus ejus per me conditis. Quocirca consequenter intulit, *Dominus creavit me principium viarum suarum ad opera sua.* Aut, secundum repræ-
C sentatam interpretationem, *Dominus possedit me.* Magna siquidem Dei possessio, erat Filius unigenitus: eo quod ex ipso genitus Filius erat ejus: eo autem quod omnibus proficiens et salutem afferens constituebatur, maxima et erat et nominabatur possessio sui Patris. Neque enim patri magis honorabilis et grata contigerit possessio, quam est filius. Unde et Adam ille protoplastes, cum primum possederat filium, ut homo dixit, *Possedi hominem a Deo*[9]. Ubi in Hebræo est pro *possedi, canithi:* et pro *possedit, cana.* Sic de Abrahamo usurpatur: *Ager quem possedit Abraham*; in Hebræo est *cana*, quæ est eadem vox usurpata in, *Dominus possedit me principium viarum suarum ad opera sua.* Unde cum ibidem vox *cana* sit, conspiranter
D omnes reddidere interpretes *possedit.* Illud vero *condidit*, rejicitur ab Hebræis, nec in præsenti scriptura reperitur. Plurimum vero differt ἔκτισε, *creavit* et ἐκτήσατο, *possedit*: cum illud significet communi notione, creaturarum processum, de non esse ad subsistere: hoc vero rei præexsistentis

✠ Ed. Paris., pag. 153. [6] Prov. VIII, 15, 16. [7] ibid. 17. [8] ibid. 20. [9] Gen. IV, 1.

(68) Vulgo παρίστησι.
(69) Vulgo om. τοῦ.
(70) Vulgo ὁ διαστιλάμενος.
(71) *Ἔκτισε.* Sic legendum, pro vulg. ἔκτησε. Recte Eusebius ait legendum hic *possedit*, et non *condidit*. Libet ascribere, quæ Basil. habet lib. II, *cont. Eunom.* Ἐγὼ δὲ πολλὰ ἔχων εἰπεῖν περὶ τῆς φωνῆς ταύτης, μηδὲ ἐκεῖνο ἀπαρασήμαντον καταλείψω. Ὅτι ἄλλοι τῶν ἑρμηνέων, οἱ καιριώτερον τῆς σημασίας τῶν Ἑβραϊκῶν καθικόμενοι, ἐκτήσατό με ἀντὶ τοῦ ἔκτισεν ἐκδεδώκασιν· ὅπερ μέγιστον αὐτοῖς ἐμπόδιον ἔσται πρὸς τὴν βλασφημίαν τοῦ κτίσματος· ὁ γὰρ εἰπὼν, ἐκτησάμην ἄνθρωπον διὰ τοῦ Θεοῦ, οὐχὶ κτίσας τὸν Καΐν, ἀλλὰ γεννήσας, ταύτῃ φαίνεται χρησάμενος τῇ φωνῇ. M.

possessionem, et proprietatem peculiarem possi- A dentis. Inquiens ideo Dei Filius, *Dominus condidit me principium viarum suarum ad opera sua*, simul et ejus indicat præexsistentiam, et peculiarem ad Patrem proprietatem; necnon utilitatem ✠ quam paterna ejus opera, de illius administratione et providentia perceptura erant: inde et infert, *Ante sæcula fundavit me. In principio priusquam terram faceret, antequam prodierint fontes aquarum: priusquam montes stabilirentur, ante omnes colles genuit me* [10]. Quibus singulis declaratur, quam fuerit ille utilis et necessarius rerum universitati: doceturque quod et erat, et ante erat, et ante mundum universum subsistebat, et rebus omnibus præsidebat. Cum enim in historia creationis Moses supercœlestium et invisibilium potestatum mentionem non B fecisset omnino ullam, propter illorum imperfectionem qui erudiendi erant per illum: at mundi invisibilis productionem obiret et quatuor elementorum fecisset in principio mentionem cœli, terræ, abyssi et aquæ, istorum duo a Deo creata dixit: nam ait, *In principio creavit Deus cœlum et terram* [11]. At non ad hunc modum de aqua et abysso locutus est: quasi et illa a Deo producta fuisset: sed simpliciter dixit, *Et tenebræ erant super abyssum, et spiritus Dei ferebatur super aquas* [12]. Necessario per prædicta docuit, ut et Filius Dei, quod genita erant, et quod ipse ante illa omnia fuit: et per ipsum omnia condita sunt: ideo ait, *Ante sæcula fundavit me, in principio, priusquam terram conderet: et priusquam abyssos faceret: priusquam scaturirent fon-* C *tes aquarum* [13]. Istorum trium, terræ, abyssi, aquarum, facta mentione, quartum et præstantius ad postremum locum reservavit, cœlum nempe, unde ait deinceps, *Quando parabat cœlos, aderam una cum eo* [13*].

A παραλέλεκται παρ' Ἑβραίοις, ὅπερ οὐ κεῖται ἐπὶ τῆς προκειμένης γραφῆς. Πλείστη δ' ἂν γένοιτο τοῦ, *ἔκτισε*, καὶ τοῦ, *ἐκτήσατο*, διαφορὰ τῷ τὴν μὲν κτίσιν κατὰ τὴν κοινοτέραν διάνοιαν, τὴν ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι πάροδον σημαίνειν· τὴν δὲ κτῆσιν, τοῦ προϋπάρχοντος ἰδιάζουσαν οἰκειότητα πρὸς τὸν κτώμενον. Λέγων τοίνυν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τὸ, *Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ*, ὁμοῦ καὶ τὴν προΰπαρξιν αὐτοῦ ἐδήλου καὶ τὴν ἰδιάζουσαν πρὸς τὸν Πατέρα οἰκειότητα, ὁμοῦ καὶ τὸ χρήσιμον καὶ ἀναγκαῖον τῆς οἰκείας, περὶ τὰ πατρῷα ἔργα, προνοίας τε καὶ διοικήσεως. Διὸ ἑξῆς ἐπάγει, *Πρὸ τοῦ αἰῶνος ἐθεμελίωσέ με· ἐν ἀρχῇ πρὸ τοῦ τὴν γῆν ποιῆσαι, πρὸ τοῦ προελθεῖν τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων· πρὸ τοῦ ὄρη ἑδρασθῆναι,* B *πρὸ* (72) *δὲ πάντων βουνῶν γεννᾷ με·* δι' ὧν ἁπάντων τὸ ἐξ αὐτοῦ λυσιτελὲς καὶ ἀναγκαῖον τοῖς πᾶσιν ἐνδείκνυται· ὅτι τε ἦν, καὶ προῆν, καὶ τοῦ σύμπαντος κόσμου προϋπῆρχέ τε καὶ καθηγεῖτο ἀναγκαίως διδάσκων. Μωσέως γὰρ, ἐν τῇ κοσμοποιίᾳ τῶν μὲν ὑπερκοσμίων καὶ ἀφανῶν δυνάμεων μηδεμίαν μνήμην πεποιημένου διὰ τὸ ἀτελὲς τῶν δι' αὐτοῦ παιδαγωγουμένων, τοῦ δὲ ὁρατοῦ κόσμου τὴν σύστασιν διεξελθόντος, τεττάρων τε στοιχείων ἐν ἀρχῇ μνημονεύσαντος, οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ ἀβύσσου καὶ ὕδατος, καὶ δύο μὲν πεποιῆσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ (73) εἰρηκότος· *Ἐν ἀρχῇ* γὰρ, φησὶν, *ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν*· οὐκ ἔτι δὲ ὁμοίως καὶ ἐπὶ τοῦ ὕδατος καὶ τῆς ἀβύσσου μνησθέντος, ὡς ἄρα εἴη καὶ ταῦτα γεννητὰ, ἀλλ' ἁπλῶς εἰρηκότος, C *Καὶ σκότος ἐπάνω τῆς ἀβύσσου, καὶ πνεῦμα Θεοῦ ἐπεφέρετο ἐπάνω τοῦ ὕδατος*, ἀναγκαίως διὰ τῶν προκειμένων διδάσκει καὶ περὶ αὐτῶν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὅτι τε γεννητὰ εἴη, καὶ ὡς αὐτὸς πρὸ πάντων εἴη, καὶ δι' αὐτοῦ τὰ πάντα πεποίητο. Διό φησι, *Πρὸ τοῦ αἰῶνος ἐθεμελίωσέ με· ἐν ἀρχῇ πρὸ τοῦ τὴν γῆν ποιῆσαι· καὶ πρὸ τοῦ τὰς ἀβύσσους ποιῆσαι· πρὸ τοῦ προελθεῖν τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων*. Τριῶν δὲ τούτων μνημονεύσας, γῆς καὶ ἀβύσσου καὶ ὕδατος, τὸ τέταρτον ἐπάγει τελευταῖον, τὸ κρεῖττον φυλάξας τὸν οὐρανόν. Διὸ ἐπιφέρει ἑξῆς, *Ἡνίκα ἡτοίμαζε τὸν οὐρανὸν, συμπαρήμην αὐτῷ.*

Quæ cum tam evidenter in divinis Scripturis proponantur, et brevi quadam veluti per epitomen, enarratione sint a nobis exposita, audiamus quomodo Marcellus, dejecta in humum interpretatione sua, hæc omnia et singula de suscepta carne contendit usurpari. Ita enim scribit [R. XVII, coll. p. 45 D]: « Hoc ad hunc modum posito, consequens est ut « consideremus Proverbiale illud caput, *Dominus condidit me principium viarum ejus*. Vere enim condi« dit, qui quod non erat fecit, Dominus noster Deus. « Carnem enim quam assumpsit Verbum, cum non es« set, condidit. » Et subnectit: « Igitur in novissimo « maxime tempore, licet hoc novum mysterium reve« labatur: ut ✠ ob id ipsum non immerito præ« visum propheta dixerit, *Ante sæcula fundavit me*, D «

Τούτων τοίνυν ὑπὸ τῆς θείας Γραφῆς ἐναργῶς παριστταμένων, βραχείας τε παρ' ἡμῶν, ὡς ἐν ἐπιτομῇ, διηγήσεως τετυχηκότων, ἐπακούσωμεν ὅπως Μάρκελλος, χαμαὶ βαλὼν τὴν διάνοιαν, ταῦτα πάντα διϊσχυρίζεται περὶ τῆς σαρκὸς εἰρῆσθαι, ἧς ἀνείληφεν ὁ Σωτὴρ, γράφων κατὰ λέξιν τοῦτον τὸν τρόπον· « Τούτου τοίνυν οὕτως ἔχοντος, ἀκόλουθόν ἐστι σκο« πεῖν τῇ διανοίᾳ τὸ παροιμιωδῶς εἰρημένον, τουτὶ « κεφάλαιον, *Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ*. « Ἔκτισε γὰρ ἀληθῶς τὸ μὴ ὂν πεποιηκὼς ὁ Δεσπότης « ἡμῶν ὁ Θεός. Οὐκ οὖσαν γὰρ τὴν σάρκα, ἣν ἀνεί« ληφεν ὁ Λόγος, ἀλλὰ μὴ οὖσαν ἔκτισε. » Καὶ ἐπιλέγει· « Οὐκοῦν εἰ καὶ τὰ μάλιστα ἐπ' ἐσχάτων τῶν « καιρῶν τουτὶ καινὸν ἀπεφάνη μυστήριον· ὡς διὰ D « τοῦτο πρὸ τοῦ αἰῶνος τούτου προωρίσθαι εἰκότως

✠ Ed. Paris., pag. 154, 155. [10] Prov. VIII, 23, 25. [11] Gen. I, 1. [12] ibid. 2. [13] Prov. VIII, 23. 24. [13*] ibid. 27.

(72) Vulgo om. δέ.

(73) Vulgo εἰρηκότα. — Cor. iam M.

« ὁ προφήτης ἔφη, *Πρὸ τοῦ αἰῶνος ἐθεμελίωσέ με*, « δηλονότι τὴν σάρκα.» Καὶ αὖθις ἐπάγει λέγων· «Εἶτα « *ἐν τῇ ἀρχῇ*, φησὶ, *πρὸ τοῦ τὴν γῆν ποιῆσαι*. « Γῆν ποίαν; ταύτην, δηλονότι, τὴν ἡμετέραν σάρκα, « τὴν μετὰ τὴν παρακοὴν γῆν αὖθις γενομένην. *Γῆ « γὰρ εἶ*, φησὶ, *καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ*.» Ὁρᾷς ὅσον διήμαρτε, τῆς μὲν εὐθείας ἐκτραπεὶς, τραχεῖαν δὲ καὶ δύσβατον, καὶ ὥσπερ τινὰ ἀνεξίτητον ἑαυτῷ περινοήσας ὁδόν. Θέα γοῦν, ὅπως ἐξεβιάσατο πάντα μᾶλλον ἀναίσχυντον καὶ ἀναιδῆ λόγον (74) φθεγγόμενος, ἢ τὴν Σοφίαν αὐτὸν εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ὁμολογεῖν. Τὸ μὲν οὖν, *Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ* τῷ (75), τοῦ Σωτῆρος ἀναφέρει προσώπῳ, ὁμολογῶν αὐτὸν εἶναι τὸν ἐν Παροιμίαις ταῦτα φάσκοντα. Λέγει δ' οὖν αὐτοῖς ῥήμασιν· « Οὐκοῦν εἰκότως τῶν ἀρχαίων παρεληλυθότων, « καινῶν δὲ ἔσεσθαι μελλόντων ἁπάντων διὰ τῆς τοῦ « Σωτῆρος ἡμῶν καινότητος, ὁ δεσπότης ἡμῶν ὁ « Χριστὸς διὰ τοῦ προφήτου ἐβόα λέγων, *Κύριος « ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ*.» Τοῦτο δ' εἰπὼν ἐπὶ τὴν σάρκα τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν καταβάλλει τὴν διάνοιαν, ἑξῆς ἐπιλέγων· « Ἔκτισε γὰρ ἀληθῶς, τὸ « μὴ ὂν πεποιηκὼς, ὁ Δεσπότης ἡμῶν ὁ Θεός. Οὐχ « οὖσαν γὰρ τὴν σάρκα, ἣν ἀνείληφεν ὁ Λόγος, ἀλλὰ « μὴ οὖσαν ἔκτισεν ἀρχὴν [τῶν] ὁδῶν αὐτοῦ.» Καὶ οὐ συνίησιν ὁ γενναῖος, ὡς μία τις ἔκφρασις καὶ ἓν πρόσωπον τυγχάνει τὸ φῆσαν, *Ἐγὼ ἡ Σοφία, κατεσκήνωσα βουλὴν*, καὶ τὸ, *Κύριος ἔκτισέ με*. Ὥστε (εἰ) ἐπὶ τὴν σάρκα ἀνάγοιτο θάτερον, ἀνάγκη καὶ τὸ ἕτερον· καὶ ἡ Σοφία ἔσται ἡ τὰ ἀμφότερα λέγουσα. Εἰ δὲ ἡ σὰρξ λέγει κατὰ Μάρκελλον τὸ, *Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν [τῶν] ὁδῶν αὐτοῦ*, αὕτη ἂν εἴη ἡ Σοφία· καὶ ἔσται ἡ σὰρξ ἡ φάσκουσα, *Δι' ἐμοῦ βασιλεῖς βασιλεύουσι, καὶ δι' ἐμοῦ μεγιστᾶνες μεγαλύνονται*. Πῶς δ' ἂν εἴποι ἡ σὰρξ τὸ, *Μνημονεύσω τὰ ἐξ αἰῶνος ἀριθμῆσαι*; οἷς ἐπάγει τὸ, *Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν [τῶν] ὁδῶν αὐτοῦ*. Ὅδε καὶ τίνες αἱ ὁδοὶ παρίστησι λέγων ἑξῆς· « Οὕ« τος γὰρ ἡμῖν τοῖς δικαίως πολιτεύεσθαι μέλλουσι, « θεοσεβείας ὁδὸς γέγονεν· ἀρχὴ πασῶν τῶν μετὰ « ταῦτα ὁδῶν. « Καὶ προστίθησιν, » *ἀρχὴν δὲ ὁδῶν* διὰ « τοῦτο εἰκότως εἴρηκε τὸν δεσπότην ἡμῶν τὸν Σω« τῆρα, διότι καὶ τῶν ἑτέρων, ὧν ἐσχήκαμεν, ὁδῶν « μετὰ τὴν πρώτην ὁδὸν ἀρχὴ γέγονε· τὰς διὰ τῶν « ἱερῶν ἀποστόλων δηλῶν παραδόσεις, τῶν μετὰ « ὑψηλοῦ, κατὰ τὴν προφητείαν, κηρύγματος κηρυ« ξάντων ἡμῖν τὸ καινὸν τοῦτο μυστήριον.» Ταῦτα Μάρκελλος.

ΚΕΦ. Γ'.

Ἔλεγχος τῶν οὐκ ὀρθῶς εἰς τοὺς τόπους αὐτῷ λελεγμένων, καὶ τῶν αὐτῶν ὑγιὴς ἑρμηνεία.

Εἰ μὲν οὖν μὴ καὶ τὴν Μωσέως καὶ τῶν (76) μετὰ Μωσέα προφητῶν παρεδέχετο Γραφὴν, εἶχεν ἄν τινα εἰκότα αὐτῷ λόγον ἡ ἀπόδοσις· ἐπεὶ δὲ οὐ τῶν ἀθετούντων ἐστὶ τὴν Παλαιὰν Διαθήκην, τί δή ποτε τοὺς

« carnem nempe intelligens.» Et infert iterum: « *In « principio*, inquit, *priusquam terram conderet*. Ter« ram quamnam? nostram nimirum carnem, quæ « post transgressionem terra demum facta fuit. « *Nam terra es*, inquit, *et in terram revertere*[14].» Vides quantum ille aberravit a recta via devius, viam sibi adinveniens asperam, impermeabilem, difficulter transeundam. Vide ergo qualiter ille impudenter omnia et profligato pudore potius eloqui maluit, quam qui Dei Sapientia est, ut Filium velit confiteri. Illud ergo, *Dominus creavit me principium viarum suarum, ad opera sua*, ad personam retulit Servatoris, confessus illum eumdem esse, qui in Proverbiis hæc profatur; ait igitur hisce totidem verbis [R. XI]: « Quocirca cum vetusta omnia « præterfluxerint, futura autem essent omnia no« va, per et propter nobilitatem Servatoris nostri, « Dominus noster Christus per prophetam procla« mat, inquiens, *Dominus condidit me principium « viarum suarum*.» Hæc prolocutus ad carnem Servatoris, cogitationem suam dejicit, in sequentibus inquiens: « Vere enim condidit qui non ens creavit « Dominus noster Deus. Nam carnem non exsistentem « suscepit nostram Verbum, et cum susciperet, *prin« cipium viarum suarum* fecit.» Nec intelligit vir optimus, quod et unica dictio et persona quoque unica sit, qui dixit, *Ego Sapientia consilium constitui*[15], et, *Dominus condidit me*[16]. Quorum utrumque vel utrumlibet de carne prædicatur: quod sic plane utrumque et Sapientia erit, quæ et hoc dixit, atque illud. Quod si ex sententia Marcelli caro dicat, *Dominus creavit me principium viarum suarum*, illa erit Sapientia, atque caro quæ dicit, *Per me reges regnant, et per me magnates magni fiunt*, at quomodo dicere poterit caro, *Memorabo eorum quæ sunt a sæculo?* quibus subnectit: *Dominus condidit me principium viarum ejus*. Quænam vero sint illæ viæ docet in sequentibus [R. XII]: « Ita « enim ille nobis, qui secundum rationem justam in« stituere vitam volumus, pietatis via factus est: « principium viarum omnium posteriorum. « Addit autem » *principium viarum* ob hoc ipsum Dominum « esse, et Servatorem nostrum: propterea quod via« rum, quas ingressi sumus post primam viam, « principium exstitit. Innuit autem traditiones ac« ceptas a divinis apostolis, qui, secundum prophetias, « una cum altissimo illo præconio, novum hoc my« sterium nobis annuntiarunt.» Hactenus Marcellus.

CAPUT III.

Refutatio eorum quæ perverse commentatus est ad loca, et orthodoxa eorum interpretatio.

Si neque Mosis nec prophetarum post Mosem Scripturas admitteret Marcellus, probabilem fortassis rationem haberent quæ ab eo profecta sunt. At cum non sit ex eorum numero qui Vetus recusant

✠ Ed. Paris., pag. 156. [14] Gen. III, 19. [15] Prov. VIII, 12. [16] ibid. 22.

(74) Φθέγξασθαι ἢ Μρ.
(75) Vulgo τό.

(76) Vulgo κατά.

Testamentum, quorsum et apostolos, et illorum doctrinam *vias* nominavit? Neque animum advertit Dei prophetis, qui sexcenta quædam de viis Domini scripserunt. Moses autem inprimis ita scripsit, *Via regia proficiscere* [17]. Et, *Ecce posui ante faciem tuam viam vitæ, et viam mortis* [18]. Et David similiter, *Novit Dominus viam justorum, et via impiorum peribit* [19]. Et Jeremias, *State in viis, et interrogate de semitis Domini æternis, et videte quæ sit via bona, et in illa ambulate* [20]. Sed et singulos prophetas invenies fecisse mentionem *viarum Dei*. Si igitur Servator et Dominus noster Jesus Christus, se initium viarum Domini doceat, in quibus ait, *Dominus condidit me principium viarum suarum ad opera sua* [21], omnino ille, et Mose antiquior, et prophetis erit, et iis omnibus qui adhuc ulterius, secundum vias Dei vixerunt. Sed non erat caro quam assumpsit hisce omnibus antiquior : itaque non recte de carne interpretantur oraculum illud. Quocirca non locutus est ista Servator propter carnem, sed quod præexsistebat ipse, et viam ducebat viis Domini universis, in quibus qui erant olim, Deo dilecti omnes ambulaverunt. Quandoquidem et divinus Apostolus dixit, *O profundum divitiarum, et sapientiæ, et cognitionis Dei, quam inscrutabilia sunt judicia ejus, et impervestigabiles viæ ejus* [22], aliam quamdam viam ille indicavit, universitatis rerum curatricem, per quam ineffabili quodam judicio et rationibus quibusdam non comprehendendis, universa gubernat, pro divina sua potestate : consequens certe est, ut et harum viarum quoque principium statuamus illum, qui dixit, *Dominus condidit me principium viarum suarum ad opera sua.* Quod Marcellus non intelligens vias Domini, statuit esse carnem Servatoris nostri : ✠ interpretatur [R. XIII] et illud quoque in hunc sensum, *condidit me principium viarum suarum ad opera sua.* Quænam autem opera vult? illa nimirum de quibus Servator ait, *Pater meus adhuc operatur, et ego operor* [23]. Et rursus, *Opus perfeci illud, quod dedisti mihi* [24]. Subjungit porro, quasi sententiam horum explicans : « Quisnam ante factam per opera « demonstrationem credidisset, quod Verbum Dei « per Virginem generatum, nostram carnem susce« pisset? et tamen universam deitatem in se corpo« raliter residentem demonstrasset? » Et veluti qui sententiam perfecte explicuerat, addit : « Hoc igitur « est, *Dominus condidit me principium viarum suarum* « *ad opera sua.* » Hæc autem scripsit non valens suæ mentis oculos sursum attollere, nec perinde ac propheta dicens, *Quando intuebor cælos opera digitorum tuorum, lunam et stellas, quas tu fundasti* [25]. Nec in memoriam revocans prophetæ dictum,

μὲν ἀποστόλους καὶ τούτων τὰς διδασκαλίας, *ὁδοὺς* ὠνόμασεν, οὐχὶ δὲ προσέσχε τοῖς τοῦ Θεοῦ προφήταις, μυρία περὶ ὁδῶν Θεοῦ γεγραφόσιν; Πρῶτον μὲν γὰρ Μωσῆς ὧδε γράφων ἔλεγεν· *Ὁδῷ βασιλικῇ πορεύσῃ·* καὶ, *Ἰδοὺ τέθεικα πρὸ προσώπου σου τὴν ὁδὸν τῆς ζωῆς, καὶ τὴν ὁδὸν τοῦ θανάτου·* καὶ ὁ Δαβὶδ ὁμοίως, *Γινώσκει* (77) *Κύριος ὁδὸν δικαίων, καὶ ὁδὸς ἀσεβῶν ἀπολεῖται·* καὶ Ἱερεμίας, *Στῆτε ἐν ταῖς ὁδοῖς, καὶ ἐρωτήσατε τρίβους Κυρίου αἰωνίους, καὶ ἴδετε ποία ἐστὶν ἡ ὁδὸς ἡ ἀγαθὴ, καὶ πορεύεσθε ἐν αὐτῇ·* καὶ ἕκαστον δὲ τῶν προφητῶν διαφόρως μνημονεύσαντα τῶν ὁδῶν τοῦ Θεοῦ εὑρήσεις. Εἰ τοίνυν ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς τοῦ Θεοῦ ἀρχὴν εἶναι τῶν ὁδῶν τοῦ Θεοῦ ἑαυτὸν διδάσκει λέγων, *Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ*, πάντως που καὶ Μωσέως καὶ τῶν προφητῶν καὶ τῶν ἔτι ἀνωτέρω κατὰ τὰς ὁδοὺς τοῦ Θεοῦ βεβιωκότων εἴη ἂν πρεσβύτερος· ἀλλ' οὐχὶ ἡ σὰρξ, ἣν ἀνείληφεν, ἐκείνων ἁπάντων ὑπῆρχε προγενεστέρα. Οὐκ ὀρθῶς οὖν ἐπὶ τὴν σάρκα ἐξείληπται τὸ λόγιον. Οὐ διὰ τὴν σάρκα τοίνυν ταῦτ' ἔλεγεν ὁ Σωτὴρ, διὰ δὲ τὸ προϋπάρχειν αὐτὸν, καὶ καθηγεῖσθαι (78) πασῶν τῶν ὁδῶν τοῦ Θεοῦ, *ἃς πάντες οἱ πάλαι θεοφιλεῖς ἄνδρες ὡδεύκασιν*. Ἐπεὶ δὲ ὁ θεῖος Ἀπόστολος λέγων, *Ὦ βάθος πλούτου καὶ σοφίας καὶ γνώσεως Θεοῦ, ὡς ἀνεξερεύνητα τὰ κρίματα αὐτοῦ καὶ ἀνεξιχνίαστοι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ*, ἑτέρας τινὰς ὁδοὺς ὑποβάλλει, τὰς προνοητικὰς τῶν ὅλων, δι' ὧν ἀποῤῥήτῳ κρίσει, καὶ λόγοις (79) ἀλήπτοις, τὰ σύμπαντα διακυβερνᾷ θείᾳ δυνάμει, ἀκόλουθόν ἐστι καὶ τούτων τῶν ὁδῶν ἀρχὴν εἶναι λέγειν τὸν εἰρηκότα, *Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ·* ὁ δὲ μὴ νοήσας τὰς ὁδοὺς τοῦ Θεοῦ, τὴν σάρκα τοῦ Σωτῆρος ἀρχὴν τούτων εἶναι ἀπεφήνατο. Ἑρμηνεύει δὲ καὶ τὸ, *εἰς ἔργα αὐτοῦ*, φάσκων, *Ἔκτισεν οὖν με*, φησὶν, *ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ*. Ποῖα δὲ ἔργα φησίν; περὶ ὧν ὁ Σωτὴρ λέγει, *Ὁ Πατήρ μου ἕως ἄρτι ἐργάζεται, κἀγὼ ἐργάζομαι·* καὶ αὖθις, *Τὸ ἔργον*, φησὶν, *ἐτελείωσα, ὃ δέδωκάς μοι*. Εἶθ' ὥσπερ διασαφῶν τὴν τῶν εἰρημένων διάνοιαν, ἐπιλέγει· « Τίς γὰρ πρὸ τῆς τῶν πραγμάτων ἀποδείξεως, ἐπί« στευσεν ἂν, ὅτι Λόγος Θεοῦ διὰ Παρθένου τεχθεὶς, « τὴν ἡμετέραν ἀναλήψεται σάρκα, καὶ τὴν πᾶσαν « θεότητα ἐν αὐτῇ σωματικῶς ἐπιδείξεται; » καὶ ὥσπερ ἐντελῆ τὴν διάνοιαν ἀποδοὺς ἐπάγει· « Οὐκοῦν « τοῦτ' ἔστι τὸ, *Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐ*« *τοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ.* » Καὶ ταῦτα δὴ ἔγραφεν, οὐ δυνηθεὶς τοὺς τῆς διανοίας ὀφθαλμοὺς εἰς ὕψος ἆραι, καὶ τῷ προφήτῃ παραπλησίως εἰπεῖν, *Ὅτε ὄψομαι τοὺς οὐρανοὺς, ἔργα τῶν δακτύλων σου, σελήνην καὶ ἀστέρας, ἃ σὺ ἐθεμελίωσας·* οὐδὲ μνημονεύσας τοῦ προφητικοῦ λόγου, δι' οὗ εἴρηται, *Τὰ δὲ*

✠ Ed. Paris., pag. 157. [17] Num. xxi, 22. [18] Deut. xxx, 15. [19] Psal. i, 6. [20] Jer. vi, 16 [21] Prov. viii, 22. [22] Rom. xi, 33. [23] Joan. v, 17. [24] Joan. xvii, 4. [25] Psal. viii, 4.

(77) Vulgo ὁ Κύριος τὴν ὁδόν.
(78) Vulgo πασῶν ὁδῶν τοῦ Κυρίου.
(79) Vulgo ἀκαταλήπτοις.

ἔργα Κυρίου οὐκ ἐμβλέπουσι, καὶ τὰ ἔργα τῶν A *χειρῶν αὐτοῦ οὐ κατανοοῦσιν.* Εἰ γὰρ τούτοις προσεσχήκει, ἔγνω ἄν, ὅτι πρὸ οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ πρὸ τοῦ σύμπαντος κόσμου, καὶ οὐ πρὸ τῶν ὁρατῶν μόνον ἀλλὰ καὶ (80), πρὸ τῶν νοητῶν ἔργων τοῦ Θεοῦ τῶν ἐν ἀσωμάτοις καὶ ὑπερκοσμίοις δυνάμεσιν ἐν ὑποστάσει ὄντων, ἦν καὶ προῆν ὁ ταῦτα λέγων. Ὁ δὲ μεταβὰς ἐπὶ τὸ, *Πρὸ τοῦ αἰῶνος ἐθεμελίωσέ με,* πάλιν τὴν σάρκα εἰς μέσον ἄγει λέγων οὕτως· « *Θεμέλιον* τοῦτον ὀνομάζων, τὴν κατὰ σάρκα αὐτου « προορισθεῖσαν οἰκονομίαν. Ὡς καὶ ὁ Ἀπόστολος λέ« γει· *Θεμέλιον γὰρ ἄλλον οὐδεὶς δύναται θεῖναι,* « *παρὰ τὸν κείμενον, ὅς ἐστιν Ἰησοῦς Χριστός.* » Καὶ ἐπιλέγει· « Ἑνὸς δὲ αἰῶνος ἐνταῦθα μέμνηται, « ἀφ' οὗ τὰ κατὰ τὸν Χριστὸν τεθεμελιῶσθαι ἔφη, « καίτοι πολλῶν παρεληλυθότων αἰώνων, ὡς ὁ Δα- B « βὶδ ἔφη, *Ὁ ὑπάρχων πρὸ τῶν αἰώνων.* » Καὶ μεταβὰς ἑξῆς ἐπὶ τὸ *ἐν ἀρχῇ πρὸ τοῦ τὴν γῆν ποιῆσαι,* καὶ τὴν γῆν πάλιν τὴν σάρκα εἶναι λέγει. Γράφει δὲ οὕτω· « Ποίαν ταύτην τὴν γῆν; ἢ δηλον« ότι τὴν ἡμετέραν σάρκα, τὴν μετὰ τὴν παρακοὴν « γῆν αὖθις γενομένην· *Γῆ γὰρ εἶ,* φησὶν, *καὶ εἰς* « *γῆν ἀπελεύσῃ.* Ἔδει γὰρ ταύτην ἰάσεως τυ« χεῖν. » Καὶ ταῦτα δὲ φάσκει, οὐ μνημονεύσας ὁ σοφώτατος ὡς καὶ ἀνωτέρω πρὸ τοῦ τὴν γῆν ποιῆσαι ἐκτίσθαι τὴν σάρκα ἀρχὴν ὁδῶν τοῦ Θεοῦ εἰρηκὼς ἔτυχεν. Εἰ δὲ ὅλως διὰ τῆς γῆς τὴν *σάρκα* ἐδήλου, πῶς οὐ προϋπάρχειν τῆς σαρκὸς ἀνάγκη ὁμολογεῖν τὸν λέγοντα πρὸ τοῦ τὴν γῆν ποιῆσαι ἑαυτὸν εἶναι; *Πρὸ γὰρ τοῦ αἰῶνος,* φησὶν, *ἐθεμελίωσέ με, ἐν* C *ἀρχῇ πρὸ τοῦ τὴν γῆν ποιῆσαι.* Οὐκοῦν πρὸ τοῦ τὴν σάρκα ποιῆσαι ὁ ταῦτα λέγων ὑπῆρχεν. Εἰ δὲ καὶ μὴ πολλῶν αἰώνων ἐμνημόνευσεν, ἀλλ' ἑνὸς, οὗ καὶ ὁ Σωτὴρ ἐμνήσθη εἰπὼν, *Οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου γαμοῦσι καὶ γαμίσκονται,* καὶ οὕτως οὐχ ἡ σὰρξ ἣν ἀνείληφεν ὁ Σωτὴρ ἡμῶν πρὸ τοῦ ἐνεστῶτος αἰῶνος ὑπῆρχε· ἀλλ' αὐτὸς ὁ ταῦτα διὰ Σολομῶνος διδάσκων, ὁρᾷς ὅσῃ περιπέπτωκε δυσχωρίᾳ ὁ τῆς εὐθείας καὶ (81) βασιλικῆς παρατραπεὶς ὁδοῦ. Ὁ δὲ πρὸς ταῖς εἰρημέναις ἔτι καὶ ταῦτα προστίθησι λέγων· *Πρὸ τοῦ τὰς ἀβύσσους ποιῆσαι,* φησίν· ἐνταῦθα τὰς ἀβύσσους παροιμιωδῶς ὁ προφήτης τὰς τῶν ἁγίων καρδίας εἶναι λέγει, τὰς ἐν τῷ ἑαυτῶν βάθει τὴν τοῦ πνεύματος ἐχούσας δωρεάν· καὶ οὐ συνίησιν, ὡς πρὸ τῆς ἐνσάρκου (82) τοῦ Σωτῆρος D ἡμῶν παρουσίας οἱ ἅγιοι τοῦ Θεοῦ προφῆται, τοῦ αὐτοῦ μετέσχον πνεύματος, Μωσῆς τε καὶ οἱ ἔτι Μωσέως παλαιότεροι. Οὐκοῦν ἀνάγκη τούτων ἁπασῶν τῶν ἀβύσσων, εἰ δὴ αἱ τῶν ἁγίων καρδίαι ἦσαν αὗται, παλαιότερον εἶναι τὸν λέγοντα, *Πρὸ τοῦ τὰς ἀβύσσους ποιῆσαι.* Πῶς οὖν δυνατὸν ἦν ἐπὶ τὴν σάρκα τοῦ Σωτῆρος ἀναφέρεσθαι ταῦτα; Καὶ μὴν, εἴ τις αὐτῷ παρῆν τῶν θείων Γραφῶν ἐπιστήμη, οὐχ

quo ait, *Opera autem Domini non intuebuntur, et opera manuum ipsius non intelligent* [26]. Nam si ad ista attendisset animum, illud utique cognoscere potuisset, quod ante cœlum et terram, ante mundum universum, nec ante sola visibilia, sed et invisibilia, et ante opera Dei intellectualia, quæ in potentiis relucent incorporeis, et extramundanis, *erat,* et præerat is, qui ista loquitur. Ille autem, transitione facta ad illud, *Ante sæcula fundavit me,* in medium denuo adducit carnem, inquiens [R. XIV] : « Ita in carne ejus præordinatam œconomiam, vo« cat *fundamentum* : quemadmodum et Apostolus « loquitur, *Fundamentum nemo aliud potest ponere,* « *præter illud quod positum est, qui est Jesus Chri*« *stus* [27]. » Addit : « Unius autem sæculi isthic memi« nit, in quo ea quæ ad Christum spectant, fundata « esse dicit, cum tamen plura præteriissent sæcula : « quod et David affirmat, inquiens, *Qui erat ante* « *sæcula* [28]. » Progressus hinc ad illud, *In principio, priusquam terram conderet,* ibi denuo terram esse carnem asseverat. « Quamnam vero terram? » ita ait : « certe non aliam quam carnem nostram : quæ « post transgressionem, terra demum facta fuit. « *Terra es enim,* inquit, *et in terram reverteris* [29]. « Illa etenim persananda fuerat. » Hæc autem ita posuit, non recordatus, pro sua sapientia quod dicitur, priusquam terra conderetur, creatam dici carnem principium viarum Dei. Quod si vero per terram indicare voluit *carnem :* quomodo cogitur confiteri non exstitisse ante carnem qui dicit ✠ se priusquam terra conderetur, exstitisse? Nam *ante sæculum,* inquit, *fundavit me, in principio antequam terram faceret.* Atque ita qui ista de se dixit, certe exsistebat ante carnem. Nec refert quod non meminerit plurimorum sæculorum, sed unius, cujus et Servator meminit, inquiens, *Filii hujus sæculi dant et accipiunt in matrimonium* [30]. Atque ita non caro, quam suscepit Servator noster ante præsens hoc sæculum exsistebat : sed ille, qui hæc eadem per Salomonem docuit; vides ille in quas angustias se conjecerit, qui de regia et recta via declinavit. Ad illa autem dicta superius et ista addit : « *Priusquam conderet abyssos :* hic, inquit, abys« sos proverbialiter propheta sanctorum corda ap« pellavit, quæ in sua profunditate spiritus dona con« tinebant. » Nec intelligit quod antequam in carne Servator adveniret, sancti Dei prophetæ ejusdem spiritus participabant; Moses nimirum et adhuc illo vetustiores. Itaque necesse est antiquiorem his abyssis (si modo sanctorum corda sint abyssi) exstitisse illum, qui dixit, *Priusquam abyssi conderentur,* etc. Quomodo igitur ad carnem Servatoris referri poterant? Certe, si vel tantillam divinarum

✠ Ed. Paris., pag. 158. [26] Isa. v, 12. [27] I Cor. III, 11. [28] Psal. XCII, 2. [29] Gen. III, 19. [30] Luc. XX, 34.

(80) Vulgo ἀλλὰ [τῶν ἀοράτων] καί. Mox vulgo post λέγων interp.

(81) Vulgo βασιλικῆς καὶ εὐθείας, et mox, ὅδε πρός.

(82) Vulgo τοῦ om.

Scripturarum cognitionem haberet, non ita leviter et facile determinasset sanctorum corda esse istas abyssos. Instanter addit enim Moses, quod tenebræ erant super abyssum; multiplex sed inextricabilis de istis sermo seritur in divinis Litteris. Nam Apostolus ait, *Ne dixeris, Quis ascendet in cœlum? hoc est Christum deducere; aut Quis descendet in abyssum? hoc est, Christum e mortuis educere* [31]. In quibus videtur infernales regiones abyssos nominasse. Quod clarius adhuc indicat Dominus ipse in illo cum Jobo colloquio suo, *Vade autem ad fontem maris*, et, *In vestigiis abyssi ambulasti : aperiuntur tibi præ timore januæ mortis : janitores inferni videntes te, contremiscunt* [32]. Sed et impiæ in abysso potestates : de quibus dictum est, *Laudate illum de terra, dracones et universæ abyssi* [33]. Et ulterius illud, *Super abyssum tenebræ*. De quibus ait Moses, *Et tenebræ erant super abyssum* [34]. Hæc omnia qui addiscere poterat, si sedulam saltem operam, et non negligentem in divinis Litteris posuisset, ✠ non utique vocasset sanctorum corda abyssos : intellexisset enim quomodo dictum sit, et, *Abyssus invocat abyssum, ad vocem cataractarum tuarum* [35], et iterum, *Turbatæ sunt abyssi, multitudo sonitus aquarum* [36], et iterum, *Abyssus tanquam vestis circumamictus ejus* [37]. Hæc et his similia novisset exactius, si quæ ipsi cura subiisset ut hæc intelligeret : at nunc tanta ipse facilitate, tamque dissolute sanctorum corda pronuntiavit abyssos. Nec tamen ita intellexit quod vel secundum hanc interpretationem, is qui dixit, *Priusquam conderet abyssos aderam illi* [38], docere voluit se antecessisse tempore sanctos illos et Deo dilectos viros qui a sæculo fuerunt, ut impossibile fuerit omnimodo voces illas prædictas carni Servatoris adaptare. Is vero ad aliam progressus dictionem ejusdem Scripturæ, cum quoque in hanc sententiam interpretatur [R. XX] : « Quid porro sibi « vult et illud caput, *Antequam prodirent fontes « aquarum* [39]? Divini nempe apostoli fuerant. Quam « sententiam Scriptura nobis in Exodo repræsen« tat : ubi typi eorum commemorantur. Meminit « enim fontium ibi duodecim [40], cum totidem nu« mero apostoli essent. » Hæc cum dicat, non animadvertit, quod et XII erant Israelis tribus, et XII illorum patriarchæ. Duodecim itidem prophetæ uno libro comprehensi. Sed et XII in die horæ : et in anno XII menses. Quomodo igitur duodenarius numerus, ad apostolos potius, quam ad ista omnia spectabat? Quod si quis numerus quantitativus, causam ipsi præbuit istiusmodi dictionis interpretationis, oportebat illum animadvertere, quod neque sancti prophetæ, in quantum participes erant ejusdem Spiritus sancti, a fontibus his peregrini

A ἂν εὐχερῶς οὕτως (83) ἀπεφαίνετο τὰς τῶν ἁγίων καρδίας εἶναι τὰς ἀβύσσους, ἐπιστήσας ὡς σκότος ἦν ἐπάνω τῆς ἀβύσσου, κατὰ τὴν Μωσέως μαρτυρίαν, καὶ ὡς πολὺς καὶ δυσερμήνευτος ὁ περὶ αὐτῶν ἐν τῇ θείᾳ Γραφῇ φέρεται λόγος. Ὁ μὲν γὰρ Ἀπόστολος, *Μὴ εἴπῃς*, φησὶ, *Τίς ἀναβήσεται εἰς τὸν οὐρανόν; τοῦτ' ἔστι Χριστὸν καταγαγεῖν. Ἢ, Τίς καταβήσεται εἰς τὴν ἄβυσσον; τοῦτ' ἔστι Χριστὸν ἐκ νεκρῶν ἀναγαγεῖν*. Ἔοικε γοῦν ἐν τούτοις τὰ τοῦ ᾄδου χωρία κεκληκέναι ἄβυσσον. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Κύριος σαφέστερον τοῦτο παρίστη ἐν τῷ πρὸς τὸν Ἰὼβ χρηματισμῷ λέγων (84)· *Ἦλθες δὲ ἐπὶ πηγὴν θαλάσσης, ἐν δὲ ἴχνεσιν ἀβύσσου περιεπάτησας· ἀνοίγονται δέ σοι φόβῳ πυλαὶ θανάτου· πυλωροὶ δὲ ᾅδου ἰδόντες σε, ἔπτηξαν*. Καὶ τὰς ἐν τῇ
B ἀβύσσῳ δὲ δυνάμεις πονηρὰς, περὶ ὧν εἴρηται, *Αἰνεῖτε αὐτὸν ἐκ τῆς γῆς, δράκοντες, καὶ πᾶσαι αἱ ἄβυσσοι*· καὶ ἔτι τὸ, *Ἐπάνω τῆς ἀβύσσου σκότος*· περὶ οὗ Μωσῆς ἔφη, *Καὶ* (85) *σκότος ἐπάνω τῆς ἀβύσσου*· ταῦτα πάντα μαθὼν, εἴπερ ἦν ἐπιπόνως, ἀλλὰ μὴ ἐξιτήλως ταῖς θείαις ἐντετυχηκὼς Γραφαῖς, οὐκ ἂν τὰς τῶν ἁγίων καρδίας ἐτόλμα εἰπεῖν τὰς ἀβύσσους, ἔγνω δ' ἂν, ὅπως εἴρηται καὶ τὸ, *Ἄβυσσος ἄβυσσον ἐπικαλεῖται εἰς φωνὴν τῶν καταῤῥακτῶν σου*· καὶ αὖθις, *Ἐταράχθησαν ἄβυσσοι, πλῆθος ἤχους ὕδατος*· καὶ πάλιν, *Ἄβυσσος ὡς ἱμάτιον τὸ περιβόλαιον αὐτοῦ*. Ταῦτα καὶ τὰ τούτοις ἀδελφὰ διηκρίβωσεν ἂν, εἴ τις ἦν αὐτῷ φρόντις τῆς τούτων καταλήψεως· (86) νῦν δὲ προχείρως οὕτως καὶ διαλελυμένως τὰς τῶν ἁγίων καρδίας τὰς ἀβύσ-
C σους εἶναι ἀποφηνάμενος, οὐδ' οὕτως συνῆκεν, ὡς πρὸ τῶν ἁγίων καὶ θεοφιλῶν ἀνδρῶν, τῶν ἐξ αἰῶνος γενομένων, ἑαυτὸν ὑπάρχειν ἐδίδαξεν ὁ εἰπὼν, *Πρὸ τοῦ τὰς ἀβύσσους ποιῆσαι*· ὡς πανταχόθεν μὴ δύνασθαι τῇ σαρκὶ τοῦ Σωτῆρος ἐφαρμόζειν τὰς προκειμένας λέξεις. Ὁ δὲ (87) ἐφ' ἑτέραν μεταβὰς ῥῆσιν τῆς αὐτῆς Γραφῆς, καὶ ταύτην οὕτως ἑρμηνεύει λέγων· « Τί τοίνυν ἔστι καὶ τουτὶ τὸ κεφάλαιον, *Πρὸ « τοῦ προελθεῖν τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων*; τοὺς « ἱέρους ἀποστόλους εἶναί φησιν. Τοῦτο δὲ ἡμῖν τὸ « μυστήριον παρίστησιν ἡ τῆς Ἐξόδου γραφὴ, τοὺς « τῶν ἀποστόλων τύπους πάλαι προαγορεύουσα. Δώ« δεκα γὰρ ὄντων τὸν ἀριθμὸν τῶν ἀποστόλων, δώδεκα « πηγῶν μέμνηται. » Καὶ ταῦτα λέγων οὐ συνίησιν, ὡς καὶ τοῦ Ἰσραὴλ δώδεκα ἦσαν φυλαὶ, καὶ δώδεκα
D οἱ τούτων πατριάρχαι, μία τε βίβλος ἡ τῶν δώδεκα προφητῶν· ἀλλὰ καὶ δώδεκα τῆς ἡμέρας ὧραι, καὶ μῆνες τοῦ παντὸς ἔτους δώδεκα. Τί οὖν μᾶλλον τοῖς ἀποστόλοις ἢ ἐκείνοις ἅπασιν ὁ τῶν δώδεκα διέφερεν ἀριθμός; Εἰ δὴ τοῦ ποσοῦ τις ἀριθμὸς τὴν αἰτίαν αὐτῷ τῆς τοιασδὶ τοῦ λόγου παρεῖχεν ἑρμηνείας, χρῆν δὲ συνιδεῖν ὡς καὶ οἱ τοῦ Θεοῦ προφῆται, καθὸ τοῦ αὐτοῦ μετέσχον Πνεύματος ἁγίου, οὐκ ἦσαν ἀλ-

✠ Ed. Paris., pag. 159. [31] Rom. x, 6, 7. [32] Job. XXXVIII, 16, 17. [33] Psal. CXLVIII, 7. [34] Gen. I, 2. [35] Psal. XLI, 8. [36] Psal. LXXVI, 17, 18. [37] Psal. CIII, 6. [38] Prov. VIII, 24. [39] ibid. [40] Exod. XV, 27.

(83) Vulgo ἀπεφαίνοιτο.
(84) Ἦλθες vulgo.
(85) Vulgo σκότος [ἦν] ἐπάνω.
(86) Vulgo νυνί.
(87) Vulgo ἀφ'.

λότριοι τῶν πηγῶν. Διὸ λέλεκται περὶ αὐτῶν ἐν Ψαλμοῖς, *Ἐν Ἐκκλησίαις εὐλογεῖτε τὸν Θεὸν Κύριον ἐκ πηγῶν Ἰσραήλ*. Ὥστε καὶ πρὸ ἐκείνων τῶν πηγῶν, ἀναγκαῖον ὁμολογεῖν τὸν Υἱὸν εἶναι (88) τοῦ Θεοῦ τὸν λέγοντα, *Πρὸ τοῦ προελθεῖν τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων*. Ὁ δὲ ἐπάκουσον ὅπως ἑρμηνεύει λέγων· « Εἰκότως οὖν περὶ τῆς κατὰ σάρκα (89) γενέσεως ὁ « Δεσπότης, διὰ τοῦ προφήτου Σολομῶνος λέγων, « *Πρὸ τοῦ προελθεῖν τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων*, » ἔφη. Καὶ ἐπιφέρει· « Οὕτω γὰρ ὁ Σωτὴρ πρὸς « τὰς ἱερὰς πηγὰς ἔφη, *Πορευθέντες μαθητεύσατε « πάντα τὰ ἔθνη*. » Εἶθ', ὥσπερ συναγαγὼν τὸν λόγον, τὸ συμπέρασμα ἐπάγει τῇ ἑαυτοῦ διηγήσει, λέγων· « Πανταχόθεν δῆλόν ἐστι, τοὺς ἱεροὺς ἀποστόλους καὶ πηγὰς τροπικῶς ὠνομάσθαι ὑπὸ τοῦ προφήτου· » « καὶ τοὺς μὲν ἀποστόλους τὰς πηγὰς εἶναι βούλεται, οὐκ ἀρέσκουσι δὲ αὐτῷ οἱ προφῆται. Διὰ τί; ἀλλ' ὅτι μὴ ἐδύνατο τὴν σάρκα τοῦ Σωτῆρος πρὸ ἐκείνων διδόναι. Καίτοι καὶ πρὸ τῶν κατὰ φύσιν αἰσθητῶν πηγῶν, ὧν καὶ Μωσῆς ἐμνημόνευσεν ἐν τῇ κοσμοποιΐᾳ, εἰπὼν, *Πηγὴ δὲ ἀνέβαινεν ἐκ τῆς γῆς, καὶ ἐπότιζε πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς*· καὶ αὖθις, *Ποταμὸς δὲ ἐκπορεύεται ἐξ Ἐδὲμ, ποτίζειν τὸν παράδεισον*, προϋπῆρχεν ὁ τοῦ Θεοῦ Υἱὸς, ὁ ταῦτα ἐν Παροιμίαις περὶ ἑαυτοῦ διδάσκων. Ὁ δὲ τῷ Ἰὼβ χρηματίζων, καὶ πηγῶν θαλάσσης μνημονεύει λέγων· *Ἦλθες δὲ ἐπὶ πηγὴν τῆς θαλάσσης· ἐν δ' ἴχνεσιν ἀβύσσου περιεπάτησας*. Ἐπεὶ δὲ καὶ ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν, ὕδατά τινα εἶναι ἡ Γραφὴ διδάσκει, ἡ λέγουσα, *Αἰνεῖτε αὐτὸν, οἱ οὐρανοὶ τῶν οὐρανῶν, καὶ τὰ ὕδατα τὰ ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν*, ἀκόλουθόν (90) ἐστι κἀκείνων τῶν ὑδάτων, ὁποῖα ἂν ὑπάρχῃ φύσιν, νοῆσαι τίνας εἶναι πηγὰς, ὅπως κἀκείνων πρεσβύτερος ἀποδειχθῇ ὁ εἰρηκὼς ἑαυτὸν προϋπάρχειν πρὸ τοῦ προελθεῖν τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων. Ὁ δὲ μηδενὶ τούτων ἐπιστήσας τὸν νοῦν, μηδὲ πονεῖν ἐθέλων, τοῖς αὐτοῖς ἐπιμένει. Ἐπεὶ καὶ ταῦτα φάσκων, *Πρὸ τοῦ ὄρη ἑδρασθῆναι*, φησὶν, *πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾷ με*. Ὄρη καὶ βουνοὺς, τοὺς ἀποστόλους, καὶ τοὺς τῶν ἀποστόλων διαδόχους λέγει, ἵνα παρὰ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, τηνικαῦτα τοὺς δικαίαν πολιτείαν (91) παροιμιωδῶς σημαίνῃ. Οὐκοῦν οἱ αὐτοὶ (92) ἦσαν καὶ αἱ πηγαὶ, (οἱ) αὐτοὶ καὶ τὰ ὄρη, οἱ αὐτοὶ καὶ οἱ βουνοί· ἀλλ' ὥσπερ οὐκ ἔχει φύσιν, ἐπὶ τῶν θεωρουμένων πηγῶν τε καὶ ὀρῶν τὰ αὐτὰ φάσκειν εἶναι (οὐδὲν γὰρ κοινὸν ὡς ἐν ποιότητος λόγῳ πηγαῖς ὑδάτων πρὸς τὰ τῶν ὀρῶν ἀναστήματα), τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐπὶ τῶν ἀλληγορικῶς κατὰ διάνοιαν θεωρουμένων παραστῆσαι χρὴ διαφορὰν τῶν κατὰ τὴν θεωρίαν νοουμένων, πηγῶν τε καὶ ὀρῶν καὶ βουνῶν· ἀλλ'

A fuerant. Quocirca de illis in Psalmis dicitur : *In Ecclesiis laudate Deum Dominum de fontibus Israelis*[41]. Ut necesse sit nos confiteri Filium Dei exstitisse ante fontes illos, eum qui dixit, *Priusquam prodirent fontes aquarum*. Is quomodo hoc interpretetur audi : « Quocirca nec immerito Dominus « per prophetam Salomonem dixit, *Priusquam sca- « turirent fontes aquarum*, de sua secundum carnem « generatione. » Addit : « Ita enim Servator, ad « sanctos fontes dixit, *Euntes docete omnes gen- « tes*[42]. » Postremo, veluti recollectis omnibus, introducit conclusionem disputationis suæ : ✠ « Ita omni- « modo perspicuum est, sanctos apostolos figurate « fontes appellatos a propheta. » Apostolos vult fontes nominari, at minime ei placent prophetæ.
B Cur ita? nimirum quod ante illos carnem Servatoris exhibere nequibat. Et tamen Dei Filius qui hæc in Proverbiis de seipso usurpavit, erat ante illos fontes naturales, quorum meminit in cosmopœia sua Moses, ubi ait, *Et fons de terra ascendebat, et irrigabat faciem universæ terræ*[43], et iterum, *Fluvius de Edem egrediebatur, et paradisum irrigabat*[44]. Qui et cum Jobo collocutus fontium quoque maris meminit, *Venisti autem ad scaturigines maris : ambulasti per vestigia abyssi*[45]. Cum vero et super cœlos aquarum mentio fiat in Scripturis, utputa ubi legitur, *Laudate Dominum, cœli atque aquæ quæ sunt super cœlos*[46] : consequens est ut quæ sit illarum aquarum natura dispiciamus : quinam sint illarum fontes, ut et hisce antiquior ille declaretur, qui ait
C se exstitisse cum nondum prodirent fontes illarum aquarum. At vero nulli horum advertens animum Marcellus, nec in iis indagandis collocans operam, in sententia sua persistit. Nam et illa, *Priusquam montes firmarentur* : et, *Ante omnes colles genuit me*, ad eumdem modum interpretatur, *montes* et *colles* apostolos esse inquiens, et apostolorum successores : ut proverbialiter, præter morem apud alios usurpatum justam reipublicæ administrandæ formam significaret. Quocirca fontes, et montes, et colles idem significabant. Sed veluti secundum naturam non est, ut qui oculis cernuntur fontes atque montes, iidem sint (neque enim aquarum fontes habent aliquid commune cum montium cacuminibus) pari
D modo, et in illis quæ allegorice intelligenda sunt, instituenda est diversitas inter illa quæ per fontes, colles, montes intelliguntur. Ille autem nihil trutinatum intelligens, sed omnia permiscens, quæ est ipsius animi levitas, eosdem utique per omnia designat. *fontes* aquarum, et *montes* atque colles. Hæc

✠ Ed. Paris., pag. 160. [41] Psal. LXVII, 27. [42] Matth. XXVIII, 19. [43] Gen. II, 6. [44] ibid. 10. [45] Job XXXVIII, 16. [46] Psal. CXLVIII, 4.

(88) Vulgo τοῦ Θεοῦ λέγοντα.

(89) Vulgo γενήσεως.

(90) Vulgo δ' ἐστι, et mox ὁποῖα δ' ἂν ὑπάρχοι, τὴν φύσιν νοῆσαι τίνας εἶναι [ἃς] πηγάς etc. et mox προϋπάρχειν ἑαυτόν.

(91) *Παροιμιωδῶς σημαίνῃ*. Deest hic aliqua vox suffulciendæ sententiæ quæ hiat, forte μετερχομένους, aut ἀσπασαμένους aut simile quid hoc sensu, ut significet eos qui, præter morem aliorum, justam vivendi rationem amplexi fuerant. Quæ sequuntur sic forte legenda et distinguenda sunt, οὐκοῦν, οἱ αὐτοὶ ἦσαν καὶ αἱ πηγαὶ αὐτοὶ, καὶ τὰ ὄρη, καὶ αὐτοὶ οἱ βουνοί. M.

(92) Vulgo ὅτι αὐταὶ ἦσαν καὶ αἱ πηγαὶ αὐτοὶ. καὶ τὰ ὄρη οἱ αὐτοὶ, καὶ οἱ βουνοί.

insuper omnia apostolos esse ait, differentiæ nullà habita ratione. Quorsum igitur illos, qui per justitiam et pietatis cultum, ante Servatorem incarnatum consummabantur, *montes* et *colles* non appellavit? Nimirum quod priorem illis, non poterat Servatoris carnem substituere. Est ergo violentia nimis et coacta interpretatio, dictionum jam commemoratarum, si referantur ad carnem illam Servatoris. ✠ Quomodo autem et illud, *Genuit me*, ad carnem queat adaptari? se certe genitum affirmat ante fontes, ante montes, ante *omnes colles*, ubi ait, *Dominus condidit me principium viarum suarum ad opera sua, ante sæcula fundavit me.* Si caro ista diceret ut Marcello visum, quomodo caro dixerit, *Ante omnes colles gignit me?* Esto enim, fuerit ante apostolos caro: at quo pacto seipsam ipsa a Deo factam dixerit? Visum est Marcello affirmare carnem cum non exstaret prius, conditam fuisse. Ait enim: « Revera creavit qui quod non erat fecit Dominus « noster Deus. Carnem enim Verbum sumpsit quæ « non erat, sed condidit illam quæ non erat. » Novimus ita illam conditam, at genitam a Deo illam quomodo dicetur, cum affirmet Servator, *Quod de carne gignitur caro est*[67]? et Apostolus inquiat: *Factus de muliere, factus sub lege*[68]. Quomodo igitur caro de Deo universorum dixerit, *Ante omnes colles genuit me?* Ita arbitror unicuique jam patescere, quam coactam hæc admittant interpretationem. At sine omni violentia dixerit quispiam in Filium Dei, semota allegorica figura ista vere convenire. Nam et ante tellurem subsistebat. Erat, et præerat, priusquam prodirent naturales aquarum scaturigines; ante abyssos commemoratas; priusquam terræ figura esset ordinata, per montium et collium surrectiones: *Omnia enim per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil*[69]. At si quispiam hic interroget, cur se non dixerit præexstitisse ante cœlos, et ante ea quæ sunt in cœlis, aut quæ supra sunt; ante divinas et supermundanas potestates et spiritus: dicetur quod eorum non meminit Scriptura, propterea quod per hæc Proverbia, pædagogia quædam animo infantibus protendebatur: quod satis patet, cum dicatur interdum, *Attende, fili, ad instructionem patris tui, et ne rejicias leges matris tuæ*[50]: aliquando, *Fili, adverte animum ad leges meas, et aurem accommoda verbis meis*[51]. Et iterum, *Fili, ne contemnas instructionem Domini, et cum ab illo increperis, ne deficias*[52]: et, *Fili, si tibi probus fueris, probus itidem eris et vicinis. Quod si improbus evadas, tum solus certe exhauries mala*[52*]. Innumera his similia, de Proverbiorum

A ὁ (93) μηδὲν βεβασανισμένον ἐπιστάμενος, τὰ πάντα φύρων δι' εὐχέρειαν, τοὺς αὐτοὺς εἶναι ἀποπέφανται καὶ πηγὰς ὑδάτων, καὶ ὄρη, καὶ βουνούς, φησί τε πάντα ταῦτα εἶναι τοὺς ἀποστόλους, οὐ διαστειλάμενος τὸν τῆς διαφορᾶς τρόπον. Τί οὖν οὐχὶ καὶ πρὸ τῆς σαρκὸς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἐν δικαιοσύνῃ καὶ (94) θεοσεβείᾳ (95) τελειωθέντας ὄρη καὶ βουνοὺς ὁμοίως ἐπεκάλει, ἀλλ' ὅτι μὴ πρὸ ἐκείνων οἷός τε ἦν τὴν σάρκα τοῦ Σωτῆρος ὑφίστασθαι. Οὐκοῦν βίαιος καὶ κατηναγκασμένη τῶν προκειμένων λέξεων ἡ ἐπὶ τὴν σάρκα τοῦ Σωτῆρος ἀναφορά. Πῶς δὲ καὶ τὸ, *γεννᾷ με*, ἐφαρμόσειε τῇ σαρκί; πρὸ γὰρ τῶν πηγῶν καὶ πρὸ τῶν ὀρῶν καὶ πρὸ τῶν βουνῶν γεγεννῆσθαι ἔφησεν ἑαυτὸν, εἰπὼν, *Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ, πρὸ τοῦ*
B *αἰῶνος ἐθεμελίωσέ με.* Εἰ δὴ οὖν ἡ σάρξ ταῦτα φάσκοι, ὡς Μαρκέλλῳ δοκεῖ, πῶς τὸ, *Πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾷ με*, εἴποι ἂν ἡ σάρξ; Ἔστω γὰρ πρὸ τῶν ἀποστόλων ἡ σάρξ (96)· ἀλλὰ πῶς αὐτὴ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ γεγεννῆσθαί φησιν ἑαυτήν; τὸ μὲν γὰρ ἐκτίσθαι μὴ οὖσαν πρότερον τὴν σάρκα ἐδόκει Μαρκέλλῳ λέγειν. Ἔφη γάρ· « Ἔκτισεν ἀληθῶς τὸ μὴ ὂν πεποιηκὼς ὁ δεσπότης ἡμῶν ὁ Θεός. Οὐκ οὖσαν γὰρ τὴν « σάρκα ἣν ἀνείληφεν ὁ Λόγος, ἀλλὰ μὴ οὖσαν ἔκτισε. » Τὸ μὲν οὖν ἐκτίσθαι ἔγνωμεν, τὸ δὲ καὶ γεγεννῆσθαι αὐτὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πῶς ἂν ἀποδοθείη τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν λέγοντος, *Τὸ γεγεννημένον ἐκ τῆς σαρκὸς σάρξ ἐστι;* καὶ ὁ Ἀπόστολος δέ φησι *Γενόμενος* (97), *ἐκ γυναικὸς, γενόμενος ὑπὸ τοῦ νό-*
C *μου.* Πῶς οὖν ἡ σάρξ εἶπεν ἂν περὶ τοῦ Θεοῦ τῶν ὅλων τὸ, *Πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾷ με;* Ταῦτα μὲν οὖν ὡς βεβιασμένην ἔχει τὴν ἑρμηνείαν οἶμαι παντί τῳ καταφανὲς εἶναι. Ἀβιάστως δ' ἂν εἴποι (98) τις τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ δίχα παντὸς ἀλληγορικοῦ τρόπου, ταῦτα ἐπαληθεύειν, ἐπεὶ καὶ τῆς γῆς προϋπῆρχεν, ἦν τε καὶ προῆν πρὸ τοῦ προελθεῖν τὰς σωματικὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων, καὶ πρὸ τῶν (99) αἰσθητῶς λεγομένων ἀβύσσων, καὶ πρὸ τοῦ συστῆναι αὖ τὸ τῆς γῆς σχῆμα ἐν τοῖς τῶν ὀρῶν καὶ τῶν βουνῶν ἀναστήμασι· *Πάντα γὰρ δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν.* Εἰ δ' ἐρωτήσειέ τις, διὰ τί μὴ πρὸ τῶν οὐρανῶν, μηδὲ πρὸ τῶν ἐν οὐρανοῖς, ἢ τῶν (1) ἐπέκεινα θείων καὶ ὑπερκοσμίων δυνάμεών τε καὶ πνευμάτων, ἑαυτὸν εἶναι ἐδίδασκε·
D λελέξεται αὐτῷ, ὅτι τούτων τέως ἐμνημόνευσεν ὁ λόγος, ἐπειδὴ παιδαγωγίαν τινὰ διὰ τῶν Παροιμιῶν τοῖς τὰς ψυχὰς νηπίοις παρεδίδου. Ὃ καὶ δῆλον τυγχάνει ἐκ τοῦ ποτε λέγεσθαι, *Ἄκουε, υἱὲ, παιδείαν πατρός σου, καὶ μὴ ἀπώσῃ θεσμοὺς* (2) *μητρός*

✠ Ed. Paris., pag. 161. [67] Joan. III, 6. [68] Gal. IV, 4. [69] Joan. I, 3. [50] Prov. I, 8. [51] Prov. IV, 20. [52] Prov. III, 11. [52*] Prov. IX, 12.

(93) Vulgo μὲν μηδέν.

(94) Vulgo εὐσεβείᾳ.

(95) *Τελειωθέντας ὄρη*. Lege καὶ πηγάς, καὶ ὄρη, καὶ βουνούς. Statim: lege πρὸ πάντων τῶν βουνῶν γεγεννῆσθαι. M.

(96) Vulgo *ἀλλὰ πῶς αὐτήν*. Lego, Ἀλλὰ πῶς αὐτή, nempe caro, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ φησι γεγεννῆσθαι αὐτήν (Imo et ἑαυτὴν cum codd.) M.

(97) Vulgo γεννώμενος, et mox πρὸ πάντων β. et παντὶ τῷ.

(98) *Τίς τὸν Υἱόν*. Esset τις, εἰς τὸν Υἱόν. M.

(99) Vulgo om. αἰσθητῶς et αὖ.

(1) *Ἡ τῶν ὑπέκεινα*. Imo ἐπέκεινα [sic codd.], de potestatibus quæ sursum erant loquitur. M. — Mox vulgo λέξεται.

(2) Vulgo [τῆς] μ. et mox νοῦν, καὶ πάλιν, pro οὖς, καί αὖθις, et γέννης pro γένῃ.

σου· ποτὲ δὲ, *Υἱὲ, ἐμοῖς νόμοις πρόσεχε, τοῖς δὲ* A *ἐμοῖς ῥήμασι παράβαλλε σὸν οὖς·* καὶ αὖθις, *Υἱὲ, μὴ ὀλιγώρει παιδείας Κυρίου, καὶ μὴ ἐκλύου ὑπ' αὐτοῦ ἐλεγχόμενος·* καὶ, *Υἱὲ, ἐὰν καλῶς γένῃ ἑαυτῷ, καλὸς ἔσῃ καὶ τοῖς πλησίον· ἐὰν δὲ κακὸς ἀποβῇς, μόνος ἀντλήσεις τὰ κακά* (3). Μυρία δὲ ἂν καὶ αὐτὸς τούτοις ὅμοια, καθ' ἑαυτὸν ἀπὸ τῆς βίβλου τῶν Παροιμιῶν ἀναλέξῃ, δι' ὧν ὁ Λόγος φαίνεται νηπίοις τὰς ψυχὰς προσδιαλεγόμενος. Οὕτω καὶ Μωσῆς παιδαγωγὸς τῶν ἀτελῶν τὰς (4) φρένας ὑπάρχων, οὐρανοῦ καὶ γῆς καὶ τῆς τῶν ὁρατῶν δημιουργίας ἐμνημόνευσεν· οὐ μὴν καὶ κτίσεως ἀγγέλων, οὐδὲ θείων δυνάμεων, οὐδὲ πνευμάτων ἁγίων, τῷ μὴ χωρεῖν πω τὴν τούτων διδασκαλίαν τοὺς αὐτῷ μαθητευομένους. Εἰκότως τοιγαροῦν καὶ ὁ ἐν ταῖς Παροιμίαις Λόγος, ὡς τοιούτοις ἀπὸ τῶν περὶ γῆν ὀρῶν B τε καὶ βουνῶν, καὶ πηγῶν, ὡς ἀπὸ γνωριμωτέρων τὴν διδασκαλίαν ἐποιεῖτο· ὡς ἐξ ὑποβάθρας ἀρξάμενος ἐπὶ τὰ κρείττω χειραγωγήσειε τοὺς παιδαγωγουμένους, ἀπό τε τῶν σμικροτέρων ἐπὶ τὰ θειότερα διαβαίνειν παρασκευάσειε. Ταῦτα μὲν οὖν, εἰ μηδέν τις πέρα τῆς λέξεως περιεργάζοιτο· εἰ δὲ βαθύτερόν τις καὶ ταῦτα νοεῖν ἐθέλοι, οὐ μᾶλλον ἐπὶ τοὺς ἀποστόλους, ἢ ἐπὶ πάντας τοὺς πώποτε γενομένους δικαίους καὶ θεοφιλεῖς ἄνδρας αὐτὰ ἐκδέξεται, διαβήσεται δὲ ἐνθένδε καὶ ἐπὶ τὰς θείας καὶ ἀγγελικὰς δυνάμεις, ὄρη λέγων καὶ βουνοὺς αἰνίττεσθαι ἀγγέλων καὶ ἀρχαγγέλων καὶ πνευμάτων θείων διαφορὰς, θρόνους τε καὶ κυριότητας καὶ ἀρχὰς καὶ ἐξουσίας, ὅτι (5) δὴ καὶ ταῦτα πάντα δι' αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτὸν C ἐκτίσθαι καὶ πρὸ πάντων αὐτῶν εἶναι τούτων, ὁ θεῖος ἐδίδαξεν Ἀπόστολος (6), ἐνθέως (ὡς) εἰκὸς ὁρμώμενος, διὰ τὸ λέγεσθαι ἐν τούτοις ἐκ προσώπου τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ τὸ, *Πρὸ τοῦ ὄρη ἑδρασθῆναι, πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾷ με.* Τὰ μὲν οὖν ἄλλα ἑδρᾶσθαι ἔφη, μόνον δὲ αὐτὸν γεγεννῆσθαι πρὸ τῆς τῶν δηλωθέντων συστάσεως. Οἶδε δὲ τὴν ἐπουράνιον Ἱερουσαλὴμ ὁ αὐτὸς Ἀπόστολος, καὶ τὸ οὐράνιον ὄρος ἐφ' ᾧ ταύτην εἶναί φησι λέγων· *Προσεληλύθατε Σιὼν ὄρει, καὶ πόλει Θεοῦ ζῶντος Ἱερουσαλὴμ ἐπ' οὐρανῷ, καὶ μυριάσιν ἀγγέλων, πανηγύρει καὶ Ἐκκλησίᾳ πρωτοτόκων ἀπογεγραμμένων ἐν οὐρανοῖς.* Καὶ τούτων τοιγαροῦν ἁπάντων προϋπάρχων ὁ τοῦ Θεοῦ μονογενὴς Υἱὸς τὰ τῆς οἰκείας ἀποῤῥήτου γεννήσεως ἐπικεχρυμμένως, διὰ τῶν Παροιμιῶν ᾐνίττετο. D Καὶ ὅτι γε ταῦτα ὑπέβαλλε νοεῖν, δῆλον ἂν γένοιτο ἀφ' ὧν συνάπτει ἑξῆς λέγων· *Ἡνίκα ἡτοίμαζε τὸν οὐρανὸν, συμπαρήμην αὐτῷ.* Ἔνθα ὁ γενναῖος τῶν Γραφῶν ἑρμηνεὺς ἀποκλεισθεὶς ἔστη (7), μηκέθ' ὑπερβὰς, τῷ μὴ δεδυνῆσθαι ἐξομαλίσαι τὴν ἀκολουθίαν τῆς ἀποδοθείσης αὐτῷ περὶ τῆς σαρκὸς τοῦ Σωτῆρος ὑποθέσεως. Ἄνω γὰρ καὶ κάτω τῆς σαρκὸς μνημονεύσας, καὶ πάντα εἰρῆσθαι περὶ τῆς σαρκὸς

libro per seipsum quis collegerit negotio nullo, quibus illud liquet Verbum ibi sermones instituere cum animo admodum pueris. ✠ Ad istum modum et Moses imperfectorum secundum animos pædagogus cum esset, cœli et terræ, et visibilium commeminit conditurae : non autem creationis angelorum, nec divinarum potestatum, nec sanctorum spirituum, eo quod non possent capere doctrinam istam illi, qui in disciplinam ei tradebantur. Ut nec injuria Verbum, dum loquitur hic in Proverbiis, ad istiusmodi auditores doctrinam suam, a terrenis montibus deducat, a collibus et aquarum scaturiginibus; utpote a magis cognitis : atque ita exorsus ab inferius positis, informandos quasi manu deducat ad eximiora : et a minutioribus sic ad magis divina transcendere illos faciat. Hæc ita esto, si non ultra voces quis curiosius inquirat. Quod si quis profundiorem harum rerum intelligentiam percipere velit, certe non magis ea ad apostolos quam quosvis justos et dilectos Deo retulerit : et ita transcenderit inde ad divinas et angelicas potestates : per montes et colles designari intelligens angelorum et archangelorum et divinorum spirituum differentias, thronos, dominationes, principatus, potestates. Jam vero quod ista omnia per illum, et ad illum creata fuerint : et quod ante ista omnia, ipse subsistebat, divinus docet Apostolus, inspiratus, ut par est credere, divinitus; cum in persona Filii Dei hæc usurparet, *Priusquam montes fundarentur, ante omnes colles genuit me.* Et alia quidem omnia facta dicit : solum vero ipsum genitum ante constitutionem supradictorum. Novit autem idem Apostolus et Jerusalem cœlestem, et montem in quo illa conditur cœlestem, ubi ait, *Accessistis ad montem Sion, et civitatem viventis Dei, Jerusalem in cœlis, ad multitudinem innumeram angelorum, panegyrim et Ecclesiam primogenitorum in cœlis descriptorum* [33]. Ante ista quidem omnia exsistens unigenitus Dei Filius, quæ ad ipsius ineffabilem spectabant generationem, abscondite in Proverbiis intimavit. Et quod hunc subesse sensum volebat intelligi patet ex iis quæ statim adjungit, *Cum cœlos appararet, illi præsens adfui.* Hic jam egregius interpres Scripturarum exclusus substitit, nec transire potuit : quod consequentiam reddendæ suppositionis de carne Servatoris, complanare nequiret. Mentione enim facta susquedeque carnis, et omnia quasi dicta de carne exposita proponens ✠ (nam ad usque montes et colles evasit, quos apostolos arbitratur esse), quæ sequuntur silentio deinceps lubens transmisit, non ausus ulterius in Scripturis progredi. Atque ita fibulam orationi apposuit. Post, quamplurima intermedio sermone transacta, ab acceptione illa carnali resilit, fassus Dei Verbum ista

✠ Ed. Paris., pag. 162, 163 [33] Hebr. XII, 22, 23.

(3) *Μυρία αὐτός.* Lege μυρία δὲ [imo δ' ἂν cum codd.] καὶ αὐτός.

(4) Vulgo ψυχάς et mox τὸ μή et infra καὶ διαβ.

(5) Vulgo δέ et mox ἐκτίσθη.

(6) *Ἐνθέως εἰκός.* Deest, ὡς, ὡς εἰκός. M.—Mox vulgo πρὸ τὰ ὄρη.

(7) *Μὴ καθ' ὑπερβάς.* Forte, μὴ κάτω διαβάς. M. — Vulgo μὴ μηκέθ ὑπερβάς.

prolocutum; verba ejus sunt [R. LIV coll. p. 41 D, 112 D, 166 A]: « Priusquam esset mundus, erat « jam Verbum in Patre. Cum vero omnipotens « Deus, omnia ea condere apud se constituerat, quæ « sunt in cœlis et super terram : mundi certe pro- « ductio efficaci operatione indigebat. Et cum præ- « ter Deum, nihil prorsus esset (nam ponitur in « confesso quod fuerint omnia ab illo condita), tum « procedens Verbum, factum est mundi conditor, « quod exsistens prius intus, illum ipsum apparabat « quemadmodum nos propheta docet Salomon : *Cum « appararet terram, una præsens aderam*[54]. Et, *Cum « fontes qui sub cœlo sunt firmos poneret, et solidaret « firmamenta terræ, eram apud eum adaptans ea. « Ego eram in qua oblectabatur*[55]. Procul dubio si- « quidem gaudebat Pater, cum per Verbum suum « sapienter et potenter hæc omnia faceret. » Hæc Marcellus. Qui si vix tandem agnovit hæc in persona Verbi dicta esse, necessario confiteri cogetur, universam ibi dictorum compagem, de eodem Dei Verbo usurpatam. Nam qui dixit, *Cum præpararet cœlum ei aderam*, idem Verbum scilicet erat qui et dixit, *Dominus condidit me principium viarum suarum ad opera sua*. Una etenim eademque persona repræsentabatur, in principio hujus passus, quæ et omnia deinceps exsequebatur. Ille ergo qui dixit, *Dominus condidit me principium viarum suarum*, subintulit illud, *Ante sæcula fundavit me* : et, *In principio antequam terram conderet* : et, *Antequam montes firmarentur, ante omnes colles genuit me*; et, *Cum præpararet cœlos, ei aderam*. Isque idem et sequentia apposuit. Quod si Verbum erat is qui ista dixit, « quomodo erat intus in Deo, coingenitus Deo? « unum exsistens idemque cum eo? et tamen se condi- « tum et genitum profitetur? Nam unica persona, quod « dictum est demonstratur universa illa, quæ dicta « sunt complexa. » Quod si tandem sero licet confiteatur hæc in persona Verbi, quod in Deo erat, dicta esse, certe violentum deprehenditur et coactum, quod ad carnem Servatoris referebatur, ✠ et ea ita omnia cruda, inepta et vana manifestantur. Quod si caro Servatoris locuta est, *Dominus condidit me principium viarum suarum ad opera sua*, ut ipsi visum est interpretari : et si caro ante sæcula fundatur : et in principio priusquam terram conderet, terram ut vult carnem dixit, eo quod dicebatur, *Terra es, et in terram reverteris*[56]: et si caro erat quæ dixit, *Priusquam faceret abyssos, priusquam scaturirent fontes aquarum, priusquam montes firmarentur, ante omnes colles gignit me* : quod illa caro nempe progenita fuerat ante electionem apostolorum, ut placuit huic prudenti viro, sequitur tum certe, et in persona ejusdem carnis illud dictum, *Cum pararet cœlos*,

A ἀποφηνάμενος (μέχρι γὰρ τῶν ὀρῶν καὶ τῶν βουνῶν ἔφθασε, τοὺς ἀποστόλους ταῦτ' εἰπὼν εἶναι), τὰ δέ γε τούτοις ἀκόλουθα ἔχων παρέδωκε σιωπῇ, μηκέτι τῆς Γραφῆς περαιτέρω προελθεῖν τολμήσας. Ἐνταῦθα μὲν οὖν ἵστησι τὸν λόγον· μετὰ πλεῖστα δὲ ὅσα μεταξὺ αὐτῷ λελεγμένα, ἀφίσταται μὲν τῆς ἐπὶ τὴν σάρκα ἐκδοχῆς, ὁμολογεῖ δὲ τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον εἶναι τὸν ταῦτα φήσαντα. Λέγει δ' οὖν αὐτοῖς ῥήμασι· « Πρὸ γὰρ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι ἦν Λόγος ἐν τῷ Πα- « τρί. Ὅτε δὲ ὁ παντοκράτωρ Θεὸς πάντα τε ἐν ούρα- « νοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς ποιῆσαι προέθετο, ἐνερ- « γείας ἡ τοῦ κόσμου γένεσις ἐδεῖτο δραστικῆς, καὶ « διὰ τοῦτο, μηδενὸς ὄντος ἑτέρου πλὴν Θεοῦ (πάν- « τα γὰρ ὁμολογεῖται (8) ὑπ' αὐτοῦ γεγενῆσθαι), « τότε ὁ Λόγος προελθὼν ἐγίνετο τοῦ κόσμου ποιητὴς,
B « ὁ καὶ πρότερον ἔνδον νοητῶς ἑτοιμάζων αὐτὸν, ὡς « διδάσκει ἡμᾶς ὁ προφήτης Σολομὼν, *Ἡνίκα ἡτοί- « μαζε τὸν οὐρανὸν*, λέγων, *συμπαρήμην αὐτῷ*· « καὶ, *Ὡς ἀσφαλεῖς ἐτίθει πηγὰς τῆς ὑπ' οὐρανόν*· « *ἡνίκα ἰσχυρὰ ἐποίει τὰ θεμέλια τῆς γῆς, ἤμην « παρ' αὐτῷ ἁρμόζουσα. Ἐγὼ ἤμην ᾗ προσέχαι- « ρε*· ἔχαιρε γὰρ εἰκότως ὁ Πατὴρ μετὰ σοφίας καὶ « δυνάμεως διὰ τοῦ Λόγου πάντα ποιῶν. » Ταῦτα Μάρκελλος. Εἰ (9) δὴ οὖν ἐκ προσώπου τοῦ Λόγου εἰρῆσθαι αὐτὰ μόγις ποτὲ ὡμολόγησεν, ἀνάγκη αὐτὸν παραδέξασθαι πᾶσαν τὴν σύμφρασιν τῶν προκειμένων ἐπὶ τὸν αὐτὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον ἀναφέρεσθαι. Ὁ γὰρ εἰπὼν, *Ἡνίκα ἡτοίμαζε τὸν οὐρανὸν, συμπαρήμην αὐτῷ*, αὐτὸς (10) ἦν ὁ καὶ τὸ, *Κύριος ἔκτισέ
C με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ*, φήσας· ἓν γὰρ καὶ τὸ αὐτὸ πρόσωπον ἀρχομένοις ἡμῖν ἐδείχθη, τὸ πάντα διεξοδεῦον τὰ προκείμενα. Αὐτὸς τοιγαροῦν εἰπὼν, *Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ*, ἐπήγαγε τὸ, *Πρὸ τῶν αἰώνων ἐθεμελίωσέ με*· καὶ τὸ, *Ἐν ἀρχῇ πρὸ τοῦ τὴν γῆν ποιῆσαι*· καὶ τὸ, *Πρὸ τοῦ ὄρη ἑδρασθῆναι· πρὸ δὲ πάντων* (11) [*βουνῶν*] *γεννᾷ με*. Ὁ αὐτὸς δὲ καὶ τὸ, *Ἡνίκα ἡτοίμαζεν τὸν οὐρανὸν συμπαρήμην αὐτῷ*, συνῆψε καὶ τὰ ἀκόλουθα τούτοις. Εἰ δὴ οὖν ὁ Λόγος ἦν ὁ ταῦτα φήσας, « πῶς ἔνδον ἦν ἐν τῷ « Θεῷ καὶ συναγέννητος ὢν τῷ Θεῷ, ἕν τε καὶ ταὐ- « τὸν ὑπάρχων αὐτῷ, ἐκτίσθαι ἑαυτὸν ἔλεγε καὶ γε- « γενῆσθαι; ἓν (12) γὰρ καὶ, ὡς ἔφη, ἀπεδείχθη « πρόσωπον τὸ πάντα διεξιὸν τὰ προκείμενα. » Εἰ δὲ
D καὶ ὀψέ ποτε, ὡμολόγησεν ἐκ προσώπου ταῦτα εἰρῆσθαι τοῦ ἐν τῷ Θεῷ Λόγου, βεβίασται ἄρα αὐτῷ τὰ τῆς εἰς τὴν σάρκα τοῦ Σωτῆρος ἀποδόσεως. Καὶ πάντα ἀθρόως ἐκεῖνα ἕωλα καὶ μάταια καὶ περιττὰ πεφώραται· εἰ δὲ ἡ σὰρξ (13) ἦν τοῦ Σωτῆρος, ἡ λέγουσα τὸ, *Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ*, κατὰ τὴν ἀποδοθεῖσαν αὐτῷ ἑρμηνείαν, καὶ εἰ ἡ σὰρξ πρὸ τοῦ αἰῶνος ἐθεμελιώθη, καὶ ἐν ἀρχῇ πρὸ τοῦ τὴν γῆν ποιῆσαι· (γῆν δηλαδὴ τὴν σάρ-

✠ Ed. Paris., pag. 164. [54] Prov. VIII, 29. [55] ibid. 26, 30. [56] Gen. III, 19.

(8) Vulgo ὑπὸ τούτου.
(9) Vulgo δέ, et mox εἰρῆσθαι ταῦτα et πᾶσαν σύμφ.
(10) Vulgo ἦν [ὁ λόγος] ὁ καί, et mox τῶν ὁδῶν et τὰ πάντα διεξ. et mox τοῦ [τὰ] ὄρη.
(11) βουνῶν om. codd. Mox vulgo ἡτοίμασε.
(12) Vulgo γάρ, ὡς.
(13) Vulgo ἦν Σωτῆρος et infra πρὸ τῶν ὄρη ἑδρ. et αὐτὴν [πρὸ] τῆς τ. ἀ.

κα, ὡς αὐτῷ ἐδόκει, διὰ τὸ εἰρῆσθαι, *Γῆ εἶ, καὶ εἰς γῆν ἀπελεύσῃ*·) καὶ εἴπερ ἡ σὰρξ ἦν ἡ λέγουσα, *Πρὸ τοῦ τὰς ἀβύσσους ποιῆσαι, πρὸ τοῦ προελθεῖν τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων, πρὸ τοῦ ὄρη ἑδρασθῆναι, πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾷ με*, διὰ τὸ προγεγεννημένην εἶναι αὐτὴν [πρὸ] τῆς τῶν ἀποστόλων ἐκλογῆς, ὡς ἐδόκει τῷ σοφωτάτῳ, ἕπεται ἐκ προσώπου τῆς σαρκὸς λέγεσθαι καὶ τὸ, *Ἡνίκα* (14) *ἡτοίμαζε τὸν οὐρανὸν, συμπαρήμην αὐτῷ*. Ἀλλ' οὐκ ἄν τις μὴ τῶν φρενῶν ἐκστὰς ταύτῃ ποτὲ σύνθοιτο τῇ ἑρμηνείᾳ, ἀντιφθέγξεται γὰρ αὐτῷ μέγα βοήσας ὁ τῆς ἀληθείας λόγος, ἐπιδεικνὺς τίς ποτε ἦν ὁ ταῦτα διεξιών. Ὡς δ' οὖν ἕτερος ἦν ὁ ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγεννημένος μονογενὴς Υἱὸς, ζῶν καὶ ὑφεστὼς, ὢν (15) καὶ πρὸ τῶν τῆς γενητῶν ἁπάντων συστάσεως, ὃ δὴ παρίστησιν αὐτὸς δι' ὧν ἑξῆς ἐπάγει λέγων· *Ἡνίκα ἡτοίμαζε τὸν οὐρανὸν, συμπαρήμην αὐτῷ*· συνῆν γὰρ (16), καὶ παρῆν αὐτῷ πρὶν καὶ γενέσθαι τὸν οὐρανὸν, καὶ τὰ ἐπέκεινα οὐρανοῦ, τά τε ἐν οὐρανῷ πάντα. Τοῦτο γοῦν ᾐνίττετο διὰ τοῦ φάναι, *Ἡνίκα ἡτοίμαζε τὸν οὐρανὸν, συμπαρήμην αὐτῷ*. Πῶς δὲ ἡτοίμαζεν ὁ Θεὸς, ἢ πρὶν γενέσθαι αὐτὸν, νομοθετῶν καὶ διατυπούμενος, ὃν ἔδει τρόπον αὐτὸν συστῆναι; Ὁ μὲν οὖν Πατὴρ διετύπου καὶ ἡτοίμαζε διανοούμενος, ὅπως ἐχρῆν συστῆναι τὸν τοσοῦτον οὐρανόν· ὃς οὔτε μεγέθους ἐδεῖτο, καὶ ὁποίου σχήματος, μέτρων τε καὶ μερῶν ὁπόσων, τῶν μελλόντων εἴσω τε αὐτοῦ περιέχεσθαι χάριν, καὶ τῶν ἐκτὸς ἔσεσθαι αὐτοῦ (17), τῶν τε ἐν αὐτῷ τὸν δρόμον ποιησομένων ἕνεκα· ὁ δὲ τοῖς τοῦ Πατρὸς λογισμοῖς ἐνατενίζων, καὶ μόνος ἐποπτεύων τὰ ἐν αὐτῷ βάθη, δι' ἔργων ἐχώρει, τοῖς τοῦ Πατρὸς ἐξυπηρετούμενος νεύμασι. Διὸ λέλεκταί που, *Αἰνεῖτε τὸν Κύριον ἐκ τῶν οὐρανῶν· αἰνεῖτε αὐτὸν, πάντες οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ. Αἰνεῖτε αὐτὸν, πᾶσαι αἱ δυνάμεις αὐτοῦ. Αἰνεῖτε αὐτὸν, ἥλιος καὶ σελήνη, αἰνεῖτε αὐτὸν, πάντα τὰ ἄστρα, καὶ τὸ φῶς. Αἰνεῖτε αὐτὸν, οἱ οὐρανοὶ τῶν οὐρανῶν, καὶ τὰ ὕδατα* (18) *τὰ ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν. Αἰνεσάτωσαν τὸ ὄνομα Κυρίου, ὅτι αὐτὸς εἶπε καὶ ἐγενήθησαν, αὐτὸς ἐνετείλατο, καὶ ἐκτίσθησαν*. Πλὴν ἀλλὰ καὶ πρὶν γενέσθαι αὐτὸν τὸν οὐρανὸν καὶ τὰ ἐπέκεινα (19) οὐρανοῦ τά τε ἐν οὐρανῷ πάντα (ἐξ ἑνὸς γὰρ τὰ πάντα περιληπτικῶς δεδήλωται) ἦν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ τῷ Πατρὶ (20) συμπαρῆν ἔτι βουλευομένῳ περὶ τῆς τούτων ἁπάντων συστάσεως. Διό φησιν, *Ἡνίκα ἡτοίμαζε τὸν οὐρανὸν, συμπαρήμην αὐτῷ*· εἶθ', ὡς ἀγαθὸς γραφεὺς, τὰς ἀρχετύπους ἰδέας ἐκ τῶν πατρικῶν λογισμῶν ἀπολαμβάνων, ἐπὶ τὰς τῶν ἔργων μετέφερεν οὐσίας. Τοιαῦτα ζωοπλαστῶν καὶ ὑφιστάμενος, ὁποῖα τῇ τοῦ Πατρὸς διανοίᾳ προϋποκείμενα ἑώρα. Τούτων δ' αὐτὸς γένοιτο μάρτυς ἀξιόχρεως ἐν Εὐαγγελίοις ὧδε διδάσκων· *Ἀμὴν, ἀμὴν λέγω ὑμῖν*,

A *aderam ei*. At nemo non amens hanc admiserit interpretationem: magna etenim voce reclamabit ipso veritatis sermo, et quis erat qui hæc loquitur edocebit. Quocirca quod diversus erat ille de Deo genitus Filius, unigenitus, vivens, subsistens, et ante universitatis conditionem ens, ipse docet dum sic ait in sequentibus, *Cum pararet cœlos, ei aderam*. Una cum eo erat, et præsens illi adfuit, priusquam cœlum, et quæ sunt supra cœlos conderentur, et quæ in cœlis. Hoc etenim illa indicant, *Cum pararet cœlos, ei aderam*. Quo pacto paravit cœlum Deus? Certe præscribendo et conformando mundi figuram apud se, priusquam produceretur illa. Pater ergo designabat, et cogitando statuebat, qua figura modoque cœlum illud condere vellet, quod nec a magni- B tudine destitueretur, et tali figura, mensura, partium symmetria constaret, quæ et apta essent recipiendis, includendis, et conformis externe advenientibus, et proportionata cursum per cœlum facturis. Ille autem qui ad paterna cogitata intuitive respiciebat, qui solus ejus profunda specularetur, ad opus se accinxit, sui patris nutibus inserviturus. Unde alicubi dictum est: *Laudate Dominum de cœlis: laudate illum in excelsis. Laudate illum, omnes angeli ejus: laudate eum, omnes virtutes ejus. Laudate eum, sol et luna; laudate eum, omnia sidera et lux. Laudate eum, cœli cœlorum; et aquæ supra cœlos laudent nomen Domini. Quoniam ipse dixit et facta sunt, ipse* ✠ *mandavit et creata sunt*[87]. Verum enimvero antequam cœlum istud fieret, et quæ sunt supra cœlos C et quæ in cœlo (nam omnia per unum condita esse demonstratur), erat Filius Dei, et suo Patri aderat, cum adhuc cogitaret de istorum omnium creatione. Ideo ait, *Cum pararet cœlos, ei aderam*. Tum vero tanquam egregius quidam pictor archetypos, species de mente paterno desumens, ad operum substantias transferebat. Talia et talismodi ea effingens et producens, qualiusmodi in mente Patris præexsistentia viderat. Horum quidem testis fide dignus sit ipse in Evangelio aiens, *Amen, amen dico vobis, non potest Filius a seipso facere quidquam, nisi quod viderit Patrem facientem. Quæ autem ille facit, eadem quoque similiter et Filius facit. Pater etenim diligit Filium, et omnia illi ostendit quæ ipse* D *facit*[88]. Hic jure merito quis interrogaverit, quomodo ea, quæ Pater semel fecit, iterum Filius eadem fecerit? Quæstioni respondet ille ipse inquiens: *Quæ Pater facit, eadem et Filius similiter facit*. Quocirca quæ facit Filius similitudinem referunt operum archetyporum, quæ jam ante in abscondita Patris mente exstabant. Quæ cum in mente paterna indistanter intueatur ad eorum similitudinem operatur.

✠ Ed. Paris., pag. 165. [87] Psal. CXLVIII, 1-5. [88] Joan. V, 19, 20.

(14) Vulgo ἡτοίμασε τοὺς οὐρανούς et mox τις τῶν φρ. μὴ ἐκστ.

(15) *Καὶ πρὸ τῶν τῆς*. Legendum, ὢν καὶ πρὸ τῆς τῶν γενητῶν ἁπάντων συστάσεως ὤν. M. — Mp. προὼν τῆς τῶν. Mox vulg. συστάσεως ὢν· ὃ δή.

(16) *Καὶ παρῆν τῷ*. Lege αὐτῷ. M.

(17) Vulgo καὶ τῶν ἐν.

(18) Vulgo deest τά, quod jam supplevit.

(19) Vulgo [τοῦ] οὐρανοῦ.

(20) Παρῆν τε καὶ συνῆν ἔτι Mp.; mox vulgo ζωοπλαγῶν καί.

Quod vero intueatur profunda Patris sui, id amoris paterni opus esse, manifeste docet, inquiens in sequentibus, *Nam Pater diligit Filium, et omnia ostendit ei*. Est hoc ergo indicium Patris ostendentis sua opera abscondita : quæ dum abscondita intuetur Filius, opere ipso consummat paterni sui consilii opera. Ad hunc modum cum adesset Patri, et una eum eodem fuisset semper, tum cum cœlum præpararet, et quæ insunt cœlis : hoc docuit inquiens, *Cum præpararet cœlum, illi aderam*. Sed et Pater priusquam mundum conderet, in eo gaudebat, unigenitum suum Filium intuitus : et tanquam in speculo quodam semetipsum in illo contemplatus lætabatur. Quocirca, inquit Sapientia, « Ego eram in qua quotidie gaudebat. » Sed et Filius ipse lætabundus gaudio replebatur in Patre suo conspiciendo. Hoc siquidem ipse edocuit inquiens, *Lætabar autem ego coram illo omni tempore*. Quando lætabatur ob consummatum terrarum orbem. Ubi per terrarum orbem intelligebat, universitatis complexionem, ✠ quam de non esse ad esse productam per Filium intuitus universorum Deus oblectabatur. Veritatis ratio de sacra Scriptura deducta breviter et per compendium, ista est. Ille autem desursum in carnem Servatoris infime positam, mente sua detrusus abiit, pervertens simul et interpretatione depravans veram divinitus inspiratæ Scripturæ sententiam. Sed et ad Verbum facta transitione, ait, intus aliud ipsum in Patre, tanquam colloquendo cum eo et cogitando, cœlum præparasse. Loquitur autem disertis verbis : « Priusquam mundus conderetur, erat Verbum in suo « Patre : cum vero Deus omnipotens omnia quæ in « cœlo et in terris sunt, producere proposuisset, « mundi productio operatrice efficacia indigebat. « Quocirca cum nihil esset aliud præter Deum (nam « in confesso est omnia ab illo facta fuisse), tum « progrediens Verbum factum fuit mundi conditor : « cum jam ante intus intellectualiter illum præpa- « raret, quod vates ille Salomon nos edocuit, *Cum « cœlum præpararet, illi aderam*. » Ubi notandum qualiter sponte sua obsurduit : nec agnovit quod, *una aderam*, vox significet Filii præsentiam apud Patrem. Contra vero Scripturam ipse sciscit, quod priusquam mundus produceretur, nihil erat omnino præter Deum. Quam vocem emittere non exhorruit, cum tamen illa Filius abnegetur. Nec sacrarum Litterarum verecundia motus est, quæ testantur, quod ante mundi productionem ipse solus adesset Patri. Nam, *cum cælos*, inquit, *parabat*, *aderam ei*. Præpositio enim *cum*, ad præsentiam annexa, unius cum altero una præsentiam significat. Non ait ergo simpliciter

✠ Ed. Paris., pag. 166.

A *οὐ δύναται ὁ Υἱὸς ποιεῖν* (21) *οὐδὲν ἀφ' ἑαυτοῦ, ἐὰν μή τι βλέπῃ τὸν Πατέρα ποιοῦντα, ἃ γὰρ ἂν ἐκεῖνος ποιῇ, ταῦτα* [*ἂν*] *καὶ ὁμοίως ὁ Υἱὸς ποιεῖ. Ὁ γὰρ Πατὴρ φιλεῖ τὸν Υἱὸν, καὶ πάντα δείκνυσιν αὐτῷ, ἃ αὐτὸς ποιεῖ.* Ἔνθα τις εἰκότως ζητήσειεν ἂν πῶς τὰ ἅπαξ ὑπὸ τοῦ Πατρὸς γεγονότα ὁ Υἱὸς αὖθις ποιεῖ; Ἐπελύσατο δ' αὐτὸς τὸν λόγον εἰπών· *Ἃ γὰρ ἂν ὁ Πατὴρ ποιεῖ, ταῦτα καὶ ὁ Υἱὸς ὁμοίως ποιεῖ.* Οὐκοῦν ὁμοίωμα τυγχάνει τὰ πρὸς τοῦ Υἱοῦ γιγνόμενα ἔργων ἀρχετύπων ἐν ἀποῤῥήτοις τοῦ Πατρὸς λογισμοῖς προϋφισταμένων, ἃ δὴ (22) βλέπων ἀτενῶς ἐν τῇ τοῦ Πατρὸς (23) διανοίᾳ ὁ Υἱὸς μιμήματα ὧν ἑώρα ἐποίει· τὸ δ' ἐποπτεύειν αὐτὸν τὰ τοῦ Πατρὸς βάθη τῆς πατρικῆς ἀγάπης ἔργων εἶναι παρίστη διασαφῶν ἑξῆς, καὶ λέγων, *Ὁ γὰρ* B *Πατὴρ φιλεῖ τὸν Υἱὸν, καὶ πάντα δείκνυσιν αὐτῷ ἃ αὐτὸς ποιεῖ.* Δεικνύντος ἄρα τοῦ Πατρὸς τὰ ἑαυτοῦ κρύφια, θεωρῶν ὁ Υἱὸς, δι' ἔργων ὑφίστη τὰ τῆς πατρικῆς βουλῆς ἔργα. Οὕτως οὖν συνὼν τῷ Πατρὶ καὶ συμπαρὼν αὐτῷ προετοιμάζοντι τὸν οὐρανὸν καὶ τὰ ἐπ' αὐτῷ, τοῦτ' ἐδίδασκε, λέγων· *Ἡνίκα ἡτοίμαζε τὸν οὐρανὸν, συμπαρήμην αὐτῷ*, ἔχαιρέ τε ὁ Πατὴρ (24) πρὶν ἢ καὶ τὸν κόσμον γενέσθαι, εἰς αὐτὸν ἀφορῶν τὸν ἑαυτοῦ μονογενῆ Υἱὸν, καὶ ὥσπερ ἐν εἰκόνι ἑαυτὸν ἐνοπτριζόμενος ἐν αὐτῷ. Διό φησιν ἡ Σοφία, « Ἐγὼ ἤμην ᾗ προσέχαιρε (25) καθ' ἡμέραν. » Ἀλλὰ καὶ ὁ Υἱὸς εὐφροσύνης ἐπληροῦτο, γαννύμενος ἐπὶ τῇ τοῦ Πατρὸς θέᾳ. Τοῦτο γοῦν αὐτὸς διδάσκει λέγων· *Ηὐφραινόμην δὲ ἐνώπιον αὐτοῦ ἐν παντὶ καιρῷ*· C ὅτε ηὐφραίνετο τὴν οἰκουμένην συντελέσας· οἰκουμένης ἐνταῦθα νοουμένης τῆς τῶν γεννητῶν ἁπάντων συμπληρώσεως, ἧς ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι διὰ τοῦ Υἱοῦ προαγομένης, ὁ τῶν ἁπάντων ηὐφραίνετο Θεός. Ὁ μὲν οὖν ἀληθὴς λόγος, ὡς ἐν βραχέσι καὶ ἐν ἐπιτόμῳ διηγήσει (26) παριστάμενος ἐκ τῆς θείας Γραφῆς, τοιοῦτός τις ἂν εἴη· ὁ δ' ἄνωθεν κατωφερόμενος, ἐπὶ τὴν σάρκα τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τὴν διάνοιαν ἐξώκειλε, παρατρέπων καὶ παρερμηνεύων τὸν ἀληθῆ νοῦν τῆς θεοπνεύστου Γραφῆς. Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τὸν Λόγον μεταβὰς, αὐτὸν εἶναί φησι τὸν ἔνδον ἐν τῷ Πατρὶ, ὡς ἐν διαλογισμῷ καὶ ἐν θυμήσει, τὸν οὐρανὸν ἡτοιμακότα. Ἔλεγε γοῦν αὐτοῖς ῥήμασι (27)· « Πρὸ « γὰρ τοῦ τὸν κόσμον ποιῆσαι, ἦν ὁ Λόγος ἐν τῷ « Πατρί. Ὅτε δὲ ὁ παντοκράτωρ Θεὸς πάντα τὰ ἐν οὐ- D « ρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς ποιῆσαι προέθετο, ἐνερ- « γείας ἡ τοῦ κόσμου γένεσις ἐδεῖτο δραστικῆς. καὶ « διὰ τοῦτο, μηδενὸς ὄντος ἑτέρου πλὴν Θεοῦ (πάντα « γὰρ ὁμολογεῖται ὑπ' αὐτοῦ γεγενῆσθαι), τότε ὁ « Λόγος προελθὼν ἐγίνετο ποιητὴς τοῦ κόσμου, καὶ « πρότερον ἔνδον νοητῶς ἑτοιμάζων αὐτὸν, ὡς διδάσκει « ἡμᾶς ὁ προφήτης Σολομὼν, *Ἡνίκα ἡτοίμαζε τὸν*

(21) Vulgo οὐδὲν ἀφ' ἑαυτοῦ et mox ταῦτα [ἂν] καί et αὐτῷ πάντα δείκνυσιν.

(22) Vulgo *ἃ δὲ βλέπειν ἀτενές*. Quantopere de istius loci interpretatione digladiati sunt Catholici et Ariani, vide apud P. Maldonatum, et hinc apparebit Eusebium hic λαθραίως ἀριανίζειν. M.

(23) Vulgo διανοίᾳ μιμήματα. Mox vulgo ἔργων et αὐτῷ ὁ αὐτός.

(24) Vulgo πρὶν ἢ τόν.

(25) Vulgo πρός.

(26 Vulgo παρισαμ.

(27) Cf. p. 163 A.

« *οὐρανὸν, συμπαρήμην αὐτῷ*, λέγων. » Ἐν οἷς προσήκει ἐπισκέψασθαι τίνα τρόπον ἐθελοκωφῶν τοῦ μὲν *Συμπαρήμην* οὐκ ἀκούει· ὃ σημαίνει (28) διαῤῥήδην παρουσίαν τοῦ Υἱοῦ τῷ Πατρί. Ἀποφαίνεται δὲ τῇ Γραφῇ ἐναντίως, μηδένα εἶναι ἕτερον (29) πλὴν τοῦ Θεοῦ πρὶν γενέσθαι τὰ γενόμενα, καὶ οὐκ ἔφριξε ταύτην ἀφεὶς τὴν φωνὴν ἀρνητικὴν οὖσαν τοῦ Υἱοῦ, οὐδὲ τὴν θείαν Γραφὴν ἐδυσσωπήθη, μαρτυροῦσαν πρὸ τῆς τοῦ οὐρανοῦ κτίσεως μόνον αὐτὸν συμπαρεῖναι τῷ Πατρὶ, *Ἡνίκα* γὰρ, φησὶν, *ἡτοίμαζε τὸν οὐρανὸν, συμπαρήμην αὐτῷ*. Ἡ γὰρ *σὺν* πρόθεσις τῷ παρεῖναι προσκειμένη τὴν κατὰ τὸ αὐτὸ σὺν ἑτέρῳ παρουσίαν δηλοῖ. Οὐχ ἁπλῶς οὖν παρεῖναι, ἀλλὰ συμπαρεῖναι ἑαυτὸν τῷ Πατρὶ διδάσκει, καὶ ὁ Πατὴρ δὲ οὐχ ἁπλῶς ἔχαιρεν, ἀλλὰ προσέχαιρε τῇ παρουσίᾳ τοῦ Υἱοῦ. Διό φησιν, *Ἐγὼ ἤμην ᾗ προσέχαιρε καθ' ἡμέραν*. » Τὸ δὲ καὶ εὐφραίνεσθαι αὐτὸν ἐνώπιον τοῦ Πατρὸς, πῶς ἂν ἁρμόσειε μὴ ὑφεστῶτι Λόγῳ; ἐν αὐτῷ δὲ τῷ Θεῷ ὄντι καὶ σημαντικῶς ἐνεργοῦντι, ἄντικρυς τοῦ εὐφραίνεσθαι καὶ τοῦ ἐνώπιον αὐτοῦ τὴν ὑπόστασιν αὐτοῦ παριστώντων. Ἀλλὰ τούτων Μάρκελλος οὐδένα λόγον ποιησάμενος ἀθετεῖ μὲν τὸν Υἱόν. « Λόγον δέ φησιν ἔνδον ὄντα ἐν τῷ Θεῷ, ποτὲ μὲν ἐνεργείᾳ δραστικῇ προϊέναι, ποτὲ δὲ ἔνδον εἶναι ἐν αὐτῷ μὴ ἐνεργοῦντα, καὶ οὐχ ὁρᾷ, ὅτι τὸ λέγειν εἶναί τι ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τοῦ Θεοῦ σύνθετόν τι ὑποτίθεται καὶ σωματικὸν πάθος· ὅπερ οὐ θέμις ἐπὶ (30) τῆς ἀγεννήτου καὶ ἀσωμάτου φύσεως παραδέχεσθαι. Πῶς δὲ καὶ προελθὼν ὁ Λόγος (31) ἐγίνετο τοῦ κόσμου ποιητής; πότερα γλώττῃ καὶ φωνῇ; πάντως δήπου καὶ διαλέκτῳ χρησαμένου τοῦ Θεοῦ· καὶ τίνι ἂν διελέχθη μηδενὸς ἑτέρου συνόντος (32) αὐτῷ; τίνι δ' ἂν καὶ ὡμίλησε μὴ παρόντος τινός; (33) ἀλλ' αὐτὸς ἑαυτῷ προσωμίλει φωνῇ καὶ διαλέκτῳ χρώμενος, ὡς καὶ τὸν Λόγον ἐξ αὐτοῦ προελθεῖν. Καὶ πῶς οὐχὶ καὶ ἔνδον ὄντος ἐν αὐτῷ τοῦ Λόγου δραστικῇ δυνάμει ταῦθ' ἅπερ ἐβούλετο συνίστη; ἐπεὶ καὶ παρ' ἀνθρώποις οἱ πλεῖστοι τῶν δημιουργῶν καὶ σιωπῶντες τὰ ἑαυτῶν ἐκτελοῦσιν ἔργα, καὶ μάλιστα (34) ὅτε μηδεὶς αὐτοῖς πάρεστι δημιουργοῦσι· τί οὖν ἐκώλυε καὶ τὸν Θεὸν οὕτω πως τὰ πάντα συστήσασθαι ἔχοντα ἐν αὐτῷ τὸν λόγον; ὁ δὲ καὶ ὑποτίθεται εἰκόνα ἀνδριαντοποιοῦ ἑαυτῷ προσδιαλεγομένου καὶ πρὸς ἑαυτὸν φάσκοντος, « Ἄγε ποιήσωμεν, ἄγε πλάσωμεν ἀνδριάντα· » οὕτω γάρ φασι καὶ τὸν τῶν ὅλων δεσπότην Θεὸν πρὸς ἑαυτὸν εἰρηκέναι τὸ *Ποιήσωμεν ἄνθρωπον*, ὡς πολλάκις ἤδη παρέστη διὰ τῶν ἔμπροσθεν, δι' ὧν οἶμαι τὴν εἰς τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ ἄρνησιν αὐτοῦ γεγυμνῶσθαι. Τὸ μὲν γὰρ αὐτὸν πρὸς ἑαυτὸν διαλέγεσθαι τὸν Θεὸν ἔνδον ἔχοντα τὸν ἑαυτοῦ Λόγον φάσκειν Ἰουδαϊκοῦ τινος εἴη ἂν φρονήματος (35)· τὸ δὲ αὐτὸν εἶναι τοῦ ἐν αὐτῷ Λόγου Πατέρα, καὶ Υἱὸν αὐτοῦ τὸν ἐν αὐτῷ Λόγον, τῆς Σαβελλίου κακοδοξίας ἦν γνώρισμα.

se affuisse, sed una cum Patre fuisse. Et Pater non gaudebat solum, sed adlætabatur in præsentia Filii. Ait ergo, *Ego eram in qua delectabatur quotidie.* Adlætari vero Verbum in præsentia Patris qui dixerit, si Verbum non exstaret in Deo subsistens, et significative operans? ita gaudere, et coram illo, subsistentiam ipsius docet. His tamen insuper Marcellus habitis Filium refutat: « Verbum, vero inquit « intus apud Deum interdum prodiisse per facultatem « suam operatricem, interdum intus conquievisse « otiosum. » Nec advertit quod qui dicat, ✠ esse aliquid intra et extra Deum, compositum quid supponit, et corporalem passionem, quod nisi impie de natura incorporea non admittitur. At procedens illud Verbum quomodo fiebat creator mundi? Num lingua et voce? quasi Deus dialecto uteretur. At cuinam colloqueretur, cum adesset nemo alius? cum quo conversaretur, præsente nullo? Sed eo modo secum colloquebatur, voce et dialecto usus, ut Verbum ex ipso progrederetur. Et qui tandem non hæc pro libito effecisset, per facultatem operatricem, cum intus in ipso esset Verbum; cum vel inter homines artifices plerique silentio perficiant opera sua; imo tum vel efficacissime operantur, cum nemo cum ipsis præsens adsit? Quid impedit quominus Deus ad hunc modum produxerit universa, cum in se haberet logon? At ille et imaginem proponit statuarii, ita cum suo animo sermones serentis, et seipsum alloquentis: « Age faciamus, age fingamus statuam. » Nam ad istum modum confingunt universi conditorem Deum apud animum suum dixisse, *Faciamus hominem* [89], ut sæpius ostensum est in præcedentibus, unde satis opinor patefactum, abnegari ab illo Filium Dei. Sapit enim plane Judaismum affirmare, quod Deus, qui habebat intus Verbum suum, semetipsum allocutus sit ad istum modum. Sed dicere ipsum esse Patrem Verbi ejus, quod in ipso erat, et Filium ejus esse, quod in ipso erat Verbum, planissimum est indicium Sabellianæ pravitatis.

ΚΕΦ. Δ.

Ὅπως Μάρκελλος μὴ συνιεὶς τὰς Γραφὰς, μίαν

CAP. IV.

Quomodo Marcellus, Scripturas non intelligens, unam

✠ Ed. Paris., pag. 167. [89] Gen. I, 26.

(28) *Διαῤῥήδην παρουσίαν*. Forte, διαῤῥήδην δηλαδὴ παρουσίαν. M.
(29) Vulgo πλὴν Θεοῦ.
(30) Vulgo τῆς καὶ ἀσωμ. φ.
(31) Vulgo ἐγένετο et mox πότερον γλ. κ. φ. π. δέ που.
(32) Vulgo om. αὐτῷ.
(33) Vulgo ἀλλ' οὕτως ἑ. πρ.
(34) Vulgo ὅτι.
(35) In fine cap. 3 intricata sunt. Legend. forsan, Τόδε, αὐτὸν εἶναι λέγειν, καὶ τοῦ ἐν αὐτῷ Λόγου Πατέρα, καὶ Υἱὸν αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς, τὸν ἐν αὐτῷ Λόγον. Sabellius enim Filium et Patrem, diversis nominibus, eamdem personam delirabat. M.

eamdemque definivit esse substantiam Patris, et Filii et Spiritus sancti.

Quemadmodum et dicere tria esse, Patrem, et Filium et Spiritum sanctum, Sabellii est : quod Marcellus scriptis suis censuit : « Impossibile siquidem tres, « quæ sunt hypostases, unitati aduniri, si non in « primis a monade Trinitas exordiatur. Illa enim « ✠ sanctus Paulus in monadem recapitulari dixit, « quæ neutiquam ad Dei unitatem spectant. Unitatem enim Dei sola, Verbum et Spiritus spectant.» Hæc in sequentibus confirmare nititur, inquiens : « Si idcirco videatur Verbum de Patre processisse, « et ad nos advenisse; Spiritus autem sanctus, quod « et fassus est Asterius, a Patre egreditur. Rursus « autem de Spiritu Servator ait, *Quod non loquetur « de seipso, sed quæcunque audiet loquetur ea, et « quæ ventura sunt annuntiabit vobis. Ille me glorificabit, quoniam de me sumet, et annuntiabit vobis* [60]. Non hic certe quidem aperte et perspicue « apparet monas Verbo ineffabili extensa ad triadem, « neutiquam vero divisionis patiens. Si enim de « Patre Verbum egredi in confesso ponatur : tum « et Spiritus de eodem Patre egrediatur. Et si de « Spiritu loquatur Servator : *Ille de me sumet et « annuntiabit vobis*, certe non est in proclivi ita « positum, sed tamen absconditum quoddam mysterium revelatur. Nam nisi monas, indivisibilis cum « sit, in triadem dilataretur, quomodo de Spiritu « concedendum est interdum Servatorem loqui, « quod procedat e Patre; interdum vero, *Ille de me « accipiet, et annuntiabit vobis* ; atque iterum in « discipulos spirare, et dicere, *Accipite Spiritum « sanctum* [61-62]? Nam si e Patre procedit, quomodo « hoc a Filio ministerium accipere per promissionem « poterit? Necesse est enim, si duæ sint, ut Asterius « dicebat, divisæ personæ, ut vel Spiritus, qui de « Patre procedit, non indigeat a Filio functione delegata aliqua (nam quod de Patre procedit omnino necessario perfectum est, nec ullius alterius « indiget auxilio); aut si de Filio procedat, et ab « illo sumat, et gratiam de illius ministerio suppeditet, non jam ut de Patre progrediatur. » Et post alia subinfert : « Si Evangelium dixit quod, ubi inspiraverat in discipulos, dixit, *Accipite Spiritum sanctum*, patet quod de Verbo progrediatur Spiritus. « Quomodo igitur, si de Verbo procedit, rursus « idem et de Patre progrediatur? » Adjungit deinceps : « Minus ergo recte, minus convenienter dixit, « tres esse hypostases : nec illud una vice, sed

εἶναι ὡρίζετο ὑπόστασιν Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος.

Ὡς αὖ πάλιν καὶ(36) τὸ λέγειν, τὰ τρία εἶναι, τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα· Σαβελλίου γὰρ καὶ τοῦτο. Ὃ δὲ καὶ αὐτὸ Μάρκελλος ὧδέ πη ἀπεφαίνετο γράφων· « Ἀδύνατον γὰρ τρεῖς ὑποστά« σεις οὔσας, ἑνοῦσθαι μονάδι, εἰ μὴ πρότερον ἡ « Τριὰς τὴν ἀρχὴν ἀπὸ μονάδος ἔχοι· ἐκεῖνα γὰρ (37) « ἀνακεφαλαιοῦσθαι ἔφησε μονάδι ὁ ἱερὸς Παῦλος, ἃ « μηδὲν τῇ ἑνότητι τῷ Θεῷ διαφέρει. Ἑνότητι γὰρ « ὁ Λόγος, καὶ τὸ Πνεῦμα, τῷ Θεῷ διαφέρει μόνα.» Εἶτα πειρᾶται τοῦτο κατασκευάζειν ἑξῆς προϊὼν καὶ λέγων· « Εἰ τοίνυν ὁ Λόγος φαίνοιτο ἐξ αὐτοῦ τοῦ Πα« τρὸς ἐξελθὼν καὶ πρὸς ἡμᾶς ἐληλυθὼς, τὸ δὲ Πνεῦμα « τὸ ἅγιον, ὡς καὶ Ἀστέριος ὡμολόγησε, παρὰ τοῦ « Πατρὸς ἐκπορεύεται· αὖθίς τε ὁ Σωτὴρ φησι περὶ τοῦ « Πνεύματος, *Ὅτι οὐκ ἀφ' ἑαυτοῦ λαλήσει, ἀλλ' ὅσα « ἀκούσει, λαλήσει· καὶ τὰ ἐρχόμενα ἀναγγελεῖ « ὑμῖν. Ἐκεῖνός με δοξάσει, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψε« ται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν*. Οὐ σαφῶς καὶ φανερῶς ἐν« ταῦθα (38) ἀποῤῥήτῳ Λόγῳ ἡ μονὰς φαίνεται, πλα« τυνομένη μὲν εἰς τρίαδα, διαιρεῖσθαι δὲ μηδαμῶς « ὑπομένουσα. Εἰ γὰρ ὁ μὲν Λόγος ἐκ τοῦ Πατρὸς « ἐκπορεύεται, τὸ δὲ Πνεῦμα καὶ αὐτὸ ὁμολογεῖται ἐκ « τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι, αὖθίς τε περὶ τοῦ Πνεύ« ματος τὸν Σωτῆρα λέγειν· *Ἐκεῖνος ἐκ τοῦ ἐμοῦ « λήψεται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν*, οὐ γὰρ πρόδηλόν ἐστι « κεκρυμμένον ἀνακαλύπτεσθαί τι μυστήριον. Πῶς « γὰρ, εἰ μὴ ἡ μονὰς ἀδιαίρετος οὖσα εἰς τριάδα πλα« τύνοιτο, ἐγχωρεῖ αὐτὸν περὶ τοῦ Πνεύματός ποτε « μὲν λέγειν ὅτι ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται, ποτὲ « δὲ λέγειν, *Ἐκεῖνος ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται καὶ « ἀναγγελεῖ ὑμῖν*. Αὖθίς τε ἐμφυσήσαντα τοῖς μαθη« ταῖς, *Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον*, εἰρηκέναι; Πῶς γὰρ « εἰ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεται παρὰ τοῦ Υἱοῦ τὴν « διακονίαν ταύτην διακονεῖν ἐπαγγέλλεται; ἀνάγκη « γὰρ εἰ δύο διαιρούμενα, ὡς Ἀστέριος ἔφη, πρόσωπα « εἴη, ἢ τὸ Πνεῦμα ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορευόμενον « μὴ δεῖσθαι τῆς παρὰ τοῦ Υἱοῦ διακονίας (πᾶν γὰρ « ἐκ Πατρὸς ἐκπορευόμενον τέλειον εἶναι ἀνάγκη, μη« δαμῶς προσδεόμενον τῆς παρ' ἑτέρου βοηθείας), (39) « ἢ εἰ παρὰ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνει, καὶ ἐκ τῆς ἐκείνου « δυνάμεως διακονοίη τὴν χάριν μηκέτι ἐκ τοῦ Πα« τρὸς ἐκπορεύεσθαι. » Καὶ μεθ' ἕτερα ἐπάγει (40)· « Εἰ « δὲ τὸ Εὐαγγέλιον ὅτι ἐμφυσήσας τοῖς μαθηταῖς, « *Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον*, ἔφησε, δηλονότι ἐκ τοῦ « Λόγου τὸ Πνεῦμα ἐξῆλθε· πῶς οὖν, εἰ ἐκ τοῦ Λόγου « τὸ Πνεῦμα προῆλθε, πάλιν τὸ αὐτὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκ« πορεύεται. » Καὶ προστίθησι μεθ' ἕτερα· « Οὐκ ὀρθῶς

✠ Ed. Paris., pag. 168. [60] Joan. XVI, 13, 14. [61-62] Joan. XX, 22.

(36) *Τὸ λέγειν, τὰ τρία εἶναι*. Nimirum unum atque eumdem Deum. Νῦν μὲν, ὡς Πατέρα, νῦν δὲ ὡς Υἱόν· νῦν δὲ, ὡς Πνεῦμα ἅγιον διαλέγεσθαι, dixit Sabellius, ut Basil., epistola 64. M. — Mox vulgo ἀπεφ .γράφων.

(37) *Ἀνακεφαλαιοῦσθαι*. Opinor respicit Ephes. I, 10, ubi Apost. ait omnia recolligenda esse in Christo, *τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς*, quæ certe sanctissimam unitatem Trinitatis non respiciebant. M. — Dein vulgo ἅγιον καὶ Ἀστ.

(38) *Ἀποῤῥήτῳ Λόγῳ*. Forte, ἀποῤῥήτῳ δὲ Λόγῳ ut sensus sit, non hic quidem aperte et manifeste, sed abstruso quodam loquendi modo unitas videtur in Trinitatem dilatata. Id enim sequentia docent, οὐχὶ πρόδηλόν ἐστι, etc. Quæ sequuntur, Græcorum errorem de processione Spiritus sancti refellunt. M.

(39) *Παρὰ τοῦ Υἱοῦ λαμβάνοι*. Deest et sic ἢ, εἰ ἐκ τοῦ Υἱοῦ. M. — (Et add. ex codd.)

(40) Vulgo ἔφη, et mox εἶναι φῆσαι.

« οὖν οὐδὲ προσηκόντως εἴρηκε τρεῖς ὑποστάσεις εἶναι A « φήσας οὐχ ἅπαξ, ἀλλὰ καὶ δεύτερον. » Διὰ δὲ τούτων καὶ τῶν τούτοις ὁμοίων ὁ σοφώτατος πειρᾶται κατασκευάζειν ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν εἶναι (41) Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν καὶ ἅγιον Πνεῦμα, τριῶν ὀνομάτων κατὰ μιᾶς ὑποστάσεως κειμένων. Οὐδὲ γὰρ ἐν τούτοις συνῆκεν, ὅπως καὶ ὁ Υἱὸς (42) ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι λέγεται, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα ὁμοίως, οὐδὲ νοῆσαι δεδύνηται πῶς περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἶπεν ὁ Σωτὴρ τὸ, *Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν*, οὐδέ πως τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς ἐμφυσήσας (43) ἔφη· *Λάβετε ἅγιον Πνεῦμα*· ὃ δὴ τοῖς εὐσεβῶς θεωροῦσι ῥᾳδίαν ἕξει τὴν λύσιν, εἰ λογίσαιτό τις, ὡς ὁ Υἱὸς ἀεὶ συνὼν καὶ συμπαρὼν τῷ Πατρὶ εἴσω που, ὥσπερ ἐν ἀδύτοις καὶ ἀβάτοις τῆς πατρικῆς βασιλείας ἐτύγχανεν ὤν, εἶτα δὲ ἐπὶ σωτηρίᾳ τοῦ τῶν ἀνθρώπων γένους πρὸς τοῦ B Πατρὸς ἐκπεμπόμενος, ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐξεληλυθέναι ἑαυτὸν ἔλεγεν (44)· ὃ δὴ καὶ ἑτέρωθι διὰ παραβολῆς ἐδήλου περὶ ἑαυτοῦ λέγων, *Ἐξῆλθεν ὁ σπείρων τοῦ σπεῖραι*. Πόθεν γὰρ ἐξῆλθεν ἢ ἐκ τῶν ἐνδοτάτω βασιλείων τῆς πατρικῆς θεότητος; Κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν λόγον, καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα παρεστὸς ἀεὶ τῷ θρόνῳ τοῦ Θεοῦ, ἐπεὶ καὶ *μυρίαι μυριάδες παρεστήκασιν αὐτῷ*, κατὰ τὸν Δανιὴλ, ἀπεστέλλετο καὶ αὐτὸ, ποτὲ μὲν ἐν εἴδει περιστερᾶς ἐπὶ τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, ποτὲ δὲ ἐφ' ἕκαστον τῶν προφητῶν καὶ τῶν ἀποστόλων· διὸ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐκπορεύεσθαι καὶ αὐτὸ εἴρηται. Καὶ τί θαυμάζεις; ὁπότε καὶ περὶ τοῦ διαβόλου λέλεκται, *Καὶ ἐξῆλθεν ὁ διάβολος παρὰ τοῦ Κυρίου*· καὶ δεύτερον πάλιν εἴρηται, *Ἐξῆλθε δὲ ὁ διάβολος ἀπὸ τοῦ Κυρίου*. Εὕροις δὲ ἂν καὶ ἐπὶ τοῦ C Ἀχαὰβ εἶτ' (45) ἐπιφέρει ἡ Γραφή· *Καὶ ἐξῆλθε πνεῦμα πονηρὸν, καὶ ἔστη ἐνώπιον Κυρίου καὶ εἶπεν· Ἐγὼ ἀπατήσω αὐτόν*. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἐναντία πνεύματα, ὅπως δὲ καὶ τίνα τρόπον εἴρηται, οὐ νῦν καιρὸς πολυπραγμονεῖν· ὁ δὲ μονογενὴς Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἐξεληλυθέναι ἑαυτὸν διδάσκει, διὰ τὸ συνεῖναι αὐτῷ πάντοτε, καὶ τὸ ἅγιον δὲ Πνεῦμα ὁμοίως ἕτερον ὑπάρχον παρὰ τὸν Υἱόν. Ὃ δὴ σαφῶς αὐτὸς ὁ Σωτὴρ παρίστησι λέγων· *Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν*. Ἀντικρυς γὰρ παραστατικὸν ἂν εἴη τοῦτο τοῦ μὴ εἶναι ἓν καὶ ταὐτὸν τὸν Υἱὸν καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα· τὸ γὰρ παρ' ἑτέρου λαμβάνον, τι ἕτερον παρὰ τὸν διδόντα νοεῖται.

« iterum. » Per hæc et his similia vir prudens id agit, ut idem statuat esse Patrem, et Filium, et ✠ Spiritum sanctum : nempe, ut de una hypostasi tria nomina prædicentur. Nec advertit quod hic Filius de Patre suo progressus dicitur et similiter sanctus Spiritus; nec assequi potuit, quomodo dixit de Spiritu sancto Servator, *De meo assumet et annuntiabit vobis;* nec quod in discipulos inspirabat dicens, *Accipite Spiritum sanctum*. Quæ facilem apud pios solutionem invenient, si qui velint reminisci quod Filius, semper cum Patre suo præsens et una exsistens, intus erat apud illum, veluti in adytis et inaccessis paterni regni receptaculis. Deinde ad salutem humano generi procurandam, emissum se a Patre venisse dicit : quod et alibi in parabola fecit manifestum : *Egressus est seminator ad seminandum* [63] : unde enim egressus esset, nisi ex intimis regiæ penetralibus paternæ divinitatis? Ad eumdem modum, et Spiritus sanctus semper et continuo assistit throno Dei, cum *decies centena millia illi astent* [64], secundum Danielem. Missus porro est iste, nunc in figura columbæ super Filium hominis; nunc super unumquemque prophetarum et apostolorum : unde et ille quoque dicitur de Patre processisse. Quid mireris autem, cum vel de diabolo dicatur : *Et egressus est diabolus a Deo* [65]; et iterum: *Egressus est diabolus* [66]? Sed et scriptum invenies de Achabo dictum : *Et exivit spiritus nequam, et stetit coram Domino, et dixit: Ego decipiam illum* [67]. Sed de hisce spiritibus ad oppositum, quomodo dicatur exiisse eos, non in præsenti laboramus. Unigenitus vero Dei Filius se de Patre exiisse docet, eo quod apud eum erat semper; et sic pariter de sancto Spiritu, qui tamen alius est a Filio. Quod satis clare Servator docet, inquiens: *De meo sumet et annuntiabit vobis*. Certe hinc efficitur non esse unum atque eumdem Filium et sanctum Spiritum. Nam quod a quoquam quidquam percipit, diversum quid intelligitur a largiente esse.

ΚΕΦ. Ε'.

Ὅπως ὁ Σωτὴρ περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐδίδαξεν.

D

Καὶ ὅτι (46) ἕτερόν ἐστι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦ Υἱοῦ διαῤῥήδην καὶ διαφόρως λευκοτάτοις ῥήμασιν (47) αὐτὸς ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν ἔδειξεν, ἐν οἷς πρὸς τοὺς αὐτοῦ μαθητὰς ἔλεγεν, *Ἐὰν ἀγαπᾶτέ με, τὰς ἐντολὰς τὰς ἐμὰς τηρήσετε· καὶ ἐγὼ ἐρωτήσω τὸν Πατέρα, καὶ ἄλλον Παράκλητον δώσει*

✠✠ CAP. V.

Quomodo de sancto Spiritu Servator docuit.

Certe quod diversus sit a Filio et alius Spiritus sanctus, expresse et clarissimis verbis docet Servator et Dominus noster, ubi sic discipulos affatur : *Si diligitis me, mandata mea custodietis, et ego rogabo Patrem, et alium Paracletum dabit vobis, ut sit vobiscum in sæcula, Spiritum veritatis, quem mundus*

✠ Ed. Paris., p. 169. 170. [63] Marc. IV, 3. [64] Dan. VII, 10. [65] Luc. IV, 13. [66] Job II, 7. [67] III Reg. XXII, 21; II Paral. XVIII, 20.

(41) Vulgo [καὶ] Πατέρα.
(42) Vulgo ἐκ Πατρ.
(43) Vulgo ἔλεγε et mox λάβ. [τὸ] Π. τὸ ἅγιον· ὃ δέ.
(44) Vulgo ὃ δέ; mox vulgo παρειστήκασιν.
(45) *Εἶτ' ἐπιφέρει ἡ Γραφή*. Pro ἔνθ' ἐπιφέρει, Spiritum sanctum, hinc apparet, quo in numero habeat Eusebius, nimirum inter meras creaturas. Εἶναι Υἱόν. Rescribendum, τὸ τοῦτο μὴ εἶναι ἓν καὶ ταὐτόν. M. — Addidi cum codd. τὸ post τοῦτο.
(46) Vulgo om. γε.
(47) *Αὐτὸς ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος*. Deest διδάσκει, vel παρίστησι, aut simile quid. M.

non potest capere [68]. Vides ut Spiritum vocet alium Paracletum et diversum a se. Quod si afflavit discipulos et dixit, *Accipite Spiritum sanctum,* [69] hic nescire nos non oportet, quod afflatus ille mundatorius erat quodammodo animos apostolorum, ut apti sic et dispositi essent ad Spiritum sanctum recipiendum. Neque enim dicitur in faciem eorum insufflasse; nec quod spiraculum vitæ, ut Adamo quondam Deus inspiraverat eis in faciem, aut quod Spiritum sanctum : sed inspirasse in primis dicitur; et tum deinceps dixisse, *Accipite Spiritum sanctum.* Dare autem Spiritum manifeste docet, diversum esse ipsum a dato. Non erat ergo idem dans et datum. Sed qui largiebatur Servator erat, datum vero sanctus Spiritus : accipientes apostoli : afflatus mundificatorium, ut dixi, apostolorum : aut saltem operativum communicationis Spiritus sancti, nam utrovis modo possis interpretari. Sed hinc apparet alium ab illo esse sanctum Spiritum : ubi et in adjectis postea scribitur : *Si quis me diligit, servabit meos sermones. Et Pater meus diliget eum, et ad illum veniemus, et mansionem apud illum faciemus* [70]. Quibus ista subnectit : *Locutus sum vobis, apud vos manens, sed Paracletus ille Spiritus sanctus, quem missurus est Pater in nomine meo, ille vos docebit omnia, et suggeret vobis omnia quæ locutus sum vobis* [71]. ✠ Audis ut in numero multitudinis loquatur, *Veniemus et mansionem apud eum faciemus,* de se hoc locutus et de Patre. De Spiritu autem sancto, tanquam de alio loquitur, *Ille vos docebit omnia.* Talis modi et illud erat : *Rogabo Patrem, et alium Paracletum dabit vobis, ut is sit vobiscum in æternum, Spiritum veritatis.* Paracletus igitur ab ipso erat alius. Nam de eo loquitur ad hunc dictum modum. Jure optimo igitur addidit, et ista dicens : *Hæc vobis locutus sum adhuc manens vobiscum : Paracletus autem ille nempe Spiritus sanctus, quem Pater mittet in nomine meo, ille vos docebit omnia, et suggeret vobis omnia, quæcunque ego locutus sum.* Ego enim, inquit, hactenus ista vobis locutus sum, at Spiritus ille veritatis quem missurus est Pater, is vos tum docebit illa omnia quæ nunc non didicistis, propterea quod comprehendere ea non possitis. Ille cum venerit, Paracletus inquam, adimplebit doctrinam, in memoriam vobis una revocans, quæ nunc a me dicuntur. « Et ipse quem ego mittam, ita subinfert, Paracletus a Patre meo, Spiritus nimirum ille veritatis, quem ego mittam vobis a Patre, qui a Patre egreditur, ille perhibebit de me testimonium. » In quibus omnibus, id aperte declarat, illum quem missurus erat, et qui de ipso testimonium per-

A *ὑμῖν, ἵνα ᾖ μεθ' ὑμῶν εἰς τὸν αἰῶνα, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ ὁ κόσμος οὐ δύναται λαβεῖν.* Ὁρᾷς ὅπως τὸ Πνεῦμα τὸ Παράκλητον ἕτερον εἶναί φησι καὶ ἄλλο παρ' ἑαυτόν· εἰ δὲ ἐμφυσήσας τοῖς μαθηταῖς εἶπε· *Λάβετε Πνεῦμα ἅγιον,* οὐ χρὴ ἀγνοεῖν, ὡς τὸ μὲν ἐμφύσημα καθαρτικόν πως ἦν τῆς τῶν ἀποστόλων ψυχῆς, ἐπιτηδείους αὐτοὺς (48) παρασκευάζον τῆς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὑποδοχῆς. Οὐ γὰρ εἰς τὸ πρόσωπον αὐτῶν ἐμφυσῆσαι λέγεται, οὐδ' ὅτι πνοὴν ζωῆς, οὐδ' ὅτι (49) Πνεῦμα ἅγιον, ὡς ἐπὶ τοῦ Ἀδὰμ ἀναγέγραπται, ὅτι ἐνεφύσησεν ὁ Θεὸς εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ (50) πνοὴν ζωῆς, ἀλλ' ἐμφυσῆσαι μὲν εἴρηται πρότερον, ἔπειτα εἰπεῖν, *Λάβετε* (51) *Πνεῦμα ἅγιον*· τὸ δὲ διδόναι αὐτὸν τὸ Πνεῦμα πάλιν ἕτερον αὐτὸν παρίστη τοῦ διδομένου. (52) Οὐκ ἂν γὰρ
B ὁ αὐτὸς ἦν ὁ διδοὺς, καὶ τὸ διδόμενον· ἀλλ' ὁ μὲν παρέχων ἦν ὁ Σωτήρ, (53) τὸ δὲ διδόμενον τὸ ἅγιον Πνεῦμα, οἱ δὲ λαμβάνοντες οἱ ἀπόστολοι, τὸ δὲ ἐμφύσημα καθαρτικὸν, ὡς ἔφην, τῶν ἀποστόλων, ἢ καὶ ἐνεργητικὸν τῆς μεταδόσεως τοῦ ἁγίου Πνεύματος, ἑκατέρως γὰρ νοεῖν δυνατόν. Πλὴν ἐκ τούτων δείκνυται ἕτερον ὑπάρχον παρ' αὐτὸν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ὡς καὶ διὰ τῶν ἐπιφερομένων, δι' ὧν πάλιν ἀναγέγραπται φήσας, *Ἐάν τις ἀγαπᾷ με, τὸν λόγον μου τηρήσει, καὶ ὁ Πατήρ μου ἀγαπήσει αὐτὸν, καὶ πρὸς αὐτὸν ἐλευσόμεθα, καὶ μονὴν παρ' αὐτῷ ποιησόμεθα.* Οἷς ἐπιφέρει· *Ταῦτα λελάληκα ὑμῖν παρ' ὑμῖν μένων, ὁ δὲ Παράκλητος τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὃ πέμψει ὁ Πατήρ μου ἐν τῷ ὀνόματί μου, ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πάντα καὶ ὑπομνήσει ὑμᾶς*
C *πάντα ὅσα εἶπον ὑμῖν.* Ἀκούεις ὅπως πληθυντικῷ κέχρηται τρόπῳ (54) τὸ, *Ἐλευσόμεθα, καὶ μονὴν παρ' αὐτῷ ποιησόμεθα,* περὶ αὐτοῦ καὶ τοῦ Πατρὸς φήσας, καὶ ὡς περὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος διαλαλῶν, ὡς περὶ ἑτέρου ἔλεγε τὸ, *Ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πάντα.* Τοιοῦτον δὲ ἦν καὶ τὸ, *Ἐγὼ ἐρωτήσω τὸν Πατέρα καὶ ἄλλον Παράκλητον δώσει ὑμῖν, ἵνα μεθ' ὑμῶν ᾖ εἰς τὸν αἰῶνα, τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας.* Οὐκοῦν ἕτερος ἦν παρ' αὐτὸν ὁ Παράκλητος, περὶ οὗ τὰ τοσαῦτα ἐδίδασκεν. Εἰκότως οὖν αὖθις προσετίθει λέγων· *Ταῦτα λελάληκα ὑμῖν παρ' ὑμῖν μένων, ὁ δὲ Παράκλητος, τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὃ πέμψει ὁ Πατήρ μου ἐν τῷ ὀνόματί μου, ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πάντα, καὶ ὑπομνήσει ὑμᾶς πάντα ὅσα εἶπον.* Ἐγὼ μὲν γὰρ τέως ταῦθ' ὑμῖν λελάληκα, φησί. τὸ δὲ
D Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ καὶ αὐτὸ πέμψει ὁ Πατήρ μου, πάντα ὑμᾶς διδάξει, ὅσα νῦν οὐ μεμαθήκατε διὰ τὸ μὴ χωρεῖν ὑμᾶς. Ἀλλ' ἐκεῖνος ἐλθὼν, λέγω δὲ ὁ Παράκλητος, ἀναπληρώσει τὴν διδασκαλίαν, μετὰ τοῦ καὶ τῶν νῦν λεγομένων ὑπ' ἐμοῦ μνήμην ὑμῖν (55) ἐμποιῆσαι. Καὶ αὖθις ἐπάγει· « Ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ

✠ Ed. Paris., pag. 171. [68] Joan. XIV, 15-17. [69] Joan. XX, 22. [70] Joan. XIV, 23. [71] ibid. 25, 26.

(48) Vulgo ἀποσκευάζον et mox ἀποδοχῆς.
(49) *Ὅτι Πνεῦμα ἅγιον*, vox ἅγιον hic redundat. Spiritum enim vitæ, non Spiritum sanctum inspiravit Deus in faciem Adami. M.—Addidi e cod. ἔδειξε.
(50) Vulgo Πνεῦμα.
(51) Vulgo τὸ Πν. τὸ ἅγιον.
(52) Vulgo οὐκοῦν οὐχ αὐτός.
(53) Vulgo τὸ δὲ διδ. π. τὸ ἅγ. et mox ἑκατέρων, infra vulgo om. καὶ ὑπομν. ὑ. π.
(54) Vulgo τό, et infra τὸ ἐρωτήσω.
(55) Vulgo ἐμποιήσας et infra βλέπει.

« Παράκλητος, ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ Πατρὸς, A « τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἐκ« πορεύεται, ἐκεῖνος μαρτυρήσει περὶ ἐμοῦ, » δι' ὧν ἁπάντων σαφῶς παρίστησιν ἐκεῖνον τὸν ὑπ' αὐτοῦ πεμπόμενον, καὶ τὸν μέλλοντα περὶ αὐτοῦ μαρτυρεῖν ἕτερον εἶναι παρ' ἑαυτόν. Ἐπεξεργάζεται δὲ τὸν λόγον ἔτι μᾶλλον, καὶ δι' ὧν ἐπιλέγει, ἀλλ' *Ἐγὼ τὴν ἀλήθειαν λέγω ὑμῖν, συμφέρει ὑμῖν ἵνα ἐγὼ ἀπέλθω, ἐὰν γὰρ μὴ ἀπέλθω, ὁ Παράκλητος οὐκ ἔρχεται πρὸς ὑμᾶς. Ἐὰν δὲ πορευθῶ, πέμψω αὐτὸν πρὸς ὑμᾶς.* Ἀπελθεῖν δὲ ἑαυτὸν λέγων ἐν τούτοις τε τὸ πάθος ἑαυτοῦ ἐσήμαινε καὶ τὴν μετὰ τοῦτο πρὸς τὸν Πατέρα ἄνοδον. Τίς οὖν οὕτως ἠλίθιος, ὡς μετὰ τοσαύτας φωνὰς ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν εἶναι φάναι. Τὸν ταῦτα λέγοντα καὶ τὸν περὶ οὗ ταῦτ' ἔλεγεν, ἀκούων αὐτοῦ σαφῶς διοριζομένου τὴν ἀλήθειαν φάσκειν, καὶ B τίς ἡ ἀλήθεια παριστῶντος ὡς εἰ μὴ ἀπέλθοι αὐτὸς, μὴ ἂν ποτὲ ἕξειν τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Εἰ δέ ποτε μὲν τὸν Πατέρα πέμψειν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον, ποτὲ δὲ ἑαυτὸν διορίζεται, οὐκ ἐναντία δήπουθε διδάσκει· πάντα γὰρ ὅσα ἂν βλέπῃ τὸν Πατέρα ποιοῦντα, ταῦτα ὁμοίως καὶ ὁ Υἱὸς ποιεῖ· καὶ καθὼς ἀκούει, κρίνει. (56) Διὸ τῇ τοῦ Πατρὸς κρίσει, ὅτε καὶ βούλεται ὁ Πατὴρ, τηνικαῦτα ὁ Υἱὸς καὶ δι' αὐτοῦ ὁ Σωτὴρ ἀποστέλλει τοῖς (57) αὐτοῦ μαθηταῖς τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας τὸ Παράκλητον, πρὸς τὸ παρακαλεῖν αὐτοὺς καὶ παραμυθεῖσθαι ἐφ' οἷς κηρύττοντες τὸ Εὐαγγέλιον ὑπὸ τῶν ἐλαυνόντων αὐτοὺς ἔπασχον. Οὐ μόνον δὲ πρὸς τὸ παρακαλεῖν αὐτοὺς, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸ διδάξαι αὐτοὺς C πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν τῆς καινῆς διαθήκης, ἣν οὐκ ἐχώρουν (58) ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος διδάσκεσθαι, ὁπηνίκα ταῦτα αὐτοῖς ὡμίλει διὰ τὸ ἔτι τῇ Ἰουδαϊκῇ δεδουλῶσθαι ἀγωγῇ. Ταῦτα δὲ ἔργοις ἐπλήρου μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν αὐτοῦ, μεθ' ἣν εἰπὼν τῇ Μαρίᾳ, *Μή μου ἅπτου, οὔπω γὰρ ἀναβέβηκα πρὸς τὸν Πατέρα μου.* Μετὰ ταῦτα (58*) ἅτε δὴ ἀνεληλυθὼς πρὸς τὸν Πατέρα, τοῖς μαθηταῖς ὤφθη, τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἀπεσταλμένου καὶ συνόντος αὐτοῦ, ἑτοιμοῦ τε παρεστῶτος εἰς (58**) ἣν τέτακται διακονίαν, ὅτε καὶ ἅψασθαι αὐτοῦ ἐπιτρέπει. Τότε γὰρ αὐτοῖς ἐνεφύσησε καὶ τότε μέρος τι χαρίσματος τοῦ ἁγίου Πνεύματος αὐτοῖς, τὸ τῆς ἀφέσεως τῶν ἁμαρτημάτων ποιητικὸν ἐδίδου· διαιρέσεις γὰρ χαρισμάτων εἰσὶν ὧν ἐκ μέρους μὲν αὐτοῖς ἐδωρεῖτο, τότε συνὼν καὶ παρὼν αὐτοῖς Μετὰ D δὲ ταῦτα μείζονος αὐτοὺς καὶ (59) τελεωτέρας δυνάμεως ἐπλήρου· περὶ ἧς ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν ἀποστόλων πρὸς αὐτοὺς ἔφη, *Ὑμεῖς δὲ ἐξ ὕψους δύναμιν ἐπελθόντος τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐφ' ὑμᾶς*, ὅτε καὶ βαπτήσεσθαι αὐτοὺς ἐν Πνεύματι ἁγίῳ ἐπηγγέλλετο, ὃ δὴ καὶ αὐτὸ ἐπληροῦτο μετὰ τὴν ἀνάληψιν αὐτοῦ (60) κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς Πεντηκοστῆς

A hibiturus erat, alium et distinctum ab ipso esse. Sermonem vero adhuc amplius promovendo peragit, dum subinfert : *Ego veritatem vobis dico, conducit vobis ut ego abeam. Nam si ego non abiero, Paracletus ille non veniet ad vos ; quod si recessero, cum ego ad vos mittam* [72]. Cum se abiturum dixit, passionem suam hic insinuavit : et post illam reditum suum ad Patrem. Quis jam adeo delirat, ut post tot voces et tantas unum eumdemque putet illum esse, qui ista loquitur, et illum de quo dicuntur ista, præcipue cum illum ipsum disertis verbis dicentem audiat, se dicere veritatem, et veritatem illam, quæ esset, exponentem, nimirum quod nisi abiret ipse, Paracletus non veniret. Quod si opponatur dictum esse interdum, Patrem missurum esse B sanctum Spiritum : interdum vero ipsummet, non ipse sibi hic contraria docet. Omnia enim quæ viderit Patrem facientem, eadem similiter et Filius ✠ facit : et quemadmodum audit, ita judicat. Quocirca secundum judicium Patris, et Pater quando vult, et tum cum velit Filius Servator noster : mittit ad discipulos suos spiritum veritatis Paracletum, qui παρακάλῃ, id est consoletur, confortet, et adhortetur eos ad patienter sufferendum in Evangelii annuntiatione, propter quam erant exagitandi. Nec ad illos solummodo consolandos, sed instituendos insuper in omni veritate novi fœderis, quam recipere a doctrina Servatoris non tum poterant, cum C inter ipsos versaretur, eo quod Judaicæ pædagogiæ inservirent. Hæc reipsa adimplevit post suam a mortuis resurrectionem, cum Mariæ diceret, *Noli me tangere, nondum enim ascendi ad Patrem meum et Patrem vestrum* [73]. Deinceps vero tanquam qui ascenderat ad Patrem, visus est discipulis suis, in missione Spiritus sancti, et cum iis versabatur, paratumque se exhibuit, qui in Filii functione recenseretur, quando et tangi se ab iiiis permittebat. Tunc ipsis insufflavit : et tunc Spiritus portionem iis impertivit, cum facultatem tribueret peccata remittendi. Sunt etenim divisiones gratiarum : quarum partem tum iis impertivit, cum cum iis versaretur : post hæc majori multo et perfectiori pote- D state adimplevit : de qua dicebat iis in Actibus apostolicis, *Vos recipietis potestatem ex alto, supervenienle in vos Spiritu sancto* [74]. Quando et baptizandos eosdem in Spiritu sancto promittebat. Quod ipsum post ascensionem suam implebatur, in die Pentecostes, misso super eos, quemadmodum dixerat ipse, Spiritu sancto. Cum vero locus iste majori adhuc et perspicua magis egeat dilucidatione, non est opportunum in præsenti in eam incumbere

✠ Ed. Paris., pag. 172. [72] Joan. XVI, 7. [73] Joan. XX, 17. [74] Act. I, 8.

(56) *Διὸ τῇ τοῦ Πατρὸς κρίσει.* Sequentia [ubi delevi καί post τηνικ. cum codd.] sic, opinor, legenda. τηνικαῦτα καὶ δι' αὐτοῦ ὁ Υἱὸς καὶ Σωτὴρ ἀποστέλλει. M.

(57) Vulgo ἑαυτοῦ.

(58) Vulgo διά, et mox ἐκ τῶν νεκρῶν.

(58*) Vulgo δὴ ἅτε.

(58**) Vulgo Υἱόν.

(59) Vulgo τελειωτ., et mox ὑμεῖς λήψ. Dein vulgo ἐπηγγείλετο, quod saltem esse debebat ἐπηγγείλατο.

(60) Vulgo μετά, et mox ὑπεξιέναι et ἐπεὶ δὲ μηδέ.

interpretationem : quippe cum hic mihi minime propositus sit scopus; sed ut edoceam diversum esse Spiritum illum Paracletum a Filio. Quod multipliciter præstitum est e dictis Servatoris, cum aliis tum iis, ubi dixit, *Multa habeo vobis dicere, sed non potestis adhuc portare : sed cum advenerit Spiritus veritatis, ille vos edocebit omnem veritatem. Non enim loquetur a seipso, sed ea quæ audiverit : et quæ ventura sunt annuntiabit vobis. Ille me glorificabit : quoniam de meo accipiet, et annuntiabit vobis* [75]. ✠ In quibus denuo pollicetur, fore ut discipuli ipsius, illa per Spiritus magisterium discerent, quæ ab ipso non didicerant. Ita tanquam de distincto, loquitur illud, *Cum venerit ille* ; et illud, *Nam non de seipso loquetur* ; et illud, *Ille me glorificabit*; et adhuc illud, *De meo sumet*. Maxima enim esset et difficulter admodum sananda fatuitas, imaginari Servatorem de seipso hæc dixisse. Cum ab istis clarissime manifestatum a Servatore sit, Spiritum sanctum a se distributum et diversum esse. Honore certe eum et gloria, et donis excellenter ornatum : sed et majorem transcendentemque docet esse supra omnem intellectualem et rationalem substantiam : unde in unionem sacrosanctæ et beatissimæ Trinitatis assumitur : seipsum vero minime supergressum docet, ubi ait, *Non enim a seipso loquetur, sed quæcunque audiverit loquetur*. At quis ille a quo hæc audiet ? docet, *A me accipiet*, inquiens, *et annuntiabit vobis* ; a me, nimirum thesauro. *Nam in illo sunt reconditi omnes thesauri sapientiæ et cognitionis* [76]. Ille ideo veluti Filius unigenitus, a Patre accipiet, a Patre audiet. Spiritus autem sanctus ab illo accepta largitur. Ideo ait, *De meo recipiet, et annuntiabit vobis*. Quocirca et Deus qui est super omnia, Spiritus dicitur : quemadmodum ipse nos docuit Servator, *Deus Spiritus est*, inquiens, *et qui adorant eum, in spiritu et veritate adorare debent* [77]. Eritque veraciter Sanctus ille sanctorum ; et in sanctis acquiescens. Sed et Filius Dei, cum Deus sit, Spiritus est : et Spiritus sanctorum sanctus, si modo sit imago invisibilis Dei. Quocirca dictum est de illo, *Dominus Spiritus est* [78]; et, *Spiritus faciei nostræ Christus Dominus* [79]. Enimvero cum a Patre et Filio sit diversus Spiritus sanctus, idioma ipsius indicat Servator, vocans eum *Paracletum*. Nomen commune proprietati applicans per denominationem Paracleti, cum et angelicæ etiam potestates spiritus sint : *Qui facit angelos suos*; ita dicitur enim, *spiritus* [80]. Sed illorum nullus Spiritui Paracleto adæquandus est : unde ille solus Spiritus, sanctissima et beatissima Trinitate comprehenditur. Neque aliter Servator,

ἀποσταλέντος αὐτοῖς τοῦ ἁγίου Πνεύματος ταῖς αὐτοῦ φωναῖς ἀκολούθως. Πλείονος δὲ ἐξεργασίας καὶ σαφηνείας δεομένων τῶν κατὰ τὸν τόπον, οὐ νῦν ἐπεξιέναι καιρὸς τῇ τῆς ἐξετάσεως ἀκριβείᾳ, ἐπεὶ μηδὲ τοῦθ' ἡμῖν πρόκειται, Παραστῆναι δ' ἐχρῆν ἕτερον εἶναι τοῦ Υἱοῦ τὸ παράκλητον Πνεῦμα, ὃ δὴ καὶ ἀπεδείχθη διαφόρως, δι' ὧν αὐτὸς ἐπαίδευσεν ὁ Σωτὴρ, πρός τε τοῖς ἄλλοις καὶ ἐν οἷς ἔλεγεν, *Ἔτι πολλὰ ἔχω λέγειν ὑμῖν, ἀλλ' οὐ δύνασθε βαστάζειν ἄρτι, ὅταν δὲ ἔλθῃ τὸ Πνεῦμα τῆς ἀληθείας, διηγήσεται ὑμῖν τὴν ἀλήθειαν πᾶσαν. Οὐ γὰρ ἀφ' ἑαυτοῦ λαλήσει, ἀλλ' ὅσα ἀκούσῃ· καὶ τὰ ἐρχόμενα ἀναγγελεῖ ὑμῖν· ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν.* Ἐν οἷς πάλιν ἃ μὴ αὐτὸς ἐδίδαξε, ταῦτα μαθήσεσθαι τοὺς αὐτοῦ μαθητὰς ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἐπαγγέλλεται· ὡς περὶ ἑτέρου λέγων τὸ, *Ὅταν ἔλθῃ ἐκεῖνος*, καὶ τὸ, *Οὐ γὰρ ἀφ' ἑαυτοῦ λαλήσει*, καὶ τὸ, *Ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει*, καὶ ἔτι τὸ, *Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται*· ταῦτα γὰρ πάντα ὑπολαμβάνειν τὸν Σωτῆρα αὐτὸν περὶ ἑαυτοῦ λέγειν, δεινὴ καὶ (61) δυσθεράπευτος συνήθεια. Ἀλλὰ γὰρ σαφῶς διὰ τούτων αὐτὸς ὁ Σωτὴρ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἕτερον ὑπάρχειν παρ' ἑαυτὸν ἐδίδαξε, τιμῇ μὲν καὶ δόξῃ καὶ πρεσβείοις ὑπερέχον καὶ κρεῖττον καὶ ἀνώτερον πάσης τῆς νοερᾶς καὶ λογικῆς τυγχάνον οὐσίας· διὸ καὶ συμπαρείληπται τῇ ἁγίᾳ καὶ τρισμακαρίᾳ Τριάδι· (62) ὑποβεβηκός γε μὴν εἶναι αὐτοῦ. Ὃ δὴ παρίστη εἰπὼν, *Οὐ γὰρ ἀφ' ἑαυτοῦ λαλήσει, ἀλλ' ὅσα* (63) *ἀκούσει λαλήσει*. Παρὰ τίνος δὲ ἀκούσει, διασαφεῖ λέγων· *Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται· καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν*. Ἐκ τοῦ ἐμοῦ δηλαδὴ θησαυροῦ. *Ἐν αὐτῷ γάρ εἰσι πάντες οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας καὶ γνώσεως ἀπόκρυφοι*. Αὐτὸς μὲν οὖν, ἅτε Υἱὸς μονογενὴς, παρὰ τοῦ Πατρὸς λαμβάνει, καὶ παρὰ τοῦ Πατρὸς ἀκούει, τὸ δὲ Πνεῦμα τὸ ἅγιον παρ' αὐτοῦ χορηγεῖται· διό φησιν, *Ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν*. Λέγεται μὲν οὖν καὶ ὁ ἐπὶ πάντων Θεὸς Πνεῦμα, ὡς αὐτὸς ἐδίδαξεν ὁ Σωτὴρ, εἰπὼν, *Πνεῦμα ὁ Θεὸς, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν*. Καὶ ἔσται ἀληθῶς Ἅγιος ἁγίων αὐτὸς καὶ ἐν ἁγίοις ἀναπαυόμενος. Ἀλλὰ καὶ ὁ Υἱὸς (64) τοῦ Θεοῦ Πνεῦμα ὢν τυγχάνει, καὶ Πνεῦμα καὶ αὐτὸς ἁγίων ἅγιον, εἰ δὴ εἰκών ἐστι τοῦ ἀοράτου. Διὸ καὶ περὶ αὐτοῦ λέλεκται, *Ὁ δὲ Κύριος τὸ Πνεῦμά ἐστι*· καὶ, *Πνεῦμα πρὸ προσώπου ἡμῶν Χριστὸς Κύριος*. Ἀλλὰ γὰρ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ἑτέρου ὄντος παρὰ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν, τὸ ἰδίωμα παριστὰς ὁ Σωτὴρ κέκληκεν αὐτὸ *Παράκλητον*, τὸ κοινὸν τῆς ὁμωνυμίας ἀφορίζων διὰ τῆς τοῦ Παρακλήτου προσηγορίας, ἐπεὶ καὶ

✠ Ed. Paris., pag. 175. [75] Joan. XVI, 12-14. [76] Coloss. II, 3. [77] Joan. IV, 24. [78] II Cor. III, 17. [79] Thren. IV, 20. [80] Hebr. I, 7.

(61) *Δυσθεράπευτος συνηθεια*. Semel atque iterum ita scriptum reperi in codice, pro εὐήθεια [sic Mp. cum Iσ.]. M.

(62) *Ὑποβεβηκός*. Imo ὑπερβεβηκός, vult Spiritum sanctum majorem omni alia creatura, non tamen majorem Filio quia de Filio accipit. M. — Delevi οὐχ ante ὑποβ.

(63) Vulgo ἀκούει; mox vulgo σοφίας ἀποκεκρυμμένοι καὶ γνώσεως.

(64) *Τοῦ Θεοῦ Πνεῦμα*. Credo rescribendum τοῦ Θεοῦ, Θεὸς ὢν, τυγχάνει Πνεῦμα καὶ αὐτὸς ἅγιον τῶν ἁγίων, εἰ δὲ εἰκών ἐστι τοῦ ἀοράτου Θεοῦ. M. — Mox vulgo, εἰ δὲ εἰκών, et mox, Πνεύματα λέγεται ἀποστ. διαταξ. et τῆς αὐτοῦ παλιγγεν.

αἱ ἀγγελικαὶ δυνάμεις εἶεν ἂν πνεύματα· *Ὁ γὰρ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα* εἴρηται. Ἀλλ' οὐδὲν τούτων ἐξισοῦσθαι δύναται τῷ Παρακλήτῳ Πνεύματι· διὸ τῇ ἁγίᾳ καὶ τρισμακαρίᾳ Τριάδι μόνον τοῦτο συμπαρείληπται, οὐχ ἄλλως τοῦ Σωτῆρος τοῖς ἀποστόλοις αὐτοῦ διαταξαμένου τὸ μυστήριον τῆς παλιγγενεσίας πᾶσιν τοῖς ἐξ ἐθνῶν εἰς αὐτὸν πιστεύουσι παραδιδόναι, ἢ βαπτίζοντας αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Πατρὸς καὶ τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· τοῦ μὲν Πατρὸς αὐθεντοῦντος καὶ δωρουμένου τὴν χάριν, τοῦ δὲ Υἱοῦ ταύτῃ διακονουμένου· *Ἡ γὰρ χάρις καὶ ἡ ἀλήθεια διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο*, τοῦ δὲ ἁγίου Πνεύματος, δηλαδὴ τοῦ Παρακλήτου, αὐτοῦ ὄντος τοῦ χορηγουμένου κατὰ τὰς ἐν αὐτῷ διαιρέσεις τῶν χαρισμάτων· ᾧ μὲν γὰρ διὰ τοῦ Πνεύματος δίδοται λόγος σοφίας, ἄλλῳ δὲ λόγος γνώσεως κατὰ τὸ αὐτὸ Πνεῦμα· ἑτέρῳ πίστις ἐν τῷ αὐτῷ Πνεύματι, καὶ τὰ τούτοις κατηριθμημένα ὁμοίως.

A cum mysterium illud regenerationis in ipso, apostolis mandaret, iis qui de gentibus crederent annuntiandum, tradidit, quam ut baptizarent in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti. ✠ Patre principante a seipso et gratiam largiente, Filio vero eam gratiam administrante : *Gratia enim et veritas per Jesum Christum* [81]. Spiritu autem sancto nimirum illo Paracleto eam exhibente, secundum gratiarum ab ipso divisiones. Uni etenim alicui datur Verbum sapientiæ : alii Verbum intelligentiæ, secundum eumdem Spiritum : alteri fides in eodem Spiritu : et quæ reliqua ad istum modum enumerantur.

B

ΚΕΦ. ϛ'.

Ὅπως ἡ Ἐκκλησία περὶ Πατρὸς καὶ Υἱοῦ καὶ ἁγίου Πνεύματος φρονεῖν παραδίδωσιν.

Τὸ μὲν οὖν ἅγιον Πνεῦμα μόνοις ἁγίοις ἐμφιλοχωρεῖν πέφυκε, διὰ τοῦ Υἱοῦ χορηγούμενον, οἷς ἂν ὁ Πατὴρ κρίνειεν. Καὶ τοῦτ' ἂν εἴη ἔργον αὐτοῦ, τὸ πάντας ἁγιάζειν, οἷς ἂν ἑνός τινος ἢ καὶ πλειόνων μεταδιδῷ τῶν ἐν αὐτῷ χαρισμάτων, ὡς καὶ προφήτας καὶ ἀποστόλους καὶ πᾶσαν θεοφιλῆ ψυχήν, εἰκὸς δὲ καὶ τὰς κρείττους καὶ θείας δυνάμεις τῆς ἐξ αὐτοῦ μεταλαμβάνειν ἁγιότητος· ὁ δὲ Υἱὸς μόνος πατρικῇ θεότητι τετιμημένος ποιητικὸς ἂν εἴη καὶ δημιουργικὸς τῆς τῶν γενητῶν ἁπάντων, ὁρατῶν τε καὶ ἀοράτων καὶ δὴ (65) καὶ αὐτῆς τῆς τοῦ Παρακλήτου Πνεύματος ὑπάρξεως· *Πάντα γὰρ δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν·* καὶ, *Ἐν αὐτῷ* C *ἐκτίσθη τὰ πάντα, τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, εἴτε ὁρατά, εἴτε ἀόρατα.* Ὁ δὲ ἐπέκεινα τῶν ὅλων Θεὸς καὶ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἄῤῥητόν τι ὢν ἀγαθόν, καὶ παντὸς λογισμοῦ καὶ διανοίας φωνῆς τε πάσης καὶ ἐνθυμήσεως κρεῖττον, ὁμοῦ τῶν πάντων ὅσα ποτὲ ὄντα καὶ ὁποῖα τυγχάνει αὐτοῦ τε τοῦ ἁγίου Πνεύματος, προσέτι δὲ καὶ τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ, καθηγούμενος μόνος, εἰκότως ὁ ἐπὶ πάντων, καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πᾶσι Θεὸς ἀνείρηται, παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ φάντι, *Εἷς Κύριος, μία πίστις, ἓν βάπτισμα, εἷς Θεὸς Πατὴρ πάντων ὁ ἐπὶ πάντων καὶ διὰ πάντων καὶ ἐν* (66) *πᾶσι.* Καὶ μόνος μὲν αὐτὸς εἷς Θεὸς καὶ Πατὴρ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ χρηματίζοι ἄν, ὁ δὲ D Υἱὸς μονογενὴς Θεός, ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ Πατρός, τὸ δὲ παράκλητον Πνεῦμα, οὔτε Θεός, οὔτε Υἱός· ἐπεὶ μὴ ἐκ τοῦ Πατρὸς ὁμοίως τῷ Υἱῷ καὶ αὐτὸ τὴν γένεσιν εἴληφεν, ἕν δέ τι τῶν διὰ τοῦ Υἱοῦ γενομένων τυγχάνει, ὅτι (67) δὴ *πάντα δι' αὐτοῦ*

CAP. VI.

Quæ sit Ecclesiæ traditio, de Patre, et Filio et Spiritu sancto.

Sanctus ergo Spiritus, sanctos solos inhabitans, per Filium impertitur iis, quos Pater approbaverit. Opus ejus proprium est sanctificare omnes. Quibus singulis unum aliquod, vel etiam plura interdum sua charismata elargitur. Adeo ut prophetæ, apostoli, omnis anima Deo chara : fortassis et divinæ illæ et excellentiores potestates, illius participes fiant per eum sanctificatæ : solus autem Filius paterna deitate honoratus, operatus fuerit et produxerit, subsistentia creata omnia, visibilia, invisibilia, atque adeo ipsum quoque Spiritum Paracletum : *Omnia enim*, inquit, *per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil* [82]. Et, *In ipso condita sunt omnia quæ sunt in cœlis, et quæ super terram, sive visibilia, sive invisibilia* [83]. Deus autem ille super omnia, Pater Domini nostri Jesu Christi, cum sit inenarrabile quoddam bonum, omnem exsuperans ratiocinationem, cogitationem, vocem omnem disquisitionemque. Omnium rerum quotquot demum illæ, et cujusmodicunque fuerint, ipsius insuper Spiritus sanctus, et Filii ulterius unigeniti, dux et princeps est, nec injuria solus ; cum super omnia, et per omnia, et in omnibus Deus prædicetur ab Apostolo, ubi ait, *Unus Dominus, una fides, unum baptisma ; unus Deus, Pater omnium, qui est super omnia, et per omnia, et in omnibus Deus* [84]. Solus quidem ille Deus, et Pater Domini ✠ nostri Jesu Christi dicatur : Filius unigenitus Deus, qui erat in sinu Patris. At Spiritus Paracletus, neque Deus, neque Filius. Quoniam non de Patre perinde atque Filius genesim accepit, et unus ex eorum censu est, qui per Filium condebantur : quandoquidem *omnia per*

✠ Ed. Paris., pag. 174. 175. [81] Joan. I, 17. [82] ibid. 3. [83] Coloss. I, 16. [84] Ephes. IV, 5, 6.

(65) *Καὶ αὐτῆς τῆς τοῦ Παρακλήτου Πνεύματος ὑπάρξεως*, aperte Spiritum sanctum, in albo reponit creaturarum, eumque a Filio perinde atque cætera productum disertis verbis scribit, quod et statim blasphemus repetit. Τὸ δὲ Παράκλητον Πνεῦμα οὔτε Θεός, οὔτε Υἱός, etc., qui eo majorem quidem Filium statuit, sed eumdem ipsum minorem Patre, ut mirandum sit Socratem adeo desipuisse, qui hæc scripta produxerit, ut Eusebium immunem probaret ab Arianismo : et tamen ausus est ὁ Παμφίλου, has sui ipsius blasphemias catholicæ Ecclesiæ ascribere. M.

(66) Vulgo πᾶσι Θεός.

(67) Vulgo δέ, et mox ὅλον τοῦ Σ.

ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil. Atque A ista quidem ad hunc modum sanctæ sunt et catholicæ Ecclesiæ tradita, voceque divina consignata mysteria. Marcellus vero permiscens omnia, aliquando in profundum se Sabellianismum præcipitat: aliquando Pauli illius a Samosatis hæresim renovare vult, aliquando Judæus tantum non deprehenditur: unam etenim hypostasin tripersonatam, uti et trinominem introducit, eumdem affirmans esse Deum, et in Deo Verbum, et Spiritum sanctum. Transgressus inde ad Apostoli de Christo theologiam, diversas hic adhibet interpretationes. Nam cum exertim Apostolus Filium Dei, Deum prædicet, ut ubi ait, *Qui est imago Dei invisibilis, primogenitus omnis creaturæ, quoniam in illo creata sunt universa, cum ea quæ in cœlis sunt, tum quæ super terram:* B *sive visibilia, seu invisibilia: sive throni, seu dominationes, sive principatus, seu potestates, omnia per ipsum, et in ipso condita sunt: et ipse est ante omnia, et omnia in ipso constiterunt* [88].

CAP. VII.

Quomodo Marcellus carnem asseveret esse imaginem Dei invisibilis.

Vir egregius iste demum ad carnem dejectus, ipsam affirmat imaginem invisibilis esse Dei: cum tamen quod non observat, forma masculina, *qui* et non *quæ* est imago efferatur. Ille autem articulum, ὅς, carni attributum declarare ait, quod ipsa sit illa imago invisibilis Dei: illud quoque *ipse est ante omnia* de carne dictum ait: neque puduit eum di- C cere, *ipse*, de carne. Sed et propter carnem universæ creaturæ primogenitum vocatum ait: « Manet « autem immutabiliter, inquit, de carne, omnia tam « in cœlis quam in terra, sive visibilia, ✠ seu invi- « sibilia creata: » nec refugit dicere thronos, dominationes, principatus, potestates per et propter carnem Servatoris creationem suam in Christo consecutos. Cum vero superiore libro Marcelli verba de rebus istis posuerim, ne excrescat ultra modum oratio, contentus ero illic ea exhibuisse testimonia. Quam vero sit distorta, et violenter coacta hæc dicti apostolici interpretatio, non est, opinor, opus ut pluribus adhuc persequar, cum quam sit illa impudens interpretatio, cuique satis innote- D scat.

CAPUT VIII.

Quomodo idem astruat carnem Servatoris prodesse nihil.

Nihilominus qui de carne Servatoris egit tam multis, illam nobis non conservat sartam tectam. Optandum esset, ut vel hic saltem pie sapere voluisset. At nunc posteaquam omnia de carne de-

ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν. Ταῦτα μὲν οὖν τῆς καθολικῆς καὶ ἁγίας Ἐκκλησίας ὧδέ πῃ διὰ τῶν θείων φωνῶν παραδίδοται τὰ μυστήρια· Μάρκελλος δὲ πάντα φύρας, ποτὲ μὲν εἰς αὐτὸν ὅλον τὸν Σαβελλίου βυθὸν χωρεῖ, ποτὲ δὲ Παύλου τοῦ Σαμοσατέως ἀνανεοῦσθαι πειρᾶται τὴν αἵρεσιν, ποτὲ δὲ Ἰουδαῖος ὢν ἄντικρυς ἀπελέγχεται· μίαν γὰρ ὑπόστασιν τριπρόσωπον ὥσπερ καὶ τριώνυμον εἰσάγει, τὸν αὐτὸν εἶναι λέγων τὸν Θεὸν καὶ τὸν ἐν αὐτῷ Λόγον καὶ τὸ ἅγιον Πνεῦμα. Εἶτ' ἐντεῦθεν μεταβὰς ἐπὶ τὰς ἀποστολικὰς περὶ τοῦ Χριστοῦ θεολογίας, πάλιν (68) διαστρόφοις κέχρηται ἑρμηνείαις. Τοῦ γὰρ θείου Ἀποστόλου θεολογοῦντος διαῤῥήδην τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ καὶ λέγοντος, *Ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, πρωτότοκος πάσης κτίσεως, ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα, τά τε ἐν τοῖς οὐρανοῖς, καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, εἴτε ὁρατὰ, εἴτε ἀόρατα, εἴτε θρόνοι, εἴτε κυριότητες, εἴτε ἀρχαὶ, εἴτε ἐξουσίαι, πάντα δι' αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτὸν ἔκτισται, καὶ αὐτός ἐστι πρὸ πάντων, καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκεν.*

ΚΕΦ. Ζ'.

Ὅπως Μάρκελλος τὴν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου τὴν σάρκα εἶναι διεβεβαιοῦτο.

Ὁ θαυμαστὸς οὗτος αὖθις ἐπὶ τὴν σάρκα πεσὼν, αὐτὴν εἶναι ἀποφαίνεται τὴν εἰκόνα τοῦ ἀοράτου Θεοῦ, οὐκ ἀκούων ὡς ἀρσενικῷ χαρακτῆρι ἐξενήνεκται τὸ, ὅς ἐστιν εἰκών. Τὸ γὰρ ὅς οὐκ οἶδ' ὅπως ἐφαρμόσας τῇ σαρκὶ ταύτην ἔφη δηλοῦσθαι ὡς αὐτῆς οὔσης τῆς εἰκόνος τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου. Καὶ πάλιν, τὸ *αὐτός ἐστι πρὸ πάντων* περὶ τῆς σαρκός φησιν εἰρῆσθαι· οὐκ αἰδούμενος τὸ *αὐτὸς* ἐπὶ τῆς σαρκὸς ἐκλαμβάνειν. Καὶ τὸν πρωτότοκον πάσης κτίσεως διὰ τὴν σάρκα κεκλῆσθαι λέγει. « Ἐπιμένει (69) τε ἀδιατρέπτως ἐν τῇ σαρκὶ φάσκων τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, « καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς ἐκτίσθαι, τά τε ὁρατὰ καὶ τὰ « ἀόρατα. » Οὐδὲ διατρέπεται θρόνους, καὶ κυριότητας, καὶ ἀρχὰς, καὶ ἐξουσίας διὰ τῆς σαρκὸς τοῦ Σωτῆρος λέγων, τῆς ἐν Χριστῷ κτίσεως ἠξιῶσθαι. Ἤδη δὲ διὰ τῆς πρὸ τούτου γραφῆς τὰς περὶ τούτων τοῦ Μαρκέλλου φωνὰς παραθέμενος, λόγου συμμετρίας φειδόμενος, τῇ (70) αὐτῶν ἐκείνων ἀρκεσθήσομαι μαρτυρίᾳ. Ὡς δὲ διάστροφος καὶ βεβιασμένη ἡ τοιαύτη τυγχάνει τῆς ἀποστολικῆς λέξεως διήγησις, οὔ μοι δεῖν ἡγοῦμαι κατασκευῆς πλείονος, διὰ τὸ καὶ (71) παντὶ τῷ κατάφωρον εἶναι τὸ ἀναιδὲς τῆς ἑρμηνείας.

ΚΕΦ. Η'.

Ὅπως ὁ αὐτὸς μηδὲν ὠφελεῖν τὴν σάρκα τοῦ Σωτῆρος ἀπεφαίνετο

Πλὴν τοσαῦτα περὶ τῆς σαρκὸς τοῦ Σωτῆρος εἰπὼν, οὐδ' αὐτὴν ἡμῖν φυλάττει σώαν· ὡς εἴθε γὰρ κἂν εἰς αὐτὴν τὸν εὐσεβῆ διετήρει λογισμόν· νυνὶ (72) δὲ μετὰ πάντα τὰ περὶ αὐτῆς αὐτῷ λελεγμένα (73), ἐπὶ

✠ Ed. Paris., pag. 176. [88] Coloss. I, 15-17.

(68) Vulgo διαφόροις.
(69) Vulgo δέ.
(70) In codd. αὐτοῦ.
(71) Vulgo παντὶ τό.
(72) Vulgo δὲ πάντα.
(73) Vulgo ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν αἰώνων. Satis constat legendum esse συντελείᾳ. M. [et sic codd.].

συντελείᾳ τῶν αἰώνων, αὐτὴν ἔρημον τοῦ λόγου ἀποφαίνεται γράφων οὕτως· « Εἰ οὖν ὁμολογεῖ τὴν σάρκα « μηδὲν ὠφελεῖν αὐτὸν, πῶς ἐγχωρεῖ τὴν ἐκ γῆς τε « ουσαν, καὶ μηδὲν ὠφελοῦσαν, καὶ ἐν τοῖς μέλλουσιν « αἰῶσιν, ὡς αὐτῷ λυσιτελοῦσαν, συνεῖναι τῷ Λόγῳ. »

ΚΕΦ. Θ'.

Ὅπως καταλειφθήσεσθαι ἐν τῷ τοῦ παντὸς τέλει τὴν σάρκα τοῦ Σωτῆρος τοῦ Λόγου ἔρημον ἐτόλμα λέγειν.

Καὶ δευτεροῖ τὸ αὐτὸ ἐν ἑτέρῳ φάσκων· « Εἰ τοίνυν « ἐν τῷ καιρῷ τῆς ἀποκαταστάσεως ἁπάντων καὶ « αὐτὴν τὴν κτίσιν ἐκ τῆς δουλείας εἰς τὴν ἐλευθερίαν μεταβληθήσεσθαι ὁ Παῦλος ἔφη, λέγει γὰρ « ὅτι καὶ *αὐτὴ ἡ κτίσις ἐλευθερωθήσεται ἀπὸ τῆς* B « *δουλείας τῆς φθορᾶς εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δό*« *ξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ*· πῶς ἔτι τὴν τοῦ δού« λου μορφὴν, ἣν ἀνείληφεν ὁ Λόγος, μορφὴν οὖσαν « δούλου, συνεῖναι τῷ Λόγῳ δι' αὐτὴν, γένοιτ' ἂν δυ« νατόν; »

ΚΕΦ. Ι'.

Ὁποῖα αἱ θεῖαι Γραφαὶ περὶ τῆς σαρκὸς τοῦ Σωτῆρος διδάσκουσι, καὶ ὡς τὰ ἐναντία Μάρκελλος ἐφρόνει.

Ὁρᾷς ὁποίας προέσθαι φωνὰς κατὰ τῆς σαρκὸς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν τετόλμηκεν· οὐκ ἐπιστήσας, ὡς καὶ πρὸ τῆς εἰς οὐρανοὺς ἀναλήψεως ἔτι οὖσαν αὐτὴν ἐπὶ γῆς· πρὸ τοῦ πάθους οὕτως ἐδόξασεν ἐν τῷ ὄρει, τρισὶν τοῖς ἐκκρίτοις αὐτοῦ μαθηταῖς μόνοις, εἰκόνα δεικνὺς τῆς βασιλείας αὐτοῦ, ὡς ἐξαστράψαι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ φωτὸς μαρμαρυγὰς ἐκλάμψαι. C *Ἐγένετο* γὰρ, φησὶν ἡ θεία Γραφὴ, *τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος· καὶ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ λευκὰ ὡς τὸ φῶς*· ἀλλ' οὐδὲ συνεὶς ὁποῖον σῶμα Χριστοῦ δόξης (74) ὁ θεῖος Ἀπόστολος καὶ ὡς καὶ τὰ ἡμέτερα σώματα σύμμορφα ἔσεσθαι ἐκείνῳ τῷ σώματι ἐδίδασκε λέγων, *Ὃς* (75) *μετεσχημάτισε τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν σύμμορφον τῷ σώματι τῆς δόξης αὐτοῦ*· ἀλλ' οὐδὲ νοήσας τίνι τρόπῳ καταποθήσεσθαι τὸ θνητὸν ὑπὸ τῆς ζωῆς (76), ἔγραφε φάσκων, *Ἐφ' ᾧ οὐ θέλομεν ἐκδύσασθαι,* (77) *ἵνα καταποθῇ τὸ θνητὸν ὑπὸ τῆς ζωῆς*· τούτων ἀμαθῶς ἔχων, τὸν μὲν Λόγον διαβεβαιοῦται ἓν καὶ ταὐτὸν (78) μέλλειν γίγνεσθαι τῷ Θεῷ, ὥσπερ καὶ πρότερον ἦν, τὴν δὲ σάρκα, καταλειφθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Λόγου, οὐκ οἶδ' ὅ τι D ποτὲ γενήσεσθαι. Ἐπάκουσον δ' οὖν ὅπως ταῦτά φησιν· « Εἰ δέ τις περὶ τῆς σαρκὸς ταύτης τῆς ἐν « τῷ Λόγῳ ἀθανάτου γεγονυίας πυνθάνοιτο, τί φα« μεν (79) πρὸς αὐτόν; ὅτι δογματίζειν μὲν ἡμεῖς « περὶ τῶν μὴ ἀκριβῶς περὶ τῶν θείων μεμαθήκα-

A prædicavit, relinquendam illam tandem nudam, vacuam, et verbo suo destitutam affirmat in fine sæculi. Scribit enim [R. CIV, coll. p. 51, C]: « Quod « si vero scribat carnem suam prodesse nihil, qui « potest fieri ut scripserit, si illa quæ de terra est, et « nihil prodest, in futuro sæculo, quasi profutura « multum, cum Verbo versari debeat? »

CAP. IX.

Quod ausus est dicere, carnem Servatoris, Verbo destituendam esse in fine sæculi.

Quod ipsum denuo inculcat, alibi inquiens: « Si « igitur in tempore illo restaurationis omnium, et « ipsammet creaturam, de servitute in libertatem « transferendam esse docuit Paulus (ait enim quod « et *ipsa creatura liberabitur a servitute corruptionis,* B « *in libertatem asserta gloriæ filiorum Dei* [86]); quo« modo adhuc ulterius, illa servi forma, quam as« sumpsit ✠ Verbum, cum sit forma servi, per se « ipsam, cum Verbo consistere poterit? »

CAP. X.

Quæ de carne Servatoris Scripturæ doceant: et quod Marcellus contra illas senserit.

Vides in quas voces irruperit ille contra carnem Servatoris: nescivit autem, quod ante illam in cœlos assumptionem, et ante passionem suam cum adhuc in terra versaretur, illam glorificavit in monte. Ubi solis selectis tribus discipulis imaginem sui regni repræsentavit: ut resplenderet ejus facies, C et lucis fulgore radiaret: *Facta est ejus facies,* ait sacra Scriptura, *sicut sol: et vestimenta ejus alba sicut nix* [87]. Nec intellexit qualenam corpus gloriæ Christi dixit Apostolus: aut, quod nostra corpora futura sint conformia ejus corpori, id quod docet idem divinus vir, inquiens: *Qui transformabit corpus hoc humilitatis nostræ, ut conforme fiat corpori gloriæ ipsius* [88]. Nec cognovit quo tandem pacto ascribendum erit mortale istud ab immortalitate, ut ait idem, *Nolumus illo exspoliari; sed supervestiri, ut absorbeatur hoc mortale a vita* [89]. Hæc ignorans omnia, Verbum quidem mansurum unitum Deo, ait, ut olim erat: carnem vero a Verbo derelictam, nescio quid, aut ubi futuram. Audi vero D ut loquatur [R. CVIII]: « Quod si quispiam de « carne hac interroget, quæ in Verbo est immor« talis, quid sentiamus, dicemus, quod certo sta« tuere in tutum arbitramur de rebus, quas e sa« cris litteris non sumus docti. Quomodo hac via « insistent illi, qui aliorum dogmata subvertunt?

✠ Ed. Paris., pag. 177. [86] Rom. VIII, 21. [87] Matth. XVII, 2. [88] Philip. III, 21. [89] II Cor. V, 4.

(74) Vulgo [Θεοῦ] δόξης. Mp. Χριστοῦ δ. et dein [καὶ] ante μετεσχημάτισε.

(75) *Μετεσχημάτισε.* Locus est Philip. III, 21, ubi legitur *μετασχηματίσει,* quo modo omnino legendum, et hic apud Eusebium addendum ex Apostolo, quod hic deest, *εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸ σύμμορφον.* In sequenti loco Apostoli, II Cor. V, 4, est defectus: legendum *ἐκδύσασθαι, ἀλλ' ἐπενδύσασθαι ἵνα.* M.

(76) Vulgo ἔγραψε.

(77) Mp. ἀλλ' ἐπενδύσασθαι.

(78) Vulgo μένειν.

(79) *Πρὸς αὐτόν:* Hic deest ἐροῦμεν, statim legerem περὶ ὧν, μὴ ἀκριβῶς ἐκ τῶν θείων, et tamen paulo post eodem modo legitur περὶ τῆς θείας Γραφῆς. M.

« Ad illos vero qui exactam de rebus istis rationem « a nobis exigunt, inquimus, quod sancto Apostolo « obtemperandum scimus esse, qui mysteria abs- « condita, ad illum modum, quem ipse statuit, « scrutanda docuit : *Videmus enim nunc*, inquit, « *tanquam per speculum in ænigmate : tunc vero* « *facie ad faciem* [90], et ✠ quæ sequuntur. Ne me « interroges ergo, de rebus quæ non exstant aperte « traditæ in Scripturis sacris : unde certum quid « statuere non possum de carne, cujus particeps « erat Verbum. Qui autem fatetur se non posse « de Scripturis respondere, simul confitetur, se « nihil certi de Scripturis didicisse. » Hujuscemodi ille de hac carne scivit : non accepta de Scripturis, non ab aliis occupata, non e traditione Ecclesiæ doctus, sibi vero conficta : et de suo cerebro excogitata : peregrinum, et alienum a veritate genimen : nec erat illi in animo Scriptura inquiens, *Ne adjeceris ad sermones ejus, ne te coarguat, et in mendacio deprehendaris* [91]. Et, *Væ iis qui de suo corde prophetant* [92]. Intuere autem quanta se circumduxit impietate. Qui enim universam illam theologicam rationem de Filio unigenito præexsistente ad carnem dejecit, et tantum non lauream illi victoriæ præmium verbis disertissimis superinduxit. Nam is qui dixit, Dei Verbum per resurrectionem procurasse immortalitatem humanæ carni, et tanquam corona redimitum ad Dei dextram ascendendo consedisse : idem ipse ait illam inanem et vacuam futuram in fine mundi : dum Verbum adunit Deo, carnem vero separat ab operibus Verbi : et relinquit nescio ubi destitutam : immortalem certe et incorruptibilem : inanimem vero, et destituta Verbo ab omni opere feriantem. Quæ ipsa de non intellectis Scripturarum lectionibus stabilire voluit. Nam cum Servator ad eos, qui non capiebant sermonem suum, de carne sua et sanguine disserentem diceret, *Hoccine vos scandalizat? Si ergo videritis Filium hominis ascendentem ubi erat prius. Spiritus est, qui vivificat : caro non prodest quidquam. Verba quæ ego locutus sum vobis spiritus et vita sunt* [93].

« μεν Γραφῶν, οὐκ ἀσφαλὲς εἶναι νομίζομεν. Πῶς « γὰρ τοῦτο πράττειν δυνατὸν τοῖς καὶ τὰ ἑτέρων (80) « ἀνατρέπουσι δόγματα; Ἀλλ' ἐροῦμεν πρὸς τοὺς τὸν « ἀκριβῆ περὶ τούτου μαθεῖν παρ' ἡμῶν βουλομένους « λόγον, ὅτι, πειθόμενοι τῷ ἱερῷ Ἀποστόλῳ, ἴσμεν, ὅτι « οὕτως ἡμᾶς ὁρᾷν τὰ ἀποκεκρυμμένα μυστήρια « προσήκει, ὡς αὐτὸς ἔφη· *Βλέπομεν γὰρ ἄρτι*, « φησὶ, *δι' εἰσόπτρου ἐν αἰνίγματι· τότε δὲ πρόσ-* « *ωπον πρὸς πρόσωπον*, καὶ τὰ ἑξῆς· ὥστε μή « μου πυνθάνου περὶ ὧν σαφῶς παρὰ τῆς θείας Γρα- « φῆς μὴ μεμάθηκα· διὰ τοῦτο τοίνυν οὐδὲ περὶ τῆς « θείας (81) Γραφῆς ἐκείνης τῆς τῷ Λόγῳ κοινωνη- « σάσης σαρκὸς σαφῶς εἰπεῖν δυνήσομαι. Εἶθ' ὁ μη- « δὲν λέγειν δύνασθαι ὁμολογῶν, μηδὲ μεμαθηκέναι « τι ἀπὸ τῆς Γραφῆς. » Τοιαῦτα περὶ τῆς σαρκὸς ἀπεφήνατο, οὔτ' ἀπὸ τῆς Γραφῆς λαβὼν οὔτ' ἀφ' ἑτέρων (82) παραλαβών· οὔτ' ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας μαθὼν, ἑαυτῷ δὲ ἀναπλάσας καὶ τῆς οἰκείας ἐνθυμήσεως ἐπινοήσας ξένον καὶ τῆς ἀληθείας ἀλλότριον γέννημα, μηδὲν ἐν νῷ λαβὼν τὴν λέγουσαν Γραφήν· *Μὴ προσθῇς τοῖς λόγοις αὐτοῦ, μήποτε ἐλέγξῃ σε· καὶ ψευδὴς γένῃ*· καὶ, *Οὐαὶ τοῖς προφητεύουσιν ἀπὸ καρδίας αὐτῶν*. Ὅρα δ' οὖν ὅσῃ δυσσεβείᾳ περιπέπτωκεν. Ὁ γὰρ τὴν πᾶσαν περὶ τοῦ προϋπάρχοντος μονογενοῦς Υἱοῦ θεολογίαν, ἐπὶ τὴν σάρκα καταβαλὼν, αὐτοῖς τε ῥήμασι νίκης στέφανον αὐτὴν ἀναγορεύσας, οὕτως ἔφη· τὸν τοῦ Θεοῦ Λόγον τὴν ἀνθρωπίνην σάρκα διὰ τῆς ἀναστάσεως ἀθάνατον γενέσθαι παρεσκευακέναι, καὶ ὥσπερ τινὰ (83) νίκην στέφανον ἀναδησάμενον ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς καθέζεσθαι, οὗτος αὐτός φησιν αὐτὴν ἔρημον ἔσεσθαι καὶ ὀρφανὴν ἐν τῷ τοῦ παντὸς τέλει· ἑνῶν μὲν τὸν Λόγον τῷ Θεῷ, τὴν δὲ σάρκα χωρίζων τῆς τοῦ Λόγου ἐνεργείας, καὶ καταλιπὼν αὐτὴν, οὐκ οἶδ' ὅπως, ἀθάνατον μὲν καὶ ἄφθαρτον, ἄψυχον δὲ καὶ ἀνενέργητον ὑπὸ τοῦ Λόγου. Καὶ ταῦτα δὲ πάλιν ἐκ τῶν θείων ἀναγνωσμάτων, ἃ μὴ νενόηκε, συνιστᾷν πειρᾶται. Τοῦ γὰρ Σωτῆρος ἡμῶν πρὸς τοὺς μὴ συνιέντας τὰς περὶ τῆς σαρκὸς καὶ τοῦ αἵματος αὐτοῦ διδασκαλίας εἰρηκότος· *Τοῦτο ὑμᾶς σκανδαλίζει; ἐὰν οὖν θεωρῆτε τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἀναβαίνοντα, ὅπου ἦν τὸ πρότερον, τὸ Πνεῦμά ἐστι τὸ ζωοποιοῦν, ἡ σὰρξ οὐκ ὠφελεῖ οὐδέν· τὰ ῥήματα ἃ ἐγὼ λελάληκα ὑμῖν, πνεῦμά ἐστι καὶ ζωή ἐστι.*

CAP. XI.

Quod vocem evangelicam non intelligens, dixit scandalizare, et nihil prodesse carnem Servatoris.

Sensum verborum non apprehendens, existimavit illum hic rejicere ✠ carnem quam assumpserat de sancta Virgine. Atque exinde conficere vult illud, post mundi consummationem Dei Verbum, plane nudatam omni operatione carnem suam de-

ΚΕΦ. ΙΑ'.

Ὅπως μὴ νοήσας τὴν εὐαγγελικὴν φωνὴν σκανδαλίζειν ἔφη τὴν σάρκα τοῦ Σωτῆρος, καὶ μηδὲν ὠφελεῖν.

(84) Οὐκ ἐπιστήσας τῇ διανοίᾳ τοῦ λόγου, ὑπέλαβεν αὐτὸν ἀθετεῖν τὴν σάρκα, ἣν ἀνείληφεν ἐκ τῆς ἁγίας Παρθένου. Εἶτ' ἐκ τούτου πειρᾶται κατασκευάζειν, ὡς μετὰ τὴν συντέλειαν τοῦ παντὸς, ἔρημον τῆς ἑαυτοῦ ἐνεργείας ἐν τῷ Θεῷ Λόγος καταλείψει τὴν σάρκα.

✠ Ed. Paris., pag. 178. 179. [90] I Cor. XIII, 12. [91] Eccli. VII, 14, 15. [92] Isa. IX, 15. [93] Joan. VI, 62-64

(80) *Ἀνατρέπουσι δόγματα*. Asterii nimirum et Arianorum, quos Marcellus oppugnabat. Ideo sine disertis Scripturæ verbis, ad illorum quæstionem non responsurum se ait. Ad alios vero qui simpliciter, nec ἐριστικῶς interrogent, se dicturum. Itaque pro πρὸς τούς, legerem πρὸς ἄλλους, vel ἐκείνους, τοὺς τὸν ἀκριβῆ, etc. M.

(81) Vulgo γραφῆς ἐκείνης.

(82) Vulgo προλαβών, et mox μὴ προσθείς.

(83) *Νίκην στέφανον*. Esset νίκης. M.

(84) *Οὐκ ἐπιστήσας τῇ*. Annon rectius τὴν διάνοιαν, aut τῇ διανοίᾳ τὸν λόγον, ita enim alibi loquitur. Post ἁγίας addidi Παρθένου, quod manifeste

Λέγει γοῦν αὐτοῖς ῥήμασι· « Περὶ γὰρ τῆς σαρκὸς, ἣν ἔχων ὡμίλει τοῖς μαθηταῖς, οὕτω λέγει· *Τοῦτο ὑμᾶς σκανδαλίζει; ἐὰν οὖν ἴδητε τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἀπιόντα, ὅπου ἦν τὸ πρότερον; τὸ Πνεῦμα ζωοποιεῖ, ἡ σὰρξ* (85) *οὐδὲν ὠφελεῖ*. Εἰ οὖν ὁμολογεῖ τὴν σάρκα μηδὲν (86) ὠφελεῖν αὐτὸν, πῶς ἐγχωρεῖ τὴν ἐκ γῆς τε οὖσαν καὶ μηδὲν ὠφελοῦσαν καὶ ἐν τοῖς μέλλουσιν (87) αἰῶσιν αὐτῷ λυσιτελοῦσαν, συνεῖναι τῷ Λόγῳ; » Ὁρᾷς ὅσῃ κέχρηται τοῦ εὐαγγελικοῦ λόγου διαστροφῇ, διὰ τὸ μὴ συνιέναι τοῦ Λόγου τὴν σωτήριον φωνὴν, ὅπως εἴρηται, καὶ διὰ ποίαν αἰτίαν.

ΚΕΦ. ΙΒ'.

Ἑρμηνεία τῆς εὐαγγελικῆς λέξεως.

Ἀλλὰ σύ γε ἀναλαβὼν τὴν εὐαγγελικὴν Γραφὴν, B θέα τὴν πᾶσαν τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διδασκαλίαν, ὅπως οὐ περὶ ἧς ἀνείληφε σαρκὸς διελέγετο, περὶ δὲ τοῦ μυστικοῦ σώματός τε καὶ αἵματος. Ἐπειδὴ γὰρ τοῖς πέντε ἄρτοις ἔθρεψε τὰ πλήθη, μέγα δὲ θαῦμα τοῦτο παρέσχε τοῖς ἑωρακόσιν, Ἰουδαίων δὲ οἱ πλεῖστοι ἐξευτελίζοντες τὸ γεγονὸς, ἔλεγον αὐτῷ· *Τί οὖν ποιεῖς σὺ σημεῖον, ἵνα ἴδωμεν καὶ πιστεύσωμεν;* εἶτα παρέβαλλον τὸ μάννα τὸ ἐν τῇ ἐρήμῳ, λέγοντες· *Οἱ πατέρες ἡμῶν τὸ μάννα ἔφαγον ἐν τῇ ἐρήμῳ, καθώς ἐστι γεγραμμένον, Ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ* (88) *δέδωκεν αὐτοῖς φαγεῖν*· πρὸς ταῦτα ὁ Σωτὴρ ἀπεκρίνατο· *Ἀμὴν, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ Μωϋσῆς ἔδωκεν ὑμῖν τὸν ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ἀλλ' ὁ Πατήρ μου δίδωσιν ὑμῖν τὸν ἄρτον τὸν* C *ἀληθινὸν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ*. Εἶτ' ἐπιφέρει· *Ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς*. Καὶ πάλιν· *Ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ καταβὰς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ*. Καὶ αὖθις· *Ὁ δὲ ἄρτος ὃν ἐγὼ δώσω, τὸ σῶμά μου ἐστί*. Καὶ πάλιν προστίθησιν· *Ἀμὴν, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ φάγητε τὴν σάρκα τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ πίητε αὐτοῦ τὸ αἷμα, οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν ἑαυτοῖς. Ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα, καὶ πίνων μου τὸ αἷμα, ἔχει ζωὴν αἰώνιον, καὶ ἐγὼ ἀναστήσω αὐτὸν ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ· ἡ γὰρ σάρξ μου ἀληθής ἐστι βρῶσις, καὶ τὸ αἷμά μου ἀληθής ἐστι πόσις· ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα καὶ πίνων μου τὸ αἷμα, ἐν ἐμοὶ μένει, κἀγὼ ἐν αὐτῷ*. Ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα μυστικώτερον αὐτοῦ διεξιόντος, τινὲς τῶν αὐτοῦ μαθητῶν εἶπον, *Σκληρός ἐστιν ὁ λόγος, τίς δύναται αὐτοῦ ἀκούειν;* πρὸς D οὓς ἀπεκρίνατο ὁ Σωτὴρ λέγων· *Τοῦτο ὑμᾶς σκανδαλίζει; ἐὰν οὖν θεωρῆτε τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἀναβαίνοντα, ὅπου ἦν τὸ πρότερον; Τὸ πνεῦμά ἐστι τὸ ζωοποιοῦν, ἡ σὰρξ οὐκ ὠφελεῖ οὐδέν· τὰ ῥήματα ἃ λελάληκα ὑμῖν, πνεῦμά ἐστι καὶ ζωή ἐστι*. Δι' ὧν ἐπαίδευεν αὐτοὺς πνευματικῶς ἀκούειν τῶν περὶ τῆς σαρκὸς καὶ τοῦ αἵματος αὐτοῦ λελεγμένων· μὴ γὰρ τὴν σάρκα, ἣν περίκειμαι, νομίσητέ με

A relicturum. Verba ejus sunt [R. CIV, coll. p. 51, C]: « De carne quam habebat, cum versaretur cum discipulis suis, ita loquitur: *Hoc vos scandalizat? si ergo videritis Filium hominis ascendentem ubi erat prius? Spiritus est qui vivificat: caro non prodest quidquam.* Si ergo suam carnem non prodesse quidquam fateatur, quomodo fieri potest, ut quæ sumpta sit de terra et nihil prosit; tanquam quæ prodesse poterat, affutura Verbo sit in futuro sæculo. » Ecce quam perverse tractet sermonem evangelicum: eo quod salutarem Verbi vocem non percipiat recte: nec in quem finem, aut ob quam causam usurpetur, intelligat.

CAP. XII.

Evangelicæ vocis interpretatio.

Tu autem, recepto Evangelii testimonio, Servatoris doctrinam recte percipies. Non enim loquebatur de carne ea quam assumpserat, sed de corpore et sanguine suo mystico. Nam cum de quinque panibus multitudinem illam magnam saturasset, et videntes hoc miraculo reddidisset attonitos: ac plerique Judæi factum illud vilifacerent, dicerentque, *Tu ergo quodnam signum facis, ut videamus et credamus* [92]? manna deinceps allegarent, quod in deserto fuit: *Patres nostri*, dicentes, *manna in deserto comederunt. quemadmodum scriptum est* [93'], *Panem de cœlo dedit iis comedendum* [94]; hic respondet Servator: *Amen, amen dico vobis, non Moses dedit vobis panem de cœlo, sed Pater meus dedit vobis panem verum de cœlo* [95]. Et addit, *Ego sum panis vitæ* [96]; et, *Ego sum panis qui de cœlo descendi* [97]; et, *Panis quem ego dabo vobis, corpus meum est* [98]. Et addit iterum: *Amen, amen dico vobis, nisi comederitis carnem Filii hominis, et sanguinem ejus biberitis, non habebitis vitam in vobismetipsis. Qui edit carnem meam, et bibit sanguinem meum, habet vitam æternam, et ego resuscitabo illum in novissimo die. Caro enim mea verus est cibus,* ✠ *et sanguis meus verus est potus: qui comedit carnem meam, et bibit sanguinem meum, in me manet, et ego in illo* [99]. Hæc et his similia quædam, cum mystice persequeretur, quidam de discipulis ejus dixerunt: *Durus est hic sermo; quis potest eum audire* [1]? Quibus sic respondit Servator, inquiens. *Hoc vos scandalizat? si videritis ergo Filium hominis ascendentem ubi prius fuit? Spiritus est qui vivificat, caro non prodest quidquam. Verba quæ locutus sum vobis spiritus sunt et vita* [2]. Quibus eos docere voluit, spiritualiter intelligenda esse quæ de carne et sanguine audiverant. Nolite putare carnem me dicere quam circumfero: quasi illam vos comedere oporteat: nec existimate me vobis præcipere ut sensibilem et corporalem bibatis sanguinem: ve-

✠ Ed. Paris., pag. 180. [92] Joan. VI, 30. [93'] Exod. XVI, 14. [94] Joan. VI, 31. [95] ibid. 32. [96] ibid. 35. [97] ibid. 48. [98] ibid. 52. [99] ibid. 54-57. [1] ibid. 61. [2] ibid. 62-64.

(85) Vulgo μηδέν.

(86) *Ὠφελεῖν αὐτόν*. Lege αὐτοῖς, vel αὐτός. M.

(87) *Αἰῶσιν αὐτῷ*. In margine ὡσαύτως, vera lectio est, ὡς αὐτῷ [sic p. 176 C] λυσιτελοῦσαν, tanquam quæ prodesset ipsi. M.

(88) Vulgo ἔδωκεν.

rum probe nostis quod verba quæ vobis locutus sum, spiritus sunt et vita : ita ut verba ipsius, et sermones sint caro et sanguis, et si quis ea comedat, tanquam cibo cœlesti pastus, vitam æternam participabit. Ne ergo, inquit, vos hoc offendat, quod de comedenda carne et bibendo sanguine dixi : nec auditione nuda conturbemini, si locutus sum de cibo et potu. Hæc enim sensibiliter audita nihil proderunt : Spiritus autem est qui vivificat spiritualiter audientes. Novus autem evangelicæ doctrinæ interpres iste, cum nihil horum caperet, audisis quomodo scribat totidem syllabis [R. CV] : « Cum tangeret corpus suum et præsentibus ostenderet, inquit : *Hoccine vos scandalizat? Si ergo videritis Filium hominis ascendentem ubi prius fuerat? spiritus vivificat, caro non prodest quidquam.* » Ad quem dicendum est : Et unde tibi, o bone, ut adjicias ad Scripturam evangelicam? Namque, Servatorem corpus humanum tetigisse Et præsentibus ostendisse, dixisseque, hoccine vos scandalizat? non habetur apud evangelistam, tu a te fingis, et e tuo cerebro hoc additamentum comminisci ausus es. Quod audax facinus a se acceptum transtulit eo, ut diceret carnem Servatoris a Verbo suo olim relinquendam omni operatione nudatam : si fatetur ergo carnem prodesse nihil : quomodo tum fiet, ut quæ de terra est et nihil prodest, tanquam profutura in futuro sæculo adsit Verbo? ✠ Ad hunc modum inerudite et inscienter prorupit ad divinam Scripturam interpretandam. Sed et apostolicos ad eumdem modum sermones perverse interpretari aggressus est.

λέγειν, ὡς δέον αὐτὴν ἐσθίειν, μηδὲ τὸ αἰσθητὸν καὶ σωματικὸν αἷμα πίνειν ὑπολαμβάνετέ με προστάττειν, ἀλλ' εὖ ἴστε, ὅτι τὰ ῥήματά μου ἃ λελάληκα ὑμῖν πνεῦμά ἐστι καὶ ζωή ἐστιν· ὥστε αὐτὰ εἶναι τὰ ῥήματα καὶ τοὺς λόγους αὐτοῦ τὴν σάρκα καὶ τὸ αἷμα, ὧν ὁ μετέχων ἀεὶ, ὡσανεὶ ἄρτῳ οὐρανίῳ τρεφόμενος, τῆς οὐρανίου μεθέξει ζωῆς. Μὴ δὴ οὖν, φησὶ, σκανδαλιζέτω ὑμᾶς τοῦτο, ὃ περὶ βρώσεως τῆς ἐμῆς σαρκὸς καὶ περὶ πόματος τοῦ ἐμοῦ αἵματος εἴρηκα· μηδὲ ταραττέτω ὑμᾶς ἡ πρόχειρος ἀκοὴ τῶν περὶ τῆς σαρκὸς καὶ αἵματος εἰρημένων μοι· ταῦτα γὰρ οὐδὲν ὠφελεῖ αἰσθητῶς ἀκουόμενα· τὸ δὲ Πνεῦμά ἐστι τὸ ζωοποιοῦν τοὺς πνευματικῶς ἀκούειν δυναμένους. Ἀλλ' ὁ καινὸς ἐξηγητὴς τῶν εὐαγγελικῶν μαθημάτων μηδὲν τούτων συνιεὶς, ἐπάκουσον ὅπως γράφει λέγων αὐταῖς συλλαβαῖς· « Τοῦ ἀνθρωπίνου ἀψάμενος σώματος καὶ δείξας αὐτὸ τοῖς ὁρῶσι, *Τοῦτο ὑμᾶς σκανδαλίζει;* ἔφη· *Ἐὰν οὖν ἴδητε τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἀνιόντα, ὅπου ἦν τὸ πρότερον; τὸ πνεῦμα ζωοποιεῖ, ἡ σὰρξ οὐδὲν ὠφελεῖ.* » Πρὸς ὃν ἦν εἰπεῖν· Καὶ πόθεν σοι, ὦ γενναῖε, ἡ προσθήκη τῶν μὴ φερομένων ἐν τῇ εὐαγγελικῇ Γραφῇ; τὸ γὰρ τοῦ ἀνθρωπίνου σώματος ἀψάμενον τὸν Σωτῆρα καὶ δείξαντα αὐτὸ τοῖς ὁρῶσιν εἰρηκέναι, τοῦτο ὑμᾶς σκανδαλίζει; παρὰ σαυτοῦ πλάττεις καὶ τὴν προσθήκην ἀπὸ σαυτοῦ ποιεῖσθαι τολμᾷς! Ὃ δὴ τόλμημα παρ' ἑαυτοῦ λαβὼν ἐντεῦθεν οἴεται παρασκευάζειν, ἔρημον τῆς ἐνεργείας τοῦ Λόγου τὴν σάρκα τοῦ Σωτῆρος καταληφθήσεσθαι λέγων. Εἰ οὖν ὁμολογεῖ τὴν σάρκα μηδὲν (89) ὠφελεῖν αὐτὸν, πῶς ἐγχωρεῖ τὴν ἐκ γῆς τε οὖσαν καὶ μηδὲν ὠφελοῦσαν καὶ ἐν τοῖς μέλλουσιν αἰῶσιν ὡς αὐτῷ λυσιτελοῦσαν, συνεῖναι τῷ Λόγῳ; Οὕτω μὲν οὖν ἀμαθῶς καὶ ἀνεπιστημόνως τὴν εὐαγγελικὴν παρερμηνεῦσαι φωνὴν ὡρμήθη, καὶ τῶν ἀποστολικῶν δὲ ὁμοίως ῥημάτων διαστρόφους ἐξηγήσεις ἐποιεῖτο.

CAP. XIII.

Quomodo regnum Christi ait, initium ante annos quadringentos accepisse, habiturum autem finem in consummatione sæculi, censuit perversas Scripturarum interpretationes afferendo.

Cum in apostolorum Actibus dicat Petrus, *Quem oportet cœlos capere usque ad tempus restaurationis omnium* [a]; sententiam ejus loci non intelligens, hinc profectus, Christi regnum circumscribere conatur, terminum illius aiens, et determinationem significari, eo quod dicitur, *Usque ad tempus restaurationis*. Hoc idem et per Psalmum indicari docet dicentem, *Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum* [b]. Et Paulum apostolum dixisse ob hanc causam, *Oportet eum regnare, usque dum posuerit inimicos sub pedibus suis* [c]. Illud enim *donec*, et *usque dum* definitum tempus significare arbitratur; attende ergo quomodo ad verbum scribat, inquiens [R. CIV, coll. p. 51 C] : « Hanc ob causam videtur mihi Deus omni-

ΚΕΦ. ΙΓ'.

Ὅπως τὴν τοῦ Χριστοῦ βασιλείαν ἀρχὴν μὲν εἰληφέναι τὴν ἀπὸ τετρακοσίων ἐτῶν, τέλος δὲ ἕξειν ἐν τῇ συντελείᾳ, διεβεβαιοῦτο, διαστρόφους ποιούμενος τὰς τῶν θείων Γραφῶν ἑρμηνείας.

Αὐτίκα γοῦν, ἐν ταῖς Πράξεσι τῶν ἀποστόλων, τοῦ Πέτρου περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εἰρηκότος, *Ὃν δεῖ οὐρανὸν μὲν δέξασθαι ἄχρι χρόνων ἀποκαταστάσεως*, μὴ νοήσας τὴν τοῦ λόγου διάνοιαν, ἐντεῦθεν τὴν βασιλείαν τοῦ Χριστοῦ περιγράφειν πειρᾶται ὅρον τινὰ φάσκων καὶ προθεσμίαν τῆς βασιλείας αὐτοῦ δηλοῦσθαι, διὰ τὸ λέγεσθαι, *ἄχρι χρόνων ἀποκαταστάσεως*. Τὸ αὐτὸ δὲ τοῦτο συνίστασθαί φησι καὶ διὰ τοῦ φάσκοντος Ψαλμοῦ, *Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου*, καὶ Παῦλον δὲ τὸν ἀπόστολον διὰ τοῦτο εἰρηκέναι τὸ, *Δεῖ γὰρ αὐτὸν βασιλεύειν, ἕως ἂν θῇ τοὺς ἐχθροὺς ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ*· τὸ γὰρ ἕως καὶ τὸ ἄχρι περιωρισμένου χρόνου σημαντικὸν εἶναι ὑπέλαβεν. Ἐπάκουσον (90) γοῦν ὅπως κατὰ λέξιν

✠ Ed. Paris, pag. 181. [a] Act. III, 21. [b] Psal. CIX, 1. [c] I Cor. XV, 25.

(89) *Ὠφελεῖν αὐτόν.* Iterum hic reponendum αὐτῷ, hic porro recte scriptum, ut nuper correximus, ὡς αὐτῷ, pro ὡσαύτως, quod in margine tamen adjectum erat. M.

(90) Vulgo ὑπαχ.

γράφει λέγων· « Διὰ τοῦτο γάρ μοι δοκεῖ καὶ ὁ παντοκράτωρ Θεὸς, ὁ (91) δεσπότης, πρὸς αὐτὸν λέγειν. *Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως* (92) *ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου*· ἐνεργείᾳ μόνῃ διὰ τὴν ἀνθρωπίνην σάρκα χωρίζειν αὐτὸν δοκῶν· καὶ ὥσπερ (93) εἴρηται, τινὰ χρόνον ὁρίζων αὐτῷ τῆς ἐν δεξιᾷ καθέδρας, οὕτω φησὶ πρὸς αὐτόν· *Ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου*. Τοῦτο δὲ τὸ προφητικὸν τοῦ Δαβὶδ ῥητὸν σαφέστερον ἡμῖν ἑρμηνεύων ὁ ἱερὸς Ἀπόστολος, οὕτω πως ἔφη· *Δεῖ γὰρ αὐτὸν βασιλεύειν, ἕως ἂν θῇ τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν αὐτοῦ*. Οὐκοῦν ὅρον τινὰ ἔχειν δοκεῖ ἡ κατ' ἄνθρωπον αὐτοῦ οἰκονομία τε καὶ βασιλεία. Καὶ μεθ' ἕτερα ἐπιλέγει· καὶ διὰ τοῦτο αἱ Πράξεις τῶν ἀποστόλων περὶ τοῦ ἀνθρώπου τούτου, ὃν ἀνείληφεν ὁ τοῦ Θεοῦ Λόγος καὶ ἀνειληφὼς ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς καθέζεται, οὕτω διδάσκουσι, λέγουσαι, *Ὃν δεῖ οὐρανὸν μὲν δέξασθαι* (94), *ἄχρι χρόνων ἀποκαταστάσεως*· καὶ αὗται ὥσπερ ὅρον τινὰ καὶ προθεσμίαν ὁρίζουσαι. » Οἷς μεθ' ἕτερα ἐπιλέγει· « Πῶς (95) ἔτι τὴν τοῦ δούλου μορφὴν ἣν ἀνείληφεν ὁ Λόγος, μορφὴν οὖσαν δούλου, συνεῖναι τῷ Λόγῳ, δυνατὸν γένοιτ' ἄν; Σαφῶς γοῦν καὶ διαῤῥήδην ἐν βραχεῖ τινι χρόνῳ τῶν τε παρεληλυθότων καὶ τῶν μελλόντων αἰώνων τὴν κατὰ σάρκα οἰκονομίαν τοῦ Λόγου δι' ἡμᾶς γεγενῆσθαι συμβεβηκέναι, καὶ ταύτην, ὥσπερ ἀρχὴν, οὕτω καὶ τέλος ἔχειν ὁ θεσπέσιος εἴρηκε Παῦλος· οὕτω πως εἰπών· *Εἶτα τὸ τέλος, ὅταν παραδιδῷ τὴν βασιλείαν τῷ Θεῷ καὶ Πατρί*. »

ΚΕΦ. ΙΔ'.

Ἐξηγήσεις τῆς ὑγιοῦς διανοίας τῶν ἀναγνωσμάτων.

Διὰ τοσούτων Μάρκελλος καὶ τὸ *σῶμα τῆς δόξης τοῦ Υἱοῦ* ἠγνόησε, καὶ τὴν ἀτελεύτητον αὐτοῦ βασιλείαν ἀρνεῖται οὐκ ἐπιστήσας, ὡς κατά τινα συνήθειαν τῆς Γραφῆς ἰδιάζουσαν τὸ ἕως παραλαμβάνεσθαι εἴωθεν· οὕτω γοῦν ὁ Σωτὴρ τοῖς μαθηταῖς ἔλεγεν· *Ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας ἡμέρας, ἕως τῆς συντελείας τοῦ* (96) *αἰῶνος*· οὐκ ἀναιρῶν τὸ συνέσεσθαι αὐτοῖς καὶ μετὰ τὴν συντέλειαν, διδάσκων δ' ὅτι καὶ νῦν μὲν ἔσται σὺν αὐτοῖς ἕως τῆς συντελείας, ἐπισκοπῶν καὶ φυλάττων πάντας τοὺς αὐτῷ μαθητευομένους· καὶ μετὰ τὴν συντέλειαν δὲ, κρειττόνως αὐτοῖς συνέσται, κοινωνοὺς αὐτοὺς ἀποφαίνων τῆς αὐτοῦ βασιλείας. Οὕτως οὖν καὶ τὸ, *Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως* (97) *ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου*· καὶ τὸ, *Ὃν δεῖ οὐρανὸν μὲν δέξασθαι ἄχρι χρόνων ἀποκαταστάσεως*, οὐχ ὡς μηκέτι ἐσομένου μετὰ ταῦτα λέλεκται, ἀλλ' ὡς μέλλοντος κατὰ τὸν τῆς συντελείας καιρὸν ὑπανίστασθαι ἀπὸ τοῦ θρόνου τοῦ πατρικοῦ, καὶ δευ-

« potens et Dominus ad illum dixisse, *Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum*. Propter carnem humanam tantum operatione illum videtur separare, et, ut dictum est, tempore illum circumscribere, quandiu sessurus ei a dextris fuerat : ideo inquit, *Donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum*. Quod propheticum Davidis testimonium, dilucidius explicavit beatus Apostolus inquiens : *Oportet etenim illum imperare donec posuerit inimicos ejus scabellum pedum ipsius*. Ita termino videtur circumscribi, illius secundum hominem dispensatio, atque regnum. » Et post alia subnectit : « Et propterea apostolorum Actus, de homine isto quem assumpsit Dei Verbum, et assumptum constituit a Dei dextris, ita referunt : ✠ *Quem oportet cœlum capere usque ad tempus restaurationis* : ita tempus velut decircinant ei circumscriptum. » Quibus post alia annectit. « Quomodo potest fieri ut forma servi quam assumpsit Verbum, forma servi cum exsistat cum Verbo counіatur? Itaque pro brevissimo quodam tempore præterito nempe illo et futuro, dispensatio hæc secundum carnem Verbi manifeste et expresse adimpleta contigit propter nos quam uti principium habuit ita finem habituram, docet divinus Paulus, his totidem pene verbis : *Deinde finis, cum tradiderit regnum Deo et Patri suo* [6]. »

CAP. XIV.

Expositio sani sensus locorum Scripturæ.

Per hæc omnia tot et talia Marcellus ignoravit *corpus gloriæ Filii*, et indeterminabile ejus regnum pernegat futurum : minime animum advertens, quod secundum propriam quamdam Scripturæ consuetudinem, illud *donec* soleat accipi. Ita Servator discipulos alloquitur, *Vobiscum sum omnes dies, usque ad consummationem sæculi* [7] : neque tamen negat se iis affuturum post finem mundi : docet autem quod in præsenti sæculo non deseret eos ad usque consummationem : sed quod omnes ipsi in disciplinam traditos curaturus sit et gubernaturus : et post consummationem modo quodam excellentiori sit illis affuturus : et participes eos facturus regni sui. Ita et illud capitur, *Sede a dextris meis : donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum* [8]. Et illud, *Quem oportet cœlos capere usque ad restaurationem omnium* [9], quod non dicitur quasi postea non eum caperent. Sed quod in fine de paterno solio erat surrecturus, et secundum de

✠ Ed. Paris., pag. 182. [6] I Cor. xv, 24. [7] Matth. xxviii, 20. [8] Psal. cix, 1. [9] Act. iii, 21.

(91) *Δεσπότης*. Non simpliciter, sed Christi Dominum secundum hominem; ergo deest αὐτοῦ. M.

(92) Vulgo om. ἄν.

(93) *Ὥσπερ εἴρηται τινα*. Certe ita dictum est, sed malim, quod in margine fuerat, ῥητόν· definitum tempus vocat statim ὅρον.— Dedi quod est in codd. M.

(94) Vulgo ἕως χρ.

(95) Mp. ἐστι.

(96) Vulgo κόσμου; jam Mp. corr.

(97) Vulgo ἂν [καὶ] θῶ.

cœlo descensum suum facturus : de quo inquit Apostolus : *Et ipse Dominus in celeusmate, in voce archangeli, in tuba Dei descendet de cœlo, et mortui in Christo resurgent primi : tum nos qui erimus in vivis derelicti, una cum illis rapiemur in nubibus ad obviam eundum Domino in aere, et ita omni tempore cum Domino erimus* [10]. ✠ Oportet ergo Servatorem in cœlis manere, et considere a dextris Dei Patris usque ad finem : in ipso autem fine omnium secundo gloriose adventurus sanctos suos ad se assumet, ut omni tempore sint cum ipso : non ad tempus definitum, sed sæculum indeterminabile; ait enim, *Semper cum Domino futuri sumus.* Quocirca illi sancti cum ipso futuri, regno ipsius in regno cœlorum perfruentur. At egregius iste vir de Servatore dictum autumat, oportere eum imperare, usque dum posuerit inimicos scabellum pedibus suis : postremus autem inimicus subjiciendus mors est. Et, *Cum vero ipsi subjicientur omnia, tum et ipse subjicietur ei, qui subjecit omnia sub pedibus ejus, ut sit Deus omnia in omnibus* [11] : usus sua consuetudine hæc depravat : nescio enim quo pacto, subjicietur Filius Patri, pro, unietur Deo Verbum, accepit. Quasi dari posset tempus quando illi non aduniretur. Quod si Verbum erat ab æterno in Deo subsistens, quomodo dicit tunc Deo et Patri subjectum futurum eum?

τέραν ποιεῖσθαι κάθοδον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, περὶ ἧς ὁ Ἀπόστολος διδάσκει λέγων, *Ὅτι αὐτὸς ὁ Κύριος ἐν κελεύσματι, ἐν φωνῇ ἀρχαγγέλου, καὶ ἐν σάλπιγγι Θεοῦ καταβήσεται ἀπ' οὐρανοῦ, καὶ οἱ νεκροὶ ἐν Χριστῷ ἀναστήσονται* (98) *πρῶτοι· ἔπειτα ἡμεῖς οἱ ζῶντες, οἱ περιλειπόμενοι, ἅμα σὺν αὐτοῖς ἁρπαγησόμεθα ἐν νεφέλαις εἰς ἀπάντησιν τοῦ Κυρίου εἰς ἀέρας, καὶ οὕτω πάντοτε σὺν Κυρίῳ ἐσόμεθα.* Δεῖ τοίνυν τὸν Σωτῆρα μένειν ἐν οὐρανῷ, καὶ καθέζεσθαι ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς, ἕως τῆς συντελείας, κατὰ δὲ αὐτὴν τὴν συντέλειαν τοῦ παντὸς, τὴν ἔνδοξον καὶ δευτέραν αὐτοῦ παρουσίαν ποιησάμενος, τοὺς ἁγίους αὐτοῦ παραλήψεται εἰς τὸ πάντοτε αὐτῷ συνεῖναι· οὐχὶ μέχρι τινὸς χρόνου, ἀλλ' εἰς ἄπειρον αἰῶνα· *Οὕτω* γάρ φησι, *Πάντοτε σὺν Κυρίῳ ἐσόμεθα.* Οὐκοῦν οἱ ἅγιοι πάντοτε συνεσόμενοι αὐτῷ, τῆς αὐτοῦ βασιλείας ἀπολαύσουσιν ἐν τῇ κατηγγελμένῃ τῶν οὐρανῶν βασιλείᾳ. Ἀλλ' ὁ γενναῖος ταῦτα (99) μὴ συνεὶς, τοῦ θείου Ἀποστόλου περὶ τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν εἰρηκότος τὸ, *Δεῖ γὰρ αὐτὸν βασιλεύειν, ἄχρις οὗ θῇ τοὺς ἐχθροὺς ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ· ἔσχατος ἐχθρὸς καταργεῖται ὁ θάνατος·* καὶ πάλιν, *Ὅταν δὲ αὐτῷ ὑποταγῇ τὰ πάντα, τότε καὶ αὐτὸς ὑποταγήσεται τῷ ὑποτάξαντι αὐτῷ τὰ πάντα, ἵνα ᾖ ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσι*, τῇ (1) συνήθει ταύτῃ διαστροφῇ χρησάμενος καὶ ταῦτα παρερμηνεύει· οὐκ οἶδ' ὅπως τὸ, ὑποταγήσεσθαι τῷ Πατρὶ τὸν Υἱὸν, ἀντὶ τοῦ ἑνωθήσεσθαι τῷ Θεῷ τὸν Λόγον ἐξακούων· καὶ πότε γὰρ αὐτῷ οὐχ ἦν ἡνωμένος; εἰ δὴ Λόγος ἦν, ἀϊδίως (2) ὑπάρχων ἐν τῷ Θεῷ. Πῶς οὖν τότε φησὶν ὑποταγήσεται τῷ Θεῷ καὶ Πατρί;

CAP. XV.

Qualiter dicitur, omnia Filio subjicientur, et ipse subjicietur Patri.

Advertendum est vero quomodo dicat Apostolus, omnia subjectum iri Filio : et qualiter per eamdem subjectionem subjiciendum Patri Filium dicat : *Postquam vero omnia subjecta illi fuerint, tum et ipse Filius subjicietur Patri, qui ipsi subjecit omnia: ut Deus sit omnia in omnibus* [12]. Illud, *omnia in omnibus*, non intelligit. Non enim ait, Deum in Filio futurum *omnia*, sed *in omnibus*; quod magis videtur coalitionem quamdam et consummationem omnium significare, si Deus sit futurus omnia in omnibus : subjectionem vero Filii unionem intelligit Verbi, et interpretatur, ✠ qui unus et idem cum Patre futurus erat, uti et prius fuerat. Quod si ita velit subjectionem Patri esse cum Patre unionem, necessario et illa omnium subjectio Filio unionem cum Filio similem significabit : ut neque Filius adhuc amplius per se sit : sed nec ipsi subjicienda salvandorum multitudo per se subsistat, aut suam propriam vitam vivat : sed ut fiat confusio et coali-

ΚΕΦ. ΙΕ'.

Ὅπως εἴρηται τὰ πάντα ὑποταγήσεσθαι τῷ Υἱῷ καὶ αὐτὸν τῷ Πατρί.

Χρὴ δὲ ἐπιστῆσαι τὸν νοῦν, ὡς καὶ αὐτῷ τῷ Υἱῷ τὰ πάντα ὑποταγήσεσθαι ὁ Ἀπόστολος ἔφη, καὶ ὡς τῇ αὐτῇ ὑποταγῇ καὶ αὐτὸν ὑποταγήσεσθαι τῷ Πατρὶ διδάσκει λέγων, *Ὅταν δὲ τὰ πάντα αὐτῷ ὑποταγῇ, τότε καὶ αὐτὸς ὁ Υἱὸς ὑποταγήσεται τῷ ὑποτάξαντι αὐτῷ τὰ πάντα· ἵνα ᾖ ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσιν.* Εἶτα τοῦ μὲν *πάντα ἐν πᾶσιν* οὐκ ἀκούει· οὐ γὰρ ἐν τῷ Υἱῷ φησι *τὰ πάντα* ἔσεσθαι τὸν Θεὸν, ἀλλ' *ἐν πᾶσιν*· ὅπερ μᾶλλον ἔδοξεν ἂν συνάφειάν τινα πάντων καὶ ἕνωσιν σημαίνειν, εἰ πάντα (3) μέλλοι ὁ Θεὸς ἐν πᾶσιν εἶναι. Τὴν δ' ὑποταγὴν τοῦ Υἱοῦ ἕνωσιν ἑρμηνεύει τοῦ Λόγου, ἓν καὶ (4) ταὐτὸν γενησομένου τῷ Πατρὶ καθ' ἃ καὶ πρότερον ἦν, ὡς αὐτὸς ἔφη. Εἰ τοίνυν ἕνωσιν εἶναι τὴν ὑποταγὴν τὴν πρὸς τὸν Πατέρα ὁρίζεται, ἀκόλουθον ἂν εἴη καὶ τὴν πάντων πρὸς τὸν Υἱὸν ὑποταγὴν (5) τὴν αὐτὴν πρὸς αὐτὸν ἕνωσιν σημαίνειν, ὡς μηκέτ' εἶναι τὸν Υἱὸν καθ' ἑαυτὸν, μηδὲ τὰ ὑποταγησόμενα αὐτῷ πλήθη τῶν σωζομένων ἰδίαν ζήσεσθαι ζωὴν, συναλοιφὴν δὲ

✠ Ed. Paris., pag. 184. [10] I Thess. IV, 15, 16. [11] I Cor. XV, 28. [12] ibid.

(98) Mp. πρῶτον.
(99) Vulgo φησὶ συνεὶς.
(1) Om. vulg. διαστροφῇ, hinc Mp. γρ. συνηθείᾳ loco συνήθει.
(2) Vulgo ὑπάρχων ἦν.
(3) Vulgo μέλλει.
(4) *Ταὐτὸν γενησομένου*, nempe λόγου, de quo dixit vulgo γενησόμενον, male. M. — Mox vulgo καθ' ὅ.
(5) *Τὴν αὐτὴν πρὸς αὐτόν.* Mallem τοιαύτην. M.

τινα καὶ σύγχυσιν γίνεσθαι τῶν ὅλων, ἓν καὶ ταὐτὸν γενησομένων τοῦ Υἱοῦ καὶ τῶν λοιπῶν ἁπάντων, καὶ οὐ μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ (6). Εἰ γὰρ τὰ πάντα τῷ Υἱῷ, ὁ δὲ Υἱὸς τῷ Πατρὶ, ἐν τῷ ὑποτάσσεσθαι ἑνοῦται, ὅρα τί συμβαίνει ἐκ τοῦ λόγου. Ἀλλ᾽, ὥσπερ οὐχ ἕνωσιν ὁ Ἀπόστολος ἐδήλου λέγων, *Ὑποταγήσεσθαι τῷ Υἱῷ τὰ πάντα*, ἀλλὰ τὴν ἐξ αὐθεκουσίου προαιρέσεως ὑπακοὴν καὶ τὴν δόξαν καὶ τὴν τιμὴν, ἣν ἀποδώσει αὐτῷ τὰ πάντα, οἷα Σωτῆρι, καὶ βασιλεῖ τῶν ὅλων· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ τὸ αὐτὸν ὑποταγήσεσθαι τῷ Πατρὶ οὐδὲν ἕτερον (7) σημαίνοι ἂν, ἢ τὴν δόξαν καὶ τὴν τιμὴν καὶ τὸ σέβας τήν τε μεγαλοπρέπειαν τήν τε αὐθεκούσιον ὑπακοὴν, ἣν καὶ αὐτὸς ἀποδώσει τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ, ἐπειδὰν τοὺς πάντας ἀξίους τῆς πατρικῆς θεότητος εἶναι παρασκευάσῃ. Τέως μὲν γὰρ, ὡς ὅτε οὐκ ἄξιοι ταύτης εἰσὶ, προλαβὼν αὐτὸς, οἷά τις κοινὸς ἁπάντων Σωτὴρ, διορθωτικὴν τῶν ἀτελῶν καὶ θεραπευτικὴν τῶν θεραπείας δεομένων βασιλείαν βασιλεύει, τοὺς τῆς βασιλείας ἐχθροὺς ὑπάγων τοῖς αὐτοῦ ποσίν· ὃ δὴ παρίστησιν ὁ φάσκων Ψαλμὸς, *Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου, Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου*, ὅτε τοὺς μὲν ἐχθροὺς ὑπὸ πόδας θέσει, τοὺς δὲ τῆς αὐτοῦ βασιλείας ἀξίους ἐν ἀτελευτήτῳ ζωῇ καταστήσει. Τηνικαῦτα γὰρ καὶ (8) ὁ πάντων ἐχθρὸς θάνατος ἔσχατος καταργηθήσεται· μηδενὸς γὰρ θνήσκοντος ἔτι, ἐν αἰωνίῳ δὲ ζωῇ ζησομένων τότε τῶν τῆς βασιλείας ἀξίων, τὸν θάνατον ἀργήσειν εἰκὸς, μηκέτ᾽ ἔχοντα οὓς θανατώσειεν (9). Ὧν ὧδε εὐτρεπισθέντων, τῷ Υἱῷ τοῦ Θεοῦ σωτήριον ὑποταγὴν πάντες οἱ ἅγιοι ὑποταγήσονται, αὐτῷ ζωῇ μὲν ὄντι ζησόμενοι αἰωνίως· σοφίᾳ δὲ ὄντι, σοφοὶ γενόμενοι· λόγῳ δὲ ὄντι, λόγιοι ἀπεργασθέντες· οὕτω δὲ καὶ Χριστοὶ γενήσονται, πνεύματι τῆς αὐτοῦ εὐωδίας χρισθέντες· φωστῆρές τε ἀναδειχθήσονται τοῦ νέου αἰῶνος· ἐξ αὐτοῦ τὰ φῶτα χορηγούμενοι καὶ υἱοὶ δὲ Θεοῦ ἔσονται, τῷ τῆς υἱοθεσίας πνεύματι κοσμηθέντες, καὶ τῶν λοιπῶν ἐν αὐτῷ δυνάμεων μεθέξουσιν, οἱ αὐτῷ ὑποταγησόμενοι, ὡς καὶ δικαίους γενέσθαι ἐκ τῆς αὐτοῦ δικαιοσύνης, καὶ ἁγίους ἐκ τῆς αὐτοῦ ἁγιωσύνης. Ἐπεὶ δὲ καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος, οὐδὲ τῆς θεότητος αὐτοῖς φθονήσει· ὥστε ἐπαληθεῦσαι τὸν Ἀπόστολον, *Κληρονόμους μὲν Θεοῦ, συγκληρονόμους δὲ Χριστοῦ* γενήσεσθαι τοὺς ἁγίους προφήσαντα (10). Ναὶ μὴν καὶ σώμασιν οὐρανίοις, ἡλίῳ καὶ σελήνῃ καὶ ἄστροις χρήσονται παραπλησίοις, καὶ ἐν τούτῳ τῆς αὐτοῦ μεταληψόμενοι δόξης. Ὃ δὴ (11) παρίστη αὐτὸς φήσας, *Ἐξ οὗ καὶ Σωτῆρα ἀπεκδεχόμεθα, Κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν ὃς μετασχηματίζει τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν* (12), *σύμμορφον τῷ*

A tio in se simul omnium : cum Filius et quotquot sunt futuri homines, unum futuri sint atque idem, nec eorum tantummodo in unum; sed et Dei simul futura sit coalitio. Ita enim necesse est, siquidem omnia Filio, Filius autem Patri, in subjiciendo uniantur : hoc enim de positis consequitur. Sed quemadmodum unionem non indicavit Apostolus, inquiens, *Omnia Filio subjicientur*. Sed obedientiam voluit de libera procedentem voluntate et gloriam et honorem, quem referebant ei omnia, utpote Servatori et regi omnium : ad eumdem modum, et illum subjectum iri Patri suo nihil aliud significat, quam gloriam et honorem et venerationem, et magnificentiam, et voluntariam subjectionem, quam redditurus est ipse Deo et Patri, cum universos B effecerit dignos divinitate sua paterna. Usque enim dum hujus non sunt digni, anticipans ipse; veluti communis quidam omnium Servator, regnum administrat, quo imperfecti consummentur et curatione indigentes curentur, subjiciens sub pedibus suis hostes istius regni sui. Quod et Psalmus indicavit, inquiens, *Dixit Dominus Domino meo, Sede a dextris meis, donec posuero inimicos tuos scabellum pedum tuorum* [13]. Quando inimicos positurus est sub pedibus suis : suo autem regno dignos, in vita interminabili constituturus : tum et omnium inimicorum mors postremus subjicietur. Cum enim nemo sit deinceps moriturus, sed in vita interminabili omnes victuri, tum mortem omnino abolendam, in C dignis illo regno, recte dici videtur, cum nemo sit futurus quem afficiat morte. Quibus ad hunc modum adaptatis, Filio quidem Dei sancti omnes per salutarem subjectionem subjicientur, quatenus is vita est, vitam in eo victuri immortalem : quatenus sapientia, sapientes futuri : logos quatenus, logo perficiendi, et Christus quatenus, odore ejus bono inungendi. Luminaria designabuntur novi sæculi, ✠ quibus lux ab illo suppeditabitur. Filii Dei futuri filiationis spiritu ejus adornati et exculti. Quomodo qui illi sunt subjiciendi omnes, facultatum ejus cæterarum participes fient. Nam et justi futuri sunt, de justitia ejus : et de sanctitate illius sancti. Sed neque quandoquidem Deus erat Verbum, et deitatem suam iis invidebit : ut vere locutus sit D Apostolus, *Hæredes Dei, cohæredes autem Christi* [14] futuros eos. Sed et corpora sua æternitate prædita soli, lunæ et sideribus similia coruscabunt : quo et in ipso ejus gloriæ participabunt. Quod et idem docuit aiens, *Unde et Servatorem exspectamus Jesum Christum, qui transformabit corpus humilitatis*

✠ Ed. Paris., pag. 185. [13] Psal. cix, 1. [14] Rom. viii, 17

(6) Vulgo εἰ μέν.

(7) Vulgo σημαίνει, et mox μεγαλ. καὶ τὴν αὐθεκ. ὑποταγήν.

(8) *Ὁ πάντων ἐχθρός*. Legerem, τηνικαῦτα καὶ ὁ πάντων ἐχθρῶν θάνατος, etc. M.

(9) *Ὧν ὧδε*. Sic legendum. Statim : Χριστοὶ γενήσονται non γενήσοντι. Erunt illi christi. M.

(10) *Ναὶ μὴν καὶ σώμασιν οὐρανίοις*. De claritate corporum glorificatorum intelligit : ubi quidam ut sol, alii ut luna, radiabunt. Stella enim a stella differt, et sic est resurrectio mortuorum. M. — Mp. νίοις loco οὐρανίοις.

(11) Vulgo δὲ παρίστας (παρίστη Mp) [καὶ] αὐτός φησιν (Mss φήσας) et mox vulgo Κύριον [τὸν] Ἰσ. Χρ.

(12) *Σύμμορφον τῷ σώματι*. Adde γενέσθαι. M.

nostræ, ut conforme sit corpori gloriæ ejus, secundum operationem potentiæ ipsius, qua subjiciet omnia sub pedibus ejus [15]. Vides ut in eo quod possit omnia subjicere sibi, et corporis nostri inducat transfigurationem eam, ut corpori ipsius glorioso nostra quoque corpora conformia reddantur. Quod si nostra corpora conformia futura sunt ejus glorioso corpori, quomodo non multo magis corpus ejus gloriosum, regni illius gloriosi reddetur particeps? Et si corpus nostrum a vita absorbendum est, ut Apostolus perhibuit testimonium : *Eo quod nolumus exui, sed superindui, ut absorbeatur mortale a vita* [16], quomodo non multo magis idem ejus corpus, utputa administraturum deitati ejus absorbebitur, non a vita solummodo, ut hoc nostrum, sed a deitate? Nec interroget ergo quispiam, aut hæsitaverit apud animum suum, quid futurum sit deinceps Dominico corpori, cum audire possit Paulum exerte loquentem, absorbendam esse a vita mortalitatem : et corpus nostrum conformandum glorioso Christi corpori, secundum operationem illam, quam subjicere sibi ipsi potest omnia. Subjecturus est ergo sibi omnia : talem vero subjectionem futuram Servatoris nostri statuere debemus, secundum quam et ipse Filius subjicietur Patri, qui ipsi subjecit omnia : nempe præstiturum eum ineffabilem quamdam, indeterminabilem, et ipsi soli convenientem subjectionem, cum nimirum illos, qui ipsi subsunt, omnes et singulos, ad modum chori coactos Deo et Patri præsentabit : ✠ gloriam ipsi et honorem, venerationem, et magnificentiam veluti qui sit omnium bonorum fons et causa ascripturus.

CAP. XVI.

Quomodo dictum sit ab Apostolo, « ut sit Deus omnia in omnibus. »

Quando et conclusio doctrinæ apostolicæ consequetur finem, quæ ait, *Ut sit Deus omnia in omnibus* [17]. Quod ipsum ex alio vaticinio intelligemus ubi Deus ipse ita loquitur : *Ut inhabitem inter eos et ambulem inter eos : et ipsi erunt mihi in populum, et ego ero illis Deus* [18]. Nunc autem secundum præsentem statum, ad paucos admodum pertingit hæc promissio, eosque etiam in parte tantum dignos, secundum illud, *Ex parte cognoscimus, et ex parte prophetamur* [19] ; at post sæculi istius consummationem, cum substiterit sæculum novum, non jam utique in parte, vel in paucis inhabitabit, sed in omnibus qui digni sunt regno cœlorum. Ad hunc modum erunt, *Omnia in omnibus :* nempe illos inha-

A *σώματι τῆς δόξης αὐτοῦ, κατὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ δύνασθαι αὐτὸν καὶ ὑποτάξαι αὐτῷ τὰ πάντα.* Ὁρᾷς ὅπως τὸ δύνασθαι αὐτὸν ὑποτάξαι αὐτῷ τὰ πάντα καὶ τοῦ σώματος τοῦ ἡμετέρου μετασχηματισμὸν ποιήσει εἰς τὸ σύμμορφον τῷ σώματι τῆς δόξης αὐτοῦ καὶ τὸ ἡμέτερον (13) ἀπεργάσασθαι. Εἰ δὲ τὸ ἡμέτερον (14) σύμμορφον ἔσται τῷ σώματι τῆς δόξης αὐτοῦ, πῶς οὐχὶ καὶ πολὺ πρότερον τὸ τῆς αὐτοῦ δόξης σῶμα τῆς αὐτοῦ κοινωνὸν ἔσται βασιλείας; καὶ εἰ τὸ ἡμέτερον καταποθήσεται ὑπὸ τῆς ζωῆς, ὡς (15) ὁ Ἀπόστολος ἐμαρτύρησε φήσας, *Ἐφ' ᾧ οὐ θέλομεν ἐκδύσασθαι, ἀλλ' ἐπενδύσασθαι, ἵνα καταποθῇ τὸ θνητὸν, ὑπὸ τῆς ζωῆς·* πῶς οὐχὶ πολὺ πρότερον τὸ (16) αὐτοῦ σῶμα, ὡς ἂν ἐξυπηρετησάμενον τῇ αὐτοῦ θεότητι, καταποθήσεται, οὐχ ὑπὸ μόνης τῆς ζωῆς B ὁμοίως τῷ ἡμετέρῳ, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τῆς αὐτοῦ θεότητος; μὴ δὴ οὖν πυνθανέσθω μηδ' ἀπορείτω τις πρὸς ἑαυτὸν, τί (17) δὴ προσήκει λογίζεσθαι περὶ τοῦ σωτηρίου σώματος, τρανῶς Παύλου λέγοντος ἀκούων, δεῖν καταποθήσεσθαι τὸ θνητὸν ὑπὸ τῆς ζωῆς· καὶ τὸ ἡμέτερον σῶμα σύμμορφον (18) ἔσεσθαι τῆς δόξης τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ δύνασθαι αὐτὸν ὑποτάξαι ἑαυτῷ τὰ πάντα. Ἆρ' οὖν ὑποτάξει ἑαυτῷ τὰ πάντα· καὶ τοιαύτην τινὰ τὴν σωτήριον ὑποταγὴν χρὴ νοεῖν, καθ' ἣν καὶ αὐτὸς ὁ Υἱὸς ὑποταγήσεται τῷ ὑποτάξαντι αὐτῷ τὰ πάντα (19), ἄλεκτόν τινα καὶ ἄῤῥητον, καὶ μόνῳ αὐτῷ πρέπουσαν, ὑποταγὴν ποιησόμενος, ὅτε τοὺς ὑπ' αὐτοῦ πάντας, χοροῦ δίκην περιστοιχισάμενος, τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ προσάξει, τὴν δόξαν αὐτῷ καὶ τὴν τιμὴν καὶ τὸ σέβας καὶ τὴν C μεγαλωσύνην ἅτε δὴ πάντων τῶν ἀγαθῶν αἰτίῳ προσοίσων.

ΚΕΦ. ΙϚʹ.

Ὅπως εἴρηται τῷ Ἀποστόλῳ, τότε ἔσται ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσιν.

(20) Ὅτε καὶ τὸ συμπέρασμα τῆς ἀποστολικῆς διδασκαλίας τέλος τεύξεται (21) φήσαν, *Ἵνα ᾖ ὁ Θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσιν.* Ὃ δὴ καὶ αὐτὸ νοήσομεν ἐξ ἑτέρας ἐπαγγελίας, δι' ἧς ἐξ αὐτοῦ εἴρηται τοῦ Θεοῦ τὸ (22), *Ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐμπεριπατήσω ἐν αὐτοῖς· καὶ ἔσομαι* (23) *αὐτῶν Θεὸς, καὶ αὐτοὶ ἔσονταί μου λαός.* Ἀλλὰ νῦν μὲν κατὰ τὴν παρόντα αἰῶνα εἰς βραχεῖς μόνους τοὺς ἀξίους καὶ D ἐκ μέρους, ἡ ἐπαγγελία προχωρεῖ κατὰ τὸ, *ἐκ μέρους γινώσκομεν, καὶ ἐκ μέρους προφητεύομεν·* μετὰ δὲ τὴν συντέλειαν τοῦ παντὸς, ἐπιστάντος τοῦ νέου αἰῶνος, οὐκ ἔτι ἐν βραχέσι τισὶν ἐνοικήσει, ἀλλ' ἐν ἅπασι τοῖς (24) τότε τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας ἀξίοις. Οὕτως οὖν ἔσται *πάντα ἐν πᾶσι*, δη-

✠ Ed. Paris., pag. 186. [15] Philipp. III, 20, 21. [16] II Cor. V, 4 [17] I Cor. XV, 28. [18] Ezech. XXXVII, 23 : II Cor. VI 16. [19] I Cor. XIII, 9.

(13) Vulgo ἀπεργάσεσθαι et mox vulgo τῷ ἡμ. σύμμορφον. Vulgo om. τό.

(14) *Σύμμορφον ἔσεσθαι.* Vel γενήσεσθαι τῷ σώματι τῆς δόξης. M.

(15) Vulgo om. ὁ.

(16) Vulgo αὐτό, et mox ἐξυπηρετισάμενον.

(17) Vulgo δέ.

(18) Mp. γενήσεσθαι.

(19) Vulgo ἄληκτον. at cf. p. 66 B. et p. 108 t. 1; mox vulgo ποιησόμενον.

(20) *Ὅτε καὶ τὸ συμπέρασμα.* Dependent ἀσυνδέτως, a præcedentibus, φήσαντος, forte φησάσης, nisi quod non est novum : referri malimus, πρὸς τὸ νοούμενον quasi Ἀποστόλου præcesserat. M.

(21) Vulgo φήσαντος.

(22) *Ἐνοικήσω.* Locus est II Cor. VI, 16, desumptus e Lev. XXVI, 11, 12, ubi Deus alloquitur ita Israelem. M.

(23) Vulgo αὐτοῖς.

(24) Vulgo om. τότε.

A λαδὴ ἐνοικῶν ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐμπεριπατῶν ἐν αὐτοῖς, καὶ Θεὸς αὐτῶν οὐκ ἀπαξιῶν εἶναι, λαόν τε αὐτοῦ τοὺς πάντας οἰκειούμενος. Οὕτω μὲν οὐκ ἔσται ἐν αὐτοῖς, ὡς καὶ ἐν αὐτῷ λέγεται εἶναι τῷ Υἱῷ, καθὼς διδάσκει λέγων αὐτὸς, *Ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοὶ, κἀγὼ ἐν τῷ Πατρί*· καὶ πάντα δὲ ἔσται ἐν αὐτοῖς, τῷ πᾶσιν ἑαυτὸν παρέχειν, καθ' ὃ ἡ ἑκάστου δύναμις χωρεῖ τῆς αὐτοῦ θεότητος μεταλαγχάνειν· τῆς τρισμακαρίας ἐλπίδος καὶ τῆς ἀτελευτήτου καὶ ἀφθάρτου ζωῆς ἐν τούτῳ καταστησομένης τῷ τέλει, ἐν ᾧ ὁ μὲν Θεὸς ἔσται πάντα ἐν πᾶσι (15), ταῖς τῆς θεότητος αὐτοῦ μαρμαρυγαῖς ἀλέκτου φωτὸς ἐμπιπλῶν τοὺς πάντας· ὁ δὲ Υἱὸς ἐναγαλλόμενος καὶ χαίρων τῷ κατορθώματι, στεφάνου δίκην περιθέμενος τοὺς δι' αὐτοῦ τῆς μακαριότητος ἠξιωμένους, ὑπὸ ἐφόρῳ τῷ Πατρὶ, τὴν ἀγήρω καὶ ἀτελεύτητον διατελέσει βασιλείαν, B τῶν περὶ αὐτοῦ λογίων τηνικαῦτα πληρωθησομένων, τῶν τε ἄλλων, ἄταρ δὴ καὶ τῶν τοῦ ἀγγέλου Γαβριὴλ πρὸς τὴν παναγίαν Παρθένον εἰρημένων περὶ τοῦ ἐξ αὐτῆς τεχθησομένου, *Ὡς ἄρα βασιλεύσει εἰς τοὺς αἰῶνας, καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ οὐκ ἔσται τέλος*. Βασιλεύων (16) δὴ τότε ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ τοὺς ὑπ' αὐτῷ βασιλευομένους πάντας τῷ αὐτοῦ παραδώσει Πατρὶ, οὐ παυσόμενος τῆς βασιλείας, οὐδ' ἀναχωρῶν αὐτῆς· οὐδὲ γὰρ παύεσθαι αὐτὸν τῆς βασιλείας ὁ θεῖος Ἀπόστολος ἔφη (17), ἢ γὰρ ἂν τἀναντία ἔγραψε τῷ Γαβριὴλ (18) θεσπίσαντι πρὸς τὴν Παρθένον βασιλεύσειν αὐτὸν εἰς τοὺς αἰῶνας καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ (19) μὴ ἔσεσθαι τέλος, ἀλλὰ παραδώσειν τὴν βασιλείαν, δηλαδὴ τοὺς ὑπ' αὐτῷ βασι- C λευομένους τῷ Θεῷ καὶ Πατρί. Τελειωθέντας γὰρ ὑπ' αὐτῷ τοὺς πάντας, ὡσανεὶ (20) φαιδρυνομένος τῷ κατορθώματι, παραδώσει τῷ Πατρί· οἷά τινα παραθήκην ἀποδεδεγμένος· ὃ (21) δὴ διδάσκει λέγων αὐτὸς, *Πάντα μοι παρεδόθη ὑπὸ τοῦ Πατρός μου*· διὸ ἀκολούθως, οἷα φύλαξ ἀγαθὸς, σῶαν καὶ (22) κατὰ πάντα ἐῤῥωμένην τὴν παραθήκην φέρων παραδώσει τῷ Θεῷ (23), ἀρχιερέως δίκην, τοὺς ὑπ' αὐτῷ (24) ἱερουμένους, πάντας λευχείμονας, καὶ ὡσπερεὶ λαμπροτάταις στολαῖς τοῖς τῆς ἀναστάσεως ἀφθάρτοις σώμασιν ἐξαστράπτοντας παριστῶν αὐτῷ, ἵνα μὴ μόνης τῆς ὑπ' αὐτῷ βασιλείας ἀπολαύωσιν, ἀλλὰ καὶ τῶν τοῦ Πατρὸς ἀῤῥήτων ἀγαθῶν ἐμπιπλῶνται. Οὕτω γὰρ ἔσται, κατὰ τὸν Ἀπόστολον, *Ὁ Θεὸς πάντα ἐν πᾶσι*, τοῦ Υἱοῦ τοὺς βασιλευομένους προσάγον- D τος αὐτῷ, ἵνα ὅλον τοῦτο γένηται, λέγω δὲ τὸ Πάντα ἐν πᾶσιν εἶναι τὸν Πατέρα. Ὡς γὰρ ἦν πρότερον ἐν τῷ Υἱῷ, κατὰ τὸ, *Ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοὶ, κἀγὼ ἐν τῷ*

A bitans, in illis ambulans, nec dedignatus esse illorum Deus, cum in populum sibi omnes appropriaverit. Non autem erit ad eum modum in ipsis, quemadmodum dicitur in Filio esse, de quo docet, *Pater in me, et ego in Patre* [30]; omnia autem tum illis erit, quod se tum omnibus exhibebit, prout uniuscujusque facultas illius deitatem potest capere, cum spes beatitudinis et vitæ interminabilis et incorruptibilis in eo sita sit fine, quando Deus futurus est omnia in omnibus, adimplens omnes radiis suæ deitatis indeficientis. Filius autem tunc exsultans gaudio, et veluti victoriosus athleta triumphabundus corona eorum redimietur, quos beatitudine dignos habitos, Patre suo spectante, regno indeficienti et non veterascenti remunera- B turus est. Impletis de eo tum divinis oraculis, cum aliis tum illo Gabrielis angeli ad sanctissimam Virginem ✠ prolato de Filio ex ea progenerando, *Quod regnaturus sit in æternum, et regni ejus non erit finis* [31]. Regnans eo tempore Dei Filius, omnes eos qui sub ipso sunt regnaturi traditurus est tum suo Patri: non quidem desinens ipse regnare aliquando, nec quovis tempore regno se abdicans (nec enim regnare desiturum aliquando eum divinus Apostolus affirmavit; ita enim Gabrieli contraria protulisset qui Virgini dixit, regnaturum illum in sæcula, nec futurum aliquando regni illius finem); sed dixit traditurum regnum suum Patri, hoc est illos in quos obtinebat regnum. Consummatos enim C ab ipso illos, et tanquam suo glorioso facinore illustratos, Patri tradet, tanquam quoddam depositum manifestum: quod et ipse docet inquiens: *Omnia mihi tradita sunt a Patre meo* [32]. Quocirca veluti probus depositi custos, depositum salvum sartum tectumque exhibebit Deo, ad instar Pontificis omnes albis amictos, et corporibus immortalibus, tanquam stolis candidissimis radiantes illi in manus tradens, ut non modo sub illo fruantur regno, sed insuper adimpleri possint ineffabilibus Patris sui bonis: atque ita futurus est, secundum Apostoli dictum, *Deus omnia in omnibus* [33], cum Filius suos subditos repræsentaturus est ipsi, ut ipse Pater per omnia sit in omnibus omnia. Nam ut erat ipse in Filio suo olim, juxta illud: *Pater in me, et ego in Patre* [34], D ad eumdem modum erit tum in omnibus per Filium consummatis. Non enim Apostolus dixit, Filium se suo regno abdicaturum et regnaturum Deum: sed Filium Deo et Patri regnum traditurum salvum de-

✠ Ed. Paris., pag. 187. [30] Joan. x, 38. [31] Luc. i, 32, 33. [32] Luc. x, 22. [33] I Cor. xv, 28. [34] Joan. x, 38.

(15) Vulgo ταῖς τε θ. et mox ἀλήκτου.
(16) Vulgo δέ.
(17) Vulgo ἥ.
(18) *Θαυμάσαντι πρός*. Non est vera lectio. Neque enim Gabriel, sed beata Virgo admirabatur: et legendum est θαυμάσασαν, sensus patet, vox substituenda non occurrit. M. — Dedi ex codd. θεσπίσαντι.
(19) Vulgo ουκ.
(20) *Φαιδρυνομένους*. Potest etiam legi φαιδρυνόμενος [quod dedi cum codd.]: quod potius arbitror, cum illum tanquam choragum, et athletam, et triumphabundum, in hoc suo κατορθώματι, ante designaverit. M.
(21) Vulgo deest δή.
(22) *Κατὰ πάντα*. Deest τρόπον. M.
(23) *Ἀρχιερέως δίκην*. Non ut ipse sit ad instar pontificis, quanquam revera sit pontifex: sed ut salvati sint, ad instar pontificis λευχείμονες, lego ἐῤῥωμένους, e superioribus et ὡσπερεί. M.
(24) Vulgo ἐρουμένους et mox ὡς περί.

positum, et quantum ad cultum et sacerdotium Patris sufficiens illud ipsum manifestabit. Deum vero futurum tum omnia in omnibus: tanquam Deum inhabitantem, et ambulantem inter eos, et omnia ipsis factum. Nonnullorum erit Dominus: aliorum Rex, aliorum aliud quiddam, omnium vero Deus, divina sua virtute et potentia, omnia illis factus. ✠ Hunc finem beatissimæ nostræ spei circumscripsit magnus Apostolus, inquiens: *Ut sit Deus omnia in omnibus.* Sed in omnibus tamen erit omnia correspondenter ad facultatem uniuscujusque, distinctas et diversas divinitatis suæ dimensiones elargiendo singulis: gloriam vero, honorem et regnum excellenter præstans donum, et Patri congruum, Filio unigenito impertiendum custodiet, quod nulli præterea communicetur.

A Πατρὶ, οὕτως ἔσται τότε καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ὑπὸ τῷ Υἱῷ τελειωθεῖσιν. Οὐ γὰρ (25) παύσεσθαι μὲν τῆς βασιλείας τὸν Υἱὸν, τὸν δὲ Θεὸν βασιλεύσειν ἔφη ὁ Ἀπόστολος· ἀλλὰ τὸν μὲν Υἱὸν τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ τὴν βασιλείαν παραδώσειν, σῶαν τὴν παραθήκην καὶ πρὸς τὴν τοῦ Πατρὸς λατρείαν τε καὶ ἱερωσύνην ἐπαρκοῦσαν ἐνδεικνύμενον· τὸν δὲ Θεὸν ἔσεσθαι «πάντα ἐν πᾶσιν,» ὡς Θεὸν ἐνοικοῦντα καὶ ἐμπεριπατοῦντα ἐν αὐτοῖς, καὶ πάντα αὐτοῖς γενόμενον. Τῶν μὲν γὰρ ἔσται Δεσπότης· τῶν δὲ βασιλεύς· τῶν δὲ ἑτερόν τι· πάντων δὲ ἀθρόως Θεὸς, ταῖς ἐν αὐτῷ θεϊκαῖς ἀρεταῖς τε καὶ δυνάμεσι τὰ πάντα αὐτοῖς γιγνόμενος. Τοῦτο τέλος τῆς τρισμακαρίας ἐλπίδος ὑπέγραψεν ὁ μέγας Ἀπόστολος εἰπὼν, *Ἵνα ᾖ ὁ Θεὸς πάντα ἐν πᾶσιν*· ἀλλ' ἐν μὲν τοῖς πᾶσι πάντα ἔσται B ἀναλόγως τῇ ἑκάστου δυνάμει, τὰς τῆς αὐτοῦ θεότητος διαφόρους ἐπινοίας χορηγῶν τοῖς πᾶσι, μόνῳ δὲ τῷ μονογενεῖ αὐτοῦ Υἱῷ τὴν ἐξαίρετον καὶ πατρικὴν (26) τοῖς τε λοιποῖς ἅπασιν ἀκοινώνητον δόξαν καὶ τιμὴν καὶ βασιλείαν φυλάξει.

CAPUT XVII.

Quæ sacra Scriptura doceat de regno Servatoris indeterminabili, et quomodo Marcellus aperte ausus est asseverare finem habiturum ejus regnum.

Quod si velimus ista prophetico quodam sigillo obsignare, ut certius quæ dicta sunt confirmentur, Spiritu prophetico qui hæc ipsa per Ezechielem hisce verbis docet, utar: *Hæc dicit Dominus: Ecce ego requiram oves meas, et visitabo eas quemadmodum visitat pastor gregem suum in die quando fuerit caligo et nubes in medio ovium suarum separatarum. Sic visitabo oves meas*[25]. Et post nonnulla: *Ego salvabo gregem meum, et non erit ultra in rapinam, et judicabo inter arietem et arietem, et suscitabo super eas pastorem qui pascat eas, servum meum David: ipse erit iis in pastorem. Et ego Dominus ero iis in Deum, et servus meus David princeps in medio eorum. Ego Dominus locutus sum. Et faciam cum Davide pactum*[26]. In sequentibus paulo post idem vaticinium reduplicat: *Et salvos eos faciam de universis iniquitatibus eorum, in quibus peccaverunt, et mundabo eos. Et erunt mihi in populum, et ego ero iis in Deum, et servus meus David princeps in medio eorum. Et pastor unus erit omnium istorum*[27]. Et subjungit iterum: *Et David servus* ✠ *meus princeps eorum erit in perpetuum*[28]. Vide autem ut ubique in istis Deus non pastor, non princeps, sed Deus futurus sit eorum qui digni habiti sunt ut beatum finem consequantur. Horum vero princeps atque pastor futurus esse dicitur David: ubi sub involucro Davidis Christus significatur, eo quod de semine ipsius fuit. Hoc ita esse

ΚΕΦ. ΙΖ'.

Ὅπως αἱ θεῖαι Γραφαὶ περὶ τῆς τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ἀτελευτήτου βασιλείας παριστῶσι· καὶ ὡς Μάρκελλος γυμνῇ τῇ κεφαλῇ παυθήσεσθαι αὐτοῦ τὴν βασιλείαν ἀπεφαίνετο.

Εἰ δὲ χρὴ ταῦτα (27) ἐπισφραγίσεσθαι προφητικῇ (28) σφραγῖδι, εἰς βεβαίαν πίστωσιν τῶν εἰρημένων (29) μαρτυρίᾳ χρήσομαι προφητικῷ πνεύματι δι' Ἰεζεκιὴλ τοῦ προφήτου αὐτὰ (30) δὴ ταῦτα τοιαύταις θεσπίζοντι φωναῖς· *Τάδε λέγει Κύριος, Ἰδοὺ ἐγὼ ζητήσω τὰ πρόβατά μου, καὶ ἐπισκέψομαι αὐτά· ὥσπερ ζητεῖ ὁ ποιμὴν τὸ ποίμνιον αὐτοῦ ἐν ἡμέρᾳ, ὅταν ᾖ γνόφος καὶ νεφέλη ἐν μέσῳ* (31) *προβάτων διακεχωρισμένων· οὕτως ἐκζητήσω τὰ πρόβατά μου.* Καὶ μεθ' ἕτερα· *Καὶ σώσω τὰ πρό-* C *βατά μου· καὶ οὐ μὴ ὦσιν ἔτι εἰς προνομήν. Καὶ κρινῶ ἀνὰ μέσον κριοῦ πρὸς κριόν· καὶ ἀναστήσω ἐπ' αὐτοὺς ποιμένα, καὶ ποιμανεῖ αὐτοὺς, τὸν δοῦλόν μου Δαβὶδ, καὶ ἔσται αὐτῶν ποιμὴν, καὶ ἐγὼ Κύριος ἔσομαι αὐτοῖς εἰς Θεὸν, καὶ Δαβὶδ ἐν μέσῳ αὐτῶν ἄρχων. Ἐγὼ Κύριος ἐλάλησα καὶ διαθήσομαι τῷ Δαβὶδ διαθήκην.* Καὶ μεθ' ἕτερα δευτεροῖ τὴν αὐτὴν προφητείαν λέγων· *Καὶ ῥύσομαι αὐτοὺς ἀπὸ πασῶν τῶν ἀνομιῶν αὐτῶν, ὧν* (32) *ἡμάρτοσαν ἐν αὐταῖς· καὶ καθαριῶ αὐτοὺς, καὶ ἔσονταί μοι εἰς λαὸν, καὶ ἐγὼ ἔσομαι αὐτοῖς εἰς Θεὸν, καὶ ὁ δοῦλός μου Δαβὶδ ἄρχων ἐν μέσῳ αὐτῶν καὶ ποιμὴν ἔσται πάντων αὐτῶν.* Καὶ αὖθις ἐπιλέγει· *Καὶ Δαβὶδ ὁ δοῦλός μου* D *ἄρχων αὐτῶν εἰς τὸν αἰῶνα.* Θέα δὲ ἐν πᾶσι τούτοις ὡς ὁ μὲν Θεὸς οὐ ποιμὴν οὐδὲ ἄρχων, ἀλλὰ Θεὸς ἔσεσθαι τῶν τοῦ μακαρίου τέλους καταξιωθησομένων λέγεται· τῶν δὲ αὐτῶν τούτων προφητεύεται

✠ Ed. Paris., pag. 188, 189. [25] Ezech. XXXIV, 11, 12. [26] ibid. 22-25. [27] Ezech. XXXVII, 23, 24. [28] ibid. 25.

(25) Vulgo παύσασθαι et mox ἐνδεικνύμενον.
(26) Vulgo τήν.
(27) Vulgo ἐπισφραγίζεσθαι et mox τῇ σφρ.
(28) *Τῇ σφραγῖδι.* Malim τινί, et εἰς βεβαίωσιν καὶ πίστευσιν. Locus prophetæ qui sequitur, est Ezech. XXXIV, 11, ubi aliquæ differentiæ animadverti possent inter Eusebianam et vulgatam lectionem. M.
(29) Vulgo μάρτυρι.
(30) Vulgo δέ.
(31) Vulgo προβ. αὐτοῦ et mox καθ' ἕτερα.
(32) Vulgo ἡμάρτησαν.

ἄρχων καὶ ποιμὴν γενήσεσθαι ὁ Δαβίδ· ἐπικεκαλυμμένως ἐνταῦθα τοῦ Δαβὶδ τὸν Χριστὸν αἰνιττομένου διὰ τὸ ἐκ σπέρματος αὐτοῦ γεγονέναι. Τοῦτο δὲ δῆλον ἐκ τοῦ προτεθνηκέναι τὸν Δαβὶδ τοῦ χρόνου, καθ' ὃν ταῦτ' ἐλέγετο. Σαφέστερον δὲ ταῦτα καὶ Δανιὴλ ὁ προφήτης θεσπίζει, τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, *Υἱὸν ἀνθρώπου* ὀνομάζων λευκῶς, οὕτως οὖν καὶ ἡ τῶν ἱερῶν Εὐαγγελίων εἴωθεν αὐτὸν ἀποκαλεῖν γραφή. Λέγει δὲ τοῦτον τὸν τρόπον· *Ἐθεώρουν ἐν ὁράματι τῆς νυκτός, καὶ ἰδοὺ μετὰ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ, ὡς Υἱὸς ἀνθρώπου ἐρχόμενος ἦν· καὶ ἕως τοῦ Παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν ἔφθασε καὶ προσηνέχθη, καὶ αὐτῷ ἐδόθη ἡ ἀρχή, καὶ ἡ τιμή, καὶ ἡ βασιλεία· καὶ πάντες οἱ λαοί, φυλαί, γλῶσσαι αὐτῷ δουλεύσουσιν. Ἡ ἐξουσία αὐτοῦ ἐξουσία αἰώνιος, ἥτις οὐ παρελεύσεται· καὶ ἡ βασιλεία* B *αὐτοῦ οὐ διαφθαρήσεται.* Συνορᾷς ὡς καὶ ἐν τούτοις ἄφθαρτον καὶ ἀγήρω καὶ ἀτελεύτητον οὐ τοῦ Λόγου τοῦ ἐν τῷ Θεῷ τὴν βασιλείαν ἔσεσθαι, ἀλλὰ τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, παρίστησιν ὁ προφήτης· ἕτερόν τε παρὰ τὸν Παλαιὸν τῶν ἡμερῶν σαφῶς διδάσκει τὸν Υἱὸν εἶναι τοῦ ἀνθρώπου τὸν τὴν ἄφθαρτον βασιλείαν παρὰ τοῦ Παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν δηλαδὴ παρὰ τοῦ αὐτοῦ Πατρὸς ὑποδεξάμενον. Ἀλλὰ Μάρκελλος ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν εἶναι ὁρίζεται καὶ μίαν ὑπόστασιν δυσὶν ὀνόμασιν ὑποκειμένην· ἔτι μὴν καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ περιγράφειν τολμᾷ καὶ τέλος ἔσεσθαι τῆς Χριστοῦ βασιλείας ἀναιδῶς οὕτως ἀποφαίνεται μετὰ τὸν τῆς κρίσεως καιρόν, τοῦτον γράφων τὸν τρόπον· « Μέγιστον ἡμῖν μυστήριον C « ἐνταῦθα ὁ Ἀπόστολος ἀνακαλύπτει (33), τέλος ἔσε- « σθαι φάσκων τῆς Χριστοῦ βασιλείας. τέλος δὲ « τότε, *ὅταν πάντα ὑποταγῇ ὑπὸ τοὺς πόδας* « *αὐτοῦ*. » Καὶ ἐπεξεργάζεται (34) τὸν λόγον ὧδέ πῃ λέγων· « Ἔφαμεν ἐν τοῖς προάγουσιν ἡμῶν « ῥητοῖς, τὸν Δεσπότην ἡμῶν τὸν Χριστὸν ἀρχὴν « ἐσχηκέναι βασιλείας, ἐκ τῶν θείων Γραφῶν ἀπο- « δείξεσι χρώμενοι. Καὶ ἐπιλέγει, καὶ ὅλως μυρίων « ῥητῶν πρὸς μαρτυρίαν ἐστὶν εὐπορήσαντα δεῖξαι, « ὅτι ἀρχὴν (35) βασιλείας εἴληφεν ὁ ἄνθρωπος διὰ « τοῦ Λόγου. Εἰ οὖν εἴληφεν ἀρχὴν βασιλείας πρὸ « ἐτῶν ὅλων οὐ πλειόνων ἢ τετρακοσίων, οὐδὲν παρά- « δοξον, εἰ τὸν πρὸ οὕτως ὀλίγου χρόνου τῆς βασιλείας « ταύτης τυχόντα ὁ Ἀπόστολός φησι παραδώσειν τὴν « βασιλείαν τῷ Θεῷ. » Καὶ προστίθησι μεθ' ἕτερα λέγων· D « Τί τοίνυν (36) μανθάνομεν περὶ τῆς ἀνθρωπίνης « σαρκός, ἣν δι' ἡμᾶς εἴληφεν ὁ Λόγος, πρὸ τετρακο- « σίων οὐχ ὅλων ἐτῶν; Πότερόν ποτε ταύτην καὶ ἐν « τοῖς μέλλουσιν αἰῶσιν ὁ Λόγος ἕξει; ἢ ἄχρι μόνου « τοῦ τῆς κρίσεως καιροῦ; » Μάρκελλος μὲν οὖν τοιαῦτα λέγειν ἐτόλμα· οἱ δέ γε τοῦ Θεοῦ προφῆται ἀτελεύτητον τοῦ Χριστοῦ τὴν βασιλείαν ὁριζόμενοι μετὰ τὸν τῆς κρίσεως καιρὸν τοῦ νέου αἰῶνος τὴν ἀρχὴν (37) καθέξειν αὐτόν φασι. Θέα γὰρ ὁ ὡς προ-

A patet quod David ætate longe antecedebat hæc tempora. Clarius hæc ipsa vaticinatur Daniel, ubi Christum appellat *Filium hominis*, quo nomine frequenter in Evangeliis usurpatur. Ait autem : *Aspiciebam in visione noctis, et ecce cum nubibus cœli quasi Filius hominis veniebat; et usque ad Antiquum dierum pervenit; et in conspectu ejus obtulerunt eum; et dedit ei potestatem, et honorem et regnum, et omnes populi, tribus et linguæ ipsi servient. Potestas ejus, potestas æterna, quæ non auferetur, et regnum ejus quod non corrumpetur* [29]. Vides ut in istis incorruptibile non senescens, sine fine futurum ejus regnum propheta declaret : non quidem Verbi Dei illius quod in Deo inest, sed *Filii hominis*. Quem eumdem hominis Filium alium et diversum esse docet ab B Antiquo dierum, qui regnum accipit æternum ab Antiquo dierum, hoc est ab ipsius Patre : sed hosce unum et eumdem esse Marcellus docet, unamque substantiam duobus nominibus insignitam. Sed et regnum ipsius circumscripsit audax : et quod regni Christi finis sit futurus post judicii tempora, sine omni verecundia, ita scribit : « Maximum nobis my- « sterium hic revelat Apostolus, cum quod regnum « Christi sit habiturum, finem indicet, finem vero « tum, *cum subjecta fuerint omnia sub pedibus* « *ejus* [30]. » Quem sermonem ad hunc modum adhuc exaggerat : « Diximus in præcedentibus, Dominum « nostrum Christum regni sui initium habuisse : usi « sumus ad hoc ipsum declarandum testimoniis « Scripturarum. » Addit : « Certe suppetunt innumera « nobis, et quidem abundanter, testimonia quod « sortitus sit regni sui principium homo per Ver- « bum. ✠ Si vero sumpsit hoc initium ante annos « non plures quam CCCC, quid mirum si Apostolus re- « tulerit, illum qui ante tempus non tam diuturnum « accepit regnum suum, idem regnum traditurum « Patri suo? » Post pauca sic infert : « Quid ergo de hu- « mana illa carne edocemur, quam pro nobis ante « annos vix CCCC integros assumpsit Verbum? utrum « retenturum sit Verbum eamdem in futuro sæcu- « lo, an solummodo ad judicii tempus. » Et hæc quidem ausus est Marcellus effari. At Dei prophetæ, regnum Christi futurum interminabile definiunt : et a novo principio exordiendum, post diem judicii D hoc affirmant. Nota enim mihi ut propheta Ezechiel discrimen supponat ovium Dei, et post judicium David iis pastorem præficiat, quem et principem illorum futurum vaticinatur. Daniel autem ubi præmiserat : *Consideravi autem donec throni statuerentur, et Antiquus dierum sedit : vestimentum ejus candidum quasi nix, et capilli capitis ejus quasi lana munda : thronus ejus flamma ignis : rotæ ejus ignis accensus. Fluvius ignis rapidusque egrediebatur a facie ejus : millia millium ministrabant ei, et decies*

✠ Ed. Paris., pag. 190. [29] Dan. VII, 13, 14. [30] I Cor. XV, 28.

(33) Vulgo ἀποκαλύπτει.
(34) Vulgo ὑπεξεργ.
(35) Vulgo ἀρχ. [τῆς] βασ.
(36) Vulgo μανθάνωμεν.

(37) *Καθέξειν αὐτόν*. Imo αὐτόν. Christum scilicet in futuro sæculo, novi regni initium auspicaturum. M.

millies centena millia assistebant ei; judicium sedit, et libri aperti sunt [31]. Hæc, inquam, ubi præmiserat, vidit in sequentibus Filium hominis venientem cum nubibus cœli, et usque ad Antiquum dierum progredientem : et regnum incorruptibile accipientem. Quocirca differenter ille tum, et multo quidem excellentius regnum accepturus est, quam nunc obtinet : nam in illos imperium consequetur, qui felicitate illa honorabuntur. Testimonium hisce perhibet Evangelium, ubi ipsemet Servator propheticas has prædictiones consignat, ubi sermonem apud discipulos habet, de fine sæculorum : *Cum autem venerit Filius hominis in majestate sua, et omnes angeli cum eo, tunc sedebit super sedem majestatis suæ, et congregabuntur ante eum omnes gentes, et separabit eos ab invicem, sicut pastor segregat oves ab hædis, et statuet oves quidem a dextris suis, hædos autem a sinistris. Tunc dicet Rex his qui a dextris ejus erunt, Venite, benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum a constitutione mundi* [32]. ✠ Nota mihi autem quam conspirant ista cum dictis per prophetam de ovibus et discretione arietum, et qualiter post illam ovium discretionem Rex hic introducitur Filius hominis : ipsius autem Pater Deus. Hoc docuit ipse : *Tunc dicet Rex his qui a dextris ejus erunt : Venite, benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum*; analogice ad illud a propheta dictum, ubi David qui dicitur pastor et princeps futurus dicitur ovium, qui sub auspice Deo, pasturus et directurus erat pecora Dei. Atque ad illud quoque animus advertendus, quod dictum est ab Apostolo, *Cum evacuaverit omnem principatum et omnem potestatem et virtutem* [33]. Propheta quoque insinuavit, inquiens, *Et delebo malas bestias omnes de terra* [34]. Quænam fuerint autem illæ bestiæ, quæ olim facessebant molestiam ovibus, quam potestates ad oppositum constitutæ : quæ cum e medio sublatæ fuerint, novum illud atque eximium sæculum, omni iniquitate purgatum, Regem habebit Filium hominis : vel juxta prophetica involucra pastorem suum atque principem David : at Deum non dicitur, vel pastorem, vel principem habiturum. Sed sublimiori quodam et illustriori supra pastorem, principem, et regem sensu, respectu ad divinam ejus majestatem habito, non ovibus tantummodo, verum et ovium pastori imperantem : *Erit enim*, inquit, *illis pastor servus meus David, et ego Dominus ero iis in Deum*. Servum suum David appellat eum, propter servi formam, quam Servator et Dominus noster de Davide sumpsit.

A φήτης Ἰεζεκιὴλ κριτήριον τῶν τοῦ Θεοῦ προβάτων ὑποθέμενος μετὰ τὴν τούτων κρίσιν τὸν Δαβὶδ αὐτοῖς ἐφίστησι ποιμένα, καὶ τὸν αὐτὸν ἄρχοντα αὐτῶν ἔσεσθαι θεσπίζει. Ὁ δὲ Δανιὴλ προειπὼν, *Ἐθεώρουν ἕως ὅτου θρόνοι ἐτέθησαν*, (38) *καὶ Παλαιὸς ἡμερῶν ἐκάθητο, καὶ τὸ ἔνδυμα* (39) *αὐτοῦ λευκὸν ὡς χιὼν, καὶ ἡ θρὶξ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ ὡσεὶ ἔριον καθαρὸν, ὁ θρόνος αὐτοῦ* (40) *φλὸξ πυρὸς, οἱ τροχοὶ αὐτοῦ πῦρ φλέγον, ποταμὸς πυρὸς εἷλκεν ἔμπροσθεν αὐτοῦ, χίλιαι χιλιάδες ἐλειτούργουν αὐτῷ, καὶ μύριαι μυριάδες παρειστήκεισαν ἔμπροσθεν αὐτοῦ, κριτήριον ἐκάθιζε, καὶ βίβλοι ἠνεῴχθησαν*. Ταῦτα προθεασάμενος, ἑξῆς τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου θεωρεῖ ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ προσιόντα τῷ Παλαιῷ τῶν ἡμερῶν, καὶ B τὴν ἄφθαρτον βασιλείαν ὑποδεχόμενον. Οὐκοῦν καὶ τότε διαφερόντως καὶ κρειττόνως ἢ νῦν ἀρχὴν ἕξει τοῦ βασιλεύειν τῶν τῆς μακαριότητος ἀξίων. Τούτοις μαρτυρεῖ τὸ Εὐαγγέλιον, ἐν οἷς αὐτὸς ἐπισφραγίζεται ὁ Σωτὴρ τὰς (41) προφητικὰς λέξεις τοὺς περὶ συντελείας λόγους παραδιδοὺς τοῖς ἑαυτοῦ μαθηταῖς, δι' ὧν ταῦτ' ἐδίδασκε λέγων· *Ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ, καὶ πάντες οἱ ἄγγελοι μετ' αὐτοῦ, τότε καθίσει ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ, καὶ συναχθήσονται ἔμπροσθεν αὐτοῦ πάντα τὰ ἔθνη· καὶ ἀφοριεῖ αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων, ὥσπερ ὁ ποιμὴν ἀφορίζει τὰ πρόβατα ἀπὸ τῶν ἐρίφων, καὶ στήσει τὰ μὲν πρόβατα ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, τὰ δὲ ἐρίφια ἐξ εὐωνύμων· τότε ἐρεῖ ὁ βασιλεὺς τοῖς ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ· Δεῦτε* C *οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρός μου, κληρονομήσατε τὴν ἡτοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου*. Ὅπως δὲ ταῦτα συνᾴδει τοῖς ἐν τῇ προφητείᾳ περὶ προβάτων, καὶ περὶ (42) κρίσεως κριῶν εἰρημένοις, τήρει, καὶ ὅπως βασιλεὺς (43) μὲν ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τὴν τῶν προβάτων κρίσιν εἰσῆκται, Πατὴρ δὲ αὐτοῦ ὁ Θεός. Τοῦτο γὰρ καὶ αὐτὸς ἐδίδασκεν εἰπὼν, *Τότε ἐρεῖ ὁ βασιλεὺς τοῖς ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, Δεῦτε οἱ εὐλογημένοι τοῦ Πατρός μου*, ἀναλόγως τῷ ἐν τῇ προφητείᾳ ὠνομασμένῳ Δαβίδ. Ὃν ποιμένα καὶ ἄρχοντα ἔσεσθαι τῶν προβάτων ὁ λόγος διδάσκει, ὑπὸ ἐφόρῳ τῷ Θεῷ μέλλοντα ποιμαίνειν καὶ ἄρχειν τῶν τοῦ Θεοῦ θρεμμάτων. Καὶ ἐκείνῳ δὲ ἀναγκαῖον ἐπιστῆσαι τὸν νοῦν, ὡς τὸ παρὰ τῷ Ἀποστόλῳ λελεγμένον, ἐν τῷ, D *Ὅταν καταργήσῃ πᾶσαν ἀρχὴν, καὶ πᾶσαν ἐξουσίαν καὶ δύναμιν* (44) ἠνίξατο ἡ προφητεία φήσασα, *Καὶ ἀφανιῶ θηρία πονηρὰ ἀπὸ τῆς γῆς*. Τίνα γὰρ ἂν γένοιτο τὰ θηρία, τὰ πάλαι πρότερον τοῖς προβάτοις διενοχλοῦντα, ἢ αἱ ἀντικείμεναι δυνάμεις; ὧν ἐκ ποδῶν ἀρθεισῶν, πάσης κακίας καθαρθεὶς ὁ νέος καὶ καινὸς (45) αἰὼν, βασιλέα μὲν ἕξει τὸν Υἱὸν τοῦ

✠ Ed. Paris., pag. 191. [31] Dan. VII, 9, 10. [32] Matth. XXV, 31-34. [33] I Cor. XV, 24. [34] Ezech. XIV, 21.

(38) Vulgo καὶ [ὁ] Παλ.
(39) Vulgo om. αὐτοῦ.
(40) Vulgo φλὸξ.... τρ. αὐτοῦ om.
(41) *Προφητικὰς λέξεις*. Intersere ταύτας. Intelligit enim mutuatas ab Ezechiele et Daniele, non quasvis. M.
(42) *Κρίσεως κριῶν*. Sic recte, nisi forte κρίων, καὶ κρίων. M. Vulgo κρίσεων.
(43) Vulgo om. μέν et mox ὁ ante Θεός.
(44) Vulgo ηὔξατο.
(45) Vulgo κλεινός; tu cf. p. 115 D, p. 130 A.

ἀνθρώπου, ἡ κατὰ τὴν προφητείαν ἐπικεκρυμμένως αἰνιττομένην ποιμένα καὶ ἄρχοντα τὸν Δαβὶδ (46) διὰ τὸ ἐκ σπέρματος αὐτὸν γεγονέναι Δαβίδ· τὸν δὲ Θεὸν οὐ ποιμένα οὐδὲ ἄρχοντα λέγεται κτήσεσθαι, ἀλλ' (47) αὐτοθεὸν ἐπινοίᾳ κρείττονι ἢ κατὰ ποιμένα καὶ ἄρχοντα καὶ βασιλέα τῇ τῆς θεϊκῆς δυνάμεως μεγαλοπρεπείᾳ οὐ τῶν προβάτων μόνον, ἀλλὰ καὶ αὐτοῦ τοῦ ποιμένος (48) ἡγησόμενον· *Ἔσται γὰρ αὐτοῖς*, φησὶν, *ὁ δοῦλός μου Δαβὶδ ποιμὴν, καὶ ἐγὼ Κύριος ἔσομαι αὐτοῖς εἰς Θεόν*· δοῦλον δὲ καλεῖ τὸν Δαβὶδ, δι' ἣν ἐκ σπέρματος Δαβὶδ ἀνείληφε μορφὴν δούλου ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν.

ΚΕΦ. ΙΗ'.

A

Ὅπως ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ Υἱοῦ ἓν γενήσονται πάντες οἱ τῆς τότε μακαριότητος ἀξιούμενοι.

Καὶ τοῦτ' ἦν τὸ τρισμακάριον τέλος, καθ' ὃ τὴν ἐπαγγελμένην τῶν οὐρανῶν βασιλείαν, τοῖς ταύτης ἀξίοις τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν πιστουμένου, ὁ ἐπὶ πάντων Θεὸς, καὶ Πατὴρ αὐτοῦ, τὸ πάντων ἀνώτατον ἀγαθὸν, αὐτὸς ἑαυτὸν τοῖς ὑπὸ τῷ Υἱῷ βασιλευομένοις δωρήσεται, « πάντα ἐν πᾶσι » γινόμενος. Ὃ δὴ παρίστη πάλιν αὐτὸς ὁ Σωτὴρ καὶ Κύριος ἡμῶν, (48*) τὴν μεγάλην εὐχὴν ὑπὲρ τῶν αὐτοῦ γνωρίμων ἀναπέμπων τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ, δι' ἧς ἐξαιτεῖται λέγων, *Ἵνα πάντες ἓν ὦσι, καθὼς σὺ, Πατὴρ, ἐν ἐμοὶ, κἀγὼ ἐν σοί· ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐν ἡμῖν ἓν ὦσιν· ἵνα ὁ κόσμος πιστεύῃ ὅτι σύ με ἀπέστειλας· κἀγὼ τὴν δόξαν, ἣν δέδωκάς μοι, δέδωκα αὐτοῖς· ἵνα* B *ὦσιν ἓν, καθὼς ἡμεῖς ἕν ἐσμεν· ἐγὼ ἐν αὐτοῖς, καὶ σὺ ἐν ἐμοί· ἵνα ὦσι τετελειωμένοι εἰς τὸ ἓν, ἵνα γινώσκῃ ὁ κόσμος ὅτι σύ με ἀπέστειλας καὶ ἠγάπησας αὐτοὺς*, (49) *καθὼς ἐμὲ ἠγάπησας. Πάτερ, οὓς δέδωκάς μοι, θέλω ἵνα ὅπου εἰμὶ ἐγὼ, κἀκεῖνοι ὦσι μετ' ἐμοῦ, ἵνα θεωρῶσι τὴν δόξαν ἣν δέδωκάς μοι.* Αὕτη ἡ μεγάλη τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν ὑπὲρ ἡμῶν πρεσβεία· ἵν' ὦμεν σὺν αὐτῷ ὅπου ἂν ᾖ αὐτὸς καὶ ἵνα θεωρῶμεν τὴν δόξαν τὴν αὐτοῦ, καὶ ἵνα ἀγαπήσῃ ἡμᾶς, καθὼς αὐτὸν ἠγάπησεν, ὁ αὐτοῦ Πατὴρ, καὶ ὅπερ αὐτῷ ἐδωρήσατο, τοῦτο δῷ καὶ ἡμῖν· καὶ τὴν δόξαν, ἣν αὐτῷ ἔδωκε, ταύτην δῷ καὶ ἡμῖν, ποιῶν ἡμᾶς ἓν τοὺς πάντας, ἵνα μηκέτι ὦμεν πολλοὶ, ἀλλ' οἱ πάντες εἷς, ἑνωθέντες αὐτοῦ τῇ θειότητι, καὶ τῇ δόξῃ τῆς βασιλείας, οὐ κατὰ C συναλοιφὴν μιᾶς οὐσίας, κατὰ δὲ τελείωσιν τῆς εἰς ἄκραν ἀρετῆς. Τοῦτο γὰρ ἐδίδαξεν εἰπών· *Ἵνα ὦσι τετελειωμένοι.* Οὕτω γὰρ ὑπ' αὐτοῦ σοφίᾳ καὶ φρονήσει καὶ δικαιοσύνῃ καὶ εὐσεβείᾳ καὶ ἀρετῇ πάσῃ τέλειοι κατεργασθέντες τῷ τῆς πατρικῆς θεότητος ἀλέκτῳ (50) φωτὶ συναφθησόμεθα· φῶτα καὶ αὐτοὶ

CAP. XVIII.

Quod in regno Filii, unum futuri sint omnes qui illa felicitate habebuntur digni.

Hic est ille finis felicissimus, in quo Deus ille qui est super omnia, et Pater Servatoris nostri, promissum cœlorum regnum et confirmatum a Servatore, illis qui eo digni ✠ sunt elargietur, hoc est sublimissimum bonum subditis sui Filii, cum factus fuerit omnia in omnibus. Hoc significat ipse Dominus et Servator, ubi eximiam orationem illam apud Deum et Patrem suum effundit pro familiaribus suis. Precatur autem, *Ut omnes unum sint, quemadmodum tu, Pater, in me, et ego in te, ut et ipsi in nobis unum sint : ut credat mundus quia tu me misisti. Et ego claritatem quam dedisti mihi, dedi iis, ut sint unum sicut et nos unum sumus. Ego in iis et tu in me, ut sint consummati in unum ; et cognoscat mundus quia tu me misisti et dilexisti eos, sicut me dilexisti. Pater, quos dedisti mihi volo, ut ubi sum et illi sint mecum , ut videant claritatem meam, quam dedisti mihi* [33]. Hæc est illa magna et excellens Servatoris nostri pro nobis apud Deum intercessio : ut cum ipso simus, ubi ille est futurus, et ut gloriam ipsius intueamur, et ut diligat nos, quemadmodum dilexit eum Pater, et quemadmodum dedit illi Pater, ita ille det nobis gloriam eam, faciens nos omnes unum ; ut non simus ulterius multi, sed unum omnes ipsius counitі deitati et gloriæ regni : non per commistionem unius substantiæ, sed secundum perfectissimæ virtutis numeros. Nam hoc ita docuit, inquiens, *Ut sint consummati.* Et certe per eum ad istum modum, sapientia, prudentia, justitia, pietate, virtute demum omni perfecti facti, paternæ divinitatis indeficienti lumini coaduniemur, lux et ipsi facti, ob hanc nostram cum illo unionem. Filii Dei facti, per participationem unigeniti ipsius Filii, cujus radii et splendores nobis communicantur.

ἐκ τῆς πρὸς αὐτὸν συναφείας γενησόμενοι καὶ Υἱοὶ Θεοῦ κατὰ μετοχὴν τῆς τοῦ μονογενοῦς αὐτοῦ κοινωνίας ἀποτελεσθέντες μετουσίᾳ τῶν τῆς θεότητος αὐτοῦ μαρμαρυγῶν.

ΚΕΦ. ΙΘ'.

Ὅτι ὥσπερ ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς ἓν εἶναι λέγονται, οὕτω καὶ πάντες ἔσονται ἅγιοι.

Καὶ δὴ κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον ἓν πρὸς τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν οἱ πάντες γενησόμεθα. Ὥσπερ γὰρ αὐτὸς ἑαυτόν τε καὶ τὸν Πατέρα D

CAP. XIX

Quod quemadmodum Pater et Filius dicuntur unum, ita quoque et omnes sancti futuri sunt.

Atque ita ad istum modum nos omnes erimus cum Filio, et cum ✠ Patre. Nam ut ipse se et Patrem unum esse dixit : *Ego*, inquiens, *et Pater*

✠ Ed. Paris., pag. 192, 193.

[33] Joan. XVII, 21-24.

(46) Vulgo Δαβὶδ ..... γεγονέναι desunt.
(47) Vulgo αὐτόν.
(48) Vulgo ἡγησάμενον.
(48*) *Τὴν μεγάλην εὐχήν.* Intelligit illam, Joan. XVII, ad Patrem fusam quam μεγάλην vocat, forte quod in eorum sententiam accedat, qui eamdem esse illam volunt quam in horto habuit : aut potius quod magna et revera μεγαλεῖα a Deo exposcat. Καθὼς καὶ ἐν ὑμῖν εἶναι βούλεται. Prorsus arianisat qui negat essentiæ unionem Patris atque Filii. M.
(49) Vulgo κ. καί με et mox τὴν δόξαν τὴν ἐμήν.
(50) Vulgo ἀλήκτῳ.

unum sumus[36]; ita quoque ad ipsius imitationem, ut nos omnes fiamus participes ejusdem unionis, precatus est. Non quod Verbum, ut Marcellus vult, uniatur Deo; et substantialiter conjungatur ei, ut veritas ipsa Servator testatur, inquiens : *Gloriam quam dedisti mihi dedi iis, ut sint unum sicut et nos unum sumus. Ego in iis et tu in me, ut sint consummati in unum.* Atque ita adimplebitur illud Apostoli dictum : *Ut Deus sit omnia in omnibus*[37]. Cum vero Marcellus, et qui cum ipso eodem modo quo ipse Sabelliani sunt, tribus niti soleant testimoniis, quibus conantur ostendere, Patrem atque Filium esse unum, utputa illud : *Ego et Pater unum sumus*[38]; et secundo : *Pater in me et ego in Patre*[39]; et tertio : *Qui me vidit, vidit et Patrem*[40], quæ illi semper in ore habent; et illud : *Ego et Pater unum sumus*, objicienda sunt e contra quæ jam protulimus : ubi pro discipulis intercedit, ut omnes ejusdem unitatis participes fiant. Inquit enim : *Ut sint unum, quemadmodum et nos sumus unum. Ego in illis et tu in me, ut sint consummati in unum.* Ad illud autem : *Pater in me et ego in Patre,* opponam denuo ipsius vocem, ubi ait, pro iis intercedens : *Ut tu Pater in me, et ego in te, ut et ipsi in nobis unum sint. Et ego claritatem quam dedisti mihi dedi ipsis.* In quibus perspicue illud indicavit, ad eum modum in ipso esse Patrem, quo et in nobis vult esse. Non quod unum ipse et Pater hypostatice fuit : sed quod Pater cum participem ipsum suæ gloriæ fecerit, et ipse ad imitationem sui Patris familiaribus suis suam communicet gloriam. Ideo ait : *Ego claritatem quam dedisti mihi dedi eis, ut sint unum sicut et nos unum sumus. Ego in iis et tu in me, ut et ipsi sic sint in nobis.* Ita Pater et Filius unum sunt, communione claritatis : quam cum discipulis suis impertiat, ejusdem eos unionis participes fecit.

A ἓν εἶναι ἔλεγε, φάσκων, *Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἕν ἐσμεν*, οὕτω καὶ πάντας ἡμᾶς κατὰ τὴν αὐτοῦ μίμησιν τῆς ἑνότητος τῆς (51) μετασχεῖν εὔχεται· οὐ κατὰ Μάρκελλον, τοῦ Λόγου ἑνωμένου τῷ Θεῷ καὶ τῇ οὐσίᾳ συναφθησομένου, καθὼς δὲ ἐμαρτύρησεν ἡ ἀλήθεια, ὁ Σωτὴρ αὐτὸς εἰπών· *Τὴν δόξαν ἣν ἔδωκάς μοι, δέδωκα αὐτοῖς· ἵνα ὦσιν ἓν* (52) *καθὼς ἡμεῖς ἕν ἐσμεν· ἐγὼ ἐν αὐτοῖς καὶ σὺ ἐν ἐμοὶ, ἵνα ὦσι τετελειωμένοι εἰς τὸ ἕν·* οὕτω γὰρ καὶ τότε καὶ τὸ ἀποστολικὸν λοιπὸν τέλους τεύξεται, τὸ φῆσαν, *Ἵνα ᾖ ὁ Θεὸς πάντα ἐν πᾶσι.* Καὶ ἐπειδὴ τρισὶ ῥητοῖς Μάρκελλος καὶ οἱ τὸν ὅμοιον αὐτῷ τρόπον Σαβελλίζοντες χρῆσθαι εἰώθασι, τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱὸν ἓν εἶναι πειρώμενοι δεικνύναι· ποτὲ (53) μὲν, *Ἐγὼ καὶ Πατὴρ ἕν ἐσμεν*, θρυλοῦντες· ποτὲ δὲ τὸ, *Ὁ Πατὴρ* B *ἐν ἐμοὶ, κἀγὼ ἐν τῷ Πατρί·* καὶ τὸ, *Ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ ἑώρακε καὶ τὸν Πατέρα·* πρὸς μὲν τὸ, *Ἐγὼ καὶ ὁ Πατὴρ ἕν ἐσμεν* τὰ προκείμενα, αὐτοῖς προσακτέον, δι' ὧν ὑπερεύχεται τῶν αὐτοῦ μαθητῶν, ἵνα καὶ πάντες αὐτοὶ τῆς αὐτῆς (54) ἑνώσεως τύχωσι· λέγει δὲ οὖν, *Ἵνα ὦσιν ἕν, καθὼς ἡμεῖς ἕν· ἐγὼ ἐν αὐτοῖς, καὶ σὺ ἐν ἐμοὶ, ἵνα ὦσι τετελειωμένοι εἰς τὸ ἕν.* Πρὸς δὲ τὸ, *Ὁ Πατὴρ ἐν ἐμοὶ, κἀγὼ ἐν τῷ Πατρὶ*, παραθήσομεν τὴν αὐτοῦ πάλιν φωνὴν, δι' ἧς ὑπερευχόμενος αὐτῶν ἔλεγε· *Καθὼς σὺ, Πάτερ, ἐν ἐμοὶ, κἀγὼ ἐν σοὶ, ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐν ἡμῖν ὦσι· κἀγὼ τὴν δόξαν, ἣν δέδωκάς μοι, δέδωκα αὐτοῖς.* Δι' ὧν, σαφῶς παρίστησιν οὕτως εἶναι ἐν αὐτῷ τὸν Πατέρα, καθὼς καὶ ἐν ἡμῖν εἶναι βούλεται. Οὐχ ὅτι καθ' ὑπόστασιν μίαν εἷς ὢν τυγχάνει αὐτὸς καὶ ὁ Πατήρ· ἀλλ' C ὅτι τοῦ Πατρὸς μεταδεδωκότος αὐτῷ (55) οἰκείας δόξης, καὶ αὐτὸς ὁμοίως τοῖς οἰκείοις, τὸν Πατέρα μιμούμενος, μεταδίδωσι. Διό φησι, *Κἀγὼ τὴν δόξαν ἣν ἔδωκάς μοι δέδωκα αὐτοῖς, ἵνα ὦσιν ἕν, καθὼς ἡμεῖς* (56) *ἕν. Καθὼς σὺ, Πάτερ, ἐν ἐμοὶ, κἀγὼ ἐν σοὶ, ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐν ἡμῖν ὦσιν.* Οὕτως οὖν ἓν εἰσιν ὁ Πατὴρ καὶ ὁ Υἱὸς κατὰ τὴν κοινωνίαν τῆς δόξης, ἧς τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς μεταδιδοὺς, τῆς αὐτῆς ἑνώσεως καὶ αὐτὸς ἠξίου.

✠ CAPUT XX.

Quod ut Pater in Filio, et Filius in Patre, ita et in suis sanctis omnibus erit.

Rursus ita erat in ipso Pater et ipse in Patre; quemadmodum concludit beatus Apostolus de illis omnibus, qui regno cœlorum digni fuerint, ubi ait : *Tunc erit Deus omnia in omnibus*[41], ad modum quo dixit : *Habitabo in illis, et ambulabo inter eos*[42]. Sed et quomodo dictum : *Nos in ipso vivimus, et movemur, et sumus*[43]. Quæ sane omnia de nobis dicuntur, qui tamen in propria hypostasi subsistimus et vivimus; nec quidquam habemus cum paterna di-

ΚΕΦ. Κ'.

Ὅτι ὡς ὁ Πατὴρ ἐν τῷ Υἱῷ, καὶ ὁ Υἱὸς ἐν τῷ Πατρὶ, οὕτω καὶ ἐν τοῖς ἁγίοις ἅπασιν ἔσται.

Καὶ πάλιν, οὕτως ἦν ὁ Πατὴρ ἐν αὐτῷ· καὶ αὐτὸς ἐν τῷ Πατρὶ, ὡς ὁ θεῖος Ἀπόστολος καὶ περὶ πάντων διδάσκει τῶν τῆς ἐπουρανίου βασιλείας ἀξίων, λέγων· *Τότε ἔσται ὁ Θεὸς πάντα ἐν πᾶσιν·* ὡς καὶ τὸ *Ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς καὶ ἐμπεριπατήσω*, λέλεκται· (57) ἀλλὰ καὶ, *Ἡμεῖς ἐν αὐτῷ ζῶμεν, καὶ κι-* D *νούμεθα, καὶ ἐσμεν.* Καὶ ταῦτα πάντα περὶ ἡμῶν λέλεκται, τῶν κατ' ἰδίαν ὑπόστασιν ὑφεστώτων καὶ ζώντων καὶ μηδὲν ἐχόντων κοινὸν πρὸς τὴν πατρικὴν

✠ Ed. Paris., pag. 194. [36] Joan. x, 30. [37] I Cor. xv, 28. [38] Joan. x, 30. [39] ibid. 38. [40] Joan. xiv, 9. [41] I Cor. xv, 28. [42] Levit. xxvi, 12; I Cor. vi, 16. [43] Act. xvii, 28.

(51) Vulgo αὐτοῦ at. cf. D. fin. et mox ἑνωμένου.
(52) Vulgo καθὼς [καὶ] ἡμεῖς et mox γὰρ τότε·
(53) Vulgo μὲν τό, et θρυλλ.
(54) Mp. αἰνέσεως, at cf. D. fin.; mox vulgo ἓν ἐσμεν et dein παραθήσομεν et δι' ἧς ἐπερχόμενος.
(55) Vulgo τῆς οἰκ.
(56) Vulgo ἓν ἐσμεν.
(57) Forte legendum, Ἀλλὰ, ὡς καὶ ἡμεῖς ἐν αὐτῷ ζῶμεν. M.

A θεότητα. Τί (58) δὴ οὖν χρὴ θαυμάζειν, εἰ καὶ ἐπὶ τοῦ Υἱοῦ, αἱ παραπλήσιοι φέρονται φωναί· οὐχ ἀναιροῦσαι μὲν αὐτοῦ τὴν ὑπόστασιν οὐδ' αὐτὸν εἶναι Πατέρα καὶ Υἱὸν διδάσκουσαι, τὴν δὲ τοῦ Πατρὸς πρὸς αὐτὸν ἰδιάζουσαν καὶ ἐξαίρετον τιμὴν καὶ δόξαν τῆς μονογενοῦς καὶ θεϊκῆς κοινωνίας περιστῶσαι.

ΚΕΦ. ΚΑ'.

Ὅπως χρὴ νοεῖν τό· Ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ, ἑώρακε καὶ τὸν Πατέρα.

Οὕτως οὖν καὶ ὁ *ἑωρακὼς* αὐτὸν, *ἑώρακε καὶ τὸν Πατέρα*, τῷ μόνον αὐτὸν καὶ μηδένα ἄλλον *εἰκόνα* εἶναι *τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου* καὶ ἀπαύγασμα τῆς δόξης καὶ χαρακτῆρα τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, *ἐν μορφῇ τε Θεοῦ ὑπάρχειν*, κατὰ τὰς ἀποστολικὰς διδασκαλίας. B Ὡς γὰρ καὶ ὁ τὴν βασιλικὴν εἰκόνα τὴν ἐπ' ἀκριβὲς ἀφωμοιωμένην αὐτῷ τεθεαμένος τοὺς τῆς μορφῆς τύπους διὰ τῆς γραφῆς ἀποματτόμενος φαντασιοῦται τὸν βασιλέα, τὸν αὐτὸν τρόπον, μᾶλλον δὲ ὑπὲρ πάντα (59) λόγον παντός τε ἐπέκεινα παραδείγματος, ὁ νῷ διαυγεῖ καὶ ψυχῆς κεκαθαρμένοις ἁγίῳ τε Πνεύματι πεφωτισμένοις ὄμμασι τῷ τε μεγέθει τῆς τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ καὶ Κυρίου δυνάμεως ἐνατενίσας, καὶ ἐννοήσας, ὅπως ἐν αὐτῷ κατοικεῖ πᾶν τὸ *πλήρωμα τῆς πατρικῆς θεότητος*, καὶ ὡς τὰ *σύμπαντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα, τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς· τὰ ὁρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα*· λογισάμενός τε ὡς μόνον αὐτὸν Υἱὸν μονογενῆ ἐγέννα ὁ Πατὴρ, κατὰ πάντα ἀφωμοιωμένον αὐτῷ δυνάμει, καὶ αὐτὸν ὄψεται τὸν C Πατέρα, διὰ τοῦ Υἱοῦ θεωρούμενον, τοῖς τὴν διάνοιαν κεκαθαρμένοις, περὶ ὧν εἴρηται τὸ, *Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται.*

Ταῦτα μὲν οὖν προθεμένοις ἡμῖν (60) σκοπὸν τὴν βραχυλογίαν ὡς ἐν ἐπιτομῇ γεγυμνάσθω· πλείστης δὲ ὅσης ἐξεργασίας δεομένων τῶν κατὰ τὸν τόπον, ὅτῳ μέλει τῆς τούτων ἀκριβοῦς καταλήψεως τοῖς εὐαγγελικοῖς καὶ ἀποστολικοῖς ἀναγνώσμασι τὴν διάνοιαν ἐπερείσας τὸν πάντα νοῦν ἐξ αὐτῶν ἐπὶ σχολῆς ἀναλέξεται· μυρίων γε μὴν καὶ ἄλλων ἀσυναρτήτως ἐν τῷ Μαρκέλλου συγγράμματι συμπεφορημένων, πλείστων τε ὅσων ἐναντίως τῷ βουλήματι τῆς Γραφῆς εἰρημένων ἑτέρων τε βεβιασμένων καὶ μηδεμίαν σωσάντων ἀκολουθίαν κοινὸν τὸν ἔλεγχον κατάφωρον D γεγονέναι, παρὰ τοῖς εὐφρονοῦσι διὰ τῶν ἡμῖν ἐξητασμένων ἡγούμενος, τούτοις ἀρκεσθήσομαι (61).

Εὐσεβίου τῶν κατὰ Μαρκέλλου ἐλέγχων τέλος.

A vinitate commune. Quocirca non est mirum, si de Filio tales voces usurpentur, quæ minime tollant tamen ipsius hypostasin, nedum confirmant ipsum esse et Patrem et Filium: tantummodo repræsentant illam divinam unigeniti Filii communionem, honorem, atque gloriam, quam ex illa a Patre suo habet.

CAPUT XXI.

Quomodo intelligi debeat illud: « Qui vidit me, vidit et Patrem. »

Ita quoque et *qui* illum *vidit, vidit et Patrem*[44], eo quod ipse solus sit, non autem alius quispiam, *Imago Dei invisibilis*[45], et emanatio claritatis illius, et character expressus hypostaseos ejus qui, ut loquitur Apostolus, *in forma Dei fuerat*[46]. B Nam ut qui imaginem regis expressam, qua exactiori modo repræsentatur rex, intuetur per formæ ipsius figuras, per picturam insculptas animo, regem imaginatur; ad eumdem modum, aut potius supra omnem modum rationemque, et supra exemplar quodcunque, qui mente illustrata atque oculis animi a Spiritu sancto illuminatis et purificatis intuebitur attentus magnitudinem unigeniti Dei Filii, et Domini gloriæ, et apud ✠ animum suum reputaverit, qualiter in eo habitet omnis *plenitudo paternæ divinitatis*[47], et quod *omnia per ipsum facta sint*[48], et in eo *condita sint universa, quæ in cœlis, et quæ super terram sunt, visibilia et invisibilia*[49]; et recordatus fuerit quod illum solum Filium sibi unigenitum genuerit Pater, virtute ipsi per omnia assimi- C latum: is, et ipsum, iisdem mentis oculis puris et defæcatis, Patrem intuebitur in Filio resultantem. Tales sint de quibus dictum est: *Beati qui mundo sunt corde, quoniam ipsi videbunt Deum*[50].

Atque ista quidem velut per epitomen sint a nobis elaborata: quippe qui brevitatem tanquam scopum quemdam nobis proposueramus. Et certe multa illa opera atque sedulitate exascianda fuerant quæ hæc spectant. In quod si quis velit accuratius incumbere, de lectione evangelicæ et apostolicæ Scripturæ, diligenter animadversæ, multo quidem plura colligere poterit, quæ Marcelli illud opus dissolute compactum refellant. In quo profecto sexcenta istiusmodi reperiuntur, quæ contra D sensum et sententiam Scripturæ militant: sunt quæ vim Scripturæ inferunt manifestam, quæ nullam plane observant consequentiam, quæ apud prudentes manifestam insinuant, sed communem et proclivem refutationem per se aliorum. Sed nos hisce contenti erimus, quæ ad disquisitionem vocavimus in præsenti.

Librorum Eusebii contra Marcellum finis.

✠ Ed. Paris., pag. 195. [44] Joan. XIV, 9. [45] Coloss. I, 15. [46] Philipp. II, 6. [47] Coloss. II, 9. [48] Joan. I, 3. [49] Coloss. I, 20. [50] Matth. V, 8.

(58) Vulgo δέ, et mox παραπλήσιαι.
(59) Mp. τρόπον.
(60) Vulgo post σκοπὸν add. τινά; mox vulgo μέλλει.
(61) Vulgo ἐξαρκεσθήσομαι.

EUSEBII PAMPHILI

CÆSAREÆ IN PALÆSTINA EPISCOPI

OPUSCULA XIV.

Primum in lucem edita studio et opera Jacobi Sirmondi, societatis Jesu presbyteri, et a Gallandio recusa tom. IV *Bibliothecæ veterum Patrum.*

DE FIDE ADVERSUS SABELLIUM.

LIBER PRIMUS.

Sunt tacentium quæ dicuntur, et dicentium quæ A tacentur. Charitas enim non dividitur, neo spernitur. Siquidem et qui tacet per alium loquitur, et qui loquitur per alium tacet. In uno enim corpore non omnia membra loquuntur, os pro omnibus loquitur. Sive igitur omnes loquamur, sive unus, sive plures; Dominus loquitur, qui dicit: *Ego sum;* et iterum dicit: *Ego sum.* Cum ergo ipse dicit, *Ego sum*, tu consenti quia ipse est, ut et tu fias particeps. Dicit Dominus: *Ego sum:* et nemo dicat quia non est. Dicit Pater: *Hic est*, suscipe et venerare; et Filio dicenti: *Ego sum*, crede. Crede sane et Patre demonstrante quia habet Filium (62). Dicit enim Pater, *Hic est*: qui hic? *Filius meus*, ait [61]. Non tamen vox mea, aut cogitatus meus; sed *Filius meus*, inquit, *hic est;* Filius meus dilectissimus. Non B qui contrarius est mihi, sed qui me honorat et diligit. Est enim Filius ut Filius, et est Filius Dei ut Filius. Et cum sit Dei Filius, tamen non intermittit unum imperium Patris (63). Si enim alia placerent Patri, alia faceret Filius; lis et dissensio haberetur, et periclitaretur unitas imperii. Si autem dicit, *quæ ipsi placent facio semper* [62] (64); quia ea quæ placent Patri semper facit, neque contrarius est, neque dissentit, neque adversatur Patri: sed honorificat et diligit suum genitorem, eique obedit. Scriptum est: *Hic est, Ego sum;* et: *In principio erat.* Si enim Patrem interrogas, dicit: *Hic est Filius meus* dilectissimus: et non solum dicit, sed et ostendit. Si a Filio requiras, dicit: *Ego sum:* et hoc frequenter, si Evangelium legis, invenies dicen- C tem: *In principio erat*, et, *apud Deum erat*, et, *Deus erat: In principio* enim *erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum: hoc erat in principio apud Deum* [63]. Et sæpe dicit, *Erat:* et quidam ne quidem semel contendunt quod est, sed nec semel dixit de Filio, *Hic est.* Sed cum venit Filius ut impleret omnem justitiam per Joannis baptismum, quia tempus erat ut signa faceret, et demonstraret virtutem quæ erat absconsa: ut ne quis putaret quia ut homo purus indigens baptismum venit ad baptismum (65): primus Joannes utpote vox non tacet; qui vox quidem dicebatur, homo autem erat. Si igitur Joannes qui vox dictus non interimit hominem (66), magis Filius Verbum dictus non intercipit Deum. Neque enim Zacharias vocem genuit, neque Elisabeth vocem peperit. Neque Deus Verbum, eum qui ex voce est genuit, sed Deum Verbum: quia Joannes quidem vox vocabatur, homo autem erat: ita et Dominus Jesus et Verbum dicitur non visibiliter, sed Verbum Deus et apud Deum: non solum Verbum, neque una vox ex multis, sed unigenitus Deus. Quia igitur veniebat ut baptizaretur propter nos, Joannes antequam appropinquaret qui baptizandus erat, quia vox erat non tacuit, sed clamavit dicens: quid? *Ecce Agnus Dei* [64]. Nonne dictum hoc ostendit eum qui ad baptismum venerat? qui enim videbatur, erat Agnus Dei: qui autem occultabatur, sacerdos Dei. Dicit ergo Joannes, *Ecce Agnus Dei.* Non erat ut diceret Filium, non erat ut diceret regem. Sed quia desiderabant justi et prophetæ et reges, ut viderent salutem mundi, peccati mortem, corruptelæ necem. Quia enim ista erat exspectatio justorum, quando veniret is qui nosset et resolveret ea quæ per Adam mala inducta sunt, ideo venit et apparuit Dominus.

[61] Matth. III, 17. [62] Joan. VIII, 29. [63] Joan. I, 1, 2. [64] Ibid. 29.

(62) Emendationes et variæ lectiones, ex cod. ms. S. Cornelii Compendiensis. *Crede sane et Patri demonstranti quia habet et Filium.*

(63) Ms. *Et cum sit Dei Filius, non intermittit ullum imperium Patris.*

(64) Ms. *Si autem dicit Filius*, Quæ ipsi placent facio semper.

(65) Ms. *Indigens baptismo venit ad baptismum.*

(66) Ms. *Si igitur et vox Joannis, qui vox dictus, non intercipit hominem.*

Apparuit autem per corpus is qui erat naturæ invisibilis (67). Congaudens igitur nobis Joannes et sibi, omnes enim indigebant salutem quæ a Domino est (68), evangelizans, et semetipsum et nos, gaudio gaudens ob præsentiam sponsi, Ecce, inquit, quod exspectabatur, ecce spes, ecce salus. Spes bona hominibus assumptum nostrum est corpus, venenum exstinctum est diaboli, mortificatus est serpens : fortis enim est qui assumpsit. Ecce quod exspectabatur, ecce quod sperabatur, ecce admiratio : solvitur jam peccatum, interficitur mors, pellitur corruptela : *Ecce agnus Dei, qui tollit peccata mundi* [33]. Quid inquit, ego laboro in pœnitentia baptizans? quid, insudo? baptismum enim quod per Joannem dabatur, non erat idoneum ad purgationem ; quia non remissionem peccatorum poterat Joannes dare, sed hortabatur ad pœnitentiam. Servus enim erat, et non poterat donare : soli enim Domino licet sua donare. Quid, inquit, baptizo jam ego ad pœnitentiam ? Ecce qui tollit, ecce qui exurit, qui eradicat, qui penitus evellit peccatum, non unius aut quinque aut sex hominum qui a me baptizantur, sed totius, inquit, mundi. Homo enim non poterat totius mundi peccata tollere, quia omnes homines ex Adam, et non ex Deo. Non quia est aliquis qui non est a Deo creatus per Filium, sed omnis homo quique progenies Adæ est, et non nativitatis peccatis subjacet. Nos enim in ictu et in exigua hac vita constituti peccamus et lingua et actibus. Qui autem peccatum non fecit, neque dolum habuit in ore suo, ut neque opere neque sermone peccaret, ipsa justitia est. Qui ergo justitia propria non habebat peccata, potuit mundi peccata portare : qui ægrotat enim alium sanare non potest : et qui peccatis subjacet, aliena portare delicta non potest. Qui autem non peccavit, neque scit peccatum, iste sua virtute aliorum assumit et tollit peccatum. Dominus enim baptizatur a Joanne, et assumit aliorum delicta : assumens autem aufert ea quæ suscepit. Intueris istum visibilem solem qui per Deum factus est? iste sol visibilis certe unus est ex omnibus quæ per Filium facta sunt. Iste ortus sordes contingit, et fetores et cœnum. Et illa quidem quæ habent fetorem liberat a fetore ; ipse autem se non coinquinat ab his quæ detergit. Si igitur iste sol visibilis qui oritur et occidit, qui non in principio fuit, sed quarto die per Filium factus est ; si iste sol non repletur ab his quæ contingit, multo magis Dominus justitiæ qui purgat et emundat, clarificat et illuminat, non contaminabitur ab his quæ contingit. Non potest enim ejus natura contaminari. Nihil in eum ingreditur alienum. Quod enim natus est semel, hoc et manet. Nihil defuit ut introduceretur, nihil minus est ut repleatur.

A Audebo sane dicere vera : quia non solum nihil mali ad additamentum suscipit illa natura, sed nec boni. Si ergo malum non suscepit, quia lumini tenebræ non permiscentur : bonum autem additamentum non indiget, quia perfectum genuit perfectus : non est promotio derelicta filio. Non nunc dico, sed nec antea : perfectus enim est natus, et ideo nihil additamenti accipit, nihil acquirit : perfectus enim est progenies perfecti (69), omnibus quidem sufficiens donare, ipse autem non indigens, nihil ab his quæ fecit Filius accepit : quia anticipans (70) omnia habet sibi data a Patre. Non cum apparuit, tunc et Filius ; non cum nobiscum, tunc et apud Deum : sed quemadmodum in principio erat Verbum, in principio erat, non tamen in

B novissimis temporibus : in principio, non tamen post sæcula quæ per ipsum facta sunt. In principio ante omnes apud Deum, ante cœlos : non enim necessarios habebat cœlos ad habitandum ; siquidem nec tunc cum factum est cœlum, ad usum factum est Dei, sed ad beneficium ipsius cœli, et eorum qui sub cœlo sunt creatum est cœlum. *In principio erat :* serva quod erat (71). Si enim et tu non dixeris, Erat, ille quidem manet quod erat, tu autem fraudaveris ut sis. Non enim ex his quæ dicimus efficiuntur negotia rerum : sed si confessi fuerimus ut se res habere videntur, salvabimur. Si autem delirantes non ut se habet negotium locuti fuerimus ; ipsæ quidem res manent, nos autem ju-

C dicabimur. Erat, et erat, et erat. *In principio erat Verbum :* ecce semel erat : *et Verbum erat apud Deum* [34], et iterum (72) erat : *et Deus erat Verbum :* ecce tertio erat. *Hic erat in principio apud Deum.* Post quatuor has voces adhuc dubitas quod erat? et iterum, Vita erat, et vita erat lux hominum. Si dicit evangelista, qui ex pectore Domini haurivit, *Erat*, et hoc frequenter : ex his quæ sæpe dicta sunt ne quidem unum tenes : et quem lædis? Ille enim qui erat, est, et non cessavit ut sit. Tu autem non eris ejus, nisi fueris confessus quia erat, et est et erit : et nunquam cessavit ut non sit. Principium evangelii dicit, *Erat :* et tu statim dubitas : necdum cœpisti legere, et offendisti. Evangelista ab *Erat* cœpit, et tu *Erat* interimis? Necdum legisti,

D et contradicis. Erat in principio ante omnes : bonus enim est Pater, et non est divisus generans Filium : potens est, et non erat ei impossibile impleri suam bonitatem. Tempora enim et sæcula et spatia deorsum sunt. Noli computare unigenitæ illi naturæ aliquid : nihil ex his quæ facta per ipsum sunt : sed confitere Patrem non natum, et alium non natum quærere noli; quia nec invenies. Confitere et Filium unigenitum natum a Patre : et alium Filium ne quæras, sed eum qui est unus unigenitus, qui ab

[33] Joan. I, 29. [34] ibid. 2.

(67) Ms. *Qui erat natura invisibilis.*
(68) Ms. *Indigebant salute, quæ a Domino est.*
(69) Ms. *Perfecta enim est progenies perfecti.*
(70) *Anticipans.* Προλαβών.

(71) *Serva.* Τήρει, observa. Sic infra lib. II, circa med.
(72) *Et iterum.* Forte *en iter.*

uno est Patre, a solo solus, ab uno unus. Nihil enim æquale est unigenito, nihil simile Filio, nihil ei comparatur, nihil æquatur. Omnia eum adorant, ob honorem ut pote ejus qui genuit: non est unus ex his quæ per ipsum sunt: non est ex hoc mundo, sed et mundus per ipsum. Non cœlum cum Filio, sed et cœlum per Filium. Quid opus est partibus exhibere naturæ? *Omnia per ipsum sunt, et nihil sine ipso:* et tertio: Quod factum est per ipsum. Noli dicere hominem, ne irascatur qui genuit. Joannes evangelista, si tamen Joannes, et non qui per Joannem, scripsit de Filio, scripsit et de Joanne Baptista. Subinterroga igitur quemadmodum de Deo loquitur evangelista, et quemadmodum de homine: *In principio,* inquit, *erat Verbum:* hoc de Deo Filio dixit. Dicit et de Joanne, *Factus est homo.* Lege illa, sublege et ista: et invenies quomodo de Deo Filio loquitur: et hominem exponet Joannes. *In principio erat Verbum* de Filio dicit: Factus homo de Joanne ponit. *Et Verbum erat apud Deum,* et *Deus erat Verbum*, de Filio loquitur. De Joanne autem: *Non erat ille lumen* [57], et iterum de unigenito ait, *Hic erat in principio apud Deum.* De Joanne autem, *Hic venit ad testimonium* [58]. Injuria quippe est, et præponere unigenitum servis suis. Nam et quod dicitur, nihil ei comparatur aut æquatur: non est magnum: sed egenis etiam parva sunt magna. Non est enim unus ex prophetis filius, sed per quem omnes prophetæ: non unus ex regibus, sed per quem omnes reges: non unus ex justis, sed ipse justitia: non unus ex servis, sed Filius: non unum ex omnibus, sed per quem sunt omnia: non ex his qui assistunt et ministrant, sed qui sedet ad dexteram Patris: non ex his qui judicantur, sed qui suscepit omne judicium judicandi. Non quando apud nos, tunc et apud Patrem. Tunc enim hoc dictum intercidatur. Ad nos enim dispensans venit: tunc quando ut ovis, quando ut Agnus Dei. In principio autem erat Deus apud Deum: nam et cum apud nos, Deus nobiscum Emmanuel: non alius apud Patrem, alius autem nobiscum et alius erat: manens siquidem in figura Dei constitutus, istam nostram figuram servi accepit: non ab illa recedens istam honoravit: non ab illa exiens, nos salvavit: non reliquit pastorem, et accepit ovem. Quemadmodum enim qui non manet quod erat, poterat accipere quod accepit? Non erat possibile salvare homines homines, quia homines subjacemus et propriis peccatis et clade (73): tenebat sane maledictum mors et corruptela, et ut tyrannus regnabat diabolus et bacchabantur dæmones. Consuetudo autem magis nostra vincula constringebat. Bacchabatur enim in nobis et libido et tenebat concupiscentia: et adorabantur omnia; et quia adorandus ignorabatur, offensiones erant nobis omnia. Nam et sol non illuminabat, sed et ipse nobis erat offensio. Venit autem per quem sunt omnia: non solum nos liberavit, sed et ipsum solem ab ignobili isto honore liberum fecit. Liberavit sane lunam a calumniis, et purgavit stellas ut non adorarentur. Si autem quidam ad hæc * usque contendunt, reliquia malorum commemorantium beneficium. Nunc igitur et aurum est mundum. Nunc et argentum ad id quod creatum est utile. Nunc æramentum æramentum est, et ferrum ferrum, et lapis lapis, et lignum lignum est, et Deus Deus. Nunc dæmonibus increpatur ut decet, et non adorantur ut non decet. Venit enim rex et exstinxit tyrannum: et agnovit ovis pastorem, et fugati sunt lupi. Quis sane venit? utique is qui erat in mundo. *In mundo*, inquit, *erat:* siquidem nihil vacuum ab ipso etiam ante adventum ejus erat. Quia non enim cum apparuit, tunc et venit: sed erat latens, apparuit qui erat latens. Non sunt ista mea, sed evangelistæ. Ait enim, *In mundo erat.* Sed parum visum est ei qui dixit, In mundo erat: et ideo repetit sermonem religiose, et dicit, *et mundus per ipsum factus est.* Ut autem non esset contemptus, qui ait, *In mundo erat*, dixit etiam quia ante mundum erat: et ait, *Et mundus per ipsum factus est.* Hoc significat quod ante mundum erat. *In mundo*, inquit, *erat.* Quomodo in mundo erat? *Erat,* ait, *lumen verum, qui illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.* Ut autem non diceret, venientem (74), ita quasi non esset in mundo, et putares quia venit quidem qui non aderat: ideo tutans (75) istam suspicionem addit, *In mundo erat.* Et ne iterum putares quia cum mundo factus erat, repetit et dicit, *Et mundus per ipsum factus est.* Si igitur per ipsum factus est mundus, erat utique Filius antequam fieret mundus: quia ab ipso factus est mundus. Denique etiam ab ipso Filio audi: *Da mihi*, inquit, *Pater, gloriam, quam habui apud te antequam mundus fieret* [59]. Quomodo ergo, inquit, erat in mundo? In mundo erat, et ad mundum venit. Quemadmodum autem etiam illud accipis dictum: *Dominus regnavit* [60]? Rex enim est indeficiens: non nunc quidem rex, aliquando autem non, nec postea non. Quemadmodum ergo dictum est, *Dominus regnavit*, prout diceret, Homines regnati sunt, aut regnaverunt. Non enim ille accepit quod non habebat: sed nos digni iterum judicamur eo a quo excidimus. Nos itaque regnamur, et iste regnat. Non nunc assumens imperium: sed nos liberamur a tyrannide. *In mundo*, inquit, *erat.* Si in mundo erat, quomodo venit in mundo? Apparet in mundo. Quid ergo non vadit ex mundo? Dicit

[57] Joan. I, 8. [58] ibid. [59] Joan. XVII, 1. [60] Psal. XCII, XCVI, XCVIII.

(73) *Clade.* Forte *cladi.*

(74) *Venientem in hunc.* Vertendum fuit ex Eusebii quidem mente *veniens:* nam ἐρχόμενον retulit ad vocem φῶς, non ad ἄνθρωπον: quod satis ostendit tum enarratio quæ sequitur, tum alius postea locus infra ubi legitur *Erat lumen verum veniens in hunc mundum*, etc.

(75) *Tutans.* Ἀσφαλιζόμενος, propulsans, arcens.

enim : *Adhuc modice lumen vobiscum est. Vado ad eum qui me misit : quæretis me, et non invenietis* [61]. Nunc vadit, et relinquit mundum. Sed iterum ipse dicit : *Ecce ego vobiscum sum usque ad consummationem sæculi* [62]. Aderat ergo, et antequam adveniret, adest etiam postquam perrexit. Intuere ergo quemadmodum in mundo erat invisibiliter. Nam id videntibus apostolis, et nobiscum est usque ad consummationem sæculi : incorporalis enim natura locis non circumscribitur. Sed posteaquam assumpsit corpus, non ut recluderetur assumpsit : salvare enim venit, et non minus exaltare, et non humiliare (non quia non se humiliavit ; humiliari enim dico, decidere eum a sua dignitate), sed potius abscondere suam dignitatem. Si enim ipse decidit ab eo quod erat Deus, nos non utique revocavit ad B eam ex qua cecidimus. Salvare igitur venit Dominus, non tamen amittere quod habebat. Fecit bene ipse manens in quo erat (76), non natura excidens sua, sed misericordia utitur Patris. Quid ergo propositum erat nobis dicere, quod solum ei convenit dici ? solum autem convenit dici, quia est Pater vere, est et Filius vere, est et Spiritus sanctus. Non otiosi sermones, non vacua verba, sed natura vera. Pater non natus, et solus non natus : et Filius unigenitus, et solus unigenitus est : Spiritus sanctus qui a Filio secundum Patris voluntatem mittitur. Vis autem edoceri quia hæc vere dicuntur (77) ? Venit Dominus ad baptismum Joannis, et videbis qui est qui dicit, *Hic est Filius meus dilectissimus, in quo mihi bene complacui* [63]. Quis dicit C hæc? utique Pater de Deo, qui videbatur ut homo. Qui dicit ergo, Pater est : de quo testimonium erat, Filius est : Spiritus in specie columbæ. Et qui ut homo apparebat, et qui in homine habitabat, et qui in corpore erat, testabatur et dicebat : *Expedit vobis ut ego vadam. Si enim*, inquit, *ego non iero, Spiritus non veniet : cum ego iero, rogabo Patrem meum* [64]. Non tamen me et alium advocatum mittet Pater ad vos. Qui vadit, et qui rogatur, et qui mittitur, non dii dicuntur. Unus enim est Deus a quo sunt omnia, et unus Dominus Jesus per quem sunt omnia. Sed unus Deus non natus, et unus unigenitus Dominus natus a Deo est. Si enim non natum et non natum dicerem, aut unigenitum D et unigenitum ; tunc asseverarem id quod non dicit Ecclesia. Quid ergo dicit Pater in Joannis baptismum ? *Hic est Filius meus dilectus, in quo bene complacui* [65] ? Sufficit a Deo et semel audire, sed non dicit semel. Siquidem et in monte cum fuisset Dominus transfiguratus præsente Moyse et Elia, eadem repetit et dicit : *Hic est Filius meus dilectissimus in quo bene complacui; ipsum audite* [66]. Nam et Joannes similia fatetur et dicit : *Qui misit me baptizare in aqua, ipse mihi dixit, In quem videris Spiritum venientem, hic est* [67] ? Si igitur evangelista dicit, *Erat ;* Baptista autem dicit, *Hic est :* et Spiritus testatur quia ipse est ; et Pater demonstrans dicit, *Hic est ;* et Filius dicit, *Ego sum ;* et dæmones dicunt, *Tu es :* quæ procacitas ista est ut non credat ? Aut enim Patri crede, aut Filio obedi, aut Spiritum consenti, aut cum prophetis concorda, aut cum legislatore confitere, aut certe cum dæmonibus noli negare. Illi enim dicunt : *Scimus te qui sis* [68], et non cessant confitentes. Quotiescunque enim nominaveris dæmonibus Filium Dei affixum cruci, trementes statim voce prima confitentur. Est enim Filius, et manet, et regnum ejus non habet finem. Sed finem habeat os illius qui dixit, quia regni ejus est finis. Pater enim qui genuit non pœnitetur de bona progenie, non devorat suum Filium. Invidemus fabulas gentium, et iterum easdem inducimus : non nos, sed qui ausus est Galata. Deus enim non vocem genuit sed Filium, non sermonem sed vitam, non dictum sed Deum. Apud Deum enim, non in ore Dei : ad dexteram Dei, non tamen qui in voce est. Judicem eum qui vivificat, verum lumen, justitiæ solem. Lumen autem non tale, quale et apud nos : nihil accipiamus visibile ad exhibitionem invisibilis. Non mihi isthic fontes adducas in medium : non solem et ejus lumen. Quæ enim per Filium facta sunt, non comparantur Filio. Hoc enim lumen non est solis, sed efficientia solis : hoc lumen non habet vitam, Filius autem vita est : hoc lumen non aperit oculos cæcorum, sed his qui creati sunt præbet videre. Sed ne quidem hoc a se, sed ab eo qui indulsit. Hoc lumen in tenebris non lucet : tenebræ enim eum non comprehendunt. De illo autem lumine dictum est : *Lumen in tenebris lucet, tenebræ eum non comprehenderunt* [69]. Hoc lumen non pascit, non transfert aquam ad vinum : hoc lumen non suscitat mortuos, sed otiosum est mortuis : et non quia commune est nomen, putas quia et communis natura est. Hoc lumen aut in primo die, aut cum sole in quarto, quemadmodum quis putaverit, die quarto est factum. Filius autem non in primo die, neque in quarto, neque in totum in die, neque in hora, neque in temporibus, neque in sæculis. Hæc enim per Filium, non tamen Filius in his. Non enim a communione hominum confundere debemus differentiam naturæ. Hoc lumen per illum lumen est. Non ergo comparemus insimilia aut similia (78). Neque fontes et meatus fontium, et rivos et fluvios, quia non defluit Pater, sed manet ut erat. Ipse est enim qui est. Neque passiones oportet adjungi impassibili Patri : quia non dividitur, non scinditur, non separatur, sed manet et generat. Generat autem ut ipsum decet nosse, et nos adorare. Noli dicere quemadmodum, neque quæras generationem illam quam nullus enarrat, nullus scit, nullus no-

[61] Joan. XII, 35. [62] Matth. XXVIII, 20. [63] Matth. III, 17. [64] Joan. XVI, 7. [65] Matth. III, 17. [66] Matth. XVII, 5. [67] Joan. I, 33. [68] Luc. IV, 34. [69] Joan. I, 5.

(76) Ms. *Facit bene ipse manens in quo erat.*
(77) Infra lib. II, sub init.

(78) *Insimilia.* 'Ανόμοια infra lib. II, post med.

vit. Cede, et confitere infirmitatem tuam. Obum- A brett te Christus. Si enim tu quomodo natus es nescis, quemadmodum, qui de te ignoras, de Patre et Filio aut quæris, aut nosse te putas? Quid ergo non debemus confiteri Deum et Filium? Confitere ea quæ de Patre et Filio scripta sunt: et noli curiosus ea quæ non sunt scripta requirere. Dicitur, *In principio erat*, et quis audebit reprehendere? Si autem et reprehenderit te, semet ipsum lædit. *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Hic erat in principio apud Deum.* Et sæpius ista dicantur, et nihil conquæratur novi. Utinam autem solum legeremus! utinam solis Scripturis contenti essemus! et lis nulla fiebat. Si enim quis litigat, vel contradicit, jurgatus fuerit B his quæ scripta sunt: non ad hominem litigat, sed ad Deum qui scripsit. Unde autem efficitur lis? cum ea quæ ex corde sunt proferimus. Puto enim quia nullus est ausus jurgari ad Deum. Ea quæ scripta sunt lege, et nullus jurgabitur. Pater statim ut dictus fuit Pater, requirit ista vox Filium. Dicitur Filius, et in eo ipso dum dicitur, Pater confitetur. Non enim vacua vox est Pater, sed exhibens naturam Filii. Non vacua est vox quæ dicit Filium, sed præcedens confitetur Patrem, non temporibus, non spatiis, sed dignitate et honore. Pater diligit Filium, diligit et diligitur. Unde lis ista est, non invenio. Illic pax, et isthic jurgia. Illic dilectio, et hic contentio. Si diligimus Patrem, imitemur pacem quæ illic est (79). Si dili- C gimus Filium, non est dissensionis Deus. Nosti, doce: ignoras, edocere. Lis enim neque docet, neque docetur. Quod comprehendis, hoc quære. Invenisti, gratias age. Nosti, trade. Ego autem scio quia nescis. Unde scio quia ego nescio. Unde hoc quia ignoro. Verax enim est qui dixit: *Nemo novit* [70]. Secundum istam igitur vocem, omnis quicunque se dicit scire mentitur. Sed forte dicis, Dei sumus, et non scimus quantum et pertingimus: hoc solum quia est: non tamen qualis et quantum est. Quia igitur est, scimus; non tamen qualis. Non enim nostrum est mensurare immensurabilem: non nostrum comprehendere incomprehensibilem. Cum enim memoria de Deo est, mens religiosa intremescat: intremescat et lingua. Non quia durus Deus, D sed supereminenti bonitate est timendus. Sol iste obscurat oculos, non quia obscurus, sed quia multum est clarus. Et Deus timendus, quia multum est bonus. Cogita apud te qui sis humilis. Non enim audisti eum dicentem: *Vos ex inferioribus estis, ego autem de superioribus sum* [71]? Nam quantum cœlum a terra distat, tantum et a nobis Deus. Et certe scriptum est: *Quantum distat cœlum a terra, tantum viæ meæ a viis vestris* [72]. Ut ad nos vox hæc dicta est bene! Non enim hæc est mensura distantiæ: quia neque comparamur, neque æquamur: neque in quo minus sumus. Non nos solum, sed nec angeli, aut archangeli, aut virtutes, aut dominationes, neque aliud aliquid, sed omnia relinquuntur (80) ab unigenito: ipse autem soli uni nato non cedit (81). Non sumus Judæi, confitemur enim Filium. Non sumus gentiles, quia non dicimus multos Patres. Non sumus hæretici, scimus enim Spiritum. Sed quid sumus? Sponsa viventis sponsi per Christum nos sumus. Si ergo nos qui per Christum sumus, putas quia ipse non est? ea quæ per ipsum sunt manent, et ipse finem habet ut quidam insaniunt? Non enim acquirit aliud quod non est: non assumit, sed et quod est abscondit: hoc enim significat, *Da mihi, Pater*: sed non aliquid novum petit: sed *quod habui*, inquit, *apud te, da mihi* [73]. Non enim habes, o Domine, quod habebas? Sed quia, inquit, absconsa est mea species: quia non apparet mea gloria. *Glorifica*, inquit, *tuum Filium* [74]. Et quid respondit Pater? *Glorificavi*. Si igitur glorificavit, quid quærit glorificari? Sed dicit Pater, *Et iterum glorificabo.* Si jam glorificasti, quomodo iterum glorificas? Num addes, quoniam ab initio genuisti? Non addo: sed et per corpus ostendo mei Filii gloriam. Genui, glorificavi, et iterum glorificabo. Palam, inquit, facio quod erat absconsum. Nam et Apostolus dicit: *Et superexaltavit eum, et dedit ei nomen quod est super omne nomen* [75]. Non mercede, ut pote obedientiæ. Scriptum enim est quemadmodum obedivit usque ad mortem, mortem autem crucis. Et ideo, inquit, Deus superexaltavit eum. Si quis autem dure legerit sermones, forte putabit istam superexaltationem mercedem esse obedientiæ. Ita putas, sed non te permittat ita sentire qui hæc dixit. Ait enim: *Qui ascendit, ipse est et qui descendit* [76]. Ergo exaltavit eum qui descendit. Non tamen a deorsum sursum adduxit. Sed eum qui descendit, iterum sursum assumpsit. Assumi dico, non quia mundus fraudabitur a præsentia unigeniti. Non potest mundus sine gubernatore salvari, non potest mundus stare si recesserit unigenitus. Sed forte dicis: Non sufficit enim Pater? Non quia non sufficiebat Pater, ideo genuit Filium: sed quia non sufficiebant ea quæ facta sunt sufferre non nati virtutem, ideo per mediatorem loquitur. Quare: qui (82) non poteramus propinquare non noto: per viam igitur hortatur, et per januam vocat, et per lumen adducit. Mediator autem Filius, et ponitur lex: mediator Filius, et loquuntur prophetæ: mediator Filius, et prædicatur Testamentum Novum et impletur Vetus: mediator Filius, et fiunt angeli: mediator Filius, et creantur archangeli: mediator Filius, et creator omnis naturæ, et gu-

[70] Joan. I, 18. [71] Joan. VIII, 23. [72] Isa. LV, 9. [73] Joan. XVII, 5. [74] Joan. XII, 28. [75] Philip. II, 9. [76] Ephes. IV, 10.

(79) Ms. *Quæ illis est.*
(80) *Relinquuntur.* Ἀπολείπεται, superantur.
(81) *Uni nato non cedit.* Legendum videtur *uni non nato cedit.*
(82) *Quare: qui,* f. quare? quia, etc.

bernator, et salvator. Non enim creavit et dimisit: A quia non sine providentia sunt quæ sunt. Non est fatigatus faciens. Neque ut volatilia, ut pisces generant quidem, relinquunt autem. Et certe nec ista generant et dimittunt: sed habent diligentiam et pascunt. Si igitur ista ita, multo magis per quem creata sunt omnia, per istum omnia et gubernantur et pascuntur: non vacante Patre, sed annuente: annuente autem, non oculis, sed ut decet incorporalem, ita annuit ut ipsi decorum est. Filius autem agnoscit ut Filium decet: opera autem fiunt ut Pater vult, et Filius ministrat. Hæc nos oportebat dicere. Imo omnes ex Scripturis legere. Quis enim sum ego? quid habeo quod non accepi? Omnia enim ab uno, et per unum sunt; et quæ facta sunt, et quæ recte dicuntur. Quanta sane miseri- B cordia est Dei? genuit Filium, quia bonus est: creavit universa per ipsum, quia benefactor est. Erravimus et non despexit, cecidimus et non sprevit, sed misit Filium suum obedientem, ut salvaret hominem inobedientem. Misit sine peccato, ut revocaret eum qui peccaverat: misit Filium suum facientem placita, ut salvaret servum obedire nolentem. Misit justitiam, ut auferretur peccatum: misit vitam, ut mors moreretur. Misit qui a se, ut salvarentur qui erant ex homine. Misit eum qui ex Virgine, ut salvarentur ii qui ex muliere fuerant perditi. Misit in figura viri, ut salvaretur qui perierat vir. Cum latronibus figitur cruci, ut paradisus et latronibus aperiretur. Cogita dignitatem, et æstima magnitudinem gratiæ. Me enim ex muliere C nasci, aut te, non supra naturam est. Manducare aut bibere, dormire et surgere, et in præsepio poni, nihil novi si homines ea quæ sunt hominum patiuntur. Quid autem novum, quid admirabile, quid præcipuum, quid nostrum debitum irrepensabile Deo? Qui misit Deus Filium suum, misit Pater Unigenitum, misit non natus progeniem, misit obedientem bonus, misit justitiam qui genuit. Cur misit? propter peccatores. Cur misit? propter Adam qui mandatum contempsit. Venit ergo qui obedivit ad hæc: et judicatur judex ob condemnatum: crucifigitur vita pro mortuo: coronatur spinis gloriosus: bibit fel, fons dulcis. Quid inveniemus ad repræsentandum? quomodo agemus gratias? Non suffi- D ciunt linguæ nostræ, non ora, etiamsi fuerint mille. Non sufficimus nos, adjutores quæramus. Adjuvent nos angeli: nobiscum gratiam reddant et archangeli, ut et ipsi gaudeant. Si quidem et omnis creatura parata est. Parturit enim et ingemiscit et exspectat nostram salutem, ut et ipsa liberetur a dolore. Liberatur enim et sol ne ultra adoretur: et luna, ne ipsa calumnietur a deitate: stellæ etiam, ut non contaminentur hostiis: ut jam non male confletur argentum: aurum, ut non coinquinetur (83). Viri ut sese jam non incidant: mulieres ut non ad injuriam deludantur. Tauri, vituli, ut non varie comburantur (84). Vinum, ut non sine causa libetur. Terra, mare, ut non immutatis nominibus adorentur: omnis enim natura contaminata est: omnis creatura deificata. Sed non despexit is per quem et facta sunt. Venit enim qui contingeret sua: venit qui malum venenum auferret: venit ipsius vitæ medicamen. Mortuus est ut occideret mortem: condemnatus est ut condemnaret corruptelam. Coronatus est spinis, ut nos non haberemus spinas: suscepit maledictum per crucem, ut nos susciperemus benedictionem mundam. Non possum dicere quantum sapio. Non possum sapere quantum possibile est. Si sapuero quantum possibile est, non pervenio ut dicam quantus est. Inenarrabilis enim et incomprehensibilis Pater est. Talis autem et Filius ipsius Patris. Si enim ob sui misericordiam nos assumpsit, interimere eum debemus qui nos salvat? quid hoc mali est ita homines de Filio sentire? Maneat ut erat, et in corpore et in præsepio: nihil humile de eo sentias, qui te exaltavit, nihil abjectum aut incongruum. Noli spernere Salvatorem tuum. Si quidem etiamsi verbo eum humiliare volueris, natura non transfertur ad tuam linguam. Si autem et abnegaverimus eum, ipse fidelis manet et negare se non potest: hoc est, a propria natura non excidit. Iste nobis Pater non natus est, unus solus non natus, non ab alio, nec ex alio. Sæpe dico eadem. Siquidem et Joannes qui de Filio dixit *in principio erat*, non tacuit, sed frequenter ait, *Erat*. Quid enim aliud et deberet dici? Domus Dei? quodcunque dixerimus est, quod non de Filio est: alienum (85) a die est. Spiritus in medio nostrum est: si non spiritalia locuti fuerimus, contristamus spiritum in quo signati sumus. Gloria Dei, veritas Dei, non quærit a te laudes, sed nec ab angelis. Non dico ut a te, sed quærit a te ut agnoscas eum: prodesse enim ei potes, si eum agnoveris? aut lumini prodest, cum vides? ut dicamus quia et Deo prodesse potest. Deus enim vult te agnoscere se. Cognitio enim Dei æterna vita est; non Deo, sed his qui cognoscunt. Ita enim et Dominus pronuntiat. *Hæc est autem vita æterna, ut cognoscant te solum verum Deum, et quem misisti Jesum Christum* [77]. Verus Deus est Pater in eo quod non natus est. Verus Filius est in eo quod est unigenitus. Non enim mendacium genuit verus. Sed verus Pater Deus non natus: verus Deus Filius unigenitus. Nam et illud quod dictum est: *Solus habet immortalitatem* [78], verum est. A semetipso enim solus habet. Sed sicut Pater vitam habet in semetipso: ita et Filio dedit vitam habere in semetipso. Unus ergo non natus, et unus unigenitus, et unus Spiritus san-

[77] Joan. XVII, 3. [78] I Tim. VI, 16.

(83) Ms. *Confletur argentum, aurum, ut non coinquinetur.*

(84) Ms. *Ut non vane comburatur.*

(85) *A die est.* Forte *a Deo est.*

ctus. Hæc dicit una Ecclesia : hoc consignatur in uno baptismo : hæc scripta sunt in sanguine martyrum, et ante martyres in sanguine Christi. Nec spernas ejus sanguinem quod tui propter effusus est (86). Effudit enim suum sanguinem Dominus ut salvareris, et tu audes ea delere quæ per sanguinem sunt scripta? sed quod per sanguinem scriptum est, non deletur. Vide sane ne et tu de libro vitæ delearis. Adora unum non natum, et unum unigenitum, ne spernas unum spiritum. Adora Patrem, et salvabit te Filius : adora Filium, et suscipiet te per eum Pater. Confitere Spiritum, et impertit (87) tibi Filius Spiritum. Hæc dicantur, hæc cogitentur, hæc A sentiantur. Ista enim est æterna vita. In his erimus sine lite, sine jurgio, sine contentione. Ad pacem enim nos vocavit Deus. Ipse enim Christus est pax nostra : In ipso vocati sumus. Quid dimissa pace lites assumimus? Non audisti eum dicentem : *Pacem meam do vobis, pacem meam derelinquo vobis* [79]? Suam pacem dat nobis Dominus, et nos jurgia e contra inducimus. Finis autem sermonis iste sit. Gloria uni non nato Deo per unum unigenitum Deum Filium Dei in uno Spiritu sancto, et nunc et semper et per omnia sæcula sæculorum. Amen.

LIBER SECUNDUS.

Puto adhuc aures obstrepi meas a memoria beati B illius viri (88), qui illa religiosa frequenter usus est voce. Nam et aures vestræ adhuc bonum (89) illius vocis retinent. Puto enim me audire eum dicentem : *Unigenitus Dei Filius* [80]. Ecce enim (90) religiosa vox per os ejus semper promebatur. Memoria enim erat Unigeniti ad gloriam non nati Patris. Audivimus autem apostolum præcipientem honorari duplici honore debere presbyteros [81] : eos maxime qui laborant in verbo et doctrina. Qui enim pudicitiam colit, bonus est sibi : et qui jejunat, etiam si bonum faciat opus, tamen sibi : et qui miseretur, et sibi misericordiam parat, et ei cui præbet. Qui autem religionem secundum veritatem docet, et sibi viam æternam acquirit, et omnibus qui docentur. Non est præceptum apostolis ut pau- C peres pascerent, sed ut et ipsi pascerentur. Religionis ergo prædicatio major est a misericordia quæ fit ad homines : oportet enim primum nosse eum propter quem fiunt ea quæ fiunt, et ita facere misericordiam : unusquisque enim qui operatur, sibi acquirit opus : prædicatio autem veritatis hæc est, propter quam et Filius venit in corpore. Non dixit Dominus, Beati oculi eorum qui jejunant, sed videntium, inquit, ea quæ videtis [82]. Sed non ego nunc bonos actus accuso : sed sicut stella stellæ præfert gloria, ita et actus (91) actibus differunt honore. Summum enim et præcipuum, et primum fundamentum et radix omnium operum quæ fiunt, fides est vera. Dicit enim Dominus : *Ego propter hoc veni, et propter hoc natus sum, ut tester veritati* [83]. Ipse D Dominus reddens causam sui adventus in mundo, dicit quia ideo natus sum, et ideo veni in mundo ut tester veritati, et tu abnuis? Nam et Petrus beatus, beatus dicitur [84], non ob jejunium, neque ob aliud aliquod opus, sed quia Pater ei revelavit Filium. Et iterum Pater ubique de Filio testatur. Nam et in baptismo Joannis, et in monte nihil aliud proclamavit, nisi : *Hic est Filius meus dilectissimus, in quo bene complacui* [85]. Similiter et Paulus dum doceret dicebat : *Fundamentum aliud præter eum qui est positus nemo potest ponere, præter eum qui est Christus Jesus* [86]. Si igitur fundamentum fuerit salvum, sperat ædificatio bene proficere se posse : si radix fuerit sana, spes est fructus ex ramis accipere. Si autem infirme fuerit fundamentum, in periculo sunt ea quæ superponuntur. Aurum enim quod super fundamentum, et argentum, et margaritæ, et lapides pretiosi, et fenum, et stipulæ, et ligna ponuntur : nihil aliud significat in hoc loco, nisi quidem prædicationem per aurum et argentum et lapides pretiosos. Ea autem quæ præter veritatem sunt, igni utpote digna, feno et stipulæ et ligno comparavit. Non enim dixit Apostolus : Si quis non dederit pauperi, anathema sit. Non ista denego : sed quæ prima sunt, prima ; et quæ secunda, secunda. Primo condisce propter quem facis, et ita facito. Multi enim hominum pecoribus sunt similes : putant non esse necessaria quærere de his quæ possibilia sunt quærantur. Sicut ergo de his quæ possunt quæri, inertium est non quærere ; ita de his quæ non necesse est quæri,

[79] Joan. XIV, 27. [80] Joan. I, 18; III, 18. [81] I Tim. V, 17. [82] Luc. X, 23. [83] Joan. XVIII, 37. [84] Matth. XVI, 17. [85] Matth. III, 17; XVII, 5. [86] I Cor. III, 11.

(86) *Tui propter.* Ἕνεκα σοῦ, iterum infra sub fin. lib. VI, *De eo quod ait Deus.*

(87) *Impertit.* Forte *impertiet.*

(88) *Beati illius viri.* Pamphili, ut Henr. Valesius censet; nos Agapetum potius putamus Eusebii decessorem, de quo Euseb. lib. VII *Hist.* cap. 32, de eodem beato viro infra col. 1063.

(89) *Bonum.* Valesius legit *sonum.*

(90) *Ecce enim.* Valesius legit *hæc enim.*

(91) Ms., *Præest gloria, ita et actus.*

audacia est quærendi. Quæ ergo debent quæri? quæ inveniraus in Scripturis posita : quæ autem in Scripturis non invenimus, non quæramus. Si enim oporteret nobis esse cognita, utique Spiritus sanctus posuisset ea in Scripturis : non sumus enim sapientiores a Spiritu sancto. Si dixerit Spiritus sanctus : *Generationem ejus quis enarrabit*[87]? noli quærere neque ab hominibus, neque ab angelis. Cur abnegavit Spiritus, dixit enim quia generationem ejus quis enarrabit? qui autem concedit Spiritus quærere, *Unus Deus ex quo sunt omnia, et unus Dominus Jesus per quem sunt omnia*[88] : quemadmodum autem Filius ex Patre, crede ei qui novit, ei qui noscitur. Sed tu quæris, et quis est qui promittat se nosse? omnis enim quicunque promittit se nosse, mendax est. Pronuntiavit enim Dominus, quod nullus norit nisi solus Pater Filium, et Filius Patrem. Sed dicit quidam : Ignoramus ergo quia est Deus, et quia non natus est, et nescimus quia et Filius et unigenitus est Filius? Quomodo autem nescimus quia natus est? quia autem est, omnis clamat Scriptura : quemadmodum autem est, et quantum est, nulla valet natura dicere, neque de Patre, neque de Filio. Qui enim dixit : *Nemo novit Patrem, nisi Filius*[89], ipse dixit quia *et Filium nemo novit, nisi Pater*[90]. Quemadmodum enim capiunt ea quæ per Filium facta sunt, nosse eum per quem et facta sunt? Si igitur imaginem non nati natura non pervenit nosse, quemadmodum ipsum principalem (92) comprehendere quis potest ut norit? Sunt itaque quædam nobis dicenda, sunt et quædam silentio colenda. Sunt quædam in cogitatu movenda, sunt quædam et veneratione non movenda. Sunt de quibus convenit sapi : sunt et de quibus oportet paveri. Sunt quæ possunt lingua interpretari : sunt et quæ possunt religiose taceri. Dicito sane, Unus Deus a quo sunt omnia, et nullus poterit reprehendere. Si autem et reprehenderit quis, non te sed eum qui scripsit. Si autem et Paulum qui scripsit audet quis reprehendere, non Paulum, sed eum qui semper in eum (93) locutus est Christus reprehendit. Si autem Christi verba reprehendere quis fuerit ausus, ipse dixit Christus : *Quæ ego loquor non sunt mea, sed Pater qui misit me, ipse loquitur per me*[91]. Etenim neque gentiles sumus, neque Judæi, neque hæretici. Gentiles enim non sumus, quia non dicimus deos. Judæi non sumus, quia et Christum Deum confitemur. Hæretici autem ideo non sumus, quia confitemur istum esse qui venit, quem præveniens Vetus Testamentum per prophetas prædicavit venturum. Si quis enim noluerit litem, opus non habet. Est quædam dubitatio inter fratres : primo cum charitate quæratur, ut inter fratres. Non enim dissensionis est Deus aut iræ, sed pacis[92] : quia

A et nos in pace vocavit, non tamen ad litem : pugna non docet, sed incitat magis : lis non monet, sed flammam accendit. Contentio autem equis convenit, non tamen Ecclesiæ Dei. Qui novit ea quæ possibile est scire, doceat cum modestia eum qui ignorat, non tamen incitamento : incitamentum enim et ad ea quæ aperta sunt contentionem parit : non ita periclitemur, sed tute loquamur. Si quid scriptum non est, ne quidem dicatur : si quid autem scriptum est, ne deleatur. Non sumus enim auctores, sed discipuli. Non quæ volumus, sed ea quæ legimus : non ea quæ ex corde sunt, sed ea quæ a spiritu in Scripturis sanctis sunt posita. Quis enim es tu qui dicis aut qui audis? vult aliquis Christum B honorare; ut vult ipse Christus, non tamen ut tu vis. Si autem præter id quod vult honoraveris, honor tuus ad contumeliam convertetur. Si interemeris ejus Patrem, non honorasti progeniem. Si interemeris Filium, non dimisisti Patrem in honorem. Si enim non dixeris patrem Patrem, et Filium Filium, neque Patrem neque Filium confiteris. Qui enim hæc dicit, sine Deo est. Si enim Pater non est Pater, ipse enim Filius ut ais; iterum Filius non est Filius, ipse enim et Pater Pater est ut dicis (94). Sequitur periculum, ut neque Pater Pater sit, neque Filius Filius, et quid tenebimus? Sed Pater Pater vere est, non vacua vox sed natura veritatis. Non vanus sermo, sed verus Deus. Non qui dicitur, sed is qui est : non ex his quæ dicimus fin- C gitur, sed quod est agnoscitur. Pater enim neque ex alio, neque per alium, neque aliud, sed ipse est qui est. Forte enim et ex semetipso et per semetipsum ; nobis quodammodo conveniens est sermo ut dicatur. Necdum tamen illa interpretatur natura. Nos enim ut non taceamus ideo dicimus. Quid autem est Deus non interpretamur : quid enim horum interpretatio est Dei, sine initio, non natus, immortalis, incorruptus, immutabilis, immobilis, inaccessibilis, inenarrabilis, incomprehensibilis? Per hæc ergo omnia non est dictum quid est, sed quid non est : velut si quis interpretari non sufficiens quod est lumen, dicat quod non est tenebrosum. Dicere autem quod tenebrosum non est, non solum non exhibuit naturam luminis, sed et magis ipsarum tene- D brarum naturam negavit. Immortalis enim dicitur, quia non morietur, et incorruptus quia non corrumpitur. Non natus, qui initium non habet. Hæc omnia non quid est Deus dicit, sed quid non est. Ita per ea quæ dicimus sine interpretatione eum confitemur. Si dixerimus eum fontem veritatis, nomen veritatem non exhibet. Sed quia non habemus quod dicamus, ex his quæ habemus dicamus, mutuati alienis nominibus (95) utimur : fons enim agnoscitur unde est, Deus autem non habet unde; et fons

[87] Isa. LIII, 8. [88] I Cor. VIII, 6. [89] Matth. XI, 27. [90] ibid. [91] Joan. XII, 49. [92] I Cor. XIV, 33.

(92) *Principalem*, ἀρχέτυπον.
(93) *In eum*, pro *in eo*. II Cor. XIII, 4 : *An experimentum quæritis ejus qui in me loquitur Christus?*

(94) Ms. *Et Pater est, ut dicis.*
(95) Ms. *Mutuatis alienis nominibus.*

meatus supra meatus effundit, Deus autem in eo ipso A quod est manet : neque enim vox conveniens invenitur, neque comparatio perveniens ad illam naturam : sed ut non taceamus colligentes quæ habemus; cum autem omnia dixerimus, tunc confitemur quia quæ dicimus nihil differunt a taciturnitate. Pater ex eo agnoscitur figura quod est non natus. Unus enim est ipse, qui non est ab alio : unus est qui ex eo quod non natus est agnoscitur. Non frater ei, non Pater Patris, sed singularis natura est : et in ea quod non natus est, vere solus ostenditur, non natus Pater : ab hoc sane non nato manente quod est indivisus, inscissus, impartitus, impassibilis, unigenitus est Filius natus : neque alius est non natus, neque alius unigenitus; sed unus non natus B Pater, et unus unigenitus Filius. Hæc non nos extollunt, memoria illius beati viri. Utinam autem ita possim dicere, ut vobiscum semper ab eodem audiebam. Sed ea quæ nunc dicuntur, illi placita fuisse videntur. Gloria enim est proborum servorum vera de Domino dicere : et honor eorum patrum qui bene docuerunt, si repetantur eorum doctrinæ. Unus igitur est non natus Deus : serva (96) non natus cum Patre, et non habebis in anima confusionem : serva unigenitus cum Filio, et non turbaberis, neque jam eris incertus quemadmodum Deus et Deus, et non Dei. Quia enim retines unus Deus non natus, et unus Deus unigenitus; ideo non dii, quia neque non nati, neque unigeniti : serva figuram non nati, et confitere figuram unigeniti, et nulla turbela est in C medio, non lis, non contentio, non jurgium. Pater non sibi ascribit Patrem : Filius unus sibi ascribit Patrem : Pater a nullo est, Filius ab uno est Patre. Non suscipiunt hæc litem, aut habent dubitationem : *Ut cognoscant te solum verum Deum* [93] : non quia non vere est unigenitus Filius Dei, sed quia a semetipso, et ex semetipso, et per semetipsum, si tamen ita dici debet : fons et principium omnium bonorum est Pater, qui genuit talem bonam progeniem. Bonus enim Filius est, sed cedit bonitatem suo genitori, non mentiens sed sciens unde est. Sine principio : principium autem dico non temporum, non sæculorum ; hæc enim per Filium facta sunt, et non cum Filio nata : non tantum enim non ante Filium, ut si aliter quid introducere cum Filio D volueris, non salvabis unigenitum, sed sicut Pater solus non natus est, et si dixeris Filium non natum, periclitaris de eo quod dicis : ita si quid computaveris cum unigenito, quid loqueris ignoras. Unus enim est non natus, et noli quærere alium non natum : unus unigenitus, et noli quærere alium Filium, ne interrumpas unigenitum : unigenitus enim non est unum ex cunctis, sed per quem sunt cuncta. Non est unum ex omnibus, sed per quem sunt omnia : ipse a Patre habet quod est hæres : non est ex hæreditate. Consessor non est ex angelis qui adstant, neque ex archangelis : judex omnium non est unus ex his qui judicantur. Ne attrahas naturam quæ non accedit, neque pervenit. Quem ex hoc debemus nosse ; quia unusquisque ex his quæ dicit, aut sibimetipsi prodest aut lædit. Res enim ex nostris sermonibus non transferetur. Quia igitur Judæi non confitentur Filium, non ideo non est Filius. Judicabit enim eos qui non confitentur eum : quia quidem novum istud sacrilegium introduxerunt dicentes, eumdem ipsum esse Patrem quem et Filium : neque Patrem Patrem dicent, neque Filium Filium : sed secundum ipsorum sacrilegium nihil prorsus. Si enim Pater non est Pater, quia ipse est et Filius, ut ipsi flagitantur; et Filius non Filius, quia ipse est Pater : prope est ut dicant neque Patrem esse, neque Filium : ut unum enim faciunt quod non fit. Quis enim poterit audire ipsum se sibi esse Patrem? quis poterit Patrem ipsum se sibi esse Filium? Si enim voluero mutare vocem meam, non mutatur vestrum propositum. Nonne putatis me aliena loqui? Dicam ergo Pater non Pater, et Filius non Filius. Nam et si dixero, ipse sibi est Pater, et ipse sibi est Filius; nonne insaniam statim significant sermones mei? sed me non tantum moveant adversum eos qui dixerunt, quantum movet et adversus eos qui patiuntur : calumniantur enim ab iisdem et Scripturæ. *Ego* : tene Ego, et serva conjunctionem : *Ego et Pater unum sumus* [94]. Non tamen non sumus. Contraria enim importunitate plena sunt. Filius dicit, Ego; ille dicit, Non ego : Filius dicit, et Pater; ille dicit, non Pater. Unum, inquit, sumus; et ille contra, non sumus. Aut quid scriptum est? aut quid delemus? aut quid legimus? aut quid agnoscimus? Ego in Patre et Pater in me. Non tamen quia neque ego, neque Pater : quemadmodum autem Pater in Filio, et Filius in Patre, maxime quidem cur audes quærere? is enim qui (97) est in eo qui est, non quia non est ἀνυπάρχει : an quia non est Pater ut sit in Filio ἀνυπάρχει? neque non est Filius qui est in Patre significat. Siquidem et apostoli duodecim unum sunt, et septuaginta, et quingenti, et tota Ecclesia unum. Et ne putes me ad humana deducere divina : sed utimur comparationibus cum indulgentia apud fratres, et maneat Deus ut est. Tamen si dixerimus quemadmodum omnis Ecclesia quæ ubique est, unum corpus est; nullus reprehendat : quia non mentitur Deus qui dixit : *Ego in ipsis, et tu in me* [95]. Non quia abnegationem Patris irreligiosi sermones docent, neque quod non sit is qui genuit, neque spretionem ejus

[93] Joan. XVII, 13. [94] Joan. X, 30. [95] Joan. XVII, 23.

(96) *Serva*. Τήρει, *observa*. Aut etiam *tuere*, *retine*. Supra lib. I : *In principio erat, serva quod erat*, etc.

(97) *Is enim qui*. Videtur hoc velle : *is enim qui est in eo qui est, non ideo* ἀνυπάρχει, *hoc est, non ideo non subsistit. An ideo Pater* ἀνυπάρχει, *non subsistit, quia est in Filio? Igitur neque Filius* ἀνυπάρχει, *non subsistit, quia est in Patre*. Respicit ad illud Joan. I, 18, et XIV, 10, 11 : *Pater in me est, et ego in Patre*.

qui est genitus. Sed si non est Filius, et quomodo sunt ea quæ per Filium facta sunt? Non est Filius: et quæ est spes? Non est qui judicat: et quemadmodum judicium? Non est qui coronat: et quomodo labores? Est unus quem nullus genuit, et unigenitus quem unus genuit. Genuit sane impassibiliter: non ut nos, sed ut ille: non ut plantæ quæ apud nos sunt, non ut fontes, non ut sol: nihil enim horum quæ hic sunt, interpretari illam generationem possunt. Omnem enim turbelam humanæ comparationes faciunt, cum accipimus non similia ad interpretationem eorum quæ interpretari non possunt. Ideo lites, ideo pugnæ nascuntur. Si autem tacuerimus ea quæ supra vocem sunt, et dixerimus possibilia, cessabit bellum. Quid ergo dicemus? *In principio erat Verbum*. Quis adhuc poterit jurgari? Nam et si jurgatur, non tibi sed Joanni, et pectori Domini a quo hausit Joannes. Quid relinquis ea quæ sunt sine periculo, et in fluctibus tempestatum periclitaris? Noli dicere tua, et nullus te arguit. Dicito quæ scripta sunt, et nullus te reprehendit: etiamsi reprehenderit, semetipsum potius, et non te. Qui enim divina reprehendit, divina quidem non delebit; semetipsum alienum a divinis constituet. Dicito, *In principio erat Verbum*, et relinquuntur tempora. Dicito, *In principio erat*, et deficiunt sæcula. Dicito, *In principio erat*, et nihil cum ipso erat Verbum. Quia ergo *erat* dictum est, ne putes vocem: vox enim, *erat* non suscipiet: si quidem cum dicitur, tunc efficitur. Neque enim antequam dicatur est, neque postea quam fuerit dicta, *erat* habet. Quia ergo *erat*, non vox est, sed Verbum: quale Verbum? Si non dixit Joannes, quæramus: si autem dixit, quid quæremus? *Et Deus*, inquit, *erat Verbum*. Tu dicis vocem, Joannes autem ait, *erat Verbum*. Et si ille dixerit, *Et Verbum erat apud Deum*, tu dicis in Deo, et non *apud Deum*. Ut enim sit, non tamen ut cogitatus sit: neque iterum ut vox, sed Filius: vox enim habet fratres: mei enim qui dicuntur sermones prioribus verbis sunt fratres: unigenitus autem non suscipit fratres. Nam et si vocat fratres, nuncupationem donat. Si autem et cohæredes sumus, non naturæ sed gloriæ accipimus (98). Ad illam enim naturam neque pervenies tu, neque ullus perveniet. Sicut enim Pater eminet, et supra omnem naturam est quod est non natus: ita et Filius supra omnes habetur in eo quod est progenies vera Deus apud Deum, Deus ad dexteram Dei, Deus fortis, Deus quem unxit Deus. Agnoscitis prophetica verba (99). Quid ait propheta David? *Ideo unxit te, Deus, Deus tuus* [96]. Nam et fortis dictus est ab Isaia, et *Deus nobiscum* [97], cum ex Virgine. Non ergo cum ex Virgine tunc Deus, sed nobiscum tunc. Non primum ex Virgine, sed primum ex Deo. Ex Virgine enim propter dispensationem, ex Deo autem

A propter naturam. Ex Virgine in novissimis temporibus, ex Deo ante sæcula. Ex Virgine, cum hominibus; ex Deo autem ante omnes. Istic ergo et dispensationem confitere, et naturam delere noli, nec exstinguas tibi lumen (1). Si quidem et qui oculos claudunt suos, non lumen exstinguunt, sed ipsi lumine non fruuntur. Nam et si quis lumen verum non fuerit confessus, non illud delet, sed ipse manet in tenebris. Ita enim ipse Filius dicit: *Qui non crediderit in Filium, non videbit, sed ira Dei manet super ipsum* [98]. Quæ ira? illa utique quæ ab initio. Qui enim non confitetur eum per quem revocatur sententia, ipse adversum se ipsum revocat sententiam. Negotia enim separata habent naturam: nostri autem cogitatus accipiunt fructum, a

B veritate quidem vitam, a mendacio autem noxam et perditionem. Si quis enim percusserit caput suum ad petram, petra quidem ipsa manet, caput autem ab insipientia accipit plagam, forte autem et periculum. Dicit sane et Apostolus: *Fundamentum aliud nemo potest ponere præter eum qui est positus Christus Jesus* [99]; et iterum: *Petra autem erat Christus* [1]. Si ad istam petram caput percusseris tuum, scissum est quod volebas: si autem confessus fueris lumen, habebis quod confiteris. Si enim apostoli quibusdam quidem odor mortis ad mortem sunt, quibusdam autem odor vitæ ad vitam; si illi qui per Christum sal sunt, et qui per Christum luminaria efficiuntur, ad mortem et ad vitam his

C qui credunt et qui non credunt habentur: quanto magis is qui donavit hæc hominibus Christus? *Si quis*, inquit, *vos non susceperit, exeuntes excutite pulverem de pedibus vestris: tolerabilius enim erit terræ Sodomorum in die judicii, quam civitati illi quæ vos non suscipit qui a me missi estis* [2]. Si autem quis ipsum non susceperit Christum: quid si etiam non solum non susceperit, sed interimere voluerit? si ausus quis fuerit dicere, quia sine Filio est Deus, aut quia sine Patre est Filius? Hæc enim nunc quidam calumniantur dicentes, quia ipse sibi est Pater, ipse est et Filius, et non est Filius. Si enim Pater ipse sibi est pater, non est Pater, quia ipse sibi et filius est, ut aiunt. Ludimus in divinis: irrationabilia enim ista ne quidem parvi suscipiunt.

D De his sane sermonibus unum brevissimum infantem interroga, qui prima utpote voce qualitercunque cœperit loqui, et dicito ei: Pater tuus ubi est? Aut sicut consueverunt infantes patrem appellare si semetipsum ostenderit, arguit me infans: si autem parvulus statim ut fuerit interrogatus intellexerit quid quæris ab eo, eum qui se genuit ostendit: vide quid audis. Cum autem benedictus Filius, tenens panem, levat manus suas sursum, ut tuam mentem ad eum qui se genuit extollat, nosce Patrem, et cessa negare Filium. Si igitur Unigeni-

[96] Psal. XLIV, 8. [97] Isa. V, 6; VII, 14. [98] Joan. III, 36. [99] I Cor. III, 11 [1] I Cor. X, 4. [2] Matth. X, 14, 15.

(98) Ms. *Non naturam sed gloriam accipimus.*
(99) Ms. *Agnoscite prophetica verba.*

(1) Ms. *Ne exstinguas tibi lumen.*

tus dicit : *Pater, gratias ago tibi, quia semper me exaudisti : sed propter circumstantem populum istum dico, ut credant quia tu me misisti* [3]. Ista interpretatione non indigent : et sedemus ut insensati, et ludimus. Num semetipsum genuit Pater? num semetipsum misit? num semetipsum orat, et sibimetipsi gratias agit, et ipse sibi est Filius, ipse sibi est pontifex, ipse sibi est agnus, ipse sibi est via, ipse sibi est janua? Et quis hæc, etiamsi sit insipientissimus, patietur? Num una vox est ut circumveniamus, una est littera ut deleamus? Dicit enim iterum Dominus : Ecce *ego diligo Patrem meum* [4], *ego honoro Patrem meum* [5], *opera quæ ego facio ille facit, Pater meus quotidie operatur et ego operor* [6], *si creditis in Deum et in me creditis, vado ad Patrem meum* [7]. Gratias agit, orat, viam semetipsum vocat, ut agnoscas ad quem vadis : januam semetipsum dicit [8], ut agnoscas ad quem ingredieris : *Pater*, inquit, *meus agricola est, et ego vitis* [9] : vitis et agricola unus est? Hanc comparationem Dominus dixit, ut ne quis me reprehendat. Ego autem volo ut me quidem omnes homines reprehendant : ego autem volo : Domini autem custodiant verba. *Descendi de cœlo ut faciam voluntatem ejus qui me misit* [10] : obedivit autem usque ad mortem. Sed quid nunc opus est Pauli? quanquam et Paulus non testimonio suo dicat; tamen quia ipse Dominus non auditur, ut quid de domesticis ejus est sermo? Vis sane honorare Filium, ut vult ille, non ut tu vis. Num si dixeris non est, honorasti, si interemeris quem non potuerunt Judæi? Judæi enim fabri filium eum putaverunt, et ut fabri filium interfecerunt; tu ut Filium Dei interficis. Sed tu morieris, non ille. Non enim ex his quæ tu dicis, ille non est : sed ex his quæ non credis, tu non eris. Quæ scripta sunt dicito, et derelinquetur lis. Non meum et tuum, sed quæ communia sunt Ecclesiæ. Quis enim te judicat? quid habes quod non accepisti? Non ista est vox Pauli qui ait : *Ex parte agnoscimus, et ex parte prophetamus* [11]? Hæc dixit Paulus, ne sane solus putaretur ex parte, sed et Apostoli cum ipso qui ait, *nunc videmus per speculum* [12]. Sed Paulus per speculum ; tu autem et istic jam vis facie ad faciem nosse. Quemadmodum sane eum interimis quem vides. Hæc (2-3) videbamus semper a beato illo viro. Sæpe enim dicebantur ab eo, ut quidam suspicarentur ore quidem suo ista proferre, corde autem aliter habere. Et quidem memor vobis sum audisse me ab eo sancto nobis juramento satisfecisse, quia non aliud in lingua, et aliud esset in corde ejus; sed corde quidem creditur ad justitiam, ore autem confitetur ad salutem : unde igitur

A omnis beatus audit, inde et nos universi audiemus. A Filio nihil audiat sponsa, quod non est sponsi sui. Si quidem non licet sponsæ alienam suscipere in auribus vocem, etiam si Paulus dicat. Sed ut non dubitaret sponsa de Paulo, ait ipse : *An experimentum quæritis ejus qui in me loquitur Christus* [13]? Desponsavi enim vos, inquit, viro uni; non tamen populo, sed uni unigenito una sponsa. Amicus enim sponsi ille est qui gaudet de sponsa sponsi. Non est vidua sancta Ecclesia. Vivit enim qui pro ipsa est mortuus. Angeli non mortuum adorant : sed vita erat, erat, erat, et est, et non cessat esse. Neque enim cœpit a temporibus; neque cessavit in sæcula (4). Regnum enim ejus non habet finem ; quia non temporale imperium ejus est, sed perpe-
B tuum. Tempus enim resurrectionis est, et tempus salutis. Non moriamur ergo, cum debemus vivere. Sed nunc quidem paucis ob memoriam et honorem Patris illius nostri, ita boni, ita laboriosi, et pro Ecclesiis ubique vigilante (5) dicta sint nobis. Neque enim generis ejus memoriam fecimus, neque educationis, aut eruditionis, aut alterius vitæ et propositi. Sufficient enim in Ecclesia Dei de Patre et Filio loqui (6). Loqui quippe dicibilia, tacere autem quæ occulta sunt. Tinguamur fratres in his quæ in Scripturis scripta sunt, non ut vacuæ litteræ prophetarum ut Judæis. Illi enim adversum se legunt; legentes enim litteras et non suscipientes negotium ex his quibus legunt (7), semetipsos con-
C demnant qui excusant. Videte ne patiamur ea quæ Judæis increpamus. Si enim dicimus Filium, non confitemur autem Filium, et si agnoscimus Patrem, spernamus autem Patrem; illa ipsa quæ legimus, ipsa nobis in die judicii legentur ad condemnationem. Dicit enim Dominus : *Ego non judico* [14], sed sermo quem locutus est ipse eum judicat. Dixit tibi, quia *vado ad Patrem meum* Dixit tibi, quia missus a Patre sum ; et tu dicis quia non est missus? sed ipse est qui hæc dixit, et tunc judicabit : leget tibi Evangelia, dabis rationem, dicet cur hæc scripta sunt? Hæc autem tunc non dixi per vocem. Et qua facie videbis illud lumen? Contenti simus veritate, excusemus lites. Si quis autem et novit aliquid cum patientia et non ad instigationem quæ lædit, sed cum
D humilitate quæ prodest, non ut inimici, sed ut Christiani, non ut in circo, sed ut in Ecclesia. Habes aliquid : trade non cum lite, non quasi auctor, sed ammonens ea quæ didicisti a Scripturis. Retinete hæc, et cessabitis a lite, et ab Ecclesia separari nolite. Si ego deliro, quid ad te? si ego aliena loquar, me judica et perdere noli. Occasionem nolite quærere ad schismata. Ovis quæ ex-

[3] Joan. xi, 41, 42. [4] Joan. xiv, 31. [5] Joan. viii, 49. [6] Joan. v, 17, 36. [7] Joan. xiv, 1, 28. [8] Joan x, 9. [9] Joan. xv, 1. [10] Joan. vi, 38. [11] I Cor. xiii, 9. [12] ibid., 12. [13] II Cor. xiii, 3. [14] Joan. viii, 15.

(2-3) *Hæc videbamus*, etc. Henr. Valesius legit : *Hæc audiebamus semper a beato illo viro, sæpe enim ita dicebantur ab eo, ut quidam suspicarentur ore quidem eum ista proferre*, etc.

(4) *Neque cessavit*. Forte *neque cessabit*.

(5) *Vigilante*. H. Valesius legit *vigilantis*.

(6) Ms. *Sufficit enim in Ecclesia Dei de Patre et Filio loqui*.

(7) *Ex his quibus legunt*. Græco more, pro *ex his quæ legunt*.

A tra gregem est, pars lupi est. Nam etsi fortior ovis es, expedit tibi infra parietes ovilis esse, quam foras. Fortis es, porta meam infirmitatem : infirmus es, accipe medelam a communi Ecclesia : gutta una torrentem non facit. Si enim et ceciderit, antequam cadat, a terra absorbetur. Gutta autem, et gutta, et gutta etiam montes evertit. Canna es fragilis, multi autem ferro sunt fortiores. Oculus solus non est oculus, neque caput caput, neque pes pes. Compositio enim membrorum totum bonum facit. Nam etsi esses oculus, ablatus, eras cæcus. A corpore enim sublatus oculus, cæcus est oculus, magis autem mortuus. In Ecclesia fratres sub alas matris conveniamus ; in Ecclesia in qua ornamenta sponsæ sunt, et membra Christi, non ad schismata, non ad hæreses. Aliquoties enim dico : offendit mea lingua : potest fieri ut mens mea offendat. Sed tu noli : obliviscere (8) eum qui dixit : *Pretio empti estis, nolite fieri servi hominum* [15]. Ista enim domus non mea est aut tua. Cur mei causa recedis a Dominica domo? Et primo quidem quid accepimus nobis quia sapientiores omnibus sumus? Deinde ut quid quod in prece (9) diabolus habet, donamus ei? Si ego infirmus sum, tu qui es fortis, non recedens, confirma Ecclesiam. Si ego aliena loquor, cur tu qui bene loqueris abstrahis te ut videantur mea infirmari? Et ne quis me putet incitatum ad quosdam dicere : sed ab exercitio (10) sum multorum : scio quanta dicta sunt et dicuntur. Unusquisque enim quærens unde pascatur furatur (11). Minores : fratres : non faciamus conventicula, non speluncas. Forte enim apostoli hæc fundarunt. Non lapides dico, sed negotia rerum. Exis ab Ecclesia, et relinquis matrem tuam propter me. Quid sum enim ego, aut Paulus, aut Apollo quis est? De me et te erit sermo. Num ego crucifixus sum? Necdum ne quidem alapam accepi. E contrario autem, et honoratus sum propter Jesum. Et ille quidem multa passus est propter me : ego autem honoratus sum propter ipsum. Et nos quidem feriamur adversus crucem, et adversum eum qui propter nos fel et acetum bibit, et imponimus ei spinas magis quam Judæi, et effodimus manus ejus et pedes, et dinumeramus ejus ossa : *Quæ enim*, inquit, *fecistis uni ex minimis istis qui credunt in me, mihi fecistis* [16], B aut bonum aut malum. Hæc fratres et in his fratres : non semper nomina, sed res. Christianus enim verus, frater sit. Verus Christianus : verus est enim Christus. Fratres, fratres, nolite esse piratæ, nolite bellatores. Nolite quærere cum quo litigetis, sed quem salvetis. Ipse autem Deus pacis, qui non pepercit unigenito suo Filio, et misit eum ad salutem nostram, ipse omnium vestrum animas ad unam consensionem, ad unam concordiam, ad unam pacem et charitatem adunet per unigenitum suum Filium : per quem est non nato Patri gloria, honor, imperium, majestas in Spiritu sancto, et nunc et semper, et per omnia sæcula sæculorum. Amen.

EUSEBII PAMPHILI

DE RESURRECTIONE.

LIBER PRIMUS.

Dictum est quidem a nobis et ante de resurrectione; audistis et vos : sed omnia tempora exigunt suum fructum, siquidem et in tempore rosarum, rosæ florescunt. Agnoscunt autem et secundum Jeremiam [17], et hirundines tempus et alii passeres agri ; quorum propheta faciens mentionem, increpabat Israel qui tempora ignorabat. Et tempus omni rei esse sapientissimus dixit Salomon [18]. Quia igitur tempus exposcit de resurrectione tractari, expetunt C autem et quæ lecta sunt ; forte etiam sæpe nobis dicentibus, necdum quidam de resurrectione susceperunt sermonem : nihil prohibet repetere nos et denuo, et de his ipsis tractare [19]. Eadem enim scribere nec Paulum piguit : hi enim qui credunt resurrectionis sermones, erunt tutiores : forte autem qui necdum suasi sunt, suadebuntur. Nunc creditur enim sermoni qui de resurrectione habetur ; et magna est multitudo non credentium. Gentiles enim

[15] I Cor. VI, 20 ; et VII, 25. [16] Matth. XXV, 40. [17] Jer. VIII, 7. [18] Eccle. III, 17. [19] Philipp. III, 1.

(8) *Noli : obliviscere*. Forte *sed tu noli obliviscici*.

(9) *In prece* Ἐν εὐχῇ, in voto, in optatis.

(10) *Ab exercitio*. Id est, ex ministerio meo mea oratio ad multos pertinet.

(11) *Furatur. Minores*. Forte *furatur minores*, id est, adducit per fraudem e sinu Ecclesiæ parvulos in fide, sibique adjungit, unde alatur : quales ii de quibus Judas apost. 12, *Semetipsos pascentes*.

non credunt; hæretici simili modo iisdem non habent fidem; Judæi divisi sunt de resurrectione. Sadducæi enim intercipiunt (12) resurrectionem, Pharisæi autem suscepere : nisi magis in injuriis petierunt, quam honoraverunt : forte autem et qui in Ecclesia conveniunt, multi dubitant de resurrectione; quæ enim necdum oculis videntur, a plurimis non creduntur. Nam et ii qui suscipiunt resurrectionem, constituti utpote in Ecclesia, multa habent dubia in mente de ipsa resurrectione. Aiunt enim, quomodo resurgemus? in quo habitu, qua conversatione, in quo loco? nudi an vestiti? manducantes? non indigentes esca? in cœlo, in paradiso? omnes simul, an alii alibi? Quæ diversitas? utrum in locis, aut in dignitatibus? Et de his qui puniuntur utrum et semper, aut tempus aliquod, et utrum semper per B ignem, aut aliquando aliter? Et utrum qui plura, et parva, et qui multa peccaverunt, semper habebunt pœnam? Et si videbunt se invicem. aut secundum eminentias alii in alio loco punientur. Et utrum qui puniuntur si semetipsos videbunt (13); et si justi eos, qui in pœnis sunt : et si ii qui in pœnis sunt, justos conspiciunt? Et mille sunt quæstiones de proposita resurrectione. Tantis igitur propositis quæstionibus, et tantis non credentibus, et tantis dubitantibus; oratione opus est, ut ipsius resurrectionis Dominus, et impensius quidem tribuat sermonem dicenti, intellectum autem audientibus. Siquidem et iis quæ dicta sunt aliud unum est commune vitium, quod jurgatur adversus resurrectionem. Multi enim C sunt qui peccant, pauci autem qui se custodiunt. Illi igitur qui delinquunt, nolunt esse resurrectionem, ut non incurrant in pœnas; sed suam voluntatem decreto resurrectionis opponunt, et resistunt Deo. Quia enim volunt a negotio liberari semel morientes, nolunt in totum esse resurrectionem, ut non habeant causam, neque rationem vitæ præstent post mortem judici Deo. Ergo jurgatur et horum voluntas decreto resurrectionis : quia igitur tanta et talia sunt quæ quæruntur, oratione opus est, ut victor superet universos. Non ignoramus autem et illud, quia multi putaverunt Deum nihil amplius posse quam nos. Incerti sunt enim et movent et adducunt in medio istiusmodi quæstionem. Mortuus est, inquit, qui mortuus est; et illam quidem D partem ejus aquila manducavit aut vultur. Forte autem non patiuntur aquilæ istiusmodi humilitatem. Aliam, inquit, accepit canis, et canem ut puta sæva bellua manducavit : aut aliud aliquod animal, et istud animal interfectum, combustum est, aut certe obputruit, aut ipsum ab alio quodam comestum est, fieri enim hoc potest; tanta, inquit, successione facta, et casu eorum qui mortui sunt ab alio in alterum, quomodo, inquit, potest Deus invenire initium? tanquam de figulo aliquo, aut de quodam A artifice qui apud nos est, humile loquatur. Et non cogitant quantum interest inter Deum et homines mortuos. Gentilium igitur multi semel providentiam in his omnibus ejicientes, et a Deo vivo semetipsos fraudantes, ausi sunt dicere, quod et repetere totum non est. Illi enim sine Deo agentes spem resurrectionis interimunt. Qui enim eum qui suscitat negant, difficile est ut confiteantur resurrectionem. Sed relinquamus horum importunitatem, ut a pueris convincantur. Nec enim ad omnes certare nos par est, neque ad omnes jurgari; siquidem nec ad insanos consuevimus de cogitationibus sanis loqui : qui autem imprudenter ita jurgantur, non ad nos, sed ad ipsum ordinem officiorum, et ad opificia quæ jussa sequuntur, ad solis scilicet cursum, ad immutationem lunæ, ad stellarum choros, ad translationem horarum (14) quæ per annos effici consueverunt, ad officium maris, ad terram, ad aerem, ad pluviam, et ad omnia quæ sequuntur, ad officia ætatum, ad hominum, ad animalium, ad avium diversitates, ad vultuum, ad specierum habitum, ut sit unicuique conveniens esca, membrorum partes, dentium numeri, ungularum mensuræ, capillorum officia, compositio membrorum : hæc omnia silentio clamant opificem, et provisorem omnium Deum. Quia igitur ista cæci non viderunt, per ea quæ videntur invisibilem : stultum est de coloribus jurgari ad cæcos : quid enim efficacius est Dei providentia? quid autem breve quod putatur non in se æqualem a majoribus invenietur habere providentiam? Cur enim formicarum salvatur genus in similitudine? cur apium et operationes in commune redduntur, et habita minimis in substantia? quæ quidem et in volatu, et processu, et regressu, et in opere consentiunt sibi. Quis fecit mel? utique qui constituit medicinam, quæ eo ad medelam utitur hominum. Quid enim non plenum est providentia? quid non clamat provisorem Deum? Nonne herbæ, quæ utilitatem præbent medelis? nonne pisces e mari producti, quidam quidem ad escas, quidam autem ad curas? Nonne lapides incisi, ut alii quidem utiles sint ad ædificia et tecta et operamenta, alii necessarii ad corporum sanitates, quia et infirmantur? Nonne escæ aliæ aliis succedentes, et aliæ cum aliis insequentes, ostendunt præparatorem Deum? Nonne secundum uniuscujusque habitum animalis mensuræ, magnitudines, compagines, membra sunt data, et unumquodque ad suam necessitatem et virtutem accepit? Equis enim velocitas data est, ut insequantur et fugiant; aliis animalibus fortitudo, ut sensim portarent pondera sibi imposita. Et mensurata est unicuique virtus, potentia, magnitudo, conveniens esca, et ipsis animalibus propria salus, quæ gustare deberent, et a quibus se abstinere : homini autem et ab aliis animalibus irrationabilibus usus est da-

(12) *Intercipiunt.* Infra col. 1075 A : *Si interceperimus resurrectionis spem :* et supr. lib. I, paulo post initium : *Filius Verbum dictus non intercipit Deum.*

(13) Ms. *Et iterum qui puniuntur, si semetipsos videbunt.*

(14) *Horarum.* Ὡρων, tempestatum.

tus, et a plantis et ab arboribus, a lapidibus, a mari A et a terra : undique enim constitutus est veluti in uno corpore mundus conjunctus sibi. Et unumquodque quidem quod factum est, propriam habet naturam et salutem; plurima autem quæque in se necessaria continet. Denique sol positus quidem est in suo loco, habet autem propriam magnitudinem, et possidet acceptum suum fulgorem, et illuminat ea quæ in terra habentur, fovet et calefacit. Et nunc quidem longius abscedens, cedit confectioni hiemis, ut statutum est; nunc autem iterum revocatus, et ad mensuras accedens, non subito nocet; exussisset enim omnia, si subito ad ea spatia quæ dimiserat recurrisset; neque iterum non illuminans intermisit, ut fructus non coquerentur; neque advenire ad impetum subito currit: at mensuræ et recedenti et recurrenti sunt datæ. Non conjunguntur dies noctibus habentes solem; si enim hæc ita essent, arsissent omnia. Sed sol quidem per diem fovet, ros autem nocturnum consolatur ardorem. Et mensura a terra sol distat, ut neque propinquans noceret, neque longius distans frigori cederet. Mensuræ igitur his quæ in cœlo sunt ad ea quæ in terra habentur; nec non et quæ in mari ad terram, et diei ad noctem, et hiemi ad æstatem. Et non tanta eloqui possunt, quanta universa natura proclamat. *Cœli enarrant gloriam Dei, opera autem manuum ejus annuntiat firmamentum* [20], dicit Propheta. In alio autem psalmo a sursum usque deorsum omnis creatura dinumeratur. Et certe et ipse qui dicit, *Cœli enarrant gloriam Dei*, non loquentiam audivit. Ait enim *non esse loquelas, neque sermones* [21] : tacentium autem eorum in omnem mundum exiisse sonum eorum ait. Quia igitur per tanta quæ diximus et tacuimus, ipsa rerum negotia clamant, et providentiam prædicant Dei; rationis non est ad eos qui præscribere naturam volunt, et visibilia non videre, nosmetipsos protendere. Sed ab illorum quidem irreligiositate transire jam tempus nos admonet, properare autem ad aliam, ne videamur et contaminari inspicientes eos, qui non vident. Tantum autem addi oportet, quia confessa providentia consequens est adesse resurrectionem, quemadmodum consequens et necessaria est resurrectio. Sine causa justitiam colit justus? sine causa pudicitiam amat pudicus? et qui providet his quæ sine anima sunt, arboribus et plantis, Deus, invenitur rationabiles animas negligens? et qui providentiam suam formicis impertit, et ostendit eas quæ non habent rationabilem sensum, sibimet consentire, et imitationem concordiæ habere; si tamen et oporteat dici consentire sibi ea, quæ non habent sensum; quia igitur et formicis providet Deus, et dedit eis et receptacula terræ et concordiam, omnium licet sint natura infirmiores, tamen eis, quæ videmus, donavit : de bobus autem secundum Apostolum pertinet ad Deum [22], et de nobis ei non pertinet? quemadmodum autem pertinet, si similiter moritur justus, et impius? Is enim qui aliena rapit, fruitus est quæ diripuit (15) : qui autem sua amisit, abiit gemens non habens spem? Sed non est iniquitas apud Deum. Si enim non est spes resurrectionis, et solatium illis qui istic nocentur, et merces his qui sua istic spargunt, magna iniquitas est apud justum. Si enim æqua redduntur omnibus, jejunanti et ebrioso, libidinoso et pudico, rapienti et donanti, occidenti et ei qui occiditur, et ei qui martyrium tollit (16), ubi virtus est providentiæ? In præcipuis enim si defuerit, non erit utilis neque in minimis. Sed non sit sacrilegium istud admittere quemquam : sive enim gentiles sunt qui adversus resurrectionem augent nobis rationem, qui volunt B ratione se agere cuncta, qui sunt irrationabiles : quemadmodum Deo justitia salvabitur? istic enim videmus nonnunquam perverse negotia geri, ut illos quidem qui cantant putemus bene habere in mundo : alios autem, qui diripiunt et ditantur, lætari et sanos esse corpore, forte magis iniquos quam justos, et nonnunquam melius corpus habere, et filios quamplures, et hos incolumes, et mulieres cum viris lætam degere vitam, et servorum multitudinem eis esse, et opum et possessionum, et condita multa substantia larga, quam et transmittunt ad filios : justi autem gemunt, et cum mœrore degunt in mundo : et ubi est justitia quæ a Deo est? Et si quidem ad Judæos sit sermo, quid profuit Abrahæ, ut promissionem quidem acciperet, ad promissiones autem C non perveniret : quique patrem quidem amantissimum, matrem quidem dilectam, patriam in qua est educatus reliquit propter præceptum? Scitis autem et vos quanta pernicies sit consuetudinis sustinere recessum. Adveniens autem ad terram repromissionis, circumibat ut peregrinus et advena, desiderans satiari aqua, cujus ipse fons, puteus erat adinventor, qui ei fructus ex promissione provenit? Tormentum enim ei erat ipsius promissionis adventus : videre enim promissionem, non permitti autem eadem frui, magis ad blasphemiam adducebat, sed non Abraham. Abraham enim addens et non perfruens ut mensa apposita, et prohibitus degustare etiam ex his quæ exsuperaverant, ita dimissus gratias agebat. D Quid ergo profuit illi? Sed quia filium habuit; post quanta tormenta, post quantas orationes? Servi Abraham habebant, et Abraham desiderans non habebat : sed conjugem habebat, et istam honestam, quæque ab eo ablata est, et valde amare, non interficiens, et mutans locum (17) et locum, perseveravit. Dicant ergo Judæi quæ provenerint Abrahæ ex promissione in præsenti hac vita, ut abscidamus eorum spem resurrectionis. Sed habuit filium. Quando? Circa centesimum annum datus est ei filius, tormentorum potius ejus et precum. Quia enim habuit et bonum filium, et lætatus in dono est,

[20] Psal. XVIII, 1. [21] ibid. 4. [22] I Cor. IX, 9.

(15) Ms. *Fruitus est quæ diripuit.*
(16) Ms. *Et ei qui martyrium colit.*

(17) *Locum.* Τόπον ἐκ τόπου ἀμείβων.

putas accipiens filium sine tentatione de cætero A mansit? et non ipsa pulchritudo filii, ipsa sapientia, ipse intellectus, et ea quæ in eo erant bona, et quæcunque habebat ut donum Dei, amariora tormenta operata sunt patri? quid enim dicit ei Deus? qui dixit (18) donavit ei filium : *Abraham, Abraham, accipe filium tuum Isaac, quem diligis unigenitum, et offeres eum mihi in uno montium, quem tibi dixero* [23]. Si interceperimus resurrectionis spem (19), statim habet dolorem, statim habet mœrorem Abraham. Noli enim quærere si non est occisus Isaac; sed ex quo proposuit pater, mortuus est patri Isaac. Putas quia et tanta erat crudelitas apud Deum, ut in tantum torqueret Abraham? ipse enim testatur et dicit : *Scio quia ipse et filius ejus mandabit custodire legem et mandata Domini* [24] : ut B ex hoc testimonio Abraham non solum per semetipsum religiosus exstiterit, sed et ex mandato et filio, qui et post mortem colit et veneratur Deum per ea quæ mandavit Deus. Quemadmodum iste vivens non pœnas sustinuit? dedit ei filium Deus, dedit et tentationem : si esset alius, dixisset utique, Utinam non accepissem. Abraham autem et accipiens gratias egit, et reddens gratias egit, lucrum utpote ducens non frui filium, sed offerre, sicut et factum est : sed quemque respiciens habuit : quando autem præcipitur filius offerri? non statim ut natus est : quæ enim nuper nata sunt, necdum tantum habent affectum. Et antequam loquantur infantes, perdicis aut columbæ locum ad genitores habent : C visum enim tantum delectant, et incomposite loquentes : cum autem promoverit ætas, et effulserit sensus, et cœperit intellectus per linguam promi, floruerint autem ætatis pulchritudines et firmata fuerint membra istic et initium ipsius corporis, ut rosa, aut lilium, vel aliquis flos maturus, aut fructus jam paratus; ita et pulchritudo quæ videbatur, et maxime intellectus flectet genitores, et totum se in genitoris evacuat amorem. Movent autem et filii moribus suis parentes et sermonibus et loquelis. Et quemadmodum extendit manum filius : quemadmodum patrem hortatus est aut per verbum, aut per linguam, aut per eam quam sumit escam. Loquuntur autem et patres ad filios, et dulcior filii est vox omni alio quod videtur. Nam et frontes filio- D rum illiciunt aspectum parentum, et mille alia et alia movent, et omnia quæcunque locutus fuerit filius, si per noctem amplexus est, si per diem blanditus est. Cum igitur hæc omnia concurrerunt, et cum maturum factum est donum Dei, cum domestici in spe fuere, cum amicis allatum est nuntium, cum reddidit Deus Abrahæ promissiones suas, et jam haberet filium; videbatur enim et ipsi Abrahæ solatium promissionis jam factum; cum jam Sara habuerit consolationem, et jam non ab ancilla exprobrationes audiret, cum cognatio audiens esset in lætitia, cum pueri et servi, cum domus majores, et horum filii, et illi homines quibus peregrinus cohabitabat Abraham, cum undique excelsum factum esset donum Dei; tunc dicit Deus tanquam ad quemdam adamantinum : *Abraham, accipe filium tuum unigenitum Isaac, quem dilexisti*. Intueris Deum per adhortationem dehortantem : solito enim usus est ad Abraham sermone; siquidem et tunc cum præciperet ei exire e patria sua, tali ad eum usus est sermone, qui alium utique prohibuisset exire. Dicit enim ei : *Abraham, Abraham, exi e patria tua, et ex cognatione tua, et ex domo patris tui* [25] : hæc alius si audiisset, magis fuisset detentus quam obaudisset. Sed sicut athletis fortioribus jubentes duriora præcipiunt : oportet te, inquit, portare, etiam si fueris calce percussus; oportet te esse patientem, etiamsi adversum oculum tuum manum adversarius protenderit suam : et quæcunque illi mandare consuerunt, et athletarum fortissimi sustinere : ita et istic Deus suum athletam adhortans, per duros eum hortatur actus : *Exi e patria tua, et cognatione tua, et ex domo patris tui, et veni ad terram;* ad quam paratum negat, et promittit aliam, et ipsam promissionem in incerto ponit. Non enim dixit illam terram; sed *in terram*, inquit, *quam tibi ostendero* [26]. Sicut enim ejiciens e patria, per ea quæ prohiberent ejicit; ita et præcipiens filium suum sibi offerre, per istiusmodi verba jubet, per quæ si esset alius, non obediret. Abraham, inquit, Abraham, accipe tu; nec per alium præcipit, sed *accipe*, inquit, tu *filium tuum*, et hunc *unigenitum*, ait ; porrectio tentationis; *quem dilexisti*, inquit : additamentum doloris aliis. Et post hæc consignat majorem plagam, dixit enim et nomen filii. Nam et si hæc omnia essent dulcia et idonea, moveret viscera paterna, ut diceret, *filium tuum unigenitum quem dilexisti*. Sed nihil tale, quantum et nuncupationem ejus annuntiaret, et diceret, *Isaac accipe, et offeres eum mihi in uno montium*. Neque istic designat locum, sed sicut ejiciens eum de patria, ait, *Veni ad terram quam tibi ostendero;* ita et istic dicit, *in uno montium*. Et certe multum commodius si in ipso fervore negotii liberatus fuisset sollicitudine Abraham, et non audiret itineris laborem, nocturnos amplexus unigeniti, confabulationes, per dies visum, motum, sermones, ipsum Isaac dilectum. Et quid opus est plura nos dicere? Abraham enim, qui sententiam adversus filium susceperat, descripserat sibi et abibat habens filium, vivum quidem quantum ad sensum filii, jam autem holocaustum quantum ad inscientiam patris. Et certe tantam passionem habet quod dicitur, ut et nos qui audimus et dicimus, de his quæ ille in unigenitum filium suum ausit, commoveri et collacrymari et conturbari videamur. Si igitur nobis dicere tantum et audire non est ferendum sine lacrymis; qualis, putas, invenietur mensura illius conscientiæ? quis sufficiet sermo illius exhibere dilectionem ad Deum?

[23] Gen. XXII, 2. [24] Gen. XVIII, 19. [25] Gen. XII, 1. [26] Ibid.

(18) *Qui dixit*. Forte *dixit qui*.

(19) *Interceperimus*. Cf. supra col. 1071 A.

iter simul faciebat pater cum filio, et inter hæc A multa quidem dicebantur, plura autem audiebantur, et infinita agebantur. Erant autem omnia bona : Dei enim donum erat Isaac, et portabat : qui portabat? forte autem non debet dici quia portabat, sed gaudebat. Et dies una transierat, et necdum locus ostendebatur. Et nox ad diem, et necdum ad locum pervenit. Et secundus dies, et post diem nox, et alia nox : et nondum finis, sed protensio erat tentationis dilatatio, et quando perveniret, et quando ostenderetur locus cum jam deberet : quia ergo omnia quæ sunt et in Vetere Testamento formæ erant Novi, tertio die et tertia nocte sacramentum unigeniti Filii Dei præcurrebat per unigenitum Abrahæ : quia autem completum sacramentum est trium dierum, et trium noctium; ostensus est locus, B advenit et tempus : forte autem putatis jam liberum esse a certamine tentationum Abraham. Et certe quantum propinquat tempus, tantum tentatio protenditur ejus. Et Abraham dicit ad pueros : *Manete hic; ego autem et filius ascendemus in montem, adorantes remeabimus* [27]. Timuit enim, ne pueri ad dominum affectum habentes, et maxime ad unigenitum, prohiberent. Certe quia nunquam Dominus sacrificium hominis petit. Audierant autem quia et secundum promissionem Deus donaverat Isaac Abrahæ : intuentes vero et ætatem Abrahæ in alio jam tempore constitutam : quia igitur non consentiebant (20) negotio his quæ faciebat Abraham : possint enim dicere : quid offers Deo filium non petenti? C quis enim et ante ipsum justorum hoc aut ausus est, aut tentare ausus est? ob quam enim causam petat Deus eum, quem donavit? cur autem et transferat Deus promissiones suas? ut quid autem et dedit, ut et accipiat, quem indulsit? Hos rationabiles cogitatus timens Abraham, præcipit pueris exspectare, et secum non ascendere, ne quis ob amorem Isaac mitteret manum, et contaminaret immolationem. Quid autem quia et ipsam Saram, quam puto nihil latuisse unquam quæ Abraham cogitabat? hæc enim conscientia ipsa æstimare nos facit, quæ in illo erat conjugio. Illa quam nihil latuit unquam quæ Abraham facere, aut movere voluisset, vel cogitare : illa ignoravit quia unigenitus ejus, illia sterilis fructus, ille ex insperato filius, ille qui extra ætatem D procreatus est : illa ignoravit quia Deo offerretur, qui donaverat : ut non sicut aliquando risit importune in promissione ejus, et nunc plorans importune impediret immolationem : sed tacita res est et ad Saram. Ita enim sciebat et Abraham, et ante mulierem, et Saram præhonorare Dei præceptum; sciebat autem et ante unigenitum suum, eum qui donaverat honorare. Sed neque ii qui iter cum eo fecerant, sciebant mysterium, sed *sacramentum meum*, inquit, *mihi*. Tamen cupiens Abraham suadere pueris ut remanerent, locutus est id ad eos, quod nec ipse speravit, nec sensit : dicit enim ad eos, *Manete hic : ego autem et puer ascendentes adorabimus in monte, et regrediemur*. Hoc quidem non speravit, hoc autem impetravit, et usus est Deus ejus lingua ad prophetiam. Cum ergo dicitur Abraham propheta, et quæritur a multis ubi prophetaverit Abraham; scire oportet, quia maxime quidem cui revelavit Deus semetipsum, quantum et possibile fuit Abrahæ ut revelaretur ei; iste ipse vocabatur propheta. Alia autem invenimus eum istic prophetantem : unam quidem prophetiam, quam jam diximus : secundam autem eam, quæ insequitur. Sed sequentem forte dicere perniciosum est, et audire perniciosius. Quemadmodum, putas, sustinuit ea quæ passus est? quemadmodum charitas omnia sustinet. Et pueri quidem remanserunt, præcepit enim dominus; Abraham autem accipiens ignem et ligna et gladium, ascendit cum filio, ipse filio suo imponens ligna. Et certe scimus Abraham per semetipsum vitulum portantem ad susceptionem eorum qui advenerant. Quid autem nunc nec partitus cum filio pondus est, sed omnia ligna imposuit filio, volens jam acceptum habere donum? significabat autem quia incipiet immolari, quemadmodum portare crucem per semetipsum. Cum autem promoveret iter, et agnosceretur montis cacumen, et ignis in medio, et ligna in collo Isaac haberentur, et gladius appareret; Isaac undique prudens, quod alii pueri non dixere, iste requirit a patre. Tentationem utpote quam habebat pater, eloquitur dulcissima, aut potius dura voce : magis autem non tantum grave, quantum dulce. *Pater* enim, inquit : sufficit hoc ad flectendum patrem : quique et conjungit alia et dicit : *Ecce ignis, ecce ligna, ubi est ovis in sacrificium* [28]? Quis alius portasset istam vocem? Ex aliis quidem hominibus nullus. Juste ergo Deus Abraham dilexit. Adamantinus autem ille, unigeniti sui sagittam accipiens, non tacuit ferens, sed potuit loqui, potuit respondere, et neque linguam offendi dentibus : potuere autem et dentes aperiri et dare spatium linguæ : sed nec forte ista dicere de illo licitum est. Non enim ex his quæ nos patimur, illius virtutem accusemus : sed et lætus et exsultans, erat enim Abraham, respondit ad filium non crudeliter neque inhumane, sed religiose et pie : dicit enim ad filium : *Dominus providebit ovem sacrificio suo, fili* [29]. Ecce alia prophetia, quæ ab eo qui locutus est, ignorabatur : oppositum autem erat quod ait, *Dominus providebit ovem sacrificio suo, fili*. Sicut enim ille incipiens sermone ait, *pater* : ita iste consignans verbum, dicit, *fili*. Audivit ovem, et accepit ut a patre, certus quia quod inventum interim non erat, inveniretur. Cum autem pervenissent ad locum, ædificabat Abraham festinans altare, et cum construxisset, mentitur ad filium promissione (21) quæ per linguam fuerat facta. non tamen eam quæ in corde erat abscondita. Et accedit pater Abraham

[27] Gen. XXII, 5. [28] Gen. XXII, 7. [29] ibid. 8.

(20) *Negotio*. Forte *negotia*, *res*.

(21) *Promissione*. An *promissionem*?

et accedit ad Isaac, et ligat : filium Abraham ligavit, ut nec palpitans, nec se movens turbaret immolationem. Quo, putas, vultu respiciebat filium Abraham? quis ei erat color? quemadmodum sine tremore manus operabantur? quis, putas, tunc erat Isaac in his constitutus, tacens aut loquens? Scriptura enim hoc tacuit. Putas quia justis in his sermonibus usus est? Noli enim attendere si puer, sed quia Isaac erat filius Abrahæ. Putas non dixit ad patrem : quando Deus sacrificium hominum deposcit? quid facis? donum sum Dei : sine pœnitentia sunt quæ a Deo sunt dona : quid spernis gratiam? quid contra voluntatem donantis interficis donum? Erant multa quæ dicerentur. Cur autem et mater non agnovit? si enim rationabile est quod fit, cur et a servis abscondisti? si autem et hoc fieri deberet, cur mihi ipsi hoc ipsum non palam facere voluisti? promissionem, quam dixisti exigens : dixisti enim, quia *Deus ovem providebit sacrificio suo :* fidelis es, redde fructum fidei, utpote, quæ dixisti. Erant multa quæ dicerentur. Et non utique ea quæ nos dicimus : ipsa etiamsi non sint scripta, jam nos adducunt ad rem. Movetur enim sensus consequenter ut sese negotium habet, et advenientes sensus in illo tunc tempore in quo hæc agebantur cogitemus. Si tacuit Isaac, grandis admiratio est : si dicebat iterum aliquid, alia admiratio. Quemadmodum potuit sustinere pater? quomodo currebant manus ejus? Sed istæ admirationes in aliis hominibus habentur : in Abraham autem contraria erat admiratio. Finis autem sermonis : forte urgentur uniuscujusque viscera : et quod est mirandum : quia certi ex Scripturis quæ sint acta, et quis fuerit exitus negotiorum, tanquam periclitantes sermone, ne quid aliud proveniret quod est scriptum, ita solliciti sumus. Completa fuerunt Abrahæ omnia quæ ad alacritatem tendebant. Ligatus ab eo fuerat filius, et exaltatus in altare, et positus supra ligna, et filius desuper alligatus : et pater velox manu gladium apprehendit. Quo accepto properabat occidere, non differens quippe alacritatem ac donum. Erat autem et manu et alacritate patris Abrahæ, Dei velocior vox. Abraham qui alacritate præcesserat, præcepto præventus est Dei. *Abraham, Abraham :* bis utitur voce, quia et ab initio præcepti : quia enim forte et dubitare (22) : sed prævenit qui præcepit : eadem utitur voce. Sicut enim dixit antea, *Abraham, Abraham, accipe filium tuum unigenitum Isaac quem dilexisti :* ita et istic, *Abraham, Abraham.* Ipse enim qui illa præcepit, et nunc loquitur, et dicit, *Noli contingere filium tuum* [30] : habeo donum, habe et tu filium. Secundo tibi et hoc munus dono. Effulsit tua charitas, agnita est fides tua. Erunt ista quæ a te acta sunt, adhortatio eorum qui post futuri sunt te. Decantabitur id quod fecisti, in progenies futuras. Habes fructum fidei, habes et fructum ventris, habes et sterilis filium, habes et ex altare immolationem. Accepit Abraham secundum filium. Putas tristatus, quia non perfecit promptum animum suum? sed Abraham est, nescit tristari. Ignorat præscribere id quod gaudens accepit : non quia non obtulit. Deus præcepit, gaudens obtulit : sed quia in nullo inobediens fuit. Ubi ergo est prophetia quam ait Abraham, *Deus providebit sacrificio suo ovem?* Num otiosum erit altare? Num vacuum totum quod factum est? Quid autem opus erat videri ludere Deum? Si enim iste quidem non offerebatur, Deus autem præcepit eum offerri, oblatus autem, non est oblatus : quid necessarium erat in re : quid necessarium erat? oportebat præformari Novum Testamentum a Vetere? et apud Judæos quidem aut parva inveniuntur ista aut otiosa. Si autem Novum additum fuerit Testamentum, et lumen effulserit verum; utilissima et non otiosa, et necessaria et non superflua apparebunt. Si enim et interrogaverimus Judæos, ut quid offerebatur Isaac qui non est oblatus, incerti sunt et imprudentes. Si autem Ecclesia dixerit quæ vera sunt, quia oblatus est non ut offerretur, sed ut appareret quia ovis ligno pendebat pro homine, ut liberaretur homo a morte : non concedunt nobis Judæi magnificare vetus per agnitionem novi. Interrogavimus enim eos, quam ob causam hæc omnia fiebant : oblatus non offertur. Sed dicent, ut agnosceretur Abraham a Deo. Latebat enim eum et ante tentationem? Sed ut ab hominibus. Erant ejus et aliæ tentationes plurimæ : putas quia ut sciretur nihil fit amplius? ut lucraremur qui post hæc lucrati sumus? Quid opus erat ove? puta quia et ove : cur non taurus apparuit? cur non capra aut vitulus? cur non alia magna immolatio, sed ovis? puta quia ovis. Cur non in terra visa est ovis? cur non extra altare, aut in cominus apparuit altari? Si quidem hominum esset adinventio aut compositio de ove, oportebat alibi inveniri. Si autem Deus pro homine ovem præbebat, subito in ipso loco debuit ubi erat Isaac, in ipso altare, aut in terra, aut juxta altare, aut ligatum ad radicem arboris. Nunc autem apparet ovis suspensa, et a cornibus, et suspensa in arbore. Natura autem interpretabatur quod erat occultum. Si quis enim suspenderit ovem a cornibus in arbore, id quod sequitur, videbit quod erat futurum. Necesse enim est istam quæ ita pendet in arbore ovem, separatos expandere pedes priores : hoc enim expedit ovis quæ ita suspenditur. Necesse est enim et separari ejus qui deorsum sunt pedes. Cum igitur ovis suspensæ in ligno, et in arbore expansæ fuerint manus et pedes, neque interpretatione indigent hi qui habent oculos mentis. Sed quis est qui periclitabatur occidi? homo. Quid est quod pro homine immolabatur? ovis suspensa in ligno. Tanquam si diceret Deus ad Abraham : Non tuus unigenitus necessarius : sed currat quidem forma per tuum, servetur autem meo Unigenito quod fit. Ita ovis appa-

[30] Gen. XXII, 12.

(22) *Dubitare.* Forte *dubitaret.*

rult pro homine, et hoc in ligno, et hoc suspensa, A et hoc cujus hæserunt manus et pedes tanquam in cruce : et prophetia Abrahæ efficitur duplex. Quod enim ait, *Deus providebit ovem sacrificio, fili :* et tunc quid completum est in comparatione, servabatur autem in mysterio veritati. Quid igitur sibi vult iste sermo incurrens ostendere quia Abraham (23) totam suam vitam transegit in angustiis, in tentationibus, in doloribus. Si enim in ista vita spem haberet, fraudatus esset a spe. Cum igitur gloriati fuerint Judæi in Abraham, necessitatem habebunt et resurrectionem confiteri. Hoc ad illam Sadducæorum partem, qui negant prorsus resurrectionem futuram, recte diceretur. Quia autem alia pars, hoc est Pharisæorum, resurrectionem quidem confitetur, resurrectionem autem talem dicit futuram, ut B iterum manducetur et bibatur, et conjugiis utatur; ut ne quidem resurgentes cessent manducantes et bibentes, et conjugiis se conjungentes : venter enim magis sunt quam homines. Et sicut quidam morientium qui ante fuere in deliciis viventium, putant esse fraudare (24) ista vita in morte, in monumentis, et circa januas sepulcrorum semetipsos depingunt, et vel in imaginibus, et post mortem manducant : ita et Judæorum Pharisæi volunt et post resurrectionem tanquam depicti iterum manducare et bibere, et nubi et nubere. Recumbunt enim et picturis apud istiusmodi, et meliores suæ (25). Nos autem præsiliamus ad id quod verum est. Si enim talis esset resurrectio, excusaremus utique resurgere. Iterum enim exsurgere, et arare et metere, C iterum manducare et bibere, iterum spoliari et vestiri, iterum dormire et vigilare. Sed advertamus quid dicat Apostolus : *Si in ista vita spem haberemus in Christo, miserabiliores omnibus hominibus essemus* [31]. Si enim ita statuit Deus ut in ipsis iterum simus, ut quid nos et quiescere facit? Hoc enim ludentis est potius, concedere mori, et iterum ad ipsam resurgere vitam. Si enim ita resurgeremus, oportebat Abraham ut non amitteret quæ hic sunt, jam perfrui ea quæ esset in resurrectionem accepturus. Si enim cum voluptate bibere et epulari vita est; in quacunque hora non cum voluptate bibimus, fraudaremus a vita. Sed vere Judæorum *venter est deus* [32], sicut dicit Paulus, qui est ex Judæis, qui Judæos quidem passus non est, veritati enim credidit in D Christo. Quid autem dicent nobis et de Isaac, qui jam habebat dolorem immolationis? Habuit autem et post hæc easdem ipsas tribulationes, quas et pater. Conjugis inquam suæ, quæ parere non poterat, nuptiarum mœrorem, commanentium deceptiones, fraudes laborum. Hæc donat Deus suis, dolores, tribulationes, angustias. Si Deus hæc promisit : Jacob autem electus ille et qui ante Esau factus est, viginti et unum annos serviit, tunc maxime cum adolescentia ei dabat epulari : et in paternis dum ageret, suspectus erat ne occideretur a fratre : et in soceri domo servus : in itinere autem lapidem ponit sub capite suo, et cum virga sola ambulat. Hæc nuditatem quidem significant ipsius hominis : sacramenta autem quæ per Jacob fiebant, petram supportantem caput ejus, qui persecutionem patiebatur : et virga in manu ostendens viam fugienti. Ego sane audivi Jacob dicentem, quia *per diem comedit eum ardor solis; et frigus semper per noctem sensit* [33]. Si ista beatitudo est, valde odibat Deus Jacob, Esau erat autem in deliciis. Audio sane Deum dicentem : *Jacob dilexi, Esau autem odivi* [34]. Dicant igitur nobis Judæi : si iste est fructus promissionis, si ista est spes, num odit Deus Jacob de quo dicit, quia dilexi? Sed tunc cum liberatus a servitute esset, nonne fugit ut salvaretur? Fugiens autem non est comprehensus, et in timore stetit? Sed fugiens insequentem se socerum nonne occurrit fratri suo? nonne timor timori successit? Sed quia liberatus et ab isto est : nonne habuit in senectute sine consolatione dolorem? Habuit enim Jacob et alium Isaac. Habuit, inquam, Joseph, illum bonum et dilectum sibi, bonam progeniem suam : amarum autem de eo dolorem. Et habuit quando et sterilis erat et istius mater, et Jacob non cessabat orando. Jam autem et in opprobrium erat. Deflebat enim sterilis, et dicebat ad virum : *Da mihi filium, aut moriar* [35]. Soror exaggerat. Ancillæ habebant, et libera non habebat. Dolor, gemitus, et tristitia erat iisdem. Sed misertus est eis aliquando Deus, et natus est Joseph ille bonus undique, corpore in tantum, quantum testatur quæ victa est, mentem autem (26) quantum testatur pater : qui prærogavit his, qui antea fuerant nati. Testatur autem et apud Ægyptum dispensatio, quæ toto facta est mundo. Testatur et scientia linguæ quam ignorabat : et mirabilia intellectibus pueri erant; sed pulchritudines hæ salvatæ, lætificant : bonorum autem casus sine solatio dolorem parabant. Erat igitur in timore patris Joseph : et cum adesset cum eo, ne forte talis non permaneret salvator : ita mordebat, et timorem ingerebat patri per ea quæ loquebatur, per ea quæ aiebat, per ea quæ tacebat. Quid ergo quia Joseph erat talis, et secundus solus matris suæ, et dilectus patri, et fratres quidem ejus mittebantur ut pascerent gregem : Joseph autem ad charitatem patris non est missus cum fratribus; quia habebat tunicam singularem ad agnitionem præcipue charitatis. Non suffecerat Jacob fratris livor, fratris invidia, servitus in peregrinatione, fuga a fratre, com-

[31] I Cor. xv, 19. [32] Philipp. iii, 19. [33] Gen. xxxi, 40. [34] Malach. i, 3; Rom. ix, 13. [35] Gen. xxx, 1.

(23) Forte per interrogationem, *Quid igitur sibi vult iste sermo incurrens ?* ut responsio sit, *Ostendere quia Abraham*, etc.

(24) Ms. *Putant se fraudare.* Quid si potius, *putantes se fraudare.*

(25) Ms. *Meliores sue.*

(26) *Mentem autem.* Fortasse, *mente* (bonus) sicut antea *corpore :* sensus est, animi dotibus præstans, sicut testatus est pater, cum ei partem unam hæreditatis supra fratres attribuit.

prehensio insequentis : obvius a timore frater; ut vix acciperet Jacob a sterili ipsius matris mors : desupra hæc omnia decem et septem dum ageret annos in ætate Joseph : tunc cum augentur bona, excidere bonis quantus est dolor? Et mittit pater dilectum suum filium, quem in multis fratribus habebat unigenitum : mittit pater filium, ut visitaret eos qui erant in solitudine fratres. Puto quia et dum legitur Vetus Testamentum, magis Novum est quam Vetus. Mittit pater filium suum quem habebat in locum unigeniti : nam et singulari veste separaverat eum a fratribus : mittit filium de quo prædictiones erant : prædictiones autem quas ipse quidem viderat Joseph, non absconderat autem a fratribus suis : erat enim frater. Dicebat enim ad eos : *Metebamus*, inquit, *et meum manipulum erectum est; vestri autem undecim circuitu adorabant* [36]. Bene jam occasio esse cœpit, ut adorarent fratres. Audierunt fratres, et efficax somnium statim intellexerunt, et aiunt ad eum : *Num adoraverimus te nos? regnabis enim aut tenebis nos* [37] ? Forte autem irascebatur primogenitus et primogeniti, quia junior volebat omnibus prærogari. Voluit enim somnium videre ut hoc velit : num increpatur aliquis cur somnium viderit? Tamen objurgatum Joseph est, et hoc secundo videt : et ne quidem secundo abscondit ab his qui irati fuerant de priori. Ita erat frater ad fratres. Illi autem ex secunda visione firmantes priorem, duplicem habebant invidiam et indignationem et iram adversus Joseph. Narravit et patri somnium, quia sol et luna et undecim stellæ se adorabant [38]. Solem quidem in loco patris intellige, lunam autem in loco matris, et cætera. Videtur reprehensibile esse; quia mater ejus non vidit eum in gloria : quemadmodum ergo adoravit? aut nunc quæritur locus matris quem implevit conjux patris? Simul autem magis stellæ undecim, hoc est undecim fratres. Forte autem ideo ex sideribus quæ in cœlo sunt apparuit somnium, ut pretiosa ostenderetur prosapies generis ejus. Præfectæ sunt itaque prædicationes; prædicta enim sunt, quæ sunt prædicta (27). Et tunc mittitur a patre, de quo et prædictiones. Prædixerunt enim prophetæ : et tunc missus est Filius a Patre Christus. Joseph autem filius veniebat a longe ad fratres frater. Magis autem ad non fratres frater. Illi autem videntes eum a longe venientem, dicunt ea quæ et in Evangelio scripta sunt : *Iste est hæres, venite occidamus eum, et nostra erit hæreditas* [39]. *Ecce*, ille inquit, *somniator venit, venite occidamus eum, et mittamus in unum e lacis* [40], annuntiantes quia non solum interficietur, sed inferiorem locum habebit. Et Joseph quidem appropinquavit : appropinquavit ad judicium fratrum, ad visitationem malorum : illi autem benefactorem accipientes occidunt, quantum ad propositum; et occidissent utique, nisi qui prohibuit Isaac ne occideretur, ut vero servaretur passio, permisit et istic firmam esse formam. Quemadmodum ergo forma occiditur, et non occiditur : proposuerunt occidere Joseph. Jam ad propositum interficientium mortuus est Joseph : quia et proposito Abrahæ oblatus Isaac est, et immolatus. Illi autem non solum non sunt contenti proposito suo, sed accipientes eum facto impetu voluerunt quidem occidere, detenti autem ab uno sunt, qui prophetaverat fratri : et mittunt eum viventem in lacum, annuntiantes quia vivus descendit in lacum pro mortuis Christus. Hædum autem occidentes, tunicam Joseph tingunt in sanguine hædi, ut esset suspicio per sanguinem, ut inter mortuos liber vivens. In lacu itaque interfectus est Joseph; coinquinata enim erat ejus tunica a sanguine. Erat autem vivens in lacu post interfectionem quæ in tunica fuerat facta. Transeunt quidem e gentibus, quibus servabatur bonum quod erat in lacu : et movet (28) spiritu unum e fratribus consolare suum errorem et dicere : *non occidamus fratrem*. Amatores autem pecuniarum fuere et Judæorum patres : et Judas consiliator eorum; et dixere, *Non occidamus*, inquit, *eum*, quia non sumus ejus digni. Non sit nobiscum qui beneficium nobis impertit. Distrahitur itaque Joseph, et tantum a comparatoribus accipiunt pretium, quantum dederunt et proditori Judæ, ut et pretium consentiret sacramento. Judæ autem erat consilium et tunc ut tantum distraheretur Joseph. Judas autem est, qui et in Evangelio distrahit Domino. Ascendit e lacu qui jam fuerat interfectus per tunicam : et in lacu putatus mortuus, ingreditur Ægyptum. Et iterum istic per insomnia et visionem adunat fructus alimonias mundo : et quem interfecerunt Judæi et distraxerunt, istum adorant gentes dum pascuntur. Non enim Ægyptios solos pavit Joseph; sed ex omni mundo confluebant omnes gentes et populi, ad formam utpote Domini Jesu. Joseph autem jam pascebat fratres ipsos, scilicet qui se distraxerant, et pretium acceperunt suum. Gratis accipiens, gratis dabat. Et illi quidem ejus acceperunt pretium : ipse autem tritici pretium non accepit. Ubi ergo eos qui affixerunt cruci et distraxerunt, pascit Dominus Jesus? Ex ipsis Petrus est, ex ipsis et Paulus, et cæteri apostoli. Et fratres et apostoli ad Paulum dicunt : *Intueris*, inquit, *quanta millia sunt in Judæa qui crediderunt* [41] ? *Quid autem si non crediderunt quidam? nunquid incredulitas eorum fidem Dei evacuavit? Absit autem* [42]. Et contumaces volumus pasci per Jesum. Prohibuit eos idolis servire. Sed sermo ad proposita festinat, ut ostendat et dolorem

[36] Gen. XXXVII, 7. [37] ibid., 8. [38] ibid., 9. [39] Matth. XXI, 38. [40] Gen. XXXVII, 20. [41] Act. XXI, 20. [42] Rom. III, 3.

(27) Forte *perfectæ sunt itaque prædictiones, perfecta enim sunt quæ sunt prædicta*.

(28) *Spiritu*. Forte *spiritus*.

Jacob, et quia non ista vita spes est religiosis. Putas potest sustinere sine lacrymis audire : cum tunica illa sanguine tincta in manu Jacob est posita cum voce illa conficta ? *Istam*, inquit, *invenimus* [43], istam sanguine pollutam, agnosce cujus est tunica, agnosce tuum dolorem. Dolor quidem erat patris de mortuo Joseph. Erat non ferendus dolor, quia nec ante oculos suos decesserat filius : videtur enim istud solatium esse quia affuit, quia novissimam ejus vocem suscepit, quia et dimisit ei ad consolationem verbum, quia reliquias ejus commendavit terræ. Cum autem mortuus fuerit Joseph, quantum ad nuntium exspectat, quantum ad distractionem, et incertum sit homicidium aut mors, incisa autem sunt patris viscera. Omnia suspicatur, omnia sibi describit, et multas mortes pro una imitatur. Si quis sustinet vel auditum, non solum qui genuit, vel qui audivit, tunica composita et scissa; ita ut et parerent morsus feræ impressi per tunicam. Utinam dixissent, quia et in lacum cecidit ambulans : et videbatur figmentum proximum veritati haberi. Sed suspecti sunt ne arguerentur. Requirebat enim ab eis reliquias pater. Suspectus itaque Jacob est, quia mortuus est Joseph, et esca factus est feris : nuntiaverunt enim fratres, testabatur et tunica. Quis portaret, quis sustineret memor illius Joseph ? cum esset cum patre antequam distraheretur ? decem et septem annis erat ei mortuus, et tunica immortalem suggerebat mortem. Sicut enim misericordes sunt patres, nonnunquam ut retineant figuras filiorum per colores depingunt, easdemque recondunt in domibus, ut putant quidam ad consolationem. Effigiantur ad admonitionem dolorum : ita et tunica illa recondita domi, et habens sanguinem inveterascentem non hædi putatum sed Joseph, et morsus compositi (29) et impositi ferarum, et hoc silvestrium, semper faciebant dolorem Jacob : videns, condiscens, tangens semper filium per illam tunicam (30) : tangens eam et oculis videns. Et ne quis reprehendat sermonem, quia dolentem introduco justum : sunt enim et misericordes religiosi. Nam et audivimus eum dicentem : *Cum omnes*, inquit, *filii et filiæ accessissent ut consolarentur eum, non suscepit eorum consolationem* [44]; non sinebat enim tunica sanguine tincta. Dixit enim : *Descendam ad infernum cum dolore ad filium* [45] : tantus erat dolor. Ubi ergo promissio est ? cujus promissionem impletam patri deflenti aut filio morienti ? Nam etsi non est mortuus, tamen timorem expertus est mortis. Puta quia non est mortuus, non est distractus, non serviit ? ille quia in sinu lusus patris (31) agens, non mittebatur foras, nunc servit. Servit autem, et servitutem Ægyptiorum. Sed

A non permisit eum Deus : habuit solatium. Dilexit enim eum qui emerat, quem oderant fratres. Quid igitur, istic putas obdormivit invidia ? putas despexit diabolus consolationem Joseph ? Habebat conjugem Ægyptius [46] : per mulierem igitur diabolus machinatur. Diligitur, inquit, bonus non bene. Et vere nunc incurrit in feram Joseph, et figmentum fratrum transivit ad actum. Mulier insistens, mulier semetipsam decorans, ad laqueum verbis illiciens, lapidibus (32) suadens, odoribus capiens, et varias vestes ut retia expandens. Et intuere mihi peregrinum et adolescentem. Intuere eum qui non habebat patrem, non matrem præsentem. Intuere distractum a fratribus, et contra dignitatem servientem ingenuum, et memor esto verborum quæ a muliere promeban-
B tur, et illa ficta mulieris blandimenta. Intuere et divitias Ægypti ostensas a conjuge, promissiones mulieris, tristitiam pueri : pueri angustiam, mulieris abundantiam; potestatem enim habebat domus; additamenta tentationis. Dicebat enim mulier multa : non audiebat autem pudicus. Depingebat sibi oculos illa : Joseph autem suos claudebat. Illa se lapidibus coronabat : et ille se a lapidibus ne offenderet custodiebat. Illa contorquebat capillos suos : et ille vitabat ut vincula. Illa varia vestimenta utebatur : et ille intuebatur opificiorum varietatem. Illa movebat thymiamata ad odorem : ille autem odorem pudicitiæ odorans domabat suam adolescentiam, junior quantum ad ætatem, senior autem sapientia. Cum autem non valuisset mulieris blandimentum,
C transtulit blandimentum ad vim. Nova quippe tragœdia in primo fiebat Joseph, forte et solo. Siquidem a viris vim pati mulieres, natura ipsa mulierum suadet : Joseph autem solus a muliere vim periclitabatur sustinere. Accessit enim mulier ad adolescentem, sola ad solum : hominum videbat nullus. Ille autem qui ab hominibus non videbatur, Deum invisibilem intuebatur. Immittebat fera ungulas suas ad tunicam Joseph. Ille autem qui consueverat tunica salvari, et qui tunicam fratribus dedit, et a deceptione fratrum est liberatus, reliquit et nunc tunicam in manu mulieris, ut non dimitteret suam animam in manibus impudicitiæ : et exivit nudus a tunica, pudicitia autem amictus sua, illo
D sancto et pudico vestimento indutus. Mulier autem videns pueri constantiam, et pudicitiæ imperium, detinens tunicam ejus, sicut canes irascuntur ad lapides qui ad eos fuerint missi : et sicut frequenter quidam effugientes bestias, partem vestimenti jactantes, faciunt eas iram in partem vestimenti deponere suam ; ita illa lea, aut alia quædam bestia dira, tunicam pudici accipiens, et manibus et ungulis comprehendens et tenens, et scindens undique com-

[43] Gen. xxxvii, 32. [44] ibid. 35. [45] ibid. [46] Gen. xxxix, 7.

(29) *Morsus compositi.* Morsuum notæ confictæ ad fallendum patrem.

(30) Ms. *Per illam affectam tunicam.*

(31) *In sinu lusus patris.* Pro *in sinu patris lusus agens.* Supra pag. 485. a. *Post futuri sunt te.*

(32) *Lapidibus*, id est, *gemmis.*

ponebat falsam adinventionem suam pudico ascribens, et honestiam (33) ad se transferens. Impudenti enim clamat voce, et convocat adversus se convictionem et dicit : *Venite*, inquit, *et videte : introduxit puerum Hebræum* [47]. Dicitur ingenuitas, ut illudat nos : subingressus est mihi, volens vim facere. Putas non offendit lingua impudentis? Miramur si non est mutatus ejus color? Conscientia enim, etiamsi occultat factum, tamen per vultus sua producit vestigia. Conferebat autem ad figmentum color imitatus (34). Videbatur enim ad vim esse durata, quam ipsa quidem fecerat, passam autem se confingebat. *Subingressus est mihi*, inquit impudens. Subingressus est mihi dicit, quæ subingressa est; *et clamavi* [48], ait. Et certe non clamasti, nisi postea quam egressus est adolescens : *et reliquit*, ait, *suam tunicam, et fugit* [49]. Et certe non est vim facientis, ut relinquat suam tunicam. Ad convictionem supervenit et dominus domus, qui omnem domum crediderat Joseph. Accedit ænea fronte mulier, et iterum repetit figmentum quod fuerat meditata : lacrymansque et deflens, aut quia non potuit obtinere, aut quia contempta est, aut quia non manibus eum jam præfocavit. Desiderium enim contemptum ad iram convertitur. Quid igitur in his agitur? Pudicus accusatur ab impudica. Non mireris quia non statim aggressus est vir, et hoc Ægyptius calidæ naturæ homo et loci laniavit adolescentem : si quidem ætas habet suspicionem, et quæ vocabat et accusabat, et qui ad vocem ejus cucurrerant, et tunica quæ retinebatur, movebat dominum ad indignationem, et honor qui erat datus ei qui fuerat distractus. Movebat autem et suspicionem pulchritudo. Et tanta quidem erant quæ ad fidem provocabant. Sufficiebat autem ad operis dubitationem pueri sapientia et pulchritudo. Cur enim eum non statim disparavit (35)? quia sciebat pueri mores : medius autem factus fidei et incredulitati dilaniavit, sed dubitans non disparavit. Et quidem ipsum quia non credidit, ad carcerem misit : qui et susceptus est. Quæ igitur dinumerabimus Joseph? bonam ejus interfectionem (36) dicemus : aut bonam jactationem in lacu; sed distractionem, sed servitutem; post hæc sed exsurrectionem mulieris impudicæ; sed factam calumniam et accusationem falsam in adamantinum adolescentem. Non est locutus Joseph : non fecit satis qui calumniabatur : non est confusus pro impudenti; maluit mori calumniatus, quam uti veritate ad salutem. Putas et istic imitator est et forma ejus, qui non aperuit os suum cum calumniaretur. Sed Joseph iterum ad carcerem. Et ubi est Judæorum spes? Sed de resurrectione proponentes dicere, incurrimus in necessarios sermones, qui non alieni

A sunt a resurrectione. Et videmur quidem protrahere tractatum diu hoc exposcente et maturam refectionem tenere. Sed forte nec immorari est ad otium; oportet enim constantes fieri ad mortem, et ita refici escis. Efficiamur igitur et nos medii, et neque extra mensuram protendamus sermonem : non sinit enim tempus : neque iterum valde colligamus, ut fruamur et festivitate. Et quia nos ex anima et corpore sumus compositi, pascamus animam mensuris propriis, ut et ipsa reficiat corpora a constantia. Sed quid vultis? dimittemus Joseph in carcerem? et quem Deus non reliquit in carcere, nos sermone pingentes relinquemus ligatum? Et quis adhortabitur pudicitiam studere? quis autem amabit continentiam, videns in carcere derelictum Joseph? Et B certe si relinquatur Joseph in carcere, et mortuus fuerit cum pudicitia, spes resurrectionis non circumscribit spem. Sed quia non dimisit eum Deus in carcere, simus patientes, et audiamus ejus egressum. Et cum ille fuerit emissus, tunc et nos dimittamur cum eo. Joseph igitur erat in carcere habens delicias ex uberibus pudicitiæ, honestate indutus, diligens magis carcerem quam amorem illius bestiæ, amatorem fetorem frui. Istum enim præhonorabat unguentis. Ast pudicus amplectens vincula magis, quam ornatum Ægyptiæ; amans oculorum tenebras propter lumen animæ; libenter audiens gemitus carceris, quam videns lapides in luxuriosa fronte et immunda. Ubi ergo sunt præ- C dictiones? Noli properare, et audies. Irascitur Pharao duobus pueris suis summis e ministerio [50], iratus est Pharao, quia propitius erat Joseph Deus. Mittuntur ad carcerem, et simul cum Joseph recluduntur. Joseph autem et in carcere et istic fidelis. Sicut enim creditam accepit domum Ægyptii, custodivit fidem etiam cum calumniaretur. Non enim detulit damnum, sed passus est ipse injuriam pati quam facere, et differre domum ejus qui sibi crediderat. Creduntur et religati in carcere ei qui erat in carcere. Flos enim pudicitiæ annuntiabat per frontem puerum. Et in tanta abundantia habebat solatium, ut ipse esset qui consolaretur tristantes. Habebat enim frontem pudicitia germinantem. Suscepit et pueros Pharaonis, eosque statim conso- D latur : quia erat susceptor et nepos Abrahæ, et sapiens valde. Ingressus igitur in uno dierum ad pueros Pharaonis, vidit vultus eorum immutatos, et intellexit quia mens eorum erat turbata : et interrogat causam, quæ ista esset in eis immutatio. Illi autem promunt insomnia, et hæc duplicia. Sicut enim et in paterna vidit domo, et procuravit Deus, licet et contrarii sibi essent somnii. Primus exponit somnium qui viderat bonum, ut adhortatio fieret

[47] Gen. XXXIX, 14. [48] ibid. [49] ibid. 15. [50] Gen. XL.

(33) *Honestiam. Honestatem*, ut a modestus modestia.

(34) Ms. *Color mutatus*.

(35) *Disparavit*. Dilaceravit, medium diffidit.

(36) *Bonam ejus interfectionem* Videntur hæc dici per interrogationem. *Bonam ejus interfectionem dicemus? aut bonam jactationem in lacu? sed distractionem?* etc.

secundo, ne taceret. Si enim fuissent utrique somnii boni, forte suspicio fuisset, quia utraque donans bene interpretatus est Joseph, ut eos consolaretur potius, quam veram interpretationem somniorum diceret, et fortuitum putaretur negotium, et iterum qui perniciosum viderat somnium secundus non diceret, et non fieret duplex testimonium. Nunc autem exponit primus qui bonum habebat somnium. Erat enim supra vineam regis, et dicit : *Vitem videbam, et in vite tres fundi : et ipsa germinans attulerat maturos botriones uvæ : et calix Pharao in manu mea : et sumpsi uvam et expressi eam in calicem in manibus Pharao* [51]. Prudens et sapientissimus Joseph, qui a Deo edocebatur, statim ad interpretationem currit et dicit : *Tres fundi tres dies sunt adhuc; triduum, et in mente habebit Pharao initium tui, et restituet te super vineam in officio tuo, et dabis calicem in manus Pharao.* Lætatus est audiens, et statim mutavit colorem [52]. Hortatus autem et alius est semetipsum : habebat et ipse similem visionem. *Et ego*, inquit, *vidi somnium. Putabam me tria canistra halice* (37) *tollere super caput meum* [53]. Sicut illic tria, et istic tria. *Et in canistro superiori ex omnibus generibus* (38) *ex quibus Pharao rex manducabat, opus pistorum :* erat enim supra pistores : *et volatilia cœli comedebant ea de canistro quod erat supra caput meum. Etiam*, inquit, *et tria tua tres dies significant* [54]. Sed quia non ministrasti in manu regis, volatilia autem comedebant ea; manifestum est quia inciso capite tuo, et affixa carne cruci, volatilia manducabunt carnes tuas. Hoc enim annuntiat somnium tibi. Et cum tertius advenisset dies, et regis haberetur natalis, memor fuit summorum illorum ministrorum. Et illi quidem qui supra vineam erat concedit : vocatus enim est, et stetit ante conspectum regis, et dedit calicem in manum ejus secundum interpretationem Joseph. Præpositi autem pistoris admonitio magis fervere fecit indignationem regis, et incidebatur capite, et volatilia perficiebant visionem. Quid hæc ad Joseph? maxime quidem quia intellectus erat in eo et revelatio : et quia et eorum qui in carcere erant consolatio habebatur, quia et illic creditum est ei. Dixerat autem vini præposito : *Memento mei per temetipsum cum cœperit tibi esse bene, et facies in me miserationem, et memorabis de me Pharaoni : et educes me de isto carcere : quoniam furto sublatus sum de terra Hebræorum, et hic nihil mali feci, sed miserunt me in domum laci hujus* [55]. Quia enim hoc ipsum credidit in homine, additum est ei biennium. Emendatus autem est ob istum sermonem per biennium Joseph ut esset in carcere. Non enim intermittit Deus sanctorum errores, diligens eos. Si qui erraverunt, statim corrigit, ut non maneat eis in judicio. Dixit enim homini : *Memor esto mei, et educito me de carcere isto;* obliviscetur te homo, et protendetur tibi biennium tempus. Sed non est oblitus Deus : sed assistit Joseph Pharaoni primo et secundo. Erat enim visio Pharaonis [56] omnis de frugibus et cultura. Illic enim boves feminæ erant; septem bonæ aspectu et electæ carnibus, et culmi septem spicarum : oportet enim conjungi insomnia spicas septem plenas, et septem tenues. Quia enim cultus terræ per boves efficitur, per culmos autem spicæ, de proventu autem et fame erant insomnia regis; per domesticas visiones dantur et provisiones. Septem erant spicæ plenæ, et septem vaccæ pingues : succedebant autem vaccis quidem pinguibus vaccæ macræ, spicis autem bonis et plenis spicæ tenues. Pro septem spicis plenis septem spicæ tenues. Comestæ sunt pingues vaccæ a macilentis vaccis, et spicæ a spicis, et in fame habebatur Ægyptus, et in turbela Pharao. Et vini præpositus admonitus est dicens (39) : Dicam an taceam? tacui tanto tempore. Sed si non dixero, perient Ægyptii. Meum, inquit, errorem, meum peccatum admoneam. Putas cum repeteret et diceret : Cum iratus esses nobis; admonitio sui peccati : erat autem taciturnitatis. Fieri enim potest quia utraque admonitus est, et utraque dixit. Quid ait ad regem? *Peccati*, inquit, *memor fui hodie : Pharao indignatus est pueris suis, et misit nos in carcerem; in domum præpositi coquorum me et qui supra pistores erat. Et vidimus somnium uterque una nocte; ego, itidem ille; unusquisque somnium vidimus. Erat autem ibi nobiscum adolescens puer Hebræus præpositi coquorum : et enarravimus illi, et interpretavit nobis. Et factum est, sicut interpretatus fuerat nobis sic evenit; me restituisti in officio, illum autem suspendisti. Et misit Pharao vocari Joseph* [56*]. Convicta enim jam fuerat sapientiorum sapientia, quæ somnium regis interpretari non potuit. Et eduxerunt eum de carcere, et totonderunt eum, et mutaverunt vestimentum ejus. Iterum e lacu Joseph, iterum e carcere exiit, et venit ad Pharao. Dixit autem Pharao ad Joseph : *Somnium vidi, et qui interpretetur illud non est* [57]. Convicta enim jam fuerat Ægyptus : convicta et sapientia quæ pollicebatur multa. Ego autem audivi de te dicentes, audire te somnia et interpretari ea. Confirma ergo nobis famam tuam. Religiosus autem Joseph respondit ad regem, et dixit : *Sine Deo non respondebitur salutare Pharao. Dei enim est*, inquit, *interpretatio* [58]. Ego nihil pos-

[51] Gen. XL, 9-11. [52] ibid. 12, 13. [53] ibid. 16. [54] ibid. 16-18. [55] ibid. 14-15. [56] Gen. XLI. [56*] ibid. 9-14. [57] ibid. 15. [58] ibid. 16.

(37) *Tria canistra halice.* Halicæ seu alicæ : in S. Scriptura Græca τρία κανᾶ χονδριτῶν.

(38) *Ex omnibus generibus.* In vulgata interpretatione, *omnes cibos qui fiunt arte pistoria.*

(39) *Admonitus est dicens.* Locum hunc videmur sic explanare posse ex Scriptura : Recordatus est *Josephi* dicens, Dicam regi an tacebo? tanto jam tempore tacui : sed si non dixero, perient Ægyptii : *potius itaque* meum, inquit, errorem, meum peccatum confitebor : nempe cum Pharaoni renarraret ac diceret, Cum iratus esses nobis, confessio erat sui peccati *quo regis iram provocaverat*, tum etiam taciturnitatis, quod accepti a Josepho beneficii immemor tamdiu siluisset : fieri enim potest ut ejus animo subierit utrumque, et utrumque sit confessus.

sum ut possim. Exponit autem duplex somnium Pharao, quod erat in una virtute. Cur autem secundum somnium videt? ut discas quia urget Deus ut parcat hominibus. *Putabam*, inquit, *me stare juxta oram fluminis, et quasi de flumine ascendebant septem vaccæ electæ carnibus, bonæ aspectu, et pascebantur ad ripam. Et ecce aliæ septem vaccæ ascendebant post illas de flumine, pessimæ et turpes aspectu, et macræ carnibus, tales quales nunquam vidi in tota Ægypto turpiores. Et devoraverunt illæ septem vaccæ macræ et turpes septem vaccas bonas et electas, et intraverunt in ventres earum; et non paruerunt quod introissent in ventres earum, turpes sicut erant ab initio. Surgens autem rursus dormivi, et vidi iterum in somnis : et quasi septem spicæ ascendebant in fundo uno plenæ et bonæ. Aliæ autem septem spicæ tenues et a vento corruptæ crescebant juxta eas et glutierunt septem spicæ tenues et a vento corruptæ, septem spicas plenas et bonas. Dixi ergo interpretatoribus, et non fuit qui dissereret mihi. Et dixit Joseph ad Pharao : Somnium Pharao unum est. Quæcunque Deus faciet, ostendit Pharao. Septem vaccæ bonæ septem anni sunt. Somnium Pharao unum est : et septem vaccæ macræ quæ ascendebant post eas, septem anni sunt. Et septem spicæ tenues et a vento corruptæ, septem anni sunt. Et erit septem annis fames : verum autem quod dixit Pharao : quæcunque Deus faciet, ostendit Pharaoni. Ecce septem anni veniunt ubertatis magnæ in omni terra Ægypti. Post autem venient septem anni famis : postea obliviscentur ubertatem in universa Ægypto, et consumet fames omnem terram. Neque agnoscetur ubertas super terram præ fame quæ futura est post hæc. Vehemens enim erit valde. Quod autem iteravit somnium Pharao bis; quia verum erit verbum quod est a Deo, et properat Deus ut faciat hoc. Nunc ergo provide hominem sensatum, et præpone eum super Ægyptum, et faciat Pharao, et præponat locorum principes super terram, qui quintas exigat* (40) *omnis fructus terræ Ægypti septem annorum ubertatis, et colligant omnes fructus septem annorum venientium horum bonorum : et colligatur frumentum sub manu Pharao : et escæ in civitatibus custodiantur : et sint escæ quæ custoditæ fuerint terræ, in septem annos famis quæ erit in terra Ægypti : et non exterminabitur terra a fame. Et placuerunt hæc verba ante Pharao, et omnibus pueris suis. Nunquid inveniemus hominem talem qui habet spiritum Dei in se? Et dixit Pharao ad Joseph : Quoniam ostendit tibi Deus omnia hæc, non est tibi homo prudentior, nec sensatior te : tu eris super domum meam, et ori tuo obediet populus omnis præter thronum : ego te præero. Dixit Pharao ad Joseph : Ecce constituo te hodie super omnem terram Ægypti, facito, inquit, tuum consilium. Quis te sapientior? quis te sensatior et fidelior? te enim volebat Deus ut supra domum esses meam, super omnem scilicet Ægyptum. Perficito tuum consilium, conregna mihi. Tibi enim dans Ægyptum in potestate, habebo te mecum in regem* [89]. Jam consolatio, jam fructus pudicitiæ erant Joseph. Sed nec in his factus arguit mulierem impudentem, non reddit vicem : tamen fuit in tribulatione, et in tali angustia tanta Joseph. Jacob autem in tribulatione erat, et jam cum (41) remissus fuisset Joseph a carcere. Quid ergo, dicent Judæi, ubi est fructus promissionis? Si enim ista est vita, quid hoc ad Jacob, qui decem et septem annis luxit Joseph? aut ad ipsum Joseph, qui vix liberatus est? Sed sermo quidem impletur, negotium autem servetur : licitum enim est nobis et sequenti perfrui die. Mensuremus autem tempus. Decet enim gratis dona Dei, ut jejunent in tempore, et epulentur in tempore. Tantum estote memores ubi finimus sermonem : ut sicut hi qui alacriter manducant, et ob quamdam occasionem exsurgentes a mensa nitant (42) sibi apposita : ita et vos reliquias alio a nobis exposcite die, ne quid et intermisimus : non enim decet nos venientes ad consolationem mortis, relinquere Jacob in luctu de fama mortis filii. Sed rationis est et sequenti nos jungere, et miscere in alacritatem lugentium jam esse consolationem. Non fuissem vos passus ita dimittere, adhuc sollicitus propter Jacob lugentem. Quia igitur incipimus permittente Deo et probationes de resurrectione conjungere, jam fidem præcedentis sermonis confidentes epulemur, non cum mortuis : omnes enim vivunt. Non enim venimus ad monumenta, sed ad locum commendationis; non venimus ad mortuos, sed ad viventes : commonentes nosmetipsos per ea quæ facimus spem ipsius resurrectionis. Læti convenimus, majus gaudentes recedimus; ita enim confidimus, quia resurgemus, quia et ista credentes lætabimur. Habemus autem reconditum sermonem nobis ostendentem, spes quia est religiosis. Et jam quidem ostensum est a justo Deo : tamen quia vocat tempus nos refici debere, gratiarum actiones consignantes verbum gloriam referamus viventi et bono et vero et vivificanti Jesu Christo : per quem est Deo Patri cum Spiritu sancto gloria et honor, imperium, majestas, et nunc et semper, et per omnia sæcula sæculorum. Amen.

[89] Gen. XLI, 17-41

(40) *Exigat*. Forte *exigant*.
(41) *Et jam cum*. Forte *etiam cum*.

(42) *Nitant*. Forte *nictant*, dum scilicet ad epulas relictas respectant.

LIBER SECUNDUS.

Lætantur quidem cœli de festivitate præsenti, in A qua Dominum suscepere victorem : lætatur et exercitus angelorum suscipiens cum victoria regem : lætatur et qui genuit, et misit Pater a dextris suis habens charissimum Filium, per quem mortua quidem mors (43) est, corrupta autem est corruptela, et destructa est diaboli tyrannia, et salvati sunt homines, et gaudium acceperunt angeli. Non est passus autem Spiritus sanctus : sed per omnium hominum linguas victori obtulit laudes. Quia enim omnium linguarum erat salus, ideo omni lingua per ora apostolorum locutus est Spiritus. Et exinde jam vocabat gentes per initiamenta : implebatur autem et præcedentis festivitatis lætitia. Pascha enim festivitatis mortis sacramentum in se continens, tunc recipiebat fructum, cum fiebat recursio Domini ad cœlos. Non enim venit ut moriens moreretur, B sed ut eos qui mortui fuerant vivificaret. Lætantur igitur omnia : forte autem et creatura : clarior enim et sol est, secundum præsens hoc tempus : prolixior enim et lumen habetur (44) : et omnium completus est fructus : et consentiunt officia dispensationi. Soluta autem nobis est et sententia : revocata est nostra restitutio : obedientia enim veniens, prævaricationis pœnas ejecit : justitia subintroducta iniquitatem repulit : veniens vita mortem mortificavit : Deus descendens hominem perduxit ad cœlos. Undique igitur fulgores festivitatis lucescant (45). Sursum chori, in terra lætitiæ. Tristant bona malum, luget semetipsum diabolus : decet enim eum luctus suus : lugent adhuc usque dæmones, et semetipsos deplorant. Tantum enim ut nominata fuerit C crux, agnoscunt plagam, et non sufferunt nomen. Et ne quis putet oblitum me fuisse hesternæ promissionis meæ; promiseramus enim de resurrectione dicere heri; exposcebat enim tempus. Sicut enim heri de resurrectione motus est sermo : ita quia festivitas regressum Domini requirit ad Patrem. Firmatur autem hominum resurrectio, cum apparuerit Filius reversus ad Patrem. Et majus ostenditur quod propositum est, cum apparuerit resurrectio ejus qui suscitavit (46). Siquidem et Apostolus volens ostendere quia resurgunt homines, ad resurrectionem Domini transmisit suum sermonem, et dixit : *Si compatimur ut et simul glorificemur* [60]. *Si mortui non resurgunt, neque Christus resurrexit* [61] : D ut ex hoc manifestum sit, hominum resurrectionem sequi Domini resurrectionem. Et mirabilia quidem quæ ante crucem facta sunt qui fuit ostendit : post mortem autem mirabilia quæ per apostolos facta sunt, confirmant quia qui mortuus est resurrexit et vivit. Unde et majora servata sunt mirabilia post mortem, quam ea quæ ante mortem sunt facta. Quia enim incredibilior resurrectio Domini magis quam adventus ejus in mundo, majora servata sunt testibus resurrectionis mirabilia, ut agnosceretur (46*) quia mortuus quidem est, sed resurrexit ob dispensationem, vivit autem propter virtutem. Quis enim ausus est dicere, quia non resurrexit Christus, aut confessibiles (47) inimici, aut ficti amici? Putas gentiles audebunt dicere quia mortuus est et non resurrexit? Non quæro quid dicant, sed quid patiantur. Si enim stant eorum templa, non resurrexit. Si non destruxit, si non conflata sunt eorum simulacra post crucem, non resurrexit, qui arguit ea quæ non vivunt. Si non increpantur nomine crucis eorum dii et dæmones, non resurrexit qui his qui non sunt terribilis habetur : confitentur enim et dæmones resurrectionem Christi. Qui enim exorcizant, crucem Domini nominant, et resurrectionem : et nomine ejus qui mortuus est et resurrexit increpantes, non ut inobedientes aut contradicentes habent dæmones, sed obaudientes et consentientes resurrectionem. Sed Judæi dubitant de resurrectione Christi. Utinam non dubitarent, ut et ipsi resurgerent a peccatis suis, in quibus mortui et vere sunt mortui! Si autem dubitant, ostendant civitatem suam post ea quæ ausi sunt, stantem. Et vere qui mortuus est mortuus est, quia stant qui affixerunt cruci. Si autem deserta est civitas ob audaciam incolarum, qui post mortem cruciat eos quia sunt, utique vivens id gerit. Si non servit eorum gens, si non excusaverunt suum regem, si est cum ipsis propheta; non est factus exitus prædicationis prophetarum. Si autem civitas eorum deserta est, si altare jam non est eis, non sacerdos, non rex, non propheta, non spiritus; per quem ista? Si autem et dicatur ab eis impudenter, quia civitatem eorum destruxerunt homines; utrum concedente Deo et ita permittente, magis autem indignante? dicant causam peccati. Putas propter idololatriam? et certe nunc idola non colunt. Sed quia prophetas occiderunt aliquando? et certe cum eos interficerent, habitabant civitatem suam. Sed quia templum contaminarunt aliquando? et certe contaminantes habe-

[60] Rom. VIII, 17. [61] I Cor. XV, 16.

(43) Ms. *Per quem mortua quidem mors.*
(44) Ms. *Prolixius enim et lumen habetur.* Prolixiores enim tunc dies esse incipiunt.
(45) Ms. *Lucescunt.*
(46) *Suscitavit.* Forte *suscitabit.*
(46*) Ms. *Ut cognosceretur.*
(47) Ms. *Confessiles :* aperti et professi inimici, infra lib. I, *de incorporali* post med. *nonne confessibile est*, etc.

bant. Quæ ergo causa est ut ira adversus eos sit Dei nunc? Et certe secundum ipsorum sermonem ut aiunt, utinam videantur religiositatem fecisse! Si enim solventem legem, et de lege contra facientem invenerunt Dominum Jesum, et non invidia, sed zelo pro lege affixerunt cruci: oportebat Deum et alia eis peccata dimittere magis propter istam justitiam, quam nunc eos ita punire. Et licet ipsi essent peccatores, et alia haberent peccata; tamen Dominus Jesus, quem ipsi legi contraria facientem dixere, cum apud eos esset, prædicebat quia destrueretur eorum templum, et deprædaretur eorum civitas propter id quod adversus se audebant. Et si ipsi alia habebant peccata, Deus autem non videretur mendax, ut ipsi blasphemant, inveniretur autem verax, passus utique fuisset alia eorum peccata, ut confirmaretur docenti prædicatio illa, quæ et cæcis exstitit manifesta, et videntibus completa. Apostolus enim Paulus ad Galatas scribens ait: *Quia ante oculos eorum descriptus est Jesus Christus crucifixus* [62]. Ego autem et audebo adversus vos dicere, quia sermo ante oculos vestros describit Jesum Christum resurrexisse a mortuis. Quid enim quæris? non invenies solem clariorem: ad satisfactionem (48) resurrectionis Domini, gentilium quotidie deficientem culturam. Protenduntur autem Ecclesiæ bona, et quotidie crescunt. Inimicus ergo ut ipsi putant legis, qui vindicat in adversos et domesticos suos, exaltatur, vivit. Putas aut non vivens hæc quæ non viventes possunt, ipse operatur? occasio Judæis nulla relicta est. Cum enim dicunt, quia alia peccata habuimus, et ideo ejecti sumus nunc. Primum est enim, quando non peccavit Israel? quando non eos est passus Deus nisi nunc solum? Nonne in Ægypto idola colebant? Putas ergo quia colebant idola primam istam irreligiositatem admittentes, ideo non sunt ejecti de Ægypto? Et certe cum multis signis et prodigiis et mirabilibus, cum percuterentur Ægyptii decem plagis, liber autem esset Israel a decem plagis cohabitans iisdem. Et operibus (49) quidem erat Ægypti, Dei autem misericordia a plagis Ægyptiorum habebantur immunes. Si igitur propter istiusmodi peccata plagæ sunt, debuerant in Ægypto cum adducebantur plagæ adversus Ægyptios, dari et Judæis, qui cum cohabitantibus idola adorabant, qui et cohabitantes simul cum iisdem peccabant. Si autem idola quidem colebat in Ægypto Israel, et non solum non accipiebat plagas, etiam irreligiosa gerens, sed alii pro eis quandiu et exirent isti; nunc sine causa causantur. Quod autem idola colebant in Ægypto Israel, testatur quidem et Ezechiel propheta comparans duas eorum metropoles, Hierusalem dico et Samariam, duabus consororibus, et dicit: *Duæ erant consorores, et ipsæ fornicatæ sunt in Ægypto in adolescentia sua* [63]. Fornicatio autem in Scriptura ita ponitur, quia secundum misericordiam dignabatur Deus tanquam conjungens sibi tunc quidem Synagogam, nunc autem Ecclesiam. Ab eo ergo qui secundum misericordiam conjungebat recessio, et dæmonibus conjunctio, et idololatria, fornicatio secundum Scripturam rectissime nominatur. Quia ergo idola colebant in Ægypto, ideo per prophetam ait: *Duæ erant sorores, et ipsæ fornicatæ sunt in adolescentia sua in Ægypto*. Denique et Moysi successor Jesus Nave, mandans populo de suo exitu dicit: *Quibus vultis servire diis? Num his quos coluerunt patres vestri in Ægypto* [64]? Quid autem opus est prophetas vocare? ipsum Israel testem adversum se et ipsorum vocem produco, ut ostendam quia idola colebant in Ægypto. Quia enim exeuntes de Ægypto erant in deserto, et Moyses ascenderat apportare sacrilegis legem, quadraginta autem dies protenderat in monte Moyses: caput vituli sibi conflantes, clamabant suis linguis adversum se: *Isti dii tui, Israel, qui eduxerunt te de terra Ægypti* [65]. Hoc autem commendat, quia qui et in deserto coluerunt idola facientes sibi vituli caput, et apud Ægyptum. Dixere enim: *Isti dii tui, Israel, qui eduxerunt te de terra Ægypti*. Accusantium vox est quia istiusmodi venerabantur idola, et hos colebant et in Ægypto, quibus et reddebant gratiam egressionis suæ. Si autem dixerint, quia alia peccata habuimus ob quæ et ad desertum perducta eorum civitas, et servit gens, et neque propheta cum ipsis est, neque altare, nec rex, nec sacerdos; quod peccatum majus est irreligiositate? Si autem colentes idola in Ægypto exierunt ex Ægypto; non erat facilius irreligiose eos agentes apud Judæam, reverti in Judæam? Sed ausi sunt dicere, quia ideo nunc non habemus prophetas, quia inter gentes sparsi videmur. Ubi ergo venit Moyses? nonne in Ægypto? ubi Maria, soror Moysi? nonne in Ægypto? ubi septuaginta duo? nonne in deserto gentium? Post hæc autem ubi Daniel? nonne in Babylonia? Ubi tres ejus fratres? nonne in Babylonia apud gentes? Ubi degunt qui jejunant? nonne in gentibus? ubi flamma ignoravit suam naturam? ubi Zacharias propheta? ubi Angelus (50)? Si autem prima et media in gentibus, cum ipsis erant prophetæ. Et certe apud Babyloniam extra hos qui prædicti sunt, omnes Judæi adoraverunt imaginem regis, et non ideo fraudati sunt a prophetis. Quia autem adoraverunt imaginem, comminatio Nabuchodonosor tunc facta adnuntiat. Dicit enim: *Omnis qui non cadens adoraverit imaginem, statim mittetur in fornacem ignis ardentis* [66]. Et aderat quidem illi (51) omnis Israel. Tres autem soli inventi sunt qui non adoraverant; in fornacem missi sunt, et

[62] Gal. III, 1. [63] Ezech. XXIII, 3. [64] Jos. XXIV, 15. [65] Exod. XXXII, 4. [66] Dan. III, 6.

(48) *Ad satisfactionem*. Forte in Græco fuerit ἀπολογίαν, quod interpres verterit satisfactionem: sicut I Pet. III, 15, in vulgata interpretatione.

(49) *Et operibus*. Sensus potest esse, *idololatria similis Ægyptiis erat Israel*.

(50) *Ubi Angelus*. *Malachias*.

(51) *Illi*. Forte *illuc*.

ab igne salvati sunt. Daniel autem regalia sibi commissa non aderat præsens. Si enim adfuisset, nunquam a quadriga bonus remansisset equus. Ita autem nec derelictus est Daniel ob comminationem ignis a fratribus suis et illorum martyrio : quia fratres quidem ejus in medium producti, in aperto martyrium posuerunt, et passi sunt et liberati : Daniel autem post hæc præcepto exsistente regis nullum debere neque alium adorare Deum, neque regem, nisi solum regem, et quem putas? Persarum : ipse autem ingrediens domum suam, et cum posset latere et occulte adorare Deum, palam adorans non negavit religionem, sed maluit magis esca dari leonibus, quam fraudari se ab adoratione viventis Dei. Noli enim quærere, si Daniel non est a leonibus comestus : sed quia proposuit se comedi (52), B hoc adverte. Nec quia non consumpsit flamma tres illos pueros missos in fornacem ignis ardentis, sed quia ipsi holocausti facti sunt (53) quantum ad alacritatem suam. Non enim ab exitu judicium est, sed ab alacritate coronæ. Ego autem dico, qui ideo salvati sunt tunc, et Daniel a leonibus, et tres pueri a flamma ignis ardentis ; non propter alacritatem eorum qui salvati sunt, sed propter infirmitatem illorum qui adoraverunt imaginem. Ut enim non dicerent qui adoraverunt, Quid profuit eis qui non adoraverant ? ne ab exitu incendii eorum qui non adoraverunt, satisfactionem (54) sibi conquirerent irreligiosa agentes, ideo salvati sunt qui non adoraverunt, ut non permanerent mortui qui adoraverunt. C Ipse (55) enim Deus est Daniel et horum qui in martyriis consumuntur a feris. Sed non ipse populus : ab incredibili (56) enim populo salvabantur qui fidem confitebantur, ut non incredulitas populi augeretur : a fideli autem plebe, ut crescat fides in sanguine sanctorum, veritas firmatur Evangelii. Habemus autem et nos, quia et mirabilia facta sunt in languentibus locis. Quidam enim a feris salvati sunt, quia languebant loca in quibus et passio martyrum agitabatur : alii ab igne liberati sunt. Si quis autem non credit, et rationem exposcit ; nihil prohibet religiosi unius memoriam nos repetere, et proferre in medium. In Antiochenorum illa urbe Romanus quidam exstitit martyr. Iste peregrinus advenerat illo. Cum autem jactari a tempestatibus illam D tunc videret civitatem (invenerat enim jam multos milites cecidisse Ecclesiæ), non est passus dare diabolo ut exsultaret : sed exsultantem judicem de his qui fuerant superati aggreditur, vim faciens regno vero rapto (57) : et dicit : Non recedes lætus. Habet enim Deus milites qui superari non possunt. Judex autem ebrius in victoria eorum qui fuerant superati, ex illorum imbecillitate æstimans sancti

A constantiam (58), præcipit eum induci. Non oportebat enim Dominum Jesum sine victore recedere. Introducens autem eum, omnia tormenta movebat, et tanta uni vincenti, quanta omnibus his qui fuerant superati. Contendens enim ne solveretur victoria sua per unius istius victoriam, et reputans apud se, quia et in stadiis finis currentium quæritur, et quia si iste vicerit, nec ut victi erunt qui fuerant superati ; universa ei admoveri tormenta jubet. Volens enim flectere juvenem, et oculis torquebat, et dentibus minabatur, et manibus torquentium suas protendebat manus, et ab ipsa ira etiam de sede movebatur sua. Cum autem fatigarentur torquentes, et non cederet qui torquebatur, atque obtusum et deflexum fuisset ferrum, non est flexus qui radebatur. Cum jam nulla adinventio tormentorum fuisset derelicta, cupiens constantiam suam ostendere Domini miles, emittit vocem dicens : Cur jam, tyranne, non cessas? confessus sum per os verum esse regem Christum. Judex autem injuriam in tyrannidem dictam non sufferens, convicit quidem se, et commendavit martyrem Christi : quia ideo hæc pro vero rege patitur, qui ita de mortali ausus est loqui. Propterea jubet eum igni tradi, coronam coronis conjungens. Et ideo cito efficiebatur præceptum. Ejiciebatur enim Romanus lætus et coronatus sanguine, insignia in lateribus habens quæ pro veritate fuerat passus : portans quippe et in humeris crucem, et in fronte signum regale. Cum autem adunarentur sarmenta et cannæ, ad velocitatem utpote flammæ, vel quod igni apta videntur ad incensionem, imponebatur autem vivens immolatio in igne (59). Hæc cum ita agerentur, non longe autem abesset civitas, ut testaretur veritati : et forte quia quidam de Judæis aut alii homines dicebant, ubi est horum Deus? forte proferentium Judæorum tres pueros, et dicentium, quia sub nos salvabantur a flamma fornacis ardentis, isti autem ardent : atqui cœli jubet Dominus nubibus coronari cœlum. Adimplens autem sinus nubium grandine et imbre admodum vehementi, et addens ventos ad velocem emissionem eorum : neque accendi flammam permittit, vehementiorem ostendens hanc virtutem, quam apud Babyloniam. Illic enim e flamma tres pueros liberavit : istic autem ne quidem accendi flammæ concessum est. Fit turbela non levis : nuntiantur (60) tyranno quia martyre tradito igni cœlum indignatum est, et quia cœlestis rex suos qui in terra habentur defendit. Hæc cum audisset tyrannus, et cum valde injuriam defenderet suam factam per linguam, jubet judici jam non debere jurgari eum ad Deum, sed istum quem liberavit Deus dimitti debere. Et noster igitur Ananias

(52) *Proposuit se comedi.* Sponte se obtulit leonibus vorandum.

(53) *Holocausti facti.* Ὁλοκαυστοί id est penitus consumpti, et holocausta facti, si species illorum alacritatem.

(54) *Satisfactionem.* Ἀπολογίαν supra col. 1095. B.

(55) *Ipse.* Pro *idem.*

(56) *Incredibili.* Pro *incredulo.*

(57) *Regno vero rapto.* Quod *violenti rapiunt,* ut dicitur Matth. XI, 12.

(58) Ms. *Æstimans fortis constantiam.*

(59) Ms. *Imponebatur vivens immolatio in igne.*

(60) *Nuntiantur.* Forte *nuntiatur.*

velut ex igne dimittitur. Judex autem blandiens tyranno, iniquus voluntate et proposito, sine Deo degens, cupiens nihil deesse blandimentis suis, invenit nescio quid novum adversus sanctum, addens admirationem admirationibus. Quid enim facit? præcipit linguam qua fuerat locutus in hominem, eo quod non negaverat Deum, incidi. Et quidam medicus qui jam ruerat non proposito sed carnis infirmitate; quia enim ipse fuerat superatus exivit; exsultari libet de victoria superantis : provenit autem istum portare medicinalia operamenta. Et exivit ut consolaretur suam ruinam : inventus est in aliam tentationem incurrere. Præcepto enim judicis insistente ut lingua incideretur sancti, et quia inventus est ille parata habens ad istam necessitatem ferramenta, urgebatur incidere quam nolebat linguam. Et incidit quidem : cum autem incidisset, ipsam linguam usus est ad tutelam sui : non enim projecit quam incidit, sed accipiens eam, ut medicamen ad sanitatem illius delicti quod admiserat ab negando, accipiens domi recondit, ut consuerunt (61) infirmiores, fideles tamen, honorare si quid a martyribus sumpserint. Dicit autem medicorum doctrina, contestatur etiam et natura, quia linguæ incisio, interfectio est ejus a quo inciditur : oportebat autem et secundo a morte liberari martyrem Christi : ergo cum producunt nobis Judæi tres pueros, in uno tria proferimus. Et jam quidem habemus duo mirabilia : flammam ne quidem concessam flammam fieri; post incisionem linguæ, vitam, quam natura quidem non confitetur, gratia autem addidit. Ubi ergo tertia admiratio est de eodem martyre Christi? Adducebatur Romanus ad carcerem : addebat autem et hoc blandus ad tyrannum judex, qui istam corporalem linguam non habebat. Lectum est autem nobis, quia in apostolos Spiritus linguas ut ignem divisit et donavit. Sed illum non vidimus, sed audivimus et credimus. Quod autem dicturus sum, multi vultus (62) sunt testes. Dicitur quia beatus iste Romanus, dum adhuc carneam habebat linguam, similia Moysi loquebatur, hoc est balbutiens, et non composite loquens. Dum adhuc haberet totam linguam, et non posset composite loqui, erat balbus. Qui autem carcerem ingrediebatur custos carceris interrogavit eum, quod ei esset nomen : et certe litteræ (63) jam his qui valde compositi recte loquuntur, impedit ad loquendum. Nunc autem Romanus et incisa lingua; quam cum haberet (64), et recte loqui non poterat; Spiritus linguæ loquitur, et valde rectissime, et dicit, Romanus dicor. Iterum nuntiatur hoc judici et tyranno præsenti. Iterum qui inciderat medicus, constituitur in timore. Etiam, inquit, iste adhuc Christianus est : ut fratri parcens contempsit præceptum. Forte autem ille, cupiens post incisionem linguæ non superesse martyrem, et majori mensura incidit ad interfectionem potius quam ad præcisionem. Tamen comprehensus medicus ducebatur ad judicem, et negotium habebat, cur loqueretur is cui incisa fuerat lingua. Non enim semel locutus tacuit, sed conferebat cum aliis de cruce et victoria Christi, et hoc multis mensibus in carcere constitutus. Habemus ergo et tertiam admirationem, et unus Ecclesiæ martyr jam æquatur tribus ex Synagoga. Cum autem negotium pateretur medicus, ut condiscatis quantum boni sit, et brevis quidam ictus religiositatis. Quia enim tutelæ causa acceperat linguam, quia in ratione salutis thesaurum reconderat sibi, exhinc jam accepit fructum fidei. Judici enim indignanti et comminanti, et jam eum interficere volenti respondit medicus : Habeo linguam quam incidi. Producatur alius, cui non assistit Deus, et secundum mensuram incisæ linguæ, incidatur lingua; et si vixerit, meum commentum est, et non Dei defensio. Producitur quidam damnatorum, et diligentissime mensura accepta, incisa etiam lingua est, quæ habebat incidi. Tantum ut impleta incisio est, et finis ejus completus est vitæ. Et ille quidem est mortuus. Dei autem ex comparatione tenebrarum apparebat clarissimum lumen. Si quis autem infirmus et incredulus est, signa autem infidelibus, ut dicit Scriptura [67], habemus hæc proferre quæ audivimus. Et certe non tantum egena est Ecclesia; sed et de alio audivi ego, quia vir quidam ad bestias missus est, a bestiis autem non consumptus, ut Daniel, Ecclesiæ referebat mirabilia Dei. Sed non sit mihi colligere talia. Ista enim supportatoria infirmantium habentur, istæ satisfactiones sunt non credentium. Sed neque ista sperno, nec abnuo. Glorificetur autem et in istis mirificator Deus. Diligo autem cum video incidi capita martyrum, et totum corpus ardere, et virgines nudas non irreligiosis oculis, amicis autem et fraternis. Nihil enim horum terribile vident fratres, quia nec patiuntur. Istæ sunt gloriæ, istæ nostræ dilectiones. Et quidem qui inciditur capite, habebit caput in judicio; quia qui ardet totus, holocaustum Deo viventi offertur. Et virgo nudata, non nuda; habet enim indumentum incorruptelæ suæ. Nemo dicat martyribus : Misericordia a vobis (65) ab his, fratres; ne forte imitatores Christi vocem etiam ejus mittentes respondeant dicentibus : *Vade retro me, Satana* [68].

[67] I Cor. XIV, 22. [68] Marc. VIII, 33.

(61) *Ut consuerunt. Ut solent infirmiores* clam et domi reconditas martyrum reliquias honorare; cum fortiores palam id facerent : erat autem ille *medicus carnis infirmitate lapsus*, sicut paulo ante dictum.

(62) *Vultus. Πρόσωπα, aspectus.*

(63) *Litteræ.* Forte *littera*, ut sensus sit : littera R quæ ægre pronuntiatur etiam ab iis qui os recte compositum habent ad loquendum, nunc, etc.

(64) *Quam cum haberet.* Quam litteram facile pronuntiare non poterat, etiam cum linguam haberet.

(65) *Misericordia a vobis.* Forte *Misericordia vobis ab his*, ut sensus sit : Nemo martyribus dicat : fratres, vestri misereantur hi tyranni, parcant in vos sævire; ne martyres exemplo Christi respondeant : *vade retro*, etc.

Incedantur et ardeant ut nudentur (66) virgines in passione, et vincat per omnia Christus. Quid enim et promunt Judæi ut gloriam aut accusationem? Si enim nos fratrum nostrorum interficientium (67) usi sumus prædicta gloria, interfectis prioribus non cessamus interfici : nunc adoremus idola quæ excusamus (68). Israel autem et dum interficeretur ne adoraret, non cessavit adorando. Et ausi sunt loqui ad crucem. Cum enim vituli caput sibi ut adorarent fecerunt, Moyses interfecit plurimos, ne cæteri facerent talia, et qui derelicti sunt adorarent. Unde ergo simile erit Judæis ut et dum interficiuntur, alii adorent simulacra; et Ecclesia (69) quæ interficitur ut adoret, et non adorat? Sed quæ communio est lumini ad tenebras? *Quæ enim debui facere vineæ meæ, et non feci* [69]? dicit Deus. Donare debuit, et blandire, et beneficia tribuere : fecit omnia. Donavit enim manna : Israel autem modo manducans, vitulum qui nec herbam manducabat nec vitam habebat, adorabant. E petra bibebant aquam, et ex petra faciebant idola sibi. Per lignum figurati amara aqua translata ad dulcedinem est : illi autem e ligno exsculpentes sibi simulacra, adversum eum qui fecerat dulce adorabant. Veterascentes autem concrescebant eis tunicæ : illi autem accipientes quæ donabat Deus, consecrabant idolis. Tantum enim erant ad beneficia contumaces : ideoque adduxit adversum eos plagas, quia dum daret beneficia, eos suadere non potuit : voluit ergo eos puniens perurgere. Quam enim plagam eis non misit? Quid enim ait ipse ad eos? *Sine causa percussi filios vestros : disciplinam non accepistis* [70]. Cum enim beneficia sua eis exprobaret, dicebat : *Quid adhuc debui facere vineæ meæ, et non feci* [71]? Cum autem incredulitatem ad plagas addebat : *Sine causa percussi filios vestros : disciplinam non accepistis.* Et iterum : *Quid adhuc percutiamini addentes peccata* [72]? Hoc est, ego evacuavi plagas : vos autem non cessatis peccantes. Sed forte simplices plagas putatis : et gladio interfecti sunt, qui caput sibi vituli fecerunt, ut adorarent : et nihilominus indisciplinatus mansit Israel : et terra mirifice ostendat aperiens os suum : vivos quosdam absorbuit : et qui relicti sunt, adorabant non viventes. Flamma eos consumpsit ne adorarent idola, et comedit multos : et qui relicti sunt, adorarunt simulacra dæmoniorum. Et illi quidem consumebantur, ut non adorarent, at nihilominus adorabant (70). Nos autem consumimur ut adoremus, et non adoramus. Non quippe nostra virtute, sed crucis potentia. Serpentes eos mordebant, et immisso veneno occidebant, et per omnes

A plagas, per terram, per ignem, per gladium, per serpentes, per feras, per inimicos, per legem puniti, interfecti, concisi, consumpti sunt, et manu sacerdotum occisi : et non recesserunt ab idolis. Et tamen hæc omnia fiebant tunc, et spiritus erat in ipsis, et Moyses propheta, et Aaron sacerdos, et Jesus Nave exercitum ducens, et expugnans inimicos, et Moyses orationibus vincens, et manna desursum, et petra dabat aquam, et tabernaculum aderat, et virga florebat, et mirabilia fiebant. Et colentes idola non abegerunt Deum, ut recederet a promissionibus suis quas fecerat ad Abraham. Cur ergo, vos interrogabo, cur cum et apud Ægyptum idola colebatis, cum et in ipso mari positi non credebatis, cum et manna accipientes murmu-

B rabatis, cum et ante legem et contra legem vituli caput vobis fecistis, cum Beelphegor vosmetipsos consecrastis, cum flammam ignis contempsistis, cum serpentibus interficiebamini, non estis suasi : cum terra admirabiliter os suum aperiens absorbuit vos viventes, neque vos cessastis ab idolis, neque Deus recessit, ut non vobis faceret bene ; et habebatis prophetas vobiscum. Comparavimus igitur illa his quæ non sunt (71), et interrogavimus eos cur tunc cum tanta fierent a vobis, passus (72) est vobis (73) Deus, et nunc cum Sabbatum custoditis ut pollicemini, et legem legitis, et libros prophetarum, quos præsentes quidem interfecistis, libros autem eorum purpureis palliis honoratis : quæ causa est ut tunc

C quidem tanta vobis facientibus mala, tanta fiebant in vobis Dei bona, et spiritus vobis aderat, et prophetæ vobiscum erant? Nunc autem, cum et legem legitis, et dicitis, et custoditis, et feriamini, et Sabbatum observatis, et ab escis vos abstinetis ; sine causa laboratis, et vigilatis, per noctem psalmos dicentes, et per civitates et nationes synagogas constituistis, et arcam et candelabra et mensas, et omnia vultis facere nunc magis quam in terra vestra? Cur tunc cum tanta mala faciebatis tantos habebatis prophetas, et Moysen quem voluistis lapidare, et Aaron cui vim irrogastis : nunc autem cum videmini custodire legem, et omnia facere ut prædictum est, nullus vobiscum propheta est? Putas quia Romani, compellimini enim dicere, quia citra voluntatem Dei de-

D struxerunt vestram civitatem? Spiritum sanctum quis abstulit a vobis? Ubi nunc apud vos propheta est? Dicit Deus in Ezechiel propheta : *Populus iste peccavit in me, et misi eos ad captivitatem* [73]. Sed non ista metuentes, inquit, ad gentes audiebant : *Iste est populus Dei et terra Dei* [74]. Et educam, inquit, propter nomen meum, et reducam eos, et dicito eis :

[69] Isa. v, 4. [70] Jerem. II, 30. [71] Isa. v, 4. [72] Isa. I, 5. [73] Ezech. XXXVI, 19. [74] ibid. 20.

(66) *Incedantur.* Forte *incidantur* (aut *incendantur, et ardeant, et nudentur*, etc.

(67) *Interficientium.* Pro *interfectorum.*

(68) *Excusamus.* Vox interpreti nostro familiaris, pro eo quod est *repudiare, rejicere.* Sic supra, lib. II. De fide adv. Sabell. sub fin. : *Contentionibus veritate, excusemus lites*; et lib. I. De resurr., circa med. : Si *talis esset resurrectio, excusaremus utique resurgere*; et infra : *Factus es perfectus, formatus es, excusa illud*, etc.

(69) *Ecclesia.* Forte *Ecclesiæ.*

(70) Ms. *Et nihilominus adorabant.*

(71) *Non.* Forte *nunc.*

(72) Ms. *Passus est a nobis Deus.* Fortasse *passus est a vobis.*

(73) *Vobis.* Forte *vos.*

Non propter vos facio, domus Israel, sed propter nomen meum [75]. Ille Deus qui dixit tunc, Non propter vos facio, sed propter nomen meum, nunc audiens vos dicentes, quia religiose fecimus crucifigendo Christum, et sint illi digni propter prius opprobrium gentium dicat ut dixit : et nunc, si tamen permittit vestrum peccatum, in unum non propter domum Israel facio, sed propter nomen meum : et certe propter nomen suum nunc vos non reducit. Sicut enim tunc propter nomen suum revocavit : ita nunc propter nomen suum vos non revocat. Si enim propter nomen suum facit quod non facit, debet et non permittere fieri ea quæ prædixit Salvator, cum ostenderent ei lapides templi, quia *non relinquetur lapis super lapidem, qui non destruatur* [76] : et cum defleret Hierusalem, et prædiceret quia circumdabunt eam inimici, et destruent eam ; et cum diceret filiabus Israel : *Filiæ Israel, nolite plorare me, sed plangite vos et filios vestros : venient enim*, inquit, *dies cum patiemini ea quæ passæ sunt* [77]. His semel et bis et tertio a Salvatore prædictis, si mendax est, et si contra legem faciens, si defendentes legem occiderunt quem occiderunt; deberet Deus ut argueret prædicationes mendaces, pati illos etiam nunc peccantes, ut et antea passus est. Si autem Salvator quidem prædixit, Pater autem audiens confirmavit, et opera testantur, prædicatione dupliciter convictus est Israel. Quia igitur apparet correptio quæ per crucem facta in mundo effulsit, interrogavimus eos, quem vultis esse Jesum ? hominem peccatorem et contra legem facientem ? Ergo producite vestros justos, et fiat comparatio. Absit ut a nobis servis, ad Dominum ! Quia autem ad Judæos loquimur, oportet nos infantiari. Comparemus in (74) signa, et opponamus lucernas plures soli uno, et dicamus Judæis : Quem vultis Jesum esse ? ut Abraham ? Ostendite ergo quem suasit Abraham, vel unum licet, ab idololatria ad religiositatem : aut non hoc primum et in vestra lege mandatum est. Sed Isaac comparabitur rei (75) ipse, et de Isaac erit sermo. Quem suasit Isaac ? Sed Jacob, cujus et socer in idololatria permansit ? Sed Moysi, qui non potuit per multa signa et prodigia filios Abrahæ ad culturam Abrahæ transferre ? qui non potuit suadere socero suo ? Nonne mare scindebatur, et iterum copulabatur, et manna ad vicem imbris deducebatur, et petræ ex imis emittebant aquas, et omnis natura transferebatur per signa, et populus manebat in idololatria ? Quid valuit lucerna Moyses ? Ideo bene dicit Dominus : *Nolite judicare ad faciem, sed justum judicium judicate* [78] : non nominibus, sed negotiis : quid correxit Moyses, et præhonoretur (76) a vobis Jesus ? Si autem unum populum per signa non suasit, Jesus autem per crucem, per scandalum, et non per signa aut prodigia, mundum transtulit ad Dei culturam : Moyses lucerna ne quidem uni domui sufficit ; Jesus autem sol justitiæ, si non fulget mundus et illuminatur, non sit sol. Ex negotiis enim et nuncupationes sunt accipiendæ. Si illuminatur mundus, sol justitiæ est : ubi enim præcurrit opus, adjuncta sit et nuncupatio. Moyses lucerna quare dictus est, qui neque fratribus suis et cognatis lucere valuit ? Siquidem ad fines (77) ejus igni consumpti sunt sub illo peccantes, et Aaron per os ipsius Moysi objurgatus est, et propter ipsum Moysen objurgatus a Deo est Aaron. Qui norunt Scripturas sciunt quæ dicuntur. Moysen producunt quod jurgatus a Deo est, et finem justum habuit vitæ. Sed nos compellimur dicere adversum sanctos quos cupimus honorare. Sed non dicimus adversus Moysen, sed ea loquimur quæ vult : ipse dicit Moyses. Nam et si compellimur dicere, dicimus ideo ut commendemus ea quæ ipse Moyses de Christo locutus est. Ergo falso Judæi Moysen adversus Moysen legunt. Legentes enim dicunt, quia nihil veri loquitur. Nos autem Moysen pro Moyse legimus. Et quid contendimus ad Judæos vere adicere (78) quæ apud Judæos habentur, quæque nobis concedunt ? At idem Judæi concedant nobis quia Moyses vera locutus est, et nullus e prophetis mentitus est, neque Deus horum. Dicimus enim quia omnes promissiones Dei, quæ per legem factæ sunt et per prophetas, impletæ sunt in adventu Domini Christi, et adhuc usque implentur. Hoc est honorare libros prophetarum, non purpureis pallis a foris, sed illum qui intus prædicatur agnoscere. Non est mentitus Moyses pro nobis ; opus enim ipsum ei testimonium præstat. Non est mentitus Moyses adversus Israel ; captivitas enim eorum et humiliatio testatur. Non sunt mentiti prophetæ vocationem gentium prædicentes ; vocati enim sunt ut videtis. Non sunt mentiti prophetæ, exitum et abjectionem Israel prophetantes. Si autem sermones prædicti sunt, et negotia testantur, quid adhuc impudens Israel ? aliquando quidem ad dicta, nunc autem et ad ipsa negotia. Scriptum est, et promissum in lege est, quia si fuerint qui dispersi sunt e populo ad fines usque mundi, et pœnitentes custodierint legem : *inde eos reducam, dicit Dominus* [79]. Ista Dei promissio est. Interrogavimus ergo Judæos, utrum servatis legem aut non ? Si non servatis, quid et loquimini ? Si autem servatis, quid quia non revocamini ? Non enim mentitur Deus. Si autem prævaricantes legem habebatis civitatem ; nunc ut dicitis servantes legem dispersi estis in civitatibus : manifesta ergo est vestra

[75] Ezech. XXXVI, 22. [76] Marc. XIII, 2. [77] Luc. XXIII, 28 ; XIX, 44. [78] Joan. VII, 24. [79] Deut. XXX, 5.

(74) *In.* Forte *jam*.

(75) *Comparabitur rei.* Fortasse *comparabitur ei*, id est Jesu Christo : nempe littera *r*, prioris vocis postrema, perperam repetita fuerit.

(76) *Et præhonoretur*, etc. Forte, *ut præhonoretur a vobis Jesus.*

(77) *Ad fines.* Fortasse unica voce *adfines*, propinqui.

(78) *Vere adicere.* Fortasse *vere ea*, vel *vere dicere* : vel *adicere* dictum est pro *adjicere.*

inexcusabilis audacia sanguinis justi. Et certe multorum prophetarum effudistis sanguinem, et habebatis vestram civitatem : et prioribus prophetis interfectis, secundi veniebant, et convincebant vos. Quomodo ergo multorum prophetarum sanguis non intercidit prophetiam ; unius autem, ut dicitis, contra legem facientis sanguis, statuit (79) omnem prophetiam? Et quomodo omnes prophetæ cum legislatore et regibus justis, et omnibus mirabilibus quæ facta apud Ægyptum videntur, et in deserto, et in ipsa terra promissionis, et cum omnibus beneficiis et pœnis non statuerunt idololatriam ne quidem ab ipso Israel? Crucis autem sermo et orbem universum convertit, et Israel si nihil aliud, tamen ab idololatria prohibuit? Quid hoc efficientius mihi videtur, quia resurrectio viventis quæ hoc fecit, B mors quam sustinuit. Si enim affixus est ob infirmitatem, ut dicit Paulus [80], sed vivit ut videmus. Et nos quidem illum quem non videmus non negamus : viventem autem ex his quæ efficit videmus. Quia autem ausi sunt, in qua sunt pœna ipsi edicant. Ergo vivens et apud eos invenitur qui passus est. Qui enim adversantur in dissolutione sunt : et gentiles jam non gentiles : et Judæi superantur. Quid deest qui vincit? Ecclesia quippe unde habens filios? Ita enim est admiratio, quia a Judæis accipiens patres apostolos, a gentibus autem filios a non credentibus ; habet illic salutem filiorum, istic non credit Judæis (80). Sed ab abnegantibus Judæis habet testes apostolos, ut illorum conspersio apud nos non sit illorum. Cum enim ferrum acceptum C fuerit a congeriebus lapidum, aut a terra ex qua et conflatum est, jam non est quod erat in monte : et apostoli a Judæis accepti, jam non sunt ex illis. Per ignem enim emundati, aliud quam lapides facti sunt. Illi enim interficiebantur ut non adorarent idola ; et lapidabant Moysen quia non concedebat eis adorare : Stephanus autem statim ex ipsis lapidabatur, eo quod non negavit causa crucis Dominum Jesum. Putas isti ex Judæis sunt? Petrus qui inverso capite affixus est cruci, Paulus qui persecutionem est passus, et gloriatus est in periculis. Sed meminimus Petri et Pauli et Stephani. Petrus ante crucem infirmus et incertus, et ter abnegans Dominum ; quando magis oportebat eum negare? cum adhuc viveret magister? aut tunc cum satis D sibi fecit qui est mortuus? Si autem neque ante mortem negaret, esset contentiosum omnia dominantis Magistro (81). Si autem ante crucem negat, et ter non simpliciter, sed per vocem puellæ unius, et hoc Domino prædicente ei, et certe si non propter aliud, propter contemptionem prædictionis deberet Petrus non negare. Et certe cum Dominus

A dixit, negaturos esse omnes, Petrus dicebat : *Si omnes te negabunt, ego non te negabo; sed paratus sum pro te mori* [81], et ante te mori. Et cum dixisset quia et ipse ter abnegaturus esset, non recessit, contendens et dicens, *Non te negabo*. Qui autem dixit sæpe, quia non negabo, et horum habebat memoriam; quia puella quædam accedens interrogabat eum, nunc Galilæus est, nunc cum Jesu erat; cœpit et jurare, quod non poposcerat puella, et dicere, quia nescio hominem, nec ut hominem, o Petre! et hoc semel, et bis et ter. Et certe vivebat Magister, et incertum erat si moreretur Petro. Ipsius est enim vox quæ dixit : *Misericordia tibi, Domine, ab his* [82]. Quemadmodum iste negans ter et jurans, et hoc propter vocem puellæ unius ante mortem : post crucem, post paucos illos dies incipit clamare et ad populum dicere : *Viri fratres et patres, audite* [83]. Puellam non audis, et viros fratres et patres vocas ut suadeantur? In nocte negas in qua posses et latere, et tertia hora constanter proclamans loqueris ad populum universum? Sed puta quia Petrus contentiosus est, et omnia donans Magistro, ausus fuit Judæis et loqui, a quibus ipsa audacia exstitit. Quemadmodum Judæi non statim fustibus et lapidibus, aut quolibet alio genere obruere arguentem? Si enim Deum, qui signa fecit, ausi sunt affigere cruci, quemadmodum Petrum convincentem eos post istam audaciam non statim fustibus aut lapidibus obruerunt? Nunc ergo sunt in captivitate et humiliatione, cum floret Ecclesia; et adorant nobiscum et reges et judices. Audeat quis ingredi synagogam, visus licet (82) alicujus, et dicere, Jesus crucifixus Filius est Dei. Si exierit exinde? et hoc cum non sit ex Judæis, sed ex nobis : cum et leges vindicant, et reges adorant, et cum Ecclesia tenet (83). Si autem nunc non est sine periculo aliquem non Judæum ingredi in synagogam eorum qui in captivitate habentur, et hoc in vico ubi tres aut quatuor colliguntur Judæi, et dicere veritatem ; quemadmodum Petrus ex Judæis Galilæus? Nec enim hoc est dicere quia ingenuitatem ejus honorarunt, et non sunt ausi : nec quia eruditionem, nec quia divitias. Jam autem nec piscator erat, sed egeno egentior. In tantum autem aderat ei ut non loqueretur, qui dum periclitaretur animæ, et interrogaretur si Galilæus esset, negans et dicens, non, in ipsa abnegatione convictus est. Quia enim naturalis est linguæ (84), partis uniuscujusque terræ meditantem assuefieri ad eloquendum, oriens ad aliam partem utitur, Syrorum lingua in alio clamet, nationem quidem ipsam esse, mutatam autem in sono haberi. Fit enim et hoc apud Judæos : et cætera. Galilæi Hebraica quidem loquebantur,

[80] II Cor. XIII, 4. [81] Matth. XXVI, 33-35. [82] Matth. XVI, 22. [83] Act. VII, 2.

(79) *Statuit*. Id est, *stitit*.
(80) *Judæis*. Forte *Judæus*.
(81) *Omnia dominantis*. Forte *omnia donantis Magistro*. Sic paulo post : *Sed puta quia Petrus contentiosus est, et omnia donans Magistro*.
(82) *Visus licet*. Quamvis aliquam speciem dignitatis ore ac vultu præferens.
(83) *Tenet*. Κρατεῖ.
(84) Ms. *Naturale est linguæ*.

lingua autem impediti aut immutantes convincebantur quia non erant e civitate. Sicut et apud nos nunc efficitur, qui agros habitant, immutantur ab eis qui in civitatibus habitantes linguam habent. Forte autem et uniuscujusque civitati vicinæ diversam habent linguam propter consuetudinem assuetam. Hæc cum ita agerentur, ex consuetudine ita apparent. In libro Judicum scriptum est [84], quia provenit bellum inter se agere propter accusationem nescio quam ex istius partis (*sic*) homines. Communis enim erat circumcisio. Si ad alteram venissent partem, per linguam erat eorum discretio. Interrogabant enim victores eos quos vicerant unde essent : pro salute ex parte adversa haberi, proponebant sermonem quemdam, non poterant recte ita loqui (85), ut illi qui interrogabant : et qui negabant, ex lingua arguerentur. Hoc enim in evangeliis renovatur quod apud Judices scriptum est. Petrus enim negabat se scire hominem : lingua autem per ipsam abnegationem convincebat eum quia Galilæus erat. Iste Petrus qui periclitabatur, et cupiebat suam immutare linguam a Galilæa ad Judaicam, et parum quid corrigere, hæc cupiens et festinans et mortem timens, dicat quid putaverit. Quomodo omni mundo loquitur iste Judæus, imo ex Judæis (86), dicat, et gentiles convincat. Unde iste cui sine voce erat lingua, unde Petrus loquitur? Sed non est locutus, sed tacens suasit mundum. Majorem nobis das admirationem : is qui negabat sed locutus est, qua lingua? ipsis enim qui apud Hierosolymam erant, quomodo poterat loqui? tamen loquitur, et post quantos dies convictionis cum per linguam est convictus? iste erat dies quinquagesimæ completio, abnegationis autem Petri ante quinquaginta dies passio fuerat Domini. Putas in quinquaginta diebus piscator rusticanus ex vico studuit omnem linguam? In Actibus enim scriptum est apostolorum : et non credatur, si res ipsæ non consentiunt. Scriptum est enim quia dum impleretur dies quinquagesima, erant adunati in unum apostoli [85], quos sparserat quidem crux, collegerat autem resurrectio; et adunatis iisdem divisæ sunt linguæ tanquam ignis dividentes, et insederunt in unumquemque illorum, et cœperunt linguis loqui quas non didicerant. Hæc Scriptura dicit; qui vult interroget. Si non est factum, quomodo audierunt gentes? Sed audierunt gentes. Ergo quod scriptum est, factum est. Quis est qui donavit? qui mortuus est; et quidem antequam pateretur, non donavit linguam. Quod ergo non donavit antequam pateretur, quemadmodum donat mortuus, nisi quia resurrexit? Sed non donavit, nec vera dicit Scriptura. Quomodo ausi sunt apostoli exire ad gentes? qua spe elati, quid ante oculos habentes ausi sunt hoc? Unde autem eis hæc prudentia? quomodo putas adunati hæc impudenter ad alterutrum dicebant, Magister fefellit nos? Quia ergo fefellit nos, et nos fallamus mundum. Dicebant quia suscitavit nos (87), et ipse mortuus non resurrexit. Si hæc conscientia eorum ita sciret esse contraria, deberent dicere, et negare, et pœniteri, et confiteri errorem, et ante Judæos dicere quæ dicebant Judæi (88) : seductor erat, seduxit nos; putabamus, promittebat resurrectionem; arguit eum operimentum (89). Debuisset unusquisque recurrere ad retia paterna, providere sibi victum, abscondi, erubescere falsitatem Magistri, propriam seductionem occultare, multo magis jurgare (90) quia nec vidimus eum. Hæc deberent facere, si vera essent quæ Judæi volebant. Sed putas convenientes in unum impudenter dicebant ad semetipsos : Quid si seducti sumus? sed non concedamus. Magister mortuus est; dicamus quia resurrexit : ut quid lucrarentur? quid commodi acciperent? aurum? sed non permisit mandatum : argentum? et ipsa retia dereliquerunt. Sed ut honorarentur? qui inverso capite affigebantur. Quid erat quod posset eos hortari, ut mentirentur de eo qui non resurrexerat? Quis præbuerat eis audaciam? In quo confidentes essent inscientiæ suæ, rusticitati, ingenuitati, divitiis, multitudini, duodecim ad mundum? Sed prædicationem ejus qui affixus est cruci. Ipsum solum audere exire ad mundum, grande est. Puta ista ausi sunt : Judæi quomodo passi sunt non eos statim interimere? Nonne parati sunt ad interemptionem? Magistrum affixerunt, qui non arguit eos homicidas : istos qui convicerunt quia homicidæ sunt, non multo magis debuissent interimere? Cur sanguinem Magistri adhuc habentes in manibus, patiuntur piscatores? et certe cum interficerent Magistrum, nisi negasset Petrus fuisset mortuus. Qui ergo volebant eum antequam moreretur Magister occidere, quemadmodum eum non occidunt post Magistri interfectionem? quemadmodum? quæ est causa? sed noluerunt : et quis est qui convertit eorum mentem? Sed voluerunt : et quis est qui prohibuit eorum propositum? sed voluerunt et non potuerunt : et quis est qui superavit eorum malitiam? quemadmodum superati sunt? si non est facta admiratio, quomodo vincunt piscatores? Ecce alia admiratio, si nulla admiratione vincunt. Et certe volunt Judæi occidere, et concedit Dominus eis ut occidant. Martyrium itaque tulit Stephanus. Quomodo ergo Stephanus quidem ab istis occiditur? Utile enim erat ejus martyrium, ut firmaretur per mortem resurrectio : et cæteri non occiduntur? Sed noluit Israel.

[84] Judic. xii, 6. [85] Act. ii, 1.

(84) Ms. *Naturale est linguæ*.
(85) Ms. *Quemdam, quem non poterant recte ita loqui*.
(86) *Ex Judæis*. Forte *et Judæis*.
(87) *Suscitavit nos*. Fortasse *dicebat quia suscitabit nos*.
(88) Ms. *Dicere ea quæ dicebant Judæi*.
(89) Ms. *Arguit eum experimentum*.
(90) *Jurgare*. Forte *jurare*.

A Quomodo vult Stephanum? De hoc concedit Dominus : sufficit hoc ad victoriam. Quomodo concedit Stephanum, et non concedit et alios? Ut agnosceretur quia mortua est mors, et quia per mortem firmatur resurrectio; ut agnosceretur quia vivit qui vivificat. Volunt Judæi et non possunt. Moysen facientem signa voluit Israel lapidare, et prophetas occiderunt, et hoc ita prohibente lege. Piscatores, arguentes eos et prædicantes Crucifixum, non occiderunt : Lazarum, quia resurrexit a mortuis, voluerunt occidere, ut mortificarent admirationem; et eos qui prædicant resurrectionem affixi cruci ab ipsis, non occiderunt. Sed puta quia Judæi victi sunt. Cogitaverunt autem piscatores ad mundum exire, si homines ad terminos mundi sine litteris, ad eruditos imperiti, ignobiles ad ingenuos; cogita- B verunt et tanto donaverunt (91) Magistro mortuo, cum quo et fuere : puta quia ipsi cogitaverunt, puta quia victus est : quomodo gentes susceperunt, et gentes discipulos audiebant? Non consuetudo erat vetus, non simulacra adornata, non templa excelsa, non sacraria quæ multo tenuerant tempore, non versus compositi, non superbia sapientium, non multitudo poetarum, non remissio feriarum, non traditio parentum, non mirabilia illa in ambitione, quæ per artes et machinas et compositiones vatum fieri consueverant? Quomodo ausi sunt piscatores ne quidem panes portantes ingredi domum alicujus? ad quam cognationem? ad quam similem linguam? ad quam civitatem et domum C agnoscentum? Sed prædicatio erat honesta. Crucifixus prædicabatur, et qui prædicabant humiles, et quibus prædicabatur præventi erant. Nunc ascendat quis ad templum, dicat quod verum est quia non sunt dii lapides : si potuerit dinumerare eos qui adversum se jaciuntur. Si autem reges, exercitus et leges pro religione sunt, et multitudo fidelium, tantæ minæ adversum eos qui hæc non suscipiunt, nullus ausus est : et si fuerit ausus, non vivet. Si dixerit, isti dii non sunt dii, sed si nunc (92) ita repetentem, vide quæ erat virtus sine his (93) qui circuibant mundum : et dicunt quia ista non sunt quæ apparent, neque ista putantur, neque illa quæ sapientes dicunt aut poetæ confingunt et quæ loquuntur. Mentiuntur sacraria : non D vera dicuntur vaticinationes. Præmissio (94) ipsa nocens et ars mentita est. Templa male constructa sunt, recedite a paternis et credite Crucifixo. Quis putas ita lapideum habet cor? Ego puto quia et si gentilium ipsorum quidem adessent priores, et Judæorum primarii Synagogæ, aut transferrent corda sua lapidea ad fidem, aut tacentes utique confunderentur. Scribantur istæ suasiones in uniuscujusque corde, non atramento : non enim atramento sunt digna : si quid autem cum vi loquitur, nolli pati mentientes (95) : et si donamus aliquid sermoni, nolite seduci. Si autem sole clariora negotia sunt, nolite fieri cæci. Videte Dominum Jesum a mortuis resurgentem. Videte eum ad dexteram Patris cum gloria sedentem. Quibus oculis? apostolorum quippe illorum virtute, illorum scientia. Quomodo suscepti sunt? quomodo creditum est? quomodo destructa sunt veterna? quomodo introducta quæ in prædicatione erant tanquam inhonesta? Et certe multa erant impedimenta apud eos; consuetudo quæ putabatur vetus, imperium adversariorum, remissio feriarum, et ea quæ particulatim prædicta sunt : ab eo autem qui prædicabatur crux, et quod in eo erat incredibile et sine honore. Præconum autem abjectio, ignobilitas, nulla doctrina, egestas, numerus parvus. Ab ipsa autem prædicatione jejunium pro ebrietate, pudicitia pro libidine, donare sua quam rapere. Si igitur qui prædicabatur incredulitatem habebat propter impotentiam quæ putabatur crucis, et qui prædicabant omnia incredibilia; adde autem et persecutionem ipsorum cum vapularent, cum injurias sustinerent, cum recluderentur et interficerentur; si qui prædicabatur interfectus est, qui prædicant interficiuntur, et qui credunt persecutionem sustinent. Unde creditur? ab ipso. a suis prædicatoribus? ab his qui susceperunt? Sed ex consuetudine quæ contraria suggerebat? sed ab acerbitate prædicationis cui adversabatur requies quæ in Veteri erat Testamento permissa (96)? sed a promissionibus? Mortuus est, inquit, quidam, et resurrexit aliquando; et persecutio quidem aderat, promissiones autem dicebantur. Sed putas provenerunt ista, et suaserunt discipuli, et translatus est mundus, et Judæi cessarunt? Impossibilia facta sunt possibilia, et iterum silentio : et si fortuitu (97). Si autem prædixit ea Jesus ante crucem, perfecit autem post crucem, quid non videmus ad solem, ubi et prædixit? Ubi enim non prædixit? Si quis autem scrutatus fuerit ejus sermones, non est ejus sermo, in quo non est statim et prædicatio. Piscatores enim nominavit discipulos suos : in eo dum vocaret piscatores, piscationem annuntiavit Ipsum enim nomen, prædicationis est nuncupatio. Vocavit eos piscatores hominum ad salutem [86]. Piscati sunt autem. Si non sunt piscati,

[86] Matth. IV, 19.

(91) *Tanto donaverunt*. Forte, *Et tanta donaverunt magistro ;* ut supra col. 1106 B, *Petrus omnia donans magistro*.

(92) *Sed si nunc*. Fortasse, *sed si nunc ita repetat?* id est quid si ista non semel, sed iterum apud paganos dixerit?

(93) *Quæ erat virtus sine his*. Forte *quæ erat virtus in his*, nempe in apostolis.

(94) *Præmissio*. Forte *promissio*.

(95) Ms. *Nolite pati mentientes*.

(96) *Permissa*. Forte *promissa*.

(97) *Et iterum silentio : et si fortuitu*. Sententia videtur esse : Et iterum dices, quid si hæc silentio, id est clam et obscure peracta sunt? quid si etiam fortuito et temere contigerunt? Respondet, neque clam esse peracta, quia ad solem, id est palam et aperte gesta sunt; neque fortuito, quia hæc Jesus multo ante prædixerat.

mentitus est et mortuus. Si autem et absentes nunc usque piscantur homines, nonne apparet quia adest qui misit piscatores ad piscandum? Et cum sint absentes, sales eos appellavit [87]. Si non statuerunt nostram putredinem, si non deterserunt nostras sordes, si non emundaverunt nostras spurcitias, si non immiserunt in nobis saporem, non sint quod dicti sunt. Si autem a spurcitiis nos et fœtore liberarunt, statuerunt autem nostras defluxiones, deterserunt nostras sordes, suavi autem odore pleni sumus per illos, et sumus esca divina : reprehende prædicationem, si concedet tibi exitus rerum. Piscatores sales eos dixit et exhibuit. Denique et in alia prædicatione lumen eos facit et dicit : *Vos estis lumen mundi* [88]. Piscatores privati, ignobiles, egeni, lumen mundi dicuntur. Domus enim si dixisset, non esset magnum, si via alicujus non esset. Adhuc majus. Civitatis enim unius si dixisset. Sed lumen eos esse non est incredibile nationis integræ : sed mundi, inquit, estis lumen. Si dixit magnum, et non fecit maximum, num mentitus est aliquid? Si autem dicit magna, operatur autem majora, quid faciemus de his quæ videntur? Dicit Petro : *Tu es Petrus, et super istam petram ædificabo Ecclesiam meam* [89]. Certe ædificaturum se promittebat Ecclesiam suam. Si non ædificavit, mortuus est. Si autem ædificavit qui non vivit, dicant quomodo ædificavit : sed ædificavit, nihil autem addidit? sed dicit : *et portæ inferi non prævalebunt adversus eam* [90]. Si non moti gladii sunt, et exercitus, et tyranni, et leges, et pœnæ, et mors, et varietas horum, et ignis, et mare, et fluvii, et omnia simul adversus istam prædicationem, et per omnia transiens prædicatio conflata est; et de terra, et castigata ostenditur quia inferi et mortes plurimæ non transferunt Domini prædicationem. Si non facta fuissent ista, forte relinqueretur dubitatio. Si autem per omnia tota ista prædicatio stat, vivit utique cujus prædicatio non evertitur. Sed ex modicis magnæ prædicationes sunt factæ. *Recumbebat*, inquit, *Dominus, et venit ad eum quædam mulier* [91]. Et quod portavit? unguentum effudit super caput ejus. Irascebantur autem discipuli, scientes quod unguento non indiget Magister. Irascebatur autem et Judas propter fructum; et quia et pauperibus donat incurrentia. Dominus autem ad irascentes : Nolite, inquit, quærere quid ego velim, sed quis et quæ est voluntas ejus qui immisit (98). Nolite esse molesti : fecit enim. Quod autem fecit ista, non ignorat. Prænuntiat ista meam mortem. Immittitur enim gentibus qui moriuntur unguentum. Et una quidem prædicatio quia morietur : sed ista non sit mirabilis. Addit enim : *Amen amen dico vobis, quia cum prædicatum fuerit nomen meum in omni mundo,* A *prædicabitur et hoc quod fecit ista* [92]. Et parva illa occasio unguenti tantam magnitudinem introduxit prædicationis : et dictum est quia toto mundo prædicabitur nomen meum, et illius mulieris lusus in memoriam erit. Quæ auctoritas istius vocis? Quid enim dicit qui mortuus est post mortem his qui prædicarunt? *Exite ad universum mundum*. Dixit, aut non dixit? Si non dixit, quomodo exeuntes perfecerunt quæ jussit? quomodo suspecti sunt (99)? quomodo qui mortuus est, mortuus est? *Ite, docete*, inquit, *omnes gentes :* o regia vox, o tenentis mundum promissio! *Ite, docete omnes gentes*. Quantis dicis hæc, o Domine? Duodecim hominibus ad innumerabilem populum : *et baptizate eos* [93], inquit; et fecerunt quæ videmus. Iterum sane comparans B parabolas prædicit : *Simile est regnum cælorum*, hoc est prædicatio ista, *fermento* [94]. Secundum quid fermentum? quia et fermento modico a muliere in multa conspersione abscondito, ipsum quidem non obscuratur a conspersione, sed cum sit parum totum fermentat, et fermentat sine strepitu. Ita, inquit, mea prædicatio brevis per duodecim, per istud fermentum, toto, inquit, insparsum non transmutabitur, sed omnem mundum transferet ad religiositatem. Hoc dictum est per parabolam. Prædicatio autem facta est, aut non? Si facta est, quid dubitas? si autem non est facta, argue. Aliam iterum parabolam similem huic introducit. Quid enim dicit? *Simile est regnum cælorum grano sinapis, quod brevius quidem est ab omnibus seminibus :* C *cum autem creverit, majus fit omnibus oleribus* [95]. Et prædicatio in duodecim erat apostolis, et Judaismus et gentilitas erat. Cum autem crevit, superavit utraque. Isti ante crucem sermones sunt, post crucem autem opera quæ videmus. Interim venerunt quidem gentiles, et dicunt Philippo : *Volumus Jesum videre* [96], et dicit Jesus : *Venit hora*, crucis timor, *ut glorificetur Filius hominis* [97]. Dicit, quia cum crucifixus fuero glorificabor. Hoc dixit, non fiat, et mortuus est. Si autem prædixit et per mortem perfecit, o potentia virtutis per ea quæ non sunt fortia! Sed nolite fatigare de resurrectione, in die assumptionis audire. Festivitas est primo animas, et ita ventres (1). Primo debes condiscere D cui feriaris; primo debes agnoscere quia vivit in quo habetur spes, ut securus manduces. Si mortuus est qui adhortatur, lugeri oportet. Si autem suasi fuerimus quia vivit et vivificat, et si manducaverimus et biberimus, et quæcunque alia fecerimus, in gloriam viventis faciemus. Suademus igitur et ut gaudentes epulemur. Putas enim quia adhuc necessarius sermo est. Adhuc enim suademur. Unum enim ex his quæ dicta sunt non sufficit et lapidem comminuere : tamen unum ex his

[87] Matth. v, 13. [88] ibid. 14. [89] Matth. xvi, 18. [90] ibid. [91] Matth. xxvi, 6, 7. [92] ibid. 13. [93] Matth. xxviii, 19. [94] Matth. xiii, 33. [95] ibid. 31. [96] Joan. xii, 21. [97] ibid. 23.

(98) *Qui immisit*. Forte *qui me misit*.
(99) *Suspecti sunt*. Pro *suscepti sunt*.

(1) *Et ita ventres*. Subaudi, *curare*. *Et ita*, forte ex Græco καὶ εἶτα, id est *et deinde*.

addam. Omnia enim ut dicam, nec sæculum sufficit. Mensurabo sane tractatum propter corpora, propter festivitatem, propter refectionem. Dicit iterum Dominus : *Granum tritici nisi cadens mortuum fuerit, ipsum solum manet* [28]. Ut habet se natura locutus est. Si enim seminatum non fuerit, nudum granum manebit. Si autem cadens, inquit, fuerit mortuum, ut testatur a natura, multos fructus affert. Et ego, inquit, si non fuero mortuus, non colligo : si autem cadens in terram mortuus fuero, multos fructus affero secundum granum tritici. Et per modicum quidem granum parabola dicta est, permagna autem admiratione opus ostenditur. Si enim, inquit, mortuus non fuero, non colligo. Antequam enim moreretur, et mirabilia faceret, nec duodecim collegit ; non permanserunt enim cum eo. Dicit enim : Quia si non ero mortuus, non colligam (2) : *Cum autem exaltatus fuero a terra, omnes traham ad me* [29]. Hoc quod dixit, A quia moriturus sum, et exaltabor in crucem, aut in cœlos (nihil enim prohibet utraque ita intelligi), et traham omnes ad me : dixit modicum? miremur. Sed magnum quid dixit, et modicum fecit? minuamus admirationem. Si autem magnum dixit, magnum et fecit, et hoc per crucem, et post mortem ; pellamus dubitationem et suscipiamus fidem. Et iterum ad Judæos dicit eadem : *Cum*, inquit, *exaltaveritis Filium hominis, tunc scietis quia ego sum : et a me ipso non veni, sed a Deo, cum opera testata fuerint his quæ dico* [1]. Hi sunt gustus prædicationum Domini : plena autem Evangelia sunt volentibus bene degere, pleni Actus apostolorum sunt, et Epistolæ Pauli, et civitates mirabilia (3), plenæ sunt urbes fide. Laus uni non nato Deo, qui misit B nobis unum Deum unigenitum suum Filium, per quem est ei gloria, honor, imperium, majestas in Spiritu sancto, et nunc, et semper et per omnia sæcula sæculorum. Amen.

EUSEBII PAMPHILI

DE INCORPORALI ET INVISIBILI DEO.

Incorporalem esse Deum voce magna clamemus, C et in corpore constituti, et a corporibus recedentes. Vivent enim animæ incorporaliter, et post mortem incorporalem (4), et necdum quæ a Deo creata sunt tantam habent dignitatem. Ipse autem qui pura et perspicua operatus est ; incorporalia putas operietur mente insipientium corpore? Consignemus igitur nostros cogitatus a divinis Scripturis. Quia enim inde moventur quæstiones, inde veniant et solutiones. Anima immortalis est, et passiones corporis non veniunt ad eam. Per eum enim per quem omnia facta sunt, et animæ creatæ sunt. Ipse hoc pronuntiavit Dominus et dixit : *Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere* [2]. Non dixit quia nolunt occidere, sed quia non possunt, inquit, occidere. Naturæ enim animæ potentiam posuit, et non propositum decipientium. Si igitur nostræ animæ, quæ in corporibus et circa corpora habentur, corporum passiones non admittunt, etiam dum adsunt in corporibus ; quanto magis (5) his qui honoravit animas incorporali natura, ipse magis est incorporalis, et non ita incorporalis ut animæ? Cum enim de his moverimus sermonem, et inquisierimus quomodo incorporalis ab incorporalibus differt ; tunc cum ipse Deus impertierit de his loquemur. Interim autem motus est sermo, quia Deus incorporalis est, qui et animis tribuit et incorporalitatem. Paulus autem et in corpore constitutus, et in carne vivens, non volebat in carne esse. Dicit enim : Audent quidam putantes nos in carne vivere ; et quia vivebat in carne, addit : In carne enim constituti, non ea quæ carnis sunt operamur [3]. Si igitur qui erat in carne alacritatem refundens in spiritu recedit a corpore, quanto magis immaculata et inaccessibilis et pura illa natura hoc erit et sermone, quod est et natura? Habemus sane et in Evangeliis scriptum, ipso Salvatore dicente : *Deum nemo vidit unquam* [4]. Nullus, inquit, unquam vidit : omnes personas comprehendit : omnia non simul, non separatim ; unquam potuisse videre Deum pronuntiavit? omnia spatia comprehendit : ut ne quis D diceret, prophetis apparuit, aut legislatori, aut alio alicui. Quid ergo? mentiuntur Scripturæ quæ dicunt : Veni et vidi, et audivi? Vultibus non est visibilis Deus. Quemadmodum ergo agnoscibilis? Qui autem solus novit eum qui se genuit, dicit : *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt* [5]. Si enim dixisset, Beati qui acuti sunt oculis, diceremus quia oculis mancipavit visum. Si autem sicut oculus purus videt quæ oculis sunt naturalia, ita et anima munda videt quæ sunt supra animam ; qui corde videtur, oculis non videtur : quæ autem oculis videntur, subjacent motionibus men-

[28] Joan. xii, 24. [29] ibid. 31. [1] Joan. viii, 28. [2] Matth. x, 28. [3] II Cor. x, 3. [4] Joan. i, 18. [5] Matth. v, 8.

(2) Ms. *Dicit, quia si non ero mortuus, non colligam.*

(3) *Mirabilia.* Pro *mirabilibus.*

(4) Ms. *et post mortem propter incorporalem.*

(5) *His.* Pro is.

tis. Iterum enim Paulus dicit : *Quem nemo vidit* A *hominum, nec videre potest* [6]. Quia enim potest fieri eum qui audit ea quæ non videt cogitare; quia non pervenit, aut prohibitus est, aut cœlum non permisit; amputans omnem suspicionem Apostolus, et invisibilitatem Deo custodiens quod conjunctum est incorporali, non solum dixit, *nemo vidit*, sed *nec videre*, inquit, *potest*. Et sicut animam, non quia nolebant, sed quia non poterant occidere propter naturam, ita et istic dictum est, neque videre possunt: quia non cœlum obumbrat ne videatur, sed natura non comprehenditur. Ut autem scias quia cœlum non operit eos ne videant qui videre non possunt; adverte quid ait ipse Deus : *Nonne cœlum et terram ego impleo* [7]? Intuere quia adest quidem, non videtur autem quia et adest. Ita B iterum idem Apostolus de unigenito Filio ait : *Quia est imago invisibilis Dei* [8]. Si enim dixisset imaginem tantum, quæreremus secundum quid nunc accepit similitudinem. Si autem addat imaginem, secundum quid accepit similitudinem? manifeste dicens : Invisibilis est Pater, invisibilis et Filius Patris. Sicut enim in *Genesi* scriptum est : *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* [9], et in sequentibus ostendit secundum quid similitudinem. Ait enim : *Et dominetur supra terram omnibus piscibus maris, et volatilibus cœli, et animalibus terræ* [10]. Et accipitur secundum imaginem non aliud nisi qui a rege Deo omnibus constituto rex fiet et homo eorum quæ supra terram sunt. Et dominante Deo omnibus his quæ fecit in C cœlo et in terra, dominabitur et homo omnibus his quos susceperit. Sicut enim illic similitudo secundum imaginem salvatur in dominationem; ita et istic quod dicitur, qui est imago invisibilis Dei, confitetur quia sicut Pater invisibilis est, ita et Filius Dei, qui est imago Patris invisibilis, habetur. Imago enim similitudinem exhibet. Et sicut de Patre dictum est, imo ab isto Patre : *Cœlum et terram ego impleo* [11], et cum adest omnibus non videtur : ita et de Filio dictum est : *In mundo erat, et mundus eum non cognovit* [12]. Et certe dicit Evangelium : *Erat lumen verum* [13]. Lumen autem videtur conducibile esse oculis. Naturale enim est lumini, ut per eum visibilia videantur. Sed si simpliciter lumen dixisset, oportebat nos de hoc lumine suspicari dictum, et de istis oculis. Sed quia non simpliciter dicit lumen : sed *erat*, inquit, *lumen verum* [14] : pellit istud lumen quod verum non est. *Erat lumen verum veniens in hunc mundum.* Quia enim dixit *veniens*, suspicio erat quia veniens nondum advenerat. Incidens autem sermonis infirmitatem confirmavit mentis intellectum. Quia enim dixit, Erat lumen verum veniens in hunc mundum : ut non putares, quia non aderat præsens antequam veniret, ut dicitur a quibusdam, addit corrigens sermonem : *In mundo erat.* Si igitur in mundo erat, quomodo venit in mundum? Cum autem audieris quia *Deus ambulat in paradiso* [15], ita audi et de Filio quia venit. Ergo et cum audieris a propheta : *Quis est qui venit ex Edom* [16]? sicut venit qui adest in mundo, ita venit qui venit ex Edom. Vestes autem ei rubras imposuit prophetia, cum Daniel dixerit alba esse ejus vestimenta. Mota autem nobis fuerat ista quæstio et de vestibus : et si non fuisset mota, rationis erat non eam transire. Condiscamus quid est quod dicitur vestes habere Deum, et has modo rubras, modo autem albas. Non enim jactatum dicam Deum in vestibus, et nunc quidem ita vestiri, nunc autem alia, tanquam obsoletatis prioribus, aut non obsoletatis. Quidam sed volunt Deum in vestibus jactatum esse et clarum videri, tanquam non sufficiat ei natura sua : ut nunc quidem aliis vestibus indutus, nobis sedeat secundum Danielem, nunc autem aliis indutus veniat secundum Isaiam. Sed hæ ipsæ quæstiones magis nobis interpretantur naturam. *Quis enim*, inquit, *est qui venit ex Edom*, interrogat propheta, *rubra vestimenta habens ex Bosor* [17]? Ista enim illius nationis metropolis erat. Respondit per hoc spiritus prophetæ qui interrogaverat : magis autem spiritus Deus utraque facit ; et interrogavit propheta, et respondet ut Deus : *Ego*, inquit, *qui loquor justitiam* [18]. Cur, inquit, rubræ sunt tuæ vestes? Dicit: *Torcular calcavi solus* [19]. Si quantum ad dictum spectat, quia sermones nobis proferunt inimici : incorporalis torcular, inquit, calcavi ; et sicut torcularia sparsa sunt vestimenta ejus, et rubredo quædam, non tamen fucatio, erat vestimentorum naturalis, neque illa quæ ex artificio fieri consuevit. Sed quid erant? aspersiones utique, ut a torculari fieri solet nonnunquam vino jactatum. Quid ergo in Edom habet Deus torcular? Si quis autem calcaverit torcular, justitiam loquitur. Si autem considerantes invenerimus quæ erat ista gens, et qua damnatione debitrix habebatur, et quam vindictam de eadem fecit Deus, et quo interficiuntur judicio : agnoscemus quia torcular non est torcular, sed vindicta per sanguinem. Esau autem ob ventris edacitatem distrahens propter ventrem naturæ primitias; quia enim hoc ipsum D incontinentia erat, ex vitio habuit et nuncupationem. Et est Edom quod interpretatur avaritia. Ex isto igitur Esau facta est gens Idumæorum. Ista gens, quia et Esau erat frater Jacob, utique debuit æqualem fraternam quamdam affectionem habere ad populum. Qui cum non haberet, increpatur ei a Deo quia non servavit pactum fraternitatis ad populum. Quid ergo prævaricavit conscientia ad fratrem, et erexit judicem adversus se? Propheta autem prævidens futurum de eisdem judicium et vindictam, ut Israelitæ de Idumæis vindicarentur, antequam fieret vindicta videt judicium, et dicit : *Quis est qui venit ex Edom?* Et certe

[6] I Tim. VI, 16. [7] Hier. XXIII, 24. [8] Coloss. I, 15. [9] Gen. I, 26. [10] ibid. [11] Jer. XXIII., 24. [12] Joan. I, 10. [13] ibid. 9. [14] ibid. [15] Gen. III, 8. [16] Isa. LXIII, 1. [17] ibid. [18] ibid. 3. [19] ibid.

quantum ad rem necdum hoc scierat. Si autem necdum facto judicio tanquam jam fecisset, et venire videtur cum dicitur apparere, necdum apparet, non quia apparet antequam veniat ex Edom; viso enim non videtur qui prævenit visionem, neque vestimenta habet, qualia apparuit habens: sed quia vult veluti aspergi sua vestimenta a sanguine eorum qui digni sunt morte. Non enim ad cœlum transmittitur interficientium sanguis, sed ex hoc maxime agnoscitur quia incorporalis est Deus, et vestimentis non indiget. Quia quæ apparet indutus, significatio est magis efficientiæ quam exhibitio naturæ. Cum judicat habet sedem, et qui judicat mundum, albas ejus esse vestes Scriptura dicit. Cum autem iterum vindicta completur, tanquam regrediens rubra ejus dicit quæ non erant rubra, et vestimenta quæ non erant vestimenta: ut ante audiret populus quia vindictam facit. Ego autem audiebam prophetam dicentem non de Deo solo, sed et de sacerdote, nescio quo, qui indutus erat vestimenta sicut induimur et nos. Quæ autem vidit propheta vestimenta, et quæ immutavit visionem, non sunt ista vestimenta quæ nos induimur. Si autem qui induitur ista vestimenta homo conspicitur indutus et mutans, et patiebatur quidem ille nihil eorum quæ vidit propheta, facta autem sunt, quæ videt propheta (6): si de homine ista, quanto magis de Deo? Dicitur in Zacharia propheta: *Ostendit mihi Deus Jesum summum sacerdotem* [20]: Jesum dicens sacerdotem, non illum ostendit Dominum Jesum qui est pontifex pontificum et sacerdos sacerdotum. *Et iste*, inquit, *vestitus erat vestimenta sordida, et stabat diabolus a dextris ejus cupiens eum nocere* [21]. Erant enim ejus sordida vestimenta. Sicut enim mures ad nidores concurrunt: ita diabolus et illius exercitus illo delectatur nidore. Et hoc quod erat lectum est: *Cum spiritus nequam exierit ab homine, circuit desertos locos, et quærit requiem* [22]. Sicut et canes coquinarum requirunt ubi sanguis, ubi stercus, ubi inlotæ interaneæ, et illic concurrunt. Et sicut qui foris currunt, adinveniunt quod turpe est verbum, qui actus fœdos; ita cum spiritus immundus exierit ab homine, circuit deserta et arida loca quærens requiem, quia non delectatur pacem, neque vult habitacula, sed deserta quærit, aut terram aut animam quærit. Nec ubi aurum malis artibus commachinatum est in simulacris quærit, nec ubi argentum male conflatum est ut adoraretur. Sicubi lignum ars aut idolum sculpsit, sicubi lapidem erexerunt manus ad colendum; tales quærit requies spiritus immundus. Sicubi sanguis, sicubi nidor, sicubi seducantur, sicubi theatra, sicubi nudi currentes, sicubi turpia loquentes, et turpiora admittentes, et sicut apium progenies acerrimi quidam

A capere volunt strepitibus quibusdam et sonis, et thymiamate volantes detinent: ita et immundi spiritus circa immunda vagantur, et quærunt non ubi purus est flos, sed ubi contaminatio, ubi fabulæ mendaces, ubi imago false figurata, ubi sacrificia malitiosa, ubi mulieres impudicæ, ubi viri incisi, ubi dei adulteri (7), ubi deæ fornicantes, ubi sanguis et pollutio, ubi tibiæ, ubi saltatio, ubi nuditas, ubi omnis turpitudo. In istiusmodi immundi spiritus requiescunt. Si autem viderit aliquem in habitu pudico et honesto, indutum esse Dominum Jesum, statim dicit; quæ dicit permitte: quid nobis et tibi? Non est aptum lumen his qui læsi sunt oculis; ad tenebras enim convertentur, tenebras insequentur, in tenebris requiescunt. Cum autem spiritus B immundus quæsierit in desertis et aridis locis requiem et non invenerit, exierat enim ab homine: *Redeam*, inquit, *ad domum meam unde exivi* [23]. Domum suam vocat eum, qui voluerit domus esse ejus. Si autem redierit, inquit, spiritus immundus, et invenerit hominem illum paratum sibi: quia enim vidit spatium in malo, non vult jam solus habitare, sed vadit et assumit alios septem spiritus sibi nequiores, et octuplo quantum ad numerum quia pejores assumit. Non enim quantum numerus multiplicat, tantum solum et malitia addit. Ita cum cœperit quis moveri ad cursum malum, aut ad turpem loquelam suam paraverit linguam; invenit spiritus immundus operamentum jam incipiente mala C ab homine, et suggerit pejora, et efficit ista quæ et videtis. Non enim est quod videtis tantum, sed unusquisque eorum septem et plures sunt. Nam et plures habent dæmones. Si quis autem recedentibus dæmonibus, sicut ebrietate recedente, voluerit interrogare, si tamen et agnoverit aliquem eorum qui nunc gloriantur in turpitudinibus suis, ipse sit qui faciebat hæc, aut fecit, aut locutus est; vere efficitur illud apostolicum dictum: *Quod fructum habebatis tunc, in quibus nunc confundimini* [24]? Sicut enim nunc videmus immundos spiritus accipientes occasionem, persequi ea quæ similia sunt sibi: ita et tunc quia sordida erant vestimenta sacerdotis ejus qui fuerat visus, stabat diabolus ad dexteram ejus cupiens eum nocere propter D sordida vestimenta. Stabat autem et angelus Dei. *Et dicit*, inquit, *angelus Dei diabolo: Increpet tibi Dominus. Hoc*, inquit, *relictum est ab igne, et vis eum comburere* [25]? Et post hoc præcepit angelus auferri a sacerdote sordida vestimenta, et vestiri eum munda. Et sacerdos quidem qui videbatur non aderat; sed constituto eo alibi, videbatur a propheta, et sordida vestitus erat vestimenta, illo forte candida vestito. Et iterum immutatur ejus vestis qui videbatur a propheta, et ille non mutavit qui non erat in visione. Et provenit quantum ad visio-

[20] Zach. III, 1. [21] ibid. 8. [22] Matth. XII, 43. [23] ibid. 44. [24] Rom. VI, 21. [25] Zach. III, 2

(6) Ms. *Facta autem sunt ista quæ vides, propheta.*

(7) Ms. *Ubi dei adulterantes.*

nem, duplicem esse sacerdotem istum. Erat enim A et homo ad semetipsum ille, et utique nec sordida habebat vestimenta, neque immutavit cum isto qui in visione erat visus. Agente autem eo et salvo, et agente in his locis in quibus erat propheta, vidit eum, non ipsum videt, et eum præsentem vestitum sordida vestimenta, quæ non habebat ille, nec enim erant vestimenta sed peccata. Vestimenta quidem utpote hominis erant candida : ubi autem vestimenta non erant, vestimenta peccata erant sordida. Quia enim peccata erant, sordida vestimenta dicit. Quia autem peccatis delectatur diabolus, adorat per visionem : ubi enim erat nidor, illic sordida animalia : ubi peccatum, illic adinventor ab initio peccati. Objurgat igitur angelus præsentem diabolum, et præcipit mutare vestimenta sacerdotis, et auferri B ab eo sordida, vestiri autem eum munda, et interpretatur efficientiam, et dicit : *Ecce*, inquit, *abstuli a te peccata tua*[16]. Si istæ circa hominem vestes non erant vestes, sed modo quidem peccatorum insignia, modo autem puritatis : quare ea quæ circa hominem sunt descripta vestimenta non suscipimus, quia circa hominem fuerant quæ et vestitur; quæ autem circa Deum dicuntur vestimenta, contendimus esse vestimenta? Multis denuo vobis omnem partem istam Scripturæ. Nec Jesus sacerdos ille aderat illic, non enim aderat : sed nec diabolus aderat, neque angelus aderat, sed totum erat visio. Et sacerdos quidem propter peccatum apparet sordidis vestimentis indutus; qui non et aderat, nec C erat vestitus sordida vestimenta. Et diabolus veluti videtur, quia istis talibus gaudet, et ad istos tales exsurgit. Et angelus veluti visus est, ut ostenderetur quia per angelos justis efficitur adjutorium, magis autem pro peccatoribus pœnitentibus gaudium. Nec enim illud putemus sicut et putamus, quia et in Job libro diabolus aderat ante conspectum Dei, et locutio erat Dei cum diabolo ex æqualitate[17]. Et dixit Dominus, et dixit diabolus, et interrogavit Dominus diabolum, *unde venisti?* Sed hæc ad auditionem vestram velut composita inducuntur. Totum autem illud est quomodo Job quidem erat vir irreprehensibilis, diabolus autem invidus. Ad istiusmodi et Deus defensor horum permisit diabolum ante conspectum suum. Sed D hoc ita est. Vidit diabolus immaculatum : properavit imponere maculam. Quæcunque enim motiones erant diaboli adversum Job, hæc per sermones contexuntur in Scriptura; utpote si dicebat diabolus ad semetipsum : Si non timerem Deum, tangerem omnia quæ habet Job; abstulit ab eo Deus timorem, et non prohibuit. Contexitur jam compositio libri. Dixit diabolus, et dixit Deus. Hoc est, voluit diabolus, et non prohibuit Deus. Cur autem non prohibuit? Quia non invidebat Deus athletæ coronam. Ergo cum Scriptura aliquid propter nos loquitur, non nostram infirmitatem Deo forti applicemus. Si enim in corpore et in carne totus conventus dæmonum legio in Evangelio dictus est[18], et non sustinuit Filii Dei præsentiam; nam et diabolus ipse in corpore, agente Filio Dei non fuit ausus accedere quandiu esuriret, et immitteret ei laqueum per ejusmodi : quemadmodum possumus pati et dicere quia diabolus Deo ex æqualitate locutus est? Cui et angelus Dei dicit : *Increpet tibi Deus*[19]. Et quid dico angelus Dei? Vermes : qui nec vermis accepimus virtutem in nomine crucis, ut imperemus dæmonibus et diabolo, eosque fugamus. Si igitur nos increpamus, Deus ad collocutionem venit. Et certe si acceperunt potestatem homines Domini calcare viperas et scorpiones. et omnem virtutem adversarii[20]; si homines acceperunt potestatem calcare, Deus ex æqualitate loquitur ei qui calcatur? Venit diabolo fortior; vincens eum ligavit. Leo autem ligatus, nec ut canis potest. Forte autem dices, quia si veniens vicit, vincens ligavit, et ligans dedit calcari, non quidem sit talis : tunc autem cum esset, sub Job erat : adhuc ille poterat fiduciam habere : nondum enim erat ligatus hominibus. Putas sit lupus potens adversum oves, si autem potens et adversum leonem? ut ita quodammodo comparationibus utamur propter fortiorem. Non enim ampliorem accepit virtutem a corpore Dominus Jesus, ut superaret diabolum. Sed cur ipsa et colluctatio facta est? Quia enim produxit agnum lupo : lupus autem videns agnum qui videbatur ex consuetudine accurrere, et extra consuetudinem detentus est. Si enim maxime et inimicus vocatur, adversarius diabolus : quia enim et inimici crucis dicuntur homines (8) : non quia inimicus nominatur, jam æqualis est. Non enim æqualiter habens virtutem dicitur adversarius, sed ideo quia non placet Deo ejus malignitas. Non sicut tenebræ videntur lumini ex æquali virtute adversariæ, quia tanta detinent spatia tenebræ, quanta et lumen. Si autem et hoc tale, non ita adversatur diabolus Deo, non ex æqualitate, sed quia Deus maligno non delectatur : et ex eo quod vertitur, et non vult et odit, si tamen ita debet dici, adversa voluntas est, non tamen virtus. Si enim neque ab hominibus est melior diabolus neque fortior, quæ horum probatio? Quid vult diabolus? Perditionem hominum : si correxit homo, fortior illo est. Si autem quotidie spoliatur et denudatur, et evacuatur qui hominibus nocere contendit, et non potest, sed nomine Dei et nuncupatione sola, et ab hominibus vincitur : qui ergo non suffert nuncupationem Dei, quomodo virtutem posset sufferre Dei? Et certe nec ipsum Adam provocans vicit, sed suadens et decipiens et fallens.

[16] Zach. III, 4. [17] Job II, 1. [18] Marc. V, 9; Luc. VIII, 30. [19] Zachar. III, 2. [20] Luc. X, 19.

(8) Ms. *Quia et inimici crucis dicuntur homines.*

Hoc autem infirmitatis est opus. Quantum ad diabolum spectat, nulla sit, inquit, virgo : vincitur autem a tantis. Quantum enim ad diabolum pertinet, ne quidem unus salvatur. At nuptiæ honestæ sunt, et diabolus a tantis est obrutus. Quantum enim ad diabolum pertinet, nullus sursum aspiciat unquam : disrumpitur autem tantos videns. Quantum ad diabolum, ne quidem vestigium pudicitiæ vult esse in terra. Feriunt autem qui percutiunt cor errantis. Quantum ad diabolum, nec nomen justitiæ esse cupit. Qui autem dicunt peccavi, illius aures castigant. Non vult pœnitentiam esse, et efficitur pœnitentia. Movet persecutionem, et fiunt martyres. Quanta ejus capita incisa sunt? hoc est ipsius diaboli. Quæ enim inciduntur pro Christo capita, ipsius capita incidunt, quoties in flamma est missus ante gehennam in gehenna! Quicunque enim facti sunt holocaustum Christo, isti diabolum consumpserunt igni, et alii eum præfocaverunt in mari, alii autem dederunt ejus corpus meatibus fluviorum. Quanti eum torserunt? Etiam ii qui visi sunt superati. Si enim et vicit quorumdam corpora, sed non prudentiam et intellectum. Malignus athleta est, et inconsideratus certator. Cum enim videtur ferire alium, semetipsum percussit. Quod habes negotium ad Job, o diabole? Ut quid victus es? peccasti, tace; victus es, quiesce. Sed secundo, inquit, oportet me vinci : non quia hæc voluit, sed quia hæc passus est. Quid intremiscis? Quid times? Job non est angelus, sed homo mortalis, cui colluctabatur diabolus invisibiliter, victus autem est visibiliter. Et ne lateat te illius aviditas. Certabatur enim non apparens : et non sicut in stadiis et colluctationibus nudi ad nudos certantur, sed latens mittebat, et non apparens feriebat, et percutiens victus est. Job enim ignoravit quis esset qui luctaretur ad eum, sed et putavit et dixit, quia a Deo habet plagas. Alius erat qui pugnabat, et alius qui putabatur emendare. Hoc furtum magis quam lucta est. Adam seducit : ab Job occultatur. Job enim admiratio est ista, quia putans a Deo sibi venire plagas, non conscius autem sibi peccatum, convertitur ad diabolum sagittas quæ ipsius erant. Job enim putans Deum esse qui feriret, et suspicatus est esse a Deo plagas : et putans Deum esse qui feriret, gratias egit in plagis. Magnitudo autem malignitatis diaboli conversa est ad magnitudinem coronarum Job. Si enim sciret quia adversum (9) invidum et inimicum haberet, forte contentiosius egisset et alacrius, aut et contemptibilius. Nunc autem malus canis et malitiosus lupus semetipsum occultat, et pastorem producit, et Job admirationem adauxit. Per ea enim quæ putavit maxime se instigare, per hæc instigatus et victus, et supra omnem spem superatus ostendit victorem. Quis enim et sufferre potuisset sciens suam vitam immaculatam? Sciens conscientiam ad Dominum religiosam, ad conservos justitiam, videns quia oves quas orphanis occidebat, et tauros quorum carnes viduæ et orphani manducabant, et omnis possessio cujus erat dispensator ad eos qui habebant nihil, in uno momento tanquam a Deo ablata, nonne doluisset? Sed Job gratias egit, puta quia omnia subito abrepta sunt ejus, siquidem et filii. Si autem et filii, ut quid tali morte? Cur in ipsis mensis simul omnes decem oppressi sunt? Et hoc iterum putabatur Deus fecisse. Puta quia omnis facultas et possessio et filii. Quid autem quia et caro ipsius Job expugnatur? Et hæc omnia putata sunt esse a Deo, et per hæc universa Job gratias egit Deo. Non igitur te terreat diabolus : non sit domus vacua, neque illi parata, et non habet locum. Sit tibi comparatio Job ad victoriam : condisce per eum inimici infirmitatem. Sed dicis : non enim abducit et adducit loca, gentes, populos quantos et videmus? Adducit : sed et apportat eos qui volunt, fugit autem eos qui increpant. Cum enim dedit ei locum Judas, ingressus est in ejus corde, furatus est, prodiit (10). Petrus ei factus est petra : magis enim plagavit quam plagatus est. Sed dicis : non negavit Petrus? Quare? quando necdum erat crucis tropæum erectum. Nolite esse timidi, nolite indigni a proavis. Aurum quidem Dei est : dicamus, affers ignem, affers gladium, addentes, omnia possum propter eum qui misertus est mihi. Gladius Jesum non incidit, neque ignis eum consumit, sed incisus aliquando est per clavum. Quid est quod incisum est? Noli ignorare, quia nec in animam ingreditur clavus. Passiones enim corporales corporibus sunt conducibiles. Corpus a corpore patitur : incorporale non ardet, non inciditur. Talis natura non dividitur, non præfocatur. Si enim translatum fuerit corpus, non est ubi capiat. Sed nolo dicere quod sequitur, quia nec rationis est blasphemiam loqui in Ecclesia. Ea igitur quæ de diabolo non importune occurrerunt, ita quodammodo facta sunt manifesta. Nos autem confidamus in Christo, et confidentes increpemus ei, et increpantes memores simus ejus qui ait : *Exite ab eis et separamini, et immundum ne tetigeritis* [21]. Quid enim eis et difficiles sumus? quid eis et irascimur? quæ enim pœna alia eis debetur? Si quis eis irasceretur, utique diceret : Spoliare, denudare, deturpare, infrigidare. Statue eum nudum in frigore, facito eum currere ante currum. Laboret ambulans, deturpetur denudatus, dicat turpia. Quid quæris punire eum qui semetipsum damnat? sufficit eis quia non sunt nobiscum : sufficit nobis quia non sumus cum ipsis. Habeant quod habent, quia et volunt. Non (11) habemus quem habemus, quia et volumus. Sed fugiat et mens insanos, et sileat lingua; inde et convertatur ad purum et incorporalem Deum, ad sanctum, et istius chori Dominum. Non eum operiamus cor-

[21] Isa LII, 11.

(9) *Adversum*. Pro *adversarium*.
(10) *Prodiit*. Forte *prodidit*.
(11) *Non*. An *nos*?

pore, quia nec patitur : non eum vestiamus vestimento, quia nec indiget : non ei offeramus sacrificia, quia nec petit. Æstima quid dicis. Si dederis ei corpus, separasti ei locum ; composuisti simplicem naturam, placabilem fecisti implacabilem. In loco enim qui et a locis liber est constituisti. Si dixeris corpus, dabis oculos, dabis aures circa Deum, et linguam, et sensum, et ossa, et viscera, et nervos, et venas : et ignoras de quo loqueris. Fuge dementiam, ut comprehendas non quantus est natura, sed quantum tibi possibile est nosse. Si corpus est Deus : quis est qui supportat, qui subbajulat cœlum ? Antequam ergo cœlum fieret, ubi erat Deus ? Terra ei scabellum est : antequam crearetur terra, ubi erant pedes? Sed quando dictum est hoc : *Cœlum mihi sedes*, *terra autem scabellum pedum meorum* [32] ? Cum Israel magnum quid saperet de templo, adinveniens sibi templum. Corripiens enim humiles et admonens, quia Deus templo non circumdatur, tunc dicit : *Cœlum mihi sedes*, *terra autem scabellum pedum meorum*. Hoc ut parvis loquitur. Et quid addit interpretans ea quæ dixit : *Quam domum ædificabitis mihi, et quis locus requietionis meæ* [33] ? Ad hoc illud utile : ad naturam autem ne quidem illud. Audi enim illius magnificæ vocis admirationem : *In mundo erat*, et, *venit ad mundum* [34]. Antequam enim putaretur adesse, aderat. Non est ubi non est : et quia ubique est, non circumdatur a loco. Si enim in loco erat, in alio loco non erat. Quia enim omnia implet loca, et omnibus separatus est, adest, non adest : non potes intelligere tu. Hoc enim est quod quæritur : nihil Samaritanum, nihil Judaicum, nihil tale ut dicas : *Patres nostri in monte hoc adoraverunt* [35]. Hoc enim Samaritanorum est : *Vos autem dicitis in Hierosolyma esse locum* [36]. Non mihi montes, non templa, non civitatem, non regionem, non locum, nec terram, nec mare, nec aerem ; cum cœlo nihil Judaicum. Bona lex est : lac parvis utile est. Factus es perfectus, formatus es, excusa illud, quod aliquando tibi videbatur civitas Dei, templum Dei, templum Domini. Dicit enim Jeremias : *Templum Domini, si servaveritis*, inquit, *mandata Domini* [37]. Decora vox primo testi. Salomon autem ædificavit sibi domum, ait : sed *Altissimus*, inquit, *non habitat in manufactis hominum* [38]. Altissimus et non in civitate : Altissimus et non in templo. Et dicit per alium prophetam : *Sanctus sum, et non ingrediar civitatem* [39]. Si autem in civitatem non ingreditur, in templo quomodo habitat ? ut dicatur cœlum sedes, ut non domus putetur et terra scabellum ? Qui autem novit eum qui se genuit, ipse scit et revelat quia nullus eum vidit. Et certe venit Pater, et habitat et inambulat. Et certe illa consequentia non consedit (12) ambulationem. Si enim totum cœlum sedes ejus, et tota

A terra ut scabellum tactum pedum mensuratum, quomodo potest transire scabellum pedum suorum ? quomodo ambulavit? sed habitat Deus in animis, habitat et inambulat. Latior enim sinus est animæ, quam cœlum : sanctus in sanctis requiescit. *Induimini*, inquit, *Christum Jesum*, dicit Apostolus [40]. Quanti enim induuntur ? quanti et vocati sunt, et vocantur, et vocabuntur ? et unusquisque totum, et omnes totum, et neque dividitur eis, neque inciditur, neque scinditur, et omnibus adest, et ab omnibus separatus est, et omnes replet : quia non est corpus Deus, neque corpus circa ipsum, neque vestimenta. Siquidem et cum in corpore Filius, nec tunc cadit in corpus : sed magis incorporalis natura efficientias fecit corpus sufferre, corpus
B enim supra fluctus non ambulat [41] : ambulavit ergo Jesus per corpus. Non ergo deitas deducta est a corpore, sed corpus elevatum est a deitate : spuit corpus, ejus enim natura est. Qui autem in corpore adesse dignatus est, simul cum sputo emisit virtutem non incidens a se, et lutum fiebat ex sputo : ex sputo autem et luto oculos qui naturæ deerant figuravit : ut ab initio intueris totum quidem corpus alleviatum, et vestimenta corporis efficientia : et ad vestimenta, ut videas quia divina virtus per omnes penetrat qui tetigerunt. Sicut enim ignis calefacit proxima sibi, et per calefacta his quæ adjunguntur calefactis calorem impertit : ita sanctificavit Dominus corpus quod accepit, et per corpus sputum, et per corpus vestimenta. Illa enim
C mulier quæ summitatem fimbriæ tetigit vestimentorum, fontem insanabilem sanguinis habens, hausit per fimbriam sanitatis medelam [42] : a deitate scilicet quæ aderat in corpore : sed vestimenta ejus præsentiam. Neque igitur ipse corpus necessarium habuit : sed quibus erat utile contingere et tunicam et corpus, et per spiritum videre incorporalem Deum, qui ministerio incorporalium dives erat. Ministerium autem audiens non necessitatem audire debes, sed beneficium eorum qui ministrant, non usum tamen ejus qui ministratur : multum enim nos (13) prosumus Deo, quia videmur pro Deo contendere. Nobis enim lucrum est, ut religiosi simus : nobis lucrum est si non perversas habuerimus de Deo mentes, ne et decidamus a Deo. Decidit autem
D omnis a Deo, qui aliena sapit. De quo si didiceris ita ut est, habes eum : si autem alium pro alio putaveris, eum qui est non habebis. Quia non agnovisti quem putas, non habes eum : quia non est talis qualem putas. Non de quolibet certamen est. Irridemus eos et quia ista parva delinquunt qui ignorant artes : ubi ars est necessaria, eos qui non assequuntur ea quæ audiunt, frequenter dicentem (14) vides, dicimus, non audis, non intelligis. Igitur de his quæ hominum sunt, culpa est si non

[32] Isa. LXVI, 1. [33] ibid. [34] Joan. I, 10. [35] Joan. IV, 20. [36] ibid. [37] Jer. VII, 4. [38] Act. VII, 48 ; XVII, 24. [39] Ose. XI, 9. [40] Rom. XIII, 14. [41] Joan. VI, 19. [42] Matth. IX, 20-22.

(12) *Consedit*. Forte *concedit*.
(13) *Nos*. Forte *non*.
(14) *Dicentem*. Forte *dicentes*.

habuerimus de invisibili Deo. Cum autem quis aut despexerit, aut audire noluerit, aut intelligere minus potuerit, quid putas erit? Noli errare a Deo. Laus Dei, agnitio est Dei. Secundum quod est nobis possibile recedere a consuetudine. Non hominem quæris ut aperias ei oculos (15) et aures, et os et linguam, et manus, et pectus, et pedes, et ponas sub eo sedem, et subjicias scabellum, et supponas terram. Non est ex nobis Dominus, sed nos per ipsum sumus. Vis autem ediscere quia non est ex nobis? De Filio ejus cum dictum esset, *Emmanuel, nobiscum Deus*[43]; non simpliciter nobiscum est dictum, sed cum in corpore venit Dominus, tunc nobiscum: cum Virgo in utero concepit, tunc nobiscum Deus. Ante istam autem dispensationem, etiam dum esset præsens, non erat nobiscum. Si enim corpus feceris Deum, et corpus plenitudinem cœli et terræ, aut quod superat supra hæc; in ipso pones cœlum, et terræ lapides, et omnia quæ sunt. Si enim ut corpus coextensum est corporibus, primo quidem abstrahe omnia, ut locum habeat Deus. Si enim corpus est magnum: egestatem dico pauperum, non implet omnia: nullus alius habeat locum. Omnia enim prævenit Deus. Et sicut repletum vas fuerit, eo qui præcesserat replente, non est locus ut supermittatur aliquid aliud: ita si Deus corpus est, præcessit autem omnia, non habeat cœlum locum ut faciat, neque terra locum; præcessit enim Deus. Si autem est cœlum et terra, et mare, et aer, nullus locus est vacuus: neque ex natura eorum corporum quæ insunt, neque ex præsentia Dei; quia per corpora penetrans adest, non corpus ipse est. Siquidem nec si anima nostra esset corpus, poterat esse in corpore. Sicut enim suscipiens aquam non manet quantum erat, sed additamentum auget magnitudinem mensuræ: ita corpus corpori compositum. Et sicut ædificiis, et navibus, et choris, et populis, et civitatibus, et agris, et arboribus, aliud alio additum auget magnitudinem: si autem angustus fuerit locus, quæ præcesserunt, quæ autem subintroducuntur, non habebunt locum. Si igitur corpora adduntur corpori constituto Deo, angelisque Deus, putas non erat perfectus antequam adderetur cœlum? Si autem ipse erat perfectus et prævenerat omnia, non habebant locum mare, terra et cœlum. Si autem quidem ista sunt, Deus autem ea fecit, et gubernat, et regit; invisibilis est rector invisibilibus aquis superstans. Si enim ipse non regeret, nunquam passa fuisset terra mare, et neque mare terram, adversa et jurgans natura et erigens se, et extollens, et minans, indens et contendens (16); invisibili autem manu sua statutis sibi terminis lis non transgreditur. Ergo per visibilia invisibilis conspicitur, sicut scriptum est: *Invisibilia autem eius per creaturam mundi ex operibus*

A *intellecta conspiciuntur*[44]. Quid est, intellecta conspiciuntur? Deus, inquit, intellecta visibilis. Visibilis autem dicitur ita sicut scriptum est, Et vidi visionem Dei: intellecta, utpote suggerente oculis, quæ vidit esse inscripta in operibus ejus. Quæ enim inscripta sunt, nobis necessaria videntur. Cur autem illa audis quæ visibiliter dicta sunt, natura autem vere et principaliter non admittis? Vidi Dominum, audisti: invisibilia ejus non audisti? Audisti quia ille nescio qui vidit Dominum, Deum nemo vidit unquam non audisti? Audisti quia ille novit, neque vidit, neque videre poterit: non audisti, sed audivit eum Filius suus magis? quantum ipse enim novit Patrem suum qui ait: *Neque vocem ejus unquam audistis, neque faciem ejus vidistis*[45]. Si au-

B tem volueris ex tuis agnoscere Deum, et te et Deum ignorabis: sed sequere humilis, considera ubi sis. O quantum inter te et cœlum interest! amplius autem derelinquitur cœlum a Deo. Non spatiis dico: nihil enim desertum Deo est: in nullo autem retinetur Deus. Forte isti sermones aliam linguam necessariam habent, quia et de alia natura dicuntur. Cum igitur sermones moti fuerint in ecclesia, siquidem de humanis negotiis, unusquisque acutus et acer auditor, et ex quibus patitur, et ex quibus admittit respiciens ad dicentem, et comparans quæ dicantur his quæ agit, et quæ proferuntur his quæ patitur; statim prudens et scrupulosus auditor et agnovit et consensit. Cum autem transmutaverimus

C sermonem, et ab humanis recesserimus, et ad Deum mentem ostenderimus (17) nostram: istic multi quidem suscitantur, quidam gravantur a somno, alii delirare putant dicentem. Ut autem condiscas hoc vitium ita esse, audeat quis honestus ingressus theatrum dicere vera his qui mendose confingunt, et assumere constantiam decoram; si autem et in illo decorum est ingredi loco; et incipiat dicere: Insanitis, o homines: non videtis oculis: surdæ vobis sunt aures. Iste enim qui saltat, ludit vestram cultionem, deturpat ea quæ colitis, mentitur iste, et vos consentitis. Putas patientur, ut impleat accusationem et convictionem, et non ipsius theatri accipientes lapides mittet aut volvet unusquisque, ut ei fuerit virtus, tanquam ad deceptorem et in-

D terficientem qui beneficium tribuebat? Si autem et personam comœdi, aut illorum qui illi plurimum clamore consuerunt, inducens quis fuerit ingressus in habitu quidem lupi, incipiat autem dicere: Est Deus, et iste non in templis, non in simulacris, non in picturis, non in manibus artificum: si dixerit vera apud eos qui meditantur menda (18), putas concedent implere veritatis sermones, non ante sermones obruent eum lapidibus dicentem? Nam etsi talia non fiunt in ecclesiis, tamen cum supra sensibilitatem moverimus sermonem, multi nos

[43] Matth. i, 23. [44] Rom. i, 20. [45] Joan. v, 37.

(15) Ms. *Ut apponas ei oculos.*
(16) Ms. *Et minas indens et cont*[illegible]

(17) *Ostenderimus* Forte *extenderimus.*
(18) *Menda.* Forte *mendacia.*

derelinquunt : et corpore quidem erubescunt recedere, mente autem olim dereliquerunt : reputantes apud se, magis autem fraudantes et non admittentes. Est ergo aliquid quod non potest manus tenere : est aliquid quod non potest oculus videre : est aliquid quod non est sensibilitas. Non habes animam? vidisti ista (19)? putas ergo, quia animam non vidisti tuam, non est quod habes? et certe de anima dubius esse non debes si est, sed de corpore. Corpori enim ut sit, præsentia facit animæ : num debes dubitare? Si videt oculus tuus, si gustat lingua et loquitur, et si tangit manus; cur dubitas, et non magis edoceris? Ostendo tibi corpus mortui : oculus ei non deest, et non videt; linguam habet, et sermonem non habet; aures habet, et auditum non habet; non gustus ei, non tactus. Intueris quia abscessit artifex invisibilis, et cessarunt visibilia operamenta? Nunc corpus : nunc A carnes (20) vivent; sed anima, et cogitatus, et sensus. Si autem et contenditis esse corpora et carnes Deo, non opponamus ei qui non suscipit, sed sit separatus ut est, sit purus, sit liber corporali affectu ab omni loco, ab omni regione, ab omni natura. Solus enim est in semetipso, solus apud semetipsum, solus reparatus ad se, et cum sit reparatus ad se, complet omnia, sed non corporaliter. Tuba opus est; vox maxima necessaria est : magis autem nec vox, nec tuba, sed mens pura, ut videatur qui non videtur, ut audiatur qui non auditur, ut intelligatur qui non interpretatur, et dicatur qui non dicitur, ut agnoscatur qui non comprehenditur, et sit isti tali Deo per eum qui talem nobis annuntiat et interpretatur Deum gloB ria, honor, imperium, majestas in Spiritu sancto et nunc et semper, et per omnia sæcula sæculorum. Amen.

EUSEBII PAMPHILI

DE INCORPORALI,

LIBER PRIMUS.

Multitudo quæstionum in his quæ lecta sunt hæc continetur. Et forte cum jejunio poteritis audire et quæ sunt quæ quæruntur, et quæ eorum interpretatio habeatur. Quæritur enim in his quæ lecta sunt, si Deus in montem descendit Sina, et si circumdatur Deus in monte aut loco. Quæritur etiam quæ erat tuba, quæ ore proferebatur Dei. Quæritur, cur appropinquantes ad montes (21) in quo erat Deus, interficiebantur, et prohibebatur populus appropinquare. Quid sibi vult columna nubis ubi est Deus? quid etiam mons fumans? Addatur autem his, cur si quis vidisset Deum moriebatur, et non magis vivebat. Has omnes quæstiones ambit locus qui lectus est. Orantes igitur ipsum Deum, qui solus potest sua edicere, ita ad solutiones istiusmodi veniemus. Deum quidem circumdat nihil; circumdat autem Deus omnia, non corporaliter. Virtute enim incorporali adest omnibus, ubique præsens est, et ab omnibus separatus est. Non enim ut permisceatur adest, aut ut copuletur, aut ut jungatur; sed liber et separatus adest. Adest autem non divisus, aut scissus, aut segregatus. Neque pars quidem ejus adest, pars autem abest; neque hic quidem pars alia, alia autem pars alibi. Ista enim C omnia corporum sunt vitia et passiones, et divisiones et partitiones. Illa autem natura libera est a corporibus, non solum ut non sit corpus, sed et ut non habeat corpus. Nec enim ut anima incorporalis quidem est, circa corpus autem quodammodo est, aut corpus circa ipsam, aut quomodo quis voluerit dicere : neque hoc accipiendum de Deo est, quia neque corpus est Deus, neque corpus circa ipsum, neque in corpore est ipse. Et quis corporibus innutritus forte suspicabitur, nihil esse eum, qui non tenetur, nec videtur, nec arctatur, nec tangitur. Sed conversus edoceatur naturam negotii, quia quæ videntur, et tactibus incurrunt, et cogitatibus amplectuntur, vere nunquam sunt. Si autem et transfertur et transmutatur, et scinditur, et dividiD tur, et putrescit, et nunquam ipsum (22) accipit statum. Quibus enim proprietas est, minoratio ista videtur : quid enim proprium est corporibus nisi (23) veterascant? Si enim esset corporum natura perfecta, non indigeret istam additamenti mensuram. Ita enim corpora infirma sunt, et illa maxime quæ videntur fortissima esse, quia adjuvare se non possunt. Si enim pulsus fuerit lapis, et semel acceperit initium ut cadat, et cœperit comminui, non potest

(19) *Ista.* Forte *istam.*
(20) *Nunc corpus, nunc carnes.* Forte, *non corpus, non carnes.*
(21) *Montes.* Pro *montem.*
(22) *Ipsum.* Αὐτόν, *eumdem.*
(23) *Nisi.* Forte, *nisi ut.*

revocare suam ruinam; et si scissus fuerit non conjungitur, et divisus distat a semetipso. Ita et de montibus efficiuntur incisiones et ruinæ; et quanto majora sunt quæ scinduntur, tanto magnæ sunt et ruinæ. Et non in crassitudine virtus est. Si autem oportet et ipsorum corporum scrutari naturas, secundum propositam quæstionem consequenter videbimus, quia et ipsorum corporum subtilitas quæ putantur esse infirma, fortiora quodammodo apparent: ut puta quod dico, terra aquis est crassior, aquæ a terra minus crassæ habentur. Sed cum terra incurrerit aquam, dissolvitur: cum autem aqua apprehenderit terram, penetrat eam. Et quod patitur terra ab aqua, hoc patitur aqua ab aere. Quid enim improvectiones (24) istæ ostendunt? hoc unum maxime, quia ad incorporalitatem et ad levius corpus, majorem imponunt virtutem subtilioribus. Aer enim per aquas penetrat; penetrat autem ita ut vim faciat aquas emitti per se ad superiores partes, quod ejus non est naturæ. Et si quis voluerit hoc nosse, quia non detinentur superno ab his quæ deorsum sunt, si quis repleverit aere utrem, eumque demerserit in aquam; et certe cum sit pellium natura crassior et gravior magis quam aer habetur, aer quærens suum officium et regionem, neque cum gravissimis utribus detinetur, sed scindens aquas sursum educitur cum gravibus per aera. Istam igitur passionem quam aquæ ab aere patiuntur, et aer ab igne sustinet, et testis (25) sermonis flammæ sunt et lucernæ. Ideo enim attenuatur flammæ summitas, quia incidit istum ambientem aerem. Et videtur quidem ignis a videntibus, agnoscitur autem ab his qui possunt ejus naturam videre, quia ad suam festinat regionem, ad superiora scilicet. Iste igitur subtilissimus ignis cum sit unus e corporibus, proximus est incorporalibus. Intuere enim quantas habeat proprietates adversum cætera corpora. In certis enim corporibus condiscamus imperium esse subtilium ne crassus effectus cadat sicut et corpora crassa: sed mentem ad lætitiam: corporibus quidem sis liber, ad incorporea autem festines. Ignis igitur primo quidem dicam idem gloriæ est supra omnia corpora, et illuminat alia: se autem non facile ad alia tenebrat. Penetrat enim per omnes, et dissolvit omnia corpora. Quanquam enim petra ita est dura, aut quæ potest confabulata (26) flammæ non ostendere fortiorem esse flammæ virtutem a sui natura: emollitur enim et ferrum per ignem, probatur et aurum, colatur argentum, conflatur plumbum, et omnia quæ putantur fortiora esse corpora, igni cedunt propter subtilem ignis naturam. Denique si projeceris lapidem in flamma, transit quidem, sed non per flammam. Fugit enim flamma eum. Si autem ignis confabulatus fuerit lapidi, per totum lapidem penetrat. Ita et si æramentum immissum fuerit in igne, aut ferrum, aut ipsum aurum, immutantur colores omnium, et ad ignis transferuntur colorem et magistrum (27): quodque eorum ignis, aut hoc qua dicitur et calore et fulgore et omnibus proprietatibus ignis. Quia autem ignis ad aurum non cadit, aurum autem calefacit; manifesta est eminentia. Et quia ignis non dissolvitur a petris, dissolvit autem petras; aperta est virtus. Et quia ignis non detinetur ab aere, scindit autem et sursum currit; apertum imperium est. Et quia urget sursum fieri, et positione est et virtute et colore fortior. Sed forte quidam jurgium aquarum adversum ignem videt, quia ab aquis exstinguitur ignis: quod quidem recessio magis ignis est quam corruptela. Sicut enim a tenebris non consumitur, sed cohabitare iisdem non patitur. Immutemus autem, et videamus cum aqua in vas fuerit immissa, et oblatum vas fuerit igni, quis a quo istic consumitur, quid autem veluti pœnas sustinet, et sonat et bullit. Ignis enim nunquam a frigida aqua factus est frigidus: aqua autem frequenter et semper, ut ita dicam, ab igne efficitur calida. Ergo et istic, quia aqua assumit calorem, ignis autem frigdorem non admittit: consumitur autem aqua amplius calefacta, ab igne, et fervens utpote et emissa et ebulliens, fugit partes vasorum ad quas propinquaverit ignis, et urgetur effugere a vasis et effundi. Non enim potest ignis sufferre cruciatus. Ergo in istis omnibus subtiliora corpora fortiora sunt cæteris: secunda autem ea esse virtute, quæ minus habentur in subtilitate, et secundum competentiam uniuscujusque usque ad quartum. Ut autem et ista addantur, flamma incisa non inciditur. Sed et si volueris assumens ferrum, aut aliud aliquid quod videtur incidere, et ad alteram perduxeris partem per flammam, manet tota, et incisionem non suscipit. Si autem non intellexistis quod dictum est, transeamus ad radios solis: istos si voluerit quis incidere gladio, in inferiori parte non inveniuntur: sursum enim remanent non incisi. Ita et flamma, ubi ejus fuerit radix, illic tota colligitur. Non est enim videre partem flammæ superius gladio incisam remanere, partem autem inferius, sed tota ad semetipsam conjungitur. Lignum autem et terram, et saxa incidentes dividimus a semetipsis, et disjungimus partem a parte: forte autem incidimus et aerem, sed ejecto eo quod incidit, statim ob subtilitatem sui semetipsum conjungit. Gladio enim, aut ligno, aut lapide, per quæ incisio efficitur (per multa enim admittit ratio fieri incisionem) sublato, aer propter subtilitatem sui

(24) *Improvectiones*. Forte in voce hac perperam additum *im*, ex vocabulo præcedenti geminatum.

(25) *Testis*. Forte, *testes*.

(26) *Aut quæ potest*. Forte per interrogationem, *Aut quæ potest confabulata* (ὁμιλήσασα, *sociata*) *flammæ*, etc.? Sic post pauca, *si ignis confabulatus fuerit lapidi*, et infra *de incorpor.* lib. II sub fin. *si confabulatus terræ fuisset* (ignis).

(27) *Et magistrum*. Forte sic legendum, *et magistrum quodque eorum ignis* etc. καὶ δεσπόζον (*dominans*) τὸ πῦρ

conjungit partes incisas. Si autem hoc propter invisibilitatem minus agnoscitur, in aquis agnoscitur quod dicitur. Cum incisa fuerit aqua, aut scissa per lignum, aut per aliud aliquod operimentum (28), post autem si abstuleris id quod incidit, urgetur aqua ad conjunctionem sui : est enim aqua a terra subtilior. Terra enim ita sibi ut aqua adjuvare non potest : ut ex hoc appareat, quia quæ dicuntur fortiora corpora, ista multo magis sunt infirmiora, et non in magnitudine est potentia. Quid enim tantum habet mons, quantum habet margarita ad pulchritudinem? magnitudo enim calcatur, in brevi autem pulchritudo requiritur. Sed transeamus a primis quæ dicuntur corporibus, terræ dico et ignis et aquæ et aeris, ad ea quæ ex his sunt composita et videntur omnia ex his habere, calorem dico et humorem et crassitudinem et subtilitatem et alia; et videamus si est in his stabilitas, si est mansio. Et ne quis putet materiam introduci sermone, aut quomodo introducuntur elementa, quibus et inducuntur. Sed illud dico, quia in corporibus quæ moventur : motionem autem dico istam, quæ naturalis est eorum qui habent ut crescant, qui habent ut minuantur; eorum qui fructum afferunt, eorum qui moventur a locis ad loca, animalium utpote et arborum et hominum. Varificatum enim est corpus et compositum. Compositum enim est et Salvator (29) per incorporales virtutes. Neque enim arbores sibimet ipsæ statuunt tempus ut floreant, non magnitudinem foliorum, non tempus frugum, non compositionem eorum quæ figurantur, non ea quæ intus sunt ad custodiendum, non quæ foras sunt ad tutelam. Non enim in arborum est potestate, de his quæ sunt in arboribus. Si enim et in nobis rationabilibus non est potestas mensurarum, non ætatum, non membrorum, neque quando debeat procreare, aut nasci, aut crescere, neque usque ad capillos : non solum ut quando floreant, et quando debeant, qui necdum venerunt ad florem; sed neque de eo ut transferat colorem, et a nigro veniat ad album, est in nostra potestate, qui cogitatum possidemus et sensum : si igitur et quæcunque in nobis sunt naturalia, non sunt nostræ potestatis, quanto magis in irrationabilibus animalibus, non sunt in ipsorum potestate quæ sua sunt? Magis autem hoc in arboribus non est et plantis. Et tamen in his quæ sine anima sunt, hoc est in arboribus istis et plantis, mensuræ, magnitudines partibus, et ipsi omnia arbori et plantæ, et foliis ejus et fructibus, et compositionibus habentur. Quarumdam enim fructus sparsi sunt, alius in alio

A ramo positus (30). Quibusdam autem compositio est in butronibus (31) conjungi, et immutatio colorum in iisdem est, et ipsius (32) generis, et ipsius speciei : quorumdam quidem manducantur ea quæ a foris habentur, quorumdam autem ab intus sunt quæ comeduntur. Et multa est varietas annuntians per omnia sapientis sapientiam, et ipsius operis disciplinam. Tamen in istis corporibus quia officia quædam et ordines conspiciuntur, et mensuræ, et tempora, et agnitiones, ut emolliantur cum incipiunt fructum afferre; projiciunt enim etiamsi floruerit ad fructum, et educantur, et sensim accedunt, et ad tempus occurrunt; nunquam autem essent ista quæ sunt, nisi ea incorporalis quædam virtus figuraret : ita et in animalibus leges præceptæ sunt, B ut ab equis equi, et ab unoquoque genere genus proprium, similia a similibus; et mensurata est concupiscentia animalibus. Non enim in omni tempore animalibus est communicatio, sed tempus statutum est et agnoscitur. Et masculi tunc moventur, et feminæ tunc patiuntur, et transiit tempus, et emortua est in irrationabilibus concupiscentia. Et ubi tanta varietas est, nonne confessibile (33) est ignorari ab irrationabilibus quæ fiunt? Tamen agnoscunt quomodo reguntur et adducuntur, et ubi oportet seminari, et ubi conveniat commendari : et ignorantes quod futurum est, nihilominus tamen legibus suadentur. In matricibus autem nec rationabiles mulieres norunt quid efficiatur. Tamen et C irrationabilibus figurantur, et nullus emovet ut non moveantur extra mensuram, neque ut illud manducet, et ab illo se abstineat. Nonnunquam enim et minantur plurimum, et currunt quæ conceperunt, et custodit ea quæ custodit. Apud nos enim quia adjuvat ars naturæ, immutatum est a natura adjumentum. Ubi autem nihil coefficit ars naturæ, totum adjumentum custoditur. Multa enim sunt quæ videntur in aliis animalibus, quæ nos non habemus. Nobis enim neque tales cutes, neque tanti capilli sunt, quanti et illis. Ars enim vestiens ea, complet quod videtur deesse naturæ. Non operimenta sunt iisdem; sufficiunt enim pili. Non opertoria; amicta est enim pars quæ his indigebat. Sufficiunt quippe illis capilli et pro domibus et tectis, et tuni- D cis et palliis et operimentis; et unicuique animali pro sui natura et opertoria data sunt. His enim qui minus poterant sustinere fridgorem, spissiores pili et longiores induti sunt, aliis lanæ : et unicuique separata est esca et immissa, et circa illam escam illa alacritas. Quæ enim excusat (34) cervus, hæc persequitur leo : et varia proposita est magni

(28) *Operimentum*. Lege *operamentum*, quæ vox interpreti nostro familiaris pro eo quod est *instrumentum*. Sic supra col. 1099 A : *Provenit autem istum portare medicinalia operamenta;* et col. 1127 B: *Cessarunt visibilia operamenta* : idipsum passim reperias.

(29) *Salvator*. Forte, *salvatur*.

(30) *Positus*. Forte, *positus*.

(31) *Butronibus*. Deducta vox ea videtur a Græca βότρυς *racemus*. Certe sententia hujus loci videtur eadem esse quæ illius apud Plinium, lib. xv, cap. 28 : *Dependent alia pediculis, ut pira; alia racemis, ut uvæ, palmæ*.

(32) *Ipsius*. Αὐτοῦ, *ejusdem*.

(33) *Confessibile*. Confessum, compertum. Ut supra not. 47, *inimici confessiles*, aperti, professi.

(34) *Excusat*. Id est *respuit* sicut notavimus col. 1101, not. 68.

Dei mensa, plena quidem omnibus, conveniens autem unicuique naturæ. Et est admiratio. Numeri enim mensium matricibus et irrationabilibus positi sunt. Et quis non stupeat, quia in tempore isto concurrunt, cujus exitus fructum apportat, cum asperitas hiberni transierit? ut non tenera adhuc constituta quæ nata sunt in domo non confota, asperitatem autem hiemis incurrentia perirent, et deficeret genus, si ita frigdore gelidæ hiemis interficeretur. Sed leges statutæ, et fines sunt positi, quando seminare deberent, et quando fructum afferre. Et neque illis opus est obstetrice, neque arte istiusmodi, neque ut cadat et jaceat: sed statim ut enixa fuerit stat, statim ut natum fuerit pecus exsurgit, et agnoscit irrationabile animal quod ejecit e matrice, et quod non viderat ut sciens mater agnoscit, B et progenies ad matrem convertitur quam nesciebat. Et cum adsint (35) ipsius generis alii, non erat irrationabilis ad modicum, et statim agnoscit matrem. Agnoscit autem et sui generis: non ignorat etiam et quæ sibi adversa sunt. Accipiamus enim gratia comparationis unum ex his, et videamus. Cervi capreolus statim ut natus fuerit currit ad matrem, et quærit non unde processerit, sed unde pascatur. Illa autem quæ antea non dederat mamillam, agnoscit ejus qui natus est alacritatem, et aptat nato mensuram volenti contingere ut pertingat, matri autem quæ præbet ut suscipiat et pascat. Cur autem non abiit ad aliam similem? Cur ipsius naturæ alia non suscepit? Cur non ad os patris perrexit? cur non offendit ad latus, sed mamillam quærit? quo C edocente? quo suggerente? Unde autem et agnoscit quid babeat mamilla? unde novit quid operetur fons mamillarum? quis ei dixit, quia fontes mamillæ sunt? Nam et cum ceciderit in terra, statim stat, et neque cornua pertimescit cervorum talia et ita terribilia, neque perturbat eum immutatio gregis. Si autem apparuerit catulus canis, statim ab eo qui natus est agnoscitur, quia impugnator est ejus. Et si simulans homo imitatus fuerit vocem canis, statim et antequam videat, imitationem audiens, vocem fugit. Quis ergo in irrationabilibus sapiens? et certe nos qui videmur et sumus rationabiles, statim nati nihil horum habemus, quod est admiratione dignum: cur infans matrem ignorat, et pa- D trem non agnoscit? Neque a se pergit (36) ad mamillam, neque aliquid istiusmodi facit. Quia enim est sensus in matre, et tutela in patre, et ars in obstetrice: ut appareat providentiæ dispensatio, ubi ista desunt, natura complet: ubi autem ista abundant, natura cedit. Non enim statim surgit infans: habet enim manus quæ portant: necessarios capillos non habuit: pili enim ovium necessaria complent. Quærito autem et ipsam positionem fontis escarum qualis apud nos, et qualis apud irrationabiles habeatur. Quia enim erectus noster est status, quia in inani os portamus, superius constituit et

A mamillas, quadripedibus autem in aliis infixit locis. Quid autem dicis quia unumquodque animal, statim ut natum fuerit, quantum est tantum est, magnitudine dico, sed quod nihil amplius assumit ad mentem. Habet enim sensibilitates suas, habet capillos; et quia nihil apud eos pretiosum est, ideo totum statim in eis effusum est: sicut et infructuosis arboribus statim concurrit et effunditur magnitudo. In fructiferis autem sensim proficit augmentum. Ita et rationabilibus non statim efficitur ut crescant, non statim status, non statim esca. Siquidem nec margaritæ in facie reperiuntur terræ: sed post tantas difficultates quod pretiosum est invenitur. Tamen quod properat sermo ad semetipsum dicimus quia neque irrationabilibus. Si enim nossent, forte quidam ausus fuisset, et diceret ipsorum esse opus. Quia autem ignorant quidem, efficitur vero; tamen quia fiunt corpora, et figurantur in matricibus, et crescunt post matrices; quærentes invenimus quia præsentia corporalis animæ ex matricibus exeunt, et post egressum pascuntur, et crescunt et moventur. Si autem quis dubitet, consideret corpus unde recessit anima, et sciet cujus præsentia sunt opera ista. Ergo et corporibus ut sint et crescant, et maneant et non dissolvantur, præsentia animæ præbet, impertiens quæ non habet corpus. Cum enim non pascatur pascit; cum non crescat, corpori præbet ut crescat: cum colorem non habeat, præbet colorem: cum non transeat a loco ad locum, ex loco ad locum transmutat. Et hoc ipsum quod videtur esse corpus, per animam est quod est. Recedente autem anima, statim convincitur corpus, statim dissolvitur, statim defluit, spargitur, obputrescit, emoritur, infrigdatur, immutat colorem. Non ejus oculus videt, et non movetur manus, non pes, auris non audit, lingua non gustat; et si immiseris escam vim faciens, non efficiunt operamenta quæ intus sunt: recedente enim artifice stant. Et capilli etiam non adducuntur, et moriuntur, et ungues jam non crescentes, et omnia otiosa sunt: sicut fabri aut alterius artificis, si recesserit artifex, operamenta jacent quidem, indigent autem habentem animam. Statim enim est videre fœda corpora morientium animalium putrida, neque ut contingantur apta: nec enim et ad escam sunt conducibilia: ita anima recedente non sint utilia ad ea quæ suæ naturæ sunt. Mirari enim est et illa, quorum anima languore aut dissolutione istiusmodi recedit. Si autem et recedere oportet dici animam irrationabilium, horum mortificatio immutata est a statu illorum quæ occiduntur. Quæ occiduntur enim alia sunt et calore, alia sapore, alia et odore, alia manducatione. Illa autem quæ moriuntur et non occiduntur, et in ipsa morte habent immutationem sui. In tantum enim demonstratur quantum potest præsentia animæ, quia et vox subito recedit, et tanquam vestigium quæ in iisdem est vitæ relinquit. Quid autem dicas

(35) *Ipsius*. Αὐτοῦ, *ejusdem*.

(36) *A se*. Αὐτόθεν.

de nostra anima? sed non est rationis ita nos injuriam facere pretiosæ animæ. Si enim voluerimus in isto brevi spatio horæ movere de ea sermonem, et transitorie ejus memoriam facere, inimici magis videbimur nostræ animæ quam amici. Sed sit sermoni quidem mensura, animæ autem rationabili A decens honor. Ei autem qui creavit corpora et animas, et rationabiles et irrationabiles, ab omnibus simul, et qui non loquuntur, per unum, per quem et omnia constituit, sit gloria, honor, imperium, majestas, cum Spiritu sancto, et nunc et semper, et per omnia sæcula sæculorum. Amen

---

EUSEBII PAMPHILI

DE INCORPORALI ANIMA,

LIBER SECUNDUS.

—

Reliquiæ, quæ de incorporali refectione hesterno nobis resederant die, hodie secundum consequentiam sermonis *iter perfruamur* (37). Solitum enim et his est, qui corpora pascunt sua, cum non sufferint ad sumendum plurimis ad refectionem appositis: manducantque diem quantum possunt (38), recondunt autem sibi superflua in alterum refectionis diem. Forte autem non eadem imago convenit nobis. Non enim ea quæ resederant proposita nunc sunt, sed sint ea quidem quæ præcesserunt non esca, sed gustus: nunc autem, ut ita dicam, ipsa refectio. Motus enim nobis est sermo de monte Sina, in quo dicebatur fumus fuisse et ignis et procella et tubæ et voces a Deo [46]: quæ omnia magis quæstiones movebant. Videntur enim ista non consentire incorporali naturæ. Quia igitur domestica efficitur satisfactio, cum a communibus et apertis fuerit mota, ideo in commune de incorporalibus movimus quæstionem. Accipientes enim corporum naturas discrevimus, et ostendimus quia non ut putatur crassiora fortiora sunt, sed secundum competentiam uniuscujusque corporis, quantum unumquodque subtilius est, tantum et fortius. Istinc promoventes venimus ad naturam, a natura ad irrationabilium animam. In quo loco comprehendit nos vespera, et collocavimus mansionem. Quia ergo successit jam lumen, exsurgentes teneamus consequentiam eorum quæ rursum ambulantes transivimus. Secundum consequentiam igitur et ordinem initium sit sermoni, quæ hodie de nostræ animæ dignitate dicemus. Sicut enim a corporibus ad naturam, a natura autem ad irrationabilem animalium venimus animam, ita promoventes et transcendentes, ab irrationabilium anima ad rationabilem pervenimus, ut exerciti in corporibus primum, ita veniamus ad incorporalem animam: et ab anima ad incorporalia. Et ita non subito ad puritatem Dei accedentes, ex fulgoribus qui inde sunt obtenebremur. Decet enim taliter, ut anima prius semetipsam B agnoscat. Incongruum est enim, ut de aliis quidem curiosius requirat, semetipsam autem negligat, cui proprium corpus est. Quia enim posita est velut in mediis gradibus, aliis quidem præcellens, ab aliis autem deficiens, forte agnoscens semetipsam, despiciet quidem minora, protendetur autem ad ea quæ supra se sunt. Accipiamus igitur ipsius animæ dignitatem, et efficientes ejus, ex quibus cogitat et agitat, operatur et donat corpori, et ex quibus ei adversatur utilissime, et ex quibus de Deo cogitat et sapit. Accipiamus autem et testimonia ex his quæ videntur, et a Scripturis. Et primo, quia quidam putant animam nostram non solum cum corpore esse, sed aut corporalem, aut corpus: multis autem sanguis putatur et nostra anima esse; dicimus de C his primum; et quia ex Scriptura circumveniunt animam tanquam sanguis habeatur, ex ipsa Scriptura ejus separemus dignitatem. Irrationabilium enim animalium animæ uno præcepto cum corporibus figuratæ sunt. *Dixit*, inquit, *Deus, producat terra animalia quadripedia* [47], et quæ sequuntur. Uno sermone genera animalium universa et corpora et animas fecit, et non discrevit. Et iterum, *Producat aqua*. Etiam si hoc primum positum est ait: *Producat aqua natantia quæ in aquis sunt, et volatilia cœli quæ in aere* [48]. Propinquior enim genere aqua aeri est. Repletur enim aer aquis per nubes. Colata autem aqua transmittitur ad aerem et nubes adunat, et velut immutatio quædam est aquæ ad aerem D et iterum restitutio. Unde et quæ facta sunt ex aqua veluti ex crassiori natura, quædam quidem remanserunt in aquis, alia velut ad congenerem aerem transmissa sunt. Sed non de his nunc sermo est nobis. Sed quia aliorum quidem animalium animæ universæ uno præcepto cum corporibus factæ sunt: homo autem neque cum aliis animalibus, neque ante alia factus videtur: et cum aliis quidem non est factus propter pretiositatem; ante alia autem non est creatus propter tutelam Dei. Quia enim

[46] Exod. XIX, 16. [47] Gen. I, 24. [48] Ibid. 20.

(37) *Iter perfruamur.* Forte *iter* vox fuit compendio scripta in ms. pro *iterum*.

(38) Ms. *manducant quidem quantum possunt.*

incipiebant ei subjici omnia quæ facta a Deo sunt; ut non ipsius putarentur opera quæ facta videntur, novissimus figuratur homo, et non primus. Si enim et ita novissimo facto homine, ausi sunt quidam per fabulas introducere; quid non ausi fuissent si non ista præcessisset tutela? Aliter autem et decebat antequam crearetur rex super terram, præparari necessaria primum, ut ita adveniret qui ea perfrui deberet. Servatur autem et in irrationabilibus ordo, secundum Scripturam. Non enim prius facta sunt animalia, quam fierent ea quæ pascerent animalia. Quia enim factum quidem jam fuerat cœlum, fundata autem jam erat terra, et mare fuerat separatum ab arida, effusus autem erat et aer, coronata autem erant quæ facta sunt, unumquodque in ornamento suo: terra quidem florens arboribus et plantis: aer per avium iter avibus præbens: mare et flumina et fontes piscibus lætabantur, qui in se fuerant nati. Cœlum autem varicatum (39) suis floribus erat, et tunc factus est homo. Creatus autem est homo non uno præcepto, sed corpus quidem dicitur manibus figuratum. Exhinc autem jam argumenta sint de incertis. Scriptum est enim [49], quia accepit Deus e terra limum. Putas quia accepit, dixit, addemus ei et manus? Scriptum est quia et figuravit hominem. Et figuratio quidem corporis jacebat, anima autem non erat simul creata. Sed volens Deus per opera separatas segregare naturas separatim figuravit corpus, separatim animam fecit. Et factum est velut tabernaculum corpus: introducta est autem anima, et habitavit. Et ne putes quia præcessit corpus in creatione, jam et in honore præcellit. Sed memento quæ superius audisti, quia et irrationabilia animalia ante hominem facta sunt: et non quia prævenerunt in operatione, jam et prima sunt in honore. Ipsorum autem irrationabilium ea quæ ad escam necessaria sunt, priora creata sunt: et non quia quæ utilia sunt animalibus, et jam (40) honorabiliora sunt iisdem. Ergo non a temporibus accipiamus, pretiosiora ea esse quæ priora sunt: siquidem et terra ante istum qui videtur cœlum est facta. Si quis enim legit Scripturam, aut legentem audivit, inveniet quia scriptum est: *In principio fecit Deus cœlum et terram* [50]. Cœlum enim cum terra factum dicit, non istum qui videtur, sed alium superiorem. Secundo enim die efficitur iste qui videtur, et nominatur firmamentum. Tantum enim honorabilior et iste a terra est, quantum et spatio distat superpositus. Et non quia toto die præcessit terra istum qui videtur cœlum, jam et honore prima putabitur. Ita figuretur prius corpus, et post fiat anima, et nobis servetur dignitas. Factus igitur homo est, ita enim nominat Deus dum dicit. *Et figuravit Deus hominem, limum a terra accipiens* [51]. Necdum erat totus homo: sed si forte imago hominis, ima-

A go autem necdum vivens, et jacebat quod factum est ut operamentum: requirebat autem artificem, non intellectu aut effectu, sed necessitate poscebat. Scriptum enim est, quia post hoc: *Inspiravit in eum Dominus spiramentum vitæ; et factus est homo in animam viventem* [52]. Et iterum, *In spiritum vivificantem* [53]. Ergo ab initio separatim quidem corpus, separatim autem anima facta est. Et corpus quidem sine anima non vivit: cum autem ingressa fuerit anima, tunc efficitur homo in animam viventem. Et quis comparabit opportune corpus quidem nubi, animam autem immissis a sole splendoribus? immutat enim nubis colorem, immutat ejus effigiem, sed non vivificat. Quære ergo quomodo accepit Deus limum terræ, et quomodo inspiravit

B Deus. Accipit enim sine manibus, et inspirat sine ore. Cur ergo accepit? ut appareret quia non ab alia creatura est homo, sed a conspersione fermentum. Cur autem et inspiravit? Pro eo ut dicat, quia immisit. Si enim corporaliter acceperimus quod inspiravit Deus, ut a Deo pars efficimur Dei inspiratione ista, et dividimus indivisum. Et quemadmodum possibile erat peccare eos, qui a Deo ut pars ejus erant separati? Ita ergo ex creatura quidem ipsa statim separatum est nostrum corpus ab anima nostra. Anima autem omnium animalium quæ ab hominibus manducantur, dictus est sanguis, non tamen hominis. Sed cum diceret homini Deus, ut prius effunderet sanguinem, et ita manducaret;

C de animalibus iste ejus erat sermo. Ab initio ergo creaturæ, ita melior est nostra anima a corpore, et separata est. Ut autem veniamus ad ejus dignitatem, scrutantes scrutemur quia corpora non germinant, sed arbores et plantæ acceperunt germen, et augmentum, et escam, quam non habebant saxa quæ vere sunt saxa. Germinare enim et crescere, et imbribus nutriri non habent, sed hæc acceperunt plantæ et arbores. Et ne quis producat contradictionem, si aliqui lapides crescunt in mari, sive nigri, sive rubri: illi enim plantis magis similes sunt quam lapidibus: incisi enim cum fuerint, tunc lapides efficiuntur: in quantum autem stant naturæ legibus, et radices emittunt, et pullulationem operantur, et incrementum accipiunt, et ramis annun-

D tiant affinitatem. Ergo plantis et arboribus ista adduntur, quia habent ut germinent, ut procedant, ut crescant, ut pascantur. Animalibus autem id inest quod inest, hoc est ut nascantur, et crescant, et pascantur. Juncta autem iisdem est et proprietatis additamentum sensibilitas. Est autem hoc in lapidibus ut sint, sed non inest eis ut crescant, et additamenta sumant, quod est in animalibus omnibus. Esse autem inest saxis et terræ: germinare autem et crescere, et augeri, quod erat arborum, non est in eis. Additamentum autem eorum separatum est sensibilitas, utpote quæ in animalibus habetur. In

[49] Gen. II, 7. [50] Gen. I, 1. [51] Gen. II, 7. [52] ibid. [53] ibid.

(39) Forte, *Varificatum*, ut supra col. 1131 B.

(40) *Et jam*. An *etiam*?

nobis autem omnia quæ prædicta sunt habentur. Additum autem nobis est quod nostrum est proprium, et quod nobis provenit, ut deorsum quidem habeamus omnia quæ habent ea quæ sub nos sunt; extrinsecus autem nostrum quod est proprium, sit in nobis cogitatus et sensus. Iterum ea quæ post nos sunt, statim irrationabilia animalia cogitatu a nobis relinquuntur et sensu. Habent autem omnia, quæcunque habent, minora. Illis enim et quod suum est inest, sensibilitas scilicet. Iterum arbores et plantæ relinquuntur quidem a cogitatu nostro, relinquuntur autem et a sensibilitate animalium. Habent autem sua proprietatem adversum saxa et terram, germinationem scilicet et augmentum, et crescibilitatem et escam. Fex autem, et quæ putantur fortissima, petræ, inquam, et terræ, hoc ipsum sunt corpus; non producuntur, non crescunt: si enim et crescunt, ita crescunt ut nec sciatur quia crescunt. His ita a deorsum usque sursum, et a sursum usque deorsum separatis, agnoscamus quia nos quidem sumus in commune, sicut et terra et lapides: coextendimur autem et plantis et arboribus. Habemus enim ut et nascamur et crescamus et pascamur. Transcendimus autem et irrationabilia animalia cum sensibilitate. Transilimus etiam et ab his: habentes quod est præcipuum, rationabilis quippe vitæ cogitatum. Nihil autem præscribitur a communibus, ut puta, si quis voluerit hominem aliquem separare ab altero, non debet dicere: Ille qui duos oculos habet aut duas aures; neque illa quæ in commune sunt et aliis, sed illius hominis quod est præcipuum ad agnitionem. Esse enim non nobis solis est, et germinare non in nobis est tantum, et manducare non hominum solummodo, et crescere non nostrum est tantum, et sensibilitatibus uti non nostrum est solum; sed quando nos et ubi, in sermone, in cogitatu, in rationabili vita, hoc homo est, hæc imago, hoc est secundum imaginem, hoc est pretiosum, hoc imperiale, hoc est quod tenet per animam. Per hæc agnoscitur et pudicitiæ honestas. Et certe caro contrarias suggerit motiones: utpote irrationabilium ad communicationes: sed animæ cogitatus gubernans motiones concupiscentiarum, et asperitatem libidinum regens, ostendit quia anima a corpore separata est. Si enim corpus turbatur, movetur, fluctuatur a concupiscentiis, anima autem gubernat: corpus exsultat escis, anima autem cogitatu refrenat corpus: corpus expetit escam; evacuatur enim, et vult iterum adimpleri: anima autem sub spe religiositatis retinet desiderium: corpus sitit; anima mensurat quod ei est utile: corpus movet fluctus, anima autem tranquillitatem adducit. Corpus sola quæ sunt quærit, et non quæ sua sunt tantum, sed et supra ea quæ sua sunt. Si enim non adesset anima mensurans, posset aviditate escarum corpus corrumpi, et a potatione crepare superflua; sed tantum anima corpore fortior est, quia et corpori mensuras ad salutem ponit. Et primo quidem ostendit quæ debeat sumere, et a quibus se abstinere, et ea quæ licita sunt manducare, quando, et quantum, et quibus horis, et quid debeat ante escam operari, et quemadmodum moveri desiderium escarum, et quemadmodum servare escam ingressam, et quomodo reficere operamenta: ut non ex abundanti motione confusio fiat ejus qui pascit. Et potuisset utique corpus corrumpi nisi adesset anima, permittens quantum deberet, et continens quantum oporteret, et mensurans et permiscens, et ætatibus semetipsam extendens, et iterum colligens non magnitudine dico, sed mensuris. Quoties enim irascitur corpus quia derelicta est esca quam libenter sumebat, et iterum volebat, et non permisit animæ cogitatus? Quoties accensa est concupiscentia, et voluit esse sua aliena, et accensa est, et arsit flamma? sed sensus rorans exstinxit motionem, et marcidam flammam effecit, et ostendit homini ratione quia homo est, et non irrationabile pecus. Non sumus inter greges ad communicationes, sed nuptiæ apud nos, et in domibus, et successiones et cognationes habentur. Compatimur enim alter alteri, et congaudemus. Cogitatus enim conjungit, et separatæ nuptiæ apud nos sunt. Separavit enim hoc ratio sensus: et quod est admirabile, quæ non est visa ei qui non est visus, aut alibi nutrita ei qui alibi est educatus, subito tradita conjuncta est ratione et sensu et cogitatu, et præhonoratus est qui accepit et patri dilecto, et matri amicæ, et omni cognationi. Non enim mihi nunc inducatur eorum qui adulterant nummum (41): quia nec a cæcis agnoscitur oculi virtus, neque a claudis ambulatio recta, neque ab adulteris nummi figuratio vera. Sed nuptiæ sint nuptiæ, quæ terminis rationis a cogitatu sunt honoratæ. Duo enim fiunt unum, quia ex uno facti sunt ab initio duo. Et quis poterit exhibere eorum qui salvantur figuram, pulchritudinem, speciositatem, quibus tristitiæ consolatio est? partiuntur enim, et alterutrum onera portant, et alius pro alio sollicitus est, ut non tristetur nec doleat, ne, si non videat tristem, iterum tristetur. Aut enim figuratur tristitiam, aut pellit. Cum autem incurrerit aliquod gaudium aut lætitiam, videbis ista duplicia. Sicut enim compatiuntur sibi in multis, ita et collætantur. Cogitatus itaque etiam fortissima nobis animalia subjecit. Comprehendit enim et velocia, et tarda domuit et subjecit. Descendens autem in mare, necessaria nobis ad usum eduxit; et ad aerem perveniens, inde ea quæ videmus et manducamus deposuit. Decerpsit etiam ab arboribus et plantis, et a terra et ab animalibus necessaria, et partitus est, et omnia nobis ob unam sensus rationem paravit. Nullum enim animal ita est forte, ut cogitatui sit fortior: siquidem nec penna huic velocior invenitur: sed quanta carni nostræ ob infir-

(41) Ms. *qui adulterant nummus.*

mitatem deesse videntur, hæc fortiora efficiuntur virtute sensus et cogitatus. Non potest nostra aspiratio plurimum contueri in mari. Quid ergo? num aufugit nos mare? Nonne ei (42) maris profundum cogitatus invenit, ut nunc quidem funes in mari deponeret, nunc retia expanderet, alio autem tempore alia machinamenta immitteret? siquidem et per cannas ad profundum pervenit, et per setas operatur. Jam autem et margaritas scrutans invenit, et spirationi nostræ deposuit solatium. Et primo quidem, quomodo intellexit ea quæ in profundo maris sunt posita? et dein quomodo cœpit (43), aut agnovit usum eorum, ut quædam quidem separaret ad escam, quædam autem reconderet ad medelam, alia eligeret ad ornatum? Invenit autem et iter in mari. Accipiens enim e terra arbores, vehicula in dorsibus operatus est maris. Generans enim artes aut suscipiens, ad ea usus est quæ accepit, et testatur creatura sapientis per omnia Dei. Accipiens enim aquam et ignem et terram et aerem et arbores et mare et fontes et montes et campos, nihil horum ita ut accepit otiosum esse permisit. Coacceperat enim virtutem cogitatus et sapientiæ. Et ideo considerans ea quæ inidem erant occulta, habuit sensum, ut ei adveniret et operaretur et uteretur. Accepit enim ignem, et invenit solatium tenebris et noctis obscuræ. Invenit quomodo ex lapidibus efficitur ferrum: invenit quomodo esset æramentum e terra. Invenit quomodo aurum purgatur, quomodo argentum colatur, quomodo plumbum conflatur et ferrum, et quomodo ex his vasa figurantur, et vasorum varietas, et quæ ad tutelam, quæ ad medelam, quæ ad operationem terræ, quæ ad navigationem, quæ ad terram, quæ ad lapidem, quæ ad ligna, quæ ad aquam sunt necessaria, et quæ materies magis quomodo conflatur, et quid debeat accipere, et quomodo oporteat coefficere spiritum flammæ ex igne: tanta sunt bona, lumen noctibus, medela ægrotantibus, operamentum artibus, et agricolis pugnantibus tuitionem, pacificis tutelam. Iterum autem secundum unumquodque operamentum et vas, quanta ignis operatur consideremus. Fecit aurum, et ex auro tanta; argentum, et ex argento tam multa; et æramentum, et ex ipso in primis necessaria; et unumquodque quod colatum aut conflatum est, primo quidem inventum est, dein discretum, et post confectum, et ita usum. Didicit enim cogitatus quibus pascitur ignis: et certe aliquoties offert ligna ad cocliones, aliquoties autem ut maneat, et per quem ligna consumuntur permanserit, per istum sensum nutrita arguuntur. In tantum enim dives est qui tribuit, et tantum ditatus est qui suscepit; quia, si voluerimus contendere, et tantum ex opificiis ignem exponere, et utilia quæ ex igne sunt manifestare, transiet nox conjuncta diei, et manebunt ignis solius non plena. Apparet autem dives qui creavit Deus, et qui dignus est habitus sensus tali divitia, ut hæc omnia scrutaretur. Vidit enim cogitatus in sabulo vitrum. Intuere ergo quantum distat cogitatus a corpore. Quid videt oculus? sabulum: quid videt sensus? vitrum. Intueris alium et alium: ille enim videt sabulum, iste autem videt vitrum, quod necdum est. Ergo non oculus corporalis intuetur, qui nec videt nisi adfuerit anima. Sed et cum videtur videre, aliter videt corpus et oculus: et certe anima videt per eum: aliter intuetur cogitatus a semetipso. Non vidit corpus æramentum, non vidit corpus ferrum, sed lapis erat et terra. Cogitatus autem videns quæ non videbantur, æstimans quid facturus esset ignis, si confabulatus terræ fuisset iste (44), non tamen omni; et illi lapidi, et non omni. Quærens enim æramentum terram accepit, et quærens ferrum lapidem sumpsit; et non erravit, sed agnovit in quantum deberet igni permittere. Si enim transierit mensuram a Deo acceptam, ignis qui purgat consumit. Ita in istiusmodi materiis immisit cogitatus suam admirationem, in vasis suam varietatem, in operationibus suam virtutem, in operamentis suam sapientiam. Procreans enim artium gentes et disciplinarum populos, et nationes et genera, et separans alia aliter, et in alio opere aliter operatus est unicuique operamenta separata, et suggessit materias; et illam quidem posuit auro, aliam separavit ad argentum, alteram ad æramentum, et aliæ ostendit ferrum, aliæ demonstravit sabulum, et ex sabulo fructum vitri. Aliæ dedit invenire naturam arborum et operationem et usum et tempora. Aliæ fructus eorum, aliæ culturam eorum, aliæ adinventionem eorum, aliæ medelam ex ipsis, et ipsi medicinæ nostra corpora: quid deberet amburere, quid oporteret coquere, cum quo deberet miscere; quid deberet separatim offerre, quid conveniret cum plurimis, quid crudum, quid incipientibus morbis et illi passioni, quid autem promoventi et jam posito in cessatione, quid etiam in insistendi initio, quid vero reddenti, et credenti, et recedenti. Non despexit nec animalium fructus, sed totondit nobis indumenta ex ovibus, totondit et e capris plurimos usus. Et non est dinumerare quanta ex animalibus et alimoniis nobis dederit ad operimenta, ad usum, ad medelam, ad opera: quanta ex arboribus, quanta e saxis, quanta ex aquis, quanta ex natantibus et volantibus, quanta ex auro et argento, et lignis, et lapidibus, et æramento, et ferro, et plumbo, et quæ amburuntur et non amburuntur, et attenuantur, et contexuntur. Et mihi quidem videtur cogitatus ita esse sicut vir quidam dives, sua cupiens dinumerare, et scrutari; non sufficit, sed ob multitudinem possessionum et substantiæ, neque rationibus aut sensibus vacare potens, sed superatus ab his quæ habet, manet incertus. Tale nescio quid et nunc passus est cogitatus. Similis enim est ei qui fluctus dinumerat. In eo enim dum

(42) *Ei*. Forte, *et*.
(43) *Cœpit*. Forte, *cepit*.
(44) *Iste*. Forte, *isti*. -- *Confabulatus*. Vid. supr. not. 26.

volumus proprietatem ejus in igni videre, exsurrexit ex mare alia unda, et alius meatus a flumine, et a fontibus, et ab illis irrigationes, et usus ex arboribus, a fructibus, a radicibus, a foliis, ab his quæ a foris et ab intus habentur, et in animalibus quæ a foris et ab intus sunt, et pelles ad alium usum, et ossa ad alteram necessitatem. Et ne quidem stercus inutile exstitit, pretiositate cogitatus appretiatum. Sed nonnunquam et e messibus, quia multum attulit terra, plurima relinquuntur, quia non potest possessor colligere quanta et seminavit, et terra multiplicans præbuit. Maneant igitur fluctus et undarum procellæ, et meatus fluviorum et fontes, et quæcunque derelicta sunt de fructibus, cogitatus et progenies et opera: et putantes nos hodie implere posse ea quæ resederant, plura habentes recedimus et hodie: ita ex bonis angustari (45) nos non pigeat, sed quanto potuerimus scrutabimur coronas, utpote serentes Altissimo, ex quibus in terra et mari est operatus. Quæcunque autem nos transcendunt, et superant, in eo ipso quod vincimur, victori ipsi ex operibus suis sint et istæ coronæ. Retinentes igitur quousque et pervenit sermo, recondamus sermonis reliquias; ut iterum ad ipsam mensam sedentes, iterum iisdem ipsis fruamur bonis. Unum autem est quod decet et nunc, ut reddatur ei cui semper redditur et semper debetur, in his quæ præcesserunt gratiarum actio, et in his quæ incipient gloria Deo sancto qui omnia nobis subjecit, per Spiritum cogitatu nos præhonoravit: cui est per unigenitum suum Filium cum Spiritu sancto, gloria, honor, imperium, majestas, et nunc et semper, et per omnia sæcula sæculorum. Amen.

EUSEBII PAMPHILI

DE SPIRITALI COGITATU HOMINIS,

LIBER TERTIUS.

Ipse semetipsum cogitatus reficit, ipse semetipsum pascit, ipse semetipsum fortificat, ipse semetipsum considerat. Ipse enim ad semetipsum se colligit, et semetipsum intuetur, et arctatur in suis. Non enim sicut oculus alia quidem videt, semetipsum autem intueri non potest; quia nec suæ naturæ est ut se respiciat. Non ita et cogitatus. Neque enim sicut vultus in speculo, in alio quidem videtur, ad semetipsum autem converti non potest. Non ita et cogitatus habetur; sed semetipsum videt, et ipse ad semetipsum convertitur et se intuetur, et alia multa. Et non sicut vox levibus quibusdam (46) offendens resonat, ita et cogitatus ad semetipsum resonat ut echo. Vox enim offendens aliunde respondet. Cogitatus autem ipse semetipsum scrutatur, et ipse ad semetipsum tanquam penetrans recurrit, et revolvitur in semetipso. Diversum autem scit: nunc aut desurgunt libidines, et spirant concupiscentiæ, et pelluntur metus, et non salvatur quod sapit. Infirmatur enim et fortissimus cogitatus. Cum autem pudicitia fuerit ingressa aut excitata, statim concupiscentiæ et libidines, ut ancillæ quæ ante surrectionem dominæ turbaverant domum, mox ut visa fuerit domina, alia alibi absconditur, alia alibi fugit, et negant jam motiones, et colligunt luxurias, et revocant ventos, et quiescunt fluctus, et efficitur tranquillum. Hoc enim est pudicitia in anima. Quid tale præbet tranquillitas in mari? quæ nonnunquam et obfuit festinantibus. Frequenter enim tranquillitas et opportunos ventos exspectantes fraudavit et nonnunquam et siti interemit graviori, utpote a tentationibus motæ. Sed non talis pudicitiæ habetur tranquillitas, sed quæ compescuit ventos, et confregit fluctus, et statim adduxit ad portum, et mox erexit ex pudicitia fructus. Cogitatum quippe, qui sapiat animæ dignitatem, sanctimonii honorem, puritatem honestatis, tunc videt oculus animæ, quia excussit ab eo pudicitia pulverem concupiscentiarum, procellarum libidinem. Si quis expertus est tempestates concupiscentiarum, expertus est et tranquillum pudicitiæ; ex his quæ passus est, et ex his a quibus salvatus est, agnoscit quæ dicuntur. Cogitatus enim concupiscentiarum dormiunt, motiones, fluctus, immissiones, turbelæ (47). Neque dormientibus dormire permittit. Accenduntur enim et per ambitiones, et jacentes perturbant, et cum dormientibus non dormiunt, sed semper sunt inquietæ. Cum autem pudicitia fuerit subingressa, cum illa habitaverit ut domina, cum detinens fuerit, cum suis retinaculis tutaverit domum; tunc sicut prædomiti equi, et ad præsepia quieti sunt, et in itineribus rectum agnoscunt iter, nutibus utpote digitorum adducti: ita cum semel tenax fuerit pudicitia, et domuerit concupiscentias, et mitigaverit libidines, manducamus honeste, et bibimus mensurate: mensurat enim quæ adest pudicitia. Denique et honesta

(45) *Angustari.* Forte, *angustiari.*
(46) Ms. *vox levibus quibusdam.*

(47) Ms. *concupiscentiarum motiones, fluctus, immissiones, turbelas. Neque.*

dormimus, et sobrii excitamur, et videmus pulchritudinem vultus, et pulchritudinem, et non ut offensionem. Aures quoque nostras non perforat melodia. Scit enim pudicitia et solvere ceram in auribus, neque noceat audientia (48). Nostra enim membra operamenta pudicitiæ fiunt. Oculus videt bonam faciem, et cum honestate eam intuetur. Non movetur ad concupiscentiam, sed videt in facie pulchritudinem, et cogitat qualis sit pulchritudo in anima; et quæ a foris sunt bona ad semetipsum adducens, et a bonis bona decerpit, et non in malis offendit. Sicut corpora incolumia ab omnibus utilitatem accipiunt, et a motu, et ab exercitio, et a cursu, et ab unctione, et a somno, et ab esca, et a potu: ita econtra, quæ ægrotant ab omnibus nocentur. Vini enim etiam odorem excusant et unguenti nidorem, B et itineris motum, et escam, et fridgorem, et calorem. Omnia enim eis nocent qui male se habent. Omnia autem prosunt his qui incolumes habentur. Ita et libidinosum omnia movent ad noxam, et vultus, et pulchritudo, et compositio melodiæ, et vestium varietas, et honor quidam, et bona opera ad mala transferuntur ei. Qui autem sobrius est, ex adverso; quia et contraria illi sunt, a bonis enim bona decerpens, dives in bonis est. Ita ergo pretiosa est pudicitia, quia, dum adest, et justitiæ præparat locum, dat etiam spatium et virtuti: intellectum autem (49), ut interpretetur nomen, salvat. Ergo amplectitur et circumdat virtutem, et sicut mater quædam pietatis efficitur fratribus. Bona quidem est virtutis fortitudo, sed non semper eam necessariam habemus; C forte autem audebo et dicere: Utinam non eam, sed opus. Si quis enim eam acceperit, tantum in bellis est utilis. Si autem et in pace necessaria est virtus, forte ut coefficiat pudicitiæ: forte enim cum jurgantur concupiscentiæ, et illarum fluctus eriguntur, opus est ut viriliter resistat pudicitia. Si igitur adveniens istic juverit, tunc erit pretiosa et in pace virtus. Non quippe semetipsam vindicans, sed pudicitiæ coadjuvans. Si autem et in bello virtus ponatur, medietatem generis despicit. Mulieres enim ad prælliandum armamus (50); pudicitia autem et in viris pretiosa est, utilior autem et mulieribus. Cur autem non dicatur, quod verum est, quia et virtutis ipsius fructus et in bellis ob pudicitiam necessarius D est? Ideo enim suscipimus prælia, ut non adversarii superantes, mulieres extra legem pudicitiæ corrumpant. Si enim ob hoc pugnamus, et pugnæ terrores suscipimus, virtus ob pudicitiam et in bellis certatur. Sicut enim naupegia ars gubernatrici ministrat, ita et virtus pudicitiæ præparat tranquillitatem. Divisa est igitur virtus ex parte maxima generi nostro: sed nec viris omnibus utilis invenitur. Prævenit enim eam et temporibus pudicitia. Qui

A enim adhuc adolescentes sunt, et necdum opera belli didicerunt, nec ad prælia vocantur, nonnunquam pudicitiæ sibi imposuere coronas: sed et ob infirmitatem plurimis quiete donatis pudicitia adhuc utilis invenitur. Nam etsi senio deponuntur libidines, sed adhuc usque motiones concupiscentiarum, intusque et fornicationes ægrotant et occidunt (51), quæ libidinem continere non possunt, et patres dehonestant, quæ monitiones pudicitiæ non libenter accipiunt. Si enim adesset pudicitia, neque furaretur quis, neque occideret aliquis, amaret autem et patris monita filius. Divina possessio ista, sed difficile invenitur. Qui autem jam habent illam, quæ post resurrectionem futura est conversatio? Dicit enim ipsius regni Dominus et apportator: *Quicunque resurrectionis mortuorum digni fuerint, non nubent, neque nubentur, sed ut angeli erunt Dei* [84], quia nec mori jam possunt. O immortalitas pudicitiæ juncta! Qui in bellis vincunt non efficiuntur ut angeli, sed qui neque nubunt neque nubentur. Hoc judicium est ejus qui fecit naturam. Nam et alibi ad ornatum ipsius pudicitiæ locutus est Dominus: *Non omnes*, inquit, *sunt digni, sed quibus datum est* [85]. Quod enim homo ex natura non habuit, hoc sit desuper donum: sed mihi quidem pudicitia ista suam pulchritudinem ostendat, et sensim trahat, et relinquatur non cedens, neque repleta et capta: sed sicut avis quædam adornata, nonnunquam ludere desiderans sensim recedit, et in eo dum videtur, movet desiderium; sensim autem dum movetur, illicit ut eam quis insequatur; non capitur autem, quia ipsius est ut effugiat: protendit autem cursum, et cum quis maxime putaverit se comprehendisse, movet pennam et volat: ita et pudicitia suam varietatem in honestate proferens, sensim autem se movens et commovens, in tantum me traxit ut insequerer: cum autem jam putarem me posse manum extendere eamque comprehendere, movens pennas superius se cœlo conjungit, ad angelos scilicet, ubi ejus natura est ut maneat. Et ipsa quidem non comprehensa mansit, me autem reliquit stupentem et desiderantem comprehensionem, quam persequens non apprehendi. Etiam quidem colligamus sermonem; et quia pudicitia multa superans et sermonem ipsum qui de eadem est ininterpretabilis, recessit, universam humanam transcendens naturam: sermo autem inveniens quæ Deus hominibus donavit, et hoc mortalibus, per quæ immortalitatem eis procuravit, ad gratiarum actionem iterum se convertat, et de sancto et sanctificante, per quem sanctum hoc donum hominibus misit, per unigenitum scilicet suum Filium, sit ei gloria et honor, imperium, majestas cum Spiritu sancto et nunc et semper, et per omnia sæcula sæculorum. Amen.

[84] Matth. XXII, 30. Marc. XII, 25. Luc. XX, 35. [85] Matth. XIX, 11.

(48) Ms. *auribus, ne noceat audientia.*

(49) *Intellectum autem.* Auctor *Etymologici magni*, Σωφροσύνη παρὰ τὸ σώζειν τὸ φρονεῖν.

(50) *Ad præliandum.* Ms. *ad prælia armamus.* Forte legendum, *ad prælia non armamus.*

(51) Ms. *fornicationes ærogant et occidunt.*

EUSEBII PAMPHILI

DE EO QUOD DEUS PATER INCORPORALIS EST,

LIBER QUARTUS.

Ad ipsum Deum nostrum erigamus cogitatum, jam non concedentes cogitatui fugere et vitare: parcimus enim timenti: urgemus autem non quantus est Deus eum quærere, sed quantum ipsi cogitatui possibile est æstimare. Multas enim adinvenit sibi confugiones, et dilationes, et circuitiones, bonum utpote pertimescens timorem. Sed sicut equo nonnunquam territo, et nolente rectum iter petere, et freno vim facimus, et calcaneis pungentes corrigimus, et refrenare tentamus ab his quæ ei non concedimus: ita et nunc extollere ad Deum cogitatum debemus, quærentes illa quæ et Scriptura de Deo quæri permittit: quia neque in domo Deus, neque in simulacro; non in monte aut terra; non in aere (52), nec in ipso toto cœlo; neque reclusus est, neque retinetur, neque conflxus est: sed omnia quidem incorporaliter complet, ab omnibus autem inenarrabiliter est separatus. Nos autem et late irridemus eos, qui putant esse Deum, aut deos, tanquam gregem quemdam reclusum in mandra: quippe valde et reprehendimus eos, qui volunt in simulacris virtutes divinas reclusas haberi, ex vi scilicet hominum malignorum. Irridemus enim eos cum habitus appositi fuerint in simulacris, quidam quidem feminarum, quidam autem masculorum, et quadrupedum, et serpentium. Tantum enim lucrum capimus ex iisdem, quia ex his quæ alii aliter et dicunt et agunt, et conflant et dissentiunt, confitentur quia eum qui quæritur ignorant. Neque enim corpus est Deus, neque corporis aliquid, aliquis ut puta color; neque in corpore, qualis putatur esse anima; neque circa corpus, sicut putatur sensus; sed liber est et a natura corporis et habitu. Corporis enim natura in compositione habetur. Quæ autem componuntur, omnia ea quæ ante jam facta sunt, compositionem accipiunt: ut puta quod dico, lapides erant creati, compositio lapidum fecit domum. Deus autem ipse auctor et initium est, et non ab his quæ erant facta, ipse compositus invenitur. Simplex enim et uniformis est Deus (53), et compositus (54), quippe vivens ipsa quæ est. Corpora enim quæ accipiunt vitam, ipsa et fraudantur vita. Qui autem nec initium accepit (Deus enim initium non accepit: quis enim et daret?) non vita in corpore est Deus, sed vita. In tantum enim repetit cogitatus quod sibi utile invenitur: quia petræ quidem et lapides hoc ipsum ut essent habent: arbores autem et plantæ ad id quod sunt assumpserunt ut et exsurgerent, et germinarent, et crescerent, et pascerentur: animalia autem irrationabilia ad ea quæ dicta sunt etiam hoc assumpserunt, ut sensibilitas esset in eis. Nos vero cum his omnibus accepimus cogitatum et sensum, et ad nos usque semper quod erat honoratius, additamento efficiebantur honoratiora. Nobis autem ad superiora jam non ex additamentis agnoscitur dignitas, sed si forte a detractionibus: detractionem autem dico non ex his quæ jam sunt et habentur, ablationem, sed ipsam naturam quæ non indiguit istis: ut puta non habet necesse angelorum crescere natura: quæ enim non augentur, et non minuuntur. Quid ergo inferior est natura angelorum, quia arbores quidem et plantæ pascuntur, et crescunt, et additamenta accipiunt; angelorum autem natura neque germinat, neque pullulationem suscipit, neque ut pascatur aut addatur? Cui enim ablatio incrementi est et aliorum quæ diximus, non est damnum his qui possident sine istis id quod sunt, sed dignitatis eminentia: multa enim non insunt angelis, neque adsunt quæ in nobis habentur. Et non quia deest illis quæ non habent, sed quia nos indigemus his, ideo nobis adest ad solatium id quod ab iisdem deficimus. Non sunt nuptiæ apud angelos. Data enim est viro mulier ad adjutorium: angelorum autem unusquisque propria natura sufficit sibi. Non conficiuntur angelis indumenta, ut contexant (55) quæ cohabitant. Non domus iisdem; sufficit enim cœlum: non lectis indiget sine sommo natura. Non mensa apud eos: forte autem nec pascuntur: aurum autem et argentum et æramentum et ferrum, et omnia quæ miramur creata et inventa, apud nos et usus habetur, illic autem nec nuncupatio nominatur, nec invenitur. Quid ergo? num ex tantis quæ putamus a nobis bonis superamus angelorum naturam? Nos enim divites auro sumus, angeli aurum non habent: non ideo pauperes inveniuntur, quia aurum apud illos non est; sed magis illi divites, qui nec auro indigent nostro nec argento. Quid opus est ferrum in cœlis? utrum ad culturam, aut ad navigationem, aut ad bellum, aut ad medicinam? Quid opus est permistione illis, ubi non sunt commutationes? Sed nec servis opus est eis: sufficit enim

(52) Ms. *aut in terra, non in mari, non in aere.*

(53) Ms. *Simplex enim et informis est Deus.*

(54) *Compositus.* Forte, *incompositus.*

(55) *Contexant.* Forte, *contegant.*

unusquisque sibi. Et quæ putamus nobis esse magna, et bona, et necessaria quæque sunt nobis; illi naturæ omnia sunt otiosa : et quæcunque ex animalibus nobis sunt utilia, illis sunt non necessaria. Tauros enim ad culturam non habent opus, neque equos ad bellum : non indigent igne ad luminaria, neque ea quæ per ignem ad curam. Non aqua est eis necessaria, non ex mari, non ex terra : non illa quæ ex imbribus apportatur. Non somnum ad refectionem necessarium habent, non escas ad salutem. Forte autem quidem et mirantur audientes, qui mente ad angelorum choros non pervenerunt. Quibus enim beatitudo est si manducent et bibant, et nuptiis utantur, et possessiones habeant, et thesauros recondant, et judiciariis dignitatibus perfruantur; his etiam ea quæ supra ista sunt, minora putantur. Sed non contaminemus sanctum illum angelorum chorum; non sit ibi femina, ubi successio necessaria non est. Non quia creaturam accuso : unumquodque enim officium in sua natura jacet; bene translatum autem a suis locis, et regionibus et natura ad quam constituta est, revocat ad se legis divinæ virtutem. Quomodo enim decori in mari sunt piscium greges? quomodo decoræ sunt illorum in meatibus fluminum exsultationes? quomodo nitent in exitus fontium? Si autem volueris istos, ut dans beneficium, ex aquis ad puritatem aeris educere, ad perditionem piscium beneficium fiet tuum. Ergo piscis quidem sit ubi est; quidam enim in mari sunt positi; et sint ubi eis est datum : alii in fluminibus et in fontibus natant, quia non indigent tuis beneficiis ad interemptionem. Quid ergo? quia bona est aqua piscibus, deponamus illic exsultantes et homines. Secundum istum igitur sermonem, sint masculus et femina utiles apud nos et necessarii, hominum autem naturam contra naturam non deponamus. Si enim ascendere non potest natura piscium supra naturam, quomodo non magis timebimus, si angelorum naturam verbo ausi fuerimus deponere, quæ non descendit? Alias autem et nihil amplius fiet a nobis, nisi ut blasphememus. Nec enim etsi voluerimus vim facere illi naturæ, perurgebitur : sed illi quidem manent liberi ab isto habitu corporali. Neque enim masculus neque femina apud eos est, et non de terra. Et hoc, forte enim audisti mirabile illud Apostoli dictum, quia et apud quos natura statuit masculum esse et feminam, apud istos ipsos fides, et per fidem conjunctio invenitur. In Christo enim, inquit, non est masculus, neque femina [64]. Si igitur ubi ex natura est masculus et femina, in Christo efficitur neque masculus neque femina, sed imitatio angelorum : cur non magis suscipimus gratiam ut assumamur, aut ut naturam angelorum deponamus ad nostram? Sed nos erigamus nosmetipsos, et ad superiora cogitatum perducamus nostrum, ad angelorum scilicet pratum; et assistentes pratis, videamus non nunc flores exeuntes, neque coloribus varios, neque in odoribus diversos; sed videamus illic cœlo superius locum, per angelos autem splendentem. Multitudo enim illic non tanta quanta est stellarum. Si enim et multæ sunt stellæ, sed in magnitudinibus et corporibus constitutæ, locis indigent, et ex magnitudine cœli multitudo mensuratur earum. Tantæ enim sunt, quantas capit et cœlum. Angeli autem non indigent loco, sed liberi a locis viventes sunt, et in alterutrum agentes. Non in confusione quippe, nec exsultatione corporea, sed semper in lumine sunt : ipsi lumen tale, quales et sunt. Apud illos enim non nox ad refectionem habetur, non dies ad exsurrectionem. Semper enim habent lumen, et lumen non hoc quod apud nos est. Hoc enim sensibilitatibus mensuratum est, illud autem aliud aliquid. Nihil sane nos prohibet in iisdem ipsis comparationibus volutari, quia et piscibus lumen habetur non tantum quantum et apud nos. Commistum enim illud est lumen, quod apud pisces habetur aquis; et ideo non ita sicut apud nos permanet purum, sed lumen et illic est : perlucet enim et ibi per aquas, sed non est ita purum ut nobis. Et si quis aliquando vi mersit in aquas, et in aquis suos aperuit oculos, vidit quippe quod apud nos est lumen; videt, inquam, hoc clarum in aquis caliginosum. Utamur autem et alia comparatione. Præsens enim istius horæ constitutio testimonium sermoni impertiet. Hoc quod apud nos purum est lumen : quia enim nubes adveniens constitit super nos, aquis utpote plena; non permisit autem tale ad nos lumen venire, quale heri et pridem habebamus in oculis. Aeris enim tristitia pervisa ostendit quanta immutatio eidem ipsi lumini ab interjectis nubibus perficitur, ut apud nos. Si autem præcepto Dei evacuatis aquis fugatæ fuerint nubes, et natura ejus est, iterum nobis advenit lumen, non aliud quippe factum, sed liberatum a nubium permistione, istam quam videtis constitutionem præbentem. Ergo et in mari, et in aquis erat aliud lumen; non alterum quippe natura, sed sub introductione aliorum caliginosum. Ita et apud nos ex conventu nubium et aquarum hoc factum est, quod videtis per nubes. Secundum istum igitur sermonem, et per aerem penetrans lumen non est tale quale a sole emittitur. Si enim maxime eo quod perspicuus aer habetur, latet permistio : sed si quis voluerit cogitatu evolare, et velut in aquis nubium se mergere, et nubes transire, et aeris permistionem transcendere, pervidebit purissimum lumen. Sicut enim hoc quod apud nos est lumen, regionibus et spatiis et offensionibus semper minuitur : ita rediens, et ab aquis lumen abstergens, et a nubibus te separans, et a permistione aeris liberans, transcendens autem et istius luminis puritatem, relinquis et ipsum solum inferius (56). Transiens

[64] Gal. III, 28.

(56) Ms. *ipsum solem inferius.*

quippe et cœlum superius, occurres lumini : non A illi qui a sole est, nec illi cui successio nox est, neque illi qui a parietibus prohibetur, nec illi cui offendunt umbræ, neque illi qui permisceatur aeri et aquis, sive per nubes sive per mare, sed lumini puro. Et ne putes me nunc angelos dicere lumen : est enim et super hoc clarum lumen clarius. In isto igitur lumine sempiterno, in isto qui non in successionibus habetur, qui non aliquando quidem est, aliquando autem non est : in isto qui cœlo superius est, et non a cœlo istic : cui sol non est genitor, non luna mater, non cœlum a stellis, non lucernarum splendores, sed lumen illud. Tu enim sine sole lumen videre non potes, nec ea quæ infra solem habentur, et ea quæ quæruntur ut teneantur manu. Non eorum qui quærunt quid gustent, aut odore B assumant ; non eorum qui auribus edocentur, et oculis vident, sicut in aquis. Illic enim alia conversatio est, et alia in terra, et in aere non eadem, et cœlum aliam habet constitutionem. Ita maneant ista istic, illa autem quæ inde sunt sint alia, non horum congeneres. Si enim clarior stella magis quam lucernæ lumen est, non te seducat, quia lucerna quidem illuminare videtur, et unaquæque totam domum : stellæ autem tantæ noctem non auferunt unam. Si quis enim voluerit scire lucernæ imbecillitatem ad stellarum lumina, abstrahe lucernam ab oculo : non quantum distat cœlum terra, quia non est hoc tibi possibile ; tamen quantum potes lucernam ab oculo separa, intueberis quia spatiis minuitur, et caliginatur, et infirmior arguitur lucernarum lumen. Si autem esset aliqua adinventio, ut non solum unius lucernæ, sed omnium lucernarum flammam, et omnium quæ accenduntur; si esset machina quædam, ut omnem istam flammam quis posset colligere, et in cœlo constituere, ubi stella parvissima est posita, nec prorsus agnita fuisset flamma, ubi posita haberetur. Cur ergo omnes stellæ non pellunt noctem? quia multis spatiis a nobis distant, tamen non quamlibet permistionem luminis in nocte transmittunt. Si quis autem voluerit intueri, et comparare nubibus noctem, pervidebit quia nubes, licet non per omnia, tamen splendorem stellarum prohibent. Et cum hoc ita sit, inspiciet quid operantur stellæ, et quantum splendorem mittunt in nocte : et tamen stellæ omnes cum universis lucernis habent quidem affinitatem, quia luminosa qualitercunque utraque sunt. Sed non solum a lucernis stellæ differunt, sed et stella stellæ differt in claritate [87]. Stellis autem simul omnibus adunatis, splendor lunæ præfulget ; et istam lunam omnibus stellis addentes, vincuntur eorum fulgores a radiis solis. Sicut enim stellæ quidem lucernas, luna autem stellas, et sol universa hæc luminaria, et ipsius noctis superat tenebras : ita et sol cum omnibus quæ prædicta sunt vincitur a lumine quod cœlo superius habetur. Et quomodo eadem Paulus contendens exhibere de inenarrabili Deo loquitur, lumen habitans inaccessibile [88]; inaccessibile nominans, id dicit quod suscipi non potest. Lumen igitur angelis illud est, cujus neque gustus neque comparatio apud nos invenitur. Regio autem ejus supra dorsum est cœli, possessio vero et divitiæ ipsis : non enim lecto et medicina et mensa, et ea quæ apud nos magna putantur, sempiterna illa indiget et sancta natura : illis enim somnus non est, non dolor, non labor. Quid ergo? Num otiosa eorum natura est? Habent opus dignum suæ substantiæ : Deum laudant non vocibus neque clamore. Quomodo ergo dicit Scriptura voces, et, si permiserit tempus, contingemus audientes, et ista interim autem natura agnoscatur. Si autem et aliter apparaverit Scriptura dicens, agnita natura agnoscetur et quibus Scriptura alloquitur. Denique et orator parvis aut non loquitur, aut sic loquitur ut parvi possunt audire ; et Scriptura divina hominibus ut humane loquatur, aut silentio honoretur. Non ex his igitur ex quibus condescendens Scriptura loquitur nobis, debemus verbo deducere et naturas, et vim facere nobismetipsis, et ut pisces exsilire e mari. Erunt enim nobis jactationes, non ad perditionem ut piscibus : sed quomodo ea dicam, ego quidem non possum. Decet autem opportune repetere non Domini vocem, qui piscatores a mari et stagnis et fluviis abstrahens, ait : " *Venite, faciam vos piscatores hominum* [89]. Decet enim, inquit, homines piscamini. Et non tacuit, ne suspicio fieret per- C ditionis, sed homines, inquit, piscamini ad salutem. Erigamus igitur nosmetipsos, exsiliamus e mari et a terra in qua stamus, et incidatur a nobis aer, et scindatur nobis et cœlum. Cogitatus enim non detinetur, et pennis desiderii cœlo superius accedamus, corpus istic ad congeneres relinquentes, et pedes in terra, quia ad cœlum non currunt, et manus istic ubi possunt et tangere, et aures hic audiant voces, et odoratio ubi habet necessitatem, et gustus apud eos qui pascuntur, et visio cum visibilibus maneat. Cogitatus autem veste se spolians, corporis istius pondus deponat, et suas pennas moveat, et quæcunque deducuntur abscidat, et quæ sunt gravia et detinere tentant, deponat; et sit in D dorsibus cœli, et illic factus cum angelis et angelorum decies millibus, et archangelorum millibus in alia vita et constitutione et conversatione positus, obliviscatur omnia quæ dimisit, nec alienetur illic. Non alienabitur autem si hic putans se esse, voluerit sæpius eorum quæ hic sunt ignobilitatem videre, et motionem, et instabilitatem, et defluxionem, et defectionem, et diminutionem : quia obscurabitur et non stabit; quia et quando videtur promovere, per multos casus venit ad incrementum. Cum hæc omnia contempserit, illa autem desideraverit; et hinc jam ista quidem despiciet, illa autem considerabit, et evolans pervidebit. Factus

[87] I Cor. XV, 41. [88] I Tim. VI, 16. [89] Matth. IV, 19.

Igitur cum his ad ea quæ desiderat, sciet quæ est dignitas cogitatus. Cum angelis homines cœlo superius terrenique machina quis erit dux, quis sursum adducet, sed non concedet natura. Descendit Deus Dei Filius inde, et descendens, quia incredibile erat homines illic ascendere, assumpsit hoc incredibile, hoc est nostrum corpus, e summo descendens non ad confusionem, sed ad salutem ejus qui assumebatur. Si igitur Deus non assumpsit, qui non credis si cœlum concedit his, quod adducit sursum is qui de cœlo descendit, sed nondum ea quæ futura sunt, sed interim ea quæ potest cogitatus, siquidem est et admiratio, quia in corpore constitutus, et circa corpus potest deponere : non ut non moriatur, sed ut eam quæ vere vita est vivat. Forte autem et quidam audientes nunc istos sermones, cum sermonibus accensi illud quidem quod erant deposuerunt, quod autem non erant effecti noscuntur : sicut ferrum quoddam in igne fucatum, negat quidem nigrum, negat album colorem, et totus efficitur ignis et calore et incendio ; ita forte quidam (57) sermonibus istis accensi, corpus quidem et corporis gravedinem, et vitia, et promotiones incidentes projecerunt, ipsi autem sermonibus istis evolantes desursum nos respiciunt ; si tamen illic effecti patiuntur respicere istic, et non toti illic constituti pœnitentur quia ita tarde et non ante hoc. Forte autem nec pœniteri illis jam vacat, qui ita lætis quæ illic sunt factis noscuntur, non eis est otium in memoriam redigere ea, a quibus liberati videntur. Istiusmodi enim homines illic non sunt homines. Sed sicut domum plenam thymiamate ingressi, et jam sensimus quod sumus, nihilominus tamen redolemus, ut thymiama facti : ita et qui illic jam facti sunt accensi, veluti a natura egressi : quod autem sapiunt, effecti sunt illic angeli. Quibus enim intellectus ex imitatione æquus angelis habetur aut similis, istis non prohibet natura conversationem. Qua enim de causa carnales nos vocat Paulus, non seducens nostras animas, magis autem subducens. Quis enim mortuus effectus fornicatur aut adulterat? Dicit enim Ipse Apostolus, manifestans (58) opera carnis quæ sunt adulterium, fornicatio [60]. Carnis opera ista sunt : quis enim mortuus his involvitur? Hæc ergo viventes animis cum corporibus cum declives fuerimus ad carnes, caro tantum vocamur ; cum autem provexerimus ad animam, animalis homo dicimur : cum autem transcenderimus naturam, spiritalis homo appellamur. Et non jam quia carnalis vocatus est, fraudatus est anima : neque quia animalis dictus est, jam non habet corpus ; siquidem et spiritali homini et corpus inest ut homini et anima ut animæ. Si autem et istic constituti, quidam quidem caro tantum sumus, quia declives fuimus ad terram ; alii anima tantum, quia inter utrumque stamus ; alii spiritales vocamur

A quia transcendimus naturam : spiritalis igitur qui dicitur, angelus appelletur ; non quia ita ejus natura est, sed magis non efficiamur caro. Nec valde confidamus animæ : oculus enim sine lumine tenebrosus est, et cogitatus sine efficientia superna vult videre, sicut oculus in nocte, et desiderat, et illicitur ; laborat autem, quia non valet : cum autem advenerit lumen, efficitur oculus. Ita et cogitatus sine operatione Spiritus sancti palpat, contingit, promovet, crescit, putat quia iste lapis forte Deus est, istud aurum forte Deus, et hoc lignum. Dicit enim apud se : Putas mare Deus est? putas terra? putas aer? Unde et creaturæ transtulerunt nomina, ut non his quæ in consuetudine sunt appellantes, sed ea quæ colebant nominantes, convincerentur

B quia vim faciebant opificiis. Qui autem valde putaverunt se ascendere, sursum pervenientes usque ad stellas, occurrerunt lunæ et viderunt solem, forte autem et cœlum, et permanserunt illic, et passi sunt vitium sceleratum : sicut qui ad regem festinat, ad regia palatii accedens, magna et clara et regi digna conspiciat ; et cum debeat magis desiderium suum ad eum qui quæritur propalare, stupens valvas regias, et putans nihil amplius esse regem a suis, resideat ad ea quæ prima occurrerant, fraudatur regis visione et natura. Sed nos non retineat terra, non præfocet mare ; non offendamus in stellis, non obtenebremur a luna, neque nos caliginet sol ; non detineat cœlum : Dominus

C enim et opifex et creator omnium eorum quæ dicta sunt et non sunt dicta, est ille qui quæritur. Ad Deum igitur, o homo, ad Deum horum omnium quæ bona et clara sunt. Nihil miserius est quam ut quis in lumine offendat : sed cæcorum hoc vitium est. Non obtenebremur a sole : vides eum orientem et occidentem, et cedentem mensuris. Sed ipse præco est ab oriente usque ad occasum, prædicat eum qui se fecit et dicit, si tamen tu audis, magis autem si vides : Non sum ego Deus, sed ille cujus sum et ego opificium. Me vides, ille invisibilis est. Visibile ad invisibile contraria est natura : nam etsi sum clarus sicut sum, sed clarus qui videor : ille autem invisibilitate transcendit fulgoribus omnia. Non me honorans dehonestes. Non sum ingratus ad Condi-

D torem : sufficiunt mihi beneficia quæ accepi : noli addere quod non suscipio. Creatura sum, et non Creator ; opificium et non opifex ; factus sum, et non is qui fecit ; istinc sum cœlo, et inde oculis videor : ille invisibilis est. Ego in loco confirmatus sum : ille liber ab omni est loco. Ego parietem cœli teneo in qua sum et positus : ille autem implet omnia. Ego ex loco ad locum accedo : ille et mihi separavit locum. Vide me, et noli connumerare quæ non connumerantur. Invisibilis et visibilis quomodo connumerantur? Qui in loci (59), et qui sine loco quam habent communionem naturæ? Ego orior et

[60] Gal. v, 9.

(57) *Quidem*. Forte, *quidam*.
(58) Ms. *Manifesta sunt opera*.

(59) *Loci*. Forte, *loco* vel *locis*.

occido, quia et possum utraque ad jussa complere : ille supereminet; non indiget ut oriatur, non immutat locum, semper in eo ipso quod est manet; semper ipse est qui est; ab illo et calor est, ab illo dantur et cursus mensuræ, ab illo mensuratum est cœlum. Nam etsi spatio longe sum, tamen calore confiteor naturam : ille invisibilis est. Meum intueris habitum, ille sine habitu est. Tanta mihi sunt et alia, ex quibus nihil ad illum pertinere videtur : non tactum incurrit, non loco ambitur, non loca circumdat, non habitus circa ipsum, non compositio ad gloriam. Ille natus annato est (60), per illum et ego et omnia facta sunt. Nolite me convertere ad blasphemiam, per me blasphemare nolite. Littera sum ad gloriam ejus qui me fecit : cœlum enim liber est magnus; ego autem cum affinibus meis sumus litteræ religiositatis. Legite lunæ virtutem : crescit et minuitur, et semper immutatur, et annuntiat immutabilem : et in illa iterum habitus invenitur, siquidem et illam videt oculus, et nunquam in eo ipso quod est manet. Nolite nec istam mecum pariter blasphemare. Quid nos calumniamini? modo quidem me dicentes fornicatum esse, modo autem lunam, quia adulterium admisit. Nolite deponere nos contra naturam, neque iterum extollere supra naturam. Dicitis quia ego mulieri confabulatus sum : quibus operamentis? quibus membris? quo habitu? quemadmodum meam flammam potuit sufferre? quemadmodum splendores? Si enim tanto spatio (61) meum radium sufferre non potest, in sinibus portare meam conjunctionem potuit? Nolite ita me turpiter calumniari, nolite ita incipienter extollere : non solum enim Deum ignoratis, sed et opificia ipsius Dei nescitis. Dimittite me quia fixus sum, cursum cœli conficio. Nolite me ad terram deponere verbis, neque deducere fabulis. Non prævarico legem : sursum sum positus; non immuto cursum constitutum mihi; non recedo ab officio; legem datam custodio; agnosco spatia cœli, quæ et jussa percurro. Terram calcare non est naturæ meæ : quando nox facta est importuna, quia ego descendi ad mulieris communicationem? cessate turpiter honorantes, fœde deducentes : nolite ora vestra in bonis versibus malis negotiis aperire. Quid me deducitis? quid me extollitis? Non descendo ad mulierem, non ascendo æqualis Deo. Quod autem erat mihi et otium relinquere cursum statutum mihi? quando interruptus est dies? aut quando non adveni currens ad ornatum, occupatus ad mulierem? Et luna fabulis deturpatur, sed arguit fabulis (62) sua natura. Forte autem nec illud tacebit sol. Si autem ejus non est natura ut loquatur, nos pro eo loquemur, si tamen pro sole et non pro Deo; non quia Deus indiget adjutorio nostro et defensione, sed homines constituti hominibus compatimur. Videntes enim volumus iter ostendere non videntibus; generis enim miseremur nostri. Illis quippe qui vestibus quidem se nudant, cœno autem se operiunt, qui lapides portant, qui damnum duplex accipiunt, ut et aurum proferant, et a Deo decidant. Non cessat sol nec illud in medium proferre, quia putantes eum deificare, in his maxime in quibus indignatur. Adducunt enim ad omnem malignitatem hominum opera, et malitias soli et lunæ, et suas illi ascripsere luxurias. Non iste, inquit, homo adulter est, sed sol. Veniunt enim ad illum locum, et mala hominum soli ascribunt. Et hominibus quidem nihil relinquunt mali, non luxurias luxuriosis; non homicidia homicidis; non adulterium adulteris; non mendacia mendacibus; non furta furibus; sed obliti eorum quæ blasphemabant dicentes deos, et omittentes homines qui delinquunt, eos quos vocabant deos nunc hominum latrones, homicidas, mendaces, malignos, adulteros, fures pro hominibus esse volunt. Sed apud nos homicida si forte unum occidit, et forte tristatus aut infamis factus, et tremens, et compulsus ob egestatem, aut iram aut inimicitias, sol occidit eum qui interficitur. Quare? quæ vicinia? quæ cohæreditas? quæ condivisio? quid passus? quid admittens? quid indigens! quid commodi sumus? Non sumus cannæ manibus stellarum motæ ad litteras. Tua, tua sunt, etiamsi calumnieris solem. Luna autem non operatur quæ calumniaris : non te liberat calumnia a peccato : acquiris tibi et blasphemiam : in eo enim dum dicis : Non ego admitto, sed Dei opificia. Quod enim ego non ego, relinquit illud ei cujus opificiis et blasphemiam addit. Si enim non sunt opera nostra quæ admittimus, sed sol et luna et stellæ per nos operantur; ita neque illorum sunt opera : æqualiter enim Deus constituit. Vide quod dicis : Deum nominas quem piget nosse Deum, sed tibi facile est apud quem sunt dicere : Confundor et piger sum contaminare meam linguam, et maxime cœlesti visione descendens. Quid ergo, o sapiens? Cygnus deus est qui adversum virginem calet? Confundantur qui aliquoties quidem taurum adorant, aliquoties (63) autem tauro deum transfiguratum fingunt. Sed dicite nobis cur immutatus est ut virginem videret? Non enim habebat feminas deus secundum vos. Nonne sororem cooperatricem habuit, ut aliorum connubia furaretur? Non isti sermones sunt nostri, sed vestræ fabulæ scriptæ in libris (64), in simulacris, in parietibus, in saltationibus theatrorum. Indignaris quia dico ea quæ tu legens miraris : irasceris quia loquor de his quæ videns tu adoras. Indignaris quia dico quæ tu in saltationibus videns et audiens delectaris. Dele ea ex poeticis libris, recede a theatris, et extermina ea a parietibus; confla ea, a simulacris recede, et congaudeo. Si autem permanes in cæcitate, noli indignari si convinceris; dicito si quid addidi. Si autem apud te sunt scriptæ auro

(60) Ms. *Ille natus ex innato est.*
(61) Ms. *Si enim in tanto spatio.*
(62) *Fabulis.* Forte *fabulas.*

(63) Ms. *aliquoties autem in tauro.*
(64) Ms. *sed vestræ fabulæ in libris.*

et argento et lapidibus et parietibus et theatris; si ego in parva hora et hoc pigens loquor, propter miserationem autem commoneo: quia quæ vides, o homo, et oculis et sensu non intueris, ad hæc irasceris. Si dei sunt, adulteri non sunt; si adulteri, non sunt dii. Si autem volunt habere adulteros deos, nos quidem eis non maledicimus; sint autem ut hi qui adorantur ab illis. Primus illorum deus non est satiatus libidine, in cœlo, ut ipsi volunt sæpe cum sua conjuge agens: sicubi enim cum alia inventus est, statim a sua zelus accensus est: non enim credebat deo dea male de eo suspecta. Si enim et a mortalibus se non continebat, quomodo iste a cœlestibus ut volunt cessavit? Sed concedite linguæ: nunc enim aurum est in sinus virginum liquens, ut furetur ejus virginitatem: forte autem et bene liquescit libido dissoluta, si taurus deus illorum, qui non est dei progenies, fabulæ ex corde figmentum mendax natura taurus est; et quid putas vir et taurus portans virginem libidinis servus, concupiscentiæ minister, in collo virgo cum libidine domina? Quam enim figuram intermisit, quando quievit ne immutaretur cygnus, taurus, aquila, aurum? aut continens factus est nunc? Multis enim jam annis non est factus aquila, et certe non pauci filii et boni nati sunt in deserto. Putas senuit et concupiscentia cessavit, aut pœnitentiam libidinis habuit, et nunc se jam continet? Jam enim non rapit puerum. Confundor et dicere sub qua occasione non suffecerat soror conjux, cooperatrix, ex qua nati sunt plurimi, sed jam nunc non nascuntur. Consenuit autem conjugium, cur jam non pariunt? Sed non suffecit illa, abiit ad mortales: suffecit non secunda eodem more; multiforme enim est malum. Non suffecerant mortales: ad masculos convertit libidinem. O poeta, quos irridebimus? magis autem quos lamentabimus? eos qui scripserunt, aut eos qui nunc usque illum qui in dextera portat aquilam, adorantes et respicientes, aut colentes sunt? Sed putas quia iste solus exstitit talis? nonne et citharista ille honestus? primo quidem cur citharistas deos ponamus, quia ista decet harmonia decora? ista enim est illa in qua olympias: harmonia autem illa est vera, in qua cœlum est, et terra est posita, mare adjacet, et aer est compositus, et percutitur consensio. Non enim pellit mare terram propter harmoniam: non nox diei facit vim, non permittunt enim illius harmoniæ. Dicitis, cœlum consentit his quæ deorsum sunt. Tantum enim præbuit in eo sol positus, quantum esset utile parari; et tantum accendit, quantum erat conveniens; et pergit et redit, ut neque abundans incendium exureret omnia; neque iterum si transcenderet, frigore perirent universa. Sed et communes harmoniæ et partibus divisæ, sicut brevi silura majora cuidam, aliæ siluri canore consentiens. Istud mare magnum et spatiosum, cujus fluctus cœlum pulsant, terræ terminos non transcendunt. Sed neque terra jurgans naturæ atacritate jurgavit, sed lex communis Domini est posita fines æterni, et in tantis sæculis digitus additus non est, fluminibus tantis et fontibus in maris sinibus incurrentibus. Flante vento pascuntur flatibus naves, ad cœlum usque tolluntur. Et quis nonnunquam pertransiens timuit, ne ut minatur, ita effusum comprehendat astantem? Nonnunquam enim et declinavit mare, venit ubi ei statutum est, legislatorem et statutorem finis timens; et frangens fluctus ad littus, ostendit invisibilem per ea quæ videntur. Ista decet ei cithara, quæ in frontibus hominum harmonias describit, ubi debeant esse oculi, et quid circa ipsos; ubi dentes, et quanti; ubi aures, et quot et ad quid; ubi lingua, et ad quid; quis usus est oculorum; ubi ungues, et ad quantum; ubi capilli, et ubi non capilli; quid intrinsecus, quid constringere, quid involvere, quid velare, quid jacere, et ad quid utile; quis suscipere escas et dividere; quantas mensuras debeat habere cibus, et quantum intus debeat permanere, et quando debeat purgare, et si transierit horam, ostendit noxam. Ista lyra decet Deo composita melodiis membrorum: habet enim nervos et cordas in quibus et os ad ossum est, et viscera ad viscera, et membra ad membra, per quæ deponuntur et aperiuntur manus: per quæ flectuntur, et iterum redeunt pedes; clauduntur oculi ad refectionem, et iterum revocantur ad opus. Et quis poterit dinumerare quantæ istiusmodi semper percutiuntur lyræ, non in uno tantum homine, nec in hominibus solis, sed et in omni animali? omnibus enim mensuræ, ætates, magnitudines, dentium, cornuum, quibusdam et non sunt cornua. Aliis pili sunt, et cujusmodi capilli, ungues et cujusmodi ungues, pennæ et iterum non pennæ, et in aquis, et in aere, et in mari, et in fluviis, et in fontibus, et innumerabilia quæ exsurgunt, una tamen est harmonia. Cum enim suam accenderit lucernam, cum suum scilicet oraviis (65) fuerit solem, cum a finibus orientis simul ad occasum transmiserit lumen; omne movetur animal, unumquodque ad quod ei natura est. Et mensa quidem communis est plena, et aliud animal ad aliam properat escam, aliud alibi devitat; et quæ illis utilia non sunt, aliis convenientia habentur. Eiciunt (66) irrationabilia per istiusmodi harmoniam adducta, quis (67) debeat gustare, et quæ debeat vitare, et cum quibus conversari. Ista decens Deo harmonia est, per quam sol statutus ad cursum est, et luna ad crescendum, et stellæ ad spatia. Istam percutit per dies et noctes, siquidem et dormientes angel, et efficientibus otiosus non est. Et Deus quidem istam sine digitis et labore percutit harmoniam: ille autem qui fictus et non deus est, accipit virginem. O injuriam! Virgo ob pudicitiam fugit: deus autem qui dicitur, ob amorem libidinis insequitur, et non comprehendit. Velociores enim pedes fuere virginis pudicitiæ per voluntatem, quam ille qui a libidine

(65) Ms. *Oranus*. Vox Græca οὐρανός, Latine scripta.

(66) *Eiciunt*. Forte, *et sciunt*.
(67) *Quis*. Forte *quæ*, vel *quid*.

dissolutus est. Qui ambulat sensim, qui passus sejungit, iste nunc festinans non comprehendit virginem : pedes enim a libidine dissoluti, nec molles virginis passus comprehendere potuerunt, sed parum quid et pervenit : talis eorum deus, et bene comprehendens est columba ab accipitre musico : sed terra, inquit, miserta, humanior tali eorum deo visa, transtulit eam ad laurum. Et forte maluit virgo lignum fieri, quam a tali eorum deo corrumpi. Ille autem qui præter spem a tali venatione deciderat, videns virginem in arborem conversam, neque conversione confusus est, neque translata natura transtulit et amorem : sed adhuc fervens amore, adhuc ardens concupiscentia, amplectitur arborem, et decerpit ex illa quæ jam non erat virgo, folia, et confessus victoriam victum suum coronat caput, titulum utpote in corona libidini suæ constituens. Sed forte quædam poeta facilis et inconsiderate loquens mentitus de diis est talia, et non est insecutus virginem citharista. Quid adhuc usque in simulacris ex ista arbore coronatur, ut putant quidem ob honorem? Si autem honor est fornicationem laudari

A fornicationem (68) insecutam quidem, non comprehensam autem, adhuc usque accusabilem, et fingunt in simulacris, et pingunt in parietibus. Sed quid mihi et istis est? Revertere, lingua, et audi psalmum, o anima : *Convertere, anima mea, ad quietem tuam* [61]. Quid mihi est eos qui foris sunt judicare? Sufficit eis quia in his volutantur. Cessent de opificiis non bene sentire; fruentes enim opificia, male de opificiis sentiunt, et ipsorum Creatorem injuriis petunt. Sint ut volunt, et certe nolo eos esse ut volunt. Noster autem sermo fugiat quantum potest illorum fetorem, quia apud ipsos sunt figmenta, fabulæ, simulacra, adulteria, fornicationes, sanguis, lapides, ligna, dæmones, nuditates, turpitudines, dicenda et non dicenda occulta. Fugiens
B autem inde, agat gratias ei, qui se liberavit ab istiusmodi. Erit enim gratia duplex, quia et liberavit a falsis, et ad vera adduxit. Liberati igitur ab his, et digni judicati estis. Deo non nato Patri per unum unigenitum suum Filium cum Spiritu sancto sit gloria, honor, imperium, majestas, et nunc, et semper, et per omnia sæcula sæculorum. Amen.

EUSEBII PAMPHILI

ITEM DE EO QUOD DEUS PATER INCORPORALIS EST,

LIBER QUINTUS

Quæcunque ex cogitatu debent colligi et requiri vel exhiberi, quia incorporalis est Dei natura, et jam si non quantum res ipsa deposcit (69), tamen quantum ad nostram pervenit virtutem, magis autem quantum imbecillitati gratia donavit, ista per multos præteritos et adunavimus dies, et tractavimus in commune. Et si quis pervidit aut intellexit aut meminit, nullam jam habet dubitationem de illa natura qua incorporali decretum est : sed forte multa illa sollicitudo quæ per cogitatus processit, ad aliam quamdam suspicionem nonnullos adducet. Dicentes enim qui volunt pervertere recta, quia cogitatus quidem boni et veri, et decori et recti de Deo sunt et habentur; Scripturæ autem his bonis et rectis cogitatibus non consentiunt, sed magis per ea quæ dicta sunt accusant cogitatus quam commendant. Erat autem propositum non quid dicimus non simpliciter de Deo : quia nec nobis est potestas sicut gentilibus ex corde de Deo loqui, sed qualem eum Scripturæ introducunt, et qualem se ipse interpretatur, talem oportet suscipi et adorari. Gentiles enim qui omnia ausi sunt, omnia transfigurant et

C fingunt, et non solum in templis et simulacris et imaginibus depingunt et figurant, sed et ipsum quem videntur incorporalem dicere Deum, ex corde fingentes producunt. Unde et is qui apud eos actor putatur, apud alios creditur : quia enim is qui est, agnitus non est ab iisdem, fama autem ad eos in novissimis pervenit temporibus ; tamen ex auditione Moysi, quia famam de uno Deo, et ipso Creatore audierant, qui in multis sæculis opificia intermisso Creatore adoraverunt ; alius aliud nuncupatione suggessit de eo quem audierant ; ita ut quidam scribentes præcepti sint ex nomine solo imaginem describere, non hominis, inquam, aut alterius cujuscunque status (70), sed simpliciter nuncupationem ex fama. Necesse enim erat istos qui Scripturam igno-
D rabant, naturæ autem audierant nuncupationem de incognito, aliter autem et alterum aliter ex corde fingere, æstimatione quippe de eo quem ignorabant, et ideo per omnia erraverunt. Inde est ut non solum sibi dissentirent de Deo, sed et adversarentur. Quidam enim dicit quia providet, alius quod non providet, et alius quia usque ad lunam provideat, alius

[61] Psal. CXIV, 7.

(68) Ms. *laudari fornicationem.*
(69) Ms. *Etiam si non quantum res ipsa deposcit.*

(70) Ms. *cujuscunque status.*

quia in omnibus providet. Et quidam dicit quia incorporalis est, alius quia corpus est. Ista commendatio (71) ignorantia est eorum, qui nesciunt quid loquuntur. Sed illi quidem audentes, aut aliter de Deo sentientes, omnes erraverunt. Nec enim ex corde humano Deus produci debuit, sed a Deo edoceri de Deo. Nobis autem necesse est ea surgere (72) et tractare, quæ ex Scripturis didicimus sanctis, quia incorporalis est Deus. Sed non sufficit pronuntiare, neque rationem cogitatus adire, sed ostendere quia et ipsi, et qui in iisdem cogitatus habentur, per omnia consentiunt his quæ Scripturæ Veteris et Novi Testamenti de Deo pronuntiant : forte autem et totum suspicabitur quidam, et corporaliter in Scripturis proferri Deum putabit; forte etiam et partibus compositum ex Scripturis putabit, colligens membra quæ dicta sunt. Oportet igitur primum suspicionem, qua dicunt in corpore esse Deum, aut corpus esse, diseri (73), ut apparentibus vinculis agnoscatur solutionis magnificentia. Totum itaque videtur corpus introducere Scriptura quæ dicit : *Quia ambulat in paradiso* [62] : aut quæ iterum dicit : *Quis est qui venit ex Edom* [63]? et quæ dicit Scriptura : *Vidi sedentem supra sedem majestatis suæ* [64] : et alia quæ ait : *Sedes sunt positæ, et Vetustus dierum sedit* [65]. Qui enim in paradiso ambulat, et qui venit ex Edom, et qui apparet ut apparuit Ezechiel, et qui sedit secundum Danielem, et qui sedit secundum Isaiam, corporalem quamdam ambitionem suggerit (74). Et hoc quidem veluti de omni parentibus autem (75) ut videamur et depingere : *Oculi Domini super justos, et aures ejus ad preces eorum* [66]. *Os Domini Sabaoth locutum est ista* [67], faciens (76) Deum (77) et membratim, et tota facies istic descripta est, et post hæc quæ insequuntur. Dicit enim Scriptura : *Dextera Domini fecit virtutem* [68] : et *Sede ad dexteram meam* [69], quam rem insequitur et a sinistra esse. Et iterum : *Cœlum sedes est mihi, terra autem scabellum pedum meorum* [70]. Per ista itaque omnia a capite usque ad pedes videtur membratim fieri compositio, quantum ad sermonem spectat. Addemus autem incertis his, *capilli capitis ejus* [71]. Ergo et capilli, et caput cujus et capilli, et adhuc amplius quantum ad exteriorem partem invenitur vestimentum, modo quidem rubrum, modo autem album. Si igitur et vestimentum circa ipsum, quæstio est et de indumento, utrum vivens quædam natura est et vestimentum, aut quomodo illic vestimentum habetur; et quæcunque convenerimus, ut de indumento dicamus oportet moveri. Et iterum : si *vox Domini fecit*, si *vox Domini in virtute* [72], et vox Domini frequenter in illo psalmo dicitur, et secundum unum-

A quemque prophetam invenimus dictum, *Dixit Dominus ad me*. In Evangelio etiam : *Desursum vox facta est* [73]; oportet enim immisceri ea quæ ex Novo sunt Testamento, Veteri, ne iterum hæretici separent, et alium introducant Deum. Adjuncta autem sint ista ex Scriptura, unde et omnia mota sunt : *Factum est autem die tertio, cum mane factum fuisset, et factæ sunt voces et fulgura, et nubis nimbus, et super montem Sina vox tubæ canebat valde* [74]. Ergo et tuba sonabat magna, *et turbatus est omnis populus in castris, et produxit Moyses populum in obviam Deo de castris, tanquam jam præsente illic Deo, et constituit eos sub montem. Mons autem Sina fumabat totus, propter quod descendisset Deus super eum in igne* [75]. Si descendit et in montem descendit,

B et ascendebat fumus tanquam fumus fornacis et obstupuit totus populus valde, fiebant enim voces tubæ prodeuntes fortissime; valde Moyses loquebatur, et Deus respondebat ei voce : et descendit Dominus in monte Sina super cacumen montis, et vocavit Dominus Moysen in cacumine montis, et ascendit Moyses, et dixit Deus ad Moysen. Hæc quidem de eo si descendit, et si videtur, et si vocibus loquitur Deus, et si tubæ aderant, et si in ignem descendit, quid sibi vult fumus? Sunt autem ex sequentibus aliæ quæstiones : sed bene est sensim accedere ad proposita. Et sicut hi qui ædificare desiderant, et lapides transferre cupiunt, si singulos transtulerint, multos poterunt adunare : si autem

C multos simul levaverint, nec quidem unum levare poterunt : ita et nos interim; prima enim dicta intercipere facile videtur audentibus; timidis autem difficile. Si enim voluerit quis dicere, locutus est, non est locutus : vox, non vox ; facies, non facies ; simpliciter videtur facile quid operari, audenter autem operatur. Sed oportet nunc ab ipsa Scriptura accipere solutiones, et ostendere quia istæ voces ita quidem dicuntur, non ita autem debent intelligi. In ipsis enim iisdemque sermonibus primo exhibet necessitatem, ob quam ita apparuit Deus. Dicit enim : *Ecce ego venio ad te in columna nubis, ut audiat populus loquentem me ad te, et credant tibi in sempiternum* [76]. Et iterum ad populum dicit : *Vos vidistis, quia de cœlo locutus*

D *sum vobis* [77]. Et certe ex monte Sina. Quomodo ergo potest fieri de cœlo et de monte Sina simul? *Vidistis*, inquit, *quia de cœlo locutus sum vobis. Nolite vobis facere similitudinem omnium quæ sunt in terra* [78]. Et certe si similitudo erat qui apparebat, deberent videntes magis adduci ad ipsius similitudinem. Si autem dicit : *De cœlo locutus sum vobis*, qui dicitur quia de monte Sina : manifestum est quia

[62] Gen. III, 8. [63] Isa. LXIII, 1. [64] Isa. VI, 1. [65] Dan. VII, 9. [66] Psal. XXXIII, 16. [67] Isa. I, 20. [68] Psal. CXVII, 16. [69] Psal. CIX, 1. [70] Isa. LXVI, 1. [71] Dan. VII, 9. [72] Psal. XXVIII, 4. [73] Luc. III, 22. [74] Exod. XIX, 16. [75] ibid. 17, 18. [76] Exod. XIX, 9. [77] Exod. XX, 22. [78] ibid. 4.

(71) *Commendatio*. Forte, *commentatio*.
(72) *Ea surgere*. Forte, *exsurgere*.
(73) *Diseri*. Forte, *disseri* vel *deseri*.
(74) Περιγραφήν, *ambitum*.
(75) Forte sic legendum, *de omni : partibus autem*.
(76) Ms. est. *Ista facies Domini et memoratim*.
(77) *Deum*. Ms. *Domini*.

ambitionem (78) præsentiæ suæ ostendit in monte, ipse autem in sua manebat majestate. Cur autem et a monte Sina apparet qui de cœlo, *Ne timueritis*, inquit, *quia tentare vos venit Deus, ut sit timor ejus in vobis* [79]? Non ergo natura est quæ apparebat, sed dispensatio quæ adducebat. Quia enim audacissimus erat populus, quia semper declivis ad idololatriam habebatur; quia enim humilis erat, et desiderabat per manus contingere Deum, et per oculos videre: quia enim talis erat populus, misericors autem Deus et bonus facit eis timorem, qui nec post timorem timuerunt, et dicit: *Quia si quis appropinquaverit, morte morietur* [80]. Et certe oves erant illic ante hoc, et non sunt mortuæ. Moyses enim illic pavit, Moyses erat illic ut pastor, nec dum est propheta, et non est mortuus. Utique et alii ante Moysen; sed propter B adventum, quis dicit, Dei dixit, quia si quis appropinquaverit morietur. Nonne magis deberet vivere qui appropinquat adventui Dei? Sed terrere vult populum audacem; unde et tubæ sonant canentium. Quid enim magnum est Deo operamenta creare ad istiusmodi necessitatem, aut sine tubis sonum talem emittere? Non ab re autem est quædam ex Daniele apponere, sed et opportunissimum. Quia enim diximus quia non erat impossibile Deo tubas creare, aut sine tubis sonum audiri: scriptum apud Danielem est, quia, *Manus ingressa sola scribebat in pariete* [81]. Ista manus Deus est, aut angeli incisio est? Sed quia deberet videri non tenens, forte autem nec atramentum bajulans, neque alio aliquo operamento abusa, aut ipsa usa, addatur C et canna, et atramentum creatum. Aut si hoc quis voluerit accipere, scripsit manus, et dum scripsisset, recessit. Quid manus ista dicebat, cujus Dei sola manus, et ubi est totum? aut angeli, et ubi est totum? incisio erat passibilis. Ergo quo ista incisio est? Quid ergo est sententia visa? Ut enim sciret rex qui ausus est, ideo manus ad lucernam indigens, quæ nec oculis visa sunt. Et certe ut scribat quis, valde intentio necessaria est, et videntium oculorum, et acute videntium. Nunc autem scribit sine oculis, sine tenente, sive cum atramento, sive sine atramento, sive sine aliis operamentis, sive cum aliis, admiratio est; qui valde carnes sunt, qui corporales, qui volunt Deo corpus dare, respondeant D nobis, illa manus corpus erat aut non corpus? Si corpus; sine humeris non moveatur, sine toto corpore non sit manus. Si autem apparet manus, et scribit manus, et recedit manus; agnoscatur quæ est natura visionis præsentis. Importunum autem non est adjungere, cur et manus. Si enim jam dictum est, quia oportebat sententiam scribi, sed forte ideo per manum, quia et pater hujus regis adversum quem ista sententia scripta est, ob populi delicta potuit et populum tenere et templum. Et populum quidem adduxit captivum. Condicens autem quia

A prophetiæ factæ sunt a Deo prænuntiantes captivitatem populi quæ per eum facta videtur, vasa sacerdotalia accipiens, et hoc superbus et erectus, et alta cogitans, ut propheta de eo diceret: *Tu dixisti in corde tuo, Ad cœlos ascendam, supra nubes ponam sedem meam, et sedebo supra montes altissimos ad aquilonem, et ero similis Altissimo* [82]: quia talia sapiebat, et talia loquebatur, et talia cogitabat, iste accipiens sacerdotalia vasa non est ausus uti iisdem, sed tanquam in ratione honoris posuit in templis, non consecrans idolis, sicut quæ insequuntur demonstrant, sed recusans vasis uti divinis. Isti succedens filius ejus in regno, non ei successit et secundum istum honorem, sed innovans potestatem regni sui, profert vasa sacerdotalia, et bibit in ipsis. Et quia ipse et sui male extenderunt manus suas ad vasa, quia enim manibus tetigerunt ea quæ eis non contingebant; manus pro manu exiens scripsit juxta lucernam, ut qui aderant homines viderent sententiam. Quæ ergo est manus illa? Non corpus, neque ex corpore incisio, sed efficientia ad visionem veniens, ut agnosceretur sententia invisibilis. Suffecerat autem et manus ostendere virtutem, et interpretari obscuritates, solvere dubitationes, sed non est egenus dives. Invenimus enim in Scripturis et forte multa, quæ ut quæstiones motæ sunt, possunt nobis ad solutionem prodesse. Novimus enim et de Daniele, quia vidit sedes positas, et Vetustum dierum insidentem, cujus albi erant capilli, et vestimenta candida [83]. Et certe et hoc accipiebatur propter contumaciam, aut propter negligentiam. Ad ostentationem quippe quia corpus est Deus; sententia autem virtutem sermonum exhibet, quia maxime exhinc incorporalis ostenditur Deus. Quis enim ignorat omnem qui oculis utitur, quia oculo contingit ea videre quæ adsunt? quæ autem in crastinum aut post parvam horam, aut post momentum fient, non videt oculus: Danielis autem visio, initium quidem habet a lea, post leam autem introducit ursum, tertium animal ut pardum, quartum tale cujus natura apud nos non invenitur. Interrogabo volentem contendere, lea regnum est? Si enim quod vidit Daniel erat visibile, leam autem vidit; non vidit regnum, sed leam. Ne igitur removeamus dictum, Scripturam videamus. Si enim ipse Daniel interpretans, aut interpretatam ab angelo visionem audit, quia primum regnum est Chaldæorum, intueris quia quod visum est, lea erat; quod autem interpretatur, regnum. Aut dicat qui voluerit, putas fera aliqua erat, et vivebat; et talis qualem vidit Daniel? Si autem insignia vidit regni, interpretationem autem agnovit, visiones corporeas facere non debemus. Ursus autem apparebat secundus post leam, et tria latera erant in ore ejus. Putas quia et latera viva erant, et unde ea accipit ursus? Putas aliquod animal expugnans

[79] Deut. VII, 3. [80] Exod. XIX, 12. [81] Dan. V, 5. [82] Isa. XIV, 13. [83] Dan. VII, 9.

(78) *Ambitionem*. Id est, *ambitum*.

quod in consuetudine est apud nos; aut significat, quia per tria latera tres regiones habebit illud secundum regnum. Tertius autem pardus quidem erat quantum ad visionem, quatuor autem capita habebat. Si quis autem vestrum vidit in natura quatuor capita pardum habentem, sit visibile et animal istud. Si autem naturam convertit, formantur autem regna per istiusmodi visiones, ad corpora non compellamus. Quarti autem animalis in totum nec figuratio est posita, eo quod immutatum et novum a cæteris videbatur, ut ne quidem similitudo in eo alicujus animalis inveniatur : hæc vidit Daniel. Et ante hæc : *Vidi*, inquit, *quatuor ventos cœli immittentes in mari magno* [84]. Putas et venti visibiles fuere? Quatuor autem simul immittuntur in mari. Et mare vidit, ubi agens præsens mare, aut non præsens conspexit. *Et quatuor*, inquit, *ascendebant feræ de mari* [85] : lea ex mari, et ursus ex mari, et pardus ex mari. Intueris quia ipsa Scriptura per ea quæ videtur ligare, per eadem et solvit. Mare in illis non erat locis, ubi erat Daniel. Puta quia erat lea, et ursus et pardus et novum illud animal : ex mari quomodo ascendunt? Venti autem quomodo videntur? Puta quia visa sunt ista. Ascendit lea ex mari, quomodo regnum in terra. Si autem regnum in terra est, non est jam lea : quod enim visum est aliud erat, quod autem interpretatum aliud. Sed puta quia transfert et leam ad regnum : interpretatur enim angelus ei qui viderat et reliquas feras unumquodque in sua constitutione. Si ista enim quæ apud nos sunt et visibilia habentur, transferamus ad invisibilia, et dicamus quia non aderant, sed visa sunt; et visio est, et non naturæ progenies. Transeamus ad Deum, ubi sedes sunt positæ; et jam non dicamus sedes aliud aliquid, sed ipsas sedes : et non jam dicamus quia visus est qui non est visibilis, sed visio est. Judicem introducere audeat qui vult, sic concedit ei Scriptura. Meminisse autem oportet quia suggessimus quod suggerit et natura, quia oculi futura non vident. Neque post quodlibet momentum lea primum regnum tunc sub Daniele erat, ursusque ejus successit regno : pardus tertium regnum. Non enim unoquoque animali regnum, sed unaquæque fera regnum est habens multos reges. Ergo usque ad quartum regnum multi reges. Post quartum autem regnum judicium adversum quatuor, et quatuor non adversum primum. Daniel autem et primo, et secundo, et tertio, et quarto regno judicium post novissimum quartum, in uno momento vidit. Nunquid possunt adunari ea quæ hodie facta sunt, cum his quæ crastino fient, et tertio et quarto die, ut videantur? Si igitur ea quæ in quatuor diebus fiunt, ad unum momentum convenire non possunt : quomodo ea quæ in quatuor regnis facta sunt, et fient in tantis sæculis et temporibus, in uno momento oculis videri potuerunt? Ergo quæ vidit Daniel futura erant; quia quæ incipit videre, non videt quæ videntur, sed videt quæ non videntur. Ideo autem et nuncupatio erat prophetarum ista, ut dicerentur qui vident : quia enim et apud nos quidam vident, quidam non vident, et ad cæcos comparatio est eorum qui vident, et diversitas et discretio est. Sumus autem quantum ad considerationem visionum non videntes. Vident autem prophetæ, quæ nos non videmus. Ex ipsa ergo efficientia acceperunt et nuncupationem qui vocabantur prophetæ secundum veterem vocem, cum maxime exceperunt his qui vident. Unde et multæ inscriptiones tales inveniuntur, dum dicit : *Visio quam vidit Isaias adversus Ægyptum : Visio adversum Babyloniam* [86]. Quia igitur videbant, ut videbant, videbant autem non ut homines. Quæ ergo oculis hominum non videntur, non sunt corporalia. Vidit Daniel : quid vidit? quia *sedes sunt positæ*. Quando? Si enim judicium vidit, tunc utique cum quarti regni interemptio futura est. Iterum tamen cum hæc videret, non flebant ea quæ videbat. Cur autem et sedes videt, *Judicium sedit*, visio ad efficientiam facta est rei. Quia enim apud nos judices in sede sedentes subditos sibi judicant, dicit, *Sedes sunt positæ*. Et certe si talis esset Deus natura, non debuit dicere, positæ sunt sedes, sed, erant. Si autem positæ sunt quæ non erant antea collocatæ, et sedit qui ante non sedebat; ergo nec tunc positæ sunt, nec tunc sedit : sed ostendit per ea quæ cognita sunt nobis verba efficientiam Dei ad judicium. Denique et descripsit illic albos capillos, candidam vestem, ignem ante judicem, et fluvium igneum. Dicit enim quia *Vetustus dierum sedit*. Cur vetustus dierum? Et certe ne quidem dies opus sunt Deo : sed quia resurrectio fiebat in exitu ætatum regum, multum tempus necessarium habebatur. Quia enim per multos dies expediebatur istud, Vetustum dierum nominat judicem. Et quia mundum erat judicium et purissimum, et inflexibile; albi capilli mundi judicis, et candida ejus vestimenta et immaculata dicuntur : ideo et capilli albi, sive vetustatem annuntiantes et ipsi, sive judicii puritatem. Ego autem et contingere istiusmodi habitum pertimesco. Si autem non erat quod diceretur, quod posset omnibus videri recedere ab istiusmodi sensu tacerem. Sed timidos, inquit, facitis filios Israel [87]. Cur autem et fluvius illic igneus currit, dicit quia interfecta est bestia, et corpus ejus datum est igni ad exurendum. Qua enim sententia bestiam mittebat in ignem, prius præparavit operamentum per quod futurum erat judicium. De his igitur quæ in Daniele sunt posita, ex bestiis illis manent quæ visæ sunt feræ, non autem quæ annuntiabantur regna, et ex temporibus quæ habent spatia sæculorum, quæ conjuncta sunt per visionem ad unum momentum, et ex eo quod judicium non tunc est factum, quando et visum est; non solum ad suspi-

[84] Dan. VII, 2. [85] ibid. [86] Isa. XIX, 1; XIII, 1. [87] Levit. XV, 31.

;andum Deum corpus esse non debuit non sinere, sed potius ad satisfactionem venire, quia incorporalis est Deus. Est autem rationis et his similia addere. Ipsa enim visio Danielis quæ per bestias facta est, soror est ejus quam vidit per imaginem Nabuchodonosor, et salvatur cum pœnitentia (79) comparantur, et e contra ponuntur ea quæ in imagine visa sunt, et ea quæ per visionem istam ferarum ostensa noscuntur. Quatuor enim erant et istic feræ diversa natura ; quatuor autem et illic materiæ concurrunt ad compositionem unius imaginis, et nihil nos prohibet unum ad unum interrogare et videre. Lea regnans habetur in feris : aurum autem præcedens in istiusmodi materiis : fulget enim, et sicut ignis in nocte, ita aurum inter cætera quæ possidentur. Accipiamus igitur ab imagine quidem caput aureum ; a visione autem istam leam. Et forte ideo utraque femineo nomine, quia et regna. Inde acciniamus argenteum pectus, et brachia : post aurum, argentum, post leam, ursum : et tria, illic æramentum, istic pardum ; subducitur enim secundum pœnitentiam (80) comparatio. Inde jam permistum ferrum cum testa ; istic bestia cujus figuram propter varietatem non manifestavit. Et illic lapis comminuit imaginem ; istic judex judicat bestias. Si quis igitur contentiosus voluerit hæc visibilia esse, dicat nobis utrum caput est aureum lea : utraque enim ad hoc ipsum concurrunt, et utraque sibi non similia, neque qui annuntiatur. Quid enim ad leam aurum? Quid autem utraque ad regnum? et ita ea quæ insequuntur, quæ et ab imagine proferuntur, et quæ a bestiis discernuntur. Et illic lapis sine manibus, ut non hominis sit opus ; istic judex. Et illic quia materiæ erant, comminuuntur ; istic quia bestia erat, in ignem mittitur. Ita habemus et Pharaonis spicas, et boves septem, et pingues et macilentas. Et quantum ad naturam spectat, boves quidem spicas manducant, spicæ autem a bobus comeduntur. Quod autem significatur et ab his qui manducantur, et ab his qui manducant, ipsam eamdemque habent virtutem. Ad quod enim fuerat acceptum non dissentit, sed et necessaria visio est. Quia enim de annis, et nativitate, et fructibus erat, spicæ autem horum sunt genitrices; per spicas quidem anni annuntiantur. Quia autem per opera boum nascuntur spicæ, boves quorum operatio fruges sunt, et spicæ boum nativitates ; accepta quidem sunt varie, annuntiarunt autem effectu. Putas ergo fructus bovis est, aut spicæ annus? Sed alia quidem sunt quæ videntur, alia autem quæ annuntiantur. Joseph autem manipulos vidit : nonne deberent et istic anni esse? Sed ait : *Somniavit autem somnium Joseph, et retulit fratribus suis, et dixit eis : Audite somnium hoc quod somniavi. Putabam nos alligare manipulos in medio campo, et surrexit meus manipulus, et rectus stetit, et conversi manipuli vestri adoraverunt meum manipulum* [88]. Et interpretatur pater, et suspicantur fratres, quia incipiet regnare super fratres suos. Et nunc quidem manipuli : iterum autem ipse solem et lunam videt et undecim stellas. Differt in gloria stella, manipulus non differt. Sed apparet quia stella manipulo ad quod accepta est, non est melior. Cum enim pater positus est in loco solis, mater autem in loco lunæ, fratres consequenter efficiebantur in loco stellarum : forte autem nec ista simpliciter debemus transire : sed quia occasio adorationis facta est fructuum abundantia, ideo non ab alia occasione vidit adorantes se fratres, quam a manipulis messium. Si quis autem voluerit et stellas, et lunam, et solem requirere, ad istum sermonem inveniet concurrere. Quis enim ignorat ex omnibus Moysi vocem, quia ex frugibus quos nutrit sol et luna, facta occasio est visionis? Ergo quia fructuum erat occasio, per ea quæ fruges enutriunt, facta est et visio duplex. Putas ergo quia aliquis ex his qui adsunt, invigilans et sobrius, cogitavit apud se ut sobrius, quia istæ visiones per insomnia sunt factæ, et forte suspicabitur vim facere nos et his visionibus quæ per insomnia factæ noscuntur, et ad solutionem eas accipere, quæ videntur per oculos visæ ab invigilantibus. Si enim ita esset, subripere deberem, et hoc ipsum suadere et ludere : forte autem et si tacuissem, quia per insomnia factus est mihi sermo, viderer his qui adhuc somniantur, et inauditum edicere quid et exhibere. Quia autem veritatis est locus, et non nos seducere oportet, neque suasioni captare, sciamus quia hæc quæ dicta sunt omnia per insomnia visa sunt : siquidem et Nabuchodonosor somnium vidit, et Daniel illud quod diximus per somnium vidit, et Pharao, et Joseph per insomnia habuerunt istas visiones. Nihil ergo mirum si et nobis per insomnia appareant quæ videntur. Alia enim de aliis frequenter videmus, aut tempestatem maris, aut nosmetipsos trahi a fluviis, aut prata, aut fructus ; aut quia de tectis dejicimur, aut quia thesauros invenimus, aut quia amisimus aliquid, aut quia subingressus est quidam, aut quia alius exivit, aut quia locutus est nescio quis, aut quia dedit aliquis. Erant autem omnes istæ ambitiones, sicut dicit Isaias : *Sicut qui vidit semetipsum manducantem per somnum aut bibentem, evigilans autem adhuc esurit aut sitit* [89]. Cum maxime visi sumus exsolvisse et ista, et unusquisque audientium jam suam refecerat mentem, tanquam solutione inventa et sollicitudine soluta ; subito quæ putatæ sunt visiones somniis revelatæ, iterum nobis constrinxerunt vincula quæstionum, et tempus apprehendit taciturnitatis. Forte non importunum tempus neque inutile est. Si enim et quidam præ-

[88] Gen. xxxvii, 5. [89] Isa. xxix, 8.

(79) *Cum pœnitentia.* Interpres videtur μετάνοιαν *pœnitentiam* legisse pro διάνοιαν *cogitationem*.

(80) *Pœnitentiam.* Hic quoque διάνοιαν *cogitationem* potius quam μετάνοιαν *pœnitentiam* legendum fuisse videtur.

sentium est, qui horum scientiam per noctem accipere incipiet tractans et repercutiens insomnia, et ne quidem ipsi somno concedens, forte scrutans per noctem cum otio, et a lumine nocturno fulgores accipiens, quæret vinculorum horum solutiones : et si quidem invenerit lucratus est, et sursum et deorsum convertens, et quærens et volutans, persistit in incerto, sollicitior venit ad inventionem solutionis. Scio autem quia unusquisque qui hic assistit, exiens de his quidem erit sollicitus, curam ventris non faciens : forte autem quidam et indignantur, quia protendimus sermonem; plurimi enim obdormientes et in facie volunt ex aliorum laboribus et sudoribus sine labore parata suscipere; si autem et susceperint, qui autem adinveniant non laborant. Si autem et suscipientes servabunt qui non sudaverunt, nihil autem horum requirentes; A sive enim quis cogitat, sive quis intentus est, sive quis commodum accepit, sive quis convertit opprobrium, gaudeo. Si autem negligunt qui audiunt, et dissimulant qui docentur, quam rationem dabit qui constitutus est magister, et non quæstiosum dicit, sed quæ impertit gregi Domini? Imprecatur quidem ab eo omnes sollicitos esse, et scrutari, et quærere, et tenere, et discere, et fructificare. Si autem et quidam negligunt, quibus nec convenire sollicitudo est, nihil hoc ad me : et certe ad me; tangit enim me et contristat; tamen sive paucis efficitur sermo sive multis, sive negligentes sunt sive solliciti, non debeo propter negligentiam et ipse negligens inveniri. Forte autem quidam et contendent exprobrati : et si non propter amorem doctrinæ et B studium, saltem propter ruborem et opprobrium, etc.

EUSEBII PAMPHILI

DE EO QUOD AIT DOMINUS :

Non veni pacem mittere in terram.

LIBER SEXTUS.

Et sponsos qui nunc filii habentur, parentum desiderium trahit, et properant ad genitores annuntiare sponsæ honestatem et colloquia, quique et parentibus manifestus est mos ejus, et habitus, et affectus. Festinant autem iterum et ad sponsam, memores illius ab initio mandati, qui ait : *Relinquet homo patrem et matrem, et conjungetur mulieri, et erunt ambo in carne una* [80]. Lætantur autem et parentes videntes filios patres. Et scimus sponsum verum Ecclesiæ Dominum. Sed quia lumen illud verum luminaria facit, et magister ipse solus in Ecclesia posuit et magistros, et pastor ipse bonus pastores constituit, sponsus quidem ipse verus est, ut est sponsus. Quia autem mysterialis est, mysterialitas ista non maculatur sponsa, si et servos in honore suscipiat sponsi. Dicebat enim sponsus Dominus, ut audistis : *Qui vos suscipit, me suscipit* [81]. Apparet autem quantum sponsalitas ipsa emineat, ab ea quæ in mundo est periculosa; non enim istinc mulier adjuvat virum, sed sponsus sponsam : non sponsa servit viro, sed sponsus servit et dicit : Ego libenter pro animis vestris erogabor, et memetipsum tradam. Et horum quis est dignus? Si enim ille qui vere est sponsus Dominus et Deus Dei non nati unigenitus Filius, qui in figura Dei constitutus, propter charitatem sponsæ, formam servi accepit : si Dominus in figura servi propter dilectionem sponsæ; qui natura servi sunt, quid putas quam C figuram debent assumere? Sustinet sane sponsus quanta ad correctionem sunt necessaria et ornatum sponsæ, patitur et labores et vigilias et adinventiones : vigilat enim ut reficiatur sponsa, et laborat ut adornetur, et invenit ut pascatur. Natus enim illius efficitur sponsæ ornatus. Quid autem dico de Filio qui de cœlo descendit, ut captivam sibi acciperet sponsam, illam quæ ante erat sordida, quæ fuerat fornicata, quæ comas habebat impuras, quæ et ab intus et a foris non erat bona, in quam illuserunt dæmones, quæ fœdabatur in montibus, quæ nuda currebat, quæ lectiones dæmoniorum habebat, quæ turpia cantabat, turpia ludebat, turpia loquebatur : quæ ne quidem in itinere hominibus concedebat, quæ portabat lapides, et fornicabatur ad ligna, D quæ fumigata erat, quæ redolebat nidore fœtido, quæ quid non mali habebat? Cui enim et alio decebat talem sibi eligere sponsam, quam illi qui erat misericors sponsus? nihil enim habebat hortamenti ad dilectionem quæ assumpta est. Quia ergo nihil erat ab ista adhortamentum, ideo facta est gratia ejus qui accepit talem : pro odio enim quo erat digna, dilexit eam; pro pœna honoravit, pro mortali mortuus est, pro condemnata condemnatus est, pro injuriosa ipse passus injuriam et accipiens sputamina in sanctam faciem, et ante sputamina eam suscipitis (81). Ista enim sponsa, ancilla ex servis erat, a patre non bono, et matre quæ erraverat, contu-

[80] Gen. II, 24. [81] Matth. X, 40.

(81) *Suscipitis*. Forte, *suscipiens*.

max a contumacibus, in multo tempore capillos habens captivos et ungues, et in omnibus sordida. Et quod est maximæ admirationis, ille erat sanctus in sanctis habitans, sedens ad dexteram Patris, mundus a mundo procedens, lumen verum, sol justitiæ; ille qui ab angelis adorabatur, passus est ut ab hominibus illuderetur. Et ego quidem miror nos et sponsam, quia non stupuimus illius qui advenit gratiam, et illius qui misit donum, et non statim, non insania quadam, sed religiosa mente et fervido desiderio spoliati, corpus et animam, ut ita dicam, retribuimus Deo pro omnibus quæ nobis retribuit. Quid autem et ei possumus retribuere? Moriemur pro ipso, sed ipse primus pro nobis mortuus est. Et nos quidem si moriamur, naturaliter suscipimus mortem; ille autem contra naturam patiens fuit ad mortem. Et nos quidem si fuerimus mortui, lucrabimur nosmetipsos : ille autem mortuus est non ad utilitatem propriam, sed ut nos lucraretur. Et nos morimur ad spem vitæ : ille autem vita est vivens. Et nos in martyrio patimur, ut non cum mundo condemnemur, fugientes per mortem gehennam, et in hæreditate accipientes regna cœlorum. Nos ad mercedem; ille propter charitatem. Si quis autem consilio assentit meo, sit quidem merces ab ipso, non sit autem nobis cursus ad mercedem : non enim quia promittit ideo debet et diligi, sed quia talis habetur, et talis est Filius : non quippe diligatur ob ea quæ donat, sed propter naturam sui et ante donationes. Siquidem et hoc lumen sensibile, non quia pascit oculos amatur, sed quia clarissimum habetur. Nonnunquam enim et fontes videntes perspicuos et puros, et si non admittit tempus bibendi, tamen miramur pulchritudinem, etiam non adveniente usu. Et ad cœlum respicientes delectamur, non quia manducamus. Si igitur opera ejus ita sunt bona, et ante gustum et escam delectant cum videntur, et coaflectari faciunt; ipse qui vere supra omnem pulchritudinem habetur, et vere est bonus, non ex mercede habeat dilectionem, sed ex natura amorem. Ego sane nonnunquam in cogitatu isto adveni; venite et vos ad suspicionem bonam : sæpe enim a sanctis Evangeliis et vere divinis de Domino Jesu audiens, auditum ad visum converti : videbam enim admirationem novam Dei, Filium Deum in terra corpus habentem : et putans adesse spectaculum ex Scripturis pene et porrecta manu apprehendi fimbriam vestimenti ejus, ne forte et a peccatis liberarer. Non igitur fraudemus nosmetipsos a visione Dei unigeniti, qui pro nobis ad nos venit : nam etsi in corpore advenit, tamen non latuit Deus nube circumamictus. Si enim et apud nos animæ status datur ad visum per oculos, per faciem, per maxillas; qualem putas esse illam faciem, qualem illam divinam constitutionem, illum tranquillum oculum, illam honestam linguam et motum? Unum est quod confert ejus adventus, ut suscipiatur talis habitus in terra a mortalibus. Quia ergo non est idonea nostra natura verbis assumi ad tantum Dei Filium Deum, qui ut non solum verbis edoceret, sed et operibus informaret, venit visibilis, ut et dum videtur, ostenderet invisibilem. Et mihi quidem ipse sit testis sermonis. Cum enim lavaret Dominus pedes servorum, magister discipulorum, et excusante Petro dicebat formans eos et dicens : *Hæc ego ideo facio, ut et vos edoceamini invicem eadem facere* [12]. Sicut igitur in illo actu dictum est quod mandatum est, quia ideo facit ut ostenderet totum; ita audi quia venit formare ad deitatem homines. Miserabiles autem sunt qui non inspiciunt; beati vero oculi eorum qui vident. Videtur enim et nunc Dominus : si quis enim habet oculos videt : nunquam enim ille discedit, sicut ipse dicit : *Ecce ego vobiscum sum, usque ad consummationem sæculi* [13]. Adest Dominus si habes oculos, et antequam audias vides. Si autem non vides a temetipso, movere cum eo qui ostendit, et videbis. Si autem et cum ostensum tibi fuerit non vides, lamentare cæcitatem tuam debebis. Sicut enim non potest oculus sine lumine videre, ita non potest nec mens sine Deo vivere : celerius quippe salvabitur piscis sine aqua, quam anima sine Christo. Quid ergo? Num non vivunt gentiles, et Judæi, et hæretici? *Permitte*, inquit, *mortuos sepelire suos mortuos* [14]. Venit Deus apportans hominibus, quod nullus hominum adduxit : non enim erat servorum magna donare, sed servorum erat Regis adventum annuntiare : donare autem ipsius erat Regis; ideo et præcursores dicebant : Veniet. Ipse autem qui loquebatur adveniens donavit : per Moysen enim data est lex, sed nihil factum est; gratia autem et veritas non data est, sed facta est, et correxit. Sicut enim mulier illa quæ fontem sanguinis contra naturam habebat, fatigata est medelas hominum sustinens; profuit autem ei nihil, sed tantummodo consumebatur et corpore et facultatibus : ita secundum formam istam humana natura accipiens medelam a prophetis et sacerdotibus et a lege ipsa, non est curata; sed is qui sine lege erat subingressus est, ut abundaret peccatum. Quia igitur non erat hominis corrigere hominum passiones et vitia, Deus accepit infirme hoc ipsum quod jam erat emortuum, et subingressa est vita, ut præsentia virtutis repercuteretur virus serpentis, Quis non movebit ad desiderium Christi? Siquidem Christi Pater. Illi enim decet talis et tanta largitio : *Nemo enim*, inquit, *potest venire ad me, nisi Pater meus attraxerit eum qui est in cœlis* [15]. Non quia vim facit Deus, sed quia domat homines mortales, pro quibus mortem immortalis gustavit. Nolite in vacuum gratiam ponere, non in somno Evangelium : sed evigilantes computate quid factum est, quid natum est, quid donatum. Deus Filium suum misit : qui non obedit ei, habet judicium. Misit, inquam, Filium suum Deus, justitiam ad iniquos, eum qui sine peccato ad peccatores, obe-

[12] Joan. XIII, 15. [13] Matth. XXVIII, 20. [14] Matth. VIII, 22. [15] Joan. VI, 44.

dientem ad contumaces, gloriosum ad ignobiles, eum qui ad dexteram Patris ad eos qui in terra jacebant, Filium ad servos, judicem condemnandum pro his qui erant condemnati. Quis non accendatur? Quis non stupeat? Quis non e flamma ista viscera accendat sua? Si non sumus lapidei, et ante sermones non movent, deflere nos convenit, quia putantes nos vivere, mortui sumus. Quibus Jesus non placet Deus, hos putas quid delectabit? Si autem pulchritudo in carne emortua, et lapides pretiosi, et margaritæ claritas, movet alacritatem hominis; cum Deus Filius fuerit visus, a quo et bona ista sunt facta, quomodo non vere veniet passio illa in homine, de qua dictum est: *Diliges Dominum Deum tuum ex omni anima tua, et ex omni virtute tua, et ex omni potentia tua, et mente et sensu tuo*[96]? Apparente enim Domino Jesu, non derelinquitur pars aliqua dilectionis ulli, quia non dividitur charitas ad Deum et ad homines, et ad emortua quæ in terra sunt: sed sicut antequam appareat sol, et lucernis fruimur, et stellas patimur, et luna delectamur; cum autem sol fuerit visus, quædam quidem non parent, quædam autem et occultantur, omnes autem convertunt facies suas ad solem; et cum multa sint bona, omnia enim bona valde: cum autem apparuerit is per quem ista bona, bona; nihil eorum quod bonum est jam videbitur bonum. Si quis vidit effigiem audit, si quis non videtur et ut videat, et consentiat his quæ dicuntur: amores enim claræ pulchritudini contendunt; quantum enim bonum est quod diligitur, tanta et mensura est charitatis. Si enim oculi fuerint in facie boni, tanta motio efficitur, quantum et oculi fuerint moti: ei (82) autem aliud aliquid in oculis, duplicatur amor: si tota facies fuerit bona, totius vultus charitas mensuratur: si autem et alia membra fuerint bona, addita pulchritudine, crescit et desiderium. Jesus autem totus est bonus, et vere bonus, boni enim Patris progenies est bona; cujus pulchritudinem clamat cœlum per suam speciositatem. Istum collaudat et solis splendor, istum prædicat luna et incipiens, et plena, et deficiens. Stellarum autem chori istum coronant, sed non opera in istum, aut ab operibus gloria ejus, sed ex sui natura. Mare istum fluctibus præfert, terra eum fructibus coronat et floribus, choros autem ei et animalia dum exsultant, faciunt. Cum autem audis quia glorificatur Filius ab omnibus, noli oblivisci Patris quem glorificat Filius. Sed de inenarrabili et non nata natura Patris in memoria venire timor est. Quia ergo ille timorabilis est propter bonitatem et supereminentem benignitatem, et quia nos non possumus ad illum nec mente respicere; imaginem ejus considerantes miramur indicibilem illam virtutem Patris: et ideo eum qui ad nos venit consideremus, et habebimus fructum. Dicit enim et ipse: *Si quis me videt, videt et Patrem*[97]: qui enim imaginem videt; per imaginem, principalem agnoscit. Filius igitur ad nos venit, non tamen nos ad ipsum; vel nunc autem nos ad ipsum simus: Deus vocat; et his qui non adveniunt, sufficit pœna quia non obediunt. Vocat Deus. Ad quæ? Ad ea quæ decent Deum. Et certe Abraham vocavit Deus, et præcepit unigenitum Filium suum offerre sibi. Et videtur perniciosum hoc esse, forte tibi, non tamen Abrahæ; Abraham enim lucrum duxit: videbantur enim jurgari viscera et religiositas. Sed adhuc apud nos jurgari possunt; Abraham autem ne quidem dubitatio fuit, nec cogitatus, nec dilatio: sed lætabatur Abraham, quia victurus erat filius ejus oblatus: amor est enim religiositas, in qua et charitas mensuratur, et affectus impletur: si enim charitas non fuerit otiosa, omnia erunt etiamsi coaffectatus fueris; propter timorem enim si obedieris, perfectus non eris; propter comminationem autem gehennæ, mali servi malum propositum habebis: propter autem regna cœlorum voluntas est mercenarii. Quæ autem decora est via? stupere bonum, mirari immensum, amare Deum. Si enim scis, non potes non diligere; si vidisti, non potes non coaffectari. Nihil enim ex omnibus quæ sunt, neque omnia simul, tantum illiciunt, quantum delectat unus omnium Dominus. Ita illicit et Pater si fuerit visus: tantum enim si apparuerit, nihil jam quis sustinebit. Videbitur autem ab his qui mundo sunt corde; si enim mundum fuerit cor, effulget inde lumen, et videbitur quod effulget, et statim martyres, confessores, sanctimonium, virginitas, natura mortua, membra crucifixa: desiderium enim fervet in animis, et conjungitur ad desideratum: cum enim adunaverit quis bonorum conventus, cœli magnitudinem, et ea quæ in ipso sunt est pulchritudo, solis prædictam claritatem, et aliorum omnium quæ illic sunt bona; nec non et ea quæ in terra germinant, florent, expanduntur, procedunt, nascuntur; et ea quæ in aere volant, et in aquis natant: cum hæc omnia adunaverit ut componens in unum, ne quidem gutta ut ad illam pulchritudinem erunt, ut desiderium stupore magis sit, et charitas, et admiratio, ut talis jam homo desideret novam quamdam constitutionem sui invisibilem fieri: affectus enim ad invisibilem invisibilis habetur, et solitudinem quærit. Qui autem ad istam constitutionem occurrerit, nescit quia et cœlum et terram non videt, nec novit in quo in terra est loco: maris autem ne quidem memor est, et flumina despicit: solem non videt, lunam non considerat, stellarum memor non est; despicit autem et angelorum choros: unus enim ille non permittit dividi visionem ad multa. Qui enim in tali constitutione habetur, nescit quia et carnem habet, et quod est maximum, nec animæ suæ memor est: totus enim evacuatus

[96] Deut. VI, 5. [97] Joan. XIV, 9.

(82) *Ei*. Forte, *si*.

in illum est quem desiderat, et universa ei sunt A emortua, et illi vivit soli. Et hoc est illud insigne quod ait Apostolus : *Vivo ego, jam non ego, sed vivit in me Christus* [98]. Desiderio enim totus devoratus et a semetipso discedens, illius autem affectus; bona quidem morte est mortuus, bonam autem vitam commutavit ut dicat : *Vivo jam non ego.* Si quis unanimis et ipsius linguæ est Paulo, audiet Paulum dicentem : *Vivo, jam non ego.* Sed quæ tua est vita, o Paule? *Sed vivit*, inquit, *in me Christus.* In quo vivit Christus, Christum indutus est : istiusmodi homo qui Christo indutus est, non tunicam, sed sicut ferrum igne totus per totum incanduit, totus per totum illuminatus est, nullus ei jam relictus est non motus, non affectio. Sed nos qui Christi sensum habemus, non pigebit nos dicere, B quia talis homo Christus est factus. Quemadmodum autem, sicut dictum est, miscetur affectus desideranti, et oculus lumen suscipiens efficitur luminosus : et ferrum; sæpius enim repetuntur bona; ante ignem quidem ferrum erat, in igne autem ignis magis quam ferrum est factus. Audite desiderantium verba ne forte et vos moveamini ad desiderium. Dicit iste ebrius non vino, sed quem inebriavit Christus desiderio : *Mihi autem absit gloriari nisi in cruce Christi* [99] : in quibus illi confunduntur, alii gloriantur : qui enim ebrius est nescit irrideri, sed irridet irridentes, est enim totus in vino. Si ergo qui in vino est non irridetur; putas qui in Christo est scit quid est confusio? non enim C ita tangit vinum hominem, quantum tangit virtus : neque ita tangit ignis ea quæ in ipsum incurrerint, quantum illuminat Filius eos qui se fuerint induti. Quis putas habet Christum qui prædicatur, ut noscat ea quæ dicuntur? cum enim non fuerit conscientia intus quæ sermoni testetur, otiosa ejus qui loquitur verba habebuntur, et efficietur, qui loquitur, barbarus iis qui non audiunt. Cum autem præveniens anima recondiderit sibi, et finita fuerit desiderio; forte et irascitur ad dicentem, quia non tanta interpretatur quanta ipsam movent. Sed concredite quicunque ita proposuistis; ininterpretabilis enim est qui desideratur. Ego sane beatam dico illam, quæ digna judicata est Deum portare in utero. Ego et præsepium illud diligo, in quo D vitæ positum est medicamen. Et magos beatos dico ob immutationem artis. Beata et Rachael, et jam non ploret, quia ejus filii martyres exstiterunt Christi. Simeon autem ille et Anna ideo gratias agebant, quia digni judicati sunt videre quem desiderabant multi quidem, viderunt autem non omnes. Joannes autem ille qui in pectore recubuit Domini, inde hauriens nobis loquitur : *In principio erat Verbum* [1]. Petrus vero qui a Patre dignus judicatus revelationem accipere, et videre eum quem non videbat, et noscere eum qui occultabatur. Vere beata et Petra, in qua sumus et positi : beati et maris fluctus qui vestigia Domini osculati sunt : et pisces qui præcepto educti sunt. Beatus et ille piscis qui dedit pro Domino censum. Beata et terra et mare : utraque enim passus Domini susceperunt. Beatus et Zacchæus qui cucurrit ad ficum, et vocatus ad domum est. Et peccatrix illa mulier, quæ bona importunitate ingressa est recumbentibus : contaminata enim introivit, et mundata exivit. Ergo omnes beati ex adventu Christi, et mortui qui jam non mortui, et cæci jam non cæci, et claudi salientes, et muti laudantes, et ille qui sedebat ad pedes, qui ante a legione impulsus currebat. Beati qui in nuptiis biberunt vinum ex præcepto. Quid ergo omnes beati, aut quidam et miserabiles? Judas enim qui utinam natus non esset! putas quia apud semetipsum non dixit: Utinam non venisset, ut ego non condemnarer! Putas et Judæi si voluissent fuissent beati, et primi? Quid ergo? Quia noluerunt Judæi : *Num incredulitas eorum fidem Dei evacuabit? absit* [2]. Qui enim venit ad faciendum bene, venit siquidem et lumen oritur, non ut occidamus aliquem : ille enim malus est, qui bono utitur male. Nam et ferrum datum est ad culturæ medelam : si quis autem ferro usus occiderit, non est culpandus qui donavit. Siquidem et ignis ad curas, ad luminaria, ad excoctiones datus est nobis : si quis autem eo ad incendendam proximi domum fuerit usus, ille malus est qui utitur male. Neque aqua mala quia præfocantur quidam : si enim ipsam quæ ad usum plurimum et ad refectionem data est, bonam quidem, male ad interficiendum utuntur, ipsi potius perniciosi sunt, quam opificium. Et lapis ad constructionem est datus, Cain autem eo ad interfectionem fratris est usus: tantum enim mali sunt qui sunt mali, quia bonum ad malum convertunt. Jesus pax est, et venit pacificare quæ in cœlo sunt et in terra. Si hæc vera sunt, sicut vera; quid faciemus his quæ lecta sunt hodie? Dicit enim ipse Salvator in Evangelio : *Nolite putare quia veni mittere pacem in terram* [3]. Nunquid nix calefacere potest, aut ignis dare frigorem? Nunquid pax potest non mittere pacem? Quomodo ergo ipse pax dicit: *Nolite putare quia veni pacem mittere in terram?* de qua sane dictum est, et de quo, quia *venit pacificare quæ in cœlo sunt et in terra* [4]. Siquidem et alibi dicit Evangelium : *Venit, non uti judicet mundum, sed ut mundus salvus fiat per ipsum* [5]. Qui credit salvatur : qui autem non credit judicatus est. Et iterum : *Non veni nisi ad oves perditas domus Israel* [6] : et certe magis perierunt. Quid ergo ista contraria sunt? Num ut dividantur, veritas non consentiet sibi? Si igitur veritas discesserit sibi (83), perdet et naturam; mendacii enim natura in dissensione est, veritatis autem natura consensio

[98] Gal. II, 20. [99] Gal. VI, 14. [1] Joan. I, 1. [2] Rom. III, 3. [3] Matth. X, 34. [4] Coloss. I, 20. [5] Joan. III, 17. [6] Matth. XV, 24.

(83) Ms., *dissenserit sibi.*

est. Quomodo ergo ista sibi consentient? Jesus pax est, et ipse dicit : *Nolite putare quia pacem veni mittere in terram*. Dictum autem de eo est : *Venit pacificare ea quæ in cœlis sunt et in terra*. Quomodo ergo non venit pacem in terram mittere, qui ideo venit, ut et ea quæ in cœlis et in terra sunt pacificaret, et ad oves perditas domus Israel venit, et inventæ sunt pereuntes? Non est missus judicare, et invenitur condemnare. Si quis desiderat ea quæ sunt Domini edoceri, projiciat omnia ex corde suo, et mundo oculo mentis intendat. Propositum quidem Dei qui misit Filium suum tale erat, ut salvarentur homines. Obedientia autem ejus qui missus est ea, ut pax esset in cœlis et in terra. Unde ergo non pax? Ab infirmitate quippe eorum, qui non potuerunt suscipere splendorem luminis veri. Ipse enim pacem prædicat, et ideo hortatur hoc Paulus apostolus, et dicit : *Ipse est enim pax nostra* [7]. Eorum scilicet qui credunt et suscipiunt, pax est. Quomodo ergo non pacem mittit in terram? Filia credidit, pater incredulus remansit. *Quæ communicatio est fideli ad infidelem* [8]? pacis enim prædicatio divisionem operatur. Filius fidelis, pater incredulus : ex necessitate lis est; et quæ prædicatur pax, operata est divisionem, et bonam divisionem; in pace autem salvati sumus. Ut non autem ego illius interpreter; nihil enim est quod non ejus debeamus audire : ipse dicit : *Ne putetis quia veni pacem mittere in terram*. Et adhuc vehementius addit : *Non veni pacem mittere, sed gladium* [9]. Quemadmodum non pacem, et quemadmodum gladium? *Veni enim incidere hominem adversus patrem suum* [10] : accipio enim filium ejus, et non delectatur pater. Adverte autem et ipsorum efficientiam sermonum; quia enim dixit gladium incidere, addit : *Nolite putare quia veni pacem mittere in terram*. Non suscipit terra. Non veni pacem mittere : iterum audi in terram : Ego enim, inquit, pacem prædico, sed terra non suscipit. Non ergo seminantis propositum : ipse enim sustinuit ut facerent uvam, fecerunt autem spinas. Neque is in causa est, qui benefecit vineæ : *Veni enim*, inquit, *incidere hominem adversus patrem suum, et nurum adversus socrum suam*. Isti sermones rebus ipsis firmantur. Quanti enim ex his qui hic nunc convenerunt, habent eorum quæ dicuntur experimentum? Est enim pater increpans filios ob credulitatem, et filii monentes patres ad fidem, et filiæ docentes matres. Si enim et ex ipsa natura omnes, sed non ex eodem proposito. Denique et ex conspersione una pollinis, quædam quidem quæ in fermento sunt dissolvuntur, quædam autem quæ fermentata sunt continentur : et carnes aliter tenentur quæ salem habent, aliter quæ sine sale corrumpuntur. Nam etsi ipsa natura sit carnis, non tamen ipsa permistio. Aliud vinum est sine aqua, et aliud cum aqua. Et figulorum ad permistiones diversitas habetur : et in rosis habetur diversitas, in colore scilicet et odore : et in fructibus est varietas, et magnitudinis, et coloris, et gustus, et tactus : et vinum ex vite est omne, sed gustus diversi : et oleæ fructus varificantur. Sed horum omnium varietas, et animalium, et eorum qui ex ipsa sunt specie : equus enim equo velocior, et non tantum, quantum homo homini : nullus enim equus currit retrorsum : homines autem quidam sunt religiosi, quidam sacrilegi, alii pudici, alii luxuriosi, alii diripiunt aliena, alii spargunt sua, alii stuprantur non suas mulieres, alii ne quidem suas contingunt. Non enim tanta diversitas est terræ, quanta varietas animarum : ille enim martyr exsistit, alius persequitur; et natura quidem ipsa est, voluntas autem adversa (84). Inde est ut ille quidem ad Ecclesiam currat manicans, alius ad lapides offendat exsurgens ad lumen. Inde est ut ille lætetur quod est pudicus, alius gaudeat quod in libidinibus volutatur. Inde est ut ille in foro vendat et distrahatur, alius ad Ecclesiam veniens semetipsum lucretur. Inde est ut ille aliena colat, alius sibi parcat. Inde est ut ille lapides ædificet, alius virtutes superponat. Inde est ut ille corpus detergat, alius animam perdat. Ista est non pax, sed dissensio; quia alius aliter sentit, et alius aliter sapit. Nec enim cum ortum hoc sensibile fuerit lumen, omnes similiter suscipiunt. Sed illi quidem qui sanos habent oculos, et occurrunt, et attendunt, et fruuntur : qui autem infirmantur oculis, corrigunt se, et vitant, et fugiunt. Nam et latronibus onerosum est lumen, et furibus non dilectum, et adulteris odiosum. Denique et ea quæ repunt fugiunt; ortum est enim lumen; et qui sunt ebrii non libenter accipiunt, quia urget eos lumen exsurgere. Sunt sane et quædam animalia versipelliones et belluæ, et quæcunque istius generis habentur, quæ in totum non sustinent luminis radios. Sunt autem et hominum multi versipelliones, et versipellionibus pejores, viperæ magis quam homines, amari, invidi, malitiosi, quos omnes fugat lumen cum fuerit ortum. Iterum autem sermo recurrit ad ipsum certamen, his quæ heri sunt dicta. Iterum enim propositus est Dominus Jesus, et proposita sunt alia multa. Pater litigans, mater contradicens, soror increpans, frater exprobrans, servi exsurgentes, ancillæ exaggerantes. Unusquisque enim suam voluntatem ante salutem filiorum præponens, trahit ad suum propositum ignorans proditionem. Certamina ergo pro Christo nobis sunt : Christus tantum lucrum est : ille enim venit ad Ecclesiam, alius distrahit et emit oblitus Christi : ille audit Christum per Evangelia loquentem, alius et adest pedibus, et mente foras vagatur. Ille patri donat perditionem suam, alius matri consentit ut non Deo quod convenit restituat. Ad multos igitur convenit jurgari, ut multæ efficiantur coronæ. Ad diabolum quippe et milites ejus : multi

[7] Ephes. II, 14. [8] I Cor. VI, 15. [9] Matth. X, 35. [10] ibid. 53.

(84) *Adversa*. An *diversa*?

autem sunt et isti. Urgetur sane et pater, et mater, A et fratres, et cognati, et amici, et servi, et ancillæ; ex multis enim tristitia est, ideo ut et tanta habeatur lætitia, et addantur nuptiæ, et promissiones opum mortales, sed nec mortuæ : quæ enim nunquam vixerunt, ne quidem mortua vocentur, sed alia pejori nuncupatione. *Sed in his omnibus*, inquit Apostolus, *supervincimus propter eum qui nos superdilexit* [11]. Et si quis Apostoli imitator est ; qui enim imitatur eum, imitatur Christum ; transit ab imitatione ad principalem. Jurgentur omnia ut coronemur; in omnibus sit jurgium ad pulchritudinem, ad possessiones, ad divitias, ad cognatos, ad patrem, ad matrem, ad fratres, ad servos ; et vicini impugnatores exsistant : sufficit enim charitas unius ut superet omnia. Ego autem et miserabiles puto, qui non sunt experti istiusmodi turbelas propter Dominum Jesum. Illis autem congratulor qui habent in mente et conscientia sua dicere. Ecce Dominum tui propter (85) inimicus est mihi pater meus, expugnatrix mater, frater insistit, servi contristant, ancillæ jurgantur, et nullus horum mihi ut inimicus est propter tuam dilectionem. Siquidem et in bellis milites quantas plagas ob amorem regis accipiunt? nonnunquam enim et gaudentes ostendunt et sanguinum fluxus, et plagarum cicatrices, per quæ experimenta fulgent amores qui ad regem sunt habiti. Et certe quærat unusquisque, et pigeat unumquemque, ut alius acceptus sit. Ille quidem ita proposuit, alius aliter alacer fuit. Ut C dinumerem singula, quid enim et habeo dinumerare propter eum ? Quis enim me exosum habuit propter Christum? Quis me castigavit propter eum? Quis me pater abdicavit? Quæ mater adversa me est ? Quis frater adversum me exsurrexit? O miserabilitas eorum qui non habent ista! Alius autem dives et spissus in opibus, lætus est mente, quia a civitatibus et nationibus decantatur, quia theatrum est factus et angelis et hominibus. Dignus enim est qui desideratur, et quia increpatur et oditur, quia inimici hominis domestici ejus, et quia abscisus est ab eo pater, et non consentit mater, quia noctibus expugnatur, et per dies coronatur, mihi et meis visceribus et ossis bella quæ pro Christo sunt. Et unde mihi hoc supra dignitatem est meam, ut vel D injuriam pro Christo sustineam ? Cruci autem figi et inverso capite, Petri magis est quam aliorum hominum. Ebrietate opus est et fervore, ebrietate non a vino, sed ea quæ ob amorem est Christi. Qui enim amant, nihil vident nisi eum quem diligunt. Nesciunt quia est alius in terrâ : ubi enim thesaurus fuerit mentis, illic et anima habetur ; alia autem mortua sunt ei. Si increpas, nonne eum qui audit? Si castigas, nonne eum qui sentit? Qui Christi enim sunt, crucifixi habentur. Quid sine causa laboras? mortuus si torqueatur non sentit, etiam si increpaveris non audit : mortuus enim est. Timet autem ne quis malam vitam vivat : mortui enim sumus. Nam et qui mortuis sepultis mensas apponunt et escas, delirant. Si igitur mensas apponere mortuis deliramentum est, et comminari mortuis irrisio est : et certe adveniant et minæ, acuantur gladii, et exercitus, et leges, et civitatibus appareat Jesu Christi Domini virtus, et amor et flamma. Audite igitur qui Domini Jesu participes mysteriorum estis : audite Christum, cultores ejus. Quid dicit lumen verum? quid loquitur via? quid clamat janua ? quid vociferatur vita? *Qui diligit*, inquit, *patrem aut matrem super me, non est me dignus* [12]. Et non sufficit hoc. Iterum enim dicit: *Et qui non accipit crucem suam, et sequitur me, non est me dignus* [13]. Ista est vocatio eorum qui militare desiderant Christo. Si quis igitur paratus est B crucifigi, veniat : si quis alacer est ad mortem, si quis potest ad gladium, si quis ad flammam, si quis ad ignem, si quis ad exercitus, si quis ad concupiscentias, si quis ad libidines, si quis ad iram, si quis ad indignationem, si quis ad opes et divitias, et possessiones, et ædificia, et mercaturas, et ad principatus et potestates, ad visibiles et invisibiles inimicos, ad spiritus nequam, ad carnem, ad cogitatum animæ, ad nocturnas ambitiones, ad motus meridianos, ad juventutis fervorem, ad impetum, ad famem et sitim, ad homines, ad languores, ad sanitates, ad divitias. Per hæc enim omnia vincitur desiderium : magis autem desiderium neque vincitur, neque deflectitur, sed per ista omnia vincit, et iterum abundans in prædicatione est. Non enim tacet Verbum, Verbum Deus ; non tamen vox Verbum, quia nec Joannes qui vocatus est vox, vox erat, sed Joannes. Quid autem dicit qui venit salvare ? *Qui invenit animam suam, perdet eam* [14]. Forte obscurum tibi videtur quod dictum est : quia enim non habes sacramentum, neque omnes omnia intelligimus, neque omnes ab omnibus movemur, ideo putas obscura : *Qui invenit animam suam, perdet eam* [14], hoc est, qui vult invenire perdet. Quomodo? Quæ inventio est, et quæ amissio ? De ipsa eademque anima qui martyrium patitur, tollit hominibus, Deo autem invenit. *Qui perdiderit animam suam propter me, inveniet eam* [15]. Interpretatione non indiget sermo ; qui desiderat jam audivit. Ego autem compatior nostræ naturæ, qui ita sumus egeni, ut non possimus invicem nostro debito dare aliquid. Quid autem et possumus retribuere Christo Domino ? Animam quam creavit, corpus quod figuravit, pudicitiam per quam beneficium tribuit, martyrium per quod sanctificat, justitiam per quam honorat. Quæ videmur ei reddere, magis accipimus. Adveniat igitur flamma ad medullas, penetret ignis ad viscera, et accendatur anima ad martyrium, ad confessionem, ad pudicitiam, ad justitiam, ad misericordiam, ad jejunia ; ut et diabolus superetur, et dæmones de-

[11] Rom. VIII, 37. [12] Matth. X, 37. [13] ibid. 38. [14] ibid. 39. [15] ibid.

(85) *Ecce Dominum tui propter*, etc. Videtur verti debuisse *Ecce, Domine, propter te*, etc., quod est Græce ἴδεκα σοῦ.

struantur, et homo pro Christo salvetur; et semper gratias agat Deo Patri per unigenitum ejus Filium, per quem est ei gloria, honor, imperium, majestas, cum Spiritu sancto, et nunc, et semper, et per omnia sæcula sæculorum. Amen.

EUSEBII PAMPHILI

DE MANDATO DOMINI, QUOD AIT :

Quod dico vobis in aure, supra tecta prædicate,

LIBER SEPTIMUS.

Verba hæc quæ lecta sunt, Domini martyres produxerunt ad passionem; per hos enim sermones flammam in eorum præcordiis accenderunt. Per istam doctrinam erexit eos, ut contemnerent præsentia, exspectarent autem futura. Per istam eruditionem armavit eos ad mortem. Utitur autem et hoc ordine servans officium : præcedit autem passionem martyrum constantia : qui enim non prædicat, nec tenebitur; qui non cum fiducia fuerit locutus, nec tristabit, sed præcedit constantia passionem. Cum enim anima de adventu Dei sat habuerit, aderit enim Deus in anima, quæ dum capiet omnia, non potest desiderium tacere suum, sed sentit quod habet, quodque non habet, qui sese fraudaverunt a bono. Ille autem qui amator Dei est constitutus, et humanitatem servat, statim propter Deum quidem lætatur, propter humanitatem autem non tacet : homines autem beneficium non ferentes, ignorant quis inhabitat in loquente, non ferunt sane nec constantiam. Sed sicut Judæi Stephano primo inter homines martyre Christi loquente obstruxerunt aures suas, ne ingrederetur Deus; ita et nonnulli hominum : quia enim constantia antecedit passionem, unde deberet istinc et incipit Dominus, qui producit martyres ad passionem. Dicit enim : *Quod dico vobis in tenebris, in lumine dicite, et quod in aure audistis, in tectis prædicate* [16]. Assumite, inquit, constantiam, exeant verba vestra usque ad terminos terræ : ne taceatis id de quo ipsi certi estis effecti : nolite abscondere talentum; mittite pecunias in mensis : exigam enim mea ad salutem illorum qui fuerint operati. Sed dicet quis : si bonum est in lumine dicere, cur ipse in tenebris est locutus? et si bonum est supra tecta prædicare, cur ipse in aure locutus est? Si enim ipse de semetipso dicere frau... is utique (86) quæ jam dixere Judæi, *Tu de temetipso testificaris, et testimonium tuum non est verum* [17]. Ne igitur ipse videretur honorem sibi vendicare et non veritatis causa loqui, et ne prævenirent statutam a Patre passionem Judæi qui omnia sunt ausi; ipse quidem opportune tacet, discipulis autem loqui ea et clamare præcepit; non timens quippe; hoc enim ignorantium hominum est dignitatem Domini Jesu, sed dispensans, ut ipse quidem taceat in tempore, loquatur autem in tempore. Neque enim per omnia tacuit Dominus; ne putarentur aliena aliqua a se discere discipuli; neque semper locutus est, ne putaretur quod de se ipse testatur. Quid enim erat necesse et Joanne præcursore? *Ego*, inquit, *non ab homine accipio testimonium meum, sed habeo testimonium majus a Joanne* [18]. Non enim quæro, inquit, quemadmodum ego suadear, sed quomodo vos non sitis religiosi; siquidem non lucerna debet testari de sole, sed sol firmare lucernam. Et ne quis miretur, putas obscuriores effici lucernas ex adventu solis? Non enim quod putamus hoc et provenit, sed hoc quod non intuemur superat : lumen enim minus a majori lumine, non minus dulcibus immissum minuit dulcedinem eorum : neque cum stellæ non parent, tanquam obscuratæ a lumine non videntur; sed in pelago luminis positæ, discretionem non præbent. Non indigebat igitur sol justitiæ lucerna ad testimonium; dicit enim Joannes : *Ego a te debeo baptizari;* sed indigebat quidem ille qui lucerna erat ardens : lucerna immissum habet lumen; non tamen ab intus efficientiam sicut sol [19]. Vos, inquit, modice voluistis gloriari in lumine lucernæ, vobis lucerna est utilis : illi autem ita erant cæci, ut ne quidem lucernæ viderent viam, neque in lumine ambularent recte [20] : *Quod dico vobis in tenebris, dicite in lumine;* hoc est, absconsa quæ dicuntur clamate : *Et quod in aure audistis, prædicate in tectis;* assumite constantiæ fiduciam. Assumamus et nos constantiam. Sed quid est quod insequitur? Timemus ad insequentem suspicionem. Sed ait Dominus, *Nolite timere* [21]. Non igitur timeamus cum interficimur : ipse enim Dominus dicit : *Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere* [22]. Divisit timorem; et hominibus quidem dedit potestatem adversum corpus,

[16] Matth. x, 27. [17] Joan. viii, 13. [18] Joan. v, 34, 36. [19] Matth. iii, 14. [20] Joan. v, 35. [21] Matth. x, 27. [22] ibid. 28.

(86) Ms. *fraus esset utique.*

habent enim: Deo autem conjunxit virtutem, timore timorem ejiciens, et majori metu quod erat minus repercussit. Si enim, inquit, timere oportet, non hominem; major enim est Deus: sed pœnam mortis adversum corpus times: *Timete magis*, inquit, *eum qui potest et animam et corpus perdere in gehennam* [23]: hominibus enim potestas adversum corpus, et hoc semel, est data: Deo autem potestas est et adversum corpus quod figuravit, et adversum animam quam creavit, et perdere non simpliciter, sed in gehenna. Major enim timor est gehennæ, quam mortis. Cur major? quia duplex est perditio, animæ et corporis: simplex autem et corporalis, quæ in morte habetur. Primo enim et si dividatur periculum, et homines quidem corpus, Deus autem et animam; neque ita æqualis est timor, sed quantum anima honorabilior est, tantum et major timor est a timore. Quia enim et corpus, adversum quod homines habent potestatem, comprehensum est; et hoc in manibus Dei est, et anima quam homines etiamsi vellent occidere non possent, et utraque hæc non ad mortem, sed ad gehennam dicuntur abire. Multiplicatus igitur timor est, et multitudine et magnitudine, ideo ergo timor timorem vincit. Sed dices: Quemadmodum possibile est perire animam in gehenna? Si enim perit, corrumpitur ejus immortalitas. Quemadmodum autem et corpus? Si enim vermes illic et stridor dentium habetur; non solum anima immortalis non perit, sed nec corpus; induitur enim immortalitatem et corpus. Si hæc quidem quærunt, intenti esse debent ad sermonis virtutem, quia quod nunc ait perdere, pro eo ut dicat punire, acceptum est; si enim periret, non esset in gehenna. Gehenna enim viventium pœna est, non tamen interemptio perditorum. Quia enim perditionem timebant qui mortem hominum pertimescebant, ideo ipso timoris sermone utitur Dominus, et dicit: *Timete autem eum qui potest et animam et corpus perdere in gehenna* [24]. Neque enim convertitur anima ad mortalitatem; sine pœnitentia enim sunt Dei dona. Neque iterum resurrectionis promissione infringitur, sed sicut per Adam omnes morimur, ita et per Dominum nostrum Christum omnes resurgimus. Communem enim istam mortem Adam introduxit ob peccatum: erexit autem is qui assumpsit Adam ad resurrectionem. Ille enim qui de terra est, introduxit mortem; qui autem desursum venit, introduxit resurrectionem. Et resurrectio quidem communis est omnibus; hæreditas autem eorum qui ex viaticis aliquid proferunt suis. Præcesserat igitur adventus, sed repercussit eum timor; solutus est timor a timore. Necessaria autem erat et adhortatio. Quæ adhortatio? Dicit Dominus: *Nonne duo passeres;* duo et non multi: et passeres, et non majores aves; *uno assario distrahuntur* [25]? neque uno assario unus passer, ut quod minus est, ex pretio ostenderet. Quæ enim pretiosa sunt, in distractione unum et unum venditur, et ampliore pretio: quæcunque autem frivola aut (87) olera habentur, multa simul assario venundantur. Volens ergo frivolos passeres ostendere, Assario, inquit, uno duo passeres distrahuntur. Accepit quod erat minimum, ut hortaretur eos qui in honore habebantur: *Et unus ex ipsis*, ait, *non cadit in terram sine Patre vestro qui est in cœlis* [26]. Si igitur passeres qui parvo pretio distrahuntur, umbræ, ut ita dicam, et nec dum carnes non capiuntur neque accipiuntur, non dixit sine Deo, sed sine Patre vestro, inquit, ut propositio paternæ dilectionis protenderet defensionem, et radicaret adhortationem. Ita et in alio loco adhortans frugalitatem, et cupiens superfluas sublevare sollicitudines, ait: *Si fenum agri quod hodie est, et crastino in clibanum mittitur, Deus ita vestit, quanto magis vos, modicæ fidei* [27]? A minimis admonet eos, qui meliori sunt dignitate: ita et nunc quia nullius pretii sunt passeres, quantum ad comparationem hominum; parvo autem pretio, ut nullius pretii distrahuntur; cupiens nos admonere dignitatis nostræ, producit constantes fieri debere. *Nonne duo*, inquit, *passeres assario distrahuntur, et unum ex ipsis*, non duo simul, sed unum ex ipsis, *non cadit in terram?* Propter volatum ait, pro eo ut diceret, non capietur sine Patre vestro. Si igitur quorum non est Pater, nec minimum proditur sine ipso; multo magis vobis quorum est Pater, præbebit defensionem. *Vestri autem*, inquit, *et capilli capitis numerati sunt* [28]. Timor de anima erat, aut de corpore? Sed de anima, inquit, nolite timere: non poterunt enim, ait, ne quidem qui voluerint, occidere animam. Sed de corpore timetis? Nec de capillis capitis vestri timere debetis; numerati sunt. Si igitur neque de anima, neque de corpore timere oportet; quantum ad nos spectat, ablatus est timor: *Vestri enim*, inquit, *et capilli capitis numerati sunt.* Num nostri tantum capilli? Sabulum enim maris latet scientiam Dei? aut enim semina feni, aut pennæ passerum ignorantur? Quantum enim ad sermonem spectat, videtur dicere, quia vestros etiam capillos novit Deus. Alia autem quæ putantur contemptibilia esse non contemnit, sed habet scientiam omnium. Nam et illud quod dicitur in Scripturis, *Omnia ei nota sunt:* non frivole quippe, neque cum labore, aut cum dolore, sed inenarrabiliter omnia prævenit scientia. Quid ergo est quod accepit dicens: *Vestri autem et capilli capitis numerati sunt?* quia provisor est vestri usque ad capillos. Si igitur animam jam armavit immortalitate, carnem autem ex eo quod provideat et defendat usque ad capillos; quid relinquitur ad timorem? quid ad timorem relinquitur, ut hominibus casus, utpote opum, divitiarum, amicorum, parentum, propinquo-

[23] Matth. x, 28. [24] ibid. [25] ibid. 29. [26] ibid. [27] Matth. vi, 30. [28] Matth. x, 30.

(87) *Aut.* Forte, *ut.*

rum, patriæ ipse affectus? Inde est ut dicat: *Qui diligit patrem aut matrem supra me, non est me dignus* [29]. Tria enim ista sunt quæ circa nos, et in nobis et nostra sunt: quod enim sumus, anima sumus. Si quis autem et semetipsum agnoscit intentius, et veluti in secundo loco, nos corpus sumus; tria ergo sunt quæ in nobis sunt: quæ autem circa nos, possessiones, amici, parentes et patria. Sed de anima nullus timor est, quia immortalis est. De corpore ablatus est timor, quia et capilli numerati sunt. De his autem quæ extra sunt, dicit Dominus: *Si quis reliquerit propter me et regna cœlorum, patrem, aut matrem, aut fratres, aut filios, aut uxorem, aut cognatos, aut domum, habebit et in hoc mundo centuplum; in futuro autem vitam æternam* [30]. Ergo nulla occasio derelicta est timori. De anima enim timere non debes timorem insensatum, ne puteris mortalem dicere immortalem. Sed de corpore times: possunt enim occidere: defendit usque ad capillos qui creavit. Sed amicitiam quæris, et patrem, et matrem: esto memor ejus qui ait: *Qui diligit patrem aut matrem supra me, non est me dignus* [31]. Sed divitias, et quæ his sunt similia desideras. Quicunque reliquerit patrem aut matrem, aut domum, aut quæcunque sunt supra terram propter me et regna cœlorum, centuplum habebit: sicut hi qui seminant in bonam terram, in isto quidem sæculo centuplum, in futuro autem vitam æternam. Nolite ergo timere. Si enim unus passer non cadit in terram sine patre vestro qui est in cœlis, multorum autem passerum vos meliores estis; non habet locum timor. Quia igitur interemit timorem, reperit (88) constantiæ fiduciam cum confessione, et dicit: *Omnis quicunque me confessus fuerit ante homines*, isti enim sunt qui persequuntur, *confitebor et ego eum ante Patrem meum qui est in cœlis* [32]. Et primo quidem intercipit timorem, secundo autem immittit spem: Quicunque me confessus fuerit ante homines, confitebor et ego eum: puta quia hominibus conveniens est Deum confiteri, Deum homines quomodo convenit confiteri? De hominibus ut non dicat ad eos: *Recedite a me, nescio vos* [33]; sed ut magis dicat ad eos: *Venite, benedicti Patris mei* [34]. Intueris abnegationem Filii de hominibus, et confessionem Dei de hominibus? Num possibile est ei dicere, nescio Patrem? Scit quippe et homines, et hos peccatores ignorat: additamentum enim hoc solutionem quæstionis præbet; quia enim peccatores ignoti sunt, non quia ignorantur, sed quia non ab eo confitentur: eos enim qui malæ sunt vitæ nescit sciens eos qui sint. Si enim computarentur inter vivos mali, non venisset diluvium sub Noe: et alios quidem connumeravit quos salvat, quos autem nescit, perdit ut purget terram. Non ergo debuit eis parcere, qui ante sibi parcere noluerunt. Quid enim defuit illic ad patientiam Dei? Nonne præconem pœnitentiæ constituit eis Noe per annos centum, quantum autem ad suam promissionem per cxx? Nonne arca fiebat, ipso opere ad pœnitentiam hortans homines? aut modicum erat vas, quod posset etiam sub tecto fabricari? Nonne tantæ quidem altitudinis, tantæ autem longitudinis et latitudinis secundum mensuram? Fabricabatur autem arca ut tuba maxima, jam diluvium prædicans futurum, et ante diluvium pœnitentiam clamans. Si igitur cxx annis revocati a malitiis non sunt suasi, ipsi vim fecerunt ut supra eos diluvium adveniret, qui suaderi noluerint. Sed Sodomam evertit Deus, quia prius Sodomitæ naturam suam corruperant. Et certe ne quidem istic despexit Deus, sed passus est Loth ob contentionem pastorum ab Abraham separari. Forte autem et continentiæ sales misit ad Sodomam Loth [35], ut ejus justitia continerentur. ut a sale, et non corrumperentur. Illi autem et sales calcaverunt, et dixerunt ad eum qui insalabat, Habitare venisti, non tamen et judicium judicare. Et hæc dicentes justum adversum se judicium excitarunt, qui non fuere contenti adversus homines indigna, sed et insanierunt adversus ipsos sanctos angelos, qui venerant vindicare injuriam hominum ab eisdem admissam. Sed neque Noe despexit Deus in diluvio; numerati enim erant ejus capilli: neque Loth apud Sodomam. Alii autem Deum non tamen homines offenderunt, qui immutaverunt humanam naturam. Non est ergo increpandum Deo, quia nec si tauri occiduntur ad usum, neque quia oves et columbæ; varificatum enim est omne hoc, et abundantia est multa, et alia aliis necessaria sunt, et alia aliter creata sunt. Sicut igitur pro tauris qui occiduntur ad usum non increpatur Deus; et certe tauri non peccant, neque est irreligiositas in tauris; non solum non est increpandum de peremptione irreligiosorum, sed et mirandum. Debet enim laudari Deus, quia terram aquis abluit a spurcitiis habitantium: debet probari, quia per ignem conflavit nostram naturam, ut evocaretur nostra legitima. Ita nescit Deus quos non vult nosse, ita ignoravit eos qui sub Noe; ita nescivit eos qui sub Loth, et eos qui negaverunt eum ante homines, de quibus et dicit: *Quicunque me negaverit coram hominibus, negabo et ego eum coram Patre meo qui est in cœlis* [36]. Negant autem Christum non solum hi qui in persecutione negant, siquidem nec qui confitentur in persecutionibus, ipsi soli sunt qui confitentur: sed descendamus ad negotia, et fugiamus irreligiositatem. Qui sunt ergo qui negant Filium, et ubi, et in quibus, advertamus. Cum quis ingreditur civitatem gentilium, et religione exposcente fronti imponere signaculum crucis confusus

[29] Matth. x, 37. [30] Matth. xix, 29. [31] Matth. xv, 37. [32] Matth. x, 32. [33] Matth. xxv, 12. [34] ibid. 34. [35] Gen. xix, 9. [36] Matth. x, 33.

(88) *Reperit*. Forte, *repetit*.

fuerit; qui ingreditur suam glorificationem et virtutem crucis in fronte non ostenderit, iste etiam sine tormento negabit et sacrificabit. Quis autem et alius negabit Christum? Cum aliquis vocatus fuerit ad cœnam gentilium, et perrexerit : necdum enim hoc est prohibitum; vinum autem viderit a cœnante in terram effundi et libari, et accenso blasphemio ab his qui ea quæ sunt Domini ingrate manducant, cœperint blasphemare in Deum : ille autem ut Herodes propter discumbentes fuerit confusus et tacuerit, non ponens ante oculos suos Christum, negat profecto quem non respondens confitetur. Et ideo dicit Dominus : *Quicunque negaverit me coram hominibus, negabo et ego eum ante Patrem meum qui est in cœlis.* Negat enim eum omnis quicunque audierit blasphemantes et tacuerit : B negat omnis quicunque audierit crucem, et deposuerit oculum suum erubescens : qui dicunt, ad quos dicunt a parentibus accepi, tanquam propellentes a se bonum, et ut in malam hæreditatem incidentes; qui occurrunt quibusdam venientibus ad Ecclesiam, et trepidant pedibus, quia et mente; qui occultant jejunium tanquam ad opprobrium; qui confunduntur exire ad martyres, quia audierunt quosdam dicentes sibi, debuerant adjuvare martyres Christi : qui nolunt irrideri ab hominibus, sustinentes utpote illud quod ait propheta : *Qui habitat in cœlis irridebit eos* [37]. Semper persecutio est, semper invisibile bellum habetur, semper coronæ, semper abnegatio. Vultis videre certamina religiositatis? Nonnunquam efferbuit quis C ira adversum subditum sibi; rememoratus autem Domini, deposuit acerbitatem : pejus enim est fervori incensæ iræ resistere, quam flammæ ignis quæ a foris habetur. Quia igitur martyr est qui propter Deum ad exteriorem flammam resistit : martyr et valde martyr, qui exstinguit interius incendium invidiæ propter Dominum Jesum; nonnunquam enim videtur aliquid bonum aut malum, et exsurgit invidia, et nemo videt; latent enim quæ intus sunt. Quia autem testatur Deus adversum invidiam ad illum respiciens, sicut Joses (88') non vidente Domino (89) qui erat in terra, ad invisibilem respexit, et mercedem propositi sumpsit. Iterum qui refrenat invidiam martyr exsistit, et qui D alacritate judicaverit male de fratre loqui, et meatum usque ad linguam protulerit, os autem suum propter Dei timorem non aperuerit, iste invisibiliter confitetur Deum. Et cui licitum est fraudare et non fraudat; et cui licitum est furari conjugium alienum, et parcit in omnibus his quæ oculus sensibilis non videt, invisibilis autem intuetur, martyria et confessiones habentur. Negant autem re ipsa et opere illi, quos cum tenuerit concupiscentia, et post hæc venerit Scripturæ memoria, quia est Deus qui videt et judicat, et quia est

A æqui judicii; concupiscentia autem cœnosa turpi meatu jurgetur, et incipiat suggerere et dicere, Quando erit judicium? quando futurum est? num hoc pertinet ad Deum? Iste reliquit cœlum, et ea quæ circa me sunt videt? Suggerit enim talia concupiscentia : qui igitur consentiunt his, negant Deum. Quid autem hi qui perjurant? Non enim tantum peccant in hominem quem spernunt, quantum in Deum quem contemnunt : qui enim juramentum contemnit, Deum negat. Unde et parcens nobis Salvator, de aliis quidem mandat, quantum et deberet mandare. Ad juramentum veniens ob facilem linguæ lapsum, non dixit, Vere jurate, sed in totum ait, *Jurare nolite;* ne forte lingua assuefacta vere jurare, ob facilem lapsum sui oberrans periclitaretur, et B irreligiositatem incurreret. Certamina igitur quotidiana sunt ista, quæ per dies ac noctes sunt nobis : pulchritudo enim proposita est mulieris, et effulgens effigies Jesu. Et ille quidem deorsum inspexit et perit; alius autem sursum respexit, et assumptus : ubi enim cor, illic et oculus habetur. Propositum est sane et aurum et Jesus, et non est quidem propositio æqualis. Quid autem, quia nec æquali utimur, sed decliviores efficimur ad minora, et adeo fraudamur ob ea quæ non vivunt. In unoquoque igitur istiusmodi actu certamina sunt posita, et certamina domestica, quia ab intus mulier videtur, et pulchritudo ex concupiscentia exardescit, et nos provocat, et ambitio delectat, et sermo hortatur, et lis et colluctatio ex rixa efficitur, C et non adversus sanguinem quippe et carnem, sed adversum invisibiles inimicos invisibiliter et in his omnibus certamina sunt et agones. Cum jejunium et esca proponitur, cum sitis et jejunium, cum pudicitia et libido, cum Ecclesia et theatra, cum dies Domini et dies dæmoniorum, cum affectus ad homines et charitas ad Deum. Et in his omnibus quidam quidem negant, quidam autem confitentur; et unusquisque sibi procurat bonum aut malum, judicium aut requiem, gehennam aut regna cœlorum. Quid autem hi qui sortiuntur, qui ad vates idolorum pergunt? Isti occulte sacrificant idolis, et negant Deum. Quid hi qui credunt quia a stellis eis mala proveniunt, et fatum esse fatentur? Quid hi qui auspicantur, qui dies et voces et passus vitantes D custodiunt? Aut non plenæ sunt his omnes maxime mulieres observantes talia? Quis locutus est? quis per nares spiritum protulit? quis motus est? quæ avis volavit, et unde, aut quomodo, aut qualiter? quis ululavit? Canes debemus recludere tales, ne procedant e domibus. Fieri enim non potest, ut non aliquid tale occurrat. Vosmetipsos probate, et videbitis quoties ad istiusmodi certastis auspicia, quoties mota est concupiscentia, sed et memoria Dei : et erat certamen, et contentio, et cursus. Et sicut in palæstris alius aliquando superior efficitur alio, et

[37] Psal. II, 4.

(88') *Joses.* Forte, *Moses.*

(89) Ms. *sicut Joseph non vidente Domino.*

aliquando inferior jacet, et in ipsa colluctatione frequenter conversio est facta; ita et sensus sæpius cum concupiscentia luctatus est in lectulis, in foro, in domo, in theatris, in lupanaribus. Et hæc facit quæ et oculis videmus visibiliter : tenuit concupiscentia, et pepulit sensum, et occidit cogitatus, et superposuit se concupiscentia. Iterum autem vim faciens sensus correctus est, et superbior factus est, superavit desiderium libidinosum : horum omnium experimentum apud vos est. Scitis enim quoties ad concupiscentiam, quoties ad libidinem illecti estis, quoties ad avaritiam, quoties ad fraudem, quoties ad iram, quoties ad indignationem : declivis enim caro ad ista est vitia, et ipsius carnis meatus. Vincit autem hæc cogitatus colluctans per spiritum. Ita nonnunquam videmus pauperem : et misericordia quidem flectit, avaritia autem revocat; et volumus agnoscentes cum gener est misereri (90); id autem quod alienum est non sinit. Ita certamen est maximum in istiusmodi actibus; de Deo enim et de mammona certamen habetur, quia et Dominus ipse dicit : *Nemo potest duobus dominis servire* [38]; et opponit mammonam animæ in Deo viventi; non quia commutatione aliqua, sed quia efficitur id quod fieri non deberet. Ergo martyres efficiamur Dei, et non parum putemus quod ait : *Confitebor et ego eum coram Patre meo qui est in cœlis* [39]. Ista enim quæ hic sunt, nobiscum non pergent; si autem vadunt, convincatur sermo; verum isthic manent; quæ autem ex ipsis sunt peccata, nobiscum et ante nos pergunt. Quid ad damna properamus? Venimus in hanc vitam; utamur lumine. Quid autem præbet lumen his qui habent oculos? Discretionem utique negotiorum. Si quid igitur honestum est, cum festinatione petatur; non enim ut decipiamus vos, præsidemus; non ut pauperes vos faciamus, monemus, sed divites potius in regno cœlorum. Non ut dejiciamus corpus vestrum jejuniis, sed ut induamus vos immortalitate; non ut occidamus in martyrio, sed ut non eatis in gehennam corpore et anima. Non sumus igitur inimici vestri; non enim ut fraudemus vos patribus et amicis hæc loquimur, sed ut non excidatis a Deo Patre, lucremini autem vosmetipsos : hoc enim solum est lucrum, alia autem omnia dispendium obumbratum. Ubi est hesternus dies, ut sis sollicitus de hodierno? ubi sunt quæ heri in ventrem missa sunt, ut iterum præpares multa? Figura est præsens sæculum, et non veritas: umbræ volantes sunt. Quid velocius sole in quo mensuratur vita? Evigilate, justi, et nolite peccare. Peccatum autem efficitur ob ignorantiam Dei. Si enim agnitus fuerit Deus qui omnia intuetur, repercutitur omne peccatum. Deo enim præsente et vidente quis velit furari? Qui autem furatur, prius irreligiositatem admittit, et ita nocet. Si enim cogitasset Cain quia videt Deus, nunquam occidisset Abel, quem et abnegavit fratrem. Si vidissent Eva et Adam Deum, non vidissent arborem. Nunquid possumus in duas facies simul visum intendere nostrum? Sed non suscipit oculus. Non possumus ergo in Deum et in mulierem simul videre : sicut enim nemo potest duobus dominis servire, ita nemo potest duos vultus simul inspicere. Tantum proponatur ante oculos Deus, et omnia in tranquillitate sunt; sed nec labore est opus, sufficit enim qui adest. Qui respicit ad Deum, primum quidem habet adjutorium a præsente; posthæc autem et possibilem sibi imitationem et timorem boni; et in tutela est, et non accedit peccatum in isto. Unum ex his opus est, ut credatur quia est Deus, et adest et videt et scrutatur et nihil est quod eum possit latere; et omnia facilia erunt. Si autem subduxeris fundamentum, nihil stabit ex his quæ superposita sunt. Si quis ergo irreligioso proposito subduxerit Deum, jam ut sine lumine agens ubique offendit. Sed nos, fratres, ad Deum viventem, ad eum qui est, qui fecit omnia, qui salvat universa, convertamur; alia enim *omnia vanitas vanitatum sunt* [40] : sapiens enim erat, qui hæc proclamaverat : *Et omnia vanitas*, et unum est verum. Non igitur sine causa erogemus nostram vitam : erit enim tempus cum quæremus dies hos, in quibus Deo debuimus vivere. Ipse autem qui bonus est Deus, omnium vestrum erigat animas ad agnitionem suam; cui est per unigenitum suum Filium, gloria, honor, imperium, majestas cum Spiritu sancto, et nunc, et semper, et per omnia sæcula sæculorum. Amen.

EUSEBII PAMPHILI

DE OPERIBUS BONIS ET MALIS,

LIBER OCTAVUS.

Multorum hominum vita in terra est posita; edacitatibus enim et libidinibus et concupiscentiis gravati, neque respicere sursum ad Deum possunt quia nolunt, neque opera ejus videre, neque ex operibus

[38] Matth. VI, 24. [39] Matth. X, 32. [40] Eccle. I, 1.

(90) Ms., *cognoscentes congenerem misereri.*

opificem agnoscere : ubi enim declivis fuerit anima, illuc, ut ita dicam, et efficitur quod desiderat. Sicut enim ea quæ ab igne calefiunt, efficiuntur, ut ita dicam, ignis ; et quæ odoratis juncta fuerint, efficiuntur, odorata ; et quæ contrariis, contraria : ita et anima ubi declivis exstiterit, ad hoc deducitur et natura. Tingitur enim alacritatibus, et similis motionibus efficitur suis, et dignitatem utpote naturæ non salvans, in malis efficitur mala. Si autem ad ea quæ supra se sunt respexerit, sursum effecta, constituitur ad ea quæ et desideravit : multorum enim conversatio non hominum, sed pecorum est. Nihil enim aliud cogitant, nisi ut manducent, aut bibant, aut rapiant, aut fraudentur ; in his enim et vivunt, si tamen et vitam istam oportet jam dici : non sufficientes enim malis his quæ a foris sunt, jam et carnem suam contaminare student ; sic gaudent enim in malis, ut inimici sibi ; et cum deberent lugere, quia non bene vivunt, lætantur in malis et tristantur in bonis : duplicem utpote cæcitatem habentes, et quod malorum non intelligunt malitiam, et quod bonorum non assumunt fruitionem ; concurrunt enim adversum se, et sibi contraria operantur. Plurimi enim nonnunquam procedunt læti, quia ventrem repleruni suum, et mente exierunt sua (91) : et beatum diem dicunt in quo non vixerunt. Vita enim hominum ista est ut ratione utantur, quia et rationabiles habentur. Cum autem obrutus fuerit sensus, transiit sine causa dies, et non debet computari in vita, in quo sensus non respexit ad superna. Utinam autem neque ad vitam, neque ad malam videret (92). Aliud est enim otiosum esse a malo et bono, et esse tanquam dormientem aut mortuum ; et aliud bonc quidem mori, malo autem vivere. Et neque natura hominis suadet eos, neque Scriptura : et errant ; neque præsentia, neque futura suadent. Quædam enim reprehensionem præbent, quædam autem propter spem sursum adducunt. Videmus enim et morientes ; videmus et sepultos et non sepultos, et eos qui deflent, et dolent, et lamentantur : vere ita sumus ut non videntes eos. Ita enim putamus vitam esse eam, quæ non est vita : nam et manducantes lædimur, et iterum desideramus. Qui libidinibus corpus maculant et animæ nocent, non recedunt a noxa ; sed et accedunt, ut aucupes malorum, multum vigilantes per noctem male : aut enim ambitionibus inquietantur, aut a concupiscentiis illiciuntur, aut a cogitationibus malis excitantur. Si autem et oportet cogitatus vocari, et meditata per noctem festinant procedere, ut ea quæ per noctem cogitarunt admittant tanquam ignorantes : quia qui facit malum, amplius habet malum, quam is qui a se patitur malum. Sicut enim ignis alia quidem comburit, in semetipso autem ardorem incendii primus habet, ita et malitia primum possidentes nocet. Denique et

A diabolus non cum nocet tunc solum et malus est, sed quia proposuit nocere, habet malitiam et antequam efficiat. Et maligno sufficit malitia sua. Siquidem et agrotans, etiamsi non castigetur, tamen habet malum languorem : ita et qui languet anima, etiamsi non missus fuerit in gehennam, tamen procurat sibi malum. Quis autem et exhortatur? Tantum est enim malum malum, cujus tentamenta gehennam parant. Et cum hæc ita sint, nos tamen ut inimici proprii, ita videmur vivere. Ille enim lætatur, quia mentitus latuit ; alius gaudet, quia provenit ei decipere. Et avaritia lucrum putata est cum sit damnum ; et libido voluptas, cum sit luctus his qui sapiunt bene. Et conversa sunt nobis omnia, quia circumscriptus a nobis est cogitatus. Et certe

B cogit et contendit sensus, ut non ejiciatur a possessione sua. Nam etsi unusquisque nostrum obruitur a passionibus vitiorum, tamen ad alia sensus dignitatem suam vindicans apparet : ut puta, non video mea mala, sed aliena mala irascens consentio interiori homini, legi utpote Dei. Et quia anima natura magis juncta est bonis, quia odit malos et laudat bonos, duplex testimonium habet ad utrumque et malorum et bonorum. Duplex ideo quia odit, etiamsi ipsa non commodum suum amat ; et ex hoc ostendit quia non delectatur natura ejus ad malum. Si igitur anima, ut ostensum est, ad bonum proclivior est, cur non in suis manet? propter placibilitatem quippe sui : sibi enim placere, tenebræ sunt

C animæ ; sed quæ apud homines putantur placida, contrariam habent virtutem ; odium enim et non placibilitas est. Si enim vere amemus, non contraria quæ nunc nobis donamus donaremus. Non ebrietatem quippe, sed jejunium : non theatra, sed ecclesiam : non lapides, sed Deum : non lites, sed pacem : non homicidium, sed tutelam salutis : non fornicationem, sed pudicitiam. Si enim nosmetipsos amaremus, vere donaremus nobis bona. Quia enim odimus, donamus et procuramus nobis mala. Sed sicut matres, ita et mens habetur. Quæcunque enim matres parcent suis filiis, non mittentes eos ad studia ; ad utilitatem quippe dum videntur donare, nocent : ita et nos per cæcitatem mentis putantes aliquid nobis donare, decipimus nos et nocemus.

D Et certe incurrunt nobis et adveniunt nonnunquam et vestigia bonorum, et gustamus aliquoties et nos delectationem ex pudicitia. Si autem et voluerimus perseverare in gustu, et comparare, quantum vehementior est suavitas ex pudicitia, quam ea quæ a libidine venit. Suavitas enim ex pudicitia sine pœnitentia est, immaculata est, immutabilis, munda, pura, sancta, et nomine et opere et actibus. Ex libidine autem suave, turpe, absconditum, sine fiducia, contaminatum, turbidum et corpore et anima, cum timore, cum turbela, cum sanguine, cum tremore suave est. Quemadmodum ergo suave? Si quis autem suaviter de

(91) Ms. *mente exstiterunt sua.*
(92) Ms. *ad malam vitam.* Forte legendum est, *utinam autem neque ad vitium, neque ad malum viveret.*

lætari cupit, vere secundum Apostoli vocem habet viam. Suave est enim si liberetur quis a confusione, a turbela, a suspicione. Isti enim oculus non lætus est, sed sapientia gaudens, et visus et purus et mundus. Ubi autem conscientia fuerit, circumspicit oculus ne quis vidit: sitit cor, propter (93) ea quæ suspicatur, et in plurimis tutela (94) est, et non est iste suavitatis gustus. Quid enim suave est in ira? et certe contendimus et iræ adversum nos donare. Quid suave est in invidia (95)? Tabescunt enim et ossa, et mens, et medulla invidentium. Sed si apparerent passiones cum fierent, non essent passiones. Sicut enim dolens oculus non videt, et in quantum dolet, tantum et a visione impeditur: ita et anima quæ passiones incurrit, non intuetur ignominiam suam: siquidem nec ebrius sentit cum irridetur. Evigilate igitur et resipiscite; confundimini quia ab aliis ediscitis. Quicunque enim post passionem percusserunt cor pœnitentes, liberati sunt. Si autem non percusserunt, necdum liberati ab ebrietate sunt. Sed illicimur visu ad pulchritudinem vultuum. Quid cœlo est melius, quid? Melius est credere Deo dicenti: *Respicite in altum Deum oculis vestris, et videte quis condidit omnia ista* [61]. Quid ita pulchrum in oculo est mulieris, quantum sol habet in fulgoribus suis? Quid ita floret in fronte mortali, quantum in omni cœlo splendet quod videtur? quia et aliis varietas vestigium illicit ut stellæ. Sed forte si essent in medio, ut ad comparationem dico, alimoniæ diversæ; et si possibile esset et artium pulchritudines poni, adunarentur autem et omnia animalia, et proponeretur lectio (96): statim porci ad stercus currerent, mures ad alia istiusmodi convenientia sibi et amica: asini autem, et alia quæ ita sunt tarda animalia, illa quidem fenum peterent, alia ad ea quæ consuerunt se jungerent. Homo autem dignitatem hominis salvans ad artes curreret, et ad spectacula artium properaret. Si quis autem esset homo vere et hominis salvans sensum; despiciens et deridens relinqueret utique sollicitudinem propositam; respiceret autem sursum ad cœlum, et videret quæ in cœlo et superius cœlo habentur, non oculis sed mente, et non pateretur deorsum in cœno volutari. Sed quid faciemus? Deus superius cœlo est et ubique. Mortalia autem circa latus illiciunt, et neque dicentes, neque audientes excitamur a somno; sed sicut cera aut plumbum infusum auribus nostris obturat sermonis ingressum, et clamamus sine causa: trahunt enim quæ attrahunt non cum vi, siquidem nec pisces a laqueis cum vi trahuntur quandiu et capiuntur: neque diabolus vim facit hominibus, sed hortatur. Non enim scriptum est, quia accepit diabolus manum mulieris, et decerpsit de arbore fructum, et vi in ejus ore imposuit: sed scriptum est, quia mulier suasa protendit manum ad arborem, et os aperiens suum, immisit fructum. Utinam autem fuisset vis! vis enim non procurat mortem, sed dat ut ignoscatur. Sed quemadmodum scriptum est videamus, ut edoceri possimus quantum potest diabolus. Amicitiam finxit, ostendit pulchritudinem, suasit, promisit, ideo quia vim facere non valebat. Et nunc multi suadent sibi, quia trahuntur a quibusdam. Illi enim qui foris sunt, forte autem aliqui et ex his qui intus sunt, putant se a stellis attrahi, malum malo curantes; et cum deberent suam malitiam confiteri, aliud majus malum præcedenti malo superponunt. Creaturam quippe propriis malis contaminantes, aliud autem cum superati a concupiscentiis fuerint, remiserint autem fenum cogitatus sui, putant infirmitate frequenter se vinci, et non suo proposito negligenti. Si quis autem vult naturam agnoscere, non his quæ præscribit agnoscat; quia nec debet accusari regalis nummus ab adultero. Illam fortitudinem naturæ et cogitatum videat, cum concupiscentia hortatur, cum libido rogat, et nox occasionem præbet: quomodo cogitatus e contra obstruit: quia et in passionibus martyrum, manus quidem radunt, oculi autem minantur, et dentes dum strident terrent, et tyranni, et gladii, et ignis, et mille species mortis apponuntur, et cogitatus non flectitur. Sed alius victus est: sed non a victis debent agmina militaria judicari. Ille enim qui victus est, ordinis aciem dimisit; ab his autem qui superant, debent agnosci agmines militares. Quia neque a cæcis oculus judicatur, neque a surdis auris, neque ab ægrotantibus natura, nec ab infructuosis arboribus culpa naturæ debet ascribi: quia nec mortui homines homines sunt, nec in vivis irreligiosi et impii, neque assumpta delectatio libidinosis reputatur. Hæc enim est noxa. Et utinam expediret aliquid sermo, ut et iterum fieret. Quia enim nonnunquam putantur sermones contrarios ob spectationem (97) fructus afferre, sicut Deus Israel culpans dicit: *Sustinui ut faceret uvam, fecit autem spinas* [62]; exhortatio quædam efficitur ad docendum, eo quod non fructificant verba. Siquidem et illic dicit Deus: *Omnia quæcunque debui facere feci vineæ meæ* [63]. Quia enim contrarios exspectationi attulit fructus, ait, Subducam imbrem ab ea: utquid enim pluvias ei vineæ in qua non exsurgunt fructus? Et alia, inquit, omnia quæcunque feci ad fructificationem ejus, quædam quidem auferam, quædam autem evertam, ut non custoditæ spinæ et imbre rigatæ florescant: aut ex negotiis aut ex Scripturis condiscamus religiositatem. A negotiis quidem videamus mortalia ut mor-

[61] Isa. XL, 26. [62] Isa. V, 4. [63] ibid.

(93) Ms., *salit cor propter.*
(94) *Tutela.* Forte, *turbela.*
(95) Ms., *quid suave est in invidis?*

(96) *Lectio.* Forte *electio.*
(97) Græce fuisse videtur, παρὰ προσδοκίαν, *præter exspectationem.*

talia, transeuntia ut transeuntia : non vides honesta aut inhonesta, vel a negotiis et a litteris (98) vide. Deus propter misericordiam sui scribit homines inobedientes esse non debere. Putas fatigantur quidam esse pudici ? Non mirum autem si libidinosi non satiati jam cessant. Si enim his qui bene currunt labor est, his qui male currunt cur satietas non habetur ? Fatigatur quis faciens bene ; male autem faciens non satiatur ? Equus in cursu efficitur sudans ; et malus currens putas non fatigatur in sudore ? Non enim tantum exprimit cursus equum, quantum eos qui malitia utuntur. Cessate a malitiis vestris, et iterum odientes malum jungimini bono. Non prodest malitia malo ; malum enim est, etiamsi sentiamus aut non sentiamus. Magis autem sentientibus simplex est, non sentientibus autem duplex. *Respicite in altum oculis vestris, et videte quis constituit omnia ista* [44]. O bonæ adhortationis A visio ! ubi sunt oculi ? o bonæ adhortationis sensus ! ubi sensus ? ubi cogitatus ? Quid reprehendisti illa ? quid agnovisti in istis ? ubi annotinus cursus, ut et perseveres in præsenti anno in cœno te volvens ? ubi sunt quæ manducasti ante istum diem, ut festines (99) et hodie ? quem fructum a libidine accepisti, ut iterum ad ipsam injuriam curras ? Si autem nos hortari vestra obedientia vultis, ostendere (1) ipso opere fructus sermonis. Nunc autem et vos adhortamini : sed tempus non permittit. Deus autem liberet vos ab omni malitia, et repleat vos suis bonis, ut afferatis fructum in centesimo et sexagesimo et tricesimo numero, per Christum ejus, per quem est Deo Patri gloria, honor, imperium, majestas, cum Spiritu sancto, B et nunc et semper, et per omnia sæcula sæculorum. Amen.

EUSEBII PAMPHILI

DE OPERIBUS BONIS

Ex Epistola Pauli ad Corinthios secunda,

LIBER NONUS.

Resurrectionem Domini et regressum ejus ad C cœlos ipsis oculis videntes apostoli, dubitationem quam ante passionem habebant deposuerunt, et omnem incredulitatem a se pepulerunt. Ipso enim visu sibi satis facientes quia resurrexit et assumptus ad cœlos est Dominus, alii pro aliis effecti noscuntur. Petrus enim pro juramentis et abnegationibus, præco mundi effectus est. Visio enim eum firmissimam petram effecit, ita ut in eum et Ecclesia ædificaretur, et ipse martyr exsisteret Christi. Thomas quoque, qui et post resurrectionem, antequam experimentum acciperet, dubius erat, quia misit digitos suos in foraminibus clavorum, et sibimet ipsi satis fecit, Dominum eum et Deum confessus est. Erat enim incredibile Deum advenisse in corpore, et hominem videri cœlestem : erat non D credendum, quia ex virgine erat nativitas ejus secundum carnem. Isti enim conscientiæ satisfactionem sola habebat quæ pepererat virgo. Necdum autem natura testabatur, neque mater habebat aliquid tale semetipsa, neque de his quæ deorsum, sed omnia erant incredibilia. Gratia enim erat inenarrabilis, et indulgentia incredibilis. Alia enim erant quæ videbantur : qui enim videbatur, vere et hominem ostendebat. Nihil enim differebat ab alio homine quantum ad visum : quia continebat virtutem quantum ad eum qui videbatur. Et xxx totis annis non fecerat signum, ut primo suaderet nobis quia carnem assumpsit, et concederet carni proficere in ætate, et non de se suspicari quod et suspicavere quidam hæretici : et ista dispensatione facta præbebat et hoc incredulitatem. Nihil enim amplius putabatur esse, quam is qui videbatur. Nam et ad baptismum Joannis veniebat : baptismum autem non erat simplex : pœnitentiæ enim erat baptismum, quodque adhuc magis hominem ostendebat, quam eum qui occultabatur in homine. Erant igitur ista impedimenta fidei, quæ videbantur, quæ fiebant, esca, somnus, provectio ætatis, in terra deambulatio. Si autem vellet et Mater dicere, Quia virgo manens eum enixa sum ; unius mulieris contra naturam testimonium minus valeret, et maxime apud Judæos. His igitur tantis impedimentis constitutis ad fidem, arduum erat suscipi prædicationem : et maxime quia qui videbatur non erat qui et dicebatur : prædicationem præbebat nihil suscipi debere quæ videbantur : credere autem quia in principio erat Verbum, et Verbum erat vivens, et Deus erat Verbum ; hæc ad illa quæ inspiciebantur, nullam videbantur habere consensionem. Quemadmodum ergo id quod incredibile est efficitur credibile, ipse dicit Dominus : Si

[44] Isa. XL, 26.

(98) Γραφῶν, *Scripturis.*

(99) Id est, *epuleris.* Vox barbara.

(1) Melius, *ostendite.*

opera non facio quæ nullus alius facit, nolite credere mihi [45]. Sicut enim quod videbatur dabat fidem quia homo erat, ita dum operaretur, præbebat agnitionem quia Deus. Dormiebat, describebatur homo; suscitans autem mortuos, ostendebat Deum. Non enim somnus quidem suggerebat hominis naturam, resurrectio autem mortuorum non ostendebat Deum vivum ex vivente Deo: neque manducans quidem exhibebat hominem, ex pauris enim (2) panibus pascens millia hominum non exhibebat Deum: neque navi quidem navigare ostendebat hominem; in summis autem fluctibus ambulare, non ostendebat Deum maris. Sed sicut humanæ naturæ formabatur ut diceretur homo, ita divinitatis ejus opera abscondebant et hominem. Sed admirabilia quidem quæ ante passionem suam faciebat, ostendebat quia divinæ virtutis esset adventus: de resurrectione autem ejus signa quæ præcesserant, non omnibus exhibebant virtutem et fidem resurrectionis ejus, sed opus erat aliis signis quæ ea firmarent: quia non solum præsens antequam pateretur operatus est mirabilia: sed quia et mortuos suscitavit, et ipse resurgens mirificatur. Ubi ergo ista sunt mirabilia quæ post resurrectionem erant facienda? neque enim semetipsum mundo ostendit, neque Judæis. Si igitur non ostendit semetipsum, quomodo potest quis dicere quia faciens mirabilia credibilem fecit resurrectionem suam? Judæis enim semetipsum non demonstravit, ne duplex ab eis irreligiositas tentaretur. Sed non poterant nolente Deo, et non concedente Unigenito, secundo cum affigere cruci: siquidem nec primam audaciam perfecissent, nisi Pater concessisset, et Filius permisisset. Sed interim alacritas mala duplex habuisset malitiæ fructum: sive enim affigerent iterum, sive non affigerent, vellent autem; interim ipsi duplicem haberent iniquitatem. Erat autem et quod fiebat secundo superfluum: semel enim reconditum erat ut dispensatio compleretur: si quidem nec possibile erat post resurrectionem corpus quod jam immortalitatem fuerat adeptum, iterum incurrere mortem. Sed sicut animam nullus potest occidere quia est immortalis, ita et corpus, cum indutum fuerit immortalitate, istam habet | post resurrectionem promissionem. Quod enim immortale indulgentia factum est, non potest jam interemptionem ab hominibus pati. Judæis igitur post resurrectionem non se ostendere Dominum, parcentis est Judæis: qui enim Hierosolymam deflevit, procurrere duplicia mala; non facere autem signa, aut modicum quid discipulis ostendere, ut puta piscium subito multitudinem captam, aut aliud aliquid tale; non erat ostentationis tempus, neque semetipsum ostendentis. Neque enim cum faceret ante passionem mirabilia Dominus, ostentans se faciebat, qui etiam mandabat curatis ne dicerent alicui quæ passi fuissent bene (3). Conservabat enim dignitatem resurrectionis, et regressionis suæ ad Patrem, et adventus Spiritus sancti. Quid enim magis suadebat discipulos ejus, si ipse faceret signa, aut si ex ipsis præberet virtutem facere majora quam ipse faciebat? Ipsum enim facere signa, ut puta ejicere dæmonia a corporibus possessis, suspectum a Judæis est quia in Beelzebub hoc facit. Cupiens autem arguere quia Dei opera principi dæmoniorum ascribunt Judæi, et maxime ea quæ adversum ipsum principem dæmoniorum et ejus exercitum fiebant, adduxit in medium de discipulis suis, et dixit: *Si ego in Beelzebub ejicio dæmonia, filii vestri in quo ejiciunt* [46]? Hoc est, isti mei discipuli qui ex vobis sunt, in quo ejiciunt? Quia igitur ea quæ ab ipso fiebant, propter malitiam suscipientium aliis habebant suspiciones; discipulis suis omnia conservabat, ut præcones resurrectionis mortuos suscitantes, cæcos facientes videre, claudis donantes ambulare, et leprosos emundantes, sermonum dignitatem per mirabilia ostenderent. Quid enim ita poterat Lazarus post quatuor dies resurgens a mortuis præbere ad fidem his qui viderant, quam ut et ipsi discipuli cum alios suscitarent per semetipsos mortuos præbebant? Et quid tale ad fidem valuit, ut Dominus non edoctus litteras legeret, quantum Petrus non edoctus linguam ullam, forte ne quidem et patriam, bene omni loqueretur lingua, et omnem audiret? Unde et Lazaro resurgente, et aliis aliquantis mortuis suscitatis etiam cæcis videntibus, sed et illo qui ita fuerat natus recipiente visum, imo accipiente, emundatis etiam plurimis leprosis, et sanatis millibus hominum, negabat Petrus, et jurabat ne quidem ut hominem se scire. Quia autem venit Spiritus sanctus missus a Filio, et coeffecit intus sanctificans virtus, alius pro alio factus Petrus, et jam Spiritu baptizatus, non solum non negat ad vocem puellæ, sed et omni populo resistit: et qui antea se abscondebat, nunc cum fiducia ad terminos usque terræ prædicat, et docet universos. Ita adventus Spiritus sancti, qui ingressus est in discipulos, et effecit, resurrectionem Domini et assumptionem visam prædicavit, et ejus virtutem annuntiavit. Cum enim coeffecit Spiritus, transmutatus est Petrus: totus clamat, jam non negans, sed prædicans Salvatorem. Stephanus autem et ipse silet ad lapides, et Dominum annuntiat, quem ad dexteram Patris stantem conspexerat: et alius aliud eloquebatur, et sine solatio erant negotia Judæorum. Sicut enim in diluvio interim quidem Noe non credebatur dum faceret arcam: cum autem subito totum cœlum emitteret fluvios, terra autem eructaret aquas, et inde arctaretur incredulitas et de cœlo et de terra ab aquis

[45] Joan. x, 37; xv, 24. [46] Luc. xi, 19.

(2) *Enim.* Forte, *autem.*
(3) Phrasis Græca, ἅτινα εὖ ἂν ἔπαθον, quæ beneficia accepissent.

ut præfocaretur : ita et per apostolos Judæi angustiabantur non credentes, et admirabilia indignantes : videntes enim isti ne (4) quidem mortuos suscitatos ab Apostolo exsurgentes, per alium claudos ambulantes, per alterum alia signa completa, et per alium linguas audientes plurimas; arctati meatibus istiusmodi signorum, quæ de sursum apostolis fuerant donata, eadem quæ in terra videntes mirabilia, qui ausi fuerant magistrum affigere cruci, incerti erant quid facerent discipulis ejus. Qua igitur de causa, sub præsentia quidem Domini, et apostoli dubitantes fuerint aliquoties oblatos sibi non potuisse curare; post resurrectionem autem et majora quam Dominus fecit signa facere (5) discipuli? sub ejus enim præsentia ideo nihil facere potuerunt, quia oportebat ampliora signa ad satis- B factionem resurrectionis servari. Si enim anticipantes sub præsentia Domini fecissent; quæ post resurrectionem ejus fecisse videntur, habebant et ista destruere Judæi, quantum ad ipsos et aliis ea valere suspicionibus. Nunc autem non possunt. Sub præsentia enim Domini unum dæmonem ejicere non poterant apostoli : post resurrectionem autem ejus, non solum illi, sed et hi qui ab illis istius virtutis semen acceperunt, ejiciunt. Si enim et dubia erant quæ ante passionem prædicabantur, protensionem (6) habuit incredulitas majorem post passionem. Incredibilissimi enim Judæi, ponentes sibi scandalum in ipsa passione Domini, dicebant : *Si Filius Dei est, descendat nunc de cruce* [47]. Si enim non descenderit, sed mortuus fuerit, inquiunt, mortua erit et virtus. C Quia ergo passio protendit (7) eorum incredulitatem, majora autem signa efficiuntur per discipulos ad confirmationem adventus ejus; magis autem ad confirmationem incredibilis resurrectionis, accipientes satisfactionem ex adventu Spiritus sancti, et apostoli fuerant vocati, statim operibus ipsis ostendebant quantum posset præsentia Spiritus sancti. Primo quidem quia dum essent multi, unum erant spiritu et anima : quia unus et idem erat Spiritus, qui has efficientias dividebat. Sicut enim lapides et laterea multi conjuncti et compositi in ædificatus (8) unum et membra plura præcepto ædificantis in unam compaginem adunantur : ita et apostoli uno baptizati Spiritu separationem multitudinis deposuerunt. Conjunctione autem spiritus D arctati, unum erant omnes et spiritu et anima et consensione et concordia. Et non solum in his quæ ab intus sunt unum, sed etiam et ab his quæ a foris sunt, prædicabatur eorum anima et concordia. Quicunque enim, inquit, agros habebant aut alias opes, jam non sua putabant quæ aliquando erant sua; sed in commune proferentes, et ipsis operibus spem confirmantes, distrahebant agros, venundabant opes, distrahebant omnia quæ possidebant.

Non enim insomnia erant regni spes : sed suspecta fuisset prædicatio, si regna quidem prædicarent cœlestia, de his autem essent solliciti quæ in hac vita habentur : sed statim operibus formantes (9) suasionem, undique ad unam concordiam confluebant. Apostoli quidem per mirabilia firmabant prædicationem : credentes autem, ex eo quod distrahebant sua, ex eo quod omnia dabant præsentia, ex eo quod omnia ad regna cœlorum transferebant; ante adventum ipsius regni testabantur. His itaque gestis repetamus sensum, et videamus qui erat tunc apud Hierosolymam status, quæ turbela, quis fervor insanientium Judæorum : siquidem et filii a patribus recedentes sibilant ad fidem, et filiæ e sinibus matrum ad fidem currebant Christi, et turbela erat apud infideles ubique. Ille enim irascebatur filio, quia sapientior patri suo apparuit : illa autem abjiciebat filium, quia matris incredulitas non consentiebat fidei; et frater minabatur fratri; jam autem et dominus servo. Ignis enim ille quem misit Dominus Jesus, aliquos quidem tetigit, aliquos autem despexit, et implevit turbela civitatem, vicos, regiones et domos. Erat autem turbela quibusdam quidem ad bonum, quibusdam autem ad duplex malum. Illi enim qui figurabantur, et persecutionem sustinebant, et cum lætitia omnia ob spem regni cœlestis patiebantur; mala quæ putabantur, in bonis sibi thesauris recondebant. Quicunque enim videbantur legem vindicare Moysei, legis sermones ignorantes contraria legi operabantur. Per ea enim quæ gloriabantur, per ipsa et arguebantur. Erat igitur Judæis ipsa veritas nox. Interfecerunt enim et objurgarunt, et descendenti de cruce dixerunt ei, non descendit. Descendit autem ad inferos, et majora est operatus. Si enim descendisset de cruce, poterant dicere quia moriturus est in eo (10), cum non esset mortuus. Malitiose enim et Judaicæ machinationis erat suspicari, ut etiam hæc fingerent et audirent. Nunc autem quia neque diabolo proponenti possibilia obediunt, neque ejus filiis qui voluntate ejus filii habebantur, præbuit quod locuti sunt. Cum enim posset descendere, non descendit, ne intercideret dispensationis curam, neque præberet Judæis ut iisdem obedisse videretur. Quid enim erat difficilius e cruce descendere Deum, aut ab inferis ascendere viventem? Ergo non propter impossibilitatem excusatio exstitit, sed propter dispensationem permissio morti fuit, ut majora ostenderet quam illi precati sunt. Ego autem libenter mente recurro ad illud, cum adhuc recens erat passio Christi, recens etiam et Judæorum audacia. Petrus enim loquebatur non ea quæ ante passionem dicebat, et apostoli testabantur, et Judæi dolebant, et jam non habebant cui erogarent pecunias, ut resurrectio occultaretur : milites enim custodientes

[47] Matth. xxvii, 40.

(4) *Ne*. Forte *nunc*.
(5) *Facere*. Forte, *fecere*.
(6) Ἐπίτασιν.
(7) Ἐπιτείνει.

(8) Ms., *ædificiis*.
(9) Ms., *firmantes*.
(10) *Eo*. Forte *ea*.

acceperant ista, sicut et proditor Judas. Sciebant enim Judæi adversum se duplas dare pecunias. Dederunt et ad negandam resurrectionis fidem : sciunt quippe et dare male, et accipere non bene. Siquidem et Joseph distrahentes acceperunt non bene, et Dominum causa proditionis emerunt, et abnegatione resurrectionis adversum se compararunt. In mala enim mercatoria meditati, perditionem sibi procurarunt perpetuam. Sed ad Judam quidem furem vim habebant pecuniæ; ad eum autem qui dicebat, Pecunia et aurum non est mihi, nullam habebat malitia virtutem, sed angustabantur sacerdotes et populus, et turbela erat bonorum. Neque enim quem comprehenderunt jam habebant, neque quem detinuerunt : undique enim spiritus scaturiens fonticabat. Et Petrus quidem istinc aliunde alius, et alter ex illa parte, et qui necdum crediderat initiabat clamare. Et illius quidem filius, alterius filia, alterius conjux; et illius domus ipse paterfamilias et servus et famula (11); undique Spiritus fructus scaturiebat suus. Non tantum enim permittebat Judæis visionem, quantum perditionem agnoscere. Hæc cum ita fierent apud Judæam; oportet enim ostendere nos unde ad hos sumus conversi sermones; jam non erat possibile his qui crediderant Christo, apud Judæam pasci : siquidem si esset quis filius, ejiciebatur e domo quia factus fuerat fidelis : si frater, non habebat portionem hæreditatis, quia jam habebat partem regni cœlestis : et filiæ abdicabantur, et servi emendabantur, sustinentes pœnas quia fideles. Hæc cum ita agerentur, et jam non sufficerent fideles apud Judæam pascere multitudinem credentium Christo; apostoli prædicantes gentium complacuerunt et hoc donare fidelibus qui in gentibus habebantur, ut colligerent quasdam pecunias et opes, et mitterent ad Judæam credentibus Christo : ut eos quos abdicaverant parentes ob fidem, eos pascerent gentes necessaria destinantes. Et colligebant pecunias qui ex gentibus ob alimonias scilicet sanctorum qui apud Hierosolymam morabantur. Et ista nunc pars est quæ hodie lecta in Epistola Pauli, videtur : non valde cara (12), sicut facta sunt quæ ante prædicata sunt. Evangelizans igitur Apostolus Corinthios per aliorum sollicitudinem, eosque ad similem imitationem adhortans, ut alacriter impertirent fidelibus qui apud Judæam erant, quique abdicati a suis necessariis indigebant, nec ullas promissiones Judaicas aut hæreditates habebant : ideo scribens ad eos Paulus ita dicit : *Notam autem vobis facio, fratres, gratiam Dei quæ data est in Ecclesiis Macedoniæ, quia in multo experimento tribulationis abundantia gaudii eorum, et altissima paupertas eorum abundavit in divitias simplicitatis eorum* [48]. Scribens Corinthiis probat Ma- A cedonas. Quæ autem probatio? quia tribulati non cesserunt charitati. Qui enim non tribulatur, si subministraverit, similis est illi qui dum manducat, ea quæ superaverit donat. Qui autem adhuc esurit et compatitur e pane suo, ille est fratris amator : siquidem et sub Domino Jesu, cum quidam mitterent multa in templo ex his quæ habebant, vidua duo mittens minuta omnes superavit in donis. Et certe quid erant illa duo minuta quæ vidua misit? Quantum ad rem quidem satis parva : quantum ad alacritatem autem valde magna. Non enim ad id inspicere debemus quod datum est, sed si quid eidem derelictum est. Et ita admirabilis ille qui superat. Non quippe quærendum est si modicum est quod a vidua datur, sed si aliquid ei relictum B est. Si enim facta fuerit comparatio de eis quæ relicta sunt, invenies divites quidem nihil dedisse; plura enim sunt quæ relicta sunt eis; viduam autem totam substantiæ facultatem dedisse. Ergo nihil magis est, si quis habens donat : sed si quis non habet, urget charitatem ut faciat. Ita et illa vidua, quæ suscepit Eliam infamem (13), a pugilio pollinis primitias offerens prophetæ, et ipsa pasta est et plus cæteris habuit. Ita et Macedones, qui in multo experimento tribulationis : quia enim multa erat apud illos tribulatio inediarum; incurrunt enim nonnunquam tales hominibus tribulationes; altissima tribulatio summam charitatem ostendit : quia *in multo experimento*, inquit, *tribulationis abundantia gaudii eorum* [49]. Quantum enim ad opes spectat, C tribulatio erat eis : quantum autem ad charitatem, gaudium. Dare enim ex his quæ ipse non habet, et cum gaudio dare, hæc est summa credulitas de cœlestibus regnis. Cupiens ergo ostendere Apostolus quanta eis erat angustia, et quantum gaudebant dantes ex eo quod non habebant; in multo dicit experimento tribulationis abundantia gaudii eorum, et altissima paupertas eorum. Altissima paupertas radicitus eos nihil habere significat. *Abundavit*, inquit, *in divitiis simplicitatis eorum*. Multa probatio tribulationis : sed abundans, inquit, gaudium eorum, et altissima paupertas eorum : et abundantia, inquit, divitiarum simplicitatis eorum. Ab adversis accepit comparationem, ostendens quia multa quidem tribulatio erat apud eos inediarum, non tanta D autem quantum et gaudium. Et altissima quidem paupertas, sed divitiæ simplicitatis, *quia secundum virtutem testimonium perhibeo, et super vires* [50]. Hoc enim est, et tribulatione voluntarii fuerunt : non vim passi, sed cum multa exhortatione obsecrantes. Non solum enim a nobis non sunt obsecrati, sed et ipsi obsecrarunt. Sed *cum multa*, inquit, *exhortatione obsecrantes rogantes nos* [51]. Quia enim cum multa obsecratione dictum, dubium videbatur, utrum Macedones rogassent apostolos suscipe-

[48] II Cor. VIII, 1, 2. [49] ibid. 2. [50] ibid. [51] ibid. 4.

(11) Ms., *familia*.
(12) *Cara*. Forte, *clara*.

(13) *Infamem*. Forte, *in fame*.

re ab ipsis quæ offerebant, aut apostoli Macedonas, ut sese panderent ad dandum, ideo dicit: *Cum multa exhortatione obsecrantes nos, offerentes gaudium et communionem ministerii quod fit in sanctos.* Non enim rogari quis debet ad misericordiam, sed rogare potius ut communicet aliis : *et non sicut speravimus* [52]; superarunt enim et nostram exspectationem. Quid ergo ? Senserunt apostoli inopiam Macedonum, et pigebat eos dicere aliquid ; apostolis autem tacentibus non tacebant qui obsecrabantur, *sed semetipsos*, inquit , *dederunt primo Domino*, *dein et nobis per voluntatem Dei* : hoc est, donum Dei venit ad eos, hortans eos ad opera bona, *ut exhortemur Titum, ut quemadmodum cœpit, ita et perficiat in vos gratiam istam* [53]. Quid sibi vult *ut exhortemur Titum ?* Quia enim , inquit, vidimus Macedonum divitias simplicitatis; ut non vinceremini in bonis, rogavimus Titum venire ad vos, et pares vos efficere ad Macedonas, et exhortari ne relinquamini a divitiis gratiæ hujus : *Et sicut in omni abundatis fide, et sermone, et scientia, et omni sollicitudine, et insuper vestra in nos charitate, ut et in hac gratia abundetis* [54]. In aliis, inquit, omnibus circumvenitis : ut non autem circumvenientes in aliis, derelinquamini in quibusdam, et exuamini, rogavi Titum, ut in omnibus primatum teneatis : *Non quasi imperans dico, sed propter aliorum sollicitudinem* [55], hoc est Macedonum alienum : si secundum imperium fiunt, videbuntur ex necessitate fieri, et non habent fructum : sed propter aliorum sollicitudinem, *et vestræ charitatis ingenium probamus :* hoc est, admonemus vos Macedonum claritatem (14), ut audientes ad similem veniatis zelum. Quia ergo de pecuniis propositio erat, et de operibus bonis; cupiens eos docere Apostolus quia nihil digni atque (15) recepturi estis, et quia in his Dominus prior cœpit, et debitum reddimus et non gratiam præseminamus, dicit : *Scitis enim gratiam Domini nostri Jesu Christi, quia propter nos inops factus est, cum dives esset* [56]. Quia enim de pecuniis dandis erat ei sermo, pigebat autem divites (16) aperiri; opposuit Dominum, qui vere dives, inops pro nobis factus est, ut ad imitationem Dei suscitaret homines. *Scitis enim*, inquit, *gratiam Domini nostri Jesu Christi, quia propter nos inops factus est cum esset dives, ut illius inopia vos divites essetis.* Si hæc Deus propter homines, nec æqualia; si tamen est aliquid æquale. Quis enim nostrum potest a Deo (17) homo fieri ? Ita enim fieret æquale, si tamen et crux sequeretur tali natura. Et teneri enim , et sputum accipere, et illudi, et condemnari, et mori, debitum quidem tantum poterat esse : hæc autem dimittens, et suam gloriam abscondens, assumpsit nostram ignobilitatem, nobiscum ambulans, nobiscum manducans, nobiscum dormiens. Ex nobis sputatus, a nobis est tentus, a nobis condemnatus, quantum ad naturam humanam. Proficiat autem sermo ad cætera. Injuriam passus est, cæsus est, sputum accepit, illusus est, affixus est cruci, fel et acetum bibit. Quid invenietur in commutatione tantæ gratiæ? Istam igitur gratiam nos admonens Apostolus, hortatur ad opera bona. *Scitis enim*, inquit, *gratiam Domini nostri Jesu Christi, quia propter vos*, et non propter se, *inops factus est cum esset dives, ut vos illius inopia divites essetis* [57]. Si hæc fecit magister, ista condiscant discipuli, *et consilium*, inquit, *in isto do* [58] : hoc est, ad imitationem Christi provoco. *Hoc enim vobis est utile.* Illud enim non Christo erat utile, *quique non solum facere, sed et velle cœpistis ab anno priore.* Facere non est majus aut velle (18) ? Ille autem majus esse dicens velle quam facere, ita cum eis loquitur per epistolam. Quid est ergo quod dicitur ad eos, quos hortatur ad opera bona? Quia enim faciebant quidem, non habebant autem e sua electione ut ultro facerent; hortatur eos ut ultro proponerent, hoc est ut non admonerentur, sed ut ultro complerent. *Qui non solum facere*, inquit, *sed et velle cœpistis ab anno priore* [59] : *Nunc vero et facto perficite : ut quemadmodum promptus animus est voluntatis, ita et perficiatis ex eo quod habetis* [60]. Præcedit promptus animus perfectionem. Qui enim nolebat dare sua, necessitatem non habebat compulsionis : siquidem non exactio sed admonitio erat, ut quemadmodum promptus animus est voluntatis, ita et perficiatis ex eo quod habetis. Quod enim si promptus est quidem, non habeat autem, et defuit ut perficeret; non derelicta est ejus voluntas. Quæritur enim non quis quid habeat, sed quis quid velit. Quid autem si non habet quis, descripserit autem sibi et dixerit, quia, si possiderem tantum, totum darem pauperibus ? quantum ad alacritatem quidem spectat, et possidet et dedit. Omnis enim fructus in alacritate est positus. Nonnunquam enim qui dant, mercedem non habent, tanquam dederint : qui autem proposuerunt, super dantes. Quid enim si dat aliquis et murmurat ? quid si præbet, pigrior autem est ? Quid autem si non habet quis, vult tamen ? ut quemadmodum promptus est, inquit, animus voluntatis, ita et perficiatis ex eo quod habetis. *Si enim alacritas proposita est; ut ex eo quod habet det, accepta est* [61] : tantum promptus animus sit, et cætera sequuntur non ex eo quod non habet. Nemo enim, inquit, quærit quod non habes, sed ex eo quod habes. Non enim hoc est, inquit, quod quæritur a nobis, ut vos quidem evacuemini, alii autem ditentur. *Non enim ut aliis refrigerium, vobis autem tribulatio sit : sed secundum æqualitatem*, inquit, *in*

[52] II Cor. VIII, 5. [53] ibid. 6. [54] ibid. 7. [55] ibid. 8. [56] ibid. 9. [57] ibid. [58] ibid. 10. [59] ibid. [60] ibid. 11. [61] ibid. 12.

(14) *Claritatem.* Forte *charitatem.*
(15) *Atque.* Forte *ad ea quæ.*
(16) Ἀνοίγεσθαι, id est, *loculos aperire.*
(17) Id est, ex Deo, ἀπὸ Θεοῦ.
(18) *Aut velle.* Forte *quam velle*, ἢ θέλειν.

præsenti tempore [62]. Non, inquit, hoc dico, Date A omnia quæ habetis, et vos efficimini pauperes, et alios ditate. Sed quid aio? Qui habet duas tunicas, habeat unam, det autem non habenti unam, et fit æqualitas. *Sed ex æqualitate,* inquit, *in præsenti tempore.* In præsenti, inquit, vita vestra abundat ad illorum inopiam. Qui habet, inquit, duas tunicas, unam superfluam, is qui nec unam habet non fraudet; ut una tua superflua non sit tibi inutilis, sed fiat alio utilis. *Sed ex æqualitate in præsenti tempore vestra abundantia suppleat illorum inopiam* [63]: hoc est, abundat his qui ex gentibus sunt: mittatur his qui sunt apud Judæam, qui propter Christum persecutionem sustinent: *ut et illorum abundantia,* spiritus utpote gratia, sit ad vestræ inopiam fidei, ut fiat æqualitas: vos ex his quæ habetis pe- B cuniis, illi ex quibus habent donis. Et illorum inopia replebitur vestra abundantia; vestra autem inopia abundantia sit illorum, ut fiat æqualitas; pecuniarum quidem a vobis in illos, donationum autem ab illis in vos, *sicut scriptum est: Qui multum, non abundavit; et qui modicum, non defuit illi* [64]. Scriptum est, quia populus, dum transisset mare, esset in deserto, et neque seminaret neque meteret; Deus reddens vicem patri eorum Abraham, pro mensa scilicet illa quæ susceptos angelos pavit, pro pane quod angelis apposuit, panem angelorum præbuit filiis Abrahæ, pro eo quod ipse angelis panem hominum in susceptione apposuerat. Isto igitur fructu mannæ advenienti de cœlo exibat populus colligens parata pro cursu Abrahæ et sudore. Colli- C gentes autem ut Judæi non sufficiebant in mensura quæ fuerant præcepta colligere, sed quidam amplius, alii minus colligebant manna; venientes autem ut mensurarent, ad æqualitatem adducebantur inviti. Qui enim plura collegerat in mensura, amplius non habebat; qui autem minus, nihil minuebatur cum mensurarent. Ista igitur comparatione opportune usus est Apostolus dicens, *sicut scriptum est: Qui multum, non abundavit; et qui modicum, non defuit illi.* Qui enim multum collegit manna, non abundavit; mensurando enim ad æqualitatem venit: et qui modicum collegit, non defuit illi; dum mensuraretur enim, replebatur ei quod deerat. Ita et nunc fiat æqualitas ex manna isto fidei: et D quibus abundant opes, mittant his qui indigent: quibus autem abundat gratia, communicent his qui non habent gratiam. *Gratias autem Deo qui dedit eamdem sollicitudinem pro vobis in corde Titi* [65]: *quoniam exhortationem quidem suscepit; sed cum sollicitior esset de vobis, ultro profectus est ad vos* [66]. Omnia ultro, Macedones ultro, Titus ultro. Efficimini, inquit, et vos ultro. Post hæc autem dicit et quem cum eodem miserit, et laudans eos testimoniis commendans quos miserat, addit: *In hac gratia ministratur per nos in gloriam Dei, et sollicitudinem nostram* [67]. In qua re sic nos arctavimus, ne quis nos vituperet in hac amplitudine quæ ministratur per nos. Quia enim colligere pecunias a fratribus acceptas videbatur malis suspicionem dare, dicit ideo quia sollicitiores eligentes misimus: quia circumspecti fuimus ne quis reprehenderet id quod fiebat; ne quis Judas inventus furaretur, et vituperaret ministerium nostrum. *Providemus enim quæ bona sunt, non tantum coram Deo* qui novit conscientiam, *sed et coram hominibus* [68]: ut ne quis, inquit, occasionem acciperet vituperandi. *Misimus autem cum illis et fratrem nostrum, quem probavimus in multis sæpe sollicitum esse* [69]. Statim enim qui dedisset pecunias poterat esse suspectus quia qui accipit lucratur, et non perfert ad rem ad quæ dedit, et pigrior efficiebatur ad dandum: ideo commendat eos qui missi sunt, ut non destrueretur donantium alacritas. *Misimus autem*, ait, *cum illis fratrem nostrum quem probavimus in multis sæpe sollicitum esse, nunc autem sollicitiorem confidentia multa in vos, sive pro Tito qui est socius meus et in vobis adjutor* ad præsens ministerium, *sive fratres nostri apostoli Ecclesiarum gloriæ Christi.* Ergo non vos pigeat ad ostentationem, quæ sit charitas vestra et nostra gloria pro vobis. Prævenientes enim, inquit, gloriati sumus in illos ostendentes in faciem Ecclesiarum: et homines quidem commendavit. De ipso autem negotio exhortans eos dicit: *Nam de ministerio quod fit in sanctos* ipsos qui erant apud Hierosolymam, *ex abundanti est mihi scribere vobis* [70]. Cur ex abundanti? *Scio enim promptum animum vestrum.* Quem non solum scio, sed *et de quo glorior de vobis apud Macedonas, quia Achaia præparata est ab anno priore.* Et non dico quia secundum æmulationem Macedonum debetis vos adhortari; sed *æmulatio vestra provocat plurimos.* Ergo nolite fieri secundi sed primi, habentes secundarios. Si igitur non est necesse scribere, quid mittis? *Misi autem fratres, ne in eo quod gloriamur de vobis, evacuetur in hac parte; ut, quemadmodum dixeram, parati sitis* [71]. Dubietas enim: *Ne, si venerint*, inquit, *mecum Macedones, et invenerint vos imparatos, confundamur nos;* quomodo nôs qui fuerit gloriatus, aut dicatur ita *ut non dicamus vos in substantia ista* glorificationis dico. *Necessarium ergo existimavi rogare fratres ut pergant ad vos, et præparent ante promissam benedictionem non quasi avaritiam* [72]. Qui enim dat, accipit magis; et qui videtur donare, benedicitur. Præparatam autem esse, inquit, ita ut benedictionem non quasi avaritiam. Ne quis putet, ait, avaritiam esse quod accipitur ad necessitatem sanctorum. *Hoc autem dico quoniam qui parce seminat, parce et metet: qui seminat benedictionem, benedictionem et metet. Unusquisque sicut proposuit corde faciat* [73]. Non enim virtus opus est, sed animus promptus. Quemadmodum ergo debet quis

[62] II Cor. VIII, 13, 14. [63] ibid. 22. [64] ibid. 15. [65] ibid. 16. [66] ibid. 17. [67] ibid. 19. [68] ibid. 21. [69] ibid. 14. [70] II Cor. IX, 1, 2. [71] ibid. 3. [72] ibid. 5. [73] ibid. 6.

promptus esse, *non ex tristitia aut ex necessitate*, ne A fiat fructus non fructus. Intueris enim quia et plantæ, cum advenerit tempus fructuum, læte exsurgunt, et primo coronantur floribus et annuntiant suam lætitiam. *Non ex tristitia aut ex necessitate; hilarem enim datorem diligit Deus* [74]. Et post hæc oratione confirmat adhortationem. *Potens est autem Deus in omni gratia abundare in vos, ut ubique semper omnem sufficientiam habentes abundetis in omne opus bonum, sicut scriptum est: Sparsit, dedit pauperibus; justitia ejus manet in æternum* [75]. Contestatus autem ex Veteri Testamento opera bona, et ostendens maximam vineam habere, iterum ad benedictionem convertitur, et dicit: *Qui autem administrat semen seminanti.* Putas quia non erat alia nuncupatio Dei? sed cupiens admonere quia ex B his quæ dat, ex ipsis et accipit. *Qui subministrat,* inquit, *semen seminanti, et panem ad manducandum tribuet, et multiplicabit semen vestrum, et augebit incrementa frugum justitiæ vestræ* [76]: hoc est, impertiet: unde et augebit, dixit, promptum animum vestrum, ut in omnibus locupletemini in omnem simplicitatem quæ per nos perficit gratiarum actionem Deo. Vult significare quæ virtus est operis boni. Et ne putetis, inquit, quia hoc ipsum est solum ut reficiat esurientes dum pascit, sed qui facit ad gloriam Dei facit: *quia administratio officii hujus non solum supplevit quæ desunt sanctis;* facit enim et hoc; *sed et abundavit per multam gratiarum actionem Deo* [77]. Qui enim suscipiunt, agnoscunt magnitudinem gratiæ. Quantæ enim pecuniæ fuerunt, tanta et agnoscetur multitudo credentium: agnoscitur his qui in Judæa sunt: tanta transmittitur gratia ei qui vocavit; quia administratio officii hujus non solum supplevit ea quæ desunt cunctis; facit enim et hoc; sed etiam abundavit per multam gratiarum actionem Deo: non simpliciter per gratiam, sed per multam gratiam abundavit Deo. Quemadmodum per probationem, inquit, ministrationis hujus magnificantes Deum obsequio confessionis vestræ. Videntes enim fructum agnoscunt quantum credideritis: per probationem ministerii hujus, magnificantes Deum obsequio confessionis vestræ in Evangelium Christi, et simplicitatem communicationis in illos, et ipsorum obsecratione pro vobis. Ergo tanti sunt fructus: suas quidem pecunias mittentes replentes sanctis quod deest, agnoscetur in vobis credentium multitudo, et magnitudo gratiæ transmittitur digna Deo. Quia ergo tanti sunt fructus ab operibus bonis, totum agnoscentes ad totum vos et porrigite. Non solum enim hoc erit, sed et gratia pro gratia. Accipientes enim illi, inquit, quæ ad victum sunt necessaria; et ipsorum oratio erit pro vobis ad Deum. Convertentur enim ad deprecandum pro vobis Deum.

[74] II Cor. IX, 7. [75] ibid. 8. [76] ibid. 10. [77] ibid. 12.

ORDO RERUM

QUÆ IN HOC TOMO CONTINENTUR.

EUSEBIUS PAMPHILI.

COMMENTARIORUM IN PSALMOS SUPPLEMENTUM.

COMMENTARIA IN ISAIAM.

OPUSCULA.

FINIS TOMI VICESIMI QUARTI.

Imprimerie MIGNE, au Petit-Montrouge.

John iii. 5. Note the way in which it is quoted by Euseb. vi. 96c. Cf. 109c.